Kudret Emiroğlu • Bülent Danışoğlu • Binnur Berberoğlu

EKONOMİ SÖZLÜĞÜ

Bilim ve Sanat

Kudret Emiroğlu - Bülent Danışoğlu - Binnur Berberoğlu

EKONOMİ SÖZLÜĞÜ

Kaynakça Notu: Kudret Emiroğlu, Bülent Danışoğlu, Binnur Berberoğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, 2006, Ankara, X+1101 sayfa.

EKONOMİ SÖZLÜĞÜ

Kudret Emiroğlu - Bülent Danışoğlu - Binnur Berberoğlu

BİLİM VE SANAT

BİLİM VE SANAT YAYINLARI

Birinci Basım: Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2006

© Bilim ve Sanat Yayınları, 2006

Yayına Hazırlayan
Kudret Emiroğlu

Dizgi
Erkil Özkıyacı

Kapak Tasarımı
Ümit Öğmel

ISBN 978-975-7298-73-1

Baskı
Ertem Matbaası
4258225

BİLİM VE SANAT YAYINLARI Konur Sokak 11/A Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 4187522 Faks: (0312) 4193508, e-posta: bilgi@bilimvesanat.com

Yazarlar ve Rumuzları

Mehmet Ali Balta M. A. B.
Binnur Berberoğlu B. B.
Bülent Danışoğlu B. D.
Emel Danışoğlu E. D.
Kudret Emiroğlu K. E.
Gül Ergün G. E.
Emrah Göker E. G.
Yağmur Güneş Y. G.
Ali Ilıcak A. I.
S. Erdem Türközü S. E. T.
Ümit Uzmay Ü. U.
Suha Ünsal S. Ü.

İçindekiler

Önsöz IX

Sözlük 1

Ekler
1- İktisat Okulları 1007
2- İktisat Dergileri
A- Yabancı Ülkeler 1032
B- Türkiye 1041

Kaynakça 1047

Türkçe-İngilizce Sözlük 1050

İngilizce-Türkçe Sözlük 1067

Dizin 1084

ÖNSÖZ

Ekonomistler, yüzyılın başında ekonomi bilimini bilmenin ekonomistlerin bireysel olarak zenginleşme yolunu bilmesi anlamına gelmediğini anlatmaya çalışıyorlardı. Bugün borsa analistleri ve 'oyuncu'ları kimlerin piyasaya neden küstüğünü takip eder ve açıklarken, ekonomistlerin toplumsal-siyasal gelecek tahminlerinin de çok önemi kalmadı. Artık seçimleri kazanan siyasilerin kimler olduğunun önem derecesi, toplumun gelişmişliği ile ters orantılı olarak kavranıyor, yani toplumların 'gelişmişlik' derecesi arttıkça seçimleri kimin kazandığının da ekonomi politik olarak bir önemi kalmıyor. Bu durum ekonomistlerin saygınlığına darbe indirmedi değil ve ekonomi biliminin temelde kapitalizmin işleyişini kavramak oluşu, daima Adam Smith veya Marx'a yapılacak göndermeleri canlı tutsa da, bu durum, birbiriyle çelişse de atasözlerinin her zaman atasözü olarak kalmasına benzemeye başladı.

Yeni bir ekonomi sözlüğünün yazılmasının temeli de, ekonomiyi bilimsel bir disiplin olarak tarihi derinliği içine yerleştirirken, bugüne kadar gelen terim, kuram ve okul genişliğini de içererek aradaki paralelliğin ve bütünselliğin gösterilebilmesi arzusudur. Böylece madde seçimimiz, Sanayi Devrimi'nden çocuk emeğine, Makine Kırıcılardan Ütopyacılara ve Uruguay Turu'ndan Dünya Ekonomik Forumu ve Dünya Sosyal Forumu'na kadar gelişmelerle, Coase teoremi, ters seçim, reel konjonktür modeli, Post-otistik İktisat Hareketi'ne kadar ulaşmaktadır.

Madde seçiminde terimlere, kuramsal özgünlük ve katkıya öncelik verildiği, kişiler ve okulların belirli dönüşüm ve yeni açılımlar açısından önemsendiği görülecektir. Sözlük bir tarih panoramasına da döndürülmemeye çalışılmış, öncelik bütünselliğe verilerek, örneğin kendi mantıklarıyla ayrı ayrı sözlüklerinin yazılmasını gerektirecek maliye, bankacılık ve finans alanlarında terimler ancak diğer konuların gerektirdiği göndermelerin kapsam ve sınırında tutulmuştur.

Bir madde içinde geçip de Sözlük'te madde başı olarak yer alan konular, o madde içinde açıklanmayıp, kalın yazılarak madde başı oldukları belirtilmiş, madde içinde bu konuların sözcük olarak geçmemesi halinde gönderme 'bkz.' ibaresiyle yapılmıştır. Bir konu hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmak için ilgili kavramsal alanın bütününe ulaşmada yol gösterici olabilecek biçimde hazırlanan Dizin'e bu işlevini pekiştirmek üzere madde başı olmayan sözcükler de dahil edilmiştir.

Sözlüğün eki olarak hazırlanan 'İktisat Okulları' tablolarının da tarihsel gelişmeyi izlemekte ve bazen birkaç okulda birden adı görünen kişilerin görüşlerini kavramakta yararlı olacağı umulmaktadır. Yabancı ülkelerde 1665'ten, Türkiye'de 1879'dan itibaren iktisat makalelerine yer veren süreli yayınlarla başlayarak, zamanla iktisadi görüş ve hareketlerin sözcülüğünü yapan süreli yayınlar ve

akademik veya profesyonel dergilerin kronolojik sıra ile yer aldığı 'İktisat Dergileri' eki de, iktisat tarihi kadar iktisat okullarını ve bugüne ulaşan literatürü izlemekte kolaylık ve kaynakça sağlayacaktır. Söylemek gerekir ki, Osmanlı alfabesiyle yayınlanan iktisat dergilerinin künyelerine ulaşmak, yeni alfabe ile yapılan süreli yayınların bilgilerine ulaşmaktan kolaydır. Kitabiyat açısından oldukça eksik bulunan listeyi gene de, olması olmamasından iyidir mantığı ve eksikleri giderilip tamamlanabilir iyimserliği ile sunuyoruz.

Sözlükte dil birliğini sağlamak için zorlamaya gidilmemiş, yerleşmiş biçimleri ile ekonomistlerimizin oluşturduğu dil, bazen aynı anlamda ayrı kelime kullanımlarının varlığına rağmen, korunmuştur. Osmanlıca, yeni Türkçe ve Fransızca, İngilizce sözcükler bu nedenle yan yana bulunmaktadır; fakat meslek 'jargon'unun korunması da böyle mümkün olabilmektedir. Bugüne doğru gelindikçe İngilizce'den alıntı kelimelerin Türkçesi'ni oluşturma çabası bir yana, artık imlalarının bile değiştirilmez olduğu gözlemlenmektedir. Biz de iktisat terminolojimizi oluşturan bu sözcükleri aynen almak zorunda kaldık. Sözlüğümüzün sonundaki Türkçe-İngilizce ve İngilizce-Türkçe sözlükçeler, gerek İngilizce öğrenim görenlere, gerek doğrudan İngilizce kaynaklara ulaşmak isteyenlere, Sözlük'le diğer okumaları arasında bağlantıyı kurabilmeleri için bir kılavuz niteliği taşıyacaktır.

Her maddenin doğrudan ilgili kaynakçası o madde altında yer almaktadır. Madde sonlarında mevcut kaynakçalara ek olarak, temel başvuru metinleri ve genel okumalar için, mümkün olduğu kadar Türkçe kaynaklardan oluşan ve sınırlı tutulmaya çalışılan bir özet başvuru listesi 'Kaynakça' bölümünde verilmiş olup, internet site adresleri ile de zenginleştirilmiştir.

Her maddenin yazarı madde sonunda [] içindeki rumuzuyla belirtilmiştir. Gül Ergün'e "Bayesgil işlemler ve uygulamaları" maddesiyle ve Emrah Göker'e "Antonio Negri" maddesiyle uzmanlıklarını bizimle paylaştıkları ve katkılarını esirgemedikleri için ayrıca teşekkür ederiz.

İktisat da diğer sosyal bilimler gibi bir birikimin, bu birikimin yarattığı kendi üst-dilinin üstünde yükselmektedir. Bugünkü alt disiplinler ve uzmanlaşma karşısında, tek görüş, neoliberalizm egemenliğini ilan ederken, akademi dünyasında bile birçok okul kendisine yer bulamamaktadır. Bir alanı, tarih, sosyoloji, siyaset hatta psikoloji gibi birçok disiplinin olanaklarıyla 'okumak' mümkündür; iktisat sadece bunlardan biriyken, iktisatta tek okulun tek anlamıyla bağlanmak, toplumsal karmaşa karşısında yalnızca sağduyuyla baş başa kalmaya benziyor. İktisadı 'saf bilim' yapma isteğiyle sezgi arasındaki çelişki, Osmanlıca deyişle "marifet iltifata tabidir" ilkesi gereği, iltifat ettiklerinize göre belirlenecektir.

Aa

açık ekonomi Emeğin, sermayenin, mal ve hizmetlerin ülke sınırlarından kısıtlamasız geçişine olanak verilen ekonomidir. Dünyadaki ekonomilerin tümü mal ve hizmet hareketlerine farklı düzeylerde izin verdiğinden, görece açık ekonomilerdir. Ancak bir ekonominin tamamen açık sayılabilmesi için dış ticaret engellerinin tümüyle kalkması gerekir. Ekonomi açıklaştıkça dünyadaki olumlu olumsuz değişikliklerden daha çok etkilenir. [B. D.]

açık işsizlik → işsizlik

açık pazar Tekelleşmenin, korumacılığın ve alım satım işlemlerinde piyasa dışı müdahalelerin olmadığı piyasalardır. Uluslararası ekonomide genellikle, yabancı firmalardan yapılan ithalata, bu firmaların çoğu tekel konumunda olsa bile, gümrük tarifesi, kota gibi kısıtlayıcı önlemler koymayan ülkeler için kullanılır. [B. D.]

açık piyasa işlemleri Para politikası uygulamaları kapsamında, piyasadaki para miktarının artırılması ya da azaltılması amacıyla, merkez bankaları tarafından hazine kağıtlarının alım satımının yapılması işlemleridir. Para politikalarının en etkin ve en sık kullanılan aracıdır. Açık piyasa işlemleri aracılığıyla para arzının, faiz haddinin, yatırım düzeyinin denetim altına alınmasına ve toplam harcama hacminin daraltılmasına veya genişletilmesine çalışılır. Bankalar arası para piyasası işlemleri de açık piyasa işlemleri kapsamındadır.

Merkez Bankası para ve kredi hacmini denetleyerek toplam harcama düzeyini belirlemek amacıyla; devlet tahvili, hazine bonosu ve döviz alım satım işlemleri yapar. Durgunlaşmakta olan piyasayı harekete geçirmek, emisyon hacmini azaltmak, enflasyonist eğilimi önlemek gibi amaçlarla, Merkez Bankası piyasadan menkul değer veya hazine bonolarını nakit ödemek suretiyle satın alarak, piyasanın para ihtiyacını karşılar. Bu yöntemle toplam talep yükseltilir ve faiz hadleri düşürülür. Merkez Bankası gerek gördüğünde, bu değerleri satarak piyasadan para çeker ve satınalma gücünün düşmesini sağlar. Açık piyasa işlemleri öncelikle bankacılık sistemindeki rezerv düzeyini etkilediğinden, toplam kredi hacmi üzerinde etkili olur.

T.C. Merkez Bankası bünyesinde bu işlemler Açık Piyasa İşlemleri ve Para Piyasası müdürlükleri tarafından yürütülmektedir. [B. D.]

ad valorem vergi Vergiye konu olan malların fiziksel ölçülerine (ki-

lo, litre, metrekare, vb.) göre değil, değerleri üzerinden ve belirli bir yüzdeye göre hesaplanan vergidir. Bu tip vergilere "değer esasına dayandırılan vergiler" de denilmektedir. [B. B.]

aferizm Siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin kurduğu yakınlıkla devlet desteği ve kaynaklarından yararlanarak özel ekonomik girişimlerde bulunma. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, İttihat ve Terakki'nin '**milli iktisat politikası**' anlayışının devamı olarak milli burjuvazi yaratma arzusu devam etmekteydi. Burjuvazinin demokrasinin toplumsal tabanı olduğu fikri dönemin siyasal kadrolarında mevcut olduğu gibi, kalkınma ile Avrupa'nın süper güçlerine karşı bağımsızlığın korunması arasında kurulan ilişkide de özel sektör girişimciliğinin ekonomik ve kültürel gücüne önem verilmekteydi (Eski İttihatçılardan, Meclis başkanlarından, büyük toprak sahibi Halil Menteşe, devletçilik politikasıyla ilgili olarak, "istihsale devletin müdahalesi... kollektivizme gider" uyarısında bulunmaktaydı). Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan girişim yeteneği ve şirketleşme mirası çok zayıfken, Cumhuriyet'in kalkınma ve imar atılımı yapma gayreti yeni iş adamlarının doğması için elverişli bir ortam oluşturmaktaydı. Devletin açtığı iş olanaklarıyla, gerek devlette iş yapma tecrübesinin edinilmesi, gerek devlet ihalelerinin dağıtımında yetkili kadrolarla birlikte çalışma koşullarının sonucu olarak, 1931-1940 yılları arasında kurulmuş şirketlerin % 78'inin sahibi, devlet kadrolarından yetişmiş kişilerdi.

1925 yılında kurulan **Türkiye İş Bankası**'nın, Cumhuriyeti kuran iktidarca kendi finans kurumu olarak görülerek imtiyazlarla donatılmış olması, finans kurumlarının ve sermaye birikiminin sınırlı ortamında, bu bankaya olağandışı itibar ve güç sağlamış, özel statülü ve resmi görüntülü bu Banka, sermaye çevreleri ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşmenin etkili bir platformunu oluşturmuş, iktisadi kararların alınması ve uygulanmasında önemli bir baskı grubu haline gelmişti. İş Bankası'nın Fransızca adı olan 'Banque d'affaires'ten esinlenilerek, hem yeni iş adamı tipi, hem de bu grubu temsil eden siyasilere ve nüfuzlu kişilere, gene Fransızca 'çıkarcı' anlamına gelen 'affairiste' sözcüğünü çağrıştırmak üzere 'aferist' denilmişti.

Dönemin tanıklarından Falih Rıfkı Atay, "İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acı bir aferizm salgının başlangıcı olmuştur" derken, Şevket Süreyya Aydemir, "Hemen hepsi... milli mücadele günlerinin asker, idareci, yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi... imkanlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanmak çabaları"nı anlatarak, "devlete arkasını vererek, devlet nüfuz ve imkanlarından faydalanan... aferist tema-

yüllerin belirdiği bir gerçektir" diyor. [K. E.]

ağ etkisi Bir mal veya hizmete hali hazırda sahip olan kişilerin sayısına göre, o mal veya hizmetin potansiyel müşterisine katkı sağlama özelliğidir. Bu özelliğin sonucu olarak, herhangi bir bireyin bir malı satın almasıyla bu mala hali hazırda sahip olan kişiler dolaylı bir menfaat elde ederler. Örneğin, telefon satın alan bir kişi, müşteri ağının genişlemesi nedeniyle mevcut sistemi daha yararlı bir hale getirmiş olur. Herhangi bir işlemdeki bu tür yan etkilere ekonomide dışsallık adı verilmektedir (bkz. dışsal ekonomiler). Bir ağın mevcudiyeti nedeniyle doğan dışsallıklar ise ağ dışsallığı olarak adlandırılmaktadır. Bu durum olumlu geri besleme döngüsüne de örnek teşkil eder. [B. B.]

ağalık Toprak mülkiyetine dayalı ve soy ilişkisine bağlı olarak toprağın miras bırakıldığı temelde, köy tipi yerleşmelerde tarımsal üretimin topraksız köylülerce **ortakçılık** tarzı ürün paylaşma usulleri ile "maraba", "azap", "yanaşma", "hulam", "rençber" gibi ad ve biçimler altında sürdürüldüğü, bu ekonomik güç ilişkisi üstünde yükselen efendilik biçimi ve nüfuz sahipliği.

Toprak ve genellikle üretim araçları, ağa tarafından temin edilir; köylüler emekleriyle üretime katılırlar. **Haraç**, **angarya** ve **ayni ödeme**ye dayalı, "feodal" olarak tanımlanabilecek bu ilişki (bkz. feodalizm), toprağın yerlisi olan köylünün toprağına el koyarak **serfleştirilmesi** biçiminde değil, özgül tarihsel tevarüs biçimlerine dayanarak toprağa sahip olan ağanın toprağını işletmek için çeşitli yerlerden çiftçi çekmesi suretiyle, feodal ve aşiret tipine özgü insan ve üretim ilişkilerinden farklılaşır. İklim, **toprak** miktarı ve yapısı, ürün türü, üretim araçları ve teknolojisi, nüfus ve tarım dışı dünyanın ekonomik, idari ve siyasi örgütlenmesiyle kurduğu ilişkiyle belirlenen ağa ve topraksız köylü ilişkisi, kültürel, toplumsal ve ekonomik üretimin devamlılığın sağlanması işleviyle kendine özgü bütünlüklü bir sistem oluşturur. Ağalık, zorbalıkla da olabildiği gibi, köylülükle ağalığın karşılıklı ilişkisinin geleneklerle düzenlendiği, aşiret, soy, şeyhlik gibi tarihsel kökenleriyle toplumsal ve kültürel bir yapıyı tanımladığı için, ekonomik ilişkiden ötesini de ifade etmektedir ve bu yönüyle köylülüğün dış dünya ve devletle kurduğu ilişkide tuttuğu yerle meşruiyetinden başlayarak idari ve siyasi anlamlar da kazanır. Devlete karşı köylüyü koruması veya devlet aygıtı ve egemen (kapitalist) sınıflarla işbirliği içinde köylü sömürüsü ve tarımsal artığın tarım dışına aktarılması ve paylaşılması işlevleriyle, toplumsal-kültürel ve siyasal yapıyla ekonomik işlevi bütünleşir ve bu ilişkiler bütünü içinde dönüşür.

Para ekonomisi ve teknolojik değişimle eklemlendiğinde, tohum, gübre ve diğer tarım araç ve makinelerinin temini yanında ürünü pazarlayan tüccar, borç-kredi ihtiya-

cını karşılayan **tefeci** işlevlerinin de ağa aracılığıyla veya doğrudan ağa tarafından yürütülmesi, köylü sömürüsünün ekonomik katmanlarını artırdığı gibi, ağanın tarım dışı dünyayla bütünleşme araçlarını zenginleştirmekte ve ekonomik olduğu kadar idari, siyasi konumunu ve pazarlık gücünü de artırmaktadır. Ağanın elinde tuttuğu bu pazarlama-kredi (tefeci) tekelinin dünyanın çok yerinde küçük köylünün topraklarına el koyma süreci doğurduğu saptanmıştır ve ağalığın, büyük toprak sahibi çiftçilik, kiracılık ve ücretli tarım işçiliği gibi kapitalist nitelikli ilişkiler dışında ancak kapitalizmle eklemlenerek kendisini yeniden üretebildiği görülmüştür. Köylülüğü tarımsal işletme ve köylü üretimini şirketle özdeş tutarak piyasa ilişkileri mantığıyla çözümleyen ekonomik yaklaşımlar, küçük köylü üretimine gerçekçi biçimde yakalaşamadıkları gibi ağalığı da ekonomik bir yapılanma olarak çözümlemelerine katmazlar. Ekonomi bilimi kapitalizmin gelişimiyle ortaya çıkmış bir disiplin olarak, köylülüğün yok olduğu İngiltere modelinden hareketle, kapitalist ilişkilerin eninde sonunda tarımsal üretimin bu biçimini yok edeceği yaklaşımına sahip olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş kapitalist ülkeler dışında bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıyla **azgelişmişlik** kavramı yerleşip büyüme ve kalkınma sorunları gündeme girince, küçük köylü üretimi ve ağalık ekonominin konusu olmaya başlamıştır.

Osmanlı devrinde toprak sahipliğinin çeşitli biçimlerinden (**tımar**, yurtluk-ocaklık, malikâne-divanî, temlik, vb.) evrilerek, 18. yüzyıldan itibaren ayanlık, voyvodalık, mültezimlik (bkz. iltizam) gibi statülerle toprağa sahip olan belirli aileler, bu konumlarını Cumhuriyet devrinde de koruyabilmiş ve bugüne kadar da sürdürebilmişlerdir. Klasik Osmanlı toprak ilişkilerinin geçerli olmadığı Yukarı Mezopotamya ve Doğu Anadolu bölgelerinde ise ağalık, aşiret ilişkileri ortamında ve göçebelikten yerleşikliğe geçiş sürecinde ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda giderek özerkleşen toprak sahipleri, kontrol ettikleri toprakların büyüklüğüne bağlı olarak hanedanlar oluşturmuşlar ve siyaseten Osmanlı hükümetinden bağımsız hareket edebildikleri gibi, II. Mahmut'un merkezileştirme siyasetine rağmen, Tanzimat'ın yerel bürokrasi ve uzlaşma içinde statü tanıdığı eşraf tabakasını oluşturmuş, yerel 'aydınlanma'nın ve mebus olarak yeni siyaset yapma biçiminin (II. Meşrutiyet/monarşik parlementarizm/siyasi partileşme) 'önder'liğini de üstlenmişlerdir. Aşiret sisteminin pazara açılmasıyla aşiret beylerinin ağalaşması veya Osmanlı taşra bürokratları ve mültezimlerinin merkezkaç ivmeyle ağalaşması (ve feodalleşmesi) gibi, tarım kesimindeki artı değere el koyanların, Osmanlı memuru işleviyle, bu işlevi yürütürken köyde veya şehirde yerleşmiş olup olmamaları da ayırt edilmelidir. Köylüyle ortak kültür dünyasında ya-

şamayı da ifade eden bu ayrım, ağalaşma ile ticari tarım ve kapitalist tarım işletmesi olarak çiftliklerin gelişiminin çözümlenebilmesi için de ipucu oluşturmaktadır ve ancak bölgesel incelemelerin yapılmasıyla açıklığa kavuşturulabilecektir.

Cumhuriyet bu toprak ilişkilerini ve siyasal uzlaşmayı devralmıştır. 1950'den sonra ekonominin parasallaşması, tarımsal mekanizasyon sayesinde daha geniş alanların tarıma açılması ve yeni ürün türlerinin yayılması toprak ağalığının çözülmesine neden olmuş; ağaların büyük bölümü topraklarını parçalar halinde satarak ellerinden çıkartmışlardır ancak aşiret ilişkilerinin geçerli olduğu ve bu gelişmelerin görece daha geç yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ağalığın çözülmesi daha yavaş ve karmaşık bir süreçtir.

DP hareketinin oluşumunda CHP'nin **toprak reformu** programına karşı durmanın etkisi (hakkıyla işlenmiş bir konu olmamakla birlikte) tarihçiliğimizde geleneksel olarak ifade edilmekteyse de, Cumhuriyet tarihi boyunca 12 Eylül'e kadar dile getirilen ve tartışılan toprak/tarım reformu talebi, ağalığı geri ve verimsiz bir tarımsal üretim biçimi saymaktan kaynaklanmakta ve ağalıktan kurtarılacak küçük köylü üretici hayalini yaşatmaktaydı. Modern devletin bağımsız yurttaş olarak köylüyle doğrudan ilişkiye geçebilmesi ve ağalığın ekonomik olduğu kadar siyasal ve kültürel olarak işlevlerini devletin (ve kapitalizmin) yürütmesini (ele geçirmesini) ifade eden bu talep, küçük köylülüğün kapitalizmle kurduğu ilişkinin tarımdan tarım dışına (kapitalistler veya devlet aygıtına) daha fazla değer aktarılmasına elverişli olması ve kapitalizmle eklemlenerek dönüşen ağalığın sermaye birikiminde bir tarz oluşturması gerçeklikleri karşısında, üretim ilişkilerinde bütüncül bir değişim savunmadan ve bunun toplumsal örgütlenmesi oluşmadan hayata geçirilebilecek bir program değildi. Bkz. köylülük. [K. E.]

Ahilik Esnaf örgütlenmesinin toplumsal ve dinsel örgütlenme boyutu ile özellikle Anadolu'da Selçuklu devletinin yıkılış ve Osmanlı beyliğinin kuruluş sürecinde yerleşim birimlerinin yönetici organı işlevini yürüterek önem kazanmış kurumlaşmadır.

İslam öncesi ve sonrası Arap şehirlerinde gençlik ve marjinal kesim içinde ortaya çıkan kendiliğinden örgütlenmeler, toplumsal, idari ve siyasi gelişmelerle, İran gençlik örgütlenmelerinden, İsmailî hareketlerden, İhvanü's-safa hareketi ve Sühreverdi'den etkilenerek evrilmiş, Abbasi halifesi Nâsır-Lidîllah (1180-1225) siyasal ve toplumsal çalkantılara karşı meşruluğunu sağlamlaştırmak ve iktidarını güçlendirmek amacıyla fütüvvetnamelerle ilke ve kurallarını belirlediği ahilik örgütlenmesini kurmuştur. Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev doğrudan halife ile ilişki kurmuş ve Muhyiddin-i İbnü'l-Arabî, Evha-

düddin-i Kirmanî, Nasirüddin Mahmud el-Huyî (Ahi Evran, öl. 1262) gibi mürşidler Anadolu'da ilk ahi tekke ve zaviyelerini oluşturmuşlardır. Emevi Endülüs'ten, Kuzey Afrika, Mısır, İran, Semerkant'a kadar yayılmış bulunan ahilik, Anadolu'da siyasal iktidarın zaaf içinde bulunduğu dönemde çarşının örgütlenmesini sağlamış ve şehirlerde asayişin korunması başta olmak üzere, önemli kararlarda şehir meclisi işlevi görmüştür. Moğollara karşı Kayseri'nin savunulmasını üstlendikleri gibi, Osmanlı beyliğinin güçlenip yayılmasında da etkin oldukları Osmanlı kroniklerinde yer alır. I. Murat'ın ahi örgütlenmesine girdiği ve Ankara'yı ahilerden devraldığı, ahilerin Osmanlıların Bursa'yı fethine katkıda bulundukları kaynaklarda görülmektedir.

Osmanlıların ahilikle uzlaşmasının ahiliği güçlendirmediği, zayıflattığı görülmektedir. 15. yüzyıldan sonra ahilik, lonca örgütlenmesi içindeki çeşitli ritüeller, özellikle çırak ve kalfalık (peştamal kuşatma) ve arastanın günlük açılış törenleri ile loncaların işleyiş kurallarının örf ve inanç düzeniyle pekiştirilmesindeki geleneksel etkisiyle yaşamıştır. Esnaf örgütleri ile her zanaatın kendi piri ve pirler silsilesi geleneğinin olmasının yarattığı ideolojik ve etik mirasla tekke yaşantısı ve çeşitli tarikatlar arasındaki ilişki ahilik geleneği içinde oluşup lonca düzenine aktarılmıştır.

Kırşehir'deki ahiliğin yarı mitolojik kişilik kazanmış piri Ahi Evran tekkesine bağlı derici esnafı doğrudan ahiliğin geleneksel ve yaygın örgütlenmesinin sürdürüldüğü örneği oluşturmuştur. Yahya bin Halil el-Burgazi fütüvvetnamesinin okunup istinsah edilmesi geleneğini de yaşatmış olan Kırşehir derici esnafının Ahi Baba adını taşıyan pirinin Ahi Evran'nın soyundan geldiği kabul edilir ve Kırşehir'de bütün deri işleyen esnafın (ayakkabıcılar, semerciler, vb) önderi konumundadır. Anadolu, Rumeli, Bosna, Kırım'da Ahi Baba'nın otoritesi tanınmıştır ve yerel önderler delegeler tarafından seçilerek Kırşehir'in pirinden icazet almıştır. Örneğin Bosna'da dericilerinin piri son kez 1886/87'de olmak üzere bu tarihe kadar Kırşehir'den icazet almıştır.

1908'de loncaların kaldırılmasıyla sona eren ahilik geleneği, şehirli sufizm ve dervişlik pratiğiyle zanaatkâr örgütlenmelerinin tarihi ve tarihi fazla araştırılmamış olan şehirlerdeki ekonomik ve siyasal güçlerin ilişkileri, bu ilişkilerin siyasal, hukuki ve dinsel alanlardaki yansımaları açısından önemlidir. **Zanatkârlık** ve **esnaflığın** Osmanlı son döneminde daha fazla gayrimüslimler tarafından yürütülmüş olduğu tezine karşı Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklük geleneği olarak ideolojik yaklaşımla gündemde tutulan ahilik, örgütlenmesi ve ekonomik cephesi yeterince incelenmemiş **lonca** düzenini anlamakta önemini korumaktadır.
[K. E.]

ahlaki tehlike Ahlaki riziko, ahlaki zafiyet olarak da bilinen ahlaki tehlike; belli bir ilişki içinde olan iki tarafın farklı bilgilere sahip olmasını veya aynı bilgiye sahip olmamasını ifade eder. Bu durum, doğru bilgiye sahip olan taraf için bir güç unsuru, yanlış veya yetersiz bilgiye sahip olan taraf için de bir zafiyet unsurudur. Bilginin eşitsizliğinin, asitmetrik bilginin kabulü, ekonomik birimlerin davranışlarına ilişkin varsayımlardan, piyasada kaynak tahsisinde etkinliğin gerçekleşmeyebileceğine kadar birçok önkabulu etkilediği için, önemli bir kavramsallaştırmadır.

Ahlaki tehlike; özellikle hizmet sektöründe gözlemlenen, taraflardan birinin anlaşma yapıldıktan sonra, hizmetin sağlanması sırasında, diğer tarafa zarar verecek şekilde davranış ya da eylemde bulunması sonucu ortaya çıkar. Ahlaki tehlike olgusu, dünyada esas olarak sigortacılık sektörü ile gündeme gelmiştir. Sigorta yaptıran insanların önceki kadar özenli ve tedbirli davranmamaları, maliyet unsuru olarak dikkate alınması gereken bir ahlaki tehlike durumudur.

Ahlaki tehlike Türkiye'de kendini bankacılık sektöründe göstermiştir. 1994 yılında yaşanan bankacılık krizinden sonra uygulanmaya başlanan mevduata sınırsız güvence sistemi, bankacılık sektöründe ahlaki tehlike sorununa neden olmuştur. Mevduat sahipleri, sınırsız mevduat sigortası sisteminde mevduatlarının %100 devlet güvencesinde olduğunu bildiklerinden yüksek faiz getirisi beklentisi ile iyi-kötü banka ayrımı yapmadan mevduatlarını yüksek riskli bankalara yönlendirmişler, zayıf olan piyasa disiplin mekanizması ve mevzuat uygulamasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle bankalar aşırı risk alarak çalışmaya başlamışlar, bu durum bankacılık sektörünün sistemik risk faktörlerine duyarlılığını iyice artırmıştır. Sonuçta asimetrik bilgi, ahlaki tehlike sorununu ortaya çıkararak 2000 yılı sonu ve 2001 yılı başında, bankacılık sektöründe yaşanan krizlerin en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur. [B. B.]

Ahmet Midhat Efendi (1844-1912) Tanzimat döneminin ilk romancılar kuşağından, çok fazla türde çok sayıda eser vermiş, yazar ve gazeteci Ahmet Midhat Efendi, ekonomi konusundaki eser ve görüşleriyle de özgün bir yere sahiptir.

Mısır Çarşısı'nda bezci esnafından olan babasını küçük yaşta kaybetti. Bir aktarın yanında çıraklığa başlamıştı; ağabeyi Hafız Ali Ağa 1861'de Niş valiliğine atanan Midhat Paşa ile birlikte giderken onu da götürdü; rüşdiyeyi burada bitirdi ve Rusçuk'ta Tuna Vilayeti Mektubi Kalemi'nde işe başladı. Midhat Paşa'nın dikkatini çekti ve Paşa ona adını verdi. 1869'da *Tuna* gazetesinin başyazarı oldu. Midhat Paşa'yla birlikte Bağdat'a gitti. İlk eseri *Hace-i evvel*'i buradaki Mekteb-i Sanayi'de okutulacak ders kitabı olarak yazdı ve daha sonra kendisine, okuma alışkanlığını geliştirme

ve bilimi popülerleştirme çabaları nedeniyle ilk hoca anlamında 'hace-i evvel' lakabı takıldı.

1871'de İstanbul'a dönerek kendi matbaasını kuran, kitap ve dergi yayınlamaya başlayan Ahmet Midhat Efendi, Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik'le ilişki kurdu, 1873'te diğer gazetecilerle birlikte sürgüne gönderildi. Rodos'ta üç yıl kaldı, V. Murat tahta çıkınca affedilerek İstanbul'a döndü. II. Abdülhamid ile yakınlaşarak resmi gazete *Takvim-i Vakayi*'nin ve devlet matbaasının müdürlüğüne atandı. Midhat Paşa davasında onun karşısında yer aldı. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkardı, etkinliği, ünü ve serveti arttı. İsveç'e 1888 Müsteşrikler Kongresi'ne Türk delege olarak katıldı. Servet-i Fünun şairlerine karşı çıktı. Son yıllarında eski etkinliğini kaybetti, Darülfünun'da dünya ve dinler tarihi okuttu.

Ahmet Midhat, Tanzimat taklitçiliğine karşı çıkarak yerli kültürle Batı kültürünün sentezini savunduğu gibi, ekonomide de Osmanlı ülkesinde egemen olmaya başlayan Ricardo-Mill geleneğinden gelen klasik iktisadın ekonomik liberalizmine karşı çıkar. Tekelleşmeye ve serbest girişimin engellenmesine karşıdır, kalkınmayı ve bunun için ticaret ve sanayinin geliştirilmesi gereğini savunur. Ancak Osmanlı ekonomisinin liberalizmden zarar göreceğini savunur ve korumacılık yanlısıdır. Bu düşüncelerini savunurken, klasik liberalizmin evrensel doğrulardan oluşmadığını ileri sürer ve ekonomi biliminin "ulum-u zanniyeden" olduğunu ifade ederek hukuk, maliye ve siyasetle ilişkisini göstermeye çalışır. "Smith ekonomisinin güya bir kanun, bir düstur-u amel suretinde telakki edilmesi teessüf-i azimi mucibdir. Biz ki henüz Quesnay ve Colbert zamanlarında değil, Sully zamanında bile değiliz" diyen Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı toplumunun sorunlarını çözmeyi birincil hedef olarak görümekte ve doğrudan **Ohannes Paşa**'nın temsil ettiği liberalizme saldırmaktadır: "Bir Mekteb-i Mülkiye'de, bir Mekteb-i Hukuk'ta tedris olunan birkaç yüz sahifeli ekonominin yalnız Adam Smith usulünden ibaret ve el-yevm kendi memleketlerinde de kabul olunmamış ve tatbik edilmemiş olan ilme mi esir olalım?"

Klasik iktisada bu eleştirileri getirirken **Alman Tarih Okulu**'ndan haberdar olmayan Ahmet Midhat, Smith öncesi Merkantilist yazarlardan yararlanır. **Merkantilizmi** savunarak Colbert'i överken, himayeci ekonomi politikasıyla Müslüman Türklerin, Levanten ve gayri müslimler karşısında ekonomik açıdan geri konumda olmasına karşı çıkmaktadır: "Malımızı elimizden alıp Avrupa'ya götürerek Avrupa'nın malını bize getirenler hep ecnebilerdir".

Aydınlanmacı dünyanın ansiklopedist tavrı içindeki Ahmet Midhat'ın yüzeyselliği ve yalnız sağduyudan hareketle vardığı korumacı ve tesanütçü ekonomi görüşü, Osmanlı'da egemen olan, gene fazla derinleştiği söylenemeyecek libera-

list ekonomi görüşüne karşı bütünlüğü ve iç tutarlılığı ile ilk karşı duruş olarak önemlidir ve bu yönüyle kendisinden sonra gelen Musa Akyiğit ile kısmen **Milli İktisat Politikası**'na öncülük yapmıştır.

Önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika ettiği ve Brousker'den yararlandığı *Ekonomi Politik* (1296 Hicri, 1879 Miladi, Kırk Anbar Matbaası, 191 s.) ile *Hallü'l-ukad* (1307 Hicri, 1890 Miladi, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 196 s.) kitapları, Ahmet Midhat Efendi'nin ekonomi görüşlerini doğrudan dile getirdiği eserleridir.

Bibl.: Ahmed Midhat (2005), *İktisat Metinleri, I. Kitap: Ekonomi Politik, II. Kitap: Düğümlerin Çözümü*, haz. E. Erbay, A. Utku, Konya: Çizgi Kitabevi. [K. E.]

aile bütçesi Bir hane içinde, hane halkının her çeşit ekonomik faaliyetten elde ettiği gelirlerle, yapılan harcamaların tümü aile bütçesini oluşturur. Aile bütçeleri çeşitli gelir grupları arasında farklılaşmalar gösterir. Bu nedenle çeşitli gelir gruplarından ailelerin tüketim, tasarruf ve yatırım alışkanlıkları hakkında bilgi sahibi sahibi olabilmek amacıyla çeşitli aile bütçesi anketleri yapılmaktadır. Bu anketler, geçinme endeksleri, çeşitli mallara ilişkin gelir esneklikleri, tüketim fonksiyonlarının belirlenmesi gibi ekonomik analizlerde bir araç olarak kullanılır. [S. Ü.]

aile ekonomisi Bir hane içinde, hane halkının tamamı tarafından gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin tümüdür. Bkz. hanehalkı, feminist ekonomi. [S. Ü.]

akılcı beklentiler kuramı Yeni Klasik Teorinin, Keynesyen makro teoriye karşı yeni bir makro teori geliştirmesinin temelinde yer alan, **bekleyiş etkisi**ni, ekonomik değişkenlerin sistematik süreçlerle oluşturulduğu, yani değişkeni belirleyen sürecin ne olduğunun bilinerek, değişkene ilişkin beklentiler belirlenirken bu bilginin kullanılmasıyla ifade eden kuramdır.

1960'larda enflasyon ve işsizliğin bir arada artması karşısında Keynesyen enflasyon riskine karşı reel büyüme ve artan istihdam vaadiyle 1970'lerde geliştirilen kuram, bireylerin kararlarında sadece reel faktörleri esas alması ve sistematik hata yapmayarak, istikrarlı olmalarıdır. Yani piyasa daima temizdir ve dengededir. Klasik kuramın tam istihdam görüşüne katılmayan akılcı beklentiler kuramı, Keynes gibi dengeyi reddetmeyip yeni denge, denge sürecini kavramını geliştirir ve toplam talepteki beklenmeyen tesadüfi değişikliklerin reel üretimi etkilediği, tahmin edilebilen değişikliklerin etkilemediği görüşüyle, aynı sorunsaldan yola çıkarak, farklı hedef ve politika önerilerine varır.

Keynes kuramını geçmişe dayalı beklentiler üstüne kurmuştur, yani beklentiler geçmiş değerlerin ortalaması üstüne temellenir. Dolayısıyla uyumcu beklentiler akılcı değildir, oysa bireyin akılcılığı ka-

bul edilir. Gelecek beklentileri çok önemlidir çünkü tüketim fonksiyonu gelirle bağlantılıysa emek arz fonksiyonundan ayrılamaz.

Keynes'te işsizlik oranı ve fiyat değişme oranı yani enflasyon hızı kriterleri belirsizdir. Keynes bireysel refah konusuyla ilgilenmez, bu nedenle de politikasının başarısı ölçülemez; oysa birey mutluğunu bilir. Keynes'in parametrelerini oluşturan düşük işsizlik ve artan büyüme muhakkak bireysel refahı ve mutluluğu ifade etmeyebilir; bireysel refah büyümeyle değil bireysel refahın kendi ölçüsüyle ölçülmelidir.

1960'larda J. F. Muth'un geliştirdiği akılcı beklentiler kuramı, 1970' lerde Robert **Lucas** ve Thomas Sargent'in **Philips Eğrisi** yorumlarıyla ilgi çekmeye başlamış ve **Yeni Klasik Okul**'un temelini oluşturmuştur.

Muth'un hipotezine göre, firmaların beklentileri yani sonuçların subjektif olasılık dağılımı, aynı enformasyon seti için teori tarafından yapılan tahmin etrafında yani sonuçların objektif olasılık dağılımı etrafında olma eğilimindedir. Tesadüfi etkiler normal bir dağılım gösterirler, tahmin edilecek değerlerin eşdeğerleri vardır ve modelin denklemleri doğrusaldır. Optimum tahminler buna göre yapılabilir. Philips Eğrisi'ne uygun olarak toplam arz değişiklikleri fiili fiyat düzeyi ile umulan fiyat düzeyi arasındaki farka bağlıdır. Geleneksel istikrar politikaları ekonomiyi gafil avlama iddiasındadır, oysa politikaların yarattığı etkinin düzenli sonuçları varsa bunlar bilginin parçası olacaklardır. Bilgi, değişkeni oluşturan süreci belirlemekte ve o değişkenin beklenen değerini formülle ifade etmektedir. Akılcı beklentiler, tahminleri oluşturmakta kullanılan değişkenlerden yalnızca kendileri bağımsız olan hatalarla uygun gelen sonuçlardan farklı olan gelecekteki olaylara ilişkin tahminleri vermektedir. Lucas, iktisat politikası ile ekonominin hareketi arasındaki farkı denklemle ifade eder ve ekonominin işleyiş yasalarının politikalardan etkilenmediğini gösterir, çünkü iktisat politikaları belirlendiğinde meydana gelecek değişimler, bilgi-beklenti nedeniyle değişmeden kalacaktır. Keynes modelleri yapısal parametrelerini sıfır olarak belirler, değişkenleri önceden **egzojen** (sistemi etkileyen sistem tarafından etkilenmeyen değişkenler) ve **endojen** (model tarafından belirlenen) diye ayırır. Yani Keynes'in yaklaşımı makro modelleri belirleme sorunu ile mikroekonominin bir dalı biçimindedir.

Klasik teori dalgalanma ve konjonktürle ilgilenmez, dengenin varlığını kabul eder; Keynes'te denge hareketsizlik anlamındadır; bugünse çok değişkenli tesadüfi süreç olarak anlaşılır. Bireyler nisbi fiyatlarla tahmin yaptıkları için hata payı içerecek ve aynı hatayı herkes yapacaktır; sınırlı bilginin en iyi biçimde kullanılması denge teorisi içinde çözümlenmektedir. Keynes'te denklemler sabit kalmaktadır, Yeni Klasiklerde ise politika değişimleri

ile denklemler de değişmektedir.

Akılcı beklentiler kuramının eleştirisinde üstünde en çok durulan yön, gelecekteki genel dengenin analiz edilebilmesi ve bu bilginin eşitlenmesi varsayımıdır. Ancak hipotez, beklentilerin haklı olduğunu tartışmakta, tahmin hatasını tesadüfi değişekene eşit tutmaktadır. Yani tesadüfi değişkenle bilgi arasında bağıntı yoktur, böylece ilk beklentiye ulaşmak hesaba katılmaz ve tesadüfi değişkenler ve tahmin hataları, sistemdeki sürpriz ve haberleri gösterir. Akılcı beklentiler bilginin hesaba katılmasına ilişkin bir ortalamayı ifade eder. Ekonominin aktörleri de pratikte bu bilgilere dayanmaktadırlar.

Kuram, denge inancını korurken, konjonktürel dalgaların devamlılığını dikkate almamakta ve denge modelleri içinde reel üretim, istihdam, işsizlik gibi hareketleri açıklamamaktadır; matematik doğrusallık içinde bireylerin durgun bir çevrede hareket ettikleri ve sabit politika varsayımına dayanmaktadır. Para ve maliye politikalarının istihdam ve üretime etkisinin olasılık hesabıyla tahmin edilebilirliğine güven, beklentiyi bilinebilirliğe dönüştürmektedir. Lucas'ın konjonktürel dalgalanma teorisi emeğin dönemler arası ikamesinin yüksek olması varsayımına dayanır, arz talebe eşit olduğundan istihdam ve çıktı değişimleri açıklanamaz. Ampirik olarak finans piyasalarında denenmiş olan akılcı beklentiler hipotezi, pratikte hükümetlerin aktif politikaları durdurmalarını, vergi, para arzı ve devlet harcamalarının politika olarak işlevsizliğini ileri süren yaklaşımın ürünüdür. [K. E.]

akım değişken Stok değişkenlerle birlikte ekonominin iki temel değişkeninden birini oluşturur. Bir zaman boyutuna bağlı olan değişkendir. Ancak bir zaman birimi ile birlikte ifade edildiğinde anlam taşır. Gelir, harcama, üretim, faiz, ücret gibi değişkenler akım değişkendir. [B. D.]

aksak rekabet Serbest rekabet ilkesine dayanan ekonomilerde, piyasada faaliyette bulunan kişilerin üretim ve pazarlamaya ilişkin kararlarını serbest iradeleriyle almaları esastır. Bununla birlikte piyasada serbest rekabet düzeni işlerken, çeşitli nedenlerden dolayı birtakım aksaklıklar meydana gelebilmekte, bazı mal veya hizmetlerin doğası gereği üretim ve tüketimi piyasa kurallarına göre sağlıklı yürümemekte, piyasa aksaklığına neden olan "dışsallıklar" ortaya çıkmaktadır. Tekelleşme, haksız rekabet gibi etkenlerin yanı sıra piyasa mekanizmasının üstesinden gelemediği, dışardan müdahale edilmesini ve düzenleyici tedbirler alınmasını gerektiren bazı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, satıcıların elde ettikleri piyasa gücü ile piyasayı kontrol etmeleri sonucu, tam rekabetin söz konusu olduğu piyasalara göre üretimlerini kısıp mallarını daha yüksek fiyattan satmaları mümkün olabilir. İşte rekabetin engel-

lendiği, çeşitli sebeplerle piyasa mekanizmasının kendisinden beklenen amaçları, belirli durumlarda ve sektörlerde gerçekleştirememesi sonucu aksak rekabet oluşmakta, bu şekilde oluşan piyasalara da aksak rekabet piyasası denmektedir. Kârını azami düzeye eriştirecek şekilde üretimi kısmayı başaran firmaların bu davranışları, aksak rekabet piyasalarında sosyal kârın maksimizasyonunu engellenmektedir. [B. B.]

alıcı tekeli / monopsoni Tek alıcının bulunduğu piyasa biçimi. Birden fazla olmakla birlikte az sayıda alıcının olduğu piyasalar **oligopsoli** olarak adlandırılır. Satıcının fiyatı yükseltebilme kabiliyeti alıcının sahip olduğu monopsoni gücü nedeniyle sınırlanır. Satıcının da tek olduğu pazarlarda (**iki yanlı monopol**) monopsoninin etkinliği artırması olasıdır. [A. I.]

Alman Tarih Okulu Ekonomi okulları içinde Alman Tarih Okulu'nun önemi, ekonomik çözümlemelerin ancak tarih araştırmalarıyla, tarihsel gelişimin bilinmesiyle anlamlı olabileceğini savunmalarıdır. Okul, bu anlayışla **Klasik Ekonomi** Okulu'nu eleştirmiş ve ekonominin her yerde her zaman geçerli doğal kuralları olduğu yaklaşımına karşı çıkmıştır. Denge kavramı yerine ekonomik değişim ve ekonomik süreçler üstüne eğilmesiyle, okul genel yapısıyla ekonomik müdahaleden yana tavır almıştır.

Hegel felsefesi ve List ile Müller gibi (bkz. Kameralizm, Merkantilizm, Yeni Merkantilizm) Klasik Ekonomi'ye yönelik romantik ve milliyetçi eleştirilerinden etkilenen, Alman ulusal birliğinin kurulamamasının getirdiği devlet, siyaset, milliyetçilik kavramlarının birikimiyle klasiklerin evrensel olduğunu iddia ettikleri ekonomi ve ekonomi bilimi görüşlerine karşı ortam içinde gelişmiştir.

1843 yılındaki yayınıyla Wilhelm Roscher (1817-1894) Alman Tarih Okulu'nun kurucusu sayılırsa da, 'yaşlılar' olarak adlandırılan ve önde gelenlerini Karl Knies (1821-1898) ile Bruno Hildebrand'ın (1812-1878) oluşturduğu bu kuşağın kendi içinde uyumlu gerçek bir okul olamadığı da savunulmaktadır. Bu kuşak, Klasik iktisadın kanunlarını ilke olarak tanımakla birlikte, tarihsel malzeme ile tamamlamaya ve ekonomik gelişme evrelerini tanımlamaya çalışıyordu. Gustav von **Schmoller**'le (1838-1917) başlatılan 'gençler' kuşağı bu kanunları reddederek ulusların gelişim kanunlarını ve aşamalarını saptamaya bile karşı çıkan mikroskopik analizlere yönelmişti. Döneminde onun onayı olmadan Alman üniversitelerinde hiçbir ekonomistin görev alamadığı Schmoller, 'soyut'lamalara karşı çıkarak tümdengelimci kuram üretimi ve ampirik malzeme araştırmasını savunuyordu.

Schmoller ve öğrencileri Georg Hassen (1809-1894), August Meitzen (1822-1910) ve Georg Friedrich Knapp (1842-1926), yakla-

şımlarını tarih okulu değil tarihsel-etik okul olarak adlandırmışlardır. Ekonominin normatif bir bilim olması gerektiğini savunurken siyasetçiler ve işadamları için için gerekli araç ve verilerin oluşturulmasını savunmaları ve siyaseti etkilemek için 1872'de Sosyal Politika Birliği (*Verein für Soziapolitik*) adlı derneği kurarak, devlet-sanayi-emek ilişkilerini korporatist bir yaklaşımla ele alıp, Bismarck'ın ekonomi politiğine destek vermeleri, onların Almanya'da *Kathedersozialisten* yani sandalye sosyalisti, akademi sosyalisti olarak adlandırılmlarına yol açmıştı.

Menger ve **Avusurya Okulu** 1883'ten itibaren Alman Tarih Okulu'nun yöntemlerine karşı mücadele içine girmişse de, klasik ve neoklasiklere karşı tavırları Alman Tarih Okulu'nun Roscher'in tarih yöntemlerine dönmesi yolunda etki yaratmış ve Okul Alman akademisindeki egemenliğini sürdürdüğü gibi, etkisi İngiltere ve ABD'ye de yayılmış ve Richard **Ely**, Edwin Seligman ile ilk Kurumsalcıları da (bkz. Kurumal Ekonomi) etkilemişti.

'En gençler' olarak adlandırılan kuşak bir yönüyle Roscher'in pozitivizimine dönerken bir yönüyle de Marksizm'den etkilenmişti. Aralarında Arthur Spiethoff (1873-1957) ile Max Weber'in (1864-1920) ve 1920'lerde Adolph Lowe (1893-1995) ile **Kiel Okulu**'nun da sayıldığı kuşak içinde, gençliğinde Marksist iken ekonominin tarihsel bir süreç olup evrensel olmayacağı görüşünden yola çıkarak insanların eşitsizliğinin doğal ve Alman ırkının üstün olduğu sonucuna ulaşmış ve Hitler'in Nasyonal Sosyalizm'ine taraftar olmuş Werner Sombart (1863-1941) da bulunmaktadır. Weimar Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik siyaseti üstünde etkili olan ve bu niteliğiyle Schmoller'in normatif siyasetçiliğinin sosyal demokrat devamını oluşturan bu kuşak Hitler'in iktidara gelmesiyle dağılmış ve çoğunluğu New York'da akademik görevini sürdürmüştür.

Ekonomide toplumsal yapı, kurum ve süreçlerin dikkate alınması yönünden, okulun ekonomi bilimine daha çok gözle görünmeyen dolaylı faydası olmuştur. Kapitalizmin gelişme evreleri gibi araştırma alanlarında etkisi olan Okul, 1885'te Amerikan Ekonomi Birliği'nin (*American Economics Association*) kurulmasına da modellik etmiştir. [K. E.]

alternatif maliyet Kaynakların kıt olması nedeniyle, bir ihtiyacı karşılamak için başka bir ihtiyaçtan vazgeçmek anlamına gelir. Bu tanım çerçevesinde, tüm malların ve faaliyetlerin alternatif maliyeti vardır. Alternatif maliyet ile aynı anlamda fırsat maliyeti terimi de kullanılmaktadır.

Mikroekonomik düzeyde; bir projenin gerçekleştirilmesinde kullanılan üretim faktörünün başka bir alanda kullanılma fırsatından vazgeçilerek katlanılan maliyettir. Firma dışından sağlanan bir üretim

faktörünün maliyeti bu faktörün fiyatıyla ölçülür. Eğer faktör firmanın kendi bünyesinde ise, bu durumda alternatif maliyet, o faktörün satılabilme veya kiraya verilebilme fiyatı olacaktır.

Makroekonomik düzeyde de alternatif maliyet kavramı geçerlidir. Bir yatırımı yapmak, kaynaklar orada kullanıldığı için, diğer bir yatırımdan vazgeçmek anlamına gelir. Ünlü "bomba ya da tereyağı" ikilemi, sınırlı kaynaklarla bu mallardan birinin üretilmesinin, diğerinden vazgeçmek anlamına geldiğini, birinden vazgeçmenin diğerinin alternatif maliyeti olduğunu ifade etmektedir. [B. D.]

alternatif piyasalar Para ve sermaye piyasalarında birbirine seçenek olan piyasa türleri için kullanılan bir terimdir. Daha çok sermaye piyasasında, borsaya alternatif olan döviz, tahvil, bono, yurtdışı borsalar, altın gibi alternatifler için kullanılır. Bu tasarruf araçlarının tümünün fiyatı piyasada belirlendiğinden, herhangi birinde görülen değişiklik diğerlerini de etkiler, spekülatörlerin bir piyasadan diğerine kaymasına yol açar. [B. D.]

altın Az bulunur ve dolayısıyla değerli olduğundan uzun zaman **para** birimi olarak kullanılan maden. Kolay işlenebilirliği ve küçük parçalara bölünebilirliği, hafifliği ve hepten kıt olmayışıyla para olarak yeğlenmiş ve İÖ beş bin yılından beri Eski Mısır ve Mezopotamya'dan başlayarak kullanılmıştır. Devletin altın külçeleri damgalayarak ağırlıklarını belirlediği sistemden, İÖ 700 yıllarında Lidya'da altın **sikke** sistemine geçilmiştir. Altının en çok kullanılan bozuk para olarak gümüşün yerini alışı on dokuzuncu yüzyılda olmuştur. Bugün tedavülde altın para kalan ülke yoktur.

Para mübadele aracı olarak değil yalnızca askeri ödemeler için kullanılırken Akdeniz ve Hint ticaretinin genişleyip kaynaşması ve özellikle Roma İmparatorluğu'nun sağladığı siyasi ve iktisadi bütünleşme parasallaşmayı kuvvetlendirdi. Devletler para tekelini ellerinde tuttular. Çin'de kağıt para kullanımı çok erken başlamışken, Avrupa'da Germen istilalarıyla birlikte para ekonomisinin gerilemesi yaşandı ve kağıt para Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandı. Bizans ve Müslümanlığı benimseyen İlhanlılar dahil İslam devletleri Doğu Akdeniz'de klasik geleneğin sürdürücüsü oldular. Sikke basmanın egemenlik timsali olduğu Orta Doğu'da para tekeli devletlerde toplanırken, Avrupa'da sikke arzı feodal beylerin eline geçmişti, **senyoraj** ve **tağşiş**le gelir elde etmeye çalışıyorlardı. İtalyan şehir devletlerinin ticarete istikrar getirme ve dolayısıyla para değerlerini ve değişimini düzenleme gayretleri doğu Akdeniz'de gümüş, batıda altın sisteminin standartlaşmasıyla belirlendi. Altın ve gümüşün fiyatlarındaki farklılaşma sonucu, doğu-batı ticaretinde alıcı olan Avrupa gümüşle ödeme yapmaktaydı ve süreç içinde sistemler ters yüz ol-

dular. Maden arzı, dış ticaretin açık vermesi, siyasal istikrar ve güvenlik piyasada tedavül eden para miktarını belirlerken, doğu ticaretini Avrupa kendi gümüş madenleri ve Amerika'dan getirilen altın ve gümüşle finanse etmiş ve Doğu Akdeniz'de altın sistemi çökmüştü. Venedik altınına ayarlanmış olan Osmanlı akçesi 16-17. yüzyıllarda istikrarsızlaşmış, 18. yüzyılda istikrarlı para birimini yerleştirmeye çalışan Osmanlı devleti gümüş kuruş ve altın lira ile iki metalli sisteme geçmişti.

Amerika kıtasından getirilerek altının bollaşmasıyla yaşanan altın enflasyonu yani mal ve ücret fiyatlarının yükselmesine neden olan altın fiyatında yaşanan düşme, Earl J. Hamilton tarafından Eski Dünya'da yaşanan fiyatlardaki yükselmenin, Fiyat Devrimi'nin nedeni olarak açıklanmıştı. Bu enflasyonun tüccar ve sanayicilere yaradığı ve kapitalizmin yükselişine önayak olduğu iddiası paranın miktar kuramını savunan iktisatçılar ve Annales Okulu tarihçileri tarafından da benimsendi. Ömer Lütfi Barkan da Osmanlı gerilemesinin başlangıcında Avrupa'dan ithal edilen enflasyonu görmüştü. Getirilen değerli metal miktarını ve etkisini de içerecek biçimde bugün tartışılan bu bulgular, kapitalizm tarihi açısından önemini korumaktadır.

Emisyon tekeli ve hacmi, uluslararası ticaret ve ödemeler dengesi ile Merkantilist düşüncenin ve uygulamanın (bkz. Merkantilizm) oluşumundan kapitalizm ve kapitalizmin anlaşılmasına, ekonomi biliminin doğumuna kadar, paranın yani altının ağırlığı hissedilmektedir çünkü **banknot** ya da kağıt para sisteminin temeli de istenildiğinde karşılığı olan değerli maden – altınla değiştirilebilmelerine dayanmaktadır. Parasını altın temeline dayandıran ülke, istendiğinde çıkardığı para karşılığını altınla ödemeyi garanti eder. Banknot karşılığı altın külçe verilmesi altın külçe sistemi, altını saklayarak banknot karşılığının yabancı parayla ödenmesi altın kambiyo sistemidir. Altın kısa vadeli (aktif) sermaye varlığı gibi ödemeler dengesinde kısa vadeli değer olarak kullanılmaktadır. Saf **altın standardı** uygulamasında ticaret dengesinin veya cari hesabın mali birimi altındır. Merkez bankaları veya hazinelerin aktifinde tutulan altın stokuna altın ankesi veya rezerv denilir; uluslararası ödemelerde bulundurulan ihtiyattır. Altının saklanarak banknot karşılığının altına çevrilebilir dövizle ödenmesine altın döviz standardı denir. Bir ülke parasını sabit bir kur üzerinden dövize konvertibl hale getirdiğinde altın döviz standardını uygulamaya sokmuş olur. Paralarını altın temeline dayandıran ülkeler, ulusal paraları karşılığında altın ödemeyi garanti etmiş olurlar. Altın para standardının uygulandığı ülkelerde merkez bankaları istenildiği anda altına dönüştürülebilen altın sertifikası adı verilen kağıt paralar çıkarmışlardır. İlk kez ABD'de uygulanan sistem 1865-1933 yılları arasında terk edilmiştir. ABD hü-

kümeti ilk kez 1866'da altın sikkelerin yıpranmasını önlemek amacıyla altın sertifikası çıkarmış ve 1910-20 yılları arasında bu sertifikalar en yaygın kullanılan nakit haline gelmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok ülke para biriminin altına çevrilebilirliğini askıya aldı ve piyasadan altın sikkeleri toplayarak altını resmi rezerv olarak koruma altına aldı. Savaşı izleyen yıllarda bazı ülkeler altın standardına dönmek durumunda kalmışlardı. Bu ortamda David **Ricordo**'nun önerdiği altın külçe sistemi uygulandı. Sisteme göre dolaşımdaki ödeme aracı banknot olmasına karşın para biriminin değeri altına göre saptanmaktadır. İç piyasada ödeme aracı olmayan altın gerektiğinde dış ödemelerde kullanılır ve paranın değer ölçüsü işlevini sürdürür. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra altın bonoları ve tahvilleri çıkartılmak zorunda kalınmıştır, amaç ana para ile faizini enflasyondan korumaktır; senet ve kupon değerleri altın fiyatlarına endekslenmiştir.

1920'lerden sonra ülkeler iç istikrarı koruma yolunda daha fazla baskı altında olmuşlardır. **Büyük Bunalım** altın standardını çökertti. İngiltere 1931'de altın standardını terk etti ve sterlin İkinci Dünya Savaşı patlayana kadar resmi müdahalelerle piyasa içinde yüzmeye bırakıldı. ABD standardı 1933'te kaldırdı, **doların** altına çevrilmesi, altın ihracatı yasaklandı ve bütün altın para ve sertifikalar tedavülden kaldırıldı. 1934'te ABD yeni altın standardını kabul etti. Özel kişilerin altın tutma yasağı sürdürüldü. Altın kullanımı uluslararası işlemlerle sınırlanmış oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan **Bretton Woods** sistemiyle özellikle Avrupa ile ABD arasında uluslararası ticaretin genişletilmesini sağlamak üzere karşılıklı sabit kurlar ve değişim oranlarıyla dolların konvertibilitesi kabul edildi ve esnek altın standardı uygulaması başlatıldı. Paranın dövize konvertibl olduğunu ifade eden resmi altın piyasası yanında Londra'da özel altın piyasası varlığını sürdürdü. 1961'den 1968'e kadar resmi altın fiyatı onsu 35 dolar olarak sabitlenmişti. Altın havuzunun üyeleri ABD ve yedi gelişmiş ülkeydi ve talep ve arzı ayarlamak üzere altının sabitlenen fiyattan alım satımını garanti etmişlerdi. Ancak özellikle dönemin sonuna doğru özel altın talebi o kadar arttı ki bu ülkelerin altın rezervi düştü ve Mart 1968'de altın havuzu terk edildi, özel fiyatlar serbest bırakıldı. Serbest bırakılan altın fiyatıyla resmi altın fiyatının bir arada bulunduğu bir ortam doğdu ve bu sisteme iki katlı altın sistemi (*two-tier gold system*) denildi.

1930'lardan beri altın değişim standardı fazlasıyla kullanılır olmuş ve hükümetlerle merkez bankaları arasındaki uluslararası dengelerde altın hareketleri takip edilmiştir. Uluslararası ticaret dengelerinin hesaplanmasında halen kullanımı devam etmektedir. Bretton Woods kapsamındaki ülkeler değişim oran-

larını düzenleyebileceklerdi ve bu yola başvurdular da. 1973'ten itibaren de standart uygulanmayıp dolar dahil paralar yüzmeye bırakıldı. Altın kullanılır olmaktan çıktı. 1980'lerin başında merkez bankaları anlaşarak ani ve aşırı piyasa dalgalanmalarını önlemek amacıyla altın satışlarını durdurmuşlardır. [K. E.]

altın standardı Bir ülkenin para birimini belirli bir **altın** ağırlığıyla belirlediği ve ülkede kullanılan birimle altının resmi değer üstünden değiştirilebildiği ve altının ulusal veya uluslar arası değerinin bu değişimi etkilemediği para sistemi. Bugün parasını altın değeriyle ifade eden ülkeler bulunmakla birlikte, hiçbir ülke parayı altına çevirmez; altın standardı tarihi bir ifade olmuştur.

Altın sikke standardı, altın külçe standardı ve altın kambiyo standardı olarak üç biçimde uygulanan altın standardı bir ülkenin para arzını düzenler. Ülkeye giren altın sınırlı olduğundan ve altının paraya serbest konvertiblesi garanti edilmiş olduğundan, para arzının ve dolayısıyla fiyat düzeyinin çok değişmemesi de garanti edilmiş olmaktadır. David Hume'un madeni para akışı çözümlemesi altın standardının terk edilişini de açıklar. Bir ülkenin ticaret dengesi olumlu olduğunda ihracat ithalattan fazla olduğu için altın miktarı artar ve altın ithalatı yurt içi para arzını aşar, bu durumda fiyatlar ve gelirler yükselir. Fiyat artışı ihracatı yabancılar için pahalandırır ve ihracat düşer. Gelir artışı, satın alma gücü arttığından ve yabancı ürünler göreli olarak ucuzladığından ithalatı arttırır. Böylece altın kazanan ülkede faiz hadleri düşer, kaybedende yükselir ve sermaye ikinci ülkeye akar. Bu çözümleme ticaret dengesinin hızla düzeleceğini ve değişim oranının çok oynamayacağını göstermesine karşılık, dış istikrarın maliyeti içerdeki fiyat, gelir, faiz haddi ve öteki önemli değişkenlerin oynamaları açısından şiddetli olur. ABD'de enflasyon 1880-1914 yılları arasında % 0,1 iken, kısa dönem istikrarsızlık büyüktür. Yıllık ortalama fiyat düzeyi yüzdesi ile yıllık ortalama yüzde değişimi oranının yüksekliği kısa dönem istikrarsızlığının büyüklüğünü gösterir ki, bu oran ABD'de 1879-1913 yılları arasında 17,0'dı (1946-1990 arasında yalnızca 0,8'dir).

1850'lerde Avustralya ve Kaliforniya'da büyük altın kaynaklarının bulunması kısa dönemde fiyat düzeylerini çok istikrarsızlaştırmıştı. Yeni bulunan altın ABD'nin para arzını artırdı, harcamalar, kaydı gelir ve sonunda fiyatlar yükseldi. Böylece ABD ihracatı daha pahalı hale geldi, ABD dış ticaret dengesi açık verirken, ticaret yaptığı ülkeler için bu durum fazla anlamına geliyordu. ABD altın stoku azalırken öteki ülkelerde gelir ve fiyatlar arttı. Başlangıçta gerçek olarak artan çıktı sonunda yalnızca fiyat düzeyinde bir artış yaratmış oldu.

Altın standardı aynı zamanda uluslararası bir standarttı; her ülke

parasını altına göre belirlemiş olduğundan para birimlerinin altın karşısındaki değerleri birbirlerine göre de değerlerinin belirlenmesi anlamına geliyordu. Böylece dünyada fiyat düzeyleri birlikte hareket etme eğilimi gösteriyordu. Bu birlikte hareket fiyat-para akışı mekanizması deniyordu. Sabit değişim oranları ülkeler arasında altın ve sermaye akışını düzenliyor, mali ve gerçek şokların bu akışla aktarılmasına neden oluyordu.

Altın standardının işleyebilmesi için ülkelerin merkez bankalarının üye bankalarla işlemlerini altın akışına göre ayarlaması, borç verdiğinde faiz oranlarını artırmasına bağlıdır. Bu kurallara uyan banka örneği Bank of England'dır, 1870' den 1914'e kadar altın standardı işleyişine sadık kalmıştır. Hükümetler gene de para arzlarını ve altın standartlarını ülkelerinin ekonomik faaliyetlerine göre ayarlamışlardır. İngiltere'de 1797-1821 ve 1914-25, ABD'de 1862-1879 yıllarında savaş koşulları gereği konvertibilite kaldırılmıştır. Savaş koşulları kalktığında paritenin korunması altın standardına güveni sağlamıştır.

İngiltere'de de facto altın standardı 1717'de Sir Isaac Newton darphane başkanıyken madeni parada yaptığı reformla, ülke halen iki metali de kullanırken altını gümüşün önüne geçirmesiyle başladı, 1821'de standardı resmen ilk kabul eden ülke ve 1936'da son terk eden ülkelerden oldu. ABD'de de facto altın ve gümüş standardı uygularken 1834'te de facto 1900'de de jure altın standardına geçti. 1834'te altının onsunu 20,67 **dolar** olarak saptamıştı ve 1933'e kadar bu fiyat değişmedi. Dünyanın öteki büyük ülkeleri altın standardını 1870'lerde benimsediler. 1880-1914 dönemi klasik altın standardı dönemi olarak bilinir.

Birinci Dünya Savaşı'yla altın standardı sistemi çöktü. 1925-31 yılları arasında ABD ile İngiltere'nin yalnız altın rezervi tutmasına karşın diğer ülkeler altın yanında dolar ve sterlin de rezerv etmeye başladılar ve bu sisteme altın değişim standardı denildi. 1931'de İngiltere fazla altın ve sermaye akışı nedeniyle altını terk edince bu sistem de çöktü. 1933'te ABD yurttaşların elindeki altını ulusallaştırdı ve altınla yapılacak ödeme aktlerini iptal etti. 1946'da **Bretton Woods** sistemi içinde ülkeler uluslararası dengelerini dolar cinsinden ifade ederken, ABD hükümeti öteki ülkelerin merkez bankalarının dolarlarını onsu 35 dolardan kabul etme garantisi verdi. Ancak ABD altın rezervinin sürekli azalması ve dış ticaret açığı bu garantinin güvenilirliğini yıprattı. 1971'de ABD altın karşılığı dolar tutma yükümlülüğünü bıraktığını açıkladı ve altın standardı bütünüyle terk edilmiş oldu.

1970 ve 80'lerde yaşanan yüksek enflasyon altın standardına ilgiyi tekrar canlandırdı. Enflasyonun % 6'yı geçtiği her sefer bu niyet kuvvet buldu. Ancak altın standardının hükümetlerin para politikası seçeneklerini kısıtlaması standarda karşı kuvvetli savlardan bi-

riydi. Altın üretmenin maliyeti de oldukça **ambargo** yüksektir. Milton **Friedman** ABD'nin altın sikke standardının tam anlamıyla uygulanmasının maliyetinin 1960'da GSMH'nın % 2'sinden fazla olduğunu hesaplamıştır. Bu maliyet standart sürdürülseydi 1990'da 137 milyar dolara varacaktı. Ancak kağıt paranın da maliyetinin göz ardı edilebilir olmadığı vurgulanmaktadır. [K. E.]

altyapı 1) Bir ülkede kamu yararına kullanılan sermaye varlıklarının tümüne verilen addır. Bu terim bazen ülkedeki beşeri sermayeyi de kapsayacak biçimde kullanılmaktadır.

Ülkelerin finansal, yasal sistemleri, ulaştırma ve iletişim ağları, sağlık ve eğitim sistemleri, enerji ve sulama yatırımları altyapı kapsamında değerlendirilir. Ülkenin altyapısı mal ve hizmet üretiminin yapılabilmesi için öncelikli olarak gereken varlıklarıdır. Altyapıya bazen **doğal kaynaklar**dan ayırmak için edinilmiş varlıklar (*acquired assets*) denir.

2) Marksist terminolojide toplumun iktisadi yapısı, toplumun üzerinde şekillendiği altyapıdır. Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar aralarında belirli, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan ilişkiler kurarlar. Bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun **üstyapı**sının üzerinde yükseldiği somut temeli, altyapıyı oluşturur. Altyapı, toplumsal, siyasi, entelektüel vb süreçleri yani üstyapıyı şartlandırır. Bu tanımlama çerçevesinde; insanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir, tam tersine, onların bilincini belirleyen şey toplumsal varlıklarıdır.

Bibl.: MARX, K. (1974), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınları. [B. D.]

altyapı yatırımları Dolaysız olarak mal ve hizmet üretmemekle birlikte, neden oldukları dışsal tasarruflarla diğer yatırımları uyaran ve genellikle ulaştırma, enerji, sulama, eğitim vb alanlarda yapılan yatırımlardır. Mal ve hizmet yatırımlarının yapılabilmesi için altyapı yatırımları öncelik taşır. Altyapı yatırımlarının önemli bölümü tekel niteliğindedir ancak ülkenin ya da bölgenin rekabet gücünü artırdığından ekonomi ile birlikte piyasanın da geliştirilmesi açısından yararlı olur. [B. D.]

ambargo Genel olarak dış ticarette yer alan her türlü kısıtlamaya, pratikte başka bir ülke ile ihracat veya ithalatı kısıtlamaya yönelik ekonomik yaptırımlara verilen addır. Gümrük tarifeleri, kotalar ve yurtiçi üreticileri korumak için getirilen kısıtlamalar bu kapsama girmez. Kısıtlamanın ambargo kapsamına girmesi için, belli bir ya da birkaç malın dış ticaretinin yapılmasına veya belirli bir ülke ya da ülkelerle ticarete yasak konulması gerekir. Ambargo genellikle politik

amaçlarla uygulanır.

Ambargo deniz ticaretinde, bir devletin limanlarında ya da karasularında bulunan gemilere, bu alandan çıkmamaları veya belli bir yükü taşımamaları emri verilmesi anlamında kullanılır. Bu tanım kapsamında iki tür ambargo vardır. Sivil ambargo; bir devletin kendi gemilerini korumak ya da başka bir ülkeye mal taşımasını engellemek amacıyla kendi limanlarında alıkoymasıdır. Uluslararası ambargo; yabancı ülke gemilerinin ve mallarının alıkonmasıdır. [B. D.]

amele Bedeniyle çalışan, mesleki ve teknik eğitim görmemiş **işçi**dir. 1923'te **İzmir İktisat Kongresi**'nde alınan kararla 'işçi'ye 'amele' denilmesi bırakılmış, amele **vasıfsız işçi**yi anlatır olmuştur. Günlük hayatta inşaatta veya tarımda çalışan, ustalığı olmayan işçiyi anlatan amele, **Kafa emeği** ve **beyaz yakalıların** karşıtı olan **kol emeği** ve **mavi yakalılar**dan farklı olarak, köy kökenlileri ve mevsimlik, geçici iş arayanları anlattığı için, **yedek sanayi ordusu** ve **lümpen prolatarya** içinde yer almaz. Sendika ve sigorta talebi olmayan amelenin, bayındırlık ve altyapı yatırımlarının çoğaldığı, kapalı ekonomiden çıkış dönemlerinde gene de sendikalaşabildiği ve örneğin Türkiye'de 1965'te Yapı İş Sendikası'nı kurabildiği görülmektedir.

Kullanılan teknolojiye göre istihdam edilen işçide aranan nitelik değiştiği için, kapitalizmin çeşitli evrelerinde işçi profili ve işçi devşirilen toplumsal taban farklılaşmıştır. Örneğin vahşi kapitalizm döneminde erkek yerine kadın ve çocuk emeği tercih edilirken, kitlesel üretim yapılan fordist iş örgütlenmesinde (bkz. fordizm) niteliksiz işçi iş bulabilmektedir. Kapitalizmin teknoloji ve makineleşmeyle olan ilişkisi bazı nüfus gruplarını işsiz bırakırken bazı grupları da proleterleştirir (bkz. proletarya). Azgelişmiş ülkelerde geniş tarım kesimi ve geleneksel sektörlerin varlığı, dışsal bir etkenle gelişen makineleşmenin istediği iş gücü ve arzını bulamaması sonuçlarını yaratır. Sanayileşmenin istediği vasıflı iş gücünü yetiştiremeyen azgelişmiş toplumlar için eğitim acil ve pahalı bir sorun olarak ortaya çıkarken (bkz. beşeri sermaye), örgütlü işçi sınıfının oynadığı rol düşünülünce, geniş amele arzı varlığının, işçi sınıfı mücadelesiyle demokrasi ve bölüşüm sorunlarında genellikle geriletici bir öğe olduğu görülür.

İstihdamı artırmadan büyümenin sağlandığı **ikinci sanayi devrimi** sonrası ekonomilerde üretimde eğitim ve niteliğin önemi arttığından vasıfsız işçi talebi kalmadığı gibi, toplumsal hiyararşiyi besleyecek yabancı işçi varlığına duyulan ihtiyaç da törpülenmiştir (bkz. emek göçü). [K. E.]

Amin, Samir (1931) Neo-Marksist ekonomistlerin kalkınma kuramları, üçüncü dünya ekonomik, siyasal sorunları ve dünya sistemi, sosyal bilimlerin yöntem ve içerik tartışmalarıyla en tanınmışlarındandır.

Azgelişmiş ülkelerin kendilerinin bilincine varması yolundaki çalışmalarıyla Arap dünyası üstünde özellikle çalışmakta, çalışmaları Türkiye'de de ilgi çekmektedir.

Mısır, Kahire'de doğdu, Paris Üniversitesi'ni bitirdi, Fransa'da ve Senegal, Dakar'da ekonomi profesörü olarak çalıştı. 1960-1963'te Mali'de planlama danışmanı oldu. Dakar'da Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu'na bağlı Ekonomik Gelişme ve Planlama Enstitüsü ve 1980'den sonra Afrika Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Konseyi'nde çalıştı.

Sweezy ile başlayan modern kapitalist sistemin çözümlenmesinde, **emperyalizm** ve **azgelişmişlik** ilişkilerinin irdelenmesi sürecinde doğan **dünya sistemi** ve **merkez-çevre analizi** çerçevesinde, merkez ülkelerin sermaye birikimi ve tekonolojik güçleriyle kendi çıkarlarına örgütlemeye çalıştıkları işlevsel hiyerarşiyi tanımlama çalışmalarına katılmış ve özellikle A. Emmanuel ile girdiği polemikte **eşitsiz gelişme** yasasının merkez ülkelerdeki emeğin daha üretken olduğu için çevre ülkelerle aynı miktarda değer yaratmadığı ve daha üretken olduğu, ve fiyatların dünya çapında oluşmadığı gerçeklerini gözden kaçırılarak yorumlandığını savunmuştur.

Samir Amin, dünya sistemi üstüne 1970'lerden beri yürütülen çalışmalar sonucu, özellikle I. **Wallerstein**'in dünya sistemini kapitalizmin çevre ülkelere yayılış süreciyle açıklayan tezlerine karşı çıkan grup içinde yer alır. Bu görüşün Avrupa merkezli olmaktan kurtulamadığını ve dünyanın ve kapitalizmin tarihini evrimci anlayışla ve tek gelişme çizgisi içinde açıkladığını savunan Amin, **kapitalizmin** kendisinden önceki üretim biçimlerinden ayrılan özgül yönlerini ortaya koyarken, Marx'ın üretim biçimleri şemasına karşı çıkarak, **feodalizmin** de Avrupa'ya özgülüğünü savunmakta ve bunun yerine haraççı toplum tanımını getirmektedir. **Asya Tipi Üretim Tarzı**, köleci toplum (bkz. kölelik), feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarını da (bkz. ilkel sermaye birikimi) içeren bu tartışma çerçevesi, Avrupa merkezli olmayan bir dünya-ekonomi tarihi açıklamasının oluşturulması çabasında, kapitalizm öncesi dünya sisteminin varlığı tezinde düğümlenmektedir. Wallerstein'ın kapitalizmi ve dünya ekonomisini 1500 yılından başlatan tezlerine karşı, 1200'den başlatan veya beş bin yıl öncesine giden tezler üretilirken, Samir Amin kapitalizm öncesi çeşitli haraç sistemlerinin özgül tarihlerini ve etkileşimlerini ortaya koyma araştırmasına girişmiştir.

Kapitalizm öncesinde çeşitli bölgesel sistemler veya dünya sistemi/sistemlerinin niteliğinin araştırılması sırasında Orta Doğu, Hindistan, Çin ve Osmanlı ekonomi tarihleriyle ilgili araştırmalarını derinleştiren Amin, kapitalizmin bütün önceki sistemlerden kapitalist değer yasasını dünya çapında yaymakla ayrıştığını vurgularken, dün-

ya sistemi tanımının içerdiği hiyerarşik bütünleşme ve 'uyum'un açıklanmasında bütün faktörlerin içsel kabul edilişinin daha önceki araştırmalardan yarattığı yöntem kopuşunu da dile getirir ve kapitalist sistemin dünyayı fethederken onu kutuplaştırdığına vurgu yapar. Amin, toplumsal evrim yasalarının evrenselliğinin tek sistemin varlığını gerektirmeyeceğini savunarak, gelişimini araştırdığı kültür alanlarının ve haraca bağlı sistemlerin dinamiklerini betimlemeye çalışarak, üretim biçimi tanımında ticaret ve kültürel alışveriş dahil her türlü değişimin önemini vurgular. Kapitalizm, politik ve ideolojik öğenin egemenliğinden ekonomik öğenin egemenliğine geçiş oluşturmakla da özgündür. Ortodoks üretim biçimi ve evrim şemaları tanımlarını değiştiren bu yaklaşımla Amin'in dünya sistemi çalışmaları, kapitalist ekonominin hiyerarşik sisteminin Avrupamerkezci bakış açısının evrenselliğini dayatmasına karşı ideolojik bir silahtır.

Samir Amin'in Türkçe'de eserleri: (1992), *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, çev. Semih Lim, İstanbul: Kaynak Y.; (1992), *Üçüncü Dünya, Demokrasi ve Sosyalizm*, çev. Yiğit Bener, Fikret Başkaya, yay. haz. Oktay Etiman, Fikret Başkaya, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Y.; (1993), *Kaos İmparatorluğu: Yeni Kapitalist Küreselleşme*, çev. Işık Soner İstanbul: Kaynak Y.; (1993), *Maoizmin Geleceği*, çev. Işık Soner, İstanbul: Kaynak Y.; (1993), *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, İstanbul: Ayrıntı Y.; AMİN, Samir vd. (1993), *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, çev. Erden Akbulut, İstanbul: Alan Y.; (2000), *Dönüşüm Halindeki Dünya Sistemi*, çev. Fikret Başkaya, Ankara: Özgür Üniversite Y.; (2000), *Entelektüel Yolculuğum*, çev. Uğur Günsür, Ankara: Ütopya Y.

Bibl.: AMİN, Samir (2003), "Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı", FRANK, Andre Gunder ve GILLS, Barry K., *Dünya Sistemi*, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Y., ss. 457-505. [K. E.]

amortisman Duran varlıklarda fiziksel, teknolojik, hukuksal nedenlerle ya da modanın etkisiyle ortaya çıkan değer azalışlarının saptanması işlemidir. Duran varlıklar ekonomik ömürleri açısından iki grupta toplanırlar, sınırlı ömürlü sabit varlıklar, sınırsız ömürlü sabit varlıklar. Amortisman, sınırlı ömürlü sabit varlıkların, bu sınırlı ömürleri içinde, yukarıda belirtilen nedenlerle ortaya çıkan değer kayıplarını muhasebeleştirme işlemidir. [Ü. U.]

Anadolu kaplanları 1990'lı yıllarda çeşitli Anadolu şehirlerinde ulusal ve uluslararası pazar için imalat sanayiinin gelişerek devletin katkı ve müdahalesi olmadan yerel sanayileşmenin mümkün olduğu tezini vurgulamak için bu şehirlere, **Asya kaplanları** teriminden esinlenerek verilen ad.

Çorum, Denizli, Edirne, Gaziantep, Kahramanmaraş, Uşak gibi

şehirlerde imalat sanayiinin gelişerek ihracata yönelmeleri, 1980 sonrasında terk edilen **ithal ikameci sanayileşme** politikası yerine benimsenen **ihracata dayalı sanayileşme** politikasının başarısı olarak sunulmuştu. Ulusal kalkınma poltikalarının ve devlet öncülüğünün alternatifi olarak sunulan 'Anadolu kaplanları' gelişmesi, ekonomi politik tartışmalarına malzeme yapılarak, neoklasik ekonomi görüşünün ve liberalizmin kabulüyle globalleşen ekonomiye uyum sağlanabileceğinin göstergesi olarak sayıldığı gibi, çelişkili biçimde İstanbul merkezli büyük sanayi örgütlenmelerinin ekonomik, siyasal programına karşı Anadolu milli sermayesinin başarısı teziyle siyasal ve sosyal taban olarak sunulmak ve bu özelliklere dönüştürülmek istenerek, kredi olanakları başta olmak üzere devlet kaynak ve desteklerinin yöneltilmesinde de siyaset ve giderek bir rejim çekişmesinin malzemesi haline getirilmişti.

Söz konusu edilen işletmelerin sigortasızlık, sendikasızlık, çocuk emeği kullanımı, asgari ücretin altında ücretlerin varlığı gibi özellikleri, bu sanayileşmenin niteliği konusunda kuşkular doğurduğu gibi, çoğunluğunda çalışan sayısının onun altında bulunuşu ve aile işletmesi oluşu da küçük ölçekli üretim yapabildiklerini, şirketleşemediklerini ve kullandıkları teknoloji ve bilgi düzeyiyle de profesyonelleşemediklerini ortaya koymuştur. 1998'de Doğu Asya ve Rusya'yı içine alan kriz sonucu özellikle tekstil ve deriçilikte bu işletmelerin çoğunun kapanması ve büyük oranda tasfiyeye ve işçi çıkarımına gitmek zorunda kalmaları, işletmecilik, pazarlama ve planlama açılarından da büyük sorunları olduğunu ortaya koydu. Ekonomide sektör içinde ve ihracat olarak da üretim hacimlerinin haklarında konuşulduğu kadar büyük bir yer tutmadıkları görüldü. Bkz. Kobi, küçük işletme, küçük sanayi. [K. E.]

Anarko-Kapitalist Ekonomi Devletin tamamen ortadan kaldırılmasını –ya da yalnızca mülkiyet haklarını koruyacak ve saldırıları önleyecek ölçüde minimal hale getirilmesini- ve tüm toplumsal ilişkilerin piyasa koşullarına terk edilmesini savunan iktisadi görüş.

Anarko-kapitalistler bütün yasakların ve kuralların kaldırılmasını, kimseden vergi alınmamasını, kamu sosyal güvenlik sistemlerinin kurulmamasını savunurlar. Tüm kamu hizmetleri kaldırılmalıdır. Devletin her türlü varlığı ve eylemi özel mülkiyet hakkına müdahaledir. Kamu malı kavramına son verilip, her alanda özel mülkiyet hakim olmalıdır. Bugün kamu hizmeti adı verilen tüm işlevler özel firmalarca karşılanabilir. Dış savunma, iç güvenlik gibi kamu hizmetleri de buna dahildir. Özel firmalar tüketicilerle yapacakları sözleşmelerle her türlü kamu hizmetini sunabilirler. Bu hizmetleri her tüketici istediği ölçüde satın alma hakkına sahiptir. İhtiyaç duymayan hizmeti satın almayacaktır.

Libertarianizm adıyla da bilinen akımın temsilcileri arasında Milton **Friedman**'ın oğlu David Friedman, Murray N. Rothbard, Robert Nozick ve Soğuk Savaş döneminde güçlü bir antikomünist gazeteci ve romancı olarak tanınan Ayn Rand bulunmaktadır. Friedman ile Rothbard devletsiz toplum düzenini savunmaktayken, Nozick ultra-minimal devleti savunmaktadır. Egoizmi kapitalizmin, altruizmi ise sosyalizmin ahlaki temeli olarak gören Ayn Rand da koruyucu devlet taraftarıdır.

Anarko-kapitalistler, düşünce temellerinden yararlanmakla birlikte, **anarşizme** karşıdır. Anarko-kapitalistlere göre **değeri** yaratan emek değil, kapitalist girişimdir.

Bibl.: AKTAN, C. C., (2002), *Politik İktisat*, İzmir. [B. D.]

Anarko-sendikalizm "Devrimci sendikalizm" olarak da bilinir. Temeldeki düşünce, işçilerin işverenler karşısındaki kendi çıkarlarını savunmak için geliştirdikleri örgütlerin, kapitalizmi ortadan kaldırmanın araçlarını ve daha sonra da sosyalist toplumun temel birimini oluşturması gerektiğidir. İlke olarak, toplumsal **genel grev**de biriken grevler biçimindeki "doğrudan eylem" aracılığıyla sendikalar, üretim araçlarının ve gerekli tüm toplumsal işlevlerin denetimini ele geçirecek, kapitalist mülk sahiplerini mülksüzleştirecek ve tüm burjuva kurumların yerine gerçek "işçi sınıfı sosyalizmi"ni kuracaktır. Kurucu babaları arasında her ne kadar **Proudhon** ve **Bakunin**'in adları geçse de öne çıkan kuramcıları Fernand Pelloutier ve Georges **Sorel**'dir.

Anarko-sendikalizm Batı Avrupa işçi hareketi içinde 1895-1914 döneminde güçlü bir akım haline geldi. Birinci Dünya Savaşı'nın zincirlerinden boşalmasına neden olduğu milliyetçi hareketlerin etkisiyle ve 1917 Ekim Devrimi'nde Bolşeviklerin güçlenmesiyle Anarko-sendikalizm önemli ölçüde güç kaybetti. Bununla beraber İspanya İç Savaşı (1936-39) sırasında Anarko-sendikalist CNT (*Confederacion Nacional de Trabajo*) ve onun militan örgütü FAI (*Federacion Anarquista Ibérica*) önemli bir rol oynadı ve iç savaşın başında kısa ömürlü de olsa Katalonya'da sanayide işçi denetimini uygulamaya soktu.

Komünist yolu reddeden sendikalist gruplar 1922'de Uluslararası İşçi Birliği'ni [*International Working Men's Association* ve daha sonra *International Workers' Association*] kurdu ve Birlik ve onun 14 millî seksiyonu 1990'lara kadar emek hareketinin içinde Anarko-sendikalist fikirlerin temsilcisi oldu. [S. E. T.]

Anarşizm Eski Yunanca αναρχία ("archons'suz", "yöneticisiz") sözcüğünden türetilmiştir ve Kroptkin'in *The Encyclopedia Britannica*'ya yazdığı ünlü makalede "toplumun devletsiz olarak tasarlandığı yaşam ve yönetim ilkesine veya kuramına verilen ad" olarak tanımlanmıştır (1997: 5). Anarşizm tüm iktidar biçimlerinin ortadan kaldırılması ge-

rektiğini savunan ve özgürlük idealini öne çıkaran bir dizi siyaset felsefesi ve toplumsal hareket için kullanılan geniş kapsamlı bir adlandırmadır.

İnsanın yazılı tarihi boyunca anarşist eğilimli hareketler dünyanın dört bir yanında var oldu ama tutarlı bir felsefî hareket olarak Anarşizmin, Avrupa'da, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkışı bürokratik ulus-devletin ve büyük ölçekli sınaî kapitalizminin yükselişine bir tepkiydi. Fransız Devrimi sırasında Jirondenler ve Jakobenler tarafından pejoratif anlamda kullanılan Anarşist/Anarşizm kavramını ilk benimseyen Pierre Joseph **Proudhon** oldu. Ancak kavramı kullanmamakla birlikte Anarşizmi savunan ilk eser İngiliz düşünür William Godwin'in *Enquiry Concerning Political Justice, and Its Influence on General Virtue and Happiness*'dir [*Siyasal Adalet ve Onun Genel Erdem ve Mutluluk Üzerine Etkisiyle İlgili bir İnceleme*] (1793). Dönemin birçok Anarşisti insanların "özgür olmaya zorlanamayacağına" inanıyor ve eşitlik üzerinde yükselecek olan devletsiz toplumun baskıcı olmayan ikna ve özgürlükçü eğitim yoluyla kurulacağını savunuyordu. Proudhon "anarşi" kavramının yaygınlaştırılmasına önemli katkılarda bulundu ama **Bakunin** anarşist devrimcinin karizmatik bir örneğini ortaya koydu. Bir diğer önemli düşünür Peter Kropotkin anarko-komünizmin düşünsel dayanaklarını ortaya koydu. Anarşizm ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın ilk yarısında özellikle Avrupa'da kayda değer bir toplumsal hareket olarak kendini gösterdi.

1917 Devrimi'nde Maknovistler ve İspanya İçsavaşı'nda faşizme karşı direnen hareketlerin başında yer alan anarko-sendikalist (bkz. anarko-sendikjalizm) örgüt CNT/FAI oldukça etkiliydi. Üçüncü Enternayonal'in 1917'den sonraki yükselişi ve İkinci Dünya Savaşı Anarşist hareketleri önemli ölçüde geriletse de 1968 Baharı Anarşizmin yeni toplumsal hareketler içinde yeniden doğuşuna tanıklık etti. Günümüzde de Anarşizm ve Anarşistler "iktisadî küreselleşmeye karşı alternatif küreselleşme" hareketinin önemli bileşenlerinden biridir.

Anarşistler modern devlete karşıdır çünkü devlet insanları yöneten ve yönetilenler olarak iki gruba ayırır, fiziksel baskı aygıtları üzerinde tekel kurar, tüm insanlar ve mallar üzerinde egemenlik iddiasında bulunur, tüm diğer yasaları ve gelenekleri çiğneyen yasaları yürürlüğe koyar, yasalarını ihlâl edenleri cezalandırır, insan toplumunu millî toplumlara böler, düzenli aralıklarla savaş açarak kitlesel cinayetlere göz yumar. Demokrasilerde ise yöneten-yönetilen ilişkisi sadece gözlerden gizlenmiştir.

Anarşistlerin kapitalizme karşı görüşlerini en iyi özetleyenlerden biri Alexander Berkman'dır. Berkman, insanların ortak amaçlara (kendileri ve sevdikleri için sağlıklı, özgür ve huzurlu bir yaşam elde etmek) sahip olmalarına rağmen,

çıkarlarının farklı olmasının insanlararası çatışmaların temel nedeni olduğunu savunur. Çıkarların farklılığını doğuran ise kâr elde etme üzerine kurulu sistemdir ve bir başkasına iktisadî olarak bağımlı kaldığı sürece hiç kimse özgür olamaz.

Her ne kadar bütün insanların kendi potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerine izin veren özgür bir toplum yaratmak tüm anarşistleri birleştiriyorsa da iktisadî alanda önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Belli başlı dört anarşist akım ayrıt edilebilir: bireycilik, karşılıkçılar, kolektivizm ve komünizm. Bireyci anarşistler, kapitalizmi reddetmelerine rağmen, tiranlığa karşı en büyük güvence olarak özgür ticaretin, özgür rekabetin ve özel mülkiyetin gerekli olduğunu savunur. Örneğin özel mülkiyetin kendisine değil (ki özel mülkiyetin de emeğin ürünleri ile sınırlandırılması gerektiğini ileri sürer), ondan doğan kötülüklere karşı olduğunu ileri süren Proudhon, mülkiyeti kurumların en kutsalı olarak gördüğü aile ile özdeşleştirir ve miras hakkını savunur.

Karşılıkçılar özel mülkiyet ile komünizmi uzlaştırmaya çalışır; herkes kendi üretim araçlarına sahip olabilir ve sundukları metanın değerini ise taraflar ahlâkî temelde bir pazarlıkla belirler. Bu sistemin içine isteyenlere asgarî faiz oranıyla kredi veren kredi bankaları da dahil edilmiştir.

Anarşizm içinde kolektivizmin yolunu açan Bakunin'dir. Proudhon'un küçük mülk sahibi köylülere ve zanaatkârlara duyduğu sempatiyi terk eden kolektivistler, örgütlü emeğin sermayeyi mülksüzleştirdiği ve her bir emekçi grubunun kendi üretim araçlarını yönettiği bir geleceğe yüzlerini döndüler. Üretimin çıktılarının paylaşımının kolektifin karar alma sürecine bırakılması gerektiğini savunan kolektivistler, en azından öngörülebilir geleceğe kadar herkese emeği ölçüsünde pay verilmesini adil bulurlar. Kolektivistler **Marx** ve yandaşlarının komünizmini otoriter görerek ona karşı çıkar.

Anarko-komünistler ise siyasî, iktisadî ve toplumsal eşitlik temeli üzerine kurulacak devletsiz toplumda ortak mülkiyetin ve gereksinime göre paylaşımın gerekliliğini benimser. Komünizmin sadece otoriter bir devlet tarafından kurulabileceği varsayımına meydan okudular ve insanî dayanışmanın tüm mülkiyet ayrımlarını ortadan kaldıracağını ileri sürdüler. Anarko-komünist toplumda meta arzını işçilerin gönüllü birlikleri, talebin belirlenmesini ise bölgelerindeki gereksinimleri saptamakla görevli yerel komünler üstlenecektir. Komünler kendi sınırlarını aşan etkinlikleri eşgüdümleyebilmek için federasyonlar oluşturacaktır. Kropotkin yapmış olduğu araştırmalara dayanarak bir dizi öndeyide bulundu: Kâra dayanan sistem ortadan kalktığında emek gereksinimi günümüzdeki en az çalışma süresinin yarısına indirilebilir. Beş kişilik bir ailenin yıllık gereksinimi için beş saatlik 300 iş-

günü yeterli olacaktır. Çalışma yaşının ise 50'yi geçmemesi gerekir. **Anarko-sendikalizm** bu devletsiz toplumun temel biriminin üreticilerin oluşturduğu sendikaların olması gerektiği noktasından hareket eder.

Bibl.: KROPOTKİN, Peter (1997), *Anarşizm*, çev: Rahmi G. Öğdül, İstanbul: Karaşın; MARSHALL, Peter (2003), *Anarşizmin Tarihi: İmkânsızı İstemek*, çev: Yavuz Alogan, Ankara: İmge Kitabevi. [S. E. T.]

angarya Feodal üretim biçiminde köylünün toprak sahibi için artı ürün ve artı emek ürettiği üretim süreci ve bu üretim biçimi ve süreçle biçimlenen karşılıksız emeği.

Köylünün kendisi için yaptığı üretimle toprak sahibi için yaptığı üretim ayrı mekan ve zamanlarda gerçekleşir ve kapitalizm gibi değişim içinde aktarılmaz. Kapitalist üretimde artı emeğe ekonomik işleyişle, piyasa ilişkisi içine gerçekleşen değişimle el konulurken, feodalizmde zor yoluyla el konur. **Feodalizm** tartışmalarında malikanelerin oluşumu ve köylünün **serfleş**mesinin tarihi, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla her ülkenin özgül tarihi süreçleri açısından ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toprak sahibinin mülkiyeti ve mülkiyet biçimine göre meşrulaştırılan angarya bu hukuk ve örfle biçimlenmiştir. Kapitalizmin gelişimi de tarıma önce ticaret ve nakitin, sonra sanayiin girmesi, serfliğin tasfiyesi ve kapitalist çiftliklerin oluşumuyla 'özgür' kalan köylülüğün tarım dışına, şehirlere itilmesi, angaryanın biterek ücretli işçi-işveren ilişkisinin başlamasıyla özetlenir.

Serfin el konulan ürünü yanında emeğinden de ayrıca yararlanılması, devletlerin merkezileşme süreçlerinde başvurdukları bir emek kullanım yolu olmuştur. Onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Fransa'da devlet kamu projelerinin yürütülmesi için zorunlu çalışma (*corvée*) uygulamalarında bulunmuştur. 1726'san sonra bu uygulama yol yapımıyla sınırlı tutulmuş, 1789'da kaldırılmıştı.

Osmanlı tarımında ve **tımar** düzeninde serfliğin ve angaryanın olup olmadığı tartışılmıştır. Sipahinin köylüden öşürün pazara taşınması ve kendisini için ambar yapılmasını istemekten başka özel hizmet isteyemeyeceği kanunnamelerde bildirilmiştir. Ancak Balkanlar'da Osmanlı sisteminin tımar düzenini yerleştirirken yerel toprak sahibi-serf ilişkilerini ve buna bağlı olarak angaryayı koruduğu, örneğin Kanuni'nin Sofya bölgesinde önce angaryayı kaldırdığı, sonra yerel hukuka saygıyla devamını benimsediği saptanmıştır. Köylünün ücret-i arazi mukabili toprak sahibi hesabına iki ay çalışmak, bir araba odun getirmek veya karşılığı nakit ödeme yapmak, her cins zahireden belli bir pay vermek, asma, mısır gibi özel ürünler için belirli bir pay vermek, otlakiyye adıyla peynir vermek gibi angaryaları Osmanlı kanununa girmiştir. Osmanlı hukukunda kul ve reaya, serf ve özgür köylü olarak iki ayrı hukuka tabi

köylülük bulunduğu, örneğin İstanbul, Edirne, Bursa'da has topraklarında yarıcı kul köyleri bulunduğu, tarımsal ürünlerinden pay verdikleri gibi, has çayırları zamanı geldiğinde topluca biçmek ve otunu taşımak gibi angaryalarının da kanunnamelerle düzenlenmiş olduğu saptanmıştır. Osmanlı ülkesinde merkeziyetçiliğin zayıflayarak yerel ekonomik, idari ve siyasal özerklik alanlarının ortaya çıkması da angaryayı yaratmıştır. Tanzimat fermanıyla angaryanın kaldırıldığının ilan edilmesiyle Bulgaristan'da büyük toprak sahiplerinin özel mülk iddiasıyla angarya haklarının da bulunduğu talepleri ve direnişleriyle köylü isyanları yaşanmıştır.

Cumhuriyet döneminde **ağalık** adı altında nitelenen toprak sahibi köylü ilişkisinde de ağa ile köylünün tarımsal ürünü toprak mülkiyeti, tohum ve tarımsal araçların sağlanması koşullarına göre paylaşması ve buna göre yarıcılık, marabalık gibi çeşitli sistemlerin uygulanması söz konusudur ve özellikle topraksız köylüyü işaret eden yanaşma, hulam statüsü angaryayı içerir. Ağa köylerinde köylünün geleneksel olarak ağanın (günlük ev) hizmetinde çalıştığı ve bazı Alevi dede köylerinde dede adına üretim yapıldığı da bilinen bir durumdur.

Klasik Osmanlı sisteminde devlet-köylü ilişkisinde, belirli görevler vergi, askerlik konularında bağışıklıklarla belirli yerleşimlerin sakinleri için zorunlu kılınmıştır. Tanzimat'tan sonra devletin merkezileştirilmesi ve modernleştirilmesi sürecinde, yurttaşlara maden ve yol inşaatında yasalarla çalışma yükümlülükleri getirilmiş olduğu gibi, olağanüstü durumlarda da nakliye, inşaat gibi hizmetlerin yapılması için ya maddi ya manevi zorlamalarla bedeni ve nakdi katkılar istenmiştir.

Osmanlı döneminde uygulanan yol vergisi ve Zonguldak yöresi halkının kömür madenlerinde çalışma yükümlülüğü Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür. 1925 yılında kabul edilen kanunla 18-60 yaş arasındaki bütün erkeklere her yıl birkaç gün yol inşaatında bedenen çalışmak veya emeklerinin bedelini nakden ödemek yükümlülüğü getirilmiştir. Zonguldak halkı için de ücret karşılığında madenlerde çalışmak mükellefiyeti düzenlenmişti. Köylerde imece kurumunun desteğiyle salma ve bedeni katkıyla, şehirlerde yalnızca soyut vergi karşılığı yerine getirilen belirli hizmetlerin sağlanmasında köylünün katılımının beklenmesi de angarya kavramı içindedir. [K. E.]

anlaşma Resmi (yazılı) bir sözleşme olmaksızın rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla ortak hareket etme iradesidir. Örneğin firmalar karşılıklı olarak fiyatları indirmemek ya da birbirlerinin pazarlarında satış yapmamak konusunda anlaşabilirler. Bu tür anlaşmalara daha çok tekele karşı mevzuatın rekabeti engelleyici nitelikteki açık anlaşmaları yasa dışı ya da uygulanamaz saydığında rastlanmaktadır (4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanunun 'Rekabet Sınırlayıcı Anlaş-

ma, Uyumlu Eylem ve Kararlar' başlıklı 4. maddesi buna örnek olarak gösterilebilir). Mevzuatın bu anlaşmaları yasaklamasına karşılık bu tür anlaşmaların varlığını kanıtlamak çok zordur. [B. B.]

anonim şirket Bir unvana sahip, en az 5 ortakça, ana sözleşmesinde yazılı konularda faaliyette bulunmak üzere kurulmuş olan ve esas sermayesi belli paylara bölünmüş olan sermaye şirketleridir.

Türk Ticaret Kanunu anonim şirketi, bir unvana sahip, esas sermayesi belli ve paylara bölünmüş olan ve borçlarından dolayı yalnız mal varlığı ile sorumlu bulunan şirket olarak tanımlamıştır. Kurucular şirket esas sözleşmesini hazırlarlar. Yazılı şekilde düzenlenmesi gereken şirket esas sözleşmesinin Türk Ticaret Kanunu'nda belirtilen unsurları içermesi gereklidir. Şirket esas sözleşmesinin hazırlanmasından sonra kuruluş izninin alınmasının gerekli olduğu durumlarda izin almak için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na başvurulur. Bundan sonra ticaret siciline tescil ve ilan aşaması gelmektedir. Şirket ticaret siciline tescil ile tüzel kişilik kazanır.

Anonim şirket ortaklarının sorumlulukları taahhüt etmiş oldukları sermaye payları ile sınırlıdır (TTK md. 269). Bir başka deyişle, ortakların taahhüt ettikleri sermaye payları dışında ortaklığın borçlarından dolayı bir sorumlulukları yoktur. Anonim şirketler, ani ve tedrici olmak üzere iki şekilde kurulabilir. Ani kuruluşta şirket sermayesinin tamamı kurucular tarafından taahhüt edilir. Tedrici kuruluşta ise şirket sermayesinin bir kısmı kurucular tarafından taahhüt edilirken kalan kısım için halka başvurulur (TTK md. 276 vd.).

Tedrici kuruluşta bu aşamaların yanı sıra halka başvuru ve kuruluş genel kurulunun toplanması aşamaları bulunmaktadır. Bu aşamada sermayenin kurucular tarafından taahhüt edilmeyen kısmı için halka başvurularak, halk şirkete ortak olmaya çağrılır. Tedrici kuruluşta halka başvuru aşaması bulunduğu için anonim şirketlerin tedrici şekilde kuruluşu sermaye piyasası mevzuatı kapsamına da girmektedir. Dolayısıyla bu konuda sermaye piyasası mevzuatının konuyla ilgili hükümlerini de dikkate almak gerekir (bkz. halka arz).

Ani kuruluş, şirket esas sözleşmesinin düzenlenmesi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan izin alınması ve ticaret siciline tescil ve ilan aşamaları ile gerçekleşmektedir. Tedrici kuruluşta bu aşamalara ek olarak Bakanlık'tan izin alınmasından sonra halka başvuru aşaması bulunmaktadır. 17.06.2003 tarih ve 25141 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4884 sayılı Kanun ile de Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca yayımlanacak tebliğle faaliyet alanları tespit ve ilan edilecek anonim şirketler dışında kalan anonim şirketlerin, kuruluş ve ana sözleşme değişikliklerinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan izin alma aşaması kaldırılmıştır.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın 18.06.2003 tarih ve 5100 sayılı yazısında, Bakanlık iznine tabi anonim şirketler şu şekilde sayılmıştır :

– Döviz Büfesi İşleten Şirketler
– Sigorta Şirketleri
– Finansal Kiralama Şirketleri
– Faktoring Şirketleri
– Holding Şirketler
– SPK'ya Tabi ve Halka Açık Şirketler
– Serbest Bölge Kurucusu ve İşleticisi Şirketler

Anonim şirketler kanunen yasak olmayan her türlü iktisadi amaç ve konu için kurulabilirler, ancak şirketin esas sözleşmesinde şirketin konusunun sınırlarının açıkça gösterilmesi şarttır (TTK md. 271). Şirketin konusu şirketin hak ehliyetinin sınırlarını belirlemekte olup şirket ancak esas sözleşmede belirtilen konusu çerçevesinde haklar ve borçlar edinebilir.

19. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan anonim şirket, diğer **şirket** türlerinin İslam ve Roma geleneklerinde kökleri bulunmasına karşılık yeni bir türdür ve aile şirketinin yerini almakta oluşları, tasarrufları para-sermayeye dönüştürme eğiliminin artmasıdır. Şirketlerin büyük yatırımlara girmeleri ve tüzel kişilik kavramının gelişimi, borç karşısında sınırlı sorumluluğu kabul edilebilir kılmış ve tasarrufları banka gibi mali kurumlarda değerlendirme dışında yeni bir yol açılmıştır. Böylece tasarruflar için yalnızca faiz geliri ummak yerine, satın alınan **hisse senedi**yle daha fazla gelir etme imkanı doğmuştur (bkz. korporasyon).

Hisse senedi sahipleri **temettü** alırken, şirket yöneticileri, R. **Hilferding**'in *kurucu kârı* adını verdiği, girişim kârından payla birlikte, kendi belirledikleri maaşlar, özel ödenekler, gider hesabı indirimleri ve bedava hizmetler sağlarlar. Sermayenin belirli merkezileşme ve yoğunlaşma derecesine takebül eden anonim şirketler (bkz. sermaye oluşumu), sermayenin ikilenmesine yani gerçek sermaye yanında hayali sermayenin doğmasına katkıda bulunur. **Menkul değerler** piyasasında işlem gören hisse senetleri ve **tahvil**lerin değerleri, gerçek varlıkların, üretilmekte olan toplam değerin ve artı değerin toplam değerin artışına, bu varlıkların değeri çevresinde salınım gösterse de, tekabül etmeden artabilir ve **spekülasyon**a konu olur.

1930'lardan başlayarak sermayenin bu yeni kullanımı üstüne oluşan literatür, yıllar önce Marx'ın edilgin sermayedarlar ile işlev gören sermayedarlar ayrımını yeniden gündeme getirmektedir. Hisse senedi sahipleri ile şirket yöneticileri arasındaki çelişkiden ve kapitalizmin sermaye sahipleri değil, profesyonellerce yönetildiği tartışmalarından, tanımlanan bu iki grubun ortak çıkarı şirketin kârlarında kenetlendiğine, çıkar çatışması **rantiye sınıfla** girişimciler arasında olduğuna göre, daha önemli olan, anonim şirketlerin ve menkul değerler piyasalarının belirli ölçekte toplumsal taban kazandığı ve toplam sermaye içinde belirli bir oranı

temsil eder hale geldiği toplumlarda, bir yandan sermayeyi tasarruf eden tekelleşme eğiliminin artışı, bir yandan toplumun daha geniş kesiminin edilgin biçimde bu hayali sermayeyle toplumsal konumlarını özdeşleştirmeleri ve ekonomide finans dünyası ve işlemlerinin daha önce görülmemiş derecede önem kazanmasıdır. Anonim şirket yoluyla paranın para yaratması ve sermaye birikimi, diğer şirket türlerinin yaratabileceğinin üstüne çıkmıştır. **Sermaye dolaşımı**nın, uluslararası şirketleşme ve **dış yatırım**ların, dış ticaret dengesi, **dış borç** ve **sıcak para**nın yarattığı ortam, **küreselleşme**nin içeriğini dolduran kavramlardandır. [Ü. U; K. E.]

anti-tekel siyaseti Pazarı etkileme gücüne sahip işletmelerin birlikte ya da tek başlarına bu güçlerini diğer işletmeler ya da tüketiciler aleyhine kullanmalarını engellemeye yönelik kamu siyasetidir.

Firmaların aralarındaki rekabeti ortadan kaldıran anlaşmalar yapmaları, pazar gücü yaratacak birleşme ve devralmalar, kısaca **kartel**leşme, serbest pazar ve rekabeti engelleyici, tüketici haklarına karşı dayatmacı bir güç kazanmak olarak değerlendirilmiş ve liberalizm adına da zararlı bulunarak, girişimci ve tüketicileri koruyucu hukuk geliştirilmiştir. Ekonomistler, kartellerin çıktıyı azaltıcı ve genel refaha olumsuz etkisi üstünde durmuşlardır. Ancak **tekel**leşmenin maliyetlerde dolayısıyla fiyatlarda yaratacağı düşüşü veya teknolojik yenilik yaratma ölçeğine sahip olmalarını olumlayan ve arz ve talep dengesine güvenen ekonomistler de az değildir ve anti-tekel siyasetini savunanlar ekonomistler olmamıştır.

Anti-tekel siyasetinin ilk örneği ABD'de 1890'da kabul edilen Sherman Yasası'dır. ABD'de yirminci yüzyılın başında büyük iktidar sahibi olan ve 'soyguncu baronlar' adı verilen şirketlere karşı yürütülen uygulama ile Du Pont kimya şirketi, demiryolu şirketleri ve Rockefeller'in Standard Oil petrol şirketi gibi dev tröstlerin ayrılmaları sağlanmıştır. 1914 tarihli Clayton Yasası tekelci uygulamalara ilişkin daha özellikli tanımlar getirmiştir. 1970'lerde IBM, 1982'de AT&T, ABD'de anti-tekel yasasının uygulandığı şirketlerdir.

1980'lerde egemen olan **Şikago Okulu**'nun görüşleri doğrultusunda, anti-tekelciliğin firmaların 'büyüme'sine karşı değil, tüketici haklarına zarar verdiğinde meşru olabileceği benimsenmiş ve pazar girişini engelleme, ezici fiyatlandırma gibi uygulamaların tüketici haklarına yönelik bir zarar oluşturmadığı yorumu geçerli olmuştur. Tekel tanımına getirilen yorumla, tekeli sahip olunan pazar payı olarak değerlendiren Herfindahl-Hirschman endeksinden vazgeçilerek, anti-tekel siyaseti rekabetin tek firma durumunda bile mümkün olduğunu savunan yorumla uygulanmıştır. 1990'larda ise anti-tekelci siyasette daha müdahaleci bir anlayış egemen olmuştur. 1998'de Microsoft'a

karşı açılan davada, şirketin teknolojik yenilenmeyi yavaşlatıcı rolü üstünde durulmuş, ancak şirkete parçalanması yönünde ağır bir ceza verilmemiştir.

İngiltere'de anti-tekel siyaseti kamu yararı kavramı üstüne kuruludur ve hükümetlere göre değişkenlik gösterişse de, 1980'lerde ABD benzeri tutum egemen olmuştur. Avrupa Birliği ülkelerinde uluslararası rekabeti sağlamak üzere ulusal tekellerin gördüğü destekten sonra, 1990'lardan itibaren Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği içinde rekabeti destekleyici ve pazar birliğini göz önünde tutan bir yaklaşımı benimsemiştir.

Zaman ve mekana göre değişmekle birlikte anti-tekel siyaseti İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin zorlamasıyla Japonya ve Avrupa'da da uygulanmaya başlanmış ve hemen bütün ülkelerin mevzuatında yer bulmuştur. Türkiye'de 1994 yılında kabul edilen yasayla 1997'de kurulan **Rekabet Kurumu**, etkin rekabetin sağlanması ve anti-tekel siyasetinin yürütülmesi ile görevli kurumdur.

Dikey birleşmenin rekabete karşı olmadığı, yatay birleşmenin karşı olduğu yolundaki görüşlerin yaygınlığına karşılık tartışmalar halen sürmekte, yoğunlaşmanın tekel anlamına gelip gelmediği de bu tartışmalar içinde yer almaktadır (bkz. sanayi yoğunluğu, entegrasyon). Devlet tekellerinin veya devletin (veya belediyelerin) tanıdığı (taksi plakası gibi) tekel haklarının anti-tekel siyaseti içinde yer almayışı da, tekele yeni tanım getiren ekonomist ve hukukçuların tartışma konuları içindedir. Anti-tekel siyasetinin işletme maliyetlerini artırdığı da bu tezler içinde yer almaktadır. Anti-tekel siyasetinin uygulamada ekonomik olduğu kadar siyasal bir yönü bulunduğu da dile getirilmelidir. Küreselleşme arttıkça, bugünkü ölçütleriyle tekel tanımlarının ve anti-tekel siyasetlerinin alacağı biçimin de bu gelişmeden etkileneceği anlaşılmaktadır. [K. E.]

ara mal → **mal**

aracılık → **komisyonculuk**

arbitraj Herhangi bir menkul kıymetin, dövizin veya kıymetli madenin bir piyasadan alınıp, hemen, başka bir piyasada daha pahalıya satılarak, risksiz bir şekilde kar edilmesidir. Arbitraj işlemleri piyasalar arasındaki fiyat farklılıklarından yararlanmaya dayanır. Özellikle döviz arbitrajı, bir ülke parasının değişik ülkelerin serbest döviz piyasalarında farklı değerler taşıması durumunda, dövizlerin ülkeden ülkeye aktarılmasıyla elde edilen net yararı gösterir.

Arbitraj işlemleri piyasalar arasındaki fiyat farklılıklarının azalmasına yol açar. Finans piyasalarının küreselleşmesi arbitraj olanağını azaltmaktadır. Günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle, piyasalar arası fiyat farklılıkları son derece düşük olmakta, ortaya çıkan farklılıklar çok kısa süre içinde bu tür işlemlerle ortadan kalkmaktadır. [B. D.]

Ar-Ge (araştırma-geliştirme) Şirketlerin rekabet gücünü korumak ve artırmak amacıyla teknoloji geliştirerek maliyet düşürmek, kalite yükseltmek, ürün çeşitlenmesine gitmek için yaptığı faaliyetler. Araştırma-geliştirme faaliyetleri üründe ve/veya üretim sürecinde meydana gelen değişimlerin tüm aşamalarını kapsamaz. Ar-Ge çalışmalarının kökeninde temel araştırmalar (*pure research*) vardır. Temel araştırma bir olgudan yeni bilgi çıkarma sürecidir. Daha sonra uygulamalı araştırma (*applied research*) aşaması gelir. Uygulamalı araştırma elde edilen bilgiden pratik uygulamalar sağlamaya yöneliktir. Bunlarda sonra gelen Ar-Ge aşamasında, yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması amaçlanır.

Temel araştırmalar ve uygulama araştırmaları genellikle üniversitelerde ve araştırma kurumlarında, araştırma-geliştirme çalışmaları da genellikle firmalarda yapılır. Ancak günümüzde firmaların üniversitelerle birlikte çalışmaları, ortak projeler, kamunun üniversitelere siparişleri gibi yöntemlerle Ar-Ge faaliyetlerine de üniversite katkısı artmaktadır.

Ar-Ge harcamaları bir ülkenin veya firmanın teknoloji yeteneğini tanımlamakta yaygın olarak kullanılan değişkenlerden biridir. Ar-Ge harcaması yeni ürün ve/veya üretim yöntemi geliştirme, mevcut ve/veya ithal edilen teknolojinin etkin kullanılması, uygulanması veya değiştirilmesi süreçleri gibi teknolojik faaliyetlerin her aşamasında büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla yalnızca teknoloji üreten firmalar veya ülkeler değil, teknolojiyi ithal edenler de, ithal teknolojiden en yüksek verimi almak için Ar-Ge harcaması yapmak durumundadır. Ar-Ge faaliyetleri, küçük ve piyasaya yeni giren ülke ve firmalar için atılım yapma ve piyasa payını artırma olanağı sağlamakla birlikte; yüksek maliyetli, büyük sermaye ve insangücü gerektiren bir çalışma alanı olması bu olanağı kısıtlamaktadır. Nitekim, firmalar büyüdükçe Ar-Ge'ye ayırdıkları fonlar da büyümektedir. Kişi başına milli geliri en yüksek olan ülkelerin de bütçelerinden araştırma geliştirmeye en büyük payı ayıran ülkeler olduğu görülmektedir. [B. D.]

aristokrasi Toprak mülkiyetine dayalı ve doğumla kazanılan statüye bağlı olarak kazanılan siyasi, idari, hukuki ayrıcalıkları içeren sınıfsallık biçimidir. Kapitalist üretim biçiminde hukuki ve ekonomik girişim eşitliği olduğu varsayımıyla sınıfsal geçişkenliğin bulunduğu iddiası varken, aristokratlığın soya bağlı oluşu, kapitalizm öncesi toplumsal oluşum ve devlet yapılarında aristokrasiye bağlı ayrıcalıklar temelinde **feodalizm** adı verilen örgütlenme ve üretim biçimini yaratmıştır.

Burjuvazinin doğuş ve yükseliş sürecinde devletle ilişkilerinde ve kendine gerekli idari, hukuki, vb kurumları yaratmak için siyasal iktidara aday oluşunda, aristokrasiye karşı giriştiği mücadeleyi bütün

toplum ve insanlık adına kuramlaştırma çabası, din ve felsefeden başlayarak kapitalist üretim biçiminin üst yapı kurumlarının oluşum sürecini de belirler. Ekonomi biliminin doğuşunda da vergi ve gümrükler başta olmak üzere devletlerin ekonomik politikalarıyla, tarım ve ticaretin kavramlaştırılmasında ve sermaye ile rantın tanımlanmasında, aynı ekonomik ve ideolojik mücadelenin yansıması söz konusudur.

Aristokrat sınıfın tarımsal üretim ve siyaset-devlet kertelerindeki yapılanışı genel ekonomik yaşam ve kültürle bütünleşmiş olduğu gibi (örneğin İngiltere'deki az sayıda feodalin birbirleriyle ve kralla ilişkilerinin Magna Carta ve meşruti monarşiyi doğurmasına karşılık Fransa'da çok sayıda küçük feodalin sarayı ve merkezileşmeyi beslemesi) kapitalizmin ve burjuva sınıfının yapılanışında da, jeopolitikten başlayarak, sermaye birikiminden burjuvaziye devredilen siyasal konumlar ve pratiğe, saray etiket ve ahlakına kadar, doğal olarak, bütünlüklü ve işçi sınıfının da taraf olduğu etki-tepki içinde bir miras oluşturur ve ekonomi tarihinde liberal ve müdahaleci görüş ve okulların tahterevallisi de bu bağlamda yaşanmıştır. Kapitalizmin ve ulus-devlet modeli ile milliyetçilik ideolojisinin, toplumsal tarihi süreçlerin tek 'gelişme' çizgisi olarak anlaşılmasına yol açan ve kendi sistemi dışındaki tarihi süreçleri azgelişmişliğe dönüştüren Avrupa kapitalizminin kendi tarihi, bu yerel ve özgül yönleri ortaya konmadan bilimsel kategori haline döküldüğünde, ideolojik/kültürel bir hegemonya oluşturmaya hizmet etmektedir.

Osmanlı toplumsal yapısının feodal nitelik taşıyıp taşımadığı ve (örneğin Batı'ya daha yakın duran merkezi Çarlık Rusya iktidarının atanma aristokrasi oluşturması ve tarımda mir sisteminin oluşu gibi) **tımar** sisteminin niteliği, aristokrasi olmayıp merkezileşmiş siyasetin varlığı ve yönetici kastı oluşturan devletlilerin kapitalist gelişimi ve burjuva oluşumunu engelleyip engellemediği tartışmaları, Türkiye'nin siyaset (demokrasi) ve ekonomi (kalkınma) sorunlarının irdelenmesinde, Osmanlı klasik sisteminin özgüllüğü gibi özcü, modernleşme sürecinin batılılaşmaya kıyasla anlaşılması gibi bağımlı yorumlara kapı açmaktadır. Bkz. Asya tipi üretim tarzı, ağalık. [K. E.]

artan risk ilkesi Yatırımcıların daha fazla getiri elde etmek için daha fazla risk almasıdır. Bu riskler; girdi maliyeti ve çıktı fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi pazar riskleri, malın, tesisin ve araçların kullanımı ve bunlara yapılan yatırıma bağlı zarar riskleri, araştırma-geliştirmeye yapılan yatırımın başarısı veya başarısızlığıyla ilgili riskler, döviz kuru oranı ve hisse oranı değişkenliğinden kaynaklanan finansal riskler, kredi riskleri vb. olabilir. Yatırımcıların daha fazla risk almaları, sermaye maliyetlerinin yükselmesine ve sonuçta firmaların iyi

yatırımlar bulmakta güçlük çekmesine neden olur.

Fayda teorisinde genelde kabul edilen riske karşı kişisel tavrın sabit olacağı ilkesi, risk ve fayda arasında kurulacak fonksiyonel ilişkinin dengede olması için önemlidir. Buna göre, dengede bir risk ve fayda ilişkisinde, risk almayı seven bir kişinin riske karşı fayda maksimizasyonu bu fonksiyonun ikinci türevinin negatif olma koşulunu içermek zorundadır. Artan risk, türev piyasalarda bir noktadan sonra azalan fayda sağlayacağı ve kaybetme olasılığını yükselteceğinden, risk almasını seven yatırımcıda bile belli bir aşamada yatırım yapma isteğinin kalması beklenemez. [B. B.]

artı değer İşçinin ürettiği değer ile kendisine ödenen değer arasındaki farka Marx'ın verdiği isimdir ve kâr, faiz ve rantın toplamına eşittir.

Marksist iktisat teorisinin temel kavramlarındandır (bkz. Marksist ekonomi). Marx'a göre değeri yaratan doğa ve emektir. Tarih boyunca çeşitli üretim tarzlarında, emeğin yarattığı değerin bir bölümüne farklı yöntemlerle el konmuştur. Köleci toplumda köle emeğinin tümüne el konmuş gibi görünür. Oysa kölenin biyolojik olarak varlığını sürdürmesi, yani köle işgücünün yeniden üretimi için, yarattığı değerin bir bölümü ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla kullanılmaktadır. Feodal toplumda durum daha net görünür. Serf zamanının bir bölümünü kendi tarlasında, diğer bölümünü de senyörün tarlasında çalışarak geçirir (bkz. kölelik, feodalizm, kapitalizm).

Kapitalist toplumda durum daha karmaşıktır. İşçi belli bir süre kapitalist işletmede çalışır ve karşılığında ücret alır. Çalıştığı sürenin bir bölümü kendisinin ve ailesinin varlığını sürdürmek, ihtiyaçlarını karşılamak yani işgücünün yeniden üretimini sağlamak için emek verdiği süredir. Marx buna gerekli emek ya da zorunlu emek adını vermektedir. İşçi yalnızca kendisi ve ailesi için çalışsaydı, gerekli emek kadar çalışacaktı. Ancak işçi bundan daha uzun süre çalışmak zorunda bırakılır. İşçinin fazladan çalıştırıldığı süreye Marx artı emek zamanı adını verir. İşçinin bu sürede yarattığı değer artı değerdir.

Artı değer kapitalizmin vazgeçilmez bir ögesidir. Çünkü artı değer olmadığı zaman kapitalist sermayesini artıramaz ve varlık nedeni ortadan kalkar. Bu nedenle kapitalist sürekli artı değeri yükseltmeye çalışır. Artı değeri büyütmenin üç yolu vardır;

1. İşçinin ücreti değişmeden çalışma süresi uzatılabilir
2. İşçinin gerçek ücreti düşürülebilir
3. Teknolojik gelişme, üretimin örgütlenmesinde değişiklik, eğitim gibi yollarla emeğin verimliliği yükseltilebilir.

Üretimde işgücü dışında kalan makine, teçhizat, hammadde gibi üretim araçlarının kullanılması artı değer yaklaşımını değiştirmez. Emek dışı üretim unsurları da daha önceki üretim süreçlerinde kullanılan

emekle oluşturulmuştur.

Artı değer oranı aşağıdaki şekilde hesaplanır;

Sermaye (S) iki kısımdan oluşur; üretim araçlarına yatırılan para miktarı yani değişmeyen sermaye (s) ve emek için harcanan para miktarı yani değişen sermaye (d). S=s+d. Üretim süreci tamamlandığında değeri (s+d)+a olan bir meta elde edilir. Burada (a) artı değerdir. Şimdiki sermaye S'=(s+d)+a olmuştur. Artı değer oranı (a/d)'dir. Bu da (artı emek/gerekli emek) anlamına gelmektedir.

Marx'a göre artı değer oranı emek gücünün sermaye, ya da işçinin kapitalist tarafından sömürülme derecesinin tam ve kesin ifadesidir. Marx'ın artı değer dolayısıyla emek değer kuramının fiyatlandırma ve kârla ilişkisi ise tartışmalara yol açmış, emek değer kuramının, fiyatların emek değerleriyle orantılı olacağı iddiasından ibaret olduğunu düşünen ortodoks iktisatçılar kuramı küçümseyip reddetmişlerdi. Marx, toplam fiyatların toplam değerlere, toplam kârın toplam artı değere eşit olacağını öne sürerken, girdi değerlerinin (ve ücretlerin) fiyatlara dönüşümü sorun olarak kalmıştı. Sektörler arasında farklı kâr oranlarının mevcudiyeti ve kârların eşitlenmesinin yarattığı dönüşüm sorunu, 1960'larda canlanan sol siyaset ve yeni kuşak Marksist iktisatçılarla ele alındı. **Sraffa**'nın neoklasik kuramın sadece sermaye organik bileşimleri bütün sanayilerde eşit olduğu zaman savunulabilir olduğunu göstermesinden sonra, emek değer kuramı yeniden kazandığı itibarla ele alındı ve çeşitli çözüm önerileri (A. Medio, A. Lipietz, G. Duménil, D. Foley, A. Shaikh, B. Rowthorn) getirildi. Konu rekabet, fiyatlarla değerler arasındaki sapma, toplumsal olarak gerekli emek, üretken olan ve olmayan emek, emeğin niteliği ve emek sürecindeki değişikliklerle de doğrudan ilişkili, küreselleşme evresinin çözümlenmesi (örneğin nitelikli emeğin niteliksiz emeğe indirgenmesi süreci ile insan emeğinin yalnızca diğer malların üretildiği gibi üretildiği ve mal olarak değerlendirildiği kapitalist yaklaşım) açısından da önemlidir.

Bibl.: MARX, K. (1978), *Kapital*, Ankara: Sol Yayınları. [B. D.]

artizan Sanayi devrimi öncesinin, tarım dışı sektörlerinde yaygın üretim biçimidir. Artizanal üretim, işin bölümlere ayrılmasından önceki bir aşamaya aittir. Üretim sürecinin tamamına yakını tek üretim biriminde yapılır. Kol emeğine dayalı ve emek yoğun üretim teknolojisine sahiptir. Nitelikli emek gerektirir, çalışanlar kendi alanlarında, üretim süreci içinde uzmanlaşmaktadır. Küçük ölçekli üretim birimleri esastır, genellikle 4-5 işçinin istihdam edildiği atölye veya aile işletmeleri söz konusudur. Sınırlı bir pazara, genellikle yerel tüketime yönelik üretim yapılmaktadır. Üretim süreci artizanın üretim hacmi ve hızı ile hazır tüketicinin talebine bağlıdır.

Sanayi devriminden sonra da belli üretim alanlarında varlığını

sürdürmekle birlikte, toplumsal etkisini ve itibarını kaybetmiştir. Bkz. esnaf, lonca, zanaatkârlık. [B. D.]

arz Satıcıların belirli bir zamanda, belirli bir fiyat aralığında piyasaya sürme olanağı ve isteği buldukları mal miktarıdır.

Arz eğrisi, arz edilen malla bu miktara karşılık gelen fiyatları ilişkilendiren eğridir. Satıcıların bir malı belirli fiyatlardan hangi miktarda satacağını gösterir. Genellikle piyasa fiyatı yükseldikçe o maldan daha büyük miktarlar piyasaya arz edilir. Bu nedenle arz eğrisi sol aşağıdan sağ yukarıya doğrudur. Denge fiyatında talep eğrisi ile kesişir. Girdi maliyetleri düştükçe, daha düşük fiyattan piyasaya mal arz etme olanakları arttığından eğri sağa, yükseldikçe, tersine bir etkiyle sola kayar.

Arz fonksiyonu; malın fiyatı, üretim faktörlerinin fiyatı, ilgili malların fiyatları, teknoloji düzeyi, vergi ve sübvansiyon gibi devlet politikaları, piyasadaki firma sayısı, geleceğe yönelik beklentiler gibi değişkenlerden etkilenir.

Arz edilen miktarın fiyat ile doğru orantılı olarak değişmesine arz kanunu denir.

Satıcıların belirli bir miktar malı satabilecekleri en düşük fiyata arz fiyatı denir.

Mal piyasası için geçerli olan tanımlar faktör piyasası için de geçerlidir. [B. D.]

arz enflasyonu → **enflasyon**

arz esnekliği Bir malın fiyatında meydana gelen bir birimlik nisbi değişimin bu malın arz miktarında meydana getireceği değişmeyi gösterir. Diğer bir deyişle arz esnekliği, fiyattaki yüzde değişimin o malın arzedilmek istenen miktarında yaratacağı yüzde değişimi ifade eder. Bu haliyle arz esnekliği üreticilerin fiyat değişimlerine karşı duyarlıklarını ölçmektedir. Arz esnekliğini sınıflandırırken $Es<1$ için inelastik arz, $Es=1$ için birim esnek arz, $Es>1$ için ise esnek arz deyimleri kullanılır. Arzın fiyat esnekliğini etkileyen en önemli faktör firmaların giderlerini üretime ayarlayabilme derecesidir. [B. B.]

arz-talep dengesi Fiyat değişimleri karşısında satıcı ve alıcıların birbirine zıt yönde tepkileri sonucu; fiyatlar yükselirken piyasada arzın genişleyip talebin daralması, fiyatlar düştüğünde ise arzın daralıp talebin genişlemesi ve sonuçta denge fiyatında arz ve talebin eşitlenmesi durumudur.

Talep arzdan fazla ise, üreticiler talep fazlalığından dolayı bu maldan daha fazla üretecekler ve bu süreç arz ile talep eşitlenene kadar sürecektir. Arz talepten fazla ise, talep eksikliği nedeniyle fiyat düşecek ve üreticiler o malı daha az üreterek piyasaya sunacaktır. Bu etkileşim sonucu piyasada arz ve talep miktarları eşitlenmiş olur. Bu durumda piyasada o malın kıtlığı ya da fazlası söz konusu değildir.

Arz ve talep miktarlarının eşitlendiği durumda denge fiyatı oluş-

muştur. Denge fiyatı hem arz hem de talep fiyatıdır. Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktadır.

Klasik iktisatçılar piyasaların daima arz ve talep arasında denge sağlayacak şekilde işleyeceğini varsayarlardı. Günümüzde neoklasik iktisat politikalarını savunanlar da aynı varsayımdan hareket ederler. Arz-talep dengesi yaklaşımı, bugün artık iktisat dışı konularda da kullanılacak ölçüde yaygınlaşarak, popüler kültür jargonunda yerini almıştır. [B. D.]

arz yanlısı iktisat Ekonomik büyümeyi sağlamanın yolunun piyasaları etkinleştirmekten geçtiğini savunarak, 1980'li yıllardan itibaren hemen hemen tüm ülkeleri etkileyen ve ekonomik politikalarına yön veren akım. Arz yanlısı iktisat yaklaşımı ekonomik büyümenin en önemli faktörünün serbest piyasa olduğuna inanan klasik ve monetarist iktisatçılar tarafından savunulmuş ve aynı sıralarda ABD'de Reagan, Britanya'da Thatcher döneminde uygulanmıştır (bkz. Reaganomiks, Thatcherizm). Halen günümüzde yaygın olarak uygulanmakta ve uluslararası kuruluşlar tarafından tüm ülkelerde uygulanması savunulmaktadır.

Arz yanlısı iktisat kavramını ortaya atanlar, bunu genellikle klasik iktisadın yeniden keşfi olarak tanımlamışlardır. Ekonominin üretim potansiyeli ile ilgilenir ve esas olarak üretimi artırmayı hedef alırlar. Arz yanlısı politikalar üretimi artırarak arz eğrisini sağa kaydırmaya yönelik politikalar olarak tanımlanır. Bu yaklaşıma göre, piyasaların daha iyi işlemesi sağlanmadan talebi şişirmek **enflasyon**a yol açar. Enflasyonla mücadelede, toplam arzı artırıcı önlemler talebi sınırlayıcı önlemlere göre daha etkilidir. Enflasyonsuz büyümeyi sağlamak için; tasarruf birikimini olumsuz etkileyen vergi yükünün azaltılması, devlet harcamaları ve girişimlerinin küçültülmesi, bürokratik müdahalelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Vergi oranlarının indirilmesi büyümeyi hızlandırır, büyüme sonucunda da toplam vergi gelirleri yükselir. İşsizliği azaltmanın yolu işgücü piyasasındaki kısıtlamaları kaldırmak ve işgücü piyasasına müdahaleleri önlemektir. Bu da sendikaların gücünün kırılmasını gerektirir. Kamunun hem harcamalarının ve yatırımlarının, hem de piyasaya müdahalesinin önüne geçilmesi zorunludur. Kamu harcamalarının azaltılması kamu işletmelerinin ve varlıklarının özelleştirilmesini, müdahalelerin ortadan kaldırılması da deregülasyonu gerektirir. Özellikle işgücü piyasalarındaki deregülasyona önem verilmektedir.

Arz yanlısı iktisat esas olarak üç politikayı içerir ancak bu politikaların gereği olarak gündeme getirilen bir dizi önlem söz konusudur;

– Gelir ve kurumlar vergilerinde indirim,

– Vergi indirimlerine paralel olarak, kamu harcamalarının düşürülmesi,

– Yasal ve kurumsal serbestleşme politikası.

Arz yanlısı iktisatçılara göre, kamu harcamalarının azaltılması gerekli olmakla birlikte, işgücünün verimliliğini yükselteceği için eğitimin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Ancak, ekonomik istikrar ve adil gelir dağılımı gibi iktisat politikası amaçları kısa dönemde çözüme kavuşturulamayacak hedeflerdir. Bu politikaları gerçekleştirmek için, öncelikle ekonomide etkinlik ve yüksek büyüme hızını sağlayacak politikaları yürürlüğe koymak gerekmektedir.

Bibl.: AKTAN, C. C. (2000), *Arz yönlü İktisat, Politik İktisat*, İzmir. [B. D.]

ASEAN *(Association of Southeast Asian Nations* – Güney-Doğu Asya Milletleri Birliği*)* Güneydoğu Asya ülkeleri arasında kurulan **serbest ticaret bölgesi**dir. 1967 yılında Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur tarafından kurulmuştur. Daha sonra Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar ve Kamboçya da üye olmuştur. Halen 600 milyona yakın nüfus ve 700 milyar dolara yakın milli gelire sahip on ülkeyi kapsamaktadır. [B. D.]

asgarî devlet "Gece bekçisi devlet", "jandarma devlet" olarak da bilinir. "Gece bekçisi devlet" terimi 19. yüzyıl **liberalizm**inin yaygın olarak kullandığı bir terimdir ve yurttaşın özgürlükleri çiğneninceye dek "uyuyan" (yurttaşların yaşamlarına müdahale etmekten kaçınan) devlet için kullanılan bir metafordur. Bu görüş "minarkhizm" olarak bilinen asgarî devlet anlayışını savunur; açıkça tanımlanmış bir anayasayla yönetimin erkinin sınırlandırılmasını ve anayasanın yürürlüğe girdikten sonra değiştirilmemesi gerektiğini savunur. Yönetimin anayasayı değiştirmesini engellemek, kendilerini, anayasayı ve asgarî devleti savunmak için bazı minarkhistler, yurttaşların silâh taşıma hakkını savunur.

Bu anlayışına göre, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesi sadece gereksiz değil, aynı zamanda ekonominin doğal kanunlarının işleyişini bozacağından zararlıdır da. Devletin bireyler arası karşılıklı etkileşimde bulunmasına müdahalesini gayrimeşru olarak gören bu yaklaşım devletin söz konusu karşılıklı etkileşimin özgür bir biçimde gerçekleşmesini sağlamakla yükümlü olduğunu savunur. Liberallerin zorunlu bir kötülük olarak gördükleri devlet; güvenlik, savunma, adalet ve diplomasi görevlerini yerine getirecek ve hiçbir suretle piyasaya müdahale etmeyecektir. Devlet sınırlı bir alanda mal ve hizmet üreteceği için harcamaları da bu çerçevede sınırlı kalacak ve bu harcamaların finansmanında özel kişi ve kuruluşlardan az miktarda vergi alacaktır.

Asgarî devlet anlayışına karşı birçok eleştiri dile getirilmiştir. Devletin değiştirilemez bir anayasa ile sınırlandırılmasının demokratik olmadığı; devletin müdahalelerinin iyi ya da kötü yönlerinin her olgu için ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği eleştirilerden biridir. Muha-

fazakâr sağ devletin ahlâkî bir görüşü savunması gerektiğini ileri sürerken sosyal demokratlar devletin **sosyal devlet** aracılığıyla yoksullukla mücadele etmesi gerektiğini savunur. **Anarşistler** ise, asgarî devlet de dahil, bütün devletlerin ortadan kaldırılması gerektiğini benimser. [S. E. T.]

asgari fiyat belirleme Bir ürünün üreticisi ile toptan ya da perakende satıcısı arasında bu ürünün belli bir fiyatın altında satılmaması için yapılan anlaşmadır. [B. B.]

asgari ücret Yasal olarak saptanmış, bir işçinin çalıştırılabileceği en düşük ücret düzeyidir. Ücret karşılığı çalışan bir kişinin salt insan olması nedeniyle uygun bir yaşam düzeyini hak ettiği görüşünden hareketle, çalışanların gelirinin bu düzeyin altına düşmesini engellemek için oluşturulan bir sistemdir. Emek piyasasında karşı karşıya gelen işçi ve işverenin güçlerindeki açık dengesizlik nedeniyle, ücretlerin işçileri yoksullaştıracak düzeye inmesini önlemeyi amaçlar. Bu bakımdan, asgari ücret piyasada belirlenen denge fiyatın üzerinde saptandığı zaman anlam taşır.

Asgari ücret dünyada ilk olarak 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de tartışılmaya başlandı. 20. yüzyıl boyunca birçok ülkede yasallaştı. Halen birçok sanayileşmiş ülkede asgari ücret sistemi uygulanmaktadır. Ancak part-time çalışanlar, gençler gibi bazı gruplar uygulama dışında tutulabilmektedir.

Asgari ücret Türkiye'de ilk kez 30.06.1974 tarihinde, iki yıl için, aylık 1.200 TL olarak belirlendi. Daha sonra her yıl, 1999 yılından itibaren de yılda iki kez yenilendi. Türkiye'de asgari ücret 5 işçi, 5 işveren ve 5 kamu bürokrasisi temsilcisinden oluşan Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından belirlenir. 16 yaşından büyükler ve küçükler için iki ayrı asgari ücret saptanır.

Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) ilk kez 1928 yılında asgari ücret uygulanması ile ilgili 26 sayılı sözleşmeyi kabul etti. Türkiye bu sözleşmeyi 1973 yılında onayladı. 1951 yılında tarım alanında çalışanlar için hazırlanan sözleşme Türkiye tarafından 1969 yılında onaylandı. ILO'nun "asgari ücretin tespitinde ailenin geçiminin de göz önünde tutulması"na ilişkin 131 sayılı sözleşmesini Türkiye onaylamadı. Türkiye'nin bugünkü asgari ücret belirleme yönteminde işçinin yalnızca kendisinin geçim durumu dikkate alınmaktadır. [B. D.]

asırlık eğilim Ekonomide uzun dönemde gerçekleşen yumuşak geçişleri-değişimleri ifade etmek için kullanılan terimdir. Nüfus ve teknolojideki değişimlerle sermaye birikimi, yeni örgütlenme biçimleri gibi nedenlere bağlanan değişimler, uzun zamanda yapısal değişimlere yol açarlar. Yapısal değişimlerin izlenmesi her zaman kolay değildir ve ekonomik devre veya **krizlere** göre değerlendirilmeleri zordur.

Devrelere ilişkin çalışmalarda düzenli zaman aralıkları önerilmiş ve üstlerinde uzlaşma sağlanmış olmasına karşılık (bkz. Jugglar, Konfratieff, Kuznets develeri), yapısal değişimler veya asırlık eğilimlerin kavramsal olarak karmaşıklığı matematiksel olmaktan öte sorunlar doğurmaktadır. **Regresyon analizi** ve **zaman serisi analizi** geliştirilerek kurulan modellerle, ekonomist ve istatistikçiler kısa ve uzun dönemli sosyoekonomik eğilimleri belirlemeye çalışmışlardır.

19. yüzyılda özellikle Alman "sosyal demokrat"ların kapitalizme son verecek "nihai bunalım"ı matematik olarak saptama çalışmalarından sonra, kapitalizmin devresel bunalımlarıyla sistemik bunalımları arasında kavramsal ayrım geliştirilmesi gerekmiş ve **teknolojik dönüşüm krizi, azalan kârlar yasası, eşitsiz gelişme** ve **sermaye** birikim modelleri kavramları kullanılarak, **üretim biçimi** kavramı içinde kapitalizim çeşitli evrelerini tanımlayıcı araştırmalarla asırlık eğilimler ve değişimler saptanmaya ve uygun siyasal program önerileri oluşturulmaya çalışılmıştır (bkz. kapitalizmin bunalımı). Örneğin **küreselleşme**yi geçiş çağı olarak tanımlayan **Wallerstein**'a göre, bütün dünyada kırların boşalması ve ücretli emek piyasasına dahil olmamış yer kalmaması, kapitalistler için artık ücretli emeğin değil maddi girdi maliyetlerinin önem taşır hale gelmesi ve sosyal hizmetler için yapılan ödeme anlamında vergilendirmenin devletlerin mali krizine yol açacak biçimde vergi indirimi baskısı ile hizmet talebi arasında sıkışması, sermaye biriktirime yeteneğinde bunalıma yol açan sistemik sorunlardır. [K. E.]

askeri harcamalar Savaşın bilimsel gelişme ve medeniyete katkıları üstüne bilimsel olarak da sohbet konusu olarak da çok şey söylenir. Savaşın ulus-devletle olan ilişkisi ortaya konduğunda, savaşların ulusallaştığı, devletin yurttaşlarıyla kurduğu yeni ilişkide yeni hizmetleri yüklenirken yurttaşlarına da askeri vatan yükümlülüğü getirdiği, gerçek anlamıyla savaşın ancak ulus-devlet çapında örgütlenme ölçeğiyle bütün bir coğrafyanın maddi ve manevi olanaklarını seferber edebilir hale geldiği ve toplyekün savaş kavramının ortaya çıkabildiği önemli noktalardır. Dolayısıyla devlet-savaş ve kapitalizm ilişkisi de yaratılan yeni kavram ve ölçeklerin etkileşimi içinde düşünülmelidir.

Savaş teknolojisi ile bilimsel gelişme arasındaki ilişki can alıcı derecede yakınlığını ve halen en fazla araştırma geliştirme yatırımı yapılan, diğer sektörlerle bağlantılı ve pahalı sektörlerden biri olmayı sürdürmektedir. Savaş teknolojisinin bir özelliği de savaş ürünlerinin modasının henüz kullanılmadan geçmesine yol açmasıdır; ülkeler arasında mevcut askeri dengelerin bozulması korkusu, savaş teknolojisinin daima yenilenmesini, yarışta geri kalınmamasını gerektirmektedir. Silahlanmanın teknolojik bir yarışa dönüşmesi, silah üreten ge-

lişmiş sanayi ülkelerinin savaş teknolojilerini sürekli geliştirebilecekleri ve daima yeni ürün sürebilecekleri ve müşterilerinin karşılıklı denge anlayışı içinde arz edilene karşı duramayacağı uluslararası bir piyasa yaratmıştır. Yeni bir traktör teknolojisinde geç kalmaktan korkmayan ve yatırım tercihlerinde bunu ön plana almayan hükümetler, yurttaşları tarafından da sorgulanamaz bir ortamda, yeni helikopter teknolojisinden geri kalmama mücadelesi vermektedirler. Devletlerin birincil olan savunma ve kollama görevleri bölgesel ilişki ve gerilimlerin farklılıklarına rağmen, bütün dünyada askeri harcamaları devlet bütçeleri içinde önemli bir yere getirmekte, teknoloji ve insan kaynakları ekonomi biliminin klasik sorusuyla 'peynir'den değil 'top'tan yana kullanılmaktadır.

Savaş teknolojisinin gelişmiş bir sanayi ve devlet siyaset ve yatırımlarıyla doğrudan ilişkili olması, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında askeri harcamalar açısından alıcı satıcı ilişkisi kurulmasıyla da farklılık yaratmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ABD'nin dünya siyasetinin polis gücü olması ve Soğuk Savaş'ın dünyanın yeni bağımsızlık kazanan ekonomik ve siyasal istikrarsızlık içindeki ülkelerine taşınan gerilimi, silahlanma yarışının dünya çapında yayılmasında etkili olmuştur. ABD ikili ve bölgesel ekonomik, siyasal anlaşmalarla pax-Americana adı verilen egemenliğini pekiştirme sürecinde birçok üçüncü dünya ülkesine askeri yardımda bulunmuş, birinci evrede bu ülkelere kendisinin İkinci Dünya Savaşı'ndan kalan teknolojik olarak eskimiş silahlarını hibe, kredi ve satış yoluyla aktarmış, ikinci evrede de bu aktarmanın yarattığı siyasal, ekonomik ve teknolojik bağımlılıkla askeri harcamaların daha ticari olan yönü başlamıştır.

Bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin yaşadığı istikrarsızlık, bu ülkelerde devletin en yekpare ve etkin örgütü olarak ordunun ortaya çıkmasını ve orduya verilen önem (ve askeri harcamalar) arttıkça askeri darbeleri besleyen bir sarmalın oluşumunu hızlandırır. Kendi bölgelerinde birer güç olarak ortaya çıkan azgelişmiş ülkelerde ise savaş teknolojisinde yatırım hevesleri başlar. ABD ile SSCB arasında silahsızlanma görüşmelerinin (Salt süreci) başladığı ortamda, bloklar arası yarışma siyasal ve ekonomik ilişkiler kurma yarışıyla birlikte teknoloji ve savaş teknolojisi satma ve aktarma yarışını da içermiştir. Bu sonu gelmeyen yarış, savaş teknolojisine yatırım yapan bu ülkelerde patent haklarından başlayarak teknolojik bağımlılık yarattığı gibi, alınan savaş teknolojisinin gelişmişliği ile yerli teknoloji düzeyi arasındaki açıklık üretim süreçlerinde, ödemeler dengesinde, istihdamda uyumsuzluğa yol açmaktadır.

Silah sanayiinin daima pahalı bir sektör oluşu ve devletlerle içiçe olan yapısıyla, silah ticaretinin gizli bir işleyişe sahip olması, daima siyasal kararlarda bu sektörün ne ka-

dar etkisi olduğu tartışmalarını doğurmaktadır. Silah sanayiinin parasal anlamı yanında iktidar ve güç anlamını da içermesi, müşterisinin de ister devletler ister örgütler olsun, daima seçildiğini ifade eder. Dolayısıyla azgelişmiş ülkeler için söz konusu olan militarizm, savaş teknolojisi yatırım tercihlerinden başlayarak silah satışı ve askeri müdahalelere kadar, bugün çok gelişmiş olan askeri teknolojinin diğer sektörlerle ilişkisi ve ekonomi içindeki ağırlığıyla birlikte gelişmiş sanayi ülkeleri için de sorgulanmalıdır. Bkz. savaş ekomonisi. [K. E.]

Asya Kaplanları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Asya'da ekonomik gelişme gösteren ülkelere verilen addır. Ekonomik gelişme, kapitalistleşme ve modernleşmeyle eş anlamlı olarak anlaşıldığından, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışında Doğu Asya ülkelerinin ekonomik gelişime göstermesi bir yandan 'Doğu Asya Mucizesi' olarak da nitelendirilmiş ve bir yandan da kapitalist sistem içinde kalkınma sorunu yaşayan ülkeler için model olarak gösterilmiştir. 19. yüzyılda sanayileşmeye başlayan Japonya ve dünya ekonomik sistemine entegre olmaya başladıktan sonra Çin Halk Cumhuriyeti de Asya Kaplanları içine sokulmaktaysa da, esas olarak Asya Kaplanları'ndan anlaşılan ülkeler Güney Kore, Singapur, Malezya, Endonezya, Filipinler, Tayvan ve Hong Kong'dur.

ASEAN-5 olarak bilinen ülkelerde (Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur ve Tayland) son on yılda ortalama GSYİH artış hızları % 8 civarında gerçekleşmiştir. Son otuz yılda kişi başına milli gelir Kore'de 10, Tayland'da 5 ve Malezya'da 4 kat artmıştır. Hong Kong ve Singapur'da kişi başına milli gelir rakamları pek çok sanayileşmiş ülkeyi geride bırakmıştır. Bölge, gelişmekte olan ülkelere akan sermaye akımlarının yaklaşık yarısını kendisine çekmeyi başarmış, dünya ticareti içerisindeki paylarını iki kat, dünya ticaretinin yaklaşık beşte biri oranında arttırmayı başarmışlardır. Bu ülkelerin kısa sürede istikrarlı biçimde yüzde onun üstünde büyüme göstermeleri, milli gelirlerinde, sanayi çıktılarında, bunlara bağlı olarak eğitim ve refah düzeylerinde gösterdikleri ilerleme ve dünya ekonomisi ile ticaretinde tuttukları yeri arttırarak sanayi ürünleri ihraç etmeye başlamaları, gelişmiş sanayi ülkelerinin durgunluğa girdiği ve **Üçüncü Dünya** ülkelerinin daha da fakirleştiği bir dönemde daha da dikkat çekici olmuştur.

Doğu Asya kalkınması, kamu plancılığı ve alt yapı yatırımları ile seçilmiş sektörlerde modern teknolojiyle yatırımların yapılması, özel sektörün kamu yönetim ve plancılığına bağlılığı, devlet ve özel sektör işverenleri ile emeğin 'barış içinde' kalkınma hedefi çevresinde örgütlenmesi, özellikle finans örgütlenmesinde devletin belirleyiciliğiyle tasarruf oranlarının yüksek oluşu ve yatırıma dönüşebilmesi ile

açıklanmaktadır. Yatırım yapılan sektörlerin yüksek ihracat oranlarıyla sağladığı gelir, bir yandan finansman açığını kapatırken, altyapı ve eğitim yatırımlarına ayrılmış, modern sektör ve kesimler geliştikçe toplumun diğer kesimlerine de daha iyi çalışma şartları ve daha yüksek ücret sağlanmış, tarım sektöründen boşalan işgücü bu yeni sektörlerde istihdam edilerken vasıflı işgücü artırılmıştır. Artan gelir, daha iyi eğitim ve sağlık hizmetleri, yeni ve daha sermaye yoğun iş alanlarıyla birlikte bu toplumlarda gündelik yaşamı değişen geniş bir kesim ortaya çıkmış, hızlı bir demografik değişim meydana gelmiştir.

Asya kaplanlarının kalkınması yalnızca otoriter askeri rejimlerin sağladığı disiplinin rolüyle açıklanamaz; Latin Amerika ve Afrika'da askeri rejimlerin kalkınma programları uygulamak yerine yağmacılığa yöneldikleri bilinmektedir. Kalkınmayı kültürle açıklamaya çalışarak, burjuvazinin ve çalışan sınıfların devletin çizdiği çerçevede, sınıf hakları için mücadele etmeden ve tüketimi artırma çabasına girişmeden, toplumun yüksek tasarruf imkanına olanak sağlayan bir örgütlenme içinde olduğu açıklaması da yetersiz kalacaktır. Daha çok bu ülkelerin hepsinde görülen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadıkları geniş çaplı siyasal ve toplumsal çalkantı ve şokların, toplumsal katmanları büyük felakete uğrama tehdidi ile siyasal otoriteye uyarak barış içinde bir arada yaşama seçenekleri içinde sıkıştırdığını düşünmek gerekir. Komünist Çin'den kaçan Çan Key-Şek yanlılarının işgaline uğrayan Tayvan, Kuzey Kore ile savaş yaşayarak bölünen Güney Kore, sömürgecilik dönemini etnik ve dini bölünmeler içinde geride bırakan ada ülkelerinin siyasi tarihi ile katmanlı toplumsal yapıları, örgütlü yönetici kadro ile kaderini onların eline bırakmış, onunla birlikte kazanmaya razı olan, bu kadroyla iç içe ve zayıf burjuvazi ve otoritenin şemsiyesi altında eşitlenmeye razı olmak zorunda kalan çok parçalı ve geniş bir kırsal kesim, kalkınma programlarının yapılabildiği ve uygulanabildiği ortamı açıklar. İktidar kadrolarının yönetimlerini devam ettirebilmelerinin koşulu da uzun vadede herkesin kazançlı çıkacağı vaadidir.

Bu tabloya ilave edilmesi gereken önemli unsur, gene bölgenin siyasi tarihi ve konumu gereği gelişmiş kapitalist ülkeler özellikle ABD tarafından mevcut iktidarların desteklenmmesidir. Soğuk Savaş ortamında Sovyetler Birliği ile Çin'in kapitalizme ve bölgeye karşı oluşturdukları tehdit, Japonya dahil bölge ülkelerine ABD tarafından siyasal ve askeri destek sağlanmasını gerektirmiş, bu destek dış yardım ve düşük faizli uzun vadeli kredilerle sürdürülmüştür. Asya kaplanlarının siyasi kadroları tarihsel ve toplumsal konumları nedeniyle bu mali desteği tasarruf açığını kapatmakta kullanmışlar, komünizme karşı mücadele tehdidiyle birleştirilen otorite, sağlanan toplumsal barışla, enflasyonsuz, planlı

ve uyumlu bir programın uygulanmasına olanak vermiştir.

Tayvan'da devlet politikasının sermaye tarafından emir olarak anlaşılması, Kore'de mevcut devlet bankacılığı ve kredi sistemi, Singapur'da büyük şirketleri ülkeye çekmeye dayanan devlet politikası, öncelikle bu ülkelerin bankacılık ve mali sistemlerinde kamunun emredici baskınlığını ortaya koyar. Kamunun maliye sektöründeki egemenliği ile istikrarlı kalkınma politikaları zaman içinde yatırımların finans ve toplumsal taban açılarından destek bulmalarına olanak tanımıştır. Eğitilmiş iş gücü yaratmak kalkınma politikası aracı haline getirilmiş, ücret belirleme sisteminin katılığıyla sağlanan iş barışıyla, yabancı sermaye için cazip bir yatırım alanı olmak hedeflenmiştir. 1970'lerdeki petrol bunalımından sonra bölge ülkeleri ileri teknoloji çekmeye yönelerek yüksek ücret politikası izlemeye başlamışlardır. Malezya 1985'e kadar katı ithal ikamesi politikası izleyerek, Kore ve Japonya usulü kazanmaya aday sanayilere yatırım yapmış, Endonezya karşılaştırmalı üstünlükler kuramına uygun bir politika izlemiştir. Gelişmiş sanayi ülkelerinin bölgenin siyasi kaderiyle ilgilenmeleri kadar, sermaye ve teknoloji ihraç etmeye başladıkları dönemde bu bölgeyi kendileri için en uygun alan olarak görmeleri de bu siyasal, ekonomik yapıyla eklemlenmektedir. Japonya'nın da bölgeye etkisi fazla olmuştur. Japonya zenginleştikçe emek yoğun dallarda ihtiyacını üc-

retlerin daha düşük olduğu bölge ülkelerinden karşılamış, Güney Kore zenginleştikçe aynı rolü geri kalan ülkeler için oynamıştır. Japonya'nın sermaye ihracat platformu bu bölge olmuş, Japon sınai üretimi de bu ülkelerde konuşlanmaya başlamıştır.

Japonlar V biçiminde uçan turna sürüsü benzetmesiyle bölge kalkınmasının örnek model oluşturduğunu söylemektedirler. Japon ekonomist Akamatsu tarafından 1930'larda ifade edilen "Uçan Kazlar" teorisine göre, lider konumundaki ülkelerin sermaye birikimi yoğunlaşıp teknolojik yetenekleri arttıkça ve çalışanların becerileri gelişip ücretleri yükseldikçe, kendi üretim yöntemlerini kendilerini takip eden ülkelere devrettikleri bir uluslararası üretim çemberi söz konusudur. Doğu Asya ekonomileri tarımdan basit imalatçı döneme, sonra otomotiv ve kimyasalların üretimine ve son olarak da yüksek teknoloji endüstrilerine geçmişlerdir. Son on yılda bölge içi ticarette görülen olağanüstü genişlemeye Japonya ile diğer ülkelerden daha fakir olan komşularına doğru endüstri sermayesinin akışı eşlik etmiştir.

1996'da ihracatta görülen hızlı azalma, Japonya, Kore ve Tayland'daki finansal sorunlardan sonra, 1997 Temmuz'unda Tayland'da spekülatörlerin Tayland para birimi baht'ı terk ederek ABD dolarına hücum etmeleriyle başlayan para krizi, Japonya dahil bütün Asya Kaplanları'na yayılmış, sermaye piyasaları ve reel ekonomilerini etki-

lemiştir. Sermaye piyasalarında yaşanan düşüşten sonra iflaslar ve işsizlik başlamış, ekonomiler durgunluğa girmiş, ulusal paraların değeri düşmüştür. Krizin özellikle Japonya'ya da geçmesiyle dünya ekonomisinde gelişme hızı yavaşlayarak bütün dünya ekonomisi Asya krizinden etkilenmiştir.

Krizin ortaya çıkışında, bölge ülkelerinin hemen hepsinde emlak ve menkul kıymet borsalarının patlama şeklinde kendisini gösteren aşırı canlılığı ile büyük dış açıklar, sabit kur rejimlerinin uzun süre devam ettirilmesiyle finans sektöründe ve reel sektörde dışardan borçlanmanın ve aşırı kur riskini göze almanın cazip hale gelmesi, gerekli mekanizmaların iyi işletilememesiyle bankaların borç yapısının bozulması temel nedenler olarak görülmektedir. Kriz yayılmaya başladıkça politik belirsizlikler ve yetkililerin gerekli düzenlemeleri ve reformları yapacaklarına ilişkin güvensiz ortam, para ve menkul kıymet piyasaları üzerindeki baskıları artırmıştır.

1990'ların başında bir ülkenin rekabet gücünü devam ettirebilmesi için yeni iletişim, ulaşım, enerji ve diğer altyapı hizmetlerinin sağlanmasının önemi artmış, dünyada en fazla yabancı sermaye çeken bölge olmasına ve 1995 ve 1996 yıllarında bu alanlarda yaklaşık 9 milyar dolar yabancı sermaye girmesine karşılık, bu rakam toplam altyapı harcamalarının sadece % 10'u düzeyinde kalmıştır. Bölge alt yapı yatırımlarına yabancı özel sektörü çekebilecek kapasitede görülmemiştir. Özel sektörün kâr artıcı ve risk azaltıcı talepleri ile toplumların katlanabileceği kâr düzeyi arasındaki fark bölge ülkelerinde de artmıştır. Şirketlerin büyük aile şirketleri niteliğinde olmaları ve finansman bakımından resmi olmayan kaynaklara dayanmaları bankalarla büyük şirketler arasındaki büyük çaplı yatırımların finansmanı açısından gerekli olan denetleyici dengeyi bozmuştur. Mali sektör artık büyüme üstünde olumsuz etkide bulunmaya başlamıştır. Hızlı ekonomik büyüme finans sektörünü zayıflattığı gibi, uluslararası finansal entegrasyon da bu zayıflığı ortaya çıkarmıştır. İç piyasada kontrolü kaybetmek korkan rejimler, finans hizmetlerini liberalize etmek istememişlerdir.

Büyümede eşitlik ekonomiler dışa açıldıkça vasıflı iş gücüne yönelik artan talebe dayandırılmış, hızlı büyümeye yönelik toplumsal destek böylece artırılmış, fakat yoksulluk genel olarak gerilerken, gelir dağılımı ve bölgesel ve etnik farklılıklar artmaya başlamıştır. Tayland'da son 30 yılda görülen en yüksek eşitsizlik artışıyla, tüketim harcamalarında Gini Katsayısı 1975-1992 yılları arasında 36'dan 46'ya yükselmiştir. Kamu plan ve yönlendiriciliği ile süper zenginlerin yaratıldığı bölgede, rekabetçi ve şeffaf bir işleyiş yoktur.

Gelişmiş sosyal güvenlik sistemlerinin bulunmaması ve nüfuslarının göreli olarak uygun yaş yapısına sahip olması bu ülkelerin

sahip oldukları yüksek rekabet gücünün nedenleri arasında gösterilmiştir. Gelirdeki artış, genel sağlık seviyesindeki ilerleme ve eğitimin yaygınlaşmasıyla kısa sürede yaşanan demografik dönüşüm sonucu, sosyal güvenliğin maliyet baskısını arttırmıştır. Hızla büyüyen ve artan gelirden ancak küçük fonlar ayrılan şehirlerin yarattığı çevre, hava, su kirliliği, hastalık gibi sorunlar da sosyal maliyeti arttırmakta, uluslararası rekabet gücünü ise düşürmektedir.

Asya krizi model hakkında söylenenlerin gözden geçirilmesini gerektirdiği gibi, geleceğe yönelik tahminleri de etkilemiştir. İMF ve Dünya Bankası'nın neoliberal politikalarıyla uyum programlarını kabul etmek zorunda kalan bölge ülkelerinin ekonomilerinin ne kadar sağlıklı, bütünlüklü ve demokrat olduğu tartışılmaya başlandığı gibi, tarihi de yeniden ele alınmakta, özellikle Çin'in dünya ekonomisinde oynamaya başladığı yeni rolle, krizin nedenleri ve krizden çıkış yolları, dünya ekonomisi ve siyaseti adına değerlendirilmektedir.

Bibl.: SÖNMEZ, Attila (2001), *Doğu Asya 'Mucize'si ve Bunalımı, Türkiye İçin Dersler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Y.; KOZLU, Cem (1999), *Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, 5. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Y. [K. E.]

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) Marx ve Engels'in Avrupa feodalitesinden farklı özellikler gösteren doğu toplumlarındaki üretim tarzına verdikleri addır.

Marx ve Engels'e göre doğuda iklim koşulları, toprağın cinsi gibi nedenlerle yapay sulama yapılması tarımsal üretimin ön şartıdır. Yapay sulama bireysel çalışma ile gerçekleştirilemeyecek büyüklükte bir iş olduğundan, bu toplumlar güçlü merkezi devlet örgütlenmesine gerek duymuşlardır. Bu ülkelerde suyu iktisadi ve ortaklaşa kullanma ihtiyacı, sulama kanalları ile toprağın verimini artırmayı gerektirmiştir. Devlet bu örgütlenmeyi sağlayan ve kamu işlerini yapan merkezi bir kurum olarak güçlenmiştir.

Tarımsal üretimin örgütlenmesinin sonucu olarak, toprakta özel mülkiyet gelişmemiştir. Toprağın mülkiyeti devlete ait olmuş, tasarruf hakkı bireylere kalmıştır. Üretilen ürünün büyük kısmı ailenin öz tüketimine ayrılmakta, geriye kalan artı ürün topraktaki tek mülk sahibi olan devletin eline geçmektedir. Devlet bu artı ürünün bir bölümüyle, başta sulama olmak üzere kamu işlerini yapmakta, bir bölümünü de yönetici kesimin tüketiminde kullanmaktadır.

Bu yapıda köyler birbirinden kopuk, kendi tüketimini kendi üretimi ile karşılayan birimlerdir. Temel üretim şekli kullanım-değerli mal üretimidir. Meta üretimi gelişmemiştir. Devletin despotik karakteri topluluktan farklılaşmayı engellemektedir. Kendilerini sürekli olarak yeniden üreten bu toplumlar daha dayanıklı ve uzun ömürlüdür. Batı toplumlarının değişkenliğine

karşı, doğuda durağan bir yapı hakimdir. Toplumu değiştirecek iç dinamikler zayıftır. Bu toplum yapısı dış dinamikle çözülür.

Türkiye'de 1960'lı ve 70'li yıllarda Osmanlı toplum yapısının Asya Tipi Üretim Tarzı kapsamına girip girmediği üzerine yoğun tartışmalar yapılmıştır. Bugün Osmanlı toplumunun feodaliteden çok ATÜT kavramına yakın olduğu genel kabul görmektedir.

Bibl.: DİVİTÇİOĞLU, S. (1981), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, Kırklareli. [B. D.]

aşar Osmanlı döneminde toprak ürünlerinden alınan vergi. Arapça onda bir anlamında gelen 'üşr'ün çoğuludur ve dilbilgisine göre 'aşur' olması gereken çoğulu, Türkçe'de *öşr* ticari ve sınai ürünlerden alınan vergi, *aşar* tarım vergisi için ayırt edilerek kullanılmıştır. Osmanlı sisteminde İslamî şeriata dayandırılan onda bir vergilendirme İslamiyet öncesinde de diğer semavi dinlerde uygulanmıştır. Aşar İslam anlayışına göre zekattan sayılır. Peygamber zamanında aşar, yağmur alan ve almayan topraklara göre tam ve yarım aşar olarak uygulandığı gibi, feth edilen toprakların Müslüman olmayanlarda bırakılan kısımlarından alınan **haraç** da gerçekte aşarın eşdeğeridir.

Osmanlı döneminde tek tarım vergisi aşar olmadığı gibi, aşarın oranları da ürün, bölge ve zamana göre değişiklik gösterir. Aşar oranının büyük değişiklik göstermesi, Osmanlı ülkesinde miri toprakların yaygınlığı düşünüldüğünde, daha çok tarihi uygulamaların, yerel örf ve gelenekelerin sürdürülmesiyle açıklanabilmektedir. Aşarın bütün Osmanlı topraklarında, eşitlik kaygısıyla ve tarımda çok çeşitlenmiş olan vergilerin toplanma yöntemlerinin basitleştirilerek usulsüzlüklerin önlenmesi amacıyla, toprağın verimliliğine bakılmadan onda bir oranında alınmasına Tanzimat'tan sonra başlanılmıştır. Zamanın ihtiyaçlarına göre gene bu oranla oynanarak, sonunda sekizde birde karar kılınmıştır. Bu arada aşara *menafi sandıkları* zammı da yapılarak, tarımsal kredilendirmenin yolunu açan **Ziraat Bankası**'nın temelleri atılmıştır.

Aşarın toplanması **tımar** beyleri tarafından yapılırken, **iltizam** sisteminin uygulamaya konmasıyla aşar vergisi de müzayedeye konmaya başlanmış, mültezimler eliyle toplanmıştır. Aşarın iltizama verilmesiyle, köylü ile vergi toplayanlar arasında hasadın miktarından başlayıp verginin ödenme zamanına kadar birçok uyuşmazlıklar çıkmış, aşarın miktarı hatta toplanıp toplanamaması, köylülerle mültezimler arasındaki biraz da zor ilişkisine bağlı kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet gelirinin üçte birine yakınını oluşturan aşar vergisi 17 Şubat 1925'te kaldırılmıştır. 1920-23 yıllarında Meclis'te 26 kez tartışılan aşarın kaldırılması **İzmir İktisat Kongresi**'nde benimsenmiş, ancak Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra kanunlaşmıştır. Aşarın kaldırılması-

nın köylüyü vergi zulmünden kurtardığı propagandasına karşılık, bu düzenlemenin ekonomideki etki ve sonuçları son yıllarda tartışılır olmuştur. Aşarın özellikle küçük köylüyü ezen mültezim eliyle toplanmasının yarattığı yöntem sorunları ve baskısı aşılırken, aynı miktar ürünün ticaret sermayesi aracılığıyla pazarlanması söz konusudur ve aşarın kaldırılmasının 'büyük çiftçi' lerin talebi olduğu bilinmektedir. Özellikle 1926 yılındaki dolaylı vergilerde yapılan artışla ve şekerle gazyağının vergilendirilmesiyle devlet gelir kaybını önlemek istemiştir. Aşarın kaldırılmasının da sağladığı destek yanında, dünyada ve ülkedeki iç ticaret hadlerinin tarım lehine seyretmekte oluşu da, tarım kesimine devlet ve şehirlilerden gelir aktarımı anlamına gelmektedir. 1925 yılında konulan tarımsal ürünlerden alınan verginin de bir yıl içinde kaldırılmasıyla, tarım kesimi 1960'lara kadar ciddi biçimde vergilendirilmeyerek, mülkiyet farklılıklarını (toprak ağalığını) göz ardı eden bir tutumla, tarımdaki yapıya genel anlamıyla müdahale edilmemiş, iktisadi gelişme ve sanayileşme hedefine uygun bir tarım vergilendirmesi geliştirilememiştir. GSYİH' nın yaklaşık yarısını üreten tarım sektörünün ödediği doğrudan vergiler bütçe gelirlerinde 1924'te % 29 pay sahibiyken, bu oran 1929'da % 12'ye, 1950'de % 4'e düşmüştür. [K. E.]

aşırı kapitalizm Gelişmiş sanayi ülkelerinde **refah ekonomisi**, **ekolojik ekonomi** alanlarının gelişimiyle **büyüme**nin her koşulda 'iyi' olmadığının düşünülmeye başlanmasıyla 'ekonomik olmayan büyüme' tanımı yapılmıştır. Yenilenemeyen **doğal kaynakları**n kötü kullanımı büyüme sağlamakla birlikte, çevre ve dolayısıyla toplumsal maliyeti dikkate alınmadığında gerçekte topluma ve ekonomiye zarar vermektedir. Özellikle sanayileşmenin eko-sisteme verdiği zararlara karşı, topluma ait olan doğal değerlerin uğradığı zararın yani topluma getirilen maliyetin de hesaplara katılması gerektiği düşüncesi kuvvetlenmiştir. **Çevre maliyetleri**nin milli gelir hesaplarına dahil edilmeye çalışılması ve yeşil milli gelir muhasebesinin doğması, ekonomik olanın toplumsal oluşu kavramını getirdiği gibi, maliyet düşüncesinin her zaman geleceğe doğru olan bakış açısına geçmişin de değerlendirmeye katıldığı yeni bir yaklaşım sağlamıştır. 1990'larda uzun dönemli ve geçmişi de değerlendiren hesaplamalar yapmaya çalışan 'çevreci' ekononomistler, büyüme kavramı yanında 'iyi yaşam koşulları' kavramının da kullanılması gerektiği düşüncesiyle yaptıkları hesaplamalarla, gelişmiş sanayi ülkelerinde 1979-1982 yılları arasında GSMH'nin büyümesine karşı, iyi yaşam koşullarında gerileme olduğunu ortaya koymuşlardır. Çevre ve topluma verilen zararın vergilendirmelerde toplumsal maliyet unsuru olarak hesaplara katılması yalnızca ikame edici bir yöntem olduğu için yetersiz bulunurken, bu

alanda doğmakta olan koruyucu hukuk tartışmalara yol açmakta, vergilendirme veya yasaklama tercihleri karar alma süreçleri ve bireysel özgürlük adına tartışıldığında konu demokrasi ve sistem sorunu haline gelmektedir. Böylece 'kötü büyüme' aşırı kapitalizm anlamı kazanmaktadır.

Azgelişmiş ülkelerde gelişen çevre bilinci, aşırı kapitalizmin başka bir yönünü ortaya koymaktadır. Azgelişmiş ülkelere giren yeni sanayiler ve teknolojiler daima büyüme ve kalkınma açısından, üretim ve istihdam açısından olumlu görünürken, bu yatırımların yarattığı doğal kayıpların fazla uzun olmayan vadelerde kaynakları tehlikeye attığı ve sağlamış oldukları üretim ve istihdamın da sürdürülemez hale geldiği görülmüştür. Örneğin ağaç kesimi veya balık avcılığında yeni teknolojilerin girişinin üretimde sağladığı artış, bu kaynakların kurumasına yol açmaktadır. İthal edilen teknolojiyle ihracat için yapılan üretimlerde, üretim çemberi tamamlandığında, toplumsal maliyetin daha da büyük olduğu görülmektedir. Gelişmiş sanayi ülkelerinde aynı sonuçları yaratmayan teknolojilerin gelişmekte olan ülkelerde salt ithal edilerek ve denetimsiz kullanımı, yatırım maliyetleri veya teknoloji üretiminde yarattığı yerli ekonomiyle bütünleşememe sorunu, uyumsuzluk da düşünüldüğünde, kapitalizmde aşırıya gidildiği ortaya çıkmaktadır. [K. E.]

aşırı kâr Dönem analizlerinde fiyat intibakı sorunu olarak ortaya çıkan, piyasa fiyatının kısa dönem arz fiyatının üstünde olması nedeniyle elde edilen kârdır. Klasik görüşte firma azalan verim koşullarında üretim yapıyorsa, ortalama maliyet marjinal maliyeti ve fiyatı aşar ve firma normal üstü kâr elde eder. Bu durum, yeni firmaların piyasaya girerek fiyatı düşürmesine, firma büyüklüğünün ortalama maliyetin asgari olduğu noktaya inmesine yol açacaktır.

Keynes fiyat intibakı süresinde ücretlerin değişmemesi nedeniyle bölüşümün değiştiğini ileri sürer. Parasal ücretler verili iken tüketim mallarının arz ve talebi arasındaki dengersizlik malların fiyatlarına ve dolayısıyla reel ücretlerin ve kârların değişimesine yol açmaktadır. Piyasada malların satışından elde edilen gelirle maliyet unsurlarının toplamı arasındaki farkla elde edilen gelir, faktör geliri değil, aşırı kâr, pozitif veya negatif kâr olarak tanımlanır. Gelir ödemeleri içinde olmadığı için de tüketim ve tasarrufu etkilemez.

Kalecki monopolleşme derecesiyle ilgili tartışmasında, normal kapasite aşıldığında talebin monopolleşme derecesinden bağımsız olarak fiyat ve reel ücretleri belirleyebildiğini öngörmektedir. Monopolleşme derecesinin belirlediği fiyat ise piyasa fiyatının alt sınırını oluşturur ve talep bu derecenin belirlediği fiyattan daha yüksek fiyatın oluşmasına yol açar. Piyasa fiyatı talebi belirlediği için, bölüşüm, monopoleşme derecesi ve yatırım-tasarruf dengesine bağlı ola-

rak değişecektir.

Roy F. Harrod'un geliştirdiği dengesiz büyüme modelinde (bkz. Harrod-Domar büyüme modeli), dengesizlik durumunda piyasa sinyallerinin kapitalistleri dengesizliği artırıcı davranışlara yönelttiğini ileri sürülür. Talep çıktıdan büyük olduğu için kapitalistler gereği kadar yatırım yapmadıkları sonucuna vararak yatırımlarını arttıracaklardır. Talebin zaten fazla olduğu dengesizlik ortamında talebin büyüme oranı çıktının büyüme oranından fazla olduğundan, arz-talep dengesi fiyat artışlarıyla sağlanacaktır. Fiyat artışları, Keynes modeline uygun biçimde, aşırı kâr doğuracaktır. Bu durum ücretler artmadığı sürece gelir dağılımını değiştirecektir. Harrod modelinde farklı olarak, yatırımlar arttığı için, fiyat artışları dönem sonunda arz-talep dengesini sağlasa bile, enflasyonist süreç devam edecektir. Aşırı kârın, tekelleşme ve enflasyonla ilişkisi ve bölüşümdeki etkisi yani gelir dağıtım politikası oluşu da ortaya çıkmaktadır. Bkz. monopol, enflasyon. [K. E.]

aşırı üretim Satışa sunulan ürünlerin müşteri bulamaması hali. Jean-Baptise **Say**'ın **mahreçler kanunu**na göre her arz talebini bulur ilkesi savunulmaktaysa da **Klasik Ekonomi**'nin otomatik denge ve iktisadi uyum görüşlerine getirilen eleştirilerle aşırı üretimin varlığı ileri sürülmüştür. Kapitalist sistemde imalat kapasitesi ihtiyaçlardan hızlı büyümektedir ve üretimle tüketimin uyuşmazlığı nedeniyle ekonomik bunalımların kaçınılmazlığı ve kapitalist üretim geliştikçe yoksulluğun artacağı tezine göre, aşırı üretim, harcanamayan üretim ortaya çıkmaktadır. **Malthus** bu bunalımı çalışan sınıfın üreme yeteneğinin fazlalığı sonucu fakirleşmesi ve üretimi tüketememesi olarak açıklarken, **Sismondi** aşırı üretimi kapitalizmin yarattığı bölüşüm sorununun doğal sonucu ve yoksullaşmanın yapısal olduğunu ileri sürmüştür. Denge kuramcıları ekonomik bunalımları **konjoktürel** dalgalanmalar olarak görürken, kapitalist sistem eleştiricileri bunu üretim süreci olarak kapitalizmin sonunu getirecek sınıflar arası bir çelişki olarak değerlendirirler (bkz. Marx). [K. E.]

Averch-Johnson etkisi 1962'de Harvey Averch ile Leland Johnson'un yayınladıkları makale nedeniyle aldığı adla, kâr maksimizasyonu yapan firmaların sermayelerinin sabit bir getiri oranına tabi kılındığı hallerde verdikleri tepkidir. Sermayeyi sabit bir getiri oranına tabi kılan düzenlemeler firmaların aşırı sermaye-yoğun üretim tekniklerini tercih etmelerine neden olur. Firmaların sermaye getiri oranının sabit olmadığı durumlara göre daha yüksek sermaye-emek oranını seçmeleri, maliyet yapısındaki bozulma nedeniyle aşırı ve etkin olmayan yatırıma ve üretime yol açar. [B. B.]

avro On iki **Avrupa Birliği** üyesi ülkenin ortak para birimidir. Avro

Avrupa'nın Pazar birliğinin ve serbest ticaretin aracı olarak görüldüğü gibi, Avrupa'nın siyasal birliği yolunda atılmış bir adım olarak da değerlendirilmektedir.

Avro yönetimi, merkezi Frankfurt am Main, Almanya'da bulunan Avrupa Merkez Bankalar Sistemi tarafından yürütülmektedir; para politikası bu merkez tarafından gerçekleştirilirken, üye ülkelerin merkez bankaları para basım, dağıtım ve avro bölgesinde ödemeler sisteminin işletilmesinden sorumludur.

1992 Maastricht Sözleşmesi'ne dayanan avro kullanımına katılmak için, ülkenin bütçe açığının GSMH'ya oranının yüzde üçü geçmemesi, borç oranının GSMH'nın yüzde altmışından az olması, enflasyon ve faiz oranlarının AB ortalamasına yakın olması gerekmektedir. Üye ülkeler, ulusal para birimlerinin Avrupa Birliği Konseyi tarafından 31 Aralık 1998 günü belirlenen değerleri üzerinden 1 Ocak 1999 günü fiktif olarak Avro kullanımına geçmişlerdir. Değişim değerleri bir avronun, avru kullanmayan Britanya'nın para birimi sterlin de öncelikle hesaplara katılarak üye ülkelerin para birimlerinden hesaplanan kaydi bir birim olan bir Avrupa Para Birimi ECU'ya eşit kabul edilmesiyle bulunmuştur. Yunanistan, o zaman ekonomik kriterleri sağlayamadığı için avro kullanımına 1 Ocak 2001'de geçebilmiştir. Avro kullanımı seyahat çekleri, elektronik transferler ve banka işlemleriyle başlatılmış, avro karşısında değerleri sabitlenen ulusal paraların kullanımı 1 Ocak 2002'ye kadar devam etmiş, bu günden itibaren avro banknot ve madeni para olarak tedavüle girmiştir. Avro ile birlikte ulusal paralar kullanımı 1 Temmuz 2002'ye kadar devam etmiştir. Ulusal paraların avro ile değişimi 28 Şubat 2002'ye kadar devam etmiş, bu süre ilk olarak Almanya'da 31 Aralık 2001 olmak üzere, ülkelere göre değişmiş, ulusal merkez bankaların para değişimini kabulü ise birçok ülkede bir kaç yıl daha sürmüştür. Kullanımdan resmen kalkan ilk madeni para Portekiz escodusu iken, Porktekiz banknotunun değiştirilme süresi 2022'ye kadar devam edecektir.

Avrupa Birliği üyesi olan İngiltere, Danimarka ve İsveç avro kullanımını benimsememiştir. Britanya ve Danimarka avro sistemine girme niyetini ifade etmezken, İsveç kuramsal olarak sisteme girmeyi beninmsemiş, ancak 14 Eylül 2003'te yapılan referandumda avro reddedilmiştir. İsveç değişim sisteminin dışında kalmakla bu konuda adım atmamış olmakla birlikte, ülkenin önde gelen bütün siyasal partileri avro sistemine katılmanın ulusal çıkarlarına uygun olduğunu savunmaktadırlar. Britanya, ekonomisinin avro sistemine geçmesinin ulusal ekonomisine zarar vermemesi için beş kriteri olduğunu, Ekim 1997 ve Haziran 2003'te yaptığı değerlendirmelerle kriterlerin karşılanmamış olduğunu açıklamıştır. Siyasal partiler avro kabulünün referandumla yapılacağı

sözünü vermiş durumdadırlar ve halen kamu oyu avroya karşıdır. Danimarka'da ise Maastricht Anlaşması ilk referandumda reddedildikten sonra değiştirilmiş biçimiyle ikinci referandumda kabul edilmiş, 2000 yılında yapılan avro referandumundan da red oyu çıkmıştır. Siyasiler 2006 yılında Anlaşma'nın dışında kalınan maddeleri için yeni bir referandum yapılmasını düşünmektedirler. Buna karşılık Danimarka ulusal parası kronu avroya bağlamıştır.

Kıbrıs, Estonya, Letonya, Litvanya, Malta, Slovenya ve Slovakya yaptıkları anlaşamalara bağlı olarak avro sistemine katılma tarihlerini belirlemişlerdir. Bu on yeni üyeden sisteme en uzun sürede, 2009'da dahil olacak olan ülke Slovakya'dır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya da daha sonraki yılları hedeflemektedirler. Bulgaristan üye ülke olmamasına rağmen, 1999'da ulusal parasını Alman markı karşısında sabitlemiş olduğu için, 2009 yılında avro sistemine girecektir. Romanya'nın ise avroyu kabul etme yılı 2010-12 olarak düşünülmektedir. Avro, Avrupa Birliği üyesi olmayan Monaco, San Marino, Vatikan'da daha önce Fransız frangı ve İtalyan lireti kullanılması (bu ülkeler madeni avro da basabilmektedirler), Andorra'da Fransız frangı ve İspanyol pesetası, Karadağ ile Kosova'da ise Alman markı kullanılmış olması nedeniyle kullanılmaktadır.

Avro 31 devlette resmi para durumundadır. Ulusal paraları Fransız veya Portekiz paralarına bağlı olan eski sömürge ülkeler veya eski mark çevresi ülkeleri de dahil, parası avroya bağlanan ülke sayısı 27'dir.

Avro kullanımının, kur farkı sorununu ortadan kaldırdığı için yatırımları kolaylaştıracağı, vergi ve kâr hesaplama ve transfer sorunlarını kaldıracağı düşünülmektedir. Birlik üyelerinin dış ticareti öncelikle kendi aralarında olduğundan, sermaye piyasası ve yatırımlarda tek para biriminin etkisinin büyük olması, özellikle ulusal paraları istikrarsız olan Akdeniz ülkelerinin bu ortamdan yararlanacağı düşünülmektedir. Banka işlemlerinde harçların kalkmasının da kişi ve şirketlere tasarruf sağlaması söz konusudur. Zamanla ülkeler arasında fiyat farklılaşmasının düşeceği, rekabet ve şeffaflığın artacağı ve bu gelişmenin enflasyonu dizginleyerek tüketiciye yaraması da beklenmektedir. Tek para birimine geçiş böylece enflasyonla mücadele gibi makroekonomik hedeflere de katkıda bulunacaktır. Devletlerin para politikası araçlarının kalmayışı ve avronun faiz haddinin belirli olmasının, bazı ülkelerde büyümeyi yavaşlatırken bazılarında teşvik edici olabileceği söylenmektedir. Bu farklılaşmanın, küreselleşme ve daha önce Bundesbank'ın Avrupa para politikaları için oluşturduğu model nedeniyle, tek para birimine geçişin olumsuzluğundan doğmayacağı da iddia edilmektedir. Avrupa'da ülkelerin ekonomik farklılıkları ve **işgücü dolaşımının** ser-

maye ve mal dolaşımının (bkz.) gerisinde kalmasının yaratacağı olumsuzluklara karşılık, avronun dünyada kendisini ABD **doları** gibi ve hatta onun yerine egemen bir birim olarak kabul ettirmesinin, uluslararası düzeyde doların egemenliğinden dolayı ABD'ye akan kazançların Avrupa'ya geleceği ve Avrupa'nın bütünleşme sorunlarını aşmasına yardımcı olacağı da beklenmektedir.

Avronun dolar gibi uluslararası düzeyde egemenliğini kabul ettirmesinin ve rezerv parası olarak kullanılmasının, ticari işlemlerde Avrupa'ya kâr sağlayacağı gibi, dış borç ve kredilerde, makroekonomik planlamalarda ve başka ülke ekonomilerini etkilemede de avantaj sağlayacağı umulmaktadır.

Avrupa'nın **OPEC** ülkelerinden ABD'den daha fazla **petrol** satın almakta oluşu, petrolun avro üstünden fiyatlandırılması tartışmalarını başlatmıştır. Üçüncü ülkelerin de avro kullanımını artıracak olan bu durum, petrolünün çoğunu ABD'ye satan Venezüela'nın başkanı Hugo Chávez tarafından dile getirildiği gibi, dünyanın ikinci büyük petrol rezervi sahibi Irak'ta Saddam Hüseyin 2000 yılından itibaren petrol ihracatında avro kullanmaya başlamış ve 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgalinden birkaç ay önce de dolarlarını avro ile değiştirmişti. Petrol piyasasında avronun geçerli olması, Avrupa'daki petrol fiyatlarıyla dünya petrol fiyatlarını yakınlaştıracaktır. 2004 yılında petrol fiyatı dolar cinsinden artarken, avro cinsinden daha istikrarlı seyretmesi, bu gelişmenin ve Avrupa'da petrol fiyatlarının dolar/avro paritesinden bağımsızlaşmasının işareti olarak algılanmıştır.

Avro, dolar karşısında çıkışından itibaren değer kaybetmiş, 2001'deki yükselişi de geçici olmuş, fakat 6 Temmuz 2001'den itibaren devamlı yükselmeye devam etmiştir ve 2004 sonunda doları geçmiştir. Dolara bağlı Asya ülkeleri, özellikle Çin ve Japonya'nın tutumları ile, özellikle avroya geçişten önce frank ve markın satışı ve illegal paraların da dolara çevrilmesinin başlangıçtaki bu değer kaybında etkisi olduğu düşünülmektedir. Dünya bankalarında rezerv avro oranları sürekli artmaktadır ve ABD'nin bütçe açığının sürekli büyümekte oluşu, dolar-avro rekabetiyle dünya egemenliği konularında yeni senaryoların kurgulanmasına yol açmaktadır. Bkz. avro bonolar, avrodolar. [K. E.]

avro bonolar Çıkaran ülkenin veya kuruluşun, kendi ulusal para birimi dışındaki bir para birimi üzerinden ihraç ettiği menkul kıymetlerdir. [Ü. U.]

avrodolar Amerika Birleşik Devletleri dışındaki bankalarda veya ABD bankalarının yurtdışı şubelerinde tutulan ABD doları cinsinden mevduatları ifade etmek için kullanılır. Avro ifadesi, bu tür mevduatların büyük çoğunluğunun özellikle Batı Avrupa ülkelerindeki bankalarda tutulmasından kaynak-

lanır. Ancak, Asya ve benzeri diğer tüm ülkelerde tutulan ABD doları hesapları da bu adla anılır. Çok yoğun bir ikincil piyasa hacmine sahiptir. [Ü. U.]

Avrupa Birliği Avrupa ülkelerinin birleşme süreci 1993 yılında Avrupa Birliği'nin kurulması ile, tarihte ilk kez gerçekleşen yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Avrupa Birliği, üye ulus-devletlerin kendi iradeleriyle egemenliklerinin bir bölümünü ulusüstü bir yapıya devrettiği ilk kurumdur. Ekonomik yakınlaşma ve uyumlaşma ile başlayan süreç, Avrupa'da federal ya da konfederal bir yapı oluşturmak üzere; sosyal, siyasal, hukuki alanlarda da bütünleşme aşamasına geçmiştir.

Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Antlaşması'na göre, Birliğin üç temel direği vardır. Bunlar Avrupa Toplulukları, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Adalet ve İçişlerinde İşbirliğidir. Antlaşma ile Ekonomik ve Parasal Birlik kurulması da karara bağlanmıştır. Ekonomik ve Parasal Birlik kapsamında belirlenen Maastricht Kriterleri; enflasyon oranı, bütçe açığı, faiz oranı, kamu borçları ve döviz kurları konularında kesin kurallar koymuştur.

Aynı yıl belirlenen Kopenhag Kriterleri ile aday ülkeler için siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve topluluk müktesebatının kabulü kriterleri saptanmıştır.

Birlik bütçesi Avrupa Birliği'nin en çok tartışılan ve üye ülke ekonomilerini bütünleştirmekte en önemli rolü oynayan araçtır. Tüm üye ülkeler belirli oranlarda katkı sağlayarak AB bütçesini oluştururlar. Bütçenin harcama kalemleri saptandığında, bazıları net veren, bazıları net alan durumunda kalır. Bütçenin en büyük bölümü tarımsal desteklere ayrılmaktadır ki bu durum da en çok tarımsal istihdamı geniş olan ülkelere yarar. Tarımsal desteklerden sonra en önemli kalem üye ülkelerin AB ortalamasına göre nispeten düşük gelirli bölgelerine yönelik kaynak transferidir. Bölgesel gelişme projeleri ile Birlik içinde bölgesel dengesizliğin azaltılması amaçlanmaktadır. Avrupa ekonomisini bütünleştirmeye yönelik ulaşım ağı projeleri, halen AB çevresindeki bölgelere uzanan ulaşım koridorları şeklinde sürdürülmektedir.

Avrupa Birliği ortak merkez bankası ve ortak para (bkz. avro), sınır kontrollerinin kaldırılması, ortak güvenlik ve savunma politikası gibi uygulamalarla bütünleşmeyi sürdürmektedir. 2001 yılında kurulan konvansiyon tarafından Avrupa'nın ilk anayasası hazırlanmıştır.

Birliğin halen 25 üyesi vardır. Türkiye dahil 4 ülke aday üye statüsündedir.

Bibl.: ÜLGER, İrfan Kaya (Haz.) (2003), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, İstanbul: TURKAB; ARI HAREKETİ (2003), *Değişim ve Gelişim Sürecinde AB ve Türkiye*, İstanbul. [B. D.]

Avrupa Ekonomik Topluluğu Tarihi boyunca savaşlar yaşayan Av-

rupa'nın birleşmesinde en önemli rolü oynayan kurumdur. Avrupa ekonomilerinin birleşmesi yoluyla hem kıtadaki ulusal ekonomiler arasındaki çelişki ve çekişmelerin giderilmesi, hem de uluslararası alanda rekabet gücü yüksek bir ekonomi oluşturulmasını hedeflemektedir. Ekonomik bir kurum olmakla birlikte, kuruluşunda siyasal nedenler ağır basmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1946 yılında, Churchill'in Fransa ve Almanya'nın Avrupa Birleşik Devletleri içinde uzlaşmasını önermesi ile birlik fikri ilk kez ortaya atıldı. 1948 yılında Benelüx ülkeleri arasında gümrük birliği kuruldu. 1951 yılında, ilk önemli Avrupa topluluğu olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu oluşturuldu. Fikri ortaya atan Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, savaş sanayinin temel maddeleri olan kömür ve çeliğin üretim ve kullanımının ulusüstü bir organa devredilmesinin gerekliliğini belirtmişti.

İşbirliği 1957 yılında, Roma Antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ile derinleştirildi. Bu üç topluluğu birarada tanımlamak üzere Avrupa Toplulukları ya da Avrupa Topluluğu terimi kullanılmaya başlandı. Bununla birlikte, gayri resmi düzeyde yalnızca en önemli topluluk olan Avrupa Ekonomik Topluluğu için Avrupa Topluluğu terimi kullanıldı.

AET'nin nihai hedefi Avrupa'nın siyasi bütünlüğe ulaşmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için öngörülen ekonomik dengeyi sağlamak üzere, ilk araç olarak üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbestçe dolaştığı bir ortak pazar ve gümrük birliği kurulması öngörülmüştür. Serbest dolaşımın sağlanması için üye ülkelerin bu alanlardaki mevzuat ve politikalarının uyumlulaştırılması kararlaştırılmıştır. Ortak Tarım Politikası başta olmak üzere, ortak politikalar belirlenmiştir.

Bunların yanısıra; ortak karar alma mekanizmaları olan Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Adalet Divanı oluşturulmuş, üye ülkeler arası bütünleşmenin finansmanı için Avrupa Yatırım Bankası gibi kurumlar belirlenmiş, Avrupa Sosyal Fonu gibi destek mekanizmaları kurulmuş ve üçüncü ülkelerle işbirliğinin çerçevesi çizilmiştir.

1968 yılında üye ülkeler arasında **Gümrük Birliği** tamamlanarak, topluluk içinde gümrükler ve ticarete yönelik engeller tamamen kaldırılmış ve Topluluk dışındaki ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. 1970'li yıllar Gümrük Birliği'nden Ortak Pazar'a geçiş yıllarıdır. Ortak Dış Ticaret Politikaları geliştirilmiş ve Avrupa Bölgesel Fonu kurulmuş, 1979 yılında Avrupa Para Sistemi yürürlüğe konmuştur. 1987 yılında Avrupa Tek Senedi'nin imzalanmasıyla Ortak Pazar'dan Tek Pazar'a geçilmiştir. Bu süreçte ekonomik bütünleşme tamamlandığı gibi, ekonomi dışı alanlar ortak po-

litika kapsamına alınmış, siyasi karar alma süreci kolaylaştırılmıştır.

1993 yılında **Avrupa Birliği**'nin kurulmasıyla bütünleşme sürecinde yeni bir aşamaya geçilmiştir.

Bibl.: TURKAB (2003), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, İstanbul; ARI HAREKETİ (2003), *Değişim ve Gelişim Sürecinde AB ve Türkiye*, İstanbul; *Avrupa Topluluğu Nedir?*(1975), Ankara: Avrupa Topluluğu Yayınları. [B. D.]

Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu (*European Trade Union Confederadtion*, (ETUC)) 34 Avrupa ülkesinden 79 ulusal sendika konfederasyonu, 2 gözlemci ülke (Makedonya ve Yugoslavya) konfederasyonunu, 12 işkolu federasyonunu yani 60 milyon işçiyi bünyesinde toplayan ve **Avrupa Birliği** nezdinde işçi kesiminin temsilcisi konumunda olan Avrupa işçi konfederasyonlarının üst örgütüdür. 1973 yılında kurulmuş olup gelirlerinin yüzde 70'ini Avrupa Komisyonu'ndan almaktadır. Avrupa Birliği'nin birçok biriminde temsil edilen ETUC temel felsefesini sosyal diyalog ve sosyal piyasa ekonomisi kavramları üstüne kurmuştur ve eğitim ve araştırma bürolarıyla Avrupa'da çalışma ilişkilerinin belirlenmesinde etkili olmak, üye ülke sendikalarının Avrupa Birliği ve sendika hareketine entegrtasyonu için çaba harcamaktadır. DİSK, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ (bkz.) ve KESK, ETUC üyesidirler.

1970'li yıllarda AB'ye karşı çıkan Fransa ve İtalya sendikaları 1990'lardan itibaren AB'yi ve genişlemesini desteklemeye başlamışlardır. Avrupa Birliği'nin genişlemesini destekleyerek büyüme ve istihdam sorunlarına çözüm bulunması beklentisi ile sosyal refah politikalarında ve sendika hareketinde yaşanan gerileme ve daralmanın giderilmesinde işsizliğin çözüme kavuşmasının önceliğini kabul etmek durumunda görünmektedirler. Para birliği ve iç pazar bütünleşmesini (bkz. avro) savunan ETUC, 2004 Mayıs'ında AB'ye yeni üyelerin katılmasıyla başlayan tartışmada, başta Almanya ve Avusturya sendikaları olmak üzere, emeğin serbest dolaşım hakkına kısıtlama konulmasını savunurken, işveren temsilcisi **Avrupa Sanayici ve İşveren Konfederasyonları Birliği** (UNICE) kısıtlama sürelerinin kısa tutulmasını savunmuştur. ETUC Avrupa düzeyinde belirlenen para ve maliye politikalarına karşı sosyal politikanın ulus-devlet düzeyinde kalmasının işçi hakları ve örgütlenmesine getirdiği sıkıntıları yaşayarak ve Nice Zirvesi'nde kabul edilen Temel Haklar Şartı'na bağlı olarak, toplu sözleşmelerin ulusüstü yani Avrupa düzeyinde yapılmasını istemektedir.

ETUC, Avrupa Birliği ve ülkelerinin **Dünya Ticaret Örgütü** hükümlerinin Avrupa'da uygulanması konusunda da **refah devleti** ve sosyal güvenlik politikalarını savunmaya ve hangi hizmet alanlarının piyasaya açılıp hangilerinin açılmayacağı konusundaki müzakerelerle, mal ve hizmet sektörlerinin

tanımı ve kamu hizmetlerinin özelleştirilemesi ve kuralsızlaştırılmasına karşı çıkmaya çalışmaktadır. [K. E.]

Avrupa Sanayici ve İşveren Konfederasyonları Birliği (*Union des confédération de l'industries et des employeurs d'Europe* - UNICE) **Avrupa Ekonomik Topluluğu** çerçevesinde Roma Anlaşması'na göre kurulmuş olan *Union des industries des pays de la Communauté européenne*'in 1958 yılında ad değiştirmesiyle oluşmuş, **Avrupa Birliği** nezdindeki işveren örgütleri üst birliğidir. Bu örgütlenmenin de kökeni İkinci Dünya Savaşı sonrası ortamında 1949'da kurulmuş olan *Conseil des fédérations industrielles d'Europe*'a (CIFE) dayanmaktadır. Merkezi Brüksel'de bulunan ve **TÜSİAD**'ın 1988'de üye olduğu UNICE'in 39 ulusal işveren konfederasyonundan oluşan üyeleri Avrupa Birliği ülkeleri ile sınırlı değildir. Avrupa Komisyonu'na, **Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu** ve Avrupa Kamu Teşebbüsleri Birliği'yle birlikte sosyal ve ekonomik konularda görüş bildirir. Beş uzmanlık komitesi ve altmış çalışma grubu kurmuş olan UNICE, verimlilik ve ucuz maliyeti, bu amaçla teknolojik gelişim, eğitim ve iç pazar bütünlüğünü savunurken, sosyal politika ve vergilere karşı çıkan piyasa ekonomisi yanlısı tutumuyla tanınır. [K. E.]

Avrupa Serbest Ticaret Birliği (*European Free Trade Association*, EFTA), Avrupa'da sanayi malları dış ticaretinin engellerden arındırılması ve sanayi verimliliğinin arttırılması amacıyla yedi ülke tarafından oluşturulan birliktir. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) (bkz. Marshall Planı) üyesi ülkeler 1957'de Roma anlaşmaları çerçevesinde benzer ekonomik örgütlenmeler oluştururken, **Avrupa Ekonomik Topluluğu**'na (AET) katılmak istemeyen ülkeler için AET'nin birim olarak davranacağı OECC çapında bir birlik kurma önerisini getirdiler. OEEC üyesi olan İngiltere Commonwalth'le olan ilişkilerini korumak ve İngiltere gibi Danimarka da özellikle tarım alanında kendi üretim ve dış ticaretlerini AET'den bağımsız yürütmek istiyorlardı. 1958'de görüşmeler çıkmaza girince, 'dışarda kalanlar' denilen yedi ülkeden oluşan grup AET ile pazarlık güçlerini artırmak için EFTA çatısı altında birleştiler. Avusturya, Danimarka, İngiltere, İsveç, İsviçre, Norveç ve Portekiz'in 1959 yılında kurdukları ve anlaşmaların imzalanmasıyla Mayıs 1960'ta işlerlik kazanan EFTA, merkezi Cenevre'de olmak üzere kuruldu. Birlik bakanlık düzeyinde yılda iki ve resmi düzeyde her hafta toplanan konsey eliyle yürütülür, ancak devletlerüstü bir örgütlenme değildir, her hükümet Birlik çerçevesinde alınan kararları kendisi yürütmektedir.

EFTA ülkeleri, anlaşma dışı kalan ülkelerle düzenlemelerini bağımsız olarak yürütürken, birbirleri arasındaki gümrük ve diğer ticareti

sınırlandırıcı engelleri zaman içinde kaldırmayı hedefliyorlardı. Sanayi malları için hazırlanan gümrük indirimleri, bu indirimlerin ağır geleceği ülkeler için sorumluluğu azaltıcı hükümlerle uygulanmaktaydı. Zaman içinde sanayi ürünleri dışında tarım ürünlerini de indirim kapsamına alma eğilimi belirdi. Ayrıca ürünlerin yeniden ihracını engellemek için asıl çıktığı ülkeyi belirleme yöntemi getirildi. Gümrük indirimleri programı hızlandırılarak 1966'ya gelindiğinde gümrüklerde yüzde 80 indirim sağlanmıştı. Ocak 1967'den itibaren bütün gümrükler ve sınırlayıcı kotalar kaldırıldı. Ancak 1966'de İngiltere ödemeler dengesinde açık nedeniyle ithalat vergisi getirerek anlaşmayı bozmuştu.

Finlandiya ile İzlanda Birliğe üye olurken İngiltere ile Danimarka 1973'te AET'ye girerek EFTA'dan ayrıldılar. 1977'den itibaren EFTA, AET ile sanayi ürünlerinde ticaret serbestliği sağlayan çeşitli anlaşmalar imzalama sürecine girerek genel Avrupa ticaret ve gümrük politikaları gelişimi ile uyum içine girmişti. EFTA ile **Avrupa Birliği** (AB) arasında 1991 yılında imzalanan Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması ile sanayi mallarıyla birlikte iş gücü, sermaye ve hizmetlerin dolaşımı da serbestleştirildi ve eğitim, kültür, çevre gibi konularda işbirliği yapılması sağlandı. 1986'da Portekiz, 1994'te Avusturya, İsveç ve Finlandiya da AB'ye katıldılar. Üyeleri AET'ye üye olduktan sonra EFTA üyesi olarak İsviçre, İzlanda ve Norveç kaldı. Böylece Avrupa serbest ticaret bölgesi EFTA ve AB'den büyük bir alanı kapsar oldu. [K. E.]

Avrupa Topluluğu → **Avrupa Ekonomik Topluluğu**

Avrupa Toplulukları → **Avrupa Ekonomik Topluluğu**

Avusturya Okulu Avusturya ekonomi okulu akademik bir kurum değil bir düşünce biçimidir. Çözümleme teknikleri, araştırma programı ve kuramsal sistemiyle başkalarından ayrılır. Klasik okullardan, tarihsel okuldan, Marksizm'den, **kurumsal** ve matematiksel ekonomiden farklıdır. Ancak öte yandan Avusturya Okulu'nun birçok ilkesi neoklasik ve modern ekonomilere girmiştir.

1871'de kurucu Carl **Menger**'in (1840-1921) *Ekonominin İlkeleri* ve *Ekonomi ve Sosyolojinin Sorunları* kitaplarıyla başlamakla birlikte Avusturya Okulu her sorunda aynı düşünen bir tekdüzelik içermez. İkinci kuşak Eugen von **Böhm-Bawerk** (1851-1914) ile Friedrich von **Wieser** (1851-1926) okulun kurucularından sayılmakla birlikte birbirleriyle ve Menger'le çok konuda anlaşamazlar. Bu durum okulu tanımlamayı zorlaştırmaktadır. 1890'larda okul marjinalizm, azalan marjinal fayda, değer konularında, daha sonra metodolojik bireycilik ve öznellik konularında yoğunlaştı. Avusturya Okulu'nun yöntembilim ve değer kuramı konularında uyum içinde olduğu ancak diğer konular-

da bütünlük oluşturmadığı görülür.

Değerle fayda ve kıtlık arasında ilişki daha 1750'de Ferdinando Galiani (1728-1787) tarafından dile getirilmiş ve birçok Avusturyalı tarafından işlenmişti, kurucu Menger'in bu konuda farkı, düşünceleri sistematik hale getirmesiydi. Avusturya Okulu'nun görüşlerinin yaygınlaşmasında Böhm-Bawerk ve Wieser'in büyük etkisi oldu. Daha sonra Ludwig Edler von **Mises** (1881-1973) ve Friedrich August **Hayek** (1899-1992) yıllarca ABD ve İngiltere'de öğretim görevi yaparak okulu canlandırdılar, etkisini ve ününü artırdılar.

Ekonomik olguların açıklanmasında ekonomik karar ve davranışlarda birey, grup ve kolektif kişiliklerin tek tek özne-birey olarak davrandıklarını ifade eden metodolojik bireycilik, bu karar ve davranışlarda bireysel bilgi, inanç ve beklentilere göre hareket edildiğini benimseyen metodolojik öznellik, bütün ekonomik kararlarda değer, maliyet, gelir, verimlilik gibi konularda toplama eklenen veya ondan çıkarılan son birime verilen öneme göre davranıldığını ileri süren marjinalizm, mal ve hizmetlere ilişkin öznel değerlendirmenin talebi belirlediğini ve fiyatın gerçek ve potansiyel müşterilerden etkilendiğini, her mal ve hizmetin marjinal faydasının tüketicinin çeşitli harcamalar arasındaki tercihine göre azaldığını anlatan tercihler vurgusu, üreticilerin hesapladığı maliyetlerin alternatif üretim hizmetlerine göre mevcut olanaklara göre belirlendiğini anlatan fırsat maliyetleri ve tüketimin yakın, uzak veya belirsiz oluşuna göre ve yatırımın verili girdiye göre en fazla çıktıyı almak üzere harcanan zaman üzerinden kararlaştırıldığını anlatan zaman yapısı kavramları okulun üstünde oydaşma sağladığı konulardır.

Serbest piyasa ve bireylerin tam ekonomik özgürlüğünün bulunduğu koşulları tanımlayan tüketici egemenliği ve siyasal bireycilik okulun Mises dalının benimsediği ve tartışma yaratan kavramlardır. **Schumpeter** marjinalizmle kapitalist mazeretlerin kaynaştırılmasına itiraz ederken ABD'de Avusturya Okulu bu liberalist programıyla bilinmektedir. Bu tartışmaların parçası olarak genel denge konusu da Avusturya okulu içinde önemli çekişmelere konu olmuştur. Ekonomide bilginin üretilişi, yayılımı ve kullanımı üstünde duran Avusturya Okulu, insanların tam bilgi sahibi olmalarının olanaksızlığını kabul ederek, neoklasik serbest rekabet kuramının herkesin piyasa hakkında tam bilgi sahibi olduğu varsayımıyla yanıldığını ileri sürmekte, ancak devletin bir sektöre girişi veya başka devlet girişimlerine karşı korumacı tavırının tekel anlamına geleceğini, bu nedenle piyasaya müdahalenin yanlış ve anti tekel yasalarının da gereksiz ve yararsız olduğunu savunmuştur. Aynı gerekçelerle Okul, ekonomide planlamaya da karşı çıkmıştır.

Avusturya'da doğan veya yaşayan bütün ekonomistler okula dahil değildir. Menger'in öğrencileri

1900'lerde yayın yapmaya başlamışlardır ve 1920'lerde yayına başlayan dördüncü kuşak 1922-34 arasında çoğunlukla Mises'in öğrencisi olmuşlardır. Okula dahil ekonomistlerin büyük çoğunluğu ülkeyi 1935'de, kalanlar da 1938'e kadar terk etmişlerdir. Beşinci kuşak halen Viyana'dadır.

Avusturyalı olmayan Charles Gide, Charles Rist, M. Pantaleoni, A. Graziani, N. Gerard Pierson, Knut **Wicksell**, Irving **Fisher** ve daha birçokları Avusturya Okulu'na dahil ekonomistlerdir. [K. E.]

ayı piyasası Gelecek hakkında karamsarlığın ve fiyatların düşeceği beklentisinin hakim olduğu piyasalardır. Bu piyasalarda kişiler ellerindeki hisse senetlerini gelecekte daha düşük fiyattan satın alabilecekleri düşüncesi ile satarlar. [Ü. U.]

ayni ödeme Para yerine mal veya hizmetle yapılan ödeme. Ekonominin parasallaşmasından, kapitalizmin gelişiminden önceki ödeme sistemi olarak kavramsallaştırılmıştır. **Takas** ekonomisi mal-mal değişimini içerdiği gibi, **feodalizm**de de serf emeğinin karşılığını ürün olarak alır ve senyörün payını (ürettiği artı değeri) ürün olarak verir; senyöre karşı örfle belirlenen **angarya** yükümlülükleri de hizmetle yani ayni olarak yerine getirilir. Feodalizmde nakit ödeme de ayni ödeme ile birlikte görülmekle birlikte baskın olan biçim ayni ödemelerdir ve tarihi süreç emek rantan para ranta doğru parasallaşma yönünde olmuştur. Osmanlı **timar** sisteminden **iltizam** sistemine geçiş de ayni ekonomiden parasal ekonomiye geçiş süreci olarak değerlendirilir.

Kişilere maddi mallar üzerine egemenlik ve yetki sağlayan mülkiyet, intifa ve rehin hakları da Türk Medeni Kanunu'nda ayni haklar olarak nitelendirilmiştir. İşletme sermayesi olarak pay sahiplerinin para dışındaki taşınmaz malları, tahvil ve hisse senedi gibi taşınır malları, imtiyaz ve ihtira beratları, kişisel emek ve ticari itibar gibi değerler de ayni sermaye olarak adlandırılır. Yatırılarak üretim aracına dönüşmüş sermayeye de ayni sermaye denir.

Ücret ödemelerinde özellikle toplu sözleşmelerde varılan anlaşmalarla ücret dışında giyecek, yiyecek yardımı gibi mal cinsinden yapılan ödemeler de ayni niteliktedir, ancak bu ödemeler mal cinsinden ayni olarak ödenmek yerine, karşılığı hesaplanan ve üzerinde anlaşılan para olarak ödenmektedir.

Ayni ödeme, mal cinsinden verilen kredilerde, örneğin Ziraat Bankası'nın sağladığı tarımsal araç gereç, gübre biçimindeki ayni kredilerde de görülür. Şahsi kredi dışındaki taşınır ve taşınmaz mal rehini ile güvenceye bağlanmış kredilere de ayni kredi denir.

Genellikle yeterli döviz rezervine sahip olmayan ülkelerin dış ticaretlerinde uyguladıkları malın malla değişim esasına dayanan kliring yöntemiyle ticaret de takasın gelişmiş

bir biçimidir ve ayni ödeme anlamına gelir. [K. E.]

ayrımcılık ekonomisi Ekonimide ırk, cinsiyet, inanç gibi ayrımcılık uygulamalarını ve yarattığı etkileri inceleyen çalışmalardır.

Ayrımcılığın özellikle istihdamda yarattığı sorunlar ve bunlara karşı alınan tedbirlerin ekonomiye etkisini inceleyen ortodoks ekonomistler, serbest piyasanın ayrımcılığı azaltacağını savunarak, bu alandaki devlet müdahalesini haksız rekabet yaratmak ve olağan işleyişi bozarak gerçekliği çarpıtmakla zarar verici bulmaktadırlar. Çünkü onlara göre, ayrımcılığa uğrayan işçi kesimini daha düşük ücretle istihdam eden firmanın kazançlı çıktığını gören diğer firmaların da aynı yola başvurmaları sonucu, sorun çözülecektir. Veya ayrımcılık nedeniyle liyakata göre atama, terfi ve ücretlendirme yapmayan firma da, iş ve verimlilik kaybına uğrayacak ve ayrımcılık yapmayan firmadan daha zararlı çıktığını görerek sonunda süreç ayrımcılığı kaldıracaktır.

Oysa ayrımcılığın ve toplumsal kesimler arasında kuşku ve güvensizliğin geçerli olduğu ortamlarda, ayrımcılığın işçilerin pazarlık gücünü azalttığı ve böldüğü ve işverenlerin "akılcı davranış"larıyla ayrımcılığın üretkenlik ve ücret faturası üstündeki negatif etkisinin bu bölünmeden sağladığı çıkara eşit olana kadar ayrımcılığı sürdüreceklerı ve sürdürdükleri görülmektedir. Yani ayrımcılık kârı azamileştirmenin yollarındandır ve ortodoks ekonomistlerin ileri sürdükleri gibi ekonomik etkinliği azaltmakla birlikte, genellikle ayrımcılık yapmayanlar yapanlara değil, yapanlar yapmayanlara uyum gösterir (bkz. emek göçü).

Ayrımcılığın yarattığı farklılaşmayı, örneğin ücret uçurumunu ölçmek için ekonomistler ekonomik başarı (örneğin gelir), toplumsal kesimlerin ekonomik başarıları ve toplumsal kesimin verimliliğine göre gelir elde etme gücünden oluşan bir denklem geliştirmişlerdir, ancak bu denklemde kesimler arası verimlilik farklarını ölmek hiç de kolay değildir. Ayrıca verimliliği etkileyen eğitim, deneyim, evlilik durumu, sendikal üyelik ve bölgesel farklılıklar gibi değişkenleri ölçüme katmak ve dolayısıyla ayrımcılık katsayısını bulmak da zordur.

Ayrımcılığın eğitim, toplumsal çevre, çalışan işlerin niteliği ve süreleri gibi neden ve sonuç oluşturan koşullarının değerlendirilmesi zor olduğu gibi, işçi verimliliği üstünden hesaplanılmaya çalışılması da kavramsallaştırmayı çarpıtmakta ve bu hesaplamalarda da ciddi sapmalar yaratmaktadır. Bu zorluklara rağmen öncelikle ABD'de bu hesaplamalar yapılmaktadır. ABD'de devlet müdahalesi ve korumasının artık işlevini tamamladığı ve olumlu evresinin dolduğu tartışmalarından sonra bu hükümet çabaları geriledikçe, ayrımcılıktan kaynaklanan farkların da arttığı gözlenmektedir. 1980'lerden 2000'lere gelindiğinde zenci-beyaz ve kadın-erkek ücret

karşılaştırmalarında yapılan hesaplamalar, aradaki uçurumun büyüdüğünü göstermektedir.

ABD'de 1972'de yasalaşan kadınların işe girme, ücretlendirme ve işte yükselme açılarından eşitliğini sağlamaya yönelik düzenleme ile Birleşmiş Milletler çerçevesinde 1979'da hazırlanan ve Türkiye'nin 1985'te onayladığı Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkında Sözleşme ve Türkiye'de 1981 yılında Medeni Kanun'da düzeltmelerle başlayan kadın eşitliği konusundaki hukuki gelişmelere karşın, her türlü ayrımcılık uygulamasının, **sosyal güvenlik** ve **refah toplumu** kapsamında çalışma ilişkilerinin içinde geliştiği ve **çalışma hakkı** kapsamında hakların gerçekleşmesinin bütünüyle sosyoekonomik gelişme ve mücadelelere bağlı olduğu, mevzuat ve işveren tutumu kadar tarihi birikim ve toplumsal yapılanmanın da bu mücadelede olumsuz anlamda önem taşıdığı açıktır.

Batı dünyasının özgül çatışmalar tarihinin ürettiği hukuk ve pozitif ayrımcılık kavramı içinde gelişen ayrımcılık ekonomisinin, Türkiye açısından, kadın ve **çocuk emeği** sömürüsü dışında, kitleselik içermediği ve işletme ölçeği kişisellikten çıktıkça söz konusu olmadığı için anlamsızlaştığı söylenebilir. Çünkü, Türkiye'de ayrımcılık, sosyal bilimlerin moda kavramı ile 'öteki'ne yönelik bir olumsuzluğu değil, 'olumlu ayrımcılık'la, himaye ve hemşehrilik kavramlarının işlerliğiyle 'bizden' olana yönelik bir sömürü düzenini yansıtır. Ayrıca bkz. feminist ekonomi. [K. E.]

azalan kârlar yasası Karl Marx'a göre, sermaye sabit [C] ve değişken [V] sermaye olarak ikiye ayrılır. Aslında bir değer yaratamayacak olan bina, makine ve hammadde gibi unsurlardan oluşan sabit sermayenin (C) üretim sürecindeki rolü emeğin kullanımı için araç sağlamaktan ibarettir; herhangi bir değer yaratabilme gücüne sahip olan emeğin karşılığı ise değişken sermayeyi [V] oluşturur. Bu iki değişkenin oranı [C/V] ise **sermayenin organik bileşimi** olarak adlandırılır.

Kapitalistin çıkarı, değişken sermayenin sağlayacağı hasılatın yükselmesindedir; değişken sermayenin sağlayacağı hasılatın yükseltilmesi ise bir **artı değer** [S] yaratarak mümkün olabilir. Artı değerin değişken sermayeye oranı [S/V], yani artı değer oranı, ekonomi büyürken sabit kalan bir orandır. Artı değerin toplam sermayeye [S/C+V] oranı ise kapitalistin kâr haddini [r] gösterir.

Rekabetin bir sonucu olarak kapitalistler sürekli biçimde sermaye biriktirmek durumunda kalacaklarından, "sermayenin organik bileşimi" değer olarak sürekli büyüme gösterecektir. Bu arada, artı değer oranı sabit kalacağından, kâr haddi de azalacaktır. Bkz. kapitalizmin bunalımı. [S. Ü.]

azalan marjinal fayda Herhangi bir ihtiyacın karşılanmasında kulla-

nılan bir malın artmasıyla o maldan sağlanan faydanın azalacağı ilkesi. Alfred **Marshall**'ın, Gossen'in "herhangi bir mala karşı istek, giderildikçe azalır" değerlendirmesinden yola çıkarak "azalan marjinal fayda" kavramını geliştirmiştir. Buna göre bir malın tüketilen miktarı arttıkça sağladığı marjinal fayda azalma eğilimi gösterir. Bkz. marjinallik ilkesi. [S. Ü.]

azalan marjinal ikame oranı → kayıtsızlık eğrileri

azalan (marjinal) verimler yasası Üretim faktörlerinden sadece biri artırılıp diğerleri sabit tutulduğunda, artırılan faktörün veriminin belirli bir üretim düzeyinden sonra azalmaya başlamasıdır. Aynı zamanda "değişik oranlı verim kanunu", "azalan marjinal fiziki verim kanunu" şeklinde de bilinen azalan verimler kanunu, firmaların mal üretirken söz konusu malın üretiminde hangi girdiden ne miktarda kullanacağına karar vermelerine yardımcı olur. [B. B.]

azami fiyat Kısaca bir malın satılabildiği en yüksek fiyat şeklinde tanımlanabilecek olan azami fiyat; serbest piyasa fiyatlarına devlet veya yetkili organlarca müdahale edilerek belirlenen mal ve hizmetlerin satılabileceği en yüksek fiyatı veya üstüne çıkılamayacak fiyatı gösterir. Asgari fiyat gibi azami fiyat da piyasa fiyatları karşısında bir müdahale ile meydana çıkar. Asgari fiyatlar daha çok bunalım zamanlarında uygulanmak üzere üreticilerin çıkarlarını korumak amacıyla tespit edildiği halde, azami fiyatlara özellikle harp ve enflasyon zamanlarında sabit veya az gelirli tüketicilerin korunmasını teminen başvurulur ve genellikle temel tüketim malları üzerinde uygulanır. [B. B.]

azgelişmişlik Bugün dünyadaki ülkelerin büyük bölümü azgelişmiş veya benzer anlamda, gelişmekte olan ülke şeklinde tanımlanmaktadır. 'Azgelişmişlik' tanım gereği 'gelişmişlik'in karşıtıdır. Azgelişmiş ülkeler de, aralarındaki bütün farklara karşın, gelişmiş ülkelerin temel özelliklerinin tamamını taşımama ortak paydasıyla, aynı kavram altında toplanırlar.

Gelişmiş ülkeler sanayileşmiş, teknoloji üreten, nüfusunun tamamına yakını kentlerde yaşayan, eğitilmiş insangücüne sahip, teknik ve sosyal altyapısı tamamlanmış, yüksek gelirli, güçlü firmaları olan, kapitalist ülkelerdir. Azgelişmiş ülkeler bu özelliklerin çoğundan ya da tümünden yoksun olan ülkelerdir.

Azgelişmiş, gelişmekte olan, gelişmiş tanımları, bu yapıların benzer bir tarihsel sürecin farklı aşamaları gibi algılanmasına yol açmaktadır. Bazı iktisatçılar azgelişmişlik konusuna bu şekilde yaklaşmaktadır. Oysa bugünün gelişmiş Batı ülkeleri, hiçbir zaman azgelişmiş ülke olmamışlardır. Azgelişmişlik dünya ekonomisi içinde nispi bir pozisyonu ortaya koyan bir kavramdır. Gelişmiş ülkeler var

olduğu için, bu ülkelerle karşılaşıldığı için azgelişmişlik kavramı ortaya çıkmıştır. Sanayileşmeden önce gelişmişlik olmadığından, azgelişmişlik de söz konusu değildir.

Azgelişmişlik üzerine iktisadi çalışmalar da genellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bu ülkeler bağımsızlıklarını kazanıp gelişmiş ülkelerin dışında birer ekonomik birim olduktan sonra başlamıştır. Gerek uluslararası ekonomik ilişkileri düzene sokmakla yükümlü kuruluşlar, gerekse sağ ve sol eğilimli iktisatçılar azgelişmişliği açıklamak üzere çok sayıda tez geliştirmişlerdir. Bu tezler genellikle araştırmacıların siyasal eğilimleriyle yakından ilişkili olmuştur.

Bazı iktisatçılar azgelişmişliğe neden olarak nüfus, iklim, toprak yapısı gibi doğal koşulları öne çıkarmışlardır. Azgelişmiş ülkelerde nüfusun hızlı artması nedeniyle kişi başına gelirin düşmesi, toprağın parçalanması, iklim koşullarının tarımda yüksek gelir elde edilmesini önlemesi, doğal kaynakların yetersizliği gibi gerekçeler bulunmuştur. Geleneksel kurumların piyasanın gelişmesini engellediği söylenmiştir. Ancak bu koşulların hiçbiri azgelişmiş ülkelerin tamamını kapsamadığı gibi, gelişmiş ülkeler için de geçerli olabilecek durumlardır.

Azgelişmiş ülkelerde bir yoksulluk dengesi olduğunu ileri süren görüşler vardır. Buna göre, kişi başına düşük gelir düşük verimlilik demektir. Düşük verimlilik sermaye kullanımının yetersizliğinden, bu da tasarrufların az olmasından kaynaklanır. Tasarrufların az olması da kişi başına düşük gelirin bir sonucudur. Bu kısır döngünün sonucunda, bir ülke yoksul olduğu için yoksul kalmaktadır. Bu yaklaşım iç dinamiklerin kalkınmaya yetmeyeceğini savunarak, gelişmiş ülkelerin gelişmesinde dış kaynakların önemini belirtmesi açısından ilginçtir. Nitekim azgelişmişlikle ilgili tezlerin çoğu, gelişmiş-azgelişmiş ülke ilişkilerini açıklayıcı bir faktör olarak görmektedir.

Kimi iktisatçılar tarafından azgelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelerle ilişkiye geçmeden önce, nüfus, ihtiyaçlar ve teknolojiyle kaynaklar arasında bir doğal denge bulunduğu, bu dengenin geleneksel yapıyı sürdürmeye yettiği belirtilmektedir. Gelişmiş ülkelerle ilişkiye geçilmesi sonucu eski denge bozulmuş ve bu toplumlar kendine yetmemeye başlamıştır.

Bu bağlamda, ikili ekonomik yapı yaklaşımı sıklıkla savunulmuştur. Buna göre, azgelişmiş ülkelerde piyasa mekanizmasına bağlı küçük bir kapitalist kesim ile öztüketim için aile işgücüyle üretim yapan geniş bir geçimlik tarım ekonomisi vardır. Bu farklılık teknolojiyi ve insangücünü de kapsamakta, ithal edilen kapitalizmle geleneksel sistemin birbirinden kopmasına, toplumların çözülmesine yol açmaktadır.

Bazı düşünürler ikili yapının sömürge döneminden kalan bir miras olduğunu savunurlar. Sömürgelerde emperyalist ülkelerin şirketleri ile birlikte çalışan bir kesim, o ül-

kelerin ihtiyaçları paralelinde kapitalist yapılar oluşturmuş, toplumun geri kalanı geleneksel yapıya terkedilmiştir.

Başka bir analize göre, piyasa ekonomisinde bir ülkenin çeşitli bölgelerinin gelişmesi, bölgeler arası eşitsizlikleri artırıcı etki yapar. Gelişen bölgedeki sanayi ürünleri ile geri kalan bölgelerdeki tarım ürünleri arasındaki iç ticaret hadleri dengesizliğin giderek artmasına yol açar.

Azgelişmiş ülkelerin dış ticarete açılışıyla birlikte, dış ticaret hadlerinin sürekli aleyhlerine işlemesinin de gelişmelerinin önünde bir engel olduğuna ilişkin görüşler vardır. Azgelişmiş ülkelerdeki yabancı yatırımlar gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına göre yapıldığından, bu ülkeleri tarım ve hammadde alanlarında aşırı bir uzmanlaşmaya yönelttiği ve bu durumun yerli sanayinin kurulmasını engellediği de öne sürülmüştür.

Gelişmiş ülkelerin gelişme dönemlerinde dış rekabete karşı sanayilerini koruduğu, ancak azgelişmiş ülkelerin dış baskılar, teknolojik gerilik ve ulaşım olanaklarının gelişmesiyle taşımacılık maliyetinin düşmesi nedeniyle bu olanaktan yoksun olduğu da savunulmaktadır.

Piyasa koşullarının ve uluslararası işbölümünün azgelişmiş ülkeleri düşük verim ve gelire mahkum ettiğini öne süren yaklaşımlar kalkınma ekonomisi çalışmalarının yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Bibl.: BAIROCH, P. (1973), *Üçüncü Dünya Çıkmazda*, Ankara; AKSOY, A. (der.) (1975), *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, İstanbul: Gözlem Yayınları; CEM, İ. (1974), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi; JALEE, P. (1975), *Üçüncü Dünyanın Yağması*, İstanbul: Sosyal Yayınlar; KEYDER, Ç. (1976), *Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye*, İstanbul: Birikim Yayınları; BARAN, P. (1974), *Büyümenin Ekonomi Politiği*, İstanbul: May Yayınları. Bkz. Neo-emperyalizm, Neo-Marksist ekonomi, eşitsiz gelişme. [B. D.]

Bb

bağımlılık Bağımlılık kavramı ile bir ülke ekonomisinin başka bir ülke ekonomisinin ihtiyaçları ya da çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesi ve biçimlendirilmesi kastedilmektedir. Emperyalist ülkeler ile onlara bağımlı ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler bu çerçevede tanımlanmaktadır.

Tarih boyunca kapitalizmin gelişme düzeyine paralel olarak bağımlılık ilişkileri de farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar kavrama ortak bir tanım getirilmesini güçleştirmektedir. Genel olarak zaman içinde üç çeşit bağımlılığın oluştuğundan söz edilebilir.

1. Sömürgeci bağımlılık: Avrupa ülkelerinin dünyanın geri kalanını sömürgeleştirdiği dönemde, kolonileri ile olan ilişkilerini tanımlamaktadır. Bu dönemde sömürgeci devlet ile onun himayesinde faaliyet gösteren ticari sermaye, sömürgelerin toprak, maden, insan gücü ve tüm doğal kaynaklarına el koymuşlardır. Sömürgeci ülke bir yandan sömürge ülkenin kaynaklarını kendisine aktarırken, diğer yandan rakip sömürgeci ülkelerin bu kaynaklardan yararlanmasını engellemektedir. (bkz. sömürgecilik)

2. Mali-sınai bağımlılık: 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bağımlılık ilişkisidir. Bu ilişki türünde, merkez ülkenin büyük sermaye grupları bağımlı ülkedeki hammadde ve tarımsal alanlara yaptığı yatırımlarla egemenliğini genişletmektedir. Bu yatırımlar merkez ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya, ürünlerin merkez ülkeye ihracına yönelik yatırımlardır. Başka bir deyişle, üretim merkez ülkenin tüketimine göre belirlenmektedir. Bu durum bağımlı ülkede ihracata yönelik ve aşırı uzmanlaşmaya dayalı bir üretim yapısı oluşturmaktadır. Öyle ki, kimi bağımlı ülkelerde tek ürüne dayalı ekonomik yapılar oluşabilmiştir. Bu dönemde ihracata dönük üretim ile geleneksel geçimlik üretim birimleri şeklinde gerçekleşen ikili yapı pekişmiştir. (bkz. finans kapital)

3. Teknolojik-sınai bağımlılık: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sömürgeciliğin tamamen tasfiye olduğu dönemde yaygınlaşan bir bağımlılık ilişkisidir. Bu dönemde gelişmiş ülkelere ait **çok uluslu şirketler** azgelişmiş ülke pazarlarına sanayi yatırımları ile girmektedirler. Çok uluslu şirketlerin azgelişmiş ülkelerde yatırım yapmasının gümrük duvarlarını aşmak, ucuz işgücünden yararlanmak, hammaddeleri kullanmak, yeni pazar oluşturmak gibi çeşitli nedenleri vardır. Sermaye yetersizliği çeken azgelişmiş ülke bu yatırımlar üzerinde tercih yapma olanağını genellikle bulamamakta, ülkenin ekonomik ya-

pısı gelişmiş ülke şirketlerince belirlenmektedir. (bkz. azgelişmişlik)

Teknolojik gelişmelerin tamamına yakınının gelişmiş ülkelerde sağlanması nedeniyle, bağımlı ülkelerin teknoloji üzerinde de söz hakkı kısıtlıdır. Geri, eskimiş, çevreyi kirleten teknolojilerin azgelişmiş ülkelere ihracına ilişkin tezler bu dönemde gelişmiştir. Çok uluslu şirketlerin kâr transferi ve diğer yollarla getirdiğinden çok sermaye götürdüğüne ilişkin tartışmalar 1960'lı, 70'li yıllarda yaygınlaşmıştır.

Ancak çok uluslu şirketlerin tüm dünyada yayılması ve sermayenin ulusal karakterini kaybederek uluslararasılaşması sonucu, bağımlılık ilişkisini iki ülke ekonomisi arasındaki ilişki olarak tanımlamak giderek güçleşmektedir (bkz. küreselleşme). Ülkeler ile üretim birimleri arasındaki bağlar zayıflamış, tüm ülkeler çok sayıda çok uluslu şirketin rekabet alanı haline gelmiş ve üretim süreci parçalanarak tek malın üretimi için farklı ülkeler arasında işbölümleri oluşmuştur. Bu durum artık tek yanlı bir bağımlılık ilişkisinin değil, karşılıklı bağımlılık kavramının geçerli olduğu şeklinde tezlere yol açmıştır. İlişkilerin çeşitlenmesi ve yaygınlaşması sonucu, bir ülkenin ekonomik politikalarını yönlendirmede diğer bir ülke değil fakat uluslararası ekonomik sistemin sorunlarını gidermekle görevli **IMF**, **Dünya Bankası** gibi uluslararası kuruluşlar etken olmaya başlamıştır.

Bu etkenlik kendini özellikle borç ilişkilerinde göstermektedir. Kalkınma için dış kaynağa ihtiyaç duyan azgelişmiş ülkeler, bu kaynağı ancak sermaye fazlası olan gelişmiş ülkelerden sağlayabildiklerinden, borçlu oldukları sürece –ki bu pek sonra ermeyen bir dönemdir- ekonomi politikalarını belirlerken bu ülkelerin onayını almak zorunda kalmışlardır. Doğrudan bağımlılık ilişkilerinin sona ermesiyle, borç kaynağı da büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin kontrolündeki uluslararası kuruluşlar olmuştur.

Bibl.: BAIROCH, P. (1973), *Üçüncü Dünya Çıkmazda*, Ankara; AKSOY, A. (der.) (1975), *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, İstanbul: Gözlem Yayınları; CEM, İ. (1974), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi; JALEE, P. (1975), *Üçüncü Dünyanın Yağması*, İstanbul: Sosyal Yayınlar; KEYDER, Ç. (1976), *Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye*, İstanbul: Birikim Yayınları. [B. D.]

Bağ-Kur Tam adı Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu'dur. 1971 yılında 1479 sayılı yasa ile kurulmuştur. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlıdır. Kurum, bu kanun ve özel hukuk hükümlerine tabi, mali ve idari bakımdan özerk bir kamu tüzel kişiliğidir, merkezi Ankara'dadır.

Herhangi bir işverene hizmet akdi ile bağlı olmaksızın kendi nam ve hesabına çalışan esnaf ve sanatkârlar ile diğer bağımsız çalışanların sosyal güvenliğini sağlamaktadır. Ayrıca 1983 tarihli ve 2926 sa-

yılı yasa gereği tarımda kendi nam ve hesabına çalışanların sosyal güvenliği de Bağ-Kur tarafından sağlanmaktadır.

Bağ-Kur'un kapsamına sigortalılar ile bunların eş ve çocukları ve bakmak yükümlülüğünde bulundukları ana ve babaları; sigortalının ölümünde halinde bakmakla yükümlü oldukları dul, yetim, ana ve baba girmektedir. [E. D.]

Baker Planı 1985 yılında **IMF** ve **Dünya Bankası**'nın yıllık olağan toplantısında ABD Maliye Bakanı James Baker tarafından gündeme getirilen plan. Baker planı en borçlu 15 ülke için hazırlanmıştır. Bu ülkelere özel bankaların ve çok taraflı bankaların açtıkları kredileri, büyümeyi hızlandırıcı yapısal değişiklikler içeren makroekonomik politikalar uygulamaları karşılığında artırmalarını öngörmektedir.

Azgelişmiş ülke **dış borç**larının 1 trilyon doları aştığı dönemde 20 milyar dolarlık ek ortak kredi kaynağı yaratılmasını öngören Baker Planı, yabancı banka kredilerinin ve dış yardımların artık kısıldığı ortamda, ABD kökenli bankalar yerine finansmanın Avrupa ve Japonya bankaları tarafından sağlanmasını öngörmektrdir. Planın en önemli yönü, dış borç sorununu uluslararasılaştırması ve yeni kaynaklara ulaşmanın, Dünya Bankası ve IMF işbirliği ile hazırlanan **yapısal uyum programları**yla bağlantılandırılmasıdır. Bu iki kurum arasındaki işbirliği, piyasaların ve dış ticaret rejiminin neoliberal görüşe uygun biçimde serbestleştirilmesinin en önemli aracı olacaktır. [B. D.]

Bakunin, Michael (1814-1876) "Modern Anarşizmin Gerçek Babası", Rus Anarşisti. 1814'te Tver Eyaleti'nin Premukhino Köyü'nde dünyaya geldi. Babası liberalizmi benimsemiş bir Rus aristokratıydı ve Floransa ve Napoli'de elçilik ataşeliği yapmıştı. 1831'de harp okuluna girdi. 1935'te topçu subayı oldu. İlk gençliğinde Hegel'den etkilendi, ama 1839-41 yıllarında Almanya'da bulunduğu sırada Genç Hegelcilerin etkisine girdi. Burjuva uygarlığının yozlaştırdığı Batı'nın Genç Hegelci eleştiriyi eylem alanına aktaramayacağını; henüz yozlaşmamış Slavların yapacağı devrimlerin dünyayı yenileştirip canlandıracağını savundu. 1840'lı ve 1850'li yıllarda devrimci Panslavizmin propagandasını yaptı. 1851'den 1861'e dek Sibirya'da gözetim altında tutuldu. 1860'larda Batı Avrupa'ya geri döndü ve yaşamının geri kalanını **Anarşizm**'e adadı. Entrikalarıyla ve kurup dağıttığı gizli topluluklarıyla ünlüdür. 1869-1871 yılları arasında Birinci Enternasyonal'in denetimini ele geçirmek için **Marx**'a karşı mücadele etti.

Bakunin'in iktisadi görüşlerine göre, insanın yeteneklerini ve gizilgüçlerini yeniden kendine mal edebilmesi, özgür komünlerin bir federasyonu içinde, ortak amaçların peşinden koşan bireylerin özgür birliği aracılığıyla gerçekleştirilebi-

lir. Ama bir başkasına iktisadî olarak bağımlı kaldığı sürece hiç kimse özgür olamaz. Üretim sürecindeki ücret ilişkisinin ve hiyerarşik otorite örüntülerinin dayatılması yasal ve siyasal yapılardaki tahakküm ilişkilerini yeniden üretir. Bu nedenle özgürlük herkesin iktisadî bağımsızlığın maddî araçlarına sahip olabilmesini gerektirir ve mülkiyet hakları topluluğa ait olmalıdır. Bakunin'in kavradığı biçimiyle anarşizm sosyalist olmalıdır. [S. E. T.]

Baltalimanı Anlaşması 16 Ağustos 1838'de Osmanlı devleti ile İngiltere arasında imzalanan ve Osmanlı pazarını İngiliz ticaretine açan ticaret sözleşmesi.

Osmanlı devletinin **kapitilasyon**larla Avrupa devletlerine tanınan ayrıcalıklara 1802'de kısıtlamalar getirmiş, 1826'da tahıl, yün, haşhaş, zeytinyağı, ipek gibi ürünlerde devlet tekeli uygulaması başlatmıştı.

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı devletine karşı isyan ederek 1833 yılında Adana'ya kadar olan toprakları ele geçirmesi ve 1838 yılında tekrar ileri harekata başlaması Osmanlı devletini Mısır karşısında İngiltere'nin desteğini sağlama zorunda bırakmıştı. Dış ticarette yeni pazarlar bulma peşinde olan İngiltere için bu durum, Osmanlı ülkesini Mısır dahil kendi ticaretine açmak için bir fırsat oluşturmuştu.

Anlaşma hükümleriyle, devlet tekellerinin ve gümrük vergilerinin kaldırılarak ithal yasaklarına son verilmesi sonucu Osmanlı ülkesi İngiliz tüccarlarının faaliyetlerine açıldı ve bu tüccarlar Osmanlı mallarının yerli tüccarlarla aynı koşullarda ticaretini yapma hakkını elde ettiler. İthalat ve ihracat vergileri yüzde üç olarak sabitlendi. İthal edilen malların iç vilayetlere nakli için yüzde iki vergi daha ilave ediliyordu, böylece yüzde beş vergi ödeyen her İngiliz tüccar serbest ticaret hakkına kavuşmuş oluyor ve yüzde sekiz vergi ödeyen yerli tüccar karşısında ayrıcalıklı konum elde ediyordu.

Baltalimanı Anlaşması'nın hükümleri kısa süre içinde yapılan anlaşmalarla Belçika, Fransa ve daha sonra Rusya ve öteki Avrupa ülkeleri için de tanındı. Yerli Osmanlı zanaatları ve lonca sistemi bu anlaşma sonucu serbestlik kazanan Avrupa ürünleri ticareti karşısında rekabet edemez duruma gelerek büyük zarar gördü. Anlaşma Mısır'ı da kapsadığından, Osmanlı devletine isyan etmiş olan Mehmet Ali Paşa yönetimi de hükümet koruması altındaki sanayii ve ordusunun finansmanı konusunda zarar görerek zaafa uğradı.

Bibl.: KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1974), *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I, 1580-1838*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. [K. E.]

banka Bankalar esas olarak tasarruf sahipleri ile krediye ihtiyacı olan kişi ve kuruluşlar arasında aracılık yaparak para ticareti ile uğraşan kurumlardır. Mevduat olarak

kabul ettikleri paralarla, belli yasal ihtiyatları ayırdıktan sonra, kredi vererek para arzını artırırlar. Birbiri ile ilişkisi olmayan kişiler arasında para alışverişi sağladıklarından, güven bankacılık için en önemli kavramdır. Güvenin sarsılması paniğe ve toplumsal patlamalara yol açabilmektedir. Bu nedenle bankacılık tüm dünyada en sıkı kurallara bağlanmış olan sektördür.

Para ticareti yapmak, faizle para alıp vermek, ödemelerde aracılık etmek, ücret karşılığında kredi kambiyo gibi parasal işlemleri yürütmek, kasalarında para, değerli evrak ve eşya saklamak, doğrudan yatırımlara girişmek, tüccar ve sanayiciye kredi açmak, ithalat ihracat işlemlerine aracı ve yardımcı olmak, menkul ve gayrımenkul alan, sigorta yaptıran müşterilerine öneri sunmak, yurtdışına çıkacak olanlara döviz sağlamak bankaların görevleri arasındadır. Bütün bunlarla birlikte bankaların en önemli işlevi kredi yaratmaktır. Ancak son dönemlerde bankacılık sistemi dışında kredi kartı kuruluşları, tüketici finansmanı firmaları gibi tasarruf gerektirmeyen kurumlara yöneliş görülmektedir. Buna karşılık bankaların da sigortacılık faaliyetleri öne çıkmaktadır.

Mevduat kabul etmeyen yatırım bankaları ve kamu kuruluşlarının finansman ihtiyacını karşılamak üzere kurulan özel görevli kamu bankaları da vardır.

Türkiye'de bir bankanın kurulması veya yabancı ülkelerde kurulmuş bir bankanın Türkiye'de şube açması Bakanlar Kurulu'nun iznine tabidir. Türkiye'de kurulmak istenen bir bankanın; anonim şirket şeklinde kurulması, kurucularının müflis veya konkordato ilan etmiş veya yüz kızartıcı suçlar işlememiş, kaçakçılık, vergi kaçakçılığı, resmi ihale ve alım satımlarına fesat karıştırma gibi suçlardan hüküm giymemiş olması, ödenmiş sermayesinin yasada belirtilen sınırın üzerinde olması, hisse senetlerinin tamamının nama yazılmış olması gibi koşullar gereklidir. Benzer koşullar Türkiye'de şube açmak suretiyle faaliyet gösteren bankalar için de geçerlidir.

Türkiye'deki bankaların gerek işlem hacmi gerekse varlıklar açısından büyük bölümü ticari bankalardır. Ticari bankalar fon fazlası olan kişi ve kuruluşlarla, fon talep edenler arasında köprü görevi görmektedir. Mevduat kabul eder ve kaydi para yaratırlar. Ticari bankalar sermaye yapıları itibariyle kamu, özel ve yabancı bankalar olarak sınıflandırılmaktadır.

Ticari bankaların dışında yatırım ve kalkınma bankaları faaliyet göstermektedir. Yatırım ve kalkınma bankaları yatırımcıların sermaye eksikliklerini gidermek ve teknik yardım sağlamak yoluyla girişimcileri endüstriyel sektörlere yöneltmek amacıyla kurulmuşlardır. Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyet göstermekte olan yatırım ve kalkınma bankalarının çoğu özel sermaye ile kurulmuştur.

Yatırım bankaları sermaye piyasasında faaliyet göstermek, ser-

maye piyasası araçları kullanılarak sağlanan kaynaklarla yatırım yapmak, işletmelerin etkin bir yönetime ve sağlıklı mali yapıya kavuşmaları amacıyla devir ve birleşme koşulları dahil danışmanlık hizmetleri vermek, mevduat kabulü hariç bankacılık işlemleri yapmak üzere kurulurlar.

Kalkınma bankaları, yatırım bankacılığı faaliyetlerine ek olarak, öz kaynakları ile idaresi kendisine bırakılan fon ve benzeri kaynaklardan kredi vermek üzere kurulurlar.

Türkiye'de 19. yüzyıl ortalarına kadar para işlemleri **Galata Bankerleri** tarafından yapılmıştır. İlk bankacılık faaliyetleri Avrupa sermayeli bankaların açtıkları şubeler ile başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk banka 1847 yılında kurulan İstanbul Bankası olmuştur. Osmanlı Bankası 1863 yılında kurulmuştur. Yerli sermayeli ilk mali kurum 1867 yılında kurulan Emniyet Sandığı'dır. Yabancı sermaye içermeyen ilk banka olan **Ziraat Bankası** Mithat Paşa tarafından kurulmuştur. Ziraat Bankası 1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları'nın 1888 yıllında bankaya dönüştürülmesi ile kurulmuştur. Daha sonra çoğu yerel nitelikte olmak üzere bazı özel bankalar kurulmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşunda da ulusal nitelikli bir finansman kurumuna ihtiyaç duyulması üzerine, 1924 yılında **Türkiye İş Bankası** kurulmuştur. Uluslararası ölçülere göre genellikle küçük sermayeli olan bankaların sayısı uzun süre kısıtlı kalmıştır. 1980'li yılların neoliberal eğilimleri bankacılığa, çok sayıda bankaya kuruluş izni verilmesiyle yansımıştır. O dönemde açılan çok sayıda banka peş peşe yaşanan bankacılık krizleri ile eski bankaların da birçoğuyla birlikte kapanmıştır.

Bibl.: *Mali Sistem*, Hazine Müsteşarlığı, www.hazine.gov.tr [B. D.]

banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV) Banka ve sigorta şirketlerinin Finansal Kiralama Kanunu'na göre yaptıkları işlemler hariç olmak üzere, her ne şekilde olursa olsun yapmış oldukları bütün işlemler dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar banka ve sigorta muameleleri vergisine tabidir. Banka ve sigorta muameleleri vergisinde vergiyi doğuran olayın meydana gelmesi için, banka ve sigorta şirketlerince bir işlem yapılması ve bu işlem sonucunda lehe nakden veya hesaben para alınması gerekmektedir. Vergiyi doğuran olayın meydana gelmesi için gelirin tahsili şart değildir. Mükellefler tarafından faiz, komisyon ve benzeri adlar altında lehe alınan paraların tahakkukunun yapılarak gelir hesaplarına alınması yeterlidir. Buna karşılık kambiyo işlemlerinde belirtilen şartlar aranmamakta verginin doğması için sadece kambiyo satışının yapılması yeterli bulunmaktadır. [B. B.]

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 4389 sayılı Bankalar Kanunu uyarınca 23

Haziran 1999 tarihinde, kamu tüzel kişiliğini haiz, idarî ve malî özerkliğe sahip bir kuruluş olarak kurulmuş ve 31 Ağustos 2000 tarihinde faaliyet geçmiştir. Kurumun merkezi Ankara'dadır.

Kurum, tasarruf sahiplerinin haklarını, bankaların düzenli bir şekilde çalışmasını tehlikeye sokabilecek, ekonomide önemli zararlar doğurabilecek her türlü işlem ve uygulamaları önlemek, kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere gerekli karar ve tedbirleri almak ve uygulamakla yükümlü ve yetkili kılınmıştır.

BDDK'nun temel hedefleri; sektörün etkinliğini ve rekabet gücünü artırmak, Türk bankacılık sektörüne olan güveni kalıcı kılmak, sektördeki bazı gelişmelerin ekonomi üzerinde yaratabileceği zararları asgariye indirmek, sektörün dayanıklılığını geliştirmek ve tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumaktır.

BDDK, 1983 yılında kurulan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu eliyle tasarrufları sigorta kapsamına alan uygulamanın yarattığı bankacılık krizini aşmak üzere, **düzenleyici kurul** niteliğinde oluşturulmuştur. [Y. G.]

bankalar arası para piyasası Bankalar arasında kısa vadeli fonların alınıp satıldığı piyasalardır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bünyesinde aynı adla işlem gören piyasada bankalar, önceden belirlenen vadelerde YTL alım-satım işlemi gerçekleştirmektedirler. Bu piyasada, Merkez Bankası aracı konumu üstlenmekte, alım-satımı gerçekleştiren taraflar birbirlerinden habersiz Merkez Bankası'nı taraf kabul ederek işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Para politikası uygulamasında önemli bir fonksiyona sahip olan bu piyasada Merkez Bankası doğrudan faiz belirleyerek kısa vadeli faizleri yönlendirebilmektedir. [Ü. U.]

banker Para ve diğer menkul kıymetler ticareti ile kredi işlemlerinde aracılık eden, alım satımını yapan gerçek veya tüzel kişidir.

Banker sözcüğü, aynen banka sözcüğü gibi, Ortaçağ İtalya'sında banklarda otururak para ticareti yapan tefecilerden gelmektedir. İngilizce'de bankacı anlamında kullanılmaktadır. Bu dilde bir anlamı da 'bazı kumar oyunlarında kasayı yöneten kişi'dir. Bu ikinci tanım Türkiye'de yaşanan **banker skandalı** dikkate alındığında anlam kazanmaktadır. [B. D.]

banker skandalı 24 Ocak 1980 kararları ile "Temmuz Bankacılığı" diye adlandırılan sistem devreye girmiş, banka faizleri büyük ölçüde serbest bırakılmış, bankalara 6 ay - 2 yıl vadeli "Mevduat Sertifikası" çıkartma izini verilmişti. Faizlerin serbest bırakılmasından sonra bankalar, ardından da bankalar ile bankerler arasında faiz yarışı başladı. Bu konuda bankalar kendi aralarında yaptıkları "Centilmenlik Anlaşması"nı yürütemediler. Faizlerin yükselmesine bağlı olarak Devlet ve

Özel Sektör tahvil faizlerinin de yükseltilmesi karşısında doğan talebi karşılamak için Banker Kastelli olarak bilinen Cevher Özden'in öncülük ettiği bankerlerce banka mevduat sertifikalarının da pazarlanmasına başlandı. Paraya sıkışan bankalar sertifika çıkartarak bankerlerden mevduat toplama yoluna gittiler. Mevduat sertifikası bankerlere yeni ufuklar açtı.

Banker Kastelli, Meban gibi borsa bankerlerinin dışında, yeni türeyen irili ufaklı para piyasası bankerleri tahvil ve mevduat sertifikası elde edemedikleri için aylık yüzde 10 gibi faizlerle topladıkları paralara karşılık kendi çek ve bonolarını veriyorlardı. Devlet radyo ve televizyonlarında rahatça reklam yapabilmeleri ve bunlara hiçbir müdahalenin olmaması vatandaşın tereddütlerini ortadan kaldırdı. Buna geçim sıkıntısını yenme ümidi de eklenince, köşebaşı bankerlerine yatırım dönemi açılmış oldu. Bir masa bir telefon bir sekreter milyonlar toplamaya yetiyordu.

Turgut Özal'ın piyasanın her şeyi dengeye sokacağına ilişkin sarsılmaz inancı nedeniyle hükümet uzun süre duruma müdahale etmedi. Bu gelişmeler karşısında mevcut devlet tahvil ve hisse senedi piyasası geriledi. Artık Banker Kastelli ve diğer büyük bankerler köşe başı bankerleriyle rekabet edemez hale geldi. Kastelli grubu, bunlara karşı açtığı mücadelede "gelir kadar güven de önemli" gibi ilanlarla tasarruf sahiplerini uyarmaya başladı. Arkasından Maliye Bakanlığı vatandaşı "dikkate davet" etti.

1981 Temmuz ayı sonunda Sermaye Piyasası Kanunu yayınlandı, ama bu sorunlar kanun kapsamına girmiyordu. 1981 Ağustos ayında bazı bankerlere ilişkin olumsuz haberler medyada yer almaya başladı. Maliye'den de "Vatandaş kumar oynadı" gibi sözler yayılmaya başladı. Eylül ayında 2520 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun yayınlandı. Kanun, ödünç para verme işleriyle ve menkul kıymet satışına aracılık eden gerçek ve tüzel kişilere Maliye Bakanlığı'ndan ruhsat alma zorunluluğu getiriyordu. Kanunla basın, radyo ve televizyon ilanlarının Merkez Bankası denetimine tabi tutulması köşe başı bankerlerinin işini zorlaştırdı. Maliye Bakanlığı'na 278 gerçek ve tüzel kişi ruhsat için başvurmak zorunda kaldı. Maliye Bakanlığı 2520 sayılı yasaya dayanarak birçok tebliğ yayınladı. Bankerlerden borçlarına karşılık teminat istiyordu. Tahvil ve mevduat sertifikasıyla para toplayan bankerlerde zor duruma düştü, Maliye'nin baskısı artıyordu, iflas ve tasfiyeler başladı. 19 Haziran 1982 günü Banker Kastelli diye anılan Cevher Özden yurt dışına kaçtı. 100 binden fazla ailenin milyarlar tutan mevduatları buharlaştı. Bankerlerin iflas masasındaki tasfiyeleri senelerce sürdü. Mevduat sertifikasında ölçüyü kaçıran bankalar da bankerleri takip ettiler.

Banker skandalındaki facianın boyutunun büyük olmasına rağmen toplumsal bir harekete yol açmadı. 1997 yılında benzer gelişmeler ya-

şanan Arnavutluk'ta banker skandalı silahlı bir ayaklanmaya neden oldu. [B. D., Ü. U.]

banknot Para olarak **altın** yerine kullanılmak üzere yetkili bir banka tarafından çıkartılan ve bankaya götürüldüğünde altına dönüştürülen kağıt veya sertifika. Ödemelerde yarattığı kolaylık sonucu 19. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde bankalara duyulan güvenlik nedeniyle kullanımı başlamıştır. Bankaya yatırılan altın karşılığında verilen kasa makbuzu niteliğinde belge olan ilk banknotlar altın taşımaktan kurtulmak için kullanılıyordu. Banknotların kişiler arasında kullanımının artmasıyla bankalar stoklarında banknot karşılığı altını yüzde yüz oranında tutmayarak tam karşılık sisteminden vazgeçerek kısmi karşılık sistemine geçmişler ve belirli altın karşılığında daha fazla banknot ihraç etmeye başlamışlardır. Banknotların altına dönüştürülmesi zorunluluğunun kalkması kağıt para sistemine geçilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla kağıt para gerçekte banknot değil itibari paradır.

Tarihsel açıdan ele alındığında mal para sisteminden itibari para sistemine geçiş uzun bir zaman almıştır. 17. yüzyılda Hollanda ve İngiltere'de başlayan merkez bankaları kurulması yaygınlaşmış ve 1920'de toplanan uluslararası konferansla her ülkenin **merkez bankası** kurması kararı alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ***kaime*** adı verilen basılmış ilk *evrak-ı nakdiye* (banknot) 1840 yılında piyasaya çıkarılmıştır. Banknot çıkarma imtiyazı 1863'te **Osmanlı Bankası**'na verilmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu ise 1930'dadır. [K. E.]

Banknot Matbaası Kağıt para (bkz. banknot) ve diğer **değerli kağıt**ları basmakla görevli Türkiye Cumhuriyet **Merkez Bankası**'na bağlı genel müdürlüktür.

İlk Osmanlı banknotları Abdülmecit tarafından 1840 yılında "Kaime-i Nakdiye-i Mutebere" adıyla, para olmaktan çok faiz getirili borç senedi veya hazine bonosu niteliğinde olmak üzere çıkarılmıştır. Bu paralar matbaa baskısı olmayıp, elle yapılmış ve her birine resmi mühür basılmıştır. Taklitlerinin yapılması ve güvenin azalması nedeniyle 1842 yılından itibaren matbaada basıma başlanmış ve el yapımı olanlarla değiştirilmiştir (bkz. kaime).

Osmanlı İmparatorluğu, 1856 yılında kurulmuş olan **Osmanlı Bankası**'na hükümetin kağıt para basmayacağı ve bastırmayacağı taahhüdünde bulunarak, 30 yıl süre ile kağıt para ihracı imtiyazını vermiş, Osmanlı Bankası ilk olarak 1863 yılında, istendiğinde altına çevrilmek üzere kendisinin ve Maliye Nezareti'nin mühürlerini taşıyan banknotları tedavüle çıkarmıştır. Banka 1863-1914 yılları arasında çeşitli şekil ve miktarlarda banknot ihraç etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Bankası hükümetin avans ve banknot ihraç isteğini geri çevi-

rince, Osmanlı yönetimi, 1915 yılından itibaren altın ve Alman hazine bonolarını karşılık göstererek dört yıl boyunca 160 milyon liranın üzerinde banknot çıkarmıştır. Bu banknotlar "evrak-ı nakdiye" adı altında Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal ederek 1927 yılı sonuna kadar tedavülde kalmıştır.

30 Aralık 1925 tarih ve 701 Sayılı Mevcut Evrak-ı Nakdiyenin Yenileriyle İstibdaline Dair Kanun kabul edilerek ilk banknotların bastırılmasına karar verilmiştir. Bu kanunla, Maliye Vekaleti'nden bir temsilcinin başkanlığında **Ziraat Bankası**, Osmanlı Bankası, İtibar-ı Milli, **İş Bankası**, Akhisar, Tütüncüler ve Akşehir bankaları ile Türkiye'de faaliyet gösteren diğer önemli bankaların temsilcilerinden oluşan bir komisyon görevlendirilmiştir. Dolaşıma verilen banknotlar Banknot Matbaası kuruluncaya kadar Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere veya Almanya'da bastırılmıştır.

Banknot Matbaası kurulması çalışmalarına 1930'lu yılların sonlarında başlanmışsa da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu çalışmalara devam edilememiştir. 1951 yılında yeniden başlatılan çalışmalar sonucu Banknot Matbaası'nın kurulması 1956'da tamamlanmış ve Matbaa 1957'de bir kısmı İngiltere'de basılan Beşinci Emisyon Grubu banknotların bir kısmını basarak fiilen çalışmaya başlamıştır. Banknot Matbaası'nda basılan ilk banknot Beşinci Emisyon Grubu III. Tertip 100 Türk Liralıktır.

Banknot Matbaası, 1995 yılında genel müdürlük olmuştur, altı müdürlük halinde faaliyet göstermektedir. Türk Lirası banknotları ile bedeli ödenmek kaydı ile yabancı devlet banknotları, hisse senedi ve tahvil, pul, milli piyango bileti ve diğer kıymetli kağıtları basmak, üretim ihtiyaçlarının zamanında karşılanması için gerekli çalışmaları yürütmek ve bu amaçla ilgili diğer birimlerle işbirliği sağlamak, sahte Türk Lirası banknotlar ve efektiflerle ilgili olarak bankacılık sistemi, mali sistem ve şubeleri uyararak adli ve idari makamlarca istenilen tetkikleri yapmakla görevlidir. [K. E.]

Baran, Paul A. (1910-1964) Tekelci kapitalizm ve azgelişmişlik konularındaki araştırmaları ve kavramsallaştırmalarıyla **Neo-Marksizmin** kurucularından, Polonya asıllı ABD'li iktisatçı.

Polonya, Vilna'da doğdu. Orta öğrenimini Almanya'da tamamladı, 1926'da Moskova Üniversitesi'ne girdi ve Plehanov Ekonomi Enstitüsü'nü bitirerek asistan oldu. Doktorasını Berlin Üniversitesi'nde verdi. Frankfurt Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde çalıştıktan sonra ABD'de Harvard Üniversitesi'ne, sonra New York Brookings Enstitüsü'ne geçti. 1939'da ABD yurttaşı oldu.

Paul Baran İkinci Dünya Savaşı sırasında, Paul M. **Sweezy** gibi, Stratejik Hizmetler Dairesi'nde çalıştı, Federal Reserve Bank'ta danışmanlık yaptı. 1949'da girdiği Stan-

ford Üniversitesi'nde profesör oldu. 1963'te görüşleri nedeniyle buradaki görevine son verildi. 1964'te kalp krizinden öldü.

Baran kapitalizm çözümlemelerinin birbirleriyle rekabet eden firmalar düzeyinde değil, çok uluslu anonim şirketler temelinde yürütülmesi gerektiğini savunarak, **tekelci kapitalizm**de azalan kâr oranı yasası yerine büyüyen artık yasasının işlediğini ileri sürmüştür. Yapılan üretimle üretimin maliyeti arasındaki farktan oluşan 'artık' büyüdükçe, bu artığın kullanımı demokratik süreçlere bağlı olmadığı için, işsizlik, durgunluk, atıl kapasite, aşırı üretim sorunları yaratmaktadır. Bu nedenlerle tekelci kapitalizmde azgelişmiş ülke siyaset ve ekonomilerinin denetlenmesi ve bu ülkelerin sömürülmesi daha önce görülmemiş derecede önem kazanmış ve şiddetlenmiştir.

Gelişmiş ülkeler tekelci kapitalizmin yaratığı sorunları azgelişmiş ülkelere aktararak, aşırı üretim, durgunluk gibi kısaca artığın eritilmesi sorununu aşmaya çalışırlar ve bu arada silahlanma, reklamcılık gibi siyasal, ideolojik ama gerçekte savurgan yollara başvururlar. Tekelci kapitalizm yarattığı dev anonim şirketlerle toplumun geniş kesimlerinde çıkar birliği kurduğu için, kapitalizmin çözülmesinde gelişmiş ülkelerin sınıf mücadelesinden çok, azgelişmiş ülkelerin yaratıkları artığı kendi ülkeleri için kullanmaları sonucunu verecek kurtuluş mücadeleleri önem taşımaktadır.

Baran 1957'de yayınladığı *The Political Economy of Growth* (Türkçesi: 1974, *Büyümenin Ekonomi Politiği*, çev. Ergin Günçe, İstanbul: May Y.) ve P. Sweezy ile birlikte yazdıkları ve ölümünden sonra 1966'da yayınlanan *Monopoly Capitalism* (Türkçesi: 1970, *Tekelci Kapitalizm*, çev. Filiz Onaran, Ankara: Doğan Y.) sağdan ve ortodoks Marksistlerden eleştiri almıştır. Anonim şirketin kâr maksimizasyonu ile bir firmanın karar verme süreçleri arasındaki farklılığın ekonomik temeli olmadığını ileri süren klasik ekonomistler, Sweezy'nin 1940'larda tanımladığı **dirsekli talep eğrisi**nin, şirketlerin fiyatları yükseltmeye sevk etmesi dolayısıyla artı değer oranını yükseltmek zorunda kalmalarını ifade etmesinin, klasik üretim fazlası teorisinin yeniden kavramsallaştırılması olduğunu söylerler. Baran ve Sweezy modelinde bu artığın emilemeyeceği, çıktı arttıkça tüketim düşeceği için yatırımın artan gelirle birlikte artırılması gerekeceği, artan yatırımın artan gelir getireceği, yatırım artırılamadığında ekonominin optimum altında kalacağı ve kronik depresyon doğacağı modelini, klasik fiyat kuramının reddi olarak basitçe kabul etmezler. Fiyat kuramının tekelci kapitalizmde işlemeyeceğini kabul etmeyerek, hem dev şirketlerin fiyat savaşlarının iddia edildiği gibi yürümeyeceği hem de kapitalizmde **karşı koyucu güç kuramı**nda açıklandığı gibi fiyatları dengeleyen toplumsal güçler bulunduğu iddiasına ek olarak, daima yaratılan yeni teknolojilerin yatırımı emeceği iyimserliğine de

sahiptirler (bkz. teknolojik dönüşüm krizi). Klasikler, Sweezy'nin öğrencisi olmasından da yola çıkarak, Baran ve Sweezy'nin yaklaşımının, Joseph **Schumpeter**'in yıkıcı yaratıcılık görüşünden etkilendiğini ileri sürerler. Baran ve Sweezy, **Keynes**'in ekonomide hükümet müdahalesiyle talep artırıcı tedbirlerin çözüm sağlayacağı noktasından, sorunun kısa vadeli değil yapısal olduğu iddiasıyla uzaklaşmaktadırlar ve kuramsal temelleri, artığı maliyet fazlası olarak tanımlamalarında yatmaktadır. Bu fazla onlarca **israf ekonomisi** kavramının temelidir ve artığın kullanımı sektörün ekonomik bileşenlerine ve toplumsal dengelere bağlı olduğu için, **reklam**ın bilgilendiriciliğine, **ürün farklılaştırması**nın yaratıcılığın ve bireysel tercih ve özgürlüklerin temeli olduğuna inandıklarından, ekonomik olarak bu tanımın israf diye nitelendirilmesinin öznel ve ideolojik olduğunu savunurlar. Özellikle Sovyetler Birliği ekonomistleri de, Baran ve Sweezy'nin artık kavramını revizyonist bulmakta, sınıf savaşlarının ileri kapitalist toplumlardan azgelişmiş ülkelerin kurtuluş mücadelelerine kaydırılmasına karşı çıkmakta ve bu görüşü Keynesgil etkiler altında kalmakla suçlamışlardır. Şu var ki, doğrudan ve dolaylı olarak, 1960'lardan sonra gelişen sosyalist teori ve pratikte, Baran ile Sweezy'nin etkisi büyük olmuştur.

Bibl: • BARAN, Paul A. ve HUBERMAN, Leo (1976), *Sosyalizmin Alfabesi, aydınların görevi ve sorumluluğu*, çev. Mehmet Selik, Ankara: Doğan Y. [K. E.]

Basel Komitesi ve anlaşmaları 1974'te on ülkenin (bugün Almanya, ABD, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada ve Lüksemburg) merkez bankası governörlerinin katılımıyla oluşturulan ve yılda dört kez toplanan, yirmi beş kadar kendisine bağlı teknik çalışma grubu kurarak daimileşen Basel Komitesi, hukuki olarak belirleyici kararlar almamakla birlikte, üye ülkelerin görüş alışverişi ve fikir oluşturma kulübü olarak önem taşımaktadır. Komite 1975'ten beri bankacılık alanında denetim ve kriz yönetimiyle ilgili belgeler yayınlamaktadır. Komitenin sekreteryasını, **Uluslararası Ödemeler Bankası** yapmaktadır.

1988'de Komite, Basel Sermaye Anlaşması olarak bilinen sistemi benimsemiştir ve buna göre kredi riski ölçü sistemi geliştirilmiştir. Bugün bütün uluslararası bankalar bu sisteme uyum göstermektedirler. 1999'da Yeni Sermaye Yeterlilik Çerçevesi kabul edilmiş ve 2004'te gözden geçirilmiştir. Buna göre asgari sermaye zorunluluğu belirlenmekte, denetim ve sermaye piyasası disiplini sağlanmaya çalışılmaktadır. Komite çalışmalarına paralel olarak Uluslararası Banka Denetleyicileri Konferansı toplanmaktadır.

Küreselleşmenin içeriğine uygun olarak, bir forum niteliğinde başlayan ve uluslararası örgütlen-

meye dönüşen komite, yeni uluslararası ekonomik düzenin, G-7'ler gibi, en gelişmiş ülkelerin aralarındaki görüşmeler sonucu yönlendirilmesinin araçlarından biri durumuna gelmiştir. Bkz. Plaza ve Louvre anlaşmaları. [K. E.]

Bastiat, Claude Frédéric (1801-1850) Klasik liberalizmin ve iktisadın Fransa'da yayılması ve geliştirilmesine öncülük etmiş siyasal iktisatçı.

Bastiat aile toprağını işlemeyi ve ticareti beceremeyiş, siyasal olarak da 1830'daki kralcılara karşı giriştiği, kral taraftarı bir şatoya karşı askeri hareket de, şatonun saldıranları yemeğe davet etmesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Paris'e gelerek ve 1844'ten itibaren ekonomiyle ilgilenmeye başlayarak, devlet müdahalesine karşı çıkan ve serbest ticareti savunan yazılarıyla tanındı. 1845'te yazdığı *Sophismes économiques* ('Ekonomik Safsata') kitabı, korumacı gümrük yasalarıyla alay eden, Fransa hükümetinden haksız rekabet nedeniyle güneşin durdurulmasını isteyen mum üreticisi ağzından dilekçeydi. Serbest ticaret savunucularıyla tanışmak için İngiltere'ye gitti ve bu görüşleri yaymak amacıyla 1846'da Serbest Ticaret Dernekleri'ni kurdu, *Le Libre-Echange* dergisini yayınladı. Ancak bu örgüt on sekiz ay yaşayabildi. 1848 Devrimi öncesinde milletvekili seçildi ve korumacılıkla bir tuttuğu ve yakın bir tehlike olarak gördüğü sosyalizmle mücadeleye önem verdi.

Economic Harmonies ('Ekonomik Uyum') kitabıyla düzensizliğin görünürde olduğunu, gerçekte içsel bir düzenin sürdüğünü görmek gerektiğini savunuyordu. Sınıf çatışmasının kapitalizmin doğal sonucu olduğunu reddederken, sosyalizmi astroloji ve simyaya, siyasal ekonomiyi astronomi ve kimyaya benzeterek, bilim olan siyasal ekonomi olduğunu söylüyor, iktisadın gözlemleri sonucu insan doğasının yasalarını ve bu yasalardan çıkan toplumu incelediğini ortaya koymaya çalışıyordu.

Zahmetli ve zahmetsiz fayda ayrımı yapan Bastiat, sermayenin feragat edilen tüketim olduğu tanımıyla, işçinin sermaye mallarını kullanarak üretim yaptığını söylüyordu. Dolayısıyla mülkiyete ve mirasa karşı çıkmak, üretime karşı çıkmak, fabrikaların atıl kalmasını istemektir; fabrika zahmetle çalıştırılır. Bastiat, Smith ve Ricardo'nun tersine toprak rantını savunmakta, toprağın zahmetle verimli olduğunu düşünmekteydi. Bastiat sermaye artarken sermayedarın toplumsal refahtaki mutlak payı artar, göreli payı azalır oysa işçinin hem mutlak hem göreli payı artar, çünkü sermaye bollaştıkça faiz düşer saptamasını yapmış olmakla birlikte, sermaye arttıkça kâr oranının düşmesinin kapitaliste giden göreli üretim payında azalma anlamına gelmediğini gözden kaçırıyordu. Ekonomiyi gönüllü mübadeleye indirgeyen Bastiat, Ricardo'yla da sınıfsal bölüşüm görüşü nedeniyle polemiğe girmişti. Bastiat'a göre

ekonominin derinine bakıldığında çıkarların uyumlu olduğu görülmektedir ve serbest piyasa ve mülkiyet yani özgürlük bu uyumu sağlar.

Sosyalistleri "Herkes devletin sırtından yaşamak istiyor. Oysa, devletin onların sırtından yaşadığını unutuyorlar" diyerek eleştiren Bastiat, Fransa'da görüşlerini yaymak için çıktığı turda vereme yakalanmış ve 1849'da seçilmiş olduğu Kurucu Meclis'te hastalığı nedeniyle fazla etkinlik gösterememişti. Arkadaşı Gustave de Molinari 1849'da onun serbest piyasa anarşizmi görüşünü yayınladığında Bastiat onu fikri mirasçıcı ilan ederek, liberalizminin yönünü ifade etmek istemişti. Bastiat liberallerin, faydacı görüşle doğal hukuk yaklaşımını birbirini tamamlayan görüşler olarak gören uyumcu okula dahildi. Devleti yararlı ve kaçınılmaz görüyor, devletten devrimci şiddet yoluyla kurtulma görüşünü benimsemiyordu. Bastiat 1850'de Roma'da öldü.

Bastiat'ın ekonomiye katkısı doğru kararın tam bilgiyle verilebileceği fikridir. Çıkar ve eğilimler değil uzun dönemli incelemelerle ekonomik doğrulara ulaşılabilir. Kararların belirli grup ve sektöre değil bütün toplum ve ekonomiye etkileri dikkate alınmalıdır. "Ekonomist gördüklerini değil görmediklerini de dikkate almalı" bu görüşünü özetleyen ünlü sözlerindendir. Ekonomik gelişmede tüketici talebine verdiği önemle de **Avusturya Okulu**'nun öncüsü sayılır. [K. E.]

başabaş analizi Başabaş noktası analizi, kâra geçiş analizi olarak da bilinen başabaş analizi; firmaların risk durumunu analiz etmek için kullandıkları, işletme aşamasına geçen bir projenin toplam satışları ile toplam giderlerinin birbirine eşit olduğu satış tutarı, miktarı veya kapasite kullanım oranını bulmak için kullandıkları bir tekniktir. Daha çok imalat sektörü yatırımları için uygulanan bir teknik olan başabaş analizinde, firma maliyetleri sabit ve değişken unsurlara ayrılarak bir projeyi kârlı yapmak için gerekli olan satış düzeyi üzerinde yoğunlaşılır. [B. B.]

batık maliyetler Bir girişimin faaliyetlerine son verdiği durumlarda, uzun vadede dahi, maliyetlerin geri alınamayan (kurtarılamayan) bölümünü gösterir. Örneğin, madenlerin veya tünellerin yapım maliyetleri veya endüstriyel süreçlerin geliştirme maliyetleri bu niteliktedir. Bu tür maliyet unsurlarının varlığı ekonomide *hysteresis* (ekonomik sistemin bazı etkenlere geç tepki vermesi) doğmasına yol açar ve tam rekabet piyasalarına neden bu kadar ender rastlandığını da açıklamaya yardım eder. [B. B.]

bavul ticareti Turistlerin kendi ülkelerinde tekrar satmak amacıyla, tekstil ürünleri başta olmak üzere çeşitli tüketim mallarını satın alarak, gümrük sınırlamasına tabi olmadan yurt dışına çıkarmalarını ifade eden deyimdir. Türkiye'de ilk kez 1974 Kıbrıs Harekatı sonrası

Kıbrıs'a giden Türkiyeli turistlerin kullandığı büyük bavullarla gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, Rusya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden gelen turistlerin genellikle kalitesiz malları büyük miktarlarda satın almasıyla yaygınlaşmıştır. Bu ülkelerin krizden çıkması ile önemini yitirmiştir. [B. D.]

Bayesgil işlemler ve uygulamaları Modelleme çalışmalarında amaç bilinmeyen parametreler hakkında çıkarsamalar yapmaktır. İstatistikte tahmin problemi klasik yaklaşım ya da Bayesci yaklaşım ile çözümlenir. Klasik yaklaşımda bilinmeyen parametreler birer değişmez olarak kabul edilir ve örneklemden elde edilen bilgiye dayanarak bu değerlerin tahmin edilmesi amaçlanır. Burada büyük hacimli örneklemlerle çalışmak, elde edilecek tahmin edicilerin yansızlık, etkinlik, yeterlilik ve tutarlılık gibi koşulları sağlamasında önemli bir gerekçedir. Bayesci yaklaşımda ise, bilinmeyen parametreler birer raslantı değişkeni olarak kabul edilir. Bu nedenle parametreler hakkındaki bilgiler olasılık dağılımınları ile temsil edilir. Bayesci yaklaşımda amaç, veriler elde edildikten sonra bilinmeyen parametreler hakkındaki bilgilerin güncellenmesidir ve bu işlemler için Bayes formülü kullanılır. Koşullu olasılıkların hesaplanması için ilk kez Bayes tarafından 18. yüzyılın sonlarında ortaya atılan bu formül, günümüzde bilimsel öğrenme ve karar vermede önemli bir ilgi odağı olmuş; başta ekonomi olmak üzere birçok alanda başarıyla uygulanmıştır.

Bayesci yaklaşım aşağıda belirtilen iki bilgi kaynağını en verimli şekilde birleştirmeye çalışır. Burada birinci kaynak, verilerin içerdiği objektif bilgi olup; ikinci kaynak ise, bir teoriden veya gerçekliği kabul görmüş bir savdan gelen bilgi ya da uygulamacının parametre hakkında geçmişte edinmiş olduğu tecrübe ve deneyimlerle biçimlenen öznel düşüncedir. Uygulamalarda objektif bilgiler olabilirlik fonksiyonu aracılığıyla; subjektif bilgiler ise, parametrelere ilişkin önsel (prior) dağılımlarla temsil edilmektedir. Önsel dağılımın seçimi, araştırmacının bilgi ve tecrübesinin yanında kişinin konu ile ilgili özgün bilgisini analize dahil etme niyetine de bağlıdır. Bu iki kısıtın yanında teorik bazı varsayımlar da önsel dağılımların seçiminde etki yapmaktadır. Ancak önsel dağılımların belirlenmesi ile ilgili karar verme sürecinde en önemli nokta, Bayes teoreminin uygulanabilirliğidir. Önsel dağılımlar bilgi içeren (informative) ya da bilgi içermeyen (noninformative) önseller olarak adlandırılır. Uygulamalarda bilgi içermeyen bir önsel dağılımın kullanılması, araştırmacının parametre hakkında herhangi bir önsel bilgiye sahip olmadığı veya önsel bilgiyi kullanmak istemediği anlamını taşır. θ simgesi parametreyi ve y simgesi de gözlemleri gösterdiğinde, $f(y/\theta)$ ifadesi olabilirlik fonksiyonunu ve $f(\theta)$ ise, θ parametresi

için önsel dağılımı temsil edecektir. Burada Bayes teoremi uygulandığında, $f(\theta/y)$ ile ifade edilen θ'nın sonsal (posterior) dağılımı aşağıdaki şekilde elde edilebilir.

$$f(\theta/y) = \frac{f(y/\theta)f(\theta)}{f(y)} \quad (1)$$

Burada $f(y)$, elde edilen dağılımın integralinin bire eşit olmasını sağlayan sabit bir terim olup, normalleştirme katsayısı olarak adlandırılır. Amaç, θ'nın dağılımının elde edilmesi olduğundan $f(y)$ terimi ihmal edilebilir. Buna göre,

$$f(\theta/y) \propto f(y/\theta)f(\theta) \quad (2)$$

ile sonsal dağılım orantısal olarak tanımlanır. Önsel dağılım ve olabilirlik fonksiyonunun aynı dağılım ailesine mensup olması, sonsal dağılımların analitik olarak hesaplanmasını kolaylaştıran önemli bir faktördür. Önsel ve sonsal dağılımların aynı olasılık ailesine mensup olduğu durumlarda ele alınan önseller eşlenik (conjugate) olarak adlandırılır. Eşlenik önsel dağılımların kullanımı tahmin problemlerinde önemli kolaylıklar sağlar.

Bayesci çıkarsamada (2) eşitliği kullanılarak elde edilen sonsal dağılım, araştırmanın son noktası değildir. Elde edilen dağılımdan parametre için nokta tahminlerinin elde edilmesi ve sonuçların yorumlanması gerekir. Burada standart konum ölçüleri ortalama, ortanca ve tepe değeri; dağılım ölçüleri ise, varyans, standart sapma, ortalama mutlak sapma, çeyrek değerler vs. dir. Sonsal dağılımın ortalaması, θ'nın beklenen değerini; tepe değeri, sonsal dağılımı maksimum yapan değeri ve ortanca da parametre uzayını iki eşit parçaya bölen değeri tanımlamaktadır. Bilinmeyen parametre sayısının birden fazla olduğu durumda ise, varyans bir matrisle tanımlanır ve standart sapma, köşegen öğelerinin kareköklerinden oluşan bir vektördür. Ortanca dışında bütün bu ölçüler, bileşik ve marjinal dağılımlar için hesaplanabilir. Ortanca ise, sadece tek değişkenli durumlar için hesaplanabilir.

Birçok alanda incelenen modellerde parametre sayısı fazladır ve özellikle eşlenik olmayan önsel dağılımların varlığında bilinmeyen bu parametrelerin tahminleri güçtür. Bayes formülünün uygulanmasıyla elde edilecek bileşik sonsal dağılımdan, her bir parametre için marjinal sonsal dağılımlara ulaşılması yüksek boyutlu integral hesapları gerektirir ve çoğu kez sonuçlara analitik olarak ulaşılması mümkün değildir. Burada vurgulanan sorunlar on yıl öncesine kadar Bayesci yaklaşıma dayalı çözümlemelerde önemli kısıtlardı. Bu sorunlar sayısal çözümleme yöntemleri kullanılarak aşılabilir. Bilgisayar teknolojisi karmaşık modellerin Bayesci analizlerinde önemli katkılar sağlar. Özellikle stokastik simülasyona dayalı Gibbs örneklemesi, Metropolis-Hasting algoritması gibi Markov Zinciri Monte Carlo yöntemleri analitik yöntemin uygulanamadığı durumlarda pratik bir çözüm sağlamaktadır.

Astronom, fizikçi ve matematikçi Pierre Simon Laplace'ın (1749-

1827) temsil ettiği klasik olasılık kuramı, tesadüfiliğin doğada varlığını kabul eder. Göreli sıklık kavramı bu klasik yaklaşıma karşı çıkmıştır; göreli sıklığın söylediği gibi sonsuz sayıda deneyimin nesnel dağılıma yaklaşacağı varsayımı toplumsal olayların tekilliğini göz ardı etmektedir. Söz konusu olan nesnellik değil bilgi eksikliğidir. **Keynes**'in de geliştirdiği bu görüşe göre, bilginin edinilebilmesi gerçeklikte tesadüfilik veya olasılık değil kesinlik olduğu görüşünü içerir. Oysa bilgi nesnel değil özneldir. Thomas Bayes'in (1702-1761) ölümünden sonra 1763'te yayınlanan risalesi öznel olasılık kuramının başlangıcıdır ve Bayes kuramı olarak adlandırılarak bilgi kuramının da temelini oluşturmuştur. Ekonomide A. W. Burks (1915), Bruno de Finetti (1906-1985), Morris H. DeGroot (1931-1989), Harold Jeffreys (1891-1989), Howard Raiffa (1924), Leonard J. Savage (1917-1971) ve diğerlerinin çalışmalarıyla Bayes kuramının kullanımı gelişmiştir. 1926'da Frank Ramsay'ın belirsizlik altında kanılardan yalıtılmış tercihleri formülleştirmesi büyük katkı sağlamış, ondan bağımsız olarak de Finetti benzer formüller üretmiştir. B. O. Koopman, J. C. Harsanyi, K. J. Arrow, G. L. S. Shackle tarafından tercih, risk, beklenti konuları ve **oyun kuramı**nda sağlanan gelişmelerle Von Neumann ve Morgenstern olasılıkların nesnel matematikleştirilmesini ortaya koyarak ekonomide Bayesgil işlemlerinin kullanımında önemli işlev görmüşlerdir. Ekonomide belirsizlik ve bilgilenme, tercih ve risk konularındaki gelişmelerle, beklenti ve **akılcı beklentiler kuramı**nın gelişmesinde Bayesgil işlem ve uygulamaların etkisi olmuştur. [G. E.]

bebek endüstri Gelişmekte olan ülkelerin yeni kurulmuş endüstrilerinin dış rekabete karşı koyabilecek derecede maliyet düşüşü sağlayabilmesi için korunması gerektiği şeklindeki görüşe 'bebek endüstri tezi' denilmektedir. Burada esas olarak tarife ve kota gibi dış ticaret koruması kastedilmektedir.

Bebek endüstrilerin korunması gerektiğini öne süren iktisatçılar, başlangıçta optimal tesis ölçeğinden uzak olan bu endüstrilerin yüksek maliyetle çalıştıkları ve bu nedenle uluslararası rekabete girilmesi durumunda endüstrinin kısa sürede faaliyetlerine son vermek zorunda kalabileceği düşüncesine dayanmaktadırlar. Ayrıca, bebek endüstrinin üretim maliyetlerinin uluslararası piyasada rekabet edebilecek ölçüde düşmesi durumunda korumanın kaldırılabileceği de ifade edilmektedir. Yani bebek endüstri tezi geçici bir dönemin önlemi olarak savunulmaktadır. Nitekim ABD ve Almanya 19. yüzyılda, Japonya ise 1970'lere kadar bu yaklaşımı uygulamıştır.

Bibl.: YAMAK, R., KÜÇÜKKALE, Y., "Bebek Endüstri Tezinin Ampirik Testi", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 145. [B. D.]

bekleyiş etkisi İnsanların ekonomik davranışının yalnız geçmişte yaşananlardan etkilenmediği, gele-

cek beklentisiyle de belirlendiği genel doğrusundan yola çıkarak ekonomistler çeşitli çözümlemeler geliştirmişlerdir. Gerçekleşen ekonomik değişkenlerle, örneğin enflasyon, fiyat, faizle, bu sürece uydurulmaya çalışılan, beklentilere göre biçimlenen davranışlar arasındaki farklılaşma çeşitli kuramlarla irdelenmeye çalışılmıştır. Tarımda arzın talebe uyabilmesi için bir üretim döneminin geçmesinin gerekmesi, yani arzın bir yıl önceki fiyatlarla belirlenmesini ve tarımsal fiyatların bu beklentiyle gösterdiği dalgalanmasını inceleyen **örümcek ağı kuramı**, uyumcu bekleyiş etkisi kuramlarının örneklerindendir.

Keynesçiler ve Monetaristlerin uyumcu beklentiler kuramına göre, enflasyon ve fiyat seviyeleri konularında beklentiler son dönemdeki fiyat ortalamasına ve enflasyon oranına göre oluşmaktayken, Milton **Friedman** ile Edmond Phelps 1950'lerde genel kabul gören enflasyon beklentisi analizi olarak **Philips eğrisi**ne karşı doğal oran modelini geliştirmişlerdir. Gerçek ve poansiyel çıktı arasındaki açığın kapanması ve enfasyonla mücadele edilmesi için fiyat ve ücret dengesinin kullanılması gibi politikaların geçersizliğini ileri süren bu modele göre, Philips eğrisine bağlılık doğal işsizlik oranına ilişkin bir konum alınmasını engellemektedir ve Keynesçi devlet müdahalesi yerine monetarist politikalar uygulanmalıdır.

Friedman'ın öğrencileri tarafından geliştirilen **akılcı beklentiler kuramı**na göre beklentiler iktisat politikalarına göre oluşturulmaktadır. Bu bekleyiş davranışının etkisi iktisat politikalarının istenen sonucu yaratamamasıdır. Devletin para arzı, vergiler, kamu harcamaları gibi aktif iktisat uygulamalarının, ekonomik birimlerin beklentilerini bu politikalara göre düzenlemeleri nedeniyle istihdam, üretim, fiyat istikrarı konularında hedeflerine ulaşması engellenecektir. Bu nedenle rasyonel beklentiler kuramcıları devletin aktif politikalar değil istikrar politikaları üretmeleri gerektiğini, kısa vadede değişmeyen bu politikalara göre ekonomik karar alıcıların ekonomik koşullar hakkında bilgi sahibi olarak davranacaklarını savunmuşlardır.

İnsanların genel ekonomi analizi ve iktisat politikası uygulamaları ve yaratacağı sonuçlar hakkında tam bilgi sahibi olduğu ve sistematik olarak hata yapmayacakları kabulü, rasyonel beklentiler kuramının zayıf yanı olarak dile getirilmiştir. Bütün piyasalar da, örneğin menkul kıymetler piyasası gibi, aynı esneklikte değildir. Bekleyiş etkilerinin ölçülmesinde bekleyişin bir olasılığı ve genel eğilimle ortalamayı yansıtması, bu modellemeler ve özellikle spekülatif piyasalar için sorun oluşturmaktadır. Ancak, ekonominin akılcı birey varsayımından ne kadar vazgeçebileceği sorunu ile bilgi sorunu arasındaki açıklığı ifade eden bekleyiş etkisi kuramları içinde akılcı kuramın ampirik deneyleri, ekonomiye ve piyasaya egemen olan anlayışla kuramı üretenlerin anlayışının çakışmasından

da nasibini almaktadır. [K. E.]

Bentham, Jeremy (1748-1832) İngiliz siyasal eylemci, hukuk kuramcısı, sosyal felsefeci, dilci ve faydacı okulun kurucusu. Bentham'ın faydacılığı gelişmekte olan İngiliz ekonomisi ve ekonomi bilimine liberal felsefi temeli sağlamıştır ve ekonomik yaşam ve ekonomi bilimi geliştikçe, liberal kanat yorumlarını bu temelden başlayarak geliştirir.

Jeremy Bentham zengin bir Tory ailesinden geliyordu. Kardeşi Sir Samuel Bentham (1757-1831) mühendis, gemi yapımcısı ve gemicidir; 1788'de Osmanlı donanmasını yenilgiye uğratan Rus donanmasını yönetmiştir. 1826-1832 yılları arasında Jeremy Bentham'ın sekreterliğini yapan yeğeni, Sir Samuel'in oğlu George Bentham (1800-1884) botanikçidir ve damarlı bitkilerin taksonomisinde modern sistemin temelini atmıştır. Jeremy Bentham Westminster ve Queen's College, Oxford'da eğitim gördü, hukukçu oldu ve 1769'da baroya alındı. Ancak zengin olduğundan bağımsız bir yazar olarak yaşadı.

1768'de Bentham, Joseph Priestley'in "en büyük çoğunluk için en büyük mutluluk" tezli risalesini okudu ve Hume, Helvetius ve Beccaria okumalarıyla faydacı görüşünü oluşturmaya başladı. Bentham'ın ilk kitabı *A Fragment on Government: being an examination of what is delivered, on the subject of Government in General in the introduction of Sir William Blackstone's Commentaries*, ('Yönetim Üzerine Bir Çalışma, Sir William Blackstone'un *Commentaries*'inin [Yorumlar] Giriş Bölümünde Genel Olarak Yönetim Konusu Üzerine Söylenenlerin İrdelenmesi', 1776) 1763'te Oxford'da derslerini dinlediği Sir William Blackstone'un oldukça popüler olan *Commentaries on the Laws of England* ('İngiltere Hukuku Üstüne Yorumlar') kitabı ve görüşlerine yönelik eleştirilerdir. Bentham'a göre, Blackstone'un 'hukukun egemenliği' takıntısı eski hukuk kurallarını fetişleştirmekte ve değişen koşullara göre hukukun değişmesi gerektiğini görememektedir. Bentham eski veya yeni hukukun 'fayda' ilkesine göre ve iyilik veya kötülüğünün de halkın mutluluğuna yardımcı oluşuna göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bentham 1785'ten 1788'e kadar olan süreyi İtalya ve İstanbul üstünden kardeşini ziyaret için gittiği Rusya gezisiyle geçirdi. Dönüşünde ilk biçimi 1780 yılında yazılmış olan ve faydacı görüşün temel klasiği kabul edilen *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* ('Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş', 1789) adlı kitabını yayınladı. 1791-94 yıllarında Bentham kendi hapishane modeli olan 'Panopticon'u savunmak ve kabul ettirmek için yürüttüğü kampanya üstünde yoğunlaştı. Kendi modeliyle ahlakın düzeleceğini, sağlığın korunacağını, çalışkanlığın özendirileceğini ve öğrenimin yaygınlaşacağını savunuyordu ama modeli benimsenmedi. Bentham bu süreçte tutuculuktan uzaklaşarak reformcu bir yön kazandı ve hukuk

konusundaki reform önerilerinden 1809'da yazdığı parlamento ve anayasa reformu çalışmalarına geçti. Her yıl seçim yapılmasını, seçim bölgelerinin eşitliğini, oy hakkının genişletilmesi ve oyun gizliliğini savunduğu *Plan of Parliamentary Reform, in the Form of a Catechism, with reasons for each Article, with an Introdution, shewing the necessity for radical, and the inadequacy of moderate reform* ('Parlamento Reformu İçin Bir Kılavuz') 1817'de yayınlandı. 1825-26 yıllarında yazdığı ve bitirmediği *Constitutional Code for use of all nations and governments professing Liberal opinions* ('Liberal Fikirleri Savunan Bütün Milletler ve Hükümetlerin Kullanımı İçin Anayasa Hukuku') kitabının birinci cildi 1830'da çıktı.

Bentham'ın ilk öğrencisi Étienne Dumont, onun bazı eserlerini Fransızca'ya çevirip yayınladı ve Bentham yurt dışında tanınmaya başladı. Doğal hukuka ve 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile 1789 tarihli Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin öncelikle doğal hak ve toplumsal sözleşmeden kaynaklanan ilkelerine yönelik eleştirilerine karşın Amerikan ve Fransız devrimlerinin destekçisi oldu ve 1792'de Fransa Cumhuriyeti'nin onursal yurttaşı yapıldı.

Bentham, davranış kuramının pozitif temeli olarak gördüğü bireysel 'hedonik hesapçılık' (bireysel faydanın maksimize edilmesi) ile toplumsal örgütlenmenin normatif temeli olarak gördüğü toplumsal hesapçılığı (toplumsal faydanın maksimize edilmesi) ayırt ediyordu. Ona göre bütün insanlar acının zevkten fazla oluşu anlamına gelen 'mutluluk'larını azamileştirme peşindeydiler ve mutluluk, daha zengin olan insanın daha mutlu olduğu biçiminde hesaplanabilir bir durumdu ve marjinal mutluluğun azaldığını, yani bir insan mutlu oldukça onu mutlu edecek ilave refahın faydasının azaldığını da kabul ediyordu.

Bentham'ın temel sorunu bireysel mutluluk arayışının ahlakla ilişkilendirilmesiydi. Kabul edilebilir tek ahlaki ilke genel mutluluğu artıranın iyi, azaltanan kötü oluşuydu. Böylece doğal hak, toplumsal adalet gibi bütün toplumsal ahlaka ilişkin kavramlar boştu. Önemli olan yalnızca pratik sonuçtu, eylemler sonuca göre değerlendirilmeliydi. Toplumsal fayda, toplumun bütün üyelerinin bireysel faydasının toplamından ibaretti. Bu topluma kimin dahil edileceği de yaklaşıma kalan bir soruydu. Sonuçta hiç kimsenin faydasının ötekinden daha değerli olmadığını benimseyerek zımnen doğal hukuk kavramına kapı açmış olması da elbette bir çelişkiydi.

Bireysel mutluluğun tek karar vericisinin bireyin kendisi olduğu görüşüyle Bentham hükümet müdahalesine karşı çıkıyordu. Ancak bu görüşün en tartışılan yönlerinden biri olarak birinin mutluluğunun bir başkasının mutsuzluğu üstünden kurulabileceği görüşüyle insanların mutluluklarını artırmak için başka insanlara karşı ortak girişimde bulunma güçlerinin olmaması gerektiğini de savunuyordu.

Bu görüşle Bentham devlete insanların gereksiz acılar çekmesini önleme görevini yüklemişti. Bu asgari geçim düzeyini de kapsayan biçimde bireylerin mülkiyet hakkı da dahil güvenliklerinin devlet tarafından korunmasıydı. İkinci yükümlülük refah ve nüfusun arttırılmasıydı. Savunma için nüfusun büyüklüğünün gerekli olduğunu düşünen Bentham, bu yaklaşımıyla fakir fakat büyük bir toplumun, zengin ama küçük bir toplumdan daha fazla birikmiş fayda sağlayabileceğini öngörüyordu. Azalan marjinal fayda görüşüne göre, zenginlerin fayda kaybı fakirlerin fayda kaybına göre daha telafi edilebilir olduğundan, gelir dağılımının düzenlenmesi ve eşitlik de devlete düşen yükümlülükler arasında sayılabilirdi. Ancak radikal bir yeniden dağılım üretkenliğe zarar vereceğinden genel bolluğa da zarar verirdi. Bentham gelir vergisini savunurken, bu zarar verici yönlerine dikkat edilmesini istiyordu. En iyi çözümün, artan oranlı miras vergisi olduğu düşüncesindeydi.

J. S. **Mill** (1806-1873) de zımni olarak nüfus çokluğunu savunmuş ve bunun kişi başına ortalama mutluluğu azamileştireceği görüşünde olmuştu. Bu görüş daha sonra E. Cannan'ın (1861-1935) adıyla anılır olduğu gibi, H. Sidgwick (1838-1900) de maksimum mutluluğu, ortalama mutlulukla ortalama nüfusun çarpımı olarak ifade etmiş ve bu görüş F. Y. **Edgeworth** (1845-1926) tarafından geliştirilmiş ve savunulmuştur.

Bentham İngiltere'de burjuva egemenlik ve siyaset görüşünün temellerini atan kuşaktan sonra gelişen ve gelişime inanan burjuva ekonomisi ortamında, burjuva hukuku, siyaseti ve ahlakının bireyci faydacı felsefesini geliştirerek ekonomik liberalizmin ve her türlü müdahaleden sıyrılmak isteyen girişimcilerin ekonomik felsefesini hazırlamıştı. Adam **Smith**'e karşı yazdığı *Defense of Usury, Shewing the Impolicy of the Present Legal Restraints on the Terms of Pecuniary Bargains. In a Series of Letters to a Friend. To which is added a letter to Adam Smith, Esq. LL.D. on the Discouragements Opposed by the Above Restraints to the Progress of Inventive Industry* ('Tefeciliğin Savunusu', 1787) kitabında da tefeciliği savunarak Adam Smith'in faiz oranlarının yasal sınırı olmasın görüşüne saldırmakta ve bırakınız yapsınlar görüşünün bir örneğini daha özgürlük adına ortaya koymaktaydı. Ekonomi alanında *Manual of Political Economy* ('Siyasal Ekonominin El Kitabı', 1793); *Proposals for a Mode of Taxation* ('Vergilendirme Biçimi İçin Öneriler', 1794); *Proposals for the Circulation of a Paper Currency*, ('Kağıt Paranın Tedavülü İçin Öneriler', 1795); *Management of the Poor* ('Fakirlerin Yönetimi', 1796) gibi birçok kitap ve risalenin yazarı olan Bentham'ın ekonomi yazıları W. Stark'ın editörlüğünde yayınlanmıştır (*Jeremy Bentham's Economic Writings*, 3 cilt, 1952).

Bentham çevresinde öğrenciler ve dostlar topluluğuyla mutlu bir yaşam sürmüştü. Siyasetçi William

Pitt, ekonomist David **Ricardo** ve James Mill yakın dostlarıydı. James Mill'in oğlu, klasik ekonominin liberal felsefesini eleştirelliğiyle mükemmelleştirmeye çalışan John Stuart Mill'in de hocalığını yapmıştı. J. S. Mill *Bentham* (1838) adlı eserinde onu, toplumsal oluşumu yalnız iş yaşamını düzenlemek olarak gördüğü için eleştirmişti. Özgürlük tanımının bütün tarih ve toplumsallıktan arındırılmasına karşın sözde kolektif bireyi özne olarak alan siyasi önerilerinin temeline faydacılık görüşünü yerleştiren Bentham, modern ekonomide **fayda** kavramının tuttuğu yerin de temelini oluşturur, ancak modern ekonomide faydanın insanlar arasındaki karşılaştırılabilirliği düşüncesi yoktur; bu tarafın tartışılması artık liberal felsefeye bırakılmıştır (bkz. liberalizm). Karl Marx onu "katıksız İngiliz ürünü" diye nitelendirir ve "sıradan burjuva zekasının kahini" diye alay eder (Marx (1867), *Kapital*, 1. c., s. 647, çev. A. Bilgi, 1975, Ankara: Sol Y.).

Siyasal eylemciliğiyle Bentham eğitim konusuna da el atmış, 1817'de konformist olmayanlar, Katolikler ve Yahudiler için özellikle imkan sağlamasını istediği University College London'ı kurmuştu. Vasiyet ettiği gibi toprakları bu okul için vakfa dönüştürüldü, on binlerce yayınlanmamış yazısından oluşan arşivi, araştırmalar yürütülmek üzere okula bağışlandı ve cesedi mumyalanarak bu okulda, halen alınıp yıllık üniversite yönetim toplantılarına getirildiği özel bir kabine konuldu. [K. E.]

Bernstein, Eduard (1850-1932) Alman Sosyal Demokrat Partisi önderi ve revizyonist Marksizm'in kurucularından.

Berlin'e yerleşmiş bir Yahudi ailenin oğluydu. Babası demiryolu makinisti, amcası işçi gazetesi *Berliner Volks Zeitung*'un editörüydü. 1866'da bir Berlin bankasında çalışmaya başladı. 1871 yılında Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne girdi. Sosyalist yayın organı ve 'ahlakçı sosyalizm' yanlısı *Die Zukunft*'ta çalışmaya başladı; 1878'de bankadan çıktı. Anti-Sosyaist Yasa'nın çıkması üzerine 1880'de Zürih'e gitti, **Marx** ve **Engels**'le tanıştı. Marx'ın onayıyla Parti'nin illegal yayın organı *Der Socialdemokrat*'ın Zürih baskısının editörlüğünü yaptı, Bismarck'ın isteği üzerine Zürih'ten çıkartılınca 1888'de Londra'ya giderek aynı görevini 1901'de Berlin'e dönene kadar burada sürdürdü. Londra'da daha çok Engels'in etkisinde kaldı ve ilk Fabianlarla (bkz. Fabianizm) yakın ilişki kurdu. 1891'de SPD için Erfurt Programı'nın yazımına katıldı.

Die Neue Zeit dergisinde 1896-1898 yıllarında yayınladığı makaleleriyle Marksizm'in dogmatik yönlerini ortaya koymaya çalıştı ve 1899'da bu görüşlerini *Die Voraussetsungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* ('Sosyalizmin Öngörüleri ve Sosyal Demokrasinin Görevleri') adlı kitabında topladı. Marksist emek değer kuramına ve tarihin ekonomik yo-

rumuna karşı çıkarak, sermaye yoğunlaşması ve kapitalizmin çöküşü görüşünü eleştirdi, kapitalizmin işleyişinin zengin fakir ayrımını şiddetlendirerek toplumun geniş kesimini proleterleştireceği görüşüne katılmadığını ortaya koydu. Dolayısıyla sınıf çatışmaları artmayacaktı ve Marksistler daha pratik olmalı, sosyalist devlete doğru barışçıl kazanımlar için parlamenter demokrasi içinde mücadele etmeliydi. Revizyonizmin temel görüşünü oluşturan bu fikirlerinin pratik sonucunu "nihai amaç hiçbir şeydir, hareket her şey" sloganıyla özetledi. Hegel diyalektiğinin idealist yönünü terk etmekte Marx'ın aceleci olduğu görüşünü savunuyordu. Daha sonraki yıllarda yeni Kantçı etik görüşü benimseyerek sosyalizmin etik yönünü daha da fazla öne çıkaracaktı.

Ortodoks Marksistler, Rosa **Luxemburg**, Karl **Kautsky** ve Vladimir Lenin, Bernstein'a ve revizyonizme saldırdılar. Kautsky kapitalizmin çöküşü ve devrim olasılığının reddinin reformizm anlamına geldiğini savunarak Bernstein'a karşı çıktı. 1899 SPD kongresinde resmen mahkum edildi. Anti-Sosyalist Yasa'nın kaldırılmasından sonra 1901'de Almanya'ya dönünce Parti'nin revizyonist kanadının lideri oldu ve konu parti üyelerince tartışılmaya başlandı. 1902-1906 ve 1912-1918 dönemlerinde Reichtag'a seçildi. Daima savaş karşıtı görüşünü koruyarak Birinci Dünya Savaşı içinde Almanya'nın savaş girişimlerini reddetti, 1915'te savaş kredilerinin reddi için oy kullandı. II. Enternasyonal'in dağılmasına yol açan biçimde Avrupa sosyal demokrat partileri savaşta kendi hükümetlerine destek verirken, Bernstein bu konudaki görüş ayrılığı nedeniyle SPD'den ayrıldı ve de 1917'de Kautsky'nin de katıldığı Bağımsız Sosyalist Parti'nin kurucularından oldu, ancak Luxemburg ve Spartakistlerin radikal çabalarına da destek vermedi.

Savaştan sonra tekrar SPD'ye girdi. 1919'da kısa süre için hükümette görev aldı ve 1920-1928 yıllarında Reichtag'ta sosyal demokrasinin temsilcisi ve Nazi karşıtlığının sözcüsü oldu.

SPD resmen Marksist bir partiydi ve Bernstein Parti içinde hoşgörülen revizyonist azınlığın lideri konumundaydı.

1959 yılında SPD resmen Marksist teoriyi terk ederek kimliğini reformist işçi partisi olarak tanımladı. 1970'lerden itibaren Bernstein ve revizyonizm tekrar Avrupa'nın gündemine girerek tartışılır olduğu gibi, 1989'dan itibaren Sovyetler Birliği'nde de Bernstein'in görüşleri doğrultusunda, kapitalizmin çökmeyişi ve toplumun burjuva ve proleter olarak iki kampa ayrılmayışı üstüne tezler geliştirilir olmuştu.

Bibl.: BERNSTEIN, Eduard (1991), *Evrimsel Sosyalizm: Bir Eleştiri Bir Onaylama*, düzenleme: Sidney Hook, çev. B. Alkım Cerit, Evren Bülaycı, İstanbul: Kavram Y. [K. E.]

Bertrand Duopol Modeli Piyasadaki firmaların herbirinin, diğerinin

satış fiyatını sabit tutacağını varsayarak kârını maksimize etmeye çalıştığı **duopol** modeli. Bu modelde firmaların karar değişkeni (bkz. optimizasyon) ürünlerinin satış fiyatıdır. Bertrand Modelinin, piyasanın, yalnızca iki firma da bulunsa **tam rekabetçi** piyasa gibi işleyeceği biçiminde iddialı sonuçları vardır. [A. I.]

5 Nisan Kararları 1994 yılında hükümet tarafından uygulanması kararlaştırılan ekonomik önlemler paketine verilen ad. Türkiye ekonomisinde kronik kriz kaynağı ödemeler dengesi 1990 yılların başından başlayarak artan bir hızda bozulmaya başlamış, enflasyon ortalama yüzde 70'lerde seyreden kronik bir hal almış ve borçlanma vazgeçilemez bir araç haline gelmişti. İç borç faizleri rekor düzeylere ulaşmış, kamu borçlanma gereği sürekli artmıştı. Bu gelişmeler spekülatif sermaye akışını hızlandırmış, zaten denetimin zayıf olduğu bankacılık sistemini dejenere etmişti. Kamu kesimi borçlanma gereği 1993 yılında GSMH'nin yüzde 16.3'ü gibi çok yüksek bir orana ulaşmıştı. 1993 yılında dış ticaret açığı 14.2 milyar dolara, cari işlem açığı ise 6,4 milyar dolara yükselmişti. Yüksek seyreden enflasyon gelir dağılımı ve tasarruf eğilimini de olumsuz etkilemiş, devletin üretime yönelik yatırımları durmuş, özel sektör ise para piyasalarına ve rant alanlarına yönelenmiş, üretim alanları terk edilmişti.

1993 yılı ortalarında siyasi otorite kamunun faiz yükünün çok yüksek ve taşınamaz olduğunu, faiz oranlarını düşürme amacıyla uygulayacakları kısa dönemli politikalarla bu durumun üstesinden geleceklerini açıklamaya başladı. Bu aşamada ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlandı. Bu arada Merkez Bankası ile Hazine arasındaki kötü eşgüdüm ve koordinasyon eksikliği ile ihale iptalleri ve piyasanın spekülatif beklentileri de krizin gelişini hızlandırdı. Yüksek likidite ve düşmesi beklenen faiz oranları, döviz talebini hızla artırmaya başladı.

50. Tansu Çiler hükümeti dövize olan talebi yüksek döviz rezervlerini satarak sınırlamanın mümkün olacağı, bu şekilde piyasada dolaşan paranın İMKB'ye yönlendirebileceği varsayımıyla hareket etti. Bu varsayım iki nedenle geçerli olmadı. Bunlardan birincisi, büyük bankalar yüksek bir devalüasyon olacağı bilgisi ile hareket etmekteydiler. Diğer yandan İMKB o dönem için 52 milyon dolar gibi dar bir işlem hacmine sahipti ve piyasada dolaşan spekülatif sermayeyi mas etme kapasitesine sahip değildi.

Sonuç olarak Ocak 1994'te döviz kuru 19.000 TL/$ Merkez Bankası rezervleri 7 milyar dolar iken Nisan 1994'te döviz kuru 38.000 TL/$'a çıkarken, uluslararası rezervler 3 milyar dolara düştü.

Hükümet gelinen noktada "5 Nisan Kararları" olarak bilinen programını açıkladı. Kararlara bakınca

daha önceleri ve sonraları İMF" direktifi ile alınana kararlardan pek de farklı olmadığını görüyoruz:

1-) yüksek oranda KİT zamları

2-) %138.9 oranında devalüasyon

3-) KİT'lerin özelleştirilmesi ve bazılarının kapatılması

4-) tarımda destekleme alımlarının azaltılması

5-) Merkez Bankası'nın yeniden yapılandırılması

6-) kamu kesiminde maaş ve ücret artışlarının sınırlandırılması

7-) tekel ve akaryakıttan alınan vergi ve fonların yükseltilmesi

8-) ek vergiler getirilmesi

Bu kararlarla kamu açığının kapatılması için kamu harcamalarını azaltılıp kamu gelirlerinin artırılması hedeflenmişti. Ama 5 Nisan programının uygulamasının sonuçlarına bakıldığında hedefine ulaşamadığı görülmektedir. Hükümet dövize olan akını kesmek ve kısa dönemli kamu borçlarını ödeyebilmek için Mayıs 1994 tarihinde yüzde 400 faizli borçlanma kağıtlarını piyasaya sürmek zorunda kaldı. Dengeleri düzeltmeden yapay yolla faiz oranlarını düşürme çabası faiz oranlarında çok daha yüksek oranda bir sıçramaya neden olmuştur.

Sonuç; - Enflasyonun düşürülmesinde başarılı olunamamıştır (enflasyon değerleri 1994'de %149.6 1997'de %91'dir).

– Kamu açıkları aşağıya çekilememiştir. Aksine kamu harcamalarında önemli artışlar görülmüş bu nedenle de bütçe açığı büyümüştür.

– Kamu kesiminin borçlanma gereği iç-dış borç stoklarındaki artış devam etmiştir. İç borç yapısı değişmiş, ağırlık kısa vadeli borçlara kaymıştır.

Bu kararlar doğrultusunda el konan bankalar nedeniyle büyük bir mevduat krizi çıkmıştır. Buna karşı çare olarak banka mevduatlarına yüzde yüz devlet garantisi getirilmiştir. Bu da sonraki yıllar da çıkacak banka krizlerine kapı açmıştır. Banka sahibi grupların bankalarının kullandırdıkları krediyi (yüzde 100 mevduat sigortası nedeni ile) bir muhasebe rakamı olarak görmeleri sonucu, yatırım davranışlarında akılcılık kaybolmuştur. Bu durum sadece banka hortumlama operasyonlarına yol açmamış aynı zamanda piyasanın iç dinamiklerini bozmuş, haksız rekabete yol açmıştır. [Ü. U.]

beşeri sermaye Kişilerin üretken olarak çalışmaları ve bunun sonucunda gelir elde etmelerini sağlayan, eğitim süreci sırasında ve sonrasında kazanılmış bilgi, beceri ve yeteneklerdir. Beşeri sermaye öncelikle örgün eğitimle elde edilirse de, çalışma sürecinde edinilen deneyim de önemli bir kaynaktır. Sağlık da beşeri sermayenin güçlenmesi için önemli bir unsurdur.

Beşeri sermaye kavramı 1960'lı yıllarda ortaya atılmıştır. Bu dönemde beşeri sermeyenin ekonomik **büyüme** üzerinde önemli etkisi olduğu fark edilmiştir. Günümüzde, üretimde bilginin payının büyük ölçüde artması nedeniyle bu

etki daha da önem kazanmıştır. Bireyin beşeri sermayesindeki artışın, kendi verimliliğini artırmasının dışında, bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğu saptanmıştır.

Beşeri sermaye ile **teknolojik** gelişme arasında da ilişki vardır. Beşeri sermaye teknolojik ilerlemeyi artırmakta, teknolojik ilerleme beşeri sermaye ihtiyacını ve beşeri sermayenin değerini yükseltmektedir. [B. D.]

beyaz yakalılar Çalışmalarında **kafa emeği kol emeğ**ine ağır basan ücretlilere verilen ad. Bedensel emekleri ağır basan geleneksel mavi tulumlu (mavi yakalı) işçilerden ayırmak için kullanılan terim.

Sanayileşmenin ilk dönemlerinde işverenlerce yürütülen işlerin bir bölümünü üstlenmeleri, daha ayrıcalıklı ücret almaları ve görece homojen bir yapı oluşturmaları nedeniyle işçi sınıfının dışında sayılırlardı. Üretimin çeşitlenmesi, teknolojinin gelişmesi, hizmetler sektörünün önem kazanması, eğitim düzeyinin yükselmesi ve yaygınlaşması gibi nedenlerle toplam ücretliler içindeki payları hızla arttı. Gelişmiş ülkelerde beyaz yakalıların tüm ücretliler içindeki payı 20. yüzyıl başlarında yüzde 20'nin altındayken, yüzyıl sonuna doğru yüzde 50'nin üzerine çıktı.

Üretimde beyaz yakalıların oranı giderek artarken, son dönemlerde bilgisayar ve otomasyon teknolojilerinin yaygınlaşması yeni bir eğilime yol açtı. Yeni teknolojiler salt kol emeğine dayalı işgücünün bir bölümünü tasfiye ediyor, her türlü işgücünün belirli düzeylerde kafa emeği de içermesine ihtiyaç duyuyordu. Bu durum beyaz yakalı-mavi yakalı ayrımının yer yer bulanıklaşmasına yol açtı. Gelecekte işgücünün her türünün kafa emeği içereceği ve bu ayrımın tamamen ortadan kalkacağına ilişkin görüşler ileri sürülmektedir. [B. D.]

beyin göçü Genel olarak azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere nitelikli işgücü, bilim adamı ve araştırmacı göçü. Beyin göçü ülkeler arası gelişmişlik farkının daha da artmasına yol açmaktadır.

Gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki genel ücret düzeyi farklılığı beyin göçünün en önemli nedenlerindendir. Bunun yanı sıra, gelişmiş ülkelerde ileri teknoloji kullanımının yaygınlığı ve **ar-ge** harcamalarının yüksekliği nedeniyle nitelikli insan gücüne talep daha yüksektir. Nitelikli insan gücünün azgelişmiş ülkelerde yeteneklerini kullanamaması hatta işsiz kalması mümkün olabilmektedir. Siyasal nedenler de, özellikle askeri darbe ve baskı rejimi dönemlerinde, önemli boyutlarda beyin göçüne yol açabilmektedir.

Beyin göçü azgelişmiş ülkelerin **beşeri sermaye** kaybına neden olduğundan ekonomik ve sosyal gelişme açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Yüksek öğretimdeki kamu yatırımlarında düşük geri dönüş oranına yol açmaktadır.

Ancak bilginin ve teknolojinin uluslararası dolaşımını yaygınlaştırması, azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelerden teknoloji ve iş deneyimi transferini kolaylaştırması gibi olumlu etkileri vardır.

Türkiye genel olarak beyin göçü vermenin olumsuzluklarını yaşayan bir ülke olmuştur. Ancak, beyin göçü aldığı iki dönem de geçirmiştir; 1930'lu yıllarda Nazi rejiminden kaçan Alman bilim adamları ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Türkiye üniversitelerine gelen öğretim üyeleri.

Bibl.: ÇOLAK, A., GENÇLER, A., *Türkiye'den Yurtdışına Beyin Göçü: Ekonomik ve Sosyal Etkileri*, Bilgi Yönetimi, www. bilgiyonetimi. org; KAYA, M. (2002), *Beyin Göçü*, TEKAM. Bkz. emek göçü. [B. D.]

bıçak sırtı denge problemi → **Harrod-Domar büyüme modeli**

bırakınız yapsınlar (*laissez faire*) Tam ifadesi 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler'dir (laissez faire, laissez passer). Fransızca bir ifade olmakla birlikte bir İngiliz iktisatçısı olan Adam **Smith** tarafından 19. yüzyılda **klasik ekonomi**nin temel ilkesi haline getirildi. 20. yüzyılın büyük kısmında krizler ve Keynesyen politikalar nedeniyle gözden düştü. 1980'lerden itibaren neoliberal dalga ile yeniden rağbet kazandı.

Bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda özgürce hareket etmesinin ekonomik gelişmeyi sağlayacağına ve sonuçta toplumun çıkarlarına hizmet edeceğine olan inancı ifade eder. Girişim özgürlüğünün sağlanması ve dış ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını savunur. Bu görüş **piyasa**nın kaynak tahsisini en etken biçimde yapan araç olduğuna inancın ifadesidir. Bu yaklaşıma göre devletin görevi yalnızca ulusal savunma, iç güvenlik, mülkiyet haklarını koruma ve sözleşmelere uyulmasını sağlamaktan ibaret olmalıdır. Piyasalara hiçbir şekilde müdahale edilmemeli, ekonomi tam anlamıyla liberalleşmelidir. Ekonomik faaliyetler ve ilişkiler doğal akışına bırakılmalıdır.

Adam Smith'in yaşadığı dönemde ve içinde bulunduğu bilimsel ortamda, doğayı izlemeye, keşfetmeye ve anlamaya yönelik çalışmaların yoğunlaştığı görülüyor. Doğanın keşfine paralel olarak, doğal olanı arama, inceleme ve giderek yüceltmeye yönelik bir eğilimin varlığı anlaşılıyor. Adam Smith' in genel olarak bilimlere duyduğu ilginin ekonomide de doğal olanı aramasına yol açtığı düşünülebilir. Bir başka açıklama da, o dönemde İngiltere'nin dünyanın en sanayileşmiş ülkesi olması ve dış ticaretin serbestleşmesinden en çok yararı sağlayacağının açık olması şeklinde yapılabilir. Bkz. bireycilik, liberalizm. [B. D.]

bilanço Bir işletmenin belirli bir süre sonunda sahip olduğu varlıklar ile bu varlıkların kaynaklarını gösteren mali tablodur.

Aktif (Varlıklar)	Pasif (Kaynaklar)
-Dönen Varlıklar -Duran Varlıklar	-Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar -Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar -Öz Kaynaklar
Aktif toplamı.....	Pasif Toplamı.....

Bilançonun sol tarafına *aktif*, sağ tarafına *pasif* denir. Diğer bir deyişle de aktif tarafı varlıkları, pasif tarafı da bu varlıkların kaynaklarını gösterir. Bilançonun aktif ve pasif tarafı birbirine eşittir.

Varlıklar: İşletmenin sahip olduğu para, mal, makine, araç-gereç, alacaklar gibi iktisadi değerleri ifade eder.

Sermaye: İşletme sahibi veya sahiplerinin işletme varlıkları üzerindeki haklarını ifade eder.

Borçlar: İşletme sahipleri dışındaki üçüncü kişilerin varlıklar üzerindeki haklarını ifade eder.

Bilançonun aktifinde yer alan bilgiler:

A-*Mevcutlar*: İşletmenin elinde bulundurduğu faaliyeti için gerekli olan kıymetler ve varlıklardır. Borç Bakiyesi verir. Örneğin Kasa, Mal, Demirbaş vb.

B-*Alacaklar*: İşletmenin Faaliyeti sırasında ilişkide bulunduğu, işletme dışı kişi ve kuruluşlardan olan alacaklarıdır. Borç bakiyesi verir. Senetli veya Senetsiz alacak olabilir.

C-*Zarar*: İşletmenin, dönem sonunda geliri ile gideri arasındaki olumsuz farktır.

Bilançonun pasif tarafındaki bilgiler:

A-*Sermaye*: İşletme sahibi veya ortaklarının, işletmeye koyduğu para veya ayni varlıklardır.

B-*Borçlar*: İşletmenin faaliyetlerinden dolayı ilişkide bulunduğu şahıs veya kuruluşlara olan borçlarıdır.

C-*Kâr*: İşletmenin, dönem sonunda Geliri ile Gideri arasındaki olumlu farktır. [Ü. U.]

bilgi toplumu Halen içinde bulunduğumuz dönemde, ekonomide ve teknolojide yaşanan devrim niteliğindeki değişmeler ve bunlara bağlı olarak toplumsal, politik, ideolojik ve kültürel yapılarda yaşanan dönüşümlerin yarattığı yeni yaşam biçimini tanımlamak için kullanılan terim.

Bilgi toplumu kavramı, tarım toplumu ve sanayi toplumundan sonra yeni bir aşamaya geçildiğini vurgulamak için kullanılır. İkinci Dünya Savaşı sonrasından itibaren başlayan ve 1970'lerde hızlanan değişimler önce **İkinci Sanayi Devrimi** olarak tanımlandı. Sonra Üçüncü Dalga, **Post-Endüstriyel Toplum** gibi tanımlar arandı. Günümüzde Bilgi Toplumu kavramının kullanımı yaygınlaştı.

Bilgi toplumu teknoloji düzeyinde, bilgi işlem teknolojileri ve otomasyonun üretim sürecine uygulanması ile tanımlanır. Bu durum 'buhar makinesi' örneğinde olduğu gibi tüm alanlarda üretim teknolojilerini dönüştürücü bir etki yaratmıştır. İşletme düzeyinde Taylorist yöntemler (bkz. Taylorizm) terk edilerek, esnek üretim modelleri

geliştirilmiş; kitlesel üretim zorunluluğu ortadan kalkarak tüketici tercihlerine göre özelleştirilmiş üretime geçilmiş; **ölçek ekonomisi** kavramı anlamını yitirdiğinden büyük ölçekli üretim yerine küçük ölçekler öne çıkmış; bilişim teknolojisindeki gelişme üretimin parçalanarak farklı birimlerce üstlenilmesine olanak vermiştir.

Ekonomide klasik emek, sermaye ve topraktan oluşan üretim fonksiyonuna yeni bir üretim faktörü olarak bilgi eklenmiştir. Bilginin emek ya da sermaye tarafından içerildiğine ilişkin teorik tartışmalar sürmekle birlikte, giderek en önemli üretim faktörü olduğu anlaşılmaktadır. Üretimde en yüksek katma değer kaynağı artık sermaye değil bilgidir. Bir mal ne kadar çok bilgi içeriyorsa o kadar değer kazanmaktadır. Bilgi üretiminin hızlanması teknolojinin hızla eskimesine yol açmaktadır. **Ar-ge** yatırımı yapmayan firma kısa sürede piyasadan dışlanma tehlikesi yaşamaktadır. Bu durum uluslararası işbölümünde de değişim yaratmış, gelişmiş ülkeler sanayi üretimleriyle değil bilgi üretimleriyle öne çıkmaya başlamıştır. Azgelişmiş ülkeler içinde sanayileşme aşamasına gelenler gelişmiş ülkelerin bilgisine ihtiyaç duymaktadır.

Ancak bilgi, diğer üretim faktörlerinden farklı olarak, tükenmeyen ve hızla yayılabilen bir üretim faktörüdür. Bu durum kalkınma için sürekli sermaye yetersizliği çeken azgelişmiş ülkelere daha önce sahip olmadıkları bir fırsat tanımaktadır. Ancak bilgi üretimi için de belli bir sermaye birikiminin ön koşul olduğu açıktır.

Bilgisayar, internet gibi bilişim teknolojilerinin gelişmesi sermayeye şimdiye kadar hiç sahip olmadığı bir özgürlük kazandırmıştır. Sermaye ışık hızıyla dünyanın her tarafına transfer olma olanağı kazanmıştır. Sermaye ulusal niteliğini kaybetmiş, uluslararasılaşmıştır. Bu durum en uygun yatırım olanakları arasında tercih yaparak kârlılığın yükselmesini sağlamaktadır. Ancak sermayenin bu ölçüde güçlenmesi devletlerin yaptırım, emekçilerin pazarlık gücünü ellerinden almakta, sermaye ikna edilmesi gereken bir konuma yükselmektedir.

Bilgi toplumu emeğin yapısında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Üretimde kafa emeğinin payı artmış, kol emeğininki azalmıştır. Sanayi gerilerken hizmetler sektörü öne çıkmıştır. Üretim sürecinde yer alan herkesin belli bir bilgi ile donanması zorunlu olmuştur. En vasıfsız işçinin bile istihdam edilmesini sağlayan, üretim sürecinin basit parçalara ayrılmasına dayalı üretim bantı modeli ortadan kalmıştır. Bu durum işçilerin ikame edilebilirliğini azaltmaktadır. Artık işçilerin büyük bölümü birbirinden farklı donanımlara sahiptir. İşçi sınıfı homojenliğini yitirmektedir. Birbirine benzer işler yapan ve birlikte çalışan kol işçilerine dayalı sendika sistemi varlık nedenini kaybetmektedir. Nitekim tüm ülkelerde sendikalı işçi sayısı azalmaktadır. Bilişim teknolojileri sayesinde gündeme ge-

len evde çalışma, tele-çalışma, part-time çalıma gibi yöntemler bu süreci hızlandırmaktadır.

Yeni üretim süreçlerinin bir sonucu da üretim ile istihdam arasındaki bağı koparmasıdır. Artık üretim artışı zorunlu olarak istihdam yaratmamakta hatta kimi zaman azaltmaktadır. Bunun sonucu giderilemeyen uzun dönemli işsizliktir. Vasıfsız emeğe talebin düşmesi de önemli bir işsizlik nedenidir. Vasıfsız emek, sanayi toplumundan farklı olarak, artık istihdam edilme umudu da taşımamakta ve dışlanmaktadır.

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle sermayenin uluslararası nitelik kazanması, uluslararası ekonomik ilişkilerde de değişimi zorlamış ve **küreselleşme** adı verilen yeni bir sürece girilmiştir. Bu durum devletlerin ekonomik ve politik güçlerinin sınırlanmasına yol açmış, ulus-devlet kavramının sonunun geldiğine ilişkin tezler ortaya atılmıştır. Buna karşın, iletişim teknolojilerindeki gelişmenin devletin birey üzerinde denetimini kolaylaştırdığını, antidemokratik bir yapılanmaya neden olma olasılığının daha güçlü olduğunu savunan tezler de vardır.

Bibl.: ÇOLAK, A., GENÇLER, A., *Bilgi Çağında Çalışma İlişkileri*, Bilgi Yönetimi, www.bilgiyonetimi.org; KOCACIK, F. (2003), "Bilgi Toplumu ve Türkiye", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, No: 1; BOZKURT, V. (2003), "Bilgi Toplumunun Getirdikleri ve Türkiye", *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2; AKIN, B., *2000 Yılına Doğru Bilgi Toplumu Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Bilgi Ekonomisinin Özellikleri*, Bilgi Yönetimi, www. bilgiyonetimi. org Bkz. Post-Fordizm, postmodernizm. [B. D.]

bilgisayar destekli tasarım → CAD

bilgisayar destekli imalat → CAM

1958 Krizi 1950'lerde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle başlayan hızlı büyüme 1954'ten sonra yavaşlamaya başlamıştır. Kore Savaşı'nın sona ermesi ile tarım ürünleri ihracatçısı ülkeler lehine olan dış ticaret hadleri değişmiştir. 1958'de ABD ekonomisinin durgunluğa girmesi ve Avrupa Birliği'ni kuran Roma Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi de dış pazarları daraltıcı etki yapmıştır. Türkiye'nin dış borcu artmış, Merkez Bankası rezervleri erimeye başlamış, dış ticaret açığı büyümüş ve ithalata sınırlamalar getirilmiştir. 1958 yılında ülke ekonomisi krize girmiş, çok sayıda küçük ve orta boy şirket ile birlikte yedi banka iflas etmiştir. Bunun üzerine hükümet **IMF** ile istikrar programı uygulamayı kabul etmiş ve ilk stand-by anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma yüzde 320 oranında devalüasyon yapılmasını, dış ticaretin serbestleştirilmesini, dış borçların ertelenmesini, KİT fiyatlarına zam yapılmasını kapsamaktadır. Ancak yüksek oranlı devalüasyona rağ-

men dış ticaret açığı büyümüş, ücretlilerin reel geliri düşmüş, sıkıntılar artmıştır. 27 Mayıs 1960'da yapılan askeri darbeden sonra yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. [B. D.]

1970 Krizi Türkiye'de 1960'lı yıllarda **ithal ikamesine** dayalı planlı kalkınma modeli uygulanmaktadır. Tarımsal destekleme politikaları, sanayi teşvikleri gibi uygulamalarla iç talebin yükseltilmesi hedeflenmektedir. İthalat büyük ölçüde sanayinin ihtiyaç duyduğu yatırım ve ara mallarından oluşmaktadır. Bu durum üretim arttıkça ithalatın da artırılmasını zorunlu kılmaktadır. İthalatın yapılabilmesi için gerekli döviz ihtiyacı, tarımsal ürünlerin ihracı ve yurtdışındaki işçilerin gönderdiği dövizler ile karşılanmaktadır. İç talebin ve ithalatın hızlı büyümesine karşılık ihracat artışının yetersiz kalması ve yurtdışı işçi gelirlerinin azalması döviz darboğazına yol açmıştır. Bu durumda hükümet 10 Ağustos 1970'de yüksek oranlı devalüasyon yapmak zorunda kalmış, 17 Ağustos 1970'de **IMF** ile yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bunu **12 Mart** 1971'de askeri darbe izlemiştir. [B. D.]

1978 Krizi 1974 yılında **OPEC** kararı ile petrol fiyatlarının dört katına çıkması, petrol ihracatçısı ülkeler dışında dünya çapında pazar daralmasına yol açmıştır. Türkiye'nin dış ticaret hadleri şiddetle aleyhe dönmüştür. Bunun yanı sıra petro-dolarları piyasaya çekmeyi amaçlayan aşırı kısa vadeli borçlanma politikaları, diğer azgelişmiş ülkelerle birlikte Türkiye'yi de krize sürüklemiştir. Uluslararası bankalar azgelişmiş ülkelere verdikleri kredileri kısmışlar, faizleri yükseltmişlerdir. Aynı yıl yapılan Kıbrıs harekatından sonra Batılı ülkelerin Türkiye'ye uyguladığı örtülü ambargo sorunu ağırlaştırmıştır. Türkiye'nin dış ticaret açığı ile birlikte bütçe açığı ve sübvansiyonlar büyük oranda artmıştır. Kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki payı yükselmiştir. 1978'de ödemeler dengesi krize girince büyüme hızı yavaşlamış, ekonomi resesyona girmiştir. Döviz fiyatlarının ve faiz hadlerinin yükselmesi maliyet enflasyonuna yol açmıştır. Ülkede fiyat artış hızı ilk kez yılda yüzde 50'yi aşmıştır. Bu oran 1980'de yüzde 100'ün üzerine çıkacaktır. Krizde çok sayıda banker ve beş banka iflas etmiştir. Bazı özel sanayi kuruluşları kapanmaması için ya kamulaştırılmış ya da kredilerle yaşatılmaya çalışılmıştır. 1979 ve 1980 yıllarında OPEC'in petrol fiyatlarını yeniden artırmasından sonra enflasyon yükselmiş, döviz darboğazı şiddetlenmiş, temel tüketim maddeleri karaborsaya düşmüştür. IMF borçların ertelenmesi ve yeni kredi sağlanması için devalüasyon yapılmasını, teşviklerin azaltılmasını, dış ticarette miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını içeren kapsamlı bir istikrar programını şart koşmuş ancak hükümetle anlaşma sağlanamamıştır. IMF programı **24 Ocak**

1980 kararlarının alınmasıyla yürürlüğe girmiş ve 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra uygulanmıştır. [B. D.]

bireycilik Kapitalizmin insanları aşiret, cemaat veya geniş aile benzeri toplumsal aidiyetlerinden ve geleneklerinden koparark, kararlarını tek başına alan özgür ve akılcı bireyleri yarattığı tezi, burjuva felsefesi ve kültürü içinde ifadesini bulduğu gibi, kapitalizmin şehirleşme-burjuva yaşantısını besleyip geliştiren yapısıyla sosyolojik bir evrime de tekabül eder. Avrupa **feodalizm**inin ve **köylülük**ün kapitalizme doğru yol alma süreciyle **serflik**in çözülerek şehirlerde yaşayan 'özgür işçi' kategorisinin ortaya çıkış tarihi de, burjuvazinin dinsel öte dünya ve cemaat bağlantılarından kurtularak kişisel çıkar için çalışmayı olumlayan kapitalist zihniyeti yarattığı bireyselleşmeyle bir tutulmuş, burjuvazi bu süreçte gereksindiği ekonomi politik ve hukuk yapısını üretirken, Hümanizm ve Aydınlanma felsefesinde bulduğu insan ve bireyi, kullandığı teknoloji ve örgütlediği çalışma süreçleriyle bilgi düzeyi yükseldikçe siyasallaştırarak bu 'özgürleşme'yi **aristokrasi** egemenliğinden ve krallıktan halkın/milletin egemenliği ve demokrasiye geçiş süreci olarak anlatmıştır. Bu sosyolojik, siyasal ve felsefi (ve de sanatsal) süreç ve söylem ekonomideki karşılığını **liberalizm**de bulur.

Ekonomik yaşamda salt **piyasa** koşullarının işlerliğini savunarak (bkz. gizli el) her türlü devlet müdahalesine karşı çıkmanın (bkz. bırakınız yapsınlar) temelini, toplumsal çıkarı kişisel çıkarların toplamı olarak (bkz. fayda) ifadelendirmekte bularak yapılan bireycilik, ekonomik çözümlemelerin ve kuramlarının temeline de bireyi yerleştirerek, ekonomi biliminin soyut insanı **homo economicusu** yaratmıştır. Tek işverenin karşısında tek işçinin iş akdi yapmasını savunan, her türlü toplumsal örgütlenmeye karşı çıkan saf bireycilik nasıl tarihsel gelişmeye uymamışsa ve burjuva demokrasisi işçi sınıfının mücadelesiyle yoğrularak doğmuşsa, bu süreç aynı zamanda bireycilik felsefesi ve liberalizmle birlikte ekonomi okullarında da farklı görüşlerin oluşmasına yol açmıştır. Bkz. klasik ekonomi. [K. E.]

birikim → tasarruf

birikmiş emek → cansız emek

birim maliyet → ortalama maliyet

birincil sektör Tarım, ormancılık, madencilik gibi doğrudan doğadan hammadde elde edilmesine yönelik ekonomik faaliyetlerdir. [B. D.]

birleşme İki şirketin birleşerek birinin tüzel kişiliğinin son bulması ve diğerininki devam edecek biçimde büyümeleri, yeniden yapılanmaları anlamına gelir. Kurumsal finansman jargonunda satınalma (acquisition) terimi ile birlikte 'mer-

gers and acquisitions' (M&A) olarak anılırlar. 'Merger/Birleşme' söz konusu iki firmanın ortak rızası ile gerçekleşirken 'acquisition'da satın alınan firmanın rızası aranmaz. Bu durumda satınalma çoğunlukla satın alınacak şirketin hisse senedi piyasasındaki hisselerinin diğer şirket tarafından toplanması ile yapılır. 1980'li yılların başından itibaren, gerek Avrupa'da gerekse ABD'de makroekonomik gelişmelere ve mevzuat değişmelerine dayalı nedenlerle birleşmelerin sayısı artış eğilimine girmiştir. [B. B.]

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme*, UNDP) Birleşmiş Milletler'in azgelişmiş ülkelerin doğal ve insani kaynaklarını geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla kurulan uzmanlık örgütüdür. 1965'te Genişletilmiş Teknik Yardım (EPTA) örgütü ile BM Özel Fonu'nun birleştirilmesiyle kurulan örgüt, 170 kadar ülkede kalkınma programlarına yardımcı olmakta, sermaye girdisi bulma, nitelikli işgücü sağlama, ticaret, sanayi, ulaşım ve iletişim sektörlerinde gelişmiş teknolojileri uygulamaya yönelik projeleri destekleme amacıyla "ülke programları" yürütmektedir. UNDP kalkınma programlarına sermaye, proje, işgücü ve bilimsel araştırmalarla ekonomik amaçlara yönelik olarak destek verdiği gibi, nitelikli işgücü, insan ve kadın hakları ile demokrasinin geliştirilmesi amaçlarını da benimsemiştir ve bu konularda ülkelere ve bölgelere yönelik raporlar hazırlayıp yayınlamaktadır. 2002 yılından itibaren Binyılın Hedefi adıyla dünyadan yoksulluğun kaldırılması projesini geliştirmeye başlamış ve 2015 yılına kadar dünyanın 70 kadar yoksul ülkesinde yoksulluğu yarı yarıya azaltma hedefini benimsediğini açıklamıştır. UNDP bu hedefiyle, BM'in diğer organlarıyla birlikte **kuzey-güney ayrışması** çerçevesine kurulan diyalogda, gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülke borçlarını (bkz. dış borç) affetmesi ve kredi ve hibelerle yeni yatırım alanlarının yeni siyasal, hukuki koşullarının sağlanması görüşmelerinin platformlarından biri olmuştur. [K. E.]

Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (*United Nations Industrial Development Organization*, UNIDO) 1966 yılında azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına uluslararası düzeyde çözüm üretme amacıyla Birleşmiş Milletler teşkilatı içinde kurulan örgütlenme. Başlıca görevi azgelişmiş ülkelere teknik yardımda bulunmak, yeni yatırımlarla mevcut tesislerin işletilmesi, teknoloji transferi ve teknik kadroların eğitilmesi, belirli sanayilerin gelişmesi için iç ve dış kredi kurumlarıyla temas kurmaktır.

UNIDO konferansları azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere karşı tezlerini geliştirip duyurdukları bir forum niteliği taşır. 1974'te **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen** (YUED) deklerasyonnun BM Genel Kurulu'nda kabul edilmesi-

nin etkisiyle UNIDO yeni konferanslar düzenine geçmiş, 1975 Mart' ında Peru'nun başkenti Lima'da toplanan ikinci UNIDO konferansında gelişmiş ülkeler azgelişmiş ülke örgütlenmesi olarak UNIDO'yu muhatap olarak kabul etmek zorunda kalmışlar. UNIDO BM içinde gerçek bir uzman örgütlenme yapısı kazanmıştır. 114 ülke temsilcisinin benimsediği Lima deklarasyonu ve eylem planı ile 2000 yılına kadar azgelişmiş ülkelerin dünya sanayi üretimindeki paylarının % 7'den 25'e çıkartılması hedefi benimsenmiştir.

1976 yılında Lima kararlarını uygulamak üzere sekreterya yeniden düzenlendi. O zamana kadarki teknik yardım biçimine müdahale etmek üzere danışma sistemi oluşturuldu ve sanayileşme ekonomik, politik, mali, kültürel ve sosyal yönleriyle ele alınmaya başlandı. Kurulan araştırma merkezi teknik yardım girişimlerini doğru değerlendirmek ve danışmanlara yardımcı olmak üzere altyapı incelemelerini üstlendi. Yatırım Geliştirme Programı Brüksel, Köln, New York, Paris, Tokyo, Varşova, Viyana ve Zürih'te açtığı bürolarla yatırım programlarını takip etmeye ve gelişmiş ülkelerin yatırımlarında uygun teknik ve mali koşulların sağlanmasına çalıştı. 1977 yılına kadar 15 yatırım projesi ve 20 sanayi işbirliği anlaşması sağlandı. Teknoloji transferi için araştırmalar yürütüldü.

Yeni Delhi'de 1980 başında toplanan üçüncü UNIDO konferansına 133 ülke ile uluslararası örgüt temsilcileri katıldı. BM içinde koordinasyon ele alındı. Sanayileşmeyle ilgili ilkelerin belirlendiği Yeni Delhi Deklerasyonu hazırlandı. Eylem Planı YUED çerçevesinde endüstriyel yapılanma, finans kaynaklarının artırılması, teknolojik kapasitelerin artırılması, uygun enerji kaynaklarının bulunması, insan kaynaklarının geliştirilmesi, manüfaktür ve ticaretin desteklenmesi, en az gelişmiş bölgeler özellikle Filistin, Namibya ve Zaire için özel önlemler alınması için kurumsal düzenlemeler yapılması kararlaştırıldı.

UNIDO birçok projenin gerçekleştirilmesine aracılık etti. **UNDP** tarafından finanse edilen projelerin yürütülmesinde rol aldı. Özel Sanayi Hizmetleri (*Special Industrial Services*, SIS)) programıyla acil ihtiyaçlara cevap vererek, Çad'da ekmek, Küba'da şeker, İran'da sabun üretimini destekledi.

Dokuz sektörde yürütülen danışma çalışmalarıyla istatistik, veri derleme, ilişki ağı oluşturma mümkün oldu. 1977'de Sanayi ve Teknoloji Enformasyon Bankası (*Industrial and Technological Information Bank*, INTIB) kuruldu. 1985'ten itibaren yıllık *Industry and Development Global Report* yayınlandı. 1980' de önerilen Uluslararası Sanayi Kalkınma Bankası'nın (*International Bank for Industrial Development*) kurulması ise yetersiz kaynak nedeniyle gerçekleştirilemedi.

UNIDO azgelişmiş ülkeler için sanayileşme sorunlarının tartışılması ve sanayi projelerinin yürütülme-

sinde işlevsel olurken, uluslararası ekonomik işleyişi değiştirme yönünde, azgelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarında gelişmiş ülkelerin ekonomi görüşleriyle hareket eden **İMF** ve **Dünya Bankası** gibi etkin olamadığı gibi, gelişmiş ülkelerin kurduğu **Dünya Ekonomik Forumu**'nun çalışmalarıyla **GATT** konferanslarının **Dünya Ticaret Örgütü** altında örgütlenmesinde de etkin olamadı. [K. E.]

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (*United Nations Conference on Trade and Development*, UNCTAD) 1964 yılında Birleşmiş Milletler'in Cenevre'de azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarıyla ilgili olarak topladığı konferansın süreklilik kazanmasıyla oluşan uzmanlık örgütlenmesi.

1960'ların başında dünya siyasetinde Bağlantısızlar Grubu'nun ortaya çıkması ve (bugün 131 üyesi olan) 77'ler Grubu'nun oluşumuyla, **Kuzey-Güney ayrışması** siyaseten saptanmış olup, azgelişmiş ülkelerin kendi aleyhlerine işleyen dış ticarette daha elverişli koşullar ve finansman kolaylıkları talebiyle kuzey-güney diyaloğunu başlatma girişimleri konferansın toplanma ortamını ve süreklilik kazanmasını belirleyen etmenlerdi. Gelişmiş ülkelerin **Bretton Woods** kurumlarının (**İMF** ve **Dünya Bankası**) sürece dahil olmasını istemelerine karşılık ABD dolarının itibar kaybettiği ve bazı üçüncü dünya ülke ürünlerinin fiyatının arttığı ortamda, **OPEC**'in petrol politikasının da yarattığı olumlu havayla azgelişmiş ülkeler 1974'te BM Genel Kurulu'nda **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen** deklerasyonunu ve eylem planını kabul ettirmişlerdi.

Azgelişmiş ülkeler her üyenin tek oya sahip olduğu ve sahip oldukları oy çokluğuyla egemen oldukları UNCTAD konferanslarını, dört yılda bir toplanan, BM içinde uzmanlık kurumuna dönüştürdüler. Sürekli organı Ticaret ve Kalkınma Kurulu ve sanayi malları, görünmez işlemler, dış ticaret finansmanı, bölgesel ekonomik işbirliği komiteleri ile çalışan UNCTAD, BM Genel Kurulu'na raporlar hazırlayarak uluslararası ekonomide ticaret ve kalkınma konularında azgelişmiş ülkelerin bakış açısının tartışılması ve dile getirilmesi platformunu oluşturur. 192 ülkenin üye olduğu UNCTAD çerçevesinde, sonuncusu Brezilya'da 2004'te toplanan on bir konferans ve en az gelişmiş ülkeler için on yılda bir toplanan, sonuncusu Brüksel'de 2001'de yapılan üç konferans düzenlenmiştir.

Azgelişmiş ülkeler Birleşmiş Milletler'in Genel Kurul'unda Güvenlik Konseyi'nin yapısının ve veto hakkının tartışıldığı ve **UNIDO** gibi örgütlsel yapılanma günlerinden, Birleşmiş Milletler'in itibarının zedelendiği, ABD'nin tek taraflı silahlı müdahalelere giriştiği ve uluslararası teamüller oluşturduğu 90'lı yıllara gelindiğinde, uluslararası ekonomik örgütlenme olarak Birleşmiş Milletler'in normatif gücünden çok, gelişmiş ülkeler egemenliğindeki

GATT konferansları sürecinin etkinliğini kabul etmek zorunda kaldılar ve UNCTAD, GATT ve **Dünya Ticaret Örgütü**'nün oluşturduğu hukuki yapılandırma sürecine uzmanlık ve müzakere örgütü olarak dahil oldu. [K. E.]

Birleşmiş Milletler Ulusötesi Korporasyonlar Merkezi (UNCTC) → **ulusötesi şirket**

boğa piyasası Talebin arzdan daha çok olduğu ve borsada fiyatların tırmanışa geçtiği dönemi ifade eder. [Ü. U.]

bono Belirlen sürenin sonunda, belirli bir paranın, belirli bir kimseye ödeneceğini belirten senet. Vadesi 1 yıldan kısa olan, çıkaran kurum tarafından öngörülen vade sonunda belli bir bedelin ödenmesinin taahhüt edildiği menkul kıymetlerdir. Bono ekonomik anlamda bir finansman aracı olarak kullanılır; ayrıca ödeme, ispat ve teminat vasıtası olarak da kullanılır. Piyasada bono yerine senet adı da kullanılmaktadır. Bono mecburi şekil şartları olarak, senet metninde bono (veya Emre muharrer senet) kelimesini ve senet Türkçe'den başka bir dilde yazılmışsa o dilde bono karşılığı olarak kullanılan kelimeyi, kayıtsız ve şartsız muayyen bir bedeli ödemek vaadini, vadeyi, ödeme yerini, kime ve kimin emrine ödenecek ise onun ad ve soyadını, senedin düzenlendiği gün ve yeri, senedi düzenleyenin imzasını, içermek zorundadır.

T. C. Hazine Müsteşarlığı tarafından çıkarılan bir yıldan kısa vadeli ihraçlar, Hazine Bonosu adı altında işlem görmektedir. İngilizce karşılığı olan "Bond" ifadesi ise, ABD Hazinesi ihraçları için, 10 yıldan uzun vadeli kıymetleri ifade etmektedir (maksimum 30 yıl). Benzer şekilde "note" ifadesi 1-10 yıl arası, "bill" ifadesi ise 1 yıl ve daha kısa ihraçlara yönelik olarak kullanılmaktadır. [Ü. U.]

borç Bir kişi veya kuruluşun, bir başkasından aldığı para veya benzeri kıymetleri, belli bir süre sonra ödemek üzere altına girdiği yükümlülüktür. Tarafların anlaşma şekline göre, borç, alacaklıya para ödemek, mal teslim etmek, ya da hizmet görmek suretiyle ödenebilir. Bu ödeme yükümlülüğü, vadeli ya da vadesiz, senetli ya da senetsiz, faizli ya da faizsiz, kısa veya uzun vadeli olabilir. Bilanço terimi olarak borç, alacaklıların işletme varlıkları üzerindeki talep haklarının para ile ifade edilmiş miktarıdır. [B. B.]

borç yönetimi Hazine'nin toplam nakit ihtiyacını maliyet unsurunu göz önüne alarak yönetme sürecidir. Bu süreçte, devletin finansman maliyetinin uzun vadede minimize edilmesi amaçlanır. Borç yönetimi, ekonominin genel özellikleri ve yapısına uygun biçimde, alınacak borcun miktarının, ödeme şartlarının, ekonomiye getireceği yükün, borç servis yükünün ağırlaşması durumunda alınabilecek önlemlerin hesaplanmasını kapsar. Son

yıllarda ortaya çıkan yeni finansman teknikleri ve araçlarının piyasalar üzerinde yarattığı risklerin tespiti ve ölçülmesi, borç yönetimini son derece önemli hale getirmiştir. [B. B.]

borsa Belirli ticaret merkezlerinde, belirli tarihlerde alıcı ve satıcıların bir araya gelerek, belirli malların fiyatlarını saptadıkları yerlerdir. Borsa bir malın ya da varlığın belirli kurallar çerçevesinde alınıp satıldığı **piyasa** ortamıdır. Borsada satışı veya alımı söz konusu olan malların fiziki olarak hazır bulunması zorunlu değildir. Genel olarak üç çeşit borsadan söz edilebilir;

a. Menkul değer ve kambiyo borsaları; Hisse senedi, tahvil, çek, poliçe, altın ve yasaların izin verdiği ölçüde yabancı paraların satıldığı borsalardır.

b. Ticaret ve emtia borsaları; Tahıl ve benzeri ürünlerin örnek üzerinden alınıp satıldığı borsalardır.

c. Hizmet borsaları; Nakliye ve sigorta gibi hizmetlerin fiyatlarının saptandığı borsalardır.

Ticaret ve emtia borsaları kapsamında özellikle canlı hayvan, çiçek, sebze, meyve gibi tarımsal ürün borsaları yaygındır. Sermaye borsaları menkul kıymetlerin ticaretinin yapıldığı kurumsal piyasalardır. Kendine özgü kuralları ve standartları vardır. Firmalar borsaları yeni hisse senetleri satarak yatırımlarını finanse etmek amacıyla kullanırlar (bkz. hisse senedi). Borsalarda hisse senetleri dışındaki finansal yatırım enstrümanlarının da ticareti yapılır. **Bono** ve **tahviller** menkul kıymetler borsalarında işlem görürken, **döviz** ticareti **kambiyo** borsalarında yapılır. Günümüzde tüm borsalardaki alıcı ve satıcılar, internet ortamından diğer borsaları izlemekte, özellikle menkul kıymet ve döviz borsalarında, farklı ülke ve kentlerde yer alan borsalardaki eğilimler birbirini etkilemektedir.

Borsalar, soyut pazarlardır. Satıcı, elinde bulunmayan bir malı, bedelini ödemeyen bir alıcıya satabilir. Satış akdi sözle yapılır. Alıcı ve satıcı, menkul kıymetler borsasına giremezler. İşlemler, profesyonel bir aracının hizmetinden yararlanılarak gerçekleştirilir.

Borsa işlemleri vadeli ve vadesiz olarak ikiye ayrılır. Vadesiz işlemler *spot market* fiyatı üzerinden yapılır. Bu işlemlerde alım satım yapılan yerin o andaki peşin fiyatı uygulanır. Alıcının talebini belirlemesiyle satış akdi ve fiyatı kesinleşir. Ancak satılan döviz ya da senet, iki iş gününü geçmesiyle alıcı emrine girer. Araya tatiller rastlarsa, teslim süresi uzayabilir. Örneğin perşembe günü döviz satmış olan bir kimse, pazartesiye değin faizinden yararlanmaya devam eder. Ödeme ve tesellüm, borsanın ilk hesap gününde tamamlanır. Perşembe günü spot markette alım yapmış bir kişi, bedelini ödememiş ve teslim almamış olduğu halde, bu dövizi cuma günü bir başkasına satabilir.

Vadeli işlemlerde, fiyatı satış

anında kesinleşmiş olan döviz, ileride günü gelince alıcı hesabına yazılır. Menkul değerler borsaları, ödünç verilebilir fonlar arz ve talebi arasında birer köprüdür. Tasarruf sahipleri ellerindeki tahvil ve hisse senetlerini borsalarda kısa zamanda paraya çevirebilirler ya da ellerindeki fonları faiz ve temettü getiren değerlere bağlayabilirler.

2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na göre borsalar, özel kanunlarında yazılı esaslar çerçevesinde teşkilatlanarak, menkul kıymetlerin ve diğer sermaye piyasası araçlarının güven ve istikrar içinde, serbest rekabet şartları altında kolayca alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmekle yetkili olarak kurulan kamu tüzel kişiliğini haiz kurumlardır. Ekonomik ve finansal göstergelere, sermaye piyasası araçlarına, mala, kıymetli madenlere ve dövize dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri ile her türlü türev araçlardan oluşan sermaye piyasası araçlarının işlem göreceği borsalar, **Sermaye Piyasası Kurulu**'nun teklifi ve ilgili bakanın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu'nun onayı ile kurulmaktadır.

Türkiye'de borsanın tarihi özellikle bono piyasası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. 1970'li yıllar ve 1980'lerin ilk yarısında Sirkeci Vakıf Han'da "tezgâh üstü piyasa" şeklinde ifade edilebilecek faaliyetlere rastlanırken, 1985 yılı sonunda hisse senetlerinin ticaretinin düzenlenmesi ve standartlaştırılması amacıyla **İstanbul Menkul Kıymetler Borsası** kurularak faaliyete geçmiştir. [B. B.; B. D.; Ü. U.]

boş zaman Zaman kavramının ekonomi ve kapitalizmle ilişkisi, zamanın zihniyet dünyasıyla ilgisi, üretim ve tüketimin zamanlamasıyla ilgisi gibi, doğrudan ekonomik terimlerle ifade edilebilirlik yanında, zaman kullanımına yönelik kültürel/ideolojik bir alan oluşturmasıyla da ortaya çıkar.

Zaman, bu dünya ve öteki dünyayla ilgili bir geçiş süreci olarak algılandığında, ömrün nasıl geçirildiği ve geçim için hangi işle uğraşıldığı dinsel bir soru olacaktır. Bunun, semavi dinlerin **faize** karşı tutumunda beliren zamandan para kazanılmasına karşı çıkışı içermesi gibi, kazancın hak edilmesiyle (emek) ilgili yönü de vardır, yaşamın çalışma dünyası olarak görüldüğü burjuva zihniyetiyle zıtlaşmasının da (bkz. Protestan ahlakı).

Yaşamı doğrusal ve akılcı bir gelişme çizgisi olarak gören burjuva dünyasıyla, çalışma hayatını ücretli kölelik olarak yaşayan işçilerin, doğaya rağmen günü bölümleyen mesai saatlerini yaratan yeni iş yaşamı biçimi çevresinde mücadelesi, sadece 1 Mayıs bayramını doğrudan sekiz saatlik iş gününü (ve fazla **mesai** kavram ve uygulamasıyla **vardiya**yı) hazırlamakla kalmamıştır. **Çalışma süresi** ile **artı değer** arasındaki bağıntıdan kaynaklanan bu mücadele sürecinde kapitalizm, mitolojik çağlardan beri ontolojik bir algı ve toplumsallık

oluşturan (bayram ve festivaller gibi) olağan dışı zamanı (olağan zamanı iş zamanı yapmasıyla) tatile dönüştürerek inanç dışı kılmış ve bireyselleştirmiştir. Bunu yaparken de tatilin nasıl geçirileceğine ilişkin programlar geliştirerek bunları yasa gücüyle desteklemiştir. Örneğin Fransa maliye bakanı Colbert (1661-1683), dantel bölgesinde çocukların çalışmasını mecburi kılarken (bkz. çocuk emeği), ülke çapında da on yedi dini tatil gününü kaldırmıştı (bkz. Kolbertizm). İngiltere'de ise işçiler Pazar günleri içki içme ve alışveriş haklarını alabilmek için bunları engelleyen yasaya karşı mücadele vermek zorunda kalmışlardır (Marx'ın (1976: 126-133) 25 Haziran 1855 tarihli eğlenceli yazısına bkz.). Yaşamı böylece çalışmayla dolduran yeni iş düzeni, tatili boş zaman olarak tanımlarken, onun da kültürel ve piyasaya yönelik olarak düzenlenmesi gayreti içindedir.

19. yüzyılda sendikalar çalışma saatlerinin kısaltılması için mücadele verirken, ücretlerdeki gelir artışlarının tüketim düzeyini arttırdığında işçinin boş zaman talebinin de artacağı, tersine dönen emek arz eğrisi ile ifade edildiği gibi net olarak arz edilen emeğin azalacağı düşüncesiyle, boş zamanların sosyal faydasıyla iktisadi maliyeti arasındaki toplumsal tercihlerin tartışıldığı 20. yüzyıldan sonra, hizmet sektörünün büyümesiyle ve üretim teknolojisi, süreci ve örgütlenmesindeki değişikliklerle paralel biçimde işçi sınıfının değişen yapısıyla, boş zamanın anlamı da değişmeye başlamıştır.

Emeğin yeniden üretimi ve toplumsallaşma açısından önem taşıyan tatil-boş zaman, **tüketici toplumda** ve **refah ekonomisinde** kazandığı bireysel zenginleşme anlamını (hobiler, sendikaların sosyal etkinlikleri, vb) postmodern çağda yitirmektedir. Büyümeyle işsizliğin bir arada yaşanabildiği bu dönemde, yarı zamanlı işler ve işsizlik sigortası yaygınlaşırken, fiilen çalışma zamanlarının düşmesi, iş örgütlenmesinin coğrafyasının işveren açısından bütün dünyayı içerebilmesiyle toplumsal kimlikler yitirildiği için, ekonomik anlamının (ücretler, maliyetler ve tüketici gelirleri) yanında sosyal ve siyasal bir anlam üretmemektedir. Bir yandan evde iş yapma yaygınlaşır ve çalışma hayatı tekilleşirken, bir yandan da **toplam kalite yönetimi**yle artık işverenler yuppi türü işini hobi edinen, hayatı işinden ibaret, çalışanlar aramaktadırlar. Bkz. toplam kalite yönetimi, Post-Fordizm.

Bibl.: MARX, Karl, ENGELS, Friedrich (1976), *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç, Ankara: Sol Y.
[K. E.]

boykotaj Ekonomik ve politik savunma eylemi olarak bir kişi, kuruluş veya devletle olan ticari ilişkilerin bir mal, bir mal grubu veya tüm mallarla ilgili olarak durdurulması, alış verişin kesilmesi, boykot edilmesidir.

İrlandalı toprak kiracılarının İngiliz malikane yöneticisi Charles Cunningham Boycott'a (1832-1897)

karşı, yüksek kiralar ve tahliyeler nedeniyle yürüttükleri mücadele biçimi, adını bu kişiden almış, özellikle ABD'de işçi örgütlerinin de mücadele yöntemlerinden ve hukuki düzenlemelere de konu olmuştur; şiddet içermediği sürece bir işverenin malını kullanmayı reddetmek yasal sayılırken, başkalarını da boykota dahil etme çabası çoğunlukla yasa dışı kabul edilir.

1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etme kararı üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce, Avusturya ve onun yanında gözüken Almanya'nın mallarına karşı başlatılan boykot uygulamaları için kurulan ve boykotu hem ekonomik güç olarak siyasete yansıtan, hem de ulusal kimlik inşasında kullanan cemiyetler "Boykotaj Cemiyetleri" olarak bilinmektedir.

Bibl.: ÇETİNKAYA, Y. Doğan (2004), *1908 Osmanlı Boykotu*, İstanbul: İletişim Y. [B. B.]

Böhm-Bawerk, Eugen von (1851-1914) Hocası Carl **Menger**, sınıf arkadaşı ve eniştesi Friedrich von **Wieser**'le birlikte **Avusturya Okulu**'nun önde gelen iktisatçılarındandır.

Viyana Üniversitesi'ni bitirdi. 1872-1875 yılları arasında Maliye Bakanlığı'nda çalıştı. Memuriyeti sırasında öğrenimini sürdürmesine izin verildi ve 1880'de Innsbruck'a taşınarak 1884'te burada profesör oldu. 1890'da Maliye Bakanlığı'na döndü, para reformu ve altın standardının kabulünde etkin oldu. Maliye bakanlığı yaptı ancak 1904'te istifa ederek Viyana Üniversitesi'nde ekonomi profesörlüğüne döndü.

Böhm-Bawerk üç alanda çalışmıştır: marjinal fayda teorisini faiz teorisiyle birleştirmek, İngiliz ve Alman verimlilik ve ücret fonu kuramlarına açıklama getirmek ve bütün kıtada etkisi artan Marx'a karşı çıkmak. Kurumsal yapıdan bağımsız ekonomi kanunları bulduğu iddiasındadır ve geliştirdiği sermaye kuramı Avusturya Okulu'nun temel bakışını olmuşturmuştur.

Sermayenin üretim aracı ve faiz geliri yaratan kaynak olarak iki niteliği vardır. Üretim aracı olarak kendisi üretim faktörü olmayan sermaye, emek ve toprağın yarattığı bir araçtır. Kapitalizm kapitalli, emek ve toprağın sonradan kullanmak üzere yarattığı bir araç olan kapitalin bulunduğu sistemdir yani dolaylı, dolambaçlı üretimdir. Ancak sermaye yalnız emek ve toprakla üretilmeyen malların da üretilmesine hizmet eder, emekten büyük bir güç yaratır ve üretim yükünü emekten tabiata kaydırır. Ne üretileceğini ise harcamalarıyla tüketiciler belirler.

Sermaye sonradan kullanılmak üzere emeğin yarattığı araç olduğu için bu kullanmama zamanı fedakarlık demektir. Üretimin kıymetindeki artışla zamandaki fedakarlığın arasında denge kurmak gerekir, bu denge faizle kurulur.

Faiz tüketim veya üretim için borçlanmadır. İnsanlar iyimserdir, gelecekte daha kazançlı olacaklarını düşündükleri veya bugün mevcut

olanakları gelecekten daha kıymetli olduğu için faizle borçlanırlar. Bugünkü üretim aracının marjinal faydası ve kıymeti gelecekten üstün olduğu için de üretim amaçlı borçlanılır.

Faizi psikoloji ile açıklayarak insani evrensel bir ekonomi kanunu formüle ettiğini düşünen Böhm-Bawerk, böylece kapitalizmin de insani ve üstün taraflarını göstermiş olur. Emeğin yarattığı sermaye fikrinin sömürüden bu uzak ve insan doğasına uygun olduğu iddiasıyla anlatımı nedeniyle Schumpeter, Böhm-Bawerk'e 'burjuva Marx' demiştir.

Faizin bugünkü mal tercihi ile yatırım fonu talebi yaratan sermaye devrinin uzun dönem verimliliği arasında etkileşim olduğunu söyleyen modern faiz teorileri de Böhm-Bawerk'in yaklaşımından uzak değildir. [K. E.]

bölgesel kalkınma Bir ülkenin bölgeleri arasındaki dengesizlikleri gidermek üzere gündeme gelen bir kavramdır. Dünyanın hiçbir ülkesinde bölgeler eşit düzeyde gelişmez. Bölgeler arasındaki dengesizlikler, azgelişmiş ülkeler kadar büyük olmamakla birlikte, gelişmiş ülkeler için de geçerlidir.

Ayın ülkeye ait bölgelerin farklı düzeylerde gelişmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bazı bölgeler doğal kaynaklar açısından diğer bölgelerden daha zengin olabilir. Tarihi nedenlerle bazı bölgeler kentleşmenin ve insangücü potansiyelinin yoğunlaştığı ve bu nedenle sanayileşme için en uygun konumda bulunabilir. Kimi bölgeler uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunabilir ya da ülkenin dışa açılan limanlarına sahip olabilir. Turizm gibi, sonradan gelişen sektörlerin yükseltttiği bölgeler olduğu gibi, doğal kaynaklarına talebin düşmesi ya da teknolojisinin eskimesi nedeniyle gerileyen bölgeler de vardır. Doğal koşullar nedeniyle ulaşım ağlarının gelişmemesi sonucu ulusal pazardan kopuk olmanın dezavantajını yaşayan bölgeler vardır. Çoğu ülkede, komşularla yaşanan siyasal sorunlar nedeniyle, sınır bölgeleri yeterince gelişmemiştir.

Doğal ve/veya tarihsel nedenlerle mevcut olan dengesizlikler piyasa mekanizmasının işleyişiyle daha da derinleşmektedir. Rekabete eşit koşullarla girmeyen bölgeler arasında piyasa yoluyla denge sağlanması mümkün olmamaktadır. Tam tersine kârlılığın ve verimliliğin yüksekliğinden dolayı gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru sermaye ve emek akışı söz konusudur. Bu akış gelişmiş bölgelerin potansiyelini daha da yükselterek dengesizliği artırmaktadır. Zaman zaman kaynak yetersizliği çeken kamu yönetimlerinin de, kaynakların etkin kullanımını sağlamak amacıyla yatırımları gelişmiş bölgelerde yoğunlaştırdığı görülmektedir.

Bölgeler arası dengesizlikler ülke içinde büyük nüfus hareketlerine, kentleşme sorunlarına, gelir dağılımında bozulmalara, işsizliğin yoğunlaşmasına, çevre sorunlarına,

siyasal ve etnik çatışmalara yol açabilmektedir. Bu nedenle bölgesel dengesizlikleri gidermek amacıyla bölgesel kalkınma politikaları uygulanmaktadır.

Bölgesel kalkınmanın temel amacı bölgeler arası gelir farklılıklarını gidermektir. Bu amaçla azgelişmiş bölgeyi ulaşım ve iletişim ağlarıyla ulusal pazara bağlamak öncelikli görülmektedir. Sanayi altyapısı ve istihdam sağlamak amacıyla kamu yatırımlarını azgelişmiş bölgelere yöneltmek yaygın bir yöntemdir. Özel yatırımları bölgeye çekmek için vergi muafiyeti, sübvansiyon gibi teşvik tedbirleri uygulanmaktadır. Teknik ve sosyal altyapı yatırımları ile hem bölgedeki işgücünün niteliğini yükseltmek, hem de bölge dışından nitelikli işgücünün gelmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Kredilerin bölgeye yönlendirilmesi için önlemler alınmaktadır. En düşük gelirli bölgeler için özel istihdam projeleri geliştirilmektedir.

Bu politikalar genel olarak ülkenin gelişmemiş bölgeleri için uygulandığı gibi, çoğunlukla bazı bölgelere yönelik bölgesel kalkınma projeleri hazırlanmaktadır. Bölgesel kalkınma projeleri genel politikaların yanısıra, salt o bölge için fiziki, ekonomik ve sosyal planlama yaparak, bölgenin gelişmesi için uygulanan araçların bir bütün halinde ve tutarlılıkla ele alınmasını sağlamaktadır. Bu projeler uygulamanın tutarlılığı, sürekliliği, izlenmesi ve değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Bölgesel kalkınmanın en önemli yöntemlerinden biri de, ülkenin tüm bölgelerini ulusal planla bir bütün oluşturacak şekilde planlamaya yönelik **bölgesel planlama** yaklaşımıdır. [B. D.]

Bölgesel Kalkınma Ajansı Bölgesel ekonomik canlanmayı sağlamak, yatırımcıları bölgeye yönlendirmek, özellikle yabancı yatırımları çekmek amacıyla eşgüdüm sağlamak, fizibilite hazırlayarak bilgi ve insan kaynağı temin etmek, ruhsat ve kayıt gibi işlem kolaylıkları hizmeti vermek, belirli projeleri yürütmek üzere örgütlenmiş özel statülü kurumlardır.

ABD'de **Büyük Bunalım** sonrasında 1930'lardan sonra, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950'lerden itibaren oluşturulan bölgesel kalkınma ajansları, yaşanan krizle 1970'lerden sonra yeni bir anlayışla yaygınlaşmışlardır. 1988'de Avrupa Birliği yapısal fon reformları ve karar verme süreçlerinin yerelleşmesi politikasıyla uyumlu biçimde projeler geliştirilmesi ve sosyal refah politikasına yönelik çalışmalar artırılmıştır. Avrupa'da sayısı 200'ü aşan ajansların büyük kısmının öncelikle Brüksel gibi önemli dış merkezlerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma ajansları Avrupa genelinde 150 üyeye sahip Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği EURADA adıyla bir üst kuruluş oluşturmuşlardır.

Bölgesel kalkınma ajansları Türkiye'nin gündemine de AB üyelik sürecinde girmiştir. AB tarafından katılım öncesi mali yardımların kul-

lanımına temel teşkil etmek üzere hazırlanan Ön Ulusal Kalkınma Planı, Uzun Vadeli Strateji (2001-2023), 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2003 Katılım Öncesi Ekonomik Programı'na bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması hedefi konularak, 11 bölgede bölgesel kalkınma programı başlatılmıştır. 43 ili kapsayan bu program çerçevesinde 232 milyon avrosu AB hibesi, 42.36 milyon avrosu Türkiye'den olmak üzere 274.36 milyon avroluk bir proje de yürütülmekteydi. 2001 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması zikredilemiş, Türkiye'de 26 istatistiki bölge birimi sınıflandırması yapılmışsa da, 2004 yılı İlerleme Raporu'nda bu konuda ilerleme kaydedilmediği ve yapılan sınıflandırmanın yönetişim yapısı içermediği bildirilmiş, Türkiye 2005 yılı programında bölgesel ajansların kurulmasını vaat ederek, 5499 sayılı 8 Şubat 2006 tarihli Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyon ve Görevleri Hakkında Kanun'u çıkarmıştır.

Kanuna göre (bölgesel) kalkınma ajansları, "kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere oluşturulacak"lardır ve kurulmaları Bakanlar Kurulu kararnamesi ile olacaktır.

Türkiye'deki kalkınma ajansları, kalkınma kurulu, yönetim kurulu, genel sekreterlik, yatırım destek ofisleri olmak üzere dörtlü bir yapıdan oluşacak. Bu organların oluşumunda, kamu kesimi ve özel kesim kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının ortaklaşa yer alması hedeflenmiştir. Valiler, belediye başkanları, il genel meclisi üyeleri, sanayi ve ticaret odası temsilcileri, üniversiteler, sivil toplum örgütleri bu kurullarda görev yapacaktır (İşçi örgütleri anılmamış olduğu gibi, sivil toplum örgütlerine ilişkin ölçüt de geliştirilmemiştir).

Ajanslara kamu tüzel kişiliği tanınırken, personel ve gelirleri özel hukuk tüzel kişiliğine tabi kılınmıştır; vergi ve diğer mali yükümlülüklerden muaf, kamu maliyesi, kamu ihale kanununa tabi değillerdir. Denetimleri bağımsız denetim kurumlarınca yapılacaktır. Yatırımcılara ruhsat, izin verilmesi konusunda yetkili olacaklar ve başvuranlar kamuyla ilgili işlemlerini doğrudan ajansla yürüterek sonuçlandıracaklar; başta Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olmak üzere merkezi yönetimin taşra yetkilerinin onlara devri söz konusu olacaktır. Bu yapısıyla bölgesel kalkınma ajansları, bölgesel **düzenleyici kurum** niteliği kazanmaktadır.

Ajanslar kuruluş masrafının, vergi gelirlerinden binde beş aktarımla, il özel idareleri, belediyeler, ticaret odaları ve AB fonlarından

karşılanması düşünülmektedir. 26 ajansın kurulması için, masrafların % 68'i genel bütçeden sağlanmak üzere yıllık 666 milyon YTL gerektiği hesaplanmıştır. Gelişmişlik düzeyine göre 12 bölgeye bölünen Türkiye'de bu bölgelerde 26 kalkınma ajansı kurulması ve önce pilot bölgeler oluşturularak uygulamanın yaygınlaştırılması öngörülüyor.

Bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması konusunda AB ile müzakerelerin başlaması halinde bölgesel gelişme için tahsis edilecek kaynakların artması dikkate alınmaktadır. Gerekli düzenlemelerin yapılmadığı durumda, Türkiye için bölgesel programlara ayrılan kaynakların kullanımı mümkün olmayacaktır.

4 Temmuz 2006 günlü 5523 sayılı Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı Kurulması Hakkında Kanun, bölgesel ajansların merkezde DPT tarafından eşgüdümlenmesi yanında merkezde yeni bir kurum oluşturmuştur.

Adana-Mersin ile İzmir Bölge Kalkınma Ajansı kuruluşunu öngören Bakanlar Kurulu Kararnamesi 6 Temmuz 2006'da, Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği ise 25 Temmuz 2006'da *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır.

Bölgesel kalkınma ajanslarının, AB'ce istenilen 'yönetişim' özelliğine sahip olabilmesi ve merkezi idarenin yetki ve denetiminden çıkabilmesinin, merkezi idarede ve belli çevrelerde rahatsızlık yarattığı gözlenmekte, bazı siyasal çevreler ise bu uygulamayı Türkiye'nin 26 eyalete bölünmesi (hatta parçalanması yolunda adım) olarak değerlendirmektedir.

Avrupa'da bölgesel kalkınma ajansları uygulamasının, her ülkenin toplumsal, hukuki yapısına göre, kamu kuruluşu olmaktan bütünüyle özel kesime bırakılarak, yerel idare, kâr amacı gütmeyen örgütlenmeler eliyle veya bu kesimlerin karması biçiminde yürütülmekte olduğu görülmektedir. [K. E.]

bölgesel planlama Bölgeler arası dengesizlikleri gidermeyi amaçlayan **bölgesel kalkınma** politikalarının en önemli aracı bölgesel planlamadır. Ancak bölgesel planlamanın amacı bununla sınırlı değildir. Ulusal pazarı bütünleştirmek, piyasanın işleyişini etkinleştirmek, refahı ve istihdamı yaygınlaştırmak, dış kaynak girişi sağlamak, yerleşim sorunlarını çözmek, çevrenin bozulmasını engellemek gibi amaçları da vardır.

Bölgesel planlama ulusal planlama ile kent planlaması arasındaki aşamayı oluşturmaktadır. Bu niteliğiyle hem ekonomik ve sosyal planlamayı hem de fiziki planlamayı içermektedir. Ulusal plan doğrultusunda bölgesel gelişmeyi yönlendirmeyi, gerek bölge içinde gerekse bölgeler arasında denge sağlamayı hedeflemektedir. Her bölgenin sorunlarına ve kaynaklarına göre farklı hedefler ve farklı uygulamalara olanak vermektedir.

Bölgesel plan, plan hiyerarşisinde ulusal planın bir alt aşaması

olduğundan, ulusal planla uyumlu olmak zorundadır. Bu uyum plan hazırlıkları sırasında karşılıklı öneriler ve revizyonlarla sağlanmaya çalışılır.

Bölgesel planlamayı yapan kurum ulusal planlama örgütüne bağlı bir birim olabildiği gibi, özerk bir şekilde de yapılanabilir. Ancak ulusal planlamadan bağımsız davranması söz konusu olamaz. Zira planın öngördüğü yatırımların finansmanı büyük ölçüde ulusal plan tarafından belirlenecektir. Bölgeler arası dengesizlikleri gidermek için her bölgenin kendi gelirleri ile yetinmesi söz konusu olmayacak, gelişmiş bölgelerden gelişmemişlere kaynak transferi gerekecektir. Bununla birlikte, gelişmemiş bölgelerde gelir yaratıcı projelere ağırlık vererek, bu bölgelerin kendini finanse etmesi olanakları yükseltilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'de bölgesel planlama kavramı sıklıkla kullanılmakla birlikte, yukarıda bahsedilen anlamda bölge planlaması yapılmamaktadır. Bölgesel dengesizlik sorunlarının siyasal boyut kazanmasıyla birlikte, 1971 yılında DPT'de Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi kurulmuştur. Gelişmemiş ve yoksul iller saptanarak özel teşvikler yoluyla yatırımların bu bölgelere yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu iller siyasal baskılar nedeniyle sürekli olarak değişmektedir. Yine de bölgesel dengesizlikleri giderme açısından başarılı olamamıştır. Bunun yanısıra, Çukurova ile başlayan ve en önemli örneği GAP olan çeşitli bölgesel kalkınma projeleri uygulanmaktadır. [B. D.]

bölüşüm Toplumdaki toplam gelirin üretim faktörü sahipleri arasındaki bölüşümü 'fonksiyonel bölüşüm', kişiler arasındaki bölüşümü 'kişisel bölüşüm' olarak tanımlanır. Genel olarak ulusal gelirin üretim faktörleri arasındaki paylaşımı 'bölüşüm', kişiler arasındaki paylaşımı '**gelir dağılımı**' adıyla anılmaktadır. Bu tanıma göre bölüşüm, **milli gelir**in ücret, faiz, rant ve kar arasında bölüşümüdür. Ancak bu tanımlama gelirin sınıfsal bölüşümü hakkında kabaca fikir verebilir, zira burada büyük tüccar/küçük tüccar ya da ücretli yönetici/kol işçisi gibi ayrımlar yoktur.

Bu ayrımların yanısıra gelirin sektörel, bölgesel bölüşümü ve servet bölüşümü gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

Klasik iktisatçılara göre gelir piyasa ilişkileri çerçevesinde ücret, faiz ve rant arasında üretime katkıları oranında bölüştürülür. Bu faktör gelirlerinden rantın hak edilmemiş bir gelir türü olduğu düşünülür. Diğer iki gelir hak edilmiştir.

Marx bölüşüm kavramını **emek-değer teorisi** üzerine kurmuştur. Buna göre emek kendi maliyetinden daha fazla ekonomik değer yaratır. Toplam çıktı değeri ile emeğin arz fiyatı arasındaki fark, kapitalistlerce el konan **artı değer**dir. Gelirin sınıflar arasındaki dağılımı artı değerin düzeyine göre belirlenmektedir.

Neoklasik iktisatçılara göre

bölüşüm üretim faktörlerinin marjinal verimliliğine ve arzına göre belirlenmektedir. Bir ülkede doğal kaynaklara oranla emeğin daha fazla bulunması durumunda, doğal kaynaklar fazla miktarda emekle bir araya geleceğinden, emeğin üretimde meydana getireceği artış düşük kalacak ve sonuçta emeğin geliri az olacaktır. Böylece bölüşümü üretim araçlarının birleşme oranının belirlediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Neoklasiklerin asıl ilgisini çeken mikroekonomik boyutta faktör fiyatlandırmasıdır.

Buna karşılık Keynesyen iktisatçılar bölüşüm kavramını yeniden makroekonomik düzeye çekmiş ve gelirin fonksiyonel dağılımı ile ilgilenmişlerdir. Piyasanın işleyişini ve aksaklıklarını ele alan çok sayıda teori geliştirilmiştir.

Piyasa mekanizmasının adil gelir dağılımını kendiliğinden sağlayacağına ilişkin tezlerin inandırıcılığını yitirmesi, **Pareto**'dan başlayarak bazı iktisatçıları bu konunun iktisatın ilgi alanının dışında olduğunu savunmalarına kadar varmıştır. Bu görüşe göre gelir bölüşümü bilimsel değil ahlaki bir sorundur, iktisat bilimi toplam refahla ilgilenir.

Genel olarak devletler gelirin bölüşümü konusunda piyasa ile yetinmeyip, müdahalelerle dengesizliği azaltmaya çalışmaktadır. Bu müdahalenin dozu siyasal tavırlara göre değişmektedir. İç pazara dönük, ithal ikameci ekonomilerde iç talebin artırılması amacıyla bölüşüme müdahale edilebilmektedir. İhracata dönük ekonomilerde de insangücü niteliklerinin yükselmesi müdahale gerektirmektedir. Bunun yanısıra, tasarruf oranı yüksek üst gelir gruplarına kaynak aktararak sermaye birikimi sağlamak amacıyla bölüşüme müdahaleden kaçınıldığı da görülmektedir. Toplumda sosyal huzursuzlukları önlemek için devletin müdahalesi ya da sendikal mücadele yoluyla toplumsal sınıfların müdahalesi de söz konusu olabilmektedir.

Bibl.: UYSAL, Y. (1999), "Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi –Türkiye Örneği", *Dokuzeylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, İzmir. [B. D.]

Braudel, Paul Achille Fernand (1902-1985) Sosyal bilimleri ve iktisadı etkilemiş olan Annales Okulu'ndan Fransız tarihçi.

Bir köy öğretmeninin oğlu olan Braudel 1923'te Sorbonne'da tarih öğrenimini tamamladıktan sonra Cezayir, Paris ve Brezilya'da öğretmenlik yaptı, 1937'de Paris'e dönerek Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nda öğretim görevlisi oldu. 1940'ta Fransa'yı işgal eden Naziler tarafından yakalanarak esir kampına gönderildi. Akdeniz tarihiyle ilgili ünlü kitabını kampta yazdı ve 1947'de Sorbonne'da bu teziyle doktorasını aldı. Tez, *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II* 1949'da yayınlandı (*II. Felipe Döne-*

mi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 5. bsk. 1993, Ankara: İmge Kitabevi Y.).

Braudel, 1972'de emekli olana kadar Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nun altıncı bölümünün yöneticiliğini ve L. Febvre ile M. Bloch tarafından 1929'da kurulan Annales Okulu'nun yayın organı olan *Annales, économies, sociétés, civilisations* dergisinin 1956-1968 tarihleri arasında editörlüğünü yaptı. İkinci büyük yapıtı *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, 15-18 siécle* 1968'de yayınlandı (*Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV.-XVIII. Yüzyıllar*, 3 cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bsk. 2004, Ankara: İmge Kitabevi Y.).

Annales Okulu'nun tarih görüşünü genişletip derinleştiren Braudel, tarihin bütün sosyal bilimlerden yararlanmasını savunan bütünsel tarih anlayışına üç zamanlı yaklaşımı ile katkıda bulunmuştu. Uzun dönem (*longe durée*) adını verdiği zaman kategorisi, coğrafya ve iklim gibi etkileri fazla ve uzun zaman aralığında değişim göstermeyen öğeleri konu ediniyordu. Ekonomi, sosyal, kültürel ve siyasal yapılar ikinci zaman kategorisini oluşturuyordu. Olaylar tarihini konu edinen üçüncü zaman, en değişken özelliklerin dönemiydi. Bu zaman yaklaşımı ile Braudel doğal, kültürel ve konjonktürel olanları, yaşamın gerçekliğini yansıtır biçimde etkileşim içinde ele almaya çalışıyordu.

Annales Okulu ve Braudel'in amaçlarına ne kadar ulaşabildikleri, tarih yaklaşımlarındaki determinizm eleştirisi bir yana, özellikle iki dev yapıtıyla Braudel kendisinden sonraki bütün sosyal bilimcileri etkiledi. Tarihin coğrafya, meteoroloji, sosyoloji, istatistik gibi disiplinlerden ne kadar yararlanabileceğini gösteren eserleriyle demografiye, şehir ve ticaret tarihine, fiyatların gelişimine yeni bir gözle bakıldığı gibi, ülke, dönem ve kişiler dışında tarihin başka özneleri olabileceğini de gösterdi. Feodalleşme, **altın** akışı ve fiyat yükselişiyle ilgili tartışmalar canlandı ve Türkiye'den de F. Köprülü, Ö. L. Barkan, H. İnalcık bu tartışmalara katıldılar.

Braudel özellikle bütünsellik yaklaşımıyla Marksistleri ve Marksist esinli sosyal bilimcileri fazlasıyla etkilemiştir. Başta **Wallerstein** olmak üzere **dünya sistemi** kuramcıları, tarih ve iktisat tarihi olsun bütün sosyal bilimlerde Avrupa merkezlilikten kurtulma eleştirisini de ona borçludurlar. [K. E.]

Bretton Woods Sistemi İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada uygulanacak para sisteminin kararlaştırıldığı anlaşmayla yürürlüğe sokulan sistem. 1-20 Temmuz 1944'te ABD'de New Hempshire'daki Bretton Woods'da kırk beş ülkenin katılımıyla hazırlanan 28 yıllık anlaşma sonucu oluşturulmuştur.

Sistemin planlanması 1942'de başladı. İngiltere ile ABD arasında savaş sonrası ekonomik beklentilerin biçimlendirilmesi konusunda görüşmeler sürdürülmekteydi. İngiltere'nin beklentisi kötüydü; bu

ülkede işsizlik, ticarette açık, deniz aşırı yatırımlarda düşüş korkusu yaşanırken, ABD'de savaş sonrası durgunluk korkusu vardı. Kısa dönemde para ve değişim, uzun dönemde yeniden yapılanma ve kalkınma sorunlarının ne yolda çözüleceğine ilişkin görüşme içindeydiler.

Büyük Bunalım'dan sonra 1930'ların sınırlandırıcı müdahaleleri dünya ticaretini daraltmış, ikili anlaşmalar ve gümrük tarifelerinin uygulanması iki savaş arası dönemde sorunların çözülemediği başarısız bir tablo ortaya çıkarmıştı. Karşılıklı çıkar ve bağımlılığın göz önüne alınmasıyla istikrarlı döviz kurları ve serbest konvertibilite gerekliliği benimsenerek esnek altın standardı modelinde iki örgütlenme, Uluslararası İmar ve Gelişme Bankası (**Dünya Bankası**) ve **Uluslararası Para Fonu**'nun (İMF) kurulması önerilmekteydi. İngiltere'de John Maynard **Keynes** ve ABD'de Harry White'ın önerileriyle hazırlanan iki ülke, ABD önerisinin ağır bastığı bir metinle konferansa katıldılar.

Her ülke para birimini **altın standardı**na göre belirlerken ABD **doları**n konvertibl olmasını tanıdı ve karşılıklı sabit kurlar ve değişim oranları oluşturulmuş oldu. Böylece dolar uluslararası değer standardı ve uluslararası ödemelerde kabul edilen evrensel değer olmuştu. Ayarlamalar ancak ciddi durumlarda IMF gözetiminde yapılacak, böylece ödemeler dengesinde uluslararası istikrar sağlanacaktı. Ülkeleri bankerlerden kurtarmak üzere İMF likidite sağlayacak, anlaşmayla sağlanan kotalarına uygun olarak üye ülkelere kredi açacaktı.

Savaştan sonra ABD'de dolar fazlası, Avrupa'da ise kıtlığı vardı. ABD **savaş ekonomisini** savaş sonrası üretim ve tüketim düzeylerine uyumlulaştırmak için **Marshall Planı**'nı devreye sokarken, 1948'de kurulan **GATT**'la öteki uluslararası örgütler İMF ve Dünya Bankası'nı, uluslararası ticaret ve işlemlerin düzenli yürümesini sağlayacak kurumlar olarak desteklerken, bu örgütleri yeni uluslararası ilişkilerinin ve kendi dünya ve Soğuk Savaş siyasetinin yörüngesine sokmakta ve süper devlet olmakta araçsallaştırdı.

1960'ların sonuna kadar sistem öngörüldüğü gibi işledi ancak gelirlerin farklı oluşu, maliye ve para politikalarının farklılığı, sanayi ülkelerindeki hızlı büyüme ve uluslararası likidite darlığı sistemi sıkıştırdı. Yabancı ülkelerin elinde bulunan doların ABD altın rezervini aşmaması gerektiğinden, öteki ulusal paraların devalüe edilmesi yanında Vietnam Savaşı'nın da körüklediği enflasyon nedeniyle ABD, altın kaybetmek, altının fiyatını yükseltmek, dış yatırımları ve özellikle askeri yardımları kesmek seçeneklerinin zorlamasıyla 15 Ağustos 1971'de doların konvertibilitesine son vererek Bretton Woods sistemi de fiilen sona erdirmiş oldu. İMF işbirliği ve on Avrupa ülkesinin katılımıyla yürütülen görüşmeler sonucu ABD devalüasyon

yapmak zorunda kaldı; % 8.55 devalüasyonla bir ons altın 35 dolar yerine 38 dolar olarak belirlendi. Smithsonian Anlaşması denilen yeni düzenlemeyle Avrupa paraları için yeni değişim değerleri saptandı ve Bretton Woods sistemi yeni parite ile kurtarılmış oldu. Yeni sistemde Bretton Woods'un % 1'lik değişim oynamasına izin veren sistemi yerine değişim değerlerinin % 2,5'luk band içinde değiştirilmesinde uzlaşıldı.

ABD'nin büyüyen dış ticaret açığı Almanya ve Japonya merkez bankalarını sürekli dolar almaya zorlarken Şubat 1973'e altının onsu 42.22 dolar olmak üzere dolar yeniden devalüe edildi. Mart 1973'ten itibaren artık Avrupa ulusal paraları altın standardıyla bütün bağlarını kesmiş ve dalgalanmaya bırakılmışlardı. Önce geçici olarak düşünülen bu durum, dolar krizinin sürmesi ve Avrupa merkez bankalarının döviz müdahalelerinden bu kadar etkilenmek istememesi sonucu süreklileşti ve 1976'da Jamaika'da toplanan konferansla bu durum resmileştirilerek Bretton Woods Sistemi de Smithsonian Anlaşması da bütünüyle terk edildi.

Bretton Woods Sistemi kuruluş biçimiyle tarihe karışırken, IMF ve Dünya Bankası üçüncü dünya ülkelerinin yaşadıkları krizlerle işlevlerini genişletip değiştirdi, GATT **küreselleşme** adıyla özetlenen sürecin platformu haline gelen **Dünya Ticaret Örgütü**'ne dönüştü. [K. E.]

broker İngilizce bir kavramdır ve İngiliz hukukunda tellal kavramını karşılamaktadır. Satıcı veya alıcı adına işlem yapan kişilere verilen isimdir. Türkçede finans, sigortacılık, gemi taşımacılığı gibi elit sayılan piyasalarda iş yapan aracılar tellal sözcüğü kaba kalacağı kaygısıyla olsa gerek broker kelimesini tercih etmekteler. Ne garipdir ki Türk yasalarında da aynı yol izlenmekte... İMKB mevzuatında ise broker kavramı Üye temsilcisi kavramı ile karşılanmaktadır. [Ü. U.]

brüt yurtiçi yatırım Ekonomide mevcut olan sermaye stokunun yani mal ve hizmet üretiminde kullanılan üretim tesislerinin, belli bir dönemde korunması ve artırılması için kullanılan kaynakları ve belli bir dönemde üretilen mallardan tüketilmeyerek ya da ihraç edilmeyerek gelecek döneme aktarılan kısmını yani stoklardaki değişmeleri gösterir.

Yurtiçi yatırımların GSMH içindeki payı sermaye kaynaklarının kullanımının bir göstergesidir. Bu yönüyle üretim olanaklarının genişlemesi açısından önemlidir. Zira her yıl GSMH'nın ne oranda yatırıma, yani yeniden üretime ayrılabildiği ekonomik kalkınma açısından önemlidir. Genelde gelişmiş ülkelerde tasarrufların GSMH içindeki payı yatırımların payından yüksek ya da aynı düzeyde olduğu için bu ülkeler gelişmekte olan ülkelerin aksine dış kaynağa bağımlı değildirler. [B. B.]

Buchanan, James M. Jr. (1919) Ekonomi bilimiyle siyaset bilimini kaynaştıran yaklaşımıyla **kamu tercihi kuramı** ve anayasalcı iktisadın kurucusu neoliberalist ekonomist ve düşünür.

Tennessee'de doğdu, Middle Tennessee State Teachers College'de süt sağarak okudu. Tennessee Üniversitesi ekonomi bölümünden mezun olup İkinci Dünya Savaşı'nda donanmaya katıldı. Bursla okuyarak Şikago Üniversitesi'nde doktorasını verdi, 1948'de Şikago Üniversitesi'nde profesör oldu. 1956-1968 yıllarında Virginia Üniversitesi, 1968-1969'da Kaliforniya Üniversitesi'nde çalıştı, 1969-1983 yıllarında Virginia Politeknik Enstitüsü genel müdürü oldu, Harris Üniversitesi'nde Kamu Tercihi Araştırmaları Merkezi'nde çalıştı.

Buchanan, Frank Knight'ten ekonominin klasik anlamda bilim olmadığını öğrendi, ondan fiyat teorisi okuyarak ve Knight'ın özgürlüklerin hükümetlerin etkinliğiyle değil piyasa ile gerçekleşeceği düşüncesini benimsedi, liberter sosyalistlikten liberalliğe geçti (bkz. Şikago Okulu). Knut **Wicksell**'in adil vergi ilkelerinin etkisi altında kaldı ve Fulbright bursuyla gittiği İtalya'da kamu ekonomisini inceleyerek kamu finansmanın devlet teorisine dayanması gerektiği görüşünü edindi ve kamu tercihi kuramını bu temellerde geliştirdi.

Buchanan'ın iktisat çalışmaları Keynesgil finans teorisinin eleştirisiyle başlar. *Public Principles of Public Debt* (1958, 'Kamu Borcunun Kamusal İlkeleri') kitabıyla, **Keynes** ekonomisinin fırsat maliyeti ve karar oluşturma konularına cevap vermediğini söyleyerek, kamu ürünlerinin nasıl ve ne zaman ödeneceği sorularını sorarak kamu borçları ile demokratik toplum anlayışı arasında ilişki kurmaya çalışır.

1950'ler ve 1960'ların başında **New Deal** ve İkinci Dünya Savaşı etkisindeki entelektüel ve siyasal hayat Buchanan'ın yaklaşımına uymayan, devlet müfahalesini olumlayan bir iyimserlik içindeydi. Buchanan **piyasa başarısızlıkları** yaklaşımı ve kamu ekonomisine egemen görüşlere karşı çıkmış, piyasa başarısızlıkları görüşünün piyasa ekonomisinin rekabetçi dengeyi sağlayamaması karşısında kamunun bunu sağlaması düşüncesinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Toplumsal refah kavramı çerçevesinde etkinliğin hedeflendiği varsayılıyordu; Buchanan, Gordon Tullock'la birlikte *The Calculus of Consent: Logical foundations for constitutional democracy* (1962, 'Rızanın Hesaplanması: anayasal demokrasinin mantıki temelleri') kitabında böyle bir hedef olmadığını, toplumların değil bireylerin seçiminin söz konusu olduğunu ve siyasal dünyada da maliyet fayda değerlendirmesi ile bireysel tavırdan farksız bir yaklaşımın geçerli olduğunu savunarak kamu tercihi görüşünün temellerini ortaya koydu.

Borç yükü konusu Buchanan'ı ekonomi biliminin kökenleri hakkında düşünmeye yöneltti ve *Cost and Choice* (1969, 'Maliyet ve Ter-

cih') kitabıyla ekonominin fırsat maliyeti kavramının bürokratik karar oluşturma konusuyla ilgili olduğunu savundu. Buchanan'ın yaklaşımı ekonomi dışı disiplinlerle ilgili görüldüğünden bu dönemde ilgi çekmemişti.

Buchanan kamu borçlarının gelecek kuşaklara yüklenişini ortaya koyar. Kamu maliyesi teorisi siyasal aktörleri gösteremez ve bugünün çıkarları için uzun dönemli gizli maliyetleri ortaya seremez. **Seçim ekonomisi** ekonominin refah dönemlerinde harcamayı kısmayı ve geliri artırmayı sağlayamaz, Keynes ekonomisi borcun transferini açıklayamaz. Siyasetçi için en az bilgili ve örgütlü olan henüz doğmamış olan seçmendir, dolayısıyla kaynak kullanımlarındaki kararlar fırsat maliyetleri konusu değil kuşaklar arası borçlandırmayla aşılır. Genel rekabetçi dengede marjinal özel maliyetle marjinal sosyal maliyet arasında dışsal etki yoktur. Buchanan (**Coase** gibi) vergiyi çare olarak görmez. Sübjektivist yaklaşım Kurumsalcılar gibi seçimin kurumsal yönünü de görür, Post-Keynesyenler gibi eşgüdüm başarısızlıkları ve eksik bilgiyle pazarın çökebileceğini de ve zaman ve bilgi sorunlarını ciddiye alır. Seçimin kurumsal yapısı, siyasal, kültürel, anayasal yapısını dikkate alır.

Kaynakların etkin kullanımı ekonominin merkezi sorunu değildir; ekonomistler insanların değişim eğilimleri üstüne yoğunlaşarak bu eğilimlerin oluşturduğu kurumsal yapıları anlamalıdırlar. Buchanan'a göre ekonomi matematik yaklaşımlarla belirli kurumsal düzen içinde değişimle elde edilen en büyük faydayı unutmuştur. Tam rekabet yaklaşımları ekonomide merkezi hale gelmiş ve tam rekabetçi genel denge bireysel karar verme süreçlerinin toplumsal yönünü unuttur-muştur. Dışsallıklar içinde seçim konusu rekabetin mekanik bir konusu haline gelmiştir. Bu modelde denge sistemi içinde rekabetin yeri göz ardı edilmiştir. Çözüm, dışsal olarak belirlenmiş genel denge denklemlerinde değil, rekabet içindeki değişimlerden çıkan bir süreçtir. Bu **Schumpeter**'in tanımladığı girişimcilik işlevi gibi, değişim sürecinin sürekli işlemesiyle çalışan bir sistemdir. Sübjektivist ekonomi soyutlamalardan korur; egemen teoriler formalizmin ürünüdürler, sübjektivizm bireysel seçimi hedef alır ve seçimin kurumsal yapısının yarattığı ampirik analizden hareket eder.

Normatif konular analiz edilirken, gönüllü değişim ilkesi ve mevcut kurallar içinde stratejilerin etkisi ve kuralların sosyal felsefeyle değerlendirilmesi dikkate alınmalıdır. Belirsizlik altında benimsenmiş olan oyun kurallarının felsefesi anlaşılmalıdır; farklı kurallar oyunu nasıl etkilerdi, davranış ve sonuçlar ne olurdu. Siyasal ekonomi kurallar içinde ve dışında bu değişimi anlamaya çalışmalıdır. **Pareto optimumu** çerçevesinde düşünen Buchanan, çoğunluğun haklarının azınlığın çıkarları için oyun kurallarının değişimi bilenemediğinden feda edil-

diğini, karar verme maliyetinin dışsallıklarının karar maliyeti ile dengelendiğini göstererek, azınlığın maliyeti çoğunluğa yükleyebildiğini, dışsallıklardan kaçınma çabasının da belirsizlik yaratarak karar maliyetini artırdığını savunur.

Kurallar belirlenince optimum stratejileri geçerli olur. Bu oyunun kuralları refah vaadeder ama kuralları tartışmaz. Klasik ekonomide devletin kuralları koyması benimsenmiştir. Ama onsekizinci yüzyıldaki bu klasik liberal görüş hiç uygulama alanı bulamamıştır. Entelektüeller iki kuşak bu görüşe esir olmuştur. Buchanan klasik liberalizmde sosyal adalet görüşünün eksik kaldığını düşünür. Yirminci yüzyılda bu geliştirilmeye çalışılmış ama sosyalizmin ve sosyal demokrasinin refah devleti başarısız olmuştur. Çünkü çalışma etiği ve kişisel sorumluluk geliştirilmemiştir. Kurallar yanlış konmuştur.

Koruyucu devlet ve üretici devlet ayrımı yapan Buchanan, devletin sözleşmelere müdahale etmediğini ve onları üretmeye kalkmadığını fakat üretici devletin kamu için düzenlemeler yaparken yeniden dağıtıcı olarak kaynak aktarmakta olduğunu ve eşgüdüm sağlayarak değer yarattığını ortaya koyar. İktisat teorileri açısından anayasa öncesi ve sonrası kuramları ayırt eden Buchanan, anayasa öncesi kuramların oyunun kurallarını tartıştığını, anayasa sonrası kuramların bu kurallar içinde oynanan oyunun stratejilerini incelediğini, siyasal ekonominin bu ikisi arasındaki etkileşim inceleyerek anayasal yaklaşımı göz önünde tutması gerektiğini savunur ve kalıcı reformun oyunun kurallarıyla ilgili olması gerektiğini savunarak, kendisinin bu yaklaşımıyla radikal olduğunu düşünür.

Limits of Liberty (1975, 'Özgürlüğün Sınırları') kitabının alt başlığı "Anarşi ile Leviathan Arasında"dır; bu kitabıyla klasik liberal siyasal felsefenin hükümetlerin büyümesini durduramamısını eleştirir. Buchanan'a göre 1960 ve 1970'lerde piyasanın işleyeceği altyapının nasıl kurulacağını savunan lineral görüşler anarko-kapitalisttir, F. A. **Hayek** 1970 ve 1980'lerde iyimserliğiyle bunun görülmesini engellemiştir. Devletin büyümesi liberallerin romantikliğinden kaynaklanmaktadır. Piyasayı eleştirenler onun kendiliğinden düzenini analiz edemiyorlar. Buchanan'a göre özgürlük anayasal sözleşmeden çıkar, hükümetsizlikten veya evrime tabi olmaktan değil.

Buchanan bilim olarak ekonomiden ne anladığını ve beklediğini kamu tercihi kuramı ve anayasalcı yaklaşımıyla ortaya koymuştur: Ekonomi fen bilimleri gibi değildir, felsefi bir bilimdir. Ekonomi seçim ve uygulamayla ilgilenmelidir, denge yaklaşımları bu sınırlar içinde yararlıdır. Ekonomi maksimizasyon değil değişimle ilgilenmeli, değişim ve arbitraj üstünde odaklanmalıdır. Ekonomide kolektif birimler değil bireyler ve bireysel seçimler önemlidir. Ekonomi kurallarıyla oynanan oyunla ilgilenir, siyaset olmadan tam olarak anlaşıla-

maz. Farklı oyun kurallarının etkileşimi incelenmeli, kendiliğinden işleyen düzenin kuralları anlaşılmaya çalışılmalıdır.

Piyasanın görünmez eli bireysel ve toplumsal faydayı sağlar ama bireysel mülkiyet kavramlarıyla kamu mülkiyeti sorunu irdelenemez. Kamu tercihi kuramı kolektif eylemi çözümler, oy verme sistemlerini araştırır, siyasetçilerin birbirleriyle, seçmenlerle, taraftarlarıyla ilişkilerini araştırarak grup ve kolektif kimliklerin rolünü inceler ve hükümetlerin halkın aleyhine uygulamalarını, kamu mülkünün özel mülkiyete aktarımı gibi etkinlik ve dağılım sorunlarını çözümler. Toplumsal ve yapısal bağlam içinde anayasalcı görüşüyle en iyi çözümü sunmaya çalışır.

Kamu tercihi anlayışı 1960'larda Virginia Üniversitesi'nde geliştirilmiş, fakat 1970'lerde Virginia Enstitüsü'nde destek bulup yaygınlaşmış ve 1980'lerde George Mason Üniversitesi'nde yapılan çalışmalarla kamuoyunca tanındı, ekonominin çeşitli alanlarında uygulanmıştır. Gene de Buchanan'ın ekonomi ile siyaset bilimini kaynaştıran, genel ekonomik kabullere karşı çıkan metodolojisi ve araştırma sahası genel olarak akademide benimsenmemişti. Buchanan'ın sübjektivizmi ile iktisadi görüşünü ahlak felsefesi ile kaynaştırarak sosyal felsefe, kamu politikası ve siyaset biliminin alanlarına girmesi o zamana kadar birbirinden uzak kalmış disiplinler arasında kurduğu bağlarla hem tepki çekti, hem de yeni bir yaklaşım sağlayarak bu alanlara katkıda bulundu.

Buchanan, Hayek, G. L. S. Shackle, Ludwig Lachmann ve Israel Kirzner gibi, ekonomik analizlerde insanın göz ardı edilmesine karşı çıkarak, ekonomik faaliyetin daima siyasal, hukuki, sosyal bağlam içinde olduğunu ortaya koydu ve Ronald Coase, Douglass North gibi, Paul **Samuelson** ve Robert **Lucas** matematiğinin dışındaki ekonomiden beklentilerin temsilcisi olarak da görülerek 1986'da Nobel Ekonomi Ödülü'nü aldı. Bkz. Neoliberalizm.

Bibl.: BUCHANAN, James M. (1991), *Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat*, çev. Aytaç Eker, İzmir.
[K. E.]

Buharin, Nikolay İvanoviç (1888-1938) Bolşevik eylemci, düşünür ve Lenin'in taktığı adla Parti'nin 'sosyolog'u; Stalin sonrası dönemde aşırı merkeziyetçi, zora dayalı kolektivizasyon ve otoriter komuta ekonomisine alternatif 'hümanist sosyalizm' düşüncesinin öncüsü kabul edilmiş, görüşleri yaygınlaşmış ve de tartışılmıştır.

Buharin 1906'da Bolşeviklere katıldı. Moskova Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Öğreniminin son yılında (1911) üçüncü kez tutuklandı ve sürgüne gönderildi; Viyana'ya kaçtı. Burada gelişen marjinal faydacı ekonomiyi eleştirel bakışla inceledi. Avusturya'dan çıkarılınca İsviçre'ye gitti, 1915'te katıldığı Bolşevik Bern kongresinde Lenin'le aralarında ulusların kaderini

tayin hakkı konusunda anlaşmazlık çıkmakla birlikte, Lenin onun *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* (1915, Türkçesi: 2005, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Bağlam Y.) kitabına önsöz yazarak, kapitalist rekabetin giderek devlet kapitalist tröstleri arasında gerçekleştiği tezine destek verdi (bkz. emperyalizm).

Buharin İskandinav ülkeleri ve ABD'de bir süre kaldıktan sonra 1917 Şubat Devrimi gerçekleşince Moskova'ya döndü, Parti'nin merkez komitesine seçildi ve 1934 yılına kadar üyeliği devam etti. Aralık 1917'den itibaren Bolşevik Partisi'nin yayın organı *Pravda*'nın baş editörü (1917-1929) oldu.

Buharin, Brest-Litovsk Anlaşması'na karşı çıktığı gibi, 1919'da Y. A. **Preobrajenski** ile birlikte yazdığı *Komünizmin Abecesi* (Osmanlıca: 1923-1925, *Sermayedar Nizam-ı İçtimaisi ve Komünizmin Elifbası*, çev. A. Cevdet, 2 c., İstanbul: Amedî Matbaası; Yeni y.: 1992, *Komünizmin Abecesi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Y.) ve 1920'deki *Dönüşüm Döneminin İktisadı* kitaplarıyla Sol Komünist hareket içinde yer aldı.

1921'de yayınlanan *Tarihsel Materyalizm: Bir Sosyoloji Sistemi* kitabında Marksizm'i sosyolojik bir kuram olarak açıklamaya çalıştı. Alt yapı-üst yapı (bkz.) ilişkisinde psikoloji, ideoloji, ahlak ve adetlerin yerini belirlemeye çabasıyla, iş bölümünde toplumsal dengenin kurulmasını kuramsal ekonominin birincil görevi olarak gören bir yaklaşım geliştirdi ve şey-insan-ideoloji ilişkisinde, maddi çevre ile toplum ilişkisinin üretici güçleri belirlediği ve toplumun gelişimini etkilediği sonucuyla, devrimi bu dengenin sağlanması çabası olarak yorumladı. Bu yoruma göre sosyalizm, kapitalizmin yozlaşmasına karşı antitezdir ve proleter sınıfın kültürel düzeyinin yükseltilmesi en önemli görevlerdendir.

NEP döneminde sosyalizme doğru dereceli geçişi savundu; Stalin'in 1924'te açıkladığı 'tek ülkede sosyalizm' görüşünü destekledi, 1925-1927 yıllarında Stalin'le yakın işbirliği yaparak, işçi ve köylü ittifakının pekiştirilmesini savundu ve Preobrajenski'nin tarımdan sanayiye kaynak aktarımı tezine karşı çıktı. Stalin zorla kolektivizasyona (bkz. kolhoz) karar verdiğinde bu hareketine karşı çıktı ve 1929'dan itibaren Parti ve Enternasyonal'deki görevlerinden uzaklaştırıldı.

1934-1937 yılları arasında *Izvestia*'nın baş editörü oldu. 1936'da kabul edilen yeni anayasayı hazırlayan komisyonda görev yaptı. 1937 tutuklamaları sırasında NKVD tarafından tutuklandı, hainlik ve casusluk suçlamasıyla mahkum edilerek 1938'de idam edildi. 1988'de itibarı iade edildi, Parti üyeliği ve akademik önemi kabul edildi.
[K. E.]

burjuvazi Kapitalist sistemde üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sınıftır. Burjuva terimi ilk olarak burçlarla çevrili orta çağ kentlerinde yaşayan ve çalışan özgür insanlar için kullanılmış, zamanla tüc-

car anlamı kazanmıştır. Kentlerin gelişimine paralel olarak zanaatkâr ve tüccarlar da gelişmiş, şirketler ortaya çıkmıştır. Burjuvazi 18. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da devrimleri destekleyerek, ticari gelişmenin önünde engel oluşturan feodal sistemin yasalarını tasfiye etmiştir. Bu dönemde asillerle **serfler** ve proleterler arasında orta sınıf olarak görülmüştür (bkz. feodalizm, aristokrasi, proletarya). Ticaret ve pazar ekonomisi geliştikçe burjuvazinin etkisi ve gücü artmış, devrimlerle veya zaman içinde gelişmelerle sanayi toplumlarında iktidarı ele geçirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumsal hiyerarşinin tepesinde yer alan yeni yönetici sınıf haline gelmiştir. Bu dönemde üretim sürecine hem emeği hem sermayesi ile katılan daha alt sınıflar için küçük burjuva terimi kullanılmıştır (bkz. küçük burjuvazi). Burjuvazinin egemen olduğu toplumlarda yeni alt sınıf olarak proleterya genişlemiştir.

Marksizme göre burjuvazi üretim araçlarının mülkiyetinden veya ticaretten gelir elde eden, üretim araçlarına sahip olmayan sınıfları çalıştıran ve yarattıkları **artı değer**e el koyarak sömüren ve ideolojik olarak toplumu biçimlendiren bir sınıftır. Bu nedenle burjuvazi ile işçi sınıfı arasında sınıf çatışması vardır.

Burjuvazi toplumda egemenliğini kurarken ulusal pazarın oluşturulmasına öncelik vermiş, ulus devletlerin kurulmasına öncülük etmiş ve milliyetçiliği savunmuştur. Ulus devlet dışındaki coğrafyaların hammadde ve pazarlarına ihtiyaç duyulduğunda **sömürgecilik**, **emperyalizm**, ırkçılık eğilimleri öne çıkmıştır. **Küreselleşme** döneminde **ulusal burjuvazi** kavramı anlamını yitirmiş, uluslararası sermaye belirleyici olmuştur. Azgelişmiş ülkelerde gelişmemenin nedeni olarak burjuva sınıfının olmaması gösterilmiş, Asya tipi üretim tarzının burjuvazinin doğmasına ve gelişmesine engel olduğu vurgulanmıştır. Bu ülkelerin büyük kısmında kalkınma için devlet eliyle burjuva yetiştirme çabaları sürdürülmüştür. Bu kapsamda korumacılık, teşvik politikaları uygulanmış, ulusal burjuvazi-komprador burjuvazi ayrımı öne çıkmıştır. Küreselleşme ile birlikte bu ayrım da anlamını yitirmiştir. [B. D.]

bürokrasi Karmaşık bir örgütlenmenin işleyişi için tasarımlanmış kurallar ve süreçlerden oluşan yapılanma. Bürokrasi kavramı genellikle kamu kurumları için kullanılır. Bürokrat deyince akla devlet memurları gelir. Genellikle en büyük örgütlenme olduğu için devlet bürokrasisi en karmaşık olanıdır. Ancak belli bir büyüklük düzeyine ulaşan her kuruluş, şirket, örgüt bürokrasiye sahiptir. Karmaşıklaştıkça ve büyüdükçe piyasanın gereksindiği esneklikten uzaklaşır.

Bürokrasi zaman zaman kuralların fazlalığı, zaman zaman da tam tersine keyfilik gerekçeleriyle eleştirilir. [B. D.]

bütçe Gelecekte belli bir dönemde (çoğunlukla takvim yılında) gerçekleşmesi öngörülen gelir ve giderlere ilişkin tahminlerin parasal göstergelerle ifadesidir. Diğer bir anlatımla bütçe, gelir ve harcamalara ilişkin karşılıklı tahminleri içeren cetveldir.

1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nda; "Bütçe, Devlet daire ve kurumlarının gelir ve gider tahminlerini gösteren ve bunların uygulanmasına ve yürütülmesine izin veren bir kanundur" şeklinde ifade edilmişken, 2003 yılsonunda yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda ise; "Bütçe, belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belgeyi ifade eder" şeklinde tanımlanmıştır.

Günümüzde bütçe, ekonomik gelişme, fiyat istikrarı, ödemeler dengesi gibi ekonominin gereklerini sağlayan bir araç olma yanında, devletin yapacağı hizmetlerin öncelik sırasına konularak bunların en etkin biçimde yapılmasını sağlayan bir araçtır. [B. B.]

bütçe açığı Kamu harcamalarının (giderlerin) kamu gelirlerinden fazla olması sonucu ortaya çıkan farktır. Bütçe açıkları daha çok ekonominin daralma dönemlerinde, vergi sisteminin yetersizliği, yüksek büyüme hızı, hızlı nüfus artışı, mali disiplinsizlik, kamunun büyüklüğü, aşırı istihdam ve sübvansiyonlar gibi nedenlerle, bütçeye konan ödeneklerin tamamının harcanması sonucu ortaya çıkar. Bütçe açıklarının finansmanı için genelde Merkez Bankası kaynakları, iç borçlar ve dış borçlar kullanılır.

Türkiye uzun yıllar bütçe açıkları ile yaşamış, ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar nedeniyle bütçe açıklarını kapatmak için verilen mücadelelerden de olumlu bir sonuç elde edememiştir. [B. B.]

bütçe dengesi Bir işletmenin veya devletin gelir ve giderleri arasındaki farktır. Bütçe gelirleriyle giderleri birbirlerine eşit olursa böyle bütçelere denk bütçe ismi verilir. Gelirler giderlerde fazla olursa bütçe fazlası, giderler gelirlerden fazla olursa bütçe açığı isimleri verilir. [Ü. U.]

Büyük Bunalım 1929 yılından 1939'a kadar, ABD'den başlayarak bütün Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerini etkisi altına alan ekonomik çöküntü. Büyük Bunalım liberalizm ve demokrasiye olan güveni azaltarak İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda totaliter rejimlerin güç kazanmasında etkili olduğu gibi, Savaş sonrasında da devletlerin ekonomi politikalarında ve liberal ekonomi anlayışında yarattığı değişiklikle bir dönüm noktası olmuştur.

1920'lerdeki ekonomik canlanmanın ardından 1929 Ekim'inde ABD menkul değerler borsasının çökmesiyle başlayan bunalım uzun süreli bir durgunluğa yol açtı.

ABD'de yüzlerce banka iflas etti, fabrikaların yarısı kapandı, çalışan dört kişiden biri işsiz kaldı. Bütün sektörlerde ciddi fiyat düşüşleri oldu; örneğin tarımsal ürünlerde fiyatlar 1929-1933 arasında yüzde 51 düştü. Gayri Safi Milli Hasıla 1929-1933 arasında yüzde 30 geriledi ve 1929 düzeyine ancak 1939' da gelebildi.

'Kara Perşembe' olarak tarihe geçen 24 Ekim 1929 günü borsa fiyatları yüzde 15-20 düştü ve ülkede satma paniği başladı. Borsada işlemlerin yüzde 92'si krediyle borçlanarak yapılıyordu ve 'kolay kazanç', ekonomik gücün belli ellerde toplanması ve tekelleşme konusunda uyarılar da yapılmıştı. 1929 yılında seçilen Cumhuriyetçi başkan Herbert C. Hoover (1874-1964) büyük yatırımlara girmek istediği için vergileri artırdı. 1930'da borsa yükselmeye başladı yani tek başına devam etmekte olan krizin nedeni değildi. 1930 sonbaharına kadar herkes bunalımın geçeceği iyimserliğindeydi, fakat fiyatların düşmesi ve ticaretin daralması devam etti. 1931 ve 1932'de Hoover önlemler alarak eyalet ve yerel yönetimleri harcamalarını artırmaya çağırdı; Federal Rezerv bankalara kredi kolaylıkları sağladı. Ancak tüketici harcamalarındaki büyük düşüş etkili oldu ve sonuçta yatırım da durdu.

Bunalım sonucu Demokrat Parti seçimlerde büyük başarı kazandı ve 1933'de yeni başkan Franklin D. Roosevelt (1882-1945), **New Deal Politikası** çerçevesinde Ulusal Sınai Kalkınma Yasası'nı kabul etti; yasa gereği Ulusal Kalkınma İdaresi kuruldu. İdare, 765 yasal düzenlemeyle haksız rekabeti önlemek, işsizliği azaltmak, asgari ücreti ve çalışma saatlerini düzenlemek, toplu pazarlık hakkını güvence altına almak için çalıştı. Sendikacılık güçlenmeye başladı. 1935'te ABD Yüksek Mahkemesi Ulusal Kalkınma İdaresi'ni kapattığında, kurum çaresiz kalmıştı ve bunalım sürüyordu.

New Deal **altın standardın**dan vazgeçilmesinde etkili oldu. 10-12 milyon Amerikalı kamu işinde çalıştırıldı, ama örneğin çiftçilere yapılan ödemeler sonucu yarıcılar işsiz kaldı. Roosevelt işverenleri "ekonomik kralcılar" diye suçlarken, 1939 yılında harcamalara federal katkı iki katına çıkarıldı.

Bunalım bütün dünyayı etkiledi. Dünya ticareti dolar cinsinden değer olarak yüzde 65, hacim olarak yüzde 25 geriledi. Birçok ülke altın standardını bıraktı. İthalat kısıtlandı; dünya ticareti 1932'de yarı yarıya azalmıştı. İşsizlik ve ekonomik durgunluk totaliter rejimleri güçlendirdi. Almanya'da Hitler iktidara geldi. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar bunalım sürdü. Savaş iş gücü ve savaş malzemesi talebi yarattı, teknolojik araştırmaları özendirdi ve bunalımdan çıkışın dürtüsü oldu.

İktisadi dalgalanmaların incelenmesi dönemin genel ekonomi kuramı içinde yer almıyordu; her bunalımın özgül nedeni olduğu ve bunalıma müdahale etmeyerek ekonomiyi doğal akışı ve zamana bı-

rakmanın tek yol olduğu düşünülüyordu. **Schumpeter** iyileşme kendiliğinden olursa sağlıklı olur demekteydi. Piyasaya duyulan güvenle ekonomik bunalımların doğal olduğu ve ekonomik adaleti sağladığı görüşü genel yaklaşımdı. Bunalım başladığında ABD maliye bakanı, insanların daha çok çalışmasına ve daha ahlaki yaşamasına yol açacağını söylemişti; bunalımın yarattığı iflaslar sonucu girişimci insanlar, daha yetersiz olanlardan işi devralacaklardı (bkz. kapitalizmin bunalımı, dalgalanma).

Büyük Bunalım piyasaya olan bu güveni ve ekonominin kendi işleyişinin bunalımı çözeceği görüşünü yıkarak devletin ekonomiye müdahale etmesinin gerekliliğini kabul ettirdi. New Deal Politikası **Keynes**'in ekonominin kendi dengesini bulamayacağı ve tam istihdamı sağlayamayacağı görüşünün ve Keynesgil ekonomi anlayışının kabul edilmesi anlamına geliyordu. Yatırımların sıfır noktasına gelmesinde tüketim ve gelirin düşmesi ve bu düşüşün yarattığı sarmal kötümserlik en büyük rolü oynamıştı; para politikası yetersiz kalıyordu, devletin harcamalarını artırarak, ünlenmiş olan sözüyle gerekirse çukur açtırıp doldurtarak, ekonomiye müdahale etmesi gerekiyordu.

Büyük Bunalım'ın nedenleri ekonomi görüşünde yarattığı değişiklikler nedeniyle bugüne kadar tartışılmıştır ve ekonomistlerin dünya görüşüne ve ekonomi anlayışına bağlı olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Monetaristler bankaların batması konusunda 1913'de kurulan Federal Rezerv'i suçlarlar ve para arzındaki düşüşün harcama ve yatırımı olanaksızlaştırmış olduğunu savunurlar. Hükümetin olumsuz rolünde birleşen Keynesyenler ve monetaristler tartışmaları tarihi olgudan çok ekonomi kuramı ve politikası temelinde tartışırlar. İktisat tarihçileri bunalımın çıkışı ve çapında, emek örgütlenmesi ile talep örüntüsündeki ve ilişkili sektörlerin üretimde yaşadığı yapısal değişikliklerin önemini vurgulamaktadırlar. Piyasaya yeni çıkmış olan dayanıklı tüketim mallarının satışında yeni başlayan kredili alışveriş büyük yer tutmaktadır; ekonomide kredinin tuttuğu yer çok büyümüş, bu arada spekülasyon çok artmıştır. Krediler hızla artarken para arzı ulusal gelirden daha yavaş büyüyordu ve bankaların rezerv bankasına borcu artıyordu. Federal Rezerv bunalım çıktığında kredi alımını ne kadar kolaylaştırdıysa da bankalar borçtan kurtulamadılar ve tüketicinin kredili satıştan el çekmesiyle tüketim ve gelirlerin düşmesi nedeniyle sonuçta yatırım da olanaksızlaştı. Paranın altın standardına bağlanmış olması da hükümetleri para arzında sınırlayıcı bir etken olarak işliyordu. Roosevelt'in özel altın sahipliğini yasaklaması da piyasayı daraltıcı bir etki yaratmıştı.

Bunalım açıklamalarının bir yönü de ABD'ye yönelik açıklamalar getirerek bunalımın ABD'den dünyaya yayıldığı tezini benimsemeleri, bunalımın ABD'den dışarıya ihraç

edilmiş olduğunu kabul etmeleridir. Bunalımın iki savaş arası dünya ekonomisinin özellikleriyle ilgisi vardır. Dünya ekonomisinin lideri, serbest ticaretin savunucusu İngiltere bu dönemde liderlik yapabilecek güçte değildir ve dünyada banka, kredi sorunlarını aşmak için müdahale edebilecek bir güç bulunmamaktadır. Savaş sonrasında bütün devletler korumacı politikalara başvurmuştur. Örneğin 1930'da ABD gümrük tarifelerini dayanıklı mallarda yüzde 52 artırmıştır. Alman ekonomisi Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalarla tazminat ödemeye mahkum edilmiştir ve ekonomisi iyice zayıflamıştır. Savaş öncesinin önemli güçlerinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış, Avrupa'da yeni küçük devletler doğmuştur. Bu ortamda 1925'te İngiltere'nin yaptığı gibi savaş öncesinin altın standardına dönüş çabası bunalımın bu ölçekte etkili olmasında rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında altın standardını terk etmiş olan birçok ülke ABD doları ve İngiltere sterlinini standart kabul etmiş, bu ülkelerin ekonomilerinin bunalıma girmesiyle bunalım yayılmıştır. Dünya ekonomisinde tarımın halen taşıdığı önem de tüketim, gelir ve yatırım sarmalının sürekliliği ve etkisinde rol oynamıştır. 1929'da ABD iş gücünün yüzde 23'ü tarımda çalışıyor, dünya ticaretinin beşte ikisi tarım ürünlerinden oluşuyordu.

İkinci Dünya Savaş'ından sonra getirilen **Bretton Woods** düzeniyle altın standardı yerine hükümetlerin para ve kredi arzında daha rahat edebilecekleri bir sistem kurulmaya çalışılmış, serbest ticaret savunularak gümrük ve ticaret engellerinin kaldırılması hedeflenmiştir. Büyük Bunalım sonucu, piyasaya güven sarsılarak devletin ekonomiye itiraf edilmeyen müdahalesi savunulur olmuş, piyasa ekonomisi için olduğu kadar gelir seviyesi açısından da tekelciliğe karşı eğilim güçlenmiş, refah devleti anlayışı gelişmiştir. Keynes ekonomisinin 1960'lara kadar egemenliğini sürdürmesinde ve ekonomide yeni kuramların geliştirilmesinde de Büyük Bunalım'ın etkisi söz konusudur.

Bibl.: TEKELİ İlhan, İLKİN Selim (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları. [K. E.]

büyüme Ekonominin mal ve hizmet üretimindeki artış demektir. Bu da gelir artışı anlamına gelir. Genellikle GSMH veya kişi başına milli gelirdeki artış ile ölçülür. Bunların bir yıl içindeki yüzde artışına büyüme oranı denir.

Büyüme ekonominin ve bireylerin gelirinin artması anlamına geldiğinden, başlı başına önemli bir ekonomik hedeftir. Büyümenin genel olarak, ekonominin diğer hedeflerine ulaşmak için bir ön şart olduğu kabul edilir. Ancak büyümenin ekonominin istihdam, gelir dağılımı, yoksulluk, enflasyon, yapısal değişim, refah gibi sorunlarını tek başına çözmeye yetmediği de

görülmüştür. Ekonominin diğer hedefleri için büyümeyle birlikte, başka politikaların da uygulanması gereklidir.

Klasik iktisatçılar büyümenin piyasanın **görünmeyen eli** sayesinde kendiliğinden gerçekleşeceğini ancak uzun dönemde kâr haddinin düşmesiyle durgunluğa girileceğini düşünmüşlerdir. Marx da büyümeyle birlikte kâr hadleri azalırken, sermayenin organik bileşiminin yükseleceğinin, bunun da **yedek sanayi ordusunu** büyüteceğini öngörmüştür. Kapitalizmin iç çelişkilerinin şiddetlenmesiyle sistem çökecektir.

Neoklasik iktisatçılar büyüme konusu ile ilgilenmemişlerdir. Buna karşılık Keynesyen iktisatçılar büyüme teorileri geliştirmişlerdir. Bunlardan en çok kabul göreni **Harrod-Domar Modeli**'dir. Modelin anahtar kavramı sermaye-hasıla oranıdır. Bu oran bir birim yatırımın ne kadar gelir yarattığını göstermektedir. Modelde tasarrufların yatırımlara eşit olduğu varsayılmaktadır. Bu durumda, ülkedeki tasarrufların düzeyi ekonominin büyüme oranını belirlemektedir. Bu model birçok ülkede plan modeline esas teşkil etmektedir.

Robert Solow 1950'lerde uzun dönemli büyüme modelini neoklasik okul adına geliştirme girişiminde bulunan kişi olmuştur. Emek ve sermayenin azalan kârlar yasasına bağlı olduğunu, gelişmiş ülkelerde sermaye yoğunluğunun emeğin verimliliğini artıracağı için büyümeyi hızlandıracağını, emek yoğun üretim yapan azgelişmiş ülkelerde ise yeni sermaye yatırımlarının zengin ülkelere göre daha fazla çıktı sağlayacağını ve ekonomilerin sonunda sermaye artırımının büyümeyi artırmadığı aşamaya geleceklerini, bu durağan durumdan ancak yeni teknolojiyle çıkılabileceğini ileri sürmüştür. 1980'lerde teknolojik yeniliklerin ve beşeri sermayenin de dahil edildiği matematik modeller geliştirilmiştir ve beşeri sermayenin fiziki sermayenin tersine azalan kârlar yasasına bağlı olmadığı, büyüme hızının düşmekle birlikte durmadığı iddia edilmiştir.

Paul **Baran** büyümeyi dört konudaki gelişmelerin birinin veya birkaçının sağlanmasına bağlar;

1. Teknolojide veya örgütlenmede bir değişiklik olmaksızın, daha önce kullanılmayan üretim araçlarının üretim sürecine katılmasıyla, toplam kaynak kullanımında genişleme sağlanabilir.

2. Üretim araçlarının verimliliği üretim yöntemlerinin yeniden düzenlenmesiyle veya işgücünün niteliğinin yükseltilmesiyle artırılabilir.

3. Eskimiş makine ve donanım tasfiye edilerek yeni teknoloji içeren makine ve donanımla değiştirilebilir.

4. İleri teknolojiye dayanan yeni üretim araçları mevcut sermaye stokuna eklenebilir.

Bu gelişmeler, en önemlisi sonuncusu olmak üzere, daha yüksek bir **teknoloji**ye geçmek için net yatırımların artırılmasını gerektirmektedir. Bu da toplam üretimin

toplam tüketim ile toplam amortismanları aşmasını gerektirir. Amortismanların büyüklüğü mevcut yatırımların düzeyine bağlıdır. Bu durum sermaye stokunun büyüklüğünün teknolojik yenilenme olanaklarını artırdığını göstermektedir.

Bir başka iktisatçı, **Schumpeter**, kapitalist sistemin büyümesini girişimcilerin sağladığı yeniliklere (*innovations*, bkz. inovasyon) bağlamaktadır. Schumpeter'e göre beş tür yenilik vardır;

a. Piyasaya yeni bir malın, yeni bir tipin veya kalitenin sürülmesi

b. Üretime yeni bir tekniğin uygulanması

c. Yeni piyasaların keşfedilmesi veya yaratılması

d. Yeni bir hammadde veya yarı mamul kaynağın bulunması

e. Endüstrinin reorganizasyonu. [B. D.]

Cc

CAD (*computer aided design*) Bilgisayar yardımı ile bir ürünün tasarımının yapılması demektir. Bilişim teknolojisinin ürün tasarımına uygulanması ile ortaya çıkmıştır. CAD ile **kitlesel üretim** (*mass production*) zorunluluğu ortadan kalkmış, düşük maliyetle farklı ürünler tasarlamak olanaklı hale gelmiştir. Talep yaratma sürecinin en önemli unsuru olan mal farklılaştırmasını kolaylaştırmış, firmaların hedef kitleleri genişlemiştir. **Küreselleşme** ile birlikte firmalara geniş pazarlara ulaşma olanağı sağlamıştır. [B. D.]

CAM (*computer aided manufacturing*) Bilgisayar yardımı ile insandan kaynaklanan hata payının en aza indirildiği üretim demektir. Bilgisayarın doğrudan makinaları ya da parçaları kontrol etmesi ile üretim yapılmaktadır. **Kitlesel üretim** (*mass production*) zorunluluğunu ortadan kaldırmış, düşük maliyetle ve çok hızlı bir şekilde farklı ürünleri bir arada üretme olanağı sağlamıştır. **Küreselleşme** ile birlikte firmalara geniş pazarlara ulaşma olanağı sağlamıştır. [B. D.]

Cambridge Okulu Londra Cambridge Üniversitesi'nde görev yapan ekonomistlerle ilgili olarak kullanılan adlandırma, gerçek bir okul kavramından çok bu çevrede yürütülen tartışma ve çalışmaları, temelde çoğunluğu **Marshall**'ın ve **Keynes**'in öğrencisi olan ekonomistler ve Keynesçi veya Keynes sonrası görüşleri anlatır.

Cambridge Okulu, **Klasik Ekonomi** görüşünün de simgesel sonu sayılan Alfred Marshall'ın (1842-1924) 1890'da yayınlanan kitabıyla başlatılır. Klasik Ekonomi görüşünün eksikliklerinin ortaya çıkmaya başladığı ve ekonominin bilim olarak yalnız ekonomik olgularla ilgilenmesi gerektiği yaklaşımı gelişmeye başladığı dönemde, toplumsal olaylar karşısındaki artan duyarlılıkla bölüşüm sorunları ön plana çıkmaya başlamıştı. Marshall fiyat, değer ve gelirlerin maliyetten çok tüketici yanına kaymaya başlayan bu eğilime karşılık, tekrar arzla talep dengesine dönerek, **fiyat esnekliği, tüketici artığı** gibi kavramları geliştirerek mikroekonominin temel sorunsallarını ortaya koydu. Ekonomiyi toplumsal ilerlemenin aracı olarak gören Cambridge Okulu, **Avusturya Okulu**'nun bireysel saiklerini ve **Alman Tarih Okulu**'nun toplumsal süreçlere yaklaşımını birleştirerek, Marshall'dan sonra kürsünün başına gelen Arthur C. **Pigou** (1877-1959) ve J. M. Keynes (1883-1946) tarafından saf bir bilim olma amacıyla değil analitik ve gerçekçi bir yaklaşım olarak geliştirildi.

Keynes'in öğrencileri olan 'Cambridge beşlisi' 1940'lardan itibaren Keynes'in üstünde durmadığı uzun

dönemli büyüme ve gelir dağılımı sorunları üstünde çalışmaya başlamışlardı. 1960'lara kadar Cambridge araştırma programı Roy F. Harrod tarafından Keynes kuramının uzun dönem büyüme kuramına etkileri ve endogen dalgalanmaları araştırmak üstüne kurulmuştu. **Keynesyen ekonomi**ye bu süreç içinde **Phillips Eğrisi** üstünden getirilen eleştiriler ve Keynes yorumunu **IS-LM Modeli** üstünden geliştirme çalışmaları, Cambridge'de ve Cambridge dışında yürütülen büyüme ve gelir dağılımı ve bunlarla bağlantılı istihdam, fiyat, tekelci piyasa çalışmalarıyla çeliştiğinden, Cambridge ekonomistleri **Post-Keynesyen** anlayış olarak ortaya çıkarak, Neoklasik senteze ve **Neo-Keynesyen ekonomi**ye karşı durmuşlardır. Cambridge fundamentalist Keynesçiliği 1977'de *Cambridge Journal of Economics* dergisinde örgütlenerek Post-Keynesyenlikle özdeşleştirildiğinden, Cambridge dışında aynı görüşü paylaşan Oxford ve London School of Economics'deki ekonomistler ve ABD'de gelişen ve 1978'den itibaren *Journal of Post-Keynesian Economics* çevresinde toplanan ekonomistler grubu da Cambridge Okulu içinde sayılmışlardı.

Cambridge Okulu'nun ayırt edici özelliği Neoklasik mikroekonomiye, ekonomik faktörlerin maksimize edilmesi, fiyat değişimlerinin hızla yansıma bulması, rekabetçi denge, **Pareto optimumu** gibi konuların aşırı vurgulanmasına ve piç Keynesçilik adını verdikleri dünyada ekonomi öğrenimine giriş derslerinde öğretilen Keynesçi makroekonomi anlayışına karşı oluşlarıdır.

Cambridge Okulu ekonomi biliminin yatırım konularıyla ilgilenerek gelişeceği düşüncesindedir. Tasarrufun sermayedar ve işçiler için iki ayrı anlamı olması, fiyat ve üretim faktörleri dışında yatırım konusunun anlamlandırılmasını gerektirir. İşçi ve sermayedarın elde ettiği gelirler ekonominin genel büyüme oranının etkisi altında olduğunu savunan okulun büyüme konusundaki görüşleri, gerçek büyüme düzensiz, dengesiz ve kalıtımsal nedenlerin etkisi altında olduğu için, otuz yıl sonra da halen tartışılmaktadır. Joan **Robinson**'un yayınladığı kitapla başlayan ve ABD'de Paul **Samuelson** başta olmak üzere karşı çıkılan – sonunda Samuelson'un koşulsuz havlu attığı ifade edilen Neoklasiklerle girişilen ve İki Cambridge Sermaye Anlaşmazlığı adı verilen tartışma, sermayenin büyümesi ve ölçülebilmesi sorunuyla ilgilidir. Tartışma gerçekte sermaye değil gelir dağılımı üstündeki kavramsal farklılıktan çıkmaktadır ve Post-Keynesyen görüş olarak ortaya çıkan sonuç, gelir dağılımını açıklayan en iyi kuramın, neoklasik görüş faktör fiyatlarının piyasa kuramı içinde bulunacağı tezine karşı, işçilerle sermayedarlar arasındaki güç farklılaşması olduğunda billurlaşmıştır.

Tartışmanın önemli katkıcılarından Piero **Sraffa**'nın malların mallarla değişimi kuramının etkisi ile

Cambridge Okulu Neoklasik fiyat oluşumu açıklamalarına karşı çıkmaktadır. Sermayenin kâr oranı ve sermaye-emek bileşimi üstünde durarak, sermaye yoğunluğunun daima tek başına sermayenin geri dönüş oranına bağlı olmadığını savunurlar. Robinson ile N. **Kaldor**'un büyüme teorisi de Luigi **Pasinetti**, Piero Garegnani, John Eatwell, Geoff Harcourt gibi üçüncü kuşak 'Cambridge Keynesyenleri'nin yetişmesinde etkili olmuş ve başlattıkları Neo-Ricardocu araştırma programıyla Keynes'in efektif talep kuramını **Ricardo**cu değer kuramıyla kaynaştırmaya çalışmışlardır.

Böylece 'Cambridge' yaklaşımı Keynes'in makroekonomi anlayışı, Sraffa'nın değer kuramı, M. **Kalecki**'nin mikro dalgalanmaların dağılım etkisiyle ilgili görüşleri ve en fazla da Robinson ve Kaldor'un yaklaşımlarıyla biçimlenmiştir. Cambridge'de Kalecki ile başlayan Marksist yaklaşım, radikal ekonomizm ve/veya **Neo-Marksist ekonomi** görüşünün gelişiminde etkili olduğu gibi Maurice H. **Dobb** (1900-1976) da burada yetişmiştir.

1970'lerden 1980'lere kadar (Post-)Keynesyenlikle özdeşleştirilmiş olan Cambridge Okulu, Neoliberal ekonomi anlayışı dünyaya egemen olurken, Neoklasik ekonomistler yetiştirmemiş de değildir. A. C. Pigou ve Dennis Holme Robertson (1890-1963) anlayışından yola çıkan W. Brian Reddaway (1913-2002), David Gawen Champernowne (1912-2000), Wilfred E. J. Salter (1929-1963), Frank Horace Hahn (1925) bunlardandır. [K. E.]

canlı emek Marx analizlerinde canlı emek ve **cansız emek** ayırımı yapar. Marx'a göre canlı emek, **kullanım değeri** üretmek için yapılan bedensel ve/veya zihinsel çalışmadır. Cansız emek daha önceden üretilen malların içerdiği emek iken, canlı emek halen sürdürülen üretimde harcanan emektir. [B. D.]

cansız emek Ricardo'nun birikmiş emek kavramından hareketle, Marx'ın sermaye mallarını tanımlamak üzere geliştirdiği bir kavramdır. Üretilen malın değeri o mal için tüketilen emek ile diğer **üretim faktörleri**nin değerlerinin toplamı kadardır. Ancak emek dışındaki üretim faktörlerinin değeri de aynı şekilde emek ve emek dışı faktörlerden oluşmuştur.

Emek süreci insanın kişisel faaliyeti –yani yaptığı iş-, işin konusu ve araçlarından oluşur. İşin konusu kullanım değeri yaratmak için kullanılan ve her türlü değerin kaynağı olan doğal üründür. Doğal ürünler, doğadan doğrudan elde edilen şeyler toprak ile simgelenir ve emeğin konusudur. Doğal ürünler daha önce bir emek sürecinden geçmişse hammadde haline getirilmiş demektir ve emeğin konusunu hammadde oluşturur. Emeğin aracı, emekçinin kendisi ile emek konusu arasına soktuğu ve faaliyetinin iletici olarak yararlandığı bir şey ya da şeyler bileşimidir. Amaçlarına uygun başka maddeleri yapmak için

bazı maddelerim mekanik, fiziksel ve kimyasal özelliklerinden yararlanır. Emekçi kendi organlarını emek aracı olarak kullanabildiği gibi, daha önceden üretilmiş bazı araçları da kullanabilir.

Emeğin bu özellikleri tüm üretim tarzları için geçerlidir. Piyasa koşullarında emek faktörü emeğin konusuna ve araçlarına sahip olmayan ve üretim sürecine yalnızca emeğini sunarak katılan unsur olarak tanımlanır. Emek faktörü üretim sürecine emeğini tüketerek katılan kişidir. Üretim süreci üründe sona erer ve ürün bir kullanım değeri taşır. Doğanın sağladığı malzeme bir dönüşümle insan gereksinimlerine uyarlanmıştır. Emek kendisini konusuyla birleştirmiştir; emek maddeleştirilmiş, konu dönüştürülmüştür. Emekçide hareket olarak ortaya çıkan şey üründe hareketsiz, sabit bir nitelik olarak var olmaktadır.

Sraffa bir malın üretiminde kullanılan canlı ve cansız emek miktarlarını hesaplama yöntemi geliştirmiştir. Malın üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin her birinde kullanılan emek miktarlarını, harcanan emek-zamanı dikkate alarak hesaplamaktadır. Tüm canlı ve cansız emek katkısını hesaplamak için kaç aşama geri gidilmesi gerektiğini kâr haddine bağlamaktadır. Kâr haddi ne kadar yüksekse indirgeme süreci o kadar geri götürülmektedir.

Bibl.: MARX, K. (1978) *Kapital*, Ankara: Sol Yayınları. [B. D.]

cari açık Belirli bir zaman diliminde, cari giderlerin cari gelirlerden fazla olması durumu. Bkz.. cari işlemler hesabı. [S. Ü.]

cari fiyatlar Ölçüm yapılan ya da örnek alınan dönemde geçerli olan fiyatlar. Bir malın iki ayrı dönemdeki cari fiyatları arasındaki fark, o malın fiyatının ne kadar arttığını gösterir.

Milli gelir, dış ticaret dengesi gibi makroekonomik büyüklükler cari fiyatlarla hesaplandığında, yalnızca incelenen yıla ilişkin fikir verir. Fiyatlardaki değişmeler nedeniyle farklı yıllar arasında kıyaslama yapmak mümkün değildir. [B. D.]

cari işlemler hesabı Ödemeler dengesinde, belirli bir zaman diliminde yerleşikler ile yerleşik olmayanlar arasında gerçekleştirilen mal, hizmet, yatırım ve transfer işlemleri sonucunda ortaya çıkan gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı hesaptır. Kuramsal olarak cari işlemler dengesi, bir ekonomide iç tasarruflar ile yatırımlar arasındaki farka eşittir.

Cari işlemler hesabında yer alan önemli sınıflandırmalar aşağıdaki gibidir:

A) Mal ve Hizmetler

a) Mallar - Genellikle cari işlemler hesabının en büyük kategorisidir. Mallar genel ticareti (general merchandise), ticari altını (nonmonetary gold) ve Ödemeler Dengesi V. El Kitabı uygulanmasından bu yana işlem gören mallar (goods for processing), onarım gören mallar (repairs on goods) ve taşıtlar için limanlarda sağlanan malları (goods

procured in ports by carriers) kapsar.

Dış ticaret akımları 1- Özel ticaret sistemi, 2- Genel ticaret sistemi çerçevesinde belirlenmekte olup ülkelere göre değişme gösterebilmektedir. Özel ticaret sistemi gümrüklerden giriş çıkış yapan malları kapsamaktadır. Oysa genel ticaret sistemi milli sınırlara giren ya da sınırlardan çıkan mallar kavramına dayanmaktadır.

b) Hizmetler - Hizmet ihraç ve ithaline ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği ana hesaptır. Hizmet alışverişi, ödemeler dengesinde görünmeyen kalemler olarak da adlandırılır. Kapsamını, Ulaştırma (navlun dahil), Turizm gelir ve giderleri, Haberleşme hizmetleri, İnşaat hizmetleri, Sigorta hizmetleri, Mali hizmetler, Bilgisayar ve bilgi hizmetleri, Patent ve lisans komisyonları, Ticari ve ticaret bağlantılı diğer hizmetler, Finansal kiralama hizmetleri, Çeşitli teknik hizmetler, Kişisel, Kültürel ve Eğitsel hizmetler ile Resmi (Hükümet) hizmetleri oluşturur.

B) Gelirler - Doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelir ve ödenen tutarları içermektedir. Bu kalem doğrudan yatırımlar ile ilgili olarak hisse gelirleri, kâr payları, sermayeye katılan kazançlar ile şirketlerarası diğer yatırımlardan doğan gelir ve giderleri içermektedir. Portföy yatırımlarında da hisse senetlerinden elde edilen gelirler (kâr), tahvil ve benzeri borç enstrümanları ile ilgili gelir ve giderleri (faiz) kapsamaktadır. Diğer yatırımlarda ise diğer borçlanma ile ilgili gelir ve giderler (faiz) kaydedilmektedir.

C) Cari transferler (Karşılıksız transferler) Ülkeye mal, hizmet ya da para girişi gerçekleştiğinde, bu girişler karşılığında kaynak transferi yapılmıyorsa söz konusu kalem cari transferler (karşılıksız transferler) olarak gösterilir.

Sektörlere göre dağılım; i- Merkezi Hükümet (hibe, vb.), ii- Diğer Sektörler (işçi havaleleri ve diğer transferler) şeklinde yapılmaktadır. [S. Ü.]

Cavit Bey (1875-1926) İttihad ve Terakki partisi ve hükümetlerinin iktisadi ve mali politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynayan, iktisat hocalığı yaparak ders kitabı yazan iktisat ve siyaset adamı.

Mehmet Cavit Selanik'te doğdu, babası tüccardan Recep Naim Efendi'ydi. 1896'da Mekteb-i Mülkiye'den mezun olarak Ziraat Bankası ve Maarif Nezareti'nde çeşitli görevlerde çalıştıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve 1898-1902 yılları arasında Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ve Darülmuallimin-i Aliyye'de verdiği iktisat ve maliye dersleri için, Fransız iktısatçı Charels Gide'in (1847-1932) eserlerinden etkilendiği *İlm-i İktisat* adlı eserini 1899-1901 yılları arasında 4 cilt olarak yayınladı. Selanik'e özel Fevziye Mektebi'ne müdür olarak giderek İttihatçı örgütlenmeye dahil oldu, Makedonya komiteleriyle yürütülen görüşmelere katılarak Sofya ve Bükreş'e gitti. Selanik idadisinde

ilm-i servet öğretmenliği yaptı. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra Mülkiye ve Darülfünun'da iktisat dersleri verdi.

İki dönem (Aralık 1908-Nisan 1912 ve Nisan-Ağustos 1912) Selanik, bir dönem (Mayıs 1914-Aralık 1918) Kale-i Sultaniye (Çanakkale) mebusu oldu. İttihat ve Terakki'nin hükümette ancak birkaç koltukla var olduğu dönemde bakanlık yapanlardan biri olarak, Haziran 1909'da maliye nazırı oldu, 1911'de istifa etti; 1912'de nafıa nazırı oldu, maliye nazırlığını da üstüne aldı, Temmuz 1912'de hükümetin istifa etmesiyle nazırlıktan düştü. Mart 1914'te maliye nazırı oldu, Birinci Dünya Savaşı başlayınca, savaşa karşı olduğu için istifa etti. 1917'de Talat Paşa, 1918'de İzzet Paşa hükümetlerinde maliye nazırlığı yaptı. **Düyûn-u Umumiye** Osmanlı Dayinler Vekili oldu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Divan-ı Harb-i Örfi'de gıyabında 15 yıla mahkum edildi. Aylarca kaçak hayatı yaşadıktan sonra 1919'da Avrupa'ya kaçtı. 1921'de Ankara delegesi olarak Londra Konferansı'na katıldı, 3 Temmuz 1922' de Türkiye'ye döndü. Lozan delegasyonuna mali danışmanlık yaparken Anadolu hareketine katılmadığı için gelen eleştirilerle bu görevinden alındı. Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir suikasti davası nedeniyle tutuklanarak davanın 'Kara Çete' davası olarak nitelendirilen devamında Ankara'da yargılandı ve 26 Ağustos 1926'da suçlu bulunarak idam edildi.

İktisat derslerini *Malumat-ı İktisadiye* (1913) adıyla yayınlamış olan Cavit Bey, 28 Aralık 1908-Mart 1911 tarihleri arasında yayınladığı *Ulûm-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası* ile bu alanın öncülerinden olmuştur. Klasik ekonominin serbest piyasa okulundan yetişmiş olan Cavit Bey'in ekonomi politikası Osmanlı ülkesinde sermaye birikimi olmadığı için tarıma önem verirken yabancı sermaye girişinin özendirilerek kalkınmanın sağlanması ve burjuvazinin yaratılması temeline dayalıdır. Benimsediği 19. yüzyıl İngiliz klasizmi ve liberalizmiyle toplumsal refahın, hürriyet ve istiklalin güvencesi olan 'menfaat-i şahsiyye' üzerinde yükseleceğine inanıyordu. Emeği çalıştırarak değer yaratmasını sağlayan sermaye olduğu için, hükümetin görevi sermaye birikiminin sağlanacağı koşulları yaratmaktı. Artan oranlı vergilerden kaçınılarak sermaye 'temerküz'ü engellenmemeli, geniş yığınlardan azar azar vergi toplanmalıydı. Devlet himayesinin fiyatları artıracağı için halkın yaşamını zorlaştıracağını savunan Cavit Bey, Osmanlı ülkesinde devlet eliyle sanayileşmeye kalkışmanın "yapmacık bir vasıta" olduğunu söyleyerek, uluslararası işbölümüne göre tarımda uzmanlaşmanın refahı sağlamanın gerçek yolu olduğuna inanıyordu. Tarımın pazara açılmasının sağlanması için de altyapı ve ulaşım yatırımları gerekli olduğundan, yerli veya yabancı sermayenin bu alana yönlendirilmesini gerekli buluyordu.

Ancak bakanlığı en bunalımlı dönemlere denk gelmiş, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine açıkça karşı olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı koşullarında gelişen İttihat ve Terakki'nin **Milli İktisat Politikası**na uyum göstermiştir. Türk sermayesinin şirketleşmesini savundu ve ilk 'milli sermaye' bankası olması amacıyla kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın (1917) oluşumunda yer aldı.

Cavit Bey'in anıları, günlüğü yayınlanmışsa da, dergilerdeki makaleleri ve özellikle (ikisi zamanında kitap halinde de basılmış olan) Meclis konuşmaları, klasik ekonomiyi savunan bir siyasetçinin İttihatçı örgüt ve dünya savaşı koşulları içinde ekonomi politikasının oluşumuyla, Osmanlı son dönem ekonomisini ve ekonomi politikasını anlamak açısından incelenmeyi beklemektedir.

Bibl.: CAVİD (1327) [1911], *Mâliye Nazırı Selanik Mebusu Cavid Bey Efendi Tarafından İrad Edilib Risale Şeklinde Tab'ile Memâlik-i Osmaniyeye Neşr ve Tevziine Heyet-i Umûmiyece Karar Verilmiş Olan Birinci Nutukdur*; MEHMED CAVİD (1333) [1917], *1333 Senesi Muvâzene-i Umûmiye Kanunu Lâyihası Hakkında Mâliye Nazırı ve Kal'a-i Sultaniye Meb'usu Cavid Bey Efendi Tarafından Meclis-i Mebusanda İrad Olunan Nutukdur*; KORALTÜRK, Murat (1996), "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişiminde Önemli Bir Yayın: Ulûm-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası ve Dizini", *Müteferrika*, Sayı: 8-9, s. 180-190; KARAMAN, Deniz (2001), *Cavid Bey ve Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, Ankara: Liberte Y. [K. E.]

ceteris paribus Statik analizde sıkça kullanılan "diğer şeyler sabit kalırken" anlamındaki Latince söyleyiş. [S. Ü.]

Chester Projesi ABD-Kanada ortaklığı grubun, 1908-1914 ile 1922-1923 yılları arasında Osmanlı/Türkiye topraklarında demiryolu yapım ve petrol, maden işletme imtiyazı aldığı ancak sonuçta akim kalan proje.

ABD'li emekli amiral Cobby M. Chester'in girişimleriyle Ottoman-American Development Company Sivas-Van arasında ve Musul-Kerkük'e yan hatlarla bağlanacak demiryolu ve Yumurtalık'ta bir liman yapma, demiryolu çevresinde petrol dahil bulunacak madenleri işletme konusunda Osmanlı hükümetiyle Mart 1910'da ön anlaşma imzalanmışsa da Meclis-i Mebusan'da reddedilmişti.

Kurtuluş Savaşı döneminde canlandırılan proje, bu kez kur garantisi ve para yardımı istemeden Doğu Anadolu ile Musul-Kerkük bölgesinde 4.400 km demiryolu yapımı, Karadeniz ile Akdeniz'de üç liman yapımı, buna karşılık demiryolunun her iki yanında 20'şer kilometrelik alandaki yer altı kaynaklarının işletmesi ayrıcalığı ile gündeme getirildi. Şirketin yapacağı demiryolları, işletmeye açılacak maden ve limanlarla, kuracağı elektrik santralleri 99 yıl sonra karşılık-

sız olarak Türkiye hükümetine devredilecekti. Grupla yapılan ikinci imtiyaz anlaşması da tarım aletleri ithalatını içeriyordu ve Proje, Grubun adının yansıttığı, Ankara hükümetinin dile getirdiği gibi gerçekten bir 'kalkınma ve modernleşme' projesi haline gelmişti. Sözleşmeler 9 Nisan 1923'te TBMM'de onaylandı, ancak şirketin çalışmaya başlayamaması ve Musul-Kerkük bölgesinin Türkiye'den ayrılması nedeniyle ilgisinin azalması sonucu, anlaşmalar fiiliyata geçirilemedi ve TBMM tarafından 18 Aralık 1923'te feshedildi.

Ön anlaşmaların yapılmış olmasına rağmen Osmanlı döneminde de Cumhuriyet döneminde de projenin hayata geçirilememiş olması, demiryolu ve petrol yatırım ve işletmelerinin, dönemin büyük sermaye çevreleri için önemli olduğu kadar büyük devletlerinin uluslararası siyasi hedefleriyle de doğrudan ilgili oluşu ve özellikle Bağdat demiryolu hattı ve Mezopotamya petrollerinde odaklaşan nüfuz bölgeleri yaratma yarışında Almanya, İngiltere, Fransa arasındaki rekabet ve paylaşım mücadelesinin konusu ve aracı olmalarıdır. Bu nedenlerle Osmanlı devletine önerilen birçok demiryolu yapım veya petrol arama ve imtiyaz önerisinde Avrupalı şirketler ve Chester grubu kadar Avrupa devletleri ve ABD'nin dışişleri bakanlıklarının da devreye girmesi ve Osmanlılar kadar birbirleriyle de pazarlıklar yapmaları söz konusu olmuş, Osmanlı döneminde olduğu gibi Kurtuluş Savaşı döneminde de bir Amerikan şirketiyle böyle büyük bir anlaşmaya girilmesi arzusu da bölgedeki siyasi rekabetin dışında görünen ABD ile Osmanlı/Türkiye siyasetçilerinin birbirlerini 'uygun' görmeleri etken olmuştur. Ancak 'Doğu Sorunu'nun nihai çözümü olarak, özellikle İngiltere ve Almanya arasında yatırımlar konusunda uzlaşmaya varılmış görünürken Birinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Kurtuluş Savaşı sürecinde de Ankara hükümetinin Avrupalı güçler dışında ABD ile yürüttüğü ve meşruiyet zemini yaratma çabası dahil siyasi nedenlere de bağlı olan Chester Projesi pazarlıkları, Lozan görüşmeleri sırasında Avrupalıların tepkisini çekmiş, Mezopotamya'da İngiltere'nin fiili varlığı kadar, ABD hükümetinin dünya çapında siyaset yürütmeye hazırlıksız oluşu ve sermayesinin böyle bir yatırıma güvensizlik duymasıyla, Kanadalı ve ABD'li ortakları arasında da uyum sağlıyamamış olan Chester grubunu yalnız bırakmalarıyla anlaşmaları imzalanmış olan projeler yürürlüğe sokulamamıştır.

Chester Projesi Osmanlı dönemi için demiryolu ve petrol yatırımlarının dış siyaset ve ekonomi politikası kadar uluslararası ilişkiler açısından, Birinci Dünya Savaşı'na giden sürecin bir parçası olarak önem taşıyan bir örnek olay oluşturduğu gibi, Ankara hükümetinin genel anlamıyla Batı, emperyalizm ve yabancı sermayeye karşı siyasetinin niteliğini değerlendirme açısından da ilgi çekmiş ve araştırma

ve değerlendirmelere konu olmuştur.

Bibl: CAN, Bilmez Bülent (2000), *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. [K. E.]

CIF *(cost, insurance, freight)* Dış ticaret istatistiklerinde ithalat değeri 'cif' olarak gösterilmektedir. Cif terimi malın maliyeti, sigortası ve navlun giderlerini kapsayan bir fiyatı ifade etmektedir. Malın satıcısı malların varış yerine kadar taşınması için gerekli olan masrafları ve navlun bedelini ödemek durumundadır. Ayrıca nakliyat sürecindeki risklere karşı denizcilik sigortası da kapsanmalıdır. Cif terimi deniz taşımacılığına özgü bir terimdir. Kara ve demiryolu taşımacılığında benzer anlamda, farklı terimler kullanılmaktadır. [B. D.]

cizye İslam devletlerinde gayrimüslim erkeklerden zımni statüsü nedeniyle alınan kafa vergisidir. Fethedilen ülkelerin halkından kafa vergisi alınması antik çağlardan beri uygulanan bir yöntemdir. Kökeni İslam fetihlerine giden **haraç** toprak vergisi anlamını kazanırken, cizyenin kitap ehli ve Arap asıllı olup olmamaya göre alınması konusunda dört mezhep imamının görüşleri farklıdır. Osmanlı sisteminde bağlı (vasal) Hıristiyan beyliklerden alınan vergiye de cizye denmiştir. Askeri görev yüklenen gayrimüslimler cizyeden muaf edilmiştir.

Fakir, orta halli ve zengin için (edna, evsat, âlâ) on, yirmi ve otuz akçe olarak üç sınıfa bölünen cizye daima nakit toplanır ve hazineye dahil edilirdi. Cizyeye IV. Murat zamanında müskirat resmi de eklendiği gibi, yapılan zamlar da her bölgede aynı oranda olmamıştır. Bazı Hıristiyan cemaatler cizye vergilerini papazları eliyle topluca ödeme yolunu seçmişlerdi. 16. yüzyıldan sonra cizye de **iltizama** verilmeye başlandı. 1690 yılında yapılan düzenlemeden sonra cizye devletin en önemli gelir kalemini oluşturuyordu. 1856 Islahat Fermanı'nın kabul edilmesiyle cizye vergisi kaldırıldı, fakat gayrimüslimlerin askere alınmaması kararı nedeniyle getirilen askerlik bedeli vergisi fiilen ve işlevsel olarak (askere alındıkları II. Meşrutiyet'e kadar) cizyenin yerine geçmiş oldu. [K. E.]

Clark, John Bates (1847-1938) Marjinalist görüşün öncülerinden ABD'li Neoklasik ekonomist.

1875'te Amherst College'den mezun olduktan sonra Almanya'da Heidelberg'de Karl Knies'in öğrencisi oldu, Zürih'te öğrenim gördü. ABD'de Carleton, Smith ve Amherst kolejlerinde hocalık yaptıktan sonra 1895'te Columbia Üniversitesi'ne girdi, 1923'e kadar burada ders verdi.

Clark **marjinal verimlilik** ve bölüşümün marjinal verimliliği kuramlarını geliştirdi. *The Philosophy of Wealth* (1885, 'Zenginliğin Felsefesi') adlı eserinde, klasik ekonomiye karşı yeni bir ekonomi anlayışını ortaya koyduğunu savunurken, insanların bireysel olduğu kadar

toplumsal düşüncelerinin de davranışlarını etkilediği ve rekabetin tek başına adil bölüşümü sağlayamayacağı düşüncelerini ifade ediyordu. Klasiklere karşı çıkışında toplumun bir organizma olduğunun görülmediği eleştirisiyle, üretici olan ve olmayan emek ayrımını kaldırmakta ve statik ve dinamik analizler arasında ayrım yapılması gerektiğini ileri sürmekteydi. Clark'a göre, ekonominin statik evrensel konuları ve dinamik toplumsal konuları vardır. Ekonomi kuralları ancak toplumun ahlak kuralları onları tanırsa geçerlidir.

Clark düşüncelerini olgunlaştırdığı *The Distribution of Wealth: A theory of wages, interest and profits* (1899, 'Zenginliğin Dağılımı: Ücret, Fazi ve Kâr Teorisi) adlı eserinde, bölüşümle ahlak arasındaki ilişkinin önemini vurgulayarak, tam ve statik serbest rekabet dengesi modeli geliştirdi. Clark, Eugen von **Böhm-Bawerk** ile **Avusturya Okulu**'nun sermaye kavramına muhalefet ederek, sermaye malı ile sermaye ayrımını yapıyor, sermayenin diğer faktörler gibi üretim fonksiyonuna tabi olduğunu ve sabit sermaye fonu bulunduğunu savunuyordu. Clark'ın modelinde sermaye ve sermaye malları ayrımı yapılarak, üretim faktörleri olarak marjinal verimlilik kuramının dahil ediliyordu. Clark sermayeyi gelecekte zenginlik yaratmak için bugünkü tüketimden vazgeçmek biçiminde tanımlar ve toplumsal sermaye kavramını geliştirirken, statik yaklaşımında sabit sermaye akışını temel almakta ve bu tanım yeni feragat içermemekteydi.

Sermayenin değeri verimliliğiyle belirlenir; sermaye miktarını fiyatlardan tamamen bağımsız sayan bu görüşle, kâr ve artı değer denklemden çıkartılır ve adil bölüşümün sağlanmış, herkesin katkısının karşılığını almış olduğu gösterilir. Sermaye üretim araçlarından ibarettir, fakat sermaye malları kavramıyla sermaye farklı niteliktedirler. Sermaye malları somut ve hareketsizken sermaye akışkandır; sermaye verimli servetin, sürekli bir fonun soyut miktarıdır. Bu soyut sermaye tanımıyla, sermaye miktarını sabit tutarak ve emek miktarını değiştirerek farklı istihdam düzeyleri için marjinal emek ürünü cetvelleri çıkartılabilirdi. Rekabetçi piyasada emeğin marjinal ürününün değeri, marjinal ürünün para değeridir. Dolayısıyla istihdam arttırıldığında kapitalistin gelirine eklenecek miktar ve kâr maksimizasyonu ortaya çıkar. Rekabetçi piyasada firma için emeğin fiyatı emek piyasasında belirlenir ve firmanın sattığı ürün fiyatına etkisi olmaz. Sermaye ve emeğin ikame edilebilmesini içeren görüşü temel alan bu denklem, iktisat değişimdir soyutlamasına dayanmaktadır; normal fiyatlar kârsız fiyatlardır. Toplumun gelir bölüşümünün doğal bir yasayla işlediği **Say**, **Senior**, **Bastiat** geleneğiyle uyuşan Clark ekonomisinde sermaye ve emek yarattıklarının karşılığını tam olarak alırlar. Clark, bilimin de zaten soyutlama olduğunu yazarak, toplumsal ahlakla ekono-

minin ilişkisinden ne anladığını, arazi mülkiyetine ve ranta karşı yükselen itirazlara verdiği cevapta ortaya koyar: "Arazi mülkiyeti davasına karşı mantık ne olursa olsun, bu bütün mülkiyete karşı davayla, ya da radikal sosyalizmle birleşir."

Döneminde marjinalizmin ABD'deki nadir öncülerinden olan Clark, bu sermaye ve mülkiyet anlayışıyla, Thorstein **Veblen**'in büyük toplumsal ilgi gördüğü ve özellikle toprak rantının ve spekülasyonun eleştirisinin güç kazandığı ortamda, kapitalist sistemin savunuması yüklenerek **Kurumsal Ekonomi** okuluna karşı çıkmış ve Veblen'in de hedefi olmuştur (oğlu John Maurice Clark (1884-1963) ise Kurumsalcı Okul'un önderlerinden biri olacaktır).

ABD'de, Avrupa'da eğitim görmesi ve toplumsal yapı ve ahlak kavramlarıyla Alman ve Avusturya etkisini taşısa da, özgün bir ekonomi anlayışını ilk kez ortaya koyan öncülerden olan Clark, ABD'de ekonominin faydacılıktan çok 'psikolojik' yaklaşım içinde gelişiminde etkili olmuştur. Amerikan Ekonomi Birliği kurucularından ve 1893-1895 yıllarında başkanı olan Clark, *Political Science Quaterly* dergisinin 1895-1911 yıllarında yayın yönetmenliğini yapmıştır. Carnegie Uluslararası Barış Fonu'nun 1911-1923 yıllarında ekonomi ve tarih bölümü yöneticisi olan Clark, savaş karşıtlığına katkıda bulunmuş ve *A Tender of Peace* (1935, 'Bir Barış Önerisi') adlı eseriyle de güçlü bir Milletler Cemiyeti oluşumunu savunmuştur. Clark'ın görüşü 1930'larda Frank Knight tarafından geliştirilmiş ve 1950'lerde Neoklasik büyüme kuramının temelini oluşturmuştur. [K. E.]

Coase Teoremi Mülkiyet kapsamına giren hakların tam olarak serbest ticari dolaşıma girmesi durumunda ekonomik etkinliğin sağlanabileceğini ifade eden Ronald H. Coase'nin (1910) tezidir.

Coase 1951'de Londra'da doktorasını yaptı ve ABD'ye taşındı. Buffalo Üniversitesi'nde profesör oldu, Virginia'da çalıştıktan sonra 1964'te geldiği Şikago Üniversitesi'nde emekli olduğu 1979'a kadar çalıştı. Çok az makale ve kitap yazmış olan, matematiğe başvurmayan ve matematik kullanan ekonomiyi "kara tahta ekonomisi" diye küçümseyen Coase, iki makalesi ile tanındı.

Yirmi üç yaşında yazdığı "The Nature of the Firm" (Firmanın Yapısı) sosyalistken ABD'ye yaptığı gezi sırasında Ford ve General Motors'a yaptığı ziyaret gözlemlerinden yola çıkıyordu. Bu makalenin temel konusu, ekonomistler merkezi planlamaya karşı çıkarken, firmaların da planlanmış ekonomiye sahip oluşuydu. Sosyalist ekonominin tersine firmalar gönüllü tercihlerle işliyorlardı ve insanların bu seçimleri yapmasını pazarlama maliyetleri bugünkü terimle işlem maliyetleri belirliyordu. Bu maliyetler olmasa firmalar olmazdı. Ama en etkin üretim süreci firma örgüt-

lenmesinde gerçekleşmekteydi.

Yirmi üç yıl sonra yazdığı "The Problem of Social Cost" (Toplumsal Maliyet Sorunu) makalesi de hukuk ekonomisinin başlangıcını oluşturdu. A. **Pigou** görüşüne göre başkasına verilen zararı hükümet gücü engeller, alınan ceza veya vergiler olmasa bu zarar engellenemez. Coase bu ilişkinin kişisel olarak çözülmesiyle devlet hukuk ve vergi sistemi açısından çözülmesinde ekonomik olarak fark olmadığını, hükümet müdahalesinin ekonomistlerin sandığından daha zayıf olduğunu gösteriyordu.

Ekonomide etkinliğin sağlanabilmesi için önemli olan mülkiyet hakkının başlangıçta kime ait olduğu değil, serbest ticaretin işlemesi sonucu en değerli olduğu yerde kullanılır hale gelmesidir. Dışsallıklar sorununun çözülebilmesi için mülkiyete ait hakların kişilere ait olması gerekir. Bir kişinin hakkını kullanırken başkasına verebileceği zarar, onun sağladığı fayda verdiği zarardan büyük olduğunda etkinliği sağlıyor demektir. Fayda sağlayan veya zarar gören, birbirlerine sağlayacakları veya kurtulacakları fayda ve zarara göre bedel ödediklerinde mülkiyet hakkına rağmen, toplumsal etkinlik sağlanmış, sağlanacak toplumsal fayda artmış demektir.

Coase bu görüşleriyle kurumsal çerçeve ile yönetişim kurumlarına dayanan Yeni Kurumsal Ekonomi'nin (bkz. Kurumsal Ekonomi) iki önemli dalının da çıkış noktalarını ortaya koymuş oluyordu ve bu görüşleriyle 1991 yılında **Nobel Ekonomi Ödülü** aldı. [K. E.]

Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu Emek-sermaye çıktısı ile toplam üretim arasında birinci dereceden homojen bir ilişki kuran fonksiyon, faktörlerin yoğunluk derecesinin ile verili dönemde toplam değişken sermayenin değişmediği varsayımlarına dayanan doğrusal bir denklemdir. Denkleme göre bir faktöre marjinal verimliliğine göre ödeme yapılırsa toplam çıktı içinde ücretlerin payı kullanılan emeğin katsayısına eşit olur. Neoklasik iktisadın marjinal verime göre bölüşüm teorisinin istatistiki kanıtlarını araştıran C. E. Cobb ile P. H. Douglas, 1928'de yayınladıkları makale ile makro seviyede emek ve sermaye olarak iki faktörün kabul edilmesi durumunda emeğin fiilen elde ettiği gelir payı ile marjinal verim teorisine göre elde etmesi beklenen gelir payı arasında tam bir uyum olduğunu doğrulamışlardır. Cobb ve Douglas 1900'lerden itibaren ABD'nin milli gelirindeki emek ve sermaye paylarının sabit kaldığını göstermek için geliştirdikleri fonksiyonu Avustralya, Güney Afrika istatistikleriyle de sınamışlardır. Denklem, verim teorisini doğrulamayıp sadece faktörler ile çıktı arasındaki tarihsel değişim haddini ölçtüğü, ayrıca toprak, teknolojik değişim ve oransal fiyatların fonksiyona dahil olmamasıyla eleştirilmiştir. Bkz. üretim fonksiyonu. [K. E.]

Cobb-Web kuramı → örümcek ağı kuramı

Colbert → Kolbertizm

Comecon 'Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin kısaltılmış adıdır. Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya gibi dönemin sosyalist ülkeleri arasında ekonomik, teknik ve bilimsel işbirliği sağlamak amacıyla 1949 yılının Ocak ayında Moskova'da kurulmuştur. Bu ülkeler arasında işbirliğinin merkezi planlama çerçevesinde yapılması öngörülmüştür. Üye ülkelerin kalkınma planlarının koordinasyonuna ve ortak projelere dayanmaktadır. Üye ülkelerin ekonomilerinin entegrasyonu hedeflenmiştir. Doğu Almanya 1950'de, Moğolistan 1962'de, Küba 1972'de ve Vietnam 1978'de Comecon'a üye olmuşlardır. Arnavutluk 1950 Şubat'ında örgüte üye olmuş, 1961 yılında üyelikten ayrılmış, Yugoslavya 1964 yılında imzaladığı özel anlaşmalarla taraf olarak örgütün ticaret, finans ve diğer ayrıcalıklarından yararlanmıştır.

Comecon üyeleri ticari ilişkilerini esas olarak takas sistemi ile yürütmüşlerdir. **Avrupa Topluluğu**'nun gelişmesi 1960'lardan itibaren Comecon üyeleri arasında ekonomik ilişkilerin bütünleştirilmesi arzusunu doğurmuş ancak bu yönelim Romanya ve Macaristan'dan itirazlarla karşılaşmıştı. 1971'de ortak planlama geliştirilirken, para birimlerinin değeri ve Batı bloku ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde esneklik artırıldı. 1980'lerde Polonya ve Çekoslovakya da, Macaristan ve Romanya gibi Batı Avrupa ile ekonomik ilişkilerini yoğunlaştırdılar.

Comecon ülkeleri arasında özellikle sanayi alanında işbirliği programları geliştirilmişti. Belirli sanayi sektörlerinde üretimin çeşitli aşamaları üye ülkeleri arasında bölüşülmüştü. Ancak teknolojik gelişmişlik farkları nedeniyle, dış ticaretlerinin 1980'lerde % 80'ini birbirleriyle yürüten Comecon üyeleri arasında önemli fiyat farkları bulunuyor ve bu fiyatlar dünya piyasalarından etkileniyordu. Özellikle petrol krizi sırasında (bkz. OPEC, petrol) Comecon üyeleri dışına petrol ihracatını artırarak dövizlerini artırmak ve Batı Avrupa'dan daha fazla ithalat yapabilmek isteyen SSCB, üye ülkelerle yapmış olduğu uzun vadeli anlaşmalarla belirlenmiş miktar ve fiyat anlaşmalarını yeni fiyatlarla uyumlulaştırma isteği göstermişti. Comecon'un dünya pazarının kapitalist ve sosyalist olmak üzere ikiye bölünmüş olduğu tezi, üye ülkelerin Comecon dışı ekonomik ilişkilerini gittikçe daha fazla geliştirmeleriyle anlamsızlaşıyordu ve Comecon sistemi ekonomik bütünleşme yolunda ilerleyemeyerek devletler arası anlaşmalar olarak kalıyordu. Sanayi sektörlerinde işbirliğini sağlaması beklenen üretim aşamalarının paylaşılması, üye ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkları nedeniyle ortak yatırımların gerçekleştirilememesi ve ulusal önceliklerin her zaman birincil tutulması nedeniyle ortaklığa dönüşemiyordu.

1980'li yıllarda Batı bloku ile Doğu bloku arasında bilimsel-tek-

nolojik farklılık arttı. Bu dönemde üçüncü dünya ülkelerinin sosyalizm mücadelelerinin gerilemesi, ABD ile üçüncü dünyada etki alanları yarışına girmiş olan SSCB'nin dış politikasını da olumsuz etkilemiş, "barış içinde bir arada yaşama" pratiği ise Comecon çerçevesinde var olanın korunması anlamına gelmişti.

1987'de **Avrupa Topluluğu** ile resmi ilişkiler kurulmuş, 1990'da serbest ticaret uygulanması kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle 1991 yılında kapatılmıştır. Bkz. perestroyka. [B.D., K. E.]

Cournot Duopol Modeli Her iki firmanın da diğerinin üretim miktarının sabit kalacağını varsayarak kendi kârınıençoklamaya çalıştığı **duopol** modeli. Firmalar kâr maksimizasyonu için üretim miktarlarını karar değişkeni (bkz. optimizasyon) olarak alırlar. Model ikiden fazla firma için genellendiğinde, piyasada bulunan n adet firmanın her birinin toplam üretimin 1/(n+1)'ini gerçekleştirdiği ve toplam üretimin toplam talebin ancak n/(n+1)'ini karşılayabildiği görülür. [S. Ü.]

Çç

çalışma hakkı Anayasal "hak ve ödev" (49. madde) olarak düzenlenmiş bulunan çalışma hakkı, iş bulma yani **istihdam** hakkını, yaşa, cinsiyete ve güce uymayan işlerde çalıştırılmama hakkını, işe almada ırk, renk, cinsiyet, inanç, siyasal düşünce ayrımcılığı yapılmama hakkını (bkz. ayrımcılık ekonomisi), istediği alan ve işte çalışma hakkını (bkz. angarya) içerir. Bu hakların kullanılabilmesi istihdam olanaklarının yaratılması, eğitim hakkı, iş güvencesi ve koruyucu standartların sağlanması, çalışma yaşamında belirli bir gelir güvencesi sağlanması (bkz. asgari ücret), işçi sağlığı ve güvenliğinin sağlanması, işçilerin örgütlenme hakkının sağlanması (bkz. sendikacılık, toplu iş sözleşmesi), işsizliğe karşı korunma (bkz. işsizlik sigortası), işgücünün toplumsal risklere karşı korunmasını içeren **sosyal güvenlik** ve **refah devleti** anlayışlarının gelişmesi ve uygun mevzuatın hazırlanması demektir (bkz. iş hukuku).

Her ülkede bu hakları sınırlayan ve geliştiren yasalar mevcuttur. Çalışma hakkının içeriğinin oluşması Avrupa'da işçi sınıfının verdiği mücadele tarihinden doğar ve gerçekleşmesi toplumsal-ekonomik dolayısıyla siyasal gelişmelerle birlikte değişim gösteren devamlılık taşıyan bir süreçtir. İlk kez ABD'de ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi'nin kapsamına köle ve kadınları almaması gibi, bugün öncelikle Birleşmiş Milletler ve **Uluslararası Çalışma Örgütü**'nün etkinlikleri çerçevesinde oluşturulmaya çalışan uluslararası standartlara karşın, yurttaşlık hukukundan başlayarak ulus-devlet çerçevesinde kavranılan hukuk, yurttaş kavramının tarihsel birikimine bağlı olarak etnik ayrımcılıktan başlayan çalışma hakkı sınırlandırmalarıyla doludur. **Avrupa Birliği**'nin oluşturduğu örnek ve Avrupa'da sosyal refah devleti anlayışının bir yandan da 1980' lerden itibaren gerileme içine girmesi, çalışma hakkının ve mevzuatın gerçekleşmesinin ulusal ve uluslararası alanda bağlı olduğu dinamikleri kavramak açısından önemli bir göstergedir. Avrupa'da işsizliğin yapısal özelliğin olağan sonucu olarak kabul edilmeye başlanması, **esnek üretimin** yarattığı **esnek istihdam** uygulamalarının yaygınlaşması, çalışma hakkı kapsamındaki klasik kavramları sarsmaktadır (bkz. küreselleşme).

Toplumsal ücret ve **emek göçü** kavramlarının içeriğinin de gösterdiği gibi, çalışma hakkı dinamik bir toplumsal süreçtir, **kayıt dışı ekonomi**nin ölçeğiyle de doğrudan ilgilidir. Türkiye'de de bir yandan işsizlik sigortası, iş güvencesi, kadınların eşitliğinin sağlanması yolunda hukuki düzenlemeler

sürdürülürken, başta işsizliğin boyutu ve sendikacılığın gerilemesi ile sosyal devlet anlayışından vazgeçilmesi nedenleriyle, çalışma hakkı kapsamındaki birçok talebin gündeme getirilmesi zorlaşmaktadır. [K. E.]

çalışma mükellefiyeti Feodalizmde toprak sahibine karşı üründen verilen pay dışında bedeni yükümlülükleri (tarım dışı emekten bedava yararlanılmasını) ifade eden geleneksel **angarya**, kapitalizmde de devlet eliyle millet-kamu çıkarı adına çeşitli yükümlülüklerin düzenlenmesiyle devam etmiştir. Bu zorunluluk, bedeli ödenen veya ödenmeyen, paraya çevrilebilen veya çevrilemeyen, genel veya özel olarak çeşitli biçimler almıştır. İhtiyaca göre belirli bir sektörde, nüfusun belirli bir kısmını, belirli bir süre çalıştırma biçiminde düzenlendiği gibi, meşruiyetini de olağanüstü koşulların varlığı veya vazgeçilemez ihtiyaçların başka türlü karşılanamaması düşüncesinden almıştır. Zonguldak bölgesinde kömür madenlerinde çalışma mükellefiyeti, Birinci Dünya Savaşı sırasında tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğü (A. Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye), Belgeler 1914-1922*, AÜ SBF Y., Ankara: 1983), İkinci Dünya Savaşı'nda **Milli Korunma Kanunu** ile yapılan düzenlemeler, çalışma mükellefiyetinin Türkiye örnekleridir.

Osmanlı modernleşmesinde ilk defa 1856 yılında yayınlanan "Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Turuk-u Maâbirin Suret-i İmal ve İdaresi'ne Talimat-ı Umumiye" ile yol geçecek olan kasabalarda yaşayanlara yol yapımında çalışma yükümlülüğü getirildi. Amele-i mükellefiye adıyla yaygınlaştırılan bu uygulama kimi değişikliklerle, 1950'li yıllara kadar sürdü. 15 ile 60 yaş arası .... her erkek ... yol vergisi vermek ya da yol yapımında ... gün çalışmak zorundaydı. Amele-i mükellefiye sadece yol yapımı için getirilmiş bir uygulamaydı.

Cumhuriyet Dönemi'nde genel bir uygulama olarak getirilen çalışma mükellefiyeti 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu ile geldi. Bu kanun, 1936 yılında çıkarılan ve kamu iş yerlerinin bir kısmıyla istisnai örnekler dışındaki özel iş yerlerinde zaten uygulanmamakta olan İş Kanunu'yla işçiler lehine getirilen birçok hükmü ortadan kaldırmak için bir zemin oluşturmuştur. Milli Korunma Kanunu'nun dokuzuncu maddesi, gerekli görülen durumlarda özel müesseseler için ücretli iş mükellefiyeti uygulamasına da cevaz vermekteydi. Bu uygulamadan kaçanlar için de zabıta tedbirleri öngörülmüştü. On dokuzuncu madde ise, İcra Vekilleri Heyeti'ne gerekli durumlarda gece ve gündüz vardiyaları için günlük iş saatlerini üç saate kadar artırma yetkisi veriyordu. Ayrıca bu kanunla, "kadınların ve 12 yaşından yukarı kız ve erkek çocukların sanayi işlerinde ve 16 yaşından yukarı erkek çocukların maden işlerinde çalışmaları hakkında kanunlarda mevcut kısıtlayıcı

hükümler"le "hafta tatili ile ulusal bayram ve genel tatiller"in hükümet kararıyla uygulanmayabileceği de hüküm altına alınmıştı. Milli Korunma Kanunu ile getirilen uygulamalardan biri de Nafıa Birlikleri kurulması idi. Bu uygulamada ne kadar kişinin Nafıa Birlikleri'nde yer aldığını bilinmemekle birlikte 1 Ağustos 1944 tarihine kadar bu birlikler tarafından yapılan yolların değerinin 665 bin lira düzeyine ulaştığı bilinmektedir. Bayındırlık işleri için çalışma mükellefiyeti uygulanmış bu uygulamada tarım sektörü ile İstanbul uygulama dışında bırakılmış, "esas işi ziraat olmayan, yol, köprü, meydan, iskele işlerine çalışanlara, İstanbul belediye hudutları içinde oturanlar hariç tutulmak üzere işsizlere, zirai işleri ayrılmalarına mani olmayan kimselere" yılda beş ay süreyle ücretli çalışma zorunluluğu getirilmişti. [S. Ü.]

çalışma süresi Marksist ekonomide çalışma süresi, işçinin kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını yani **yeniden üretimini** karşıladığı **zorunlu emek**/gerekli emek ile işveren için çalıştığı artı emekten oluşur ve **artı değeri** üreten artı emek süresi **sermayenin organik bileşimine** bağlı olarak **sömürü** oranını oluşturur (bkz. emek değer teorisi).

Kapitalizmin tarihi, endüstrileşme ile birlikte çok uzun çalışma sürelerinden bugüne **işgünü, mesai** ve **boş zaman** kavramlarının gelişimini ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl boyunca işçi hareketi örgütlenme ve çalışma süresi mücadelesi vermiştir. **1 Mayıs**'ı simgeleştiren, 1 Mayıs 1886'da sekiz saatlik iş günü talebi nedeniyle yapılan gösterilerde üstlerine ateş açılan, idam cezasına çarptırılan işçilerdir. 1919 yılında **Uluslararası Çalışma Örgütü** (ILO) çerçevesinde sekiz saatlik iş günü genel kabul görmüş ve gelişmiş ülkelerde norm haline gelerek fazla mesai uygulaması ortaya çıkmıştır.

Esnek üretime bağlı olarak **esnek istihdamın** yaygınlaşması gelişmiş ülkelerde **sosyal güvenlik** kapsamına giren konulardaki pazarlıklarla birlikte çalışma süresinin de gündeme girmesine yol açmıştır. Çalışma mekan ve zamanıyla birlikte talep edilen emeğin niteliğini de değiştiren esnek istihdam uygulaması, birçok işletmede işsizlik yerine çalışma sürelerinin kısaltılması yoluna gidilmesi sonucunu vermekte, iş haftasının beş güne veya işgününün beş saate indirilmesi yaygınlaşmaktadır (bkz. Post-Fordizm, çalışma hakkı, iş hukuku). [K. E.]

çapraz esneklik Farklılaştırılmış mallar satan firmaların satış eğrileri arasında karşılıklı bağımlılık olduğu gibi, rakip veya aynı üretim faktörlerini kullanan firmaların maliyet eğrileri arasında da bağımlılık vardır. Bu bağımlılığın derecesi çapraz **esneklikle** açıklanır. Bir malın çapraz talep esnekliği, bir başka malın fiyatındaki değişme oranıyla birinci maldan talep edilen miktardaki değişme oranı arasındaki ilişkidir. Ro-

bert Triffin (bkz. Triffin Planı) tarafından geliştirilen çapraz esneklik kavramı, saf rekabetten saf monopole kadar olan ilişkileri gösterir. Katsayı değeri sıfıra yaklaşıyorsa a firması b firmasının fiyat değişmelerinden etkilenmiyordur, bu bağımsızlık bütün firmalar açısından söz konusu ise saf monopol vardır, katsayı sonsuza yaklaşıyorsa bir malın fiyatındaki düşüş ötekinin satışını sıfıra düşürüyorsa, tüketici açısından iki mal aynıdır. Bu durum firma sayısından bağımsız olarak homojen rekabet diye adlandırılır. Saf monopolle homojen rekabet arasında gerçekleşen diğer ilişkilere de heterojen rekabet denir. Heterojen rekabette fiyattaki değişme diğerinin satış hacmini etkilemekle kalıyorsa mal farklılaştırılsa da fiyata bağlı olarak talep miktarı değişmiyordur. Her firma diğerleriyle rekabet halindedir, rekabet derecesi değişmektedir. Çapraz esnekliğin varlığı **ikame malları**, yokluğu **tamamlayıcı mal**lar arasında görülür. [K. E.]

çapraz kur İki yabancı para arasındaki kurun üçüncü bir para üzerinden hesaplanmasıdır. Genellikle iki ulusal paranın birbiri arasındaki değişim oranı ABD doları karşısındaki değerlerine göre hesaplanmaktadır. [B. D.]

çapraz sübvansiyon Bir mal ve hizmetin, başka mal veya hizmetlerden sağlanan kârlarla karşılanarak, zararına sunulmasıdır. Yüksek gelir gruplarına pahalı satışlardan elde edilen gelirle düşük gelir gruplarına daha düşük fiyat sağlanması, kâr oranı yüksek işletmelerin geliri ile kâr edemeyen işletmelere finansman sağlamak şeklinde de uygulanabilir. Genellikle kamu kurumları ve kâr amaçlı olmayan kuruluşlar tarafından geniş kesimlere hizmet vermek için uygulanan bir yöntemdir. Düşük gelir gruplarına hizmet götürerek yoksullukla mücadeleye katkı sağlamayı hedeflemektedir. Söz konusu mal ve hizmetlerin ortak maliyetlere sahip olduğu ya da bunlara olan talebin tamamlayıcı nitelikte bulunduğu hallerde çapraz sübvansiyon tutarını belirlemek çok zordur. Bazı ekonomistler şeffaflığın olmadığı durumlarda yapılan çapraz sübvansiyonun, hangi mal ve hizmetlere sübvansiyon sağlanacağına ilişkin etkin olmayan kararlara yol açabileceğini öne sürmekte ve sübvansiyonun gerekli olduğu hallerde bile çapraz sübvansiyonun eşitliğe aykırı uygulamalara neden olabileceğini iddia etmektedir. Neoliberal iktisatçılar tarafından da piyasa mekanizmasını bozucu müdahale olarak nitelendirilmekte ve eleştirilmektedir. [B. B.]

çarpan (çoğaltan) etkisi Çarpan etkisi, harcamalardaki bir değişimin toplam talepte bu değişiklikle orantılı olmayan bir değişiklik yaratması halidir. Ekonomideki tüketim harcamaları ile yatırım harcamalarının kendilerinin birkaç kat oranında gelir ve istihdam hacmi yaratması çarpan ya da çoğaltan etkisi olarak

adlandırılmaktadır. Bu kavram özellikle **Keynesyen ekonomi**de geçerlidir. Diğer bazı ekonomik düşünce okullarında çarpan etkisinin önemi, özellikle uzun vadede reddedilmekte veya küçümsenmektedir. Çarpan etkisinin temel varsayımı, ekonominin öncelikle, konjonktürel olarak işsiz olan iş gücü gibi, kapasitenin altında çalışan sanayi gibi kullanılmayan kaynakları devreye sokarak canlanacağıdır. Bu şekilde talebi arttırarak üretimi arturmak da mümkün olacaktır. Eğer ekonomi tam istihdam düzeyindeyse ve yapısal ya da geçici işsizlik gibi arz yönlü bir işsizlik söz konusuysa talebi canlandırmaya yönelik herhangi bir tedbir sadece enflasyona yol açacaktır. Çeşitli iktisadi doktrinler, kaynakların verimlilik ve tam istihdam dışı kullanım olasılığını da mümkün gören Keynesçi iktisat kuramını reddettikleri için, çarpan kavramını yanlış bulmaktadırlar.

Örnek olarak hükümetin karayolları harcamalarını herhangi bir vergi artışına gitmeksizin 100 milyon YTL arturdığını düşünelim. Bu para müteahhitlere gidecek, onlar da bu parayı daha fazla işçi çalıştırmak için ücret olarak dağıtacaklardır. Bu parayı ücret olarak alanlar paranın bir bölümünü tasarruf edecek, bir bölümünü tüketime yönelik harcayacaklardır. Bu harcamalar da yeni iş, ücret ve kâra dönüşecek, dolayısıyla bu şekilde oluşan gelir ve harcama zinciri tüm ekonomiye yayılacaktır.

Çarpan etkisi, artan gelirler dolayısıyla tüketim harcamalarında meydana gelen uyarılmış artışlar ve bu artışların geri beslemesiyle yükselen ticari kazançlar, artan işler ve gelirler nedeniyle oluşmaktadır.
[B. B.]

Çartizm İngiltere'de 19. yüzyıl ortalarında seçim ve parlamento reformları yapılmasını amaçlayan işçi sınıfı hareketi.

Sanayileşmenin yarattığı genel yurtsuzluk ve yoksulluğa karşın, kurulan fabrikalarda yeteneğe dayalı emek istihdamı gelişmekte ve genel olarak sanayi işçilerinin ücretleri yükselişe geçmekteydi. 1832' de seçim sistemi düzenlenerek burjuvaziye tanınan haklar genişletilirken, 1834'te Yoksullara Yardım Yasası kapsamı daraltılacak biçimde değiştirilmişti. 1834'te Robert **Owen**'in Büyük Ulusal Sendikalar Birliği'nin eylemleri korkuya kapılan hükümetçe bastırılmış ve sendika hareketi dağılmıştı. Bu ortamda başlayan 1837-38 ekonomik bunalımı, işçilerin ve orta sınıfın ekonomik hakları ve bunları elde etme yolu olarak seçim sistemine ve parlamentoya katılma amaçları için mücadele azimlerini kuvvetlendirdi. Owen'in görüşlerini benimsemiş ve İngiliz Kooperatifçilik Bilgisinin Geliştirilmesi Birliği'ne 1829'da fahri sekreter seçilerek burada yetişmiş olan mobilyacı William Lovett (1800-1877), 1836'da Londra İşçiler Birliği'ni kurmuştu, bu örgütlenme içinde 1838'de *People's Chart* 'ı ('Halkın Bildirgesi') hazırladı ve aslında 1768'den beri ayrı ayrı dile

getirilmiş olan altı istek, genel program olarak kamuoyuna sunuldu. Bu istekler, bütün yetişkin erkeklere oy hakkı verilmesi, seçim çevrelerinin eşit düzenlenmesi, gizli oy, parlamentonun her yıl yenilenmesi, parlamenterlere ödenek bağlanması, seçilme hakkının mülk sahipleriyle kısıtlı olmasının kaldırılmasını içeriyordu. Herkesin uygun yiyecek, kıyafet ve konut sahibi olmasına yönelik ekonomik taleplerin ilk adımı olarak benimsenen oy hakkının alınması ve parlamentoya girilmesi çağrısı büyük yankı buldu. 'Chart'ın propagandası ve isteklerin gerçekleştirilmesi için eylem çağrısı sanayi işçileri tarafından örgütlenmişse de, farklı nitelikteki taşra işçileri, orta sınıflar ve köylüler toplantılar düzenlemeye başladılar. Adını 'Chart' yani 'bildirge'den alarak Çartist denilen bu toplumsal hareketlenme, silahlı ayaklanma propagandasına kadar vardı. 1832'de milletvekili seçilmişken 1835'de disiplinsizlik suçuyla milletvekilliğinden uzaklaştırılan avukat Feargus Edward O'Connor (1796-1855) Çartist harekete katıldı ve 1837'de kurduğu *Northern Star* gazetesi büyük tiraja ulaştı. İngiltere'yi dolaşan O'Connor, radikal eylemleri savunması nedeniyle daha ılımlı olan Lovett'le anlaşamıyordu.

Şubat 1839'da Londra'da yapılan toplantıyla, hazırlanan bir milyondan fazla imzalı dilekçenin Parlamento'ya verilmesi kararlaştırıldı ve **genel grev** kararı tartışılarak, dilekçenin reddi durumuna karşı Palamento uyarıldı. Dilekçenin reddi karşısında eylem kararı alamayan Çartistler Birmingham'da toplandılar ancak çıkan kargaşa sonucu Lovett ve O'Connor tutuklandı ve birer yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Çartist kurultay eylemleri yürütecek gücü olmadığını görmüş ve gizli örgütlenme ve milis kurma kararı almıştı. Newport'ta planlanan ayaklanmaya, örgüt başarısızlıkları nedeniyle yalnız üç bin kişi katıldı; saldırı bastırıldı, ölü ve yaralılar dışında önderler Avustralya'ya sürgün edildi veya hapis cezasına çarptırıldılar. Tek önder olarak kalan O'Connor bazı sendikalardan destek gören illegal Bildirge İçin Milli Dernek'i kurdu. 1842'de üç milyonu aşkın imzalı ikinci dilekçe Parlamento'ya verildi ve hemen reddedildi. Lancashire, Cheshire, Potteires ve sanayi bölgelerinde grevler başladı fakat gittikçe yaygınlaşan grevlere başarısızlıktan kokan O' Connor karşı çıktı ve grevleri Anti-Tahıl Birliği'nin oyunu olarak niteledi; saflar dağıldı ve Çartist hareket fiyaskoyla karşı karşıya kaldı (bkz. Manchester Okulu).

Orta sınıf önderler ve çeşitli bölgeler arasındaki ekonomik koşulların farklılaşması kadar, sanayi işçileri açısından 1840'tan itibaren yaşanan ekonomik canlanma da Çartist hareketin kitle desteğini yitirmesinde etkili olmuştu. O'Connor sanayi işçilerini tarımsal işletmelere yerleştirme projesi geliştirerek şirket ve O'Connorville yerleşimini kurdu. 1847'de Nottingham milletvekili seçildi.

1848'de tarım üretiminde yaşanan düşüş ve Avrupa devrimleri Çartistleri tekrar harekete geçirdi. Şirketi iflas eden O'Connor tekrar toplanan kurultayın önderliğini üstlendi ve altı milyon imzalı olduğunu açıkladığı dilekçeyi sunmak üzere Parlamento'da bitecek bir yürüyüş planlandı. Dilekçenin iki milyon imzalı olduğu açıklanırken, Londra'da alınan geniş askeri önlemler sonucu yürüyüş iptal edildi.

Çartist hareket bir daha eski gücünü bulamasa da özellikle taşrada zihniyet ve tavır olarak yaşadı. 1854'te alınan ayaklanma kararında yeni önder, Hannover kralı olan bir İngiliz subayın oğlu ve *The Wolrd Spirit* romanının yazarı Ernest Charles Jones'du (1819-1869). 1845'ten beri hareket içinde olan, 1847'de *Northern Star* ve *The Labourer* gazetelerinde yazarlık yapan Jones, 1848' de iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Jones 1852'de *The People's Paper* gazetesini kurmuş ve Marksist olmuştu. Ancak 1854 ayaklanma kararının alınmasında polisin de parmağı olduğu açığa çıktı ve eylem başarılamadı. Son Çartist eylem, 1852'de delirdiği açıklanan O'Connor'un 1855'teki cenazesine 50.000 kişinin katılması oldu.

Çartist eylemlilik çalışma koşullarında yapılan reformlar ve İngiltere'de işçi hareketinin sendikacılık ve kooperatifçilik yönünde gelişmesiyle sönümlendi. Seçimin bir yıl süreli olması dışında, 1858'den başlayarak 1918'e kadar süren zaman içinde (1858'de mülk sahibi olma koşulu kaldırıldı, 1867'de genel anlamıyla işçilere, 1884'te köylülere oy hakkı sağlandı, 1872'de gizli oy, 1911'de milletvekili maaşı, 1918'de kadınlara seçilme hakkı tanındı) Çartist istekler kabul edildi. Çartizm, Avrupa'da 1848'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede işçi hareketinin sosyalist taleplerden sosyal demokrat taleplere geçişinin ve sınıflar arasında sosyal haklarla siyasal haklar dengesinin benimsenmesinin ilk eylemcisi oldu (Bkz. Fabianizm). [K. E.]

çek Bir bankada mevcut alacak hakkına dayanarak düzenlenen ödeme emridir. Üzerine keşideci (çeki düzenleyen kişi) tarafından yazılı **para** miktarının muhatap (ödeme yapılacak kişi) tarafından tahsilini sağlayan çek, kıymetli evrak hukukuna tabidir, kağıt ve madeni para kadar likittir. Nakit yerine çek kullanımının yaygınlaşması kaydi paranın yaratılmasını sağlar ve paranın **tedavül hızını** artırır. Bankalar çek hesabı açarak çek defteri verirler; çek hesabı para arzı oluşturur. Türkiye'de belirli şekil şartlarına tabi olan çek kullanımı Ticaret Kanunu ile düzenlenmiştir ve her zaman banka üzerinden çekilebilir. Türk hukukunda çek kambiyo senedi olarak kabul edilir ve poliçe ve bono gibi kredi işlevi taşımaz.

Çek görüldüğünde ödenir, vade veya faiz ile ilgili bir kayıt konulmuşsa yazılmamış sayılır. Çeklerin ibraz süresi, yazıldığı yerde ödenecekse on gün, farklı bir ülkede bir ay, farklı bir kıtada üç aydır. Çek, ada, emre ya da hamile yazılabilir,

ciro edilebilir; bankalar hamili bulundukları çekleri takas ederler.

Karşılıksız çeklerin yaygınlaşması ve piyasada olumsuz etki yaratması sonucu, Ticaret Kanunu ve Ceza Kanunu'nda özel hükümler bulunmadığından bu tür eylemlerin ancak Ceza Kanunu'nun dolandırıcılıkla ilgili maddesine göre cezalandırılabilmesi yetersiz kalmış ve 19 Mart 1985 tarihli Çekle Ödemelerin Düzenlenmesi ve Çek Hamillerinin Korunması Hakkında Kanun çıkartılmıştır. Kanun, bankaların çek karnesi verdikleri müşterilerini Merkez Bankası'na bildirme zorunluluğu getirmiştir. Banka, karşılığı bulunmayan veya yetersiz olan çekleri Merkez Bankası'na iletir ve durum diğer bankalara duyurulur. Duyuru tarihinden itibaren bir yıl süreyle hesap sahibine çek karnesi verilmez ve karşılıksız çek vermek hapis cezasını gerektiren suçtur. Karşılıksız çeklerin toplumsal bir sorun haline gelmesi nedeniyle, 4814 sayılı 16 Şubat 2003 tarihli kanunla hapis cezası kaldırılmış, 5033 Sayılı 25 Aralık 2003 tarihli Kanunla ticari faaliyette bulunan ve bulunmayan gerçek kişilerin ve kredi müşterilerinin karşılıksız çıkan çeklerle ilgili olarak, söz konusu borçların bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce veya bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay içinde ödenmesi veya bankaca yeniden yapılandırılması halinde borcun tamamının ödenmesini müteakiben Merkez Bankasında tutulan kayıtların silinmesi sağlanmıştır. [K. E.]

çekirdek enflasyon Tüketici ve toptan eşya fiyat endeksleri gibi genel kullanıma açık mal ve hizmet sepetlerinden oluşan **enflasyon** endekslerinin temel enflasyonist eğilimleri tam olarak yansıtmadığı düşünülerek geliştirilen, farklı bir enflasyon tanımıdır. Bu amaçla dışsal etkilere açık ve geçici nitelik taşıyabilen değişkenler hesaplamalara dahil edilmemektedir. Amaç, fiyatlar genel düzeyindeki değişimi sürekli kılan unsurları saptamaktır. Bu doğrultuda çeşitli ülkelerde farklı alternatif endeksler geliştirilmiştir. Genel olarak fiyat endekslerinde ağırlığı yüksek olan ve mevsimlik hareketlerden az etkilenen değişkenler kullanılmaktadır.

Türkiye'de çekirdek enflasyon olarak 'özel imalat sanayii fiyat endeksi' kullanılmaktadır. Bu endeksteki değişmeler gelecek dönemin enflasyonunu belirleyen gösterge olarak yorumlanmaktadır. [B. D.]

çevre maliyetleri Ekonomik faaliyetlerin büyük bölümü doğal çevre üzerinde tahribata yol açmaktadır. Bu durum sanıldığı gibi günümüze özgü değildir. Otlak açmak için ormanların yakılmasıyla başlayan bir süreç söz konusudur. Ancak sanayileşme ile birlikte yaşanan tahribat, doğanın kendini yenileyebilme gücünün üzerine çıkmış ve telafi edilemeyen kayıplar gündeme gelmeye başlamıştır. Dünya ekonomisinin gelecek dönemlerde kullanabileceği kaynaklar tüketilmektedir. Bu kaynakların maliyeti fayda-maliyet analizlerine, muhasebe tablolarına, **milli gelir** hesaplarına girmemektedir.

Çevreciler bu durumu bir benzetmeyle açıklamaktadır: "Sanki ortada dev bir sınai şirket vardır ve bu dev şirket elindeki fabrikalardan birkaçını her yıl sessiz sedasız satmaktadır. Ne var ki elinde, bu satışları hiç göstermeyecek ölçüde yetersiz bir muhasebe sistemi bulunmaktadır. Sonuçta bu şirketin nakit girişi güçlenecek, kârları yükselecektir. Ancak bütün fabrikalar elden çıkarıldığında hisse senedi sahiplerinin elinde hiçbir değer kalmayacaktır."

Gerek milli gelir hesapları, gerekse toplumsal gelişme endeksleri çevre ve doğal kaynak kaybından doğan maliyetleri içermemeleri nedeniyle eleştirilmektedir. Örneğin, orman ürünleri sanayiinde görülen büyüme GSMH'yı olumlu yönde etkilerken, orman kaybının yol açtığı erozyon, hava kalitesinde bozulma, biyolojik çeşitliliğin azalması ve orman varlığı kaybı gibi maliyetler yer almamaktadır. Ya da çevre kirliliği nedeniyle toplum sağlığının bozulması sonucu sağlık harcamalarının artırılması hem milli gelir hesaplarını, hem de toplumsal göstergeleri olumlu etkilemektedir. Bu durumu dikkate alarak, milli gelir hesaplarına çevre boyutunun **akım değişken** olarak dahil edilmesi için çeşitli arayışlara girilmiştir. Henüz tam olarak olgunlaşmamış olan bu çalışmalar bazı ülkelerde GSMH hesaplarına bağımlı yan hesaplamalar olarak sürdürülmektedir. Bu hesaplamalara 'yeşil milli gelir muhasebesi' de denmektedir.

Çevre koruma maliyetlerinin karşılanması için emisyon, ürün ve ambalaj vergileri, kirlilik kota ve tavanlarını belirleyen ruhsatlar, yeniden değerlendirmeyi özendiren depozito-geri getirme sistemleri yürürlüğe konmaktadır. Burada ilke çevre maliyetlerinin üretilen malların fiyatlarına yansıtılması olmakla birlikte, uygulamada çevreyi korumaya yönelik harcamaların finansmanını sağlamak olmaktadır. Kirlilikle ilgili vergilere genellikle yeşil vergiler denmektedir. Bunlar 'kirleten öder' ve/veya 'kullanan öder' ilkeleri çerçevesinde üretici veya tüketiciden alınmaktadır. Ancak bu vergilerin kirletme hakkı gibi yorumlanarak, çevreye meta gözüyle bakan bir anlayışı yansıtması tehlikesi sürmektedir. Bu konuda önemli bir örnek emisyon ruhsatlarıdır. Emisyon ruhsatları işletmelerin çevreyi kirletme düzeyine sınırlama getirilmesi amacıyla uygulamaya konulmuştur. Ancak emisyon ruhsatlarının işletmeler arasında ticaretine izin verilmesiyle; kendisine verilen emisyon ruhsatının altında kirlilik yaratan işletmeler, aradaki farkı diğer işletmelere satma olanağı kazanmıştır. Çevreyi daha az kirleten işletme, kirletme hakkını devredebilmektedir. Çevre maliyetleri yeni bir ticaret konusu olmuştur.

Çevrecilik ve yeşil hareketin itibar kazandığı dönemde Türkiye'de de çevre kanunu ile birlikte 1983'te, bütçe dışı fonların kaldırıldığı 2001 yılına kadar bazı vergi ve harçlar tahsis edilmekle birlikte fazla etkin olamayan Çevre Kirlili-

ğini Önleme Fonu kurulmuştu. 1989 yılında Dünya Bankası ile IMF toplantısında da Küresel Çevre Fonu (*Global Environment Facility* - GEF) örgütü kurulmuştur ve Birleşmiş Milletler kurumlarından öne geçerek, sanayileşmiş ülkelerin çevre sorunları veya Dünya Bankası'nın çevre için sakıncalı görülen projelerinde tedbirler alınmasında etkinlik göstermektedir.

Bibl.: BROWN, L. (der) (1991), *Dünyanın Durumu*, Worldwatch Enstitüsü Raporu, İstanbul. [B. D.]

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yatırım projelerinin çevre üzerindeki önemli etkilerinin belirlenmesi amacıyla, projenin tasarımı sırasında yürütülen değerlendirme sürecidir. Projenin çevrede yaratabileceği geçici veya sürekli olumsuz etkileri ve bunlara getirilecek alternatif çözümleri kapsar. Projenin tasarımı aşamasında, daha sonra ortaya çıkabilecek sorunların göz önüne alınmasını sağlar. Proje kararının yalnızca ekonomik değerlendirmelerle değil, daha bütüncül bir yaklaşımla verilmesini amaçlar. Bu bakımdan, projenin çevreye etkileri ile birlikte alternatiflerinin de maliyetlerini dikkate alarak karar verme sürecine yardımcı olur. Çevresel etki değerlendirmesi, projeden etkilenen tarafların bir araya gelmesini ve tartışmasını sağladığı ölçüde demokratik bir nitelik taşımaktadır. Değerlendirmenin sonucunda hazırlanan ÇED Raporu proje teklifi ile birlikte sunulur ve kamuoyuna açıktır. Çevresel etki değerlendirmesi ilk kez 1969 yılında ABD'de yapılmıştır. 1993 yılından bu yana Türkiye'de de uygulanmaktadır. [B. D.]

çıktı Belirli bir dönemde, belirli miktarda üretim faktörü (girdi) kullanarak elde edilen ürün miktarıdır. [B. D.]

çıraklık Geleneksel usta eğitim yönteminin ilk basamağıdır. Geleneksel olarak meslek içi eğitim anlamında olan çıraklık ve bir üst basamağı olan kalfalık, **zanaatkârlık** üretiminin sürdürülmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılmasının yoludur. Üretim sürecinin tamamının bir usta yönetiminde gerçekleştirildiği zanaatkârlıkta çırak, zanaatı öğrenmek üzere işe başlamıştır ve vasıfsız işçi olarak başladığı işte, aldığı eğitimle zaman içinde usta olmayı hedeflemektedir. **Lonca** sistemi içinde ritüelleştirilmiş ve gelenekselleşmiş kurallarla meslek içindeki karşılıklı yükümlülükler ve haklar belirlenir, ancak yürütülmekte olan işin incelik gerektiren ve zanaatın çoğunlukla 'sırr'ını oluşturan bölümleri dışındaki aşamalarının gittikçe daha fazlasını yüklenen çıraklar, kalfa olana kadar emeklerinin karşılığında ödeme talep etmezler ve emekleri eğitimlerinin parçası ve karşılığı sayılır. Lonca sisteminin ve sermaye gücünün sınırlamaları sonucu gerçekte çırakların çoğu kendi iş yerlerini açamazlar ve gedik sahibi olamazlar.

Lonca sistemi açısından Avrupa ile benzerlik gösteren çıraklık

sistemi, Avrupa'da eğitim kurumlarının açılmasıyla farklılaşmıştır. Üniversite eğitimi de, master ve doktora sistemleriyle çıraklık sisteminin yansımalarını taşır. Ülkemizde ise, ya meslekle ilgili okulların açılmaması veya açılan okulların geleneksel mesleklerle kavramsal, yöntemsel olarak dolayısıyla kültürel ve toplumsal bakımlardan çakışmaması nedeniyle, geleneksel meslekler ve çıraklık birçok meslek dalında okullardan yetişenler dışında varlığını sürdürmüştür. Örneğin saraçlık veya bakırcılık hiç bir zaman okullaşmamışken, kırıkçıkıkçılık, dişçilik görevini de yüklenen yönüyle nalbantlık, yapı ustalığı, formel eğitim almış doktorlar, dişçiler ve mimarlar yanında, yasa dışı konuma düşmüş olmasına rağmen, halkın talebinin de devam etmesiyle varlığını sürdürmüştür. Özellikle tekonolojinin girişiyle geleneksel zanaatkârlık geriler ve yok olurken, küçük işletmeler haline gelen imalat sektöründe çıraklık adı altında çocuk işçi çalıştırılması ve sömürüsü sürmektedir. Okullaşma oranının düşüklüğü, işsizliğin yaygınlığı, sermaye birikiminin ve teknoloji kullanım oranlarının düşüklüğü ve enformel sektörün de büyümesi sonucu, yasalara rağmen, ucuz **çocuk emeği** kullanımı azgelişmiş ülkelerde ve ülkemizde yaygındır.

Almanya'da çıraklık 19. yüzyıldan beri formel eğitim sistemiyle birlikte yürümekte, haftanın belirli günleri resmi okula giden çıraklar belirli günlerde işyerlerinde çalışmaktadırlar. 356 iş tanımı yapılmış olan çıraklık eğitimini bitirmiş gençlerin yirmi iki yaş altındaki nüfusa oranı % 51'dir.

İngiltere'de çıraklık 1986 yılından beri düzeltilen yasalara rağmen yaygınlaştırılamamış ve işyerleri ve gençlerin çoğu yasal çıraklık sistemi konusunda bilgilendirilemediği gibi, resmen çıraklığa başlayanların da büyük bölümünün eğitimlerini tamamlamadığı görülmüştür. 160 küsur iş tanımı yapılmış olan çıraklık eğitimini bitirenlerin oranı yirmi iki yaş altındaki nüfusun % 7'sini oluşturmaktadır.

Fransa'da ilk çıraklık yasası 1851'de çıkarılmıştır ve çırakların alması gereken teorik ve genel derslerin oranı süreç içinde sürekli arttırılmıştır. 1971'de çıraklık profesyonel eğitimin parçası yapılmış ve 1986'da çıraklığa başlama yaşı 25'e çıkarılmıştır. Gençlerin % 80'i çıraklığı tamamladıktan sonra işe girmektedir. 2005'te çıkartılan yasayla, çırak oranının arttırılması ve teorik eğitimin yoğunlaştırılması hedeflenmektedir.

Türkiye'de 5 Temmuz 1986'da kabul edilen 3308 sayılı Meslek Eğitimi Kanunu'nda ve ilgili kanunlarda 1992, 1997, 2001 ve 20 ve 29 Temmuz'da yapılan değişikliklerle, çırak, kalfa ve ustaların eğitimi ile okullarda ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitime ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Genel hükümlere göre, ilköğretimi bitirmiş olanlar, bir mesleğe hazırlık amacı ile, 14 yaşını doldurmuş olmak ve 19 yaşından gün almamış olmak

koşuluyla çırak olabilirler. Aday çıraklık süresinden sonra çıraklık sözleşmesi yapılır ve çırağa asgari ücretin % 30'undan az ücret verilemez. Aday çırak ve çıraklar, mesleğin özelliğine göre haftada 8 saatten az olmamak üzere, genel ve mesleki eğitim görürler. Bu eğitime katılmaları için aday çırak ve çırak öğrencilere ücretli izin verilir. Aday çırak ve çıraklar, pratik eğitimlerini işyerlerinde, işyerindeki eksik kalan pratik eğitimleri ile teorik eğitimlerini mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında veya bakanlıkça uygun görülen işyerlerinin eğitim birimlerinde yapar. Kanunla Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kurulu kurulmuştur.

Türkiye'de 2005 yılı itibariyle, okula gitmemiş 6-14 yaş arasında 511.000 çocuğun işçi olarak çalışmakta olduğu saptanmıştır. [K. E.]

çit çevirme hareketi 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar İngiltere'de ekilebilir komünal toprakların çitle çevrilerek özel mülk haline getirilmesi.

Yünlü manifaktürün hızla gelişmesi ekilebilir toprakların yünü alınacak koyunlar için otlak haline getirilmesi ihtiyacını doğurmuştu. Otlaklar zorla, köylülerin ev ve tarlaları yakılarak tarlalar mera haline sokularak sağlandı. Köylü nüfusun seyrekleşmesi ve devletin vergi gelirinin düşmesi daha 1533'te devleti önlem almaya itti ve hükümet çitleme hareketini durdurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı.

Reformasyon ve kilise mallarının yağmalanması sürecinde büyük mülklerin saray çevresine dağıtılması ve spekülatörlere ve büyük çiftçilere yok pahasına satılması çit çevirme hareketini destekledi. Britanya kırsalında köylü nüfusun yaşadığı yerlerin koyunlarla doluşu, sabanların terk edilişi, her besili koyunun birçok çelimsiz köylü yaratışı dönemin birçok yazarı tarafından ifade edildi. 1536'dan başlayarak yoksul düşen insanlarla ilgili yardım yasaları çıkartıldı ve bunlar 1601'de çıkartılan Yoksulluk Yasası'yla başlayarak ulusal bir sisteme dönüştürüldü. Köylü isyanları patlak verdi ve 1648 Devrimi yaşandı. Gelişen kapitalizm ve yükselen burjuvazinin ve de şehirlere akın etmek zorunda kalan köylülerin proleterleşmesinin toplumsal ve ekonomik tabanını oluşturan çit çevirme hareketi 1770'lerden sonra parlamentonun çıkardığı yasaların (*enclosure acts*) desteğiyle hızlanarak devam etti ve 19. yüzyılın ortalarına kadar Britanya coğrafyasının her yerine uzandı.

Çit çevirme hareketi kapitalizmin köylülüğü tasfiyesi ve Marx tarafından feodal ilişkileri çözerek kapitalizme geçiş sürecini başlatan **ilkel sermaye birikimi**nin örneği olarak kabul edildi. Bu örnek kapitalizmle **köylülük** ilişkisinin evrensel modeli olarak, **Kautsky**'nin konu üstüne çalışması çıkana kadar, kuramsallaştırıldı. [K. E.]

çocuk emeği Birçok ülkedeki yasal düzenlemelere karşılık, özellikle kürselleşme sonucu uluslararası üre-

tim ve ticaretin ulaştığı yeni coğrafyalar ve ölçekle ucuz emek gücü olarak çocuk sömürüsü varlığını büyüyen bir sorun olarak sürdürmektedir. Gelişmiş sanayi ülkelerinin 19. yüzyılın sonlarından itibaren sınırlama getirdiği ve 20. yüzyılda sınırladığı ve hukuki düzenlemeler getirdiği çocuk emeği kullanımı, azgelişmiş ülkelerin aynı tarihsel gelişimi izlemediğinin görülüşü, gelişmiş ülkelerde çocuk istihdamının son dönemde artma eğilimine girmesi ve yasal önlemlerin başarı şansıyla ekonomik etkilerinin tartışmaya açılmasıyla yeniden gündeme girmiş, 1989'da Çocuk Hakları Bildirgesi'nin kabul edilmesinden sonra ILO ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlenmelerin konuya eğilmesiyle, konu üstünde bilgilenme, duyarlılık ve araştırmalar artmıştır.

Adı geçen örgütlerin dünya çapında istatistik veri toplama gayretlerine ve çeşitli hesaplama yöntemleri geliştirmelerine karşılık, özellikle aile içi ve tarım sektörüyle, metropollerdeki informel ve marjinal sektörlerde çocuk istihdamını belirlemek zorluklar içermektedir. Çocuk emeğinin niceliği kadar, kötü çalışma koşullarını, uzun süreleri ve ücret eşitsizliklerini saptamak da kolay değildir. 2000 yılı verilerine göre (bir hesaplama yöntemine göre çalışan çocuk sayısı 425 milyona çıkmaktaysa da) 5-14 yaşında 211 milyon ekonomik olarak aktif çocuk vardır, bu çocukların 5.7 milyonu zorla çalıştırılmakta, 1.8 milyonu fahişelik yapmakta ve 0.3 milyonu silah altında tutulmaktadır.

Kapitalizmin gelişimi, **ilkel sermaye birikimi** dönemi ve **Sanayi Devrimi**nde çocuk emeğinin oynadığı önemli rol tarihçiler ve iktisat tarihçilerince ortaya konmuştur ve derinleştirilmeye çalışılmaktadır. İngiltere'de sanayi ve istihdam istatistiklerinde çalışan çocukların ilk kez zikredilmesi 1851 yılında, Sanayi Devrimi'nin ilerlemiş aşamasında olmuş, çocuk emeğinden vazgeçilme sürecinde çocuklar istatistiklere sınırlı biçimde girmiş ve bu aşamada da ilk hukuki düzenlemeler getirilmeye başlanmıştı. İngiltere, Fransa, Belçika, Prusya'nın batı kesimleri ve ABD'de madencilikle tekstil başta olmak üzere çocuk emeğinin tercih edilmekte olduğu bilinmektedir. 1842'de İngiltere'de maden işçilerinin dörtte biri çocuk, 1835-50 yılları boyunca tekstilde işçilerin % 50'si, madencilikte % 20-50'si çocuktur. 1830'larda İngiltere'de 10-14 yaş arasın çocukların % 75'i çalışmaktadır. Fransa'da 1839-43 yılları arasında emek gücünün % 12.1'i 16 yaşın altındadır.

Dönemin ifadesi teknolojik ilerlemenin çocuk emeğini mümkün kıldığını, işleri çocukların becerebileceği biçimde kolaylaştırdığını dile getirir. Madencilik ve tekstilde dehliz ve makinelerin arasında girebilmekte çocuk avantaj sahibidir. Patentler üstüne yapılan araştırma makine imal edilirken, maliyeti ucuz olduğu için çocuk emeği kullanılmak üzere tasarlandıklarını ortaya koymaktadır. Çocuk emeği, yetişkinlerin ücretlerini düşüren ikame

olarak kullanılmış, ailenin tek geçim birimi olarak görüldüğü bu 'aile stratejisi' döneminde birçok yetişkinin sıklıkla dönem dönem işsiz kalması, ailelerin çocuklarını işe sokmasını teşvik etmiştir. Devletlerin sendikalaşmaya karşı tavrı da çocuk emeği kullanımını cesaretlendiren önemli bir etkendir. Savaşlar da emek gücünün çocuklarla takviye edilmesini gerektirmiştir.

Teknolojinin gelişmesi, uzmanlaşmanın başlaması ve yetişmiş emeğe duyulan talebin artmasıyla, yetişkin istihdamının firmaların verimliliğini ve rekabet gücünü yükseltmesi, çocuk emeğine karşı isteği azalttı. Sanayi ülkelerinde 19. yüzyıl sonundan itibaren çocuk emeği konusunda düzenlemeler yapılmaya başlandı ve çocuk emeği istihdamı azgelişmiş ülkelere transfer edildi. İngiltere'de ilk kez 1802 yılında yapılan yasal düzenlemeyle çocukların çalışma koşulları ve çocuk işçilerin cezalandırılmasına ilişkin hükümler getirilerek çocuk emeğine sınırlama kondu. ABD'de 1918'de Yüksek Mahkeme'de görülen bir davada, çocuk emeğiyle üretilen ürünlerin eyaletler arası dolaşımını yasaklayan kanunun anayasaya aykırı bulanarak iptal edilmesiyle çocuk emeği ilk kez, serbest ticaret adına hukuki bir düzenlemeye konu oldu. 1938'de Kongre ilk düzenlemeyi yaparak, on altı yaş altında çocukların eyaletler arası ticarete konu olan ürünlerde istihdamını yasakladı.

Çocukların çalıştırılmasında toplumsal normların önemli rol oynadığı genel bir doğrudur. Çocukların başı boş bırakılmaması, bir zanaat ve 'hayatı' öğrenmesi eğitim sürecinin bir parçası olarak görülmüştür. Ancak çocukların çalıştırılmasında toplumun nüfusu ve nüfus bileşimiyle emek arzından başlayarak, istihdam olanakları, istihdamın tam veya yarı zamanlı emeğe yönelmesi, iş güvencesi, ücretlerin düşük veya yüksek oluşu, okullaşma oranı ve eğitim maliyeti, okul dışı çalışma olanakları, eğitimin gelir artırıcı etkisi ve toplumun fakirlik algısı ve gelecek beklentisi çocukların çalıştırılmasında belirleyici olan etkenlerdir.

Ailenin gelirinin düştüğü ve tehlikeye girdiği durumlarda aile bütçesinin çocuk emeğiyle takviye edilmesi, aile gelirinin yükseldiği durumda çocukların çalıştırılmaması genel bir gözlemdir. Mevsimlik ve geçici işlerde çocukların daha kolay iş bulabilmesi, çocukların yetişkinlerden kolay iş değiştirebilmesi çocuk emeğini teşvik etmektedir. Geleneksel sektörlerde ev içinde, tarımda toprak büyüklüğüne ve tarım teknolojisine göre, kendi işini açanlarda çocuğunu çalıştırmak yaygın uygulamadır. Birçok ülkede kız çocukların tam gün ücretsiz ev işlerinde çalıştırılması, bilinen fakat saptanamayan çocuk emeği kullanım alanlarındandır.

Çocuk emeğine karşı yasal düzenlemelerin uygulama gücünü tartışanlar özellikle çocuk emeğiyle eğitim ilişkisi üstünde durmaktadırlar. Okuyamayan çocuğun büyüyünce az kazançlı işler bulabilmesi

ve kendi çocuğunu da okutamaması, kuşaklar boyu süren bir tuzak olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık örneğin okulda beslenme saati olmasının, ailelerin çocuklarını okula göndermesinde ciddi bir teşvik olduğu görülmüştür. Yasaklamalardan çok sübvansiyon, çocuk zammı, kredi ve sigorta gibi teşvikler ve bilinçlendirme, üremeyi düşürme, gelir dağılımı ve asgari ücret uygulamalarıyla çocuk emeğinin ilişkisini ortaya koyan toplumsal yaklaşımlar irdelenmekte ve tartışılmaktadır.

Çocuk emeğinin piyasanın ürünü olduğunu, devletin karışmasının ve yasal düzenlemelerin piyasanın etkinliğini bozacağını ve yararsız olduğunu ileri sürenler, çocuk emeğinde karar verenlerin çocuk değil ailesi olduğu üstünde dururlar. Okuyan çocukla çalışan çocuk sayıları arasında doğru orantı varsa, devlet müdahalesinin emek arzını etkileyeceğini savunarak koruyucu zorlayıcı önlemlerin çocukları daha tehlikeli informel sektörlere itebileceği, daha kötü çalışma koşullarıyla ücret ödenmeyen, devletçe takibi daha olanaksız işlerde çalıştırılmaları sonucunu yaratabileceği ileri sürülen, daha dikkate değer görüşlerdir. Piyasacı görüş içinde, korumacı önlemlerin devletler arasında eşitsiz rekabet yaratabileceği kaygısı da yer almaktadır.

İşsizlik, sigortasızlık ve sendikasızlığın yaygın olduğu, okullaşma sorununun ve **enformel sektörün** büyük olduğu Türkiye'de 1986 yılında kabul edilen, 2001 yılında son değişiklikleri yapılan kanunla meslek eğitimi kapsamında düzenlenen **çıraklık** için 14 yaşını doldurmuş bulunmak ve 19 yaşından gün almamış olmak standard yaş sınırı olarak kabul edilmiştir. [K. E.]

çoğaltan etkisi → çarpan etkisi

Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (*Multilateral Agreement on Investment*, MAI) ABD'nin uluslararası yatırım politikasını diğer ülkelere dayatma araçlarından biri olarak hazırladığı anlaşma.

ABD, **GATT** çerçevesinde yürütülen **Uruguay turu** (1986-1994) sırasında geliştirdiği ve **Dünya Bankası** kuruluşlarından biri olarak **Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA)**'nın 1988'de kurulmasından sonra, 1988 Ekim'inde, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nı (MAI) kabul edilmek üzere OECD'ye getirdi. Basına sızdırılan taslağın dünya çapında tepki görmesi ve Fransa ve peşinden Kanada'nın toplantıya katılmayacakların açıklamaları sonucu, MAI görüşmeleri akim kaldı. ABD'nin taslağı 1999'da Seattle'da **Dünya Ticaret Örgütü** toplantısına getirmesi de, Seattle'daki protesto gösterileri nedeniyle sonuçsuz kaldı.

MAI bundan sonra, **IMF** ve Dünya Bankası kredisi almak isteyen ülkelere imzalatılmaya başlandı. Türkiye'de de 1999'da IMF ile stand-by anlaşmasını imzalarken, 7 Aralık 1999'da TBMM'de 4485 nolu "Türkiye Cumhuriyeti ile ABD Hükümeti arasında Ticaret ve Yatı-

rım İlişkilerinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun' la MAI kabul edildi. Aynı zamanda Anayasa değiştirilerek imtiyaz sözleşmelerinde uluslararası **tahkim** benimsendi.

ABD'li girişimciye Türkiye'deki yatırımı nedeniyle uluslararası tahkime başvurma hakkı tanınırken veya serbest sanayi bölgesinde yabancı işçi çalıştırabilirken, Türk yatırımcının ABD'de aynı haklara sahip olamaması gibi tek taraflı tanınan haklarla anlaşma kabul edildi. [K. E.]

Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA) Dünya Bankası Grubu kuruluşlarından MIGA, kalkınmakta olan ülkelerde yatırım yapılmasını teşvik etmek amacıyla 1988 yılında kurulmuştur. MIGA yatırımcılara ticari olmayan risklere karşı (savaş, kamulaştırma, konvertibl olmayan para vb. konularda) güvence sağlar. Kalkınmakta olan ülkelerde yatırım yapacaklara talep edildiğinde iştigal edecekleri sektörler ve ülke ekonomisi hakkında danışmanlık yapan ve arabuluculuk hizmeti sağlayan MIGA' ya 157 ülke üyedir. Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası (IBRD) başkanının başkanlığını yürüttüğü MIGA Governörler Kurulu 22 üye ve yardımcısından oluşmaktadır. Oy ağırlığı GSMH'ya oranlı olan Ajans dolayısıyla ABD ve G-7 ülkelerinin, yabancı ülkelere yaptığı yatırımlarda ulus-devlet, bürokrasi, yerel hukuk karşısında korunması siyasetinin yürütücüsü konumundadır. [S. Ü.]

çokuluslu şirketler Birden fazla ülkede üretim ve pazarlama faaliyeti olan firmalar. Genellikle dünya pazarı için üretim yaparlar. Gelişme stratejilerini küresel düzeyde saptarlar. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşmışlardır.

Bazı görüşlere göre birden fazla ülkedeki herhangi bir faaliyet çokuluslu şirket tanımına girmez. Bu tanımlamaya göre, bir şirketin toplam varlıklarının en az yüzde 20'si başka bir ülkede ise, o şirket çokuluslu sayılabilir. Bu anlamda ilk çokuluslu şirket, 1950 yılında Alman Uni ve İngiliz Lever Brothers'in birleşmesiyle kurulan Unilever'dir.

Bugün 37.000 çokuluslu şirketin dünyanın çeşitli ülkelerinde 450.000 şube veya temsilciliği olduğu bildirilmektedir. 1996 yılında bankalar ve mali kuruluşlar hariç, çokuluslu en büyük 100 şirketin varlıkları 1,8 trilyon dolara, yıllık satışları ise 2,5 trilyon dolara ulaşmaktaydı. Aynı yıl Çin, Hindistan, G. Kore, Malezya, Singapur ve Filipinler'in GSMH toplamı bu düzeyin altındaydı.

Şirketler yeni yatırım alanları bularak kârlarını maksimize etmek için çokuluslu olurlar. Başka ülkelerde yatırım yapmanın gümrük duvarlarından kurtulmak, ucuz emek kullanmak, vergi kolaylıklarından yararlanmak, hammaddelere yakın üretim merkezi kurmak, yeni pa-

zarlar kazanmak gibi nedenleri vardır. Bu yatırımlar merkez ülkeye bağımlı **montaj sanayi** türü yatırımlar olabildiği gibi, merkezle ilişkisiz entegre tesisler de olabilir.

Çokuluslu şirket olmak için başka ülkelerde doğrudan yatırım yaparak üretim tesisi kurmak şart değildir. Başka ülkelerin şirketleri ile birleşerek ya da satın alarak da çokuluslu şirket olunabilir. Son yıllarda şirket evlilikleri giderek yaygınlaşmaktadır.

Çokuluslu şirketlerin çoğalması ve yaygınlaşması sermayeyi giderek uluslararasılaştırmaktadır. 19. yüzılda ulusal karakteri baskın olan sermaye bu özelliğini hızla kaybetmektedir. Çokuluslu şirketler iletişim teknolojisi ile birlikte **küreselleşme** sürecini başlatan en önemli unsurlar olmuştur. Bkz. ulusötesi şirket.

Bibl.: LEVİNSON, C., *Sermaye Enflasyon ve Çok Uluslu Şirketler*, Türkiye Gıda İş Sendikası Yayını; TAĞRAF, H. (2002), "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi", *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2. [B. D.]

Dd

dağılmış gecikme Bir çok etkenin zamana dağılmış etkilerini ifade etmekte kullanılan **ekonometri** kavramıdır. Teknolojik yenilenme için kredi alan şirketin, bu kaynağını zaman içinde harcaması, geliri artan bir çalışanın önce gelirinden tasarruf etmeye gayret etmesi, değeri düşen dövizle alınabilecek ürünlere yönelmenin zaman alması gibi, kaynakların kullanımın zamana yayılmasını nicel olarak açıklamaya çalışan modeller geliştirilmiş, bu modeller ampirik araştırmalarla sınanmaya çalışılmıştır.

İlk kez 1925'te Irving **Fisher**'in iş çevrimi ve dolar istikrarsızlığı konusundaki makalesinde kullandığı terim, iş çevrimleri çözümlemlerinde gelir ve talep davranışları konusunda kullanılmış, ekonometriyle matematik ve istatistiğin (bkz.) kullanımı ve **Bayes** yaklaşımının yaygınlaşmasıyla, para ve maliye politikalarının farklı ve zamana bağlı etkilerinden, **akılcı beklentiler kuramı**na, tahmin ve olasılık hesaplarına kadar geliştirilen model ve uygulamalar artmıştır. Bugün **zaman serisi analizleri**yle tarımda üretim-fiyat ilişlilerine, istihdamdan çevreye, yaşam beklentisi ve gelir-hastalık ilişkileriyle tıbba kadar ekonomik yaşamın birçok alanında bu modeller kullanılmaktadır. [K. E.]

dağıtım Malların üretici veya ithalatçıdan toptancılara, perakendecilere veya tüketicilere geçiş sürecidir. Dağıtım, bir mal veya hizmetin üreticinin satış birimlerine ulaşmasından, tüketici veya kullanıcıların eline geçinceye kadar yapılan işlem ve faaliyetler bütünüdür, şeklinde de tanımlanabilir.

Dağıtım giderleri, üretim işleminin tamamlanmasından satış işleminin tamamlanmasına kadar olan faaliyetler anlamında satış giderleri içinde ve dağıtımla ilgili yöntem ve finansman maliyetlerini de içerir. Daha dar anlamıyla ise dağıtım giderleri yalnız satış ve pazarlama maliyetlerini içerecektir. Üreticilerin kendi dağıtım ağlarını kurmaları, en kârlı dağıtım kanallarını kullanmaya çalışmaları, pazarlama rekabetiyle iç içe girer ve farklı dağıtım güçlerinin etkisi ve pazarlık yetenekleri piyasa ve fiyat oluşumunu etkiler. [B. B.]

dalgalanma Fiyatlarda yaşanan iniş çıkış. Dalgalanmanın piyasanın olağan işleyişinin sonucu olduğu ve serbest piyasa koşullarında ekonominin daima **denge**ye kavuşacağı kabulüne karşılık, dalgalanmanın yarattığı sorunların **kriz** olarak tanımlanması ve kapitalizmin kendi işleyişinin kriz üreten bir yapı olduğu **Sismondi**'den beri dile getirilmiştir.

Dalgalanmanın mevcudiyeti kabul edilip **konjonktür** içine alındıktan sonra, dalgalanma nedenle-

rini saptamaya çalışan, bu nedenleri güneş lekeleri olarak saptamaya kadar varan birçok kuram üretilmiştir. Dalgalanma, art arda gelen canlanma, yükselme, buhran (kriz) ve **durgunluk** dönemleri olarak tanımlandıktan sonra, iktisat tarihinde dalgalanma evrelerini saptayarak nedenlerini açıklamaya çalışan iktisatçılar, süre çalışmaları da yapmışlar (bkz. uzun dalga) ve bugün kendi adlarıyla anılan devreler de saptamışlardır (bkz. Jugglar, Kitchen, Kondratieff, Kuznets devreleri). Dalgalanmanın mekanik açıklaması, kapitalizmin klasik dönemi kabul edilen tekelcilik veya **emperyalizm** öncesinin özellikle Alman Marksistlerince krizlerin zaman olarak da ölçülebilir ve dolayısıyla kapitalizmin sonunun hesaplanabilir olduğu görüşüne kadar vardırılmıştı (bkz. kapitalizmin bunalımı). İktisadî yapının birçok alanında eşzamanlı olarak görülen iniş ve çıkışlara işaret eden ve birbiri peşi sıra gelen genişleme ve daralma dönemleri olarak tanımlanan **iş çevrimleri** kuramları, **Büyük Bunalım**'dan sonra liberal ekonominin itibarsızlaşması ve Keynesçilikle devlet müdahalesinin geçerlilik kazanmasıyla çalışma alanlarından birini oluşturmuş ancak, A. **Schumpeter**'in yaptığı çalışmalar ve sınıflamaya karşılık, tatmin edici açıklamalar getirilememiştir. Klasik dalgalanma kuramları anlamında değilse de krizleri sermaye birikim sürecinin evreleri olarak açıklayan ve kazanan ve kaybedenlerle sınıfsal ve siyasal yapılanmanın etkisini çözümleyen Marksist iktisattır (bkz. teknolojik dönüşüm krizi). [K. E.]

dalgalı kur Döviz kurunun hiçbir müdahale olmadan, tamamen piyasada oluşan arz ve talep koşullarına göre belirlenmesidir. Dalgalı kur sistemi tamamen serbest dalgalanma veya gözetimli dalgalanma şeklinde uygulanabilir. Serbest dalgalanan kur sisteminde ülke parasının değeri yalnızca piyasa tarafından belirlenmektedir. Gözetimli dalgalanma uygulamasında, döviz piyasasına yapılan müdahaleler kurların istenen düzeyde oluşmasını sağlamak için değil, bu piyasadaki gereksiz dalgalanmaları önlemek ve daha ılımlı hale getirmek için yapılmaktadır. İthalat veya ihracatta değişiklik sağlanması için kura müdahale edilmez. Dalgalı kur sisteminde para politikası daha etkin hale gelmekte ve ülkenin tutması gereken uluslararası rezerv miktarı azalmaktadır. Ancak, dış ekonomik ilişkilerde belirsizlikleri ve riskleri artırması nedeniyle kaynak dağılımın olumsuz etkilemektedir. [B. D.]

damga vergisi Osmanlı İmparatorluğu döneminden intikal eden, hukukî ve ticari işlemlerde kullanılan bazı belgeler ve kâğıtlar için ödenen bir vergi olan damga vergisi, kamu maliyesinde kimi zaman harç, kimi zaman ise vergi yerine kullanılmıştır. Kişilerin kendi aralarındaki işlemler, örneğin bir kira sözleşmesi ya da bir fatura düzenlenmesi damga vergisini; bir mahkeme kararı ya da bir tapu işlemi

harcı doğurmaktadır. Damga vergisi yükümlüsü, ilgili belgelerdeki imza sahibi kişilerdir. Damga resminde matrah olarak alınan miktar, vergiye tabi kâğıtların niteliğine göre iki türlüdür. Bir kısım kâğıtlarda üzerinde yazılı para miktarı üzerinden belirli bir oranda vergi alınır, buna nispî vergi denir. Diğer şekilde ise vergi, kağıdın türüne göre belirli bir miktardır, bu da maktu vergi olarak adlandırılır. [B. B.]

damping Bir malı dış piyasalarda iç piyasa fiyatından daha ucuza hatta bazen zararına satmak demektir. Dampingin amacı rakip firmaları piyasadan kaçırmak, olanak bulunduğunda rakipleri tasfiye ederek **tekel** kurmaktır. Güçlü şirketlerin satış fiyatını maliyetin altına indirerek, güçsüz rakiplerini zor duruma düşürmesi ve piyasadan çekilmeye zorlaması şeklinde uygulanır. Bazen aşırı büyüyen stokları eritmek için damping yapıldığı da olur. Dış piyasalarda damping genellikle devletin yardımıyla yapılır. Devletler çeşitli teşvikler ve vergi indirimleriyle kendi şirketlerinin dış piyasalarda düşük fiyatla mal satarak pazarı ele geçirmesine yardımcı olabilirler. Buna karşılık, dış ülkelerden kaynaklanan damping olasılığına karşı, yurtiçinde aynı malı üreten sanayiler olumsuz etkileneceğinden, devletler çeşitli önlemler alarak bu uygulamadan korunmaya çalışırlar.

Damping, ilk aşamada fiyatlar düştüğü için tüketicinin lehinedir. Ancak amaç genellikle rakipleri tasfiye edip tekel kurmak olduğundan, uzun dönemde tüketicilerin zararınadır.

Son dönemlerde, bazı ülkelerin işçi ve sendika hakları üzerinde baskı uygulamaları, çalışma koşullarının kötülüğü, çocuk emeği kullanılması, çevreyi koruyucu önlemler alınmaması gibi nedenlerle ihraç mallarının maliyetinin düşük olması, sosyal damping olarak nitelendirilmektedir. [B. D.]

dara kaybı, aşırı yük Bir mal veya hizmetin üretiminin **Pareto optimumu**na ulaşılmadan gerçekleştiği denge durumunda (yani en az bir kişinin durumunun, diğerleri aleyhine herhangi bir kayıp söz konusu olmaksızın, iyileştirilebildiği hallerde) toplumun karşı karşıya kaldığı kalıcı nitelikteki maliyettir. Dara kaybı pek çok halde söz konusu mal veya hizmetin ziyan edilmesi anlamına da gelir (söz gelimi su borularında sızıntı nedeniyle meydana gelen kayıp gibi). Her zaman olmamakla birlikte tekelci fiyatlandırma (hatta yüksek sabit maliyetli piyasalarda fiyatlandırma), dışsallıklar ya da vergi veya sübvansiyonlar dara kaybına yol açar.

Hicks ve **Marshall**'ın dara kaybı kavramları arasında ciddi bir farklılık bulunmaktadır. Marshall'a göre dara kaybı, tüketici fazlası kavramıyla ilişkilidir. Talep veya arzın tam elastik veya tam gayrıelastik olduğu bu halde dara kaybının sıfıra eşit olduğu gösterilebilir. Hicks ise sorunu **kayıtsızlık eğrileri** ile açıklayarak Marshall'cı ta-

lep eğrisinin tam gayri elastik olduğunda (bu durum malın düşük mal olduğu ve malın gelir etkisinin ikame etkisini dengelediği hallerde söz konusudur) nispi fiyatlarda bozulmaya yol acacak ekonomi politikalarının aynı zamanda bir gelir etkisi de yaratacağını ve bu gelir etkisinin de dara kaybı olduğunu söylemektedir.

Eski Sözlükçüler, kendilerine özgü o zihin açıcı üslupla dara kaybını şöyle açıklamaktadırlar: "Konulan verginin kişilerin kararlarını etkilemesiyle oluşan bir maliyettir bu. Bir örnekle gösterecek olursak: Suad elinde elmalar olan bir satıcı olsun. Süreyya elmaların tanesine 6 TL, Necip de 8 TL değer biçiyor. Verginin söz konusu olmadığı bir durumda elmaların tanesinin fiyatı 5 TL iken, hem Süreyya hem de Necip birer elma alıyor. Süreyya'nın, elmayı biçtiği değerden 1 TL daha ucuza aldığı için 1 TL'lik fazlası (surplus) oluyor. Aynı şekilde Necip'in de 3 TL'lik fazlası oluyor. Devlet elmaya 2 TL vergi koyduğunda haliyle Suad bunu fiyata yansıtıyor ve elmanın tanesi 7 TL oluyor. Oluyor da noluyor? Süreyya artık elma alamıyor, eşe dosta rezil oluyor, Necip alıyor fakat fazlası 3 TL'den 1 TL'ye düşüyor. Toplam fazla da 3+1=4'ten göz göre göre 1'e düşüyor ve 3 birimlik bir azalma oluyor. "Azalma olmadı. Onu devlet aldı bizim mahalleye köprü yaptı, baraj kurdu." diyenlerin sesini duyar gibiyim. Durun efendiler, açın gözünüzü, devlet koyduğu verginin karşılığı olan 2 TL'yi aldı ve koşarak uzaklaştı. Yani toplam azalmanın 2 birimi devletin cebine girerken 1 birimi kimsenin cebine girmeden havaya karıştı. İşte bu 1 birimlik kayıp deadweight loss'un (dara kaybının) ta kendisidir. Sonuç olarak, görüldüğü üzere vergiyle zaten azalan teşviği, düşen talebe paralel olarak azalan arz takip eder ve elma piyasasının hacmi küçülür. Deadweight loss yüzünden satılamayan elma bunalıma girer ve zaman içinde çürür. Takas yapmak sevaptır.

Bibl.: www.eksisozluk.com katlamboz [B. B.]

Darphane 8 Haziran 1984 tarihli 234 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine göre ve **Hazine Müsteşarlığı**'nın bağlı kuruluşu olarak görev yapan döner sermayeli bir kurumdur. Tedavül ve hatıra madeni paraların, Cumhuriyet altınlarının basımı, kıymetli maden ve taşlardan yapılan ürünlerin ithalat ve ihracatının ve ticaretinin düzenlenmesi ve analizinin yapılması, her türlü resmi damga ve mührün, madalya ve nişanın üretimi, pasaport, nufüs cüzdanı, uluslararası aile cüzdanı, damga ve harç pulları başta olmak üzere bütün kıymetli kağıt ve güvenlikli kağıtların imalatıyla görevlidir.

Para basma hakkı İslam Ortadoğu devletlerinde devletin egemenlik ve yetki alanına girdiğinden Anadolu'daki çeşitli devlet ve beylikler bağımsızlıklarının simgesi olarak o zamandan beri darphane denilen yerlerde para basmışlardı. İs-

tanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Beyazıt Camii civarında kurulan Darphane'de 1467 yılında ilk **altın** para bastırılmış ve bu tarih bugünkü darphanenin kuruluş tarihi kabul edilmiştir. Bu ilk darphane 1596 yılında Beyazıt'da Simkeşhane isimli hana taşınmış, 1723 yılında Topkapı Sarayı sahası içinde bugüne kadar gelen binalarına taşınarak 1832 yılında yeni atölyelerin inşa ve ilavesiyle genişletilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda para ihtiyacını karşılamak için İstanbul'daki darphane dışında çeşitli bölgelerde başka darphaneler de kurulmuş ve buralar **iltizam**a verilerek, kurulmuş olduğu bölgenin ekonomik yapısına göre çeşitli niteliklerde paralar basmışlardır. Sayıları kırkı bulan bu darphanelerin en önemlileri Bursa, Edirne, Amasya, Erzurum, Konya, İzmir, Serez, Sofya, Şam, Bağdat, Mısır, Tunus, Cezayir ve Tiflis'deydi. 1843 yılında diğer darphanelerin faaliyetine son verilerek yalnız İstanbul'daki darphanenin para basma yetkisi kalmıştır. Miri hazine yerine devlet masrafları darphaneye yüklendiğinden 1835 yılında defterdarlıkla darphane eminliği birleştirilmiş, 1838 yılında ise Umur-u Maliye Nezareti kurularak darphane tekrar ayrı bir kurum haline getirilmiş ve yöneticisine nazır unvanıyla müşirlik rütbesi verilmiştir.

1925'te Darphane-i Amire adı Darphnae-i Milli'ye çevrilmiştir. 1931 yılında çıkarılan kanunla darphanenin para basımı dışındaki sınai çalışmaları düzenlendi ve 1933'te damga matbaası darphane ile birleştirildi. Darphane 1967 yılında bugünkü Yıldız-Beşiktaş'taki yerine taşınmıştır.

Darphane **senyoraj** politikasına uygun olarak Hazine'ye 2000 yılında 1.981 milyar; 2001 yılında 3.856 milyar; 2002 yılında 5.277 milyar ve 2003 yılında 13.408 milyar lira katkı sağlamıştır. Bkz. banknot, banknot matbaası, emisyon, kaime, sikke, tağşiş.
[K. E.]

Davos toplantıları → Dünya Ekonomik Forumu

Davranışsal Ekonomi Bireylerin ekonomik faaliyetlerini incelerken yalnızca ekonomik değişkenlerden oluşan modellerin yetersiz kalacağını savunan yaklaşım. Bu yaklaşıma göre; çok sayıda gözleme dayanarak ekonomik aktörlerin davranışlarını incelemek ve ekonomik verilere teknolojik, sosyolojik ve psikolojik unsurları da katarak teori oluşturmak gerekmektedir. Bireyler çeşitli nedenlerle ekonomik çıkarlarını maksimize etmek amacıyla davranmayabilirler. Bu nedenler arasında bilgisizlik, boş zaman tercihi, riskten kaçınma, statü, prestij, mesleki gösteriş, bireysel ilişkileri bozmama çabası, sosyal ve politik belirsizlikler, dışsal ekonomiden yararlanma beklentisi gibi bir dizi faktör olabilir. Bu faktörler çok sayıda ve iç içedir. Matematiksel bir modele dahil edilebilecek faktörler olduğu gibi, sayısallaştırılamayacak-

lar da olabilir.

2002 yılında **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü ilk kez bir psikoloji profesörünün, Daniel Kahneman'ın kazanmış olması davranışsal ekonomi kavramını yeniden gündeme getirmiştir. Davranışsal ekonomi yaklaşımını savunanların deneysel araştırmaları ekonomik kararlarda rasyonellikten ziyade duygusallığın ağır bastığını göstermektedir. Oysa ekonominin temel varsayımı olan **'homo economicus'** kavramı bireylerin ekonomi ile ilgili konularda rasyonel davrandıklarını vurgulamaktadır. Piyasanın en doğru çözümü bulduğu inancı da bu varsayıma dayanmaktadır.

Davranışsal ekonomi sosyal bilimlerde disiplinler arası çalışmanın önemini bir kez daha ortaya çıkardığı gibi, ekonominin sosyal içeriğinden koparılıp, salt teknik bir disiplin gibi uygulanması eğilimlerinin geçerliliğini sorgulanır hale getirmektedir. [B. D.]

dayanıklı mal → **mal**

dayanıksız mal → **mal**

dealer İngilizce kökenli bir kelime olup Türkçedeki karşılığı cambazdır. Alım-satım işlemlerinde kendi nam ve hesabına hareket eden kişi ve kurumlara verilen isimdir. [Ü. U.]

deflasyon Bir ekonomide mal ve hizmet arzının talebi aşması üzerine fiyatlar genel düzeyinin düşmesidir. Belli bir sektördeki fiyat düşüşü ya da enflasyon oranında azalmadan farklı olarak, genel fiyat düzeyinin mutlak olarak düşmesine deflasyon denir. Tarihteki en önemli örneği **29 krizi**dir. Bu tarihten önce çeşitli ülkelerde zaman zaman görülmekle birlikte, 29 krizinden sonra tüm ülkelerde anti-deflasyonist Keynesyen politikaların uygulanmasının da etkisiyle, bir daha yaşanmadı.

Deflasyon sırasında fiyatlar genel düzeyi, milli gelir, toplam üretim ve toplam istihdam düşer. Deflasyonun milli gelirde reel artışla birlikte yaşandığı dönemler de olmuştur. Böyle bir ortamda deflasyon zararlı sayılamaz ancak bu durum istisnaidir. Genellikle talepte sert bir düşüş, üretimde atıl kapasite, para arzında daralma ve yaygın bir işsizlik şeklinde yaşanır. Gelirlerin yetersizliği nedeniyle talep düşer. Bu durum fiyatların da düşmesine yol açar. Fiyatların daha da düşeceği beklentisi tüketimin ertelenmesi eğilimini güçlendirir. Firmalar fiyatları daha da düşürür. Fiyatların düşmesi firmaların reel faiz yükünün daha da ağırlaşması anlamına gelir. Yükselen reel faizlerin ödenememesi firmaların ve/veya bankaların iflasına yol açar. İflaslar işsizliğin daha da artmasına, dolayısıyla gelirlerin ve talebin daha da düşmesine yol açar.

Deflasyonist eğilimleri gidermenin yolu toplam talebi artırmak için piyasalara müdahale etmektir. Toplam talebi artırmanın yöntemleri çeşitli ülkelerde siyasal iktidarların eğilimine göre değişmektedir. Özel

istihdam projeleri geliştirmek, kamunun sosyal harcamalarını artırmak, büyük altyapı projelerine girişmek ya da silahlanma harcamalarını artırmak hatta savaş yapmak gibi. [B. D.]

deflasyonist açık Bir ekonomide tam istihdam dengesini sağlayabilmek için yeterli talebin bulunmaması durumudur. [B. D.]

deflatör Parasal değerleri, enflasyon etkisini gidererek gerçek değerlere dönüştüren bir endekstir. Deflatör kullanılarak enflasyondan etkilenen parasal değerler 'deflate' edilir. Genel olarak 'GSMH zımni fiyat deflatörü' anlamında kullanılır. GSMH zımni fiyat deflatörü, cari fiyatlarla GSMH değerinin sabit fiyatlarla GSMH değerine bölünmesiyle elde edilir. Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyindeki değişmeleri gösteren kapsamlı bir fiyat endeksidir. GSMH kapsamına giren tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimi ifade etmektedir. TÜFE ve TEFE'den en önemli farkı, değişken ağırlıklı endeks olması ve ağırlıklı fiyatların güncel dönem miktarlarına göre hesaplanmasıdır.

Fiyatlar genel düzeyi tüm sektörlerde aynı oranda değişmemektedir. Bu nedenle her sektörde parasal değerleri gerçek değerlere çevirirken farklı deflatörler kullanılır. Sektörel deflatörler hesaplanırken, bazı durumlarda o sektörün kapsadığı mal ve hizmetlerdeki fiyat değişikliklerinin ağırlıklı ortalaması alınmakta, bazı durumlarda da gösterge niteliğindeki endeksler esas alınmaktadır.

Bibl.: KAYKUSUZ, M., *Maliyet Enflasyonu ve Türkiye'de Maliyet Enflasyonunun Nedenleri*, www.Ceterisparibus.net [B. D.]

değer Ekonominin en temel kavramlarından biri olmakla birlikte, felsefi yanı ağır basan, salt ekonomik terimlerle açıklamakta güçlük çekilen bir kavramdır. Bu nedenle bazı iktisatçılar tek bir değer kavramı ile yetinememiş, bazıları da değer konusuna hiç girmemiştir.

Klasik iktisatçılar kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere iki çeşit değer tanımı yapmışlardır.

Kullanım değeri faydadan kaynaklanır. Bir mala sahip olan insan, bir ihtiyacının karşılanması için o maldan fayda sağlıyorsa, kullanım değeri var demektir.

Değişim değeri bir malın piyasada sahip olduğu değerle ilgilidir. Bir mal değişim değeri taşıdığı için, sahibi o malı dilediği başka bir takım mallarla değiştirmek olanağına sahip olur. Bir birim mal, başka bir maldan kaç birim karşılığı ile değiştirilebiliyorsa, değişim değeri o kadardır. Değişim değeri kullanım değerinden bağımsızdır. Ancak bir malın değişim değerinin olabilmesi için, kullanım değerinin olması ön şarttır.

Adam **Smith** değişim değerini üretim faktörlerinin gelirleri olan ücret, faiz ve rantın toplamının belirlediğini düşünür. Bu durumda değişim değerini üretim maliyeti

belirlemektedir. **Ricardo** değişim değeri kavramına da ayrım getirmiş, çoğaltılamayan malların değerinin kıtlıktan, çoğaltılabilen malların değerinin üretimde kullanılan emekten kaynaklandığını savunmuştur.

Marx Ricardo'nun tanımını geliştirerek **emek-değer teorisini** oluşturmuştur. Marx da klasik iktisatçıların kullanım değeri-değişim değeri ayrımını sürdürür. Değişim değerinin üretimde doğrudan kullanılan emek ve makine, teçhizat, bina gibi sabit sermaye yatırımlarında cisimlenen birikmiş emek tarafından belirlendiğini düşünür.

Neoklasik iktisatçılar kullanım değeri-değişim değeri ayrımını aşmak amacıyla **marjinal fayda** kavramının değeri belirlemeye yettiğini savunmuşlardır. Buna göre her mal bir ihtiyacı karşıladığı sürece fayda sağlar. Herhangi bir maldan elde bulunan miktar arttıkça o malın marjinal faydası azalır. Her malın marjinal faydası sadece o maldan elde bulunan miktarın fonksiyonudur. Değer malların marjinal faydasına bağlı subjektif bir kavramdır. Bu yaklaşımın piyasada oluşan değeri açıklamaya yetmediği, yalnızca taleple ilgili ipuçları verdiği eleştirileri üzerine, yine neoklasik iktisatçı **Marshall** marjinal fayda ile üretim maliyeti kavramlarını birleştirerek yeni bir değer teorisi önermiştir. [B. D.]

değerli kâğıt Hisse senedi, tahvil ya da bono gibi (bkz.), bir kurumun bir kısım aktiflerine veya parasına sahip olunduğunu gösteren belge veya elektronik kayıt. Değerli kağıtların büyük bölümünün mali piyasalarda ticareti mümkündür.

Devletin belirli işlemlerde kullanılmak üzere çıkarttığı, satarak vergi alıp gelir elde ettiği, 210 sayılı Değerli Kâğıtlar Kanunu'na göre, kanun eki tabloda yazılı kâğıtlar ve belgeler değerli kâğıt sayılmaktadır. Buna göre; noter kâğıtları, kira sözleşme kâğıtları, pasaportlar, yabancılar için ikamet tezkereleri, askerlik cüzdanları, nüfus cüzdanları, aile cüzdanları, bono kâğıtları, sürücü belgeleri, sürücü çalışma belgeleri (karneleri), motorlu araç trafik belgesi, motorlu araç tescil belgesi, iş makinesi tescil belgesi, banka çekleri değerli kâğıtlar olarak sayılmıştır. Mevzuat gereği değerli kâğıtların basımı, dağıtımı ve bedellerinin tahsili ile ilgili usul ve esaslar ve bu kâğıtların bedelleri Maliye Bakanlığı'nca belirlenmektedir. [B. B.; B. D.]

değişim mal ve hizmetlerin ekonomik birimler arasında transferidir. Değişim mal ve hizmetlerin birbiri ile değiştirilmesi (**takas**) veya **para** ile devredilmesi şeklinde gerçekleşir. Modern ekonomilerde değişimin bir yanında mal veya hizmet, diğer yanında para vardır. Ekonomi ve **pazar** için temel kavramlardandır. Değişim sürecinde iki tarafın birbirine verdiklerinin eşit **değer**de olduğu varsayılır. Bkz. ticaret. [B. D.]

değişim değeri → **değer**

değişken faizli ihraçlar Bir borcun faizinin, borcun ömrü süresince piyasadaki değişimlere paralel olarak değişme göstermesine değişken faiz adı verilir. Faiz oranlarındaki belirsizliğin arttığı ve fiyat oluşumlarının güçleştiği ortamlarda, hem ihraç eden hem de yatırımı yapan kişi ve kuruluşlar açısından riski daha düşüktür. [Ü. U.]

değişken maliyet → **maliyet**

demografi Nüfusun büyüklüğü, doğum ve ölüm oranları, yaş bileşimi bir toplumun ekonomik durumunu doğrudan etkilediği gibi, toplumsal ve ekonomik plan ve tahminlerin de nüfus hakkındaki bilgiler üstüne temellendirileceğinden, demografi ile ekonomi arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Nüfus değişiklikleri ekonomi, ekolojik denge ve büyüme trendleri üstünde doğrudan etkiye sahiptir. Demografi araştırmalarının gelişmemiş ülkelerde nüfus artışının sanayi ve tarım çıktısından fazla olduğunu, gelişmiş ülkelerde ise nüfus artış hızının durağanlaştığını ortaya koyması da, hem bu toplumların geleceği hem de ekonomik yapılarla insan nüfusunun gelişim örüntüleri arasındaki ilişkinin araştırılması açılarından demografiye önem kazandırmaktadır. Toplumsal refahla nüfus artış hızının durağanlaşması arasındaki ilişki nüfus artışının yalnız tıptaki gelişmelerle değil, emek ihtiyacıyla yani ekonomiyle ilgili olduğunu göstermektedir.

Kapitalizm ve sanayi öncesi toplumlarda özellikle tarımda, ailenin ekonomik bir birim oluşturması, ailenin genişleyerek yoğun emek arzı sağlamasını gerektirmektedir. Kapitalist ilişkilerin eski dünyayı fethetme ve dönüştürme yeteneği ve sınırlılığı konusundaki görüşleriyle karamsar liberal olarak adlandırılan Ricardo'yla üretimin kendi talebini yaratacağı konusunda anlaşamayan **Malthus**, 1798'de nüfusun gıda arzı tarafından engellenmedikçe geometrik biçimde arttığı, gıda ürünlerinin ise aritmetik biçimde arttığı biçimindeki klasikleşen gözlemde bulunmuştur. **Klasik Ekonomi** görüşüne göre nüfus artışı karşısında özellikle toprak başta olmak üzere doğal kaynakların artış sınırına gelineceğinden gıda fiyatları da artacak ve sonunda ekonomik büyüme ve nüfus artışı boğulacaktır. Gelişmiş ülkelerde tarımda çalışan nüfusun azalması ve teknolojik icatlar, gübre, zararlılarla mücadele ve yeni tohum olanaklarıyla toprak verimliliğinin artışı gıda üretimini artırmaktadır. Dolayısıyla Klasiklerin toprak vurgusu anlamsızlaşmaktadır. Ekonomik gelişmenin anahtarı olarak yatırım ve sermaye birikimi, teknoloji yaratmak daha önemli görülmektedir.

Marx her üretim tarzının kendi nüfus yasaları olduğunu belirtirken, Malthus'a karşı çıkarak ücret düşüklüğü ile aile büyüklüğü arasında zorunlu ilişki olmadığını, kapitalizmin canlı emeğin cansız emekle (bkz.) ikamesi sonucu **yedek sanayi ordusu**nun doğduğunu ve **tam istihdam** olanağı bırakmadı-

ğını ileri sürerek, ücretlerin faal işgücü kadar işsizlik oranıyla belirlendiğini ortaya koyar. **Emek göçünün** sınırlanması ve **işgücü dolaşımının** en önemli sorunlardan birini oluşturması tarihteki örnekleriyle doğrulanıyor. İngiltere'de kapitalizmin gelişim evresinde usta ve işçilerin çalıştıkları sanayi bölgelerinden göçlerine izin verilmeyerek cezalar verildiği gibi, İrlanda'da nüfusun yarısının ölüm ve göç nedeniyle yok olduğu büyük kıtlık dönemi ve bebek ölümleri ve gayri meşru doğumlarla ilgili geliştirilen hukuk da toplumsal örgütlenme ve denetimle devlet müdahalesi arasındaki farklılaşmayı ortaya koyar. **Engels**, sosyalist toplumun üretim planlamasını zaten yapmış toplum olduğu için nüfus artışıyla ilgili olarak ayrıca üretim planlamasına ihtiyaç duymadığını yazmış ve bütün öndeler ve Marksist nüfusbilimciler sıkı anti-Malthusçu olmuşlardır. Mao da nüfus planlamasının burjuvazinin proletaryaya karşı ideolojik bir saldırısı olduğunu söylerken, bir yandan da Çin'de tek çocuk uygulaması yapılmıştır. Sosyalist ülkelerin hepsinde emeğe olan taleple doğurganlığı düşürme kaygısı verimlilik açısından ele alınmıştır.

1950'lerde ekonomistler hızlı nüfus artışının toplumun yeni üyeleri için sermaye yaratılmasını sağlamak üzere daha yüksek oranda çıktı gerektirdiğini ileri sürdüler. Bütün yatırımların artması gerekirken hane halkı tasarrufu daha fazla çocuk bulunması nedeniyle düşecektir. Eğer ek yatırım sağlanmazsa, gelecek kuşaklar eskilerden daha az donanımlı kalacaktır. 60 ve 70'lerde ise bu görüşler, öncelikle ekonomik büyümede sermayenin rolünün o kadar abartılmaması gerektiği görüşüyle eleştirilmiştir. Ayrıca nüfus artışının yatırım talebini artırdığı, teknolojik gelişmeyi özendirdiği, gelirin marjinal faydasını arttırarak çalışma sürelerini uzattığı, dolayısıyla ekonomiye birçok yönüyle canlandırıcı etkide bulunduğu savunulmuştur. Büyük nüfusun altyapı yatırımlarının ödenmesini kolaylaştırması da ileri sürülen tezlerdendir. 80'lerde ekonomistlerin çoğunluğu nüfus artışının o kadar önemli olmadığı konusunda uzlaşmış görülmektedirler. Piyasa ekonomilerinin esnekliği talep ve arzı fiyat oluşumuyla dengelediğinden, üretim miktarı ve ikamelerinin bulunacağı iyimserliği de hakim olmuştur. Hatta teknolojik ilerleme yüksek talebe rağmen fiyatların düşmesini sağlayabilmektedir.

Ekonomistler bu görüşteyken, ekolojist ve çevreciler nüfus alarmı vermektedir. Özel mülkiyete konu olmayan dolayısıyla piyasa dışı olan doğal kaynakların kötü kullanımı ve tükenebilirliği nüfus artışıyla zorlanmaktadır. ABD'de doğan bir çocuk tüketim düzeyi nedeniyle çok daha fazla çevre maliyeti getirmektedir. Yeni Malthusçu kurama göre (bkz. Malthusçuluk) aşırı nüfus baskısı savaş, kıtlık, kötü sağlık koşullarıyla azalacaktır. Birçok azgelişmiş ülkede yüksek bebek ölümü ve yaşam beklentisinin düşüklüğü beslenme sorununun yü-

künü ciddi biçimde azaltmaktadır. Doğum kontrolü ve aile planlama programlarıyla bu ülkeler nüfus artışlarını denetim altına almaya çalışmaktadırlar. Bangladeş, Kenya gibi birkaç ülke dışında, ülkelerin uyguladığı ulusal programlarla nüfus artış hızı ciddi bir sorun olmaktan çıkmış görünmekteyken, özellikle Sahra altı Afrika'da kronikleşen kıtlık nedeniyle mevcut nüfus halen açlıkla karşı karşıyadır.

Sanayileşme ve şehirleşme ile nüfus artış hızının yavaşlaması genel örüntü iken, çağımız azgelişmiş ülkelerinde **varoş**laşma, Batı kapitalizmi tarzı nüfus azalmasının yaşanmadığı örnekleri de ortaya koymaya başlamış ve **enformel sektör**ün emek ihtiyacını sürdürdüğü anlaşılmıştır. Dünya refahından az pay alan azgelişmiş ülkelerde devam eden nüfus artışı, dünyanın sınırlı kaynaklarının nasıl paylaşılacağı ve geleceğin ne olacağı konusunda karamsar bir tablo ortaya koyarak **sıfır nüfus artışı** tezlerinin geliştirilmesine yol açmıştır.

Gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması emeklilik ve sağlık koruması nedeniyle maliyet unsuru olarak da görülmektedir. Çalışan nüfusun geniş bir çocuk kitlesini bakması kadar, geniş bir emekliler kitlesini bakması da sorun oluşturmakta ve istihdam yapısındaki değişim refah devletinin tartışmaya açılmasına yol açmaktadır. [K. E.]

Demsetz Rekabet Teorisi (franchise bidding) Demsetz tarafından geliştirilen bu teoriye göre, ölçek ekonomisi nedeniyle piyasa içinde rekabet mümkün olmuyorsa, piyasada faaliyet göstermek için rekabet sağlanabilir. Bunun için, potansiyel işletmeciler arasında piyasada faaliyet gösterme imtiyazı için rekabetçi bir ihale düzenlenir. İhaleyi kazanacak olan teşebbüs, ilgili pazarda faaliyet gösterecek tek firma olacağından piyasaya özgü ölçek ekonomilerine ulaşabilir. Firma doğal tekel haline gelecek fakat fiyat vb. koşullar açısından hizmet süresi bitinceye dek imzaladığı sözleşme hükümlerine göre hareket edecektir.

Doğal tekellerin regülasyonunda uygulanan ilk çözüm tarzı olan Demsetz yönteminde potansiyel sağlayıcılar arasında ihale yoluyla rekabet sağlanacağından, en düşük fiyatı sunmayı taahhüt eden teşebbüsün pazarda faaliyet gösterebilmesine izin verileceğinden ayrıca bir düzenleyici kurumun kurulmasına ihtiyaç yoktur.

Bibl.: Şahin Ardıyok, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme yüksek lisans tezi, Ankara, 8.2.2002, www.rekabet.gov.tr [B. B.]

denge Birbirini ters yönde etkileyen güçler arasında bir eşitlik durumunun olmasıdır. Ekonomide bir malın arzıyla talebi birbirine eşitse o mal piyasada denge halinde demektir. Denge kavramı, iktisadi olayların açıklanmasını ve belli süreler içinde, belirli bir iktisadi sistemde etkinlik gösteren çeşitli kuvvetlerin ortaya çıkardığı tepkilerin

incelenmesini kolaylaştıran bir analiz aracı olarak görülmektedir. İktisadi alanda çeşitli fikirleri savunan okulların hepsi dengenin kanunlarını bulmak, nedenlerini, ortaya çıkış şekillerini ve şartlarını incelemek ihtiyacı duymuşlar ve denge kavramının analizinde farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Statik denge görüşüne varan ve geleneksel düşüncenin temel özelliklerinden birini meydana getiren görüşte, zaman faktörü dikkate alınmamış ve para akışları değil, gerçek akışlar (nicelik) üzerinde durulmuştur. **Say**, **Walras** ve **Pareto** gibi iktisatçılar tarafından ileri sürülen bu görüşlere göre, karşıt kuvvetlerin ve eğilimlerin ortadan kalktığı genel denge durumunda, iktisadi sistem bir uyum ve istikrara kavuşabilecek ve gerçekleştirildiği takdirde varılan istikrar her bakımdan tatmin edici olacaktır.

Modern iktisat teorisi, dengenin analizine zaman kavramını ve para akışını sokarak bu analizi daha zenginleştirmiş ve somutlaştırmıştır. Böylece statik denge kavramından dinamik denge kavramına geçilmiştir. **Marshall** genel denge ile durgunluk halini ve uzun süreli kısmi denge ile kısa süreli dengeyi birbirinden ayırmıştır. **Keynes** kısa süreli denge üzerinde durarak analizlerinde tahminlere yer vermiş ve teorisini fiyatlara değil gelirlere dayanarak ortaya koymuş, böylece gerçek haller (nicelik dengesi) açısından değil para hadleri açısından ele aldığı dengenin temel şartını, küresel tasarruf ile küresel yatırım arasındaki eşitlik olarak belirlemiştir. [B. B.]

denge fiyatı Piyasalarda arz ve talebin birbirine eşitlendiği fiyat düzeyidir. Arz veya talepteki oluşacak bir değişme denge fiyatını bozsa da, klasik görüşe göre kısa ve uzun dönemde denge piyasa mekanizmasının işleyişiyle tekrar sağlanacaktır. [B. B.]

Dengesizlik Okulu Faktörlerin gösterdiği değişkenlik nedeniyle sistemde dengenin bulunmadığını veya bozulduğunu savunan, klasik arz ve talep dengesini faktörler açısından inceleyerek Keynesyen veya Neoklasik sonuçlara varan ekonomistler grubudur.

J. M. **Keynes**'in (1883-1946) serbest piyasa ekonomisinin doğal işleyişiyle tam istihdamı sağlayamadığı ve kamu müdahalesine muhtaç olduğu görüşüyle başlayan **Klasik Ekonomi**'den kopuş, J. R. Hicks' in (1904-1989) esnek fiyatlarla meydana gelen uyarlanmaların denge oluşması için yeterli olmadığını göstermeyi hedeflediği **IS-LM Modeli**'yle yeni bir aşamaya girmiştir.

Yapılan katkılarla gelişen ve genişletilen **Neo-Keynesyen** IS-LM Modeli'nin metodolojik eleştirisi, Keynes'e getirilen dengesizlik yorumuyla ekonomi teorisinin birçok kavramını kapsayan bir hale geldi. Dengesizlik kuramcıları Keynes'in ücretlerin yapışkanlığı görüşünü statik denge analizinde uygun olmadığı düşüncesiyle reddettiler. İşsizlik dengesizlik olgusudur, onu

olumsuz talep şoku izler, fiyat ve ücret uyarlanması ise geç kalır. Talep şokunu fiyat ve ücret uyarlanması izlemezse piyasa işlemez ve üretim planları yürümez, miktar sorunları doğar. İlk kez Don Patinkin 1956'da **Walrascı** kavramsal taleple Keynesçi **efektif talep** ayrımı temelinde dengesizlik yaklaşımını geliştirmiştir. Walras kavramlarıyla Walrascı olmayan bir dengesizlik kuramı geliştirmek için paranın, bilginin, bekleyiş ve eşgüdümün önemini vurgulamak gerekiyordu. Böylece Walrascı anlamda Walrascı olmayan bir dengesizlik tanımlıyordu.

Axel Leijonhufvud bu yaklaşımı eleştirerek, Neo-Keynesyenlerin Keynesgil işsizlik dengesi ile Walrascı tüketim yatırım ilişkilerini birleştirmeye çalışıyor, yani Walras mikroekonomisine makroekonomik ilişkileri katmak istiyorlarsa IS-LM modelinin işsizlik dengesini kabul edemeyeceklerini savundu; işsizliği Walras fiyat mekanizmasının kabul ettiği ancak dengeye ulaştıramadığı veya ulaştırmasının çok uzun zaman aldığı dengesizlik içinde düşünmek durumundaydılar. Neo-Keynesyenler Keynes'in *Genel Teori*'sini yanlış anlıyor ve yanlış model kuruyorlardı.

Eksik istihdam para ekonomisinde kaçınılmazdır çünkü **Say Kanunu**'nu savunanların gerçekte savundukları takas ekonomisidir; fiyatlar gerçekte denge sağlamazlar. Keynesçi çarpan likidetisizlik sonucu oluşur; şok olduğunda talep düşer, çünkü likidite yoktur. Çalışanlar ödünç para alamazlar ve tüketimi kısarlar, bu sermaye piyasasının başarısızlığıdır. Emeğin gelecek piyasası yoktur, gelecek emeğini satamazsın. İşsizlik yanlış alışverişten kaynaklanır, yani piyasa fiyatları dışında işlem yapmaktan. Walras'ın fiyat oluşumunu açıklayan mezat sisteminden sapılırsa ekonomide tam bilgi olduğu kabulünden uzaklaşılır. Keynes Walras'ın kabul ettiği genel denge sistemini reddetmiştir ve Leijonhufvud'a göre Neo-Keynesçilik gerçekçi değildir; kalıcı dengesizlik durumunun gerçek Keynesçi yaklaşımla gösterilmesi gerekir.

Robert Clower 1965'de piyasanın dengesizliğini açıklarken, Leijonhufvud'a benzer biçimde, emek ve mal piyasalarını ayırt etmiş ve malla mal alınmayacağını söyleyerek, emeğin mal satın almadan önce satıldığını, takas sistemi içinde düşünen Walras'ın ikisi aynı anda işlem görüyormuş gibi çözümleme yaptığını ileri sürer. Yani eksik istihdam para ekonomisinin yapısal sorunudur ve ikili karar süreci veya ardışık piyasa hipotezi ile dile getirdiği ücret ve gelir oluşumunun farklılışmasından ileri gelir.

Patinkin, Leijonhufvud, Clower ve piyasanın yapısal dengesizlik içinde olduğunu savunan diğer Keynesyenler kavramsal ve efektif talebin farklarını açıklarken paranın, piyasada bilgilenmenin, beklenti ve eşgüdümün önemini vurgulamaktadırlar, aslında bu durum Neo-Keynesyenlere getirdikleri eleştiriye benzer biçimde, Keynesyen

efektif talep görüşüyle Walrasyan mikroekonomi kavramlarını birleştirmek anlamına gelmektedir, dolayısıyla söz konusu olan Walrasyan-Keynesyen sentezdir. Clower-Leijonhufvud eleştirisi Neo-Keynesyenlerin işsizlik dengesizliği yerine teorilerini uzun veya kalıcı dengesizlik biçiminde mikro temellerde ifade etmeye başlamaları sonucunu vermiştir.

Robert Barro, Herschel Grossman ve Edmund Malinvaud dengesizlik modelleri geliştirerek, yavaş fiyat ve ücret uyarlanmasında olumsuz talep şokunun emek ve mal piyasalarında aşırı talep doğurduğunu göstermişlerdir. Barro ve Grossman'a göre işsizlik aşırı mal talebinden doğar, mal ve hizmet piyasalarında kıtlık olursa tam istihdama hiç ulaşılamaz. Mal arz ve talebinde, emek arz ve talebinde dengesizlik vardır, bunun nedeni fiyat sinyallerinin esnek olmaması veya bloke edilmiş olmasıdır. Bu sonuçla Keynesyen müdahale ekonomisinin fiyat sinyal ve beklentilerini açıklayamadığını ve bozduğunu savunan Barro ile Grossman Keynesyen ekonomiyi reddederek Neoklasik yaklaşımın önde gelen savunucuları olmuşlardır.

Malinvaud'a göre dengesizlik tayınlamadan çıkar. Walras'ın fiyat oluşumunu açıklamakta kullandığı mezat sisteminde, gerçekte müzayedecisi yani denge fiyatı bulunana kadar arz talep fiyat ayarlamasını yapan düzenleyici yoktur; emek ve mal piyasası dengesizdir, ikisinde de aşırı arz vardır. İstihdam açısından emekçi, mal satışında firma tayınlama yapar. Mal piyasasında alıcı, emek piyasasında satıcı tayınlama yaparsa, eksik istihdam, dengesizlik olur. Malinvaud'un modelinde bu durum Keynesçi işsizlik olarak gösterilir. Edmond Malinvaud gibi Walrasyan olmayan dengesizlik kuramcıları Jean-Pascal Benassy, Jacques H. Dréze, Jean-Michel Grandmont, Guy Laroque, Yves Younes Franko-Belçika Okulu olarak anılırlar. Sho-Chieh Tsiang, Peter Diamond, John C. Bryant, Peter W. Howitt ise dengesizlik kuramlarının Eleştirel Para Teorisyenleridir.

Abba Lerner'in geliştirdiği açıklamaya göre eğer bütün faktör fiyatları fazlasıyla esnekse, ücret indirimlerinin istihdamı artırma olanağı olamaz. Ücretler düştüğünde firmalar istihdamı artıracaktır, ancak makine ve diğer faktörlerin fiyatları esnek veya en azından ücretlerden esnek olduğundan, fiyatlar da makine yerine emek ikame edilemeyecek noktaya kadar düşecektir. Yani esnek fiyatlarda emekle diğer faktörler arasında ikame mümkün değildir. Dolayısıyla düşük ücretler firmaları istihdamı artırmaya yöneltmez. Bu durumda Keynes'in işsizlik dengesizliği kuramı yüksek fiyat esnekliğinde geçerlidir ve ancak fiyatlar esnek değilse bu teori işlemez. Lerner'in açıklaması genel denge ile efektif talebi uyumlaştırmaktadır ve Keynesyen dengesizlik kuramı olarak adlandırılmıştır.

Clower, Leijonhufvud, Barro

ve Grossman'ın dengesizlik kuramları 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında çok ilgi çekmiş ve Neo-Keynesyenlerle Neoklasikler için makro ve mikro yaklaşımların uyumsuzluğunu ortaya sermiştir. Ancak Robert **Lucas** Neoklasik makroekonominin kurucu temeli olan arz eğrisi yaklaşımı ile akılcı beklentiler kuramını ortaya koyduğunda dengesizlik kuramları gözden düşmüştür, çünkü Lucas'la birlikte Sargent, Barro ve diğer Neoklasikler makroekonomiye ve piyasa dengesinin varlığına Leijonhufvud'un ısrar ettiği gibi mikro temelleri sağlamışlardır. Dengesizlik kuramları Frank H. Hahn, Hirofumi Uzawa, John R. Hicks, Jerome L. Stein ve Keynes-Wicksell modelini geliştirerek ücret-işsizlik-fiyat dinamiğini açıklayan lineer olmayan Phillips Eğrisi'ni modele katarak parasal büyüme modelini geliştiren Hugh Rose'un **dengesiz kalkınma** modellerinde kullanılmıştır (bkz. kalkınma). [K. E.]

denk bütçe Bütçe dönemi içerisinde devlet gelirleri ile devlet giderlerinin birbirine eşitlenmesidir. Geleneksel görüşler bütçenin denk olması gerektiğini savunurken, modern görüşler ekonomide temel dengelerin sağlanamaması durumunda bütçenin denkliğinin sağlanmasının bir anlam taşımadığını ifade ederler. Klasik iktisatçılar devlet borçlanmasına karşı olduklarından, ekonomi piyasa yapısı içinde arz-talep ve fiyat mekanizmasıyla kendiliğinden dengeye geleceğinden, ayrıca tam istihdam söz konusu olduğundan, denk bütçeyi savunmuşlardır. Enflasyonla mücadelede en etkili yöntemlerden biri olan denk bütçe, hükümet programlarının gerçekleşmesine, ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde gelişmesine ve başta para politikası olmak üzere tüm politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca kamu harcamaları kamu gelirleriyle finanse edileceğinden, bireylerin yükü de hafifleyecektir. Buna karşılık denk bütçe, ancak ekonomisi istikrarlı olan gelişmiş ülkelerde başarılı olmuş, gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı sağlamak, yatırımları artırmada etkili olamamıştır. Bu çerçevede ekonomide makro dengelerin kurulması çok daha önemlidir. Makroekonomik dengeyi sağlamak amacıyla bir araç olarak bütçe, açık verdiği gibi fazla da verebilir.

Türkiye'de bütçe, bir iktisat politikası aracı olarak tam anlamıyla kullanılmamış ve yüksek enflasyona rağmen bunu kontrol altına alacak biçimde bir denk bütçe politikası izlenmemiştir. Sonuçta, sürekli olarak genişleyen kamu harcamaları karşısında yetersiz kalan vergi gelirleri bütçe açıklarına neden olmuş, bütçe açıkları ve iç borçlar birbirlerini destekleyerek artmıştır. [B. B.]

depresyon İktisadî daralmalar için kullanılan bir kavramdır. Dalgalanma, konjonktür devreleri veya iç çevrimlerinin (bkz.) olağan bir sü-

reci olarak görülen daralma ve duraklamanın buhran boyutuna ulaşarak yeniden canlanmaya geçememesi halidir. Üretimin düşmesi, işsizliğin azalması, milli gelirin düşerek talepte daralma ve yatırımların da buna bağlı olarak azalmasının yarattığı kısır döngü depresyon olarak tanımlanır. Klasik iktisat denge durumu ve kendi işleyişiyle piyasanın kendi çaresini üreteceği inancında olduğundan, 1929'daki **Büyük Bunalım**'da iktisatçıların bir çözümü olmamış ve **Keynesyen ekonomi** bu ortamda gelişmiştir. Bkz. durgunluk. [S. E. T.]

deregülasyon Teşebbüsler üzerindeki düzenleyici işlemlerin azaltılması ya da tamamen kaldırılması. 1970 ve 80'lerde ABD'de hava ve demiryolu taşımacılığı, telekomünikasyon ve enerji sektörlerinde piyasa mekanizmasının başarılı olabileceği varsayımıyla var olan **regülasyon**lar tedricen ya kaldırılmış ya da hafifletilmiştir. Benzer yönelimler diğer OECD ülkelerinde de görülmektedir. Bkz. neoliberalizm. [A. I.]

destekleme alımları Sanayileşme sürecinde tarımsal ürünlerin nispi fiyatlarının düşmesi ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi nedeniyle birçok ülkede tarımsal destekleme politikaları uygulanmaktadır. Bu politikaların temelinde ülkenin gıda ihtiyacının ulusal kaynaklarla sağlanmasının riske atılmaması, kırsal kesimde aşırı gelir azalmalarının önlenmesi, iç göçlerle kentlerde açık işsizliğin büyümemesi gibi gerekçeler vardır.

Türkiye'de tarımsal destekleme politikaları çok uzun bir süredir uygulanmaktadır. Bu politikalar destekleme alımları, girdi desteği ve kredi desteği gibi üç grup altında toplanabilir.

Tarımsal üretimi desteklemeye ilişkin en önemli politika destekleme alımlarıdır. Destekleme alımları devletin bazı tarımsal ürünleri piyasa fiyatlarının üzerinde satın alarak, fiyat düşüşlerini önleme ve bu yolla tarımsal üreticilere kaynak transfer etme politikasıdır. Devlet bu alımları Tarım Satış Kooperatifi Birlikleri (bkz. kooperatif birlikleri) ve bazı KİT'ler aracılığıyla yapar. Tarım Satış Kooperatifi Birlikleri fiilen devletin kontrolünde olup, destekleme alımları için genellikle **Ziraat Bankası**'ndan kaynak sağlar. TMO, TEKEL, TŞFAŞ gibi KİT'ler de ilgi alanlarındaki tarımsal ürünlere destekleme alımı sağlarlar.

Türkiye'deki destekleme alımları ilk kez **29 krizi** sonrası, 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu ile gündeme gelmiş, zaman içinde yaygınlaşarak 26 ürüne uygulanmıştır. 1994 yılında alım yapılan ürün sayısı azaltılmaya başlanmış, son olarak 2004 yılında hububatta da destekleme alımlarına son verilmiştir. [B. D.]

desteleme İki farklı anlamda kullanılmaktadır:

1) İhraç veya alım-satım amacıyla bazı menkul değerlerin türleri

itibarıyla birleştirilmesidir. En bilinen desteleme örneği, garantili tahvil ve bonoların ihracıdır.

2) Müşteri çekmek amacıyla nispeten ucuz bir ürünü pahalı bir ürünün satın alınması ile birlikte bedelsiz verme yöntemidir (Örneğin, satın alınan her müzik seti ile birlikte ücretsiz ses kayıt kaseti vermek ya da bilgisayar satın alındığında yazılım paketi içinde ücretsiz disk veya CD vermek). [B. B.]

devalüasyon Ulusal paranın yabancı paralar karşısında değişim değerinin düşürülmesi işlemidir. Sabit kur politikası uygulayan ülkelerde hükümet kararı ile yürürlüğe giren bir yöntemdir. Ödemeler dengesi açık veren ülkeler tarafından bir dış ticaret politikası olarak uygulanır. Devalüasyon yapıldığında ülke parasının değeri düşeceğinden, ülkenin ihraç malları yabancı piyasalarda ucuzlayacak, dolayısıyla bu mallara talep artacaktır. Dış talebin artması ihracatı artıracaktır. İthal malların fiyatı yükseleceğinden bu mallara olan talebin, dolayısıyla ithalatın azalması beklenmektedir. Her iki etki birden dış ticaret açığını azaltacaktır. Ancak ülke parasının değeri düştüğünden, aynı miktarda yabancı para elde etmek için daha çok ürün satılması gerekecektir. [B. D.]

devlet Tarım toplumu aşamasına geçilmesinden itibaren devlet, bütün ülkelerde ve bütün zamanlarda, toplumsal yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi ekonominin işleyişinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu rol ülkenin konumuna, ekonominin ihtiyaçlarına, üretim tarzına, finansman gücüne ve yönetimi elinde bulunduranların tercihlerine göre değişmektedir.

Piyasa ekonomilerinde, piyasa dışı karakterinden dolayı, devlet tartışmaların odağında yer almaktadır. Devlet kâr maksimizasyonunu amaçlamayan bir kurum olduğu için ve piyasa koşullarına uymak zorunda kalmayan, kendisi kural koyan bir otorite olduğu için piyasa dışıdır. Bu niteliğiyle ekonomi politikası saptayan, uygulayan ve bu politikalarla piyasa aktörlerini etkileyen bir kurumdur.

Devlet ekonomik politikalarını oluştururken ülkenin genel refah seviyesinin yükseltilmesi, tam istihdamın sağlanması, fiyat istikrarının korunması, gelir dağılımının dengelenmesi, temel mallar arzının garanti altına alınması, dış ticaret dengesinin kurulması, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, bilimsel araştırmaların desteklenmesi gibi amaçlar güdebilir. Ülke firmalarına rekabet gücü kazandırılması, yabancı firmalara karşı desteklenmesi, piyasa koşullarının işleyişinin sağlanması, mülkiyet haklarının korunması, sermaye birikiminin teşviki de amaçlanabilir. Bazı devletlerin silahlanma harcamalarını artırmak, başka ülkelerin ekonomik politikalarını etkilemek, yabancı ülkelerin kaynaklarına el koymak gibi amaçları da olabilir.

Sıralanan amaçların tümü kolektif nitelik taşıyan ihtiyaçlar ya da

işlevlerdir. Kolektif ihtiyaçların ve işlevlerin büyük kısmının bölünebilmesi mümkün değildir. Bölünemediği için fiyatlandırılması ve piyasada karşılanması söz konusu olamaz. Bölünebilen hizmetlerin bir kısmı da piyasada yaygın bir biçimde karşılanması mümkün olmayan, buna karşın tüm topluma ulaştırılması amaçlanan hizmetlerdir. Bunlara ek olarak, firmaların kapasitesi yetmediği ya da kârlı bulmadığı için üstelenmek istemediği işlevler vardır. Piyasa ekonomilerinde bu işlevleri devlet üstlenir.

Devlet amaçlarına ulaşmak için çeşitli araçlar kullanır. Bu araçlar dört başlıkta toplanabilir:

a. Doğrudan müdahaleler: Ekonomiye ilişkin mevzuat, kurallar, standartlar, yasaklar, gümrükler, kotalar, alt ve üst sınırlamalar hatta tayınlamalar bu kapsamda sayılır.

b. Para politikası: Para ve kredi piyasalarına yasal müdahalelerle ekonominin genişlemesine veya daralmasına yönelik etki yaratmayı amaçlamaktadır.

c. Maliye politikası: Kamu gelirlerini ve harcamalarını kapsamaktadır. Devletin vergi yoluyla özel kesim kaynaklarını kamuya aktarmasına veya çeşitli harcamalarla özel kesimin satınalma gücünü artırmasına yönelik politikalardır.

d. Kamu İktisadi Kuruluşları: Devletin doğrudan mal ve hizmet üretimine girerek piyasayı belirleme ya da geliştirmeye yönelik faaliyetleridir.

Devlet bu politikalarla piyasaları etkiler, biçimlendirir. Devletler genellikle bu politikaların tümünü birden uygulamaktadır. Hangi politikaların ne oranda uygulanacağı ve bu politikalar sonucunda piyasalara ne oranda müdahale edileceği siyasal bir karardır.

Çoğu ülkede 1930'lu yıllara kadar devlet müdahalesi çok düşük düzeyde kalmıştır. **29 Krizi**'nin de etkisiyle 30'lardan 80'lere kadar devlet ekonomide etkin rol oynamıştır. Bu tavırda tam istihdam dengesinin kurulabilmesi için devlet müdahalesinin gerekliliğini savunan Keynesyen görüşlerin önemli etkisi vardır. Bu dönem aynı zamanda sosyal devlet, refah devleti kavramlarının yükseldiği, devletin toplumsal işlevlerinin vurgulandığı bir dönem olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren devletin işlevlerinin kısıtlanması, sosyal işlevlerinin de piyasaya devredilmesi, piyasanın işleyişini bozucu düzenlemelerin kaldırılması, kamu gelir ve harcamalarının azaltılması, devletin faaliyetlerinin iç ve dış güvenlikte yoğunlaştırılmasını savunan neoliberal görüşler yaygınlık kazanmıştır. [B. D.]

devlet kapitalizmi Üretim genel olarak özel firmalar tarafından yapılmakla birlikte, devletin ekonomiyi siyasi ve ekonomik kararlarla yönlendirdiği ülkeler için kullanılan bir terimdir. Belirli ekonomik faaliyet kollarında devlet işletmeciliğinin yaygın ve güçlü olması anlamına gelen 'devletçilik' ile karıştırıldığı olur. Devletçilik devlet ka-

pitalizminin zorunlu şartı değildir. Belirleyici olan ekonominin kontroludur.

Devlet kapitalizmi terimi kapitalizmi başlatmakta geç kalan, ulusal pazarını oluşturmaya çalışan, devlet müdahaleleriyle özel sermaye birikimini hızlandıran ülkeler için kullanılmıştır. Bu ülkelerde devletin müdahaleleriyle piyasanın rolü gölgelenmekle birlikte, kapitalizmden farklı bir sosyo-ekonomik oluşum hedeflenmemektedir.

Lenin ulusal tekellerle devletin bütünleştiği ve birlikte politika oluşturduğu modellere tekelci devlet kapitalizmi adını vermiştir. Aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarını kapsayan **NEP** dönemini de, devlet kontrolü altındaki kapitalizm anlamında, devlet kapitalizmi olarak tanımlıyordu. Daha sonra Troçkist iktisatçılar Sovyet ekonomik modelini devlet kapitalizmi olarak nitelediler. [B. D.]

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 1960 yılında 91 sayılı kanunla kurulmuştur. 1961 Anayasasında anayasal bir kurum olarak yer alırken, 1982 Anayasasında yer bulamamıştır.

1950'li yılların sonlarından itibaren gerekliliği ile ilgili çok tartışma yapılmakla birlikte, uluslararası ekonomik örgütlerin de desteğiyle kurulması sağlanmıştır. Dünyanın birçok ülkesinde **planlama** örgütlerinin 1950'li yılların sonlarında ve 1960'lı yılların başlarında kurulduğu görülmektedir. Türkiye'de de DPT'nin kuruluşunda ve ilk yıllarında uluslararası kurumların ve başta **Tinbergen** olmak üzere, Bhagwhati, **Kaldor** gibi ünlü iktisatçıların katkıları olmuştur. Kuruluşu 27 Mayıs dönemine rastlamış ve ilk müsteşarı da bir asker, Albay Şinasi Orel olmuştur.

Kuruluş kanununda DPT'nin görevleri; ülkenin doğal, beşeri ve iktisadi kaynak ve olanaklarını saptayarak iktisadi ve sosyal politikalar oluşturma konusunda hükümete yardımcı olmak; bakanlıklar arası iktisadi politikaların koordinasyonunu sağlamak; uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak; plan uygulamalarını değerlendirmek; kamu kuruluşlarının iyileştirilmesi için tavsiyelerde bulunmak; özel sektörün faaliyetlerini plan hedeflerine uygun olacak şekilde teşvik etmek olarak sıralanmıştır.

Planlama sürecinde en üst birim olarak Yüksek Planlama Kurulu (YPK) oluşturulmuştur. YPK Başbakanın başkanlığında, ilgili bakanlar ve DPT yöneticilerinden oluşmaktadır. Daha sonra müsteşar dışındaki yöneticiler YPK'dan çıkarılmıştır. Bakanlar Kuruluna sunulmadan önce, planlar ve hedeflerle ilgili son kararı YPK vermektedir.

DPT ilk kurulduğunda İktisadi Planlama, Sosyal Planlama ve Koordinasyon birimlerinden oluşuyordu. Kamu bürokrasisinden farklı, esnek bir yapısı vardı. İlk birimlere daha sonra yenileri eklenmiştir. 12 Mart döneminde, bölgesel dengesizlik konusunun siyasal önem kazanması üzerine Kalkınmada Ön-

celikli Yöreler Dairesi kurulmuştur. Kalkınmada kamunun değil özel sektörün ağırlık taşıması düşüncesinin güç kazandığı dönemlerde Teşvik Uygulama Dairesi, Yabancı Sermaye Dairesi gibi birimler DPT' ye eklenmiştir. Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye dairelerinin DPT' ye eklenmesi 1960'lı yılların sonlarında ve 1980'li yılların başlarında Turgut Özal'ın müsteşarlık dönemlerine rastlamaktadır. 1980'li ve 1990' lı yıllarda çok sayıda birimin eklenmesiyle bakanlık boyutlarına ulaşmıştır. Halen Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Yönetim Bilgi Merkezi Dairesi Başkanlığı olmak üzere sekiz ana birimden oluşmaktadır.

DPT'nin Türkiye'ye getirdiği en önemli yeniliklerden biri 'özel ihtisas komisyonları' olmuştur. Bu komisyonlar kamu, özel, sivil toplum örgütü temsilcileri, akademisyenler vb. bir araya gelmesiyle oluşturulur. Planın hazırlanmasından önce tartışıp rapor hazırlayarak DPT'ye yön vermesi amaçlanmaktadır. Özel ihtisas komisyonları hem planları bürokratik niteliğinden çıkarıp demokratikleştirerek hem de çok disiplinli tartışma ortamları yaratarak sonraki uygulamalara örnek olmuştur.

DPT makroekonomik politikalar, ekonomik modeller, matematiksel iktisat, ekonometri gibi kavramlara yabancı bir ortama yepyeni yaklaşımlar getirmek gibi bir işlevi yerine getirmiştir. Bu kavramların çoğu o yıllarda üniversitelerin eğitim programlarında dahi yer almıyordu. DPT kuruluşunda yeni yaklaşımı ve kadrolarıyla ekonomik ve sosyal yapıyı şekillendiren merkez olmuştur. Türkiye'de birçok alanda ilk kapsamlı araştırmayı DPT yapmıştır. İlk planların başarılı olması da prestijini artırmıştır.

Beş yıllık planların ve yıllık programların hazırlanması, kamu yatırımlarının tahsisi, özel sektör teşviklerinin belirlenmesi, sektörel politika ve tedbirlerin saptanması, ekonomik ve sosyal hedeflerin ve geleceğe yönelik tahminlerin yapılması, ilgili yasa tasarılarına görüş hazırlanması DPT'nin asli görevlerindendir.

DPT kuruluşundan itibaren bürokrasi-politikacı çekişmesini yaşamıştır. Zaman zaman istifalar, toplu tasfiyeler görülmüştür. Henüz Birinci Planın hazırlık çalışmaları sırasında ilk plancılarla politik iktidarın anlaşmazlığı sonucu, 1962 yılında DPT müsteşarı ve tüm daire başkanları istifa etmiştir. İstifalara plancıların **toprak reformu**, tarımın vergilendirilmesi ve KİT reformu gibi konulardaki ısrarlı tavrı neden olmuştur. İstifa eden grubun başını çeken İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Atilla

Karaosmanoğlu ve diğer bazı plancılar 12 Mart askeri darbesi döneminde ekonomiden sorumlu bakanlıklara getirilmişler ancak benzeri nedenlerle yine istifa etmişlerdir. İkinci Planın hazırlanması sırasında ve uygulamaya geçişiyle birlikte, benzer nedenlerle yeni bir istifa dalgası yaşanmıştır.

DPT'nin hükümetlerle yaşadığı sorunlar, hükümetlerin sık sık değişmesi ve planı hazırlayan hükümetin genellikle beş yıllık uygulama döneminde iktidarda bulunmamasından da kaynaklanmıştır. Özellikle Ecevit Hükümeti zamanında hazırlanan Dördüncü Plan, Turgut Özal'ın müsteşar olmasıyla hiç uygulanma olanağı bulamamış, bu dönemde DPT tarihinde ilk kez toplu tasfiyeler ve geniş siyasi kadrolaşmalar yaşanmıştır. **24 Ocak kararlarından** sonra, ilk dört planda esas alınan **ithal ikamesi** modeli terk edilerek **ihracata yönelik sanayileşme** modeline yönelinmiştir. Bu dönemde DPT'nin planlama örgütü olmaktan çok ekonomik ve sosyal danışma birimi niteliği öne çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda özel sektöre yatırım ve ihracatta sağlanan teşviklerin DPT tarafından verilmesiyle, planlamadan çok uygulama birimi özelliği kazanmıştır.

Kamu yatırımlarına ayrılan kaynakların azaltılması, buna karşılık siyasal nedenlerle kamu proje sayısının artırılması DPT'nin yatırımları planlama olanaklarını kısıtlamış, zaman zaman yatırım programına alınan projelerin gruplar halinde tasfiyesi gündeme gelmiştir. Buna rağmen programlarda yer alan yatırımların öngörülenden çok daha uzun zamanlarda tamamlanabildiği hatta bazen hiç tamamlanamadığı görülmektedir. Bu durum ilk plancıların ısrarlı olduğu kaynak-yatırım dengesinin önemini ortaya koymaktadır.

Bibl.: KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar (anılarla DPT'nin öyküsü)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; SEZEN, S. (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara: TODAİE Yayınları. [B. D.]

devlet tahvili Devletin gelir ihtiyacı nedeniyle gerçek ve tüzel kişilere borçlanma amacıyla çıkardığı **tahvil**lerdir. Gönüllülüğe dayalı bir borçlanma yolu olduğundan, devlet tahvillerinin çekiciliğini artırmak için uygulanan faizin özel sektörün faizlerinin çok altında kalmaması gerekir. Devlet borcun tutarı, satış zamanı, satış süresi ve borcun hangi kanallardan sağlanacağına, amaçladığı gelire göre karar verir. Faiz oranları ve nakde çevrilme kolaylıkları, kişilerin likidite tercihlerinden vazgeçerek tahvile yönelmelerinde etkili olacaktır. Devlet tahvilleri doğrudan kamu kurum ve bankaları eliyle veya tahvil gelirlerinden pay alacak olan özel bankalar eliyle satışa çıkarılabilir. Tahvillerin doğrudan özel bankalara satıldığı durumda ise, tahvillerin ne kadarının piyasaya verileceğine banka karar verir. Devlet tahvilleri bir defada satışa çıkarılabileceği gibi, *tertip* denilen parçalar halinde de olabilir.

Devlet tahvilleri uzun vadeli borçlanma amacıyla tercih edilmektedir. Devlet tahvili doğrudan tasarruf sahibinden borç almak anlamına gelir. Çoğunlukla borçlanma miktarına göre sınırlı satış uygulanır; bazı ülkelerde sınırsız satış, yani tasarruf sahiplerinin istedikleri zaman devlet tahvili alma imkanı vardır. Ancak bu uygulama bütçe açığı yaratmaktadır. Sınırlı satış uygulamasında, açıklanan süre içinde tahvillerin tamamının satılmaması durumunda, kalan kısmı kamu kredisini desteklemekle görevli kurumlar tarafından satın alınır.

Devlet tahvilleri bir veya daha uzun vadeli olur ve bir yıldan uzun vadeliler için altı ayda bir faiz ödemesi yapılır. Pazarlama ihale yöntemi ile yapılır, yani alıcıların kendi aralarında rekabet ederek getiri oranını düşürdükleri tek taraflı mezattır. Buna karşılık rist taşımadıkları, vergi avantajları, faizleriyle birlikte nakde çevrilebilmeleri ve devlet ihalelerinde teminat olarak kullanılabilmeleri devlet tahvilleri çekici kılan özelliklerdir. Devlet tahvillerinin büyük bölümü bankalar ve yatırım fonu kuruluşları tarafından satın alınmakla birlikte, menkul kıymetler borsasında ikinci el işlemleri yapılmaktadır.

Devlet genellikle yatırım harcamaları için tahvil çıkarma yoluna başvurmaktadır. İç borç anlamına gelen devlet tahvilleri, **açık piyasa işlemleri**ne konu olur; merkez bankası tahvil ve bonoları (yani daha önce çıkarmış olduklarını) satın alarak durgunluk döneminde para arzını artırmaya çalışır, böylece faiz oranlarını düşürmeye ve yatırımları özendirmeye çalışır. Enflasyon dönemlerinde ise tahvil ve bono satarak nakit rezervini azaltır, kredi almayı zorlaştırarak faiz oranlarının yükselmesine, yatırım ve harcamaların kısılmasına ve talep şişkinliğinin daralmasına çalışır. Tahvil ve bono alım veya satımı, toplam harcama ve faiz oranlarını etkileyerek dış ödemeler bilançosu, ithalat ve yabancı sermaye girişine de müdahale etmenin yoludur (bkz. hazine bonosu, iç borç). [K. E.]

devletçilik Genellikle liberalizmin karşıtı olarak kullanılır. Bu şekilde kullanıldığında ekonominin piyasa koşullarına terk edilmemesi, devletin müdahalecilik, korumacılık gibi yollarla ekonomiyi kontrol etmesi anlamını taşır. Ancak devletçilik kavramı esas olarak devletin çeşitli ekonomik faaliyet alanlarında devlet işletmeleri kurarak, mal ve hizmet üretimine doğrudan girmesini ifade eder. Devletçilik devlet işletmeleri yoluyla ekonomiye müdahale etme biçimidir.

Devletçilik özel işletmelerin devletleştirilmesi veya devletin doğrudan yeni işletmeler kurmak üzere yatırım yapması şeklinde uygulanabilir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar devletin doğrudan iktisadi faaliyete girişmesi hemen tüm ülkelerde ya istisnai düzeyde görülmektedir ya da hiç yoktur. 1917 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra tüm sektörlerde devlet işletmelerinin kurulduğu ve toplam üretimin

büyük bölümünü karşıladığı ilk örnek ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği deneyiminin ilk dönemlerinde sanayi üretiminde önemli gelişmeler sağlanması devlet işletmeciliğine ilgi duyulmasına yol açmıştır. Yine de devlet işletmeciliğinin gündeme gelmesi, **29 Krizi**nden sonra piyasaya ve özel girişimciliğe duyulan güvenin zayıflaması üzerine gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da sosyal devlet uygulamalarının yaygınlaşması, devletin ekonomide gittikçe artan oranlarda görevler üstlenmesine neden olmuştur. Bu dönemde gerek **devletleştirme**ler gerekse yeni kamu yatırımları yoluyla devlet işletmeleri kurulmuştur.

Sömürgeciliğin tasfiyesinden sonra bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkeler arasında devletçilik önemli bir **kalkınma** aracı olarak görülmüş ve yaygın biçimde uygulanmıştır. Azgelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olması ve tarihi koşullar nedeniyle özel sektörün gelişmesinin sağlanamaması devletçiliği zorunlu bir kalkınma politikası haline getirmiştir. Bu ülkelerde özel sektörün geliştirilmesini amaçlayan yönetimlerin dahi en azından belirli bir dönem için devletçiliğe yöneldiği görülmüştür.

Devletçiliğin birincil amacı milli gelir içinde yatırımların payının yükseltilmesidir. Tasarruf oranının düşük olduğu ve özel sektörün gelişmediği ülkelerde devletçilik kamu yatırımları yoluyla kalkınmanın sağlanması hedefine yönelik olarak uygulanmaktadır. Çoğu ülkede özel sektörün geliştirilmesinin aracı olarak gündeme gelmiştir. Özel sektörün girdi temininde dışa bağımlılıktan kurtarılması ve özel işletmeler ucuz girdi sağlanması amacıyla devlet işletmeleri kurulmuştur. Devlet işletmelerinin sunacağı girdileri kullanan özel işletmelerin yurtiçi tüketim talebini karşılayacak üretim düzeyine ulaşacağı ve dış rekabete açılabilecek ölçüde gelişeceği varsayılmıştır. Bu uygulamalarda devlet işletmeleri özel sektörün üstlenemeyeceği kadar büyük ölçekli tesislerde yoğunlaşmıştır. Bu anlamda devletçilik hem ulusal kalkınma hem de ülke içinde piyasa koşullarının geliştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bir kısım devlet işletmesi de piyasa koşullarında temel tüketim mallarını satın alamayan kesimlere sübvansiyonlu fiyatlarla mal arz etmeyi amaçlamaktadır. Bu işletmeler yoksul kesimlerin ulusal ekonomiye dahil edilmesi, iç talebin geliştirilmesi, toplumsal gerilimlerin azaltılması gibi işlevler üstlenmiştir.

Devletçilik 20. yüzyılın büyük bir bölümünde yaygınlık kazanan bir sermaye birikim modelidir. Yeni ulusal devletlerin kurulması, kalkınma çabalarının yaygınlaşması, çoğu ülkede özel birikimlerin ve girişimciliğin yetersiz kalması, piyasa mekanizmasının toplumsal sorunları çözememesi devletçiliği yaygınlaştırmıştır. Ancak devlet işletmelerinin kâr dışı görevler üstlenmesi piyasanın gerektirdiği işletmecilik kurallarının uygulanmamasına, maliyetlerin yükselmesine, rekabet

gücünün yitirilmesine yol açmıştır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin görece zayıf olduğu, ulusal ekonomilerin belirleyici olduğu aşamalarda bu sorunların sürdürülmesi olanaklı iken, küreselleşmenin egemen olduğu koşullarda sermaye birikimi modelinin değişmesi gerekmiştir. 1980'li yıllardan itibaren hemen tüm ülkelerin uluslararası piyasaya açılmasıyla birlikte, devlet işletmelerinin **özelleştirilmesi** gündeme gelmiştir. **Neoliberalizmin** yayılması devletçiliğin gözden düşmesine yol açmıştır.

Türkiye'de devletçilik 1923'ten itibaren uygulanan liberal politikaların başarısızlığa uğraması üzerine gündeme gelmiştir. 29 Krizi'nden sonra dünyada hammadde fiyatlarının düşmesi Türkiye'yi olumsuz etkilemiş ve 1932 yılından sonra devletçi olarak tanımlanan politikalar uygulamaya konulmuştur. Atatürk 1931 yılında yaptığı bir konuşmada "Fırkamızın takip ettiği program iktisadi noktai nazardan devletçidir... Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendinde hak görüyor" sözleriyle devletçilik politikasını açıklamıştır. Bu dönem çeşitli müdahaleci politikalarla birlikte kamu iktisadi teşebbüslerinin kurulduğu dönemdir. 1933 yılında Sümerbank, 1935 yılında Etibank, Türkiye Şeker Fabrikaları, MTA, 1936 yılında Malatya Bez ve İplik Fabrikası, 1937 yılında TDÇİ, 1938 yılında Halk Bankası, Güven Sigorta, 1941 yılında Petrol Ofisi kurulmuştur. Devletçilik kimilerince özel sektörün gelişmesine kadar uygulanacak geçici bir dönem olarak değerlendirilirken, kimilerince de kapitalizmin dışında, farklı bir ekonomik sistem olarak görülmüştür. Bu ikinci görüş özellikle Kadro hareketi tarafında dile getirilmiştir.

1945 yılında sonra devletçi politikalar reddedilerek, özel sektöre öncelik veren politikalar yürürlüğe konmuştur. Özellikle 1950 yılından itibaren Demokrat Parti iktidarı özel sektörün güçlendirilmesini hedeflemiştir. Ancak bu dönemde de, DP'nin devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi için "devir komisyonu" kurmasına karşın, hiçbir kamu kuruluşu özel sektöre devredilmemiş, tam tersine yeni KİT'ler kurulmuştur. 1960'lı, 70'li yıllar özel sektörü savunan fakat devlet işletmelerini sürekli olarak büyüten iktidarlarla geçmiştir. [B. D.]

devletleştirme Özel sektöre ait ekonomik birimlerin kamu mülkiyetine geçirilmesidir. Ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle zaman zaman başvurulan bir yöntemdir. Devletleştirme bedelini ödeyerek yapılabildiği gibi, **müsadere** etme, el koyma şeklinde de yapılabilir.

Avrupa'da 20. yüzyılın başlarında bazı sektörlerin, özel girişimciler yeterince yatırım yapmadığından, devletleştirilerek geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde, özel sektörün **tekel** konumunda olduğu sektörlerin, tekelci yapıya karşı kamu yararını korumak amacıyla devletleştirildiği görülmektedir. Özel sektörün işlet-

mesinde başarısız olduğu yatırımların iflas etmemesi için devletleştirilerek üretiminin sürdürüldüğü örnekler vardır. **Doğal kaynakların** ya da stratejik olduğu varsayılan sektörlerin özel sektörün ya da yabancı şirketlerin elinde bulunmasını sakıncalı görerek devletleştirmeler yapılmıştır. Bazı ülkelerde **toprak reformu** yapmak amacıyla büyük tarımsal araziler devletleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan eski sömürge ülkelerin çoğu doğal kaynaklarını 'millileştirme' kavramı altında devletleştirmişlerdir. Yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı Avrupa ülkelerinde siyasal nedenlerle, Nazi işbirlikçisi iş adamlarının tesislerine el konmuştur. Sosyalist ülkelerde ideolojik gerekçelerle, üretim araçlarının mülkiyetini kamuya geçirmek için devletleştirmeler yapılmıştır. [B. D.]

dış alem Bir ülke ekonomisinin diğer ülke ekonomileri ile girdiği ilişkileri ve bu ilişkilerin ekonominin bütünü üzerindeki etkilerini ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir. Çok istisnai durumlar dışında bütün ekonomiler dış alemle ilişkiye girer ve bu ilişki tüm dengeleri değiştirir.

Dış alemle kurulan ilişkiler ödemeler bilançosunda yer alır. Ödemeler bilançosu bir ülke vatandaşlarının bütün diğer ülkelerle belli bir dönemde giriştikleri tüm ekonomik ilişkileri özetleyen bir hesaptır.

Ödemeler bilançosundaki en önemli kalem cari işlemlerdir. Cari işlemler mal ve hizmet ihraç ve ithalini gösterir. Üretim faktörleri ve faktör gelirlerinin ihraç ve ithali de burada yer alır. Cari işlemler ülkenin milli gelirini doğrudan etkiler. İhracat başka ülkelerden elde edilen gelir olduğundan olumlu, ithalat başka ülkelerin geliri olduğundan olumsuz olarak milli gelir hesaplarına girer. Cari işlemlerde olumsuz etki yapan kalemlerin olumlulardan büyük olması durumunda cari işlemler açığı ortaya çıkar, milli gelir olumsuz yönde etkilenir. Cari işlemler genellikle uluslararası kabul gören dövizler üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle cari işlemler açığı olması durumunda ülkeye döviz girişi çıkışından az demektir. Ülkenin dövizinin az olması ithalat olanaklarını kısıtlayacaktır.

Ancak ödemeler bilançosu cari işlemlerden ibaret değildir. Cari işlemlerdeki dengesizlikler genellikle sermaye hareketleri ile kapatılır. Sermaye hareketleri ülkenin kısa veya uzun vadeli borçlanmasını ifade eder. Cari işlemler açığı varsa dış aleme borçlanılarak, fazla varsa dış aleme borç vererek denge sağlanır. Ancak sermaye hareketlerinin tek amacı cari işlemler dengesini sağlamak değildir. Dış alemden bağımsız nedenlerle de borçlanılabilir. Bütün bu işlemler ülkenin döviz rezervlerini olumlu ya da olumsuz etkiler.

Dış alemle ilişkilerin geliştirilmesi genel kabul görmektedir, ancak yöntemleri ekonominin en tartışmalı ve tartışması bugüne kadar

süren konularındandır. Dış alemle ilişkilerin en temel gerekçesi uzmanlaşmadır. Ekonominin diğer alanlarında olduğu gibi uzmanlaşma verimliliği, üretimi artırmakta ve karşılıklı yarar sağlamaktadır. Ülkelerin de doğal ya da tarihi nedenlerle uzmanlaştığı dikkate alınarak, dış ticaretin tüm dünya için yararlı olacağı savunulmuştur. Klasik iktisatçılar serbest dış ticareti savunmak için, **karşılaştırmalı üstünlükler teorisini** geliştirmişlerdir. Neoklasikler dış ticaretin yoksul ülkeler lehine işleyeceğini hatta dünyadaki faktör fiyatlarını, bu arada ücretleri, eşitleyici yönde etki yapacağını iddia etmişlerdir. Dış ticaretin serbestçe yürütülmesi durumunda ödemeler dengesinin kendiliğinden sağlanacağı ileri sürülmüştür.

Buna karşılık, bu tezlerin ilk sanayileşmiş ülkeler olan İngiltere ve Fransa'nın çıkarları doğrultusunda olduğunu öne sürüp, dış ticaretin kısıtlanmasını savunan görüşler savunulmuştur. Özellikle Almanya ve ABD'de **bebek endüstri**lerin korunması, serbest dış ticaretin genel olarak ücretleri düşürücü etki yapmasının önlenmesi gibi gerekçelerle serbest dış ticarete karşı çıkılmıştır. **Keynes** de ülkedeki istihdamı artırmak amacıyla dış ticaretin kısıtlanmasını savunmuştur.

İktisadi milliyetçilik şeklinde tanımlanabilecek bu tezlerin yanı sıra, sosyalist iktisatçılar da serbest dış ticaretin ülkeler arası dengesizlikleri artırdığı ve sömürüyü kolaylaştırdığı görüşlerini öne sürmüşlerdir. Dış ticaret hadlerinin sanayileşmiş ülkeler lehine gelişmesi, azgelişmiş ülkelerin ithal ikamesi modellerine yönelmesine, korumacı politikaları öne çıkarmalarına yol açmıştır.

Ancak ülkelerin büyük kısmı sanayisini geliştirmek için dış alemden sermaye, kredi, teknoloji, know-how, hammadde, ara malı vb. ithal etmek zorundadır. Kalkınmanın ön şartı olan bu kaynakların sağlanması döviz ihtiyacını öne çıkarmaktadır. Bu süreç zaman içinde ithal ikamesi politikalarının yerine ihracata dönük ekonomi anlayışını güçlendirmiştir. Günümüzün **küreselleşme** ortamında dış ticaret kısıtlamaları hızla azaltılmakta, ulusal ekonomilerin dış alemle ilişkileri yoğunlaşmaktadır. [B. D.]

dış borç Bir ülkenin kaynaklarına ek bir kaynak sağlamak, **döviz** olarak yeni ödeme gücü elde etmek gibi amaçlarla ülke dışındaki yabancı devlet ya da finans kuruluşlarından karşılıklı ya da karşılıksız geri ödemeli kaynak bulunmasıdır. Türkiye'de dış borç kavramı içinde kamu sektörünün yanı sıra, özel sektörün dış borçları da bulunmaktadır. Dış borçlar; bir yandan ülkelerdeki tasarruf yetersizliğini giderirken öte yandan kalkınma için gerekli ithalatın ve yatırımların yapılmasına imkân vermektedir.

Dış borçlar; kullanıldıkları kaynaklar (özel ve resmi kaynaklı dış borç, yabancı sermaye), bu kaynakların vadelerinin uzunlukları (kısa,

orta ve uzun vadeli dış borç), borçlanmanın yapısı (proje, program kredileri) ve sağlandıkları kaynaklar (ikili çok taraflı veya ticari banka kredileri) şeklinde çeşitli kriterlere göre sınıflandırılabilir. [B. B.]

dış denge Bir ülkenin ödemeler bilançosunun, yapılan ithalat ve ihracat sonucunda, açık verip vermemesidir. Dış denge, milli gelir, döviz kuru ve döviz sınırları değişkenlerine bağlıdır. [B. B.]

dış ticaret dengesi Bir ülkenin belli bir dönemde (genelde bir yıl içinde) yaptığı toplam mal ihracatı ile toplam mal ithalatı arasındaki eşitliktir. İthalatın ihracattan fazla olması durumunda dış ticaret dengesi fazlalık verirken, ihracatın ithalattan fazla olması durumunda ise dış ticaret dengesi açık verir.

Dış ticaret dengesi; ödemeler dengesi bilançosunun kalemlerinden birini oluşturan cari işlemlerin mal hareketlerine ilişkin bölümünü gösterir ve ekonomik istikrarın sağlanması, büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından son derece önemlidir. [B. B.]

dış ticaret hadleri Dış ticaret hadleri, ihraç malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine bölünmesi ile elde edilir. Dış ticaret hadleri kavramını kullanarak belli bir dönemde bir ülkenin dış ticaretinin lehte mi aleyhte mi geliştiğini saptamak mümkündür. Genel olarak ihraç mallarının fiyatlarının artması, ithal edilen malların fiyatlarının sabit kalması, düşmesi ya da ihraç mallarından daha yavaş artması dış ticaret hadlerinin lehte gelişmesi anlamına gelmektedir.

Dış ticaret hadleri bazı eksiklikleri de içermektedir. İhraç malları fiyatlarındaki düşme bazen verim artışından ya da kalite değişiminden kaynaklanabilir. Verim artışından kaynaklanan fiyat düşmesi dış ticaret açısından olumsuz bir gelişme gibi nitelendirilmesine rağmen ekonomi açısından olumlu bir gelişmedir.

Dış ticaret hadleri genellikle tarıma karşı sanayi, geri teknolojiye karşı ileri teknoloji, daha az bilgi içeren üretime karşı daha çok bilgi içeren üretim lehine gelişmektedir. Bu durum dış ticaret hadlerinin sürekli olarak azgelişmiş ülkeler aleyhine gelişmesine yol açtığından, bu ülkelerde korumacılık eğilimleri uzun süre güçlü kalmıştır. [B. D.]

Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) Devlet teşkilatı içinde, Dış Ticaret Müsteşarlığı dış ticaret politikalarının tespitine yardımcı olmak, tespit olunan bu politikalar çerçevesinde ihracat, ihracatı teşvik, ithalat, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri ve ikili ve çok taraflı ticari ve ekonomik ilişkileri düzenlemek, uygulamak, uygulamaları izlemek ve geliştirmekle görevlendirilmiştir. DTM'nin ana hizmet birimleri; İhracat Genel Müdürlüğü, İthalat Genel Müdürlüğü, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü, Dış Ticarette Standardi-

zasyon Genel Müdürlüğü, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğüdür.

Dış Ticaret Örgütü, Dış Ticaret Dairesi Reisliği, Dış Ticaret Genel Sekreterliği adıyla Ticaret Bakanlığı bünyesinde yapılanıp faaliyet gösteren DTM, 1983 yılında çıkarılan kanunla kurulan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesinde 11 yıl hizmet etmiştir. 1994 yılında çıkarılan kanunla Hazine ve Dış Ticaret birimleri iki ayrı müsteşarlık olarak örgütlenmiştir. Görevlendirilmiş bir Devlet bakanına bağlı olarak faaliyet gösteren DTM, yurt dışında çeşitli ülkelerde bulunan ticaret müşavirlikleri ve taşra teşkilatıyla, ülke kalkınmasında ve ekonomik gelişmede önemli roller üstlenmiştir. [B. B.]

dış yardım Bir ülke veya uluslararası bir kuruluşun başka bir ülkeye hibe veya kredi şeklinde aktardığı kaynaklardır. Dünya ülkeleri arasındaki gelir düzeyi farklılıkları sonucu, gelişmiş ülkeler daha az gelişmiş ülkelere, ekonomik veya sosyal kalkınmalarını desteklemek amacıyla yardım yapmaya başlamışlardır. Uzun vadeli sermaye akımını ortaya çıkaran dış yardımlar, sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra **Dünya Bankası**, **IMF**, Birleşmiş Milletler, uluslararası kalkınma bankaları, fonlar, vakıflar gibi uluslararası kuruluşlarca da sağlanmaktadır. Dış borca benzer şekilde dış yardımları da tahsis yerlerine (proje ve program kredileri), kaynaklarına (ikili ve çok taraflı yardımlar), veriliş şekline (sermaye ve teknik yardımlar) göre sınıflandırmak mümkündür. [B. B.]

dış yatırım Bir ülkede tasarrufların yetersiz olduğu dönemlerde dış açık vermemek için ihtiyaç duyulan yabancı sermaye girişini ifade eder. Dış yatırım, mali nitelikteki dış yatırımlar (portföy yatırımları) ve üretime dönük olarak gerçekleştirilen doğrudan dış yatırımlar olarak başlıca iki kısma ayrılır. Hisse senedi-tahvil gibi menkul değerlere yani sermaye piyasası araçlarına veya kısa süreli para piyasası araçlarına yapılan mali nitelikteki dış yatırımlar portföy yatırımı olarak adlandırılırken, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından üretime yönelik olarak bir başka ülkeye taşınması doğrudan dış yatırımı gösterir. Günümüzde dış yatırım politikaları, uluslararası uzun dönemli sermaye yatırımlarının teşviki veya caydırılması ile ilgili kararları içermektedir. [B. B.]

dışarı iş verme Kapitalist üretim örgütlenmesine geçiş sürecinde, girişimci tüccarlar tarafından zanaatkârlara siparişle iş verilmesi sistemidir. Almanca *hanseindustrie*, İngilizce *putting out system*, Fransızca *industrie à domicile* denilen sistem, pazar öncesi ekonomileri bilimsel olarak inceleyen ve iktisadi antropolojinin kurucularından olan Karl Bücher'in (Carl Buecher, 1847-1930) konu üstüne çalışmalarıyla, daha çok Almanca *verlagsystem* olarak tanınmıştır.

Zanaatkârlıkta hammadde sağlanması, mamül madde üretimi ve satışın yapılması aynı birim ve aktör tarafından gerçekleştirilir. Usta zanaatkâr, işin sahibi, üretici, işveren ve tüccardır. Ancak zanaatkârın üretimini yerli pazar için yapmasına karşılık, tüccar zanaatkârın ürününü daha uzak yerlere pazarlama işlevini yüklenir. Tüccar yerli pazar dışında, daha zengin şehir, saray, ordu gibi daha büyük sürüm imkanı olan pazarlar keşfettiğinde, zanaatkâra ve zanaatkârlara ürün siparişi dağıtır. Pazar genişledikçe siparişlerin zanaatkârın hammadde alım gücünü aşmasıyla, tüccar talep baskısı karşısında hammadde fiyatını karşılayarak zanaatkârın finans sorununu aşmaya çalışır. Hammaddenin ve pazarlamanın tüccar tarafından üstlenildiği bu durumda zanaatkâr usta ücretli konuma yaklaşmıştır, artık ürettiği ürünün sahibi değildir. Tüccar da üretim süreciyle ilgilenmeye başladığından, salt ticaret yapan bir kişi olmaktan çıkarak, girişimci niteliği kazanmaya başlamıştır. Tüccar üretimin cins ve miktarını kararlaştırdığı bu süreçte, zanaatkâra üretim aracı da sağlandığında süreç tamamlanır, tüccar alışverişten kopmuş, sermaye yatıran kişi olmuştur. Sabit sermaye ve işletme sermayesi ayrımının üretimde ve verimlilikte örgütlenmeden kaynaklanan artış yaratması, işbölümü ve sermaye yoğunlaşmasını başlatır. Artık işin yapılış süreci ve işyerinin denetimi tek bir zanaatkâlık biriminde değil, girişimcinin dağıttığı çeşitli işliklerde yürütülmektedir. Girişimcinin talep baskısı nedeniyle hammadde, sermaye ve maül maddenin üretimini örgütlemeye çalıştığı, işi parçalara ayrılmış olduğu bu düzende eşzamanlılık ve işgücü arzında darboğaz sorunları ortaya çıkar. İşin sermaye yoğunlaşması ve teknolojik yenilikle sermayedar tarafından aynı çatı altında toplanmasının optimal olduğu yapı, kapitalist üretim ilişkisinde ilk fabrikayı doğuracak yapıdır.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda yaygınlaştığı görülen dışarı iş verme sistemi, onüçüncü yüzyılda başlamıştır. Tekstildeki teknolojik gelişmelerle özdeşleştirilmesine karşılık, madencilik, gemi yapımı dahil İtalyan şehir devletlerinde uygulanmış olan sistem, orijinalde kırsal değil şehirden kıra taşınmış tüccarlar tarafından yürütülmüştür. Tüccarlar dışında varlıklı zanaatkârlarca da uygulanmış olan sistemin, **lonca** aleyhine ve tüccar lehine işlediği görülmektedir. Bkz. ilkel sermaye birikimi. [K. E.]

dışsal ekonomiler Üretici ya da tüketicilerin aldıkları kararlarla, ekonomideki diğer üretici ya da tüketicileri olumlu ya da olumsuz etkilemeleridir. Dışsal ekonomilerde mal ve hizmetlerin, sosyal açıdan optimum olmayan, daha az veya daha fazla arzına neden olan bir **piyasa başarısızlığı** söz konusudur. Üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda kaçınılmaz olarak dışsal maliyetler veya faydalar ortaya çıkmaktadır. Pozitif dışsal ekonomilerde üretici toplum tarafından sağ-

lanan faydayı dikkate almadan sosyal açıdan optimum olan düzeyin altında bir üretim gerçekleştirirken, negatif dışsal ekonomilerde üretici toplum tarafından üstlenilen marjinal maliyetleri dikkate almadan sosyal açıdan optimum olan düzeyin üstünde üretime yönelir. En yaygın dışsallık örnekleri çevre kirliliği ve Ar-Ge faaliyetleridir. Örneğin bir şirket, yaptığı üretim sırasında su ya da havayı kirletirse, kirli havayı solumak ya da kirli suyu kullanmak zorunda kalan insanlara verilen zarar dışsal ekonomi maliyetidir. Özellikle bir mal üretilirken çevreyi kirletenler, kirlilik nedeniyle başkalarına verdikleri zararın maliyetine katlanmadıkları için, piyasada oluşan fiyatlar, kaynak dağılımında etkinliği sağlayamaz.

Dışsallıklar konusunda teoriyi ilk oluşturan ekonomist Marshall olmakla birlikte daha sonra **Pigou**, Meade, Nath, Mishan, **Coase** gibi bazı iktisatçılar tarafından da konu ele alınmıştır. [B. B.]

dikey birleşme Biri diğerinin belli başlı tedarikçisi olan iki firma arasında gerçekleştirilen **birleşme**dir. Bu tür birleşmeye örnek olarak, bir bira üreticisi ile birahaneler zinciri arasında veya bir yayınevi ile kitapevleri arasında gerçekleştirilen birleşmeler gösterilebilir. Dikey birleşme, üretimin aynı aşamasında faaliyet gösteren iki firmanın birleşmesi anlamına gelen **yatay birleşme**nin karşıtıdır. [B. B.]

dinamik analiz Zaman kavramını iktisat teorisine sokan analiz çeşidir. Dinamik analizde, ekonomik sistemdeki değişme ve hareketler, zaman unsuru da göz önünde bulundurarak incelenir. Zamansız ve durağan olan statik analizin aksine dinamik analizde, fiyat, arz, talep gibi ekonomik olgular arasındaki ilişkilerin zaman içinde değişebileceği kabul edilir. Dinamik analiz, 1930'lu yıllarda İsveç Okulu'nun etkisiyle gelişmiştir. **Myrdal**, iktisadi nicelikleri dönem başında ilerisi için öngörülen faaliyet ve dönem sonunda yapılan ölçme ile tanımlayan *ex-ante* ve *ex-post* ayrımını ortaya koymuş, diğer yazarlar bir durumun bir başka durum haline nasıl dönüştüğünü gösteren ve zaman içinde iktisadi değişikliklerin ayarlanma sürecini açıklayan bölüm analizini kullanmışlardır. Ekonometrinin yakın tarihteki gelişmesi, modeller kurma sayesinde dinamik analizi giderek zenginleştirmiştir. [B. B.]

dinamik makroekonomik modeller Zamanın meydana getirdiği değişmelerin makroekonomik sorunlarda uygulanmasıyla oluşturulan modellerdir. Dinamik makroekonomik modeller, zaman içinde ekonominin (kısa dönemde konjonktür kalıpları içinde, uzun dönemde büyüme veya gerileme kalıpları içinde) nasıl hareket ettiğini gösterir. Bu modeller ile farklı dönemlerdeki büyüklükler, düzeyleri, değişme oranları ve geçmişteki hareketleri birbirleriyle karşılaştırılmakta, aralarındaki ilişki ve gelişmeler yorumlanmakta, buradan ha-

reketle ekonomik analizin teorik sonuçları izlenerek ekonomik teoriler test edilmekte, ekonomik tahminlerde bulunulmakta, ekonomik kalkınma planlanmakta, alternatif ekonomik politikalar incelenmekte, ekonomi için farklı senaryolar üzerinde çalışılmaktadır.

Fisher tarafından ortaya konulan, faiz oranıyla beklenen enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemek için kurulan model, bilinen ilk dinamik modellerdendir. Bu model hem fiyat düzeyinin artış hızını içermekte hem de gelecekteki enflasyon oranı hakkındaki beklentiler zaman içinde biriken bilgi stokuna bağlı bulunmaktadır. **Friedman**'ın kurduğu dinamik makroekonomik modelde ise enflasyon ve ekonomik büyüme, para arzında meydana gelen beklenmeyen değişmelerin dinamik analizine konu edilmiştir. [B. B.]

dirsekli talep eğrisi (büklümlü talep eğrisi) Oligopol piyasasında, Paul M. **Sweezy**'nin geliştirdiği çözümlemeye göre, az sayıda firmadan birinin fiyatlarda yaptığı indirimi diğerlerinin izleme zorunluluğundan doğan, talep bağımlılığını açıklar. Talebin bağımsız olduğu kısımda firmanın talep eğrisi piyasa talep eğrisiyle özdeştir ve fiyatı indirmekle sağlayabileceği talep sınırlı olduğu için talep eğrisinin talebin diğerlerine bağlı olduğu kısımdan daha esnektir, esneklik farklılıklarından dolayı eğride 'dirsek' ortaya çıkar. Marjinal maliyet eğrileri de, satış miktarı değişmediği halde denge fiyatlarının oluşumunun, bu esnek farklılığı yani dirsek aralığı boyunca değişme gösterebileceğini ortaya koyar. [K. E.]

Dobb, Maurice Herbert (1900-1976) İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik gelişmeleri, meta üretimi ve pazar ilişkileri, azgelişmişlik ve sosyalist sanayileşme, büyüme, planlama ve etkin kaynak dağılımı konularında çalışmış modern Marksist iktisatçı.

1924'te London School of Economics'te doktorasını tamamladıktan sonra Cambridge'de ders vermeye başladı. 1951'de Delhi Üniversitesi'nde çalıştı. 1922 yılında üye olduğu İngiliz Komünist Partisi'nin kurumsal dergisi *Marxism Today*'in yayın yönetmenleri arasında yer aldı. İngiltere'de ekonomist olarak anılmaz olmuş Marx'ı 1940'lı yıllarda tekrar gündeme getiren Joan **Robinson** (1942), Paul **Sweezy** (1942) gibi birkaç ekonomistten biri oldu. 1967'de Cambridge'den emekli oldu.

Feodalizmin üretim ilişkileriyle çözüldüğünü savundu *Studies in the Development of Capitalism* ('Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler', 1946; Türkçesi: F. Akar, İstanbul: Belge Y., 1992) kitabının yayınlanmasıyla başlayan, özellikle bu çözülüşü dış ticarete bağlayan P. Sweezy ile girdiği tartışmaları *The Transition from Feodalism to Capitalism* ('Feodalizmden Kapitalizme Geçiş', 1978; Türkçesi: Maurice Dobb vd., çev. Çetin Yetkin, Ankara: Aydınlık Y., 1970) kitabında topladı.

Sosyalist ekonomi, piyasa ile sosyalist planlama ilişkisi, tüketim mallarıyla üretim araçları üretiminin dengesi, kalkınma ve planlama konularında çalıştı (*Soviet Economic Development Since 1917*; '1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi', 1948; Türkçesi: çev. Metin Aktan, İstanbul: Yay.y., 1968); *Some Aspects of Economic Development*, 1951; *On Economic Theory and Socialism*, 1955; *An Essay on Economic Growth and Planning*, 1960; *Papers on Capitalism, Development and Planning*, 1967; *Welfare Economics and the Economics of Socialism*, 1969; *Socialist Planning: Some problems*, 1970).

P. **Sraffa** ile birlikte Ricardo'nun eserlerini yayına hazırladı ve onun değer kuramından etkilendi; bu konuda *Theories of Value and Distribution Since Adam Smith* ('Adam Smith'ten Bu Yana Değer ve Bölüşüm Teorileri', 1973) kitabını hazırladı.

Bibl: DOBB, Maurice Herbert (1981), *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, çev. Mehmet Selik, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Y.; DOBB, Maurice Herbert (1985), *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, çev. Feyza Kantur, İstanbul: İletişim Y.
[K. E.]

doğal büyüme Roy F. Harrod'un tanımına göre, işgücü arzının büyüme oranı ile teknolojik gelişme oranının toplamı doğal büyüme oranıdır.

Dinamik dengeli bir büyüme işgücü ve mal piyasalarında dengenin sağlanmasını gerektirdiği için, teknolojinin gelişmesinin işgücü piyasasına, toplam çıktı, sermaye stoku ve talep oranına etkisinin göz önüne alınması gerekir. Böyle bir denge durumu işgücü ve mal piyasaları ile adam başına sermaye ve çıktının ilişkilerini tanımlar, ancak hem mal hem de işgücü piyasasının dengede oluştuğu bir büyüme sürecinin ortaya çıkması olasılığı neredeyse yoktur. Denge büyüme oranı ile doğal büyüme oranı arasındaki intibakı sağlayacak modeller aranarak çeşitli mekanizmalar geliştirilmeye çalışılmıştır.

Gerekli büyüme oranı doğal büyüme oranını aştığı zaman, işgücü talebi işgücü arzından daha yüksek bir oranda büyür. Bu durum reel ücretlerin artmasına yol açacak ve uzun dönemde nüfus artarak bu talebi karşılayacaktır. Tersi durumda işsizlik artacak ve nüfus düşecektir (bkz. Malthus). Gene gerekli büyüme oranının doğal büyüme oranını aşmasının, işgücü tasarruf eden teknolojiyi uyaracağı öngörülmektedir. Bu yaklaşımlar gerçekçi görülmediği gibi, teknoloji daha katı kabul ediliği için, gerçekleşen büyüme oranının uzun süre doğal büyüme oranını aşma olanağı olmadığı savunulmuştur. Sorun, doğal ve gerekli büyüme oranlarının birbirinden bağımsız ve dışsal olmalarıdır. Bu nedenle büyüme modelleri gerekli büyüme oranını doğal büyüme oranına intibak ettirecek çözümler bulma yönünde kurulmaktadır. Elbette bunlar, sermaye/hasıla katsayıları kadar, istih-

dam ve bölüşüm politikalarından da ayrılamaz. Bkz. büyüme, planlama, kalkınma, Harrod-Domar büyüme modeli. [K. E.]

doğal ekonomi Üretimin piyasa için değil tüketim için yapıldığı ekonomi. Sanayi öncesi, tarıma dayalı ve paranın kullanılmadığı ekonomilerdir ve üretilen ürün piyasaya çıkmadan, değişim konusu olmadan paylaşılır. Üretilen ürünün ancak üreticiye yettiği yani üretimin artı ürün yaratmadığı **geçimlik ekonomi**den farklı olarak doğal ekonomide artı ürünün varlığı söz konusudur ancak bu ürüne, değişime konu olmadan, köle sahibi ve feodal bey tarafından el konulur (bkz. kölelik, feodalizm). Bu sistemleştirme, aynı zamanda **kapalı ekonomi** varsayımını ve köylülüğün değerlendirilmesinde çoğunlukla yapıldığı gibi zanaat üretimini göz ardı etmeyi de içerir (veya zımnen ayni ödemeleri varsayar).

Avrupa düşünce tarihinde doğal ekonomi kavramlaştırmasının, para kullanımı ve belirli bir teknolojik düzey öncesini imlemesi, doğal düzen kavramıyla birlikte düşünüldüğünde ilginçtir. Fransız **Fizyokratlar**, doğal düzen kavramıyla toplumsal ve ekonomik yaşamın insan iradesi dışında, tanrısal oluşunu anlatıyor ve bırakınız yapsınlar felsefelerini bu işleyişin kendiliğindenliğine bağlıyorlardı. Adam **Smith**, doğal düzeni insanın bencilliği gereği kendisini akılcı biçimde düşünmesinin doğal oluşuna dayandırarak insancıllaştırmış, müdahale kabul etmeyen bu düzeni, bilinemeyen kendiliğindenliğin sağladığı denge ve özgürlük ortamı olarak görmüştü. **Liberalizm**in siyaset felsefesinin temelinde yer alan toplumsal sözleşme kavramına içkin olan toplumsaldan önce olanın doğallığı (ve vahşet olması) görüşü, doğal ekonomi teriminin insan veya toprak mülkiyetini mutlak veri kabul edilişiyle çakıştığında, 'insan' iradesiyle başkalarının kaderinin çelişkili birlikteliği ortaya çıkmaktadır ki, doğal ekonomi devam etmezken doğal düzenin devam ettiğini düşünebilmek, kapitalizmin Avrupa'da doğa-coğrafyanın verebildiklerinden başlayarak maddi üretim kadar, din ve felsefede de nasıl bir kopuş içerdiğini ve bu dünya görüşünün sınıfsallığı ve denk geldiği tarihsel konağı da ifade etmektedir. Bkz. bireycilik, klasik liberalizm. [K. E.]

doğal işsizlik oranı İş piyasasının dengede kalabileceği mümkün olan en düşük seviyedeki işsizlik oranı. Keynesyenler, işsizlikle enflasyon arasında negatif ilişki olduğunu söyleyen **Phillip Eğrisi**'ne dayanarak bir miktar enflasyonu kabul eden hükümetlerin işsizlik oranını azaltabileceğini iddia etmişlerdir. 1968'de Milton **Friedman** işsizliği düşürme umuduyla enflasyona razı gelen hükümetlerin, işsizliğin enflasyonla birlikte önce bir miktar düşeceğini, ancak enflasyon aynı yüksek düzeyini korurken tekrar artacağını ileri sürerek yanıldıklarını iddia etmiş, Phillip Eğrisi üs-

tüne Phelps'in geliştirdiği eleştiriyi beklenti etkeniyle birlikte yeniden yorumlamış (bkz. bekleyiş etkisi) ve **Keynesyen ekonomiye** önemli bir saldırı gerçekleştirmişti. Çünkü işsizlik, talepte değil, emek piyasasının yapısıyla belirlenen kendi dengesine sahiptir. Enflasyonun olmadığı ortamda da görülen bir işsizlik oranı vardır, hatalı bekleyişlerden kaynaklanan fiyat değişmelerinin etkisi ile, müdahalelerle 'bozulmamış' bir ekonomide mevcut olan tam istihdam durumundaki bu oran, doğal işsizlik oranıdır. Doğal işsizlik oranı aşıldığında talep artarak işsizliği doğal oranına getirecektir. İşsizliği daha da düşürme gayreti yalnızca enflasyonu artırma sonucu verecektir. Yani doğal işsizlik oranı, işsizliğin enflasyonu artırmayan oranıdır, aşıldığında enflasyonu artıracaktır.

Ekonomistlerce doğal işsizlik oranının 1960'larda % 2'lerde olduğu söylenmesine karşılık, 1980 ve 90'larda sanayi ülkelerinde işsizlik oranları % 10'lara çıktığında, doğal işsizlik oranının da % 6'larda olduğu söylenmiştir. Makroekonomi politikalarının işsizliğe çare olmayacağı görüşüyle harekete geçilmemiştir. 80'li yıllarda iletişim olanaklarındaki gelişmelerin doğal işsizliği düşürmesi gerekirken örneğin Federal Almanya'da fiyatlar artmadan işsizlik oranı % 8'lere varmıştır. Monetaristler Phillips Eğrisi'ni düzeltmek isterken, kısa veya uzun dönem, gerçekte hiçbir zaman gayri iradi işsizlik olamayacağı ve bütün işsizliklerin doğal işsizlik olacağı sonucuna varmışlar ve değişenin doğal işsizlik oranı olduğunu söylemişlerdir. Artan işsizliğe çare bulabilmek için 'doğal oranı' etkileyen koşullar irdelenmiş ve emek piyasasının esnekliğinin arttırılarak ücret düzeylerinde değişiklik yapmadan daha çok insanı istihdam etme yolları aranmıştır. Doğal işsizlik oranının hangi düzeyde olduğu ve nasıl değiştiği üstüne fikir birliği geliştirilememiş olduğu gibi, böyle bir kavramın hiçbir anlamı olmadığını düşünenler de az değildir. Bkz. işsizlik, enflasyon, emek göçü. [K. E.]

doğal kaynaklar Ekonomide temel tanım, kıt kaynakların yönetimidir. Avcılık ve toplayıcılığın yerini üretimin almasıyla ve tarım dışı nüfusun tarımda çalışan nüfus miktarını geride bıraktığı sanayi çağından itibaren, şehirleşmenin alanı ve sanayiin ham maddesi olarak toprak ve topraktan elde edilen madenler ve petrol, doğal kaynak olarak adlandırılmış ve bu kaynakların sonsuz olmadığı yani kıtlığı dile getirilir olmuştur. Toprak, madenler ve toprağın kullanımına bağlı tarımsal ürünlerin kıtlaşabileceği ve tükenebilirliğiyle nüfusla üretim arasındaki denge daima ilgi çekmiştir (bkz. demografi, Malthus). **Sanayi Devrimi**'nden sonra **enerji** ve doğal kaynak kullanımı daha önce görülmemiş oranlarda artmıştır. **Teknoloji** tarımsal üretimi ve verimliliği artırdığı gibi, bilinen doğal rezerv miktarlarının da ihtiyaç doğdukça yeni alanların ortaya çıkarıl-

masıyla ve yeni maden işleme teknikleriyle eski tekniklerle faydalanılamayan cevherlerin yeniden kullanıma sokulmasıyla arttığı bilinmektedir. Kötümserler yaşam standardının yükselmesi ve nüfus artışının, sanayiin doğurduğu çevre sorunlarıyla da eklemlenerek doğal kaynakların tükenmesini gündeme getirdiğini savunurken (bkz. sıfır nüfus artışı), iyimserler teknolojik gelişmenin daima yeni üretim yolları bulacağını ve fiyatların da talebi dengelediğini söylemektedirler. Yapılan araştırmalar minerallerin fiyatlarında 1870'lerden bu yana önemli bir artış gerçekleşmediğini, ham petrol fiyatında da artış olmadığını ortaya koymuştur; benzin fiyatındaki artışın da 1970'lerdeki **OPEC** krizinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Doğal kaynakların daha etkin kullanımında veya ikamelerinin bulunmasında fiyatın yönlendiriciliğine ve teknolojik gelişmenin sonsuzluğuna inanç söz konuşurken, uluslararası ticaretin sanayileşmiş ülkelerle azgelişmişler arasında ham madde-mamul madde alışverişi biçiminde gerçekleşmesinin yarattığı gittikçe açılan fiyat makası, ham madde üreten ülkelerde geniş nüfus kesimlerini **yoksulluk** ve açlık sınırına getirmiştir ve bu zenginlik-fakirlik farkının gittikçe arttığı da görülmektedir. Teknoloji alanındaki maliyet ve patent kısıtlamalarına eklenen tarımsal ürün ve tohum patentleri, enerji kaynakları için verilen ekonomik ve siyasal mücadeleye, diğer doğal kaynakların etkin kullanımı ve eski tarımsal ürünlerin yeni pazarlanabilir biçimde ürütilmesi açılarından da fakir toplumlar için yeni dar boğazlar yaratmaktadır. Teknolojinin yarattığı yeni boyutların yol açtığı kirlilik, hava, su, balık yatakları, orman örtüsü, ozon tabakası gibi, şimdiye kadar piyasası olmadığı için ekonominin konusu olmayan doğal kaynakların da rezerv, kullanım biçimi ve maliyeti açısından dikkate alınmasını gerektirmeye başlamıştır. **Şehir ekonomisi**, **toprak** başta olmak üzere çeşitli doğal kaynakların ve piyasa dışı ve parayla ölçülemez değerlerin kullanım biçimini ve mülkiyetini ekonomik yaşam ve uygulama içinde anlamlandırma ve ifadelendirme ihtiyacıyla yola çıkmış olduğu gibi, artan çevre sorunları ve bilinci de **ekolojik ekonomi**yi yaratmıştır. Doğal kaynaklara ve çevreye karşı yeni duyarlılıkla Fizyokrat görüşlere yönelen ekonomist, grup ve topluluklar da vardır (bkz. Fizyokratlar). [K. E.]

doğal tekel Belirli bir pazardaki tüm talebin en az maliyetle yalnızca tek bir firma tarafından karşılanabildiği durum. Teoriye göre doğal tekel özelliği gösteren bir piyasada firmalar birleşme eğilimi gösterir ya da iflas ederek piyasadan çekilir. Söz konusu malın üretiminde ölçek ekonomilerinin geçerli olması doğal tekele yol açar, ancak bu önermenin tersi doğru değildir. Doğal tekel için gerek şart firmanın maliyet fonksiyonunun *sub-additive*, yani belirli bir endüstrideki

üretim düzeyinin tek bir firmaca iki veya daha fazla firmaya göre daha etkin şekilde karşılacak şekilde olmasıdır. [A. İ.]

doğal ücret kuramı Ücretin işçinin maliyetinin karşılığı olduğu görüşü. Adam **Smith** bir malın doğal-üretim değeri ile piyasa değeri arasındaki farkı araştırırken, doğal değeri maliyete eşit kabul etmiş, işçinin ücretini de onun maliyeti ve doğal değeri olarak görmüştür. David **Ricardo** bu görüşü geliştirerek, emeğin ürettiği malların geçmiş ve gelecek değerlerinin emeği karşılığı işçiye verilen ücretten farklı olduğunu söylerken, emeğin aldığı karşılığın onun maliyeti, geçinebileceği, bugünkü deyişle kendisini yeniden üretebileceği miktar olduğunu ileri sürmüştür. Ücret artışıyla nüfus artışını arz talep dengesi içinde bir mal üretimi gibi değerlendiren **Klasik Ekonomi**, piyasa fiyatının maliyet fiyatı çevresinde seyredip dengesini bulması gibi, ücretlerin de uzun vadede denge bulacağına göre, nüfus artışının ücretleri düşüreceğini ve ücret piyasasındaki gerçek yani doğal ücret, işçinin maliyetinden sapmanın dönemsel olması gerektiğini savunmuştur. Doğal denge kabulü sonucu, **Senior** bir ekonomide toplam ücretin sabit olduğu görüşüyle ücret fonu kuramını ortaya atmış olduğu gibi, Alman ütopik sosyalist Ferdinand Lasalle da **Tunç Yasası** ile temelde aynı görüşü paylaşmaktadır. Bkz. ücret. [K. E.]

doğrudan gelir desteği Üretim yapan çiftçiye, üretim miktarıyla destek arasında doğrudan bir ilişki kurmaksızın yapılan gelir ödemesidir. 5488 sayılı Tarım Kanunu'nda doğrudan gelir desteği; ürün ve girdi fiyatlarını doğrudan etkilemeden, üreticilere yapılan gelir transferleri şeklinde tanımlanmıştır. Tarımsal Reform Uygulama Projesi kapsamında 2001 yılında uygulanmaya başlayan doğrudan gelir desteği, tarımdaki diğer desteklemelerin aksine çiftçi kayıt sistemi sayesinde sadece tarımsal üretim yapan üreticiye ödenen, aracısız bir destekleme şeklidir.

Tarım politikasında Dünya Ticaret Örgütü ve AB uygulamalarına uyum sağlayarak, IMF programı çerçevesinde gerçekleştirilen yeni destekleme biçimlerinden biri olan doğrudan gelir desteği uygulaması, yeni tarım politikasına bütünüyle karşı olanlar kadar, yeni desteğin uygulama biçiminden şikayet edenlerce de geniş bir tartışma ortamına hedef olmuştur. Türkiye'nin tarımsal bünyesinin liberalleştirilmesi ve dünya üretimine entegre edilmesinin aracı olarak eleştirilen uygulamada pratikte ileri sürülen en önemli itirazlardan biri, ciddi bir kayıt ve veri sistemi olmadan, tarımsal üretimde bulunmayan arazi sahiplerine kaynak aktarıldığı yolundadır. [B. B.]

doğrudan vergi Gelir ve servet üzerinden alınan vergilerdir. Genellikle artan oranlı (müterakki) olarak uygulanır. Artan oranlı vergide matrah arttıkça vergi oranı da

artar. Her birim ek gelire uygulanan vergi oranına marjinal vergi oranı denir. Artan oranlı vergide, gelir yükseldikçe marjinal vergi oranı da yükselmektedir. Bu niteliğiyle gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesinde olumlu rol oynar.

Keynesyen iktisatçılar artan oranlı vergi tarifesinin ekonomik istikrarsızlığa karşı otomatik stabilizatör görevi gördüğünü savunurlar. Enflasyonist dönemlerde bireyler artan vergi tarifesinin daha üst limitlerine uygulanan vergi oranına tabi olur ve talebi azaltır. Deflasyonist dönemlerde de daha düşük oranda vergileneceğinden, talep fazla azalmaz.

Ancak doğrudan vergiler üst gelir gruplarına daha çok vergi yüklediğinden, tasarruf eğilimi yüksek olan üst gelir grubunun tasarruflarını azaltması, bunun da yatırımların azalmasına yol açtığı gerekçeleriyle eleştirilirler. Özellikle 1980'lerden itibaren neoliberal eğilimlerin güçlenmesiyle, doğrudan vergi oranları birçok ülkede düşürülmüştür. Ekonomiyi durgunluktan kurtarmak ve büyümeyi hızlandırmak için doğrudan vergilerin azaltılması eğilimi yaygınlaşmaktadır. Bu eğilim kamu gelirlerinin azaltılması ve kamunun sosyal harcamalarının küçülmesi ile paralel gitmektedir.

Türkiye'de en önemli doğrudan vergi türleri 1949 yılında yürürlüğe giren gelir ve kurumlar vergileridir. Bu vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payları 1980'lerden itibaren azalmış, OECD ülkelerinin de çok altına düşmüştür. [B. D.]

doğrudan yabancı yatırımlar Doğrudan yatırım, yatırımcının kendi ülkesi dışında bir ülkede yaptığı finansal olmayan (reel) yatırımları gösterir. Burada yatırımcının temel amacı, yatırıma konu kuruluşun yönetiminde etkili olmaktır.

Doğrudan yatırım kalemi, **yabancı sermaye**nin getirildiği ülke ve yabancı sermayeyi getiren ülke ayrımında, "Sermaye", "Kârın Sermayeye Katılımı" ve "Diğer Sermaye" olarak sınıflandırılmaktadır.

Sermaye: Doğrudan yatırımcının ana merkezinin bulunduğu ülke dışındaki ülkelerde yeni bir şirket kurulması, mevcut şirketlere iştirak edilmesi için getirdiği sermayeyi,

Kârın Sermayeye Katılımı: Doğrudan yatırımlardan elde edilen kazançların dağıtılmaksızın sermayeye ilave edilmesini,

Diğer Yatırımlar: Ana şirket ile yatırım yapılan şirket arasındaki borçlanmadan doğan yatırımları ifade etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, **çokuluslu şirket** veya **ulusötesi şirket** tanımları içinde, kapitalizmin belirli bir evresine tekabül ettikleri görüşü ile, modern uluslararası ekonomik ilişkileri anlamada bir ölçü olarak da gündeme gelmektedir (bkz. küreselleşme). Doğrudan yabancı yatırımlarda ana merkezin yükümlülüklerinden kurtulmak ve yatırım yapılan ülkenin imtiyazlı koşullarını kullanmak ya-

nında eski teknolojinin getiri süresini uzatarak kâr haddini yükseltmek amaçları da rol oynamaktadır. Sermaye ve istihdam sıkıntısı içindeki azgelişmiş ülke iktidarları çekebildikleri doğrudan yabancı yatırım miktarını başarı hanelerine yazarken, teknolojik ve işletmecilik bilgisi getirildiğini savunurken, bu sermayenin yarattığı haksız rekabet, transfer fiyatlaması ile fiyat artışlarına yol açmaları, transfer edilen kârların döviz darboğazı yaratabilmesi gibi sakıncaları da sayılmaktadır.

Türkiye'de yaşanan **yabancı sermaye** tartışmalarına karşılık 1954 yılında kabul edilen liberal Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu da, değişen kavramlar doğrultusunda 2003'te Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile değiştirilmiştir. [S. Ü.]

doğrusal programlama Bir amaca ulaşmada en uygun yolu belirlemek için kullanılan matematiksel yöntemdir. Çok değişkeni olan hedef fonksiyonun değeri, kısıtlamalara göre maksimize veya minimize edilerek optimum bulunmaya çalışılır. Hedef ve kısıtlama fonksiyonlarının hepsi doğrusaldır.

F. Quesnay'ın toprak sahibi, zanaatkâr ve köylünün ilişkilerini göstermek amacıyla 1758'de düzenlediği **ekonomik tablo**su ilk örneği olarak düşünülebilir (bkz. Fizyokratlar). 1823'te Fransız matematikçi Jean Baptiste Joseph Fourier doğrusal eşitsizlikler sorununu çözmek için doğrusal programlama konusunda çalışmış, ancak ekonomide doğrusal programlamanın kullanımı 1939'da planlama sorunlarındaki üretim programları için uygulamalarıyla Sovyet ekonomist ve matematikçi Leonid **Kantoroviç**'in çalışmalarıyla başlamış ve kitabıyla tanınmıştır.

ABD'de doğrusal programlama İkinci Dünya Savaşı'yla başlamıştır. Savaş sırasında kıtlığı çekilen ve karneye bağlanması istenen malların karneye bağlanması ve dağıtılması için kullanılmıştır. 1947'de G. Dantzig'in simpleks yöntemini bulmasıyla kullanım basitleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Gerçekliğin tasarımının çok sayıda değişken ve denklem gerektirmesi nedeniyle 1950'lerde bilgisayar kullanımıyla uygulama sanayide de başlamış, bilgisayar teknolojisi geliştikçe kullanım çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır.

İş planlaması, sanayi mühendisliği, üretim ve yatırım maliyetleri, ürün bileşimleri kararlarında, sosyal bilimlere ilişkin nicel kararların alınmasında yol gösterici olarak doğrusal programlama kullanılır. [K. E.]

Doğu Asya Mucizesi → Asya Kaplanları

Dolar ABD'de ilk kez 1785'te İspanyol *peso dular*'ı esas alınarak gümüş sikke halinde, 1849'da ilk kez altın sikke halinde basılan Amerikan doları, adını 1517'de Bohemya'da Joachim Vadisi'nde yani Joachimstal'de basılan gümüş sikkeden ve bu addaki 'tal' – vadi - bölümünden gelen *taler*'den alır. İspan-

yolca'nın etkisiyle 'dolar' biçimini alan ad, İspanyollarla birlikte neredeyse bütün dünyayı dolaşmış ve bugün 23 ülkenin para biriminin adı olmuştur. ABD dolarının altın külçe sistemiyle konvertibilitesi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan **Bretton Woods Sistemi**'yle ABD doları uluslararası rezerv parası ve ödeme aracı durumuna gelmiştir (bkz. altın, altın standardı, sikke).

Batı Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası imar faaliyetlerinde ABD'den ithal ettikleri malzemeye duydukları ihtiyaç 1950' lere kadar süren dolar açığı yaratmış, ABD geliştirilen Avrupa İmar Programı çerçevesinde bu ülkelere programlı dış yardıma başlamış (bkz. Marshall Planı ve Yardımı, Uluslararası Gelişme Ajansı) ve 1944 yılından 1971 yılına kadar Bretton Woods Sistemi, bu ülkelerin ulusal paralarını sabit bir kurdan ABD dolarına bağladıkları, dolar alım satımlarını bu kurdan yani dolar paritesiyle sürdürmeleriyle işlemişti. Fakat 1960'lardan sonra ABD'nin büyüyen dış ticaret açığı, **petrodolar** ve **avrodolar**ların ortaya çıkmasıyla yabancı ülkelerde bulunan doların ABD altın rezervini zorlaması, ABD'yi dış politikasında önemli işlevi olan dış yardımları ve yatırımları kesmek, altın kaybetmek veya altının fiyatını yükseltmek seçenekleriyle karşı karşıya bıraktı. 1970'lerde döviz spekülatörlerinin ellerindeki dolar fonlarıyla Alman markı, Japon yeni ve İsviçre frangına yönelerek 'dolardan kaçma'ları sonucu ABD develüasyon yaparak doların konvertibilitesine son verdi. **IMF** aracılığıyla on Avrupa ülkesinin katıldığı Smithsonian Anlaşması ile Avrupa para birimleri için yeni değişim değerleri saptandı ve yeni parite belirlendi. ABD'nin yeniden develüasyon yapması ve Avrupa ülkelerinin döviz müdahalelerinden sıyrılmak istemesi sonucu, 1976'da sistem bütünüyle terk edildi.

Bretton Woods Sistemi, iki savaş arasında ülke ekonomilerinin altın standardından dolayı karşılaştığı dış kısıtlamalara karşı istikrar unsuru olarak düşünülmüştü ve altına çevrilebilir olan doları resmi değer olarak alan sabit fakat ayarlanabilir sistem, ulusal ekonomilere kendi fiyat ve istihdam politikalarını uygulamak, ulusal sermaye piyasalarını görece ayrı tutmak olanağını sağlıyordu. ABD en güçlü ihracat ekonomisi olduğu sürece, sabit para kuruna ve enflasyonsuz bir rejime ihtiyaç duyduğundan, bu uyulamadan kârlı çıkmakla birlikte, durum tersine döndüğünde, kendi fiyat ve istihdam düzeyini diğer ülkelerden bağımsız belirlemekte zorlanmaya başlamış, döviz rezervlerini asgari düzeyde tutması, kredi veren taraf olarak likidite sağlaması ve dünya fiyatlarını dolar cinsinden sabitlemesi, kısaca ulusal para politikasını sisteme dahil olanların getirdiği zorunluluklara göre ayarlaması gerektiğinden, zarar görmeye başlamış ve otonomi kazanmak için uyguladığı politikayla sistem

çökmüştü.

Avrupa ülkelerinin **Tüneldeki Yılan** adı verilen, ulusal paralarının belirli bir marj içinde dolar karşısında dalgalanmaya bırakılması uygulaması, krizin sürmesi sonucu terk edilerek 1979'da Avrupa Para Sistemi kuruldu. Diğer ülkelerin kendi para arzlarını doların değerine göre ayarlarken, uzun dönemde ulusal fiyat düzeyini ve para arzını ABD politikalarından bağımsız olarak belirleyebilmek amacıyla nominal değerlerde uzun vadeli ayarlamalara girişmeleri, para arzında artış ve enflasyon doğurdu. Japonya'nın esnek para politikası, Almanya'nın vergilerde indirim ve ABD'nin dış açıklarını kapatmak sözü verdikleri, 1985'te Plaza, 1987'de Louvre anlaşmalarıyla (bkz.), **G-7** süreci başlamış ve dünyanın en gelişmiş ülkeleri kur düzeyinde işbirliği içinde olduklarını göstermişlerdi.

Bau Avrupa ülke ekonomilerinin ABD'den daha fazla dışa dönük olması ve daha küçük ölçekleri, doları ödeme ve mübadele aracı olarak kullanmaları nedeniyle, onları dolardaki dalgalanmalara ve dolara duyulan güvensizliğe karşı hassas kılmaktadır. Sermaye hareketlerinin ülke içinde liberalizasyonu ve uluslararasılaşması, bankaların aracı kurum olarak önemlerinin azalması, finans işlemleri ölçeğinin ticari işlemlere göre daha fazla gelişmesiyle kurların finans piyasalarında belirlenmesi, iletişim teknolojilerindeki gelişim sonucu piyasa değişkenliğinin artması ve şokların uluslararasılaşması, uluslararası finans sisteminin **küreselleşmesini** göstermektedir. Devlet güdümlü uluslararası sistemden piyasa güdümlü para sistemine geçişle, Bretton Woods Sistemi'nin yarattığı bir sonuç olan Avrupa para birliği anlayışı ve **avro**nun Avrupa ekonomisine, dünyadaki çeşitli dolar fonlarına, üçüncü dünya ülkelerinde yüksek enflasyon dönemlerinde görülmüş olan yerel para birimini doların ikamesi anlamında dolarizasyona etkileri arasındaki gerilim, ABD dolarının üçte ikisinin uluslararası piyasada bulunduğu dünya ekonomisinin en dinamik konusudur. [K. E.]

dolaylı vergi Dolaylı vergiler bir mal veya hizmet üzerinden dolaylı olarak tahsil edilen vergilerdir. Mal veya hizmet satın alınırken ödendiğinden tahsili kolay ve ucuzdur. Ancak bireyler bu vergiyi gelirleri üzerinden değil harcamaları üzerinden ödediğinden vergi adaleti açısından sakıncalıdır. Yüksek veya düşük gelir gruplarının ödemeleri arasında önemli farklar yoktur. Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının yüksek olduğu bir ekonomide, kamu hizmetlerinin üst gelir gruplarınca finanse edilmesi söz konusu değildir.

Dolaylı vergiler tüketim ve yatırım mallarının fiyatlarını yükselttiğinden aşırı ölçüde artırılması talep düşmesine, yatırım kararlarının ertelenmesine yol açabilmektedir.

Türkiye'de en yaygın uygulaması **Katma Değer Vergisi**, Özel tüketim vergisi, gümrük vergileri

şeklindedir. Son yıllarda toplam vergi gelirleri içindeki payı Avrupa ülkelerine göre çok yükselmiştir. Bkz. vergi. [B. D.]

Dow Jones Endeksi Dow Jones ve Ortakları Şirketi'nin hesaplayıp yayınladığı, ABD hisse senedi ve tahvil fiyatlarının genel eğilimini yansıtan göstergedir.

Mali haberler ajansı olarak kurulan 1882'de kurulan Şirket, ilk kez 1884'te New York Menkul Kıymetler Borsası'ndaki hisse senetlerinin fiyat değişmelerini gösteren günlük bir endeks hazırlamış, 1889'da kurduğu *Wall Street Journal* gazetesinde bu endeksi yayınlamaya başlamış ve 1897'den itibaren de endeksini geliştirerek, aritmetik ortalama yerine piyasa fiyatlarının genel eğilimini gösterme niteliği kazandırmıştır.

Dow Jones ortalamaları dört grup hisse senedi endeksinden oluşur: Otuz şirket hisse senetlerinden oluşan sanayi ortalaması, 20 şirket hisse senedinden oluşan taşıma ortalaması, 15 şirketten oluşan hizmetler ortalaması ve Dow Jones birleşik ortalaması. 1928 yılından beri yayınlanmakta olan sanayi ortalamasının en önemli gösterge sayıldığı Dow Jones ortalamalarının, hisse senetlerindeki günlük değişimleri gerçekçi biçimde yansıttığı ve genel eğilimi gösterdiği kabul edilir. Sanayi ortalaması ile taşıma ortalamasının geçmişteki seyrine bakarak, hisse senetlerinin fiyatlarındaki değişme trendleri ana trend, etki ve tepkilerden oluşan trend ve günlük dalgalanma trendleri hesaplanmaya çalışılarak gelecek hakkında tahminlerde bulunmakta kullanılan Dow Teorisi yöntemiyle borsa ve ekonominin genel durum ve gelişimi hakkında bilgi edinildiği benimsendiğinden, Dow Jones endeksi en önemli ekonomik verilerden biri olmuştur. **Küreselleşme** sonucu dünya ekonomisinin bütünleşmesi nedeniyle ve **borsa**nın ekonomik ve toplumsal etki ve önemi arttığından, hisse senedi ve tahvil fiyatları ekonomik kararları etkilemekte, Dow Jones endeksi günlük hayattaki önemini bütün dünya için artırmaktadır. [K. E.]

doygunluk yasası (Eski dilde işbâ kanunu.) Doyan istekler yasası. İsteklerin doyuruldukça azalma eğilimi gösterdiklerini saptayan yasa. İktisadın temel kavramlarını psikolojiye dayandırma çabası başarısızlığa uğramış olan Alman iktisatçı Hermann Heinrich Gossen (1810-1858) tarafından ileri sürülmüştür, **Jevons** tarafından tanıtılmıştır. Örneğin aç bir insanın ekmeğin ilk lokmasına duyduğu istek çok şiddetliyken, lokmaların sayısı çoğaldıkça doyma başladığı için istek azalır. Marjinalcilerin dayandığı temel yasa, bütün ihtiyaçların giderildikçe azalması ve bir noktada sıfıra inmesi üstüne kuruludur (bkz. azalan marjinal fayda). Para ihtiyacının doyma noktasına erişmemesi, bu yasayı bütün ihtiyaçlara genelleştirmek isteyen metafizik yapılı iktisatçıları zor durumda bırakmıştır. [B. B.]

dönemsel faiz Bir yatırımın belir-

lenen dönem süresince getireceği faizi anlamına gelir. [Ü. U.]

Dördüncü Dünya Dünyanın siyaset ve ekonomik rejim açısından iki kutuplu olarak algılandığı dönemde **Üçüncü Dünya** terimi, modernizm, kalkınma ve sanayileşme tasarımı açısından kapitalist ve sosyalist blokların dışında, **azgelişmişlik**le kendine özgülüğü de anlatmıştır (bkz. üçüncü yol). Sosyalist blokun dağılması ve **küreselleşme** tartışmalarıyla birlikte, dünya ekonomik sisteminde bağımlı ülkeler açısından modernizmle kalkınma ve rekabetin anlamının kalmadığı ve bütün ülkelerin aynı sistem içinde yer aldığı ileri sürülürken, sistem hiyerarşisinin en altında yer alan ülkelerin, bu sistemden kopacak kadar ekonomik (ve siyasal) ilgi alanı olmaktan çıktığı ve artık bir Dördüncü Dünya'nın oluştuğu ifade edilmektedir. Açlık sınırında yaşanan bu ülkeler sermaye akışlarından ve yeni teknolojik yatırımlardan bütünüyle dışlanmıştır.

Merkez-çevre analizi ve **dünya sistemi** yaklaşımına göre, çevre ülkelerin kendi dinamiklerine karşın, merkez ülkelerin yani kapitalizmin genişleme aşamalarından ve sermaye birikim sürecinden etkilenmesi söz konusudur, küreselleşme yarattığı yeni tekelleşmelerle halklar arasında kutuplaşma ve eşitsizliği büyütmektedir; neoliberallerse bu etkileşimin halklar arasındaki eşitsizliği kaldırma yönünde gelişme gösterdiğini ileri sürmektedir. 21. yüzyıla girildiğinde, **Asya kaplanları**, Latin Amerika ülkeleri ve Hindistan sanayileşme, sermaye yatırımı gibi göstergeler açısından gelişmiş sanayi ülkeleriyle (dile getirilmeyen toplumsal eşitsizliklerin artmasına ve demokrasi sorunlarına karşın) bütünleşmiş görünmekte, petrol zengini Orta Doğu ülkeleri ise ne kalkınma ne bölgesel bütünleşme göstermekte ve ne de küresel sistemin biçimlenmesinde rol almaktadırlar. Afrika ülkeleri ise, sömürge dönemi ekonomik bağlarını ve üretim yapılarını korumaktadırlar. Gerçekte dünya kapitalist sistemiyle entegrasyonun aldığı özel biçimi gizleyen marjinalleşme terimiyle nitelenen Afrika ülkelerinde yaşanan açlık ve katliamlar karşısında onlar adına projeler gelişmiş ülkeler tarafından üretilmektedir (ve geleneksel üretim biçimlerini sürdüren Orta Doğu ülkelerinde de siyasal İslam'ın ne kadar kendi adına proje üretebildiği, ekonomik durumu perdeleyen siyasal/kültürel çatışma terminolojisiyle gözden kaçmaktadır).

Dördüncü Dünya terimi, yeni dünya ekonomik düzeninde Üçüncü Dünya terimine gönderme ile türetilmişse de, anlatılmak istenen, gelişmiş Birinci Dünya, gelişmiş ülkelerin başta ekonomik olmak üzere çıkarlarına göre örgütlenmek zorunda kalan İkinci Dünya ve Dördüncü Dünya olarak adlandırılan, üretim ve tüketim düzeyi ile sermaye hareketleri, yatırım ve ticari ilişkiler açısından **Üçüncü Sanayi Devrimi**'nin ürünlerine mu-

hatap olamayan Üçüncü Dünya'nın varlığıdır. İdeolojik rekabetin sona erdiği ve siyasal olarak çok kutupluluğun, ekonomik olarak deregülasyonun söz konusu olduğu dünyada, Dördüncü (Üçüncü) Dünya ülkeleri, maden, petrol, tropikal ürünleriyle sadece doğal avantajlara sahipken, siyasal ve toplumsal sorunlarıyla ekonomik ulaşılırlıklarının maliyeti nedeniyle de dışlanmış ve marjinalleşmiş görünmektedirler. [K. E.]

döviz Yabancı ülke parasına verilen addır. Bankacılıkta nakit şeklindeki yabancı paralara efektif, tele-havale, banka havalesi, çek, bono, senet, poliçe gibi ödeme araçlarına döviz denir. Döviz diğer iktisadı mallar gibi alınır, satılır, fiyatı olan bir varlıktır. Dövizin ulusal para cinsinden fiyatına **döviz kuru** denir. Döviz alım satımının (döviz işlemi, **kambiyo**) serbest olup olmamasına göre **döviz kuru rejimleri** değişir. Dövizin yalnız devlet eliyle işlem gördüğü ve bireylerce taşınmasının suç oluşturduğu rejimlerde ulusal paranın **konvertibilitesi** yoktur. Döviz işlemlerinin devlet elinde toplanması döviz **karaborsasının** ortaya çıkmasına yol açar (bkz. Tahtakale).

Döviz satış kuru alış kurundan yüksektir, aradaki fark banka gider ve komisyonlarını ifade eder. İşlem hacmi büyük, ekonomileri güçlü ülkelerin paralarında bu fark daha düşük olur. Döviz fiyatlarının farklılığı nedeniyle ucuz olduğu piyasadan döviz alınarak pahalı olduğu piyasada satarak çapraz kur arasındaki farklılıktan kâr etme işlemine döviz **arbitrajı** denilir. Döviz arbitrajı, arz ve taleple fiyat farklılıklarını dengelemeyecek derecede ikiden çok ulusal para arasında yapılır, ancak iletişim teknolojisindeki gelişimin mesafe farklarını anlamsızlaştırması ve piyasaların birbirinden kısa sürede haberdar olabilmesi sonucu, arbitraj olanakları daralmıştır.

Döviz arzı, döviz gelirini ifade eder, yani döviz kurunun pozitif fonksiyonudur, döviz geliri döviz fiyatı arttıkça artar. Döviz talebinde ise ilişki ters yönlüdür. Döviz arzının temel kaynağı ihracattır. Turizm, bankacılık, taşımacılık, işçi dövizleri diğer kaynaklardır. **Doğrudan yabancı yatırımlar** ve yabancılara tahvil ve hisse senedi satışları da döviz kaynaklarıdır (bkz. döviz transferleri).

Dövizle işlem yapma yetkisi bulunanların döviz mevcutlarına döviz pozisyonu denir. Türkiye'de daha önce bankalar çok sınırlı döviz işlemi yapabilirken, döviz pozisyonu uygulamasına Maliye Bakanlığı'nın 1974 tarihli Türk parasının korunmasıyla ilgili kararıyla başlanmıştır. Kambiyo rejiminin tam olarak liberalleşmeye başlaması 1983 tarihli kararladır. Bankalar ve finans kurumları, taahhütte bulundukları altın ve dövizin yüzde onuna eşit miktarı ellerinde bulundurma zorunluluğunu ifade eden likidite oranına ve döviz ve altın mevcutları ile borçları arasında denge kurmaya yardımcı olmayı amaç-

layan döviz pozisyonu oranına uyum göstermek durumundadırlar.

Bankalar, döviz alışverişlerinde satılan miktar alınan miktardan az olduğu durumda döviz poziyonlarında azalma yaşadıklarından, birbirleriyle yaptıkları işlemlerle azalma veya artışları eritir, böylece ulusal paranın yabancı paralar karşısında oranlarını belli bir düzeyde tutabilirler. Bankalar arası döviz piyasasına döviz interbankı denir. Bankalararası dengeleyici takas işlemini döviz brokerları yaptığında, bankalar karşı tarafın kimliğini bilmez, böylece büyük bankaların bu tür işlemlerinden piyasa kurunun etkilenmesi önlenmiş olur. Türkiye'de brokerlik işlevini **Merkez Bankası** yürütür. Broker komisyonlarından kaçınmak isteyen bankalar doğrudan anlaşma yoluna gitmektedirler (bkz. bankalar arası para piyasası).

Döviz interbankı işlemlerine toptan piyasa işlemleri denir; bankaların müşterileriyle yaptıkları işlemler ise perekende işlemleri oluşturur. İki iş günü içinde gerçekleşen döviz teslimi spot piyasayı, genellikle bir yıla kadar uzayan döviz teslim işlemleri de vadeli döviz piyasasını oluşturur.

Belli başlı menkul kıymet borsalarının bulunduğu yerlerde açılan döviz piyasaları, yani borsaları, alıcı ve satıcıların buluştukları mekanlar değil, banka, mali kurum ile simsar (broker) ve spekülatörlerden oluşan piyasalardır. Bilgisayar teknolojisinin gelişimi sonucu, döviz piyasaları dünya çapında bütünleşmiş tek piyasa haline gelmiştir. Yirmi dört saat dünyanın bir yerinde açık bir borsa bulunduğu için, döviz işlemleri gece gündüz kesintisiz devam eder ve fiyatlar değişir.

Merkez bankası, kurlardaki aşırı oynamalara istikrar kazandırmak amacıyla, döviz satarak yani ulusal para satın alarak veya tersini yaparak, döviz piyasasına müdahale eder. Piyasa kurlarının önceden belirlenen sabit parite etrafında dar sınırlar dışına çıkmaması için merkez bankaları müdahale etmek durumunda olduklarından, **sabit kur** sistemlerinde müdahale daha yoğundur. Döviz satımıyla dış açıkları kapatma olanağı kalmayınca, resmi döviz kurları yükseltilir yani **devalüasyon** yapılır; dış ödeme fazlası sonucundaysa **revalüasyon** yapmak gerekir (bkz. dış ticaret hadleri, döviz yönetimi).

Azgelişmiş ülkeler ulusal paralarının değerini eski sömürgecileri olan ve halen ekonomik işlemlerinde büyük bir hacim tutan ülkenin parasına göre ayarlayarak sabit kur sistemini sürdürmektedirler ve böylece gelişmiş ülkelerin ekonomileri, ulusal paraları (sterlin, frank gibi) çevresinde oluşan bu bölge ve para sisteminden de yarar sağlarlar.

Uluslararası ticarette ülke paralarının **altın standardı**na bağlı oluşu, para birimlerinin altın karşısındaki değerlerinin de birbirlerine göre belirlenmesi anlamına geliyordu ve böylece dünyada fiyat düzeyleri birlikte hareket etme eğilimi gösteriyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda altın standardı sistemi

çöktükten sonra, 1946'dan itibaren kabul edilen **Bretton Woods Sistemi** ile ABD **dolarının** altına ve Avrupa ulusal paralarının dolara göre belirlenmesi ile ayarlanabilir sabit kur sistemi uygulaması başladı. ABD'nin altın karşılığı dolar tutma yükümlülüğünü kaldırması ve devalüasyon yapmasıyla Bretton Woods Sistemi sona erdi. Avrupa ülkelerinin **'tüneldiki yılan'** adı verilen siyasetle **dalgalı kur** sistemini uygulamaları, Avrupa Para Sistemi'nin kurulması ve bu süreçte **Avrupa Birliği**'nin ortak para birimi **avroyu** oluşturması sonucunu verdi. Doların uluslararası rezerv parası ve ödeme aracı olması, **avrodolar** ve **petrodolarların** çoğalması, **Plaza** ve **Louvre anlaşmalarının** da gösterdiği gibi, uluslararası sistem açısından gücünün korunmasını gerektirirken, bir yandan **G-7**'den başlayarak uluslararası platformların ve **Dünya Ticaret Örgütü**'nün gelişimini, bir yandan da dolarla avro mücadelesini doğuran sıcak gündemi oluşturmaktadır.

Azgelişmiş ülkelerin ithal etmek zorunda oldukları sermaye ve üretim tesislerinin değeri çoğu kez ihraç ürünlerinden elde ettikleri gelirden fazla olduğundan ek kaynak gerektirir ve ithalatın ihracattan elde edilen döviz düzeyine çekilerek kısılması yatırımları yavaşlatarak kalkınma hızını düşüreceğinden, döviz açıklarını kapatmak üzere **dış borçlara** başvururlar. Döviz darboğazı ve bozuk **dış denge** nedeniyle azgelişmiş ülkelerin artan döviz ihtiyacı, ülkeler arasındaki faiz oranlarındaki ve döviz kurlarındaki değişmeleri izleyen spekülatif amaçlı portföy yatırımlarının büyük gelişme göstermesi sonucunu vermiş ve **sıcak para** adı verilen kısa vadeli sermaye hareketleri ulusal ve uluslararası ekonomiyi etkileyecek güce ulaşmıştır.

Sıcak para ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açmakta, ucuzlayan ithal mal talebini körüklemektedir. Spekülasyonun yol açtığı finans krizleri, dövize kaçışı kamçılar. Aşırı iç borçlanmalarla ödemeler dengesinin açıklarını kapatmakta zorlanan hazine, enflasyonist ortam nedeniyle, iç piyasada pazarlanmak üzere çıkardığı tahvilleri dövize endeksleyerek tahvillerin reel değerini güvence altına almak zorunda kalır. Ulusal para döviz karşısında değer kaybettikçe tahvillerin nominal değeri de yükselir. Spekülasyonun ve karaborsanın etkisinin artışı, azgelişmiş ülkelerdeki siyasal çürümeyle birlikte, **rantiye sınıfı** daha da geliştirir.

Kara para aklanmasında, yatırımcılar gibi getirisine göre değil, düzenleme ve denetim farklılıklarına göre ülke seçilmesi, aklayıcıların para birimini çevirmelerine, böylece ülkeye döviz olarak kara para girmesine yol açmaktadır. Yerli para birimine dönüştürüldükten sonra elde bir süre tutulan kara para, orta vadede yerli paranın aşırı değerlenmesi sonucunu vermekte ve ödemeler bilançosuna yansıyarak ihracatı azaltıp ithalatı özendirdiği için toplam talebi kısıcı etki ya-

ratabilmektedir. Döviz kurlarında yaşanan değişim ise, kur riski doğurmakta ve döviz üzerinden borçlananlar lehine, yerli para üzerinden borçlananlar aleyhine durum yaratmaktadır. Bu durum bankalar açısından ve vadeli ödemelerin yaygın olduğu ticari sektörde sorunlara yol açmaktadır.

Sermaye dolaşımının mal dolaşımından başat duruma gelmesi ve **küreselleşme**, döviz ve menkul değer borsalarını dünyada tek piyasa olacak biçimde dönüştürürken, bu borsaları da ulusal ve uluslararası ekonomilerin barometresi haline getirmiştir. Dövizin taşıdığı bu önem, **IMF** ve **Dünya Bankası** başta olmak üzere uluslararası ekonomik örgütlenmelerin önemini de artırmakta, düzenlemeler dünya piyasasını kuşatan para boyutuna ulaşmak üzere sürekli daha büyük çapta düşünülmek zorunda kalınmakta ve neoliberal politikalarla birlikte neoliberal iktisat da egemenliğini pekiştirmektedir (bkz. ihracata yönelik sanayileşme, neoliberalizm). [K. E.]

döviz kuru Bir ülkenin ulusal parasının fiyatının bir başka ülkenin ulusal parası cinsinden ifadesidir. İki tür döviz kuru vardır: Nominal döviz kuru, iki ülkenin paralarının karşılıklı göreli fiyatıdır. Reel döviz kuru, iki ülkenin mallarının karşılıklı göreli fiyatıdır. [Ü. U.]

döviz kuru rejimleri Döviz kuruna yönelik uygulamalar, bir uçta tamamen sabit kur sistemi, diğer uçta ise tam serbesti olmak üzere, iki rejim arasında şekillenmektedir. Dünyada 1944 yılında oluşturulan ABD dolarına, doların da altına bağlı olduğu sabit kur sistemi 1971 terk edilerek esnek kur sistemine geçidi. O dönemki "esnek döviz kuru" bugünkü dalgalı döviz kuru rejiminden önemli farklılıklar içermektedir (bkz. döviz, Bretton Woods Sistemi).

1982'de uygulamaya konulan IMF Sistemi'nin esas aldığı döviz kuru sınıflandırmasına göre döviz kuru rejimleri, beş gruba ayrılmaktadır: Bunlar, ülke parasının tek bir yabancı paraya bağlanması, ülke parasının yabancı para sepetine bağlanması, sınırlı dalgalanma (Avrupa Para Sistemi'nin Döviz Kuru Mekanizması-ERM ve yarı-peg uygulayan ülkeler), gözetimli dalgalanma ve sınırsız dalgalanmadır. Bununla beraber, uluslararası parasal sistem tamamen sabitlenmedikçe ülkelerin sabit döviz kuruna sahip oldukları söylenemez. Ayrıca, döviz kuru politikası planlandığı gibi gerçekleştirilse bile, dünyadaki döviz kuru rejimlerini sabit ve dalgalı döviz kuru rejimleri şeklinde iki gruba ayırmayı güçleştiren nüanslar da mevcuttur. Döviz kuru rejimleri, pek çok nedenden dolayı basit bir sınıflandırmayı güçleştirmektedir. Bkz. dalgalı kur, tüneldeki yılan. [Ü. U.]

döviz transferleri Bir ülkede yapılan işlerden elde edilen gelirlerin diğer bir ülkeye transfer edilmesidir. TCMB Görünmeyen İşlemler

Genelgesi'nde **döviz** satışı veya transferi; bankalarca döviz havalesi yapılması, yabancı para üzerinden düzenlenmiş çek veya efektif satılması ya da talep edilmesi halinde Türk lirası üzerinden düzenlenmiş çek verilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Kambiyo mevzuatı çerçevesinde bankalar aracılığı ile yurt dışına döviz transferi serbest olup mal bedelinden mahsup veya görünmeyen işlemlere ilişkin hükümler çerçevesinde döviz transfer talepleri bankalarca incelenip sonuçlandırılmaktadır.

Dış ticarette, karşı ticaret-bağlı muamele olarak da adlandırılan işlemlerde, ihracata konu mal, hizmet ve teknolojilerin bedelleri, dış ticarette taraf olan ülkeler ve firmalar arasında yapılan anlaşmaya **istinaden,** para yerine geçen diğer mal, hizmet ve teknoloji ithalatıyla karşılanmakta ve aradaki artı ya da eksi farklar döviz transferleri ile kapatılmaktadır.

Türkiye'den özellikle 1961 yılında ilki Almanya'yla imzalanan ikili anlaşmalarla yürütülen **emek göçü,** 1962 tarihli Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "işgücü ihracatı" olarak değerlendirilmiş ve Almanya'dan işçilerin gönderdikleri tasarruf edilen dövizler Türkiye'nin ödemeler dengesini büyük oranda etkilemiştir. 1980'li yıllarda döviz transferleri dış ticaret açığının % 60'ını karşılamıştır. 1990'larda bu oran % 30'lara inmiştir. Döviz transferlerinin tüketim ve yatırımla bölgesel olarak gelir düzeyini artırarak ekonomik ve toplumsal yapıyı etkilediği görülmekteyse de, özellikle parçalanmış aileler durumunda gönderilen dövizlerin daha çok gösterişçi tüketime gitmiş ve makro düzeyde yarattığı etkiyi bölgesel düzeyde yaratamamıştır. Makro düzeyde de döviz en fazla enerji açığını kapatmak için petrol üreten ülkelerle kurulan ticari alışverişte ve Avrupa tüketim mallarının ithalatında kullanılmıştır. Bkz. dövize çevrilebilir mevduat hesapları. [B. B.]

döviz yönetimi Uluslararası piyasaların ve bu piyasalarda yapılan işlemlerin gelişmesine bağlı olarak hızla gelişen döviz piyasalarındaki kur, faiz ve likidite risklerinden korunmak üzere önlem alınması, bu amaçla geliştirilen yeni risk yönetim araçlarının kullanılmasıdır. Uluslararası işlemlerdeki artış nedeniyle döviz cinsinden varlık ve yükümlülükleri olan devletler, kişi ve kuruluşlar için döviz yönetimi son derece önemlidir. Döviz yönetiminin en iyi ve doğru biçimde yapılması, kişi ve kuruluşları uluslararası işlemlerde belli risklere karşı korurken, kâr elde etmelerini de mümkün kılmakta, ayrıca taraflara **spekülasyon** yapma veya piyasalardaki **arbitraj** olanaklarından faydalanma imkanını da tanımaktadır.

Döviz yönetiminde en etkili araç, değeri bir ya da daha fazla sayıda aktif ya da endeksin değerine bağlı olan, türev ürünler diye de adlandırılan finansal ürünlerdir. Döviz yönetiminde yaygın olarak kullanılan türev ürünler; **forward** işlem-

ler, **swap**, futures ve opsiyon'dur. [B. B.]

dövize çevrilebilir mevduat hesapları (DÇM) Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 17 Sayılı Karar ile 9.6.1967 tarihinde DÇM uygulaması başlamış ve buna göre, yurt dışında çalışan işçilerin, serbest meslek sahiplerinin, kendilerine Türkiye'den döviz gönderilmek yoluyla yurtdışındaki görevlilerin ve yurtdışında yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin, TCMB tarafından alım, satımı yapılan ve Türkiye'ye getirilmesi zorunlu olmayan konvertibl dövizler üzerinden yetkili bankalarda vadeli veya vadesiz DÇM hesapları açmalarına izin verilmiştir. Birtakım değişikliklerle 13.7.1979 tarihine kadar süren bu uygulama ile özellikle Almanya'da yaşayan Türk işçilerinin tasarruflarını Türkiye'ye çekmek, döviz rezervlerini artırmak, dış ticaret açığı nedeniyle ithalatın finansmanı için dış kaynak sağlamak amaçlanmıştır. Ancak DÇM hesaplarında işçi dövizlerinin payı % 10 ile sınırlı kalmış, buna karşılık uluslararası kuruluşların paralarını bu hesaplar aracılığı ile Türkiye ekonomisine aktarmasıyla ekonominin dışa bağımlılığı artmıştır. [B. B.]

duopol Yalnızca iki firmanın bulunduğu özel bir pazar yapısı. Fiyat ve miktarın hangi düzeyde gerçekleşeceğini açıklamaya çalışan duopol modelleri (**Cournot**, **Bertarnd**) karar alma mekanizmaları üzerine yaptıkları varsayımlarla birbirlerinden ayrılırlar. [S. Ü.]

duopson Oligopsonun özel bir türüdür. Çok satıcılı bir piyasanın iki alıcı tarafından kontrolü anlamına gelmektedir. Duopolün alıcı tarafındaki karşıtıdır. [B. D.]

durgunluk (resesyon) Ekonomik faaliyetlerde duraklama ve gerileme durumu. **İş çevrimleri**nin (bkz. konjonktür) bir evresi olarak tepe noktasından sonra durgunluk dönemi gelir ve sonra gelen canlanma dönemini gene durgunluk dönemi takip eder. Üretimde düşüş ve düşüşün yarattığı işsizlik, talep daralması, yatırım çekingenliği gibi sonuçlar durgunluk göstergeleridir. Durgunluğun derinleşmesi ve uzun bir müddet sürerek ekonominin genel işleyişinin canlanma dönemine doğru evrilemez hale gelmesi, **depresyon** olarak adlandırılır.

Durgunluğun iş çevrimlerinin parçası olup olmadığı konusunda iktisatçılar arasında tartışma sürüp gitmektedir. İş çevrimleri kuramı işsizliğin ve büyümenin görece düşük olduğu dönemlerin olacağın kabul eder. Ancak bu ekonominin bir durgunluğa girmesi gerektiği anlamına gelmez. Tüketicilerin ve yatırımcıların sisteme güveni durgunluğun ortaya çıkıp çıkmamasında önemli bir rol oynar. Bir dizi kötü haberin ardı ardına patlak vermesi yeterince çok sayıdaki insanın gelecekleri için kaygılanıp, yatırımlarını ve tüketimlerini kısmasına, birikimlerini arttırmasına neden olabilir. Bu da çoğaltan etki-

siyle bir durgunluğa neden olabilir.

D. **Ricardo** ve azalan verimler kanununun etkisi altındaki J. S. **Mill**, kapitalist gelişmenin sınırına dayanacağı ve yatırımlar arttıkça azalan kâr oranları nedeniyle belirli bir aşamadan sonra dinamizmin sona ereceği ve yeni sermaye birikimi olmayarak büyümenin duracağı sonucuna varmışlardı. Klasik durağan durum kuramına göre üretim azami düzeye varmıştır, ücretler asgari geçim düzeyinde ve net sermaye birikimi sıfırdır.

19. yüzyılın büyük teknolojik yeniliklerinin ve yeni yatırım alanlarının açılmasının hızının düşmesinden sonra yatırımda uzun dönemli eksiklik olacağı düşüncesi durgunluk kuramları oluşturulmasına yol açmıştır. Bu çözümleme gerçekte kapitalizmin kendisini yeniden üretmesi ile durgunluk arasındaki ilişkiyi konu edinir ((bkz. kapitalizmin bunalımı, dalgalanma). [S. E. T.]

Dünya Bankası Kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerini sağlayabilmeleri için faaliyet gösteren çok uluslu bir örgütlenme olarak 1944 yılında kurulmuştur. Dünya Bankası terimi yasal açıdan, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (*International Bank for Reconstruction and Development* - IBRD) ve Uluslararası Gelişme Ajansı (*International Development Agency* - IDA) için kullanılmaktadır (bkz. Marshall Planı ve Yardımı). IBRD ve IDA ortak olarak, üye ülkelere finansal, ekonomik ve teknik yardım sağlanması ve üye ülkelerin diğer finansman kuruluşlarından kaynak sağlamalarına ortam hazırlanması görevlerini üstlenmektedir.

Merkezi ABD-Washington D.C.' de bulunan Dünya Bankası'nın halen 184 üyesi bulunmaktadır. Dünya Bankası, üye ülkelerin birer temsilcisinin bulunduğu Guvernörler Kurulu'nun idaresi altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Banka'nın genel işleyişi ise, İcra Direktörleri Kurulu'na devredilmiştir. Banka Başkanı bu kurulun bir üyesi ve aynı zamanda başkanıdır. Dünya Bankası'nda üyelerin sahip oldukları oy sayısı sermaye payına göre belirlenmektedir ve ABD ile İngiltere'nin oy toplamı % 50'yi bulmaktadır.

Dünya Bankası, öncelikli olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası imar etkinliklerini desteklemeye yönelik krediler vermiş, birinci yılında Fransa, Danimarka, Hollanda ve Lüksemburg'a kredi açmıştır. 1949 yılından itibaren ağırlık ekonomik kalkınma amaçlı projelere kaydırılmıştır. ABD'nin **New Deal** etkisinde olduğu ve **Keynesyen ekonominin** devlet müdahalesini savunan anlayışıyla kalkınmanın tasarruf ve yatırıma bağlı olduğu görüşünün egemen olduğu dönemde, azgelişmiş ülkelerdeki ithal ikameci kalkınma yaklaşımına Dünya Bankası kredileriyle katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren Dünya Bankası planlama düşüncesini terk etmeye başlamış ve ülke içindeki üretim ve örgüt-

lenme engellerinin aşılması amacıyla krediler sektörel projelere, tarıma ve eğitim, kentleşme gibi sosyal alanlara kaydırılmıştır. 1979 yılından itibarense **neoliberalizmin** tam egemenliği ile karşılaştırmalı üstünlükler kuramına dönüşle **yapısal uyum programları** adı altında yapısal ve sektörel uyum kredileri verilmektedir. Son yıllarda görev tanımları içerisine, gelişmekte olan ülkelerin **dış borçları** ve yoksullukla mücadele kavramları da girmiştir.

Dünya Bankası, 1980 yılından başlayarak **IMF** ile artan derecede ortaklaşa hareket etmekte, IMF'nin kısa ve orta vadeli arz yanlı uyarlanma programlarını, daha uzun vadeli yapısal uyum hedefli üretim programları ile desteklemektedir. Özellikle IMF'nin kamu sektörünü küçülten ve piyasa mantığıyla çalışmasını hedefleyen, sosyal maliyeti yüksek serbest piyasa inançlı programlarıyla bu programın kurumsal yapılanmasını da teşvik eden Dünya Bankası programları, bu iki kurumu neoliberal ekonominin tek seçenek olduğu tartışmalarıyla küreselleşme tartışmalarının odağına yerleştirmektedir.

Dünya Bankası'na 19 Şubat 1947 tarih ve 5016 sayılı Kanun çerçevesinde 1947 yılında üye olan Türkiye, Dünya Bankası kaynaklarından, yapısal uyum ve sektörel uyum kredilerinden yararlanmış ve yararlanmaya devam etmektedir. [B. B.]

Dünya Ekonomik Forumu 1971 yılında İsviçreli Profesör Klaus Schwab'ın, İsviçre'nin dağlık dinlenme merkezi Davos kentinde Avrupalı şirket yöneticileri ile bir toplantı düzenlenmesiyle başladı. İlk sıralar adı 'Avrupa Yönetim Forumu' idi. Toplantılar her yıl tekrarlandı. 1982 yılında 'Dünya Ekonomi Liderlerinin Gayrıresmi Toplantısı' Davos'ta yapıldı. 1986 yılında 'Dünya Ekonomi Forumu' adını aldı.

Dünya Ekonomi Forumu dünyanın hemen hemen tüm büyük şirketleri tarafından kurulan ve finanse edilen bir örgüt olmakla birlikte, iş çevreleri ile sınırlı değildir. Her yıl yapılan toplantılara devlet yöneticileri, siyasi liderler, sivil toplum örgütleri ve dünyanın önde gelen iş adamları katılmaktadır. Forum, dünyanın temel sorunlarına hükümetlerin, iş çevrelerinin ve sivil toplum örgütlerinin tek başına çözüm getiremeyeceğini, bunlar arasında sürekli bir etkileşim olması gerektiğini savunmaktadır. Bu amaca yönelik yöntemini de 'dünya çapında yönetişim' olarak tanımlamaktadır. Sloganı 'küresel kamu çıkarı için girişimcilik'tir.

Dünya Ekonomik Forumu **küreselleşme** sürecinde ortak ekonomik politikalar oluşturulması konusunda etkin bir örgütlenme olmuştur. Sermaye küreselleşirken, ulus devletler karşısında bağımsız bir aktör konumu kazanınca, küresel ekonomik politikaların oluşturulması için bir diyalog ortamına gereksinim doğmuştur. Bu konuda uluslararası resmi kuruluşların yetersiz olması nedeniyle, Dünya Ekonomik Forumu bu gereksinimi kar-

şılayan bir platform niteliği kazanmıştır. Nitekim **Dünya Ticaret Örgütü**'nün kurulması ve politikalarının oluşturulması gibi konulara Dünya Ekonomik Forumu öncülük etmiştir. Forum bu niteliğiyle küreselleşmenin düşün ve karar merkezi gibi işlev görmektedir. Bu nedenle küreselleşme karşıtlarının ve alternatif küreselleşme yanlılarının tepkisini çekmekte, protesto hareketlerine konu olmaktadır. Bkz. Dünya Sosyal Forumu.

Bibl.: World Economic Forum, www.weforum.org [B. D.]

Dünya Sendikalar Federasyonu (World Federation of Trade Unions, WFTU) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler örnek alınarak bütün dünya sendikalarını tek örgüt çatısı atlında toplamak amacıyla, Paris'te 3 Ekim 1945'te kuruldu. WFTU'nun kurulması kararını alan Birinci Dünya Sendikalar Kongresi'ne 67 milyon işçiyi temsil eden 55 ülkeden 56 ulusal örgüt ve 20 uluslararası örgüt katılmıştı.

Londra'da 6-17 Şubat 1945'te toplanan ve hazırlık çalışmalarını yürüten Dünya Sendikalar Konferansı'na 60 milyon işçiyi temsil eden 53 ulusal ve uluslararası örgütten 204 delege katılmıştı. Kuruluşunda SSCB Bütün Birlik Sendikaları Merkez Konseyi (AUCCTU), Çin İşçi Federasyonu ve Latin Amerika İşçi Konfederasyonu ile dünyanın önde gelen ABD federasyonlarından Endüstri Örgütleri Kongresi (Congress of Industrial Organizations, CIO) ve İngiltere'nin federasyonlarından Sendikalar Kongresi (Trade Unions Congress, TUC) yer almış, ABD'nin büyük federasyonu Amerika İşçi Federasyonu (American Federation of Labor, AFL) ise örgüte dahil olmamıştı.

Birleşmiş Milletler'in kurulduğu günlerde, faşizme ve savaşa karşı birleşik cephe havasında kurulan WFTU, devletlerin örgütlenmesinin demokrasi ve eşitliği güvence altına almak için yetmeyeceğini, örgütlü işçi gücünün önemini vurguluyor, ulusların kendi kaderini tayin hakkıyla emperyalizme ve ekonomik sömürüye karşı ekonomik bağımsızlık yanlısı olduğunu açıklıyordu. Geri kalmış ülkelerde demokratik denetim içinde kalkınma isteyen ve tekelciliğe karşı mücadele çağrısı yapan örgüt, Hindistan ve Endonezya delegelerinin sömürgeciliğe karşı çağrılarını, İngiliz ve Hollandalı delegelerin karşı çıkmalarına karşın, dönemin atmosferiyle dünya işçi örgütleri tarihinde eşi görülmemiş bir uyumla hazırladığı genelgesine dahil etmişti.

WFTU sahip olduğu tabanla Birleşmiş Milletler'in çeşitli örgütlerinde, öncelikle **Ekonomik ve Sosyal Konsey** (ECOSOC), **Uluslararası Çalışma Teşkilatı** ILO, UNESCO, FAO'da danışman statüsüne sahip oldu. Yunanistan ve İspanya iç savaşlarında anti-faşist güçlerin dayanışması için çağrı yaptı ve Birleşmiş Milletler'in üye ülkelerin Madrid'ten elçilerini çekmelerini yönünde karar almasında etkin oldu. Temmuz 1946 ve Şubat

1947'de, sendikacıların tutuklandığı ve demokratik hakların baskı altına alındığı İran'a ve Mart 1947'de grevci maden işçilerine karşı acımasız bir saldırı başlatılan Güney Afrika'ya özel heyetler yolladı.

Soğuk Savaş rekabeti başladığında 1949 yılında **Marshall Planı ve Yardımı** konusunda çıkan tartışmadan sonra, CIO ve TUC, WFTU'nun SSCB ve komünist yönetimine girdiği ve demokratik ve özgür niteliklerini yitirdiği iddiasıyla örgütten ayrıldılar ve **Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu**'nu (International Confederation of Free Trade Unions, ICFTU) kurdular.

29 Haziran-9 Temmuz 1949'da Milano'da toplanan İkinci Dünya Sendikalar Kongresi'nde iş kollarında uluslararası sendikalar kurulması kararıyla, ekonomik ve toplumsal sorunlarla özellikle göçmen işçilerin sorunlarıyla ilgili kararlar alındı.

Temelde komünist rejime sahip ülkelerle komünist partilere yakın federasyonların içinde kaldığı WFTU, başta SSCB ile ayrılığa düşen Yugoslavya ve Çin örgütleri olmak üzere bazı federasyonların ayrılmasıyla zayıfladı ve 1969 yılına kadar gerçekleşen ayrılmalarla beşte bir kayba uğradı. SSCB ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin yıkılmasından sonra ciddi zaafa uğradı.

WFTU dünya sendikacılığının önemli platformunu oluşturan 13 kongre topladı. 1994'te Şam'da yapılan 13. Dünya Sendikalar Kongresi'ne 160 yerel, bölgesel, ulusal ve uluslar arası örgütten 300 milyon işçiyi ve 84 ülkeyi temsil eden 418 gelege katıldı. Bu kongrede de WFTU sınıf temelinde sendikacılık yürüten demokratik bir örgüt olduğunu ilan etti.

Merkezi Çek Cumhuriyeti'nin başkenti Prag'da olan WFTU bugün daha çok Üçüncü Dünya sendikalarını çatısı altında toplamakta ve özellikle emperyalizm, ırkçılık, yoksulluk, çevre kirliliği, işçilerin kapitalist düzen tarafından sömürülmesine karşı mücadele çağrısı yapmakta, tam istihdam, sosyal güvenlik, sağlık ve sendikal hakların sağlanmasına çalışmaktadır. Temel çalışmaları konferanslar düzenlemek, bildiriler hazırlayıp yayınlamak ve eğitim malzemesi üretmektir.

Afrika Sendikalar Birliği Örgütü (OATUU), Uluslararası Arap Sendikalar Konfederasyonu (ICATU), Latin Amerika Sendikalar Birliği Daimi Kongresi (CPUSTAL) ve Sendikalar Genel Federasyonu (CIS) ile işbirliği halindedir. New York, Cenevre ve Roma' da daimi temsilcilikleri vardır. [K. E.]

dünya sistemi Kapitalist sistemin dünya pazarını yaratması ve bu değişim ağında yaratılan işbölümünün merkez adı verilen gelişmiş kapitalist ülkelerin çıkarına, çevre ve yarı çevre adı verilen ülkelerin aleyhine işleyen hıyararşik bir sistem oluşturması, tarihin, bu sistemin oluşturduğu bütünlüklü ilişkiler anlaşılmadan kavranamayacağı

tezidir.

Kapitalizm 15. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış ve merkez oluşturan bu ülkeler, ilişki kurdukları diğer ülkelerin ekonomilerini kendi ekonomilerinin ihtiyaçlarına göre, kısaca Avrupa pazarları için ham madde üretecek ve buradan mamul madde alacak biçimde dönüştürerek ekonomik bütünleşme yaratmışlardır. Sermaye yoğun üretim merkezde, emek yoğun üretim çevre ülkelerde yürütülerek, eşitsiz değişim aracılığıyla değiştirilir ve uluslararası sistem yeniden üretilir. **Eşitsiz gelişme** yasasına göre büyüyen kapitalizm, çevre ülkelerde de **azgelişmişlik** yaratmaktadır.

Dünya sistemi tezi, sermaye birikim olanakları ile belirlenen hegemonik silsile tanımlayarak, 17. yüzyılda Hollanda, 19. yüzyılda İngiltere ve 20. yüzyılda ABD hegemonyasının oluştuğunu, her hegemonik silsilenin kendi içinde sistematik birikim döngüsüyle çözümlenmesi gerektiğini, büyük sermaye çevreleriyle devletler arasındaki ilişkilerin, alttan gelen baskıyla da birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar.

Marksist ve Neo-Marksist (bkz.) **emperyalizm** kuramlarından, **bağımlılık** teorilerinden, **Yapısalcılıkla** André Gundar Frank'ın **merkez-çevre analizi** ile azgelişmişlik kavramlaştırmalarından, **Annales Okulu** ve Fernand Braudel'in çalışmalarından etkilenen dünya sistemi anlayışı Immanuel **Wallerstein**'ın 1974 yılında yayınlanan *The Modern World System* ('Modern Dünya Sistemi') kitabıyla bugünkü çerçevesine oturmuştur. Dünya sistemi tezi, kendisinden önceki sosyal bilim anlayışının değiştirilmesi gerektiğini, Batı/Avrupa merkezli bu anlayışın, kendi dışında kalan ekonomik-tarihi süreci kavramsallaştıramadığını ileri sürmektedir. Kendisi dışına geri kalmışlık kavramıyla yaklaşan bu anlayış, üretilen ilişki ağını ve üretim süreci ve işleyişini açıklamamakta ve hıyararşik sömürü düzenini göz ardı etmektedir. Bu ilişki çok daha karmaşıktır ve suni disiplin ayrımları yerine siyaset bilimi, antropoloji, sosyolojinin bütüncül kullanımı ile sürecin doğrusallığı ve iki kutupluluğu red edilerek anlaşılabilir.

Dünya sistemi tezi, Avrupa merkezli sosyal bilim geleneğinin Avrupa dışı toplumları tarihsizleştiren anlayışına karşı çıkarken, bütün dünya tarihini kapitalizmin gelişme ve dünya pazarı oluşturma süreci içinde bütünleştirmekte, fakat kapitalizm öncesi ve dışı açısından bir tez getirmeyerek, dünya tarihini 16. yüzyılan itibaren başlatmış olmaktadır. Wallerstein, dünya sistemini ve kapitalist ekonomiyi piyasa olanakları ve teknolojik üretimle açıklamak, devlet politikalarını egemen sınıfın iradesine indirgemek, iç ve dış rekabet ile sınıf çelişkilerine gereken önemi vermemek ve teleolojik bir yaklaşım içinde olmakla eleştirilmiştir.

Wallerstein'ın tezinin odağına ticari değişimi aldığı eleştirisiyle, kapitalizmin 16. yüzyıl keşifler çağı ticareti ile değil İtalyan şehir dev-

letleri-Akdeniz ticareti ile 13. yüzyılda veya **Sanayi Devrimi** ile başlatılması gereği tartışmaları yanında, arkeoloji ve antropolojinin çekirdek bölge kavramıyla dünya sisteminin merkez kavramını özdeşleştiren biçimde, Samir **Amin** ve Andre Gunder Frank tarafından geliştirilen tezlerle, Batı Avrupa'nın merkez olduğu dünya sisteminden önce başka dünya sistemleri yaşandığı ve merkezler bulunduğu tezleri geliştirilmiştir. Bu tezlerle birlikte kapitalizm üretim biçimi olarak tanımını ve ayırt edici niteliklerini ve kapitalizmin insalık tarihinde bir sapma olarak yaşanıp yaşanmadığını ortaya koymak gerekmektedir.

Wallerstein ve dünya sistemi görüşünü savunan çevrenin Osmanlı tarihine gösterdikleri ilgi ve özellikle bu çevrenin yazılarını yayınladığı *Review* dergisinin 1988 sayısını Osmanlı tarihine ayırması ve çoğunluğu yurt dışında olmakla birlikte (Şevket Pamuk, Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Reşat Kasaba, Huricihan İnan-İslamoğlu gibi) Osmanlı tarihçilerinin verdiği eserlerle, dünya sistemi tezi, Osmanlı tarihçiliği açısından da önem kazanmıştır. 16. yüzyılda dünya imparatorluğu iken 18. yüzyılda Balkanlar ve Avrupa ekonomisiyle bütünleşerek çevreleşmeye başlayan ve 19. yüzyılda dünya ekonomisiyle eklemlenen Osmanlı düzeninin eklemlenmesinin başlangıcı ve dönemlenmesi, farklı bölgelerin farklı zaman ve nitelikte eklemlenmesiyle birlikte araştırmaların derinleştirilmesine muhtaç bir konu olarak durmaktadır. 1838'de İngiltere ile imzalanan **Baltalimanı** ticaret anlaşmasının etkisinin tartışılması, demiryolları gibi yatırımlar, tarımın ticarileşmesi, büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkmasında neden sonuç ilişkilerinin, içerdeki gelişmelerle dış etkenlerin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı tarım üretiminin azgelişmiş ülke tarımlarının belirlendiği gibi tek ürün bölgesi olmayışı ve çiftliklerin oluşumunun Avrupa feodalizmi veya **plantasyon** olarak görülmemesi gerektiği, Osmanlı ekonomisi ile kapitalizmin ilişkisinde üzerinde durulması gereken konulardandır. Dünya sistemi tezi, dünya sistemi öncesine ilişkin olarak dünya imparatorluğu tanımı yapar ve sermaye birikimi açısından değerlendirdiği bu sistemi maksimize edilmeyen kârla yeniden dağıtıcı ve vergilendirici sistem olarak niteler.

Dünya sistemi tezi 1990'lardan itibaren eskisi kadar ilgi görmemeye başlamış ve kapitalizmin yeni bir aşaması olarak sunulan **küreselleşme** tezleri karşısında gittikçe siyasallaşmak durumunda kalarak egemen söylemin dışında kalıp zayıflamıştır.

Bibl.: ARRIGHI, Giovanni (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge Y.; TILLY, Charles (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Y.; FRANK, Andre Gunder ve GILLS, Barry K. (2003), *Dünya Sistemi*, çev. Esin Soğancılar, An-

kara: İmge Y. [K. E.]

Dünya Sosyal Forumu Dünya Ekonomik Forumu'na tepki olarak, 2001 yılından itibaren **küreselleşme** karşıtı ya da alternatif küreselleşme yanlısı sivil toplum örgütlerinin her yıl Brezilya'nın Porto Allegre kentinde toplandığı forum. Dünya Sosyal Forumu'na her yıl dünyanın her yanından 1000'den fazla sivil toplum örgütü katılmaktadır. Dünya Sosyal Forumu'na katılan örgütler kendi ülkelerinde ulusal düzeyde sosyal forumlar oluşturmaktadır.

Dünya Sosyal Forumu kendisini neoliberalizme karşı, dünyanın sermaye tarafından ya da emperyalizmin herhangi bir biçimi tarafından yönetilmesine karşı, ancak insanların bir gezegen topluluğu olarak bir araya gelmesinden yana, demokratik öneriler oluşturan bir açık toplantı ortamı olarak tanımlamaktadır. Dünya Sosyal Forumu şimdiki haliyle, küreselleşme uygulamalarına tepki duyan sol grupların, sendikaların, çevre örgütlerinin, feministlerin, azgelişmiş ülke temsilcilerinin toplandığı, farklı görüşlerin ve farklı ilgi alanlarının buluştuğu bir platform görünümündedir. Azgelişmiş ülke borçlarının silinmesi ve yoksullukla mücadele gibi öneriler öne çıkmaktadır. Katılımın yoğunluğu ve çeşitliliği ilgi çekmektedir.

Bibl.: World Social Forum, www.forumsocialmundial.org.br [B. D.]

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) (World Trade Organization - WTO) Çok taraflı ticaret sisteminin yasal ve kurumsal organı olan Dünya Ticaret Örgütü, hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemelerini nasıl yapacakları hususunda yasal bir çerçeve ortaya koymakta ve toplu görüşmeler ve müzakereler yoluyla ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ticaretin korumacılıktan uzaklaştırılıp serbestleştirilmesi amacıyla, 23 ülke Cenevre'de ülke ve ürün bazında tarife müzakerelerine giderek Ekim 1947'de **Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması**'nı (GATT) imzalamışlardır. O dönemde GATT'a paralel olarak, Birleşmiş Milletler çatısı altında Uluslararası Ticaret Örgütü kurulması da gündeme gelmiş, ancak bu sonuçlanmamıştır. Böylece, geçici olma özelliğine rağmen 1948–1994 yılları arasında uygulanan GATT, dünya ticaretinde genel kabul gören bir çerçeve oluşturmuştur. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini ve düzenli işleyişini amaçlayan bir anlaşma niteliğindeki GATT, kurumsal bir yapıya kavuşturularak 1 Ocak 1995 tarihi itibariyle Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüştürülmüştür. DTÖ, sadece üyelik açısından değil, aynı zamanda uygulandığı ticari faaliyetler ve ticaret politikaları açısından da GATT'a göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır. GATT, sadece mal ticaretini kapsarken, DTÖ mal, hizmetler ve fikri mülkiyet hakları olarak da bilinen fikir ticaretini de

kapsamaktadır.

DTÖ'nün esas fonksiyonları; toplu olarak DTÖ'nü oluşturan çok taraflı ticaret görüşmelerini yönetmek ve uygulamak, çok taraflı ticaret görüşmelerinde bir forum olarak görev yapmak, ticari anlaşmazlıklara çözüm aramak, milli ticaret politikalarını denetlemek ve bu amaçlarla küresel ekonomik politika yapımında görevli uluslararası kuruluşlarla işbirliğine gitmektir.

Merkezi İsviçre Cenevre'de bulunan örgüte üye olan ülke sayısı 149'dur. DTÖ'nün en yetkili birimi ülke temsilcilerinden oluşan, iki yılda en az bir kez toplanan ve çok taraflı ticaret görüşmeleri ile ilgili sorunlarda karar vermeye yetkili olan Bakanlar Konferansı'dır. Kurucu üyeler arasında yer alan Türkiye, 26 Mart 1995 tarihinde DTÖ üyesi olmuştur. Bu çerçevede Türkiye DTÖ Anlaşma ve Uzlaşmalarından kaynaklanan her türlü taahhüt ve bildirim yükümlülüklerini yerine getirmekte ve DTÖ çerçevesindeki muhtelif anlaşmaların öngördüğü mevzuat düzenlemelerini yapmaktadır.

DTÖ, bir konferans ve anlaşmalar silsilesi değil devamlılık taşıyan kurumsal bir yapı olarak GATT'tan ayrıldığı gibi, benimsenen ölçütlerin yekpareliği ve ülkelerin sisteme ya hep ya hiç seçeneğiyle bütünüyle üye olmalarıyla, ulusal yasaların DTÖ sistemine uyum şartı ve tahkim sistemiyle de ondan ayrılmaktadır.

DTÖ yeni neoliberal dünya ekonomik düzeninin ve **küreselleşme**nin uluslararası bir örgütü olarak dünya siyasetinin odağında bulunan ve en çok tartışılan kurumlardan biridir. Dünya ticaretinde liberalizmin geçerli kılınması genel ilkesi çerçevesinde, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında eşitsiz bir işbirliğinin dayatıldığı platform olarak eleştirilmektedir. ABD, Avrupa Birliği ve Japonya arasında sürdürülen pazarlıkların azgelişmiş ülkelere dayatılması, ABD ile anlaşmazlığa düşen ülkelerin bu ülkenin tek yönlü ticaret yaptırımlarına uğramaları, AB ve Japonya'nın tarımda koruma ve teşvikleri sürdürürken, **Dünya Bankası** yapısal uyum programları çerçevesinde azgelişmiş ülkelerin bu politikaları sürdürememeleri, azgelişmiş ülkelerin rekabet edici gücü olan tekstilde gelişmiş ülkelerin kota anlayışının sürmesi ve özellikle bitki ve hayvanlara ilişkin patentleme sürecinin azgelişmiş ülkeler aleyhine gelişeceği eleştirileri, DTÖ'nü **kuzey-güney ayrışması**nın kuzeyce kullanılan aracı olarak görüldüğü yerlerdir. [B. B.]

düşük mallar Normal mallarda tüketicinin geliri arttıkça o mala olan talep artar. Talebin ne kadar artacağı gelir esnekliğine bağlıdır. Bazı mallara talebin gelir esnekliği negatiftir. Bu mallara olan talep, gelir arttıkça azalır. Bu mallara düşük mallar denir. Düşük mallar yoksulların, gelirleri yetersiz olduğu için satın almak zorunda kaldıkları görece niteliksiz mallardır. Bu malları talep eden kesim geliri yüksel-

dikçe, başka malları da tüketebilme olanağı kazandığından, düşük mallara olan talebini azaltır. [B. D.]

Düyûn-u Umûmiye Osmanlı **dış borç**larının ödenemez duruma gelmesi üzerine oluşturulan kurumdur.

Osmanlı devleti 1854 Kırım Savaşı'nın getirdiği mali yükü hafifletmek için başladığı dış borçlanma sürecinde 1874 yılına kadar 15 kez dış borç almış ve hızlı borçlanma sonucu 1874 yılında vadesi gelen taksitlerin yarısını ödeyeceğini açıklamasına rağmen 1876'da borç ödemeyi durdurmak zorunda kalmıştı. Avrupa'ya olan borçların nasıl ödeneceği sıkıntısı yaşanırken çıkan Osmanlı-Rus savaşının yarattığı mali ihtiyacı gidermek üzere Osmanlı devleti 1877'de % 5 faizle Avrupa'dan bir borçlanmaya daha giderken, İstanbul bankerlerine de 8.725.000 lira borcu olduğunu açıklamış ve bu borçlara karşı damga, müskirat, balık avı, tuz ve tütün resmi, birkaç yerin öşrü on yıl müddetle ayrılmıştı. Bu düzenlemeyi yönetmek üzere Rüsum-u Sitte adı verilen bir kurum oluşturuldu. Osmanlı sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'nın devletin iflasını ilan etmesinden sonra, Rus Savaşı sonucu toplanan Berlin Kongresi'nde Osmanlı eshamı sahiplerinin alacaklarını izleyebilmeleri için İstanbul'da bir maliye komisyonu oluşturulması maddesi de anlaşmaya eklendi. Rüsum-u Sitte'den memnun olmayan Avrupalı alacaklılar Berlin Anlaşması'na da dayanarak 1 Eylül 1881'de İstanbul'da toplandılar. 20 Aralık 1881'de kabul edilen **Muharrem Kararnamesi**'yle borçların ödenmesini alacaklıların seçeceği üyelerden oluşan bir meclisin yönetmesi kabul edildi.

Kararnameye dayanılarak kurulan Düyûn-u Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresi borçlara ayrılan devlet gelirlerini alacaklıların çıkarlarına göre yönetecekti. İngiliz ve Hollanda alacaklarını bir, Alman, Avusturya, Fransız, İtalyan ve Osmanlı hamilleriyle **Osmanlı Bankası** ve **Galata bankerleri**ni temsilen birer üyeyle sekiz kişiden kurulan meclis tuz, balık, pul, ipek, tütün, alkolden alınan vergiler, damga resmi vergilerini yönetimini üstlendi. Tütün gelirini artırmak amacıyla ayrıca 1884'te **Reji** idaresi kuruldu.

Osmanlı devleti Düyûn-u Umumiye'nin kurulmasından sonra 1903 yılına kadar dokuz kez daha borç aldı ve 1903-1908 yılları arasında beş borç anlaşması daha yapıldı. İdarenin 1882-83 yılında 2.522.498 lira olan varidatı 1911-12 yılında 8.258.292 liraya çıkmıştı. 1903 yılında borçlar birleştirilerek piyasadaki 79 milyonluk tahvil kaldırıldı ve yüzde 4 faizle 32.733.772 liralık yeni tahviller çıkartıldı.

Avrupa siyasetinin organı olarak hareket eden ve şubeleri ve binlerce memuruyla etkin bir bürokrasi yaratan Düyûn-u Umumiye 1912 yılında 5.652 sürekli ve 3.253 geçici memuruyla Maliye Nezareti'nden daha yaygın bir örgütlenmeye sahip olmuştu.

Düyûn-u Umumiye Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı, Al-

man ve Avusturyalı temsilcilerle varlığını sürdürdü. Savaştan sonra Ankara'da güçlenen iktidara rağmen İstanbul'un egemenliği altındaki bölgelerde çalışmalarını sürdürdü. Cumhuriyet yönetimi Lozan Anlaşması'yla Osmanlı borçlarını ödemeyi kabul etti ve 129. 384.910 altın lira borcun üçte ikisi, 87.316.000 lira Türkiye topraklarına ait olarak, 700.000 liralık taksitlerle 50 yılda ödenmesi kabul edildi. Düyûn-u Umumiye'nin gelir toplama yetkisi kaldırılarak örgüt Türkiye'nin ödediği taksitleri alacaklılara ulaştıran bir kuruma dönüştü. Lozan Anlaşması gereği kabul edilen gümrük sınırlamalarının bittiği yıl olan 1929'da Osmanlı borç taksitleri, o yılın ihracat gelirlerinin % 10'nunu oluşturuyordu. Aynı yıl çıkan **Büyük Bunalım** sonucu Türkiye borçlarını ödemekte zorlanınca 22 Nisan 1933'te yeni bir anlaşma yapılarak taksitler düşürüldü. Türkiye son taksidini 25 Mayıs 1954'te ödeyerek Osmanlı dış borçlarının kendisine düşen payının tamamını ödemiş oldu. [K. E.]

düzenleyici kurumlar Devlet tarafından, toplumsal yaşantının değişik bölümlerinde kurallar koymak ve kurallara uyulmasını sağlamak, denetim ve gözetim görevini yerine getirmek üzere kamu yararı amacıyla oluşturulan kurumlardır.

Düzenleyici kurumlar, yürütme organının bir parçası olarak kurulabildikleri gibi, çoğunlukla da işlevlerini bağımsız olarak yerine getirmek üzere normal kamu hiyerarşisinin dışında oluşturulurlar. Daha çok standartların belirlenmesi, kamu mallarının kullanımının denetlenmesi ve ticari faaliyetlerin düzenlenmesi amacıyla kurulurlar. Normal kamu hiyerarşisini dışında oluşturularak daha esnek, siyasal istikrarsızlıklardan daha az etkilenen ve diğer kamu organlarına göre daha şeffaf bir yapıda olmaları arzulanır. Türkiye'de düzenleyici kurumlara **Sermaye Piyasası Kurulu** (1981), **Rekabet Kurumu** (1994), **Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu** (1999), Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2001), Şeker Kurumu (2001), Tütün, Tütün Mamülleri ve Alkollü İçecekler Piyasası Düzenleme Kurumu (2002) örnek verilebilir.

Varlıklarını özellikle Anglo-Sakson ülkelerde yaygın olarak sürdüren düzenleyici kurumlar, Türk ekonomisinin 90'lı yılların sonunda ve 2000'li yılların başında peşpeşe yaşadığı krizlerden sonra **IMF** tarafından biçimlendirilen **yapısal uyum programları** kapsamında yaygınlaşmışlardır. 1980'lerden sonra IMF ile **Dünya Bankası** arasında geliştirilen işbirliğinin sonucu, bu iki kurumda gelişen neoliberal anlayışla ve yönetişim adı verilen zihniyetle uyum içinde geliştirilen düzenleyici kurum önerileri, devlet ve bürokrasinin teknik yetersizliği, siyasal iktidarın istikrarsızlık ve çürümüşlüğü karşısında, kamunun demokratik katılım, şeffaflık yönlerinin geliştirilmesi programını içerir. Ancak bu programın bir yönü de kamunun ve gördüğü hizmetlerle

sosyal politika yönünün küçültülmesi, kamu kurumlarının etkin ve verimli çalışmasının piyasa zihniyetiyle çalışmasıyla özdeşleştirilmesini içermesidir. Azgelişmiş iktidar ve kamu modellerinin, onların çürüme ve yozlaşmasının dışında, uluslararası niteliklere sahip ve özerk düzenleyici kurumların, bir yönüyle de gördükleri kamu hizmeti gereği halka hesap vermesi gereken kurumlar olduğu unutulmakta ve salt teknik bir yaklaşımla siyasetin dışında ve 'tarafsız' oldukları düşüncesi zımnen kabul edilmektedir.

IMF tarafından ekonominin çeşitli alanlarında düzenleyici kurumlar oluşturulması yönünde yapılan önerilerin temelinde büyük ölçüde siyasal sisteme duyulan kuşku yattığı için, ekonomik krizler aşıldıktan ve siyasal sistem özgüvenini yeniden kazandıktan sonra, Türk ekonomisinde düzenleyici kurumların oluşturduğu nisbeten bağımsız yapı ile siyaset mekanizması arasında yetki kavgaları ve buna bağlı gerginliklere tanık olunmaktadır. [B. B.]

Ee

Edgeworth, Francis Ysidro (1845-1926) Gelir bölüşümünü marjinal verimlilik teorisiyle açıklayarak Neoklasik bölüşüm teorisine katkıda bulunan ve 1960'lardan itibaren katkıları yeniden ele alınarak Edgeworth Okulu denilecek kadar izleyici bulan ekonomist.

Longford, Edgeworthstown'da toprak sahibi bir ailenin oğlu, altı kardeşin beşincisiydi; bütün kardeşleri kendisinden önce öldü ve 1911'de ailenin tek varisi oldu. Beatrice Potter'e (Webb, bkz. Fabianizm) duyduğu ilgi sonuçsuz kalınca bekar ve Edgeworth soyunun son ferdi olarak öldü.

Özel öğrenim gördü. 1862'de dil çalışmak üzere Dublin'de Trinity College'a, 1867'de Oxford'a devam etti. 1870'de Londra yakınında Hempstead'a yerleşti ve 1877'de baroya alındı.

Edgeworth hukukla ilgilenmedi ve anlaşılan gördüğü özel matematik eğitiminin etkisiyle ilk kitabı *New and Old Methods of Ethics*'de (1877, 'Eski ve Yeni Etik Yöntemleri') faydacı felsefesini nicel kesinliğe kavuşturma çabası içindeydi. Toplumun maksimum mutluluğu için kaynakların etkin kullanımının matematik kesinlikle gösterilmesi amacıyla, belirsizlik koşulları altında belirli kesimlerin, erkekler karşısında kadınlar gibi, mutluluk için daha fazla kapasite sahibi olduğu sonucuna vardı. Zaman içinde evrim sonucu eşitlikçi bir sonuca ulaşılacağı öngörüsünde bulundu.

Yunanca, İngiliz tiyatrosu, mantık, ahlak gibi konularda akademik geleceği olmayan düşük ücretlerle Bedford College'da kadınlar için, Wren özel okulunda Hintli memurlar için ders verdi. King's College'da mantık dersleri verirken *Mathematical Psychics: An essay on the application of mathematics to the moral sciences* (1881, 'Matematik Fizik: matematiğin ahlak bilimlerine uygulanması üstüne bir deneme') kitabını yayınladı. **Jevons**'un takas değişimi görüşünü eleştirerek, sözleşme sisteminde belirsiz sayıda sonuç olabileceğini gösterdi. Bu yaklaşımı 1959'da Martin Shubik tarafından **oyun kuramı**nda çekirdek kavramı olarak geliştirildi.

Edgeworth ekonomide aktör sayısı arttıkça belirsizliğin azaldığını gösterdiği, bugünkü adıyla Edgeworth Varsayımı'yla, sonsuz aktör sayısı olduğunda (tam rekabet koşulu) sözleşmenin belirli duruma geldiğini ve bunun ekonomideki **denge** durumu ifade ettiğini gösterdi. Edgeworth'un bu görüşü 1960 ve 1970'lerde geliştirildi. Edgeworth gerçeklikte tam rekabet bulunmadığından, sözleşmenin belirsizliğinin aktörlerin elde ettikleri faydanın maksimizasyonuyla aşılacağını savundu; 1881'de genel fayda fonksi-

yonunu oluşturdu, U (x, y, z, ...) ve ilk kez **kayıtsızlık eğrisi**ni çizdi. Alfred **Marshall** büyük saygınlık kazandığı *Principles of Economics* (1890, 'Ekonominin İlkeleri') kitabında Edgeworth görüşünü değiştirerek kullandı ve aralarında polemik başladı. Sonuçta Marshall'ın görüşü ekonomi dünyasında egemenlik kazandı ve Edgeworth sonraki seksen yıl boyunca dikkatlerden uzak kaldı.

Edgeworth kendi adıyla da anılan Kutu Diyagramı'yla, tam rekabet koşullarında tüketim etkinliğinin nasıl sağlanacağını gösteriyordu. Tüketicilerin yaptığı değişim birinin elde ettiği faydanın ötekine zarar vediği noktaya ulaştığı noktada toplumsal refah maksimuma çıkmıştır ve ticarete artık gerek kalmamıştır. Diyagramda iki kişinin kayıtsızlık eğrisinin teğet olduğu eğri, 'sözleşme eğrisi', toplumda etkinliğin sağlanmış olduğunu gösterir, o kişi bakımından iki mal arasındaki marjinal ikame oranı aynıdır. İki mal arasında marjinal ikame oranının herkes için aynı olması tam rekabet varsayımında mümkündür. Üretici açısından kayıtsızlık eğrileri yerine **eş ürün eğrileri** kullanılarak diyagram üretim etkinliği için de kullanılır. İki girdi arasında marjinal teknik ikame oranının iki firma açısından aynı olması üretim etkinliğinin sağlandığını gösterir; etkinlik eş ürün eğrilerinin teğet olduğu sözleşme eğrisi üzerine gerçekleşir.

Edgeworth 1883'den sonra olasılık ve istatistik üstüne çalıştı. 1888'de Jevons ve Marshall'ın desteğiyle King's College'da ekonomi ve istatistik hocalığına atanmış, 1891'de Oxford profesörü olmuştu. Korelasyon katsayısı konusunda birçok çalışması içinde Edgeworth Teoremi'yle 1889'da Britanya Bilimsel İlerleme Derneği'ne seçildi ve 1912-1914 yıllarında Kraliyet İstatistik Derneği'nin başkanlığını yaptı. 1891'de Britanya Ekonomi Derneği'nin (sonraki Kraliyet Ekonomi Derneği) yayın organı *The Economic Journal*'ın ilk editörü oldu. 1911'de yerine John Maynard **Keynes** geçtiyse de, 1919'da Keynes meşguliyeti nedeniyle ayrılınca Edgeworth ölümüne kadar derginin yöneticiliğini sürdürdü.

Tekrar ekonomiyle ilgilenmeye başlayan Edgeworth 1894'de uluslararası ticaret teorisini yayınladı. Arz eğrileri ve toplumların farksızlık eğrilerini kullandı ve optimum gümrük vergisi kavramını geliştirdi. Eugen von **Böhm-Bawerk**'le fırsat maliyeti doktrini tartışmasına girdi.

1897'de vergi araştırması yayınladı. Verginin fiyatta düşmeye yol açtığını açıkladığı vergi paradoksunu geliştirdi. Çağdaşları tarafından 'sürçme' olarak görülen bu çalışması 1932'de Harold Hotelling tarafından canlandırıldı ve Edgeworth'un haklılığı ortaya kondu. Edgeworth vergilerin optimal dağılımı konusuyla ilgilenerek, her vergi mükellefinin marjinal zararının aynı olması gerektiğini savunduğu faydacı artan oranlı vergi sistemini savundu.

Genc 1897'de tekelci fiyat araştırmasını yayınladı ve Cournot'un duopol fiyat çözümüne karşı çıkarak kapasitesi sınırlı iki firma arasında fiyat rekabetinin belirsizlik durumunda marjinal maliyet eğrilerini nasıl etkilediğini gösterdi. Edgeworth'un duopol modeli 1970'lerde Levitan ve Shubik tarafından geliştirildi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında savaşın finansmanı konusuyla ilgilendi, ancak bu çalışmaları fazlasıyla teorik olduğundan ilgi çekmedi. Marjinal verimlilik teorisinin eleştirmeni olarak Edgeworth, Neoklasik bölüşüm teorisini matematik temellere kavuşturmuş, İngiltere'de Marshall Neoklasik ekonomi anlayışının yerleşmesine çalışmış, editörü olduğu dergide birçok yayın eleştirisiyle bu alana katkıda bulunurken, başka görüşlere yer vermemişti. Matematiği ve ağır diliyle anlaşılması zor, orijinal görüşleri olan bir kişiydi fakat çatışmacı yönü yoktu.

Edgeworth'un İngilterede Arthur Bowley ve W. E. Johnson dışında takipçisi olmadı. İngiltere dışında Irving **Fisher**, Knut **Wicksell** ve Vilfredo **Pareto** onun görüşlerine ilgi gösterdi. 20. yüzyılda Marshall'a ilgi zayıfladı ve Edgeworth'a duyulan ilgi arttı. 1930'larda Harold Hotelling, John **Hicks**, Abba **Lerner** ve Paretocular Edgeworth'a ilgi gösterdiler. 1960 ve 1970'lerde ise, Martin Shubik, Herbert Scarf, Gérard Debreu, Robert Aumann, Werner Hildenbrand'la öteki matematikçi ekonomistler Edgeworth Okulu denilecek derecede onun görüşlerine döndüler ve yeniden gündeme getirip geliştirdiler. Özellikle **Walras** denge kavramıyla oyun kuramının önerdiği diğer değişim süreçlerinin ilişkisinin araştırılması Edgeworth Varsayımı üstünden geliştirildi ve işbirlikçi oyunlarla rekabetçi denge kavramı hakkında yeni özellikler ortaya kondu. [K. E.]

efektif Paranın gerçek değeri, itibari değer. Kambiyo rejimine göre "nakit yabancı para" demektir. **Döviz** kavramının aksine efektif kur, çek, senet, poliçe ve hazine bonosu gibi ödeme araçlarını kapsamaz. Efektif satış kuru, döviz satış kurundan genellikle daha yüksektir. [Ü. U.]

egzojen değişken Ekonomik modelde, oynadığı role karşılık model dışındaki etkenlerce belirlenen ve model tarafından açıklanamayan, model için veri olup **endojen değişken**lerin değerini belirleyen değişken. Milli gelir için ihracat örneğinin olduğu gibi. Bir modelde egzojen olan değişken bir başka model için endojen olabilir. [K. E.]

ekolojik ekonomi Çevre sorunlarının toplumsal ve siyasal yaşamın gündemine girmeye başladığı 1970' li yıllarda, ekonomik, sosyal ve doğal bilim dallarında çalışan çeşitli araştırmacılar çevre sorunları ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar zamanla **sür-**

dürülebilir kalkınma kavramının çerçevesini oluşturmuştur. 1987 yılında Uluslararası Ekolojik Ekonomi Topluluğu'nun kurulmasıyla, bu yeni perspektif 'ekolojik ekonomi' olarak tanımlanmıştır.

Ekolojik ekonominin amacı ekonomik, sosyal ve doğal bilim analizlerini bir araya getirerek; sürdürülebilirliğin ekolojik, sosyal, ekonomik ve politik boyutlarını ortaya koymaktır. Bu amaçla birçok farklı disiplinin araçları ve kavramları analizlere dahil edilir. Neoklasik iktisadın teknikleri ve sonuçları kullanıldığı gibi, diğer ekonomik teorilerden de yararlanılır. Ayrıca doğal bilimler, beşeri bilimler ve teknoloji gibi alanların analitik teknikleri ekonomik çalışmalara dahil edilir.

Ekolojik ekonomi ilk dönemlerinde biyofiziksel analizlerde yoğunlaşmış, ekonomik faaliyetlerin biyolojik ve fiziksel çevre üzerindeki etkilerini araştırmakla yetinmiştir. Ancak sonradan ekonomik gelişmenin sosyo-kültürel ve politik boyutları da ilgi alanına girmiştir. Ekonomik büyüme ile birlikte sosyal adalet ve kültürel yapının çevre kalitesi üzerindeki etkisi ekolojik ekonominin temel konularındandır.

Bibl.: European Society for Ecological Economics, www.euroecolecon. org [B. D.]

ekonometri Ekonomi, matematik ve istatistiğin birleştirilmesinden oluşan ancak bu üç dalın her birinden ayrı bir bilim dalıdır. Matematiksel iktisat diye de tanımlanır. Matematik ve istatistik tekniklerinden yararlanmak suretiyle iktisadi sorunları analiz etmek, değişkenlerin gelecekte alacağı değerleri tahmin etmek ve en uygun iktisadi kararları almak amacıyla geliştirilmiştir. Ekonomik teoriyi matematiksel terimlerle analiz eden ve istatistiksel araştırmalar sonucu elde edilen verilerle ampirik olarak test eden teknik olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomide matematiksel teknikler eskiden beri kullanılmaktadır. Ekonomik analizlerde sayısal veriler ilk kez 17. yüzyılda Sir William Petty'nin 'Politik Aritmetik'inde kullanılmıştır. Daha sonra 19. yüzyılda Engel, hanehalkı harcamalarını inceleyerek 'Engel Kanunu'nu oluşturmuştur. İstatistik çalışmalarının gelişmesine paralel olarak, ekonomide istatistik ve matematiğin kullanımı yaygınlaşmıştır. Ekonometri kavramı ilk kez 1930'lu yıllarda 'Ekonometri Topluluğu'nu kuran Norveçli iktisatçı Ragnar **Frisch** (1895-1973) tarafından kullanılmıştır. 1940'lı yıllarda olasılık hesaplarının ekonomiye uygulanması ekonometrinin gelişiminde önemli bir aşama sağlamıştır. Ekonometrinin gelişimi ile birlikte tüm ekonomi nicel değişkenlere dayalı matematik modellerle açıklanmaya başlamış ve olasılık hesapları ağırlıklı olarak kullanılmıştır. 1950'li yıllardan itibaren ekonometri daha çok makroekonomik modellerde kullanılırken, 1990'lı yıllara gelindiğinde mikroekonomik modeller ağırlık kazanmıştır. Bilgisayar kul-

lanımının yaygınlaşması ekonometrinin uygulanma olanaklarını artırmış ve ekonometrik modellerin çoğalmasını sağlamıştır.

Ekonometrinin yaygınlaşmasıyla birlikte ekonomi, politikadan bağımsız, sosyal bilimlerden çok doğal bilimlere yakın, evrensel, taraflı bir disiplin olarak algılanmaktadır. Tarihi, toplumsal, politik içeriğinden soyutlanmakta, gerek ilgi alanları gerekse yöntemleri açısından mühendisliğe yaklaşmaktadır. [B. D.]

ekonomi Dünyadaki üretim, dağıtım, tüketim süreçlerini ve bu süreçler karşısında insanların, kurumların, toplumların davranışlarını inceleyen sosyal bilim dalıdır. Bir sosyal bilim olarak tarihi, siyasi, sosyal, kültürel gelişmelerle bağlantılıdır.

Ekonomi "kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçların karşılanmasını" inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmış ve bu tanım yaygın bir kabul görmüştür. Ancak, ihtiyaçların sonsuz olduğu görüşünün ideolojik olduğu gerekçesiyle bu tanım eleştirilmiştir. Aslında çoğu iktisatçı ekonominin zaman ve mekandan bağımsız, doğal kanunlarını araştırmış ve karşı görüşte olanları ideolojik düşünmekle eleştirmiştir. 'Ekonominin doğal kanunları' günümüzde dahi sıkça kullanılan bir ifadedir. Bu ifade de ekonominin bir sosyal bilim olmaktan çok, bir teknikler bütünü olarak algılandığını göstermektedir.

Ekonomi kelimesinin kökeni Yunanca ev idaresi anlamına gelen "oikos-nomos"tur. Aynı anlamda kullanılan "iktisat" Arapça tasarruf demektir. Bkz. ilm-i tedbir. [B. D.]

ekonomi kuramı Toplumların, kurumların, bireylerin ekonomik davranışlarındaki nedenselliği araştıran ve bu davranışları içsel tutarlılığı olan bir düzenlilik şeklinde açıklayan çalışmalardır. Ekonomik teoriler bütün bilimsel teoriler gibi somut durumlardan soyutlama yoluyla bir sistem oluşturma çalışmalarıdır. Bu soyutlama, birbirinden çok değişik görünen olaylar arasındaki ortak yönlerin ortaya konması çabasıdır. Ortak yönler genellemeler yapmayı ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunmayı sağlar.

Ekonomi insanların gündelik yaşamıyla, hayat tarzıyla, çalışmasıyla, doymasıyla (ya da çalışamaması ve doyamamasıyla), kendisiyle, ailesiyle, toplumuyla çok yakın ilişkili bir bilim dalıdır. Bu nedenle bir dünya görüşünden ya da siyasi eğilimden bağımsız kalması söz konusu olamaz. Bütün ekonomik teorilerin ardında bir dünya görüşü vardır. İktisatçı araştırdığı konuları seçerken, yöntemini belirlerken, çok sayıda değişken içinde analizine dahil edeceklerini saptarken ister istemez dünya görüşünden etkilenir.

Klasik teori, dönemin bilimsel anlayışına uygun olarak doğal yasaları araştırmış, ekonominin doğal, mutlak ve evrensel teorisini yapmaya çalışmıştır. Marksist teori ekonomik analize tarihselliği kata-

rak değişim ve değişimin yönü üzerinde durmuştur. Neoklasikler serbest piyasanın rasyonelliğini ve toplumdaki tüm dengeleri kendiliğinden sağladığını savunmuştur. Keynesyenler devlet müdahalelerinin gerekçelerini ve yöntemlerini işlemiştir. Arz yanlısı iktisatçılar piyasayı ve verimliliği esas alan politikaların tüm sorunları çözeceğini iddia etmektedir. Bütün bu teoriler bir dünya görüşü ile, bir toplum modeli ile iç içedir. Günümüzde egemen olan neoklasik teori genellikle Ortodoks Ekonomi diye adlandırılmaktadır. Buna karşılık bazen Heterodoks Ekonomi başlığı altında gruplandırılan, çeşitli teorilerden hareket eden ekonomi grupları vardır.

Ekonomik yaşamın bütününü açıklamayı deneyen ekonomik teoriler olduğu gibi, belirli alanlar üzerinde yoğunlaşan teoriler de vardır. Bu teoriler genellikle bütüncül teoriler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bkz. Klasik ekonomi, Neoklasik ekonomi, Marksist ekonomi, Keynesyen ekonomi. [B. D.]

ekonomi politik Ekonomi politik terimi yaklaşık yüz yıl öncesine kadar, ekonomi disiplinini tanımlamak üzere kullanılan bir ifadeydi. Ancak zaman içinde önemli anlam kaymaları oldu. Ekonomi politiğin ya da ekonominin ilgi alanları, inceleme alanları değişti, daraldı.

Ekonomi sözcüğü Yunanca "oikos-nomos" kökünden gelmektedir ve ev idaresi anlamındadır. Buradan hareketle aileyle ilgili konular "ekonomi", devletle ilgili konular "ekonomi politik" olarak adlandırılmıştır. Adam **Smith** ekonomi politiğin "devlet adamı veya kanun yapıcıya ait bir bilim dalı" olduğunu belirtmiştir. **Ricardo** "ürünün yaratılmasına katılan sınıflar arasında ürünün bölüşüm kanunlarının araştırılması" olarak tanımlamıştır. **Marx** ekonomi politik kavramını tarihsel, toplumsal ilişkilerin bir bütün olarak teorik analizi anlamında kullanmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında neoklasik iktisatçılar ekonomi politik kavramının politik çıkarları çağrıştırdığını, bilim dışı boyutlar içerdiğini belirterek, ekonomi kavramını kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde bilimin olması gerekeni değil, olanı incelemesi gerektiği savunulmuştur. **Keynes** de bu görüştedir. İnsan ilişkileri, politika, değer yargıları ekonominin ilgi alanından çıkarılmıştır.

Bibl.: ÜŞÜR, İ. (2003), "Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?", *İktisat ve Toplum*. [B. D.]

ekonomik istikrar Fiyatlar, istihdam ve üretimdeki dalgalanmaları sınırlandırmaktır. Ekonomik istikrar esas olarak enflasyonu kontrol altına almak anlamında kullanılır.

Klasik iktisatçılar fiyatlar genel düzeyinde hareketsizliğin gerçekleşmesini ekonomik istikrar olarak tanımlıyorlardı, ki bunu da piyasa kendiliğinden yerine getiriyordu. Ekonominin zaten **tam istihdam** dengesinde olduğu varsayıldığından fiyat istikrarı yeterli görülmek-

teydi. Oysa **Keynes**'ten sonra ekonominin tam istihdam sağlanmadan dengeye gelebileceği görüldüğünden, istikrar programları yeni boyutlar kazanmıştır.

Fiyat istikrarının sağlanması için toplam arz ve toplam talebin eşitlenmesi gerekir. Aynı zamanda toplam arz ve toplam talep içinde yer alan yatırım malları arzı ve talebi de kendi içlerinde dengelenmelidir. İthalat ve ihracatın kendi aralarında dengelenmesi zorunlu olmamakla birlikte, iç arz ve talebe eklendiklerinde, toplamlarının dengede olması gereklidir. Bu dengelerin korunabilmesi için kredi, sermaye, döviz arz ve talepleri arasında denge sağlanmalıdır. Bu durum emisyon hacminin belirlenmesini önemli kılmaktadır. Emisyon hacmi ekonominin büyümesi ve ödemeler dengesi başta olmak üzere bazı kriterler dikkate alınarak belirlenmelidir. Önemli olan mal ve hizmet akımları ile nakdi akımlar arasında denge kurmaktır.

Fiyat istikrarı ile ücret politikası arasında yakın ilişki vardır. Fiyatlar genel düzeyinin yükselmemesi için işçi ücretlerinin verimlilik artışından daha fazla artmaması gerekir. Bu konu istikrar programlarındaki en kritik konulardandır. İstikrar programları bazen hükümetin sendikalarla uzlaşması yoluyla, program süresince ücret artışlarının sınırlandırılmasında anlaşarak uygulanır. Bazı yönetimler de ücretleri sınırlandırmak için baskı yöntemleri uygular.

Küreselleşme ile birlikte bir ekonomideki istikrarsızlığın diğer ekonomilere yansıması ve onları da istikrarsızlığa sürüklemesi olasılığı arttığından, uluslararası kuruluşlar ülkeleri istikrar programları uygulamaya zorlamakta ve bu programlara destek sağlamaktadır. [B. B.]

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT, *Economic Cooperation Organization*, ECO) 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından, **Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı**'nın (RCD) başarısız olmasından sonra kurulan bölgesel ekonomik örgüt.

Soğuk Savaş mantığı içinde CENTO ve İngiltere'yle ABD'nin siyasal, ekonomik perspektifinde faaliyet gösteren RCD'den sonra, EKİT, bölge ülkeleri arasında altyapı, sanayi, tarım, bilim ve teknoloji uzmanlık komiteleri oluşturarak, Güney ve Batı Asya Posta Birliği, Sanayi ve Ticaret Odası, İmar ve Kalkınma Bankası gibi örgütlenme ve kurumlarla ortak ülkeler arasında ekonomik işbirliğini ve ticari ilişkileri geliştirmeye çalışıyordu.

1977 İzmir Antlaşması'yla belirlenen RCD hukuki yapısını devralmış olan örgütlenme 1990 İslamabad buluşmasıyla yeniden yapılandırıldı ve 1991 yılında İzmir Antlaşması kurucu ortaklar tarafından yenilenerek yeni bir kimliğe kavuşturuldu. Bu gelişmeden sonra 1992 yılında yedi ülkenin, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın da katılmasıyla Ör-

güt'ün kapsam ve gücü gelişti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki siyasal ve ekonomik beklentilerle, 1996 yılında Yeni İzmir Antlaşması imzalandı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin de kültürel, teknolojik çalışmalara katılmasının sağlandığı yeni yapılanmada, EKİT' in en yetkili organları dışişleri bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi ve Tahran'daki üye ülke elçilerinden oluşan Devamlı Temsilciler Konseyi ile Sekreterlik'tir.

İslam Kalkınma Bankası, Birleşmiş Milletler özellikle FAO, UNDP ve UNDCP ile işbirliği halinde faaliyetlerini ulaşım ve iletişim, tarım, enerji, altyapı, narkotik ve bilimsel araştırma ve eğitim alanlarında yoğunlaştıran EKİT, İstanbul'da EKİT Ticaret ve Kalkınma Bankası, Pakistan'da EKİT Reaşürans Şirketi, EKİT Havayolları Şirketi'nin kurulması yanında, ortak ülkeler arasında tercihli ticaret sistemi kurulmasına çalışmaktadır. Gümrüklerde % 10 indirim sağlanması için anlaşma imzalanmış olduğu gibi, 2004 Duşanbe Deklerasyonu'na göre 2015 yılına kadar ECO bölgesinde serbest ticaret alanı oluşturulması hedeflenmiştir. [K. E.]

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (*Organization for Economic Cooperation and Development* - OECD) Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın (OECC) üyelik kapsamını genişletmesiyle faaliyete geçen uluslararası ekonomi örgütüdür. 14 Aralık 1960'ta 20 ülke yani OEEC üyeleri ile ABD, Kanada ve İspanya arasında imzalanan konvansiyonla 30 Eylül 1961'de kurulmuş, daha sonra 1964'de Japonya ile 1973'te Avustralya ve Finlandiya da üyeliğe girmiştir. Türkiye 29 Mart 1961'de Meclis'in katılma kararını onaylamasıyla OECC üyesi olduğu gibi (bkz. Marshall Planı ve yardımı) OECD'ye de üye olmuştur. 1995 yılında Çek Cumhuriyeti, 1996'da Macaristan, Polonya, Güney Kore OECD'ye katılmışlardır.

OECD'nin amaçları üye ülkelerde yüksek istihdam ve mali istikrar içinde kalkınmayı gerçekleştirmek, daha az gelişmiş üye olan ve olmayan ülkelere kalkınmalarında yardımcı olmak, dünya ticaretini geliştirmektir. Örgütün en yüksek organı olan Konsey bakanlar düzeyinde toplanır. Konsey tarafından atanan genel sekreter ve komiteler aracılığıyla örgüt faaliyetlerini merkezi olan Paris'te yürütür. En önemli komiteler Ekonomik Politika Komitesi, Bilimsel Araştırma Komitesi, Ticaret Komitesi ve gelişmekte olan ülkelere verilecek kredilerden sorumlu Kalkınma Yardımları Komitesi'dir. Örgüt üye ülkelerin ekonomileri hakkında istatistikler ve çalışma konularıyla ilgili raporlar yayınlar. Altı aylık *Economic Outlook* ve yılda bir yayınlanan *Economic Survey* dünya ekonomisi hakkındaki en önemli yayınlardandır. Bakanlar Konseyi raporu çalışma programını bildirir.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) 1974 tarihinde OECD bünyesinde

faaliyete başlamıştır. **Uluslararası Çalışma Örgütü** (ILO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), **Dünya Bankası** (IBRD), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komisyonu (UNHCR), Uluslararası Para Fonu (**IMF**), **Dünya Ticaret Örgütü** (WTO), Uluslararası Atom Enerjisi Ajanası (IAEA), Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar OECD komitelerine katılım sağlar ve temsil edilirler. **Avrupa Birliği** gözlemci statüsüyle OECD'de temsil edilmekte, kararlara katılmasa da AB mali yardımları OECD amaçları için kullanılmaktadır. Avrupa Toplulukları Komisyonu (EC) teşkilatın faaliyetlerinde aktif olarak görev alır.

Konsey toplantıları, üye ülkelerin ekonomik durumlarının görüşüldüğü ve tartışıldığı konferans niteliğindedir ve büyükelçiler ve Avrupa Komisyonu temsilcilerinden oluşur. Konsey yılda bir kez **G-7** zirvesi öncesinde bakan düzeyinde toplanır. IMF ve **GATT**/Dünya Ticaret Örgütü ile işbirliği halinde yürütülen projelerde OECD ekonomik veri bankası olarak da önemli bir işlev yüklenir.

OECD, 1960'larda para politikaları, 1970'lerde **Bretton Woods Sistemi**'nin dağılmasının yarattığı sorunlar ve enerji konusu, 1980'lerde işsizlik, 1990'larda Doğu blokunun uyum sorunları, çevre, rekabet ve yatırım rejimleri konularında dünya çapında bilgi toplanması ve normlar oluşturulmasında etkin olmuştur.

Bazı komiteler belirli ülkelerin kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik özel olarak kurulurken (örneğin, Türkiye'nin Uzun Dönemli Kalkınma Sorunları Komitesi) diğerleri uluslararası temel sorunların halline yöneliktir. 1990'lardan itibaren OECD, IMF ve Dünya Bankası ile birlikte, **yapısal uyum programlarının** uygulanması amacına yönelik kamu reformları danışmanlığına ağırlık vermeye başlamıştır ve uluslararası finans ve yatırım sorunları ile azgelişmiş ülkelerin uluslararası ilişkileri ve dış borç sorunlarına neoliberal yaklaşımın yaygınlaşmasının ve yerel uygulamaların yürütülmesinin dünya çapında önemli ve etkin araçlarından biridir. [K. E.]

ekonomik model Gerçek dünyadaki ekonomik ilişki veya olayların, ekonomik teoriler (bkz. ekonomi teorisi) çerçevesinde, soyut olarak ifade edilmesidir. Ekonomik modeller formüller ve/veya grafikler şeklinde ifade edilir. Gerçek yaşamda ekonomik ilişkileri ve olayları etkileyen çok sayıda değişken olmakla birlikte, bu değişkenlerin tümünü modele dahil etmek teknik olarak imkansızdır. Bu nedenle sebep-sonuç ilişkisi açısından belirleyici önemde olduğu düşünülen değişkenler bir araya getirilerek model kurulur. İnsan davranışlarının ve toplumsal ilişkilerin karmaşıklığı bütünüyle modele yansıtılamayacağından, her model bir dizi varsayım içerir. Ekonominin bütünü için model kurulabileceği gibi, belli parçalar, belli ilişkiler için de modeller oluşturulabilir. [B. D.]

ekonomik sistemler Ekonomik sistemlerin çözümlenmesi ve karşılaştırılması, ekonomi çalışmalarında hep belirli kurumsal yapıların veri olarak kabul edilmesi nedeniyle önemli bir yaklaşım farkı içerir. Ekonomik sistem neyin, nasıl ve kim için üretileceği sorularına verilen toplumsal olarak kurumsallaşmış cevaplardan oluşan düzen olarak tanımlanır. Ekonomik sistemlerin incelenmesi ve karşılaştırılmasında siyaset bilimi, hukuk, psikoloji ve antropolojiden yararlanılması, bu disiplinin ekonominin diğer dallarının gittikçe toplumsal olgulara tek yanlı yaklaşım içinde olmaya başlamasına karşı bir alternatif oluşturmuştur.

Merkantilistlerle klasiklerin tartışmalarıyla başlayan ekonomik sistem karşılaştırmaları, ütopyacı ve anarşistlerin farklı ekonomik sistemler kurgulamalarıyla ekonomik sistem düşüncesini geliştirmiş, Marx'ın **üretim biçimi** kavramıyla ekonomi ile tarih, sosyoloji ve siyaset arasındaki bağ kurulmuştur. **Marksist ekonomi** anlayışının gelişimi ve daha sonra SSCB'nin ve diğer sosyalist ülkelerin kurulmasıyla, ekonomik sistemler hakkındaki araştırmalar, karşılaştırmalı hale gelmiş ve bir yönüyle ekonomik sistemlerin bütün olarak işleyişi üstüne çalışılırken bir yandan da **kapitalizm** ile **sosyalizm**in karşıklaştırılması ve ideolojik rekabete dönüşmüştür.

Vilfredo **Pareto** farklı sosyalist biçimlerin farklı elitlerin ifadesi oluşu tezini geliştirirken, Ludwig von **Mises**, Friedrich A. von **Hayek** sosyalizmin akılcılığını sorgulamış, Oskar **Lange** ile Abba Lerner ise akılcılığını savunmuşlardır. Lange üretim araçlarının kolektivist mülkiyeti ile piyasa ekonomisinin birlikteliğini savunan görüşleriyle ekonomik sistemler ve karşılaştırmalarında önemli etki yaratmıştır.

Sosyalizme karşı bilimsel mücadele içinde gelişen sistem karşılaştırmaları karar almanın merkezileşmesi, bilgilenme, fiyat ve piyasanın, planlamanın sisteme etkilerinin tartışıldığı bir birikim oluşturmuştur. Disiplin gittikçe sosyalizm, komünizm, faşizm karşılaştırmalarından uzaklaşarak Doğu Avrupa, Latin Amerika, Afrika'da bu sistemlerin kuruluşu tartışmalarına girmiş, 1970'lere kadar sürdürülen kurumsal yakşalım modern ekonometri tekniklerinin karşılaştırmalarda kullanımıyla daha analitik ve siyaset ve ideolojiden uzaklaşan hale gelmiştir. Makro düzeyde oyun kuramı, örgütlenme kuramları, mikro düzeyde sektörler ve örgütlenmelerin makro mikro düzeyleri, davranışsalcılık ve yapısalcılık, kaynak dağılımı, tercihler, teknoloji ve sistemlere göre verimlilik, etkinlik araştırmalarıyla, mülkiyetin özel, kamusal veya karma niteliklerinin karar alma süreçlerine, gelir ve bölüşüme etkisi incelenir olmuştur.

Bu gelişim sonucu, klasik denilebilecek ekonomik sistem karşılaştırmalarından modern ekonomik sistem araştırma ve karşılaştırma yaklaşımı doğmuştur. Karar alma süreçleri, katılım, çevre koşulları, dışsallıklar, bilgilenme konuları yeni

karşılaştırma yaklaşımının içeriğini doldurmaktadır. Çevre koşulları, politika ve çıktı ilişkisi üstünde ekonometrik çözümlemelerle farklı ekonomik sistemlerin çözünlenmesi üstünde duran karşılaştırmacılar ile refah ölçütü üstünde duran ve sistemden arındırılmış terminoloji yaratmaya çalışan teoriciler arasındaki etkileşimle, ekonomik sistem araştırmaları yeni bir boyut kazanmıştır.

SSCB, Çin, Küba üstüne araştırmalarla merkezi planlamanın ilgi konusu olduğu dönemden, ABD yardımlarının etkisine, bölgesel ekonomik örgütlenmelere, Avrupa Birliği ve kooperatiflere yönelen araştırmalar çoğalmış, antropoloji, evrimsel ve kurumsal ekonomi, örgütlenme, kamu tercihi teorilerinden daha fazla yararlanılır olmuştur.

1980'lerden başlayarak 1990'lardan itibaren artan biçimde, SSCB ve sosyalist bloğun çökmesinden sonra, sosyalist ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş sorunlarının doğması ekonomik sistem ve karşılaştırma çalışmalarına yeni canlılık getirmiştir.

Bütünsel yaklaşımını koruyan, büyüme, kalkınma sorunlarıyla karar alma süreçleri, bilgilenme ve çevre faktörleriyle ilgili sorunları ve geliştirilen tezleri, gelişen karşılaştırmalı ekonometri yakşaşımıyla sınamaya ve yeni makro ölçme sistemleri geliştirmeye çalışan ekonomik sistem ve karşılaştırma çalışmaları, 1970'lerde *Journal of Comparative Economics*, 1980'lerde *Comparative Economic Studies* ve 1990'larda *Journal of International and Comparative Economics* dergilerinin kurulmalarının da gösterdiği gibi, gelişme ve canlanma içindedir. [K. E.]

Ekonomik Tablo Fizyokrat iktisatçı Dr. Quesnay'ın 1758 yılında yazdığı eseri, *Tableau économique*. Bir ekonomik faaliyetten artığın doğuşunu ve toplumsal sınıflar arasında dolaşımını bir sistem içinde açıklayan, tutarlı bir model kuran ilk çalışma.

Dr. Quesnay'ın modelinde toplum toprak sahipleri, tarımsal üreticiler ve (tüccarlar, sanayiciler gibi) kısır sınıflardan oluşur. Gerçek üretken sınıf tarımsal üreticilerdir. Tarımda üretilen gelir toplumsal sınıflar arasında dolaşır ve başlangıç dengesi yeniden kurulur.

İlk soyutlama ve model kurma denemesi olduğu ve ekonomik sistemin genel dengesi kavramına öncülük ettiği için önemlidir. Bkz. Fizyokratlar, denge. [B. D.]

Ekonomik ve Sosyal Konsey (*United Nations Economic and Social Council*, ECOSOC) Birleşmiş Milletler teşkilatının organlarından birisi olarak kurulan, uluslararası ekonomik, sosyal, kültürel konularda, eğitim ve sağlık alanlarında çalışmalar yapan kuruluştur.

Konsey, BM Genel Kurulu tarafından 18'i üç yıllık dönemler için seçilen 54 üye ülkeden oluşur. Konsey üyeleri coğrafi esasa göre on dördü Afrika, on biri Asya, altısı Doğu Avrupa, onu Latin Amerika

ve Karayipler, on üçü Avrupa ve ABD'den oluşmaktadır. Konsey çalışmalarını her yıl BM Genel Kurulu tarafından seçilen Büro eliyle, kendisine bağlı komiteler aracılığıyla yürütür. İstatistik, nüfus, sosyal kalkınma, insan hakları, kadınların statüsü, uyuşturucu maddelerden oluşan altı komite, son yıllardaki gelişmelere uygun olarak suçların önlenmesi ve ceza adaleti, kalkınma için bilim ve teknoloji, sürdürülebilir kalkınma komitelerinin katılımıyla dokuza çıkmıştır. Konsey ayrıca UNICEF, UNHCR, Dünya Gıda Programı WFP, **Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı** UNCTAD, **Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı** UNDP, **Uluslararası Çalışma Örgütü** ILO'nun da aralarında bulunduğu 14 BM uzmanlık kuruluşu ve 11 BM fon ve programı arasında eşgüdüm sağlar. Konsey çalışmalarında ayrıca akademisyenler, özel sektör temsilcileri ve 2.100'den fazla sivil toplum örgütüyle işbirliği yapmaktadır.

Konsey'in tartışma ve danışma kurulu olmaktan öteye gidemediği eleştirileri getirilmekteyken, 1992 yılından itibaren başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler Konsey'in daha etkili olması için çaba sarf eder olmuşlardır. **Küreselleşme**nin önemli özelliklerinden biri olarak dünya ekonomisi ve siyasetine yön vermede uluslararası örgütlenmeler ve uluslararası örgütlenmeler üzerinden yaratılan teamül ve hukukun bir parçası olarak, Konsey çalışma ve toplantıları, giderek artan derecede dünya gündeminin tartışıldığı ve belirlendiği platformlardan biri haline gelmektedir. New York ve Cenova'da her yıl düzenlenen dört haftalık toplantılar, dünya gündemi için seçilmiş önemli bir konuda bakanlar, uluslararası örgüt yöneticileri ve benzer üst kurum yöneticilerinin katılımıyla yapılmaktadır. "2001-2010 dönemi için en az gelişmiş ülkelerin yoksulluğun kaldırılması ve kaynakların seferber edilmesi eylem planı" bu toplantı konularından biridir. New York zirvesinde belirlenen Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin oluşturulmasında etkin olan 1999'da Yoksulluk Manifestosu, 2000'de Enformasyon ve İletişim Görev Kuvveti (ITC) ile 2002'de Afrika'nın Kalkınması İçin Yeni Ortaklık (NEPAD) programları Konsey çalışmalarıyla oluşturulmuştur.

1998 yılından beri her Nisan ayında **Dünya Bankası** ve **Uluslararası Para Fonu** komiteleri ile maliye bakanları toplantıları düzenlenmektedir. 2002 Mart'ında Monterrey, Meksika'da Kalkınma Finansmanı Uluslararası Konferansı'nın toplanması bu toplantıların sonucunda gerçekleştirilebilmiştir.

Konsey'le eşgüdüm içinde çalışmak üzere UNICEF, UNDP, BM Nüfus Fonu UNFPA için politika belirleyici komiteler oluşturulması Konsey'in etkisini iyice artırmıştır. Narkotik ve AIDS'in kontrolu için de Konsey çerçevesinde etkin programlar geliştirilmiştir. ECOSOC'un bütün BM sistemi içinde insani ve mali kaynakların %

70'inden fazlasını kullanır duruma gelmesi artan işlevine de işaret etmektedir. [K. E.]

eksik istihdam Bir kişinin yetenekleri ve gücü uygun olduğu halde, kendi iradesi dışındaki nedenlerle, günlük olağan çalışma süresinden daha kısa sürelerle ya da yıl içinde olağanın altında sayıda günde çalışması durumudur. Çalışma süresi olağan uzunlukta olduğu halde, sahip olduğu niteliklerin çok altında nitelik gerektiren verimsiz işlerde çalışma hali de eksik istihdam sayılır. Yapılan iş sonucu elde edilen gelirin yıllık ortalamasının yasal **asgari ücret**in altına düşmesi de eksik istihdamın göstergelerindendir. Azgelişmiş ülkelerde tarım sektöründeki yapısal **gizli işsizlik** de eksik istihdamın bir çeşididir.

Eksik istihdam genellikle yaygın işsizlik ortamlarında, açık işsize dönüşmemek için, her türlü çalışma koşuluna razı olma zorunluluğundan doğmaktadır. [B. D.]

eksik rekabet Tam rekabet ile tekel arasındaki piyasa yapılarını tanımlayan bir kavramdır. Dünyadaki piyasaların büyük kısmında eksik rekabet koşulları geçerlidir.

Eksik rekabet piyasalarında tam rekabete olanak vermeyecek kadar az sayıda firma olabilir. Veya firma sayısı çok olsa bile, firmalar mal farklılaştırması yaparak rekabetten kaçınabilir. Firmalar sektördeki hammaddeleri, işgücünü, ruhsatları kontrol ederek, yeni firmaların piyasaya girmesini ve rekabet ortamı yaratmasını engelleyebilir. Sonuçta eksik rekabet firmaları tam rekabet koşullarına göre mallarını daha yüksek fiyattan satar ve daha yüksek kâr elde ederler. Bkz. rekabet, tekel, [B. D.]

el koyma Gayrimenkul ipoteği karşılığında yapılan kredilendirme işlemlerinde (mortgage), borçlunun kredilendirme koşullarına uymadığı durumlarda; ipotek edilmiş gayrimenkulün alacaklı tarafından devralınmasıdır. Kredilendirme koşullarına uyulmaması, genellikle borçlunun faiz ve anapara ödemelerini vadesinde yapamaması şeklinde oluşur. Alacaklılar el koyma işlemine ancak borçlunun önemli tutarda temerrüde düştüğü hallerde ve sözleşme çerçevesinde veya bir yargı kararı sonucunda başvurabilirler. [B. B.]

elektronik fon transferi (EFT) Fonların elektronik ortamda hesaplar arası aktarımının yapıldığı sistemdir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bünyesinde ilk olarak Nisan 1992'de işletime açılmış, Nisan 2000'de ise ikinci nesil adı altında günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde güncelleştirilmiştir. Sistemin açılış saati 8:00 olup, katılımcıların en geç saat 9:00'da kendi sistemlerini açması gerekmektedir. Resmi kapanış saati 17:30 dur. [Ü. U.]

elektronik menkul kıymet transferi (EMKT) Menkul kıymetlerin elektronik ortamda hesaplar arası

aktarımının yapıldığı sistemdir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bünyesinde bu tür bir sistem Ekim 2000'de faaliyete geçmiştir. Sistemin açılış saati 8:00 olup, katılımcıların en geç saat 9:00'da kendi sistemlerini açması gerekmektedir. Resmi kapanış saati 17:30 dur. [Ü. U.]

Ely, Richard Theodore (1854-1943) Amerika'da **Alman Tarih Okulu**'nun görüşlerini savunan, **Kurumsal Ekonomi**'nin öncülüğünü yapmış, hem de klasik anlayış dışındaki ekonominin gelişimine katkıda bulunmuş iktisatçı.

Richard Ely Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gördü, Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'nde 1879'da doktorasını verdi. Amerika'ya dönüşünde dönemin lisans üstü eğitimde en ciddi kurumu sayılan Johnd Hopkins Üniversitesi'ne girdi. Alman Tarih Okulu yaklaşımının, işçi hareketlerine duyduğu ilginin ve akademik özgürlükten yana tavrıyla tepki çekti. 1885 yılında Edwin R. A. Seligman ve Henry C. Adams'la birlikte Amerikan Ekonomi Birliği'ni kurdular ve burada yeni toplum ve ekonomi anlayışının yerleşmesine çalıştılar. Ely 1892'de Johnd Hopkins'ten istifa ederek ayrılmak zorunda kaldı. Öğrencisi ve birçok üniversiteden kovulmuş olan **John R. Commons**'la birlikte Wisconsin Üniversitesi'ne giderek burada iktisat bölümü başkanlığına getirildi. Bu okul, Amerikan Kurumsalcı Ekonomi anlayışının yeşerdiği ve okulun önemli adlarından **Wesley C. Mitchell**'in yetiştiği yer oldu.

1894'te işçi hareketleri ve Hıristiyan sosyalizmini benimsemiş olması nedeniyle üniversitede kendisine dava açılması Amerika'da akademik özgürlük için verilen mücadeleye dönüştü ve toplumsallaştı. Amerikan Çalışma Yasaları Derneği, Amerikan Tarım Yasaları Derneği gibi örgütlenmelerin öncülüğünü yapan Ely, kurumsal güçlerin gelir dağılımı üstündeki etkilerini araştırırken, gittikçe tarım ekonomisi ve kırsal yoksulluk üstünde durmaya, ahlakçı yanı öne çıkarken tutuculaşmaya başladı. Amerika'da egemen olan katı liberal ekonomi anlayışına karşı devlet müdahalesinin gerekliliğini ilk kez dile getirenlerden olan Richard Ely *French and German Socialism in Modern Time*, (Modern Zamanlarda Fransız ve Alman Sosyalizmi', 1883), *The Past and the Present of Political Economy* ('Politik Ekonominin Geçmiş ve Şimdiki Drumu', 1884), *The Labor Movement in America* ('Amerika'da İşçi Hareketi', 1886), *Taxation in American States and Cities*, ('Amerikan Eyalet ve Şehirlerinde Vergilendirme', 1888), *Monopolies and Trusts* ('Tekeller ve Tröstler', 1900), *Studies in the Evolution of Industrial Society* ('Endüstriyel Toplumun Gelişimi Hakkında Araştırmalar', 1903), *Property and Contract in their Relation to the Distribution of Wealth*, ('Servet Dağılımı ile İlgisi Bakımından Mülkiyet ve Sözleşme', 1914) gibi birçok kitabın ve yıllarca ders kitabı olarak okutulan *An Introduction to*

Political Economy ('Ekonomi Politiğe Giriş', 1889)'in yazarı olsa da ekonomi kuramına katkılarından çok sosyal ve siyasal mücadeleleri ve ekonomistlerin toplumsal sorumlulukları anlayışı ve örgütlenmeleriyle gerçek katkılarını yaptı.
[K. E.]

emek Üretim faktörlerinden biridir. Sermaye, toprak sahibi olmayan, girişimci niteliği bulunmayan, üretime yalnızca bedensel ve/veya zihinsel olarak katkıda bulunan insanları simgeler. Üretim fonksiyonu genellikle yalnızca emek ve sermaye faktörlerinin üretimdeki işlevini açıklar.

Emeğin üretimdeki işlevi ve bölüşümde alması gereken pay klasik iktisatçılardan bu yana inceleme ve tartışma konusu olmuştur. Adam **Smith** sermaye birikiminin olmadığı, üretim araçlarının ve toprağın mülkiyetinin özel kişilere geçmediği dönemde, **değer** yaratan tek faktörün emek olduğunu belirtir. Ancak kapitalist ilişkilerin oluştuğu bir ortamda emek, değer yaratan faktörlerden yalnızca biridir. Smith emeği verimli ve verimsiz olarak ikiye ayırır. Mal üretiminde kullanılan ve malın değerine katkı yapan emek verimli, hizmetler sektöründe kullanılan emek verimsizdir.

Ricardo'ya göre çoğaltılamayan malların değeri kıtlıktan, çoğaltılabilen malların değeri üretiminde kullanılan emek tarafından belirlenir. Mallar üretilmeleri için harcanan emek-zaman düzeyi ile orantılı olarak mübadele değeri kazanırlar. Ricardo malın değerini belirleyen emeğin yalnızca bugünkü emek değil, aynı zamanda geçmişte harcanan emek olduğunu savunur. Geçmişte kullanılan emek şimdiki üretimde kullanılan makine, teçhizat, bina gibi araçlarda cisimleşmektedir. Bugün üretimde kullandığımız araçlar geçmişte kullanılan emeğin birikmiş sonuçlarıdır. Ricardo bunu birikmiş emek olarak tanımlar.

Klasik iktisatçıların değerin oluşumunda emeği ön plana çıkaran görüşleri, piyasa sisteminde sermayenin gelirinin meşruiyetini zorlamaktadır. **Senior** bu konuya fedakarlık ve vazgeçme kavramları ile çözüm getirmektedir. Senior'a göre kâr, bugünkü tüketimden vazgeçmenin karşılığı olan gelirdir. Sermaye sahibi tüketim için bir zaman tercihi yaparak tüketimini erteler ve elindeki sermayeyi üretimde kullanarak fedakarlık eder. Bu durumda emek ve sermayenin gelirleri için sıkıntıya, fedakarlığa dayalı bir ortak açıklama getirilmektedir.

Marx'a göre emeğin evrensel niteliği doğal ürünleri elde etmeye yöneliktir. Emek bu anlamda **kullanım değeri** olan malları doğal kaynaklarla birlikte yaratır. Toplumsal düzeyde emek, toplumun ihtiyaç duyduğu bütün kullanım değerlerini yaratan bireysel emeklerin toplamıdır. Ancak kapitalist toplumlarda üretilen malların yalnızca kullanım değeri değil aynı zamanda **değişim değeri** vardır. Değişim değerini o malın üretiminde kullanılan emek belirler. Marx, Ricar-

do'nun birikmiş emek kavramını geliştirerek, canlı emek-cansız emek (bkz.) tanımlarını yapmış ve değerin yanlıca doğa ve emek tarafından yaratıldığını savunmuştur.

Marx'a göre emek miktarının ölçü birimi çalışma süresidir. Bu ilke uyarınca belli miktarda iki mal eşit değerde iseler, bunların üretimi için eşit sayıda işçi eşit zaman harcamıştır demektir. Marx bu yöntem uygulanırken emeğin niteliğine ve emekçinin becerilerine göre uyumlulaştırma işlemlerinin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Üretimin verimliliğini artıracak teknolojik yenilikler aynı miktarda emek ile daha çok mal üretimini olanaklı kılmaktadır. Bu durumda üretilen mallar taşıdıkları emek oranının azalışına paralel olarak değer kaybına uğramaktadır. Malların değeri, üretilmeleri için harcanan çalışma süresi ile doğru orantılı ve kullanılan emeğin verimi ile ters orantılıdır.

Marx bu görüşlerden hareketle kapitalist sistemde değerin oluşumunu ve emeğin sömürüsünü açıklayan **emek-değer** teorisi ile **artı-değer** teorisini geliştirmiştir.

Neoklasik iktisatçılar emeğin niteliği üzerinde durmadıkları gibi emek ile değer arasında kurulan ilişkiyi de reddetmişlerdir. Emeği ve sermayeyi aynı yaklaşımla ele almaktadırlar. Neoklasiklere göre sermaye ve emek homojen, parçalanabilir, derece derece artırılabilir ve azaltılabilir faktörlerdir. Her ikisinin de üretimde yer aldıkları düzey marjinal verimliliklerine göre belirlenir. **Marshall** neoklasik iktisatçıların emek teorisini geliştirmiştir.

Çeşitli iktisadi görüşlerin emeğe getirdiği tanımlardaki farklılıklar **emek arzı** ve **emek talebi** üzerindeki görüşlerine de yansımakta, sonuçta **denge** modellerini belirlemektedir. [B. D.]

emek arzı Emek, üretime çalışarak katkı yapan insanı simgelediğinden, emek arzına ilişkin yaklaşımlar ister istemez nüfus artışı ile ilgili görüşlerle ilişkilendirilmiştir (bkz. demografi).

Adam **Smith**'e göre dünyadaki tüm varlıkların nüfusu beslenme düzeyine göre artar ya da azalır. İnsan nüfusunu da ücret düzeyi belirler. Nüfus, yani emek arzı ücretler yükselirse artar, ücretler düşerde azalır. Ancak ücretlerin belli bir düzeyin altına düşmesini engelleyen bir geçimlik ücret düzeyi vardır. Bu düzey emekçinin biyolojik olarak yaşamını sürdürmesini sağlayacak bir asgari ücrete tekabül eder. Ücretler bu düzeyi aşarsa emek arzı artar. Emek arzının artışı ücretlerin yeniden düşmesine yol açar.

Ricardo emek arzını Smith gibi açıklar. Ancak Ricardo'ya göre **doğal ücret** düzeyi biyolojik gereksinmelere göre belirlenen sabit bir düzey olmayıp, toplumsal ve kültürel koşullara göre değişebilmektedir. Ayrıca, tarımda azalan verimler kanununun geçerli olması nedeniyle, zaman içinde gıda maddelerinin fiyatları yükselecek, bu da doğal ücret düzeyinin yükselme-

sine neden olacaktır.

Emek arzına ilişkin en kapsamlı teori **Malthus** tarafından geliştirilmiştir. Malthus'a göre de nüfus artışı ile beslenme düzeyi arasında yakın ilişki vardır. Beslenme düzeyi yükseldiğinde nüfus da kaçınılmaz olarak artacaktır. Ancak nüfus geometrik diziye göre, gıda maddeleri üretimi aritmetik diziye göre artmaktadır. Bu durumda ücret düzeyinin yükselmesi emek arzında aşırı bir artışa yol açacak, gıda maddeleri yetersiz kalacağı için yoksulluk yaygınlaşacaktır. Yoksulluğu önlemenin yolu ücretleri düşürmek, böylece emek arzının artışını önlemektir. Malthus yoksulların gelir düzeyinin yükselmesinin nüfusu ve emek arzını artıracağı gerekçesiyle yoksullara yardım kanunlarına da karşı çıkmıştır.

Marx Malthus'un nüfus teorisini reddeder. Genel bir nüfus teorisinin ancak bitkiler ve hayvanlar için geçerli olabileceğini, insanlarda her üretim tarzının ayrı nüfus kanunları olacağını öne sürer. Analizinde nüfusu dışsal değişken olarak ele alır. Marx'a göre emek arzı piyasadan bağımsız olarak sürekli artar. Kapitalizm geliştikçe emek talebi görece azalacağından, emek arzı fazlası ortaya çıkar. Teknolojik gelişmeler emek arz fazlasını sürekli kılacak bir **yedek sanayi ordusu** yaratır. Emek arz fazlası kapitalist sistemin işleyişinin zorunlu bir sonucudur.

Neoklasik iktisatçılara göre emeğin ve sermayenin üretimde yer aldıkları düzey **marjinal verimliliklerine** göre belirlenir. Bu yaklaşıma göre faktör arzları belirli ve sabittir. Faktör fiyatlarının belirlenmesinde faktör arz fonksiyonlarının etkili olması söz konusu değildir. **Marshall** neoklasiklerin bu yaklaşımını geliştirmiştir. Marshall'a göre kısa dönemde faktör arzı sabittir ancak uzun dönemde faktör gelirine göre değişir. Emek arzı da ücret düzeyinin bir fonksiyonudur. Kısa dönemde faktör arzı sabit olduğundan, faktör fiyatı faktör talebi tarafından belirlenir. Ücreti emek talebi belirler. Talebin düzeyine göre, kısa dönemde ücret kendi üretim maliyeti üzerinde belirlenebilir. Bu durumda emekçi **rant-benzeri** gelir elde edebilir. Uzun dönemde emek arzının emek talebine uyumu, emeğin yetişme ve eğitim maliyetini karşılayacak bir gelir elde etmesini sağlar. Her bir tür emeğin üretim maliyeti elde ettiği ücret düzeyini belirler. Rant-benzeri uzun dönemde telafi edilmiş olur.
[B. D.]

emek-değer kuramı Marx'ın **değer** kavramını açıklamak üzere geliştirdiği kuramdır. Marx'a göre bir malın **değişim değerini** o malın üretiminde kullanılan **emek** belirler. Marx **Ricardo**'nun birikmiş emek kavramını geliştirerek, canlı emek-cansız emek (bkz.) tanımlarını yapmış ve değerin yanlıca doğa ve emek tarafından yaratıldığını savunmuştur. Cansız emek kavramıyla, bir malın üretiminde kullanılan emek dışı araçların da daha önce emek kullanılarak üretildiği

ve önceden harcanan emeği içerdiği vurgulanmaktadır.

Bir malın üretiminde kullanılan emek emek-zaman ile ölçülebilir. Ancak burada tek tek bireysel emekçilerin çalışırken harcadıkları zamanın değil, 'toplumsal bakımdan gerekli emek-zaman'ın hesaplanması gerekmektedir. Bu kavram herhangi bir kullanım değerini toplumdaki ortalama beceri ve iş yoğunluğuyla üretmek için gerekli olan emek-zaman olarak tanımlanır.

Marx'a göre her bireyin emeği homojen, eşit değildir. Ancak özel mübadelenin söz konusu olduğu kapitalist toplumlarda malların birbiri ile değişimini ve ölçümünü sağlayan değişim değeri belirleyicidir. Malların **kullanım değeri**nde içerdiği emeğin niteliği önemliyken, değişim değerinde içerdiği emeğin niceliği önemlidir. Bir malın üretiminde farklı niteliklerde emeğin kullanılması bu saptamayı değiştirmez. Çünkü daha nitelikli emek daha yüksek maliyetli emektir ve bunu üretimde kullanılan ortalama emeğe indirgemek, ortalama emek cinsinden ifade etmek mümkündür. Bu nedenle malları kendi aralarında ölçülebilir ve değiştirilebilir hale getiren şey para değil, içerdikleri ve aynı birimle ifade edilebilmelerini, ölçülebilmelerini mümkün kılan emek-zamandır. Emek değerin özü, emek-zaman ise değerin ölçüsüdür.

Marx emek-değer kuramından yola çıkarak **artı-değer** kuramını geliştirmiş ve kapitalist sistemdeki emek sömürüsünü açıklamıştır.
[B. D.]

emek göçü Çalışmak amacıyla bir başka ülkeye yoğun biçimde nüfus göçü, ekonomilerin parasallaşması, emek arzı piyasasının oluşması yani kapitalizmin yayılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Siyasal ve doğal nedenlerle ve örneğin kıtlık gibi doğadan kaynaklanan ekonomik nedenlerle yaşanan göçlerle, nüfusun emeğini arz eden kesiminin bir başka ülkeye yönelmesi arasında ekonomik neden ve sonuçlarıyla büyük farklılık olduğu gibi, kapitalizm tarihi boyunca yaşandığı görünen emek göçünün önemli siyasal, kültürel sonuçları olmuştur ve halen azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere devam etmekte olan yasal veya yasa dışı emek göçü, çok yönlü sorunlar içiren kapsamlı bir konu olmayı sürdürmektedir. Yıllık ortalama göçmen sayısı, 4 milyonu mülteci olmak üzere 25-30 milyon kişi olarak hesaplanmaktadır.

Büyük çaplı göç hareketlerinin birinci dalgası, Avrupa devletlerinin kapitalistleşirken kapitalizmin dünyaya yayılmasıyla birlikte gelişen sömürgeci girişimleriyle birlikte yürür (bkz. sömürgecilik). 1821-1924 yılları arasında Avrupa'dan 55 milyon kişi deniz aşırı ülkelere göç ederek yerleşmiştir. İkinci göç dalgası, Avrupa ve Amerikalıların, Afrikalıları Amerika kıtalarında çalıştırmak üzere köle olarak zorla 'göç' ettirmeleri ile Güney Asya'dan 'uzun süreli mukavele'lerle Güney Amerika'ya ve Doğu Afrika'ya taşınan işçileri kapsar. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra eski sömürgeciliğin tasfiyesi ile bağımsız devletle-

rin kurulmasıyla eski sömürgelerden metropollere olan emek göçü 1945'ten itibaren yaygınlaşmış, göçmenlikle birlikte çalıştıktan sonra yurduna dönmesi beklenen 'misafir işçi' kategorisi doğmuştur. ABD, Batı Avrupa ve Körfez ülkeleri bu dönemin en çok yabancı işçi çeken ülkeleridir.

Türkiye'den 1950'lerde başlayan başta Almanya'ya olmak üzere sanayileşmiş Avrupa ülkelerine yönelik işçi göçü, ilki 1961'de yürürlüğe giren ikili anlaşmalarla yürütülen kitleselleşmiş bir akım haline gelmiş ve ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı'na (1962-1967) 'iş gücü ihracı' hedefi olarak girmiştir. Almanya ve diğer Batı ülkelerinde yaşanan ekonomik krizlere ve toplumsal, siyasal dönüşümlere karşın, özellikle 1980 darbesinden sonra siyasal ve ekonomik nedenlerle yoğunlaşan Türkiye'den göç hareketi kurumsallaşarak, yerleşme, ailelerin birleşmesi, eğitim, vatandaşlık, uyum, ikinci, üçüncü kuşak ve yabancı düşmanlığı gibi birçok sorunla yoğrulmuştur.

Göçlerin ekonomiye etkisi 1880'lerden itibaren incelenmeye başlanmış (bkz. demografi), İngiltere'de iç göç istatistikleri tutulmaya başlanırken, Bismarck Almanya'sı da Doğu Avrupa, özellikle Polonya'dan gelen göçleri durdurarak göçmenleri sınır dışı etmeye çalışmıştı. Neoklasikler emek göçünün temel yönünün düşük ücretli toplumlardan yüksek ücretli toplumlar yönünde olduğunu tespit ederek, ters yöndeki sermaye hareketini de hesaba katarak zaman içinde bu sürecin ücretlerin eşitlenmesine ve uluslararası ücret farklılıklarının ortadan kalkmasına yol açacağını savunmuştur. Göç hareketinde işgücü piyasası dışında etken tanımayan bu görüş, mikro modelde göçün gelir ve istihdamı etkileyeceğini kabul ederek, uluslararası göçün bireysel maliyet-kâr hesabına dayalı olduğunu düşünür.

Uluslararası emek göçü, ekonomik **dünya sisteminin** gelişiminde **sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişim yasasına** bağlı olarak, satma sorunu, sermaye ihracı ve sermayenin girdiği bölgelerde para ekonomisi yaratmasının sonucu oluşan merkez-çevre ilişkileriyle, uluslararası mal ve sermaye akımının tersi yönde işlemektedir. Sömürgecilik döneminde kurulmuş olan ekonomik, kültürel, mali ve ulaşım, iletişim sağlayan ilişkiler bu akımın yönünü halen belirlemektedir. Göçün bu yönü, merkez ülkenin çevre ülkenin ekonomi ve toplumsal yapısında yarattığı etki ile oluşan ilişkiler ağı ile de açıklanmaktadır. Göçmen işçilerin oluşturduğu toplumsal ağ, ücret farklılıklarının önemini azaltarak göçü kolaylaştırmakta ve kurumsallaştırmaktadır.

Emek göçünde bireysel kararlardan çok **hane halkı** ekonomisinin etkili olduğu ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşımla göçün tek belirleyici nedeninin ücret farkı ve yerel istihdam koşulları olmayıp, göç veren ülkedeki bölgesel farklılıklarla gelişmiş ülkelerdeki tasarruf-ser-

maye birikimi ve kredi olanakları, sosyal güvenlik ve genel yaşam standardı gibi etkenlerin de önemi vurgulanmaktadır ve göçle ilgili politikaların yalnızca işgücü piyasasıyla değil, sermaye ve sigorta piyasaları ve hane halkı politikalarıyla olan ilgisi de ifade edilmektedir.

Gelişmiş ülkelerdeki yapısal enflasyonun da, düşük ücretli ülkelerden vasıfsız emek gücü çekilmesinde etkisi vardır. Ücretlerin belirlenmesinde arz talep kadar toplumsal statü de önemli olduğundan, işverenler vasıfsız işçi talebinin dışarıdan gelecek en ucuz göçmen işçilerle karşılanmasını tercih ederek, toplumdaki ücret hiyerarşisini ve düzeyini korurlar. Yerli işçilerin yaşam standardı ve yükselme taleplerine karşı, toplumsal hiyerarşinin en altında, vasıfsız ve kanaatkar bir göçmen işçi kitlesinin varlığı da işverenlerce kullanılan bir sosyal olgudur. Gelişmiş ülkelerde sermaye yoğun birinci sektörde yerli vasıflı işçiler çalıştırılırken, emek yoğun ikinci sektördeki istikrarsızlık güvencesiz göçmenlerin tercih edildiği bir yapı oluşturmaktadır. Bu değerlendirme ile göçmen işçi sorunlarının, işverenlerin ve hükümetlerin ortaklaşa işgücü piyasası, istihdam ve ücret politikalarınca belirlendiği ve ücretleri düşük düzeyde tutan etkenin göçmen işçi ve emek arzı kadar toplumsal ve kurumsal mekanizmalar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Azgelişmiş ülkelere sanayi ihracının başlaması, elektronik devrim ve gelişen yeni teknolojiler sonucu olarak yarı yetenekli iş gücüne duyulan ihtiyacın azalması, gelişmiş ülkelerde de geleneksel üretimin düşmesi ve bu tür mesleklerin yok olması, yarı zamanlı işlerin artarak istikrar ve güvenli istihdam olanaklarının azalması ve enformel sektörün büyümesi, gelişmiş ülkelerin istihdam yapısı, emek talebi ve yabancı işçilere duyduğu ihtiyacın yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur (bkz. küreselleşme). Sermaye, mal ve bilgi akışı uluslararasılaşırken **iş gücü dolaşımının** ulusal çerçeve içinde yürütülen bir konu olarak kalması hükümetlerin insan akışını engelleme çabalarını zorlaştırmaktadır. Göçmen kabul eden ülkeler kurumsallaşmış göçmen nüfusa karşı asimilasyon, farklılaştırarak dışlama ve çokkültürlülük politikaları geliştirirken ortaya çıkan süreli ve süresiz göçmen, yüksek nitelikli göçmen (bkz. beyin göçü), illegal göçmen, mülteci ve sığınmacı kategorileri ulusal politikalara karşı dünya düzeninin ve piyasaların işleyişinin sonucu olarak kendilerini dayatmaktadırlar. Örneğin kaçak işçiliğin arttığı bu süreçte Avrupa'ya geçişte köprü olarak kullanılması nedeniyle AB ile sorun yaşayan Türkiye'ye 1995-2001 yılları arasında 330 binden fazla yabancı yasa dışı yolla girmiştir. Küreselleşmenin yeni bir çağ olduğu teorilerinde sermaye ve malların serbest dolaşımı önemli bir etmen olarak sayılırken emek piyasasının ulusal temelde kalması ve emeğin **serbest dolaşımın** sağlanamamış olması küre-

selleşmenin yaşanma biçimlerindeki önemli bir ayrım noktasıdır.

Bibl.: ADABAN-UNAT, Nermin (2002), *Bitmeyen Göç, Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Y. [K. E.]

emek talebi Klasik iktisatçılar emek talebini ücret fonu teorisi ile açıklarlar. John Stuart **Mill** tarafından netleştirilen klasik ücret fonu teorisine göre, emek talebi sermayenin büyümesi ya da küçülmesi ile orantılı olarak artar veya azalır. Girişimciler üretime başlarken, sabit sermaye ile işçilerin geçimini sağlayacak malların sağlanması için bir ücret fonu oluştururlar. Sermaye ne kadar büyürse daha çok üretim yapmak için ücret fonu da o kadar artırılır. Ücret fonunun işçi sayısına bölünmesi ile ücret düzeyi ortaya çıkar. Bu durumda emek talebi sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak belirlenen ücret fonu ve ücret düzeyi tarafından oluşturulmaktadır.

Marx'a göre emek talebini belirleyen **sermayenin organik bileşimi**dir. Sermayenin organik bileşimini değişmeyen sermayenin (c) değişken sermayeye (v) yani ücret fonuna oranı (c/v) olarak tanımlar. Bu da işçi başına kullanılan sermaye anlamına gelmektedir. Ancak üretim faktörleri arasında ikame söz konusu değildir. Üretim teknolojisi veri iken sermaye ve emek sabit oranlarda birleşmişlerdir. Emek talebinin artması, emek arzı veri iken ücret düzeyinin yükselmesine neden olur. Ancak Marx zaman içinde sömürü oranının ve emek verimliliğinin artacağını varsayar. Girişimciler değişmeyen sermayeye değişken sermayeye oranla daha çok yatırım yapacaklardır. Toplam sermaye hacmi büyüdüğü halde, değişken sermayenin daha az oranda büyümesi, emek talebinin sürekli azalan bir hızla artmasına yol açacaktır. Bu durum ücret düzeyinin yükselmesine yönelik baskıları hafifletecektir.

Neoklasik iktisatçılara göre emek ve sermayenin talebi marjinal verimliliklerine göre belirlenir. Emek ve sermaye marjinal verimlilikleri eşit olana kadar talep edilir. Faktör fiyatlarının belirlenmesinde arz fonksiyonlarının etkisi yoktur. **Marshall** neoklasiklerin bu yaklaşımını geliştirmiştir. Marshall'a göre de emek talebi emeğin marjinal verimliliğine göre belirlenir. Ancak emek arzının artması emeğin daha az etkin olduğu alanlarda kullanımını artıracak ve verimliliğini düşürecektir. Kısa dönemde faktör arzı sabit olduğundan, faktör fiyatı faktör talebi tarafından belirlenir. Ücreti emek talebi belirler. Talebin düzeyine göre, kısa dönemde ücret kendi üretim maliyeti üzerinde belirlenebilir. Bu durumda emekçi rant-benzeri gelir elde edebilir. Uzun dönemde emek arzının emek talebine uyumu, emeğin yetişme ve eğitim maliyetini karşılayacak bir gelir elde etmesini sağlar. Her bir tür emeğin üretim maliyeti elde ettiği ücret düzeyini belirler. Rant-benzeri uzun dönemde telafi edilmiş olur.

Keynes tam rekabet koşulla-

rında piyasanın **tam istihdam** dengesini kendiliğinden sağlayacağını öne süren klasik yaklaşımı reddetmektedir. Emek arz ve talebinin kesiştiği denge ücret düzeyinde işsizliğin ortadan kalkacağına ilişkin görüşün yanlış olduğunu savunur. Keynes'e göre, emek arz ve talebini dengelemek için parasal ücretlerin düşürülmesi efektif talebi de azaltacağından, genel fiyat düzeyinin düşmesine yol açar ve bu durum da reel ücretlerin gerilememesine neden olur. [B. D.]

emek yoğun Belirli bir sürede daha çok emek miktarının aynı emek gücü kullanılarak harcanmasıdır. Diyalektik ekonomi terimlerinden olan emek yoğun, Marksist teoride, **artı değer** oranının artırılmasının yollarından biri olarak görülür. Ekonomide emek yoğun, istihdam hacmini genişletmek amacıyla daha çok kişinin çalıştırılmasını gerektiren basit üretim tekniklerinin tercih edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, hizmet endüstrisi gibi maliyetlerin nispeten büyük bir bölümünü iş gücü maliyetleri oluşturan endüstriler emek yoğundur. Emek yoğun işletmelerde sermaye yoğun işletmelerde olduğu gibi otomasyon söz konusu değildir, iş hacmi iş gücüne bağlı olup üretilen üründeki değerin büyük kısmı emeğe aittir.

Emek yoğunlaştırılması aynı zamanda emeğin gittikçe daha çok verimli kılınması sürecidir. Bu süreçte emekçi belli bir üretim sürecinde daha çok üretime zorlanarak emeğin veriminin artırılması söz konusudur. Bkz. sermaye yoğun endüstri. [B. B.]

Emekli Sandığı T.C. Emekli Sandığı 5434 sayılı yasaya göre 1949 yılında Maliye Bakanlığı'na bağlı olmak üzere Ankara'da kurulmuştur. Sandığın tüzel kişiliği vardır. Genel bütçeli, katma bütçeli daireler, il özel idareleri ve belediyeler, devlet ekonomi kurumları, devlet kurumları, devlet bankaları ile bunların sermayelerinin yarısından fazlasına iştirak ederek kurdukları kurum ve ortaklıklarda memur eliyle gördürülen işlerde daimi kadrolu olarak çalıştırılan memur ve yardımcı hizmetlilerin **sosyal güvenlik**lerini sağlamaktadır.

Emekli Sandığı'nın kapsamına sigortalılar (iştirakçiler) ile bunların eş ve çocukları ve bakmak yükümlülüğünde bulundukları ana ve babaları; sigortalının ölümü halinde bakmakla yükümlü oldukları dul, yetim, ana ve baba girmektedir.

Emekli Sandığı yasasına göre 'genel sağlık sigortası' kurulana kadar, geçici olarak emekli, dul ve yetimlere hastalanmaları halinde sağlık hizmetlerini sunacaktır. [E. D.]

emeklilik Yaşlanmadan ötürü çalışma hayatını terk ederek gelir kaybına uğraması halinde, sigortalılara geçmişte işveren, devlet ve kendilerinin yatırdığı prim ödemeleri ile orantılı olarak, ölüm riski gerçekleşene kadar düzenli, sistemli sosyal maaş vermek demektir. Bazıları bu ödemelere 'geri bırakılmış ücret' de

demektedir.

Prim ödenen gün sayısı ve çalışma süreleri ile ülkelerin demografik, ekonomik ve sosyal şartlarına bağlı olarak kabul edilmiş yasal emeklilik yaşı dikkate alınarak emekli maaşı saptanır. Pek çok ülkede emekliliğe hazırlık programları uygulanmaktadır. Ancak yeniden çalışma ve bu durumun istihdam piyasasını zedeleyici bir durum oluşturmasına izin verilmez.

Yeni sosyal güvenlik anlayışı insanları mümkün olduğu kadar istihdam süreci içinde tutabilmek ve aktif kılabilmektir. Bu nedenle emeklilik yaşı ile hayatta kalma umudu arasındaki yıl dilimleri azalmıştır.

Emeklilik pek çok ülkede zorunlu emeklilik sistemleri olarak kurulmuştur. Ayrıca, aynı sistem içinde, isteğe bağlı sigortalı olma imkanı da tanınmıştır. Bunların yanı sıra belli işyerlerinin oluşturduğu ve çalışanlarının kapsandığı normal veya ek-munzam nitelikli emeklilik sigortaları da vardır. Son yıllarda gelişen 'özel emeklilik fonları ve sistemleri' mevcut kamu sosyal güvenlik sistemini tamamlayıcı nitelikte ve bazı ülkelerde zorunlu bazı ülkelerde ise gönüllü olarak kurulmuştur. Bu fonlar **sermaye piyasası**nda değerlendirildiğinden, sermaye piyasası hareketleri ile doğrusal ilişki halindedir. [E. D.]

emisyon Merkez Bankası'nın piyasada dolaşıma sunduğu toplam para miktarıdır. Merkez Bankası piyasadaki mal ve hizmet akışı, milli gelirdeki artışlar, döviz arz ve talebi gibi göstergeleri dikkate alarak emisyon hacmini belirler. Emisyon yetkisi tarih boyunca kişilerden ve özel bankalardan merkez bankalarına geçmiştir.

Tahvil ve hisse senetlerinin piyasaya sürülmesine ya da ihraç edilmesine de emisyon denmektedir. [B. D.]

emisyon izni Enerji kullanımı büyük boyutlara varan ya da fosil yakıt kullanan işletmelerin çıkardığı emisyonun belirli kotalar dahilinde sınırlandırılması demektir. Bir kamu otoritesinin firmalara belirli düzeylerde kirletme hakkı tanıması ve bu düzeyin aşılmasını yasaklaması anlamına gelmektedir. Ulaştırma gibi, sanayi dışı sektörlerde de uygulanması gereği savunulmaktadır. Kyoto Protokolü ile yalnızca firmalara değil, protokolü imzalayan ülkelere de emisyon kotaları uygulanması gündeme gelmiştir. Emisyon izinleri **emisyon ticaretin**e de konu olmaktadır. [B. D.]

emisyon ticareti Sanayi kuruluşlarının yol açtığı çevre kirliliğini azaltmak için piyasa mekanizmasını devreye sokan yöntemdir. Emisyon izinlerinin (bkz.) şirketler arası ticarete konu olması anlamına gelmektedir. Bir şirketin kendisine tahsis edilen emisyon izninden daha az atık emisyonu yapması halinde, kullanmadığı emisyon hakkını diğer bir şirkete satması demektir. Bu durum daha az kirlilik yaratan şirketlerin ek gelir elde etmesini sağladığından, kirliliği azaltıcı süreç ve

teknolojilerin teşvik edilmesi anlamına gelmektedir. Emisyon izninin tamamını kullanmayan şirketler ile emisyon kotasını aşan şirketler arasında ticarete konu olan kirletme hakkının fiyatı piyasada belirlenmektedir. Emisyon ticareti, kirliliğin azaltılmasını teşvik etmekle birlikte, doğanın tahrip edilmesine, zehirli gaz solunumuna bir piyasa değeri verilmesi gibi ahlaki bir sorun taşımaktadır.

Emisyon ticareti ilk kez 1990 yılında Asit Yağmuru Programı çerçevesinde sülfür dioksit gazı için kullanılmıştır. Kyoto Protokolü ile uluslararası emisyon ticareti gündeme gelmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri 2005 yılı başından itibaren sera gazları için uluslararası emisyon ticaretine başlamıştır. [B. D.]

emisyon vergileri Çevre kirliliğinin önemli boyutlara ulaşmasıyla gündeme gelmiştir. Katı, sıvı ya da gaz atıkları nedeniyle çevre kirliliğine yol açan sanayi işletmelerinin, 'kirleten öder' ilkesi uyarınca, atık emisyonu birimi başına belirli bir oranda vergilendirilmesidir. Vergi atık emisyonuna göre alınabildiği gibi, emisyona neden olan üretim girdisinin belirli bir birimi başına da alınabilmektedir. Emisyon vergileri 'yeşil vergi' olarak da adlandırılır. Bkz. çevre maliyetleri. [B. D.]

emlak vergisi Osmanlı İmparatorluğu döneminde arazi ve bina vergisi adıyla uygulanan, 1970'li yıllarda Emlak Vergisi Kanunu ile yeniden düzenlenen emlak vergisi, hem binalarda hem de arazide matrahı beyanla bildirilen alım satım bedeli olarak kabul edilen bir vergidir. Emlak vergisinin mükellefi; arsa, bina veya arazinin maliki, varsa intifa hakkı sahibi, her ikisi de yoksa maliki gibi tasarruf eden kişilerdir. Emlak vergisinde bildirim gayrimenkulün bulunduğu yerdeki ilgili belediyeye yapılır ve belirlenen oranlar çerçevesinde, gayrimenkulün rayiç bedeli üzerinden, ilgili belediyeye iki taksitte ödenir. [B. B.]

emperyalizm Emperyalizm kelimesi imparatorluk (*empire*) kökünden gelmekle birlikte, esas olarak güçlü kapitalist ülkelerin azgelişmiş ülke ekonomileri üzerindeki egemenliğini belirtmek anlamında kullanılmaktadır. Kapitalizm öncesi dönemlerin imparatorlukları ele geçirdikleri ya da bağımlı kıldıkları ülkelerin kaynaklarına talan ya da haraç yoluyla doğrudan el koyuyorlardı (bkz. sömürgecilik). Kapitalist ülkelerin farklı egemenlik türleri oluşturması üzerine, emperyalizmin nedenleri ve zorunlu olup olmadığına ilişkin tezler geliştirilmiştir. Özellikle Marksist iktisatçılar emperyalizm konusuna ağırlık vermiştir.

Roza **Luxemburg** emperyalizmi kapitalizmin bir zorunluluğu olarak açıklayan ilk düşünürdür. Luxemburg'a göre artan üretimin tüketilebilmesi için efektif talebin sürekli artması gerekmektedir. Oysa artı değerin gerçekleştirilebilmesi için kapitalist ülkelerdeki

emekçilerin üretimin tamamını tüketmesi mümkün olamamaktadır. Bu nedenle kapitalist dünya talep yetersizliği sorunu yaşamaktadır. Kapitalist ülkeler yeni dış pazarlar bulmak, üretimlerini buralarda satmak ve genişletilmiş yeniden üretim sürecinin gereksindiği sermaye birikimini sağlamak zorundadırlar. Yani, kapitalizmin temelinde yatan artı değer kavramı pazarın sürekli genişletilmesini zorunlu kılmaktadır, bu da emperyalizme yol açmaktadır.

Diğer bazı Marksist düşünürlerle birlikte Lenin bu tezi gerçekçi bulmamış ve emperyalizmi kapitalizmin belirli bir dönemine ait bir aşama olarak tanımlamıştır. Lenin emperyalizm tezini **Hilferding**'in mali sermayenin egemenliğine ilişkin görüşlerinden hareketle kurmuştur. Lenin'e göre emperyalizm tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin kurulmuş bulunduğu, sermaye ihracının belirgin önem kazandığı ve dünyanın kapitalist devletler arasında paylaşımının tamamlandığı, kapitalizmin en yüksek aşamasıdır.

Mali sermayenin sanayi sermayesinden ayrılıp, sanayii kontrol edecek ölçüde güçlenmesi uluslararası ilişkileri değiştirmiştir. Mali sermaye kâr haddini ülkeler arasında eşitleştirme imkanını kolaylaştırmıştır. Sermaye hareketleri mal hareketlerinin yerini almıştır. Tekelleşme yeni pazarlarda rekabeti ortadan kaldırarak, sermaye ihracını kolaylaştırmaktadır. Kapitalizm geliştikçe hammadde ihtiyacının şiddetlenmesi de yeni kaynak arayışlarını zorunlu kılmaktadır. Bu aşamada tekeller yalnızca bilinen hammadde kaynaklarına değil potansiyel kaynaklara da el koymaktadır.

Lenin'le başlayan ancak daha sonra birçok azgelişmiş ülke düşünürü tarafından geliştirilen tezlere göre, emperyalizm sınıfsal ilişkileri de değiştirmektedir. Emperyalist ülkeler sömürülen ülkelerden elde ettikleri gelirin bir bölümünü kendi ülkelerindeki işçilere aktararak bir işçi aristokrasisi oluşturmuştur. Bu ülkelerin işçi sınıflarının burjuvazi ile işbirliği yapması uluslararası planda temel çelişkiyi değiştirmiş, burjuva-işçi çelişkisinin yerini zengin-yoksul ya da sömüren-sömürülen ülke çelişkisi almıştır.

Emperyalizm kavramının azgelişmiş ülkelerde yaygınlaşması milliyetçi, sağcı çevrelerin de bu kavramı sıklıkla kullanmasına yol açmıştır. Zamanla kavramın teorik içeriği boşaltılarak kültür emperyalizmi gibi yabancı düşmanı, içe kapanmacı bağlamlarda kullanılır olmuştur.

Emperyalizmin Marksist yaklaşımla kapitalizmin belirli bir aşamasına denk geldiği görüşü, kapitalizm son dönemde geçirdiği dönüşümle birlikte emperyalizmin de yeniden tanımlanmasını gerektirmiş ve ekonomik işleyişe ilişkin açıklamalar yanında birçok ideolojik tartışmaya da yol açan **neo-emperyalizm** kavramı geliştirilmiştir. Bkz. Neo-Marksist ekonomi, eşitsiz gelişme.

Bibl.: LENİN, V. I. (1965),

Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, İstanbul: Sol Yayınları; BAIROCH, P. (1973), *Üçüncü Dünya Çıkmazda*, Ankara; AKSOY, A. (der.) (1975), *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975; CEM, İ. (1974), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi; JALEE, P. (1975), *Üçüncü Dünyanın Yağması*, İstanbul: Sosyal Yayınlar; KEYDER, Ç. (1976), *Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye*, İstanbul: Birikim Yayınları; NEGRİ, A. ve HARDT, M. (2001), *İmparatorluk*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. [B. D.]

endeks Zaman, mekan ve diğer özelliklerine göre bir ya da daha fazla değişkenin değişme oranlarını gösteren endeksler ve birden fazla orandan oluşan endeks serileri, büyük ve düzensiz rakamların anlaşılabilir ve kullanılabilir rakamlara dönüştürülmesini sağlar. İtalyan Giovanni R. Carli (1720-1795) tarafından geliştirilen endekslerin ekonomideki kullanımı fiyat, hacim ve değer endeksleri olarak üç grupta toplanabilir.

Fiyat genel düzeyi, toptan eşya fiyatları endeksi, tüketici fiyatları endeksi, geçim endeksi ve hisse senedi değerleri endeksi fiyat, sanayi üretimi, dış ticaret hacmi, sabit fiyatlarla gayri safi milli hasıla endeksleri (bkz.) hacim endekslerinde kullanılan yaygın göstergelerdir. Parasal değerlere göre bulunan rakamlar fiyat endeksleriyle deflate edilir, ayrıca farklı ölçü birimlerinin dönüştürülerek karşılaştırılması sağlanır. Zaman içindeki fiyat değişmelerinin de hesaba katılarak her yıla ait para değerlerinin velirli fiyat endeksiyle deflate edilmesi gerekir (bkz. deflatör). Miktar ve fiyat değişmelerinin etklilerini gösteren değer endeksleri cari yılda temel-baz yıla göre her kalemin değerindeki değişmelerin ağırlıklı ortalamasını ifade eder. Endeksler değişmelerin izlenmesi, değerlendirme ve tahmin yapılmasını kolaylaştırırlar.

Türkiye'de ilgili bakanlıklar, Devlet İstatistik Enstitüsü, İstanbul Ticaret Odası öncelikle geçinme ve toptan eşya fiyatları endeksleri hazırlayıp yayınlamaktadır. ABD tahvil ve hisse senedi fiyatlarının genel eğilimini yansıtan **Dow Jones endeksi**, gelişmişlik düzeyinin göstermek üzere kullanılan **insani gelişme endeksi**, dünya çapında izlenen endeks örneklerindendir. [K. E.]

endeksleme Para olarak ifade edilmiş sözleşmelerde değeri fiyat hareketleriyle uyumlu hale getirme işlemi.

Gelir ve refahın enflasyon nedeniyle keyfi yeniden dağılımına karşı eşitliğin sağlanması adına ve bazı ekonomistlerce para sözleşmeleriyle ilgili olarak enflasyon oranını düşürme maliyetini azaltma yolu olarak savunulmuştur. Endeksleme yoluyla ücretler enflasyon azalınca otomatik olarak azalacaktır, böylece işverenlerin mevcut ücret sözleşmeleriyle enflasyon düştüğünde aşırı ücret yükselmeleri sağlamaları tehlikesi engellenmiş olacaktır. Ya-

ni ücret artışları daha yavaş olacak ve işsizlik sözleşmeleri izleyerek o kadar büyük oranlarda artmayacaktır. Aynı şekilde firmalar, endeksleme yapıldığında, enflasyon düştüğü zaman yüksek faiz oranları ödemek zorunda kalmayacaklardır. Endekslemeyle borçlanma sözleşmeleri gerçek ifadelerle sabitlenecektir ve firma sermaye yatırım projelerini daha düşük nominal faiz hadleri beklentisiyle geciktirmek durumunda olmayacaktır. Bkz. eşel-mobil sistemi. [K. E.]

endojen değişken Ekonomik modelde, değeri modeldeki matematik ilişkiler tarafından belirlenen, modelin çıktısı olan değişken. Endojen değişkenin değeri modelin işleyişine ve **egzojen değişken**lere bağlıdır. [K. E.]

Endüstriyalizm Toplumun gereksinim duyduğu malların ve hizmetlerin üretiminde makineleşmenin gitgide yaygınlaşması devrim niteliğinde bir dizi toplumsal altüst oluşa neden oldu. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda düşünürler, toplumsal dönüşümün boyutlarını tanımlamak için bir dizi kavrama başvurdu. Günümüzde sosyal bilimler literatüründe genel olarak "modernite" olarak adlandırılan süreci nitelemek için Adam **Smith** "ticaret toplumu", Karl **Marx** "kapitalist toplum", Auguste Comte "pozitivist toplum", Henri de **Saint- Simon** ve Herbert Spencer "sanayi toplumu" kavramlarını kullandı.

Sanayi toplumunu açıklamak için bir dizi niteliğe gittikçe daha çok başvurulmaya başlandı: fabrikalarda makineleşmiş üretimin başat konuma geçmesi ve işbölümünün artışı, nüfusun kentlerde yoğunlaşması, kitlesel okuryazarlığın ortaya çıkışı, üretimde bilimsel bilginin uygulamaya konması, toplumsal yaşamın her alanında bürokratik düzenlemelerin artması. Toplumsal dönüşümün hızı ve niteliği, Aydınlanma geleneğini sürdüren düşünürlerin bir kısmında iyimser bir yaklaşımı körükledi. Geleceğin sanayileşmiş toplumu hali hazırdaki toplumun birçok olumsuz yönünü içermeyecekti. Sanayileşmenin daha iyi bir toplum oluşması, kurulmasındaki rolüne ilişkin iyimser görüşler geliştiren endüstriyalist düşünürler içinde Saint-Simon ile August Comte en etkililerdendi.

Saint-Simon'a göre sanayi, toplumsal yaşamı öylesine dönüştürmekteydi ki geleneksel siyasal mücadeleler tamamen ortadan kalkacaktı; sanayinin idaresi devlet yönetiminden çok daha önemli hale gelecekti. İşbirliğine dayanan üretime adanmış devlet asgarî düzeyde olacaktı ve üretken etkinlik de en azından baskı aygıtı olarak devleti gerektirmiyordu. En az Saint-Simon kadar siyaset karşıtı olan ve sosyolojinin kurucuları arasında yer alan Comte zenginlik bir kez yaratıldıktan sonra devletlerarası savaşların son bulacağını öne sürdü. Uygarlığın ilerlemesiyle askerî ruhun zayıflaması ondokuzuncu yüzyıl sos-

yal düşünüşünde ortak bir temaydı, ama J. J. Rousseau, Adam Fergusun ve Adam Smith, bunu bir ilerleme olarak gören endüstriyalistlerin aksine, bunu bir gerileme olarak nitelendiriyordu. Comte'a göre dinin yanlış idealleri bilim tarafından yerle bir edildikten sonra sanayi çağı kendi "pozitif" inançlarına sahip olacaktı, Comte bunu "insanlık dini" olarak nitelendirmişti.

Endüstriyalistler ütopya yazınını da önemli ölçüde etkiledi (bkz. ütopyacılık). Edward Bellamy'nin *Looking Backward: 2000-1887* adlı ütopyası ve teknolojik gelişmenin kadınları ev işlerinden kurtaracağını savunan birçok feminist ütopya bu durma örnek olarak gösterilebilir.

Her ne kadar endüstriyalistlerin iyimserliğini paylaşmasalar da Marx' ta (kapitalist sanayi toplumunun yol açtığı yabancılaşmayı kıyasıya eleştirmişti) ve Durkheim'da da (toplumun ahlakî bütünlüğünün parçalanmasıyla sonuçlanan "anomik" durumla intiharları açıklamıştı) modern sanayi toplumunun ahlakî düzenlemelerle bir araya getirilebileceğine dair bir inanç vardı. Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde ise sanayi toplumu entelektüel çekiciliğini büyük ölçüde yitirmişti.
[S. E. T.]

enerji mal ve hizmet üretiminde ara malı gibidir, ulaşımdan üretime ve hizmetlere kadar enerji hem üretilir hem tüketilir. Tüketicinin talep ettiği ısı, aydınlanma, soğutma ve ulaşım, benzin, elektrik, doğal gaz gibi enerji kaynaklarından sağlanır. Enerji üretimi ve ulaşımı için kullanılan kömür, petrol gibi kaynaklar da enerji maliyetinin parçasıdır.

Tarihçiler enerji kullanımı ile ekonomik kalkınma arasında yakın ilişki görürler. Üretim biçimleri ile kullanılan **teknoloji** dolayımıyla enerji arasında kurulan özdeşlik, tarihi enerji üretme tarihi olarak özetleyebilir. Neolitik Devrim güneş enerjisi yerine insan emeğinin kullanılmaya başlanması, toplayıcılıktan tarıma-üretime geçilmesi demektir. **Sanayi Devrimi**'ne enerji üretiminde yeni teknoloji ve tüketiminde müthiş bir artışın gerçekleşmesi açısından da bakılabilir. Enerjiyle tekonolojik ve dolayısıyla ekonomik gelişmişlik arasında kurulan ilişki sonucu, azgelişmişliğin ölçütlerinden biri olarak da kişi başına enerji tüketiminin azlığı gösterilmektedir.

Petrol enerji üretiminde en önemli kaynaklardan biri olduğu için petrol ihracı enerji ihracı olarak da görülebilir. Enerji maliyetlerine verilen önem **OPEC**'in 1974 eyleminde de kendisini göstermiştir. Bu eylem 'petrol silahı'nın önemini ortaya koyarak enerji kaynaklarının denetimi ve alternatif enerji arayışlarını tetiklemiştir.

Enerji üretim ve tasarrufunun artırılması tartışması, ekonomiyi petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan koruma amacıyla çıkmıştır. Enerji kullanımında etkinlik de enerji maliyetinin bir diğer boyutudur. Al-

ternatif enerji kaynaklarının kullanımı (elektrik, güneş enerjisi, doğal gaz, jeotermal enerji) halen küçük bir oran tutmaktadır. Şehir kirliliğinin artması ve çevre sorunlarının çoğalması da farklı enerji kaynaklarına yönelimi teşvik etmiştir. Enerji kaynakları doğal kaynaklar olduğu için tükenebileceği ve gerek enerji tasarrufu, gerek çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla vergilendirilmesi tezleri, ekonomik olmaktan çok dünya görüşü ve siyasal yaklaşımlardır (bkz. doğal kaynaklar). Birçok ülkede enerji kaynakları ve üretiminin devlet tarafından denetleniyor olması ve bu kaynaklara ve teknolojiye sahip olmak ve onları denetleyebilmek, uluslararası politikanın ve egemenlik mücadelesinin konusu olmuştur. [K. E.]

enflasyon Fiyatlar genel düzeyinde hissedilir ölçüde ve süreklilik taşıyan yükseliş demektir. Mevsimli ya da arızi fiyat yükselişleri enflasyon anlamına gelmediğinden, bu etkilerden bağımsız bir dönemin esas alınması gerekir. Enflasyon bazı fiyatların değil, genel olarak fiyat düzeyinin artması anlamına geldiğinden fiyat endeksleriyle ölçülebilir. Genellikle toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE) kullanılır.

Enflasyonun nedenleri üzerine çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar talep enflasyonu ve arz enflasyonu şeklinde gruplandırılabilir.

Talep enflasyonu, cari fiyatlarla toplam talebin toplam mal ve hizmet arzını aşması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Klasik iktisatçılar bu durumu miktar teorisi çerçevesinde açıklarlar. Miktar teorisine göre paranın devir hızı sabittir ve para arzındaki artışlar toplam talepte aynı oranda artışa yol açar. Para arzındaki artış önemli boyutta ve sürekli olursa fiyat artışları da aynı nitelikte olur. Bu koşullar altında ortaya çıkan enflasyonu durdurmak, para arzını kontrol altında tutan para otoritelerinin elindedir.

Klasiklerden bu yana miktar teorisi de değiştirilmiştir. Modern miktar teorisine göre, kısa dönemde fiyatların gelecekteki seyri ile ilgili beklentiler ve cari üretim seviyesinin beklenen üretim seviyesine göre farklılıkları, piyasadaki para miktarının yanısıra enflasyon üzerinde etkilidir. Uzun dönemde genel fiyat seviyesini belirleyen temel unsur piyasadaki para miktarı olacaktır.

Keynesyen görüşlere göre enflasyonu asıl belirleyen para arzı değil, gelir ve harcama akımlarının arasındaki farktır. Reel harcamaların tam istihdamdaki gelir düzeyini aşması enflasyona neden olur.

Fiyatların belirlenmesinde talep değil maliyet temel öge olduğunda, arz ya da maliyet enflasyonu söz konusu olur. Tam rekabet koşullarında talebin fiyat üzerinde belirleyici olduğu varsayılır. Bu nedenle arz enflasyonu olabilmesi için ekonomideki piyasaların önemli bölümünde eksik rekabet olması gerekmektedir.

Arz enflasyonu dendiğinde genellikle ücretlerden kaynaklanan enf-

lasyon kastedilir. Eğer işgücü örgütlenerek pazarlık gücünü artırır ve piyasa koşullarının gerektirdiğinden fazla ücret artışı sağlarsa, mal ve hizmet fiyatlarının artışına, dolayısıyla enflasyona neden olur. Ücretler talep fazlasına bağlı olarak artarsa sorun yaratmaz ancak piyasadan bağımsız, sendikal mücadeleden kaynaklanan artışlar enflasyonisttir.

Arz enflasyonunun ücretlerden değil de kârlardan kaynaklanması düşük olasılıktır. Bu durum ancak eksik rekabet piyasalarında olabilir, ancak eksik rekabette kâr oranları zaten yüksek olduğundan, zaman içinde sürekli yükselmesi için bir neden yoktur.

Enflasyonun nereden kaynaklandığının saptanması, anti-enflasyonist önlemlerin seçimi açısından önem taşımaktadır. Talep enflasyonuna karşı para ve maliye politikaları uygularken, arz enflasyonunda kullanılması büyük işsizlik artışlarına yol açabilir. Talep enflasyonunda toplam talep azaltılarak enflasyon durdurulurken, arz enflasyonunda işsizliğin sendikaları ücret artışından vazgeçmeye razı edecek kadar yükseltilmesi gerekecektir.

Anti-enflasyonist politikalar her zaman düşük gelirli kesimler üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Enflasyonu düşürmek için ya bu grupların geliri daha da azaltılarak talep kısılmakta, ya da yine bu grupların önemli bölümü işsiz bırakılmaktadır.

Buna karşılık enflasyonist ortamlar da düşük gelir gruplarının aleyhinedir. Enflasyon hızlandıkça sabit gelirlilerin gerçek gelirleri azalmakta, gelir dağılımı daha da bozulmaktadır. Ayrıca geleceğin belirsizliği nedeniyle yatırım eğilimi düşmekte, yeni istihdam olanakları yaratılamamaktadır. Enflasyon yurtiçi malların fiyatını yükseltiğinden, nispi olarak ucuzlayan dış malların ithal eğilimini artırmakta ve ihracatı güçleştirmektedir. Bunun sonucu dış ticaret açığının artması, döviz fiyatının yükselmesi, yatırım ve ara malı ithalinin zorlaşmasıdır.

Enflasyon gelir dağılımını bozduğundan ilk aşamada toplumdaki toplam tasarruflar artar. Ancak zamanla düşük gelirlilerin tasarruf olanağı tamamen yok olup eksi tasarrufa geçerler. Üst gelir gruplarının tasarrufu da yatırım ortamının belirsizliğinden, daha çok gayrimenkul, altın, döviz gibi spekülatif alanlara kayar, yatırımlara yönelmez. [B. D.]

enflasyon endeksi Bir ekonomide belirli bir dönemde fiyatlar genel düzeyindeki artışı gösteren endekstir. Dünyada genel olarak tüketici fiyat endeksi (TÜFE) enflasyon endeksi olarak kullanılır. Bunun yanısıra farklı sektörlerdeki genel fiyat artışlarını ifade eden sektörel enflasyon endeksleri de kullanılır. [B. D.]

enflasyon hedeflemesi 1990 yılında Yeni Zelanda'da başlayan enflasyon hedeflemesi merkez bankasının nihai hedefi olan fiyat istikra-

rının sağlanması ve sürdürülmesi amacına yönelik olarak para politikasının makul bir dönem için belirlenen sayısal bir enflasyon hedefi ya da hedef aralığına dayandırılması ve bunun kamuoyuna açıklanması şeklinde tanımlanabilen para politikası uygulamasıdır.

Bu tür bir uygulamada hedeflenen enflasyonun, beklentileri etkileyebildiği ölçüde, nominal çapa görevini üstlenmesi öngörülür. Diğer politikalardan farkı, enflasyon hedefinin net bir şekilde kamuoyuna duyurulması ve bu konu ile ilgili doğrudan sorumluluk alınmasıdır. Uygulamada, uygulayıcı kurum olarak merkez bankaları amaca yönelik bir araç bağımsızlığına kavuşmaktadırlar. Diğer bir deyişle, merkez bankaları, kur ve faiz politikalarını enflasyonu kontrol altına almak amacı ile istedikleri biçimde kullanabilmektedirler. Bu tür uygulamalar, bir ekonomideki tüm büyüklüklerin nominal çapa özelliğini kaybetmesi sonucu bir zorunluluk olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bu tür bir politikanın başarısı için, güçlü ve sağlıklı bir mali yapı, enflasyon ile para politikası araçları arasında gözlenebilir ve istikrarlı bir ilişki, kredibilite, bağımsızlık ve açıklık gibi unsurlar ön koşul olarak sayılmaktadır. [Ü. U.]

enflasyon vergisi Kamu harcamalarının vergilerin yanı sıra para basma yoluyla finanse edilmesi durumunda tedavüldeki para hacmi genişleyerek enflasyona neden olur. Enflasyon ise mal ve hizmetlerin fiyatını artırdığından halkın satın alma gücünü azaltır. Bir başka ifadeyle enflasyon sonrasında enflasyon öncesine göre paranın satın alma gücü azalmış olur. Enflasyonun reel gelirler üzerindeki bu olumsuz etkisine "enflasyon vergisi" adı verilmektedir. Gerçekten de **senyoraj** yoluyla devlet bir tür gizli vergi uygulamış olmaktadır. [Ü. U.]

enflasyonist resesyon → stagflasyon

enformel sektör Kendi hesabına ekonomik faaliyette bulunan, ücretli bir kişi çalıştırsın veya çalıştırmasın küçük ölçekte faaliyet gösteren, temel amacı bu faaliyete katılan mensuplarına gelir ve istihdam yaratmaya dönük, belirgin özelliği düşük teknoloji ve basit organizasyona dayalı üretim olan, çoğunlukla ilgili kamu otoritelerinden herhangi bir izin almadan, yasal onay olmaksızın gerçekleştirilen, vergi, asgari ücret, sosyal güvenlik vb mali yükümlülüklerden kaçınarak faaliyet gösteren, genelde yasal mal ve hizmetleri üreten ancak bu üretimi saklı ve yasal olmayan şekilde yürüten ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır.

Enformel sektörde çoğunlukla aile bireyleri istihdam edilir, geçici ve düzensiz gelir sağlanır. Büyük çoğunlukla kayıt dışı çalışırlar ve resmi istatistiklerde görünmezler. Organize piyasalara, kredi kuruluşlarına, örgün eğitim ve yetiştirme kurumlarına ya da kamu hiz-

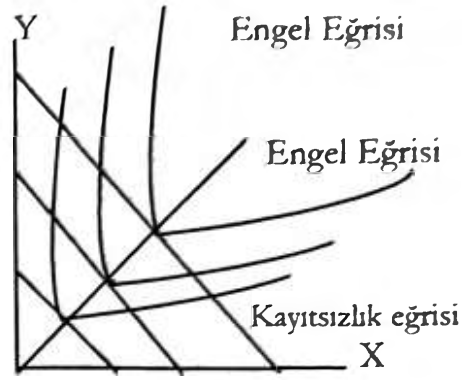
met ve yardımlarının bir çoğuna erişim imkanları çok azdır ya da hiç yoktur. Büyük kısmı yoksuldur. Genellikle örgütsüzdürler, gerek işveren gerekse işçi sendikalarının kapsamı dışında kalmaktadırlar. Sorunların çözümünde aileden, grup dayanışmasından ve resmi olmayan örgütlenmelerden yararlanırlar.

Esas olarak azgelişmiş ülkelerde görülen bir yaşam tarzıdır. Tarımdan kopan, kent **varoş**larına yerleşen ve sanayi ve hizmetler sektörlerinde iş bulamayan, çoğunlukla eğitimsiz ve vasıfsız bireylerin geçinebilmek için yarattığı işlerdir.

Kriz dönemlerinde gelişmiş ülkelerde de görülür. Ekonomi daraldığında, formel sektörlerde çalışan işçiler işsiz kalınca enformel sektörde geçimlerini sağalamaya çalışırlar. Genişleme döneminde enformel sektördeki işgücü deposu yeniden formel istihdama döner.

Bibl.: BULUTAY, T. (1995), *Eployment, Unemployment and Wages in Turkey*, Ankara: DİE. [B. D.]

engel eğrisi Gelir ve tüketim arasındaki ilişkiyi gösteren eğri. Gelirdeki değişim bireyin bütçe doğrusunu gelir arttıkça sağa ve yukarıya, azaldıkça orijine doğru kaydırır. Her bütçe doğrusunun kayıtsızlık eğrisine teğet olduğu noktada tüketici dengesi oluşmaktadır. Bu denge noktalarının birleşmesiyle oluşan eğriye Engel eğrisi ya da gelir-tüketim eğrisi denir. Engel eğrisi fiyatlar sabit iken gelir artışı olduğunda tüketicinin x ve y malları arasındaki tercihinin nasıl değiştiğini gösterir. [B. D.]

Engel kanunu Alman istatistikçi Ernst Engel'in (1821-1896) 1857 yılında gözlemlere dayanarak yaptığı saptama. Bireylerin gelir düzeyi yükseldikçe, gıda harcamaları artsa bile gıda harcamalarının gelir içindeki payı azalmaktadır. Bu nedenle tarım ürünleri talebinin gelir esnekliği düşüktür. Tarım ürünleri tüketimine ayrılan harcamalardaki artışlar gelirdeki artışlardan küçük olur. Buna karşılık gelir arttıkça giyim, konut gibi harcamaların gelir içindeki payı görece sabit kalmaktadır. Bu mallara talebin gelir esnekliği 1'e eşittir. Eğitim, sağlık, eğlence gibi harcamaların gelir içindeki payı, gelir artışıyla daha da artmaktadır. Bunlara talebin gelir esnekliği 1'in üzerindedir. [B. D.]

engelleyici fiyatlandırma Rakipleri piyasadan silmek veya piyasaya yeni rakiplerin girmesini engellemek amacıyla yapılan düşük fiyatlandırmadır. Tüketiciler için bu politika kısa vadede yararlı olabilir, ancak engelleyici fiyatlandırma politikasını bir tekel oluşturmak üzere kullanan firmanın fiyatlarını yükseltmesi halinde uzun vadede tüketiciler zarar ederler. [B. B.]

Engels, Friedrich (1820-1895) Karl **Marx**'la (1818-1883) birlikte **Marksizm**in kurucusudur.

Barmen'de bir dokuma fabrikası ve İngiltere'de yatırımları olan Prusyalı, ılımlı liberal olarak tanınan bir ailenin oğluydu. Babası onu kendi işine yerleştirmek ve çekirdekten yetişmesini istediği için lise sondayken Bremen'de bir tekstil fabrikasına memur olarak çalışmak üzere gönderdi ve Friedrich üniversite eğitimi almadı. Ama o yirmili yaşlarında radikal eğilimler beslemeye başlamıştı ve felsefe ve ekonomi konularında yazıyordu. 1841'de Bruno Bauer ile tanışarak Genç Hegelcilere katıldı. Antimilitarist düşüncelerine karşın Berlin'deki bir topçu birliğine bir yıl süreyle gönüllü olarak yazıldı ve askerlik, askeri taktikler, silahlar ve silahlı ayaklanmalar hakkında edindiği uzmanlık ve yazdığı makaleler, arkadaşlarınca kendisine 'general' lakabı takılacak bir dereceye ulaştı. 1842'de Manchester'e babasının ortak olduğu firmaya çalışmaya gitti. Moses Hess'in etkisiyle komünist harekete dahil oldu, Robert **Owen** ve Çartistlerle (bkz. Çartizm) ilişki kurdu.

Engels **Marx**'la 1842'de Köln'de tanıştı, 1844'te Barmen'e dönerken Paris'te Marx'la buluştu ve ömür boyu sürecek düşünce ve eylem arkadaşlığı başladı. İngiltere gözlemlerine dayanarak 1844'te *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nu yazmıştı. Marx'la birlikte ilk çalışmaları olan *Alman İdeolojisi* 1845'te yayınlandı. O yıl Bürksel'de Marx'la buluştular, birlikte İngiltere seyahatine çıktılar ve Engels uzun süre Paris'te kaldı, göçmen Alman işçileri ve Fransız sosyalistlerin katılımıyla, ilk kongresini 1847'de Londra'da yapan Komünist Lig'in kuruluşu için çalıştı. 1848'de Lig'in verdiği görevle Marx'la birlikte *Komünist Manifesto*'yu yazdılar.

1848 devrimini komünist bir zafere dönüştürme çabasıyla *Neue Rheinische Zeitung* gazetesini çıkardılar; Engels Elberfeld, Pfalz, Baden ayaklanmalarına katıldı. Devrimin başarısızlığa uğramasından sonra İngiltere'de örgütlenme çalışmalarını yürütürken, Engels, Marx'a da mali destek olmak ve Londra'da *Kapital*'i yazmasına imkan sağlamak üzere 1850'den itibaren Manchester'deki fabrikada çalışmaya başladı. Zamanla fabrikaya ortak oldu ve 1869'da hisselerini satarak ikisine de ömür boyu yetecek bir gelir elde etti. 1864'te I. Enternasyonal kuruldu. 1867'de Engels'in İngiltere tarihi üstüne bilgi ve ekonomik veriler sağlayarak büyük destekte bulunduğu *Kapital*'in birinci cildi tamamlandı. 1870'de Paris Komünü'nün yenilgisinden ve Enternasyonal içinde çıkan anlaşmazlıklardan sonra Enternasyonal merkezi New York'a taşındı ve 1872'de kapandı. 1883'de Marx'ın ölümünden sonra Engels, *Kapital*'in ikinci cildini 1885 ve üçüncü cildini 1894'te yayınladı.

Engels araştırmalara, daha çok Marx'tan sapmalar içerip içermediği yönüyle konu edilmiştir. Onun *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim*

(1866), *Anti-Dühring* (1878), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) ve ölümünden sonra 1925'te yayınlanan *Doğanın Diyalektiği* adlı eserleri, Marksizmin ilgilendiği konuların genişletilmesi, savunulması ve tanıtılması açılarından önem taşırken, siyaset ve popülerleştirme uğruna Marksizmi vulgerleştirme eleştirilerine uğramış, antropoloji ve fen bilimleri üstüne bilgi ve örneklerinin yetersizliği dile getirilmiştir.

Engels 1894-95'te yayınlanan *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu* adlı çalışmasında kapitalizmin gelişmekte olduğu fakat tarım kesiminde henüz kapitalizm öncesi ilişkilerin sürdüğü toplumlarda, sosyalistlerin kırsal kesimde ittifak kurabilecekleri kesim ve tabakaların belirlenmesi konusundaki yoğun tartışmaları ele alıyordu. Bu yaklaşımı, tarım sorununda yeni bilimsel ve siyasal yaklaşımların çıkış noktası olmuştu (bkz. köylülük, Kautsky, Lenin). Konut sorunu üstüne çalışması, uzun yıllar SSCB'de ve Marksist şehircilerce, konunun kuramsal çıkış noktası olarak benimsenmiştir (bkz. şehir ekonomisi).

Bibl.: F. ENGELS'in eserlerinden: *Cemiyetin Asılları: Aile, Hususi Mülkiyet ve Devlet Hakkında Tetkikler*, çev. Muhittin, İstanbul: Vakit, 1934; *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2002; *Almanya'da Köylü Savaşı*, çev. Şerif Hulûsi, İstanbul: Panel Yayınevi, 1967; *Köylüler Savaşı*, çev. Okay Gönensin, İstanbul: Payel Yayınevi, 1978; *Tarihte Zorun Rolü: Bismarck'ın Kan ve Zulüm Politikası Üzerine Bir Çalışma*, çev. S. Vahap Erdoğdu, Ankara: Sol Yayınları, 1974; *Almanya'da Burjuva Demokratik Devrim*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1975; *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Kişisel Gözlemlerden ve Otantik Kaynaklardan*, çev. Oktay Emre, İstanbul: Gözlem Y., 1974; *Konut Sorunu*, çev. Mehmet Şimşek, Ankara: Odak Y. [K. E.]

entegrasyon (bütünleşme) Sözlük anlamı insanlar arasında uyuşma, anlaşma, birleşme, bütünleşme olan entegrasyon, ekonomik olarak ilgili piyasalarda ürün ve girdi fiyatlarının eşitlenmesi ve böylece tek fiyat kanununun işlemesi anlamında kullanılır. Ekonomik entegrasyon ise iktisadi büyümeyi kolaylaştırmak amacıyla iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması, ülkeler arasındaki ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilerek üretim faktörleri fiyatlarının eşit duruma getirilmesi sürecidir.

Kâr maksimizasyonu ile birlikte egemenlik ve güç kavramlarının öne çıkması iktisadi unsurlarda bütünleşme ve birleşmenin sağlanmasını zorunlu kılmış, giderek çok uluslu bir durum alan birleşme olgusu, her çeşit bir araya gelme ve iktisadi unsurlardaki yoğunlaşma olarak ortaya çıkmıştır. Entegrasyona örnek olarak Avrupa Birliği, Türkiye-AB Gümrük Birliği, NAFTA (North America Free Trade Agreement) verilebilir. [B. B.]

envanter kuramı (metodu) Envanter, bir işletmenin belli bir tarihteki varlıkları ile borçlarının ayrıntılı olarak tespit ve değerlendirilmesidir. Envarter işlemi, sayma, ölçme, tartma ve değerleme yoluyla yapılır. Envanter kuramı ise milli serveti hesaplamada uygulanan sistemlerden biri olup götürü tahmin ilkesi üzerine kurulu olan ve milli servetin zaman içindeki gelişmesini takip etmek için kullanılan bir yöntemdir. [B. B.]

esham Sehm sözcüğünün çoğulu olup 'hisseler' anlamına gelen esham, Osmanlı yöneticilerinin artan gelir ihtiyacına çare olmak üzere başlattıkları, vergi gelirlerinin satışa çıkarılması sistemidir. 1768-1774 savaşından sonra nakit darlığı içindeki hazine giderlerini karşılamak için, **malikane** sisteminden esinlenerek başlatılmıştır. Malikane sisteminde bir vergi geliri kaynağının bütün geliri belirli ödeme biçimleri karşılığında ömür boyu malikaneciye satılırken, esham sisteminde yine ömür boyu olmak üzere vergi kaynağının yalnız yıllık kârı satışa çıkarılıyordu. Bu satışın da hisseler halinde düzenlenmesi nedeniyle sisteme bu ad verilmişti.

Belirli bir vergi geliri kaynağının belirli hisselere bölünerek bir defada ödenecek nakit muaccele karşılığında satışa çıkartılmasıyla devlet o kaynaktan elde edeceği vergi gelirinin kat kat fazlasını peşin ve nakit olarak toplamış olur. Ancak yatırımcıya hayatta kaldığı sürece yıllık ödeme yapacağından, yatırımcı ne kadar uzun yaşarsa devletin yapacağı ödeme de o kadar fazla olacaktır. Yani teorik olarak yatırımcı ne kadar uzun yaşarsa o kadar kâr, devlet de zarar edecek, ölümünde hissesi devlete geçecektir. Ancak hisselerin bir başka yatırımcıya satılabilmesi işleyişi fazlasıyla karmaşıklaştırmaktadır. Örneğin yaşlanan bir yatırımcı hisselerini oğluna satacak, devlet yeni bir muaccele ödemesi almadan, yeni hisse sahibi olan oğula ömür boyu ödemeyi sürdürmek durumunda olacaktır. Devlet bu duruma çare olarak hisse devrinden kasr-ı yed adıyla muaccelenin yüzde onu vergi almış, hisse sahibinin ölümünü bildiren kişilere de ihbariye adıyla para ödülü vermiştir.

Malikane sistemi yerine özellikle **mukataa**ların devlet işletmeciliğinde kalması nedeniyle tercih edilen esham sistemi, yatırımcıların hisselerini görevli memura tescil ettirmemeleri sonucu doğan beratsız hisselerle ve devletin esham satmak istediği sarrafların beratsız hisse istemeleriyle kişiye özel hisseler yerine hamiline hisse sistemi biçiminde gelişti ve yatırımcının kars-ı yed vergisinden kurtulduğu hisse piyasası doğdu. Hamiline hisse sisteminin resmileşmesiyle Osmanlıda fiilen **hazine bono**ları ortaya çıktı ve mukataaya bağlı olmayan devlet tahvilleri piyasası doğdu. İlk kez 1840 yılında çıkartılan 'esham kavaimi' adı verilen değerli kağıtlarla, devlet faiz geliri getiren hazine bonosunu piyasaya vermiş oldu.

Şeri olmayışı nedeniyle ve mali açıdan esham kavaiminin faizinden çekinen devlet, ilk bonoların faizlerini ödeyebilmek için de bono çıkardıktan sonra, piyasada tedavül eden bonoları toplamak için tedbirler aldıysa da başarılı olamadı, ancak faiz oranlarını düşürebildi. Bu sürecin yarattığı ortamda 1851'de kaime-i nakdiye adıyla ilk kağıt para basıldı. Günlük kullanım için 20 guruş değerinde faizsiz **kaime**lerin basılmasıyla tam anlamıyla karşılıksız, itibari paraya geçilmiş oldu (bkz. banknot). [K. E.]

eski senet - yeni senet İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Hisse Senetleri Piyasası'nda işlem gören şirketlerin, önceki döneme ilişkin temettü dağıtımı yapmadan önce sermaye artırmaları durumunda; üzerinde geçmiş dönemin kâr payı alma hakkını taşıyan senetler "Eski", geçmiş hesap döneminin kâr payı kuponunu taşımadığı için kâr payı alma hakkı bulunmayanlar ise "Yeni" senet olarak adlandırılır. "Yeni" olarak adlandırılan bu hisseler, temettü ödemesinin başlayacağı ilk güne kadar geçici olarak İMKB Yeni Hisse Pazarında açılan ayrı bir sırada işlem görmektedir. Geçici bir süre devam eden bu durum, eski ve yeni senetlerin birleşmesi ile son bulur.

Yeni hisseler için ayrı bir sıra açılması, temettü kuponu içeren eski hisselerin fiyatının, yenilerinin fiyatından, temettü kuponunun işlem tarihindeki iskonto edilmiş değeri kadar farklılaşması gereğine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, eski ve yeni senetler arasındaki tek fark; "Eski" senet sahiplerinin, fazladan, son yıla ait kâr payı alma hakkına da sahip olmasıdır. Bunun dışındaki tüm haklar aynıdır. Şirketin geçmiş yıldaki mali performansına bağlı olarak yatırımcılar nezdinde oluşan beklentilerin etkisiyle, "Eski" senetlerin değerinin "Yeni" senetlerden bir miktar yüksek olması olağandır.

"Eski" ve "Yeni" hisseler, geçmiş yıla ait temettünün ödendiği veya temettü ödenmeyeceğinin açıklandığı tarihte hesaplanan Baz Fiyat ile birleşir. [Ü. U.]

$$F_{baz} = \frac{[\text{Eski hisse adedi} * (\text{Eski hissenin Ağırlıklı Ortalama Fiyatı} - \text{Brüt Temettü}] + (\text{Yeni hisse adedi} * \text{Yeni hissenin Ağırlıklı Ortalama fiyatı})}{\text{Eski hisse adedi} + \text{Yeni hisse adedi}}$$

A.O.F.= Ağırlık Ortalama Fiyat

esnaf Küçük el sanatları ve dükkan ölçeğinde pazarlama hizmeti yapan meslek gruplarına topluca verilen addır. Ticareti sermayesi ile birlikte bedenen çalışmaya bağlıdır ve yatırım miktarı, işçi sayısı, kullanılan enerji ve imalat tipi ile imalat miktarı sınırlıdır.

Türkiye'de **ahilik**le başlayan ve **lonca** örgütlenmesiyle 20. yüzyıla kadar ulaşan esnaf örgütlenmesi, Avrupa'da da benzer bir lonca örgütlenmesi içinde 13. yüzyıldan itibaren İtalya ve Fransa'dan başlayarak kıtaya yayılmış ve kapitalizmin gelişme dönemine kadar önde gelen

şehirli örgütlenmesini oluşturmuştur (bkz. artizan, zanaatkârlık). Özellikle Fransa'dan başlayarak lonca örgütlenmesine karşı tekelcilik oluşturduğu düşüncesiyle liberal görüşlerle karşı çıkılmış, ticaret ve sanayi kesiminin yeni işlevleri ve ekonomik ve siyasi gücü karşısında lonca örgütleri tarihe karışmıştır. **Sanayi Devrimi**nin yarattığı üretim ölçeği ve sermaye gücüne karşı esnaf, sınırlı üretim hacmi ve etkinlik alanı nedeniyle bu rekabette, **luddizm** veya çeşitli eğilimleriyle sosyalizme yöneldiyse de, yenik düşmüş, kitlesel üretimin getirdiği ucuzluğa karşı duramayarak birçok dalda piyasadan çekilmiş, zanaat üretiminden sonra hizmet üreten esnafın yerini büyük şirket bayilerinin alışı fastfood, süpermarket zincirleriyle günümüze kadar devam eden bir süreç olmuştur.

Lonca örgütü özellikle gelişmiş olduğu İstanbul'da bir yandan gedik yöntemi ile tekelleşirken, bir yandan da devlet tarafından sıkı bir denetim ve yönlendirme içinde tutularak **narh** ve kapan uygulamaları ile devletin ve İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamasının sağlanması amaçlanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren özellikle İstanbul'da esnaf örgütlenmesi içinde yeniçerilerin varlığı artarak, yeniçeri isyanları ile esnaf talepleri iç içe geçmeye başlamış ve 1703 Birinci Edirne Vakası, 1730 Patrona Halil ve 1807 Kabakçı Mustafa isyanlarında yeniçeriler esnaf siyasi gücü olarak hareket etmişlerdir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ile esnafın siyasi gücünün kırıldığı ve yerli üretime darbe indiren 1838 tarihli **Baltalimanı Anlaşması**'nın bu siyaset dengesi içinde kabul ettirilebildiğini iddia eden tarihçilerimiz vardır.

Tanzimat sürecinde **ticaret** hukuku gelişirken imtiyazlı Avrupa tüccarına karşı Hayriye tüccarı adı altında Müslüman girişimcilerin desteklenmesine çalışılmış, II. Meşrutiyet'ten sonra şirketler hukuku geliştirilirken, Birinci Dünya Savaşı koşullarında kalkınmacı **Milli İktisat** anlayışı içinde desteklenen esnaf örgütlenmelerinin **ulusal burjuvazi**nin örgüt, sermaye ve ideolojik odağı olması amaçlanmıştır.

1943'te çıkarılan 4355 sayılı kanunla esnaf odaları rejimi getirilmiş, 1949 yılında çıkarılan 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş olan esnaf örgütlerini yeniden örgütlemiştir. CHP tek parti dönemi boyunca elinde tuttuğu toplumsal örgütlenmeler üstündeki denetim için DP ile mücadeleye girmeye başladığı zaman, korporatist anlayış da değişmiş, toplumda örgütlenmeler başlarken, hukuk ve denetim mücadelesi de şiddetlenmiştir.

1950'de, 1938'de kurulmuş olan ve yeni teşkilat kanunu çıkan Türkiye Halk Bankası ile Sanayi Bakanlığı denetiminde esnafa kredi vermek için Esnaf Kefalet Kooperatifleri örgütlenmiştir. Ankara'da 1954'de 27 kefalet kooperatifinin bir araya gelmesiyle Türkiye Esnaf ve Kefalet Kooperatifleri Birliği

oluşturularak kısa vadeli düşük faizli kredi vermeye başlamıştır.

1964 yılında çıkartılan 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu, belediye sınırları içinde bir iş dalında tek derneğin kurulabilmesine olanak tanımakta ve bu derneğe kayıtlı olma zorunluluğu getirmektedir. Bu yıldan itibaren **marjinal sektör**ün bazı dalları da bu kanununun verdiği olanaklarla örgütlenmeye başlamıştır. Dernekleşme **Bağ-kur**'a girme ve Halk Bankası kredisi alma olanakları yarattığı için de önem kazanırken, işe serbest girişin kol gücüyle engellendiği marjinal sektörlerde örgütlenmeye getirilen hukuki destek, rantı korumanın, yatay örgütlenmeyi geliştirerek geliri artırmanın, fiyat denetimini sağlamanın desteği olmuştur. Üst kuruluşa katılmak yasal zorunluluk olunca, birlik, federasyon ve konfederasyon örgütlenmesi içinde pazar farklılığı nedeniyle farklı örgütler kurma talebi de yüksek olmuştur. Kontrol edilen dernek sayısını çoğaltarak kurulmuş olan birliği ele geçirme çabası da, gerçekte aynı iş kolunda olan çalışanların, mekan, örgütlenme, önderlik farklılıkları nedeniyle ayrı örgütler kurmasını teşvik etmiştir. Dernek ve birlik yönetiminde Ticaret Bakanlığı onayı gerektiği için demokratik yollarla dernek yönetimini ele geçiremeyen gruplar yeni dernek kurma yoluna girmişlerdir. Dernek ve federasyon çatısı altında örgütlenen esnaf ve marjinal kesimler, belediye ve parti il, ilçe örgütlerinde etkinlik sahibi olmuş, himaye ve intisap sistemi ile rantçı tekel üstünden, siyasal örgütlenmeleri kullanarak belediye ile pazarlığa girişebilmişler, parçalanma süreci, siyasallaştıkça kuvvetlenmiştir. Belediyelerin parçalanma süreçleri daha dar ve doğrudan çıkar çelişmeleriyle biçimlenen örgütlenmelerde, siyasal etkinliğini artırmak için taraf olması, rantı ve paylaşımını da etkilemektedir ve marjinal kesimin **mafya**laşması geliştikçe, belediye meclislerinde etkinliğin önemi de artmıştır. Meslek seçimi ve örgütlenmelerinde hemşehriliğin ağırlığını da ortaya koyan esnaf dernekleri, yerel parti örgütleri ve belediye meclislerinde siyaset yapmaya başlamıştır.

Çok partili siyaset hayatı başlayalı beri taşra parti örgütlenmelerinde profesyonel serbest meslek sahihpleri kadar etkin olan esnafın, şehirlerin ekonomi ve kültür dünyasındaki etkinliği ve oluşturduğu toplumsal tabanla, merkezi seçkinci kadrolara karşı liberal muhafazakar yerelliği temsil ettiği söylenebilir. 1950'de DP iktidarının yeni ekonomik politika anlayışı ile uluslararası ticaret ve yatırıma ve öncelikle ABD girişim ve etkisine açılan örneğin karayollarının getirdiği benzin, lastik ve otomotiv yedek parçacılığıyla, yerel pazarların milli ve uluslararası pazarla bütünleşme sürecinde yer alan yeni girişimciler, yeni siyaset yapma biçiminin de taşrada öncüleri olmuşlardır. Yeni sermaye birikimi ve teknoloji kullanımı ile yeni ticaret ve sanayi yatırımlarına yönelen kesim karşısında

geniş esnaf kesimi ise kaybettiği pazar payını büyüyen şehirlerde bulmuş, vergi, kredi ve iş hukuku çevresinde siyasal ve ekonomik mücadelesini sürdürmüş, enflasyonist baskılar karşısında zaman zaman radikalleşmiştir.

1964'te kanuna uygun olarak kurulan Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Derneği, 1991 tarihli 3741 sayılı kanunla oda, federasyon ve konfederasyon olarak örgütlenmiş, **Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu** ve alt teşkilatı, Almanya'dan örnek alınan ikili meslek eğitimi sistemi anlayışıyla, eğitimin işyerlerinde uygulanan pratik kısmı ile ilgili birtakım hak ve sorumluluklar üstlenmiştir (bkz. çıraklık). Bu kanun hükümlerine dayanılarak da, ayrıntıları düzenleyen 5 eğitim yönetmeliği çıkarılmıştır. 7 Haziran 2005 tarihli 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu ile esnaf örgütlenmesi yeniden tanımlanmıştır. Bkz. küçük işletme, küçük sanayi.
[K. E.]

esnek istihdam Esnek üretim yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte esnek istihdam kavramı da gündeme gelmiştir (bkz. esnek üretim). Fordist üretim yöntemlerinde, görece homojen özellikler taşıyan, kitlesel üretimde düzenli mesai yapan ve ortak çıkarları çok belirgin olduğundan sendikal örgütlenmelerde birleşebilen işgücü yaygındır. Esnek üretim modellerinde, nitelikleri birbirinden farklılaşan, kol emeği-kafa emeği ayrımı bulanıklaşan, çalışma koşulları talebe göre belirlenen ve aynı malın üretimi için farklı mekanlarda istihdam edilen işgücü gündeme gelmiştir. Yeni işgücünün işle ve işverenle ilişkisi de değişim sürecine girmiştir. Bu değişikliklere genel olarak esnek istihdam denmektedir.

Esnek üretim talebe göre ayarlandığından zaman içinde iş yoğunluğu sürekli değişmektedir. Bu durumda işçilerin de talebe göre zaman içinde çalışmalarını yoğunlaştırmaları, azaltmaları veya durdurmaları gerekmektedir. İş güvencesi kavramından vazgeçilip 'belirli süreli hizmet akdi' uygulaması yaygınlaşmalı, geçici işçilik esas olmalıdır. Bunun yanısıra, talepteki değişime paralel olarak bir işyerinin işçileri işletme içinde başka birimlerde ya da işletme dışındaki başka işyerlerinde belirli sürelerde çalıştırılabilmelidir. Günlük ve haftalık çalışma süresi tavanları kaldırılarak, bir dönemdeki az çalışma başka bir dönemdeki yoğun çalışma ile telafi edilmelidir. İşe başlama ve bitiş zamanları katı bir şekilde belirlenmemeli, iş süresi kaydırılan başlama ve bitiş saatleri içinde tamamlanmalıdır. Part-time çalışma kolaylaştırılarak öğrenci, emekli, ev kadını, özürlü gibi kesimlerin emeğinden yararlanılmalıdır. Çağrı üzerine çalışma, tele-çalışma, uzaktan çalışma biçimleri ile iletişim teknolojisi olanaklarından yararlanılmalıdır. Teknoloji evde çalışma yöntemiyle parça başı iş yöntemine de olanak vermektedir. Esnek istihdam çerçevesinde gündeme ge-

len ödünç iş ilişkisi de, bir işverenin kendisine hizmet akdi ile bağlı bulunan işçinin geçici süre ile başka işveren için çalışması anlamına gelmektedir.

Esnek istihdam biçimlerini çağdaş teknoloji ve organizasyon yöntemleri gerekli kılmaktadır. Bunların bir bölümü çalışanlar açısından olumlu olmakla birlikte, genel olarak olumsuz sonuçlara yol açtığı uygulamalardan anlaşılmaktadır. Eski üretim yöntemlerine dönülemeyeceğine göre, bu olumsuzlukları gidermenin yolu Fordist dönemin örgütlenme ve mücadele yollarından geçemez. Esnek istihdam koşulları yeni sosyal ilişkiler ve örgütlenmeler getirecektir.

10 Mayıs 2003 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren 4857 sayılı yeni İş Kanunu, kısmi süreli (part-time) çalışma, çağrı üzerine çalışma, geçici (ödünç) iş ilişkisi, telafi çalışması, belirli süreli çalışma, kısa süreli çalışma, alt işveren (taşeron) ilişkisi tanımlarıyla esnek çalışma biçimlerini iş hukukuna sokmuş bulunmaktadır. Bkz. Fordizm. [B. D.]

esnek üretim Esnek üretim kavramı 1970'li yılların başlarında, bir yandan bilgisayar teknolojisinin üretime uygulanması diğer yandan işin örgütlenmesinde gerçekleşen değişimler yoluyla hayata geçirilmiştir.

Kitlesel, seri üretime dayalı Fordist üretim yöntemlerini uygulayan büyük işletmelerin teknolojik gelişmelere ve talepteki çeşitlenmelere uyum zorlukları çekmesine karşı, küçük firmaların birbirleriyle yoğun ilişki kurarak, üretimin ve iş organizasyonunun farklı parçalarını üstlenmesine dayalı bir üretim yöntemidir. Esnek üretime geçiş önce büyük merkezi firmaların üretimin bazı parçalarını küçük firmalara devrederek bir ağ oluşturması şeklinde başlamıştır. Sonra küçük şirketlerin son teknolojileri çok amaçlı bir şekilde kullanarak ve birbirleri ile işbirliğine giderek, değişik mallar, modeller üretip dünya pazarlarına ihraç edebilen ve böylece sürekli değişen talebe kendini kolaylıkla uyarlayabilen bir sanayi ağı oluşturmaları gündeme gelmiştir. Bunda kitlesel üretimin standart ürün pazarlarının giderek parçalanmasının ve çeşitli sınıflara, yaşlara, cinsiyetlere ve kültürlere hitap eden bir mal çeşitlenmesinin ortaya çıkmasının payı önemli olmuştur. Küçük işletmeler bu pazarlara büyük bir esneklikle cevap verebilmiştir.

Küçük firmaların sahip olduğu esnekliğin büyük firmaları giderek zayıflatacağı iddia edilse de, bu öngörü gerçekleşmemiştir. Bunda büyük firmaların da söz konusu sanayi ağı modellerine uyum sağlamalarının ve işletme anlayışında yeniliğe gitmelerinin rolü vardır. Büyük firmalar da Fordist üretim yöntemlerini terk ederek yeni işletmecilik yöntemleriyle üretimi esnekleştirmişlerdir.

Bu yeniliklerin başında Toplam Kalite Kontrol anlayışı gelmektedir. Üretimle kalite kontrolun her aşamada birleştirilmesiyle hem ka-

lite hem de verimlilik artırılmıştır. Bu yaklaşım **Fordizm**in makineye bağımlı, inisiyatifsiz işçi anlayışının yerine sorumlu, yetkili ve çok becerili işçi anlayışını getirmiştir.

Tam anında teslim kavramı ile bir ürünü ihtiyaç duyulduğunda ve talep edilen miktar kadar üretmek kastedilmektedir. Böylece firmalar hammadde, ara malı ve ürün stoku yapmaktan kurtulmaktadır. Bu durum model değiştirme, mal farklılaştırması, talebe uyum sağlama gibi önemli esneklikler sağlamaktadır. Bilgisayar teknolojisine dayalı yoğun ve hızlı bilgi akışı sistemin ön şartlarındandır.

Kalite Kontrol Çemberleri işçilerin gruplar halinde sorumluluk alması ve teknoloji ve organizasyon sorunlarının giderilmesinde işlev üstlenmesine dayanmaktadır.

Ana ve yan sanayiler arasında yoğun işbirliği ve bilgi akışı uluslararası boyutlarda uygulanmaktadır.

Esnek üretim uygulamaları sanayinin talep ettiği emeğin niteliğini değiştirdiği gibi, istihdam koşullarında da önemli değişikliklere yol açmış, **esnek istihdam** kavramını gündeme getirmiştir.

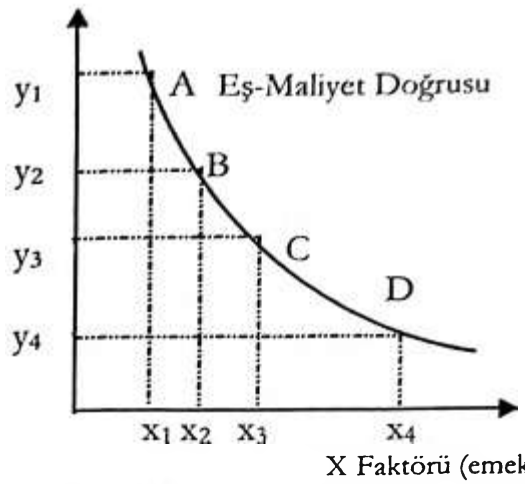
Bibl.: ANSAL, H., *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar*, Birleşik Metal İş Sendikası Yayını. [B. D.]

esneklik Bir değişkendeki değişikliğin, diğer bir değişken üzerinde yarattığı nispi değişimdir. Söz konusu nispi değişim genellikle yüzde değişim şeklinde ifade edilir. Bir değişkendeki değişim, diğer değişkende daha büyük bir değişime yol açıyorsa, bu iki değişken arasında esnek bir ilişki var demektir. Tersine, birinci değişkendeki değişim, ikinci üzerinde daha küçük bir değişim yaratıyorsa esnek olmayan bir ilişki söz konusudur. Eğer birinci değişkendeki değişim, ikinci değişkende eşit düzeyde bir değişime yol açıyorsa, tam esneklik var demektir. Örneğin, bir malın fiyatındaki yüzde bir artış, o mala olan talebin yüzde bir oranında düşmesine yol açıyorsa, o malın talebinin fiyat esnekliği tam esneklik olarak tanımlanır.

Bir değişkendeki bir birim değişmenin diğer değişkende kaç birim değişmeye yol açtığını gösteren katsayıya esneklik katsayısı denir. Tam esneklik durumunda esneklik katsayısı 1'dir. Esneklik katsayısı 1'den büyükse esnek, 1'den küçükse esnek olmayan ilişki var demektir. [B. D.]

esneklik katsayısı → **esneklik**

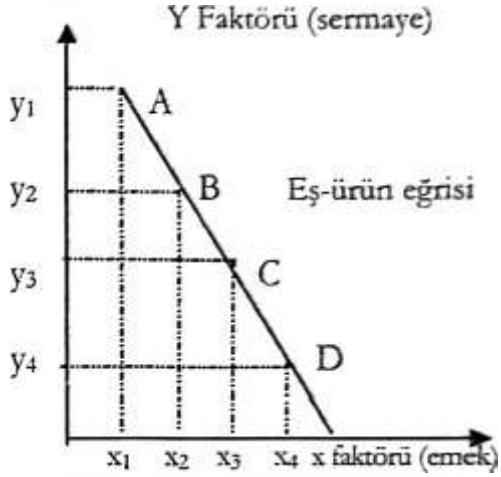
eş maliyet doğrusu Faktör fiyatları veri iken farklı faktör bileşimleriyle aynı miktarda üretim yapabilen üreticinin, belirli bir bütçe ile optimal faktör bileşimini seçebilmek için, hangi faktörlerden ne kadar satın alacağını bilmesi gerekir. Eş maliyet doğrusu; üretimde kullanılan emek ve sermayenin fiyatı veri iken, belirli bir bütçe ile üreticinin en uygun üretim faktörü bileşimini seçebilmek için, üretim faktörlerinden satın alabileceği çeşitli bileşimleri veren noktaların geometrik yeridir.

Eş maliyet doğrusunun eğimi, üretim faktörleri fiyatlarının oranına eşittir. [B. B.]

eş marjinallik ilkesi Fayda, getiri, maliyet öğelerinin **azalan marjinal fayda** ilkesi gereği birim başına fayda açısından eşitleneceğini ileri süren yasadır. Neoklasik ekonominin temel kabüllerinden biridir. Toplumsal ve ekonomik denge bireysel denge sonucunda ortaya çıktığına göre, tüketicinin sınırsız gereksinimleri ile sınırlı olanakları arasındaki denge, bireylerin her mala yaptıkları harcamanın son biriminde elde ettikleri faydayı eşitlediklerinde ulaşılan optimal bireysel dengedir. Yani tüketici ve üreticilerin maksimizasyon davranışları kaynakların sınırlanması ile seçim ve üretim olanaklarının sınırlamasına tabi olduğuna göre, optimallik tüketim-fayda ve üretim faktörü-çıktı arasındaki ilişki, tüketimde marjinal fayda, üretimde marjinal verimlilik ilkelerinin uygulanışına bağlıdır ve neoklasik ekonomi, eş marjinallik ilkesinin azalan marjinal getiri ile tam rekabet koşullarındaki uygulamasını konu edinir. [K. E.]

eş-ürün eğrileri Girişimcinin bir maldan belirli bir miktarı üretmesini sağlayan farklı faktör bileşimlerinin geometrik yeridir. Eş-ürün eğrisi, bir malın üretiminde üretim miktarı yani toplam ürün sabitken, üretim faktörlerinden olan emek ve sermayenin farklı bileşimlerde kullanılmasıyla ortaya çıkan noktaların birleştirilmesiyle elde edilir.

Buna göre, bir malın üretimde kullanılan emek ve sermayenin birbirleri yerine ikame edilmesiyle yani bu üretim faktörlerinin değişik bileşimlerinin kullanılmasıyla aynı miktarda üretim yapılması mümkündür. Eş ürün eğrilerinin başlıca özellikleri; birbirlerini kesmemeleri, sol yukarıdan sağ aşağıya doğru inmeleri ve genelde orijine göre dış bükey olmalarıdır. [B. B.]

eşel-mobil sistemi Fransızca 'hareketli merdiven' anlamındaki *échelle mobile* sözünden gelir. Bir ticari anlaşmada anlaşmaya varılan fiyatın ekonomideki gelişmelere bağlı olarak üstünde anlaşılan değişkenlere göre ayarlanacağının kabul edildiği sistemdir. Daha çok işçi üc-

retlerinin değişen fiyatlara göre düzenlenmesini anlatır.

İngilizce karşılığı olan *sliding pay scale* sistemi, geleneksel olarak sendikalarla işverenler arasında yapılan ücret oranlarının ürün fiyatlarına göre düzeltilmesini içeren anlaşmalar için kullanılır. 1841'de İngiltere'de bir demir ustası olan G. B. Thorneycroft işçi ücretlerinin demir çubuk fiyatlarına göre değişmesi gerektiğini savunmuş ve demir çelik işçiliği ve kömür madenlerinde ücretler 1860'lardan başlayarak bu sistemle belirlenmiş, sistem usta ücretlerinden başlayarak vasıfsız işçileri kapsayacak kadar genişlemiştir. 1925'te 220.000 kişiyi kapsar hale gelen sistem uzlaşma komiteleri tarafından da kullanılmıştır.

ABD'de 1880'lerden 1910'lara kadar ülkenin çok değişik yerlerinde madencilik, tekstil, cam sektörlerinde geçerli ücret belirleme sistemi oldu. Bu dönemde İngiltere'de çeşitli komisyonlarda, ABD'de Kongre'de tartışıldı ve lehinde düşüncelerle kullanılması istendi. Alfred **Marshall** ve Arthur **Pigou** sistemin faydalarını dile getirirken, para şoklarının etkisini azalttığı ve uzun dönemli sözleşmeleri mümkün kıldığı üstünde durdular. Ücretlerin saptanmasında hangi ürünün fiyat değişmelerinin temel alınacağı ve ürünün ham maddesi, çıktının değeri ve stok miktarı gibi zorluk çıkaran teknik sorunlar, öncelikle demir çelik üretimi gibi usta işçilerin çalıştığı ve gelenekselleştiği sektörler dışında sistemin yaygınlaşmasını engelledi.

Sektörde işiler iyi gittiğinde işçilerin ücret artışı istemesi ve anlaşma yapılana kadar grevlerle işçi ve işveren tarafının da kayba uğramasının, usta işçilerin ücret farklılıkları nedeniyle iş değiştirmelerinin engellenmesi, istihdama istikrar kazandırarak ücret düşüş ve çıkışlarında anlaşmazlığı önlemesi gibi nedenlerle tercih edilen sistem, yıllık veya iki yıllık ücret düzenlemelerine dayanıyordu. Teknolojik gelişmeler sonucu fiyata temel alınacak ürünün ve fiyatının tespit edilmesi gittikçe zorlaştığından sistemin anlaşmazlıkları çözücü özelliği zayıfladı. ABD'de U. S. Steel Corporation kurulduktan sonra 1900'lerde sendikalar işletmelerden çıkarıldı ve sistem işletilmedi, ama sendika bulunan yerlerde sistem 1930'lara kadar sürdü. İngiltere ve ABD'de 1860'lardan 1930'lara kadar ücret anlaşmazlıklarında devletin müdahalesinin sınırlı ve hukuki düzenlemelerin fazla gelişmemiş olması, iş barışının sağlanması ve grevleri en aza indirmenin yolu olarak sistemin gelenekselleşmesinde etkili olmuştu.

Fransa'da ve Fransızca konuşulan ülkelerde eşel-mobil sistemi, **asgari ücret**in saptanmasında geçim standardının temel alınmasını ifade etmeye başlamıştır. Lüksemburg'da 1963'te memurlar için başlatılan sistem, 1975'te bütün çalışanlar için uygulanmaya başlanmış ve işverenin çalışanlarına saptanandan daha az oranda zam yapması ceza gerektiren suç olarak tanım-

lanmıştır. İzleyen altı ayda ağırşıklı tüketici fiyat endeksi ortalaması % 2,5 oranını geçtiğinde, asgari ücret dahil bütün ödemelerde otomatik düzenlenme yapılır. İşadamlarının itirazına uğrayan gerçek geliri koruyan bu sistem, 1981'den itibaren sınırlandırılmış, 1985'te kriz dönemleri saklı tutulmak kaydıyla otomatik düzenleme tekrar kabul edilmiştir.

Eşel-mobil sistemi, özellikle enflasyon dönemlerinde gerçek gelirlerin korunması amacıyla sendikalar tarafından savunulmuştur. Otomatik düzenleme sistemi yerine işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin üstünde uzlaştıkları **toplumsal anlaşma** sistemi daha fazla revaç bulmuştur. [K. E.]

eşitsiz değişim Uluslararası değişim oranlarını dünya ölçeğinde yarattığı **eşitsiz gelişme**nin nedeni olarak açıklayan tezdir.

Tezin temel varsayımına göre, ücretlerin düşüklüğü emek üretkenliğinin düşüklüğüyle bağlantılı olmadığında, ücretlerin düşüklüğü birim maliyetlerin düşüklüğünü ve kâr oranlarının yüksekliğini gösterir ve bu yüksek kâr oranı sermayeyi çeker. Bu süreçte, fiyatlar yüksek ücret bulunan ülkelerdeki sermaye buradan ayrıldıkça yükselir, düşük ücretli ülkelerde ise yükselir; fiyat hareketleri sonucu kâr oranı eşitlenir ve gelişmemiş ülkelerden gelişmiş ülkelere artık transferi yani eşitsiz değişim gerçekleşir.

Gelişmiş ülke sermayesinin gelişmemiş ülkelere yatırımı hep söylendiği gibi büyük oranda artmamıştır, fakat bu ampirik sınama dışında, tezin içsel tutarlılığının olmadığı da ileri sürülmektedir. Gelişmişlik ve azgelişmişliği ücret düzeyi ile açıklaması ve ücretle verimlilik arasında bağlantı kurmamasıyla, tezin varsayımları gerçeklikten ve tutarlılıktan kopmaktadır. Tez, ücretlerin değişim değeri kadar kullanım değeriyle olan ilişkisini göz ardı etmektedir. Ücretlerin yaşam standardı ile ilişkisi, ücretlerin kullanım değeriyle olan ilişkisine bağlıdır; üretkenlik arttıkça malların değeri düşecek, ücretler de bu sürece bağlı olarak düşecektir, ancak bu süreç, üretkenliğin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde yaşam standardının, üretkenliğin daha düşük olduğu azgelişmiş ülkelerden daha yüksek olması sonucunu vermekteyken, bu sonuç, yaşam standardını oluşturan malların değişim değerinin azgelişmiş ülkeden yüksek olacağı anlamına gelmez, yani buradan gelişmiş ülke ile gelişmemiş ülke arasında kâr oranları konusunda bir sonuca ulaşılamaz.

Ayrıca gelişmiş ülkelerde sabit sermaye unsurlarının, makine ve girdilerin, azgelişmiş ülkeden daha ucuz olabileceği de dikkate alınmalıdır; bu unsurlar ulusalararası ticarete açık değillerse kâr oranlarının azgelişmiş ülkelerde daha yüksek olacağı dolayısıyla değişimle artık değer aktarımının gerçekleşeceği varsayılamaz. Kâr oranlarını eşitleyen ticaretin fiyatları da eşitlemesi gerekir, azgelişmiş ülkelerde ücretler

yani emek maliyeti daha düşükse, emek dışı maliyetler aynı olduğunda, hem kâr oranları hem fiyatlar eşitlenemez.

Arghiri Emmanuel'in 1969'da *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade* ('Eşitsiz Değişim: Ticaretin Yarattığı Emperyalizm Üstüne Bir Çalışma') kitabında ileri sürdüğü eşitsiz değişim tezi, aslında, sermayenin dolaşım serbestliği ve üretim araçlarının üretim maliyetlerinin bütün dünyada aynı olacağı varayımıyla Neoklasik teze yakındır. Bkz. neo-emperyalizm. [K. E.]

eşitsiz gelişme Toplumların, ülkelerin, ekonomilerinin eşitsiz geliştiğini söylemek, özgün durumda aynı başlangıç noktalarında olduğunu kabul etmek, değişimin aynı yönde olup birbirlerine göre bu değişim çizgisinde farklı evrelerde bulunmaları demektir.

Kapitalizmde toplumların ve şirketlerin gelişme hızı emek örgütlenmesi ve teknolojileri ile rakiplerinden daha yüksek emek verimliliği yakalamak anlamına gelir. Ekonominin parasallaşmasıyla sermayenin oluşumu ve birikimi, sermayenin yeniden yatırıma dönüşmesi, teknolojik gelişmeyle (bkz. sermayenin organik bileşimi) kâr hadlerini yükseltmeye çalışması ve satma sorunuyla karşılaşması, yani kapitalizmin sanayileşmesiyle yarattığı çevrim, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'ni ilk yaşayan ülkelerle diğer kapitalistleşme sürecindeki ülkeler arasında üretimin miktarı, örgütlenmesi, yaratılan değer bakımından fark yaratmıştır. Sanayileşme eşiği geçildikten sonra aradaki bu fark büyümektedir. İngiltere ve Fransa'dan sonra aynı sürece giren Almanya ve ABD'nin, daha sonra Japonya'nın bu farkı kapatabilmeleri ve hatta öne geçmeleri, birikimli büyümenin önkoşullarına sahip olarak, yeni bir teknolojik örüntü oluşturabilmeleri, yeni üretim alanlarına yönelmeleri ve dünya pazarında kendilerine yeni alanlar açabilmeleriyle mümkün olmuştur.

Eşitsiz gelişme sermayenin ham madde, satma ve yatırım sorunlarına çözüm bulma amacıyla ilk üretildiği yerden başka coğrafyalara yayılması ve ilişki kurduğu yeni yerlerdeki ekonomik yapıyı parasallaştırarak dönüşüme uğratması ve üretimi kendi ihtiyaçlarına göre yapılandırması anlamında, ilişki kuranla ilişki kurulan arasındaki bağımlılık ilişkisini ve verimlilik, örgütlenme, kâr bakımlarından süreklilik doğuran farklılaşmayı da anlatır. Sermayenin girdiği coğrafyada, yeni kurulan ilişkilere müdahale edebilecek, bu ilişkiyle yaratılan parasallaşmada pay ve söz sahibi olarak bu dönüşümü yerel üretimle eklemleyerek kendi ekonomik yapısı ile siyasal ve kültürel yapıları arasındaki bütünselliği koruyabilecek önkoşullar olmadığında, bu cağrafya sömürge haline gelmektedir. Batı Avrupa'da gelişen kapitalizmin kısa sürede **sömürgecilik** yarışına girerek dünya ülkelerini ekonomik, siyasi ve kültürel olarak kendilerine bağlamaları, sö-

mürgelerde kapitalist ilişkilerin başlaması ancak onları sömürgeci ülkeye bağlı tutan ilişkileri yeniden üretmek durumunda kalmaları, bu ilişkilerdeki eşitsiz gelişimin sonucudur.

Troçki **emperyalizm** döneminde sömüren ve sömürge ilişkilerinde üretim, dağıtım ve bölüşüm süreçlerindeki rolleri kapsayacak biçimde bu ilişkiye 'eşitsiz ve bileşik gelişme' adını vermiştir. Sömürge ülkeler siyasal bağımsızlıklarını kazandıklarında ekonomik ilişkilerinde, sömürgecilik ve emperyalizm dönemlerinde yaratılan bağımlılıktan kurtulamamaları nedeniyle **azgelişmişlik** kavramı ortaya çıkmıştır. Azgelişmiş bir ekonomide modern sektör ile geleneksel sektörün yan yana bulunması, tarım ve şehir yaşamında görülen kopukluk, sermaye birikimine olanak tanımayan ilişkiler, emperyalist kapitalizmin bu ülkenin farklı kesimlerinde yaratmış olduğu farklı derecelerdeki ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin sonucudur. Azgelişmiş ülkedeki devlet, prekapitalist veya tüccar kapitalist sınıfların işbirliği, birikmiş parasal sermayenin yatırıma dönüşemediği siyasal, ekonomik koşullara yol açar ve spekülasyon, tefecilik, stokçuluk, israf ve dikta rejimleri yaratır.

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin sonucudur ki, gelişmiş sanayi ülkeleri, kendileri için (tarihi gerçeklik olarak konjonktürel olan) ekonomik liberalizm ve serbest piyasa anlayışlarıyla demokrasi ve refah toplumu arasında kurdukları özdeşliği azgelişmiş ülkelere model olarak gösterirken, azgelişmiş ülkelerdeki baskıcı rejimlerin sürdürülmesiyle kendi ekonomik çıkarları arasındaki ilişkiyi dile getirmemektedirler. Aralarındaki ekonomik bağımlılık ilişkisi devam ettiği (ve gerektiğinde zorla devam ettirildiği) sürece azgelişmiş ülkenin kapitalist yoldan kalkınacağı tezi, Soğuk Savaş'ın son döneminde Reagan Doktrini ile, sosyalizme karşı "hür dünyanın" savunulmasının gerektiğinde dikta rejimlerine verilen destekle de sürdürüleceği açıklamasıyla bile yan yana savunulmuştur. Eşitsiz ve bileşik gelişmenin yarattığı ekonomik değerlerdeki (kısaca refah açısından) farklılaşmanın en önemli yönlerinden biri de, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki fark hızla büyürken, yarattığı siyasal, kültürel, bilimsel farklılaşmanın, gelişmiş ülkelerin ideolojik ortamında, ekonomik ve siyasi doktrinler dahil, yarattığı dünya algısı farklılaşmasıdır. [K. E.]

e-ticaret *(elektronik ticaret)* 1980'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan ve internetin gelişmesine paralel olarak büyüyen bir ticaret yöntemidir. Malların ve hizmetlerin internet üzerinden satılması veya satın alınması ile yetinmeyen, tanıtım, reklam, sipariş, anlaşma, gümrükleme, fon transferi, banka işlemleri, satış sonrası ürün desteği, kayıtların izlenmesi gibi çok sayıda işlemi kolaylaştıran ve yaygınlaştıran bir araçtır. Pazara yakın olma unsuru

gittikçe bir avantaj olmaktan çıkmakta, piyasa bilgilerine ulaşmak kolaylaşmaktadır. Hızı artırması, maliyeti düşürmesi, küçük ve orta boy işletmelere geniş pazar ve işbirliği olanakları sunması önem taşımaktadır.

Bibl.: İNCE, M. (1999), *Elektronik Ticaret: Gelişme Yolundaki Ülkeler İçin İmkanlar ve Politikalar*, Ankara: DPT. [B. D.]

etkin piyasa Bu hipotez, bir piyasada işlem gören kıymetlerin mevcut fiyatlarının, o kıymetlere ilişkin elde edilebilir bilgilerin tümünü yansıttığını öngörür. Teori, fiyatı belirleyenin alıcı ve satıcılar olduğu varsayımı ile, işlemcilerin tüm ulaşılabilir bilgilere aynı anda ve simetrik olarak ulaşabildiğini varsayar. Bu durumda oluşan fiyatın da denge fiyatı olduğu öngörülür. [Ü. U.]

etkinlik İsrafın olmaması, maliyetlerin asgariye indirilmesi ve olanakların en iyi biçimde değerlendirilmesi anlamındaki etkinlik ekonomide iki anlamda kullanılır: kaynak kullanımının etkinliği ve kaynak dağılımı etkinliği.

Kaynak kullanımının etkinliği üretim sürecinde kaynak israfının söz konusu olmaması kadar mevcut teknolojik olanakların kullanılarak emekten mümkün en fazla verimin alınmasını da içerir. **Tam istihdam** durumunun olması ve **kapasite**nin tam olarak kullanılması yanında, emeğin makineleşmesi sağlanamamışsa, teknolojik etkinlik sağlanamamış demektir. Bu anlamda traktör yerine saban, biçer döğer makinesi yerine tırpan kullanılıyor olması gizli işsizliğin olduğu ve etkinliğin bulunmadığı anlamındadır.

Kaynak dağılımında etkinlik, mevcut kaynak dağılımında bir kişinin durumunun iyileştirmesi durumunda bir kişinin durumunun kötüleşeceği dengeyi ifade eder. Eğer başkasına zarar vermeden bazı kişilerin durumunda iyileştirme yapılabiliyorsa, kaynak dağılımı halen etkin değildir. **Pareto**'nun kişisel refah değerlendirmesiyle kurallaştırdığı bu durum onun adıyla **Pareto optimumu** olarak adlandırılmıştır.

Keynes klasiklerin tersine tasarrufları gelir düzeyine, yatırımları da sermayenin marjinal etkinliğine bağladığı için, tam istihdam düşüncesinde klasiklerden ayrılır ve Keynes'ten itibaren ekonominin **büyüme** sorunlarıyla ilgilenmeye başlamasıyla etkinlik kavramı da önem kazanmıştır. Büyümenin ve GSMH artışının toplumun gelir dağılımı gibi temel sorunlarının çözümü anlamına gelmemesi nedeniyle, sermaye-hasıla oranlarını içeren büyüme teorileri geliştirilmiş ve kalkınma, planlama ve azgelişmişlik sorunlarıyla ilgilenilirken refah kavramıyla birlikte teknolojik yenilenme (bkz. inovasyon) ve verimliliğin (bkz. verimlilik) kaynak kullanımının ve dağılımının etkinliğiyle ve dolayısıyla kapitalizmin gelişimiyle içiçe geçişi de ortaya konulmuştur. [K. E.]

Evrimci Ekonomi 1980'li yıllardan itibaren gelişen, karşılıklı bağımlılık, rekabet, büyüme ve kaynak kıtlığı üstüne yoğunlaşan, biyolojiden esinlenmiş ekonomik yaklaşımdır.

Geleneksel ekonomi kıt kaynaklar, akılcı bireyler ve kâr maksimizasyonuyla işler. Ekonomi disiplininin kuruluşunda yer alan doğal düzen inancı ekonomi bilgisinin doğa bilimi gibi ekonomik yaşamın yasalarını ortaya çıkarması gereğinde ifadesini bulmuştur. Fiziğe olan hayranlık ekonomide fizikten alınmış, denge, esneklik, dolaşım hızı gibi terimlerle de kendisini gösterir. Kapitalizmin gelişimi ve burjuvazinin toplumsal egemenliğini tesis, pekiştirme ve sorunlara göre dönüştürme sürecinden ayrılamayacak olan ekonominin bilim olarak gelişimi tarihi, burjuvazinin felsefi öncüllerinden hareket ettikçe toplumsal gerçekliğe bakış noktasını değiştiremeyecek, bilimsel kapsayıcılığı ve ikna ediciliği, burjuvazinin tarihsel önderliği ve ikna ediciliği kadar olacaktır. Ekonomi bilimi bu süreçte mevcut durumu çözümleme göreviyle yasalara ulaşabileceği kaygısıyla gittikçe matematikleşirken, mevcut durumun eleştirisi ve normatif yönü göremeyen/görmek istemeyen bilginin kendi tarihinin tarihini yazmaya başlamıştır. Evrimci Ekonomi, geleneksel ekonomiye karşı, bireyi toplumsal ve ilişki ağı içinde bir özne olarak ele alan geleneğin devamı olarak ortaya çıkmıştır.

Marx'ın insanın toplumsal ve dolayısıyla ekonomik sistemin ürünü olduğu görüşüyle (bkz. Marksist ekonomi), Darwin'in türlerin kökeni ve evrimiyle ilgili görüşleri toplumsal bilimleri de etkilemiş ve ABD'de insanın toplumsal 'doğa'sıyla ekonomi arasında ilk ilişki kuran kişi T. **Veblen** olmuştu. Veblen'in bir toplumun kültürel geçmişi ve örgütlenmesi ile ekonomi arasında kurduğu ilişki ve özellikle "Ekonomi Niçin Evrimci Bir Bilim Olamaz?" makalesi toplumsal bilimlerde etkili olduğu gibi, neoklasik marjinalistlerin üretim ve tüketim teorilerine karşı çıkışı ifade ediyordu. ABD'de 1920'lerden itibaren itibar kazanan ve yaygınlaşan **Kurumsal Ekonomi**, **Alman Tarih Okulu** ile Veblen görüşünün esinini taşıyordu.

Kurumsal Ekonomi'nin **Keynes** ekonomisi karşısında itibar kaybetmesinden sonra Yeni Kurumsal Ekonomi'nin (bkz. Kurumsal Ekonomi), neoklasik mikroekonomide Keynesçi makroekonominin çeşitli sentezci bileşimlerinde neoliberal okulun etkisinde, eski kuşağın tersine, ekonomiyle toplumsal bilimleri buluşturma kaygısının yerine toplumsal bilimleri mevcut ekonomi bilimiyle açıklamaya çalışan bir anlayış geliştirmeleri, Kurumsal Ekonomi anlayışı içinde farklı akımların ortaya çıkması sonucunu vermiştir. Kurumsalcı gelenekten Clarence E. Ayres (1891-1972) Veblenci kavramları geliştirerek teknolojinin belirleyiciliği ve toplumsal yapının direnci görüşüyle evrimci yaklaşımı ve **Şikago Okulu**'na karşı duru-

şuyla Evrimci Ekonomi'nin bu birikimi devralmasında önde gelen kişilerden olmuştur.

Evrimci Ekonomi, bu tarihsel gelenekten gelen ABD'deki kurumsalcılıkla, Avrupa'da gelişen ve Joseph **Schumpeter**'den esinlenen kurumsalcılığın hareketidir. Schumpeter'in makroekonomik dengenin girişimcilerin **inovasyon**larıyla sürekli tehdit edildiği anlayışı, tekonolojik yeniliklerin ekonomik yaşamın olağan akışını değiştirdiği çünkü mevcut üretim araçlarının ekonomi içinde sahip oldukları konumu değişmeye zorladığı anlayışından yola çıkar ve değişim ve makro dengeyi temel alan bu görüşü, ekonomi biliminin soyutlamalarına ve diğer toplumsal bilimlerle ilişkisini koparmasına karşı çıkanlar için, sistem, kurum ve teknolojik dönüşümleri, evrilmelerini ön plana almalarında esinleyici olmuştur.

ABD'de Neo-Kurumsal Ekonomistler adını alan grup 1959'da Evrimci İktisat Derneği'ni kurmuştur. Neoklasik teorinin ekonomi literatürü ve eğitiminde egemen bir konuma gelmesi, diğer tüm görüşleri dışlayarak neoklasik iktisadı tek doğru olarak kabul etmesi, bu tavrın 'ortodoks ekonomi' olarak tanımlanmasına yol açmış ve bu egemenliğe karşı Evrimci İktisat Derneği 1967'den beri kendini heteredoks olarak tanımlayan ilk dergi olan *Journal of Economic Issues*'u çıkarmaya başlamıştır. 1988'de Avrupa Evrimci Ekonomi Politik Derneği kurulmuştur ve 1990 yılından beri *Journal of Evolutionary Economics* dergisini yayınlamaktadır. Avrupa, 1996'da örgütlenen Japonya Evrimci Ekonomi Birliği'yle Japonya ve dünyanın başka yerlerinde kurulan evrimci ve Schumpeter'ci dernekler diğer **heteredoks ekonomi** anlayışıyla çalışan gruplarla gittikçe daha sıkı işbirliği içine girerek, egemen iktisat anlayışına karşı çabalarını yoğunlaştırmaktadırlar.

Ekonomik ve kurumsal değişimi ekonomik ve niceliksel yöntemlerle inceleyen Douglass C. North'ın (1920) 1993'de, pazarda asimetrik bilginin etkisini inceleyen George Arthur Akerlof'un (1940) 2001'de, irrasyonel risk yönetimiyle bilişim disiplini ve davranışsal finans ilişkisini inceleyen Daniel Kahneman'ın (1934) 2002'de **Nobel ekonomi ödülü**nü almaları, ekonomide matematiksel yaklaşıma verilen önem kadar, toplumsal ilişkilerin incelenmesinde yeni kavramsallaştırmalara duyulan ihtiyacı da belgelemektedirler.

Evrimci Ekonomi'yi yalnızca bir ekonomi anlayışı olarak görmeyerek, geleneksel ekonominin kıt kaynakları kullanma bilgisi tanımına karşı, önemli olan ekonomik sorunun kıt bilginin üretilmesi ve insan eylemleri için kılavuz olmasının sağlanması olduğu görüşüyle, ekonomiyle diğer bütün sosyal bilimleri bütünleştirme çabası, neoklasik ekonomiye bilimsel ve siyasal karşı çıkış çabalarıyla birlikte sürmektedir. Bkz. post-otistik iktisat hareketi. [K. E.]

Ff

Fabianizm 1884'te İngiltere'de kurulan ve sosyalizmin yasal yollarla geliştirilmesini savunan Fabian Derneği'nden adını alan ekonomik siyasal görüş. Dernek adını, son darbeyi indirene kadar savaştan başka her yola başvurarak düşmanlarıyla (Hannibal) mücadele etmeye çalışan Romalı konsül ve general Fabius Cunctator'dan alır. Dar fakat etkili bir çevrenin savunduğu görüşleri İngiltere tarihinde ekonomi politika tartışma ve uygulamalarıyla işçi sınıfının siyasal yönelim ve örgütlenmesinde etkili olduğu gibi, diğer ülkelerde de sosyal politika uygulama ve tartışmalarında örnek oluşturmuştur.

Londra'da gençler tarafından kurulan Fabian Derneği iki, üç yıl içinde, 1925 yılında Nobel edebiyat ödülünü alacak olan George Bernard Shaw (1856-1950), Sidney Webb (1859-1947) ile eşi Beatrice Webb'in (1858-1943) katılımıyla güçlendi. 1889'da dernekten dört yazarın daha katılımıyla yayınladıkları *Fabian Essays in Socialism* ['Sosyalizme Doğru Fabian Denemeleri'] kitabıyla radikal çevrelerde ilgi gördüler ve İngiltere'de ülke çapında Fabian dernekleri kuruldu. Bağımsız İşçi Partisi ve 1889'dan 1906'ya kadar Londra il meclisine egemen olan Liberal Parti ile İlerici Parti içinde yoğun etkileşim ve tartışmalar yaşandı.

Fabianlara göre önemli olan kitlesel örgütlenme değil, hükümete reformlar yapılması konusunda etki yapabilecek seçkin ve güçlü bir azınlığın kamuoyunu etkilemesi ve eğitmesi önemliydi. Pratikteki kazanımlara önem veriyor, yalnız sol örgütler, sendika ve kooperatiflerle değil, liberlaller ve muhafazakarlar dahil bütün İngiltere siyasi kurumlarıyla temas içinde olmaya özen gösteriyorlardı. Partileşme düşüncesini reddeden Fabianlar sendikaları parti kurma yolunda teşvik ediyorlardı ve 1900 yılında Bağımsız İşçi Partisi ile İşçi Sendikaları Kongresi'nin birleşerek İşçi Temsil Komitesi'ni kurmaları bu yoğun dernekleşme ve tartışma ortamında oldu, 1906'da bu örgütlenme İşçi Partisi'ne dönüştü. 1906 genel seçimlerinde yeni partinin gösterdiği başarı İngiltere'de sendika önderlerinin ve devrimci olmayan sosyalizm görüşlerinin başarısı anlamına gelirken, parti liderlerinin Fabian derneklerini yeniden örgütleme çabası Fabianlarla ve özellikle Bernard Shaw'la çatışmalarına yol açtı. Webblerin ve Shaw'ın Britanya İmparatorluğu girişimlerine ve Boer Savaşları'na destek vermeleriyle Fabianlar içinde bölünmeler arttı. İmparatorluğun, reformlar gerçekleştiğinde, daha etkili bir çevre yaratacağını savundukları gibi, tekellere de işçiler için daha olumlu ortam sağladıkları gerekçesiyle taraftardılar. Sanayide özyönetimi savunan

ünlü romancı H. G. Wells (1866-1946) ile lonca sosyalizimini savunan G. D. H. Cole (1890-1959) parti tabanında ve sendikal hareketle etkili olurken Webb'ler parti başkanlığından destek gördüler.

Üye sayısı hiçbir zaman 4.000'i geçmemiş olan Fabian dernekleri, kamu oyunda yarattıkları ilgi ve tartışmalarla ve gençlerin ve parti kadrolarının yetiştiği ortam olarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar etkisini sürdürdü. Savaştan sonra İşçi Partisi, Fabian derneklerini gölgede bıraktı.

The History of Trade Unionism ['Sendikacılık Tarihi', 1894], *Industrial Democracy* ['Sanayi Demokrasisi', 1897] ve uzun soluklu ve kapsamlı İngiliz yerel yönetim tarihi (*English Local Government*, 1906-29, 10 cilt) ile saygın bir konum kazanmış olan Sidney ve Beatrice Webb yazı ve çalışmalarıyla Fabianlığın simgesine dönüştüler. 1892-1910 yılları arasında Londra il meclisi üyesi olan Sidney Webb, devlet ortaokul sisteminin, ilkokul burslarının, meslek okullarının kurulmasında etkili oldu. Webbler 1895'te 'London School of Economics'in (LSE) kurucuları oldukları gibi yüksek okulların örgütlenmesinde ve 1902 ve 1903 eğitim yasalarının çıkartılmasında da etkili oldular. Beatrice Webb Kraliyet Yoksullara Yardım Yasaları Komisyonu üyesi olarak hazırladığı *Minority Report* ['Azınlık Raporu'] ile sosyal sigorta sisteminin geliştirilmesinde öncü rolü oynadı. İşçi Partisi başkanından gördükleri destekle 1914 yılında Parti'ye girdiler ve 1918'de yayınladıkları *Labour and the New Social Order* ['İşçi Partisi ve Yeni Toplumsal Düzen'] adlı çalışmaları Parti için temel ilkeler ve yol gösterici olarak etkili oldu.

Ancak 1924 yılında İşçi Partisi hükümeti döndeminde çeşitli görevler aldıktan, Sidney Webb'in baron olarak Lordlar Kamarası üyesi yapılmasından ve özellikle Filistin sorunu nedeniyle sömürgeler bakanlığında başarısız kalmasından sonra, hayal kırıklığına uğradılar. 1932 yılında SSCB'ye gittiler ve evrim görüşünü terk ederek, *Soviet Comunism: A New Civilisation?* ['Sovyet Komünizmi: Yeni Bir Uygarlık mı?'] adlı kitaplarını yayınladılar.

1930'lardan itibaren Fabianların etkisi azaldı ve grupları dağıldı. Sovyetlere gösterdikleri hayranlık geniş kesimler tarafından hoş karşılanmadığı gibi sendika eylemcileri paternalist ve ulusçu yaklaşımlarından hoşnut değildi. LSE'de, Fabianların en yetkin ekonomisti sayılan ve 1919-1937 yılları arasında okulun yönetimini üstlenen Lord William Henry Beveridge'in (1879-1963) bütün çabalarına rağmen **Jevons** düşüncesi egemen olmuş, okul Fabian yaklaşımından uzaklaşmıştı. Keynes'in görüşleri de Fabianların entelektüel etkisini gölgede bırakmıştı. Fabianların etkisizleşmesindeki en önemli etkenlerden biri de, savundukları reformların Büyük Bunalım sırasında ve sonrasında uygulamaya konularak, onların programını 'yerine getirmiş' olmasıydı. Özellikle 1942 tarihli Beveridge Ra-

poru 40'lı yıllardan itibaren refah devleti yolunda adımlar atılması sonucunu doğurmuştu.

Fabianizmin ekonomik görüşlerinin temelinde Ricardocu rant kuramı vardı. Toprak yanında sermayeyi (hatta yüksek ücretleri de) rant kavramı içinde değerlendiriyorlar ve bu ranta devletin el koymasını savunuyorlardı. Bernard Shaw'un Henry George'u açıkça desteklemesi ve Stalin bu ranta etkin biçimde el koyduğu için Sovyetler Birliği'ne duydukları yakınlık bu görüşlerinden kaynaklanıyordu. Alman Marksist revizyonizminin İngiliz tekabülü olan ve Victorya çağı toplumsal eylemciliği veya geç dönem ütopik sosyalizmi olarak değerlendirilebilecek olan Fabianizm, kapitalizim yarattığı toplumsal sorunlar ve eşitsizlikten kurtulma yolu olarak siyasal ve ekonomik reformları savundu. Bu reformlara ulaşma yolunda yaygın örgütlenme ile kamusal eğitimi ve tüketici kooperatiflerini savundular. Fırsat eşitliğinin sağlanması ve toplumun ekonomik kaynaklarının ortak mülkiyet ve demokratik denetim altında tüm birey ve sınıflar için kullanımının mümkün kılınmasıyla ekonomik imtiyaz ve sorunların ortadan kaldırılmasını savunan Fabian evrimci sosyalizmi, savaştan sonra yaşanan ve gelişen sosyal politika tartışma ve uygulamalarında ve **refah toplumu** anlayışında kuramsal ve pratik yönleriyle etkili oldu. [K. E.]

fabrika Ticari sermayenin **dışarı iş verme**siyle başlayarak üretim sürecinin aynı mekanda **işbölümü** içine girmesi ve makineleşme sonucu işbölümünün daha da gelişerek üretim miktarının daha önce görülmemiş boyutlara geldiği işletme mekanıdır.

Manifaktür döneminde başlayan sınai sermaye birikimi, üretim araçlarından kopuk ve sermayedara ve işbölümüne bağlı makineleşmiş emek süreci, üretim artışı ve teknolojik ilerleme sanayileşmeyi ve bu özelliklerin örgütlenme mekanı fabrikayı doğurmuştur. 1721'de İngiltere'de Derby'de John Lombe'nin su gücüne dayanan ipek atölyesi, 1746'da Warmley'de bütün üretim sürecini aynı işletme içine taşıyan ve işçi konutları da bulunan pirinç atölyesi ilk örneklerdir. James Watt'ın 1765-1775 yıllarındaki çalışmalarıyla gelişen buharlı motorlar ve **Sanayi Devrimi** adı verilen gelişmelerle üretimde fabrikalaşma yaygınlaşmış, çoğu kadın ve çocuk (bkz. çocuk emeği) bir kaç yüz işçinin çalıştığı üç dört katlı briket binalar halindeki özellikle tekstil ve yüksek fırın ve demirhaneleri bir araya getiren demir ve döküm fabrikaları İngiltere'yi sarmıştır. Tarım, zanaat/esnaf ve ticaret yanında artık sermaye ve işçisiyle sanayi sektörü doğmaktadır.

İngiltere'de 1769'da makineleri ve makine bulunan binaları bilinçli olarak tahrip etmeye getirilen idam cezası (bkz. luddizm) ve 1799'da işçi örgütlenmesinin yasaklanması, yeni sektörün siyasal egemenliğinin de işaretleridir.

19. yüzyıl boyunca su gücüyle

çalışan küçük imalathanelerde yerel ihtiyaçlar için üretim yapılan işletmeler, teknolojik icatlarla özellikle enerji kaynaklarındaki gelişmelerle büyümüş, pazarlarını da genişletmiştir. Fabrika sistemi modern şehirlerin de itici gücü olmuştur. Fabrika sistemiyle birlikte şehirleşmenin gelişimi ve toplumsal yaşamın yeni biçimi de yüzünü 1802'de çocuk emeği, 1819'da çalışma saatleri hakkında yapılan yasal düzenlemelerle gösterir.

İşçilerin örgütlenmesinin ekonomik, toplumsal ve siyasal sonuçları oluşturken, üretimde fabrika egemenliği **sendikacılık** ve **mavi yakalılar** tanımıyla makine karşısında eşitlenmiş sınıf görünümü ve bilincini kuvvetlendirir. Bu gelişme sürecini gözlemleyen Marx, toplumun proleterleşmesinin devam etmesiyle **burjuvazi** ve **proletarya**nın karşı karşıya kalacağı bir toplumsal yapı oluşacağını iddia etmiştir.

Fabrikanın yarattığı örgütlenme boyutu ve üretim ölçeği verimlilik, kapasite, planlama ve pazarlama konularında yeni koşullar yaratmış, yeni sistemler geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Öncelikle işçi verimliliğini artırmak amacıyla fabrika örgütlenmesinde işin bölümlenmesi ve ücretin belirlenmesinde kullanılan **Taylorizm** ve **Fordizm** en yaygın sistemlerdir. Bkz. Post-Fordizm. [K. E.]

faiz Belirli bir paranın, belirli bir süre için iade şartı ile kullanılmasına karşılık verilen tutardır. Bir başka deyişle sermayeyi kullanmanın karşılığı, yani fiyatıdır. Paranın kullanım bedeli, paranın maliyeti olarak da tanımlanır.

Klasik ve neoklasik iktisatçılara göre faiz tasarrufa ödenen bedeldir. Keynes'e göre ise faiz, tasarruf etmenin değil, likiditeden vazgeçmenin bedelidir.

Basit faiz ve bileşik faiz olmak üzere iki çeşit faiz vardır. Basit faiz hesaplarında faize verilen miktar sabittir. Faiz tutarı ayrıca hesaplanır. Bileşik faiz hesaplarında her dönemin faiz tutarı anaparaya eklenir ve böylece bulunan tutar faize esas yeni tutarı teşkil eder. Bileşik ve basit faiz hesaplamalarında faiz süresi yıllık olabildiği gibi bir yıldan az da olabilir. Borç alan ve veren arasındaki ilişkiler ve anlaşmalar, hesaplama yöntemleri ve yasal düzenlemeler dikkate alındığında çok çeşitli faiz kavramları ortaya çıkar (Kanuni faiz, temerrüt faizi, iç faiz, dış faiz, peşin faiz, vb.). [B. B.]

faiz dışı bütçe dengesi Bütçeden gerçekleştirilen faiz ödemeleri hariç tutularak ulaşılan bütçe dengesidir. [Ü. U.]

faiz dışı fazla En basit ifadeyle "Bütçe gelirleri - Faiz dışı harcamalar" olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, faiz ödemeleri dışarıda tutulduğunda bütçenin fazla vermesi anlamına gelir. Yani bütçe gelirleri faiz dışındaki bütçe giderlerini karşılamakta ve bir miktar da fazla verilmektedir. Bu gelir fazlası ile faiz ödemelerinin bir kıs-

mı gerçekleştirilir. Faiz ödemelerinin kalan kısmı borçlanmayla karşılanır. Bunun sonucu, borç stokundaki artışın faiz ödemelerinden daha az olmasıdır. [S. Ü.]

faiz hadleri (faiz oranları) Sözlük anlamı elde tutulmak istenen para miktarı ile ülkedeki para stokunu eşitleyen fiyat olan faiz haddi, aynı zamanda kredi işlemlerinin kısa, orta ve uzun vadeli olmasına, kredi türlerine ve sermaye piyasası, para piyasası gibi piyasalara göre oluşan ve para sahibinin üretimden aldığı pay oranını gösteren faiz oranı anlamında da kullanılmaktadır.

Faiz hadleri, ekonomideki para arz ve talebine bağlı olarak, ödenmesi gereken paranın belli zamandaki yüzdesiyle hesap olunan karşılıkları ifade eder. Kredi veya mevduat şeklindeki bir anaparaya verilmesi kararlaştırılmış faiz nispetleri olarak da bilinen faiz haddi yükseldikçe elde tutulmak istenen para miktarı, yani likidite tercihi azalır. Faiz haddinin düştüğü hallerde ise kişilerin likidite tercihi artmakta, ellerinde daha fazla para bulundurmak istemektedirler.

Bir ekonomide toplam para arzı ile toplam para talebini eşitleyen faiz haddi ise denge faiz haddi olarak adlandırılmaktadır. [B. B.]

faizsiz bankacılık İslam dinine göre **faiz** haram olduğu için, faizsiz bankacılık hizmeti verdiği iddiasıyla İslam bankacılığı adı altında gelişen finans kurumlarıdır. 1930'lu yıllarda Hindistan'da başlayan **İslam ekonomisini** teorik ve pratikte geliştirme düşüncesine bağlı olarak gelişen faizsiz bankacılık girişimlerinden sonra, 1963'te Mısır'da kurulan Mit Gamr bankası, dindar köylülerin tasarruflarını kullandığı gerekçesiyle 1968'de hükümetçe kapatılmıştır. 1970'li yıllarda petrol gelirlerinin hızla yükselmesi sonucu, Müslüman ülkelerde güçlü finans kurumlarına olan ihtiyaç artmış, ticari hizmetler sunan ilk İslam bankası 1975'te Dubai'de açılmıştır (bkz. petrodolar). 1975 yılında da kurulan **İslam Kalkınma Bankası**'nın yetersiz kalması üzerine, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler 1981 yılında İsviçre'de ilk faizsiz bankacılık kurumunu kurmuşlardır, 'Dar Al Maar Al İslami'. Faizsiz bankacılık sistemi Müslüman ülkelerde derhal yaygınlaşmış, bunun üzerine Batılı bankalar da sistemle ilgilenmeye başlamıştır. Bugün 200 milyar dolardan fazla para İslami finans kuruluşlarınca yönetilmektedir.

Günümüzde konvansiyonel bankacılık ürünlerinin ve hizmetlerinin tümü faizsiz bankacılık kurumları tarafından, parasını İslami esaslara göre değerlendirmek isteyen kitleye sunulmaktadır. Aradaki fark vadeli mevduatlarda faizin isminin kâr payı olarak değiştirilmesidir. İslam bankacılığının, haram olan faizden kurtularak kredi kullanabilmenin koşulunu, sermaye-faiz ilişkisini, kâr ortaklığına dönüştürerek yani kâr ve zarar riskini paylaştırarak sağladığını iddia etmesine karşılık, yatırım bankacılığı ve risk sermaye-

si sektörlerinin de yeterince gelişmemesi ve ekonomik dalgalanmalara karşı korunamaması nedeniyle, İslam fıkhına uygunluğu iddia edilen *murabaha* uygulamasından çok, faizin hile-i şeriye ile alındığı *murabaha tarikiyle bey* usulünü, sonuçta klasik bankacılığı uygulamaktadırlar (bkz. şirket, tefecilik).

İslam Kalkınma Bankası da portföyünde 1975-1986 dönemi sonunda kâr-zarar ortaklıklarının oranını % 35'ten % 1'e indirmiş ve murabaha oranını 0'dan % 80'in üzerine çıkarmıştır; portföyünde kuruluş senedinde bulunmayan finansal kiralama yöntemi önemli bir yer tutmakta, Banka riskten kaçınmak için devlet garantileri ve müşterilerine finanse ettirdiği sigorta yöntemlerine başvurarak ilk tanımıyla İslam bankacılığını ihlal etmektedir.

İslami finans kuruluşları Türkiye'ye 1983'te girmiştir. O dönemde yapılan araştırmalara göre, inançları nedeniyle bankaya para yatırmayanların oranı yüzde 15'dir. [B. D.]

fakirlik → yoksulluk

faktör fiyatlarıyla safi milli hasıla → milli gelir

faktör maliyeti Üretim sürecinde kullanılan faktörlerin üreticiye olan maliyetidir. Faktör maliyeti, firmaların kârlılığını etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Bir faktörün maliyetinin firmanın toplam maliyeti içindeki payı arttıkça faktörün talep esnekliği de artar. Örneğin bir faktörün toplam maliyet içerisindeki payı % 25 ise faktör fiyatındaki % 30'luk bir artış toplam maliyeti % 7,5 artırırken, faktör maliyeti toplam maliyetin % 80'ini oluşturuyorsa faktör fiyatlarındaki aynı oranda artış toplam maliyeti % 24 artıracaktır. Firma açısından faktör fiyatı aynı kaldığı sürece ortalama faktör maliyeti, kullanılan faktör miktarı değişse bile değişmemekte ve o faktörün piyasa fiyatına eşit olmaktadır. Üreticiler bazen üretim yaptıkları ülkeye göre faktör maliyetleri açısından avantajlı konuma gelebilirler. Örneğin işgücünün ucuz olduğu Çin'de, tekstil üreticileri faktör maliyetleri açısından diğer ülkelere karşı mutlak bir üstünlük sağlamış durumdadırlar.

Kullanılan değişken girdi miktarındaki bir birimlik artışın neden olduğu maliyet ise marjinal faktör maliyetidir. [B. B.]

faktöring/factoring Büyük miktarlarda kredili satış yapan firmaların, bu satışlarından doğan alacak haklarının "faktör" veya "faktöring şirketi" olarak adlandırılan finansal kuruluşlar tarafından satın alınması işlemidir. Bir faktöring anlaşması ile faktör, satıcı firmanın yaptığı kredili satışlarla ilgili her türlü muhasebe kayıtlarının tutulması, kredili satışlardan doğan alacakların vadesinde tahsil ve takip edilmesi, alacakların tahsil edilememesi halinde doğacak kayıpların karşılanması, satıcı firmaya kredili satış tutarının belirli bir oranında kredi verilmesi, potansiyel ve mevcut

müşterilerin mali durumları hakkında bilgi toplanması ve malların satış imkanlarını artırmak üzere piyasa araştırmaları yapılması gibi fonksiyonları üstlenir. Buna karşılık, satıcı firma üstlendiği riskin ve yapılan çeşitli harcamaların karşılığı olarak faktöre, gerçekleştirilen kredili satış miktarının belli bir oranı kadar ücret ve komisyon ödemeyi taahhüt eder. [Y. G.]

farksızlık eğrileri → kayıtsızlık eğrileri

Faşizm 1920'lerde çeşitli Avrupa ülkelerinde faşist hareketlerin doğması ve İtalya ve Almanya'da faşist partilerin iktidara gelmesi, faşizmin toplumsal ve siyasal olarak olduğu kadar ekonomik olarak da tanımlanmasını gerektirmişti. Troçki'nin, Bauer'in ve Frankfurt Okulu'ndan çeşitli düşünürlerin geliştirdikleri faşizm çözümlemelerine, daha sonra Neumann, Pollock ve bazı Amerikalı toplumsal bilimcilerin bir dizi çalışmalarına karşılık, Marksist tabanda G. M. Dimitrov'un 1935'te yaptığı, faşizmin finans kapitalin en gerici, en şovenist ve en emperyalist öğelerinin açık, terörist diktatörlüğü olduğu tanımı benimsenmiştir.

Charles Bettelheim 1946'da yayınladığı eserinde, ortodoks Marksist çözümlemeye bağlı kalır ve özellikle Nazizmin *Lebenstraum* – 'yaşam alanı' kavramına dayanarak, iç pazarın yetersizliği ve ihraç kapılarının olmayışının savaş ekonomisini doğurduğunu, fiyat ve kârları düşürmeden tüketim malları üretimini artırmanın başka türlü olanaksızlığı üstünde durur. Faşizmin tekelci devlet kapitalizmi, totaliter tekelci kapitalizm, daha genel kavramsallaştırma ile buyrukçu ekonomi olarak tanımlanması, kapitalist ekonominin modern – tekelci - biçimine ilişkin açıklamalarla faşizm ekonomisinin ayırt edilmesini zorlaştırmakta, bugünün gelişmiş sanayi ülkeleri ile üçüncü dünya ülkelerindeki demokrasi ve faşizm rejimlerini nitelendirme ve genel faşizm çözümlemesi ile Almanya ve İtalya'nın ve faşizmin iktidara geldiği diğer ülkelerin kendine özgü koşullarının açıklanması arasında ukanmaktadır.

Özellikle Nazizm'in kitle tabanı ve Nazi partisi ile çeşitli sınıfların ilişkileri irdelenmiş, Nazizm'e kimya, elektronik, tekstil sanayii gibi hangi sektörün destek verdiği yolunda çalışmalar da yapılmıştır. Ancak Nazizm'in siyaseti ile ekonomi politikasında ve söyleminde, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası ortamı kadar, tarihi geçmişi ile, o dönem Avrupa'sının bu Alman 'kültür'üne uygun genel ortam üstünde yeterince durulmayarak, Hitler rejimi tesadüfileştirilmektedir. Alman ekonomi politikasında devlet kavramına ve devlet müdahalesi ve korumasına ilişkin güçlü bir gelenek bulunduğu gibi (bkz. kameralizm), genel olarak Orta Avrupa sosyalizmi de devletçilikten uzak değildir ve üniversitelerde egemen olan **Schmoller** öğretisi ve sandalye sosyalizmi geleneği de (bkz. Al-

man Tarihi Okulu) bu ortamla bütünleşmektedir. Öte yandan **Büyük Bunalım** sonrası Avrupa'sında yaygınlaşan korumacı ekonomi anlayışı ve dış ekonomik ilişkilere karşı artan kapalılık Almanya'daki bu gelişimle parallellik içindedir.

Siyasal olarak çok partili demokrasiye ve liberalizme olan güven bütün Avrupa'da sarsılmış olduğu gibi, İtalya'da Faşizm ve Almanya'da Nazizm'in ortak söylemi, kapitalizm ve liberalizm düşmanlığıdır. Sosyalist söylem içinden ve sendikalizmden gelen Mussolini'ye ve işçi hareketini nasyonal sosyalist görüşle örgütlediği iddiasındaki Hitler'e göre serbest pazar ekonomisi bütün maddiyatçılığı ile sonuna gelmiştir ve kapitalizmin de komünizmin de alternatifi, toplumun/ulusun en üstün kütürel örgütlenmesi olan devletle özdeşleşmesi gereken faşist/nazi harekettir. Sosyalist kuramdan milliyetçilik ve devletçilikle ayrışan bu görüşün bir ortak ve önemli temel özelliği de özel mülkiyete karşı olmayışıdır. Bu devlet/millet anlayışı, toplumsal sınıfların çatışmasını da yanlış ve zararlı kabul ederek, terk etmediği 'halkçı' söylemini, korporatist uygulamada gerçekleştirdiğini iddia eder.

Mussolini rejimi 1922'den 1925'e liberal maliye bakanı kadar Alberto De Stefani'nin (1879-1969) bakanlığında, vergilerin indirildiği, deregülasyonla ticari sınırlamaların azaltıldığı bir siyaset izlemiş, bu tarihten sonra korumacılığa başlayarak bakanı değiştirmiştir. Savaş sonrasının korkutucu enflasyon, işsizlik ve durgunluk ortamından bütçe açığı veren kamu yatırımları ile çıkan ve 1936'da tam istihdama ulaşan Alman-Nazi ekonomisi gibi, Mussolini de 1925'ten itibaren büyük kamu yatırımları ile ekonomik gerilemeyi ve işsizliği durdurmaya çalışmıştır. 'Maliye sihirbazı' olarak anılan ve Nürenberg Mahkemeleri'nde yargılanarak beraat eden Hjalmar Schact (1877-1970) da Almanya'da enflasyona son veren 1924'ün Alman Devlet Bankası Genel Müdürü, 1934'ün iktisat bakanıdır ve 1937'de bakanlık görevinden, 1939'da Hermann Göring'in Dört Yıllık Plan uygulamasıyla uyuşamadığından bankadaki görevinden alınmıştır.

Keynes'in ekonomik çözümlemelerine benzer kuramlar 1930'lardan itibaren Alman üniversitelerinde üretilmiş olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Almanya'ya getirilen yüklere karşı çıktığı için Almanya'da zaten sıcak karşılanmış olan Keynes'in 1930'da yayınladığı *A Treatise on Money* kitabı daha 1932'de Almanca'ya çevrilmiştir. 'Keynes öncesi Alman Keynesçiliği' adı verilecek ekonomi görüşleri eleştirilmiş ve 1933'ten beri uygulanmıştır ve 1936'da en büyük sorun olan işsizliğin üstesinden gelinmesinde katkısı büyük olmuştur. Goebbels, tam istihdamın sağlanmasını, Nasyonal Sosyalist devletin kimseyi işsiz bırakmayacağı tezinin gerçekleşmesi olarak selamlamış ve "sosyalist devrimin kendisi" olarak tanımlamıştır.

ABD'de 1929'da başlayan Bü-

yük Bunalım'a çare olmak üzere 1933'ten itibaren uygulanan Franklin Roosevelt'in **New Deal Politikası** da kamu yatırımları ve kartelleşme çabalarıyla, işsizlik sorununa benzer yöntemlerle yaklaşır ve fiyat ve ücretler üstünde belirleyici olmaya çalışır. Mussolini, Roosevelt'in bu politikasını "ekonomide cesur bir müdahalecilik" olarak övmüştür.

Almanya'da istidam yaratmak üzere kamu kurumları ve belediyelerin büyük yatırım projeleri hazırlamaları ve bu projelerin bütçe açık vererek basılan paralar ve uzun vadeli banka kredileriyle finansmanı işçi sendikalarının çoğunluğu tarafından iyi karşılanırken, Bağımsız Sosyalist Parti ve Alman komünistler adına Almanya'nın saygın Marksist 'hoca'sı Rudolf **Hilferding**, 1920'lerde geliştirmiş olduğu, kapitalizmin gelişim evresi olarak tanımladığı antidemokratik 'örgütlü kapitalizm' çözümlemesine bağlı olarak, bu plana karşı çıkmıştır.

Mussolini'nin 1925'ten, Hitler'in 1936'dan itibaren adım adım gerçekleştirdikleri, bütün toplumsal örgütlenmeler ve özellikle işçi sendikaları üstündeki egemenlik, işçi ve işveren anlaşmazlıklarının devlet/parti gözetiminde çözüldüğü ve sınıf mücadelesinin yerini bütün toplumsal çıkarların önplanda tutulduğu bir anlayışın aldığı iddiasıyla sağlanan **korporatizm**, ücret ve fiyatlar üstünde, istenen denetimin kurulmasının da aracı olmuştur. İtalya'da 1929'dan itibaren otarşi ve savaş ekonomisine yönelim başlamış, Almanya'da da 1936'da savaşa hazırlık amacıyla Dört Yıllık Plan uygulamaya konulmuştur. İtalya ve Almanya'da, ekonomik bunalım içinde bulunan Avupa'da, dış ticaret sınırlamaları ile **otarşi** amacının birlikte yürütülmesi, devlet kartellerinin oluşturulması ve büyük özel şirketlerin, mülkiyet ve kâr anlamında değil, ama devlet/partinin politikalarına göre yönetilmesi anlamında emir komuta zinciri içine lanmasıyla yürütülmüştür. Ekonomik işleyişin savaş ekonomisiyle ve savaşlardan, esir emek gücü ve ham madde dahil sağlanan değerlerle nasıl yürütüldüğünü saptamak ve ayırt etmek zordur (bkz. savaş ekonomisi, askeri harcamalar). Faşizmin totaliter anlayışıyla, ekonomik olarak sermaye birikimi ve yoğunlaşmasına hizmet edişi ile siyaseten ve idareten sermaye dünyasına hükmetmek isteyişinin nasıl işlediği incelenirken, faşizmi salt büyük burjuvazinin aracı olmaya indirgeyen görüşün, ideolojik ortam ve işleyişi gölgede bırakmamasına dikkat etmek gerekir. Faşizmin totaliterliği, faşist partiler içinde görüş ayrılıkları, klik ve komplolar ve farklı toplumsal kesimlerle farklı ilişkiler geliştirilmesiyle çelişkili değildir. Nitekim Almanya'da Dört Yıllık Plan tam anlamıyla uygulanamadığı gibi, gerçek anlamıyla savaş üretimi 1941 yılı sonbaharından sonra başlamış, bu tarihe kadar savaşın yıldırım harekatıyla kazanılması ve çabuk biteceği umulduğundan, bütün ekonominin savaş

gereksinimine göre yönlendirilmesi ihtiyacı duyulmamıştır. 1941'de Alman sanayi üretiminde savaşa yönelik üretimin payı % 16 iken, bu pay 1944'te % 40'a çıkmıştır. Sanayi üretiminde üretim mallarının payı, 1939'da 1929 düzeyini geçmiş ve toplam üretimin % 65'ini aşmış, İngiltere'yi yeniden geride bırakarak, ABD ve SSCB'den sonra dünya üçüncüsü olmuştur.

1936'da tam istihdamın sağlanmasından ve atıl kapasitenin harekete geçirilmesinden sonra ekonomik çıkar çatışmalarının büyüdüğü açıktır, fakat bu tarihten itibaren ekonomik faaliyetler önce siyasetin, sonra artan derecede savaş söyleminin egemenliği altına girmeye başladığından, bu ekonomi politikasının barış içinde ne kadar sürdürülebileceği sorusuna cevap vermek olanaksızdır. Diktatörlük, ırkçılık ve emperyalizm, ekonominin olduğu kadar, popülist kitle hareketlerinin de oksijeni olmuştur. Devlet gücünün ve rejimin istikrarı da burada aranmıştır.

Faşizmi doğuran toplumsal ekonomik koşullarla, faşist iktidarların söylem ve ekonomi politikaları arasında birebir uyum aramak, teori ile pratiğin tam uyumunu aramak kadar boşuna olacaktır. Siyasi rejimle üretim biçimi arasındaki ilişkinin tekabüliyeti, komünist rejimler açısından da sorgulanmıştır. Faşizm, kapitalizm ve komünizme alternatif olduğunu iddia etmekle birlikte, sonuçta bütüncül bir ekonomik sistemin değil, siyasal anlayışın adıdır ve işçi ve işverenlere idareten hükmeden bir iktidar olmakla, üretim biçimine ve üretilen artı değere hükmeden bir iktidar olmak farklı konulardır.

Bibl.: BETTLEHEIM, Charles (1982), *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Savaş Y.; BARKAI, Avraham (1990), *Nazi Economics, Ideology, Theory and Policy*, New Haven ve Londra: Yale University Press. [K. E.]

fayda Mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarını karşılama özelliği, belirli bir mal ya da hizmetin tüketilmesi ile sağlanan yarar ya da tatmindir. Ekonomide "kullanma değeri" olan mal veya hizmet faydalıdır.

Klasik ekonomide mutluluğu artırıcı veya azaltıcı özellik olarak nitelendirilen fayda, herkesin kişisel çıkarını bilmesi ve toplumsal çıkarın kişisel çıkarların toplamı olması düşüncesiyle "faydacı felsefe"ye dayandırılan temel bir kavramdır. Bkz. liberalizm, Bentham, J. [B. B.]

fayda değer kuramı Fayda değer kuramına göre bir malın kullanım veya tüketim değeri, o malın insana sağladığı faydadan doğmaktadır. Neoklasik yaklaşımla birlikte iktisatta ağırlık merkezi **emek değer kuramı**ndan fayda değer kuramına kaymıştır. Buna göre, miktarı sınırlı olan bir malın değeri, en önemsiz ihtiyacın giderilmesi için kullanılan birimin faydası ile ölçülür. Eksikliği duyulan ihtiyaçlar giderildikçe bir mala duyulan şiddetli talep azalmakta, sonuçta bol olan malların

sağladığı fayda azaldığından malların değeri de azalmaktadır. Örneğin çölde susuz kalan bir kişi ile suyun bol bulunduğu yerde yaşayan bir kişinin suya olan ihtiyaçları, dolayısıyla suyun kullanmasından elde edilen fayda ile suyun değeri aynı değildir. Yani bu kuramda malların değerleri toplam faydaya değil, nihai birimin faydasına, marjinal faydaya bağlıdır. [B. B.]

fayda-maliyet analizi Yatırım kararlarının alınması sırasında kullanılan, yatırımdan sağlanacak fayda ile yatırım maliyetinin kıyaslanmasına dayanan bir yöntemdir. Bu yöntemle, gerçekleştirilmesi düşünülen bir yatırımın olası fayda ve maliyetlerinin bugünkü değeri saptanmakta, yatırımın gerçekleştirilmesi için hazırlanmış çeşitli projeler karşılaştırılarak, en fazla fayda sağlayan proje seçilmektedir.

Fayda-maliyet analizi daha çok kamu yatırımlarında kullanılır. Kamu yatırımları için yapılan analizlerde ekonomik faydanın yanısıra toplumsal fayda, çevre değerleri gibi değişkenler de dikkate alınır. Özel yatırımlarda amaç kâr maksimizasyonu olabileceği gibi, bazen işletme değerlerinin korunması ya da artırılması da amaçlanabilmektedir. Kamu yatırımlarının planlanmasında, kamu kaynaklarının çeşitli sektörler arasında etkin bir şekilde dağılımı öngörülür. Hangi yatırımdan daha çok sosyal fayda sağlanacağının hesaplanması, fayda-maliyet analizinin kamu kaynaklarının dağılımında belirleyici önemde olmasının nedenidir. Ancak sosyal ve çevresel konuların sayısallaştırılmasında yaşanan güçlükler, zaman zaman çok sayıda varsayımın yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum fayda-maliyet analizinin nesnelliğini gölgeleyebilmektedir.

Fayda-maliyet analizi, yatırım fikrinin doğmasından, yatırım projelerinin tanımlanması ve en uygun projenin seçimine kadar çeşitli aşamaları kapsar. Öncelikle proje tanımlanmakta, projeden doğacak fayda ve maliyetler projenin ömrü de dikkate alınarak listelenmektedir. Listelenen fayda ve maliyetler analiz yapmaya elverişli hale getirilmektedir. Bunun için fayda ve maliyetler parasal değerler olarak ifade edilmektedir. Bu işlemlerden sonra, projeden sağlanacak net faydalarla proje için gerekli sermayenin maliyetinin karşılaştırması yapılmaktadır. Eğer sağlanacak net faydalar sermaye maliyetinden fazlaysa, projenin gerçekleştirilmesi yönünde karar verilmektedir. Çeşitli projeler arasından amacın gerçekleştirilmesine en uygun olan proje seçilmektedir.

Fayda-maliyet analizinin sonunda genellikle fayda-maliyet oranı hesaplanır. Bu oran 1'in üzerindeyse fayda maliyetten fazla demektir. Aksi taktirde yatırımın yapılması ile yeterli fayda sağlanamayacağı görülmektedir.

Fayda-maliyet analizine ilişkin ilk çalışmalar 19. yüzyılda başlamışsa da, esas olarak ilk kez 1930'lu yıllarda ABD'de uygulanmıştır. Daha sonra uluslararası ekonomik

kuruluşların öncülüğünde dünyada yaygınlaşmıştır.

Bibl.: ÜNSAL, H. (2004), "Kamu Hizmetlerinin Planlanmasında Fayda-Maliyet Analizi ve Uygulanabilirliği", *Gazi Üniversitesi Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara. [B. D.]

fazla Ekonomide birbiriyle ilintili birkaç miktar kavramı için kullanılan fazla teriminin başlıca kullanılış şekilleri şunlardır:

Tüketici fazlası: Tüketicilerin bir ürünü ödemeye razı oldukları fiyatın altında bir bedele satın alarak elde ettikleri faydadır.

Üretici fazlası: Üreticilerin bir ürünü satmaya razı oldukları fiyatın üstünde bir değere satarak elde ettikleri faydadır.

Sosyal fazla: Tüketici fazlası, üretici fazlası ve eğer varsa devlet birleşerek sosyal fazlayı oluşturur.

Toplam fazla: Refah ekonomisinde uygulanan bir politikanın etkinliğini ölçmekte kullanılan birincil ölçüttür.

Tarafların pazarlık sırasında uyguladıkları temel yöntem, fazlalarını olduğundan küçük göstermeye çalışmaktır. Bu çerçevede, satıcılar istedikleri fiyatın kendilerine nerdeyse hiç kâr payı bırakmadığını söylerken, alıcılar da bir ürünü satın almak için olduklarından daha az istekli görünmeye gayret ederler.

Hetorodoks ekonomide, ekonomik fazla egemen sınıfın toplumun üretken kaynaklarının mülkiyetine sahip olması dolayısıyla elde ettiği toplam geliri ifade ederken, Marksist ekonomide fazla terimi, artı değer ve emek fazlası kavramlarını ifade etmektedir. [B. B.]

Federal Fon Oranları Amerika Birleşik Devletleri'nde finansal kurumların gecelik bazda borçlanmalarını gerçekleştirdikleri piyasa faiz oranıdır. **Para politikası** uygulamasında temel gösterge niteliğinde olduğundan ABD Merkez Bankası'nın yakın gözetimi altındadır. ABD Merkez Bankası bu piyasada oluşan günlük "Federal Fon Oranları"nın kendi açıkladığı orana uygun seyretmesi amacıyla **açık piyasa işlemleri** yoluyla piyasadaki günlük rezerv (kullanılabilir fon) miktarını ayarlar. Örneğin, bu piyasada oluşan faizler kendi hedef oranın altında ise, diğer bir deyişle piyasada fon fazlası varsa, bu miktarı açık piyasa işlemleri ile piyasadan çeker. [Ü. U.]

Feodalizm Toprağın mülkiyetinin büyük ailelere (**aristokrasi**ye) ait olduğu, belirli yargılama hakları da dahil olmak üzere bu topraklar üzerindeki her türlü tasarruf bakımından bu ailenin özerk bulunduğu, köylünün feodal beyin kendisine ayırdığı özel topraklarda **serf** olarak çalışma yükümlülüğünün ve kendisine ayrılmış tarlalarda ürettiği ürünün de belirli bir bölümünü vergi olarak bu aileyi temsil eden beye ödemek zorunda olduğu üretim tarzı ve bu ilişki çerçevesinde belirlenen merkezileşmeyi önleyen parçalı siyasi yapı (bkz. angarya, artık-değer).

Sözcüğün kökeniyle ilgili tar-

tışmalar Latince, Fransızca veya Germence, İngilizce açıklamalarıyla feodalizin kökeninin Roma'ya veya Germenik kökene bağlandığı görüşlerin de kanıtlarını oluşturmaktadır. Feodalizmin Roma kurumları içinden, köleci üretim tarzının (bkz. kölelik) iç çelişkilerinin koşullarından doğduğu tezi, Roma' da başlayan çöküşle kuzeyden gelen "Barbar" akınlarının eklemlenmesinin bu yeni üretim biçimine yol açtığını savunur. Merkezi yönetim yıkılmış, tücaret sönmüş, nüfus azalmış, şehirlerin önemi kalmamış ve kapalı ve geçimlik hale gelen tarımcı topluluklar yani ekonomik birimler güvenlik taleplerini karşılayan askeri sınıfların yani askeri nitelikli feodal beylerin egemenliğine girmiştir. Feodal beyleri kendisine tabi (*vasal*) kılan krallar (*süzeren*), beylere belirli yükümlülükler karşılığında dirlikler yani **fief**ler dağıtmaya başlarlar.

Genel Avrupa tarihçiliğinin katıldığı, Henri Pirenne'nin katkıda bulunduğu ve Max Weber'in de etkisinde kaldığı Roma kökeni tezi, başta Marc Bloch'un geliştirdiği Germen köken teziyle zayıflamıştır. Feodalitenin Roma ülkesine yayılan Germen kabilelerinin bir çok örfi, hukuki ve toplumsal özelliklerinin taşıdığı görülmektedir.

Antropolojik yaklaşım, insanlık tarihindeki temel iki dönüşüm noktası olarak, avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarımcı biçimlere geçilen Neolitik Devrim ile tarım toplumlarından ve sanayi toplumuna yani kapitalizme geçilen **Sanayi Devrimi**'ni ayırt eder ve feodalizmle ilgili tarihi açıklamalar yerine, tarımdan elde edilen artık çevresinde örgütlenen sınıflar ve üretim ilişkileri içinde feodalizmi de açıklamaya çalışır. Feodalizme **üretim biçimi** olarak yaklaşıldığında, feodalizmi açıklamaya çalışan modellerin çeşitliliğinin ve feodal biçimlerin çokluğu arasındaki uyuşmazlığın aşılma yolu olarak da bu görülmektedir. Tarım toplumlarının toplumsal ve ekonomik özelliklerine uyan çeşitli 'feodaliteler'in tanımlanması da bu üretim biçimi tanımı içinde anlamlı olmaktadır. Kapitalizme geçiş tarihi içinde feodalizmin çözülüşü kadar azgelişmiş ülkelerin kalkınma, gelişme sorunları ve kapitalizmin yayılması konuları da ekonomi ve ekonomi tarihi tartışmalarında feodalizmi gündeme getirmektedir. Bkz. Asya üretim tarzı.

Bibl.: BERKTAY, Halil (1989), *Kabileden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları; BLOCH, Marc (1983), *Feodal Toplum*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: Savaş Yayınları; AYDIN, Suavi ve BERGE, Metin (1995), "Feodaliteye Giden İki Yol: Avrupa ve Bizans", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, ss. 115-144. [K. E.]

Feminist Ekonomi Feminist ekonomi, kökenleri 19. yüzyıl sonlarında Charlotte Perkins Gilman'ın çalışmalarına kadar götürülse de, esas olarak 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. 1992 yılında Uluslararası Feminist Ekonomi Birliği'nin (IAFFE)

oluşturulmasıyla kurumsallaşmıştır.

Feminist ekonomi, iktisadi analizin temel kavramlarından '**hanehalkı**'nın haneyi bir bütün olarak ele alan, aile içindeki eşitsizlikleri gizleyen, kadının piyasa dışı kalan emeğini dikkate almayan, erkek-egemen bir bakış açısını yansıttığını savunmaktadır. Bu bakış açısı gerek neoklasik gerekse Marksist iktisatçılar için geçerlidir. Neoklasikler iktisadi sömürü kavramını reddettiklerinden, eşitsizlik varsa bu kadının kendi tercihidir diye düşünürler. Marksistler de sınıfsal olmayan bir sömürüyü ikincil konumda değerlendirirler. Feminist ekonomi kadının piyasa dışı kalan ve karşılığı ödenmeyen hane içi üretimini öne çıkarır.

Erkek-egemen bakış açısıyla oluşturulan ekonomik analize kadın deneyim ve değerlerini katmak feminist ekonominin hedeflerindendir. Kadınların emek piyasasındaki dezavantajlı konumu ilgi alanları arasındadır. Bazı feminist ekonomistler ırk, sınıf ve ulusal farklılıkların kadının ekonomik durumu üzerindeki etkisini inceler. **Küreselleşme**nin kadınların yaşamı üzerindeki etkisi ve kalkınma politikalarının kadınların refahı açısından değerlendirilmesi feminist ekonominin araştırma konularındandır. Himaye, işbirliği, yardımlaşma gibi kadınsı değerleri içeren alternatif teorik yaklaşımları oluşturmak için çaba gösterir.

Bibl.: MATTHAEİ, J., *Feminist Economics*, Wellesley College Department of Economics, www.wellesley.edu; VOYVODA, E., *"Evin Ekonomisi" ve Feminist İktisat*, www.bagimsizsosyalbilimciler.org. [B. D.]

fırsat maliyeti → alternatif maliyet

fief Bir üst yönetici (lord) tarafından mülkiyeti kendisinde bulunmakla birlikte tasarrufu vasalına verilen, gelir getiren belirli toprak parçası, dolayısıyla tarıma dayalı feodalist üretim biçiminde, temel üretim birimidir (bkz. feodalizm). Mülkiyet lorda ait olmakla birlikte, vasal sadakat kurumunu bozacak bir eylemde bulunmadığı ve başta askerlik ve güvenlik olmak üzere yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece fief geri alınmaz.

Fiefin kökeni geç dönem Latincesindeki *feodum* ya da *feudum* kavramına veya İngilizce'deki *fee* sözcüğüne bağlanmakta, böylece Roma İmparatorluğu veya Anglo-Sakson Germanik köken ileri sürülmektedir. İngilizce ve Fransızca' daki önceleri "sığır sahipliği", daha sonra "arazi sahipliği-malikliği" anlamına gelen *fehu-od* sözcüğünün *fief* sözcüğüne dönüşmüş olduğunu ileri sürenler de vardır. Feodaliteye ilişkin bütün hukuki ve toplumsal düzenlemeler, feodalizmin merkezilikten uzak parçalanmış siyasal ve ekonomik örgütlenmesini oluşturan temel birim olarak fief kavramından türetilmiştir. İngiliz hukukunda bu ilişkiler *feoffee* ve *feofment*, arkaik Fransızca'da ise *feoffer* kavramlarıyla anlatılır. Alman tarihçiler

fiefin Almanca karşılığı olan *Lehn*'den türetilen *Lehnwesen* kavramını yeğlemişlerdir.

Süzeren tarafından vasala verilen fiefte, vasalın askeri olanlar dahil belirli yükümlülükleri vardır ve bu biçimiyle fief *beneficium* adını alır. Bu kurum, Bizans'ta *pronoia*, Arap-İslâm devletlerinde ve Selçuklularda *iktâ'* ve Osmanlılarda ***tımar*** adını almıştır.

Fief kendisine yeterli bir üretim birimi oluşturur ve tipik biçimiyle 8 km²'lik bir toprak üzerinde vasalın konağı (belki şatosu) ile genellikle kilise biçiminde dini yapılanması, değirmeni, bağı, yağ presi, orman ve çayırları bulunur. Toprak yaz ve kış ürünleri ile nadasa ayrılan kısmıyla genellikle üçe bölünmüştür ve toprağa bağlı **serfler** tarafından işlenir.

Feodalizm tartışmalarında fief mülkiyet ve tasarruf ilişkileriyle, serflerin toprak beyleriyle ilişkilerindeki yükümlülük ve hakları da coğrafi ve tarihi biçimlenişleriyle gündeme gelmiştir (bkz. Asya tipi üretim tarzı).

Feodalizmin çözülüşünde toprak beyleri ile serfler arasındaki mülkiyet ve para ilişkisinin önemi kadar, ülkedeki siyasal rejimin belirlenişinde vasallar arasındaki idari ve ekonomik güç ilişkisinin de önemi vardır (bkz. ilkel sermaye birikimi). [K. E.]

fikri mülkiyet Mülkiyet kavramının en önemli özelliği, mülk sahibine mülkünü dilediği gibi kullanma hakkını vermesi ve üçüncü kişilerin mülk sahibinin izni olmadan mülkü kullanma hakkının bulunmayışıdır. Mülkiyetin taşınabilir, taşınmaz ve fikri mülkiyet olarak üç çeşidi vardır. Fikri mülkiyetin konusu, insan aklının yaratılarıdır. Fikri mülkiyet, diğer mülkiyet çeşitlerinde olduğu gibi belli yasal sınırlamalarla, sahibine mülkünün üzerinde tekelci bir hak tanımaktadır.

Fikri mülkiyetin hukuki olarak korunmasının temel mantığı, insan aklının yaratılarının kamuya açıklanması karşılığında, yaratıcısına belli bir süre yaratısının üzerinde tekelci bir hak tanınmasıdır. Örneğin, yapılan bir buluşun **patent** sistemi ile kamuya açıklanması sonucunda, buluş konusunun ekonomik getirisinden buluş sahibinin belli bir süre için yararlanması sağlanmaktadır. Buluşun kamuya açıklanması ile de, buluş konusunda üçüncü kişilerin bilgi sahibi olması ile daha üst düzeyde buluş yapmaları teşvik edilmektedir. Aynı mantıkla, bir romancının eserinin ekonomik getirisinden yararlanma hakkı tanınması sonucunda insanların edebi eserler vermesi teşvik edilmektedir.

Devletler bu amacın gerçekleşmesini sağlamak üzere 19. yüzyıldan itibaren yasalar çıkararak uygulamaya koymuşlar ve bu mülkiyet çeşidinin uygulanmasını sağlamak üzere çeşitli önlemler almışlardır. Hakların tescilini sağlamak üzere idari mekanizmalar oluşturulmuş ve hakların izinsiz kullanılmasını önlemek amacıyla, hapis cezası da dahil çeşitli yaptırımlar

geliştirilmiştir. Ayrıca bu mülkiyet tipinin uluslararası düzeyde uygulanmasını sağlamak üzere uluslararası anlaşmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, 1883 tarihli ve Paris Anlaşması adıyla anılan Sınai Mülkiyetin Korunmasına Yönelik Anlaşma yüz yıldan fazla zamandır yürürlüktedir. Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler'in uzman kuruluşlarından biri olan Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'ne (WIPO) hemen hemen tüm ülkeler üyedir.

Fikri mülkiyet, sınai mülkiyet ve telif hakları (çoğaltma hakkı) olarak genellikle iki dala ayrılmaktadır.

Sınai mülkiyet olarak değerlendirilen koruma kategorileri arasında; buluşların korunmasını esas alan ve teknik sorunlara yeni çözümler getiren yeni ürünler ve üretim usulleri gibi insan aklının ürünlerinin korunduğu 'patent' ve 'faydalı model' sistemi, sınai ürünlerin estetik yaratımları olan endüstriyel ürünlerin görsel öğelerinin korunduğu 'tasarım koruması', üreticiden tüketiciye ürünü kimin ürettiği konusunda bilgi aktaran 'marka' bulunmaktadır. Sınai mülkiyet kategorilerinin sağladığı korumaların ortak özelliği, buluşun, tasarımın veya markanın tescil ettirilmesi ile elde edilmesidir. Markalar hariç diğer koruma kategorileri belli bir süre ile kısıtlıdır.

Fikri mülkiyetin bir diğer ana dalı olan telif hakkı/çoğaltma hakkı (*copyright*); insan yaratılarından olan şiir, roman, müzik, resim, fotoğraf, film gibi edebi ve güzel sanatların konusu olan eserler, bilimsel eserler, komşu hakları, bilgisayar yazılımları gibi alt kategorilerden oluşmaktadır. Bu kapsamda olan korumanın sağlanması için eserin herhangi bir merci veya makama tescil ettirilmesi gerekmemektedir. Koruma, eserin kamuya sunuluşu ile kendiliğinden sağlanmaktadır. Telif haklarının sağladığı koruma da belli süreler ile sınırlıdır. [M. A. B.]

finans Maliye, mali, parasal, para ticaretine ilişkin. [B. D.]

finans kapital Para ticareti yapan kurumlar için kullanılan bir terimdir. Önceleri **banka**lar için kullanılırken, zaman içinde sigorta şirketleri, özel emeklilik kurumları, tasarruf sandıkları, menkul değer alışverişi yapan yatırım şirketleri gibi; kendisine ait olmayan sermayenin yönlendirilmesinde ve kontrolunda uzmanlaşmış çok çeşitli kurumları kapsayacak şekilde geniş bir anlam kazandı.

Hilferding'den itibaren Marksist iktisatçıların 20. yüzyıl boyunca kullandığı temel kavramlardan biri oldu. Hilferding finans kapitali fiilen sanayi sermayesi haline dönüşen, bankaların kontrolunda, fakat sanayide kullanılan sermaye olarak tanımladı. **Anonim şirket**lerin gelişmesi, firmalarda mülkiyet ve kontrol fonksiyonlarında ayrışmayı mümkün kılarak, bankaların müdahalesini kolaylaştırmıştı. **Firma**lar sermaye artırımı yoluyla büyüyebilmek için bankalara gereksinim

duyuyor, bankalar kendi kısıtlı sermayesinin çok ötesinde bir güçle sanayii kontrol altına alıyordu. Finans kapital sermaye ihracı yoluyla, yüksek kâr haddine yönelmeleri nedeniyle, ülkeler arasında kâr haddini eşitleştirme olanağı sağlıyordu. Hilferding'in finans kapital tezleri Lenin'in **emperyalizm** teorisine de temel teşkil etmiştir.

Finans kapitalin tekel gücü kazanacak ölçüde güçlenmesi günümüzde de çeşitli sermaye grupları arasında tartışma konusu olmakta, reel sektör-mali sektör ayrımı vurgulanmaktadır. **Küreselleşme** ile birlikte finans kapitalin uluslararası ölçüde büyük bir güç haline gelmesi ve elektronik para transferleriyle ulusal ekonomik dengeleri bozup, krizlere neden olması birçok ülke için en ciddi sorunu oluşturmaktadır. Artık politikacılar bütün önemli kararlarında finans kapitali dikkate almak zorunluluğunu hissetmektedirler. [B. D.]

finansal kiralama Bir menkul veya gayrımenkulün kullanım hakkının, sahibi tarafından belirli bir süre için ve belirli bir kira karşılığında bir kiracıya verilmesidir. Uygulamada ülkeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte, genel olarak finansal kiralamaya konu olan değerler makine, teçhizat, bina, arazi gibi maddi değerler olabildiği gibi patent, lisans ve marka gibi unsurlar da olabilmektedir. Finansal kiralama kuruluşları, ihtiyaç duydukları mal ve teçhizatı finansman güçlüğü nedeniyle satın alamayan ya da yeterli finansman gücüne sahip olsa dahi, teknolojisinin çabuk eskimesi ve ekonomik ömrünün kısalığı gibi nedenlerle satın almayı verimli bulmayan firmalara, bu varlıkları belirli bir kira karşılığında ve belirli bir süre içinde kiralama imkanı sağlayarak orta ve uzun vadeli finansman kolaylıkları sağlar. [Y. G.]

firma Üretim amacıyla örgütlenmiş **şirket**. Yerleşik (klasik ve neoklasik) ekonomide firma ile bir üretim birimi anlatılır ve mikroekonominin temel ekonomi birimi, öznesidir. Üretim devleri ile bireysel üretim yapan bir zanaatkâr aynı tanım içinde yer alır (bkz. zanaatkârlık), hatta ekonomide tek amaç **kâr maksimizasyonu** olarak görüldüğünden, ekonomik faaliyete giren herkes, hem alıcı hem satıcı olduğundan, emeğini satan işçi de bu anlamıyla 'firma'dır.

Firma mülkiyetle, üretim tipiyle ve piyasa gücüyle sınıflandırılır. Firma şahıs mülkiyetinde veya ortaklık, anonim şirket biçiminde olabilir (bkz. anonim, kolektif, komandit, limited şirketler) ve bir veya daha fazla ürün üretebilir. Genellikle tek ürün ve tek üretim tipi söz konusudur ve üretim yapan firmalar satış ve pazarlama ile de uğraşmaktadırlar, mal ve hizmet üretimini yüklenerek yan ürünlerle birlikte bir sanayi oluştururlar. Piyasaya göre sınıflandırmada firma içinde bulunduğu piyasa türüne göre nitelendirilir. Bu sınıflandırmada firma bir uçta **tekel** ve öteki

uçta **tam rekabet** arasında bir konumda yer alır. Fakat firmanın piyasa gücü denilince firmanın piyasada fiyatları belirleme ve etkileme, üretim araçlarını satın alma ve çıktıyı/satışı etkileme gücü anlaşılır. Tekel durumunda **fiyat** alınırken, rekabetçi piyasada fiyat araştırılır.

Üretim birimi firma ile tüketim birimi tüketici/müşteri arasındaki ilişki ekonominin inceleme alanının temel birimlerini oluşturur. Üretim faktörlerini satın alarak tüketilebilir ürüne dönüştürmesiyle firma, faktör hizmetlerini sunan ve firma ürünlerini satın alan **hanehalkı**, mikroekonominin temel modelini oluşturan ana birimlerdir. Firma kuramı çeşitli koşullar altında bir firmanın nasıl davranış göstereceğini ve firmaların öngörülebilir davranışlarının bütün olarak piyasayı nasıl etkileyeceğini inceler (üretici ve tüketici teorileri, fiyat teorisi, üretim faktörleri ve denge analizleri). Bu iki birim, üreticiler (firma) ve tüketiciler, kendi içlerinde büyük farklılıklar ve benzerlikler gösterebilirler. Benzerlikler iki tarafın da kendi adına çıkarlarını maksimize edeceği varsayımından kaynaklanır. Kuramsal bir soyutlama olarak firma bir dizi piyasa ilişkisi ve girdi ile çıktıyı dönüştürdüğü bir süreç içinde yer alır. Yerleşik iktisatta firma, bir üretim birimi olarak görülerek, tüzel kişilik olarak yer almadığından, yalnızca arz ve talep, girdi ve çıktı analizi ile denge sorunları çerçevesinde konu edinilir; bu yaklaşımın firmayı bir üretim araçları toplamı, demirbaş yığınından ibaret gördüğü eleştirileri getirilerek, en temel ekonomik kavramların yetersizliği ortaya konulmaya, **işlem maliyetleri, dışsal ekonomiler, akılcı beklentiler** kavramsallaştırmalarıyla üretim sürecinin oluştuğu gerçek toplumsal işleyiş ekonomiye sokulmaya çalışılmıştır.

Firma kullandığı çeşitli girdilerin (üretim araçlarının) sahibi olabilir fakat bu üretim etkenlerinin de satın alındığını varsaymak ve onlara da piyasa değeri üstünden maliyet atfetmek analiz açısından gereklidir. Girdi ile çıktı arasındaki **teknolojik** ilişki üretim sürecini oluşturur. Klasik ekonomistler bu sürecin teknolojisiyle değil girdilerin niteliklerine göre çıktının maksimize edilmesiyle ilgilenirler. Üretim sürecinin girdileri emek ve donanım olarak iki başlıkta incelenebilir. Firmanın insani bileşeni özel bir önem taşır. Üretim örgütlenme gerektirir ve karar alma süreci olmadan etkin bir örgütlenmeden söz edilemez. **Girişimcilik** adı verilen bu süreç bireysel veya kolektif olabilir ve mülkiyetle bağlantılı olması gerekmez. Modern anonim şirketlerde girişim işlevi ücretli profesyonellerce yerine getirilir. Firmanın kuruluş gerekçesi ekonomide kâr olarak açıklanmaktadır, firma kâr maksimizasyonu elde etmek için işletilir. Ancak modern yaklaşımlarda satış maksimizasyonu veya işletme motivasyonu gibi amaçlar da değerlendirilmeye başlanmıştır.

Firmanın davranışı neoklasik okulda tam rekabet piyasası stan-

dart kabul edilirek incelenir. Kâr maksimizasyonu hedefi ile birlikte böyle bir piyasada firma tasarımı, eksik rekabet ve öteki tür piyasalara göre analiz edilmiştir. Kullanışlı olmasına ve evrensel olarak kabul edilmesine karşılık, mikroekonominin yapı taşı olarak firma kuramı, birçok ekonomist tarafından yetersizlik yaratacak derecede mikroanalitik bulunmuştur. Kuram firmaların var oluş nedenlerini, uzun dönem ortalama maliyetlerinin sonunda neden arttığını ortaya koyamaz ve sözleşme ortamının ilişkilerini bütünüyle açıklayamaz.

Firmaların gerçekleştirdikleri üretimin üretim sürecine katılan öteki birimlerce neden yüklenilmediği, girişimcilerin daha güçlü olabilecekleri alanlara yönelmek gibi niçin başka hedefler gütmediği açıklanamadan kalmaktadır. Uzun dönemli ortalama maliyetlerin artışı genellikle girişimcilerin bireyselliğine verilmektedir. Sözleşme ortamının çeşitliliği de analizlere tam olarak yansımamakta, işçi ve profesyonel yöneticilerin tavrı da kâr maksimizasyonuyla bağdaşmayabilmektedir.

Firma dengesi ve firma gelirleri **işletme iktisadı** disiplininin ana konularındandır. İşletme maliyeti ekonomisi üstüne çalışan Ronald **Coase** ile Oliver Williamson firmanın yapısının hıyararşik olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Michael Jensen ve William Meckling gibi ajanlık kuramcıları ise firmayı işçi, yönetici ve sermayedarlar arasındaki sözleşmelerin bütünü olarak görürler. Bu sözleşmelerin yapısı ve rakip örgütlenme biçimleri arasındaki seçim, maliyetleri minimize etme dürtüsü ile açıklanır.

Marksist kuramcıların sermaye ve **toplumsal ücret** kavramları firma kuramına toplumsal ve kültürel-tarihi boyutu soktuğu gibi, tekelci kapitalizm, sermayenin toplumsallaşması kavramları ve **çok uluslu şirket** konusundaki araştırmaları da firmaların dikey ve yatay entegrasyonunu, **holding**leşme ve hisse senedi borsasıyla dünya ekonomisinin çözümlenmesine ve firma kuramının makroekonomiyle bağlantılandırılmasına katkıda bulunmuştur (bkz. koeporasyon). **Devlet**, **mülkiyet**, sözleşme biçimleri ve firmaların **entegrasyonu**, **franchising**, **ortak girişim** gibi klasik iktisatta bulunmayan kavramlar, **Marksizm** ve **Kurumsal Ekonomi** gibi klasik iktisada muhalif akımlarca iktisat diline sokulmuş ve **Yeni Kurumsal Ekonomi**nin temelde klasik iktisadın bakış açısını benimseyen yaklaşımı ile klasik iktisata 'sızmış'tır.

Kâr için çalışmayan firma, emek tarafından işletilen firma veya sosyalist firma gibi kavramlaştırmalarla firma kuramı geliştirilmeye çalışılmıştır. Sosyologlar, psikologlar ve hukukçuların çalışmaları da firma davranışını anlamaya katkıda bulunmaktadır. Standart kuramın eleştirisinden yola çıkılmakla birlikte, firmaların doğası üstüne yeni yazın, piyasaların, ulusal ekonomilerin ve uluslararası sistemin işleyişine ilişkin kuramsal ve toplum-

sal/siyasal sorunların çok düzeyde tartışılabilirliğini ortaya koymaktadır. [K. E.]

Fischer, Stanley (1943) Zambia'da doğdu, London School of Economics'ten mezun, Massachusetts Institute of Technology'de profesör oldu (1969). 1988-1990 yıllarına **Dünya Bankası**'nda ikinci başkan yardımcılığı, 1994-2001 yıllarında **IMF** direktörlüğü yaptı. **Bekleyiş etkisi** ve fiyat durgunluğu üstüne çalışarak ekonomik istikrar konusunda makro modeller geliştirdi. Ücret, fiyat ve enflasyonun etki ve maliyetlerini araştırdı. En tanınan kitapları *Rational Expectations and Economic Policy* ('Bekleyiş Etkileri ve Ekonomi Politikası', 1980) ve Rudiger Dornbusch ile birlikte yazdığı, Türkiye'de de ders kitabı olan *Macroeconomics*'dir (1978, *Makro Ekonomi*, çev. S. Ak, M. Füsunoğlu, E. Yıldırım, R. Yıldırım, İstanbul, 1998). [K. E.]

Fisher Etkisi Nominal faiz oranında beklenen enflasyonun bire bir etkisiyle beklenen gerçek faiz oranının etkilenmemesi. Fisher denklemi nominal faiz oranının beklenen enflasyonla beklenen gerçek faiz oranının toplamına eşit olduğunu söyler. Bkz. faiz, Irving Fisher. [K. E.]

Fisher, Irving (1867-1947) Ekonomide matematik kullanımıyla ve faiz oranı çalışmalarıyla tanınan ABD'li iktisatçı. Yale Üniversitesi'nde öğrenim gördü, matematik, geometri, mekanik, astronomi, felsefe ve şiirle uğraştı, Yale'de iktisat profesörü oldu (1892-1935). 1930'da Ekonometri Derneği'ni kurdu ve ilk başkanı oldu. Amerikan Ekonomi Birliği (American Economic Association) dahil birçok dernek ve kurumun kurucusu ve mucitti. 1925'te patentini aldığı 'görünür kart endeksi' sistemiyle servet sahibi olduysa da 1929 **Büyük Bunalım**'ında servetinin büyük bölümünü kaybetti. 1898'de yakalanıp üç yıl boğuştuğu veremden sonra sağlık ve hijyene duyduğu ilgiyle yazdığı *How to Live: Rules for Healthful Living Based on Modern Science* ('Nasıl Yaşamalı: Modern Bilime Dayalı Sağlıklı Yaşam Kuralları') best-seller oldu.

Fisher sermaye ve **paranın miktar kuramı** üstüne çalıştı, paranın faiz, fiyat ve ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediğini inceledi. En tanınmış kitapları *The Nature of Capital and Income* ('Sermaye ve Gelirin Yapısı', 1906), *The Rate of Interest* ('Faiz Oranı', 1907), *The Theory of Interest* ('Faiz Kuramı', 1930)'dur. Büyük Bunalım'ın hemen geçeceğini savunmuş olması itibarını gölgelemişse de faiz kuramı ve kitaplarının kolay anlaşılırlığı ile ekonomi öğrencileri için ders kitabı oluşu kalıcılığını korumuş, bugünün **monetarist okul**una para ve fiyat görüşleri temel oluşturmuştur. MV=PT (M: para stoğu, V: paranın tedavül hızı, P: fiyat düzeyi, T: toplam işlem hacmi) formülü ile ifade ettiği modern para kuramı, bugünkü monaterist okulun da-

yandığı para kuramıdır.

Fisher'in PT = MV +M'V' (M: efektif para; M': kaydi para; V: efektif paranın dolaşım hızı; V': kaydi paranın dolaşım hızı) denklemine göre, tedavülde bulunan para miktarı ile belirli bir dönem içinde kaç defa el değiştirdikleri çarpıldığında elde edilecek rakam aynı dönemde paranın kullanıldığı işlemlerle, bu işlemlerde uygulanan fiyatların çarpımına eşit olacaktır Buna göre toplam harcamalar, bu harcamaların yapıldığı mal ve hizmetlerin değerine eşittir. M ile M' arasında doğru orantılı ve istikrarlı bir ilişki vardır, çünkü hane halklarının nakit tercih oranları ile bankaların rezerv mevduat oranları istikrarlıdır ve tahmin edilebilir. V, V' ve T kurumsal yapı tarafından ve teknik koşullarca belirlenir. Para miktarındaki artış bu değişkenleri etkilemez. M/M' oranı sabittir ve para miktarındaki artış doğrudan doğruya ve aynı oranda fiyatlar genel düzeyini artırır. Yani bağımsız değişken yalnızca para miktarıdır.

Faiz kuramını "sabırsızlık ve fırsat kuramı" olarak adlandıran Fisher, faizin toplumun sermaye için bugünkü zaman tercihi ile gelirin gelecekte sağlayabileceği yatırım gelirini ifade eden yatırım fırsatına bağlı olduğunu düşünür. Daha verimli olmadıkça kimsenin uzun dönemleri seçmeyeceğini ve uzun dönemlerin kendi adına verimliliğini artırmayacağını savunmuştur. Sermaye zaman içinde gelir getiren varlıktır. Gelir akışı Fisher'e göre sermaye stoğundan farklıdır ve sermaye ile gelir fazi oranıyla birbirine bağlıdır, yani sermayenin değeri varlığın sağladığı net gelir akışının bugünkü değeridir. Gelir vergisinin, bugünkü gelirden tasarrufla yatırım yapılıp sermaye oluşturulduğu için çifte vergilendirme olduğunu savunarak, gelir vergisine karşı çıkmış ve tüketim vergisini savunmuştur.

Fisher fiyat endekslerini ilk kullanan ve gerçek ve nominal faiz oranlarını ilk ayırt eden ekonomisttir. Bkz. faiz. [K. E.]

fiyat Herhangi bir malın ya da hizmetin alıcı ve satıcı arasında kararlaştırılan parasal değeridir. Verili bir piyasada ve zamanda arz ve talebi eşit kılan mübadele değeridir ve bu anlamda mübadelenin gerçekleşmesini sağlayan bir araçtır.

Fiyat kavramı kaynak dağılımı kuramının (fiyat kuramı olarak da bilinir) en önemli değişkeni olduğundan mikro iktisatta merkezî konumdadır. Pazarlama planlarının hazırlanmasında kullanılan dört değişkenden biridir. Tarihsel olarak fiyat değeri, pazarlığın malların ve hizmetlerin değerini belirlemek için kullanıldığı, parasal sistem öncesi pazarlık değerinin yerini almıştır. Fiyat her ne kadar para olarak ifade edilmese de pazarlık sisteminde de var olduğu söylenebilir. İktisatçılar fiyatı, alıcılar için kullanım değeri taşıyan mallar arasındaki mübadele oranı olarak görür. Bu bakış açısından fiyat mal ya da hizmet satın alındığında vazgeçilmesi gereken fırsat bedeline benzer.

Marksist iktisatta fiyat kuramının insan toplumlarının iktisadî alışverişinin gerçek tarihiyle temellendirilmesi gerektiği savunulur. Para-fiyat, değişim değerinin parasal ifadesi olarak görülür. Değişim değeri farklı mal türlerinin miktarları arasında değiş tokuş oranı olarak da ifade edilebilir. Marksist iktisatçılar, fiyatın, emek ürünlerinin iktisadî ya da değiş tokuş değerinin ölçülmesinin uygun bir yolu olarak yaygınlaşmasını iktisadî alışverişin evrensel denkleştiricisi olarak paranın kullanımının gelişmesi bağlamında, tarihsel ve antropolojik olarak açıklar. Bu bakış açısından "fiyat" zorunlu olarak bir para miktarı değildir; mal sahibinin malının karşılığında elde ettiğidir. Para-fiyat sadece fiyatın en genel biçimidir.

Marksist iktisatçılar katı bir biçimde gerçek (reel) fiyatla ideal fiyatı birbirinden ayırır. Gerçek fiyat alışveriş sırasında gerçekleşen pazar fiyatıdır. İdeal fiyatlar ise, belirli koşullar gerçekleştiğinde ortaya çıkacak olan varsayımsal fiyattır. Birçok denge fiyatı, hiçbir zaman gerçekleşmediği için sınırlı bir kullanımı olan ama iktisadî davranışları etkileyen varsayımsal fiyattır. Marksist iktisatçılara göre, bir iktisadî sistem içinde var olan tüm emek ürünleri iktisadî değere sahip olduğu halde, sadece bir kısmı gerçek fiyatlara sahiptir; malların büyük bir çoğunluğu mübadele dışıdır ve en iyi durumda bunların sadece varsayımsal fiyatları vardır. Marksist iktisatçılar neoklasik fiyat kuramına altı eleştiri getirir: Kuram herhangi bir somutluğa dayanmaz; sosyal bir süreç olarak iktisadî alışverişin gerçekçi bir kuramı değildir; alışverişin daima meydana geleceğini varsayar; tüm mal ve hizmetlerin fiyatlandırılabilir olduğunu varsayar; uygun bir biçimde gerçek pazar fiyatını, atanmış fiyatı ve ideal ya da varsayımsal fiyatı birbirinden ayırmayı başaramaz; fiyat ve iktisadî değer arasındaki ilişkinin tutarlı bir açıklamasını yapamaz.

Son eleştiri klasik iktisatçılar tarafından gözlemlenen ve değer paradoksu olarak da yorumlanan paradokstur. Günümüzde elmas-su paradoksu olarak adlandırılanı Adam **Smith** betimlemiştir: Su yaşam için vazgeçilmez olduğu halde sadece bir takı olan elmasın daha yüksek bir fiyatı vardır. Bu paradoksun bir çözümü **Avusturya Okulu**'nun kurucusu olan Carl **Menger**'in önerdiği **marjinal fayda** kuramıdır.
[S. E. T.]

fiyat endeksi Sayısal dizilerdeki fiyat hareketlerinin ölçümünü basitleştiren bir araçtır. Fiyat hareketleri endeksin 100 olarak belirlendiği esas olarak alınan döneme göre ölçülür.

Üretici Fiyat Endeksi ya da **Toptan Eşya Fiyat Endeksi** (TEFE) yerli üreticilerinin satın aldıkları malların ve hizmetlerin satış fiyatlarındaki ortalama değişikliği ölçen bir dizi endekstir. TEFE satıcıların perspektifinden fiyat değişimlerini ölçer. TEFE genellikle alım ve satım sözleşmelerinde fiyat

artışını belirleme ölçütü olarak kullanılır.

Tüketici Fiyatı Endeksi (TÜFE) ya da Perakende Fiyat Endeksi tüketicilerin satın aldıkları malların ve hizmetlerin oluşturduğu bir pakettir. Her bir öğenin ağırlığı örnek alınan hanenin harcama miktarı temel alınarak belirlenir. Üretici ve tüketici fiyatları arasında, devlet sübvansiyonları, satış ve tüketim vergileri ve dağıtım masrafları nedeniyle farklılıklar oluşur.

Enflasyon endekslerin ölçtüğü fiyatlar genel seviyesindeki uzun süreli ve sürekli artış olarak ifade edilebilir. Türkiye'de enflasyonu ve TEFE ve TÜFE'yi ölçen kuruluşlar Devlet İstatistik Enstitüsü, İstanbul Ticaret Odası ve İzmir Ticaret Odası'dır. [S. E. T.]

fiyat esnekliği Genel olarak fiyat esnekliği olarak bilinen talebin fiyat esnekliği, fiyat değişikliklerine bağlı olarak talep miktarındaki değişim yüzdesi olarak ölçülür. Talebin fiyat esnekliğinin (TFY) formülü:

TFY= (% Talep Miktarındaki Değişim)/(% Fiyattaki Değişim)

Fiyat esnekliği yükseldiği ölçüde tüketiciler fiyattaki değişikliklere karşı daha duyarlı hale gelir. Düşük fiyat esnekliği ise fiyat değişimlerinin talep üzerinde çok az etkisinin olduğunu gösterir. [S. E. T.]

fiyat farklılaştırması Satış maliyetinin aynı olmasına karşın bir malın değişik alıcılara farklı fiyatlardan satılmasıdır. Monopolcu fiyatını alıcılara göre farklılaştırabilir ve değişik müşteri gruplarına aynı malı değişik fiyattan verebilir. Alıcılar arasındaki farklılaştırma gelir, ırk, yaş gibi kişisel özelliklere veya coğrafi bölgelere dayandırılabilir. Fiyat farklılaştırmasının başarılı olması için malın yüksek fiyatla satıldığı pazardaki tüketicilerin öbür pazardan mal satın almasının ve öteki girişimcilerin malları düşük fiyattan alıp daha yüksek bir fiyatla satışının engellenmesi gerekir. Ürünün fiyatı alt piyasadaki talebin esnekliği (mutlak değeri) ile doğru orantılı olarak farklılaştırılır. Elektrik ve suyun işyerleri ve konutlara farklı fiyattan satılması uygulaması fiyat farklılaştırmasının bir örneğidir. [B. B.]

fiyat istikrarı Para politikasının uzun dönemli temel amaçlarına (büyüme ve istihdam) yönelik olarak ekonomik birimlerin karar alma süreçlerinde etkili olmayacak ölçüde düşük ve istikrarlı bir **enflasyon** oranını ifade eder. [Ü. U.]

fiyat/kazanç oranı Sermaye sahiplerinin sahip oldukları hisse senetlerinden bekledikleri gelirin ölçümüne yarayan bir orandır. Hisse senetlerinden gelir beklentileri ile ilgili bu oran bir hisse senedinin fiyatının hisse başına kazancının kaç katı olduğunu gösterir. Fiyat kazanç oranı, şirket değerlemesi yapılacak hisse senedini, içinde bulunduğu sektörün ortalamasına ve sektördeki diğer şirketlerle fiyat/kazanç bazında karşılaştırma yapıl-

masına olanak verir.

Fiyat/kazanç oranı şu formülle hesaplanır: Fiyat kazanç oranı = Hisse senedinin piyasa fiyatı/Hisse başına düşen net kazanç.

Hisse başına kazanç, şirketin dönem net kârının dönem sonu hisse sayısına bölünmesiyle bulunur. Bu oran dönem net kârından imtiyazlı ve kurucu hisselere, yönetim kurulu ve çalışanlara ödenen temettü çıkarıldıktan sonra kalan kârın dönem sonu hisse sayısına bölünerek daha hassas bir şekilde de hesaplanabilir. Temettü ödemek yerine, kârını tekrar yatırıma aktaran şirketlerin fiyat/kazanç oranları ise yüksek olur. Hisse başına düşen kârın 10 katı fiyat ödenen bir hisse senedi, hisse başına düşen kârın 5 katı fiyat ödenen bir hisse senedinden daha iyi piyasaya sahip demektir. [B. B.]

fiyat makası Bir malın fiyatı yükselirken bir başka malın fiyatı düşüyorsa bu iki fiyat arasında bir fiyat makası meydana geldiği söylenebilir. Genel olarak ve özellikle iktisadî kriz yıllarında tarımsal ürünlerle sanayi ürünleri arasında bu tür bir fiyat makasına rastlanır. Fiyat makası, sürekli olarak işlenmiş sanayi ürünleri lehine açılmaktadır. [E. T.]

fiyat önderliği Bir ürünün fiyatının, piyasadaki egemen firma tarafından belirlenmesi halidir. Piyasaya hâkim firma bunu yaparken rakiplerin yüksek maliyetli bir fiyat savaşını göze alamayacakları ve dolayısıyla belirlenen fiyatı kabullenecekleri düşüncesinden hareket eder. Bu duruma genellikle **oligopol** piyasalarında rastlanır ve uygulama kartel etkisi yaratır. Ancak fiyat önderi de piyasadaki diğer firmalar kadar kararlı bir pazar yaratmak konusunda istekli olduğu için, fiyatın makul bir düzeyde belirlenmesi onun da yararınadır. Bu şekilde davranmayan fiyat önderinin yerini kısa sürede grubun bir başka üyesi alacaktır. [B. B.]

fiyat teorisi Piyasa türlerine göre fiyatların oluşum ve kaynak dağılımı konularını inceleyen ekonomik analizlerdir. Piyasayı belirleyen alıcı ve satıcı davranışları yani talep ve arz teorileri ile piyasa davranışı yani serbest rekabet ve aksak rekabet piyasalarında (bkz. tam rekabet, alıcı tekeli, satıcı tekeli, düopol, düopson) fiyatın nasıl oluştuğunu konu edinerek, mikroiktisadın önemli bir bölümünü oluşturur. [K. E.]

Fizyokratlar Merkantilistlere (bkz. Merkantilizm) karşı çıkarak temel üretim aracının toprak olduğunu ileri süren ve ekonomi tarihinde ilk kez bir düşünce sistemi geliştirerek bir isimle anılan grup.

Fransa'da tarım sektörü önemini korurken aristokrasinin merkezi devletin egemenliği altına alınmış olması, buna karşılık toplumsal itibarı ikincil derecede görünen ticaretin ve burjuvazinin güçlenmesi karşısında yeni düzenlemeler yapılması gerekliydi. Tarımdaki ve şe-

hir yaşamına da yansımış olan geleneksel imtiyaz ve angarya sorunlarından hükümetin idari ve mali sorunlarına kadar yapılması tartışılan, savunulan ve bazıları uygulamaya sokulan düzenlemeler, ortak ekonomik görüşlere sahip bir grubun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Kendilerine *Les Économistes* diyen ancak daha sonra yazılarının yayınlandığı *La Physiocrate* dergisinin adıyla grup, bireysel değil ortak bir konumla ortaya çıkmış, kaynaşmış bir düşünceler bütününü ifade ediyordu.

François Quesnay (1694-1774) grubun önderiydi. Fransa kralı XV. Louis'nin doktoru olan Quesnay kısa bir dönem ekonomiyle ilgilenmiş, Fizyokratların diğer iki önde gelen adı, Fransa maliye bakanı Robert Turgot (1727-1781) ile daha sonra ABD'ye göç eden Fransız sanayici Pierre Samuel du Pont de Nemours'u (1739-1817), 1765'te İngiltere'den ziyaretine gelen Adam **Smith**'i etkilemişti. Marquis de Mirabeau (1715-1789), Paul Pierre le Mercier de la Riviére (1720-1794), Guillaime François La Trosne (1728-1780), Abbé Nicholas Baudeau (1730-1792), Claude-Camille-François Comte d'Albon (1753-1789) önde gelen Fizyokratlardı.

Avrupa'da geçerli olan ve bir ulusun ihracat değerini artıranın imalat, finans ve hizmet sektörü olduğunu savunan, bu amaçla vergi, gümrük gibi doğrudan müdahaleleri hatta ithalat kısıtlamalarını öngören ve zenginlik ve gücün işaretini değerli metal birikiminde bulan Merkantilist öğretiye öncelikle XIV. Louis'nin bakanı olan Jean-Baptiste Colbert'in (1619-1683) adıyla **Kolbertizm** olarak tarihe geçen Fransa'daki uygulamalarına karşı, Fizyokratlar tarımın ve tarımsal ürünlerin değerini savunuyorlardı.

Fizyokratlara göre yeni değer üreten tek sektör tarımdır. Çiftçinin maliyetleri düşüldükten sonra elde edilen *produit net*, çiftçinin tekrar ve etkin üretimini engellemeden rant olarak toprak sahibi veya vergi olarak devlet tarafından alınabilir. Merkantilistlerin karmaşık vergi sistemlerine karşı tek vergiyi savunurlar. Mirabeau'nun dile getirdiği biçimiyle, bütün vergiler sonuçta sektörden sektöre aktarılacak ve net ürün elde edilen tarımdan alınmış olacaktır. Dolayısıyla ihracat ve ticarete müdahale ederek ekonomiyi düzenleme gayretlerini tarıma getirilen ek yük olarak görürler. Sonuçta bu yük ulusun toplam refahına zarar verecektir. Bırakınız yapsınlar sloganı fizyokratlar için müdahale edilmeyen tarım sektörünü anlatır. Yasalar ve kurallar ve de akıl ancak doğal yasaya uygun olduğunda yararlı olabilir ve hoş karşılanabilir. Fizyokratlar bu yaklaşımlarıyla liberalizmi savunurken, tarımdaki angarya gibi geleneksel kurumlara da karşı çıkarlar. Lock ve Rousseau'nun doğal düzen adına savunduklarında ve toplumsal sözleşme anlayışında doğal bir yön olmayıp insan ürünü olduğunu iddia ederken, kendilerinin tanrısal olan doğal düzeni kavradıklarını düşünüyorlardı; de Nemo-

urs'un verdiği adla 'fizyokrat' da doğanın yönetimi-egemenliği demekti.

Tarımın katkısını ortaya koymaya çalışan Quesnay 1759'da ünlü eseri *Tableau Économique*'i yazdı (Bkz. Ekonomik Tablo). Bugün bile ekonomide mal ve ödemelerin akışının açıklandığı ilk örnek olarak övülen bu çalışma zamanında büyük beğeni topladı. Satın alma ve satma mekanizmalarını birbirine bağlı bir sistem olarak ortaya koyma çabasıyla, tarımsal üretimin Fizyokratların steril dedikleri öteki sektörleri nasıl beslediğini açıklamaya çalışıyordu.

Ürettikleri tek gerçek değer kavramı ve bu değerin aktarımı düşüncesi kaynak aktarımı (bkz. katma değer) ve **artı değer** kavramlarının atası olduğu gibi, doğal yasa görüşleriyle ekonomide devlet müdahalesine karşı çıkan ve *laissez faire laissez passer* cümlesiyle özetlenen **bırakınız yapsınlar**, bırakınız geçsinler görüşleri piyasanın düzenleyiciliğini savunan liberalizm görüşlerinin de temelinde yer alır. **Girdi-çıktı analizi** ve piyasa ile ekonominin genel işleyiş ve mekanizmasını anlamaya yönelik ilk çabanın da ortaya konmasıyla ekonomi tarihinde temel kavramların ve sistemli düşüncenin ilk örneğini oluşturan Fizyokrat okul, Adam Smith tarafından "hiç yapmamış olduğu için sistemin bütün hatalarını ayrıntılarıyla incelemeye elbette değmez ve herhalde dünyanın her hangi bir yerinde de asla herhangi bir zarar yaratmayacaklardır" (Kitap 4, Blm. 9) cümleleriyle değerlendirilmişti. Özel mülkiyeti, genel anlamıyla ticareti ve devlet maliyesini benimseyen fakat tarımsal üretim adına konuşan Fizyokratlar, kalkınmacı tüccarlar tarafından alaya alınırken, ekonomik yaşam ticaret ve teknolojinin zenginliğini ve iktidarını getirdiğinden, şimdi de ekonomi tarihinde, Adam Smith'i haklı çıkaran biçimde, tarihin belli bir döneminde belli bir çıkar grubunun sözcüsü olarak ortaya çıkan bir okul olarak görülmektedirler. "Ayakkabıcıların sayısını artırmak için önce inek derilerinin sayısını artırmak gerekir" cümlesinin arkasında yatan üretim ilişkileri ve hacmi ile o zamanın ticaret dünyasını etkilemek mümkün olmadığı gibi, bugün de bu düz gerçeklikle ekonomi dünyasını açıklamak ve ekonomi biliminin dikkatini çekmek mümkün görünmemektedir. Ancak son dönemlerde kaynak bağımlısı ekonomiler, çevreciler ve tarım toplulukları tarafından Fizyokrat görüşler destek görmektedir. [K. E.]

FOB *(free on board)* Dış ticaret istatistiklerinde ihracat değeri 'fob' olarak gösterilmektedir. Fob terimi ihraç edilen malların, yükleme limanında gemiye yüklenmesiyle teslim edildiğini göstermektedir. Bu noktadan itibaren alıcı her türlü masraf ve hasarı üstlenmektedir. Fob terimi deniz taşımacılığına özgü bir terimdir. Kara ve demiryolu taşımacılığında benzer anlamda, farklı terimler kullanılmaktadır.
[B. D.]

fon akışı Dar anlamda yalnızca kasa hareketlerini gösteren fon akışı, geniş anlamda mali olanak ve ödeme araçlarının tümünü içeren değişiklikleri gösterir. Fon akış tabloları hazırlanırken fon kullanımları ve fon kaynakları adıyla iki kalem altında bilançoda görülen azalma ve çoğalmalar göz önüne alınır. Fon akış tabloları işletmenin nakit veya işletme sermayesini doğrudan etkileyen finansman ve yatırım faaliyetlerinin bütün önemli yönlerini açıklayarak, işletmenin dönem boyunca faaliyetlerden sağladığı fonları, yatırım ve finansman faaliyetlerini özetler, dönem boyunca finansal durumda meydana gelen değişiklikleri açıklar. Dolayısıyla işletmelerin faaliyetlerinin sadece bir özetini değil aynı zamanda belli bir dönemdeki yatırım ve finansman faaliyetlerini de gösteren fon akış analizleri, birbirini takip eden yılların bilançolarını ele alarak finansal durumdaki bütün değişmeleri kapsar. [B. B.]

Fordizm adını Henry Ford'dan alan, üretimin hareketli bant sistemine göre örgütlendiği üretim yöntemi.

Henry Ford (1863-1947) 1896'da ilk dört tekerlekli otomobilini ürettikten sonra, daha önceki mucitlerin tersine ürettiği modelleri satarak otomotiv sanayiini sürekli geliştirmeye çalıştı. Ford'un yolcu arabası üretme fikri çalıştığı firmalarca engellendiği gibi, 1903'te bulduğu yeni modeli üretmek için halktan kişilerin katılımıyla kurduğu şirket de güçlü sermaye çevrelerinin etkin olduğu Otomobil İmalatçıları Birliği'nce dava edildi. Ford'un patent hakkı davası altı yıl sürdü ve ancak temyizle 1911'de kazanıldı. Üretimle ve ancak kitlesel üretimle otomotiv sektörünü halka açabileceğini düşünen Ford, üretimi ucuzlatarak halkın alım gücüne uygun otomobil satabilmek için (işçilerin ürettikleri ürünü satın alabilmeleri gerektiğini söylüyordu) Şikago mezbaha ve değirmenlerinden esinlendiği taşıma sistemiyle hareketli band sistemini 1 Aralık 1913'te fabrikasında uygulamaya soktu. (1908'de tasarladığı ticari modelini böylece 19 yılda içinde yalnız ABD'de 15 milyondan fazla satma olanağına kavuşmuştu.)

Nihai ürünü oluşturan parçaların ayrı ayrı üretilerek sonradan birleştirilmesi yöntemi yüzyıllar önce Venedik'te gemi üretiminde kullanılmıştı. Çırçır makinelerinin değiştirilebilir parçalarını ayrı ayrı üretme fikrini bulan ve 1794'te geliştirdiği çırçır makinesinin patentini alan Eli Whitney (1765-1825) ABD'de hükümet için iki yılda on bin alaybozan tüfeği üretme ihalesini 1797'de almış, parça parça üretim yöntemini kullanmış, üretimi ancak on buçuk yılda tamamlayabilmişse de seri üretim zihniyeti ve tekniği bundan sonra yaygınlaşmaya başlamıştı. Ford'un başlattığı hareketli bant sistemi, üretim sürecini parçalara ayırarak her parçanın hareket eden bant üstünde birleştirilmesiyle nihai ürünün daha ucuza mal olmasına olanak sağlıyordu.

Bant sitemi ile her ürünün aynı ve aynı kalitede olduğu seri ve **kitlesel üretim** mümkün olmuş, orjinallik iddiasındaki el yapımı ustalık dönemi kapanmıştı.

Bant sistemi üretim sürecini parçalara ayırdığından usta yerine daha vasıfsız işçi kullanımına da olanak vermekteydi. Ancak aynı yerde hep aynı işi yapan işçileri üretimin mekanik bir parçası haline getirerek **yabancılaşma** sorununu derinleştirdiği gibi, gelişen teknolojiyle karmaşıklaşan ve artan rekabetle hızlanan üretim bantı iş kazalarında da ciddi artışa yol açmıştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasının ekonomik büyümesi ve **tüketim** toplumunun kurulmasında kitlesel üretimin büyük payı olduğu gibi, üretimi parçalara ayırarak düzenleyen Fordizm, işçileri yapılan işe göre örgütleyerek ücretlendiren ve verimliliğin bu yolla artmasını bekleyen yönetim bilimi **Taylorizm**le birlikte sanayi toplumlarında üretim ve üreticilerin örgütlenmesinde iki belirleyici yöntem oluşturdular. Ancak **ikinci sanayi devrimi**yle üretim teknolojisinde, coğrafi dağılımında ve emeğin istihdamında ortaya çıkan değişikliklerle yeni örgütlenme, pazarlama ve yönetim biçimleriyle Fordizm yeniden tartışmaya açıldı. Bkz. Post-Fordizm, fabrika, firma, işbölümü, küreselleşme, toplam kalite kontrolü.
[K. E.]

forfaiting Bir uluslararası ticaret işleminden doğan bir seri emre yazılı senedin ya da ödeme emrinin iskonto edilmesi işlemidir. Bu suretle, dış ticaret işlemlerinden doğan borçlar, forfaiting şirketi tarafından devralınmakta veya ihracatçı, sattığı mal ve hizmetler karşılığında elde ettiği alacak hakkını, kendisine rücu etmek imkanı olmaksızın forfaiter'e devretmektedir. [Y. G.]

forward İleri tarihli işlemler anlamındadır. Çeşitli para birimlerinin gelecekteki bir tarihte belirlenen faiz veya kur üzerinden değiştirilmesi üzerine yapılabilecek kontratlardır. Belli bir kıymetin önceden belirlenmiş bir fiyattan yine önceden belirlenmiş bir tarihte teslim edilmesini öngörür. İşlemler, genellikle organize piyasalarda değil, alıcı ve satıcının karşı karşıya gelmesi ile tarafların ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilir. Özellikle ithalat ve ihracatlarda veya diğer vadeli döviz alım-satım anlaşmalarında kur önceden belirlendiği için vadeli nakit giriş-çıkışlarından doğabilecek kur risk ortadan kalkar ve piyasalardaki dalgalanmalardan etkilenilmez. Döviz, menkul kıymet, mal gibi alım-satıma konu araç üzerinden düzenlenebilen bu tür kontratlar fiyat riskini bertaraf etmenin yansıra spekülatif amaçlara da yönelik olabilir. [Ü. U.]

franchise bidding → Demsetz Rekabet Teorisi

franchising Bir ürün veya hizmetin imtiyaz hakkına sahip olan kişi tarafından, belirli bir süre, şart ve

sınırlamaları içeren anlaşmalar dahilinde, işin yönetim ve organizasyonuna ilişkin bilgi ve destek (know-how) sağlayarak, bağımsız yatırımcılara sistemin ve markanın kullandırılmasıdır. Franchising, birbirinden bağımsız iki taraf arasında meydana getirilen sözleşmesel bir ilişki olup franchising sistemi bir imtiyaz verme sistemidir.

Franchising işleminde franchising veren franchisor ile, franchising alan franchisee olmak üzere iki taraf bulunmakta, işlem konusu olan işletme, marka ya da isim hakkına da franchise denmektedir. Bu işlemde, franchisor; sahip olduğu ürüne, hizmete, bilgi birikimine ve bunlara ait kalitesi piyasada kabul görmüş bir markaya ya da isme sahip olan ve bunların satış dağıtım veya işletme hakkını belirli bir bedel karşılığı veren taraftır. Franchisee ise, doğrudan veya dolaylı olarak bir bedel karşılığında franchisor'un ticari adını, markasını, bilgi birikimini, iş görme ve teknik yöntemlerini, sistemini ve diğer sınai ve/veya fikri mülkiye haklarını kullanma hakkını kullanan taraftır. Franchisee'nin franchisor'a ödediği bedel; isim, marka veya sistemi kullanma hakkı karşılığında ödenen bir başlangıç ücretinden (franchisee fee) ve yıllık ciro ve kârdan, anlaşmada belirlenen oranlarda, yüzde olarak ödenen ücretlerden (royalty) oluşur.

ABD'de başlayan bu sistem yaygın olarak, otomobil kiralama, otomobil servis ürünleri, iş yardım servisleri, iş araçları, giyim ve ayakkabı, yapı dekorasyon, bilgisayar, kozmetik, perakende satış mağazaları, eğitim, yiyecek, sağlık ürünleri, ev aletleri, kuru temizleme, fast-food, otelcilik ve lokanta vb. sektörlerde uygulanmaktadır.

Franchising sistemini uygulamaları açısından iki grupta incelemek mümkündür: 1) Sistemin uygulandığı ülkeye göre "Ulusal ve Uluslararası Franchising", 2) Sunulan fırsatlar açısından "Ürün ve Marka Franchising", "İşletme Sistemi Franchising".

Hızlı bir finansal bütünleşmenin yaşandığı dünya piyasalarındaki yoğun rekabet göz önünde bulundurulduğunda, franchising sistemi sayesinde küçük ve orta ölçekli işletmeler, tek başlarına altından kalkamayacakları teknolojilere sahip olma, bunların ücretsiz eğitimini alma, ana firmanın promosyon hizmetlerinden yararlanma ve yeni geliştirilmiş ürünlere sahip olma şansını elde etmektedir.
[B. B.; Y. G.]

Friedman, Milton (1912) Çalışma, ücret ve teşvik konularında piyasanın işleyişine temellendirilmiş kendi yaklaşımını geliştirmiş olan, liberalizmin yaşayan en hararetli savunucusu ve bugün dünyaya egemen olan iktisat öğrenimi ve politikalarında büyük etkisi bulunan, adı **Şikago Okulu, monetarizm** ve **neoliberalizm**le özdeşleşmiş ABD'li ekonomist.

Friedman on altı yaşında Rutgers Üniversitesi'ne girdi ve erkek elbiseleri üreten bir fabrikada ça-

lıştı, sigorta hesap uzmanı olarak kariyer yaptı. Üniversitede matematik ve ekonomi çalışarak hocasının da etkisiyle 1932-33 döneminde öğrenci olarak Şikago Üniversitesi'ne geçti. İstatistik hocasının etkisiyle bu alanda çalışmak üzere Columbia Üniversitesi'ne başladı. Ulusal Ekonomik Araştırmalar Dairesi'nde (NBER) konjonktür dalgaları hesap ve tahminleri üstüne çalışmaya başladı. 1946-47'de profesör olarak Şikago'ya döndü ve ABD hükümeti istatistik araştırmaları, savaş dönemi İstatistik Araştırma Grubu, **Kuznets** ve üniversiteyle bağlantılarıyla ekonometrik modeller üstüne yoğunlaştı.

Friedman'ın 1953'te yayınladığı *Essays in Positive Economics* kitabı pozitif ekonomi metodoloijisi üstüne görüşlerini ortaya koyar. Friedman için ekonomik modeller toplumsal reform amacıyla var olurlar ve istatistikler başkalarını gereken reformlara ikna etmek için kullanılırlar. Friedman modellerin gözlemlerden kaynaklanması ve onlara göre biçimlenmesini baştan beri savunuyor, ekonominin ampirist bir bilim dalı olmaması gerektiğini söyleyen zamanın hocalarını eleştiriyordu. Friedman **normatif ekonomi**ye karşı çıkar ve ekonominin bilim olabilmesi için ampirizmi savunurken, değerlerden arınmış, evrensel olduğunu iddia ettiği ekonomi yasalarını son noktasına ulaştırdığı **bırakınız yapsınlar** felsefesine dayandırıyordu. Liberalizmin **Say Kanunu** çerçevesinde savunulduğu Friedman düşüncesinde, ekonomi akılcı ve dolayısıyla kâr maksimizasyonuyla ilgilenen bireylerin mübadele ilişkisine indirgenmiş ve **Pareto optimumu** içinde en büyük toplumsal mutluluğu sağlayan bu bireysel sözleşme ilişkisinin serbestliği, özgürlüklerin de temeli sayılmıştır. Üretimin de doğayla mübadeleye indirgendiği, her mübadelenin bireysel mutluluk tercihini yansıttan olgular olarak kabul edildiği bu yaklaşım, her ürünün mübadeleye girdiği dolayısıyla ekonomide herkesin hem satıcı hem alıcı olduğu çözümlemesiyle emek-sermaye ve değer sorunlarını da 'aşmış'tır. Ekonomi piyasa güçlerine tabi mübadelelerden oluşur ve örneğin tekelleşme, piyasa güçlerinin işleyişine tabi göz ardı edilebilir bir oluşumdan ibarettir.

Friedman ekonominin ve toplumun mübadele ve para ilişkilerine çevrilebildiği olgular dünyasından oluşan ve pozitivizm adı verilen görüşüyle, Şikago Okulu'nun **Keynes** karşıtlığını miras aldığı gibi, **Avusturya Okulu**'nun **Menger, Mises** kanalıyla Şikago'da 1950'lerde temsil edilen **Hayek** düşüncesinin yoldaşı, Keynes ekonomisi, karma ekonomi ve sosyalizmin itibarda olduğu 1960 ve 1970'lerde liberalizmin en istikrarlı savunucusu ve Yeni Avusturya Okulu'yla birlikte neoliberalizmin kurucusu olmuştur.

Friedman, piyasaya güveni ve **paranın miktar kuramı**na ilişkin yeni teziyle, değer yargılarından arındırılmış bir iktisat görüşünü ortaya koyduğunu savunmaktadır.

Ona göre paranın dolaşım hızı on yıllar boyunca ancak hafifçe değişir ve ekonomiye yapılan her müdahale para talebinin istikrarını bozuğu için kapitalizm sorunlarla karşılaşmaktadır. Yani piyasanın kendiliğinden işleyişinin kabulü Friedman'a göre siyaset ve değer yargıları olmaksızın ekonomiyi anlamanın yoludur. Bu anlayışla, örneğin **asgari ücret**in piyasaya ve serbestliğe bir müdahale olduğunu düşünür ve dolayısıyla asgari ücret piyasanın işleyişini ve gerçekliğini saptıran bir yanlışlık, insanları işsizliğe yönelten ve piyasanın sağladığı etkinliği bozan bir uygulamadır.

1950'lerde para kuramı, tarihi ve uluslararası politikalar üzerine yazan bir akademisyen (*A Theory of the Consumption Function*, 1957 ('Tüketim Fonksiyonu Teorisi'); *A Program for Monetary Stability*, 1959 ('Para İstikrarı İçin bir Program')) ve *Newsweek* dergisinde siyasilere öğütlerde bulunan, serbest piyasa üstünlüklerini savunan bir yazarken, 1970'lerden itibaren Keynes ekonomisinin karşılaştığı çıkmazlarla yıldızı parlayan Friedman 1980'lerden itibaren dünyanın en tanınmış, etkin ve görüşleri politikalara yön veren ekonomistlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreç, Keynesyen ekonomiyle **Neoklasik ekonomi** tartışmaları kadar, **Marshall Planı**'yla başlayıp **GATT**'tan **Bretton Woods Sistemi**'nin çöküşü ve **Dünya Ticaret Örgütü**'ne ulaşan, dolayısıyla **Büyük Bunalım**'dan alınan dersle Keynesgil örgütler olarak kurulan **Dünya Bankası** ve **IMF**'de Friedmancı görüşlerin egemenliğine varan süreçle de çakışır.

Neoklasik Okul'un görüşüne karşı Friedman eksik bilginin ve olasılığın belirsizliğin kendisi olduğunu söylüyordu. Konjonktürel dalgalanma konusunda bu ayrım geçici ve kalıcı bileşenler ve kısa ve uzun dönemler tanımlarıyla ilgiliydi. Friedman **regresyon analizi**nde zirve ve taban, taban ve zirve noktalarını hesaba katarak ortalamada üç noktayı kullanıyordu. Para ve tüketim konularındaki çalışmalarıyla tüketimin sabit gelirin değişken bir oranı olduğunu söylemekteydi. Friedman **sürekli gelir hipotezi**yle (1957) gelirle tüketim ilişkisinde, Keynesgil, tüketimi mevcut gelirle ilişkilendiren ve tüketimi kullanılabilir gelirin fonksiyonu olarak gören ve gelir arttıkça tüketim eğiliminin azaldığını savunan teze karşı çıkarak, tüketimi hem hanehalkı hem ekonominin bütünü için sürekli gelirin yani refahın bir bölümü olarak kabul etmekteydi.

Friedman'ın işsizlikle enflasyon arasında ters orantı öngören **Philips eğirisi ve IS-LM Modeli**'ne eleştirileri Keynesgil yatırım-tasarruf/para likiditesi modeline önemli bir karşı çıkış oluşturdu. Friedman'ın Anna J. Schwartz ile birlikte yaptığı, ilki 1963'te yayınlanan ABD ekonomisinin 1867-1975 dönemi için fiyat endeksi ile çıktı kapasitesi oranı arasındaki ilişkileri değerlendirmesi (1963, 1970, 1982) para-gelir ilişkilerinde tartışma yarattığı gibi, 1970'lerin sorunu olan

enflasyon ve işsizliğin birlikte artmasıyla doğan Keynes ekonomisi krizinde etkili oldu (Bkz. Neo-Keynesyen ekonomi) ve Friedman daha sonra Neoklasikler tarafından işlenen **doğal işsizlik oranı** kavramını önerdi.

Para ve fiyatın tanımını vermeden, nominal gelir artışlarının fiyat artışı mı üretim artışından mı kaynaklandığını önemsemeyen Friedman, iktisat kuramının modelleme olmadığı, öngörülebilir örneklerin seçilmesinin yeterli olduğunu düşünmektedir. Para miktarındaki artışların fiyatlara etkisi ve fiyatlardaki göreli sapmalarla da ilgilenmeyen Friedman piyasaların maliyetsiz bir ayarlamaya muktedir olduğunu düşünmektedir. Ancak 1970' lerde işsizlik ve enflasyon gibi makroekonomik toplam talebi belirleyen ana etmenin para olduğu görüşü artık Keynesçilerce de kabul edilmeye başlanmış ve Friedman ve monetaristlerle aralarındaki fark, istikrar politikalarının hassas ayarı ile bütünüyle reddi noktasına inmiştir. Böylece Keynesyen ve Neoklasik ekonominin tıkanmış göründüğü yerde Friedman'ın monetarizmi, klasik miktar teorisine paranın tedavül hızının istikrarlı bir değişken oluşu ve serbest piyasa ekonomisinin kendiliğinden istikrarlı olmakla birlikte tam istihdamın her zaman sağlanmayacağı görüşüyle eleştiri getirirken, para politikalarını ekonomik dalgalanma ve istkrarsızlıkların kaynağı olarak sunduğu gibi, maliye politikasının da etkisiz olduğunu savunarak neoliberal monetarizmi tek çözüm olarak ortaya koyuyordu.

Friedmancı monetaristler, istikrarsızlıkları önlemek için para arzının belirli bir oranda ve ekonomideki gelişmelerle orantılı olarak kademeli bir şekilde artırılmasını önermektedirler. Friedman, para arzının kontrolü için en uygun parasal büyüklüğün M2 olduğunu belirtmektedir. M2 halkın elinde bulundurduğu nakit para, vadesiz mevduat ve vadeli mevduatın toplamından oluşmaktadır. Para stokundaki artışların konjonktüre göre düzenlenmesi uygulanmasını reddeden ve bu uygulamanın istikrarlı para kuralını anlamsızlaştıracağını savunan Friedman'a göre para istikrarını sağlamak için bu tür para politikalarına son verilmeli ve sabit bir kural ile siyasi otoritenin para otoritesi üzerindeki müdahaleleri ortadan kaldırılmalıdır.

Marshall Planı danışmanlığı yapan Friedman, esnek değişim oranları üstüne çalışmasıyla altın veya egemen para birimi olan ticaret ilişkilerinde ülkeler arası dengesizliklerin ortalama fiyat-alım gücü ilişkisiyle yürüdüğünü, Keynes veya Philips eğrisine göre ise enflasyonun işsizlik oranlarını düşürmek için yurt içi bir yol olduğunu, dolayısıyla dış ticaretle ülke içi enflasyonist yaklaşım arasındaki çelişkinin giderilmesi gerektiğini savunmuştu. Ülkeler kendi yurt içi politikalarında özgürdür, dalgalanan veya esnek değişim oranları uygularlar; dolayısıyla altına bağlı sabit kur ve enflasyon bir arada görül-

düğünde gündeme getirilmesini savunduğu esnek değişim oranları formülü, Richard Nixon'ın başkanlığı döneminde (1969-1974) ABD'nin enflasyonu durdurma ve doları destekleme gücü kalmayınca itibar kazandı (bkz. Bretton Woods Sistemi). Friedman Nixon'un danışmanı, 1967'de Amerikan Ekonomi Birliği başkanı oldu ve 1976'da **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü aldı.

Friedman, Schwartz ile birlikte yaptığı çalışmalarda (1963, 1982) **Büyük Bunalım**'a yeni yorum getiriyor, bunalımdan sorumlu olanın piyasa değil, hükümet politikaları olduğunu ileri sürüyordu. Keynes'in, gelir vergisi oranlarının, hane halkı harcamalarını artırmak için kullanılması amacıyla yüksek gelir gruplarından aşağı gelir gruplarına aktarma yapılacak biçimde kullanılması öngörüsüne karşı, tüketimi sabit gelirle ilişkilendirdiği için, gelir vergisi kesintisini veya artırımını nötr olarak gören Friedman, zaten düzenli orduya, doktorlara lisans verilmesine karşı olduğu gibi, ücretlerden vergi alınmasına da karşıdır. Friedman böylece ekonomik büyüme denkleminde tasarrufun gelir oranına bağlı olarak düşünülmesine ve daha çok tasarruf sağlayan gelir vergisinin para politikasıyla birlikte uygulandığında tüketim harcamasını arttırması görüşüne karşı çıkmaktadır. Ona göre bazı ekonomiler tüketim kültürüdür ve dolayısıyla tasarruf yatırım demek değildir. Düşük düzeyde hane halkı geliri göz ardı edilmelidir. Thatcher ve Reagan tarafından 1980'lerde, Bush tarafından 2001'de vergi politikalarında Friedman'ın vergi anlayışı uygun olarak düzenlemeler yapılmıştır.

1980 sonrasında monetarist ekonomi politikaları birçok uygulama alanı bulmuştur. Ancak azgelişmiş ülkelerde enflasyona karşı alınan monetarist önlemlerin başarısızlığı karşısında, sadece para arzındaki artışlarla enflasyon olgusunun açıklanamayacağı ve çözümün de sadece ekonomideki gelişmelerle paralel bir para arzı büyümesi olmadığını savunan iktisatçılar **Yapısalcılık** adı verilen görüşü geliştirmişlerdir.

1962'de yazdığı *Capitalism and Freedom* (Türkçesi: 1988, *Kapitalizm ve Özgürlük*, çev. Doğan Erbek ve Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın Kitaplar) kitabı fazla ilgi çekmeyen Friedman 1980'da karısı Rose D. Friedman'la birlikte yazdığı *Free to Choose* ('Seçme Özgürlüğü') kitabıyla best-seller oldu ve bütün dünyada tanındı. Televizyon programlarına çıktı ve Reagan ve Thatcher'le doğrudan ilişki kurarak gerçek siyaset dünyasının içinde yer aldı.

1993'de yazdığı *Why Government is the Problem* ('Sorun Niçin Hükümettir') kitabıyla para politikasının, kısa dönem haber akışı ve davranma arasındaki zaman aralığı nedeniyle başarılı olamadığını ileri sürdü ve enflasyona karşı kararların insanlar tarafından izlendiğini ve ona göre tavır alındığını, dolayısıyla kişisel olasılık ile nesnel olasılık arasında farklılaşma doğduğunu açık-

ladı. Merkez bankalarının enflasyon beklentileri ile Keynes'in para tanımı, **likidite tercihi** ve tüketim işlevi kavramlarına karşı çıkan bu anlayışı daha sonra akılcı beklentiler kuramı (bkz. bekleyiş etkisi) biçimine geliştirildi.

Margaret Thatcher zamanında yedi yıl boyunca (1979-1986) İngiltere merkez bankası Friedmancı para politikasını uygulamaya çalıştı ve felakete uğradı (bkz. Thatcherizm). İngiltere ile aynı zamanda ABD'de uygulamaya konulan monetarist politika da enflasyonu çift hanelerden teke düşürdü fakat ekonomi derin resesyona girdi. 1982'de monetarist politika terk edildi ve Friedman'ın itirazları İngiltere'deki sonuçlar göz önünde tutularak dinlenmedi; ABD ekonomisi Keynesyen ekonomiye dönüşle yedi yıl süren bir canlanma dönemi yaşadı.

Monetarist ve Friedmancı ekonomi politikası büyük oranda gözden düşmüşse de neoliberal yaklaşımın genel egemenliği ile akademide ve **IMF** politikaları ve **yapısal uyum programları** söyleminde etkisini sürdürmektedir.

Bibl.: CALDERON, Hugo; ENGSIGNIA, Jame; RIVERA, Eugenio (1982), *Friedman Modeli Kıskacında Şili*, çev. Neşe Ümit, İstanbul: Belge Y. [K. E.]

friksiyonel işsizlik → işsizlik

Frisch, Ragnar Anton Kittil (1895-1973) **Ekonometri**nin kurucusu ve **Walras**cı denge kuramını savunup geliştirmesiyle **Neoklasik Ekonomi**nin temel kavramlarına katkıda bulunan Norveçli ekonomist.

Oslo'da doğan Frisch, gümüşcü babasının mesleğinde yetişerek çırak ve kalfa olduktan sonra Oslo Üniversite'sinde ekonomi öğrenimi gördü, 1919'da mezun olduktan sonra da Fransa ve İngiltere'de gördüğü eğitimle Oslo'ya dönerek 1925'te doçent oldu.

Frisch ekonomi çalışmalarına istatistikle başladı ve 1926'da ünlü tüketim teorisi makalesini yazarak marijnal faydanın ampirik olarak hesaplanması olasılığı üstünde durdu. Ekonometri terimini ilk kez kullandığı yer de burasıydı. Bu makalesini 1932'de kitaplaştırdı (*Marijnal Faydayı Ölçmenin Yeni Yöntemleri*). Frisch'in birçok görüşü yazdığı makalelerle yaygınlaşıp genel kabul görürken, o bu görüşlerini sürekli geliştiriyor ve ancak yıllar sonra kitaplaştırıyordu. 1920'lerde başladığı ve Neoklasik üretim teorisinin bugün temelini oluşturan görüşlerini, çoktan ders kitaplarına girdikten sonra, 1965'te kitap olarak yayınladı (*Üretim Kuramı*). 1927'de verdiği zaman serileri ve istatistik üstüne tezi ve savaş sırasındaki esneklik üzerine çalışmalarının kitaplaşması da 1959'da oldu. Makrodinamik-zaman serileri üstüne çalışmalarını ise, 1933'te yazdığı makalesinin kazandığı üne rağmen hiçbir zaman bitirip kitaplaştırmadı.

Frisch, neoklasik ve marjinalist görüşlerle birlikte iktisatta matematik kullanımının da itibardan düştüğü, ABD'de **Kurumsal Ekonomi** ve tarih okulunun gözde ol-

duğu dönemde Léon Walras'ın (1834-1910) genel denge görüşünü benimseyip araştırma programını geliştirmeye çalışıyordu. 1927'de Rockefeller bursuyla ABD'ye gittiğinde, özellikle matematik yaklaşımı olan ekonomistlerle birlikte çalıştı ve iktisatta matematik kullanımını savunan birkaç kişi arasında olan Charles Roos ile Irving **Fisher**'le birlikte bir Ekonometri Derneği kurmayı düşündülerse de başarılı olamadılar. Frisch 1928'de Oslo'ya döndükten kısa süre sonra babası öldü ve onun işini devralmasına rağmen ekonomi çalışmalarına devam etme kararı aldı. 1930' da Fisher'in davetiyle tekrar ABD' ye gitti, Yale ve Minnesota'da birkaç yıl kaldı, makaleler yazdı ve bu kez Ekonometri Derneği'nin kuruluşu başarıldı. Frisch ve Roos'un teklifi üzerine Fisher, yüz üye bulunduğu takdirde çalışmalara destek vereceğini söylemişti. Saptanan seksen kişiye yazılan mektuplarla derneğin kurulabileceği anlaşıldı ve 29 Aralık 1930'da aralarında Joseph A. **Schumpeter**, Henry Schultz, Karl **Menger**, Harold Hotelling, Edwin B. Wilson da olmak üzere on altı kişinin katılımıyla Ohio, Cleveland'da "Ekonomi Kuramının İstatistik ve Matematikle İlişkisini Geliştirmek Amacıyla Uluslararası Dernek" olarak Ekonometri Derneği kuruldu. Dernek ilk akademik toplantısını 1931 Eylül' ünde İsviçre, Lozan'da 173 üyesiyle yaptı.

Amerikalı işadamı ve yatırım danışmanı Alfred Cowles'un (1891-1984), **Büyük Bunalım**'dan sonra iktisatta nicelik bilgisine verdiği önem nedeniyle benimsediği mali desteğiyle derneğin dergi yayınlaması fikri, "gettolaşma" itirazlarına karşın, gerçekleşti. Cowles'un vakıf oluşturma önerisi reddedildiği için ayrı bir "Cowles Komisyonu" oluşturuldu ve Cowles muhasip üye ve dağıtım sorumlusu olmak üzere *Econometrica* dergisinin yayınına 300 tirajla Ocak 1933'te başlandı. Derginin editörlüğünü 1933'ten 1955'e kadar Frisch yürüttü.

Frisch 1931'de Oslo'ya döndü. 1932'de Oslo Üniversitesi'nde Rockefeller'in sağladığı fonla Ekonomi Enstitüsü'nü kurdu. Makrodinamik çalışmaları üstünde yoğunlaştı, 1933'ten itibaren, Slutsky ile birlikte, iş çevrimleri üstüne çalışmaları bu alandaki neoklasik teorinin temelini oluşturdu. İşgal yıllarında Frisch Naziler tarafından tutuklanıp bir yıl süreyle hapsedildi. Derginin editörlüğünü 1942'den 1946'ya kadar Oskar **Lange** yürütmek zorunda kaldı.

Zaman serileri ve doğrusal regresyon analizleriyle ekonometrinin gelişimine temel katkılarda bulunan Frisch hükümet politikaları üstüne de çalıştı ve bu konudaki görüşlerini *Ekonomik Planlama Çalışmaları* (1976) adıyla yayınladı. Denge, beklentiler ve iş çevrimleri konularındaki gelişmelerde etkili olan, bir dengesizliğin bütün ekonomiye yayılmasında etkili olan yayılma mekanizması görüşünü geliştirdi. 1969' da Jan **Tinbergen**'le birlikte ilk **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü kazandı.

Frisch "ekonometri", "makroekonomi", "çıktı-akım", "girdi-nokta", "yayılma mekanizması" gibi adını da kendisinin verdiği birçok kavram üstünde çalışmış, bu arada birçok terim önerisi de benimsenmemiştir. Ekonometrinin iktisadın somut gerçeklikten ayrılmasına yol açacak biçimde matematikselleşmesine karşı da, bu bağın kopmaması gerektiğini, aksi takdirde yapılanın ekonometri değil "playometri" (oyun-ölçer) olacağını söylemişti. [K. E.]

fuar Üreticilerle alıcıların yüz yüze ilişki kurmasını sağlayarak ticareti artırma ve sipariş alma olanaklarını geliştirmeye hizmet eden, çekiciliğin artırılması için eğlence öğesini ve geleneksellik iddialarıyla özgünlüğünü vurgulayan pazarlama aracıdır. Fuar daha çok tanıtım ve sipariş amaçlıyken, **sergi** ticaret amaçlıdır.

Latince sevinç anlamına gelen *feria*'dan Fransızca'da türetilen *foire* sözcüğünün fuar'ın kavramsal geçmişinde yer alması, ilk fuarların belirli bayram ve aziz kutlama günlerine göre düzenlenmesi, bu düzenlemenin o bölgede güvenlik ve barışı sağlaması ve eğlence öğesinin her zaman önde tutulmasındandır. Yunanca *panegyris*'ten gelen panayır sözüğü de Türkçe'de eskiden aynı anlamda kullanılmaktaydı.

Fuarlar önceden bilinen bu belirli günlerde belirli yerlerde kurulan pazarlardı. 1000 yılından başlayarak 1450'lere kadar devam eden süreçte Avrupa'da fuarlar, derebeylik düzeninin güvensiz ortamında, en itibarsız mesleklerden olan tüccarlığı sürdüren kişilerin ürünlerini pazarlama olanağı sağlayabilmek için başvurdukları bir yöntem olarak başlamıştı. Kapalı tarım ekonomilerinin hakim olduğu üretim düzeninde tüccarın müşterisinin ayağına gidebilme yolu, derebey ve manastırların hoşgörüsüne sığınma, kutsal günlerin havasından yararlanma, eğlence ortamı oluşturma ve elbette derebeylere yol, köprü, geçiş ve pazar vergilerini vermelerinden geçiyordu.

Fuarlar önce haç yolları üstündeki kutsal yer ve mekanların yanında kurulan geçici pazarlardı. Zamanla derebeyler ve manastırlar, bu pazarlardan fayda elde ettiklerini görerek, tüccarlardan eğlencelik, lüks mallar talep etmek yerine vergi aldılar ve vergi karşılığı ayrıcalıklar tanıdılar. Haçlı Seferleri'nin ve gelişen İtalyan şehir devletlerinin Akdeniz trafiğini açmasından sonra fuar sistemi, yılın bütün haftalarını kapsayacak bir çember içinde dolaşan ssiteme kavuştu ve Doğu'nun aranılan malları ve altını parasallaşmayı artırdığında, bazı fuar merkezleri ticaret kasabaları ve şehirleri olarak gelişmeye başladı (bkz. altın).

Fuarlar para ve ölçü birimlerinin standartlaşmasına, sarraflığın ve giderek kredi ve faiz sisteminin gelişmesine ve nihayet şirketleşmeye hizmet ederek ticari kapitalizmin gelişiminde önemli rol oynadılar.

Anadolu'da Selçuklular döne-

minde oluşmuş önemli fuar/ panayır yerleri tarihe geçmiş ve Osmanlı son döneminde geleneksel bazı 'pazar'lar desteklenerek kamuoyuna mal edilmeye çalışılmışsa da, bunların ekonomik yönleri ve tarihi önemleri yeterince aydınlatılmamış olduğu gibi, 1970'lerde adeta moda olan Anadolu fuarlarının da çoğunluğu kuruldukları şehirlerin sosyal hayatına getirdikleri 'lunapark' katkısının ötesinde uzun ömürlü olamamıştır.

Bibl.: SÜMER, Faruk (1985), *Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı; ŞEN, Ömer (1996), *Osmanlı Panayırları, 18-19. Yüzyıl*, İstanbul: Eren Y. [K. E.]

Gg

G-7 (Yediler Grubu) Dünyanın en gelişmiş yedi sanayi ülkesi arasında, görüş alışverişi sağlamak üzere zirve toplantıları düzenleme kararı almalarıyla resmen 1975'te oluşturulmuş uluslararası örgütlenmedir.

1973 petrol krizi sırasında ABD'nin Avrupa ülkeleri ve Japonya'ya yaptığı çağrıyla ilk kez toplanan beş büyük ülke, 1975'te Fransa başkanı Valéry Giscard d'Estaing'in çağrısıyla yıllık zirve toplantısı yapma önerisini benimsemiş ve ertesi yıl İtalya ve ABD'in önerisiyle Kanada'nın da katılımıyla G-7 Grubu oluşmuştur. Katılım sırasına göre düzenlenen toplanma sırasına göre üye ülkeler Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya, Japonya, İtalya ve Kanada'dır. Rusya 1991'den beri G-7 grubu içine çağrılmış, 1996 Nisan'ında Moskova'da nükleer güvenlik konusunda sayı dışı olağanüstü bir zirve düzenlenmiştir. Rusya'nın resmen gruba dahil oluşu 1998'dedir. 31. toplantı 6-8 Temmuz 2005 günlerinde İngiltere'de yapılmıştır. 2006'da toplantı Rusya'da olacaktır. Toplantıların örgütsel yapısı yoktur, ülke liderleri her yıl üye ülkelerden birinde toplanırlar, sırası gelen ülke lideri 1 Ocak'tan itibaren o yılın toplantısının ev sahibi ve hazırlayıcısı olur. Rusya'nın katılımıyla G-8 grubu oluşmuşsa da, G-7 ülkeleri Rusya'yı davet etmedikleri toplantıları da sürdürmektedirler ve 2005'te ABD senatörleri Rusya'da demokratik haklar yerleşene kadar Rusya'nın toplantılara katılmasının ertelenmesini istemişlerdir. Artık G-7 toplantılarından bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen ve G-8 zirvesine hazırlık niteliğindeki toplantılar anlaşılmaktadır. Maliye bakanlarının katıldığı bu toplantılar yanında diğer uzmanlarla ve siyaset araştırmacılarıyla birçok destekleyici toplantı düzenlenir ve bunlara Avrupa Birliği, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu başkanları da katılır.

G-8 ülkeleri maliye bakanlarıyla Çin, Meksika, Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika bakanlarının terörizm ve çeşitli konularda düzenlediği toplantılar, G8 akademileriyle Çin, Brezilya ve Hindistan bilim akademilerinin iklim değişikliğini izleme konusunda başlattığı girişim, dünyanın en büyük güçlerinin kendi aralarında dünyanın ekonomi, ticaret ve para konularında görüş alışverişinde bulunmak ve ortak tavır geliştirebilmek amacıyla düzenledikleri zirve toplantılarına eklemlenme anlamına gelmektedir. Merkez-çevre yaklaşımı içinde yarı-çevre denebilecek nitelikteki ülkeler dünya sorunlarında kendilerine danışılmadığından şikayet ederek 1999'

da toplantı düzenlemişler ve G-7 ile maliye bakanları ve merkez bankası başkanları düzeyinde ortak **G-20** grubu oluşturulmuştur.

Son yıllarda G-7 ve G-8 toplantıları **küreselleşme**ye karşı şiddetli protestolara sahne olmaya başlamıştır. Kirlilik, yoksulluk, tıbbi patent sınırlamaları ve eşitsiz ticaretin sorumluları olan ülkelerin kendi aralarında toplanarak dünyanın kaderi hakkında kararlar üretmeleri ve bu toplantılarını, sorumluluk almadan sorumlu göründükleri bir söylemle dünya kamu oyuna taşımaları giderek daha fazla tepki çekmektedir. [K. E.]

G-20 (Yirmiler Grubu) Uluslararası finans istikrarına katkıda bulunmak üzere konferanslar biçiminde örgütlenmiş uluslararası platformdur. Bölgesel ve ekonomik bir güç olup da dünya ekonomisi ve özellikle yaşanan finans krizi sorunlarında **G-7** grubu dışında kalıp gelişen diyaloga dahil olmak isteyen ülkelerin oluşturduğu gruptur.

G-20'nin kurulmasından önce 22'ler Grubu (G-22) ve 33'ler Grubu (G-33) olarak bilinen geçici gruplar 1990'ların sonlarında yaşanan gelişmekte olan ülkelerdeki finans krizleriyle ilgili belirli konuları görüşmek üzere toplanmıştır. Fakat bu gruplar **İMF** ve **Dünya Bankası**'nın yönetim yapılarına entegre edilmemişlerdir. G-22 1998 yılı Nisan ve Ekim aylarında Washigton'da toplanmıştır. G-22'nin amacı gelişmekte olan pazarlarda yaşanan finans krizlerinin çözümüne G-7 dışında kalan ülkeleri de dahil etmekti.

G-7 liderlerinin Haziran 1999'da Köln zirvesinde **Bretton Woods** kurumsal sisteminin yapısı içinde diyalog oluşturulabilmesi için gayri resmi bir mekanizma kurma taahhütleri ile 25 Eylül 1999'da Washington'da önde gelen sanayileşmiş ülkelerden oluşan G-7'nin maliye bakanları, 20'ler Grubu (G-20)'nun kuruluşunu ilan etmişlerdir.

Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanlarından oluşan bu yeni uluslararası forum, 19 ülke, Avrupa Birliği ve Bretton Woods kurumlarını (IMF ve Dünya Bankası) temsil etmektedir. G-20'ye üye ülkeler ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye ve AB'den oluşmaktadır. İMF ve Dünya Bankası'nın Uluslararası Parasal, Finansal ve Kalkınma Komitelerinin Başkanları ile İMF'nin İcra Direktörü ve Dünya Bankası'nın Başkanı görüşmelere tam üye niteliğiyle katılmaktadır.

G-20 ülkeleri, nüfus, GSMH, GSYİH ve coğrafi açıdan önemli sayılan ekonomilerin temsil edildiği geniş kapsamlı bir platform oluşturarak, uluslararası ekonomi ve politika müzakere süreçlerinde söz sahibi olabilmeyi ve diyaloğu artırmayı hedeflemektedir. G-7 ülkeleri G-20'nin kurulması ile önemli kararlar alınırken başka ülkelerin görüşlerinin alınmadığı eleştirilerine

de bu örgütlenme ile cevap vermiş olmaktadır.

G-20 örgütlenmesi G-7 modelinde kurulmuştur. Devamlı bir sekretaryası yoktur, başkanlığı yürüten ülke konferans için gerekli desteği sağlamaktadır. Başkanlığın iki yılda bir değişmesi, ilk başkanların G-7 ülkelerinden olması kararlaştırılmıştır. İlk iki yıllık başkanlığa Kanada Maliye Bakanı Paul Martin seçilmiştir. G-20'nin maliye bakanları ve merkez bankası başkanları toplantıları yılda bir kez yapılmaktadır. G-20'nin bakan toplantıları maliye bakanları, maliye bakan yardımcıları ve merkez bankası başkanlarından oluşmaktadır. Toplantılara Avrupa Birliği'nin başkanlığını yapan ülkenin maliye bakanı ve Avrupa Merkez Bankası Başkanı da katılmaktadır.

G-20, G-7 ve Avrupa Birliği, Dünya Bankası, IMF'yi kapsayan bu yapısıyla gerçekte G-7'nin tartışma ve karar alma süreçleri hakkında bilgilenme, Finansal İstikrar Forumu gibi diğer uluslararası örgüt ve grupların faaliyetlerinin koordinasyonuna yardımcı olma, Uluslararası Parasal ve Finansal Komite gibi daha resmi nitelikli organların müzakerelerini kolaylaştırma, dünya ekonomisiyle ilgili karar ve müzakere süreçlerine entegre olma ve bunları kolaylaştırma işlevi taşımaktadır.

1970'lerde, Soğuk Savaş ortamında ABD önderliğinin prestij kaybına uğradığı dönemde gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki yapısal ilişkinin değişmesi yönünde azgelişmiş ülkelerin örgütlenmesi ile başlayan **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen** tartışmaları, uluslararası platformlar ve konferanslar örgütlenmesi ile gelişmiş, süreç içinde Birleşmiş Milletler dahil farklı nitelikte uluslararası örgütlenmeler bu diyaloğa dahil olmuş ve küreselleşme süreci geliştikçe bu yapılanma **GATT, Dünya Ekonomik Forumu** ve G-7'ler gibi oluşumlarla dünya ekonomisini gelişmiş ülkeler adına disipline edici ve bu temelde tartışma yürütülen bir nitelik kazanmaya başlamıştır. G-20 örgütlenmesi, merkez-çevre yaklaşımı içinde bakıldığında, merkezle entegrasyon çabası içindeki ülkelerle oluşturulan bir ara kademe platformu işlevi görmektedir. [K. E.]

Galata Bankerleri İstanbul Galata semti Bizans İmparatorluğu'ndan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm dönemleri boyunca tüccar ve para alışverişi ile kredi sağlayan bankerlerin iş ve konaklama yeri olmuştur. Burada yerleşik, Müslüman olmayan, para alışverişi ve kredi işi yapan tüccarlara Galata Bankerleri ismi verilmiştir.

Galata Bankerliğinin önemi Osmanlı yönetiminin bu tüccarlara özel bir fonksiyon yüklemesi ile artmıştır. İmparatorluğun güçlenmesi ile Galata Bankerlerinin da gücü artmış, gerileme ve çöküşü ile birlikte Galata bankerleri de İmparatorluğun kaderini takip etmişlerdir. Galata Bankerleri Avrupa'daki sanayi devrimine kadar bankerlik

faaliyetlerini devlete borç vererek sürdürmüşlerdir. Bu borçlanma için kullanılan senetler isme yazılı olup miras bırakılamıyordu. Galata bankerleri **tımar** sisteminin parasallaşması demek olan **iltizam** ve daha sonra **mukataa** sistemlerinin işlemesinde de kredi kurumu olarak işlev görmüşlerdi.

Sanayi devri ile birlikte Avrupa'da büyük şirketler oluşmaya başlamış ve zamanla bunların bir bölümü halka açılmıştır. Galata Bankerleri, bu şirketlerin tahvil ve hisse senetleriyle ilgilenmeye başlamışlar, yurt dışına para çıkararak hisse senedi alım satımı yapmışlardır.

Tanzimat'tan itibaren, Galata bankerleri öncülüğünde yurt dışından alınan menkul kıymetlerin el değiştirmesi nedeniyle, İstanbul'da bir menkul kıymet piyasası oluşmuştur (bkz. esham). 1854 Kırım Savaşı ile başlayan Osmanlı borçları Türkiye'de menkul değerler borsasının kurulmasını hızlandırmıştır. Osmanlı borçlanma tahvillerinin İstanbul'da bir piyasası oluşmuş ve bankerler Galata'da bu işle uğraşmaya başlamışlar, 1864 yılında bir dernek kurarak harekete öncülük etmişlerdir. Bu dernek **Galata Borsası**'nın çekirdeğini oluşturmuştur.

Galata bankerleri, **kaime**nin değer kaybetmesiyle doğan döviz darlığı ve diğer sorunlarda yardımcı olmak üzere bankacılığın gelişmesinde de öncülük etmişler, Fransız J. Aléon ile Teodor Baltazzi 1847'de Bank-ı Dersaadet (Banque de Constantinople) adıyla ilk bankayı kurmuşlardır.

Galata bankerlerinin altın çağı Osmanlı dış borçları ile 1856'da başlayıp Osmanlı mali iflasının ilanı olan **Muharrem Kararnamesi** ile 1881'de sona erer. Galata bankerlerinin **kapitülasyon**lar, Osmanlı tahvilleri, Osmanlı ülkesindeki Avrupa yatırımlarıyla birlikte padişahlara ve muhalife örgütlenmelere sağladıkları krediler ve ilişkilerle de 19. yüzyıl Avrupa siyasetinde rol ve ünleri olmuştur. [Ü. U.]

Galata Borsası 19. yüzyılda düzenli bir hal alan Osmanlı dış borç tahvillerinin yarattığı ortamla **Galata bankerleri**nin oluşturduğu menkul değerler borsasıdır.

Tanzimat'la birlikte Avrupa usulü tahviller çıkarılarak devlet borçlanma yoluna gittiğinde başlayan değerli kağıt alışverişi (bkz. esham), Avrupa devletlerinin piyangolu tahvillerinin de İstanbul'da rağbet bulmasıyla gelişmiş, 1854 Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı dış borçlarına aracılık eden ve o zamana kadar daha çok döviz alışverişi yapan Galata sarrafları, lonca anlayışı içinde örgütlenme ihtiyacı duyarak 1864'te işleyiş Sefurya adı altında yarı resmi olarak borsa niteliği kazanmıştı.

Konsolid ve *hava oyunları* denilen menkul kıymet alışverişinde saray mensupları ve yüksek bürokratlardan esnaf ve memur dulları da zarar edip dolandırıcılık olayları da yaşanınca, 1874'de borsa nizamnamesi çıkartılmış ve borsa hükümet komiseri eliyle Maliye Nezare-

ti'nin denetimine alınmaysa çalışılmıştır. Galata'da Havyar Han'da çalışmaya başlayan borsa, Konsolid Han'a taşındığında, Avrupa'daki borsalara eşdeğer düzenlenmiş bir yapıya kavuşmuş ve 1913'te Mehmet Ali Paşa Hanı'na taşınmıştır. 1906 yılında çıkarılan bir nizamname ile adı Esham ve Tahvilat Borsası'na dönüştürülen borsa, Birinci Dünya Savaşı çıkınca hükümetin moratoryum ilanıyla kapatılmıştır. Çoğu askere alınan deneyimli borsacıların yerini Galata kahvelerinde işlem yapan kişiler almıştır. İttihatçı hükümet 1917'de Mertebani Sokak'ta borsayı yeniden açmışsa da, savaş koşullarında borsanın düzgün çalışması mümkün olmamıştır. 1921 yılında İstanbul hükümeti kambiyo işlemlerini borsa spekülasyonundan kurtarmak için Maliye Nezareti denetiminde Kambiyo Kulübü kurmuşsa da, Osmanlı lira ve tahvillerinin değer kaybı karşısında Kulüp spekülasyon odağı olmuştur. Ankara hükümetinin atadığı müfettiş Kulüb'ü kapattığı gibi, Galata Borsası'na düzen getirebilmek amacıyla 22 Ağustos 1923'te bir nizamname yürürlüğe konmuştur. Bu nizamname ile borsa üyesi sayılan acente, simsar ve coberlere Türkiye yurttaşı olma zorunluluğu getirilmiş ve borsa memur ve hizmetlilerinin atanması da Maliye Vekaleti'nin onayına bağlanmıştır. 1929 yılında çıkartılan kanuna rağmen patlak veren **Büyük Bunalım**'ın da etkisiyle borsa, sönükleşerek yaşamına devam etmekle birlikte, nitelik olarak Galata Borsası olmaktan çıkmıştır. [Ü. U.]

Galbraith, John Kenneth (1908-2006) Amerika'da **Kurumsal Ekonomi**'nin son temsilcisi olarak tanınan, modern ekonominin kışkırtıcı yaklaşımı ve güzel uslubuyla kendisini profesyoneller dışında da okutturan, bütünlüklü yaklaşım içindeki ve "İktisat biliminin sistematik varlığı, Adam Smith'ten itibaren, iki yüz yılı aşkın bir süreye uzanır. Bu sürenin dörtte birlik bölümünde mesleki olarak var olduğumu ve bu süreçte yer alanların çoğunu tanıdığımı biraz da şaşırarak fark ettim" (Galbraith 2004: 13) diyerek kendisini anlatan iktisatçı ve iktisat tarihçisi.

Galbraith Kanada'da doğdu, 30' larda ABD'ye geldi, Berkeley'de profesör oldu. İkinci Dünya Savaşı'nda fiyat kontrolleriyle ilgili görevde çalıştı, daimi fiyat kontrolünü savunur. 1943'te *Fortune* dergisinin editörlüğünü yapmak için memurluktan ayrıldı, savaştan sonra ABD Stratejik Bombalama Araştırması'nda çalıştı ve Almanya'nın bombalanmasının Alman savaş üretimini yavaşlatmadığını bulgusuna varıldı. 1949'da daha önce kısa süre çalıştığı Harvard'da profesör oldu. Demokrat Parti'yle yakın ilişkide oldu, John Fitzgerald Kennedy, Eugene McCarthy ve George McGovern'a danışmanlık ve sözcülük yaptı. Başkan olduğunda da Kennedy'nin danışmanıydı. 1961' den 1963'e kadar Hindistan elçisi oldu. 60'ların sonunda Demokratik Eylem Yanlısı Amerikalılar örgütü

başkanlığı yaptı ve 1972'de Amerikan Ekonomi Birliği başkanı seçildi. Televizyon ve basında ekonomi yorumculuğu yaptı, iki tane çok satan romanın da yazarıdır (1968, 1990).

Galbraith 1950'lerde iki çalışmasıyla ana akımların dışına çıktı: fiyat kontrol kuramı geliştirdi ve enflasyon karşıtı politika olarak savundu (1952). *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power* ('Amerikan Kapitalizmi: Karşı Koyucu Güç Kavramı', 1952. Türkçesi için bkz. Galbraith 1963) kitabında Amerika'nın savaş sonrası ekonomik başarısının ortodoks anlamda 'doğru fiyatlandırma' değil, 'yanlış fiyatlandırma'dan ve endüstriyel yoğunlaşmadan kaynaklandığını ileri sürdü. Büyüme teknik **inovasyon** sağlandığı için gerçekleşmişti. Ancak bu durumun, sendikaların, tüketici ve üretici örgütlerinin ve hükümetin müdahaleleriyle 'karşı koyucu güç'ün sağladığı dengeyle olabildiğini savunuyordu. O tarihten beri, özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinin ekonomik başarısı (bkz. Asya kaplanları) oligopolistik güç ve 'karşı koyucu güç'ün bileşimiyle açıklanır.

1958'de profesyonel olduğu kadar da popüler olan *The Affluent Society* ('Varlıklı Toplum') adlı eserinde Galbraith tüketici egemenliği mitine saldırdı ve **Veblen**, **Mitchell**, Knight'ın zamanında geliştirdikleri görüşleri derinleştirerek genel tüketim teorisini de kültürel olarak egemen olan 'Amerikan yaşam biçimi' anlayışını da eleştirdi. Talebi üretim doğuruyorsa bu üretimin talebi tatmin ettiğinin söylenemeyeceği ana teziydi (**Hayek** bu görüşe getirdiği eleştiriyle, talebin çoğunlukla bireysel değil, temel ihtiyaç dışındakilerin öğrenilen, kültürel nitelikte olduğunu, bunların önemsiz olduğunu söylemenin kültürü hafife almak anlamına geleceğini söyler).

The New Industrial State ('Yeni Endüstriyel Devlet', 1967) kitabında Galbraith firma teorisini geliştirdi ve tam rekabet anlayışıyla analizlerini geliştiren ortodoks teorileri eleştirdi. Firmalar, Galbraith göre, oligopolistik, özerk kurumlardır ve kâr maksimizasyonu için değil piyasadan pay almak için yarışırlar. Girişimciler ve hisse sahipleri, tüketicileri karşısında reklam, ürün farklılaştırması, bürokratikleşme, siyasal iktidar kullanımı gibi geleneksel ve gelenek dışı yollarla mücadele ederler. Siyasal iktidar kullanımı tezini Galbraith 1973'de *Economics and the Public Purpose* ('Ekonomi ve Kamusal Amaç') kitabında geliştirdi. Kamusal eğitim, kamu çıkarı ve siyasal işleyişleri inceleyerek **Buchanan**'ın 'kamusal seçim' ekonomisine, Yeni Kurumsalcı Okul'a ve endüstriyel örgütlenmelere **oyun teorisi**nin uygulanmasına öncülük etti.

Galbraith'in ekonomiye soktuğu, klasik ekonomide bulunmayan 'iktidar', 'karşı koyucu güç' ve 'toplumsal denge' kavramları, serbest rekabetin yerini oligopolistik piyasaların aldığı çağdaş sanayi toplumlarını inceler. Şirketler tüketici

isteklerini yönlendirebilmekte ve fiyatları düzenleyebilmektedirler, bu durum ekonomi kuramında dile getirilen serbest rekabet piyasasına engeldir, ama güçlü tüketici bilinci ve örgütlenmeleri şirketlerin bu gücüne karşılık alıcı tarafındaki gücü oluşturur ve satıcı tarafındaki gücü dengeler. Örneğin emeğin bireysel olarak arz edilmediğini ve sendikalarla toplu pazarlık yapıldığını ve emeğin şirket karşısında gücü ancak böyle dengelediğini herkes bilmekte ve kabul etmektedir.

'Toplumsal denge' kavramına göre, özel kesimin malları ile kamu hizmetleri aslında birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bu iki kesimin arzettiği mal ve hizmetlerarası dengesizlik, bir toplumsal dengesizliğe yol açar. Toplum, üretim sorununu çözebilmiş olsa da bölüşüm sorununu çözememiş olmasından dolayı bir toplumsal dengesizlik vardır. Bölüşümün düzeltilmesi, dolayısıyla toplumsal dengenin sağlanması, kamu hizmetlerinin artırılmasıyla mümkündür.

Galbraith'in görüşüne göre kapitalizm kendi işleyişiyle optimum şartları sağlayamaz. Bölüşüm sorunlarının ve toplumsal dengesizliğin çözülmesi için kamu müdahalesi gereklidir. Galbraith, ücret-fiyat artışlarına karşı kamu müdahalesini ücret-fiyat kontrollerine kaydırır ve bu kontroller yoluyla denetimin sürekliliğini savunur. Galbraith klasik öğretiden uzak olduğu kadar bölüşüm sorunlarında sınıf çatışmasını öngören Marx'tan da uzaktır. Üretim sorununu çözen kapitalist toplumun, gerekli müdahalelerle diğer sorunlarını, bölüşüm ve işsizliği de çözebilecek yeterlilikte olduğuna inanır. Galbraith'in savunduğu sürekli kontroller kapitalizmin mantığına uygun olmadığı gibi, **enflasyon**un süreklilik kazanmış olması da modelini yetersiz kılmaktadır.

Bibl.: GALBRAITH, John Kenneth (2004), *İktisat Tarihi*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Y.; GALBRAITH, John Kenneth ve SALINGER, Nicole (2002), *Ekonomi Üzerine Hemen Herşey*, çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Y.; GALBRAITH, John Kenneth (1990), *Ekonomi Kimden Yana*, çev. Belkıs Çorakçı, Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın Kitaplar Y.; GALBRAITH, John Kenneth ve SALINGER, Nicole (1991), *Ekonomik Yaşamın Güncel Sorunları*, çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Y.; GALBRAITH, John Kenneth (1990), *Para: Nereden Gelir Nereye Gider*, çev. Nilgün Himmetoğlu, Belkıs Çorakçı, İstanbul: Altın Kitaplar Y.; GALBRAITH, John Kenneth (1989), *Kuşku Çağı*, çev. Reşit Aşçıoğlu, Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın Kitaplar Y.; GALBRAITH, John Kenneth (1963), *Amerikan Kapitalizmi: Ekonomik Kuvvetlerin Denkleşmesi*, çev. Yüksel Tavşanlı, Nuran Ergüven, İstanbul: Nebioğlu Y. [K. E.]

GATT → Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

gayrimenkul Sınırları belirlenmiş arazi parçası ile bu arazide bulunan

bina (ve Kat Mülkiyeti Kanunu gereği gayrimenkul sayılan bağımsız bölümler), tesis ve ağaçlar, maden ve tapu kütüğüne kaydedilen (inşaat hakkı gibi, miras bırakılabilen ve devredilebilen) ayni haklardan oluşan taşınmaz varlıklardır. Gayrimenkul mülkiyeti Medeni Kanun' la düzenlenmiştir ve gayrimenkul satışı, ancak resmi yazılı biçimde ve tapu sicil muhafızı aracılığıyla yapılabilir. Tapu kütüğüne kayıt esas olmakla birlikte, miras, kamulaştırma, icra veya mahkeme yoluyla tescilden önce de mülkiyet edinilir. Zilyetin adi zaman aşımı (müruru zaman) ve olağanüstü zaman aşımı (fevkalade müruru zaman) ile edindiği mülkiyet hakkı da geçerlidir.

Gayrimenkul kira gelirleri hukukumuzda irat olarak tanımlanır. Sermaye geliri de, gayrimenkul sermaye iradı ve menkul sermaye iradı olarak tanımlanır. Vergi hukukundaki gayrimenkul sermaye terimi, genel hukuktaki gayrimenkul kavramından geniştir ve Gelir Vergisi Kanunu'nda ayrı ayrı tanımlanmıştır.

Özellikle nüfus ve yerleşim sorunlarının talebi artırdığı ve arsa arzının yetersiz kaldığı, menkul piyasasının ve nakit ekonomisinin fazla gelişmediği toplumlarda gayrimenkul geliri önemli rant kaynağı ve tasarruf aracıdır. Gayrimenkul yatırımının çekiciliği, servet eşitsizliğiyle birlikte **spekülasyon** hareketlerini artırır. Gayrimenkul yatırımı bir üretim faaliyeti sonucu değer yaratmayan, yalnızca servet transferi niteliğinde olduğundan verimsiz kabul edilen yatırım türüdür. Türkiye'de menkul kıymet borsaları, döviz piyasaları gibi kurumlar gelişmeden önce, nüfus ve kentleşme hızlarının yüksekliği nedeniyle gayrimenkul fiyatlarının sürekli yükselmesi sonucu, en çok rağbet gören yatırım türü olmuştur. Tasarruf yapabilen tüm gelir gruplarının tasarrufları büyük ölçüde gayrimenkul piyasasına yönelmiştir.

Gayrimenkul kredisi taşınmaz malların ipotek edilmesi karşılığında açılan kredilerdir. Borcun ödenmemesi durumunda ipotekli mallar paraya çevrilerek alacak tahsil edilir. Alacaklının günü gelen alacağını tahsil amacıyla icra yoluna başvurup açık artırma ile borçlunun gayrimenkulünü sattırması ve alacağını tahsil etmesi söz konusudur. Borçlunun, gayrimenkul üstünde tasarrufta bulunmasını engelleyerek bu yolu açık tutabilmek için hukuk kuralları geliştirilmiştir. Tapu siciline işlenen rehin hakkı, taşınmaz kimin eline geçerse geçsin, devam eder. Rehin hakkı, ipotek, ipotekli borç senedi ve ipoekli irat senedi olarak üç türlüdür.

Sermaye Piyasası Kurulu'nun 20 Temmuz 1995 tarihli tebliğiyle gayrimenkul sertifikaları çıkarmak mümkün kılınmıştır. Bu sertifikaların, ihraççıların bedellerini inşa edilecek ve edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanında kullanmak üzere hamiline yazılı menkul kıymet olarak çıkarmaları gerekir.

Gayrimenkullere, gayrimenkullere dayalı sermaye piyasası araçla-

rına, gayrimenkul projelerine, gayrimenkule dayalı haklara ve sermaye piyasası araçlarına yatırım yapabilen, adi ortaklık kurabilen sermaye piyasası kurumlarına gayrimenkul yatırım ortaklığı denir. Bu ortaklıkların kurulmasında, kayıtlı sermayenin anonim ortaklık biçiminde olması, çıkarılmış sermayenin % 49'unun halka arz edilmesi, başlangıç sermayesini temsil eden hisse senetlerinin nakit karşılığı çıkarılmış olması gibi koşullar aranır. [B. D., K. E.]

gayrimenkul vergisi Türk vergi sisteminde gayrimenkul kıymet artışı vergisi, emlak alım vergisi ve emlak vergisi olarak yürürlükte bulunan, bina, arazi ve arsaların devir ve temliki nedeniyle gerçek ve tüzel kişilerden alınan, konusu gayrimenkul sahipliği, devri ya da temliki olan vergiler, genel olarak gayrimenkul vergileri olarak anılır. [B. B.]

Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH) GSMH temel **milli gelir** kavramlarındandır. Bir ekonomide belli bir dönemde yaratılan tüm hasılayı ifade eder. Üç yöntemle hesaplanabilir.

Üretim Yöntemi: Bu yöntemde amaç bir ekonomide aynı mal ve hizmetleri üreten birimlerden meydana gelen faaliyet kollarındaki nihai mal ve hizmet üretim değerlerinin ölçülmesidir. Bir faaliyet kolunda üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla değerlendirilmesiyle bu faaliyet kolunun gayrı safi üretim değerine ulaşılır. Bu üretim değeri içinde üretimi yapabilmek için kullanılan mal ve hizmetler yani ara mallar da vardır. GSMH'yı hesaplayabilmek için toplam gayrı safi üretim değerinden bu ara mal ve hizmetlerin düşülmesi gerekir. Böylece elde edilen farka **katma değer** denmektedir. Ekonomide mevcut faaliyet kollarında yaratılan katma değerlerin toplamı, aynı yılda elde edilen gayrı safi yurtiçi hasılayı verir.

Gelir yöntemi: Bu yöntemde kişilerin cari mal ve hizmetleri dolayısıyla elde ettikleri faktör gelirleri hesaba alınır. Bunlar ücret, faiz, kira ve kârdır. Ekonomide elde edilen bu faktör gelirlerinin toplanmasıyla GSYİH hesaplanır.

Harcama Yöntemi: Bu yöntemde ekonomide belli bir dönemde tüketime ve yatırıma yapılan harcamalar toplanır. Bu toplamda tamamlanmış mal ve hizmetler ele alınır. Harcama yapılarak elde edilen mal ve hizmetlerin bir kısmı yıl içinde ara malı olarak başka mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılır. Bir kısmı ise doğrudan tüketime, yatırıma ya da stok veya ihracata gider. Bunlar nihai kullanım olarak adlandırılır. Yıl içinde başka bir sınai işlem görmeyerek nihai alıcılar tarafından satın alınan mallar nihai kullanımın kapsamını oluşturur. Bir ekonomide satılan bütün nihai mal ve hizmetlerin toplam değeri nihai kullanım değerine, bu ise gayrı safi katma değerlerin toplamına eşittir.

Bu üç yöntemde de aynı sonuç

elde edilir. Elde edilen sonuç Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla'yı (GSYİH) verir. Bu hesaplarda mal ve hizmet ihracatına artı, mal ve hizmet ithalatına eksi değer olarak yer verilir. Dış Alem Net Faktör Gelirlerinin de eklenmesiyle Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH) değerine ulaşılır. Dış Alem Net Faktör Gelirleri ülkeye döviz giriş ve çıkışına göre hesaplamalarda artı veya eksi değer alır. Türkiye'de işçi dövizleri, girişimci gelirleri ve faiz gelirleri kalemleri artı, kâr transferleri ve faiz ödemeleri kalemleri eksi değer olarak hesaplara girmektedir.

Bibl.: *Türkiye Milli Geliri, Kaynak ve Yöntemler 1948-1972*, DİE, Ankara, 1973; Devlet İstatistik Enstitüsü, www.die.gov.tr [B. D.]

GSMH zımni fiyat deflatörü → **deflatör**

Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) → **Milli Gelir** ve **Gayrı Safi Milli Hasıla**

geçim endeksi İnsanların belirli bir yaşam düzeyini sürdürebilmeleri için yapmaları gereken harcama miktarındaki değişimlerin incelenebilmesi maksadıyla kullanılan; beslenme, giyinme, barınma, ulaşım, eğitim, sağlık vb. ihtiyaçlarla ilgili harcamaların dahil edildiği endeks. [B. D.]

geçimlik ekonomi Parasallaşmanın gerçekleşmediği **doğal ekonomi** ile dış ekonomik ilişkilerin gelişmediği **kapalı ekonomi** ve artık-ürün üretilmeyen **geçimlik üretim**in eklemlenmesi veya kesişmesi olarak kullanılan terim, kısaca piyasa ekonomisinin gelişmemişlik düzeyini ifade eder. [K. E.]

geçimlik üretim Sadece **hanenin** ihtiyacı için yapılan üretim. Hanenin bir yıllık tüketimini karşılayacak ölçüde üretim yapmasına izin veren ve artık-ürün üretmesini olanaksızlaştıran koşullarda ortaya çıkar. Hanenin kendi tüketimi için ayırdığı "geçimlik ürün"den fazlasını ürettiği durumlarda "ürün fazlası" veya "artık-ürün" oluşur ve bu ürün ya takas ekonomisi ya da pazar ekonomisi yoluyla değerlenir. Dolayısıyla ürün fazlasının oluşmadığı geçimlik üretim biçimlerinde iktisadi zenginlik meydana gelmez ve bu zenginliğe dayalı sınıflar, tabakalar ve kurumlar ortaya çıkmaz.

Erken tarım, bir geçimlik üretim zemini sunmuştur. Neolitik dönemin ileri aşamalarında, özellikle Kalkolitik'te ortaya çıkan köy ekonomisi ise, geçimlik üretimin ötesine geçen bir üretim dönüşümünün izlerini taşır. Sulu tarıma geçilmesiyle birlikte artık-ürün miktarında kitlesel artış ortaya çıkmıştır. Mezopotamya, Mısır, Çin ve Hindistan'da ortaya çıkan kent toplumları ve erken devlet biçimleri bu dönüşümün ürünüdür. Bu dönüşümü yaşamayan bölgelerde geçimlik üretim uzun süre devam etmiştir. Özellikle bahçe tarımı geçimlik üretime yatkın bir üretim şeklidir. Ayrıca devletin ve beylik gibi iktidar biçimlerinin bulunmadığı ör-

neklerde, artık-ürünü gerektirecek bir zor aygıtının ve temel etkenin olmaması, geçimlik üretim biçiminin süregenliğini kolaylaştırır. [K. E.]

geçimlik ürün Bir bölge veya ülkenin ekonomik faaliyetlerinin temelini oluşturan ve bu ürünü değişime sokarak diğer ihtiyaçlarını sağladığı üründür. **Geçimlik üretim**den esinlenilerek verilen adla geçimlik ürün, artık-ürünün yokluğunu değil, tek ürüne bağımlılığı ifade eder. Dar anlamıyla Orta Anadolu'nun geçimlik ürünü buğday, Rize'nin çay, Ordu'nun fındık; Orta Asya göçebelerinin at, Çin'in pirinçtir. Geniş anlamıyla geçimlik ürün, siyaset dilinde "muz cumhuriyeti" denilen, dış ticaretini tek ürün ihracatıyla yürüterek ithalatını bu ürünün geliriyle karşılamak zorunda olan azgelişmiş ülkeleri ifade eder. Muz cumhuriyeti deyimi, çoğunlukla yabancı sermaye veya onunla işbirliği içinde gerçekleştirilen **plantasyon** üretimi ile, dışa bağlı bu üretimin ülke ekonomisinde ve siyasetinde sağladığı egemenlik sonucu oluşturulan eğreti iktidarların sözde bağımsızlığını ifade etmek için kullanılmaktadır. [K. E.]

gelir Mal ve hizmet üretiminde yer alan faktörlerin üretim sürecinde ya da satış sonrası elde ettikleri kazançtır. Üretim faktörlerinden emeğin geliri ücret, sermayenin geliri faiz, toprağın geliri rant ve girişimcinin geliri kâr olarak tanımlanmıştır.

Gelir (Y), tüketim (C) ya da tasarruf (S) amaçlı kullanıldığından, bu iki değişkenin toplamı olarak tanımlanır. $Y = C + S$. Vergiler (T) gelirin içinden alınan bir pay olduğundan, gelir fonksiyonuna eksi değer olarak katılır. Tasarruflar (S), servetteki artış (dW) olarak tanımlanabilir. Bu durumda, $Y = C + dW + T$ eşitliğine ulaşılır.

Kişisel harcanabilir gelir bireylerin ya da hanehalklarının vergi sonrası ellerine geçen gelirdir ve tüketim ile tasarrufun toplamına eşittir ($Y = C + S$). [B. D.]

gelir dağılımı Bir ekonomide belli bir dönemde yaratılan gelirin kişiler, toplumsal gruplar ve üretim faktörleri arasında bölüşülmesini ifade etmektedir.

Gelir dağılımı salt ekonomik bir olgu değil, uygulanan toplumsal ve ekonomik politikaların, gelişmelerin zaman içinde evriminin doğrudan sonucudur. Bu anlamda, üretim araçlarının mülkiyeti, kamu hizmetlerinin düzeyi, toplumsal-geleneksel ilişkiler, işgücünün örgütlenme düzeyi ile yatay ve dikey hareketliliği, siyasal katılma biçimleri ve tüm bunların değişimi gelir dağılımını belirler. Gelir dağılımı bütün bunların sonucu ve göstergesidir. Gelir farklılıklarının açıklanmasıyla ekonomik ve toplumsal ilişkiler açıklık kazanır. Gelir dağılımı araştırmalarının amacı yalnızca gelirin araştırılması değil, aynı zamanda milli geliri meydana getiren üretim faaliyetleri içindeki toplumsal ilişkilerin ve bölüşüm ilişkilerinin bi-

linmesidir.

Toplumsal ilişkilerin karmaşıklığı ve çeşitliliği nedeniyle, gelir dağılımı araştırmaları tek bir kritere göre değil, çeşitli sınıflandırmalara göre ayrı ayrı değerlendirilir. Bunların içinde en yaygın olarak kullanılanı kişisel gelir dağılımıdır. Kişisel gelir dağılımı toplam gelirin toplumu oluşturan bireyler ya da aileler arasındaki dağılımını gösterir. Ekonomik eşitsizliklerin en iyi göstergesi olup, uygulanan politikaların tüm nüfusu nasıl etkilediğinin izlenmesine olanak vermektedir. Kişisel gelir dağılımı araştırmalarında, tüm nüfus gelir gruplarına göre eşit dilimlere ayrılır. En yaygın uygulama yüzde 20'şerlik 5 grup şeklindeki ayrımdır. Amaca göre yüzde 10'luk, yüzde 5'lik, hatta yüzde 1'lik gruplar da oluşturulabilir. Bu gruplar ortalama gelir düzeyine göre sıralanır ve zaman içinde gelir düzeylerinin değişimi izlenir. Kişisel gelir dağılımının zaman içinde değişimini izlemek ya da uluslararası karşılaştırma yapabilmek için en çok kullanılan ölçüler **Gini Katsayısı** ve **Lorenz Eğrisi**dir.

Fonksiyonel gelir dağılımı, bir ekonomide üretim faktörleri fiyatları cinsinden milli gelirin paylaşımını ifade eder. Milli gelir içinde ücret, faiz, rant ve kârın paylaşımı hakkında bilgi verir. Fonksiyonel gelir dağılımı bazen yalnızca emek gelirleri ve emek dışı gelirler sınıflandırması ile de yapılabilir.

Sektörel gelir dağılımı gelirin tarım, sanayi, hizmetler sektörleri ya da bunların alt sektörlerini de kapsayan daha ayrıntılı bir dilimleme esas alınarak, nasıl bölüşüldüğünü gösterir.

Bölgesel gelir dağılımı, kır-kent gelir dağılımı, eğitim durumuna göre gelir dağılımı, meslek gruplarına göre gelir dağılımı, istihdamdaki mevkiye göre gelir dağılımı, cinsiyete göre gelir dağılımı araştırmaları da yapılmaktadır. Bunların hepsi bir arada yapılması ve değerlendirilmesi gereken araştırmalardır. Hepsi birden, ekonominin işleyişinin ne gibi sorunlara yol açtığını ve gelir dağılımının düzeltilmesi için hangi politikaların daha etkili olacağını gösterir.

Bibl.: DPT (2001), *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele*, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK, Ankara. [B. D.]

gelir etkisi Tüketicilerin gelirlerindeki artış talep eğrisinin sağa kaymasına yol açar. Tüketiciler malların fiyat düzeyi değişmediği halde, daha çok talep ederler. Tersine, gelirlerdeki azalış malların fiyatları değişmediği halde daha az talep edilmesine neden olur. Bu durumda talep eğrisi sola kayar. Talep eğrisinin, fiyatlar değişmediği halde, gelir düzeyindeki değişim nedeniyle sağa ya da sola kaymasına gelir etkisi denir. Ancak bu durum Giffen malları için geçerli değildir. [B. D.]

gelir vergisi Günümüzde devletlerin en önemli vergi kaynağını oluşturan gelir vergisi; gerçek kişilerin bir takvim yılı içinde elde ettikleri

kazanç ve iratların safi tutarı yani gelirleri toplamı üzerinden, vergide kişiselleştirme prensibine uygun olarak yükümlü tutuldukları bir vergidir. Gelir Vergisi Kanunu çerçevesinde gelire giren kazanç ve iratlar; ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları, diğer kazanç ve iratlar şeklinde sıralanmış ve gelirin elde edilmesi tahakkuk ve tahsil esasına bağlanmıştır. Gelir vergisinin başlıca esasları; şahsi olması, yıllık olması, safi olması, gerçek olması, genel olması ve elde edilmiş olmasıdır. [B. B.]

gelirler politikası Bütün gelirlerle ilgili gelişmeleri, daha onların doğuşu esnasında doğrudan etkileyen hükümet politikaları şeklinde tanımlanır. Ancak pratikte ücret ve fiyat kontrolları olarak görülür. Bu nedenle ücretler ve fiyatlar üzerinde doğrudan müdahaleler yoluyla kontrol kuran politikalar diye tanımlanabilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinde, devletin piyasaya müdahalesi örneklerinden biri olarak ortaya çıkmış, ABD ve birçok ülkede uygulanmıştır. Özellikle enflasyon ve işsizliğin bir arada görüldüğü ortamlarda, para ve maliye politikalarının yetersiz kalması üzerine, bu politikalara ek olarak kullanılmaktadır. Ücretlerin ve fiyatların kontroluyla ekonomik istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır.

Gelirler politikası yasal ya da gönüllü olmak üzere iki şekilde uygulanabilir.

Yasal gelirler politikasında; yasal düzenlemelerle sendikaların gücü sınırlandırılabilir, ücretler ve fiyatlar dondurulabilir veya tavan sınırlar getirilebilir, vergilendirme yoluyla yüksek ücret veya kârlar cezalandırılabilir. Bu önlemlerden işverenler genellikle mal farklılaştırması, ürünün boyutlarının ve niteliğinin düşürülmesi gibi yollarla kaçınabilmektedir. Bu politikalar genellikle gelir dağılımının bozulmasına ve toplumsal huzursuzluklara yol açmaktadır.

Gönüllü gelirler politikasında devletin emredici müdahalelerinin yerini sosyal diyalog almaktadır. Genellikle ücret artışlarının verimliliğe, fiyat artışlarının birim işgücü maliyetine uyarlanması hedeflenmekte, bu şekilde enflasyon kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Ancak son dönemlerde sendikaların zayıflaması ve bireysel sözleşmelerin öne çıkmasıyla, bu modelin de uygulanma olanakları zayıflamıştır.

Gelirler politikası Türkiye'de ilk kez 1978 yılında 'Toplumsal Anlaşma' ile gönüllü bir biçimde uygulanmıştır. 1980'li yıllarda, 12 Eylül darbesinin getirdiği baskı ortamında ücret artışları durdurulmuş, gerçek ücretler geriletilmiştir. Son yıllarda kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey gönüllü gelirler politikasının kurumsallaşmasında önemli bir araç olarak görülmektedir.

Bibl.: UÇKAN, B., *Gelirler Politikası ve Sosyal Diyalog*, Çimento Müstahsilleri İşverenler Sendikası, www.cmis.org.tr. [B. D.]

gelişmekte olan ülke → azgelişmişlik

genel bütçe Devletin bir yıl içindeki gelirlerini ve bu gelirlerin bakanlıklara tahsisini içeren bütçe. Genellik, birlik ve açıklık ilkeleri ile uygulanır. Belirli gelirler belirli harcamalara tahsis edilmez. Tüm gelirler toplanır ve kaynağına bakılmaksızın, ihtiyaçlarına göre bakanlıklara dağıtılır. TBMM tarafından onaylanır ve yayımlanır.

Türkiye'deki uygulamada genel bütçe kamunun tüm gelir ve harcamalarını kapsamamaktadır. Katma bütçe, KİT bütçesi, döner sermayeler, fonlar ve mahalli idareler gibi bazı bütçeler genel bütçenin dışındadır. Bu durumun bütçe disiplinini bozması nedeniyle yeni bütçe uygulamasına geçerek sorunun giderilmesine çalışılmaktadır. [B. D.]

genel denge Ekonominin bütün kesimlerinin ve birimlerinin yarattığı mal ve hizmetlerin arz, talep ve fiyatlarının birbirleriyle tutarlı olmasıdır. Ekonomideki tüm mal ve üretim faktörlerinin fiyatları ve talep miktarları arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Herhangi bir nedenle bir mal ya da faktörünün fiyatı değiştiğinde, ekonomideki tüm malların fiyatları ve miktarları değişmektedir. Genel denge analizinde karşılıklı tüm bu ilişkiler incelenmektedir. Genel denge ve ekonomik refahın gerçekleştirilmesi, mutlaka toplum için olan en iyi durum ve herkes için de en yüksek düzeyde tatmin anlamına gelmektedir.

Geleneksel kuramda, piyasalar müdahale edilmez ve kendi haline bırakılırsa dengeye ulaşılacak ve eksik istihdam veya işsizlik diye bir durum söz konusu olmayacaktır. Bkz. denge. [B. B.]

genel grev Bir kent, bölge ya da ülkedeki tüm emek gücünün grev eylemidir. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı hareketi özellikle ondokuzuncu yüzyılda genel grevi iktisadî ve siyasî amaçları elde etmek için savundu. Barışçı bir devrim gerçekleştirmek isteyen birçok sosyalist hareket umutlarını ülkeyi felç edecek yoğunluktaki bir genel greve bağlamıştı. Genel Grev birçok düşünürü de etkiledi. Georges **Sorel**, genel grev mitinin işçi sınıfı arasında dayanışmayı, sınıf bilincini ve devrimci öfkeyi güçlendireceğini savundu.

21. yüzyıla geldiğimizde genel grev tamamen farklı amaçlarla ve kısmen başarılı olarak "kadife devrim"lerde uygulandı: Grevciler Gürcistan'da, Ukrayna'da (2004) ve Tacikistan'da (2005) amaçlarına ulaşırken, Venezüella'da (2002-3) başarısız oldular. Bununla birlikte Avrupa tarihindeki en büyük genel grev Fransa'da 1968 Mayıs'ındaki grevdir. Türkiye'de ise 2822 Sayılı ve 1983 tarihli Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası genel grevi yasadışı kabul etmektedir (md. 25). Bkz Anarko-sendikalizm, grev. [S. E. T.]

George, Henry (1839-1897) ABD'de toprak rantına karşı tek vergi

sistemini savunarak, haksız mülkiyet ve kazanç tartışmalarına yol açan ve siyasal bir akıma yol açan popüler yazar.

Philadelphia'da doğdu. Dünyayı dolaşan bir gemide çalıştı. 1858'de San Fransisco'da yerleşti, birçok işte çalıştı, matbaacı ve gazeteci oldu. Bir yandan çalışırken yazdığı *Progress and Poverty: An inquiry into the cause of industrial depressions and of increase in want with increase of wealth*, ('İlerleme ve Yoksulluk: sanayi depresyonları ve zenginliğin artmasıyla talebin artmasının nedenleri hakkında bir inceleme', 1879) adlı kitabını yazdı. Kitabını matbaacı arkadaşlarının katkısıyla basabildi, New Yorklu bir yayıncının ilgi göstermesinden sonra kitap İngiltere'de de basıldı, büyük ilgi gördü, birçok dile çevrildi.

Bütün ekonomi bilgisi Adam **Smith**, David **Ricardo**, felsefe bilgisi Herbert Spencer ve John Stuart **Mill**'in kütüphanelerden okuduğu kitaplarından ibaretti. Fakat Henry George ABD'nin batısında şehirlerin kuruluşunu, çadırlardan tramvaylar çalışan kaldırımları döşeli şehirlerin doğuşunu ve servetlerin kazanılışını yaşamıştı. Büyük servetlerin getirdiği yozlaşmayı gördü. Modern ilerleme denilen şey, zenginlikle fakirlik arasındaki ayrımı artırmaktan ibaretti. Batı'da nüfus artışı, demiryolunun gelişi, genel ekonomik gelişme ve tekelleşme dönemiydi. Bu gelişmenin sonucu değer artışı ve spekülasyondu. Henry George'un temel görüşü, bu değer artışının toplumun hakkı olduğuydu; toprağın gerçek değeri ile spekülatif değer arasındaki fark bu değerin yaratılmasının kaynağı olan toplumun hakkı olmalıydı. Daha önceki kitabı *Our Land and Land Policy: National and state* ('Toprağımız ve Toprak Politikamız: Federal ve yerel', 1871) kitabıyla da temel çıkış noktasının toprak rantı olduğunu ortaya koyduğu gibi, **Fizyokratlar**dan yüz yıl sonra George gerçek üretici değer kavramıyla, tek gerçek vergi önerisini getirmekteydi.

Üretim araçlarının adil olan ve olmayan mülkiyetini ayırmaya çalışan George, azınlığın toprak zenginliklerini mülk edinmesine, imtiyaz haklarına sahip olmasına karşı çıkarken, halkın vergileri ile ayakta duran hükümetlerin, bu kartellerin çıkarlarına hizmet ettiklerini ve kartellerin yalnızca kendi çıkarlarını düşündüğünü söylüyordu. Oysa yaşamın her aşamasında yalnızca emek ve üretim vergilendirilmektedir ve vergiler gelir, üretim ve yaratıcı girişim aleyhine işlemektedir. Yani özel mülkiyete ve girişimin maksimum etkinlik yarattığına düşüncesine karşı olmayan Henry George, tekellerin iktidarına ve bir aldatmaca olan bu sözde demokratik düzene karşıdır. Önerisi de topraktaki değer artışından alınacak tek vergidir.

Henry George'un görüşleri ABD'nin her yerinde tek vergiyi savunan örgütlenmeler kurularak yaygınlaştı. Kendisi de 1880'de taşındığı New York'ta 1886 belediye başkanlığı seçimlerinde yarışı az farkla kaybetti. 1930'lara kadar kitabı çok

okundu ve etkisi devam etti; bu yıllara kadar tek vergi yandaşları çeşitli yerlerde yönetime seçildiler, ama tek vergi koyma yetkisine sahip mevkilere değil. [K. E.]

gerçek değer Enflasyondan ya da fiyat değişimlerinden arındırılmış değer. Fiyatlar genel düzeyinin değiştiği bir ekonomide dönemler arası karşılaştırma yaparken nominal değerleri kullanmak yanıltıcı olmaktadır. Bu nedenle fiyat değişimleri giderilerek gerçek değerler karşılaştırılır. Bunun için bir 'temel yıl' seçilir ve diğer yılların fiyatları bu temel yılın fiyatlarına dönüştürülür. Bu durumda elde edilen değerler fiyat hareketlerince saptırılmamış gerçek değerlerdir. [B. D.]

gerçek faiz Paranın değerindeki değişimleri gidererek, satınalma gücü üzerinden ödenen veya alınan faizin ne kadar olduğunu gösterir. Gerçek faiz (r) genellikle, Fisher denklemi uyarınca, nominal faiz oranından (n) enflasyon oranını (i) çıkararak bulunur (r=n-i). Yüksek enflasyon ortamında, nominal faiz oranının enflasyon oranına bölünmesi ile hesaplanır (1+r=(1+n)/(1+i)). Nominal faiz oranları gelecekteki enflasyon beklentileri dikkate alınarak saptanır. Enflasyonun beklentilerden farklı gerçekleşmesi gerçek faiz oranında da sapmalara yol açar. [B. D.]

gerçek fiyat → fiyat

gerçek gelir Nominal gelirin enflasyondan arındırılarak bulunan **gerçek değeri**. Gelirin belli bir dönemdeki satınalma gücü. [B. D.]

gerçek servet etkisi → Pigou Etkisi

gerçek ücret Nominal ücretin enflasyondan arındırılarak bulunan **gerçek değeri**. Ücretin nominal olarak değişmesine karşın, satın alabildiği mal ve hizmetlerde değişim olup olmadığını ya da hangi oranda olduğunu gösteren değer. [B. D.]

Giffen malları → Giffen Paradoksu

Giffen Paradoksu İngiliz iktisatçı Sir Robert Giffen (1837-1910) tarafından saptanan çelişkili bir durumu ifade eden kavramdır. Genel olarak malların fiyat esnekliği negatiftir. Fiyat arttıkça o mala olan talep düşer, fiyat azaldıkça yükselir. Oysa Giffen bazı mallarda fiyat yükseldikçe talebin de arttığını, fiyat düştükçe talebin düştüğünü saptamıştır. Giffen paradoksuna verilen tipik örnek İrlandalı yoksul köylülerin patates talebidir. Patates İrlandalı köylülerin temel gıda maddesidir. Patates fiyatları düşünce, yoksul halk diğer gıdaları satın alma olanağı bulduğundan, patates talebi azalır. Patates fiyatları yükseldiğinde, yoksul halk diğer gıdaları tüketme olanağını iyice kaybettiğinden, patates talebi artar.

Giffen paradoksunun geçerli olması için; söz konusu malların **düşük mal** kapsamında olması gerekir. Bu malı ikame edecek başka

bir mal bulunmamalıdır. Ayrıca, bu mal tüketicinin harcamaları içinde önemli bir pay oluşturmalıdır. Bu koşullar Giffen paradoksuna konu olan malların yoksul kesimin temel tüketim malları olduğunu göstermektedir. Bu tür mallara Giffen malları da denir. [B. D.]

Gini Katsayısı Gelir eşitsizliğini tek bir değerde özetleyen Gini Katsayısı, kişisel gelir dağılımını ölçmede en çok kullanılan ölçüdür. Gini Katsayısı 0 ile 1 arasında değişen bir katsayıdır. Bir toplumda herkes eşit gelir elde ediyorsa, katsayı 0 değerini almakta, toplumdaki tüm gelirler yalnızca bir kişinin eline geçiyorsa katsayı 1'e eşit olmaktadır. Katsayı bu iki aşırı durum arasında yer almaktadır. Gini Katsayısının değeri gelir düzeyinin büyüklüğüne değil, farklı gelir düzeyine sahip kişilerin sayısına bağlıdır.

Gini Katsayısı **Lorenz Eğrisine** bağlı olup, Lorenz Eğrisi ile köşegen (tam eşitlik doğrusu) arasında kalan alanın, köşegenin altında kalan toplam alana oranına eşittir. Bu oranın artması yani 1'e yaklaşması eşitsizliğin arttığını, azalması yani 0'a yaklaşması ise eşitsizliğin azaldığını gösterir. [B. D.]

girdi Bir üretim faaliyetinde kullanılan her türlü kaynak ya da üretim faktörüdür. [B. D.]

girdi-çıktı analizi Girdi-çıktı tabloları yoluyla bir ekonomideki endüstrilerin birbiri ile ilişkilerini saptama yöntemidir. Endüstriler arası mal ve hizmet akımlarını gösterir.

Girdi-çıktı tablolarının kökeni Dr. Quesnay'ın 1758 yılında yaptığı **'Ekonomik Tablo'**ya kadar götürülebilir. Ancak modern girdi-çıktı tabloları 1923 yılında Sovyetler Birliği'nde Gromen ve 1936 yılında ABD'de **Leontief** tarafından başlatılmıştır. 1968 yılında Birleşmiş Milletler tarafından standartların belirlenmesiyle çoğu ülke tarafından düzenli aralıklarla hesaplanmaktadır. En önemli makroekonomik analiz araçlarındandır. Bölge planlaması yapılan kimi ülkelerde bölge düzeyinde de hazırlanmaktadır. Türkiye'de planlı ekonomiye geçişle birlikte, 1960'lardan bu yana yapılmaktadır.

Girdi-çıktı tabloları endüstri veya ürün esas alınarak hazırlanabilir. Tabloda yer alan endüstri veya ürün sayısının belirli bir standardı yoktur. Genel olarak ülkeler kendi ekonomileri için hangi ekonomik faaliyet önemli ise o faaliyeti ayrı sektör olarak alırlar. Türkiye'de endüstri ilişkilerine göre hazırlanan tablolar 64 sektörlü olarak hazırlanmaktadır. Ürün esas alınan tablolar değişik yıllarda, farklı ürün sayısı içermektedir.

Girdi-çıktı tablosunda sütunlar bir endüstrinin üretim için gerekli girdileri ve **katma değer** unsurlarına yapılan ödemeleri, satırlar ise endüstriler tarafından üretilen ürünlerin hangi endüstriler ve nihai talep unsurları tarafından kullanıldığını gösterir.

Girdi-çıktı tablolarının ara talep

ya da ara tüketim olarak adlandırılan ilk bölümünde sütunlar bir endüstrinin kendi üretimini yapabilmesi için diğer endüstrilerden almak zorunda olduğu mal ve hizmet girdilerini, satırlar ise bir endüstrinin toplam üretiminin hangi endüstriler tarafından kullanıldığını gösterir. Bu bölümlerdeki her bir hücre endüstriler arası işlemleri göstermektedir.

İkinci bölüm nihai talep unsurlarının yer aldığı bölümdür. Bu bölümde özel ve devletin nihai tüketim harcamaları, özel ve kamu gayrı safi sabit sermaye oluşumları, stok değişimi ve ihracat bulunmaktadır. Üçüncü bölüm, temel girdi unsurlarının yer aldığı bölümdür. Burada dahilden alınan dolaylı vergiler, sübvansiyonlar, sabit sermaye tüketimi, çalışanlara yapılan ödemeler ile diğer faktör gelirleri bulunmaktadır. [B. D.]

giriş engeli Bir firmanın piyasada tek satıcı olarak varlığını sürdürebilmesi için, rakip firmaların söz konusu firmanın arzını kontrol ettiği malın piyasasına girememeleridir. Giriş engelleri bazen ölçek ekonomilerinde oluşan **doğal tekeller** sonucu bazen de hukuki nedenlerle zorunluluktan oluşan yasal tekeller sonucu ortaya çıkabilir.

Parça başına maliyeti düşüren tesis ölçeğinde veya optimal üretim tesis ölçeğinin çok büyük olduğu durumlarda tek firma piyasaya egemen olabilir. Bu tür doğal tekeller yanında devlete gelir sağlamak için üretim veya satış yetkilerinin bir kuruma verilmesi, toplumsal amaçlı olarak tanınan özellikle hizmet ve altyapı tekelleri ve patent ve telif haklarından doğan tekeller de giriş engeli oluşturur. Temel bir hammaddenin mülkiyet ya da arzının tek firmanın eline geçmesi de giriş engeli yaratan durumlardandır. [B. B.]

girişim sermayesi → risk sermayesi

girişimcilik Dört üretim faktöründen biridir. Emek, sermaye ve toprağı bir araya getirerek ve üretimi örgütleyerek risk alan özel bir insan çabası olarak tanımlanır. Girişimin sonucunda kâr geliri elde edilir.

Girişimciliğin sermayeden ayrı bir üretim faktörü olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Gerçekte girişimcilerin çoğu aynı zamanda sermaye sahipleridir. Ancak para ve sermaye piyasalarının gelişmesiyle, girişimcinin kendisine ait olmayan sermayeyi kullanma olanağı artmıştır. Girişimcinin işlevi; piyasa koşulları içinde sermayeye en yüksek geliri sağlayacak mal ve hizmet üretimini öngörmek ve bu amaçla sermayeyi üretim sürecine sokmak olarak da tanımlanabilir.

Richard Cantillon (1697-1734) girişimciyi işi örgütleyen ve risk alan kimse olarak tanımlayarak sermayedardan ayıran ilk kişilerdendir. John Sturat **Mill**'in de (1806-1873) 1848'de geliştirdiği bu kavram, 19. yüzyıl sonunda kullanımdan düşmüş, ekonomik çözümlemede matematik formülleştirme-

nin kazandığı itibarın da etkisiyle piyasa bilgisinin tam olduğu görüşü, risk ve karar verme kavramlarını geçersiz kılmıştır.

Frank H. Knight (1885-1972) riskle belirsizliği ayırarak, girişimciyi belirsizlikleri yüklenen kişi olarak tekrar dolaşıma sokmuştur. Risk sigorta edilebilirken, girişimci, tüketim ürünlerinin pazarlanmasındaki değişiklikler gibi belirsizlikleri üstlenen kişidir ve kâr bu işlevinin karşılığıdır. Bilgi eksikliği sürdükçe girişimcilik de toplumdaki yerini alacaktır. Piyasaya giriş çıkışın serbest olması kârın düşük olduğu yerden girişimcinin kaçması, uzun dönemde belirsizlik eşitse, kâr eşit olana kadar girişimci hareketliliğinin devam etmesi söz konusudur.

J. A. **Schumpeter** (1883-1950) girişimciyi yenilik (bkz. inovasyon) yaratan kişi olarak tanımlar. Teknoloji veya örgütlenme konularında kahramanca tavırla keşfetme arzusuyla hareket eden girişimci, ekonomide önemli değişiklikler yaratarak sektörler arası maliyet farklarına yol açar ve kapitalist dalgalanmaların da, yeni pazarların açılmasının ve kapitalizmin (Schumpeter yorumuna göre sonunun gelmesi kaçınılmazsa da) yaşamını sürdürmesinin de önderi girişimcidir.

F. A. **Hayek** (1899-1992) piyasa ekonomisinde fiyatları girişimcinin kendisinin bilmek zorunda olduğunu, dolayısıyla uzun dönemde önemli olmayan fiyat farklarının kısa dönemde girişimciye kâr sağladığını açıklayarak, büyük mücitlerin dışında kalan küçük firmaların küçük girişimciliğini irdelemiştir.

Girişimcinin belirsizlik karşısında karar verebilen kişi olduğunu kabul eden ekonomistler, ekonomik, siyasal, toplumsal değişiklik dönemlerinde girişimci sayısının arttığını, arz ve talep dengesizliğinde girişimciliğe soyunan çok olduğunu, bu dönemlerin yüksek kâr ve sosyal statü beklentisi yarattığını ifade ederek, girişimciliği kültürel ve toplumsal örgütlenme içine ve bireyselleşmenin gelişmişliğine bağlamaktadırlar (bkz. bireycilik). Belirsizliğe karşı toplumsal örgütlenme ve onu tanımanın önemi ortaya çıkmaktadır. Cemaatlerin ve çeşitli toplumsal kesimlerin yaşantıları hakkında değişik kanallardan bilgi alabilmenin ve toplumsal hareketliliğin, feodal topluma göre kapitalist toplumda kazandığı önem ve örneğin ABD ve İngiltere'de girişimci kimliğinin sınıfsal yapılanma ve kast kültürüne bağlı olarak farklılaşması tarih ve sosyoloji araştırmalarıyla ortaya konmaktadır. Araştırmalara göre girişimciler, büyük çoğunlukla profesyonellerin ve girişimcilerin çocuklarıdır ve miras aldıkları kurulmuş olan toplumsal ağdır; toplumsal hareketlilik azdır, çocukların statüsü ve eğitimleri önem kazanmaktadır.

Anonim şirketlerin ve hisse senedi çıkaran büyük firmaların yaygınlaşması ve aile şirketlerinin ekonomideki öneminin azalması girişimcilik tartışmalarına yeni bir boyut katmıştır. Bilgi akışı ve personel sadakatini sağlayan paternalist

tarzın önemini vurgulayan araştırmalar, şirketlerin ortak kültür yaratma ihtiyacının kimlik kazandırma programları ve reklamcılıkla karşılandığını, değerler sisteminin ve önderlik yeteneğinin girişimcilikte önem kazandığını ortaya koymaktadırlar.

Türkiye'de bu bakış açısıyla yapılan araştırmalar çok nadir olmakla birlikte, bir yanıyla girişimcilik ve şirketleşme tarihinin kısalığı ve kuşakları kapsamaması, diğer yanıyla da işadamı söyleminde son döneme kadar "vatan millet için" üretmenin vurgulanması dikkat çekicidir. Bkz. hür teşebbüs.
[B. D., K. E.]

gizli işsizlik Emeğin marjinal verimliliğinin sıfıra yakın, sıfır veya negatif olması halidir. Bir ekonomik faaliyette çalışanların sayısı azaldığı halde üretimde belirgin bir düşüş olmuyorsa gizli işsizlik var demektir. Bu durumda üretim faaliyetinden çekilenlerin üretime katkıları, üretimden elde ettikleri gelirin altındadır.

Gizli işsizlik daha çok azgelişmiş ülkelerin tarımsal istihdamında söz konusudur. Bu ülkelerin tarım kesiminde geleneksel olarak **geçimlik üretim** yapılır. **Kapalı ekonomi** koşullarında üretimin esas amacı ailenin öz tüketimini karşılamak olduğundan, istihdamın verimliliği kritik önem taşımamaktadır. Ancak piyasaya açık üretime geçildiğinde, tarımsal işletmede çalışanların bir bölümünün emeği mevcut üretim düzeyi için gereksiz hale gelir. Buna karşın, geleneksel ilişkiler nedeniyle bu kişilerin istihdamına devam edilir ve açık işsize dönüşmelerine engel olunur. Bu durum azgelişmiş ülkelere özgü yapısal gizli işsizlik olarak tanımlanır.

Gelişmiş ülkelerde talep yetersizliğinden kaynaklanan gizli işsizlik söz konusudur. Talep yetersizliği nedeniyle işsiz kalan işçilerin geçinmek için marjinal sektörde verimliliği çok düşük işler yapmaları da gizli işsizliktir.

Kamu sektöründeki istihdamı artırarak işsizlik sorununu hafifletme yoluna giden ülkelerde, kamu sektörü gizli işsizlik kaynağı olarak görülür. [B. D.]

globalizm → küreselleşme

Gosplan (*Gosudarstvenniy Planoviy Komitet*) Sovyetler Birliği'nin merkezi planlama örgütü olan Devlet Planlama Komitesi'nin kısaltılmış adıdır. Sovyet Devrimi'nden sonra, iç savaş henüz sona ermeden 1921 yılında kuruldu. **NEP** dönemi boyunca ekonomik konularda danışma kurulu niteliğinde faaliyet gösterdi. 1928 yılında dünyanın ilk ulusal planını hazırladı. İlk planın hazırlanması aşamasında alternatif stratejiler tartışıldı. Sonunda Stalin' in yaklaşımı planda esas alındı.

Stalin Sovyetler Birliği'nin gelişmiş ülkelerden 50-100 yıl geride olduğunu, aradaki farkı 10 yıla indiremezse yok olacağını savunuyordu. Bu nedenle ilk beş yıllık planda 1928-33 arasında sermaye stokunun ikiye katlanması hedef-

lendi. Stalin dönemindeki tüm planlarda ağır sanayiin gelişmesi öncelikli hedef olarak yer aldı. Yatırım malları sanayii ve metalurji ağırlık kazandı. Kruçşef döneminden itibaren tüketim mallarının ağırlığı arttı. Gosplan bölgesel planlama da yapmakla birlikte, esas olarak sektörel planlama yaptı. Kruçşef döneminde bölgesel planlama önem kazandı. Gosplan Sovyetler Birliği yıkılana kadar 12 beş yıllık plan hazırladı ve uyguladı. [B. D.]

gölge fiyatlar Özellikle kamu yatırımlarında, piyasa fiyatlarının oluşmaması ya da aksak piyasa koşulları nedeniyle piyasa fiyatlarının gerçek maliyetleri yansıtmaması durumunda, piyasa fiyatlarının taşıdığı sapmaları gidermek amacıyla düzeltilmiş fiyatlar kullanılır. Fayda-maliyet analizi yaparken, toplumsal fayda ve maliyetleri saptamakta kullanılan bu düzeltilmiş fiyatlara gölge fiyatlar adı verilir. Gölge fiyatları kullanmanın amacı ekonomik kıtlıkların derecelerini doğru şekilde yansıtmak ve toplumsal faydayı maksimize etmektir.

Fiyat mekanizmalarının tam olarak işlemesi halinde kaynakların etkin dağılımının sağlandığı varsayılır. Böyle bir durumda fiyatlar marjinal maliyetlere eşitlenmektedir. Diğer bir deyişle, tam rekabet koşullarında fiyatlar malların ve üretim faktörlerinin gerçek kıtlıklarını doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Ancak gerçekte birçok faktör tam rekabet koşullarını saptırarak piyasa fiyatları ile gölge fiyatlar arasında farklılıklar doğmasına yol açmaktadır. Bu faktörler işsizlik, sermaye piyasalarının yetersizliği, enflasyon, korumacılık, döviz kuru kontrolu, tekelleşme, kamusal mallar, dışsal ekonomiler gibi sıralanabilir.

Gölge fiyatlara dayalı ekonomik ve sosyal analiz piyasa fiyatlarına dayalı analizden üç konuda farklıdır. Bu farklar; amaçları, projenin yarattığı fayda ve maliyetin tanım ve kapsamı, fayda ve maliyetin hesaplanmasında kullanılan fiyatlardır. Ayrıca piyasa fiyatlarına dayalı analizlerde dikkate alınmayan dolaylı fayda ve maliyetler, gölge fiyatlara dayalı analizlerde dikkate alınmaktadır.

Gölge fiyatlar 1960'lı yıllardan itibaren ekonomik planlama aracı olarak kamu yatırımlarının değerlendirilmesinde yaygın bir biçimde uygulanmıştır. Uluslararası kredi ve yardım kuruluşları önceleri bu yaklaşımı piyasa koşullarından sapma olarak değerlendirerek karşı çıkmışsa da, zaman içinde benimsemiş ve yeni kriterler oluşturarak desteklemiştir. **UNİDO** tarafından kamu yatırımlarının değerlendirilmesinde kullanılan kriterler aşağıdaki gibidir:

1) Katma değer etkisi
2) İstihdam etkisi
3) Ödemeler dengesi etkisi
4) Gelir dağılımı etkisi
5) Bölgesel gelişme etkisi
6) Kamu finansmanı etkisi
7) Tüketicilere yarar sağlama etkisi
8) Atıl kapasite etkisi

9) Dışsal etkiler (çevresel etkiler, ileri geri bağlantıları etkileri, çoğaltan etkisi, öğrenme etkisi, teknolojik ilerleme etkisi, uluslararası rekabet edebilirlik etkisi, stratejik etkiler)

10) Diğer ölçütler (kişi başına yatırım, kişi başına üretim, kişi başına net kâr, sermaye/hasıla oranı, sermaye/istihdam oranı, girdi/çıktı oranı)

Bu analizler piyasa fiyatlarının gerçek fayda ve maliyetleri yansıttığı durumlarda cari fiyatlarla, buna olanak bulunmadığında gölge fiyatlarla yapılmaktadır.

Gölge fiyatlar yaklaşımı çevre sorunlarının öne çıkmasıyla birlikte daha da önem kazanmış ve yeni kullanım alanları kazanmıştır. Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) analizlerinde gölge fiyatlar yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Bibl.: DPT, *Kamu Yatırımlarının Planlanması ve Uygulanmasında Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT, Ankara, 2001. [B. D.]

Görünmeyen El Adam **Smith**'in piyasa mekanizmasının sorunları kendiliğinden çözeceğine, dengeleri sağlayacağına ilişkin görüşlerini açıklarken kullandığı kavramdır. Alıcılar ve satıcılar, üreticiler ve tüketiciler, hanehalkları ve firmalar kendi çıkarlarına uygun biçimde davranırken, herhangi bir kamu müdahalesi olmaksızın, adeta görünmeyen bir el tarafından yönlendiriliyormuşcasına, otomatik olarak ekonomi için en iyi olanı da gerçekleştirirler.

Adam Smith doğal bilimlerin geliştiği, doğanın izlenmesi ve açıklanmasının büyük önem kazandığı bir dönemde, çağının eğilimlerine uygun olarak doğallığı ve kendiliğinden olanı yüceltmiştir. [B. D.]

görünmeyen kalemler Ödemeler bilançosunda (bkz.) hizmetlerin ithal ve ihracına ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği hesaptır. Dış turizm gelir ve giderleri, navlun dahil ulaştırma, haberleşme, inşaat, danışmanlık ve mühendislik hizmetleri, sigortacılık, mali hizmetler, patent ve telif hakkı ödemeleri, finansal kiralama, kültür ve eğitim hizmetleri gibi kalemleri kapsar. Hizmet niteliğinde olmamakla birlikte, yabancı yatırım kâr ve faiz transferleri de görünmeyen kalemlerde yer alır. [B. D.]

götürü vergi Vergi mükelleflerinin öznel durumu ve ödenecek verginin gerçek matrahı dikkate alınmadan, yasal ölçütlerle saptanan vergidir. Gelir ve kazancın değerine bağlı olmadan sabit bir matrah üzerinden alınır. Bu yöntemde mükellefin defter tutma yükümlülüğü yoktur. Ancak mükellef zarar da etse belirlenen vergiyi ödemek zorundadır. Niteliği itibarıyla daha çok küçük esnafın vergilenmesinde kullanılır. [B. B.]

Gresham Kanunu 'Kötü para iyi parayı kovar' cümlesiyle özetlenen Gresham Kanunu, insanların değerli parayı saklayarak piyasadan çekeceklerini, piyasada değersiz pa-

ranın kalacağını savunur.

Sir Thomas Gresham (1519-1579) İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in danışmanıydı ve 1588'de ifade ettiği yasa onun adıyla anılır oldu. Daha önce İngiltere'de, Fransa'da aynı kanunu dile getirenler olduğu gibi, Aristophanes'in de *Kurbağalar* adlı oyununda bu ampirik durumu ifade ettiği bilinmektedir.

Gresham'ın kanunu, yeni para basmakla piyasadaki yıpranmış, değersiz gümüş paraların neden engellenemeyeceğini açıklaması nedeniyle önemli olmuştur. Altın ve gümüş standardının olduğu (bkz. altın standardı) ve tedavülde sikkelerin bulunduğu dönemlerde yeni para basma kararları ve para darlığının yaşanmaması açılarından, gerçek yaşamın işleyişini ortaya serdiği gibi, kağıt paraya geçme sürecinde de aynı sorunlar yaşanmıştır. Kağıt para metal sikkeler kadar güvenli bulunmadığından insanlar metal parayı biriktirme ve kağıt parayı harcama eğiliminde olmuşlardır.

Altın ve gümüş standartlarının bir arada işlediği sistemlerde de insanların altın veya gümüşe olan eğilimini anlamak ve tarihte yaşandığı gibi Batı Akdeniz-Avrupa ülkeleriyle Doğu Akdeniz-Orta Doğu ülkeleri arasında altın ve gümüş salınımlarını değerlendirebilmek, özellikle dış ticaret, para ikamesi, altın-gümüş oranları ve pazar fiyatlarını anlamlandırabilmek için Gresham Kanunu'nun işleyişini ortaya koymak gerekir.

Dolar, sterlin ve Fransız frankının oluşturduğu sistemler ve son dönemde uluslararası piyasada dolar ve avro tercihlerinin belirişi ve rekabetinin gerçekleşme biçimi de Gresham Kanunu'nun işleyişi ile yorumlanabilir. Para sistemleri daha az nakde dayanır hale geldikçe Gresham Kanunu'nun geçerliliği de azalmaktadır. [K. E.]

grev Paris'te iş arayanların toplandığı Sen Nehri'nin kıyısındaki meydanın adıdır ve işçilerin aralarında anlaşarak işveren üzerinde baskı yapmak için topluca işi bırakmaları eylemini ifade etmek için ilk kez 11. yüzyılda kullanılmıştır. Bir olgu olarak grev ise insanlık tarihiyle yaşıttır ve belgelenen ilk grev, III. Ramses'in hükümdarlığı sırasında piramitlerin yapımında çalışan işçilerin grevidir. Ücret olarak verilen buğdayın verilmemesi, kötü muamele ve iş kazalarının fazlalığı söz konusu grevin nedenleridir.

Grev, ulaşılmak istenen amaca, uygulama biçimine, yasalar karşısındaki durumuna göre sınıflandırılabilir. Belli başlı grev türleri: **Genel Grev,** Siyasî Amaçlı Grev, Uyarı Grevi, Oturma Grevi, İş Yavaşlatma Grevi'dir.

Türkiye'de grev hakkını düzenleyen ilk yasa 1909 tarihli Tarih-i Eşgal Kanunu'dur ancak aynı yasa geniş kapsamlı bir sendika yasağı içerir. Söz konusu yasanın getirdiği grev serbestisi rejimi, 1936 tarihli İş Kanunu yürürlüğe girinceye kadar varlığını sürdürmüştür. 1961 Anayasası ise işçilerin grev hakkını güvence altına almıştır. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'ndan farklı

olarak grevin yanı sıra **lokavtı** bir hak olarak tanımlar ve ayrıca grev ve lokavtın yasaklandığı ya da ertelendiği hallerde, uzlaşmazlığın çözümünde kararları toplu sözleşme hükmünde olan Yüksek Hakem Kurulu'nu getirir. 1982 Anayasası'nın 54. maddesi, grevi, "toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde" işçilerin sahip oldukları bir hak olarak tanımlar. Anayasanın, işçilerin dışında kalan diğer çalışanların grevlerini ve toplu iş sözleşmesi sırasında yapılanlar dışında kalan, başta kazanılmış işçi haklarının ihlal edilmesi durumunda yapılabilecek Hak Grevi olmak üzere diğer tüm grev türlerini yasadışı kabul ettiği söylenebilir. Nitekim bu anayasa çerçevesinde yürürlüğe sokulan 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Hak Grevini yasadışı sayar. Ayrıca Anayasa'nın 54. ve 55. maddesi, "ulusal güvenlik" ve "genel sağlık" gerekçesiyle grevi erteleme yetkisini Bakanlar Kurulu'na; grev yasağı koyabilme yetkisini yasamaya vermektedir. Ancak grevi erteleme kararının da bir yasaklama olduğu unutulmamalıdır. Bkz. sendikacılık.
[S. E. T.]

gümrük Ülke sınırlarından mal giriş çıkışının denetlenmesi ve ithal edilen mallara vergi uygulayarak yurt içindeki satış fiyatının yükseltilmesidir. Gümrük vergileri genellikle gümrük tarifesi ya da yalnızca tarife olarak adlandırılır. Gümrüklerde dış ticareti yönlendirmek için kullanılan tek araç vergiler değildir. Gümrük vergilerinin yanısıra kotalar ve diğer tarife dışı araçlar da kullanılır. Korumacı politikaların önem kazandığı dönemlerde gümrük vergileri ve tarife dışı araçlar daha sıkı olarak uygulanır.

Tarihte ihracata da gümrük vergisi konulduğu dönemler olmuştur. Sınırlardan giriş çıkış olmaksızın, ülke içinde bir yerden bir yere nakledilen mallara iç gümrük vergisi konması da tarihte görülen bir uygulamadır. Ancak 19. yüzyılda ulus-devletlerin kurumlaşmasıyla bu uygulamalar ortadan kalkmıştır.

Gümrük vergisi ya da gümrüklerde alınan vergi niteliğindeki diğer ödentiler, devletler tarafından önemli bir ekonomi politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Ülkeye girişi sınırlandırılmak istenen mallara yüksek vergi oranları uygulanırken, ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu malların girişi düşük ya da sıfır vergi uygulamalarıyla kolaylaştırılmaktadır. Özellikle ithal ikamesi modellerinin uygulandığı dönemlerde yüksek gümrük vergileri ve kotalar önemli işlev kazanmaktadır. Gümrük vergileri yurtiçinde üretilen malların nispi fiyatını düşürdüğünden, bu mallara yönelik talep artmakta, dolayısıyla üretimin artışı teşvik edilmektedir. Gümrük vergilerinin bu etkisi işsizliğin yaygın olduğu dönemlerde, yurtiçi üretimin ve istihdamın desteklenmesi için kullanılmasına olanak vermektedir. Öte yandan, ithal mallarının fiyatı yükseldiğinden, bu malların yurtiçi tüketimi azalmaktadır.

Bu durum tüketici açısından olumsuz olmakla birlikte, dış ticaret açıklarının azaltılmasını sağlamaktadır. Ayrıca gümrük vergisi dönem dönem Hazine'nin önemli gelir kaynaklarından biri olabilmektedir.

Gümrük vergileri ad valorem veya spesifik vergi şeklinde uygulanır. Ad valorem vergiler ithal malının fiyatı üzerinden belirli oranlarda alınan vergilerdir. Spesifik vergiler ithal edilen malın fiziki birimi üzerinden, sabit bir para miktarı olarak belirlenen vergilerdir. Hangi mala hangi tür verginin uygulanacağı dış ticaret politikasına göre saptanır. Aynı mal için iki tür verginin birlikte uygulanması da mümkündür.

Gümrük vergileri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra **GATT** çerçevesinde önemli ölçüde düşürülmüştür. **Küreselleşme** sürecinde, **Dünya Ticaret Örgütü** anlaşmalarıyla hemen tüm ülkelerde gümrük vergilerinin daha da azaltılması ve tarife dışı araçların kaldırılması gündemdedir. [B. D.]

gümrük birliği Üye ülkelerin karşılıklı ticaretleri üzerindeki gümrük tarifeleri, kotalar, ithal ve ihraç yasakları gibi her türlü engel ve kısıtlamaları kaldırarak, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin ve ortak ticaret politikasının uygulandığı bütünleşme şeklidir.

Gümrük Birliği, birlik dışındaki ülkelere karşı ortak politika uygulanmasıyla 'Serbest Ticaret Bölgesi'nden farklılaşmakta, daha ileri bir bütünleşme düzeyi oluşturmaktadır. Gerek kendi içinde gerekse birlik dışı ülkelere karşı, mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmaktadır.

Tarihte ilk gümrük birliği 1834 yılında Alman devletleri arasındaki Zollverein'dir. Bu süreç 40 yıl içinde Alman birliğinin kurulmasına öncülük etmiştir. 1948 yılında Benelüx ülkeleri arasında gümrük birliği kurulmuştur. **Avrupa Birliği**'nin gümrük birliği 1968 yılında tamamlanmıştır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 1996 yılı başında Gümrük Birliği kurulmuştur. Tarım ve hizmetler sektörleri Gümrük Birliği kapsamı dışındadır. Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine tarımsal ürün ihracı gümrükten muaftır. Türkiye ile Gümrük Birliği, Avrupa Birliği'nin üye olmayan bir ülkeyle yaptığı tek gümrük birliği anlaşmasıdır. Anlaşma Türkiye'de tartışmalara yol açmış, tekstil dışındaki sektörlerin çoğu gümrük duvarlarıyla korunmaktan vazgeçmek istememiştir. Gümrük Birliği'nin uygulanmasıyla birlikte yerli sanayin çökmemesi, dış ticaretin artması ve kısmen diğer ülkelerden Avrupa Birliği ülkelerine kayması sonucu, işveren kesiminin Avrupa Birliği üyeliğine desteği artmıştır. [B. D.]

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT), İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışında **Büyük Bunalım**'ın etkisi olduğu,

bunalımın koruma ve ticarete getirilen sınırlamalarla derinleşip uzadığı görüşüyle ticareti liberalleştirme hedefiyle kurulan uluslararası örgütlenmedir.

Savaştan sonra 1945'te Avrupa'yı yeniden inşa etme gereği ve dünya ticaretini serbestleştirerek artırma amacıyla International Trade Organization adıyla bir uluslararası örgüt kurulması tasarlandı fakat başarısız olundu. Nisan-Ekim 1947'de Cenevre çalışmalarından sonra 1948'de 50 ülkenin katılımıyla Havana Sözleşmesi imzalandı. Ancak ABD Kongresi'nin ITO'yu benimsemeyeceği anlaşıldı ve sanayileşmiş ülkelerin benimseyeceği mutabakat sağlanan mallarda indirimleri uygulamaya koyacak GATT 1 Ocak 1948'de imzalanarak yürürlüğe girdi. ITO kurulmadığından uluslararası bir örgütlenme yürürlüğe sokulamadı, geçici bir anlaşma yapılmış oldu. 1955'te daha ılımlı bir örgütlenme kurularak 1962'de ABD'nin üyeliği sağlandı. Başkan Kennedy'e gümrük tarifesinde % 50 indirim yapma yetkisi tanıyan yasayla ABD'nin GATT üyeliği sorunu çözüldü ve GATT yönetimi devamlı sekreterliğe dönüştürülerek merkezi Cenevre'de açıldı.

Başlangıçta 23 ülke tarafından imzalanan çok taraflı ticaret anlaşmasına Polonya ilk olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinin de katılmasıyla 1968'ten itibaren GATT Batı Avrupa ülkelerine anti-damping uygulamalarını belirlemek için Batılı fiyatlarla Sovyet bloğu ihracat fiyatlarını dengeleme olanağı sağladı. ABD'nin 1971'de yüzde on ithalat vergisi getirmesiyle GATT ilkelerinde önemli bir gerileme yaşandı.

GATT'ın temel ilkesi en fazla müsaadeye mazhar ülke statüsüyle bir ülkeye tanınan indirimin bütün üyelere tanınmasıdır. İthalat kotalarının kaldırılmasına gümrük tarifelerinin azaltılması kadar önem verilir ve GATT ticari anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapar. İkinci Dünya Savaşı sonrası % 40 olan gümrük tarifeleri ortalaması bu süreçte % 5'lere düşmüştür. Karşılıklılık ilkesine karşın antlaşmanın 24. maddesi üye ülkelerin aralarında gümrük birlikleri kurabileceğini öngörüyordu. 1958'de **Avrupa Ekonomik Topluluğu**, 1960'ta **EFTA** bu doğrultuda kuruldu. Roma Anlaşması hükümlerine göre Avrupa Topluluğu üyeleri GATT görüşmelerinde tek tüzel kişilik olarak temsil edildi.

GATT çalışmaları ticaretin serbestleştirilmesi konusunda uzun süreli periyodik müzakerelerle yürüdü. 1947 Cenevre Konferansı'ndan itibaren yüzden fazla ülke sekiz ticaret görüşmesi yaptı, gümrük tarifeleri ve ticaret sınırlamaları esnetildi. En önemli müzakereler olan Kennedy Turu'nda (1962-67) ABD ile AT pazarlığı ana konuydu; tarifelerde % 35 indirim sağlandı. Tokyo Turu'nda (1973-79) tarife dışı engeller ele alındı. **Uruguay Turu**'nda (1986-93) tarımda koruma ve sübansiyon, hizmet ticareti ve entelektüel haklar üstünde duruldu. GATT son yıllarda tarım ve hiz-

met alanlarındaki kısıtlamalara yöneldi. 70'lerden sonra koruma yöneliminin artması, ABD'nin çelik ve otomobil ihracına sınır ve tekstil kotaları getirmesi, iki taraflılık ve bölgesel anlaşmaların aşılması isteği GATT müzakerelerinde en önemli sorunlar oldu.

Uluslararası ekonomik ilişki ve kurumlaşmaların öneminin arttığı **küreselleşme** döneminde GATT, gelişmiş ülkelerin liberalizasyon politikalarının gelişmekte olan ülkelere dayatıldığı bir platforma dönüştü. GATT görüşmelerinin halka ve tartışmalara kapalılığı ve yalnızca monetarist yaklaşımla kültürel ve toplumsal konuları değerlendirme dışı bırakması eleştirilirken, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gümrük ve koruyucu politikalarına müdahale ederek yatırım ve rekabet politikalarına dolayısıyla ulusal kalkınma programlarına fırsat bırakmayan bir düzenleme biçimine dönüştü. GATT yeni dünya ekonomik düzeninin uluslararası hukuki metinlerinin üretildiği önemli bir platform olarak dönüşüme uğramasıyla, Uruguay Turu'ndan sonra, çok taraflı anlaşmalarla konferans niteliğinde bir platform olmaktan çıkarılarak, yetkilerini 1995'te, hükümleri kalıcı ve otomatik olarak işleyen bir örgüt olarak kurulan **Dünya Ticaret Örgütü**'ne (*World Trade Organization*) devretti. [K. E.]

gümrük tarifesi → gümrük

Hh

hacienda İspanyolca çiftlik anlamına gelen, Latin Amerika'daki kökenleri sömürge dönemine giden ve yerli etnik gruplarla tarım işçileri açısından acımasız sömürü ve kıyımı, siyaset ve demokrasi açısından güçlü toprak sahiplerinin yerel egemenliğini ve baskı rejimlerinin tabanını oluşturan büyük tarımsal işletmelerdir.

İspanya krallığı verimli toprakları ve değerli madenleriyle Güney Amerika'yı ağır biçimde vergilendiriyor, hiç bir biçimde özerklik tanımıyordu. Yerli köleleri çalıştırmak ve Hıristiyanlaştırmakla görevli yerleşimcilere *encomienda* adıyla belirli bedel karşılığında işgal etmiş oldukları toprakların mülkiyetinin dağıtımına karar verildiğinde, İspanyol kanı taşıyan toprak sahibi *Espanoles*, İspanyol kanı taşıyan ama Meksika doğumlu *cirollos*, İspanyol Kızılderili melezi *mestizos* ve Kızılderili *indigenes*ten oluşan ırkçılığa dayalı bir kast sistemi oluştu. İspanya krallığının vergileri artırması, tarım işiletmelerinin 1568-1630 yılları arasında *repartimiento* veya *coatequill* sistemi denilen ücretli çalışma zorunluluğu uygulamasıyla sonuçlandı.

Hacendado denilen toprak sahipleri, ayak anlamında *pe* sözcüğünden gelen ücretli işçi *peon*ları ve *campesino* denilen ortakçıları çalıştırıyorlardı. İç pazarın, şehir ve madencilerin talebini karşılayan hacienda tarım üretimi, sermaye ve pazar sorunu nedenleriyle küçüklerin iflas edip büyüklere katıldığı bir süreç geçirdiğinde çok geniş araziler bazı ellerde toplanmış, genellikle takas ekonomisi ve ayni ödemenin geçerli olduğu haciendalarda peonlar borçlandırma yoluyla köleleşmiş ve hacinedada yaşar hale gelmişlerdi. Haciendalar büyüklükleri arttıkça kendi demirci, derici, marangozu bulunan, sabun ve tekstil üretimini yapan dışarıya kapalı birimlere döndüler. Madenciler geniş toprakları kendi tüketimleri için kullanan kapalı tarım üretim alanları yarattılar. Artık yaşam ve ölüm kararları dahil kendi geniş topraklarında mülkiyet, yönetim, yargılama haklarını elinde bulunduran toprak sahipleri sınıfı doğmuştu.

Arjantin, Uruguay ve Brezilya'nın bazı bölgelerinde *estancia*, *fazenda* adlarıyla da bilinen haciendaların bir bölümü sömürgecilik sonrasında küçük geçimlik üretim yapan çiftliklere dönüştü. Latin Amerika'nın hızlı ekonomik büyüme yaşadığı 1870-1914 yılları arasında toplumsal eşitsizlik de aynı büyüklükte arttı. Küçük işletmeleri yutarak ve yeni toprakları üretime açarak gittikçe büyüyen haciendalar bazı bölgelerde uluslararası ticaret için üretim yapılan çiftlikler haline geldi. ABD'nin **plantasyon**ları, Av-

rupa'nın malikaneleri gibi kilisesi, mezarlığı, okulu, hapishanesi, su kaynakları, işçi barakaları ve işlikleriyle şeker, kereste, kauçuk, muz ve lifli bitkilerle çeşitli madenlerin üretiminde uzmanlaşan haciendalar dış satışa yönelik tek üründe uzmanlaşmaları sonucu dünya fiyatlarına bağımlı hale geldiler. Yabancı sermayenin girişi ve denetimini artırmasıyla, ticaret, ulaşım, demiryolu, gemicilik, kredi ve bakacılıkta yeni yatırımlar yapılıyor, hacienda tarım ürünlerinin üretim kararları ve pazarlanması daha fazla uluslararası tekellerce belirlenmeye başlıyordu. Ülke içi üretim ve taleple ilgisiz, sermaye ve işçi çeken yalıtılmış bölgeler halindeki haciendalar genişledikçe Kızılderili sorunu da büyüdü. Örneğin Bolivya'da çinko ve kalay yatırımlarıyla gelişen yerli ve yabancı sermaye karşısında hükümet, komünal üretimleri karşılığında kendisine vergi veren kabilelerle kurduğu hukuki düzeni, hacienda üretiminin daha etkin olduğu savunmasıyla yıkarak, kolektif mülkiyete karşı özel-haciendа mülkiyetini desteklemiş, çıkan isyanları kanla bastırmış, 1880-1920 yılları arasında hacienda toprakları daha da genişlemişti. Topraklarından olan kabileler peonlaşıp köleleşirken kırsal yoksulluğun temelleri atılıyor, buna karşılık haciensa sahibi tek tek ailelerin ekonomi ve siyasal gücü artıyordu. Meksika'da 1910 yılında 12 milyon olan kırsal nüfusun 9,5 milyonu topraksız peondan oluşmaktaydı.

Köleleşmiş emek yoğunluğu nedeniyle teknolojiye ihtiyaç duyulmayan haciendalar yerli pazarla da ilişkilerini kesmiş olduklarından, iklim koşullarının olumsuzluğu ve kötü hasat yıllarında kıtlık tehlikesi doğmaya başlamıştı. Dış satış için ham madde ve endüstriyel bitki üretimi artar, tütün, muz, kauçuk plantasyonları gelişirken başlayan açlık tehlikesiyle, gıda maddeleri ithal edilir olmuştu. Meksika'da 1906-1907 yılları kötü hasadından sonra başgösteren kıtlık ve ekonomik krize ABD'nin müdahalesi istenmiş, çıkan isyanlar bastırılmış ve uzun Meksika Devrimi bu süreçte başlamıştı.

Meksika'da 1911-1917 yıllarındaki devrim sürecinden, Bolivya ve Ekvador'da 1950'lerden itibaren kaldırılmaya çalışılmasına karşılık, hacienda halen Latin Amerika'da etkisini sürdürmektedir. Bugün bazı eski haciendalar zengin turistlere hizmet eden yerleşkelere döndürülmüşse de, hacienda üretimi milyonlarca topraksız köylüye karşı yüzlerle ifade edilen toprak sahibi aile ve feodalleşmiş üretimin finans kapitalle işbirliği, paralı askerlik ve diktaörlük demektir. [K. E.]

haksız rekabet Ticaret hukukunun terimi olarak haksız rekabet, ticari rekabetin kötüye kullanılması, rekabetin ticari faaliyet dışı alanlara kaydırılarak ahlak ve iyi niyet kurallarıyla uyuşmayan gayrimeşru yollarla yürütülmesini anlatır. Haksız rakebet gayrimeşru avantaj elde etme veya rakibi zarara uğratma biçiminde gerçekleşebilir ve dava

açma hakkı doğurur. Bu faaliyetler temelde yanıltma, aldatmaca ile taklit ve sahtekarlık eylemleridir. Rakip ve kendisinin kişisel durumu, malları, ticari faaliyeti ve işleri hakkında yanlış bilgi oluşturmak ve rakibin ad, unvan, marka gibi tanıtıcı bilgilerini kullanmak haksız rekabet sayılan eylemlerin başlıcalarıdır.

Uluslararası iktisatta **damping** yapmak ve **subvansiyon** sonucu ürünlerini dış piyasada maliyetinin altında satmak da haksız rekabet sayılmıştır.

Günlük dilde **tekelleşme** sonucu elde edilen tekel kârının veya yasalarla tanınan imtiyazların haksız rekabet sayıldığı görülmektedir, ancak bu faaliyetler ticaret hukukuna uygun olduğu gibi, haksız rekabatın bu kullanımı da ekonomik bir terim değildir. Örneğin korumacı ekonomi politikalar sonucu yerli üreticinin ürünlerinin aşırı değerlenmesi veya sınırlı ithalat izinlerinin yarattığı yüksek fiyatlar, vicdanen gayrimeşru bulunarak haksız rekabet diye nitelendirilirlerse de hukuka uygundurlar. Tekelleşmenin yarattığı rekabetsizlik ise **antitekel siyaseti**nin konusudur. [K. E.]

halka açık anonim şirket Sermaye Piyasası Kanunu, hisse senetleri halka arzedilmiş olan veya halka arzedilmiş sayılan anonim şirketleri halka açık anonim ortaklık olarak tanımlamıştır.

Halka arz, sermaye piyasası araçlarının satın alınması için her türlü yoldan halka çağrıda bulunulması, halkın bir anonim ortaklığa katılmaya veya kurucu olmaya davet edilmesi, hisse senetlerinin borsalar ve teşkilatlanmış diğer piyasalarda devamlı işlem görmesi, Sermaye Piyasası Kanunu'na göre halka açık anonim ortaklıkların sermaye artırımları dolayısıyla paylarının veya hisse senetlerinin satışını ifade etmektedir.

Halka arzedilmiş sayılmak için ise ortak sayısı esas alınmıştır. Sermaye Piyasası Kanunu'nun 11. maddesi pay sahibi sayısı 250'yi aşan anonim ortaklıkların hisse senetlerinin halka arz olunmuş sayılacağını ve bu ortaklıkların halka açık anonim ortaklık hükümlerine tabi olacağını düzenlemiştir. Az sayıda ortakla kurulan bir anonim şirketin ortak sayısı şirketin paylarının zamanla veraset yoluyla birden fazla kişiye geçmesi ya da bazı ortakların hisselerini parça parça üçüncü şahıslara satmaları sonucunda çok daha fazla kişiye dağılmış olabilir.

Dolayısıyla, kendi iradesiyle hisse senetlerini halka arz eden şirketlerin yanısıra şirketteki pay sahibi sayısının çeşitli şekilde artabileceği gözönüne alınarak pay sahibi sayısının 250'yi aşması durumunda bu şirketlerin de halka açık şirket haline geldiği kabul edilmiş ve bu şirketler de Sermaye Piyasası Kanunu kapsamına alınmıştır. [Ü. U.]

halka arz (İPO) Sermaye piyasası araçlarının satın alınması için her türlü yoldan halka çağrıda bulunulmasını, halkın bir anonim or-

taklığa katılmaya ve kurucu olmaya davet edilmesini, hisse sentlerinin borsa da işlem görmesini ifade eder. Sermaye Piyasası Kanunu, hisse senetleri halka arzedilmiş olan veya halka arzedilmiş sayılan anonim şirketleri **halka açık** anonim ortaklık olarak tanımlamıştır. Kanununa göre pay sahibi sayısı 250'yi aşan anonim ortaklıkların hisse senetleri halka arz olunmuş sayılır ve bu ortaklıklar halka açık anonim ortaklık hükümlerine tabi olur. Şirketler kendi iradeleriyle hisse senetlerini halka arz ettikleri gibi, şirketteki pay sahibi sayısı çeşitli şekillerde artabilir.

Şirketler ortak sayılarını, ortak kayıt defteri, genel kurula katılanlar cetveli, kâr payı dağıtımına dair muhasebe kayıt ve belgeleri, kuruluş ve sermaye artırımında başvuran ortaklara ilişkin kayıt ve belgelerle, ortaklığın ortaklarla ilişkilerine ait diğer işlemler sırasında belirleyebilirler.

Şirketlerin halka açılması ya da halka açık şirketlerin ve halka sunulan hisse senetlerinin çoğalması şu kaynaklardan olur;

a) Doğrudan doğruya halka açık şirketlerin kurulup halka hisse senedi arz etmesi: Enflasyonun aşırı olmadığı, faiz oranlarının çok yüksek olmadığı dönemlerde halkın tasarruf ve yatırım gücü yeterli ise bu yolla halka açılmak mümkündür.

b) Kapalı şirketlerin halka açılması iki yolla olabilir:

– Yatırım bankalarının, diğer bankaların ve devletin halka kapalı şirketlerdeki iştirak paylarını şirket kâra geçtikten sonra halka devretmeleri,

– Kapalı şirketlerin yeni ve büyük projeleri gerçekleştirmek amacıyla ve halka açılmak suretiyle sermaye artırımı yapmaları ve yeni payları halka arz etmeleri.

c) Kapalı şirketleri halka açmadan, sahipleri tarafından holdingler kurulması:

Holding hisse senetlerine çekicilik kazandırmak için mevcut kârlı şirketlerin hisselerinin bir bölümünün holdinge devredilmesi, bu hisseler karşılığında holdingden yönetime hakim olacak miktarda hisse alınması; holdingin geri kalan hisselerinin halka açılması suretiyle toplanacak yeni fonlarla holdinge bağlı yeni şirketler kurulması,

d) Halka açık şirketlerin sermaye artırımları:

Sermaye artırımlarında prensip olarak artırılan sermayeden yeni pay alma hakkı eski ortaklara aittir ve eski ortaklar bu haklarını eski hisseleri oranında kullanabilirler ki buna "**rüçhan hakkı**" denir. Rüçhan hakkı kullanıldıktan sonra satın alınmayan yeni payların tasarruf sahiplerine satılması sonucu şirketin ortak sayısı artar. [Ü. U]

hammadde Bir üretim faaliyeti sonucu, üzerinde çeşitli değişiklikler yapılarak, piyasada satılabilir bir ürüne dönüştürmek için kullanılan malzemelerdir. Hammaddeler genellikle **doğal kaynaklar** olduğundan, bazı hammaddelerin belirli bir coğrafyada yoğunlaşması, bu coğ-

rafyadaki ülkelere tekel gücü kazandırabilir. [B. D.]

hanehalkı Hanehalkları piyasalarda firmalarla karşı karşıya gelen birimdir. Mal ve hizmet piyasalarında tüketimi temsil etmektedirler. Bu piyasalarda firmaların arz ettiği ürünleri talep ederler. Buna karşılık, faktör piyasalarında firmalara üretim faktörü arz ederler. Firmaların talep ettiği emeği, ücret karşılığında hanehalkları arz eder. Ayrıca tasarruflarını faiz karşılığı arz ederek, firmaların sermaye taleplerini karşılarlar.

Devlet İstatistik Enstitüsü araştırmalarında hanehalkı "aralarında aile bağı bulunsun veya bulunmasın, aynı evde veya aynı evin bir bölümünde yaşayan, aynı kazandan yiyen, gelir ve giderlerini ayırmayan ve hanehalkı hizmet ve yönetimine katılan bir kişi veya birkaç kişinin oluşturduğu topluluk" olarak tanımlanmaktadır. [B. D.]

Haraç Sözlük anlamı tarımsal ürün ve emekten elde edilen gelirdir ve terim olarak devletin aldığı vergiyi anlatır. Şeri olarak adam başına alınana *harac-ı ruus* veya özel terim olarak ***cizye***, tarımsal üründen alınana *harac-ı arazi* denir. İlke olarak, adam başına alan haracın kişinin Müslümanlığı kabul etmesi sonucu kalkmasına karşılık, sahibinin Müslüman olmasıyla harac-ı arazi kalkmaz çünkü mükellefiyet toprağa aittir. Ancak uygulamada haraç, Müslümanlara ait olup **aşar** alınan topraklara karşılık gayrimüslimlerden alınan toprak vergisini anlatır. Bölgelere göre oranı değişen ve ilke olarak toprağın verimine göre tarh edilen haraç vergisi de **iltizama** tabi olmuştur. [K. E.]

Harberger-Laursen-Metzler Etkisi Dış ticaret hadlerinde gerilemenin gerçek gelirde yaratacağı düşüş nedeniyle tasarrufta düşüşe neden olacağı, bu durumun da gerçek tüketimde artışa yol açacağını ifade eder. Svend Laursen ile Lloyd A. Metzler'in birlikte, Arnold C. Harberger'in onlardan habersiz biçimde 1950'de dikkat çektikleri bu davranış, bir ulusal paranın reel değerlenmesi ile oluşan gelir etkisini ortaya koyar. Örneğin enflasyonun kur artışına göre yüksek olması durumunda ulusal para değerlenecek, artan ithal malları satın alma gücü talep artışı yaratacaktır. [K. E.]

harcama Bir ekonomideki toplam harcamalar toplam gelirlere ve toplam üretime eşittir. Üretim piyasaya sunularak gelir elde edilir, gelir harcanarak mal ve hizmetler satın alınır. Bu eşitlik nedeniyle GSMH değerine üretimin, gelirin ve harcamanın toplamıyla ulaşmak mümkündür.

GSMH hanehalkları, firmalar, devlet ve dış alem harcamalarından oluşur. Hanehalkları gelirlerinin bir bölümü ile tüketim harcaması (C), bir bölümü ile de tasarruf yaparlar. Tüketim harcaması ile dayanıklı mal, dayanıksız mal ve hizmet satın alırlar. Tasarrufları ise finans ku-

rumları aracılığı ile yatırım harcamasına dönüştürülür. Firmalar tasarrufları kullanarak, yatırım için gerekli mal ve hizmetleri satın almak suretiyle yatırım harcaması (I) yaparlar. Devletin gerek rutin kamu hizmetlerinin yürütülmesi, gerekse kamu yatırımları için yaptığı harcamalara kamu harcamaları (G) denir. Kamu harcamaları merkezi ve yerel yönetimlerin harcamalarını kapsar. Dış alem harcamaları ise toplam harcamalar içinde net ihracat değeri olarak yer alır. Net ihracat, ülkede üretilen ve ihraç edilen mallar ile yurtdışında üretilen ve ithal edilen malların değerinin arasındaki farktır (X – M). Bu fark ihracat ithalattan fazlaysa pozitif, azsa negatif değer taşır. Bu durumda toplam harcamalar E = C + I + G + (X – M) şeklinde ifade edilir. [B. D.]

harcanabilir gelir → milli gelir

Harrod-Domar Büyüme Modeli İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki bloklu Soğuk Savaş ortamında kapitalizmle sosyalizm aralarında gelişme yaratma güçleri konusunda yarışmaya girdiklerinde, **Keynes** teorisinin dinamikleştirilmesi ve uzun dönemde istikrarlı büyüme koşullarının araştırılması çabaları içinde, yatırımın üretim kapasitesini artırıcı ve gelir yaratıcı özelliklerini göstermek üzere Roy F. Harrod ile Evsey D. Domar tarafından ayrı ayrı geliştirilmiş olan **büyüme** teorisidir.

Sir Roy F. Harrod (1900-1978) 1924'ten emekli olduğu 1967 yılına kadar Oxford'da çalışmış, ancak Cambridge'de çalıştığı birkaç ay içinde Keynes'le birlikte olarak Keynes yaşadığı sürece onunla ilişkisini sürdürmüş ve 1951'de de Keynes'in biyografisini (*The Life of John Maynard Keynes*, 'John Maynard Keynes' in Hayatı') yazmıştır.

Ekonomi konularına getirdiği dinamik yaklaşım Cambridge ekonomistlerince ancak sonradan benimsenen Harrod, 1928 yılında yazdığı makale Keynes'in editörü olduğu Economic *Journal*'da ancak 1930'da yayınlanmış olduğu için marjinal gelir eğrisini ilk kullanan kişi olarak tanınmadığı gibi, kısa dönemli ortalama maliyet eğrilerinin uzun dönemli açıklaması aynı konuda çalışan J. Viner'in adıyla bilinmektedir. J. **Robinson**'dan önce aksak rekabet, P. A. **Samuelson** ve J. R. **Hicks**'ten önce çarpan-hızlandıran modeli, A. Alchian'dan önce evrimci mekanizmaların doğal seçilimiyle ilgili kâr maksimizasyonu davranışı üstünde çalışmış, Hicks tarafından diyagramı çizilip tanıtılan **IS-LM Modeli**'ni ilk o yazmıştır. Ekonomik büyüme konusunda 1939'da başladığı dinamik model çalışmaları, onun ve aynı konuda çalışan Domar'ın adıyla birlikte anılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Winston Churchill'e ve başbakanlığı sırasında gayri resmi olarak Harold MacMillan'a danışmanlık yapan Harrod, savaş sonrası ekonomi anlayışının temelinde yatan Keynesgil ekonomiyle dinamik analiz

yöntemlerini kaynaştırarak (*Towards a Dynamic Economics: Some recent developments of economic theory and their application to policy*, 1948; *Economic Dynamics*, 1975) müdahalacci ekonomi anlayışına uygulanabilir araçlar sağladığı gibi (*Policy Against Inflation*, 1958; *Growth Policy for Europe*, 1963; *Plan to Increase International Monetary Liquidity*, 1964; *Reforming the World's Money*, 1965), Neoklasik okulun kullandığı kavramların gelişimine de katkıda bulunmuştur.

Evsey D. Domar (1914-1997) Bugün Polonya'da bulunan Lodz şehrinde Rus çarlığında doğup Mançurya'da büyümüş, Kaliforniya, Michigan'da matematik öğrenimi görüp, Harvard'da profesör olmuş, Federal Rezerv Sistemi'nde ekonomist olarak çalışmış, çeşitli üniversitelerde ekonomi asistanlığı yaptıktan sonra ekonomi profesörü olmuş, MIT'den emekli olmuştur. Ekonomik büyüme, karşılaştırmalı ekonomi ve ekonomi tarihi konularında çalışan Domar 1944'ten itibaren devlet borçlarının ekonomiye etkisi konusunda çalışmaya başlamış ve ekonomik büyümenin devlet borçlarını nasıl hafifleteceği araştırmalarıyla Keynesgil talep dengesini uzun dönemli büyüme modeline uygulayarak, paralel yöndeki çalışmaları nedeniyle Harrod'un da adıyla anılan istikrarlı büyüme modelini oluşturmuştur.

Keynes yatırımın kapasite artırıcı etkisine dikkate almaz; Harrod yatırımların gelir ve talep etkisi ile birlikte kapasite yaratıcı etkisini gösterir. İktisat teorisinin ekonometriye dönüştürüldüğü durumda gerçek ilerleme sağlayacağını düşünen Harrod, iktisadi büyümeyi hızlandıran ve çarpanın etkilerine bağlı, üretim haddi değişen bir ekonomi görüşüyle, dinamik bir teori olarak görür. Büyümeyi ekonomik dalgalanmaları da içerecek biçimde, girişimcinin değişen davranışlarıyla birlikte ele alır.

Büyüme milli gelirdeki artışla ölçülür, sermaye hasıla oranı veriyken, emek ve teknoloji kayıt ve sınırları içinde, sermaye birikimi tarafından belirlenir. Denge sermaye stoğuyla üretim haddi arasındaki belirli oranın korunmasıyla sağlanır. Üç ayrı büyüme haddi vardır: Fiili büyüme haddi, Gerekli/uygun büyüme haddi ve Tabii büyüme haddi.

Fiili büyüme haddi: ex post tasarrufun ex post yatırıma eşitliğidir. Safi sermaye birikiminin gelir artışına oranı marjinal tasarruf eğilimiyle belirlenir. Gerekli/uygun büyüme haddi: sürekli büyüme dengesini açıklar. Girişimci gerekenden fazla veya az üretmemiş olduğunu düşünürse büyüme haddinin devamını sağlamaya çalışacaktır. Yatırım fonksiyonu hızlandıran tipindedir, efektif talep artışıyla ilgili bekleyiş yatırım seviyesini belirler, yatırım çarpan etkisiyle efektif talep yaratır. Bekleyiş gerekli büyüme haddinden farklı olursa istikrarsızlık olur. Beklenen üretim haddi gerekli üretim haddinden büyükse sermaye yetersizliği vardır; girişimci, sermaye birikim miktarının toplam üretim artışının devamı için yetersiz kaldığı düşüncesiyle ser-

maye yaratmaya yönelecektir. Yatırım gerekli hadden küçükse, atıl kapasite ortaya çıkar. Klasik ekonomi görüşünden farklı olarak optimum denge kendiliğinden oluşmaz, girişimci piyasadan yanlış kanılar edinir ve denge bozulunca daralma veya genişleme olur. Tabii büyüme haddi: nüfus artışı ve teknolojinin belirlediği teknik bakımdan mümkün haddir. Ekonomi tabii büyüme haddinden hızlı büyüyemez, depresyon ve işsizlik gerekli büyüme haddini aşağı tabii hadde doğru çeker. Genişleyen bir ekonomide büyüme koşulları ortaya çıkar. Sermaye stoğunun tam istihdam için gereken hadden büyük olması atıl kapasite yaratır, yatırım azalınca fiili had gerekli haddin altına düşer. Düşüşü önlemek için daha fazla yatırım gerekir, yani atıl kapasiteye karşı yeni yatırım yapılmalıdır.

Harrod uzun dönemde işsizliği analiz etmeye çalışırken 'bıçak sırtı denge problemi'ni ortaya atmıştır. Yatırım harcamalarındaki artışlar uzun dönemde üretim kapasitesine de katkıda bulunur ve arz artışına yol açarlar. Dolayısıyla arz-talep dengesinin varlığı gelecekte de devam edeceği anlamını taşımaz. Arz-talep dengesinin daima geçerli olabilmesi için eski yatırımların bugünkü arzda yarattığı etki ile bugünkü yatırımların yol açacağı talep artışlarının eşit olması gerekir. Bu denge girişimcilerin yatırım kararlarına bağlıdır. Bu kararlar da tasarruf oranı ile sermayenin verimliliğine bağlı olacaktır, bu ikisi arasında denge yoksa dengeden uzaklaşılır ve yaratışlan etkiler dengeye yönelinmesine değil ujzaklaşılmasına yol açar. Bu nedenle denge bıçak sırtındadır.

Harrod kronik işsizlik bulunan bir ülkede ücret indirimlerini Keynesyen görüşüyle çare olarak görmez. Tasarruf eğilimini düşürmek için gelir bölüşümünü eşitleştirmeye de karşı çıkar. Ona göre böyle bir durum tasarruf yapan zengin sayısını azaltacağı için şirketlerin tasarruflarını arttırır, fakat bu durum da Batı uygarlığının temeli olan bilim ve sanatı besleyen rantiye sınıfı yok edebilir. Faiz haddinin düşürülmesi tek tedbirdir. Satın alma gücünü yükseltecek faizsiz kamu harcamaları, deflasyon açığını kapatılabilir ve kronik durgunluğa çare olur.

Büyüme modelini Harrod'unkine benzer kavramlarla kuran Domar da tam istihdam içinde milli gelir büyüme haddini, yatırım artışının milli geliri ve üretim kapasitesini artırıcı niteliğiyle ele alır. Domar sisteminde isthidam gelirin fonksiyonu değildir, kullanılan faal emek oranı, milli gelirle üretim kapasitesinin fonksiyonudur. Yani yatırım artışı geliri arttırırken aynı zamanda atıl kapasiteye de yol açsa, gelir daha büyük süratle arttığı takdirde, kapasite ile talep arasındaki açığı kapatarak işsizliği de önleyebilecektir. Üretim kapasitesindeki değişme, doğal kaynaklar, sermaye ve teknolojideki değişiklikle belirlenecektir.

Yatırımın gelirle birlikte üretim kapasitesinde sağladığı artışlar bir-

birine eşit olmayacağından, atıl sermaye ve emeğe yol açmamak için yatırım haddinin, önceki dönemin tasarrufundan büyük olması gerekir. Atıl kapasitenin yeni yatırımları önlemesi, sanayiin yapısı ve ekonominin genel özelliklerine bağlıdır. Atıl kapasitenin yatırımlara olumsuz etkisi, rekabetin kuvvetli olduğunda teknik değişimi özendireceğinden az, tekelleşme veya sektörlerin entegrasyonu durumunda büyük olacaktır. Yatırımdaki azalış tüketimdeki artışla telafi edilebilse veya yatırım daima teknolojik değişimle sermaye yoğunluğunu arttırabilse, istikrarsızlık olmayacaktır. Bu nedenle Domar, devlet müdahalesi olmaması durumunda kapitalizmin içsel işleyişinin deflasyonist olduğunu savunur.

John R. Hicks, Harrod modeline gecikmeyi göz önüne almama eleştirisi getirmiştir. Yatırım hemen uyarılmakta, gelirin elde edilmesiyle harcanması aynı anda olmakta, gelir değişmeleri yatırımları hemen etkilemektedir. Hicks modeline gecikmeli değişkenleri ekleyerek, piyasa ekonomisinin otomatik mekanizması sayesinde sınırsız daralma veya genişleme olamayacağını ortaya koymaya çalışır. Klasik ve Neoklasik ekonomi görüşlerine karşı Harrod ve Domar kronik durgunluk olabileceğini ve devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaktadırlar. Piyasanın otomatik işleyişinin kapitalizmde bunalım yaratacağını ve kâr hadlerinde düşmenin sermayenin organik bileşimini yükselteceğini öngören **Marx**'ın çözümlemelerine yaklaşmışlardır, ancak onlar kapitalizmin derinleşen sınıf çelişkileriyle çökeceğini değil, devlet müdahalesi ile istikrarlı büyüme sağlanacağını düşünürler.

Harrod-Domar Modeli, 1960'lı yıllarda ekonomiye devlet müdahalesini benimseyen **kalkınmacı** anlayışların yaygınlaşmasıyla, Türkiye dahil azgelişmiş ülkelerde makro-plan modeli olarak kullanılmıştır. [K. E.]

hayali ihracat Yurt dışına gerçekte olmayan bir mal sevkinin olmuş gibi gösterilmesidir. Aynı şekilde ihraç edilen malın miktar ve tutarının olduğundan fazla gösterilmesi veya ibraz edildiğinin aksine farklı malların ihraç edilmesi de hayali ihracattır. Ülkemizde özellikle 1980'li yıllarda ihracatı özendirmek için uygulanan politikalar sonucu hayali ihracat konusu gündeme gelmiştir. Daha fazla vergi iadesi almak, ihracat teşviklerinden yararlanmak gibi amaçlarla gerçeğe aykırı belge ibraz edilerek veya beyanda bulunularak gerçekleştirilen hayali ihracat, yasa dışı bir işlem olup cezai yaptırımı söz konusudur. Alıcı firmayla anlaşılarak yapılan hayali ihracat, naylon fatura düzenlenip hiç mal göndermeden gerçekleştirilebildiği gibi ihracı primli mallar söz konusu ise başka mal gönderilerek primli mal işleminin yapılması veya malların gerçek fiyatının üzerinde gösterilmesi gibi farklı şekillerle de yapılabilir. [B. B.]

hayat pahalılığı Elde edilen gelirin ihtiyaç duyulan mal ve hizmet-

leri satın almaya yetmemesidir. Enflasyonist dönemlerde fiyatlar düşük ve orta gelirli kesimlerin gelirinden daha hızlı yükseldiğinden, hayat pahalılığı artar. Bu nedenle hayat pahalılığı ve **enflasyon** kavramları genellikle birbirine karıştırılır. Oysa hayat pahalılığı satınalma gücü ile ilgili bir kavramdır. Enflasyonun hiç olmadığı bir ortamda da hayat pahalılığı söz konusu olabilir. Bkz. yoksullaşma, yoksulluk. [B. D.]

Hayek, Friedrich August von (1899-1992) Yirminci yüzyılın önde gelen, 'ultra-liberal' olarak da adlandırılan liberalistlerinden.

Viyana'da doğdu; babası Viyana Üniversitesi'nde botanik profesörüydü. Avusturya Okulu'nda yetişti, hukuk, psikoloji ve iktisat okudu, Ludwig von **Mises**'in sosyalizm karşıtlığını çok sert bularak **Wieser** ve **Böhm-Bawerk**'ten ders aldı. 1923'te doktorasını verdi, 1923-1924'te New York Üniversitesi'nde çalıştı, Mises'le birlikte kurdukları Ekonomik Dalgalanmalar Araştırma Enstitüsü müdürü oldu.

Hayek, daha sonra Mises'in 1922 yılında yayınladığı sosyalizme karşı kitabının, kendisinin temel fikri yapısını belirlediğini ve onun görüşlerini geliştirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Fakat görüşleri Avusturya Okulu'yla uyum içinde değildir. Geçici denge üstüne ilk çalışmalarından sonra monetarist iş çevrimleri üstünde yoğunlaştı. **Wicksell**'in birikimli süreçlerini benimseyerek finansın yatırımların tasarruftan büyük olmasına olanak verdiği durumlarda, yatırım ve tüketim talebinin gerçek çıktı tarafından karşılanamayacağını, **zorunlu tasarruf** doğarak sermaye yoğunluğunun çıktı ve istihdamı etkileyeceğini savundu. Ancak tüketim malları üreticileri tüketim talebini karşılayamazsa, sermaye malları da üretilemeyeceğinden zorunlu tasarruf da korunamayacak, böylece çıktıda daralma olup sermaye yoğunluğunda düşüşe yol açacaktı. Hayek (Mises' in dalgalanmalar kuramını geliştirerek) bu durumun iş çevrimlerin temel açıklanması olduğunu savunur.

Hayek 1931'de bu görüşlerini açıkladığı *Prices and Production* ('Fiyatlar ve Üretim') tezini sununca, Lionel C. Robbins (1898-1984) tarafından London School of Economics'e alındı ve Cambridge'de aynı konular üstüne çalışmakta olan J. M. **Keynes**'le polemiğe girişti. Keynes'in yanlışı, toplumsal değişkenleri kullanması, bireylerin ekonomik tercihlerini incelemek yerine ekonomik yapının tümünü ele aldığı için bu tercihleri ve onları belirleyen etkenleri gözden kaçırmaktı. Ancak 1936'da Keynes'in *Genel Teori* kitabı çıkınca, Hayek'in öğrencileri **Lerner**, **Kaldor** onun etkisinden çıktılar. Hayek sermaye ile yatırım ilişkileri üstüne çalışmaya devam ettiyse de, daha sonra ele alınacak olan sermaye teorisini geliştirdiği *Pure Theory of Capital* ('Saf Sermaye Teorisi', 1941) o dönemde ilgi görmedi.

Hayek 1935'te, 1908'de Enrico Barone'un yayınladığı ve sosyalist

ekonominin de kapitalist ekonomi kadar etkin olabileceğini savunan makaleyle başlayan Sosyalist Muhasebe Tartışması'na katıldı ve bu konuda yazdığı çeşitli makalelerle fiyatların yalnızca mallar arasında değişim değerleri olmadığı, bilgi aktarım mekanizmasını da oluşturduğu sonucuna vardı ve tartışmayı yeni bir boyuta taşıdı.

İnsanların yakın çevreleri ötesinde bilgi sahibi olmadığını ve fiyat mekanizmasının işleyişinde bilgi eksikliğinin önemli olduğunu savunuyordu. Sosyalist planlamanın etkin olabileceğini savunan, Oskar **Lange** ve öteki sosyalistlere karşı, plancıların kendiliğinden oluşan fiyatlar hakkında bilgi sahibi olamayacaklarını ve plancıların piyasadaki değişime fiyatlar kadar hızlı cevap veremeyeceklerini ileri sürerek, artık pratik nedenleri dile getirerek, karşı çıkıyordu.

Hayek merkezi olmayan, heterojen ve tam bilgiden uzak gruplarının etkileşiminden ortaya çıkan kendiliğinden düzeni savunuyordu. Bu düzen kurulmamıştı ve kurulamazdı, evrimin sonucuydu. Hayek bu evrimci görüşünü siyasal ve hukuki görüşleriyle pekiştirmek için çalışmalar yaptı ve **evrimci ekonomi**nin kurucularından oldu. Hayek bu dönemde J. S. **Mill**, R. Cantillon, Comte ve **Saint-Simon** gibi eski ekonomistler ve filozoflar hakkındaki çalışmalarıyla üstündeki David Hume etkisini de ortaya koydu.

1938'de İngiltere vatandaşı olan Hayek, kendisinin akademi dışında tanınmasını sağlayan *Road to Serfdom* (Türkçesi: 1993, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, çev. Atila Yayla, Ankara: Turhan Kitabevi) kitabını 1944'te yayınladı. 1940'larda kurduğu Mont Pelerin Derneği'yle de işbirliği içinde, işsizlik, durgunluk ve çöküntüye devlet müdahalesinin neden olduğunu, yapılan reformların adım adım Hitler türü diktatörlüklere yol açtığını iddia ederek **bırakınız yapsınlar** yaklaşımını savunmak için polemiklere girdi.

1950'de Şikago Üniversitesi'ne geçti, emekli olduktan sonra 1962'de Almanya'da Freiburg Üniversitesi'nde ömür boyu profesörlük görevini kabul etti; Salzburg Üniversitesi'nde de dersler verdi. Ekonomide egemen olan Keynes yaklaşımına direnç gösterirken ekonomi alanının dışına çıkarak psikolojiye yöneldi ve ekonomideki kendiliğinden düzen yaklaşımını bu alana taşıyarak grup seçilimci evrim anlayışıyla davranışsalcılar aleyhinde *The Sensory Order* (1952, 'Duygusal Düzen') kitabını yayınladı. Bu çabaları sonucu, bütün siyasal düşüncelerini toparladığı ve Saint-Simon kolektivizmine karşı çıktığı popüler *Constitution of Liberty* (1960, 'Özgürlüğün Anayasası') kitabını yazdı.

Hayek 1970'lerde merkez bankalarının para politikasını kontrol etmesine itiraz eden ve bu yetkilerin özel bankalara devrini isteyen bir kampanya başlattı ve Milton **Friedman** ve Şikago Okulu'yla da böylece anlaşmazlığa düştü.

1974'te Gunnar Myrdal birlikte

Nobel Ekonomi Ödülü'nü paylaştı. Myrdal, Hayek ve Friedman'a verildiği için Nobel ödülünün kaldırılması gerektiğini söylerken, Hayek artık akademi çevrelerinde adı geçmeyen biri olmuştu. Nobel aldıktan sonra tekrar ilgi odağı olmaya başladı ve Nobel konuşması dahil karşı-devrimci tezlerini dile getirmeye devam etti; bu ilgi komünizmin yıkılmasıyla bir kez daha canlandı.

Türkçe'deki diğer önemli eserleri: HAYEK, F. A. (1987), *Hayek İktisadi Üzerine Bir İnceleme: Hayek ve Keynes, Keynesçiler Tartışması*, Turan Yay; HAYEK, Friedrich A. Von (1995), *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldıray Arsan, Ankara: Siyasal Kitabevi; BUTLER, Eamonn (1996), *Hayek, Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu. Bkz. Neoliberalizm. [K. E.]

hayvani hevesler Şirket yatırım davranışını açıklarken **Keynes**'in ürettiği kavramdır. Keynes'e göre yatırım davranışı psikolojik ve spekülatif etkenlere bağlı, modellerle açıklanamayacak bir davranıştır. Kapitalistler iyimser oldukları zaman yatırımı artırır, kötümser oldukları zaman azaltırlar. Keynes bu iyimserlik ve güven duygusuna hayvani heves (*animal spirits*; hayvansal güdü olarak da çevrilmiştir) adını verir. Keynes yatırımcıların, uğradıkları bütün kayıplara rağmen yatırımlarını sürdürmelerini, sağlıklı bir insanın ölümü aklına getirmemesine benzetir. Hayvani heveslerin kaynağını açıklamak güçse de, toplumdaki iyimser havanın ve özellikle siyasetçilerin vermek istediği güven duygusunun önemi söz konusudur. Keynes hayvani hevesler kavramının önemini, mali piyasalarda servetlerin kazanılıp kaybedilmesini "gazino kapitalizm"i olarak adlandırarak da vurgular. Keynes'e göre, akıldışı dünyada akılcı yatırım politikası kadar tehlikeli bir durum yoktur ve genellikle entelekütel etkilerden arınmış olduklarını düşünen yatırımcılar, genellikle ölüp gitmiş olan iktisatçıların etkisi altındadırlar.

Kâr oranının yüksek olması birikim oranını yükseltir ve alınan riski artırır; yatırımlar konusundaki bekleyişler ise yakın geçmişteki bilgilere dayandırılmaktadır. Bu kavram, **denge**, **bekleyiş etkisi** ve **pazar belirsizlikeri** kavramlarıyla ortodoks iktisadın yeni açılımlarında da pay sahibidir. [K. E.]

hazine bonosu Hükümetlerin kısa vadeli borçlanma amacıyla çıkardıkları borç senetleridir. Bütçe açıklarını kapatmak ve kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını kapatmak amacıyla çıkarılır. Hazine bonoları özel kanunlarla çıkarılır ve bütçe kanununda her yıl Maliye Bakanlığı'na belirli sınırlar içinde yetki verilir. Hazine bonoları 13, 26 ve 39 haftalık vadelerle çıkarılır, hamiline yazılıdır ve iskonto ile satılırlar. Merkez Bankası bono satış ihalesini düzenler ve vadesi gelince nominal değerlerinden satın alır. İhaleye ban-

kalar, aracı kurumlar ve yatırımcılar katılır. Hazine bonolarının faizleri, devlet tahvilleri (bkz.) gibi, özel kesim bonolarından düşük olur, ancak risksiz oldukları, nakde çevrilebilirlikleri ve devlet ihalelerinde teminat olarak gösterilmeleri nedenleriyle yatırımcılar tarafından tercih edilirler. Hazine bonoları da menkul kıymetler borsasında ikinci el işlemleri görmektedir.

Hazine bonoları senetli bono ve cari hesap bonosu olarak iki türdür. Senetli veya formüllü bonolar sabit vadeli veya müterakki faizli olabilir. Borç ve faiz miktarları endekslenebilir. Sabit vadeli hazine bonoları günü geldiğinde ödenir veya yenileri ile değiştirilebilir. Vadesinden önce günlük faiz oranlarına göre nominal fiyatlarının üstünde veya altında alım satıma konu olabilir. Para piyasasında faiz hadleri yükselince hazine bonolarının fiyatları düşebilir. Müterakki faizli hazine bonoları değişken faizlidir; asgari vadesi 3 ay olup, istendiğinde hiçbir işleme bağlı olmadan vadeleri 3 yıla kadar uzatılabilir. Süre uzadıkça faiz oranı yükselmektedir. Uygulama, bonoların uzun süre elde tutulması teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Cari hesap bonoları ise devredilebilir senet değildir; Hazine'nin borcu Merkez Bankası'ndaki kayıtlarda tutulur. Formüllü bonolardan ucuz olan cari hesap bonoları, Hazine'ye pazarlama masraflarından tasarruf imkanı sağlar ve devletin kime borçlu olduğunu izleme olanağı verir.

İktisadi devlet teşekküllerinin çıkardığı ve Hazine'nin kefil olduğu kısa vadeli borç senetlerine de Hazine kefaletini haiz bonolar denir. Merkez Bankası tarafından iskonto edilen bu bonolar, çıkartan kamu kurumunun finansmanını sağlarlar. Sonuçta gene Merkez Bankası tarafından ödenmekte olan bonolarla finansmanı karşılayan Hazine olmaktadır. Emisyon hacminin genişlemesine yol açan bu yöntem, enflasyon hızını yükseltmektedir.

Hazine çok fazla borçlanıp, vadesi geldiğinde borçlarını ödeyemediğinde, yüksek faizle yeni borçlanmaya gitmektedir. Bu durum faiz geliriyle geçinen bir zümre yaratarak özel kesimin borçlanma olanaklarını daraltmakta ve enflasyona neden olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin dış borç ve enflasyon yükü karşısında bulunduğu, döviz kıtlığı ve dış ticaret açığı sorunu yaşadığı dönemlerde, bono ve tahvil borçlanmalarına dayanarak gelir yaratma çabası, aynı zamanda bu mekanizmanın gelir transferi ve bölüşüm politikalarının da bir aracı olarak kullanılması anlamına gelmektedir. Bkz. iç borç, rantiye sınıf, sıcak para, nema, zorunlu tasarruf, sermaye piyasası, borsa. [K. E.]

Hazine Müsteşarlığı Ekonomi politikalarının tespitine yardımcı olan ve bu politikalar çerçevesinde hazine işlemleri, kamu finansmanı, kamu iktisadî teşebbüsleri ve devlet iştirakleri, ikili ve çok taraflı dış ekonomik ilişkiler, uluslararası ve bölgesel ekonomik ve malî kuru-

luşlarla ilişkiler, yabancı ülke ve kuruluşlardan borç ve hibe alınması ve verilmesi, ülkenin finansman politikaları çerçevesinde sermaye akımlarına ilişkin düzenleme ve işlemlerin yapılması, bankacılık ve sermaye piyasası, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, sigorta sektörü ve kambiyo rejimine ilişkin faaliyetler ile yatırım ve yatırım teşvik faaliyetlerini düzenleyen, uygulayan, uygulamanın izlenmesi ve geliştirilmesine ilişkin esasları tespit eden kamu kuruluşudur. 9 Aralık 1994 tarih ve 4059 sayılı Kanun ile Dış Ticaret'ten ayrılarak "Hazine Müsteşarlığı" adı ile bugünkü adı ve yapısına kavuşmuştur. Başbakana bağlı olup, Başbakan, Müsteşarın yönetimi ile ilgili yetkilerini bir Devlet Bakanı vasıtasıyla kullanabilir. Hazine Müsteşarlığı'nın ana hizmet birimleri, Kamu Finansmanı, Kamu İktisadî Teşebbüsleri, Dış Ekonomik İlişkiler, Banka ve Kambiyo, Sigortacılık, Yabancı Sermaye, Teşvik ve Uygulama ile Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüklerinden müteşekkil olmak üzere sekiz Genel Müdürlükten meydana gelir. [S. Ü.]

Heckscher-Ohlin Modeli Faktör oranları veya faktör donanımı teorisi olarak da bilinir. **Karşılaştırmalı üstünlükler teorisini** yeniden yorumlayarak, dış ticaretin işleyişini çözümlemek üzere İsveçli ekonomistler Eli Heckscher ile öğrencisi Beril Ohlin tarafından geliştirilmiştir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bir ülkenin daha ucuz ürettiği malda uzmanlaşarak bunları ihraç etmesi ve daha pahalı üretebildiklerini ithal etmesinin, kıt üretim kaynaklarının verimli kullanımını sağladığını söyler. Heckscher ve Ohlin'in modeline göre bazı ülkelerde bazı malların ucuz üretilmesinin nedeni, sahip oldukları üretim faktörleri donanımının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bazı ülkelerde sermaye, bazılarında emek boldur, sermaye zengini ülkeler sermaye yoğun mallar, emek zengini ülkeler emek yoğun malların üretiminde birbirlerine göre daha düşük maliyetle üretim yapabilirler. Her ülke daha ucuz ürettiği malı ihraç edecek ve uluslararası işbölümünden kazançlı çıkacaktır.

Eli F. Heckscher'in (1879-1952) 1919'da yazdığı maliyetlerin gelir dağılımına etkisiyle ilgili makaleyi geliştirerek, 1933'te *Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret* kitabında fiyatlarla ilişkilendirerek modeli ortaya koyan Bertil Ohlin (1899-1979), 1944'ten 1967'ye kadar ana muhalefet partisi Liberal Parti'nin başkanlığını yapmış ve 1944-1945 yıllarında da ticaret bakanı olmuştur. 1977'de, J. E. Meade ile birlikte, **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü almıştır.

Model eleştirilere uğramış, kısa vadede taraflar için yararlı olan modelin, uzun vadede dağıtım koşulları nedeniyle emek ya da sermaye yoğun ülkeler lehine dengesizlikler yaratacağı (bkz. Paul A. Samuelson), faktör (emek ve sermaye) ticaretiyle meta ticaretinin aynı etkiyi yaratacağı ve birbirini ikame edeceği ve belirli koşullarda

meta ticaretinin, uzun vadede, her üretim faktörü için getirisinin (emek için ücret ve sermaye için kâr) eşitleneceği görüşleri geliştirilmiştir. Modelin önemli eksikliklerinden biri ticaret hacminin çoğunun benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasında gerçekleşmesine ve ticaret yapısının üretim faktörlerinin dağılımı yanında birçok etkenle biçimlenmekte oluşuna cevap vermemesidir (ABD'nin ihracatının emek yoğun olduğunu gösteren **Leontief paradoksu**na bkz.). Piyasaların aksak rekabet özellikleri taşıması, devlet müdahalesinin varlığı, endüstriyel örgütlenme biçimleri ve oyun teorilerinin gelişimi, gelenekselleşmiş bu modele karşı eleştirileri yoğunlaştırmıştır. Modele göre artan ticaret kalifiye emeğe olan talebi artıracak ve ücret farklılıkları da artacaktır. Buna göre gelişmiş ülkelerde eşitsizlik artarken, azgelişmiş ülkelerde eşitliğin artması gerekir. Pratikte doğrulanmayan bu öngörü, modelin kısıtlı varsayımlarından kaynaklanır (bkz. ceteris paribus varsayımı). Ancak özellikle emeğin milli sınırlara göre bölümlenişinin devam etmesi ve ulusal uzmanlaşma koşullarının sürmesi sonucu, modelin, ekleme ve genişletilmelere karşılık, öz olarak geçerliliğini koruduğu görüşünde olan ekonomistler de az değildir (bkz. faktör maliyeti, işgücü dolaşımı, emek göçü, ticaret). [K. E.]

hedge Döviz ve para piyasalarında gelecekteki kur riski ve fiyat hareketlerinden korunmak için yapılan vadeli işlemlerdir. Böylece bir yandan yatırım faaliyetlerinden kâr elde etmeye devam edilirken, istenmeyen ticari riskler de en aza indirgenmeye çalışır. Normal değerine göre düşük fiyatlandırıldığına inanılan bir hisse senedinin satın alınması en tipik 'hedge' işlemidir. Genellikle bu tür bir işlem fiyatı düşeceği inanılan bir başka hisse senedinin eşzamanlı olarak satılmasıyla (short-selling) birlikte gerçekleştirilir. 'Hedge' yapan yatırımcı piyasanın genel gidişatından ziyade 'hedge' amacıyla ucuza aldığını düşündüğü hisse senedinin genel piyasa fiyat seviyesine nispeten değer kazanıp kazanmadığı ile ilgilidir. [B. B.]

Herfindahl-Hirshman endeksi Bir endüstrideki firmaların pazar paylarını, pazar içindeki rekabeti ve firmalar arasında anlaşma ortamının olup olmadığı ölçmek için başvurulan piyasa yoğunlaşma oranlarındandır. Herfindahl-Hirschman endeksi ile firmaların tek tek pazar payları ön plana çıkarılarak yoğunluğun hesaplanması sağlanır. Bu endekste endüstri içinde pazar payı daha büyük olan firmaların yoğunluk içinde ağırlığı artarken endeks değeri de artmaktadır. Bir endüstride yoğunlaşma oranı ne kadar büyükse, firmaların aralarında anlaşarak tekelleşmeleri, dolayısıyla ortak hareket etmeleri de o kadar kolaylaşır.

Herfindahl-Hirschman endeksi, sektör içi rekabeti ve pazar yapısını yansıtması nedeniyle başta ABD olmak üzere pek çok ülkede yaygın olarak kullanılmaktadır. [B. B.]

hesaben saklama Kıymetlerin elektronik ortamda hesaben saklanmasını ifade eder. Örneğin T.C. Hazine ihalesinden alınan kıymetler, katılımcılar tarafından fiziki olarak talep edilebileceği gibi (bu kıymetler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından basılmaktadır) makbuz karşılığı elektronik ortamda katılımcıların hesabına da aktarılabilmektedir. Şahıslar da, makbuz karşılığı kıymetlerini hesaben saklatabilmektedirler. Fiziki olarak elde bulunan bir kıymetin, sonradan bir hesaba yatırılması da kıymeti bu forma sokmaktadır. [Ü. U.]

Heteredoks Ekonomi Neoklasik teorinin ekonomi literatüründe egemen bir konuma gelmesi, ekonomik kuruluşların ve ekonomi eğitiminin diğer tüm görüşleri dışlayarak neoklasik iktisadı tek doğru olarak kabul etmesi, bu tavrın 'ortodoks ekonomi' olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Ekonominin Ortodoks ekonomi ile sınırlandırılmasının bilimsel açıdan sakıncalı olduğunu ve bu eğilimin politik bir içerik taşıdığını düşünen iktisatçılar, tepkilerini güçlendirmek amacıyla 'heteredoks ekonomi' adı altında bir araya gelmişlerdir.

Heteredoks kavramı ortodoksun karşıtı olarak kullanılmaktadır. Ortodoks ekonomiye karşı çıkan farklı görüşlerdeki iktisatçılar, 1990' lı yılların sonlarından itibaren, egemen iktisat yaklaşımına alternatif oluşturmak amacıyla bütünleşme çabalarını yoğunlaştırmaktadırlar. Heteredoks Ekonomi; Avusturya Ekonomisi, Davranışçı Ekonomi, Siyah Politik Ekonomi, Ekolojik Ekonomi, **Evrimci Ekonomi, Feminist Ekonomi**, Georgist Ekonomi, Tarihçi Ekonomi, **Kurumsal Ekonomi, Marksist Ekonomi, Post-Keynesyen Ekonomi,** Postmodern Ekonomi, Post-Kolonyal Ekonomi, Retorik Ekonomisi, Sosyal Ekonomi, Sraffa Ekonomisi gibi grupları kapsamaktadır. [B. D.]

hızlandıran ilkesi Tüketim malları talebinin yatırımlara dolaysız olarak yaptığı etkiyi ortaya koyan ve özellikle iktisadi faaliyetteki dalgalanmaların açıklanmasında kullanılan bir ilkedir. Hızlandıran ilkesi, bir ekonomide herhangi bir şekilde gelirlerin artması ile tüketim düzeyinin de artacağını ve atıl kapasite yoksa artan tüketim malı talebini karşılayabilmek için yatırımların da artacağını kabul eder. Hızlandıran ilkesi uyarınca, yatırımlar arttıkça tüketim harcamaları artar, artan tüketim harcamaları da tekrar yatırımları uyarır (ki bu yatırımlara da uyarılmış yatırım denmektedir). Burada karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Ancak, tüketim mallarındaki artış üretim mallarındaki artışı kendisinden çok daha fazla hızlandırdığından, tüketim mallarındaki artışı karşılamak için daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir. [B. B.]

Hicks, Sir John R. (1904-1989) **Keynes** ekonomisine getirdiği yorumlamalarla modern makroekonominin gelişiminde etkili olan ve

Neoklasik ekonomi teorisine güç katan ekonomist.

Oxford'da felsefe, siyaset ve ekonomi eğitimi gördü, London School of Economics'te Lionel Robbins'in desteğiyle 1930'lardan itibaren etkili görüşler üretmeye başladı. Avrupa dillerine vakıf olmanın da verdiği avantajla İngilizce konuşan dünyada yeterince tanınmayan **Walrascı** genel denge, **Avusturya** ve **Lozan** okullarının sentezini geliştirerek, İngiltere'deki **Marshall** geleneğini **Pareto**'cu sıçrayışla marjinalist devrime dönüştürdü. Cambridge ve Manchester'de ders verdikten sonra, 1942'den başlayarak 1965'te emekli olana kadar Oxford'da çalıştı.

Hicks ekonomideki ilk çalışmalarından itibaren ele aldığı sorunları Avrupa ekonomi birikiminin sağladığı bütün araçlarla sınayarak sentezci bir yönelim içinde olmuş, ama para kuramı çalışmalarını iş çevrimleri çalışmalarından ayrı tutarak dalgalanmaların daima gerçek olgulardan yola çıkılarak çözümlenmesi gerektiğini savunmuştur. Klasik miktar teorisi yerine para ve değer teorilerini birleştirmeyi denediği yaklaşımıyla, Walras çizgisinde seçim kuramı, Keynesyen likidite tercihi ve sonranın portföy teorisi yönünde açılımlar getirdiği ilk çalışmaları, geliştirdiği birçok kavram gibi, yıllar sonra yeni araştırma alanlarına kapı açmıştır.

J. M. Keynes'in *Genel Teori* kitabı çıkınca 1937'de "Mr. Keynes and the Classics" (Bay Keynes ve Klasikler) makalesiyle **IS-LM Modeli**'ni ortaya koydu. Tam istihdam olmadan ekonominin dengede bulunuşunu açıkladığı bu yazısında geliştirdiği **likidite tuzağı** kavramıyla birlikte **Neo-Keynesyen** senteze doğru en önemli adım atılmış oldu.

1939'da mikroekonominin modern kavramlarının çoğunun temelinin bulunduğu *Value and Capital: An inquiry into some fundamental principles of economic theory* ('Değer ve Sermaye: ekonomik teorinin bazı temel ilkeleri hakkında bir araştırma', 1939) kitabını yayınladı. Genel dengenin istikrarı kavramıyla fayda temelli talep kavramını yeniden işledi; faydacı felsefeye karşı çıkan biri olarak faydaya dayanan bir ekonomi istemediğini söyleyen Hicks, **kayıtsızlık eğrileri** ile **fayda**yı ölçmeye kalkışmadan tüketici davranışının ve değerin anlaşılabileceğini gösterdi ve katkıları likidite tercihleri ile kredi teorilerinde kullanıldı. Hicks *Value and Capital* adlı eseriyle başlayarak **marjinal verimlilik** teorisini geliştirdi ve ikame ile tamamlayıcı malları yeniden tanımlayarak, marjinal ikame oranları ve göreli fiyatlarla talep eğrilerine katma imkanını hazırlayarak, modern ekonomiye önemli analiz araçları sağladı.

Pareto optimumunun sağladığı olanakları genişleten Hicks, refah ekonomisiyle ilgilenerek Walras **tüketici artığı** kavramını geliştirdi ve daha önce **Kaldor** tarafından geliştirilen "kayıpları karşılama" ilkesini işleyerek "Hicks ikame kriteri"ni hazırladı. Denge duru-

mundaki değişiklikten kazançlı çıkan kesimin kazancı, bu değişiklikten zararlı çıkanların kayıplarından büyükse, bu değişiklik sonucunda toplumda refah artışı söz konusudur tanımında buluşan Kaldor ile Hicks, Kaldor'un bu değişikliğin kayba uğrayanların ikna edilmesi ve izniyle olabileceği görüşünde uyuşamazlar. Hicks, refah değişiminin ölçütleri olarak "telafi edici değişkenler" ve "eşdeğer değişkenler" kavramlarını geliştirdi.

Hicks 1950'lerde büyüme ve çevrim kuramlarına yöneldi. Roy Harrod'un çarpan-hızlandıran işleyişine taban ve tavan değerleri ilave ederek hızlandıran katsayısının toplam hasılada doğuracağı dalgalanmaları matematik modeller yardımıyla ortaya koyarak istikrarsızlık sorunu ve çevrimsel davranışlara açıklık getirdi ve piyasa mekanizmasının otomatik işleyişinin sınırsız daralma veya genişlemeleri engelleyeceğini savundu (bkz. Harrod-Domar Büyüme Modeli).

Cambridge Sermaye Anlaşmazlığı tartışmaları içinde *Capital and Growth* ('Sermaye ve Büyüme', 1965) kitabını yazdı. Modelleri sabit ve esnek fiyat modelleri olarak ayırdı ve bir büyüme dengesinden ötekine geçişi tanımlayan "geçişken" kavramını ortaya koydu. Keynesyen ve Klasik ekonomiyi genel teorinin özel durumları olarak değerlendirdiği yaklaşımı Dennis Robertson gibi monatarist ve Joan **Robinson** gibi **Post-Keynesyen**lerce hoş karşılanmadı.

Metodoloji konularına yönelen Hicks para teorisini gözden geçirdi ve ekonomi tarihinde para kavramını inceledi. *Theory of Economic History* ('Ekonomik Tarih Teorisi', 1969) ve ölümünden sonra yayınlanan *Market Theory of Money* ('Paranon Piyasa Teorisi', 1989) o zaman yeni olan kredi teorisine katkılar getirdi. Gelişiminde pay sahibi olduğu Neo-Keynesyen sentezi reddeti ve Post-Keynesyen ekonomiye yöneldi. Zamanda geri dönülmezlik ve nedensellik üstünde durarak *Capital and Time: A Neo-Austrian theory* ('Sermaye ve Zaman: Bir Yeni-Avusturya teorisi', 1973), *Crisis in Keynesian Economics* ('Keynesyen Ekonomide Kriz', 1974) ve *Causality in Economics* ('Ekonomide Nedensellik', 1979) kitaplarını yazarak Avusturya sermaye teorisini sabit ve dolaşan sermaye ayrımıyla ele aldı.

Kendisi okul kurucu olmasa da Neo-Keynesyen sentezle Neo-Walrasyan ekonomiyi etkileyen, bütün olarak ekonominin dönüşüme uğramasına katkı sağlayan bilim adamı, şair, filozof ve uygulamacı yönü ağır basan biri olarak, Hicks'te zamanının çoğu ekonomistinde olmayan geniş bir bakış açısı vardı. Kendisine 1964'te 'sir'lük unvanı verildi, 1972'de **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü Kenneth J. Arrow'la paylaştı. Hicks, 1936'da Camridge'den Austin Rrobinson tarafından *Economic Journal*'da Keynes kuramını Keynes çevresinin dışından biri olarak değerlendirmeye davet edilişinin daha büyük bir onur olduğunu söylemişti. [K. E.]

hilekârlık Aldatma, sahtecilik. Hilekârlıkta, karakteristik olarak kendi lehine ve bir başkasının aleyhine haksız bir menfaat temin edilmesi söz konusudur. Bu da kurallara karşı gelinmesi anlamına gelir. Ancak, hilekârlık yasalara uyulmadığı durumlarda daha az kullanılan bir terimdir. Çünkü yasal olmayan faaliyetler "sahtecilik" gibi, "yolsuzluk" gibi daha özel terimlerle nitelendirilir. Hilekârlığın kökeninde ezelden beri süregelen, daha çoğu daha azla elde etme güdüsü diyebileceğimiz bir ekonomik davranış biçimi yatar. [B. B.]

Hilferding, Rudolf (1877-1941) Avusturya Marksizmi içinde yer alan, zamanının Marksist teorisyenlerinden ve Marx'ın ekonomik fikirlerini savunan ve yayan, emperyalizm kuramıyla tanınan iktisatçı.

Viyana Üniversitesi'nde tıp eğitimi gören Hilferding lise yıllarından itibaren ekonomiyle ilgilenmiş, 1902'den itibaren *Die Neue Zeit* dergisine yazmış, 1904'te Eugen von **Böhm-Bawerk**'in değer kuramı konusunda Marx'a saldırısına verdiği cevapla tanınmıştı. 1906'da Alman Sosyal Demokrat Parti okulunda ders vermek üzere Berlin'e çağrıldı ve 1915-1918 yıllarındaki savaş dönemi dışında doktorluğu bıraktı.

Marx'ın sermayenin yoğunlaşması ve kapitalizmin çökeceği tartışmalarına katıldı ve 1910'da *Finans Kapital* (Türkçesi: çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Y., 1995) kitabını yayınladı. Hilferding **emperyalizm** tezini oluşturan bu kitaptaki görüşlerinde, sermayenin dünya piyasasında egemenliğini tamamladığı sürece üretimin çeşitli dalları arasında kâr oranlarının eşitlenmesinin karşısına daha büyük engeller yarattığını ifade ediyordu. Kapitalizmin yeni pazar ve artı değer yaratma olanakları yaratarak kapitalist üretim biçimini yayan dinamik yapısı, yarattığı eşitsiz gelişmeyle uluslararası piyasada başarılı kapitalist dolaşım imkanını da zayıflatmaktaydı. Dünya piyasasının tekeller tarafından tahakküm altına alınarak bölüşülmesi eşitlenme sürecini olanaksızlaştırmıştı. Eşitlenme sürecinin olabilmesi merkez bankalarının müdahalesi veya birleşik bir merkez bankası kurulmasıyla gerçekleşebilirdi. Emperyalizm, kapitalist gelişme içindeki ülke ve toprakları katılaşan bir biçimde yapılandıran ve otoriteyi tekellere veren oluşum, ticaret savaşlarını ve katılaştıkça gerçek savaşları tetikliyordu. Lenin, Hilferding'in emperyalizmin ekonomik teorisinden kendi siyasal teorisini üretmişti.

Hilferding dört yıl sonra çıkan Birinci Dünya Savaşı'na ve Almanya'nın savaşa girmesine verilen desteği ifade eden savaş kredilerine karşı durarak Sosyal Demokrat Parti'den ayrıldı ve Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'nin yayın organı *Freiheit*'i çıkardı. Hilferding 1918'de sol hükümetin oluşturduğu millileştirme komitesinde (**Kautsky**, **Schumpeter**, Lowe ve diğerleriyle birlikte) yer aldı. 1924 yılından

1933'e kadar Reichstag'da Sosyal Demokrat Parti'den milletvekilliği yaptı. 1923'de ve 1928-29'da maliye bakanı oldu. İktidar Nazilere geçince, 1938'de Fransa'ya gitmek zorunda kaldı. Naziler Fransa'yı işgal ettiğinde, işgal edilmemiş bölgeye geçmeye çalışırken Vichy hükümeti tarafından yakalanıp Nazilere teslim edildi ve anlaşılan öldürüldü. [K. E.]

himayecilik → korumacılık

hiper enflasyon Fiyatlar genel düzeyinin paradan kaçışa yol açacak kadar hızlı yükselmesi ve sürekli olması durumuna denir. Yıllık **enflasyon** oranının yüzde yüzleri hatta yüzde binleri bulduğu enflasyon düzeyidir. Enflasyon oranının yüzde kaça ulaştıktan sonra hiper enflasyon sayılacağına ilişkin genel bir kabul yoktur.

Çoğunlukla savaş ortamı ya da savaş sonrası görülmekle birlikte, 1970'li, 80'li yıllarda bazı ülkelerde savaş söz konusu olmaksızın yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'da yıllık yüzde 23.000 ve 1993 yılında Yugoslavya'da günlük yüzde 20 enflasyon oranları en aşırı örneklerdir. Hiper enflasyon dönemleri sonunda genellikle yeni bir para birimine geçmek zorunlu olmaktadır. [B. D.]

hisse senedi Anonim ortaklıklar tarafından çıkarılan ve anonim ortaklığın sermayesine belirli bir katılma payını temsil eden, yasal şekil şartlarına uygun olarak düzenlenmiş, kıymetli evraktır. Esham, aksiyon veya pay senedi olarak da adlandırılan hisse senetlerinde, anonim ortaklık sahiplerinin mali sorumluluğu hisse senedi üzerine yazılı değerle sınırlıdır. Hisse senedinin üzerinde yazılı miktara senedin "nominal değeri" veya "itibari değeri", piyasada alınıp satıldığı değere ise "rayiç fiyatı" denir.

Türkiye'de hisse senedi sahiplerinin hakları ve şirkete karşı yükümlülükleri, Türk Ticaret Kanunu ile Sermaye Piyasası Kanunu'nda düzenlenmiştir. Diğer taraftan, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler de hisse senedi çıkarabilmekte ancak bunlar halka arz yoluyla satılamamaktadır. Kooperatifler ise kıymetli evrak niteliğine sahip olmayan ortaklık senedi çıkarabilmektedirler. [B. B.]

hizmetler sektörü Somut bir mal üretimi olmaksızın, bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik üretimi ifade eder. Tarım ve sanayi ile birlikte ekonominin üç ana faaliyet kolundan biridir. Toptan ve perakende ticaret, otel lokanta hizmetleri, ulaştırma ve haberleşme, mali kuruluşlar, konut, serbest meslek ve hizmetleri, kamu hizmetleri gibi alt sektörleri içerir. Genel olarak sanayiye göre daha emek-yoğun bir sektördür.

Hizmetler sektörü tarım toplumlarında da, sanayi toplumlarında da ekonominin bir parçası olarak var olmuştur. Son dönemlerde, sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere, üretimde ve istihdamda hiz-

metler sektörünün ağırlığı büyük ölçüde artmıştır. OECD ülkelerinde üretimin üçte ikisi ve istihdamın beşte dördü hizmetler sektörünce karşılanmaktadır. Bu durum sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş tezlerinin gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.

Hizmetler sektörü tarım ve sanayiye göre çok daha heterojen bir yapı göstermektedir. Geleneksel ve çok yeni meslek dallarını bir arada içermektedir. Nalbantlık da, web sitesi tasarımcılığı da hizmetler sektörünün içindedir. Nitekim sanayileşmemiş ülkelerde de hizmetler sektörünün ekonomi içinde büyük bir pay oluşturduğu görülebilmektedir. Bu nedenle hizmetler sektörünün gelişmesi tek başına bir gösterge olmaktan uzaktır. Alt sektörlerin gelişimine ve istihdam edilen insangücünün niteliklerine göre değerlendirilmelidir. [B. D.]

holdingleşme Bir ana şirket yönetimindeki şirketler topluluğunu ifade eden holding tarzı örgütlenmenin ekonomide etkinlik ve egemenliğini artırdığı sürece verilen addır. Hisse senetlerinin (bkz.) yeterli çoğunluğuna sahip olan şirket, kendisi de belirli bir alanda işletme faaliyeti yürüterek veya sadece başka alanlarda faaliyet göstererek holdinge dahil olan diğer şirketleri yöneterek, bu şirketler topluluğunun yönetim, denetim, pazarlama, mali kaynak gibi ortak ihtiyaçlarının tek elden karşılanmasıyla topluluğa avantajlar sağlar. Bir kişi, aile veya grubun yönetimine bağlı olan şirketler kendi tüzel kişiliklerini korurlar. Dolayısıyla gerçekte topluluğun toplam sermayesinin % 51'ine sahip olmadan holding yönetimine sahip olmak mümkündür. Çok sayıda şirket yönetim etkinliğini zayıflatabilir ve holding çerçevesinde ödenecek vergiler topluluk dışında kalma durumunda ödenecek vergileri çok aşabilir. Ancak çeşitli sektörlerdeki üretim ve pazarlama gücünün tek elden yönetimi ve özellikle hisse senetleri üstünden de sahip olunan finans gücü, holdinglerin toplumsal ve siyasal hareket alanını ve etkisini artırdığından, ekonomideki yatay ve dikey entegrasyon süreciyle ve özellikle **küreselleşme**nin artırdığı serbest dolaşım olanaklarıyla holdingleşme süreci kuvvetlenmektedir.

Anonim şirketlerden **çokuluslu şirketler**e ve ulusötesi şirketlere doğru gelişen dünya çapındaki sermaye örgütlenmesine karşılık şirketler hukukunun, kâr ve vergi konularındaki anlaşmalara karşın ulus-devletler çerçevesinde kalması holdingleşmenin, kamuoyundaki tartışmalara rağmen mevcut hukuki ve siyasal iradenin dışında kaldığını göstermektedir. Türkiye'de ayrı bir holding hukuku bulunmadığı gibi, dünyada da **rekabet** ve **anti-tekel siyaseti** ve hukuku yerel düzeyde kavranmaktadır. Gelişmiş sanayi ülkelerinin kendi sınırları içinde geliştirdikleri anti-tekelci mevzuat ve duyarlılıkla, sınır ötesi şirketleşmenin 'ulusal' kazanç sayılması ve uluslararası ekonomik faaliyetin serbestleştirilmesi arasın-

daki gerilim tam olarak gündeme girmiş değildir. Bkz. korporasyon, şirket. [K. E.]

homo economicus Klasik ve Neoklasik ekonomi anlayışlarının çözümlemelerini dayandırdığı, teori ve modellerinin doğrulanması için veri kabul ettiği akılcı bireyi anlatan terimdir.

Bütün insanların ekonomik kararlarında akılcı davranış içinde olduğu, faaliyetlerinin ana dürtüsünün kârlarını maksimize etmek olduğu ve bu faaliyetleri sırasında mümkün olan bütün bilgi donanımına sahip bulunduğu varsayımı olmadan 'ekonomik insan'ın tasarlanamamış olması eskiden beri tartışma konusu olmuştur.

Homo economicus kavramıyla fayda felsefesi arasında doğrudan ilişki vardır, çünkü akılcılık, insanın kendisi için en düşük maliyetle en fazla fayda ve tatmini sağlaması olarak açıklanmakta ve toplumsal faydanın da bireylerin tek tek toplam faydalarından oluştuğu kabul edilmektedir. Akılcılık, fayda ve tatminin nerede arandığında değil, nasıl optimize edildiğindedir (bkz. Bentham).

Akılcılık ve fayda yaklaşımı bireysel açıklamalarını, piyasanın ancak müdahale edilmediği takdirde insanların gerçek yönelimlerini yansıtabileceğini, dolayısıyla birey yerine başka bir öznenin ikamesinin özgürlüklere ve demokrasiye karşı saldırı olacağını kabul ederek, kendiliğinden doğruyu bulan **piyasa** ve **liberalizm** anlayışlarıyla özdeşleştirmiştir.

Ekonominin matematik gibi kesinlik taşıyan kurallar ortaya koyan bir bilim olması gereğiyle hareket eden klasikler, geliştirilen matematik modellerin toplumsal soyutlamalarının liberallerin bireysel soyutlamalarının devamı niteliğini kazanmasında etken olmuşlardır.

Akılcılığın, bireysel fayda dışında bütün toplumsal değerleri reddetmekle sağlandığı görüşü, ampirik ve etik olarak yanlış bulunmuştur. **Veblen**, **Keynes** ve **Avusturya Okulu**, makroekonominin bu birey tasarımıyla açıklanamayacağını, ekonomik kararların alınışında tam bilgilenmeden yararlanıldığının iddia edilemeyeceğini, daima belirsizlik ve risk bulunduğunu, toplumsal yapı ve koşulların etkisi olduğunu savunmuşlardır. **Davranışsal ekonomi** yaklaşımı da araştırmalarını yalnızca ekonomik değişkenlerle yapılan modellerin yetersiz kalacağı eleştirisiyle geliştirmektedir.

Sosyologların ve psikoanalitik yaklaşımcıların toplumsal fayda ve bireyin iç çelişkilerinden yola çıkarak getirdikleri eleştiriler yanında, ekonomide zaman, belirsizlik, tercih ve beklentilerin etkilerini modellerine katmaya çalışan teoriler geliştirilmeye başlanmıştır.

Homo economicus yaklaşımının daha incelikli modellerin geliştirilebilmesi için yararlı ilk adım olduğunu savunan ekonomistler, piyasa davranışlarında kurumların insanları bireyci davranmaya özendirmekte hatta zorlamakta olduğu-

nu kabul ederler. Rekabetçi bir piyasada toplumsal değerleri modellere katmaya çalışmak çok zordur. Ekonomik insanı model olarak kullanırken gösterilen yaklaşım önemlidir ve burada ekonomistin dünya görüşü yapılan modellemenin ampirik değerlendirmesini yaparken ortaya çıkar. Hirsch, Michaels ve **Friedman** gibi liberaller eleştirilere verdikleri cevaplarda *homo sociologicus*'un bireyi hiçbir bireysel özelliği olmayan, yalnızca kültür ve toplumsal yapıyla değer ve hedeflerini öğrenen ve toplumsal rollerini yerine getiren *tabula rasa* halinde gördüğü için gerçekçi olmadığını söylerler.

Robert Frank, Thomas Gilovich ve Dennis Regan yaptıkları araştırmada (1993, "Does Studying Economics Inhibit Co-operation?", *Journal of Economic Perspectives*, Spring), ekonomi öğreniminin öğrencileri daha ben merkezli hale getirdiğini, örneğin oyun kuramlarında öteki oyuncuyla işbirliği yapmaktan kaçınma eğilimini artırdığını göstermiştir. [K. E.]

hür teşebbüs Türkiye'de, **girişimcilik** kavramının karşılığı olan 'teşebbüs'ün 'hür'lüğünün vurgulanması, Soğuk Savaş dönemi söyleminde kapitalist kampı "hür dünya" olarak tanımlamanın devamı olarak, bir yanıyla Türkiye McCarthyciliğinin ortamını ve teşvikini sürdürürken, bir yandan da ekonomide ABD dış yardımına ve yatırımlarına ve devlet ihalelerine bağlı müteahhitliğe rağmen, devletin totaliterliği ve ekonomik müdahalesinin zararları iddiasıyla liberalizmin ve siyasal, toplumsal özgürlüklerin savunusu gibi göstermenin siyasal ifadesidir.

Hür teşebbüsün, hürriyet ve serbestiyet kavramlarının dildeki geçmişinden de yararlanılarak vurgulanması, özgürlüğün ancak liberalizmle mümkün olduğu tezini, liberalizmi serbest piyasa ile özdeşleştirilerek savunmaktır ve terimin tarihi kullanımı bakımından Avrupa değil, ABD ile özdeşleşir. Serbest piyasayı arz ve talebin yarattığı savunulan dengeyle açıklayarak etkinliğini savunmak, klasik bırakınız yapsınlar ve görünmez el anlayışına dönmek, ekonomi tarihini teorik ve pratik olarak yok saymaktır.

Hür sözcüğünün çalışma ilişkilerinde kullanımı, DP söylemiyle başlar ve kendisini ilk gösterdiği yer, CHP ve DP'nin yeni oluşan toplumsal, siyasal ortamda sendikalar üstünden verdikleri mücadelede, CHP yanlısı sendikalara (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği) karşı Hür-Büro İş, Hür Cevher-İş, Hür-Genel İş gibi sendikaların ve sonunda Hür İşçi Sendikaları Birliği'nin 30 Mart 1950'de kurulmasıdır. Ancak DP, **Türk-İş**'in kuruluşunu sıcak karşılamamış, 1952'de resmen kurulmuş olan ilk sendika konfederasyonu, **Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu** ICFTU ile geliştirdiği ilişki ve DP'li tanınan bir başkan seçtikten sonra rüşdünü ispat edebilmiştir.

1960 Anayasası'nın sosyal devlet ve toplu sözleşme düzenini be-

nimsediği, karma ekonomi ve plan anlayışına dayalı ekonomik ve hukuki kurumsallaşmanın yaşandığı ve sendikal hareketin güçlendiği dönemde, siyasal iktidarın hür teşebbüs söylemini sürdürmesi, kavramsal olarak kamu oyuna mal olmamış teori ve pratik çelişkisidir. Hürlük bu dönemde, bir yanıyla AP gençlik kolları olarak tasarlanan ancak MHP gençliğinden bağımsız bir örgütlenmeye dönüşemeyen Hür -Genç örgütlenmesini, bir yanıyla da yasal kurumlarına kavuşmuş işveren örgütlenmesinin söyleminde, kamu ekonomik düzenleme ve kurumlarına karşı duruşu ifade eder. Sendika gücü ve toplu sözleşme düzenindeki kazanımları sendika anarşisi ve hukuki boşlukların kötüye kullanımı olarak niteleyen işveren örgütlerinin girişimlerine rağmen, 1970'li yılların başında **15-16 Haziran Olayları**'yla sendikacılığın hukuki yolla sınırlandırılması geri tepmiş, MESS lokavtlarıyla toplu sözleşme düzeninde işverenin istediği düzen kabul ettirilmeye çalışılarak ekonomik baskı uygulanmıştır (bkz. TİSK). İstikrarsızlığın ve siyasi kutuplaşmanın egemen olduğu ve terörün tırmandığı yıllarda, işveren örgütleri, uzun bir müzakere süreci sonunda, Odalar Birliği, Ziraat Odaları Birliği, Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, TÜSİAD'ın (bkz.) katılımıyla Türk Hür Teşebbüs Konseyi'ni kurmuşlardır. 20 Ocak 1977'de Konsey'in Ankara'da yapılan ilk toplantısında Başkanlığa Halit Narin getirilmiştir. Türk Hür Teşebbüs Konseyi, kendi imzası veya katılımcı örgütlerin imzalarıyla basın açıklamaları yaparak görüşünü kamuoyuna iletmiş, iktidarla iletişim kurmuştur. 1980'e kadar etkin bir baskı grubu olarak çalışmıştır. Örneğin 12 Ağustos 1979'da katılımcı örgüt başkanlarının imzalarıyla yapılan açıklamada, "Yanlış alınmış kararlar yüzünden ekonomi hergün biraz daha rayından çıkarılarak yokluk, kıtlık, ardı kesilmeyen kuyruklara sebep olmuştur. Şimdi de millete dönülüp bütün bu sıkıntıların özel teşebbüsten kaynaklandığı izlenimi verilmek istenmiştir. Bu maksat için devletin tarafsız yayın organı olması gereken TRT vasıta edilmiştir. Biz Hür Teşebbüs mensupları olarak hiçbir zaman yasa dışı tutum ve davranışların yanında olmadık ve bundan sonra da olmayacağız" denilmektedir.

12 Eylül'den sonra karma ekonomi ve ithal ikamesine dayalı kalkınma yolu terk edilerek neoliberalist arz yanlısı iktisat programının kabul edilmesiyle, hür teşebbüsün önü açılarak, kavrama eskisi kadar başvurma gereği kalmamıştır.

[K. E.]

İi

ILO → Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF (*International Monetary Fund* – Uluslararası Para Fonu) Uluslararası parasal işbirliğini geliştirme, döviz kurlarında istikrarı sağlama ve uluslararası likiditeyi artırma görevleriyle kurulan uluslararası örgütlenme.

IMF, **Dünya Bankası** ile birlikte **Bretton Woods Sistemi** içinde, Birleşmiş Milletler örgütünün düzenlediği konferansta 22 Temmuz 1944'te onaylanan anlaşmaya bağlı olarak kurulmuştur. Üye ülkeler Fon kaynaklarından yararlanarak refahlarını tehlikeye atmadan cari ödemelerindeki dengesizlikleri giderebileceklerdir. İcra Kurulu on iki üyeden oluşmakta, üyelerin beşi en fazla kotaya sahip beş ülke temsilcisi iken, diğer yedisi seçimle belirlenmektedir. IMF fiilen faaliyete 1 Mart 1947'de geçmiş ve fondan ilk kez para 8 Mayıs 1947'de çekilmiştir.

IMF'de söz hakkının özellikle ABD ve sonra İngiltere'de olması, oy hakkını ve kaynaklardan yararlanmayı belirleyenin sahip olunan kotalara bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. 1969'da onaylanan **özel çekme hakkı** uygulamasına göre ise üyelerin payları da kotalarına göre belirlenmektedir. Kotalar beş yılda bir yeniden düzenlenmektedir. 1946'da ABD'nin payı 2.750 milyon dolarla % 36,8'dir; ABD, İngiltere ve Fransa'nın toplam payı % 55, bütün sanayileşmiş ülkeler blokununki ise % 68,1'dir. 1973'te ABD'nin payı % 21,3, G-5 ülkelerinin toplam payı % 44,2'dir. 1985'te ABD'nin payı % 19,3'e, G-5 ülkelerinin payı % 41,8'e gerilemiştir. IMF örgütlenmesinde üyelerin oy eşitliğine sahip olmadıkları, Bretton Woods'ta kabul edilen sabit döviz kuru sisteminde altına konvertibl tek paranın **dolar** oluşu gibi, ABD'nin ekonomik, mali ve siyasal önderliğinin kabul edildiği görülmektedir. 1960'larda IMF doların altın karşısında devalüe edilmesini veya ABD cari işlemler bilançosunun dengeye getirilmesini ABD'ye kabul ettiremediği gibi, 1971'de ABD'nin doların altına konvertibilitesini tek taraflı olarak kaldırıp esnek döviz sistemini benimsemesinden sonra, IMF ana sözleşmesini değiştirerek ilkelerini ABD'ye uydurmuştur.

1970'lere kadar IMF'nin mali desteği sanayileşmiş ülkelere yönelirken, seksenlerden itibaren IMF fonlarının tamamı azgelişmiş ülkelere yönelmeye başlamıştır. IMF, azgelişmiş ülkelere sağladığı kredilerde, arz tarafından karşılanmayan aşırı talebe bağladığı dengesizliğin, üretim ve dış ticaretteki uyumsuzluğun kaldırılması, enflasyonist bas-

kı nedeniyle kaldırılamayan fiyat ve maliyet çarpıklıklarının ve ödemeler bilançosundaki açıkların giderilmesi koşullarını arayarak istikrar programları oluşturmaya başlamıştır. Yetmişli yıllarda düşük faizle kredi bulabilen sanayileşmekte olan ülkelerin 1980'lerin başında patlak veren krizden sonra yaşadıkları **dış borç** açmazıyla IMF kredilerine başvurular artmıştır. IMF'nin kısa ve orta vadeli istikrar programları sıkı ve dar bütçe uygulamalarına dayanırken, "kemer sıkma" programlarına gösterilen tepki nedeniyle kamu harcama ve gelirleri, yatırım ve vergilerde düzenleme gibi uzun vadeli büyümeyi hedefleyen neoliberal **arz yanlısı iktisat** önerileri de geliştirmeye başlamıştır. IMF bundan sonra istikrar yerine uyarlanma sözcüğünü kullanarak taleple ilgili konularda programlar geliştirirken, 1980'den başlayarak ve Mart 1989'da somutlaştırılan gelişimle üretim konularında **yapısal uyum programları** adı altında Dünya Bankası ile işbirliği halinde çalışmaya başlamıştır.

İMF ve Dünya Bankası'na egemen neoliberal zihniyetin, serbest piyasanın erdemine ve bireycilikle demokrasinin bağdaştırılmasına dayalı beklentileri ile, azgelişmiş ülkelerin toplumsal, kamusal geleneklerine rağmen, özelleştirme, enflasyon, daralma, reel ücretlerde düşme gibi ekonomik maliyetlerine sosyal ve siyasal maliyetler de eklenmekte, özellikle **düzenleyici kurumlar** gibi yeni kurumsallaşmaların teşvik edilmesi, birçok ekonomist ve aktivist tarafından bu iki kurumun **kuzey-güney ayrışması** ve **küreselleşme** tartışmalarında yeni uluslararası işbölümünün ve neoliberal 'saldırı'nın etkin ajanı olarak görülmesi sonucunu vermiştir.

Türkiye IMF'ye ilk niyet mektubunu 1958'de vererek, Türk Lirası % 328 devalüe edildikten sonra (bkz. 1958 Krizi) 1 Ocak 1961' de ilk stand-by anlaşması yapıldı ve bu anlaşma 31 Aralık 1961'de sona erdi. Türkiye, 1961 yılından 1970 yılına kadar her yıl IMF ile bir stand-by gerçekleştirdi (bkz. 1970 Krizi). 1970-1978 yıllarındaki aradan sonra 1978'den 1980 yılına kadar IMF ile yeniden birer yıllık stand-by anlaşmaları yapıldı. 18 Haziran 1980 tarihinde IMF ile en uzun stand-by anlaşması gerçekleştirdi ve bu anlaşma 17 Haziran 1983'te sona erdi. 1983 yılında süresi bir yıl olan yeni bir stand-by düzenlemesine gidildi. Türkiye, 1984' ten 1994'e kadar IMF ile stand-by düzenlemesine gitmedi. 8 Temmuz 1994'te yapılan stand-by ise 26 Eylül 1995'te sona erdi. 1999'a kadar stand-by düzenlemesine gitmeyen Türkiye, 1999-2002 döneminde 17. stand-by düzenlemesini gerçekleştirdi (bkz. Kasım 2000 Krizi, 21 Şubat Krizi). 18. stand-by düzenlemesine 4 Şubat 2002'de başlandı ve 11 Mayıs 2005'te 19. stand-by anlaşması imzalandı. [K. E.]

IS-LM Modeli Model, **Keynes**'in genel teorisindeki görüşlerini **klasik iktisat**ın temel ilkeleri ile bağ-

daştırarak, adeta iki teorinin sentezini yapan ve **Walras**'ın genel denge modeli çerçevesinde Keynes'in genel teorisindeki açıklamaları yorumlayan yaklaşımdır. Gelir Harcama Modeli veya Neoklasik Keynesyen İktisat diye de adlandırılır. Hicks ve Hansen tarafından geliştirilmiştir.

IS-LM Modeli para ve mal piyasalarında birlikte denge sağlanması durumunu incelemektedir. Yatırımın (I) ve tasarrufun (S) eşit olduğu durumu gösteren IS eğrisi, dikey eksenin faiz, yatay eksenin gelir olduğu bir grafikte negatif eğimli, sol yukarından sağ aşağıya uzanan bir eğri olacaktır. Para piyasasında, para arzı (M) ile likidite tercihi (L) arasındaki denge durumunu gösteren LM eğrisi de faiz ve gelirle doğru orantılı olduğundan, pozitif eğimli, sol aşağıdan sağ yukarıya uzanan bir eğri olacaktır. IS ve LM eğrilerinin kesiştiği noktada denge faiz ve gelir seviyeleri ortaya çıkar, para ve mal piyasaları dengeleri birlikte kurulur. Yalnız başlarına ele alındıklarında mal ve para piyasalarında denge sağlayan sonsuz sayıdaki faiz ve gelir düzeyleri, eğrilerin kesişme noktası tarafından tek bir faiz ve tek bir gelir seviyesine indirgenmiş olmaktadır.

IS-LM Modeli, denge noktasında oluşan kaymaların milli gelir ve faiz düzeyini nasıl etkilediğini açıklar.

1. IS eğrisinin sağa kayması milli gelir ve faizi artırır.
2. IS eğrisinin sola kayması milli gelir ve faizi azaltır.
3. LM eğrisinin sağa kayması milli geliri artırır, faizi azaltır.
4. LM eğrisinin sola kayması milli geliri azaltır, faizi artırır.

IS-LM Modeli, maliye ve para politikalarının milli gelir ve faiz oranları üzerinde yaratacağı etkileri de açıklar.

1. Kamu harcamalarındaki büyüme milli geliri ve faiz oranlarını yükseltir.
2. Para arzındaki artış milli geliri büyütürken faiz oranlarını düşürür.
3. Kamu harcamalarındaki azalma milli geliri ve faiz oranlarını düşürür.
4. Para arzındaki azalma milli geliri düşürürken faiz oranlarını yükseltir. [B. D.]

iç borç Genellikle kamu bütçesindeki hizmetlerin finansmanı için, hükümetlerin, ülke sınırları içinde kişi ve kurumlara ulusal para cinsinden borçlanmasıdır. İç borçlanmanın iktisadi niteliği, satın alma gücünün özel ve kamusal kesimler arasında el değiştirmesidir. 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'da, "Devlet İç Borcu; Hazine Müsteşarlığı tarafından yurt içinde ihraç olunan Devlet iç borçlanma senetleri, Hazinenin geçici nakit ihtiyacını karşılamak için yurt içi piyasalardan yaptığı borçlanmalar ve senede bağlı olup olmadığına bakılmaksızın Müsteşarlık tarafından üstlenilen her türlü mali yükümlülükler" olarak tanımlanmıştır.

İç Borçlanma; kısa-uzun vadeli, teminatlı-teminatsız ve zorunlu-gönüllü olarak üç gruba ayrılabilir.

1933'e kadar Türkiye'de iç borçlanma söz konusu değilken, 1933–1938 dönemindeki iç borçlanmaların hemen hemen tümü ulaşım (demiryolları) yatırımlarının finansmanı için, İkinci Dünya Savaşı döneminde yapılan iç borçlanmalar ise milli savunma hizmetlerinin finansmanı için yapılmıştır. İktisadi kalkınma ve alt yapı amaçlarının dışında ilk defa bütçe açıklarının finansmanı için iç borçlanmaya 1946–1950 döneminde gidilmiştir. 1950–1960 döneminde bütçe dengesi için istikrazlar yapılmış, bu dönemde sayıları artan iktisadi devlet teşekkülleri, Hazine kefaletini haiz borç senetleri çıkararak yeni bir iç borç türü meydana getirmiştir. Planlı dönemde, iç borçlanma konusunda, ekonominin genel dengesinin bozulmaması için kamunun finansman açığının uzun vadeli iç borçlanma ile karşılanacağı kabul edilmiştir. Bu dönemde iç borçlanma kaynakları 1965 yılında başlayan iç istikraz tahvilleri ile tarım, sanayi ve ulaştırma alanlarına yapılacak yatırımların finansmanı için çıkartılan tasarruf bonolarıdır (bkz.). Tasarruf bonoları 1972 yılında mali denge vergisine dönüştürülmüştür. Günümüzde bütçe açıklarının olağanüstü boyutlara ulaşması nedeniyle bu borçların kapatılması amacıyla sürekli olarak yeni borçlanmaya başvurulmakta, bu borçlanmaların genelde kısa vadeli olması da önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. [B. B.]

iç pazar İthalat ve ihracat dışında ekonomik faaliyetlerin ülke içinde ve ülke için gerçekleştirilmesini anlatan iç pazar terimi, kalkınma amacıyla kendine yeterliliğin, **otarşi**nin aynı anlamda düşünülmesini, korumacı müdahalelerle **ithal ikamesi** uygulaması yani iç pazar için üretimin hedeflenmesini ifade etmektedir.

İç pazarın oluşumu, tarihi bölgesel geçiş hakkı sınırlamalarının ve vergilerinin kaldırılması, ticaretin bölgeler arasında gelişerek üretim ve tüketim bağlarının kurulması, bölgeler arasında gelişen ilişkiyle birlikte yerel olan ölçü ve para birimlerinin standartlaşmasını, mesafelerin uzamasının kredi ve bankacılıkla şirketleşme ve yeni şirket biçimlerinin ortaya çıkmasını teşvik eden bir gelişimdir.

İç pazarın gelişmesi **ölçek ekonomileri** yaratırken, uluslararası ekonomik ilişkilerde uzun süre egemen olan **karşılaştırmalı üstünlükler teorisi**nin ve ithal ikamesi uygulamalarının uzun dönemde ekonominin etkin gelişmesine hizmet edemediği, haksız rekabet ve tekelleşme yarattığı ve bunun siyasal ve kültürel olumsuzlukları olduğu da görülmüştür. **Azgelişmişlik** tanımında içerilen sektörler ve bölgeler arası keselenme yani ekonomik ilişkilerin (piyasa ekonomisinin ve pazar için üretimin) zayıflığı kapalı ve geçimlik ekonomilerin geçerli olduğu tarım toplumlarında görülmekle birlikte, emperyalist dış tica-

ret ilişkilerinin yarattığı her türlü bağımlılık da bu keselenmeyi kategorik olarak dönüştürüp iç pazarın oluşumunu engellemekte veya pazarı ve toplumu parçalamaktadır. Sömürge veya azgelişmiş ülke ile sömürgeci veya gelişmiş sanayi ülkesi arasındaki ilişkide azgelişmiş ülkenin teknoloji ve sermaye açısından bağımlılığının ve azgelişmişliğinin sürekliliğini doğurduğu görülmektedir. Kalkınma ile sermaye birikimi arasında kurulan ilişki sonucu, iç pazarın **milli pazar** olarak algılanmasını ve **ulusal burjuvazinin** gelişmesinin kalkınmayı doğuracak yatırımları ve ülke bağımsızlığını sağlayacağı düşünce-arzusunu doğurmuştur. Bkz. açık pazar, serbest ticaret bölgesi. [K. E.]

iç ticaret hadleri Tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki değişim hadleri ile ilgili bir göstergedir. Belirli bir temel yıla göre, tarım sektörünün piyasaya arz ettiği ürünlerin fiyatları ile bu sektörün kendi tüketim ihtiyaçları için ve ürettiği malları yeniden üretmek için satın aldığı malların fiyatları arasındaki oran olarak tanımlanır. Tarım sektörünün sattığı ve sanayi sektöründen satın aldığı malların fiyatlarının ifade edilebilmesi için iki endekse gereksinim duyulmaktadır. Bunlar 'çiftçinin eline geçen fiyatlar endeksi' ve 'çiftçinin ödediği fiyatlar endeksi'dir.

Sanayileşme sürecinin en azından belirli aşamalarında, sanayideki sermaye birikimini artırıcı ya da sanayii finanse edici niteliği dolayısıyla, genellikle fiyat makasının tarımın aleyhine dönmesi beklenir. Tarım ürünleri fiyatlarının sanayi ürünlerinin fiyatlarının altında kalması bir yandan sanayiye ucuz tarımsal girdi sağlarken, öte yandan emeğin fiyatının da düşük tutulmasına imkan verecektir. Ancak iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesinden yalnız sanayi değil, ticaret sektörü de yararlanır. Bu nedenle, iç ticaret hadleri yalnız başına bir sanayileşme politikası aracı olarak kullanılamaz. Ancak tarım sektörünün elde ettiği gelir ve kırsal kesim refahına ilişkin önemli bir göstergedir.

Bibl.: VARLIER, O. (1978), *Türkiye'de İç ticaret Hadleri*, Ankara: DPT. [B. D.]

içsel ekonomiler İşletme büyüklüğü veya üretim ölçeğindeki artış nedeniyle firmaların kendi içinde sağladığı olumlu ve olumsuz etkilere içsel ekonomiler adı verilmektedir. Firma ölçeğinin değişmesi sonucu firmanın gelişmesi, uzmanlaşması, güçlenmesi ve maliyetinin düşmesi halinde pozitif içsel ekonomiler, ölçek değişimi sonucu firmada bir takım olumsuzluklar yaşanması halinde negatif içsel ekonomiler söz konusudur. Negatif içsel ekonomiler, aşırı büyümenin yarattığı olumsuz etkilerdir.

Marshall tarafından dışsal ekonomilerin karşıtı olarak kullanılan içsel ekonomiler, firmaların daha çok üreterek emek ve sermayeyi daha verimli kullanmalarını, pazarlama ve yönetim masraflarını azalt-

malarını ifade eder. İçsel ekonomiler daha çok firma ölçeğinin artmasıyla, bunun sonucu üretimde yeni teknolojilerin kullanılmasıyla, ölçek büyümesiyle birlikte firmanın pazarlama maliyetlerinin azalmasıyla, firma büyüdükçe daha kolay ve ucuz finansman sağlanmasıyla ortaya çıkar. [B. B.]

ihale Piyasa ekonomilerinde çeşitli mal ve finansal değerlerin kişi veya kurumlara tahsis yöntemlerinden biridir. Özellikle, ihaleye konu olacak malın sabit veya doğrudan belirlenebilir bir fiyatı yoksa ya da malın satıcısı malın piyasa fiyatı konusunda emin değilse, ihale yöntemi ile satış, tam rekabet koşulları altında bu belirsizliği ortadan kaldırır.

İhaleler çeşitli biçimlerde gerçekleştirilebilir. En yaygın olan fiyatların büyükten küçüğe doğru sıralandığı çoklu fiyat türü ihalelerdir. Bu yönteme açık eksiltme denir *(Dutch Auction)*. Bu ihalede her katılımcıya kendi teklif ettiği fiyat üzerinden işlem yapılmaktadır. Bunun tam tersine bir yöntemle, fiyatların küçükten büyüğe doğru gittiği ihaleler de yapılmaktadır. Bu yönteme de açık artırma denir *(English Auction)*. Diğer bir ihale yöntemi de tek fiyat ihalesidir. Bu ihale türünde arzın ve talebin eşitlendiği fiyat, ihaleyi kazanan tüm katılımcılara uygulanmaktadır.

Türkiye'de kamu ihalelerinin yapılış biçimleriyle ilgili ilk yasal düzenleme 19 Nisan 1925 tarihli "Hükümet Namına Vukubulacak Müzayede ve Münakasa ve İhalât Kanunu"dur. Bunun ardından sırasıyla 1934, 1983 ve 2002 tarihlerinde üç yasal düzenleme daha yapılmıştır. Son olarak kabul edilen 4734 sayılı "Kamu İhale Kanunu" bugüne kadar yapılmış olan en kapsamlı düzenlemedir. Kamu ihaleleri için kavram bu kanunda "yazılı usul ve şartlarla mal veya hizmet alımları ile yapım işlerinin istekliler arasından seçilecek birisi üzerine bırakıldığını gösteren ve ihale yetkilisinin onayını müteakip sözleşmenin imzalanması ile tamamlanan işlemler" olarak tanımlanır. Bkz. müteahhitlik. [B. D.; S. Ü.]

ihracat Bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin diğer ülkelerdeki tüketicilere satılmasıdır. Milli geliri ve ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkiler. Üretici firmalar için pazarın büyümesi, satışların ve üretimin artması anlamına gelir.

Ülke içinde yabancılara satılan mal ve hizmetler de ihracat niteliğindedir. İhracat işlemleri ülkeye **döviz** kazandırır. Bu yönüyle ihracat ithal edilen mal ve hizmetlerin finansmanını sağlar. Ülkenin döviz girdilerini sağlayan en önemli kaynak ihracat olduğundan, genellikle teşvik yokuyla artırılması amaçlanır. İhracatı artırma özellikle **ihracata yönelik sanayileşme** politikası uygulayan ülkelerde ekonominin en önemli hedefi haline gelir. Bkz. ticaret. [B. D.]

ihracat destek kurumları Çok genel bir yaklaşımla, ihracat deste-

ği; ihracatçının, ihraç edeceği malın üretim öncesinden başlanarak üretim, pazarlama ve nihai tüketiciye ulaşma süreçlerinde çeşitli yöntemlerle özendirilmesidir. Bu çerçevede çeşitli kamu kurumları, banka ve sigorta kuruluşlarının yanı sıra, fuar ve sergi düzenleyen, reklam desteği sağlayan, enformasyon/istihbarat temin eden kuruluşlar da ihracatı destekleyen kurumlar olarak nitelenebilir. Ancak, bugün dünyada genel kabul görmüş bir yaklaşımla, ihracat destek kuruluşları, özellikle ihracatın finansmanı alanında faaliyet gösteren ve ihracat sürecini nakdi (ihracat kredisi) ve gayrınakdi (**ihracat kredi sigortası** ve ihracat kredi garantileri) yöntemlerle teşvik eden kuruluşlardır.

İhracat destek kurumlarının geçmişi 16. yüzyıla kadar inmekle birlikte, günümüzdeki şeklini almaya başlaması 20. yüzyılın başlarında olmuştur. Kapitalizmin bunalım içinde olduğu dönemlerde, sistemin varlığını sürdürmesi amacıyla ihracata destek veren kuruluşların gelişmesine hız verilmiş, 1917'de Almanya'da Hermes, 1919'da İngiltere'de ECGD, 1925'te Hollanda 'da NCM kurulmuş, bunları **Büyük Bunalım** sonrası 1933'te İsveç'te EKN ve 1934'te ABD'nde US Eximbank izlemiştir. Kıta Avrupası ve ABD'nde gelişmiş bir ticari bankacılık sisteminin mevcudiyeti oluşturulan ihracat kredisi ve sigorta/garanti sistemlerinin çalışmasına sağlamıştır.

İhracat destek kurumları özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'in serbest piyasa ekonomisine geçmesinden sonra da 1987 yılında **Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş./Türk Eximbank** kurulmuştur. Uluslararası düzeyde faaliyet gösteren ihracat destek kurumlarının uymaları gereken temel ilkeler 1934 yılında oluşturulan The Bern Union tarafından belirlenmektedir. [Y. G.]

ihracat kredi sigortası Temel olarak, ihracatçının, ihraç ettiği mal bedelini savaş hali, ihtilal, isyan, iç savaş, ayaklanma, alıcı ülkenin ithal yasağı getirmesi, alıcının ithal izninin kaldırılması ya da kamu kuruluşu niteliğindeki alıcının ödeme yükümlülüğünü yerine getirmemesi gibi politik riskler ile alıcının iflası, tasfiyesi, konkondato ilan etmesi, mal bedelini ödeyememesi ve malın ihracatçıdan kaynaklanmayan nedenlerden ötürü kabul edilmemesi gibi ticari risklere karşı belirli oranlarda teminat altına almayı öngören bir uygulamadır. Risklerin gerçekleşmesi halinde, ihracatçı, ihraç ettiği malın bedelini belirli oranlar dahilinde sigortayı gerçekleştiren kuruluştan tahsil edebilmektedir. Uygulamada, ihracatçının sigorta poliçesini teminat olarak göstererek ticari bankalardan kredi teminine de imkan sağlamaktadır. Türkiye'de ihracat kredi sigortası uygulaması Türk Eximbank tarafından yapılmaktadır. [Y. G.]

ihracata yönelik sanayileşme Dış talebe yönelik sanayi yatırım ve üretimini desteklemeyi esas alan sanayileşme stratejisidir. **İthal ikamesi**nden farklı olarak korumacılığa değil dış rekabete yönelik politikalar izler. İç piyasa dış rekabete açıldığından yurt içindeki monopol yapı kırılır, firmaların maliyet düşürme, kalite artırma, fiyat indirme çabaları yoğunlaşır. Uluslararası piyasaya yönelik üretim amaçlandığından, üretim birimlerinin ölçeğini büyütme eğilimi artar. Sanayi ürünlerinin ihracı ülkeye döviz girişini hızlandırır. Bu durum yatırım malı ve teknoloji ithalini kolaylaştırır.

Bunların yanısıra, özellikle azgelişmiş ülkelerde teknolojinin ve üretim organizasyonunun geriliğinden dolayı ihracatı artırmanın yolu kalitenin yükselmesinden değil, maliyetlerin düşürülmesinden geçer. Genellikle emek yoğun teknolojiler kullanılan bu ülkelerde emek maliyetinin düşürülmesi ihracat artışının, hatta ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesinin ön koşulu olarak görülür. Bu nedenle bu ülkelerde düşük ücretler, çocuk işçiliği, kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik sisteminin yetersizliği, sendikal haklara baskılar gibi uygulamalar yaygındır. Bu politikaların sürdürülmesi çoğu zaman baskı rejimlerini gerektirmektedir.

İhracata yönelik sanayileşme sektörler arasında seçici bir teşvik politikasını gerektirir. İhracat potansiyeli olan, gelişme eğilimleri gösteren sektörler saptanarak, teşvikler bu sektörlerde yoğunlaştırılır. Tüm sektörlerde uluslararası piyasada etkinlik kazanmak mümkün olmadığından, seçilmiş sektörlerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum ülkenin bazı sektörlerde uzmanlaşmasına, ekonomide sürükleyici sektörlerin ağırlığının artmasına neden olur. İhracata yönelik sanayileşmenin başarısı bu sektörlerin seçimi ve performansı ile yakından ilgilidir. Bu politikalara sanayileşmenin erken aşamalarında geçilmesi **katma değeri** düşük, emek yoğun sektörlerde uzmanlaşılmasına yol açacaktır. Bu durum ülkenin uluslararası işbölümünde daha dezavantajlı bir konumda kalmasını pekiştirecektir.

İhracata yönelik sanayileşme genellikle ithal ikamesinin karşıtı olarak tanımlanır ve kamu müdahalesinden çok piyasa koşullarına daha yakın görüldüğünden savunulur. Başarılı uygulamaları **karşılaştırmalı üstünlükler** yaklaşımının geçerliliğine kanıt olarak sunulur. Oysa ihracata yönelik sanayileşmenin başarılı örnekleri belirli bir dönem ithal ikamesinden sonra geçilen uygulamalardır. Bu nedenle bu iki politikayı birbirinin alternatifi değil, sanayileşme sürecinin aşamaları olarak değerlendirmek gerekir. Burada sorun ihracata yönelik sanayileşmeye ne zaman geçileceğindedir. Erken geçiş yurtiçi sanayiyi haksız rekabet koşullarında zor duruma düşürecek, geç geçiş yurtiçi sanayinin rekabetten uzak tekelci konumunu güçlendirecektir.

Bibl.: SEYİDOĞLU, H. (1982),

Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ankara: Turhan Kitabevi; SEYİDOĞLU, H. (2003), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları. [B. D.]

ihtiyaç İnsanın biyolojik, sosyolojik ve psikolojik varlığını sürdürmek için sahip olmak gereğini hissettiği mal ve hizmetler. İnsanlık tarihi boyunca ihtiyaçların sınırlı ve tanımlanabilir olduğu varsayılırdı. Kapitalizm bu anlayışı değiştirdi, ihtiyaçların sınırsız olduğunu açıkladı. Ekonominin amacını "kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanması" olarak belirledi.

İhtiyaçların sınırsız olduğu tezi tartışmaya açıktır. Bir kavramın sınırsız olduğunu belirtmek, onun tanımsız olduğunu söylemek demektir. İhtiyaçlar sınırsızdır demek, herkes her şeye ihtiyaç duyar demektir. Oysa yaşam bunu doğrulamamaktadır. İnsanlar zamana, mekana, alışkanlıklara ve bireysel tercihlere göre farklı şeylere ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaç tarihi, kültürel bir kavramdır.

Belirleyici olan talep ile ihtiyaç arasındaki ilişkidir. Talep gelirle desteklenen ihtiyaç demektir. Bir ihtiyacın arkasında, onu karşılayabilecek gelir varsa talep olarak piyasada yer alabilmektedir. Bu nedenle piyasa ihtiyaçların değil, taleplerin karşılanması için işleyen bir ortamdır. [B. D.]

ikame etkisi Bir malın **ikame mallarının** fiyatlarının değişmesi o mala olan talebin de değişmesine yol açar. İkame mallarının fiyatı yükselirse o malın talep eğrisi sağa kayar, yani aynı fiyat düzeyinde iken daha çok talep edilir. Tersine, ikame mallarının fiyatı düştüğünde, malın fiyatı göreceli olarak yükseldiğinden, aynı fiyat düzeyinde daha az talep edilir, talep eğrisi sola kayar. Bu duruma ikame etkisi denir. Ancak bu durum **Giffen** malları için geçerli değildir. Tüketim sürecinde tüketim malları arasında, üretim sürecinde girdiler arasında ikame etkisi söz konusudur. [B. D.]

ikame malı Bir malın karşıladığı ihtiyaçları ya da istekleri karşılayabilen diğer bir mal demektir. Bu durumdaki mallar birbirleri ile ikame edilebilirler. Bazı mallar çok sayıda başka malla ikame edilebildiği gibi, bazı malların da ikame edilmesi olanaksızdır. Başka mallarla ikame edilmesi kolay olan bir malın talebi fiyat değişikliklerine karşı duyarlıdır yani talep esnekliği yüksektir. Oysa ikame edilmesi zor olan malın talep esnekliği düşüktür. İki mal arasındaki ikame edilebilirlik düzeyi **çapraz esneklik** ile açıklanır. Çapraz esnekliğin pozitif olması söz konusu malların ikame malı olduklarını gösterir. [B. D.]

iki yanlı monopol Saf monopol ve saf monopsonun bir arada bulunduğu piyasa. Ürünün yalnız bir satıcısı ve bir alıcısı vardır. Bir sendikanın tek işverene iş gücü satması, örgütlü üreticilerin örgütlü tüketicilere satış yaptığı ham mad-

de piyasası, birbirlerine mallarını satmak isteyen iki devletin arasındaki piyasada görülür. İki yanlı monopol piyasasının özelliği alıcı ve satıcının anlaşmak zorunda olmasıdır. Monopolcunun talep eğrisi ortalama maliyet eğirisine, monopsoncunun arz eğrisi marijnal maliyet eğrisine eşittir. Tarafların anlaşacağı alt ve üstü sınırlar belirli ve taraflar eşit güçteyse fiyat saptamak kolaydır. Tarafların güçleri ise en çok bekleyebilme gücüne bağlıdır. Fiyatın saptanması için yapılan pazarlık, kârın nasıl bölüşüleceğinin saptanması anlamındadır. Özellikle ham madde piyasalarında iki yanlı monopol, tek alıcının tek satıcıya ortak olma yani entegrasyon çabalarına yol açar. Bkz. tekel. [K. E.]

İkinci Sanayi Devrimi Birinci **Sanayi Devrimi**'nin sonu olarak kabul edilen 1870'den Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı 1914 yılına kadar olan dönemde ortaya çıkan teknolojik değişmelerin yarattığı ekonomik ve sosyal değişimler dönemini ifade eder.

Sanayi Devrimi'nin ne zaman bittiği ve ikincisinin ne zaman başladığı konusunda kesin oydaşma yoksa da, 1830, 1850 veya 1870 tarihleri önerilmektedir. Savaşların yarattığı yeni teknoloji, ölçek, birikim yanında yeni siyasal ortam ve bloklaşmalar da düşünüldüğünde **emperyalizm**in de başlangıcı olarak kabul edilen 1870 Fransa-Prusya Savaşı başlangıç olarak yaygın olarak benimsenmiştir.

Demiryollarının yarattığı ulaşım ve nakliye olanaklarıyla yeni bir ölçeğe kavuşan ticaret, haberleşme ve dağıtım olanaklarıyla, demiryolunun gereksindiği daha dayanıklı çelik üretiminin yarattığı teknolojik dönüşüm İkinci Sanayi Devrimi'nin kazandığı ivmede önemli görülmektedir. Bu dönemi belirleyen teknolojik ilerlemeler kimyasal ve petrol ve petrol türevlerinin ekonomide kazandığı önem, elektrik ve otomotiv sektörünün gelişimidir. Dev çelik, elektrik şirketlerinin kurulması ve Atlantik ötesi telfgraf ve radyo bağlantılarının sağladığı olanaklarla, borsa ve hisse senedi örgütlenmesinin ölçeği dünya çapına ulaşmıştır.

19. yüzyıl mücadeleleri sonucu emek örgütlenmesinde sendikaların varlığı genel norm olarak kendisini kabul ettirmeye başlamışken, istihdamda beyaz yakalıların oranı artmaya başlamıştır.

Kitlesel üretimin tüketim mallarını artırmasıyla giyim, meşrubatta piyasa üretimi artmış, ulaşımda kitle taşımacılığı başlamış, eğlence sektöründe radyo, gramofon, fotoğraf, sinema ile yeni tüketim biçimleri, kavramlar ve sanatlar ortaya çıkmıştır.

Sanayi devrimlerinin tanımlanmasında hangi enerji kaynaklarının kullanılmakta olduğu belirleyici sayılmaktadır. Sanayi Devrimi'nin enerji kaynakları kömür ve odunken, İkinci Sanayi Devrimi'nde patlamalı motor ve elektriktir.

İkinci Sanayi Devrimi'nde önderlik İngiltere'den ABD ve Almanya'ya geçmiştir. İkinci Sanayi

Devrimi'nin beslediği üretim artışı, örgütlenişi emperyalizme ve paylaşım savaşı Birinci Dünya Savaşı'na yol açmıştır. **Büyük Bunalım**'a varan ekonomik-siyasal yapılanma, bundan sonra ekonomi dünyasının örgütlenişi ve iktisat bilimi ve doktrinlerinde de dönüşüme yol açacaktır.

İkinci Sanayi Devrimi'nin bitiş tarihi ve dolayısıyla **Üçüncü Sanayi Devrimi**'nin tanımlanması daha sorunludur. Atom bombasının kullanımı ve ABD ile SSCB arasındaki uzay yarışı erken dönemlerden itibaren sanayi devrimi nitelemesinin popülerleşmesine yol açmıştır. Üçüncü Sanayi Devrimi'ni nükleer enerjiye geçişi olarak tanımlayanlar varsa da, bu enerji kaynağının üretimde kullanımı büyük bir oran tutmamaktadır. [K. E.]

ikincil piyasa Kıymetlerin ilk ihraçları sonrası işlem gördükleri piyasaları ifade eder. Örneğin, T.C. Hazine Müşteşarlığı tarafından ihraç edilen borçlanma senetlerinin ihraç sonrası alınıp-satıldığı İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tahvil Bono Piyasası ikincil piyasaya bir örnektir. [Ü. U.]

ikincil sektör Birincil sektörden (bkz.) elde edilen hammaddelerin işlendiği **imalat sanayi**ni ifade eden bir terimdir. [B. D.]

iktisaden faal nüfus → **işgücü**

iktisadi planlama Sosyal planlama ile birlikte ulusal planlamanın iki alt dalını oluşturur.

İktisadi planlama bir büyüme modeline dayalı olarak yapılır. En yaygın olarak kullanılan ve Türkiye'de de uygulanan model Harrod-Domar modelidir. Harrod-Domar modeli büyüme hızıyla yatırımlar arasında sermaye/hasıla katsayısı aracılığıyla ilişki kurmaya dayanır. Sermaye/hasıla katsayısı ile hedeflenen büyümeyi gerçekleştirmek için ne kadar yatırım yapılması gerektiği saptanır. Yatırım gereksiniminin saptanmasında farklı yöntemlerin kullanılması mümkündür. Örneğin, istihdam düzeyinin esas alındığı bir modelde, birim istihdam yaratmak için gereksinilen yatırım düzeyi saptanarak, sektörel yatırım hacmi hesaplanabilir.

İktisadi planlama ekonomideki sektörlerin tümünün eş zamanlı olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Sektörler arası ilişkileri saptayan girdi-çıktı tabloları iktisadi planlama sürecine bu olanağı sağlar. Her sektörde hedeflenen üretim düzeyi ve bu üretimi sağlamak için gereken yatırımlar belirlenir.

İktisadi planlama makroekonomik büyüklükler ve politikalar ile sektörel büyüklükler ve politikaları birlikte belirler. Makroekonomik hedefler ile iktisadi ve sosyal hedeflerin tümünün finansman düzeyi ve finansman politikaları da iktisadi planlamanın kapsamındadır. Bu çerçevede; maliye politikası, para, kur ve mali sisteme ilişkin politikalar, KİT ve özelleştirme politikaları, yatırım politikaları, dış ticaret ve ödemeler dengesi politi-

kaları ile milli gelir, yatırım-tasarruf dengesi, ödemeler dengesi, kamu sektörü dengesi ve finansmanı gibi makroekonomik büyüklüklere ilişkin tahminler belirlenir.

İktisadi sektörlerle ilgili çalışmalar yüzlerce alt sektör ve binlerce ürün için son derece ayrıntılı üretim, tüketim, ihracat, ithalat ve yatırım projeksiyonları, hedefler ve tahminleri kapsar. Ayrıca, her sektör veya alt sektör konusunda saptanan hedeflere ulaşabilmek için alınması gerekli görülen ayrıntılı mikroekonomik politika önerileri hazırlanır. Sektörel yatırım projeleri yatırımcı kamu kuruluşları ile birlikte saptanır. Özel sektör yatırımları için sektörlere, alt sektörlere ve yatırım büyüklüklerine göre teşvik tedbirleri belirlenir.

Bibl.: SEZEN. S. (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara: TODAİE; KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; TÜRK, İ. (1970), *İktisadi Planlama Prensipleri*, Ankara; SOYAK, A. (2003), "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2).
[B. D.]

İktisat Bakanlığı Türkiye'de "milli iktisat"ın uygulanabilmesi için bir bakanlık kurulması yönündeki ilk görüşler Ziya Gökalp tarafından gündeme getirilmiştir. Gökalp'e göre; gümrük tarifeleri ile demiryolları tarifesinin düzenlenmesi ve liman işlerin idaresi bu bakanlık tarafından yerine getirilmelidir. Gökalp'in düşüncelerinden önemli ölçüde etkilenen Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin açılışının hemen ardından 3 Mayıs 1920 tarihinde, başkanlığında kurulan ilk İcra Vekilleri Heyeti'nde [Bakanlar Kurulu] İktisat Vekaleti'ne de yer vermiştir. İlk iktisat vekili Kastamonu milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk'dir. Milli Mücadele yıllarında Celal Bayar, Sırrı Bellioğlu, Hasan Saka, Mahmut Esat Bozkurt bakanlık görevini yerine getirmiştir. Bu dönemde, öncelikle ülkenin kurtarılması ön planda olduğu için ağırlık milli savunma ve dış politikaya verilmiştir. Ancak, özellikle 1923 yılı başında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi (bkz. İzmir İktisat Kongresi), Türkiye'nin bağımsızlıktan sonra izleyeceği iktisat politikasının belirlenmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan ilk hükümette Hasan Saka İktisat Bakanı olarak görev almıştır. 1924 yılının başında İktisat Vekaleti'nin görevleri Ticaret ve Ziraat vekaletlerine ayrılmıştır. Bu durum 1928 yılı başına kadar sürmüş ve devletçi iktisat politikasının uygulanmaya başlanmasından kısa bir süre önce yeniden İktisat Bakanlığı kurulmuştur. Ağırlıklı olarak devletçi politikayı uygulayan bakanlığın adı 1946 yılında Ekonomi Bakanlığı, 1949'da Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. 1950'ye kadar Mustafa Rahmi Köken, Şakir Kesebir, Mustafa Şeref Özkan, Celal Bayar, Hüsnü Çakır, Sırrı Day, Fuat Sirmen, Tahsin Be-

kir Balta, Cavit Ekin, Cemil Sait Barlas ve Vedat Dicleli bakanlık görevinde bulunmuştur.

14 Mayıs 1950 seçimleri ile daha liberal bir politika izlemeyi öngören Demokrat Parti döneminde Zühtü Velibeşe, Muhlis Ete, Enver Güreli, Fethi Çelikbaş, Sıtkı Yırcalı, Fahrettin Ulaş, Zeyyat Mandalinci ve Abdullah Aker Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

1957 yılından sonra kurulan hükümetlerde ekonomi ile ilgili bir bakanlık bulunmamış, konu ile ilgili görevler ya devlet bakanları, ya da değişik bakanlıklar tarafından yerine getirilmiştir. [Y. G.]

iktisat eğitimi İktisadın bir bilim dalı olarak gelişimi ve kurumsallaşması, diğer disiplinlere göre Avrupa'da da, Türkiye'de de daha geç tarihlerde olmuştur. Osmanlı'da iktisat eğitimiyle ilişkilendirilebilecek ticaret eğitiminin ilk örnekleri 15. yüzyıla kadar geri gitmekte ve yüksek ticaret okullarının açılışı 18. yüzyılda başlamakla birlikte, bu eğitim daha ziyade pratiğe yöneliktir. Kınalızade ve Taşköprüzade'de görülen, medrese çerçevesindeki 'iktisat' öğrenimi, İlm–i Hikmet'in (Felsefe) birinci başlığını oluşturan Hikmet–i Ameliye içinde (ikincisi Hikmet–i Nazariye'dir), İlm–i Ahlak, İlm–i Tedbir–i Menzil ve İlm–i Tedbir–i Medine olarak görünmektedir (bkz. ilmi-i tedbir). İktisat konusunda Avrupa'yı izleyen Osmanlı Devleti'nde iktisat kitapları ve dergilerinin görünmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar (bkz. ilm-i tedbir).

1840'ların başında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de emraz-ı hariciye hocası olan Serendi Arşizen iktisat dersleri vermiş, L. Rossi'nin *Cour de Economie Politique* adlı kitabı Aleko Suço tarafından *Tasarrufat-ı Mülkiye* adıyla çevrilmiştir.

1859'da kurulan Mülkiye Mektebi'nde "ekonomi politik" adıyla Emin Efendi ders vermiş, **Sakızlı Ohannes** "ilm-i mali" okutmuş, Mikail Portakal, Mahmut Esat, **Cavit Bey** 'ders vermişlerdir. Maliye memurları için açılan Mekteb–i Fünun–ı Maliye'de Ohannes Paşa'nın üç yıl "ilm-i servet" dersi vermesinden sonra, öğrenim II. Meşrutiyet döneminde tekrar başlamış ve Zühdü ve Kemal beyler ilm-i iktisat ve ihsaiyat derslerini vermişlerdir. Mülkiye'de uzmanlaşmayı sağlamak üzere 1913 yılında Mali Şube kurulmuştur.

1847'den itibaren açılmaya başlanan ziraat mektepleri ile 1858' den itibaren orman maadin mektepleri ve Halkalı Ziraat Mektebi' nde ilm-i servet dersi okutulmuş, dersler Baytar Mektebi'nde de iktisat dersi Aram Efendi tarafından verilmiştir. 1883 yılında açılan, ticaret elemanı yetiştirmeyi amaçlayan Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi' nde daha çok ticaret ve hesap dersleri verilmekle birlikte, iktisat dersleri giderek daha çok yer tutmaya başlamış, 1923 yılında Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi adı altında İktisat Vekaleti'ne bağlanan Mektep'de, 1924 tarihli talimatna-

mesinden sonra iktisat derslerine ağırlık verilmiştir.

1880 yılında açılan Hukuk Mektebi'nde 1884 yılından itibaren seçmeli Ekonomik Politik ve Fenn–i İstatistik dersleri okutulmuştur. Yüksek Mühendis Mektebi'nde de 1909 yılından itibaren Ohannes Paşa'nın takipçilerinden Tevfik Bey tarafından otuz beş yıl iktisat dersi verilmiştir. 1912'de Darülfünun talimatnamesinin çıkarılması ile Hukuk Şubesi'nde Ulum–ı İdariye ve İktisadiye dersleri içinde iktisat derslerine önem verilerek, İktisadi Doktrinler Tarihi, Sosyoloji okutulduğu gibi, Edebiyat Şubesi'nde de Ulum–ı İçtimaiye dersleri içinde ilm–i iktisat okutulmakla birlikte bu ders 1914 yılında müfredattan çıkarılmış, ancak 1916'da Ziya (Gökalp) Bey ve arkadaşları tarafından İçtimaiyat Enstitüsü açılmıştır. Hukuk Şubesi'nde 1924'ten itibaren Alman hocalar Prof. Flek ve Prof. Hoffman ile Fazıl Bey, Zühtü Bey, Hamit Bey, Aynizade Hasan Tahsin ve Münir Bey iktisat derslerini vermişlerdir.

1925 yılında kurulan Ankara Hukuk Fakültesi'nde iktisat eğitimi, İstanbul Hukuk örnek alınarak gerçekleştirilmiş, bir süre sonra Milli İktisat ve İktisadi Doktrinler adlı iki ders programa konulmuş, daha sonra İktisadi Doktrinler dersi kaldırılmıştır. Bu okulun iktisat programı sorumlusu Prof. Yusuf Kemal Tengirşek uzun yıllar bu görevi sürdürmüştür. Ankara'da açılan Halkalı Ziraat Mektebi'nin devamı Yüksek Ziraat Enstitüsü, özellikle tarım ekonomisi ile ilgili derslere ağırlık vermiştir.

Darülfünun Edebiyat Şubesi'ndeki İçtimaiyat Enstitüsü, 1933–34 öğretim yılında İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü adıyla Hukuk Fakültesi'ne bağlanmıştır. İlk müdürü Ord. Prof. W. Röpke, müdür muavini Prof. Muhlis Ete'dir. Enstitü'nün ilk yayını Röpke'nin *Ekonominin Bugünkü Meseleleri* adlı çalışmasıdır. Eğitim faaliyeti de yapan Enstitü, Hukuk Fakültesi'nde Kessler'in verdiği İçtimaiyat, Rüstow'un İktisadi Coğrafya, Ete'nin İşletme Ekonomisi, A. Ali Özeken'in Ticaret İşletmesi derslerini de yürütmüştür.

1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformuna bağlı olarak, 31 Mayıs 1934 tarihinde çıkarılan kanunla İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Üniversiteye bağlı olarak Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakülteleri mevcuttur, ancak İktisat Fakültesi yoktur; Hukuk Fakültesi'ne bağlı İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü tarafından verilen iktisat eğitiminin ileri sınıflara gelmiş öğrenci ve mezunlar için bir senelik kurs niteliğinde kalmasının iktisat eğitimini ikinci plana ittiği görülerek, Maarif Vekilliği'nin 2 Aralık 1936 tarihli tezkeresi sonucu, 26 Ocak 1936 tarih ve 3492 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanan kanunla İktisat Fakültesi kurulmuştur. İktisat Fakültesi 4 Şubat 1937 tarihinde eğitime başlamıştır. İktisat Fakültesi'nin amacı, talimatnamesine göre şöyledir: "Devletin ekonomik işletmelerinde ve genel ida-

resindeki mühim ödevleri hakkıyle başarabilecek bilgili ve metotlu, rasyonel düşünür genç iktisatçıları hazırlayacaktır. Şüphesiz, fakültenin ileriki mezunları yalnız Türk iktisadının devlet sektöründe değil, aynı zamanda hususi sektöründe dahi çalışabilecekler, bu sahalarda da kendileri için birçok imkanlar bulabileceklerdir."

İktisat Fakültesi'nin öğretim kadrosunun bir kısmını da başta Almanya olmak üzere Avrupa'dan gelen yabancı hocalar teşkil etmiştir. İlk öğretim üyeleri arasında Ord. Prof. Umberto Ricci, Ord. Prof. Joseph Dobretsberger, Ord. Prof. Wilhelm Röpke, Ord. Prof. Fritz Neumarc, Ord. Prof. Alexander Rüstow, Ord. Prof. Alfred Issac, Ord. Prof. Gerhard Kessler gibi yabancı bilimadamları bulunmaktadır. Ömer Celal Sarc, Şükrü Baban, İbrahim Fazıl Pelin, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ömer Lütfi Barkan, Refii Şükrü Suvla profesör, Sabri Ülgener, Orhan Dikmen, Ahmet Ali Özeken, Orhan Tuna doçent, Mehmet Oluç, Nevzat Güneş, Nurettin Mahruki, Feridun Ergin, Mihri Belli, Rüştü Adak, Halil İlteber asistan, Faik Ökte ile Nakibe Topuz (Uzgören) okutmandır. 118 öğrencisi ile öğretime başlayan Fakülte, 1939–40 öğretim yılı sonunda ilk 28 öğrencisini mezun etmiştir. Doktora programı ilk kez 1940–41 döneminde açılmış, 28 öğrenci kaydolmuştur. 1943 yılında, "Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi" isimli teziyle ilk doktor unvanını alan kişi Feridun Ergin'dir.

Hukuk Fakültesi'ne bağlı İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1936 yılında İktisat Fakültesi kurulunca, bu fakülteye devredildi. 1949 yılında İçtimaiyat Enstitüsü"ne dönüştürüldü. İlk müdürü Röpke, sonraki müdürü Ömer Celal Sarc idi. İktisat Fakültesi'nin kuruluşundan sonra 1960 yılına kadar sırasıyla Kessler, Rüstow, Fındıkoğlu ve Orhan Tuna enstitü müdürlüğü görevini yürütmüşlerdir. Maliye Enstitüsü 1949 yılında kurulmuştur; ilk müdürlüğünü, 1952 yılına kadar Ord. Prof. Dr. F. Neumark yapmış, sonra bu göreve Prof. Dr. Orhan Dikmen getirilmiştir. Enstitünün yayın organı olan *Maliye Enstitüsü Dergisi*, 1956 yılında ilk sayısını çıkarmıştır. 1952'den sonra sırasıyla Prof. Dr. Sabri Ülgener ve Prof. Dr. Orhan Tuna enstitü müdürlüğünü yürütmüşlerdir. İstatistik Enstitüsü 1952 yılında kurulmuştur. İlk müdürü Ord. Prof. Ömer Celal Sarc olmuştur. Sarc'ın enstitü müdürlüğünden ayrılmasından sonra bu görevi Prof. Dr. Haluk Cillov üstlenmiştir. İşletme İktisadi Enstitüsü, Ford Vakfi'nın ve Harvard Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin akademik yardımıyla 1954 yılında kurulmuştur. İlk müdürü Ord. Prof. Ömer Celal Sarc' dır. 1955 yılında müdürlüğe Prof. Dr. Sabri Ülgener getirilmiş ve 1958 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Türk İktisat Tarihi Enstitüsü, 1955 yılında kurulmuştur, ilk müdürü aynı zamanda Enstitü'nün kurucusu olan Prof. Dr. Ömer

Lütfi Barkan'dır. Enstitü, Rockefeller Vakfı'nın Osmanlı Sayımları üzerine yapılacak bir araştırmayı finanse etmek istemesi ve bu araştırmanın resmi bir kurum tarafından yürütülmesi fikrinden doğmuştur (bkz. iktisat tarihi).

İktisat Fakültesi Kütüphanesi'nin temelini, 1918 yılında Osmanlı Devleti tarafından Darülfünun için iki Alman iktisatçı, Johannes Conrad ve Adolf Wagner'den satın alınan veya bir iddiaya göre Alman hükümeti tarafından hediye edilen kitaplar oluşturmuş, ancak bu kitaplar 1933 yılına kadar mahzenlerde kalmış, 1934 yılında kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün kütüphanesini teşkil etmiştir.

İktisat Fakültesi Mecmuası'nın ilk sayısı Ekim 1939'da yayınlanmıştır. İlk yazı heyeti, Ord. Prof. Neumark'ın başkanlığında Ord. Prof. Şükrü Baban ve Prof. Ömer Lütfi Barkan'dan oluşmuştur. 1939-1960 yılları arasında 22 cilt olarak çıkan derginin bazı yıllar her sayısı ayrı, bazı yıllar ise birden çok sayı birarada olarak yayınlanmıştır.

Mekteb-i Mülkiye 1936-1937 öğretim yılında Ankara'ya taşınarak adı Siyasal Bilgiler Okulu olmuş, öğretim süresi dört yıla çıkarılmış, 1950'de 562 sayılı yasa ile de Ankara Üniversitesi'nin çatısı altında Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak örgütlenmiştir. 1955 yılında Mali şubenin adı Maliye ve İktisat şubesi olarak değiştirilmiştir, son iki yıl, oluşturulan dört bölümdeki uzmanlık eğitimine ayrılmıştır. 1982 yılında İktisat ve Maliye bölümleri ayrılarak, fakülte içinde birinci sınıftan itibaren olmak üzere bağımsız bölüm sayısı altıya çıkarılmıştır. 1982 yılından bugüne kadar iktisat eğitimi İktisat Bölümü adı altında verilmektedir. İktisat Bölümü'nde, İktisat Politikası, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat, İktisat Tarihi ve İktisat Teorisi olmak üzere dört anabilim dalı vardır.

1957 yılında resmen faaliyete başlayan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kuruluşunda ve aynı yıl Robert Kolej'in yüksek okul statüsü kazanmasında, ABD'nin Türkiye ve Ortadoğu üstündeki emelleri kadar, Demokrat Parti iktidarının üniversite ile arasının giderek daha da fazla açılmasının etkisi olmuştur. ODTÜ'de 1957-1958 öğretim yılı başında açılan İdari Bilimler Fakültessi'ne bağlı Ekonomi ve İstatistik Bölümü, 1975'te İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve bağlı iktisat bölümü olarak örgütlenmiştir.

Hacettepe Üniversitesi'nin çekirdeği 1954'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan Çocuk Sağlığı Kürsüsü'dür. 8 Temmuz 1967 tarih ve 892 sayılı kanunla Hacettepe Üniversitesi haline getirilmiş ve Tıp, Sağlık Bilimleri, Fen ve Sosyal Bilimler Fakülteleri ile eğitime başlamıştır.

20 Mayıs 1955 tarihinde yayınlanan 6595 sayılı kanunla kurulan Ege Üniversitesi'nde, 1969'da İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi adıyla Ege Üniversitesi'ne bağlanmıştır. 1982'de Ege Üniversitesi,

Ege Üniversitesi ile Dokuz Eylül Üniversitesi olarak iki ayrı üniversite haline dönüşmüştür. 3 Temmuz 1992 tarihinde kurulan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi lisans eğitimine 1994-1995 öğretim yılında başlamıştır.

1955'de kurulmuş olan Karadeniz Teknik Üniversitesi, İstanbul ve Ankara illeri dışında kurulan ilk üniversitedir. Kuruluşundan yaklaşık sekiz yıl sonra, 19 Eylül 1963 tarihinde 336 sayılı kanunla Rektörlük ve Fakülte kadroları verilerek Temel Bilimler, İnşaat-Mimarlık, Makine-Elektrik ve Orman Fakülteleri kurulmuş, Üniversitede eğitim-öğretim 2 Aralık 1963 tarihinde ilkokul binasında başlamıştır. 1966'da Üniversite bugünkü merkez kampüse taşınmış, 1970 yılında Temel Bilimler Fakültesi bünyesinde İktisat ve Sosyal Bilimler Bölümü açılmıştır. Kendi öğrencisi bulunmayan bu bölüme bağlı öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurumu Yasası çıkana kadar, Temel Bilimler ve Mühendislik Fakültesi'nin İktisat, İşletme, Çalışma Ekonomisi, Hukuk, İnkılap Tarihi ve benzeri servis derslerini yürütmüştür. Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; 4 Kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı yasanın kabul edilmesinden sonra, 20 Temmuz 1982 tarih ve 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin Rektörlüğe bağlanması ile kurulmuştur.

1957'de kurulan Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde İktisat ve İşletme Bölümü 1963-1964 öğretim yılında Fen-Edebiyat Fakültesine bağlı olarak öğretime başlamış ve 10 Ocak 1969'da İşletme Fakültesi adını almıştır. 20 Temmuz 1982 tarihli Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararname ile oluşturulan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde İktisat, İşletme ve Kamu Yönetimi Bölümleri kurulmuştur.

1965'ten itibaren kurulan iktisadi ve ticari ilimler akademisi unvanlı özel yüksek okullar, özel yüksek öğrenim kurumlarının 1971'de anayasa aykırı bulunmasından sonra devletleştirilerek mevcut üniversitelere katılmışlardır. 1980'den sonra ise hem özel üniversiteler yaygınlaşmış, hem de devlet üniversite ve fakülteleri Anadolu sathına yayılmış ve iktisat bölümleri kurulmuştur. İktisat eğitiminde son eğilim ticaret odaları tarafından kurulan iktisat ağırlıklı öğrenim kurumlarıdır. İlk örnek olarak İzmir Ticaret Odası, İTO Eğitim ve Sağlık Vakfı tarafından 4633 sayılı kanunla, 14 Nisan 2001 tarihinde kamu tüzel kişiliğine sahip İzmir Ekonomi Üniversitesi'ni kurmuştur. Üniversite 2001-2 akademik yılında lisans, Mart 2002 tarihinden itibaren de lisans üstü eğitimi sürdürmeye başlamıştır. Şubat 2003'te İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi, aynı tarihte Avrupa Birliği Araştırma ve Uygulama Merkezi kurulmuştur.

Bibl.: TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU (1993), *Birinci Ulusal İktisat Öğretimi Kongresi*, Ankara;

GÖRÜN, Fikret (der.) (1972), *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, Ankara: ODTÜ; FINDIKOĞLU, Z. Fahri (1946), *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi İktisadiyat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını; MARDİN, Şerif (1990), "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838 – 1918)", *Makaleler 2, Siyasal ve Sosyal Bilimler*, (Derleyenler: Mümtaz' er Türköne, Tuncay Önden), İstanbul: İletişim Yayınları; SAYAR, Nihat (1979), "Batıda ve Doğuda İktisat Öğretiminin Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de İktisat Öğretiminin Sorunları Semineri, (16-17 Şubat 1978, Bildiriler)*, İstanbul: Tüm İktisadi Ticari İlimler Akademileri ve Bağlı Yüksek Okullar Mezunlar Derneği (TİTAK),. [K. E.]

iktisat tarihi İktisadın bir bilim dalı olarak gelişmesi ve kabul edilmesiyle ve soyut iktisat teorisinin ortaya çıkmasıyla iktisat tarihine duyulan ilgi de gelişmiştir. İktisadın ekonomi politikten kopması, toplumsal ve siyasal sorunlarla doğrudan bağlantılı halden her zaman geçerli doğa bilimleri gibi ekonomi yasalarını bulması gerektiğinin savunulmaya başlanması ve matematikleştirilmeye çalışılmasıyla iktisat tarihinin önemi de savunulmaya başlanmıştır. **Alman Tarih Okulu** iktisat teorisinin ütopya olmaktan çıkması için tarihsel gerçeklere, olay ve örneklere dayalı olması gerektiği düşüncesiyle oluşmuştur. Birçok İngiliz ve ABD'li iktisat tarihçisi de doğrudan bu okuldan yetişmiştir. **Marx**'ın ekonomi kuramının tarihsel maddeciliğiyle iç içe oluşu da iktisat tarihi araştırmalarına hız katmıştır.

Ricardo iktisadının İngiltere'de geçerli toplumsal koşulların sonucu olduğunu savunan Richard Jones (1790-1855) diğer ülkeler için de benzer çalışmalar yapılması gereğini savunarak tümevarımcı yöntemin tek doğru iktisadi bilimsel yöntem olduğunu ileri sürmüştür. Voltaire'den beri Avrupa'da egemenlik kazanmış olan Aydınlanmacı düşünceyle insanlığın tek ve doğrusal bir gelişme çizgisi izlediği ve dolayısıyla Avrupa merkezli tarih görüşünden kopuş, Alman Tarih Okulu'nun 'gençler' kuşağının doğal tarih anlayışından ayrılması ve göreliliği kabul etmesiyle başlamıştır. Klasik okulun Avrupa'yı gittikçe daha fazla etkileyen işçi sorunlarıyla ilgili bir çözümünün olmayışından da etkilenen ortamda tarih okulunun görelilik anlayışı, Almanya'da kuvvetli bir geleneğe sahip olan **Merkantilizm** anlayışlıyla da etkileşim içinde devlet sosyalizmi yönünde gelişme göstermiştir.

Fransa'da hukuk fakültelerinde okutulmakta olan iktisadın tarihle yakın ilişki kurması zor olmamıştır. Alman Tarih Okulu içinde yetişen Max Weber'le (bkz. Protestan ahlakı) birlikte E. Durkheim ve iktisadı sosyolojinin kolu olarak görmesine ve değişmeyen doğal kanunlara bağlı gelişme tarihi anlayışına rağmen Auguste Comte, sosyal bilimler kadar iktisat tarihinin

de bilimselleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Neoklasik okulun kurucularından olduğu kabul edilen A. **Marshall** da iktisat teorisinin evrensel olmayacağını kabul etmiş ve klasik kapitalist okulu bütün dünyanın Londralı finansörlerden oluşuyor sanmakla eleştirmiştir. Ancak yürütülen yöntem tartışmalarında iktisat tarihinin tarih metodolojisine sahip olması gerektiği vurgulanmış ve iktisat teorisi aracılığıyla iktisat tarihini anlamanın olanaksızlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Alman Tarih Okulu'nun etkili hocası Gustav von **Schmoller**'in (1838-1917) öğrencisi William James Ashley'in (1860-1927) 1892'de Harvard Üniversitesi'nde ilk iktisat tarihi kürsüsünü oluşturmasıyla iktisat tarihinin bağımsız bir bilim dalı olarak görülmeye başlaması kuvvet bulmuştur. Ashley Tarih Okulu'ndan farklı olarak iktisadın tarih üstünden yeniden kurulmasını değil, iktisadi gelişme evrelerini saptamayı amaçlamıştır.

İktisat tarihi iktisattan bağımsızlaştıktan sonra iktisat tarihi konusunda iktisat kökenli olmayanlar da çalışmaya başlamış, tarihçi Henri Pirenne (1862-1935), Henri See (1864-1936) ve Fernand **Braudel** (1902-1985) tarih ve iktisat tarihine yeni soluk getirmişlerdir.

Türkiye'de Hamidiye Ticaret Mektebi'nde 1885'te ticaret tarihi dersi konmuştur. Çeşitli tarih ve **iktisat dergileri**nde iktisat tarihi konularında çalışmalar yayınlanmış, modern tarihçiliğin gelişmesinin öncülerinden olan Fuat Köprülü (1890-1966) eserleri ve 1931 yılında yayınlanmaya başladığı *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'yla tarihçilikte anlayış değişikliğinin gelişmesi ve yaygınlaşmasında ve iktisat tarihi yaklaşımının benimsenmesinde etkili olmuştur.

1936'da İstanbul Üniversitesi'nde İktisat Fakültesi açılınca iktisat tarihi derslerini Gerhard Kessler (1883-1963) vermiştir. Kessler'den sonra iktisat tarihi derslerini veren Ömer Lütfi Barkan (1902-1979) eserleri ve *İktisat Fakültesi Mecmuası*'ndaki yazılarıyla **Annales Okulu**'nun Türkiye'deki temsilcisi olmuş, istatistik ve demografinin önemi, tımar defterlerinin ilk kez incelenmesi, bütçe, toprak rejimi, iskan ve fiyat hareketleri çalışmalarıyla Osmanlı ve iktisat tarihinin yöntemi, malzemesi, temel tartışmaları konularında öncülük yapmıştır.

Mustafa Akdağ (1913-1973) ve Halil İnalcık (1918) tarihte toplumsal ve itisadi yapı açılımının olgunlaşmasında önde gelen adlardandır. 1960'lardan itibaren İdris Küçükömer (1925-1987) ve Sencer Divitçioğlu (1927) öncülüğünde, Fransa'da Marx'ın *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonoime* kitabının yayınlanmasıyla başlayan **Asya Tipi Üretim Tarzı** tartışmaları Türkiye'ye taşınmış ve bu tartışmalarla aslında Marksist yaklaşımın oluşumu da başlamıştır. Gene 1960'larda Latin Amerika'dan başlayan **bağımlılık** kuramı tezleri ile, **dünya sistemi** tezi Osmanlı ve Türkiye iktisat ta-

rihi tartışmalarını etkilemiştir.

1980'lerden sonra sayısı artan üniversitelerle birlikte üniversite dışında dergi, yayınevleri ve vakıfların iktisat tarihi konusunda yayınlarının arttığı görülmektedir. Tarih ve iktisat tarihçiliğinin sorunlarıyla Türkiye'nin siyasal-ideolojik atmosferinin ve bilimsel ortamıyla genel kültür düzeyinin doğurduğu sorunlarsa nitelik sorunları olarak karşımızda durmaktadır.

İktisat tarihi iktisadi olayların tarihini konu edinirken, iktisat teorilerinin gelişim tarihini inceleyen iktisadi düşünce tarihi de ayrı bir dal olarak gelişmiştir. İktisadi düşüncelerin gelişimi de iktisadi olayların gelişimini izlediğinden iki tarihin gelişimini birlikte ele almaya çalışan araştırmalar yazılmıştır. **Schumpeter**'in 1905'te yayınlanan *History of Economic Analysis* ('Ekonomik Analizler Tarihi') adlı eseri iktisadi teoriler tarihi alanında yarattığı itibarla birçok ekonomist için de esin kaynağı olmuştur.

İktisat tarihçileri üniversitelerdeki bölümleri yanında dernekleşmiş ve süreli yayınlar ve düzenli konferans ve seminerlerle etkinliklerini uluslararası boyuta taşımışlardır. Kuzey Amerika İktisat Tarihi Derneği'nin 600 üyesi vardır; çeşitli Avrupa ülkelerinde örgütlenmiş 700 üye, Japonya'da 800' den fazla üye, Avustralya'da 170 üye dernek çatıları altında örgütlenmiştir. İngiltere'de formel bir örgütlenme yoksa da iktisat tarihçileri yıllık konferanslar düzenlemektedirler ve 1969'dan beri 400 abonesi olan *History of Economic Thought Newsletter* dergisini yayınlamaktadırlar. Ayrıca birçok ekonomist ve ekonomi okulu adına kurulan vakıf ve enstitüler vardır. İktisat tarihçileriyle tarihçiler birbirlerine yaklaşırken metodoloji ve iktisadi düşünceler tarihi araştırmaları felsefe disipliniyle ilişki içinde gelişmektedir. Bkz. iktisat eğitimi.
[K. E.]

ilkel sermaye birikimi Marksist **feodalizm**den **kapitalizme** geçiş tartışmaları içinde kapitalizm öncesi ilişkileri çözerek kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve yayılmasına yol açan ilk sermaye birikiminin nasıl sağlandığı konusudur. Marx feodal ilişkileri çözen başat gelişimin tarımda mülkiyet ilişkilerinin değişmesi olduğunu düşünür. Bu mülkiyet değişimi sonucu sermayeye dönüşecek servet sağlanmış, hem de tarımda çalışan emek özgürleşmiş ve tarım ve sanayide kullanılacak ücretli emeğin kaynağını oluşturacak toplumsal taban ortaya çıkmıştır.

Çağdaşları ilkel birikimin tutumlulukla sağlanmış olduğunu ileri sürerken (bkz. Protestan ahlakı), **üretim biçimi** kavramı içinde düşünen Marx, üretim ilişkilerini devrimci dönüşüme uğratan ve yeniden düzenleyen gelişimi açıklamaya çalışmaktadır. Ancak Marx, kapitalizmin feodal toprak düzenindeki çelişkinin yol açtığı mülkiyet değişimi sonucu geliştiğini açıklarken aklındaki tarihsel olay İngiltere'deki **çit çevirme hareketi**dir. Bu olgu-

nun yalnız İngiltere'ye özgü oluşu nedeniyle kapitalizmin başka ülkelerdeki gelişimini açıklamadığı ve feodalizmden kapitalizme geçişi tarihsel olarak açıklayabilecek tezler geliştirilmesi gerektiği görüşüyle İngiltere'de 1940'lardan itibaren gelişme gösteren Marksist yaklaşımla başlayarak tartışmalar yaşanmıştır.

Sweezy dönüştürücü etkin gücün şehirlerdeki ticari finans gelişimi olduğunu savunmuştur. **Dobb** ise ticari sermayenin tarımda toprak mülkiyeti değişimini hızlandıran bir katalizör olduğunu ileri sürerek önemli olanın tarımdaki üretim ilişkilerindeki değişim olduğunu söyler. Bir üretim biçimi modeli kurgulayabilmek için tarihi ve tekil olaylarla değil modelin içsel çelişkilerinin çözülmesiyle dönüştüğünün açıklanması gereklidir.

Kapitalizmin gelişim tarihinde İtalyan şehir devletlerindeki ticari sermaye birikimi, Baltık çevresi ülkelerde yaşanan ticarileşme ve Hollanda'da yaşanan birkimin İngiltere'de yarattığı dönüşüm tarihsel olarak incelenmiştir. Özellikle **dünya sistemi** kuramcıları tarihin Avrupa merkezli anlatımına karşı çıkarak kapitalizm öncesinden başlayan ve merkezi değişmekle birlikte süreklilik gösteren bir dünya sistemi kavramı oluşturmaya çalışırken, kapitalizmin gelişimine ilişkin tarihi ve kavramsal birikim yaratmışlardır. Ancak bu birikim, kapitalist ilişkilerin en azından ticari sermaye ilişkileri olarak her zaman var olduğu veya kapitalizmin biricik bir gelişmenin sonucu olduğu çıkmazlarını yaratmaktadır. Kapitalizmin **eşitsiz gelişme** yasası uyarınca dinamik bir yayılma ve dönüştürme gücü içerdiği dikkate alındığında, 'model' olarak kapitalizmin İngiltere'de gelişmiş olduğu gerçeğinin reddedilmesi olanaksız olduğuna göre, 'kapitalizm'i kuran ilkel sermaye birikiminin tarımda dönüştürücü gelişmelerden kaynaklandığını benimsemek tarihi gelişimle de uyum içindedir. [K. E.]

ilm-i tedbir Tanzimat'tan itibaren Osmanlı ülkesinde iktisadın Avrupa'dan öğrenilen bir bilim olarak gelişim göstermesi, bu yeni bilimin adı konusunu da gündeme getirmişti. Kınalızade Ali Efendi, Taşköprüzade Ahmet Efendi gibi ahlak üstüne çalışmalarıyla tanınan ulemanın ev idaresi anlamında kullandıkları 'ilm-i tedbir-i menzil' terimi, '**ekonomi**'nin etimolojisine de uyumlu olduğundan bu yeni bilimin de adı oldu. Ancak Avrupa'da yeni bir bilim olarak 'ekonomi politik' teriminin kullanımından henüz 'ekonomi' terimine geçiş sürecinde, Osmanlıca'da da ev idaresi adlandırması ayırt edici bulunmadığından, ilm-i tedbir, ilm-i tedbir-i mülk, tarik-i servet, tarik-i refah adlandırmalarıyla ekonomi biliminin 'politik' yönü vurgulanmaya başlandı. Ekonomi üstüne bilinen en eski ve yazma eserin adı da *Risale-i Tedbir-i Ümran-ı Mülki* idi. Tıbbiye'de iktisat dersleri verilmeye başlandığında yayınlanan ilk eserin adı da Aleko Suço'nun *Tasarrufat-ı Mülkiye* adlı eseri oldu (bkz. iktisat

eğitimi).

Çeşitli adlandırmalar içinde ekonominin standart karşılığı olarak kalan ilm-i tedbir kullanımı, aldığı birçok eleştirilerden sonra, 1884' ten itibaren kız sanayi mekteplerinde doğru bir kullanımla ev ekonomisi derslerinin adı olunca, idare-i mülkiye, fenn-i idare, idare-i umur, ilm-i emval-i milliye kullanımları denendi. Mekteb-i Mülkiye hocası **Ohannes Paşa**'nın kitabı başta olmak üzere, Adam Smith' den doğrudan etkilenen adlandırmayla ilm-i tedbir-i servet veya ilm-i servet, ilm-i tedbir yerine yaygınlaştı. Ohannes Paşa ve temsil ettiği liberal anlayışa bütüncül ve kendi içinde tutarlı bir görüşle ilk karşı çıkanlardan olan **Ahmet Midhat Efendi** ise doğrudan 'ekonomi politik' adlandırmasını benimsedi.

1306 Hicri, 1889 Miladi tarihinde *Defter-i Muktesid* (Mahmud Bey Matbaası, 2 Cilt, 144 s.) adlı kitabını yayınlayan Süleyman Sûdi, 'ilm-i servet-i milel' ile 'iktisad' arasında ayrım yapar: "İlm-i servet-i milel kâ'im-i bi-zâtihi olmak lazım gelir ise ulûm-i iktisad mutlaka kâ'im-i bi-gayrihi olmak icab eder. Yani ulûm-i servet-i milel nefsü'l-emrde ef'âl ve a'mâl-i lâzımeden olduğu farz ve takdir olunacak olur ise ulûm-i iktisad dahi e'fâl ve a'mâl-i müte'addiyeden olmaklığı taslim olunmak icab eder. Bu takdirâta göre ilm-i servet-i milel kendi müntesiplerinin fi'l-cümle menâfi' ve saadet-i hal ve şanlarını nâkil ve bâhis bir ilm olmuş olup fenn-i iktisad ise kendi müntesibleriyle beraber içinde yaşadığı devlet ve milletin bi'l-cümle saadet-i ahvalini câzib ve câlib olan bir ilm olmuş olur. Binâenaleyh her bir ilm-i iktisad ashâbı muktesid olbilirse de her bir ilm-i servet-i milel ashâbı muktesid olamaz."

Bu açıklama ile, Süleyman Sûdi (1835-1896) "adl ü dad üzere olmak, hıfz ve himaye-i maliyyat, hüsn-i idare-i muamelat, tedbir ve tertib, tensik ve tedkik-i kuyud ve muhasebat" anlamlarına gelen 'iktisad'ı seçmektedir. Kendisi medrese eğitiminden sonra Darülfünun'da hikmet-i tarih, tarih-i Taberi, hikmet-i tabiyye ve kimya okuyan Süleyman Sûdi, **Osmanlı Bankası**'nda bir süre çalıştıktan sonra Muhasebe Kalemi'ne girmiş ve defterdarlıklarda ve Varidat-ı Umumiyye Muhasebeciliği'nde bulunmuş, Meskukat İdaresi Müdrülüğü, maliye müfettişliği ve Meclis-i Maliye üyeliği yapmıştır. *Defter-i Muktesid* kitabından da anlaşıldığı gibi, maliyeciliği ile şeriat bilgisini birleştiren bir yapısı vardır ve iktisad adlandırmasını seçişinde ilm-i serveti yerli olmayan ve devlet dışı bir disiplin olarak görüşü etkili olmuştur.

İktisat hocası ve İttihatçı hükümetlerin Maliye Nazırı olan **Mehmed Cavit Bey** de, *İlm-i İktisad* (1329 Rumi, 1913 Miladi) kitabında, 'iktisad' sözcüğünü seçmesini, "bu ilmi okuyup öğrenenlerin mutlaka sahib-i servet ü sâmân olmaya lüzum geleceğini"n zannedilmesini nedenlerden biri olarak gösterir. Cavit Bey'in diğer nedenleri ise,

Adam Smith'ten kaynaklanan servet sözcüğünün gereksiz alıntılanması ile Avrupa'da da 'ekonomi politik' yerine yalın olarak 'ekonomi'nin kullanılmaya başlanmış olmasıdır.

1890'lardan itibaren "hadisat-ı iktisadiye, kavanin-i iktisadiye, mesail-i iktisadiye" kullanımlarının yaygınlaşmasının 'iktisat' sözcüğünün yerleşmesinde etkisi olduğu gibi, II. Meşrutiyet'in ilanının eski adlandırmadan kopuşta etkisi olduğu da düşünülmelidir. 1324 Rumi yani 1908 Miladide Ahmet Muhtar'ın Maurice Block'tan çevirerek yayınladığı kitabın adı da artık *Ameli İktisad Dersleri*'dir (Mahmut Bey Matbaası, 136 s.)

Çeviri ve uyarlamanın egemen olduğu ve çoğunluğu Avrupa'da eskimiş olan okulların izleyicisi niteliğinde kalan, 1852'den 1900 yılına kadar yayınlanmış olan Osmanlıca ilm-i tedbir kitapları şunlardır:

İlm-i Tedbir-i Menzil: J. B. Say, çeviren Sahak [Abru], İstanbul, 1268 Hicri, 1852 Miladi, Mühendisoğlu Tab'hanesi, 3+142 s.

İlm-i Tedbir-i Mülk: Charles Wells, Londra, 1860 Miladi, Williams and Norgate, 8+88 s.

Tarik-i Refah: Benjamin Franklin, çeviren Reşad Bey, Paris, 1286 Hicri, 1869 Miladi.

Tarik-i Servet ez-Hikmet-i Rikardos: Benjamin Franklin, çeviren Bedros Hocasaryan, İstanbul, 1286 Hicri, 1870 Miladi, Mühendisoğlu Ohannes Matbaası, 3+25 s.

İlm-i Tedbir-i Servet: Otto Hübner, çeviren Ahmet Hilmi, İstanbul, 1286 Hicri, 1869 Miladi, Mekteb-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, 126 s.

Ekonomi Tercümesi Fenn-i İdare: Otto Hübner, çeviren: Mehmed Midhat, İstanbul, 1286 Hicri, 1869 Miladi, Cemiyet-i İlmiye Matbaası, 108 s.

İlm-i Emvâl-i Milliye: Mehmed Şerif, İstanbul, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 370 s.

İlm-i Emvâl-i Milliyeye Dair Mekteb-i Mülkiyede Tedris Olunmakda Bulunan Derslerin Ecza-yı Matbuasındandır: İstanbul, 1280 Hicri, 1864 Miladi, Tıbaathane-i Âmire Litoğrafya Destgâhı, 160 s.

Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel: Ohannes Paşa, İstanbul , 1879 Miladi,

Ekonomi Politik: Ahmet Midhat, İstanbul, 1296 Hicri, 1879 Miladi, Kırk Anbar Matbaası, 191 s.

Mebâhis-i İlm-i Servet: Nuri, İstanbul, 1299 Hicri, 1882 Miladi, Mahmud Bey Matbaası, 88 s.

İlm-i Servet: Mehmed Tahir Münif Paşa, İstanbul, 1302 Hicri, 1885 Miladi, Mekteb-i Sanayi Matbaası, Mahmud Esad, 176 s.

Telhis-i İlm-i Servet: J. Rambaud, çeviren: Sûad, İstanbul, 1305 Hicri, 1888 Miladi, Mihran Matbaası, 244 +4 s.

İlm-i Servet: Ahmed İhsan [Tokgöz], İstanbul, 1307 Hicri, 1890 Miladi, Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 120 s.

İktisad yahud İlm-i Servet. Azâ-değî-i Ticaret ve Usûl-i Himaye: Musa [Akyiğit], İstanbul, 1314 Hicri, 1897 Miladi, Karabet Matbaası, 62 s.

Fenn-i Servet: Sokulluzâde Mehmed Ekrem, İstanbul, 1316 Hicri, 1898 Miladi, Asır Matbaası, 32 s.

Muhtasar İlm-i Servet: Mustafa Nail, İstanbul, 1317 Hicri, 1900 Miladi, Âmire Matbaası, 206+2 s.

Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel: Kahvecibaşızâde Mahmud Hayri, İstanbul, 1317 Hicri, 1900 Miladi, Mahmud Bey Matbaası, 90+1 s. [K. E.]

iltizam Osmanlı döneminde devlete ait gelirlerin ihale edilerek özel kişiler eliyle toplattırılması yöntemidir. Tarım vergilerinin **tımar** beylerine bırakıldığı, gümrük vb vergilerin eminler aracılığıyla toplandığı Osmanlı klasik döneminden sonra, özellikle merkezi yönetimin nakit ihtiyacının artması nedeniyle vergi alacağı bir bedel üzerinden açık arttırmaya çıkartılmış ve devlet alacağını mültezim adı verilen (ve kefil gösteren) kişilere ihale ederek taksitle bu kişiden tahsil etmiş, vergi gelirini bu kişilere devretmiştir.

Fatih döneminde özel gelirlere uygulanarak başlayan iltizam yöntemi, nakit ihtiyacı nedeniyle yaygınlaştırılmıştır. Havass-ı hümayun gelirleri bir yıllık, tımar ve zeamet gelirleri iki yıllık süreyle iltizama çıkarılırken bedelleri sarraf aracılığıyla hazineye alınmıştır. Küçük tımarlılar ve sipahiler aleyhine işleyen bu sistem tımar sisteminin işlememesi ve merkezi para ekonomisine bağlanması, sonuçta merkezi bürokrasinin ve merkezi ordunun önem kazanması sonucunu vermişti. Mültezimlerden tahsilatta çekilen zorluklar nedeniyle müzayedeye konulan gelire karşılık mültezimlerin itibarlı sarrafları kefil göstermeleri ve harç yatırma koşulu getirildi ve bu sistemle bazı sarraflara imtiyazlı senetler verilerek 'kuyruklu sarraf' denilen bir zümre yaratıldı. İltizam kararlarını alan İstanbul'daki büyük bürokratların aynı zamanda sermaye sahibi kişiler olmaları nedeniyle, bu kişiler mültezimler ve sarraflarla ilişki kurarak iltizam sistemine yatırım yapmaya başladılar ve kurulan bu ilişki ağıyla rüşvetçilik ve klientalizm yerleşik bir nitelik kazandı. Başta **aşar** ve ağnam olmak üzere vergilerin toplanmasında iltizam yönteminin yaygınlaşmasıyla tarımsal üretimle idari sistem arasındaki bağlantı koptu ve yaşanan diğer gelişmelerle birlikte taşrada mültezimlerle özdeşleşen ayan sınıfının yükselmesiyle merkezi sistemden uzaklaşıldı, köylüyü sömüren ve ezen derebeylik, **ağalık** sistemi doğdu.

Devletin sabit giderlerini karşıladıktan sonra tarımsal üretimden elde edilen geliri mültezimlere bırakması anlamına gelen iltizam sisteminde elde edilecek kârı ve dağılımı, ihalede rekabetin derecesine ve üretim koşullarının elverişli olup olmamasına göre belirlenecektir. Bu koşullarda mültezimler çeşitli niteliklerde ortaklıklar kurarak gerek kefalet gerek iltizam 'şirket'leri oluşturmuşlardı ve iltizam yetkisinin ve vergi kaynağının sağlayacağı gelirin belirsizliği nedeniyle aldıkları yetkiyi üreticiyi aşırı zorlayacak

biçimde kullanmışlardı. Tarımda verimlilik düşerken nakit ihtiyacının artması üzerine iltizam süreleri uzatılarak ve nihayet ömür boyu tutularak saptanan 'muaccel' ödeme üzerinden bir defada daha fazla para elde edilmesine çalışılarak getirilen **malikane** sistemiyle bu olumsuzlukların aşılması amaçlanmıştı.

II. Mahmut zamanında ayanlığa karşı mücadeleye giren merkezi yönetim iltizam dağıtım yetkisini Babıali'ye almış, Tanzimat'ı ilan eden Gülhane hattıyla (1839) iltizam sistemi kaldırılarak vergi gelirlerinin doğrudan tahsili hedeflenmiş ancak başta aşar olmak üzere iltizam sistemi devam etmiş ve ancak Cumhuriyet döneminde kaldırılmıştır. [K. E.]

imalat sanayii Fabrikalar ya da atölyelerde hammaddelerin belirli işlemler sonucu dönüştürülmesi suretiyle yeni mallar üretilmesidir. Milli geliri oluşturan üç ana sektörden biri olan sanayi, üç sektörün toplamından oluşur; madencilik, imalat sanayi ve enerji. Bununla birlikte, sanayi sözcüğü genellikle imalat sanayii için kullanılır. Sanayi devrimi de, gerçekte buhar gücü ile elde edilen enerjinin sanayiye uygulanmasıyla ortaya çıkan bir süreç olmakla birlikte, imalat sanayiinin genişlemesi ve ekonominin itici gücü olmasıyla tanımlanır.

İmalat sanayii, Türkiye dahil, tüm azgelişmiş ülkelerde gelişme ile özdeşleştirilmiş ve en önemli hedef haline getirilmiştir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren hizmetler sektörünün hızla gelişmesiyle, imalat sanayiinin üretimde ve istihdamdaki payı azalmaktadır.

İmalat sanayii dokuz alt sektöre ayrılır:

1. Gıda, içki ve tütün
2. Dokuma, giyim eşyası ve deri
3. Orman ürünleri ve mobilya
4. Kağıt ve kağıt ürünleri, basım ve yayın
5. Kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler
6. Taş ve toprağa dayalı sanayi
7. Metal ana sanayii
8. Metal eşya, makine ve gereç yapımı
9. Diğer imalat sanayii.

[B. D.]

imtiyaz Başkalarına tanınmayan hak, ayrıcalık; kişi veya zümrelerin din, dil, ırk, sınıf vb. sebeplerle üstün görülmeleri ve bazı haklara sahip olmaları anlamlarına gelmektedir. Ekonomide imtiyaz, belirli mal ya da hizmetlerin üretim ve/veya dağıtımı konusunda geçici tekel hakkı verilmesidir. Daha çok madenlerin işletilmesi, kamu malından yararlanılması ya da kamu hizmetinin yürütülmesi gibi konularda idare tarafından özel sektöre verilen bir ayrıcalıktır. Bu hakkın verilmesi imtiyaz sözleşmeleri yoluyla olur. Kamu malı imtiyazı, hizmeti gören özel kişiye imtiyaz süresince kamu malından tekel biçiminde yararlanma olanağı sağlar ve süreli olarak verilir. Kamu hizmeti imtiyazı ise bir kamu hizmetinin belirli bir mali çıkar karşılığında

ve idarece konulacak koşullar ve tanınacak yetkiler çerçevesinde her türlü masraf ve zararı kendisine ait olmak üzere özel sektöre gördürülmesidir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Alman, Fransız ve İngiliz şirketlerine verilen demiryolu, elektrik, su ve havagazı işletme imtiyazı gibi imtiyazlar, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra 1928–1943 yılları arasında satın alınarak ortadan kaldırılmıştır.
[B. B.]

inovasyon İnovasyon kavram olarak hem bir süreci (yenilenme) hem de bir sonucu (yenilik) ifade eder. OECD tanımına göre; inovasyon süreç olarak, bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat veya dağıtım yöntemine dönüştürmeyi ifade eder. Aynı sözcük, bu dönüştürme süreci sonunda ortaya çıkan, pazarlanabilir, yeni ya da geliştirilmiş ürün, yöntem veya hizmet anlamına da gelir. Bkz. teknolojik dönüşüm krizi, Schumpeter. [B. D.]

insangücü Üretici emeği niteliklerine göre değerlendiren bir kavramdır. İstihdamın mesleki yapısını ifade eder. Herhangi bir yatırımın ya da genel olarak ekonomik büyümenin yarattığı veya gereksindiği istihdamın meslek dallarına ve niteliklerine göre dağılımı insangücü durumunu gösterir.

Emek piyasasında toplam emek arzı ve talebinin dengelenmesi yeterli olmamaktadır. Ekonominin insangücü talebi ile eğitim sektörünün insangücü arzı arasında da mesleklere ve niteliklere göre denge sağlanmalıdır. İnsangücü planlaması ekonomi ile eğitim sektörü arasındaki ilişkinin tahmini ve gerekli yatırımların belirlenmesine dayanır.
[B. D.]

İnsani Gelişme Endeksi Ülkeler arası gelişmişlik düzeyinin yalnızca kişi başına milli gelir ile ölçülmesinin yetersiz olması ve yanlış izlenim oluşturması görüşünden hareketle, **Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı** (UNDP) İnsani Gelişme Endeksi adıyla bir endeks geliştirmiştir ve 1990 yılından itibaren yayınlamaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi uzun bir yaşam sürmek, bilgi sahibi olmak ve onurlu bir yaşam standardına sahip olmak gibi en temel insani gereksinimleri yansıtmaktadır. Endekse göre gelişkinlik düzeyi üç temel kriterle saptanır;

a) Refah standardı: Kişi başına milli gelirin geçim maliyetlerine uyarlanmasıyla hesaplanır. Bu değer satınalma gücü paritesini ifade etmektedir.

b) Eğitim standardı: İki kriter kullanılarak ülkenin eğitim düzeyi saptanmaktadır. Bunlar yetişkinler arasındaki okuma yazma oranı ve ortalama eğitim düzeyi yani okullaşma endeksidir.

c) Sağlık standardı: Ülkedeki ortalama yaşam süresi beklentisidir.
[B.D.]

İslam ekonomisi İslam dininin emir ve kurallarına göre oluşturulduğu, yönetildiği ve yürütüldüğünü veya oluşturulması, yönetilmesi ve yürütülmesi gerektiğini iddia edilen ekonomi anlayışına verilen addır. İslamî anlayışa göre kurulan ekonominin, kapitalizm ve sosyalizmin çelişki ve kötülüklerinden arınmış kendi başına bir ekonomik sistem olduğunu savunan görüşün, bazı devletlerde uygulamada olduğu savunulmakta, bazı siyasetler de bu ekonomi anlayışını benimsediklerini açıklamakta ve bu ekonomi görüşünü oluşturmak üzere çalışan öğrenim kurumları, araştırma enstitüleri ve ekonomistler bulunmaktadır (Cidde'deki İslam Ekonomisi Araştırma Merkezi, İslamabad'daki Politika Etüdleri Enstitüsü, İngiltere Leicester'deki Uluslararası İslam Ekonomisi Kurumu, Kuala Lumpur'daki Uluslararası İslam Üniversitesi Ekonomi Külliyesi, ayrıca Leicester'de, ABD California'daki yayınevleri ve süreli yayınlar gibi).

İslam ekonomisi anlayışı, başta Pakistanlı İslam alimi Mevlana Seyyid Ebu'l-Ala El-Mevdudi (1903-1979) ve Mısırlı Seyyid Kutb (1906-1966) olmak üzere, Batı kapitalizminin ekonomik sömürüsü kadar kültür emperyalizmine karşı da İslam alemini korumak üzere, her alanda İslami yaşayışın nasıl olması gerektiği ve nasıl egemen kılınacağı sorusuna cevap olmak üzere oluşturulmuş bir fikir hareketinin ve siyasal tavrın parçası olarak ortaya çıkmış, Pakistan, Mısır ve Iraklı alimlerce geliştirilmeye çalışılmıştır. Akademik kurumsallaşmadan sonra İslam ekonomisinin Batılı ekonomik terminolojiyi kullanmaya başlamış olması da bir başka eleştiri konusudur.

İslam ekonomisinin *Kuran*'a ve İslam fıkhı ile diğer kaynaklarına dayandırılmasına çalışılmasına karşın, gerek içeriği, gerek uygulanışında İslam alimleri arasında fikir birliği yoktur. İslam ekonomisinin üstünde oydaşma sağlanan konular, zekatın farz, faizin haram oluşu ve İslamî kurallara uygun yaşayışın sağladığı ahlakın, diğer ekonomik sistemlerin çözemediği eşitlik ve adalet sorunlarını çözeceği tezidir.

Başta Pakistan olmak üzere, ekonomisini 'İslamlaştıran' devletlerde, zekat devlet veya özel örgütlenmeler eliyle toplanmaktadır. Ancak zekatın hangi mallardan, ne oranda alınacağı, kim tarafından toplanıp kime nasıl dağıtılacağı, gönüllü mü zorunlu mu olacağı konusundaki farklılıklar büyük tartışmalara karşılık, çözülebilmiş değildir. Zekatın yalnız geleneksel fıkıhta belirtilen servet kaynaklarından (tarım ve hayvan ürünleri, maden ve mücevher) belirtilen oranlarda alınabileceği veya kıyas yoluyla bu listeye yeni kaynaklar eklenebileceği biçimindeki gelenekçi ve modernistler arasındaki tartışma, birçok İslam aliminin zekat gelirlerinin toplanma ve dağıtılma biçimlerine de karşı çıkmasıyla sürmektedir.

Faizin yasaklanması ve faiz yerine kâr payı veren bankacılığın

(bkz. faizsiz bankacılık) Müslüman olmayan ülkeler de dahil 1970'lerden itibaren yaygınlaşmasına karşılık, bu alanda da İslam alimleri, faiz, riba ve enflasyondan korunma amaçlı faiz konusunda fikir birliği içinde değillerdir. Gerek bankacılık bilgisinin yetersizliği, gerek yatırım ortaklıklarının gelişmemesi nedeniyle, enflasyon ve dalgalanmalardan korunmak amacıyla İslam bankacılığının uygulamada kâr payı adı altında faizcilik yapması şikayet konusudur. Osmanlı devletinde de bir dönem uygulanmış olan hile-i şeriye ile murabahacılığın (bkz. tefecilik) ve faizin yasaklanma nedeni olarak düşünülen adil risk paylaşımının kağıt üstünde mülkiyet devri ile kâr ortaklığı gibi gösterilmesiyle faiz alınmasının artık 'faizsiz banka'cılığı sona erdirmiş olduğu birçok İslam alimince ifade edilmektedir.

Ayetullah Humeyni'nin, İslam devriminin karpuz bolluğu yaratmak için yapılmadığını söylemesi gibi, İslam ekonomisi tartışmaları İslam içinde ve İslamcı köktencilikle birleştirilerek İslam dünyası dışında sürmektedir. İslamî yaşayışın sürdürülmesinin ekonomik araçlarını tartışma ve yaratma anlamında İslamî bir sorun olarak düşünülebilecek olan İslam ekonomisi kavramı ve içeriği, İslamcı sermaye ve yatırım oluşturma, örgütlenme, yalnız İslamcılarla ekonomik işbirliği yapma ve alışveriş etme gibi, siyaset, sosyoloji ve psikoloji alanlarını kapsayan bir kültür olgusu olarak da değerlendirilebilir (bkz. İslami sermaye).

Bibl.: KURAN, Timur (2002), *İslâm'ın Ekonomik Yüzleri*, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Y.; ÇİZAKÇA, Murat (1999), *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Y.; ISLAMIC DEVELOPMENT BANK (1984), *İslamic Economics, A Bibliography*, Islamic Research & Training Institute, Cidde. [K. E.]

İslam Kalkınma Bankası İslam Kalkınma Bankası, 1973 yılı sonunda Cidde'de toplanan İslam Ülkeleri Maliye Bakanları II. Konferansı'nda Banka Ana Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı İslam Konferansı Teşkilatı'na üye 22 ülke tarafından kurulmuş ve faaliyetlerine 20 Ekim 1975 tarihinde başlamıştır. Merkezi Suudi Arabistan Cidde'de bulunan Banka'nın hali hazırdaki üye sayısı 56'dır. İslam Kalkınma Bankası'nın kuruluş amacı, üye ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ve sosyal gelişmelerine katkıda bulunmaktır. Bu amaç çerçevesinde, Banka'nın temel işlevleri; üye ülkelerdeki kuruluşlara veya verimli projelere sermaye iştirakinde bulunmak suretiyle finansman desteği sağlamak, üye ülkelerdeki kamu ve özel sektör projelerine finansman kredisi sağlamak, üye ülkeler arasındaki ticaretin geliştirilmesine yardımcı olmak ve bu amaçla gerekli çalışmaları yapmak, üye ülkeler arası teknik işbirliğine yardımcı olmak ve teknik yardım

sağlamak, eğitim ve araştırma faaliyetlerinde bulunmak şeklinde özetlenebilir.

Banka'nın organları; Guvernörler Kurulu, İcra Direktörleri Kurulu, Başkan ve Başkan Yardımcılarından oluşmaktadır. Bankanın en üst organı olan Guvernörler Kurulu, her üye ülkenin atadığı bir guvernörden oluşur ve ayrıca her üye ülke bir yardımcı guvernör atamaktadır. Banka'nın hukuki temsilcisi olan Banka Başkanı beş yıllık süre ile Guvernörler Kurulu tarafından seçilmektedir. Bankanın hesap birimi, İslam Dinarıdır. Bir ID, Uluslararası Para Fonu'nun Özel Çekme Hakkına eşittir.

İslam Kalkınma Bankası'nın Kuruluş Sözleşmesi TBMM'de onaylanmamış olmakla birlikte, Türkiye Banka imkanlarından tam olarak yararlanmaktadır. Türkiye taahhüt edilen sermaye payına göre Suudi Arabistan, Kuveyt, Libya ve İran'ın arkasından %7.77 ile beşinci en yüksek paya sahip ülke konumunda bulunmaktadır. [B. B.]

İslami sermaye Uluslararası boyutta, 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu, petrol zengini İslam ülkelerinden Batı'daki para piyasalarına akan paralara önceleri '**pertodolar**' denirken, İslami finans kurumlarının da yaygınlaşmasıyla İslami sermaye adı verildi.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren İslam ülkeleri kökenli faizsiz finans kurumlarının faaliyet göstermeye başlaması, pazarlamada İslami motifler kullanılarak özellikle yurt dışındaki işçilere hisse senedi satmak suretiyle çok ortaklı holdinglerin kurulması ve bazı Anadolu kentlerinde sahiplerinin İslamcı eğilimler taşıdığı söylenen şirketlerin güçlenmesiyle birlikte İslami sermaye kavramı yaygın şekilde kullanılmaya başlandı. İslami sermaye olarak tanımlanan şirketlerin tarikatlarla bağlantılı olduğu ve siyasal İslam hareketlerini desteklediği öne sürüldü. Bu şirketlerin MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) adıyla örgütlenmesi kuşkuları artırdı. İslami sermaye ile aynı anlamda yeşil sermaye terimi de kullanıldı. Bkz. İslam ekonomisi, faizsiz bankacılık. [B. D.]

israf ekonomisi Kapitalizmin firma ölçeğinde dikey ve yatay entegrasyonun yaşandığı tekelci aşamasında, yapılan üretimle üretim maliyeti arasındaki farktan doğan artık, aşırı üretim, satma sorunu anlamına gelir ve artan gelir artan yatırım ve artan gelir getirerek işsizlik, durgunluk, atıl kapasite, kronik depresyon doğurur. Bu durumda, demokratik süreçler işlemediği ve işletilmek istenmediği için de, artığın emilmesi israf ekonomisi yoluyla olur. **Kitlesel üretimin tüketim toplumunu** yaratması, şehir nüfusunun artarak yaşam standartlarının yükselişi, iletişim teknolojisiyle birlikte **reklam** dünyasının gelişmesi ve yeni işlevler kazanması, **refah toplumunun** ve israf ekonomisinin özellikleridir. Ancak 1970'lerden itibaren işsizlik ve enflasyo-

nun bir arada yaşanması bu iyimser havayı dağıtmış, teoride Keynesyen iktisada (bkz.) getirilen eleştirilerle birlikte pratikte de neoliberal müdahale etmeme-bireycilik görüşü (bkz. neoliberalizm) egemen olmaya başlamıştır. Kapitalizmin genişleme ve kapitalist ilişkileri yaygınlaştırma özelliği (bkz. eşitsiz gelişme), bu aşamada gelişmiş kapitalist ülkelerin eski sömürgeleriyle yeni bir ilişki geliştirerek sermaye ihracına başlaması sonucunu vermiştir. İsraf ekonomisi kavramının, ekonomik olmaktan çok ideolojik olduğu eleştirisine karşı, gelişmiş ülkelerde artık yapısal olduğu kabul edilen başta işsizlik, sosyal bir olgu olarak kabul edilen evsizlik, zenginlikle artan yoksulluğun bir arada oluşu, ekonominin bu özelliğinin sonucudur. Bkz. Paul Baran, teknolojik dönüşüm krizi. [K. E.]

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Menkul kıymetlerin alım ve satım işlemlerinin yapıldığı **menkul kıymetler** piyasasıdır. 1983 yılında çıkarılan Menkul Kıymetler Borsaları Hakkında 91 sayılı KHK ile Türkiye'nin sermaye piyasalarını daha etkin hale getirmek perspektifi ile, Türkiye'de menkul kıymet alım satım işlemlerinin gerçekleştirilmesine elverişli ortam yaratmak amacıyla, Türkiye'de menkul kıymetler borsalarının kuruluş esas ve şartları düzenlenmiştir. 1983–85 yılları arasında organize bir ikinci el piyasasının kurumsal yapısının oluşturulması yönünde çabalar yoğunlaştırılmış, 26.12.1985 yılında İMKB açılmıştır. İMKB, yetkilerini kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak kullanan ve **Sermaye Piyasası Kurulu**'nun gözetim ve denetimi altında tüzel kişiliği haiz bir kamu kurumu olarak merkezi İstanbul'da faaliyet göstermektedir.

İMKB'nin başlıca görev ve yetkileri; menkul kıymetlerin Borsa kotuna alınması ile ilgili başvuruları inceleyip değerlendirmek ve karara bağlamak, kanuni gerekler yerine getirilerek para, kambiyo ve kıymetli maden ve taşlar ile vadeli işlemlerle ilgili piyasalar açmak, Borsada işlem görebilecek menkul kıymetler için türlerine göre menkul kıymetler pazarları oluşturmak, bu pazarlarda işlem görecek menkul kıymetleri belirlemek ve Borsa bülteninde yayınlamak, pazarlara Borsa binasında yer tahsis etmek, Borsada pazarların çalışma gün ve saatlerini belirlemek ve Borsa bülteninde ilan etmek, Borsa pazarlarında yapılan işlemler sonucunda oluşan fiyatları ve bu fiyatlardan yapılan toplam işlem miktarlarını seans bitiminde ilan etmek, Borsada yapılan alım, satım işlemlerini güven ve istikrar içinde serbest rekabet şartları altında kolayca ve düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak, bu kuralların dışına çıkan Borsa üyelerine mevzuattaki müeyyideleri uygulamak, Borsada olağan dışı menfi gelişmelerin meydana gelmesi halinde, mevzuatın verdiği yetkiler içinde gerekli önlemleri almaktır. [B. B.]

istatistik Ekonominin ve ekonomik girişimlerin işleyişinin anlaşıl-

masında özellikle **ekonometrinin** gelişimi ve bilgisayar teknolojisinin kullanımı yaygınlaştıkça istatistik kullanımı da artmıştır. Verilerin değerlendirilmesi, soyutlamaların yapılması ve **ekonomik modellerin** oluşturulmasında istatistiğe başvurulduğu gibi, geçmiş ve güncel, özel ve kamu sektörü sorunlarının çözümünde de istatistik analiz yöntemleri kullanılmaktadır.

İstatistik nüfus sayımından başlayarak tüketici tercihlerini öğrenmek isteyen şirketlere kadar çok geniş bir alanda toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılır. Laboratuvar koşullarında sınama olanağı bulunmayan toplumsal bilimlerde ve ekonomide, sistematik değişimleri tesadüfi değişimlerden ayırt etmekte ve **örnekleme** yapılan büyüklükler hakkında ölçülebilir değerlendirmelerde bulunmakta istatistik yöntemlere başvurulur. Hipotezlerin olgusal verilerle test edilmesinde de istatistikten yararlanılır. İstihdam, gelir, ücret, konut gibi makro ve mikro ölçekte ölçme ve betimleme amaçlı araştırmalarda veri toplama ve değerlendirme yöntemleri geliştirilmiştir. Nominal ve gerçek değerlerin hesaplanmasından başlayarak, gelir eşitsizliği-**Gini katsayısı**, **yoksulluk** sınırı, **sanayi yoğunluğu**, **geçim endeksi** gibi ekonomik işleyişi anlamının birçok önemli aracı, ölçümlerde genel eğilimlerin belirlenmesinde, ortalama, medyan ve **endekslerin** hazırlanması ve zaman serilerinin oluşturulmasında kullanılan istatistik yöntemlerle mümkündür.

Sovyet plancı L. **Kantoroviç**'in **doğrusal programlama** uygulamasından sonra **statik** ve **dinamik analizlerin** gelişimiyle özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ve neoliberal iktisat anlayışının iktisattaki egemenliğinden sonra iktisatta istatistik ve **matematik** kullanımı yoğunlaşmış, denge, optimal, rekabet ve entegrasyon çalışmaları, **oyun kuramıyla** tahmin ve olasılık hesaplamaları yoğunlaşmış, iktisadın soyutlama yeteneğinin modeller üstünden yürümesi, egemen iktisatta toplumsal ilişkileri matematik diliyle ifade etme eğilimini, toplumsal yapı ve örgütlenmelerin tarihi ve kültürel boyutlarının ancak matematik diline çevrilebilirlikleri kadar iktisatta yer alabilecekleri düzeye indirgeyecek kadar kuvvetlendirmiştir. [K. E.]

istihdam Bir ülkedeki işgücünün üretime katılan ve gelir elde eden kısmını ifade eden bir kavramdır. Firma düzeyinde, üretim faaliyetinde yer alan emek faktörü anlamına gelir. Makroekonomik düzeyde, yalnızca emek faktörünü değil, üretim sürecindeki tüm bireyleri kapsar. Ücretliler, işverenler, kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçilerinin toplamı ülkedeki istihdam düzeyini gösterir.

İstihdamın sektörel dağılımı bir ülkedeki istihdamın hangi sektörlerde gerçekleştiğini gösterir. Azgelişmiş ülkelerde toplam istihdam içinde tarım sektörünün ağırlığı yüksektir. Sanayileşme sürecinde

sanayi istihdamı önemli pay oluşturur. Bilgi toplumuna geçişle birlikte hizmetler sektörü istihdamı yükselmektedir.

Ekonominin temel hedeflerinden biri ülkede tam istihdam düzeyine ulaşmaktır. Genel olarak büyüme ile istihdam arasında doğru orantılı ilişki olduğu varsayılır. Kısa dönemli analizlerde sermaye ve teknoloji sabit olduğundan, üretimin artması yalnızca emekteki artışa bağlıdır. Uzun dönemde de istihdam büyümeye bağlı olarak artar, yatırımlar büyümeye ve istihdama katkısı açısından değerlendirilir. Ancak son dönemlerde teknolojik gelişmelerin hızlanması nedeniyle yatırımların her zaman istihdam yaratamadığına, hatta istihdamda azalmalara yol açtığına ilişkin tezler güçlenmiştir.

Teknolojik gelişme ile istihdam ilişkisi her zaman tartışmalı olmuştur. Teknolojik gelişme genellikle istihdamdan tasarrufa yöneliktir. Bu nedenle ilk aşamada istihdamı azaltır. Ancak maliyetlerin azalması, fiyatların düşmesine ve sonuçta talebin yükselmesine yol açtığından, üretimi ve büyümeyi teşvik eden ve istihdamı artıran bir eğilime de neden olmaktadır. Bu süreç genellikle teknolojinin uzun dönemde istihdamı olumlu etkilemesini sağlamıştır. Son dönemdeki gelişme, artık teknolojik gelişmenin istihdamı azaltıcı etkisinin ağır bastığına ilişkindir.

Enflasyon ve istihdam ilişkisi tartışma konusudur. Keynesyen iktisatçılar enflasyon ile işsizlik arasında negatif ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Bu ilişkiyi gösteren **Philips eğrisi** genel kabul görürken, 1970'li yıllarda enflasyon ve işsizliğin bir arada yaşanabildiğini gösteren **stagflasyon** olgusu nedeniyle yeni görüşler geliştirilmiştir. [B. D.]

istihdam esnekliği Büyüme ile istihdam arasındaki doğru orantılı ilişki varsayımından hareketle, bir sektördeki büyümenin o sektörde ne kadar istihdam artışı yarattığını hesaplamaya yönelik esneklik kavramıdır. Belirli bir teknoloji düzeyinde, sektörel üretimdeki (Q) bir birimlik artışın, istihdamda (E) kaç birimlik artışa yol açtığını gösteren bir formüldür. İstihdam esnekliğini (e) hesaplamak için e = (dE/E) / (dQ/Q) formülü kullanılır. Geçmiş dönemdeki üretim-istihdam ilişkisine göre hesaplanan esneklik değeri kullanılarak, gelecekteki büyümenin ne kadar istihdam yaratacağı tahmin edilir. [B. D.]

iş çevrimleri Kavram herhangi bir iktisadî yapının birçok alanında eşzamanlı olarak görülen iniş ve çıkışlara işaret eder. Birbiri peşi sıra gelen genişleme ve daralma dönemlerinden dolayı reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'da meydana gelen değişiklikler olarak da tanımlanabilir. Çevrimler üretim çıktılarının görece hızlı büyümesi (iyileşme ve refah) döneminden görece **durgunluk** ve gerileme (daralma ya da resesyon) dönemine geçişi içerir. Aslında "çevrim" kavramı aldatıcı-

dır: Çevrim süreleri çeşitlilik gösterir bu nedenle çevrimlerin düzeni mekanik değildir. Çevrimler arasındaki farklılıklardan dolayı bazı iktisatçılar çevrimlerin varlığına itiraz eder ve **dalgalanma** terimini tercih ederler. Diğerleri ise, yeterli benzerlikleri gördüklerinden, ekonominin durumunu incelemek için çevrimlerin geçerli bir temel oluşturduğunu savunur. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta kapitalist ekonomilerde durgunluğa ve/ya da iktisadî *boom*'lara neden olan benzer mekanizmaların olup olmadığıdır.

İş çevrimleri dört evreden oluşur: *Daralma* GSYİH'da yılın iki çeyreğinden ya da daha uzun süren bir düşüştür ve daralmalar kendi kendini besler. Talep azaldığı için yatırımlar azalır, işsizlik artar. İşsizlik arttığı ölçüde talep daralır. Daralmayı ***Depresyon*** [*Buhran*] evresi izler. Buhran evresine yüksek işsizlik oranı, düşen yıllık gelir ve üretim fazlası eşlik eder. GSYİH' nin düşüşünün durduğu ve yeniden yükselişe geçtiği nokta buhranın en alt noktasıdır. En alt noktanın ne kadar süreceği koşullara bağlıdır: 1929 **Büyük Bunalım** zamanında yıllarca sürmüştür. Kamu yatırımları ve harcamalarındaki artış gibi Keynesçi önlemlerle iktisadî yapıda bir hareketliliğin yeniden başladığı, iktisatçıların *Genişleme ve İyileşme* olarak adlandırdığı üçüncü evrede GYİH'da bir artış gözlemlenir. Bu artış GSYİH'nın daha fazla artamadığı ve düşüşe geçtiği *Doruk* evresine kadar sürer. [S. E. T.]

iş hukuku Genel bir tanımla yaşamak için emeğini satmaktan başka imkanı olmayan ve bu nedenle ekonomik anlamda zayıf olan işçilerin haklarını, daha güçlü olan işverene karşı düzenleyen bir özel hukuk alanıdır. Sağlık, iş güvenliği, çalışma süresi, ücret, izin, sosyal haklar, sendikacılık gibi işçi açısından iş hayatını belirleyen konularda kalıcı hukuki düzenlemelerin yapılması üzerinde durur.

İş hukuku, işçi ve işveren ilişkilerini birey temelinde düzenleyen İş Kanunu, Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu gibi ilişkinin özel niteliklerini tanımlayan bireysel iş hukuku; sendikalar, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavtı düzenleyen kanunlar başta olmak üzere işçi ve işverenlerin örgütlü ilişkilerini düzenleyen toplu iş hukuku ve sosyal sigortalar kanunu gibi çalışanların sosyal güvenliklerini düzenleyen sosyal sigorta hukukundan oluşur.

Temelde sendikal mücadeleyle gelişen ve devletlerin sosyal politikalarının hukuki ifadesini oluşturan iş hukuku alanında, iktisatta kamu müdahalesi anlayışının egemen olduğu 1945-1975 döneminde Avrupa'da sosyal devlet, refah devleti ve sosyal piyasa kavramlarının içini dolduran belirli normlar oluşmuş ve uluslararası örgütlenmeler kanalıyla (örneğin **Uluslararası Çalışma Örgütü**) bu normlar evrenselleştirilmeye çalışılmıştır. 1974 krizinden ve neoliberal anlayışın egemenliğinin pekişmesinden sonra, bu hakların kullanımı, genişletilerek ve daraltılarak yeniden tanım-

lanması mücadelesi devam etmektedir.

25 Ağustos 1971 tarihinden beri uygulanan 1475 sayılı İş Kanunu, 10 Mayıs 2003 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren 4857 sayılı yeni İş Kanunu ile, yeni düzene uydurulmuş bulunmaktadır. Bkz. sosyal güvenlik. [Y. G.]

iş uyuşmazlığı İşçi ve işveren arasında ya da işçi sendikası ile işveren veya işveren sendikası arasında, çalışma ilişkilerinden doğan anlaşmazlıklardır. İş uyuşmazlıkları bireysel sözleşme yapan bir işçi ile işveren arasında olabildiği gibi, bir işçi topluluğunu ilgilendiren ortak bir konuya ilişkin toplu iş uyuşmazlığı şeklinde de olabilir.

İş uyuşmazlıkları, uyuşmazlığın niteliğine göre, hak ve çıkar uyuşmazlıkları olarak ikiye ayrılır. Hak uyuşmazlıkları işçilerle işveren arasında yasalar, hizmet sözleşmesi ya da **toplu iş sözleşmesi** ile sağlanan hakların yorumu veya uygulamasından doğan uyuşmazlıklardır. Toplu iş sözleşmesinin tamamlanmasından sonra ortaya çıkan sorunlara ilişkindir. Çıkar uyuşmazlıkları mevcut hakların değiştirilmesi ya da yeni haklar verilmesini sağlamak amacıyla çıkarılan uyuşmazlıklardır. Toplu iş sözleşmesi aşamasında yaşanan uyuşmazlıklar bu türdendir.

İş uyuşmazlıklarına uzlaştırma, arabuluculuk, zorunlu **tahkim**, iş mahkemeleri gibi yöntemlerle çözüm aranabildiği gibi, **grev** ve **lokavt** gibi mücadele yöntemleri de seçilebilir. Bkz. sendikalizm, işveren sendikacılığı. [B. D.]

İş ve İşçi Bulma Kurumu → Türkiye İş Kurumu

işbölümü Üretim sürecinde yer alan bireylerin farklı işlevlerde uzmanlaşması ve üretimin ancak bu işlevler yerine getirildiğinde tamamlanması durumunu ifade etmektedir. Toplumsal işbölümünün tarih öncesi çağlardan itibaren mevcut olmasına karşılık, işyerinde işbölümü ya da belirli bir malın veya hizmetin üretiminde işbölümü görece yeni bir kavramdır.

İnsanlar yüzyıllar boyu üretim sürecini parçalamadan, üreticinin üretim aşamalarının tümünü üstlendiği çalışma biçimleriyle mal ve hizmet ihtiyacını karşıladı. Bu dönemde zanaatkar ya da usta üretimin tümünü kontrol ediyordu. **Sanayi Devrimi** öncesi manifaktür üretimde, küçük üretim birimlerinde basit işbölümü uygulamaları başlamıştı. Sanayileşme ile birlikte üretim hacminin ve ölçeğinin büyümesi, işbölümünün yayılmasına yol açtı. Adam **Smith** meşhur toplu iğne üretimi örneğini vererek, üretimde işbölümünün işçilerin uzmanlaşmasını, dolayısıyla verimliliklerinin artmasını sağladığını açıkladı.

Sanayi üretiminde işbölümünün sistemleşmesi Taylorist yaklaşım sonucu, işin basit parçalara ayrılarak işçilerin hareketlerinin ayrıntılı bir şekilde hesaplanması ve zamanlanması ile oldu. Fordist üretim hareketli montaj hattı ile bu

yöntemi daha da kolaylaştırdı ve niteliksiz işçilerle en karmaşık üretim süreçlerini gerçekleştirmeyi sağladı (bkz. Taylorizm, Fordizm).

Bu yöntemlerle gelişen **kitlesel üretim**de, işçi başına üretimin ayrıntılı işbölümü ve standart mal üretimi ile artırılması amaçlanmaktadır. Kitlesel üretim, görevler ve pozisyonlar (yatay işbölümü) ile planlama ve kontrol gibi işleri kapsayan hiyerarşik yapılanmanın (dikey işbölümü) ileri derecede farklılaşmasına yol açmıştır. Ayrıntılı işbölümünün dayandığı, işçi tarafından işin basit tekrarlara indirilmesiyle hız ve verimlilik artışı sağlamak ve işçinin üretim sürecindeki kontrolunu azaltmak amacı, işin niteliksizleştirilmesini de beraberinde getirmiştir.

İşbölümünün uzmanlaşmayı, dolayısıyla verimliliği artırdığı savunulmaktadır. Oysa Taylorist yöntemlerde uzmanlaşma, bir vidayı istenen hızda vidalama anlamıyla sınırlı bir uzmanlaşmadır. Bunun kitlesel üretim öncesi, yaptığı işin inceliklerini herkesten iyi bilen ve işin tamamını kontrol ederek sorumluluğunu alan zanaatkarın uzmanlaşması ile ilgisi yoktur. Dolayısıyla bu işbölümü de mesleğe, niteliğe, ustalığa dayalı işbölümünden farklı bir kavramdır. Üretim sürecinde, bireysel işin niteliğini düşürerek toplam verimliliği artırmaya yönelik bir yaklaşımdır.

Bilişim teknolojisinin gelişmesiyle başlayan yeni üretim yöntemlerinde bu anlayış terk edilmektedir. Grup çalışmaları önem kazanmakta, nitelikli işçilerden oluşan gruplarda iş tanımları gruplar esas alınarak yapılmaktadır. Grup üyelerinin yatay işbölümü ve görev alanları geniş olup, dikey işbölümüne göre farklı işlerde çalıştırılmaları söz konusu olmaktadır. Grup, kalite denetimi de dahil olmak üzere işin bütününden sorumludur. Yeni modelde işçinin yaptığı işlerin sayısının artması, yatay iş entegrasyonu, işçinin değişik nitelik taşıyan işler yapması, yürütme işlevine planlama, organizasyon ve denetim eklemek suretiyle dikey düzeyde karar alma yetkisinin artırılması, işçinin bedensel ve zihinsel yeteneklerinin kullanılmasını sağlamaktadır. Bkz. Post-Fordizm, toplam kalite kontrolü. [B. D.]

işçi Üretim araçlarına sahip olmayan, emeğini iş piyasasında belirlenen bir fiyat karşılığında belirli bir süre için, üretim araçlarının sahibi olan işverene satan kişidir. Üretim fonksiyonunda emek faktörü olarak yer alır.

Tarih boyunca üretim sürecine emeği ile katılan kişiler hep var olmuştur; **köle**, **serf**, bağımsız köylü (bkz. köylülük), zanaatkar (bkz. zanaat) vb. İşçilerin bunlardan farkı üretim araçlarından ve ürettiği ürünlerden tamamen kopması ve emeğinin diğer mallar gibi **piyasa**da alınıp satılması olmuştur.

İşçilik kapitalizmin gelişmesine paralel olarak, 16. yüzyılda belirli merkezlerde ortaya çıkmış, ancak 18. yüzyılda **sanayi devrimi** ile birlikte kitleselleşmiştir. İlk işçiler topraktan kopan köylüler ve işini

kaybeden zanaatkarlar olmuştur. 19. yüzyıl Avrupa'sında üretim süreci içindeki yerleri, çalışma koşulları, yaşam biçimleri, toplumun diğer kesimleri karşısındaki konumları ile artık farklı ve geniş bir kitle oluşturuyorlardı. Özellikle sanayi sektöründeki **kol emeğini** oluşturan işçiler gerek yaptıkları iş, gerekse gelir düzeyleri açısından homojen bir kitle olarak ortaya çıkıyor ve ayrı bir sınıf olarak görülüyordu. Bu dönemde işçi sınıfı sosyalist hareketlerce **proletarya** olarak tanımlandı ve toplumsal tarihi dönüşümlerin itici gücü ilan edildi. İşçiler gerek ekonomik gerekse politik mücadeleleriyle bu yüzyılda en önemli toplumsal hareketlere katıldılar ve toplumsal siyasal dönüşümlere öncülük ettiler (bkz. işçi hareketleri).

19. yüzyılda gelişmiş ülkelerin en yoksul kesimlerini oluşturan işçi sınıfı, 20. yüzyılın ikinci yarısında **refah devleti** uygulamalarıyla yaşam düzeyini yükseltti. Bu dönemde **kafa emeğinin** giderek ağırlık kazanması, işçi sınıfı tanımında değişiklikler yapılmasını zorladı. Aynı sıralar, teknolojik gelişmeler sonucu, işçiler 19. yüzyıldaki görece homojen niteliklerini de kaybetmeye başlamışlardı. Teknoloji ile birlikte genel eğitim düzeyinin yükselmesi de kol emeği-kafa emeği ayrımını bulanıklaştırıyordu. Batı ülkelerinde artan refahtan işçiler de örgütlü bir sınıf olmaları sayesinde, giderek artan oranlarda paylarını yükselttiler. Sonuçta toplumsal muhalefetin öznesi olma niteliğini büyük ölçüde kaybettiler.

Aynı dönemde azgelişmiş ülkelerin işçileri sayısal olarak küçük ve örgütsüz oldukları için de güçsüz bir kesim olduğundan, bu gelişimi yaşayamadı. **Küreselleşme** sürecinde bazı sanayi yatırımlarının, ucuz emekten yararlanma amacıyla azgelişmiş ülkelere kayması üzerine, gelişmiş ülke işçileri pazarlık güçlerini kaybettiler ve kazanımlarını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya geldiler. [B. D.]

işgücü Bir ülkede, çalışmakta olan ya da çalışma istek ve yeteneğinde olup da iş arayan nüfustur. İşgücü **istihdam** edilen nüfus ile işsiz nüfusun toplamına eşittir.

İşgücünü hesaplamak için toplam nüfustan bazı nüfus grupları çıkarılır. Öncelikle yaşı itibariyle üretim faaliyeti dışında olduğu düşünülen yaş grupları çıkarılarak, çalışma yaşındaki nüfus grubu saptanır. Bu nüfus grubu 15-65 ya da 15+ yaş grubu olarak alınır ve 'iktisaden faal nüfus' olarak tanımlanır. Türkiye'de 15+ yaş grubu iktisaden faal nüfus olarak kabul edilmektedir. Ancak, azgelişmiş ülkelerde çocuk istihdamının yaygınlığı nedeniyle bu sınıflandırma yer yer yanıltıcı olabilmektedir (bkz. çocuk emeği).

15-65 ya da 15+ yaş grubundan işgücü sayısına ulaşabilmek için, bu yaş gruplarında çalışma olanağı olmayan veya çalışmak istemeyen grupların çıkarılması gerekir. Bu gruplar; askerliğini yapmakta olanlar, mahpuslar, hastalar, sakatlar,

öğrenciler, emekliler, ev kadınları, rantiyeler gibi gruplardır. Bu gurplar çıkarıldıktan sonra kalan nüfus o ülkedeki üşgücüdür. İşgücünün iktisaden faal nüfus içindeki oranına, 'işgücüne katılma oranı' denir. [B. D.]

işgücü dolaşımı İşgücünün ulusal sınırlar dışında iş arama ve çalışma özgürlüğü anlamına gelmektedir. Emek arz ve talebinin dengesiz olduğu ülkeler arasında zaman zaman, arz fazlası olan ülkelerden talep fazlası olan ülkelere işçi ihracı şeklinde emek hareketliliği görülmektedir. Ancak bu hareketler süreklilik taşımamakta ve emek faktörü genellikle ulusal emek piyasalarına mahkum bırakılmaktadır. Buna karşılık, **küreselleşme** sürecinde sermayenin uluslararası hareketliliğinin sınırsız ölçüde artması emeğin pazarlık gücünü zayıflatmaktadır. Sermayenin ulusal bağlarından kopması, buna karşılık emeğin ulusal niteliğinin korunması, uluslararası kaçak işçilik sorununun her geçen gün daha da büyüyen boyutlara ulaşmasına yol açmaktadır. Bu dengesizlik küreselleşmeye yöneltilen temel eleştirilerdendir.

İşgücünün serbest dolaşımı **Avrupa Birliği**'nin temel ilkelerindendir. Roma Antlaşması'nda malların, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması öngörülmüştür. Avrupa Birliği üyesi devletler bir diğer ülkede çalışmak isteyen işgücüne uyguladıkları bütün engel ve kısıtlamaları kaldırmışlardır. Bir üye ülke işçisi, yalnızca pasaportunu ya da kimlik kartını göstererek, diğer üye ülkelerde iş aramaya gidebilir. Ayrıca bir çalışma izni almak zorunluluğu yoktur. Bulunduğu üye ülke uyruklu işçilerle eşit ücret alıp, eşit sosyal güvenlik ve sendika haklarından yararlanır. Bkz. emek göçü, serbest dolaşım. [B. D.]

işgücüne katılma oranı → **işgücü**

işgücünün yeniden üretimi Marx'ın **emek değer kuramına** göre, kapitalist işgücünü satın alıp üretimde kullandığında, bunun kullanım değerine yani emeğin tüm üretimine sahip çıkmakta, fakat ücret olarak değişim değerini ödemektedir. Emeğin değişim değeri, yeniden üretimini sağlayacak kadardır. Oysa emekçi bunun üzerine bir de **artı değer** yaratacak kadar çalıştırılır.

Ricardo da emeğin değişim değerini yani ücreti benzer bir biçimde tanımlar. Ricardo'ya göre **doğal ücret** işçilerin yaşamasına ve sayıca artmaksızın veya azalmaksızın neslini sürdürmesine olanak veren bir fiyatır. Piyasa fiyatı bunun altında veya üstünde olabilir. Ancak doğal fiyattan sapmalar nüfus artışı ya da azalışı yoluyla dengelenir ve tekrar doğal fiyata dönülür.

Marx işçinin üretimden aldığı payın yani değişim değerinin, işgücünün yeniden üretimini sağlayacak düzeyde olduğunu belirtir. Ancak işgücünün yeniden üretimi yal-

nızca doğal gereksinimlere değil, yaşadığı ülkenin iklimine ve fiziksel koşullarına, uygarlık düzeyine, işçilerin alıştığı rahatlık derecesine bağlıdır. Emek sahibi bugün çalışıyorsa, yarın da aynı süreci sağlık ve kuvvet yönünden aynı koşullarla yineleyebilmelidir. Geçim araçları onun, çalışan bir insan olarak normal durumunu sürdürmesine yeterli olmalıdır. İşçiler beslenme, giyim, ısınma, barınma vb. ihtiyaçlarını yalnız kendileri için değil, yetiştirecekleri yeni işçi kuşakları için de sağlamalıdırlar. Yani işgücünün yeniden üretimi yalnızca temel ihtiyaçları değil, tarihsel ve moral öğeleri de içermektedir. [B. D.]

işgünü Marx'ın **emek-değer kuramını** açıklarken kullandığı temel kavramlardandır. İşgününü günlük toplam çalışma süresi anlamında kullanır. Bu tanıma göre işgünü; işçinin günlük ortalama yaşamı için gerekli şeylerin üretimi, yani emeğin yeniden üretimi için gerekli zaman ile **artı değer** yaratmak için kullanılan zamanın toplamından oluşur. Marx birinci süreye gerekli emek, ikinci süreye artı emek adını verir; (artı emek)/(gerekli emek) oranı artı değer oranını verir. Gerekli emek zamanı işçinin yaşamak için zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak üzere belirlendiğinden, önemli değişiklikler göstermez. Ancak artı emek zamanı belirsizdir. İşgünü artı emek zamanının sıfır olacağı bir düzeyde belirlenirse, üretimin tümü işçinin ihtiyaçlarının karşılanacağı kadar yapılıyor demektir. Bu nedenle işgününün alt sınırı kadardır. Üst sınır, işçinin 24 saat içinde dinlenmesine ve diğer fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabilmesine olanak verecek bir düzeyde olmalıdır. Her iki sınır da esnek olmakla birlikte, işgünü bu sınırlar arasında dalgalanır. İşçi ve işveren arasındaki mücadele işgününün bu sınırlar arasındaki yerinin belirlenmesiyle yakından ilgilidir.

Sanayi devrimi öncesinde işgününün bölüşümü genellikle gün içinde değil, toprak sahibi için çalışılan günler ve köylünün kendisi için çalıştığı günler olmak üzere ayrı ayrı belirlenirdi. Bu uygulama gerekli emek ve artı emek tanımlamasını netleştiriyordu.

İşgünü sanayi devriminin ilk yıllarında 15-16 saate kadar uzarken, 19. yüzyıl boyunca **işçi hareketlerinin** en önemli hedeflerinden biri işgününün kısaltılması olmuştur. İşgününün kısaltılması her aşamada büyük toplu hareketleri, direnişleri hatta ayaklanmaları getirmiştir. **1 Mayıs** tarihinin simgeleşmesine de 1 Mayıs 1886 tarihinde 8 saatlik işgünü talebiyle ABD'li işçilerin başlattığı eylemler neden olmuştur.

1919 yılında **Uluslararası Çalışma Örgütü**'nün (ILO) kuruluş kongresinde 8 saatlik işgünü karara bağlanmış ve genel kabul görmüştür. Bununla birlikte özellikle azgelişmiş ülkelerde 8 saatlik işgününün genellikle aşıldığı, hatta zaman zaman sanayi devrimi Avrupa'sının koşullarının yaşandığı bilinmektedir. Avrupa ülkelerinde ise işgünü-

nün 8 saatin altına indirilmesi uygulaması giderek yaygınlaşmaktadır. Son dönemlerde genellikle iş haftası kavramı kullanılmakta, haftalık çalışma süresi 40 saatten 35 saate kadar düşürülmektedir.

Küreselleşme ile birlikte gündeme gelen tele çalışma, evde çalışma, parça başı iş gibi esnek istihdam modelleri işgünü kavramını belirsizleştirmekte, çalışma sürelerinin kısaltılması konusunda elde edilen kazanımlardan geri adım atılması tehlikesini içermektedir.

İşgünü, hafta sonu tatili hakkının yaygınlaşmasından sonra, gündelik yaşamda çalışılan gün anlamında kullanılmaktadır. [B. D.]

işlem maliyetleri Ekonomik işlemlerin gerçekleştiği ortamın yarattığı ilişkiler ve dolayısıyla bunların kurumsallaşmasının yarattığı bedellerdir ve bu kurum ve bedellere yani işlem maliyetlerine göre iktisat kuramına yapılan katkılar anlamında işlem maliyetleri iktisadı geliştirilmiştir.

İşlem maliyetinden ilk kez **Kurumsal Ekonomi** okulundan John R. Commons (1862-1945), her el değiştirmenin bir işlem olduğu ve iktisadi etkinlikte birimin, anlaşmazlık, karşılıklılık ve düzenden oluşan işlem olduğu tanımıyla söz etmiş ve firmanın piyasada işlemler kümesi içinde olduğunu vurgulayarak **firma** kuramının işlem maliyeti ve tasarrufu üstüne geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

R. H. **Coase**, arz ve talebin fiyatları nasıl belirlediğini araştırmak yerine, ticareti yapılan ve fiyatlandırılan mal ve hizmetleri belirleyen etkenlerin araştırılmasının gerçekliğe daha uygun sonuçlar vereceğini yazarak işlem maliyetleri kavramını adını koymadan geliştirmiş ve bu kavram üzerine çalışacak Yeni Kurumsal Ekonomi'nin de (bkz. Kurumsal Ekonomi) öncüsü olmuştur. Coase, işbölümünü ve uzmanlaşmanın verimliliği artırdığını, bunun da toplumun kültür ve eğitim düzeyine, hukuki ve siyasal yapısına bağlı olduğunu, yani toplumsal kurumların işlem maliyetlerini etkilediğini ortaya koyar.

Üretimde kullanılacak girdilerin diğer firmalardan daha ucuza mal edilebilmesi ve pazarlanırken bundan etkilenmesi, yani firmanın alım gücü ve örgütlenmesinin önemi, firmanın temel işlevinin işlem maliyetlerini düşürme çabası olduğunu gösterir. Firma, üretimde bulunurken diğer firmalarla piyasa sözleşmeleri ve çalışanlarla iş sözleşmeleri yapar ve firma kuramı bir firmanın birden fazla üretim yöntemi kullanması veya birden çok firmanın tek üretim sürecini gerçekleştirmeye çalışmasını (birleşme, franchising, transfer fiyatları gibi bir uygulamalar kümesiyle) konu edinecek biçimde genişletilmelidir. Dışsallıklar, rekabet, kaynak dağılımının yapısını belirleyen mülkiyet hakları firmanın işlem maliyetleri olarak karşısına çıkmaktadır ve firma, O. E. Williamson'un ifadesiyle piyasalar ve hiyerarşiler arasında, üretmeli mi, satın mı almalı kararını verecektir. Firmanın dav-

ranışı, tamamlanmamış sözleşme ile belirsiz gelecek içinde kavranılmalı yani firma üretim fonksiyonu değil yönetişim yapısı olarak görülmelidir. D. C. North da devletin işlem maliyetlerini düşürmek ve mülkiyeti güvenceye almak veya yükselterek belirsizlik yaratmak gibi işlev ve davranışı olduğunu belirtir. Bilgiyi mübadele edilen bir birimin özellikleri için harcanan bedeli de düşünerek, dolayısıyla denetleme ve yaptırım sorunları ile risk primini ve asimetrik bilgiyi dikkate alarak kavramsallaştırmak gerekir.

İşlem maliyeti üstüne çalışmalar, bilginin maliyeti bulunduğunu ortaya koyarken neoklasik okulun fiyat ve firma görüşlerine ciddi eleştiriler getirdiği gibi, insanların akılcı olmadığı, fiyatların marjinal maliyetlere eşit olmadığı ve piyasanın dengede bulunmadığı bulgularıyla neoklasik görüşün temel varsayımlarını da reddetmiştir. [K. E.]

işletme iktisadı İşletme yönetiminin iktisadi kurallara göre gerçekleştirilebilmesi amacıyla geliştirilmiş, birey ve şirketlerin ekonomik davranışlarını konu edinen, mikroekonomiden yararlanmakla birlikte kendi içerik ve yöntemini geliştirmiş disiplindir.

Ana politika ve amaçların saptanması, örgütlenme, üretim planı, denetleme ve geleceğin programlanması ana konularında gelişen araştırmalarla işletmecilikte hukuk, maliye, muhasebe alanlarında çalışmalar yapılmış, finans yönetimi, personel yönetimi, halkla ilişkiler alanlarında teknikler geliştirmiştir.

Bugünkü ve gelecekteki talebin tahmini için istatistik yöntemleri, yöneylem araştırmaları ve programlama teknikleri, **kâr maksimizasyonu** ve en kârlı ürün bileşiminin hesaplanması teknikleriyle, yatırım alanında **oyun kuramı** ve karar oluşturma kuramları işletmecilik kapsamında uygulanmakta ve geliştirilmektedir. [K. E.]

işsizlik Çalışma istek ve yeteneğinde olup, piyasada oluşmuş bulunan ücret düzeyinde iş aradıkları halde bulamayanlara işsiz denir. Bir ülkedeki işsizler topluluğu işsizliği, işsizler toplamının işgücüne oranı da işsizlik oranını verir. İşsizlik işgücü ile istihdam arasındaki farka eşittir.

Klasik ve neoklasik iktisatçılar piyasa koşullarında emek arz ve talebinin piyasa ücret düzeyinde eşitleneceğini, bu denge durumunda işsiz olmayacağını, eğer işsiz varsa bunların iradi işsiz olduklarını öne sürerler. Keynesyen iktisatçılar tam istihdam düzeyine ulaşmadan piyasa dengesinin oluşabileceğini, bu nedenle piyasa koşullarında gayrı iradi işsizliğin söz konusu olduğunu savunurlar. Marksist iktisatçılar, işsizliğin kapitalizmin doğal sonucu olduğunu, sistemin işlemesi için **yedek sanayi ordusu**na gerek duyulduğunu öne sürerler.

İşsizliğin çeşitli tanımları vardır. Gizli işsizlik ya da eksik istihdam dışındaki tüm işsizlik türlerine

açık işsizlik denir. Açık işsizlik sürekli ya da dönemsel olarak ortaya çıkabilir. Açık işsizlik çeşitleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Yapısal işsizlik ekonomide faktör dengesizliğinden doğan sürekli ve yaygın işsizliktir. Emek arzını karşılayacak düzeyde bir üretim yapısı oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Yapısal işsizlik, tarım dışı sektörlerdeki üretim yapısı önemli ölçüde istihdam yaratmaya yetmeyen azgelişmiş ülkelerde yaygın olarak görülen bir işsizlik türüdür.

Konjonktürel işsizlik, özellikle gelişmiş ülkelerde, konjonktürel dalgalanmalar nedeniyle, daralma dönemlerinde görülen işsizlik halidir. Geçici nitelikte olması para ve maliye politikalarıyla hafifletilmesine olanak vermektedir.

Teknolojik işsizlik azgelişmiş ülkelerde tarım sektörüne makineleşmenin girmesiyle, kentlere akın eden açık işsizlerle kendini gösterir. Gelişmiş ülkelerde, sanayi devriminin başlangıcından bu yana sürekli tekrar eden bir işsizleşme sürecini ifade eder. Her teknolojik gelişme, en azından kısa dönemli bir işsizlik nedenidir. Büyümenin hızlanması ile teknolojik işsizlik giderilebilmektedir. Ancak bilişim teknolojisinin yaygınlaşması gibi önemli teknolojik atılımlar, bu işsizlik türünün de sürekli bir karakter kazanmasına yol açmaktadır.

Mevsimlik işsizlik tarım, inşaat, turizm gibi sektörlerde görülen bir işsizlik türüdür. Yılın belirli dönemlerinde üretimin sürdürülememesi gibi, sektörün doğasından kaynaklanan nedenlerle oluşan geçici bir işsizlik türüdür.

Friksiyonel işsizlik işçilerin iş değiştirme sırasında yaşadığı kısa süreli işsiz dönemlerinden doğan bir işsizlik türüdür. Genellikle yüzde 2-3 oranındaki işsizlik, friksiyonel işsizlik olarak kabul edilir ve doğal karşılanır. Friksiyonel işsizlik tam istihdam durumunda da mevcuttur. Bkz. doğal işsizlik oranı.
[B. D.]

işsizlik oranı → işsizlik

işsizlik sigortası İşsizlik, toplumda ortaya çıkan sosyal ve ekonomik hatta politik maliyetleri ile her ülkede çözümlenmeye çalışılan önemli bir toplumsal sorundur. İşsizlikle birlikte işsiz kalan işçinin ailesinin de gelirini kaybetmesi toplumda uzun vadeli sorunlara yol açar. Bu sorunları kısmen de olsa telafi etmeyi amaçlayan **sosyal güvenlik** politikaları; işsizlik sigortası, işsizlik yardımı, işsizlik halinde toplu ödeme ve işsizlere yapılan sosyal yardımlar olarak özetlenebilir.

İşsizlik sigortası kısa dönemli ekonomik krizlerden dolayı ortaya çıkan işsizlik riskini belli ölçülerde de olsa ödeneğe bağlamak amacına dönük bir sigorta programıdır. İşsizlik sigortası aynı zamanda, çalışan ve prim ödeyenler arasında kurulan bir toplusal dayanışma sistemidir. Ancak devlet bu sistemde önemli görevler üstlenmektedir. Uygulamada işçiler açısından süreklilik taşıyan işyerlerinde, ücret belirgin-

liği olan işyerlerinde ve belli büyüklüğe ulaşmış olan işyerlerinde başlatılması daha kolaydır. Dünyadaki uygulamalarda kısmi zamanlı işlerde çalışanlar, geçici işçiler, kâr amaçlı olmayan işyerlerine çalışanlar, gönüllü işlerde çalışanlar, aile işçileri, yabancılar işsizlik sigortası kapsamı dışında tutulmuşlardır.

İşsizin başvuru tarihinden önceki sigortalılık süresi ve son aylığı, çalışma isteği, işsiz kalmasının nedeni, uygun işin red veya kabul edilmesi işsizlik ödeneğinin başlatılmasında dikkate alınmaktadır.

İşsizlik sigortasının ilk uygulaması 1911 yılında İngiltere'de başlatılmıştır. İşsizlik sigortası Türkiye'de 1999 yılında, 4447 sayılı yasa ile yürürlüğe girmiştir. SSK ve İş-Kur sigortanın uygulanması ile görevli kılınmıştır. Zorunlu bir sigorta koludur.

Bibl.: DANIŞOĞLU, E. (1988), "Türkiye İçin Uygulanabilecek Bir İşsizlik Sigortası Modelinde Dikkatten Kaçmaması Gereken Hususlar", *Planlama Dergisi*, Sayı: 23, DPT, Ankara. [E. D.]

işveren Belli bir ücret karşılığı işçi çalıştıran girişimcidir. Gerçek ya da tüzel kişi olabilir. Bir işçi çalıştıran bir işyeri sahibinden, binlerce işçi çalıştıran bir holding sahibine kadar geniş bir kesimi kapsar. Yine de işgücünün meslekteki mevkiine göre dağılımında en küçük grubu oluşturur. Tek firması olan işverenler olduğu gibi, çok sayıda firmaya sahip olan işverenler de vardır. Devlet kamu kuruluşları, KİT'ler ve yerel yönetimlerde çalıştırdığı işçi ve memurlara karşı kamu işvereni durumundadır.

İşveren adına, onu temsil ederek hareket eden ve onun mali ve hukuksal sorumluluklarını taşıyan, işyeri yönetiminde görev alarak işçilere işveren adına emir ve talimat verme yetkisine sahip olan kişiye işveren vekili denir. [B. D.]

işveren sendikacılığı İşverenlerin işçi taleplerine karşı korunmaları, üretim hacmi ve fiyat gibi konularda anlaşmalar yaparak ortak çıkarlarını korumaları, ekonomik, ticari, hukuki görüş oluşturmaları ve yasama ve yargıya karşı ekonomik, mali ve sosyal güvenlik konularında baskı grubu oluşturmak, kamu kuruluşlarında temsil edilmek ve kamu oyunu etkilemek için oluşturdukları örgütlerdir.

Klasik liberalizm her türlü örgütlenmeyi piyasaya müdahale sayarak karşı çıkmışsa da, işçi örgütlenmelerine karşı işveren örgütleri de oluşturulmuş ve işveren örgütleri, işçi örgütleri ile sendikacılık, toplu sözleşme, grev hakkına karşı mücadele etmişlerdir. İngiltere'de 1820'lerden itibaren oluşan işveren örgütleri önceleri yerel olarak ve sektör temelinde örgütlenmiş, 1890'lardan itibaren genel örgütlenme başlamıştır. Fransa'da 1884'te işçi ve işveren örgütleri yasalaşmış, genel örgütlerin kuruluşu Birinci Dünya Savaşı sonrasını bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplu sözleşme düzeni ve sosyal güvenlik kurumları genel olarak kabul edile-

rek, işçi ve işveren örgütlerinin müzakere süreci yerleşmiştir.

Türkiye'de 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu sınıf esasına dayalı örgüt kurmayı yasaklamıştı. 1946'da yapılan düzenlemeyle bu yasak kaldırıldıktan sonra, 1947'de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun çıkartıldı. Zoraki tahkim ve korporatizme dayanan bu sistemde de, sınırlı faaliyet olanaklarına rağmen işçi ve işveren sendikaları kuruldu. 1949'da kurulan Tekstil Sanayii İşverenler Sendikası bu örgütlerin en önemlisi oldu. 1961 Anayasası'yla işçi ve işveren sendikaları kurma hakkı tanınınca, İstanbul'da işveren sendikaları kurulmaya başlandı ve İstanbul Sanayi Odası'nın desteğiyle İstanbul İşveren Sendikaları Birliği oluşturuldu. 1962'de bu örgüt, Türkiye düzeyinde bir kuruluş haline getirilerek **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu** (TİSK)'e dönüştü. 1963 yılında kabul edilen kanunlarla toplu iş sözleşmesi, grev ve de lokavt yasalaşınca, Türkiye'de gerçek **sendikacılık** ve işveren sendikacılığı başlamış oldu. [K. E.]

ithal ikamesi İthalatla karşılanmakta olan yurtiçi talebin, koruyucu ve özendirici önlemler kullanılarak yerli üretimle karşılanmasını hedefleyen bir sanayileşme stratejisidir.

İthal ikamesinin uygulanması yurtiçi üretimin korumacı politikalarla desteklenmesini gerektirir. Bu politikaların başında döviz kuruna ilişkin uygulamalar gelir. Ulusal para genellikle aşırı değerli tutularak ithalatın maliyeti yükseltilir. Bu durum ihracatı pahalılaştırdığı için dış açıklar, döviz sıkıntıları sık sık gündeme gelir. Bu nedenle ithal ikamesinin uygulanması için ek önlemler alınması gerekir. Yüksek gümrük tarifeleri ve kotalar yaygın biçimde uygulanır. Dış aleme dönük bu politikaların yanısıra düşük faiz hadleri, temel girdilerin düşük fiyatla sunulması gibi teşviklerle de yerli sanayi desteklenir. Bu politikalar zamanla uluslararası fiyatlardan ve piyasa dengelerinden tamamen kopuk bir fiyat yapısının oluşmasına yol açar.

İthal ikamesi sanayileşme sürecine geç giren, dolayısıyla dezavantajlı konumda olan ülkelerin serbest dış ticaret rejimini reddetmesi anlamına gelmektedir. Bu ülkeler **karşılaştırmalı üstünlükler** yaklaşımının, kendilerinin sanayileşmesine olanak vermeyeceği görüşündedirler. Henüz sanayileşmemiş bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü tarım, turizm, emek yoğun sanayilerden ibaret kalacaktır. Bu durumu kabullenmek kalkınmadan vazgeçmek anlamına gelecektir. Bu nedenle ithal ikamesi yoluyla sanayi malı ithalatını kısıtlayarak yurtiçi sanayi destekleme yolunu seçerler.

İthal ikamesi ilk aşamada genellikle tüketim mallarına uygulanır. Yurtiçi yatırımlar için gerekli olduğundan, ara malı ve yatırım mallarının ithalatına kısıtlama getirilmez. Bu aşamada ithal ikamesinin yabancı sermaye yatırımlarını

teşvik edici bir niteliği vardır. Yüksek gümrük duvarları ve kotalar nedeniyle ülkeye ihracat yapamayan yabancı şirketler, tüketim malı sanayilerini ülke içinde kurmaya yönelirler. Ancak ara ve yatırım malları ithalatı kısıtlanmadığından, kurulan sanayiler genellikle ithal edilen ara ve yatırım mallarına dayalı 'montaj sanayii' niteliğinde olur.

Ülkede tüketim malları sanayii belli bir düzeye kadar geliştikten sonra, bazı ülkelerde ara ve yatırım malları sanayileri de ithal ikamesi kapsamına alınabilir. Aslında ithal ikamesi politikaları hep geçici bir dönem uygulanmak üzere başlatılmaktadır. Ancak bu politikaların yurtiçi sanayiciler için büyük avantajlar sağlaması nedeniyle, son vermek genellikle zor olmaktadır. İthal ikamesi yurtiçi sanayicilere geri teknoloji kullanmak, düşük kaliteli malları yüksek fiyatlarla satmak gibi avantajlar sağlamaktadır. Bu firmalar uluslararası rekabete karşı korundukları gibi, yurtiçi üretimin de az sayıda firma tarafından yapılması nedeniyle, bir çeşit monopol niteliği kazanmaktadırlar.

İthal ikamesi politikalarının bir özelliği de sektörler arasında seçici olmamasıdır. İç talebe yönelik bir politika olduğundan, iç pazarın her türlü ihtiyacının karşılanmasını esas alır ve uluslararası piyasalarda uzmanlaşacak sektörler oluşturulmasını dikkate almaz.

Yol açtığı bütün sorunlara karşın, sanayileşmenin ilk aşamalarında ithal ikamesinin uygulanması zorunlu görülmektedir. **Eşitsiz gelişme** nedeniyle, sanayileşmemiş ülkelerin sermaye, ölçek, teknoloji konularında zayıf şirketlerinin, sanayileşmiş ülkelerin güçlü şirketleriyle eşit koşullarda rekabet etmesi mümkün değildir. Nitekim çoğu Avrupa ülkesi ve ABD 19. yüzyılda benzer politikalar uygulamıştır. **29 Krizi**nden sonra ithal ikamesi politikaları yaygınlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığına kavuşan azgelişmiş ülkelerin hemen hepsi ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarına girmişlerdir. Ancak bu ülkelerden bir bölümü ithal ikamesinin geçici bir uygulama olduğu görüşüyle, 1950'li-60'lı yıllarda politikalarını değiştirmişlerdir. 1980'lerden itibaren, **küreselleşme** süreci tüm ülkelerde ithal ikamesi uygulamalarının sonunu getirmiştir.

Türkiye 1930'dan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ve 1960-80 arası planlı kalkınma döneminde ithal ikamesini kapsamlı şekilde uygulamıştır. İthal ikamesinden en son vazgeçen ülkelerden biri Türkiye olmuştur.

Bibl.: SEYİDOĞLU, H. (1982), *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Ankara: Turhan Kitabevi; SEYİDOĞLU, H. (2003), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları. [B. D.]

ithalat Bir ülkenin diğer ülkelerde üretilen mal ve hizmetleri satın almasıdır. Milli geliri ve ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkiler

ancak ithal edilen malların yurtiçi üretimi ve ihracatı artıracak nitelikte olması bu etkiyi olumlu yöne çevirebilir.

İthalat tüketici için, üreticiler arası rekabetin artması ve bu durumun fiyatlara ve kaliteye yansıması anlamına gelir. İthalat ülkeden döviz çıkışı anlamına geldiğinden, döviz sıkıntısı çeken azgelişmiş ülkeler tarafından sınırlanmak istenir. Bu ülkeler yatırım yapmak, ülkeye ileri teknoloji getirmek için ithalat yapmak zorundadır. Bu nedenle, kısıtlı dövizlerini tüketim malı ithali için değil, zorunlu yatırım mallar için kullanmayı tercih ederler. Tüketim malı ithali sınırlandığı ölçüde, yatırım malı ithal olanaklarının artacağı düşünülür. Bu sorun **ithal ikamesi** politikalarının bir dönem dünyanın çoğu ülkesinde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bkz. ticaret. [B. D.]

ithalat eğilimi Keynesyen iktisatçıların ithalat ile milli gelir arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere geliştirdiği bir kavramdır. Milli gelir yükseldikçe ithalat artar. Bunun bir nedeni üretim arttıkça üretimde kullanılan girdilerin ithalatının da artması, diğer nedeni de bireylerin geliri arttıkça ithal mal tüketimini da artırmalarıdır. İthalatın milli gelire göre artış hızı marjinal ithalat eğilimine göre değişir. Marjinal ithalat eğilimi (m) milli gelirde (Y) bir birimlik artışın, ithalatta (M) ne kadar artışa yol açtığını gösterir (m=dM/dY). Genellikle iç pazarı küçük olan ülkelerde marjinal ithalat eğilimi yüksek, iç pazarı büyük olan ülkelerde düşüktür. [B. D.]

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında Türkiye İktisat Kongresi adıyla İzmir'de toplanan ve çeşitli toplumsal sınıf ve tabakaların yeni dönemdeki ekonomik-siyasal beklentilerini ortaya koydukları kongre.

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde iktisat vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in gayretiyle Kazım (Karabekir) Paşa'nın başkanlığında toplanan kongre Mustafa Kemal'in açılış konuşmasıyla başlamış, her ilçeden bir tüccar, bir sanatkar, bir işçi, bir şirket, bir banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere sekiz kişinin yani üç bin delegenin gönderilmesi düşünülen kongre 1135 kişinin katılımıyla yapılmıştı.

Mesleki temsil yöntemiyle çalışan kongrede görüşme ve kararlar çiftçi, tüccar, sanayici ve amele grupları adına yürütülmüştür. İstanbullu tacirler grubu bin kadar delegeyle en büyük gruptur; sanayici ve işçi grupları en zayıf gruplar olduğu gibi, büyük bürokrat ve mebuslar da kongreye katılmışlardır. Gerçekte yalnız İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği'nin işçilerin temsilcileri olma niteliği de örgütün yapısı nedeniyle muvazalıdır. Kongrede yönetici kadronun tacirler, toprak sahipleri ve sanayicilerle iktisat politikasında uzlaşma arayışı ve Ankara, İzmir, İstanbul arasında bağ kurma isteği kendisini gösterir.

Mustafa Kemal açılış konuşması ve iktisat vekaleti raporu sanayileşme arzusunu ortaya koymuş ve Milli Türk Ticaret Birliği on iki maddelik Misak-ı İktisadi ve Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Gruplarının İktisadi Esasları kabul edilmiştir. Temel yaklaşımın korumacı gümrük ve dış ticaret rejimi yönünde olduğu görülmektedir. İktisadi Esaslar'a ilişkin grup oyları, her grubun kendi sınıf çıkarını temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Çiftçi grubu **aşarın** kaldırılmasını isterken, sanayici ve işçiler yeni bir grev vergiyle ıslahını isterler. Sendika hakkı, sekiz saatlik mesai oybirliğiyle kabul edilirken, bayram ve tatil günlerinin ücretli izin olması, ücretli yıllık izin istekleri işçi grubu dışında diğer üç grup tarafından reddedilmiştir. **1 Mayıs**'ın bayram olması işçiler ve sanayiciler tarafından kabul edilmiş, çiftçi ve tüccarlar tarafından reddedilmiştir. "Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve amelesine tahsisi" isteği oybirliğiyle kabul edilmiş, işçilerin imtiyazlı ecnebi müesseselerin devletleştirilmesi önergesi işçiler dışında oyubirliğiyle reddedilmiştir. Milliyetçi bir anlayışın egemen olduğu kongrede iş adamlarının korumacı bir siyasetle yabancı sermayenin denetim altında yerli ortaklıklar kurmasının teşvik edilmesini istedikleri görülmektedir.

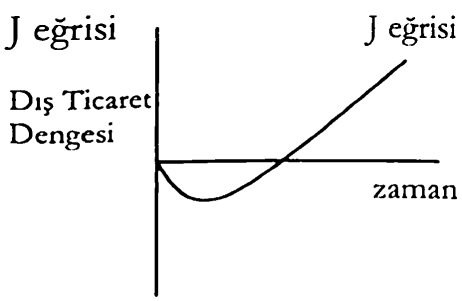
Kongre kararları zaman ve zemine uygun olarak uygulanmış, 1925'te aşar kaldırılmış, 1926'da İsviçre medeni kanunu kabul edilerek mülkiyet hakları güvenceye kavuşturulmuş, 1924'te **Türkiye İş Bankası** ve 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurularak iş dünyasının kredi talebi karşılanmaya çalışılmış, 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu (bkz. sanayi teşvik kanunu) çıkartılmıştır. İşçi istekleri ise gerçekleştirilememiş, 1930'da grev ve sendika yasaklanmıştır.

İzmir (Türkiye) İktisat Kongresi'nin "Misak-ı İktisadi" yarattığı efsanesiyle, 2-7 Kasım 1981'de İkinci, 4-7 Haziran 1992'de Üçüncü İzmir iktisat kongreleri toplanmıştır.

Bibl.: ÖKÇÜN, Gündüz (1968), *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 - İzmir, haberler, belgeler, yorumlar*, Ankara: A. Ü. [K. E.]

Jj

J eğrisi Bir ülkede devalüasyon yapıldığında, ülkede üretilen malların fiyatı düştüğünden ihracatın artması ve yurtdışında üretilen malların fiyatları arttığından ithalatın azalması, bunların sonucunda dış ticaret açığının küçülmesi beklenir. Oysa kısa dönemde ithal ve ihraç edilen malların miktarı değişmediği gibi, ithal mallarının fiyatı yükseldiği için ithalat harcamaları artar, ihraç mallarının fiyatı düştüğü için ihracat gelirleri azalır. Sonuçta dış ticaret açığı daha da büyür. Çünkü kısa dönemde talebin fiyattaki değişiklikler karşısında esnek olma olasılığı düşüktür. Uzun dönemde fiyattaki değişikliklere bağlı olarak ithalat azalır, ihracat artar ve sonuçta dış ticaret açığı küçülür. Dış ticaret dengesi J şeklinde bir eğri izler. [B. D.]

Jevons, William Stanley (1835-1882) İstastistik kullanımıyla ekonomi kuramını birleştiren çalışmalarıyla ekonominin matematikselleşmesinin ve **Menger, Walras**'la birlikte **marjinal fayda** kuramının öncüsü olan İngiliz mantıkçı ve iktisatçı.

Babası demir tüccarı ve hukuk ve ekonomi konularında yazan, fen bilimlerine düşkün biriydi. Doğa bilimleri öğrenimini yarıda bırakarak 1854'te Avustralya'da değerli madenlerin ayarıyla ilgili bir işte çalışmaya gitti; 1859'da İngiltere'ye dönerek öğrenimine devam etti ve *General Mathematical Theory of Political Economy* ('Siyasal İktisadın Genel Matematik Kuramı', 1861) adlı kitabını yayınladı. Kaliforniya ve Avustralya'da **altın** bulunmasının fiyatlara etkisi (*A Serious Fall in the Value of Gold*, 'Altın Değerinde Ciddi Bir Düşüş', 1863) ve İngiltere kömürlerinin tükenmekte oluşuyla ilgili (*The Coal Qoestion*, 'Kömür Sorunu', 1865) çalışmalarıyla ünlendi ve 1866'da Manchester'de siyasal iktisat kürsüsüne atandı. 1860'dan itibaren geliştirdiği faydacı felsefeyle ekonomi görüşünü birleştiren *The Theory of Political Economy* ('Siyasal İktisat Kuramı', 1871) adlı kitabından sonra mantık ve bilim felsefesi araştırmaları yanında *The Principles of Science* ('Bilimin İlkeleri', 1874), *The State in Relation to Labour* ('Devletin Emekle İlişkisi', 1882) adlı kitaplarını yayınladı. Geniş alanları kapsayan derslerinden sıkılmış ve hastalan-

mıştı, 1880'de emekli oldu; 1882'de denizde yüzerken boğularak öldü.

Klasik Ekonomi'de fayda bütün toplumun ekonomik faaliyetiyle ilgili olarak nesnel anlamıyla kavranıyordu; Jevons, Bentham'ın zevki azamileştirmeyi hedef alan faydacılığını kendisine felsefi temel edinerek, faydayı bireyin istek ve ihtiyaçları olarak gördü ve ekonomi anlayışıyla bağdaştırdı. Ekonomi niceliklerle uğraştığına göre, ekonomi kurallarının fizik kurallarının mekaniğe uygulanması gibi doğru biçimde ekonomik niceliklere uygulanması gerektiğini savunarak, birey açısından toplam faydanın, her noktada değişen fayda derecesini kavramsallaştırdı: İki malın birbiriyle değişim oranı, değişimlerinden sonra tüketim için elde bulunan miktarlarının nihai fayda dereceleri arasındaki oranın tersidir. Birey bütün ihtiyaç ve arzularını karşılayamaz, parasını satın alacağı malların marjinal faydaları kendisi için aynı olacak şekilde harcar. Jevons, değişim değeri ve fiyat formülünü, Klasik Ekonomi'nin emek değer kuramı yerine marjinal fayda, emek fonu kuramı yerine de marjinal verimliliği koyarak değiştirmişti. Bu görüşünü *Siyasal İktisat Kuramı* kitabının diğer baskılarında geliştirirken, Hermann Heinrich Gossen'in (1810-1858) hedonizmle ekonomik eylem arasındaki ilişkiyi kendisinden önce geliştirmiş olduğunu görerek, kitabında onu da zikretti. Gossen, büyük bir etki yaratacağına inandığı kitabının hiç ilgi görmediğini, birkaç tane sattığını görünce, kitabını piyasadan toplamış ve bilinmezliğe karışmıştı; Jevons'un kendisini anmasından sonra tanındı ve iktisat tarihindeki yerini aldı.

Jevons fiyat ilişkisini zaten varlığı kabul edilen denge içinde miktar ve faydanın nihai derecesi üstünden inceler, fiyatı veri olarak alarak, rekabeti dışarda bırakır. Onun açıklamasına göre üretim maliyeti arzı, arz nihai fayda derecesini, fayda derecesi değeri belirlemektedir. Serbest rekabetin faydayı azamileştirdiğini düşünürken Klasiklerle aynı görüşü paylaşır ama, artık emeği onlar gibi değerin kaynağı olarak görmemektedir; emekle malın piyasa fiyatı arasında ilişki yoktur. Emeğin değerin belirlenmesindeki etkisi emek arzı açısından etkisi vardır ve Jevons emekle fayda arasındaki denge açısından değerlendirdiği bu etkiyi emeğin olumsuz faydası veya faydasızlık görüşüyle açıklar. Emek çeşitli istihdam alanlarının her birinde sağlanacak marjinal faydalar eşitlenecek biçimde kullanılacaktır. Fiyat ilişkisini bireysel fayda açısından açıklayan Jevons, ücret, faiz ve bölüşüm konuları üstünde çalışmaz, bireylerin pazar fiyatıyla ilişkisi ise kendisinden sonra geliştirilecektir.

Hayatının sonuna kadar fen bilimleriyle ilişkisini sürdüren Jevons, 1801 yılında güneş lekelerinin aynı zaman aralığında meydana geldiğini ortaya koyan çalışmalardan etkilenerek, ekonomik **dalgalanmalarda** tepe noktaları arasındaki ortalamayla güneş lekelerinin aralı-

ğının çakıştığını görmüş ve ekonomik dalgalanmalara, hasat vb benzeri etkileriyle güneş lekelerinin yol açtığını ileri sürmüştü. Daha sonra güneşteki lekelenme aralığı yanlışlandı, ancak Jevons, ekonomik dalgalanmalarla ilgili bir kuram ileri sürerek, konuyu gündeme getirmişti.

Marjinal fayda kavramını geliştirmesine karşılık, kuramını fiyat, ücret ve ekonominin diğer kavramlarına uygulama açısından çaba içine girmeyen Jevons, ekonominin matematikselleşmesine katkıda bulunmuş, faydacı görüşüyle serbest rekabeti ve bırakınız yapsınlar görüşünü savunurken, dış ticarette İngiltere açısından yararlı olan serbestliği savunmuş, yurt içinde ise ekonomiye müdahalede bulunulmasını olağan karşılamıştır. "Sayıları gittikçe artan ve örgütlenme gücünü geliştiren işçi sınıfı, bilgisizlik yüzünden siyasal ve ekonomik özgürlüğümüzün gelişmesini durdurmaya yönelebilir, bu nedenle emeğin hiçbir biçimde değer yaratmadığını ortaya koymalıyız" diyen de Jevons'tur. [K. E.]

joint venture → ortak girişim

Jugglar devreleri Konjonktür dalgalanmalarına getirilen açıklama çalışmaları içinde, Fransız doktor Clement Juglar'ın (1819-1905) araştırmalara göre, önce bir yükselme sonra alçalmayla gerçekleşen dalgalanmaların ekonomik yaşamın tümünü kapsadığını ve 2-8 yıl sürelerle tekrarlandığını ifade eden devrelere verilen addır.

İstatistik ve ekonomi çalışmak için tıp doktorluğundan vazgeçen Juglar, Fransa'da doğum, ölüm ve evlilik oranlarında evrelerin var olduğu tespitinden yola çıkarak, 1860 yılında o zamana kadar savaş, kıtlık, altın fazlası, kredi darlığı gibi benzer tarihsel nedenlerle açıklanan ekonomik daralma veya bunalım evrelerinin, genişleme dönemlerinin doğal sonucu olduğunu savunduğu kitabını yayınlayarak, bu konudaki geleneksel anlayışa karşı çıkmıştı. Daralma devrelerini genişlemenin getirdiği uygusuzlukların düzenlendiği uyarlanma dönemleri olarak tanımlamıştı. Yükselme ve alçalma evrelerini, fiyat düşüş ve yükselişleri, ithalat ve ihracatta, ödemeler dengesinde ve altın akışında birbirini izleyen dönemler olarak anlıyordu. Bu nedenle J. Schumpeter konjonktür dalgalanmalarının önemine işaret ederken, orta vadeli dalgalanmalara Jugglar devresi adını verdi. Jugglar devresine aynı zamanda olağan dalga, sabit yatırım devresi, ana devre, sonra iş çevrimi adları verildi.

Schumpeter'in tanımlamasına göre aynı anda gerçekleşen üç tip dalgalanma vardı; 54 yıllık **Kondratieff devresi**, 40 aylık **Kitchen devresi** ve ikisi arasında Jugglar devresi. Bir Kondratieff devresinde altı Jugglar devresi ile her Jugglar devresinde üç Kitchen devresi vardı. Daha sonrs bu şemaya **Kuznets devreleri** eklendi.

Belirli zaman aralığı veya en-

düstriyle ilişkilendirilmeyen ve fiyat, üretim ve istihdamdaki devresel dalgalanmalara Jugglar devresi denmektedir. Devrelerin sınıflandırılmasında çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır, bunlar devreler üreten ekonomik sistemlerin farklı özellikleri üstünde yoğunlaşırlar. Hiç biri bütün devrelerin nedenlerini açıklama gücüne sahip değildir. Bkz. dalgalanma. [K. E.]

Kk

kademeli fiyatlandırma Fiyatın, tüketicilerin kullanım miktarlarına göre farklılaştırılması esasına dayanmaktadır. Bu yöntemde belli miktara kadar tek fiyat uygulanmakta, bu miktarı aşan tüketimlerde fiyat kademeli olarak düşürülerek marjinal maliyete yaklaştırılmaktadır. Büyük tüketicilere hizmet götürmenin maliyetinin düşük olduğu durumlarda bu fiyatlandırma yöntemi tahsiste etkinliği artırmaktadır. [B. B.]

Kadro hareketi 1932-1934 yılları arasında 32 sayısı çıkan *Kadro* dergisi çevresinde yer alan bir grup aydının Kemalizmi bir devletçilik ideolojisi olarak sistemleştirme çabaları. Kadrocular emperyalizm, bağımlılık, sömürgecilik gibi kavramlara vurgu yaparak kapitalizme, sınıf mücadelesinin zararlarını vurgulayarak sosyalizme karşı çıkmış, sosyalist ve kapitalist olmayan, milli bir düzeni savunmuştur. Onlara göre Türk devrimi sınıfsal çelişkilerden değil, zengin ve yoksul ülkeler arası çelişkilerden doğmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki liberal deneyimin başarısız olduğu görülmüştür. Ülkeye sanayileşmeyi, büyük yatırımları, ileri teknolojiyi getirebilecek tek güç devlettir. Devletçilik kapitalist ülkelerdeki devletçilikten farklı, milli kurtuluş hareketlerine örnek bir devletçilik olacaktır. Sosyalizmden de farklı olacaktır çünkü kollektif mülkiyet değil, devlet mülkiyeti istenmektedir. Devlet sanayileşme planları hazırlayacak, bütün özel sektör değil ama büyük sanayi devletleştirilecektir. Böylece hem sınıf çatışmaları önlenecek hem de hızlı sanayileşme sağlanacaktır. Sınıfların birbiri aleyhine gelişmesine izin verilmeyecektir. Kârlar emperyalistlerde değil, devlette toplanacaktır.

Kadroculann çoğu eski komünist olmasına karşın, Marksizmin temel ilkelerini reddetmiştir. Yine de hükümet, parti (CHF) dışı bir doktrin odağından rahatsız olmuş ve dergiyi kapanmaya zorlamıştır. Bununla birlikte Kadro hareketinin etkisi uzun süre devam etmiştir. Yaklaşımlarının günümüzde bile kimilerince "sol" adına savunulduğu görülmektedir. Erken dönem üçüncü dünya hareketi diye tanımlayanlar da vardır.

Bibl.: *Kadro Dergisi tıpkıbasım*, 3 c., haz. Cem Alpar, AİTİA, 1980; AYDEMİR, Şevket Süreyya (1968), *İnkılâp ve Kadro*, Ankara: Bilgi Y. (İlk y. 1932); TÜRKEŞ, Mustafa (1999), *Kadro Hareketi, Ulusçu Sol bir Akım*, Ankara: İmge Y. [B. D.]

kafa emeği Üretim sürecine bedensel gücünden çok zihnini ve bilgisini kullanarak katılan işgücü için kullanılan bir terimdir. **Kol**

emeği ile birlikte emek faktörünün alt dallarını oluşturur. Gerçekte hiçbir iş yalnızca kafa ya da kol emeği kullanarak yapılmadığından 'ağırlıklı olarak kafa emeği' ayrımı daha doğrudur.

Sanayileşme öncesi işlerin çoğunda kol emeği ağırlıklı olmakla birlikte kol emeği-kafa emeği ayrımı yapmak güçtü. Sanayileşme ile birlikte, üretim sürecinin parçalanması sonucu, bu ayrım belirginleşmeye başladı. Firmaların büyümesiyle birlikte, daha önce girişimcinin kendisinin yürüttüğü işler büro elemanlarına, yöneticilere dağıtılmaya başlandı. Teknolojinin gelişmesi doğrudan üretim sürecinde çalışan kafa emeğinin (mühendislerin) sayısını ve önemini artırdı. Hizmetler sektörünün gelişmesi, eğitimin, sağlığın, kamu hizmetlerinin önem kazanması ile kafa emeği geniş bir kategoriye dönüştü. **Beyaz yakalılar** olarak adlandırıldı.

Son dönemde bilgi teknolojisinin üretim sürecine girmesiyle, kol emeğine göre nicel ve nitel olarak ağırlık kazanmıştır. Ayrıca, gerek teknolojik dönüşümlerin zorlaması, gerekse genel eğitim düzeyinin yükselmesiyle kol emeği-kafa emeği ayrımı giderek belirginliğini kaybetmektedir. [B. D.]

kaime Osmanlı İmparatorluğu'nda **altın** paraya çevrilebilir itibari **para, banknot** karşılığı olarak kullanılır. İlk kez 1840 yılında, son olarak 1911'de Trablusgarp Savaşı ihtiyacı nedeniyle piyasaya çıkarılmıştır. Osmanlı devleti kaimelerin altın karşılığı olması ilkesine her zaman uymadığı gibi (bkz. esham), kaimeler ekonomik anlamıyla **hazine bonosu** ve **tahvil** işlevi de görmüş, sahteleri üretildiğinden dönem dönem faiz hadleri ile oynanmış veya halk elinden toplanarak yakılmıştır.

1840 yılında Kaime-i Mutebere-i Osmaniye adıyla çıkartılan kaimeler yılda yüzde sekiz faiz getiriyordu ve büyük itibar görerek sarraflar tarafından ticareti yapılmaya başlanmıştı. İlk 160.000 liralık ihraçtan sonra 240.000 liralık ek ihraç yapılmış ancak elle yazılan bu yeni partide gerekli özen gösterilmeyerek ucuz hattatlar kullanıldığından sahteleri yapılmıştı. 1841'de matbaada basılan kaimeler çıkarılarak el yazılı eski kaimlerle değiştirilmiş olmasına rağmen bunların da taklitlerinin yapılmasıyla üç ay sonra yalnız İstanbul'da geçerli olmaları kararlaştırıldı. Tahvil gibi saklanmaları ve hazineye ve gümrüklerde ödeme için kullanılmaları nedeniyle 1845'te faiz haddi düşürüldü. 1850 yılında piyasaya faizsiz, bozuk para olarak kullanılması amacıyla 10 ve 20 kuruşluk kaimeler sürüldü. 1852 yılında ihraç edilen kaimelerin sahteleri çoğalınca İane-i Umumiye uygulamasıyla toplanan kaimeler yakıldı. Kırım Savaşı sırasında çıkarılan kaimeler ise yüzde 70 oranında büyük değer kaybına uğradığından sarraflar eliyle toplanarak yüzde on altın ve gümüş karşılığı ve geri kalanı kuruşluk kaimelerle değiştirilmek istendi, ancak bu düzenlemenin de yararı görülmeyerek kaimeler vergi karşılığı ka-

bul edilerek tedavülden kaldırıldı.

1857 yılında faizli kaimeler Esham-ı Cedide adlı devlet tahvilleri ile değiştirildi ve faizsiz olanlar piyasadaki bozuk altın, gümüş ve kaimelerin toplanmasına harcandı. Böylece 3,5 milyon liralık kaime toplanarak yakıldı. 1861 yılında mali zorluklar nedeniyle gene kaime ihracı yapıldı. Bu kaimeler de 1862 yılında **Osmanlı Bankası** imtiyazı tanınırken sağlanan kredi ile toplanarak imha edildi ve İmparatorluk'ta kaime kalmadı.

Ancak 1877 Rus savaşı sırasında Osmanlı Bankası kayıt numarası ve mührüyle 15 milyon liralık kaime ihracı yapıldı. 1879 yılında altın liranın 500 kaimeye kadar yükselmesi karşısında gene değiştirme sistemleri geliştirildi, kaimeye güvensizliğin yarattığı ortamda sarraflar spekülasyonla büyük paralar kazanırken 16 milyon liralık kaime Beyazıt Meydanı'nda halkın gözü önünde yakılarak güven sağlandı ve kaimeler tamamen imha edilmiş oldu. 1911 yılında çıkarılan kaimeler de sonradan başa baş değiştirildi. Kaime arkasında Dolmabahçe Sarayı'nın karşılıksız kaime basılarak inşa edildiği söylentisini bırakarak tarihe karıştı.
[K. E.]

Kaldor, Nicholas (1908-1986) **Cambridge Okulu**'nun önde gelen ekonomistlerinden ve büyüme kuramına katkıda bulunan **Keynes** sonrası makroekonominin önemli temsilcilerindendir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçası durumundaki Macaristan'da Budapeşte'de doğdu. Ailesi varlıklıydı, Budapeşte ve London School of Economics'te öğrenim gördü. **Walras**-Avusturya geleneğinde yetişti. 1932-1947 yıllarında bu okulda ders verdi; denge, firma, sermaye ve ikame kriterleri geliştirdiği refah ekonomisi üstüne çalıştı. Keynes'in *Genel Teori* kitabı yayınlandıktan sonra **Keynesyen ekonomi**yi benimseyerek faiz ve doğrusal olmayan dinamik analizle iş çevrimleri konularında ona açılımlar getirmeye çalıştı.

Kaldor'un geliştirdiği yatırım ve kâr modeli, uzun dönemde tam istihdam ve büyüme dengesindeki bir ekonomide büyüme ve bölüşüm arasındaki ilişkileri ortaya koyar. Kaldor, ücret pazarlıklarının nominal ücret üzerinden yapıldığını ve işgücü arzının nominal veya reel ücretlerden etkilenmediğini saptar. İşçilerin tasarruf eğilimi, kapitalistlerin tasarruf eğiliminden küçüktür ve işçiler ücret, kapitalistler kâr elde ettiklerine göre, işçiler tasarruf ve yatırım yapmamaktadırlar. Böylece model, sınıfsal tasarruf fonksiyonunu gösterir ve kâr ve ücretlerin milli gelir içindeki paylarıyla birlikte, tam istihdam varsayımıyla, kâr oranını da belirtir. Kârların yatırımlara, ücretlerin tüketime eşit olduğu bu modelde, milli gelirin harcama biçimindeki dağılımıyla gelir biçimindeki dağılımı arasında karşılıklılık vardır; işçiler kazandıklarını harcamakta, kapitalistler harcadıklarını kazanmaktadırlar. Yatırım-tasarruf dengesini sağ-

layan, fiyat intibakı ve bölüşüm ilişkileridir. Reel ücretler sadece tasarruf-yatırım dengesiyle belirlendiğinden, gelir dağılımı da sadece yatırım düzeyine bağlıdır ve fiyatların değişmesi yatırım-tasarruf dengesizliğine bağlı olduğundan, talep veya arz fazlası reel ücretlerin değişmesiyle giderilmektedir.

Kaldor, Keynes'in sermayenin marjinal etkinliği ve faiz oranı arasındaki farka dayanan yatırım fonksiyonu yerine beklenen kâr oranına dayanan risk ve belirsizlik içeren yatırım fonksiyonunu geliştirmiş, bağımsız bir değişken olarak kalmakla birlikte büyümenin temel nedeni olarak teknolojiyi modeline katmaya çalışmıştır. Uzun dönemde dengenin tam istihdamda gerçekleşeceği ve modelin, ücret-fiyat sarmalıyla bir enflasyon modeline dönüşmesi anlamına gelen reel ücretlerin işgücü arzından etkilenmediği varsayımının zayıflığına karşılık, Kaldor, monopolleşme derecesi ile fiyatların ve reel ücretlerin ilişkisini göstermeye çalışmıştır. Ancak monopolleşme derecesi ekonomik ve siyasal değişkenlere bağlı iken, model, böyle bir bölüşüm modeli geliştirmemekte, yatırımlarla gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Pasinetti tarafından geliştirilen modelle birlikte Kaldor modeli, ortaya koyduğu yaklaşımla Keynesçi ve neoklasik yaklaşımlar arasında durmaktadır ve kendisinden sonraki gelişmeleri etkilemiştir (bkz. Harrod-Domar Büyüme Modeli).

Kaldor, ABD'nin yaptığı bombardımanın Alman sanayiine verdiği zararı saptamak üzere oluşturduğu ekonomist ve plancılardan kurulu komisyonun başkanlığına getirildi. 1945'te Avrupa Ekonomik Komisyonu (ECE) Araştırma ve Planlama müdürü oldu, 1949'da kadar Cenevre'de kaldı. Cambridge King's College öğretim üyeliğine başladı, bu okulda 1966'da adına bölüm kuruldu.

Kaldor'un Beveridge Raporu'nun (1942) hazırlanmasında büyük etkisi olmuş, savaş sonrasının sosyal refah devleti anlayışına yol göstermişti. Kaldor, İşçi Partisi iktisat politikalarına katkıda bulundu, Lord Radcliffe'in başkanı olduğu Kraliyet Vergi Komisyonu'nda 1951-1955 yıllarında çalıştı ve benimsenmeyen önerisini kitap haline getirdi: *An Expenditure Tax* ('Harcama Vergisi', 1955).

Gelir gibi kişisel giderin de vergilendirilmesi, tasarruf ve yatırımı vergiden muaf tutma önerisi, sermaye oluşumu ve tasarruf ihtiyacı içindeki sanayileşme çabasında olan ülkelerde ilgi çekti. Özel iktisat danışmanı olarak 1956'da Hindistan ve Sri Lanka'da çalıştı, önerdiği vergi sistemi buralarda uygulamaya konuldu. 1962'de Türkiye, 1966'da İran'da danışmanlık yaptı. **DPT**'nin önerisi üzerine hükümet davetiyle geldiği Türkiye'de vergi sistemiyle ilgili rapor hazırladı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmakta olduğu bu dönemde finansman sorunları ve tasarruf yetersizliği üstünde durarak tarımın hızla makineleştirilmesini ve ver-

gilendirilmesini önerdi. Hazırladığı 'etkili vergi' projesine göre tarımda vergi potansiyel verim ve toprağın koşullarına göre alınacaktı. İnönü' nün koalisyon hükümetinde bu öneri sert tartışmalara yol açtı ve reddedildi. DPT uzman ve yöneticilerinden bir bölümü bu sonuç üzerine istifa ettiler. Kaldor, Türkiye ve bazı Latin Amerika ülkelerinde tarımın vergilendirilememesinin toplumsal nedenlerini *Essays on Economic Policy* ('Ekonomi Politikası Üstüne Denemeler', 1964, 2 cilt) kitabının 1. cildinde anlattı (s. 225-65).

Cambridge büyüme toerisine yaptığı katkılarla (*Essays on Value and Distribution*, 1960; *Essays on Economic Stability and Growth*, 1960; *Causes of the Slow Rate of Economic Growth in the UK*, 1966; *Further Essays on Economic Theory*, 1978) Ricardo kavramlarını canlandırdı ve Neo-Ricardocu ve **Post-Keynesyen ekonominin** önderlerinden oldu. İşçi Partisi maliye bakanlarına (1964-1968 ve 1974-1976), Parti muhalefette iken lideri Neil Kinnock'a danışmanlık yaptı. 1974'te kendisine baron unvanı dolayısıyla ömür boyu Lordlar Kamarası üyeliği verildi. **Neoklasik** ve **monatarist** teori ve siyasal uygulamalarına ömür boyu karşı koydu. Margaret Thatcher'in monetarsit politikasına (bkz. Thatcherizm) karşı *The Scourge of Monetarism* ('Monatarizmin Kırbacı', 1982) kitabını yazdı.

Bibl.: YAMAK, Rahmi ve Uğur SİVRİ (1993), "Ekonomik Büyüme ve Kaldor Yasası, Türkiye Örneği 1979-1994", *İktisat, İşletme ve Finans*, C. 12, S. 139, ss. 9-21; ÖNDER, İzzettin (1981), "Nicholas Kaldor", *Toplum ve Bilim*, S. 15-16, ss. 90-93. [K. E.]

Kalecki, Michal (1899-1970) Büyüme teorisi ve iş çevrimleri konularındaki çalışmalarıyla ekonomiye katkıda bulunmuş, kapitalizm ve sosyalizm eleştirileriyle kendine özgü bir Marksist ekonomi anlayışı geliştirmiş ve kapitalist dünyada Marksist esinlere yol açmış, Batı'da kullanılan modern iktisat yöntemlerinin Doğu Bloku'na sokuluşunda etkin olmuş iktisatçı.

Rus çarlığı zamanında (şimdi Polonya da bulunan) Lodz'da doğdu. Gdansk Politeknik Okulu'ndaki mühendislik öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalarak gazetecilik yaptı. Ekonomiyle ilgilenmeye başladı ve 1929-1937 yıllarında Polonya İktisadi Dalgalanmalar ve Fiyatlar Araştırma Kurumu'nda ekonometrist olarak çalıştı; burada matematik ve istatistik yeteneklerini gösterdi.

1933'te Keynes'ten önce efektif talep kavramını geliştirdi, fakat Lehçe ve daha sonra Fransızca (1935) yazdığı makaleler ve 1936'da Keynes'ten önceliğini ifade eden gene Lehce yazdığı makale dikkat çekmedi. 1936'da İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'ne geldi, burada J. **Robbinson**, P. **Sraffa** ve M. **Dobb**'un da bulunduğu tartışma grubu içinde yer aldı. Sınıf çatışması, gelir dağılımı ve aksak rekabet konularına ağırlık veren, Mark-

sist ve Klasik kavramları bir arada kullanan görüşüyle iş çevrimleri ve büyüme konularında çalıştı ve ekonomide matematik dinamiklerin kullanımında, Cambridge ve ABD sol **Post-Keynesyen ekonomi** anlayışının biçimlenmesinde etkili oldu.

1940-1945 yıllarında Oxford İstatistik Enstitüsü'nde, 1945-1954 yıllarında Birleşmiş Milletler'de New York'ta ekonomist olarak çalıştı. Oskar **Lange** gibi vatanı sosyalist Polonya'ya bağlandı, 1955-1967 yıllarında Polonya'da devlet görevi aldı ve ders verdi. ABD'de McChartyciliğe, Polonya'da 1968'de hükümetin yönlendirdiği iktisatçılar tarafından "Keynes'e dayanan yetersiz Marksist" suçlamalarına muhatap oldu. Varşova'da öldü.

Kalecki kapitalist ekonominin kâr ve yatırımdaki dalgalanmalarının yarattığı sürekli istikrarsızlığın, devlet harcamaları ve yatırım teşvikleriyle giderilebileceğini, ancak kapitalistlerin sürekli tam istihdam istemedikleri için önleyemeyeceğini söylüyordu. Kapitalizmin kalıcı ve adaletli tek çözümü olarak gördüğü sosyalizmde, ekonomik planlamanın bürokratlaşmasına karşı işçi denetiminin yollarını bulmaya çalışmakta, emek arzı, yatırım ve ücret malları arzının yaşam standartlarını dengeli derecede geliştireceği bir büyüme modeli içinde analiz etmeye çalışmaktaydı. Azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorununu ise, ileri hükümetlerin de altından kalkmakta zorlandıkları, gelişmemiş sermaye ve vergi tabanı nedeniyle finansman sorunu olarak görüyordu.

Bibl: Önemli eserleri arasında, *Studies in Economic Dynamics*, 1943; *Theory of Economic Dynamics: An essay on cyclical and long- run changes in capitalist economy*, 1954; *Studies in the Theory of Business Cycles, 1933-1939*, 1966; *Introduction to the Theory of Growth in a Socialist Economy* ('Sosyalist Ekonomide Büyüme Teorisine Giriş', çev. Vural Savaş, İstanbul: Yayl. y., 1977); *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, 1933-1970*, 1971; *Selected Essays on the Economic Growth of the Socialist and the Mixed Economy*, 1972; *The Last Phase in the Transformation of Capitalism*, 1972; *Essays on Developing Economies*, 1976 sayılabilir. [K. E.]

kalite Bir ürünün ya da hizmetin belirlenen veya olabilecek ihtiyaçları karşılama kabiliyetine dayanan özelliklerin toplamıdır. Daha ayrıntılı bir tanım yapmak gerekirse kalite, insan sağlık ve emniyetinin, hayvan ve bitki varlığının ve çevrenin korunması veya tüketicinin doğru bilgilendirilmesi gibi kıstaslar göz önüne alınarak bir ürün veya hizmetin var olan veya olabilecek ihtiyaçları karşılama yeteneğine dayanan özelliklerinin toplamıdır. Müşterilerin beklentilerine tam olarak cevap verebilen bir ürün ve hizmetin kalitesini belirleyen belli başlı karakteristikler; uygunluk, güvenlik, maliyet, dayanıklılık, servis imkânları, performans, estetik olarak ortaya çıkmaktadır.

Ürüne odaklanan kalite, mua-

yene ve kalite kontrol (önleme, istatistik yöntemler) ile başlayan ilk aşamalar, üretim sistemine odaklanan kalite güvencesi (önleme, ISO 9000, belgelendirme) ile devam etmiş, ardından yaşam biçimine odaklanan **toplam kalite yönetimine** geçilmiştir. Bu süreç, uluslararası pazarlarda etkinlik gösteren ABD, Japonya ve Avrupa arasında rekabetin yol açtığı çatışmalara kaynaklık etmiştir. Kalite için yeni bilgilerin ve tekniklerin elde edilmesi ve kullanılması girişimleri, uluslararası alanda bu ülkeleri sık sık karşı karşıya getirmiştir. Son yıllarda artarak devam eden bu rekabet, ürünlerin ve hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesini sağlamıştır. [B. B.]

kalkınma Kalkınma kavramı **azgelişmişlik** ile birlikte ekonominin ilgi alanına giren yaklaşımları ifade etmektedir. **Büyüme** kavramından farklı olarak, yalnızca **milli gelir**deki artış anlamına gelmez. Ekonominin yapısında niteliksel bir dönüşümü, geleneksel, tarımsal yapıdan sanayi toplumuna geçişi belirtir. Bu dönüşüm, **sanayileşme**nin gereği olarak kentleşme, eğitim, **teknoloji** gibi kavramları da gündeme getirmektedir. Kalkınma stratejilerinin temel özelliği bunların sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyolojik, kültürel ve siyasi tercihlerle de ilgili olmalarıdır. Bu stratejilerin ortak bir noktası da, piyasa koşullarına bağlı bir büyüme ile yetinilmemesi, farklı yöntemlerle de olsa piyasanın işleyişine müdahale edilmesidir. Piyasaya müdahale yöntemleri açısından farklı görüşler vardır. Birçok azgelişmiş ülke sınırlı müdahalelerle yetinmeyerek **kalkınma planları** hazırlamayı gerekli görmüştür.

1960 ve 70'li yıllarda kalkınma iktisatçılarının temel kalkınma stratejileri arasında Rosenstein-Rodan'ın dengeli kalkınma kuramından, Hirschman'ın dengesiz büyüme kuramına kadar çeşitli yaklaşımlar vardır. Bunların ortak noktası **sermaye** yetersizliğini ve büyümenin itici gücü olarak da sermaye birikimini ön plana çıkartmalarıdır. Kalkınma stratejileri açısından en belirgin farkları da kalkınmanın dengeli mi yoksa dengesiz mi olması gerektiğine dair tezlerindedir (bkz. dengesiz kalkınma ve dengesizlik okulu).

19. yüzyılda List, ulusal sanayinin desteklenmesi ve dışa karşı korunması gerektiğini öne sürerek stratejik bakımdan dengeli kalkınma görüşünü ilk defa ortaya atmış, kalkınma ile sanayileşmenin aynı süreçler olduğuna dikkati çekmiştir. Dengeli kalkınma konusunu Rosenstein-Rodan, Nurkse, Fleming, Scitovski, Chenery, Lewis, Tinbergen daha detaylı incelemiştir. Bu görüşü savunan iktisatçılar azgelişmiş ülkelerin, bazı özelliklerinden dolayı, ancak tüm sektörlere yatırım yapılırsa kalkınabileceklerini savunur. Bu özelliklerin başında talep yetersizliği gelmektedir. İhracat imkanları da yurtiçi talep yetersizliğini telafi edememektedir. Bu ülkelerde tasarruflar ancak belli bir

gelir düzeyinden sonra artmaktadır. Dolayısıyla kalkınmanın yolu ekonominin her sektöründe bir yatırım seferberliği yapmaktır. Bu görüş doğrultusunda dengeli kalkınmaya büyük itiş teorisi de denmektedir.

Rosenstein-Rodan yaygın bir sanayileşme için çeşitli sanayilerin birbirini tamamlamalarının en önemli koşul olduğuna inanmaktadır. Bu amaçla aynı anda birçok alana büyük yatırımların yapılmasını savunmaktadır.

Nurkse ekonominin tüm kesimlerinde bir büyümeyi değil, çok sayıda kesime yatırım yapılmasını önermektedir. Yatırımlar birbirini tamamlar nitelikte üretim faaliyetleri yaratacak ve pazarı, iç piyasayı büyütecektir. Nurkse, piyasa hacminin yatırımları sınırladığı görüşündedir. Piyasanın darlığı da halkın satınalma gücündeki yetersizliktendir. Bunun çözümü üretim kapasitesinin arttırılmasıdır; böylece reel gelirler yükselecek, piyasa genişleyecektir. Diğer yandan, birbirini tamamlayan yatırımlar verimliliği de arttıracaktır.

Chenery'ye göre, azgelişmiş ülkelerde optimal kaynak dağılımı ile piyasa mekanizması arasındaki ilişki zayıftır. Bu ülkelerde piyasalardaki fiyatlar sosyal maliyetleri yansıtmaz. Özellikle üretim faktörleri fiyatlarının sosyal maliyetleri yansıtmaması nedeniyle, girişimcilerin sağladıkları özel kâr ile sosyal kârlar arasında fark vardır. Bu durumu önlemenin yolu yatırımların planlanmasıdır. Bu çerçevede kaynakların optimal dağılımı için, yatırımların özel değil, sosyal marjinal verimliliklerinin eşitlenmesi gereklidir. Chenery'nin azgelişmiş ülkeler için önerisi, piyasa koşulların müdahale içerir ve bir planlı ve dengeli kalkınma stratejisidir.

Dengesiz kalkınma yaklaşımında, ekonominin belirli sektörlerine öncelik verip, yatırımları bu sektörlere kaydırmak suretiyle kalkınma hedeflenir. Viner **karşılaştırmalı üstünlükler teorisi**nin azgelişmiş ekonomilerin kaynak dağılımına yol gösterecek güçte olduğunu öne sürmüştür. Viner'a göre en önemli konu üretim fonksiyonlarının değişebileceğidir. Statik olan karşılaştırmalı üstünlükler teorisini bazı değişmelerle dinamik bir hale getirmeyi hedeflemiştir.

Hirschman azgelişmiş ekonomilerin dengeli kalkınmalarını öne sürmenin bu ülkeleri gelişmiş saymak anlamına geleceğini savunmuştur. Ekonominin tüm sektörlerine yatırım yapmak ekonomide hem yeterli sermaye birikimi hem de yeterli müteşebbis ve yönetici kadro olduğu varsayımına dayanır ki bunların hiçbiri azgelişmiş ülkelerde yoktur. Ayrıca her yatırım, ekonomide, diğer sektörlere göre bir dengesizlik yaratır. Bu yatırımın kârına göre yeni bir yatırım yapılacak ve dengesizlik sürecektir. Dengesiz kalkınma kriterini savunanlar yatırımların bu tip dengesizlikler yaratıp birbirini teşvik edeceğini ve böylece artacağını savunur. Hirschman modelinde yatırımların yapısı üzerinde durmakta ve yatırımları, sosyal sabit sermaye yatırımları ve

doğrudan verimli faaliyetler olarak ikiye ayırmaktadır. Sosyal sabit sermaye yatırımlarının kalkınmanın esasını teşkil ettiğini, bu yatırımların doğrudan verimli faaliyetler için gerekli olduğunu ama önemli sorunun bu iki yatırım ilişkisinin ne olacağında düğümlendiğini söyler. Yatırımların bir özelliği diğer yatırımları teşvik etmesidir. Bu özelliğin dinamik ve birbirini tamamlayıcı bir karakteri vardır. Yatırımlar dolaylı olarak, yani gelir ve tasarrufları arttırarak yeni yatırımlara yol açar ve doğrudan yatırımları arttırır.

Azgelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri **istihdam** konusudur. Azgelişmiş ülkelerin **demografik** açıdan iki özelliği vardır. Biri doğum oranlarının yüksekliği yani hızlı nüfus artışı, diğeri ise nüfusun büyük bölümünün geleneksel kesimin koşullarında, en az geçim düzeyinde yaşamasıdır. Lewis bu özellikleri modelinde varsayım olarak kabul etmiş ve kalkınma kuramını oluşturmuştur. Lewis'in modelinde modern kesime aktarılacak işgücüne ödenecek ücretin, en az geçim düzeyinin biraz üzerinde olması yeterlidir. Geleneksel kesimden gelen bir kişiye, hem geçimini sağlayacak hem de kente taşınması için gerekli masrafları karşılayacak kadar ücret ödenmesi halinde, emek arzının sınırsız olacağı varsayılmıştır. Sorun kâr payının nerede kullanılacağıdır. İktisadi kalkınma için kârlar sermaye birikimi anlamında yatırıma yönlendirilirse, daha fazla emek istihdam edilecek ve gizli işsizlik sona erene kadar bu böyle devam edecektir.

Bu görüşlerin yanısıra **Rostow**, günümüzün gelişmiş ülkelerin geçirdiği aşamaların azgelişmiş ülkeler için de aynen geçerli olacağını varsaymaktadır (bkz. kalkınmanın evreleri kuramı). Rostow'un azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına değinen ekonomik kalkınma modeli toplumların ekonomik gelişimini tarihsel bir yaklaşımla açıklamaktadır. **Marx**'ın modern tarih kuramına bir alternatif olarak modelini hazırlamıştır. Rostow ekonomik değişimin siyasal ve sosyal sonuçlar yarattığını savunmuştur ve ekonomik etkenler gibi sosyal ve siyasal etkenlerin de iktisadi değişimlere neden olabileceğini öne sürmüştür. Rostow'un beş aşamayı kapsayan modeline göre her toplum ekonomik bakımdan beş aşama geçirir:

1. Geleneksel toplum
2. Kalkışa geçiş aşaması
3. Kalkış aşaması (take-off)
4. Olgunluk aşaması
5. Kitle tüketimi çağı

Geleneksel toplumlarda üretim sınırlıdır, ancak ekilebilir alanların genişlemesi, bazı teknik buluşlar tarım ve ticareti etkileyebilir. Geleneksel toplumun gerçek özelliği kişi başına gelirin arttırılamamasıdır. Kalkışa geçiş aşamasında tarımın önemi azalırken, sanayi ve ticaret kesimleri gelişmeye başlar. Tarım ve sanayide verimliliğin artmaya başlaması, altyapının gerçekleştirilmeye başlanması, doğum ora-

nının düşmeye başlaması, sosyal, ekonomik ve siyasi yapının genişlemesi, toplumda modern bilimi uygulayacak yeni bir sınıfın ortaya çıkması, modern teknikleri uygulamak için sermayesini riske edebilecek kişilerin ortaya çıkması, bir aydın sınıfın doğması ve ulusal bilincin gelişmesi bu dönemin özellikleridir. Kalkış aşaması bir sosyo-ekonomik değişimi belirtmektedir. Sadece ekonomik değil tüm yapıları içine alan bir değişim söz konusudur. Kalkışın meydana gelmesi için Rostow üç koşul öne sürer; verimli yatırımların milli gelirin %5'i, %10'u ya da daha yüksek bir oranına çıkması, hızlı gelişen birkaç imalat alt sektörünün oluşması, modern kesime yatırım yapacak, sürekli büyümeyi sağlayabilecek sosyal ve kurumsal yapının oluşması. Olgunluk aşamasında ekonomide genel anlamda modern teknoloji uygulanmaya başlanır. İhracat daha çok sanayi ürünlerinden oluşur. Burada en önemli sorun ülkenin bazı bölgelerinde ileri teknolojinin kullanılamamasıdır. Sonuçta belli bölgeler daha hızlı gelişecek diğerleri azgelişmiş olarak kalacaktır. Kitle tüketim çağında sosyal refah ve güvenlik ön plana geçmiştir, diğer ülkelere ekonomik yardımlar yapılarak dünya siyasetinde etkili olunmaya başlanmıştır.

Kalkınma teorileri, milli gelirin nasıl arttırılacağını, hangi faktörlerin milli gelir artışını tayin ettiğini açıklar. Bir ekonomide milli gelir artışını etkileyen faktörler üç grupta toplanabilir; üretim fonksiyonu, başlangıç şartları ve yapısal parametreler ve talep yapısı.

Üretim fonksiyonu, belli bir üretim seviyesine ulaşmayı mümkün kılan faktör bileşimi alternatiflerini ortaya koyar. Kalkınma teorileri yönünden üretim fonksiyonu belli bir dönemde ekonominin üretim seviyesi ile üretimde kullanılan çeşitli girdi miktarlarını ve üretim faktörlerinin verimliliklerini tayin eden temel unsurlar arasındaki ilişkiyi gösterir.

Yapısal parametreler ya da davranış parametreleri toplumun davranışlarını ve ekonomik çabalarını sınırlayan doğal ve teknolojik etkenleri ifade eder. Yabancı ekonomilerin ulusal ekonomi üzerindeki etkilerini yansıtır. Başlangıç şartları ve yapısal parametreler ekonomik gelişmeyi ve toplumun ekonomik geleceğini tayin ederler. Ülkelerin ekonomik ve sosyal tarihindeki farklar nedeniyle yapısal parametreleri farklı olabilir. Nüfusuna, doğal kaynaklarına göre başlangıç şartları farklı olabilir.

Ekonominin üretim yapısı, hangi malların, nasıl ve ne miktarda üretileceği ekonominin tüketim davranışlarına yani talep yapısına bağlıdır. Gelir artışı ile tüketim kalıpları da değişir ve karşılıklı etkileşim içindedir. Gelir-tüketim ilişkilerinin seyrine göre ekonomi talebe uygun bir gelişme yolu izleyecektir.

Kalkınma politikasının temelini yatırımlar oluşturur. Kalkınma-yatırım ilişkisi, sermaye ve onun kaynağı olan tasarrufların önemini ortaya koymaktadır. Azgelişmiş ül-

kelerin sermaye birikimini kısıtlayan etken tasarruf yetersizliğidir. Yetersiz sermaye, üretimde verimliliğin düşük kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelir arttırılamamaktadır. Gelirin az olması, tüketim harcamalarına kayması ile sonuçlanmakta ve bu nedenle tasarruflar düşük düzeyde kalmaktadır. Tasarruflar az olunca yatırım olanakları kısıtlanmakta ve döngünün başına tekrar gelinmektedir. Kalkınmada amaç bu döngünün kırılmasıdır.

Kalkınma teorisi sermaye birikimini kalkınmanın temel şartı kabul eder. Yalnızca sermaye birikimi değil, teknolojik ilerleme, girişimcilerin ve işçilerin eğitimi, sosyal, siyasi ve kültürel çevrenin de ekonomik kalkınma üzerinde önemli etkileri vardır. Sermaye birikimi bir yandan hedeflenen kalkınma hızına diğer yandan sermaye–hasıla katsayısına bağlıdır. Sermaye-hasıla katsayısı hem kalkınma teorilerinde hem de iktisadi planlama tekniklerinde kullanılan bir kavramdır. Üretimi bir birim arttırmak için gerekli sermaye miktarını gösterir.

Azgelişmiş ülkelerin en önemli sorunu kalkınma için yeterli finansman kaynaklarına sahip olmamalarıdır. Bu ülkelerde iç tasarrufların GSMH'ya oranı gelişmiş ülkelere oranla daha düşüktür. Halkın gelir düzeyinin yeterince yüksek olmaması gelirin büyük bir kısmının tüketim harcamalarında kullanılması ve tasarruf eğiliminin düşük olması sonucunu vermektedir. Bu durum da, kalkınma için gerekli yatırım harcamalarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu yetersizliğin giderilmesi iç ve dış finansman olanaklarının genişletilmesine bağlıdır.

İç finansman kaynakları gönüllü tasarruflar ve zorunlu tasarruflardır. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerde sıkça uygulanan bir yöntem de devletin bir finansman kaynağı olarak **enflasyon** yaratmasıdır.

Azgelişmiş ülkelerde gelir düzeyinin yetersizliği nedeniyle tasarruf oranları düşüktür. Bu ülkelerde gelir dağılımı sıklıkla, tasarruf oranı yüksek olan üst gelir grupları lehine bozularak, toplam tasarrufların artırılması yoluna gidilmektedir. Ancak genellikle üst gelir gruplarının da yüksek tüketim eğilimine sahip olması nedeniyle yeterli düzeyde tasarruf sağlanamamaktadır. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerde gönüllü tasarrufta bulunmanın çekici hale getirilmesi için önlemler alınması ve yeni finansal kurumların yaratılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Piyasa ekonomisi içinde iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedefleyen bir ülkede güçlü bir sermaye piyasasına ve enflasyonsuz bir yatırım finansmanı ortamına ihtiyaç vardır. Bunun için de gönüllü tasarrufları arttırmak ve eldeki fonları yatırımlara yönlendirecek kurum ve mekanizmaları devreye sokmak gerekir.

Azgelişmiş ülkelerde gönüllü tasarruflardan çok kamu tasarrufları sermaye birikiminin kaynağı olarak kabul edilmektedir. En önemli yetersizlik vergi kaçaklarının önle-

nememesi, kayıt dışı ekonominin yaygın olması konusunda görülmektedir. Vergilerin daha çok düşük gelir grupları üzerinde olması, toplam vergi gelirlerinin düşük kalmasına neden olmakta, gelir dağılımını daha da bozmaktadır.

Enflasyon, bir hükümet politikası olarak başvurulan bir yöntem olarak ortaya çıkabilir. Kalkınmanın finansmanında devletlerin zaman zaman açık finansmana başvurduğu görülmektedir. Lewis'e göre bu süreç üç aşamada gerçekleşir: Birinci aşamada, fiyatlar hızla yükselir. Geniş halk kitlelerinin tüketimi önemli ölçüde düşer ve dolaylı olarak sermaye birikimi sağlayacak bir ortam yaratılır. İkinci aşamada enflasyonun durdurulabileceği savunulmaktadır; çünkü fiyat artışları nedeniyle nominal gelir artar ve tasarruf eğilimi yüksek grupların geliri, diğer gruplar aleyhine yükselir. Böylece tasarruflar yatırımları karşılayacak, eşit düzeye gelir. Üçüncü aşamada, enflasyonun beslediği sermaye birikiminin fiilen üretimde kullanılması sonucunda yani üretimin artması ile fiyatlar genel düzeyi düşme eğilimine girer.

Azgelişmiş ülkelerin tasarrufları kalkınma hamleleri için yetersiz olduğundan dış finansman kaynaklarına ihtiyaçları vardır. İthalat ağırlıklı olarak sanayi hammaddeleri, ara ve yatırım mallarına, ihracat ise tarım ürünleri ve sınırlı sınai ürünlere dayandığından azgelişmiş ülkelerde döviz açığı olmaktadır. Dış tasarruflar, gerek döviz açığını gerekse tasarruf açığını kapatmak için zorunlu bir finansman kaynağı olarak görülmektedir. Dış kredi ya da tasarruflardan etkin biçimde yararlanılması için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekir: dış kaynak üretim kapasitesinde hızlı bir artış yaratmalıdır, tasarruf eğilimini hızla yükseltmelidir, büyüme hızını sürdürecek miktarda yatırım artışını desteklemelidir, geri ödeme koşulları elverişli olmalıdır.

Azgelişmiş bir ülkeyi yabancı özel sermaye ve teknoloji ithal etmeye sevk eden etkenler şunlardır: İç tasarruf yetersizliği; bu durum, tasarruf oranının düşüklüğü nedeniyle iç fonların sermaye birikimi için yetersiz kalmasından doğmaktadır. Dış ödeme güçlüğü, döviz gelirlerinin döviz harcamalarını karşılayamamasındandır. Teknolojik gerilik ise teknolojik araştırmalara ve teknik eleman yetiştirilmesine ayrılan fonların yetersiz kalmasından ileri gelmektedir. [B. D.]

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (*Regional Cooperation for Development*, RCD) Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1964 yılında kurulan ekonomik, teknik ve kültürel işbirliği örgütü, bölge içi bu konulardaki işbirliği ile bölge ticaretinin geliştirilmesi ve hızlı sanayileşme için ortak amaçlı tesislerin kurulmasını hedefliyordu.

RCD, Soğuk Savaş dönemi anlayışıyla, sosyalizm ve SSCB nüfuzunun Ortadoğu'ya girişini engellemek amacıyla kurulan Bağdat Paktı'nın, Irak'ın ayrılması ve bu ülkede SSCB'ye yakın bir rejimin iktidara

gelmesinden sonra, Türkiye, İran, Pakistan ile İngiltere tarafından 1959 yılında kurulan, daha sonra ABD'nin etkisinin belirgin biçimde arttığı, askeri amaçlı CENTO'nun (Merkezi Antlaşma Teşkilatı, *Central Treaty Organization*) ekonomi alanındaki devamı niteliğindeydi.

Üç ülkenin bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi'nin karar organını oluşturduğu örgüt, iletişim, ulaştırma, tarım, turizm, bankacılık ve sigortacılık gibi konularda ortak komiteler oluşturdu. 1965 yılında teknik işbirliği konusunda genel bir anlaşma imzaladıktan sonra, **Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı**'nın da (UNCTAD) katkısıyla bölge ticaretinin geliştirilmesi için ortak bir çalışma yürütmeye başladı. Ortak elli sanayi projesinin yürürlüğe konmasında anlaşmaya varıldı.

Türkiye'nin Kıbrıs, Pakistan'ın Hindistan sorunlarında CENTO ve ABD'den istediklerini bulamayışıyla CENTO'nun etkisini yitirmesi gibi, RCD de başarılı bir örgüt olamadı. İran'da şah rejimi yıkıldıktan ve rejim değiştikten sonra RCD'ye son verilerek, yerine 1985'te **Ekonomik İşbirliği Teşkilatı** (ECO) kuruldu. [K. E.]

kalkınma planları 1950'li yılların sonları ve 60'lı yılların başlarında uluslararası kuruluşlar azgelişmiş ülkelerde ulusal planlama çalışmalarının başlamasını teşvik etmişlerdir. Özellikle yeni bağımsızlığını kazanmış eski sömürgelerde ekonomik kalkınmayı piyasa güçlerinin gelişimine terk etmek söz konusu olamazdı. O yıllarda birçok ülkede Sovyet planlama deneyimi başarılı bir örnek olarak görülmekteydi. Adı konmamış bir uzlaşma sonucu birçok ülkede planlama çalışmaları birbirine yakın tarihlerde başladı.

Bu ülkelerde Beş Yıllık Kalkınma Planları bir yandan bütüncül bir planlama anlayışıyla yapısal dönüşüm sağlamayı amaçlıyor, diğer yandan da politika ve hedeflerini açıklayarak önemli projelerine dış yardım sağlamayı hedefliyordu. Dış krediler uluslararası kuruluşlardan, gelişmiş kapitalist ülkelerden, zaman zaman da sosyalist ülkelerden talep ediliyordu.

Kalkınma planlarının çoğu sanayileşmeyi, dışa bağımlılığı azaltmayı, ulusal kaynakların değerlendirilmesini hedefliyordu. İktisadi hedeflerin yanısıra istihdam, eğitim, sağlık gibi temel sosyal konulara ilişkin politika ve yatırımlara yer veriliyordu. Planlama bir topyekun kalkınma aracı olarak görülüyordu.

Türkiye'de de ulusal planlama faaliyeti 1960 yılında **Devlet Planlama Teşkilatı**'nın kurulmasıyla başlamıştır. 1963 yılından başlayarak, günümüze kadar sekiz Beş Yıllık Kalkınma Planı yapılmıştır. Çoğu ülke gibi Türkiye'de de planlama en önemli kalkınma aracı olarak görülmüştür. İlk planların yapıldığı tarihlerden, 1980'li yıllarda planlamanın önemini yitirdiği zamanlara kadar olan dönem 'planlı kalkınma dönemi' olarak adlandırılmıştır.

Türkiye'de planlı kalkınma dö-

nemini kapsayan dört kalkınma planının ortak özelliklerini saptamak, kalkınma planlaması anlayışı hakkında fikir verecektir. Öncelikle, bütün planların birincil hedefi sanayileşmedir. Planlarda diğer sektörlerle ilgili politika ve yatırımlar yer alsa da, sanayileşme bir tutkuya dönüştürülmüş, her türlü gelişmenin ön koşulu olarak görülmüştür. Sanayileşmede de 'ağır sanayi' diye nitelenen ileri teknoloji ve yoğun sermaye gerektiren sektörler öncelik kazanmıştır. Yurtiçi sanayi desteklemek ve ülkenin kronik sorunu olan döviz darboğazını aşmak için **ithal ikamesi** politikası sürdürülmüştür. Özel sektörün yeterince sermaye birikimi sağlayamaması nedeniyle, sanayi yatırımlarında kamu girişimciliği desteklenmiştir. Bu tercih ağır sanayi hedefinin doğal sonucu olarak görülmüştür. Kalkınmanın ulusal bir süreç olarak görülmesi nedeniyle **yabancı sermaye**ye çok sıcak bakılmamıştır. Sosyal sektörlere yeterince öncelik verilmemiş, sanayileşmenin sosyal sorunların çözümü için gerekli ortamı yaratacağı varsayılmıştır.

Bu yaklaşımlar ilk iki planın başarıyla uygulanmasına olanak vermiştir. Ancak 3. Plan gerek siyasal çalkantılar, gerekse uluslararası ekonomik krizler nedeniyle başarıyla uygulanamamıştır. 4. Plan Turgut Özal'ın Türkiye'nin temel ekonomik politikalarını tamamen değiştirmesi ve neoliberal politikalara yönelmesi nedeniyle hiç uygulanmamıştır. 5. ve 6. planlar kamu müdahalesini asgariye indiren ve iddialı hedefler koymaktan vazgeçen, bir anlamda olağan gelişmeleri tahmin etmekle yetinen planlardır. 7. Plan kalkınmaya yönelik plan tercihlerinin yeniden öne çıktığı, stratejik hedeflerin yer aldığı bir plandır. Ancak ekonomik ve siyasi krizler uygulanmasına olanak vermemiştir.

Bibl.: SEZEN. S. (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara: TODAİE; KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; TÜRK, İ. (1970), *İktisadi Planlama Prensipleri*, Ankara; SOYAK, A. (2003), "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2). [B. D.]

kalkınmanın evreleri kuramı Ekonomik kalkınmayı belirli, tanımlanabilir evreler halinde betimleyen kuramlardır. Basit ekonomik mekanizmadan karmaşığa ve düşük gelirden yüksek gelire geçiş ve ulaşma sürecini işlevsel ilişkiler olarak ele alıp çözümleyen ekonomistler bu süreci hep tedrici gelişme olarak görürler. Kalkınma evreleri kuramı zaman içinde değişen ardışık evreleri belirli niteliklerle ayırt eder. Bu nitelikler ölçülebilir olmalıdır. Bir evre bir ekonomik sistemin belirli bir aşamasını tanımlamalı ve ekonomiler arasında karşılaştırma olanağı vermelidir. Kurama getirilen eleştiri evrelerin geçiş noktalarını tanımlamakta çektiği güçlüktür. Evrenin başlangıç ve bitişini belirleyen ekonomik, sos-

yolojik ve kurumsal nitelikler bulanıktır.

Evre kuramlarının başlangıcı pazar ekonomisine bağlı bireylerin tek tek kararlarının ekonomik değişimi belirlediği görüşünü eleştirmekti. Marjinalist kuramı eleştiren evreciler amprisizm ve ekonomik büyümeye bağlandılar. Bugün pazar ilişkileri dahil edilse de kuramlar çoğunlukla toplumsal ekonomik tarihi gelişime dayanırlar. **Alman Tarih Okulu**'ndan Karl Bucher (1901) ilk evre kuramcısıdır. Tanımladığı üç evre kapalı ev ekonomisi, üretici ile tüketici arasında işlem yapılan şehir ekonomisi ve toptan ticaret ve pazarların varlığıyla belirlenen ulusal ekonomidir.

Colin Clark (1940) ve Allen G. B. Fisher (1939) tarım ve hayvancılığın egemen olduğu, temel mal üretiminin bulunduğu manifaktür evresi, bilgi ve yeteneğin geliştiği hizmet evresi, maddi olmayan çıktının egemen olduğu, dağıtım ve kamu yönetiminin geliştiği üç evre tanımlarlar.

Marx toplumsal evrimi üretim ilişkileri ile üretim güçleri arasındaki çelişkiye bağlar ve feodalizmden kapitalizme geçiş üstünde durduğu kadar kapitalizmin sosyalizme evrilmesi, üretimin sosyalleşmesi, kâr hadlerinin düşüşü ve işsizler ordusunun büyümesiyle doğan çelişkileri de dile getirir. Marksistler, her üretim biçiminin bir öncekinden ileri oluşunu ve önceki biçimin çelişkilerini çözmüş olduğunu benimserken, biçimin içsel işleyişinden kaynaklanan üretim ilişkilerinin üretim güçlerini engellemesinin yarattığı çelişkinin tahlili ve çözümü (devrim) konularında, her ülkenin özgül koşullarına göre yorumlar geliştirmişlerdir.

Kalkınmanın evreleri konusundaki en etkin ad olan Walter **Rostow** evrim şemasını antikomünist manifestosunda Marx'tan etkilenerek geliştirmiştir. Evrimci şemasıyla öncü aktörler, kalkışa geçiş (take off) ve olgunlaşma terimlerini ekonomiye Rostow sokmuştur.

Modern sanayi toplumlarının gelişimini Rostow beş evrede inceler: geleneksel toplum, kalkışa geçiş aşaması, kalkış aşaması, olgunlaşma ve kitle tüketimi. Tarihçiler tarafından daha çok kabul gören şeması evreler arasındaki kurumsal ve ekonomik değişimin belirsizliği nedeniyle eleştiriye uğramıştır.

Rostow yatırım oranında artış, sanayi sektörünün ortaya çıkışı ve sıvı yakıt kullanımıyla belirli bir siyasal sistemi çakıştıran kesin belirlemeleriyle harekete geçme evresini açık biçimde betimlemiştir. Araştırıcılar yüksek gelir sahibi toplumlarda yatırımın tarihini inceleyerek Rostow'un kuramını geliştirmişlerdir. Ekonomik büyümeyi sağlayan sermaye birikimi gözlemlenmekle birlikte yatırım oranında doğrudan bir artış yaygın olarak görülmüş değildir. Öncü sektör kavramıyla sanayi ve ekonomik büyüme arasında özdeşlik kurmak da onunla yaygınlaşmıştır. Eşitsiz büyüme ve dağıtım sorunlarıyla yeni teknolojilerin gelişimi arasındaki ilişki de

çeşitli ekonomilerin harekete geçme zamanlamasıyla ilişkilendirilmiştir. Ulusal egemenliğin ilk aşamalarında örgütlü yönetim, teknoloji ve işletmecilik kurumlarının gelişmemişliği de ekonomik gelişme sürecinin yapılanmasıyla ilişkilidir ve ekonomiyi iç çatışma ve dış baskılara açık hale getirir. Ampirist verilerin yokluğuna karşın ekonomistler ekonomik büyümenin bileşenlerini tartışma açısından Rostow'un kuramını değerlendirmektedirler.

Ekonomik gelişme evreleri üstüne çalışanlar ikna edici şemalar oluşturmamış olsalar da büyüme sorunlarına ilginin çekilmesini sağlamışlardır. Uzun vadede ekonomik gelişmenin bütün olarak toplumsal evrim sürecinden ayrıştırılması zordur. [K. E.]

kambiyo Sözlük anlamı değiştirmek olan kambiyo nakit para ya da para yerine geçen altın, her nev'i hesap, bono, poliçe, çek gibi her türlü araç ve senetlerin değiştirilmesini, alım satım işlemini ifade eder. 32 sayılı Türk Parasını Koruma Kanunu Hakkında Karar'da, döviz (kambiyo); "Efektif dahil yabancı parayla ödemeyi sağlayan her nev'i hesap, belge ve araçlar" olarak tanımlanmıştır.

Günümüzde özellikle yabancı ülke paralarının alım satım işlemlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Çeşitli ülkelerin paralarının birbirlerine ilişkin kambiyo işlemleri, değişik esaslara göre düzenlenebilen kur sistemleri aracılığıyla yürütülmektedir. [B. B.]

Kameralizm Alman **Merkantilizm**ine verilen addır. Johann Joachim Becher (1635-1682), Seckendorff (1626-1692) gibi yazarlarla gelişen ekonomide devlet korumacılığını savunan görüşleri, Fransız **Fizyokratlar**dan da etkilenen Johann Heinrich Gottlob von Justi (1720-1771) *Alman Prenslik Devleti* (1655) adlı eseriyle bir araya getirerek toparladı. Justi'nin eserinin adının da, Sonnenfels'in (1733-1817) bütün refahın kaynağının devletin zenginliği olduğu görüşüyle mutlakiyeti savunarak ekonomiyi kraliyet gelirinin yönetimi ve arttırılması çalışmaları olarak anlamasının da gösterdiği gibi, Almanya'da siyasal birliğin kurulmamış olması, devlet ve ekonomi görüşlerinin aynı sorunsal içinde değerlendirilmesine yol açmaktaydı. Otuz Yıl Savaşları Alman devletlerini iflasa sürüklemişti ve Kameralizm, bu ortamda Merkantilistlerden farklı olarak, İngiltere veya Fransa'nın ekonomik ve siyasal girişimlerindeki gibi Almanya'da birincil önem taşımayan dış ticaretten ve ödemeler dengesinden çok ülke içi zenginleşme ve toprak mülkiyeti üstünde durarak, idari, siyasal, hukuki görüşlerle bütünleşti. Büyük Friedrich (1712-1786) tarım gelirini artırmak için yürüttüğü siyasette Kameralist görüşlerden yola çıkmıştır. Alman ekonomi düşünürleri, Avrupa'da Merkantilist dönem sona erdikten sonra da Almanya'da siyasal birliğin sağlanmamış olmasının yarattı-

ğı ortamda, yeni ekonomi kuramlarından da etkilenerek bilimsel koruyuculuk olarak da adlandırılmış ve Kameralizmin ekonomik düşüncedeki gelişmelere göre biçimlendirilmiş mirasçısı olduğu söylenebilecek olan **Yeni Merkantilizm** yönünde düşüncelerini geliştirdiler. [K. E.]

kamu borcu Devletin kendi vatandaşlarından, diğer devletler ile onların vatandaşlarından ve uluslararası kurumlardan yaptığı borçlanmalar sonucu oluşan mali yükümlülüklerinin tümü.

Kamu ya da devlet borcu iç ve dış borç olarak ikiye ayrılabilir. Devletin ülke içi alacaklılara olan borçları iç borç, yurt dışı alacaklılara olan borcu dış borçtur. Kamu borçlanması tahvil ve bono ihracı, banka kredisi yoluyla yapılabilir. Kamunun bağıtlayıp henüz yerine getirmediği ödemeler ya da ileride ödemesi gereken sosyal güvenlik açıklarından doğan yükümlülükleri de kamu borcu sayılır. [S. Ü.]

kamu finansmanı Ekonominin kamu kesimi, daha dar anlamda, devletin gelir ve gider dengesi, bu dengenin nasıl sağlandığı ve tüm bunların ekonomi ile toplum üzerindeki etkileri ile ilgili dalı. Devletlerin harcamalarını nasıl karşıladığı kamu finansmanının en temel konularından birisidir çünkü devletler, ekonomideki diğer aktörlerden farklı olarak, vergilendirme yetkisiyle donatılmıştır. Borçlanma harcamaların karşılanabileceği diğer bir kaynaktır. [S. Ü.]

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) Birçok ülke zaman zaman devletin bazı alanlarda doğrudan ekonomik faaliyete girmesine gereksinim duysa da, devletin ekonomik işletmeleri yani KİT'ler uzun süre tüm dünyada istisnai düzeyde kalmıştır. 29 Krizi'ni (bkz. Büyük Bunalım) izleyen yıllarda Keynesyen politikaların yaygınlık kazanması kamunun ekonomiye müdahalesini artırmış, bu dönemde çeşitli ülkelerde kamu iktisadi teşebbüsleri kurulmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Avrupa ülkelerinde kamunun ekonomik gelişmeye öncülük etmesi fikri güçlenmiş ve çok sayıda kamu iktisadi teşebbüsü kurulmuştur. Bu dönemde bazı ülkelerde özel işletmeler devletleştirilerek kamu iktisadi teşebbüslerine dönüştürülmüştür. 1950'li-60'lı yıllarda bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkelerde özel sektör güçsüz olduğundan, kamu iktisadi teşebbüslerinin öncülüğünde **kalkınma** politikaları izlenmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen ilk yıllarda, özel sektör önderliğinde büyümeyi amaçlayan liberal politikalar izlenmiştir. Ancak özel sektörün yeterli gelişmeyi sağlayamaması ve 29 Krizi'nin yarattığı olumsuz ortam bir politika değişikliğini gündeme getirmiştir. 1930 yılından itibaren korumacı dış ticaret politikası, vergilendirme ve fiyat politikası ile kaynakların tarımdan sanayiye aktarıl-

ması, sanayi planlarının yapılması ve çok sayıda kamu iktisadi teşebbüsünün kurulması gibi özelliklerle belirlenen devletçilik politikası esas alınmıştır. Bu kararda, o dönemde hızlı bir sanayileşme süreci yaşayan Sovyetler Birliği ekonomisinin başarılı görünümü de etkili olmuştur.

1950'li yıllarda özel sektörün öncülüğünü savunan bir siyasal parti (Demokrat Parti) iktidarda olmasına karşın KİT sayısı hızla artırılmış ve yeni yatırımlar yapılmıştır. Artık KİT'lerin özel sektöre alternatif olmadığı, tam tersine özel sektörün gelişmesi için KİT'lerin gerekli olduğu düşünülmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren başlayan planlı dönem **ithal ikamesi** yoluyla sanayileşme modeline dayanmaktadır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında; ileri teknoloji ve büyük sermaye isteyen yeni üretim kollarında teşebbüsler kurmak suretiyle devletin sanayi alanında gelişmeye öncülük etmesi gerekli bulunarak, KİT'lere verilen önem vurgulanmıştır. Özel sektörün kurmaya gücünün yetmediği ya da isteksiz davrandığı alanlarda yeni KİT' ler kurulması ve bu KİT'lerin sanayileşmeye öncülük etmesi kararlaştırılmıştır.

KİT'lerin büyük kısmı büyük sermaye gerektiren ve özel sektöre hammadde, ara malı sağlayan alanlarda kurulmuştur. Bunun yanısıra gelir düzeyi düşük geniş halk kesimlerine ucuz fiyatla tüketim malı sağlayan ve tüketim malı piyasalarında düzenleyici rol oynamayı üstlenen KİT'ler de kurulmuştur. KİT niteliğindeki kamu bankaları piyasa koşullarında banka sistemine ulaşması mümkün olmayan küçük üreticileri desteklemek ya da teşvik edilmek istenen sektörlere kredi sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bunların yanısıra, o tarihe kadar ülkede var olmayan bazı hizmet sektörlerini oluşturmak için kurulan KİT'ler de bulunmaktadır.

KİT'ler Türkiye'nin sanayileşme ve özellikle 'ağır sanayi' tutkusunu gerçekleştirmenin temel aracı olarak görülmüştür. Farklı görüşlerdeki siyasal iktidarların ortak noktası KİT'ler yoluyla sanayileşmeyi sağlamak amacı olmuştur. Bazı kritik sektörlerde gerekli teknoloji ve finansmanı Batı ülkelerinden sağlayamayan hükümetler –tüm politik düşmanlıklara karşın- Sovyetler Birliği ile işbirliği yaparak yeni KİT'ler kurmuşlardır.

1970'li yıllarda petrol şokları ile başlayan ekonomik sorunlar bütçe açığı ve döviz darboğazının yanı sıra KİT'leri de sorun haline getirmiştir. KİT'lerin teknolojilerinin yenilenememesi, maliyetlerinin yüksekliği, yönetim sorunları, aşırı istihdam ve yüksek ücret politikaları giderek ekonominin sırtında bir yük olarak algılanmalarına yol açmıştır. 1980'li yıllarda neoliberal politikaların güçlenmesiyle, KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmaları başlatılmıştır (bkz. özelleştirme). Bu dönemde KİT'lere yapılan mali destekler kaldırılmış, gerekli teknolojik yatırımlardan vazgeçilmiştir. Tekel niteliğindeki KİT'lerin bu statüsü kaldırılmıştır. Özelleştirme İdaresi

Başkanlığı'nın kurulmasıyla birlikte KİT'lerin özelleştirilmesine başlanmıştır.

Bibl.: BORATAV, K. (1974), *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi; ÖZTÜRK, N., *Değişen Devlet Anlayışı ve Özelleştirme*, www.ydk.gov.tr [B. D.]

Kamu Ortaklığı Fonu 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun'la 1984 yılında, istikrarlı ve güvenilir gelir verilmesi suretiyle tasarrufların teşvik edilmesi ve sağlanacak ek finansman kaynakları ile kamu yatırımlarının süratle gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Fonun en büyük gelir kaynağını menkul kıymet ihracı suretiyle iç borçlanmalar (gelir ortaklığı senetleri) oluşturmuş, Fon kaynakları büyük ölçüde otoyol, köprü, baraj, hidroelektrik santrali, içme suyu ve serbest bölge gibi altyapı yatırım projelerinin finansmanında kullanılmıştır. Kamu Ortaklığı Fonu, Bazı Fonların Tasfiyesine ilişkin 4568 sayılı Kanun çerçevesinde, 1.1.2001 tarihinde tasfiye edilmiştir. [B. B.]

kamu sektörü Bakanlıklar, belediyeler, merkezi ve yerel kamu kuruluşları, **kamu iktisadi teşebbüsleri, sosyal güvenlik** kuruluşları gibi büyük ölçüde vergiler ve diğer kamu gelirleri ile finanse edilen ve kâr amacından çok kamu hizmetlerini yerine getirmek için faaliyet gösteren kurumlara verilen genel isimdir. Kamu sektörünün dışında kalan kesimler özel sektör, sivil toplum örgütleri ve hanehalklarıdır.

Neoklasik iktisatçılar kamu sektörünün büyümesinin piyasa dengelerini bozacağını ve ekonomik büyümeyi yavaşlatacağını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre, kamu sektörü genellikle düşük verimle çalışmaktadır. Kamu sektörünün verimsizliği ekonomik sistemin maliyetinin artmasına yol açmaktadır. Aşırı kamu harcamaları nedeniyle vergiler yükselmekte, özel sektörün yatırım fonları azalmaktadır. Kamu sektörünün büyümesi, piyasa koşullarına göre çalışmaması nedeniyle, piyasa dengelerini bozmakta, kaynakların etkin kullanımını engellemektedir.

Buna karşılık kamu sektörünün ekonominin sürükleyici gücü olduğunu savunan görüşler vardır. Kamu sektörünün genişlemesinin piyasayı büyüttüğü, özel sektöre yeni yatırım olanakları sağladığı, kamu mallarının ve hizmetlerinin uygun fiyatlarla sunumu ile özel sektör üretiminin teşvik edildiği, özel sektörün isteksiz olduğu yatırımları üstlendiği, gelir dağılımını düzenleyerek iç talebi canlandırdığı savunulmaktadır.

Kamu sektörü her zaman özel sektörle birlikte var olmuştur. **29 Krizi**'nden sonra Keynesyen politikaların yaygınlaşması kamu sektörünün ekonomideki payını önceki dönemlere göre büyük ölçüde artırmıştır. Özel sektörün gelişmemiş olduğu azgelişmiş ülkelerde kamu sektörü zorunlu olarak ekonomide

büyük ağırlık kazanmış, kalkınma çabalarının öncüsü olmuştur. Toplumların temel kamu hizmetlerine talebinin yükselmesi de kamu sektörünün genişlemesine yol açmıştır.

1980'li yıllarda başlayan ve tüm dünyayı etkileyen neoliberal eğilimler kamu sektörünün yeniden küçülmesine neden olmuştur. Genel olarak tüm ülkelerde kamunun ekonomik birimleri özelleştirilmekte, hizmet birimleri küçültülmektedir. Kamu sektörünün geleneksel yönetim, savunma, güvenlik, adalet gibi işlevler ile sınırlandırılması eğilimleri güçlenmektedir. Kamu sektörünün sosyal güvenlik, eğitim, sağlık gibi temel hizmetlerdeki işlevleri devam etmekle birlikte, tartışma konusudur.

Bibl.. ULUTÜRK, S. (2001), "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:1. [B. D.]

kamu tercihi kuramı Piyasa dışı karar alma mekanizmalarının ekonomik analizinin yapılması, yani ekonomi biliminin siyaset bilimine uygulanmasıdır.

Siyaset biliminin devlet kuramı, seçim sistemleri, seçmen davranışı, parti politikaları ve bürokrasi konuları kamu tercihinin de konusudur. Kamu tercihi, siyasette de ekonomide de seçmen, politikacı veya bürokratların aynı davranışı göstereceklerini, yani bireyci akılcılıkla ve fayda maksimizasyonu için çalışacaklarını kabul eder.

Ekonomistler kişilerin piyasa davranışlarıyla kolektif karar alma mekanizmalarını çözümlemeye çalışıyorlar. Bireyler pazarda kendi çıkarını düşünür. Kamu seçimi kuramı siyasetçi ve bürokratın da aynı biçimde davrandığını düşünür ve romantik hayalciliğe son verir. Kamu seçimi kuramı öncesinde ekonomistler hükümetlerin tam bilgiye ve uygulama olanağına sahip olduğunu düşünürlerdi. Kamu tercihi kuramıyla siyasetçi ve bürokratların insan olduğu ortaya konmuş, bireyler akılcı ve çıkarını düşünür varsayıldığından bürokrasiyi etkinlik dışına yönlendiren sistematik eğilimler araştırılmıştır.

Kamu seçimi siyasetin uygulandığında yaratacağı sonuçları değil, belirli siyasal sistemde siyasetin nasıl biçimleneceğini araştırır. Demokraside seçmenlerin oylarının sonucu belirleme olasılığı çok düşük olduğundan hükümet siyasetinin halkın yararına olacağı varsayımı yanlıştır. Seçmenin bilgilenmesi zor ve zahmetlidir, seçmenin oyunun siyasetten habersiz olduğu ve hatta oy kullanmadığı hesaba katılmalıdır. Yurttaşların demokrasilerde cahilliği ve oy kullanmanın düşüklüğü bu nedenledir. Halkın çoğunluğuna göre hükümet kamu yararını düşünürken çıkar grupları daha etkindir. Etkin olmayan siyasetin maliyeti bütün yurttaşlara yansır, faydası ise küçük bir gruba gider. Dolayısıyla küçük gruplar daha etkilidir. Böylece kamu tercihi kuramı piyasa başarısızlıkları yanında hükümet başarısızlıklarını tanımla-

mıştır.

Hükümetler de hedefine ulaşamayabilir. Seçmenler hükümetleri denetleyemez ve yönlendiremez. Hükümetlerin uygulamaları piyasada işlem yapmak, alışveriş gibi doğrudan sonuç doğurmaz, beklentileri karşılanmaz. Yasama erki kendi kaynaklarını değil başkalarının kaynakları hakkında fikir yürütür ve kamu alanında doğrudan ödül ve ceza yoktur. Oy avcılığı ve oya karşı yatırım etkinliği bozmaktadır. Bürokrasi etkinlik ve kâr için çalışmaz, seçmenler ve çıkar grupları hükümeti etkiler, fonlar yatırımlar bu temelde kullanılır.

James M. **Buchanan** ile Gordon Tullock'un *The Calculus of Consent: Logical foundations for constitutional democracy* (1962, 'Rızanın Hesaplanması: anayasal demokrasinin mantıki temelleri') kitabı kuramın kurucu temeli olarak kabul edilmektedir. Vergi ve kamu harcamaları alanlarındaki çalışmalarla 1950'lerde başlayan kamu tercihi bağlamındaki tartışmalar 1986'da Buchanan'ın **Nobel Ekonomi Ödülü** almasıyla kamuoyunun da ilgisini çekmiş, Buchanan George Mason Üniversitesi'nde Kamu Tercihi Araştırmaları Merkezi'nin yöneticiliğini yaptığı gibi başka üniversitelerde de bölümler açılmıştır.

Sözleşmeci-anayasacı bir görüş olan kamu tercihi, piyasa başarısızlıkları ve kamu malları sorunlarında, tüketici egemenliği kavramı çerçevesi içinde devlet ve bireysel tercihlerin bulunduğu oylama kuralı ile toplumun kolektif ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya çıkan devletin kaynakların etkin dağılımı ve yeniden dağılımı işlevlerini yerine getirebilmesiyle ilgilenir. Bu iki işlev arasındaki fark kamu tercihi ekonomisinin temelidir.

Kaynakların etkin kullanımı ve yeniden dağıtımı işlevleri piyasanın işleyişi veya kolektif tercih süreciyle yerine getirilebilir. Doğrudan demokraside oybirliği kuralı kolektif faaliyetten herkesin fayda sağlayacağını öngörür. Ancak oybirliği kuralı zaman kaybını içerir ve azınlıkla çoğunluk arasındaki çekişmeyi çözmek için optimal çoğunluk kuralı geliştirilmiştir. Optimal çoğunluk, kolektif karar maliyetleri ile toplumsal sorunların aşılması için gereken toplum üyesi sayısını içeren bir matris içinde aranır. Optimal çoğunluk, karşı konulan bir kararın kabulü sonucu beklenen fayda kaybı ile sorunu çözmek için gereken çoğunluğu sağlama maliyetini asgariye indiren sayıdır. Optimal çoğunluk olarak basit çoğunluğun kabul edilmesinin zaman maliyetleri açısından optimum oluşturması benimsendiğinde, yeniden dağıtım konusunda da politikanın sıfır toplamlı bir oyun olmasını getirir. Zenginler, fakirler, kamu malları ve vergi paketi arasında uygulanan oyunda, kazananlar kaybedenlerin sayısı arttığında daha iyi durumda olabileceklerdir, çoğunluk kuralı gereği, teklifler basit çoğunluk tarafından kabul edilene kadar kaybedenlerin sayısının artması gerekir. Çoğunluk kuralının da konjonktüre yol açması söz konusudur.

Oybirliği kuralı herkesin faydaları birbirine yaklaşıncaya kadar sorunların defalarca yeniden tanımını gerektirebilir. Her yeniden tanımlama süreci **Pareto optimumu**na yaklaşıncaya kadar durgunluk doğurabilir. Tam denge ve eşit fayda fonksiyonu koşulları incelenerek yeniden dağıtım sorunlarına çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Bu tezlere karşı gündem oluşturma teoremi geliştirilmiştir. Çoğunluk ve grup kararları arasındaki denge konusunda geliştirilen teoremlerle kararlılık, gizlilik, tarafsızlık ve pozitif duyarlılık koşullarıyla çoğunluk kuralının içerdiği normatif özellikler dile getirilmiştir.

Samuelson'un Pareto optimumu miktarını belirlemek için gereken tercih bilgileri elde edilemez görüşü 1970'lerden itibaren talep açıklayıcı süreçlerin işleyişi üzerine çalışmaları teşvik etmiştir. Tercih bilgilerinin elde edilme süreçleri üstüne çalışmalarda doğrudan demokrasinin imkansızlığı nedeniyle temsili demokrasilerde kamu tercihinin oluşumu üstüne yapılan çalışmalarla temel yaklaşım seçmenler gibi temsilcilerin de kendi faydalarını maksimize etmeye çalıştıkları, partilerin seçimleri kazanmak için politika oluşturdukları yönündedir. Oylama kalitesi üstüne çalışmalar sonucu, bir oyun etkisinin önemsizliği sonucu 'rasyonel cahillik' davranışının ortaya çıktığı saptaması yapılmış ve seçmen davranışının desteğin ifadesi olduğu söylenmiştir.

Devletin tekelci niteliği ve monopolin alıcılarının gayret ve harcamaları, devlet görevlilerinin alıcıların harcamalarına karşı tavrı, üçüncü tarafın etkilenmesi tarzında 'rant kollaması' kavramı, ekonomik işleyişle toplumsal işleyişi birlikte ele alır ve fiat ve çıktı, tarife ve kotalar üzerinde devlet denetimini irdeler. Devletin üretim arzında **bürokrasi**nin etkisi, gündem belirleyicilerin gücü, kamu ve özel sektör hizmetlerinde maliyet farkları konularında kamu tercihinin devleti monopol olarak modellemektedir.

Kenneth Arrow'un **olanaksızlık teorisi**nin demokratik sistemlerde seçim mekanizmaları ile bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere ulaşılamayacağını göstermesi kamu tercihi alanında büyük etki yapmıştır. Birey tercihlerinin ahlaki tercihlerle ilişkilendirilmesi ve Harsany'nin çalışmalarında olduğu gibi, ahlaki boyutun ayırt edilerek toplumsal refah fonksiyonunun oluşturulması çabaları, bireylerin kendilerini başkalarının yerine koyarak eşit olasılık varsayımıyla diğer bireylerin tercihlerine yaklaşması, anayasalcı iktisat anlayışının gelişme yolunu açmıştır. Bireylerin tercih sıralamasında özgür olmasına karşılık kolektif tercih sürecinde tercih sıralama şekillerinin veya tercih sıralamasına girecek kişilerin anayasa hükümleriyle sınırlandırılması (mülkiyet hakkının kabulü gibi), toplumsal refahın anayasa çerçevesinde anlamlandırılması gereğinin kabul edilmesi ve anayasanın, bireysel tercihler liberal değerleri

paylaştığı ve desteklediği sürece her bireyin serbest tercihinin faydayı maksimize edeceği ve Pareto optimumunu sağlayacağı liberal bir çerçeve sunması çıkış noktası olarak sunulmaktadır.

Kamu tercihine basitleştiriciliği, siyaset dünyasında da ekonomik dünya kadar rekabet ve etkinlik bulunduğu, demokrasinin işlerliği açılarından eleştiriler gelişlirilmiş, sosyologlar ekonominin sosyoloji alanına girşini 'ekonominin emperyalizmi' olarak tanımlamıştır ve kamu tercihi kuramı içinde küçük çıkar gruplarının etkisine karşı devlet müdahalesinden yana görüşler de geliştirilmiş olmasına karşılık genel olarak kamu tercihi kuramı devlet müdahalesini küçülten serbest piyasa ekonomisiyle özdeşleştirilmiştir.

Buchanan'ın damgasını basmış olduğu kamu tercihi görüşü, tercih oluşturma süreçlerinin toplumsal gerçekliğinin irdelenmesinden doğan karamsarlığını, devletin ekonomik işlevleri ve toplumsal refah kavramlarının bireysel özgürlükler temelinde eleştirisiyle aşmaya çalışarak, liberalizmin eşitlik ve özgürlük kavramlarını yeniden gündeme sokmasıyla, **Neoliberalizmin** bireyci ve fayda maksimizasyonuna dayalı temelinde Paretocu refah anlayışının egemenliğini kurmasını pekiştirmiştir. [K. E.]

kamulaştırma İstimlak. Kamu yararının gerektirdiği hallerde gerçek ve özel hukuk kişilerinin mülkiyetinde bulunan taşınmaz malların, bedelleri ödenmek şartıyla devlet veya kamu tüzel kişi mülkiyetlerine geçirilmesi işlemidir.

Kamulaştırma özel mülkiyete konu bir gayrımenkulün kamu mülkiyetine geçirilmesi anlamına gelmekle birlikte, pratikte **devletleştirme** veya millileştirme işleminden farklıdır. Kamu yatırımlarının yapılabilmesi veya imar planlarını uygulanabilmesi amacıyla belirli gayrımenkullerin kamulaştırılması zorunlu olabilir. Kamu yararının olması, amacın önceden belirtilmesi ve bedelinin ödenmesi koşuluyla söz konusu gayrımenkul kamulaştırılır.

Uluslararası anlaşmalarda da kamulaştırma işleminin, geciktirmeksizin ve tatmin edici bir karşılık ödenmek kaydıyla ve yalnızca kamusal işlemler için yapılabileceği öngörülmektedir. [B. D.]

Kantoroviç, Leonid Vitalieviç (1912-1986) Kaynakların optimal dağılımı ve doğrusal programlama konularındaki katkılarıyla bilinen Sovyet matematikçi ve iktisatçı.

Leningrad Üniversitesi'nde matematik öğrenimi gördü, on sekiz yaşında 1930'da doktorasını verdi. 1938'de bir devlet laboratuvarında çalışırken kendisinden ham maddelerin maksimum çıktı sağlayacak biçimde dağıtımı için bir teknik bulması istendiğinde, bugün **doğrusal programlama** diye bilenen denklemle sorunu çözdü.

1939'da *Üretim Planlaması ve Örgütlenmesinde Matematik Yöntem* kitabını yazdı ve bütün ekonomik da-

ğıtım sorunlarının doğrusal programlama ile çözüleceğini gösterdi. İngiltere'de John **Hicks** ve ABD'de Paul **Samuelson** aynı zamanlarda aynı çözüm üstünde çalışıyorlardı. Kantoroviç de, denklemlerdeki belirli katsayıların her çıktının fiyatı olarak kabul edilebileceğini gösterdi.

Kantoroviç 1942'de yazdığı ve 1959'da yayınlanan *Ekonomik Kaynakların En İyi Kullanımı* kitabında görüşlerini geliştirdi. Merkezi plan ekonomilerinde de kaynakların dağılımı için fiyatların dikkate alınması ve geçmişle gelecek arasındaki fiyat farkları nedeniyle faiz hadlerinin kullanılması gerektiğini gösterdi.

1944'ten 1960'a kadar Leningrad Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. 1960'ta Sovyet Bilimler Akademisi'nin Sibirya şubesinde matematiksel ekonomik yöntemler yöneticisiydi. 1965'te Lenin ödülü, 1967'de Lenin nişanı kazandı. 1971'den 1976'ya kadar Moskova'da Ulusal Ekononomi Yönetimi Enstitüsü laboratuvar şefi oldu. 1975'te Tjalling C. Koopmans'la birlikte, doğrusal programlama ve kaynakların optimum dağılımı konusundaki araştırmaları nedeniyle **Nobel Ödülü** aldı.

Kantoroviç matematiğe ve ekonomide kullanılan matematiğe bir çok katkılarda bulundu. Teknolojik gelişmelerin ekonomiye etkisini inceledi, üretici, tüketici ve yenilikten kaynaklanan artan ekonomik potansiyelin etkisini araştırdı. Bilgiişlemciliğin gelişiminde kuramsal katkıları büyük oldu. Bu konularda 300'den fazla makale ve kitap yayınladı. Bkz. gölge fiyatlar, Gorbaçov, planlama. [K. E.]

kaos kuramı Matematik ve fizikte belirli doğrusal-olmayan dinamik sistemlerin sergilediği durumu inceleyen, yeni gelişmekte olan dala kaos kuramı adı verilmektedir. Kaos kuramının incelediği sistemlerin temel özelliklerinden biri, başlangıç koşullarına karşı aşırı duyarlılıklarıdır. Kelebek etkisi adı verilen bu durum, kuramın adının tersine, belirlenimci bir sistem ortaya koyar. Bu tür sistem örnekleri atmosferde, güneş sisteminde, yer tabakaları tektoniğinde, sert akışkanlarda görülür. Kaos kuramının kökleri 1900'lerde Henri Poincaré'nin çalışmalarına gider. Bilgisayar sistemlerinin gelişmesiyle çok fazla sayıda aritmetik hesaplamanın tekrarlanması mümkün olmuş ve kaos kuramı ilk kez 1961'de meteoroloji verilerinin bilgisayara girilmesiyle hava değişimleri üstünde sınanıp geliştirilmiştir. Halen matematikte ve kuvantum kaos kuramı adıyla fizikte gelişmekte olan araştırmalar, nüfus hareketleri ve ekonomiye de uygulanmaya çalışılmaktadır.

Ekonomide geleceğin bilinemezliği ve karar oluşturma amacıyla akılcı modellerin uygulanması çabası, kaos kuramının geleceğe ilişkin olasılıklar hakkında bilgilenme olanağı sağlayacağı görüşünü doğurmuştur. Ekonominin sayısız değişken ve verisinin bilgisayar programları aracılığıyla kaos kuramının

uygulanmasıyla anlamlandırılmasının yeni ufuklar açacağı yönünde yapılan denemelerle kaos kuramı iktisatta daha da tartışılır olmaya başlamıştır.

Kaos kuramının bütün bilimi etkileyeceği, bilimsel indirgemeciliği ortadan kaldıracağı, parça bütün ilişkisini gösterebileceği iddiaları, bir yandan Marksist diyalektik materyalizmin yeni bilimsel kanıtı olarak alkışlanmaktadır. Fizik doğrusal olmuştur, denklemlerle grafik üstünde gösterilmiştir, ama doğa doğrusal değildir. Ekonomi de doğrusal olarak işlemez, ekonomik gerçeklik doğa gibi kaotik, düzensiz, çelişkilidir ama doğa gibi onun da içsel belirlenimciliği vardır. Bu artık mekanik belirlenimcilik değil, diyalektik belirlenimciliktir, sürekli değişimin işleyişini araştırır. Gittikçe küçülen parçacıklar ve yüksek enerjilerle parça parça uğraşan fen bilimlerinde olduğu gibi, toplumsal bilimlerde ve iktisatta da, matematik ve fizik klasik mekanik anlayışının dışında uygulanabilecek, en küçük etkilerin bütünle ilişkisinin gösterilmesi mümkün olacaktır.

Öte yandan serbest pazar savunucuları, kaos kuramını ekonomiye müdahalenin piyasanın doğal işleyişinin yarattığı kendiliğinden düzenini bozacağının yeni kanıtı olarak sunmaktadırlar. Kaotik görülen sistemler matematik olarak gösterilebilecektir ancak, kaos kuramı en küçük bir hesaplama sapmasının sonuçta ne kadar büyük farklılıklara yol açtığını kanıtlamıştır; ekonomide değişkenlerin bütünün hesaplanması olasılığı olmadığına ve düzensiz bir değişimin beklenenden büyük değişiklikler yarattığı kanıtlandığına göre, ekonomiye müdahale ve merkezi planlama çabalarının olanaksızlığı ve ekonominin doğal işleyişine nasıl zararlar verebileceği de ortaya çıkmış demektir.

Bu görüşe karşı sav, bunun ekonomiyi matematikleştirenlere matematikle karşı çıkma çabası olduğudur. Kaos kuramı, tahmin edilemez sistemler olduğunu söylememekte, tersine bazı sistemlerin bir dizi denklem ve bilgisayar programıyla, düzenliliğinin gösterilebileceğini söylemektedir. Kaos kuramı, sistemin çok küçük değişkenlere karşı duyarlılığını gösterdiği ve bütün girdiler hassas biçimde ölçülemeyeceğinden hesaplarda yanılma ve çıktının beklenenden çok farklı olacağı doğru olsa da, bu sistemlerin gene de klasik matematik ve istatistikle gösterilemeyecek biçimde belirlenimci olduğunu ifade etmektedir.

İnsan davranışları da tesadüfi değildir ve arz talep eğrileri belirli mallar için çizilebilir, bunlar ampirik genellemelerdir, verili zamanda toplam seçimleri yansıtırlar ve değişime açıktırlar. Ludwig von **Mises** de, nicelik ekonomisi olamaz, bütün ekonomik nicelikler ekonomi tarihinden aldığımız verilerdir, belirli bir malın fiyat ve talebinin genel ilişkiyi gösterdiği ve sabit olduğunu kimse söylemez der. İnsan davranışlarının kaotik olmasıyla kaos kuramının ilgisi yoktur; in-

san davranışlarının tahmin edilemezliği başlangıçtaki koşullara karşı duyarlılığından değil bu koşullara dayanmamasındandır, gelecek davranışları değiştirir. Dolayısıyla kaos kuramı merkezi planlamaya karşı bir tez değildir, aksine plancılara yeni araçlar sağlayabilir. Her parçanın bütünü tekrarladığı daha küçük parçaya bölünebilmesi kavramı ve ölçekten bağımsızlık, makro ve mikroekonominin birleştirilmesine hizmet edebilir. Gene de tahmin edilemezliğin düzene engel olmadığını gösteren kaos kuramı, gözlemlenen olguların değişime ilişkin bilgi oluşturmadığı mekanik yaklaşım yerine ikame edilemez, ekonomideki klasik matematikle kaos kuramının ilgisi yoktur, değişen tercihlere ilişkin bilgi vermeyen kaos kuramı, diğer matematik yöntemler kadar bu alanda çaresizdir.

Kaos kuramının genel olarak bilim ve iktisat kavrayışında yarattığı tartışmalar yanında, kuramı doğrudan iktisat konularına uygulama çabaları da başlamıştır. Doğrusal denklemlerin ekonomik modeller kurmakta ve ortalama davranışların tahminlemelerde kullanılmasına karşılık yapısal nitelik değişimlerini kapsamaması, menkul değerler piyasasından döviz değişim oranlarına, banka mevduatlarından tarım fiyatlarına kadar doğrusal çözümlemelerin yetersizliğinin görülmesi karşısında, örneğin depresyon ve resesyonlar, dalgalanmalarda doğrusal olmayan denklemlere ve kaos kuramına yönelme söz konusudur. Kaos kuramının kaotik davranışın ortaya çıktığı yerde, karmaşık doğrusal olmayan sistemlerde olasılık hesaplarına kesin limitler getirmesi, değerlerin değişken olduğu aralığın saptanması ile uzun vadeli planlama için sınırlı da olsa için uygulanabileceğini göstermeye çalışan uygulamalar vardır.

Kaos kuramının ekonomiye uygulanması tartışmaları sürerken (bkz. Allen, Peter M. (1994), "Evolutionary Economics and Chaos Theory", Leydesdorff ve van den Besselaar (ed.), *New Directions in Technology Studies*, New York: St. Martin's Press; Creedy, John ve Vance L. Martin (1994), *Chaos and Non-Linear Models in Economics*, Aldershot: Edward Elgar), popüler yayınlar da başlamıştır. James Gleick'in 1987'de yayınlanan, kaos kuramını kamu oyuna tanıtan popüler *Chaos: Making a New Science* kitabından sonra, Ed Peters'in *Chaos and Order in the Capital Markets* kitabı da finans piyasasında analizciler ve yatırımcılar için el kitabı olarak sunulan ilk popüler iktisat kitabı olmuştur. [K. E.]

kapalı ekonomi Ekonomik tahliller yapılırken uluslararası ekonomik ilişkilerin bulunmadığı varsayımının yapılması, ekonomik değişkenlerin dış ekonomik ilişkilerden soyutlanarak değerlendirilmesidir. Böylelikle tahlil basitleştirilir, ülke içi değişkenler değerlendirilmeye çalışılır.

İkinci anlamıyla kapalı ekonomi, dış ekonomik ilişkilerin yoğunluk derecesini anlatır. İthalat ve

ihracatın GSMH içindeki oranı düşük, sermaye ve döviz hareketlerinin devlet denetimi altında olduğu ekonomilere kapalı ekonomi denilir. Kapalı ekonomide fiyat yapısı uluslararası fiyat yapısından farklılaşır, ancak hiç bir ekonomi dış ilişkilerden bütünüyle soyutlanamadığı için, bu tür uygulamaların kaçakçılık yarattığı, **karaborsa** piyasalar doğurduğu görülmüştür. **Otarşi**yi savunan kameralist görüşler (bkz. kameralizm) ve **ithal ikamesi** yoluyla kalkınmayı hedefleyen ekonomiler, devlet müdahaleciliği ile dış ilişkileri denetim altına alma ve kısıtlama yoluna başvururlar. **Doğal ekonomi** yerine de bazen kapalı ekonomi terimi kullanılır, oysa doğal ekonomi yalnız dış ilişkilere kapalı oluşuyla tanımlanmaz; doğal ekonomiyle anlatılmak istenen daha çok kapitalizm öncesi ilişkiler ve para kullanımının yokluğudur. [K. E.]

kapasite Bir işletmenin elindeki üretim faktörlerini en akılcı biçimde kullanarak, belirli bir zaman dilimi içinde yapabileceği üretim miktarıdır. Bir mal ya da hizmetin üretim gücünü gösteren kapasite, verim derecesi olarak da tanımlanabilir. Örneğin bir fabrika veya imalathanenin kapasitesi onun en çok üretebileceği miktarı gösterirken, bir dükkânın kapasitesi en çok satabileceği mal miktarını belirtir. Maksimum teorik kapasite, gerçekleştirilebilir normal kapasite, fiili kapasite, optimum kapasite gibi kapasite konusunda değişik amaçlara hizmet etmek üzere kullanılan birçok tanım bulunmaktadır.

Değişik kapasite kullanım oranlarında yapılacak hesaplamalar sonucunda işletmenin hangi kapasite kullanım düzeyinde giderlerini gelirleri ile eşitlediği ortaya konabilir. Bu eşitliği sağlayan kapasite kullanım oranına başabaş noktası ya da kâra geçiş noktası denir. [B. B.]

kapital Sermaye, anamal olarak da adlandırılan kapital, gelir elde etmek üzere kullanılan, işletilen her türlü mal ve paradır. Tüketimin aksine yatırımlar ile ilgili kaynakları gösterir. Fiziksel sermaye, mali sermaye, sabit sermaye veya işletme sermayesi olarak çeşitlere ayrılabildiği gibi doğduğu kaynağa göre öz sermaye, yabancı sermaye veya kullanıldığı yere göre duran sermaye, dönen sermaye gibi ayrımlara tabi tutulur. Bkz. sermaye. [B. B.]

kapitalizm Serbest piyasa ekonomisi, liberal sistem olarak da adlandırılan Kapitalizm, insan veya doğa yapısı sermayenin yani üretim araçlarının özel mülkiyet altında bulunduğu ve kişisel kazanç için kullanıldığı bir ekonomik örgütlenme biçimidir. Özel girişim ve piyasa serbestliğine dayanan Kapitalizm, Batı Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren **feodalizm**in yerini almış, **sanayileşme** ile birlikte hızla gelişerek 18. ve 19. yüzyıllarda egemen üretim biçimi haline gelmiştir. Günümüzde de en yaygın ve güçlü ekonomik sistem olan Kapitalist sistemin felsefesi

"Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler", şeklinde özetlenebilir. Buna göre kişiler kendi çıkarlarına uygun hareket etmekle, toplum çıkarlarına da uygun hareket etmiş olacaklardır. Bu şekildeki davranışla ekonomik sistemde bir uyum ve düzen olduğu ileri sürülmüş ve buna görünmeyen el ilkesi adı verilmiştir. Bu ilkeyi ilk kez tutarlı bir şekilde tanımlayıp ortaya koyan kişi olan İskoç Adam **Smith**'e göre, her birey kendi çıkarlarının peşinde koştuğu zaman, görünmeyen el aracılığıyla herkesin çıkarı sağlanmış olacaktır.

Kapitalist ekonomilerin belli başlı kurumları şunlardır:

1) Özel mülkiyet ve veraset: Kapitalist sistemin temel kurumu olan **özel mülkiyet** ile mal sahibine, sahibi olduğu mallar üzerinde tam bir denetleme ve kullanma yetkisi ve hakkı verilir, ayrıca bu hak toplum tarafından korunur. Özel mülkiyette, kişi istediği üretim aracını istediği miktarda alabilmeli veya bir başkasına devredebilmeli ve sahip olduklarını mirasçılarına devredilmelidir.

2) Kâr amacı ve girişim özgürlüğü: Kapitalizmde iktisadi etkinliğin temel amacı kâr elde etmektir. Üretim araçlarına sahip olan ve onları mirasçılarına bırakabilen insanlar, en yüksek kârı elde etmek için çabalarlar. Bu durum kapitalist sistemin dinamizmini oluşturur. Üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkının sınırlandırılması halinde kimse isteyerek çalışmaz ve toplum dinamizmini kaybeder. Bu nedenle kapitalizmde kâr amacı ve girişim özgürlüğü çok önemlidir. Girişim özgürlüğü, kişi ya da firmaların ekonomik kaynakları elde etme ve bu kaynakları herhangi bir üretim dalına ayırabilme, üretim faaliyetinde bulunmak isteyenlerin üretim araçlarını kiralama, satın alma ve üretimde kullanma ve kendi isteklerine göre üretimlerini pazarlayabilme özgürlüğüne sahip olmalarıdır.

3) Piyasa mekanizması ve fiyat sistemi: Kapitalist sistemde ekonomik sorunların çözümü için gerekli düzenleyici olarak piyasa mekanizması ve fiyat sistemi esas alınmıştır. Buna göre piyasa mekanizması iyi işlerse, fiyat sistemi devletin hiçbir konuda müdahalesine gerek kalmadan her şeyi düzenleyecek, mal ve ürün piyasalarında kıt kaynakların en iyi bir şekilde kullanılmasını ve toplumun refaha ulaşmasını otomatik olarak sağlayacaktır.

4) Rekabet: Kapitalist ekonomilerde rekabetin en önemli görevlerinden biri, mal üretiminde, yüksek verimlilik sağlamak ve ulaşılan verimlilik düzeyini korumak, geliştirmektir. Bkz. girişimcilik, hür teşebbüs, liberalizm. [B. B.]

kapitalizmin bunalımı Kapitalist ekonomik işleyişin yaşadığı bunalımlar, piyasa ekonomisini savunanlarca en uygun olanın yaşamasına olanak veren ve bu beceriyi gösteremeyenlerin tasfiye olduğu verimli süreçlerdir. Buna karşın, **Ricardo**'dan başlayarak kapitalist iş-

leyişin yarattığı toplumsal sorunlar gündeme getirilmiş, bunun sistemin kendi işleyişine içkin bulunduğu ilk kez **Sismondi** tarafından açıklanmıştır. Bunalımların tekelleşme öncesi klasik kapitalizm adı verilen evresindeki devreselliği dikkati çekmiş ve **iş çevrimleri** ve **kriz** kavramsallaştırmalarıyla bu alanda birçok kuram geliştirilmiştir. Marksistlere göre ise, kapitalizmin her bunalımı bir örgütlenme evresine tekabül eder ve bunlar gittikçe derinleşerek sonunda kapitalizmin çöküşünü getirecektir (bkz. teknolojik dönüşüm krizi).

Kapitalizm, ortaya çıkışından itibaren küçük, büyük çeşitli bunalımlar yaşamıştır. Bunlardan bazıları kısa sürede atlatılırken, bazıları da uzun ve sancılı geçmiştir. Kapitalizmin tarihi boyunca yaşadığı bunalımların en şiddetlisi, en sancılısı **Büyük Bunalım**, Kara Perşembe (bkz. kara günler) olarak da adlandırılan 24 Ekim 1929'de yaşanan, Amerikan borsasının çöktüğü, ekonomisinin krize girdiği, diğer kapitalist ülkeleri de derinden etkileyen bunalımdır.

Birinci Dünya Savaşı kapitalizmin gelişiminde bir dönüm noktası olmuş, savaş sonrasında uluslararası piyasalar daralmış, **altın standardın**ın yerini uluslararası para birimi almış, bankacılık alanında etkinlik Avrupa'dan ABD'ye geçmiş, Afrika ve Asya ülkeleri sömürgeciliğe karşı mücadeleye girişmiş ve dış ticaretin önündeki engellere yenileri eklenmiştir. 1929'da başlayan ve 1941'lere kadar devam eden büyük bunalım döneminde, tüm kapitalist ülkelerde sanayi üretimi olağanüstü düşmüş, işsizlik artmış, ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. Sanayi üretimindeki büyük düşüş, bunalımın atlatılmasını zorlaştırmış, yaşanan ekonomik kriz liberal ekonomik teorinin terk edilmesine neden olmuş, 1930'lu yılları izleyen dönemde **Keynesçi** iktisat teorisi çerçevesinde uygulanan ekonomik politikalar, devletin iktisadi yaşamdaki rolünü ve ağırlığını artırmıştır.

Keynesçi politikaların uygulandığı 1970'li yıllarda kapitalizm yeniden bir bunalım dönemine girmiş, uluslararası düzeyde üretim gerilemeye başlamış, bu sancılı dönemde, başlıca temsilciliğini Milton **Friedman**'ın yaptığı ve **monetarizm** adıyla ünlenen neoliberalizmin yıldızı parlatılmıştır. Yeni liberalizm ile devletin ekonomiye müdahale ve diğer amaçlar için gerçekleştirdiği aşırı harcamaların, ekonominin rahatsızlıklarının başlıca sebebi olduğu ortaya koyulmuş, para arzındaki artışın ekonomide bir şişkinlik yaratacağı ve birtakım sorunlara yol açacağı ifade olunmuştur.

Bibl.: SATLIGAN, Nail ve Sungur SAVRAN (der.) (1988), *Dünya Kapitalizmin Bunalımı*, İstanbul: Alan Yayınları. [B. B.]

kapitalizmin dönüşüm krizi →
teknolojik dönüşüm krizi

Kapitülasyon Bir devlet uyruğunun diğer devlet hukuku içinde el-

de ettiği haklar veya Doğu ve Yakın Doğu ülkelerinin Avrupa ve Amerika ülkelerinde tanıdıkları tek taraflı imtiyazları ifade eden sözleşmelerdir. Bizans ve Mısır Osmanlı devletinden önce İtalyan şehir devletlerine çeşitli imtiyazlar tanımış oldukları gibi, I. Murat, Süleyman Çelebi, I. Mehmet, Fatih de kendi devirlerinde bu tür tek taraflı ayrıcalıkları vermişlerdi. Osmanlıcada *ahdname* veya *uhud-ı atika* adıyla anılan kapitülasyonlar adını İtalyanca anlaşma anlamına gelen *capitolazione* sözcüğünün Fransızca söylenişinden alır ve muahededen (sözleşmeden) çok ferman özelliği gösterir. Ticareti geliştirme amacıyla gayrimüslim tüccarlara Müslüman ülkesinde ticaret yapma hakkı sağlanması mantığından doğan kapitülasyonlar her padişahın verdiği fermanla kendi saltanatı süresinde geçerli oluyordu ve 1740 yılında I. Mahmut'un kendisinden sonra gelenleri de bağlayacak bir ferman vermesiyle bu imtiyazlar süreklilik kazandı. 1536'da Kanuni'nin siyaseten Fransa uyruklarına tanıdığı hakların sağladığı örnekle geliştirilen kapitülasyonlar, kapitülasyon verilen ülke uyruklarının Osmanlı yasalarına tabi olmayıp kendi hukukuna tabi olması ve konsoloslar aracılığıyla temsil edilmesini içermesiyle hukuk, ceza ve vergi konularında karşılıklılık olmaması sonucunu doğurmuş, ekonomik ilişkilerin çok daha yoğunlaştığı 19. yüzyılda Osmanlı gümrük ve vergi uygulamalarına getirdiği kısıtlamalar nedeniyle hukuk yanında ekonomik konularda da egemenlik hakkının tam kullanılamaması anlamına gelmeye başlamıştı.

Osmanlı tebası karşısında Avrupalılara hukuki, idari, mali ayrıcalıklar tanınması ve özellikle vergi oranları nedeniyle haksız rekabete yol açması nedeniyle Osmanlılarca ciddi bir sorun olarak kabul edilmeye başlanılan kapitülasyonların kaldırılması için ilk girişim 1856 yılında Âli Paşa'dan geldi. Osmanlı devleti yeni ilişki kurduğu devletlerle karşılıklılık esasına dayalı iki taraflı anlaşmalar yapmaya çalışırken, kapitülasyonları ancak 26 Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı koşulları içinde tek taraflı olarak kaldırabildi. Lozan Anlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti gümrük vergilerini beş yıl süreyle kapitülasyonlar çerçevesinde eski düzeyinde tutmayı kabul etti ve 1929 yılında bu bağlatısından kurtularak kapitülasyonlar tarihe karıştı. [K. E.]

kapsam ekonomileri İki ürünün birlikte arz edilmeleri halinde ayrı ayrı arz edilmelerine göre daha az maliyetli olmaları durumu. Kullanılan üretim teknolojisi ve ortak girdiler nedeniyle ortaya çıkar ve üretim ya da dağıtım aşamasında görülebilir. [A. I.]

kâr Belli bir dönemde gelir ve giderler arasındaki gelir lehine oluşan farktır. Ticari anlamda kullanılan ve muhasebe kârı olarak da ifade edilen bu tanıma göre, toplam satış hasılatından (gayri safi hasılat) üre-

tim masrafları çıktıktan sonra kalan fark kârı göstermektedir.

Kâr, aynı zamanda girişimcinin üretimden aldığı payı da ifade etmektedir. Ekonomik kâr anlamında kullanılan bu tanıma göre, girişimcilerin belli bir dönemde gerçekleştirdikleri üretim sonucu elde ettikleri hasılattan, satın alınan ya da kiralanan üretim faktörlerine yapılan ödemelerle, kendisinin sahip olduğu faktörlerin karşılığı olan ücret, rant ve faiz çıktıktan sonra kalan kısmı kârdır. Bkz. kâr hadleri, artı değer. [B. B.]

kâr hadleri (kazanç oranı) Karl Marx tarafından elde edilen toplam artı değerin, harcanan toplam sermayeye oranı olarak tanımlanan kâr oranı, ekonomik fayda ve ekonomik masraflara dayanılarak ölçülür. Fayda ve masraflar, bir kâr elde etmek için veya bir zararı önlemek için ödeme istekliliğini ya da bir kazançtan vazgeçmek veya bir maliyete katlanmak için kabul etme istekliliğini gösterir. [B. B.]

kâr maksimizasyonu Üretimi en düşük maliyetle gerçekleştirme amacıdır. Ekonomide, kârını maksimize eden bir firmanın dengeye geldiği ve koşullar değişmediği sürece bu şekilde üretimini sürdüreceği kabul edilir. Temel amacı kârını maksimize etmek olan firmalar, bunun için gelirlerini artırmaya ve maliyetlerini azaltmaya çalışırlar. Diğer taraftan, üretimin en az maliyetle gerçekleştirilmesi ise ücretlerin çalışanların kabul edebileceği en düşük seviyede oluşması sonucunu doğurur. [B. B.]

kâr oranları Elde edilen toplam artı değerin, harcanan toplam sermayeye oranına Marx, kâr oranı adını vermiştir. Kâr oranı, belli bir süre içinde elde edilen toplam artı değer ile bu süre içinde fiilen harcanan toplam sermaye tarafından tayin edilir. Buna göre kâr oranı, aynı alan içerisindeki fiyatı aynı olan mallar için bile farklı sermayelerin aynı malı ürettikleri farklı koşullara bağlı olarak değişebilir, çünkü bireysel bir sermayenin kâr oranı, malın piyasa fiyatı ile belirlenmeyip, daha çok, piyasa fiyatı ile maliyet fiyatı arasındaki farkla belirlenir. Ve bu farklı kâr oranları ancak sürekli dalgalanmalar yoluyla bir dengeye ulaşabilirler.

Kâr oranları ekonomik fayda ve masraflara dayanılarak ölçülür. Bu fayda ve masraflar, bir kazanç (fayda) elde etmek için veya bir zararı (maliyeti) önlemek için ödeme istekliliğini ya da bir kazançtan vazgeçmek veya bir maliyete katlanmak için kabul etme istekliliğini göstermektedir. [B. B.]

kâr ölçümü Kâr, işletmelerde faaliyet sonuçlarının yani performansın ölçüm kriteri olarak ve/veya yatırımın kârlılığı ve hisse başına kazanç gibi diğer ölçümler için de kullanılmaktadır. Kârın ölçülmesi ile doğrudan ilgili mali tablo unsurları, gelirler ve giderlerdir. Gelir ve giderlerin mali tablolara alınması ve değerlemesi, sermaye, serma-

yenin korunması ve sürdürülmesi kavramlarına bağlıdır. Kâr ölçümü konusunda, dikkate alınan bilanço ve kâr zarar tablosu kalemlerine bağlı olarak, çok sayıda gösterge bulunmaktadır. [B. B.]

kara günler Borsanın uğradığı kriz günleri "kara" nitelemesiyle ekonomi tarihine geçmiştir. Bunların en yaygın bilineni, **Büyük Bunalım** sırasında yaşanan Kara Perşembe, Kara Pazartesi ve Kara Salı günleridir.

3 Eylül 1929'da **Dow Jones** sanayi endeksi tavan yaparak 381. 17'ye çıkmıştı. 24 Ekim'de Kara Perşembe günü 12.9 milyon hisse satıldı. Öğle olduğunda tanınmış on bir yatırımcı intihar etmişti. Saat birde bankerler çözüm bulmak için toplandılar. Pazar fiyatının çok üstünden çelik hisselerini almaya karar verdiler. Beş gün sonra 28 Ekim'de, Kara Pazartesi, yatırımcılar borsadan çekilme kararı aldılar ve 29 Ekim'de, Kara Salı, fiyatlar daha da düştü. Rockefeller ailesi ve başka dev finans kuruluşları borsaya güvenlerini göstermek için çok sayıda hisse almaya karar verdiler. Satılan hisse sayısı yeni bir rekorla 16.4 milyon oldu. Borsanın 1929 düzeyine gelebilmesi ancak Kasım 1954'te mümkün oldu.

Kara Pazartesi: 19 Ekim 1987' de borsa tarihinin kaydedilen bir günlük ikinci en büyük gerileme. Dow Jones sanayi endeksi bir gün içinde % 22.6 düşerek 1929 rekorunu geride bırakmıştır. 19 Ocak 1988'e kadar süren bunalımda borsalarda, Avustralya'da % 41,8, Kanada'da 22,5, Hong Kong'da 45,8 ve İngiltere'de 26,4 olmak üzere düşüş yaşanmıştır. Kara Pazartesi'den beri panik satışları engellemek üzere tedbirler geliştirilmeye çalışılmıştır.

1987 krizinin belirli bir olay ve nedene bağlanamaması akılcılık, etkin piyasa, denge konularının sorgulanmasına yol açmıştır. Kriz öncesi işlemler, bilgisayar teknolojisinin işlem hacmi karşısında yetersizliğinden dolayı sınırlandırılmış olduğu için, merkez bankalarına piyasaya likidite arzı için zaman bulabilmişlerdir.

Londra'da yaşanan fırtına nedeniyle borsa çalışanlarının işlerine geç ulaşabilmesi, borsa alışverişlerinde kullanılan bilgisayar program satıcılığının ulaştığı hız ve hacim, ABD'nin enflasyon ve dolar siyasetinde G-7 ülkeleriyle anlaşamaması krizin nedenleri olarak ileri sürülmektedir.

Kara Çarşamba: 16 Eylül 1992' de Britanya'nın ulusal para birimi sterlini Avrupa değişim oranı mekanizmasından çekmesi, en ünlüsü bir milyar dolar kazanan George Soros olmak üzere, spekülatörlere büyük kazançlar sağlamış, 1997'de Brtianya Hazinesi zararı üç milyar dolar olarak açıklamıştı; hükümet dövizini koruyabilseydi ve sterlin devalüe edilebilseydi, Britanya 2.4 milyar sterlin kâr sağlayacaktı.

1979'da Avrupa değişim oranı mekanizması kurulduğunda Britanya sisteme dahil olmamış ve sterlinin değerini Alman markına göre

ayarlamayı sürdürerek faiz oranlarını düşük tutmuş, bu durum enflasyona yol açmıştı. 1990 Ekim'inde Britanya, sterlini 2.95 mark olarak kabul eden değişim oranıyla ve sterlinle diğer Avrupa Birliği ulusal paraları arasında yüzde 60'tan fazla dalgalanma olmasını engelleyeceği garantisiyle sisteme dahil olmayı kabul etti. Almanya'da Doğu Almanya ile birleşmenin de yarattığı baskıyla faiz oranları yükseldi. Danimarka'nın Maastricht Antlaşması'nı reddetmesiyle gelişen olaylar üzerine spekülatörler dövize hücum etti. Fransa'nın Antlaşma'ya evet demesinden sonra spekülatörler sterlin alarak Alman markına yatırdılar. 16 Eylül'de Britanya hükümeti faiz oranlarını önce % 10' dan 12'ye sonra 15'e çıkardı, fakat bu durum spekülatörlere yaradı ve o akşam Britanya faiz oranı % 12 olmak üzere Avrupa değişim oranı mekanizmasından ayrıldığını açıkladı. Brtianya'da iflaslar ve özellikle konut sektörünün çökmesiyle sonuçlanan resesyon faiz hadlerine bağlandı. Sterlin 1995'te mark karşısında en düşük değeri olan 2.20' ye kadar düştü. Bazıları "Kara Çarşamba"nın uzun dönemde Britanya'ya yaradığını savundu; faizler gerçek düzeyini bulmuş ve hükümet kurumsal değişikliklere giderek ekonomiyi kuvvetlendirmişti. OECD rakamlarına göre Britanya'nın büyüme hızı AB ülkelerini geçmişti. İngiltere'de Muhafakarlar siyaseten gerilerken Avrupa'da istikrar arayışıyla tek paraya geçiş hızlandı. Bu sonuçlarla bu günü "Beyaz Çarşamba" olarak ananlar da az değil.

Kara Pazartesi: 10 Aralık 1894, Newfoundland'ın iki bankasının da (1854'te kurulan Union Bank ve 1858'de kurulan Commercial Bank) kapanıp, koloninin temel değişim biriminin değersiz olduğunu açıkladıkları gün. Ticaret durmuş, işsizlik bağlamış, koloninin ekonomisinin ne kadar zayıf olduğu ortaya çıkmıştır.

Kara Cuma: 24 Eylül 1869'da ABD'de altın spekülatörlerinin altın piyasasında giriştikleri tekelcilik çabası sonucu altın piyasasıyla birlikte hisse senedi piyasasının da çöktüğü kriz günü. İç savaş sırasında basılan kağıt paraların savaş bitince altın ödenerek geri alınacağı beklentisi nedeniyle altın spekülatörlerinin başkanın danışmanları arasına sızması ve piyasadan altın çekmeye başlamaları üzerine başkanın da adının karıştığı skandal patlak vermiştir.

Kara Cuma: ABD'de Şükran Günü'nden sonraki büyük alışveriş günü. Satıcıların yoğunluktan şikayetleri nedeniyle bu adla anılan gün aynı zamanda en çok para kazanılan gün olarak Yeşil Cuma olarak da bilinir (gerçekte Yılbaşı arifesi en çok alışveriş yapılan gündür).

Türkiye'de de **21 Şubat 2001 krizi** "Kara Çarşamba" olarak adlandırılmıştır. [K. E.]

kara liste İstenmeyen ve cezalandırılması gerektiği düşünülen insan, örgüt ve nesneleri içeren adlar bütününü anlatır. 19. yüzyılda işve-

renlerin sendikacılığa karşı verdiği mücadelede, diğer işçiler üstündeki etkileri nedeniyle istihdam edilmesini zararlı buldukları işçilere karşı ortak tavır geliştirebilmek üzere adlarını saptama ve birbirlerine bildirme gayretiyle gelişmiş bir düşünce ve uygulamadır.

Kara liste uygulamasının en eski bilinen örneklerinden biri, 1536'da İngiltere kralı VIII. Henry'nin özellikle 'günahkar' manastırları kayıt altına aldığı istenmeyen ve cezalandırılması gereken kişilerle ilgili olarak tuttuğu listedir.

Kara liste uygulamaları ekonomik, askeri ve siyasi olabilir. Siyasi listelerin çoğunlukla kişileri istihdam ve üretim dışı tutma gayretinde oldukları görülür. Örneğin ABD'de Senatör Joseph R. McCarthy'nin 1950'lerin başında komünist listeleri oluşturması ve özellikle Holywood'da bu kişilere iş verilmemesini sağlaması Soğuk Savaş ortamının ABD'deki ideolojik temelini canlı tutan komünist avına dönüşmüş ve devir değişince McCarthy, kraldan çok kralcı davranışıyla McCarthizm adıyla tarihe geçmiştir. Yunanistan'da iç savaş sırasında oluşturulan sakıncalı listeleri, listedekilerin çocuklarını da kapsayacak bir uygulamayla cunta dönemi boyunca da canlı tutulmuş, listelerin eğer gerçekleştirildiyse imhası 1980'lere kadar siyasal tartışma yaratmıştır. Türkiye'de de siyasal literatürümüzde yer alan 'fişlenme' kavramı, 12 Eylül darbesinden sonra güvenlik soruşturması adıyla hukuki bir düzenlemeye dönüştürülmüştür.

Dış ilişkilerdeki boykot kararları, ekonomik, siyasal ve kültürel nedenlerle tüketici ve çevre örgütlerinin belirli şirket ve ürünleri boykot etmeleri, hatta Türkiye'ye karşı da uygulanmış olduğu gibi siyasal nedenlerle turizmin boykot edilmesi kampanyaları, kara listeye almak olarak değerlendirilebilir (bkz. boykotaj).

Kara liste işçi ve işveren örgütlerinin, sivil toplum örgütlerinin çıkarlarına karşı olduğunu gördükleri kişileri toplumsal örgüt ve tabanlarına hedef olarak göstermeleri ve yalıtma talebi olarak nitelendirilebilir. Kara listeye almak, mevcut hukukun cezalandırmadığı bir davranışa karşı dayanışma anlamı içerir. Sendikacılık, kooperatifçilik gibi konularda ideoloji veya ırk ve cinsiyet ayrımcılığında, kara liste oluşturmak mevcut hukuk kuralları içinde suç da oluşturabilir. Ancak bu durumda, hükümetlerin kara liste oluşturmalarını ve de bu listelere biçimsel olarak hukuki nitelik vermelerini açıklamak çok siyasi olacaktır. [K. E.]

kara para Yasa dışı yollardan elde edilen gelirdir. Bütün suçlardan sağlanan menfaatler hukuken kara para kabul edilmemiştir. Örgütlü suç olarak tanımlanan uyuşturucu, silah, kadın ve çocuk ticareti, fuhuş, yasal olmayan kumar, dolandırıcılık, hileli iflas, terörden elde edilen gelirin yüksek olması ve yeniden suç örgütü yatırımına dönmesi, rüşvet, himaye amaçlı kulla-

nımıyla siyasi ve idari bağlantıların devam ettirilmesi, kara paranın ayrıca tanımlanmasını ve özellikle aklanarak mali sisteme sokulup meşruluk kazandırılması ve yasal olarak kullanılabilir duruma getirilmesinin önlenmesi için özel gayret gösterilmesini gerektirmiştir.

Kara para döviz, menkul ve gayrimenkul piyasalarında istikrarsızlık yaratmakta, kurlarda ve değerlerde istikrarsız dalgalanmalara yol açmakta, piyasa şişmiş fiyatlarla karşılaşmakta, özellikle bankacılık ve vadeli ödemelerle çalışan ticaret kesiminde krizlere neden olmaktadır. Kara paranın ithalatı özendirici, talebi kısıtlayıcı etkisi, yabancı yatırımları da ürkütmekte, yasal parayı tedavülden kovarak, gelir dağılımında ve mali kurumların bünyesinde dengesizlik, vergi gelirinde kayıplar yaratmakta, büyüme oranında düşüşe yol açmaktadır. Kara paranın ekonomik boyutunun dünya GSMH'sinin %2'si ila %5'i arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Büyük miktarlarda naktin harcanarak piyasaya sokulması zor olduğu ve bankaların belirli miktar üstündeki nakit para kaynağını araştırma ve yetkili makamlara bildirme sorumluluğu bulunduğu için, nakit paranın banka denetiminin az olduğu ülkelere götürülerek oralarda bankaya yatırılması gerekmektedir. Bankaya giren paranın kaynağı yatırıldığı ikinci finans kurumunca sorgulanmadığı için, para bölünerek çeşitli finans işlemlerinden geçirilerek transfer edilmesi kaynağının belirsizleştirilmesini sağlamakta, böylece aklanmış olan para bundan sonra bütünleştirilirerek meşru faaliyetten kazanılmış gibi ekonomiye girmektedir.

Türkiye'de **kayıt dışı ekonomi**nin büyümesi, kaçakçılık, hileli iflas, dolandırıcılık ve rüşvet suçlarına ilişkin şikayetlerin artmasından sonra kara paranın yarattığı haksız rekabet, yozlaşmış ortam ve yabancı sermaye ve yatırımı engelleyici niteliği, bu konuda hukukun geliştirilmesini gerektirmiştir. Avrupa Konseyi, OECD, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların kara para aklanmasına ilişkin çalışmaları da bu konuda yol gösterici ve özendirici olmuştur.

Avrupa Konseyi Uzmanlar Komitesi'nin 27 Haziran 1980 tarihli toplantısında kabul edilen kararla, üye ülkelerin bankacılık sistemlerinin almaları gereken tedbirler sıralanarak bankaların kara paranın aklanmasında kullanılmasını önlemek için gerekli düzenlemelerin yapılması için ilk uluslararası girişimde bulunulmuştur. 1989 yılında Paris'te yapılan G-7 Zirvesi'nde 29 ülke ve 2 uluslararası örgütten oluşan Mali Görev Grubu (FATF) kurularak kara para aklanmasıyla mücadele ile ilgili politikaların geliştirilmesi ve özendirilmesi çalışmaları başlamış, 24-25 Eylül 1991' de Türkiye de FATF üyesi olmuştur.

4 Eylül 1996'da bankalara 1 milyar lirayı aşan işlemlerde kimlik tespiti zorunluluğunun getirilmesinden sonra 19 Kasım 1996'da 4208 sayılı Kara Paranın Aklanmasının

Önlenmesine Dair Kanun'la kara para tanımı yapılmış ve aklanmasının önlenmesi için gerekli mevzuat değişikliği hazırlanmıştır. Kimlik tespiti zorunluluğuyla ilgili limit zaman içinde düzenlendiği gibi, 30 Ocak 1997'de kimlik tespiti yapılmasını gerektirmeyen mevduat sertifikası uygulaması kaldırılmıştır. 4208 sayılı Kanun gereği kurulan Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK), karapara aklama suçunun araştırılması ve incelenmesi ile görevlendirilerek 17 Şubat 1997 tarihinde göreve başlamıştır. MASAK, mali istihbarat birimlerinin 1995'te Egmont Grubu'na Temmuz 1998'de üye olmuştur.

11 Ocak 2003'de yürürlüğe giren kanunla 4782 sayılı uluslararası ticari işlemlerde yabancı kamu görevlilerine rüşvet verilmesinin önlenmesi için mevzuat değişikliği yapılarak rüşvet suçu, 12 Aralık 2003'de de 5020 sayılı kanunla bankaların zarara uğratılması ve spk suçları kara para aklamanın öncül suçları arasına girmiştir. Böylece Türkiye, ekonomik kriz, bozuk gelir dağılımı ve yoğun işsizlik ortamında rüşvet, hortumculuk ve örgütlü suçla ilgili olarak halkın vicdanını rahatsız eden kara para konusunda uluslararası mevzuatı da izleyerek adımlar atmıştır. [K. E.]

karaborsa Devletin alım ve satım işlemlerini yasakladığı veya en yüksek satış fiyatını belirlediği ürünlerin ticari işlem görmesi ve piyasasının oluşmasıdır. Ekonomiyi dış alemden koruma veya bunalımları aşma, belirli stratejik görülen ürünlerin üretilmesi ve alım satımını denetleme, özellikle savaş durumlarında kıt malların bölüşümünün dengelenmesi amacıyla gıda maddelerinin fiyatlarının belirlenmesi, **narh** ve **karne** uygulamalarıyla, alım ve satımlara yasak veya sınırlama getirilir. Yasak olmasına yani arz kısıntısı getirilmesine karşılık talebin varlığı, kaçak olarak bu alışverişin örgütlenmesi ve cezayı göze alarak ticari işlemlerin yürütülmesi sonucunu verir.

Korumacı ve kapalı, devlet müdahalesinin çok olduğu ekonomilerde para politikasına yönelik tedbirlerle özellikle **altın** ve **döviz** piyasaları devlet denetimine veya tekeline alınmıştır. İthal yasakları fazla, gümrükler yüksektir. Enflasyonist ortamlarda altın ve döviz fiyatlarında devletin verdiği fiyatlarla dış alemde oluşan fiyatlar arasındaki fark büyüyebilir. Türkiye'de döviz alım satımlarının devlet denetiminde olduğu dönemde oluşan **Tahtakale** serbest döviz piyasası karaborsanın bilinen örgütlenmiş örneklerindendir. Tekel konusu yapılan veya lüks veya zararlı görüldüğü için yurt içine sokulmayan veya gümrüğü artırılan mallarda, yurt dışında yapılan üretim yerli mallardan fiyat ve kalite olarak daha cazip hale gelebilir, bu talep kaçak üretim veya kaçak ithalatı teşvik eder, kaçak ve yabancı mal çarşıları oluşur. Osmanlı döneminde yabancı tütün tekeli **Reji**, daha sonra devlet tekeli, yurt içinde üretilen tütünün kaçakçılığını daha

sonra kaçak Amerikan sigaraları piyasasını oluşturmuştur. Yasaklamalar ve tekeller toplum vicdanında adil bulunmadığında kaçağa yönelik talep artar. ABD'de içki yasağı dönemi, bu nedenle yaygın bir kaçak üretim ve pazarlama ağı yaratılmasına yol açmıştır. Dönem dönem dünyanın bir çok ülkesinde naylon ürünler, elektronik eşya, oyuncaklar, video ve cd'ler geniş bir kaçakçılık ağı yaratmıştır. Kaçak afyon ekimi, uyuşturucu, silah ve kadın ticareti uluslararası örgütlenmeler yaratmış, yasak yaygınlaşıp cezalar arttırıldıkça arz daralmış, risk arttıkça devam eden talep, fiyatları ve kâr oranlarını artırmış, bu maddeler yatırım alanı haline gelmiş, örgütlü suç rant fiyatları üstüne kurulmuştur. Bu durumun rüşvetçiliği ve devlette çürümeyi beslemesi de yaygın bir durumdur (bkz. mafya).

Karaborsa piyasanın ceza konusu olması karaborsa fiyatlarının yasal piyasadan yüksek olmasına yol açar. Kaçakçılık piyasasında ise vergi söz konusu olmadığı için fiyatlar daha düşük olabilir. Korsan yayınlar, patent dışı üretilen cd'ler ikinci bir piyasa yaratır.

Savaş durumlarında, döviz darboğazlarında ve üretim ve kıtlık dönemlerinde uygulanan devlet fiyatlandırması ve tayın sistemleri de, arzın toplumsal nedenlerle düzenlenmesi gayretiyle daha fazla fiyat verebilenlerin tatmini arasındaki fark nedeniyle kaçak arzı ve karaborsayı teşvik eder. İstifçilik yoluyla suni darlık yaratarak karaborsa kârı elde edilmesi piyasanın iyi örgütlenemediği darlık dönemlerinde ortaya çıkar.

Karaborsaya karşı mücadelede, oluşan arz ve talebe müdahale edemeyen hükümetler cezalara ve polisiye tebdirlere baş vururlar. Geleneksel ekonomilerin yurt dışı ticarete açıldığı toplumsal yapılarda, hükümetlerin baskıcı veya idealist tutumlarıyla toplumsal gerçekliğin uyuşmadığı durumlarda, yasa dışı üretim, pazarlama ve kaçakçılık örgütlü bir hal aldığında, bu mücadele toplumsal bir yaraya dönüşebilir. Yasaklamalardaki ahlaki farklılıklardan başlayarak, yasal fiyatların oluşturulması, tekelleşme, vergi sınır ve oranlarının arza getirdiği sınırlamalarla, halkın hangi kesimlerinin talebinin bastırıldığının saptanması, karaborsanın oluşma koşullarını da ortaya koyacaktır. Bkz. kayıt dışı ekonomi. [K. E.]

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Türkiye önderliğinde SSCB dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yunanistan'ın katılımıyla kurulan ekonomik işbirliği örgütü.

Türkiye'de 1980 sonrası yürürlüğe sokulan ihracata yönelik politikalar sonucu iş çevreleri tarafından 1988'den itibaren Türkiye'nin kendi etki alanını yaratması gereklilik ve ihtiyacı dile getirilmeye başlanmışken, 1985'ten itibaren Sovyetler Birliği'nde, 1989 sonundan itibaren Doğu Avrupa ülkelerinde

yaşanan politika değişikliklerin dışa açılma ihtiyacını hissettirmesiyle, karşılıklı ekonomik ilişkilerin arttırılmasına yönelik bir örgütlenme oluşturulmuştur. Türkiye alım gücü düşük bu ülkelerin, coğrafi yakınlık ve kalite farklılıkları nedeniyle daha ucuz olan Türk mallarına talep göstereceğini beklemektedir. 1980 yılından itibaren bu pazara girilmiş olması ve izleyen yıllarda da Türk firmaların başarılı yatırımlara başlaması teşvik edici olmuştur. Batılı ülkelerin bu pazara girmekte ürkek davrandığı bu dönemde Türk-Sovyet İş Konseyi'nin kurulması ve daha sonra diğer Sovyet ülkeleriyle de benzer konseylerin oluşturulması örgütlenme fikrini pekiştirmiştir. Şükrü Elekdağ'ın hazırladığı raporun cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından desteklenmesi sonucu ilgili ülkelerle yapılan görüşmelerle 19 Aralık 1990'da Ankara'da yapılan ilk toplantıyla KEİ' nin kurulması kararlaştırılmıştır.

2 Şubat 1992'de KEİ ana belgesi imzalandı ve Haziran 1992'de İstanbul'da fiilen kuruldu. Altyapı, ulaştırma, haberleşme, enerji, ekonomik ve istatistik bilgi alışverişi, veterinerlik, sağlık, eczacılık, tarım, tarıma dayalı sanayiler, madencilik, mineral, hammaddelerin işlenmesi, enformasyon ve turizm konularında işbirliği yapılması öngörülüyordu. Eski Sovyet ülkelerinin döviz sıkıntısı yaşamakta oluşu ve Türkiye'nin de ortak girişimler ve banka kredileri konularında gerekli mali kaynağı sağlayacak güçte olmaması nedeniyle Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası kurulması önerilmiş, Elekdağ bu bankaya ABD, Japonya ve AT'den sermaye sağlanmasını önermişti.

Bu süreçte Sovyetler Birliği dağılmış, fakat yeni bağımsızlıklarını alan ülkeler Karadeniz örgütlenmesini dış dünya ile ekonomik bütünleşmenin bir aşaması olarak değerlendirerek, yapılacak girişimlerin bölgeye yabancı sermaye girişini kolaylaştıracak hukuki, mali ve ekonomik yapıyı hazırlayacağını düşünmüşlerdir. Karadeniz örgütlenmesinin bölgenin siyasal sorunlarının da ele alınabileceği bir platform olabileceği düşünüldüğü için, Türkiye de Ermenistan ve Yunanistan'ın üyeliklerini kabul etmiştir. AT ile istediği ilişkileri geliştirememiş olan Türkiye kendi girişimiyle bölgesel bir örgüt kurulmasıyla, coğrafi konumunun ve bölgedeki gücünün yarattığı olanakları kullanmış olacaktır. Karadeniz örgütlenmesinin üye ülkelerin başka örgütlenmelere üyeliğini engellemeyeceği vurgulanmış ve özellikle Türkiye bu örgütün AT alternatifi olmadığını özellikle açıklamıştır, gene de KEİ Türkiye için Avrupa'ya kendisini gösterme işlevi taşımıştır. AT'ye başvurunun istenen sonucu yaratmamış olması ve Türk burjuvazisinin Özal'ın Körfez krizi sırasındaki girişimlerini maceracı bulmasından sonra, Karadeniz girişiminde iş çevreleri ile iktidar, ekonomik ve siyasi yönelimlerinde fikir birliğine varmışlar, AT üyeliği birinci hedef olarak yerini korurken, bölgesel bütünleşmenin AT

için de Türkiye'nin ekonomik ve siyasal gücünü ortaya koyacağı düşünülmüştür.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkisi artmış, ticaret ve yatırımı çoğalmışsa da, Türkiye bu politikayı yürütecek mali güce sahip olmadığı için özel sektörün girişimlerini destekleyerek önceliği bölgeye ilgi gösteren firmalara vermiştir. Ancak süreç içinde Türkiye'deki istikrarsızlık, bölge ülkelerinin yeni siyasal ve ekonomik açılımları ve Yunanistan'ın Ortodoks işbirliği programı sonucu Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası'nın Rusya desteğiyle 1998'de Selanik'te kurulması, KEİ projesinin bölge için de Türkiye için de eski cazibesini yitirmesine yol açmıştır.

KEİ çerçevesinde hedef serbest ticaret bölgesi oluşturulmasıydı. Bu işbirliği doğrultusunda iletişim konusunda yapılan çalışmalarla, ITUR projesiyle Türkiye, Ukrayna, Rusya arasında denizaltında 3.200 kmlik fiber optik kablo sistemi kurulmuş, KAFOS sistemiyle İstanbul, Varna, Kşinev arasında doğrudan bağlantı sağlanmış, TBL projesiyle de İtalya, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Türkiye birbirine bağlanmıştır. Ulaşım alanında demiryolu, karayolu ve liman ulaşımları programlanmış, imzalanan Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi ve Karadeniz Ekolojik Programı ile Karadeniz'de kirliliğe karşı mücadele ile çevre korumacılığı anlayış ve işbirliği geliştirilmiş, Ankara'da Devlet İstatistik Enstitüsü'nün bünyesinde İstatistik Veri Değişimi ve İktisadi Bilgi Eşgüdüm Merkezi oluşturulmuş ve vize ve sınır hareketliliği konularındaki çalışmalarla Karadeniz bölgesinde yatırım ve ticaret koşulları kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. [K. E.]

kararlı denge Dış bir kuvvet etkisiyle dengesi bozulsa da, dışarıdan müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden tekrar eski konumuna dönebilen **denge** türüdür. Neoklasiklerce iktisadi olgular kararlı denge durumunda analiz edilmektedir. Buna göre neoklasik kuramda, endüstride kararlı denge söz konusu olduğundan, firmaların tekniklerini geliştirmek anlamında kendi durumlarını iyileştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmalarına bir neden yoktur. Kararlı denge olgusu, süreklilik arz etmeyen bir durumdur. [B. B.]

kararsız denge Kararlı dengenin aksine bozulduğunda dışarıdan müdahale olmaksızın eski konumuna gelemeyen **denge** halidir. Kararsız denge durumunda sistem denge konumundan uzaklaşma eğilimde olup denge konumuna ancak dış etmenler altında, sistemin kendi tepkisi dışında ulaşılabilmektedir. [B. B.]

kardinal faydacılar Faydanın mutlak değer olarak ölçülebileceğini savunan iktisatçılar. 19. yüzyıl sonu neoklasik iktisatçıları faydanın, bir malın tüketiminden sağlanan tatminin sayısal olarak ifade edilebileceği ve dolayısıyla ölçülebileceğini

savunmuşlardır. Kullanım değeri kavramını malların değişim değeriyle özdeşleştirerek, marjinal fayda kavramıyla niceliksel hale getiren, böylece emek değer kuramı yerine fayda değer kuramını ve buna bağlı fiyat kuramını geliştiren neoklasik yaklaşım, gerçekte faydanın değişme oranını saptamamakta, ordinal faydayla ifade edilen tercih sıralamasını niceliksel hale getirerek bu sıralamada faydanın değişme oranını saptamaktadır. Yani söz konusu olan nesnel bir fayda birimi değil, bir endeks birimidir. Emek değer kuramında değer birimi iş gücü zamanı iken, fayda değer kuramında marjinal fayda nesnel olarak belirlenebilen bir değer birimi sağlamaz fakat esas olarak tüketilen veya seçilen mal miktarlarının kıyaslanmasıyla elde edilen bir birim söz konusudur. [K. E.]

karma ekonomi Ekonomide piyasanın yanısıra devletin de önemli bir unsur olarak yer aldığı sistemler için kullanılan bir terimdir. Özel işletmeler ile birlikte, bazı sektörlerde büyük kamu işletmelerinin olması karma ekonomi örneği olarak görülür. Piyasa mekanizması ile birlikte **planlama** faaliyetlerinin sürdürülmesi de karma ekonominin göstergelerindendir. Neoliberal iktisatçılar bir ekonominin karma ekonomi olmasının göstergeleri arasında eğitim, karayolları, adalet, savunma gibi temel kamu hizmetlerini de sayarlar. İşgücü piyasası, çevre gibi konularda yasal düzenlemeler bulunmasını bile karma ekonomi özelliği olarak görenler vardır. Bu anlamda, dünyanın bütün ekonomileri karma ekonomidir.

Devletin ekonomideki rolü **29 Krizi**'nden ve Keynesyen ekonomi politikalarının yaygınlaşmasından sonra önem kazanmıştır. Bu dönemden itibaren devletin ekonomik faaliyetleri giderek genişlemiştir. Kapitalizme karşı eleştirilerin yoğunlaştığı dönemlerde sistemin karma ekonomi olarak tanımlanması daha çok tercih edilmiştir. Karma ekonominin kapitalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir ekonomik sistem olduğu savunulmuştur (bkz. üçüncü yol). 1980'li yıllardan itibaren neoliberal yaklaşımların güçlenmesiyle birlikte, karma ekonomi terk edilmesi gereken, verimsiz, piyasayı bozucu bir sistem olarak görülmüştür. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, piyasaları düzenleyen kuralların gevşetilmesi ya da kaldırılması gündeme gelmiştir. Karma ekonomilerin tasfiyesi süreci devam etmektedir.

Türkiye'de karma ekonomi kavramı 1961 Anayasası ve planlı döneme geçişle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde karma ekonomi hızlı ve dengeli kalkınma için bir gereklilik olarak görülmüştür. Hemen tüm ülkelerde uygulanan politika ve yöntemleri içermesine karşın "bize özgü" bir sistem olarak tanımlandığına, hatta Kemalizm'e ait bir model olduğuna ilişkin görüşlere rastlanmaktadır. [B. D.]

karne Özellikle savaş koşulları gibi üretim ve tüketimin özel amaçlara

göre planlanması, yönlendirilmesi ve kısıtlılıkların uyuşturulması hedefiyle **tüketici seçimini** belirlemek ve **zorunlu tasarruf** sağlamak için uygulanan bir yöntemdir. Üretimin **savaş ekonomisine** göre yönetilmesi isteği, emek gücünün askerlik nedeniyle geniş çapta üretimden kopmasıyla doğan üretim kayıpları, kıtlık ve kıtlıktan doğan fiyat artışları, **karaborsa** ve kaçakçılığın yol açtığı toplumsal dengesizlik ve huzursuzlukların telafisi amacıyla karne uygulamasına baş vurulur.

Birinci ve İkinci dünya savaşlarında karne uygulaması savaşan bütün taraflarda yaygın biçimde uygulanmıştır. Türkiye'de de İkinci Dünya Savaşı sırasında 18 Ocak 1940 gün ve 3380 sayılı **Milli Korunma Kanunu** (1960 Haziran'ına kadar değişikliklerle yürürlülükte kalmıştır) ile bu kanunu bağlı olarak çalışmaya başlayan İaşe Heyeti ve Müdürlükleri, Halk Dağıtma Birlikleri **narh** ve karne uygulamasını yürütmüşlerdir. 1941 Şubatı'nda çıkartılan Tek Ekmek Kararnamesi yeterli görülmeyerek, buğday üretimindeki düşüşün de etkisiyle ekmek tüketimini kontrol altına alıp israfı önlemek ve adil dağıtım yapabilmek amacıyla 14 Ocak'ta İstanbul'da, 17 Ocak'ta Ankara'da ve 22 Ocak'ta İzmir'de ekmek karneye bağlanmıştır. [K. E.]

karşı koyucu güç kuramı ABD'li John Kenneth **Galbraith**'in *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power* ('Amerikan Kapitalizmi: Karşı Koyucu Güç Kavramı', 1952; Türkçesi: *Amerikan Kapitalizmi: Ekonomik Kuvvetlerin Denkleşmesi*, çev. Yüksel Tavşanlı, Nuran Ergüven, İstanbul: Nebioğlu Y., 1963) kitabında geliştirdiği, modern sanayi toplumlarının oligopolistik piyasalarının tüketici aleyhine edindikleri gücü dengeleyen toplumsal örgütlenmelerin varlığını ifade eden kavram. Galbraith şirketlerin büyük güçler edindiklerini ve piyasayı belirleyecek kadar büyüdüklerini, fakat gerek toplumsal örgütlenmelerin gerek devletin müdahalesi ile bu güçlerinin dengelendiğini ve dengelenmesi gerektiğini savunur. İşçi sendikaları, köy üretim kooperatifleri, tüketici birlikleri büyük şirketlerin ekonomik ve siyasal güçlerine karşı pazarlık ve direnme olanağı sağlar. Üretimde işlerlik sağlayan piyasa mekanizmasının kendi işleyişi ile optimumu bulması mümkün olmadığından, bölüşümde ve toplumsal dengede yarattığı sorunların çözülmesi için toplumsal örgütlenmelerin ve özellikle devletin müdahalesi gerekir. Galbraith'in ekonomiye soktuğu güç ve toplumsal denge kavramları, modern sanayi toplumlarının ve özellikle **Asya kaplanlarının** endüstriyel ilişkilerini ve gelişimini inceleyen ekonomistler için öncü rol oynadığı gibi kamusal seçim ve oyun kuramlarına da öncülük etmiştir. Klasik ekonominin piyasa soyutlamasına toplumsal ilişkileri sokan bu kavramıyla Galbraith, eski **Kurumsal Ekonomi** ile Yeni Kurumsalcılar arasında geçiş

oluşturduğu gibi büyüme, kalkınma ve firmaların yapılarıyla ilgili tezlere de açılımlar sağlamıştır. [K. E.]

karşılaştırmalı ekonomik sistemler → **ekonomik sistemler**

karşılaştırmalı üstünlükler kuramı Bir ülkenin diğer bir ülke ya da ülkelere karşı ihracatta ve doğal kaynaklar açısından gözle görülür üstünlüğe sahip olmasıdır. David **Ricardo**'nun geliştirdiği ve klasik serbest ticaret görüşünün dayandığı karşılaştırmalı üstünlük kuramına göre, serbest ticaret ticarete katılan tüm taraflar için yarar sağlayacaktır. Uluslararası ticaretin temelini mutlak değil karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşturduğu bu teoride, eğer ülkeler bazı malların üretiminde daha verimli ve maliyetleri daha düşük ise bu mallarda uzmanlaşmalı, boşu boşuna kaynaklarını israf etmemelidir. Bunun için en iyi politika, ülkelerin karşılaştırmalı olarak en üstün olduğu alanlarda üretim yaparak uzmanlaşması ve bu malların ihraç edilerek pahalıya mal edilen, daha çok kaynak kullanılarak üretilen diğer malların ithal edilmesidir. Böylece ülkeler kıt kaynaklarını en ekonomik şekilde kullanarak ekonomik refah düzeylerini en üst seviyeye çıkaracaklardır.

Gelişme, kalkınma ve azgelişmişlik kavramlarının ekonomide yerini bulmasından sonra, karşılaştırmalı üstünlükler kuramı eleştirilere hedef olmuştur.
[B. B.]

kartel Aynı üretim dalında faaliyet gösteren şirketlerin, aralarındaki rekabeti önlemek ve kârlarını artırmak amacıyla, fiyatları belirlemek, üretimi kısmak, piyasaları bölüşmek veya yeni teknolojileri sınırlandırmak üzere aralarında yapmış oldukları anlaşma; bunun için oluşturdukları birliktir.

Kartel anlaşması yapan şirketler hukuki olarak tüzel kişiliklerini korudukları halde, ekonomik anlamda piyasayı etkilemek üzere anlaşma yaptıkları konularda bağımsız hareket etme olanaklarını kaybederler. Kartelde, kendi aralarında açık ya da zımni anlaşma yapan aynı endüstri kolunda faaliyette bulunan firmalar dışarıya karşı monopol gibi hareket ederler. Firmalar arasındaki anlaşmalar ortak kârın maksimizasyonuna yönelik olduğu gibi piyasayı paylaşma amacına yönelik de olabilir.

Kartelleşme en fazla firmaların belirli bir fiyatın altında satış yapmamak üzere sözleşmeleri biçiminde ortaya çıkar. Örneğin petrol ihracatı yapan ülkelerin oluşturduğu OPEC böyle bir birliktir. [B. B.]

Kasım 2000 Krizi Türkiye'nin enflasyonu düşürme ve kamu açıklarını kapatma yolunda uyguladığı program sırasında karşılaştığı ve ancak yüksek maliyetlerle atlatabildiği en derin finans krizi.

Asya ve Rusya krizinin (bkz. Asya Kaplanları) Türkiye'yi de etkisi altına aldığı ve enflasyonla kamu açıklarının yükselerek reel faizlerin fazlasıyla arttığı dönemde,

22 Aralık 1999'da **IMF** ile 17. stand-by anlaşması imzalanarak Enflasyonu Düşürme Programı uygulanmaya konmuştu. Hedef, 2002 sonunda enflasyonun tek haneli rakama inmesiydi, bu hedefe sıkı para politikası, özelleştirme, vergi reformu, sosyal güvenlik reformu ve sermaye piyasası ile bankacılık sisteminin denetim altına alınarak varılması düşünülmekteydi. Merkez Bankası günlük kur ayarlaması yaparak, sıkı para politikasını izlemekteydi.

Program uygulamaya konunca faizler düşmeye, reel ekonomide canlanma görülmeye ve sonuçta enflasyon da düşmeye başladı. Bu gelişmeler dayanıklı tüketim malı talebini artırdı ve ithalatı teşvik etti. Oysa avro dolar karşısında değer kaybetmekteydi ve bu süreç Türkiye'nin AB'ye ihracatını caydırıcı bir etken olarak işlemekteydi. İhracat daralması ve ithalat artışı dış ticaret açığını daha da büyüttü. Sonuçta kısa vadeli yabancı fon girişleri hızlandı.

1999 Eylül'ünde ticari bankaların döviz net genel pozisyon yani açık pozisyon sınırını sermayesinin % 20'sine indiren bir karar alınmış, bu sınırı aşan bankalar için Merkez Bankası'na önce % 8, daha sonra artırılan biçimiyle % 100 munzam karşılık yatırmaları zorunluluğu getirilmişti. Oysa açık poziyon oranı olması gerekenin on katıydı. Bankalar, döviz borçlarının riskini forward kontratlarıyla karşıladıklarını söyleyerek bu kontratları bilanço dışı nazım hesaplarda rapor ederken, bu forward kontratlar gerçekte yerli ve holding firmalarıyla yapılmakta ve döviz borçlarının çok küçük kısmını karşılamaktaydı.

Eylül ayında Bayındırbank ve onu kurtaran Vakıfbank, Ekim ayında özelleştirilmiş olan Etibank ve onu kurtarmaya çalışan ortağı Demirbank'la ilgili batma-kurtarma süreçleri ve kaynak tıkanmaları bankacılık sektöründe güvensizliği artırmış, kısa vadeli borç oranı yüksek bankaların kısa vadeli borçlanmayı sürdürmelerini zorunlu kılıyordu.

Hükümetin bütçe dışı fonların tasfiyesi, kamu bankalarına ilişkin düzenlemeler ve özelleştirmede gecikmesi nedeniyle IMF kredilerin üçüncü dilimini geciktirme kararı aldı. Enflasyonun kur artışına göre yüksek olmasıyla TL'nin aşırı değerlendiği ve faiz hadlerinin, hazine bonoları faiz hadlerinin reel olarak da düştüğü ortamda sıcak para getirisi azalmaya başladı ve develüasyon beklentisi doğdu; artık giren sermaye çıkmaya başlamıştı.

Bankalar yılın son aylarında açıklarını kapama telaşına düştüklerinde, TL darlığı faiz hadlerinin artışa geçmesi sonucunu verdi. Döviz artışı IMF kredileri nedeniyle sınırlanabilirken TL darlığı ve iç faiz artışı kriz halini aldı. Ağustos ayında % 37,3 olan bankalararası para piyasasında gecelik ortalama faiz Kasım'da % 80,5 oldu; Kasım ayının en yüksek değeri ise % 316'ydı. 22 Kasım günü krizin patlak verdiği gün olarak tarihe geçmişse de, Ağustos'tan itibaren

yükselen ve Kasım'da fırlayan faizlere karşılık, Merkez Bankası 17-24 Kasım'da 3 milyar dolar, 24 Kasım-1 Aralık günleri arasında da 2,5 milyar dolar olmak üzere net ulusal rezervlerinde ciddi kayba uğradı. Merkez Bankası bu gelişmelere karşılık IMF programına uyarak sıkı para politikasını devam ettirdi.

30 Kasım'da Merkez Bankası programa dönüleceğini ve piyasaya fon sağlamayacağını duyurdu. Faizler yükseldi ve dövize talep düştü; IMKB bileşik endeksi yılın en düşük düzeyinde kaldı. Merkez Bankası'na IMF'den 7,5 milyar dolarlık Ek Rezerv Kolaylığı ve stand-by kredisi sağlayarak krizden çıkılmaya çalışıldı.

Merkez Bankası, Kasım ayındaki spekülatif saldırıyı çok yüksek faizle, önemli döviz rezerv kaybıyla ve vadesi çok kısa, maliyeti yüksek, 7,5 milyar dolarlık IMF ek rezerv olanağı ile püskürtebilmiş, kısaca yüksek bir bedel ödenmişti.

Türkiye'nin daha önce IMF ile 16 kez anlaşma yaparak bunların yarıda kesilmesi ve başarısız olması, daha başlangıçta programın yürütüleceği ve başarısı konusunda güven bunalımı yaratmıştı. Aslında IMF'ye yöneltilen eleştirilerde, döviz kurunu çıpa yapan bütün benzer programların (Brezilya, Meksika, Rusya, Tayland) başarısız olması ileri sürülmekteydi. Merkez Bankası'nın net iç varlıkları sabitlendiği için, yabancı kaynak giriş çıkışında yaşanacak düzensizliğin para-faiz uyumunu kolayca bozabileceğini çoğu kimse ifade ediyordu. İç talepteki yükselme ve özellikle ithalata yönlenme, kamu fiyatlarını da çıpa olarak kullanma amacıyla 1999 sonunda yapılan yüksek kamu zamları, enflasyon hedefleriyle çelişkiliydi, yapılan zamların bir kısmının geri alınması da güven bunalımını artırmıştı. Kasım 2000 krizinin önemli sonuçlarından biri de, **Şubat 2001 Krizi**'nde patlak verdiği gibi, ekonominin benzer bir saldırıya karşı savunma gücünün azalmasıydı. [K. E.]

katma bütçe Giderleri özel gelirleri ile karşılanan ve **genel bütçe** dışında yönetilen kuruluşların bütçeleridir. Bu kuruluşlar ne bakanlıklar gibi genel bütçe kapsamında, ne de **KİT** statüsündedirler. TCK, DSİ gibi bazı kamu kuruluşları ve üniversiteler katma bütçeli kuruluşlardır. Bu kuruluşlar genel bütçe gelirleri dışında gelir elde ettiğinden, bütçelerinde gelir faslı bulunur. Katma bütçeli kuruluşların gelirleri giderlerinden fazla olursa fark genel bütçeye aktarılır. Gelirlerin giderleri karşılamaması halinde ise, eksi fark Hazine yardımı adı altında genel bütçeden katma bütçeye transfer yolu ile karşılanır. Bu yüzden bu bütçe sistemine katma bütçe denilmektedir.

Katma bütçe, bütçenin genellik ilkesinin istisnalarındandır. Katma bütçeli kuruluşların çoğu öz kaynaklarıyla giderlerini karşılama olanağından yoksundur. [B. D.]

katma değer Bir malın üretim sürecinin her aşamasında değerinde

meydana gelen artış. Bir malın doğrudan tüketim malı olarak ya da ara malı olarak ihtiyaçları karşılama niteliğinin artması, ona daha büyük bir değer kazandırır. Gerçekte, üretimin amacı hammadde veya doğal kaynakları mal ve hizmete dönüştürerek değerini artırmak yani katma değer elde etmektir.

Bir sektörün veya firmanın belli bir dönemde elde ettiği satış geliri ile üretim faaliyeti için dışarıya yapılan alım giderleri arasındaki fark da katma değer olarak tanımlanır.

Üretim yolu ile **Gayrı Safi Milli Hasıla** (GSMH) hesaplamalarında, ekonomideki faaliyet kollarının gayrı safi üretim değerleri esas alınır. Ancak üretimi yapabilmek için kullanılan ara malları gayrı safi üretim değerinden düşülür. Böylece elde edilen farka katma değer denir. Katma değer, bir faaliyet kolunda işlenmek üzere kullanılan mal ve hizmetlerin değerinin, işgücü ve sermaye gibi üretim faktörleri tarafından artırılmasıdır. Ekonomide yaratılan katma değerlerin toplamı **Gayrı Safi Yurtiçi Hasılayı** (GSYİH) oluşturur. [B. D.]

katma değer vergisi (KDV) Üretim-tüketim zincirinin her aşamasında uygulanan, matrahı her bir aşamada yaratılan **katma değer** olan, malların ve hizmetlerin satışından alınan ve vergi indirimine imkan tanıyarak değer artışını temel alan, nesnel, çok aşamalı ve genel bir satış vergisidir. İlk olarak 1954 yılında Fransa'da uygulamaya konulan, zamanla AB'ye üye tüm ülkelerde uygulanan KDV, Türkiye'de 1985 yılı başından itibaren uygulanmaya başlanmış ve gelir vergisinden sonra, sağladığı gelir açısından, Türk vergi sisteminin ikinci büyük vergisi olmuştur. Türkiye'de ticari, sınai, zirai ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, işlemler ile her türlü mal ve hizmet ithalatı ve diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler katma değer vergisine tabidir. [B. B.]

Kautsky, Karl (1854-1938) Engels'in halefi ve II. Enternasyonal'le Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin liderlerinden, revizyonizme karşı ortodoks Marksizm'in savunucusu olarak tanınan ve Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi konularında yoldaşlarıyla anlaşamayarak reddedilen siyaset adamı ve ekonomist.

Prag'da doğdu. Viyana Üniversitesi'nde tarih, ekonomi, felsefe okudu. Öğrenciliğinden itibaren makaleleriyle sol basında yer aldı. 1875'te Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. 1880'de Zürih'te **Bernstein**, 1885-1890 yılları arasında kaldığı Londra'da **Engels**'le birlikte oldu. Anti-Sosyalist Yasa'nın kaldırılmasından sonra Almanya'ya dönüşünde *Erfurt Programı*'nın (1892) yazımına katkıda bulunarak Parti içinde sivrildi. 1917 yılından 1922 yılına kadar (Bernstein gibi) Bağımsız Sosyal Demokrat

Parti'de yer aldı, sonra tekrar SPD'ye döndü. 1934'te Prag'a döndü, sürgünde Amsterdam'da öldü.

1883 yılında *Die Neue Zeit* dergisini kurarak (1923 yılına kadar) Sosyal Demokrat Parti'nin yayın organı olarak yönetti. Karl Marx'ın *Artı Değer Teorileri* (1905-10) kitabını derleyerek editörlüğünü yaptı, Marksizm'i popülerleştiren kitaplar yazdı. Marksizm'e içerden ve dışardan gelen eleştirilere verdiği cevaplarla 1889-1914 yılları arasında II. Enternasyonal'in önde gelen düşünürü olarak tanındı. Kautsky'nin en önemli teorik katkısı revizyonizme (özellikle Eduard Bernstein ve Eduard David'e) karşı verdiği mücadeledir (*Bernstein ve Sosyal Demokratik Program*, 1899). Bu tartışmada 1899 yılında yazdığı *Die Agrarfrage* ('Tarım Sorunu') kitabı, zamanının tarım konusunda yazılmış en önemli ve kapsamlı, Marksist teoriyi geliştiren eseri olarak kabul edildi. Marx'ın tarımda büyük sermaye ve işletmelerin küçük mülkiyet ve köylülüğü ortadan kaldıracağı tezine karşı, bunun bütünüyle mümkün olmayacağını, köylülüğün, tarımda kapitalistleşmenin farklı biçimleri olduğu ve sanayiden farklı olarak makineleşme ve kapitalist emek arzı konularında küçük ölçekli üretimin daha optimum olacağından, direnebileceğini ortaya koydu (bkz. köylülük).

1909 yılında yayınladığı *İktidara Giden Yol* Avrupa ortodoks Marksistlerince genel kabul gören son kitabı oldu. Rosa **Luxemburg**'la kitle grevleri konusunda giriştiği tartışmalardan itibaren soldan eleştiriler almaya başladı. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişine karşı çıktı. Metropoliten ülkelerle sömürge ülkelerin işçi sınıfları arasında ittifak kurulması gerektiğini savunurken, geliştirdiği **emperyalizm** tezinde, ulus temelli **finans kapital**lerin çatışma yerine uyum içinde dünya pazarını düzenleyebilecekleri 'ultra-emperyalizm'i kurabileceklerini savunuyordu. Kapitalist dünya pazarının siyasal ve ekonomik bir birlik yaratabileceği ve tek bir dünya törstüne bağlı barışçıl gelecek görüşü, emperyalizmin ekonomik temelleri konusunda **Hilferding**'le birlikte Kautsky ile aynı görüşte olan Lenin tarafından, emperyalizmin kapitalist gelişmenin zorunlu sonucu ve ulusal finans kapitallerin dünya çapında birleşmesi gerçekleşmeden kapitalizm derinleşen çelişkilerle zincirin zayıf halkasından başlayarak çökeceği siyasal devrimci teziyle, Türkiye'de 1934'te 'melun', 1969'da 'dönek' olarak tanınmasına yol açan ağır eleştiriye uğradı.

Kautsky, 1917 Bolşevik Devrimi'nin biçim ve uygulamalarına ve proletarya diktatörlüğüne karşı çıkarak (*Proletarya Diktatörlüğü*, 1918; *Terörizm ve Komünizm*, 1919) parlamenter demokrasiyi destekledi ve yaşanan tarihi gelişimler sonucu, ölene kadar yazmaya devam ettiyse de (*Sosyalizm, Faşizm, Komünizm*, 1934) siyasal yaşamdan uzak kaldı. 1906 yılında yazdığı *Etik ve Tarihin Materyalist Kavranışı* kitabıyla da ortaya koyduğu gibi, Marksizm'in

doğa bilimlerine dayalı materyalizm olduğu görüşüyle determinist yaklaşımı benimsemiş ve onu bir eylem rehberi olmaktan çok çözümleme yöntemi olarak benimsemişti (*Die Materialistische Geschichtsanffassung*, 'Materyalist Tarih Anlayışı', 1927).

Bibl.: LENİN, Vladimir İlyiç (1934), *İşçi Sınıfı İhtilali ve Kautski Mel'unü*, çev. Haydar Rifat; İstanbul: Vakit Gazete Matbaa; LENİN, Vladimir İlyiç (1969), *Proleterya ve Dönek Kautsky*; çev. Arif Gelen, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Y.; LENİN, Vladimir İlyiç (1979), *Proleter devrim ve Dönek Kautsky*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Y.; KAUTSKY, Karl (1934), *Sınıf Kavgası (Erfurt Programı)*, İngilizce'den çev. Sabiha Zekeriya, İstanbul: Vakit Gazete Matbaa; KAUTSKY, Karl (1990), *Seçilmiş Politik Yazılar*, der. Hatrick Goode, çev. Celal A. Kanat, İstanbul: Kavram Y. [K. E.]

kayıt dışı ekonomi Yasalarla getirilmiş veya genel kabul görmüş istisnalar dışında, ekonomik faktörlerin, faaliyetlerin, süreçlerin ve bunların katma değer, getiri, paylaşım ve dağıtımlarının devletin bilgi ve kayıtları dışında sürdürülmesidir.

Kayıt dışı ekonomi yerine; yer altı, gayrıresmi, gizli, saklı, ikinci, illegal, kravatsız, düzensiz, paralel, faturasız, marjinal, gölge, kayıp, vergisiz ekonomi gibi terimler de kullanılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, birbirinden çok farklı üç tür faaliyeti kapsayan bir kavramdır.

Bunlarda biri, yer altı ekonomisi yani yasa dışı faaliyetlerdir. Faaliyetin yasa dışı olması nedeniyle doğal olarak kayıt altına alınmamaktadır. Silah, uyuşturucu madde, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, gayri yasal iş takibi, çek, senet tahsilatı, **tefecilik**, rüşvet, kadın satışı, organ ticareti gibi işler bu kapsamdadır. Bu faaliyetlerden elde edilen gelire **kara para**, bu paraya yasal bir kazanç görünümü kazandırılmasına kara paranın aklanması denir.

İkinci grup, yarı kayıtlı ekonomidir. Faaliyetleri yasal olup, gelirlerinin büyük kısmı kayıt dışında kalan kişilerin faaliyetlerini kapsar. Bunlar gelirlerini gizleyen ve vergi kaçıran kişilerdir. Bazı sektörlerin yapısı gereği denetlenmesi güç olduğundan, kayıt dışı faaliyetler buralarda yoğunlaşmaktadır.

Üçüncü grup, hiç kayıtlara girmeyen ekonomidir. Bunlar daha çok büyük kentlerde rastlanan ve **enformel sektör** adı verilen işlerdir. Küçük çaplı fakat çok sayıda kişiyi ilgilendiren faaliyetlerden oluşur.

Kayıt dışı kalmak istemenin beş ana nedeni vardır; vergi kaçırmak, kendisi veya çalıştırdığı kişileri sosyal güvenlik sisteminin dışında tutmak, kamu bürokrasisi ile ilişkiye girmemek, yasa dışı faaliyetleri nedeniyle kayıtlara girmemek ve bilgisizlik. Bunların içinde en önemli unsur vergi sisteminin dışında kalmaktır.

Kayıt dışı ekonominin olumsuz yanlarının başında vergi gelirlerini azaltması gelir. Vergi gelirlerinin azalması genellikle bütçe açığına ve kamu harcamalarının maliye politikaları yerine borçlanma ile finanse edilmesine yol açar. Kayıt dışı ekonomi para talebini istikrarsız kıldığından, Merkez Bankası'nın para politikası uygulama olanaklarını kısıtlar. Ayrıca kayıt dışı döviz giriş çıkışlarını öngörmek mümkün olmadığından, beklenmedik dengesizliklere yol açabilir. Haksız rekabet yarattığından, yabancı sermayenin ülkeye girişinde çekingenliklere neden olabilir. Haksız rekabetin etkisi kayıt dışılığın yaygınlaşmasına yol açabilir.

Kayıt dışı ekonominin olumlu yanlarının olduğunu ileri sürenler de vardır. Devlete daha az vergi ve sosyal güvenlik primi ödenmesinin, özel girişimcilerin yatırım olanaklarını artıracağı ve daha çok istihdam sağlayacağı öne sürülmektedir. Bir görüşe göre, kayıt dışı ekonomi ile maliyetlerini düşüren firmaların uluslararası piyasalarda rekabet gücü artmakta, bu da ihracat gelirlerini yükseltmektedir. Kayıt dışı ekonomi daha çok vasıfsız işgücünü çalıştırdığı için, işsizlik sorununun giderilmesinde daha etkili olduğu savunulmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirlerle kayıtlı ekonomide üretilen mal ve hizmetlere talep yaratıldığı belirtilmektedir.

Bibl.: SARILI, M. A. (2002), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri, Alınması Gerekli Tedbirler", *Bankacılık Dergisi*, Sayı: 41; *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para Konferansı* (2003), MTK ve SBF Ortak Çalışması, Ankara. [B. D.]

kayıtsızlık eğrileri Tüketicilerin iki malı çeşitli bileşimlerde tüketerek aynı tatmini sağladığı düzeyi gösteren eğrilerdir. Kayıtsızlık eğrileri üzerindeki her nokta (x) ve (y) mallarından belirli tüketim miktarlarını gösterir. Bu eğri üzerinde bir malın tüketimi artarken diğerininki azalır. Tüketici bu eğri üzerindeki her noktada aynı tatmini sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu eğri üzerinde olmak koşuluyla hangi maldan ne kadar tükettiği konusunda kayıtsızdır.

Farklı tatmin düzeylerine göre farklı kayıtsızlık eğrileri çizilebilir. Buna kayıtsızlık eğrileri paftası ya da haritası denir. Kayıtsızlık eğrileri negatif eğime sahiptir. Orijinden uzaklaştıkça, kayıtsızlık eğrileri daha yüksek tatmin düzeylerini gösterir. Kayıtsızlık eğrileri birbirlerini kesmezler. Orijine göre dışbükeydirler.

Tüketicinin bütçesini iki malı satın alarak kullandığını varsaydığımızda, bütçe doğrusuna teğet olan kayıtsızlık eğrisi kadar tüketerek en çok tatmini sağlar. Tüketicinin geliri arttıkça daha üst düzeyde bir kayıtsızlık eğrisine ulaşır. Yeni bütçe doğrusuna teğet olan kayıtsızlık eğrisi kadar tatmin sağlar.

Kayıtsızlık eğrisinin eğimi bu iki mal arasındaki marjinal ikame oranını (MRS) gösterir. (MRS= -

dy/dx). Marjinal ikame oranı, tüketicinin aynı fayda düzeyinde kalabilmesi için (y) malından ne kadar vazgeçerek, (x) malının tüketimini artırabileceğini gösterir. Marjinal ikame oranı daima negatif değer taşır çünkü bir malın tüketimini artırmak diğer malın tüketimini azaltmayı gerektirir.

Marjinal ikame oranı sabit değildir. Bir malın tüketimi ne kadar azsa, tüketici o maldan daha da az tüketmek için, diğer maldan giderek daha çok miktarlarda tüketmeyi tercih edecektir. Diğer bir deyişle, bir maldan çok miktarda tüketme olanağı varsa, bu malı daha az tüketip, diğer malın tüketimini artırması olasılığı daha yüksektir. Ancak hiçbir malı çok az tüketmek istemeyecektir. Bu nedenle bir malın tüketimi azaldıkça, o malı diğer bir malla ikame etme olanağı azalır. Bu durum azalan marjinal ikame oranı olarak tanımlanır. [B. D.]

kaynak aktarımı Toplumda refah maksimizasyonunu sağlamak amacıyla, üretim, tüketim, bölüşüm ve yatırım büyüklüklerinin tespit edilerek kıt kaynakların çeşitli kullanım alanları arasındaki dağılımının gerçekleştirilmesidir. Devletin piyasa ekonomisine müdahale ederek kaynak dağılımında etkinliği sağlaması, kaynak aktarımının en önemli konusudur. Kaynak aktarımı kamudan özel sektöre olabildiği gibi özel sektörden kamuya doğru da olabilmekte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kaynaklar tarım kesiminden sanayiye aktarılmaktadır. [B. B.]

Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF) 7.6.1988 tarih ve 88/12944 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, kalkınma planı ve yıllık programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak yatırımların yönlendirilebilmesi ve ihtisas kredilerinde kredi maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla TCMB nezdinde Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu kurulmuştur. Fonun başlıca kaynaklarını; bankalarca kullandırılan krediler, bankalar ve finansman şirketlerinin yurt dışından sağladıkları krediler, Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışından sağladıkları krediler ve kabul kredili, vadeli akreditif ve mal mukabili ödeme şekline göre yapılan ithalatta belirlenen oranlar üzerinden yapılan kesinti tutarları oluşturmaktadır. Zaman içinde kısa vadeli sermaye hareketlerinin kontrolünde bir araç olarak kullanılan KKDF, bankacılıkta aracılık maliyetlerini arturan bir unsur olmuştur. [B. B.]

kesin hesap Mali yıl başında hazırlanan bütçenin, mali yıl içindeki uygulamasının dökümünü yapan ve mali yıl sona erdikten sonra hazırlanan belgedir. Bütçenin onayı ile aynı prosedüre tabi olarak TBMM tarafından onaylanır ve Sayıştay tarafından denetlenir. [B. D.]

Keynes, John Maynard (1883-1946) Kendisinden önceki bütün kapitalist iktisatçıları klasik olarak adlandıracak bir kopuşla, ekonominin tam istihdam olmadan da dengede olabileceğini, dolayısıyla

devlet müdahalesini gerektirebileceğini ortaya koyan, kendi adıyla anılan anlayışın ve **makroekonomi**nin kurucusu İngiliz iktisatçı.

Babası, İktisat Onur Programı'nın kurulmasında etkin olan, iktisatta C. **Menger**'in **Avusturya Okulu**'nun tümdengelim yöntemi ile G. Schmoller'in **Alman Tarih Okulu**'nun tümevarım yönteminin bir arada kullanılması temelinde tezler geliştiren, Cambridge Üniversitesi yöneticilerinden felsefeci ve iktisatçı John Neville Keynes, annesi aynı üniversitenin ilk kadın mezunlarından, Cambridge belediye başkanı Florence Ada Keynes'ti. Ekonomi, matematik, felsefe, sanatta düşünür, yazar-gazeteci, öğretmen, devlet adamı, iş adamı ve sosyal ve mücadeleci bir kişi olarak John Maynard, gençliğinden beri parlak ve başarılıydı. Ekonomide Adam **Smith** ve **Ricardo**'ya benzer bir etkiyle kendisini kabul ettirdi ve kendisinden önce hiçbir ekonomistin yaşamadığı oranda doğrudan devlet politikasının yürütülmesinde görev aldı.

Cambridge'de Alfred **Marshall** ile A. C. **Pigou**'nun öğrencisi oldu. Öğrenci birliği başkanıydı; ressam, edebiyatçı, eleştirmen arkadaşlarıyla oluşturduğu ve yıllar geçtikçe neredeyse kurumsallaşan, döneminde İngiltere sanat anlayışında etkin bir odak haline gelen Bloomsbury Grubu'nun içindeydi. Devlet memuru sınavında ikinci oldu, ama iktisattan zayıf not aldı. Hindistan Dairesi'ne geçti, 1906-1908 yıllarında burada çalıştıktan sonra yazdığı *Indian Currency and Finance* ('Hint Para ve Maliye Düzeni', 1913) adlı kitabı, Hindistan ekonomi-maliye tarihinin en önemli kaynaklarından biri ve **altın standardı** uygulamasıyla ilgili bir klasik oldu. Cambridge'de ders vermeye başladı, *Economic Journal* dergisinin yayın yönetmeni oldu. Hazine'de çalışmaya başladı (1915-1919) ve Bağlaşıklara borç bulmakta gösterdiği başarıyla Hazine temsilcisi ve başbakan Lloyd George'un danışmanı olarak Versailles'e Paris Barış Konferansı'na gitti. Bağlaşıkların Almanya'dan istediği savaş tazminatının bütün Avrupa ekonomisi için kötü sonuçlar getireceğini savunarak Haziran 1919'da istifa etti. Bu konudaki görüşlerini açıkladığı *The Economic Consequences of the Peace* ('Barışın İktisadi Sonuçları', 1919) kitabı ekonomik, siyasi görüşleri kadar dönemin üç lideri Woodrow Wilson, Georges Clemenceau ve Lloyd George'la ilgili eleştirileriyle de büyük ilgi gördü. Bir sorun çevresinde kuramsal açılım örneğini oluşturmasıyla da önemli olan bu kitabı birçok dile çevrildi ve tanınmasını sağladı. Kitap Türkçe'ye de Malta'daki esareti sırasında Ali Fethi (Okyar) tarafından çevrildi ve Ankara'da 1922'de *Versay Sulhunun Netâyic-i İktisadiyesi* adıyla yayınlandı.

Üniversiteye dönerek matematik üstüne *A Treatise on Probobility* 1921, ve ekonomi ve siyaset konularında *A Tract on Monetary Reform* 1923, *A Short View of Russia* 1925, *A Treatise on Money* 1930 adlı

kitaplarını yazıp yayınladı; 1924'ten itibaren de *The Nation*'da gazete yazıları yazarak görüşlerini açıklıyordu. Borsada oynayarak servet kazanmıştı, bir hayat sigortası şirketinin yönetim kurulu üyesiydi, tiyatro işletmekteydi, resim koleksiyonu yapıyordu, Newton'un elyazmalarını almıştı ve 1925'te Rus balerin Lydia Lopokova ile evlenmişti. Bu sırada (1925) İngiltere'nin altın standardına geçmesine muhalefet ederek İngiltere hükümetiyle sert bir polemik içine girmişti. Bu konudaki görüşlerini *The End of Laissez-faire* ('Bırakınız Yapsınların Sonu', 1926) adlı kitabında topladı.

1929'da **Büyük Bunalım** çıktığında bunalımın ve işsizliğin geçici olacağı yaygın kanıydı. Keynes işsizliğe karşı Liberal Parti'nin bayındırlık işlerinin yaygınlaştırılması programını destekledi ve gazete yazılarıyla tartışmalara katıldı. Bu süreçte olgunlaştırdığı (ve bugünden bakıldığında köklerinin 20'li yıllardaki kitaplarında olduğu görülen) genel ekonomi kuramıyla ilgili ve kendisinin de devrim yaratacağını söylediği *The General Theory of Employment, Interest and Money* ('İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi', 1936) adlı kitabını yayınladı. Profesyoneller için yazılmış kitabında Keynes, kendisinden önceki bütün ekonomi görüşlerini piyasanın **gizli el**ine bağlılık ve **Say Kanunu**nu benimsemekle yanlışlıyor, ekonomide dengenin kendi işleyişi ile tam istihdamı sağlamayacağını savunuyordu. Ricardo ekonomisi toplumsal ürünün dağılımıyla ilgileniyordu, miktarıyla değil; milli gelirin farklı üretici faktörlerce bölüşümüyle ilgilenirken bu gelirin düzeyini belirleyen faktörlerle ilgilenmezdi; dolayısıyla bunalımı anlamlandırmak ve çare bulmakta yetersizdi.

How to Pay for the War (Savaşın Bedelini Nasıl Ödemeli?) başlıklı üç yazısıyla devlet tahvili kesintisini yani zorunlu tasarrufu savundu ve enflasyonun geliri eriteceğini ileri sürdü. 1939'da Hazine'de danışman olarak görevlendirildi. Ekonomik bunalımın aşılması için oluşturulması gereken mali kuruluşlar üstüne çalıştı ve savaş sonrası dünya ekonomik düzenini belirleme amacıyla 1944'te ABD'de düzenlenen **Bretton Woods** toplantısına katıldı. Merkez Bankası başkan danışmanı oldu.

Keynes ekonomik görüşlerinin benimsendiğine tanık olduğu gibi doğrudan ekonomi politikası oluşturulmasında da görev aldı. Ekonomide devrim yaptığı kabul edildi. Bu arada, Merkez Bankası'ndaki görevini sürdürürken, 1937'de kalp krizi geçirmiş olmasına rağmen her zamanki canlılığı ve yeteneklerini kabul ettirişiyle, müzik ve sanatla ilgili bir devlet kuruluşunda da görev yapmaktaydı. Kendisine lordluk verildi ve 1946'da anne ve babasından önce öldü.

1950-1970 yılları **Keynesyen Ekonomi**nin dönemi oldu. John Kenneth **Galbraith**, alınacak önlemler konusunda anlaşmazlık olsa da artık ekonomide devletin sorumluluğu olduğu ve müdahale et-

mesinin olağanlaştığını anlatırken bazı çevrelerin Keynes algısını da anlatır: "İzleyen yirmi yılda, özellikle Birleşik Devletler'de, Keynes'in adı belirgin bir radikalizm çağrışımı uyandıracaktı. İş ve bankacılık çevrelerinde, Keynesçiler, kurulu düzene karşı Marksistler kadar düşman, üstelik daha açık ve somut bir tehlike sayılacaktı. Burada iktisadi yaşamın büyük bir değişmezi yatar: Tam anlamıyla yıkıcı bir felaket ve onu önleyebilecek koruyucu reformlar söz konusu olunca, çoğu kez ilki tercih edilir" (Galbraith 2004: 216).

Tam istihdam ve fiyat istikrarının nasıl sağlanacağı konusu artık **makroekonomi** adı verilen uzmanlığın konusu olarak kabul edilmekteydi. Bu iki alanı ve Keynesyen ekonomi ile Klasik ekonomiyi birleştirmek isteyen Neoklasik sentezin çalışmalarından sonra, 70'lerden itibaren enflasyonla işsizliğin aynı anda artmasıyla ekonomide yeni çözümsüzlükler ortaya çıktı ve Keynesyen Ekonomi'nin bunalımına karşı yeni açılımlar getirmek isteyen **Neo-Keynesyen** ve **Post-Keynesyen Ekonomi** görüşleri oluştu.

Bibl.: KEYNES, John Maynard (1969), *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, çev. Asım Baltacıgil; İstanbul: Fakülteler Matbaası; GARRATT, Peter Pugh-Chris (1997), *Çizgilerle Keynes: Yeni Başlayanlar İçin*, İstanbul: Ad Yayıncılık. [K. E.]

Keynesyen Ekonomi John Maynard **Keynes**'in modern makroekonomi görüşünden yola çıkarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz yıl boyunca kendisini kabul ettiren, hükümetlerin ekonomik bunalımlara çare bulmak üzere piyasaya müdahale etmesi gerektiğini, toplumsal optimumun piyasanın kendi işleyişiyle sağlanamayacağını, klasik **paranın miktar terorisinin** ve denk bütçe anlayışının terk edilmesi gerektiğini savunan ve makro çözümleme kavramları ve ekonomik politika anlayışları getiren ekonomik okuldur.

Klasik ve Neoklasik ekonomistlere göre piyasa sistemine yani rekabete dayanan özel girişim yalnız **tam istihdamda dengede** bulunur. Ekonomi tam istihdamdan ayrılırsa da zaman içinde tekrar tam istihdama kavuşacaktır. Keynes ekonominin tam istihdam olmadan da dengede bulunabileceğini göstererek bu anlayıştan ciddi bir kopuş oluşturmuştur. Bu durumda bırakınız yapsınlar politikası kronik büyük işsizliğe yol açacaktır; işsizliği hafifletmek için maliye ve para politikaları uygulanmalıdır.

Keynes devre tahlillerine yer vermeyen statik, uzun dönem normallerini değil kısa dönem denge statiğini inceleyen, yeni yatırımların sadece harcama etkisini göz önüne alan, mal ve faktör piyasalarında serbest rekabet bulunduğunu ve kâr ve faydanın maksimumlaştırdığını varsayan bir sistem kurmuştur.

Keynes sistemi efektif talebe miktar teorisi açısından değil, gelir-tüketim açısından bakar. Toplam talebi oluşturan tüketim malları talebi reel gelire, yatırım malları ta-

lebi kârlılığa bağlıdır. Tüketim milli gelirle ilişkilidir, fakat tüketim artışı milli gelir artışından az olur; ek tüketimin ek gelire oranı marjinal tüketim eğilimidir. Yatırım ise kâr beklentisi ve kredi faizleriyle ilgilidir. Yatırım dalgalanmaları istihdam ve gelirde dalgalanma yaratır; yatırım satın alma gücünü arttırır ama tüketici mallarını arttırmaz. Tüketim malları talebi, yatırım malları ve üretim malları üretiminde istihdam edilenlerin gelirlerine bağlıdır. Dolayısıyla istihdam arttığı zaman üretimin toplam arz fiyatı ile tüketicinin harcadığı arasındaki fark, istihdam seviyesi yükseldikçe büyür.

Yatırımdan elde edilecek hasılat, beklenen satış hasılatı ile cari masraflar arasındaki farktır. Beklenen yıllık hasılat serilerinin bugünkü kıymetini arz fiyatına eşitleyecek iskonto haddi, piyasadaki faiz haddinden büyükse yatırım yapılır. **Ricardo** ve **Marx** gibi azalan kâr haddi yasasını benimeyen Keynes, yatırım arttıkça bu iskonto haddinin faiz haddine eşitleneceğini kabul eder. Örneğin spekülasyon faiz hadlerini yükselttiğinde yatırım düşecektir. Yani klasik ekonomide faiz haddi tasarrufla yatırımı eşitlerken, Keynes sisteminde para arz ve talebini eşitlemektedir. **Para**, klasik ekonomideki gibi yansız değildir, para arz ve talebi faiz haddini, faiz haddi yatırım hacmini, yatırımlar da tüketim ve tasarrufa bağlı olarak gelir ve istihdam seviyesini belirler.

Depresyon döneminde talep edilen para miktarı, fiyat düşüşü nedeniyle azalır, para stokunun bu talebi karşılayan kısmı tahvil alabilmek üzere serbest kalır, ancak faiz hadleri normal sayılan seviyenin altındaysa para elde tutulur ve para arzıyla faiz hadleri ne kadar düşürülse, para talebi sonsuz esnek olduğundan, faiz hadlerini düşürmeye yaramayacak, atıl fonları yani elde tutulan parayı artıracaktır. Tasarruf ve yatırım eğrileri de faiz haddinde kesişmeyebilir. Ücret indirimleri de, aynı oranda fiyatları düşüreceği için reel ücret indirimine imkan vermeyecektir. Düşen ücret ve fiyatların faiz hadlerini düşürerek yatırımları kısmi olarak artırması da, gelir bölüşümü, dış ticaret, sermayenin marjinal etkinliği yani iskonto haddine etkileri nedeniyle tercih edilir değildir ve böylece klasik ekonominin ücret-fiyat esnekliğine ve para politikasına bağlı esasları çare olmaktan çıkmıştır (bkz. likidite tuzağı).

Keynes'in yatırım talebi eğrisini uzun dönemde yukarıya kaydıracak etkenleri zayıf ve faiz esnekliğini düşük kabul etmesi, yaşadığı dönemde yeni topraklara doğru genişleme, yeni talep yaratacak nüfus artışı, yeni teknolojik icatlar ve yeni kârlı yatırım alanlarının daralmış olmasından, yani 19. yüzyıl keşifler, icatlar ve sömürgecilik döneminin olanaklarının tüketilmiş olmasını düşünmesinden de kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Keynes, liberal bir iktisatçı olarak, sistemi yaşatmanın tek yolu olarak, klasik ekonominin çıkmaz içinde olduğu dü-

şüncesiyle kamu harcamalarını artırarak ve tüketim eğilimini yükselterek ekonominin tam istihdama ulaşabileceğini öngörmektedir.

Kamu sektörü harcamalarıyla özel sektörün oluşturduğu efektif talep eksikliği telafi edilir. Kamu harcaması, talebi olumsuz etkilememesi için vergiyle finanse edilmemeli, devlet özel sektör harcamalarını etkilememek için bankalardan borç almalıdır. Önerilen bütçe açığı kamu harcamalarının özel harcamaları telafi etmesi içindir. Talep açığı yoksa bütçe açık vermeyecek, vergilerle finansman sağlanacaktır. Keynes, devletin ekonomiye müdahalesini özel sektörü canlandırmak için önermektedir ve devlet harcamalarının özel sektörün yatırım alanlarına yönelmesini değil, klasik ekonomide de öngörülen, klasik devlet hizmetlerindeki harcamaların artırılması olarak düşünmektedir.

Keynes **Büyük Bunalım** döneminde ABD'de Roosevelt'le görüşmüşse de çok büyük kabul görmemiş, o dönemde açık bütçe önerisini de benimsetememiştir. 1937' de ekonomik bunalım tekrar derinleştiğinde Keynes'den bağımsız olarak Keynesyen politikayı savunan Mariner Eccles başta olmak üzere ABD'li ekonomistlerin görüşleri **New Deal Politikası**'nda etkili olmuştur. 1946'da kabul edilen İstihdam Yasası'yla Keynesyen istihdam görüşü ABD hükümetlerinin temel ekonomi politik araçlarından olmuştur. Keynesyen ekonominin ABD'de tam anlamıyla uygulandığı dönem ise Kennedy ile Johnson'un başkanlıkları zamanında olmuş, başkanların danışmanları neredeyse istisnasız Keynesyen ekonomistlerinden oluşmuştur.

1970'lerde resesyon ve enflasyonun bir arada olması, işsizliği azaltmak için talep kamçılandığında enflasyonun, enflasyona karşı talep daraltılmak istendiğinde işsizliğin artması Keynes ekonomisine yoğun eleştiriler getirilmesine neden oldu. Efektif talep istihdamı artırmakta, ancak belirli bir noktadan sonra fiyat yükselişine neden olmaya başlamaktaydı. Fiyatların artmaya başlayacağı bir istihdam/ işsizlik düzeyi olduğu teziyle (bkz. doğal işsizlik oranı) Keynesyen ekonominin depresyonu önlemede başarılı olmasına karşılık, depresyonun piyasa kaynaklı fiyat denetim mekanizması oluşturmasını engellemesi nedeniyle enflasyona yol açtığı savunuluyordu.

Keynesyen ekonominin gerektirdiği mali politika esnekliği siyasal, sosyolojik nedenlerle uygulanamaz olabilir; vergileri artırmak ve kamu harcamalarını azaltmak tersini yapmaktan daha zordur. Para politikasının faiz ve yatırımla olan ilgisi, uzun dönemde piyasanın yaratacağı etkinin kısa dönemde devlet müdahalesi ile gerçekleştirilmek isenmesi eleştirisi olarak gündeme getirilmiş ve faiz oranlarının belirsizliği karşısında para politikası yerine maliye politikasının daha güvenli olduğu söylenmiştir. Keynes ekonomisini eleştiren monetaristler, para miktarında sürekli

ve sınırlı artış öngörür ve başka devlet müdahalesi olmamalıdır derler (bkz. monetarizm). Onlara göre, istihdam artınca para talebi artar ve para arzını artırmak gerekir, devlet harcaması kısılıp bütçe dengede olmalıdır. Maliye politikası üretimi ve istihdamı etkilemez veya olumsuz etkiler. Bu yöndeki araştırmalarla Keynes ekonomisi klasik ekonomiyle uzlaşarak geliştirme göstermeye başlamıştır.

Keynes düşüncesinin geliştirilmesi ve sistemin eksikliklerinin kapatılması yolundaki çalışmalar çeşitli yönlerde gelişmiş ve bu gelişmelere göre IS-LM Keynesçiliği, **Dengesizlik Okulu**, Köktenci Keynesçilik, Neo-Ricardocu Keynesçilik, Kalecki Keynesçiliği adlarıyla anılan bir çok "Keynesyen" görüş ortaya çıkmıştır (bkz. IS-LM Modeli, Kalecki, Kaldor). Oldukça farklı görüşlerden ekonomistler de Keynesyen ekonomiyle ilgilenerek onun yeni kavramları üstüne çalışmışlardır. Birbirlerini ve gene Keynes eleştirisiyle 70'lerden itibaren güçlenen monetarist ekonomiyi eleştiren ve Keynes kavramları çevresinde gelişen tartışma ve kavramsallaştırma çabalarına Evsey D. Domar (1914-1997), A. Hansen (1887-1975), Roy F. Harrod (1900-1978), John R. Hicks (1904-1989), Abba P. Lerner (1903-1982), Joan Violet Robinson (1903-1983), P. A. **Samuelson** (1915) örnek verilebilir. Keynesyen görüşleri temel ekonomik yönelimleri bakımından **Neo-Keynesyen ekonomi**, **Post-Keynesyen ekonomi** ve **Yeni Keynesyen Okul** olarak sınıflandırmak mümkündür. [K. E.]

kısa dönem Mikroekonomik düzeyde, en azından bir üretim faktörünün sabit olduğu dönemdir. Bir üretim faktörü sabit olduğundan, kısa dönemde diğer üretim faktörlerinin artırılması, azalan marjinal verimler kanununun işlemesine yol açar. Firmalar üretim kararlarını kısa dönem analizlerine göre verirler.

Makroekonomik düzeyde, fiyatlar ve ücretlerin büyük ölçüde sabit olduğu ve analizlerin bu çerçevede yapıldığı dönemler kastedilir. Dış şoklar ya da finansal krizlerle bozulan dengeleri yeniden sağlamak için yeterli olmayan bir süredir.

Kısa dönem tanımı amaca göre değişmekle birlikte, makroekonomik analizlerde genellikle 1-2 yıl kastedilmektedir. Bu belirsizlik zaman zaman kısa ve uzun dönem arasında 'orta dönem' kavramının kullanılmasına yol açmaktadır.
[B. D.]

kıtlık Dünyadaki kaynakların insanların tüm ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliğini vurgulayan bir kavramdır. Kaynaklar kıt olduğu için; insanlar üretmek istedikleri her şeyi üretemezler, bir malı ya da hizmeti üretmek başka bir malı ya da hizmeti üretmekten vazgeçmek anlamına gelir, aynı kaynakla aynı zamanda iki ayrı malı üretmek mümkün değildir.

Üretimde kullanılmak istenen

miktardan daha az olan kaynaklar kıt kaynaklardır. Kaynaklar, tanım gereği ihtiyaçlardan az olduğu için kıt kaynakların piyasası ve piyasa fiyatı oluşur. Kıt kaynaklarla üretilen mallar da kıt mallardır. Dünyada var olan kaynakların tamamına yakını kıt kaynak kapsamındadır. Kıt olmayan kaynaklara serbest kaynaklar ya da serbest mallar adı verilir. Doğanın tamamının piyasasının oluştuğu günümüzde havadan başka serbest kaynak kaldığını söylemek güçtür. Bu durum, serbest malların değerinin olmadığını göstermez, henüz ihtiyacı karşılamaya yetecek kadar çok olduğunu gösterir.

Ricardo değeri tanımlarken, malları çoğaltılamayan mallar ve çoğaltılabilen mallar olmak üzere iki grupta ele almıştır. Buna göre, çoğaltılamayan malların değeri kıtlığa, çoğaltılabilen malların değeri içerdiği emeğe göre belirlenir. [B. D.]

kıtlık rantı → **rant**

kıyı(ötesi) bankacılığı (off-shore bankacılık) Ülke dışından temin edilen fonların yine o ülke dışında kullandırılmasını amaçlayan bir bankacılık türüdür ve günümüzde uluslararası bankacılık faaliyetlerinin sınıflandırılmasında yaygın olarak kullanılan kavramlardan birisidir.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda; "Kıyı bankacılığı, bankacılık faaliyetleri kurulu bulunulan ülke harici ile sınırlı tutulan veya ülke genelinde uygulanan ekonomik ve malî mevzuata tâbi olmayan ya da kurulu bulunulan ülkede yerleşik olanlardan mevduat ve fon kabulünün yasaklandığı bankacılığı ifade eder" şeklinde bir tanım yapılmıştır.

Kıyı bankacılığı, 1960'lı yıllardan itibaren ABD ve diğer bazı gelişmiş ülke bankalarının, kendi ülkelerinde bankacılık sektörü üzerine devletin koyduğu kısıtlamalardan (mevduat karşılık oranları, en yüksek faiz sınırı, kredi tavanları, bankacılık gelirlerinin vergilendirilmesi, vs, gibi) kurtulmak için, bulundukları ülkelerin dışında (kıyı ötesinde) faaliyette bulunmaları ile doğan bir bankacılık sistemidir. Genelde bu bankalar, vergi ve kambiyo düzenlemeleri açısından kolaylıklar tanıyan ülkelerde kurulmakta, bu ülkeler sağladıkları vergi avantajları ve denetimsizlik ile fon yatırımları ve finansal hizmetler bakımından bir cazibe merkezi oluşturmaktadır. [B. B.]

kıymet → **değer**

kıymetli evrak Bir hakkın ayrı ileri sürülemediği ve devredilemediği yazılı, belirli şartlara bağlanmış evrak yani senetlere verilen ortak addır. Kıymetli evrakı oluşturan senedin adi senetten farkı, hakkı belgelemesi değil, hakla senedin ayrılmazlığı, hakkın senetle birlikte devredilmesidir.

Kıymetli evrak senedin içerdiği hakkın niteliği bakımından pay senetleri, emtia senetleri ve alacaklı senetleri olarak üçe ayrılır. Pay se-

netleri, sermayesi paylara bölünmüş şirketlerin, şirket sermayesinden pay, yani mülkiyete ortaklık hakkı vererek sermaye toplamaları amacıyla çıkardıkları senetlerdir. Emtia senetleri veya mal senetleri, makbuz senedi, varant, konşimento, taşıma senedidir; ilgili oldukları mal üzerinde ayni hakkı içeren, mağazalarda saklanan ve taşınmakta olan malları temsil ederler. Senedin devri ile mal üzerindeki zilyedlik de devredilir. Malın mülkiyetini edinmek veya rehnetmek için devredilebilirler. Alacak senetleri veya kambiyo senetleri, bono, çek, poliçe ve tahvillerdir. Devir usulü bakımından senetler, ada yazılı, emre yazılı ve hamiline yazılı senet olarak üç türdür.

Kıymetli evrak, borçlanma ve **sermaye** birikimi açısından önem taşırken, **sermaye dolaşımının** liberasyonu ve küreselleşme sonucu, **menkul değer** anlamını kazanmış ve menkul kıymet borsalarının oluşumuyla **sermaye piyasası** ve **borsa** ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkilerin aynası konumunu kazanmıştır. Bkz. tahvil, bono, çek, devlet tahvili, hazine bonosu, mafya, döviz, sıcak para. [K. E.]

kibutz İsrail'de kolektif üretim ve yaşama dayalı komün-işletmeleridir. İbranice toplantı ve ortaklaşa anlamlarına gelen kibutzların kökeni Avrupalı ve özellikle şehir kökenli Yahudilerin etkisinde kaldıkları sol-ütopyacı ve mistik-zahid eğilimlere, Siyonizmle sosyalizmin kaynaştırılmasına dayanır (bkz. ütopyacılık). Emeği en yüce değer ve tarımı tek üretken çalışma alanı olarak kabul eden 'emek dini'ne sahip örgütlenmeler, Filistin'e yerleşmeye başladıklarında kuramsal olarak bu ütopyalarını gerçekleştirme, pratik olarak bölgede yaşayabilme amacıyla kolektif çiftlikler kurmuşlardır. Siyonizm'in ve Yahudi Ulusal Fonu'nun desteğiyle Yahudi topluluklar Filistin'e göç etmeye başladıklarında, Ulusal Fon'un sahip olduğu topraklarda aile işletmesi anlamında *moşav ovdim*ler yanında ilk kibutz da 1909'da kurulmuştur.

Mülkiyetin tanınmadığı, yetişkinler için ayrı haneler olmakla birlikte çocukların barınma ve bakımının ortaklaşa ve ortak mekanlarda yürütüldüğü, ortak yemek ve hizmet alanlarıyla ortaklaşa yönetime ve gönüllülük temeline sahip kibutzlarda emek üretken olan ve olmayan olarak kategorilere ayrılmış ve toplam çıktı emek-gün sayısına bölünerek üretken olmayan hizmetlerle çocuk, yaşlı ve hastaların bakımı sağlanmış, elde edilen gelir toplu ihtiyaçlara ve kibutzun geliştirilmesine yatırılmıştır. Kibutz kuran topluluklar dine, geleneklere ve sosyalizme yönelik tavırlarına göre üç siyasal hareket oluşturmuşlar ve İsrail sosyalist hareketi ve partisi bu hareketten doğmuştur. Kibutz hareketi içindeki komünist yöneliş 1953'deki SSCB Kongresi'ne ve Kruşçev iktidarına kadar devam etmiş, SSCB'nin politikası ve elbette 1948'de İsrail'in kurulmasıyla bu toplulukların genel dünya görüşünde değişim yaşanmış, ki-

butz hareketi insanlık adına olmaktan çok daha fazla ulusal çerçevede anlamlandırılmaya başlanmışur.

Ortodoks kibutzcuların direnmesine karşılık zaman içinde tarım dışı çalışma alanlarına da girilmiş ve İsrail'de kibutz yaşamıyla moşav ovdim tarzı arası kolektif üretimle özel yaşamı kaynaştıran *moşav şittufiler* kurulmaya başlanmıştır. Bugün kibutzlarda yaşam eski zahid özelliklerini yitirdiği gibi ekonomisinde tarım ancak sanayi kadar yer tutmaktadır. İsrail'de tarım dışı sektörler ve şehir yaşamı geliştikçe kibutz nüfusunun ve özellikle genç nüfusun azaldığı görülmektedir.

Kibutzların yüzde sekseninin tarihi İsrail devletinin kurulmasından önceye gider. Bugün toplam nüfusu yüz bini geçen iki yüz yetmiş kadar kibutz İsrail nüfusunun yüzde 2,5'unu barındırmakta, ülke tarımsal üretiminin yüzde 33'ünü, sanayi üretiminin yüzde 6,3'ünü sağlamaktadır. Kibutzlarda üretimin emek yoğun niteliğini sürdürdüğü görülmektedir. 1980'lerde yaşanan ekonomik krizle birlikte genel demografik eğilimin negatif olması ve yaşlı nüfus sorunundan korkulması nedeniyle kibutzlar turizme açılmış ve İsrail'in 'yeni insanlık ütopyası' adı altında uluslararası propagandasının aracı olmuştur. Kibutzlar bir yandan da İsrail'e gelen yeni göçmenlerin emek karşılığı beş aylık uyum kursu gördükleri yerdir. Göçmenler üyelik için başvurabildikleri gibi, birçok kibutz yoksul çocukların eğitimini yüklenmiştir ve bu gençlerden de yeni üye kazanmaya çalışılmaktadır.

Yahudilerin Filistin'de yerleşebilmeleri, üretimin sağlanması, İsrail devletinin kurulması ve askeri temelini oluşturmakta zahidce yaşam ve çalışkanlık ideolojisiyle büyük katkıda bulunmuş olan kibutz hareketi bir ütopyanın gerçekleştirilmesi ve kolektif yaşam deneyimi olarak ekonomistlerin ve sosyal bilimcilerin de ilgisini çekmiştir.
[K. E.]

Kiel Okulu İki dünya savaşı arası dönemde Kiel'de kurulan enstitüsüde geliştirdikleri araştırmalarla yapısal büyüme ve konjonktürel dalgalanmalar kuramlarında etkili olan Alman reformist ekonomistler grubu.

Kiel Dünya Ekonomisi Enstitüsü 1914'te Bernard Harms tarafından kurulmuştu. 1926'dan 1931'e kadar enstitüyü yöneten Adolph Lowe (1893-1995) en etkili adlardan biriydi; Hans Neisser (1895-1975), Jacob Marschak (1898-1977), Gerhard Colm (1897-1968) ve Wassily **Leontief** (1906-1999) bu enstitüde yetiştiler. Nazi iktidarı kurulunca enstütü dağıldı ve önde gelen üyelerin çoğu New York'a gelerek New School for Social Research'de görev aldılar ve birikimlerini ABD'ye taşıdılar.

Marx, Mihail İvanoviç Tugan-Baranovsky (1865-1919), Albert Aftalion (1874-1956), Grigorii Alexandrovic Feldman ve **Alman Tarih Okulu**'ndan Arthur Spiethoff (1873-1957) gibi Orta Avrupa geleneğinin kurucularından etkilenen Kiel Okulu, büyüme ile konjonktür

dalgalanmalarını ekonominin bütün sektörleriyle ilişki içinde ele alıyordu. Teknolojik değişimin sermayenin gerçek kârını etkilediğini savunan bu görüş, sektörel uyum sorunları, teknolojik işsizlik, sermaye fazlası gibi yeni kavramlarla düşünüyordu ve bu görüşleri daha sonra New York'ta geliştirildi. New York'ta gruba katılan Emil Lederer oransız büyüme, Colm para politikasının uzun dönem etkileri üstüne çalıştılar, Leontief sektörler arası ilişkileri gösteren girdi-çıktı analizlerini geliştirdi, Lowe **Kurumsal Ekonomi**'ye katkıda bulundu. Mikro kökenli sorunları çözmeye yönelik ekonomi politikaları üstüne kurdukları, devlet müdahalesinin uygulandığı refah toplumunu içeren endüstriyel demokrasi kavramlarının ise Almanya'da şansı olmamıştı. [K. E.]

King Kanunu 1648-1712 yılları arasında yaşamış olan Merkantilist dönem (bkz. Merkantilizm) İngiliz iktisatçısı Gregory King'in tarımsal ürün talebinin fiyat esnekliği ile ilgili olarak geliştirdiği kuramdır. King tarımsal üretimde yüzde bir birimlik değişimin ürün fiyatlarında yüzde birden fazla değişime yol açtığını saptamıştır. Bu durumda, tarımsal üretimdeki azalma fiyatları yükseltmekte ve az ürün döneminde çiftçilerin geliri artmaktadır. Tersine, tarımsal üretim fazlalığı fiyatları düşürmekte ve çiftçilerin parasal geliri azalmaktadır. [B. D.]

kişi başına milli gelir Bir ülkede bir yılda yaratılan milli gelirden kişi başına düşen pay anlamına gelmektedir. Gayri safi milli hasılanın yıl ortası ülke nüfusuna bölünmesi suretiyle hesaplanır. Gayri safi yurtiçi hasılanın yıl ortası ülke nüfusuna bölünmesiyle de kişi başına GSYİH değeri bulunur.

Zaman serisi analizlerinde, enflasyonun etkisini gidermek için kişi başına milli gelir sabit fiyatlarla ifade edilir. Uluslararası karşılaştırma yapabilmek için kişi başına milli gelir rakamları dolar cinsinden hesaplanır. Ancak, çeşitli ülkelerdeki genel fiyat düzeylerinin farklılığından hareketle, dolar cinsinden kişi başına milli gelir hesapları ile karşılaştırma yapmak sağlıklı bulunmamakta, bunun yerine (ya da bununla birlikte) satınalma gücü paritesine göre kişi başına milli gelir hesaplanmaktadır. [B. D.]

kişisel harcanabilir gelir → gelir

kişisel gelir → milli gelir

Kitchen devreleri İngiliz ekonomist ve istatistikçi Joseph Kitchen'in, 1923'te, **konjonktür dalgalarını** büyük ve küçük devreler olarak tanımlaması. Bu çözümlemeye göre büyük devreler genellikle iki, bazen üç küçük devreden ve küçük devreler 40 aylık süreler-den oluşur. **Schumpeter** 1939'da, 40 aylık devrelere Kitchen devresi adını vererek, ortalama 54 yıllık süreyle **Kondratieff devreleri**yle, 10 yıllık süreyle **Jugglar devreleri** arasında değerlendirmiştir.

Kitchen İngiltere ve ABD'den

fiyat, faiz oranları gibi 1890-1922 yılları arasına ait verileri kullanmış, kuramsal bir açıklamaya girişmeyerek ritmik hareket oluşumu üstünde durmuştur. Ancak o zamandan beri, başka verilerle aynı ve başka zaman dilimleri hakkında yapılan araştırmalarla 40 aylık sürenin doğrulanması, Kitchen'in saptamasına itibar kazandırmıştır.

Küçük devrelerin açıklanmasında kabul gören görüş, stok yatırımlarının etkisidir. Stok yatırımlarındaki değişkenliğin GSMH ile gösterdiği uyum, bu açıklamayı desteklemektedir. Stok yatırımlarıyla genel ekonomik koşulların ilişkisinin anlaşılması için stok yatırımlarının üretim ve satışla ilgisi ortaya konmalıdır. Burada arz ve talep dengesiyle birlikte, **hızlandıran ilkesi** ve enflasyon da dikkate alınmalıdır. Stok firmalarca istenilen düzeye ulaştığında, üretimi artırmanın tek gerekçesi mevcut talebi karşılamaktır, dolayısıyla stok düzeyini artırmak için üretim gerekmediğinden, çıktı daha az olacaktır. Talepte veya talep artış hızında bir azalma, çıktıda düşüşe neden olacağından, stok daralması yaşanacaktır.

Stok kontrol teknikleri ve bilgisayar programları geliştikçe ve Japonların geliştirdikleri **tam anında teslim** (just in time) sistemi uygulamasıyla, stok, piyasa ve devre işleyişinin değiştiği savunulmaktadır. Yatırımda sabit sermaye oranıyla inovasyon ve dayanıklı tüketim malı piyasalarının da konjonktür dalgalanma devrelerine karşı hassasiyeti saptanmıştır. [K. E.]

kitlesel üretim Standartlaşmış ve büyük hacimde üretim, seri üretim veya fabrikasyon üretim adıyla da anılır ve üretimin her aşamasının ayrıştırılıp makineleştiği geniş tüketici kesimlere ulaşabildiği piyasa hacmini de anlatır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasının dayanıklı tüketim eşyaları ve beyaz eşya üretimiyle dünya pazarına yönelen ve üretim hacmi genişledikçe iç ve dış tasarruflar yoluyla maliyetlerin ucuzladığı ürünleri kapsar. Kitlesel üretim, üretim boyutunda **Fordizmle**, tüketim boyutunda **tüketici toplum** veya **refah toplumuyla** özdeşleşir. Savaş sonrasında genişleyen piyasa ve artan üretim hacmiyle, kitlesel üretimin her haneye ulaştırdığı ürünler, bir yanıyla Soğuk Savaş propaganda mücadelesi içinde ABD yaşam standardı, teknolojinin ve ilerlemenin kapitalizm sayesinde yaratıp dağıttığı refah olarak sunulmuştur. Kitlesel üretimin yarattığı hacimle sermaye ölçeği büyümüş, yabancı yatırımlar artmıştır; tekelci kapitalizm ve **israf ekonomisi** tanımlarının arkasında kitlesel üretim vardır. Kitlesel üretimin yarattığı tüketim zevki, modası ve her şeyi sürekli yenileyen yüzüyle **modernizm** ve **ürün farklılaştırmasının** arkasında ise kapitalizmin **teknolojik dönüşüm krizi** bulunur. Kitlesel üretim döneminin iyimser modernizmini niteleyen sanayi sonrası toplum tanımı, böylece esnek örgütlenme ve istihdama geçildiğinde, nitelik değiştirmiş, **postmodernizm** doğmuştur. Bkz. post-endüstriyel toplum, Post-Fordizm, küreselleşme. [K. E.]

Klasik Ekonomi 18 ve 19. yüzyıllarda İngiltere'de **klasik liberalizm** çerçevesinde gelişen ve ekonomi bilimini yaratan iktisatçıların görüşüne verilen addır. Klasik Ekonomi adını ilk kullanan Marx'tır ve bu adlandırmayla neyi kastettiğini "burjuvazinin günlük kullanımı için en münasebetsiz olayların en akla uygun açıklamalarını arayan, bunun dışında da tuzu kuru burjuvazinin onlar için dünyaların en iyisi olan kendi dünyaları ile ilgili bayağı düşüncelerini bilgiçce sistemleştirmeye ve bunları ebedi gerçeklermiş gibi ilan etmeye kalkışan vülger ekonomiye karşılık, W. Petty'den beri burjuva toplumundaki gerçek üretim ilişkilerini araştıran bir ekonomi bilimini anlıyorum" (*Kapital*, C. 1, s. 102) diyerek ortaya koyar. Marx İngiltere'de Sir William Petty (1623-1687) ve Fransa'da P. Boisguilbert (1648-1714) ile başlattığı klasik okulu, **Ricardo** ve **Sismondi** ile bitirir.

Klasik Ekonomi'yi, Richard Cantillon'un 1755'de yayınlanan ancak 1730'dan itibaren elden ele dolaşan *Essai* adlı eserini ve etkisini saymazsak David Hume'la (1752) başlatmak mümkündür. Hume'un para arzı ile fiyat arasında kendiliğinden sağlanan dengeyle ilgili görüşü (bkz. altın standardı), dostu Adam **Smith**'in İngiltere'nin 1797-1821 yılları arasında İngiliz banknotunun altına çevrilebilirliğini kaldırmak zorunda kalmasıyla ilgili olarak geliştirdiği görüşüyle aynı paradigmayı paylaşır. Adam Smith, Merkantilistlere (bkz. Merkantilizm) ve **Fizyokratlara** karşı geliştirdiği ekonomi görüşüyle toplumların refahının kaynağını araştırırken, kendisinden sonra gelen bütün bir kuşağa ekonomik yaşamın irdelenmesi gereken parametrelerini de sunmuş olur. Böylece geleneksel olarak Klasik Ekonomi okulu Adam Smith'in 1776'da yayınladığı ünlü kitabıyla başlatılarak, John Stuart **Mill**'in onu olumlayan ve aşmaya çalışan kitabıyla 1848'de tamamlanmış sayılır. Klasik Ekonomi'nin Smith'le başladığı yaygın kabul görürken, bitiş tarihi daha tartışmalıdır. Bu tarihin 1871'de Carl **Menger**'in veya 1890'da Alfred **Marshall**'ın kitabıyla olduğu ve Marshall'la birlikte **Cambridge Okulu**'nun başladığı da öne sürülmektedir. **Keynes** de kendi eserinden önceki (1936) iktisatçıları, hepsinin ekonominin doğal olarak tam istihdamı sağladığı görüşünü paylaşmaları nedeniyle klasik kabul eder.

Klasik Ekonomi görüşü tek ustadan kaynaklanan ve ortak amaç için çalışan, ortak yöntem ve terminolojiye sahip tanımlanmış bir okul değildir; sonradan adlandırılmıştır. Ancak sistemini kabul etmek anlamında değilse de, referans almak, tartışmak ve geliştirmek anlamında Smith'in etkisi açıktır. Ekonomide işbölümü ile emeğin üretkenliği ve sermayenin kullanımıyla başlayan değişimi ve uluslararası ticaretle sanayileşmenin yarattığı ortamı anlama çabasından kaynaklanan ilgi, Merkantilist görüşe karşı devlet müdahalesinin yanlışlığını ve Fizyokratlara karşı

tarım dışı sektörün verimlilik ve üretkenliğini savunma gereğiyle belirlenir ve gelişen piyasanın liberal ihtiyaçlarını ortaya koyar. Sanayi kapitalizmi **Sanayi Devrimi**'nden önce başlar ve felsefe ve siyasette yaşanan değişim ve geliştirilen görüşlerle ekonomik yaşamdaki gelişimi anlamaya çalışmak ve ekonomik karar ve yönelimleri gelişen ihtiyaçlara uydurarak sistemleştirmek, değer, değişim değeri ve emeğin rolünü anlamayı gerektirir. David Ricardo toprak sahiplerine, elde ettikleri kazancı (rant) üretime katkıda bulunmadan sağladıkları görüşüyle açıkça karşı çıkarak, değer ve emek konusunda, yeni işveren ve işçi sınıflarının eski egemen sınıfa karşı ortak paydasını dile getirir. Ricardo piyasa fiyatı nakdi maliyetle, nakdi maliyet de harcanan emekle orantılıdır görüşüyle emeğin sağladığı fazlayı ve makineleşmenin etkisini araştırırken (bkz. Marksist ekonomi), değer kuramında doğal düzeni ve bu işleyişin yasalarını arayarak, Smith'in insan doğasıyla ilgili felsefi çerçevesini bilimsel yasaların arandığı bir alana dönüştürür.

Jean Baptiste **Say**'da tam ifadesini bulan arz talep dengesi anlayışı (bkz. mahreçler kanunu), piyasanın, serbest rekabet düzeni içinde ekonominin her zaman tam etkinliğini sağlayacağını içerir. Rekabet kârı ve emek maliyetini eşitleyecektir. Faiz oranındaki değişim de tasarruflarla yatırımı eşitlemektedir. Piyasanın doğal kuralları bulunduğu ve kendiliğinden işleyişinin dengesini sağlamakta olduğu görüşü, artan zenginliğin yarattığı artan toplumsal çelişkiler ve çalışan kesimde yaygınlaşan fakirliğin yarattığı karamsar gelecek düşüncelerine karşılık, ekonomik analiz ve terimlerindeki eksikler ve çelişkilerle birlikte, yükselen sermayenin bireysel atılganlığı ve büyüyen ekonominin yarattığı iyimser hava içinde, bireyci ve faydacı felsefeyle birleşerek, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkan **bırakınız yapsınlar** yaklaşımıyla bütünleştirilmiştir.

Merkantilist geleneğin Tahıl Yasaları'na karşı etkili olan Klasik Ekonomi savunucuları, Yoksuluk Yasaları'na karşı veya çocuk emeğinin sömürüsü, çalışma saatlerinin düzenlenişi, örgütlenme ve vergi yasalarına karşı, yaşadıkları döneme bağlantılı olarak farklı görüşler geliştirmişler veya siyasal iktidarların yaşamın dayatması sonucu getirdiği bu düzenlemelere karşı etkili olamamışlardır.

Sanayi Devrimi'nin etkisi ve işçi sınıfının uzmanlaşması ve mücadele ve örgütlenmeye başlamasıyla ortaya çıkan değişkeleriyle birlikte, **Malthus**, James Mill, John R. McCulloch, Robert Torrens, Mountifort Longfield, John Eliot Cairnes, John Stuart Mill ve Fransız Jean Baptiste Say ile Frédéric **Bastiat**, İngiltere ve Fransa'da gelişen kapitalizm ve sanayileşmenin tarihiyle birlikte gelişen ekonomi bilincinin sermaye birikimi, piyasaların genişlemesi ve işbölümü açısından bilimselleştirilmesinin çabalarını ortaya koyarlar. Klasik Eko-

nomi, kapitalist işleyişin yarattığı zenginlik ve iktidar farklılaşması, kriz ve işsizlik ile tekelleşmeye karşı çözümsüz kalmıştır. Yoksulluk ve iktidarsızlığı doğal bularak kabullenirken, kriz ve işsizliği nihai dengenin kendiliğinden sağlanacağı dönemsel uyumsuzluklar olarak değerlendirmişler, tekellerin ekonomik kendiliğindenliğin doğal ortamı saydıkları piyasa ve serbest rekabete verdiği zararı dile getirmeleri ise, burjuvazi ve iktidarların (mecburi/gerçekçi) işbirliği karşısında, naif kalmıştır.

Carl Menger, William Stanley **Jevons** ve Leon **Walras**, bireyci fayda ile malların ve dolayısıyla fiyatların çeşitliliği arasındaki uyumsuzluğu aşma yolunda geliştirdikleri marjinalizm görüşüne karşın, özel mülkiyetle özgürlük ve gelişmenin olumlu ilişkisi, ekonomik işleyişle devlet müdahalesinin ve korumacılığın olumsuz ilişkisi temelinde, bütün farklılıklarına rağmen Klasik okulla buluşurlar. Marjinalizmle Klasik Ekonomi görüşünü birleştirdiği içindir ki Alfred Marshall, bir yönüyle Klasik Ekonomi'nin sonu sayılmış, bir yönüyle de Klasik Ekonomi'yi, tam istihdam olmadan da ekonomide dengenin sağlandığını, dolayısıyla klasiklerin görüşünün yanlışlığını ortaya koyan Keynes'e kadar taşımıştır.

Ekonomiyi, toplumsal yaşamı üretim ve bölüşümle ilgili sorunlar çerçevesinde anlamlandırma ve doğal işleyiş yasalarını keşfederek insan özüyle uyumlu halini ve gelecek yönelimini ifadelendirme çabasıyla felsefe bir yaklaşım olarak gören anlayıştan, ekonomiyi yalnızca ekonomi alanını ilgilendiren bilimsel yasaları ortaya koyması gereken bir öğrenme çabası ve 'bilim' olma konumuna getiren Klasik Ekonomi okulunun bireyci ve piyasacı temel soruları ve çözümsüzlükleri, ekonominin bilim olarak bu tanım üzerinden gelişimine yapılan katkılarla, liberal temeliyle birlikte, ekonomi biliminin temelindeki yerini korumaktadır. Bkz. neoklasik ekonomi, neoliberalizm. [K. E.]

kliring Malın malla değişimine dayanan, **takas**tan biraz daha geliştirilmiş bir ticaret şeklidir. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan, ülkelerin kendi ulusal paralarıyla mahsup ve takas yoluyla, kliring kurumları (merkez bankası ya da kliring ofisleri) aracılığıyla gerçekleştirilir. Ülkeler arasında imzalanan ikili anlaşmalara göre yürütülen, ülkelerin birbirlerinden yapacakları ithalat tutarının ve bileşiminin belirlendiği, genellikle kısa dönemli olan kliring anlaşmalarında, dönem sonunda kliring kurumları karşılıklı borç ve alacaklarını denkleştirirler. Eğer anlaşma süresinin bitiminde iki ülke arasındaki ihracat ve ithalat birbirine eşitlenmezse yani taraflardan birinin alacaklı veya borçlu kalması durumunda, hesaplar altın veya konvertibl dövizlerle denkleştirilir. Kliring anlaşmaları genelde döviz sıkıntısı çeken ve mallarını dövizle satmak-

ta zorluk çeken ülkelerin başvurduğu bir yöntemdir. [B. B.]

know-how Bir üründen ya da üretim yönteminden en kolay veya en verimli biçimde yararlanmayı sağlayan bilgi ve deneyim birikimini ifade eder. Bilgiyi, teknolojiyi üretemeyen firmalar, kurumlar, ülkeler, **ar-ge** çalışmaları yaparak bilgi ve **teknoloji** üretenlerden teknoloji transfer etmek zorundadır. Teknoloji transferi somut makine ve teçhizatın yanısıra know-how transferini de kapsar.

Know-how işletmelerin ekonomik faaliyetlerinde kullanılan teknik, ticari, mali vb. konulardaki deneyimlerden edinilen bilgilerdir. Gizli olabileceği gibi, gizlilik niteliği olmayan, yalnızca deneyime dayanan bilgi de olabilir. **Patent** belgesi alamayan teknik buluş sahiplerinin korunmaya değer çıkarlarını ifade eden, uygulamaların ortaya çıkarmış olduğu bir kavramdır. Başka bir firmaya lisans sözleşmesi ile satılabilir. Şirket evlilikleri, birleşmeler, ortak yatırım gibi yollarla da know-how edinilebilir. [B. D.]

KOBİ Küçük ve orta büyüklükteki işletmelere kısaca verilen addır. KOBİ'ler kitle üretiminin elverişli olmadığı ve üretim biriminin ya da satış miktarının çok küçük olduğu sektörlerde en etkin işletme biçimidir. KOBİ'lerin çok farklı tanımları bulunmaktadır. Bunun nedeni, KOBİ tanımları için başta çalışan sayısı olmak üzere ücretler, ciro, katma değer, işletme büyüklüğü gibi nicel ölçütlerden oluşan farklı kıstasların kullanılmasıdır. Yeni Teşvik Mevzuatına göre KOBİ, bağımsız nitelikteki veya sermayesinin en fazla %25'i büyük işletmelere ait olan mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. Makine, teçhizat, demirbaş, tesis taşıtların toplam yasal defter kayıtları tutarı 400 milyar lirayı aşmayan ve en fazla %25'i büyük işletmelere ait imalat ve sanayi alanında faaliyette bulunan işletmelerden 1–9 işçi çalıştıran mikro ölçekli; 10–49 işçi çalıştıran küçük ölçekli; 50–250 işçi çalıştıran orta ölçekli işletme olarak sınıflandırılmıştır.

KOBİ destek sisteminde; tarımsal sanayi, imalat sanayi, madencilik, yazılım geliştirme, eğitim, sağlık ve turizm gibi yatırım konuları yer almaktadır. Türkiye'de KOBİ'lere destek amacıyla 1990 yılında 3624 sayılı Kanun ile Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) kurulmuştur. Bkz. küçük sanayi. [B. B.]

kol emeği İnsanın üretim sürecinde, eliyle, bedensel gücüyle kullandığı iş aracıyla ve adele kuvveti yardımıyla çalışma nesnesi üzerinde doğrudan etki uygulayarak, onu değişikliğe uğratma şeklindeki çalışmasıdır. Kol emeği doğrudan üretici emek olabileceği gibi, üretime dolaylı katılan emek de olabilir. **Kafa emeği** ile birlikte emek faktörünün alt dallarını oluşturur. Gerçekte hiçbir iş yalnızca kol ya da kafa emeği kullanarak yapılma-

dığından 'ağırlıklı olarak kol emeği/kafa emeği' ayrımı daha doğrudur.

Kol emeği-kafa emeği ayrımı **sanayileşme**yle birlikte, üretim sürecinin parçalanması sonucu belirginleşti. Sanayileşmenin ilk aşamalarında çalışanların büyük çoğunluğunu sanayi sektöründeki kol işçileri oluşturuyordu. Birbirine benzer işleri yaptıklarından görece homojen bir yapıları vardı. Genellikle üretim sürecine doğrudan katıldıklarından, üretken ve verimli emek olarak tanımlanıyorlardı. İşçi sınıfı kavramı ile genel olarak tüm emekçiler değil, sanayi sektöründeki kol emekçileri kastedilirdi. Bu özellikleriyle sosyalist hareketlerin öznesi olarak tanımlandılar ve gelişmiş ülkelerde toplumsal hareketlerin esas gücünü oluşturdular.

Teknolojinin gelişmesi ve hizmetler sektörünün büyümesiyle kafa emeği önem kazandıkça, kol emeğinin nispi ağırlığı azaldı. Artık emek faktörünün tümünü temsil etmiyorlardı ve beyaz yakalılardan ayırt etmek için –işçi tulumundan hareketle– mavi yakalılar olarak adlandırıldılar. Toplam istihdamda kol emeğinin ağırlığının azalması halen sürmektedir. Ayrıca gerek teknolojik dönüşümlerin zorlaması, gerekse genel eğitim düzeyinin yükselmesiyle kol emeği-kafa emeği ayrımı giderek belirginliğini kaybetmektedir. [B. D.]

Kolbertizm 18. yüzyılda Fransa'nın maliye bakanlığını yapmış olan Colbert'in sinaî **Merkantilizm**ine verilen addır.

Fransa kralı XIV. Louis'nin bakanı olan Jean-Baptiste Colbert (1619-1683), Merkantilist görüşün temel yaklaşımı içinde ekonomiye devletin müdahalesini savunurken, devletin güçlenmesi/kalkınmasına çözüm olarak sanayileşmeyi savunması ve bu yönde oluşturduğu siyasetle, Merkantilizm içinde özel bir anlayışı ve Fransız okulunu temsil eder.

Bir tüccarın oğlu olan Colbert, başbakan Mazarin'in gözüne girmeyi başardıktan sonra krala tavsiye edilerek siyasi gücünü artırdı. Bir yandan kazançlı görevler alarak zenginleşir ve Seignelay baronu unvanını alırken, bir yandan da devlet hazinesine borç vermiş olan bankerlerin elde ettikleri kazanca ve tarımdan toplanan vergide soyluların ve bankerlerin yaptıkları yolsuzluklara karşı savaş açarak hem kamuoyunun desteğini kazandı, hem de devlet gelirlerini artırdı. Felemenk'in ticari üstünlüğüne karşı rekabet edebilecek ürünlerin imalatına destek vererek özel sanayi kuruluşlarına destek verdi ve devlet işletmeleri kurdu. Deniz kuvvetlerinden sorumlu bakanlığı da üstlenerek Doğu ve Batı Hindistan kumpanyalarının kuruluşuna önayak oldu ve bu kumpanyalara tekel hakları verirken korumacı gümrük uygulamalarını başlattı. Bu gümrük korumacılığı Felemenk'le savaşın (1672-1678) çıkmasına yol açacaktı. Fransa'nın Atlas Okyanusu'ndaki gemilerini devletleştirme siyaseti izleyen Colbert, filosuna işgücü

bulmak için suçluların gemilerde çalışmaya mahkum edilmesi, Afrika'dan getirilen kölelerden yararlanılması, Fransız ustaların yurt dışına göçünü yasaklamak ve yabancı gemilerde çalışacak gemicilere idam cezası getirmek gibi tedbirler aldı. Kanada'da Fransa sömürgesi oluşturulması amacıyla buraya göçü teşvik ederken, koyu bir Katolik olmakla birlikte işgücü kaybına yol açtığını düşündüğü manastırlara ve kilise dışı dinsel faaliyetlere cephe aldı, iş yaşamındaki konumları nedeniyle Protestanlara karşı baskı siyasetine karşı çıktı.

Kraliyet imalathanelerinin sayısını 68'den, halı, dantel, çorap, ayna üretimi, madencilik ve kimya sanayiinde açtığı atölyelerle 113'e çıkarttı. Fransız Bilimler Akademisi (1666) başta olmak üzere birçok eğitim kurumunun da kurucusu olan Colbert, sanayiye yatırım yerine toprak alım satımı ve para spekülasyonundan kazanç sağlamakta olan tüccarların tepkisini çekti ve dünyada yaşanan genel fiyat düşüşünden etkilenen siyaseti umduğu başarıyı elde edemedi. *Mémoires sur les affaires de finance de France* (Fransa'nın Mali İşleri Üzerine Anılar) adlı bir kitap kaleme almış olan Colbert'in ekonomi görüşü, sanayinin yeni bir değer üretmediğini savunan **Fizyokratların** saldırısına uğradı. [K. E.]

kollektif şirket Ticari bir işletmeyi, ticaret ünvanı altında işletmek amacı ile gerçek şahıslar arasında kurulan ve ortaklardan hiçbirisinin mali sorumluluğu, şirket alacaklılarına karşı kısıtlanmamış işletmelere kolektif şirket denir (TK.153-242).

Kollektif şirket ancak bir ticari işletme, işletmek amacı ile kurulabilir, yani kollektif şirket bir esnaf işletmesi çalıştıramaz. Kollektif şirketler için asgari bir sermaye zorunluluğu yoktur. Bunun da nedeni, ortakların sınırsız sorumluluğunun alacaklılar yönünden yeterli garanti sayılmasıdır.

Kollektif şirket işletmesini bir ticaret unvanı altında işletmelidir. Kollektif şirket ticaret unvanı, ortaklardan en az birisinin adı ve soyadı ile şirket ve kollektif olduğunu gösteren ibareden meydana gelir; örneğin, "Hakan Kalkan ve Ortakları kollektif şirketi".

Kollektif şirket ancak gerçek kişiler arasında ve en az 2 kişinin bir araya gelmesiyle kurulur. Tüzel kişiler kollektif şirkete ortak olamazlar. Ancak bu durum kollektif şirket ortaklarının aynı zamanda başka şirketlere ortak olmasına engel değildir.

Kanun kollektif şirketin ortak sayısına üst bir sınır çizmemiştir. Kural olarak çok sayıda ortağın söz konusu olduğu bir kollektif şirket karşılıklı işbirliği ve güven temeli üzerine kurulmuş bir kişi ortaklığı olduğundan, çok sayıda ortakla kurulması fiilen mümkün değildir.

Kollektif şirkette ortakların hepsinin şirket alacaklılarına karşı sorumluluğu sınırsızdır. Burada söz konusu olan birlikte ve 2. derecede sorumluluktur. Yani, şirket borçlarından asıl sorumlu olan, bir tüzel

kişi olarak kollektif şirketin kendisidir. Ortaklar ise 2. derecede, yani tüzel kişiden sonra sorumludurlar. [Ü. U.]

kollektivizm Toplumun bir bütün olarak bireye karşı önceliğini ifade eden bir kavramdır. İlk kez 1880'li yıllarda Birinci Enternasyonal'de, üretim araçlarının ortak mülkiyeti anlamında kullanılmıştır. **Sömürü**nün üretim araçlarının özel mülkiyetinden kaynaklandığı gerekçesiyle, sosyalizmin kurulabilmesi için kollektif mülkiyete geçilmesi gerekli görülmüştür. Kollektivizm bireyciliğin karşıtı olarak kullanılmakla birlikte, **Marx** kollektif mülkiyetin bireyi ekonomik bağlarından kurtararak, bireyselliğini geliştireceğini ileri sürmüştür (bkz. bireycilik).

Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde kollektifleştirme uygulamasının çok sert ve baskıcı yöntemlerle sürdürülmesi üzerine, sosyalist ülkeler kollektivist ekonomiler olarak adlandırılmıştır. Üretim araçlarının devletleştirilmesinin toplumun mülkiyetine geçmesi anlamına gelmediği, **devlete** egemen olan bürokratik kesimin kontrolüna geçmesine yol açtığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu nedenle kollektif mülkiyet sömürünün ortadan kalkması için yeterli olamamaktadır. Buna karşın kollektifleştirme politikası diğer sosyalist ülkelerde de uygulanmıştır. 1989-91 yıllarında bu ülkelerdeki rejimlerin çökmesiyle, daha önce kollektifleştirilen üretim araçlarının özelleştirilmesi süreci başlamıştır. Ancak Çin'de siyasal sistem çökmediği halde, Komünist Parti iktidarı sürerken birçok sektörde üretim araçlarında kollektif mülkiyete son verilmiştir. [B. D.]

kolhoz (kollektivnoye hozyaystvo, 'kolektif çiftlik'). Sovyetler Birliği'nde kolektif çiftlik biçimindeki tarım işletmesi. Kolhozda çiftliğin üyesi olan üretici, çalıştığı günlerin karşılığı olarak çiftliğin ürünü ve kârından kendi payına düşeni alır. Devlet çiftliği anlamına gelen **sovhoz**'da (*sovyetskoe hozyaystvo*) ise ücretli işçi istihdam edilir.

1921 yılından itibaren uygulanmakta olan ve öncelikle tarımda piyasa için üretime izin veren politika (**NEP**) sonucu tarımdaki üretim hızı sanayiyi geçmiş, kent ve kır fiyatlarında oluşan farklılık nedeniyle oluşan enflasyona karşı alınan tedbirler üzerine ürünleri saklamak yoluyla tarım kesiminden tepki gelmiş, üretimin düşerek şehirlerin beslenememesi ve kıtlık tehlikesi doğması sonucu, tarımsal üretimi artırmak ve sosyalistleştirmek amacıyla 1929 yılında **NEP**'e son verilerek tarımda kolektifleştirme kararı alınmıştır.

Tarım topraklarını birleştirmek, makineleşmeyi ve toplumsal hizmetleri sağlamak ve tarımda plan hedefleriyle (bkz. grosplan) uyumu gerçekleştirmek amacıyla başlatılan kolektifleştirme programıyla kurulan kolhoz ve sovhozlar, kuruldukları bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısına göre oluşturulmuşlar, zaman içinde birinden ötekine dö-

nüştürme yapıldığı gibi, fiyat ve kota düzenlerindeki uygulamalarla aralarındaki farklılık fiilen daha büyük veya küçük olabilmiştir. Sovhozlar devletin el koyup kamulaştırdığı alanda kurulurken, kolhozlar üretim birimlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Rus kolektif üretim geleneğinin yaygın olduğu bölgelerde sovhozlar, Ukrayna, Orta Asya, Volga ötesinde, küçük ve bağımız işletmelerin yaygın olduğu bölgelerde kolhozlar kurulmuştur.

Küçük köylüyü koruyacağı ve sağladığı üretim artışıyla köylüyü kolektif üretime yönlendireceği beklenen sosyalist uygulama beklenen başarıyı sağlayamamış, % 2 düzeyinde olan kolektif mülkiyet, gönüllülük temelinde Kasım 1929'da ancak % 7,6'ya çıkabilmiştir. Kooperatif ve birlikler yoluyla sürdürülmeye çalışılan gönüllülük temeli de tarım sorununu aşmaya yetmemiş, NEP sonucu tarımda zenginleşen kulak sınıfı ortaya çıkmış ve sosyalist iktidara karşı pasif mücadele içine girmiştir.

Sovyet ekonomisini üretici bir yapıya kavuşturmak, sanayileşmeyi sağlamak, toplumsal ve siyasal sakıncaları gidererek şehirleri besleyebilmek amacıyla Stalin'in "tepeden inme devrim" diye nitelendirdiği kollekleştirmeye geçiş, **Preobrajenski**'nin 'sosyalist birikim' kuramına göre tarımsal artı değeri sanayiye aktarmak anlamında da bir uygulamaydı. Kolektifleştirmenin yarattığı direnişe karşı, köylülüğe önderlik etmek üzere 25.000 işçi çiftliklere gönderildi. 1930'da kolhoz ve sovhozların üye nüfusu % 50 oranında düşüş gösterdi. Direnişe rağmen sürdürülen programla 1936' a tarımın % 90'ı kolektifleştirildi. Ürün saklama, karaborsa ticaret, ekim yapmama ve özellikle iş hayvanlarını katletme biçimlerinde gerçekleşen direnişe karşı kulak ve müttefiklerine karşı kampanya açıldı, suçlananlar toplama kamplarına sürgün edildi, Kazakistan ve Sibirya'ya yerleştirildi. 1932'de sosyalist mülkiyeti koruma kararnamesiyle cezalar getirildi. Bu uygulamalar beklendiği gibi tarımda üretimi artırmadı. Göçebeliğin yaygın olduğu Kazakistan'da 7 milyon olan sığır sayısı 1,6 milyona, 22 milyon olan koyun sayısı 1,7 milyona düştü; yarım milyon insan Orta Asya'nın başka yerlerine, 1,5 milyon insan Çin'e göç etti. Ukrayna'da 1932–1933'te yaşanan büyük kıtlıkta (Holodomor) ölenlerin sayısı konusunda yapılan tahminler ise yüzbinlerle 4 milyon arasında değişiyor. Kolektifleştirmede çalışmış olan Nikita Kruşçev (1894-1971) iktidara geldiğinde, kolektifleştirme sonucu kaç kişinin hayatını kaybettiğinin asla bilenemeyeceğini söylerken, 1980'lerden sonra yapılan çalışmalarla ve o zaman açıklanmamış olan yerli ve yabancı kaynakların açıklanmasıyla, bu yıllar bugün 'Ukrayna soykırımı' olarak tarihe geçti.

1935'te tekil aile birimlerine ev çevresinde bahçe tarımım yapma izni verildi. İkinci Dünya Savaşı' ndan sonra çiftliklerin makine ve traktör istasyonları kapatılarak do-

nanımlarını merkezi plan kotaları içinde ilgili kurumlarla birlikte sağlamaları ilkesi getirildi. 1952'te başlatılan yeni ve bakir toprakları tarıma açma politikasıyla yeni sovhozlar kuruldu ve kolhozların sovhoza dönüştürülmesi yaygınlaştırıldı. Savaş öncesinde ortalama 75 haneden oluşan kolhozlar, 1960'tan sonra ortalama 340 haneden oluşacak biçimde merkezileştirildi.

1990'da Sovyetler Birliği'ndeki 25.500 çiftlikten % 45'i sovhoz, % 55'i kolhozdu. Daha çok Orta Asya'da bulunan sovhozların ortalama büyüklüğü 153 km²'ydi ve bu büyüklük kolhoz ortalamasının iki katıydı. [K. E.]

komandit şirket Komandit şirketin farklı iki türü vardır: Kişi ortaklığı olan adi komandit şirket ve sermaye ortaklığı olan hisseli (sermayesi paylara bölünmüş) komandit şirket (TK.243-268,475-484).

a) Adi Komandit şirket: Bu bir kişi ortaklığıdır ve bir çok açıdan **kollektif şirket**e benzer. Komandit şirkette iki tür ortak vardır: Komandite (sınırsız sorumlu) ortakların kollektif şirket ortaklarından farkı yoktur. Bunlar şirketin yönetimini elinde tutan ve riski sınırsız olarak yüklenmiş kişilerdir. Komanditer (sınırlı sorumlu) ortak ise belli bir sermayeyi işletilmek üzere şirkete yatırmıştır ve sorumluluğu taahhüt ettiği sermaye miktarı ile sınırlıdır. Komanditerin şirket yönetiminde aktif bir rolü yoktur.

Komandit şirket de ancak bir ticari işletme amacıyla kurulabilir. Kanun komandit şirket için de asgari sermaye öngörmemiştir. Komandit şirkette ortak sayısı açısından herhangi bir sınır söz konusu değildir. En az bir komandite ve komanditer bulunmak şartı ile her sayıda ortakla kurulabilir. Tüzel kişiler komandit şirkete komandite ortak sıfatıyla giremezler. Buna karşılık tüzel kişilerin komanditer ortak olmaları mümkündür.

Komandit şirketin ticaret unvanı, komandite ortaklardan en az birinin adı ve soyadı ile, ortaklığın türünü gösteren bir ibareden oluşur. Komanditer ortakların adı unvanda yer almaz. Bir komanditerin ad ve soyadının ticaret unvanına girmesi, o ortağı şirket alacaklılarına karşı sınırsız sorumlu hale getirir.

b) Hisseli (Sermayesi Payları Böl1ünmüş) Komandit şirket: Hisseli komandit şirket **anonim şirket**in bir türünü teşkil eder ve istisnai hükümler dışında anonim şirket hükümleri uygulanır.

Hisseli komanditlerin sermayesi anonim şirketlerde olduğu gibi belirli ve paylara bölünmüştür. Burada da istisnai hükümler dışında anonim şirket hükümleri uygulanacağından hisseli komanditin sermayesi yasayla belirlenir.

Komandite ortaklar kollektif ortak gibi, yani şirket alacaklılarına karşı ikinci derecede ve sınırsız olarak sorumludurlar. Komanditer ortaklar ise, anonim şirketteki pay sahipleri gibi sorumludurlar, yani sorumlulukları taahhüt etmiş oldukları sermaye payları ile sınırlıdır.

Bunları ödemişlerse artık kendilerine başvurulamaz.

Hisseli komandit şirketler adi komanditlerde olduğu gibi sadece ticari işletme işletmek amacıyla değil, anonim şirketlerde olduğu gibi kanunen yasak olmayan her türlü iktisadi amaç ve konular için kurulabilirler. [Ü. U.]

komisyon Alıcı ve satıcı arasında alım ve satıma aracılık eden kişilerin bu hizmetlerine karşılık aldıkları paradır. Diğer bir ifadeyle komisyon, bir işte aracılık yapan kişiye bırakılan yüzdedir. Bankaların yaptığı çeşitli işlemlerden hizmetleri karşılığı aldıkları ücretler ile borsada yatırımcılar adına yapılacak işlemler nedeniyle alınan ücretler de komisyon olarak adlandırılmaktadır.

Komisyon alınan işte aracılık yapan kişiye komisyoncu, komisyoncunun ücret karşılığında kendi adına veya vekillik veren hesabına yaptığı kıymetli evrak veya taşınır eşya alım-satımına ilişkin sözleşmeye de komisyon sözleşmesi denir. [B. B.]

komisyonculuk Simsarlık. Aracılık. Alıcı ile satıcıyı, arz ile talebi belli bir bedel karşılığı buluşturarak, piyasayı oluşturma işi. Tam rekabet piyasasının temel varsayımlarından biri tarafların piyasa hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Ancak uygulamada bu durum genellikle geçerli olmadığından, birçok alanda piyasanın işlemesi için bir aracı gerekir.

Türkiye'de özellikle tarım sektöründe üreticilerin pazara uzak ve örgütsüz olması nedeniyle aracılık çok yaygındır. Bu sektörde üreticinin eline geçen fiyatla tüketicinin ödediği fiyatın arasındaki farkın büyüklüğü nedeniyle aracılık yaygın bir eleştiri konusudur.

Piyasanın yerelden ulusala, ulusaldan küresele genişlemesi ve çeşitlenmesi komisyonculuğu çoğu mal için gerekli kılmaktadır. Komisyonculuk aynı zamanda, özellikle uluslararası ticarette, bürokratik işlemleri halletmek için kullanılan bir araç haline gelmiştir. İnternetin yaygınlaşmasıyla e-komisyonculuk da gündeme gelmiştir. [B. D.]

komprador Azgelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelerin şirketleri için temsilcilik ya da aracılık yapan veya bu şirketlere bağlı işletmeler kuran iş adamları için, işbirlikçi anlamında kullanılan bir sözcük.

16. yüzyılda Batı Afrika kıyılarında esir tacirlerine, köle olarak kullanılmak üzere, diğer zencileri satan zenci aracılara komprador adı verilmişti. 18. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başları arasında Çin'de ticaret yapan Batılılara aracılık eden Çinli tüccarlara da komprador deniliyordu. Zamanla **emperyalizm** işbirlikçisi anlamı kazanarak, kullanımı yaygınlaştı. Sol çevrelerde **ulusal burjuvazi**-komprador burjuvazi ayrımları yapılarak, teoriler geliştirildi. **Küreselleşme** sürecinde, sermayenin uluslararası nitelik kazanması üzerine sağ milliyetçi çevrelerce de kullanılan bir kavram oldu. [B. D.]

komünizm 19. yüzyıl sonlarına kadar **sosyalizm** ve komünizm terimleri aynı anlamda kullanılırken, **Marksizm**in diğer sosyalist hareketlerden farklılaşması üzerine, komünist toplumun kurulmasını nihai hedef olarak benimseyen siyasi ideolojinin adı olmuştur. **Marx**'a göre insanlık özgürlüğü ve eşitliği bir arada yaşadığı tek tarihi aşama olan ilkel komünal toplumdan sonra sınıflı toplum aşamalarını geçirmiştir ve son sınıflı toplum olan kapitalizmden sonra komünist toplumu kurarak, özgürlük ve eşitliği daha gelişkin bir uygarlık düzeyinde yeniden gerçekleştirecektir. Marx komünizmin ayrıntılı bir tanımını yapmamış, insanlığın ulaşması gereken nihai toplum olarak düşünmüştür.

Marx sınıfsız topluma iki aşamada geçileceğini düşünmüş, ilk aşamayı proleterya diktatörlüğü, ikinci aşamayı komünist toplum olarak tanımlamıştır. Lenin bu aşamaları sosyalizm ve komünizm olarak adlandırmıştır. Marx'a göre burjuva demokrasisi aslında burjuva diktatörlüğüdür. Proleterya diktatörlüğü, burjuva diktatörlüğünün yerini alacak olan geçici bir dönemdir. Bu aşamada proleterya iktidara gelecek ve burjuvaziyi tasfiye edecektir. Marx ABD, İngiltere gibi ülkeler dışında, bu aşamanın halk ayaklanması yoluyla gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Proleterya diktatörlüğü aşamasında üretim araçlarının mülkiyeti kollektifleştirilecek, para ortadan kalkacak, "herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre" ilkesi egemen olacaktır.

Marx ve **Engels**'in yazdığı *Komünist Manifesto*'da ilk aşamada, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genel olarak bazı uygulamalar öngörülmüştür. Bunlar; toprak mülkiyetinin kollektifleştirilmesi, artan oranlı vergi sistemi, miras hakkının kaldırılması, karşı koyanların ve göçenlerin mülklerine el konulması, tekel niteliğinde bir devlet bankası kurularak kredilerin merkezileştirilmesi, boş toprakların tarıma açılması, herkes için eşit çalışma yükümlülüğü, tarım ile sanayi işletmelerinin birleştirilmesi, bütün çocuklara kamu eliyle parasız eğitim sağlanması, çocukların sanayide çalışmasının yasaklanması gibi önlemlerdir.

Komünist toplum aşamasında üretim araçları toplumun ortak mülkiyetine geçecek, üretim kâr için değil ihtiyaca göre yapılacaktır. Emekçinin topluma katkısı harcadığı toplumsal emek zamana göre belirlenecektir. Toplam üretimden amortismanlar, kamu yönetimi giderleri, sermaye birikimi, eğitim, sağlık gibi sosyal harcamalardan oluşan zorunlu paylar çıkarıldıktan sonra geri kalanı bireylerin tüketimine sunulacaktır. Komünist toplumda üretim güçleri gelişip bolluk dönemi yaşanacağından, bölüşüm emeğe göre değil ihtiyaca göre yapılacak, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" ilkesi yaşama geçecektir.

Marksizme göre devlet bir sınıfın diğerlerini baskı altında tutma

aracı olduğundan, sınıfsız toplumda işlevini kaybedecek ve kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Devlet yok olurken yerini komünler alacak, bir komünler federasyonu kurulacak ve temsili demokrasi doğrudan demokrasiye dönüşecektir. Komünler aşağıdan yukarı doğru iktisadi plan yaparak üretimi örgütleyeceklerdir.

Üretim araçları mülkiyetinin kollektifleştirilmesi iktisadi yabancılaşmayı, devletin yok olması siyasi yabancılaşmayı sona erdirecektir. Bireyin işbölümü nedeniyle parçalanan kimliği yeniden bütünleşecektir. Çalışma kâr amaçlı ve zorunlu değil isteğe bağlı olacağından, bireyler bir işten diğerine geçebilecek, işin belirli bir bölümünü sürdürmeye mahkum olmayacaktır. İşbölümünün ortadan kalkması kol emeği ile kafa emeği (bkz.) arasındaki çelişkiye de son verecektir. Özel mülkiyet, kâr, çıkar için çalışma, rekabet ortadan kalkınca, dünya ulusal burjuvazilerin rekabet alanı olmaktan çıkacak, enternasyonalizm gerçekleşecek, dünyanın tüm ürünleri herkese açılacaktır. [B. D.]

Kondratieff devreleri Rus iktisatçı Nikolay Dimitriyeviç Kondratieff'in (1892-1938) elli-altmış yıllık fiyat, üretim ve ticaret **dalgalanmaları** olarak tanımladığı uzun dönem konjonktürel dalgalanmalardır.

Kondratieff 1926 yılında yayınladığı makalesi ile kapitalist ekonomilerin kısa dönemli iniş-çıkışlar yanında uzun dönemli dalgalanmalar da yaşadığını, ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ekonomilerinin 18. yüzyıl sonundan 1926'ya kadarki ücretler, genel fiyat seviyesi, faiz hadleri, dış ticaret dengelerini ve kömür, demir, çelik gibi temel malların üretim miktarlarını inceleyerek yaptığı çalışmalarla saptadığını açıklamış ve yaşanan eş zamanlı dalgalanmaların kapitalizmin sermaye birikimi özelliklerinden kaynaklandığını, Marksist ekonomiye uygun olarak ileri sürmüştü (bkz. kapitalizmin bunalımı).

Ortalama elli dört yıldan oluşan uzun devrede, 25-30 yıllık genişleme döneminden sonra enflasyonla birlikte resesyon başlamakta, yeni bir genişleme dönemi ani şoklar ve borsaların çökmesiyle yaşanmakta ve fiyatlar istikrar bularak ekonomi yeni bir devreye girmektedir. Özellikle savaşlar, yeni teknolojiler ve yeni coğrafyaların, yeni piyasaları kapitalist ekonomi ve işleyişe dahil etmesi konjonktürü etkileyen ve sermaye birikimimin özelliklerinden kaynaklanan dalgalanmalardır. Ekonomik faaliyetlerdeki yükselme ve genişlemelerle yeni piyasalara girişin mümkün ve gerekli oluşu, daralma dönemindeki zorlamalardan kaynaklanır ve genişleme dönemleri yarattığı gerilimlerle icatlar kadar savaş ve ihtilalleri de getirir.

Kondratieff, çalışmaları sonucu, kapitalizmin kendini yaşatma yolunu bulacağı ve sonunun gelmeyeceğini ifade ettiği gerekçesiyle Sibirya'ya sürülürken, kapitalizmin bunalımı veya dalgalanmalar üzerine çalışan birçok ekonomist ve ik-

tisat tarihçisi, tarihi gerçeklik ve kuramsal model olarak yapılan araştırmalarla Kondratieff devreleriyle ilgilenmiş ve ona birçok eleştiride bulunulmuş, katkı getirilmiştir (bkz. uzun dalga). Kondrateiff'in saptadığı, 1780-1840 arası Kondratieff devresini sanayi devrimi, 1840-1890 arasını çelik ve buhar motorlarının keşfi, 1890-1950 arasını elektrik, kimya ve motor alanındaki yeniliklerle sonuçlanan devreler olarak nitelendiren ve kendi üç dalgalı konjonktür çözümlemesine dahil eden **Schumpeter**, kapitalizmin evreleri ve **inovasyon** görüşüyle ortodoks ve heteredoks iktisadı etkileyen en önemli adlardan biri olmuştur.

1929 **Büyük Bunalım**'ından başlayarak İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne kadar dünya ekonomisinin genişlemesi ve **krizlerini** Kondratieff devreleri açısından değerlendiren birçok ekonomist, Kondratieff devrelerinin ülke ekonomilerinden çok dünya ekonomisi ölçeğinde ve özellikle dünya ekonomisinin lider ekonomilerini dikkate alan bir hesaplama oluşu, fiyatlardan çok sektörel çıktılar üstünde yoğunlaşması, genişleme ve daralma dönemlerini tanımlayışı, özellikle yenilik ve savaşlara verdiği önem üstünde dururlar. Kısa ifadesiyle K-dalgaları, talep sorunları ve ekonomiye yeni giren sektör ve firmalarla ilişkisi ve her devrenin bu yeni niteliklerle tanımlanışıyla, mekan ve zaman açısından ayırt edilmelidir ve yapısal özelliklerin tanımlanmasında yardımcı olurlar. Uluslararası ilişkilerde siyaset ve savaş ilişkisi üstünde çalışanlar da Kondratieff devrelerinden yararlanmaktadırlar. Immanuel **Wallerstein**'la birlikte **dünya sistemi** çalışmaları, modern dünya hakkında olduğu kadar tarih çalışmalarında da ekonominin yapısal özelliklerini belirlemede belirli sektörlerin öncülüğü ve K-dalgaları tartşmalarına katılmışlardır. Her öncü siyasal-ekonomik gücün bir K-dalgası ile çakıştırılması çalışmaları yapılmıştır. Kondratieff devreleri bu yönleriyle, **evrimci** ve **kurumsal ekonomiler** için de önemli kavramsal temel sağlamaktadır. [K. E.]

konjonktür Bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal durumunu belirleyen unsurların tümü, ekonomik olay ve göstergelerin belirli bir zaman dilimindeki bütünü, birden fazla nedenin birbiriyle ilişkili olarak meydana getirdiği ekonomik dalgalanmalar, iniş çıkışlardır. Kısaca ekonomide büyüme ve daralma dönemlerinin dönüşümlü olarak yaşanmasıdır. Üretimin artması veya azalması, fiyatların inip çıkması, belli alanlarda tüketimin azalıp çoğalması, işsizliğin artması veya azalması, finans sistemindeki mevduat ve kredilerde dikkat çeken değişimler gibi ekonomik olaylar ve eğilimlerin toplamı konjonktürü teşkil eder.

Konjonktür dönemleri, süreleri ve şiddetleri açısından farklılık göstermesine karşın, canlanma, yükselme, buhran (kriz) ve durgunluk (depresyon) safhaları olmak üzere

dört aşamadan meydana gelir (bkz.). Yatırım, istihdam, üretim, gelirler, para hacmi gibi her türlü iktisadi gösterge bu safhalar içinde değişir. Ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmalar, sadece ekonomik ve toplumsal yapıyı etkilemekle kalmaz, aynı zamanda tüm bireylerin yaşam biçimi ve standartlarını da etkiler. [B. B.]

konjonktürel işsizlik → **işsizlik**

konsolidasyon Bir borcun, borçlu tarafından alındığı zaman belirlenen koşullara uyulmayarak, vade, faiz ve benzeri yönlerden yeniden yapılandırılmasıdır. Konsolidasyon zorunlu veya gönüllü olarak yapılabilir. Genellikle borcun vadesinin uzun süreye yayılması şeklinde uygulanır. Bu uygulama iç borçlar için de, dış borçlar için de geçerlidir. Borçları büyüyen ve ödeme olanaklarını kaybeden azgelişmiş ülkeler tarafından zaman zaman uygulanmaktadır.

Konsolidasyonun bedeli, borç verenlerin güveninin sarsılması ve gelecekte yeniden borçlanma olanağının azalmasıdır. [B. D.]

konsolide bütçe Genel ve katma bütçelerin toplamıdır. Katma bütçeli idarelere genel bütçeden yapılan yardımın genel bütçede hem gelir hem gider, katma bütçede de hem gelir hem gider olarak görünmesinden dolayı, çifte saymayı önlemek için, katma bütçeli kuruluşlara yapılan Hazine yardımı konsolide bütçeye ulaşılırken düşülür. [B. D.]

konvertibilite Sözlük anlamıyla paranın serbestçe dövize çevrilebilirliği demek olan konvertibilite; bir ülke ulusal parasının, diğer ülke ulusal paraları ile serbestçe değiştirilebilmesi, döviz piyasasında serbestçe alınıp satılabilmesi, başka ülke paralarına dönüştürülebilmesi, ulusal paranın ülkeye giriş ve çıkışının serbest olması özelliğidir. Hiçbir sınırlama olmaması tam konvertibilite, bazı sınırlamalar bulunması ise sınırlı konvertibilite olarak adlandırılır.

Bir ülke parasının konvertibl olabilmesi için, ekonomisinin istikrarlı, işsizlik, dış açık ve kamu kesimi açığı gibi ekonomik sorunları bulunmayan bir ekonomiye sahip olması, buna bağlı olarak da ulusal parasının dış ödemelerde genel kabul gören bir para olması gerekmektedir. ABD doları, avro, Japon yeni bu şekilde konvertibilite gücüne sahip ve uluslararası ödemelerde genel kabul gören paralardandır. Türkiye, 1980'li yıllardan sonra serbest kur rejimine geçmiş ve TL'nin konvertibl para olduğunu açıklamıştır. [B. B.]

kooperatif birlikleri Tarım başta olmak üzere çeşitli alanlarda faaliyet gösteren bireylerin, sorunlarına çözüm getirme amacıyla oluşturdukları kooperatifler yatay örgütlenme modeline dayanmaktadır. Ancak ekonominin gelişmesi, yerel pazarlarla ulusal pazarlar arasındaki bağların güçlenmesi, büyük işletmelerin ekonomideki ağırlığının artması ve kamu kuruluşları ile iliş-

kilerin örgütlü bir bütünsellik gerektirmesi gibi nedenlerle dikey örgütlenmeler de zorunlu hale gelmiştir. Bu durum kooperatiflerin kendi aralarında bütünleşerek birlikler oluşturmasına ve birçok ülke pazarlarında etkili kuruluşlar haline gelmesine yol açmıştır. Özellikle Avrupa ülkelerinde kooperatif birlikleri tarımın hemen her alanında örgütlü, üreticilerin büyük bölümünü kapsayan, yatırımlar yapan, tarım ürünleri piyasalarını önemli ölçüde belirleyen ve hükümetlerin tarıma ilişkin politikalarının belirlenmesine etkili olan örgütlerdir.

Kooperatiflerde dikey örgütlenme tek bir üst örgüt şeklinde değil, üst örgütlenme zinciri şeklinde gerçekleşmektedir. Türkiye'de kooperatiflerin dikey örgütlenmesi yasalarla üç aşamalı olarak belirlenmiştir. En az yedi kooperatifin bir araya gelmesiyle kooperatif birlikleri oluşturulur. En az yedi kooperatif birliğinin bir araya gelmesiyle kooperatif merkez birlikleri ve yedi kooperatif merkez birliğinin bir araya gelmesiyle de Türkiye Milli Kooperatifler Birliği oluşturulur.

Türkiye'deki tarımsal amaçlı kooperatif birlikleri ve merkez birlikleri kooperatiflerin amaçlarına ve bölgelerine göre çok çeşitli bir görünümdedir. Bunların içinde en önemlileri tarım kredi kooperatifi birlikleri, tarım satış kooperatifi birlikleri, **köy kalkınma kooperatifleri** birlikleri, ormancılık kooperatifleri birlikleri, sulama kooperatifi birlikleridir. Bu kooperatif birliklerinin çoğu üst birlik örgütlenmesini de tamamlamıştır. Su ürünleri, pancar, tütün gibi bazı tarımsal ürün üreticileri ayrı kooperatif birliklerinde örgütlenmişlerdir.

Tarım satış kooperatifleri birlikleri 1935 yılında çıkan "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri" yasasına göre kurulmuştur. Bu kooperatiflerin amacı; üyesi olan ve olmayan üreticilerin ürünlerinin alımı, işlenip değerlendirilmesi, iç ve dış pazarlarda satımı, üretim girdisi temini ve dağıtımı gibi işlevleri yerine getirmektir. Devlet **destekleme alımları** tarım satış kooperatifleri birlikleri kanalıyla yapılmaktadır. Destekleme alımlarının kooperatif bütçesiyle yapılması söz konusu olmadığından, kamu bütçesinden tarım satış kooperatifleri birlikleri bütçelerine sürekli kaynak aktarımı söz konusu olmuştur. Bu durum tarım satış kooperatifleri birliklerinin kamu kurumu gibi algılanmasına yol açmıştır. Nitekim tarım satış kooperatifi birliklerinin çoğunluğu devletin öncülüğü ile kurulmuş, tarımsal üretim ve fiyat politikasının uygulanmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum kooperatif birliklerinin yapısına da yansımış ve birlik yönetimleri siyasal iktidarlarca oluşturulmuştur. Son yıllarda destekleme alımları politikalarının terk edilmesiyle, kooperatif birliklerine aktarılan kaynaklar azalmıştır. 2000 yılında yapılan yasa değişikliği ile kooperatif birlikleri devlet yönetiminden çıkarılarak özerkleştirilmiştir.

Tarım satış kooperatifi birlikle-

rinin en eskisi Tariş'tir. 1935 yılında çıkarılan "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri" yasasından önce kurulan tek birliktir. Tariş 1913 yılında Aydın İncir Müstahsilleri İttihadı olarak kurulmuş, 1949 yılında İzmir'de incir, üzüm, pamuk satış kooperatiflerinden oluşan dört birlik halinde örgütlenmiştir. 1987 yılında zeytin de Tariş'in çalışma alanına dahil edilmiştir. Tariş'in tarımsal faaliyetlerinin yanı sıra tarıma dayalı sanayi yatırımları da bulunmaktadır. Çukobirlik 1940 yılında Adana, Ceyhan, Tarsus tarım satış kooperatiflerinin bir araya gelerek kurduğu bir kooperatif birliğidir. 1989 yılında bakanlık talimatıyla Yerfiskobirlik'i de kapsamına almıştır. Şırnak, Elazığ, Hatay dahil 12 ilde pamuk, yerfıstığı, yağlı tohumlar ürünleri ile ilgili çalışmaktadır. Tekstil, pamuk işleme, yağ fabrikaları vardır. Fiskobirlik 1938 yılında Giresun'da doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren fındık tarım satış kooperatiflerinin birleşmesiyle kurulmuştur. Kozabirlik Bursa, Bilecik, Adapazarı kooperatiflerinin 1940 yılında birleşmesiyle Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri adıyla kurulmuştur. Halen Edirne'den Alanya'ya kadar uzanan bir alanda hizmet vermektedir. Güneydoğubirlik 1940 yılında Gaziantep fıstık üreticilerince kurulmuş, 1968 yılında baklıyat, kırmızı biber, üzüm ve zeytin kooperatiflerini de kapsayarak genişlemiştir. Antbirlik 1952 yılında Antalya çevresinde pamuk, narenciye, muz üreticileri tarafından üst birlik olarak kurulmuş, 1968 yılında narenciye ve muz kooperatifleri birlikten ayrılmış, 1993 yılında narenciye tekrar Antbirlik kapsamına girmiştir. 1954 yılında Isparta'da gül, gülyağı tarım satış kooperatifleri Gülbirlik adı altında birleşmiştir. 1954 yılında Bursa'da Marmarabirlik, 1958 yılında Nevşehir'de Taskobirlik, 1966 yılında Edirne'de Trakyabirlik, 1969 yılında Ankara'da Tiftikbirlik, 1972 yılında Ankara'da Pankobirlik, 1978 yılında Samsun'da Karadenizbirlik, 1992 yılında Malatya'da Kayısıbirlik, 2000 yılında Adana'da Doğu Akdeniz Zeytin Birliği kurulmuştur.

Tarım kredi kooperatifi birlikleri 1929 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Bu yıla kadar Ziraat Bankası tarafından verilen zirai krediler, tarım kredi kooperatifleri aracılığıyla verilmeye başlamıştır. Ziraat Bankası'nın köylerde şube açamaması, verilen kredilerin kullanımını denetleyememesi ve küçük çiftçilerin kredi alabilmek için garanti gösterememesi gibi nedenlerle tarım kredi kooperatiflerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu kooperatiflerin en önemli işlevi kamu kaynaklarından sağlanan kredilere aracılık etmek olmuş ancak nakdi kredi yanında ayni kredi olarak gübre, yem, tohumluk, fide, ilaç gibi girdileri de sağlamıştır. Tarım kredi kooperatifleri yasası 1935 yılında çıkmıştır. 1972 yılında çıkarılan bir yasa uyarınca tarım kredi kooperatiflerinin birlik ve merkez birliği kurmasına olanak sağlanmıştır. 1995 yılında yapılan yasa değişiklikleri ile

birlik yönetiminin daha özerk ve demokratik olmasına olanak verilmiştir. Tarım kredi kooperatifleri birlikleri bölge düzeyinde örgütlenmişlerdir. Halen yaklaşık 2500 dolaylarında tarım kredi kooperatifi 16 bölge birliği ve bir merkez birlik olarak örgütlenmiştir. Bölge birlikleri Tekirdağ, Balıkesir, Sakarya, İzmir, Kütahya, Antalya, Konya, Ankara, Kayseri, Sivas, Samsun, Trabzon, Erzurum, Malatya, Gaziantep ve Mersin merkezli olarak kurulmuştur.

Tarımsal kalkınma kooperatifleri tek tip çok amaçlı kooperatif örneğidir. Bu kooperatifler ortaklarının tarımsal üretimini geliştirmek, ihtiyaçların temini ve ürünlerin pazarlanması faaliyetinde bulunmak, ortakların ekonomik ve sosyal gelişmesine yardımcı olmak, el ve ev sanatları ile tarımsal sanayin gelişmesine yardımcı olmak gibi amaçlar taşır. Bu kooperatiflerin köy kalkınma kooperatifleri, ormancılık kooperatifleri, hayvancılık kooperatifleri gibi çeşitleri vardır.

Köy kalkınma kooperatifleri birlikleri 1971 yılında Köy-Koop adı altına üst birlik örgütlenmesi sağlamışlardır. Köy-Koop 1970'li yıllarda üye birlikler kanalı ile kooperatiflere girdi temini, pazarlama, danışmanlık hizmetleri sağlamış, kısa sürede gelişerek 67 ilin 54'ünde örgütlenmiş ve çok sayıda kooperatif birliğini bünyesinde toplamıştır. Bu dönemde Köy-Koop'un kırsal kesimde sol görüşleri öne çıkaran ilk sivil toplum örgütü olarak siyasal güç kazanması 12 Eylül 1980 darbesinde kapatılmasına ve tüm yöneticilerinin tutuklanmasına yol açmıştır. Köy-Koop 1999 yılında daha dar kapsamlı olarak yeniden açılmış ancak eski gücüne kavuşamamıştır. 17 köy kalkınma kooperatifi birliğinin birleşmesinden oluşmuştur. Daha çok üye kooperatiflerce üretilen sütün pazarlanmasında faaliyet göstermektedir. Orman köylüleri ve devlet işletmelerinde çalışan orman işçileri 1970'li yıllarda köy kalkınma kooperatiflerinde örgütlenmeye başlamıştır. 1997 yılında yedi ormancılık kooperatif birliğinin bir araya gelmesiyle ormancılık kooperatifleri merkez birliği olan Or-Koop kurulmuştur. Or-Koop halen 26 kooperatif birliğinin üye olduğu bir merkez birliğidir. Hayvancılık kooperatifleri 14 birlik altında üst örgütlenme sağlamış ancak henüz merkez birliği kuramamıştır.

Sulama kooperatifleri 7 birlik ve bir merkez birliği altında örgütlenmişlerdir. Su ürünleri kooperatifleri 8 birlik altında toplanmışlar ancak merkez birliği kurmamışlardır. Çay kooperatifleri 7 birlik ve bir merkez birliği kurmuştur. Pancar ekicileri kooperatiflerinin bir merkez birliği vardır. Tütün tarım satış kooperatifleri birlik örgütlenmesine gitmemiştir.

Türkiye'de tarım dışı amaçlı kooperatifler içinde en önemlileri konut yapı kooperatifleridir. Konut yapı kooperatifleri arasında ilk birlik örgütlenmesi 1979 yılında Ankara Batıkent inşaatını gerçekleştiren Kent-Koop'un kurulma-

sıyla olmuştur. Kent-Koop'tan sonra konut, işyeri, küçük sanayi sitesi yapı kooperatiflerinde başka birlikler de kurulmuştur. Tarım dışı amaçlı kooperatiflerin en yaygın olanları yapı kooperatifleri, **tüketim kooperatifleri**, motorlu taşıyıcılar kooperatifleri, esnaf ve sanatkârlar kredi ve kefalet kooperatifleri olup (bkz. esnaf), merkez birliğine kadar dikey örgütlülüklerini tamamlamışlardır. Tarım ve tarım dışı kooperatif birlik ve merkez birliklerinden bir bölümü Türkiye Milli Kooperatifler Birliği'ni oluşturmuştur.
[B. D.]

kooperatifçilik Kooperatif; işbirliği ilkelerine göre çalışan, meslek, sanat veya geçimlerine ilişkin ihtiyaç ve eylemlerini karşılıklı yardım ve kefaletle sağlamak amacıyla oluşturulan ortaklık biçimidir. Diğer bir ifadeyle, ortak alım veya satımda bulunmak üzere tüketici veya üreticilerin kurdukları ve ortaklarının ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla faaliyette bulunan kuruluştur. 1163 sayılı Kooperatif Kanunu'nda; "Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere kooperatif denir" şeklinde bir tanım yapılmıştır.

Kooperatifleri dört gruba ayırmak mümkündür:

1) Aracı tüccarları ortadan kaldırarak ihtiyaçlarını doğrudan doğruya üreticilerden veya üreticiye en yakın kaynaklardan sağlamaya çalışan tüketim kooperatifleri,

2) Üreticiler arasında kurulan ve ürettikleri malları mümkün olduğu kadar aracılara başvurmadan tüketicilere iletmeye çalışan üretim kooperatifleri,

3) Aracıları ortadan kaldırarak ortakların muhtaç olduğu krediyi doğrudan doğruya bankalardan sağlamaya çalışan kredi kooperatifleri,

4) Ortaklarının daha düşük maliyetle konut edinebilmesini sağlamak amacıyla kurulan yapı kooperatifleri.

Modern anlamda kooperatifçiliğin gelişimi İngiltere'de tüketim kooperatifçiliği deneyimi ile başlamış, daha sonra dokuma işçilerinin kendi ortaklık ve yönetimleri sayesinde başarılı olmuş ve geçerliliği bugün de kabul edilen bazı ilkeler ortaya konulmuştur. Tüketim kooperatifçiliği alanında İngiltere öncülük etmişken, üretim kooperatifçiliğinde Fransa, kredi kooperatifçiliğinde ise Almanya öncü ülkeler olmuşlardır. Türkiye'de kooperatifçilik, Memleket Sandıkları ile (1863) başlamıştır. Bugün Türkiye'de kooperatifçilik giderek çeşitlenmekte ve yaygınlaşmakta olduğu halde, finansman, örgütlenme, personel, mevzuat ve eğitim konularındaki sorunların çözümlenememiş olması sonucu arzu edilen etkinliğe ulaşamamıştır.

Serbest giriş çıkış (açık üyelik),

demokratik yönetim, sermayeye sınırlı faiz verilmesi, risturn verilmesi, kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesi ve kooperatiflerle işbirliği merkezi İngiltere Londra'da bulunan Uluslararası Kooperatifler Birliği'nce saptanan kooperatifçilik ilkeleridir. [B. B.]

korporasyon Sermaye sahiplerinin şirket yönetiminde görev almadıkları, yatırımcı olmayan profesyonel yöneticilerin yönettikleri ortaklık türüdür.

Diğer tür ortaklıklarda sermaye sahipleri şirket yöneticileridir, dolayısıyla ortaklığın ve niteliklerinin yani sorumluluk sınırlarının devri kısıtlanmıştır. Korporasyonun ayırt edici niteliği olarak yönetim ortakların elinde olmadığı gibi ortaklık payları da serbestce aktarılıp satılabilir, böylece pay sahipleri ve yöneticilerin yaşamından bağımsız olarak varlığını sürdüren korporasyonda, pay sahipleri korporasyonun borçlarından sorumlu tutulmazlar. Pay sahipleri ile dışardan kredi sağlayanlar arasında fark vardır ve korporasyonun ekonomik başarısı ve sahip olduğu aktifler bu ilişkiyi belirler. Bu nedenle bütün şirketler korporasyon biçimine dönüşmezler. Sermaye birikimine ve ölçeğine katkı sağlayan korporasyonlar, devlet ve hukuk sayesinde yaratılan varlıklar olarak değerlendirmekle birlikte, devletin etkisi formel ve otomatiktir, geliştikleri tarihsel koşullara bağlı olarak oluşmuşlardır.

ABD hukukunda 1819'dan beri tanımlanmış olmakla birlikte, ABD'nin sanayileşmesinin dev korporasyonlar eliyle gerçekleştirildiği kanısı bir efsanedir; o dönemde söz konusu olan özel şahıs şirketleridir ve başarılı olduktan sonra büyüme amacıyla sermaye toplamışlardır. 19. yüzyılda **hisse senedi** satarak dış finansman sağlanmasına ortam uygun değildir, şirketler daha çok tahvil vererek sermaye toplar ve pay satın alanlar ancak korporasyonun bulunduğu mahallin yerel zenginleri olmuştur. Geleneksel olarak borçtan sorumlu olmamak, şirketler aile şirketi olduğundan ve aile onuru ve yüzyüze ilişki geçerli olduğundan kabul edilir bir uygulama olmamıştır. Sınırlı sorumluluk 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyıla kadar gelişmiş bir süreçtir. Sınırlı sorumluluğun sözleşmeden kaynaklandığı bu şirketler, ancak korporasyona geçiş aşamasını temsil ederler.

Korporasyonlarda pay sahipleri yönetim kurulunu seçme hakkına sahiptir, yönetim kurulu da yöneticileri seçer. Teorik olarak hisse sahiplerinin yönetimde rol sahibi olma hakkı vardır oysa sınırlı sorumlulukta sınırlı ortaklar yönetime katılmazlar. Pratikte korporasyon kurucuları, pay sahipleri, yönetim kurulu üyeleri ve yöneticileri aynı kişilerdir, kendilerini ve adaylarını seçerler. Korporasyon halka açıldığında bu kişiler seçilmeme olasılığını kabul ederler çünkü yeni gelen sermayenin yeni oy hakkı vardır. Pay sahiplerinin yönetime aday olması gerekmez, onlar şirketin işle-

yişi ve kârlarından memnun oldukça hissclerini tutar, aksi durumda satarlar.

Korporasyon yöneticileri kendi sermaye ve tasarruflarının çok üstünde bir sermayeyi yönetir durumdadırlar; üretim, pazarlama, finans ve yönetim bilgileri onların ayırt edici özellikleridir. **Sermaye dolaşımının** kolaylaşması, sınır ötesi finansman ve yatırım işlemlerinin artması, **menkul değerler** ticaretinin ve borsa işlemlerinin hacim ve toplumsal taban olarak genişlemesine olanak sağlayan, birbirini teşvik edici süreçler olmuş ve korporasyon türü şirketleşme de bu gelişimlere bağlı olarak artmıştır. Korporasyonların yaygınlaşmasının sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasından **sınıf ilişkilerine** kadar birçok alandaki etkilerinin değerlendirilişi, kapitalizmin yeni bir evresine tekabül ettikleri yorumuna kadar varmıştır. Bkz. anonim şirket, halka açık anonim şirket, halka arz, holdingleşme, temettü, tekelci kapitalizm. [K. E.]

Korporatizm Etimolojik kökeni Latince "beden" anlamına gelen "corpus" sözcüğüne dayanır. Kavram iktisadî, siyasî ve toplumsal alanın meslekî gruplar ya da korporasyonlar esasına göre yeniden örgütlenmesi gerektiğini savunan düşünce sistemine işaret eder. Korporatizm, kapitalistleşmenin ve ardından gelen sanayileşme dalgasının yarattığı bir dizi toplumsal çatışmaya ve "bozulma"ya karşı duyulan muhafazakâr tepkidir.

"Burjuvazi kendi imgesinden yeni bir dünya yarattığı" ölçüde var olan cemaat yapılarını parçaladı ve toplumsal ilişkileri özçıkarları peşinden birey esasına göre yeniden yapılandırdı. Korporatizm de bu parçalanan cemaat ilişkilerini kapitalist toplum içinde yeniden üretmeyi yeniden hedefler; bu şekliyle korporatizm "ortak (corporate)" çıkarları devletin çıkarlarıyla uzlaştırma yoluyla "modern" anlamda feodalizmi yeniden yaratma girişimidir.

Bir düşünce sistemi olarak korporatizm liberalizme olduğu kadar komünizme de karşıdır ama kesinlikle anti-kapitalist değildir: Özel mülkiyete ve girişimciliğe dayanan kapitalizmi benimser. Önde gelen kuramcıları arasında (Ziya Gökalp'in korporatist fikirlerini etkileyen) Emile Durkheim, Leon Duguit, Paul Cauvès ve Friedrich List sayılabilir. Korporatizm (birbirleriyle iktisadî ilişki içinde olan yönetim birimlerinde örgütlenmiş birimler olarak) yatay ve (başkentteki merkezden sevk ve idare edilen birimler olarak) dikey olarak örgütlenmiş meslekî grupları, toplumsal örgütlenme ve siyasal etkinliğin temel birimi saymaktadır. Lonca benzeri meslekî örgütler olarak korporasyonlar bireyleri toplumsallaştırmanın yanı sıra kolektif eylemi dolayımlama işlevi de görür. Dayanışmacı [solidarist] ve faşist olmak üzere iki tür korporatizm olduğu söylenebilir. Her ikisinde de devlet ve ekonomi iç içe geçer ve aradaki ayrım bulanıklaşır. Devlet sınıf ça-

uşmasında arabulucu rolünü üstlenir ve ekonomiyi yönetir. Dayanışmacı korporatizm, ekonomik liberalizmi tamamen reddetmekte fakat siyasal liberalizmin (parlamento, siyasal partiler gibi) bazı kurumlarını benimsemektedir. Faşist korporatizmde ise devlet ve siyaset sadece topluma değil ekonomiye göre de birincildir.

Türkiye'de ise hemen hemen tüm siyasal hareket ve partilerin az ya da çok korporatizmden etkilendiği söylenebilir. Tek Parti iktidarı döneminde toplumsal sınıfların siyasallaşmaması için gösterilen gayretle esnaf ve tüccarları örgütleme çabaları ve devlet-parti özdeşliğinin kurulduğu ortamda yürütülen **devletçilik** siyasasının büyük ölçüde korporatist idealleri yansıttığını ileri sürülmüştür. 1970'li yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi "toplumcu milliyetçilik" adı altında korporatizmi savunmuştur. Alparslan Türkeş de "altı sosyal dilim"in (köylü, işçi, esnaf, memur, işveren, serbest çalışanlar) çıkarlarının dengelenmesini ve uyum içinde temsilini hedefleyen bir toplum modeli ortaya koymuştu. [S. E. T.]

korumacılık Ulusal ekonomiyi, sektörleri, firmaları dış rekabete karşı avantajlar kazandırarak ya da dış rekabeti ortadan kaldırarak destekleme politikalarının genel adıdır. **Sanayileşme**nin başlangıcından bu yana, ülkelerin büyük çoğunluğu tarafından dönem dönem uygulanmıştır. İlk sanayileşen ülke olan İngiltere her zaman serbest ticareti savunurken, Almanya, ABD, Japonya gibi ülkelerden başlayarak azgelişmiş ülkelere kadar çoğu ülke korumacı politikalar izlemiştir. Korumacılık sanayileşmeye geç başlayan ve daha önce sanayileşen ülkelerle rekabet edemeyeceğini düşünen ülkelerin başvurduğu bir politikadır. Nitekim, sanayileşmenin ilk aşamalarında korumacı politika izleyen ülkeler, belli bir düzeye ulaştıktan sonra korumacı politikaları terk etmekte ya da gevşetmekte ve diğer ülkeleri de korumacılıktan vazgeçmeye çağırmaktadır.

Korumacılığın en önemli gerekçesi '**bebek endüstriler**' tezidir. 19. yüzyılda Avrupa'da başlamış ve diğer kıtalarda sanayileşmeye daha geç başlayan hemen tüm ülkelerce sürdürülmüştür. Yabancı ülkelerin **damping** uygulamalarına karşı ulusal sanayii desteklemek için de korumacı politikalara başvurulur. Belirli sanayileri koruma amacı gütmeden, salt dış ticaret açıklarını giderme amacıyla da korumacılık yapılabilir. Korumacılığın siyasal gerekçeleri de olabilir. Ulusal güvenlik ile ilgili sanayileri her koşulda desteklemek ve yaşatmak gerekli görülebilir. Korumacılık iç piyasada yabancı firmaların egemenlik kazanmasını önlemeye yönelik, bağımsızlıkla ilgili bir politika olarak da uygulanabilir. Korumacılığın ulus-devlet inşasının bir parçası olarak görüldüğü dönemler de olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın son on yılında "usul-u himaye" adıyla gündeme gelmiş ve daha sonra İttihat ve Terakki milliyetçi-

liğinin bir boyutu olarak uygulanmıştır.

Korumacı politikalar genellikle **ithal ikamesi** politikaları ile birlikte uygulanır. Ülke içi üretimi dış rekabete karşı korumanın en kesin yöntemi ithal yasaklarıdır. Bu yöntemle yurtiçi üretimin rakibi niteliğindeki malların ithaline izin verilmez. Daha sık uygulanan bir yöntem **gümrük** tarifelerini yükseltmek ve böylece yurtiçi mallara fiyat avantajı sağlamaktır. Gümrük vergisi konularak malın fiyatı yükseltildiğinden, yurtiçi üretimin artışı da teşvik edilmiş olmaktadır. Buna koruma etkisi denir. Çeşitli malların ithalini kota koyarak sınırlamak da yaygın bir yöntemdir (bkz. kotasyon). Kotalar ithalatı sınırlamakta gümrük tarifelerine göre daha kesin bir yöntemdir, ancak kamu gelirlerini artırıcı bir yöntem değildir. Korumacılık **döviz** kontrolu yoluyla da yapılabilir. Serbest bir döviz piyasasının olmadığı, her türlü döviz işleminin devlet kontrolunda olduğu ülkelerde, devletler döviz tahsisi yoluyla ithalatın toplam hacmini belirleyebilir. Diğer bir yöntem ikili kur sistemidir. Burada biri düşük değerde resmi kur, diğeri yüksek düzeyde serbest piyasa kuru olmak üzere iki kur söz konusudur. Sanayileşme için gerekli yatırım ve ara mallarının ithali ve ihracında sorun yaşanmayan ihraç ürünlerinde düşük kur, ithali istenmeyen ürünler ve ihracı teşvik edilmek istenen ürünler için yüksek kur uygulanır.

Korumacı politikalar yurtiçi firmalara önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu firmalar tekelci bir konum kazanmakta, yüksek fiyat, düşük kalite uygulamalarını sürdürme olanağı bulmaktadır. Bu durum çeşitli çıkar gruplarınca korumacılığın diğer sektörlere, firmalara yaygınlaştırılması talebini getirmektedir. Korumacılık ilk aşamasındaki amaçlarının dışına çıkarak, çok uzun zamana yayılan ve genişleyen bir politikaya dönüşmektedir. Korumacılık aynı zamanda, diğer ülkelere de yansıyan bir politikadır. Bir ülke korumacılığı güçlendirdikçe, ticaret yaptığı ülkeler de benzer politikaları yaşama geçirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra korumacılığı azaltma çabaları yoğunlaşsa da, uzun süre başarılı olunamamıştır. 1980'lerde **küreselleşme** ile birlikte korumacı politikaların terk edilmesi süreci başlamıştır. 1994 yılında **Uruguay Turu** ve **Dünya Ticaret Örgütü**'nün kurulmasıyla, korumacılık politikaları tüm dünyada eşgüdümlü olarak kaldırılmaktadır.

Ancak son dönemlerde 'yeni korumacılık' adı verilen uygulamalar şikayet konusudur. Yeni korumacılık daha çok gelişmiş ülkeler tarafından uygulanmaktadır. Bu ülkeler sağlık, güvenlik ve çevre standartları ile ilgili olarak, azgelişmiş ülkelerden yapılan ithalata sınırlamalar getirmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki firmalar, kamuoyunun ve sivil toplum örgütlerinin baskısıyla sağlık, çevre gibi konularda standartlarını yükseltmek zorunda kalmaktadırlar. Azgelişmiş ülkelerin

bu konulardaki duyarsızlığı nedeniyle, bu ülkelerin firmalarının sağlık, çevre maliyetlerini yüklenmemeleri haksız rekabet olarak nitelendirilmekte, bu tip mallarda ithal kısıtlamalarına gidilmektedir. Benzer uygulamaların sosyal damping durumunda da gündeme getirilmesi önerilmektedir.

Bibl.: SEYİDOĞLU, H. (1982), *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Ankara: Turhan Kitabevi; SEYİDOĞLU, H. (2003), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları; TOPRAK, Z., *Türkiye'de Korumacılık-Serbest Ticaret Sarkacı (1820-2001)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi. [B. D.]

kota → ticari sınırlama

kotasyon Kısaca bir şirkete ait menkul kıymetin borsa listesine kabul edilmesidir. "Listeye alma-listing" olarak da adlandırılır. Daha geniş bir şekilde tanımlamak gerekirse kotasyon, menkul kıymetler borsalarında sürekli işlem görmesi talep edilen sermaye piyasası araçlarının, ilgili mevzuattaki şartları taşımaları kaydıyla, ilgili pazar listesine kayıt edilmesi ve işlem görmesinin kabul edilmesidir.

Menkul kıymetler borsalarında alım satıma konu olabilecek sermaye piyasası araçlarının, ilgili borsa yönetmeliğinde işleyiş esasları belirlenen pazarlara kote edilmiş olması şarttır. Bir ortaklığın borsa kotuna alınan sermaye piyasası aracı, kota alındığı ilgili pazarda işlem görür. Menkul kıymetler borsalarında, sahiplerine ortaklık veya alacaklılık hakkı veren menkul kıymetler ve diğer sermaye piyasası araçları ilgili borsa pazarına kote edilip sürekli işlem görebilir. Kote edilmeyen menkul kıymetler ise oluşturulan özel pazarlarda (Kot dışı pazar) işlem görebilir. Bir ortaklığın, borsanın bir pazarına kote edilecek sermaye piyasası araçlarının sahiplerine eşit haklar vermesi gerekir. Yönetime katılma, yönetim kuruluna üye seçme, oy kullanma, kârdan pay alma, tasfiyeden pay alma bakımından farklı haklara sahip ortaklık hakkı taşıyan menkul kıymetler aynı işlem bölümünde işlem göremez.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Kotasyon Yönetmeliği'ne göre; anonim ortaklıkların hisse senetlerinin, ortaklığın borçluluğu temsil eden menkul kıymetlerinin ilk kez Borsa kotuna alınması, Borsa kotuna alınması "ilk kotasyon"u, başvuru tarihinde Borsa kotunda hisse senetleri bulunan anonim ortaklığın sermaye arttırımı nedeniyle ihraç ettiği yeni hisse senetlerinin kotasyon işlemi "ilave kotasyon"u ifade eder.

Kotasyonun bir diğer anlamı ise, belirli bir tarihte döviz veya menkul kıymetler borsalarında aracıların belirleyerek ilan ettikleri döviz ya da menkul değer alış ve satış fiyatları, bunlar için verilen en yüksek satın alma ve en düşük satış fiyatıdır. [B. B.]

kölelik, köleci üretim biçimi İnsanın mal edinilerek çalıştırılmasını

ifade eden kölelik, tarihin her döneminde her coğrafyada görülmüştür. Köleliğin bir üretim biçimi oluşturması ise, üretimin ve yaratılan zenginliğin köle emeğiyle elde edilmesi diye özetlenebilir. Ancak tek başına köle çokluğu köleci toplumu açıklamaya yetmemektedir. Kullanılan teknolojinin niteliği ve köle emeğiyle elde edilen ürünün pazar veya tüketim amacıyla üretiliyor olup olmaması, tanımın kendisine içkin nitelikler değildir.

Klasik biçimiyle antik Yunan şehir devletlerinin ve Roma'nın üretim biçimi köleci olarak nitelenmekle birlikte, köle kullanımı ile üretim biçiminin köleci olarak nitelenmesi arasında çakışma olmadığı, köle emeğinin yaygın olduğu birçok toplumun, bu iki örnekten büyük farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Atina demokrasisinin altın çağında nüfusun üçte birini köleler oluşturmaktadır ve İÖ 30 yılında Roma'da 1.500.000 köle vardır. Ancak bu toplumlarda tarımda ve zanaatlarda özgür emeğin de kölelikle yanyana bulunduğu tarihsel bir gerçektir. Roma İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde köleliğin farklı özellikler içerdiği, kendilerinin mal sayılmaması, üretim araçlarına sahip olabilmeleri gibi önemli farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Siyasal koşulların önemini vurgulayan yazarlar, köleliğin siyasal denetim ve toplumsal tabakalaşma açısından önemini ileri sürer ve köleliğin çok çeşitli biçimler alabileceğini ortaya koyarlar. Antropologlar ve Yunan-Roma tarihinin etkisiyle köleliği savaş esirliği ve fetihlerle açıklayan görüşler, kölenin yabancılığı ve farklı soy-insanlıktan sayılışı üstünde dururlar.

Nieboer köleliği ekonomik olarak sınırsız toprak ve kaynak olanaklarının bulunduğu yerde, girişimcinin emek sağlamasının yolu olarak açıklamış, toprak ve kaynaklar sınırlı olduğunda ücretli emek daha etkin olacağı için köleliğin kalkacağını savunmuştur. Watson'un Afrika'da kölelerin süreç içinde akraba grubu içine alındığı, toprağın kıt olduğu Asya'da akrabalık sistemlerinin kapalı olduğu ve kölelerin menkul mal olarak kaldığı tespitleri, bu görüşü destekleyen tarihsel bir yaklaşımdır.

Evrimci kuramlar ve Marx'ın toplumsal evrim şeması, antik köleci toplumdan feodalizme geçildiğini, köleliğin yerini serfliğin aldığını ifade eder. **Üretim biçimi** ve evrim şemalarının tartışmasında **feodalizm**in evrenselliği veya Avrupa'ya özgülüğü önemli bir yer tuttuğu gibi, serflikle köleliğin farkının zaman ve mekanda evrilmesi ve farklılaşmasını ortaya koymak da her zaman kolay değildir. Feodalizmin kökenine ilişkin tartışmaların devamı olarak serfle feodal bey arasında yapılan sözleşmeler ve bu sözleşmelerin zaman içinde dönüşümü, konunun mülkiyet ve insanın mülkiyet konusu olmasından başlayarak birçok toplumsal kurumun tarihi açısından araştırılması gereğini ortaya koymaktadır. Ortaçağ Avrupa'sında toprağa bağlı olmayan kölelik uzun dönem de-

vam etmiş olduğu gibi, ortadoğu ülkelerinde ve örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelerin varlığı da bu toplumları köleci yapmamaktadır.

ABD'de ve Amerika kıtasında, 50 milyon Afrikalıyı yerinden eden, bunların 36 milyona yakınının Yeni Dünya'ya taşınırken öldüğü, yoğun köle emeği kullanımına karşılık, köle sahiplerinin kapitalist ilişki içinde, dünya pazarı için üretim yapan kapitalistler oluşu, köleliğin farklı üretim biçimlerinde sermaye tarafından yeğlenen bir emek gücü oluşturabildiğini ortaya koyar. Bu yönüyle özellikle Güney Amerika **plantasyon** üretiminin ekonomik ve siyasal, kültürel bağlamı ve **tarım** işletmelerinde toprak mülkiyeti ile tarımda çalışan emek gücünün ilişkisi, bu ilişkinin serflik ve kölelik doğurabilen niteliği, üretim faktörleri, teknoloji, verimlilik ve pazar koşullarıyla içinde yer aldıkları toplumsal-ekonomik bağlam açısından ayrı ayrı irdelenmelidir (bkz. ağalık, köylülük). **Angarya** kavramı ile çocuk emeğinin ve özellikle göçmen işçiler gibi belirli toplumsal kesimlerin emeğinin kullanılma biçimleri de, mülkiyet anlamında hukuki bir tanım içermese de zoraki ve bağımlı emeğin bugün alabildiği biçimleri sergilemesi bakımından gözden kaçan ilişkilerdir.

Kölelik 1815 Viyana Kongresi'nden itibaren hukuken yasaklanmaya başlanmış, 1856'dan itibaren de alınan önlemler köle ticaretinin durdurulması sonucunu vermiştir. ABD'de Kuzey-Güney savaşı ve tekstil teknolojisindeki gelişmelerle köleliğin devam ettirilmesi arasındaki ilişkiyi, köle maliyeti ile işçi maliyetinin ekonomisini anlamak açısından öğreticidir. ABD'de 1865'te anayasa değişikliği ile kölelik yasaklanmıştır (Franklin Roosevelt'in tarım ve asgari ücret politikalarının nasıl eski köleler aleyhine işlediğini gösteren ekonomist Gunnar **Myrdal**'ın çalışması, 1950'lerden itibaren ırk ayrımcılığına karşı gelişme ve düzenlemeleri etkilemiştir). İstanbul'da esir pazarı 1847'de kaldırılmış, 1857'de köle ticareti yasaklanmış, 1890'da Avrupa devletlerinin bu ticaretin durdurulması amacıyla topladıkları Brüksel Kongresi kararlarına Osmanlı devletinin de katılmasıyla köleliğe hukuken son verilmiştir. Afrika'da ve Hint Okyanusu'nda devam ettiği bilinmektedir.

Bibl.: TOLEDANO, Ehad R. (2001), *Osmanlı Köle Ticareti, 1840-1890*, çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y.; WATSON, J. B. (1980), *Asian and African Systems of Slavery*, Oxford; NIEBOER (1900), *Slavery as an Industrial System*, Den Hague; ERDEM, Hakan (2004), *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*, İstanbul: Kitap Y. [K. E.]

Köy Kalkınma Kooperatifleri 1962 yılında Köy İşleri Bakanlığı tarafından geliştirilen ve Almanya'ya işçi göçü ile doğacak tasarrufların değerlendirilerek yeni iş yerlerini açılmasını sağlaması hedeflenen proje doğrultusunda kurulan kooperatif-

lerdir.

Köy kalkınma kooperatifine üye olmanın koşulu 1962-1965 yıllarında peşin 2.000.- TL ödeme ile 8.000 liralık ödeme taahüdünde bulunmaktı. Kooperatifler yurt dışında açık iş yerlerine gönderilecek işçilere öncelik tanınmasının aracı halinde çalıştıklarından, yurt dışına işçi olarak gitmek isteyen ve listelerde bekleyen işçi adaylarının kullandıkları ek çıkış yolu olarak kaldılar.

Gerçek anlamda kooperatifleşme ve yatırım amacını sağlayamadığı görülen ilk uygulamadan sonra 1965 yılında Bakanlık'ça geliştirilen yeni projeyle 1966 Mart ayından itibaren mevcut 150 köy kalkınma kooperatifinin üyesi 20.000 kişinin yurt dışına gönderilmesi ve karşılığında üyelerin kooperatiflerine 5 bin ila 15 bin lira tutarında ödeme yapması, hükümetin yurt dışında çalışıp kişisel olarak katkıda bulunanlara tavanı 900 milyon TL olmak üzere ek kredi tahsis etmesi planlanmıştır.

1967'de 1.349 olmak üzere kısa sürede köy kalkınma kooperatiflerinin sayısının artması karşısında Bakanlık çaresiz kaldı. Yeni hükümetin bu kooperatifleri desteklememesi, Almanya'da 1966-67'de ekonomik bunalım yaşanması ve 1973'te istihdamın durdurulacağının ilan edilmesiyle, yalnızca yurt dışında işçi olma amacını taşıyan kooperatifleşme de durdu.

Siyasal önderliğin olmayışı ve istikrarsızlığı, Bakanlığın kooperatifler için tasarladığı parasal destekte bulunamayışı ve kooperatif üyelerinin isteksizlik ve konu hakkındaki bilgisizliği, istenen amaca ulaşılmasını engellemişti. Kooperatiflerin üyelerince yalnızca yurt dışına çıkma kuyruğunda atlama tahtası olarak görülmesi ve kullanılması başarısızlığın ana nedeniydi. Bu kooperatifleri 1971 yılında kurulan KÖY-KOOP çatısı altında toplama çabası da bu niyetle çakışmayan bir amaç olarak değişiklik yaratmamıştır. Bkz. kooperatifçilik. [K. E.]

köylülük Neolitik dönemde ortaya çıkıp Kalkolitik dönemden beri artık ürün elde edilen, geçmişten bugüne iktisadi işbölümünde tarım, hayvancılık, ormancılık ve avcılık gibi etkinliklerin yürütüldüğü üretim birimi köylerdeki üretim yöntemi ve yaşam biçimidir.

Köylerin coğrafî dağılımı da bu etkinlikleri optimal düzeyde tutacak arazi genişliklerinin bir örüntüsü şeklindedir. Bu açıdan bakıldığında köy yerleşmeleri arasında temel farklılıklar görülür. Örneğin Türkiye'de 1960'lardan itibaren yaşanan dengeyi bozucu nüfus artışına kadar, köylerde temel sorun optimal arazi büyüklüğünü işleyecek emek eksikliği olmuştur. Köy toplulukları yerleşim biçimi ve bunlara bağlı toplumsal ilişkiler açısından da farklılıklar gösterirler; çapa tarımı, bahçecilik, ormancılık, hayvancılık, tarla tarımı ve bağcılık etkinliklerde görülen farklılıklardır. Yaylacılık ve yarı-göçerlikle birlikte, akrabalık ilişkileri ve ortak mül-

kiyet biçimleri de yerleşim ile toplumsal dokunun yarattığı farklılıklardır.

Köylülüğün üretim etkinliğinde kullandığı enerji, büyük ölçüde organik enerji kaynaklarıdır. 20. yüzyılın ortalarına kadar tarım işlerinde insan ve hayvan enerjisi kullanıldığı ve kendine yeterli bir ekonomik yapının birimi olduğu gözlenir. İnorganik enerji kaynaklarının yaygınlaşmaya başlamasına ve pazar için üretimin esas hale gelmesine karşın, dünya ölçeğinde organik enerji kaynaklarına bağımlılık ve kendine yeterlilik temelinde bir ekonomik etkinlik sürmektedir.

Eric Wolf'a göre köylü ekonomisi, köylü **hane**sinin hayatının **yeniden üretimi** için gerekli geçim payını çıkardıktan sonra, törensel fon, ikmal-ikame fonu ve kira fonu olmak üzere üç fon üretmek zorundadır. Törensel fon, her türden kutlama ve dinsel faaliyetlerin finansmanını, ikmal-ikame fonu köylünün kendi üretimi dışında kalan ihtiyaçlarını sağlamak üzere kullanacağı fazla üretimi içerir. Kira fonu, köylünün işlediği toprak ve diğer üretim araçları üzerinde tasarruf hakkını elinde bulunduran kesimlere ödemek zorunda kaldığı bedeldir. Bu fonun aldığı biçim, üretim ilişkilerinin biçimini de göstermektedir. Yoğun tartışmalara konu olan bu biçimler, artı değerin aktarılma biçimlerine göre üretim biçimi kavramsallaştırmalarına yol açmıştır (bkz. feodalizm, Asya üretim tarzı, rant, Ricardo).

Feodalizmden kapitalizme geçiş süreci tartışmalarında (bkz. ilkel sermaye birikimi, çit çevirme hareketi) köylülüğün ve aynı anlamda kullanılmaya başlanan küçük üreticiliğin tasfiye olacağı ve tarım kesiminde de kapitalist işletmelerin egemen olacağı ve piyasa ilişkileri ile kârı azamileştirme ilkesine dolayısıyla piyasa kurallarına bağlı köylülüğün özel bir alan olmaktan çıkacağı görüşünü paylaşan klasik, neoklasik ve köylülüğün tasfiye edilerek köylülerin mülksüzleşerek işçileşeceğini öngören Marksist çözümlemelere karşın, özellikle İngiltere'de yaşanan süreci göz önüne alan bu modelin gerçekleşmediği görülmüştür. İngiltere'de köylüler sanayi ve tarım işçilerine dönüşürken, Prusya modelinde feodal beyler kapitalist çiftçilere, **serfler** ise topraktaki tasarruf haklarını yitirerek ücretli işçiye dönüşmüş, Fransız modelinde ise kendine yeterlilik ekonomisinden küçük meta üretimine geçilmiş ve küçük üreticiler, kendi mülkleri üzerinde veya kiracı olarak piyasa için üretim yapar hale gelmişlerdir.

Köylülüğün direngenliği üretim-tüketim dengeleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Zamanında Marksist kavrayışı geliştirmekle övülen **Kautsky**, köylü işletmesinin ayakta kalmasını 'kendisini sömürmesi'yle açıklar ve yoğun emek, asgari üretim dengesi içinde asgari tüketimin köylülüğün sürmesini olanaklı kıldığını yazar. Lenin de köylülüğün tasfiye edilerek kapitalizmin tarıma egemen olacağını savunmakla birlikte, Kautsky'nin tezini benimse-

yerek, tüketimin kısılarak emek kullanımının yoğunlaştırılmasıyla direncin sürdüğünü söyler.

1960'larda tezleri revaç bulan Rus iktisatçısı Chayanov'a göre köylülüğün piyasa ekonomisi karşısındaki direnişi, demografik etkenler nedeniyledir. Köylü işletmesi, kapitalist işletmenin aksine, hem üretici hem büyük ölçüde kendi üretiminin tüketicisi olan akrabalık ilişkisi biçimi yani ailedir. Dolayısıyla özellikle mülk topraklarda ailenin sunduğu emek azı ile toprak arzı arasındaki denge yani doğum, ölüm, üretken nüfus ve miras ilişkileri gibi demografik etkenler, köylü üretiminin sürdürülmesini sağlar. Ailenin emek arzı yetersiz olduğunda topraklar kiraya verilir veya aile dışı emek istihdamına yol açar. Bu durumda tarım işçisi veya ortakçı kullanımı gibi yöntemler geliştirilir (bkz. ortakçılık). Emek arzı fazla olduğunda ise aile toprak kiralayacak veya aile bireyleri tarım işçisi haline gelerek kendi toprağından kopacaktır. Chayanov aile nüfusunun artması ve yaşlanmasına göre demografik gelişim çevrimine bağlı olarak, köylü üretiminin alabileceği dört dönem tanımlar.

Neoklasik iktisatçılar ise köylülüğün sürmesini etkinlik teziyle açıklamışlardır; bu teze göre köylü, tam rekabet koşullarındaki firma gibi rasyonel davranış içindedir ve ayrıca incelenmesi gerekmez. Tezin revizyonist yorumunda küçük üreticinin kapitalist çiftçiden farklı olduğu kabul edilerek, tarımsal yapının sürdürülebilmesi, bu tür bir işletmenin kapitalist işletmeden farklı, esnek ve uzlaşabilir oluşunu ve yok olma nedeninin bulunmadığı savunulurken, tez yalnızca bu azgelişmişliği ve farklılığı vurgulayarak, nasıl farklı olabildiğini açıklamaz. Popülist tezlere göre ise, büyük işletmelere özgü teknolojik üstünlük tarımda birim başına maliyetleri arttırdığından beklenen kârı düşürmekte, bu nedenle küçük işletmecilik tarımda daha verimli olmakta ve rekabet edebilmektedir.

Emek bolluğu tezi, kapitalist üretim ilişkileri yerine küçük mülkiyetçilik ve bağımsızlığın, yoğun emeği tarımsal alanda tuttuğunu, küçük arazi sahipleri ve ortakçı ile kiracıların, tarımdaki artığı üretim ve emeğin varlık koşullarını sağlayacak biçimde dengede tutulduğunu ifade eder. Bu nedenle sömürünün azamileştirilmesine karşın, aracı kurumlar köylülüğü tasfiye edecek müdahaleden kaçınırlar, küçük üreticiliği kapitalist piyasa ekonomisine bağlayan aracı toplumsal ve ekonomik kurumlar, yani tüccar, tefeci ve yerine göre ağa (bkz. ağalık), tasfiye yaratacak dışsal müdahalelerin önüne çıkarlar. Köylülüğün sürmesinde çıkar birliği gören bu toplumsal kurumlaşma tezi ile azgelişmiş ülke, kapitalizm öncesi toplumsal formların kapitalist ilişki ağı içinde yaşayabilmesini açıklayan eklemlenme kuramcıları da bu modeli kullanmaktadır.

Bu dengenin, yeni tarımsal ürünlerin piyasaya girişi, teknoloji, şehirleşme, piyasanın gelişimi ve ara-

cı kurumların ekonominin bütünü içindeki rolünün değişimiyle değiştiği görülmektedir. Özellikle kriz dönemleri tarımdaki ilişkilerin değişimi ve köylülüğün tasfiyesi yönünde etkili olmaktadır. Tarımsal üretim yapanlar, piyasadaki dalgalanmalara bağlı olarak mali kurumlara bağımlı hale gelirler ve geleneksel yapıda tarım ürünlerinin pazarlamacısı ile aynı kişi olan ağa ve tefeci, daha modern ilişkilerde tüccar ve bankacı sömürüsü, borçlanan köylülüğün topraklarını ipotek ederek onları süreç içinde mülksüzleştirir. Küreselleşen ekonominin bütün dünyada köylülüğün çözülme eğilimini artırdığı gözlenmektedir.

Bibl.: BORATAV, Korkut (2004), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, 3. b., Ankara: İmge Kitabevi Y.; KÖYMEN, Oya (1999), "Köylü Sorunu Araştırma ve Tartışmaları", *75 Yılda Köyden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Y.; WOLF, Eric R. (2000), *Köylüler*, çev. Abdülkerim Sönmez, Ankara: İmge Kitabevi Y. Bkz. tarım, toprak reformu, yeşil devrim. [K. E.]

kredi Sözlük anlamı saygınlık, güven, itibar olan kredi, herhangi bir kişiye ödünç para vermek veya nakit olarak alınacak bir mal veya verilecek bir hizmetin yerine getirilmesine kefalet etmek, garanti vermek, bedelini daha sonra almak kaydıyla bir mal ve/veya hizmet vermek olarak tanımlanabilir. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'na göre; bankalarca verilen nakdî krediler ile teminat mektupları, kontrgarantiler, kefaletler, aval, ciro, kabul gibi gayri nakdî krediler ve bu niteliği haiz taahhütler, satın alınan tahvil ve benzeri sermaye piyasası araçları, tevdiatta bulunmak suretiyle ya da herhangi bir şekil ve surette verilen ödünçler, varlıkların vadeli satışından doğan alacaklar, vadesi geçmiş nakdî krediler, tahakkuk etmekle birlikte tahsil edilmemiş faizler, gayri nakdî kredilerin nakde tahvil olan bedelleri, ters repo işlemlerinden alacaklar, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri ile benzeri diğer sözleşmeler nedeniyle üstlenilen riskler, ortaklık payları ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nca kredi olarak kabul edilen işlemler izlendikleri hesaba bakılmaksızın Bankacılık Kanunu uygulamasında kredi sayılmaktadır. Bunlara ilâve olarak, kalkınma ve yatırım bankalarının finansal kiralama yöntemiyle sağladığı finansmanlar ile katılım bankalarının taşınır ve taşınmaz mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi suretiyle veya kâr ve zarar ortaklığı yatırımları, taşınmaz, ekipman veya emtia temini veya finansal kiralama, mal karşılığı vesaikin finansmanı, ortak yatırımlar veya benzer yöntemlerle sağladıkları finansmanlar da Bankacılık Kanunu uygulamasında kredi addolunmaktadır.

Kredi çeşitlerine bakıldığında, güvencesine göre teminatlı ve açık (teminatsız); kullanıcısına göre özel ve kamu; süresine göre kısa, orta ve uzun; veriliş yerine göre üretim ve tüketim; kullanım alanına göre

ticari, sanayi, tarım, ihracat, ithalat, işletme gibi çeşitli sınıflandırmalar yapmak mümkündür. [B. B.]

kredi kartı Bankalar, seyahat acenteleri, büyük oteller benzeri kuruluşlar tarafından itibarı yüksek kimselere verilen, taşıyıcılarına bedelini daha sonra ödemek kolaylığı sağlayan, perakende mal ve hizmet alımında aracı olarak kullanılan plastik kartlardır. Kart sahibine açılan kredinin belirli bir sınırı vardır ve kart sahibinin harcamaları kendisine borç olarak kaydedilerek, vadesinde banka tarafından komisyon ve faiziyle birlikte taksitle tahsil edidlir.

Kredi kartı kullanımı ABD'de, otomobil sürücüsü sayısının hızla arttığı 1920'lerde benzin satışlarında başlamış, 1938'de şirketler birbirlerinin kartlarını kabul etmeye başlamışlardır. Parekende alışverişte kredi kartı kullanımı Frank X. McNamara tarafından 1950'de başlatılmış, onu ödemenin tek seferde yapıldığı kartlarıyla Diners Club ve American Express izlemiştir. Kredi kartlarının yayılması yavaş olmuş ve Avrupa ülkelerinde 1990'lardan itibaren yaygınlık kazanmıştır.

Kredi kartları borç ilişkisi olması ve perakende alışverişte kullanılmaları nedeniyle diğer kredi kurumlarından farklıdır. Kart kabul eden satıcı sayısı arttıkça kredi kartları parayı ikame etmektedir ve paranın tedavül hızını artırmakta, tüketimi teşvik etmektedir. Birçok ülkede banka faizlerinin düştüğü durumda bile kredi kartı faizlerinin istikrarını koruduğu veya arttığı görülmüştür. Kredi kartı indirimlerinin yükünün nakit ödeme yapanlarca ödendiği sektör bankalar için çok kârlı bir alan oluşturduğundan, kredi kartı rekabeti, limit, vade ve faizle birlikte kart sahibine sağlanan indirimlerde de büyük ve devamlı değişen çeşitlilikler yaratmaktadır. İrlanda gibi çeklerden vergi alınan ülkelerde, kredi kartı işlemlerinden de vergi alınmaktadır.

Kredi kartları kart hırsızlığını doğduğu gibi, internet satışları da kart bilgilerinin hakerler tarafından ele geçirildiği birçok olaya yol açmıştır. Kredi kart kullanımının önemli ve bankalara ek gelir sağlayan yönü, vadesinde ödenmeyen taksitlerin tekrar ve yüksek oranda faizlendirilmesidir. Ancak ödenemeyen miktarların büyük toplamlara varması kart kullanıcılar kadar bankalar için de sorun oluşturmaktadır. ABD'de Kasım 1991'de Başkan Bush'un bankalardan faiz oranlarını düşürmelerini isteyen konuşmasından sonra Senato, kredi kartı faizine tavan getiren bir yasayı kabul etmiş, ancak borsadaki düşüş bu kanuna bağlanarak, Beyaz Saray danışmanı istifa etmiş, kanun Temsilciler Meclisi'ne getirilmeyerek bir daha sözü edilmemiştir; bu olay da sektörün gücünü göstermektedir.

Türkiye'de de kredi kartı faizlerini ödeyemeyenlerin büyük rakamlara çıkması ve icra davalarının yığılması sonucu tedbirler alınmak zorunda kalınmış ve 14 Mart 2003'te yürürlüğe giren Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'da

değişiklik yapan 4822 Sayılı Kanunla yazılı başvuruda bulunarak icra takibi aşamasında gelen kredi kartı borçlarının tmerrüd tarihindeki ana paraya yüzde elliyi geçmemek üzere gecikme faizi uygulanarak on iki taksite bölünmesi ve her türlü takibin ilk taksidin ödenmesiyle durdurularak son taksidin ödenmesiyle tüm sonuçların ortadan kalkması, 5033 Sayılı 25 Aralık 2003 tarihli Kanunla kredi kartı ve diğer kredi borçlarına ilişkin kayıtları, söz konusu borçların bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce veya bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay içinde ödenmesi veya bankaca yeniden yapılandırılması halinde borcun tamamının ödenmesini müteakiben Merkez Bankası'nda tutulan kayıtları silinmesi kolaylıkları getirilmiştir. Türk Ceza Kanunu'nda değişiklik yapan 5377 Sayılı 29 Haziran 2005 tarihli Kanunla kredi kartı dolandırıcılığı, sahteciliği ve hırsızlığına karşı cezalar düzenlenmiştir. Halen Türkiye'de de kredi kartı faizleri ödenemediği için banka alacakları 16 milyar YTL'yi, ödenemeyen kart sayısı 260 bini geçerken bankalar tarafından kara listeye alınan kişi sayısı da 620 bini geçmiş durumdadır. Bu toplumsal baskıyla 23 Şubat 2006'da 5464 sayılı kanunla kredi kartı mevzuatı yeniden düzenlenmiştir. [K. E.]

kriz İktisadî alanda kriz kavramı, **iş çevrimleri** kuramının eski bir terimidir, durgunluğa (bkz.) sert bir geçişe gönderme yapar. Türkçe'de kriz kavramına karşılık olarak "buhran" karşılığını önerenin A. Cevdet Paşa olduğu ileri sürülür. "Buhran" zamanla yerini "bunalım"a bıraktıysa da özellikle son yirmi yıldır "kriz" nitelemesi yaygınlaşmıştır. İktisadî kriz, normal yeniden üretim sürecinin durması, yeniden üretimin beşeri ve maddi temelinin yani üretici işgücü kütlesinin ve fiilen kullanılan iş aletleri kütlesinin daralmasıdır. Tüketim azalır, üretici tüketimde, yani bir sonraki devre boyunca üretime tahsis edilmiş canlı ve cansız emekte bir azalma meydana gelir. Böylece kriz sarmal şeklinde yeniden ürer. Bir başka deyişle, kavram iktisadî bir süreç olarak olağan yeniden üretim sürecinin geçici bir kesintiye uğramasını ifade eder. Kriz dönemleri, sermayenin değersizleşmesini ve merkezileşmesinin yanı sıra işçi sınıfının disipline alınmasının ve artı değer oranının yükseltilmesinin önünü açtığı için, yoğun sınıf çatışmaları ve toplumsal değişim dönemleridir. Ayrıca kriz olağan birikim sürecinin canlanmasını ya da yeni bir birikim modeline geçilmesini de sağlar.

Kapitalizm öncesi toplumlarda krizler, (savaş, salgın hastalıklar, kuraklık gibi) doğal ya da sosyal felaketlerden dolayı, genişletilmiş ya da basit yeniden üretim unsurlarının maddî tahribatı şeklinde görülür: Tarımsal üretimde emeğin verimliliğinin ekonomik olmayan faktörlerden ileri gelen azalmasıdır.

Klasik iktisatçılar özellikle de *laissez-faire* geleneği kapitalizmi ken-

di kendini düzenleyen, pürüzsüz, etkin, uyumlu bir sistem olarak savunur. Onlara göre, kapitalizm kendi başına bırakıldığında kendini pürüzsüz ve etkin bir biçimde ve büyük bir olasılıkla sonsuza dek yeniden üretecektir. Klasik iktisatçılar krizlerden ya doğa (güneş lekeleri, genelde tarımsal ürün azalmaları) ve/veya insan doğasını (psikolojik iyimserlik/kötümserlik çevrimleri, savaşlar, devrimler ve siyasal gaflar) sorumlu tutar. Bir başka deyişle klasik iktisatçıların tek boyutlu, indirgemeci bir biçimde ele aldığı krizler, onlara göre bir dengesizlik, bir işleyiş kusurudur. Her kriz farklı ve kıyaslanamaz olaylardan kaynaklanıyorsa, onları önlemek ya da iyileştirilebilmesi için genel bir plan olamaz. Joseph **Schumpeter** krizin sonuçlarının düzelmesinin her zaman kendiliğinden gerçekleşen bir süreç olduğunu ileri sürer. Krizin kendi yörüngesinde ilerlemesine izin verilmelidir. 1929 **Büyük Bunalım**'ında da uygulanan siyasa buydu: Danışmanlarının önerisi üzerine Franklin D. Roosevelt iş dünyasının güvenini sarsmamak için görece muhafazakâr malî siyasayı Kara Salı'ya kadar uygulamayı sürdürdü. Ancak o andan sonra **New Deal** iktisadi reformları devreye sokuldu.

Marx, klasik iktisatçıların aksine krizlerin hiçbirinin doğal ya da rastlantısal olmadığını savundu; iktisadi krizleri kapitalist üretim tarzının çelişkili devinimının asli, ayrılmaz, zorunlu bir uğrağı olarak ele aldı. Marx'a göre kapitalist-üretimin önündeki gerçek engel sermayenin kendisidir. Marksistler, klasik iktisatçıların tek yanlı ve sınırlı bakış açısının ötesine geçerek krizi, kapitalist yeniden üretimin hem tıkanması hem de bir biçimi olarak görürler.

Üç farklı iktisadi kriz kuramından söz edilebilir: Kâr oranının düşme eğilimi; eksik tüketim ve tam istihdamın yarattığı kâr sıkışması.

Kâr oranının düşme eğilimi: Sermaye birikimi, sermaye yoğunluğu derecesine göre genel bir eğilime sahiptir, yani üretimin "organik sermaye bileşeni" yükselme eğilimindedir. Diğer tüm değişkenler sabit olduğunda bu, kapitalizmin yavaşlamasına ve belki de bir krize sürükleyecek olan, kâr oranının düşmesine neden olur (bkz. sermayenin organik bileşimi).

Eksik tüketim: Kapitalistler emeğin verimliliğini arttırarak ya da ücretleri düşürerek artı değer oranını artırırsa, kapitalist ekonomi eksik tüketici talebiyle ve bu nedenle de eksik toplam taleple karşı karşıya kalacaktır.

Tam istihdamın yarattığı kâr sıkışması: Sermaye birikimi ücretleri arttırarak emek gücü talebini yukarı çekebilir. Eğer ücretler "çok yükselirse" bir durgunluğa neden olacak biçimde kâr oranını düşürür.

Kuramsal düzeyde bu üç yaklaşım birbirine karşıt konumlanmıştır; üçü de sentetik bir kriz kuramının tamamlayıcı parçası olabilir. [S. E. T.]

kullanım değeri → değer

kullanım maliyeti Üretim faktörlerinin kullanım maliyeti, faktör fiyatlarına göre belirlenir. Sermayenin fiyatı faiz, emeğin fiyatı ücret, toprağın fiyatı rantır. Bu fiyatlara vergi, sigorta, işlemlerden kaynaklanan masraflar gibi kalemler eklenerek kullanım maliyeti hesaplanır.

Yatırım malları ve dayanıklı tüketim mallarının toplam maliyeti satınalma maliyeti ve kullanım maliyetinden oluşur. Bu mallar kullanıldıkları sürece bakım, yedek parça, enerji vb. ek maliyetler yaratırlar. Malın ekonomik ya da teknolojik ömrü de birim zamana düşen satınalma ve kullanım maliyetini etkiler. Bu nedenle malların satın alınmasında her iki tür maliyet dikkate alınır.

Hizmetlerin kullanım maliyeti, hizmet karşılığı ödenen bedeldir. Tüketici tercihlerinin farklılaşmasına paralel olarak, hizmetler sektöründe de farklı kullanım biçimlerine göre hizmet bedelleri farklılaştırılmaktadır. [B. D.]

kurumlar vergisi Gerçek kişilerin ödedikleri gelir vergisi benzeri, tüzel kişilerin girdikleri ekonomik faaliyetler sonucu bir hesap dönemi içinde elde ettikleri safi kazançların vergilendirilmesi zorunluluğundan doğmuş bir vergidir. Kurumlar vergisi; sermaye şirketleri, kooperatifler, kamu iktisadi teşebbüsleri, dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler ve iş ortaklıklarının safi kazançları üzerinden alınır. Gelir Vergisi Kanunu'nda belirtilen gelir unsurları kurumlar vergisi için de uygulanmakta ve kurum kazançları olarak ticari ve zirai kazançlarla serbest meslek kazançları, ücret, menkul ve gayrimenkul sermaye iratları ve sermaye artışları ile arızi kazançlar sıralanmaktadır. [B. B.]

Kurumsal Ekonomi En büyük etkisini 1920'lerde ABD'de gösteren, ekonominin toplumsallıktan soyutlanmasına ve Klasik Ekonomi'nin tümdengelimci yöntemine ve toplum ve devletin etkisini yok saymasına karşı gelişen (eskiden *kurumcu* da denilen) ekonomi anlayışıdır.

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında ABD'de ilk ekonomistlerin çoğunluğu tutucu ekonomistler ve sosyal bilimcilerdi, 'Amerikalı' denebilecek ilk ekonomist Francis Amasa Walker (1840-1897) 1870'lerde eser vermeye başlamış ve sonraki kırk yıl süreyle kendisi izleyen bir 'ortodoksi' oluşmuştu. Klasik ve Neoklasik ekonomi anlayışları arasında kendilerini uygulamalı çalışmalarıyla ve siyasal tutumlarıyla gösteren bu ekonomi anlayışı 1880'lerde Simon Newcomb ile **Richard Ely** (1854-1943) arasında Johns Hopkins Üniversitesi'ne yaşanan çatışmada ifadesini buldu. Çatışma iktidar ve Ely'nin çağdaş ekonomideki profesyonel yeterliliğinin tartışmasına dönüşünce, Ely örgütlenme yolunu seçti ve klasik ekonominin sanayi kapitalizmine sağladığı destekle bırakınız yapsın-

larcı liberalizmine tepki olarak 1885'te Amerikan Ekonomi Birliği (*American Economic Association*, AEA) kuruldu.

Richard Ely 1892'de öğrencisi John R. Commons (1862-1945) ile birlikte ilerici Wisconsin Üniversitesi'ne geçerek buradaki ampirik ve emek yönelimli araştırmacılığın temellerini oluşturdu ve okul kısa sürede Kurumsalcı anlayışın yeşerdiği yer oldu. Commons'la birlikte Kurumsalcı Okul'un öne gelen adlarından **Wesley C. Mitchell** (1874-1948) de burada Ely'nin öğrencisi oldu.

1880'lerde **Alman Tarih Okulu** ve İngiliz tarihselcilerinin etkisinde gelişen ve 1900'lerde güçlenen Amerika'nın ilk toplumsal eleştiri içeren ekonomi görüşü Amerika'da da etkileri artan Marjinalist yaklaşım karşısında zayıflamış, Yale'de **I. Fisher** (1867-1947), Harvard'da F. Taussig (1859-1940) ve Şikago'da F. H. Knight (1885-1972) muhalifleri ve Kurumsalcıları dışlamışlardı. 1920'lerden itibaren tekelciliğe ve borsa spekülasyonuna karşı yoğunlaşan toplumsal tepkilerle birlikte Columbia'da Wesley C. Mitchell, Wisconsin'de John R. Commons başta olmak üzere görüşleri Kurumsalcı görüşler itibar görmeye başladı ve yaygınlaştı. **T. Veblen**'in de (1859-1929) üniversite ve Amerikan toplumundaki etkisiyle Amerikan psikoloji okulu Veblen'le **Avusturya Okulu**'nu sentezleyen çalışmalar yürütüyordu. Amerikan Ekonomi Birliği Kurumsalcıların ağırlığını hissettirdiği bir örgütlenme olarak gelişti. Örgüt bütün ekonomistlere açılma veya Kurumsalcıların birliği olarak kalma tartışması yaşadı. Birliği siyasallaştırmak isteyenlere karşı Ely meslek örgütü olarak kalması için uğraş verdi ve General Francis Amasa Walker'ı ilk başkan seçtirdi, kendisi sekreter oldu. Örgütün gene de Kurumsalcı kalması Amerikalı Marjinalistlerin örgüte katılmaktaki isteksizliğinden kaynaklandı; Kurumsalcıları profesyonel denkleri saymayarak meşrulaştırmak istemiyorlardı. 1925'te özel gayretlerle Veblen'e başkanlık önerildi ama o bekleneceği gibi bu öneriyi reddetti.

Veblen klasik okulun yöntem eleştirisinden kapitalizm eleştirisine geçmiş, kültürel ortamın önemini savunduğu, teknolojik ilerlemeden doğan endüstriyel değerleri ortaya çıkaran bir ekonomi anlayışını ifade ediyordu. Commons, Adam **Smith**'in rekabetçi ekonomisi yerine Amerikan ekonomisini ve sanayileşmeyi anlamak için emek-yönetim çatışmasını anlamak gereğini savunarak ekonomi anlayışına 'kolektif eylem ekonomisi' adını vermekteydi. Wesley Mitchel, ileri sanayi toplumunun rekabeti engelleyen oligopolcu yapısını anlamak için tarihi istatitik araştırmalarla konjonktürel dalgalanmaları inceliyordu. Mitchell Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'nu kurmuştu ve yürüttüğü ampirik araştırmalar ve geliştirdiği hesaplama yöntemleriyle ekonomi tarihine meşruiyet kazandırdı.

Kurumsalcılar ekonomik olayların ve insanın ekonomik davranışının ait olduğu toplumun toplumsal, kültürel, siyasal yani kurumsal yapısından ayrı düşünülemeyeceği düşüncesinden yola çıkarak ekonominin toplumlara, zaman ve mekana göre değişiklik gösterdiğini, ekonominin sosyal, tarihi ve siyasal olayları dikkate alarak yani diğer sosyal bilim dallarıyla bilikte analizini geliştirmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bu görüşleriyle Neoklasik iktisadı eleştirerek ekonominin toplumsal değişkenliği ve özellikle tekonoloji, nüfus gibi faktörleri gözönüne alması gerekliliği ile, kişisel çıkarlar üstüne temellendirilen rasyonellik varsayımının insan davranışlarını açıklamaya yetmediği, insan kendi toplumsal koşullarına uyduğunda rasyonel sayıldığını ileri sürerek, ekonomik ve sosyal düzenin kişiler ve kurumlar arasındaki çıkar çatışmalarıyla işlediğini, çekişme, uzlaşma, zorlama ve baskının söz konusu olduğunu, baskı gruplarının devlet otoritesini kendi çıkarlarına kullanmak istediklerini düşündükleri için, Neoklasik ekonominin devleti dikkate almayarak tarafsız kabul etmesini yanlış buluyorlardı. Neoklasikler her faktörün marjinal ürünün değerine göre gelir elde ettiğini savunurlar, onlara göre gelir grupları arasında uyumlu bir denge vardır, oysa ekonomide bütün gruplar milli gelirden daha çok pay almaya çalışırlar ve para güç ve otorite kaynağıdır. Ekonomide matematik ve istatistik kullanımıyla ekonometri, toplumsal boyutu göz ardı eden boyuta varmıştır, piyasa dışı ve ölçülemeyen etkenler model dışı kalmaktadır. Dolayısıyla ekonomi fiyatların nasıl oluştuğunu değil, değerin nasıl oluştuğunu incelemelidir. Ekonomi sadece piyasadan ibaret olmadığına göre, gelişmenin temel dinamiklerini ve ekonomik olayları tüm yönleriyle ve disiplinlerarası bir yaklaşımla, ekonomik örgütlenme yapısı ve kurumlarıyla incelemek gerekir.

Somut gerçekliğin araştırılmasına önem veren Kurumsalcılar Amerikan pragmatizmi içinde iktisadi kuram geliştirmekten çok toplumsal gerçekliğe yönelmişlerdir ve geniş izleyici kitlesi edinmelerine karşın, orijinal kuramsal katkıları azdır; geleneklere karşı reformcu düşünceleriyle, kendi içinde denge ve optimum sağlayan mekanizmanın olmadığı görüşüyle devlet müdahalesinden ve yol gösterici planlamadan yana olmuşlardır. Bu tutumlarıyla müdahaleciliğe kuramsal bir temel getiren **Keynes** ekonomisi Kurumsalcılığa gösterilen ilgiyi azaltmıştır.

İlk Kurumsalcılar Francis A. Walker, Henry Carter Adams (1851-1921) ve Richard T. Ely'dir. T. Veblen'in Okul üstünde büyük esinleyici etkisi olmuştur. Amerikan Kurumsalcı okulunun Wisconsin çevresindeki öncülerinden biri, burada aşırı faizlerin sınırlanması, sendikacılığın desteklenmesi ve işsizlik yardımının başlatılması kararlarının alınmasında etkin olan ve Büyük Bunalım'da federal yasalara örnek oluşturan John R. Com-

mons'dur. John Maurice Clark (1884-1963), eksik rekabet üstüne çalışan Arthur R. Burns (1895-1981), Allyn A. Young (1876-1929) gibi eski kurumsalcılar fiyat mekanizması ve denge kuramına karşı toplumsal değişime önem vermiş ve teknolojik determinizme bağlı kalarak iki savaş arası dönemde etkin olmuştur. Konjonktür dalgalanmaları üstüne çalışanlar Mitchell, Irving Fisher'in borsa fiyatlarındaki iyimserliğine karşı çıkan ve **Wall Street** çökmeden uyarıda bulunan Albay Leonard P. Ayres (1879-1946), Mitchell'in öğrencisi Simon **Kuznets** (1901) ve Adolph Lowe'dur (1893-1995).

Kurumsal Ekonomi'nin Keynesyen ve neoliberal ekonominin gelişimi ve etkisine karşı en dirençli ve bugüne ulaşmasında etkili olan adı ise Clarence Edwin Ayres'dir (1891-1972). Mitchell nötr istatistiğe, Clark ve Commons uzlaşmaya yönelirken, Ayres, Veblenci kalıtımsal ve yaratıcı davranış ayrımını kurumsal ikicilik (1944) kavramıyla geliştirmiş, teknolojik determinizminin getirdiği kötümserlik eleştirisine karşı evrimci görüşü benimseyerek kurumsalcıların öznelliği ve **Şikago Okulu**'na karşı çıkarak, pratikte **negatif gelir vergisi**nin savunucusu olmuş, kuramsal olarak geleneksel ekonominin sosyokültürel ve ideolojik tarafgirliğini vurgulamaktan geri durmamıştır.

Modern Kurumsalcılar "okulun sesini ayakta tuttukları" söylenen **J. K. Galbraith** ile Robert L. Heilbroner ve Malcolm B. Rutherford, Robert Frank, John Adams, Warren J. Samuels, Mark R. Tool, Rick Tilman, Geoffrey Hodgson, Anne Mayhew'dir. Son kuşak Yeni Kurumsalcılar (Ronald H. Coase (1910), Armen A. Alchian (1914), Harold Desmsetz (1930) ve Oliver Williamson (1932)), eski Kurumsalcılardan ayrılırlar; Neoklasik ekonomiye karşı çıkarak ekonomiyi açıklamak için diğer sosyal bilimleri ve tarihi kullanmak yerine, tarihi ve toplumsal ilişkileri açıklamak için Neoklasik ekonomiyi kullanmalarıyla Şikago Okulu'nun etkisi altındadırlar ve Neoklasik ekonominin eksiklerini tamamlama iddiası içindedirler. Kendi içinde de dört akıma bölünmüş olan Kurumsalcılar, Marksist esinli Radikal Kurumsalcılar, ileri sanayi toplumunu çözümleme çabası içindeki Uygulamalı Kurumsalcılar, Hukuk ve Ekonomi Hareketi, Yeni Ekonomi Tarihi gibi akımlara bölünmüşlerdir. Neo-Kurumsal Ekonomistler adını alan grup, ABD'de 1959'da Evrimci İktisat Derneği'ni kurarak 1967'den beri kendini heteredoks olarak tanımlayan ilk dergi olan *Journal of Economic Issues*'u çıkarmaktadır. Avrupa'da da Kurumsal Ekonomi ilgi görmüştür. Gunnar Myrdal ile François Perroux Kurumsal Ekonomi'nin Avrupa'daki önde gelen temsilcileridir. 1988'de de Avrupa Evrimci Ekonomi Politik Derneği kurulmuştur (bkz. Evrimci Ekonomi).

Kurumsalcılığın etkisinin azaldığı söylense de, Neoklasik mikroekonomi ile Keynesçi makroeko-

nomiyi kaynaştıran ve ekonomik gelişme üstüne araştırmalar yürütürken toplumsal kurumlar üstünde duran yaklaşım, büyüme, kalkınma, yaşam kalitesi, çevre maliyetleri kavramları ekonomide etkinlik kazandıkça, adıyla ve örgütselliğiyle değilse de yaklaşımlarıyla ekonomiye katkısını sürdürmektedir. Pazar dışı toplumsal ilişkilerin ekonomik yönü, bürokrasi ve hukukun ekonomik çıkarlarla ilişkisi üstüne çalışan ve **kamu tercihi** okulu ile şehir ekonomisine dahil bir çok ekonomist Kurumsalcı olarak anılmasa da aynı paradigma içinde sayılırlar. [K. E.]

kutu diyagramı → **Edgeworth, Francis Ysidor**

Kuzey-Güney Ayrışması İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş döneminde dünyanın Doğu ve Batı olarak iki kutba bölünmesinden sonra, bağımsızlıklarını kazanarak ortaya çıkan ülkelerin karşı karşıya kaldıkları gelişmişlik-azgelişmişlik karşıtlığı karşısında, mevcut uluslararası ekonomik ilişki koşullarında kıramadıkları **azgelişmişlik** zinciriyle kendi konumlarını Doğu-Batı karşıtlığına benzeterek gelişmiş sanayi ülkelerini ifade eden Kuzey'e karşı fakir ülkeleri temsil eden Güney karşıtlığı içinde ayrıştırmalarını ifade eder. **Üçüncü Dünya** kavramı 1970'lerde gelişen ve **UNCTAD**, **UNIDO** gibi uluslararası platform ve örgütlenmelerde kendisini ifade eden **Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen** özlemini ve hatta o dönemde dünyada egemen olan kalkınma, planlama, karma ekonomi kavramlarıyla birleştirilen **üçüncü yol** kavramını imlerken, Kuzey-Güney nitelemesi, Kuzey olarak yalnız Batı kampını, azgelişmiş ülkelerin mevcut ve değiştiremedikleri bağlar içinde oldukları gelişmiş sanayi ülkelerini ifade eder. Azgelişmiş ülkelerin kendilerini geçmişte sömüren ve halen de kendilerini gittikçe fakirleştikleri bir ilişkiden sorumlu tuttukları Kuzey ülkelerini, bu ilişkinin niteliğini ve nasıl değiştirilebileceğini tartışmaya açtıkları Kuzey-Güney diyaloğu adı verilen sürece zorladıkları dönemde, bu ilişki dış ticarete indirgenmiş olduğu gibi, bu siyasal süreç radikal biçimiyle Kuzey'den hakların tazmininden, hak arama ve baskı oluşturmaktan, Kuzey'in dış borçları affetmesi talebine ve kredi ve hibeleri belirli koşulların sağlanmasına bağladığı sürece dönüşmüştür. [K. E.]

Kuznets, Simon (1901-1985) Ekonomide uzun dönemli devreler, büyüme, gelir ve büyüme ilişkisi üstüne öncü ve ampirik çalışmalarıyla tanınan Rus asıllı ABD'li ekonomist.

Çarlık zamanında Harkov, Ukrayna'da doğdu. Babasından on beş yıl sonra 1922'de ABD'ye gitti. W. C. **Mitchell**'in Columbia Üniversitesi'nde öğrencisi oldu ve Yeni Sosyal Araştırmalar Okulu'nda (NBER) çalıştı. Yıllarca sürdürdüğü ekonomik veriler özellikle milli gelir

üstünde değerlendirmeleriyle, kendisi Metchell'in **Kurumsal Ekonomi** okuluna dahil olmakla birlikte, **ekonometrinin** ve **Keynesyen ekonominin** gelişimine katkı sağladı.

Kuznets'in ekonomide uzun dönemli devreler hakkındaki incelemeleri bugün **Kuznets devreleri** olarak adlandırılmaktadır. ABD ekonomisi hakkında yaptığı bu tarih ve devre araştırmalarından sonra Kuznets, ekonomik kalkınma hakkında ilk çalışmaları yürüten ekonomistlerden biri oldu ve özellikle azgelişmiş ülke ekonomilerinin ampirik verileri üstünde çalıştı. Bugünün azgelişmiş ülkelerinin ekonomik özelliklerinin, bugünün sanayileşmiş ülkelerin sanayileşmelerinden önce gösterdikleri özellikleri taşımadıklarını bulguladı ve kalkınmanın çizgisel aşamaları anlayışına önemli bir eleştiri getirdi, azgelişmişlik araştırmalarının gelişmesine katkıda bulundu.

Ekonomik büyüme ile milli gelir dağılımının ilişkisi hakkında geliştirdiği Kuznets Eğrisi, büyüme ve azgelişmişlik teorilerine bir başka önemli katkısıydı. Kuznets Eğrisi, ekonomik kalkınma ile (**Gini katsayısı** ile ifade edilen) gelir eşitsizliği ilişkisini ifade eder. Kuznets, büyük oranda tarımsal olan ekonomilerin görece adil gelir dağılımına sahip olduğunu, sanayileşmenin ilk evrelerinde gelir dağılımı eşitsizliklerinin arttığını ortaya koymuştur. Sanayileşme arttıkça işçi geliri artmakta, orta sınıf büyümekte, gelir dağılımı farklılıkları tekrar azalmaktadır. ABD'de son otuz yılda gelir dağılımı farklılığı artmış olmakla birlikte, Kuznets'in hipotezi 1870-1975 dönemi için geçerli görünmektedir (Bkz. Lorenz eğrisi).

Gelirle tasarruf arasındaki ilişki üstüne çalışmaları, **Friedman** ve Modigliani'yi etkiledi ve **sürekli gelir hipotezinin** oluşumunda kullanıldı. Kuznets'e büyüme konusundaki çalışmaları sonucu 1971'de **Nobel Ekonomi Ödülü** verildi. [K. E.]

Kuznets devreleri Ekonomik büyüme hızında 12-20 yıllık uzun konjonktür devrelerine verilen ad. 1930 yılında devreleri inceleyen ekonomist Simon S. **Kuznets**, birçok ekonomik faliyet alanında ve özellikle inşaat sektöründe bu tür uzun devrelerin kanıtlarını bulmuştur.

Kuznets ekonomik etkinliğin düzeyinde genişleme ve daralma yerine büyüme hızında devreler vardır der. Kuznets dalgalanma nedenleri açıkça bilinemese de dalgalanmaların gerçekliği birçok sanayi ülkesinde saptanmıştır. ABD ve İngiltere'de uzun devrelerin nüfusa karşı duyarlı sermaye oluşumuyla açıklandığı inşaat sektörü incelemeleri yanında, Almanya, Fransa'da da birbirinden bağımsız uzun devreler yaşanmıştır.

Kuznets oluşturduğu veri dizilerine dayanarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1921'de zirve ve 1931'de çöküntü olduğunu ileri sürdü. Toplam ve kişi başına gelir

istatistikleri onun çalışmalarına dayandırıldı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde devrelerin varlığı söz konusu olsa da savaştan sonra varlıklarının tartışmalı olduğu ve tarihsel ve kurumsal değişimler yaşandığı ve devreler varsa bile nitelik değiştirdiği ileri sürülmektedir.

Kuznets devreleri ekonomi yazınına 'uzun devre' olarak adlandırılmış olmasına karşın, 40-60 yıllık devreler **Kondratieff devreleri** olarak tanımlanmıştır. [K. E.]

küçük burjuvazi Eski sistemde aristokrasi ile burjuvazi, yeni sistemde burjuvazi ile işçi sınıfı arasında kalan ve genel ifadesiyle köylü, işçi ve sermayedar olmayan toplumsal kesimi ifade eder ve **orta sınıf** terimiyle aynı anlamda kullanılır.

Küçük burjuvazinin sermaye sahibi olmayıp ve bu anlamda işçi çalıştırmayıp, kendisi ücretli olan, ancak işteki konumuyla işçi çalıştıran, çalıştıranlarla birlikte çalışan, kültürel tavır ve yaşam beklentisiyle kendisini burjuva sınıfı ile aynı konumda zanneden, şehirli kesimi ifade ettiği söylenebilir.

Toplumun proleterleşerek **burjuvazi** ile **proletarya** arasındaki çelişkinin derinleşeceği biçimindeki Marksist öngörü gerçekleşmeyerek orta sınıfların büyümesi **Bernstein**'in Marksizme karşı çıkış noktalarının özünü ve revizyonizmin başlangıcını oluşturur. Küçük burjuvazinin tanımlanması ve siyasal tutumu birçok araştırmaya konu olmakla birlikte, kafa ve kol emeği ayrımlarından (bkz.) başlayarak, Poulantzas'ın üretici olan ve olmayan emek ayrımına kadar, bütün ülkeleri ve zamanları kapsayan kabul edilebilir bir ayrıma ulaşılamamıştır. 1960'larda Fransa'da bir yandan büro işlerinin makineleşmesi ve vasıfsızlaşması ve küçük burjuvazinin proleterleşmesinden söz edilirken, bir yandan da emekçi sınıfın burjuvalaşması tartışılmıştır. Önce büyüdüğü bugün de gelir dağılımındaki dengesizliklerin artmasıyla çökmekte olduğundan şikayet edilen, gelir dağılımına göre belirlenmesi gereken orta sınıfın, şehir kolaylıklarının artması, eğitimin yaygınlaşması, parlamenter demokrasinin sınıf temelli partiler arası bir siyasal mücadele olması algısının değişmesiyle yaygınlaşan hegemonik burjuva kültürünün de etkisiyle, küresellikle sahnedeki görünümleri artan özgül ve alt-kültür gruplarının varlığına rağmen, küçük burjuvazinin yaşadığı söylenebilir.

Sermaye ve emek vatan ve ahlak sınırlamalarına karşı bigane iken, soyut kavramların ve bugün ulus-devletin soyutlamalarının taşıyıcısı olan küçük burjuvazinin faşizmi veya radikalizmi, ekonomik gidişata göre toplumun kazanan veya kaybeden kesimlerinin kimler olduğuna göre değişir. Kültürel etmenlerin, tarihi yapılanmanın ve özel siyasal koşulların da belirleyici olduğu bu siyasal tutuma karşılık, **sınıf** tanımları ile sınıf bilinci arasındaki ilişkinin değişim tarihini evrensel ölçekte de dikkate almak

gerekir. **Küreselleşme** ile değişen durum için bkz. postmodernizm. [K. E.]

küçük işletme Sermaye sahip veya sahiplerinin işletmeciliği de yüklendiği ve bütün kararlarla birlikte kâr ve zararı sahiplendiği, çırak ve kalfalarıyla ustalığına dayalı faaliyet yürüterek ürününü satan, ancak tacir sıfatını taşımayan girişimlerdir.

Küçük işletmeler halkın ihtiyaçlarını karşılayan geniş ve dağınık bir kesim oluşturduğundan, değişen anlayışa göre örgütlenmeleri, denetlenmeleri ve standartlaştırılmaları, kayıt altına alınmaları, hukuki, idari, toplumsal ve siyasal birçok alanı ilgilendirir. Küçük işletmelere karşı tavır, dolayısıyla, sermaye birikiminden teknolojik dönüşüme ve üretim dalındaki somut gelişmelere göre belirlenecektir, küçük işletmelerin büyükler karşısında rekabet edemeyerek iflasa ve yok olmaya sürüklenmesi konusu da dolayısıyla toplumsal işbölümü ve sermaye birikimi koşullarına bağlıdır. Bkz. esnaf, zanaatkârlık, küçük sanayi. [K. E.]

küçük sanayi Sermayeye göre emeğin yoğun olduğu ve işletme yönetimini sermaye sahibinin üstlendiği, daha çok günlük kullanıma yönelik veya büyük sanayiye girdi üretiminde bulunan imalethaneler.

Küçük ve büyük sanayi ölçütü ülkeden ülkeye, sanayileşme derecesine göre değişmekte, daha çok çalıştırılan işçi sayısı ölçüt olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu (bkz. sanayi teşviki kanunları) 10 beygirgücü ile 750 işçi gündeliğini büyük ve küçük sanayi arasında ayrım ölçüsü kabul etmiştir. 1950 sanayi ve işyerleri sayımında iş gücü değil motor gücü esas alınarak 9 beygirgücü sınır kabul edilmiş, 1963 sayımında ise ondan az işçi çalıştıran yer tanımı kabul edilmiştir.

Küçük sanayi günlük tüketim alışkanlıklarına yönelik üretim yaptığı için, ülke ekonomisinin toplamında toplam ürün ve demografi açılarından büyük yer tutar. Küçük sanayinin büyük sanayiyle eklemlenmesi veya onun teknolojisi ve kitlesel üretimi karşısında rekabet edemeyerek yok olma sürecine girmesi, toplumsal işbölümü ve sermaye birikimi koşullarına bağlıdır. Sermaye ve emeği birleştiren bir üretim biçimi olarak, kapitalizmle küçük sanayi ilişkisinin tartışılması ve küçük sanayicinin kendi emeğini sömürerek yaşamını sürdürebildiği veya büyük sanayi için taşeronluk işlevi ile daima kapitalizm tarafından yeniden üretildiği savları, **köylülük** tartışmalarıyla aynı kategori içindedir.

Küçük sanayinin büyük sanayiyle eklemlenme süreci, sermaye birikimi ve **milli pazar**la bütünleşme konularıyla doğrudan ilgili bulunduğundan ve sanayileşme kalkınma anlayış ve programlarının hedefi olduğundan, küçük sanayinin büyük sanayiye dönüşmesi beklentisi, azgelişmiş ülkelerde üretim,

sermaye ve örgütlenmenin yerli kültür ve kaynaklarla gerçekleştirilmesi ve milli burjuvazinin yaratılması anlamında kavranmıştır. **Küçük işletmelerin** toplumda ve ekonomide tuttuğu yer nedeniyle taşıdığı toplumsal ve siyasal önem de, küçük işletmelerin korunması ve desteklenmesine yönelik programları doğurmuştur. Küçük sanayinin kayıt altına alınması ve örneğin **çocuk emeği** gibi konularda modern, hukuki normlara uyum sağlamasının gerçekleştirilmesi çabası ile, küçük sanayinin yaşatılması çabası, ekonomik rekabetin içeriğini belirleyen birçok çelişen öğenin yan yana getirilmesi çabasına dönüşebilir. Geleneksel tarzın sürdüğü kesimlerle, modern üretim birimlerinin yarattığı yeni küçük sanayiler arasındaki ayrım, bağımsız küçük işletmelerle büyük sanayiye ara mal üreten küçük ölçekli üretim arasındaki ayrımla koşuttur. Büyük sermayenin **kitlesel üretime** ve yatay ve dikey bütünleşme sürecine geçtiği ekonomilerde, küçük sanayi rakip, **esnek üretim** ekonomilerinde taşeron olarak görülecektir. Küçük işletmelerin siyasal tavrının **orta sınıf, küçük burjuva** tavrı olduğu kesinlemesi de, tavır eklemlenilen bağlama göre değişkenlik göstermesi gerektiğine göre yanlış ve gerçekte korumacı dolayısıyla milliyetçi görüşün egemen olduğu dönemin yaklaşımıdır (bkz. ulusal burjuvazi), ancak özünde serbest girişimci niteliği taşıyan küçük işletmeci romantik yerellikten faşizme kadar değişen bir yelpazede mülkünü ve mevcut düzeni koruma zihniyeti içinde olmuş ve aynı modernlik-gelenekçilik çelişkisi içinde kurumsal ve hukuki yapıya kavuşturularak teşvik görmüştür.

Türkiye ile **Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı** (UNIDO) arasında yapılan anlaşma çerçevesinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan KÜSGEM, küçük sanayi işletmelerine ortak kolaylık atelyeleri ile hizmet vermek amacıyla 1973 yılında Gaziantep'te pilot proje başlatmıştır. Bu çalışmaların yurt çapında yaygınlaştırılmak amacıyla ve gene Milletlerarası Andlaşmaya göre 1978'te SEGEM, Sınai Eğitim ve Geliştirme Merkezi ve 1983'te KÜSGET, Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı kurulmuştur.

KÜSGET'in, küçük ve orta ölçekli işletmelere teknik danışmanlık hizmetleri vererek, dünya standartlarında kalite bilincinin yerleşmesi ve yaygınlaştırılması, teknolojik üretim seviyesinin yükseltilmesi, istihdam kapasitesinin artırılması amacıyla çağdaş yönetim becerilerinin kazandırılması için teknik alt yapının kuvvetlendirilmesine, SEGEM küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan teknik elemanların ve yöneticilerinin eğitim ihtiyacını karşılamaya çalışmış, gerek KÜSGET, gerekse SEGEM'in proje mahiyetinde gerçekleştirmeye çalıştığı bu hizmetlerin süreli olması, kısıtlı imkanlarla yurt düzeyinde gereken katkıyı yeterince karşılayamaması nedeniyle 1990'da kabul

edilen kanunla iki kuruluş birleştirilerek KOSGEB, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Bkz. esnaf, zanaatkârlık, KOBİ. [K. E.]

küresel sermaye ABD ve diğer gelişmiş ülkeler içinde bölünmüş ulusal ve dolayısıyla rakip kapitalist sınıflar karşısında, devletlerinden bağımsızlaşarak, dünya çapında bütünleşmiş ve **küreselleşme**nin motoru olan tek bir kapitalist sınıfın varlığını ifade eden tezdir.

Bretton Woods Sistemi'nin çöküşünden beri ülkeler, ekonomi politikalarında **sabit kur** sisteminin yarattığı uyumsuzluğu görerek gittikçe daha esnek kur sistemlerini benimsemişler, ancak buna karşılık ulusal para birimlerinin uluslararası para piyasalarına bağımlılığının arttığını ve dalgalanmalar karşısında para birimlerini korumanın zorlaştığını, dolayısıyla politikalarını sürdürmenin kolay olmadığını görmüşlerdir. Kalkınma çabasındaki para birimleri daha zayıf ülkeler açısından ise bu durum, sermaye akışı ve dış borçlanmanın sağlanması çabası sonucu, enflasyon artışıyla dış borç sarmalı yaratmıştır ve gerek sermaye akışı gerek para politikalarında **liberalizasyon**dan başka çare bulamamışlardır. Üçüncü Dünya ülkelerinin enflasyon, dış borç ve işsizlik sarmalı karşısındaki durumu, gelişmiş ülkeler için de 1970'lerde **Plaze ve Louvre anlaşmaları** ve **tüneldeki yılan** politikalarının gösterdiği gibi, uluslararası birim olarak **dolara** bağlılığın getirdiği sıkıntılar anlamına gelmektedir.

1960'larda egemen olan Keynesyen yaklaşıma göre talebin tam istihdam için desteklenmesi ve enflasyonla istihdam arasındaki bağlantıya ilişkin görüş, enflasyon ve işsizliğin bir arada artmasıyla terk edilirken, kaybolan iyimserlikle birlikte ekonomide devlet müdahalesi karşıtlığı da güçlenmiştir. 1970'lerde sermaye dolaşımı esnek kur oranları beklentisine göre gerçekleşirken, 1980'lerde uluslararası menkul kıymet akışları gerçekten başlamıştır. ABD bütçe açığının ve dış açıklarının büyümeye devam etmesi ABD'nin ürettiğinden çok tükettiği anlamına gelmektedir ve esnek kur politikalarının da ithalat ihracat dengesini beklendiği gibi sağlayamaması artan açığı yabancı ülke tasarruflarının kapattığı anlamını taşımaktadır.

Esnek kur ve para politikalarında liberalizasyon, menkul kıymet borsalarının iletişim teknolojilerindeki gelişmenin de katkısıyla bütünleşmesiyle birlikte **sermaye dolaşımının** önündeki engellerin kaldırılması sonucunu vermiş, enflasyon ve dış borç çıkmazındaki azgelişmiş ülkelerin Dünya Bankası ve IMF'ye egemen olan neoliberal ekonomi anlayışı çerçevesinde uygulamak zorunda kaldıkları yapısal uyum programları ve **Dünya Ticaret Örgütü**'nün kurulması sürecini doğuran liberalleştirme politikası sonucu, borsalar kadar yabancı yatırıma açık ve davetkâr ülke sayısı

çoğalmıştır (bkz. deregülasyon).

Teknolojik gelişmeler sonucu yaşanan yatay ve dikey birleşmeler şirketler arası rekabeti verimlilik ve etkinlik alanlarında kızıştırdığında, üretim-yatırım ve pazarlama açılarından ilişkileri ve örgüt ağı bütün dünyaya yayılan şirketlerle birlikte üretim ve sermayenin uluslararasılaşması artmıştır. **Ulusötesi şirket** adı verilen bu tarz örgütlenmenin gelişmesiyle, şirketlerin ve üretim-ticaret ilişkilerinin yapılanmasının, ulusal kaygı ve hukukların dışına çıktığı ifade edilmekte ve bu seyyal ve bütünleşmiş sermaye ile içerdiği düşünülen zihniyete de atıfla küresel sermaye denmektedir. Bu durumun ne kadar gerçekliği, ne kadar olması arzulanan veya öyleymiş gibi gösterilen bir olguyu ifade ettiği, doğrudan küreselleşmeyle ilgili tartışma konusudur. [K. E.]

küreselleşme 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, uluslararası sermaye ve metaların dünya ölçeğinde kazandığı dolaşım miktarı, hızı ve niteliğiyle ayırt edilen yeni bir evreye girildiği tezince, bu evreye verilen addır. Sermayenin dünya çapında örgütlenmesi, karşısındaki ulusal engelleri kaldırtacak ya da asgarileştirecek güce ulaşmış ve devletlerin uluslararası arenada güç ve rolleri önemsizleşirken, uluslararası kuruluşlar, devlet dışı sivil toplum örgütlenmeleri ve yerel örgütlenmeler daha fazla önem kazanmıştır. Bu gelişimin temelinde özellikle bilgisayara dayalı iletişim teknolojisini gören (bkz. üçüncü sanayi devrimi) küreselleşme tezi, bu gelişmenin yalnız sermaye, teknoloji, know-how aktarımıyla ekonomik olarak değil, devletin küçülmesi ve yerelliklerin kazandığı önem ve ekonomi dışı alanlarda da yaratılan standartlaşmayla insan hakları ve demokrasi alanlarında da bütün dünyanın yararlı çıktığını iddia etmektedir. Tanımlanan bu sürecin temelinde yer aldığı söylenen teknoloji ve örgütlenme özelliklerinin, sermaye dolaşımının yeni evresiyle ilişkilendirilmesi, bu süreci bilimselliği ortaya konmuş geri dönülemez bir gelişim evresi olarak tanımlarken, sürecin işleyişi ve uyum gösterilmesi de liberasyon politikalarıyla özdeşleştirmekte ve neoliberal iktisat görüşü (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi "uluslarüstü" kuruluşlar eliyle) tek gerçekçi yaklaşım olarak sunulmaktadır.

Kürselleşmeyi bu tanımıyla reddeden görüş, söz konusu özellikleri dünyanın iktisadi ve siyasal bakımdan Batı Avrupa merkezli örgütlenişi olarak kökenleri *sömürgecilik* dönemine kadar uzanan sistemin devamı olarak görür, özellikle bütün ekonomik faaliyetlerin tek piyasa haline dönüşümü ve siyasal, idari ve hukuki yapılanmaların bu gelişime uydurulması savlarını, küreselleşmenin **emperyalizmin** sonu anlamında yorumlanışını bütünüyle ideolojik bir manevra olarak değerlendirir; küreselleşme, emperyalizmin yeni bir halkasıdır ve bu gelişimden bütün insanlık değil sa-

dece üçüncü dünya aleyhine gelişmiş sanayi ülkeleri kazançlı çıkmaktadır. Küreselleşmeyi olgu olarak reddetmeyip, kendine özgü nitelikleriyle varlığını kabul eden bir diğer görüş ise, bu sürecin neoliberal yorumuna karşı çıkmakta ve sürecin, kapitalist sermaye birikimi evrelerinden biri olarak gelişmiş sanayi ülkelerinin sömürüsünü ve **kuzey güney ayrışmasını** kuvvetlendirdiği tespitiyle, yukarıdan değil aşağıdan küreselleşme teziyle, neoliberalizmin açıklayıcılık ve başarısını reddederek alternatif küreselleşme siyasetleri geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Sermaye, teknoloji, know-how, hizmet ve emek dolaşımının hızlı devingenliği söz konusu olmakla birlikte, bu alanların her birinde farklı blok, ülke ve sınıfların farklı çıkar ve siyasetleri olması söz konusudur. İletişim teknolojisinin dünya menkul değer borsalarını tek piyasaya çevirdiği, dünyanın bir bucağında patlak veren bir "borsa krizi"nin kısa sürede tüm dünyayı etkileyebildiği doğru olmakla birlikte, çokuluslu veya ulusötesi şirketlerin (bkz.) yatırım ve faaliyet alanlarının, bağlı bulundukları devletin eski sömürgecilik alanlarıyla çakıştığı görülmektedir. Özellikle sermaye ve teknoloji dolaşım serbestliği için uluslararası arenada mücadele verilirken (bkz. Dünya Ticaret Örgütü), emek dolaşımı konusunda aynı ölçüde liberal olunmadığı dikkat çekmektedir (bkz. emek göçü). Gelişmiş ülkelerin koruyucu müdahalelerini sürdürürken, azgelişmiş ülkelerin liberasyona giderek koruyucu siyasetleri terk etmeleri yönündeki baskılar, liberal siyasetin çelişkilerinden biridir.

Gelişmiş ülkelerde ekonomik rekabetin verimlilik ve kalitede üstünlüğe dayanması sonucu, emek maliyetinde kısıntı anlamında sosyal politika anlayışında geri dönüşün gündeme gelmesi, Keynesyen ekonomiden neoliberal ekonomiye geçişin de belirleyicilerinden olmuştur. Azgelişmiş ülkelerde ise kalkınma iktisadı ve ithal ikameci anlayıştan ihracata yönelik sanayileşme anlayışına geçiş aynı süreçle çakışmaktadır. Böylece **arz yanlısı iktisat** anlayışı egemen olmuş, teknolojinin desteklediği **esnek üretim** ve **esnek istihdam** uygulamalarının gelişimiyle (bkz. Post-Fordizm), gelişmiş ülkelerde sermayenin sosyal politikalara katkısı azalırken, sınıf ve sendika siyaseti de kazanımları koruma ve yabancı düşmanlığı çizgisine gerilemiştir. Azgelişmiş ülkeler ise stagflasyon karşısında dış borç ve faiz sarmalında, krizler, darbe ve diktatörlükler ve sonunda IMF ve Dünya Bankası'nın temsil ettiği neoliberal anlayışla "küreselleşmenin" "nesne"si olmuşlardır.

Küreselleşmenin yarattığı esnek üretim uygulayabilen örgütlenmelerden oluşan piyasasının bir özelliği de, bu piyasaya özelleşmiş üretim yapabilen ve üretimini müşteri profiline göre belirleyebilen yerel firmaların doğrudan veya taşeron olarak girebilmeleridir. Ticaret serbestisinin ve buna bağlı olarak yatı-

rım, transfer vb kolaylıklarının gümrük ve dış ticaret hukuku engellerini aşabildiği ortamda, merkezi siyasal iktidarın ekonomi politik tercihlerine rağmen, bu üretim ve tüketim kendi ekonomisini (akılcılığını) dayatabilmektedir. Bu gelişimin ekonomik ve idari, hukuki sonuçları kadar, kültürel ve siyasal sonuçları vardır ve yerel (etnik, dinsel, cinsel, sınıfsal) öznelerin uluslararası sahneye çıkabilmesine sağladığı olanaklarla ulus-devletin aşındığı tezine dayanak oluşturmaktadır. Bu tezde, bütün çürümüşlüğü ve hantallığı ile aşınan devletin, toplumsal örgütlenme ve ekonomik anlamı ile gelişmiş ülke devletlerinden farklı olan azgelişmiş ülke devletleri olduğu, ulus-devletlerin yerini ikame ettiği söylenen uluslararası örgütlenmelerin ve sivil toplum kuruluşlarının ise, gelişmiş ülkelerin doğrudan organı konumunda veya onlarla aynı yaklaşım (algı dünyası) içinde oldukları ise göz ardı edilmiş olmaktadır.

Bretton Woods Sistemi'nin dağılmasından sonra ABD, AB ve Japonya arasında oluşturulan **G-7** sisteminin, gene İkinci Dünya Savaşı sonrası kurumlarından olan GATT'ın Dünya Ticaret Örgütü' ne dönüşmesindeki rolü ve mücadelesi izlendiğinde, küreselleşmenin, çoğulluk, kutupsuzluk veya çok kutupluluk olarak nitelendirilmesinin bir ölçüt sorunu olduğu, değişim oranlarının ticarete değil sermaye akışına bağlı ve spekülasyona açık hale geldiği sistemde, sermayenin temerküzünün Washington Oydaşması çerçevesinde aktüel siyasetinin yürütülmesinin söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

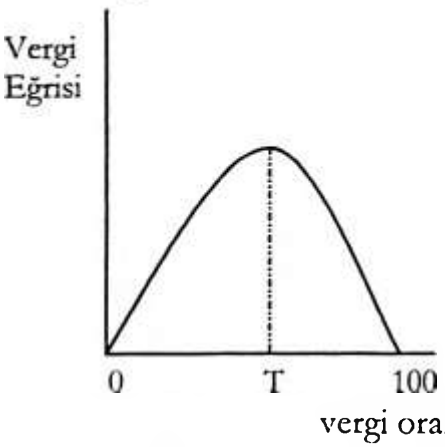
Dünya ekonomisinin küresel olarak nitelenmesine geçerlilik kazandıran gelişmeler, aynı zamanda gelişmiş ülkeler açısından tekelleşmeler yaratmıştır. Teknolojik tekel, küresel akışları destekleyen tekel, sermaye dolaşımının dünya para sistemi yaratması ve doların evrensel para oluşu, doğal kaynaklara erişme tekeli, teknoloji ve çevreciliğin sisteme yeni girenler için eski birikim sistemini engelleyici bir yön kazanması, teknoloji yardımı ile büyük sermayeye giriş olanağı sağlanması, iletişim ve medya tekeli, kültürleri homojenleştirme, siyasal manipülasyon ve demokrasi sorunundaki tahakküm gücüyle birlikte kitle imha silahları tekeli ve uluslararası örgütlerdeki üstün etkinlik gücü bugünkü konjonktürün en önemli araçlarıdır.

Küreselleşme, hukuki, siyasal ve kültürel sonuçlarıyla ekonomik bir olgu veya siyasal bir söylem de olsa, kapitalizmin ulaştığı evrenin çözümlenmesinde, kuramsal ve uygulamalı bir bilim olarak egemen neoliberal iktisadın ve iktisatların nerede durduğu sorusu da aynı paradigma içinde kalmaktadır. [K. E.]

Ll

Laffer eğrisi Vergi oranları ile toplam vergi gelirleri arasındaki ters U şeklindeki ilişkiyi gösteren eğridir. İbni Haldun'dan bu yana çeşitli düşünürlerce dile getirilmekle birlikte, 1980'li yıllarda arz yanlısı iktisatçıların temel argümanlarından biri olmuştur. Vergi oranı yüzde 0 iken devletin vergi gelirleri de sıfırdır. Vergi oranı yüzde 100 olduğunda kimse üretmek ve gelir elde etmek istemeyeceğinden vergi geliri yine sıfırdır. Bir noktadan sonra vergi oranının artırmak vergi gelirini azaltmaktadır. Ters U'nun tepe noktasından sonra daha çok üretmek için isteksiz olunacağından, vergi oranını artırmak vergi gelirini azaltmaktadır. Ekonomi ters U eğrisinin sağ tarafında ise, devlet vergi oranını düşürerek vergi gelirini yukarı çekmelidir. [B. D.]

Laffer Eğrisi

laissez faire laissez passer → bırakınız yapsınlar

Lange, Oscar Ryszard (1904-1965) Genel denge ve yöntem sorunları üstündeki çalışmalarıyla sosyalist **planlama**, **Neo-Marksizm**, **piyasa sosyalizmi** görüşlerinin gelişiminde etkin ve etkisi olan iktisatçı.

Polonya'da Lodz yakınlarında doğdu. Alman tekstil imalatçısının oğluydu. Poznan ve Krakov'da hukuk, iktisat ve tarih öğrenimi görerek 1928'de mezun oldu. 1927'de Polonya Sosyalist Partisi'ne girmişti. Üniversite'de asistan ve 1931'de istatistik kürsüsünde doçent oldu. 1934'te Rockefeller bursuyla İngiltere ve ABD'ye giderek araştırmalar yaptı. 1937'de ülkesine dönüşünde siyasal nedenlerle eski kürsüsüne kabul edilmedi. ABD üniversitelerinde ders vermeye başladı, 1938'de Şikago Üniversitesi'nde profesör oldu.

Lange sosyalist olmasına karşılık, Marx'ın emek değer teorisine karşı çıkarak Neoklasik fiyat kuramını destekliyordu. 1938'deki *On the Economic Theory of Socialism* ('Sosyalizmin Ekonomik Teorisi Üstüne') kitabında Sosyalist Muhasebe Tartışması'na dahil olarak, sosyalist ekonominin en az serbest piyasa kadar etkin olacağını savunuyordu. Lange bunun devlet planlamacıları fiyat sistemini piyasa ekonomisinde olduğu gibi kullanırlarsa mümkün olduğunu ileri sürmekteydi. **Avus-**

turya Okulu ile girdiği bu tartışmada **Mises** ve **Hayek** piyasa ve özel mülkiyet olmayan ekonomide üretim faktörlerinin gerçek fiyatları belirmeyeceği için gerçekçi ekonomik hesap yapılamayacağını ileri sürmekteydiler. Lange kamu mülkiyetindeki rekabet mekanizmasının tekelci ekonomideki şirket uygulamalarından daha iyi hesaplama imkanı verdiğini savundu ve tüketim malları ve emek için gerçek pazar, sermaye malları için yapay pazar varsayımıyla merkezi planlamanın sermaye mallarının fiyatlarını saptayacağı ve stok değişimine göre ayarlamalar yapılarak tüketici tercihlerinin dikkate alınacağı bir model kurdu. Fiyatların marjinal maliyetlere eşit olacağı noktaya kadar üretim sürdürülerek ortalama maliyetler asgariye indirilecek ve sosyalist ekonomide etkinlik sağlanacaktı. Lange bürokratikleşmenin tehlikelerine karşı demokrasinin işlemesi gereğini de ileri sürmekteydi. Hayek planlama merkezinin piyasadan gelen tüketici işaretlerine uyum sağlamada geç kalacağı ve etkinliği sağlayamayacağı tezini ileri sürdü. Lange, Abba **Lerner**'in de katkılarıyla Lange-Lerner Modeli adı verilen sosyalist planlama/ekonomi modeliyle, aksak rekabette dışsallıkların, işlem maliyetlerinin fiyat mekanizmasından daha etkin olduğunu ve plancının **Walrascı** mezatçı gibi davranarak fiyatları hesaplama aracı ve karar parametresi olarak kullanabileceğini, kapitalist ekonomideki hisse senedi sahibiyle şirket yöneticisi ilişkisinin plancının konumuna benzediği tezini ortaya koydu.

Lange 1942'de birinci ve ikinci refah teoremlerini yayınladı. Paranın miktarı kuramına eleştirisi ile Neo-Keynesyen senteze katkılarda bulundu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Londra'daki sürgün Polonya hükümetinden koptu ve Sovyet destekli Lublin komitesine katıldı. 1944'te savaş sonrası Polonya sınırları ve rejimi konusunda Stalin' le Roosevelt arasında yürütülen görüşmelerde görev aldı. Şikago' dan ayrılarak yeni Polonya devletinin ABD elçisi olarak atandı. 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Polonya temsilcisi oldu. 1947'de Polonya'ya döndü ve Varşova Üniversitesi'yle Merkezi Planlama ve İstatistik örgütünde çalışmaya başladı.

Polonya'da iktidarda bulunan Polonya Birleşik İşçi Partisi'nin merkez komite üyesi, milletvekili, Yüksek İktisadi Konsey başkanlığı, Planlama ve İstatistik Yüksek Okulu rektörlüğü görevlerinden bulundu. Hindistan, Sri Lanka, Mısır, Irak hükümetlerine ekonomik kalkınma konularında danışmanlık yaptı.

Kilit sanayilerin kamulaştırılacağı bir modeli savunmaya başlayan Lange, sermaye malları fiyatlarının merkezi olarak saptanması görüşünden vazgeçerek sınırlı bir pazar ve işçi katılımının sağlandığı planlamayı savunmaya başladı. Pazarlı plan, merkezi olmayan planlama tezlerini geliştirdi; bir yandan

da Stalin'i işçi sınıfının siyasallaşmasını ve sosyalist aydınları engellediği için eleştiriyordu. Lange Stalin'i ekonomik teorist ilan eden yazılar yazarken, ekonometri, **doğrusal programlama**, sibernetik gibi son gelişmeler üstünde yoğunlaşmıştı. Bu dönemde ABD'li Marksist düşünür Paul **Sweezy**'ye "bu süre zarfından şafaktan önce tutuklanıp tutuklanmayacağı konusunda düşüncelere dalmadan yatağa giremediğini" söylemişti (Galbratih 2004: 176).

Çalışmalarıyla neoklasik fiyat kuramını sosyalist ekonomik planlama sistemine katma ve klasik ve neoklasik okulları teorik bir çerçevede birleştirme mücadelesi verdi. Politik Ekonomi konulu, ekonomik rasyonellikle Batılı iktisadi kavramları bir arada kullanmaya çalıştığı ve iktisat biliminin birikimini birleştirmeyi hedeflediği, üç cilt olarak tasarladığı dev eserinin yalnız birinci cildini tamamlayabilerek 1963'ye yayınladı. Londra'da öldü.

Bibl.: LANGE, Oscar (1964), *Kalkınma Yöntemleri*, çev. Mehmet Selik, Ankara: Sosyal Adalet Y.; LANGE, Oscar (1965), *Ekonomi Politik*, çev. Muvaffak Şeref, İstanbul: Ataç Kitabevi; LANGE, Oscar (1965), *Sosyalizmin Yeni Meseleleri*, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol Y.; LANGE, Oscar (1966), *Sosyalizmin Ekonomi Teorisi*, Fred M. Taylor, çev. İsmail Oğuzkan, İstanbul: Ataç Kitabevi; LANGE, Oscar (1976), *Tekelci Kapitalizm ve Devlet*, çev. M. Ragıp Zaralı, İstanbul: Yol Y.

[K. E.]

leasing → finansal kiralama

Leontief, Wassily (1906-1999) Girdi-çıktı analizlerinin kullanımıyla genel dengenin **Marx** ve **Walras** analizleriyle sentezini yapan ve **Kiel Okulu**'nun çok sektörlü yaklaşımıyla ekonomi politikası ve planlamanın aracı olarak kullanılmasına öncülük eden iktisatçı.

Rusya, Leningrad'da doğdu. Leon Walras'ın denge kuramını matematikleştirmeye çalıştığı Berlin'de profesör oldu. 1927'de Kiel Üniversitesi'nde öğretim görevine ve Kiel Enstitüsü'nde girdi çıktı analizine başladı. Avrupa'da faşist ve baskıcı rejimlerin güçlendiği yıllarda birçok orta Avrupalının yaptığı gibi ABD'ye gitti ve Harvard'da 1932'de yürüttüğü ampirik araştırmalarla analizlerini zenginleştirdi. Bu çalışmalarının sonucunu 1941 yılında konusunda klasik olan *Structure of American Industry 1919-1939* ('Amerikan Sanayiinin Yapısı 1919-1939') kitabında yayınladı. Sektörler arası ilişkiyi niceliksel olarak ölçen **girdi çıktı analizi**, her sektörün kendi üretimini diğerlerine ara mal olarak vererek, onların üretimini ara mal olarak kullanması ilkesine dayanır. Leontief kullandığı matrisle talepte artışın ara mallar ve üretimde artışı nasıl etkilediğini göstermiştir.

Leontief girdi çıktı analizlerini sürdürdü, makaleleri 1966'da toplu olarak yayınlandı. Bugün bilgisayarla yapılan endüstriler arası analiz Leontief tablolarını kullanır. **Dünya Bankası** ve Birleşmiş Milletler sektör-

ler arası ilişkiyi bu tablolarla analiz ederler ve ekonomide **planlama** yaparken bu analizlerin önemi büyüktür.

Girdi çıktı analizinin teorik önemi de büyüktür. Modern Neo-Walrasyan kuramın geliştirilmesinde, klasik **Ricardo** kuramının canlanmasında, 1960'larda Piero **Sraffa** ve Neo-Ricardocuların Ricardo ve Marx'tan esinlenmesinde etkisi olmuştur. Üretimin doğrusal veya döngüsel süreç olarak görülmesi makroekonomi ve planlamada açılarından can alıcı önemdedir. Marjinal teori üretimin üretim faktörlerinden tüketim mallarına doğru tek yönlü olduğunu söylerken, Leontief hem tüketim hem üretim malı yönünde olduğunu göstererek sekterler içi ve arası üretim ilişkilerini açıklığa kavuşturmuş, o dönemde yalnızca sosyalist ülkelerde yürütülen ekonomik planlama etkinliğine büyük katkıda bulunmuştur. 1900'lerde Rus V. K. Dimitriev, Ricardo'nun **emek değer teorisini** kanıtlamak istediğinde de dolaylı ve dolaysız emek kullanımı üstünde durmuştu. Sovyet ekonomistler Leontief'in girdi-çıktı analizini emek değer kuramıyla bağdaştırmak istediklerinde Dimitriev'i yeniden keşfettiler. ABD'de İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla girilen savaş ekonomisi koşullarında, savaş malzemesinin üretiminin dar boğazla karşılaşmadan artırabilmesi için girdi çıktı analizinden yararlanıldığı gibi, savaştan sonra bunalımları aşmak amacıyla da bu analizler kullanılmıştır.

Leontief 1936'da yazdığı "bileşik mallar" makalesiyle, mikroekonomiye de büyük katkıda bulunmuş, J. R. **Hicks**'le birlikte mikroekonomik kuramın babaları arasına katılmış, **Neo-Keynesyen** senteze büyük etkisi olmuştur. Keynes teorisinin yorumlanmasında sabit nominal ücretlerin vurgulanması onun makalesi ile başlar. Uluslararası ticarette geleneksel faktör oranları tezini sorguladığı **Leontief Paradoksu** da, Leontief'in uzun süre yerleşik kabulleri zorlamış tezlerindendir.

Leontief 1930'lar boyunca, Schumpeter'le birlikte, savaş sonrası ekonomiyi geliştirecek olan yetişen kuşağa hocalık ettikten sonra New York Üniversitesi'ndeki C. V. Starr Merkezi'ne geçti. Matematiği kullanan bir ekonomist olarak, matematiğin ve nicel yöntemlerin ekonomide yanlış kullanımına ve teorideki tutarsızlık ve geçersizliklerine ilişkin eleştiri ve uyarı niteliğinde çok sayıda da makale yazdı. Girdi-çıktı analizi ile 1973'de **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü aldı.
[K. E.]

Leontief Paradoksu ABD'nin ithal ikame sanayilerinin sermaye yoğun, ihracatının ise emek yoğun olduğunu gösteren, iktisatçı Wassily **Leontief**'in tezidir.

W. Leontief 1954'te yazdığı makalede faktör donanımı teorisini test etmek için 1947 yılı ABD dış ticaret verilerini kullanmış, ABD 'nin dış ticaretinde sermaye yoğun mallar ithal edip, emek yoğun mal-

lar ihraç ettiği sonuca ulaşmıştı.

İsveçli Eli Hecksher (1879-1952) ile Bertil Ohlin (1899-1979) farklı ülkelerin göreli faktör donanımlarıyla uluslararası ticaretin yapısını açıklayan Hecksher-Ohlin teorisini geliştirmişlerdi. Bu teoriye göre emek faktörü bol olan ülke emek yoğun ürün ihraç edecek, sermayesi kıt olduğundan sermaye yoğun mal ithal edecektir; sermayesi bol olan ülkeler için de tersi durum söz konusudur. ABD dünyanın en gelişmiş teknolojisine sahip en ileri sanayiye ve en büyük şirketlere kısaca en zengin sermaye donanımına sahip ülkesi olduğundan, sermaye yoğun mallar ihraç edip, emek yoğun mallar ithal etmesi bu teoriye ve genel kanıya uygunken, Leontief'in durumun tersine olduğunu göstermesi paradoks olarak ortaya çıkmıştır.

Leontief Paradoksu'na açıklama getirmek için bir çok ekonomist kalem oynatmış, tatmin edici bir sonuca ulaşılamamıştır. Leontief'in mutlak ithalat değil ithal ikamesi üretimini ele alınmış olması önemli eleştiri noktalarından biridir. ABD'de işgücünün etkinliği bir başka eleşitiri noktasıdır. ABD ithalatında tabii kaynak kullanımının yoğun olduğunun hesaplamaya dahil edilmesi durumunda paradoksun ortadan kalkacağı ileri sürülmüştür. Leontief ABD işçisinin beslenme, eğitim ve verimliliğinin yüksekliği nedeniyle bu sonucun çıktığını, bir ABD işçisinin üç yabancı işçiye eşit olduğunu ileri sürer. Bu hesaplama ile ABD emek zengini ülkedir. [K. E.]

Lerner, Abba Ptachya (1903-1982) Keynes iktisadını işleyerek netleştiren, özgün kavramsallaştırmalarıyla Post-Keynesyen ve Neoklasik iktisat okullarının birçok açılımını ilk kez geliştiren iktisatçı.

Romanya'da doğdu, Londra'da büyüdü, tamirci, şapkacı, İbnanice öğretmeni olarak çalıştı, sonra kendi yayınevini kurdu ve iflas etti. 1929'da London School of Economics'e (LSE) girdi. 1920'lerde İngiltere'de mevcut sosyalist akım içinde yer aldı. LSE Fabian yaklaşımıyla (bkz. Fabianizm) Lerner'i çekti ama onun yerine okulda liberal Lionel Robbins'in egemenliği vardı. Robbins döneminde LSE, John **Hicks**, Paul **Sweezy**, Nicholas **Kaldor**, George Shackle, Ursula (Webb) Hicks, Roy G. D. Allen, Tibor Scitovsky ve Abba Lerner gibi birçok seçkin ekonomisti barındırıyordu. Lerner daha öğrenciyken çok etkili makaleler yayınladı; Paul Sweezy ve Ursula Webb'le birlikte *Review of Economic Studies*'in yayınına katkıda bulundu. Bu çalışmalar 1930'larda Neoklasik teoriyi geliştirecek olan Paretocu genel denge kuramının canlanmasının öncüsü oldu (bkz. Pareto, denge).

Robbins'in 1932'de Cambridge'in yıldızı John Maynard **Keynes**'e karşı Avusturyalı ekonomist Friedrich A. **Hayek**'i LSE'ye alması cesur bir davranıştı. Hayek ile Keynes arasında 1930'larda gelişen tartışmalar sonucu Keynes ekonomisi gittikçe güç kazanırken, Kaldor,

Shackle ve Lerner, Keynes'in etkisi altına girdiler. Lerner 1934-35'te altı ay Cambridge'e giderek Keynes'in 'Cambridge halkası'na dışardan giren ve *Genel Teori*'ye katkıda bulunan ilk ekonomist oldu.

Lerner uluslararası ticaret ve genel denge üzerinde çalışarak, Marshall'ın arz eğrileri ile Pareto'nun farksızlık eğrilerini iki sektörlü uluslararası ticaret modeline uyguladı. Lerner'in 1934'ten itibaren geliştirdiği faktör fiyatları eşitlenmesi teorisi, 1948'de **Samuelson** tarafından yeniden keşfedildi ve onu adıyla klasikleşti.

1934'te Lerner genel denge durumunda tam Pareto optimalini etkinlik açısından incelediği en önemli makalelerinden birini yazdı. Pareto tarafından 1906'da ve Enrico Barone tarafından 1908'da geliştirilen refah kuramı, birinci ve ikinci refah teorileri olarak Lerner tarafından 1934 ve 1944'te grafikleştirilmiştir. Lerner'in fiyatın marjinal maliyet eşitliği denkleminde fiyatın tekelleşme oranına bağlı olarak marjinal maliyetten sapması bulgusu, daha sonra iktisadın gelişiminde önemli açılımların başlangıcı olacaktı.

Keynes'in takipçilerinden Oscar **Lange**, Henry Douglas Dickinson gibi sola kayanlar, "neoklasik sosyalistler" içinde yer alan Lerner, Pareto teorisiyle ilişkisi bağlamında, Lange ile birlikte 'sosyalist muhasebe tartışması'na katıldı ve tam rekabetçi piyasaların etkinlik koşullarını sosyalizmin de gerçekleştirebileceğini ve böylece planlamada veri olarak kullanılacak fiyatlar olmadan da optimal kaynak tahsisine ulaşılabileceğini teorik olarak kanıtladılar.

Lerner 1936'da Keynes'in Genel Teori kitabının en önemli ilk eleştirilerinden birini yazdı ve daha sonra da yaptığı katkılarla, **likidite tercihi** ile kredi fonları açısından eleştiriler getirdiği Keynesgil yatırım ve tasarruf kuramlarına ilişkin, sermayenin marjinal verimliliği ile yatırımın marjinal verimliliği arasındaki ilişkiyi göstererek, daha sonra geliştirilecek eleştirilerin kapısını açmış oldu.

1937'de ABD'ye giden Lerner birçok üniversitede ders verdi. 1941 yılından itibaren üstünde çalıştığı fonksiyonel maliye konusu, kamu borçlarına rağmen tam istihdam ve fiyat istikrarının nasıl sağlanabileceği sorunuyla ilgiliydi ve Lerner, kamu açıklarına karşı borç yükü itirazına karşı çıkıyordu. Hükümet toplam talebi artırarak istihdamı sağlamak istiyorsa, harcamalarını artırmalı veya vergileri indirmeli, talepte düşüş istiyorsa harcamaları kısmalı veya vergileri artırmalıdır biçiminde, Keynes'in ekonomi politikası olarak özetlenen yaklaşım, bu netliğiyle Keynes'in eserlerinde değil, Lerner'de bulunmaktadır. Lerner, enflasyon durumu dışında vergiye başvurulmamasını savunmuş ve başlangıçta bu önerilerine Keynes'in kendisi de karşı çıkmıştır. Lerner'in açıkları finanse etme aracı olarak para basma ile borçlanma arasındaki farkı görmesi ise, 1970'ler boyunca tartışılan devlet harcamalarının finansmanında vergi

ile tahvil tartışmalarının öncüsü sayılabilir.

Lerner Keynesgil asimetrik ücret-fiyat fonksiyonunu, ücretlerin aşağı doğru esnekliğinin, fiyatlardan daha düşük olduğunu grafikle ilk gösteren kişi olduğu gibi, ücret esnekliği ile üretim makineleri (ve diğer üretim faktörleri) esnekliklerinin aynı olmadığını, makine fiyatlarının ücretlerden daha esnek olduğunu belirterek, istihdamı artırmak için ücretleri düşürmenin etkin bir yol olamayacağını savunmuştur. Yani fiyat esnekliği varsa, düşük ücretler firmalar için daha fazla istihdama teşvik edici olmayacağından, emekle diğer faktörler arasında ikame ilişkisi yok demektir. Dolayısıyla Keynes'in işsizlik dengesi teorisi ancak esnekliğin olmadığını durumda işlerlik kazanacaktır. Lerner'in bu yaklaşımı daha sonra **dengesizlik okulu** tarafından işlenmiştir.

1944 yılında yayınladığı *The Economics of Control: Principles of welfare economics* ('Denetim Ekonomisi: refah ekonomisinin ilkeleri'), o zamana kadarki çalışmalarının sentezi olarak, uluslararası ticarette istikrar koşulu olarak esnek değişim oranlarıyla hükümet politikalarını tartışıyor ve **Marshall-Lerner Şartı** olarak bilinen **devalüasyon** formülünü ortaya koyuyordu. İthal malların yurt içi talep esnekliği ile ihraç mallarının dış talep esnekliği toplamı 1'e eşit veya 1'den büyük olduğunda, devalüasyon dış ticaret bilançosunu iyileştireci etki yapabilecektir. Devalüasyonun ithalat giderlerini kısıp döviz tasarrufu sağlarken, ihrtacatı özendirip döviz gelirlerini artırması ve olumlu etki yaratması, arz esnekliklerinin sonsuz olması gerekir. Böylece Alfred **Marshall**'ın **esneklik** kavramını kullanarak Lerner, 1940'lı yıllarda egemen olan, talep esnekliklerinin düşük olduğu ve devalüasyonun dış ticaret açıklarına yönelik uygun bir politika oluşturmadığı görüşünü yıkmış ve 'esneklik karamsarlığı' denilen bu görüşün yanlışlığı daha sonraki ekonometrik çalışmalarla da gösterilmiştir. Lerner'in bu bağlamda geliştirdiği 'optimal para birimi alanı', 'optimal gelir dağılımı' ve 'eşit bilgisizlik' kavramları, daha sonra neoklasik görüşün yeni alanlarında tartışılacak ve 1980'lerde Lerner, Milton **Friedman**'la polemiğe girecektir.

Lerner **enflasyon** üstüne çalışmalarında, 'satıcı enflasyonu' ve 'yüksek tam istihdam' kavramlarını geliştirerek, **Phillips Eğrisi** tartışmalarında **stagflasyonu** tanımlayacak kadar zamanının önüne geçmiş ve daha sonra gelişen **Neo-Keynesyen** ve **Post-Keynesyen** ekonomi yaklaşımlarının da anahtar kavramlarını ortaya koymuştur.

1980'lere kadar özgün siyasetler üretmeye devam eden Lerner, Leon Troçki'ye Keynes iktisadı doğrultusunda görüşlerini gözden geçirmesini önermek için Meksika'ya gidecek kadar heyecanlı ve kendince sosyalisttir; ancak bu özgünlüğü ve akademik geleneklere uymayan tutumuyla, iktisat tarihinde bütün öncü çalışmalarına karşın yer edi-

nememiş ve Columbia, Virginia, Kansas, Amherst, The New School for Social Research, Roosevelt, Johns Hopkins, Michigan State ve Kaliforniya Berkeley gibi birçok okulda çalışmış ve gene bu nedenlerle de takipçisi olacak öğrencisi de olmamıştır. [K. E.]

Liberalizm Bireysel özgürlüğün ve toplumsal etkinliğin özel mülkiyetle sağlanabileceği ve ekonomik işleyişin piyasa mekanizmasının doğal işleyişine terk edilmesiyle sağlıklı olabileceğini savunan felsefedir.

Descartes'in (1596-1650) akılcı felsefesinin geliştiği ortamı paylaşan klasik liberalizm, insan ilişkilerinin fizik yasaları gibi belirleyici yasalara tabi olduğunu ve bilimin görevinin bu yasaları bulmak olduğu düşüncesinden yola çıkar. Tarihin ve toplumun dışında kalan ama tarih ve toplumu açıklamaya yarayan bu 'nesnellik'le, 'doğal insan'dan yola çıkan ekonomi politikçiler, toplumsal ilişkileri bu insanın bencil ve akılcı çıkarcılığının oluşturduğu ilişkiler olarak görmüşlerdir. Toplum, bireysel amaçlar için oluşturulmuş bir araçlar sistemidir.

Liberal öncüler, Hobbes (1588-1679) dışında doğal hukukçu ve Vico (1668-1744) ile Montesquieu (1689-1755) dışında toplumsal sözleşmecidir. Doğal hukuk görüşünün dayandığı doğa hali tanımına göre, toplum tarihin sonucu değil fakat tarihin hareket noktasıdır ve gerçekleştirilmesi gereken ideal toplumu içinde taşır. İnsanın doğal kimliği olması ve tarihinin bulunmayışı doğal hak ve özgürlüklerin kimler tarafından ve hangi epistemolojik temelde tanımlanacağı sorununa insan tarafından cevabını verir ve sözleşme kuramı ile toplumsal yapı ve ahlakı dinden koparır. Egemenlik tanrısal olmaktan çıkmış ve meşruiyetini insan aklına ve hukukuna bağlamıştır, aşkınlaşan bireydir. Toplumun bireylerin özgür iradesiyle kurulan hukuki bir yapı olduğunu savunmanın, toplum oluşmadan önce bireylere bağımsız karar verme yetkisi tanıyan, her türlü uzlaşmanın öncesinde birlikte yaşayan bir topluluğu gerektiriyor olması, bu soyutlamanın ideolojik içeriğini gösterir: Özgür birey ve iktidar kutuplaşması ile sivil toplum ve siyasal toplum ayrımı çevresindeki sorunlar bu soyutlamanın bıraktığı miras üstüne gelişmiştir.

John Locke (1632-1704) bireyle devlet arasındaki ilişkiyi çözümlerken, bireylerin devlet kurulmadan önce toplumsal gruplaşmalar oluşturduğunu, devletle ilişkilerinde devlet öncesinde sahip oldukları doğal hakları bulunduğunu ve bunlardan mahrum edilemeyeceklerini, devlet bu hakları korumadığında veya korumak istemediğinde yurttaşların bu devlete karşı ayaklanma ve siyasetini değiştirme hakları bulunduğunu savunur.

Aristokrasiye karşı burjuva siyasetinin kurumsal temellerini atan öncüler arasında doğal hukuk ve toplumsal sözleşme konularında oluşan ayrım, insanın doğuştan iyiliği

konusundaki görüş ayrılığı ve doğal durumun anarşi, devletin düzen olduğu konusundaki görüş ayrılığı ile çakışır. Bu ayrım, çıkar çatışmasına bir otoritenin adalet adına müdahale etmesi gerektiğini ve bu müdahalenin sınırlarını tartışan olumlu ve olumsuz özgürlük anlayışlarının da temelini oluşturur.

ABD ve Fransız devrimleriyle birlikte insan hakları, hukuk üstünlüğü, eşitlik kavramlarının evrenselliği ilan edilmiş, burjuvazinin ekonomik iktidarını siyasal iktidara dönüştürme mücadelesi başlamıştır. Ancak bu evrensellik, insan hakları ve yurttaşlığın sınırlarını ırk ve **mülkiyet**le belirlemeye engel oluşturmamıştır; **sömürgecilik** ve **kölelik** olağan görülmekte, belirli ırktan olmayanların ve kadınların, belirli mülke sahip olmayan ve belirli oranda vergi vermeyenlerin oy hakkı tanınmamaktadır.

İş bölümünün gelişmesi, şirketleşme ve piyasanın oluşumu (parasallaşma ve metalaşma) karşısında duyulan heyecanla devlet yönetimi ve toplumsal refahın yabancı ülkelerle rekabet, özellikle **altın** akışı karşısında nasıl sağlanması gerektiği konusundaki görüşleri burjuva-liberal ahlak felsefesi üzerine oturtma çabasının adı olan ekonomi politik, 'yurttaş'ın huzur içinde kazanabileceği devlet ve hukuk ortamını, toplumsal sözleşmeye katılanların belirli mülk sahibi olmasına bağlamıştır.

Liberalizmin bu bireyci felsefi ve siyasal temelleri David Hume (1711-1776) ve Jeremy **Bentham** (1748-1832) tarafından geliştirilen ve kişisel çıkarla ahlak arasında uyum kurmaya çalışan faydacılık görüşüyle ekonomi politiğin de temeline yerleşir.

Bireycilik, kişisel çıkarını bilen akılcı **homo economicusu** varsaymaktadır; bu bireyin özgür olabilmesi için doğal düzen içinde doğal haklarını kullanabileceği bir hukuk düzeni içinde yaşaması gerekir. Bu doğal düzeni, mülkiyet hakkı ve tam rekabetin geçerli olduğu serbest piyasa düzeni belirlemektedir. Devlet müdahalesine karşı **bırakınız yapsınlar** sloganı ve piyasanın doğal işleyişinin üstünlüğü **gizli el** benzetmesiyle özetlenen liberal ekonomi görüşü, ekonominin temel birimi olarak birey/firmayı görüşü, ekonomik etkinliğin serbest piyasa işleyişi ile sağlanışı ve fiyat oluşum düzeneği ile ekonomik **denge** varsayımını daima korumuştur.

Saf liberalizmin temelindeki teori pratik ayrılığı, liberalizmin aristokratik devlete karşı duyduğu güvensizliğin ortadan kalkması ve yerini işçi sınıfı korkusu almasıyla artmıştır. Devlete karşı bireyin haklarını ön planda tutan liberaller, hem geçmiş toplumsal engellerden koruyucu hem gelecek tehditlerden koruyu düzenleyici, sınırlı sorumlu bir devlet müdahalesinin gereğini savunmaya başlamışlardır. Avrupa toplumsal devrimlerine göre gelişen siyasal çizgide, 1830 devrimlerinden sonra liberaller ve sosyalistler ayrışmış, 1848 devrimlerinden sonra devlete karşı tutumda liberal muhafazakar uzlaşması sağlanmış-

tır. Solda 1848'den sonra **Saint Simoncu** endüstriyalist ve aristokrat sosyalizmin sonu gelmişken, reformist liberalizm ortaya çıkmıştır.

Toplumsal faydanın kişisel faydanın toplamı olduğu ve kişisel faydanın belirlenmesine müdahalenin özgürlüğün ihlali olduğu düşüncesine sadık kalan liberaller, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler, genel oy hakkı, eğitimin devlet tarafından sağlanması, çocuk emeğinin yasaklanması konularında devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmuşlardır. Bu gelişmede, iktidarın ele geçirilmiş olmasıyla, sınıf mücadelelerinin ve siyasal örgütlenme ve rekabetlerin başlamış olmasının da etkisi vardır. Liberalizmin ve ekonomi politik kavramlarının gelişiminde, örneğin İngiltere'de toprak sahibi ve rantcı aristokrasiye karşı verilen mücadelenin, tahıl ithalatını yasaklayan Tahıl Yasaları'na karşı sınıfsal konumun doğrudan etkisi vardır. İngiltere'nin Avrupa'ya karşı savunduğu serbest ticaret ilkesinin ABD kolonilerine karşı da uygulanmasını savunan ve serbest pazar savunuculuğunu İngiltere emperyalizmine ve devlet müdahalesine karşı çıkmaya kadar götüren **Manchester Okulu**'nun saf liberalizmi niteleyen alaycı bir deyime dönüşmesi bu tarihin sonucudur.

Adam **Smith**'in 1776'da yazdığı **Merkantilizm** ve **Fizyokratlara** karşı geliştirdiği görüşlerle belirlenen **Klasik Ekonomi**'nin temel paradigması, Fransız liberallerin daha iyimser ve daha teorik yaklaşımlarıyla "ekonomi yasaları"na dönüştürülmüş, Jean Baptiste **Say**'ın **Mahreçler Kanunu**, 29 Krizi'ne kadar geçerli kabul edilmiştir. Marx'ın kaba/vülger ekonomist dediği klasik ekonomi, **ekonomi politik**ten, yalnızca ekonomi alanını ilgilendiren doğal, mutlak, evrensel yasaları bulmayı hedefleyen **ekonomi** bilimine dönüşürken, liberalizm ve ekonomi bilimi, ekonomik işleyişin yarattığı zenginlik ve iktidar farklılaşması, işsizlik, tekelleşme ve kriz karşısında çaresiz kalmıştır.

John Stuart **Mill**'in ekonomik işleyiş ve düzeni, üretim ve bölüşümü iki ayrı alan olarak kavrayan yaklaşımıyla belirlenen ve faydacılık eleştirisiyle temellenen reformizminde görüldüğü gibi, Klasik Ekonomi'nin kurucu babalarının gerçeklik karşısındaki saflığı ile örneğin Fransa'da 1878'lere kadar akademi ve entelektüel yaşama egemen olan liberallerin ekonomi biliminin belirginleşen ideolojik yönü arasındaki çelişki, kapitalizmin devrimci kuruluş aşaması ile gelişim evrelerinin farklılığında yatar.

Örneğin liberalizmin 'tüketici seçimi' kavramı seçme özgürlüğünü tanımladığı iddiasındadır, oysa kapitalist ekonomi nelere ihtiyaç duyulduğunu da belirleyen bir ihtiyaçlar dizgesi de yaratmakta, insan yaşamının ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretimini gerçekleştirerek özgürlüklerin kullanımı veya seçme hakkını da sınırlamaktadır. Liberalizm siyasallaştıkça normatif ve eylemci, ekonomi adına bilimselleş-

tikçe pozitivist ve reformist olmakta ve devletle ve müdahalecilikle kurduğu ilişki de bu niteliğine göre farklılaşmaktadır.

Ekonomiye devlet müdahalesini savunan ve devletin klasik kamu hizmetlerindeki harcamalarını artırmasını isteyerek refah devleti ve planlama kavramlarına kuramsal temel hazırlayan **Keynes** okulunun, liberal ekonomi okulunun karşısında oluşu ile kapitalizmin karşısında olmayışı gibi, liberalizmin muhafazakar ve sosyalist bileşenlerle ilişkisi, ekonomi ve siyaset tarihiyle, öteki okulların verdiği teorik ve pratik mücadeleyle iççedir. Oxford liberalizminin kullanılabilir özgürlük kavramı ile **anarko-kapitalist ekonomi**ye kadar görülen liberal salınım, liberalizmin modernist paradigma içindeki soyutlamalarını ortadan kaldırmaz. Bunlar:

Normatif bireycilik, bireylerin taleplerinin toplumsal taleplere üstünlüğü ve insanların birey olarak değeri, akılcılık ve bireycilik,

Evrenselcilik, tarih ve kültürel özellikleri dışında insan hakları varsayımı,

İyimserlik, kurumların evrimleşerek bu değerlerin sağlanacağı ortamı yaratacağı inancı,

Eşitlikçilik, doğal hiçbir hiyerarşinin kabul edilmeyişidir.

Pazar kargaşası, tekelcilik ve uluslararası ekonomik sistemin yarattığı hiyerarşiyi terminolojisine doğrudan katmayan **neoliberalizm**in, kapitalist ekonominin bugünkü aşamasında liberalizm adına canlanışı ve ekonomi bilimi adına kendisinden başka siyasal bir seçenek kalmadığı iddiası ise, liberalizmin siyaseti dünyevileştirmesinin kendisini reddeden son aşamasıdır. [K. E.]

liberasyon, liberalizasyon Liberalleştirme, ekonomi üzerindeki devlet müdahalesinin azaltılması veya bütünüyle kaldırılması ve serbest piyasa kurallarının işlemesine izin verilmesini anlatır.

Liberasyon terimi öncelikle dış ticaret hukuk ve uygulamalarında devlet sınırlamalarının kaldırılması, ithalatta gümrük tarife ve kota uygulamalarının serbestleştirilmesi için kullanılmış, ithali tamamen serbestleştirilen mallara "libere mallar" denilmiştir. Türkiye'de de 1958-1984 döneminde, ithali tahsis edilen dövizle sınırlı tutulan malları gösteren Tahsisli İthal Malları Listesi ile ilaç, zorunlu sayılan tüketim malları ile sanayi mallarından oluşan ve döviz sınırı bulunmayan mallardan oluşan Liberasyon Listesi oluşturularak, listelerde yer almayan malların ithali yasaklanmış oluyordu. Liberasyon listesi de, ülkede üretimi hiç yapılmayan, ithalattaki payı önemsiz mallar ile ülkede üretimi kısmen yapılan ve ithalatı için ilgili kurumlardan izin alınması gereken mallardan oluşan iki liste halinde hazırlanmaya başlanmıştı.

Petrol krizleri, döviz dar boğazları ve ödemeler dengesindeki açıklar, faiz hadlerinin yarattığı şoklar, azgelişmiş ülkeleri, kalkınma

programları ve büyümeyle ilgili yaklaşımlarını değiştirmeye zorladığında, gelişmiş ülkelerin sermayenin serbest dolaşımı ve ticaret serbestisinin sağlanması talepleri ile azgelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarını aşmak için başvurdukları **Dünya Bankası** ve **İMF** gibi kurumların da talepleri aynı yönde geliştiğinden ve iktisat dünyasına **neoliberalizm** ve **arz yanlısı iktisat** egemen olduğundan liberalizasyon 1970'lerden itibaren çok daha geniş kapsamlı bir ekonomi programı olarak ortaya çıktı ve **yapısal uyum programları**yla birlikte azgelişmiş ülke ekonomilerinin öncelikli gündemi oldu. Bu porgramların yürütülmesi ve uygulamalar üstüne doğan tartışmalar, iktisatçıların liberasyon konusuyla doğrudan ve daha kapsamlı biçimde ilgilenmeleri sonucunu doğurdu; bu konuda iktisadi bir yazın oluştuğu gibi, birçok öğrenim kurumunda da konu ders ve araştırma programlarına girdi.

Serbest piyasa ve ticareti savunanlar, korumacılığın ithal ve yerli ürün fiyatlarını artırdığını ve tüketicinin aleyhine olduğunu vurgularlar. Korumacılık yerli firmaları etkinlikten uzaklaştırmakta, maliyetleri düşürme ve teknolojik gelişim çabasını zayıflatmakta, yeni pazarlara açılımı engellemektedir. Uluslararası ortaklıkları ve uluslararası bankacılık sistemini de geriletmekte ve daralmaya neden olmaktadır. Korumacılığı savunanların temel tezleri içinde ise, karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, yerli üretimin korunarak refahın arttırılması ve ulusal çıkarların etkinlikten önce gelebileceği düşüncesi yer almaktadır. Oysa, hükümetlerin saf iktisadi kaygılarla hareket etmediği, dış açıkların ve bütçe açıklarının yerli tasarrufu, talebi ve tüketimle yatırımı olumsuz etkilediği ve yaşam standardı ve refahı düşürdüğü de bu görüşe karşı liberal tezler içindedir. Müdahalecilik ile liberalizm arasındaki tartışma, azgelişmiş ülkeler için **ithal ikamesi** ile **ihracata yönelik sanayileşme** arasında tartışmayı da içermektedir. İktisatçılar, liberasyon uygulamalarına karşı liberalizm, serbest piyasa, kalkınma, büyüme ve dünya sistemi kavramları üstünden kamplaşma içine girdikleri gibi, bu programların yürütülüşü ve nasıl yürütülmesi gerektiği üstüne de yoğun tartışmalar olmuştur.

Liberasyon programlarının bütünüyle uygulamaya sokulması veya kademelendirilmesi, kademelendirilme durumunda bunun hangi sektörler için nasıl uygulanacağı, ticaret politikasında idari müdahaleler ile miktar sınırlamalarının kaldırılmasında zamanlama ve sıralama ve sektörlere göre ayrımcı önlemler uygulamasının ekonomik başarı ve maliyetleri konularında kavramsal ve uygulamaya dönük birçok araştırma vardır. Bütün bunların siyasal program haline getirilmesi ve hangi toplumsal grupların ve ekonominin bütününün bu uygulama aşamalarından nasıl etkileneceğinin ekonomik etkinlik, verimlilik, istihdam, enflasyon gibi konulardaki etkileri de liberasyon konusunun ayrılmaz

yönleridir. Devlet müdahalelerinin genellikle krizler, kıtlıklar, gelir dağılımında bozukluklar, özel sektörün belirli toplumsal hedefleri sağlamakta yetersizliği, kalkınma ve refah programlarından kaynaklanmakta oluşu ve iktisadi olmayan hedefler içermesi de, iktisatçıların konunun dikkate alması gereken öbür yönü olmuştur.

Makroekonomi politikaları ile para politikasının, ücret, fiyat, enflasyon, döviz kurları, dış ticaret dengesi ile doğrudan ilişkileri ile dış ticaret korumalarının, yerli yatırımcıların ve azgelişmiş ülkelerde yüklendiği üretici özellikler nedeniyle kamu sektörünün, ham madde ve ara mal ihtiyacının yabancı ürünlere karşı korunmayla ilgisi, liberasyon politikasını ekonominin bütününe ilişkin bir tercih durumuna getirmekte, dış ticaret serbestleştirmesinin genel veya sınırlı tutulmasıyla birlikte özel ve genel ihracat teşvikleri ve gelir ve istihdam politikalarını da doğrudan ilgilendirmektedir. Bu nedenlerle liberasyon programları, **özelleştirme** uygulamaları ve **tarım** destekleme alımlarından taban fiyatlarına kadar tarım teşvikleri ve politikasını da içine alan bir kapsam taşımaktadır.

Liberasyon programlarının da krizler sonrasında ve istikrar politikalarıyla birlikte gündeme gelişi, bütçe sorunları, üretim düşüşü, daralma ve işsizlik sorunlarıyla, liberasyon uygulamalarının yaratacağı uyum sorunlarının birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Vergi politikasıyla birlikte, sermaye piyasasının gelişimi düzeyi, monopol ve monopson piyasaları, liberasyon kararlarını etkilediği ve onlardan etkilendiği için, fiyat yapışkanlıkları, beklentiler ve toplumsal maliyetlerle ortaya çıkan uyum sorunlarını değerlendirme amaçlı modeller kurulmaya çalışılmış, gelir kaybına uğrayan gruplar ile sağlanacak refah gelişimi arasında telafi edici denge modelleri oluşturulmuştur. Liberasyon programları öncelikle yabancı yatırım ve sermaye akışını hedeflediği için dış borçla fiyat düzeyi, istihdam, tasarruf ve faiz hadlerine etkisi, dışsallıklar, bankacılık, menkul değerler piyasasının gelişmişliği açısından da önem taşımaktadır.

Liberasyon programlarının kamunun yüklendiği eğitim, sağlık hizmetlerine ve genel olarak sosyal politika düzenlemelerine zarar verdiği genel bir gözlemdir. Bu nedenle bu uygulamaların **ahlaki zafiyet, ters seçim** kavramlarıyla da birlikte ele alınmasına çalışılmakta, dolayısıyla liberalizmin de hedeflerinden olan etkinlik ve eşitlik açılarından da liberasyon programları sorgulanmaktadır.

1970'lerden 80'lerin başlarına kadar Dünya Bankası ve İMF ile birlikte liberasyon programları yürüten otuz Afrika ülkesinde ekonomik bir dönüşüm yaşanmadığı ve dış borçlarının iki katına çıkmasına karşılık GSMH büyüme oranlarında ve yaşam standardından demokrasi siciline kadar düşüş yaşandığı gözlenmiştir. Özellikle ABD yatırımını çeken bazı Latin Amerika

ülkelerinde ise ekonomik ve siyasal istikrarın sağlandığı ve bu ülkelerin artan bir büyüme hızı elde ettikleri söylenmekle birlikte, liberasyon politikalarının ülkeleri uluslararası para hareketlerine ve finansal şoklara duyarlı hale getirdiği de gerçektir. Dünya Bankası ve İMF'nin de giderek **sürdürülebilir kalkınma** kavramına yaklaşım eğilimi gösterdiği son dönemde, ekonomik başarının ve demokrasinin nasıl ölçüleceği soruları bir yana, liberasyon programlarının bir **bölüşüm** ve dolayısıyla siyaseten de yapılanma konusu oluşu, yerleşik iktisadın kapsama alanı dışında kalmaktadır. Liberasyon konusunda yürütülen tartışmalar, gerçekte **küreselleşme** çerçevesinde, dünya görüşüne bağlı olarak kapitalizmin (emperyalizmin) niteliği konusunda yürütülen tartışmaların, benimsenen yaklaşıma göre, ekonomist ve indirgemeci çeşitlemeleridir. Bkz. regülasyon, deregülasyon, Dünya Ticaret Örgütü. [K. E.]

LIBID (*London Interbank Bid Rate*) Londra Bankalar arası para piyasasında, kredibilitesi yüksek bankaların birbirlerinden ABD doları üzerinden mevduat kabul etme işlemlerinde uyguladıkları faiz oranıdır. [Ü. U.]

LIBOR *(London Interbank Borrowing Offered Rate)* Londra bankalar arası işlemler faiz oranı. Uluslararası ticari işlemlerde faiz oranı belirlenirken Londra bankalar arası işlemler faiz oranı referans olarak kullanılır. İngiltere Bankalar Birliği Londra' daki kredibilitesi yüksek bankaların kendi aralarındaki işlemlerde kullandığı faiz oranlarını döviz cinsi ve vade türlerine göre açıklar. Uluslararası kredilerde faiz oranı belirlenirken LIBOR esas alınır. LIBOR oranının üzerine 'spread' olarak adlandırılan bir ilave faiz oranının eklenmesiyle 'liborspread' şeklinde oran saptanır.

1999 yılından itibaren EURIBOR *(The Euro Interbank Borrowing Offered Rate)* yeni bir referans olarak gündeme gelmiştir. EURIBOR çoğunluğu Avrupa Para Birliği'ne dahil ülkelere ait geniş bir banka grubunun katılımı ile hesaplanmaktadır. [B. D.]

likidite Bir yatırımcı veya işletmenin elinde bulunan altın, döviz, menkul kıymet, gayrimenkul gibi varlıkların kısa sürede, kolayca ve değerini koruyarak nakde çevrilebilmesini ifade eder.

Varlıkların likidite dereceleri aynı olmadığından, likidite birinci, ikinci ve üçüncü derecede likidite olmak üzere üç gruba ayrılır. Birinci derecede likidite, kasa, merkez bankasındaki serbest tevdiat, bankalardaki vadesiz mevduat, senetler cüzdanı gibi hazır değerlerin vadesiz mevduat, ödeme emirleri gibi kısa vadeli borçlara oranını; ikinci derecede likidite, hazır değerler ve mali plasmanların (Hazine bonoları, yerli ve yabancı senet ve tahviller) kısa vadeli borçlara oranını; üçüncü derece likidite ise bütün dönen varlıkların kısa vadeli

borçlara oranını gösterir.

Likidite, aynı zamanda, bir işletmenin borçlarını ödeyebilme gücü, vadesi gelmiş nakdi taahhütlerini karşılayabilme kabiliyeti anlamında da kullanılmaktadır. [B. B.]

likidite tercihi Paranın gelir getiren araçlara yatırılmayıp nakit olarak tutulması tercihi. Paranın tahvil veya hisse senedine yatırılması yerine nakit olarak tutulması yani likidite tercihi günlük işlemler (muamele saiki), beklenmedik durumlara karşı hazırlıklı olmak (ihtiyat saiki) ve gelecek daha iyi fırsatlardan yararlanma isteği (spekülasyon saiki) gibi etkenlere bağlıdır. Bu tercihlerin oluşumunda gelir düzeyi, faiz oranı ve geleceğe ait beklenti ile paranın dolaşım hızı gibi ekonomik kurumlar etkili olur. İnsanların birikimlerinden gelir sağlama isteğinden uzaklaştıran en önemli etken faiz oranları ve bu konudaki beklentileridir.

Keynes'e göre faiz oranı para talebine bağlıdır. Para talebi insanların likidite tercihine, para arzı ise para politikasını yürütmekle görevli merkez bankası gibi kurumların kararlarına bağlıdır. Faiz oranı likidite tercihi ile faiz ters orantılıdır. Faiz oranları ile tahvil fiyatları arasındaki ilişki de ters orantılıdır. Yani faiz oranı yükselince likidite tercihi ve tahvil fiyatları düşer, düşünce yükselir.

Faiz oranları düşünce likidite tercihi, tahvil fiyatları ve para talebi yükselirse de, tahvil fiyatlarının belirli bir düzeye çıkarken, birikimci faiz oranlarının yükseleceği düşüncesiyle tedbirli davranmak ister ve faiz oranları yükseldiğinde tahvil fiyatları düşeceği için tahvile çok fazla bağlanıp risk almak istemez. Faiz oranlarının düştüğü belirli bir seviyede tahvile de talep göstermeyip elde nakit para bulundurmanın tercih edilmesi tahvil faiz ilişkisini tersine çevirir. Belli bir anda para arzının, likidite tercihi anlamında para talebiyle eşitlenmesi denge faiz oranıdır.

Likidite tercihine getirilen her gelir düzeyi için farklı likidite tercihi olduğu, spekülasyon saiki gelir düzeyinin fonksiyonu değilse de, muamele ve ihtiyat saiklerinin yarattığı para talebinin açıklanmasının gelir düzeyinin bilinmesini gerektirdiği eleştirileriyle, Keynes'in likidite tercih kuramı genişetilerek, Keynesyen yaklaşımın temelinde yer alan istihdam ve milli gelire etkileri açısından da önemli olan **likidite tuzağı** kavramı geliştirilmiştir. [K. E.]

likidite tuzağı Keynes analizlerinde faiz oranlarının para arzındaki artışa rağmen düşebileceği asgari düzeyi ifade eden durum.

Ekonomide faizin düşebileceği asgari düzey vardır. Bu düzeyde para arzı ne kadar arttırılsa faiz daha aşağı düşemez. İnsanlar faizin daha fazla düşemeyeceği en alt düzeye inmesini gelecekte yükseleceğinin işareti olarak anlarlar ve tahvilden uzaklaşıp likiditeyi tercih ederler. Bu beklenti gereği tahvil alınıp zarara uğramaktansa fazilerin

yükseleceği zaman beklenir. Para arzı ne kadar arttırılsa bireyler tavil almayacaktır. Faiz oranları daha aşağıya inemediği için para arzından etkilenmeyen, likidite tercihinin sonsuz olduğu durum ortaya çıkmıştır ve bu duruma likidite tuzağı adı verilmiştir. Para politikası bu durumda etkisini yitirmiştir. Para arz ederek faiz oranlarını daha aşağı çekmek, bu yolla yatırımları, dolayısıyla milli gelir ve istihdamı etkilemek, arttırmak mümkün değildir.

Likidite tuzağı kavramını **IS-LM Modeli**'ni geliştirerek diyagramını çizen John **Hicks** geliştirmiştir. Keynes gelir düzeyiyle faiz oranının ilişkisini sezmiş olmakla birlikte faizi salt nakdi olay gibi açıklamıştır. Likidite tuzağı, Neo-Keynesyen modelin işsizliği aşmak için daima yapışkan ücretlere dayanması kuralının dışına çıkmıştır. IS eğrisi LM eğrisini tanımlanan düşük noktada keserse likidite tuzağı oluşur. Bu durumda ücretlerdeki düşüş LM eğrisini sağa iter, fakat çıktı ve denge faiz oranı değişmeden kalır ve tam istihdam çıktı düzeyine doğru oynamaz. Kısacası, işsizlik durumunda ücret ve fiyatlar düştüğünde gerçek para arzının arttığını yani LM eğrisinin sağa gittiğini ifade eden Keynes etkisi işlemez. Bu durum, Keynesgil durumun gerçekleşebileceği tek diğer olasılıktır.

Likidite tuzağı, yapışkan ücretler ve esnek olmayan yatırım fonksiyonları, Neoklasik Keynesyen sentezin çıkış noktaları olmuştur. Bu kavramlarla Keynes ekonomisi Neoklasik genel ekonomi teorisinin özel bir durumu haline gelmiştir. Keynes ekonomisinin revaçta olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasının genişleme yıllarında, likidite tuzağı ve diğer kavramların, Keynesyen teorinin uygulanabilirliğine halel getirmeyen özel durumlar olduğunu düşünülmüştür. [K. E.]

limited şirket İki veya daha fazla gerçek veya tüzel kişi tarafından bir ticaret unvanı altında kurulup, iktisadi konularda faaliyet gösteren, şirket borçlarından sadece şirketin ve mal varlığı ile sınırlı olarak sorumlu bulunduğu, esas sermayesi belirli ve bu sermaye ortakların esas sermaye paylarının toplamına eşit olan şirkettir (TK.503-556). Kişisel emek, ticari itibar limited şirkete sermaye olarak getirilemez.

Limited şirkette ortak sayısı ikiden az ve elliden fazla olamaz. Gerçek kişiler gibi tüzel kişiler de limited şirketi ortağı olabilir.

Limited şirketin ticaret unvanı işletme konusu ve limited şirket olduğunu gösteren ibarelerden oluşur. [Ü. U.]

limonlar piyasası → ters seçim

lineer programlama → doğrusal programlama

lokavt İşverenin işçi taleplerine karşı, çıkarlarını koruyabilmek ve işçiler üstünde baskı kurabilmek amacıyla işyerine işi durdurma eylemi. Lokavt kararı, bir işveren ve-

ya işveren örgütü tarafından alınabilir ve işçilerin yeni sözleşme talepleri ve bu amaçla greve gitmesi karşısında geçici olarak ve topluca işten uzaklaştırılmalarıdır.

İlk kez İngiltere'de 1779'da grevi yasaklayan yasayla birlikte lokavta da yasaklanmıştır, Fransa ve başka ülkeler de aynı yolu izlemiştir; zaman içinde grev meşru ve yasal bir hak olarak tanınırken, lokavtın birçok ülke yasalarında yer almamış ve hukuk sisteminde yeri daima tartışmalı olmuştur. Grev ve lokavt işçi ve işverenin üretimi durdurarak karşı tarafı ekonomik baskı altına alma niyetini taşırsa da, bu biçimsel eşitlik, grevde işçiler yaşamlarını sürdürme riskini alırken, işverenin aldığı risk kâr kaybı olduğundan, bu eşitsizlik nedeniyle lokavt yasalarca tanınmamış, tanındığında da uygulanması çok sınırlı koşullarda tutulmuştur. 1965'te yürürlüğe girmiş olan Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi'nde işçilerin grev hakkı tanınırken, lokavttan "ortak hareket hakkı" olarak söz edilmektedir.

Türkiye'de 1936 tarihli **İş Kanunu**'nda grev ve lokavt yasaklanmış, 1961 Anayasası'nda grev hak olarak tanınırken lokavta yer verilmemiş, 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nda ise grev ve lokavt eşdeğer görülmüştür. Lokavt 1982 Anayasası'na grevle birlikte hak olarak girmiş ve 5 Mayıs 1983 tarih, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nda da eşitlik ve paralellik görüşü korunmuştur. Hatta birden çok işyeri için lokavt uygulama alanını, grevden daha geniş tutmuştur. Kanun, grev gibi lokavtın da yalnızca menfaat uyuşmazlığında uygulanabileceğini kabul ederek, siyasi amaçlı, genel ve dayanışma lokavtını kanun dışı saymıştır. Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi'ni onaylayan Türkiye, Sözleşme'nin bu düzenlemeyi getiren 6. maddesini kapsam dışı bırakmıştır. [K. E.]

lonca Aynı meslekten zanaatkâr ve esnafın pir tanıdıkları bir ustanın manevi başkanlığında oluşturdukları tarikat kardeşliği örneğinde oluşturdukları dernektir. Sözcük Katalanca, İspanyolca ve İtalyanca'da ortak kökten gelmektedir ve Ortaçağ'da İtalyan şehir devletlerinden başlayarak bütün zanaat üretimi loncalar halinde örgütlenmiş, onüçüncü yüzyıldan itibaren Avrupa'da bütün imalat dallarında zanaat dalı kadar lonca örgütü oluşmuştur.

Lonca örgütünde birim zanaatkârın dükkanıdır; iş aletlerinin ve hammaddenin sahibi olan usta ailesi, kalfa ve çırakları ile birlikte çalışır ve nihai ürünün de sahibidir. İşin alınışı, yapılışı ve dağıtımını usta örgütler; hammadde alımından imalat ve nihai ürünün satışına kadar bütün üretim süreci ustaya bağlıdır. Ustalar birliği olarak işlev gören lonca ücretleri, hammadde alış fiyatını, nihai ürün satış fiyatını, çalışma zamanını ve kalite kontrolünü düzenler ve denetler (bkz. zanaatkârlık, artizan).

Lonca aynı zamanda zanaat da-

lında tekel oluşturur ve o dalda çalışma koşulları kadar dükkan açma ve ustalık yetkisini tanıma konusundaki yetkisiyle zanaat dalının çıkarları için çalışır. Özellikle şehir örgütü olarak kır ile şehir arasındaki mübadelede ticaret hadlerinin lonca lehine işlemesinde loncaların etkisi olmuştur. Üretim sınırlıdır ve dağıtım alanı dar olduğundan lonca üretim maliyetlerinin düşürülmesi için baskı duymaz. Akdeniz ticaretinin geliştiği dönemde şehir devletlerinde ve şehir meclislerinde loncaların siyasi etkileri artmış, siyasal ittifaklar, darbe ve isyanlarla iktidar mücadelelerine katılmışlardır. Ondördüncü yüzyıldan itibaren bir yandan sermaye biriktiren ve ticarette uzmanlaşan loncalarla zanaat loncaları bir yandan da lonca yöneticisi ustalarla işçileri arasında çatışmalar başlamıştır. Siparişle çalışan lonca esnafı **dışarı iş verme** sisteminin başlamasıyla onaltı ve onyedinci yüzyıllardan itibaren tüccar lehine gelişen sürece karşı direnememiştir. Makineleşmenin başlaması ve kapitalizmin gelişimiyle ekonomik gücünü kaybetmeye başlayan loncalar, üretimi sınırlayıcı ve tekelci yönleriyle yeni gelişen ekonomik güçlerin eleştirisine uğramış ve hukuken de lağvedilmişlerdir. Fransa'da dokuzuncu yüzyılda başlayıp onüçüncü yüzyılda gelişen loncalar 1791'de kaldırılmıştır. İngiltere'de hukuken kaldırılmaları 1835'tedir.

Osmanlı loncasının kökeni Selçuklu döneminde gelişen **ahilik**e dayanır, ancak Osmanlı merkezi yönetiminin kuvvetlenmesiyle zanaatkârlık, esnaflık ve ticaretin örgütlenmesi aynı zamanda hükümetin denetiminin sağlanması anlamına gelmektedir. Başta İstanbul'un iaşesi ve devlet ihtiyaçlarının karşılanması olmak üzere tüketicinin korunması konusunda Osmanlı yönetimi lonca örgütlenmelerini muhatap kabul etmiştir. 15. yüzyıldan itibaren lonca düzeni büyük ve bedesteni olan şehirler başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde kurumlaşmıştır. Ankara'da tiftik üretimi kadar işlenmesi ve uluslararası ticaretinin de geliştiği dönemde imalatçıların kullandıkları boya renklerine kadar ayrı örgütlenmeler kurduğu görülmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya kaçak ham madde ticaretinin artması, fiyat saptanmasının kaliteyi düşürmesi, merkeziyetçiliğin zayıflaması nedeniyle devlet denetiminin azalması loncalara zarar vermiştir. Ancak İstanbul'da ve taşrada yeniçeri ocaklarının esnafla iç içe girmeye başlamasıyla loncalar önemli bir siyasal destek kazanmışlardır. 17. yüzyılda İstanbul'da 1109 loncaya kayıtlı 126.000 kişi bulunduğu bilinmektedir.

Osmanlıcasıyla "müsin ve ihtiyar iş erleri"nin kethüda ve yiğitbaşı başkanlığında oluşturdukları meclis loncanın özünü oluşturur. Klasik dönemde kadıya bağlı olan loncalar on beş günde bir toplanan meclis aracılığıyla çalışma dallarındaki gelişmeleri izler, kendi aralarındaki sorunlara büyütmeden çözüm bulur, dayak cezası verebilir,

oluşturdukları orta sandığı ile borç ve kredi sorunlarını çözer.

Lonca erbabının işlerini yürüttükleri taşınmazları tasarruf yetkisi anlamında 'gedik' çalışma hak ve yetkisini ifade eder ve 1727'den itibaren rastlanan bu terimle işe girme tekelinin kurumlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Çırak ve kalfalıktan yetişenler açık bulunan dükkan yani gedik bulmadıkça usta olamaz ve işyeri açamazlar. Bu tekelci yapıyla imtiyaz fermanı olanlar çalışabilir olmuştur ve zanaat dalı dışarıya kapatılarak sayı sınırlı tutulmuş, ustalık gediğe dönüşmüştür. Çalışmayı bırakan veya ölen ustanın dükkanı ve alet edavatı yeni açana devredilir, kendisinden veya mirasçısından satın alınır. *Müstekar gedik* sürekli, sabit, *havai gedik* seyyar çalışma düzenini ifade eder. Taşınmak isteyen gediğini de resmen nakletmek zorundadır. Herhalde bu tekelleşmenin yansıması olarak 1768'da Müslüman Hıristiyan loncaları ayrılmıştır. Gedik usulü 1860 yılına kadar sürmüş, gedik değişimleri kethüda veya kahya tarafından esnaf defterine kayıt edilmiştir.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla lonca siyaset gücünü yitirmiştir. 1838 **Baltalimanı Anlaşması**'yla Osmanlı ülkesinin ithalata açık hale gelmesiyle yerli üretim Avrupa ürünleriyle rekabet edemez duruma gelmiştir. Yeni teknolojilerin gelişimi ve devlet anlayışının değişimiyle esnafa dükkan açma izni Maliye Nezareti, Darphane, tıbbiyeden senet ve tezkire adlarıyla verilmeye başlanmış ve devlet dairelerinin denetimi artmıştır. 16 Mart 1912'de Gediklerin İlgası Hakkında Kanun'la loncalar da hukuken kaldırılmıştır. Bkz. şirket, esnaf. [K. E.]

Lorenz Eğrisi Gelir dağılımındaki eşitsizliği, yatay ekseninde nüfusun kümülatif oranlarıyla, dikey ekseninde de bu nüfusun elde ettiği gelirin kümülatif oranlarıyla gösteren diyagramdır. Lorenz Eğrisi, yüzde olarak ülkedeki toplam gelirin ne kadarını kaç kişinin aldığını, diğer bir deyişle gelirin paylaşım şeklini göstermektedir. Lorenz Eğrisi, eğer gelirin dağılımında bir eşitlik söz konusu ise, herkesin gelirden eşit ölçüde pay aldığını ifade etmek için 'tam eşitlik doğrusu' adını alır. Yani, toplam gelir bireyler arasında eşit olarak dağılmışsa, Lorenz Eğrisi tam eşitlik doğrusu ile çakışarak, 45 derecelik bir doğru biçimini alacaktır. Lorenz Eğrisi'nin tam eşitlik doğrusundan uzaklaşmaya başlayarak daha çukur hale gelmesi gelir dağılımında eşitsizlik olduğu anlamına gelmektedir. Lorenz Eğrisi tam eşitlik doğrusuna yaklaştıkça eşitsizlik azalıyor demektir. [B. D.]

Lozan Okulu Ekonomik işleyişi matematik formüllerle açıklayan yaklaşıma verilen genel addır. Kurucuları Vilferedo **Pareto** ile Leon **Walras**'tır. Ünlü matematikçi ve ekonomist Antoine-Augustin Cournot'nun (1801-1877) ekonomide matematik uygulamaları yaklaşımını geliştiren ve Lozan'da ders ve-

ren Walras ve Pareto, **marjinal faydacı** görüşü paylaştıkları **Avusturya Okulu**'nun davranışsalcı, psikolojik ve sosyal yaklaşımına karşılık, marjinal değeri matematik formüllerle açıklayan bir çok çalışma yapmışlardır. [K. E.]

Lucas, Robert Emerson Jr. (1937) Makroekonomide özellikle **akılcı beklentiler kuramıyla Yeni Klasik Okul**'un gelişimine katkıda bulunan ABD'li ekonomist.

Yakima, Washington'da doğan, babası **Büyük Bunalım** sırasında dondurma dükkanı iflas edince Yakima'ya geldikleri Seattle'da geri dönüp önce tersane işçisi, sonra buzdolabı fabrikasında kaynakçı, sonra satış sorumlusu ve sonunda başkan olan Robert Lucas, mühendislik okumak için burs bulamayınca, burs aldığı Şikago Üniversitesi'nde mühendislik bölümü bulunmadığından tarih okuyarak 1959'da mezun oldu. Berkeley'de iktisat tarihine yönelmekle birlikte Berkeley ekonomi bölümüne mali olanaksızlıkları nedeniyle devam edemeyerek, 1964'te hocaları arasında Milton **Friedman**'nın da (bkz. Şikago Okulu) bulunduğu Şikago Üniversitesi'nde ekonomi dalında doktorasını tamamladı. 1963'ten 1975'e kadar Carnegie-Mellon Üniversitesi'nde hocalık yaptıktan sonra Şikago Üniversitesi döndü.

Lucas, Milton Friedman ve Edmund Phelps'in **Keynesyen ekonomi**ye karşı geliştirdikleri eleştiriyi, J. F. Muth'un akılcı beklentiler hipotezini makroekonomiye uygulayarak teorik bir temele oturtmuştur. Lucas iktisat politikası ile ekonominin hareketi arasındaki farkı denklemle ifade ederek ekonominin işleyiş yasalarının politikalardan etkilenmediğini gösterir, çünkü iktisat politikaları belirlendiğinde meydana gelecek değişimler, bilgi-beklenti nedeniyle sağlanan uyumla işleyişi etkileyemez kalacaktır. Lucas'ın çözümlemesiyle Keynes'in yaklaşımı makro modelleri belirleme sorununda mikroekonominin bir dalı biçiminde kalmış ve Keynesyen ekonomi karşısında devrim veya karşı devrim adı verilerek, monetarist iktisattan (bkz. monetarizm) da kopuş oluşturarak, Lucas Friedman'ın etkisinde kaldığını kabul ederek kendisini halen monetarist olarak nitelemekle birlikte, Yeni Klasik Okul'un temelini oluşturmuştur. 1970'lerdeki gelişmeler sonucunda ise Friedman'ın **Marshall** okuluna bağlılığı görülürken, Lucas'ın **Walras** okulunun çizgisinde olduğu görülmüştür.

Lucas Keynesyen neoklasik senteze (bkz. Neo-Keynesyen ekonomi) karşı çıkarak, mikro yaklaşımların yetersizliği ve maksimizasyon davranışıyla uymayan beklenti modelleri nedenleriyle düzeltilmesinin olanaksız olduğunu savunmuştur. Lucas 1965'ten itibaren optimal yatırım davranışı üstüne çalışmaya başlamış olmakla birlikte, genel denge çerçevesi içinde akılcı beklentiler hipotezini uygulamasıyla bütün makroekonomik olayları mikroekonomik temellerden başlayarak, piyasaların dengede ve beklentile-

rin akılcı olduğu varsayımıyla açıklamaya çalışmıştır. Lucas arz eğrisinde gerçek fiyat düzeyinin beklenen fiyat düzeyine oranı arttıkça firmaların arz etmek istedikleri çıktı miktarını artıracaklarını göstermiştir. Lucas'ın bulgusuna göre, örneğin ABD gibi fiyatların görece istikrarlı olduğu bir ülkede nominal geliri artıran politikalar başlangıçta gerçek çıktıda büyük etki yaratırlar fakat enflasyon oranında küçük bir olumlu etkileri olur; fiyat istikrarı bulunmayan bir ülkede ise nominal gelir değişimleri gerçek çıktıda değişiklik yaratmadan eşit, sürekli fiyat hareketlerine neden olurlar.

Lucas'ın para arzında beklenen ve beklenmeyen artışların uzun ve kısa dönem etkisini denge ve konjonktür dalgaları içinde çözümleme çalışmaları ekonomistler tarafından genel kabul görmemekle birlikte, meotodolojisi büyük etki yaratmış ve Yeni Klasik Okul onun dışında yaklaşımlarla geliştirildiği gibi, akılcı beklentiler yaklaşımını Keynesyen anlayışla uyarlama çalışmaları bile yapılmıştır. Ekonometrik modellerin siyasal amaçlı kullanımını açıkladığı, ekonomide örneğin enflasyonla işsizlik arasındaki gibi açıkça görülen ilişkilerin ekonomi politikasındaki değişimlerden etkilenerek değiştiğini ifade ettiği Lucas Eleştirisi'nden ("Econometric Policy Evaluation: A Critique", 1976) sonra para ve maliye politikalarında egemen yaklaşım, Friedman ve monetarizmin de egemenliğini ilan ettiği bir ortam içinde, geçmiş verilere göre yapılan değerlendirmeler yerine yüzünü geleceğe dönerek beklentileri değerlendirme yönünde değişmiştir (bkz. John B. Taylor). Lucas'ın çalışmaları fiyat yapışkanlığı ve eksik bilgi konularındaki vurgularıyla pazar başarısızlıkları üstünde yoğunlaşan **Yeni Keynesyen Okulu** ve başarısızlıkları ve para şoklarını dahil etmeden denge kuramlarını geliştirmeye çalışan **Gerçek Konjonktür Modeli** yaklaşımını etkilemiştir.

1980'lerden itibaren marjinal yatırım maliyeti kavramıyla yatırım teorisine katkıda bulunan Lucas, içsel büyüme teorisiyle beşeri sermayenin önemini ortaya koyarken, monetaristlerle birlikte uzun dönemde para ve maliye politikalarının gelirin denge düzeyini etkilemeyeceği görüşünü savunmakta, **tam istihdam**dan geçici sapmalar olabileceğini kabul etmekle birlikte bunun beklentilerdeki hatalardan oluşabileceğini, hatalar sürdükçe devam ederek, uzun dönemde süremeyeceğini savunmaktadır. Başkan Bush'un ekonomik danışmanlar kurulunda yer alan Lucas'a 1995'te **Nobel Ekonomi Ödülü** verilmiştir. [K. E.]

Luddizm (Makine Kırıcılık) 19. yüzyılda İngiltere'de, işlerini kaybetmemek için özellikle dokuma makinelerine karşı örgütlenerek onları tahrip etmeyi hedefleyen toplumsal hareket.

1811'de Nottingham'da başlayan makine kırıcılığı bir yıl içinde Yokrshire, Lancashire, Derbyshire, Leicestershire'da yayıldı. Geceleri

ve yüzleri maskeli olarak eylem yapıyorlardı. Adıyla anıldıkları önderleri Kral veya General Ludd adını taktıkları, gerçek ya da efsanevi bir kişi olan Ned Ludd'du. Dokuma sanayiinde tekstil makinelerinin yaygınlaşmaya başlaması bu sektörde çalışan zanaatkârları iflasa sürüklüyor, makine ürünleriyle rekabet edemez duruma düşürüyordu. Ayaklanma yalnız düşen ücretlere karşı değil, makinelerin kalitesiz ürünlerine özellikle çoraplarına da karşıydı. Luddistler insanlara zarar vermiyorlar ve halktan destek görüyorlardı. Fakat 1812'de tehdit ettikleri işveren Horsfall'in emriyle bazı Luddistler vurularak öldürüldü; misilleme olarak Horsfall öldürülünce hükümet sert tedbirler aldı. 1813'de kitle halinde yapılan yargılamalar sonucu birçok Luddist idama veya sürgüne mahkum edildi. Luddist hareket 1816'da Napolyon Savaşları nedeniyle doğan ekonomik bunalım döneminde de canlandı ve gene Nottingham'da başlamasına karşılık bütün ülkeye yayıldı. Fakat sert önlemlerle hareket bastırıldı ve ekonominin canlanması sonucu tarihe karıştı.

Makine üretimi karşısında geleneksel üreticilerin rekabet edememesi ve iflas etmesi veya işsiz kalması, etkilediği toplumsal tabanın genişliği değişmekle birlikte her **teknolojik** yenilikte söz konusudur. **Sanayi Devrimi** sırasında geleneksel üretim örgütlenmesi henüz bütünüyle çözülmemiş ve makineleşme yeni olduğunda, gösterilen tepki de daha büyük olmuştur. Gerçekten de sosyalizme ilgi duyan ilk toplumsal kesim, kapitalizmin ilk evresinde köyden yeni kopmuş ucuz iş gücü, kadın ve çocuklar değil, şehir yaşamı ve örgütlenme gelenekleri olan küçük üretici ve ustalar olmuştur. Ancak üretim artışı, kitlesel üretimin sağladığı hacim ve ucuzluk, makine karşısında el emeği ve ustalığa ekonomik rekabet şansı bırakmamaktadır.

İngiltere'nin pamuk ihtiyacının arttığı dönemde, 1863 yılında Osmanlı topraklarında pamuğun iyi işlenemediğini görerek aldığı izinle İngiltere'den getirdiği 70 çırçır makinesiyle İzmir'de fabrika kuran İngiliz James Gout'un fabrikasının yerli üreticilerin yanında çalışan işçiler tarafından yakılması ve 1908 Mart'ında Uşak'ta yaklaşık 1.500 kişinin yün eğirme fabrikalarına saldırarak yünleri yakması ve makineleri tahrip etmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda şimdilik saptanan makine kırıcılığı örneğidir.

Bibl.: KURMUŞ, Orhan (1974), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Bilim Y.; QUATERT, Donald (1993), "Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860-1908", *Workers, Peasants and the Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914*, İstanbul: İsis Y. [K. E.]

lumpen proletarya İşçi sınıfının işsiz kalmış serseri (*lumpen*: Almanca serseri) kesimine verilen addır. Marx, *18. Brumaire*'de Louis Bonaparte'a destek veren kanun dışı kişilere, dilenci ve çöp toplayıcılara,

terhis edilmiş askerlere, fahişelere ve burjuvazinin işsiz kalmış maceracı kesimine topluca bu adı verir. Marksistlerden **faşizmin** kitle tabanını oluşturan kesim olarak gelecek umudu kalmayan alt-orta sınıflarla köylülüğün yoksul kesimlerini lumpen proletarya olarak tanımlayanlar olmuştur.

Bugün lumpen proletarya, eskisi gibi, toplumda ekonomik ve sosyal çözülme dönemlerinde kendi sınıfından koparak ortaya çıkan ve özellikle gerici ideoloji ve hareketlerle bağlantılı kesimi değil, büyüyen şehirlerde düzenli bir iş olmadan yaşamı sürdürme olanağı artmış olduğundan, tanımlanmış hukuki ve toplumsal ağ ilişkileri içinde bir toplumsal sınıf ve tabaka içinde yer almayanları tanımlar. Özellikle gelişmiş ülke metropollerinde ve azgelişmiş ülke şehirlerinde, çocuklar da dahil genişleyen bu kesim, kapitalizmin doğal bir sonucu kabul edilmektedir. Geleneksel örflerine uygun toplumsal örgütlenmelerle mafyatik (bkz. mafya) gelir kapıları yaratabilen bu kesimin, azgelişmiş ülkelerde sol hareketlerle ilişki içinde olabildiği görülmektedir. Kaçak ve çalıntı malla beslenen modern seyyar satıcılar ilk ortaya çıktıkları dönemde bu kesime dahil edilebilirlerse de, bugün bu ilişki biçimi değişmiş ve seyyar satıcılık bireysel bir kendini kurtarma ve kopukluğu niteleyen bir iş olmaktan çıkmıştır. **Kayıt dışı ekonomiyi** oluşturan **enformel sektörün** içinde yer alabilmekle birlikte, lumpen proletarya bu kesimle özdeş değildir, ancak onun bireyci ve istikrarsız kesimini niteler.

Lumpen proletarya siyasal bir terim olarak, **proletaryanın** ve sınıf anlayışının varlığıyla tanımlanır, dolayısıyla toplumsal çözülme dönemlerinin sınıfından kopardığı insanlardan oluşan bir kesimdir ve bu toplumsal hareketlenme içindeki konumlarıyla tanınırlar. Gene toplumun en yoksul ve çaresiz tabakasını niteleyen 'lazarlık' terimi (adını *Kitabı Mukaddes*'teki en yoksul insan olarak nitelenen Lazar'dan alır) haydut, yankesici gibi kişilerle birlikte, sakat, hasta, yaşlıları da içerir. Görüldüğü gibi, lazarlıkla lümpen proletarya arasında fark olduğu gibi, bu terimler, toplumda yasa dışı işlerin örgütlenme biçimleriyle yani tarihleriyle de ilgilidir. 19. yüzyılın kırsal kesimini dolduran eşkiyalar ve varoşlarında tutunan haydutlarıyla, 20. yüzyılın yasa dışı kişileri ve evsizleri aynı kategoriyi oluşturmadıkları gibi, lumpen proletarya ile bugünün işsizleri de aynı kategori değildirler. [K. E.]

Luxemburg, Rosa (1871-1919) Orta sınıf bir Yahudi ailesinin en küçük çocuğu olarak Polonya, Zamość'da doğdu. Babası Eduard Luxemburg, Almanya'da eğitim görmüş olan bir kereste tüccarıydı ve ailenin ekonomik durumu iyiydi. Daha lise yıllarında yasa dışı devrimci hareketlere katıldı. Liseyi bitirdiğinde Çarlık yönetimi tarafından dağıtılmış Devrimci Proleterya Partisi'nin üyelerinden biriydi. Polonya'yı ilhak etmiş olan Çarlık Rus-

ya'sı yönetimi tarafından tutuklanma tehlikesine karşı 1889'da Zürich'e gitti ve burada mülteci yaşamı sürdürdü. 1890'da Zürich Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi'ne kaydoldu. 1892'de Hukuk Fakültesi'ne geçti. Kısa zaman sonra yaşamı boyunca en yakın mücadele arkadaşlarından biri ve bir dönem sevgilisi olacak olan Rus devrimcisi Leo Jogiches ile tanıştı ve devrimci çevrelere girdi.

1897'de "Polonya'nın Sınai Gelişmesi" başlıklı doktora tezini sundu. Tezinde Rusya Polonyası'nın Rus Çarlığı'nın bütünsel bir parçası haline geldiğini, Polonya'nın ekonomik büyümesinin Rusya pazarı olmadan mümkün olamayacağını gösterdi. Polonya'nın bağımsızlığını savunan Rus Sosyal Demokrat Partisi ile Polonya Sosyalist Partisi'ne sert eleştiriler getirdi ve bir grup arkadaşıyla birlikte daha sonra kurulan komünist partisinin çekirdeği olan Polonya Krallığı Sosyal Demokrat Partisi'ni kurdu. Luxemburg'a göre ulusçuluğu ve ulusal bağımsızlığı savunmak burjuvaziye ödün vermekti ve ulusların kaderlerini tayin hakkı da bir burjuva siyasal programıydı. Ulusçuluğa karşı gösterdiği ödün vermez tutum Lenin'le aralarındaki en sert tartışma konularından birini oluşturdu.

1898'de Berlin'e taşındı ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne katıldı. Alman vatandaşı olabilmek için Gustav Lübeck'le evlendi. Bir süre sonra Silezya'da ajitasyon faaliyetlerine başladı. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde, Zürich'teyken yazdığı makalelerle Wilhelm Liebknecht'in başını ağrıtan biri olarak tanınıyordu. Daha genç bir devrimci olarak Liebknecht'in dışında **Parvus**, Bebel, Plekhanov, **Bernstein** gibi ünlü Marksistlerle de sert tartışmalara girmeye başlamıştı.

1899'da Berlin'e döndü ve **Kautsky** ile dostluk kurdu. Kautsky'nin de desteğini alarak revizyonizme karşı mücadele başlattı. 1899 sonunda Yukarı Silezya'nın Polonya bölgesinden parti delegesi seçildi. 1905 Rus Devrimi'nden sonra 1906'da Varşova'ya giderek devrimci mücadeleye katıldı. Kısa bir süre sonra tutuklandı. Polonya devrimci hareketine katıldığı bu dönemin ürünü "Grevler, Sendikalar ve Partiler"de sosyalizmin zafere ulaşması için işçi sınıfının elindeki en önemli silahın kitle grevleri olduğu tezini işledi. 1907'de serbest bırakıldıktan sonra Berlin'e döndü. 1914'e kadar Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin okulunda ekonomi-politik dersleri verdi. 1913'de en önemli yapıtı olarak kabul edilen *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*'nı yayınladı.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin hükümeti destekleme kararına karşı tavır alarak Karl Liebknecht ve aynı düşüncedeki devrimcilerle Spartakus Birliği adlı örgütü kurdu. Birinci Dünya Savaşı'nın büyük kısmını hapishanede geçirdi ve Kasım 1918'deki Alman Devrimi'nin ardından serbest bırakıldı. Berlin'de silahlı mücadelenin içinde ve 1918

yılı sonunda Alman Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1919'da Karl Liebknecht ile birlikte gerici Alman askerleri tarafından tutuklanarak öldürüldü.

Marksist ekonomik kuramda Rosa Lukemburg'un ilk önemli analizlerinden biri sendikal mücadele konusunda oldu. Bernstein'in revizyonist kuramına karşı *Leipziger Volkszeitung*'da ve daha sonra 1899' da *Toplumsal Reform ya da Devrim* adıyla kitap olarak yayınlanan ortodoks eleştirilerinde sendikalistlerin düşmanlığını kazanan yorumlara yer verdi. Luxemburg'a göre "sendikaların, kâr oranını ücretler lehine azaltabilir olması proleteryanın büyümesinin durmasını ve üretimdeki artışın son bulmasını varsayar. Diğer bir deyişle, pre-kapitalist koşullara bir geri dönüşü öngörür." Bu çözümleme, kapitalist sınıf egemenliğinin hukuksal reformlarla dönüştürülebilmesinin mümkün olmayacağını söyler. Burjuva ekonomisinin hukuk-ötesi doğası devrimin zorunluluğunun kesin nedenidir.

1905 Rus Devrimi'ni yorumlayan Luksemburg'un sendikal mücadeleye karşı eleştirileri 1906 yılında daha da ileri bir aşamaya ulaştı. Sosyal demokratların büyük bir çoğunluğu tarafından ihtiyatla karşılanan ve daha çok anarşistler tarafından savunulan "kitle grevi"ni bir devrimci mücadele biçimi olarak tanımladı. Daha doğrusu ücret grevlerinin "kitlelerin olanaklı tek doğrudan eylemi ve sendikal faaliyetlerden kaynaklanan tek olanaklı mücadele biçimi" olmadığını söyledi. Kitle grevi ise salt ekonomik bir silah olmaktan öte siyasal bir silahtı; ama tek mücadele yönetimi ve kapitalizmin yıkılışını getirecek son hareket değildi.

Revizyonizm ve sendikal mücadele hakkındaki çalışmalarının sonunda ve bunların sonucu olarak, siyasal bir amaçla da olsa **emperyalizm** üzerine çalışmaya başladı. Luxemburg'a göre emperyalizm genel bir durumdu. Devrimci politika açısından Luxemburg'un farklı yorumu ise, emperyalizmin kapitalizmin ileri bir aşaması olması gibi, emperyalist bir ülkedeki sosyal demokrasinin de sosyal demokrasinin daha üst bir biçimi olmasıydı.

Luxemburg'a göre emperyalizm, gücü arttıkça daha zayıf hale geliyordu. Luxemburg emperyalizm çözümlemesini 1913'de yayınlanan *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*'nda iyice geliştirdi. Luxemburg, kapitalizmin kendi ekonomik çelişkilerinin ağırlığı altında çökeceği şeklindeki Marksist öngörüye mesafeli duruyordu. Marx'ın iddiasını desteklediği ampirik kanıtların yeterli gerekçe olmadığını düşünüyordu. Luxemburg'a göre "Kapitalist sömürge gücünün ele geçirdiği ve ekonomik nüfuz alanına soktuğu pre-kapitalist toplumlar bulunduğu sürece, kapitalizmin varlığını ve gelişmesini sürdürme yeteneğinde (kapitalizm özünde durağan biçimde varolamayacak bir büyüme süreciydi) keşfettiği buydu. Yeryüzünün bütün yüzeyi kapitalist birikim sürecine çekildiği zaman, kapitalizm artık büyüyemez ve mutlaka çökerdi."

Rosa Luxemburg, 48 yıl süren

ömrünün büyük bir kısmını siyasal mücadeleye ayırmakla birlikte, kapitalist birikim sürecinin doğasına ilişkin yeterince geliştiremediği; ancak bugünkü ekonomik çözümlemeler açısından bile önemli katkılar sağlayabilecek bir giriş yapabilmiştir.

Bibl.: NETTL, Peter, *Rosa Luxemburg*, Çev: Osman Akınhay, Everest Yayınları, İstanbul, 2003; Rosa Luxemburg'un eserlerinden: *İktisat nedir?*, çev. Ahmet Çakmak, İzak Atiyas, İstanbul: Belge Yayınları, 1987; *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984; *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*, çev. Nedim Tuğlu, İstanbul: Z Yayınevi, 1990. [S. Ü.]

lüks Hangi malın lüks olduğu, toplumsal gereklilik normlarına ve elde edilebilirliğine göre değişir. **Yaşam standardı** yükseldikçe, lüks kapsamına giren ürünler de azalmaktadır. Zenginlik ve **fakirlik** tanımlarıyla birlikte, toplumsal eşitlik ve adalet duygusu ile çalışma, kazanma ve harcama ahlakı da lüks alışkanlığını ve lüks mallar listesini değiştirecektir. **Refah ekonomisi** ve **tüketim ekonomisi**yle lüks arasındaki denge, bir toplumun üretim örgütlenmesi kadar siyasal örgütlenmesi ve sınıfsal yapılanmasıyla da ilgilidir. Dolayısıyla kabile toplumunun 'itibar nesneleri' ile sınıflı bir toplumda yönetici katmanların lüks tüketimi, yani kapalı, geleneksel toplumda bazı ürün veya malların daha değerli olmasıyla, kapitalist toplumda lüks mal üretim ve tüketimi aynı anlama gelmeyecektir. Bu niteliği ile lüksün kapitalist toplumun gelişimi ve sürdürülmesinde ayrı bir işlevi vardır. Yetinme ve tevekkül duyguları ile ahlaki ölçüler içinde yaşama anlayışının egemen olduğu bir toplumsal yapıdan, ekonomik rekabet, kazanma ve kaybetme, başarma veya başaramama mücadelesinin geçerli ve toplumsal statü kazanma yarışının egemen olduğu kapitalist topluma geçiş sürecini de belirleyen lüks mal üretim ve tüketimi, piyasa ekonomisinin kuralları içinde, piyasayı canlandırma anlamında ürün çeşitlendirmeyi de içerebilir, Keynesgil mantıklı devlet yatırımlarını da (bkz. Protestan ahlakı, Keynes, israf ekonomisi).

Lüks mal arzı ithalata bağlı olduğu kadar, yerli üretimi yönlendiren zengin tabakaların talebine de bağlıdır. Bir marangozun üretiminin lüks olması, kereste üretiminin lüks mal listesine dahil edilmesini gerektirmese de, bir toplumda üretim tercihlerinin yönlendirilmesi ve örgütlenmesi anlamında da lüks kavramı kapitalizmin gelişimine bağlıdır. Adam **Smith** bu durumu, aristokrasinin servete dayanan tüketimi ile burjuvazinin sermayeye dayanması arasındaki ayrıma paralel biçimde, verimli ve verimsiz lüks olarak sınıflandırmış ve aristokrasinin angaryasına karşılık burjuvazinin işçi istihdam etmesini, emeği verimli biçimde örgütleyen olumlu bir gelişme olarak nitelendirmiştir. Lüksün böyle nitelik değiştirmesinde, gayrimenkule dayanan aristokrat zenginliğin yerine burjuvazinin tüketim talebinin yükselmesinin et-

kisi vardır. Sermayeye dayalı zenginliğin ölçeği, tarımsal üretime dayanandan çok daha büyüktür. Kapitalizm, **kitle üretimi**yle mal standardizasyonu getirir ve geniş kitleler için zanaatın ince işçiliğini yok ederken (bkz. zanaatkârlık), sanat ve bilimi destekleyecek zenginliğe erişen burjuvazi için de özel üretimi teşvik etmiştir. Bu gelişimin yarattığı sonuçları Türkiye'den iki örnekle gösterebiliriz; köylü tereyağını pazarda satarken, kendi tüketimi için margarin satın almak zorunda kalmaktadır ve inşaat sektörü daima 'lüks konut' üretimini tercih etmiştir.

Avrupa'da kapitalizmin gelişim tarihinde Doğu ile 'lüks' mallar ticaretinin önemli bir payı olduğu tezi, lüks eğiliminin evcimenleşmesi, nesnelleşmesi, incelmesi ve güncelleşmesiyle desteklenebilir. Aristokrat sınıfın itibar ve yaşam tarzına öykünen burjuvazi, kendisini bir yanıyla da toplumsal gelenek ve bağlardan sıyırıp bireyselleştikçe, çekirdek aile, yeni karı-koca ilişkisi bağlamında da saray yaşamını taklit ederek toplumsal şatafata ve şehir konutlarının bugünkü anlayışla bölümlenmesi ve döşenmesine doğru adım atmıştır. Mülkiyetin kalesi olarak 'konut'un kazandığı bu yeni anlam, evcimenliği ifade ederken, lüks üretimi de tasarımı, imalatı ve finansmanıyla nesnelleşmekte ve incelmektedir. Böylece modanın ve kimseye benzememenin birbirini beslediği 'zevk' ortamında, tüketim ve eğlence alışkanlıkları da laikleşmekte ve gelenekten kopmakta, ahiret veya dini ve örfi bayram ve kutlama düşünceleri yerini bu dünyanın keyfini çıkarma anlamının almasıyla da güncelleşmektedir (Bkz. bireycilik). Lükste bu eğilimlerin belirginleşebilmesi sınıf olarak burjuvazinin ve mekan olarak şehirlerin ortaya çıkıp büyümesiyle ilgilidir. Lüks tüketim nesneleri olarak örneğin Çin porseleni ve Hint kumaşının ithalatının ve sonra Avrupa merkezlerinde taklit ve ikamelerinin üretilmesinin 17 ve 18. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinin ekonomilerinde, örneğin 19. yüzyılın kömür üretimiyle karşılaştırılabilir oranları bulan büyüklüğü, lüks tüketiminin yarattığı ekonomik ölçeği ve üretim örgütlenmesindeki (fabrikalaşma ve şirketleşme) etkiyi yani kapitalistleşmekteki etkisini ortaya koyar. Tekstil sanayiinin gelişimine kadar geniş kitleler için hane üretimi geleneksel tezgah dokumacılığı giyim ihtiyacının karşılandığı üretim tarzı olmayı sürdürürken, burjuvalar için terzilik şirketlerinin doğması, lüksün örgütlediği üretimin bir başka örneğini oluşturur.

Liberalizmin gündelik yaşamda ifadesini bulduğu biçim olan, özel mülkiyetin özgürlüklerin ve gelişimin dayanağı olduğu teziyle, sosyal güvencelerin ekonominin kaldıramadığı bir lüks oluşturduğu tezi arasındaki ilişki de, lüks kavramıyla kapitalist zihniyet arasındaki karşılıklı beslenmeyi ortaya koymaktadır (bkz. Veblen).

Bibl.: SOMBART, Werner (1998), *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, çev. Necati Açа, Ankara: Bilim ve Sanat Y. [K. E.]

Mm

Mafya Yasadışı ekonomik faaliyet sürdüren ya da ekonomiye yasadışı yollarla müdahale eden organize suç örgütü. Yazılı kayıtlarda ilk defa 1865 yılında Sicilya Valisi Kont Gualterio'nun İtalyan hükümetine yazdığı bir raporda geçen Mafia için valinin yaptığı tanım "eşkiyavari dernek" olmuştu. İlk defa argoda rastlanan "maifusu" terimi "gösterişli" ya da "göz çarpan" anlamındadır. Tarihi boyunca şiddeti yakından tanıyan Sicilya'da Mafya örgütlenmesi 1848 Devrimi ardından yaşanan süreçte ortaya çıkmıştır. 1848 Devrimi'nden Garibaldi'nin diktatör olduğu 1860 yılına kadar Sicilya'da yaşanan devrimci girişimlere katılan çok sayıdaki kişi küçük çeteler, suç örgütleri oluşturmuştu. Başka bir deyişle 1848 ve 1860 devrimlerinin gönüllüleri Mafya'nın üyelerini oluşturuyordu. Sicilya'da yaşanan kaos ortamında bu küçük çeteler insanların yaşamlarını ve mülkiyetlerini koruyabilmeleri için yardımcı oluyor ve bunun karşılığında da bir haraç alıyorlardı. Mafya insanları kendisinden koruyordu. Sicilya'da ortaya çıkan ve adına Mafya denilen bu suç örgütünü dünyanın diğer yerlerindeki suç örgütlerinden ayıran temel fark "politikacılar yolsuzluk, rüşvet, pazar fiyatlarıyla oynama ve iş karşılığı aldığı paralar gibi beyaz yakalı suçlarla uğraşırken; suç dünyası, yatırımı az olan fahişelik, haraç alma, yasa dışı kumar, hırsızlık ve şiddetin değişik biçimleriyle uğraşıyordu. İki sınıfın da birbirine ihtiyacı vardı, birbirlerini kayırıp kolluyorlardı. Fakat aralarındaki toplumsal duvar bozulmadan duruyordu. Politikacılar ve üçkağıtçılar, toplumsal alanda bir araya gelmiyorlardı. Bunun aksine, Sicilya'da bu duvar çökmeye başlamıştı."

Suç örgütleriyle politikacılar arasındaki duvarın ilk defa Sicilya'da çökmesinin ardından özellikle Birinci ve İkinci dünya savaşlarıyla bu çöküntü iyice yaygınlaştı ve dünyadaki suç örgütleri de Mafyalaşmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'ye eroin pazarlayan Fransız Mafyası Nazi yönetimiyle işbirliği yapmış ve Sicilya Mafyası da savaş sonunda Amerikan birliklerinin Sicilya'ya çıkarma yapmasını kolaylaştırmıştır.

Mafya, yirminci yüzyılda hızla gelişen kimya sanayinin sentetik uyuşturucuları bulmasıyla bütün dünyada organize bir suç örgütü haline gelmiş, gerek yönetici sınıfların politikacıları ve gerekse özellikle uyuşturucu üreten azgelişmiş ülkelerde yönetime karşı savaşan gerilla örgütleriyle yakın ilişkiler içine girmiştir. Devlet gücünü kullananların gayrimeşru ilişkileri veya çürümeleri oranında mafyaya ihti-

yacı arttığı gibi, iktidarın meşruiyet sınırlarının zorlandığı büyük toplumsal çalkantılarda, mafyanın en önemli örgütlü güçlerden biri olarak ortaya çıkabildiği görülmektedir.

Bibl.: FENTRESS, James (2004), *Devrim ve Mafya: Sicilya Topraklarında Ölüm*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. [S. Ü.]

Mahreçler Kanunu Fransız klasik iktisatçı John Baptiste **Say**'ın kısaca "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde ifade edilen teorisi. Say Kanunu da denir. Say'e göre, mallar için talep yaratan üretimdir. Bir mal piyasaya arz edilince, diğer mallar için kendi değeri kadar talep yaratır.

Mahreçler Kanunu'na göre her malın üretimi sırasında, üretimde kullanılan faktörler o malın bedeli kadar gelir elde eder. Bu durumda her üretim, üretim faktörlerinin satınalma gücünü artırmaktadır. Dolayısıyla, üretilen malın bedeli kadar piyasada talep yaratılmaktadır. Bu nedenle müdahalelerin olmadığı bir piyasa sisteminde üretim fazlası, talep yetersizliği gibi sorunlar olamaz. Piyasa her zaman dengededir. Eğer bazı mallar satılamıyorsa, başka bir takım malların da üretimi yetersiz demektir. Dengesizlik ihtiyaçtan fazla üretilen mallarla, ihtiyaçtan az üretilen mallar arasındadır. Toplam arz ve talepte dengesizlik olamaz.

Mahreçler Kanunu'na göre para yalnızca bir mübadele aracıdır. Ekonomideki para stokunun düzeyi kanunun işleyişini değiştirmez. Paranın yalnızca bir mübadele aracı olmasının doğal bir sonucu da tüm gelirlerin harcanması, tasarruf edilmemesidir. Arz edilen her malın kendi değeri kadar talep yaratmasının bir gereği de mal fiyatlarının maliyetlerine eşit olması ve maliyetlerin de faktör gelirlerine eşit olmasıdır. Ancak bu durumda toplam arz toplam talebe, toplam maliyetler de toplam gelirlere eşit olmaktadır.

Say'e göre Mahreçler Kanunu ülkeler arası dış ticaret ilişkilerinde de geçerlidir. Dış ticarette ihraç malları ile ithal malları mübadele edilmektedir. İthalat ve ihracat birbirlerinin piyasasını oluşturduğundan, dış ticaret kendiliğinden dengeye gelecektir.

Mahreçler Kanunu **29 Krizi**'ne kadar liberal iktisatçılar tarafından geçerli kabul edilmiştir. [B. D.]

makroekonomi Mikroekonomi ile birlikte, ekonominin iki temel dalından birini oluşturur. Mikroekonominin aksine, ekonomideki tek tek birimleri ve bunların kendi aralarındaki ilişkileri değil, ekonominin tümüne ait durumları ve gelişmeleri inceler. Yaygın bir benzetmeye göre, mikroekonominin konusu ağaçlar, makroekonominin konusu ormandır.

Makroekonomi ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu dengesi, dış denge, milli gelir, gelir dağılımı, toplam tasarruf, toplam yatırım, toplam tüketim gibi değişkenler ve bu değişkenlerin karşılıklı ilişkilerinin saptanması ile ilgilenir.

Bu ilişkilerin saptanması ve yeniden belirlenmesi ekonomi politikalarının belirlenmesi anlamına geldiğinden, makroekonomi politika üretmek için gerekli, temel bir bilgi alanıdır. Makroekonomi bu yönüyle kamunun ekonomiye müdahale biçimlerinin ve araçlarının oluşturulması ile de ilgilidir. Bu bağlamda, kamu harcamaları, vergiler, para politikaları, dış ticaret politikaları makroekonominin inceleme konuları arasındadır.

Makroekonomik çalışmalar öncelikle ekonominin bir bütün olarak işleyişini anlamayı amaçlar. Bu anlama çalışması soyut modeller ve teoriler çerçevesinde yürütülür. Soyut modeller somut ulusal ekonomilere uygulanarak geçerliliği sınanır. Somut ekonomik yapıların ve gelişmelerin analizi ile soyut modeller oluşturulur. Bunlar var olan ekonomik yapıların ve gelişmelerin açıklanmasına yönelik çalışmalardır.

Makroekonominin bir diğer çalışma alanı, özellikleri saptanan yapıların gelecekte nasıl bir gelişme göstereceğine ilişkindir. Makroekonomi çeşitli tahmin yöntemleri ile ekonominin geleceğini kestirmeye çalışır. Geleceği kestirmeye yönelik çalışmalar da makroekonomik modeller çerçevesinde yapılır.

Makroekonominin bir diğer çalışma konusu da, saptanan ve gelecekteki değişimi tahmin edilen yapı ve ilişkilere müdahalelerin belirlenmesidir. Bu müdahaleler yine ekonomik modeller çerçevesinde ve politik hedefler doğrultusunda olur. Makroekonomi ekonomiye müdahalelerin türü ve düzeyine göre ekonomik göstergelerde ne tür değişmeler yaratacağını ve bu değişmelerin gelecekte ne tür sonuçlar vereceğini öngörmeye çalışır.

Makroekonomi ekonomiyle ilgili ilk çalışmalardan beri var olmuştur. İktisatçılar birey, hanehalkı, firma davranışlarını ve ilişkilerini incelerken, bunların ekonominin bütünü üzerindeki etkileri ile de ilgilenmişlerdir. Ancak klasik ve neoklasik iktisatçılar makroekonomik analizlerini mikroekonominin kavramları ve ilkeleri çerçevesinde yürütmüşlerdir. Makroekonomi mikroekonominin bir uzantısı olarak görülmüştür. Doğal dengenin –arızi sapmalar olsa bile- kendiliğinden sağlanacağı varsayımı mikroekonomiden makroekonomiye taşınmıştır. Bu durum makroekonominin müdahalesiz, hatta politikasız bir doğallığa terk edilmesi görüşünü getirmiştir.

Makroekonominin günümüzdeki anlamını **29 Krizi**'nden sonra kazandığı söylenebilir. Makroekonomi kavramını ilk kez Ragnar Frisch 1933 yılında bir makalesinde kullanmıştır. 1936 yılında **Keynes**' in 'İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi' kitabından sonra makroekonomi kendi kavramları ve yaklaşımı ile yerini almıştır. Günümüzde kamu müdahalesini dışlayan neoliberal görüşlerin güçlenmesine paralel olarak, iktisatçıların makroekonomiye ilgisinin azaldığı görülmektedir. Bunun yanısıra makro-mikro ayrımının geçerliliği tartışılmaktadır.

Bibl.: İŞGÜDEN, T. ve A. Ç. KÖNİ, (2002) "Ortodoks İktisat Üzerine Notlar", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5). [B. D.]

mal Bir üretim faaliyeti sonucunda elde edilen ve tüketime sunulan fiziksel üründür. Mülkiyet açısından özel mallar ve kamu malları şeklinde sınıflandırılır. Özel mallar bir bedel karşılığı piyasada alınıp satılan ve yalnızca mülkiyetini elde eden kişinin kullanabildiği mallardır. Kamu malları ortak mülkiyete dayalı ya da devletin sahip olduğu, belirli bir piyasa fiyatı üzerinden satılmayan ve birden çok kişinin kullanımına açık olan mallardır.

Mallar kullanım açısından üçe ayrılır. Yatırım malları; daha önceden üretilmiş olan ve diğer malların üretilmesi için kullanılan makine, teçhizat, fabrika, taşıt gibi mallardır. Bunlara sermaye malı da denir. Ara malları; üretimde girdi olarak kullanılarak, başka bir malın üretimi için dönüştürülen ya da o malın parçası haline getirilen mallardır. Ara mallar nihai ürünün içinde yer aldığından, çift saymayı önlemek amacıyla, **GSMH** hesaplamalarına dahil edilmez. Tüketim malları doğrudan tüketiciye sunulan ve başka bir amaçla kullanılmayan mallardır.

Tüketim malları da ikiye ayrılır. Dayanıksız mallar; gıda, temizlik malzemesi gibi bir kerede tüketilen mallardır. Dayanıklı mallar; beyaz eşya, mobilya, giysi gibi bir kerede tüketilmeyen, belirli bir kullanım dönemi olan mallardır. [B. D.]

mal değişimi → takas

mal farklılaştırması → ürün farklılaştırması

mali (finansal) araçlar Bir ekonomide mali sistem; mali aracılar, mali araçlar ve mali piyasalardan oluşmaktadır. Mali araçlar taşıyıcısına doğrudan bir hizmet sağlamamakla birlikte sahiplerine bir iktisadi birim üzerinde ortaklık veya alacaklılık gibi hakları sağlar. Belli başlı mali araçlar şunlardır:

1) Hisse senetleri (adi, imtiyazlı, oydan yoksun hisse senetleri, yatırım fonları, ortaklıklar)

2) Borçlanma araçları (tahviller, bono, para piyasası araçları)

3) Haklar (sahibine öncelik hakkı veren bedelli, bedelsiz pay hakkı, satın alma hakkı, varantlar)

4) Opsiyonlar (sahibine gelecekte bir zaman diliminde önceden belirlenmiş fiyat üzerinden elindeki varlıkları alıp satmasını sağlayan sözleşmeler, alım, satım opsiyonları)

5) Vadeli işlemler (gelecekte belirli bir zaman içerisinde anlaşılan fiyat üzerinden alıcıya alım, satıcıya da teslim yükümlülüğü veren sözleşmeler, futures)

6) Diğerleri (para, mevduat, endeks gibi referans araçlar, emlak, sigorta poliçesi gibi diğer varlıklar)

Türkiye Muhasebe Standardında finansal araç, bir işletmenin finansal varlığında ve diğer bir işletmenin finansal borcunda ya da özkaynağa dayalı finansal aracında artışa neden olan herhangi bir sözleşme olarak tanımlanmışken; BD-

DK tarafından yayımlanan Muhasebe Uygulama Yönetmeliği'nde finansal araç, taraflardan biri için finansal varlık, diğeri için ise finansal yükümlülük veya sermaye aracı oluşturan sözleşmeyi ifade eder şeklinde bir tanım yapılmıştır. [B. B.]

mali kurumlar Tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında aracılık yaparak, tasarruf edilen fonların yatırıma yöneltilmesini sağlayan kurumlardır. En önemli mali kurumlar **banka**lardır. Ancak son dönemlerde mali kurumlar çeşitlenmiş ve büyümüştür. Faktoring şirketleri, finansal kiralama (*leasing*) şirketleri, sigorta şirketleri, özel finans kurumları, tüketici finansman şirketleri, kıymetli maden borsaları, menkul değer borsaları, kredi kartı şirketleri gibi mali kurumların sayısı artmaktadır. Yine de, alternatif ürün ve piyasalardaki gelişmelere rağmen yatırımcılar fon ihtiyaçlarını bankalardan karşılamaya devam etmektedir. Türkiye'de mali sistemin toplam varlıklarının yüzde 90'a yakını bankalarda bulunmaktadır.

Mali kurumlara başvurulmasının en önemli nedeni tasarrufçu ile yatırımcı arasında bilgi asimetrisi bulunmasıdır. Tasarrufçu doğrudan kredi verdiğinde, borçlunun krediyi kullanması ve ödemesi konusunda borçlu kadar bilgi sahibi değildir. Asimetrik bilgi denen bu durum tasarrufçuyu risk altına sokmaktadır. Mali kurumlar bu konuda uzmanlaşmış kuruluşlar olarak bu riski alır ve dağıtırlar.

Mali kurumların gelişmesinin ekonomik büyüme için gerekliliğine ilişkin ilk çalışma 1911 yılında **Schumpeter** tarafından yapılmıştır. Bu saptama daha sonra birçok araştırma tarafından doğrulanmıştır. Ampirik çalışmalara göre ekonomik büyüme ile; mali aracılık hizmetlerinin genişlemesi (toplam varlıkların GSMH'ya oranı olarak), kredi dağıtımında bankaların merkez bankalarından daha büyük pay alması, bankacılık dışı mali kurumların öneminin artması, menkul değer piyasalarının büyümesi ve daha likit hale gelmesi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Bibl.: BDDK (2003), *Türk Bankacılık Sektöründe Aracılık Maliyetlerinin Azaltılması*, Ankara: BDDK. [B. D.]

mali sektör Tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında aracılık yapan finans kurumlarını ifade eden bir kavramdır. Tasarruf araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesi ile birlikte çok sayıda kurum mali sektör kapsamında faaliyet göstermektedir. Bankalar başta olmak üzere, finansman kuruluşları, sigorta şirketleri, yatırım şirketleri, menkul kıymet borsaları, döviz borsaları gibi para ve sermaye piyasalarında faaliyet gösteren çeşitli kuruluşlar mali sektör kapsamında değerlendirilmektedir. Reel sektör piyasalarında dengeyi sağlayan değişken fiyat iken, mali sektör piyasalarında faiz oranıdır.

Mali sektörün güçlenmesi doğrudan mal ve hizmet üretimi yapan

firmalarla finans kurumları arasındaki gerilimi artırmakta, reel sektör-mali sektör ayrımı tüm ülkelerde giderek daha fazla kullanılmaktadır. [B. D.]

mali sermaye → finans kapital

mali yatırım Yatırım, bir ekonomide üretim mallarına belli bir dönem süresince yapılan net ilaveler, üretim gücünü artıran faaliyetlerdir. Ekonominin üretim gücünü artırmaya yönelik, makine, teçhizat ve stoklar gibi ayni üretim araçlarına bağlanan teknik sermaye yatırımlarına reel (gerçek) yatırımlar denirken; ekonominin üretim gücünü artırmayan, hisse senedi veya tahvil gibi hukuki sermaye niteliğindeki aktif artışlı yatırımlar ise mali yatırımlar yani reel olmayan yatırımlar olarak adlandırılır.

Mali yatırımda hisse senetlerinin satın alınarak iştirak edinilmesi, faiz geliri elde etmek için tahvil, bono gibi menkul kıymetlerin satın alınması ya da bankalara mevduat yapılması şeklinde sermayenin mal ve hizmet üretmek amacı dışında kazanç elde etmek amacı ile sabit yatırım alanlarına tahsis edilmesi söz konusudur. Türkiye'de mali yatırım araçları arasında en önemlileri, banka mevduatları ve Devlet iç borçlanma senetleridir. [B. B.]

malikane Osmanlı **tımar** sisteminde **iltizam** yönteminin uygulanmaya konmasından sonra, merkezi yönetimin nakit sıkıntısını aşmak üzere, daha fazla gelir elde etmek amacıyla vergi gelirinin ihale süresinin daha uzun veya ömür boyu olmak üzere verildiği yönteme verilen addır.

1683-1699 yılları arasında süren Avusturya savaşlarının yarattığı mali sıkıntıyla da 1695 yılında başlatılan malikane sistemiyle, iltizam yönteminin tarımdaki verimliliğin ve devlet gelirinin düşmesine yol açan olumsuzlukların önünün alıncağı da umulmuştur. İki yıl süreyle verilen iltizamlarda mültezim, köylünün geçim koşulları ve üretimle ilgilenmemekte, yalnızca elde edeceği kazançla ilgilenmektedir. İhale süresinin daha uzun veya ömür boyu olması durumunda ihaleyi alan kişinin tarım üretiminin artmasıyla da ilgileneceği dolayısıyla köylüyle de ilişki kuracağı beklenmiştir. Ayrıca bu durumun yaygınlaşan ve üretimi olumsuz etkileyen güvensizlik sorununa da çare olması umulmuştur.

Malikane sisteminde mültezim, yetki aldığı sürenin uzunluğuna bağlı olarak *muaccel* adı altında peşin ve *mal* adı altında yıllık ödeme yapıyordu. Muaccelenin miktarı devletin, vergi kaynağının yıllık ortalama kârının iki ila on katı arasında belirlediği miktardan aşağı olmamak üzere müzayede yöntemiyle belirlenirken, mal miktarını devlet belirliyordu. Mültezimler kurdukları ortaklıklarla gelir kaynaklarının riskini paylaşıyorlar, bir yandan da hisselerini satarak ömür boyu gelirlerini sona erdirmeden (yani ölmeden önce) yeni ortaklıklar oluşturarak girişimin devamı sağlanma-

ya çalışmışlardır. 1713 yılında ortak sayısı en fazla üçle sınırlandırılmışsa da başlangıçtaki müzayedeye katılan ortağın hisselerini satışına sınırlama getirilmediğinden hisse satışları giderek artmıştır. Bu durum uzun vadede devlet gelirlerinin azalması sonucunu vermiştir. Ancak ortak sayısının fazla artması, ortakların da sabit kâr payıyla yetinmesini gerektiriyordu.

Malikane sistemi askeri sınıf lehine işlemiş, vergi kaynaklarının belirli oranın üstünde sağladığı kâr bu alanda girişimcilik yapan askeri sınıfa aktarılmış, buna karşılık devlet, gittikçe büyüyen bütçe açıklarına karşı sabit bir geliri garanti etmiştir. Tarımsal üretimin devlet dışı bir yönetime devri anlamına geldiği için, uzun süreli malikane uygulaması söz konusu bölge için devlet dışı ilişkilerin süreklilik kazanması ve merkezin denetimi dışında bir süreç içine girmesi anlamına gelmiş ve mültezimlerin aracıları ayanın taşrada sonunda merkezi yönetim tarafından da hukuken kabul edilecek güç kazanmasına yol açmıştır.

1715 yılında malikane sisteminin kaldırılması düşünülmüşse de başarılamadı; 1735'te muaccel ödemelere yüzde on vergi getirildi. 1839'da malikaneler maliye hazinesinde zaptedilerek sahiplerine bedel tahsis edilerek malikane sistemine son verildi.

Tımar sisteminin parasallaşması ve İstanbul büyük bürokratları ve iltizam sisteminde kefalet ve harç sistemiyle önemli bir konum kazanan sarraflar grubunun oluşması sonucunu veren malikane sistemi, merkezi yönetimin zayıflaması nedeniyle yerel ayan ve derebeylerin güçlenmesinde ve toprakta özel mülkiyetin oluşması yolunda önemli bir işlev görmüştür.

Malikane sistemi aslında tımar toprakları değil küçük **mukataa**larla başlamıştır. 18. yüzyılda büyük mukataalar (padişahlara, saraya, divan üyelerine ait haslar) malikane sistemine katılmaya başlamış ancak has sahipleri kârı malikaneciye bırakırken yıllık ödemeler ve bunun yüzde yirmisi oranında kalemiye ödemesini almışlardır. Has malikane sisteminin başlamasıyla devlet bu gelirlerden de pay almaya başlayabilmiştir. Malikane sisteminin bir özelliği de Osmanlı **esham** sisteminin başlangıcını oluşturmasıdır. [K. E.]

maliye Kamu faaliyetleriyle ilgili işlerin yürütülmesi için gerekli gelirleri ve harcanan paraları düzenleyen kuralların bütünü, aynı zamanda konusu bu kuralları incelemek olan bilim dalıdır. Kamu maliyesi, kamu kuruluşlarının gelir ve giderlerinin yönetimiyle meşgul olur. Devlet tarafından yapılması gereken kamu hizmetleri, savunma, güvenlik gibi hizmetler kamu ihtiyaçlarına yönelik olduklarından kaçınılmaz hizmetlerdendir ve bu nedenle kamu maliyesi, özel idarelerin tersine gelirlerini giderlere göre ayarlamak zorundadır. [B. B.]

Maliye Bakanlığı Ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmını idare

etmekte olan bir devlette, devletin mali politikaları ve fonksiyonları, genel ekonomik ilişkiler bakımından olduğu gibi milli gelir ve harcamaların miktarı ve istikrarı açısından da çok önem taşımaktadır. Türkiye'de de kuruluş tarihi çok eskiye dayanan (1838 yılında Osmanlı döneminde Maliye Nezareti adıyla kurulmuştur) Maliye Bakanlığı, Devletin gelir, gider ve mallarına ilişkin politikaları uygulayıp, uygulamayı takip ve kontrol eden bir teşkilattır.

Maliye Bakanlığı'nın başlıca görevleri; maliye politikasının hazırlanmasına yardımcı olmak, maliye politikasını uygulamak, Devletin hukuk danışmanlığını ve muhakemat hizmetlerini yapmak, harcama politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması ile Devlet bütçesinin hazırlanması, uygulanması, uygulamanın takibi ve yönlendirilmesine ilişkin hizmetleri yürütmek, Devlet hesaplarını tutmak, saymanlık hizmetlerini yapmak, gelir politikasını geliştirmek, uygulamak ve Devlet gelirlerini tahsil etmek, Devlete ait malları yönetmek, kamu malları ile kamu kurum ve kuruluşlarının taşınmaz malları konusundaki yönetim esaslarını belirlemek ve bunlara ilişkin diğer işlemleri yapmak, her türlü gelir gider işlemlerine ait kanun tasarılarını ve diğer mevzuatı hazırlamak veya hazırlanmasına katılmak, kara para aklanmasının önlenmesi konusunda gerekli araştırma ve incelemeleri yapmak ve bu konuya ilişkin uygulanacak esas ve usulleri belirlemektir.

Yıllar içinde farklı yapılanmaların söz konusu olduğu Maliye Bakanlığı'nın teşkilat yapısı içinde önemli bir yere sahip olan Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı 1983 yılında Bakanlık'tan ayrılarak ayrı bir Müsteşarlık olarak örgütlenmiş, Gelirler Genel Müdürlüğü ise daha bağımsız bir yapıya kavuşturularak 2005 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı adı altında Bakanlığa bağlı bir kuruluş olarak yapılandırılmıştır. Bakanlık halen merkez ve taşra teşkilatları, ilgili ve bağlı kuruluşlar, yurtdışı teşkilatı ile görev yapmaktadır. [B. B.]

maliye politikası Fiyat istikrarını, tam istihdamı, ekonomik büyüme ve gelişmeyi, adil gelir ve servet dağılımını sağlamak ve istikrarlı bir ekonomik yapıyı korumak amacıyla hükümetin gelirler ve harcamalarla ilgili olarak aldığı kararlar bütünüdür. Devletin mali araçlarla yaptığı müdahalelerin tümü, ekonomik istikrarın sağlanarak kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacına yöneliktir. Maliye politikası araçları şunlardır:

1. Kamu gelirleri: **Vergi** gelirleri, vergi dışı normal gelirler, özel gelir ve fonlardan oluşur. Kamu gelirleri içinde önemli paya sahip olan vergiler, sadece mali açıdan değil, ekonomik istikrarın sağlanması ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesinde üstlendiği işlevler nedeniyle ekonomik ve sosyal açıdan da çok önemli bir maliye politikası aracıdır. Vergiler kişilerin kullanılabilir gelirlerinde, dolayısıy-

la özel tüketim ve yatırım harcamalarında bir azalmaya neden olarak ekonomi üzerinde daraltıcı etki doğurduklarından, yeni vergiler koyarak ya da mevcut vergi oranları yükseltilerek vergi gelirlerini artırmak **enflasyonla** mücadelede en yaygın kullanılan maliye politikası araçlarından biridir.

2. Kamu giderleri: Cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarından oluşur. Kamu harcamaları ve yatırımlar; mali disiplin ve kaynak tahsisinde etkinlik sağlanmasında, sosyal ihtiyaçların giderilmesinde, üretim faaliyetlerinin sektörel ve bölgesel bazda desteklenmesinde kullanılan mali araçlardandır. Ekonomide arza göre fazla olan talep fazlasını çekebilmek amacıyla, gelirleri eski düzeyinde bırakarak kamu harcamalarını azaltmak da, enflasyonla mücadelede sıkça başvurulan maliye politikası yöntemlerindendir.

3. Bütçe: Devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında dengenin nasıl sağlandığını gösteren bütçe, bir ekonomide hangi hizmetlerin yerine getirileceğini, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için yapılacak harcamaların hangi kaynaklardan ve nasıl finanse edileceğini ortaya koyar. Kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması halinde bütçe açığı, tersi durumda bütçe fazlası, kamu harcamalarının kamu gelirlerine eşit olduğu durumda ise bütçe denkliği söz konusudur. Ekonomide ne tür bir bütçe politikasının izleneceğini temelde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür belirler. Bugün ülkemizde bütçe, toplanan vergilerin giderek büyüyen bir oranını iç ve dış borç faiz ödemelerine aktaran bir yapı arz etmektedir.

4. Borçlanma ve borç yönetimi: Kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması durumunda ortaya çıkan bütçe açığı ancak devletin iç veya dış piyasalardan borçlanması ile kapatılmaktadır. Borçlanma politikasında önemli olan alınan risklerin, borcun vadesini, para ve faiz cinsinden kompozisyonunu dikkate alarak kamu finansman ihtiyacının en düşük maliyetlerle karşılanması ve alınan borcun iyi bir şekilde yönetilmesidir. Ülkemizde son yıllarda hızla artan kamu borç oranı nedeniyle, maliye politikasının öncelikli hedefi borç oranını düşürmek olmuştur.

Devletin asli görevi eskiden sadece kamu hizmetlerinin görülmesi şeklinde algılanırken, günümüzde kamu gelirleri elde edilirken ve kamu harcamaları yapılırken ekonomik ve sosyal etkilerin göz önünde bulundurulması devletin asli görevleri arasındaki yerini almıştır. Kamu harcamalarının zamanlanması, yapılması ve önceliklerin belirlenmesi ile kamu gelirlerinin yapısı ve zamanlaması gibi konular maliye politikasının kapsamı içine girmiştir. Bu doğrultuda maliye politikası, temel iktisadi amaçlara ulaşmada kamu harcamaları ve gelirleri gibi kamu ekonomisi değişkenlerinde yapılması gereken değişiklikleri belirlemektedir.

Genelde maliye politikasının etkinliği; yatırım harcamalarının faiz hadlerine olan duyarlılığı ve talep edilen para miktarının faiz hadlerine olan duyarlılığı olmak üzere iki temel faktöre bağlı bulunmaktadır.

Ekonomide bir harcama yetersizliği olması halinde, genişlemeci maliye politikası aracılığı ile (kamu harcamalarını artırarak ve/veya halktan ve kurumlardan toplanan verginin yükünü azaltarak) toplam tüketim harcamalarını artırmak, özel yatırımların artmasını sağlamak ve istihdam olanakları yaratmak mümkündür. Aksine ekonomide bir harcama fazlası olması halinde ise daraltıcı maliye politikası aracılığı ile (kamu harcamalarını azaltarak ve/veya vergileri artırarak) toplam tüketim harcamalarını kısmak ve enflasyonist baskıları ortadan kaldırmak mümkündür. Günümüzde maliye politikasının genişletici etkileri daha belirgin olup temel hedef, faiz dışı kamu harcamalarını azaltarak faiz dışı bütçe fazlasını artırmak, servet ve güven etkisi yaratarak özel tüketim ve yatırımın artmasını sağlamak ve büyüme oranını yükseltmektir.

Ülkemizde halen uygulanmakta olan beş yıllık kalkınma planı ve orta vadeli programda; makroekonomik istikrarın sürdürülmesini sağlamak amacıyla maliye, para ve gelirler politikalarının uyumunun gözetileceği belirtilerek maliye politikasının temel amacı, kamu açıklarının kalıcı bir biçimde azaltılması, sürdürülebilir bir finansman yapısına geçişin sağlanması, kamu borç stokunun milli gelire oranının düşürülmesi, artan cari açığı kontrol etmek amacıyla mali disipline titizlikle uyulması, faiz dışı fazla verme politikasına devam edilmesi ve bu çerçevede kamu harcama, gelir ve borçlanma politikalarının tutarlı ve etkin bir biçimde uygulanması olarak yer almıştır. [B. B.]

maliyet Bir iktisadi değerin elde edilmesi için yapılmış olan toplam harcama, yani bir malın mal olma bedelidir. Bedel, karşılık anlamında da kullanılan maliyet, ekonomide genelde bir işletmeye belli bir mal, hizmet veya faktör şeklinde sunulan girdilerin, işletmeye olan yükü (sermaye maliyeti, emek maliyeti, kredi maliyeti gibi) anlamında kullanılmaktadır.

Marjinalistlerden sonra maliyet kavramı vazgeçilen ve vazgeçmek durumunda kalınan **fayda** olarak açıklanmıştır. Bu yaklaşımla maliyet kavramı genel anlamda **fırsat maliyeti** kavramı ile açıklanır. Bir üretim sürecindeki maliyet, üretimi yapabilmek için gerekli girdilere ödenen bedellerin toplamı kadardır. Toplam maliyet iki unsurdan oluşur. Bunlardan birincisi sabit maliyetlerdir. Sabit maliyetler üretimi sürdürebilmek için gerekli, ancak üretim düzeyinden bağımsız olan maliyetlerdir. Sabit sermaye yatırımlarının maliyeti, kredi geri ödemeleri, pazarlama ve yönetim giderleri bu kapsama girer. İkincisi değişken maliyetlerdir. Değişken maliyetler üretim düzeyine bağlı olarak belirlenen maliyetlerdir. Çıktı

miktarı arttıkça değişken maliyetler de yükselir. Üretimde kullanılan hammaddeler ve doğrudan üretimde kullanılan emek faktörüne yapılan ödemeler bu kapsama girer. [B. B.; B. D.]

Malthus, Thomas Robert (1766-1834) Nüfusun geometrik olarak artarken, gıda üretiminin aritmetik olarak artabileceği ve sonucun kitlesel açlık olabileceği teziyle tanınan ve eserleri, tezleri ve tartışmalarıyla **Klasik Ekonomi**'ye katkıda bulunan İngiliz.

Varlıklı bir ailenin oğlu olan ancak yaşamını daima sınırlı geliriyle geçiren Malthus çocukluğunda babasının malikanesinde, sonra Cambridge'de felsefe ve matematik başta olmak üzere pek çok dalda, iyi bir eğitim gördü, 1793'te öğretim üyeliğine, 1797'de papazlığa atandı. Doğu Hindistan Kumpanyası'nın şirkete genç yönetici yetiştirmek amacıyla kurduğu Haileybury Üniversitesi'nde ders veren ilk profesyonel iktisatçı oldu. Babası Daniel Malthus, David Hume ile Jean-Jacques Rousseau'nun dostuydu. Onunla aynı iyimserliği taşımayan oğlu Thomas'la yaptığı tartışmalarda, oğlunun insanın kusursuzluğuna, barış ve bolluğa karşı itirazlarını sıraladığı listesini kitap olarak yayınlanmaya değer bulmasıyla *An Essay on the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society* ('Toplumun Gelecekteki Gelişmesine Etkileri Açısından Nüfus Üzerine Bir Deneme', 1798) adlı eseri imzasız olarak yayınlandı.

Adam **Smith**, Marquis de Condorcet ve babasının hayran olduğu anarşist William Godwin'in iyimserliği paylaşmayan Malthus, nüfus artışını toplumsal zenginlik (emek ve asker gücü) olarak gören zamanının değerlerine karşı, toplumdaki yoksulluğu görerek, gıda üretimini aşabilecek nüfus artışına karşı uyarıda bulunuyordu. 1806'da değiştirilip genişletilmiş 2., 1826'da 6. baskısı yapılan eseri, zamanının nüfus politikalarını, yasalarını ve hayır işlerini etkilemekle birlikte yoğun biçimde de eleştiriye uğradı. Yoksullara yardım yasalarına, çalışan insanlar için konut projelerine karşı çıkan ve ekonomide müdahaleye karşı olan Malthus, bu yardımların nüfus artışını teşvik ve uzun dönemde fakirliğin artmasına izin vermek anlamında kötülük olduğunu söylüyordu. Nüfus artışına karşı gayri iradi engeller (salgın hastalık, kıtlık ve savaşlar) ve iradi engeller (kendisinin bir ahlakçı olarak onaylamadığı doğum kontrolü, evlilik dışı ilişki) sınıflandırmasını yaparken, duyarsızlıkla suçlanarak, kendisinin evlenip üç çocuk sahibi olması dahil reddiye bolluğuyla karşılaşmıştı.

Nüfusla ücretler arasında doğrudan arz talep ilkesinin işlerliğini gören zamanının anlayışıyla, ücret artışının doğuracağı nüfus artışının, bu artışın sonucu doğacak ücret düşüşünün getireceği yoksulluk ve ölümlerin sonucu azalacağı ve ekonomik dengenin bu işlerlikle sağlandığı teziyle birleşen, kapitalizmi

tek doğal düzen kabul eden görüşün ifadesi olan Malthus'un tezi, zamanının egemen olumlu havası açısından bozguncu bir nitelik taşıyordu. Smith'ın sınırlı büyüme olasılığı tezi, yaşanan teknolojik ilerlemenin etkisiyle terk edilmişti, ancak iktisadi büyüme sınırsızsa bunun mantıksal sonucu olarak nüfus ve üretim bolluğu kavramları ortaya çıkıyordu. Bu dönemin iktisatçısı olarak Malthus bu iki kavramla ilgilenirken, dönemin öteki büyük iktisatçısı ve 1811'den beri tanışıp bütün görüşlerini karşılıklı tartışan (ve James Mille'le birlikte bir üçlü oluşturdukları) David **Ricardo** toprak ağalığıyla ilgilenmişti.

Malthus *An Enquriy into the Nature and Progress of Rent* ('Rantın Yapısı ve Gelişimine Yönelik Bir Araştırma', 1815) ve *Principles of Political Economy Considered with a View to their Practical Application* ('Pratik Uygulamaları Açısından Ekonomi Politiğin İlkeleri', 1820) adlı eserleriyle, tarıma yapılan yatırımın azalan verimliliği üstünde durarak, Ricardo'nun adıyla anılan **rant** kuramını ondan önce ifadelendirmişti. **Say**'ın **mahreçler kanunu**na karşı çıkarak satın alma gücü eksikliğini dile getiren Malthus, doğal ekonomik işleyişin **kriz** yaratabileceğini de ilk kez dile getirmiş oluyordu. Patates üretim ve tüketiminin İrlanda'da nüfus/kıtlık krizine yol açabileceğini de, bu ülkenin ölüm ve göç sonucu nüfusunun yarısını kaybettiği 1845-46 Büyük Kıtlık'ından önce görebilmişti. Malthus'un *İlkeler* kitabına 220 sayfa not yazan Ricardo onun tezine karşı çıkarak Say'ın kuramını desteklerken, Malthus uzun dönemde yıkıcı üretim azlığı ve kısa dönemde aşırı üretimden kaynaklanan olumsuzluklar olasılığını öngörebilmişti. Malthus'un kısa dönemde sorun olarak gördüğü ve 'glut' (furya) adını verdiği olumsuzluklar bugün **regresyon** ve **depresyon** olarak adlandırılıyor ve bu tezler daha sonra onun üretken olmayan tüketicilerin (ona göre hizmet sektörü ve profesyonel meslekler) aşırı üretimi dengelemeleri açısından işlevleri tartışmasıyla birlikte **Keynes** tarafından işlenecektir.

Malthus yoksullarla ilgili düzenlemeler ve hayır kurumlarına yönelik yaklaşımların itibarsızlaşmasına fikri katkıda bulunmuş olduğu gibi, yüksek ücretlerin nüfus artışını özendireceği ve kıyamet olasılığı görüşüyle ücretlerin işçinin geçinebileceği asgari düzeye düşeceği kuramıyla da **doğal ücret kuramının** ideolojik temelini de hazırlamış olmuştur.

1834'te Londra İstatistik Derneği'nin kurucularından biri olan Malthus'un nüfusla ilgili tezinin bilimselliği tartışma konusudur. Malthus zamanında İngiltere'de ailelerin yüzde altmışı dört ve daha fazla çocukludur ve bu kadar çocuklu aile oranı 1920'lerde beşte bire düşecek, tek çocuklu aile oranı yüzde ellileri geçecektir. İngiltere'de Malthus zamanında yaşanan nüfus artışı tedirginliği, 1801'de ilk nüfus sayımının yapılmış olmasıyla da kendisini gösterir. Nüfusa ilişkin bu

ilgi 1850'den sonra kaybolacaktır. İngiltere kapitalizminin gelişimi ve sanayicilerin siyasete egemen olarak toprak sahiplerinin rantını sınırlayabilmeleri (örneğin Tahıl Yasalarının kaldırarak serbest tahıl ticaretinin sağlanabilmesi) Malthus'u pratikte yanlışlamış görünür. Ancak 1970'lerin başında nüfusbilimciler dünya nüfusunun daha 70'lerde 20 milyara ulaşacağını hesaplamış olduklarına ve çok farklı ülkelerde ciddi nüfus planlaması gayretleri yürütüldüğüne ve nüfus-ekonomi ilişkisi halen gündemde olduğuna göre (bkz. demografi), Malthus'un kapitalizmin krizi ve aşırı üretim tezinden çok **Malthusçuluk** adıyla nüfus kuramının anılması, ekonomik görüşlerini Ricardo gibi modeller biçiminde soyutlamaması ve döneminin olumlu havasıyla ters düşmesiyle açıklanabilir. Ekonominin 'kasvetli bilim' olarak nitelendirilmesinde nüfus kuramıyla Malthus etkili olduğu gibi, Ricardo ile birlikte kendiliğinden yürüyen düzene inanmayışıyla 'karamsar liberaller' nitelemesine de layık görülmüştür.

Marx, Malthus'u "ilkokul çocuklarına özgü bir yüzeysellik ve papazlara özgü bir kötü ifadeyle" başkalarından aşırma, "kendisi tarafından düşünülmüş bir tek cümle" olmayan bir kitap yazmış olmakla karalarken (*Kapital*, C. 1, 25. Bölüm), Engels de Darwin'in doğal seçilim kuramında Malthus'tan esinlenmiş olabilmesine ancak "incelemeden kabul etmekle kırılmış büyük pot" olarak nitelerken (*Anti-Dühring*), Malthus'u, gördüğü yoksullukla, nüfus krizini ve aşırı üretimi aynı soğukkanlılıkla ve salt düzenin/sermayenin çıkarı açısından dile getirişiyle değerlendirmektedirler. [K. E.]

Malhtusçuluk Nüfus çokluğu ile devlet adamlarının övünmesi yüzyıllarca benimsenmiş bir duygu iken, Yunan şehir devletinin sınırlı nüfusa sahip olması gerekliliği Platon ve Aristoteles zamanında da dile getirilmiştir. Sir James Steuart (1713-1780), Benjamin Franklin (1706-1790) ve Revd. Joseph Townsend (1739-1816) nüfusun uzun dönemde tehlikeli olabileceğini söylerler. Revd. Robert Wallace (1697-1771) insanın gelişmesinin engeli olarak ilk kez nüfus sorununu dile getirir.

Thomas Robert **Malthus**'la nüfus hakkındaki iyimser hatta övüngen görüş ciddi eleştiriye uğrar ve klasik iktisadın gerekliliklerıyle bağlantılandırılır. Malthus, William Godwin'in (1756-1836) ve Marquis de Condorcet'in (1743-1793) ütopyalarını, her kuşağın fizik, entelekt ve ahlak bakımında daha mükemmel olacağı inancı ve Aydınlanmacı görüşü doğrudan hedef alır. Malthus' a çok yönden saldırılarda bulunulsa da, Godwin Malthus'a cevabında gelecek kuşakların cinsel zevke o kadar önem vermeyebileceklerini yazar ve ütopyasına kürtajı ilave eder; Condorcet de üretim artışının nüfus artışına çare olacağına inanmaktadır, doğaya egemen olunan süreçte ahlak ilkeleri de değişecek-

tir. Artık nüfusla ekonomi sorunları bir arada düşünülmektedir.

Biyoloji alanındaki gelişmelerden, özellikle Darwin'den sonra da nüfus artışının içerebileceği tehlikelere değinen çeşitli Malthusçu yaklaşımlar geliştirilmiştir. Aşırı üretimden çekinme ve tarımsal üretimin sınırlandırmasını savunan tarımsal Malthusçulukla nüfusun sınırlandırılmasını savunan görüşlerin salınımı içinde Malthusçuluk kamu oyuna mal olup popülerleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, **azgelişmişlik** tartışmaları sırasında bu ülkelerde kalkınma sorunlarını hızlı nüfus artışına bağlayan ve bunun açlık ve sefaletle değil doğum kontrolü programlarıyla durdurulmasını savunan Yeni Malthusçuluk revaç bulmuştur. Bkz. demografi, sıfır nüfus artışı. [K. E.]

mamul madde İmalat sanayiinde hammaddelerin belirli teknolojiler uygulanarak dönüştürülmesi sonucu, tüketime ya da kullanıma hazır hale getirilmiş olarak ortaya çıkan ürün. [B. D.]

Manchester Okulu Serbest piyasa ve bırakınız yapsınlar görüşüyle saf **liberalizmi** savunanlara verilen ad. 19. yüzyıl serbest ticaret akımını tanımlamak için, Manchesterli iş adamları ve anti tahıl yasaları kampanyasının yürütücüleri Richard Cobden ile John Bright'tan esinlenerek kullanılan küçümseyici adlandırmadır.

1815'te tahıl (yani buğday) ithalatı yasağı sıkılanmış, fiyatlar yükselmiş, 1828'de yasada esneklik sağlanmışsa da bu uygulama gümrükleri düşürme çerçevesinde kalmıştır. Toprak sahipleri lehine işleyen yasa, şehir halkının pahalı tüketimine yol açmaktadır ve dolayısıyla manifaktürün aleyhinedir. 1836 yılında Richard Cobden ve John Bright yasaya karşı kampanya başlatırlar. Richard Cobden (1804-1865) iş adamıdır, bir çok risale yayınlamış ve serbest ticareti savunmuştur. Birlikte Anti-Tahıl Yasası Birliği'ni kurdukları John Bright da (1811-1889) iş adamı ve parlamento üyesidir. 1846 yılında İngiltere'de kötü hasat yaşandığı ve İrlanda'da kıtlık tehlikesinin başladığında, kampanya başarıya ulaşır ve yasa kaldırılır. Cobden yasanın kaldırılmasını serbest dünya pazarına atılan ilk adım olarak görmektedir, bundan sonra İngiltere emperyalizmine karşı kampanya açar ve koloni savaşlarının bitirilmesinin uluslararası barışı sağlayacağını, serbest ticaretten herkesin yarar göreceğini savunur. 1860 Fransa-İngiltere Cobden-Chevalier ticaret anlaşmasının bayraktarlarından biri de odur. 1846'da *Free Trade With All Nations* ('Bütün Ülkelerle Serbest Ticaret'), 1870'de *Speeches on Questions of Public Policy*, ('Kamu Siyaseti Sorunları Üstüne Konuşmalar') kitaplarını yayınlar.

Cobden ve temsil ettiği Manchsterli girişimciler serbest ticaret anlayışlarını devletin hiçbir biçimde müdahale etmediği serbest piyasa olarak anlamaktadırlar ve dönemin

en sıcak konuları olan fabrika yasaları ve sendikal örgütlenmeye de liberalizm adına karşıdırlar. İngiliz burjuvazisinin yurt dışında emperyalizmi desteklediği, yurt içinde sendikalara karşı duramadığı, Adam **Smith** ve David **Ricardo** dahil, klasik ekonomi okulunun kurucu babalarının da tahıl yasalarının kaldırılmasının tedrici olmasını istedikleri bu dönemde bu 'saf' liberalizm, İngiltere'nin muhafazakar başbakanı Benjamin Disraeli (1804-1881) tarafından 'Manchester Okulu' olarak adlandırılmıştır. Liberallerin İngiltere'de, fabrika yasalarını, hükümetin para ve göçmen politikasını, devlet eliyle ilk öğretimi destekleyen pragmatizm içinde, toplumsal koşulları göz önünde bulundurmaya çalıştıkları ortamda, Manchester Okulu deyimi, klasik ekonominin savunmadığı biçimiyle saf liberalizm görüşüyle, bırakınız yapsınlar anlayışıyla özdeşleştirilmiş, aslında ekonomist değil siyasal bir görüştür. Almanlar tarafından da kullanılan deyim, onların himayeci, müdahaleci anlayışlarıyla pasifizm ve siyasal bireycilik anlamına gelmiştir. [K. E.]

Mandel, Ernest Esra (1923-1995) Özellikle 1960'lardan sonra yaygınlaşan Neo-Marksist okul(lar) içinde, kapitalizmin son dönem gelişme ve özellikleri hakkındaki araştırmalarıyla birlikte ortodoks Marksist çizgiyi canlı tutmaya çalışan, 20. yüzyılın önde gelen Marksist düşünür ve siyasetçilerinden.

Frankfurt'a göçen Polonyalı Yahudi bir ailenin oğluydu. Aile 1930'larda Nazilerden Anvers'e kaçtı. Baba Henri Mandel Alman Komünist Partisi üyesiydi. Sovyet haber ajansı için çalışan bir gazeteciydi ve Karl Radek'in dostuydu. Ernest Mandel 16 yaşında Torçkistlere katıldı, Dördüncü Enternasyonal'in Belçika şubesine dahil oldu. Torçki ve Troçkistlerin Stalin tarafından öldürüldüğü bu dönemde, 18 yaşında Dördüncü Enternasyonal Belçika şubesi merkez komitesine seçildi ve 23 yaşında uluslararası sekreteryanın üyesi oldu.

Alman işgali üzerine üniversitesi kapandığı için öğrenimini bitiremedi. Direniş örgütündeki faaliyeti sırasında iki defa yakalanıp kaçmayı başardı, savaş bitince toplama kampından kurtulabilenler arasındaydı.

Savaştan sonra gazetecilik yaptı, 1950'lerde *Het Parool*, *Le Peuple*, *l'Observateur* ve *Agence-France Presse* adlı gazetelerde çalıştı ve Soğuk Savaş boyunca Marksizm'i sosyal demokratlara karşı savundu.

1953'teki bölünmeden sonra Enternasyonal Sekreterlik (ISFI) adı altında oluşturulan örgütlenmenin lideri oldu ve Belçika Sosyalist Partisi içinde çalıştı, partinin yayın organları *La Gauche* ve Flamancası *Links* gazetelerinin editörü oldu. 1954-1962 yıllarında arasında Belçika Genel İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun ekonomik kurul danışmanlığını yaptı. Partinin Hıristiyan Sosyalistlerle koalisyon kurmasına karşı çıktı, 1961'de genel grev örgütlemeye çalıştı ve 1964'te par-

tiden atıldı.

1963'te ISFI ABD'li Sosyalist İşçi Partisi (SİP) ile birleşerek Dördüncü Enternasyonal Birleşik Sekreterliği (USEC) adını almıştı. 1980' lerde ABD'de SİP ana bölümü USEC'ten ayrıldı. Mandel ömrünün sonunda kadar Dördüncü Enternasyonal'in önde gelen lider ve kuramcılarından oldu ve Belçika'da Sosyalist İşçi Partisi üyeliğini sürdürdü.

1962'de Fransızca yayınladığı *Marksist Ekonomi Teorisi* kitabıyla tanındı, o zamana kadar kullanmış olduğu Ernest Germanin, Pierre Gousset, Henri Vallin, Walter vb takma adları bıraktı. 1967'de Ecole d'Haute Etudes, Paris'ten mezun oldu. 1968 öğrenci hareketleri sırasında ABD ve Avrupa'da gezilere çıkarak konuşmalar yaptı, ABD, Almanya, İsviçre, gibi ülkelere girişi, Berlin Üniversitesi'nde ders vermesi yasaklandı. 1972'de Berlin'de Özgür Üniversite'de profesör oldu, Brüksel'de Özgür Üniversite'de, 1978'de Cambridge Üniversitesi'nde ders verdi.

Azgelişmiş ülkelerin borçlarının silinmesi, Moskova 1936 duruşmalarının açıklanması kampanyalarını yürüttü. Gorbaçov zamanında Rusya turuna çıktı.

2 bin makale ve on küsur dilde iki milyon nüshadan fazla basılan *Marksist Ekonomiye Giriş* kitabı dahil 30 kitap yayınlamış olan Mandel, Stalinizm'in ve Soğuk Savaş'ın çarpıttığı Marksist ortodoksiyi genç kuşaklara aktarmak ve yaratıcılıkla geliştirmek misyonunu savunuyordu. Avrupalı sosyalistlerin geçmiş felaketlerin etkilerinden kurtulması ve geleceğe bakmaları için mücadele verirken onları gelecekteki felaketler konusunda uyarmaya çalışıyordu. Stalinizme karşı yumuşak olduğu, eklektik olup sistematik olmadığı eleştirileri alan Mandel, Tarık Ali tarafından da *Redemption* (1991, 'Keferet', 2002, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Everest Y.) romanında hicvedilmişti.

Geç kapitalizm ve **uzun dalga** konularındaki özgün çalışmalarıyla, ulus-üstü emperyalizm, AET (**Avrupa Birliği**) oluşumu üstüne çalışarak ulusal devletle uluslararası sermaye ilişkilerinin olası biçimlerini inceledi; **azalan kâr oranı** tartışmalarında, önce hızlanan, sonra yavaşlayan, durgunlaşan ve bunalıma giren uzun dalga tanımıyla, kapitalizmin dönemlendirilmesi konusunu birikim yasalarıyla ayrıntılandırarak saptamaya çalıştı. Sosyalizme geçiş konusunda Avrupa sosyalistleri arasında yaygınlaşan reformize karşı sınıfsal şiddeti ve sınıf mücadelelerinin merkezi konumunu küçümseme eğilimi eleştirisiyle mücadele verdi.

Türkçe'de önemli eserleri: MANDEL, E. (1969), *Marksist Ekonomi El Kitabı*, 3 c., çev. Orhan Suda, İstanbul: Suda Y.; MANDEL, E. (1974), *Avrupa Meydan Okuyor, Servan-Schreiber'e Sosyalist Cevap*, çev. Tunç Tayanç, Ankara: Bilgi Y. ; MANDEL, E. (1974), *Marxist Ekonomiye Giriş*, çev. Orhan Koçar, İstanbul: Köz Y.; MANDEL, E. ve FRANK, Andre

Gunder (1986), *Ekonomik Kriz ve Az Gelişmiş Ülkeler*, çev. N. Saraçoğlu, İstanbul: Yazın Y.; MANDEL, E. (1986), *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, çev. Doğan Işık, İstanbul: Yazın Y.; MANDEL, E. (2000), *Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu*, 3. b., çev. D. Işık, İstanbul: Yazın Y. [K. E.]

manifaktür Zanaat üretiminin bir sermayedarın örgütlediği iş yerinde işbölümü içinde yapıldığı üretimdir. Üretim el emeğiyle çalışan işçiler tarafından herkesin bağımsız bir bölümünü ürettiği veya bütün üretim sürecini yüklendiği iki ayrı biçimde de yürütülse, işçi üretim aracından kopmuş ve sermayenin işyerinde, onun örgütlemesiyle işbölümü içine girmiştir. Ancak manifaktür üretiminde makine büyük bir yer tutmaz ve enerji kaynağı olarak da yer almaz. Bu niteliğiyle manifaktür üretim zanaatkârlıktan sanayileşmeye geçiş evresini oluşturur. Manifaktürün yarattığı işbölümü, işçinin makine düzeni içinde çalışmasının başlangıcını oluşturduğu gibi, iş örgütlenmesi ve ölçeği de ihtiyaçları doğurması ve teknik bütünleşmenin sağlanması yolunda itici güç oluşturmuş, teknolojik icatların kapısını açmıştır.

İngiltere'de 16. yüzyıldan 18. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar egemen olan manifaktür üretim, ekonomi politiğin bağımsız bir bilim olarak doğduğu dönemdir. Manifaktür döneminde kadar kullanım değeri ile ilgilenilirken, manifaktürün egemen oluşuyla birlikte değişim değeri ve gereken emek zamanın azaltılması ön plana çıkar. Adam **Smith** de işbölümüne verdiği önemle manifaktür döneminin yarattığı verimliliği ve değerin nasıl üretildiğini görmüştür. Bkz. zanaatkârlık, dışarı iş verme. [K. E.]

Maoizm ve Çin Maoizm, Çin Devrimi'nin önderi Mao Ze-dong'un (1893-1976) görüşlerine bütün olarak verilen adsa da, Maocular tarafından kullanılmaz, onlar 'Mao Ze-dong Düşüncesi' demeyi doğru bulurlar. 1960'lardan beri Maoist ve Maoizm nitelemeleri dünya çapında kullanılır olmuş ve Mao'nun SSCB'yi revizyonist olmakla eleştirmesinden sonra Maoizm etkisini iyice artırmış, birçok Maoist örgüt kurulmuştur. SSCB'nin özellikle Batı Avrupa ülkelerindeki komünist partiler üzerinde III. Enternasyonal yoluyla kurduğu denetimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası ile arası bozulana kadar faşizme karşı geliştirdiği uzlaşmacı tavrını, bu partiler tarafından kendi ülkeleri Nazi işgaline uğradığında da desteklemelerini sağlayacak boyuta kadar kullanması, savaş sonrasında olumsuz etkiler yaratmış, zaten III. Enternasyonal de kapatılmıştır. SSCB savaş sonrasında adım adım kapitalizmle barış içinde bir arada yaşama politikasını geliştirirken, dünya sahnesine yeni çıkan **üçüncü dünya** ülkeleri ve bağlantısızlar hareketi (bkz. üçüncü yol, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen), yeni **neo-emperyalizm**, **bağımlılık** ve **kalkınma** çözümlemelerin-

den etkilenmiş ve Batı'da gelişen yeni Marksizm yorumları da genel olarak devrimci potansiyelin üçüncü dünya ülkelerine kaydığı tezini geliştirdiğinde (bkz. Neo-Marksist ekonomi, Sweezy, Baran), dikkatler, Marksizm'in Batı/Avrupa dışı yorumu olarak Mao'ya ve Çin'e yönelmiştir.

Çin Devrimi'nin, dünyadaki o zamana kadarki devrimlerden temel ayırt edici yönü, tarım üretiminin ve köylü çoğunluğun egemen olduğu bir toplumda köylü ittifakıyla devrim yapılması, köylü isyanları ile gerilla savaşını kaynaştırmasıdır. Mao'nun teori ve pratik, devrim strateji ve taktiği, başat çelişki kavramlarına ilişkin geliştirdiği görüşler, Çin'in bu toplumsal yapısının ve Japon işgaline karşı milliyetçilerle birlikte savaş ittifakı kurmasını ve Uzun Yürüyüş'ü gerektiren siyasal koşullarının sonucudur. Çin devrimi uzun süreli gerilla savaşıyla, kırsal alanda iktidarın parça parça ele geçirilmesi ve büyük şehirlerin kuşatılması ile en sonunda ülke çapında iktidarın sağlanmasıyla gerçekleşmiştir. Marksizme katkıda bulunup bulunmadığı tartışmaları yapılan Mao, aynı anda Marksist ve Çinlidir ve bu kavramlarıyla Çin'de Marksizmi tanımlamaya ve uygulamaya çalışırken, dünyada Marksizmi ve Çin'in özelliklerini tanımlamaya çalışmaktadır. Çin'in ayrı bir kıta olması ve yarı sömürgeleştirilmesinden beri gelişmiş Batı karşıtlığı düşünüldüğünde bu dilin kurulmasının önemi anlaşılır.

Çin Komünist Partisi 1949'da iktidara geldikten sonra elindeki en büyük kozu kitleleri harekete geçirme gücüydü. Çürüme ve yozlaşmaya karşı diğer görüşlerden farklı olarak sosyalist iktidar kurulduktan sonra da kapitalizmle sosyalizm çelişkisinin, proletarya ile burjuva mücadelesinin devam ettiğini savunan Mao, sosyalist bir ülkede burjuvazi doğrudan komünist partide bulunur teziyle Kültür Devrimi'ni başlatmıştı. SSCB ve Doğu Bloku'nun 'kapitalist restorasyon bölgeleri' sayılması da bu düşünceyle paraleldi.

1950'lerde uzun yıllar sonra ilk kez siyasal birliğe, güçlü merkezi hükümete ve istikrra kavuşan Çin'de, Fransa'nın Vietnam'dan çıkması, Kore Savaşı'nın bitmesiyle bölgenin de istikrar kavuşmasıyla, sol ve sağ muhalifler ezilmiş, burjuva ilan edilenlerin mülküne el konmuş, Sovyet teknik yardımı ile devlet mülkiyetinde makineleşmeyle birlikte giden toprak dağıtımı programı uygulanmış ve 1953'te tamamlanmıştır.

Çin, Doğu Avrupa'da yaşanan ayaklanmalar, SSCB Batı'nın gerisinde kalmaya başlaması ve barış içinde bir arada yaşama söylemi geliştirmesi sonucu, Khruşçev'in politikasından hoşnut kalmayarak yolunu SSCB'den ayırdıktan sonra, SSCB'de yaşanan kolektişleştirme (bkz. kolhoz), 1930'ların **Stahanovizmi** ve Khruşçev'in 1959'da oluşturduğu halk muhafızları deneyiminden de yararlanarak, Çin'e özgü halk komünlerinde, kendine yeterli ekonomik birimlerde hafif

endüstri ve inşaat projelerini yürütme porgramı başlatmıştır.

1958'de başlatılan Büyük Sıçrayış programıyla, 1962 başına kadar, ucuz emekle ülkeyi hızla sanayileştirme programı yürürlüğe konmuştur. Kolektifleştirme ve kitlesel emek kullanımıyla çelik üretimini çoğaltmak amaçlanmıştır (hedef, 15 yılda İngiltere'yi geçmektir). 1958' de Henan deneyi ülke çapında yaygınlaştırılarak, her biri 5 bin hane içeren 25.000 komünde çelik üretimi için harekete geçilmiştir. Küçük fırınlarda, makineleşmeye gidilmeden, ucuz emekle çelik üretimi için fabrikalar, okul ve hastaneler bile terk edilmiştir. Tarımdan elde edilen artı değer ve emeğin yerel sanayileşme, sulama ve ulaşım sorunlarını merkezi bütçeye yük olmadan çözmesi amacıyla 90 milyon kişinin çelik üretiminde çalıştığı program köylülüğün kolektifleştirilmesine hizmet ederken, üretilen çeliğin kalitesi çok düşük olmuş, bir yandan da bu dönemde geliştirilen, verimli toprak daha diptedir görüşüyle derin ekim yöntemi, derinden çıkan toprağın üsttekini örtmesi veya tohumları yiyen kuşlara karşı savaş kampanyası nedeniyle kuşların öldürülmesi nedeniyle her türlü haşaratın çoğalması sonucu büyük verimlilik kaybı olmuştur.

1959-1962 yılları Çin tarihine üç acı yıl olarak geçmiştir. Sellerin ve kuraklığın bir arada yaşandığı bu dönemde, yönetimin payının ne kadar olduğu tartışmaları bir yana, yalnız açlıktan ölenlerin sayısına ilişkin tahminler 15 milyonla 30 milyon arasında değişmektedir.

Yükselen eleştiriler sonucu ademi merkezileştirme, tarım teknolojisinin geliştirilmesi ve eğitime önem verilmesi kararlaştırılmış, Mao bir yandan Mao Ze-dong düşüncesinin okulu olarak Halk Kurtuluş Ordusu'nu yeni bir güç odağı olarak örgütler ve devlet ve parti bürokrasisinin ayrıcalıklı katmanlarında yeni burjuva unsurlar doğduğu eleştirisini getirirken, 1959'da başkanlıktan ayrıldı. Tarımda bireyci girişimcilikle üretimi artırma hedefinin güdüldüğü dönemde parti merkez komitesinde azınlıkta kaldığı anlaşılan Mao, kırsal alanda Sosyalist Eğitim Hareketi'ni örgütleyerek 1966'da Kültür Devrimi'ni başlattı. 'Burjuva unsurlara' karşı Kızıl Muhafızlar örgütlenmesiyle gençliğin ve kitlelerin harekete geçirildiği Kültür Devrimi sırasında 'doğru çizgi'den bütün sapmalara karşı, parti merkezince harekete geçirilen kitle şiddeti uygulandı. Resmen Mao'nun ölümünden bir ay sonrasına, 1976 sonbaharına kadar devam eden Kültür Devrimi 1970-71'deki başarısız darbe girişimlerinden sonra kitleleri harekete geçirme gücünü yitirmiş ve parti içindeki bölünme süreci hızlanmıştı.

Mao'nun ölümünden sonra Büyük Sıçrama ekonomik felaket olarak ve kişi kültüyle açıklanmakla birlikte, Deng Xiaoping iktidarı Mao ile Maoculuğu ayırdı; Maoculuk toplumsal sonuçları gözlemlemektir, resmen Mao'nun politikaları eleştirilebilir ama Maoizmin ge-

çerliliği veya Parti'nin Maoizmi tartışılamaz. Mao Çin'i feodalizmden kurtarmış, sosyalizm yoluna sokmuştur. Kültür Devrimi sırasında aşırı gidildiği ve artık koşullar değiştiği için yol gösterciliği eskisi kadar olmadığı kabul edilmektedir. 1959-1976 yılları arasındaki ekonomik ve siyasal 'hata'lar Mao'dan çok Dörtlü Çete'nin suçudur.

Deng Xiaoping yönetimi 1978' e ekonomik reformlar başlattı. Reformlar 1975'te Zhou Enlai tarafından açıklanan dört modernleşme hedefini ortaya koymuştu, bunlar, tarım, sanayi, bilim ve teknoloji ile askerlikti. Temel hedef modernizasyonu finanse edecek artı değeri yaratmaktı. Maocu komün sistemi yoluyla sosyalizmden komünizme büyük sıçrama terk edildi fakat işçi ve köylüleri harekete geçirerek daha fazla artı değer üretmelerini sağlamak ve ekonomik dengesizlikleri gidermek, köylünün artı değerine el koyarak değil üretimi artırarak ve kendine yeterli hale getirerek kent kır farkını azaltmak ilk hedef olarak kaldı. 1960'lara kadar düşük verimlilik ve zayıf planlamayla, katılıma önem vererek ve kitleleri harekete geçirme yoluyla yürütülen ekonomik programlar, verimli ve daha üstün teknoloji kullanımına yönelik bölge adacıkları yaratarak sürdürüldü. Coğrafya veya sektör anlamında yerel uygulama başarılı olursa yaygınlaştırma yolu seçilerek, tarımda kolektif çiftlik yerine sözleşme sorumluluğu sistemi getirildi, belirli toprak birimlerindeki üretimleri satma yetkisi tanındı. İkinci adımda şehir ve köy girişimleri kuruldu. Dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırım teşvik edilerek halk desteği sağlandı. Böylece 1970'ler ve 1980'ler boyunca köylülerin ürünlerini piyasada satabilmeleri, şehirlerde köy girişimlerinin kurulması sağlanırken dış ticarete açılma başlatıldı.

1985'te kırdaki komün sisteminin dağıtılması tamamlandı. Deng Xiaoping 1984'te sosyalist aşamayı üretici güçlerin artırılması aşaması olarak tanımlayarak, geçmişte fakirliğin yok edilmesine yeterince önem vermediklerini, sosyalizmin, kapitalizmden daha hızlı ve daha fazla üretici güçleri artırmak anlamına geldiğini söylüyordu. Mao'nun Batı teknolojisinin tuzaklarına düşülmemesi uyarısını terk ederek kalkınma yolunda pragmatik yol seçildi. Çin Japonya ve Batı'yla makineleşme yolunda dış ticaretini artırdı.

1980'lerde fiyat sisteminin uygulanmasına geçildi, devletin kaynak kullanımı azaltıldı. Fiyat reformundan sonra devlet mülkiyetindeki birçok işletmenin kârsız olduğu görülerek, ağır sanayi ve altyapı kurumlarının da kapatılması ve özelleştirilmesine karar verildi. Artık pazar ekonomisine geçiş aşamasına gelinmişti. 1990'ların başında çoğu üründe devlet fiyatı yerine piyasa fiyatına geçiş sağlandı. Bankacılık başlatılarak, siyasal karar yerine kâr ve zarara göre kredi sağlama sistemi hayata sokuldu. Özelleştirmeyle birlikte sosyal güvenlik sistemi de başlatıldı.

Çin Halk Cumhuriyeti ekonomisinin resmi tanımı Çin nitelikli sosyalizmdir. Çin, kaynakların daha fazla fiyat temelinde dağıtıldığı ve üretici güçlerin özel ellere daha fazla geçtiği bir sisteme doğru gitmektedir. Çin Komünist Partisi ise Marksizm'i terk etmediğini, sosyalizmin özel mülkiyet ve serbest piyasa ile çelişmediğini düşünmektedir. Açıklamaya göre Çin, sosyalizmin birinci aşamasındadır. Çin, Deng Xiaoping'in formülleştirmesiyle, hiç bir ülkenin tarihi gelişiminin bir ötekine benzemeyeceğini savunarak, olgulardan gerçeği öğrenmek sloganı ile, sistemin işlerliğini sağlayan yöntemlere teorik uygulama olanağı yaratmıştır. Çin nitelikli sosyalizm bu çerçevede sosyalizmin Çin'de aldığı biçimdir. Çin'in Marksistliği, sistemin sosyalistliği veya **piyasa sosyalizmi** olup olmayışı tartışmaları sürerken, Çin'in SSCB'deki **perestroyka** uygulaması tersine, siyasal istikrarını koruduğu ve yirmi yılda yaşam standardını yükselttiği ortadadır.

Çin artık altyapı donanımını tamamlamakta, otoyol, havaalanları ve telekomünikasyon sistemine kavuşarak kendi teknolojisini de geliştirmekte iken, bir yandan dünya ekonomisiyle eklemlenmekte, bir yandan da ekonomik ilişkileriyle birlikte dünya siyasetindeki ağırlığı artmaktadır.

1980'lerde özel ekonomi bölgeleri, açık liman ve şehirler, teknoloji gelişme bölgeleri kurulmuş, 1990'larda deniz aşırı yatırıma açık 15 serbest ticaret bölgesi, 32 teknolojik gelişme bölgesi, 53 yüksek sanayi gelişme bölgesi oluşturulmuş, yabancı sermaye ve teknoloji pencereleri olarak bu bölgelerde gümrük ve vergi teşvikleri uygulanmıştır (bkz. serbest bölge). 2003'te Hong Kong ve Makao ile ekonomik ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır.

2000'de Batı Çin Kalkınma stratejisi, 2003'te Kuzeydoğu Çin'i canlandırma girişimi, 2004'te Orta Çin'in kalkındırılması siyaseti uygulamaya konularak, kıyı bölgesi dışına da kalkınma ve yeni politikaların yaygınlaştırılması hedefleri benimsenmiştir. Yüksek gelir düzeyine sahip yurttaşlar için özel mülkiyetin olanaklı hale geldiği Çin'de hedef, fakir ve zengin farkını azaltmaktır.

Çin'deki sanayi üretiminin % 65'i özel girişimlerce karşılanmaktadır ve ekonomide devletin ağırlığı hükümet tarafından en azından orta vadedeki en önemli yönetim sorunu olarak görülmektedir. Devlete ait olmayan sektörlerde büyümenin teşvik edilmesi stratejisi ve devlet firmalarına rekabet etmeleri yönünde baskıda bulunmak Çin'de sınırına ulaşmıştır. Stratejik risk, sağlıklı firmaların yükümlülüklerinin, sorumluluğu hükümet ve mali sistem üzerinde olacak şekilde özelleştirilmesidir. Özelleştirme şehirlerde artan işsizlikle ilgili endişeleri daha da artırmaktadır. Pek çoğu düşürülmüş ücret karşılığında sadece vardiyalı olarak çalışan işçilerin oluşturduğu devlet firmalarındaki atıl kapasite nedeniyle, resmi

olarak %3 düzeyinde olduğu ilan edilen işsizlik oranı, aslında çok daha yüksektir. **Gini Katsayısı** Çin' de 1985 ile 1995 yılları arasında 30'dan 39'a yükselmiştir. Bu rakam, son otuz yılda uluslararası alanda kaydedilen en yüksek eşitsizlik artışıdır. Öbür yönüyle de Çin'de devlet sektöründe çalışan 100 milyon işçi, Avrupa'dakinden çok daha kapsamlı, beşikten mezara, bir sosyal güvenliğe sahiptir.

Şehirli orta sınıfın artık nüfusun % 15'ini oluşturduğu Çin'de, çevre kirliliği, işsizlik ve yozlaşma ile insan hakları standartlarının düşüklüğü en önemli sorunlar olarak dile getirilmektedir.

Uluslararası Maoist hareket 1976' da Mao'nun ölümünden sonra, Deng'i destekleyenler, hain ilan edenler ve Arnavutluk yanlıları olarak üçe bölünmüştür. Deng'i hain ilan eden hareketler Endonezya ve Peru önderliği altında faaliyet göstermektedirler.

Çin, dünya ekonomik sistemine getirdiği eleştirileri de bırakarak **Dünya Ticaret Örgütü**'ne üye olmuştur ve ucuz üretimiyle dış ticarette sahip olduğu rekabet gücü birçok ülke pazarını korkutmaktadır. [K. E.]

marjinal faktör maliyeti Bir firma tarafından kullanılan ek bir birim girdinin toplam maliyet üzerinde yaratığı değişikliktir. Böylece toplam maliyet üzerinde ek bir birim girdi kullanıldığında meydana gelen değişikliği izlemek mümkün olmaktadır. Matematiksel olarak, toplam maliyetler üzerinde meydana gelen değişikliğin kullanılan girdilerde meydana gelen değişikliğe bölünmesiyle elde edilir. [B. B.]

marjinal fayda Malın son biriminin ortaya çıkardığı faydadır.

Marjinalistlerden sonra marjinal fayda, klasiklerin kabul ettiği değeri belirleyen ve ölçen unsur olarak emek miktarının yerine geçmiştir. Değeri tayin eden, **azalan marjinal fayda** yasasına göre, doyum noktasında sıfıra varacak şekilde sağlanan tatmin arttıkça azalan orandaki fayda, **Jevons**'un deyişiyle "nihai fayda derecesi"dir ve bugün marjinal fayda olarak adlandırılmaktadır. [B. B.]

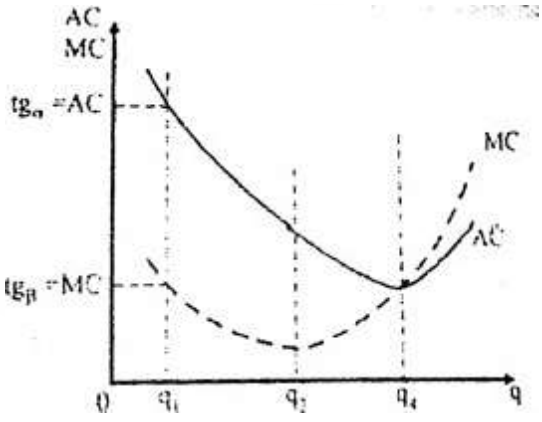
marjinal gelir Üretilen son birim ürünün satışı ile toplam gelirde sağlanan artış miktarıdır. Azalan marjinal gelirler yasasına göre, üretim arttıkça son birimden elde edilen gelir azalır. Tam rekabet piyasasında firmalar marjinal gelir fiyata eşitlenene kadar üretimi sürdürürler. Bu noktada ortalama gelir, marjinal gelir ve fiyat eşitlenmektedir. [B. D.]

marjinal ikame oranı → kayıtsızlık eğrileri

marjinal ithalât eğilimi Harcanabilir gelirde (yani vergiler ve transferlerden sonraki gelirde) meydana gelen artışın ithalât harcamalarında neden olduğu artıştır. Matematiksel olarak marjinal ithalât eğilimi (MPI) ithalâtta meydana ge-

len artışın gelirde meydana gelen artışa bölünmesiyle elde edilir ve dolayısıyla 0 ila 1 arasında bir değere eşittir. MPI = dI/dY [B. B.]

marjinal maliyet Üretimdeki bir birimlik değişmeye karşın, toplam maliyetteki değişmedir. Marjinal maliyet, toplam maliyet eğrisinin eğimine eşittir. Üretilen son birim malın maliyetini ifade eden marjinal maliyet, üretim miktarı artıkça önce azalan ve belirli bir üretim miktarından sonra artan bir seyir izlemektedir. [B. B.]

marjinal sektör → enformel sektör

marjinal tasarruf eğilimi Gelirdeki bir birim artışın tasarrufta yarattığı artıştır. Özellikle Keynesyen ekonomide çarpan katsayısını belirleyen anahtar bir değişken olduğu için önemlidir. Matematiksel olarak marjinal tasarruf eğilimi tasarrufdaki değişim tutarının gelirdeki değişim tutarına bölünmesiyle elde edilir. Dolayısıyla 0 ila 1 arasında bir değere eşittir. Marjinal tüketim eğiliminin (MPC) karşıtıdır ve genel olarak marjinal tasarruf eğilimi (MPS)= 1-MPC. [B. B.]

marjinal teknik ikame oranı Üretim düzeyi veri iken girdilerin birbiri ile ikame edilebilme düzeyini gösteren orandır. Eşürün eğrilerinin her bir noktasındaki eğim, o üretimi yapmak için kullanılan girdiler arasındaki marjinal teknik ikame oranını gösterir. Girdiler birbirinden farklı olduğundan tam bir ikame söz konusu değildir. Bir girdinin kullanılan miktarı azaldıkça ikame edilmesi zorlaşır, hatta bir noktadan sonra olanaksızlaşır. Üretim faktörleri arasındaki marjinal teknik ikame oranı faktörlerin marjinal verimliliklerinin oranına eşittir. [B. D.]

marjinal tüketim eğilimi → tüketim fonksiyonu

marjinal vergi oranı Artan vergilenebilir gelirin kişinin vergi yükümlülüklerinde meydana getirdiği artış olarak tanımlanır. Marjinal vergi oranı = Δ (Vergi yükümlülüğü)/Δ (Vergilenebilir gelir).

Marjinal vergi oranı, yayınlanan vergi istatistiklerine bakılarak veya uygulamada gelir artışının vergi dilimlerinde meydana getirdiği artış izlenerek ölçülebilir. Marjinal vergi oranı kavramı vergilemenin etkilerini tam olarak yansıtmayabilir. Söz gelimi, düz oranlı bir kafa vergisinin marjinal vergi oranı sıfırken, vergi ödeme işleminin akamete uğradığı durumlarda marjinal vergi oranı belli noktalarda pozitif veya

negatif sonsuz değerlere sahip olabilir. Sosyal güvenlik benzeri kesintilerin gelirle bağlantılı olduğu hallerde ise vergilerin ve bu kesintilerin toplam etkisinin ölçümü söz konusu olabilir ki, bu durumlarda marjinal efektif vergi oranı kavramı kullanılır. [B. B.]

marjinal verimlilik Emeğin marjinal verimliliğinin ücret sınırını belirlediğini ortaya atan marjinal verimlilik teorisi, verimliliğin artması sonucu reel ücretlerin de devamlı olarak artabileceğini savunmaktadır. Ancak, rekabet düzeyinden daha yüksek düzeyde ücret ödenmesi halinde işsizliğe veya iş gücünün yanlış tahsisine neden olunacağını da kabul etmektedir. Üretim sürecinin marjinal analizine dayanan bu teoriye göre emeğin kullanılması, işçilerin sağlayacağı üretim artış değerinin ücretlerine eşit olduğu düzeye kadar devam etmektedir.

Neoklasiklere göre marjinal verimlilik, üretim faktör oranlarındaki ve ölçekteki değişmeye bağlıdır. İlk olarak neoklasik iktisatçılardan Amerikalı John Bates **Clark** tarafından ileri sürülen ve her üretim faktörünün getirisinin, tam rekabet koşulları altında, bu üretim faktörünün marjinal ürününe eşit olduğunda dengede olduğu şeklinde özetlenebilecek olan marjinal verimlilik teorisi, daha sonra Wicksteed ve **Wicksell** tarafından geliştirilmiştir. [B. B.]

marjinal yatırım eğilimi Gelirdeki veya üretimdeki (milli gelir veya gayrısafi yurtiçi hasıla) değişimin yatırım harcamalarında oluşturduğu değişikliktir. Marjinal yatırım eğilimi (MPI), yatırım eğrisinin eğimi için kullanılan bir başka terimdir ve yatırımdaki değişimin gelir veya üretimdeki değişime bölünmesiyle elde edilir. Toplam harcama eğrisinin eğimini arttırır ve **çarpan etkisi**nin bir parçasını oluşturur. [B. B.]

marjinallik ilkesi 1870'li yıllarda toplam miktarlardan çok marjinal birimlerin daha önemli olduğu düşüncesiyle gelişen ekonomik yaklaşımın temelidir. **Walras, Jevons** ve **Menger** tarafından geliştirilen marjinalist yaklaşımda, klasik iktisatçılar gibi piyasa ve maliyetler değil, talep baş rolü oynar. Klasik iktisada göre malların ekonomik değeri, emek maliyeti ve üretim maliyetleriyle belirlenmekteyken, marjinalistler bireyin elde ettiği tatmine önem vermişler ve öznel/sübjektif değer düşüncesini ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşım aynı zamanda ekonomi politikten ekonomiye geçişin ve bilim olarak ekonominin matematikleşmesinin de başlangıcıdır. [B. B.]

Marksist Ekonomi Marx'ın yaşadığı dönemlerden itibaren **Marksizm** çeşitli düşünürlerce farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Zaman içinde Marksist iktisatçılar dünyada yaşanan yeni gelişmeleri değerlendirerek, Marksist Ekonomi yaklaşımını zenginleştirmiştir. Marksist ekonomi ile ilgili çalışmalar halen devam etmektedir.

Marksizmin sosyalizm ve sosyal demokrasi olarak bölünmesi aşamasında, **Bernstein** kapitalizmin çöküşünün kaçınılmaz olmadığını, sosyalizmin ancak siyasal bir tercih olacağını savunmuştur. **Kautsky** Marx'ın kaçınılmaz bir çöküşten değil, kronik depresyondan söz ettiğini ileri sürmüştür.

Rosa **Luksemburg** krizin nedeni olarak talep yetersizliğini saptamış, kapalı bir ekonomide (bkz. kapalı ekonomi) çöküşün kaçınılmaz olduğunu ve bunu aşmak için dış pazarlara ulaşmak gerektiğini belirtmiştir. Bu görüş Marksist iktisatçıların **emperyalizm** üzerine çalışmalarının başlangıcı olmuştur. **Hilferding**, Lenin, **Buharin** yeni tezler geliştirmişlerdir.

Avusturyalı Marksistler Marksizmi daha çok ekonomik ilişkilere merkezi bir rol veren sosyolojik yaklaşımlar olarak ele almıştır. Daha sonra, Frankfurt Okulu'na bağlı Marksistler de benzeri bir yol izlemiştir.

Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra, sosyalist **planlama** ile ilgili gelişmeler önem kazanmıştır. **Preobrojenski** hızlı sanayileşme için tarımdan sanayiye kaynak aktarılmasını öngören 'ilkel sosyalist birikim' tezini ortaya atmış, Buharin buna tarım sektörünün çökeceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Buharin'in pazara dayalı modeli kısa bir süre uygulanmış ve terkedilmiştir. Planlama yöntemleri üzerine Oscar **Lange** ve **Kantaroviç** farklı öneriler geliştirmiştir. Tagan-Baranovski çok sektörlü dalgalanma teorisi, **Kalecki** dağılım çevrimleri teorisi üzerine çalışmıştır.

İki savaş arası dönemde Marksist Ekonomi çalışmalarında durgunluk yaşanmıştır. Ancak 1940'lı yıllarda **Dobb**, **Sweezy**, **Baran**, **Mandel** gibi Marksist iktisatçıların çalışmaları ve tezleri öne çıkmıştır. Baran ve Sweezy kapitalist ekonominin tekelci bir yapı olarak analizini yapmıştır. Büyüme, kronik depresyon, ekonomik artık konuları incelenmiştir. Mandel uzun dalgalar konusunda yeni bir teori geliştirmiştir.

Başta Japonya olmak üzere, Asyalı Marksist iktisatçılar Avrupa dışı ülkelerin yapısı üzerine çalışmalar yapmışlardır. **Asya Tipi Üretim Tarzı** üzerine bir dönem yoğun araştırmalar yürütülmüştür.

1960'lı ve 70'li yıllarda **azgelişmişlik** Marksist iktisatçıların önemli ilgi alanlarından birini oluşturmuştur. Prebisch ve Frank'ın **bağımlılık** tezleri, **Wallerstein**, Bettelheim, Emmanuel, Magdof, **Amin** gibi iktisatçıların azgelişmişlik ve uluslararası ekonomik sistem üzerine çalışmaları vardır. Bu dönem Marksist iktisatçılar Sovyetler Birliği uygulamalarını eleştirerek, yeni alternatif modelleri araştırmışlardır.

1980'lerden sonra Marksist iktisatçıların ilgi alanı **küreselleşme**ye yönelmiştir. Bkz. Neo-Marksist ekonomi. [B. D.]

Marksizm Karl **Marx** ve Frederick **Engels** tarafından temelleri atılan, tarih içinde toplumların dö-

nüşümünün analizini ve bu dönüşümün yönlendirilmesini kapsayan, insanlığın nihai hedefi olarak komünist toplumun kurulmasını öngören bir ideolojidir. Dünyanın en kapsamlı ideolojisi olarak felsefi, tarihi, siyasi, iktisadi boyutları vardır. Marx çağının birçok düşünürünün ve bilim adamının tezlerinden yararlanarak Marksizmi oluşturmuştur.

Marksizmin felsefi temelleri diyalektik materyalizme dayanır. Diyalektik, felsefi çalışmalarda gerçekliğin kavranması için kullanılan bir yöntemdir. Diyalektik yöntem dünyaya ait olguları sürekli hareket, gelişim ve değişim içinde olan süreçler olarak görür. Bu anlamda, incelenen olgular her zaman aynı kalacak şeyler olarak değil, tam tersine sürekli değişmekte olan şeylerin o an içinde bulunduğu hal olarak değerlendirilir. Diyalektik yöntem dünyanı birleşmiş, bütünleşmiş olarak ele alır. Onu oluşturan parçalar arasında sürekli bir etkileşim olduğunu kabul eder. Bu etkileşim doğadaki karşıtlıklar arasındadır. Doğada her şey karşıtıyla birlikte var olur ve karşıtların bir ilişkiye girmesi aralarında çelişkilerin doğmasına yol açar. Bu çelişkiler karşıtların birbirini etkilemesinin ve değiştirmesinin nedenidir. Bu değişim düz bir çizgi şeklinde olmaz. Değişmekte olan bir şey önce nicel değişimler geçirir. Nicel değişimlerin zaman içinde birikerek artması sonucunda, nitel bir değişim ortaya çıkar. Değişmekte olan şey, artık başka bir niteliği olan bir başka şeye dönüşmüştür. Bu süreç başlangıcı ve sonu olmayan biçimde sürmektedir. Nitel değişimin her aşamasında bir önceki durumun zıddını içeren yeni bir durum oluşmakta, yeni durum da yeni bir dönüşüm sürecine girmektedir. Bu durum tez-antitez-sentez olarak tanımlanmaktadır.

Diyalektik mantık idealist ya da materyalist felsefi yaklaşımlara uygulanabilir. Marx şeylerin dönüşümünde düşünsel ya da gayrı maddi temellerin belirleyici olduğunu savunan idealist yaklaşımların tersine, maddi temellerin belirleyici olduğunu savunan materyalist yaklaşımı benimsemiştir. Diyalektik materyalist yöntemin doğa bilimlerine uygulanarak, doğanın dönüşümünü açıklayabildiğini görmüş ve insan topluluklarının tarih içindeki dönüşümünü diyalektik materyalizmle açıklamıştır. Marx bu yönteme tarihi materyalizm adını vermiştir.

Tarihi materyalizm toplumsal ilişkilerin tarih boyunca dönüşümünü, rastgele olaylar zinciri olmaktan çıkarıp, sistemli bir bütün olarak açıklamayı amaçlar. Toplumsal ilişkiler insanların yaşamlarını sürdürmek için girdikleri üretim faaliyetlerine dayanır. Üretim faaliyetleri üretim güçlerine göre yapılır. Üretim güçleri üretim araçlarını, teknolojiyi, enerjiyi kapsar. İnsanla üretim güçleri arasındaki ilişki aynı zamanda ikinci bir ilişkiye, insanın insanla ilişkisine yol açar. Buna da üretim ilişkileri denir. Üretim ilişkileri insan iradesinden bağımsız olarak var olan ve

üretim sürecinde insanlar arasında biçimlenen ilişkilerdir. Toplumsal işbölümü ve sınıf yapısı üretim ilişkileri ile belirlenir. Üretim güçleri ve üretim ilişkileri birlikte üretim tarzını oluştururlar.

Üretim güçleri ve üretim ilişkileri karşılıklı birbirlerini etkilerler. Üretim güçlerinde nitel bir dönüşüm gerçekleşmesi üretim ilişkilerini de dönüşüme zorlar. Üretim ilişkilerinin bu dönüşüme uyum sağlayamaması toplumsal devrimlere yol açar. Sonuçta üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin dönüşmesi ile üretim tarzı da değişir. Tarih boyunca üretim tarzları sürekli değişmektedir. İnsanlığın ilk çağlarında özel mülkiyetin olmadığı, insanların birlikte üretim yaptığı ilkel komünal toplumlar vardı. Üretim güçlerinin gelişmesi sonucu insanlar ilk kez ihtiyaçlarının ötesinde bir artık elde etmeye başladıklarında, üretim ilişkileri de değişmeye, sınıflı toplumlar oluşmaya başlamıştır. Bu süreçte antik köleci toplum, Asya tipi üretim tarzı, feodalizm, kapitalizm gibi üretim tarzları oluşmuştur. Bütün bunlar farklı sınıfsal yapılar oluşturmuş ve sınıfsal çelişkiler sonucu dönüşmüştür. Üstyapı kurumları da üretim tarzının belirlediği sınıfsal yapıya göre oluşmuştur. Devlet sınıfsal çelişkiler ortaya çıktıktan sonra, sınıf ilişkilerini düzenleyerek yapıyı sürdürmek üzere kurulmuştur. Devlet egemen sınıfın baskı aracıdır. Marx'a göre toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir. Bu bağlamda, kapitalizm de tarihteki geçici üretim tarzlarından biridir ve sınıfsal çelişkiler sonucunda bir başka üretim tarzına dönüşecektir. Bu dönüşüm ekonomik yapının yani altyapının üstyapı kurumlarını değişmeye zorlamasıyla olacaktır. Tez-antitez-sentez kuralı gereği, sınıfsız ilkel komünal toplumlarla başlayan insanlık tarihi, sınıflı toplumlarda yaşanan gelişmeleri içeren yeni bir sınıfsız topluma, komünist topluma ulaşacaktır.

Marx kapitalizmi incelerken, büyük ölçüde **klasik iktisatçıların** analizlerine dayanır. Ancak onlardan farklı olarak kapitalizmi doğal bir düzen olarak değil, tarihi bir kategori olarak ele alır. Bütün üretim tarzları gibi kapitalizm de iç çelişkileri nedeniyle çökecektir. Ayrıca piyasanın dengeleri sağladığı uyumlu bir yapı söz konusu değildir. Tersine, sınıfsal çelişkilerin şiddetlendiği, devresel krizlerin sistemin bir parçası olduğu, işçi sınıfının sömürülmesine dayanan bir yapı söz konusudur. Marx emek-değer ve artı değer teorileri ile işçi sınıfının sömürülmesinin kapitalist sistemin işleyişinin zorunlu bir unsuru olduğunu göstermiştir. Yedek sanayi ordusu kavramıyla işsizliğin sistemin vazgeçilmez bir parçası olduğunu belirtmiştir. Sermaye birikiminin yoğunlaşmasının ve teknolojik gelişmenin ortalama kâr hadlerini düşüreceğini ve bu sürecin küçük kapitalistlerin tasfiyesini gündeme getireceğini öne sürmüştür. Sermaye birikiminin yoğunlaşması tekelleşmeye yol açacaktır. Bu durum kapitalistlerin yeni yatırım-

lar yapması gereğini ortadan kaldıracaktır. Sermaye ile birlikte emeğin de giderek daha az sayıda firmada yoğunlaşması ve rekabetin zamanla ortadan kalkması, kapitalizmin varlık nedenini ortadan kaldırmaktadır. Kapitalizmin çöküşü kaçınılmazdır. İşçi sınıfına düşen tarihin doğrultusunda hareket ederek, siyasi mücadeleyle süreci hızlandırmaktır.

Marx'a göre, egemen sınıflar üretim tarzının değiştirilmesine izin vermeyecektir. Bu nedenle kapitalist sisteme devrim yoluyla son verilmesi gerekecektir. Üretim araçlarına sahip olmayan proleteryanın, üretim araçlarını elinde tutan burjuvaziye bağımlı olduğu bir yapıda demokrasi söz konusu değildir. Bu anlamda, burjuva demokrasisi aynı zamanda burjuva diktatörlüğüdür. Buna son verecek olan işçi sınıfı komünist toplum kurulana kadar geçici olarak proleteryanın devrimci diktatörlüğünü kurmak zorundadır. Bundan sonra gelecek olan komünist toplum; üretim güçlerinin geliştirilerek bolluğun sağlandığı, paranın ortadan kalktığı, sınıflara son verildiği, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" ilkesinin hayata geçtiği, devlete gerek kalmadığı ve enternasyonal bir dünyanın kurulduğu bir toplum olacaktır.

Marksizm Marx'tan sonra farklı yorumlarla bölünmeler yaşamıştır. İlk ayrım sosyalizm – sosyal demokrasi bölünmesi ile olmuştur. Daha sonra bu gruplar da kendi içinde farklılaşmıştır. Marksist düşünürler teoriye emperyalizm, azgelişmişlik, planlama, bağımlılık, tekelci kapitalizm gibi boyutlar eklemiştir. Marksizmin toplumsal analiz yöntemleri, sosyalist olmayan bilim adamlarınca da kullanılmaktadır. [B. D.]

Marshall, Alfred (1842-1924) Neoklasik ekonominin kurucusu kabul edilen İngiliz iktisatçı. Matematik eğitimi gördü, metafizik, etik ve siyasal ekonomiyle ilgilenerek bu son dalda hocalığa başladı. Bristol University College'de 1877'de ilk müdür oldu, Oxford'da 1883-1885 yıllarında, Cambridge'de 1885-1908 yıllarında siyasal iktisat dersi verdi; 1891-1894 yıllarında Kraliyet Çalışma Komisyonu üyeliği yaptı. 1903'de üniversite öğreniminde 'ekonomi'nin 'siyasal iktisat'tan farklı, ayrı bir bölüm olarak örgütlenmesini ve 'ekonomi' (*economics*) adını almasını sağladı. 1908'de emekli oldu.

Marshall **Klasik Ekonominin** değer kuramına getirilen eleştirilerle **marjinal fayda** görüşünün ortaya çıktığı dönemde, **Jevons**'tan ayrı olarak, Bentham-Gossen'ci dünya görüşüyle ve matematikçi yaklaşımıyla, klasik üretim maliyeti ile marjinal fayda kavramlarını bağdaştırarak, çözümlemelerine zaman değişkenini katmıştı. Böylece marjinal faydacı önderler Jevons, Menger ve **Walras**'la ve **Avusturya Okulu**'yla farklılığını koruyan aynı genel yaklaşım içinde, Neoklasik ekonominin İngiltere okulunun hocası oldu. 1890 yılında yayınladığı

Principles of Economics ('Ekonominin İlkeleri') adlı kitabıyla büyük saygınlık kazandı, kitap uzun süre İngiltere ve ABD'de ekonominin temel kitabı olarak kabul edildiği gibi, ekonomi, onun çözümlemeleri ve hocalığının kişiliğinde, Klasik dönem sonrası farklılaşmış yaklaşımları tekrar tek paradigma çevresinde toparlamış oldu. İlk kitabını düşüncelerini oluşturduktan oldukça sonra yayınlamış olduğu gibi, daha sonra da bu kitabının edisyonlarıyla uğraştı ve diğer etki yaratan kitapları *Industry and Trade* ('Sanayi ve İşkolu', 1918) ile *Money, Credit and Commerce* ('Para, Kredi ve Ticaret', 1923) emekli olduktan sonra yayınlandı.

Faydacı felsefeyi benimseyen Marshall değeri fayda, faydayı zevk olarak anlar ve parayı zevki ölçmenin tek güvenilir aracı olarak görür. Değer arz ve taleple birlikte belirlenir, talep ise marjinal faydaların dengelenmesi temelinde **azalan marjinal fayda** kanununa dayandırılır. Toplam fayda birinci birimden itibaren onu takip eden birimlerin sağladığı marjinal faydaların toplamıdır; bireyin ödemeye hazır olduğu fiyatla ödediği fiyat arasındaki farkı **tüketici artığı** olarak tanımlar (öğrencisi **Pigou**'nun geliştireceği **refah ekonomisi**nin temeli de tüketici artığı kavramıdır). Marshall arz ve talebin etkileşiminden gelir kategorileri ve denge dönemleri saptar. Ücret, işçinin elde edeceği fayda karşılığı katlandığı sıkıntı, faiz mevcut küçük bir zevki gelecekteki büyük bir zevk için elden çıkarmanın karşılığı, tasarrufçunun fedakarlığıdır. Kâr, kısa dönemde artık gibi görünse de, uzun dönemde teşebbüsün var olması için gerekli olan normal arz fiyatına eşitlenme eğiliminde olan bir gelir kategorisidir.

Talebi parayla ölçtüğü gibi arzı da parayla ölçer; arz üretim maliyetine bağlıdır, işçinin ücreti ve tasarrufçunun faizinin toplamı üretim maliyetini verir. Marjinal fayda bireysel tatmin yani kararlarla belirlendiği için zaman beklentiler üstünde yani arzla talep üstünde etki yaratacaktır. Böylece ekonomide dengenin sağlanma derecesine göre üç dönem belirler: Talep değişikliğine arzın uyum sağlayamayacağı dolayısıyla fiyatın daha çok arzdan etkilendiği piyasa dönemi, talep ve arzın emek ve hammadde artırımıyla, sabit giderlerde değişme olmadan uyum sağlayabildiği kısa dönem ve arzın talebe üretim kapasitesinde değişiklik yapılarak yani yeni yatırımlar ve piyasaya yeni firmaların girmesiyle uyum gösterdiği uzun dönem. Uzun dönem fiyatı, arz ve talebi dengeleyen üretim maliyetine eşittir.

Marshall gelir ve bölüşümü üretim faktörlerinin fiyatlarının saptanması, nihai mallara olan talebe bağlar ve burada da azalan marjinal verimlilik kanununun işlerliğini kabul eder. Normal kâr, üretim faktörü olarak gördüğü müteşebbislik fiyatını, arz fiyatını ve faizi içerir. Rant konusunda **Ricardo**'yu izleyen Marshall, zaman kategorisiyle, toprak sahipliği dışında da arzı sa-

bit mallardan elde edilebilen kısa dönemde sağlanan kârlar bulunduğunu saptar ve buna rant benzeri veya yarı-rant adını verir.

Talep esnekliği, tüketici artığı, yarı-rant, temsili firma gibi kavramlarıyla ekonominin kendisinden sonraki terminolojisinde büyük etki yaratan Marshall, ekonomide diyagramların ve matematik kullanımının artmasında da etkili olmuştur, ancak o ekonominin saf fizikle karşılaştırılamayacağını yazmıştır, çünkü ekonomi insan doğasının sürekli değişen ve tekinsiz güçleriyle ilgilenmektedir; ekonomi mantık ve kuralları somut gerçekliği ortaya koymaz ama gerçekliği keşfetmekte motor görevi görür. Marshall daima reformcu yönünü korumuş ve ekonominin uygulanabilirliğini ve günlük yaşamdan kopmamasını savunmuştur. Ancak "yılda 100 sterlin kazanan bir tezgahtar, 300 sterlin kazanana göre, daha şiddetli bir yağmur altında işe yürüyerek gidecektir" (aktaran Heilbroner 2003: 183) derken, bireyciliği ile ekonomiyi siyasi içerikten koparmaktadır. Bireylerin toplam yararının toplumsal yararı oluşturması tartışması artık geride kalmıştır; Marshall'ın ekonomisi toplumsal ilişkilerden arınık, soyut zaman içinde işler. "İnsanın görmezden gelemeyeceği birçok siyasal sorundan uzak durduğu için dar 'siyasal iktisat' adı yerine daha geniş olan 'ekonomi' adını" savunup kabul ettiren de odur. Gerçek maliyet kavramını koruyarak, bir ayağını halen Klasiklerden ayırmayan Marshall, eklektik kuramıyla davranışsalcı bir tutum geliştirmiş, John Stuart **Mill** gibi huzursuz bir liberal reformculuk çizgisi içinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar itibarını koruyan bu denge ekonomisi kavrayışını eleştirirken **Keynes**, hocası Marshall için "ekonomi dünyasının bütün unsurlarının karşılıklı denge ve karşılıklı etkileşimle yerli yerinde tutulduğu tam bir Kopernik sistemi yarattı" diyecektir. [K. E.]

Marshall-Lerner şartı İngiliz iktisatçı Alfred **Marshall** (1842-1924) ile Romanya doğumlu iktisatçı Abba **Lerner**'e (1905-1982) atfen Marshall-Lerner şartı olarak adlandırılan bu ilke, hangi koşullar altında bir ülkenin döviz kurlarındaki değişimin ödemeler dengesini iyileştireceğini ortaya koyar. Bu ilke uyarınca, en basit şekliyle, ödemeler dengesinde bir iyileşme ancak ülkenin ithalat ve ihracat mallarının fiyat esnekliğinin (mutlak değerler itibarıyla) 1'den büyük olduğu hallerde gerçekleşebilir. Döviz kurundaki bir devalüasyon ihracat fiyatlarının düşmesi anlamına geldiğinden, bu koşullarda ihracat artar. Aynı zamanda ithalat mallarının fiyatları yükselir ve bu nedenle de bu mallara olan talep düşer. Ödemeler dengesindeki net etki fiyat esnekliklerine bağlı olacaktır. Eğer ihraç ürünleri fiyat esnekliğine sahipse, bunlara olan talep fiyattaki artış oranından daha fazla yükselecek ve toplam ihracat geliri artacaktır. Benzer şekilde eğer ithal malları da fiyat esnekliğine sahipse, bu durum-

da toplam ithalat harcamaları düşecektir. Bu iki yönlü hareket sonucunda ödemeler dengesi düzelecektir. Yapılan çalışmalar dış ticarete konu olan malların fiyatlarının, tüketim kalıplarının değişimi zaman aldığından, kısa dönemde esnek olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu durumda Marshall-Lerner şartı karşılanmadığından devalüasyon başlangıçta ödemeler dengesini olumsuz olarak etkileyecektir. Uzun dönemde ise tüketiciler yeni fiyatlara uyum sağlayacaklarından dış ticaret dengesi ve ona bağlı olarak ödemeler dengesi düzelecektir. [B. B.]

Marshall Planı ve Yardımı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Başkanı Truman tarafından açıklanan Truman Doktrini çerçevesinde Avrupa ekonomisini yeniden ihya etmek için ABD Dışişleri Bakanı Marshall tarafından hazırlanan plan ve yardım politikasına verilen ad.

ABD Başkanı Henry S. Truman (1884-1972) 12 Mart 1947'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Türkiye ve Yunanistan'a ABD'nin 400 milyon dolar yardımda bulunacağını açıklamıştı. Bu açıklama, Yunanistan'da komünistlerle süren iç savaşta İngiltere'nin 31 Mart 1947'den sonra yardımı sürdüremeyeceğini açıklamasına karşı, ABD'nin komünistlerle savaşı devralması anlamındaydı. Yunanistan'a askeri, ekonomik, idari yardım yapılarak ülkede komünist rejimin kurulmasına izin verilmeyecek, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimi için nota verdiği ve sınırlarına askeri yığınak yaptığı) Türkiye'nin de toprak bütünlüğü korunacaktı. Böylece Truman Doktrini, ABD'nin, SSCB'nin nüfuzu veya komünist kazanım ve ilerlemelere karşı dünyanın her yerinde duracağını açıklamış oluyordu. Yunanistan ve Türkiye'nin ABD ile askeri yardım anlaşmalarıyla başlayan müttefikliği, yenilenen anlaşmalarla sürerken, 1949 yılında Avrupa'daki Sovyet askeri varlığına karşı kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO), 1952'de bu iki ülkenin katılmasıyla pekişecekti.

İkinci Dünya Savaşı'nda ABD Kara Kuvvetleri kurmay başkanı ve 1947'de Dışişleri Bakanı olan General George C. Marshall (1880-1959), 5 Haziran 1947'de, "bir ülke veya doktrine karşı değil açlık, yoksulluk, umutsuzluk ve kaosa karşı yardımcı olmadan siyasal istikrar ve barış olmaz" açıklamasıyla, savaşta yıkılmış ve ekonomik yönden dar boğazda bulunan Avrupa'ya ABD'nin yardımcı bulunacağını ifade etmişti. Savaş ekonomisiyle üretimini artırmış bulunan ABD, dünya siyasetinde ağırlığını hissettirmeye başlarken, oluşan komünist blok karşısında kapitalizmin ve Avrupa'nın gerileyen üretim ve ticaret ağlarını restore edecekti. 12 Temmuz 1947'de toplanan Paris Konferansı'nda Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi oluşturulan Avrupa İmar Programı (*European Recovery Programme*) çerçevesinde ABD yardımını görüştü ve 22 Eylül 1948'de ihtiyaçlar raporu

ile imar programının finansmanı için ABD'ye başvurdu. ABD, Avrupa'da üretimi artırmak, mali istikrarı sağlamak, işbirliğini geliştirmek ve Amerika kıtasının özellikle artan ihracattan kaynaklanan açık sorununa çare bulmak hedefleriyle Kongre'den 1948 Nisan'ında Dış Yardım Kanunu'nu çıkardı. ABD Avrupa ile uzun vadede çıkarına olan ilişkileri düzenleyip geliştirmek ve komünizmin yayılmasını durdurmak amacıyla dört yıl süreyle Marshall Planı çerçevesinde, SSCB ve doğu blokunun reddettiği, Çekoslovakya'nın başvuruda bulunup başvurusunu geri çektiği, yardım planını yürüttü.

Yardımın nasıl kullanılacağına karar veren ana örgütlenme Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (*Organisation for European Economic Co-operation* - OEEC) 16 Nisan 1948'de kuruldu. 1948'de Türkiye dahil 16 Avrupa ülkesinin dahil olduğu örgütlenmeye 1955'te Almanya Federal Cumhuriyeti, 1959'da İspanya da katıldı, Yugoslavya özel statü ile üye oldu. ABD ve Kanada ise gözlemci statüsündeydi.

Nisan 1948'de başlayıp Haziran 1951'de ABD tarafından yapılan düzenlemeyle Karşılıklı Güvenlik Programı altında yürütülen programla, Avrupa'ya 12 milyar dolar hibe ve borç verildi. Kuzey Amerika 1948-1952 yılları arasında GSYİH'sinin yüzde birini yardım programına ayırdı ve bu yardımın büyük çoğunluğunu ABD, az bir bölümünü Kanada karşıladı. Yardımın büyük bölümü Avrupa ülkelerinin ABD mallarını satın almasında kullanıldı.

Türkiye, Marsall Planı'ndan önce, 1945 Ekim'inde Amerikan Export-Import Bank'tan kalkınma planının finansmanı için 500 milyon dolar kredi istemiş, ABD tarafından Banka'nın 25 milyon dolar verebileceği bildirilmesine rağmen, bu isteğini (örneğin ünlü Missouri gemisinin 1946 Nisan'ındaki ziyaretinde de) tekrarlamıştı. 1946'dan itibaren bu bankadan küçük ölçekli krediler alındı. Truman'ın 1947 Mart'ındaki açıklamasından sonra Türkiye, Avrupa Kalkınma Programı'na yaptığı başvuruyla uzun dönemli bir kalkınma planı sunarak isteğini yeniden iletti ve 615 milyon dolarlık dış yardım talebinde bulundu. Türkiye ekonomisi hakkında inceleme yapmaya gelen ABD heyeti, hazırlanmış olan kalkınma planı hakkında "devlet sosyalizminin aşırı ifadesi" olduğu raporunu vererek, Türkiye'nin savaş zararı olmadığını, planın Avrupa kalkınmasına doğrudan katkıda bulunacak kısımlarının kabul edilebilir olduğunu bildirdi. Ocak 1948'de plan reddedildikten sonra, sanayi yerine tarımda makineleşmeye ve karayollarına ağırlık veren daha mütevazi bir kalkınma planı hazırlanarak, Türkiye Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Anlaşması'na katıldı. Temmuz 1947'de Türkiye'nin Marshall Planı gereğince yardım ve kredi alması kabul edilmişti; 4 Temmuz 1948'de İktisadi İşbirliği Anlaşması'nın eki olarak imzalanan anlaşmayla Türkiye, eko-

nomisinin yönetilmesi konusunda koşullar içeren bir anlaşmayı kabul etmiş oluyordu. Dış ticarette liberalleşmenin başlaması ve 1951 yılında kabul edilen Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu gibi yeni düzenlemelerle yeni bir ekonomi anlayışı dönemine giren Türkiye bu dönemde ekonomisini ABD ve OECD ile birlikte yürütecekti.

Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerle İkinci Dünya Savaşı sonrasında girdiği yeni siyasal ve ekonomik dönem, ABD'den aldığı askeri ve iktisadi kredi ve bağışlarla da çakışmaktaydı. İktisadi amaçlı bağışlar Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi tarafından yönetiliyordu. Dolar olarak sağlanan yardımın TL karşılığı Merkez Bankası'na yatırılıyordu ve karşılıkların % 5'i ABD elçiliği ve misyonlarının Türkiye'deki masrafları için kullanılıyordu. Karşılıkların % 95'i ABD hükümetinin uygun göreceği amaçlarda kullanılmak koşuluyla, Avrupa İktisadi İşbirliği Programı çerçevesindeki projelerin finansmanı, Amerikan ekonomisinin gereksindiği hammaddelerin araştırılması ya da üretimlerinin geliştirilmesi ve Türk kamu kesiminin Merkez Bankası ve diğer bankalara olan borçlarının ödenmesi için kullanılacaktı. Türkiye 1948-1952 yılları arasında Marshall Planı çerçevesinde 351.700.000 dolar yardım almıştı.

Avrupa'da özellikle çelik, kimya ve mühendislik alanlarının canlanmasında kullanılan Marshall yardımı sonucu General Marshall 1953 yılında Nobel Barış Ödülü aldı. 1949'da Truman, bütün azgelişmiş ülkelere benzer yardımın yapılacağını açıkladı. Bağımsızlığını kazanan ve dünya sahnesine azgelişmiş olarak çıkan ülke sayısı artıp, Soğuk Savaş blokları dünyanın yeni alanlarında rekabete girdikçe, ABD dış yardım örgütlenmesinde uygun düzenlemeler gerçekleştirdi. 1961 yılında Dış Yardım Kanunu çerçevesinde yürütülecek politika ve yardımlar **Uluslararası Gelişme Ajansı** (Agency for International Development, AID) çatısı altında toplandı. Aynı yıl Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı OEEC, **Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı**'na (OECD) dönüştü. [K. E.]

Marx, Karl (1818-1883) Prusya'nın Trier kentinde doğdu. Protestanlığa dönen bir Yahudi ailenin çocuğuydu. Üniversitede hukuk, tarih ve felsefe eğitimi aldı. Doktora tezi Epikür felsefesi üzerineydi ve o dönemde Hegelci idealist görüşlere sahipti. Üniversiteyi bitirdikten sonra Feuerbach ve Bauer ile birlikte sol Hegelci çevrelere ve materyalizme yakınlaştı. 1842 yılında Köln'de çıkarılan muhalif bir gazetenin editörü oldu. 1843 yılında çalıştığı gazete kapatıldı. Marx evlendi ve Paris'e yerleşti. Paris'te radikal bir gazete çıkarmaya başladı.

1844 yılında Frederick **Engels** de Paris'e geldi ve Marx'ın en yakın arkadaşı oldu. Birlikte Marksizmin ilk temel kitabı olan *Alman İdeolojisi*'ni yazdılar. Bu kitapla birlikte, sol Hegelcilikle ilişkilerini kestiler

ve tarihi materyalizmin temellerini attılar. Marx ünlü "filozoflar yalnızca çeşitli yollarla dünyayı açıklamaya çalıştılar, oysa önemli olan onu değiştirmektir" sözünü bu kitapta kullandı.

1840'lı yıllarda Paris'te çeşitli devrimci gruplarla birlikte çalıştılar. 1845 yılında Prusya hükümetinin baskısıyla Marx Paris'ten çıkarıldı, Brüksel'e yerleşti. Paris'te birlikte çalışıp görüş ayrılığına düştüğü **Proudhon**'a karşı, 1847'de *Felsefenin Sefaleti*'ni yazdı. 1847 yılında Marx ve Engels Komünist Lig adlı bir gizli propaganda topluluğuna katıldılar. 1848 yılı bütün Avrupa ülkelerinin devrimlerle sarsıldığı bir yıldı. Marx o yıl Şubat devriminden sonra Belçika'dan çıkarıldı, Paris'e gitti. Mart devriminden sonra Köln'e geçti ve bir gazete çıkarmaya başladı. 1849 yılında yeniden Almanya'dan çıkarılınca, önce Paris'e gitti. Paris'ten de çıkarılınca Londra'ya yerleşti ve ölene kadar orada kaldı.

Marx ve Engels 1848 yılında *Komünist Manifesto*'yu yazdılar. Manifesto tarihi materyalizme dayalı, yeni bir dünya kurma yaklaşımının çerçevesini oluşturuyordu. Toplumsal yaşamın analizi, sınıf mücadeleleri, proleteryanın devrimci rolü ve komünist toplumun kurulması hedefi Manifesto ile açıklanmıştı.

Marx Londra'da kapitalist toplumun ekonomik analizine ilişkin çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1859 yılında *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, 1865 yılında *Ücret, Fiyat ve Kâr*, 1867 yılında *Kapital*'in ilk cildi yayınlandı. Tamamı üç cilt olan *Kapital*'in tüm ciltlerinin yayınlanması Marx'ın ölümünden sonra tamamlandı.

1860'larda siyasal yaşam yeniden hareketlenmişti. Marx 1864 yılında Londra'da Birinci Enternasyonal'in (*International Working Men's Association*) kuruluşuna öncülük etti. Enternasyonal'in kararlarını, bildirilerini hazırladı. Birbirinden farklı sol grupların ortak faaliyetini sağlamaya çalıştı. 1871 yılında Paris Komünü'nün düşmesi ve iç anlaşmazlıklar nedeniyle, 1872 yılında Birinci Enternasyonal sona erdi. Marx *Fransa'da İç Savaş* adlı kitabıyla Paris Komünü'nün değerlendirdi.

Son dönemlerinde yazdığı 'Artı Değer Teorileri' ölümünden sonra yayınlandı. Çalışmalarının tamamına yakını bir tarihsel kategori olarak kapitalizmin analizini yapmaya yönelikse de, 1875 yılında yazdığı *Gotha Programının Eleştirisi* gelecekteki sosyalist toplum hakkındaki görüşlerini içermektedir. [B. D.]

matematik İktisadın bilim olarak gelişiminde matematiğin etkisi ve kullanımı, gittikçe daha fazla ilgi çeken ve tartışılan bir konudur. İktisat bir ahlak görüşü ve politika konusu iken, üretim, bölüşüm ve tüketim faaliyetlerinin kavramsallaştırılması ve alan ve yöntem olarak bilimselleştirilmesi çabaları içinde, fen bilimleri benzeri soyut ve sınanabilir teoriler geliştirme gayretiyle matematiğe yönelmiş, ekonomide deney yapılamayışı model

kurma ve sınama tarzı olarak matematik kullanımı geliştirmiştir. **Klasik ekonominin** faydacı felsefesi ile **Alman Tarih Okulu**'nun tümevarım ve **Avusturya Okulu**'nun tümdengelim yaklaşımı, iktisadın alanını girişimcilerin faaliyetleri ile sınırlandıran Carl **Menger**'in yaklaşımıyla birlikte, ekonomiyi ulusal, toplumsal ilgi alanı olmaktan çıkararak, bireyin araştırma birimi olduğu Léon **Walras**, Augustin Cournot tarzı marjinalistlerin yaklaşımında bütünleştirmiştir. Pazar dengesi ve faydanın ölçülmesine verilen önem, fayda ile kıt kaynakların kullanımı ve denge konusuna odaklanmış bir disiplin yaratmıştır. Böylece marjinalist devrimle birlikte **ekonomi politik** olarak gelişiminden **ekonomi**ye geçiş süreci kesinleşerek, saf teori üretme yolu, matematik olarak faydanın maksimizasyonu ve bireysel davranış kurallarını göstermekte bulunmuştur; W. Stanley **Jevons** iktisadın bilim olmasının yolunun ticari veri dizilerinin oluşturulmasından geçtiğini savunmuştur. Üretim ve tüketimin buluştuğu yer olarak fiyat kavramının oluşturulmasının ekonominin genel işleyişi ile ilgili açıklamalar getireceği düşüncesi, ekonomik sistemlere ilişkin görüşlerin teorik açıklama yapma gereği karşısına, matematikleşen bir iktisadı kuvvetle yerleştirmiştir. **Marshall** ve **Keynes** matematiğe fazla yer vermemekle birlikte, Marshall'ın denge yerine ekonomik süreçlere önem vermesi ve Keynes'in hükümet politikalarının ampirik olarak sınanması görüşü, izleyicileri tarafından matematik verilerin derlenmesi ve modeller kurulması sonucunu vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası matematikleşme daha önce görülmemiş derecede artmıştır. 1930'da Ekonometri Derneği'nin kurulması (bkz. ekonometri) ve 1933'te *Econometrica* ile *Review of Economic Studies* dergilerinin yayınlanmaya başlanması, savaş sonrası gelişimin adeta habercisi niteliğinde olmuştur. 1944'te John von Neumann ile Oskar Morgenstern'in yayınladıkları *Theory of Games and Economic Behavior* kitabı bir dönüm noktası oluşturur. Léon Walras'ın genel denge ve Francis Y. **Edgeworth**'ın ekonominin çekirdeği kavramları, farksızlık eğrisi, azalan marjinal ikame oranı, optimal kavramlarının üretimine katkıda bulunmuş, ekonomik birimler, faktörler, mal sayılarının etkileşimlerini matematik modeller üstünden göstermek gerekmiş, girdi çıktı analizinin kazandığı önem difransiyel hesaplama ve doğrusal cebir kullanımını getirmiştir. Kaynakların etkin kullanımı 1964'ten beri ekonomi kuramına yerleşen dışbükey analizi, arz talep dengesi sabit nokta teorisi, istikrarsız koalisyonlardan korunma entegrasyon ve standart olmayan analizle incelenmektedir. Entegrasyon ve ekonomik rekabetin araştırılması, tahmin ve olasılık hesapları ve oyun kuramının artan oranda iktisatta uygulanması matematiksiz düşünülemez.

1960'da *International Economic Review*, 1969'da *Journal of Economic*

Theory, 1974'de *Journal of Mathematical Economics* dergileri iktisatta matematik yaklaşımının itibar ve egemenliğine büyük katkıda bulunmuşlardır. 1969'dan 1990'a kadar **Nobel Ekonomi Ödülü** alan 40 ekonomistin 34'ünün Ekonometri Derneği üyesi oluşu da iktisatta matematiğin kazandığı önemin göstergelerindendir.

Matematiğin iktisatta edindiği yer eleştirilere uğramaya başlarken, matematik savunuları da devam etmektedir. Matematiğin anlamları kesinleştirdiği ve terimleri basitleştirdiği, sözel olarak edinilemeyecek model ve sınama olanakları sunduğu ve bilgiyi artırdığı bu savunmalar arasındadır. Büyük modellerin devrinin geçtiği de bu söylem içindedir. Örneğin Milton **Friedman** kuramın değil pragmatizmin peşinde olduğunu ifade eder, fakat ampirik verilerin matematik modellere dayanması söz konusu olduğu için, matematik kullanımından vazgeçmiş değildir.

Matematik kullanımının iktisadın kapsam ve dilini sınırladığı, matematiğin egemenliğine karşı en önemli savdır. Matematik kullanımının artması iktisadın içeriğinin matematik olarak ifade edilebilecek konularla belirlenmesine yol açmaktadır. Ekonometrinin kurduğu modellerin yüzlerce denklem içerebilmesine karşılık yalnızca tanımlanabilen ve ölçülebilen değişkenlerle sınırlı kalması bu savın dayanaklarındandır. Matematik kullanımı terimlerin içeriklerini sınırlandırmakta ve belirlemekte, kendi diline göre değiştirmektedir. Örneğin Keynes'in belirsizlik karşısında beklentiler kuramı, akılcı beklentiler kuramına dönüşürken yeni kuram içinde Keynes'in ölçülemez risk kavramına yaptığı vurgu yok olmuştur. Matematik birimlerin ilişkilerine determinizim ve atomizm getirdiği gibi, egemen neoliberal iktisadın, bütün sosyal disiplinlere "emperyalist" saldırı halinde, hepsini kendi diline çevirip içeriksizleştirdiği eleştirisi de yapılmaktadır (bkz. heteredoks ekonomi). İktisatta genel teori eksikliğini besleyen matematik iktisadı, araştırmaları belirli alanlara yöneltmekte ve uygulamada verilerin değerlendirilmesi saf teorinin ampirik araştırmalardan kopmasına yol açmaktadır.

İktisadın matematikleşmesinin iktisat öğrenimine getirdiği olumsuzluklardan da söz edilmektedir. İktisat bölümlerinde matematik ekonomistlerce verilmektedir; ekonomi matematiği veya ekonometrinin ekonomistlerce verilmesi zorunlu olmakla birlikte, bu durum ekonomistlerin profesyonel matematikçilerin çoktan dönüştürdüğü yöntemleri kullanmaya devam etmesine, öğrencilerin matematikteki gelişimlerden habersiz kalarak, matematik öğrendikleri ekonomist hocalarından öğrendikleriyle öğretim görevlisi olduklarında matematik öğretimine devam etmelerine yol açmaktadır. Bu çemberin kırıldığı bölümlerde ise, iktisat öğrencisinin matematik öğreniminde artık temel lisans öğrenimi yetersiz kalmaya başlamaktadır. Bugün iktisatta kul-

lanılacak matematik öğrenimi, iki yıllık matematik eğitimini gerektirecek dereceye gelmiştir. Bu haliyle matematik kullanımının artması, lisans düzeyinde daha ciddi sorunlar doğurmaktadır. İktisat tartışma ve eleştirilerinin çoğu matematik öğrenimi gerektirdiğinden, öğrenci bu gelişmeleri takip edemez durumda kalmaktadır. Matematik bilgisinin eksikliği, öğrencilere öğretilen konularla bu konuların eleştirilerinin öğretimi arasında dengesizlik yaratmaktadır. Örneğin, dışsallıkların piyasa etkinliğini etkilediği öğretilmesine karşılık, piyasanın etkinliği kuramının böylece çürütülmüş olduğu öğretilmez ve eleştiriler olumsuz varsayımlar olarak geçilir. Matematik eğitiminin ağırlaşmasının iktisat tarihi eğitimi üstünde yarattığı olumsuz etki de öğrencilerin iktisat yazını konusunda bilgilenmesini ve eleştirilerden haberdar olmasını engellemektedir.

Matematik kullanımının artması ekonomistlerin kamuoyuyla iletişimini de olumsuz etkilemiş, iktisadın toplumsal ilişkilere yönelik kapsayıcı boyutunu daraltmıştır. Bkz. istatistik. [K. E.]

mavi yakalılar Çalışmalarında **kol emeği** ya da bedensel emek ağır basan ücretlilere verilen ad. Mavi yakalı tanımlaması sanayi işçilerinin genellikle giydiği mavi tulumdan kaynaklanır ve kol emeğini **beyaz yakalı kafa emeği**nden ayırt etmek için kullanılır. Sanayileşme sürecinde uzun bir dönem işçiler esas olarak kol emeğinden oluştuğu için, böyle bir ayrıma gerek duyulmamıştır. Üretim faaliyetinde kafa emeğinin ağırlığı arttıktan sonra ayrı bir tanımlama gerekmiştir.

Üretim teknolojisinin gelişmesi ve hizmetler sektörünün büyümesi sonucu mavi yakalıların toplam istihdam içindeki payı azalmıştır. Teknolojinin gelişmesi ile ortaya çıkan yeni işçi tipi beyaz yakalı-mavi yakalı ayrımının giderek belirsizleşmesine yol açmaktadır. Yine de, özellikle yeni teknolojileri satın alma olanağı bulamayan azgelişmiş ülkelerde, sanayide mavi yakalıların ağırlığı sürmektedir. [B. D.]

memur Kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli işlere devamlı görev yapmak için atanan ve devlet bütçesinden maaş alan kişilerdir. İş güvenliği, ücret sistemi, emeklilik ve toplumsal statü bakımından diğer çalışanlardan ayrılırlar.

Devlet hizmetinde çalışma, tarihte ilk devletlerin kuruluşundan itibaren var olmakla birlikte, yüzyıllar boyunca bu işlev az sayıda idari personel, vergi tahsili ile görevli kişiler ve çok sayıda asker ile sınırlı kalmıştır. 19. yüzyıldan itibaren devletin işlevlerinin artması, yeni görev ve ihtiyaçları karşılamaya yönelik kurumlaşmaların yaygınlaşması sonucu, kamu personeli sayısında büyük artış ve çeşitlenme olmuştur. Sanayileşme ve kentleşme sürecinde piyasa ile birlikte kamu **bürokrasi**si de büyümüştür.

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat döneminde sürekli ve profesyonel kamu bürokrasisine ihti-

yaç duyarak Fransa modelini örnek almıştır. Fransa'dan ithal edilen ayrıcalıklı ve güvenceli memur sistemi, Osmanlı'nın devlet anlayışına da uygun gelmiştir. Sistem Cumhuriyet döneminde de yasal düzenlemelerle sürdürülmüştür. Ancak memurlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli gelir ve statü kaybına uğramıştır. Özellikle 1970'li yıllarda işçi sendikacılığının gelişmesiyle, gelir düzeyleri işçilerin altına düşmüştür.

Memurluk genellikle verimsiz bir iş olarak nitelenir ve gereğinden çok sayıda memurun halkın ödediği vergilerden maaş aldığı düşünülür. Bu yargının oluşmasında, memurların masa başında çalışan bürokratlar olarak algılanması önem taşımaktadır. Oysa memurların büyük çoğunluğunu öğretmenler, sağlık personeli, polisler (Türkiye'de diğer ülkelerin aksine, bunlara ek olarak din adamları) gibi masa başında çalışmayan personel oluşturmaktadır. Nitekim gelişmiş ülkelerde nüfusa göre memur sayısı Türkiye'nin üzerindedir. [B. D.]

Menger, Carl (1840-1921) **Avusturya Okulu**'nun kurucusu ve **Jevons** ve **Walras**'la birlikte, onlardan ayrı fakat zamandaş olarak **marjinal fayda** görüşünün öncüsü Avusturyalı iktisatçı.

Bugün Polonya toprakları içinde kalan Galiçya'da zengin bir ailenin çocuğu olarak doğan Menger'in iki kardeşinden Anton hukuk felsefecisi ve sosyalist tarihçi, Karl matematikçi olarak tanınmış kişilerdi. 1867'de Krakov Üniversitesi'nde doktorasını verdikten sonra, **Klasik Ekonomi** görüşünün sonunu ilan ettiği de kabul edilen *Grunsätze der Volkswirtschaftslehre* ('İktisat Öğretisinin Temel İlkeleri', 1871) adlı eseriyle tanındı ve 1873'te Viyana Üniversitesi'nde profesör oldu, kesintilerle 1903 yılına kadar burada çalıştı. 1876'da Avusturya veliahtının özel hocası olarak Avrupa'yı dolaştı.

Menger iktisadın hareket noktası olarak bireyi alır ve ekonomik yaşamın bireylerin davranışlarından oluştuğunu savunur, ancak Gossen ve Jevons'tan farklı olarak 'faydacı' değildir, yani bireyselliği felsefi yaklaşımdan kaynaklanmaz, yöntem sorunu olarak yaptığı soyutlamaya dayanır. Ekonomik faaliyetleri ihtiyaçlar ve onları tatmine yarayan araçlar arasındaki çelişki olarak değerlendirir ve ihtiyaçları tatmin eden araçları sınıflandırarak, nihai malı ihtiyacı doğrudan ve hemen gideren mal olarak tanımlar, bazı mallar bu birincil mallarla birlikte kullanım gerektirir ve önemleri onlara bağlıdır. Malların zaman içinde üretim miktarı, teknolojisi, vb değiştiğinden nihai fayda derecesi de değişir. Menger de Jevons gibi marjinal fayda tanımını kullanmaz, bu terimi kullananlar **Wieser** ve **Marshall**'dır; o, son birimin nihai faydası der. Malların önem sırası ve birim miktarındaki marjinal fayda, sahip olunan miktarla değişmez. Çok olan mal başka bir malla çok miktarda değiştirilir, değişimi mümkün kılan öznel değerlerin farklılı-

ğıdır ve değişim değeri toplam fayda ile aynıdır. Değişim ve fiyat sınırlarını belirleyen öznel nedenlerdir.

Megner'e göre yüksek sınıftan malların yani üretim faktörlerinin değerleri üretimlerinde rol oynadıkları daha alçak sınıftan malların beklenen değerleriyle belirlenir, dolayısıyla üretim faktörleri nihai mala atfen değer kazanırlar. Megner'in bu çözümlemesini öğrencisi Wieser atıf kuramıyla geliştirecektir (bkz. Wieser kuramı). Megner, ekonomik çözümlemelerin felsefi gerekçelerle değil, kendi yöntemi gereği bireyi temel alması görüşü ve marijnal fayda kavramıyla değer ve fiyatları açıklama gayretiyle ekonominin Neoklasik anlayışta yeni bir yola girmesinde öncü rolu oynamış ve öğrencileri Wieser ve Böhm-Bawerk, daha sonra Avusturya Okulu'ndan **Mises** ve **Hayek**, onun çıkış noktalarından hareketle onun görüşlerini ve bu anlayışı geliştirmişlerdir. [K. E.]

menkul değerler (menkul kıymetler) Taşınabilir nitelikte ekonomik kıymet ifade eden ve paraya çevrilmesi ya da parayla ifade edilmesi mümkün olan değerlerdir. 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na göre menkul kıymetler; ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları **Sermaye Piyasası Kurulu**'nca belirlenen kıymetli evraktır.

Menkul kıymetler olarak; hisse senetleri, hisse senedi türevleri, geçici ilmühaberler, yeni pay alma kuponları, tahviller, tahvil türevleri, tahvil faiz kuponları, Hazine bonoları, katılma intifa senetleri, finansman bonoları, varlığa dayalı menkul kıymetler, gelir ortaklığı senetleri, tertip halinde çıkarılan ve iki yıl veya daha uzun süreli ipotekli borç ve irat senetleri, iç tüzüğünde kurucu dışındaki aracı kuruluşlarca serbestçe alım satımı öngörülen A tipi yatırım fonu katılma belgeleri sayılabilir. [B. B.]

menü maliyetleri Fiyatları değiştirmenin maliyetleridir. Gregory Mankiw'in benzetmesiyle, lokantanın fiyat değiştirdiğinde yeni menü bastırmak zorunda kalması gibi, firmalar da fiyat değişiklikleri yapmak istedikleride bir maliyet ödemek zorundadırlar ve dolayısıyla bu maliyetten kaçınmak için her durumda fiyat değiştirmek istemezler. Arz ve talepteki her oynama karşısında fiyatlarda direnmeleri, yani fiyat yapışkanlıkları pazarda çıktı dengesizliği yaratır. Özellikle oligopolist piyasalarda firmalar rakiplerinin davranışlarını bekleyerek talep artışı karşısında fiyat değişikliğine gitmek yerine stok ayarlamaları yaparlar.

Yeni Keynesyenlerin önemsediği menü maliyetlerine göre, talep artışında fiyatlarda yapılacak artış, menü maliyetlerinden kaynaklanan maliyet artışını karşılamayacaksa, firma fiyat artırmayacaktır; bu durum nominal fiyat yapışkanlığı örneği-

dir. Para arzındaki düşüş nedeniyle fiyatlarında düşüş yapan bir firma, bu ürünün müşterilerinin gelirini artırmak demektir; müşterilerin bu üründen daha fazla alma taleplerinin muhakkak bu firmanın ürünlerine yönelmeyebileceğinden, firmalar fiyat düşürmeden önce diğer firmaların tavırlarını öğrenmek isteyeceklerdir.

Bilgisayar kullanımı ve tenzilatlı satış kampanyaları, menü maliyetlerini düşüren uygulamalardır. Örneğin süper market zincirlerinde yapılan araştırmalar menü maliyetlerinin büyüklüğünü ve yasal olarak etiket bulunması gerekmeyen kalemlerde fiyat değişikliklerinin, yasal zorunluluk olanlardan üç kat daha az değiştirildiğini ortaya koymuştur. Menü maliyetlerinde düşüş etkinliğin artıracak ve dengenin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. [K. E.]

Mercosur *(Mercado Comun del Sur)* Güney Amerika Ortak Pazarı. 1985 yılında Brezilya ve Arjantin arasında ekonomik işbirliği örgütü olarak başlamıştır. 1991 yılında Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay'ın kendi aralarındaki ticarette sınırlayıcı kuralları kaldırmasıyla yürürlüğe girmiştir. 1995'de gümrük birliği gerçekleşmiştir. 1996'da Şili ve Bolivya ile serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve gözlemci üye olarak kabul edilmişlerdir. 2006 yılında Venezuela da Mercosur'a katılmıştır. Daimi sekreteryası Uruguay'ın başkenti Montevideo'dadır. Mercosur yaklaşık 1 trilyon dolar büyüklüğünde pazar ve 250 milyon nüfusu ile dünyada **NAFTA** ve AB'den sonra üçüncü büyük ekonomik bölgedir. Yalnızca ekonomik değil siyasal yapıda da uyumu hedeflemektedir. Demokrasiden ayrılan birlik üyesinin üyeliğine derhal son verilmesi kuralı getirilmiştir. 2007 yılında bölge parlamentosu kurma kararı alınmıştır. [B. D.]

Merkantilizm Avrupa'da 16-18. yüzyıllar süresince ekonominin ve devletin güçlenmesi için devlet müdahalesini ve özellikle gümrük korumacılığını savunan ve bu yolda politikalar üretilmesi ve uygulanmasında etkin olan görüşler bütünü. Tüccar kapitalizmi olarak da adlandırılan Merkantilizm, bu yüzyıllardaki devlet politikalarında tüccar ve devlet işbirliğinin doğurduğu genel sistem olarak da yorumlanabilir ve ekonomik yaşamdaki gelişmelerin açıklanması ve yönlendirilmesi tartışmalarıyla ekonomi anlayışının eski toplumsal inanç ve törelerden kopuşunu ifadelendirerek, sanayi dönemi ekonomisinin dile getirilmesini kolaylaştırmıştır. Merkantilizmi "bir himaye sistemi ve para konusunda yanlış görüşler koleksiyonu" diyerek eleştiren Adam **Smith**, bu 'koleksiyon'a aynı zamanda 'Merkantilizm' adını veren kişidir.

Merkantilizm Avrupa'da tüccarların egemenliğindeki ticaret şehirlerinin gelişmesi, bu şehirlerde iktidar ve kamu politikası sorunlarının yaşanmasıyla başlar. Keşiflerle birlikte yeni ticari, egzotik ürün-

ler Avrupa'ya akarken, değerli madenlerin gelişi (bkz. altın) denizaşırı ticareti en kârlı ekonomik girişim haline getirmiştir. Ticaretin kazandığı ekonomik güçle birlikte gelişen bir diğer olgu da modern devletin güçlenmesidir. Ticaretin askeri güç ve donanma ihtiyacıyla, devletin askeri ve mali güç ihtiyacı çakışınca, verimli bir tüccar-devlet işbirliği doğmuştur. Merkantilizm işte bu işbirliğinin adıdır. Ölçeği büyüyen deniz aşırı ticaret anonim şirketlerin gelişimini doğurmuş, anonim ortaklıkların canlandırdığı hisse senedi piyasası yeni şirketler hukuku yaratmış, rakip şirketlere, korsan ve devletlere karşı mücadele, arkasında bir devlet gücüne ve hukukuna ihtiyaç duymuştur. Devletler, belirli şirketlere tanıdıkları, geleneksel **lonca** anlayışının devamı olarak yorumlanabilecek imtiyaz ve tekel haklarıyla bu şirketlerin kazançlarını garanti altına alırken, kendi mali ve askeri gücünü, hukuki anlayış ve iktidarını da geliştirmiş ve zenginleştirmiştir.

Merkantilist zihniyet bir devletin zenginliğinin sahip olduğu değerli madenlerle ölçülmesine dayanır. Yeni Dünya'dan Avrupa'ya değerli maden akışının neden olduğu fiyat yükselişi, **paranın miktar kuramının** kabul edilişine yol açmıştır. Devleti de bir tüccar kişi olarak gören zihniyete göre, zenginleşme, elde bulunan değerli maden stokunu artırmakla olur. Bu amaçla ülkeden dışarı maden çıkışı mümkün olduğunca engellenmeli, girişi teşvik edilmelidir. Değerli madenlerin ya da yataklarının ele geçirilmesi düşüncesi, bir sonraki adımda diğer ürünler için de geliştirilerek dış ticaretin fazla vermesi gerekliliği anlamına geldiğinden, dönemin ruhuna uygun olarak bir yandan denizaşırı yayılmacılık ve **sömürgecilik** teşvik edilmiş, sömürgelerde şirketlere verilen tekel haklarıyla, sömürgelerin ham madde sağlayan plantasyonlara ve bağlı oldukları merkezin mamul maddelerini tüketen yalnızca sömürgeci devletle ekonomik ilişki kurmasına izin verilen pazara dönüşmesi sağlanmış, bir yandan da devlet bu amacına yönelik olarak ithalatı sınırlayıcı ve engelleyici gümrük politikaları oluşturarak, kendi tüccarını rekabetten korumuştur. Zenginliğin kaynağı olarak büyük nüfusu da öngören Merkantilizm, ülke içi gümrüklerin kaldırılması ve ülke içinde liberalizmi savunmasıyla milli pazarın oluşumunda etkin olmuştur. Sermaye birikimini teşvik eden anlayışıyla da lüks mallar ithalatına karşı olduğu kadar, yurt içinde de israfa karşı, tevekküllü bir yaşamı öngörür, yerli malların kullanılmasını, taşımacılığın yalnız yerli şirketlerce yapılmasını savunur. Devletle kendi tebası tüccarlar arasındaki işbirliğini, başka devletlere ve yabancı tüccarlara karşı mücadele ve rekabetle özdeşleştirerek milliyetçi bir ekonomi politika öngören Merkantilizm, ulusal savunma ve yayılmacılık anlayışıyla modern ulus-devletin kuruluşu ve sanayi çağında uluslararası rekabetin emperyalist mücadeleye dönüşümünün ilk ev-

resini oluşturmaktadır.

İlahi hak üstüne kurulu yalnızca doğal hukukla sınırlanabilir mutlak yasama erkine sahip demokratik monarşi kuramının kurucusu Fransız siyaset felsefecisi Jean Bodin'in (1530-1596) fiyatla para arzı arasındaki ilişki üstüne yazan ilk kişilerden biri olması tesadüfi değildir. Fransa'da Antoine de Montchrétien (1576-1621), Jean-Baptiste Colbert (1619-1683), İtalya'da Antonio Sera (?), Avusturya'da Philip W. Von Hornick (1638-1712), Almanya'da Johann Joachim Becher (1635-1682), İngiltere'de Thomas Mun (1571-1641), Sir James Steuart (1712-1780) Merkantilist düşünür ve siyasetçilerin en etkili adlarıdır.

Merkantilist uygulama, tüccar sınıfı dışındakilerin tepkisini çektiği gibi, ihracata gücü olduğunu düşünen sektörler de, merkantilist siyasetlerin karşılıklılığının uluslararası ticarete getirdiği sınırlama ve gümrüklerden zarar gördüklerinden, serbestliği – **liberalizmi**– savunmaktadır, ve bütün bu tartışma ve uygulamalar, kaçakçılık, rüşvetçilik ve savaşlarla, yani yeniden kurumsallaşmakta olan devletlerle sınıf ve sektörlerin oluşturduğu bütün içinde yürütülmektedir. İngiltere, Hollanda, İspanya ve Fransa'nın Amerika kıtası ve deniz yolları için verdikleri savaşlar, tekel hakları ve askeri yetkilerle donattıkları Doğu ve Batı Hindistan kumpanyalarının mücadeleleri, tahıl, taşımacılık, tekstil alanlarında çıkardıkları tekel ve gümrük kanunları, Avrupa sermaye birikimi ve kapitalizmin tarihini oluşturduğu gibi, Reformasyon (bkz. Protestan ahlakı) ve İngiliz Devrimi, Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi'yle simgeleşen felsefi, siyasal, hukuki yaşanmışlıklarla da neden-sonuç ilişkisi içindedir. Avrupa toplumlarının toplumsal, ekonomik oluşumuna göre biçimlenen bu tarihte merkantilizm uygulanan siyasetler bütününü ifade ettiğinden Fransa' da **Kolbertizm**, Almanya'da **Kameralizm**, İspanya'da Bulyonizm adını almıştır. İspanya'da 'bullion' yani 'külçe' sözcüğünden adını alan iktisat politikası tasarımı, saf altın, gümüş birikimine dayanmaktadır ve bu saf yaklaşımıyla ekonomi tarihçilerince Merkantilist okula dahil edilip edilemeyeceği, Merkantilizm öncesi olarak mı değerlendirilmesi gerektiği tartışması vardır. İngiltere'de Merkantilist görüşlerin öncülüğünü kaba bir sınıflamayla da olsa tüccarların, Fransa'da siyasetçilerin, Almanya' da filozofların yaptığının söylenebilmesi, bu görüşlerin söz konusu ülkelerin ekonomik- siyasal yapılanmasıyla nasıl bağlantı içinde geliştiğini göstermektedir. Özellikle Almanya ve ABD'de 19. yüzyılda İngiltere ile Fransa'nın gücü karşısında ekonomilerini koruma kaygısından yola çıkan düşünce ve uygulamalara da **Yeni Merkantilizm** adı verilmiştir.

Merkantilistler para arzı, gümrük politikaları, ödemeler dengesi, ulusal ekonomi kavramlarıyla ve fiili ekonomi politikası uygulamalarıyla **Fizyokratların** ve sonrasında

ve Liberalizmin tepkilerini çekerken, ekonomi dilinin oluşumunda ilk adımı atmışlardır. Rekabet güçlerinin yeterli olduğuna inandıklarından ürünlerin **serbest dolaşımını** savunarak korumacı politikalara ve devlet müdahalesine karşı çıkan liberaller, iç veya dış ticaretin fark etmeksizin halk ve kamu için yararlı olduğunu ve paranın da öteki mallar gibi serbest rekabete açık olması gerektiğini görüşleriyle Merkantilizmin anti-tezi olarak yola çıkacaklardır. Servetle sermayeyi ayıramadıkları, enflasyona ve tüketim seviyesinin düşmesine yol açtıkları suçlamalarıyla karşılaşan Merkantilist görüş, kapitalizmin belirli bir evresine tekabül eden ekonomi düşüncesinin adı olmakla birlikte, muhaliflerince '**korumacılık**'ın genel adı olarak kullanılmaktadır. Adam Smith'in ünlü kitabını yayınladığı 1776 yılının, aynı zamanda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin de yayınlandığı yıl oluşu, kitabın yayınlanışının Merkantilist dönemin de sonu olarak kabul edilmesinin isabetini göstermektedir.
[K. E.]

Merkez Bankası Bir ülkede para politikalarını yürütmekle sorumlu **banka**. Merkez bankaları ülkelerin çoğunda devlete aittir ve ülkeden ülkeye değişen derecelerde özerkliğe sahiptir. Merkez bankalarının birincil sorumluluğu ulusal paranın, para arzının ve faiz oranlarının istikrarının sağlanmasıdır. Merkez Bankası aynı zamanda bankacık sektörünün ve ulusal mali sistemin nihai borç merciidir.

Merkez Bankası ülkede **banknot** basma tekeline sahip tek kurumdur. Devletin **döviz** ve **altın** stoklarını yönetmekle görevlidir. Ülkede bankacılığı düzenler ve yönlendirir. Enflasyon ve döviz kurundaki gelişmeleri dikkate alarak, resmi faiz oranını belirler. 'Bankaların bankası' niteliğine sahiptir, yani ülkedeki bankaların son borçlanma yeridir. Ticari bankalara açtığı krediye uyguladığı orana reeskont denir. Merkez Bankası reeskont oranının değiştirerek, ülkedeki kredi hacmini belirler. Piyasaya devlet **tahvili** satarak ya da satın alarak para hacmini belirler. Hükümete mali ve iktisadi konularda danışmanlık yapar. Hazineye kredi sağlar.

Dünyada ilk Merkez Bankası 1668 yılında Hollandalı iş adamlarının yardımıyla İsveç'te kurulmuştur. Bunu 1694 yılında İngiltere Merkez Bankası (*Bank of England*) izlemiştir. İngiltere Merkez Bankası savaş harcamalarına finansman sağlamak için İngiliz Hükümetinin isteği üzerine bir iş adamı tarafından kurulmuştur. Ancak bu bankalar, bazı benzer özellikler taşımakla birlikte, bugünkü anlamda Merkez Bankası statüsünde değildir. Gerçek merkez bankaları 20. yüzyılda kurulmuştur. 20. yüzyıldan önceki merkez bankalarının görevleri; devletin koyduğu kayıtlar içinde banknot ihracının düzenlenmesi ve altın/gümüş esaslarının korunmasından ibaretti. Genellikle ticaret bankalarından birinin şekil

değiştirmesiyle kurulurdu. Bugünkü anlamda merkez bankası niteliğini ilk kez İngiltere Merkez Bankası kazanmıştır. 1920 yılında Brüksel'de toplanan Uluslararası Maliye Konferansı'nda her ülkenin merkez bankası kurması kararı alınmıştır. Merkez bankalarının kuruluşu bundan sonra hızlanmıştır. 20. yüzyılın başında dünyada 18 merkez bankası vardı. Bu sayı 1950'de 59'a, 1990'da 161'e çıkmıştır.

Türkiye'de ilk kez 1863 yılında **Osmanlı Bankası**'na banknot çıkarma imtiyazı verildi. Bankanın adı Bank-ı Osmani-i Şahane olarak değiştirildi. Ancak Osmanlı Bankası gerçek bir merkez bankası niteliği kazanamadı. 1923 yılında **İzmir İktisat Kongresi**'nde bir merkez bankasının kurulmasının gerektiği belirtildi. Kuruluş çalışmaları sırasında Celal Bayar **Türkiye İş Bankası**'nın merkez bankasına dönüştürülmesini önerdi ancak kabul görmedi. 1930 yılında çıkarılan bir kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruldu. Merkez Bankası yasası birkaç kez değişikliğe uğradı. 2001 yılında yapılan değişiklikle özerklik kazandı.

Merkez Bankası kanununa göre; bankanın temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını kendisi belirler. Banka bu kanun ile kendisine verilen görev ve yetkileri kendi sorumluluğu altında, bağımsız olarak yerine getirir.

Merkez Bankası'nın görevleri; açık piyasa işlemlerini yapmak, Türk parasının iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak, bankaların zorunlu karşılıkları ve umumi disponibilite ile ilgili esasları belirlemek, reeskont ve avans işlemleri yapmak, ülkenin altın ve döviz rezervlerini yönetmek, Türk parasının hacim ve tedavülünü düzenlemek, para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak, mali piyasaları izlemek, banka ve özel finans kurumlarının uygulayacağı vadeleri belirlemek şeklinde sıralanmıştır.

Merkez Bankası'nın yetkileri; Banknot ihracı imtiyazına sahiptir. Hükümetle birlikte enflasyon hedefini saptar. Para politikasının uygulanmasında tek sorumludur. Para politikası araçlarını belirler ve uygular. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na avans verebilir. Nihai kredi mercii olarak bankalara kredi verir. Kredi ve mevduat faiz oranlarını bankalardan istemeye yetkilidir. Banka ve mali kuruluşlardan bilgi ister, istatistiki bilgi toplar. Hükümetin mali ve ekonomik müşaviri, mali ajanı ve haznedarıdır. Danışmanlık yapar, görüş bildirir.

Merkez Bankası'nın organları; Genel Kurul, Banka Meclisi, Para Politikası Kurulu, Denetleme Kurulu, Başkanlık (guvernörlük) ve Yönetim Komitesi'dir. Merkezi Ankara'dır. Yurtiçinde 21 şubesi, yurtdışında 4 dış temsilciliği ve bir dış irtibat bürosu vardır. [B. D.]

merkez-çevre analizi Sanayileşmiş ülkelerin merkez, azgelişmiş

ülkelerin çevre olarak adlandırıldıkları, aralarında merkezin çevreyi belirlediği ve kendisine bağımlı kıldığı hiyararşik ilişkinin bulunduğu sistemin varlığını ortaya koyan görüştür.

Merkezde teknoloji yoğun, çevrede emek yoğun üretimin yapıldığı ve ticaret hadlerinin merkez ülke üretimi lehine olması yanında, yalnız dış ticaretle değil, sermaye, teknoloji gibi diğer ekonomik (ve kültürel, askeri, siyasal) bağlarla da çevredeki üretimin merkezin ham madde, pazar gibi ekonomik (ve sair ihtiyaçlarına) göre belirlendiği ve yeniden üretimin bu belirlenim üstünde yükseldiği ululuslararası ekonomik işbölümünü açıklayan tezler, dünya sisteminin bütüncül işleyişi anlamında ilk kez Buharin tarafından geliştirilmiş, Marksist üretim biçimi kavramı, kapitalizmin gelişme evrelerine ilişkin araştırmalar ve emperyalizm kuramlarının İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen siyasal ve ekonomik ortamda işlenmesiyle Neo-Marksistler (bkz. Neo-Marksist ekonomi) ve **Yapısalcılık** gibi okullarla **kalkınma** ekonomisi üstünde çalışanlar, **üçüncü dünya, dünya sistemi** ve **bağımlılık** kavramlarını geliştirmişlerdir. **Azgelişmişlik** üstüne çalışmalar yürütülen BM Latin Amerika Ekonomik Konseyi ECLA çevresinde Raul Prebisch öncülüğünde 1950'lerde geliştirilen Yapısalcılık, merkez-çevre analizini ortaya koymuş ve bir yandan **üçüncü yol**, bir yandan da **yeni uluslararası ekonomik düzen** talep ve arayışlarıyla ekonomi politikaları ve uluslararası siyasette 1970'lere kadar çoğaltılarak etkin kılınmıştır. [K. E.]

merkezi planlama Piyasa mekanizmasını tamamen dışlayan, üretim ve dağıtımın bütünüyle merkezi bir plan uyarınca yürütülmesini öngören sistemdir. Piyasa ve planın birlikte var olduğu 'yolgösterici planlama'dan ayırt etmek için 'emredici planlama' diye de tanımlanır.

Merkezi planlama ilk kez 1928 yılında Sovyetler Birliği'nde **Gosplan**'ın yaptığı beş yıllık planlarla başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm **Comecon** ülkelerinde uygulanmıştır. Bu durum merkezi planlama ve sosyalizm kavramları arasında özdeşlik kurulmasına yol açmıştır. Comecon ülkelerinde uygulanan sosyalizm modelinin çökmesiyle birlikte, merkezi planlama anlayışı da terkedilmiştir.

Merkezi planlama merkezi bir planlama örgütünce yapılır. Ancak tüm bakanlıkların ve işletmelerin merkezi planlama örgütüne bilgi ve veri aktaran birimleri vardır. Bu ülkelerde tüm üretim araçları devletleştirildiğinden, merkezi plan ülke ekonomisinin tamamını kapsamaktadır. Merkezi planlama örgütü Bakanlar Kurulu tarafından saptanan plan hedefleri doğrultusunda plan hazırlarken, tüm işletmelerden temel verileri ister. Gönderilen faaliyet raporlarına göre ilk plan taslağı hazırlanır ve işletmelerin hedefleri belirlenir. İşletmeler hedeflere ulaşmak için gerekli yatırımlar gibi ihti-

yaçlarını bakanlıklar aracılığıyla merkezi planlama örgütüne iletir. Karşılıklı düzenlemeler sonucunda merkezi plan tüm işletmelerin plan dönemi faaliyetlerini ayrıntılı olarak saptar. Her işletmenin kullanacağı üretim yöntemi, ürün miktarı, maliyetler, çalıştırılacak işçi sayısı, ürünlerin gönderileceği yerler, hammadde ve ara mallarının sağlanacağı kurumlar belirlenir. Bu işlem tüm üretim birimleri ve tüm ürünler için yapılır. Yatırımlara ayrılan para bakanlıkların bütçelerine eklenir.

Planlama örgütü bu kadar çok sayıda birim arasında dengeleri kurmak için fiyatları ve ücretleri belirleme gücünden yararlanır. Fiyatların hem değeri hem de toplumsal yararı göstermesi hedeflenir ancak pratikte bu amaç yerine getirilemez. Hammadde fiyatları düşük tutularak sanayi yatırımlarının artırılması kolaylaştırılır, tüketim düzeyini belirlemek için ücretler ve tüketim malı fiyatları ayarlanır. Bütün bunlar piyasa dengelerinin dışında, planlama birimlerinin oluşturduğu dengelerle işleyen bir ekonomi yaratır. Sistem **dış alemle** ilişkilerin en aza indirildiği bir yapı üzerine kurulmuştur.

Dış ilişkilerin az olduğu, temel ihtiyaçların karşılanmasına önem verildiği, yatırım malları sanayiinin öncelik kazandığı dönemlerde merkezi planlamanın başarılı olduğu görülmüştür. Ancak merkezi planlamanın zorunlu kıldığı aşırı standardizasyon tüketim malları sanayi ve dış rekabet ortamına engel haline gelmiştir. Planlama hedeflerinin işletmeler arası alım satım nedeniyle zorunlu olarak miktar şeklinde verilmesi, işletmelerin plan hedeflerine uyabilmek için kaliteyi sürekli olarak düşürmelerine yol açmıştır. Üretim hedeflerinin ve işletmeler arası ilişkilerin çok katı olarak belirlenmesi, bir üretim birimindeki aksaklıkların zincirleme olarak diğerlerine yansımasına, tüketim düzeyinde sıklıkla kısmi kıtlıklar yaşanmasına neden olmuştur. İşletmelerin inisiyatiflerinin azalması dinamizmin kaybolmasına, genel bir hantallaşmaya yol açmıştır.

Merkezi planlamanın sorunlarının giderilmesi için planlama yöntemlerine kısmi değişiklikler yapılmıştır. Özellikle Liberman'ın işletme kârlılığının bir plan göstergesi haline getirilmesine ilişkin görüşlerini açıklamasından sonra, 1965 yılında planlama sisteminde değişikliklere gidilmiştir. Ancak bu düzeltmeler yeterli olmamış ve merkezi planlama anlayışı terkedilmiştir.

Bibl.: MARTİNET, G. (1975), *Beş Komünizm*, Ankara: Bilgi Yayınevi; SWEEZY, P., BETTELHEİM, C. (1974), *Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş Süreci Üzerine*, İstanbul: May Yayınları; BETTELHEİM, C. (1967), *Azgelişmiş Ülkelerde Sosyalizmin Kuruluşu Geçiş Ekonomisi Sorunları*, İstanbul: Uğural Yayınevi; TÜRK, İ. (1970), *İktisadi Planlama Prensipleri*, Ankara: Emel Matbaası. [B. D.]

merkezi yönetim bütçesi 2003 yılında kabul edilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uya-

rınca 2006 yılından itibaren çok yıllı bütçeleme sistemine geçilmiştir. Çok yıllı bütçeleme bütçe kanununun ait olduğu yıla ve o yılı izleyen iki yıla ilişkin gelir ve gider tahminlerini, bütçe açığı veya fazlasını, vergi uygulamalarını, kamu kuruluşlarının ödeneklerini aynı belge içinde kapsayan bütçe yaklaşımını ifade etmektedir.

Çok yıllı bütçeleme sistemi ile birlikte, kamu bütçesi daha geniş kapsamlı ve farklı bir sınıflandırma ile yeniden düzenlenmiştir. Tüm kamu kuruluşları merkezi yönetim bütçesi, sosyal güvenlik kurumları bütçeleri ve mahalli idareler bütçeleri olmak üzere üç grup altında toplanmıştır.

Merkezi yönetim bütçesi de üç grup bütçenin toplamından oluşmuştur:

a) Genel Bütçe: Bakanlıklar gibi devlet tüzel kişiliğine dahil olan kamu idarelerinin bütçesidir.

b) Özel Bütçe: Bir bakanlığa bağlı veya ilgili olarak belirli bir kamu hizmetini yapmak üzere kurulan, gelir tahsis edilen, bu gelirlerden harcama yapma yetkisi verilen, kuruluş ve çalışma esasları yasa ile düzenlenen kamu kuruluşlarının bütçesidir.

c) Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Bütçesi: Özel kanunlarla kurul, kurum veya üst kurul şeklinde örgütlenen kuruluşların bütçesidir.

Merkezi yönetim bütçesi çok yıllı bütçeleme sistemi gereği her yıl üç yıllık olarak hazırlandığından, tutarlılığın sağlanması amacıyla, **orta vadeli program** ve **orta vadeli mali plan** doğrultusunda hazırlanmaktadır. [B. D.]

mesai Arapça say *(emek, çalışma)* kökünden gelen bir sözcüktür. Çalışmalar anlamına gelir. Toplu halde çalışılan işyerlerinde işin başlama ve bitiş saatleri arasında kalan süreyi ifade eder. Bu sürenin dışında kalan çalışma süresine fazla mesai denir. Türkiye'deki iş kanunlarına göre normal mesai süresi 8 saatle sınırlandırılmıştır.

Bazı Avrupa ülkelerinde, uygun iş kollarında, işin başlama ve bitiş saatleri belirli sınırlar dahilinde çalışanın tercihine bırakılmakta, normal mesai süresinin hangi zaman aralığında olursa olsun tamamlanması esas alınmaktadır. Bu sisteme kayan mesai adı verilmektedir. Bkz. iş günü. [B. D.]

meslek odaları Mühendisler, mimarlar, hekimler, eczacılar, veterinerler, muhasebeciler gibi belirli bir yüksek eğitim almış olan işgücünün; mesleğin çıkarlarını savunmak, mesleki etkinlikleri korumak, meslek mensupları arasında dayanışma sağlamak, meslekle ilgili işlerde ve mevzuat hazırlıklarında kamu kuruluşlarına öneri götürmek, meslek disiplinini ve ahlakını korumak, meslekle ilgili bazı kamusal görevleri üstlenmek, mesleği kamu kuruluşları karşısında ve uluslararası platformlarda temsil etmek gibi amaçlarla oluşturduğu birliklerdir.

Yüksek eğitim görmemiş (ber-

berler, terziler gibi) meslek gruplarının da odaları olmakla birlikte, bu odalar esnaf ve zanaatkâr kuruluşu kapsamında değerlendirilmektedir (bkz. TESK).

Meslek örgütlenmeleri Avrupa ve ABD'de 19. yüzyılda kurulmakla birlikte, Türkiye'de İkinci Meşrutiyet'ten sonra başlamıştır. İlk örgütlenmeler meslek üyelerinin bir araya gelerek oluşturduğu cemiyet, dernek gibi kuruluşlardır. Daha sonra meslek odaları "kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu" olarak yasayla kurulmuştur. Hemen hepsi 1950'li yıllarda yasal statü kazanmıştır. Meslek mensuplarının faaliyet gösterebilmek için için meslek odalarına üye olması zorunludur (12 Eylül döneminde kamu görevlisi olan meslek mensuplarının üyelik zorunluluğu kaldırılmıştır). Kamu kurumu niteliği taşıması nedeniyle meslek odaları sivil toplum örgütü kapsamına girmemektedir. Bununla birlikte meslek odaları genellikle resmi politikalardan bağımsız davranmış ve muhalefet hareketlerinde ağırlıklı olarak yer almıştır.

Meslek odaları kendi aralarında üst birlikler kurarak, örgütlenmelerini genişletmişlerdir. En çok üyesi olan meslek odası birliği Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'dir (TMMOB). TMMOB'a bağlı 23 oda ve 220.000 üye mevcuttur. Bu odalara 50 kadar mühendislik, mimarlık ve şehir plancılığı disiplininden mezun meslek mensupları üyedir.

Türk Tabipleri Birliği (TTB) yerel tabip odalarının oluşturduğu bir üst birliktir. Meslek mensuplarının yüzde 80'ini oluşturan 70.000 üyeye sahiptir.

Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacıları Birliği, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve en son kurulan Türkiye Serbest Muhasebeci ve Yeminli Mali Müşavir Odaları Birliği (TÜRMOB) diğer meslek odaları birlikleridir. [B. D.]

meta Değişim amacıyla üretilen üründür. Üretimin değişim amacıyla yapılması ve değişime konu olabilmesi, metanın meta ile değiştirilme özelliğine sahip olması anlamına gelir, yani metanın hem kullanım değeri hem değişim değeri vardır. Basit meta üretiminde üretici üretim araçlarına sahiptir ve yalnız ürün fazlasını değişime sokar. Metanın metayla değiştirildiği **takas** sisteminin yerini **para** karşılığı değişim aldığında fiyat oluşmuştur ve üretimde işbölümü ile değişimde satıcı tüketici ayrımı doğar. Meta değişimi para değişiminden farklı olarak sona eren bir süreçtir, nihai olarak tüketici tarafından kullanılarak değişimden çıkar. Meta dolaşım hızı değişebilir ve bunalım dönemlerinde kesintiye uğrayabilir.

Meta üretimi çok eskilerden başlamışsa da kapitalizmde egemen biçim halini almıştır. Kapitalizm sermayenin üretim araçları ve emeği kullanarak ortaya çıkan ürünü daha fazla paraya sattığı sistemdir, yani meta üretim sistemine ve değerin parayla ortaya çıkmasına dayalıdır.

Dolayısıyla kapitalizm metalaştırma ve **meta fetişizmi** sistemidir. Emek gücü değişim için üretilmez ve emek gücünün değeri de üretiminde harcanan emekten bağımsızdır, ancak kapitalizmde emek gücü de metalaşır. Paranın da mali piyasaların gelişimiyle fiyatı oluşur ve para değiştirilebilen meta haline gelir. [K. E.]

meta fetişizmi Değişim amacıyla üretilen ürün anlamındaki **meta** üretimi bireysel değil toplumsal bir süreçtir, üreticiler birbirine bağlıdır. Ancak meta dolaşıma girdiğinde değerin toplumsal niteliği görülmez olur ve ürünler arasında oluşan bir ilişki gibi görülür. İnsanlar arasındaki ilişkiyi belirleyen sanki metalar arasındaki değişim ilişkileridir, insanlar arasındaki ilişkiler nesneler arasındaki ilişkiye dönüşmüş olur.

Farklı ürünlerin değişim sırasında değer olarak eşitlenmesi farklı türden emekleri soyut emek olarak eşitlemek anlamına gelir. Değerin aldığı para biçimi de emeğin niteliğini ve insan ilişkilerini bulanıklaştırıp gizler. Kapitalizm öncesinde üretici ile ürünü arasında böyle bir ilişki yoktur. Kapitalizmin meta fetişizmi yarattığını *Kapital*'de anlatan **Marx**, insan emeğinin ürünlerinin de bağımsız varlıklarmış gibi görülmeye başlanmasını, insan psikolojisinin yarattığı doğa üstü güçlerin insandan bağımsız varlıklar olarak görülmesine benzetmiştir. Kârın kaynağı olarak artı değerin değil sermayenin görülmesi gibi meta fetişizmi ilişkilerin gerçek niteliğini gizler. Kapitalizmin yarattığı **şeyleşme** ve **yabancılaşma** da meta fetişizmi ile açıklanır. [K. E.]

mevduat İstenildiği zaman veya belirli süre sonunda geri alabilmek üzere **bankalara** yatırılan para. Mevduatlar çeşitli açılardan gruplandırılabilir.

Vadelerine göre;

a) Vadesiz Mevduat: Mevduat sahibi tarafından, bankaya bildirilmeden, istenildiğinde çekilebilen ya da transferi yapılabilen mevduattır.

b) Vadeli Mevduat: Belirli bir süre için bankaya yatırılan ve bu süre içinde geri çekilemeyen bir mevduat türüdür. Vade sürelerine göre değişik faiz oranları uygulanır. Vade süresi dolmadan çekilmesi bankayla varılacak mutabakata tabidir.

Mudilere göre;

a) Tasarruf Mevduatı: Gerçek kişiler tarafından bu nam altında açılan ve ticari işlemlere konu olmayan mevduattır. Bankalar tasarruf mevduatını diğer mevduat hesaplarından ayırmak ve mevduat hesaplarını **Merkez Bankası**'nca tespit edilecek vade ve türlerine göre tasnif etmek zorundadırlar.

b) Ticari Mevduat: Her türlü gerçek ve tüzel kişi tarafından kurulan ticari işletmeler adına açılan mevduat hesaplarıdır.

c) Resmi Mevduat: Genel ve katma bütçeli daire ve kurumların, yerel yönetimlerin, mahkemelerin, savcılıkların, icra ve iflas daireleri-

nin, tercke hakimliklerinin mevduatıdır.

d) Bankalar Mevduatı: Bankaların diğer bankalara yatırdıkları paralarla ilgili hesaplardır. [B. D.]

mevsimlik işçi Süreklilik gösteren ancak işin niteliği gereği veya doğa koşullarının gerektirdiği nedenlerle, yılın belirli dönemlerinde faaliyetine bir süre ara verilen iş yerlerinde çalışan işçilerdir. Kampanya işçisi olarak da adlandırılırlar. Tarım, gıda sanayii, tuğla fabrikaları, turizm, bazı inşaat ve maden işlerinde yaygın bir istihdam yöntemidir. Mevsimlik işlerde, işe ara verilen durumlarda, işin bitimi değil işin tatili söz konusudur. Bu durumda işçinin iş sözleşmesi sona ermemekte, yeni mevsim başlangıcına kadar askıya alınmaktadır.

Mevsimlik işçilik uluslararası düzeyde de söz konusudur. Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesine göre, başka bir ülkede mevsimlik işçi olarak çalışmak 8 ayla sınırlıdır. [B. D.]

mevsimlik işsizlik → **işsizlik**

MIGA → **Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı**

mikroekonomi Ekonomik olayları bireysel açıdan ele alan ve çözümleyen iktisat dalıdır. Klasik iktisatçıların geliştirdikleri bir yöntem olan mikroekonomi kuramı, özellikle tüketiciler (gerçek ve tüzel kişiler), firmalar (üretici ve ithalatçılar, yani tedarikçiler) ve endüstriler (üretici ve tüketicilerin bir araya geldiği piyasa) düzeyinde davranış biçimlerini inceler. Üretici ve tüketicilerin tercih, karar ve davranışları ile mal ve hizmet piyasaları ve üretim faktörleri piyasalarında fiyat oluşumu gibi konular mikroekonominin temel konularıdır.

Tüketiciler ile firmaların doğru ekonomik davranışlarını anlamaya çalışan mikroekonomide fayda ve kâr maksimizasyonunu amaçlayan tüketici ve firmaların bu amaçlarına ulaşmak için nasıl karar aldıkları ve piyasada birbirlerinin kararlarını nasıl etkiledikleri analiz edilirken genelleştirme yapılmaz, tek bir tüketicinin ve tek bir firmanın nasıl karar aldığı, firma ve bu firmanın ürettiği malı satın alan bir grup tüketicinin piyasada birbirlerinin kararlarını nasıl etkiledikleri üzerinde durulur. [B. B.]

Mill, John Stuart (1806-1873) felsefe, mantık ve siyaset kuramlarıyla etkili olduğu kadar **Klasik Ekonomi**'nin görüşünü ve liberal felsefesini mükemmelleştirmeye ve aynı anda da eleştirel olmaya çalışan ve bu Okul'un sonunu temsil ettiği kabul edilen İngiliz düşünür.

Tarihçi, iktisatçı ve felsefeci James Mill'in (1773-1836) oğluydu; biyografisinin en dikkati çeken yönlerinden biri de babasının savunduğu katı faydacı felsefeyle özel ve katı bir öğrenim görmesidir. Küçük yaşta Eski Yunanca ve Latince'yle başlayan eğitimi, on üç yaşında babasının arkadaşları **Bentham** ve **Ricardo**'dan aldığı ders-

lerle devam etti ve Adam Smith'le Ricardo iktisadını bu yaşta öğrendi. 1823'te Yararcılar Derneği'ni kurdu ve babasının da çalıştığı Doğu Hindistan Kumpanyası'nda çalışmaya başladı. Gazete ve dergilerde yazıları çıkmaya başladı, siyasal eleştiriler yazdı fakat bu yoğun çalışma temposuyla giderek babası ve çevresinin görüşlerinden ayrılmaya başladı, derin bir melankoliye düştü. Bu sırada evli olan Harriet Taylor'a aşık oldu, iki aşık vuslat için yirmi yıl kocanın ölümünü beklediler.

Katı bir faydacı olan James Mill insan mutluluğunu ölçülebilir maddi yararların azamileştirmesi olarak anlıyordu. Faydacı okulun öncü babalarından Jeremy Bentham (1748-1832) için mutluluk fayda demekti ve en büyük miktar karşılığında en büyük mutluluk elde edilirdi, insanlar bu mutluluğu yakalamak için yaşarlardı ve liberal ekonomi görüşüne göre bu çabaya müdahale etmek ancak mutsuzluk getirirdi. Stuart Mill *Bentham* (1838) adlı eserinde bu görüşün toplumsal oluşumu yalnız iş yaşamını örgütlemek ve düzenlemek olarak anladığı, kendi adına mükemmellik, onur ve öteki amaçları yok saydığı eleştirisini getirmişti. Liberal ekonomiye ve bireysel özgürlüklerin güvencesi olarak özel mülkiyete sonuna kadar inandı, fakat Smith ve Ricardo incelemeleriyle Klasik Ekonomi'yi sistematik hale getirme çabasında, ekonomik düzenin işleyişi ve doğallığı konusunda Nassau William Senior'dan (1790-1864) esinlenerek, ekonomik işleyiş ve düzeni ikiye ayırdı: üretim ve bölüşüm iki ayrı alandı ve üretim fizik gibi değiştirilemez belirli yasalara tabi iken, bölüşüm yalnızca toplumsal bir süreçti. Üretim yasalarına müdahale edilemezdi, bölüşüm ise toplumsal olarak biçimlendiği için, zenginliğin paylaşımını anlamak için iktisat yasaları aramak gerekmezdi.

Toplumun zenginler ve fakirler, burjuvalar ve işçiler arasında ikiye bölündüğünü ve işçilerin ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar artan refahtan pay alamadıklarını gören Stuart Mill, bu çözümsüzlüğe karşı mevcut üretim yapısının doğal düzen olduğunu savunurken, bölüşümüm toplumsallığı görüşüyle bu alanda müdahale ve reformlara kapı açıyordu. İşçilerin fakirliğini işçi sınıfının fazla üremesine bağlayan Malthus, çalışan sınıfların fakirliğinden, bu fakirliğin yol açacağı üretim fazlasıyla bu süreçte doğacak krizden ürkmüştü. Mill ise, artan birikim sonucu ücretlerin yükseleceğini, ücret yükselmesinin sermaye birikimini sona erdireceğini öngörüyordu ancak bundan bir felaket çıkarmıyordu. Gene Senior'un etkisiyle benimsediği ücret fonu kuramına göre, mevcut sermayenin işçi ücreti olarak kullanılan kısmı sabitti, dolayısıyla nüfus artışı ücretlerin düşmesi, ücret artışı diğer işçilerin ücretlerinin düşmesi anlamına gelirdi, bu nedenle ne devlet müdahalesinin ne de işçilerin sendika yoluyla ücret mücadelesinin anlamı yoktu. Ancak Mill daha sonra bu ücret kuramını reddetti. Ge-

lecekte durgunluk ve bunalım görmüyor, kuramsal olarak açtığı müdahale kapısıyla demokratlaşma ve toplumsal uzlaşma umuyordu.

Mill'in görüşlerinde **Sanayi Devrimi**'nin etkileri vardı; bir yandan işçilerin kötü yaşam koşullarını görüyor, yükselmekte olan işçi sınıfı mücadelesini de gözlemliyordu, bir yandan da sanayinin getireceği refaha inanıyordu. Artık Avrupa'da eskisine göre yüksek ücret alan ve uzmanlaşmaya başlayan sanayi işçileri ve sınıf mücadelesi ortaya çıkmaya başlamıştı. Mill, çağının komünist görüşlerini inceledi (bkz. ütopyacılık), kendi ifadesiyle komünizmle toplumun bütün acıları ve adaletsizlikleri arasında tercihini anti komünizmden yana net biçimde koydu. Ancak özel mülkiyet için de, bu kurum hakkındaki eleştiriler, bu mülkiyetin yasaları içerdiği adaletsizlikten kurtulana kadar devam edecektir, demekten kendini alamamıştı. İlerlemeci iyimserliliğiyle toplumun bu aşamasını nahoş hastalık belirtisi olarak görmekteydi.

Ekonomi görüşünü bölüşüm üstüne değil arz talep ve piyasa üstüne kurmuştu. 1858'de Doğu Hindistan Kumpanyası dağıtılınca yeni oluşturulan kurula katılmayıp emekli oldu. Karısı ölünce Fransa'ya yerleşti. Auguste Comte felsefesine yakınlık duyarken bilimadamı ve teknokrat yönetimine karşı çıktı. ABD İç Savaşı'nda köleci karşıtı kuzeylileri savundu, çocuk sömürüsünü dile getirdi, kadın haklarını talep etti, kooperatifleri destekledi. Çartist hareketle (bkz. Çartizm) kurduğu yakınlık sonucu milletvekili seçildi; 1867'de St Andrews Üniversitesi rektörü oldu.

Mill sağlığında büyük saygı gördü, Smith ve Ricardo'nun halefi olarak kabul edildi ve Ricardo ile Malthus'un karamsarlıklarına karşı klasik ekonomi anlayışının olumlu siması olarak benimsendi. Ekonomiyle ilgili *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy* ('Siyasal İktisatın Bazı Çözülmemiş Sorunları Üzerine Denemeler', 1844) adlı ilk kitabından sonra yazdığı *Principles of Political Economy* ('Siyasal İktisadın İlkeleri', 1848) ilk iktisat ders kitabı sayılır. Sağlığında bu kitabının yedi baskısı yapıldı, işçilerin alabileceği ucuz baskı özetini kendisi yayınladı ve bu yayını da sağlığında beş baskı yaptı.

Mill klasik yararcı değildi, tarih ve toplumsal koşulları dikkate almaya çalıştı. Saf ekonomi ile siyasal sorunları uzlaştırmaya çalışmasıyla İngiliz akademi geleneğinin simgesi oldu. Uzlaşmacılığı ve üretimle bölüşüm hakkındaki çelişen düşünceleriyle, ekonomi politiğin insanın bütün toplumsal eylemlerini içermesi gerekmediğini, ekonominin doğal, değişmeyen yasaları araştırması gerektiğini savundu. Kendisi siyasal, felsefi yazılarıyla bu görüşünü uygulamadı ama bu görüşüyle sonranın saf ekonomi ve ekonomik insan soyutlamasına (bkz. homo economicus) yol açtı. Zamanında klasik ekonominin dehası sayılan ve devletin müdahalesi ile reformlar yapılabileceğini savunan Mill'in bu görüşüyle de Klasik

Ekonomi anlayışının son halkasını oluşturduğu kabul edilir. Ünlü kitabını yayınladığı yılın (1848) Avrupa'yı saran devrimler ve *Komünist Manifesto*'nun yayınlandığı yıl olması da herhalde tesadüf değildi.

Bibl.: Mill'in eserlerinden: *Faydacılık*, çev. Sahap Nazmi Coşkuner; Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1946; *Özgürlük Üstüne*, çev. Alime Ertan; İstanbul: Belge Yayınları, 1985. [K. E.]

milli gelir Milli Gelir bir ülkede belli bir dönemde mal ve hizmet üretiminden doğan üretim faktörleri gelirlerinin toplam parasal değerini, diğer bir deyişle milli ekonominin bir yıl içinde yarattığı toplam net hasılayı ifade eder. Milli gelir ekonomi bütününde para akımını değil, reel olarak mal ve hizmet akımını belirtir ama bu akım sadece fiyatlarla ifade edilebilir.

Ekonominin zaman içindeki durumunu gösteren milli gelirin altı ölçüsü vardır:

1. Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla
2. Gayrı Safi Milli Hasıla
3. Safi Milli Hasıla
4. Milli Gelir veya Faktör Fiyatlarıyla Safi Milli Hasıla
5. Kişisel Gelir
6. Harcanabilir Gelir

1. *Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla* (GSYİH)

Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla, bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin üretim değerleri toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir. Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla ülkedeki tüm üretim faaliyetlerini kapsadığından, çift saymaları önlemek için, toplam hasıladan üretimde kullanılan girdiler çıkarılmaktadır.

2. *Gayrı Safi Milli Hasıla* (GSMH)

Gayrı Safi Yurtiçi Hasılaya Dış Alem Net Faktör Gelirleri değerinin eklenmesiyle Gayrı Safi Milli Hasıla elde edilir.

GSMH = GSYİH + Dış Alem Net Faktör Gelirleri.

3. *Safi Milli Hasıla*

Safi Milli Hasılaya Gayrı Safi Milli Hasıladan üretim sırasında kullanılan sabit sermaye unsurlarında o yıl içinde meydana gelen aşınma ve eksilme payları yani amortismanlar çıkarıldıktan sonra ulaşılır.

Safi Milli Hasıla = GSMH – Amortismanlar.

4. *Milli Gelir veya Faktör Fiyatlarıyla Safi Milli Hasıla*

Gayrı Safi Milli Hasıla ve Safi Milli Hasıla piyasa fiyatlarıyla ölçülen büyüklüklerdir. Ancak piyasa fiyatları faktör ödemesi olmayan dolaylı vergileri de içerir. Safi Milli Hasıladan sektörlerin o yıl içinde ödedikleri dolaylı vergilerin düşülmesi ve devletin görev zararı karşılığı olarak üreticilere sağladığı sübvansiyonların eklenmesiyle Milli Gelir değerine, diğer bir deyişle Faktör Fiyatlarıyla Net Milli Hasılaya varılmaktadır.

Milli Gelir = Faktör Fiyatlarıyla

Safi Milli Hasıla.

Milli Gelir = Safi Milli Hasıla – Dolaylı Vergiler + Sübvansiyonlar.

5. *Kişisel Gelir*

Kişisel Gelir, vergilerden önce kişilerin eline geçen harcanabilir gelirdir. Başka bir tanıma göre Kişisel Gelir üretim faktörü sahiplerinin bir dönem içinde fiilen elde ettikleri gelirlerin toplamıdır.

Kişisel Gelire Milli Gelirden kurumlar vergisi, dağıtılmamış firma kârları, sosyal güvenlik paylarının çıkarılması ve elde edilen değere transfer ödemeleri, devlet borçları üzerinden ödenen faizler ve tüketicilerin ödediği faizlerin eklenmesi ile ulaşılır.

Kişisel Gelir = Milli Gelir – (Kurumlar Vergisi + Dağıtılmamış Firma Karları + Sosyal Güvenlik Payları) + Transfer Ödemeleri + Faiz Ödemeleri

Kişisel Gelir, transfer ya da faiz ödemeleri arttığı dönemlerde Milli Geliri aşabilir.

6. *Harcanabilir Gelir*

Harcanabilir Gelir, bireylerin serbestçe kullanabilecekleri gelirdir. Kişisel Gelirden dolaysız vergilerin çıkarılmasıyla elde edilen Harcanabilir Gelir en küçük Milli Gelir büyüklüğüdür. Bu tanıma göre Harcanabilir Gelir, bütün kişisel harcamaların ve tasarrufların toplamı olarak da açıklanabilir.

Bu ölçütlerden; Gayrı Safi Milli Hasıla ekonominin toplam üretim gücünü, Safi Milli Hasıla net ekonomik başarıyı, Milli Gelir ise ülke insanlarının ortalama gelir ve satınalma gücünün düzeyini açıklar. Bundan ötürü Milli Gelir ekonomik **refah** ölçüsü olarak kullanılmaktadır.

Milli Gelir tahminleri ile ilgili ilk çalışmalar 17. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da başlamış, 19. yüzyılda çoğu Avrupa ülkesine yayılmıştır. **1929 Krizi** ve İkinci Dünya Savaşı' ndan sonra kapsamlı çalışmalar yapılarak hesaplar geliştirilmiş ve uluslararası standartlaştırma çalışmaları başlatılmıştır.

Türkiye'de ilk kez 1935 yılında Milli Gelir tahmini çalışmaları başlamıştır. Planlı döneme geçildikten sonra düzenli olarak hesaplamalar yapılmaktadır.

Bibl.: Devlet İstatistik Enstitüsü, www.die.gov.tr [B. D.]

Milli İktisat Politikası 1914-1918 yıllarında Birinci Dünya Savaşı koşullarında İttihat ve Terakki tarafından savunulan ve uygulanan, devlet müdahalesiyle kalkınma ve burjuva kapitalist bir toplum yaratma politikası.

Osmanlı ülkesinde egemenliğini koruyan klasik liberalist ekonomi görüşüne karşı devlet müdahalesini savunan ekonomi politikası anlayışı Ahmet Midhat Efendi ve Akyiğitzade Musa Bey tarafından savunulmuşsa da, bu görüşün iktidar tarafından uygulanmaya konuşu ancak Birinci Dünya Savaşı koşullarında gerçekleşmiştir. Milliyetçilik ve devlet müdahalesiyle kalkınma hedefli ekonomi politikası Alman modelinden (bkz. kameralizm ve yeni kameralizm) etkilenmişti. Milli İktisat Politikası, Müslüman-Türk sermaye sınıfının ya-

ratılmasının teşviki ile savaş koşullarının dayattığı finans, iaşe gibi sorunlara çözüm bulma zorunluluğuyla devlet müdahalesine başvurulmasıyla oluşmuştu.

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan yeni süreçte Osmanlı ekonomisinde şirketleşme başlamış ve gerekli mevzuat değişikliği ile teşvik edilmişse de, iktisat politikası tutarlılığı içinde milli burjuvazi yaratma hedefiyle şirketleşmenin teşviki ve doğrudan İttihat ve Terakki'nin korporatist anlayışla esnaf dernekleri eliyle üretici ve tüketiciyi örgütleyerek şirketler oluşturması, savaş koşullarının yarattığı kıtlık ve iaşe sorunları ortamında olmuştu. Müslüman-Türklerin iktisadi faaliyete katılımı için getirilen teşvikler, kurulan şirketlere devlet tarafından işletme sermayesi bile sağlandığı bir düzeye gelmişti. Bu tutumla toplam şirket sermayesi içinde 'milli' sermayenin oranı % 3'ten % 18'e çıkmıştı.

1914 yılında savaş koşullarının hazırladığı ortamda **kapitilasyonların** kaldırılması, yabancı sermayeyle ilgili düzenlemelerin yapılması mümkün olmuş, 'milli dış ticaret politikası' ile gümrüklerde düzenleme yapılmış, 'milli' kredi kurumları oluşturulması hedefiyle Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kurulmuş, ekonomi yaşamında olduğu gibi bankacılıkta da Türkçe'nin geçerli kılınmasına çalışılmış, bankacılık öğrenmek üzere yurt dışına eğitime memur gönderilmişti.

Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı 1913'te kabul edilerek (bkz. sanayi teşvik kanunları), kapitülasyonlarından kaldırılmasından sonra kanunun sağladığı imtiyaz ve haklardan yalnız Osmanlı uyrukları ve Osmanlı anonim şirketlerinin yararlanabileceği hükme bağlanmıştı.

Milli İktisat Politikası, milliyetçi anlayışla demiryolculuk, bankacılık gibi alanlarda Müslüman-Türklerin yetiştirilmesini sağlamış ve Kurtuluş Savaşı döneminde bu girişimin yararlı sonuçları görülmüştür. Hükümetlerin savaşın yarattığı kıtlık ve fiyat artışlarına karşı, çeşitli bürokratik örgütlenmeler ve kartel, narh, fiyat denetimi gibi çeşitli uygulamalar denemelerine karşılık oluşan ikili fiyat yapısını engelleyememişler, olağanüstü savaş giderlerini karşılamak için yapılan ödemeler emisyon hacimini genişletirken, mal ve hizmet arzındaki daralma ve efektif talebin artışı, kıtlığı daha da ağırlaştırmış, tedavüldeki ödeme araçlarının artmasıyla tüccar ve orta ve büyük üreticinin alım gücü fazlalaşmış, toplumun geniş kesimlerini yoksul düşüren savaş koşullarında harp zengini diye adlandırılan spekülatör savaş tüccarları kısa sürede büyük servetler biriktirmişlerdi.

Savaş koşullarının zorladığı otarşi, tarımda kapalı ekonomiyi pazara açmış, milli pazar bütünleşirken, taşrada destek gören Müslüman eşraf-tüccar kesimi deneyim ve mali bakımdan güçlenmişti.

1913 yılından itibaren siyasi gelişimlerin de sonucu olarak Türk milliyetçiliğini tek yol olarak benimseyen İttihat ve Terakki örgü-

tü, liberalizmden uzaklaşarak devlet müdahalesini benimsemiş, savaş süresince üretici ve tüketici örgütlerini kurma ve denetleme pratiğini yaşadıktan ve gelir dağılımının bozuluşu ve spekülasyona müdahale edemeyerek, hatta Müslüman-Türk unsurları destekleme adına ortam yaratmış olduğunu gördükten sonra, 'teşebbüs-i şahsi' sınırlandırılmadan ve sermaye-emek çelişkilerini yok sayan korporatist kalkınma yolunu benimser olmuştu. Kurtuluş Savaşı'na destek veren eşraf-tüccar kesimin siyaset ve örgütlenme deneyimiyle, Cumhuriyeti kuran kadroların siyasal biçimlenişi kadar ekonomi politik konusundaki deneyimlerinin çerçevesi de, imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinin coğrafyasını ve iktisadi ve düşünsel iklimini belirleyen Birinci Dünya Savaşı ve Milli İktisat Politikası koşullarıydı.

Bibl.: TOPRAK, Zafer (1982), *Türkiye'de 'Milli İktisat' (1908-1918)*, İstanbul: Yurt Y.; TOPRAK, Zafer (2003), *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, 1914-1918, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Homer K. Yay. [K. E.]

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Türkiye'nin 1930'lara doğru **devletçilik** yönünde değişen ekonomi politikasına bağlı olarak hükümet denetiminde kurulan ve yerli malı kullanımı ile tasarrufu özendirirken yeni ekonomi politikasının halka benimsetilmesinde ve propagandasında işlev gören dernektir.

1929 **Büyük Bunalımı** Türkiye'yi öncelikle Türk parasının değerindeki düşmeyle etkilemiştir. 1929 yılında meydana gelen spekülatif ithalat artışı sonucunda dış açığın yüzde 100'den fazla büyümesi, dünya ticaretindeki daralma, tarım ürünlerinin uluslararası fiyatlarında yaşanan düşüşler bu gelişimin nedenlerindendir. Türkiye ekonomisi dışa kapanmaya başlamış, 1929 sonrasında Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem, devletçilik başlamıştır.

Lozan Anlaşması'nın gümrük vergileri üzerindeki sınırlayıcı hükümlerinin kalkması ve Bunalım koşullarının etkisiyle Türkiye ekonomisi dışa kapanmaya başlamış ve özellikle un, şeker ve kumaş gibi sanayi mallarından başlayan ithal ikameci yatırımlara hız verilmiştir. Tarım sektörünün dış ticaret gelirinin % 83'ünü sağladığı ve en gelişmiş sanayi sektörü olan tekstilde yurt içi talebin % 25'inin karşılanabildiği ekonomik yapıda, dış ticarette korumacılık ve kambiyo denetimleri etkinlik kazanmıştır.

12 Aralık 1929 gübü başbakan İsmet (İnönü) Paşa'nın milli para krizi konusundaki konuşmasıyla değişeceğinin işareti verilen ekonomi politikasına bağlı olarak Teşvik-i Sanayi Kanunu, Gümrük Tarife Kanunu, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Ticarette Tağşiş'in Men'i ve İhracatın Murakebesi ve Korunması Hakkında Kanun, Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Aktedmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler

veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun'un çıkartılması, **Merkez Bankası**'nın kurulmasıyla yerli sanayi geliştirilmeye çalışırken korumacı gümrük politikası ve ihraç mallarının kalitesinin artması ve standartlaşmasını sağlama çabalarıyla ithal ikameci yapılanma yolunda adımlar atılmıştı.

18 Aralık 1929'da, daha önce yabancı sermaye düşmanı görünmemek için benimsenmeyen Fuat (Umay) Bey'in tasarruf ve yerli mal kullanımını özendirme amaçlı dernek kurma önerisi yeni politikayla uyumlu olduğundan gerçekleştirilmiş, Atatürk'ün himayesinde, TBMM başkanı Kazım (Özalp) Paşa başkanlığında, **İş Bankası** Genel Müdürü Celal Bayar, **Ziraat Bankası** Genel Müdürü Şükrü Ataman ve Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Tın'ın da katılımıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet devletin üst düzey yöneticilerinin katılımıyla tanıtılmış, tasarruf ve yerli malı kullanımı konusunda örnek olmak üzere Atatürk misafirlerine çay kahve ikram etmeyi kaldırmıştır.

Türkiye'nin Dünya Bunalımı etkisiyle de iç kaynaklarına yönelmesiyle özel tasarrufların arttırılması ve tasarruf alışkanlıklarının değiştirilerek banka sistemine dahil olması önem kazanmıştı. Geleneksel tasarruf biçimlerinin değiştirilmek istenmesi de önemli hedeflerden biriydi. Bu alanda dönemin önde gelen iktisadi kurumlarından biri olan İş Bankası (bkz. aferizm), 1928 yılında Kumbara Seferberliği ilan ederek tasarrufları teşvik etmeye başlamış, 25 Aralık 1929 tarihini Tasarruf Günü ilan etmişti.

Türk Lirası'nın değerine istikrar kazandırılırken, birikimlerin ulusal bankalara yatırılması konusunda yoğun bir propaganda hareketi başlamış, "Bankada Türk Paran Var Mı? Korkma Çünkü Türk Parası En Sağlam Paradır", "Paranı Milli Bankalara Yatır ve Üret" gibi ilanlarla halk, tasarruflarını bankalara yatırmaya çağrılmıştı. Tasarruf ortamını hazırlamak amacıyla 1930 yılında Tasarruf Sandıkları Kanunu, 1933 yılında Mevduatı Koruma Kanunu, 1936 yılında Bankalar Kanunu çıkarılmıştır.

Evde saklanan paranın ekonominin yararlanabileceği alanlara çekilmesi ve insanlara tasarruf alışkanlığı kazandırmak amacıyla kumbara çekilişleri yoluyla tasarrufu teşvik ikramiyeleri uygulaması başlatıldı. İş Bankası'nın ardından Ziraat Bankası da 1930 yılının Haziran ayında kumbara çekilişlerine başlamıştı. Bankalardaki mudi sayısı 1920 yılında 1813 kişi iken 1935 yılında 180 bin kişiye ulaşmıştı.

Cemiyet kitleleri tasarrufa yönlendirmek, yerli malı kullanımını özendirmek, yerli mallarının kalitelerinin artırılmasını sağlamak yoluyla ekonomik kalkınmaya yardımcı olmak amacıyla propaganda tekniklerinden yoğun biçimde yararlandığı gibi, başlıca etkinliklerini sergiler ve kongreler düzenlemek olarak belirlemişti. İlki 20 Nisan 1930'da Ankara'da açılan Milli Sanayi Numune Sergisi olmak üzere

birçok sergi açan Cemiyet, 1931'de Budapeşte'de uluslararası dergide Türk pavyonunu düzenleme görevini de üstlenmişti. Sergilere verilen önemle Ankara'da 'Sergievi' de yaptırılarak 1934'de açılmıştı (Sergievi, 1946'da Devlet Opera ve Balesi'ne devredilen yapıydı).

Kongrelerin ilki Ankara'da 27 Nisan 1930'da açılan Sanayi Kongresi'ydi. Cemiyet'in (ilkokullarda olmakla birlikte) en kalıcı uygulamalarından biri de 12-19 Aralık günleri Tasarruf ve Yerli Malı Haftası olarak kutlamaktı. 1934 yılında İsmet İnönü'nün nutkuyla kurumsallaşan Yerli malları haftası, sergiler, kongreler, ödüller ve esnaf ve devlet ricalinin katılımıyla kutlanıyordu.

Cemiyet birçok yayınının yanında 1930-1934 yılları arasında *İktisat ve Tasarruf Dergisi*'ni de yayınlamıştı.

Cemiyet birkaç ay içinde yurt içindeki şube sayısını 273'e yükselterek etkinliğini ülke sathına yaygın hale getirmişti. Ancak Nisan 1931'de şube sayısı 171'e düşmüştür. Şubelerin kuruluş amacını ve işlerin yürütülme biçimini yakından izleyen Cemiyet merkezi, uygunsuz bulduğu şubelerin kapatılmasını sağlamıştır.

Cemiyet genel sekreterine bağlı müşavir müdürlüğe Vedat Nedim Tör'ün atanması ve Şevket Süreyya Aydemir'in Cemiyet'te gösterdiği faaliyet, uygulanan devletçilik politikasının yeni bir siyasal çizgiye çekilmesini savunan ve 1932-1934 yılları arasında yayınlanan *Kadro* dergisi çevresinde toplanan Kadrocu hareketin üyelerinin de başlangıçta Cemiyet içinde yer bulduklarını göstermektedir.

Cemiyet'in başkanı Kazım Özalp 27 Ekim 1949'da kadar görevde kalmıştır. 28 Haziran 1938'de Cemiyetler Kanunu'na bağlı olarak Cemiyet'in adı Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu olarak değiştirilmiştir. 29 Aralık 1947'de ise, Anayasa'nın dilinin değiştirildiği ortamda, 'Ulusal' sözcüğü 'Milli' haline getirilmiştir.

DP iktidarının değişen ekonomi politikasına uyum gösteren Milli Ekonomi ve Arttırma Kurumu, 1951'de başkanlığa DP Ankara milletvekili, İktisat ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete'yi getirmiştir. 1939'da Ankara'da kurulmuş olan Türk Ekonomi Kurumu'nun da başkanı olan Muhlis Ete'nin önerisiyle iki kurum 18 Ocak 1955'de Türkiye Ekonomi Kurumu adıyla birleşmiştir. [K. E.]

Milli Korunma Kanunu İkinci Dünya Savaşı koşullarında ekonominin üzerindeki baskıları denetim altına alabilmek, özellikle iaşe zorluklarını gidermek üzere çıkartılan ve hükümete üretim ve dağıtımla ilgili özel yetkiler veren kanundur. 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu olağanüstü bir dönemin özelliklerini taşımaktadır. Kanun ile genel veya kısmi seferberlik, devletin bir harbe girmesi olasılığı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harp hali durumunda Bakanlar Kurulu'na özel

yetkiler verilmiştir.

Kanuna göre; hükümet, halk ve ulusal güvenlik gereksinimlerini karşılayabilecek miktarda üretim yapmaları için sanayi ve maden şirketleri ile küçük sanat kooperatiflerini kontrol ederek, bunları istediği gibi yönlendirebilir ve bu amaca yönelik olarak şirketlere kredi, malzeme, işçi ve ihtisas elemanları temin edebilir. Hükümet, üretilen ürünleri maliyetin üzerine belirli bir kâr payı ekleyerek satın alabilir, gerektiğinde ürünlere bedeli ödenerek el konulabilir. Ayrıca, sahiplerine bedeli ödenmek kaydıyla un fabrikalarına, değirmenlere, diğer sanayi ve maden şirketlerine de el konulabilir. Hükümete, ihracat ve ithalat ile ilgili olarak çeşitli kısıtlamalar getirebilme yetkisi de verilmiştir. Yasa çerçevesinde vatandaşlar ücretli iş mükellefiyeti uygulamasına tabi tutulabilir. Hükümet tarafından tayin edilen iş yerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, uzmanlar ve diğer görevliler geçerli bir mazeret olmaksızın çalıştıkları yeri terkedemezler. Sanayi ve maden şirketlerinin sahipleri Hükümetçe lüzum görülen düzenlemeleri yerine getirmezse, şirketlere el koyma dahil çeşitli cezalar uygulanabilir. İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı ağır baskıların giderilmesine yönelik olan kanuna zaman içinde eklemeler yapılarak tarımsal üretim de kapsama alınmıştır.

Milli Korunma Kanunu çerçevesinde 1941 yılında Ticaret Vekaleti'ne bağlı İaşe Teşkilatı, Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kurulmuş, gıda malları ile diğer zorunlu tüketim mallarının ithalat ve ihracatı, yurt içi ticareti ve tayınlanması ile akaryakıt ve madeni yağların ithalat ve yurt içi dağıtımının bu örgütlenmeler yoluyla denetim altına alınması hedeflenmişti. 1942 yılında kurulan Dağıtma Ofisi ile de karneye bağlanan ekmek başta olmak üzere, piyasa mekanizmasının yerine geniş kapsamlı bir tayınlama sistemi geçirilmek istendi. İthalatçıları hükümet denetimi altına almak üzere İthalatçı Birlikleri kuruldu. Fındık, üzüm, tiftik, yün, meşe palamudu ihracatı hükümet denetimi altına sokuldu. Pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm ve incir gibi zamanın en önemli ihraç ürünlerinin ihracatı ve kağıt gibi bazı ürünlerin ithalat ve stoklanması kamu kuruluşlarına verildi.

Enflasyonun yükseldiği ve bir milyona yakın insanın silah altında bulunduğu savaş yıllarında özellikle tüccarların hükümetin mümessili gibi çalışmaya mecbur olduğu ve gerekirse toplumdan çıkartılmasının düşünüleceğini ifade eden Refik Saydam hükümetinin anlayışı bu kesimin tepkisini çekerken, savaş zengini bir zümrenin oluştuğu, fırsatçı ve vurguncuların aşırı kârlar elde ettikleri şikayetleri de eksik olmuyordu. Refik Saydam'ın 1942 Temmuz'unda ölmesi üzerine başbakan olan Şükrü Saraçoğlu ise bu devletçi yaklaşım yerine "piyasacı" yaklaşımı benimsedi. Devlet denetimini gevşetirken, resmi fiyat dondurmalarını kaldırmasıyla ani fiyat

artışları yaşandı. Saraçoğlu hükümeti, bu gelişmeler karşısında "savaş soyguncuları"nı vergilendirme adı altında gayrimüslüm yurttaşları hedef alan **Varlık Vergisi** kanununu çıkartan bir siyaset gütme yolunu seçti.

Milli Korunma Kanunu, 16 Eylül 1960 tarih ve 5/322 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygulamadan kaldırıldı. [Y. G.]

milli pazar Kapitalizmle burjuvazinin, **devlet** ve milliyetçilikle ilişkisi kapsamında, ulus-devlet biçiminin bütünleşmiş pazar ilişkileri üstünde yükseldiğini ifade eden **iç pazarın** siyasal ifadesidir.

Kapitalizmin **eşitsiz gelişme** yasaları uyarınca pazar ilişkileri ve parasallaşmanın ülke sınırları tanımadan yaygınlaşmasının, iç ve dış ticaret ilişkilerinin pratiğinden ulusal para-döviz uygulamalarına kadar devlet politikalarıyla olan ilişkisi, **liberalizm** ve **merkantilizm** tartışmalarını doğurmuş, kapitalist anlamda ileri-geri olan ülkeler ayrımının doğmasıyla, korumacı ekonomi politikaları ile güçlü devlet, millet, ekonomi kavramları iç içe girmiştir. Kapitalizmin gelişmesi ile sermaye birikimi ve sanayileşme arasındaki ilişki, sonuçta burjuvazinin sevk edebildiği iş gücünden ve para biriminden başlayarak, hukuki, askeri örgütlenmeyi ve modern ulus-devleti ve ulus tanımı içine giren ortak kader duygusunun temelini oluşturan siyasal organizma ile coğrafyayı gereksinir ve koloni ve sömürgeye karşılık bu çıkış noktası, 'millet'in ekonomik örgütlülüğünü yani işbölümünü gerçekleştirdiği pazarı ifade etmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerin milliyetçiliği ile azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin arasındaki kültürel, siyasal farklar kadar, toplumsal ve ekonomik örgütlenmelerindeki farklar da milli pazar oluşumunun tarihi ve kavramının vurgulanmasındaki farkları ortaya koyar. Kapitalizmin kapitalistleştirme yani para ve piyasa ilişkilerini egemen kılma gücü, azgelişmiş ülkelerde, **geçimlik ekonomisini** sürdüren **kapalı ekonomiye** sahip geleneksel kesim yanında, kapitalist piyasayla ilişkiye giren modern kesimi yaratmaktadır (bkz. azgelişmişlik, emperyalizm). Modern kesimle geleneksel kesimin ilişkisi, toplumsal ve siyasal yapıya, coğrafyanın belirlediği üretim kapasitesi ve ham madde kaynaklarına ve gelişmiş ülkelerle kurulan ekonomik, siyasal, kültürel ilişkiye bağlı olarak gelişecektir. Modern kesimin yaşadığı kapitalist ilişkilerin geleneksel, pre-kapitalist üretim teknikleri, üretim ve tüketim ilişkilerinin yerini alması, modern piyasa-pazar ilişkilerinin ülkenin bütününde türdeş arz ve talebi yaratması, örgütlemesi ve ekonomik ilişkiye dönüştürmesi, kısaca pazar bütünleşmesini sağlaması, iç pazarı tek pazar haline getirerek kurması demektir. Kalkınma ile sermaye birikimi arasında kurulan ilişki de, ülkenin bütün kaynaklarının piyasa ekonomisi için kullanılabilir hale gelmesiyle pazar bütünlüğünün

sağlanmasını eşanlamlı kılmaktadır. Dolayısıyla ihtiyaçların yerel kaynaklardan sağlanabilmesi, nüfusun **beşeri sermaye**ye dönüşmesi, geleneksel kesimin farklı arz ve talep dizgelerinin pazara açılması ve modern kesimle ticari ilişkiye girebilmesi, tüketim normlarının yerelleşmesi anlamına gelebilir ki, tüketim kültürünün ve milli pazarın oluşumu, standart ürün talebi ve pazarlama gücünün artması demektir. Bu anlamıyla milli pazar oluşumu, modern kesime ve geleneksel kesime egemen sınıf ve tabakaların, birbirleriyle ve yabancı sermayeyle kurdukları ilişkiyle ve artı değere el koyma biçimleriyle belirlenecektir ve bunun anlamı siyasal, ekonomik ve kültürel bağımsızlık ve eşitlik/demokrasi olarak belirlendiğinde, kalkınmacı siyasetler **korumacılık** ve **otarşi**ye yönelmiş, kültür emperyalizmine karşı çıkış ve **ulusal burjuvazi** arama-yaratma çabaları doğmuştur. Ancak tarih, kapitalizmin dünya ölçeğinde yeni ürünlerle pazarını sürekli yeniden keşfeder ve fethederken, iç pazarların kapitalizmin yeni ürünleri aracılığıyla bütünleşme hızının, yerel ürünlerin piyasalaşma hızını aştığını ve bu anlamda yerel üretimin gücünün yetersiz kaldığını ve uluslararası sermayenin her zaman kendisine ekonomik ve siyasal ortaklar bulduğunu, gerek duyduğunda da zor kullandığını ortaya koymaktadır.

Serbest ticaretin üretme ve tüketme hakkıyla eşdeğer anlam kazandığı yeni liberal dünya ekonomi düzeninde, yerel üretimin milli pazar oluşturmasından çok, ucuz veya otantik değer üretebilmesinden söz edilmekte, veya bu tür ekonomiler pazar oluşturamayacak zayıflıkta bulunduğunda standart dışı, unutulmuş adacıklar oluşturmaktadır. Öte yandan **küreselleşme** ile ulus-devlet sınırlamalarının aşıldığı iddialarıyla, çok uluslu şirketlerin bütün sınır dışı yatırım ve pazarlarına karşın halen ulusal devletlerini ve onların hukuk ve politikalarını temel almaları arasındaki ilişki, bugünkü ekonomik ve siyasal yapılanmayı anlamanın anahtarlarından birini oluşturmaktadır. [K. E.]

miri arazi Osmanlı hukuk sistemine göre topraklar **aşar** ödeyen Müslümanların özel mülkü öşri topraklar, **haraç** ödeyen gayrimüslimlere ait haraci topraklar ve savaşlarda fethedilen ve **timar** sistemine dahil edilerek yönetimi timarlılara verilerek köylülere kiralanan devlet malı-miri topraklardan oluşur. Bu kuramsal ayrıma göre miri arazi Osmanlı ülkesi topraklarının en geniş kısmını oluşturan tarım yapılabilen arazidir, rakabesi yani çıplak mülkiyeti devlete, beytü'l-mala, tasarruf hakkı timarlılara aittir ve bu arazi tevzif edilen reaya tarafından işlenir.

Osmanlı devleti miri arazi rejimini yayıldığı bütün topraklar üstünde uygulayamamış, özellikle Anadolu'da kendi topraklarına kattığı Türkmen emirliklerinde özel mülke dönüşmüş topraklar için malikane-divani adı altında iki-

li, özel ve devlet mülkiyet haklarının bir arada işlediği bir sistem geliştirilerek, toprağı işleyen köylüden malikane adıyla toprak sahibine ve divani adıyla devlete ve temsilcisi timarlıya vergi vermesi sağlanmıştır.

Merkezi yönetim güçlendikçe doğrudan devlete ait kılanan toprak miktarı artmış, bunlara timarın sağladığı belirli bir gelir büyüklüğünü ifade eden 'has' topraklardan ayırt etmek üzere 'miri has' denilmiştir. Miri haslar doğrudan merkezi devlet görevlileri tarafından yönetilmiş ve vergileri de doğrudan hanedana ait gelir ve mallardan oluşan ve padişah tarafından idare edilen iç hazinede toplanmıştır.

Hilafetin ilgasıyla birlikte Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkartılması hükmünü getiren kanunla 3 Mart 1924 tarihinde padişahlara ait gayrimenkullerin 'millete intikal'ine karar verilmiştir. [K. E.]

Mises, Ludwig Heinrich Edler von (1881-1973) Keynesyen iktisada yöneltiği eleştirilerle Avusturya Okulu'nu canlandıran ve devlet müdahalesine karşı çıkışı, bireysel özgürlük anlayışıyla Neoliberalizmin gelişiminde etkili olan Avusturya asıllı ABD'li iktisatçı.

Von Mises Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı Lemberg'de (bugün Ukrayna'da Lvov) doğdu. Babası demiryollarında çalışan bir mühendisti. Nazi iktidarı nedeniyle Almanya'dan ayrılarak Türkiye'de 1933 üniversite reformu sırasında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde uygulamalı matematik ve mekanik dersleri veren ve enstitü kuruculuğunda bulunan, daha sonra ABD'ye göç eden matematikçi ve aerodinamikçi Richard Edler von Mises'in (1883-1953) ağabeyidir.

Von Mises ailesi Viyana'ya taşındı Ludwig Heinrich Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve siyaset bilimi öğrenimine başlayarak **Alman Tarih Okulu**'na dahil oldu. 1903' ten itibaren Carl **Menger**'i okumaya başlayarak **Avusturya Okulu**' nun etkisine girdi ve Eugen von **Böhm-Bawerk**'in derslerine katılarak ekonomi teorisiyle daha fazla ilgilenmeye başladı.

Mises 1906'da mezun olarak Avusturya maliye bakanlığında çalışmaya başladı, ancak birkaç ay sonra istifa ederek bir hukuk bürosunda çalışmaya ve ekonomi öğrenmeye başladı. 1909'da yirmi beş yıl çalışacağı Viyana Ticaret ve Sanayi Odası'nda işe başladı.

Banka ve para konularıyla ilgilenen Mises, 1912'de yazdığı *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* ('Para Teorisi ve Kredi') kitabıyla Menger ve Böhm-Bawerk'in düşüncelerinin sentezini yaparak, Menger'in değer teorisini paraya uygularken, krizleri kaynakların etkin kullanılmamasından kaynaklanan enflasyonla açıklayan yeni bir konjonktür yani ekonomik dalgalanma teorisi oluşturdu. Kapitalizm bir denge sistemidir, ancak girişimcilerin 'ucuz para' için devlete yaptığı baskı ve bankaların faiz haddini düşürerek kredi hacimini genişletme gayreti, üretim dönemini uzata-

rak üretim malları sanayiini genişletirken, tüketim malları bu uzun üretim dönemini karşılayacak yeterlikte olmadığından tüketim malları fiyatı yükselir. Üretim malları fiyatının düşmesi ve üreticilerin zarar etmesiyle, üretim ve tüketim mallarının fiyatlarının farklılaşması sonucu faiz hadleri yükselerek tekrar dengeye gelinir. Dolayısıyla iktisadi istikrarsızlığın nedeni parakredi mekanizmasıdır ve dolayısıyla para politikası yoluyla ekonomiye dolaylı müdahale yeterlidir.

Birinci Dünya Savaşı'nda cephede topçu subayı oldu ve ekonomik danışmanlık yaptı. Savaşın son yılında Viyana Üniversitesi'ne fahri profesör olarak atandı. Savaştan sonra yeni cumhuriyet hükümetinin önde gelen maliyecilerinden oldu ve sınıf arkadaşı sosyalist lider Otto Bauer'i Bolşeviklere katılmama konusunda ikna etmeye çalıştı. 1919'da yazdığı *Nation, Staat und Wirtschaft* ('Ulus, Devlet ve Ekonomi') kitabıyla çokkültürlü doğu Alman ve Avusturya toplumlarının sorunlarını devlet eliyle çözme çabasının Alman emperyalizmini yarattığını savundu.

Komünizm ve sosyalizmle mücadelesini sürdüren Mises 1919 sonbaharında yıllarca devam eden (bkz. O. R. Lange) 'Sosyalist Muhasebe' tartışmalarını başlatan makalesini yazarak, sosyalist ekonomistlerin kaynakların etkin kullanımını ölçme olanağı olmadığını, yalnızca kapitalist ekonomide parayla ifade edilen fiyatların ortak bir birimle yatırım projeleri arasında karşılaştırmaya olanak sağladığını iddia etti. 1922'de sosyalizm hakkındaki görüşlerini *Die Gemeinwirtschaft* ('Kamu İktisadı') adlı kitabında topladı.

Avusturya'da enflayonla mücadele amacıyla 1922'de giriştiği mali reformlardan sonra, ekonomiye devlet müdahalesinin daima verimsiz sonuçlar verdiğini, dolayısıyla bırakınız yapsınlar siyasetinin tek seçenek olduğunu savundu; 1927'de faydacı görüşünü *Liberalismus* kitabıyla ortaya koydu.

1920'lerin sonlarında ekonominin epistemolojik yönleriyle ilgili çalışmalar yapan Mises ekonomi biliminde gözlemlenebilir verilerin kanıt oluşturmayacağını savundu, ekonomi, matematik, mantık ve geometri gibi a priori bir bilimdi ve (daha sonra *praksioloji*, insan eyleminin mantığı adını verdiği) daha geniş sosyal bilimin bir parçasıydı.

1934'te Cenevre'ye uluslararası ekonomik ilişkiler enstitüsü başkanlığına çağrıldı ve 1940'ta düşüncelerini topladığı *Nationalökonomie* kitabını yayınladı. 1940 Temmuz'unda Nazilerin eline düşmemek için Cenevre'den ayrılarak New York'a gitti. Ulusal Ekonomik Araştırmalar Ofisi (NBER) ve Ulusal İmalatçılar Birliği'nde çalıştı. 1945'te New York Üniversitesi'nde konuk profesörlüğe başladı, 1946'da ABD vatandaşı oldu ve yirmi dört yıl bu üniversitede konuk profesörlük yaptı.

Mises ABD'de Avusturya Okulu'nun etkisini taşıdığı liberal akımın önderlerinden oldu. Ekonomi Eğitimi Vakfı, William Volker Fo-

nu ve Earhart Vakfı ona örgütsel ve mali destek sağladılar.1949'da *Human Action* ('İnsani Eylem') kitabıyla praksioloji tezini yayınladı ve 1950'lerden itibaren çok sayıda öğrenci yetiştirdi. 1969'da emekli oldu.

Menger ve Böhm-Bawerk anlayışını yirminci yüzyılın son çeyreğine ve ABD'ye taşıyan, ekonomi yanında sosyal felsefe ve metodolojiyle de ilgilenen Mises, karşı çıktığı sol ve Keynesyen düşünce ortamında yer bulamamış, Viyana Üniversitesi'nde 1913'ten 1934'e kadar ücretsiz ders vermiş, entelektüel çevresinin zenginliğine karşın akademi çevresine ait olamamıştı. Elli altı yıl süren hocalık hayatında birçok öğrenci yetiştirdi ve bırakınız yapsınlar felsefesi, para ve konjonktür teorisi, sosyalist ekonominin teorik olanaksızlığı iddiasıyla F. A. **Hayek**, Wilhelm Röpke, Lionel Robbins gibi birçok iktisatçının fikri gelişimini etkiledi, 1970' lerden itibaren güçlenen Neoliberalizm akımının gerçek esin kaynaklarından oldu. 1982'de adına enstitü kuruldu, yazıları toplanıp yayınlandı. [K. E.]

Mitchell, Wesley C. (1874-1948) Amerikan **Kurumsal Ekonomi** anlayışının önde gelenlerinden, konjonktür dalgaları üstüne çalışmalarıyla ünlü ABD'li iktisatçı.

Mitchell Columbia'da profesör ve Yeni Sosyal Araştırmalar Okulu'nun 1919 yılından 1931'e kadar yöneticiliğini yapan ilk müdürlerdendi. 1920'de Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'nu kurarak Amerika ekonomik tarihindeki konjonktürel dalgalanmaları inceledi.

Amerika'da tekelleşme ve borsa spekülasyonunun toplumsal tepkiler doğurduğu dönemde Kurumsal ekonomi anlayışıyla yetişen Mitchell, sonra **Büyük Bunalım** ve **New Deal** etkisinin planlama inancı doğurduğu istatistiki tahlillere ve ekonomideki krizleri incelemeye yöneldi. Mitchell anonim şirketlerin hakim olduğu, makine üretimi yapılan, üretimin kâr amaçlı olduğu ekonomilerde konjonktür dalgalarının yapılsal olduğu görüşünü dalgalanmalarının geniş bir istatistiki tahlilini fiyat, üretim, kredi hacmi gibi iktisadi değişkenlerin hepisini istatistiki araştırmaya tabi tutarak ortaya koymuş, her dalganın nedeni farklıysa da, genişleme evresinin kârlılığı artırmasının dalgalanmalarda önemli etkisi olduğunu bulgulamıştı. Talebin arttığı dönemde fiyatlar ve satış maliyetlerden daha süratle artar ve kâr yükselir, yeni bir dış piyasa veya teknik buluş sonucu genişleme artarken, faiz hadleri ve maliyetler de artar ve kârlılık düşer. Bu durumda da kriz başlar ve faiz haddi ve fiyatlar düşer. Bu alandaki istatistiki çalışması, gerçekte temeli para olan kapitalizmdeki nicel değişmeleri anlamak için devresel ve uzun dönemli iktisadi hareketleri incelemeye, bu takdirde toplumsal bir denetim uygulanabileceğine olan inancından doğmuştur. Konjonktür dalgalanmalarının belli bir düzenle tekrarı, liberal öğretiyi parayı sadece bir mübadele

aracı olarak gördüğü için eleştiren Mitchell'i banka reformuna, kamu harcamalarının dengeleyici bir etken olarak kullanabileceğine, iktisadi planlama gereğine, yani devlet müdahaleciliğine götürmüştür. Keynes'den çok önce spekülasyon ve ihtiyat güdülerini belirten Mitchell ücret indirimlerini depresyona karşı bir önlem sayan klasik teoriye karşı çıkmış, ücret indirimlerinin değil depresyonu önlemek, aksine refahı geciktireceğini gene Keynes' ten önce belirtmiştir.

1913'te *Business Cycles* ('Konjonktürel Dalgalanmalar') kitabıyla başladığı 1927'de *Business Cycles: The problem and its setting* ('Konjonktürel Dalgalanmalar: Problem ve Çözümü') ile devam eden çalışmalarından sonra, baş eseri Arthur F. Burns ile birlikte yazdığı *Measuring Business Cycles*'dır ('Konjonktürel Dalgaları Ölçmek', 1946). Mitchell'ın eserleri toplum ve ekonomi üstüne teorik öngörülerle doludur ve 1967'de yayınlanan ders notları *Lecture Notes on Types of Economic Theory* ('Ekonomik Teori Tipleri Hakkında Ders Notları') bu derinliğini gösterdiği gibi Kurumsalcılar hakkında da birçok makalesi vardır. Simon **Kuznets**'in de aralarında bulunduğu öğrencileri onun araştırmalarını savaş sonrası dönemde de sürdürmüşlerdir. Mitchell'in istatistiki çalışmaları, daha sonraki ekonometrik tekniklere, milli gelir ve milli muhasebe hesaplarına öncülük etmiştir. [K. E.]

modernizm İktisat bilimi modernizmin çocuğudur. **Kapitalizmin** gelişimiyle ortaya çıkan modernizm, felsefesi ve yöntemi ile iktisat bilimini belirlemiştir. Aydınlanma'nın akılcılık ve özgürleşen birey görüşleri, devletle birey, toplumla birey ilişkilerine bakışı belirlediği gibi, iktisadı da bütün olarak etkisi altına almıştır (bkz. bireycilik, Protestan ahlakı).

Fransız Devrimi'nden itibaren modernizmin parlak ve karanlık iki yüzü olmuş ve devrim ve karşı devrim arasındaki gerilim sahası dünya görüşü ve siyasetle birlikte iktisat görüşünü de etkilemiş, egemenlik ve özgürlük kavramlarının etkileşimi içinde gelişen iktisat bilimi de, liberal, devrimci ve muhafakazar görüşlerin çeşitli siyasal bileşimlerinin yansımalarını taşımakla birlikte, iyimser akılcılığın etkisinde bütün insanlık için ilerleme ve gerçekte kapitalizmin gelişimiyle açıklanan tek yönlü bir gelişme çizgisinin yaşanmakta olduğu görüşünü gerçeklik olarak benimsemiştir. İnsanlık tarihini ilerleme ve tek yönlü gelişme çizgisi olarak anlamlandırma, modernizmin, bütün marjinallikleri ve heterodoksi kapsamı içinde yer alışlarıyla birlikte iktisat düşüncesinin tamamını belirleyen yönü olmuş, bilime toplumsal gerçekliği ortaya çıkarma görevini veren pozitivist tutum egemen olmuştur. Kapitalizmin dünya sistemi olarak yayılışına ve gelişmiş sanayi ülkelerinin dünya egemenliğine soyunmalarıyla paralel biçimde ortodoks iktisat görüşü, **liberalizmin** etkisinde akılcı birey, faydacılık, serbest piyasa ve denge kav-

ramları üstüne kurulmuştur (bkz. homo economicus).

Kapitalizmin gelişimi **Sanayi Devrimi**, şehirleşme, kamuoyu, sınıf siyaseti, parlamentarizmin gelişme süreci ile ve modernlik ajanları olarak uluslaşma, ulusçuluk, ulus-devlet, yurttaşlık kavramlarının gelişme süreci ile çakıştığından ilerleme olarak tanımlanan bu süreçler bütün toplumsal kültürel özelliklerin değerlendirildiği ölçütler olarak benimsenmiş ve kapitalizm devlet, toplum ve ekonominin açıklandığı tek gerçeklik olarak algılanmış, kapitalizmin yayılması ve toplumları egemenliğine alan dönüştürücü etkisi ekonomik gelişme olarak adlandırılmıştır.

Kapitalizmin yayılışı ve sermaye yaratan ve metalaştırıcı etkisinin yarattığı sorunlar, ortodoks iktisat içinde yer bulamamış, tekelleşmeden başlayarak sömürü, sınıf, emperyalizm ve 'sistem'e ilişkin diğer kavramlar heterodoksi içinde yer bulabilmiştir. Sosyolojinin geleneksel ve modern toplum ayrımının iktisatta geleneksel ekonomi ve **azgelişmişlik** kavramlarıyla yer bulabilmesi, **Üçüncü Dünya**'nın ortaya çıkışıyla söz konusu olmuştur.

Kapitalizmin homojenleştirici ve kutuplaştırıcı etkisi (bkz. eşitsiz gelişme) bağımsızlıklarını kazanan azgelişmiş devletler aracılığıyla siyasal olarak kendisini ifade edebildiğinde, iktisatta da büyüme, kalkınma kavramlarıyla birlikte modernleşme teorileri geliştirilmiştir. Azgelişmişliğe karşı bütün iyiliklerin birden geleceği ekonomik büyüme demokrasi ve istikrarın güvencesi olarak sunulurken, uzlaşmaz gelişme amaçları eşitsizlik ve diktatörlükler yaratmakta, bu durumun Batı değerlerinin kabulü ile kalkınmacı modernist düşüncenin benimsenmesiyle çözülmesi önerilmektedir. Modernleşme teorileri kişi başına ulusal gelir, kişi başına tüketilen enerji, çelik miktarı, çocuk ölümü gibi ölçütlerle belirlenen ayrımla geleneksel toplumdan modern topluma geçiş yolları önerirken, kalkınmacı programlar uluslararası ticaret, finansman ve yatırımın önemini vurgulamaya başlamış, iyimser 60'lı yıllar geride kaldığında azgelişmiş ülkeler için büyüme yerine paylaşım öne çıkarılarak, dünya sistemi içinde bulunulan yer ve sermaye birikiminde alınan pay önem kazanmıştır.

Küreselleşme tartışmalarının temelinde bütün dünyanın bütünleştiği tek piyasanın oluşumu yer almaktadır; kültürel farklılaşma ve modern gelenek gerilimi, gittikçe genişleyen **kuzey-güney ayrışması** karşısında bir yandan modernleşme ölçütlerine kentleşme oranı, tarımda çalışan nüfus oranı gibi toplumsal ölçütlerin katıldığı, **sürdürülebilir kalkınma** kavramı kullanılmakta, bir yandan da ekonomik determinizme karşı gelişim ve modernliğin yeniden tanımlanması gereğini ortaya koyan ve modernizmi aşan **postmodernizm** döneminin başladığı ifade edilmektedir. Rakipsiz ideolojik egemenliğini iddia eden **neoliberalizm**, küreselleşme programına serbest pazarın genişletil-

mesi için gereken **liberalizasyon** uygulamalarını ve telif ve patent haklarıyla birlikte insan hakları savunuculuğunu katarken, teknolojik gelişme ve verimliliği tek ölçüt olarak almakta, bir yandan da "medeniyetler savaşı" ve "tarihin sonu" kavramlarıyla modernist yaklaşımın terminolojisini sürdürmektedir. [K. E.]

Monetarizm Ekonomide paranın önemini sürekli vurgulayan ve genişletici para politikası önererek **Keynesyen ekonomiye** karşı çıkan görüştür. 1950'lerden itibaren monetarist yaklaşımı savunan Milton **Friedman**, 1960'lardan itibaren artan destekçileriyle gittikçe dikkat çekmeye başlamış ve 1970' lere doğru işsizlik ve enflasyonun birlikte artmasıyla Keynesgil iktisada karşı kazandığı itibarla görüşleri 1980'lerde birçok ülkede uygulamaya konmuştur. İlk kez Karl Brunner tarafından 1968'de kullanılan terim, Friedman ve çevresine işaret etmekle birlikte, gene Friedman'la özdeşleştirilen **Şikago Okulu** da, monetarizm de yalnızca Friedman yaklaşımından ibaret değildir.

Monetarizm, **para arzının** denetlenmesiyle, piyasa kurallarına göre işleyen ekonominin istikrar içinde yürüyeceğini savunan, piyasanın kendiliğinden işleyişine güvenerek devlet müdahalesine karşı çıkan bir anlayıştır. Fiyat ve ücretler esnektir, para arzı GSMH'nın temel belirleyicisidir. Kısa dönemde uygulanan politikalar uzun dönemde enflasyonist sonuçlar vermektedir, oysa ekonomi uzun dönemde kendi sorunlarını çözer ve dengeye kavuşur. Sorun istihdam ve çıktıyı artırmaktan çok, şokları atlatmak ve dalgalanmaların etkisini azaltmak ise bu politikalar üretkenliğe karşı oluşumlar yaratabilir. Oysa monetaristlere göre reel kaynaklı şoklar önemli değildir, özel yatırımlardan kaynaklanan dalgalanmaların nedeni yeni buluşlar, spekülasyon, stoklardaki dalgalanmalar ve bazı ani fiyat artışları olabilir, piyasanın işleyişi bu sorunları çözecektir. Enflasyon hükümet uygulamalarıyla ve para arzını artırmasıyla ilgili olduğu için, sabit parasal büyüme ile devlet müdahalesinin sınırlı tutulması durumunda ekonomi istikrara kavuşacaktır.

Klasik ekonominin Merkantilizm tartışmasına benzer biçimde İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynes ekonomisine muhalefet eden monetaristler, tam rekabet varsayımı ile ekonomik konjonktürle ilgili toptancı bir yaklaşım benimsemişler ve ödünç verilebilir fonlar piyasası, göreli fiyatlar ve küçük modellerle ilgilenirler. Bu yaklaşımları, makroekonomiye makro değerleri irdelemeden çözüm önermek demektir. Ancak bu neoliberal yaklaşımları **küreselleşmeye** karşı olan **Hayek** ve **Avusturya Okulu** ile ve ekonomik birimlerin enformasyon sisteminde yarattığı çatlaklar nedeniyle enflasyonun göreli fiyatları da etkileyeceği eleştirisiyle sarsılmıştır (bkz. bekleyiş etkisi).

Monetarizmin temel görüşü kla-

sik **paranın miktar kuramına** dayanmaktadır. Dolayısıyla Jean Bodin ve David Hume'dan başlayarak birçok düşünür ve ekonomist benzer yaklaşımı yaşatmıştır. Paranın miktar kuramı konusunda K. **Wicksell**, L. **Walras**, A. **Marshall** ve A. C. **Pigou** da çalışmışlardır. Miktar teorisi, para miktarındaki değişmelerin doğrudan doğruya fiyatlar genel seviyesindeki değişikliklere yansıyacağını ifade eder. Irving **Fisher**, bir ülkede tedavülde bulunan paraların miktarı ile onların belirli bir dönem içinde kaç defa el değiştirdikleri çarpıldığında elde edilecek rakamın, aynı dönemde paranın aracılık ettiği işlemlerle, bu işlemlere uygulanan fiyatların çarpımına eşit olacağını ifade etmiştir. Fisher'in denklemine göre toplam harcamalar, bu harcamalara konu olan mal ve hizmetlerin değerine eşittir. Şikago Okulu'nun ilk temsilcileri olan Milton Friedman'ın hocaları Henry C. Simons ile Frank H. Knight da benzer yaklaşımları ile monetarist görüş içinde yer alırlar.

Friedman, para arzındaki büyüme oranı ile nominal gelirin büyüme oranı arasında bir ilişki bulunduğu, bu ilişkinin, para arzındaki artışların geliri etkilemesi zaman aldığı için kesin olmadığı ve ne kadar süreceğinin de belli olmadığı, ortalama olarak para arzındaki artışın, nominal gelirleri yaklaşık 6 ile 9 ay arasında geçecek bir süre sonunda etkilediği, nominal gelirin büyüme oranındaki artış etkisinin önce üretim üzerinde görülüp sonra fiyatlara yansıdığı, para arzındaki artış ile enflasyon arasındaki toplam gecikmenin ortalama 12-18 ay arasında olduğu görüşüyle hareket eder ve 'modern para miktar teorisi' adı verilen görüşü, temel farklılık olarak, paranın tedavül hızının istikrarlı olduğu ve yavaş değiştiği düşüncesiyle ayrışır. Dolayısıyla Monetarizmi klasik ekonomiye dönüş olarak değerlendiren ekonomistler olmuştur.

Friedman, bu temel yaklaşımı ile açık piyasa işlemlerinin yönetiminin parasal büyüme kuralına uygun olarak yürütülmesi, merkez bankalarının, ticari bankaların mevduatlarına piyasa faiz oranları kadar faiz ödemesi gerektiğini ve merkez bankasının zorunlu rezerv oranlarını değiştirme imkanının ortadan kaldırılmasını önerir.

1980'lerde bazı azgelişmiş ülkelerle birlikte ABD ve İngiltere'de (bkz. Thatcherizm) uygulanan Friedmancı monetarist görüş, felaketler doğurmuş olmasına ve özellikle **Yapısalcılar** tarafından para dolaşım hızının gelir ve çıktıyla ilişkisinin enflasyonla ilgisi konusunda kuşkular dile getirilmiş olmasına karşın, egemen **neoliberalizmin** temelini oluşturması ve özellikle para arzı-enflasyon ilişkisi görüşüyle bugün de etkinliğini sürdürmektedir. [K. E.]

monopoli → satıcı tekeli

monopsoni → alıcı tekeli

montaj sanayi Üretimi parçalara ayrılabilir bir teknoloji ürününün,

parçaların üretildiği ülke dışında başka bir ülkede bütünleştirilmesi ile piyasaya çıkarılmasını anlatan montaj işleminin, o sanayi sektöründeki üretimi oluşturması anlamında montaj sanayi, 1960'lardan sonra, gelişmiş ülke şirketlerinin azgelişmiş ülkelerdeki ucuz emek gibi avantajlardan yararlanma ve pazara girme avantajları elde etme amacıyla başladıkları yatırım biçimidir. Patent hakları ve teknoloji bilgisini elinde tutan şirket, emek, nakliye maliyetleri ve genel olarak hukuk ve vergi kısıtlamalarını aşmak (ve riskleri paylaşmak amacıyla), kendisi veya anlaşma yaptığı şirket aracılığıyla ülkesinde ürettiği parçaları montaj sanayiini kurduğu ülkede nihai ürün haline getirilip pazarlanmasını sağlar. Üretimin yalnızca son aşamasının ülkede gerçekleştirilmesi nedeniyle yarattığı katma değer oldukça düşük düzeyde kalan montaj sisteminin ülkeye teknoloji getirmek ve istihdam sağlamak gibi kazanımlar sağladığı gerekçesiyle yatırım yapılan ülkede çeşitli yatırım teşviklerinden, dolayısıyla imtiyaz ve ayrıcalıklardan yararlanması da söz konusudur.

Genellikle büyük **çokuluslu şirketlerin** bütün dünya üretim ve pazarlama koşullarını dikkate alarak başlattıkları montaj yatırımları, azgelişmiş ülkede tekel olma niteliğine de sahip olmuştur. Yatırım yapılan ülkeye ve sektöre göre, nihai üründe kullanılan ham madde ve ara madde miktarında ithalat veya yerli pazardan sağlanan üretim oranları değişkenlik gösterir. Montaj sanayi ürünlerinin yerlilik oranları mekan ve zamana göre değiştiği gibi, bu ürünlerin teknoloji sahibi şirketin ülkesinde, montaj sanayiinin kurulduğu ülkede veya diğer çevre ülkelerde pazarlanması da gene koşullara göre farklılıklar gösterir.

Tüketim malı üreten hafif sanayi ürünlerinden oluşan montaj sanayi, çokuluslu şirketlerin satma sorunu ve azalan kârlar yasası gereği hareketleriyle, bir metanın üretiminde üretim faktörlerinin bileşimini dünya çapında en uygun koşullarda örgütleme çabalarına bağlıdır (bkz. teknolojik dönüşüm krizi). Uluslararası tekelleşmenin gelişimi ve bu şirketlerin üretimlerinde dikey ve yatay entegrasyonu sağlamalarıyla, montaj sanayinin yerini, **doğrudan yabancı yatırım** almaya başlamış, belirli sektörlerde montaj üretimden üretime geçen çevre ülkeler, yarı-çevre nitelikleri kazanmışlardır. Otomotiv ve tekstil sektörlerinde başlayan bu süreç, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojisiyle devam ederken, bu teknolojilerin sağladığı iletişim kolaylıkları, sermaye dolaşımında sağlanan kolaylıklarla ve serbest ticaret anlayışıyla birleşince, **esnek üretim** sürecini doğurmuştur. Bağımlılık ve kalkınma tezlerinin gündemde olduğu 1960'larda montaj sanayi de tartışma konularından biriyken (bkz. Mükerrem Hiç, "Sanayileşmede Montaj Modeli", *Türkiye İktisat Gazetesi*, 20/996, 3.8.1972; Turgut Özal, "Türkiye'nin Sanayi-

leşmesi ve Montaj Sanayii", *DPT Bülteni*, Haziran 1970; Yalçın Küçük, "Türkiye'de Montajcılığın Yapısı", *Metalürji*, Aralık 1975; Muhsin Yıldırım, "Montaj Sanayi Deyimi Anlamını Kaybetmiştir", *Sanayi Dünyası*, 1/2, Aralık 1981 ve *Türkiye İktisat Gazetesi*'nin yıllık montaj sanayii gelişmeleri hakkındaki raporları için 1965-1967 sayıları), **arz yanlısı iktisat** anlayışıyla ihracat çabası ve işsizliğin gündemde olduğu 2000'lerde tartışma konusu küreselleşmedir. [K. E.]

moratoryum Borçlanıcının, ödeme gücünü kaybetmesi nedeniyle borçlarının tümünü veya bir kısmını ödeyemeyeceğini ilan etmesidir. Morotoryum'un kabul edilmesi durumunda borçlu ve alacaklılar borcun yapısını yeniden oluştururlar. [Ü. U.]

mortgage İpotekli konut kredisi demektir. Türkiye'de İngilizce karşılığıyla tanıtımı yapılırken, TDK 'tutulu satış' olarak türkçeleştirmeyi önermiştir. Konut üzerinden tesis edilecek ipotek karşılığında 15-30 yıl gibi uzun vadeli konut kredisi kullandırmak anlamına gelmektedir. Mortgage sisteminde iki piyasa söz konusudur. Birincisi konut kredisi alan müşteri ile krediyi veren banka, ikincisi ipoteğe dayalı menkul değer çıkaran kurum ile kurumsal yatırımcılar arasındaki piyasalardır. Birinci piyasada, banka müşterinin talep ettiği gayrımenkulü peşin satın alarak müşteriye devreder. Karşılık olarak gayrımenkul ipotek edilir. Müşteri bankaya borcunu bir bölümü peşin, kalan kısmı sabit veya değişken faizli olarak, belirli bir ödeme planına göre öder. Banka kredinin tamamı geri ödenene kadar gayrımenkule el koyma yetkisini elinde tutar. Ödeme tamamlanınca ipotek kalkar. İkinci piyasada, bankalar ipotek karşılığı alacaklarını ipoteğe dayalı menkul değer kuruluşlarına devreder ve bu kuruluşlar ipotek teminatlı alacaklara dayalı bonolar ya da varlığa dayalı menkul değerler ihraç ederek, piyasada satarlar. Bu yolla yaratılan fonlar tekrar sisteme katılır. Bu fonları genellikle uzun vadeli yatırım yapan sosyal güvenlik kuruluşları gibi kurumlar satın alır.

Mortgage sisteminin işlemesi için reel faizlerin düşmesi ve uzun dönemli istikrar olacağına ilişkin güven gerekmektedir. Müşteri açısından, düzenli gelir olmaması konutun kaybı anlamına geldiğinden, uzun vadeli istihdam garantisi önem taşımaktadır.

Mortgage sistemi banka dışı kurumlarca da uygulanabilir. İngiltere'de 1775 yılında kooperatifler tarafından başlatılmıştır. 1845 yılında 'building society'lerin kurulmasıyla kurumlaşmıştır. Avrupa'nın birçok ülkesinde yaklaşık 200 yıldır, birbirinden farklı modellerle uygulanmaktadır. İngiltere gibi bazı ülkelerde mortgage kurumları doğrudan ipoteğe dayalı menkul değer ihraç edip fon sağlamaktadır. ABD gibi bazı ülkelerde ipotekler kamu kurumu niteliğindeki ipotek finans kurumlarına devredilmekte, ipote-

ğe dayalı menkul değer ihracı bu kurumlarca yapılmaktadır. [B. D.]

motorlu taşıtlar vergisi Özel bir servet vergisi türüdür ve motorlu kara, hava ve deniz taşıtlarını vergilendirmektedir. Bu verginin konusunu, Karayolları Trafik Kanunu'na göre trafik şube ya da bürolarına kayıt ve tescil edilmiş bulunan motorlu kara taşıtları, Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'ne kayıt ve tescil edilmiş olan uçak ve helikopterler ile liman ya da belediye siciline kayıt ve tescil edilmiş olan motorlu deniz taşıtları oluşturmaktadır. Verginin mükellefi ise adlarına motorlu taşıt kayıt ve tescil edilmiş olan gerçek ve tüzel kişilerdir. Spesifik tarifenin söz konusu olduğu motorlu taşıtlar vergisinde, taşıtların yaşlarına göre yıllık olarak ödenecek vergi tutarları farklılaştırılmıştır. [B. B.]

Muharrem Kararnamesi Osmanlı devletinin dış borçlarını ödeyemez duruma gelmesi üzerine alacaklılarla borçların birleştirilmesi ve tahsil yöntemi için yaptığı anlaşma. Resmi adı Tevhid-i Düyûn ('borçların birleştirilmesi') Kararnamesi olmakla birlikte kabul edildiği 20 Aralık 1881 günü Hicri takvime göre 28 Muharrem 1299'a geldiği için tarihe bu adla geçmiştir.

Kararname ile Avrupalı, Osmanlı ve **Galata bankerlerinin** alacak temsilcilerinden oluşan sekiz üyeli **Düyûn-u Umumiye** İdaresi kurulmuş ve çeşitli tekel ve vergi gelirlerinin yönetimi kendi örgütünü kuran bu idareye verilmiştir. Varlığını Lozan Anlaşması'na kadar sürdüren Düyûn-u Umumiye İdaresi'nin devlet içinde devlet tavrıyla, bir borç tahsil şirketi olmaktan çıkıp Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa devletlerinin siyasetlerini kabul etmeye zorlayan bir temsilci heyet gibi davranması, Muharrem Kararnamesi'nin belleklerde Osmanlı siyasal egemenliğinin sınırlanması ve Osmanlı'nın yarı sömürgeleşmesinin simgesi haline gelmesine yol açmıştır. [K. E.]

mukataa Osmanlı ekonomisinde bedeli karşılığında doğrudan devlete ait bir işletme kurma, devlete ait bir gelirin tahsili işi, tekel haline getirilmiş bir kuruluşun işletme hakkı veya üretilen malı satın alma tekeli (monopson) oluşturmaya verilen addır. Sözlük anlamı kesişmek demek olan mukataa, devletin sağlayacağı gelirin işletmeyici kira karşılığı kesim olarak verilmesini anlatır. Emevi ve Abbasi dönemlerinde fethedilen araziden hanedana mensup ve yakın kişilere arazi ikta edilir (kesilir) fakat bunlardan haraç alınmazdı. Selçuklu devletinin arazisi genişleyince Nizamülmülk bu arazilerin işlenebilmesi için askerlere dağıtılmasına karar verdi ve böylece toprağın işlenmesini sağladı. Selçuklu toprak ikta tarzı, Osmanlı **tımar** sisteminin de başlangıcını oluşturdu.

Kara ve deniz gümrükleri, darphaneler, madenler, şaphane ve tuzlalar, pirinç ve balık gelirleri muka-

taa olarak verilerek işletilirdi. Mukataa gelirleri devlete ait olmakla birlikte, geliri vakıflara ayrılan, ulufe ve ocaklık olarak verilen veya has olarak hanedana ayrılan mukataalar da vardı.

Mukataalar emanet ve **iltizam** yöntemleriyle işletilirdi. 17. yüzyılın sonlarından itibaren timar topraklarında olduğu gibi mukataa işletmelerinde de **malikane** yöntemi yaygınlaşmaya başladı.

Fatih zamanında İstanbul'a nüfus yerleştirilmesi istendiğinden önce gelenlere devlet malı olarak ilan edilen emlak karşılıksız verilmiş, daha sonra dağıtılan emlak mukataaya bağlanmıştı. Akkoyunlu seferleri ve artan imar faaliyetleri nedeniyle para ihtiyacının karşılanması amacıyla da tuz, sabun, mum gibi tüketim maddeleri tekelleştirilmiş, satış yerleri saptanarak başka yere götürülmesi ve başka yerden o malların getirilmesi yasaklanmış ve gelirleri müzayede yöntemiyle iltizama verilmişti.

Ekonomik koşullar elverişsiz olduğunda zarar ihtimali nedeniyle iltizam talebi olmadığından, mukataalar 'emanet ber vech-i iltizam' yani emanet ve iltizam yöntemleri bir arada uygulanarak işlettiriliyor, mukataanın başına getirilen kişi emin sıfatıyla maaşlı memur gibi çalışırken, belli bir bedeli ödemeyi de taahhüd ettiğinden işletmenin kâr veya zararından da sorumlu oluyordu.

Devletin bütçe açığı ve nakit ihtiyacı arttıkça büyük şehirlerde kantariye, keyyaliye, müskirat resmi gibi vergi gelirlerinden mukataalar oluşturularak malikane yöntemiyle hayat boyu ihaleye verilmiş ve mukataaların sayısı büyük artış göstermişti. Tanzimat'tan sonra vergi hukuku değiştiğinden vergi gelirlerinin mukataa olarak iltizama verilmesi mümkün olmamış ve tarım vergileri/gelirleri dışında mukataa sayısı azalmaya başlamıştır. Ancak Osmanlı dış borçlarını tahsil etmek üzere oluşturulan **Düyûn-u Umumiye** idaresinin yönetimine bırakılan tekel ve vergi gelirlerini de gelirin devlete değil alacaklısına gittiği mukataa sistemi içinde düşünmek gerekir. [K. E.]

murabaha → tefecilik

müdahalecilik Devletin belirli amaçlar doğrultusunda, piyasanın işleyişini sınırlandırıcı ya da yönlendirici önlemler almasıdır. Tüm devletler tarihlerinin en azından belirli dönemlerinde müdahaleci politikalar uygulamıştır.

Gelişmiş Batı ülkelerinde **refah** devleti uygulamaları müdahaleciliğin en önemli gerekçesi olmuştur. Azgelişmiş ülkelerde piyasa mekanizmasının kalkınmayı sağlamakta yeterli olamayacağının kavranması planlı müdahalelerin yolunu açmıştır. 1970'li yıllardan itibaren çevre tahribatının gözden kaçırılamayacak boyutlara ulaşması, çevrenin korunmasına ilişkin bir dizi düzenlemeyi gündeme getirmiştir. Bütün ekonomilerde, birçok sektörde eksik rekabet koşullarının geçerli olması, tekelleşme eğilimlerine karşı

kamu müdahalelerinin devreye girmesini zorunlu kılmıştır. Korumacı politikalar 19. yüzyıldan bu yana, çeşitli ülkelerin farklı dönemlerde uyguladığı önemli müdahale yöntemleri olmuştur. Para ve maliye politikaları en yaygın olarak kullanılan müdahale araçlarıdır.

Müdahalelerin boyutlarının ve çeşitlerinin arttığı ölçüde, ekonomi piyasa mekanizmasından uzaklaşmaktadır. Keynesyen politikaların yaygın olduğu dönemlerde, müdahaleci eğilimler daha önceki dönemlere göre büyük ölçüde artmıştır. Müdahalelerin artmasının piyasa dengelerini bozduğuna ve verimliliği azalttığına ilişkin eleştiriler bu dönemde de sürmüştür. 1980'li yıllarda neoliberal eğilimlerin güçlenmesi ve **küreselleşme** sürecinin hızlanması müdahaleci politikaların azaltılmasını gündeme getirmiştir. Uluslararası ekonomik kuruluşlar da bütün ülkelerde müdahaleci uygulamaların azaltılması için çaba harcamaktadır. [B. D.]

mülkiyet Bir hukuk terimi olarak kullanım, yararlanma ve tasarruf haklarına işaret eden mülkiyet, yerleşik iktisadın temelinde yer almakla birlikte terimleri içinde yer almaz; her birimi iktisadi ilişkilerin toplamında hem alıcı hem satıcı olarak gören iktisatta, üretim faktörlerinin aldığı karşılıklar vardır fakat iktisat tarihi içinde yalnız aristokrat sınıfa karşı toprağın mülkiyeti ve aldığı **rant** sorgulanmıştır. Oysa insan haklarının, fayda ve tatminin dolayısıyla ideal toplum ve iktisadın temelinde mülkiyet hakkının varlığı zımnen kabul edilmekte ve özgürlükler, toplumun doğal işleyişi olarak serbest piyasa koşulları ve bu işleyişin ve ilerlemenin güvencesi olarak rekabet onun varlığına bağlanmaktadır. **Liberalizmin** ve kapitalist iktisadın temeline yerleşen mülkiyet hakkı, tüketici tercihi kavramıyla "paran kadar konuş" anlamında ifadesini bulurken, tarihi, toplumsal gelişmeler sonucu, serbest piyasanın kamu müdahalesiyle korunması gereğini kabul eden anti-tekelcilik, çevrecilik gibi mülkiyet hakkının yeniden ele alınmasını gerektiren ilişkiler doğmuştur.

Mülkiyetin egemen anlayışta ifade edildiği gibi insan ile eşya ilişkisi değil, insanlar arası ilişki olduğu ve tarihsel, toplumsal bağlamda belirlendiği görüşü, mutlak mülkiyet hakkı görüşünün de gerçekte ideolojik bir yanılsama olduğunu ortaya koyar. Evrimci görüşlerin merkezi kavramlarından biri olarak ilerlemenin motoru diye sunulan mülkiyet hakkının mutlak olmadığı Lewis Hnery Morgan ve ondan yararlanan **Engels** tarafından ortaya konmuş, ortak mülkiyete dayalı eşitlikçi toplumların ilkselliğini savunarak, özel mülkiyeti, aile, **işbölümü**, sınıf ve devletin kökenine yerleştirmişlerdir. **Marx** mülkiyet biçimleri ve mülkiyet ilişkileri kategorileriyle mülkiyetin sınıf ve tabakalaşmadaki rolünü ortaya koyar ve temel üretim biçimlerini, üretim araçlarının mülkiyetinin üretim ve paylaşım ilişkilerini belirlediği farklı mülkiyet bi-

çimleri üstüne temellendirir.

Faiz ve miras kavramlarının geçirdiği dönüşümden başlayarak, parasallaşmayla özel mülkiyet el ele ilerlerken, mülkiyet hakları, tasarruf, zilyedlik, kamu mülkü, kamusallaştırma kavramlarının gelişimiyle sosyalleşme de el ele ilerler. Aile, devlet ve özel mülkiyet kurumlarına insanlık adına ütopyaları gereği karşı çıkan 19. yüzyıl sosyalizm ve anarşizminden sonra, yaşanan sosyalizm deneyimi ışığında toplumsal, kolektif, ortaklaşa mülkiyet ve kullanım hakkı kavramları yeniden ele alınmıştır (bkz. piyasa sosyalizmi).

Neoklasik iktisada getirilen eleştirilerde iktisadi işlemlerin toplumsal kurumsallaşma içine yerleştirilmesiyle mülkiyet de bu işlemlerin bedellerini belirleyen bir maliyet unsuru olarak ifade edilmiş, kaynakların nasıl ve ne yöntemle kullanılacağının belirlenmesinin bir yönü mülkiyet ilişkileri olarak ortaya çıktığı gibi, devletin mülkiyet ve öteki ilişki ve kurumlara ait tavrı da bu maliyetleri artıran veya eksilten bir unsur olarak sayılmıştır (bkz. işlem maliyetleri). Böylece Yeni Kurumsal Ekonomi içinde (bkz. Kurumsal Ekonomi) devlet ve toplumsal yapılanma/kültür, arz ve talebin neoklasik kabullerde olduğu gibi sıfır maliyetle buluşmamasının gerçek yaşamdaki engelidir ve etkin piyasa ancak mülkiyet kapsamına giren hakların tam olarak serbest ticari dolaşıma girmesi durumunda sağlanabilir (bkz. Coase Teoremi). İlgi alanı piyasa başarısızlıklarından kamu başarısızlıklarına, kamu tercihi kuramı ve anayasal iktisada (bkz.) kaydıkça, mülkiyet ve toplumsal, hukuki yapı daha fazla iktisadi çözümlemeler içine girmiş, fakat bu bırakınız yapsınlar felsefesiyle yapılmıştır.

Bugün bir yanda anonim ortaklıkların ve hisse senedi piyasalarının, üretim araçlarını sosyalleştirmesi ile kapitalistsiz kapitalizm yaratması arasındaki gerilim, bir yandan da patent ve telif haklarıyla çevre etik ve hukukunun bütün dünyada geçerli kılınması ile liberalizasyon ve deregülasyon süreçleri arasındaki gerilim bir arada yaşanmaktadır. [K. E.]

müsadere Osmanlı devletinin kişilerin varlığına el koyma uygulamasıdır. Devletin verdiği görevler sırasında edinilen varlığın devlete ait olduğu iddiasından kaynaklanan müsadere ilk kez Fatih zamanında veziriazam Çandarlı Halil, Yakup ve Mehmet paşaların, aynı zamanda siyasetçi ve girişimci bir aile olan Çandarlıların varlığına el konmasıyla başlamış, siyaseten ve ekonomik saiklerle yürütülmüştür. Müsadere yönteminin, servetini miras bırakamayacağını düşünerek devlet adamlarının dürüst davranmalarını sağlayacağı savunulmuştur.

Ölen ya da idam edilen vezir ve beylerbeylerin nakit varlıklarına, değerli silah, eşya ve hayvanlarına el konulurken gelir sağlayan emlak ve akarlarına el konulmaz, hatta bu tür miras bırakmayan görevlilerin çocuklarına aylık da bağlanırdı. 17.

yüzyılda suçlanarak idam, hapis veya sürgün edilenlerin mallarının müsaderesi yaygınlaştığı gibi, müsadere amaçlı suçlamalar da yapılmaya başlandı. II. Mustafa (h. 1695-1703) savaş giderlerini karşılamak üzere zenginlerin mallarını müsadere etti. Müsadere padişahlar tarafından uygulandığı gibi, taşrada beylerbeyleri ve mirlivalar da aynı yöntemle idare bölgelerindeki servetleri müsadere ettiler ve elde ettikleri serveti kendileri kullanarak, padişahlara da değerli hediyeler gönderdiler.

Müsadere varlıklarını miras bırakmak isteyen devletlilerin, müsadereden korunabilmek amacıyla **vakıflar** kurmasına yol açtı ve özellikle tarım topraklarının devlet malı ve vakıf malı olarak kullanılması merkezi yönetimle devlet görevlileri arasında bir mücadeleye dönüştü. Ulemanın etkin olduğu dönemde merkezi yönetimin **tımar** ve vergi sisteminden kaçırılan toprakları ifade eden vakıflara karşı verdiği mücadeleye kapıkulları destek verdiler. **İltizam** sisteminin yaygınlaşmasından sonra tarımın parasallaşmasıyla yüksek askeri sınıf sarraflar aracılığıyla yatırımcı hale geldi. Taşrada ayanlaşma ve derebeyleşme ile toprak tasarrufunun özel mülk nitelikleri göstermeye başladığı ve köylüden alınan vergilerin mültezim çıkarları adına zorla ağırlaştırıldığı bu dönemde, parasallaşma Osmanlı ekonomisinin dış alemden daha fazla etkilenmesi sonucu doğurmuş, kaybedilen savaşların daha da artırdığı bütçe açıkları müsadereyi önemli bir gelir aktarma aracı haline sokmuştu. Osmanlı ekonomisinde 16. yüzyıla kadar görülen müteşebbislerin yerine sadece devlet görevi ve ihalesiyle tarımdan geçinen bir askeri sınıfın ortada kalması ve ilerleyen yüzyıllarda Osmanlı ekonomisi, siyaseti ve kültüründe ağırlığını hissettiren Avrupalılarca Müslümanların askerlikten başka iş bilmediği iddiasının ortaya atılması bu sürecin sonucuydu. Kamu ve cemaat mülkiyetinden özel mülkiyet anlayışına doğru evrilen Osmanlı zihniyetinde özellikle **malikane** sistemiyle servetlerin ve ortaklıkların artması, ayanın siyasal ortamın anarşisi nedeniyle de siyasallaşması ve yaşam tarzının değişmeye başlamasıyla, müsadere sistemine karşı eleştiriler arttı. 1839 Tanzimat fermanıyla müsadere kaldırılıp yargının yetkisi tanınarak can ve mal güvenliği sağlandı.
[K. E.]

müteahhitlik Herhangi bir özel ya da tüzel kişi tarafından bir başka özel ya da tüzel kişi adına üretim yapılması, mal ve hizmet temini işi. Taahhüt etmek (üstlenmek) fiilinden gelen müteahhitlik her türlü mal ve hizmet temini işini üstlenmeyi anlatırsa da zaman içinde sadece inşaat ve tesisat müteahhitliği anlamında kullanılmaya başlanmış ve bir sanayi toplumu kategorisi olarak bu anlamıyla ekonomide yer edinmiştir.

Türkiye'de müteahhitlik, ondokuzuncu yüzyıldan itibaren, liman kentleri ve hinterlandlarının kapi-

talist Batı ekonomisiyle entegrasyonu amacıyla emperyalist Batı ülkeleri tarafından geliştirilen ve imtiyazlar karşılığında yapılan liman ve demiryolları gibi altyapı projelerinin uygulamalarını gerçekleştiren Batılı inşaat firmalarının işleriyle başlamıştır. Ülke içinde yeterli sermaye birikimi olmaması, mühendislik eğitiminin yetersiz olması gibi nedenlerle uzun yıllar boyunca yerli sermaye büyük inşaat yatırımlarına girişememiştir. Yerli sermayenin büyük inşaat projelerini üstlenebilmesi ancak Cumhuriyet döneminde başlamış olmakla birlikte bu konudaki ilk girişimler bir milli burjuvazi yaratma hedefindeki II. Meşrutiyet kadroları tarafından denenmiştir. 1909'da Mühendis Mekteb-i Âlisi'nin müdürü olan Refik (Fenmen) Bey, öğrencilerini serbest bürolar açıp çalışmaya teşvik ederek müteahhitlik işlerinin gelişmesinde öncülerden biri olmuştur. Aynı yıl İstanbul'da kurulan Cemiyet-i Müteşebbise ulaştırma ve bayındırlık işleri için küçük sermayeleri birleştirerek anonim şirketlerin kurulmasını özendirmeyi hedefleyerek kurumsal bir öncü faaliyeti gerçekleştirmiştir.

1925'den itibaren demiryolu yapımında Türk müteahhitlik firmaları giderek daha etkin roller almaya başladı ve 23 Kasım 1935'de işletmeye açılan Ergani-Diyarbakır hattı yabancı müteahhitlik firmalarının aldığı son demiryolu işi oldu. Bu dönem Türkiye'de büyük müteahhitliğin doğma koşullarının geliştiği yıllar oldu.

1877 tarihli Emlâk-ı Mülkiye ve 1880 tarihli Vakfiye'nin Tamir ve İnşası Nizamnameleri'nde alım satımların usulüne dair bazı düzenlemeler yapılmışsa da, genel anlamda bir **ihale** kanunu çıkarılmamıştı. Cumhuriyet dönemindeki ilk yasal düzenleme 19 Nisan 1925 tarihli "Hükümet Namına Vukubulacak Müzayede ve Münakasa ve İhalât Kanunu" oldu. Bu dönemde Türk müteahhitlik firmaları demiryolları inşaatları ve kamu binalarının yapım işlerini üstlenerek önemli bir sermaye birikimi sağladılar. 2 Haziran 1934'de kabul edilen "Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu" müteahhitlik hizmetlerinin gelişiminde yeni bir dönem oldu. Bu kanunun en önemli özelliklerinden biri yabancı müteahhitlik firmalarına karşı küçük girişimcileri korumaya çalışması ve davet usulünün uygulanmaya başlanması oldu.

Türkiye'de müteahhitlik hizmetlerinin gerçek anlamda gelişmesi ve büyük sermaye birikimlerinin sağlanmaya başlanması ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer alması ve bununla birlikte yabancı kredilerle NATO'nun askeri amaçlı inşaatlarının başlaması oldu. Yabancı kredilerle finanse edilen baraj inşaatları ve karayolu hamlesi 1950' lerden itibaren Türk müteahhitlik firmalarının sermaye ve teknoloji açısından hızla gelişmesini sağladı. 1961 yılında, liman inşaatları konusunda da yabancı sermayeye karşı üstünlük sağlayan Türk müteahhitlik firmaları için yeni bir dönem

açıldı. Bu yıllar boyunca ön hazırlıkları yapılan girişim ilk sonucunu 1972 yılında verdi ve Libya'nın Trablusgarp Limanı inşaatında bir Türk firması iş aldı.

12 Eylül rejimi, 8 Eylül 1983 tarihinde 2886 sayılı "Devlet İhale Kanunu"nu çıkardı. Bu kanunun getirdiği önemli yenilikler "açıklık" ve "rekabet" ilkeleri oldu. Fakat kamu ihalelerinin "açıklığı" konusundaki tartışmalar bu kanunla eskiden olduğundan daha yoğun bir tartışmanın konusu haline geldi. Ara rejimler dışında ilk defa seçilmiş kadrolar yolsuzluk iddialarından ötürü mahkemeye çıkarıldı. Bununla birlikte 2886 sayılı kanun dönemi Türk müteahhitlik firmaları açısından altın yıllar oldu. Libya'daki projelerde yaşanan sorunlara rağmen, büyük müteahhitlik firmaları bu dönemde elde ettikleri kazançlarla değişik alanlarda yatırım yapabilecek büyüklüklere eriştiler. Bu dönem, aşırı kazançlar nedeniyle yaşanan sorunların da eleştirileriyle geçmiş ve 4 Ocak 2002 tarih ve 4734 sayılı "Kamu İhale Kanunu" kabul edilerek yeni bir dönem başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki büyük ölçekli altyapı ihtiyacı kaynakların önemli bir bölümünün inşaat yatırımlarına ayrılmasını gerektirmektedir. Bu da müteahhitlik firmalarının hızla büyümesi ve önemli ölçüde sermaye birikimi sağlamasına neden olmuştur. Türkiye bu açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bugün Türk müteahhitlik firmaları sektörde küresel bir aktör haline gelmiştir. 53 ülkede imalat yapmakta olan Türk müteahhitlik firmaları uluslararası müteahhitlik pazarında Avrupa Birliği, ABD, Japonya ve Güney Kore'den sonra beşinci sırada yer almakta ve pazarın % 2'sini kontrol etmektedir. Bu pazar 2000'li yıllarda 3,5 trilyon dolar tutarına ulaşmıştır. 300 kalemden fazla girdi kullanan bu sektörün Türkiye'de GSMH içindeki payı % 5 ile % 8 arasında değişmektedir.

Bibl.: *Nafıa Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 2, Birinciteşrin 1944; TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN (2004), *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK Yayınları; BATMAZ, Eftal Şükrü ve Kudret EMİROĞLU, Süha ÜNSAL (2006), *İnşaatçıların Tarihi*, Ankara: Tarih Vakfı-Türkiye Müteahhitler Birliği; EMİROĞLU, Kudret ve Süha ÜNSAL (2006), *Kentleşme Yapı Konut: 1923-1950 Dönemi*, Ankara: İNTES. [S. Ü.]

müterakki vergi Kademeli vergi; artan oranlı vergi; gelir vergisine tabi matrah yükseldikçe vergi oranının da arttığı vergileme türü. Vergi oranının artışının tek kaynağı matrahın fazlalaşması olmayabilir. Örneğin veraset ve intikal vergisinde kendisine miras kalan kişinin mirası bırakana yakınlık derecesi de vergi oranını etkiler. Zaman, me-

deni durum gibi faktörler de bu vergi oranını değiştirebilir. Bu nedenle artan oranlar, özellikle gelir ve servet vergilerinde uygulanmaktadır. [B. B.]

Myrdal, Gunnar (Karl) (1898-1987) ABD'de zencilerin ekonomik koşulları, Güneydoğu Asya'da kalkınma ekonomisine ilişkin çözümlemeleriyle etkili olmuş, iktisadı diğer sosyal bilimlerden ayırmayan yaklaşımıyla **Kurumsal Ekonomi** içinde yer alan İsveçli ekonomist ve siyasetçi.

1923'te Stockholm Üniversitesi'nin hukuk bölümünden mezun oldu, 1927'de ekonomi doktorasını tamamlayarak öğretim üyeliği görevine başladı. 1925 ve 1929'da Almanya ve Britanya'da çalışmalar yaptı, 1929-30'da Rockefeller bursuyla ilk kez ABD'ye geldi. İlk kitapları ve *The Political Element in the Development of Economic Theory* (1930, y. b. 1953, 'İktisat Kuramının Gelişiminde Siyasal Öğe') yayınlandı. Bilimsel gelişmelerin toplumsal koşullardan nasıl etkilendiğini ve doğal hukuk ve faydacılığın siyasal ve ekonomik anlamlarını irdelediği bu kitabı alanında öncü bir çalışmadır. Avrupa'ya dönüşünde önce Cenevre'de sonra Stockholm Üniversitesi'nde görev yaptı. Myrdal saf iktisatla ilgilenmiş, görüşlerini makroekonomi alanına uygulamaya çalışmıştı. Beklentilerin fiyat oluşumu üzerindeki öncü çalışması ile 1939'da *Monetary Equilibrium* ('Parasal Denge') *ex ante* ve *ex post* yatırım ve tasarrufların ayırt edilmesi gerektiğini savundu. K. **Wicksell**'in kuramını geliştirerek **Keynes**'in genel teorisinin ilk adımını ortaya attı.

Aktif siyasetle uğraşarak 1934'te Sosyal Demokrat Parti'den senatör seçildi. 1938'de New York'ta Cornegie Corporation'un çağrısıyla zenci sorunuyla ilgili rapor hazırlamakla görevlendirildi. 1944'te *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy* ('Bir Amerikan İkilemi: Zenci Sorunu ve Çağdaş Ekonomi') yayınlandı. 1942'de döndüğü ülkesinde tekrar senatör seçilmiş ve İsveç Merkez Bankası yönetim kurulu üyesi olmuştu. 1945-47'de İsveç ticaret bakanı oldu ve bu görevinden Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu genel sekreterliği görevine atanınca ayrıldı. 1956'da *Mechanism of National and International Inequality* (Ulusal ve Uluslararası Arası Eşitsizliğin Mekanizması'), 1957'de *Economic Theory and Underdeveloped Regions* ('Ekonomik Kuram ve Azgelişmiş Bölgeler') dünyada bağlantısız hareketin oluşum ve azgelişmiş ülkelerin kalkınma ve bağımlılık sorunlarının yeni gündeme girdiği dönemde yayınlandı. 1957'de Güney Asya ülkeleri hakkında araştırma yapmakla görevlendirildi ve 1968'de *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations* ('Asya Dramı: Ulusların Yoksulluğu Konusunda Bir Araştırma') adlı kitabını yayınladı.

Myrdal, gelişmiş ülke ile azgelişmiş ülke arasındaki serbest ticarete dayalı ilişkinin, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapan ni-

teliğini, 'kutuplaşma teorisi' adıyla ilk kez ortaya koydu. Faktör akımları ve azgelişmiş ülkede kurulu veya kurulacak endüstrinin rekabete dayanamaması iki ülke arasındaki eşitsizliği artırdığı gibi, bir ülke içindeki bölgesel kalkınma farklılıkları da bu eştisizliği çoğaltır. **Bebek endüstri** tezi ve bölgesel kalkınma planları bu düşünce ile geliştirilmiştir (bkz. bölgesel kalkınma, bölgesel planlama).

1957'den itibaren Stockholm Üniversitesi'nde ders verdi ve derslerini 1967'de emekli olduktan sonra da sürdürdü. 1958'de *Value in Social Theory* ('Toplumsal Kuramda Değer') çıktı. 1960'da yayınladığı *Beyond the Welfare State: Economic planning and its international implications* ('Refah Devletinin Ötesinde: İktisadi Planlama ve Uluslararası İlişkilerdeki Yeri') kitabı da refah devleti konusunda öngörülerini içeriyordu. 1972'de *The Challenge of World Poverty. A World Anti-Poverty Program in Outline* yayınlandı. 1961'de İsveç'e dönerek Stockholm Üniversitesi'nde profesörlüğü sürdürdü.

Dünyadaki birçok akademi ve örgüte üye seçildi ve kendisine ekonomi konusunda ve dışında birçok ödül verildi. 1974'te, muhalifi A. **Hayek**'le birlikte **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü aldı. Karısı Alva Reimer Myrdal da (1902-1986) 1982'de Nobel Barış Ödülü'nü almıştır. İsveçli diplomat ve silahsızlanma ve kilise işlerinden sorumlu bakan olan Alva Myrdal, Birleşmiş Milletler ve UNESCO'da önemli görevler aldı. FBI, Myrdal'ın *An American Dilemma* kitabında teşekkür ettiği 41 kişiyi Komünist Parti üyesi veya sempatizanı diye izlemeye almış, Myrdal'ın eşi Alva ve oğulları Jan hakkında soruşturma açmış ve sonunda Alva'nın ABD'ye girişini yasaklamıştı. Oğul Jan ise, Bükreş'te komünist festival düzenlemekle tanınmıştır. Myrdal'ın Türkçe'de *Hindistan'da İktisadi Planlama* (1959, Ankara: Forum Dergisi) kitabı yayınlanmıştır. (Oğul Jan Myrdal'ın, *Çin Raporu* (1977, çev. Alparslan Berktay, İstanbul: ABC Y.), *Hain Bir Avrupalının İtirafları* (2001, çev. Müfit Günay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Y.) kitapları yayınlanmıştır). [K. E.]

Nn

NAFTA (*North American Free Trade Agreement*) Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması, Kuzey Amerika'daki üç ülke olan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika arasında 1994 yılında yapılan ekonomi ve uluslararası ticaret anlaşmasıdır. 1 Ocak 1989 tarihinde ABD ile Kanada arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının, Meksika'nın 1990 yılında başlayan görüşmeler sonucu 1993 yılında katılmasıyla genişletilmesi ve 1994'te NAFTA adıyla tekrar genişletilip düzenlenmesiyle oluşturulan sistemdir. NAFTA bir örgütlenme değil, bu ülkeler arasındaki ticareti serbestleştirerek gümrükleri ve benzer engelleyici uygulamaları hafifletmeyi veya kaldırmayı hedefleyen anlaşmalar bütünüdür.

Anlaşmaya ticaretin serbestleşmesinden zarar göreceğini düşünen kesimler ve başta sendikalar tepki gösterip direnmişlerdir. En çok tartışılan hükümlerden biri, şirketlerin federal hükümetlere yatırımlarına engel olma iddialarıyla dava açabilmeleridir. Bu hükme dayanarak atık su boşaltan, hükümet tarafından zehirli kabul edilip yasaklanan kimyasalları üretip satan şirketler davalar açarak kazanmışlardır. Fiyatlar gibi, destekleme politikaları da farklı olan üç ülke arasındaki eşitsizliklerin ekonomik olduğu kadar yasama yetkisi açısından da sorunlar doğurduğunu savunan geniş kesimler söz konusudur. Meksika'da çiftçiler, tarım işçileri ve sendikalar, Kanada'da Kanada ekosisteminin ABD tarafından ticarileştirileceğinden korkan çevreciler ve Kanada ekonomisinin 'bayi'leşeceğinden korkan iş çevreleri ve üç ülkede de bir çok örgütlü çevre ve çok sayıda siyasetçi, anlaşmanın değiştirilmesi hatta toptan kaldırılmasını halen tartışmaktadır. Bu tartışmalara karşılık, NAFTA'nın Orta (CAFTA) ve Güney Amerika'ya (FTAA) da yaygınlaştırılması amaçlı çalışmalar da yürütülmektedir. [K. E.]

narh Tüketiciyi korumak amacıyla temel ihtiyaç maddeleriyle hizmetlerin taban ya da tavan fiyatlarının günümüzde özellikle belediyeler tarafından belirlenmesi uygulaması olan narh, Osmanlı döneminde önde gelen iktisat politikası araçlarındandı.

Madeni para rejimlerinin genel olarak fiyat artışlarını engelleyici yapısı olmasına karşın (bkz. altın, altın standardı) dünya maden hareketleri, değişen teknoloji, nüfus hareketleri, dış ticaret dengeleri ve akçenin değer kaybetmesiyle Osmanlı ülkesinde de II. Selim'in (h. 1566-1574) tahta çıkışından sonraki iki yüzyıl içinde fiyat artışları görülmüştür. İkinci önemli fiyat artış

dalgası ise iktisadi daralmayla birlikte 1760'lardan 1800'lere kadar sürmüştür. **Tağşiş**le birlikte tüketiciyi koruma amaçlı narh uygulaması, başvurulan önde gelen istikrar yöntemidir.

İslam devletleri narhın İslami olmadığı iddiası ve Peygamberin caiz görmediği rivayetlerine karşılık, tekelciliğe ve aksak rekabet şartlarına karşı fiyatlara müdahaleyi zorunlu görmüştür ve Osmanlı devlet adamları da narhı klasik fiyat politikası olarak belirlemişledir. Arz ve talep dengesinin sağlanmasında tekelci oluşumlara karşı fiyat tespiti anlamında kullanılan narh, kuraklık, ulaşım zorlukları, para değerindeki değişimler ve Ramazan ayları dikkate alınarak uygulanıyordu. İşin özelliğine göre değişmekle birlikte ortalama kâr oranı yüzde 10-20 oranında saptanmıştı ve toptancı ve perakendiciler için ayrı ayrı fiyatlar saptanıp ilan ediliyordu.

Narh için ilk yasal düzenleme 1475'te İhtisap Kanunnamesi'nin çıkartılmasıyla yapıldı. Narhı ihtisap ağası (muhtesip) ve kadı onaylıyordu. **Lonca** düzeni içinde saptanan ve onaylanan fiyatlar kadı tarafından halka duyurulur, ihtisap ağası tarafından denetleme ve gerekli cezalandırma işlemleri yürütülürdü. İstanbul'da İstanbul kadısı ile birlikte sadrazam da narh uygulama ve denetleme işlemlerinden sorumluydu; padişahların da denetlemelere katıldığı olurdu. Yüksek fiyatlarda birincil ceza dayaktı, müşteri kızıştırarak fiyat yükseltmek (neceş) ve narh düzenini bozmak gibi suçlara hapis, kalebentlik ve kürek cezaları verilirdi. Çıkartılan narh kanunnameleri şeriye sicillerine ve narh defterlerine işlenirdi.

Özellikle yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaç maddeleri narh konusu olmakla birlikte örneğin Lale Devri'nde yaşanan lale çılgınlığı nedeniyle lale soğanlarına da narh getirilmişti. 1826'da ihtisap ağalığı nazırlık haline getirilmişse de 1854 yılında İhtisap Nezareti lağv edilerek görev kadılardan alındı ve 1857 yılında şehremaneti kurulduktan sonra narh belediye görevleri arasına girdi. *Takvim-i Vekayi*'de son narh ilanı 1861 yılındadır; 1865'te ekmekten başka narh uygulaması kalmamış, ancak daha sonra darlığı görülen bazı ürünlere ve ete narh konmuştur.

Narh uygulaması **savaş ekonomisi**nin en önemli araçlarındandır. İkinci Dünya Savaşı sırasında 18 Ocak 1940'ta çıkartılan (ve 1960 Haziran'ına kadar değişikliklerle yürürlülükte kalan) **Milli Korunma Kanunu** ve bu kanunu bağlı olarak işleyen, gündelik tüketim, çalışma hayatı ve dış ticaret dahil ticaret hayatını düzenleyen Fiyat Murakabe Komisyonu, öncelikle ekmek ve un fiyatlarını belirlemekteydi. 1941 yılında da, 1939 yılının belirlenen kiraların üstünde konut kiraya verilmesi yasaklanmış, savaştan sonra ev sahipleri kiraların artırılması amacıyla siyasi parti kurmuştu. [K. E.]

NASDAQ (*National Association of Securities Dealers Automated Quota-*

tions) Tezgah üstü piyasalarda (resmi bir düzenleyicisi olmayan) işlem gören menkul kıymetler için alım-satım fiyatlarının gösterildiği otomatik bilgi ağı.

1971'de ABD'de dünyanın ilk elektronik menkul değer pazarı olarak kurulan sistem, bülten yayınlamakta fakat alıcı ve satıcıları buluşturmamaktaydı, işlemler halen telefonla yürütülüyordu. 1987'de yaşanan borsa krizinde (bkz. kara günler) telefonlara ulaşılamaz hale gelmesi ağ üstünden gerçek bir borsa işlemcisi durumuna gelişli hızlandırdı. NASDAQ 2000 Mart' ından beri de bileşik endeks yayınlanmaktadır [Ü. U.]

negatif gelir vergisi Yoksullukla mücadele kapsamında, geliri belli bir düzeyin altında olan kişilere kamu bütçesinden mali transfer yapmayı öngören bir modeldir. Diğer sosyal transferlerden farkı, yalnızca geliri esas alması ve tüm sosyal programları dışlayarak vergi sisteminin içinde yer almasıdır.

1960'lı yıllarda **Friedman** ve diğer bazı iktisatçılar tarafından savunulmuştur. Negatif gelir vergisini savunanlar sosyal **refah** programlarına tüm yoksullara ulaşamadığı, onur kırıcı olduğu, maliyetinin yüksek olması, verimsiz işlemesi ve piyasa dengelerini bozduğu gibi gerekçelerle eleştiriler getirmektedirler. Özellikle **asgari ücret** uygulaması hem piyasa dengelerini bozması hem de tüm yoksullara hitap eden bir model olmaması gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Bu nedenle negatif gelir vergisi ile birlikte diğer uygulamalara son verilmelidir. Sistem ABD ve İngiltere'de pilot proje olarak uygulanmıştır.

Negatif gelir vergisi mükelleflerin belirli bir gelir düzeyinin üzerindeki gelirlerini vergiye tabi tutarken, bu düzeyin altında gelire sahip olan kişilere, bu düzeydeki geliri garanti edecek şekilde nakdi yardım yapılmasını sağlayan bir modeldir. Sınır saptandıktan sonra, o sınırın altında ya da üstünde olan herkes kamuya vergi verir ya da alır. Negatif gelir vergisinin bir benzeri de 'garanti edilmiş asgari gelir' olarak tanımlanır.

Negatif gelir vergisi; çalışan, çalışmayan, özürlü, yaşlı vb. ayrım yapmadan tüm nüfusa aynı şekilde uygulanır ve nakdi ödeme ile sınırlıdır. Kişilere ödeme yapılır ve bu ödemenin nasıl kullanıldığına karışılmaz. Sosyal refah programlarındaki gibi ihtiyaca yönelik kullandırma veya yönlendirme söz konusu değildir.

Sistemin uygulanmasında, negatif gelir vergisine hak kazanmak için belirlenecek asgari düzey net değildir. Bu düzeyin düşük olması yoksulluk sorununu şiddetlendirebilecek, yüksek olması ise özellikle azgelişmiş ülkelerde bütçe sorunları yaratabilecektir. Nitekim sistem yalnızca gelişmiş ülkelerde denenmiştir.

Bibl.: AKTAN, C. C., *Yoksullukla Mücadele ve Negatif Gelir Vergisi Önerisi*, www.canaktan.org; AKTAN, C. C. ve Y. V. İSTİKLAL (2002), *Makro Ekonomik Politikalar*

Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları. [B. D.]

Negri, Antonio (1933) Padua (İtalya) doğumlu muhalif filozof, siyaset bilimci, aktivist. *İşçicilik*, *otonomist marksizm* veya *açık marksizm* olarak bilinen komünist eğilimin önde gelen figürlerinden olan Negri, 40 yıla yakın bir süredir Marksist devlet kuramının ve politik ekonomi eleştirisinin yeniden düşünülmesine yaptığı katkılarla tanınmıştır. Türkçe'ye çevrilen bazı çalışmaları: *İmparatorluk* (2001, Michael Hardt ile birlikte), *Çokluk* (2004, Michael Hardt ile birlikte), *Devrimin Zamanı* (2005), *Marx Ötesi Marx* (2005), *Yabanıl Kuraldışılık* (2005).

Politik Yaşamı Lisans eğitimini Padua Üniversitesi'nde devlet kuramı ve anayasal hukuk üzerinde yoğunlaşarak tamamlayan Negri sol politikaya (ve Marksizmi ciddi bir şekilde yeniden kurmaya) 1956-1963 arasında İtalyan Sosyalist Partisi üyeliği aracılığıyla angaje olur. Partinin radikal kanadına mensup bir grup ile beraber Negri 1961'de *Quaderni Rossi* (Kızıl Defterler) dergisini çıkarmaya başlar, derginin önerdiği işçi hareketi analizleri ve İtalyan Komünist Partisi'nin (PCI) dayattığı sendikalizmin ve dikey hiyerarşik stratejilerin eleştirisi "işçicilik" (*operaismo*) eğiliminin temelini hazırlar: Negri bu dönem işçilerin taviz vermeden radikalleşmeleri gerektiğini, Fordist üretim tarzı içinde parçalanmakta olan "kitle işçisi" yığınlarının rejimin krizini keskinleştirecek devrimci potansiyele (orta sınıfla ittifaka ihtiyaç duymadan) sahip olduklarını savunur. İtalyan solunda önemli bir komünist lider olan Mario Tronti'nin analizlerinden yola çıkan Negri'ye göre işçiler sendikal hiyerarşileri tasfiye ederek özyönetimlerini "aşağıdan", özerk ve yatay örgütsel formlarla kurmalıydılar. Gündelik mikro-mücadeleler ile kapitalizmden bağımsızlaşabilir işçiler, iş yavaşlatmadan işyeri işgallerine kadar çeşitli sabotaj yöntemlerini de kullanarak zaten krizde olan kapitalist rejimi köşeye sıkıştırabilirler.

Otonomist pozisyon 1960'ların sonundan itibaren PCI politikalarından şikayetçi olan bazı radikal işçi grupları tarafından sahiplenmeye başladığında Negri'nin hareketin taktik duruşları ve güncel analizleri için derin bir felsefî yorumla harmanlanmış farklı bir Marksizm yorumu geliştirme faaliyeti hızlanır. 1969'da Negri ve arkadaşları *Potere Operaia* (İşçilerin Gücü) dergisini çıkarmaya başlarlar.

1970'lerin başından itibaren Negri'nin ekonomik analizlerinin üzerine oturduğu, bugüne dek (radikal bir şekilde değiştirmeden) işlemeyi sürdürdüğü metakuramsal altyapı yerleşmeye başlar. Öte yandan işçici gruplar arasında da kuramsal ve pratik meselelerde anlaşmazlıklar başgösterir bu dönem, PCI karşıtı muhalefet ve "işçi konseyleri" formunu merkeze alan bir mücadele vizyonu paylaşılsa da eğilim yeterli bir etkinlik gösteremez.

1973'te İtalya'da tetiklenen grev dalgasını takip eden dönemde otonomist gruplar ayrışır, PCI'nın halk desteği karşısında bu eğilim giderek daha az işçi, giderek daha fazla öğrenci arasında yandaş bulur. Aynı sene Negri önderliğinde daha dar bir çevre *Autonomia Operaia* (İşçilerin Özerkliği) dergisi etrafında politik faaliyetlerine devam ederler. Ancak 1975'ten sonra giderek artan muhalefet karşıtı devlet şiddeti ve silahlı komünist örgüt *Brigate Rosse*'nin (Kızıl Barikatlar) eylemleri arasında örgütlü bir aktör olarak işçiciler etkisizleşirler. Uydurma suçlamalarla (başta Kızıl Barikatlar'ın ideolojik liderliği ve Aldo Moro suikastinde rol oynama) Negri'nin 1979'da tutuklanması, İtalyan devletinin tüm gücüyle işçi radikalizmine yüklendiği bir döneme rast gelir. 1980'den sonra "otonomist Marksizm" tamamen entelektüel/akademik üretim alanına çekilir.

Negri'nin sanığı olduğu dava 1983'te başlar. Aynı sene hapiste olmasına rağmen Radikal Parti'den aday gösterilen Negri Milan'dan milletvekili seçilir, dokunulmazlık sayesinde Temmuz 1983'te salıverilir ve Eylül 1983'te İtalya'yı terkedip Fransa'ya kaçar. Yokluğunda vekilliği düşürülecek, davasındaki usulsüzlüklere rağmen suçlu bulunacak ve 30 yıl hapse mahkum edilecektir. Negri 1997'ye kadar ülkesinden uzakta, Paris'te felsefe ve siyaset bilimi kürsülerinde ders verir, bir çok çalışması yayınlanır. 1997'de gönüllü olarak İtalya'ya, kalan hapis cezasını tamamlamak üzere döner. Bir süre sonra kalan cezası ev hapsine dönüştürülür. Nisan 2003'te tamamen serbest kalır.

Ekonomik Düşüncesi Negri'nin yirminci asrın son otuz yılındaki politik ekonomik dönüşümler hakkındaki analizinin basitçe safhacı olduğu söylenebilir: Küresel kapitalizmin 1970'lerdeki krizinin aşılması, eylemliliği tehdit edici boyutlara varan emeğin sermayeye tâbiyeti, refah devleti formunun bozunuma uğratılması ve piyasa entegrasyonunun ulusötesi düzlemde gerçekleşmesiyle olur. "Kitle işçisi"nden "sosyal işçi"ye, "Fordizm" denen bir rejimden bunun "sonrası"na doğru niteliksel bir dönüşüm varsayılır. Negri'nin (Hardt ile yazdığı) son zamanlarda hayli popüler olmuş çalışması *İmparatorluk*'ta dönüşüm son safhasına intikal eder: Klasik emperyalizmin sermaye tarafından çözülmesi, emperyalizm-ötesi bir döneme girilmesi ve "sosyal işçi"nin "çokluk"a dönüşümü.

Marx'ın *Kapital*'ine karşı *Grundrisse*'sini, ya da, "diyalektik" Marx'a karşı "materyalist" Marx'ı sahiplenmek isteyen Negri'nin Spinoza felsefesinden taşıdığı araçlarla önerdiği analiz, her ne kadar sık sık somut olgularla desteklenmeyen bir biçimsel soyutlama düzeyinde kalsa da, neoliberal dönüşümü iki mekanizma ile açıklamaya çalışır (bu noktada Negri'nin refah devletini, Keynesçi ekonomi politikalarını tartışan Marksist literatürde Düzenleme Yaklaşımı ile paylaştığı hususlar da bulunur):

(1) *Eksik tüketim.* Buna göre ücretlerin düşme eğilimi tüketimi azaltır, dolayısıyla da sermayenin gerçekleşmesi önüne engel konur, sermaye bunu aşmak için tüketimin daraldığı alanın dışına taşmaya çalışır. Bu genişleme zorunluluğu üzerinden sermaye kendini gerçekleştirmesi önündeki engelleri tek tek kaldırmaya, dışarısı kalmayana dek dünyayı tâbiyet altına almaya meyleder.

(2) *İşçi eylemliliği.* Negri'nin "işçici" çizgisinin tanımlayıcı unsurlarından olan işçi öznelliğinin devrimci gücü perspektifine göre Fordizm'in krizi işçi direnişinin tehdit etkisi ile derinleşmiştir. Kuzey'deki işçi eylemliliği, 1965-1973 kârlılık krizini derinleştiren bir mekanizma olarak ele alınır.

Negri 1970'lerde incelediği, çalışan kesimlerin kapitalizmi "sabote etme" kudretini, bugünkü emperyalizm-ötesi aşamada "çokluk" biçimine bürünen bu kesimlerin küresel düzeydeki dönüştürücü potansiyellerinde yeniden keşfeder.

Negri'nin Spinoza ilhamlı *Grundrisse* okumalarından türettiği farklı politik ekonomi eleştirisi, 1980'lerin ortalarından sonra iki heterodoks kaynaktan daha beslenir: Negri bir taraftan Michel Foucault'nun *biyo-iktidar* kavramına başvurarak küresel kapitalizm altında giderek çeşitlenen ve karmaşıklaşan denetleme ve tâbiyet altına alma teknolojilerini, bu bağlamda özellikle "gayrimaddi emek" biçimlerini çalışır. Bir yandan da Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin (önemli ölçüde Spinoza'dan etkilenen) felsefe metinleri, özellikle kapitalizmin bütünleştirici dinamiklerini "içkinci" (*immanentist*) kategorilerle okuma pratiğinde, Negri'nin "Marx ötesi" revizyonuna şekil verir. Negri'ye göre, içinde yaşadığımız "postmodern dönemin" kapitalizminde emek-sermaye arasında tanımlanabilecek bir "başat çelişki" ekseninden bahsetmek zorlaşmıştır. Marx'ın işaret ettiği "emeğin sermaye tarafından topyekûn kapsanması" süreci emeğini satan hemen herkesin çalışmadışı hayatını, toplumsal dünyanın hemen her nüvesini sömürgeleştirmiştir. Bu sebeple sömürünün insanlara zarar verdiği bağlam ve araçlar son derece çeşitlenmiştir. Negri'nin metakuramsal niyeti bu farklılık ve çeşitliliği karşılayabilecek yeni bir kavramlar seti geliştirmektir.

Negri'nin bu heterodoks birleştirme denemesi, özellikle 2000'de (Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü protestolarından hemen sonra) *İmparatorluk*'un yayımlanması ile Negri'ye (ve dostu Hardt'a) alternatif küreselleşme hareketi içinde bir dönem önemli bir entelektüel itibar sağlamıştır.

Bibl.: BOWRING, Fin (2004), "From the Mass Worker to the Multitude: A Theoretical Contextualisation of Hardt and Negri's *Empire*", *Capital and Class* 83; WRIGHT, Steve (2002), *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*, Michigan: University of Michigan Press. [E. G.]

nema Sözlük anlamı büyüme, gelişme, çoğalma olan nema, ekonomide faiz, getiri anlamında kullanılmaktadır. Paranın kullanılmasının bedeli diye de tanımlanabilecek olan nema, borç verilen paranın belli bir süre sonra belirli bir fazlalıkla geri alınmasının veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır.

Kamuoyunda yaygın adıyla "nema ödemeleri" olarak bilinen ödemeler ise, 1988 yılında çıkarılan 3417 sayılı Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun çerçevesinde çalışanlardan %2, işveren ve Devletten %3 oranında yapılan tasarruf teşvik kesintilerinin nemalandırılmış kısmının ödenmesiyle ilgilidir. Buna göre, 2003 yılında çıkarılan 4853 sayılı kanunla belirlenen Çalışanların Tasarruflarını Teşvik Hesabı'nda biriken paraların tasfiyesi ve bu hesaptan hak sahiplerine yapılacak ödemelere ilişkin usul ve esaslar kapsamında, hak sahiplerinin aylık veya ücretlerinden yapılan tasarruf kesintileri ve Devlet veya ilgili işverenin katkılarına ait kanunun yürürlüğe girdiği tarihte kalan nema toplamı, Hazine Müsteşarlığı'nca belirlenen takvim çerçevesinde ödenerek kapatılmıştır. [B. B.]

Neo-emperyalizm Emperyalizmin kapitalizmin belirli bir aşamasına denk geldiği görüşüyle, İkinci Dünya Savaşı'dan sonra kapitalizmin değişen niteliği ve emperyalizmin aldığı yeni biçimi açıklamaya çalışan görüşler toplamıdır.

Sermaye birikiminin uluslararası ortamı içinde tarihi özgüllüğüyle değerlendirilen, kapitalizmin belirli bir gelişim aşaması olarak nitelendirilen, **kâr hadlerinin** düşmesi karşısında **artı değer** oranını yükseltecek dış pazar arayışı yani satma sorunu olarak **emperyalizmin** (bkz. Luxemburg, Hilferding) sanayi ürünlerinin alıcısı ve ham madde satıcısı olarak azgelişmişliği (bkz.) doğuruşu ve dünya çapında işbölümü yaratması, 1950'lerden itibaren **kalkınma** ve **bağımlılık** sorunlarının iktisatçılarla ele alınışıyla öncelikle Marksist iktisatçılarla incelenmiş ve **Neo-Marksist ekonomi** içinde tekelci kapitalizm kavramsallaştırması bağlamında emperyalizm kuramı bu gelişmelerle uyumlu biçimde geliştirilmeye çalışılmıştır.

Maurice **Dobb** ve Paul **Baran** tarafından emperyalizmin sömürülen ülkelerde kapitalizmin ne kadar gelişmesine yol açtığı, meta ekonomisi doğurmakla birlikte bu ülkelerin ekonomik gelişmesini engelleyici yönü (bkz. **eşitsiz gelişme**) azgelişmişlik kavramı, artı değere el konması ve sermaye birikimine imkan vermeyen sosyo-ekonomik bir yapı yaratması ile açıklanmıştır. Andre Gunder Frank'ın, bağımlılık teorileri ve **yapısalcılıktan** etkilenen **merkez-çevre analizi** çerçevesinde ilişkiyi artık-değere el konması biçiminde indirgemesi, Baran ve diğerlerinin üretim biçimi kavramından yola çıkan değerlendirilmesiyle birlikte, farklılığı göz ardı edilerek, 1960'lı yıllar boyunca çe-

şitli kuramcılar kadar azgelişmiş ülke siyasal hareketlerinde de yankı bulmuş, o dönemde Neo-Marksizm olarak adlandırılan yaklaşım içinde neo-empeyalizm görüşünün biçimlenmesinde etkili olmuş ve örneğin Arghiri Emmanuel gelişmiş ülke işçilerinin azgelişmiş işçileri sömürdüğü teziyle **eşitsiz değişim** teorisini oluşturmuştur. Charles Bettelheim sömürü ilişkisinin değişim değil üretim alanında doğduğu ve gelişmiş ülke işçilerinin sömürülmesnin devam ettiği, azgelişmiş ülkelerden daha fazla sömürüldükleri açıklamasıyla bu görüşlere cevap vermiştir. G. Kay, temelde Baran'ın tezini geliştirerek, kapitalizmin üretici güçleri geliştirmesi ile azgelişmişlik yaratması arasındaki çelişkiyi çözmeye çalışmış ve gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkeleri yatırım ve birikim alanı olarak değil pazar olarak görmesi üstünde durmasıyla ticari sermayeye öncelik vermiştir.

Neo-emperyalizmin tekelci kapitalizm döneminin yeni sermaye birikimi ve aşamalarına denk geldiği görüşü ise firma düzeyinde yatay ve dikey entegrasyonu ve azgelişmiş ülkelere sermaye ve teknoloji ihracını çözümleyerek, bu ihracın gelişmiş ülkelerdeki üretimin tamamlayıcısı, gelişmiş kapitalizmin iç pazarının uzantısı-devamı olarak örgütlendiğini ve dünya işbölümünün pekiştirilmesiyle azgelişmişliği yeniden üreten bir yapılanma, buna uygun ekonomi kadar sosyal oluşum ve siyasal mücadele ve müdahale doğurduğunu ortaya koymaktadır.

Marx, sermayenin biçimsel boyunduruğu terimi ile sermayenin dışındaki alanda doğan emek pratiklerinin kapitalist ilişkiler içine katılma süreçlerini, gerçek boyunduruk terimi ile sermayenin gelişimiyle toplumun proleterleşmesinin tek bir süreç içinde bütünleştiği ve yeni bir toplumsal gerçeklik ürettiği süreçleri ayırt eder. Böylece biçimsel boyunduruk süreci kapitalizmin yayılmasını, gerçek boyunduruk süreci ise yayılmanın sınırını, yoğunlaşma ve dönüşümü temsil eder (bkz. teknolojik dönüşüm krizi). Emperyalizm **üçüncü sanayi devrimi** öncesi dünya kapitalizminin örgütlenişini ve kendiliğindenliğini ifade ederken, tekelleşme tekel niteliğinin sürdürülmesi gereğiyle sermayenin genişleme ufkunun daralmasını ancak genişleme yeteneğinin artışını ortaya koymaktadır. Emperyalizm merkez ülke ile ona bağlı ülkeler arasındaki ilişkiyi tanımlarken, sermayenin, ham maddenin, emeğin akış yönünü de belirleyen, sınırlar, yasalar, yasaklar, gümrük ve kotalar getirerek bölgeler yaratan bir sistemdir. Dolayısıyla emperyalizm belirli sermaye grupları adına dünya piyasasının tam gerçekleşmesini, istediği bölgelere serbestçe girmesini engelleyen bir sistemdir de ve Birinci Dünya Savaşı da en çok bu rekabeti gösterir. Kapitalizmin yeni aşamasında, azgelişmiş ülkelerin merkez ülkelere bağımlılık sorunundan çok, dünya kapitalist sisteminin, sermaye ve mallar gibi emeğin de

dolaşımını (bkz) sağladığında, merkez ülkelerin de çevre ülkelerin de bağımlı olduğu bir sistemin dünya çapında işleyişi söz konusu olmaktadır.

Modernliğin gereği olan benimsenen yurttaşlık, ulus-devlet ve burjuva kültürü, sömürgeciliğin kurduğu hiyerarşik ilişki sonucu tek olası ve istenir gelişme olarak dünya halklarının (ve sömürgecilik sonrası niteliği değişmiş veya yapay olarak oluşturulmuş devlet ve milletlerin) karşısına dikilirken, merkezinde sanayileşmiş Batılı devletlerin yer aldığı **dünya sistemi** "dünyanın batılılaştırılması"nın tarihi olarak anlaşılabilir (bkz. K. Polanyi, I. Wallerstein, S. Amin). Sömürgeci ile sömürülen arasındaki ilişkinin niteliği medeniyet, din götürmek gibi kültürel 'misyon'larla açıklandığı gibi, liberal ekonomistler tarafından piyasa güçlerinin işleyişi, serbest ticaretin faydaları, karşılaştırmalı üstünlükler kuramı gibi açıklamalarla da ekonomi bilimi adına bilimselleştirilmek istenmiştir. 1960'lardan itibaren sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla ekonomik bağımsızlık, kalkınma ve esen sol rüzgarlarla sosyalizme geçiş sorunları (ve **ulusal burjuvazi** gibi kavramlar) tartışılır olmuştur (bkz. yeni uluslararası ekonomik düzen).

Bugünün egemen tezi ise emperyalizmin bittiği, **küreselleşme**nin başladığıdır. Küreselleşmenin aynı zamanda yerel kültürlerin/üretimin dünya sahnesine/pazarına çıktığı yeni bir dönem yarattığını büyük bir çoğunluk tespit ederken, küreselleşmenin özgül kültürü olduğu ifade edilen **postmodernizm**in modernleşmemiş (örneğin elektriksiz yaşayan 1 milyar kadar insanın olduğu) **üçüncü dünya** toplum ve topluluklarını (veya **dördüncü dünya**nın) nasıl sardığı ve onlara ne rol düştüğü sorusu cevap beklemektedir. Son yıllarda **Negri** tarafından geliştirilmiş ve tartışmalara yol açmış tezlere göre de bütün dünyayı kapsayan, katmanlara dayalı bir (Roma İmparatorluğu'ndan mülhem) imparatorluk kurulmuştur. Bu imparatorluk hiçbir ulus-devletin egemenliğinde olmadığı gibi, sınırların dışı diye bir kavram kalmadığından, tek bir ekonomi şeklinde varlık göstermektedir. [K. E.]

Neo-Keynesyen Ekonomi John Maynard **Keynes**'in geliştirdiği, yetmişlere kadar geniş oranda uygulama bulan **Keynesyen Ekonomi**'nin, işsizlik ve enflasyonun birlikte artması karşısında gelen eleştirilere verilen cevaplar temelinde oluşan, Keynesyen makro yaklaşımıyla neoklasik okulun mikro yaklaşımını kısa ve uzun dönemli dalgalanmalar ayrımıyla bağdaştırmaya çalışan görüşler toplamıdır.

Keynesyen ekonomi anlayışı klasik ekonominin görünmeyen el anlayışını eleştirerek ekonominin kendi işleyişiyle optimumu bulma tezine karşı çıkışıyla tanımlanır. Ancak kapitalist sistemi ve piyasa ekonomisini reddetmeyen bu anla-

yış, geçen zaman içinde, Keynesyen ekonomiden sonra ve onun etkisiyle de gelişen **Neoklasik ekonominin** reddi veya genel teoriye hangi alanda ne kadar dahil edileceği konularında fikir birliği içinde olamamıştır. Keynesyen ekonomi, Klasik ve Neoklasik makroekonominin reddettiği üç temel özelliğini korur; İşsizlik: ekonomi otomatik olarak toplumsal makroekonomik optimuma ulaşamaz; Efektif talep: makroekonominin işleyişinde anahtar rol oynar; Müdahale: belirli koşullarda istikrar sağlayan politikalar gerekir.

Neoklasiklerle Keynesyenlerin temel tartışma noktaları ücret ve fiyatların uyarlanma hızlarıdır. Neoklasikler esnekliğin mevcut olduğu kabulüyle piyasanın talep ve arzı dengeleyeceği inancını sürdürürken, Keynesyenler bu açıklamanın kısa dönemli dalgalanmalara cevap vermediğini savunur, işsizliğin varlığına çözüm olarak para politikasının önemine ilişkin görüşler geliştirmeye çalışırlar.

1937 yılında John R. **Hicks**, Keynesgil üç görüşü açıklayan **IS-LM Modeli**'ni geliştirerek Keynes sisteminin makroekonominin talep yönüne baktığını, özellikle çarpan süreci, likidite tercihleri ile tam istihdam olmadan talep yanlı denge yaratmada etkili olduğunu göstermiştir.

John R. Hicks'in ortaya attığı, Franco Modigliani'nin geliştirdiği, A. Hansen'in tanıttığı IS-LM Modeli'ne göre kısa dönemde Keynes'in görüşleri geçerlidir, ancak uzun dönemde **Walras** görüşüne uygun **tam istihdam** dengesi sağlanacaktır. Bu görüş temelinde geliştirilen denge faiz ve gelir seviyelerinin, para ve mal piyasaları dengelerini birlikte oluşturduğu tezi, denge noktasında oluşan kaymaların milli gelir ve faiz düzeyini ve maliye ve para politikalarının milli gelir ve faiz oranları üzerinde yaratacağı etkileri de açıklar. Model, yalnız başlarına ele alındıklarında mal ve para piyasalarında denge sağlayan sonsuz sayıdaki faiz ve gelir düzeyinin, eğrilerin kesişme noktası tarafından tek bir faiz ve tek bir gelir seviyesine indirgenmiş olmasıyla eleştirilmiştir.

P. A. **Samuelson**, R. M. Solow, O. R. **Lange**, Lawrence likidite tercihleri üstüne çalışmalarıyla mikroekonominin kavramlarını geliştirirken, Keynesyen tüketim fonksiyonu, çarpan etkisi vb kavramları kullanarak bu senteze katkıda bulundular. Samuelson IS-LM Modeli üstüne çalışmalarıyla istihdamın dengesi ve yatırımla tüketimdeki uyum, fiyatlardaki değişimle değil çıktıdaki değişiklikle sağlanır sonucuna vardı; çıktı talebi aştığında çıktı ve talep düşecek ve denge gene sağlanacaktır, çünkü çıktıdaki düşüş, marjinal tüketim eğilimi birden düşük olduğundan talepteki düşüşten fazladır. Temel ilke insanların tüketimlerini gelirlerindeki artış oranında artırmamalarıdır.

Say Kanunu'nun reddi Keynes ekonomisinin temel ilkelerindendir ve red ücret düşüşünün istihdamı sağlayacağının reddi amlamındadır.

Say Kanunu Ricardo'nun karamsarlığına karşı kapitalist ekonominin sürekli büyüyeceğini varsayar ve bu yorumla kısa dönemli talep eksikliğini reddetmez. Keynes'in çalışma arkadaşlarından Pigou da **Pigou etkisi** ile ücret ve fiyat esnekliği olan bir piyasada fiyatlar düştükçe artan harcamaların tam istihdamı sağlayacağını gösterir. Keynes'e getirilen eleştirilerde, onun fiyatların esnek olmadığını kabul ederek genel değil özel bir durumu betimlediği dolayısıyla Keynes'in kuramsal bir başarı ortaya koymadığı söylenmiştir. Keynes yalnızca bütün sınıfları hoşnut edecek bir ekonomik müdahale programı getirmiştir. IS-LM Modeli bu eleştirilere karşı Keynesgil tam istihdam olmadan denge bulunabilir önermesini, para ve maliye politikalarının faiz, çıktı ve istihdam üstündeki etkisini göstermek amacındadır.

Uzun ve kısa dönemde gelir, talep, istihdam üstüne yapılan çalışmalarla **Marshall** ve Walras arasında fark kalmadı, gelir etkisine dayalı Keynesyen modelle fiyat değişmelerinden doğan ikame etkisine dayalı mikroekonomi birleştirildi. F. Modigliani 1944'te Model üstüne araştırmalarıyla tanımlanmış sınırlı durumların dışına çıktı ve istihdamın nominal gelirin denge düzeyine bağlı değil, arz yanına özellikle emek piyasasına bağlı olduğunu gösterdi. Bu Neoklasik bakışla işsizlik ücret yapışkanlığından doğar. Modigliani gerçek ücretlerin piyasa koşullarına uymasını engellemesinden hareketle Keynesyen ekonomiye makroekonomik ücret yapışkanlığının önemli olduğunu göstererek Neoklasik senteze katkıda bulunmuştu.

Keynesyen-Neoklasik tartışma böylece iki ampirik konu çevresinde gelişti: i) talep yanlı tüketim fonksiyonu, yatırım fonksiyonu ve para talebi fonksiyonundan oluşan üç davranışın fonksiyonu, ii) ücret esnekliğinin derecesi. İstikrar politikalarının etkinliği arz ve talep yönlü koşullara ilişkin ampirik bir konu haline geldi, buna bağlı olarak IS-LM Modeli'ne karşı Keynes adına metodolojik eleştiriler geliştirildi.

Neo-Keynesyen IS-LM Modeli'nin metodolojik eleştirisi Keynes'e getirilen dengesizlik yorumunun katkısıyla gelişti. Dengesizlik kuramcıları Keynes'in ücretlerin yapışkanlığı görüşünü statik denge analizinde uygun olmadığı düşüncesiyle reddettiler. İşsizlik dengesizlik olgusudur, onu olumsuz talep şoku izler, fiyat ve ücret uyarlanması geç kalır. Talep şokunu fiyat ve ücret uyarlanması izlemezse piyasa işlemez ve üretim planları yürümez, miktar sorunları doğar. Don Patinkin 1956'da Walrascı taleple Keynesçi efektif talep ayrımı temelinde dengesizlik yaklaşımı geliştirdi. Walras kavramlarıyla Walrascı olmayan bir dengesizlik kuramı geliştirmek için paranın, bilginin, bekleyiş ve eşgüdümün önemini vurgulamak gerekiyordu. Patinkin (1956), Clower (1965) ve Leijonhufvud (1968) Walras-Keynes sentezi yapmaya çalışıyorlardı.

Axel Leijonhufvud *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes* ('Keynesyen Ekonomi ve Keynes' in Ekonomisi', 1968) makalesinde, Neo-Keynesyenleri Keynes'in *Genel Teori*'sini yanlış anlamak ve yanlış model kurmakla suçladı. Neo-Keynesyenler Keynesgil işsizlik dengesi ile Walrascı tüketim yatırım ilişkilerini birleştirmeye çalışmak hatasına düşüyorlardı. Walras mikroekonomisine makroekonomik ilişkileri katmak istiyorlarsa IS-LM modelinin işsizlik dengesini kabul edemezlerdi, işsizliği Walras fiyat mekanizmasının kabul ettiği dengesizlik içinde düşünmeliydiler.

Leijonhufvud'a göre Keynes Walras genel denge sisteminden kopmuştur. İşsizlik yanlış alışverişten kaynaklanır, yani piyasa fiyatları dışında işlem yapmaktan. Walras'ın fiyat oluşumunu açıklayan mezat sisteminden sapılırsa ekonomide tam bilgi olduğu kabulünden uzaklaşılır. Eksik rekabet koşullarında piyasa davranışının makro sonuçlarını araştıran bir teorisyen olarak Keynes'i yorumlarken Leijonhufvud işsizlik konusunda eksik rekabet ve eksik bilgi konularına önemli katkılar yapmıştır.

Robert Barro, Herschel Grossman ve Edmund Malinvaud dengesizlik modelleri geliştirerek, yavaş fiyat ve ücret uyarlanmasında olumsuz talep şokunun emek ve mal piyasalarında aşırı talep doğurduğunu göstermişlerdir. Malinvaud'un modelinde bu durum Keynesçi işsizlik olarak gösterilir. Ama bu dengesizlik modelleri ücret ve fiyat uyarlanmasının yavaş olmasına açıklama getirmez. Barro (1979) ve Grossman (1979) bu sorundan hareketle Keynesyen ekonomiyi reddederek Neoklasik yaklaşımın önde gelen savunucuları oldular.

İşsizlik dengesizliği yerine uzun dönemli dengesizlik kuramı geliştirilirken, IS-LM ve dengesizlik kuramlarının metodolojik eleştirileri, yapışkanlık varsayımını bu varsayımın akılcı bireylerin optimist davranış sonucu olduğunu açıklamadan kabul etmeyi reddetti. Keynesçi ana akım IS-LM sentezcilerini, Keynes sisteminin içeriğini boşaltmak, belirsizlikler, bekleyişler, parasal olguları göz ardı ederek Keynesçi düşünceyi mekanik miktarlar toplamına indirgemekle suçladı ve onu 'sulandırılmış' veya 'piç' Keynesyenlik veya 'Neoklasik sentez' olarak adlandırdı.

Neo-Keynesyen ekonomi bu temel Keynes sorusuna mevcut Neoklasik analiz yöntemleriyle mikro temeller arayarak teorik cevaplar bulmaya çalışmaktan çıktı. Makroekonominin toplumsal optimuma ulaşamamasıyla ilgili bir dizi eksikci teori oluştu, eksik rekabet, eksik bilgi, **menü maliyetleri**, çarpan dengesi ve eşgüdüm başarısızlığı gibi. Gizli el kuramı akılcı ekonomik davranışın tam rekabette mükemmel sonucu vereceğini söyler. Rekabetçi yapıdaki eksiklikler, akılcı ekonomiden uzaklaşmak, tam rekabet dengesinden uzaklaşmaktır. Keynes'in optimal olmayan denge anlayışı bu eksikliklerden kaynaklanır. Neo-Keynesyenler piyasa

başarısızlığının makroekonomimisi ile görünmez elin işleyişiyle uğraşırlar.

Keynesyenlerle Klasikler arasındaki tartışmalar, *Genel Teori*'nin marjinalist görüşten kopuş olduğunu düşünen Keynesyenlere kimlik duygusu kazandırdı. Savaş sonrası refah döneminin sonunun gelmesi ve Keynes teorisinin stagflasyon karşısında çözümsüz kalması da Neoklasik sentezin gözden düşmesinde etkili olmuştu. Yeni gelişen Neoklasik makroekonomi modelleri mikro temeller üstüne akılcı bekleyişler ve sürekli piyasa uyarlanmasını oluşturuyordu.

Yeni Neoklasik modeller sanayi ekonomilerinde artan işsizliği denetim altına almak için talep yanlı ekonomi politikalarını reddediyorlar, emek piyasasına reform, ücret esnekliğinin artırılması ile **arz yanlısı iktisat** politikaları öneriyorlardı. Bütün bu faktörler daha gerçekçi mikro temeller üstünde alternatif bir ekonomi anlayışının geliştirilmesini gerektiriyordu. Enflasyonla işsizliğin negatif ilişkisi bulunduğunu açıklayan **Phillips Eğrisi** gözden geçirilirken oluşan Neo-Keynesyenler grubu açıklamalarında Keynes yöntemine uymayan belirsizlik ve aksaklıklara dayanıyor ve arz yanlı tartışma yürütüyorlardı. Efektif taleple belirlenen denge üstüne tezler ortadan çekilmişti.

Keynes'in çoğaltan ilkesiyle hızlandırma ilkesini birleştirerek fiyatların piyasaya hemen cevap verememesinin nedenlerinden olan fiyat ayarlamalarının maliyetine menü maliyeti denir. Kısa dönemli dalgalanmalara etkisine ilişkin tartışmalarda, etkisi küçüktür diyenler bunalımları açıklamakta ayarlamalarda dışsallıkların önemi üstünde dururlar. Resesyon eşgüdüm eksikliğinden kaynaklanır, firmalar fiyatlarını başka firmalara, sendikalar taleplerini başka sendikalara göre ayarlarlar. Kâr maksimizasyonu amacıyla fiyatlar düşürülmezse gerçek para miktarı yüksek fiyata bölünerek düşer, resesyon olur. İşsizlikle ücret bağlantısı konusunda ücret düşürülmesini savunmayan Keynes'le uyum içinde Neo-Keynesyenler düşük ücretin işçi verimliliğini düşürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Neoklasiklere karşı resesyonun piyasanın etkinliğini sağlamayacağı düşüncesiyle, menü maliyetleri, sürüklenen fiyatlar, eşgüdüm yokluğu, etkin ücret kuramları geliştirerek "bırakınız yapsınlar" felsefesi yerine devlet müdahalesini savunmaya devam ederek monetarizme karşı teorik mücadelelerine devam etmişlerdir. Keynes'in üstünde durmadığı gelir dağılımı eşitsizliği üstünde çalışmalarıyla ücret ve fiyat esnekliği ve ücret verimliliği yanında makroekonomik sorunlarla ilgilenmeyi sürdüren Keynesyenler, para arzı, arz yanlı yaklaşımı reddederken akılcı bekleyişleri de reddetmişler ve Keynes'in belirsizlikler sistemi anlayışını sürdürerek Neoklasik sentez kadar Neo-Keynesyen ekonomiye de karşı durarak **Post-Keynesyen ekonomi** anlayışını geliştirmişlerdir.

[K. E.]

Neoklasik Ekonomi Marjinalist kavrayışla statik denge koşullarında mikroekonomik teoriler üreten, bırakınız yapsınlar görüşüyle arz yanlısı ekonomiyi savunan ekonomik anlayış.

Dar anlamıyla 1870'lerden başlayarak **Klasik Ekonomi**'ye karşı çıkan, 1920'lerden itibaren yerini **Keynesyen Ekonomi**'ye bırakmaya başlayan Neoklasik Ekonomi, 1970'lerden itibaren geliştirilen eleştiri ve tezlerle **Keynes** ekonomisinin terk edilişiyle canlanmış, temelde arz ve talep dayalı piyasa ekonomisini ve liberalizmi benimseyip incelemesiyle Klasik Ekonomi'nin çağdaşlaştırılmış biçimi olarak, bütün alt dallarına ve çeşitliliğine karşılık egemen ekonomi görüşü olmuştur.

Klasik Ekonomi okulundan olanlar sanayi kapitalizminin ilk dönemlerinde yaşamış olup, toplumun ekonomik yaşamının bütününü anlama çabasındaydılar. Piyasayı anlamaya çalışırken de nesnel değer teorisine dayanıyorlardı. **Marx**'ın bu değer teorisinden **emek-değer teorisi**ni üretmesinden sonra, değerin öznel biçimde açıklanması ve emek-zaman yerine öznel zahmet ve fayda anlayışının esas alınması, marjinalizmin ve Neoklasik görüşün temelini oluşturmuştu. Gene Klasiklerin toplumun bütününü ve üç sınıflı yapısını göz önünde tutmalarına karşı, Neoklasikler toplumu bireylerin toplamı olarak görmüşlerdi. Bu yapısıyla Neoklasik görüş, içinde yaşanılan toplumsal ve tarihsel düzenden soyutlama yoluyla ekonomiyi bilimselleştirme iddiasındaydı. Bu iddialarını da matematik kullanımı, statik analiz ve (çoğunluğu açısından) tümdengelimci yöntemle geliştirmişlerdi. Matematik kullanımının yaygınlaşması ve özellikle **girdi-çıktı analizi** yöntemleriyle, ekonominin sosyal bilim olmaktan çok fen bilimi yöntemlerini kullanan bir disiplin olarak geliştirildiğini savunmuşlardı.

Marjinal Devrim adı verilen yaklaşımın kurucuları olan İngiltere'de Williams S. **Jevons**, Fransa'da Léon **Walras**, Avusturya'da Carl **Menger**, piyasada bireylerin davranış biçimleri, öznellik ve ölçülebilirlik üzerinde durarak Neoklasik Ekonomi'nin öncülerini oluştururlar. İkinci kuşak kurucular Cambridge'de Alfred **Marshall**, Viyana'da Eugen von **Böhm-Bawerk**, Lozan'da Vilfredo **Pareto**, ABD'de John Bates **Clark** ile Irvin **Fisher**'dir.

İlk üç ustanın, ekonomik alternatifler arasından öznel seçimlerin önemi üstüne kurulu marjinalizm görüşleri (bkz. marjinal fayda) çevresinde oluşan alt-okulların ortak yönü, kişilerin tercihlerinin piyasadaki teknolojik bilgi, toplumsal alışkanlıklar ve kıt kaynakların bileşik etkisiyle oluşmasının piyasa açısından belirleyiciliğini savunmalarıdır. Neoklasiklerin analizleri zamansız denge durumlarının karşılaştırılmasına dayanır. Sistemin dinamikleriyle ilgilenmeyerek statik koşullarını araştırır ve makro ilişkileri mikro ilişkilerin toplamı olarak görürler. Keynes'in tersine ta-

sarrufların yatırımı belirlediğini savundukları için, milli gelir dengesinin faktör fiyatlarındaki değişme sayesinde tam istihdam düzeyinde gerçekleştiğini ileri sürer ve tam istihdam düzeyinde denge ve büyüme sorunlarıyla ilgilenirler. Teknolojik gelişim de ekonomi dışı etkenlere bağlı görüldüğünden, Neoklasik görüşte, Klasik ve Marksist ekonomiler gibi kapsamlı büyüme teorileri bulunmaz, ancak faiz haddi ve sermaye birikimi konularında derinleşmiş, para ve konjonktür teorileri önplana geçmiştir.

Neoklasik ekonominin temel sorunu, toplam faktör arzı ve üretim tekniği verili olduğunda, kaynak dağılımının etkinliğidir. Neoklasikler arz talep karşılaşması olarak serbest piyasa işleyişinin ekonomik faaliyetlerin temelinde yer aldığını düşünerek, tüketici için fayda, üretici için kâr maksimizasyonunu temel ilke olarak görürler, fayda ve kâr maksimizasyonu doğrultusunda kaynakların dağılımını incelerler. Toplumu firmalar ve fertler bütünü olarak gören Neoklasik ekonomi, kapitalisti müteşebbisten, faizi kârdan ayırmıştır. Her harcamada, harcanan birimin sağladığı tatminin eşit olduğu hali bulmak için karşılaştırma ve ikame yolu ile piyasanın akılcılığını ortaya koymaya çalışırlar. Fiyatta yükselme pahalı malın alternatifini ikame etme mekanizması harekete geçirir. Fiyat yükseldikçe kişisel talep artmaz ve piyasanın uyum sağlamak için gereksindiği zaman ne kadar uzunsa ikame etkisi o kadar büyük olur. Üreticiler de en ucuz üretim için kaynaklar arasında ikame yolu ararlar. Zaman içinde firmaların kapasite kullanmalarının değişimi **marjinal verimlilik** kuramı ile açıklanır ve faktör fiyatları, etkinlik, maliyet ve fayda değerlendirmesine göre ekonomik politika önerileri geliştirilir.

Neoklasik okul, bırakınız yapsınlar görüşüyle Klasik okulun devamıdır. Ancak Klasik okul serbest rekabetin toplumsal uyumu sağlayacağını iddia ederken, Neoklasikler içinde maksimum faydanın yaratılması için bölüşüm eşitliğini, bireysel ve toplumsal faydanın farklı olduğunu savunanlar, konjonktür dalgalarını inceleyenler de vardır. Bu dönemde geliştirilen emperyalizm teorilerine karşı ise, Neoklasikler serbest dış ticaret teorisinin katıksız savunucusu olmuşlardır. [K. E.]

Neo-Liberalizm 1970'lerden itibaren etkisini artırarak akademide, devlet politikalarında ve **Dünya Bankası, İMF** gibi 1980'lerin en etkin uluslararası örgütlerinde egemenliğini kabul ettiren, bireysel özgürlük ve toplumsal etkinliğin özel mülkiyet ve piyasanın kendi işleyişiyle sağlanabileceği görüşünü sürdüren, dolayısıyla devlet müdahalesine ve planlamaya karşı çıkan ve ekonomik çözümlemelerinde bireyi ve firmayı temel birim olarak gören liberal yaklaşımı savunan, ancak **klasik liberalizm** ve klasik ekonomiden beri geçen zaman içinde yaşanan sürece bağlı olarak

toprak reformu, gelir eşitsizliği, tekelleşme ve tam istihdam konularında toplumsal adalet kavramlarına da yer verebilen, dolayısıyla devlet-ekonomi ilişkileri konusunda çeşitlilik gösterebilen, çoğunlukla uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve **küreselleşme** taraftarı olan görüşler toplamına verilen addır.

1938'de Walter Lipmann tarafından savunulan denetimsiz liberalizmin serbest rekabetten uzaklaşma sonucunu verdiği ve fiyat mekaznizmasının etkinliğini engelleyeceği görüşü, fiyat mekanizması ve rekabete olan inancı dile getirirken, ekonominin kendi işleyişinin liberalizmden sapma yaratmasını dile getiren yönüyle neo-liberalizm olarak adlandırılmıştı. Zaman içinde döneme bağlı olarak gündeme gelen artan oranlı vergi, miras ve intikal vergileri, eğitim ve sağlık benzeri konular, şehir plancılığının (bkz. şehir ekonomisi) gelişmesi sonucu piyasa dışı değerlerin korunması gibi alanlarda en büyük faydanın en geniş kitle için sağlanması çıkış noktasıyla devlet müdahalesine yer veren görüşler neo-liberal düşünce içinde yer aldı. **Keynes** ekonomisinin ve **refah devleti** anlayışının egemen olduğu dönemde bu kavramları içselleştirmeye çalışan liberal görüş, İkinci Dünya Savaşı sonrasının iyimserliği değişen siyasal ve ekonomik süreçlerle kayboldukça ve ekonomi kuramında da tıkanıklıklar görüldükçe biçim değiştirmeye ve özellikle devletin rolünün zararları ve piyasaya olan inancı vurgulayarak güçlenmeye başladı.

1944'te Friedrich August von **Hayek**'in *The Road to Serfdom*, 1951'de Ludwig Heinrich Edler von **Mises**'in *Socialism* ve 1962'de *Liberalism: A Socio-economic Exposition* ve gene 1962'de Milton **Friedman**'ın *Capitalism and Freedom* ile James M. **Buchanan**'ın (G. Tullock'a birlikte) *The Calculus of Consent: Logical foundations for constitutional democracy* kitapları, ekonomide devlet müdahalesinin devletin toplumsal ve siyasal etkisini artırması uyarısıyla, özgürlüklerle mülkiyet ve piyasa özdeşliğini savunma çizgisinde liberalizmin sözcüsü ve yeni liberal dalganın öncüsü oldular. 1980'lerden itibaren artan bir güçle Neo-liberalizm ve Neo-liberal politikalar kendilerini kabul ettirdi. Aralarındaki farklılıklara karşılık, Hayek ve Yeni Avusturya Okulu, Friedman ve **Şikago Okulu**, Buchanan ve Virginia Politik İktisat Okulu ile Freiburg Okulu, Neo-liberal görüşler olarak belirginleşti.

Avusturya Okulu ile Mises'in mirasını yaşatan Yeni Avusturya Okulu ve Hayek, sosyal bilimlerin fen bilimlerinden farklı olarak pozitif, objektif olguları değil, belirli amaçları olan insan davranışlarını konu edindiği görüşüyle subjektivizmi ve subjektif değer teorisini benimsemiş ve toplumlar bilinçli kurgu eseri olmadığından kendiliğinden işleyişinin müdahale edildiğinden daha etkin olduğunu savunmuştur. Evrimci rasyonalizm anlayışı gereği öngörülülebilirlik ilkesine göre, toplumsal ve ekono-

mik olayların bilinebilmesi ve içtihad hukukuna göre refah toplumunun yaratılmasını üretken toplumdan transfer toplumuna geçiş olarak tanımlamış ve sosyal bilimlerin ve ekonominin rolünü dağıtıcı adalet değil kuralcı adaleti öngörmek ve gerçekleşeceği yolu göstermek olduğunu ileri sürmüştür. Yeni Avusturya Okulu, **Monetarizmin** ekonomide paraya yaptığı vurgu yerine, zaman üstünde durarak mal ve para piyasalarıyla ilgilenmiş, kredi ve faiz oranının büyük etkisi olduğu görüşüyle faiz piyasası ile mal piyasası farklılaşmasını ve zaman tercihlerini gündeme getirmiştir.

Avusturya Okulu ve K. **Wicksell** etkisiyle Şikago Okulu'nun mirasçısı olan Buchanan, piyasa dışı karar alma mekanizmalarının ekonomik analiziyle, ekonomiyi siyaset bilimine uygulayarak **kamu tercihi kuramı** ve anayasalcı iktisadın öncüsü olmuştur. Devletin büyümesinin neden ve sonuçları üstünde durarak, devletin sürekli büyümesinin özgürlükleri sınırlandırması ve ekonomik sorunlar yaratmasını gündemine alan Buchanan, denk bütçe, devlet borçlanmalarının denetimi, para arzı ve vergilendirme hakkı, mahalli idareler ve merkezi bütçe dengesi, piyasa ile rekabet edecek kurumların oluşumu üstünde çalışmış ve serbest piyasa ile siyasal-toplumsal gerçeklik ve devlet arasındaki ilişkide bireysel özgürlüklerin sağlanabileceği kurumsal yapıyı temel çıkış noktası olarak almıştır. Bu görüşleriyle Buchanan uluslararası ilişkilerde serbestlik yanlısı olmuştur.

Bugünkü Şikago Okulu ve monetarizm ile adı özdeşleşen Friedman ekonominin ampirist bir bilim dalı olmaması gerektiği görüşüyle **normatif ekonomiye** karşı çıkar ve değerlerden arınmış, evrensel olduğunu iddia ettiği ekonomi yasalarını son noktasına ulaştırdığı **bırakınız yapsınlar** felsefesine dayandırır. Liberalizmin **Say Kanunu** çerçevesinde savunulduğu Friedman düşüncesinde, ekonomi akılcı ve dolayısıyla kâr maksimizasyonuyla ilgilenen bireylerin mübadele ilişkisine indirgenmiş ve **Pareto optimumu** içinde en büyük toplumsal mutluluğu sağlayan bu bireysel sözleşme ilişkisinin serbestliği, özgürlüklerin de temeli sayılmıştır.

Friedman kendi **paranın miktar kuramını** paranın tedavül hızının istikrarlı bir değişken oluşu ve serbest piyasa ekonomisinin kendiliğinden istikrarlı olmakla birlikte tam isthidamın her zaman sağlanmayacağı görüşüyle, para politikalarını ekonomik dalgalanma ve istikrarsızlıkların kaynağı olarak sunduğu gibi, **akılcı beklentiler kuramıyla** da maliye politikasının etkisiz olduğunu savunarak neo-liberal monetarizmi tek çözüm olarak ortaya koyuyordu.

Almanya Freiburg İktisat Okulu (ORDO Liberalleri) Albert Ludwig Üniversitesi'nde Walter Eucken (1891-1950) öncülüğünde gelişen, Wilhelm Röpke, Alexander Rustow, F. Meyer, Franz Böhm, A.

Müller Armack tarafından geliştirilip savunan görüştür. Ekonomik Düzen Teorisi (*Ordnungstheorie*) olarak adlandırılan görüşlerini 1936'da yayınlamaya başladıkları *ORDO* dergisinde dile getirmişlerdir. Üçüncü ekonomik sitem olarak sosyal piyasa ekonomisi diye nitelendirdikleri sistemin kurulması gereğini savunan Okul, piyasanın işleyeceği alt yapının liberal ilkeler doğrultusunda oluşturulması için politik yaklaşımlar hazırlanmasını ekonomistlerin görevi olarak kabul eder. **Alman Tarih Okulu** ile K. Knies'in mirasını devr alan ve Richard **Ely** aracılığıyla ABD'de de yankı bulan bu görüşün çıkış noktası, Almanya ile ABD'nin 19. yüzyılda diğer Batı ülkelerinden geri oluşu, kapitalizm-liberalizmin gelişebilmesi için ortamın hazırlanması gerektiği düşüncesidir. Eucken Tarih Okulu'nu eleştirerek, Avusturya Okulu ve K. Wicksell etkisinde, bütüncül bir kuram oluşturmaya çalışmıştır. Serbest piyasanın kendiliğinden işleyişi ile devletin müdahalesi arasındaki dengede özellikle hukukçular için iktisadi alanı düzenleyecek ilkeler dizgesi oluşturulmasına çalışan Okul, planlama ve sosyal refah devletine karşı olduğu gibi, ahlaki vurgu ile toplumsal baskı gruplarına da karşıdır. Devlete biçtiği rol nedeniyle ve bugünkü Avrupa demokrasisinin işleyişinde vazgeçilmez öğe haline gelen baskı gruplarına karşı oluşuyla eleştirilen Freiburg Okulu, iki Almanya'nın birleşmesiyle doğan sorunların çözümü amacıyla geliştirilmeye çalışan programlar nedeniyle yeniden önem kazanmıştır.

Özellikle Üçüncü Dünya'da gelişen radikalliğe, Keynesçiliğe, devletin ekonomik müdahalesine ve yapısalcılığa (bkz.) karşı 1970'lerden beri ciddi eleştiriler getirilmeye başlanmıştı. **Kalkınma** kuramı ve pratiğinde 'karşı devrim' olarak da adlandırılan bu gelişmenin öncüleri Harry Johnson, Peter Thomas Bauer, Deepal Lal, Jagdish Bhagwati ve Bela Balassa idi. Theodore William Schultz sanayileşmenin ön koşulunun tarımsal gelişme olduğu görüşüyle modernistlerin geleneksel tarımda sıfır marjinal ürün tezine karşı çıkarken köylülüğün kurnazlığını da dile getiriyor, beşeri sermayenin önemini vurguluyordu. Bauer merkezi planlama ile yabancı yardımın siyasal işleyiş ve ekonomide yol açtığı zararları ortaya koyuyordu. 1970'lerde Little, Scitovsky ve Scott kalkınma kuramının temel öngörülerine eleştiriler getirdiler. Hindistan, Filipinler, Meksika, Tayvan ekonomileri hakkındaki araştırmalarla devlet müdahalesinin fiyatları çarpıttığı, yerel paranın aşırı değerlenmesi sonucunu yarattığı, etkin olmayan sanayiyi teşvik ettiği, tarıma zarar verdiği ve genel olarak yerel avantajların kullanımını sağlayamadığı ileri sürüldü. **Arz yanlı iktisat** desteklendi ve **Dünya Bankası** da bu görüşü benimsedi..

Şili'de 1973'te Salvador Allande'ye karşı darbe yapan General Pinochet yeni politikanın ilk uygulayıcılarından biri oldu; Şikago Üniversitesi'nden Friedman'ın öğrencisi ekonomik danışmanlar grubu-

nun askeri yönetimin desteğiyle uyguladığı ekonomik program doğrultusunda geniş özelleştirmeler yapıldı, koruyucu gümrükler, subvansiyon destekleri kaldırıldı, devalüasyon yapıldı, iç pazarın deregülasyonu sağlandı, yabancı sermaye teşvik edildi, ücretler düşürülerek sendikal hareket susturuldu, eğitim, sağlık, konut gibi alanlarda toplumsal refah programları terk edildi. Sonuçta Şili'de de, monetarist ekonomik programın uygulandığı İngiltere (bkz. Thatcherizm) ve ABD' de (bkz. Regeanomiks) de istenen başarı elde edilemedi. Fakat 1980' lerden itibaren birçok azgelişmiş ülkenin ekonomik politikalarında karşı karşıya kaldığı **dış borç** açmazı, **IMF** ve Dünya Bankası'nın neo-liberal yaklaşımının uygulamaya konmasında etkili oldu ve **yapısal uyum programları** geliştirildi.

Yeni Sağ veya Yeni Dünya Düzeni olarak adlandırılan ekonomi-siyaset pratiğindeki uygulamalar olsun, sosyal bilimlerdeki ve siyaset felsefesindeki yeni **postmodernizm** 'durumu' olsun, Neo-liberalizmin felsefi temelinde, Hayek'in Sosyalist Muhasebe tartışmasında da görüldüğü gibi gerçekte bilinemezci felsefi yaklaşımıyla toplumsal süreçlere müdahalenin tasarlanamazlığından hareket ederek tarihi-kültürel gerçekliği göz önünde tutması ve Buchanan'ın klasik 'ekonomi politik' bütünselliği çerçevesinde bir düşünür olarak tarihi-kültürel gerçekliğin de eleştirisini yapmasında ifadesini bulduğu gibi, klasik liberalizmin aydınlanmacı, ilerlemeci ve dolayısıyla evrimci temellerine duyulan güvensizlik yatmakta ve mevcut siyasal ve ekonomik düzenin iktidar tarihine karşılık muhafazkarlığı ve Avrupa liberal geleneğini sürdürmekte zorlanmanın yarattığı gayret gözlenmektedir.
[K. E.]

Neo-Marksist Ekonomi Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren zenginleşip gelişerek, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisi, kapitalizm ve sosyalizmdeki gelişmelerin dikkate alınması çabasıyla dünyayı yorumlamaya çalışan, **Marx**'ın çalışmalarında veya ortodoks Marksist yaklaşım içinde bulunmayan kavramları üretmeye çalışan (bkz. Marksizm, Marksist ekonomi), ortodoks Marksizm'le veya kendi içinde tartışmalı yönleri bulunsa da, genel yönleriyle sosyalist rejimle yönetilen ülkeler dışındaki kişi, hareket ve ülkeleri etkileyen, Marksizm'in bir doktrin veya akademik ilgi alanı olmaktan çıkarak düşünce ve eylemlere yön veren bir nitelik kazanmasında etkili olan görüşlere bütün olarak verilen addır.

İki dünya savaşı arası dönemde Marksist ekonomi adına fazla bir çalışma yapılmamıştır. Yükselen faşizm, SSCB'nin çevrelenmesi ve yaratılan komünizm korkusu, Marksist çalışmalarda sosyolojik ve felsefi yönlere ağırlık verilmesi, SSCB' nin Marksizm anlayışının Üçüncü Enternasyonal aracılığıyla da her yerde geçerli kılınması ve tek merkezileştirilmesi, bu alana duyulan

ilgiyi ve verimliliği düşürmüştü. Özellikle İngiltere ve ABD'de Marx'ın ekonomi yönü neredeyse gündemden çıkmıştı.

1940'larda İngilizce konuşan dünyada Marx'ı ekonomist olarak benimseyen ve tartışmalarıyla ilgiyi canlandıran ekonomistler ortaya çıkmaya başladı. Bunların öncüleri Maurice H. **Dobb**, Joan **Robinson** ve Paul M. **Sweezy** idi. Onları Paul A. **Baran** ve Fransızca dünyada Charles Bettelheim ile Ernst **Mandel** izledi. Marksizm'e duyulan ilginin canlanmasında iki savaş arası dönemde kıta Avrupası'nda yükselen faşizm nedeniyle İngiltere ve ABD'ye kaçmak zorunda kalan Marksist ekonomistlerin de etkisi olmuştu. İngiltere'de M. **Kalecki**, ABD'de J. **Schumpeter** ve O. **Lange**, Dobb, Robinson ve Sweezy ile kurmuş oldukları ilişkiyle, bu ilginin canlanmasıyla doğrudan bağlantılı önde gelen adlardı.

Sweezy ve Robinson'un çalışmaları özellikle Marksist değer teorisine getirdikleri eleştiri ve yeni bakış açısıyla klasik Marksistler tarafından çok tartışılmıştır. Oskar Lange gibi Robinson da Marksist ekonominin emek değer teorisi olmadan geçerli olabileceğini ileri sürmüştür. Uzun tartışmalardan sonra **Sraffa** Marksist değer teorisinin neo-Ricardocu sistemi içinde anlaşılabileceğini savunmuştur. Liberallerle girilen sosyalist veya piyasa ekonomilerinden hangisinin daha verimli olabileceği konusunun tartışıldığı Sosyalist Muhasebe polemiği fiyatların oluşumundan dışsallıklar, işlem maliyetleri, aksak rekabet, asimetrik bilgi ve planlamaya kadar birçok konu ele alınmış ve 1920'lerden itibaren gelişen Sovyet plancılığının da katkısıyla sonunda **Kantoroviç**'in **doğrusal programlama** yöntemine kadar gelinmiştir. Keynes'in takipçileriden sola kayanlar olmuş, Lange, Abba P. **Lerner**, Henry Douglas Dickinson gibi "neoklasik sosyalistler" tam rekabetçi piyasaların koşullarını sosyalizmin de gerçekleştirebileceğini ve böylece optimal kaynak etkinliğine ulaşılabileceğini teorik olarak kanıtlamayı görev edinmişlerdi.

Sweezy 1942'de kapitalizmin yıkılmasıyla ilgili Bauer modelini ortaya koydu ve bu model Evsey Domar (1948), Josef Steindl (1952) ve Nicholas Georgescu-Roegen (1960) tarafından geliştirildi. Grigori Aleksandrovic Feldman'nın iki sektörlü büyüme modeli de Alexander Erlich (1953) ve Evsey Domar tarafından canlandırılmıştı (1957).

Paul Baran (1957) ve Baran ve Sweezy (1966) kapitalizmin savaş sonrası gelişimiyle ilgili eski Marksist kronik depresyon görüşünü yeniden ele aldılar. Marx'ın **azalan kârlar yasası**nın artık geçerliliğinin kalmadığını savunuyorlardı. Baran ve Sweezy krizin kaynağının artı değerin yükseliş eğiliminden doğduğunu, tekelci kapitalizmin talep ve kârlı yatırımların devam etmesi için kendi dışında yayılma alanlarına ihtiyacı olduğunu ileri sürüyorlardı. Tekelci kapitalizn artı değeri tüketmek ve yeniden üretе-

bilmek için dışarıya karşı daha saldırgan olmak zorundaydı (bkz. savaş ekonomisi).

Ernest Mandel (1962) ise krizi **Kondratieff devrelerine** bağlı azalan kâr yasasına göre çözümleyerek kâr oranlarının birikim oranına bağlı olduğunu, bunun da uzun dalgaları oluşturduğunu ileri sürmekteydi. Baran, Sweezy, Mandel 1960 ve 1970'lerde *New Left Review*, *Monthly Review Press*, sonra *Review of Radical Political Economy* dergilerindeki yazılarıyla Neo-Marksist yaklaşımın gelişmesi ve yaygınlaşmasında, ekonomik yaklaşımlarla siyasal çözümlemelerin birleştirilmesinde etkili oldular.

ABD'de Soğuk Savaşı'ın anlamının ve McCarthycilik'in sorgulanması, ırkçılık ve kadın-erkek ayrımına karşı radikal hareketlerin gelişmesi, emeğin yabancılaşması kavramının gündeme gelmesi ve birçok gençlik akımını etkilemesi, Vietnam Savaşı'nın yarattığı tepkisellik, Avrupa'da yükselen işçi ve gençlik hareketleriyle ve azgelişmiş ülkelerin ve kurtuluş hareketlerinin yarattığı ortam, Marksist veya radikal düşünceler için verimli bir ortam yaratmıştı.

Üretim biçimi ile ona bağlı sermaye birikiminin örgütlenmesi ve yarattığı hıyararşi kavramıyla dünya ekonomisi anlayışı içinde **kalkınma** ve **bağımlılık** sorunlarının ortaya konması sonucu yeni kalkınma modelleri geliştirilmiştir. Raul Prébisch'in öncülüğünü yaptığı Latin Amerika'da gelişen bağımlılık görüşü, Andre Gunder Frank tarafından Marksist deyimlerle yorumlanmış ve yarattığı ideolojik ve siyasal yorumlarla 1960'larda neo-marksizm adı Frank ve çevresinde oluşan görüşler bütünü için kullanılır olmuştu. Gelişmiş sanayi ülkelerinde emekçi kesimin de emperyalizmden pay aldığı ve devrimci gelişmenin **üçüncü dünya**dan beklendiği teorilerin geliştirildiği bu yaklaşım, merkez çevre bağımlılığı ve azgelişmişlik üstüne tezleriyle yeni bir emperyalizm çözümlemesi ortaya koymaya çalışmıştır. Emperyalizmin azgelişmişliği yaratan ve kapitalizmin gelişmesini engelleyen bir ilişki yarattığı görüşü, kapitalizmi yaygınlaştırdığını savunan klasik tezlerden ayrılan ve sosyalist mücadelenin odak noktasını değiştiren en önemli ayrım noktası olarak ortaya çıkmaktadır.

Marksistler arasında birçok tartışmaya yol açan **neo-emperyalizm** teorisi, kapitalizme ve dünyanın bütününde ekonomik süreçlerin işleyişine ilişkin bütüncül yaklaşımların doğmasında etkili olmuş, Immanuel **Wallerstein**'ın **dünya sistemi**, David M. Gordon, Samuel Bowles, Herbert Gintis'in siyasal ekonomi kavramları altında toplanan yaklaşımlar ekonomi ile sosyal bilim araştırmalarının bütünleştirilmeye çalışıldığı yeni açılımlar sağlamıştır. Azgelişmiş ülkelerde uygulanan ekonomik programlar ve özellikle **monetarizm**in istenen sonuçları vermemesi sonucu bağlımlılık okulları **Yapısalcılık** akımı biçiminde gelişmiştir.

Sovyetler Birliği'ndeki siyasal ve ekonomik gelişmelerin özellikle 1960'lardan itibaren yarattığı görüş ayrılıklarıyla (bkz. perestroyka), özel mülkiyet ve ekonomik sistem çalışmaları gelişmiş ve devlet kapitalizmi ile devlet sosyalizmi kavramlarının içeriğinin doldurulmasıyla, sosyalizmin mülkiyet ilişkilerinin hukuki statüsünün değişmesi olmadığını vurgulayan ve ekonomik güçle siyasal güç arasındaki sıkı ilişki bulunduğu görüşü nedeniyle toplumda yapısal değişim ve katılımcı planlamayla gelir eşitliğinin sağlanmasını savunan Katılımcı Sosyalizm akımı gelişmiştir.

1960'larda Marksizmin egemen yorumuna karşı ekonomik deterministlik eleştirisini getirerek bir tür kültürel-siyasal determinizme varan, örneğin **sınıf** tanımını sınıf bilincinde bulan yaklaşım, radikal ekonomi olarak adlandırılmıştır. ABD'de öncelikle belirli dergiler çevresinde örgütlenen radikal ekonomistler, **emek değer teorisi** ve **artı değer** kavramlarını, üretim kadar dağıtım içinde çözümlemeleriyle ortodoks Marksizm'den ayrılırken, bu görüşlerine bağlı denge ve fiyat analizleriyle dinamik modeller geliştiren bir yazın yaratmışlar, zaman içinde, gelişen Neo-Marksist ve Analitik Marksist görüşlerle radikal ekonomi adlandırmasının sınırları değişmiştir.

1970'ler ve 1980'lerde Marksizmi son dönem felsefe, sosyal ve ekonomik bilimlerdeki gelişme ve kavramlarla geliştirme, sınama ve kaynaştırma çabaları gelişerek Analitik Marksizm adı altında toplanan görüşler ortaya çıkmıştır. John E. Roemer ve John Elster Marksist önermeleri geleneksel bireysel yöntemle bağdaştırmaya çalışmışlardır. Fayda maksimizasyonu ile optimizasyon, oyun kuramı, genel degne kuramı gibi matematik yöntemleri Marksist yaklaşımlarına uygulayan Roemer ve Elster, **Walrasc**ı dengenin piyasanın etkin işleyişi iddiasına dayanan kapitalizmin saf biçimiyle kuramsallaştırılması olduğunu, kapitalizmi saf biçimiyle anlama çabası olan Marksizmin Walrasc ı denge kavramıyla uyumunu sorgulamışlar ve sömürü ve sınıfların ortaya çıkışının üretim faktörlerinin sahipliğindeki farklılaşmadan kaynaklandığı sonucuna varmışlardır. Bu sonuca göre mülkiyet farklılaşması içinde optimuma erişme çabası sömürüyü doğurmakta, yani sömürü ekonomideki özgül ilişkilerden değil ekonominin kendi işleyişinden doğmaktadır. Allen Wood ve Michael Lebowitz ise soyut genellemenin metodolojik doğruluğunu tartışarak, bireylerin yapısal ve tarihsel ortamının önemini vurgularlar. Ginitis Walrasc ı dengenın kapitalizmin saf biçimini temsil etmediğini, emek sermaye çatışmasının, emek piyasası eksikli olduğu için içsel olduğunu, bu 'itirazlı' değişimin piyasa ilişkileriyle değil siyasal iktidar ilişkileriyle çözüldüğünü savunarak Roemer ve yandaşlarının tersi sonuca varır. Bowles de optimuma erişme ve bilgilenme ilişkisinin neoklasik iktisat kavramları içinde değerlendirilme-

siyle mülkiyet ve sınıf çelişkilerinin içselliğini ileri sürer. Analitik Marksizm içindeki bu farklı bulgular, klasik ve neoklasik kavramların Marksist çözümlemelerde kullanımı ve metodoloji tartışmaları yaratmıştır.

Japonya'da, feodalizm, devlet kapitalizmi, kapitalizmin evreleri ve dünya ekonomisi tartışmalarıyla dikkat çeken Japonya Marksist ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası bir dönem Japon akademisine egemen olmuştur. Japonya akademi dünyasında ABD etkisinden sonra iktisat öğenimi halen, Marksist olan ve olmayan iktisat olarak sürdürülmektedir; Avrupa ve özellikle ABD'nin tersine Japonya'da neoklasik iktisatçılar da Marksizmi bilirler. Siyasal hareketlerle bağı kopan Japon ekonomik Marksizmi, iktisadın siyasal ve ideolojik hareketlerden bağımsızlığını ve sınıf mücadelesine kapitalizmin gelişimi ve dönüşümünü açıklayarak katkı yaptığını savunmuştur. Kapitalizmin krizinin emek gücünün metalaşmasından kaynaklanan çelişkiler olduğu ve bu çelişkilerin sınıf mücadelesinin nedeni ve sonucu olduğu görüşüyle kapitalizmin hareket yasalarını ve dünya ekonomisini anlamaya çalışan Michio Morishima, Shigeto Tsuru, Kozo Uno, Nubuo Okishio, Makoto İtoh en tanınmışlarıdır.

Michel Aglietta, Robert Boyer, Alain Lipietz gibi yazarlarca Fransa'da geliştirilen, girişimlere düzenleyici kurallar getirilmesini savunan regülasyon okulu, eklektik ve Post-Keynesyen okula daha yakın bir görüştü. Lange'nin öncüsü olduğu **piyasa sosyalizmi**, sosyalizme geçiş sorunlarının tartışıldığı dönemde canlanmış olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin kapitalizme dönüşüyle yeniden gündeme gelmiş, çeşitli biçimleri artı değer, marijinal maliyet ve verimlilik kavramlarıyla tartışılmıştır.

Küreselleşme ve **postmodernizm** tartışmaları solda da yankısını bulmuş ve yeni dünya düzenine ilişkin redcilerden uyumcu ve eylemcilere kadar çeşitli yaklaşımlar ortaya konmuştur. [K. E.]

NEP (*Novaya Ekonomiçeskaya Politika*, 'Yeni Ekonomik Politika') Sovyetler Birliği'nde 1921 ile 1928 yılları arasında uygulanan, ekonomik darboğazı aşmak ve üretimi teşvik etmek amacıyla özellikle tarımda piyasa için üretime izin verilen ekonomik politikanın adı.

İç savaşın ağır koşullarıyla Savaş Komünizmi (1918-1921) uygulanan Sovyletler Birliği'nde, acil gereksinimler gereği tahıl üretimine zorla el konmuş, bütün ticaret, sanayi ve sermaye devletleştirilmiş, emek denetim altına alınmış, ödemeler ayni olarak yapılmıştı. Savaşın ve bu programın sonucu olarak sanayi ve tarımda üretim fazlasıyla düşmüştü. Rusya Komünist Partisi'nin 10. Kongresi'nde 21 Mart 1921'de Lenin, bu ekonomik darboğazı aşmak amacıyla Yeni Ekonomik Politika adıyla uygulanacak programı açıkladı. Sınırlı ve sosyalist denetimde kapitalist üretime

izin verilecekti. Tahıla el konmayarak üretici belirli miktarda tahıl, hammade ve yemi ayni vergi olarak ödeyecek ve vergi dışındaki üretimini pazarda satabilecekti. Getirilen ayni tarım vergisi, ekilen toprağını veya verimliliğini artıran köylülere vergi indirimi öngören ticari bir yaklaşım içindeydi. Kolektif sorumluluk ve kooperatif yaklaşım terk edilerek bireysel üreticilik esas alınıyordu. Daha sonra çıkarılan kararnamelerle bu piyasa sınırları genişletildi. Küçük işletmelere özel girişim olarak çalışma izni veriliyordu. Büyük sanayi işletmeleri devlet denetiminde kalıyordu fakat devlet yönetim kurullarını atayacak ve devletin saptadığı fiyatlardan piyasa koşullarıyla özerk olarak işletileceklerdi. Ticarete ve serbest ücretlere izin verildi ve zorunlu emek kaldırıldı. Bu programla, üretim ve dolaşımda kır-kent bütünlüğünün bozulduğu, kent nüfusunun açlık sorunuyla karşılaştığı işlemeyen ekonomik düzen yeniden işlemeye başlayacak, kıtlık aşılacaktı. Tarımda başlayan uygulama daha sonra ticaret ve sanayiin bazı dallarına da yaygınlaştırıldı.

Sanayisi gelişmemiş, şehirli nüfusu az bir tarım ülkesi olan Rusya'da sosyalizmin ekonomik temellerinin de zayıf olduğu teziyle, Savaş Ekonomisi'nin ekonomik değil askeri amaçlarla uygulanmış olduğu açıklanarak, tarımda piyasa sistemi kabul ediliyor, devletin sahip olduğu sanayi işletmelerine de piyasa kurallarına göre hareket edebilecekleri kısmi özerklik tanınıyordu. Yani devrimin yapılmış olması sosyalizmin kurulması değil kurulma sürecinin başlaması anlamına geliyordu. Ve Bolşevikler dünya devriminin gerçekleşmesi olasılığının bulunmadığını zımnen kabul ederek, Rusya'daki geniş köylü kesimini devrime kazanmaları gerektiğini görüyorlardı.

1925'te Lenin öldükten sonra Nikolay Buharin NEP'in önde gelen savunucusu oldu. NEP sonucu tarımsal üretim arttı; tarımda yarı feodal mülk sahibi olarak nitelenen zenginleşen *kulak* sınıfı gelişti. Tarım devletin sahibi olduğu ağır sanayiden hızlı gelişme gösterdi. Sanayi ürünlerinin üretimin kısıtlılığı ve diğer nedenlerle yüksek fiyatla satılması tüketici mallarının fiyatlarını yükselterek, bu malları talep eden çiftçilerin de tarım fiyatlarını yükseltmesine yol açıyordu. Bu gelişimi şehirlilerin sömürüsü olarak nitelendiren Parti kadroları enflasyona karşı tedbirler geliştirerek fabrikaların iç işleyişine müdahale ettiler ve reformlar yaptılar. Buharin tüketici malların fiyatlarının düşürülerek tarımsal üretimde artışın devam ettirilmeye çalışılmasını savunuyordu. 1928 yılında yaşanan tahıl kıtlığından sonra Stalin NEP'in kaldırılmasını savunmaya başladı ve Birinci Beş Yıllık Planı'nı yürürlüğe soktu. Milli gelir 1928'te savaş öncesi seviyesine ulaşmıştı ve NEP'in amacına ulaştığı, sosyalist ekonomiyi inşa etmek için adımların atılması zamanının geldiği ilan edilmişti. (Bkz. grosplan.)

Stalin kıtlığın yalnızca 1927 ha-

satının kötü olmasından değil, kulakların ihanet ederek ürünü saklamasından kaynaklandığını savunarak tarım ürünü fiyatlarının arttırılmasını reddetti. Devlet fiyatlarıyla yetecek tahıl miktarında 2 milyon ton açık vardı ve Politbüro'nun acil tedbir olarak tahıla el koyma kararını almasından sonra 2,5 milyon ton tahıl elde edildi. Tarım ürünlerinin başta tahılın gömülerek saklanması ve kaçak ticarete konu olmaya başlamasıyla Kasım 1929'da kolektifleştirme kararı alındı. Tarımda ve toprakta özel tasarruf kaldırıldı, tarım kolektifleştirildi ve devlet mülkiyeti denetimine alındı. Kulaklara ve üretimi sabote edenlere karşı ekonomik ve siyasi mücadele verildi, direnişçiler sürüldü ve toplama kamplarına gönderildi. (Bkz. kolhoz.)

NEP'in komünist ilkelerin çiğnenmesi anlamına gelen geçici bir dönem olduğu, sakıncalı sonuçlar doğurduğu, sosyalizmde esas olanın planlı ekonomi olması gerektiği Bolşevik Partisi içinde söyleniyordu. Ancak Lenin'in ölmemesi durumunda NEP'in daha uzun zaman sürdürüleceği veya kolektifleştirmenin farklı biçimlerde yapılacağı tartışmaları da uzun yıllar devam etti. Stalin'in tasfiye etmiş olduğu Sol Muhalefet'in programı olan merkezi planlamayı gecikerek benimsediği veya hızlı sanayileşme ve kolektifleştirme yerine vergi yoluyla sanayileşmenin daha iyi finans edilebileceği tartışmaları yapıldı. Stalin'in uygulamalarını savunanların tezlerine göre de, NEP'in daha uzun sürdürülmesi veya kollektifleştirmenin bu kadar hızlı gerçekleştirilmemesi durumunda sanayileşme gecikecek ve öncelikle SSCB İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi saldırısına dayanma imkanı bulamayacaktı. Kruşçev'le başlayan yeni politikalar ve Stalinizm'den arındırma politikasının temelinde de kolektifleştirmenin uygulanma biçiminin önemli etkisi olmuştu. [K. E.]

net hata ve noksan Ödemeler bilançosunda (bkz.) denkliği sağlamak üzere yer alan bir kalemdir. Ölçüm hataları, yanlış beyanlar, gelirlerin sistem dışına çıkarılması veya finansmanın sistem dışından sağlanması, dış ticarete konu olan malların hareketi ile ödemelerin farklı bilanço dönemlerinde yapılması gibi nedenlerden kaynaklanır. Net hata ve noksan kaleminin büyümesi kaçakçılık kuşkularını artırmaktadır. [B. D.]

net ihracat Yurtiçinde üretilip ihraç edilen mal ve hizmetlerin değeri ile yurtdışında üretilip ithal edilen mal ve hizmetlerin değeri arasındaki farktır. İhracat ithalattan büyükse pozitif, küçükse negatif değer taşır. İthalat ve ihracat değerlerini tek ölçüde birleştirerek, yurtiçi ekonomi ile **dış alemin** etkileşimini ortaya koyar. [B. D.]

New Deal Politikası 1929'da başlayan ve 1939 yılına kadar süren **Büyük Bunalım** sırasında ABD'de başkan Franklin D. Roosevelt (1882-1945) tarafından uygulanan

ekonomi politikası.

Ekonomik bunalım bilinen ve hatta ABD'de etkin sosyal Darwinizm görüşüyle başarısızları piyasadan çekilmeye zorlayan olumlu bir geçiş evresiydi. Fakat ABD ekonomisini her sektörde gerileten ve üretimi durma noktasına getiren 29 bunalımının sona ermek bilmemesi, piyasanın görünmeyen elinin dengeyi sağlamasını bekleyen o zamanın ezici çoğunlukla liberal olan ekonomist ve siyasetçilerini de çaresiz durumda bırakmıştı.

2 Temmuz 1932'de Demokrat Parti'den adaylığı kabul eden Roosevelt Amerikan halkına 'new deal' (yeni tavır; "yeni anlaşma", "yeni iş", "yeni dirlik" diye çevirenler vardır) sözü verdi. 1932 başkanlık ve kongre seçimlerini kazanan Roosevelt ve partisi gibi, bunalımdan etkilenen bütün sanayi ülkeleri de yeni politikalar uygulamaya çalışıyorlardı. İngiltere planlı ekonomi uygulamaya çalışırken, Nazi Almanya'sı silahlanma, askere alma ve bayındırlık işlerine girişmişti. Kapitalizmin krizinden etkilenmemiş olan Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi ilgi çekiyordu. Roosevelt'in bunalıma karşı bir reçetesi yoktu, pragmatik, deneysel hatta çelişen önlemlerle bunalıma karşı mücadele etmeye çalıştı.

1933 Mart'ında iş başına gelen Roosevelt yönetiminde 1920'lerde Wilson yönetimi sırasında görev alan ve yetişen kadrolar iş başına getirildi. Fakirliğin kişisel bir ahlak çöküntüsü olduğu, tekele karşı olmak fikirlerinden yola çıktılar ve Wilson'un savaş ekonomisi uygulamalarını örnek aldılar. Bazı tedbirlerin çelişmesi ve başarısız olmasına karşılık, New Deal ABD ekonomi düşüncesi ve toplumsal ekonomik yapısında büyük etki yarattı.

New Deal bir dizi kanun ve bu kanunlarla kurulmuş kurumla yürütüldü. Öncelikle banka ve borsa sistemi düzenlendi. Roosevelt iktidara geldiğinde diğer ülkeler gibi bankaları devletleştirme yoluna gitmeyerek dört gün tatil etti. Önceki başkan Hoover yönetimi sırasında hazırlanan hazinenin denetimini getiren yasayı ve federal yardımı kabul etti, banka mevduatları sigortalandı. Altın standardı terk edildi ve özel altın sahipliği yasaklandı. Çok eleştirilen bu uygulamayla piyasaya daha çok para girmesi hedeflenmişti. Ulusal İyileştirme Yasası ve Tarımsal Uyum Yönetimi uygulamaya sokularak üretim yeniden örgütlenmeye çalışıldı. Ulusal İyileştirme Yasası gereği kurulan Ulusal Kalkınma İdaresi 765 yasal düzenlemeyle haksız rekabeti önlemek, işsizliği azaltmak, asgari ücreti ve çalışma saatlerini düzenlemek, toplu pazarlık hakkını güvence altına almak için çalıştı. Tarımda sübvansiyon ve üretim denetimi başlatıldı. 1935 yılında Yüksek Mahkeme yasayı aşırı yetki verdiği gerekçesiyle iptal etti. Ulusal İyileştirme Yasası ve Tarımsal Uyum Yönetimi büyük sanayicileri ve çiftçileri koruduğu ve kurulan idareler onların denetimine girdiği için eleştiriliyordu.

Artan grev ve gösteriler, komünist partinin güçlenmesi, istihdamla birlikte işçi haklarında düzenlemelerle engellenmeye çalışıldı. İşsizlere yiyecek yardımı örgütlenirken, gençlere, yaşlı ve özürlülere iş bulabilmek için federal hükümet kurumlar ve projeler oluşturdu. Sendikacılık desteklendi, toplu iş sözleşmesi yasallaştı, sosyal güvenlik yasası ve işsizlik sigortası çıkartıldı. Çocuklar ve özürlüler için koruma politikası başlatıldı. Yürütülen Mavi Kartal Kampanyası ile saatte 20-40 sent ücret ve haftada 35-40 saat mesai ile çocuk emeğinin yasaklanmasını kabul edenler, "biz bize düşeni yaptık" anlamında dükkan ve iş yerlerine mavi kartal amblemi astılar ve toplumsal atmosfer yaratılmaya çalışıldı. Tennessee Vadisi Projesi ile güney eyaletleri için sellere karşı ve elektrik üretimi için barajlar yapımı devlet tarafından planlanarak başlatıldı.

Bütçe açığı halen ekonomistlerce kabul edilebilir bir uygulama değildi. Roosevelt Hoover'a açık nedeniyle saldırmıştı. **Keynes** 1934'te ABD'yi ziyaret ettiğinde de bütçe denkliği düşüncesiyle sıcak karşılanmadı. Mayıs 1937 Haziran 1938'de yaşanan resesyona kadar denk bütçe fikri terk edilmedi. Bu tarihte federal hükümet 5 milyar dolar harcama yetkisi alarak Keynesyen kamu harcamaları düşüncesini benimsedi.

Büyük Bunalım gene de New Deal değil başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle sona erdi. Keynesyen ekonomi tam uygulamaya savaşla birlikte sokuldu. 1929'da federal harcamalar GSMH'nin % 3'ü iken savaşta üç katına çıkarıldı, 1946'da % 30 olmuştu. 1944'te ulusal çıktı iki katına çıktı. Savaş ekonomisinin canlılığı bunalımı sona erdirdi.

New Deal politikası sağda diktatörlük, solda gericilikle eleştirildi. New Deal politikasının kapitalizmi yeniden işler hale getirirken ezilenler için ciddi bir uygulama başlatmadığı, küçük çiftçi ve şehirli yoksulları koruması altına alamadığı, vergi adaleti sağlayamadığı, zencilere devlette iş verilmesini başlatmasına rağmen, daha az ücret almalarına karşı çıkılmadığı üstünde duruldu.

Büyük Bunalım ve New Deal, ABD'de katı bir inanç halinde olan bırakınız yapsınlar anlayışının gözden geçirilmesi yönünde hem halkı hem de ekonomistleri etkiledi. Borsa ve tekelleşmeye devletin müdahale etmesi düşüncesi kamu oyuna mal olarak saf liberalizm terk edilmiş oldu. Sosyal koruma politikaları gündeme gelerek **refah devleti** anlayışı başlamış oldu. Bunalımın nedenleri ve New Deal politikasının isabeti, kapitalizm ve ekonomi biliminin tartışmaya açıldığı iki alan olarak, halen ekonomi görüşlerinin kendi geçerliliklerini göstermek için ele alarak inceledikleri konular olmayı sürdürüyorlar. [K. E.]

Nobel Ekonomi Ödülleri Tam adı "Alfred Nobel'in Anısına Ekonomik Bilimlerde İsveç Bankası'nın

Ödülü"dür. Ekonomi alanında dünyanın en prestijli ödülü kabul edilmektedir. Nobel ödülleri 1901 yılında beş dalda başlamış olmakla birlikte, 1969 yılında ekonomi ödülü, tek sosyal bilim ödülü olarak eklenmiştir. Her yıl İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi tarafından verilmektedir.

1969-2002 yılları arasında ödül kazanan 51 iktisatçının 24'ü mikroekonomi, 16'sı makroekonomi, 4'ü kalkınma ekonomisi, 3'ü uluslararası iktisat, 3'ü iktisadi düşünce ve 1'i genel ekonomi konularındaki çalışmalarıyla ödüllendirilmiştir. Yalnızca 1991-2002 döneminde ödül alan 21 iktisatçıdan 16'sının mikroekonomi konusunda çalışması ve 1969 yılından bu yana yoksul ve azgelişmiş ülkeleri ilgilendiren kalkınma ekonomisi konusunda sadece 4 ödül verilmesi eleştiri konusudur.

Ödüllerin büyük bölümü matematik, ekonometri gibi sayısal yöntemlere ağırlık veren iktisatçılara verilmektedir. Ödül alan iktisatçıların tamamına yakını neoklasik iktisat kuramlarına eğilimlidir. Çok az sayıda Keynesyen iktisatçı vardır. Hiç Marksist yoktur.

Ödüllerin yarısından fazlasını ABD'li iktisatçılar kazanmıştır. Birleşik Krallık 6, İsveç ve Norveç 2'şer, Almanya, Fransa, Kanada, Hindistan, Hollanda ve Sovyetler Birliği'nden bilim adamları birer ödül kazanmıştır. Üniversitelerden Chicago 9, Harvard ve Cambridge 4'er, MIT ve Berkeley 3'er ödül kazanmıştır.

Bibl.: SOYAK, A., "Nobel İktisat Ödülleri Üzerine Bir Yorum", *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı: 40, İstanbul, 2003. [B. D.]

nominal değer Menkul kıymetlerin üzerinde yazılı olan fiyatır, değerdir. Bu değer menkul kıymetin gerçek değerinden, yani piyasada alınıp satıldığı fiyattan farklı olabilir. Hisse senedi için nominal değer pay senedinin üzerinde yazılı olan ve bir hisse senedi başına düşen payı- değeri gösterirken, tahvillerde vade sonunda ödenecek değeri göstermektedir. [B. B.]

normatif ekonomi Ekonomik refahı artırmak üzere politikalar önererek dünyayı değiştirmeyi hedefleyen ekonomi anlayışını ifade eder. Daha iyi bir dünya yaratma peşinde olmayıp dünyayı mevcut haliye tanımlayıp anlamayı hedefleyen pozitif ekonominin zıddını ifade etmek amacıyla kullanılır. Pozitif ekonomi değer yargılarından bağımsızken, normatif ekonomi ekonominin nasıl düzenlenmesi, hangi mal ve hizmetlerin üretilmesi, üretimin nasıl örgütlenmesi ve üretim faktörlerinin mülkiyetinin ve bölüşümün nasıl olması gerektiğiyle ilgilenir.

Normatif ekonominin içerdiği değer yargıları siyasal ve felsefi yaklaşımlara göre farklılıklar taşıyacaktır. Kapitalist sistem içinde değer yargılarının kriterleri ifadesini **liberalizm**de bulur. Bu anlayışa göre, üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen hasıla ve kişilerin refa-

hını etkileyen verimliliği, tüketici egemenliği denilen, üretilecek mal ve hizmetlerin neler olacağına bireylerin serbestçe karar vermesiyle ve toplumsal iyiliğe kişisel refah üzerinden karar verilip, toplum veya devletin bakış açısının egemen olmaması temel kriterlerdir. Bu tanımlama ile refah **Pareto optimumu** ile ifade edilmiştir.

Pareto optimumunda refah düzeylerini karşılaştırma olanağı olmayışı getirilen en önemli eleştirilerdendir. Modern normatif ekonomide farklı kabullerin farklı sonuçlara yol açışı üstünde durulmaktadır.

'Reel sosyalizm' tartışmaları dışında **Marksizm**, **anarşizm**, **ütopyacılık** ve **anarko-sendikalizm**, Katılımcı Sosyalizm (bkz. Neomarksist ekonomi), **anarko-kapitalist ekonomi** gibi okullarla birlikte, kapitalizmin nasıl işlediğinin kavranılması amaçlı bilimsel temellerine karşılık felsefi, siyasal dünya görüşü oluşturmalarıyla normatif ekonomi içinde sayılırlar.

Ekonominin evrensel bilim olabilmesi için değer yargılarından, siyasetten ve toplumsal yapılardan arındırılması ve yasalar oluşturulabilmesi için matematikleşmesinin amaçlanması, ekonomiyi ilk oluştuğu dönemdeki "ekonomi politik" temelinden uzaklaştırmış, **ekonometri**nin de gelişimiyle, felsefi-siyasal söylemiyle birlikte ekonomik çözümlemede temel birim olarak firma ve **homo economicus** varsayımını terk etmeyen liberal/neoliberal ortodoksinin egemenliğiyle normatif yaklaşımlardan uzaklaşmıştır. Bkz. heteredoks ekonomi. [K. E.]

nüfus → demografi

Oo

OECD → Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OEEC → Marshall Planı

Ohannes Paşa, Sakızlı (1836-1912) Âli Paşa'nın Ermenileri 'umuru maliye'de istihdamı ile başlayan, Tercüme Odası'yla birlikte iktisat bürokrasisi ve eğitiminde Ermenilerin bırakınız yapsınlarcı anlayışa sahip bir grubun yetişmesi çerçevesinde, Sahak Abru, Bedros Hocasaryan, Vahan Efendi, Portakal Mikael Paşa gibi ilk Osmanlı iktisatçılar kuşağının (bkz. ilm-i tedbir, iktisat eğitimi) II. Meşrutiyet'e hatta etkileriyle Cumhuriyet'e uzanan en önemli temsilcisi, ilk büyük iktisat hocası ve iktisat kitabı yazarıdır.

Ailesi tarafından gönderildiği Paris'te eğitim gördü 1856'da yurda döndüğünde Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda görev aldı. 1863'te matbuat müdürü oldu, daha sonra Maarif Nezareti tercüme kalemini idare etti. 1861'de kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin üyesi ve 1862'den itibaren cemiyetin yayın organı olarak çıkarılan *Mecmua-i Fünûn*'un yazarlarından oldu. Bu dergide iktisat bilimini tanıtıcı tefrikaları yayınlandı. 1868'de Şura-yı Devlet Muhakemat Şubesi müşavir ve üyesi oldu. 1872'de Ticaret Bakanlığı müşavirliğine atandı. Midhat Paşa başkanlığında kurulan Kanun-i Esasi özel komisyonunda görev yaptı. 1877'de Mekteb-i Mülkiye iktisat ve usul-i idare dersleri, 1878'de Mekteb-i Fünûn-u Maliye hocası oldu.

Avrupa iktisadını yakından takip ettiği anlaşılan Ohannes Paşa, bir yandan iktisat teorisi üstüne yazarken, bir yandan da iktisadi düşünceler tarihinde yer alan görüşlere yer verir. Liberal iktisat görüşünün sadık bir izleyicisi olarak klasik iktisatçıların tanımlarını, fakat değer konusunda faydacı yaklaşımı benimser ve J. B. **Say**'ın peşinden gider. Değer anlayışıyla faydacı görüşünü birleştirerek sübjektif değer teorisine yaklaşır, ancak Ohannes Paşa Avrupa'da özellikle 1880'lerden itibaren gelişen marjinalizme de, himayeciliğe de uzak kaldığı gibi denge kavramını da doğrudan konu edinmez. "Hakk-ı mülkiyeti fıtrat-ı beşeriyyeden menbais bir emr-i lazime" olarak kabul ederek, iktisadi hürriyetçilik dışındaki görüşleri ve müsavatı, "evham ve hayalat" olarak değerlendirir. Ona göre "sanayide geri kalmış olan memalik hakkında himaye usulünün" yararlarından söz edilmesine karşılık, bir memleketin "muhtaç olduğu eşyadan hangisi hariçden celb olduğu halde daha ehven gelür ise, onu serbestçe idhal eyledikçe, yerli mahsul ile onun beynindeki fark-ı fiyatı kazanmış olur".

Ohannes Paşa'nın kuramsal yaklaşımının kendisine kadar iktisat üstüne yazan Osmanlılardan daha bütünlüklü ve kendince yaklaşımlar içerdiği, ancak **bırakınız yapsınlar** görüşünden ayrılmayarak bu görüş çerçevesi içine girmeyen yaklaşımları, bütün bilgisine rağmen görmezlikten geldiği görülmektedir.

II. Abdülhamit tarafından I. Meşrutiyet rafa kaldırıldıktan sonra Mülkiye'deki görevine son verilmiş ve Portakal Mikael Paşa ile birlikte Hazine-i Hassa'ya atanmıştır. Mekteb-i Mülkiye dersleri için yazdığı *Usûl-i İdare* adlı kitabının ciltleri 1884 yılından 1899 yılına kadar yayınlandığı gibi, 1879 yılında yayınlanan *Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel* adlı kitabı 1885'te ikinci defa ve *Mebâdî-i İlm-i Servet* adıyla 1893'te daha kısaltılmış olarak tekrar yayınlanmıştır. Yani hocalık görevinden alınmış olmakla birlikte, kitaplarının okutulmasının ve iktisat alanındaki saygınlığının devam ettiği görülmektedir. II. Abdülhamid'e yakın görüşleriyle **Ahmet Midhat Efendi** kendisine doğrudan karşı çıkmakla birlikte, Ohannes Paşa'nın saf ve dünya iktisat bilgisini geriden takip eden yaklaşımıyla iktisadi serbestiyet düşüncesi, **Milli İktisat Politikası** döneminde uygulamadan kalkmış olmakla birlikte, dönemin Maliye nazırı **Cavit Bey** başta olmak üzere iktisadi yaklaşımda evrensel doğru olarak kabul görmeyi ve genel iktisadi düzeyini belirlemeyi sürdürmüştür. Ohannes Paşa, kuramsal bilgisini hukuk ve siyasal uygulamada yaşama geçirme gayreti ile, kapitalist sistemi ve liberal iktisadı verili düzen olarak kabul eden, burjuva yaratılmasını kalkınmanın araçlarından biri olarak gören düşünceler de dahil, egemen anlayışın oluşmasında en etkin adlardan biridir. [K. E.]

Olanaksızlık Terorisi Seçim sistemlerinde, hiçbir oy verme sisteminin, belirli kriterleri karşılamadığını gösteren, demokratik sistemlerde seçim mekanizmaları ile bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere ulaşılamayacağını gösteren teoridir; Arrow'un Paradoksu olarak da bilinir.

Toplumsal refah teorilerinin geliştirildiği 1930'lardan itibaren, değişim ve üretimde optimallare nasıl ulaşılacağı kadar, toplumsal refah fonksiyonunun nasıl oluşturulacağı da gündeme gelmiş ve sanayileşmiş ülkelerdeki seçim sistemleriyle refah fonksiyonunun belirlenebilmesi sorunu, kararların nasıl alınacağı ve tercihler matematik yaklaşımlarla ifade edilmiştir.

Harvard Üniversitesi'nden, 1972'de **Nobel Ekonomi Ödülü** alan Kenneth Arrow, 1951 yılında, tezini geliştirerek kitap olarak yayınlamıştır. *Social Choice and Individual Values* ('Toplumsal Seçim ve Bireysel Değerler') kitabında geliştirdiği teoride Arrow, bireysel tercihlerden toplumsal bir tercih sıralamasına ulaşılamayacağını göstermiştir.

Arrow, refah ekonomisinde benimsenen istikrarlı ekonomi politikası oluşturmak için, akılcı karar

vermeye dayanan ve farklı oy tercihlerinden bir karar oluşturulmasını yani tek ve herkesi kapsayan bir tercihi belirleme amacını sağlayan bir seçimin adil olması için şu ilkelere uyması gerektiğini saptar: Sınırsız tercih alanı olması, bireylerin bütün tercihleri dikkate alınmalı yani evrensellik kuralına uymalı, Pareto kuralı geçerli olmalı, seçimler tutarlı, geçişli olmalı (x, y'ye ve y, z'ye tercih ediliyorsa, x, z'ye tercih edilmeli), tercih dışı bırakılan alternatif olursa, geride kalan alternatiflerin tercih sıralaması değişmemeli ve toplumsal tercih sıralaması toplumun diğer üyelerinden bağımsız olarak tek bireyin tercihlerine dayanmama yani dayatmacılık ve diktatörlük olmamalıdır.

Örnek olarak üç karar verici (A, B, C) ve üç tercih (x, y, z) olduğunda, A'nın tercih sıralaması x>y>z, B'nin y<z>x ve C'nin z>x>y olduğu zaman, tercih sıralaması oy çokluğu ilkesine göre x ile y arasında A ve C için x>y, y ile z arasında A ve B için y>z ve x ile z arasında B ve C için z>x biçiminde olacak, yani x>y ve y> z olduğunda x>z olması gerekirken z>x olduğundan, tercihlerde tutarlılık olmayacaktır.

Arrow refah teorisinin belirlenememesi karşısında, toplumsal refah fonksiyonu kavramı yerine anayasa kurumunun konulmasının daha doğru olacağını düşünmeye başlamıştır, çünkü toplumların refah fonksiyonuna sahip olabilmeleri anayasalarının olmasına bağlıdır (bkz. kamu tercihi kuramı, Buchanan). [K. E.]

olası adım hipotezi Döviz kurları ve hisse senedi fiyatlarının değişiminin tesadüfi olduğunu söyleyen hipotezdir.

Matematik ve fizikte kullanılan ardışık adımlar formülüne dayandırılarak, ekonomide fiyatlar, döviz kurları, hisse senedi ve öteki faktör fiyatları değişimleri hakkında modeller geliştirilmiştir. **Oyun kuramının** iktisat kuramıyla bütünleştirilmesiden sonra, 1960'lardan itibaren geliştirilen formül, model ve tartışmalar, ampirik olarak dünyanın önde gelen menkul değer piyasalarının verileriyle sınanmış, fiyat değişmelerinin kısa ve uzun dönemli korelasyonları üstünde durulmuştur. Araştırmalar ay ve mevsimlere göre büyük fiyat dalgalanmaları gerçekleştiğini ortaya koymakta, örneğin Ocak ayının yükseliş, Pazartesi gününün düşüş zamanı olduğunu göstermektedir, ancak yüzyıldır gözlemlenen bu duruma tatmin edici açıklama getirilememiştir.

Davranışsalcılar yatırımcıların bilgi ve duyguları üstünden açıklama yaparken, fiyat değişmelerinin tahmin edilebilirliğine ilişkin bu tez, profesyoneller ve yatırımcılar açısından ve dolayısıyla gerçekteki alım satım davranışları açısından sınanmaya çalışılmıştır. Tartışma, fiyat değişmelerinin yeni bilgiye bağlı oluşu ile piyasaların etkinliğinin ve **akılcı beklentilerin** saptanması çevresindedir. Fiyat değişimleri ile piyasa etkinliklerinin saptanması yönünde birçok ampirik çalışma yürütülmüştür. Bilgi akışının yapılan-

ması kadar, işlem hacmi, işlem maliyetleri, fiyat değişkenlik hızı da sonucu etkileyen önemli etkenler arasındadır. [K. E.]

oligopol Ürünlerinin fiyat ve miktarını birbirlerine karşılıklı biçimde bağımlı olarak belirleyebileceklerinin farkında olan az sayıda firmanın bulunduğu piyasa biçimi. Oligopolden söz edebilmek için firma sayısı herbirine **pazar gücü** sağlayacak kadar az olmalı ve firmalar karar alırken diğerlerinin kararlarını göz önünde bulundurmak zorunda olmalıdır. Yalnızca iki firmanın bulunduğu oligopoller **duopol** olarak adlandırılır. [A. I.]

oligopson Piyasada ikiden çok, az sayıda büyük alıcı bulunması. Satıcıların sayısı fiyatı etkileyemeyecek kadar fazlayken, alıcılar birbirlerinin fiyat ve miktar kararlarından fazlasıyla etkileneceklerdir. Bu durumda aralarında anlaşarak monopol gücü kazanabilirler. Anlaşma dışında rekabetin fiyat düşürerek yürütülmesi satıcı firmaların maliyetlerine bağlı olarak gerçekleştirilebilir ve kısa dönemde değilse de uzun dönemde arzı olumsuz etkileyebilir. [K. E.]

15-16 Haziran Olayları Türkiye işçi hareketlerinin kendiliğindenliği, kitleselliği ve etkileri ile en önemlilerinden olan, işçilerin sendikal haklarının kısıtlanmasına yönelik kanuna karşı yaptıkları eylemler.

274 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nda değişiklik yaparak sendikal örgütlenme ve grev haklarının kısıtlamaya yönelik kanun tasarısı 11 Haziran 1970'te Meclis'te tartışılarak, CHP'nin katılmadığı oylama sonucunda 4 ret oyuna karşı 230 oyla kabul edilerek Senato'ya gönderilmişti.

Kanuna karşı açıklamalar ve sendikacıların toplantıları sürerken, 15 Haziran günü İstanbul'da 70 bin işçi eyleme başladı. Kanunun **DİSK**'e karşı olduğunun söylenmesine karşılık DİSK'li ve **Türk-İş**'li işçilerin katıldığı eylemler, işçilerin işyerlerinden Ankara asfaltına çıkmaları ile günlük yaşamı felç etti. İşçiler Kartal'daki, başbakan Süleyman Demirel'in kardeşi Şevket Demirel'e ait Haymak Fabrikası'nı işgal ettiler. 2. Zırhlı Tugay sevk edilerek fabrika kuşatma altına alındı. Eylemler Eyüp, Topkapı ve İstanbul dışında İzmit'te akşama kadar devam etti.

16 Haziran sabahı Fatih, Bayezit, Çağaloğlu, Kartal, Maltepe, Mecidiyeköy'de toplanan ve 150 bin işçinin katıldığı eylemlerle İstanbul'un tamamı işgal edilmiş oldu. Galata ve Unkapanı köprüleri açılarak işçilerin birleşmeleri önlendi. Eylemlere karşı ordu birlikleri sevk edildi ve müdahaleler sırasında 5 kişi öldü. İzmit'le birlikte İzmir'de de on iki işyerinde yapılan oturma grevleriyle eylemler yaygınlaştı.

Türk-İş yönetimi eylemlerin ayaklanma olduğunu açıklayarak kanunu savundu. **Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyo-**

nu ICFTU Türk-İş'e destek verdi. İstanbul valiliği ile DİSK'li sendika yöneticilerinin yaptığı görüşme sonucu işçiler sukunete davet edilirken, 16 Haziran saat 21'den itibaren İstanbul ve Kocaeli'nde sıkıyönetim ilan edildi. Buna rağmen işçi protestoları 21 Haziran'a kadar sürdü.

3 Temmuz'da Senato'nun tasarıda yaptığı değişikliklerden sonra 29 Temmuz'da Meclis kanunu değişikliklerle kabul etti ve 6 Ağustos'ta Cunhurbaşkanının onaylamasıyla 1317 Sayılı kanun 12 Ağustos 1970'te *Resmi Gazete*'de ilan edilerek yürürlüğe girdi. Ancak Anayasa Mahkemesi kanunun sınırlayıcı en önemli maddelerini iptal etti. 15-16 Haziran Olayları, bir süredir yaygınlaşan köylü ve öğrenci eylemlerinden sonra işçilerin nereye kadar gidebileceklerini göstermesiyle sol radikal grupların güven ve itibarını arttırırken, yarattığı ürküntü sonucu genel anlamıyla solla ittifak arayışındaki ve 9 Martçı diyebileceğimiz kesimin asker ve sivil bürokraside marjinalleşmesi sonucunu vermiştir. [K. E.]

14 Nisan Kararları Türkiye'nin 1980'lerde başlayan (bkz. 24 Ocak Kararları) ve 1990'lı yıllardan itibaren krizlerle sarsılan (bkz. Kasım 2000 krizi) liberalleşme ve küreselleşme sürecinde **21 Şubat 2001 Krizi**nden sonra benimsenen ekonomik programa verilen addır.

Uygulanmakta olan IMF programının da başarısızlığı anlamına gelen 21 Şubat Krizi'nden sonra, ekonomik krizin nedeni sürdürülemez iç borç dinamiğini besleyen iktidar örgütlenmesi olarak açıklanmıştır: "Ancak bu olumsuz borç dinamiğinin temel nedeni Türkiye'mizde devlet ile toplum ve siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkilerdir. Birçok reform denemesine rağmen ekonomide ve toplumsal yaşamda 1990'lı yıllarda rant çekişmesi devam etmiştir. Siyaset; yasal çerçeveleri oluşturmak, denetim görevini yapmak, dış politikamızı ve ulusal savunma politikasını belirlemek, dar gelirliyi korumak gibi yararlı ve meşru işlevlerinin ötesinde piyasanın işlemesine ve ekonomik kararların verilmesine müdahale alışkanlığını sürdürmüştür. Özel sektör de siyasi destekle rant oluşturma çabasını terk edememiştir. Bankacılık sektöründe olsun, enerji sektöründe olsun, birçok başka sektörde olsun, yaşanan olumsuzlukların kaynağı hep bu rant elde etme çabasına odaklanmış düzendir. Bir türlü yenemediğimiz yüksek enflasyonun da temel kaynağı budur. Çok daha hızlı büyümemizi ve daha yüksek refah düzeyine hızla ulaşmamızı engelleyen de budur."

IMF'nin de Asya krizinden sonra benimsediği açıklamaya göre, ekonomik programların başarısızlığının nedeni, devlet adamlarının beceriksizlik ve çürümüşlüğüdür. Devlet müdahalesine karşı piyasa işlerliğinin kendiliğindenliğini yani neoliberal anlayışı savunan uluslararası ekonomik örgütlenmeler, kriz içindeki ülkelere yol gösterirken,

liberalleşme/entegrasyon sürecine katkıda bulunmaktadırlar. 14 Nisan Kararları'ndan sonra Türkiye de 15 Mayıs 2001 tarihinde IMF ile imzalanan yeni Niyet Mektubu'yla birlikte, bu süreçte artık yapısal bir adım atmak durumunda kalmıştır.

1980'lerde dış ticarete açık sektörlerin, ihracata yönelik sanayileşme adıyla sanayileşme olmaksızın teşvik politikalarının getirdiği kâr marjından yararlanmasının ve 1990' larda ücretli emek gelirlerinin daraltılmasının iktisadi ve siyasal olarak sonuna gelinmiştir. Finans serbestleştirmesi sağlanarak kaynak aktarımı ve rant transferi mekanizmaları işletilmiş, yeni tür mali araçlar bu mekanizmaların yürütülmesinde rol oynarken, kamu sektörü bu sürecin maliyetini yüklenmiştir. Oluşan kamu finansmanı krizinin nedeni, idari beceriksizlik değil, vergi sistemi ve KİT açıklarının bilerek kullanımı ve büyüyen kamu açığının yüksek enflasyon ve yurt dışı borçla finanse edilmesi politikası olmuştur.

1980'lerde ulusal gelire oranı düzenli biçimde artan menkul kıymet ihraç stoku içinde kamunun ezici bir çokluğa sahip olduğu görülmektedir. Devlet iç borç senetlerine dayalı finansal serbestleştirme, kamunun maliye politikasını, merkez bankasının para politikasına ikame ederek, kamuya sınırsız kredi hacmi sunulması, Hazine'ye finans piyasasında tekel konumu yaratarak kredi havuzunda etkinlik ve verimlilik ölçütü bırakılmayışı, iç borçlanma senetlerinin büyüklükleri ve düzensiz aralıkları nedeniyle para çarpanının dalgalanma ve belirsizliğe itilmesi bu sürecin sonuçlarıdır. 1990'lı yıllardan itibaren sıklaşan aralıklarla ekonomik krizlerle karşı karşıya kalınması, yükselen reel faizler sonucu borç-faiz kısır döngüsünü ortaya çıkması ve bankacılık sektörünün reel sektörden uzaklaşarak getirisi yüksek Türk Lirası cinsinden araçlara yönelmesi ve yabancı para açık pozisyonunu yükselterek kur riskine karşı kırılgan hale gelmesi nedeniyledir.

Yeni program dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi sürdürürken, bankacılık sektöründe kamu ve TMSF bünyesindeki bankaları yeniden yapılandırılmayı, bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir ilişki kurmayı, kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir biçimde güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu program çerçevesinde i) Mali Sektörün Yeniden Yapılandırılması, ii) Devlette Şeffaflığın Artırılması ve Kamu Finansmanının Güçlendirilmesi, iii) Ekonomide Rekabetin ve Etkinliğin Artırılması, iv) Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi alanlarında 15 yasal düzenleme yapılmaktadır: bütçe kanunundaki değişiklikler, görev zararlarını kaldıran kararname ve kanun, borçlanma yasası, kamulaştırma yasası, 15 bütçe ve 2 bütçe dışı fonun kapatılması ile ilgili yasa, kamu ihale yasası, merkez bankası yasası, bankalar kanunundaki değişiklikler, iş güvencesi yasası, ekonomik ve sosyal konsey yasası, sivil havacılık ya-

sasında değişiklik, telekom yasası, şeker kanunu, tütün kanunu, doğalgaz kanunu.

Resmen "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adı verilen bu programla yapısal reformlar sonucunda devletin işleyişinin köklü bir biçimde değiştirilmesi, böylece devletin kamu maliyesini bozan ve kaynak kullanımında etkinliği azaltan eski alışkanlıklara geri dönme yolunun engellenmesi hedeflenmiştir. Türkiye'nin geleneksel idari yapısına da uymadığı ve doğrudan IMF ve Batı yönlendiriciliğine teslimiyetle eleştirilen programla, **sürdürülebilir kalkınma** ve yönetişim söylemiyle **yapısal uyum programları, düzenleyici kurumlar** işlerlik kazanmıştır. Siyasete duyulan güvensizliğin ayrıcalıklı teknokratlara ve yerelleşmeye güvenle ikame edilmesi, küreselleşme karşıtlarının da merkeziyetçilik ve ulus-devletin dış güçlerce zayıflatılması tezleriyle çakıştırılarak, Türkiye'nin ekonomi kadar siyaset gündemini de o günlerden beri işgal etmektedir. [K. E.]

12 Eylül Türkiye'de 1980 yılında yapılan askeri darbe. Ülke ekonomisinde, toplumsal ve siyasal yaşamında temel değişikliklere yol açan darbedir.

Türkiye'de **ithal ikamesi** modelinin, iç pazarı destekleyerek sanayileşmeyi hızlandırma yönteminin değiştirilmesi için **12 Mart** darbesi ile getirilen düzenlemeler etkili olmamıştır. Döviz darboğazı, dış tasarruf ihtiyacı artarak sürmekte, ödemeler dengesi sorunlarından kaynaklanan krizler yaşanmaktadır. İşçi ücretleri ve taban fiyatlar yükselmekte, sosyalist hareketler başta olmak üzere toplumsal muhalefet güçlenmektedir. IMF ve diğer uluslararası kuruluşlar iç talebin daraltılmasını, ihracata yönelik politikalara ağırlık verilmesini, o dönemde ortaya çıkmaya başlayan küreselleşme ile uyum sağlanmasını istemektedirler.

1980 yılının başlarında **24 Ocak kararları** alınmıştır. 24 Ocak kararları ile; **karma ekonomi** uygulamalarından vazgeçilmesi, serbest piyasaya geçilmesi, ihracata yönelik büyüme, ithalatın serbestleştirilmesi yoluyla dışa açılma, devletin ekonomiye müdahale alanlarının daraltılması, döviz kurlarının hükümetçe belirlenmesinden vazgeçilmesi, Türk Lirasının konvertibiliteye kavuşturulması, özel sektör teşviklerinin artırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, yüksek oranlı devalüasyon yapılması, iç tüketimin kısılması, döviz taşıma serbestisinin getirilmesi, kamunun ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarına yüksek oranlı zamlar yapılması, tarıma ve düşük gelir gruplarına sağlanan sübvansiyonların azaltılması öngörülmüştür. 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal, kararları açıklamadan önce Silahlı Kuvvetler ile görüşüp onaylarını almıştır. Ancak uluslararası kuruluşlar 24 Ocak kararlarından hoşnut olmakla birlikte, uygulanabilirliğine kuşku ile bakmaktadır. Bu kararların dış kredi bulabilmek için alındığı düşünül-

mektedir. Siyasi belirsizlik kuşkuları artırmaktadır.

24 Ocak kararları 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbeden sonra genişletilerek uygulanmıştır. 12 Eylül darbesi yapılmadan 24 Ocak kararlarının uygulanamayacağı görüşü hakimdir. 12 Eylül dönemi tüm hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırıldığı, enflasyonist politikaların süreklilik kazandığı, kamunun sosyal harcamalarının azaltıldığı, gelir dağılımının bozulduğu, yoksullaşmanın hızlandığı, iç talebin kısıldığı, ücretlerin ve taban fiyatların düşürüldüğü, tekelleşmenin arttığı, grevlerin yasaklandığı, toplu sözleşme hakkının kısıtlandığı, siyasi partilerin, sendikaların, sivil toplum örgütlerinin kapatıldığı, yargı bağımsızlığının ve üniversite özerkliğinin ortadan kaldırıldığı, işçilerin ve memurların işten atıldığı, yüz binlerce insanın gözaltına alındığı ve işkence gördüğü, yüzlercesinin öldürüldüğü bir dönem olmuştur. 12 Eylül darbesinden kısa süre sonra ABD ile yardım anlaşması imzalanmıştır.
[B. D.]

12 Mart Türkiye'de 1971 yılında yapılan askeri darbe. Daha önceki ve daha sonraki darbeler gibi çeşitli gerekçelere dayansa da, ekonomik nedenleri ağır basmaktadır.

1960'lı yıllar **ithal ikamesi** modeline dayalı, iç talebin yükseltilmesi ile sanayileşmenin ve hızlı büyümenin sağlanmasını hedefleyen planlı kalkınma dönemidir. Görece hızlı büyüme ve bazı temel sanayi yatırımları gerçekleştirilmiş ancak ithalat yasakları ile birlikte uygulanan aşırı yüksek döviz kuru döviz darboğazına yol açmış, dış tasarruf ihtiyacı artmış ve 1970 yılında yüksek oranlı devalüasyon yapmak zorunda kalınmıştır. Aynı dönemde iç talebin artırılması politikasına paralel olarak tarımsal taban fiyatları ve işçi ücretleri yükselmiş, sendikal haklar sağlanmıştır. Bu durum işçi hareketlerinin ve solun Türkiye tarihinde ilk kez güçlenmesine yol açmıştır. Özellikle **15-16 Haziran** 1970 tarihindeki kitlesel işçi eylemleri korku yaratmıştır.

IMF'nin, borçların ödenebilmesi için, ihracata yönelik büyüme politikalarını, iç talebin daraltılmasını ve tarıma ağırlık verilmesini önermesine karşın hükümet ithal ikamesi politikalarında ve ağır sanayi yatırımlarında ısrar etmiştir. Batı ülkelerinin ağır sanayi yatırımları için teknoloji ve kredi vermeyi reddetmesi üzerine, hükümet Sovyetler Birliği ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bu anlaşma sonucu İskenderun Demir Çelik, Seydişehir Alüminyum, Aliağa Petrol Rafinerisi ve Bandırma Sülfürik Asit tesisleri yapılmıştır. Sovyetler Birliği ile yakınlaşmanın bir nedeni de Kıbrıs olaylarından sonra ABD ile anlaşmazlık yaşanmasıdır. Bu durum 27 Mayıs 1960 darbesinden önce Başbakan Menderes'in Moskova'yı ziyaret etmek üzere olmasıyla benzeşmektedir.

12 Mart darbesinden sonra Anayasa değişiklikleri yapılarak yürütme güçlendirilmiş, hak ve özgür-

lüklere kısıtlamalar getirilmiştir. İşçi ücretleri ve taban fiyatları düşürülmüş, iç ticaret hadleri tarım aleyhine değiştirilmiş, özel sektöre verilen teşvikler artırılmıştır. Ancak siyasal koşullar ithal ikamesi modelinin ve sanayileşme tutkusunun değişmesine olanak vermemiş ve **12 Eylül** 1980 tarihinde yeni bir askeri darbeye yol açmıştır. [B. D.]

OPEC (*Organization of Petroleum Exporting Countries*) Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, 1959'da ABD'nin petrole kota koyma isteğine karşı oluşturuldu. ABD hükümeti kabul ettiği MOIP (*Mandatory Oil Import Quota Program*) uygulaması sonucu ham petrol ve işlenmiş ürünlerinin ithalatına kota koydu; Meksika ve Kanada'ya ayrıcalık tanıdı. İran ve Körfez ülkelerinde petrol fiyatları düştü. 1960 Eylül'ünde İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezuela OPEC'i kurdular. 1973'te Endonezya, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Cezayir, Nijerya, Ekvator ve Gabon örgüte katıldı. Ekvator 1992'de örgütten çekildi. Üyeliklerin artmasıyla OPEC ülkeleri dünya üretiminin % 40'ını, rezervinin % 70'ini denetliyor duruma gelmişlerdi.

Ancak örgüt ilk on yıl başarısız oldu, 1971'e kadar petrol fiyatları düşmeye devam etti ve bu yıldan itibaren yükselme başladı, 1973 ve 1974'te fiyatlar fırladı. Aslında Yom Kippur Arap-İsrail Savaşı öncesi (1973) fiyat yükselişi başlamıştı. Savaş sonucu ABD ve Hollanda'ya petrol ambargosu kondu ancak popüler bilginin aksine, bu yıl petrol fiyatlarındaki tırmanış bu ambargodan kaynaklanmadı. OPEC ham petrol üretimini kısmıştı ancak uluslararası piyasadan her zaman petrol alınabildiği için, ABD petrol kıtlığı da bu uygulamadan kaynaklanmadı. 1971 yılında Nixon hükümetinin ekonomik istikrar programı sonucu getirilen fiyat denetiminin talebi kamçılamış olması fiyat artışlarında daha büyük etken olmuştu.

1973'te on yıldır etkisiz kalmış olan OPEC'in aniden dünya siyasetinde ve petrol fiyatlandırmasında etkin bir örgütlenme olarak ortaya çıkışıyla, dünya piyasasında satma sorunu ile karşı karşıya kalındığı ve dolayısıyla fiyatları ve maliyetleri düşürme arayışına girmek zorunda kalındığı bir dönemde gerçekleşmesini birlikte yorumlamak gerekir. O dönemde radikal olan Cezayir ve Irak'la birlikte ABD'nin en yakın müttefikleri Suudi Arabistan ve şah İran'ının da hareket içinde yer alması ve sonuçta ABD şirketlerinin ve bütün olarak ABD'nin kazançlı çıkması, hareketin ekonomik ve siyasal sonuçlarının ve fiyat artışında OPEC'in rolünün sunulduğu gibi olup olmadığının da daha dikkatle değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Petrol fiyatlarındaki artışın üretimde kısıntıyı zorlaması, sanayileşmiş ülkelerin daralan pazarı için iyi bir çözümdür. Petrol üretmeyen ve sanayi ürünlerinde dışalıma bağlı azgelişmiş ülkeler ise ödemeler dengesinde büyük bir sıkışma yaşadılar ve dış borçlanmaya mah-

kum duruma düştüler. Petrol üretici ülkelerin elde ettiği **petrodolarlar** ve üretime değilse de dağıtıma egemen büyük Batılı şirketlerin elde ettikleri kârlar ise dünya finans piyasalarına aktarıldı. ABD ve Batı Avrupa bankalarına yatırılan paralar Latin Amerika, Afrika ülkeleri ve **Comecon** ülkelerine kredi ve borç olarak verildi. Aktarılan bu kaynak da Batı mallarının ithalatı için kullanıldı. **Doların** 1970' lerden itibaren tartılışır olduğu ortamda, Üçüncü Dünya ülkelerinin içine düştüğü enflasyon ve borç krizi, 1980'lerdeki **liberalizasyon** ve **yapısal uyum programlarının** hazırlayıcısı oldu ve dolara kan verdi, ancak yaşanan devasa borçlanma ABD'deki **Reaganomiks**'i ve dünya çapında yeni sağ denilen neoliberalizmin egemenliğini yarattı.

1974'te **IMF** bünyesinde, sanayileşmiş ülkeler ve petrol ihracatçılarının katılımıyla, petrol fiyatlarındaki artıştan zarar gören ülkelere bu zararlarını telafi etmek üzere kredi sağlamak amacıyla özel nitelikte bir fon kurulmuş, Petrol Kolaylığı Fonu 1976'da tasfiye edilmişti.

Petrol arzını dolayısıyla fiyatını etkilemek amacıyla kurulmuş olan OPEC karteldir, yılda iki kez toplanan petrol bakanları konferansı özel oturumlar da yapar. OPEC'te üye ülkelerin alınan kararlar dışında onları çiğnemek için özel yöntemler geliştirmeleri de söz konusudur. Suudi Arabistan en büyük tek üyedir, fiyatları tek başına etkileyebilecek güce sahiptir. 1983 ve 84'te üretimini üçte bire düşürmek zorunda kalmıştır (günde 3,5 milyon varil).

İran Devrimi (1979) ve Körfez Savaşı (1990-91) sırasında kuyuların zarar görmesi korkusu dışında 1973'ten itibaren fiyatlar düşmeye başlamıştır. Suudiler bu süreçte düşük fiyat çok üretim politikasını benimsediler, OPEC'te iki rakip grup oluştu, rezervi az olan şahinler düşük üretim istemekteydiler. İran ve Irak olayları nedeniyle yaşanan fiyat artışı petrol kullanımını düşürdüğü için, üretim düzeyi güvercinlerin istediği yolda biçimlendi. Uzun dönemde teknolojik yenilikler petrol üretimi maliyetini düşürdüğü için fiyatlar düşmektedir; sismik araştırmalar kolaylaşmış, doğal gaz kullanımı artmış, çevreciliğin de etken olmasıyla nükleer enerji ve temiz enerji üretme gayretleri kuvvetlenmiştir. Bkz. Petrol. [K. E.]

optimizasyon İktisatta alternatifler arasında seçim yapılırken en çok kullanılan yöntem. "Firmanın kârını maksimize eden veya maliyetini minimize eden üretim miktarı nedir?" gibi sorulara yanıt verir. Yukarıdaki gibi bir optimizasyon problemini çözmek için önce bir amaç fonksiyonu, örneğin firmanın kâr fonksiyonu, belirlenir. Amaç fonksiyonu, kararı veren ekonomik birimin, örneğimizde firma, karar değişkenlerinin, örnekte üretim miktarı, miktarını belirleyerek optimize ettiği bağımlı değişkenlerden, örnekte kâr miktarı, oluşur. Optimi-

zasyon işlemi, karar değişkenlerinin miktarlarının amaç fonksiyonunu maksimize ya da minimize edecek şekilde belirlenmesidir. [A. I.]

optimum Ekonomide, belirli amaçlara bağlı olarak bir değişkenin alabileceği en iyi, en uygun değeri belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Firmanın amacı kâr maksimizasyonu ise, o firmanın optimumu kârın maksimum olduğu üretim seviyesidir. Optimum nüfus, diğer koşullar sabit kalırken kişi başına en yüksek gerçek geliri veren nüfus yoğunluğudur. Optimum kaynak dağılımı, her üretim faktörünün kullanım yerlerindeki marijnal verimliliklerinin eşitliğini anlatır. Bkz. Pareto optimumu. [B. B.]

ordinal fayda Faydanın mutlak sayılar cinsinden ölçülemeyeceğini, ancak sıralama yapılabileceğini ifade eden kavram. Neoklasik fayda değer kuramının temelini oluşturan marjinal faydanın niceliksel ifade edilebilirliğine yani kardinal fayda görüşüne karşı ordinal fayda görüşü, faydanın bir tercihler sıralaması olarak ifade edilebileceğini belirtir. F. Y. Edgeworth ortaya attığı bu görüşle, ordinal faydanın geometrik açıklanışı olan kayıtsızlık eğrilerini de ilk kez çizmiştir. Ordinal fayda görüşü V. Pareto ile J. R. Hicks tarafından geliştirilmiştir. [K. E.]

orta sınıf Sınırları kesin olarak çizilemeyen, birbirinden çok farklı toplumsal grupları kapsayan ve gelir dağılımında orta gelir gruplarına dahil olduğu varsayılan bir kesimi ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

Marksist terminolojide kullanılan '**küçük burjuva**'ya yakın bir kavramdır. Genel olarak işçi, köylü ve sermayedar olmayan kesim anlamında kullanılır. Ancak zaman zaman bu sınıflar içindeki bazı grupların da orta sınıf olarak nitelendirildiği görülür. Küçük tüccarlar, küçük ölçekli sanayiciler, esnaf ve zanaatkarlar, serbest meslek sahipleri, bürokratlar, şirketlerde yönetici pozisyonunda çalışanlar, beyaz yakalılar, eğitim ve sağlık personeli, mühendisler, yargıçlar, subaylar vb gibi gruplar genellikle orta sınıf olarak kabul edilir.

Orta sınıfa mensup bireylerin, birbirine benzerliği çok az olduğundan, dayanışma duygusu taşımadıkları, bireyci oldukları düşünülür. Muhafazakarlığın, basmakalıp düşüncelerin taşıyıcısının orta sınıf olduğu varsayılır. Bu görüşler, bugünkünden çok farklı bir orta sınıfın olduğu ve yoğun işçi sınıfı hareketlerinin yaşandığı 19. yüzyılda geliştirilmiş düşüncelerdir.

Orta sınıfın genişliği ülkedeki gelir dağılımına göre farklılık gösterir. Günümüzün üretim teknolojilerindeki gelişme, eğitim düzeyinin yükselmesi ve gelirin artması sonucu orta sınıfların genişlemesi beklenir. Ancak gelir dağılımındaki dengesizlik nedeniyle orta sınıfların küçülmesi yaygın bir endişe nedenidir.
[B. D.]

orta vadeli mali plan 2003 yılında kabul edilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca 2006 yılından itibaren çok yıllı bütçeleme sistemine geçilmiştir. Çok yıllı bütçeleme sistemi uyarınca **merkezi yönetim bütçesi**nin hazırlık süreci **orta vadeli program** ile başlamaktadır. Orta vadeli programın kabulünden sonra Maliye Bakanlığı orta vadeli mali planı hazırlar. Orta vadeli mali plan orta vadeli programla uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleriyle birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu kuruluşlarının ödenek teklif tavanlarını içerir. Merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kuruluşlar orta vadeli programda yer alan amaç ve öncelikler ile orta vadeli mali planda yer alan ödenek teklif tavanlarını esas alarak, kendi kurumsal önceliklerini saptar ve bütçe tekliflerini hazırlarlar. [B. D.]

orta vadeli program 2003 yılında kabul edilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca 2006 yılından itibaren çok yıllı bütçeleme sistemine geçilmiştir. Çok yıllı bütçeleme sistemi gereğince **merkezi yönetim bütçesi** her yıl üç yıllık olarak hazırlandığından, bütçe dönemi içinde uygulanacak makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri kapsayan orta vadeli program hazırlanmaktadır. Orta vadeli program kalkınma planı ile uyumlu olarak hazırlanmakta ve çeşitli alanlarda birbiriyle tutarlı bir amaç ve politikalar seti sunmaktadır. Dinamik bir yapı arzeden ve üç yıllık bir perspektife sahip olan orta vadeli program, yıllık uygulamaların sonuçları ve genel şartlardaki değişmeler dikkate alınarak her yıl yenilenmektedir.

Orta vadeli program **Devlet Planlama Teşkilatı** tarafından hazırlanır ve Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe girer. Orta vadeli programı esas alarak **orta vadeli mali plan** hazırlanarak merkezi yönetim bütçesinin temel büyüklükleri saptanır. Orta vadeli program ve mali plan Türkiye'de ilk kez 2005 yılında hazırlanmıştır. [B. D.]

ortak girişim (*joint venture*) Risk paylaşan iki veya daha fazla yüklenicinin ortak girişimi. Ortaklar şahıs, şirket, hükümet veya hepsinin birleşimi olabilir. Ortak girişimi **şirket** ortaklıklarından ayıran yön, sınırlı amaçlar için kurulmalarıdır. Büyük petrol şirketlerinin kurdukları ortak petrol arama girişimleri, uluslararası bir şirketle, hükümet koruması altında yerli şirket veya şirketle azgelişmiş bir ülkede girişilen imalat ve pazarlama faaliyeti, büyük bir imalat şirketinin yeni bir pazara girmek için bir ülke hükümetiyle anlaşması, pazara hakim bir şirketle teknoloji üreten şirketin belirli bir malın üretim ve pazarlanması için birbirlerinin özelliklerinden yararlandıkları ortaklıklar, büyük bayındırlık yatırımlarında imalat, yeni teknoloji ve büyük sermaye sınırlamalarını aşma amacıyla kurulan ortaklıklar, ortak giri-

şim neden ve amaçları olarak ortaya çıkar. Ortak girişimlerde hedefi belli amacı yürütmek için, ortak olan şirketler dışında yürütücü bir birim oluşturulur. Bu ortaklıklar bir anlamda eksik rekabet veya tekel oluşturma anlamına gelir ve oligopolistik nitelikler taşır. Özellikle hükümetlerin dahil olduğu uygulamalarda vergi ve altyapı hizmetlerinde indirim ve bağışıklıklar olmak üzere rekabet açısından da destek sağlanır. Ortak girişimlerin bir özelliği de riski dağıtmak ve paylaşmak olduğu için oluşturdukları mali portfolyölerdir. Bkz. firma. [K. E.]

Ortak Pazar Bir ekonomik bütünleşme şeklidir. Ortak Pazar aşamasında, işbirliği içine giren ülkeler arasında malların, hizmetlerin, emeğin ve sermayenin **serbest dolaşımı** esastır. Bu niteliği ile Ortak Pazar, sadece malların serbest dolaşımını öngören serbest ticaret bölgesinden ve üçüncü ülkelere karşı ortak ticaret politikaları uygulanmasını öngören gümrük birliğinden daha ileri düzeyde bir bütünleşmeyi ifade etmektedir.

Bugüne kadar, dünyadaki ekonomik bütünleşme deneyimlerinde yalnızca **Avrupa Birliği** ülkeleri Ortak Pazar aşamasına ulaşmış ve 1992 yılında tamamlamışlardır. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması, **Avrupa Ekonomik Topluluğu**'nu kuran ülkelerin temel bütünleşme modeli olarak benimsedikleri Ortak Pazar'ın oluşturulmasına yönelik hükümler içermektedir. Bu çerçevede, malların serbest dolaşımının sağlanması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin belirleneceği bir gümrük birliği kurulması, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması amacıyla mevzuatın uyumlulaştırılması ve ortak tarım politikası başta olmak üzere, ortak politikaların belirlenmesi öngörülmüştür. 1969 yılında Lahey Konferansında ortak ekonomik ve mali politikaların oluşturulması ve 1980 yılına kadar ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 1972 yılındaki başarısız denemeden sonra, 1979 yılında Avrupa Para Sistemi yürürlüğe konmuştur. 1987 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi ile, 1992 yılına kadar Tek Pazar'ın bütün yönleriyle tamamlanması karara bağlanmıştır. 1992 yılında Ortak Pazar aşaması tamamlanmış ve 1993 yılında Avrupa Birliği aşamasına geçilmiştir.

Bibl.: TURKAB (2003), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, İstanbul; ARI HAREKETİ (2003), *Değişim ve Gelişim Sürecinde AB ve Türkiye*, İstanbul; *Avrupa topluluğu Nedir?* (1975), Ankara: Avrupa Topluluğu Yayınları. [B. D.]

ortakçılık Toprağı işleyenin başkasına ait toprağı kullanarak kira bedeli olarak elde ettiği ürünü toprak sahibiyle belirlenmiş oranla paylaştığı tarımsal işletme düzeni.

Ortakçılık, hasat sonrasında ürünün toprak sahibiyle önceden belirlenmiş oranda ayni olarak paylaşılması yönetimine dayanır ve bu

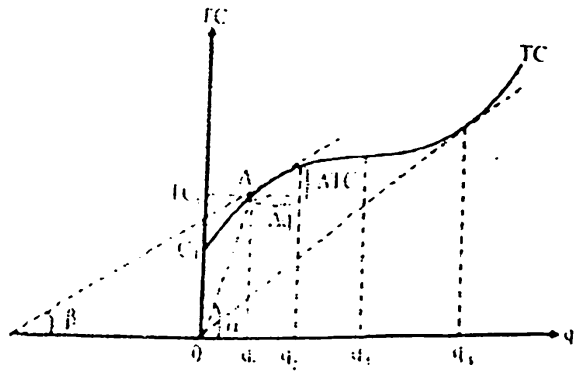
orana göre yarıcılık, marabalık gibi adlar alır. Üretim için toprak sahibi ve ortakçının sağlayacağı girdiler örfe göre belirlenir; temelde tohum ve tarım aletleri olarak sınıflandırılan üretim girdilerinin hangi tarafça sağlandığına göre ürün payları da değişecektir.

Ortakçılığın **ayni ödeme** içermesi onun **feodalizmin** kalıntısı, uzantısı olarak değerlendirilmesine yol açmış ve para rantı tarihsel olarak ürün rantından sonra geldiği için kiracılık ortakçılıktan daha sonra gelişmiş, daha kapitalizme yakın bir işletme düzeni olarak görülmüştür. Kiracılıkta ayırt edici özellik, üretim sürecine katılmayan toprak sahibine kira bedelinin nakit ama götürü olarak ödenmesidir. Ortakçılıkta ödemenin ayni oluşu feodal ürün rantı kalıntısı olduğu anlamına gelmez; ortakçılıkta yapılan üretimin piyasa için yapılıyor olması birincil ayırt edici niteliktir. Ayrıca üretim girdileri toprak ve emek yanında tohum ve üretim araçlarının da paylaşılarak sağlanıyor oluşu ortakçılığı feodaliteden ayırt eder.

Ortakçılık veya kiracılık, teknoloji, demografi, pazar ilişkilerindeki değişime göre birbiri yerine tercih edilen işletme biçimleridir. Geleneksel yapılara bağlılığı ve durağanlığı ifade edilmekle birlikte, toprak sahibinin farklılık rantını alıyor olması, yani verimli topraklarda paylaşma oranlarını ve giderlere katılımı kendi lehine farklılaştırması, işletme biçimi olarak işlevselliğini yaratır. Ama örneğin teknolojik yenilenme gibi verim artışı yaratan değişimler de ortakçı lehine olur.

Ortakçılık veya kiracılık ilişkisi içinde bulunduğu egemen ekonomik süreçle belirlenir. Büyük toprak sahibi küçük ortakçı ilişkisinde bu ilişki fiilen toprağa bağlılık doğurabilir ve **angarya** dahil ekonomi dışı bağımlılıklar üreterek ağalığa dönüşebilir (bkz. ağalık). Ölçek büyüklüğü yanında ortakçı veya kiracının topraksız olup olmamasıyla genel ekonomik ilişkiler içinde ağalığın pekişme veya çözülme sürecinde oluşu da ilişkinin yönünü belirler. Büyük toprak sahibinin küçük topraklar kiraladığı süreç **köylülük**ten çiftçiliğe ve kapitalist ilişkilere geçiş anlamına gelir. [K. E.]

ortalama (birim) maliyet Parça başına düşen maliyet ya da birim maliyeti de denen ortalama maliyet (AC), toplam maliyetin (TC) üretim miktarına (Q) bölümüne eşittir (AC= TC/Q). Toplam maliyet eğrisi üzerindeki herhangi bir noktayı orijine birleştiren doğrunun eğimi o üretim miktarına tekabül eden ortalama maliyeti vermektedir. [B. B.]

ortalama değişken maliyet Bir üretim faaliyetinde birim ürün başına düşen değişken maliyeti gösterir. Toplam değişken maliyetin çıktı sayısına bölünmesi ile hesaplanır. Ortalama değişken maliyet genellikle, üretim artışının ilk aşamalarında azalır. Ancak üretim görece büyük boyutlara ulaştığında giderek yükselmeye başlar. Bu durum ortalama değişken maliyet eğrisinin U şeklini almasına yol açar. Bu durum azalan marjinal gelirler yasasının gereğidir. [B. D.]

ortalama emek verimliliği İşçi başına düşen üretim düzeyi anlamına gelmektedir. Toplam üretimim işçi sayısına bölünmesi ile hesaplanır. Ortalama emek verimliliği kısa dönemde değişken faktör artışına balı olarak yükselir. Ancak **azalan marjinal verimler yasası** uyarınca bir düzeyden sonra azalmaya başlar. **Marjinal verimlilik** eğrisi ortalama verimlilik eğrisini tepe noktasında keser. [B. D.]

ortalama faktör maliyeti Toplam faktör maliyetinin girdi olarak kullanılan faktör tutarına bölünmesiyle elde edilir ve bir firma tarafından üretim sürecinde kullanılan bir birim faktör girdisinin toplam maliyetini gösterir. Ortalama faktör maliyeti genel olarak o faktörün fiyatına eşittir. Ortalama faktör maliyeti = Toplam faktör maliyeti/ Faktör tutarı. [B. B.]

ortalama fiyat Belli bir dönem aralığında, bir mal için oluşan farklı fiyatların ortalamasıdır. Kapitalist sistemde birçok firmanın rekabet ettiği piyasa koşullarında, arz-talep dalgalanmaları içerisinde ortalama bir fiyatın oluşacağı ve bunun sonucu piyasada faaliyet gösterenlerin ortalama bir kârla yetinmek zorunda kalacakları ifade edilir.

Hisse senetleri için, her seans öncesinde bir önceki seans işlemleri dikkate alınarak ayrı bir ağırlıklı ortalama fiyat oluşturulur ve bu fiyat, seans içinde o hisse senedi üzerinde gerçekleşen her emrin içerdiği fiyat ve hisse adedi çarpımlarının toplamının o hisse senedinin toplam işlem adedine bölünmesi ile hesaplanır.

Vergi Usul Kanunu'nda emsal bedel uygulanmasında dikkate alınan ortalama fiyat esasında; aynı cins ve türdeki mallardan sıra ile değerlemenin yapılacağı ayda veya bir önceki veya daha önceki aylarda satış yapılmışsa, emsal bedeli bu satışların miktar ve tutarına göre mükellef tarafından çıkarılacak olan ortalama satış fiyatı ile hesaplanmaktadır. [B. B.]

ortalama gelir Bir birim çıktı satışından elde edilen gelirdir. Toplam gelirin toplam çıktı sayısına bölünmesi ile hesaplanır. Bu hesaplama sonucunda bulunan değer fiyattır. Ortalama gelir marjinal gelir kavramı ile yakından ilgilidir. [B. D.]

ortalama maliyet Bir üretim faaliyetinde birim ürün başına düşen maliyet anlamına gelir. Toplam maliyetin çıktı miktarına bölünmesiyle

hesaplanır. Ortalama maliyet üç ayrı maliyet kavramına göre ayrı ayrı hesaplanabilir. Bunlar ortalama toplam maliyet, **ortalama sabit maliyet** ve **ortalama değişken maliyet**tir. Bkz. ortalama (birim) maliyet. [B. D.]

ortalama ömür Belirli bir yaştan ölüme kadar geçen süreyi anlatan istatistiki bir hesaplamadır. Yaş belirtilmediği zaman doğumdan itibaren olan süreyi anlatır. Yaşam beklentisi de denilen ortalama ömür hesabında, seçilen grupla ilgili ölçütler önem taşır. Bebek ölümlerinin fazla olduğu ülkelerde bebeğin ortalama ömrü bu ölümlerden fazlasıyla etkilendiğinden, bu etkiyi kaldırmak için örneğin 10 yaşındaki yaşam beklentisi gibi ölçütler geliştirilmiştir. Genellikle hesaplamalar doğumla başlar ve mevcut ölümlülük düzeyinin bebekler için de sabit kalacağı varsayılır.

Ortalama ömür hesaplamasında, her yaş için çıkartılan kaba ölüm oranlarına dayalı yaşam tabloları kullanılır. Ortalama ömür, nüfusun ortalama doğum ve ölüm oranlarının aritmetik ortalamasıdır. Sağlık, beslenme, çevre ve toplumsal koşullar ortalama ömrü etkiler ve uzunluğu gelişmişlik ölçütü olarak kullanılır. Kadınların ortalama ömrü erkeklerden uzundur. Ülkeler için olduğu gibi, bir ülke içindeki bölgelere, şehirlere, toplumsal sınıflara ve çeşitli katmanlara göre çıkartılmış ortalama ömür hesaplamaları vardır. Örneğin Zambiya'da ortalama ömür 37 yılken, Japonya'da 81 yıldır. Ortalama ömür 1800'lerden itibaren artmaya başlamış, 20. yüzyılda gelişmiş ülkelerde sıçrama yapmış (ABD'de 1901'de 49 yılken, yüzyılın sonunda 77 olmuştur) ve gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki fark açılmıştır. Çocuk ölümlerinde ciddi azalma, ortalamayı değiştirmektedir, söz konusu olan yetişkinliğe eriştikten sonraki yaşam beklentisinde ciddi artış değildir. Sahra altı ülkelerde özellikle AIDS'in yaygınlaştığı bölgelerde, SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşam beklentisinde düşüş görülmüştür.

Toplumun genel sağlık koşulları için veri olarak kullanılan her yaş için ortalama ömür veya yaşam beklentisi hesabı, toplumsal yaşam koşulları, mesleklere dayalı, tarihsel verilere dayalı ayrıntılı tablolar oluşturmak için kullanılır. İngiltere ve ABD'de örneğin gelir dağılımı ve bölgesel farklılıkları çözümlemek için kullanılan, ortalama ömür üzerinden ömür boyu gelir, gider ve tasarruf hesapları yapılmaktadır. Sigortacılıkta emek ve yaşam sigortaları primlerini düzenlemekte ortalama ömür hesaplarına dayanılmaktadır. Mortgage işlemlerinde de gelecekteki ödemelerin akışı, ortalama ömür üzerinden hesaplanır. ABD'deki gelişkin tazminat hukuku, uğranılan yaşam ve gelir kayıplarının hesaplanmasını gerektirdiğinden, ortalama ömür hesapları hukuki bir boyut kazanmıştır ve 'istatistiki yaşam değeri' hukuki bir norm halini almıştır, benzer gelişme diğer ülkelerde de görülmektedir. Bkz. yaşam standardı. [K. E.]

ortalama sabit maliyet Bir üretim faaliyetinde birim ürün başına düşen sabit maliyeti gösterir. Toplam sabit maliyetin çıktı sayısına bölünmesi suretiyle hesaplanır. Üretim arttıkça ortalama sabit maliyet düşer. Çünkü sabit maliyet üretim düzeyi ile bağlantılı olmayan maliyetleri kapsamaktadır. Üretim düzeyinin artması toplam sabit maliyeti değiştirmeyeceğinden, birim ürün başına düşen sabit maliyet azalacaktır. [B. D.]

ortalama tasarruf eğilimi Belirli bir ülkede ve dönemde, belirli bir gelir seviyesinde gerçekleşen tasarrufların, aynı dönemdeki gelir seviyesine oranıdır. Tasarruf s, gelir y iken, ortalama tasarruf s/y şeklinde ifade edilir. Bu eğilim ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde yüksek seviyelerde olmasına rağmen tasarrufun yatırıma dönüşmemesi durumunda ekonomide resesyon oluşturur, ekonominin üretime değil ranta dönmesine sebep olur. Bu durum Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de sıkça görülmektedir. Bunun sebebi reel ekonomideki istikrarsızlığın yatırımcıyı üretim sektöründen uzaklaştırmasıyla açıklanabilir. [B. B.]

ortalama toplam maliyet Toplam maliyetin birim ürün başına düşen kısmıdır. İki yolla hesaplanabilir. Birincisi, toplam maliyetin çıktı sayısına bölünmesi yoludur. İkincisi, ortalama sabit maliyet ile ortalama değişken maliyetin toplanmasıdır.

Ortalama toplam maliyet eğrisi, ortalama toplam maliyet ile üretim düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren eğridir. Teknoloji ve faktör maliyetleri gibi değişkenlerin sabit varsayıldığı kısa dönem analizlerinde, üretim arttıkça ortalama toplam maliyetin nasıl değiştiğini gösterir. [B. D.]

ortalama tüketim eğilimi → tüketim fonksiyon

ortalama vergi oranı Bir birey veya firmanın vergi yükümlülüklerinin toplamının vergilenebilir gelir toplamına bölünmesiyle elde edilen orana denir. [B. B.]

ortalama verim Bir üretim faaliyetinde bir değişken girdinin bir birimi ile, diğer girdilerin sabit olduğunu varsayarak, üretilen toplam üründür. Toplam üretimin seçilen değişken girdiye bölünmesi ile hesaplanır. Ortalama fiziki ürün de denir. Ortalama verim eğrisi ortalama verim ile girdi miktarı arasındaki ilişkiyi gösterir. Genellikle emek girdisinin ürettiği ortalama ürün hesaplanır ve **ortalama emek verimliliği** olarak tanımlanır. [B. D.]

ortodoks ekonomi Ekonomi eğitimi, kuruluşları ve politikalarına, diğer bütün görüşleri dışlayacak derecede egemen olması nedeniyle **neoklasik ekonomi** anlayışına verilen addır. 1970'lerden itibaren **Keynesyen ekonomi**nin ekonomik sorunlar karşısında pratikte çözümler üretememesi ve teoride eleştirilere uğraması sonucu, uygulamalarda da

benimsenmesi ve siyasal içeriğine ve normatif yönden (bkz. normatif ekonomi) eleştirilere uğramasına karşın yeni teorem ve hipotezlerle güçlenen neoklasik ekonomi yaygın bir üstünlük kazanmıştır. 1990' lardan itibaren birçok okul halinde gelişen yeni ekonomi anlayışları, bu egemenlik karşısındaki konumları nedeniyle **heteredoks ekonomi** olarak anılmaktadırlar. [K. E.]

Osmanlı Bankası Tanzimat döneminin peşinden Osmanlı ülkesinde bankaların kurulması döneminde faaliyetine başlayarak 1996 yılına kadar varlığını sürdüren, Osmanlı devrinde dış borç hareketlerinden birçok yatırıma kadar önemli roller üstlenen ve Cumhuriyet döneminde de Merkez Bankası kuruluna kadar hazine bankası özelliğini koruyan, ekonomi ve bankacılık tarihinin en önemli kuruluşlarından biridir.

Osmanlı Bankası, kurulduğu dönemdeki adıyla Bank-ı Osmanî-i Şahane, 1856'da İngiliz sermayesiyle kurulmuş olan Ottoman Bank' ın (Bank-ı Osmanî) İngiliz ortaklarının, Osmanlı Devleti'nin 1862 dış borç alımını üstlenen Fransız ortaklar grubuyla ve Osmanlı makamlarıyla 4 Şubat 1863 günü imzaladığı sözleşmeyle kuruldu ve Ottoman Bank'ın mirasını devralarak 1 Haziran 1863 tarihinden itibaren yeni kimliğiyle çalışmaya başladı. Bankanın imtiyaz süresi otuz yıldı; onu İngiltere'de, onu Fransa'da oturan bir heyetçe seçilen bir ya da iki genel müdür ve üç üyeden oluşan yönetim kuruluna, Osmanlı Devleti banka yönetimine karışmayan bir nazırını temsilci olarak atıyordu.

Banka, Osmanlı İmparatorluğu'na borç kaynağı yaratılmasında, borçlanmalarda aracı rolü üstlendi. Önemli bir imtiyaz elde ederek kağıt para basma hakkını aldı. 17 Şubat 1875'te imzalanan yeni bir sözleşme ile, İmparatorluğun haznedarı konumuna getirildi ve gördüğü mali destek artarken, bütçenin hazırlanmasında ve uygulamasında da söz sahibi oldu, hazine işlemlerinde tekel durumuna geldi.

Banka, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali krize girmesi sonucu dış borçların tahsili ve yönetimini üstlenmek üzere 1881'de oluşturulan **Düyûn-u Umumiye** İdaresi'nin kuruluşunda etkin oldu. Dış borçlanma konusunda Düyûn-u Umumiye'nin yetkili olarak gösterdiği faaliyetleri sonucu Bank-ı Osmanî-i Şahane yeni yapılanma sürecine girerek, ticaret ve yatırım bankacılığına yöneldi; Müşterek-ül Menfa Tütün **Rejisi** (1884), Rumeli Demiryolları bağlantıları (1885), Beyrut Limanı Şirketi (1888), Selanik-İstanbul Demiryolu bağlantısı, İzmir-Kasaba Demiryolu'nun uzatılması (1984), Ereğli Kömür Madenleri (1896), Beyrut-Şam-Havran Demiryolu ve uzantısı (1892-1900) ile Bağdat Demiryolu (1903) yatırımlarına iştirak etti. Altyapı girişimlerinin yanı sıra müşteri portföyünü de genişleterek, 1890 yılından itibaren şube sayısını artırdı ve ticari banka kimliği de kazandı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Banka, İngiltere ve Fransa'nın gözünde Osmanlı hukukuna bağlı bir kuruluş olarak görülürken, Osmanlı İmparatorluğu tarafından da İngiliz ve Fransız sermayesinin bir kuruluşu oluşu nedeniyle güvenilmez kabul edilirek, savaştan kötü yönde etkilendi. Devlet, Banka'nın faaliyetlerine, Fransız ve İngiliz müdürlerin görevlerinden ayrılması ve para basma imtiyazından vazgeçilmesi şartıyla izin verdi. 1914 yılında 37'si Anadolu'da olmak üzere sayısı 82'ye varan şubelerinin çoğunu, savaş boyunca ve hemen sonrasında kapatmak zorunda kaldı.

Banka, Meclis-i Mebusan'ın Rum asıllı mebusu Boşo Efendi'nin söylediği iddia edilen "Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım" sözüyle Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk kuşağının bilincine kazınmıştı. Ama savaştan sonra Bank-ı Osmanî-i Şahane, 10 Mart 1924 tarihinde imzalanan bir sözleşmeyle para basma imtiyazını Türkiye Cumhuriyeti'ne devretmekle birlikte, 1930 yılında **Merkez Bankası**'nın kuruluşuna kadar hazine işlemlerini sürdürmeye ve devlet bankası statüsünü korumaya devam etti. Adını yeni rejime uygun olarak "Osmanlı Bankası" biçiminde değiştirdi ve 1933 yılının Haziran ayında imzalanan sözleşmeyle özel ticaret bankası olarak yapılandı.

1920-1930 yılları arasında İngiliz sermayedarların yönetimiyle Ortadoğu'da hızlı bir şubeleşmeye gidildi; Arap ülkeleri ile Kenya, Uganda, Tanzanya ve Rodezya'da İngiliz sermayedarlarına bağlı olarak çalışmalarını sürdürdü. 1956 yılında Mısır şubelerinin millileştirilerek el konulmasından sonra Ortadoğu'daki faaliyetlerinde önemli bir kayba uğradı. Türkiye'de 1952'de imzalanan sözleşmeden sonra 1969 yılında ana sermayedar Grup Paribas'in isteğiyle Avrupa, Ortadoğu ve Afrika'daki şubelerini Grindlays Bank'a devrederek bu tarihten itibaren yalnızca Türkiye sınırları içerisinde çalışmaya başladı ve 1975 yılında sözleşmesi son buluyorken, hükümetin sözleşmenin yenilenmeyeceği yönünde bir ihbarda bulunmamasıyla sözleşmenin geçerliliğini korumasıyla 1993'e kadar bu statüsüyle çalışmalarını sürdürdü; bu yıl anonim şirket statüsüyle yeniden yapılandırıldı. Banka'nın hisseleri, Haziran 1996'da, 1946 yılında Ankara'da kurulmuş ve 1983'te Doğuş Grubu'na katılmış olan Garanti Bankası'na ait Clover Investments tarafından satın alındı ve Banka, Doğuş Grubu'na katıldı. 31 Ağustos 2001 tarihinde Doğuş Grubu bünyesindeki Körfezbank ile birleşen Osmanlı Bankası, 21 Aralık 2001'de ana hissadarı Garanti Bankası'nın bünyesine dahil oldu.

1997 yılında kurulan Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Banka, Garanti Bankası ile birleştikten sonra da çalışmalarını sürdürdü ve Banka arşivi tasnif edilerek araştırmacılara açıldı, Osmanlı Bankası Müzesi açıldı. Ekonomi ve bankacılık tarihimiz açısından benzersiz olan bu arşiv ve

müzede başta Edhem Eldem olmak üzere birçok araştırmacı çalışmakta ve eserleri yayınlanmaktadır. [K. E.]

otarşi Kendi kendisine yeterli olan, **dış alemle** ilişkisi bulunmayan ekonomi. Dış ilişkilerin bulunmadığı **kapalı ekonomi** (ekonomi biliminin bir tahlil aracı olarak kullanılması dışında) daha çok ekonomik, toplumsal nitelemeyken, otarşi siyasal bir tutumu anlatır. Siyasal nedenlerle ve daha çok askerlik ve güvenlik kaygılarıyla başka ülkelere muhtaç olmamak ve üretim ve tüketimini kendi kaynaklarıyla sürdürmek isteyen ülkeler olmuştur. Otarşi ekonomik bağımsızlığın korunmasını ve dış ticaretin oluşturacağı talebi ve döviz kaybını engellemeyi amaçlar. 1930'larda Nazi Almanyası ve Faşist İtalya otarşik hedefler benimsedikleri gibi, devrim sonrasında Sovyetler Birliği de, dış ticarete sıcak bakmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalist blok ülkeleri de kurdukları **Comecon** adlı iktisadi işbirliği örgütü ile, kendi aralarında ekonomik bütünlük oluşturmayı hedefleyerek ekonomik bağımsızlıklarını korumak ve blok içi ticaretle kalkınmayı sağlayarak sosyalist ekonomi dünyası oluşturmak istemişlerdir. Bu tutumda sosyalist ülkelerin yalıtılmasını ve çevrelenmesini hedefleyen Batı ülkelerinin tavrı ve Soğuk Savaş da etkili olmuştur. Kuzey Kore de uzun süre kalkınma programında ekonomisini dışarıya kapalı tutmayı gerekli görmüştür. İç savaş sonrası Franco İspanyası, kendisine uygulanan ambargo nedeniyle otarşi ideolojisi geliştirmiştir. Azgelişmiş ülkelerin kalkınma stratejisi olarak uyguladığı **ithal ikamesi** programları da otarşiktir; ithalat ve sermaye hareketlerinde sıkı devlet müdahalesi uygulanarak ülke içi üretimin ihtiyaçları karşılayabilir hale getirilmesi esastır.

Küreselleşme ulus-devletin hareket alanını daraltırken, yeni dünya düzeninin askeri müdahaleleri ve liberal politikalarının sosyal politikaları geriletmesi nedeniyle, birçok ülkede siyasal-toplumsal bir birim olarak siyaset yapabilme ve kendi kaderini belirleme anlamında gelişen ulusalcı siyasetler de otarşik nitelik taşımaktadırlar. [K. E.]

otomasyon İnsan emeği ile yapılan işlerin kendi kendine çalışan makinelerle yapılmasıdır. Otomasyonun ilk kullanımı, imalat işlemi sırasında malzemenin üretim bandında bir makineden diğerine otomatik biçimde aktarılmasını ifade eder. El değmeden gerçekleştirilen bu sürece, **teknolojinin** gelişimi, özellikle bilgisayar teknolojisinin kullanımıyla, makinelerin bilgisayar programına göre işlem yapmasını anlatan iletişim ve bu süreçten sapmaları saptayarak düzelten denetleme süreçleri eklenmiştir. Otomasyon makinenin makine tarafından çalıştırılmasını içerir ve insanın zihni faaliyetinin devr alınması demektir (bkz. robot).

Marksist ekonomi bakımından bu gelişme, gerekli emek sürecinin

azaltılmasıyla göreli **artı değerin** çoğaltılması anlamına gelir (bkz. sermayenin organik bileşimi, canlı emek, cansız emek). Marx, kapitalist sistem içinde tam otomasyonla gerekli emeğin sıfıra indirilmesinin olanağı bulunmadığını, bu durumun artı değeri yok edeceği için kapitalist sistemin de sonu anlamına geleceğini de, kapitalist sistemin iç çelişkisi olarak vurgular.

Otomasyon süreci vasıflı işçi gerektirmez ve vasıfsız işçi istihdamını artırır. Otomasyonun genel kanı olarak istihdama olumsuz etkisi konusunda söylenenlere bu nedenle karşı çıkılırken, otomasyon nedeniyle işten çıkarılanlarla işe alınanların nicelik ve niteliklerinin (ücret düzeylerinin) tam olarak araştırıldığı söylenemez. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmiş sanayi ülkelerinde yaygınlaşan otomasyon **verimlilik** ve üretimi artırırken, bugün otomasyondan beklenen verimliliği artırmasından çok **esnek üretimi** sağlayabilmesidir. Pazarlama gibi diğer nedenlerle birlikte bu dönüşümdeki etkenlerden biri de otomasyon donanımlı işletmelerin makine bakımını yapacak personel istihdam ve eğitiminde zorlanmalarıdır. Bu personelin maliyeti, verimlilik ve maliyetleri düşürme amacı yerine kaliteyi artırma ve esnek üretime yönelmenin nedenlerinden biri olmuştur. Otomasyonun istihdamla ve vasıflı veya vasıfsız işçi istihdamıyla ilişkisinde bu dönüşümün dikkate alınması gerekir. Otomasyonun güvenlikle ilgili yönü de, hata oranını yüzde 1-1,5'tan yüz binde bire düşürürken, hata durumunun çok daha büyük can ve mal kaybına yol açabilmesi riskidir. Bugünkü kullanımıyla otomasyon ve esnek üretim, **teknolojik işsizliğe** ve **esnek istihdama** yol açmaktadır. Bkz. Sanayi devrimi, Fordizm, Post-Fordizm. [K. E.]

otomatik istikrar sağlayıcı unsurlar İktisadî yapıda meydana gelen çevrimsel dalgalanmaları giderme (enflasyonist ve deflasyonist eğilimleri hafifletme) ve bozulan dengeleri yeniden sağlama amacı olan; hükümetlerin yasama sürecine başvurmasını gerektirmeyen, artan oranlı gelir ve kurumlar vergisi, kamu harcamaları ve doğrudan gelir aktarımları (işsizlik sigortası, sübvansiyonlar) gibi kamu gelirlerinin ve giderlerinin işleyişinde var olan esnekliklerdir. Örneğin genişleme evresinde artan oranlı gelir vergisi sayesinde artan gelirin önceki döneme göre daha fazla orandaki miktarı piyasadan çekebilecek ve böylece aşırı talep kısılacaktır. Durgunluk ve daralma evrelerinde ise kamu harcamaları ve doğrudan gelir aktarımları daralan talebi yeniden canlandıracaktır. Durgunluk evresindeki kamu harcamalarının genişleme evresindeki kamusal gelir artışlarıyla dengeleneceği umulur ve bu literatürde "çevrimsel olarak dengelenen bütçe" diye adlandırılır, ancak bu gerçek olmaktan çok potansiyel bir durumdur. [S. E. T.]

otonom tüketim → tüketim fonksiyonu

Owen, Robert (1771-1858) Düşüncelerini gerçekleştirmeye yönelik denemeleriyle ünlü ütopyacı sosyalist (bkz. ütopyacılık). Yazdıkları kadar yaptıklarıyla da kolektif fabrika topluluklarının kurulması ve bütün toplumun bu modele göre inşa edilmesi için mücadele etmiş ve İskoçya'da New Lanark fabrikalarını, ABD, Indiana'da New Harmony'yi kurmuştur. Denemelerinin ve onu örnek alanların çoğunun başarısız olmasına karşılık, Owen İngiltere'de 1834'te en önemli sendika federasyonlarından birinin kurucularından ve başkanı olmuştur.

Robert Owen Orta Galler'de Newtown'da, bir demirci-eğercinin altıncı çocuğuydu. Çok başarılı öğrenciliğine rağmen dokuz yaşında okulu bırakarak tuhafiye dükkanında çalışmaya başladı. Londra'ya ağabeyinin yanına gönderildi ve Lincolnshire'da James McGuffog' un yanında kumaşçı çıraklığına başladı. Ustasının liberal düşünceleri ve onu okumak için cesaretlendirmesiyle 1785'te Londra'ya döndü. Londra Köprüsü'nde büyük bir kumaşçı dükkanında saatler süren mesaiyle kötü koşullarda birkaç ay çalıştıktan sonra yeni bir iş bulup Manchester'e gitti.

Manchester teknolojik gelişme içindeki tekstil sanayiinin merkezi olma yolundaydı ve Ernest Jones adlı bir mühendisle birlikte iş kurmak üzere 1789'da ağabeyinden 100 sterlin borç aldı. Ortaklık çok sürmedi, ama artık Owen üç işçisi olan bir pamuk eğirme işletmesinin sahibiydi. Bu işte gösterdiği başarıyla, yirmi yaşında buhar enerjisi kullanan 500 işçi çalıştıran büyük bir işletmenin yöneticiliğine getirildi. İyi bir işletmeci olarak ün kazandı ve Chorlton Twist Company'nin ortağı oldu.

Robert Owen 22 yaşında, 1793' te Manchester Edebiyat ve Felsefe Derneği'ne alındı. Burada değişik kesimden insanlarla ve kimyager John Dalton, kamu sağlıkçısı Dr. Percival, şair Coleridge gibi öncü kişilerle tanıştı. Derneğin tartışma toplantılarına bildiriler sundu ve 1796'da Manchester Sağlık Kurulu oluşturulduğunda buraya pamuk sanayiinin temsilcisi olarak üye oldu.

Owen müşterileriyle görüşmek için kuzeye seyahatlere çıkıyordu ve Glasgow'da New Lanark'da pamuklu atölyeleri olan David Dale' le tanıştı; kızı Caroline'le evlendi. 1799'da Owen ve ortakları New Lanark atölyesini satın aldılar ve Owen buraya taşındı. Owen ilk günden üretim ve çalışma koşullarını değiştirip modernleştirme yolunda çalışmaya başladı. Bu sırada işletmenin 500'ü çocuk olan 1.500-2.000 işçisi vardı. Çocuklar kötü koşullardaydı, birçoğunun sakat kalmasına veya ölmesine yol açan güvensiz koşullarda çalışıyorlardı. Büyükler için de koşullar kötüydü ve ahlak düşkünlüğü ve alkolizm yaygındı. Yalnız Owen bu sonuçların kötü çalışma koşullardan kaynaklandığını düşünüyordu. 1806'da Amerika ambargosu sırasında dört ay süreyle işler durduğunda işçilerine ödeme yaparak, uygulamak istediği

reformlardaki iyi niyeti konusunda işçilerini ikna edebildi. Bundan sonra geniş çaplı yeniliklere girişti.

Robert Owen 14 saatlik iş gününü 12 saate 1816'da indirebildi. Çıraklık yaşını 10'a çıkardı. İşçi konutlarının, sokakların düzeltilmesi ve temizlenmesi için düzenlemeler yaptı. Özel dükkanlar kapatıldı ve alışveriş şirketin açtığı dükkandan yürütülerek dükkanın kârı bedava öğrenim verilen okula harcandı. Yerel yönetim birimi kuruldu, ayyaşlık cezalandırıldı, iş yerinde ahlaka uygun olan ve olmayan davranışların çizelgesi tutuldu.

İngiltere'de henüz halka açık devlet öğrenim kurumları açılmamıştı, kilise veya Quaker gruplarının açtığı az sayıda okuldan başka işçi çocukları okula gidemiyordu. New Lanark okullarında doğa tarihi, müzik ve dansa önem verilerek, öğrenimde resim, harita ve tabloların kullanımı başlatıldı. Owen'in 1809'da hazırldığı yeni okul binaları tasarısı, ortaklarının itirazları nedeniyle 1813'te uygulamaya konulabilmişti. New Lanark'ta ilk kez yuvalar açılmış, altı yaş öncesi çocuklara için oyun grupları kurulmuştu. 1816'da Karakter Oluşumu Enstitüsü'nü açtı. Burada çocuklar yanında yetişkinlere de ders ve gece kursları, konserler verildi. Bu yetişkin işçi eğitimine yönelik ilk kurumdu. Bu kurumlar büyük ilgi gördü, ancak sonuçta yeniliklerden hoşlanmayanlar baskın çıktı, okullarda formel dini eğitim başlatıldı, müzik ve dans kaldırıldı, eski öğrenim yöntemlerine dönüldü.

Owen'in düşünceleri gene de birçoklarını etkiliyordu. 1802'de Sir Robert Peel için (pamuk imalatçısı ve Muhafazakar Parti'nin kurucularından ve 1834-1835 ile 1841-1846'da başbakan olan Sir Robert Peel'in babası) çalışma koşullarını düzenleyen bir taslak hazırladı. Çalışma yaşı ondu, on sekize kadar günde on saat çalışılıyordu ve yarı zamanlı öğrenim sağlanıyordu. Komisyon çalışmalarına ve yazılan raporlara sağladığı katkıyla 1819'da ilk Fabrika Yasası çıkarıldı. Bu yasa yalnız pamuklu atölyeleri için geçerli kılınmıştı ve çalışma yaşı dokuza düşürülüp, çalışma saati on altı yaşına kadar on ikiye çıkarılmıştı. Owen yasanın aldığı biçimi görünce doğrudan kamu oyunu etkilemek üzere düşüncelerini yayınlamaya başladı. *New View of Society* ('Yeni Toplum Görüşü') 1816'da yayınlandı.

Owen fabrika ve tarımsal üretimin birlikte sürdürüldüğü kooperatif temelli ideal topluluklar kurguluyordu. Ona göre insan karakteri çevresinin ürünüydü ve onun için çevre koşulları düzeltilmeli, küçük yaştan itibaren eğitim olanakları sağlanmalı ve akılcı bir örgütlenme çerçevesinde kötülüklerden arınmış toplum kurulmalıydı.

Kiliseye saldırıları kampanyasına zarar verdi. 1818'de Avrupa turuna çıktıktan sonra, kendisinden New Lanark raporu yazarak uygulamanın genişletilmesi için görüş istendi. 1820'de verdiği rapor benimsenmedi ve sadece bir uygulama için fon ayrılması istendi.

1824'te Robert Owen ABD Indiana'da Harmony adlı bir yerleşimin satışa çıkarıldığını öğrendi. Yeni Dünya'nın yeni düşünceler için daha uygun olduğunu düşünerek ABD'ye gitti. Bölgeyi satın aldı. Kongre'de konuşmaya davet edildi, seyahat ederek insanları New Harmony topluluğuna katılmaya çağırdı.

Harmony'de sorumluluğu oğlu William'a vermişti. Ama gelen yerleşimciler tarımdan ve küçük zanaatlardan anlamayan kimselerdi. Nüfus kalabalıktı, kargaşa doğmuştu. Düzen sağlandı ama Robert Owen olmadan sistemin işlemediği düşüncesi toplulukta güvensizlik yarattı. Topluluk bağımsız kooperatif gruplara bölündü. Bir bölümü kooperatif sistemini sürdürürken, Owen'in İskoç yoldaşı William McClure'un başını çektiği grup, ortaklığı din, eğitim, eğlenceye indirgemişti. Owen 1828'de başarısızlığı kabul ederek, yerleşimi oğullarına terk edip İngiltere'ye döndü.

Robert Owen İngiltere'ye döndüğünde New Lanark hisselerini satıp New Harmony'ye harcamış, fakirleşmiş durumdaydı. Fakat orta ve yukarı sınıflardan destek görmeyen görüşlerinin işçiler arasında yaygınlaştığını görüyordu. 1830'larda sendikalar yaygınlaşmış, kooperatif işletmeler ve satış yerleri açmışlardı. Owen *The Crisis* adlı gazeteyi kurdu, kooperatifler arasında satış yapmak üzere Ulusal Emek Pazarı'nı açtı.

Sendikalar Owen'in son yirmi yıldır savunduğu ilkeleri savunuyorlardı; 1832'de sendikaları birleşmeye çağırdı ve 1834'de Büyük Ulusal Sendikalar Birliği kuruldu. Bir haftada üye sayısı yarım milyonu geçti. Hükümet korkuya kapılarak Yasadışı Yemin Yasası'na muhalefetten altı tarım işçisini tutukladı ve işçiler yedi yıl sürgüne mahkum edildiler. Owen sendika başkanlığını üstüne aldı fakat 30.000 kişiyle düzenlediği protesto gösterisi sonuç vermedi. Grevler ve lokavtlar sendikayı zayıflattı. Birkaç ay sonra Owen'in çevresinde birkaç yüz işçi kalmıştı. Modern kooperatif hareketi on yıl sonra 1844'te Rochdale öncüleri tarafından başlatılacaktı.

1835-1845 yılları arasında Owenciler çoğaldı. Akılcı Din akımı doğdu ve Bilim Salonları'nda 'ibadet'ler yapıldı. 1839'da Owen desteğiyle Hampshire'de Queenswood kooperatif topluluğu kuruldu. Kilise ile sosyalist olarak tanınan Owencilerin arasında çatışma büyüdü, hükümet soruşturmalar başlattı. Soruşturmalar ve şiddetli mücadele sürdü, ama Owen şiddete katılmadı ve 1837'de *New Moral World* ('Yeni Ahlaki Dünya') kitabını yayınladı.

1845 yılında ABD ve Fransa'ya gitti, 1857'de otobiyografisini tamamladı. Spiritualizme ilgi duymaya başladığı son yıllarında da toplumsal çalışmalardan uzak durmadı. 1858'de Liverpool'da toplanan Toplumsal bilimler Kongresi'ne katılmak istedi, ancak konuşmasını bitiremedi. Newtown'a gitti ve burada, doğduğu yerde öldü. İtirazlara rağmen kilise bahçesinde, anne

babasının yanına gömüldü.

Bibl.: OWEN, Robert (1995), *Yeni Toplum Görüşü*, çev. M. Doğan Şahiner, İstanbul: Yapı Kredi Y.; AYBAY, Rona (1970), *Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen, Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi. [K. E.]

oyun kuramı Kendisi için en iyi sonucu elde edebilmek için matematik olarak ve mantıkla en doğru kararları vermeyi içeren strateji bilimidir. Temel ilke oyundaki karşılıklı bağımlılıktır. Ekonomik aktörlerin kararlarının diğer aktörlerin kararlarından etkilenmesi, ekonomide oyun kuramı geliştirilene kadar geçerli olan **optimizasyon** yaklaşımından farklı olarak aktörler arasındaki etkileşim ve çıkar çatışmasını dikkate almasıyla ayrılır. Bütün unsurların kendi denetimlerinde olmadığı bir fonksiyonun maksimizasyonu ekonomiyi **ceteris paribus** varsayımından kurtarmaktadır.

Oyun kuramı denilebilecek yaklaşımlar ekonomik teorinin parçası olarak geçmişte de bulunmaktaysa da, formel kavramlaştırma matematik ve kuantum fiziğinde etkili çalışmaları olan John von Neumann ile Oskar Morgenstern'in ortak çalışması *Theory of Games and Economic Behavior*'ın ('Oyun Kuramı ve Ekonomik Davranış') 1944'te yayınlanmasıyla olmuştur. 1950'lere kadar oyun kuramı çalışmaları matematikçiler tarafından yürütülmüş, 1950'de J. F. Nash'ın Nash Dengesi'ni ortaya koymasıyla ekonomistler de bu alanda çalışmaya başlamıştır. Kenneth Arrow'un 1951'deki **olanaksızlık teorisi** çalışması da genel denge analizi açısından oyun kuramının gelişmesini teşvik edici olmuştur. 1953'te Lloyd Stowell Shapley Shapley Değeri'ni, gene 1953'te D. B. Gillies Çekirdek olgusunu formülleştirdi. 1956'da John C. Harsanyi, Pazarlık Problemi'nin 1930'da ekonomist Frederik Zeuthen tarafından ortaya konduğunu ve Nash Dengesi'yle aynı oldğunu gösterdi. 1959'da M. Shubik -n sayıda kişiyle Çekirdek hesabının Francis Ysidro **Edgeworth**'un 1881'de ifade ettiği eğriyle aynı olduğunu gösterdi; duopol modeli de pazarlığın 1838'de Cournot tarafından ortaya konan modeliydi.

Nash Dengesi işbirlikçi olmayan oyunlarda çığır açtı. R. Duncan Luce ve Howard Raiffa 1957'de oyun kuramıyla ilgili ilk popüler kitabı yayınladılar ve stratejik normal oyunlar için ardışık oyun kavramını yani her seferinde oynanan statik oyun kavramını oluşturdular. H. W. Kuhn diğer oyuncuların o zamana kadarki oyununun bilinmediği eksik bilgi oyunlarını, William Vickrey ilk kez müzayede formülünü geliştirdi. John C. Harsanyi yetersiz bilgi olan, eylemlerin belirsizlik içerdiği ve doğanın da rol aldığı Bayes oyunları için Bayes Nash Dengesi'ni geliştirdi.

1960'larda, Robert J. Aumann ve Martin Shubik işbirlikçi oyun kuramını ekonomide endüstriyel örgütlenme, genel denge, para teorisi,

vb için kullandılar ve işbirlikçi oyunlar için Pazarlık Dizisi, Güçlü Denge gibi çeşitli kavram çözümleri ürettiler, sonsuz sayıda oyuncu ile 'büyük oyun'ları tasarladılar, ardışık oyunlar için çözüm kavramlarını içeren Folk Teoremleri'ni ilk kez ifade ettiler.

1970'lerde John C. Harsanyi karma stratejiye yeni bir yaklaşım getirdi. Bayes oyunları için Robert J. Aumann Göreli Denge, Reinhard Selten Titreyen El Dengesi'ni tanımladı. Robert J. Aumann Ortak Bilgi tanımı getirdi B. D. Bernheim ve D. G. Pearce akılcılaştırma kavramını formülleştirdi.

1960'larda oyun kuramına artan ilgi sonucu 1970'lerde pazar yapıları ve rekabetle ilgili araştırmalar itibarlı bir araştırma alanı oldu, pazar verileriyle oyun kuramı modelleri karşılaştırılmaya başlandı, oyun modelleriyle davranış kuramları karşılaştırıldı. Oyun modellerinin gerçek yaşamda kişilikler, iletişim örüntüleri ve sadakat kurallarıyla işlemesi dikkate alınarak, modeller gerçek yaşama uygulanmaya çalışıldı. Oligopol piyasalarında ve planlamada oyun modellerinin kullanılması geliştirilmeye çalışıldı.

Oyun kuramlarında ilk model, sıfır toplamlı saf çelişki oyunlardı, daha sonra tarafların ortaklaşa kararlar aldıkları işbirlikçi oyunlar, sonra ne sıfır toplamlı ne de saf işbirlikçi olan oyunlar incelenmeye başlandı. Bu oyun modelleri, karar almada farklı stratejilerin kullanıldığı sistemlerdir ve oyunların ardışık veya eşzamanlı olmasına göre değişir. Ardışık oyunda oyuncu karşısındakinin önceki, geçmiş hamlesini (eylemini, kararını) bilir, eşzamanlı oyunda herkes ötekinin hamleleri hakkında bilgisizdir.

Ardışık oyunda oyuncu ileri bakar ve geçmişe göre akıl yürütür. Kendisine nasıl karşılık verileceğini bilmeye çalışır. Kendisini karşısındakinin yerine koymaya çalışır. İlke olarak ardışık hareketlerden oluşan bir oyun bütünüyle çözüme kavuşur, her oyuncunun sonuca göre en iyi stratejiyi kurabildiğine karar verebiliriz. Karmaşık oyunlarda hesaplamalar çok zor olduğundan ancak birkaç hamle sonrası görülebilir ve konumlar tecrübeye göre değerlendirilebilir, çözüm elde edilemez.

Ardışık oyunların doğrusal mantığına karşılık eşzamanlı oyunların mantığı daireseldir. Hareketler eşzamanlı olduğundan ve bilinemediğinden daima ötekinin nasıl düşündüğünün düşünülmesi gerekir. Oyunucunun en iyi hamlesi bütün hesaplamalara bağlı olan hamledir. Bu dairesel mantık Nash tarafından geliştirilen denge hesaplarına göre kare oluşturur; her oyuncunun tercih dizisine bakılır ve oyuncunun en iyi staretejisi diğer oyuncuların tahmin edilen en iyi stratejilerine göre oluşur. Bazen en iyi strateji başkaları ne yapsa değişmez. Bu stratejiye baskın strateji denir. Bazen de tercih daima kötüdür, denge baskın stratejilerin aranması ve elenmesiyle elde edilir. Sonucun denge olması her oyuncunun en iyi stratejisinin ortaklaşa

optimum sonucu vermesi anlamına gelmez. Mahkumların Açmazı bu tür örneklerdendir. Nash'ın denge kavramı eşzamanlı hamle oyunlarında çözümsüz sonuçlar üretir, bu tür oyunların birden çok çözümü vardır, dengeye ulaşan dinamik süreçler belirlenemez.

Mahkumların Açmazı model örneğinde, ayrı ayrı sorgulanan iki zanlıdan her biri susabilir veya suçunu itiraf edebilir; A susarsa B itiraf ederek kurtulur, A itiraf ederse, B özellikle kötü muameleden kurtulmak için itiraf etmelidir, itiraf B'nin baskın stratejisidir. A için de aynı durum söz konusudur, yani denge itiraf etmektedir. İkisi de sussa daha iyi sonuç elde ederler. İşbirlikçi davranışlar tekrarlanarak elde edilir çünkü uzun dönemde itiraf etmemenin kazanımı işbirlikçi davranışın bozulmasıyla kaybedilebilir.

Oligopol piyasada firmalar (fiyatlandırma, ürün farklılaştırması, reklam, promosyon, kredili satış, vb) karar alırken rakiplerinin hamlelerini tahmin etmek zorundadırlar. Stratejileri baskın, Nash dengesi, maksimum anlaşma ve eleme sistemlerinden oluşur. Ardışık oyunlarda işbirliği stratejileri geliştirildiği gözlemlenmiştir, dişe diş rekabet yerine kazanılan deneyimle firmalar arasında işbirliğine gidilmektedir. En iyi stratejiyi saptamak rakiplerden bağımsız davranmayı getirir, karşı tarafın en iyi stratejisine göre davranmak ise denge durumu doğurur, bu durumda dengenin dışına çıkılması zarar doğuracaktır. Karşı tarafın hangi stratejiyi seçeceğinden emin olunamadığında, en kötü olasılığı göz önüne alarak karar verilmesi, en az kârlı, minimum stratejinin göz önüne alınması ve minimumların maksimumlaştırılması demektir.

1979'da Lester G. Telser *Economic Theory and The Core* ('Ekonomi Kuramı ve Çekirdek') kitabıyla doğal tekel, doğal monopson, kamu malları ve dışsallıklar, **yerleşim kuramı**, stok ve fiyatlandırma konularında, bütün firmaların u biçimli ortalama maliyet eğrisi ve yükselen marjinal maliyetleri olduğunda rekabetçi denge olmadığını göstermiştir. Oyun modellerinin piyasa verileriyle karşılaştırılarak gerçek yaşama uyarlanması konusunda çaba harcayan Harsanyi, akılcı davranışlarla oyun modellerini karşılaştırmış ve modellerin matematik çözümsüzlüklerinin uygulamayı zorlaştırdığını görerek, akılcı sınırlamalarla çözüm üretebilecek önermeler geliştirmiştir. **Pareto optimumunun** daha iyi duruma gelme olanağını olumsuzlaması karşısında, sonsuz anlamına gelen ve işbirliğini olanaksızlaştıran n- sayıda hane veya kişiyi içeren ekonomik formüllerle, işbirlikçi stratejide ortaklaşa-toplam kazanımların adil dağılımı sorununu çözen, her oyuncunun kazanca katkısının ve karşılığını nasıl alacağının hesaplandığı Shapley Değeri'ni bir arada çözümleyen formüller oluşturulmuştur.

Bu çalışmalar sonucu gelişen evrimci oyun kuramı, işbirlikçi olmayan oyun kuramı kavramlarını

işbirlikçiliğin veya insan tasarımının sonucu olduğu kabul edilen olgulara uygulamak amacıyla oluştu. Pazar oluşumu, fiyat mekanizması, para ve kredi işlemleri, toplumsal uygulamalar gibi kurum ve sözleşmelerde oyun kuramlarının kavramları kullanılmaya çalışıldı. Evrimci oyunların öncülerinden Thomas C. Schelling işbirlikçi görülen toplumsal kurumların, örneğin çelişkilerin çözülmesinin daha çok ceza ve misilleme tehditleriyle yürüdüğünü ortaya koydu.

Oyun kuramı, karar kuramı, genel denge kuramı ve mekanizma tasarım kuramlarının da geliştirilmesine katkı sağladı. Karar kuramı, tek kişinin doğaya karşı oynadığı oyunlar olarak gelişti. Karar kuramı en çok riskli seçenekler karşısında verilen kararlarla ilgilenir ve faydanın hesaplanmasında beklenen değerin maksimazisyonu olarak ifade edilirken, ekonomistler daha çok para geliri kısmıyla ilgilendiler. En çok belirsizlik ortamına yönelik olasılık hesapları kullanılırken, kararları değiştirmekte kullanılan yeni bilgilerin hesaba alınmasıyla ilgili Bayes Yasası karar öncesi bilgilenme süreçlerini ortaya koyan çözümlemelerde kullanıldı.

Genel Denge Kuramı oyun kuramının ticaret ve üretimle ilgili özel dalıdır, çok sayıda üretici ve tüketiciyle ilgilidir. Para ve vergi politikaları, borsa analizleri, faiz ve fiyat değişimleriyle ilgili çözümlemelerde kullanılır. Son zamanlarda hükümet girişimleri ve tepki davranışlarıyla ilgili çözümlemelerde kullanılmıştır. Vergi politikaları, Avrupa Birliği çağında uluslararası ticaret sözleşmelerinün rolü de bu konular arasındadır.

Mekanizma tasarım kuramı oyun kuramından, oyun kurallarının verili olmayıp farklı kuralların sonuçlarını tartışmasıyla ayrılır. Ücret anlaşmaları, gelir maksimizasyonu, risk dağılımı konularında kullanılır.

Oyun kuramı çalışmalarıyla Herbert Simon o zamandan beri evrimci oyun kuramı kapsamında geliştirilen bağımlı akılcılık kavramı çalışmasıyla 1979'da, John Nash, J. C. Harsany ve R. Selten 1994'te, William Vickrey ve James Mirrlees 1996'da **Nobel Ekonomi Ödülü** almıştır. [K. E.]

Öö

ödemeler bilançosu → ödemeler dengesi

ödemeler dengesi Bir ülkede yerleşik ekonomik birimlerin **dış alem**le ilişkilerini gösteren bir tablodur. Yurtiçinde yerleşik ekonomik birimler kişi, kuruluş ve devleti kapsamaktadır. Ödemeler dengesi aylık olarak açıklanır. Yıl sonunda kapatılır. Yeni yıl ile birlikte hesaplamalar sıfırdan başlar, geçmiş yılların aynı ayları ile karşılaştırılarak gelişmeler izlenir. [S. Ü.]

ölçeğe göre getiri → ölçek ekonomileri

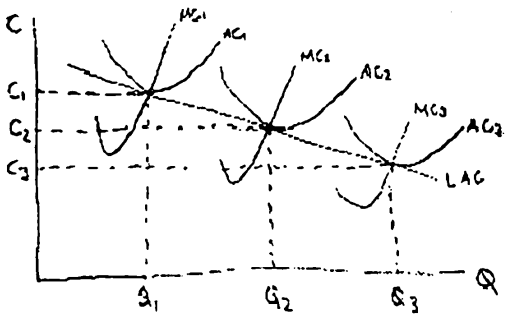
ölçek ekonomileri Firmalar kısa dönemde üretim kararlarını verirken, sabit sermaye yatırımları dışında kalan üretim faktörlerinin düzeyini belirlemekle yetinir. Oysa uzun dönemde firmanın sahip olduğu tesislerin büyüklüğünü artırmak ya da azaltmak, maliyet unsurlarının tamamında değişiklik yapmak olanağı vardır. Uzun dönemde üretim ölçeğinin değiştirilmesi üretim maliyetlerinde ve firmanın piyasadaki konumunda önemli değişiklikler sağlar. Üretimde kullanılan tüm girdilerin aynı oranda artırılması durumunda çıktının daha yüksek oranda artması 'ölçeğe göre artan getiri', daha düşük oranda artması 'ölçeğe göre azalan getiri', aynı oranda artması 'ölçeğe göre sabit getiri' durumunu gösterir.

Firma kısa dönemde ortalama maliyetinin en az olduğu düzeye, yani marjinal maliyet eğrisinin ortalama maliyet eğrisini kestiği noktaya kadar üretimini artırmakta, bu noktada optimum üretim düzeyine ulaşmaktadır. Üretim ölçeği büyüdükçe, bütün üretim faktörlerinin aynı oranda artırılması ve sabit maliyetlerin değişken maliyetlerle paralel artması durumunda ortalama maliyet değişmeyecektir. Bu, ölçeğe göre getirinin sabit olduğu bir durumdur. Ancak gerçekte, **Marshall**'ın saptamasıyla **içsel ekonomiler** gereği, ölçek büyüdükçe firmanın ortalama maliyetleri düşmektedir. Uzun dönemli ortalama maliyet eğrisi kısa dönemli ortalama maliyet eğrilerine düşük olduğu noktalarda teğet geçen eğridir. Uzun dönemli ortalama maliyet eğrisi genellikle negatif eğimli olur, yani ölçek büyüdükçe firmanın ortalama maliyetleri düşer. Bu durumun firma büyüdükçe toplu satın alma, etkin örgütlenme, ucuz sermeye bulma olanakları kazanılması, sabit yatırımların daha çok birim arasında bölünmesi gibi nedenleri vardır. Uzun dönemde ortalama maliyetlerin düşmesi firmanın marjinal maliyetinin piyasada belirlenen fiyatın altında kalması anlamına gelmektedir. Bu, ölçeğe göre artan getiri durumudur. Ölçeğe göre artan getiri firmanın ölçeği büyüdük-

çe getirisinin de, tam rekabet piyasası varsayımları ile ters düşecek şekilde arttığını gösterir. Ölçeğe göre artan getiri, büyük ölçekli firmanın salt ölçeğinden ötürü sahip olduğu avantajla piyasadaki fiyatı belirleyebileceğini ve monopol haline gelebileceğini gösterir. Ölçeğin büyümesi maliyetleri düşürerek firmayı küçük ölçekli firmalar karşısında avantajlı hale getirdiği gibi, küçük ölçekli firmaların piyasaya girmesini de zorlaştırır.

Yine de, belirli bir ölçek büyüklüğünden sonra –büyük örgütlenmelerin genel olarak yaşadığı yönetim vb sorunlar nedeniyle- ortalama maliyetlerin yeniden yükselmesi söz konusu olabilir. Bu durumda ölçeğe göre azalan getiri hali oluşmuş demektir. Uzun dönemli ortalama maliyet önce azalarak, bir süre sonra da artarak bir U eğrisi çizmiştir. [B. D.]

Ölçek Ekonomileri

örnekleme Bütün kütlenin özellikleri hakkında fikir sahibi olabilmek için kütle içinden parça seçme işlemi. Gerekli bilgilerin en az masrafla elde edilebilmesi veya bütün kütlenin ele alma olanağının olmaması nedeniyle kullanılan örneklemenin, mümkün olduğu kadar kütleyi temsil etme olanağının sağlanması için, hata payını asgariye indirmek, hata payını belirleyerek derecesini sağlamak amacıyla yöntemler geliştirilmiştir. Olasıklı örnekleme yönteminde, kütle içinden birim seçmenin belirli ve bilinen bir olasılığı vardır. Olasılık dışı örnekleme yönteminde kişisel bilgiye başvurulur. Bu nedenle iradi veya yargısal örnekleme de denilen bu yöntemde olasılık kuramı kullanılmadığından tahminlerin standart hatası da hesaplanamaz.

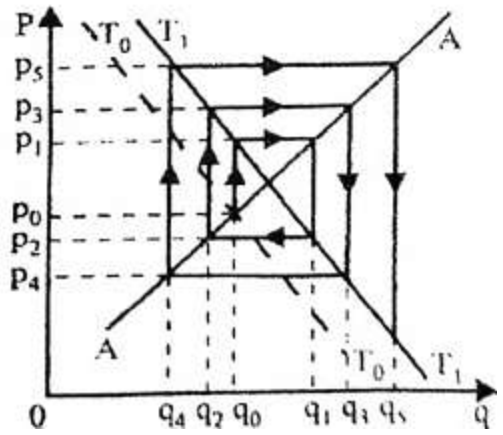
En çok kullanılan olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örneklemede her birimin seçilme olasılığı eşittir. Seçim, ana kütlenin belirli özelliklerine göre gruplandırıldığı kademeli örnekleme yöntemiyle de yapılabilir. Bu durumda gruplandırmanın benzer birimleri içermesi gerekir. Her grup veya alt grup için ana kütle içindeki paylarına göre kota ayırmak da tercih edilebilir. Sistematik örnekleme de ise seçimler aralıklı gruplara göre yapılır.

Nüfus özellikleri, bölgelere göre gelir dağılımı, satış beklentisi, bir zaman aralığındaki kârlılık, tüketici bilgilenmesi gibi konularda örneklemeye başvurulur. Konunun önemine göre, iki aşamalı, ikinci için yol gösterici olmak üzere önce dar, sonra geniş örnekleme yapılabilir. Bu uygulama daha pahalı ve zaman alıcı olmakla birlikte, örnekleme yönteminin, gruplama ve diğer tanımlamaların sağlamasını yapma olanağı yaratarak daha güvenilir sonuçlar verir. Örneklemin geniş tutulması her zaman daha sağlıklı fakat daha pahalıdır.

Toplanan veriler istatistik yön-

temlerle değerlendirilir; dağılım ve eğilimlerle belirli değişkenlere göre yorumlama modelleri kullanılır. Veri toplanmasındaki aksaklıklar ve verilerle ilgili bilgilerdeki eksiklikler bu aşamada en çok hataya yol açan nedenlerdir. Bkz. istatistik. [K. E.]

Örümcek Ağı Kuramı Amerikalı Henri Schultz, İtalyan Umberto Ricci ve Hollandalı Jan **Tinbergen** tarafından 1930 yılında birbirlerinden habersiz olarak ortaya atılan örümcek ağı kuramına göre; tarımsal üretimde neyin, ne kadar üretileceğine dair verilen kararlar tarımsal ürünlerin bir önceki yıl piyasa fiyatlarının bir sonucudur. Tarımsal ürünlerin miktar ve fiyatlarında yıllar boyunca meydana gelen değişiklikleri analiz eden ve bunlarla ilgili yıllık dalgalanmaları açıklayan şekiller örümcek ağına benzediğinden bu adı alan kuramda, dalgalanmanın hangi şekilde olacağı arz ve talep eğrilerinin eğimlerine bağlıdır. Kuramın en fazla eleştirilen yönü, arzı bir önceki dönemdeki fiyatlara bağlarken, arzı etkileyen fiyat dışındaki faktörleri dikkate almamasıdır. [B. B.]

Özel Çekme Hakkı (SDR, *Special Drawing Rights*) Bretton Woods sabit döviz kuru sistemini desteklemek üzere, 1969 yılında Uluslararası Para Fonu (**IMF**) tarafından yürürlüğe konulmuştur. **Bretton Woods Sistemi**'ne entegre olan ülkelerin resmi rezervlerinin, ülkenin para biriminin uluslararası piyasalarda belirlenen kurdan alım-satımını yapılabilmesini temin edecek düzeyde olması gereklilik arz etmekteydi. Ancak, hızla gelişmekte olan uluslararası ticari ve finansal işlemler, küresel boyutta kabul gören iki temel rezerv varlığının (ABD doları ve altın) yetersiz kalması sonucunu doğurmuş ve bu kapsamda, IMF'nin gözetimi altında, yeni bir rezerv varlığının ortaya konulması noktasında uluslararası bir uzlaşı doğmuştur.

Bu uzlaşı çerçevesinde, SDR mekanizmasının yürürlüğe konulmasından birkaç yıl sonra Bretton Woods Sistemi'nin ve sabit kur rejimlerinin küresel düzeyde çökmesi ve uluslararası sermaye piyasalarının ülkelerin finans ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde gelişmesi nedeniyle özel çekme hakkının kullanım alanı sınırlı kalmıştır. Günümüzde, SDR temel olarak, başta IMF olmak üzere bazı uluslararası kuruluşların hesap birimi olarak işlev görmektedir.

SDR, IMF üyesi ülkelerin serbestçe kullanılabilecek kaynaklarına yönelik bir "potansiyel talep" olarak da nitelenebilir. Bu açıdan, özel çekme hakkının bir para birimi ya da doğrudan IMF kaynakları üze-

rindeki bir hak olarak değerlendirilmesi uygun değildir. SDR bulunduran ülkeler, diğer üyelerin serbestçe kullanılabilecek kaynakları üzerindeki potansiyel haklarını iki mekanizma yoluyla kullanabilirler: i) Doğrudan üye ülkelerin arasında gönüllülük esasına dayalı olarak yapılabilecek anlaşmalar, ii) IMF tarafından ortaya konulacak şartlar çerçevesinde, dış dengeleri açısından güçlü ülkelerin, dış kaynak ihtiyacı içindeki ülkelerin elindeki özel çekme haklarını satın almaları (SDR karşılığında dış kaynak sağlamaları).

SDR sisteminin kurulduğu dönemde, 1 SDR'ın 1 ABD dolarına ve 0,888671 gram altına denk olması ilke olarak kabul edilmiştir. Ancak, Bretton Woods sisteminin 1973 yılında çökmesiyle birlikte, SDR'ın değerinin uluslararası düzeyde kabul gören para birimlerinden oluşan bir sepete göre belirlenmesi uygulamasına geçilmiştir. Günümüzde SDR sepeti, **avro**, ABD doları, Japon yeni ve İngiliz sterlininden oluşmaktadır. SDR'ın ABD doları cinsinden değeri, günlük olarak Londra piyasasında belirlenen çapraz kurlar uyarınca tespit edilmekte ve IMF'nin internet sayfası aracılığıyla kamuoyuna duyurulmaktadır.

SDR sepeti, dünya ticareti ve finansal sistemlerdeki gelişmeler dikkate alınarak, her beş yılda bir gözden geçirilmektedir. Bu çerçevede, 2000 yılı Ekim ayında yapılan son gözden geçirme çalışmasında, SDR sepetinde yer alan para birimlerinin ve ağırlıklarının belirlenmesindeki kıstaslar açıklığa kavuşturulmuş ve AB ortak para birimi avronun sepete dahil edilmesine karar verilmiştir. Bu değişiklikler 1 Ocak 2001'den itibaren yürülüğe girmiştir. [S. Ü.]

özel sektör Kamu sektörünün aksine devlete ait olmayan, hür teşebbüsün, özel şahıs veya kuruluşların faaliyet gösterdikleri ortamdır. Özel sektörde, teşebbüs mülkiyeti gerçek kişilere bu kişilerin ortaklaşa sahip oldukları tüzel kişilere aittir. Özel sektör olma veya özel teşebbüs kurabilme hak ve hürriyeti Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile kişilere tanınmış temel haklardandır. Özel teşebbüs konusunda tanınan hürriyetin ancak kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlanması mümkündür. [B. B.]

özel tüketim vergisi (ÖTV) Vergi konuları tek tek kanunda sayılan özel tüketim vergisi, dolaylı bir vergi olup akaryakıt, sigara ve içki gibi tekel maddeleri ve lüks sayılan ürünler üzerine konulan ek bir vergi olarak da nitelendirilebilir.

ÖTV; mal teslimi veya ilk iktisabı halinde malın teslimi veya ilk iktisabı ile, malın tesliminden önce fatura veya benzeri belgeler verilmesi halinde bu belgelerde gösterilen miktarla sınırlı olmak üzere fatura veya benzeri belgelerin düzenlenmesi ile, kısım kısım mal teslim edilmesinin mutat olduğu veya tarafların bu konuda mutabık kaldıkları halde her bir kısmın tes-

limi ile, komisyoncular vasıtası ile veya konsinyasyon suretiyle yapılan satışlarda malların alıcıya teslimi ile, malların ithalinde ise Gümrük Kanunu'na göre vergi ödeme mükellefiyetinin başlaması ile, gümrük vergisine tabi olmayan işlemlerde ise gümrük beyannamesinin tescili ile doğmaktadır. [B. B.]

özelleştirme Devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılması ve ekonomide piyasa güçlerinin etkili kılınması amacıyla, mülkiyeti ve yönetimi kamuya ait olan ekonomik üretim birimlerinin özel sektöre devridir.

Piyasanın optimal kaynak tahsisini kendiliğinden yaptığına ve devletin müdahalelerinin ekonomiye zarar verdiğine ilişkin düşüncelerin klasik iktisatçılardan bu yana savunulmasına karşın, özelleştirme kavramı 1980'li yıllarda hayata geçirilmiştir. **29 Krizi**'nin kamunun ekonomiye müdahalesinin yoğunlaşmasına yol açması gibi, 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon da Keynesyen politikaların gözden düşmesine, neoliberal eğilimlerin güçlenmesine fırsat vermiştir. İlk uygulamalar İngiltere'de Thacher, ABD'de Reagan, Şili'de Pinochet dönemlerinde başlatılmıştır. 1990'lı yıllarda tüm dünyada özelleştirme uygulamaları büyük bir hız kazanmıştır.

Özelleştirme, bireylerin rasyonel davranışlarının ekonomide etkinliği sağlayacağına ve piyasa dengesini oluşturacağına olan güvene dayanır. Bu görüşe göre devlet ekonomi dışı amaçlar güttüğünden piyasa dengelerini bozmakta, kamu işletmeleri verimli çalışmamaktadır. Devletin çok sayıda görev üstlenmesi kamu bütçesini büyütmekte, bu durum vergilerin artmasını gerektirmekte, sonuçta özel sektörün kullanması gereken kaynaklar kamuya aktarılmaktadır. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi mikroekonomik düzeyde verimsizliği ortadan kaldıracağı gibi, makroekonomik düzeyde de piyasa ekonomisini tüm kurallarıyla işler hale getirecektir.

Özelleştirme devletin harcamalarını artırmak ve gelir sağlamak açısından da savunulmaktadır. Kamu işletmelerinin çoğunun zarar etmesi nedeniyle, özelleştirme kamu harcamalarının azalmasını sağlayacaktır. Ayrıca özelleştirmeden elde edilen gelirler dış borçların ve bütçe açıklarının kapatılmasında kullanılabilecektir. Kamu işletmelerinin hisselerinin halka satılmasının sermayenin tabana yayılmasını sağlayacağı, geniş kesimlerin **hisse senedi** yoluyla işletmelerin mülkiyetine katılacağı, sosyal dengesizliklerin giderileceği de öne sürülmektedir. Kamu işletmelerinde tekelci bir konum kazanan sendikaların gücünü kırmak da hedefler arasındadır.

Düşünsel gerekçelerin ötesinde, özelleştirmenin hemen tüm ülkelerde yaygınlaşmasının pratik gerekçeleri de vardır. Bunların başında **IMF**, **Dünya Bankası** gibi uluslararası ekonomik kuruluşların azgelişmiş ülkeleri desteklemek için yapısal uyum programlarının haya-

ta geçirilmesini koşul olarak öne sürmesi gelmektedir. Yapısal uyum programları piyasa mekanizmasının ekonominin işleyişinde belirleyici hale getirilmesini gerektirmektedir. Bu durum dış kaynak sağlamak için özelleştirmenin ön koşul haline gelmesine yol açmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren **küreselleşme**nin ulusal ekonomiler üzerinde belirleyici olması da özelleştirme eğilimini güçlendiren bir faktör olmuştur. Kamu iktisadi işletmeleri genellikle dış ticaret korumacılığına dayalı ortamlarda varlığını sürdüren işletmelerdir. Korumacılığın terk edilip, ihracata yönelik büyüme modellerinin gündeme geldiği bir ortamda, kamu işletmelerinin rekabet edebilmesi hem yönetim anlayışlarının değişmesini hem de önemli boyutlarda kamu kaynaklarıyla desteklenmesini gerektirmektedir.

Teknolojik gelişmelerin hızlanması da, özellikle azgelişmiş ülkelerin teknolojik açıklarını kapatmak amacıyla **çokuluslu şirketler**in yatırımlarını çekmek için rekabete girmelerine yol açmıştır. Çokuluslu şirketlerin ülkeye girişi kamu müdahalelerinin azaltılıp, piyasa koşullarının egemen olmasını gerektirmektedir. Kamu iktisadi kuruluşlarının çokuluslu şirketlere satışı da özelleştirme kapsamında sıkça görülen uygulamalardandır.

Özelleştirme halen devam eden bir süreçtir. 1980'li yıllardan bu yana dünyanın gelişmiş ve azgelişmiş çoğu ülkesinde binlerce kamu kuruluşu özelleştirilmiştir. Bu süreçte özelleştirilen kuruluşların değerlemesi birçok ülkede tartışma konusu olmuştur. Siyasal kayırmacılık, yolsuzluk iddiaları ortaya atılmıştır. Bir diğer tartışma konsu da doğal tekel niteliğindeki kamu kuruluşlarının özelleştirilmesiyle ilgilidir. Kamu tekeli ortadan kalkarken özel tekellere yol açmaması için, düzenleyici bağımsız kurumlar modeli gündeme gelmiştir.

1980'li yıllardan bu yana yaşananlar özelleştirme politikalarını savunanların amaçlarını gerçekleştirmiştir. Ekonominin işleyişinin büyük ölçüde piyasaya terk edildiği, verimliliğin en önemli kriter haline geldiği bir yapı ve anlayış yerleşmiş, ekonominin diğer hedefleri gündemden düşmüştür.

Bibl.: TÜREL, O., *Özelleştirme Üzerine Notlar*, www. Bagimsizsosyalbilimciler.org, 2003; YAZICI, K. (1997), *Özelleştirmede Değerlendirme Yöntemleri ve Değerlendirme Kriterleri*, Ankara: DPT; HANKE, S. H., *Özelleştirme Tercihi: Bir Analiz*, www. ceterisparibus.net; HANKE, S. H., *Özelleştirme Teorisi*, www.Ceterisparibus.net; SARISU, A., *Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme*, www.Ceterisparibus.net, 2003; ÖZTÜRK, N., *Özelleştirme Ders Notları*, www. ydk.gov.tr [B. D.]

Pp

pahalılık 1) Fiyatlarla gelirler arasındaki ilişki ile ilgili göreceli bir kavramdır. Fiyatların, elde edilen gelirle ihtiyaçların karşılanmasına olanak vermeyecek ölçüde yüksek olmasına pahalılık denir. Gelir düzeyi ve gelir dağılımı ile ilgili bir kavramdır. Düşük gelirli kesimler için her zaman pahalılık vardır.

Enflasyon düşük gelirli kesimler için pahalılık yarattığından, genellikle bu iki kavram birbirine karıştırılır. Enflasyon gelirlerden hızlı yükseliyorsa pahalılık artıyor demektir. Ancak enflasyon hiç olmasa dahi, ihtiyaçlarını karşılayamayan düşük gelirli kesimler için pahalılık mevcuttur. Bir ülkede pahalılığın olması ihtiyaçların talebe dönüşemediğini gösterir.

2) Aynı nitelikte iki mal veya hizmetten birinin fiyatının diğerine göre yüksek olması durumudur.

3) Farklı kentler, bölgeler ya da ülkelerden bazılarındaki genel fiyat düzeyinin diğerlerine göre daha yüksek olması durumudur. [B. D.]

panayır → **fuar**

para Mal ve hizmetlerin değişim aracıdır. Ekonomide madeni para (ufaklık para), kağıt para (banknot) birimlerinin yanı sıra vadesiz mevduatlar ve kredi kartları da para unsurları arasında kabul edilmektedir. Vadeli mevduat, devlet tahvili gibi değişim araçları da para benzeri olarak değerlendirilir. Paranın başlıca üç asli fonksiyonu vardır:

1) Para ödeme aracıdır. Mübadele-değişim fonksiyonu vardır.

2) Para değer ölçüsüdür. Hesap birimi fonksiyonu vardır.

3) Para tasarruf aracıdır. Biriktirme, saklama fonksiyonu vardır.

Günümüzde paraya iktisat politikası aracı olma fonksiyonu da yüklenmiştir. Buna göre para politikası, istihdam ve gelir seviyesinin belirlenmesinde rol oynamaktadır. [B. B.]

para arzı Bir ekonomide belirli bir anda dolaşımda bulunan her türlü paranın toplam miktarına para arzı denmektedir. Para stoku, para hacmi olarak da adlandırılır. Para arzı genelde, dolaşımdaki para (madeni ve kâğıt paralar) ve kaydi para işlevi gören bankalardaki vadesiz mevduatın toplamı anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte para arzının dar ve geniş tanımları mevcuttur. T.C.Merkez Bankası'nca yapılan tanımlama şu şekildedir:

Dar anlamda para arzı: M1= Tedavüldeki banknotlar+ Madeni para+ bankalardaki vadesiz mevduat+ Merkez Bankası'ndaki resmi mevduat dışındaki vadesiz mevduat- Banka kasaları.

Geniş kapsamlı para arzı: M2= M1+ vadeli mevduat.

Döviz mevduatını da içeren geniş tanım: M2Y= M2+ döviz mevduatı. [B. B.]

para değişim hızı Parayı diğer mallardan ayıran bir özelliği aynı zamanda mübadele aracı olmasıdır. Kolaylıkla el değiştirebilen paranın değişim hızı (paranın dolaşım hızı), bir birim paranın kaç birim mal veya hizmetin el değiştirmesine imkan sağladığını gösterir.

İktisatçılar arasında **para talebi**, **para arzı**, gelirler, faiz oranlarına bağlı olarak paranın dolaşım hızı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. **Keynes** paranın dolaşım hızının sabit olduğunu varsayan klasik görüşe, **Likidite Tercihi** kuramı ile karşı çıkmış ve faiz oranlarına bağlı olarak paranın dolaşım hızının değiştiğini ileri sürmüştür. Parasalcı **Freidman** ise modern miktar teorisinde, paranın aktif bir değer ve servet edinme yöntemlerinden biri olduğunu ifade ederek para talebinin toplam servete ve servet biçimlerinin getiri oranlarına bağlı olarak değiştiğini ileri sürmüştür. [B. B.]

para piyasası Kısa vadeli, yüksek likiditeye sahip finansal enstrümanların işlem gördüğü, kısa vadeli fon arz ve talebinin karşılaştığı piyasalardır. Para piyasalarında vade genellikle bir yılı aşmaz, ancak uluslararası piyasalar için bu süre 90 gün ve daha az bir süreyi kapsamaktadır. Para piyasasının araçlarını ticari senetler, kaynaklarını mevduat oluşturmaktadır.

Para piyasası örgütlenmiş ve örgütlenmemiş para piyasası olarak sınıflandırılabilir. Örgütlenmiş para piyasası, çoğunlukla işletmelerin nakit ihtiyacını karşılayan ticari bankaları yani bankacılık sistemini ifade etmektedir. Örgütlenmemiş para piyasası ise banka sisteminin dışında kalan piyasayı, işletmelere kısa vadeli fon sağlayan kişi ve kuruluşları anlatır. [B. B.]

para politikası Merkez Bankasının ekonomik büyüme, istihdam artışı, fiyat istikrarı gibi hedeflerine ulaşabilmek için paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini etkilemeye yönelik olarak uyguladığı politikalar bütünüdür. Para Politikası Kurulu para politikasının ilke ve stratejilerini belirler, Merkez Bankası uygular. Banka başta fiyat istikrarı olmak üzere, ana hedeflerine ulaşmak için gereken ara hedefleri saptar. Bunlar para arzı, faiz oranı, döviz kuru gibi temel büyüklüklerdir. Bu hedeflere ulaşmak için çeşitli para politikası araçları kullanılır.

Merkez Bankası ekonomideki dalgalanmaları yumuşatıp istikrar sağlamak için piyasadaki toplam para arzını belirler. Resesyon dönemlerinde piyasadaki para miktarını artırarak genişlemeci politikalar izler. Enflasyonu düşürmek için piyasadaki para arzını azaltarak, daraltıcı politikalar izler. Para arzını belirlerken açık piyasa işlemleri, reeskont oranları ve zorunlu rezervler gibi araçları kullanır.

Merkez Bankası açık piyasa iş-

lemleri ile sistemdeki bankaların likiditesini kontrol eder. Açık piyasada repo ve ters repo ile doğrudan menkul değer alım ve satımı yaparak, bankalar arası piyasada ise mevduat alışverişi yaparak likidite sağlar veya fazla likiditeyi çeker. Piyasada para arzı fazla ise tahvil satarak piyasadaki parayı toplar, para miktarı az ise daha önce sattığı tahvilleri geri alıp karşılığında para vererek para arzını artırır. Zorunlu karşılık oranları ile bankacılık sisteminin rezervlerini, dolayısıyla bankaların yarattığı parayı kontrol eder. Reeskont oranlarını değiştirerek, bankaların açabileceği kredi miktarını etkiler. Reeskont kredileri ile bir yandan bankaların likidite ihtiyaçlarını karşılarken, diğer yandan kısa vadeli faiz oranlarını kontrol eder. Ekonomide kazanılan dövizlerin bir bölümünün kendisine satılmasını zorunlu kılabilir. Döviz kurunu etkilemek için piyasada döviz alıp satabilir. Para arzını belirlemeye yönelik politikalar uygulanırken para çarpanı dikkate alınır. Açık piyasa işlemleri ve reeskont oranı politikaları ile piyasadaki para miktarı belirlenmektedir. Zorunlu karşılıklarla da çarpanın büyüklüğü etkilenmektedir.

Faiz oranları en önemli araçlardandır. Faiz oranlarının düşmesi kredi almayı kolaylaştırdığından yatırımları, tasarruftan sağlanan geliri azalttığından tüketimi canlandırır ve büyümenin hızlanmasını sağlar. Faiz oranlarının yükseltilmesi kredi almayı zorlaştırır, tasarruf gelirini artırarak teşvik eder. Bu bakımdan, büyümeyi hızlandırmak için faiz oranları düşürülür, para arzı artırılır. Merkez Bankasının faiz oranlarını değiştirmesi enflasyon üzerinde çok yönlü etki yapar. Bu uygulama öncelikle diğer bankaların faizlerini etkiler. Kredi, hisse senedi, döviz fiyatlarını değiştirir. Yurtiçi ve dış ülkelerdeki faiz oranlarının farkına göre, ülkeye gelen yabancı sermayeyi etkiler. Beklentileri ve ileriye dönük kararları değiştirir.

Para politikaları Keynesyen teorinin etkisiyle önem kazanmıştır. Keynes, klasik iktisatçıların aksine, parasal değişkenler üzerindeki düzenlemelerin reel ekonomi üzerinde etkili olacağını savunmuştur. [B. D.]

para talebi Bir ekonomideki kişi ve kuruluşların, belirli bir anda, hemen harcanabilir durumda, yanlarında, kasalarında veya bankalardaki hesaplarda bulundurmak istedikleri para miktarı, para stokudur. Kısaca, kişilerin ellerinde para tutma arzusu olarak tanımlanabilir. Para talebi; milli gelir, fiyatlar genel düzeyi ve faiz oranlarıyla bağlantılıdır.

Keynes'e göre ev halkı ve firmalar 3 farklı güdüyle para talep ederler. Bunlar: 1) İş görme, işlem güdüsü: Günlük ihtiyaçların ve diğer gereksinimlerin karşılanması için kişilerin alışveriş yapmak üzere para tutmalarıdır. İşlem güdüsü, gelir düzeyi ile mal ve hizmetlerin fiyatıyla doğru orantılıdır. 2) İhtiyat güdüsü: Gelecekte oluşabilecek hastalık, kaza gibi beklenmedik du-

rumlar ve harcamalar için kişilerin para tutmasıdır. Geleceği düşünme güdüsü olarak da adlandırılan bu güdü, kişilik özelliklerinin yanı sıra milli gelir ve fiyatlara bağlı şekillenmektedir. 3) Spekülasyon (kazanç sağlama) güdüsü: Kişilerin menkul değerler ve malların fiyatlarındaki değişmelerden kazanç sağlamak, yatırım fırsatlarından faydalanmak amacı ile para tutmalarıdır. Spekülasyon güdüsü, faiz oranlarına karşı duyarlı olup faiz haddi yükseldikçe bu güdüyle para talebi artar. [B. B.]

paranın miktar kuramı Paranın miktar teorisi olarak da bilinen miktar kuramı, fiyatlar genel düzeyi ile **para arzı** arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Para miktarı ile fiyat arasında ilişki üstünde ilk duran kişi Polonya kralı I. Sigismund'un isteği üzerine konuyu inceleyen astrolog Kopernik'tir (1473-1543). J. Bodin, Sir W. Petty, R. D. Cantillion, John Locke ve David Hume gibi düşünürler de tağşiş, altın ve gümüş madenlerinin keşfinin fiyat üstündeki etkileri üzerine yazmışlardır. **Ricardo** ise paranın miktar kuramına bir ekleme yaparak, piyasadaki parayla piyasadaki malların birbirlerine tam uygun bulundukları ideal bir durumda, değerli madenlerin değiştirme değerlerinin bunları çıkarmak için harcanan emeğin değerine eşit olduğunu ifade etmiştir.

Klasiklerin kabul ettiği paranın miktar kuramına göre; fiyatlar genel düzeyi ile para miktarı arasında doğrusal bir ilişki vardır ve para miktarındaki bir değişme doğrudan doğruya mal ve hizmetlerin fiyatlarında değişikliklere sebep olmaktadır. Bu kuram çerçevesinde, para, ekonomide sadece fiyat seviyesini etkilemekte, üretim, istihdam ve faiz oranları para arzındaki değişikliklerden etkilenmemektedir. Irwing **Fisher** tarafından, miktar kuramı, paranın dolaşım hızı ve işlem hacmini unsurlarını da kapsayacak şekilde geliştirilmiştir.

Cambridge Okulu'nun kurucularından Alfred **Marshall** ile Arthur C. **Pigou**'nun geliştirdikleri ve Cambridge miktar kuramı olarak tanınan yaklaşımda elde tutmak zorunda oldukları para miktarı yerine ekonomik nedenlerle elde tutulan bir aktif olarak para ele alınmakta, elde tutulmak istenen para miktarı ile fiilen elde tutulan para miktarı ayrımı ile parasal dengesizlik düşüncesi ortaya konmaktadır; artık yalnız para arzı değil para arz ve talebinin etkileşimi söz konusudur. Kurumsal faktörler kadar ekonomik faktörlerden de etkilenen davranışsal bir değişken olarak dengesizlik katsayısı, J. M. **Keynes** tarafından işlenmiştir.

1950'li yıllarda **Friedman**'ın öncülüğünde Monetaristler (Parasalcılar, bkz. monetarizm) tarafından miktar kuramı yeniden düzenlenerek canlandırılmış ve modern-çağdaş miktar kuramı olarak da bilinen bu görüşte maliye politikasının toplam talep üzerindeki etkileri sorgulanarak, para politikasının önemi vurgulanmış, ekonomideki istikrar-

sızlıkların temelinde para arzındaki düzensiz dalgalanmaların yattığı ileri sürülmüştür. Modern parasalcı yaklaşım klasik görüşü izlemekle birlikte, ekonomide eksik istihdam olabileceği, paranın üretim miktarı üzerinde etkili olabileceği hususlarında miktar teorisine daha esnek yaklaşmış ve para arzının yalnızca fiyat düzeyini değil, geçici bir süre için de olsa, toplam ekonomik faaliyetleri etkileyeceğini kabul etmişlerdir. [B. B.]

Pareto Optimumu Neoklasik iktisatçı Pareto tarafından geliştirilen **refah** tanımı. Pareto'ya göre bir toplumdaki toplam refah toplumdaki bireylerin refahlarının toplamından oluşmaktadır. Bu durumda, toplumdaki herhangi bir bireyin refahının artması toplam refahı artıracaktır. Ancak bir bireyin refahı artarken, diğer bir bireyin refahında azalma olursa toplam refah artmış sayılmaz. Eğer bir toplumda başka bir bireyin refahı azaltılmadan, bir bireyin refahını yükseltme olanağı yoksa, o toplum maksimum refaha ulaşmış demektir. Bu durum, toplumda optimum kaynak dağılımının sağlandığını gösterir.

Pareto'nun yaklaşımında bireysel refah kavramı esas alınmakta, bunun dışında bir toplumsal refah kavramı kabul edilmemektedir. Bireyler arası refah karşılaştırması söz konusu değildir. Toplumda gelir dağılımı veri kabul edilmektedir. Bu kabuller sonucunda, her türlü gelir dağılımında toplam refahın maksimize edildiğini savunmak olanaklı görülmektedir.

Pareto insanların yetenekleri bakımından eşitsiz olduğunu, bu nedenle gelir dağılımını dengeli hale getirme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanacağını savunmaktadır. Gelir dağılımının iktisadi analizden dışlanmasından yanadır. Bu nedenle Pareto'ya göre bazı bireylerin durumunu daha iyi hale getirip, bazı bireylerin durumunu daha kötü hale getiren değişmelerin refahı ne yönde etkilediği söylenemez. Refah, ancak hiç kimsenin durumunu kötüleştirmeden bazı kişilerin durumunu iyileştirebiliyorsak artmış sayılır. [B. D.]

Pareto, Vilfredo (1848-1923) İtalyan neoklasik iktisatçı ve sosyolog. 1848 yılında Paris'e göçmüş bir İtalyan aristokrat ailesinin çocuğu olarak doğdu. Torino Politeknik Enstitüsü'nde inşaat mühendisliği eğitimi gördü. Mühendislik eğitiminde edindiği matematiksel yaklaşımı ekonomik analizlerinde ağırlıklı olarak kullandı. 1882 yılında Liberal Parti'den milletvekili adayı oldu ancak seçimi kazanamadı. 1889 yılında işini bıraktı, evlendi ve makaleler yazıp konferanslar vermeye başladı. Bu dönemde ekonomiyle ilgilenmeye başlamıştı ve bir dergide makalelerini yayımlamaktaydı. 1893 yılında Lozan Üniversitesi'nde Leon **Walras**'ın kürsüsünü devraldı. İsviçre'de de İtalyan hükümetinin politikalarını eleştirmeyi sürdürdü. Bu dönemde peş peşe kitaplar yazdı. 1900 yılında yazdığı bir makalede anti-demokrat oldu-

ğunu açıkladı. 1907 yılında emekli olarak Cenova'ya yerleşti. 1916, 1920 ve 1921 yıllarında sosyoloji teorisini açıkladığı kitaplarını yayınladı. Bu dönemde faşist hareketin itibar gösterdiği bir düşünür oldu. Faşistler Pareto'yu senatör yaptılar, Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na delege olarak davet ettiler. Faşist Parti'ye doğrudan katılmamakla birlikte, bazı uygulamalarını öven konuşmalar yaptı. 1923 yılında öldü.

İlk önemli çalışması gelir dağılımı konusunda oldu. Matematiksel analizlere yer verdiği çalışmasında gelir dağılımının insanların yeteneklerine göre tarihsel olarak belirlendiğini ve dağılımı değiştirme çabalarının başarısız olacağını savundu.

Walras'ın **genel denge** modeline karşı çıkarak **marjinal faydanın** ölçülemeyeceğini, buna karşılık bireylerin ihtiyaçlarını sıralayabileceğini, önceliklerine göre karar verdiğini belirtti.

Ünlü **Pareto Optimumu** yaklaşımı ile gelir dağılımından bağımsız bir refah teorisi geliştirdi. Pareto'nun bu yaklaşımından sonra gelir dağılımı konusunu ahlaki bir sorun sayarak, ekonominin ilgi alanından çıkarma tavrı yaygınlaştı.

Sosyoloji çalışmalarında rasyonel tüketici kavramını reddetti. Toplumsal çelişkileri eski elitlerle iktidar arayan yeni elitler arasındaki mücadeleyle açıkladı. İktidarı elinde tutanların rakiplerini yok etmesini meşrulaştıran görüşler öne sürdü.

Bibl.: PARETO, Vilfredo (2005), *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Merve Zeynep Doğan, Ankara: Doğu Batı Yayınları. [B. D.]

parite Farklı ulusal para birimleri arasındaki dönüşüm oranıdır. Sabit döviz kuru sisteminde parite değişmez, serbest kur sisteminde piyasa koşullarına göre dalgalanır. **Bretton Woods sisteminin** uygulandığı dönemde, sistemdeki ülkeler ulusal paralarını ABD dolarına sabit kurlardan bağladığından, dolar paritesi üzerinden tanımlanırlardı. Bugün de ulusal paralarını dolar paritesi üzerinden tanımlayan ve dolara bağlı olarak dalgalanmaya bırakan ülkeler vardır. [B. D.]

part-time Haftalık çalışma süresi, aynı işyerinde aynı tür çalışma ilişkisi içinde çalışıp, aynı veya benzer işi yapan tam süreli işçilere göre daha kısa olan işçilerin çalışma biçimi. Kısmi süreli çalışma.

Kısmi işsizlikten etkilenen, yani ekonomik, teknik veya yapısal nedenlerle topluca ve geçici olarak çalışma süreleri kısaltılan tam süreli işçiler part-time işçi sayılmazlar.

Part-time çalışma; kadınların ücretli çalışma yaşamına katılmasını teşvik etmesi, işin ve iş sürelerinin düzenlenmesinde esneklik sağlaması, işçilere daha fazla serbest zaman tanıması ve işsizliği azaltması nedeniyle desteklenmektedir. Ailevi sorumluluklarına, diğer etkinliklere zaman ayırmak isteyenler, yaşlılar, özürlüler, öğrenciler, ev kadınları part-time çalışmayı tercih ederler. Pek çok işçi ek gelir

sağlamak için, pek çoğu da tam süreli iş bulamadığından part-time çalışmaktadır. Sendikalar part-time çalışmayı gerçek istihdam, part-time çalışanları da tam işçi saymadıklarından, genellikle bu çalışma türüne olumsuz bakarlar. Ancak istihdam koşullarının esnekleşmesine paralel olarak, part-time çalışma da yaygınlaşmaktadır. [B. D.]

Parvus Efendi (1867-1924) 1905 Rus Devrimi'nin önderlerindenken, Osmanlı ekonomisi araştırmalarıyla tanınan ve İttihad ve Terakki'nin **Milli İktisat** görüşünün oluşumunda etkili olan, Birinci Dünya Savaşı spekülatörü ve uluslararası ilişkiler ajanı.

Asıl adıyla Aleksandr İzrail Gelfand veya Aleksander İsrael Lazatevitsch Helphand, Rusya'da doğdu. 1891'de Almanya'da ekonomi ve maliye doktorası yaparken Alman Marksistlerle Rus Marksistler arasındaki ilişkiyi yürüttü. Üretim fiyatının sermayenin organik bileşimiyle temsil edilişi ve malın değerini oluşturması teziyle, kapitalistlerin artı değeri yani sömürü oranını düzenlemek için fiyatı ayarlama yöntemleri olup olmadığı tartışmasıyla kendisini duyurdu. Parvus tekelin kapitalist öncesi üretim ilişkilerinin ayrılmaz özelliği olduğunu dolayısıyla emek zamanının, toplumsal değeri saptadığını savunmuştu.

1903'te Troçki ile işbirliğine girdi, birlikte sürekli devrim teziyle burjuva devriminin sosyalist devrime ulaştırılması görüşünü oluşturdular. 1905 Rus Devrimi'nin önderlerindendi, Sibirya'ya sürgün edildi ve Almanya'ya kaçtı.

1910 sonlarından 1915 başına kadar İstanbul'daydı. Osmanlı ekonomisi üstüne araştırmalar yaptı. Değerlendirmelerinde Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin determinizmi ve kapitalizmin görülebilir bir gelecekte çökeceği beklentisi vardı. Osmanlı ekonomisinin kapitalistleşmesi üzerinde durarak, kapitalizmin ileri bir aşama oluşturması ve kalkınma sorunlarını, iktisat politikası geliştirilmesini vurguladı.

Türk Yurdu dergisinde **Düyûnu Umumiye**'nin mali tutsaklığı sürdürücü etkisi ve çare arayışı, tarımsal gelişmenin, sanayileşmenin ve siyasal katılımın tetikleyicisi olacağı tezlerini geliştirerek, devletin adaletli vergi ve yatırım programıyla kalkınmayı sağlamasını savundu.

Dış borçlar, demiryolu tahvilleri, tahıl fiyatları, vergi, **Reji** konularında *Tanin*, *Tasvir-i Efkar*, *Jeune Turc*, *Türk Yurdu* ve *Bilgi Mecmuası*'nda yazdı. 1914'te *Türkiye'nin Can Damarı Devlet-i Aliyyenin Borçları ve Islahı* kitabını yayınladı. Ekonomi politikası üstüne görüşleriyle İttihatçıları etkiledi, bu etki Milli İktisat uygulamalarında etkisini gösterdiği gibi, yarattığı entelektüel etkiyle Cumhuriyet döneminde de sürdü. Aynı yıl *Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse* ve *Umumi Harp Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse* adlı kitapları yayınlandı ve savaş sonuçlarıyla ilgili öngörülerde bulunarak, Almanya yanında savaşa girmesinin Çarlık Rus-

ya'sını çökerteceği ve devrimi çabuklaştıracağı düşüncesiyle Osmanlı devletinin savaşa girmesinde etkili oldu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman hükümetine Çarlık politikası hakkında bilgi vererek Bolşeviklerle temas ve para akışını sağladı ve Ekim Devrimi öncesinde Lenin'in mühürlü trenle Rusya'ya geçirilmesinde etkili oldu. Savaş spekülatörlüğüyle zengin oldu, bu faaliyetleri ve ticaret ve serüvenlerini anlattığı kitaplarından dolayı ilkesiz bulunduğundan devrimciler yanında itibarını kaybetti. Devrim Rusya'sına dönmesine izin verilmedi. Dünyanın sayılı zenginlerinden biri olarak öldü.

Bibl: SENCER, Muammer (1977), *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı Parvus Efendi*, İstanbul: May Yayınları; ZEMAN, A. B. Zbynek (1965), *The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israel Helphand*, Oxford U. [K. E.]

Pasinetti, Luigi L. (1930) İkinci kuşak Cambridge Keynesyenlerinin önde gelenlerinden ve Neo-Ricardocu yaklaşımın kurucularından İtalyan ekonomist.

Cambridge'de Piero **Sraffa**'nın öğrencilerinden olan Pasinetti, Ricardo'nun değer kuramını matematik formülleştirmeyle geliştirmiş ve Neoklasik sermaye kuramına yeniden değiştirme sorunuyla (bkz. Sraffa), **Samuelson**, Solow, Meade ve Modigliani'ye karşı İki Cambridge Sermaye Tartışması'nın İngiltere Cambridge tarafının önde gelenlerinden olmuştur.

Pasinetti, tam istihdam koşullarında büyüme sürecinin yarattığı bölüşüm ve birikim ilişkilerini inceleyerek, işçiler tasarruf yaptıklarına göre, **Kaldor** modelini düzelterek bunun karşılığında faiz ve kâr elde etmeleri gerektiğini savunmuş, üretim araçlarına kapitalistler sahip olduğuna göre, bu tasarruflarını onlara borç verdiklerini yani menkul kıymet aldıklarını ileri sürmüş ve böylece uzun dönem denge koşulları içinde faiz oranlarının kâr oranına eşitlenmeyeceğini varsaymıştır. Yani kapitalistlerle işçiler tasarruflarından aynı oranda gelir elde etmektedirler ve kapitalistlerin işçilere tasarrufları karşısında ödediği gelir, işçilere kâr geliri sağlamaktadır.

Pasinetti'ye göre işçilerin elde ettikleri toplam gelir tasarruf-gelir oranını etkilemez ve işçilerle kapitalistlerin sermaye stoğu denge büyüme oranında büyür. Yani işçiler tahvil satın alırlarsa faiz elde ederler, hisse senedi satın alırlarsa üretim araçlarının mülkine ortak olurlar; bu durumda işçilerin ücret ve kârlarından aynı oranda tasarruf elde edebilmeleri ve kapitalistlerle aynı oranda kâr sağlamaları için şirketlerin bütün kârlarının dağıtılması gerekir. Model, kapitalistlerin milli gelir içindeki paylarını değil, kârlarının payını belirler. Modele göre tam istihdamda milli gelir ve gerekli yatırımlar dışsal kabul edilerek denge durumunda toplam kârlar ve kâr oranı, işçilerin tasarruf eğiliminden bağımsızdır; reel

ücretler işçilerin tasarrufu ve yatırımdan bağımsızdır; işçilerin tasarrufu yalnızca toplam kârları ve milli gelirin sınıfsal dağılımını etkiler. Yani Pasinetti modelinde denge durumunda kâr oranı, teknolojiden ve sermaye/hasıla katsayısından bağımsızdır.

Hisse senedinden elde edilen kârla üretim aracından elde edilen kâr farklılaşmaktadır ve bu fark dağıtılmayan kâr olarak ortaya çıkmakta, hisse senedi sahibinin eline geçmeden kurumsal tasarruf şeklini almakta, dağıtılan kârlardan yapılacak tasarruf ise tasaruf oranlarıyla hisse senetlerinin değerine bağlı olduğundan, sermaye kazancına bağlanmaktadır. Yani işçilerin ve kapitalistlerin tasarruf oranları, kapitalizmin kurumsal yapısından soyutlanamaz. Pasinetti, Kaldor'un tasarrufa ilişkin hatasını düzeltirken, uzun dönem faiz oranını denkleme katmakla birlikte, faiz ve kâr oranlarının eşitliğini varsaymaktadır.

Cambridge'den Roma'ya giden Pasinetti, Neo-Ricardocu yaklaşımı sistemleştirmek üzere çalışmalarına devam etmişti, özellikle teknolojik değişimle çok sektörlü modeller üstünde çalışmıştır (*Structural Change and Economic Growth: A theoretical essay on the dynamics of the wealth of nations*, 1981 [Yapısal Değişim ve Ekonomik Büyüme: ulusların zenginliğinin dinamiği üstüne kuramsal bir deneme]; *Structural Economic Dynamics: A Theory of the Economic Consequences of Human Learning*, 1993 [Yapısal Ekonominin Dinamiği: İnsan Bilgisinin Ekonomik Sonuçları Üstüne Bir Kuram]). [K. E.]

pastayı kapmak, kaymağı toplamak Bir sigortacının, kârını arttırmak amacıyla, sigortalamak için en elverişli (muhtemel riski tahsil edilecek primden daha az olan) müşterileri arayıp bulma süreci. Kamu mallarını sübvanse etmeyerek ilave kâr sağlamak için sadece en kârlı hizmetleri sunmak, en sağlıklı kişileri sigortalamak. Sigortacılarca uygulanan pastayı kapma yöntemi, yüksek riskli bireylerin özel sigorta satın almalarını imkânsız ya da çok zor kılabilir. Örneğin, motorlu araçlar sigortasında kâr maksimizasyonu sağlamayı amaçlayan bir sigorta şirketi tecrübeleri ve daha az risk alma eğilimleri nedeniyle orta yaşlı sürücüleri tercih edecek, en yüksek kaza yapma riski taşıyan genç ve yaşlı sürücüleri mümkün olduğunca sigorta kapsamı dışında tutmaya çalışacaktır. Sigorta şirketlerinin toplumun sadece en sağlıklı kesimini sigortalamaları sonucunu doğuran pastayı kapma yöntemini uygulamalarını engellemek için, kamu otoritelerince zorunlu sigorta uygulaması gibi tedbirler yürürlüğe konulmaktadır.

Rekabetçi piyasa yapısında, piyasaya yeni girecek olan işletmecinin faaliyetlerini, kârlılık seviyesi yüksek olan piyasa bölümüne yönlendirmesi, buna karşılık piyasanın fiyat/maliyet oranı düşük olan kısmında faaliyet göstermek istememesi "cream-skimming" problemi olarak adlandırılmakta, bu da ev-

rensel hizmet yükümlülüğünün aksamasına yol açabilmektedir.
[B. B.]

patent Patent kelimesi, devletlerin bir kişiye imtiyaz veya mülkiyet hakkı vermesi anlamını taşımaktadır. Sınai mülkiyet kategorisi olarak patent, ülke yasalarıyla ve uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş belli kriterleri karşılayan buluşları yapanlara, buluşu üzerinde tekelci bir hak niteliğinde olan kullanma hakkının belli bir süre için sağlanmasıdır.

Teknik bir problemin çözümünü sağlayan yeni bir ürün veya üretim yönteminin, hemen hemen her ülke tarafından benimsenmiş olan ve patentlenebilirlik kriterleri denilen; mutlak, evrensel anlamda yenilik, tekniğin bilinen durumunu aşmak (aşikar olmama koşulu) ve sanayiye uygulanabilirlik kriterlerini karşılaması sonucunda verilen belge çerçevesinde sağlanan korumaya patent koruması denilmektedir. Bir buluşa patent almak için yapılan başvurunun patentlenebilirlik kriterlerini karşılayıp karşılamadığını tespit etmek için inceleme yapılmaktadır. Patent incelemesi yapabilmek için dokümantasyonu geniş olan ofislere gereksinme duyulmaktadır. Halen pek çok ülke buluşlarını uluslararası tanınmış patent ofislerinde yaptırmaktadır.

Genel olarak iki çeşit patent bulunmaktadır, bunlar ürün patenti ve usul patentidir. Yeni bir motorun bulunması ürün patenti, eski veya yeni bir motorun üretimi için yeni bir imal yöntemi geliştirilmesi ise usul patenti olarak adlandırılır. Patenti alınmış bir ürünün sahibine patentin sağladığı tekelci hakların kapsamında buluş konusu ürünü yapma, kullanma, satma ve ithal etme eylemleri sayılabilir. Başka bir deyişle patent sahibine, üçüncü kişilere izni dışında patentli ürünü yapmayı, kullanmayı, satmayı ve ülkeye dışarıdan ithal etmeyi yasaklama hakkı vermektedir. Usul patentlerinde ise, patentli usul ile üretilmiş ürünlerde üretim yöntemi patentin koruma kapsamı altındadır. Bu yasağa uymayan kişilere karşı hukuk ve ceza davaları açılabilmektedir.

Patent sistemi ile, yapılan buluşların kamuya açıklanması karşılığında buluşu yapan kişiye belli bir süre ile buluşundan üçüncü kişilerin yararlanmasını engelleme hakkı tanınmaktadır. Ancak bu sistem dahilinde teknik bilgi yani buluşun detaylı olarak tarifi kamuya açıklanmaktadır. Buluşun getirdiği avantajlardan yararlanamayan üçüncü kişiler, piyasadaki paylarını koruyabilmek için söz konusu buluşun niteliklerinden daha üstün bir buluş gerçekleştirmek zorundadır. Bunu yaparken önceki patentin açıkladığı bilgiden yararlanabilirler. Sonuçta, yeni buluş eskisine göre daha iyi niteliklere sahip olacaktır. Piyasadaki üreticiler, piyasada var olabilmek için ürettikleri ürünlerin niteliğini artırmak, yeni ürünler geliştirmek veya daha ucuza üretmek için çaba sarf edecekler; bunu başaran üreticiler, ürünleri patentli ol-

duğu sürece daha çok gelir elde edeceklerdir. Sistem **ar-ge** harcamalarına ağırlık veren firmaların ve tüketicilerin yararına işlemektedir. Dünyada bir çok büyük firma, ilk kuruluşlarını ve büyümelerini bir buluşa borçludurlar.

Küçük patent olarak da adlandırılan 'faydalı model', üretim esnasında geliştirilen teknik iyileştirmeler ile küçük buluşların korunmasına yönelik bir sistemdir. Patent verilebilirlik kriterleri acısından incelemesi yapılmayan, basit bir koruma şeklidir. Koruma kapsamı aynen patentinki gibidir. Tek değişiklik süre ile sınırlıdır. Patentler genel olarak 20 yıl korunurken, faydalı model 10 yıl süre ile korunmaktadır. [M. A. B.]

pazar Alışverişin yapıldığı yer, ürünün satışa sunulduğu yer, **piyasa** anlamında kullanıldığı gibi, belirli bir mala karşı talebin yoğun olduğu yer anlamında da kullanılır. Piyasa arz ve talebin karşı karşıya geldiği yerken, pazar o derece soyutlanmadan alıcı ve satıcının buluştuğu veya birbirini aradığı yerdir (bkz. pazarlama). "İpliğini pazara çıkarmak" deyimi ile "piyasası olmak" deyimleri arasındaki anlam farkı, "milli pazar" ile "altın piyasası" arasındaki kullanım farkına paraleldir. Ancak artık pazar ve piyasa sözcüklerinin kullanımı anlam farklılaşmasından fazla alışkanlığa bağlı durumdadır.

Pazarın tarihini **ticaret**, parasallaşma, **fuar** ve **sergi**lerde ararken, piyasanın tarihini de **borsa**, **lonca** ve odalarda (bkz. ticaret odası) aramak gerekecektir. [K. E.]

pazar gücü Firmanın talepte belirgin bir düşüşle karşılaşmadan fiyatını rekabetçi düzeyin üzerinde yükseltme ve bunu sürdürebilme becerisidir. Firmanın fiyatının marjinal maliyetinden ne kadar uzaklaştığını gösteren Lerner Endeksi veya firmanın karşı karşıya olduğu bireysel talep eğrisinin esnekliği gibi kriterlerle ölçülür. [A. I.]

pazar payı Geleneksel olarak işletmelerin performans ölçümünde kullanılan araçlardan biri olan pazar payı, bir işletmenin ürettiği malların satışının o işletmenin yer aldığı endüstri dalında üretilen tüm malların satışı içindeki payını, diğer bir ifadeyle piyasadaki toplam satış miktarına oranını gösterir. Pazarın veya piyasanın tanımı pazar paylarının tespitinde başlangıç noktasını oluşturur. İşletmelerin kâr dışında, uluslararası piyasalarda pazar payını genişletme ya da rekabetin yoğun olduğu bir dış pazarda mevcut pazar payını koruma gibi hedefler benimsediği durumlarda, fiyat etken bir araç olarak kullanılabilir. Hedefe göre izlenecek fiyatlandırma politikasında başarı, her pazara ilişkin yeterli bilginin ve fiyat değişmeleri karşısında rakiplerin tepkilerinin ne yönde geliştiğine ilişkin deneyimin mevcut olmasına bağlıdır. [B. B.]

pazarlama Pazarlama bir ürünü satmak için kullanılan teknikleri içe-

ren bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda **ticaretin** doğuşundan itibaren bir tür pazarlamanın var olduğu düşünülür. İnsanların ürettikleri malları satmak üzere pazara getirdikleri ilk çağlardan bu yana bir satış amacı ve çabası olduğundan söz edilebilir. Ancak, üretimin tüketimi karşılayacak düzeyde yapıldığı, bunun ötesinde sermaye birikiminin amaçlanmadığı dönemlerde üreticilerin satış için özel bir gayret göstermesi gerekmemektedir. Bu dönemlerde üreticiler **lonca** sistemi içinde, rekabete olanak vermeyecek ve üretimi tüketimle dengeleyecek durağan bir yapıda örgütlenmişlerdir. Ancak bu örgütlenme dışında kalan ve malları üretildikleri yerlerin dışındaki pazarlara taşıyan tüccarların pazarlama faaliyeti söz konusudur.

Sermaye birikiminin sağlandığı, üretim ölçeklerinin büyüdüğü, pazarların genişlediği aşamalarda satış ve pazarlama da önem kazanmaya başlamıştır. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte rekabetin şiddetlenmesi, tüketiciyi satın almaya ikna etme konusunda yeni becerilerin geliştirilmesini gerektirmiştir. 19. yüzyılda el ve gazete ilanları yoluyla, **reklam** bir pazarlama aracı olarak devreye girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pazarlama önemli bir faaliyet kolu haline gelmiş ve hayatın her alanına yayılmıştır.

Günümüzde pazarlama ulusal ya da küresel tüm ekonomilerin en önemli unsuru haline gelmiştir. Artık üretmek değil pazarlamak önemli görülmektedir. Üreticiler toptancılara, toptancılar perakendecilere, perakendeciler tüketicilere pazarlama yapmaktadırlar. Pazarlama yalnızca satış değil; ürün geliştirme, fiyatlandırma, ambalajlama, tanıtma ve dağıtma gibi süreçlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Pazarlama harcamalarının ürün maliyetleri içindeki payı giderek yükselmektedir. Pazarlama araçları ve çeşitleri her geçen gün artmaktadır. Çeşit çeşit pazarlama stratejileri geliştirilmekte, pazarlama araştırmaları yapılmakta, yeni teknikler uygulanmaktadır. Pazarlama artık bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.

Pazarlamanın bu ölçüde yaygın, güçlü ve önemli bir faaliyet alanı haline gelmesinin bir nedeni pazarlar büyüdükçe rekabetin şiddetlenmesidir. Ancak pazarlamanın üretimin önüne geçecek kadar yoğunlaşmasının arkasındaki asıl neden, talep yetersizliğinin süreklilik kazanmasıdır.

Bibl.: DURSUNOĞLU, A., *Pazarlama Stratejisi*, Bilgi Yönetimi, www.bilgiyonetimi.com [B. D.]

Perestroyka (Rusça 'yeniden inşa') 1980'lerdeki Sovyet ekonomik ve sosyal politikası. Mihail S. Gorbaçov'un (1931) 1985-1991 yılları arasında verimliliğini yitirmiş Sovyetler Birliği ekonomisini adem-i merkeziyetçi, pazar ekonomisine dönüştürerek etkinlik kazandırmaya yönelik politikasıydı. Endüstri yöneticileri, yerel yönetimler ve parti yetkililerine daha fazla özerklik verildi, komünist parti örgütüne de-

mokratik bir yapı kazandırmak üzere serbest seçimler yapıldı. 1991 yılındaki başarısız Ağustos Darbesi girişiminden sonra Birlik anayasasında yapılan ciddi değişikliklerle Perestroyka'nın önemi kalmadı.

İkinci Dünya Savaşı'nda her alanda uğradığı büyük kayıplara rağmen Sovyetler Birliği ekonomisi büyük atılım göstermiş ve görülmemiş bir başarı elde etmişti. SSCB'nin kapitalizmle rekabetinde teknolojik üstünlüğünün en önemli göstergesi olarak da 'uzay yarışı'nda da önde gitmesi gösteriliyordu. Ancak 1970'lerden itibaren Sovyet ekonomisi gerileme içine girdi.

Ekonomi ve teknolojinin gelişimi ve çeşitlenmesi, toplumun ve ekonominin yapısal değişim geçirmesi merkezi plan hedefini de hızlı büyüme yerine etkinlik sorunlarına kaydırmıştı. Girdi çıktı analizinin yapılmasının güçleşmesiyle birlikte **doğrusal programlama** ve matematik tekniklerin kullanımı artmış, siyasi kararlarlarla matematik teknikler arasındaki denge matematikçiler lehine değişmeye başlamıştı. 1963'te tartışılmaya başlanıp 1968'den itibaren değiştirilmeye başlanan planlama teknikleriyle egemen olmaya başlayan matematikçilerin amaç fonksiyonlu niceliksel yaklaşımı, en büyük sorunlar olarak görülen israf ve etkinliğin sağlanması konusunda tersine, işletmelerde optimal tespitinde yaygınlaşan örgütsel kayırmacılığı kolaylaştırıcı nitelikler taşıyordu.

Tüketim malları tercihi artarken sürüm ve kıtlık dengesizliğinin yaşanması, yeni planlama kavram ve teknikleri içine kâr ve üretim maliyetleri hedefi, faiz haddi gibi yeni parametrelerin, ayni ve değer olarak hesaplamaların alınmasını gerektirmekteydi. Tüketim mallarındaki dengesizlik ile önem kazanan kalite ve verimlilik sorunları planlamada kaynak tahsisi, atıl kapasite ve stok dengesi sorunlarını ortaya çıkarmış, tampon sektörler kavramıyla konut ve tüketim sektörleri icra planlarında yapılan kaydırmalarda önemli bir yer tutar olmuştu. Merkezi planlamada sektör yerine bölgesel planlamaya geçiş, bürokrasi ve dolayısıyla yapısal sorun haline gelen kayırmacılık ve kaytarmacılığı artırıyordu.

Batı'yla girişilen dünya çapındaki rekabete karşılık Sovyetler Birliği'nin ve bütün olarak sosyalist blokun Batı'yla olan ticareti artmakta ve artan derecede açık vermekteydi. Sovyetler Birliği'nin kendi kampına dahil ettiği azgelişmiş ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin Batı'ya olan ticaretinin finansman kaynağına dönüştüğü eleştirileri yoğunlaşırken, Sovyetler kendi kampı dışındaki, ideolojik mücadele içinde olduğu Yugoslavya'nın Batı'dan aldığı teknoloji ürünlerini satın alıyor, bunları diğer **Comecon** ülkelerine transfer ediyordu. Batı'yla artan ticaret, Comecon içi bütünleşmeyi geriletmekte, Batı ürünlerine bağımlılığı artırmaktaydı.

Özel tüketimi artırma ve bu yönde teknolojik değişimi sağlama isteği, GSMH'nın kabaca % 15-

20'sini tutan **askeri harcamaların** düşürülmesini gerektirmekteydi. Uluslararası yumuşama yoluyla askeri harcamaları düşürme siyaseti yolunda ABD ile görüşmeler başlatılmış, bu süreçte birçok ikili anlaşma imzalanmıştı; bu süreç ABD' nin darbeler ve darbecileri destekleyen dış politikası birlikte gelişiyordu. Bu ortamda Afganistan'a müdahale eden Sovyetler Birliği'nin ekonomisi tam bir durgunluk noktasına geldi. Büyüme hedefleri gittikçe küçültülüyordu ve 1982 yılında 1928'den beri saptanan en küçük büyüme hedefinin de sağlanması mümkün olmadı.

1985'te parti genel sekreteri ve 1988'de SSCB başkanı olan Mihail S. Gorbaçov bu gerilemeye çare olmak üzere ekonomide perestroyka, kültür ve siyaset politikasında glasnost (Rusça 'açıklık') uygulamalarını ilan etti. Gorbaçev glasnost politikasıyla eleştiri ve tartışmaya açıklık ve devlet denetimini azaltmayı hedefliyordu. Stalin mahkemeleri, Katyn kıyımı, Brejnev durgunluğu ve yozlaşma gündeme taşınırken, Doğu ve Batı arasındaki detent politikasıyla perestroykaya güç vermek ve destek bulmak amaçlanıyordu. Glasnost politikası büyük değişikliklerin politbüro tartışmaları içinde sınırlı kalmaması ve halk desteği bulmayı hedeflerken, Gorbaçov, hazırlanan farklı ekonomik dönüşüm programlarının hepsini benimseyen ancak geliştirilmesi ve diğerlerinden de yararlanmasını isteyen, çoklu seçenekler içinde tek yön bulumayan bir konumda kalmıştı. Glasnost politikasının yükseltiği eleştiriler ise sisteme yönelmeye başlamıştı.

Üretimi artırma hedefiyle işe başlayan Gorbaçov, çok sayıda bakanlığı kapattı, insanların kendi üretmediklerini piyasada satmasını yasakladı. 1987'de yön değiştirerek özelleşmeye yöneldi, emekli ve öğrencilerden başalayarak özel girişim izinleri verdi ve bu izinlerin toplumsal tabanını sürekli genişletti. 1988'de Batı tarzı GSMH hesabına başlandı, kişi, aile ve kooperatif mülkiyetinde hizmet sektörünün canlandırılması hedeflenirken, devlet sünvansiyonlarına son verilmeye başlandı. Serbestleştirilen işletmeler yeni yetkilerini kullanma yol ve gücünü bulamazken, uluslararası anlaşmalarla ortak girişim kurma ve işçi istihdamı izni çıktı, devlet bankası (Gosbank) Batı tarzı merkez bankasına dönüştürüldü, vergilerde değişiklik yapıldı ve şirket muhasebesi başlatıldı.

Siyasal, idari ve psikolojik sorunlar enflasyonu ve bütçe açığını artırdı. Para arzını kısma yolundaki tedbirler sonucu dayanıklı eşya talebi arttı, tarımda geçimlik ürün yetiştirme ve takas başladı, tüketim mallarındaki kıtlık had safhaya ulaştı. Gıda ürünleri fiyatları sübvansiyona rağmen halkın alım gücünün üstünde kalıyordu; ücret ve emeklilik maaşlarının düşüklüğü üretimi artırmak için ayrılan fonların sosyal harcamalara gitmesine yol açıyordu.

Boris Yeltsin'in piyasa ekonomisini savunduğu bu ortamda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çe-

kilmesi ve Dayanışma hareketiyle rejimin sallandığı Polonya'ya müdahale edememesi 1991'de ordunun müdahale etmesine yol açtı. Ancak 19 Ağustos'taki askeri darbe halkın direnişi sonucu başarılı olamadı. 24 Ağustos'ta Gorbaçov bakanlar kurulunu dağıttı, Komünist Parti Genel Sekreterliği'nden istifa etti, Komünist Parti Merkez Komitesi de kendini fesh ettiğini ilan etti. Baltık devletlerinden sonra Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya başkanları 8 Aralık 1991 tarihinde SSCB'nin son bulduğunu açıkladılar. SSCB dağılarak eski birlik üyelerinden on birinin katıldığı Bağımsız Devletler Topluluğu'na dönüştü.

Bibl.: GORBAÇOV, M. (1988), *Perestroika: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce*, çev. K. Yargıcı, İstanbul: Güneş Y.; BORATAV, Korkut (1982), Sosyalist Planlamada Gelişmeler, 2. b., Ankara: Savaş Y. [K. E.]

petrodolar Petrol satışından kazanılan dolar. İlk kez Mısır kökenli ABD'li iktisatçı İbrahim Oweiss tarafından 1973'te, **OPEC** ülkelerinin yalnız ham **petrol** satarak elde ettikleri gücü ifade etmek için kullanılmıştır.

OPEC ülkeleri ham petrol satışıyla ekonomik olarak güçlendikleri gibi ihracat yaptıkları ülkelere yatırıma da başlamışlardı. Arap ülkeleri, Batı'da petrodolar deyiminin kullanımını, petrol nedeniyle kazandıkları dolarla Batı'da siyasal hoşgörü kazanan sonradan görme anlamında stereotip oluşturduğu için saldırgan bulmuşlar, ABD medyası da Arap ülkelerinin yaptıkları yatırımlarla ABD ekonomisini esir alma tehlikesi yarattığı iddiasını körüklemişti. Sanayi ülkeleri petrodolarların OPEC ülkelerinde kalmasından duyduğu resesyon endişesini, bu fonların sanayi ülkelerinde yapılan yatırımlar ve onlardan yapılan ithalata aktarılmasıyla atlatmışlardı.

Son dönemde OPEC ülkelerinin ABD **dolar**ından **avro**ya geçeceği görüşü 'petroavro' tanımını yarattı. Ancak İran ve Venezüela dışında dolardan dönüş olmadı. Saddam Hüseyin iktidarının dolardan avroya geçiş kararının ise, ABD'nin 2003'te Irak'ı işgalinin gerçek nedeni olduğunu ileri sürenler olmuştur. Dış ticaret açığı veren ABD ekonomisinin bu tür dolardan vazgeçme durumunda büyük zarar göreceği ifade edilmektedir. [K. E.]

petrol Petrol kelimesi Latince'de taş anlamına gelen "petra" ile yağ anlamına gelen "oleum" kelimelerinden oluşmuştur. Petrol denince benzin, motorin, gazyağı gibi belirli bir yakıt değil, doğal halde bulunan ve yer altından çıkarılan ham petrol anlaşılmalıdır. Petrol bazı hidro karbonların bileşiminden meydana gelmiş olup belirli bir kimyevi birleşimi yoktur. Ham petrol sıvı halde genellikle kahverengi, koyu yeşil veya siyah renktedir.

Petrol günümüz toplumlarının kullandığı **enerji** kaynaklarından en

önemlisidir. Birincil enerji kaynağı olarak kullanımına ilaveten, diğer (ikincil) kullanım alanları büyük farklılıklar gösterir. Tasfiye ve diğer kimyasal işlemler sonunda ham petrolden elde edilen ürünlerden tarım alanından yüksek teknoloji gerektiren uzay araştırmalarına kadar olan geniş bir yelpazede girdi olarak yararlanılır.

Türkiye ham petrol kaynakları itibariyle zengin bir ülke değildir. Bugüne kadar tespit edilebilen petrol yatakları giderek büyüyen ülke tüketiminin %5'ni karşılayabilecek düzeydedir. Dünya ham petrol üretimi Ortadoğu, Kuzey ve Güney Batı Asya, Kuzey ve Orta Amerika gibi bölgelerde yoğunlaşmıştır. Denizlerde üretim, Kuzey Denizi, Hazar Denizi, Güney Doğu Asya gibi bölgelerde daha dar bir alana sıkışmış olarak sürdürülmektedir.

Artan dünya ham petrol talebine karşılık gelebilecek arz miktarı her zaman sağlanamamakta ve bu nedenle önemli fiyat artışları yaşanmaktadır. Uzmanlar önümüzdeki 50-75 yıllık dönemde dünyadaki mevcut ham petrol kaynaklarının büyük ölçüde tükeneceği görüşünde birleşmektedirler.

1970'li yıllardan sonra Güney ve Güneydoğu Asya'nın kapitalist sisteme giderek daha fazla entegre olmasıyla artan petrol talebi, kapitalist ekonominin petrol kaynakları üzerindeki mücadelesini hem hızlandırmış hem de sertleştirmiştir. Örneğin, 1990 yılında günde 2,3 milyon varil petrol tüketen Çin'in tüketimi 1997 yılında günde 3,8 milyon varile ulaşmıştır. Çin ve Hindistan gibi yüksek büyüme hızındaki ekonomilerin petrol talebi, görece stabil görünen gelişmiş ülkelerin talebini de etkilemektedir. 1990'lu yılların başında dünya enerji tüketiminin yaklaşık % 8'ini gerçekleştiren Çin'in tüketiminin 2020 yılında % 16'ya ulaşacağı öngörülmektedir. Yenilenebilir olma özelliği olamayan fosil yakıt enerjisine bu bağımlılık, ekonomik mücadeleyi giderek artan bir şekilde askeri mücadeleye doğru kaydırmaktadır. Bkz. OPEC.

Bibl.: KLARE, Michael T. (2002), *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York: A Metropolitan/Owl Book. [S. Ü.]

Philips Eğrisi 1958 yılında A. W. Philips tarafından, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere belirlenen fonksiyon. Philips uzun dönem verileri üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda işsizlik ve enflasyon arasında negatif ilişki olduğu sonucuna varmıştır. İşsizlik düşerken enflasyon artmakta, işsizlik artarken enflasyon düşmektedir. Philips eğrisi yıllık fiyat artışlarındaki azalmanın ancak işsizlik oranının büyümesi karşılığında gerçekleşeceğini göstermektedir. Ekonomi politikaları belirlenirken enflasyon ya da işsizlik hedeflerinden birine öncelik vermek ya da bu iki değişkenin tolere edilebilir bir dengesini hedeflemek gerekmektedir.

Philips eğrisi farklı ülkeler ve dönemler için de sınanmış ve ge-

çerli olduğu saptanmıştır. Eğrinin eğimi farklı ülkelerdeki emek piyasasının esnekliğine göre değişmekle birlikte, negatif ilişki doğrulanmaktadır. Ancak Philips eğrisi ile belirlenen işsizlik, **friksiyonel işsizlik** dışında kalan işsizliktir (bkz. doğal işsizlik oranı).

1970'li yılların stagflasyon ortamında, çoğu OECD ülkesinde Philips eğrisinin doğrulanmadığı görülmüştür. Bu dönem işsizlik ve enflasyonun birlikte yükseldiği dönemdir. 1970'lerin ekonomik deneyimi üzerine Philips eğrisi yaklaşımı yeniden gözden geçirilmiş ve 'modifiye edilmiş Philips eğrisi' ya da 'beklentilerin eklendiği Philips eğrisi' geliştirilmiştir. Yeni yaklaşıma göre enflasyon oranı değil, enflasyon oranındaki değişmeler işsizlik üzerinde etkili olmaktadır. Enflasyon oranındaki değişmeler enflasyon beklentisi yaratmaktadır. İşçi ücretleri, hammadde fiyatları gerçek enflasyona göre değil, enflasyon beklentisine göre oluşmaktadır. Bu durum enflasyon beklentisi ile işsizlik oranı arasında negatif ilişkiye yol açmaktadır. Bkz. bekleyiş etkisi. [B. D.]

Pigou, Arthur Cecil (1877-1959) Ferdi fayda ile toplumsal fayda, özel ve toplumsal ürün, ekonomide dışsallıklar ve **Pigou etkisi** kavram ve teorileriyle, refah ekonomisi araştırmalarıyla, kendisi Marshall ekonomisinin sadık bir izleyicisi iken, Keynesyen ve klasik ekonomiye getirilen eleştirilerin genişletilmesinde, dolayısıyla **Neo-Keynesyen** ve **Neoklasik ekonomi** anlayışlarının gelişiminde etkili olmuş, İngiliz iktisatçı.

Alfred **Marshall**'ın öğrencisi olduğu Cambridge'de 1900 yılında doktorasını verip, 1908'de emekli olan Marshall'dan sonra siyasal iktisat kürsüsünün başına getirildi. 1943'e kadar ekonomi politik profesörü olarak burada çalıştı ve Marshall anlayışının ve Cambridge Neoklasik ortodoksluğunun temsilcisi oldu. Gene Marshall'ın ve kendisinin de öğrencisi olan J. M. **Keynes**'in geliştirdiği ekonomi anlayışına karşı eleştirileri ve savunusu ile Marshall ekonomisine yaptığı katkılarla tanındı.

Wealth and Welfare ('Servet ve Refah', 1912) *The Economics of Welfare* ('Refah Ekonomisi', 1920), *Unemployment* ('İşsizlik, 1914), *Industrial Fluctuations* ('Sanayi Dalgalanmaları', 1927), *The Theory of Unemployment* ('İşsizlik Teorisi', 1933) kitaplarıyla toplumsal refah analizini ekonomiye soktu. Marshall dışsallıklar kavramını genişleterek, dışsallıkların toplum için olumsuz olduğunda çoğaltılma, olumlu olduğunda azaltılma eğiliminde olduğunu, çünkü toplum için olumlu olan dışsallığın üreticisi için anlamının o kadar önemli olmayabildiğini gösterdi. Dışsallıkları hükümet müdahalesi için yeterli neden olarak görerek, olumlu dışsallık için sübvansiyon sağlanması, olumsuz için vergi getirilmesini önerdi.

Refah ekonomisi çalışmalarında kişiler arası fayda karşılaştırılması yapılamayacağı için refah eko-

nomisiyle ilgili pratik politikalar belirlenemeyeceğini, gruplar için anlamlı karşılaştırmalar yapılabileceğini savundu. Özel ve toplumsal ürün tanımlarını geliştirerek halen kamu harcamalarında kullanılan ayrımı ortaya koydu. Piyasanın bu ürünlere ilişkin bozukluklarının, dışsallıkları içselleştirmeye yarayan vergi ve sübvansiyonla, hükümet müdahaleleriyle düzeltilmesini önerdi. 1930'larda geliştirilen yeni refah ekonomisi anlayışı Pigou'nun bu görüşlerine karşı çıktığı gibi, 1960'da R. H. **Coase** hükümet müdahalesinin ilgili kişiler arasındaki pazarlık kadar etkili olmadığını gösterdi; **kamu tercihi kuramının** da piyasanın hükümetten daha etkin olduğunu iddia eden görüşleriyle, Pigou'nun görüşleri eskimiş kabul edildi.

Keynes *Genel Teori* kitabında klasik ekonominin yanlışlıklarını göstermek için çalışma arkadaşı Pigou'nun *Theory of Unemployment* (1933) kitabını seçip örneklemişti. Pigou'nun yaşamı Keynes'in ve Keynes ekonomisinin çok itibar gördüğü dönemde bu alıntıdan etkilendi. 1943'te ilk kez yayınlanan "Pigou Etkisi" makalesinde olduğu gibi Keynes ekonomisinin görüşlerini yanlışlayan veya Keynesyen devrimini olumlayan (*Keynes's General Theory: A retrospective view*, 'Keynes' in Genel Teorisi: retrospektif bir bakış', 1951) çalışmalar yaptı.

Bibl.: PIGOU, Arthur Cecil (1955), *Gelir: İktisada Giriş*, çev. Gülten Kazgan, Haydar Kazgan, İstanbul: İ.T.Ü. Kütüphanesi.
[K. E.]

Pigou etkisi (gerçek/reel servet etkisi) Fiyatlar genel düzeyindeki düşüşün mal ve hizmet harcamalarını artırması.

Bireyler reel para dengeleriyle harcamaları arasında denge kurarlar; fiyatlarda düşüş (veya nominal para miktardında artış) olduğunda, kurdukları bu dengenin değeri yükselir ve tüketici daha zengin hale gelerek bu yükselişin bir kısmıyla harcama yapar, daha fazla mal ve hizmet talep eder. Servet stoğunun marjinal faydası stok büyüdükçe azaldığından deflasyonda reel değeri yükselen nakit tahvil gibi servetin yarattığı taleple efektif talep yetersizliği telafi edilerek yapılan harcamalar geliri yükseltir ve tam istihdamı sağlar. Fiyatlarda düşüş de tersi etki yaratır, yani gerçek servet etkisi refah etkilerinden biridir.

Klasik ekonomi arz talep dengesi içinde fiyat düzeyinin mal ve hizmet arz ve talebine etkisi olmayacağını savunur. Fiyat düzeyinde düşüş gerçek para dengesini düşürür ve talepte düşüş yaratır, çünkü para nötrdür, para talebi fiyatlara bağlı olarak esnektir. Pigou etkisi klasik ekonominin gerçek ve nominal para ayrımını anlamsızlaştırmış, paranın nötr olmadığını ortaya koymuş olduğu gibi, Keynes etkisinden de farklı bir durum tanımlamıştır. Keynes etkisinde gerçek para arzındaki değişme faiz oranları ve yatırımı etkiler, eksik istihdamda düşen ücretler gerçek para dengesini yükseltir, para arzıyla para talebi daha düşük bir faiz ora-

nında kesişir. Ücret ve fiyatlar daha esnek olsa olumsuz talep şokundan sonra daha düşük fiyat düzeyinde tam istihdam sağlanırdı. Geleneksel Keynes görüşünde tüketim fonksiyonu gerçek gelirle faiz oranının fonksiyonudur, ama Gottfried Haberler ve Pigou, reel net serveti fonksiyona dahil ederler ve Keynesyen teorinin **IS-LM Modeli** eşitliklerini basitleştirilmiş bulurlar.

Pigou'nun net servet tanımı Keynes'den farklıdır. Keynes hükümet tahvillerinin net özel servete ait olduğunu kabul etmez, çünkü tahvil ödemeleri vergi verenler tarafından yapılır. Tüketimle servet ilişkisi de tartışmalıdır, alışverişi yapılan servet değildir. Michal **Kalecki** (1944) makroekonomi analizinde net refahın bileşenleri arasında ancak dışsal para ile dışsal tahvillerin sayılabileceğini ileri sürdüğü gibi, içsel para (yana banka mevduat hesapları) ve içsel tahvillerin (özel sektör borçlarının) net servet içinde sayılamayacağını, çünkü her bireyin sahip olduğu aktif varlığın, bir başkasının pasif varlığı, borcu olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla Pigou etkisi ancak nakit ve merkez bankası rezervleri, devlet tahvilleri gibi dar anlamda geçerli olabilir. Keynes anlayışındaki özel durumu tanımlamasıyla Neoklasiklerin benimsediği, Klasik kabulleri yıktığı için Neo-Keynesyenlerin kavramları içine aldığı Pigou etkisi, bu eleştirilerle, uzun dönemde, fiyatlar esnek olduğunda, piyasanın kendi işleyişiyle denge sağlayacağına ilişkin özel bir durum tanımı olarak kabul edilmiştir.

Pigou'nun 1943'de, Gottfried Haberler (1937) ve Tibor Scitovsky'nin (1941) de çalışmalarıyla geliştirdiği ve o dönemde Pigou etkisi olarak anılan, gerçek servet etkisi üstünde Don Patinkin de çalışmış, paranın nötr oluşu, para talebi eğrisinin esnekliği gibi sorunlarda Klasik ve Keynesyen para sorunlarına açılımlar getirmiştir (bkz. dengesizlik okulu). Gerçek servet etkisinin ampirik olarak para arzı ve talep arasında bulunduğu görülen olumlu ilişkiyle uyumlu olmakla birlikte, ölçümünün zor olduğu ortaya konmuştur. Gerçek servet etkisi fiyat beklentilerinden, faiz oranından, gelir düzeyi ve refah kabullerinden etkilenir. Uzun dönem-kısa dönem ve zaman öğesi, beklenti, esneklik kavramlarıyla da belirlenen makro ve mikroekonomi ayrımında söylenebilen şudur ki, para stoğunda artış (düşüş), faiz oranı, fiyat beklentileri etkisi altında, kısa dönemde çıktı, istihdam ve fiyatları arttırır (düşürür), uzun dönemde fiyatları arttırır (düşürür). 1970'lerde **Friedman**'la canlanan klasik para miktar teorisi ve **monatarist** yaklaşımda gerçek servet etkisini kullanılmaktadır. [K. E.]

piyasa Mal veya hizmet alıcı ve satıcılarının buluştuğu, arz ve talebin karşı karşıya geldiği yerdir. İktisadi açıdan piyasa, alıcı ve satıcıların birbirleri ile karşılıklı iletişim içinde oldukları ve mübadelenin meydana geldiği yer olarak tanımlanmakla birlikte günümüzde teo-

rik ve mekândan soyutlanmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak bir mal veya hizmetin piyasaya bol miktarda arz edilmesi onun fiyatını düşürürken fazla miktarda talep edilmesi ise fiyatını artırmaktadır.

Piyasalar çeşitli şekillerde gruplandırılabilir: İşlemlerine göre para ve kredi piyasaları, emtia piyasası, iş gücü piyasası olarak; yerlerine göre mahalli piyasa, iç piyasa, dış piyasa-uluslararası piyasa olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca, birikimleri bulunan kişilerle fon ihtiyacı olan kişiler arasında fon akımlarını düzenleyen kurumlar, fon akımını sağlayan araç ve gereçler ile bunları düzenleyen hukuki ve idari kurallardan oluşan yapı mali piyasa olarak adlandırılırken mali piyasa kendi içinde para piyasası, sermaye piyasası, döviz piyasası ve altın piyasası şeklinde gruplandırılabilir. [B. B.]

piyasa başarısızlıkları Piyasa mekanizmasının iyi işlememesi sonucu, elde edilmesi mümkün olan sonucun elde edilmemesi halidir. Piyasa başarısızlığı; piyasa sisteminde fiyat mekanizmasının etkin kaynak dağılımının sağlanmasını engellemesi veya kaynaklar dağıtılırken etkinlik dışında diğer toplumsal amaçlara hizmet vermede başarısızlığa uğranılması durumlarında söz konusudur.

Klasik iktisatçılar genelde, piyasa ekonomisinin tek başına sosyal refahın optimizasyonunu sağlayacağını ve bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesine gerek olmadığını düşünürler. Neoklasik iktisatçılar ise piyasa ekonomisinin bazı faktörler dolayısıyla başarısızlığa uğrayabileceğini böylece, sosyal refahın optimumdan uzaklaşabileceği görüşünü savunarak klasik iktisatçılardan farklı olarak devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu, ancak bunun sınırlı olması gerektiğini ifade ederler. Neoklasiklerin bu görüşleri "Piyasa Başarısızlığı Teorisi" olarak da bilinmektedir.

Neoklasik iktisatçılara göre piyasa ekonomisini başarısızlığa uğratan başlıca faktörler dışsal ekonomiler, içsel ekonomiler ve tam rekabet modelinin gerçekleştirilememesidir. Bu faktörler nedeniyle oluşan piyasa başarısızlıkları sonucu piyasa ekonomisinde sosyal refah optimum düzeye çıkmadığından ve/veya kaynak dağılımı optimal olarak gerçekleşmediğinden devletin piyasaya müdahalesi kaçınılmaz olmaktadır. Devlet, piyasa başarısızlıklarını ortadan kaldırmak için para ve kredi, maliye ve dış ticaret politikası araçları başta olmak üzere çeşitli kamu politikası araçlarına başvurmaktadır. [B. B.]

piyasa ekonomisi Ekonominin dışarıdan müdahale edilmeksizin, piyasa koşullarına göre işlediği bir toplumsal yapıyı ima eden bir terimdir. Kapitalizm anlamında kullanılır. Kapitalizm bir ideoloji ya da dünya görüşü olduğunu çağrıştıran bir terim olduğundan, piyasa ekonomisi kavramını kullanmak tercih

edilir. Nitekim piyasa ekonomisi; doğal bir düzen, bir ideoloji olarak önceden tasarlanıp kurulmamış olan bir yapı, kolektif aklın insanlık tarihi boyunca geliştirdiği bir birikim olarak sunulmaktadır.

Bir ekonominin piyasa ekonomisi sayılabilmesi için bir dizi özelliği taşıması gerekmektedir. Öncelikle üretim araçlarının özel mülkiyete ait olması gerekir. Üretim ve yatırım kararları piyasa koşullarını değerlendiren girişimciler tarafından alınmalıdır. Üreticilerin kendi aralarında, üretim faktörü sahipleri ile girişimciler arasında ve üreticiler ile tüketiciler arasında mübadele ve sözleşme özgürlüğü bulunmalıdır. Ekonomide toplumsal işbölümü mevcut olmalı ve meşru kabul edilmelidir. Piyasalara giriş ve çıkış serbest olmalıdır. Mal, hizmet ve faktör fiyatları arz ve talep koşullarına göre belirlenmelidir. Rekabetçi serbest fiyatların kaynakları merkeziyetçi olmayan bir biçimde tahsis etmesi sağlanmalıdır. Tüketici tercihleri üretim kararlarının alınmasında ve fiyatların belirlenmesinde etkili olmalıdır. Piyasa hakkında bilgi edinmenin maliyeti çok düşük olmalı, bilgiye erişim kolaylaşmalıdır. Devlet piyasalardaki aksaklıkları gidermekle yükümlü olmalı ve sınırlı bir vergi yüküyle ekonomide küçük bir yer tutmalıdır.

Piyasa ekonomisini savunanlar Adam **Smith**'den bu yana, ekonomideki tüm piyasalardaki arz ve talebin **görünmeyen el** tarafından dengesinin sağlandığı, **tam rekabet** piyasasını tanımlamaktadırlar. Bu piyasada tüketici egemenliği söz konusudur. Tüketiciler üretimi fiyatlar aracılığıyla yönlendirir ve tüketim harcamalarını karşılayabilmek için faktör arzlarını, dolayısıyla gelirlerini artırılar. Girişimciler kâr için üretim yaparlar. Kendi kârlarını maksimize ederken tüm toplumun gelirini artırılar.

Piyasa ekonomisini siyasal boyutları olduğu da öne sürülür. Buna göre, piyasa ekonomisi bireylerin özgürlüğüne hizmet eden bir araçtır. Asıl amacı bireyi özgürleştirmektir. Piyasa ekonomisi ancak demokratik düzenlerde var olabilir ve piyasa ekonomisi olmadan demokrasi var olamaz. Piyasa ekonomisi hukukun üstünlüğü için de bir ön şarttır. Piyasa ekonomisi olmadan birey özgürlüğünü kazanamayacağından, baskı rejimleri kurulacaktır (bkz. bireycilik).

Piyasa ekonomisini eleştirenler, öncelikle tam rekabet koşullarının tarihte hiç var olmadığını ve olamayacağını öne sürerler. Tam rekabet koşulları sağlanabilse bile, toplumsal sorunların tümünü çözmekte yeterli olmayacaktır. Gelir dağılımının piyasa koşullarında dengelenmesi söz konusu değildir. Piyasa ekonomileri daima işsizlikle birlikte var olmuştur. Ülkelerin eşitsiz gelişmeleri nedeniyle, piyasa koşulları her zaman gelişmiş ülkelerin lehine işleyecektir. Piyasa ekonomilerinde her şey fiyata göre belirlendiğinden, doğal çevrenin tahrip edilmesi kaçınılmazdır. Yoksul kitlelerin eğitim, sağlık, konut, beslenme gibi temel ihtiyaçlarının pi-

yasaya terk edilmesi, kendilerini geliştirme olanaklarının ortadan kalkmasıyla sonuçlanacaktır. Piyasa ekonomisinin demokrasi ve özgürlük getirdiği de doğru değildir. En baskıcı rejimlerde piyasa ekonomisinin daha kolay uygulandığı görülmüştür.

Piyasa ekonomisini savunanların bir bölümü, bazı sorunların varlığını kabul ederler. Ancak piyasa ekonomisinin sosyalizm veya karma ekonomi gibi alternatiflerinden daha iyi işleyen, daha verimli bir yapı oluşturduğunu savunurlar. Serbest piyasa ekonomisi – sosyal piyasa ekonomisi ayrımı yaparak, piyasa ekonomisine sosyal güvenlik, yoksullara yardım gibi boyutlar katılabileceğini belirtirler. Ancak bu sosyal boyut, sosyal demokratların savunduğu refah devleti boyutlarına ulaşmamalı, muhafazakarların yardımlaşma yaklaşımı ile sınırlı kalmalıdır. 1980'li yıllardan itibaren güçlenen neoliberal akımlar, her türlü sosyal boyutu piyasa ekonomisine yönelik bir saldırı olarak değerlendirmektedir.

Piyasa çok eski çağlardan bu yana var olan bir kurumdur. Ancak tarih boyunca hiçbir toplum piyasa ekonomisi olarak tanımlanmamıştır. Piyasa ekonomisinin bu toplumlardan farkı, insana ve doğaya ait her türlü ilişkiyi ve değeri piyasa kavramlarıyla açıklamasıdır.

Bibl.: AKALIN, G. (2001), *Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Ekonomik Kriz*, İstanbul: TİSK Yayınları.

[B. D.]

piyasa sosyalizmi Üretim araçları mülkiyetinin kolektif olduğu, kaynak dağıtımının piyasa kurallarına göre gerçekleştiği ekonomik sistem modelidir.

1917 Rus Devrimi'nde piyasa mekanizmasının işlerliğine ekonomik gelişmemişliğe verilen geçici ödün olarak bakılmaktayken (bkz. NEP), **Kautsky** sosyalist ekonomide piyasanın geçerliliğinin olabileceğini savunmuştu. 1908'de Enrico Barone'un yayınladığı sosyalist ekonominin de kapitalist ekonomi kadar etkin olabileceğini savunan makalesiyle başlayan Sosyalist Muhasebe Tartışması, 1920 ve 1930'larda **Hayek** ve **Mises**'in, üretim malları arasındaki değişim ilişkilerinin yalnızca fiyatlandırılarak ve piyasa ililşkileri içinde saptanabileceği, sosyalizmde akılcı ekonomik hesaplama yapılamayacağını ileri süren görüşlerine karşı, Abba **Lerner** ve Oscar **Lange** üretim faktörlerinin marjinal verimliliklerini, parasal değerlerine eşitleyecek bir bireşimde kullanmaları ve üretim miktarını fiyatla marjinal maliyetin eşitlendiği noktada belirlemek için plancıların deneme yanılma yöntemlerinin yeterli olacağını savunan tezleri karşısında, sosyalist muhasebeye getirilen eleştiri, yalnızca hesaplama sorununun zorluğu noktasında kalmış, tartışma, kamu yöneticilerinin patronlar gibi risk ve sorumluluk alıp alamayacakları noktasında sürdürülmüştü. Lange kaynakların rasyonel kullanımı için kıtlık fiyatlarının kaçınılmazlığını içeren emredici planlamaya alternatif

olarak rekabetçi çözümü benimsemesiyle, piyasa sosyalizmi görüşünün de aslında ekonomik temelini kurmuş oluyordu. Lange ve Lerner'in görüşlerine göre bütün üretimin devlet eliyle gerçekleştirildiği fakat fiyat mekanizmasının işlediği bir ekonomi, tam rekabet durumundaki piyasa ekonomisinin etkinliğine sahiptir yani **Pareto** optimumuna ulaşır. Bu görüşle sosyalist bir ekonomide kapitalizmin temel ekonomik yararları gerçekleşecektir.

Yugoslavya'da 1950'lerden itibaren geliştirilmeye başlanan, ekonomik birimlerin özerkliğine dayanan özyönetim uygulaması ve SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinde 1960'lardan itibaren emredici planlamadan piyasanın düzenleyiciliğinin benimsendiği reformlara geçilmesi ile piyasa sosyalizmi tartışmaları canlanmıştır. Macaristan'da 'gulaş sosyalizmi' adı verilen uygulamanın da piyasa sosyalizmi olduğu iddia edilmiş, 1970 ve 1980'lerde Çekoslovakya ve Yugoslavya'da benzer sistemler geliştirilmiştir. 1980'lerde SSCB'de **perestroyka** uygulamasıyla, ticari bankacılığın ve sermaye piyasasının kurulması ile hisse senedi satışlarının başlaması planlama sorunlarıyla birlikte mülkiyet sorununu da gündeme getirmiştir. Vietnam ve Laos, ekonomik sitemlerini piyasa sosyalizmi olarak tanımlarlar. 1978-1979'da Çin'de yapılan planlama reformları (bkz. Maoizm), sosyalist ekonomi kuramı ve 'reel sosyalizm' tartışmalarını tekrar canlandırmış, özellikle ABD'de, eski sosyalist ülkelerin ekonomik dönüşüm programların gösterilen ilgiyle eklemlenen kapitalizmin yol açtığı sömürü ve eşitsizliklere karşı sistem arayışlarıyla birleşerek, piyasa sosyalizmi tartışmaları yoğunlaşmıştır.

Piyasa sosyalizmi, ağır sanayi, enerji ve altyapı programları devlet mülkiyetine bırakılırken, diğer sektörlerde karar alma mekanimasının yerelleştirilmesi ve piyasanın talebine göre belirlenmesi, hizmet sektörü ile diğer ikincil sektörlerde özel mülkiyet ve girişime hak tanınması, tüketim malları ile tarım ürünlerinin fiyatlarının piyasada belirlenmesine izin verilmesi ve tarımda bütün veya bazı malların piyasada serbestçe satılarak kârlarının tamamını veya bir kısmını kendilerinin almasını savunan bir işleyiş olarak gelişmiştir.

Özünde Marx'ın **emek değer teorisi** çerçevesine oturan tartışma, sosyalist ekonomi politikanın gerçekliği ve uygulanabilirliği çerçevesinde gelişti ve Marx'ın bolluk ütopyası yerine reel sosyalizmin kıtlık ekonomisi üstüne kurulduğu ve bu sistemin yaşayabilirliği olmadığını ileri süren Alec Nove ile **Mandel**'in sosyalizmin kapitalizmden doğduğu, tekelleşme ve emeğin sosyalleşmesinin planlama ihtiyacını doğuracağı, sorunun planlamanın sosyalist demokrasiyle nasıl işlerliğe konulacağı ve sorunların sosyalist demokrasi ile aşılacağını dile getiren tezleri çevresinde odaklandı. Piyasa sosyalizmini savunanlar ortodoks Marksizm'e kar-

şı çıkarak, serbest piyasanın etkinliği ile sosyalizmin avantajlarını birleştirdiklerini ileri sürerler. Piyasa sosyalizmi içinde de birçok farklı görüş vardır. Ekonomist John Roemer ile filozof David Schweickart savundukları biçime ekonomik demokrasi adını vermişlerdir.

Bürokratik merkeziyetçi planlamaya karşı sosyalist planlama, demokratik kalkınma, kapitalizmle piyasanın özeşliği, özel mülkiyetle sosyalizmin bağdaşması, kolektif mülkiyet biçimleri ve devlet mülkiyeti kavramlarının içeriğinin doldurulması biçiminde gelişen piyasa sosyalizmi görüşleri, kaynak dağıtım mekanizmasının ademi merkeziyetçiliğini sömürünün ortadan kalkmasını sağlayan araç olarak görür. Fiyat sinyalleri, fiyat oluşumu, yenilikler, israf, kalite, tüketici özgürlüğü, piyasa avantajları konularında, merkeziyetçi planlamanın aşamadığı sorunları piyasa sosyalizmi aşacaktır. Devlet mülkiyeti anlamına gelen reel sosyalizm sömürünün sonu anlamına gelmediği gibi, etkinlik de sağlamaz, demokrasi açısından da sorunludur.

Piyasa sosyalizmine verilen cevaplarda, piyasanın kapitalizmde yarattığı sorunlar vurgulanırken, bu tezin, kapitalist üretimin piyasaya, bölüşüm sorunlarının planlamaya bırakıldığı sosyal demokrat bir görüş olduğu, piyasanın eşgüdümü sorununun sosyalist bir sorun olmadığı dile getirilmiştir. Piyasa sosyalizmi yeniden üretim sorununu ele almamakta, metaların para karşılığı değişiminin yarattığı sorunu görmemektedir. Piyasa sosyalizmi ancak asgari geçim güvencesinin ve fiyat oluşumu bilgisinin saydamlaşmasıyla anlamlı olabilecektir, merkezi planlama sorunlarının aşılması sosyalizmin güvencesi olamaz ve bu tez gerçekte planlama ve piyasadan beklentilerin birlikte yürüdükleri gerçeğini saklamaktadır. Piyasa sosyalizmini eleştirenler piyasanın gerçek değil yapay gereksinimler ve eşitsizlik yarattığını ileri sürerken, piyasa sosyalizmini savunanlar da gereksinimleri iktidarın belirlemesinin de eşitsizlik olduğunu, merkezi planlamanın da bir yandan eşitsizlik yaratırken, etkinliği de sağlayamadığını söylemektedirler.

Sosyalizmin kapitalizmdeki piyasayı sönümlendireceği tezi kendiliğindenlik eleştirisine uğrarken, tam istihdam, fırsat eşitliği ve toplumsal refahın nasıl karşılanacağı sorunlarıyla birlikte, piyasa sosyalizmi ile kapitalist evrenin sonu olarak sosyalizm ve devrimci kopuş düşüncesi de terk edilmiş olmaktadır.

Sosyalizmi etkinlik, refah ve eşitlik sorunlarına çözüm olarak gören James Yunker, Leland Stauber ve John Roemer, kapitalizmin yarattığı sömürü, eşitsizlik ve kapitalist eksik rekabette kâr maksimizasyonunun etkinliği sağlamaması eleştirileri ile Lange'nin görüşleri temelinde fakat kâr amaçlı piyasa sosyalizminin işlerliğini ve yararlarını göstermeye çalışmışlardır. Kapitalist büyük işletmelerde sermaye sahipleri ile şirket yöneti-

cilerinin ayrışması sürecini, profesyonel yönetim, kâr maksimizasyonu, girişimin teşvik ediciliği ve rekabetin yararları açısından ele alarak, yerel, bölgesel işletmelerle merkezi kurumların dengesi yani kooperatifçilik, işlek bir finans piyasası ve bankacılık üstüne kurulu piyasa sosyalizminin bu amaçlara yönelik ideal örgütlenme olduğu tezlerini geliştirmişlerdir. Ekonomide sorunların artı değer ve kaynakların etkin kullanımı olduğu ve emek değer kuramı konusunda görüş ayrılıklarının sermayenin meşru payı ve etkinlikle eşitliğe verilen önemin farklılaşmasından doğduğunu, siyasal çoğulculuk ve demokrasinin ancak piyasa sosyalizmiyle sağlanabileceğini savunarak, içsel tutarlılıklarını neoklasik iktisat terminolojisi içinde açıklamaya çalışmaktadırlar. Mülkiyet dağılımı ile iktidar dağılımının, siyasetteki güçler ayrılığının ekonomiye uygulanmasının, rekabet ve denetim işlevlerini sağlayacağı ve başarısızlığın piyasa ve demokrasinin işleyişi ile giderileceği bu sistemin de, nasıl bir sosyalizm düşlediği sorunu dışında, kapitalizmden sosyalizme geçiş ve tek ülkede sosyalizm ile küresel kapitalizmin çatışma sorunları açısından boşlukları ortada durmaktadır.

Bibl.: NOVE, Alec (1991), *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Y.; AKINHAY, Osman (der.) (1992), *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, İstanbul: Belge Y.

[K. E.]

plan Herhangi bir birimin gelecekte amaçlanan nicel ve nitel özellikleri taşıyan bir yapı oluşturması için, önceden yapılan tasarımdır. Bu tanım çerçevesinde plan geleceğe yönelik bir işlemdir, geleceğin tasarlanmasıdır. Ancak, bütün yapılar, iradi bir müdahale olmaksızın değişim halindedir. Dolayısıyla gelecekte farklı özellikler kazanması kaçınılmazdır. Mevcut yapıların kendiliğinden değişmesine ve bu değişimin tahmin edilmesine ilişkin tasarımlar plan sayılmaz. Plan, kendiliğinden değişimi de dikkate alan, ancak bununla yetinmeyen ve amaçlara ulaşılması için gerekli müdahaleleri de kapsayan bir çalışmadır.

Geleceğe dönük bir tasarımın plan sayılabilmesi için bazı özellikleri taşıması gerekir. Bir planın öncelikle bir hedefi ya da hedefler demeti olması gerekir. Bu hedeflere ne kadar bir süre içinde ulaşılacağı da önceden belirlenmelidir. Hedeflere ulaşmak için kullanılacak araç ve yöntemler planda yer almalıdır. Kullanılan araç ve yöntemlerin nasıl bir kaynak gerektirdiği ve bu kaynağın nasıl finanse edileceği saptanmalıdır.

Planlar her düzeyde yapılabilir. Bireysel, kurumsal, örgütsel, kentsel, bölgesel, sektörel, ulusal düzeyde plan yapmak mümkündür. Modern ekonomilerde firmaların ve kurumların çoğu kendi geleceklerini planlamaktadır. Ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin hızlanması plana olan gereksinimi artırmaktadır. Ancak, mikroekonomik dü-

zeydeki planlar olağan karşılanırken, makroekonomik planlar tartışma konusudur. Özellikle neoliberal iktisatçılar plan ve piyasa kavramlarının çeliştiğini düşünmekte ve planın piyasayı bozucu bir müdahale aracı olduğunu savunmaktadırlar. Oysa deneyimler her düzeyde planın piyasa ile birlikte var olabildiğini göstermektedir. Yine de, planın varlığı piyasanın ekonominin tüm hedeflerine ulaşmadaki yetersizliğini ima etmektedir.

Bibl.: SEZEN. S. (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara: TODAİE; KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; KARAOSMANOĞLU, A. (2000), *21. Asırda Planlama*, Ankara: DPT. [B. D.]

planlama Bir planın ortaya konulabilmesi için gereken hazırlık çalışmalarının tümünü kapsayan eylemler bütünüdür. Plan geleceğin biçimlendirilmesi olduğuna göre, planlama da bir dönüştürme eylemidir. Mevcut yapının dönüştürülmesine gerek duyulduğu için planlama yapılır. Bu nedenle planlamanın ilk aşaması mevcut yapıya ilişkin sağlıklı verilerin elde edilmesidir. Geleceğin verilerine ulaşılması için geçmişin ve bugünün verileri kullanılır. Geçmişin ve bugünün verileri ile, planlı bir müdahale olmaksızın geleceğin ne tür özellikler taşıyacağı tahmin edilir.

Planlama faaliyetinde mümkün olduğunca çok değişkeni dikkate almak gerekmektedir. Ekonomik yaşamda tüm değişkenler birbirini etkilediğinden, ihmal edilen bir değişkenin etkisi tüm diğer değişkenlere ilişkin tahminlerin gerçekleşmemesine yol açabilecektir. Ancak gerçek yaşama ilişkin tüm değişkenlerin dikkate alınması, önceden kestirilmesi olanaksızdır. Bu nedenle öncelikli, belirleyici olduğu varsayılan değişkenleri içeren modeller kullanılır. Ekonomik modeller gerçek ekonomik yaşamı yansıttığı varsayılan, ancak zorunlu olarak yalnızca belirleyici olduğu düşünülen değişkenleri kapsayan soyutlamalardır. Ekonomik modellerde bazı değişkenler kapsanırken, diğerleri için bir dizi varsayım yapılmaktadır.

Ekonomik modeller planlama faaliyetinin tutarlılığı açısından önem taşımaktadır. Planlama bir dizi hedefi ve bir dizi değişkeni kapsadığından, bunların birbirinden bağımsız ele alınması düşünülemez. Ekonominin hedefleri genellikle birbiriyle çelişkilidir. Bu nedenle bir konuda saptanan bir hedefin, diğer hedeflerin gerçekleşmesini engelleme olasılığı vardır. Planın tutarlı olması öncelikle hedeflerin uyumluluğunu gerektirir. Ayrıca hedeflerle kullanılan araçlar ve yöntemler arasında da tutarlılık sağlanmalıdır.

Tutarlılığın sağlanması bir dizi geri besleme işlemini gerektirir. İlk saptanan hedeflere ulaşmak için gerekli araçların sağlanması ve bunun gerektirdiği finansman genellikle kaynaklarla tutarlı olmayacaktır. Kaynaklarla hedefleri dengele-

mek için hedefler, araçlar ve yöntemlerde bir dizi değişiklik yapılması gerekecektir. Bu değişikliklerin her aşamasında tutarlılık aranacaktır.

Planlanan birim büyüdükçe, değişken sayısı arttıkça ve plan süresi uzadıkça, planlama süreci daha da karmaşıklaşır. Bu nedenle özellikle ulusal planlama çalışmaları, planlama karşıtlarınca başarılı olması olanaksız bir faaliyet olarak nitelenir. Buna karşın birçok ülkede başarılı **kalkınma planları** örnekleri görülmektedir.

Bibl.: SEZEN. S. (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara: TODAİE; KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; TÜRK, İ. (1970), *İktisadî Planlama Prensipleri*, Ankara. [B. D.]

planlı ekonomi Ekonomide kaynak dağılımını piyasanın değil planın belirlediği sosyalist ülkeler için kullanılan bir terimdir. Plan – piyasa karşıtlığını vurgular ve pazar ekonomisinin karşıtı olarak kullanılır.

Oysa plan bir toplumsal yapıyı tanımlayabilecek bir kavram değil, yalnızca bir yöntemdir. Piyasa ile birlikte ya da piyasadan bağımsız olarak uygulanabilir. Nitekim çeşitli ülkelerde birbirinden çok farklı planlama teknikleri uygulanmaktadır.

Sosyalist ülkelerde en yaygın planlama yöntemi **merkezi planlama**dır. Merkezi planlamada işletmelerin üretim ve dağıtım hedefleri, fiyatlar, ücretler ve işletmeler arası ilişkiler merkezi planlama örgütünce belirlenir. Ancak farklı uygulamalar da vardır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılan ilk plandan itibaren, daha ademimerkeziyetçi bir planlama uygulanmaktadır. Kurumlar ve işletmeler iki kategoriye ayrılmıştır. Büyük yatırımlar, savunma ile ilgili kuruluşlar, ileri teknoloji gerektiren yatırımlar, araştırma kuruluşları ve bankalar ulusal planlama biriminde planlanırlar. Diğerleri bölgesel ya da yerel planlama birimlerince planlanmaktadır. İşletmeler kârlarının bir bölümünü kendi bünyelerinde tutabilirler. İşletmeler kendi aralarındaki ilişkileri özerk ticari kuruluşların denetiminde sözleşmeler imzalayarak yürütürler. İşletmeler her konuda merkezi planlamadan emir almayan esnek bir planlama ile yönetilir. Yugoslavya'da da, sosyalizm döneminde, bölgesel yönetimlerin ve işletmelerin 'özyönetim' adı verilen bir özerklik çerçevesinde, pazar ilişkilerini dikkate alan ve ademimerkezi bir planlama anlayışı olmuştur.

Planlama sosyalizme özgü bir uygulama olmamıştır. Azgelişmiş ülkelerin büyük bölümü piyasa mekanizmasının yanısıra, **kalkınma planları** aracılığıyla sanayileşme çabalarını sürdürmüştür. Gelişmiş kapitalist ülkelerin çoğu da piyasa ile birlikte stratejik nitelikte esnek planlar hazırlamış ve uygulamıştır. 1980'li yıllardan itibaren planların etkisi çok azalmakla birlikte, ülkeler plan yapmayı sürdürmektedir.

Bkz. gosplan, Devlet Planlama Teşkilatı. [B. D.]

plantasyon İhracat amacıyla kitlesel üretim yapılan ve çoğunlukla köle emeği veya köleleştirilmiş emek kullanımının geçerli olduğu büyük tarım işletmesi.

Plantasyonların kuruluşu **sömürgecilik** döneminde Güney ve Kuzey Amerika'da başlamıştır. Köle emeğine dayanan ABD pamuk, Brezilya ve Karayip adaları şeker plantasyonları klasik örneğini oluşturur (bkz. hacienda). İşçilere geçimlik ücret vermek, işletmenin alışveriş mağazalarından veresiye satış yapmak ve aşırı faizle borçlandırmak, kısaca plantasyon sahipleri lehine kapalı bir üretim çevrimi oluşturmak işletme yöntemidir. Üretim yapılan geniş bölgelerde yaşayan farklı etnik grup ve göçmenlerin birbirlerine karşı güvensizlik ve çaresizliklerini kullanan plantasyon, kurulu bulunduğu bölge ve devlette sahip olduğu tekel ayrıcalıklarını ve ekonomik gücünü siyaseti etkilemek hatta ona egemen olmak için de kullanmıştır. Uluslararası firmaların eski sömürgelerde kurdukları plantasyonlar bu toplumların ekolojik dengesi, toprak ve üretim yapısıyla istihdam ve tüketim yapısını, bütün olarak ekonomisini ve siyasetini de etkleyecek güce ulaşmışlar özellikle siyaset dilinde 'muz cumhuriyeti' adı verilen ekonomileri tek ürün ihracatına bağlı hale gelen toplumlarda etkili olmuşlardır.

Halen ABD güney eyaletlerinde mevsimlik kaçak işçi kullanımı ve Brezilya'da hukuki işleyiş dışında borçlandırma yoluyla işçilerin köle gibi çalıştırmanın devam ettirilmesi, plantasyonların çağcıl biçimini oluşturur. Dünyanın önde gelen tarım ihracatçısı ülkelerinden biri olan Brezliya'da verimli toprakların % 54'ünün nüfusun % 1'inin eline olması ve resmi istatistiklerde 32 milyon insanın fakir olarak görünmesi, plantasyonun da mirasıdır. [K. E.]

Plaza ve Louvre anlaşmaları ABD dolarının önceklikle mark ve yen karşısında kur ayarlamalarını sağlamak üzere, dünyanın en büyük beş ekonomisinden sorumlu maliye bakanlarının vardığı anlaşmalardır.

1944'te kurulan **Bretton Woods Sistemi** ile Batı Avrupa ülkelerinin para birimlerinin değeri dolar karşısında sabit kurlara bağlanmış ve 1958'den itibaren tam anlamıyla işlemeye başlayan sistem, ABD'nin doları 1971 yılından başlayarak devalüe etmek zorunda kalmasıyla yürümez olmuştu. ABD ile Avrupa ülkelerinin 1972 yılında başlattıkları görüşmeler sonucu 1976'da Jamaika Anlaşması'yla Bretton Woods Sistemi ve onu ikame etmesi istenen Smithsonian Anlaşması da terk edilmişti.

22 Eylül 1985'te New York'ta Plaza Oteli'nde toplanan ABD, Batı Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya bakanları, doların aşırı değer kazanması karşısında uygulayacakları ekonomi politikalara ilişkin

sözleşmişlerdir. ABD büyüyen federal açıklarını kapatma yoluna gidecek, Japonya para politikasını gevşeterek finans sektöründe reformlar yapacak, Almanya vergi indirimi uygulayacaktır. Bütün ülkeler para piyasalarına müdahale kararı almışlardır. Ülkelerin sözlerini tutmaları kolay olmamış, örneğin ABD bütçe açıkları azalmamıştır, fakat anlaşma gene de istenen sonucu vermiş, doların mark ve yen karşısında değeri düşmüştür.

ABD'nin GSMH'sının % 3,5' larına ulaşan bütçe açıkları ve ABD ekonomisinin 1980'lerin başından itibaren girdiği resesyon, para politikasında değişikliğe gitmesini gerektirmiş, doların değerinin düşürülmesiyle, öncelikle otomotiv sektöründe olmak üzere ABD ürünlerinin dünya fiyatlarıyla rekabet edebilmesi ve ihracatını artırması hedeflenmiştir. ABD ile Batı Avrupa ticaretinde olumlu etkiler yapan Plaza Anlaşması, ABD-Japonya ilişkilerinde beklenen sonucu vermemiştir; bu ilişkide sorun, Avrupa gibi parite sorunundan değil, yapısal nedenlerden kaynaklanmaktadır.

1987 sonunda dolar, mark ve yen karşısında % 54 değer kaybettiğinde, bu hızlı düşüş tekrar beş büyük devletin görüşmesini gerektirmiş ve bu kez 22 Şubat 1987'de Paris, Louvre'da yapılan anlaşmayla doların değerini korumak üzere ABD finans politikasını sıkılaştırmaya, Japonya para politikasını gevşetmeye söz vermişlerdir. Davetli olan İtalya, anlaşmaya katılmamıştır. Taraf ülkeler, dünyanın önde gelen para birimlerinin açıklanmayan marjlar dışına çıkması durumunda müdahale etme kararı almışlardır.

Plaza ve Louvre anlaşmaları, doların dünya ekonomisinde oynadığı rolün büyük kapitalist ülkeler açısından önemini, sermaye piyasalarının **küreselleşme** derecesini ve liberalizasyon eğilimlerine karşı piyasanın denetlenmesinin gereğini göstermiş, gelişmiş ülkelerin karşılıklı görüşme pratiğine katkıda bulunarak **G-7** sürecini kuvvetlendirmiştir. Bkz. tüneldeki yılan, avro. [K. E.]

Polanyi, Karl (1886-1964) Pazar öncesi ekonomiler ve kapitalizmin gelişimiyle ilgili araştırmalarıyla birçok disiplini etkilemiş olan, iktisadi antropolojonin kurucularından düşünür.

Karl Polanyi Viyana'da doğdu, Budapeşte'de büyüdü ve öğrenim gördü. Georg Lukacs ve Karl Mannheim'in çevresinde yetişti. 1912'de avukatlığa başladı, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düştü. Kurtulduktan sonra Radikal Yurttaşlar Partisi'ni kurdu; üniversitedeyken kurduğu Galilei Kulübü Macaristan Devrimi'nde (1919) etkin bir örgüt olmuştu. Macaristan'da kurulan sosyalist rejim yıkılıp beyaz terör başlayınca 1923'te Viyana'ya göç ederek gazeteciliğe başladı, ekonomi muhabirliği yaptı. 1933'te İngiltere'ye göç etti. Zor günler geçirdikten sonra ABD'ye gitti ve Bennington College'in öne-

risini kabul ederek burada hayatının eseri *The Great Transformation*'i (1944; Türkçesi: K. Polanyi (1986), *Büyük Dönüşüm, Çağımızın yasal ve ekonomik kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: Alan Y.) yazdı.

Polanyi'nin tezi **Alman Tarih Okulu**, **Marx**, Weber, Durkheim ve Malinowski'nin etkilerini taşır. Ekonomi, kıt kaynakların kullanım tercihi ve akılcı davranışla kâr maksimizasyonu anlamı yanında, tarihin ve toplumların çoğu için, kâr maksimizasyonu değil, insanların toplumsal ve doğal çevrelerinin koşulları içinde geçimlerini sağlama yani uyarlanma biçimlerinden ibarettir. Dolayısıyla piyasa öncesi toplumları anlamak için kapitalist anlayış içinde geliştirilmiş iktisat bilimi uygun bir araç değildir. Bireysel tercihler kârdan önce kültürel değerlere, ahlak, din, siyasete göre yapılmakta, üretim değişim için değil kullanım için sürdürülmektedir.

Polanyi'nin temel tezine göre, kapitalizm tarihi bir anomalidir. Daha önceki ekonomik biçimler toplumsal ilişkilerden doğarken, kapitalizm toplumsal ilişkileri doğurur. Polanyi'nin görüşüne göre insanlık tarihinde karşılıklılık, yeniden dağıtım ve cemaat yükümlülükleri pazar ilişkilerinden daha yaygındır, fakat kapitalizm hepsini dönüştürmüştür. **Sanayi Devrimi**'nin yarattığı dönüşüm bütün başka üretim ilişkilerinin yerini almaktadır.

Kapitalizmin doğal ve zorunlu bir gelişme olmadığını savunan Polanyi, bu gelişmenin tarihi üstüne çalışarak, yeni merkantilist ve sonra burjuva sınıfların devlete dayattıkları, girişimlerinin ve statülerinin korunması taleplerinin oynadığı rolün üstünde durur. Devletler karşılıklı çıkar ilişkileriyle, zaman içinde burjuvazinin aracı haline gelirler ve onun gereksindiği hukuki mevzuatı hazırlar, onun yürütücü gücü olurlar.

Kitabı yayınlanınca, 1947'de, Columbia Üniversitesi Polanyi'yi davet etti. Fakat kısa süreli Macar Devrimi'nde etkili adlardan biri olan karısı Ilon Duczynska ABD vizesi alamadığı için Polanyi ABD'den çıkmak zorunda kaldı. Kardeşi, kimyacı ve ekonomi ve siyaset üzerine verdiği eserlerle tanınan, planlama ve SSCB ekonomisi üzerine çalışmalar yapan ve ikisine de muhalefet eden liberal Michael Polanyi (1891-1976) ABD'ye yerleşirken, Karl Polanyi Kanada'ya giderek Toronto'dan gelip New York'ta ders vermek zorunda kaldı. İkinci önemli kitabı *Trade and Markets in the Early Empires*'ı ('Eski İmparatorluklarda Ticaret ve Piyasa', 1957) Columbia çalışmaları sırasında, K. Conrad, K. Arensburg ve H. W. Pearson'un disiplinlerarası katkılarıyla yazmış olmasına rağmen, Polanyi kariyeri boyunca Columbia'da konuk görevli olarak kaldı.

Polanyi'ye getirilen birçok eleştiri içinde, piyasa öncesi ve sonrası toplum ayrımının çok katı olmadığı, kâr maksimizasyonu dışı davranışın, birçok toplumda bir arada,

köylü toplumlar ve alt-kültürlerde görüldüğü, dünyanın artık hiçbir yerinde 'saf' sanayi öncesi toplum bulunmazken, kıt kaynakların bütün ekonomilerin sorunu olduğu ve akılcı davranış dışında ekonomik etkinliklerin karmaşık bir süreç olduğunun vurgulanması, onun görüşlerini ve etkilerini genişletip geliştiren yöndür. İktisadi antropoloji zaman içinde büyük gelişme göstermiş olduğu gibi, iktisadın en temel kavramlarının tarih ve sosyoloji içine yerleştirilmesi ve tartışılması, iktisadı matematikleştiren egemen yönelim dışındaki birçok okulun çalışmalarına katkı sağlamaktadır. [K. E.]

portfolyö yönetimi kuramları Tasarrufçunun fonlarıyla belirli bir risk düzeyinde olası en fazla geliri elde etmek üzere nasıl davranmasını gerektiğini inceleyen yatırım kuramı, çeşitli risk ve getiri yaklaşımları altında portföy oluşumlarını ve yönetimini, portföyde yer alacak kıymetlerin seçim sürecinin nasıl ve hangi kriterlere göre yapılacağını inceleyen teorik çalışmalardır. Portföy yönetimine ilişkin ilk teorik çalışma 1952'de Harry Markowitz tarafından yapılmış, daha sonra Sharp, Linther, Mossin, Ross dahil farklı kişilerce geliştirilmiştir. [B. B.]

Post-endüstriyel toplum Gelişmiş sanayi ülkelerinin sanayi toplumu olarak adlandırılan niteliklerinin değiştiği yeni bir yapılanmaya dolayısıyla dünyanın kapitalizmin yeni bir evresine geçtiğini ifade eden adlandırma.

1960'lı yıllarda başlayarak 1970'lerden itibaren kapitalizmin yeni bir evresinin başladığı toplum bilimciler tarafından dile getirilmeye başlandı ve popülerleşti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen üretim artışı, dünya pazarında yaşanan bütünleşme, yeni teknolojilerin günlük yaşamı etkileyen tüketim kültürünü beslemesi ve yaşanan iyimserlik, ekonomik öğretilerin tıkanmasına yol açan stagflasyon ve petrol şokuyla (bkz. OPEC) birlikte yeni bir bütüncül toplumsal yoruma ihtiyacı ortaya koyuyordu. **Bretton Woods Sistemi** çöküp sermayenin uluslararası örgütlenmesi yeni bir evreye girerken yeni dünya ekonomisi ve işbölümü tartışmaları içinde azgelişmiş ülkelerin kapitalistleşmesi ve sanayileşmesi tartışmaları siyasi önemini koruyor (bkz sanayileşmekte olan ülkeler), ekonomi okulları arasında yeni yapılanmayı çözümleme gayretleri artarken, ekonomi politikalarında yeni yönelimlerle liberal ekonomi politikalarıyla yeni sağ yükseliyordu. Marx, Weber ve Durkheim'ın çözümlemelerinin yeni toplumsal yapıyı anlamakta eskimişliği ileri sürülürken, popülerleşen "tarihin sonu" ve "medeniyetler çatışması" tezleriyle birlikte kapitalizmin ve dünya ekonomisinin çözümlemeleri çevresinde post-endüstriyel toplum başlığı altında, çeşitli nitelikleri ön plana çıkaran çeşitli görüşler ortaya konuyordu.

Sanayi sonrası toplum tanım-

laması, öncelikle sanayi toplumuna yapılan bir göndermeyi içermekle dönüşümün adını koyma-niteliğini belirleme sıkıntısını ortaya koymakla birlikte, dünya ekonomisinin içerdiği ilişki ve özne değişikliklerinden toplumsal yapı ve sınıf ilişkilerindeki yeniliklere, dolayısıyla günlük yaşama kadar uzanan bütüncül bir yeni dünya tasarımında bulunmaktadır. Neden ve sonuç konularındaki farklı görüşlere karşılık, ekonomik yapı ve örgütlenmedeki bu değişikliklerin felsefi, kültürel, toplumsal ve siyasal değişim anlamına geldiği de ifade edilmektedir.

Üretim biçimi ve teknoloji-sanayi bağlamında kapitalizmin evrelerini çözümleme geleneği bulunan Marksistler, çeşitli yönelişler içinde, **sanayi devrimi** kavramı kapsamında yeni bir toplumsal evre tanımlama tartışmalarına katılarak sermaye birikimi, teknoloji ve örgütlenme niteliklerine göre sanayi sonrası toplum görüşleri geliştirmişlerdir. Yeni teknolojileri, özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojilerini odağına alan görüşler, esnek işbölümü ve istihdam kavramları çerçevesinde **Post-Fordizm** kavramını geliştirirken, Aydınlanma ve ilerleme çizgisi içinde değerlendirilebilecek olan **bilgi toplumu** görüşü, bu teknolojilerden yola çıkarak bilginin üretim faktörüne dönüştüğü yeni toplumu ve ilişkilerini irdelemeye çalışır (bkz. üçüncü sanayi devrimi). Yeni dünya düzenini anlamlandırma girişimleri içinde felsefe, yöntem ve siyaset dahil en üretken ve tartışmalı görüşler ise **postmodernizm** altında kendilerini göstermektedir. Yeni bir çağa geçtiğimizi iddia eden ve bunun bütüncül ifadesini ortaya koymaya çalışan **küreselleşme** görüşü ise, varlığından niteliğine kadar tartışılan yönleri ile kamplaşmalar yaratmaktadır. [K. E.]

Post-Fordizm Kitlesel üretim yerine uzmanlaşmış küçük ölçekli işletmelerde esnek işbölümünü kullanarak üretim örgütlenmesinin düzenlenmesinin, kapitalizmin yeni bir evresini oluşturduğu görüşü.

Büyük şirketlerin küçük şirketlerle işbirliği yaparak, üretimlerini özel talebi karşılamaya yönelterek, üretim ve pazarda egemenlik ve tekelleşme arayışı yerine geniş bir pazarda her türlü müşteriye seslenebilme yolunu tercih ettikleri üretim örgütlenmesi, özellikle bilgisayar teknolojisinin üretim ve üretimin örgütlenmesinde kullanılması ile mümkün olmuştur. Üretimin bu yolla ademi merkezileşmesi küçük hacimde ve siparişe göre uzmanlaşmış üretim yapılması olanağını verdiği gibi, bağımsız mülkiyete sahip işletmelerin bu nitelikte iş zinciri kurması, ölçek ekonomisi çıkarları kadar (bkz. tam anında teslim) büyük firmaların iş yasasından muaf tutulan küçük ölçekte işletmelere iş vermesini de sağlamaktadır.

Esnek işbölümünün yarattığı ilişkiler biçiminin ekonomide olduğu kadar, geçerli olduğu bölgelerde yarattığı pazar, istihdam iliş-

kileriyle toplumsal bütünleşme yarattığı ve kültürel ve siyasal yeni bir olgu olduğu ileri sürülmekte, Post-Fordizmin yeni bir ilişki bütünü oluşturduğunu savunanların bazılarınca daha demokratik bir toplumun çekirdeği olarak görülmektedir. Uzmanlaşma ve bütünleşme, bireyselleşme, katılım ve yerellik sağlamakta ve yabancılaşmayı kaldırmaktadır. Post-Fordizmin yalnızca küresel kapitalizmin girdiği krizin sonucu olduğunu savunanlar ise, bu olguyu liberal kapitalizm sonrasında başlayan örgütlü kapitalizmin çözülmesinden ve Fordist ve Taylorist (bkz. Fordizm, Taylorizm) **kitlesel üretimin** yerini örgütsüz kapitalizmin ve ona tekabül eden Post-Fordizmin almasından ibaret görürler. 1960'lardan bu yana yaygınlaşarak gelişen örgütsüz kapitalizm, dünya pazarının bütünleşmesi karşısında, yeni teknolojileri kullanan uzmanlaşmış emeğin, üretimin ulus-devlet sınırlarını aştığı evrede yeniden örgütlenmesi ve sınıf politikalarından kopmasıdır. İşçi sınıfı ortamından mekan ve zaman olarak kopuk olarak yürütülen Post-Fordist üretimin, Fordist dönemin refah devleti politikalarıyla sağlanan olanakların gerilemesini ve yeni sağın politikalarına denk geldiği, Post-Fordizmden demokratikleşme bekleyenlere (ve özellikle 'Yeni Zamanlar' manifestosunu yayınlayan bir grup Britanyalı Marksiste) yöneltilen eleştirilerdendir.

Post-Fordizmin pazarlama baskıları karşısında kapsam ekonomilerini ölçek ekonomisiyle birleştirebilen büyük sermayenin Fordizmi yeni bir tarzda uygulamaları olarak açıklayan eleştiriler, örgütlenmenin yeni niteliklerinin ve ayrım noktalarının belirlenmesi tartışmasını yoğunlaştırmaktadırlar. Sektöre ve bölgeye göre yapılan ampirist araştırmalar, İtalya, Almanya, Fransa ve Japonya'daki belirli bölgelerde tanıklanan Post-Fordist uygulama yoğunlaşmalarının dünya pazarı ve büyük şirketlerle eklemlenme biçimlerine dikkat çekmekte ve zaman içindeki değişime vurgu yapmaktadırlar (örneğin Benetton'un esnek işbölümünü terk etmeden uluslararası şirket haline gelişi). Dikey bütünleşme ile kitlesel üretim arasındaki işbölümünün pazarlama açısından başarısı ve örneğin Japonya'da özellikle kitlesel tüketim ürünlerinin Post-Fordist yapılanmayla üretiliyor olması, Post-Fordizm tartışmasının, yeni Smith, yeni Schumpeter ve yeni Marx yorumlarını içerdiği görülmektedir. Post-Fordizmin, **post-endüstriyel toplum**, **bilgi toplumu** ve dolayısıyla **postmodernizm** ve **küreselleşme** tartışmalarıyla aynı paradigma içinde olduğunu göstermektedir. Bkz. toplam kalite yönetimi. [K. E.]

Post-Keynesyen Ekonomi 1971 yılının Aralık ayında Amerikan Ekonomi Birliği'nin New Orleans toplantısında Joan Robinson ekonomide ikinci bir kriz yaşandığını söylemişti. Büyük Bunalım birinci krizdi ve bu krizin sonucu Keynes

devrimi denilen ekonomi anlayışı ortaya çıkmıştı. Keynesyen ekonomi teorik ortodoksi ve Keynesgil talep yönetimi politik ortodoksi olmuştu. Refah artmıştı. Artık ekonomide **üçüncü dünya**nın fakirliği, çevre kirliliği ve silahlanma israfıyla acilleşen ciddi yeni sorunlar vardı. Yüksek enflasyon ve işsizlik **IS-LM** Keynesçiliğinin çıkmazını göstermekteydi. İkinci kez acil ekonomik sorunlar karşısında ekonomik teori aciz kalmaktaydı. Keynes'in orijinal görüşleri çerçevesinde geliştirilecek ve **Neoklasik ekonomi** anlayışının yerini alacak yeni bir radikal alternatif ihtiyacı kendisini gösteriyordu. Bu çabayı gösterecek olanlar Post-Keynesyenlerdi.

Post-Keynesyenlere göre yaşanan bunalımın nedeni Keynesyen ekonomistlerdir. Hicks ve **Samuelson**, Keynesyen makroekonomiyle mikroekonomiyi kaynaştırmış, **Marshall** ve **Walras** arasında fark kalmamiş, gelir etkisine dayalı Keynesyen modelle fiyat değişmelerinden doğan ikame etkisine dayalı mikroekonomi birleştirilmiştir. Uzun dönemde mikroekonomi ve Neoklasik anlayış, kısa dönemde makroekonomi ve Keynesyen anlayışta olan Neoklasik sentez, dolayısıyla Keynes'i tam olarak anlayamamış ve sulandırmıştır.

İngiltere'de temelde Cambridge Üniversitesi'nde ve dünyanın çeşitli yerlerinde Keynes'in ekonomi görüşlerini benimseyip savunan grup, Neoklasik sentez olarak adlandırdıkları bu yaklaşıma ve **Neo-Keynesyen** olarak anılan grupların bu sentez içine çekilip para eknomisi, **arz yanlı iktisat** ve bekleyiş etkisi kuramlarıyla Keynesgil görüşe mikro yaklaşımları dahil etmeye başlamalarına karşı çıkışlarıyla, Post-Keynesyen olarak tanınmışlardır.

Joan Robinson (1903-1983), Richard Kahn (1905-1989), Piero **Sraffa** (1898-1983), E. Austin G. Robinson (1897-1944) ve James Meade (1907-1995) 1930'larda Cambridge'de **Keynes**'in tezlerini yayınlamadan önce derslerinde tartıştığı öğrencileriydi. Cambridge'de ve Oxford ve London School of Economics'de yetişen genç kuşak da, Roy F. Harrod (1900-1978), Nicholas **Kaldor** (1908-1986), Abba P. **Lerner** (1903-1982), John R. Hicks (1904-1989), Richard M. Goodwin (1913-1997), Michel **Kalecki** (1899-1970), George L. S. Shackle (1903-1992), Luigi L. Pasinetti (1930), Keynes geleneğini geliştirmek için çalıştı ve **Cambridge Okulu** Post-Keynesyenlikle birlikte anıldı.

Ricardo ve **Marx**'tan etkilenen Cambridge Okulu, Keynes'in uyarlanmayı üretim konusunda düşünmesi ve kısa dönemli çözümlemelerle yatırımın geliri ve istihdamı artırıcı gücü üstünde durması, gelir dağılımıyla ilgilenmemesi karşısında, büyüme ve sermaye birikiminin uzun dönemli etkisi ile fiyat uyarlanmaları üstünde çalışarak, rekabet varsayımı yerine tekelci gelişimi dikkate aldılar.

Post-Keynesyenler, üretimin ve para ile ürün ikamesi esnekliğinin

çok düşük olduğu görüşüyle, istihdamda, ücrette ve gelirde dolayısıyla çoğaltan etkisinde öneminin büyük olduğunu ortaya koymuşlardır. Keynesyen ekonomide para nötr değildir; para istihdamı ve gerçek çıktıyı etkilemez görüşünü yanlışlayarak, piyasada paranın ve fiyatın etkisini yok eden akılcı bir denge bekleyişi ve dengenin olmadığını savunur; sonuçta ekonomide kesinlik yoktur ve gelecek belirsizdir. Beklentilerin önemi kararların zamanında alınmaması ve farklılaşmasındandır ve Neoklasik ekonomide daima yanılmazlıkla optimal sonuç doğurur. Post-Keynesyenler, Neoklasikler gibi piyasa koşullarında kaynak dağılımını incelemez, ekonomik ve politik kurumların önemini kabul ederek ekonomik sistemin dinamizmi ile ilgilenirler.

Keynes sermaye ve üretim tekniğini veri olarak alır. 1937'de J. Robinson Keynes'in kısa dönemli işsizlik yaklaşımını aşmaya çalışmıştır. R. Harrod aynı sıralarda dinamik makro model kurmaya çalışmaktadır. Harrod ile Evsey D. Domar tarafından ayrı ayrı geliştirilmiş büyüme modeli olan **Harrod-Domar Modeli** Keynes'in gelir oluşum modelinin dinamik hale getirilmiş biçimidir.

1950 ve 1960'lar boyunca egemen Keynesyen görüş Hicks-Modiglaini'nin IS-LM Modeli'nin geliştirilmiş Neoklasik Keynesyen senteziydi. **Pigou etkisinin monetaristlerle** yarattığı tartışmaya rağmen, mevcut olsa da dar bir alanda etkisi olacağından göz ardı edilebileceği kabul edildi. Ücret yapışkanlığı, **likidite tuzağı** ve faize duyarlı yatırım gerçeklikti. Keynes sisteminin teorik olarak geçerli olabilmesi için işsizlik işleyen bir sistemle bağdaşmamalıydı. A. Lerner (1952) yüksek fiyat esnekliğinin istikrar sağlamak ve ekonomiyi tam istihdama götürmek yerine istikrar bozucu ve ekonomiyi daha kötüye götürür olduğunu göstermeye çalıştı.

Keynes ücret ve fiyat düşüşlerinin gelir dağılımını etkileyeceği, ücretliden ücret dışı gelir elde edenlere, borç verenlerden kredi verenlere gelir aktarımı yaratacağını, tüketimi düşüreceğini söylüyordu. Gelir dağılımına etkisini Michal Kalecki inceledi (1939). Aksak rekabet siteminde ücretler düşerse fiyatlarla ücretler arasındaki 'mark up' yani tekel derecesi yükselir. Ücretliden kâr elde edene gelir aktarımı olur. Kâr elde edenlerin tüketim eğilimi daha düşük olduğuna göre toplumda tüketim eğilimi düşer, dolayısıyla toplam talep düşer. Yani işsizlik durumunda ücretlerde düşüş, talebi düşürür, işsizliği daha da artırır. Bu tür toplam talep gelir dağılımı ilişkisi Kaldor, Robinson, Sidney Weintraub, Kenneth Boulding ve Frank Hahn tarafından geliştirildi.

Büyüme ve uzun dönem efektif talep çalışmaları savaş sonrasında da sürdürüldü. Robinson halen baş eseri sayılan *Accumulation of Capital*'de (1956) büyüme ve gelir dağılımını inceledi. Çıktının doğal ve-

ya maksimum büyüme oranının doğal bir veri olmadığı tespitiyle, bu oranın işçi nüfusun artışı ve teknolojik gelişmeyle yani işçi başına verimliliğin artışıyla ilgili olduğunu gösterdi. Böylece doğal büyüme oranının ekonomi politikasından etkilendiğini ve etkilenebileceğini, kalkınmanın teknik gelişme, kurumlar ve politikaya bağlı olduğunu ortaya koyuyordu.

Kaldor *Alternative Theories of Distribution* (1956) makalesinde, fiyatlar esnek olduğu ve kâr tasarruf eğilimi ücret tasarruf eğiliminden yüksek olduğu sürece, ücret ile kâr arasındaki ilişkiyi yatırımın belirlediğini ortaya koydu. Gelirde yatırım payı sabit olduğundan, kârın payı da sabit kalacaktır. Böylelikle Kaldor sanayi ekonomilerinde tarihsel bir gerçek olarak bölüşüm paylarının isatikrarını da açıklamış olur. Ancak bütün bu önermelerin tam istihdamda geçerli olması Kaldor'un teorisinin sınırlı yönüdür. Bağımsız yatırım fonksiyonu da Kaldor'un büyüme teorisinde önemli rol oynar. İşsizlik durumunda ücretle fiyat ilişkisi, kârla gerçek ücretlerin büyümeyle uyumlu olmasını gerektirir.

Ekonomik büyüme ve gelir dağılımıyla ilgili Keynesyen teorilerin gelişmeye başlaması metodolojik bir anlam kazanmaya başlamıştı. Bu teoriler marjinalist mikro temelleri ve akılcı bireyleri reddediyor, ampirik olgulara dayalı toplumsal davranış fonksiyonlarına dayanıyordu. Bu gelişmelerle Keynesyenlerle Neoklasikler arasında (Cambridge) Sermaye Anlaşmazlığı adı verilen polemik savaşı başladı. Bir yanda Pasinetti, Robinson ve Sraffa, öbür tarafta Samuelson, Solow ve Hahn arasında gelişen anlaşmazlık 1953'te Robinson'un makalesiyle başladı ve 1960'ta Sraffa'nın *Production of Commodities by Means of Commodities* ('Malların Mallarla Üretimi') doruğuna çıkıp 1975'te Bliss'in *Capital Theory and the Distribution of Income* ('Sermaye Teorisi ve Gelir Dağılımı') ile bitti. Bu yıllar içinde dünyanın önde gelen *Quarterly Journal of Economics*, *Review of Economic Studies*, *Economic Journal* gibi ekonomi dergilerinde sayısız makale yayınlandı. Polemik savaşı Neoklasik büyüme ve gelir dağılımı teorilerinin değersizliğini, özellikle Sraffa'nın tezinde ortaya çıktığı gibi marjinalist analiz olmadan üretim tekniği koşullarıyla fiyatların ortaya konabileceğini gösterdi. En önemlisi, kapitalist toplumda sermaye birikiminin en iyi nasıl açıklanacağı sorusu çevresinde, ekonomik süreç içinde rekabet eden toplumsal sınıflar, monetarist düşünceyle hareket eden girişimciler ve kapitalistler olduğuna işaret eden Keynesyen gelenekle, azami fayda temelli fiyat kuramını tartışan Neoklasiklerin farklı ideoloji ve dünya görüşlerinin çatıştığını ortaya koymuştu. Tartışma sonucunda Neoklasikler fiyat kuramlarını geliştirme ihtiyacı ile yetinirken, Keynesyenler ekonomide devrimci bir paradigma değişikliğine soyunmuşlardı. Robinson'un 1971 konuşması ve Post-Keynesyen adının bütün

ekonomi gruplarınca benimsenmesi de bu ortamda olmuştu. İşsizliğin ve enflasyonun aynı anda artmasıyla Keynesyen ekonominin gözden düşmesi de bu sürecin bir parçasıydı.

Post-Keynesyen ekonominin farklı katkılarla gelişerek egemen Neoklasik paradigmanın yerini alacağı bekleniyordu. Gerçek dünya sorunlarına yaptıkları teorik ve pratik katkılarla iyi tanımlanmış bir yaklaşım içinde oldukları inancındaydılar. Mantıki değil tarihsel zamana dayalı dinamik bir büyüme teorisi, ekonomik genişleme oranına bağlı bir gelir dağılımı açıklaması, yatırıma ilişkin bir kredi teorisi, tekelci özellikte aksak piyasa koşullarına dayanan bir mikroekonomi perspektifi Post-Keynesyenler için genel teorinin hareket noktalarını oluşturacaktı.

Cambridge Keynesyenleri ve Robinson artık Amerikan Post-Keynesyenleri olarak anılan ekonomistler grubundan destek gördü. 1960'larda arz, dağılım ve enflasyon konusunda çalışmalar yapmış olan Sidney Weintraub (1914-1983) Neoklasik ekonomiye muhalefetini yükselterek, vergi temelli gelir politikasının sözcülüğünü yapmaya başladı. Weintraub'un öğrencisi Paul Davidson (1930) özellikle para alanında Post-Keynesyen ekonominin önde gelen sözcülerinden oldu. Finansal kırılganlık hipoteziyle Hyman P. Minsky (1919-1996) para ve finans konularında katkılarını sürdürdü. Jan A. Kregel (1944), Keynes'in para analiziyle Cambridge büyüme ve bölüşüm kuramlarını kaynaştırmaya çalıştı. Alfred S. Eichner (1937-1988) de fiyat oluşumu üstüne çalışarak megacrop kuramını geliştirdi.

Bu inançla İngiltere'de 1977'de *Cambridge Journal of Economics* ve ABD'de 1978'de *Journal of Post Keynesian Economics* dergileri çıkarılmaya başlandı. Post-Keynesyenlerin çoğu Neoklasik ekonominin reddini öncelikle teorik bir temel olarak anlıyorlardı. Optimizasyon hesapları yerine aksak rekabet, mark up fiyatlandırma, kapasite artırımı ve hızlandıran etkisi onlara göre daha gerçekciydi.

Robinson bir başka kapalı sistem oluşturmanın tehlikeleri üstünde durarak önemli olanın farklı zihniyet, metodoloji ve bilinmeyenlerin itirafı olduğunu söyledi. 1980'lerden itibaren Post-Keynesçilik metodoloji tartışmalarına ağırlık verdi. Metodoloji tartışmaları Post-Keynesyenlerin başkalarıyla ve kendi aralarında polemikleri artırdı. Para, zaman ve belirsizlik üç ana tartışma konusu olarak ortaya çıktı. Post-Keynesyen ekonomi anlayışındaki farklılıklar bütüncül alternatif bulma heyecanının yerini bilinmezlikler ve iç ayrılıklara bıraktı. Keynes'in kendisiyle ilgili araştırmalar arttı. 1971'de Kraliyet Ekonomi Derneği Keynes'in toplu eserlerini yayınlamaya başlamış, daha önce erişilemeyen malzeme Keynes'in felsefi ve metodolojik görüşleriyle birlikte herkese ulaşmıştı. Yeni Keynesçi köktencilik ortaya çıktı, Keynes'in olasılık ve opti-

mizasyon görüşleri tartışılır oldu. Keynes'in para ve belirsizlik görüşlerinin yeniden keşfi, Keynes'in *Genel Teori*'den önceki felsefe ve metodolojisini sürdürüp sürdürmediği, süreklilik ve değişkilik tartışmalarına yol açtı. Fundamentalist Keynesyenler, Joan Robinson ekonomisi, Kaldoryen ekonomi, Kaleckiyen ekonomi ve Sraffayen ekonomi gibi çevrelerin oluşumu tek bir Post-Keynesyen anlayış olduğu konusunu da sorgulanır hale getirdi.

Post-Keynesyenler 1970'lerin sonunda ortaya çıkan Neo-Ricardo yaklaşımıyla uğraştılar. Neo-Ricardocular, özellikle Pierangelo Garegnani (1930) ile John Eatwell (1945) Sraffa'nın fiyat modeliyle Keynes'in efektif talep ilkesini birleştirmeye çalıştılar. Neoklasik sistemin denge fiyatları ve miktarlarının birlikte belirlenmesi görüşleri yerine fiyat ve miktar oluşumunu ayırıyorlardı. Mantıki zamanda statik denge yaklaşımıyla ekonomik sistemin belirleyici güçleriyle uzun dönemli analiz yapmaya çalışarak eski klasik ekonomi yöntemlerini kullanıyorlardı. Neo-Ricardocu yaklaşımı bütünüyle benimseyenler paranın, zamanın ve belirsizliğin önemini kabul etmiyorlardı. Neo-Ricardocuların statik denge yaklaşımları ve belirsizlik içindeki para ve davranış teorilerini reddetmeleri onları Robinson, Shackle, Davidson ve Chick gibi Post-Keynesyenlerle karşı karşıya getirmişti.

Kaleckiyen yaklaşım da belirsizlik yerine Neoklasik olmayan mikro temellerde deterministik denge modelleri kullanan 'paracı' yaklaşımıyla fundamentalist Keynesyenlerle polemiğe girmişti.

Bu süreçte öncelikle monetarist ekonominin sağladığı egemenlikle Post-Keynesyen ekonomi akademik disiplin içinde fazlasıyla marjinalleşti. Üniversitede Post-Keynesyen ekonomi dersleri verilmez oldu, ekonomi öğreniminin bir parçası olmaktan çıktı. Post-Keynesyen ekonomist aranan yer kalmadı, makaleleri yayınlanmaz oldu. Bu durumun ne kadar Post-Keynesyen ekonominin katkılarıyla bugün ana akıma katılarak zamanını tamamladığı sorusu açık. Post-Keynesyen yaklaşımların bazıları başka adlarla geliştirildi. Ama Post-Keynesyenler daha çok eleştiri, ekonomi tarihiyle meşguller ve matematik ve ekonometriden uzak duruyorlar. Post-Keynesyenler ana akımı reddediyorlar, Neoklasik ekonominin akademik meşruiyeti olmadığını söylüyorlar. Bu bakışla okul, kurumsal gücü olmayan alternatif bir bakış niteliğinde. Fakat Keynesyen bakış açısı, aynı radikallikte olmasa da monetarist yaklaşımın Sargent ve **Lucas** tarafından yapılan katkılara ve eleştirilerine cevap olarak üretimini sürdürmektedir ve son yılların bu birikimi de **Yeni Keynesçi Okul** olarak ortaya çıkmıştır. [K. E.]

Postmodernizm Atfen tanımlandığı **modernizm** gibi, felsefe-bilimde ve sanatta bir yöntem, akım, durum ve tavrın adı olan post-

modernizm, ilk kez edebiyata ilişkin kullanılmış, sosyo-kültürel çerçevede terimi ilk kez kullanan Arnold Toynbee *A Study of History* (1947) adlı eserinde Batı uygarlığının özellikle 19. yüzyılın son çeyreği itibariyle ulaştığı yeni tarihsel evreyi "postmodern" olarak tanımlamıştır. Terimin bugünkü içeriğine kavuşması Lyotard'ın *The Postmodern Condition* (1979) isimli eserinde "toplumlar post-endüstriyel; kültürler de postmodern olarak bilinen çağa girdikçe bilginin konumunun değiştiği" tespitiyle, bir "kopuş durumu" tanımlamasıyladır.

Modernizmin ve Aydınlanma'nın özcülüğü, nesnelciliği, katı nedenselliği, evrenselciliği ve merkezileşen insanlık ideallerine karşı, toplumun bir bütün olarak anlaşılabileceği ve toplumların gelişim yönünün belirlenebileceği varsayımını reddederek yereli, göreli olanı, tikeli ve çok sesliliği savunan, kültür ile yaşam arasında, kurmaca ile kuram arasında, insan yaşamının hemen bütün alanlarında görüntü ve gerçeklik arasında katı sınır çizgileri çizilemeyeceğini ileri süren postmodernizm, yatay, eşzamanlı, çoğulcu anlamlandırmalarla belirlenimciliğin yerine belirlenemezliği, birliği değil çeşitliliği, sentezi değil farklılığı, basitleştirmeyi değil karmaşıklığı ön plana çıkarır ve söylemler ve anlamlar üzerine odaklanır. Modernizmin "gözlem"i yerine "okuma"yı, "bulgu"su yerine "yorum"u geçiren postmodernizmle ilerlemenin yerini olumsallık ve çok anlamlılık bilinci alır. Böylece bilimin yorum ve bütün yorumların yanlış olduğu iddiasıyla, her türlü kavrayışın yanlış kavrayış olduğu sonucuna varılmakta ve bazı kuramcılarca bütün yorumların eşdeğerli olduğu ileri sürülmektedir.

Postmodernizm, bilim ve teknolojideki yeni ilerlemelerden kaynaklanan hızlı değişmenin ürünü, geç kapitalizmin kültürel mantığı, kapitalizmin yeni toplumsal-ekonomik düzeyini yapılandıran yöntem-tavır, yeni toplum ve kültürü yaratan imge sanayisinin tahakküm tarzı olarak nitelendirilmiştir. Postmodernizm, bilgi toplumu, post-endüstriyel toplum, Post-Fordizm (bkz.) gibi bugünkü dünyayı yorumlamaya çalışan diğer kuramsal yaklaşımlardan yararlanırken, bir yöntem ve tavır olarak onları içerebilmekte ve aşmaktadır.

Postmodernizm, mutlak, evrensel ve ilerlemeci olmakla eleştirilen "büyük anlatılar" yerine, "küçük anlatılar"la dünyanın bütünselliğinin kavranacağını ileri sürerken, modernizmdeki bütünlüğü de aramaz. Postmodernizmin, modernizmin yarattığı (evrensel barış ve refah alanlarındaki) hayal kırıklığı ve özellikle bilimdeki Batı merkezliliğe karşı tepki olduğu yorumları yapılırken, **küreselleşme**nin ideolojisi veya tavrı olduğu da ileri sürülmektedir. Postmodern yaklaşımın ürünü olan aşağıdaki düşünceler, serbest ticaret ve liberasyon, etkinlik ve verimlilik yaklaşımıyla yapısal uyarlanma programları ve kullanan öder ilkesiyle yerel yönetimler hakkındaki neoliberal küre-

selleşme tezleriyle uyum göstermektedir.

Postmodernizme göre küreselleşme yolu ile tek bir dünya ve küreselleşmeye katılan ve kalıcılık taşımayan alt bütünlükler vardır. Devlet özelleştirme yoluyla yaşamdan çıkacaktır, ilerlemeciliğin yanlışı olarak çalışma hakkının kutsallığı, çocuklardan toplumun sorumlu olduğu, devletin toplumsal refahtan sorumlu olduğu düşünceleri geçersizdir. Gelişmişlik azgelişmişlik kavramları da modernizme aittir. Emperyalizm ve ulus-devlet bitmiştir. Artık devletin kalkınma programı değil, özel sermayenin küresel dinamiklere uygun hareketi söz konusudur. İnsanların kendilerini bir ulus veya ulus-devlete ait hissetmeleri yanılgıdır, mikro milliyetçilik, etnik aidiyet daha gerçekçidir. Yerelleşmeye yapılan bu vurguyla, postmodernizm, küreselleşmenin ulus-devlet ve yerellik hakkındaki tezlerini de içermektedir. [K. E.]

Post-Otistik İktisat Hareketi 2000 yılında Fransa'da Ecole Normale Supérieure'in iktisat öğrencileri tarafından başlatılan ve çeşitli ülkelerden ünlü akademisyen ve iktisatçıların katılımıyla 'ekonomi biliminin anlamı ve yöntemi' üzerine tartışma açan bir protesto hareketidir.

Post-Otistik iktisat hareketini başlatanlara göre, iktisat otistik bir bilime dönüşmüştür. Otistik birey dış dünyayla ilişkiyi reddederek kendi iç dünyasına kapanır, ötekilerle ve gerçeklikle ilişki kurmaya çalışmaz. İktisatçılar da gerçek dünyayla ilişkisi olmayan hayali modeller kurmaktadırlar. İktisadi yaşamın deneysel yanlarıyla ilgilenmezler. **Homo Economicus** modeli de her şeyin en çoğunu talep eden ve kendi dışındakilerle ilgilenmeyen otistik bir tiptir. İktisatçılar gerçek yaşamın karmaşıklığıyla başa çıkamadıkları için matematiksel modelleri abartırlar. Matematik bir yardımcı araç olmaktan çıkıp, amaç haline gelmiştir. İktisat eğitimi yalnızca neoklasik teorinin mutlak doğru olarak sunulmasına indirgenmiştir. Diğer teoriler yok sayılmaktadır.

Oysa iktisat eğitimi çoğulculuğu içermelidir. İktisadi yaşam çok karmaşıktır, farklı eğilimler bu gerçekliğin ancak bir bölümünü açıklayabilir. İktisat politik boyutları olan, ideolojilerle yakından ilgili bir disiplindir. Buna karşın neoklasik teoriye hapsedilmesi demokratik olmayan, sermaye kesiminin sınıfsal tercihlerini yansıtan bir tavırdır. Mikroekonomiye ağırlık verilmesi de, gerçeklerden kopuk bir davranış biçiminin gerçekmiş gibi sunulması anlamına gelmektedir. Bu eğilimler ekonomi ile uğraşanları insanlığın yüzyüze olduğu gerçek sorunlara çözüm aramaktan uzaklaştırmaktadır.

Bibl.: ACAR, G. T., *Egemen İktisat Görüşünün Son Dönemdeki Eleştirisi: Post-Otistik İktisat Hareketi*, www.ceterisparibus.net [B. D.]

potansiyel GSMH Bir ülkenin tüm kaynaklarının tam anlamıyla

kullanıldığı yani **tam istihdam** durumundaki üretim düzeyi demektir. Potansiyel GSMH ile gerçekleşen **GSMH** arasındaki fark pozitif ise bu, ekonomide eksik kapasite kullanımı olduğu anlamına gelir. Tersi durum ise, ekonomide hızlı büyümenin veya kaynakların aşırı kullanımının işaretidir. [B. D.]

Preobrajenski, Yevgeni Alekseyeviç (1886-1937) Sovyet ekonomisi, sosyalizme geçiş ve sanayileşme olanakları analizleriyle Marksist ekonomi anlayışını etkilemiş ekonomist ve siysetçidir.

Bir papazın oğluydu. Orta öğretimde sosyalist görüşleri benimsedi, 1903'te, on yedi yaşında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı ve Urallar'da Bolşevikler için çalışarak birkaç kez tutuklandı. 1918'de Moskova'ya gitti, Sol Komünistler grubuna katıldı, *Pravda*'nın yazı kuruluna girdi ve 1920'de merkez komite sekreterliğine seçildi. 1921'de Sendikalar konusunda Troçki ile birlikte Lenin'e karşı çıktı, Savaş Komünizmi'nin devam ettirilmesini savunan ve **NEP**'e karşı çıkan sol muhalefetin ekonomik kuramcılarından oldu. Merkez komitedeki görevinden uzaklaştırıldı, NEP'e karşı yazdığı, sanayileşmenin hızlandırılmasını ve partinin bürokratlaşmasının gelişmeyi engellediğini savunan ekonomik görüşlerini *NEP'ten Sosyalizme* (1922) adlı broşürde topladı. Konferans ve makalelerini topladığı ve hızlı sanayileşmenin kaynaklarının tarımdan sağlanması gerektiğini savunan *Yeni Ekonomi* (1926) kitabından sonra, 1927'de diğer Sol Muhalefet önderleri gibi Parti'den çıkartıldı ve Sibirya'ya sürüldü. Sol muhalefetle bağlarını kestikten sonra 1929'da Moksova'ya dönmesine izin verildi, 1932'de yeniden Parti'ye alındı ve 1934 kongresinde özeleştiride bulundu. Stalin'in sanayileşme programının kriz yaratacağını savundu ve 1935'te hapsedildi. 1937'de gizlice kurşuna dizildi.

Preobrajenski'nin en çok etki yaratan ekonomik görüşleri, tarım ekonomisinin sosyalist birikime olanak tanıyarak kapitalist evre yaşanmadan, fiyatlar yoluyla sanayiye sağladığı sermayeyle sosyalist toplumu kurmanın mümkün olduğu tezidir. Sanayileşmenin mali kaynaklar üstündeki ve enlasyonist etkisine dikkat çekerek, **NEP** uygulamasının işçi-köylü ittifakını olumsuz etkileyeceğini ileri sürüyordu. Köylülerin geleneksel olarak yalnızca ürün fazlalarını şehirlere sattığı bir ekonomide çıktı düzeyinin yükselmesi, sanayi üretimi artmadan sanayi ürünlerine talebi artıracaktı. Sanayi yatırımının artırdığı sanayi kapasitesi, bu kapasite ile talep arasında dengesizlik yaratacaktı. Ağır sanayide büyük yatırımlara girişilmeliydi ve bu yatırımların kaynağı da, devletin ticari tekeli sayesinde, sanayi ürünlerinin özel tarım ürünlerinden pahalı olduğu eşitsiz değişimle, **ilkel sermaye birikimine** benzer biçimde, ilk sosyalist birikimin sağlanmasıyla yaratılabilirdi.

Preobrajenski tek ülkede sos-

yalizm tezine karşı çıkarak dünya devriminden yalıtılmış olarak Sovyetler Birliği'nin toplumsal üretim ilişkilerini dönüştüremeyeceğini savunuyor ve ekonomik süreçlerin toplumsal süreçler olarak görülmesini isteyerek Sovyetlerin sanayileşmesinin toplumsal ilişkilerin yaratılması yolunda amaç değil araç olan bir süreç olduğunu ileri sürüyordu.

Bibl.: PREOBRAJENSKİ, Y.; BUHARİN, N. (1923-1925), *Sermayedar Nizam-ı İçtimaisi ve Komünizmin Elifbası*, çev. A. Cevded, 2 c., İstanbul: Amedî Matbaası; Yeni y.: 1992, *Komünizmin Abecesi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Y. Bkz. kolhoz, Gorbaçov. [K. E.]

proletarya İktisatta üretim fonksiyonunda **emek** faktörünü sağlayan **işçi**, tüketim fonksiyonunda talepte bulunan tüketicidir ve **üretim araçlarına** sahip olmayarak emeğini iş piyasasında belirlenen fiyat (bkz. ücret) karşılığında satan **homo economicus** soyutlamasıyla yer alır. Emeğini satarak üretime katılan kişilerin tarih boyunca hep var olmasına karşılık, **kapitalizm**, parasallaştırma ve metalaştırma (bkz. para, meta) özelliğiyle, eski üretim ilişkilerini dönüştürmüş ve işgücünden başka mülkü olmayan ücretli emeği toplumun en geniş kesimi haline getirmiştir. Kapitalizmin yaratığı **yabancılaşma** ve sermayenin yoğunlaşmasıyla (bkz. eşitsiz gelişme) birlikte gelişen işçileşme, **Sanayi Devrimi** ve kentleşme sonucu, kendinde sınıf olmaktan çıkıp kendi için sınıf olma bilincini yaratmıştır. **Feodalizm** statü toplumundan kapitalizmin **sınıf** toplumuna geçiş sürecinde, ücretliler sınıf bilincine ulaşır ve bu nitelikleriyle aldıkları adla proleterleşirken, yeni bir bilim olarak doğan ***ekonomi politik*** de ***ekonomi*** bilimine dönüşerek, toplumsal, kültürel, siyasal ilişkileri ilgi alanının dışına çıkarmıştır. Latince'de en yoksul ve kendi emeğiyle geçinen hür insanı anlatan *proleter* sözcüğü, kapitalizmin mülksüzleştirdiği ve sınıf bilincine sahip ücretlileri niteleyen bir terim olarak yerleşirken, egemen ekonomi bilimi, ücretin tarihi, kültürel ve toplumsal anlamını ve proletaryayı böylece, kurucu ustalarının sınıfsal çözümlemelerine karşılık (bkz. A. Smith, D. Ricardo) dilinden çıkarmıştır. Sermaye, rant, kâr, faiz tanımlamalarının yapılmaya çalışıldığı dönemde **aristokrasiyle** birlikte üç sınıfın ekonomik ilişkileri çözümlenmeye çalışılırken, 'sınıf', ekonomi terimi olmaktan çıkmış, ancak hukuk, siyaset ve sosyolojideki yeri belirginleşerek sürmüştür. Örneğin İngiltere'de 1890 tarihli Çalışan Sınıfların İskan Yasası, *working classes* (geçimini ücretle sağlayan), *professional class* (meslek sahibi sınıf), *trading class* (tüccar sınıfı) ve *indipendant class* (geçimi mülke bağlı olanlar) tanımlarını içeriyordu; Türkiye'de ise 'sınıf'tan söz etmek hukuken suçtu.

Prolertaryayı kapitalizmi yıkarak sosyalizme geçişi sağlayacak siyasal güç olarak gören **Marksizm'** de, toplumun çatışan sermayedar

ve işçi sınıfı olarak ayrışması beklentisi önemli tartışma alanlarından birini oluşturuyordu. **Marx** ve **Engels**, 1850'de Çartist hareket (bkz. Çartizm) içinde işçi aristokrasisinin oluşumunu tartıştıkları gibi, **Bernstein**'ın kapitalizmin toplumun geniş kesimini proleterleştirerek çatışmaların artacağı beklentisinin yanlış olduğu tezi, devrimci mücadele yerine reformist parlamenter mücadeleyi önermesi revizyonist kopmayı temsil ediyordu. Bütün Avrupa'yı saran 1848 devrimlerinden sonra, Bismarck Almanya'sından başlayarak yaygınlaşan sosyal politika uygulamaları, sendikaların ve toplu sözleşmelerin yasalaşması, işçi sınıfının mücadelesi sonucu elde ettiği haklarla birlikte devrimcilikten uzlaşmaya geçiş sürecini de gösteriyordu. **Sermayenin organik bileşimi** ile canlı emek - cansız emek (bkz.) ve **artı değer** arasındaki ilişki, sermaye birikimi, **kapitalizmin bunalımı** ve **emperyalizm** arasındaki ilişkiyi de belirliyordu ve proletarya sendikalı, örgütlü sanayi işçisi anlamına gelmeye başladığında, beyaz yaka ve mavi yakalılar (bkz.) ayrımı da netleşmeye başlamıştı. Devrimci bilincin işçi sınıfının çoğunluğu tarafında benimsenmemesi ve sınıf bilincinin parti aracılığıyla verilmesi veya kendiliğindenliği tartışmaları sürerken (bkz. Luxemburg) Birinci Dünya Savaşı'nda II. Enternasyonal'in teorik iflasından, İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin yaşadığı refah döneminin sonuna kadar, tabanını **kitlesel üretimin** oluşturduğu ve **tüketim kültürüyle** (bkz. tüketim toplumu) **refah toplumundan** beslenen **sermaye ile emek** uzlaşması ve **kol emeğine** dayalı proleter tanımı devam etmiştir. **Orta sınıfın** büyümesi ve **küçük burjuvazi** kültürünün gelişmesi bu süre içinde olgunlaşmıştı. Sosyal güvenlik, sendikacılık, toplu sözleşme ve grev hakkı artık gelişmiş kapitalist ülkelerde olağanlaşmış hukuki normlardı.

Üçüncü Sanayi Devrimi olarak adlandırılan özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişimle beslenen **sermaye dolaşımındaki** genişleme, **esnek üretim** ve dolayısıyla **esnek istihdama** yol açtığında, **kafa emeği** ile **kol emeği** arasındaki ayrım da nitelik değiştirmeye başladı. Bu gelişmeler işçinin sattığı emeğin niteliğini değiştirerek onun değerini bireyselleştirirken, çalışma zamanı ve mekanında doğan esneklik ve üretim kararlarına katılma sürecindeki değişim de işçi sınıfının türdeşliğini, birlikte hareket etme duygu ve olanağını da köreltti. Üretimin örgütlenmesindeki bu değişim (bkz. Post-Fordizm, toplam kalite yönetimi), üretimin uluslararası örgütlenme boyutuyla bir toplum içindeki örgütlenmenin ekonomik ve siyasal yapısını ve anlamını da etkiledi. Sermayenin uluslararası çapta artan dolaşımı karşısında ulusal sınırlar içinde kalan emeğin dolaşımı (bkz. emek göçü), ekonomik, sosyal ve siyasal taleplerin de ulusal sınırlar içinde kalmasının getirdiği sınırlılıkları doğurdu. Bu eşitsiz gelişim

sonucu refah hedefinin yerine işçi sınıfının önüne rekabet, dolayısıyla verimlilik ve etkinlik sorunu çıktı. Refah devletinin birincil sorunlarından olan işsizlik artık sistemin olağan bir olgusu sayılmaya başlarken, Marx'ın tanımlamasında **yedek sanayi ordusunu** oluşturan işsizler ve **lumpen proletarya, işsizlik sigortasına** bağlanmıştı. Bu gelişmeler proletaryanın tarih sahnesinden çekildiği veya Batı'nın kültürel paradigması olarak tarihin sonunun geldiği yorumlarına yol açarken, uluslararası ekonomik sistemin kuralsızlığı ile **G-7** örgütlenmesinin gücü arasındaki çelişki, sermayenin yoğunlaşması ve toplumsallaşması ile herkesin ondokuzuncu yüzyıl işçisi gibi masuniyet sınırının kalmaması arasındaki çelişkinin yansıması olarak ortaya çıktı. **Küreselleşme**yle (veya küreselleşme söylemi, küreselleşmenin felsefi, kültürel çerçevesini çizen **postmodernizm**le) birlikte, neoliberal iktisadın egemenliği ve diğer sosyal bilim dallarını soğuran bir ataklık içine girmesi (bkz. neoliberalizm), yeni sağın yükselişi, serbest pazar siyaset ve kurumları ve yeni uluslararası ekonomik düzen gündemi belirlerken, gelişmiş sanayi ülkelerinin işçileri, ulus-devlet, refah ve demokrasi gündeminden yerelleşme ve cemaatleşmenin belirlediği gündeme yani ekonomik proleter kimliğinden kültürel kimliklere doğru geçiş yapmaktadırlar. Bir yanıyla sermaye birikimi ve sanayi üretiminin yarattığı **toplumsal ücret** işçiyi insan olarak yeniden üretecek düzeye gelirken, öte yandan yalnızca **dördüncü dünyanın** yaratılmasıyla değil, gelişmiş ülkelere taşınan **üçüncü dünyanın** insanlarıyla gelişmiş ülkelerin işçi sınıflarının çelişkilerinin sürmesi, herhalde bugüne kadarki siyaset kuram ve pratiğini de, proleter tanım ve tavrını da belirleyecek gelişmelerin yatağıdır. [K. E.]

Protestan ahlakı Kapitalist toplum yapısının ve ekonominin zihniyet dünyası ve kültürel yapısı ile geliştirdiği ahlak ve hukuk yapısının Katolik-Orta Çağ dünyasından farklılaşması toplumsal bilimlerin ve iktisat tarihçilerinin dikkatini çekmiş ve Protestan mezheplerinin oluşum tarihi ile kapitalizm tarihi arasındaki bağlantı ve etkileşimler çeşitli yazarlarca işlenmiştir. Bu konuda halen en etkili çalışma olarak Max Weber'in (1864-1920) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905, 1920, Türkçe: 1985, 1997 2. b.) adlı eseri tanınmaktadır.

Katolik Hıristiyan dünya görüşü ve ahlak anlayışının, bu dünya için çalışmayı, özellikle kâr peşinde koşmayı ve zenginliği hor görmesi karşısında, Protestan mezheplerin, Kilise'nin ruhaniyetini ve ayinlerin arındırıcılığını reddederek, kişisel sorumluluğu temel almalarıyla, bu dünyada geçirilecek sınavın/yaşamın 'başarı'sını, doğuş aşamalarında asketik (inzivacı, bu dünya nimetlerinden ilahi amaçlarla el çekmeyi savunan) katı ahlak kuralları, disiplin ve çalışma ortamıyla yani iyi işler yapmanın (kazancın) başa-

rısıyla biçimlendirmeleri, kapitalist bireycilik, akılcılık, özgür emek ve meslek anlayışının gelişmesi birbirine paralel bir gelişim gösterir. Çeşitli Protestan mezheplerin (Kalvincilik, Luthercilik, Methodizm, Pietizm, vb), Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve çeşitli toplumsal sınıf ve tabakalar arasında oluşumu ve yayılmasının tarihi ile, bu ülkelerin ve toplumsal grupların toplumsal-ekonomik yapılanmaları ve ekonomi tarihleri yani kapitalizmin tarihi arasında kurulan ilişki, Protestan ahlakın 'kapitalizmin ruhu'nu beslediği ve onun içinde geliştiği düşüncesini doğurmuştur. Hatta Weber, işçi ve işveren ilişkilerinin, ticaret ve şirketleşmenin her zaman, her toplumda var olduğunu belirterek, kapitalizmin yalnızca Avrupa'da gelişmiş olmasını, "gelenek ve eğitime bağlanacağı yerde ırksal niteliklere bağlanması, bana göre çok şüpheli bir geçerlilikle olsa da, bilimsel tasarımlara uygundur" (1997: 58) ve "karşılaştırmalı ırksal nöroloji ve psikoloji bugünkü mevcut ümit verici başlangıçlarından daha ileri giderlerse, insanlar belki ancak o zaman sorunlarına yeterli çözümler bulmayı ümit edebilirler ... kalıtımın dışlanması, bilginin bugün belki olanaklı sınırlarının ölçüsünün ve sorunun (hâlâ) bilinmeyen öğelere doğru itilmesi anlamına gelecektir" (1997: 29) diyerek açıklama eğilimindedir.

Kapitalizmin, kurallarına uymayanları işsizlik ve iflasa mahkum etmesi ile, 'meslek'in dünya görüşü, yaşam ahlakı anlamından çıkarak (Avrupa dillerinde olduğu gibi Osmanlıca'da da *meslek* sülûk edilen yol/tarik olma anlamını yitirmiştir), geçimini (veya para) kazanma için seçilen, uzmanlaşılan alan anlamını kazanarak laikleşmesi arasındaki bağlantı, gerçekten Hıristiyan veya Orta Çağ ahlakı ile kapitalizm ahlakı arasındaki farkı ifade etmektedir. Kapitalizm öncesi insanlar için kazanma güdüsünün tek amaç haline gelmesi nasıl ayıplanacak bir durumsa, kapitalist ekonomik sistemde 'kazanmak' için sistemin kurallarına uymak o kadar akılcı bir yoldur. Kapitalist düşünce biçimi egemenliğini sağlayıp 'olağan'laştığında, yükselen yeni sınıfa göre Kilise kurallarının (örneğin faiz yasakçılığı) ekonomik yaşamı etkileyecek boyutu, devlet yasalarının ekonomiye müdahalesi ile eşdeğer bulunur olmuştur. Bu durumun, din tarihi açısından Avrupa'da Kilise'nin özgül konumu ve tarihi (devlet ve ekonomik güç sahibi ve Avrupa çapında tek merkezi örgütlenme oluşu) ile ilgisi olduğu gibi, feodalizm ve jeo-politik konumlarına göre devlet ve sermayenin toplumsal örgütlenişiyle de ilgisi vardır. Öbür yanıyla, kapitalizmin dünyaya yayıldıkça yerel inanç/ahlak sistemleriyle (Kilise ile çatışmasına benzer, fakat özgün Protestanlıklar doğurmadan) çatışarak ve yerel kültürleri dönüştürerek kurduğu dünya sistemiyle, Avrupa'ya özgülüğü arasındaki kuramsal gerilim, insanlık tarihini anlamlandırma çabasıyla özdeştir. Weber ekonomik davranışları açıklar-

ken dinsel öğretilerin yarattığı psikolojik güdüleri saptamakta, bu açıklaması bireyler arası ilişkiye dayanmakta, alyapı ve diğer üstyapı gerçeklerini dikkate almamaktadır, anlama, açıklamanın önüne geçmektedir. Bu konudaki görüşlerinin yaygınlığı da, bu yöntemin yaygınlığıyla çakışmaktadır. Weber neden-sonuç ilişkisinden çok tarihsel bir tekilliği açıklamakta ve akılcı insana dayanan bir iktisat anlayışını benimsemektedir. Bkz. feodalizm, kapitalizm, emperyalizm, dünya sistemi, bireycilik.

Bibl.: WEBER, Max (1997), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, İstanbul: Hil Y. [K. E.]

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865) İlk kez kendisi için olumlu anlamda anarşist sözcüğünü kullanan, ütopyacı sosyalist görüşleriyle pre-kapitalist özlemlerini birleştiren Fransız siyasetçi ve eylem adamı.

Fıçı imalatıyla da uğraşan yoksul bir hancının oğluydu. Dokuz yaşında Jura dağları çobanlık yaptı. Bulduğu bursla liseye girdi. Ailesi iflas edince bir basımevinde çıraklığa başladı, kendi kendine Latince, Yunanca, İbranice öğrendi. Birçok liberal ve sosyalistle tanıştı, Charles Fourier'in etkisi altında kaldı. 1838'de bulduğu bursla Paris'te öğrenime başladı. 1840'da *Qu'est-ce que la propriété?* ('Mülkiyet Nedir?') kitabında verdiği 'hırsızlıktır' cevabıyla ün kazandı ve tartışma ortamına girdi.

1842'de *Avertissement aux propriétaires* ('Mülk Sahiplerine Uyarı') kitabı nedeniyle mahkemeye verildi ancak jüri görüşlerinin belirsizliği nedeniyle beraatine karar verdi. 1843'de Lyon'da su taşımacılığı şirketi işine girdi. Dokuma işçilerinin Mutualist ('karşılıklılık') derneğiyle ilişki kurdu ve ekonomik eylemlerle toplumu dönüştürmeyi hedefledi. Paris'e dönüşünde Marx, Bakunin, Alexander Herzen'le tanıştı. Marx'ın sosyalist örgütlenme merkeziyetçiliğine karşı çıktı. 1846'de *Systeme des contraductions économiques ou Philosophie de la misére* ('Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Felsefenin Sefaleti') kitabını yayınladı. Marx'ın *Sefaletin Felsefesi* adıyla cevap yazdığı bu kitapla anarşistlerle marksistlerin yol ayrımı kesinleşti.

1848'te Paris'te gazete çıkarmaya başladı. İki yılda çıkardığı dört gazete ve dergisi kapatıldı. Karşılıklı krediyle işçi çeklerine dayanan, işçiye üretim için harcadığı süreye göre ödeme yapılmasını öngören banka kurma girişiminde başarılı olamadı. 1849'da cumhurbaşkanı Louis-Napoléon'u eleştirmesiyle hapse girdi. *Confessions d'un révolutionnaire* ('Bir Devrimcinin İtirafları'), *Idée générale de la révolution au 19. siécle* ('19. Yüzyılda Genel Devrim Anlayışı') kitaplarını bu dönemde yazdı. Polis baskısı nedeniyle yayın yapamaz duruma geldi. *De la justice la Révolution et dans l'eglise* ('Devrimde ve Kilisede Adalet') kitabından sonra 1856'da Belçika'ya sürüldü. 1860'da cezası kaldırıldı, 1862'de Belçika'da yazıları

nedeniyle kendisine yönelen öfke üzerine Fransa'ya döndü. 1863'te *Du principe fédératif* ('Federal İlke'), 1865'te *De la capacité poitique des classes ouvriéres* ('Emekçi Sınıfların Siyasal Yeteneği Üzerine') kitaplarıyla proletaryanın devrimin meşalesi olduğu görüşüyle I. Enternasyonal'in kuruluşunda etkili oldu ve 1871 Paris Komünü'nde en etkili grup Proudhonculardı.

Proudhon, Bakunin, Kropotkin gibi anarşistleri, Rus Narodnikleri, Fransa ve İtalya'da 1860' larda radikal ulusçuları, İspanya'da 1870'lerde federalistleri, Fransa, İtalya, İspanya'da sendikalistleri etkiledi ve etkisi 1920'lere kadar devam etti.

Mülkiyete, dine, devlete, parlamentarizme (ve feminizme) karşı çıkan Proudhon, Fransız Devrimi' nin siyasal alandaki eşitlik ve özgürlük ilkelerinin ekonomik alana taşınma zamanının geldiğini savunuyordu. İnsanın doğuştan özgür ve bencil doğasının hiyerarşi yaratan kurumların baskısından kurtulması için toplum yeniden örgütlenmeliydi. Emekçiler kendilerini mevcut devlet, parlamento gibi kurumlarla, siyasal değil ekonomik yollardan, emeklerini gönüllü olarak örgütledikleri eşit değişime dayalı, serbest krediyle finanse edilen 'karşılıklılık' sistemiyle kurtaracaklardı. Kendi ulusçu duyguları gittikçe kuvvetlenirken, en küçük birimini komünlerin oluşturacağı ideal toplumun, federalizmle ulusal sınırları da aşacağını savunmuştu. Ekonomik sömürüye karşı karşılıklılık ilkesi ve merkeziyetçilik karşıtı görüşleriyle, bir yanıyla da küçük zanaatkâr üreticinin özlemlerini ve çelişkilerini yansıtıyordu.

Bibl.: Proudhon'un eserlerinden: *Mülkiyet Nedir?*, çev. Vedat Gülşen Üretürk, İstanbul: Ararat Y., 1969; *Makaleler*, çev. M. Tüzel, İstanbul: Birey Y., 1992. [K. E.]

Rr

radikal ekonomi → **Neo-Marksist ekonomi**

Ramsey fiyatlandırma Birden fazla mal ya da hizmetin fiyatlandırılmasında talep esnekliğinin dikkate alınarak fiyatların marjinal maliyetin üstünde veya altında belirlenerek ortalama maliyetin ortalama fiyata eşitlenmeye çalışılması yöntemidir. Bu yöntemde, talep esnekliği düşük olan ürünlerde marjinal maliyetin oldukça üstünde, talep esnekliği yüksek olan ürünlerde ise marjinal maliyete daha yakın fiyatlar belirlenerek tekelin ortalama maliyetlerini karşılayacak bir ortalama fiyata ulaşması amaçlanmaktadır. Bu tür bir fiyatlandırma yöntemi ürünler arasında **çapraz sübvansiyon**a imkân sağlamaktadır.

Frank Ramsey tarafından önerilen ve bir tekelcinin tüketici fazlası olarak tanımlanan (ve böylece ihtilaflı bir şekilde üretici fazlasını göz ardı eden) sosyal refahı maksimize etmek üzere hangi fiyatı belirleyeceğine ilişkin politika kuralını gösteren, Ramsey Problemi olarak da adlandırılan bu fiyatlamada genel olarak çözüm, tekelcinin düşük, mümkünse sıfır, sabit ekonomik kâr ile sınırlandırılmasını gerekli kılar. Bu kurala göre, fiyatı içeren sabit kâr oranı (mark-up) talebin fiyat elastikiyetinin tersi olmalıdır: Bir malın talebinin elastikiyeti arttığı ölçüde sabit kâr oranlı fiyat da o ölçüde azalmalıdır. Bu kural kamu hizmetlerine uygulanabildiği gibi, telekomünikasyon firmalarında olduğu şekilde doğal tekellerin düzenlenmesinde de uygulanabilir. [B. B.]

rant Üretim faktörlerinden toprağın geliridir. Toprak madenler, ağaçlar gibi tüm doğal kaynakları simgelediğinden, bunların tümünün geliri rant kapsamındadır.

Rant kavramının iktisadi analize ilk olarak **Fizyokratlar** sokmuşsa da, rant teorisini klasik iktisatçı **Ricardo** oluşturmuştur. Ricardo'ya göre toprak miktar itibariyle sabit olduğundan, kıt bir üretim faktörüdür. Tüm topraklar bu nedenle kıtlık rantı elde ederler. Ekonomi geliştikçe emek ve sermaye artar. Toprağın önce en verimli kısmı kullanılır, diğer faktörler arttıkça daha az verimli topraklar da kullanılmaya başlar. Bu toprakların getirisi daha azdır. Dolayısıyla toprakta azalan getiri kanunu geçerlidir. Ürün fiyatı en verimsiz topraktaki maliyete göre oluşacağından, aradaki fark toprak sahibine gidecek ve verimli toprakların rantı daha yüksek olacaktır. Ricardo verimli toprakla verimsiz toprağın rantı arasındaki farka diferansiyel rant adını verir. Rantı salt mülkiyet

hakkından doğan, çalışma sonucu elde edilmeyen bir gelir olarak görür.

Rant kavramı zamanla daha geniş anlamda kullanılmaya başlamış ve kıtlıktan kaynaklanan tüm gelirleri kapsamıştır. Tam rekabet şartlarının oluşmadığı piyasalarda, bir malın kıtlığı nedeniyle olağanın üzerinde bir fiyatla satışından elde edilen gelire de rant ya da kıtlık rantı adı verilmektedir. İthalat kısıtlamaları nedeniyle kıtlığı çekilen malların yurtiçinde satışından elde edilen kârlara da rant denilmektedir. Burada gümrük vergisi ve kota ayrımı önemlidir. Bir malın ithali gümrük tarifeleri ile kısıtlanmışsa, ortaya çıkan ranta vergi geliri olarak devlet el koymaktadır. Eğer kota konmuşsa, malı düşük fiyattan alıp yurtiçinde yüksek fiyatla satan kişi kota rantı ya da kıtlık rantı elde etmiş demektir. [B. D.]

rant-benzeri Marshall tarafından geliştirilen bir kavramdır. Talepteki bir artış karşısında, üretim faktörlerinin hemen artırılamamasından dolayı arzın karşılık verememesinden doğar. Üretim faktörleri ve üretim miktarı sabitken, faktör talebi artınca faktör fiyatları olağanın üzerine çıkacak, bu fiyat farkı rant-benzerini doğuracaktır. Genellikle, gelişmekte olan bir piyasada, ilk yatırım yapan firmaların elde ettiği gelirdir. [B. D.]

rantiye sınıf Klasik iktisatçılar toprak geliri elde edenleri rantiye sınıf olarak tanımlamışlardır. Toprak Tanrı'nın verdiği bir kaynak olduğundan, toprak sahipleri salt mülkiyet hakkından kaynaklanan 'kazanılmamış' bir gelir, rant, elde etmektedir. Bu gelir diğer faktör sahiplerinin aleyhine bir gelirdir ve vergilendirilmelidir. Rantiye sınıf kapitalistler gibi tasarruf ve yatırım yapmadığından, vergilendirilmeleri ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemez. Bu bakış açısından, Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde girişimcilerin toprak sahiplerini nasıl değerlendirdiği sezilmektedir.

Günümüzde rant kavramı ile birlikte rantiye kavramında da anlam genişlemesi yaşanmıştır. Artık yalnızca gayrimenkul geliri elde edenlere değil, menkul değer geliri elde edenlere de rantiye denilmektedir. Menkul değer fonlarından kazandığı gelirle yaşayanlar rantiye olarak görülmektedir. Uluslararası sıcak para hareketlerinin yaygınlaşması rantiye sınıfın küresel ölçekte güçlendiği yorumlarına neden olmaktadır. Günümüzde birçok ülkede, geniş kesimlerin tasarruflarını menkul değer fonlarına yatırdığı bilinmektedir. Ancak bu kesimlerin tümünü rantiye sınıf kapsamında değerlendirmek doğru olmaz. Rantiye tanımı geçinmek için başka bir işte çalışmaya gerek duymayacak ölçüde rant geliri elde etmeyi ifade eden bir kavramdır.

Tekel rantından başlayarak etkinlikten sapan faaliyetlerin toplumsal maliyetlerini ortaya koyma gayreti, daha sonra kamu tercihi ve anayasalcı iktisat görüşleri tarafından devletin başarısızlıkları kapsa-

mında incelenmiş, 1970'lerden itibarense "rant arayan toplum" ve "doğrudan verimsiz kâr arayışı" adı altında, Anne Krueger, Jadgish Bhagwati ve Richard Posner başta olmak üzere, birçok iktisatçı özellikle dış ticarette ampirik araştırmalarla da rantiyeliği, rekabetçi rant arama sürecini ve gerektirdiği kaynak kullanımını ortaya koymuşlardır. [B. D.]

RCD → Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı

Reaganomiks ABD başkanı Ronald Reagan'ın 1981-1988 yılları arasında uyguladığı ekonomi politikasına verilen addır.

Başkan Carter zamanında 1979 Ekim'inde Keynesyen ekonomi anlayışının tam istihdam hedefiyle para arzının yüksek tutulması suçlanarak monetarist politika (bkz. monetarizm) uygulamaya konmuştu. Reagan, yaşanmakta olan verimlilik azalışı, düşük büyüme oranı, yaşam standartlarında düşüş ve enflasyon artışı sorunlarına çare bulmak üzere monetarist politikayı sürdürmüş, kamu harcamalarının azaltılması, kişisel vergilerin azaltılması, deregülasyon, para arzının kısılması gibi uygulamalarla tasarrufların yatırıma dönüşmesini, enflasyonun düşürülmesini, verimlilik ve büyümenin artırılmasını hedeflemişti.

Monetarist politika sonucu enflasyon düşürülmekle birlikte ekonomi resesyona girdi. 1982'de, enflasyon sorunu çözülmüş göründüğünde, monetarist politika terk edildi ve o yaz para arzı artırılarak birkaç ay sonra ekonomi düzeldi ve yedi yıl süren bir iyileşme dönemi başladı. Milton **Friedman** bu dönüşe itiraz etse de, İngiltere'de monetarist politikanın doğurduğu büyük başarısızlık dikkate alındığından (bkz. Thatcherizm), sözü dinlenmedi.

Reagan dönemi, bazı hedeflerin yerine getirilmesi ve bazılarının yerine getirilemeyişiyle ABD'de tartışılsa da, uyguladığı **arz yanlı iktisat** politikasının taraftarları başarısızlıkları kuramlarından çok politik uygulamaların başarısızlığına bağladılar. İşsizlik 1980'de % 7,0 iken 1988'de % 5,4'e, enflasyon 10,4'ten 4,2'ye düşmüştü. Kamu harcamalarında, başlıca nedeni dış politikada güçlü ve sözü geçen ABD imgesine önem veren Reagan'ın askeri harcamalarda kısıntıya gitmemesi olmak üzere, önemli bir azalma gerçekleştirilmedi. Genel koşulların elverişliliğine karşılık verimlilik ve büyümede kısmi artış sağlanabildi ve banka iflasları yaygın oldu. En büyük oran yüksek gelir grupları için olmak üzere vergi yükü aşağı çekildi, kurumlar vergisinde indirim sağlandı, sermayenin amortisman süresi kısaltıldı. Reagan vergileri artırmak istemezken Kongre'nin sağlık, eğitim gibi konularda değişikliğe direnmesi sonucu federal bütçe borcu % 22,3'ten 38,1'e çıktı ve açık son bütçede GSMH'nın % 2,9'u kadardı. Buna karşılık, serbest ticareti söylemine rağmen, ithalatta sınırlandırmalar artırıldı ve sınırlamaya tabi ithal ürün oranı %

12'den 23'e çıkartıldı.

1933'te kabul edilmiş olan, vadesiz mevduatın nemalandırılmasını yasaklayan, vadeli mevduat faiz oranlarını belirleyen Q Kuralı tedrici olarak uygulamadan kaldırıldı. ABD bankalarının ülke içinde eoru-döviz işlemleri yapmalarına ve kıyıötesi bankacılığa olanak sağlandı. Yabancı mali yatırımcıları ABD borç senetlerine yönlendirmek için yabancıların tahvil ve hazine bonolarından sağladıkları faiz gelirlerinden stopaj vergisi kaldırıldı, isme yazılı tahvil uygulamasından vazgeçildi. Ancak doların aşırı değerlenmesi antienflasyonist etki yaratırken, dış ticaret açığı giderek büyüdü. Reagan yönetimi, dış ticaret açığı ile doların aşırı değerlenmesini, faiz oranlarını yüksek tutarak bağdaştırmaya çalıştı ve iç tüketim hacmini korurken, sanayi yatırımlarında dış tasarruf ve yabancı yatırımları harekete geçirmeye çalıştı.

Reagan, söyleminin tersine ekonomiye kamu müdahalesinin arttığı ve bürokrasinin genişlediği, askeri Keynesçilik denilen uygulamasını, Soğuk Savaş gerilimini arttırarak ve yıldız savaşları gibi projeleri gündemde tutarak ABD'nin dünya liderliğini pekiştirici siyasal güç gösterisiyle sürdürmeyi denese de, ABD'nin 70'lerden beri gelişen borçlanma ve yıpranma sürecini derinleştirmiş oldu. Gorbaçov'un bu gerilimi çözme girişimi kendi adına başarısızlıkla sonuçlanırken (bkz. Perestroyka), ABD'nin AB ve Japonya karşısındaki konumu zayıfladı ve küreselleşme adı verilen deregülasyon ve kurumsuzlaşma süreci hızlandı.

Reaganomiks dönemi 1980'lerden itibaren monetarist iktisat ile arz yanlı iktisat anlayışlarının dünyada egemen olmaya başlamasının önemli bir evresi oldu. Gelişmiş sanayi ülkeleri kendilerini dünya ekonomisinin yeni koşullarına uyarlarlarken, azgelişmiş ülke politikalarının kendi politikalarına uyumlu hale getirilmesi için kullanılan siyasal ve ekonomik baskı mekanizmaları kadar ideolojik mücadele araçlarından biri olarak **Neoliberalizm**in doğrudan gereği ve ekonomi biliminin zorunluluğu gibi bu iktisat anlayışlarının savunusunu yaptılar. [K. E.]

reel ekonomi Toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet üretimini ifade eder. Ekonominin finansal boyutunun karşıtı olarak kullanılan bir terimdir. [B. D.]

reel faiz → gerçek faiz

reel konjonktür modeli 1980'lerde oluşan ve **Yeni Klasik Okul**'un yaklaşımlarını geliştirip derinleştirme çabası ile, reel çıktıdaki konjonktürel dalgalanmaların temel nedeninin teknoloji ve verimliliğe bağlı olduğunu savunan modellerdir. Mikroekonomik ilkeler üzerine kurulu, e basitleştirilmiş zamanlar arası Walrasgil modeller olarak gelişen bu yaklaşımda, mevcut üretim teknolojilerinin ekonomide ani ve büyük değişiklikler yaratığı, top-

lumsal bakımdan optimal olan istihdamdaki dalgalanmaların tamamen iradi bulunduğu ve para politikasının üretim ve istihdam gibi reel değişkenleri etkileme gücüne sahip olmadığı yani paranın yansız olduğu, yalnız arz yanlı faktörlerin etkenliği kabul edilir. [B. B.]

reel sektör Mali sektör dışında kalan sektörleri tanımlamak için geliştirilen bir kavramdır. **Mali sektör** dışında kalan mal ve hizmetlerin üretimi ile bu mal ve hizmetlerin üretimi için kullanılan üretim faktörlerini kapsar. Mal ve hizmet piyasaları ile faktör piyasalarından oluşur. Mal ve hizmet üreten firmalar ile hanehalklarını kapsar. Mali sektör piyasalarında dengeyi sağlayan değişken faiz oranı iken, reel sektör piyasalarında fiyattır.

Mali sektörün güçlenmesi doğrudan mal ve hizmet üretimi yapan firmalarla finans kurumları arasındaki gerilimi artırmakta, reel sektör-mali sektör ayrımı tüm ülkelerde giderek daha fazla kullanılmaktadır. [B. D.]

re-eksport Diğer ülkelerden ithal edilen malların daha sonra başka ülkelere ihraç edilmesidir. [B. D.]

reeskont İskonto edilmiş olan kıymetlerin yeniden bir bedel karşılığı (re-iskonto) el değiştirmesini ifade eder. Merkez bankalarının, şartlarını kendileri belirleyerek çeşitli senetleri iskontoya tabi tutarak (re-iskonto), reeskont penceresi adı altında **para politikası** uygulamalarında kullandıkları bir araçtır. [Ü. U.]

refah İnsanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesini ifade eden bir kavramdır. İhtiyaç kavramının belirsizliği nedeniyle fayda, tatmin, gelir kavramlarıyla birlikte kullanılır. Bireysel veya toplumsal düzeyde ele alınabilir. Esas olarak alt gelir gruplarını ilgilendiren bir kavram olduğundan, **bölüşüm** sorunu ile yakından ilgilidir.

Klasik iktisatçılara göre refah ölçülmesi ya da üzerine politika oluşturulması gereken bir sorun değildir. Tam rekabet şartlarında her üretim faktörü piyasanın gereklerine göre gelir elde etmekte, toplam gelir doğal dengeye uygun bir biçimde dağıtılmaktadır. Bu görüşe karşı çıkanlar yalnızca kapitalist ekonomiye karşı olan düşünürler olmuştur. **Marx** artı değer teorisini geliştirerek, kapitalistlerin işçileri sömürdüğünü, ücretlerin ve kârların birbirinin aleyhine artıp azaldığını, tam rekabet koşullarında da işçilerin yoksulluğa mahkum edildiğini belirtmiştir.

Neoklasikler Marksist emekdeğer teorisini reddederek, bölüşümü marjinal fayda yaklaşımı ile açıklamışlardır. Ancak bazı neoklasik iktisatçılar dahi, marjinal fayda yaklaşımı kabul edildiğinde de, toplumun maksimum refaha ulaşması için gelir dağılımında adaletin sağlanmasının gerektiğini saptamışlardır. Gelir arttıkça, gelirin marjinal faydası azaldığına göre, ancak toplumdaki tüm bireylerin geliri eşit

olduğunda maksimum refaha erişilebilecektir. Benzer bir sonuca, konuya talep açısından yaklaşıldığında da ulaşılmaktadır. Eğer toplumda gelir dağılımı eşitsizse, paranın marjinal faydası da bireylere göre değişmektedir. Gelir düzeyi yüksek olanlar için paranın marjinal faydası düşük, geliri az olanlar için yüksektir. Neoklasik teoride bir malın fiyatının o malın faydasını yansıttığı varsayılır. Oysa farklı gelir gruplarına göre paranın marjinal faydası farklı ise, fiyatların malın marjinal faydasını yansıtması söz konusu olamaz. Üst gelir grupları marjinal faydası düşük olan bir mala, paranın marjinal faydası düşük olduğundan yüksek bir fiyat ödeyebilir. Düşük gelir grupları marjinal faydası yüksek bir mala, paranın marjinal faydası yüksek olduğundan, ancak düşük bir fiyat ödeyebilir. Fiyatların malların marjinal faydasını yansıtabilmesi için tüm gelirlerin eşit olması gerekmektedir. Ancak bu durumda piyasa dengesi sağlanacak ve refah maksimize edilecektir.

Neoklasikler faydanın ölçülmesinin olanaksız olduğunu, bu nedenle sayılamayacağını ancak öncelik sıralaması yapılabileceğini belirterek, refah konusunda marjinalist yaklaşımlardan vazgeçmişlerdir. **Toplumsal refah** toplumdaki bireylerin refahının toplamı olarak tanımlanmıştır. Toplam refahı artırmak hiçbir bireyin refahını düşürmeden, bazı bireylerin refahını artırmak olarak görülmüştür. '**Pareto Optimumu**'ndan hareketle, gelir dağılımını dikkate almayan, yalnızca toplam gelirle ilgilenen bir yaklaşım benimsenmiştir.

Keynes konuya istihdam açısından yaklaşmaktadır. Piyasanın tam istihdam sağlanmadan dengede olabileceği görüşünden hareketle, tam istihdamın sağlanması için kamunun müdahalesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Toplumsal refahın kamu müdahalesiyle artırılması toplam talebi yükselteceğinden, tam istihdamın sağlanması kolaylaşacaktır. Keynesyen politikalar **refah devleti** kavramının yaygınlaşmasında etkili olmuştur. [B. D.]

refah devleti Ekonomisi piyasa mekanizmasına dayalı olmakla birlikte, toplumsal refahı yükseltmek için piyasaya çeşitli biçimlerde müdahale eden devlet anlayışıdır. Sosyal devlet veya sosyal refah devleti de denir. Refah devleti yaklaşımı, piyasanın kendiliğinden toplumun tüm bireylerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak vermediğinin kabulüne dayanmaktadır.

Refah devleti piyasa güçlerini en az üç alanda yönlendirmek için örgütlü kamu gücünün etkin bir şekilde kullanıldığı devlettir. Birincisi, bireylere ve ailelere, varlıklarının piyasa değerini dikkate almaksızın minimum düzeyde bir geliri garanti etmektir. İkincisi, bireylerin ve ailelerin hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi belirli sosyal risklerin üstesinden gelmesini sağlamak veya bu güvensizliklerin yayılmasını azaltmaktır. Üçüncüsü, genel kabul gör-

müş sosyal hizmetler çerçevesinde, statü ve sınıf farkı gözetmeksizin tüm yurttaşlara en iyi standartları sağlamaktır.

Toplumsal refah programları 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında başlatılmıştır. 1870'de İngiltere'de devletin eğitim kurumları açması, 1880'lerde Almanya'da Bismarck'ın ilk emeklilik sistemlerini başlatması ilk örneklerdendir. Ancak refah devletinin en kapsamlı ve başarılı görüldüğü ülkeler İskandinav ülkeleri olmuştur. 20. yüzyıl başlarında refah devleti uygulamaları Avrupa ülkelerinde yaygınlaşmıştır. Refah devleti kavramı ilk kez 1941 yılında kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra refah devleti uygulamaları çeşitlenmiş, birçok toplumsal alanı kapsamış ve giderek daha büyük bütçeler ve güçlü kurumlarla faaliyet göstermiştir. Bu toplumlar refah toplumları olarak adlandırılmıştır.

Refah devleti uygulamalarının yaygınlaşmasının nedenlerine ilişkin farklı açıklamalar vardır. Keynesyen politikaların yaygınlaşmasının kamu hizmetlerinin büyümesine yol açtığı, refah devletinin toplam talebi yönlendirmenin bir aracı olarak kullanıldığı öne sürülmektedir. Demokratikleşmeye paralel olarak sendikalar, meslek örgütleri gibi baskı gruplarının devletleri toplumsal refah programlarını yaygınlaştırmaya zorladığı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, devletin meşruiyet kazanmak için toplumsal refah programlarına ihtiyaç duyduğu da savunulmaktadır. Ekonomik gelişmeyle birlikte geleneksel güvenlik ve dayanışma sistemlerinin çöktüğü, devletin bu boşluğu dolduracak kurumlar oluşturmasına ihtiyaç doğduğu belirtilmektedir.

refah ekonomisi Neoliberal politikaları savunan iktisatçılar refah devleti yaklaşımına her zaman karşı çıkmıştır. Eleştirileri toplumsal refah programlarının maliyetinin yüksekliğinde yoğunlaşmaktadır. Bu uygulamalar firmalar üzerindeki vergi yükünü artırmaktadır. Refah devleti politikaları yaygınlaştıkça kamunun bu uygulamaların mali yükünü karşılaması zorlaşmakta, bütçe açıkları gündeme gelmektedir. Hepsinin ötesinde, refah devleti piyasaya giderek daha çok müdahale ederek, piyasa dengelerini bozmaktadır. 1980'li yıllarda neoliberal politikaların egemenlik kazanması üzerine refah devletinden geri adımlar atılmaya başlanmıştır. Artık mevcut toplumsal refah politikalarının tasfiyesi tartışılmaktadır.

Bibl.: GOUGH, I., *Refah Devleti*, www.canaktan.org [B. D.]

refah ekonomisi Ekonomi politikalarının refah üzerindeki etkisini inceleyen disiplindir. Refah kavramı ile ilgili farklı yaklaşımlar refah ekonomisine de yansımıştır. Refah ekonomisinin mikroekonominin mi, makroekonominin mi parçası olduğu dahi tartışma konusudur. Bir tanıma göre refah ekonomisi; mikroekonomik teknikler kullanarak, kaynakların tahsisinin makroekonomi ve gelir dağılımı

üzerindeki etkisini inceler. Bazı yaklaşımlara göre refah ekonomisi bireylerin refahı ile ilgilenir. Çünkü ancak bireyler kendi refahı hakkında karar verebilir ve refahını ölçebilir. Bu görüşe göre, grupların ve toplumların refahı refah ekonomisinin değil, toplumsal refahın konusudur.

Refah ekonomisi ile ilgili bir yaklaşım, marjinal faydayı esas alan neoklasik görüştür. Tatminin ölçülebilir (*kardinal*) bir kavram olduğundan hareketle, azalan marjinal fayda kullanılır. Tatminin her bireyde benzer özellikler gösterdiği varsayılır. Toplumun refahının bireysel refahların toplamından oluştuğu varsayılır.

Diğer bir yaklaşım, yine neoklasik görüşe dayalı, tatminin sayılamayan ancak sıralanabilen (*ordinal*) bir kavram olduğundan hareketle geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre tatmin ölçülemez, bireyden bireye önemli farklılıklar gösterir. Esas olan ekonomik verimliliğin artırılmasıdır. **Pareto optimumunu** temel alan bu görüşe göre gelir dağılımı anlamlı bir gösterge değildir, önemli olan toplam refahın artırılmasıdır.

Gelir dağılımını ekonominin değil ahlakın konusu sayarak analizlerin dışında tutan yaklaşımlara karşın, refah ekonomisini merkezine yerleştiren görüşler de vardır. Bu görüşleri savunanlara göre; refah ekonomisinin amacı ekonomik kararların insanların yaşamını nasıl etkilediğinin araştırılmasıdır. Bu araştırmalar dengeli gelir dağılımı, istihdam olanaklarının yaratılması gibi doğrudan parasal göstergelerin yanısıra; sağlık hizmetlerine erişim, eğitimde fırsat eşitliği, sosyal güvenlik sisteminin kapsamı gibi temel insani ihtiyaçların karşılanma düzeyiyle ilgilenir. Ancak son dönemlerde refah ekonomisi temel insani ihtiyaçlarla ilgilenmekten çok, verimliliğe ilişkin matematiksel modeller üretmeye yönelmiştir. [B. D.]

refah toplumu → refah devleti

regresyon analizi İstatistik biliminin en önemli konularından birisi olan ve araştırma, matematik, finans, ekonomi, tıp gibi bilim alanlarında yoğun olarak kullanılan regresyon analizi, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla kullanılan istatistiksel bir analizdir. Regresyon analizinin temelinde; gözlenen bir olay değerlendirilirken, hangi olayların etkisi içinde olduğunun araştırılması yatmaktadır. Regresyon analizi yapılırken kurulan matematiksel modelde yer alan değişkenler bir bağımlı değişken ve bir veya birden çok bağımsız değişkenden oluşmaktadır.

İki değişken arasındaki ilişkiler çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu ilişkiler arasında en yaygın olarak kullanılanı, değişkenler arasında doğrusal ilişkinin olduğu durumdur. Bir bağımlı ve bir bağımsız değişkenin olduğu doğrusal regresyon çözümlemesi basit doğrusal regresyon olarak adlandırılır. Bağımsız değişken sayısının birden

fazla olduğu regresyon modellerine çoklu regresyon modelleri denir. Çoklu regresyon çözümlemesinde, bir bağımlı değişken ve bu bağımlı değişkeni etkilediği düşünülen birden daha çok bağımsız değişken söz konusudur. [B. B.]

regülasyon Televizyon kanallarının maç aralarında ne kadar reklam alabileceğinden fabrika atıklarının uyması gereken standartlara kadar sağlık, güvenlik ve çevre koruması alanlarında teşebbüslerin uymaları gereken kuralları kamunun gerek idari gerekse yargısal süreçlerle düzenlemesi işlemi. Piyasa mekanizmasının eksik rekabet piyasaları söz konusu olduğunda toplumsal refahın maksimize edilmesine yol açmayacağı genel kabulünü dayanak alan iktisadi regülasyon ise, fiyat, miktar ve piyasaya giriş-çıkış kontrolleri gibi uygulamalarla piyasanın rekabetçi piyasalara benzer şekilde işlemesini sağlamaya çalışır. [A. I.]

Reji Resmi adı *Müşterekü'l-menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* olan ve Fransızca adı *Regie Cointeressee de tabac de l'Empire Ottoman*'dan gelen Reji adıyla tarihe geçen tütün tekel idaresi. Tütün 1861'den itibaren devlet tekeline alınmış ve 1879 yılında geliri, **Galata bankerleri** grubuna alacaklarına karşılık olmak üzere devredilmişti. Tütün geliri, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ödeyemez duruma düşmesi sonucu alacaklı Avrupalılarla varılan anlaşmayla 1881'de kurulan **Düyûn-u Umumiye** İdaresi'ne de borçlara karşılık olarak gösterilmişti. Tütün tekelini yürütmek ve tütün işletmeleri kurmak amacıyla Osmanlı hükümeti ve Düyûn-u Umumiye İdaresi ile yapılan anlaşmayla 1883'te Reji şirketi kuruldu. Şirketin hisseleri hazineye, **Osmanlı Bankası**'na, Viyanda'daki Kreditantalt ile Berlin'deki Bleichröder bankalarına aitti. Reji idaresi yurt içi tüketimdeki tekel hakkına karşılık Osmanlı maliyesine her yıl 75 milyon frank ödeyecek, sermayesi karşılığı yüzde sekiz üzerinden faiz aldıktan sonra kalan kârını Düyûn-u Umumiye ve Osmanlı hükümeti ile paylaşacaktı. Şirketi Osmanlı yönetimi adına denetleyen bir komiser de atanmıştı.

Reji İstanbul ve İzmir'den başlayarak tütün işleme fabrikaları açtı; ortalama üç bin işçinin çalıştığı altı fabrikası vardı. Yıllık sigara ve tütün üretimi yedi bin tona, geliri 240 milyon kuruşa ulaşmıştı. Türk tütününün dünya çapında arandığı bu dönemde Reji tekelinin verdiği tütün fiyatının dünya piyasasından düşük kalması sonucu kaçak tütün ekimi ve tütün kaçakçılığı yaygınlaşmış, Reji kaçakçılıkla mücadele için kendi kolluk kuvvetini kurma yetkisi almıştı. Sayıları altı bini bulan Reji kolcularıyla tütün kaçakçıları arasında çıkan çatışmalarda binlerce kişi öldürülmüştü; ölü miktarı olarak yirmi binle doksan bin arasında rakamlar verilmektedir.

Reji'nin dilinin Fransızca olmasından başlayarak, tütün tartımı, depolanması, çürüyen tütünler ve

fiyat konularındaki köylüyle olan anlaşmazlıklar ve Reji fabrikalarındaki işçi grevleriyle Reji Anadolu'da bir baskı mekanizması ve kanayan yaraya dönüşmüş, 1887, 1905 yıllarında kanla bastırılan grev ve ayaklanmalardan sonra, II. Meşrutiyet'in ilanıyla Reji karşıtı gösteriler yoğunlaşmış, Reji tekeline son verilmesi ülkede ortak talep haline gelmiştir. Ancak şirketin imtiyaz süresinin bittiği 1913 yılında Osmanlı hükümetinin Avrupa'dan dış borç istemek durumunda kalması sonucu, Reji tekeliyle ilgili bir işlem yapılamamıştır. 1923'te şirketle bir anlaşma imzalayan Cumhuriyet hükümeti, şirketin varlık ve haklarını devralmış, 26 Şubat 1926 günlü 558 sayılı kanunla tütünle ilgili bütün işlerin devlet tekeline (inhisar) alınması kararlaştırılmıştır. Tütünle ilgili devlet tekel ve işletmeciliğini belirleyen düzenleme 1938'de 3437 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu ile olmuştur. [K. E.]

rekabet Aynı işi yapan kişilerin faaliyet gösterdikleri alanda, birbirlerinden daha fazla müşteri elde etmek için gösterdikleri çabadır. İktisadi açıdan özellikle daha iyi fiyat, nitelik gibi yollardan yararlanarak daha çok satış yapmak isteyen kişiler arasındaki çıkar çekişmesi anlamında kullanılır. Rekabet satıcılar veya alıcılar arasında olabilir. Firmalar arasında fiyat rekabetinden, kalite rekabetinden, piyasa rekabetinden veya gayri meşru (kanuni olmayan) rekabetten söz edilebilir. Kişileri, bilgi ve becerilerinin tümünü kullanmaya teşvikte bilinen en etkin yol olan rekabet, ekonomide alıcı ve satıcıların davranışlarının yanı sıra alıcı ve satıcıların faaliyet gösterdikleri piyasa yapısı ile ilgili olarak da kullanılmaktadır. Günümüzde ekonomi bilimi açısından rekabet kavramı, çok sayıda alıcı ve satıcının bulunduğu ve hiçbirinin tek başına piyasayı etkileme gücüne sahip olmaması ile ilgilidir. Bu, aynı piyasada faaliyet gösteren teşebbüslerin, örneğin satış fiyatını belirlemeleri, ya da üretim kotalarını tespit etmeleri durumları için de geçerlidir

Klasik iktisatçı Adam **Smith**, rekabeti bir yarışmadaki hasımların davranışlarına benzeterek firmaların piyasadaki değişikliklere uyum sağlarken, kazanç elde etmek için, rakiplerinin işlerini zorlaştırma olarak ifade etmiş, bunun mal miktarının sınırlı olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Modern iktisat teorisinde ise rekabet ile kastedilen, malın fiyatının arz ve talebe göre belirlendiği ve faaliyet gösterenlerin kişiliklerinden bağımsız bir piyasa şeklidir. Bkz. anti-tekel siyaseti. [B. B.]

Rekabet Kurumu 1994 yılında yayımlanan 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun uyarınca 1997 yılında kurulan Rekabet Kurumu, T.C. sınırları içindeki mal ve hizmet piyasalarında rekabeti engelleyici anlaşmaların, hakim durumun kötüye kullanılmasının ve hakim durum yaratıcı veya bu durumu güçlendirici birleşme ve dev-

ralmaları yasaklayarak etkin rekabetin sağlanması ile yükümlüdür. Kanuna aykırı işlemlerde bulunduğu tespit edilen teşebbüslere cirolarının %10'una kadar idari para cezası verir ve aykırılık oluşturan işlemi yasaklar. Mesleki kararlarının temyiz merci Danıştay'dır. Bkz. anti-tekel siyaseti. [A. I.]

reklam Reklamın ekonomik çözümleme ve eleştirileri 1930 ve 40'larda başlamıştır. Reklamın tekelci yönü ve israfa yol açması eleştirilirken, savunanlar rekabeti geliştirdiği ve tüketicinin bilgiye ulaşmasını ucuzlattığını ileri sürmektedirler. Reklamın yaygınlaşması kitle gazeteleriyle başlamış, görsel medyayla birlikte yeni nitelikler kazanmıştır. Bugün reklamın yazılı ve görsel basına destek olduğu görüşünü savunanlar varken, birçok ülkede basınla holdinglerin ilişkileri ve yalnızca reklamın basına etkisi değil, bütünüyle basının bağımsızlığı ve haber alma özgürlüğüne müdahale tartışılmaktadır.

Reklamın **tüketim toplumu**nun yaratılmasına etkisi ve **israf ekonomisi**yle ilişkisi tartışmaları, reklam ekonomisinin kültür ve siyasetle ilişkisini gündeme getirirken, reklam ekonomik fonksiyonu açısından incelendiğinde, dikkat çekici özelliği, reklam yapılan sektörlerin hemen her ülkede benzerlik göstermesi, reklamla **sanayi yoğunluğu** ve yüksek kâr oranı ilişkisi çok düşük bulunurken, reklamın istikrarsız pazar payları söz konusu olduğunda arttığıdır. **Ürün farklılaştırması** reklamı teşvik eden unsurlardan biridir ve marka yaratmak **fiyat farklılaştırması** yaratarak şirketleri reklamı yapılan ve yapılmayan ürünler üretmeye sevk eder. Tekelleşmenin tartışıldığı 1950' li yıllarda, reklamın piyasaya giriş engeli yaratarak tekelleşmeye katkı yaptığı ileri sürülmüştür. Reklamın müşterinin fiyat karşısında esnekliğini azalttığı ve şirketlere fiyatlarını rekabet düzeyine kadar çıkarma olanağı verdiği (özellikle marka yaratılarak fiyatların artırıldığı) ileri sürülmüş, hatta bu yolla elde edilen **aşırı kârın** reklam vergisi adıyla vergilendirilmesi önerisi getirilmiştir.

Her ülkede reklamı yapılamayacak ürünler ve yapılabilecek reklam türleri konusunda geliştirilmiş **reklam etiği ve hukuku vardır ve** bu hukukun temelinde de **haksız rekabet** kavramı bulunur. Ekonomik anlamıyla rekabet, serbest piyasa ve tekelleşme açısından yürütülen tartışmalara reklam konusunda Avusturya Okulu'ndan gelen bir katkı ise, piyasa belirsizlikleri kavramıdır; klasik ekonomi arz ve talepten başlayarak herkesin piyasa hakkında tam bilgili olduğu varsayımından hareket ederken, bu durumun gerçek olması halinde reklamların gereksizliği ortaya çıkmaktadır. Reklamın **bekleyiş etkisi** açısından da önemini ortaya koyan bu görüş, tekeli rekabetin olmayışı ile değil, giriş engeli yaratmasıyla tanımlayarak, tekelin sürdürülmesinde piyasa bilgisinin ve reklamın önemini ortaya koyar. Bu kavram-

sallaştırmaların **regülasyon** ve sonra **deregülasyon** uygulamalarında etkileri vardır. Bkz. şeffaflık. [K. E.]

repo Bir menkul kıymetin işlemin başlangıç **valör**ünde satılıp, bitiş valöründe geri alınmasıdır. Bu menkul kıymetin geri almak vaadiyle satımı işlemidir. İşleme konu olan kıymet ödünç verilen para için teminat niteliğindedir. Merkez bankası açısından repo işlemi **açık piyasa işlemleri** çerçevesinde, piyasaya, işlem vadesi süresince, repoya tabi kıymetler karşılığında geçici olarak para verilmesi anlamına gelir. [Ü. U.]

revalüasyon Ülke para birimi değer kazandığında, yabancı paralarının, döviz kuru cinsinden değer yitirmesi süreci. Bkz. döviz, döviz transferleri, vb. [Ü. U.]

rezerv Gelecekteki ödemeler veya beklenmeyen durumlar için muhafaza edilen parasal varlıklar. Firmalar rezervlerini bankalarda tutabilir. Bankalar rezervlerini mevduat olarak merkez bankalarına yatırır. Merkez bankaları rezervlerini para arzını kontrol etmek, döviz piyasasına müdahale etmek için kullanır. Rezervler ulusal para, döviz, altın cinsinden tutulabilir. 18. ve 19. yüzyıllarda İngiliz sterlini uluslararası düzeyde rezerv para niteliği taşımaktayken, günümüzün rezerv parası ABD doları olmuştur. Avro gittikçe artan biçimde rezerv para niteliği kazanmaktadır. [B. D.]

Ricardo, David (1772-1823) **Klasik Ekonomi**'nin ve aynı zamanda ekonominin bilim olma yolunda gelişmesinin önde gelen adlarından İngiliz yazar.

Hollanda'dan göç etmiş Yahudi bir bankacı-tüccarın oğluydu. On dört yaşında babasının dükkanında çalışmaya başlamış, yirmi iki yaşında kendi işini kurmuştu. Babası borsanın Yahudi Mıntıkası olarak bilinen bölümünde yaşarken Ricardo sevdiği kızla evlenmek için Üniteryen mezhebine girmiş, genç yaşta ailesiyle ilişkisini kesmişti. Yirmi altı yaşında zengin, kırk iki yaşında, 1813'te servet sahibi oldu ve kendisini emekli etti. Toprak satın almış ve iki dönem parlamentoya seçilmişti. İş yaşamının içinden gelmişti, ancak genç yaşta refaha kavuşmuş ve entelektüel sorgulamalara girişerek, düşüncelerini teorik bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştı.

Ricardo yazdıkları çetrefil ve karışık olmasına karşın, soyutlama ve kurallar çıkarma amacındaydı. Etkilendiği ve çerçevesini geliştirmeye çalıştığı Adam **Smith**'in felsefi yönü veya tarihsel ve ampirik verileri onda yoktu; ama soyutlamalarını iyi bildiği pratik iş yaşamından almış, bu dünya üstüne kurmuştu. **Sanayi Devrimi**'ni yaşayan bir kişi olarak onda Smith'in **gizli el**'inin toplumsal uyumu gerçekleştirdiği dünya yoktu, o soyutlamalarıyla ekonominin 'varsayılım ki' cümlesine geçmişti. Entelektüel araştırmalarının ürünü, dostu James Mill'in teşvikiyle 1817'de ya-

yınladığı *The Principles of Political Economy and Taxation* ('Politik Ekonomi ve Vergilendirmenin İlkeleri', 1821 tarihli 3. edisyonu temel alınır) adlı eseri oldu. Ayrıca (*The High Price of Bullion*, 'Bulyonun Yüksek Fiyatı', 1809) da dahil olmak üzere) birçok risale yayınlamıştı ve notlarıyla dönemini ve görüşlerini anlamak açısından önem taşıyan özellikle de **Malthus**'la mektuplaşmaları yayınlanmıştır.

Smith'in de karşı çıkmış olduğu devlet müdahalesine karşı, özellikle Napoleon savaşları döneminde tahıl ticaretini sınırlayan ve gümrük duvarıyla koruyan Tahıl Yasaları, İngiltere'de toprak sahipleri ile tahıl fiyatlarının düşmesini isteyen sanayici ve işçiler arasında sert bir mücadelenin konusuydu. Ricardo bu mücadele içinde toprak sahiplerinin çıkarının diğer bütün sınıfların çıkarının aleyhine olduğunu saptayıp yazmıştı. Tarımsal üretim arttıkça üretim maliyeti de yeni toprakların verimsizliği nedeniyle artacaktır, ama ürünler aynı fiyata satılacağına göre daha verimli olan toprak sahibi daha fazla kazanacaktır. Genişleyen bir ekonomide açılan yeni işletmeler yeni işçi talebi, yeni nüfus ve yeni besin ihtiyacı demektir; toprak sahiplerinin gelirinin artması işçi ücretlerinin de artırılmasını gerektirecektir, bu süreçte tek kazanan toprak rantını alan toprak sahibidir. Ricardo'nun adıyla anılan verimlilik rantından doğan farkı (bkz. rant) gerçekte dile getiren Malthus'tur; ancak onu formüle ederek açıkça toprak sahiplerine cephe alan ve Tahıl Yasaları'na karşı çıkan ve serbest ticaretin üstünlüklerini savunan Ricardo olmuştur.

Smith'in ücret ve değeri tartışırken harcanan gerçek zaman üstünde durması pre-kapitalist değişim ilişkilerinden yola çıkmasından kaynaklanır. Ricardo mübadele edilebilir ürünlerin değerinin onları almak için gereken emek miktarına bağlı olduğunu saptarken, kârı sermaye oluşturmak için geçmişte kullanılan emeğin karşılığı olarak açıklar. Ricardo bu çözümlemesiyle sermaye sahibinin kazancının nereden geldiğini açıklayamamış, faizi ve değerle fiyat farkını ortaya koyamamıştır. Ancak **emek değer kuramıyla** Marx'ın **artı değeri** kavramsallaştırmasına artık bir adım vardır.

Ricardo ücretle kârın ters orantısı saptamasıyla kâr haddinin azalma eğilimini ortaya koyar. Ücreti işçinin geçimini sağlayan ve kendisini yeniden üretmesinin karşılığı olarak gören Ricardo'nun bu savı **doğal ücret kuramına** ve daha sonra geliştirilecek **Tunç Yasası'** na temel oluşturur. Ancak Ricardo ücretin oluşumunda alışılmış yaşam standardına da gereken yeri verir ve gelişen **teknoloji** ile gelişen bir ekonomide, makine artışıyla emeğin ilişkisi üstünde durur. Makineleşmenin artışı istihdamın azalışı demektir, sermaye artıkça daha büyük oranı makineye yatırılacak, emek talebi artacak ama oranı gittikçe düşecektir. Gelişen bir ekonomide emeğin fiyatı, artan ser-

maye yakın vadede emeğin tabi olacağı yeni bir talebi doğuracak başka bir sermaye artışına yol açmayacağından bir süre pazar oranının üstünde olabilir; ancak yüksek ücretle bağlantılı görülen nüfus artışı (emek arzını artırıp) ücretleri düşüreceğinden, uzun vadede denge söz konusudur. Nüfus artışının doğurabileceği kıtlığa ve aşırı üretimin yol açacağı bunalıma karşı karamsarlığını dile getiren Malthus'u eleştirilen Ricardo, Say'ın üretimin talebini yaratarak aşırı üretim olmayacağı teziyle kapitalizmin düzenleyiciliğine ve piyasaya müdahale edilmemesi gerektiğine inanıyordu. Böylece sefalet olduğunda buna müdahale edilmemesi gerektiğini savunan ve İngiltere'deki Yoksulluk Yasalarına fakiri fakir bırakırken zengini de fakirleştirdiği için karşı çıkan ve ekonomik yaşamda her türlü örgütlenmeye muhalefet eden liberalizmi savunarak bu konuda Malthus'la aynı düşünen Ricardo, doğal işleyişteki uyumu savunurken, gerçekte artık Smith gibi bu doğal işleyişin herkesin çıkarına olduğunu ifade etmekten uzaklaşmıştı, yani toplumsal çıkarların farklılığını dile getiriyor ancak bu yoksulluğu doğal buluyordu. İngiltere'de siyasete sanayicilerin egemen olmasıyla Tahıl Yasalarının kaldırılarak ucuz tahıl ithal yolunun açılması, Malthus'la birlikte liberalizmin karamsar düşünürü olan Ricardo'yu, klasik okulun ve burjuva ekonomi görüşünün yaşamında ve ölümünden sonra en itibarlı yerine oturturken, dostu Malthus yalnızca nüfus kuramının meşum yazarı olarak kaldı.

Keynes "Ricardo Kutsal Engizisyon'un İspanya'yı ele geçirdiği gibi İngiltere'yi ele geçirdi" derken, herhalde bir yanıyla Ricardo'nun karamsarlığına ve ortaya koyduğu sorunlara ve çelişkilerine karşın klasik okulun bütünselliğini temsil edişini, bir yanıyla da soyutlamalarıyla açık önermelerden sonuç çıkararak kurallar dile getiren iktisadi dili oluşturmasını kastediyordu. Ricardo, muhakkak ki klasik bırakınız yapsınlar görüşü ötesinde ciddi sorular sorarak geliştirilecek bir ekonomi çerçevesini hazırlamıştı.

Bibl.: RİCARDO, David (1997), *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Tayfun Ertan, İstanbul: Belge Y.; FRANKLİN, Benjamin, *Tarik-i Servet ez-Hikmet-i Rikardos*, çev. Bedros Hocasaryan, İstanbul, 1286 (1870), Mühendisoğlu Ohannes Matbaası; HİÇ, Mükerrem (1961), *Ricardo'nun Büyüme Teorisi ve Az Gelişmiş Memleketler*, İstanbul; KURUÇ, Bilsay (1970), *Ricardo İktisadı'nın Bazı Metod Sorunları*, Ankara: A.Ü. S.B.F. [K. E.]

risk Kelime anlamıyla bir zarara, bir kayba, bir tehlikeye yol açabilecek bir olayın ortaya çıkma olasılığı, tehlike olan risk, bir yatırımda beklenen getirinin elde edilmesinde var olan belirsizlik olarak tanımlanmakla birlikte, yatırımın geçmiş getirilerinin standart sapması olarak da ifade edilir. Risk, ticarette kazanma ihtimalinin yanında kaybetme tehlikesinin de bulunduğu

bir durumdur.

İşletmeleri ve yatırımcıları ilgilendiren riskler; enflasyon riski, kur riskli, faiz riski, politik risk vb. gibi işletmelerin içinde bulunduğu ekonomik çevrenin doğurduğu sistematik riskler ve işletmelerin kendi iç özelliklerinden kaynaklanan, yönetim riski, faaliyet riski vb. gibi sistematik olmayan riskler olmak üzere ikiye ayrılır.

Risk kavramının ekonomistlerin dikkatini çekmesinde, marjinalistlerin çeşitli yaklaşımlarına karşılık, Frank H. Knight'ın 1921 tarihli risk ve yatırım ilişkisini inceleyen makalesi bir dönüşüm noktası olarak görülebilir; büyük etki yaratan bu makaleden sonra kârın, girişimcinin aldığı riskin karşılığı olduğu tanımı yaygınlaşmıştır. Keynes ve birçok tanınmış iktisatçı riskle yatırım kararları, likidite talebi, finansman, şirket büyüklükleri, üretim esnekliği kavramlarının ilişkisini irdelemiştir. Fakat risk ve belirsizlik kavramlarının ekonomi kuramıyla bütünleştirilmeleri **oyun kuramının** gelişiminden sonradır. Etkin piyasa ve denge kavramlarına getirilen eleştirilerden, matematiğin iktisatta kapladığı yerin büyümesinden ve borsa ve hisse senedlerinin kazandığı önemden sonra, risk üstüne çalışma ve modellemeler de çoğalmıştır (bkz. olası adım hipotezi). [B. B.]

risk primi Özellikle finansal yatırımlarda, yatırımcıların ekonomik veya siyasal belirsizlikler ya da güvensizlik ortamı nedeniyle, cari faiz haddinin üzerinde ek bir getiri elde etmesidir. Enflasyonist ortam, devalüasyon beklentisi, kriz olasılığı, siyasal istikrarsızlık, savaş, göç gibi nedenlerle belirsizlik ortamı arttıkça risk primi artar, ortadan kalktıkça sıfıra iner.

Ülkeler arası gerçek faizler arasındaki farklılıklar ülkelerin risk primi ile açıklanır. Uluslararası piyasalar enflasyon gibi bazı kısa dönemli belirsizlik faktörlerinin yanısıra, uzun dönemli olarak ülkenin borcunu gelecekte ödeyip ödeyemeyeceğini dikkate alarak, ülke temelinde risk primini hesaplarlar.

Risk primi sigortacılıkta, istatistiklere dayanılarak hesaplanmış muhtemel hasar bedelini karşılamak üzere belirlenen prim miktarıdır. [B. D.]

risk sermayesi Girişim sermayesi olarak da adlandırılan risk sermayesi, yüksek büyüme potansiyeline sahip dinamik, yaratıcı ve yenilikçi küçük girişimlere yapılan yatırımı ifade eder. Risk sermayesi dar anlamda yalnızca şirketlerin kuruluş aşamalarındaki yatırımları kapsamakta ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bu şekilde kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla risk sermayesi şirketlere herhangi bir aşamada yapılan yatırımları ifade etmektedir. Risk sermayesinin özel hisse senedi yatırımlarını da kapsayacak şekilde kullanılması özellikle Avrupa'da yaygındır. Son yıllarda risk sermayesi Türkiye'nin de dahil olduğu pek çok ülkede daha çok geniş anlamıyla kullanılmaktadır.

Türkiye'de sermaye piyasasıyla ilgili mevzuatta risk sermayesi yatırımı; "girişim şirketlerinin birinci el piyasalarda ihraç ettiği sermaye piyasası araçlarına yapılan uzun vadeli yatırımlar" olarak tanımlanmıştır.

Risk Sermayesi; iyi bir iş kurma fikrine, gerekli girişimcilik yeteneğine ve bilgisine sahip, ancak iş kurmak için sermayesi olmayan girişimcilere, fikirlerini gerçeğe dönüştürmek için gerekli finansmanı sağlayan bir alternatif finansman yöntemidir. Aynı zamanda risk sermayedarı tarafından yeni fikirler ya da teknolojiler üreten gelişme potansiyeli yüksek küçük ve orta boy işletmelere, edinecekleri pay karşılığında yaptıkları özkaynak benzeri bir yatırım aracıdır. Sonuç olarak, risk sermayesi hem bir finansman aracı hem de bir yatırım aracı olarak kullanılabilmektedir.

Risk sermayesinde yatırımların ana özellikleri olarak; yatırım projesinin yeni teknolojileri ve malların üretimini içermesi, risk sermayedarı için potansiyel hisse senedi ortaklığının olması (adi hisse senetleri, hisse senedine dönüştürülebilir tahviller, imtiyazlı hisse senetleri vb.), risk sermayedarının sadece finansal değil yönetim açısından da destek vererek şirket yatırımlarının kontrol altında tutulması ve değer kazanmasına yardım etmesi, risk sermayesi yatırımlarının 5-10 yıl gibi uzun vadeli yatırımlar olması nedeniyle yatırımların likide edilmesinin uzun yıllar alması gibi hususlar ön plana çıkmaktadır.

Risk sermayesi modeli, genelde **KOBİ**'lerin kuruluş aşamasında ve iş geliştirme ve büyüme süreçlerinde öz sermaye iştiraki veya kredi sağlamaya yönelik olarak işlev görmekte, bu yolla halka açılacak KOBİ'lere köprü kredisi sağlama olanağı doğmaktadır. [B. B.]

Robinson, Joan Violet (1903-1983) **Cambridge Okulu**'nun önde gelen ekonomistlerinden olup **Marshall** ekonomisinden **Keynes** ekonomisine geçişte ve **Post-Keynesyen ekonomi** anlayışının oluşumunda önderlik etmiş, Keynes sonrası makroekonominin Keynes, **Marx** ve **Ricardo**'dan esinlenen gelişiminde etkin olmuştur.

Joan Violet Maurice'in babası General Sir Frederick Barton Maurice, başbakan Lloyd George'u Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ulusunu ve parlamentoyu yanlış yönlendirmekle suçlamasıyla ünlenmiş biriydi. Joan Cambridge'de ekonomi tahsil etti ve 1925'te ekonomist Austin Robinson ile evlenip 1926'da Hindistan'a gittiler. Joan İngiltere-Hindistan ekonomik ilişkileri araştırma komitesinde çalıştı. 1929'da Cambridge'e döndüler. 30'lar boyunca Joan Cambridge'de ders verdi, üç kitap ve birçok makale yayınladı, İşçi Partisi eylemlerine katıldı ve iki kız çocuk doğurdu.

Joan Robinson'un ilk çalışmaları Neoklasik genel denge teorisi çerçevesindeydi. Ama daha 1933'te, **Büyük Bunalım**'dan çıkılmadan, Keynes temel çıkışını yapmadan ve herkesin tam rekabete dayalı piyasa modelinde fiyat ve de-

ğer üstüne çalıştığı dönemde aksak rekabet üstüne çalışmaya başlamış (*The Economics of Imperfect Competition*, 'Aksak Rekabet Ekonomisi', 1933) ve piyasa analizinde en önemli araçlardan olan marjinal gelir kavramını geliştirmişti. Her firma kendi ürettiği mala yönelik tüketici tercihleri yarattığı için, bu tercihlere dayalı olarak bir mal tekeli yaratıyordu. Ancak ikame mallar da bulunduğu için piyasada hiçbir firmanın egemenliği yoktu.

Keynes'in grubuna dahil olmuş ve onun *Genel Teori* kitabı yayınlanmadan Keynes kuramına açılımlar getiren makaleler ve sonra kitaplar yazmaya başlamıştı. Yeni oluşan makroekonomi alanını "bütün olarak çıktının teorisi" diye özetlemişti (*Introduction to the Theory of Employment*, 'İstihdam Teorisine Giriş', 1937 ve *Essays on the the Theory of Employment*, 'İstihdam Teorisi Üstüne Denemeler', 1937).

M. **Kalecki**'den etkilenen Robinson, Marx'ın eserlerini inceledi ve onun değer teorisini benimsemiş olmasa da 1942'de yayınladığı *An Essay on Marxian Economics* ('Marksist Ekonomi Üstüne Bir Deneme') İngiltere'deki Marksizm'in siyasi literatürden ibaret dünyasına ekonomik bakış açısıyla canlılık getirdi. 1940 ve 1950'lerde, savaş zamanında İşçi Partisi ve hükümette ekonomi komitelerinde görev yaptı, 1955'te *Marx, Marshall and Keynes* ('Marx, Marsall ve Keynes') adlı kitabını yayınladı, Sovyetler Birliği, Çin ve Seylan'a gitti, Çin ekonomisi ve ekonomi yönetimiyle ilgili kitaplar yazdı.

1956'da yayınladığı *The Accumulation of Capital* ('Sermayenin Birikimi') Keynes teorisini uzun dönemli büyüme ve sermaye birikimi alanlarında geliştirmeyi hedefliyordu. Geliştirdiği büyüme teorisi Nicholas **Kaldor**'un büyüme teorisiyle birlikte 'Cambridge Büyüme Teorisi' olarak bilindi. Bu eseriyle birlikte **Neo-Keynesyen ekonomi**den kopuş netleşti ve **Sraffa** ile birlikte Amerikan Neo-Keynesyen ve Neoklasiklerine karşı Cambridge Sermaye Anlaşmazlığı olarak bilinen uzun süreli polemiğin önde gelenlerinden oldu.

Azami fayda temelinde fiyat kuramıyla tartışan Neoklasiklerin marjinalist analizlerinin zayıflığıyla birlikte aradaki farkın bir dünya görüşü ve ideoloji sorunu olduğunu netleştiren tartışma sırasında Robinson *Economics: An awkward corner* ('Ekonomi: bir mahcup köşe', 1966) eserinde, devletin toplam efektif talebi denetleyici tedbirler alırken ülke kaynaklarının tahsisini piyasa ekonomisine bırakmasının, rekabetin kaynakların etkin biçimde kullanılmasını sağlamasını beklemek yanlış olduğuna göre yanlıştır görüşünü ortaya koydu.

1971'de davet edildiği Amerikan Ekonomi Birliği toplantısında ekonomide radikal bir değişiklik yapma ihtiyacını dile getirdi ve Post-Keynesyen akımın önderlerinden oldu. Neoklasik ekonomi makro ve mikro analizleri mikro temellerde birleştiren araçlar geliştirir ve arz yanlı iktisat anlayışı

egemenliğini pekiştirme yolunda adımlar atarken Robinson ekonominin toplumdan soyutlanmasına karşı çıkıyordu (*Freedom and Necessity*, 'Özgürlük ve Gereksinim', 1970; *Economic Heresies: Some old-fashioned questions in economic theory*, 'Ekonomik Sapkınlıklar: ekonomi teorisinde bazı eski moda sorular', 1971). Post-Keynesyen ekonomistlerin ortaya koyduğu kuramlarla bütüncül ve yeni bir metodoloji ve paradigmanın gerçekleştirileceğine olan inançla *An Introduction to Modern Economics* ('Modern Ekonomiye Giriş', John Eatwell'le birlikte, 1973) kitabını yayınladı.

Robinson daha 1932'de *Economics is a Serious Subject: The apologies of an economist to the mathematician, the scientist and the plain man*, 'Ekonomi ciddi bir konusur: bir ekonomistin bir matematikçi, bir bilim adamı ve sıradan bir adamdan özürleri') kitabında analitik ve sade bir dil geliştirmiş ve 1950'lerde ekonometrinin kurucusu Ragnar **Frisch** ona Ekonometri Derneği'nin ikinci başkanlığını önerdiğinde, okuyamadığı bir derginin yazı kurulunda olmayacağını söylemişti. Ekonominin mikroekonomiye ve onun ekonometriye gittikçe daha fazla tabi olduğu ve monetarizmin akademiye hakim olmaya başladığı dönemde Keynesyen ekonomi marjinalleşmeye başlamıştı. Robinson bundan sonra daha çok metodoloji sorunlarıyla uğraştı ve Neo-Keynesyen ve Neoklasikler kadar Post-Keynesyenler arasında çıkan sorunlar üstünde çalıştı.

Büyüme ve istihdam sorunlarıyla ilgilenen Robinson geliştirdiği **gizli işsizlik** kavramıyla istihdam edilen emeğin üretime katkıda bulunmadığı durumu saptamış ve özellikle azgelişmiş ülkelerde üretken nüfusu ayırt edebilmek için önemli bir analiz aracı sağlamıştı. Robinson büyüme sorunlarının kapsamına giren azgelişmişlik ve kalkınma sorunlarına ilgi duymaktaydı (*Aspects of Development and Underdevelopment*, 'Gelişmişlik ve Azgelişmişliğin Özellikleri', 1979) ve Çin Kültür Devrimi'yle Kuzey Kore'ye verdiği destekle İngiliz dünyasını şaşırttı.

1958'de British Academy'ye seçilmiş, 1929'dan 1971 yılında emekli olana kadar ders verdiği Cambridge'de 1965'te, kocası emekli olduğunda, profesör olmuş ve 1979'da King's College'ın ilk kadın üyesi olmuştu. 1970'den başlayarak ve özellikle 1975'te **Nobel ekonomi ödülünü** alması beklenen Robinson'a, İsveç akademisi herhalde yaşlandıkça sol radikalliği pekiştiği için ödül vermemişti. Toplu makaleleri altı cilt halinde yayınlandı (*Collected Economic Papers*, 1951-1980). [K. E.]

robot Maddeleri, parçaları, aletleri programlanmış hareketlerle, yapılacak işe göre taşıyan veya işleyen ve yeniden programlanabilen, çok fonksiyonlu makinedir.

Gerek Doğu'da gerekse Batı'da Orta Çağ'dan bu yana robot benzeri, hareketli mekanik aksam örnekleri yapılmıştır. Ancak ilk kez

1940'lı yıllarda ABD Hava Kuvvetleri ve Atom Enerjisi Komisyonu uzaktan kumandalı makineler kullanmışlardır. 1949 yılında ilk robot firması kurulmuştur. 1954 yılında ilk robot patenti alınmıştır.

Robot kelimesi ilk kez 1917 yılında Karel Çapek'in bir kısa hikayesinde kullanılmıştır. Çekce ağır, sıkıcı iş, angarya anlamına gelmektedir.

Nitekim robotlar sanayiye en ağır, sıkıcı, rutin işleri yapmak üzere girmişlerdir. İlk kez 1961 yılında General Motors'un araba fabrikasında robot kullanılmıştır. Fordist üretim yönteminin (bkz. Fordizm) tekrara dayalı, niteliksiz işlerinde kullanılan robotlar, günümüzde **kitlesel üretim** dışındaki alanlarda da kullanılacak kadar gelişmiştir. Robot kullanımı tüm sektörlere yayılmakta ve en vasıfsızından başlayarak işgücünün yerini almaktadır. Sanayi sektöründe işgücünün yerini tamamen robotların alacağına ilişkin tezler geliştirilmektedir. Artık çalışan başına düşen robot istatistikleri yapılmaktadır. En çok robot kullanan ülke Japonya'dır. Bu ülkeyi Avrupa Birliği ve ABD izlemektedir. [B. D.]

Rostow, Walt Whitman (1916) New York doğumlu; 1940'da Yale Üniversitesi'nde profesör oldu, akademik görevleri dışında 1947-49'da Avrupa Ekonomik Komisyonu Yönetici Sekreterliği, 1961-66'da ABD Dışişleri Bakanlığı danışmanı ve Siyasi Planlama Konseyi Sekreterliği, 1966-69'da ABD Ulusal Güvenlik İşleri Başkanı özel yardımcılığı yaptı, yani Vietnam Savaşı sırasında McNamara'nın önde gelen danışmanlarındandı.

Geleneksel toplumdan olgunluk ve kitlesel üretime geçişin beş aşamasını tanımladığı, popüler olan *The Stages of Economic Growth: A Non-Comunist Manifesto* ('Ekonomik Büyümenin Aşamaları: Bir Komünist Olmayan Manifesto', 1960) kitabında açıkladığı **ekonomik kalkınmanın evreleri kuramı** ile tanındı. Toplumsal gelişimin ve kalkınmanın evrelerini tanımlanabilir kriterlere bağlamaya çalışan bu çalışması, kalkınma sorunlarının gündemde olduğu dönemde, eleştirilen yönlerine karşılık 'Rostow kuramı' adıyla tartışmaların hareket noktası haline geldi.

Rostow'un temel amacı, kitabının alt başlığının da gösterdiği gibi, Marksist evrim şemasını yanlışlamaktır. Tezi azgelişmişliği çözümlemekten uzaktır ve çözümlemesi bugünün gelişmiş ülkelerinin tarihine dayanmakta, onu tek gelişme çizgisi olarak örnek göstermektedir. Ekonomik gelişmede bütün sorunu, üretim yatırımlarının hızında milli gelirin belirli yüzdesinin üstüne çıkılmasına bağlamaktadır. Azgelişmiş ülkelerin kaynak açıklarına yaptığı vurgu ile ABD'nin dış yardım programlarının çakışması da (bkz. Uluslararası Gelişme Ajansı, AID ve Marshall planı ve yardımı) Rostow tezlerine zamanında verilen desteğin siyasal boyutunu açıklamaktadır.

Ekonomik kalkınma ve büyü-

me üstüne çalışmaları yanında İngiltere ve ABD ekonomi tarihine ait eserleri de vardır. En tanınmış eserleri arasında *Essays on the British Economy of Nineteenth Century* ('Ondokuzuncu Yüzyıl Britanya Ekonomisi Üstüne Makaleler', 1948); *How It All Began: Origins of Modern Economy* ('Her Şey Nasıl Başlası: Modern Ekonominin Kökenleri', 1975); *Why the Poor Get Better and the Rich Slow Down: Essays in the Marshallian Long Period* ('Neden Fakirlerin Durumu İyileşiyor ve Zenginler Geriliyor: Marshallcı Uzun Dönem Üstüne Makaleler', 1980) ve *Theories of Economic Growth from David Hume to the Present* ('David Hume'dan Bugüne Ekonomik Büyüme Teorileri', 1990) sayılabilir.

Bibl: ROSTOW, W. W. (1970), *İktisadî Gelişmenin Merhaleleri*, çev. Erol Güngör, İstanbul: Sosyal İlimler Komisyonu Yayınları, Milli Eğitim Bakanlığı. [K. E.]

rüçhan hakkı Rüçhan önceden doğan hak nedeniyle sıralamada öne geçme hakkıdır. Şirketlerin bedelli sermaye artırımlarına mevcut ortakların öncelikle katılma hakları gibi. Şirketlerin bedeli sermaye artırımlarında rüçhan hakkı kullanma süresi 15 günden az, 60 günden fazla olamaz. Şirket, rüçhan hakkı kullanma sürelerini yayınladığı sirkülerde ilan eder. [Ü. U.]

rüçhan hakkı pazarı Hisse senetleri borsada işlem gören şirketlerin nakdi sermaye artışı yapmak üzere belirledikleri rüçhan hakkı kullanma süresi içinde söz konusu hisse senedi üzerinde bulunan yeni pay alma kuponunun alınıp satılabilmesi için, Borsa'ca belirlenecek süre içinde açılan pazardır. [Ü. U.]

Ss

sabit fiyatlar Enflasyondan arındırılmış fiyatlar. Özellikle farklı dönemlere ait ekonomik büyüklüklerin karşılaştırmasında, zaman serisi analizlerinde kullanılır. Dönemler arası fiyat farklılıklarını gidererek gerçek değerlere ulaşmak için cari fiyatları sabit fiyatlara dönüştürmek gerekmektedir. Bunun için bir temel yıl seçilir ve diğer yıllara ait cari fiyatlarla hesaplanan büyüklükler, temel yıl ile incelenen yıl arasındaki dönemin enflasyon endeksine bölünerek, temel yılın fiyatlarıyla ifade edilir. Bu işlem sonucunda bulunan değerler 'temel yılın fiyatlarıyla' diye belirtilerek açıklanır. [B. D.]

sabit kâr oranlı fiyatlandırma Fiyatın marjinal maliyet üstünde kalan kısmının fiyata oranını, bir başka ifadeyle fiyatın marjinal maliyet üzerindeki kısmının fiyatın yüzde kaçı olduğunu ifade eder. Buna göre talebinin fiyat esnekliği küçüldükçe (bire yaklaştıkça) monopol gücü artan monopolcu, malını daha yüksek fiyattan ve dolayısıyla daha yüksek kâr oranıyla satabilmektedir. Polonyalı iktisatçı Michal **Kalecki** tarafından geliştirilen sabit kâr oranlı fiyatlandırma kavramı ortalama maliyet esaslı fiyatlandırmanın bir türevidir. Bu yönteme göre firmalar bir ürünün ortalama maliyetini hesaplar ve bunun üzerine sabit bir kâr oranı (mark-up) ekleyerek fiyatı bulurlar. 1939'da yapılan araştırmalar, maliyete eklenen kâr oranının arz ve talep koşullarına bağlı olmaksızın çoğunlukla sabit kaldığını göstermiştir. Bu fiyatlandırma, neoklasik iktisadın temel kavramlarından marjinal maliyete dayalı fiyatlandırmanın bir seçeneği olarak görülmekle birlikte, maliyet enflasyonuna yol açan bir etken olarak da değerlendirilmiştir. [B. B.]

sabit kur Ulusal bir paranın yabancı bir para veya paralardan oluşan bir sepet değerine sabitlenmesi ve bu değerin sürmesinin para otoritesi tarafından bazen açık bazen de zımni olarak garanti edilmesidir. Sabit kurda ülke parasının değeri önceden belirlendiğinden, o andaki arz talep koşullarını yansıtmaz.

Sabit kur sisteminde Merkez Bankası **dövizi** sabit tutabilmek için döviz piyasasında duruma göre alıcı veya satıcı konumundadır. Merkez Bankası döviz kurları yükseldiğinde piyasaya döviz sürerken, tersi durumda, yani döviz kurları düşmeye başladığında piyasadan döviz satın alır. Bu işlemin yapılabilmesi için de Merkez Bankasının elinde yeteri kadar altın ve yabancı döviz stokunun bulunması gerekir. Dalgalı döviz kuruyla karşılaştırıldığında kurlarda istikrarı sağlamak,

uluslararası ticareti kolaylaştırmak, spekülasyonu önlemek gibi avantajları olmasına karşılık, sabit kur sisteminin uygulanabilmesi için, sabit kur uygulayan ülkenin ödemeler dengesinin sürekli olarak açık veren bir yapı göstermemesi ve döviz rezervinin korunmasını gerekmektedir.

Türkiye, 2000 yılı sonu ve 2001 yılı başında bankacılık sektöründe tüm etkileriyle yaşanan mali krize, IMF ile imzalanan yapısal uyum programı (stand-by anlaşması) çerçevesinde sabit kur sistemi uygulanırken yakalanmış, krizin atlatılmasını teminen IMF ile yapılan yeni program anlaşmasıyla birlikte dalgalı kur sistemine geçilmiştir.
[B. B.]

sabit maliyet → maliyet

sabit sermaye yatırımı → yatırım

safi milli hasıla → milli gelir

Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, Comte de (1760-1825) Endüstriyalizmin ve aristokrat sosyalizmin kurucusudur.

Yoksul düşmüş aristokrat bir ailenin oğluydu. Özel öğrenim gördü, 17 yaşında orduya katıldı ve Fransa'nın ABD Bağımızlık Savaşı'na yardımcı olan birlikleri içinde yer aldı. Fransız Devrimi sırasında spekülatörlük yaparak devletin el koyduğu topraklardan edindi. Terör Dönemi sırasında bir süre Lüksemburg Sarayı'nda hapsedildi. Zengin oldu ve Politeknik Okulu'na devam etti, dönemin aydınlarını çevresine topladığı gösterişli bir yaşam sürmeye başladı.

Yayınlanan ilk eseri *Lettres d'un habitant de Genevé à ses contemporains*' de (1803, 'Bir Cenevrelinin Çağdaşlarına Mektupları') rahiplerin yerlerini bilim adamlarına vermesi gerektiği ve iktidarı elde tutan mülk sahiplerinin mülksüzlere karşı kendilerini ancak bilimsel ilerlemeyi sağlamakla koruyabilecekleri çağrısında bulundu. 1805'te servetini tüketmişti ve arkadaşlarının yardımıyla geçiniyordu. Zamanını toplumsal konularda yazarak geçiren Saint-Simon *Introduction aux Travaux Scientifiques du Dixneuvieme Siècle* (1807, 'XIX. Yüzyıl Bilimsel Çalışmalarına Giriş'), *Memoire sur la Science de l'Homme* (1813, 'İnsan Bilimlerini Anımsamak'), A. Thierry ile *De la Réorganisation de la société européene* (1817, 'Avrupa Toplumunun Yeniden Örgütlenmesi'), *La Politique* (1821, 'Siyasa') ve *Du Systéme industriel* (1823, 'Sanayi Sistemi Üzerine') adlı eserleriyle bilim ve teknik ilerlemenin toplumsal sorunların tek çaresi olduğunu savunmakta, sanayi raporları hazırlayarak bir dizi reform ve Avrupa devletlerine yönelik birlik önerisinde bulunmaktaydı.

1823'te intihar girişiminde bulunarak bir gözünü yitiren Sanit-Simon son yıllarında düşüncelerini sistemleştirme çabası içine girdiğinde, görüşlerini yeni bir din çerçevesinde toparladı. 1825'te yayınlanan eserleri *De l'Organisation Socia-*

le ('Toplumsal Örgütlenme Üzerine') ve *Nouveau Christianisme* ('Yeni Hıristiyanlık') ile vicdana ve akla seslenen yaklaşımıyla toplumsal örgütlenmenin yarattığı adaletsizliklere karşı Avrupa krallarını, yoksulların sorunlarıyla ilgilenmek üzere iktidar ve militarizmden vazgeçmeye ve bir tür Hıristiyanlığa dönmeye çağırdı. Ölümünden sonra görüşleri yaygınlaşarak toplumsal-siyasal örgütlenmelerce savunulacak ve geliştirilmeye çalışılacaktı.

Yıllarca birlikte çalıştıkları (*Industrie*, 1819 ve *Le Cathécisme des Industriels*, 1825, kitaplarını birlikte yazmışlardı) Auguste Comte'un (1798-1857) pozitivist felsefesi de din-toplum almaşıklığı içinde bir toplum örgütlenmesi öngördüğü gibi, Sanit-Simon'un öğrencileri Benjamin-Olinde Rodrigues ve Barthélemy-Prosper Enfantin (1796-1864) adlı bankerler 1825'te *Le Producteur* adlı bir gazete kurarak hocalarının görüşlerini yaymaya çalıştılar. Gazete 1826'da kapandı, fakat hareket gelişerek 1828'de Paris ve taşrada toplantılar düzenlenmeye başlandı. 1830 Temmuz Devrimi'nde ortak mülkiyetin ve miras hakkının kaldırılmasını, kadınlara oy hakkı tanınmasını savunan bir bildiri hazırlandı. 1831'de hareket Fransa'nın önde gelen gazetesi *Le Globe*'un yönetimini ele geçirdi. Hareket etkinliğini arttırırken Saint-Amand Bazard (1791-1832) ile Enfantin arasındaki anlaşmazlık sonucu ikiye bölündü ve 1832'de Enfantin çiftliğinde örnek bir toplum yaratma girişimini başlattı. Bu hareket kamu düzeni ve ahlaka karşı bulunarak Enfantin hapis cezasına çarptırıldı ve hareket dağıldı.

Görüşleri ve yarattığı toplumsal hareketle Fransız Devrimi'nden önce burjuvazinin ve sanayileşmenin yarattığı toplumsal kutuplaşmada yoksullar lehine düşünme gereğini ifade eden Saint-Simonizm adı verilen dünya görüşünün, yani bilimsel Hıristiyan sosyalizminin ve insan sever endüstriyalizmin kurucu öncülerinden olan Saint-Simon, bilime duyduğu inançla toplumsal bilim çağrısı yaparak ekonomi alanının toplumsal bilim olması gerektiği görüşünü kuvvetlendirmişti. En kalabalık ve en yoksul sınıfın fiziksel, ahlaki ve entelektüel durumunun iyileştirilmesi amacıyla sanayileşmenin topluma etkilerine dikkat çekmesi çağdaşlarını ve bu sorunlar üstüne düşünen sonraki kuşakları etkiledi (Michel Chevalier (1806-79), Thomas Carlyle (1795-1881), liberter olmakla birlikte demokrat olmayan ve çoğunluğun tiranlığından korkan John Stuart Mill (1806-1873), Léon Walras (1834-1910), Charles Gide (1847-1932), Heinrich Heine (1797-1856), Aleksandr Herzen (1812-1870) ve Albert Brisbane (1809-1890) gibi). Ekonominin kendiliğinden işleyişinin sorunsuzluğunu savunan klasik liberalizme karşı 1830 Fransa Temmuz Devrimi'nden 1870 Paris Komünü'ne giden yolda, bilimin içeriğiyle toplumsal-siyasal bağlantısını, emekçiler tarafından değilse de emek adına ve toplumun bütünü için ortaya koyarak yerini aldı. [K. E.]

Samuelson, Paul A. (1915) Ekonominin bütün dallarında çalışan son kişilerden ve **Keynes** makroekonomisi ile Neoklasik mikroekonominin sentezi olan Neoklasik Sentez olarak adlandırılan ekonomi anlayışının önemli adlarından ABD' li iktisatçı.

Samuelson Şikago'da okudu, Harvard'da profesör oldu, 1940'da meslek hayatını geçireceği Massachusetts Institute of Technology'e girdi. Birçok ekonomi örgütünde yöneticilik yaptı ve bir çok ödül aldı. ABD Ulusal Kaynaklar Planlama Kurulu, Hazine, Ekonomik Danışmanlar Konseyi, Feredal Rezerv Bankası'nda görev yaptı. Kennedy'nin danışmanlarındandı. Elli yıldan fazla süre *Economics: An introductory analysis* (1948) kitabı ders kitabı olarak okutuldu. Klasik ekonomiyi para ekonomisi ve maliye ekonomisi görüşleriyle istihdamı yükseltme yönünde işleyip yani **Say** liberalizmi ile Keynes ekonomisini birleştirip Neoklasik sentezi oluşturan görüşlerini bu ekonomiye giriş ders kitabında ilk kez ortaya koydu. Demir Demirgil tarafından Türkçe'ye çevrilen kitap Türkiye'de de ders kitabı olmuş, bütün dünyada milyonlarca basıldığı gibi Türkçe'de de 1965'ten itibaren birçok baskı yapmıştır.

Samuelson'un makroekonomiye en önemli katkısı *Foundations of Economic Analysis* ('Ekonomik Analizlerin Temelleri', 1947), Neoklasik ekonomiyi canlandırarak ekonominin matematikleştirilmesini kuvvetlendirdi. Keynes sonrası dönemin en önemli konusu olan denge istikrarına dinamik yaklaşım getiren sistemler üstüne çalışmaları, daha sonra milli gelir hesaplarının teorik yorumu, **Phillips Eğrisi** eleştirileri, paranın rolüyle ilgili tartışmalar ve akılcı beklentilerin ilk temellerinin atılmasında kullanıldı. Samuelson'un ekonomik ilişkileri minimum sistemler olarak tanımlayarak değişkenleri mümkün olduğu kadar azaltan ve optimizasyon problemini buna göre yeniden tanımlayan matematik yaklaşımı, Neoklasik senteze ve **Neo-Keynesyen** ekonomiye yönelik eleştirilerin de çıkış noktası oldu.

Keynes'in tüketim fonksiyonunu istikrarlı varsayarak tanımladığı çarpan etkisi, statik çarpan tahlili, gelirdeki artışla bunun yol açtığı tüketim harcamaları artışı arasındaki zaman gecikmesini göz önüne almaz, yatırım artışının her zaman çarpanın büyüklüğü kadar gelir yaratacağını kabul eder. Gelir ve yatırım hızlandıran kuramı dalgalanmaları açıklayan dinamik bir tahlildir; gelir yaratan harcamayı gelir seviyesine bağlı tüketim harcaması ve gelire ilave olarak yapılan kamu harcamaları, özel yatırım harcamaları ve dayanıklı tüketim malı harcamaları olarak ayırır. Bu ilave harcama gelirden yapılması düşünülen tasarrufa eşitse gelir sabit kalır, daha büyükse gelir artar. Keynes'in statik çarpan formülünde ihmal edilen gecikme ne kadar uzunsa, ihmal o kadar önem kazanır, çünkü çarpanın etkisini göstermesi için gerekli zaman süresi o kadar uzar.

Samuelson mikroekonomide açıklanmış tercihler kuramıyla, faydanın ölçülmesi sorununa yaptığı katkılarla, genel denge istikrarı dinamiğinde kullanılan karşılaştırmalı istitatistik uygulamasını başlatmasıyla, Bergson-Samuelson sosyal refah fonksiyonlarıyla ve Neoklasik ekonomiye kamu malları etkisini katmakla tanınır.

Samuelson modern üretim teorisi ve maliyet fonksiyonunun geliştirilmesinde de etkili oldu. Teknik ilerleme, **Leontief** sistemlerinin dinamik analizi ve sermaye teorisi üstünde de çalışmalar yaptı. Ancak özellikle Joan **Robinson** ve Piero **Sraffa** ile girdiği İki Cambridge Sermaye Anlaşmazlığı polemiğinde 1966'da yazdığı makale ile neoklasik görüşün açmazını kabul etti.

Uluslararası ticaret çalışmalarıyla Stolper-Samuelson teorisinin geliştirilmesine katılan Samuelson, faktör fiyatları eşitlenmesi konusunu ele almıştı. Neoklasik okul **karşılaştırmalı üstünlükler kuramına** karşı, emek-değer kuramının reddiyle, üretim faktörlerinin ve verimlilik farklarının nispi mal fiyatları farkları nedeniyle eşitleneceğini savunur. Bölgeler arasında da olabilecek üretim faktörü ve verimlilik farklılıkları, aynı mal için farklı faktör bileşenlerine yol açacak, bölgeler ticarete açıldığında bol olan faktöre dayalı ürün ihraç, kıt olan ithal edileceğinden, **Heckscher-Ohlin** teorisine göre uluslararası ticaret faktör fiyatlarını eşitleyecektir. Samuelson faktör fiyatlarının eşitlenme kuramını matematikle sıfırlanma koşullarını göstererek ortaya koyar. Samuelson bu çalışmasını serbest dış ticareti savunma amacıyla değil, ABD için koruma politikasının geçerliliğini göstermek amacıyla yapmıştır. Yüksek reel ücretleri düşük ücretli ülkelerden gelen mallardan korumalıdır. Tam rekabet durumunda diğer engeller yoksa mal piyasası tam birleştirilmişse nispi mal fiyatları eşitlendiğinde nispi faktör fiyatları da eşitlenir. ABD ekonomisi korumacılıktan serbest dış ticareti savunmaya geçmesiyle ülkeler artık statik ve dinamik olarak ikiye ayrılır. Bu ülkeler arasındaki ticaret, ücretleri en düşük ücret haddine göre eşitleyecektir; bu piyasalarda koruma gerekir. Serbest dış ticaret kıt faktörün nispi kıtlığını azaltır, gelirini düşürür, serbest ticarette mal alımı faktör hareketlerinin yerini alır ve reel ücretlerin eşitlenmesi eğilimini yaratır. Bu yaklaşımla Samuelson tam rekabet şartlarında dahi zengin ve fakir ülkelerin çıkarlarının ve işçi gelirlerinin çatışma içinde olduğunu ortaya koyar.

1966-1981 yılları arasında *Newsweek*'de ekonomi yazıları da yazarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasının gerçekte en etkin Neoklasik yazarı olan Samuelson, serbest piyasanın etkinliğine inanmaz. Kamu mallarının ekonomideki gereklilik ve etkisini kabul eder, tam rekabet kabulünün gerçekçi olmadığını teslim eder, devlet müdahalesiyle kapitalizmin konjonktür dalgalanmaları-

nın yoğunluk ve sürelerinin azalabileceğini öngörür. Ancak o, Robinson ve özellikle Sraffa ile yaptığı tartışmada, Neoklasik okulun açmazını yazdığı makale ile teslim etmişken, bu görüşünü ve teslimiyetini *İktisat* kitabına yazdığı ek bölümde, yalnızca "siyasal iktisat bilimi gerçek dünyanın a) ile gösterilen neoklasik mesel ya da b) ile gösterilen yeniden değiştirme modelini içeren idealleştirilmiş kutup durumlarına yaklaşıp yaklaşmadığına karar verecek görgül bilgiden henüz yoksundur" demekle yetinir. Piyasanın işleyişinde, vergilerin sağlayacağı gelir adaleti kadar devlet müdahalesinin gerekliliğini teslim eden Samuelson, devleti tarafsız işleyen bir mekanizma olarak görürken, böylece sonuna kadar inancını da sarsmamış olmaktadır.

Paul Samuelson'a 1970'de **Nobel Ekonomi Ödülü** verildiğinde "ekonomik teorinin bilimsel analiz düzeyini yükseltmek için bütün çağdaşlardan fazla katkıda bulunduğu" belirtilmiştir. [K. E.]

samuray tahvilleri Yabancılar tarafından, Japonya'da, Japon Yeni üzerinden yapılan menkul kıymet ihraçlarıdır. Çoğunlukla 5 yıl ve üzeri vadede yapılan ihraçlardır. İlk ihraç 1970 yılında Asya Kalkınma Bankası tarafından yapılmıştır. [Ü. U.]

sanal ekonomi İnternet üzerinden sanal ortamlarda makroekonomik sorunlara çözüm aramak ya da piyasaya ekonomik aktör olarak katılarak, sanal veya gerçek para kazanmak üzere hazırlanan programlardır. Üniversiteler, merkez bankaları tarafından eğitim amaçlı olarak hazırlananların yanı sıra oyun amaçlı olanları da vardır. [B. D.]

sanayi (endüstri) İnsanların istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere, hammaddeleri mamul mal haline getirmeye yönelik üretim faaliyetleri ve bu üretimde kullanılan araçların bütünüdür. Dar anlamda imalatçılığı, geniş anlamda imalat sanayi, ulaştırma ve turizm sanayi gibi müteşebbis tarafından kurulan kâra yönelik mal ve hizmet üretimini ifade eder. Sanayinin kurulması için gerekli koşullar; hammadde (örneğin dokuma sanayinin hammaddesi pamuktur), enerji vb. doğal araçlar, sermaye, emek, ulaşım ve pazarlamadır.

Sanayinin, sermaye ve emeğin belirli bir **teknoloji** kullanımı çevresinde üretim amaçlı örgütlenmeyi ifade ettiğinde, **üretim biçimi**nin belirli bir evresine tekabül ettiği kabul edilir ve belirli teknolojiler yarattıkları ölçek, örgütlenme biçimleri ve toplumsal sınıflaşmayla sanayi devrimleri olarak adlandırılmışlardır (bkz. sanayi devrimi). Teknolojinin yarattığı işbölümümün yatırım ve sermaye, dolayısıyla parasallaşma ve toplumsal sınıflaşma ile ilişkisi, sanayileşme ile **kapitalizm**in gelişimi arasındaki bağlantıyı ortaya koyar, sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişimi toplumlar arasında sonucu yaratılan ilişkilerin sonucu olarak da kalkınma ve ge-

lişmişlik ölçütü olarak **sanayileşme** bir hedef olarak benimsenmiştir. [B. B.]

sanayi devleti ve toplumu Gelişmiş ülke ekonomilerinde büyük şirketlerin egemenliğini anlatan terim. Büyük şirketler dikkatlerini istikrar ve pazarın denetlenmesinde yoğunlaştırdıklarından, artık planlama ve denetim, bireysel kendiliğinden girişimlerin yerini almıştır. Büyük şirketlerin sahip olduğu teknolojik üstünlük ve **ar-ge** kapasiteleri modern teknolojik gelişimin yönünü belirlemekte ve üniversitelerle de yapılan işbirliği sonucu, uzmanlaşmış emeği büyük oranda istihdam etmektedirler.

İktisat teorisindeki **kâr maksimizasyonu** kabulü, büyük şirketlerin yarattığı sermayenin geniş hisse senedi sahipleri arasında dağılımı ile şirket yönetimlerinin profesyoneller elinde oluşu nedeniyle biçim değiştirmiştir.

Yeni sanayi devleti kavramı, dev şirketlerin devletle ilişkisinin değişimini de ifade eder. Özellikle savunma yatırımları ve askeri harcamalarda devletler şirketlerin daha fazla yönlendirmesi altına girmiştir. Teknolojik, bürokratik ve siyasal güçler arasında işbirliği artmıştır. Bu işbirliği askeri sanayi ticaretinden dış yatırım ve kredilerin ve genel olarak dış ticaret ve dış politikanın birlikte oluşturulmasında kendisini gösterir.

Sanayi devletinin bir özelliği de sendikacılığın gerilemesi ve gerek ücret gerek toplumsal kazanımlar ve refah toplumu çerçevesindeki uygulamalarda sendika etkisinin azalarak bu kavramların gündemden çıkmaya başlamasıdır.

Özellikle Almanya ve Japonya'nın örnek gösterildiği ve birçok iktisatçı tarafından Japonya'nın dünya ekonomik düzeninin lideri konumuna geleceği sanıldığı dönemde yaygınlaşan sanayi devleti ve toplumu terimleri, Soğuk Savaş bittikten ve Sovyetler Birliği ile sosyalist blok yıkıldıktan sonra yerini **post-endüstri toplumu, postmodernizm** ve **küreselleşmeye** bırakmıştır. [K. E.]

Sanayi Devrimi Teknolojide yaşanan yeniliklerle ekonomide üretim hacmi ve örgütlenmesiyle birlikte toplumsal ve kültürel dönüşümün yaşandığı 18. yüzyıldan 1870'e kadar süren döneme verilen addır.

Sanayi Devrimi'nin birincil özelliği beden gücüne ve el emeğine dayanan enerji üretimini buhar gücüne dolayısıyla kömür ve odun kullanımına dayanan teknolojiyle dönüştürmesidir; böylelikle makineli üretim ortaya çıkmıştır. Üretimde makine kullanımının doğrudan etkileri fabrika sisteminin ortaya çıkışı ve sermaye birikimi yaratılmasıdır.

Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde, tarımsal üretimin başlamasını ifade eden Neolitik Devrim'le bir tutulacak etkiler yaratmıştır. Tarımdan sanayiye geçiş, kırdan şehire geçişi, yaşam tarzı, toplumsal yapı ve kültürde değişimi ifade

eder. İlk kez Friedrich **Engels** ile Louis-Auguste Blanqui tarafından ifade edilen Sanayi Devrimi, yarattığı büyük dönüşüm nedeniyle, 1870-1914 dönemi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yaşanan dönüşümleri ifade etmek üzere kullanılan Birinci ve İkinci sanayi devrimlerinin (bkz.) gerçekte isim babasıdır.

Sanayi Devrimi'nin başlangıcı bir süreçtir, bir olgu ve olayla ilişkilendirilmesi ancak simgesel olacaktır. **Fedoalizm**den **kapitalizm**e geçiş ve kapitalizmin başlangıcı tartışmaları sanayi devriminin de açıklanmasıyla ilişkilendirilecekse, sanayi devriminin İngiltere'de başlamış oldığunun tarihsel bir gerçeklik olduğu da dikkate alınmalıdır. İngiltere'de feodalizmi zayıflatan iç savaş veya tarım devrimi 1700'lerde toprağın % 70'ini verimli işletmelere dönüştüren **çit çevirme hareketi**ni doğurmuş, tarımda yaşanan üretim artışı zanaat üretiminin sınırlı üretim ve pazar ölçeğini zorlayarak (bkz. dışarı iş verme) üretime yaratılan sermayeyle üretimde ve ulaşımda teknolojik icatları zorlamıştır. Beygir gücünden su ve buhar gücüne doğru gelişim gösteren teknolojik icatlar patlamalı motor gücü ve elektrikle İkinci Sanayi Devrimi adı verilen dönemin temelinin atıldığı bilimsel devrimler dönemidir.

Sanayi devriminin yarattığı sermaye-yatırım-teknoloji sarmalının oluşumunda tekstil dalındaki gelişmelere büyük önem verilmektedir. 1721'deki su gücüne dayalı ipek atölyesinden sonra 1733 yılında John Kay'in uçan mekiği icadı dokuma işlemini hızlandırdı, üretim hızı artan tezgahlara gerekli olan ipliği sağlayabilmek için iplik eğirme işlemlerinin de hızlandırılmasına yönelik yeni icatlar gerekti. 1769'da Richard Arkwright ve 1799' da Samuel Crompton'un yaptığı iplik eğirme makineleri ile mekanik dokuma tezgahları geliştirildi. 1773-1850 yılları arasında, iplik bükümü ve seyyar mekikle, buhar gücünün dokuma tezgahına uygulanması süresinde 250'yi aşkın buluş ve parça kullanımı ile tekstil makineleşti. Su gücünden buhar gücüne ve motorlu makinelere geçişle, dokumacılık teknolojisi ile birlikte üretimin örgütlenmesi de değişti; aile işletmelerinden şirketleşmeye ve dokuma sanayiine geçiş yaşandı.

Buhar gücünün kullanımına geçiş, metalurjideki ilerleme ve kömür kullanımını arttırdı, demir çelik sanayiinin ve makineleşmenin gelişmesinin motoru oldu. Bu gelişmelerin ürünü olan lokomitif ve buharlı gemi, doğan sanayinin ham madde ve satma sorunları için yeni coğrafyaların kapısını açarken, yeni sermaye birikiminin kapıları oldular, aynı zamanda geniş coğrafyaların iskanını, nüfus hareketlerinin, şehirlerin ve günlük yaşamın ritmini değiştirdiler.

Sanayileşme sonucu **fabrika**nın ortaya çıkışıyla emek örgütlenişi ve emek-sermaye ilişkilerinin yeni mekanı oldu. İngiltere'de ilk hukuki düzenlenmenin yapıldığı 1833 yılına kadar **çocuk emeği**nin sömü-

rüsüne dayalı ilk sanayi ve fabrikalaşma döneminden sonra, yeni proleter sınıf ortaya çıktı. Özel sektör ve girişimci tipiyle birlikte modern devlet ve bürokrasinin gelişimiyle kamu sektörü oluştu, şehir hizmetleri yeni yaşam tarzı doğurdu. Okur yazar topluma doğru ilk adım atıldı ve gazetecilik başladı.

Sanayileşmenin dünya çapındaki etkisi **sömürgecilik** oldu. Sömürgecilik yalnız köle emeği ticareti ve kullanımı ile değil (bkz. kölelik), **plantasyon**ların yaratılmasıyla da bitki dünyasını da çıkarlarının emrine alarak yerli ekonomi ve toplumların kaderini değiştirdi.

Sanayileşmenin toplumsal yapıda yarattığı değişim felsefe, bilim ve sanatta da kendisini gösterdi. Ekonomi bilimi gerçek anlamıyla sanayileşmenin sonucu olarak doğarken, sermaye birikimi, örgütlenmesi, burjuvazinin diğer sınıflarla ilişkisi ve gelecek beklentisi/siyaseti temelinde **merkantilizm**, **fizyokratlar**, **liberalizm** ve sınıflı toplumun çelişkisinin çözülme yönüne işaret eden **Marksizm** ortaya çıktı.

Sanayi Devrimi'nin tarihinin yazılması da, yarattığı ilerlemeci ve tek yönlü tarih algısıyla, sömürgeleştirilen toplumlar için izlenecek bir Avrupa modeli ortaya koyarak, bu toplumların kültürel sömürüsünü iki katlı hale getiren bir süreç oldu. Sanayi Devrimi'nin yalnız Avrupa'da 'başarı'lmış olmasının açıklanması için ileri sürülen teoriler, daha sonra bu Avrupa merkezciliğini aşmaya çalışan bütün gayretlere rağmen, halen bütüncül bir dünya kültür/ekonomi tarihinin bile yazılması olanağını ortadan kaldırmış olan siyasal, ekonomik ortamın 'bilim'i oldu (bkz. azgelişmişlik, Protestan ahlakı).

Örneğin birçok araştırmacının ilgisini çeken bir konu olarak 1700' lerde Çin'in Avrupa ile aynı düzeyde oluşu dile getirilir ve farklılaşmayı yaratanın ne olduğu araştırılır. İngiltere'nin yaşadığı Kara Ölüm (Veba) döneminde nüfusunun yarısını yitirmiş olması, Gül Savaşları'nda aristokrat nüfusunun büyük kayıplar vermesi, Napolyon Savaşları'ndan mali bakımdan zarar görmeyen ve ticari donanması sağlam kalan tek ülke olarak çıkması gibi, veya İngiltere'nin kömür açısından zengin olması veya Yeni Dünya'nın köle emeği, altın, gümüş ve ham madde aktarımı gibi yararlarını görmüş olması gibi açıklamalar, sanayi devrimini de kapitalizmi de tekil olayların sonucu olarak göstermek anlamına gelirler. Bkz. Karl Polanyi. [K. E.]

sanayi odası → ticaret odası

sanayi planları Türkiye'nin 1930' lu yıllarda hazırladığı, dünyanın ilk **planlama** deneyimleri arasında sayılan planlardır.

Sovyetler Birliği'nin dünyada ilk kez planlı ekonomi uygulamasına geçerek sanayide önemli hamleler yapması, birçok ülke ile birlikte Türkiye'nin de ilgisini çekmiştir. **29 Krizi**'nden sonra liberal uygulama-

ların başarısızlığı devletçilik eğilimini artırmaktadır. Aynı yıllarda Kadro hareketinin planlı ve devletçi ekonomiyi savunan düşünsel çalışmaları etkili olmaktadır. 1930 yılında 'İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor'un hazırlanmasından sonra, 1932 yılında Sovyetler Birliği'nden Prof. Orlof başkanlığında bir heyet davet edilmiştir. Orlof heyetinin hazırladığı 'Sınai Tesisat ve İşletme Raporu', 1934 yılında 'Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı' adı altında kabul edilmiştir.

Sanayi Planı kapsamlı bir makroekonomik plan olmaktan çok, bir yatırım projeleri listesiydi. 20 kadar fabrikanın kurulmasını kapsamaktaydı. Yatırımlarda tipik bir **ithal ikamesi** yaklaşımı vardı. Hammaddesi Türkiye'de olan ürünlerin, ithalatı önemli yer tutan ürünlerin ve ithali sakıncalı görülen bazı stratejik malların üretilmesi esas alınıyordu. Planın uygulanması için Sümerbank görevlendirilmişti. Yatırımların yüzde 25'inde Sovyetler Birliği'nden alınan krediler kullanıldı. Birinci Sanayi Planı büyük ölçüde gerçekleştirildi.

1936 yılında İkinci Sanayi Planı'nın hazırlanması için İktisat Vekili Celal Bayar başkanlığında bir kongre düzenlendi. 1937'de 'Üç Senelik Maden Programı', 1938'de 'İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı' yürürlüğe kondu. Bu plan Sümerbank'ın ötesinde Etibank, Denizbank, TMO gibi çok sayıda kuruluşa yatırım hedefleri veriyordu. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, planın uygulanması mümkün olmadı.

Savaştan sonra '1946 İvedili Sanayi Planı' adlı bir çalışma başlatıldıysa da, yürürlüğe geçemedi. 1947 yılında 'Türkiye İktisadi Kalkınma Planı' hazırlandı. Bu plan, planı hazırlayan grubun başkanı Süleyman Vaner'in adından hareketle, 'Vaner Planı' diye anılır. Vaner Planı Birleşmiş Milletler'in üye ülkelerden böyle bir doküman istemesi üzerine hazırlanmıştır. Hazırlanması küçük bir grup tarafından ve bir haftada tamamlanmıştır. Aynı yıl Türkiye'nin **IMF**'ye üye olması ve **Marshall Planı**'ndan yararlanma çabaları Vaner Planı'na yansımıştır. İlk sırada altyapı yatırımlarına, ikinci sırada tarıma ağırlık verilmesi öngörülmektedir. Bu plan da hiç uygulanmamıştır.

Bibl.: BORATAV, K. (1974), *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi; SOYAK, A. (2003), "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2); KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları; *Cumhuriyetin 75 Yılı* (1999), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. [B. D.]

sanayi sitesi Küçük ve orta ölçekli imalat sanayi türlerinin (bkz. küçük işletme, küçük sanayi) gelişimini teşvik etmek amacıyla, belirli bir plana bağlı olarak ortak yerleşimlerini sağlayarak bütünleşmelerini, altyapı yatırımlarının toplu olarak yapılmasını, yerleşim bölgeleri ve tarım arazileriyle ilişkilerini ve çevre sorunlarını bütüncül bir yak-

laşımla çözmek üzere oluşturulan, toplumsal tesis ve kurumlarla donatılan, belirli standartlar dahilinde oluşturulan üretim mekanlarıdır.

Sanayi bölgeleri ilk olarak 1869' da Manchester'de, 1905'te Şikago' da kurulmuş, 1960'lardan itibaren üçüncü dünya ülkelerinde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye'de sanayi sitelerinin ilk örneklerinden biri, Ankara'da küçük ve orta ölçekli işletmelerin kendi girişimleriyle 1950'lerden itibaren başlattıkları ve sonunda Siteler mahallesi olarak ortaya çıkan örgütlenmeyerleşimdir. Sanayi sitelerinin organize sanayi bölgesi adıyla Bakanlar Kurulu kararı ile tespit edilmesi ile başta kredi olmak üzere çeşitli teşvik uygulamalarıyla desteklenerek kurulmaya başlaması 1961 yılında Bursa'da AID fonundan yararlanılarak olmuştur. 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planları kapsamına alınan organize sanayi bölgelerini kurulması için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde Organize Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. 1961-1988 yılları arasında on adet organize sanayi bölgesi kurulmuştur, bugün (Adana Hacı Sabancı, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bursa, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Gebze, İkitelli, İskenderun, İstanbul Dudullu, İzmir Atatürk, Kayseri, Ostim, Trabzon-Arsin ve Uşak olmak üzere) 17 bölge vardır.

Organize sanayi bölgesi, valiliğin teklifi, projenin yatırım programına alınması için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na teklif edilmesi, yatırım programına alınan organize sanayi bölgesinin kuruluş sorumluluğunu üstlenecek müteşebbis teşekkülün oluşturulması ile kurulur. Müteşebbis teşekkül, vali başkanlığında özel idareler, sanayi odaları, ticaret odaları, sanayi ve ticaret odaları, belediyeler, sanayicilerin kendi aralarında kurdukları dernek veya kooperatiflerden Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın uygun bulduklarının bir araya gelmesiyle oluşur. Organize sanayi bölgesi tüzel kişiliğe sahiptir ve ayrıca teşvik ve muafiyet olarak özel hükümlerden yararlanır.

Sanayi bölgesine yapılan destek, bedelsiz arsa tahsisatıyla başlar. Emlak vergisi, atıksu bedeli, elektrik ve havagazı tüketim vergisi, katma değer vergisi, bina inşaat ve yapı kullanma izin harcı, kurumlar vergisi, çevre temizlik vergisi, tevhid ve ifraz işlem harcından sanayi bölgesi tüzel kişiliği muaf tutulmuş ve bölgede yer alan işletmeler için kolaylıklar getirilmiştir. İşyerlerine gelir vergisi stopajı, sigorta primi işveren payında kolaylık tanınır, enerji giderlerinin sektörlere göre belirli yüzdeleri Hazinece karşılanır. Bkz. sanayi teşvik kanunları. [K. E.]

sanayi teşvik kanunları Sermaye maliyetinin azaltılarak yatırımların istenilen alana yönelmesini sağlamaya yönelik kaynak transfer yöntemi olan **teşvikleri** düzenlemek üzere çıkarılan kanunların tarihi, **Milli İktisat Politikası** zamanın-

da kadar gider. 14 Aralık 1913'te kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkadı ile toplam değeri 1.000 lirayı geçen, en az 5 beygir gücü kullanan sanayi kuruluşlarına makine, donanım ile ham ve yardımcı maddelerin ithalatlarında gümrük vergisi bağışıklığı sağlanmıştır.

1913 tarihli muvakkat kanun Cumhuriyet devrinde, 1923 yılında, tadil edilerek yürürlükte tutulmuş ve 15 Haziran 1927 günlü 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu ile pekiştirilmiştir. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıl yürürlükte kalmak üzere sanayicilere arazi, telgraf, telefon, elektirk hat kolaylıkları sağlamaktadır. Devlet kamulaştırdığı arazi ve binaları kredi ile sanayici ve girişimciye verecektir. Maktu zam vergilerinden, belediye resim ve harçlarından, yapı malzemesi, makine, alet ve yedek ve yenileme parçaları taşıma, yükleme, boşaltma, gümrük vergi ve resimlerinden, demir ve deniz yollarında taşımadan indirimli tarife veya bakanlar kurulu kararıyla özel tarifeden yararlanacaklar, prim ödemeleri, tuz, alkol, patlayıcı maddede indirimden ve merkezi bütçeye bağlı bakanlık ve kuruluşlar, il özel idareleri ve belediyeler, ihtiyaçlarını, fennen dahildeki üretimle karşılanabileceği gösrterilirse, % 10 daha pahalı da olsa yerli üreticiden almaya mecbure tutulacaklar, bakanlar kurulu kararıyla yerli üreticilere tekel ayrıcalıkları verilebilecek, ayrıca devletin ürettiği ham ve yardımcı madde fiyatlarında da bu şirketler için indirim yapılacaktır.

1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun özel bir yeri vardır. Geniş bir teşvik politikası uygulanması amacı ile çıkarılan kanunun amacı "...Sanayi-i milliyemizin teşvik ve himayesine memleketimizde dahili istihlakımıza kifayet ettirdikten başka, belli başlı ihracat yapan sanayi müesseleri vücuda getirilmesi..."dir. Bu politika ile gümrük tarifelerinin artırılamadığı bir dönemde başka önlemlerle yerli üretimin korunması hedeflenmişti. 1913'te kanundan yararlanan şirket sayısı 239 iken, 1923'te 342'ye, 1927'de 470'e çıkmıştı. 1925'te memur ve müstahdeme dağıtılan ayakkabı, kumaş, elbise ve yatak levazımatının yerli ürünler olması kararı ve aynı yıl kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası da özel sektörü destekleme anlayışıyla yapılan diğer düzenlemelerdir.

1926-1939 döneminde sanayi sektöründe genişleme ve işgücü verimliliğinde artış görülür; sanayi üretiminin gerçek değeri yılda % 9 artarken, istihdam yılda % 3 artmıştır. Bu dönemde iç ticaret hadleri sanayi malları lehinedir ve devlet dahil yerli sanayi işletmeleri için elverişli ortam vardır. Ancak 1929 **Büyük Bunalım**'ı Türkiye'yi de etkilemiş ve **devletçilik** politikasına dönülmüştür. Devletçilik politikasından 1934'te vazgeçilmiş, bu değişikliğe uygun olarak İsmet İnönü yerine Celal Bayar başbakanlığa getirilmiştir.

DP iktidarı döneminde, 1951'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Ka-

nunu, 1954'te Petrol Kanunu ile yabancı sermayeyi özendirici düzenlemeler yapılırken, iktidarın genel iktisat politikası ve **Marshall Planı ve yardımı** çerçevesinde özel sektör için elverişli bir ortam yaratılmıştır. **Devlet Planlama Teşkilatı** kurularak **karma ekonomi** anlayışı ile **kalkınma planlarının** hazırlandığı dönemde ise sanayi teşviklerinin genel kalkınma planları, bölgeler arası denge, montaj sanayiinden imalat sanayiine geçişi sağlayacak bütünlüklü özendirmeler geliştirilmesine çalışılmıştır. Hızlı amortisman uygulamasına geçilmesi, istihsal vergisi uygulaması bu önlemlerdendir. 1963'te Gelirler Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikle yatırım indirimi, 1964'te Gümrük Kanunu'nda yapılan değişiklikle yatırım mallarının ithalatında vergi ve resimlerden bağışıklık ve taksitlendirme getirilmiştir. Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, T. Sınai Kalkınma Bankası, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, finansman, kredi sorunlarını çözmek ve işçi tasarruflarının yatırıma dönüşmesi amacıyla kurulan bankalardır.

1967 yılında 933 sayılı Kalkınma Planlarının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun bütün teşvik mevzuatını bir araya getirirken, yatırım indirimlerini % 80'e kadar çıkarmıştır. 1927'den sonraki en önemli düzenlemeyi bu Kanun sağlamış olmakla birlikte, bu tarihten sonra yapılan yasal düzenlemelerde de bu hukuki bütünlük ile planlama çalışmalarının uyumunun fazla gözetilmediği görülür. 12 Mart 1971'den sonra gümrük bağışıklığı, döviz ayırımı, selektif kredi uygulaması, faiz farkı ödemesi gibi birçok teşvik uygulaması konusunda birçok düzenleme yapılmış ve zaman zaman uygulamaları durdurma, dondurma, genişletme gibi farklı uygulamalar çeşitli kuruluşlar eliyle yürütülmüştür. 1978 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın 78/2-32 sayılı tebliği ile bu yasal dağınıklık giderilmeye çalışılmıştır. 11 Ocak 1980'de Başbakanlığa bağlı Teşvik ve Uygulama Dairesi kurulmuş ve daha sonra bu daire DPT'ye bağlı Teşvik ve Uygulama Başkanlığı'na dönüştürülmüştür. Gene de **24 Ocak Kararlarına** kadar mevzuat dağınıklığının devam ettiği görülür. Planlı dönem boyunca yıllık olarak yayınlanan progam kararnameleri ve Yatırımların, İhracatın ve Döviz Kazandırıcı Hizmetlerin Teşvik ve Yönlendirilmesine ait Hükümler çerçevesinde düzenlenen Genel Teşvik Tabloları sürekli geliştirilmiş ve teşvik belgesi etkeni ön plana çıkmıştır. Yıllar itibariyle verilen teşvik belgesi gelişmelerine bakıldığında, 1971'e kadar iki haneli olan belge sayısının (1971'de 69) üç haneye fırladığı (1972'de 259), bu sıçramanın üç haneden dört haneye olmak üzere 1980'de tekrar yaşandığı (1980'de 573, 1981'de 3.264) görülmektedir. Bu dönemin en önem kazanan konularından biri de kur garantisidir.

1984 yılında yatırım indirimi % 100'e kadar yükseltilirken, özkaynak oranı % 30'a kadar indirilmiş-

tir. 27 Haziran 1963 tarih 261 nolu Kanun'da 28 Eylül 1979 tarihli 34 nolu Kanun'la yapılan değişiklikle yerli üretime ihracat gücü kazandırmak için uygulanan vergi, resim bağışıklıklarıyla vergi iadesinden yararlandırılması, Bakanlar Kurulu yetkisine bağlanmış (bkz. hayali ihracat), 27 Kasım 1982'de Gümrük Kanunu tarife cetveli değiştirilmiş, 14 Ocak 1982'de Deniz Ticaret Filosunun Geliştirilmesi ve Gemi İnşa Tesislerinin Teşvikine Dair Kanun, 12 Mart 1983'te Turizm Teşvik Kanunu kabul edilmiştir.

Sanayi teşvik mevzuatı bugün, Türkiye'nin **Avrupa Birliği** üyeliği ve **GATT**'ın dönüştüğü uluslararası örgütlenme olan **Dünya Ticaret Örgütü** süreçlerine bağlıdır. [K. E.]

sanayi üretim endeksi Sanayi üretiminin mutlak değerinin tespiti, gerçekleştirilmesi güç ve uzun zaman isteyen sayımları gerektirdiğinden, başlangıç ve hareket noktası olarak alınan belli bir döneme göre bu üretimin nispi değişikliklerini gösteren endekslere başvurulmaktadır. Sanayi üretim endeksleri, sanayinin bütün kollarının üretim sınıflarına göre ağırlıklandırılmasından oluşturulmuş istatistikî bilgileri içeren bir veri seti aracılığı ile GSMH içinde önemli bir paya sahip olan sanayi üretimini belirli dönemler itibariyle göstermektedir. Farklı boyutları ve nüfusları olan ülkelerin ürünlerinin karşılaştırılması ise ancak bu rakamların nüfus başına hesaplanmasıyla mümkün olmaktadır.

Türkiye'de sanayi üretiminin belli başlı göstergeleri olan "aylık sanayi üretim endeksi" ve "üç aylık sanayi üretim endeksi"nde üç ana sektör; imalat sanayi, elektrik üretimi ve madencilik sektörüdür. Endekste % 85'lere yakın payı bulunan imalat sanayi üretimindeki alt sektörler içinde ise gıda, tekstil, petrol ürünleri ve kimya sanayi önemli paya sahiptir.

Sanayi sektörünü oluşturan ana dal ve imalat sanayini oluşturan alt sektörlerle ilgili veriler hangi sektörün sıkıntıda olduğunu, hangi sektörün ayakta kalma mücadelesi verdiğini görmek açısından yararlı olmakta, ayrıca bu endeksler izlenerek ekonominin derinlemesine takibi ve değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. [B. B.]

sanayileşme Bir toplumdaki ekonomik faaliyetlerin ağırlığının sanayi kesimine kayması; iş bölümü ve uzmanlaşmış iş gücüyle geniş bir pazara hem üretim hem tüketim mallarının sunulması ve buna bağlı olarak büyük ölçekli üretim ve makine kullanımıyla ortaya çıkan teknolojik gelişme sürecidir. Batı uygarlıklarında sanayileşme süreci 18. yüzyılın ortalarında **Sanayi Devrimi** ile başlamışken, Türkiye'de sanayileşme çabaları Cumhuriyetle birlikte yoğunluk kazanarak ekonomik **kalkınma**nın ve siyasi bağımsızlığın temeli olarak görülmüştür. Sanayileşme için, kapitalist sistem içinde, **ithal ikamesi** ve **ihracata yönelik sanayileşme** olarak

iki strateji bulunduğu görülmektedir (bkz. azgelişmişlik). [B. B.]

sanayileşmekte olan ülkeler Azgelişmiş ülkelerin adlandırılmasında zaman içinde değişiklik olmuş, adları, gelişmekte olan ülkeler ve sanayileşmekte olan ülkeler olmuştur. **Azgelişmişlik** gelişmişliğe referansla verilen bir ad olduğu gibi (bkz. eşitsiz gelişme), hedefleri de azgelişmişlikten kurtulmak, modernleşmek, kalkınmak yani sanayileşmektir. Azgelişmişlik, **kalkınma** ve **emperyalizm** tanımları ile **merkez-çevre analizi** çerçevesinde geliştirilen ekonomik açıklamalar olsun, kalkınma programları ve siyasal, ideolojik görüşler olsun, azgelişmiş ülkelerin **bağımlılık** nedeniyle kalkınıp sanayileşemedikleri ve bu ilişkiden kurtulduklarında ekonomilerini bağımlı hale getiren gelişmiş-sanayileşmiş ülkeler gibi olacakları düşüncesi, kendi içinde çelişkilidir (bkz. üçüncü dünya, üçüncü yol). Gelişmiş ülkelerin sanayileşme tarihi ile azgelişmiş ülkelerin eğer böyle ifade edilecekse sanayileşememe tarihi birbirinden ayrı düşünülemez ve azgelişmiş ülkelerin yalıtılmış, **otarşik** ekonomi yönetimleri ile kalkınmalarını sağlamaları ekonomik olarak da siyasal olarak da olanaksızdır. Bir ülkenin uluslararası ekonomik işbölümü içindeki konumunu, azgelişmiş ülkede kapitalist üretim ilişkilerinin geleneksel ekonomi ile eklemleşmesini ve bu ilişkinin yaratığı ekonomik ve toplumsal yapılanmayı iradi bir sürece indirgemek, ilişkilerin niteliği ne olursa olsun karşılıklılığını göz ardı etmek demektir.

Azgelişmişliğin tarımsal ve emek yoğun üretimle, gelişmiş ülkenin ham madde ithal ve mamul madde ihraç pazarı oluşuyla tanımlanışı, bu zaman içinde değişime uğramaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan gelişmelerle, gelişmiş sanayi ülkeleri azgelişmiş ülkelere sermaye ve teknoloji ihracına başlamışlardır. Önce **montaj sanayi** ile başlayan sanayi üretimi azgelişmiş ülkelerde sanayi dallarındaki yatırımlarla gelişmeye devam etmiş, bu ülkelerde sermaye birikimi ve girişimci sınıf oluşmaya başlamış, tarım dışı kesim ve üretim büyümüştür. Bu durum, hakkında çok söz edilen Japonya örneğinden sonra **Asya kaplanları**nın ortaya çıkmasıyla dikkatleri üstüne çekmiştir. Ancak azgelişmiş ülkelere sanayileşmekte olan ülke dedirten bu gelişme, bu ülkelerde kurulmaya başlanan sanayinin dünya piyasası, yeni uluslararası işbölümü ve sermaye birikim ve hareketleri açısından incelendiğinde, piyasadaki eski konum ve işlevleri açısından niteliksel bir değişiklik anlamına gelmediği görülecektir. Çeşitli üçüncü dünya ülkelerinde kurulan tekstil, otomobil, bilgisayar gibi endüstrilerin dünya piyasasındaki konumu, bu sektörlerin merkez ülkelerinde daha önce (ilk) kurulduklarında taşıdığı ekonomik, teknolojik, ticari anlamı taşımamakta, bu ülkeleri de bu sektörlerde öncü konumuna getirmemektedir. Sözkonusu olan sermayenin

uluslararasılaşması sürecinde yeni işbölümü ağları yaratmasıdır.

Emperyalizm veya **neo-emperyalizm** kavramları çerçevesinde açıklanan merkez-çevre ekonomilerinin bağımlılık ilişkisi, emperyalist merkez ve doğrudan ona bağlı sömürge çevre ülkesi bağıntısının kopmasıyla eski kurallı ve sınırlayıcı özelliğini yitirmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki kuralcı düzenlilik dağıldığı gibi, nüfuz alanları varlığını sürdüyor olmakla birlikte, sermaye çok daha akışkan ve uluslararası piyasa çok daha liberaldir. Bu yeni dünya ekonomisinde, tarımın sanayileşmesi, hizmet sektörünün enformatikleşmesi ve maddi olmayan emeğin yaygınlaşmasıyla, üretimin mekanı kavramı da gittikçe anlamını yitirmektedir. **Küreselleşme** adı verilen bu süreç veya eğilimin gücü ve yaygınlığı tartışılır olmakla birlikte, sanayi üretimi eskiye oranla büyük ölçüde artmış ve belki bölgesel önderlik, yarı-çevre özelliği kazanmış örnekler olmakla birlikte, bu ülkelerin gelişmişlik ölçütü açısından ilerleme kaydedememeleri (bkz. insani gelişme endeksi), yoksulluğun artması ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkın açılması ve eski konumları devam etmektedir. [K. E.]

sarı köpek sözleşmesi İşçilerin işe girerken bir sendikaya üye olmayacağına ilişkin sözleşme imzalamasıdır. ABD'de yaygın bir uygulamayken, 1932 yılında yasaklanmıştır. Türkiye'de kağıda dökülmeden varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. [B. D.]

sarı sendikacılık Türkçe'de "besleme sendikacılık" aynı anlamda kullanılan bir başka kavramdır. Kavram genellikle özel sektöre bağımlı sendikalar için kullanılır. Kavramın kökeni 19. yüzyılda Fransa'da bir işyerinde grev yapılırken, işverenin kurdurttuğu bir sendikanın grev kırıcılığı yapmasıdır; işveren bu sendikaya fabrika arazisi içinde sarı renge boyalı bir bina vermiştir. Sendika da "sarı" isimli bir gazete yayınlar.

Sarı sendikalar olarak adlandırılan sendikalar, işverenlerle temsil ettikleri çalışanlar arasında uzlaşmaz bir çelişkinin olduğunu reddeder ve çalışanların iktisadî çıkarlarını savunmak için işverenlerle işbirliğinin zorunlu olduğunu savunur. "Çalışanların aldığı payı arttırmak için pastanın büyümesi gerekir," bu bağlamda sık başvurulan bir argümandır. [S. E. T.]

satıcı tekeli (monopoli) Yalnızca bir satıcının bulunduğu piyasa biçimi. Firmanın karşı karşıya olduğu talep negatif eğimli toplam piyasa talebi olduğu için firma, **tam rekabet** durumunun tersine, fiyat alıcı değil fiyat koyucudur. Tam rekabetle kıyaslandığında denge durumunda daha düşük bir üretim miktarı ve daha yüksek bir fiyat ortaya çıktığı için toplam refah üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Monopolcü piyasa yapısı patent veya tekel hakkı gibi giriş engellerinin (bkz.) ya da **ölçek**

ekonomilerinin varlığı nedeniyle ortaya çıkabilir. Bkz. doğal tekel. [S. Ü.]

satınalma gücü Parasal değerlerin satın alabildiği mal ve hizmet miktarını gösterir. Fiyatlar genel düzeyindeki değişme, satınalma gücünü de değiştirir. Paranın satınalma gücü, bir birim para ile satın alınabilen mal ve hizmet miktarıdır. Fiyatlar yükseldikçe paranın satınalma gücü düşer. Paranın satınalma gücündeki düşüş fiyat endeksindeki artışla ölçülür.

Ücretin satınalma gücü, ücretlerle satın alınabilen mal ve hizmet miktarı kadardır. Enflasyonun ücretlerden daha hızlı yükseldiği bir ortamda, ücretin satınalma gücü düşüyor demektir. Ücretin satınalma gücündeki düşüş ücretle satın alınabilen mal ve hizmet sepetindeki küçülme ile ölçülür. [B. D.]

satınalma gücü paritesi Uluslararası karşılaştırmalarda, kişi başına milli gelirin belli bir ulusal para cinsinden (genellikle ABD doları) ifadesi yaygın bir uygulama olmakla birlikte, farklı ülkelerde mal ve hizmet fiyatlarının belirgin farklılıklar göstermesi nedeniyle sakıncalı bulunmaktadır. Bazı ülkelerde döviz kurunun idari kararların etkisi altında olması, resmi ve serbest piyasa kurları arasındaki farklılıklar, döviz kuruna dayalı endekslerin güvenilirliğini azaltmaktadır.

Satınalma gücü paritesi, ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılaşmasını ortadan kaldırarak, satın alınabilen mal ve hizmet miktarlarının karşılaştırılabilmesine olanak veren bir para birimi dönüştürme oranıdır. Bu oran farklı para birimlerinin satınalma gücünü eşitleyen bir değişim oranıdır.

Satınalma gücü paritesinin hesaplanması için önce bir mal ve hizmet sepeti belirlenir. Bu sepette genellikle 5000 dolaylarında mal ve hizmet bulunmaktadır. Sepetteki mal ve hizmetler tüketimdeki payları dikkate alınarak ağırlıklandırılır. Ülkelerin gelir ve fiyat verileri kullanılarak, bu mal ve hizmet sepetinden ne kadar satın alınabildiği hesaplanır. Bu aşamada mal ve hizmet gruplarının en alt ayrıntısından GSYİH geneline kadar satınalma gücü paritesi hesaplanmaktadır. Sonuçta bulunan satınalma gücü paritesine göre milli gelir ve kişi başına milli gelir rakamları, ülkeler arası fiyat farklılıklarını gideren, satınalma güçlerindeki farkları gerçeğe daha yakın yansıtan rakamlardır. [B. D.]

savaş ekonomisi Savaşın ekonomilerde yarattığı etkinin genel anlamıyla incelenmesi (bkz. askeri harcamalar) dışında, 1960'lardan sonra ve özellikle Soğuk Savaş ortamı ve silahsızlanmanın ("silahsızlanma" siyaseti ve Salt görüşmeleri) etkilerini inceleyerek yola çıkan, barış zamanında da savaşın etkilerini konu edinerek diğer disiplinlerden de yararlanmaya çalışan, "barış ekonomisi" adıyla örgütlenen araştırma alanıdır.

Savaş yatırımlarını Pareto et-

kinlik, denge ve refah kavramları içinde girdi-çıktı analizi, oyun kuramı ve risk teoremleri içinde değerlendirerek GSMH içindeki oranlarıyla kaynak aktarımı açısından ekonomik anlamını değerlendirmeye çalışan savaş ekonomistleri, askeri güç siyasetinin istihdam, etkinlik, verimlilik ve enflasyon açılarından etkilerini incelemişlerdir. Askeri harcamaların maliyet ve talepten bağımsızlığı ve tekel niteliği ile üretici faktörler ve emeği piyasadan çekişi, askeri tesis ve üslerin yarattığı bölgesel yoğunlaşmayı bir ülke ekonomisine etkileri açısından inceleyen araştırmalar, ticaret ve çatışma, refah ve çatışma ilişkilerini irdeleyen araştırmalarla uluslararası ilişkiler alanına da savaş ekonomisi gözüyle bakmaya çalışarak ekonomik yaklaşım ve modellerin kapsamı genişletilmeye çalışılmıştır. ABD'de özellikle tazminat hukuku ve sigortacılık alanında gelişen "istatistiki yaşam değeri" kavramını kullanarak insan yaşamına verilen değerle askeri siyaseti çözümlemeye çalışan öncü araştırmalar yapılmıştır. Askeri harcamaların ABD ve gelişmiş sanayi ülkelerine etkileri yanında, SSCB ve doğu bloku ekonomilerine etkileriyle birlikte azgelişmiş ülkelerdeki etkileri de, ücret-fiyat dengesi ve açlık açısından anlamlandırılması çalışmalarıyla, bir ilgi alanı olarak geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Askeri harcamaların yalın halleriyle dahi devlet bütçelerinde tuttukları oranın yüksekliğine karşın ekonomi biliminin kamu yönünden bile görmezlikten geldiği bu siyasal-ekonomik etkinliğin, Silahlanma Karşıtı Ekonomistler, Barış Bilimi Derneği gibi ekonomistler ve sosyal bilimcilerce oluşturulan uluslararası örgütlenmeler çatısı altında, teorik ve ampirik çalışmalarla "barış ekonomisi" adı altında incelenmeye alınması, ortodoks ekonomiyi etkilemese de, savaş ekonomisinin anlaşılması kadar matematikselleşen günümüz ekonomisinin sosyal bilimlerle buluşması çabası anlamında da önemli bir girişimdir.

Bibl.: ISARD, W.; ANDERTON, C. H. (ed.) (1992), *Economics of Arms Reduction and The Peace Process, Contributions from Peace Economics and Peace Science*, Amsterdam, New York: North Holland. [K. E.]

Say, Jean Baptiste (1767-1832) Adam **Smith**'in görüşlerinin Fransa ve kıta Avrupa'sında yayılmasına katkıda bulunan ve **Say Kanunu**'nu ileri sürerek, **Ricardo** ve **Malthus**'la birlikte **Klasik Ekonomi**'nin önde gelen adlarından olan Fransız ekonomist.

Hayata sigortacılıkla başlayan Say, 1794'de Fransız Devrimi'nin kazanımlarını destekleyen bir derginin yayın yönetmenliğini yapıyordu ve 1799'da Konsüllük döneminde yönetim görevi üstlenmişti. Napoleon tarafından bu görevinden uzaklaştırıldı. Uzun yıllar İngiltere'de kaldı. 1807'de pamuk ipliği fabrikası kurdu ve 1813'te sattı. 1817-1830 yılları arasında Ulusal Sanat ve Meslek Konservatuva-

rı'nda sanayi iktisadı kürsüsünün başkanı ve muhtemelen Fransa'da iktisat dersi veren ilk kişi oldu. 1830'da College de France'a profesör olarak atandı. *Traité d'Économie Politique* ('Siyasal İktisat Üzerine Bir İnceleme', 1803) adlı en önemli eseri yaşamı süresince, 1826 yılına kadar 5 baskı yapmıştı.

Say tutarlı bir değer ve fayda kuramı ortaya koymaz; emek yanında doğa, sermaye, mal, her şeyin kendi özünden gelen değeri vardır ve değişilebilir olmalarıyla fiyat ortaya çıkar. Fayda kullanım değerini belirler. Üretim fayda yaratmaktır. Say üretim faktörleri arasına, üretim faktörlerini gerektiği biçimde bir araya getiren aracı olarak müteşebbisi de katar. Değerin taleple doğru, arzla ters orantılı olduğu görüşüyle serbest piyasanın düzenleyiciliğine inancı tamdır. Bu inancını, mal üretimi, toplam mal arzını satın almaya yetecek toplam efektif talebi (gerçek tüketimi) yaratır anlayışıyla Say Kanunu biçiminde formülleştirmiştir. Her ürünün maliyeti vardır ve bu maliyet başkasının geliridir; ekonomide üretim azlığı veya fazlalığı olmaz, daima denge kurulacaktır. (Bkz. emek değer kuramı, aşırı üretim.)

Say'ın üretimle tüketim dengesi görüşüne **Malthus** karşı çıkmış, **Sismondi** ve **Marx**'ın eleştirilerine karşın, Say Kanunu ekonomi tarihi boyunca genel kabul görüp yakın yıllara kadar daima ekonomi ders kitaplarına girmiştir. Say Kanunu'nun itibardan düşmesi **Büyük Bunalım**'da, 1930'larda **Keynes** ekonomisiyle olmuştur. Say'ın değer kuramından ayrılarak bölüşüm kuramına yönelmesi ve uygulanabilir siyasetle uğraşmayıp, gözlem ve deneylerden çıkan doğrular üstüne kurallar geliştirmeye çalışarak ekonomik etkinliğin işleyişini anlamaya çalışması ve ekonomistlerin yapması gerekeni böyle tanımlaması, herhalde ekonominin bilim olarak gelişim tarihinde Kanun'undan daha etkili olmuştur. [K. E.]

Say Kanunu → Mahreçler Kanunu

Schmoller, Gustav von (1838-1917) 19. yüzyılın ikinci yarısında Klasik ve Neoklasik teoriye karşı çıkarak **Alman Tarih Okulu**'nun gelişimi ve etkinlik kazanmasında önemli rol oynayan ve zamanında Alman akademik dünyasında görüşlerini egemen kıldığı belirtilen hoca.

Schmoller Württemberg'de doğdu, Tübingen'de Staatswissenschaften (ekonomi, tarih ve yönetim bilimi karışımı) öğrenimi gördü. Kısa süre Württemberg'de memurluk yaptı ve Prusya yanlısı görüşleri nedeniyle buradan ayrılarak Halle (1864-72), Strassburg (1872-82) ve Berlin'de (1882-1913) profesörlük yaptı.

Schmoller'in ekonominin fen bilimleri gibi doğal yasalarını bulma peşinde olan ve ekonomiyi matematikselleştiren zamanının klasik okuluna karşı çıkarken yalnız teorinin envrenselliğine değil, Klasik ekonominin kurallarını benimseyen

kendisinden önceki Tarih Okulu kuşağına da karşı çıkmış, tümdengelimci ve ampirik yöntemlerle toplumların gelişim kanun ve aşamalarını tespite yönelmiştir. Alman Tarih Okulu geleneğinde 'gençler' kuşağı adı verilen Schmoller'in önderliğini yaptığı anlayışla, ekonomi tarihine 'normatif' kuramsal temeller karşısında 'pozitif' temeller oluşturulmaya çalışan eski 'yaşlılar' kuşağı da eleştirilerek, bütün araştırmalar ekonomik ve siyasal tarihin mikroskopik analizine yönlendirilmiştir.

Schmoller'in Neoklasik ekonomiye karşı Carl **Menger**'le girdiği metodolojik tartışmayı kaybettiği söylense de Alman üniversiteleri atama sisteminde elde ettiği konumla klasik ve neoklasikleri akademinden uzak tutmaya çalışmış ve Menger'le **Avusturya Okulu**'na karşı güçlü bir rakip olmayı sürdürmüştür.

19. Yüzyılda Alman Küçük Sanayiinin Tarihi Üstüne (1870), *Toplumsal ve Endüstriyel Tarih* (1890), *Merkantil Sistem ve Tarihi Önemi* (1897), *Genel Ekonomi Tarihinin Çerçevesi* (2 cilt, 1900-1904) gibi eserleri yanında Schmoller, *Staats- und sozialwissenschaftliche Forschung* ile *Jahrbuchfür Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich* gibi dergilerde editörlük ve yayın kurulu üyeliği yaptı. Prusya'nın kamu yönetimi belgelerinin yayınlanması gibi büyük bir girişime de öncülük yaparak Brandenburg ve Prusya' nın resmi tarihçisi niteliğini kazandı, *Acta Borussica* ile *Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte* yayınlarının editörü oldu. Schmoller, ekonomistlerin siyasal reçeteler sunmalarını Smithizm diye eleştirirken, Auguste Comte (1798-1857) tarzı tarihin yasalarını keşfetme çabasını da 'naturalist hata' olarak görmüştür. Kendi yaklaşımına tarih değil tarihsel-etik adını veren Schmoller, araştırmaların ekonomik olarak adlandırılan olgular yanında bütün toplumsal alanları kapsaması gerektiğini savunmuştur.

Gustav Schmoller 1872'de çoğunluğu tutucu ekonomistlerden oluşan *Verein für Sozialpolitik* (Sosyal Politika Birliği) örgütlenmesini oluşturarak, devlet-sanayi-emek ilişkilerinde korporatist eğilimde siyaset yürütmüştür (bkz. korporatizm). Sosyalistlerin soldan ve liberallerin, devlet müdahalesini savunduğu için sağdan eleştirdiği Schmoller ve öğrencileri *Kathedersozialisten* (sandalye sosyalistleri) olarak adlandırılmışlardır. Schmoller grubu Otto von Bismarck'ın (1815-1896) sosyalistlere karşı baskı uygularken, dünyada ilk kez sağlık ve kaza sigortaları uygulamasını başlatan ekonomi politikasını olumlamış ve hemen hemen hiç eleştirmemiştir. Almanya' da kökleri **Kameralizm** dönemine giden savunmacı **korumacılık** anlayışının büyük sanayicilerinin desteğini alarak saldırgan bir içerik kazanması bu dönemde oluşmuştur.

Schmoller, Alman Tarih Okulu içinde kendinden önceki ve sonraki kuşaklardan farklı olarak ısrarla Klasik ekonomiye karşı çıkması ve ekonominin tarihsel, toplumsal ku-

rum ve süreçlerle birlikte ele alınması gerektiğini savunmasıyla, ekonominin siyaset ve sosyolojiden koparıldığı ve matematikleştirildiği ortamda, bütün olarak Alman Okulu'yla birlikte, etkisi Amerikan **Kurumsal Ekonomi** Okulu'na kadar uzanan bir bakış açısı ortaya koymuştu. [K. E.]

Schumpeter, Joseph Alois (1883-1950) Çöken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ABD'de Harvard hocalığına geçen ve hocaları olan Eugen von Böhm-Bawerk ile Friedrich von Wieser'le Avusturya Okulu'nun da, gençliğin de katıldığı Marksizm'in de temsilcisi olmayıp onların etkilerini taşıyarak kapitalizmin iç işleyişini, girişimciliğin ve teknolojinin rollerini ortaya koymaya çalışan iktisatçı ve iktisat tarihçisi.

Bugün Çek Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Triesch şehrinde doğan Moravya asıllı Schumpeter, tekstil fabrikası sahibi babasını dört yaşında kaybetmiş, annesi yedi yıl sonra seçkin bir generalle evlenmiş ve aristokrat çocukların gönderildiği okulda öğrenim görmüştü. Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve iktisat okudu; parlak bir öğrenci olmasına karşın hocası Böhm-Bawerk'le ters düşmüştü ve kendisine üniversite dışında iş aradı. İlk evliliği sırasında kısa süre İngiltere'de ikamet eden Schumpeter Mısırlı bir prensese mali danışman olarak Mısır'a gitti. Prensesin arazi kiralarını yarıya indirip kârını iki katına çıkardığı sırada yazdığı kitabıyla 1909'da akademiye dahil olarak Çernovtsi'de (şimdi Ukrayna'da) ders vermeye başladı.

1911'de yayınlanan *The Theory of Economic Development: An inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle* ('Ekonomik Kalkınmanın Teorisi: bir kâr, sermaye, kredi, faiz ve iş döngüsü araştırması') kitabında kapitalizmin içsel işleyişini irdeliyordu. Kapitalizm dinamik ve büyümeye yatkın bir sistemdi. Ekonomik bunalım döneminin karamsar liberal yazarı olan **Ricardo**'nun kapitalizmin büyüme sınırına ilişkin görüşlerinden farklı olarak Schumpeter'in çıkış noktasında değer yaratan emek değil girişimdi. Kâr emeğin sömürüsü veya sermayenin elde ettiği gelir değil, girişimcinin getirdiği üretimi ve kârı artırıcı yeniliğin (bkz. inovasyon) karşılığıydı. Ricardo'nun rant açıklamasına benzer biçimde, Schumpeter girişimcinin sağladığı yeniliğin maliyetleri ucuzlatarak rekabet yaratacağını, ilk yeniliği izleyen bütün endüstrinin kredi ve yatırım dalgasına girerek üretimde patlama yaratacığını, bunun sonucunda kârların ve yatırımın azalacağını ve döngünün tamamlanacağını ileri sürüyordu. Kapitalizmin gelişimiyle işverenler arası rekabet ve işçilerin mücadelesi sonucu emeğin tam değerinin ödenmesi zorunlu hale geldiğinde kapitalizmin yeni girişimlere olanak sağlamadığında sonu gelecekti. Girişimcinin yenilik sağlayamaması, durağanlık ve o da kârın

ve kapitalizmin sonu demekti. Rekabet ve azalan kâr karşısında teknik ve finansal yenilikleriyle ekonomik büyümeyi tetikleyen **girişimcilik** görüşünü Schumpeter bu eserine formüle etmişti.

Schumpeter geçtiği Graz Üniversitesi'nde ikinci önemli kitabı *Economic Doctrine and Method: An historical sketch* ('Ekonomik Doktrin ve Yöntem: Tarihsel Bir Taslak', 1914) kitabını yayınladı. Karşı çıktığı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkinliği artan sol siyasetle uyum içinde çalıştı ve Berlin'de merkez sol hükümetin **Hilferding** ve **Kautsky** gibi Marksistlerden ve Lowe ile Lederer gibi **Kiel Okulu**'ndan ekonomistlerden oluşturduğu millileştirme komisyonunda görev aldı. 1919'da Schumpeter Avusturya maliye bakanı oldu. Hiperenflasyon dönemine gelen bakanlığı sırasında paranın stabilizasyonu için program hazırladı fakat çıkan tartışmalar sonucu planı onaylanmadan istifa etti. 1921'de kısa süre Graz'daki derslerine devam ettikten sonra Viyana'da küçük Biedermann Bankası'nın başkanı oldu. Dönemin ekonomik bunalımı içinde banka iflas etti ve Schumpeter 1925 yılında Bonn Üniversitesi'nde ders vermeye başlayarak sonraki on yıl boyunca borçlarını ödemeye çalıştı.

Hitler'in iktidara yürüdüğü Almanya'dan ABD'ye göç eden Schumpeter 1932 yılında ölene kadar çalışacağı Harvard Üniversitesi'ne girdi. 30'lu yılların ekonomik bunalım tartışmaları (bkz. Büyük Bunalım) ve **Keynes**'in gittikçe daha fazla taraftar bulan ekonomi anlayışı, kapitalist gelişim üstüne çalışan Schumpeter için teorik savlarını geliştirme ve sınama ortamı yaratmıştı. *Business Cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the Capitalist process*, ('İktisadi Dalgalanmalar: Kapitalist Sürecin Kuramsal, Tarihsel ve İstatistiksel Bir Analizi', 1939) kitabında kapitalizm tarihinde teknolojik yeniliklerle belirlenen ve birbirinin etkileyen üç yatırım dalgası saptıyor, ekonomik bunalım dalgalarının farklılıkları ve kalkınmaya etkilerini inceleyerek kapitalizmin başarısı ve uzun dönemli gelişmesi açısından inovasyonun önemi üstünde duruyordu. Kapitalizme çare bulmaya çalışan Keynes'e ve kapitalizmin çökeceğini söyleyen Marx'a cevabı ise popüler olan kitabı *Capitalism, Socialism and Democracy*'de ('Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi', 1942) yer alıyordu. Schumpeter Keynes'e karşı kamu harcamalarıyla kurtulamayacak olan kapitalizmin çökeceğini ilan ederken, Marx'a karşı kapitalizmin dinamizminin nedeninin emekle sermaye çatışması olmadığını söylüyordu. Kapitalizmin emek sermaye çatışmasıyla değil, burjuvazinin tutuculaşması ve sistemin itici gücü olan girişimciyi engellemesi sonucu çökecekti.. Schumpeter döneminde tartışıldığı gibi tekelciliğe karşı değildi, tekel daha iyi beyinlerin etki alanını genişleten itici bir güçtü; kapitalizmin sonunu getirecek olan, yeniliklere engel olarak dikilen ve girişimciye uyulması gereken akılcı

bir düzen yaratan burjuva muhafakarlığı ve entelektüelliğiydi. Kapitalizmin, burjuva sistemin özel mülkiyet ve özgürlüklerine saldıran bir entelektüel sınıf doğurarak entelektüel sınıfın yaşaması için elzem olan bu özellikleri yok ederek yok olacağını savunuyordu. Kapitalizm ekonomik olarak başarı sağlamıştı ama sosyolojik olarak başarısızdı. Schumpeter kapitalizmden sonra sosyalizmin gelebileceğini ama bunun bürokratik planlamacılık olabileceğini iddia ediyordu. Büyüme kuramı ve kapitalizmin gelişimi tezlerini iş döngüleri tezleriyle birleştiren bu çalışmasında Schumpeter böylece ekonomi alanından çıkarak siyasal ve toplumsal çözümleme ve kurgulama alanına girmekteydi. Schumpeter'in kapitalizmin teknolojik yeniliklerle yaşam bulmasını (bkz. kapitalizmin teknolojik dönüşüm krizi) veya reel sosyalizmi önceden gördüğü gibi değerlendirmeler de kurgusal kalacaktır. Ancak bu eserini yazdığı dönemde etkisi artmış olan sol görüşlere de Keynes'e de karşı çıkarken, sosyalizmi de burjuva tutuculuğunu da yaratıcı zihin olarak anladığı girişimcinin gözünden eleştirdiği ve bu kurgusunun da elitist olduğu söylenebilir.

1948'de Amerikan Ekonomi Birliği'nin Amerikan asıllı olmayan ilk başkanı seçilen Schumpeter'in ölümünden sonra üçüncü ve iktisatçı karısı Elizabeth Boody Schumpeter tarafından yayına hazırlanan ansiklopedik eseri *History of Economic Analysis* ('İktisadi Analizin Tarihi', 1954) ekonomistlere ve ekonomi okullarına ilişkin görüşlerini de içerir. Kendisi **Walras** ve **Lozan Okulu**'nun hayranı ve **Menger**'in yandaşı olmakla birlikte, ne Avusturya Okulu ne de Berlin ve Viyana'dan eski Marksist yoldaşları onu kendilerinden saymıştır. Schumpeter, bireylerin ve ekonominin karşılıklı etkileşimi, sosyo-ekonomik tarih ve kurumlara duyduğu ilgi, kapitalizmin gelişiminde teknolojiye verdiği ağırlık ve iş döngülerini açıklayış biçimiyle, bugün ekonomi literatür ve eğitimine egemen olan Neoliberal ekonomi anlayışına karşı çıkan akımlara esin kaynağı olmuş ve **Evrimci Ekonomi**'yle **Kurumsal Ekonomi**'nin ilgisini çekmiştir. 1980'lerden beri Schumpeterci dernekler yaygınlaşmaktadır.

Bibl.: SCHUMPETER, Joseph Alois (1966), *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, çev. Tunay Akoğlu, Rasim Tınaz, İstanbul: Varlık Y. [K. E.]

selektif kredi politikası Ekonomik amaçların önceliğine göre, para politikasını yürüten kurumlarca, para ve kredinin hangi sektörler arasında ve hangi oranlarda dağılacağı konusundaki önceliklerin saptanmasıdır. Selektif kredi politikaları bazı sektörleri teşvik edici olduğu gibi birtakım faaliyetleri zorlaştırıcı da olabilir. Genelde selektif kredi politikası uygulamasında, ekonomik kalkınmaya önemli katkıları bulunan ve gelişmesi gereken sektörler tespit edildikten sonra bu

sektörlere krediler öncelikli olarak ve düşük faiz, uzun vade gibi birtakım kolaylıklar sağlanarak verilmektedir. [B. B.]

sendikalizm Kapitalizme karşı işçi sınıfının mücadelesinin siyasî örgütlenme ya da devlet etkinliğiyle değil, sendikalar ve işçi sınıfı örgütleri aracılığıyla **grev** ve **genel grev** gibi doğrudan eylem yoluyla verilmesi gerektiğini savunan sosyalist bir kuramdır. Sendikalistler devlet iktidarını kendi amaçları için kullanmayı reddederek potansiyel şiddete, kurama içsel bir sınır koymuş olur. Daha militan biçimleri **anarko-sendikalizm** olarak da adlandırılır.

Sendikalizm Fransız işçi hareketinin deneyimlerinden yola çıkarak gelişmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda sosyalist bir bakanın da yer aldığı bir hükümet tarafından grevlerin vahşice bastırılması ve bir **genel grev**den yana çözüm girişimlerinin Jules Guesde'nin Marksist İşçi Partisi'nin siyasî güçlerince yenilgiye uğratılmasından sonra Fédération Nationale des Syndicats'ın 1894 yılındaki çöküşü üzerine sendikalizmin siyaset karşıtı doğası biçimlenmiş oldu.

Dönemin Fransız iktisadî yapısı görece geri olduğu için zanaatkârlık ağır basıyordu ve bu da sendikalistleri, Marx'ın aksi yöndeki yazılarına rağmen, merkezîleştirilmiş bir iktisadî yapılanmanın zorunlu olmadığı sonucuna götürdü. İktisadî etkinliğe yoğunlaşan ve siyasete sırt çeviren işçilerin özgür birlikleri, sendikalar, yerel geleneklerde ve adem-i merkeziyetçi özyönetimde kök salacaktı. Sendikalizm diğer Akdeniz ülkelerinde, özellikle İtalya'da ve İspanya'da, benzer koşullardan doğdu ve faşizmin yükselişine kadar varlığını sürdürdü. ABD'de ise 60000 üyeye ulaşan Industrial Workers of the World (IWW) 1905 yılında kuruldu. Üyelerinin çoğu İngilizce bilmeyen göçmen işçilerden ve özellikle ülkenin batısındaki madencilik ve kereste sektörü gibi kırsal kesimden gelen IWW birçok yerel genel greve öncülük etti. Üçüncü Enternasyonal'in 1917 Devrimi'nden sonra güçlenmesi ve Avrupa sosyalist hareketinin politizasyonu, siyaset karşıtı olan ve Moskova modeli bir işçi devletini ve Leninist parti örgütlenmesini reddeden sendikalist hareketi zor durumda bıraktı. 1922'de Sendikalist Enternasyonal'de birleşen sendikalist harekette anarko-sendikalistler gittikçe başat konuma yükseldi.

Sendikalistler şiddet ve sabotajlarla birlikte anılsa da kuram eyleme göre çok daha ılımlıdır. Sendikalizmin kuramcılarından biri olan Fernand Pelloutier 1902'de "tek kâr edenin burjuvazi olduğu kanla lekelenmiş bir devrimde bir çıkarlarının olmadığını" savundu. Pelloutier'e göre devrim, genel grev yoluyla kurumsallaşmış iktidara bir kitlesel sırt çevirmeydi. Resmî sendikalist hareketle neredeyse hiç bağı olmayan Georges **Sorel**'in bir mit olarak genel grevi ele aldığı 1908 tarihli *Şiddet Üzerine Düşünceler*

[çev: Anahid Hazaryan, Ankara, Epos Yayınları, 2002] adlı eseri sendikalizmin en rafine değerlendirmesidir. [E. T.]

senet → **kıymetli evrak**

Senior, Nassau William (1790-1864) Oxford Üniversitesi'nin ilk siyasal iktisat profesörü olan, **Klasik Ekonomi**'nin kurucularından ve döneminin siyasal gelişmelerinde etkisi olmuş İngiliz iktisatçı.

Papaz J. R. Senior'un oğluydu; 1812'de Oxford'da mezun oldu, 1819'da baroya alınarak avukatlığa başladı. Önce edebiyat eleştirileriyle adını duyurdu, iktisat konusundaki yazılarıyla kendisini kabul ettirerek 1825'te Oxford'a o zamanki tanımıyla ilk siyasal iktisat kürsüsü kurulurken kurucu profesör olarak atandı. 1830'a kadar üniversitede görevini sürdürdü bu tarihte sendika hareketleriyle ve hukukuyla ilgili rapor hazırlamak üzere seçilen komisyonda görev almaya çağrıldı. Bir çok komisyonda görev aldı, kısa süre Londra'da King's College' da görev yaptı; 1847'de Oxford Üniversitesi'ne dönerek 1852'ye kadar burada hocalığa devam etti.

Whiglerin danışmanıydı; 1834' de Yeni Yoksullara Yardım Yasası, 1837'de Fabrika Yasası'nın hazırlanmasına katıldı, 1841'de dokumacıların durumuyla ilgili komisyonda çalıştı; sendikaların şiddet uyguladığı görüşüyle sıkı denetlenmelerini istedi. *Encyclopeia Metropolitana* için yazdığı makalesi 1836'da *An Outline of the Science of Political Economy* ('Siyasal İktisat Bilimine Genel Bakış') kitap olarak yayınlandı. Dersleri, siyaset ve yönetim sorunlarıyla ilgili rapor ve makaleleri kitap olarak yayınlandı. İstanbul'da Ahmet Vefik Paşa ile Osmanlı dış politikası, ekonomisi ve toplumsal gelişmede kapitalist sistemin yarattığı bireysel girişim gücünün önemi üstüne yaptığı sohbeti 1859'da yayınladığı *Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858* adlı seyahatnamesinde anlattı.

Siyasal ekonomiyi tümdengelimci belirli öncüllere dayanan bir bilim olarak gören Senior'a göre, bu bilim refahla ilgilenirdi ve pratik siyasal öngörülerle ilgisi yoktu; ancak akılda tutulması gereken genel kuralları bildirirdi. Aldığı hükümet görevleriyle daima pratiğin içinde biri olarak hükümetlere danışmanlık yapan ilk ekonomistlerin olan Senior'un siyasal eyleminin pragmatikliği ve uzlaşmacılığıyla geliştirdiği ekonomi teorisindeki uzlaştırıcılık da yaşadığı gelecekten umutlu kapitalist sınıfla yükselen işçi mücadelesi döneminin bileşimiydi.

Ricardo ekonomisinin terminolojisini netliğe kavuşturdu, Ricardo ile **Say**'ın değer kuramlarını uzlaştırdı. Değerle kıtlık arasında ilişki kurarak, kıtlığın taleple belirlendiğini ve zamanla değiştiğini, zevkin talebin limitine gelmeden ondan daha hızlı bir oranda düştüğünü söyleyerek, **azalan marjinal fayda** kuramının öncüsü oldu. Sermayenin verimliliği üstünde durarak üretim maliyeti ile değer ara-

sındaki ilişkide Ricardo'nun emek değer kuramından uzaklaştı ve Ricardocu emek değer kuramıyla kâr arasındaki açmazı ortaya koymuş oldu. Arz talep kuramında üretim maliyetini arzın belirleyeni olarak tanımladı, talep üstünde durmadı

Senior ücret konusunda Say'a daha yakın durarak ve **Malthus** nüfus kuramına karşı mücadele ederek, ücrete verimlilik açısından yaklaştı ve ücret fonu kuramını geliştirdi. Ricardo ve Adam **Smith**'in üstünde durmadığı fon kuramına göre, gerçek ücretler verili yıl içinde emeğin ürettiği ürünlerin miktarıyla nüfus ve emeğin geçimini sağlayacak miktar arasındaki orandı. Bu oran emek verimliliği ve ücret kâr oranlarıyla belirleniyordu, yani ücret kuramı sermaye kuramına bağlıydı (bkz. doğal ücret kuramı).

Senior Ricardo'nun **rant** kavramını genişleterek, toprak dışında sabit sermaye ve doğal yeteneği de rant kavramı içine aldı. Faizi tüketimden vazçgeçme nedeniyle fedakarlık olarak tanımlayarak, ekonomide zaman öğesinin kapsanmasına ve daha sonra geliştirilecek teorilere önderlik etti. Değerli metallerin dağılımı üstünde durarak, verimliliğin genel fiyat düzeyine etkisini ortaya koydu.

Sermaye birikimi ve zaman içinde emeğin verimliliğini artırışı üstünde duruşuyla getirdiği yenilik, sermayeyi emek kadar gelir kaynağı olarak meşrulaştıran görüşüyle, tartışmayı sınıf çelişkisinden sanayi verimliliğinden alınacak paydaki adalet tartışmasına taşıdı. Faizin fedakarlık olduğu teziyle büyük kapitalistlerin yaşam standartlarından fedakarlık etmiş oldukları veya sermaye birikimi için yaygın tüketimden vazgeçmeye kapitalistler dahil halkı ikna etmek gerektiği sonuçlarına varan, kâr ve faizi emek değer teorisinden uzaklaştıran görüşü yarım yüzyıl egemenliğini korudu. Bu içerikle, serbest piyasaya olan inancına rağmen dogmatik davranmadı. İrlanda ekonomisinin geriliği, feodal kalıntılar gibi konularda ve yoksullara yardım komisyonundaki görevleriyle devletin görevlerini geleneksel polislik sınırı içinde görmedi. Yoksullara yardım etme gereği ile serbest emek piyasası arasında uzlaşmacı tutumuyla, sendikacılığa karşı katı tutumu, zamanında kapitalizme getirilen eleştirilerle ortamının zorladığı tutumun nedenini ve ekonomiyi bilim olarak ayrı gören pragmatik tavrını açıklar. İngiliz ekonomi anlayışında John Stuart **Mill**'le Alfred **Marshall** ekonomilerinin erken sentezini oluşturan Senior, Neoklasik İngiliz okulunun siyasal ve ekonomik sorunları birleştirme yaklaşımına öncülük etmiştir. [K. E.]

senyoraj Devletin para basma hak ve yetkisidir. Bu yetki Avrupa feodalitesinde (bkz. feodalizm) feodal beylere yani senyörlere ait olduğu için bu adı almıştır. Müslüman devletlerde ve Osmanlı sisteminde ise para basma yetkisinin daima sultana ait olduğu vurgulanmış, para basma yetkisi devletin siyasal varoluşunun ve bağımsızlığının sim-

gesi sayılmıştır. Ancak Osmanlı sisteminde de para basma yetkisi **darphane**lere devredilir ve **mukataa** olarak iltizama verilir, para basma işleminden bu darphaneler kâr ederdi.

Pazar için üretimin artarak ekonominin parasallaşması, itibari para sisteminin yaygınlaşıp paranın üretim maliyetleri ile nominal değeri arasındaki farkın, paranın para yaratma gücünün artmasıyla, bankaların değerli metal karşılığı değerli kağıt üreterek kâr ettiği görüldükten sonra, devletler **merkez bankası** kurma sürecine girdiler ve para basma işi devlet tekeline girdi. Kağıt paranın yaygınlaşmasıyla (bkz. banknot) devletler, kağıt parayla **altın** üretme maliyetleri arasındaki farkten elde ettikleri tasarrufla senyoraj geliri sağladılar. Kamu maliyesi yaklaşımının özüne göre devlet para yaratarak faiz ödemeden borçlandığı için, senyoraj, nominal faiz oranı ile reel para stokunun çarpımına eşittir.

Ekonomilerin parasallaşma düzeylerinin yükselmesi ve itibari para sisteminin yaygınlaşması, devletlerin senyoraj gelirlerini önemli bir kaynak haline getirmektedir. Devletin gelirini artırmak, harcamalarını yapmak için para basmak yetkisini kullanmasının para değerinde yarattığı etki, halkın gelirindeki artış veya azalmayla ilgilidir. Gerçek değerde artış söz konusu olmadığında halk, basılan paranın yarattığı **enflasyon**dan korunmak yani gerçek para dengesini sabit tutmak için nominal dengeye eklendiğinde (tasaaruf ederek bankaya yatırdığında) enflsyon vergi etkisi yapar ve devlet finansmanını senyoraj – para basma yoluyla halkın gelirinden daha az harcama yaparak aradaki farkı devlete ek para tutma karşılığı ödemeye zorlanmasıyla sağlar; devletin harcamalarını finanse etmek için vergileri yükseltilmesi gibi etki yapan senyoraj, devlete, halkın harcamalarını kısması sayesinde daha fazla harcama yapma olanağı sağlar, bu nedenle senjorajla yaratılan kaynağa enflasyon vergisi denilmektedir. Enflasyon vergisinden elde edilecek gelir, enflasyon oranıyla gerçek para tabanına bağlı olacaktır. Bankacılık sisteminin gelişmediği ve halkın büyük miktarlarda para tuttuğu ülkelerde hükümetler enflasyondan daha fazla gelir edecekler, dolayısıyla enflasyonun gelir yönüne daha fazla önem vereceklerdir. Vergi sisteminin çöktüğü yüksek enflasyon oranlarının varlığında, enflasyonun yükselmesi pahasına enflasyon vergisine yani senyoraja da daha çok baş vurulacaktır.

Senyoraj, enflasyon vergisi ile reel dengeden oluştuğu için, kamu kesimi nominal para stokunu artırarak topladığı enflasyon vergisini artırabilir fakat enflasyonist ekonomilerde halkın elde bulundurduğu reel para balansları giderek azalacaktır. Yani senyoraj enflasyon vergisine eşit olmadığı gibi, senyorajın mali yönü ile parasal yönü de birbirinden farklılaşmaktadır. Senyoraj gelirleri, ekonominin genişleme biçim ve hacmi, enflasyon,

merkez bankası dışındaki para yaratma kanallarının (bankaların) niteliğiyle değişecektir. Senyoraj gelirinin yaratılması ve ölçülmesi tartışmaları böylelikle faiz, döviz, kur politikası, finansal serbestleşme, kapasite konularıyla iç içe girmektedir. Diğer vergilendirme biçimleri arasındaki olanak ve tercihler de düşünüldüğünde, enflasyonist politikaların tercihi, siyasal istikrar, kamu yatırımları ve kalkınma tartışmaları, senyoraj politikalarıyla eklemlenmektedir. [K. E.]

serbest bölge Bir ülkenin sınırları içinde olmakla birlikte, üretim ve ihracatın artırılması amacıyla tanınan bağışıklık ve imtiyazlarla, yapılan işlemlere dış ticaret, gümrük ve öteki mali mevzuatın tamamen veya kısmen uygulanmadığı belirli bir alandır.

Serbest bölge uygulamaları eski çağlardan beri görülmektedir. Eski Yunan ve Roma'da, Malta, Efes, Pire, İskenderiye limanlarında serbest bölge ve liman uygulamaları yapılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren Cebelitarık (1704), Singapur (1819) ve İngiltere İmparatorluğu'nun sömürgesi olan Hong-Kong'da (1842) serbest bölge anlayışı uygulanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1929'da yaşan **Büyük Bunalım** sonrasında serbest bölge kurma eğilimi artmıştır. 1960'lardan sonra bağımsız azgelişmiş ülke sayısının artmasıyla birlikte serbest bölge anlayışı da yaygınlaşmıştır.

Ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmeler mesafe sorunlarını asgariye indirirken, üretimin standart öğelere ayrılabilmesi ve **sermaye dolaşımının** serbestleşmesiyle, üretim dünya çapında üretim faktörlerinin sermaye için en elverişli olduğu bölgelere göre tahsis edilebilmeye başlanmıştır (bkz. montaj sanayi). Ham madde sahibi ve düşük ücretli ülkeler bu ticaret ve yatırımdan pay alabilmek için, çeşitli ayrıcalıklar tanıyarak serbest bölgeler kurmuşlar, özellikle ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimsemiş, işsizlik, döviz ve ödemeler dengesinde sıkıntısı çeken ülkeler tarafından serbest bölgeler ihracatı artırmanın yollarından biri olarak görülmüştür. Böylece serbest bölgeler, ticari faaliyet dışına da çıkılarak, ihracat işlem bölgesi olarak gelişme göstermiş ve serbest üretim bölgeleri doğmuştur.

Giriş çıkışın kontrol altında ve belirli noktalardan yapıldığı serbest bölgede, gümrük, mülkiyet, döviz ve vergi konularında tanınan ayrıcalıklar yanında, işçilerin toplumsal maliyetinin olmayışı da, önde gelen çekicilik öğelerindendir. Serbest bölge, toplumsal ilişkilerden arınmış, sendika faaliyetlerinin örgütlenemediği, ülkenin genel anlamıyla ekonomik gelişimi ve toplumsal siyasal gelişmelerinden arındırılmaya çalışılan salt çalışma alanları olarak tasarlanmış ve yabancı sermayeye bu alanlarda istikrar sözü verilmiş bir bölgedir.

Geliştirilmek istenen ekonomik faaliyetin türüne göre, o sektörde tanınan ayrıcalıklar temelinde kurulan serbest üretim bölgeleri, ser-

best ticaret bölgeleri ile organize sanayi bölgelerinin (bkz. sanayi sitesi) bir araya gelmesinden oluşur ve yaratılan kural dışılıkla bir çıkar grubunun yapacağı yatırımın o sektörü geliştirmesi amaçlanır. Ülkenin mevzuatının kısmen veya tamamen uygulamadan kaldırılmasına göre, serbest üretim bölgeleri açık veya kapalı serbest bölge olarak örgütlenebilir.

Amaca göre serbest bölgeler serbest ticaret bölgeleri, serbest üretim bölgeleri, serbest limanlar, serbest bankacılık alanları olarak çeşitlenmiştir. Serbest ticaret bölgelerinde reeksport (yeniden ihraç), transit ticaret, etiketleme, depolama, hafif montaj, sergileme gibi faaliyetler yapılabilmektedir. Bu tür işlemlere tabi tutulan mallar ev sahibi ülkeye sokulmadıkça o ülkenin dış ticaret mevzuatının dışında kalmaktadır.

Serbest üretim bölgeleri, ihracatı teşvik etmek ve hafif imalat sanayi ürünlerinin üretim veya montajına olanak vermek amacıyla kurulmuştur. Bu bölgede firmalar, özellikle yabancı yatırımcılar, ara malların ithalatında, şirket vergilendirmesinde, alt yapı donanımında farklı muameleye tabi tutulmakta, ülke mevzuatından muaf tutuldukları gibi mali ve idari teşvikler de sağlanmaktadır. İhracat işlem bölgesinde firmalar, üretimlerinin tamamını ihraç ederler ve imalat için ithal edilen hammadde ve ara malları bölge içinde tüketir ve yeniden ihraç ederler.

Serbest bankacılık alanları, sermaye ve mevduat arasındaki ilişkilerin kurallara bağlı olmadığı, tavan ve taban faiz uygulamaları dışında kalan, kanuni ithalat ya da rezerv tutma konularında serbest olan, sermaye denetimi daha esnek, **kıyı-ötesi bankacılık**tan oluşmaktadır.

Serbest liman, yabancı kökenli malların kullanılmak, yerel olarak tüketilmek veya tekrar satılmak üzere, gümrük vergisi olmadan veya en düşük tarifeden uygulandığı limandır. Serbest limanlar, serbest üretim bölgelerinin limanı olarak, antrepo ve sanayi tesisleri ile bütünleştiği gibi, oteller, gümrüksüz alışveriş mağazaları, yerleşim, dinlenme ve eğlence merkezleri ile bir şehir görünümü kazanması ile ortaya çıkmıştır. En önemli serbest limanlar Hong-Kong, Singapur, Aden, Cebelitarık ve Manaus'dur (Brezilya).

Antrepo, transit bölgesi, yatırım bölgesi, serbest şehir, serbest çevre, gümrüksüz satış mağazaları ile ikiz fabrika uygulamaları, serbest bölge mantığının belirli amaçlara yönelik olarak gelişmiş biçimleridir.

Antrepo, yurt dışından gelen malların satılıncaya kadar bekletildiği, gümrük kontrolünün yapıldığı ve gümrük idaresinin denetiminde bulunan, ancak gümrük vergisinin, malların satılmasından sonra, ithal eden ülkenin gümrük vergilerinin ödendiği depolardır.

Transit bölgesi, denize kıyısı olan ülkelerin, denize yeterli çıkışı olmayan komşu ülkelerin depolama ve dağıtım merkezleri olarak

kullanması için oluşturdukları, malların komşu ülkelerden ev sahibi ülkeye transit olarak geçişi sırasında gümrük vergileri, ithalat kontrolleri ve diğer giriş çıkış formalitelerinin uygulanmadığı limanlardır.

Yatırım bölgesi, ülkenin ekonomik yönden geri kalmış yörelerinin canlandırılması, istihdam ve yatırımların artırılması için çeşitli özendirici teşvik tedbirlerinin uygulandığı alanlardan oluşmaktadır. Kalkınmada öncelikli yöre kavramına bağlı olarak, yatırım indirimleri, teşvik ve muafiyetler uygulanır.

Serbest şehir, serbest bölge mantığının bütün bir şehri kapsaması durumudur. Hong Kong, Dubai ve Bahreyn'den sonra Çin'de de üç tane serbest şehir kurulmuştur. Serbest çevre ise, serbest limanın, ülkenin uzak ve gelişmemiş bölgesinde yer alan biçimidir. Diğer bölgelerde uygulanan ithal kısıtlaması ve gümrük tarifeleri bu bölgelerde azaltılmıştır. Gümrük kolaylık ve ayrıcalıklarıyla, yiyecek, sermaye malları ve tüketicinin acil ihtiyaçlarına ithalat olanağı sağlanması hedeflenir.

Gümrüksüz satış mağazaları (Duty-Free Shop), havaalanları ve gümrük kapılarında bulunan sigara, içki ve diğer değerli eşyanın gümrüksüz satışının yapıldığı mağazalardır. Türkiye'de uluslararası havaalanlarında, gümrük kapılarında ve turist yoğunluğu olan kıyı il ve ilçelerdeki gümrük kapılarında bu mağazalar faaliyet göstermektedir.

İkiz fabrikalar uygulaması, Meksika ile ABD sınırında kurulan, ortak yatırım mantığıyla serbest bölge mantığını birleştiren uygulamalardır. Üretim girdisi mallar ABD'den gümrüksüz olarak ithal edilmekte, üretilen mallar mamul olarak tekrar ABD'ye ihraç edilmektedir. ABD gümrük vergilerini ithal edilen mal üzerinden değil, yalnızca Meksika'da yaratılan katma değer üzerinden gerçekleştirmektedir. Meksika' dan ABD'ye insan göçü sorununa çözüm olarak üretilmiş bir sistemdir. Bu sistemle ABD, insan göçünü durdurma olanağı sağlarken, bir anlamda fason imalatla düşük maliyetli üretim malları üretmekte ve üçüncü dünya ülkelerinde pazar gücünü artırmaktadır. Meksika da, yabancı sermaye girişi sağlamakta, istihdam ve nitelikli insan gücü yetiştirme olanağı bulmaktadır.

Serbest sigorta bölgeleri, serbest kumar bölgeleri ve serbest tıp bölgeleri, diğer serbest bölge mantığının geçerli olduğu uygulamalardır. Türkiye'de İMKB serbest bölgesi, menkul değerlerin alınıp satıldığı bir örnektir. TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi de araştırma-geliştirme faaliyetleri için tasarlanmış serbest bölgedir.

Serbest bölge uygulamasında birbirini izleyen dört aşamanın gerçekleşmesi beklenmektedir. Kuruluş aşamasında serbest bölgenin altyapısı ve örgütlenmesi gerçekleştirilir. Genişleme aşamasında yabancı sermaye yatırımları başlar ve yabancı firma sayısı artarak doluluk sağlanır. Üçüncü aşamada, yabancı sermaye akımı yavaşlar ve serbest

bölge üretiminin ülke ekonomisi ile bağlantıları güçlenir. Dördüncü aşamada ise yabancı sermayeli firmalar yatırımlarını devretmeye başlar, kuruluşlar zaman içerisinde yerli sermayenin eline geçer ve yerelleşme gerçekleşir.

Serbest bölgenin çeşitli kesimler açısından etkileri incelendiğinde, iş gücünün istihdam olanağı bulduğu, tüketicilerin ithal ürünlerde ucuzlama yaşadığı, serbest bölge üreticilerinin daha düşük maliyetle üretim yapabilerek daha fazla ihracat yapabildikleri, serbest bölge dışındaki üreticilerin ise serbest bölgeden ev sahibi ülkeye yapılan ithalatla rekabet etmek zorunda kaldıkları görülür; hükümet ise vergi gelirlerinde kayba uğramaktadır.

Ev sahibi ülke açısından temel amaçlardan biri, yabancı sermayenin ve gelişmiş teknolojilerin çekilmesi, istihdam artışının sağlanmasıdır. Yabancı yatırımcı açısından ise yatırımın getirisi ve riski önem taşımaktadır. Yabancı sermayenin kurulan serbest bölgeye, o ülkede kullanılan teknolojide bir değişiklik yaratmadan sadece sermaye özelliğiyle gelişi durumunda, o ülkenin iç fiyatlarla hesaplanan milli gelirinde bir değişiklik olmayacak, buna karşılık uluslararası fiyatlarla hesaplanan milli gelirinde düşme olacaktır. Bu durum, faktör etkisinden, yani yabancı sermayenin emeği çekmesinden ve sermaye yoğun üretimin artışından, bir yandan da yabancı yatırımcının dışa göre korunmuş iç pazarda sermaye yoğun üretim yapıp, uluslararası düzeyde emek yoğun mal satışıyla kâr edip, bunu ülke dışına transfer etmesinden kaynaklanmaktadır. Yabancı sermayenin yalnız teknoloji transferi sağlaması durumunda, yalnızca faktör oranı etkisi kalacaktır. Serbest bölgede ara mallarının üretilmesi durumunda, serbest bölgede yapılan yabancı yatırım, teknoloji transferini içersin ya da içermesin yabancı sermayeyi koruma ve teknik hakimiyet etkisi nedeniyle uluslararası fiyatlarla hesaplanması durumunda milli gelirde azalma olmayacaktır. Bu tezler, sermaye yoğun malın ülke içindeki üretiminin korunması nedeniyle, ülke içi ücret düzeyinin yapay olarak düşük kalması ve düşük ücretin yabancı yatırımlara koruma sağladığı, iç ve dış fiyatlar arasında ortaya farklılaşma çıktığı tezleriyle genişletilmiştir. Serbest bölgedeki yabancı sermaye, buradaki ithalatın gümrüğe tabi olmamasından değil, ülkedeki üretimin ithalat gümrüğü arkasında gerçekleştirilmesi nedeniyle korunmaktadır tezi, **ithal ikamesine** dayalı kalkınma anlayışının terk edilerek **ihracata yönelik sanayileşme** tezinin kabul edilmesiyle uyumludur. **GATT** süreciyle kuvvetlenen ve 1995 yılından beri **Dünya Ticaret Örgütü**'nün çalışmalarıyla pekişen gümrük tarifelerini indirme politikaları çeşitli ülkelerdeki serbest bölge uygulamaları ile birlikte yürümektedir. Serbest bölgeler dışında antrepolar, geçici kabul rejimi, transit ticaret gibi bir takım mevzuat esneklikleri

gelişmektedir. Ticaret ve rekabetin, verimlilik ve etkinliğin taşıdığı önem gereği, bu liberasyon sürecinin, 'dünya piyasasının tek fabrika gibi işlemeye başladığı' **küreselleşme**nin dışında kalmak gittikçe zorlaşmaktadır. Serbest bölgelerin, emek gücünü, jeopolitik konumu, siyasal ve ekonomik olarak gelişmiş ülke politikalarıyla entegre olma isteğini pazarlama anlamına geldiği söylenebilir, ancak uluslararası işbölümü ve sermayenin örgütlenmesini çözümlemeden, serbest bölgelere yalnızca kaçakçılık yapılmaya müsait olduğu ve yurtiçi sanayi ile haksız rekabete yol açtığı gerekçeleriyle karşı çıkmak, kategorik olarak denk savlarda bulunmamak anlamına gelmektedir.

Serbest üretim bölgelerinde, daha çok devletle toplumsal sınıfların ilişkilerinin ve işgücü örgütlenmesinin toplumsal ve tarihi özellikleriyle otoriter bir uyum içinde olduğu ülkelerde, Güney Kore, Tayvan, Endonezya, Malezya'da ve Çin Halk Cumhuriyeti, Brezilya'da rastlanmaktadır (bkz. Asya kaplanları).

Türkiye'de 1870 yılında Tuna nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde bulunan Sulina şehrinin serbest liman ilan edilmesi ilk serbest bölge uygulaması sayılabilir. 1908 sonrasında Çekmece Gölü veya Yedi Kule sahillerinde serbest bölge kurulması çalışmaları ise sonuçlandırılamamıştır. Cumhuriyet döneminde 1927 yılında kabul edilen 1132 sayılı Serbest Mıntıka Kanunu ile yapılan yasal düzenlemeye dayanarak, Ford Motor Company'ye Tophane Rıhtımı'nda otomobil, kamyon ve traktör montajı yapmak üzere 1928 yılında bir sözleşmeyle özel izin verilmiştir. Ancak bu uygulamadan beklenen yarar sağlanamadığı için daha sonra vazgeçilmiştir. 1946 yılında kabul edilen 4893 sayılı yasa ile doğrudan üretilen halı ve kilimlerle hayvan postlarının transit olarak Türkiye'ye ithal edilmesi ve işlenerek veya işlenmeksizin ihraç edilebilmesi için Serbest Yer kurulması kararlaştırılmış, bu düşünce de gerçekleşmemiştir. 1953 yılında kabul edilen 6209 sayılı Serbest Bölge Kanunu da işlerliğe konulamamıştır. 15 Mayıs 1957 tarihli İskenderun Limanı serbest bölgesi T.C. Devlet Demiryolları tarafından işletilmesine izin verildiği halde işlerlilik kazanamamış ve ihraç edilmek üzere stoklanan 2000 ton krom madeninden başka serbest bölgeye mal girmemiştir; bu nedenle İskenderun Limanı Serbest Bölgesi de uygulamadan kaldırılmıştır.

6 Temmuz 1985 tarihli ve 3218 No'lu Serbest Bölge Kanunu ile bugünkü yasal düzenleme ortaya çıkmıştır. 1987 yılında Mersin ve Antalya serbest bölgeleri, o günden itibaren de 21 adet çeşitli serbest bölge kurulmuştur.

Bibl.: İLKİN, Selim, TEKELİ, İlhan (1982), *Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü*, Ankara: Yurt Yayınları; FRÖBEL, Folker ve Jürgen HEINRICHS, Otto KREYE (1982), *Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler*, çev. Yılmaz Öner, İstan-

bul: Belge Yayınları (Ek: M. Sönmez, "Türkiye'de Serbest Bölge Girişimleri, 1923-1982"). [K. E.]

serbest dolaşım Kişilerin, malların ve diğer üretim faktörlerinin pazarda herhangi bir kısıtlama ve sınırlamaya tabi olmaksızın dolaşma hakkıdır. Avrupa Birliği'nin (AB) kurucu anlaşması olan Roma Antlaşması, mallar, hizmetler, kişiler ve sermayenin üye ülkeler arasında serbest dolaşımı üzerine kurulu bir Ortak Pazar düşüncesini temel almış, bu doğrultuda AB hukukunda kişilerin, hizmetlerin, sermayenin ve malların serbest dolaşımı ayrı ayrı düzenlenmiştir:

1) Malların Serbest Dolaşımı: Serbest ticaretin en temel unsuru olan malların serbest dolaşımı, üye ülkelerin karşılıklı olarak ithalat/ihracat vergileri (gümrük vergileri) ve eş etkili vergiler ile tüm miktar kısıtlamalarını ve eş etkili engelleri kaldırmasıyla gerçekleşir. Roma Antlaşması'nda malların Gümrük Birliği çerçevesinde serbest dolaşımı öngörüldüğünden, üye ülkeler karşılıklı olarak bu tür vergi ve kısıtlamaları kaldırmanın yanı sıra üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygularlar.

2) Kişilerin serbest dolaşımı: AB entegrasyon sürecinde son derece önemli olan kişilerin serbest dolaşımı; üye devlet vatandaşlarının diğer üye ülkelere herhangi bir sınırlama ve yasaklama ile karşılaşmaksızın serbestçe girmesi, dolaşması, ikamet etmesi, işe başvurması veya mesleğini icra edebilmesi, gittikleri ülkelerde bu ülkelerin vatandaşları ile eşit şartlarda sosyal haklardan yararlanması anlamına gelmektedir.

3) Hizmetlerin Serbest Dolaşımı: Buna göre, bir üye ülkede hizmet sunabilen üye ülke vatandaşları, diğer üye devletlerde de hizmet sunma hakkına sahiptir. Bu hakkın kapsamı, gerektiğinde üçüncü ülke vatandaşlarını da içerecek biçimde genişletilebilmektedir. Roma Antlaşması'nda hizmetler alanında ilgili sektörlerin, ulaştırma, bankacılık ve sigorta alanları öncelikli olmak üzere sanayi, ticaret, serbest meslek ve zanaat sektörleri olduğu belirtilmektedir. Hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla üye ülkelerin, diğer üye devletlerin vatandaşlarının bu ülkelerde hizmet sunmasını engelleyecek tüm yasal engelleri kaldırması zorunlu kılınmıştır.

4) Sermayenin Serbest Dolaşımı: Ekonomik bütünleşmenin önemli unsurlarından birini oluşturan ve Roma Antlaşması'yla düzenlenen sermayenin serbest dolaşımına göre; Ortak Pazarın iyi işleyebilmesi için, üye devletlerde ikamet eden diğer bir üye ülkenin vatandaşına ait sermayeye, milliyet, ikamet yeri ya da yatırımın yapıldığı yer bakımından kısıtlama getirilmeyecek, üye devletler arasında sermayenin serbest dolaşımı kademeli olarak gerçekleşecektir. Bkz. emek göçü, sermaye dolaşımı. [B. B.]

serbest pazar Alışverişin tam rekabet şartları içinde serbestçe ya-

pıldığı, fiyatların devlet tarafından değil arz ve talebe göre kişilerce belirlendiği piyasalardır. Bu pazarlarda dıştan müdahale olmaksızın insanlar parayla karşılıklı olarak mallarını değişirler. Belirli bir mala olan talep arzı aşarsa, fiyatlar en yüksek seviyeyi zorlar. Buna karşılık mal artışı, kârı azaltır, pazarda rekabeti artırır ve fiyatları düşürür. Alıcılar ve satıcılar pazarı izleyerek, tecrübelerine dayanarak hareket ederler.

Liberal ve klasiklerin iktisat kuramlarını dayandırdıkları ve etkinlik ve verimliliğin, özgürlük ve demokrasinin temeli olarak gördükleri serbest pazar görüşü, devlet müdahalesinin olmadığı bir ekonomi düşünmek olanaksız olduğu gibi, karaborsa ve yer altı piyasası gibi gerçeklikleri de göz ardı ettiğinden, tarihsel ve kuramsal yönü zayıf kalmaktadır. Kapitalizmin iktisadi etkinliği ve toplumun bütününe hizmet etmesine ilişkin kuşkular yanında, kendi işleyişinden doğan çelişkileri de, serbest pazar görüşüne yönelen diğer eleştiri ölçütüdür. [B. B.]

serbest rekabet Tam rekabet anlamında da kullanılan serbest rekabet, devlet müdahalesinin ve tekel etkisinin bulunmadığı serbest bir piyasada var olan rekabettir.

Serbest piyasa sistemine dayanan, piyasaya giriş çıkışların serbest olduğu, pazarda faaliyet gösterenlerin serbestçe karar alabildikleri liberal ekonomilerde, fiyatlar arz ve talebin buluştuğu yerde belirlenmektedir. Bu sistemin işleyebilmesinin ön şartı ise serbest rekabetin varlığıdır. Serbest rekabet hukuki bir altyapı üzerine inşa edilmezse yerini kolaylıkla tekelleşmeye bırakabilir. Mal ve hizmet piyasalarında serbest ve tam bir rekabet düzeninin oluşabilmesi, işletmeler arasındaki rekabeti sınırlayan her türlü engelin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bu çerçevede, devletler, sisteme müdahale anlamına gelmeksizin, serbest ve etkin rekabetin sağlanması ve rekabet düzeninin korunması amacıyla hukuk kuralları koyarak uygulanmasını sağlarlar. [B. B.]

serbest ticaret bölgesi İktisadi birlik oluşturma biçimlerinden biri olarak serbest ticaret bölgesi, anlaşan ülkelerin birbirleriyle olan ticaretlerinde gümrük tarifeleri ve öteki kısıtlamaları kaldırarak karşılıklı ticaretlerini artırdıkları ortak bir bölge yaratmalarıdır. Aynı bölgede bulunan ve iktisadi sistemleri ve gelişmişlik düzeyleri benzer ülkeler arasında gelişen serbest ticaret bölgesi uygulamalarında, her ülke üçüncü ülkelere karşı gümrük tarifelerinde serbesttir, bu yönüyle **gümrük birliğ**inden farklılaşır. İthalatçıları tarifeleri düşük ülkelere yönlendirmesi nedeniyle sakıncaları bulunan serbest ticaret bölgesi uygulaması, serbest ticaretin genellikle ve tarih boyunca özellikle ekonomi dışı nedenlerle kısıtlanmasına karşı, taraf ülkeler arasında geliştirilmiş siyasal, kültürel birliği de ifade eder. 13. yüzyılda başlayarak

son meclis toplantısını 1669'da yapan, bugünkü Almanya'nın kuzeyindeki şehir ve bölgelerin oluşturduğu Hansa Birliği tarihteki en etkin örneklerindendir. Modern örneklerinden biri **Avrupa Serbest Ticaret Birliği**'dir (EFTA).
[K. E.]

serf Feodal üretim biçiminde feodal beyin toprağında yaşayan ve topraktan ayrılma hakkı bulunmayarak üretiminin belirli bölümünü yani ürettiği artı değeri beye veren ve ayrıca toprak işlemek dışında örfi çeşitli hizmet yükümlülükleri bulunan (bkz. angarya) tarım üreticisidir (bkz. feodalizm).

Serf çalışma yeri, zamanı ve aile kurmasıyla köleden farklıdır (bkz. kölelik). Beye bağlılığı ve yükümlülükleri çalıştığı toprağın mülkiyetinin beye ait kabul edilmesinden kaynaklanır. Ancak toprağa bağlılık, ailesi ve mirasçılarının da aynı çalışma hakkına sahip olmasını getirir. Dolayısıyla belirli kişilik haklarından yoksun görülmesine karşılık belirli hakları da vardır ve onu bağlayan çalışma hakkı aynı zamanda var eden haktır. Bu hukuk da kişisel değil, miras kalan ve statü belirleyen bir uygulama doğurur. Serfin çocuğunun hür insanlara karışmaması veya senyörün malı sayılmaması anlayışına dayandırılarak serf bağlı olduğu beye evlilik parası öder. Osmanlı **tımar** sisteminde reayanın serf olup olmadığı tartışılırken, reayanın tımar beyine ödediği arus veya gerdek resminin de temel mantığı aynı evlilik bedelidir.

Avrupa'nın batısında 17. yüzyıldan itibaren kapitalizm feodalizmi zayıflatarak siyasal, toplumsal, hukuku değişim yaratmış ve burjuvazi ile işçi sınıfı ortaya çıkmış, bu süreçte serflik de yok olmaya başlamıştır. Avrupa'nın doğusunda ise serflik ilişkisi daha da sertleşmiş, siyasi yapıda aristokrasi egemenliği pekişmiştir. Böylece doğu Avrupa'nın batı Avrupa'nın tahıl ambarı haline geldiği bir uluslararası işbölümü doğmuştur. Doğu Avrupa'daki bu sürece ikinci serflik adı verilir.

Serfin feodal beye artı değer aktarma biçiminin, kapitalist ekonomide olduğu gibi ekonomik değil zora dayanan bir değişim olması, serfin bey için yaptığı üretimin yer ve zamanının belirgin biçimde tanımlanmış ve ayrı oluşundan kaynaklanır. Serf beye ödemesini ürün olarak (**ayni ödeme**) ya da nakit olarak yapar, iki ödeme biçimi karma biçimde birlikte de bulunabilir ve üç ödeme sistemi de tarih içinde bir arada görülmüştür, ancak tarihi gelişme sürecinde ödemenin emek ranttan para ranta doğru olduğu görülür.

Serfliğin kaldırılması ve "hürriyeti satın alma" uygulamaları Fransa'da Fransız Devrimi'yle 1789'da, Avusturya-Macarsitan'da 1783'de köylünün istediğiyle evlenmesi ve istediği sanatı öğrenebilmesi için senyöre sadece haber vermesinin yetmesiyle başlamıştır. Prusya'da angarya 1807'de kaldırılmış, 1821'de köylü mülkiyeti kabul edilmiştir. Rusya'da serflik 1861'de kaldırıl-

mış, ancak serfliğin kaldırılmasıyla serflerin çalıştığı toprakların mülkiyeti sorunu doğmuş, köylülerin büyük çoğunluğu topraksız kalmış veya işlediği toprakların bir kısmını senyöre bırakmak zorunda kalmıştır.

Ağalık sisteminde de çeşitli ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerle ağa köylü ilişkisi, küçük üreticinin, kiracı ve ortakçıların serfleşmesine yol açan biçimler alabilmektedir (bkz. köylülük). [K. E.]

sergi Kapitalizm ve sanayileşmenin gelişimi ile pazarın genişlemesi sonucu, ürünlerin tanıtımı gittikçe daha fazla önem taşımaya başlamış ve üretici ile tüccarları buluşturarak son gelişmelerden haberdar etmek üzere, özellikle pazarlama, sipariş alma amacıyla kurulan fuarlardan farklı olarak, tanıtım ve propaganda amaçlı sergiler kurulmaya başlanmıştır. 1928'de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayınladığı *İstanbul Beyne'l-milel Sergi ve Panayır Küşadı Meselesi* kitapcığında, fuar/panayır ile serginin farkı şöyle anlatılır: "Mesela: kundura imalathaneleri müteahhid namına toptan müşteri bulmak veya harice ihraç edebilmek üzere sırf ticaret maksadıyla yapılan meşhere (panayır)'dır. Eğer kunduracılığın bugün vâsıl olduğu derece-i terakki göstererek bu şube-i sanayide bir tekâmül vücuda getirmek ve o memleket kundura imalâtının nefaseti hakkında haricin nazar-ı dikkatini celp etmek için bir meşher yapılıyorsa ona da (sergi) denir."

Sergiler sektör temelinde veya genel olabildikleri gibi, mahalli, ulusal ve uluslararası da olabilirler. Özellikle sanayileşmenin artışı, pazarlama ve ithalat ihracat arasında denge arayışı sergi açılmasını teşvik etmiştir. Sergilerin başlangıç ve gelişim tarihi açık değilse de, 1851 Londra uluslararası sergisi çağdaş sergilerin ilki kabul edilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişme ve ilerleme fikrine olan inancın ve uluslararası rekabetin artmasıyla, uluslararası sergiler, tüccar ve sanayiciler için piyasayı ve ürünleri tanıma işlevleri yanında, ulusal gösteriş ve onur meydanları olarak algılanmış, ürünlere verilen başarı ödülleriyle de pekişen yarışma duygusu, sergileri tutku dolu bir ulusal konu haline getirmiştir.

Sergilerin şehirlere sağladığı gelirin de teşvikiyle belediye ve ticaret sanayi odalarının düzenledikleri sergiler, ulusal komiteler aracılığıyla devlet politikasının uzantısı olarak hazırlanır olmuştur. 1855 Paris, 1862 Londra, 1867 Paris, 1873 Viyana, 1876 Philadelphia, 1878 Paris, 1886 Londra, 1889 Paris, 1893 Şikago, 1900 Paris, 1908 Londra sergilerinin gördüğü ilgi (1851 Londra sergisini 6 milyon, 1889 Paris sergisini 32 milyon kişi ziyaret etmiştir) sergiciliği özendirirken, özellikle yapılan gösterişli yapıların ve özel anıtların maliyetinin, masrafları aşırılaştırdığı ve giderek katılımcıları zora soktuğu gözlemlenmiştir. 1885'te Fransa'da kurulan Comité Français des Expositions à l'Étranger, uluslararası sergilere ka-

ulan Fransız sergicilerin çıkarlarını korumayı amaçlamaktaydı ve diğer Avrupa ülkelerinin de aynı örneği izleyerek ulusal komiteler oluşturması sonucu, uluslararası bir federasyon örgütlenmiştir. 1912'de imzalanan uluslararası sözleşme ile bu tür sergilerin tanımı, himayesi ve yönetim kuralları düzenlenmiştir. Özellikle sanayi ödüllerinin kazandığı önem sonucu, uluslararası ödüllerin kuralları da 1925'te kabul edilmiştir. Uluslararası sergi örgütlülüğü, 19. yüzyıl sonunda, meteoroloji, sivil havacılık gibi konularda uluslararası örgütlenmeyi de teşvik edici olmuştur.

Osmanlı devleti de sergiciliğin gelişimine uzak kalmamış, 1863'de Sultanahmet'te esnaf ve sanatkârların katıldığı Sergi-i Osmanî düzenlenmiş, vilayetler yerel sergiler düzenleme konusunda özendirilirken, 1894'te İstanbul'da düzenlenmesi düşünülen uluslararası sergiden İstanbul'da deprem olması nedeniyle vazgeçilmiştir. Uluslararası sergilere katılan Osmanlı devleti de modernleşme yolundaki gelişimini sergilemek istemiştir. Katıldığı Şikago sergisinde 'Türk köyü' inşa eden Osmanlı devleti, son üç sayı birlikte olmak üzere 6 sayı *Musavver Şikago Sergisi* adlı Türkçe gazete de yayınlamıştır (M. Bülent Varlık, "Musavver Şikago Sergisi (1893), ABD'de İlk Türkçe Süreli Yayın", *Kebikeç*, 1995, Sayı 1, ss.: 35-42). Cumhuriyet döneminin ilginç bir sergi deneyimi de, 1926 yılında Avrupa limanlarını ziyaret eden Karadeniz gemisinde açılan 'seyyar sergi'dir. **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**'nin 1934'te yaptırdığı 'Ankara Sergi Evi' de (1946 yılında Opera'ya dönüştürülmüştür) Cumhuriyet'in sağladığı ilerlemeyi sergilemeye verdiği önemi gösteren bir anıttı.

Bibl.: *1279 Senesi İstanbul'da Küşad Olunan Sergi-i Umûmî-i Osmanî Nizamnâmesi*, İstanbul, 1279 H./1863 M.; *Şikago Sergisi Talimâtının Sûreti*, İstanbul, 1308 H./1891 M. Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Matbaası; *1926 Senesi Mayısının Nihayetinde Avrupa'nın 21 Büyük Şehrine Uğramak Üzere İstanbul'dan Hareket Edecek Olan Seyyar Sergi Talimât ve Programı*, İstanbul, 1926.
[K. E.]

sermaye Gelir elde etmek üzere bir ticari işletme veya ortaklığa konulan mal ve değerlerin tümüdür. Tüketimin aksine yatırımlar ile ilgili kaynaklardır.

Üretim faktörü olarak sermaye, üretimde emeğin verimini artıran, daha önce insanlar tarafından üretilmiş, fabrika, yol, baraj, tesis, gereç, aygıt vb. gibi üretim araçlarıdır. Biraz geniş bir anlatımla sermaye, üretim esnasında insana yardımcı olan ve onun verimini artıran toprak, su, güneş enerjisi gibi doğal kaynaklar dışındaki her türlü mal olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede sermaye stoku içine, doğal kaynaklar ve tüketicilerin tüketim gereksinmeleri için ayırdıkları tüketim malları dışındaki her türlü üretim araçları (fabrika, bina, tesisler vb.), alt yapı tesisleri (yol,

köprü, baraj vb.), hammadde, yarı mamul madde ile mamul maddeler (üretici ve tüketicilerin ellerindekiler dâhil) girmektedir.

Marksistler sermayeyi birikmiş emek olarak değerlendirir ve kâr oranının sermayenin arz ve talebine bağlı olan fiyatı olarak değil, sınıfsal güç dengelerine göre belirlendiğini ifade ettikleri gibi, sermayeyi **üretim faktörü** olarak **üretim fonksiyonu** içinde gösteren neoklasik formül de, fiziksel sermaye ile mali sermayenin para değerinin "sermaye" olarak toplanamayacağını, sermaye yoğunluğu ile faiz oranı arasında ilişki olmadığı da İki Cambridge Sermaye Tartışması'yla gösterilmiştir (bkz. Sraffa, P.; Cambridge Okulu; azalan kârlar yasası). [B. B.]

sermaye dolaşımı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ekonomik yapı, **küreselleşme** süreciyle birlikte sermayenin dolaşımını kaçınılmaz hale getirmiştir. Sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasıyla önce ulusal ekonomiler çok uluslu şirketlere açılmış, yurtdışından sermaye olarak gelen kaynaklar yeni yatırımlara dönüşmüş, yeni yatırımlar ilave kârları doğurmuş, kârlar sermayeye dönüşmüş, oluşan sermaye bulunulan ülke veya başka ülkelerde yeni yatırımlar için dolaşımına devam etmiştir.

AB'de ekonomik bütünleşme, entegrasyon sürecinin önemli aşamalarından birini oluşturan sermayenin serbest dolaşımı, Roma Antlaşması ile düzenlenmiştir. Bu düzenleme çerçevesinde üye ülkeler arasında sermayenin serbest dolaşımı, geçiş dönemi süresi içinde kademeli olarak gerçekleşecektir. Ortak pazarın iyi işleyebilmesi için, üye ülkelerde ikamet eden diğer bir Topluluk ülkesinin vatandaşlarına ait sermayeye, milliyet, ikamet yeri ya da yatırımın yapıldığı yer bakımından kısıtlama getirilmeyecek, sermayenin üye ülkelerarasındaki hareketine ilişkin günlük ödemeler hiç bir kısıtlama uygulanmadan yapılacaktır. [B. B.]

sermaye/emek oranı Bir mal ya da hizmetin üretilmesinde, üretim faktörü olarak kullanılan sermaye ve emeğin oranını gösterir. Bu oran özellikle daha fazla emek tasarrufu sağlayan, üretimi artıran teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişir. Sermaye yoğun teknolojik gelişme, faktör fiyatları sabit iken sermaye/emek oranını büyütür, üretimde kullanılan emek miktarını düşürür ve sermayenin marjinal verimliliğini emeğinkinden daha fazla arttırır. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusun kalabalık olmasına karşın sermaye kıtlığı söz konusu olduğundan sermaye/emek oranı düşüktür. [B. B.]

sermaye-hasıla katsayısı Hem kalkınma teorilerinde, hem de iktisadi planlama tekniklerinde kullanılan bir kavramdır. Üretimi bir birim arttırmak için gerekli sermaye miktarını gösterir. Belli bir dönem içinde, sermaye stokunda meydana gelen artışın ekonominin üretim

kapasitesindeki artışa oranını ifade eder. Sektörel bazda sermaye hasıla katsayısı sektördeki sermaye artışı ile sektörün yıllık katma değeri oranına eşittir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerek savaştan zarar görmüş ülkelerin gerekse azgelişmiş ülkelerin sermayeden yoksun olmaları, sermaye-hasıla katsayısı kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Model yatırım kararlarında en yüksek hasılayı temin edecek projelerin seçimini önermektedir. Yatırım mallarının dış ülkelerden ithal edildiği ülkelerde döviz rezervlerinin az olması, sermaye hasıla kriterine önem kazandırmaktadır. [B. D.]

sermaye malı → **mal**

sermaye oluşumu Bir ülkenin reel sermaye stokunun artırılmasıdır. Sabit sermaye oluşumu, ülkelerin yatırım eğilimini ve kaynak dağılımındaki etkinliği gösterir. Sermaye oluşumu; yurtiçindeki ulusal tasarrufların özendirilmesi, tasarruflardaki artışın verimli alanlarda kullanılması ve yatırıma yönlendirilmesi (yurtiçi sermaye oluşumu) şeklinde olabileceği gibi ülkeye yabancı sermayenin yaptığı doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve fonlarla gelen dış kaynaklar ile sabit sermaye birikimine katkıda bulunulması şeklinde de olabilir. Her ne şekilde olursa olsun ülke ekonomilerinde sermaye oluşumunun yetersizliği ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilerken, yeterli bir sermaye oluşumu ekonomik gelişmeyi ve kalkınmayı hızlandırır. [B. B.]

sermaye piyasası Bir yıldan uzun vadeli hisse senedi, tahvil, Hazine bonosu gibi yatırım araçlarının ihraç edildiği ve alım satım işleminin yapıldığı piyasalardır. Mali piyasalar içinde yer alan sermaye piyasası, mali piyasa kavramından daha dar ve teknik bir nitelik taşır. Sermaye piyasasının tipik özelliği, bu piyasanın orta ve uzun vadeli fonlardan oluşmasıdır. Sermaye piyasasından sağlanan krediler genellikle işletmenin bina, makine ve teçhizat gibi duran varlıklarının finansmanında kullanılır ve para piyasasında olduğu gibi, sermaye piyasasının kaynaklarını da tasarruf sahiplerinin birikimleri oluşturur. Tasarruf sahiplerinin yani alıcıların ihraç eden şirketlerle doğrudan doğruya ya da banka ve aracı kurum vasıtasıyla karşılaştığı sermaye piyasası birincil piyasa olarak adlandırılırken, menkul kıymet sahiplerinin bunları elden çıkarmak için başvurdukları, menkul kıymet borsaları gibi piyasalar da ikincil piyasa olarak adlandırılır. [B. B.]

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Sermaye Piyasası Kurulu; sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışması, tasarruf sahiplerinin yani yatırımcıların hak ve yararlarının korunması amacıyla, 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulmuştur. Yetkilerini kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak kullanan,

idari ve mali özerkliğe sahip, merkezi Ankara'da bulunan SPK, kamu tüzel kişiliğini haiz düzenleyici bir kurumdur.

Kurul, Bakanlar Kurulu kararı ile altı yıllığına atanan biri başkan yedi üyeden oluşur. Sermaye piyasalarının işleyiş kurallarını belirlemek, piyasadan fon kullanan şirketlerin belli kurallara uygun olarak en iyi şekilde yararlanmalarını sağlamak, sermaye piyasasına yatırım yapan tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarını korumak, piyasaların adil ve etkin çalışmasını sağlamak amacına yönelik olarak SPK, Sermaye Piyasası Kanunu'nda kendisine verilen yetkiler çerçevesinde yönetmelik ve tebliğler yoluyla düzenlemeler yapmakta ve piyasaların gözetim ve denetiminden sorumlu kurum olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. [B. B.]

sermaye yoğun endüstri Tesis ve ekipmanın maliyetinin toplam maliyet içindeki oranının, diğer endüstrilere göre yüksek olduğu endüstridir. Bir endüstrinin sermaye yoğunluğu ayrıca sermaye girdisi ile emek girdisi arasındaki oranla da ifade edilebilir (bkz. emek yoğun endüstri). Sermaye veya emek yoğunluğu göreli veya karşılaştırmalı ölçülerdir. Petrol, tütün, kimya, metalürji sermaye yoğun endüstri örnekleridir.

Sermayenin tanımı dolayısıyla yoğunluğu hakkında tartışmalar sürmektedir. Adam **Smith** sermayeyi sabit ve dolaşan sermaye olarak ikiye ayırmıştı. Toprak, ekipman ve tesisler de sermayeden kabul edilmektedir. Öte yandan eldeki nakit ve hazine tahvilleri yatırılmış sermaye olarak kabul edilmemektedir. Tanım bu biçimde genişletildiğinde, özellikle toprak ve ekipmanın tuttuğu yerle, emeğin payının gittikçe düşüp makinenin payının arttığı tarım da sermaye yoğun endüstri olacaktır. Bu durum, sermaye yoğunluğunun yalnız endüstriler arasında değil, aynı endüstride zaman içinde de değişken olduğunu göstermektedir.

Sermayenin etkinliği artırmak için yatırıldığı düşünülürse, geliştirilmiş veya yeni teknoloji kullanımının sermaye yoğunluğunu artıracağı görülür. Bu eğilimler sermaye yoğunluğunun artma eğiliminde olduğunu da ortaya koyar. Emek yerine makinenin ikame edildiği endüstriler maliyet düşüren endüstrilerdir. Bu endüstrilerde ölçek büyüdükçe maliyet de düşmektedir. Yoğunluğun yükselmesi, otomotiv endüstrisinde olduğu gibi, ölçeğin büyümesiyle birlikte maliyeti de düşürür.

Ulusal ekonomide büyüme ve kalkınma genellikle sermaye yoğunlaşması olarak görülür. Ülkelerin gelişmişliği de sermaye yoğunluğuyla ölçülür. Ekonomik kalkınmanın evreleri kuramsallaştırılırken de sermayenin yoğunlaşması kalkınmanın en önemli evresi olarak değerlendirilir.

Sermaye yoğunluğunu teşvik eden ve sermayenin emeği ikame etmesine olanak sağlayan bir etken de, faiz sermayenin fiyatı olarak

alındığında, faiz hadleridir. Faiz haddinin düşmesi, emek maliyeti arttığında, sermaye yatırımının dolayısıyla yoğunluğunun artması anlamına gelir; emek pahalı olduğunda sermaye daha ucuz bir girdi haline gelir. Bkz. yoğunlaşma, yoğunlaşma oranı. [K. E.]

sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişim yasası → eşitsiz gelişme

sermayenin marjinal etkinliği Keynes tarafından geliştirilen sermayenin marjinal etkinliği kavramı, sabit sermaye malının ömrü boyu getirmesi beklenen hasılatın bugünkü değerini söz konusu sermaye malının arz fiyatına eşitleyen iskonto oranı olarak tanımlanır ve (r) ile gösterilir. Yatırım yaparken (r) ile cari faiz oranı (i) karşılaştırılır. (r) > (i) olduğu sürece yatırım yapma kararının rasyonel bir temeli olduğu düşünülür. [B. B.]

sermayenin organik bileşimi Sermayenin değer bileşiminin, sermayenin teknik bileşimi tarafından belirlenmesi ve bu değerleri yansıtmasına Marx tarafından verilen addır.

Sermaye değişmeyen ve değişen bölümlerden oluşur. Sermayenin değişmeyen bölümü emek gücü satın almakta kullanılan ücret dışındaki bütün yatırım harcamalarıdır; değişen bölümü ise ücret harcamalarıdır. Sermayenin değişmeyen bölümü makine, bina, hammadde ve işletme masraflarından oluşurken, değişen bölümü **artı değeri** üreten emektir. Sermayenin değişmeyen bölümü yani üretim araçlarının değerinin, değişen bölümüne yani emek gücüne oranı 'sermayenin değer bileşimi'ni oluşturur.

Makineleşme işçinin daha çok kullanım değeri üretmesine olanak verdiği için, kullanım değerinde düşüşe yol açacaktır. Ancak makineleşme aynı zamanda aynı miktar kullanım değeri için daha az işçi istihdamı anlamına da gelir. Kapitalizmde verimlilik üretim araçlarına oranla işçi sayısında azalma demektir. Üretim aracı/değişmeyen sermayenin, işçi/değişen sermayeye oranı 'sermayenin teknik bileşimi' olarak adlandırılır. Ancak kullanım değeri cinsinden sermayenin bileşimini ifade eden bu kavramın, farklı üretim araçları ile somut emeğin değeri hesaplanamayacağından kuramsal bir orandır. Kullanım değerleri değerleri yansıtmadığından, üretim araçlarının emeğe göre oranının yükselmesinin, değer cinsinden, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranıyla eşitleneceğini söylemek, verimlilik artışıyla da birlikte düşünüldüğünde, anlamlı olmayacaktır.

Sermayenin organik bileşimi kavramı, üretim aracı olarak kullanılan metaların değerleri ile, emek gücünün değeri sabit kaldığında, sermayenin değer bileşiminin değişimini gösterir. Sermayenin organik bileşimi, sermayenin teknik bileşimindeki değişimin ölçüsünü verir.

Marx, sermayenin organik bileşimiyle, makineleşemeyle artı değer

arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. İşçiler daha fazla makine kullanarak daha çok hammadde işlemekte girdi değerlerini biriktirirler, buna karşılık çıktıların birim değeri, verimlilik artışıyla düşmektedir. Değerlerin düşüş oranı ise üretimde oluşan değerlerin değişimde nasıl gerçekleştiğine bağlıdır ve önceki üretim sürecinde belirlenen girdi değerleri ile şimdiki üretim sürecinin çıktı değerleri arasındaki farklılaşma, eski değerlerin düşürülmesini (piyasaya uyumu) gerektirir; bu farklılaşmanın aşırılığı ekonomik bunalıma ve birikim sürecinde değişime işaret eder.

Sermayenin organik bileşimi, artı değerle birlikte sermayenin çeşitli bileşimleri, değerlerin üretimi ve rekabet içinde gerçekleştirilmesi süreçlerindeki çelişkilerin belirlenmesinde kullanılan **Marksist ekonomi**nin en önemli kavramlarındandır. [K. E.]

servet Sahip olunan ve piyasa değeri bulunan varlıklar toplamıdır. Servet, gayrimenkul ve menkul (arazi, fabrika, para, hisse senedi) maddi varlıklardan oluşabileceği gibi, patent ve telif hakları gibi maddi olmayan varlıklardan da oluşur. Servetin özelliği, **gelir**den farklı olarak, birikmiş gelirin ifadesi olduğu için bir **stok** kavramı oluşudur.

Sir William Petty (1623-1687) ve Merkantilistler (bkz. Merkantilizm) zenginliği üretimde kullanılabilen mal ve doğal kaynak stoku olarak tanımlamalarıyla kapitalist ekonomik işleyişin temel mantığıyla uyumlu bir tanım getirmiş ve kendilerinden önceki tanım dünyasından bir kopuşu ifade etmişlerdir. Altının ticaret konusu olmakla birlikte yalnızca bir itibar ve süs nesnesi olduğu beyaz adam öncesi Amerika toplumlarıyla, onların altınını Eski Dünya'ya getirmeye çalışana İspanyolların anlayışları arasındaki fark, kapitalizm öncesi ve sonrası zenginlik yani servet tanımları arasındaki farkı anlatan güzel bir örnektir (bkz. altın, altın standardı). Ekonomiyi zenginliğin bilimi veya üretim, dağıtım ve bölüşümün bilimi olarak tanımlayan Adam **Smith** zenginliği emek ve kaynak gücüyle daha fazla üretme yeteneği olarak tanımlamış ve eskilerin zenginliği altın olarak tanımladığı anlayıştan benzer bir kopuşu ortaya koyarak, 1776'da yazdığı kısaca 'Ulusların Zenginliği' diye tanınan *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*, ('Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üstüne Bir İnceleme') kitabıyla ekonomi biliminin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Smith'in zamanına kadar İngilizce *well*, 'iyi' sözcüğünden türetilmiş olan *wealth*, 'zenginlik' sözcüğü, mutluluk anlamına da gelmektedir (İngiliz Uluslar Topluluğu'nun İngilizcesi *common wealth* de mutluluk ve düzenin getirdiği gönenci anlatmaktadır). Smith'in dostu olan David Hume da çalışma artmadan artan altının yalnızca fiyatları artırdığını söylemektedir. 18. yüzyıldan itibaren *wealth*, iyilik ve zenginliğin

içeriğinde mal, mülk, para zenginliği açıklık kazanır ve piyasada anlamı olan birikmiş geliri ifade eder. Görüşleriyle Klasik Ekonomi'nin sonunu ifade ettiği kabul edilen Stuart **Mill** için de ekonomi bilimi zenginliğin üretim ve dağıtımını inceleyen bilim ve zenginlik kullanılabilir yararlı şeyler birikimidir.

Bu zenginlik, servet tanımının yalnız üretim ve tüketimle ilgilendiği, zenginliği ve parayla ifadelendirilebilmeyi insanın önüne aldığı eleştirilerini getiren Alfred **Marshall**, klasiklerin değer kavramından (Smith'in verimli/verimsiz emek ve kullanım-değişim değeri ayrımından da, bkz. değer, emek değer teorisi) uzaklaşırken, hizmet sektörünü ulusal üretimin parçası olarak sayar ve beşeri sermayenin de zenginlik olarak görülmesi gerektiğini savunur. Bu görüşler, '**ekonomi politik**'in biterek 'ekonomi'nin başlamasına da işaret eder.

Marshall ekonomiyi çalışan insanla ilgilenen, insanın ve toplumsal eylemliliğin onun iyi yaşam sürmesi için maddi gereçleri kullanımıyla ilgili kısmını inceleyen bilim olarak tanımlar, böylece klasik iktisatçıların ilgilenmediği **refah** kavramı ekonominin kavramları arasına girmiştir ve kapitalizme **Marksist ekonomi** tarafından getirilen eleştiriden sonra, emek değer teorisi reddedilerek bölüşüm, **marjinal fayda** ile açıklanmıştır (bkz. fayda). Paranın marjinal değeri zengin ve fakir için aynı olmadığından, ortada bir ölçme sorunu vardır. **Keynes**'in tam istihdam sağlanmadan da piyasanın **denge**de olabileceği görüşüne kadar piyasanın serbest işleyişinin dengeyi ve maksimum refahı sağlayacağı varsayılmış ve **toplumsal refah** bireylerin refahının toplamı olarak kabul edilerek (bkz. Pareto optimumu) devlet müdahalesine karşı çıkılmıştır. Keynesyen ekonominin toplumsal refahın kamu müdahalesiyle arttırılarak tam istihdamın sağlanması programı, **refah devleti** kavramının yerleşmesinde etkili olmuştur.

Fiyatların malların marjinal faydasını yansıtabilmesi için tüm gelirlerin eşit olması gereğiyle teorik olarak sıkışan ve faydanın ölçülmesinin olanaksızlığı nedeniyle ancak öncelik sıralaması yapılabileceğini kabul eden neoklasik iktisat kuramına karşılık, pratikte bütün toplumlar gelir dışında serveti de vergilendirmektedirler. Net servet vergisi, kişiye bağlı, sahibinin sahip oldukları üstünden alınan artan oranlı bir vergidir. Oysa mülkiyet ve arazi, veraset ve intikal vergileri gibi öteki servet vergisi türleri, kişiyi değil, mülkün kendisini vergilendirir (bkz. müsadere).

Servet kavramı, gelirle fiyat ve tüketim ilişkisi incelemelerinde kendisini göstermekte ve sermaye, faiz, tasarruf, esneklik ve para teorisi gibi temel kavramların anlamlandırılmasında, fiyatlar genel düzeyindeki düşüşün mal ve hizmet harcamalarını artırmasını ifade eden **Pigou Etkisi** veya gelirle tüketim arasındaki ilişkide gerçekleşen gelir ve refah düzeyiyle fiyat dalgalan-

maları arasındaki ilişkiyi irdeleyen **sürekli gelir hipotezi** ve **bekleyiş etkisi** gibi kuramlarda tuttuğu yerle, neoklasik, Neo-Keynesyen, monetarizm ve yeni klasik teoride (bkz.) anahtar kavramlardan biri olmayı sürdürmektedir. [K. E.]

servet vergileri Sınırlı sayıda, kullanılabilir ve değiştirilebilir iktisadi mallardan oluşan servetleri vergi mükellefiyeti altına alan vergilerdir. Servet vergilerinin bazıları bir defaya mahsus olmak üzere alınırken bazıları her yıl alınan vergi halindedir. Türkiye'de bir defalık alınan servet vergisine en iyi örnek, 1942' de kabul edilen **Varlık Vergisidir.** Günümüzde servet vergilerinin çoğu (veraset ve intikal vergisi, emlak vergisi gibi) her yıl alınan vergilerdendir. [B. B.]

sıcak para Uluslararası kısa vadeli **sermaye** hareketleri demektir. **Küreselleşme** sürecinde sermayenin uluslararası hareketliliğinin önündeki tüm engellerin kalkmasıyla gündeme gelen ve ekonomi politikalarının uygulanmasında en önemli faktörlerden biri olarak dikkate alınan bir kavramdır.

Sıcak para, ülkeler arasındaki faiz oranlarındaki ve döviz kurlarındaki değişmeleri izleyerek, spekülatif amaçlı portföy yatırımlarında bulunulmasıdır. Sıcak para akımları, başlangıçta paranın aktığı ülkede ödemeler bilançosu üzerinde olumlu etkide bulunmakta, fakat zamanla büyük miktarda para girişleri ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Göreli olarak ucuzlayan ithal mallarına talep artmaktadır. Sıcak paranın çıkışı da, ödemeler bilançosunda ani bozulmalara yol açmaktadır.

Sıcak para dış kaynak girişi olduğundan tüm ülkelere, ayrıca döviz girişi sağladığından sürekli dış ticaret açığı sorunu yaşayan azgelişmiş ülkelere cazip gelmektedir. Ancak sıcak paranın giderek büyüyen boyutlara sahip olması ve uluslararası spekülatörlerce, hiçbir engelle karşılaşmadan ve hızla ülkeden ülkeye aktarılması, ulusal ekonomilerde dengesizliklere ve krizlere yol açabilmektedir. Sıcak para akımları üzerinde kontrol gücünün olmaması nedeniyle, hükümetler ekonomik kararlarında uluslararası spekülatörlerin tepkilerini dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Nitekim sıcak paranın ülkelere ani giriş ve çıkışları, peşpeşe finansal kaynaklı ekonomik krizlere yol açmakta, bu krizler uluslararası ekonomide de dalgalanmalar meydana getirmektedir.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası sermaye hareketleri, mal ticaretine göre başat önem kazanmaktadır. Uluslararası para ticareti, mal ticaretinin yaklaşık 50 katına ulaşmıştır. Dünyada ülkeden ülkeye gezinen çok sayıda fon spekülatörlerce sıcak para olarak kullanılmaktadır. Bu durum sıcak parayı yönlendiren spekülatörlerin uluslararası ekonomiyi de yönlendirecek güce ulaştığını göstermektedir. Bu nedenle kısa vadeli sermaye hareketlerinin sınırlandırılması ve kon-

trolu ile ilgili uluslararası düzeyde önlem alınması gerekliliği tartışılmaktadır.

Bibl.: AKTAN, C. C., *Hastalığın Adı: Sıcak Para*, www.canaktan.com [B. D.]

sıfır büyüme Çevre sorunlarının yoğunlaşması, toprak, su ve hava kirliliğinin farkına varılması ve dünyadaki kaynakların tükenebileceği endişesinin ortaya çıkması sonucunda, sanayileşmeye ve kapitalizme yönelen tepkiler yeni arayışlara yol açmıştır. Uluslararası düzeyde ilk kez 1969 yılında Birleşmiş Milletler üye ülkelere çevreyi koruma ve nüfus artışını yavaşlatma çağrısı yapmıştır. 1970 yılında Roma Kulübü'nün hazırlattığı "Büyümenin Sınırları" adlı rapor, dünyada süregelen dengesiz gelişmenin önlenmemesi durumunda, insanlığı felaketin beklediğini açıklayarak, sıfır ekonomik büyüme önermiştir.

Ancak bu öneri özellikle azgelişmiş ülkelerde büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bu dönemde uluslararası kuruluşların da azgelişmiş ülkelere sanayileşme hedeflerinden vazgeçip tarım, turizm gibi sektörlere ağırlık vermelerini önermesi, tuzak olarak nitelenmiştir. Çevreyi kirleterek sanayileşmiş olan gelişmiş ülkelerin, bu sefer çevreyi bahane ederek azgelişmişlerin sanayileşmesini önlemeye ve uluslararası işbölümünün değişmemesini sağlamaya çalıştığı savunulmuştur.

Sıfır büyüme tezi gelişmiş ülkelerce de kabul görmemiştir ve uygulanmamıştır. Sıfır büyüme kavramının, sürekli büyümeye dayalı bir sistem olan kapitalizmin doğasına ters düştüğü için uygulanamayacağına ilişkin tezler mevcuttur. Nitekim 1972 yılında Stockholm Çevre Konferansı'nda 'çevreyi dışlamayan kalkınma' stratejisi açıklanmıştır. O yıllardan itibaren tartışılan '**sürdürülebilir kalkınma**' kavramı, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" raporunda yer alarak, yaygınlık kazanmıştır. [B. D.]

sıfır nüfus artışı Dünya nüfus artışının hemen durdurulması gereken düzeye geldiğini savunanların görüşüdür. Nüfus artışının insanlık için felaket doğuracağı görüşü ilk kez bütünlüklü olarak Thomas Robert **Malthus** tarafından 1798 yılında dile getirilmiştir. Malthus'a ve Malthusçulara zamanında eleştiriler getirildiği gibi Yeni Melthusçuluk da tartışma konusudur (bkz. Malthusçuluk). 20. yüzyılda gelişmiş sanayi ülkelerinin nüfus artış hızı yavaşlarken Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde nüfus artışının hızlı olması ve bu ülkelerde yoksul kesimin büyüyerek açlık sınırında yaşayan kitlelerin genişlemesi, özellikle Sahra kuşağı ülkelerinin uzun yıllardır açlıktan kayıplar vermesi ciddi bir insanlık sorunu olarak devam etmektedir (bkz. demografi). Yaklaşan felaketin Avrupa ve ABD için de yiyecek kıtlığı riskinden çok, çevre kirlenmesi ve insan varlığının genel kalitesinin düşmesi, yenilenemez kaynaklara yapılan ya-

ürünle doğal yakıt ve minerallerin tükenmesi nedeniyle geçerli olduğunu savunan "sıfır nüfus artışı" taraftarları, 1980'lerden beri artmakta olan çevre bilinci yanında, ABD'de göçün yavaşlatılması ve Avrupa'da legal ve illegal göçün sorun oluşturacak boyutlara ulaşmasını vurgulayarak çözümü nüfus artışının durdurulmasında bulmaktadırlar (bkz. sıfır büyüme).

Birçok ülkede nüfus artışını durdurma ve geriletme planlamaları uygulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde tarımsal emek ihtiyacı azalmaktadır ve kadınların çalışması çocuk yetiştirmeyi daha pahalı hale getirerek nüfus artış hızını ciddi oranda düşürmüştür. İyimserler aynı sürecin bugünün gelişmemiş ülkelerinde de yaşanacağını, doğal olarak nüfus artışının duracağını ileri sürdükleri gibi, insanlığın teknolojik gelişmeyi sağlayan zekasına güvenerek yeni enerji kaynaklarıyla maddi refah ve yaşam kalitesini artırma yolları bulunacağına da savunmaktadırlar. Kötümserlere göreyse halen tarımsal üretim artışı nüfus artış hızından fazladır ve Çin'de uygulandığı gibi hiçbir ülke çocuk sayısını sınırlandırma siyasetini benimsememektedir. Felaketin tarihini hesaplamaya çalışan araştırmalara göre, önceden gerekli tedbirler alınmazsa 50-100 yıl içinde insanlık açlıkla karşı karşıya kalacaktır. [K. E.]

sınıf Üretim sürecinde belirli ve benzer rol oynayan ve aynı ilişkileri yaşayan kendilerine özgü statü ve yaşama tarzlarına sahip, dolayısıyla tip oluşturan insan topluluğudur. Toplumsal rolün bilinmesi sınıf aidiyetinin benimsemesi, sınıfa ait olan ve olmayanların karşılıklı birbirlerini kabul etme yargısında birleşmeleriyle bütünleşir.

Marksizmin üretim biçimi ve üretim ilişkileri denkleminin çözücü öğesi sınıf mücadeleleri olduğu gibi, Marksist ekonominin kapitalist üretim süreci çözümlemesinin temelinde de sermaye emek ilişkisi ve birikmiş emek olarak sermaye ile emek sömürüsünü açıklayan artı değer kavramları yer alır. Marx'ın emek değer kuramıyla marjinalist fayda değer kuramı arasındaki farkla, iktisat bilimi bireyci piyasacı ve kolektivist müdahaleci olarak iki temel akıma bölünür.

Adam Smith'den Marx'a kadar sınıf kavramı, aristokrasiyi de içeren bir toplumsal yapı içinde kullanıldığından, gelişen iktisat bilimi ve siyaset dünyasında üretken emek ve verimli iş kavramları da, çalışmayan zümre büyük toprak sahiplerini de varsayan bir niteleme olarak kullanılmıştır. Böylece statü toplumundan sınıf toplumuna geçerken, emek ve ücretle birlikte sermaye ve kâr, faiz ve rant ayırt edilmeye çalışılmıştır. Ancak felsefi temelini bireysel faydacılıktan alan liberal öğreti, iktisat terimlerini **homo economicus**un davranışı üstüne temellendirerek, sermaye ile mülkiyet, ücretle sendika ve toplu sözleşme arasındaki ilişkiyi ilgi alanı dışında bırakmış, İkinci Dünya Savaşı sonralarına kadar da arz ve

talebin kesişme yerini soyut bir takas işlemi olarak kavramayı sürdürmüştür.

Üretim biçimlerinin üretim araçları mülkiyeti ve sınıfların varlığı ile açıklanmasıyla, feodalizm ve kapitalizm olarak bütünlüklü toplumsal ekonomik sistemlerin çözümlenmesi söz konusu olmuş ve sınıflarla devlet ilişkisi siyasal mücadelelerin ve demokrasi anlayışlarının temeline yerleşmiştir. *Manifesto*'da tanımlanan çeşitli sınıfların sosyalizm ütopyalarına koşut biçimde, revizyonizmin doğuşu da, toplumun burjuva ve kapitalist olarak iki sınıfa bölünmesi öngörüsünün doğruluğuna ilişkin tartışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Marksizmin kendinde sınıf ve kendi için sınıf ayrımı, işçi sınıfında devrimci veya sosyalist bilincin gelişmesinden parti örgütlenmesine kadar Marksist kuramcıların temel inceleme ve tartışma konularından olduğu gibi, kapitalist toplumun gelişiminde sınıf ve tabakaların oluşum ve eklemlenmesine ilişkin görüşler de bilimsel ve siyasal okulların oluşma nedenlerinin temellerinden birini oluşturur (bkz. lumpen proletarya, orta sınıf, küçük burjuvazi).

Kapitalizmin gelişim evreleri ile sınıf mücadeleleri arasındaki ilişki, liberal tezlerin piyasanın görünmez elinden söz etmesine karşılık devletin ekonomiye müdahalesinin tarihi belirleyiciliğini ortaya koyar. Emperyalist sömürünün Avrupa'ya sağladığı refahın Avrupa işçi sınıfı mücadelesine ve Avrupa'da parlamenter demokrasi geleneğinin doğmasına etkisi, iktisadi kuramlar yanında Birinci Dünya Savaşı'nda İkinci Enternasyonal'in milliyetçi politikalara teslimiyeti ile tescillenirken, 1929 Büyük Bunalımı'nın Keynesyen ekonomi anlayışını 1970' lere kadar egemen kılan süreci başlatması, sosyal politika normlarının temelinde yatan sınıf mücadelesi-uzlaşması ile iktisat biliminin toplumsal süreçlere göre belirlenişinin önemli halkalarından biridir.

Kapitalizmin Batı Avrupa'ya özgü bir tarihsel sapma olduğu tezinden başlayarak, bu coğrafya dışında Marx'ın ne beşli toplumsal evrim şemasının, ne de sınıf çözümlemesinin geçerli olduğu biçiminde tezler, bir yandan da kapitalizmin girdiği coğrafyalardaki üretim örgütlenmesi ve toplumsal yapılanma üstündeki araştırmalarla bütünleştirilmiş ve Üçüncü Dünya' da sınıfların oluşumu, kapitalizmin gelişimi ve **emperyalizm** kuramlarından kalkınma iktisadına kadar çözümlemelere etki etmiştir (bkz. azgelişmişlik, ulusal burjuvazi).

Arz yanlısı iktisat görüşünün gittikçe egemenliğini pekiştirdiği 1974 krizinden itibaren, sermaye akışının kazandığı önemle verimlilik ve kalite rekabetinin yarattığı ortam, emekçileri mevcut kazanımlarını koruma konumuna itmiş ve diğer nedenlerle birlikte sınıf siyasetinin de, sınıf temelli çözümlemelerin de zayıflamaya başladığı görülmüştür. Kapitalizmin bugünkü yapısına ilişkin tartışmalarda, **Üçüncü Sanayi Devrimi** sonrasında kol emeği ile kafa emeği

(bkz.) arasındaki ayrımın anlamsızlaştığı, üretimin yeni örgütlenme biçimi sonucu üretim araçlarıyla kurulan ilişkinin önemsizleştiği ve tüketim toplumu ve refah devletinin oluşumu ile sınıf bilincinin eridiği, toplumsal bir kategori ve bu bilinci üretecek ortam anlamında da klasik **proletarya** tanımının geçersizleştiği ileri sürülen tezlerdendir. **Küreselleşme** olarak adlandırılan bu dönemin en önemli özelliği sermaye dolaşımında ulaşılan hız ve ölçü ise, emek dolaşımının (bkz. emek göçü) zayıf kalması ve en büyük muhalefeti ücretlerde gerileme (ve de işsizlik) yaratacağı korkusuyla sendikalardan görmesidir. [K. E.]

sınır ticareti Geri kalmış bölgelerdeki sınır illerinde, tüccar ve esnafların komşu ülke tüccarları ile belirli kısıtlamalar çerçevesinde ticaret yapmalarını sağlamak için, vergi indirimleriyle desteklenen dış ticaret biçimidir. Sınır ticareti, anlaşma yapılan komşu ülkelerle, gümrük kapılarında kurulan 'sınır ticaret merkezleri'nde yapılır. [B. D.]

sikke Osmanlıcada damga ve madeni para anlamında kullanılan sözcüktür. Sikke basmak İslam kültür dünyasında adına hutbe okutmak gibi siyasal bağımsızlığın ifadesi sayılmış, ancak Osmanlı devleti, kendisine bağlı farklı ekonomik koşullar gösteren bölgelerde ayrı sikkelerin basımı ve kullanımını faydalı görmüş ve sikke basılan **darphaneleri mukataa** düzeni içinde işletmeye vermiştir.

İlk Osmanlı altın sikkesi 1477/78 yılında Fatih adına İstanbul'da basılan sultani'dir. Osmanlı altın sikkesinde Avrupa'da standart para haline gelen Venedik dükası standardına uyulmuş ve böylece Venedik karşısında güçlü bir para üretilmiştir. 16. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar sultani basımı sınırlı kalmıştır.

Altın ve gümüşün eşya olarak kullanımını sınırlamaya ve tedavülde kalmasına önem veren Osmanlı yöneticileri, ülkeye kıymetli maden girişini teşvik ederken, çıkışını yasaklamışlar ve kötü para iyi parayı kovar ilkesine bağlı olarak (bkz. Gresham Kanunu), örneğin düşük ayarlı Mısır altınlarıyla ve İstanbul altınlarının İran ve Hindistan'a kaçırılmasıyla mücadele etmeye çalışmışlardır.

Mal-para sistemine dahil olan altın para standardında altının üretim maliyeti ile nominal değeri arasında fark olmadığından **senyoraj** geliri büyük oranda paranın kıymetli maden içeriğinin azaltılması yoluyla sağlanır. Osmanlı para politikasında **tağşiş** adı verilen ve fiili develüasyon anlamına gelen bu işlem, altın veya gümüşün darlığı ve iyi paranın aşırı değer kazanması sonucu muamele hacminin daralmasına ve depresyona karşı başvurulan ana yöntem olmuştur.

Temelde Amerika kıtalarından gelen kıymetli madenlerin yol açtığı fiyat yükselmelerine dayandırılan Fiyat Devrimi tezlerine karşı, Osmanlı ülkesinde fazla değer kaybı

yaşanmamış olduğu, ilk akçenin basıldığı 1326 yılından 1740 yılına kadar 414 yılda değer kaybı oranının % 84,3 olduğu, yani yıllık ortalama değer kaybının % 0,2 oranında kaldığı ortaya konmuştur. Bu durumda 17. yüzyılda yaşanan durgunluk ve darlığın nedeninin Fiyat Devrimi olmadığı tezleri güç kazanmaktadır. Osmanlı ekonomisinin parasallaşması ve rekabet edemez duruma düştüğü Avrupa ticaretine açılışı 19. yüzyıldan itibaren hızlanmış bir süreçtir.

Osmanlı ekonomisinde 1757 yılına kadar akçe kullanılmış, bu tarihten sonra yerini guruş almıştır. Fatih zamanında genişleyen ekonomi ve artan masraflar karşısında tağşiş siyaseti izlenmiş, 1492-1565 yılları arasında akçenin değeri sabit kalmıştır. Osmanlı ülkesinin hızla genişlediği bu dönemde fethedilen ülkelerin paraları yanında Batı ve Orta Avrupa paraları da tedavüle girmiş, altın ve gümüş olmak üzere iki metallilik olmasına karşılık, Akdeniz ülkeleri ve Osmanlı ülkesindeki ticari genişleme ve nüfus artışı altına talebi artırmıştır.

1565-1600 dönemnide gümüş bollaşmış ve fiyatlar yükselmiş, 1586'da İran savaşları sırasında büyük devalüasyon yapılmıştır. Farklı rayiçte gümüşlerin piyasaya girişi ve fiyat yükselişlerine rağmen, birçok malın fiyat artış oranları akçenin altın karşısındaki değer kaybediş oranının altında kalmıştır.

Ancak akçenin muhasebe parası olması nedeniyle, akçe 1600-1685 yılları arasında devalüe edilmiş ve masraflı savaşların getirdiği ek harcamalar nedeniyle de tedavül ihtiyacı yabancı paralarla karşılanmıştır. Viyana yenilgisinden itibaren yerli maden kaynaklarına ve yerli paraya dönmeye çalışan Osmanlı devleti, bu dönemde özellikle İran ve Hindistan'a altın kaçışıyla daha fazla mücadele etmek zorunda kalmıştır. **İltizam** sistemi ekonomiyi parasallaştırırken, mültezim ve vergi tahsildarlarının gelir ve vergileri iyi parayla toplayıp hazineye kötü parayla ödeme yapmaları da tıkanmalarda etkili olmuştur.

Altın arzını iç hazineyi de kullanarak artırmaya çalışan Osmanlı devleti 1688-1691 yılları arasında mangur ve pul denen bakır paralarla tedavül ihtiyacını karşılamayı ve üç metalli sistemi denemiştir. İtibarı para olan bakır paralarla hazine borçlarını tasfiye eden devlet, bu paraya yüklenen fazla değer sonucu kalpazanlık ve kaçakçılıkla karşılaşmış ve piyasada kabul edilmez duruma düşerek 1691'de tedavülden kaldırılmıştır.

Toplumsal, iktisadi huzursuzluğa karşı yerli paraya itibar kazandırmak üzere 1691-1750 döneminde iri gümüş paraya ve tekrar altın paraya dönülmüştür. Para birliğini sağlamak amacıyla farklı paraların yeniden Edirne'de, Erzurum'da ve İran paralarını sistemle bütünleştirmek için Tebriz, Tiflis ve Revan'da açılan darphanelere rağmen, altının resmi fiyatı piyasa fiyatının altında kaldığı için kaçakçılık ve davalüasyon sürmüş, tuğralı, zin-

cirli, fındık, zer-i mahbub adlarıyla yeni paralar basılmıştır.

1757 yılından itibaren muhasebe parası guruş olmuş, ancak Osmanlı bütçe açıkları giderek büyümeye devam etmiş, devlet gelirlerine istikrar kazandırması beklenen **malikane** sistemi ve 1768-1774 savaşından sonra başlatılan, iç borçlanma yöntemi demek olan **esham** sistemi, hisse sahibi ortakların sınırlanamaması nedeniyle uzun vadede devlet gelirlerinin azalması sonucunu getirmiştir. Osmanlı devletinin derebeyleşme ve milliyetçi kopmalar sürecine girdiği dönemde tarihinin en büyük tağşişleri de devleti ve maliyeyi merkezileştirmeye çalışan II. Mahmut zamanında (h. 1808-1839) yapılmıştır. 1760'lardan itibaren devletin finasmanı için sarraflara başvurulmaya başlanmış, 1840'lara gelindiğinde **Galata bankerleri** olarak adlandırılmaya başlanan mali sermayedarlar grubuna yerli gayrimüslimler yanında levantenler de katılmaya başlamıştır. 1844 yılında belirlenen basılan altın ve gümüş sikkelerin standartlarına 1922 yılına kadar bağlı kalınmışsa da, mali güçlükler ve ek gelir ihtiyacı bitmediğinden devlet faiz geliri sağlayan kağıt para yani **kaime**ler basarak sorunlarını aşmaya çalışmış, ancak kaimelerin değerini korumayı başaramamıştır. 1854 yılında Kırım Savaşı'ndan itibaren Osmanlı devleti dış borç almaya başlamış, Avrupa ülkelerinin **altın standardı**na geçmesiyle Osmanlı devletinde de 1881 yılından itibaren çift metal düzeni terk edilmiştir. Ancak devletin tam anlamıyla altın standardına geçecek rezervi ve mali gücü olmadığından günlük işlemlerde gümüş kullanımı devam etmiştir. 1881 yılı Osmanlı devletinin dış borç ödemelerini yerine getiremeyeceğini kabul ederek **Muharrem Kararnamesi**'ni çıkardığı ve **Düyûn-u Umumiye** İdaresi'nin de kurulduğu yıldır. [K. E.]

simsarlık → komisyonculuk

simülasyon Bir faaliyet ve sürecin işleyişini göstermek ve sorunlarını çözmek amacıyla hazırlanan modeller anlamında simülasyon, toplumsal bilimlerde deneyin yerini tutmak üzere, bilgisayar olanaklarının da gelişimiyle özellikle yöneylem araştırmalarında önemli rol oynamaya başlayarak, ekonomide de matematik modeller üzerinden çalışma biçiminde revaç bulmuştur.

Ekonomiyi ekonomik ilişkileri kavramak amacıyla matematik ve istatistik yöntemlerin kullanılması olarak tanımlayan anlayışın yaygınlaşmasıyla da, ekonominin bütünü, belirli parça ve ilişkileri tanımlayan ekonometrik modellere ilişkin yapay veriler üstünden çalışmalar yapılmaktadır. Model kurma aşamasından başlayarak (bkz. ekonometri, ekonomik model), örneğin eğimlerin kesişmeleri ve denklemler tüketim ve gelire karşılık gelmek üzere ekonomik ilişkileri tanımlayan parametreler hakkında varsayım ve tahminler geliştirilmeye çalışılır. Modellerin kuruluşu ve formüllerin seçiminde olasılık teorisine dayanan

istatistik yöntemler kullanılmaktadır. Sayısız etkenin etkisini kavramak üzere, tesadüfi veri dizileri oluşturularak modelin parametrelerine göre sınanmakta ve deney tekrarlanarak deney için üretilmiş yapay veri dizilerinden 'gerçek' değerler elde edilmektedir. Bilgisayar aracılığıyla elde edilen veri dizilerine *skolastik simülasyon* denilmektedir. Ekonometrik model oluşturulduktan sonra dinamik özellikleri matematik çözümleme yöntemleriyle araştırılmaktadır. Dinamik özellikler devresel değişim ve eğilimleri içerebilir.

Para arzı ve harcamalar gibi hükümet politikalarının etkileri ve değişimi, konjonktürel dalgalanmalar, hükümet politikaları karşısında istikrarını koruyan ekonometrik modellerin saptanması ve etkileşimi tahmin edebilmek amaçlarıyla simülasyon araştırmaları yapılmıştır.

Optimizasyon çalışmalarında da simülasyon yöntemlerine başvurulmaktadır. İş dünyasında da firma davranışlarının araştırılması ve işin geliştirilmesi amacıyla simülasyon yöntemleri kullanılmaktadır. Talep, üretim ve ücret ve ham madde fiyatları gibi piyasa bilgileri toplandıktan sonra firmadan fiyat, çıktı, reklam harcamaları gibi değişkenleri belirlemesi istenerek model kurulmaktadır. Öğrenimde olduğu gibi, pazarlama araştırmacıları ve yöneticileri de rekabet ve müşteri davranışlara yönelik olarak simülayon yöntemlerine başvurmaktadırlar. Bkz. istatistik, matematik. [K. E.]

Sismondi, Jean Charles Léonard de (1773-1842) **Klasik Ekonomi**'nin eleştirel takipçilerinden ve sanayileşmenin olumsuz sonuçları dile getiren İsviçreli tarihçi ve iktisatçı.

Cenevre'de doğdu, Protestan bir babanın, varlıklı bir annenin oğluydu. On altı yaşında Lyon'da bir bankanın veznesinde çalışmaya başladı. Fransız Devrimi'nin etkilerinden korunmak için ailece Toskana'ya göç ettiler. Burada çiftçiliğe başladı. 1800'de Cenevre'ye döndü ve ertesi yıl Toskana tarımıyla ilgili olan ilk kitabını yayınladı. Modern Avrupa'nın kökenlerinin ortaçağ İtalyan şehir devletlerinde olduğu görüşüyle 16 ciltlik İtalyan cumhuriyetleri tarihi (1809-1818) büyük beğeni topladı. Tarih araştırmaları için bütün Avrupa'yı dolaştı. Napoleon'la görüştü ve onun 1815 liberal anayasa önerisini destekledi. Profesörlük önerilerini reddetti ve ölene kadar Cenevre yaşadı.

Yazdığı iki ekonomi kitabının birincisi olan *La Richesse Commerciale*'de ('Ticari Zenginlik', 1803) Adam **Smith**'in görüşü doğrultusunda serbest piyasa yanlısı ve müdahaleye karşıydı. Avrupa'yı gezdikten ve tarih çalışmalarını tamamladıktan sonra yayınladığı ikinci kitabı *Nouveaux Principles de l'Economie politique*'de ('Ekonomi Politiğin Yeni İlkeleri', 1819) Smith'e ve Klasik Okul'a olan saygısını korumakla birlikte uygulanan siyasete karşı çıktı, ekonominin hedefinin ne olması gerektiğini tartıştı ve

toplumsal adalet görüşüyle bölüşüm üstünde durdu.

Sanayileşmenin aşırı üretime yöneldiği görüşünü savunuyordu. Burjuva ne kadar üretileceğine karar verebilmekteydi, ama işçi bu karara katılamıyordu. Kapitalizmin sürekli birbiriyle çatışan kapitalist ve işçi sınıflarını doğurduğunu ve işçilerin fakirliğinin kapitalizmin işleyişi sonucu olduğunu söyleyen ilk kişi oldu. Smith, **Ricardo**, **Malthus** fakirliği görseler de doğal işleyiş olarak kabul ederler; Sismondi zenginlerin fakirlerin düşmanı olduğunu düşündü. Fakirliğin nedeni fakirlerin kendileri değil, kapitalistlerdi; devlet güçsüzleri korumalıydı. Marx ve Engels'in *Manifesto*'da yalnız Fransa'da değil İngiltere'de de küçük burjuva sosyalizm yazınının ağababası olduğunu yazdıkları Sismondi, özel mülkiyetçi romantik görüşüyle küçük bağımsız üreticinin, çiftçi ve zanaatkarın canlanmasını arzuluyordu. [K. E.]

Smith, Adam (1723-1790) **Klasik Ekonomi**'nin en önemli adlarından ve ekonominin bilim olmasında etkili kişilerden biri olan ve kısaca 'Ulusların Zenginliği' olarak anılan kitabıyla (*An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*, 'Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üstüne Bir İnceleme', 1776) tanınan İngiliz/İskoç fikir adamıdır.

Gümrük tahsildarının oğluydu. Glasgow Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra Oxford'a devam etti ve 1751'de Glasgow Üniversitesi'ne mantık ve ahlak felsefesi profesörü olarak döndü. Bencil bir yaratık olan insanın ahlaki kararlar alabilmesini kendisini başkasının ve dışardan gözlemcinin yerine koyabilme yeteneğine bağladığı *The Theory of Moral Sentiment* ('Ahlaki Duygular Kuramı', 1763) kitabıyla ilk kez sesini duyurdu. Buccleuch dükünün özel hocası olarak onunla Avrupa seyahatine çıktı. David Hume'un dostuydu; bu seyahatte Voltaire, Quesnay, Turgot'la tanıştığı gibi, Benjamin Franklin'e kadar döneminin önemli kişileriyle ilişki kurdu. Fransa'da yazmaya başladığı ve on üç yılda bitirdiği *Ulusların Zenginliği* kitabı büyük başarı kazandı. Edinburgh gümrük müdürü oldu, annesiyle ve kendi ifadesiyle kitaplarıyla hayatını geçirdi.

Ulusların Zenginliği pragmatik, kolay okunur, kuşağının genel ekonomi politik bilgisini derleyip toplayan, insanların mutluluğunu sağlamak için ulusların nasıl zenginleşeceğini anlamayı hedefleyen bir kitaptır. Smith eserini bir ders kitabı olarak değil, ahlakçı bir doğal düzen filozofu olarak yazmıştır. İnsanların çevre koşulları ve yetişme tarzlarının etkisi altında aynı yapıda (bencil ve başkalarına sempati duyan, özgür olma ve mülkiyet duygusu taşıyan, çalışan ve ürettiğini değişime sokan insanlar) olduğu görüşüyle, doğal özgürlük düzeninde zengin ve fakirin varlığını doğal bulur ve herkesin kendi çıkarını düşünmesinin toplumun bütününün çıkarları için en uygun sistem olduğunu savunur (bkz. gizli

el). Herkesin özgürce kendi çıkarı için çalışabilmesi piyasa kurallarının eksiksiz yani rekabeti sınırlayan devlet müdahaleleri olmadan işleyebilmesine bağlıdır (bkz. klasik liberalizm).

Zenginliğin **Merkantilizm**in kabul ettiği gibi değerli metal veya para varlığından değil, paranın satın aldığı şeyden, yani toplumun emeği ile yaptığı üretim ve tüketiminden ibaret olduğu düşüncesiyle, üretimin azami olabilmesinin koşulunu insan yapısından kaynaklandığını düşündüğü liberalliğe bağlar. Zenginlik, emeğin beceri ve yeteneğine ve böyle işlerde çalışanların çalışmayanlara oranına bağlıdır. Bu nedenle tekellere, üretici ve işçi birliklerine karşıdır, piyasa kurallarının tam işleyebilmesi yani rekabetin düzenleyiciliğinin sağlanabilmesi için iç ve dış ticaret serbest olmalı, devlet adalet, savunma ve bayındırlık görevlerinden başka alanda faaliyette bulunmamalıdır.

Emeğin üretken gücü, bu emeği verimli kullanan sermayenin miktarına bağlıdır. Bu üretkenliği sağlayan en önemli etken işbölümüdür. Değişim işbölümüne bağlı olduğu gibi, piyasanın da genişlemesine bağlıdır. Dolayısıyla emeği verimli olan ve olmayan olarak ayıran Smith, emeğin kalıcı bir ürün yaratıp yaratmadığı üstünde de durur ve yıllık ürünün mümkün olduğu kadar büyük kısmının gittikçe büyüyen bir birikime olanak sağlamak üzere sermaye olarak kullanılmasının yararına inanmaktadır. Böylece müdahaleye karşı ve sermaye/sanayiin verimliliğine olan inancıyla **Fizyokratlar**a da karşı çıkar.

Smith, değeri hem bir nesnenin faydası hem de bu nesnenin başka nesneleri satın alma gücü olarak anlar ve kullanım değeriyle değişim değerini ayırt eder. Yani bir malın değeri mübadele edilebileceği emek miktarıyla ölçülür. Emek bütün malların mübadele edilebilir gerçek ölçüsüdür. Ancak Smith'in, emeğin değişim değerini açıklarken verdiği kunduz ve alageyik değişiminde bu hayvanların avcılığının içerdiği emek örneğinin gösterdiği gibi, halen İngiltere kırsalında geçerli olabilecek bir çözümlemeden hareket etmektedir. Bu nedenle gerek değer, gerek rant, kâr ve sermayeden oluştuğunu ileri sürdüğü fiyat kuramlarında çelişkiler ve belirsizlikler vardır. Fiyatı da doğal ve piyasa fiyatı olarak iki anlamda düşünmesi aynı nedenledir. Ücret, kâr ve rant konularında da aynı karışıklık göze çarpar. Verimsizliği nedeniyle toprak rantına karşı çıkarken, kârı risk yüklenmenin bedeli olarak görür.

Smith, ücretlerdeki artış veya düşüşle kârın artıp eksilme nedenlerini de aynı görür. Zenginliğin artması bütün toplumun refahının yükselmesi anlamına gelmektedir ve yüksek ücret işçi sınıfının refahı ile birlikte nüfus artışını ve böylece emek arzını artıracak, bunun sonucu olarak ücretlerde düşme yaşanacaktır, yani doğal ve zorunlu bir büyüme ve uyum söz konusudur.

Adam Smith'in iyimserliği, geli-

şen kapitalizm ve genişlemekte olan piyasanın iyimserliğidir. Verimlilik ve işbölümüne yani teknolojik gelişme ve sanayileşmeye olan güveniyle, piyasanın insanın yaratıcı gücünü artıracağına inanmaktadır. Servetle sermaye arasındaki farkı açık biçimde dile getirirken, kapitalist zihniyetle girişimciliği savunmakta, sermaye birikimimin işbölümü ile örgütsel ve teknolojik gelişmeyi sağlayacağını öngörmektedir. Ancak Smith, kapitalizmin bu gelişiminin, esas işlevini yerine getirdikten sonra sermaye-ücret dengesi içinde, ortadan kaybolarak bu evrimci toplumsal büyüme momentinin – iki yüzyıl içinde - duracağını da öngörmektedir. Yaptığı burjuva sınıfının koşulsuz savunusu değil, ekonomik zenginliğin kalkınmayla ilgisini araştırmaktır. Küçük işletmeler, yoksullar yasası, işsizlik ve çocuk emeği sömürüsü döneminde, gerçekte verimsiz bulduğu yönleriyle açgözlülükle suçladığı yatırımcıların koruyucu fikir babası ve klasik liberalizmin bayraktarı olarak algılanır ve anlatılırken, kapitalizmin gelişme sürecini yaşayan biri olarak iktisatçıdan çok insanlık hallerinin evrimini düşünen filozof olarak hareket etmekte ve "zenginlik, ihtişam, şan, şeref için bunca kirli bir debelenme, ancak sıradan insanın refahıyla kendini haklı çıkarabilir" demektedir.

Smith'in dünyasında evrim vardır ve elbette teknolojik gelişme ve işbölümünün artışına tanık olmuşsa da, **Sanayi Devrimi**'nin öncesine ait bir düşünürdür. Smith iktisadi bir sistem oluşturma fikrinde değilse de, toplumun iktisadi ilerleme ve başarıyı geliştirmesiyle kişisel çıkar dürtüsünü birleştiren doğal düzenci, ahlakçı ve evrimci görüşü, akıl çağının dinsel düşünceden kopuşunu ifade eder. Kendisinden önceki ekonomik sistemin işleyiş yasalarına ilişkin görüşler oluşturan filozoflar ve ahlak felsefecilerinden farklı yönü ise, akademi içinden ekonomiye ilişkin ilk kitabı yazan kişi olmasıdır. Smith kendisinden sonrakiler için eksik bıraktığı konuların tamamlanacağı bir çerçeve çizmiş ve ekonomik işleyişin bir sistem içinde anlaşılmasının öncüsü olmuştur.

Bibl.: SMITH, Adam (1985), *Ulusların Zenginliği*, cilt I, çev. A. Yunus, M. Bakırcı; (2002), cilt II, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Alan Y.; SMITH, Adam (1945), *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, IV. c., Ankara: Maarif Vekaleti. [K. E.]

Sorel, Georges Eugène (1847-1922) Özellikle Fransa, İspanya ve İtalya'da etkili olmuş anarko sendikalist hareketin (bkz. anarko sendikalizm) kuramcı ve liderlerindendir. 1840 ve 1850'lerde işçiler arasında etkinlik sağlamış olan anarşizmi 1890'larda canlandırmış ve reformizme saptığını söylediği devlet sosyalizmi yerine işçi devrimciliğini egemen kılmaya çalışmıştır. Sorel kendisini Marksist olarak tanımlamakla birlikte, kuramsal olarak faşizan öğeler içermektedir, ancak hareketinin işçi

tabanı nedeniyle Avrupa sol hareketi içinde yer almaktadır.

Sorel Paris'te Ecole Politechnique'te öğrenim gördü ve 1893'te istifa edene kadar hükümet memuru mühendis olarak çalıştı. İlk yazıları 1886'da çıkmaya başlamışsa da, işi bırakana kadar Marksizm'e ilgi göstermedi.

Sorel'e göre Marksizm kapitalizmim gelişme kurallarını gösteren bir bilimdi. Daha sonra Marksizm'i etik bir öğreti olarak benimseyerek, kapitalizmin ahlaki çürümüşlüğüne ilişkin kendi yorumlarını geliştirmeye başladı. İşçi sınıfını ahlaki olarak yükseltecek sendikacılık ve kooperatifçiliği savunurken, Fransa'da büyük çatışmaya ve safların ayrışmasına ve reformizm ve demokrasi hayallerinin çökmesine neden olan Dreyfus olayının yarattığı ortamda, 1902'den itibaren, devrimci sendikacılığın teorik önderlerinden biri oldu.

Sorel 1908 yılında yayınladığı *Şiddet Üzerine Düşünceler* kitabında Marksizm'i deterministik bir bilim olarak eleştiriyor, ancak sınıf savaşında işçileri harekete geçirecek bir mit olarak gördüğü Marksizm'i destekliyordu. Kitle grevlerini savunurken, Marksist imgenin bütün özelliklerinin et ve kemiğe büründüğü genel grevi kutsuyordu. Grevi savunması işçi hakları veya ekonomik kazançlar için pazarlık gücü oluşturmak amacıyla değil, kapitalizmi işlemez hale getirmek ve kitlesel üreteme işçilerin el koymasını sağlamak içindi. Toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuracak olan şiddet eylemleri, işçilerde yeni ve yüce bir etik doğuracak ve burjuva muhalifleri ortadan kaldırarak çürümekte olan Batı uygarlığını kurtaracaktı.

Gelişen sendika hareketi beklentilerini gerçekleştirmeyince Sorel desteğini çekti. Ancak ölümünden kısa süre önce Mussolini ve Lenin'in eylemciliği onu yeniden canlandırdı ve bu iki 'eylem adamı'na destek verdi.

Sorel şiddet konusunda birçok yönüyle **Pareto**'yu çağrıştırmaktadır. 1920'lerde İtalya'da komünistler kadar eski sosyalist Mussolini' nin faşistleri de aynı eylem yöntemlerine başvurmuşlardır. [K. E.]

sosyal güvenlik Bir ülke halkının bugününü ve yarınını ortaya çıkması olası sosyal, ekonomik, politik ve doğal risklere karşı güvence altına almayı hedefleyen bir sistemler bütünüdür. Bu amacın gerçekleşmesinde temelde iki önemli araca sahiptir. Bunlar; prim karşılığı yapılan sosyal sigorta programları ile sosyal transferlerden (vergi ve bağışlarla) kaynak oluşturulan sosyal hizmet ve yardımlardır.

Sosyal hukuk devleti anlayışı içinde anlamını bulan sosyal güvenlik; herkesin hiçbir ayrım gözetmeksizin ortaya çıkmış risklerini karşıladığı gibi, risklerin oluşmasını önleyici tedbirleri de alır.

Sosyal güvenlik gelirin yeniden bölüşümünde etkili bir sistemdir. Gençlerden yaşlılara, sağlıklılardan hastalara, çalışanlardan çalışamayanlara gelir aktarılması yolu ile gelirin

yeniden dağılımında etkili olmaktadır.

Sosyal güvenliğin tüm bireylerin hakkı olması, koruyucu ve telafi edici olması, kamu tarafından sağlanması, zorunluluk ve süreklilik taşıması temel özelliklerindendir.

Sosyal güvenlik sistemi içerisinde; mesleki riskler olarak iş kazası ve meslek hastalığı, fizyolojik riskler olarak hastalık, analık, malüllük, yaşlılık, ölüm, sosyo-ekonomik riskler olarak işsizlik ve aile yardımları sigorta kolları kapsanmaktadır. **ILO**'nun 102 sayılı sözleşmesi de Birleşmiş Milletler üyesi bütün ülkeler için bu sigorta kollarının uygulanmasını gerektirmektedir. Aynı sözleşme sosyal güvenliği temel bir insan hakkı olarak tanımlamıştır.

Sosyal sigorta sistemleri genelde işçi, işveren ve devletten alınan primlerle finanse edilmektedir. Ancak pek çok gelişmiş ülkede devlet (vergi) katkıları önemli boyuttadır. Sadece işçi ve işveren katkıları ile oluşturulmuş bir sosyal güvenlik uygulaması azımsanacak düzeydedir.

Sosyal güvenlik klandan, aşiretten, aile dayanışmasından, mesleki kuruluş yardımlaşmasına kadar gelişen bir tarihi çizgi oluşturmuştur. Ancak, **sanayi devrimi**nin ortaya çıkardığı ezici ve insan onurunu zedeleyici risklere karşılık insanın –vatandaş olsun olmasın– haklarının kurumsallaşmış, örgütlenmiş bir sistem aracılığı ile korunması esas olmuştur. 19. yüzyıl sonlarından bu yana kamu eli ile yürütülen ve anayasalara girmiş olan sosyal güvenlik hakkı, neoliberal yaklaşımların getirdiği yeni açılımlar ile 'bireysel emeklilik' uygulamalarına geçilmesi ve yeniden gönüllülük esasına dönülmesi eğilimleri ile temel bir dönüşüm sürecine girmektedir. Piyasa mantığına uygun olarak işletilen bu yeni sistemler, sosyal güvenlik kavramını sınıf ve gelir olarak farklı uygulama ve standartlara götürmektedir. Bkz. Sosyal Sigortalar Kurumu.

Bibl.: DANIŞOĞLU, E. (1990), "Sosyal Güvenlik Sisteminde Gelişmeler", *Planlama Dergisi*, DPT, Ankara. [E. D.]

sosyal koruma Piyasanın işleyişinden doğan sorunları ve külfetleri azaltmak amacıyla, ortaya çıkan nimetleri, refahı topluma dengeli, düzenli ve uzlaşmaya dayalı bir biçimde paylaştırmak demektir. Toplumsal dayanışma çerçevesinde 'bütünsel olarak insanın' korunması ile ilgilidir.

Sosyal koruma kavramı içinde; çalışma yaşamı, mesleğe yöneltme ve istihdam, iş ve gelir güvencesi, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, konut yardımları, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve ayrımcılığa karşı korumaya ilişkin programlar yer almaktadır.

Kişi ve aile çalışsın veya çalışmasın, risk altında ise özel ilgi grubunu oluşturur. Çocuklar, gençler, yaşlılar, kadınlar, eşcinseller, cinsel açıdan kullanılanlar, mevsimlik işçiler, varoşlarda yaşayanlar, göç-

menler, özürlüler, sosyal güvenlik sistemine girmeyenler, eski mahkumlar, öğrenciler, işsizler sosyal korumaya gereksinim duyan gruplardır. Sosyal koruma sistemi acil hallerde ve kronik durum oluşturmuş riskler için örgütlü, sistemli ve objektif kriterlere dayalı programlarla insan onurunu korumaya çalışır.

Bibl.: DANIŞOĞLU, E. (1999), "Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik Politikalarında Yeni Yaklaşımlar", *Prof. Dr. Sema Kut'a Armağan*, Ankara: Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayınları. [E. D.]

sosyal planlama İktisadi planlama ile birlikte ulusal planın iki alt dalını oluşturur.

Sosyal planlama eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, istihdam gibi toplumsal amaçları ekonomik amaçlarına ağır basan, büyümeden çok bölüşümle daha yakından ilişkili görülen konuların planlanmasını kapsar. Sosyal sektör diye adlandırılan sektörlere yapılan yatırımların getirilerinin tam olarak ölçülememesi de bu sektörlerin iktisadi planlama dışında, farklı bir yaklaşımla planlanmasını gerektirmektedir. Sosyal sektör yatırımları doğrudan insana yönelik yatırımlar olduğundan, etkileri ve sonuçları iktisadi planlama kapsamındaki sektörlere göre çok daha uzun zamana yayılmaktadır. Bu nedenlerle, sosyal sektörlerde kaynak tahsisinde fiyat mekanizmasının geçerli olmadığı düşünülmektedir.

Buna karşılık sosyal planlama – iktisadi planlama ayrımının yapay olduğunu savunan görüşler vardır. Buna göre, kamunun tüm yatırımlarının hem ekonomik hem de sosyal boyutları vardır. Tüm yatırımların birbiriyle ilişkili ve benzer kriterlerle ele alınması gerekir. Nitekim bazı ülkelerde planlama faaliyetleri ekonomik – sosyal ayrımı yapmadan yürütülmektedir. Bu uygulama 'bütünleşmiş yaklaşım' diye adlandırılmaktadır.

Sosyal planlama ele aldığı konuların sayısallaştırılmasının güçlüğü nedeniyle planlama çalışmalarına geç girmiş bir alandır. Planlamaya 1920'li yıllarda başlayan Sovyetler Birliği'nde bile, sosyal planlama 1950'li yıllarda başlamıştır. Türkiye'de ilk plandan itibaren sosyal planlama yer almış ve her planda yeni sektörlerle genişletilmiştir. Ancak büyümeye verilen öncelik nedeniyle, sosyal planlama hiçbir planda ağırlık kazanamamıştır. Sosyal planlamaya ilişkin göstergeler planların ana hedefleri arasında yer almamıştır. Sonuçta, Türkiye uluslararası karşılaştırmalara göre hemen her sosyal sektörde, benzer ekonomik gelişme düzeyindeki ülkelerden daha geri konumda bulunmaktadır.

Bibl.: KARAYALÇIN, M., *Kalkınma planlaması İçinde Sosyal Planlama Yaklaşım Biçimleri*, Ankara: DPT; KARACAL, H. (1978), *Sosyal Planlama Yaklaşımları*, Ankara: DPT; KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
[B. D.]

Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) 506 sayılı yasaya göre 1964 yılında kurulmuştur. Özel hukuk hükümlerine tabi, mali ve idari bakımdan özerk bir devlet kurumudur. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlıdır. Aile yardımları sigorta programı hariç, bütün sigorta programlarında hizmet vermektedir.

Bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılanların sosyal güvenliğini sağlamaktadır. Ayrıca tarım kesiminde çalışan işçilerin sosyal güvenliğini düzenleyen 1983 tarih ve 2925 sayılı yasanın uygulanmasından da SSK sorumludur.

SSK'nın kapsamına sigortalılar ile bunların eş ve çocukları ve bakmak yükümlülüğünde bulundukları ana ve babaları; sigortalının ölümü halinde bakmakla yükümlü oldukları dul, yetim, ana ve baba girmektedir.

SSK isteğe bağlı sigortalılıkla grup sigortası uygulamalarını da yürütmektedir. [E. D.]

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Fakr u zaruret (yoksulluk) içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlara, gerektiğinde Türkiye'ye kabul edilmiş kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler almak, gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek amacıyla, 1986 yılında, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'yla, Başbakanlığa bağlı, TCMB nezdinde kurulan bir fondur. İl ve ilçelerde kurulan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları vasıtasıyla, Fondan, kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarından aylık ve gelir almayan vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim öğretim imkânı sağlanması hâlinde topluma faydalı hâle getirilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler yararlanabilmektedir. [B. B.]

sosyalizm Eşitlik ve dayanışma kavramlarını öne çıkararak, kapitalist sistemin yol açtığı sömürü, eşitsizlik, hiyerarşi gibi sorunları ortadan kaldırmayı amaçlayan ve bunun için bir ekonomik sistem öneren siyasi ve ahlaki yaklaşımların genel adıdır. Sosyalistler üretimin kâr için değil toplumsal ihtiyaçların karşılanması için yapılmasını savunurlar. Genellikle toplumdaki eşitsizliklerin **mülkiyet** yapısından kaynaklandığını düşünürler ve üretim araçlarının toplum tarafından kontrol edilmesini savunurlar. Bireyin özgürleşmesini ve siyasal iktidarın çalışan sınıfların eline geçmesini hedeflerler. Sosyalizmin yeni bir insan tipini ortaya çıkaracağına inanırlar. Sosyalist akımlar toplumdaki eşitsizliklere tepki olarak ortaya çıkmakla birlikte, yalnızca ekonomik ilişkilerle sınırlı kalmayan, bir dünya görüşü çerçevesinde tüm toplumsal ilişkilerin değişeceğine ve bu değişimin tüm insanların yararına olacağına inanan hareketlerdir.

Sosyalizm terimi ilk kez 1827

yılında İngiltere'de Owenciler tarafından "sanayide ortaklaşa ve kooperatif mülkiyet" ve 1832 yılında Fransa'da Saint-Simoncular tarafından "sanayinin kollektif olarak düzenlenmesi" anlamında kullanılmıştır (bkz. Owen, Robert; Saint-Simon, C. H.). Bununla birlikte, kapitalizm öncesi dönemlerde de, yer yer sosyalizan ögeler taşıyan düşünce ve hareketler görülmüştür. Bunlar arasında Thomas More'un 1516'da yazdığı *Ütopya*, Campanella'nın 1643'de yazdığı *Güneş Ülkesi* adlı kitaplar, Orta Çağ Avrupa'sındaki eşitlikçi tarikat ayaklanmaları, 16. yüzyılda Almanya'da köylü ayaklanmalarındaki Rebaptistler, 1640 İngiltere devrimindeki Digger (*Kazıcı*) ve Leveller (*Düzleyici*) hareketleri, Fransız Devrimi'ndeki Babeuf hareketi sayılabilir. Osmanlı'da Şeyh Bedrettin hareketini de bu kapsamda değerlendirenler vardır.

Sosyalizmin öncülerinden Saint-Simon Fransız Devrimi'ni sınıf savaşı olarak tanımlamıştır. Aristokrat, rahip, asker gibi asalak sınıflara karşı işçi, köylü, esnaf, sanayici gibi üretici kesimlerin egemenliğini savunmuştur. Toplumu bilimin ve sanayinin yöneteceğini, iktisadi koşullar siyaseti belirlediğinden devletin yok olacağını öngörmüştür.

İngiltere'de Robert Owen teorik çalışmalardan çok pratik yollardan sosyalist uygulamalar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Başarılı bir iş adamı olarak, işçilerin çalışma koşulları ve ücretlerinde iyileşmeler sağladıktan sonra, Amerika'da New Harmony adıyla, eşit ücrete dayalı dev bir komünal işletme kurmuştur. New Harmony'de bir iş saati karşılığı emek pusulaları aracılığıyla yeni bir mübadele biçimi oluşturmaya çalışmıştır. Komünal topluluk denemeleri başarısız olmuş ancak kadınların ve çocukların çalışma sürelerinin kısıtlanmasına yönelik yasaların çıkarılmasını sağlayarak, ilk sosyal düzenlemelerin yapılmasına öncülük etmiştir. İngiliz anarşist William Godwin de Meksika'da komünal koloniler kurmuş ama başarısız olmuştur.

Fransa'da Fourier ticari yaşamın insan karakterini bozan etkilerinden yola çıkarak, insan doğasındaki iyiliği ve uyumu açığa çıkarmak için 400 aileden oluşan küçük tarım toplulukları oluşturulmasını, bu toplulukların aynı binada aynı mutfaktan ortaklaşa bir yaşam sürmesini, gelirlerin emeğe, yeteneğe ve sermayeye göre adil biçimde bölüştürülmesini önermiştir.

Yaşamının 33 yılını hapiste geçiren Blanqui kapitalizmin sömürüsünü tüketim açısından açıklamıştır. Tüketicilerin haksız fiyatlarla sömürüldüğünü öne sürmüş ve bunu önlemenin tek yolunu proleteryanın ayaklanarak iktidarı ele geçirmesi ve bir diktatörlük kurmasında görmüştür.

Louis Blanc en önemli insan hakkı olarak gördüğü iş bulma güvencesini sağlamak için devletin toplumsal işyerleri kurmasını savunmuştur. İşçilerin denetimi altında yönetilecek bu işyerleri yaygınlaştıkça, özel işletmeler uzun dö-

nemde kendiliğinden yok olacaktır.

Proudhon ekonomik düzenin haksızlıklarının ve özel mülkiyetin, özgürlükleri ortadan kaldırdığını savunmuştur. Siyasette federalizmi, ekonomide kollektif güçlerin dayanışmasını çözüm olarak önermiştir. Karşılıksız kredi verecek bir banka kurularak, sermayenin faizinin ortadan kaldırılmasından yanadır. Anarko-sosyalist olarak tanımlanabilecek bir düşünürdür.

Marx ve **Engels** kendilerinden önceki sosyalist düşünürleri ütopyacı sosyalistler olarak tanımlayarak, kendilerinin bilimsel sosyalizmi kurduklarını öne sürmüşlerdir. Onlara göre sosyalizm toplumdaki adaletsizliklere, baskılara, kötülüklere duyulan iyi niyetli tepkilere dayanamaz. Toplumların gelişmesinin tarihi nedenlerini incelemek ve tarihi gelişimin doğrultusunda hareket etmek gerekmektedir. Bu nedenle diyalektik materyalist ve tarihi materyalist yöntemlerle toplumları incelemiş, kapitalizmin gelişme yasalarını saptamış ve gelecekte sosyalizmin zorunlu olarak gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. Onlara göre sosyalizm işçi sınıfının ideolojisidir ve sınıf mücadelesi ile gerçekleşecektir. İşçi sınıfı **proleterya** diktatörlüğü ile sosyalizmi kuracak, sosyalizmin son aşaması **komünizm** olacaktır. **Marksizm** sosyalist hareketler içinde en etkili olanıdır. Sosyalizm terimi çoğu zaman Marksizm ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Marx ve Engels'ten sonra Marksizm çeşitli yorumlarla birbirinden farklılaşan siyasal hareketler şeklinde çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Marksizmden kaynaklanan iki ana akım zamanla komünizm ve sosyal demokrasi olarak adlandırılmıştır.

Almanya'da Lasalle işçi sınıfının hakkını ancak bir siyasal partiyle kazanacağını savunarak, dünyanın ilk sosyalist partisinin kuruluşuna öncülük etmiştir. Feodal dönemi emekçilerin özgürlüksüz dayanışma dönemi olarak, kapitalizmi dayanışmanın yıkıldığı, özgürlüğün arandığı dönem olarak tanımlamış, işçi sınıfı iktidara geldiğinde dayanışma ve özgürlük kavramlarının bir arada gerçekleşeceğini öngörmüştür. Klasik ücret teorisini **Tunç Yasası** olarak adlandırmıştır.

Bernstein Marksizme getirdiği yorumlarla sosyalizmin sosyal demokrat olarak tanımlanan kanadının öncülüğünü yapmıştır. Bernstein'e göre Marx'ın analizleri genel olarak doğru olmakla birlikte sermayenin yoğunlaşması ve tekelleşmesi çok uzun bir süreçtir. **Orta sınıflar** ortadan kalkmamakta, tarımda **köylülük** tasfiye olmamaktadır. **Anonim şirket**lerin yaygınlaşması sermayenin küçük hisseler şeklinde yaygınlaşmasına yol açmaktadır. İşçi sınıfı hareketi kapitalist sömürünün artmasına olanak vermemektedir. Kapitalizmin zorunlu olarak yıkılacağı tezi doğru değildir. İşçi sınıfı çok uzun bir sürecin sonunu beklemektense, sürekli kazanımlar sağlayarak konumumu güçlendirmelidir.

Kautsky Bernstein'den farklı olarak, kapitalizmin çöküşünün ka-

çınılmaz olduğuna ilişkin Marksist tezleri savunmuştur. Ancak sosyalizmin devrim ve diktatörlük yoluyla kurulmasını reddetmiştir. Demokrasiyi sosyalizme özgü bir kurum olarak görmektedir. Ona göre Sovyet devrimi emekçi kesimlerin ekonomik ve zihinsel gelişimini sağlamaya değil tam tersine daha çok ezilmelerine yol açmaktadır.

Jean Jaures sosyalist partileri birleştirmeye çalışan hümanist, demokrat ve barışçı görüşleri öne çıkaran bir sosyalist önderdir.

Sydney ve Beatrice Webb İngiltere'de Fabian Sosyalizminin öncülerindendir. Fabiancılık barışçı yollardan ve aşamalı olarak gerçekleştirilecek bir devletleştirme programıyla sosyalizmin kurulmasını öngörmektedir (bkz. Fabianizm).

Sosyal demokrasi terimi ilk sıralar sosyalizmle aynı anlamda kullanılırken, bölündükten sonra anlam değiştirmiştir. Sosyal demokratlar sosyalizmin devrim yoluyla kurulmasına karşı çıkmakta, tedrici olarak toplumun dönüştürülebileceğini savunmaktadır. Üretim araçlarında devlet mülkiyetini zorunlu saymamakta ancak emekçilerin üretim araçlarını kontrolünün meşruiyeti olduğunu savunmaktadırlar. Sosyalist Enternasyonal sosyal demokrasi veya demokratik sosyalizm için üç ilke belirlemiştir.

1. Özgürlük: yalnız bireysel özgürlük değil, üretim araçları sahiplerine bağımlılıktan ya da politik güç sahiplerinden özgürleşme

2. Eşitlik: yalnızca yasal değil, ekonomik, sosyal, kültürel eşitlik

3. Dayanışma: eşitsizlik ve adaletsizlik kurbanları ile dayanışma

Sosyal demokratlar İskandinav ülkeleri başta olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinde önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu ülkelerde işçi sınıfının hakları ve gelirleri artmış, sosyal devlet uygulamaları genişlemiştir. Ancak sosyal demokratlar **refah devleti** ile yetinmekle, nihai amacı, sosyalist toplumu kurmayı unutmakla suçlanmışlardır. Halen çoğu sosyal demokrat parti sosyalist bir toplum kurma hedefi ile kapitalizmi insanileştirmek ile yetinmek ikilemini yaşamaktadır. Küreselleşme döneminde neoliberal eğilimlerin güçlenmesi sosyal demokratları da etkilemiş, refah devleti uygulamaları zayıflarken yeni arayışlar gündeme gelmiştir.

Marksizmin komünist kanadı Rosa **Luxemburg** ile Lenin'in tartışmalarını takiben daha çok Lenin'in belirlediği ilkeler doğrultusunda gelişmiştir. Lenin **emperyalizm**, proleterya diktatörlüğü ve devrimci parti konularındaki katkılarıyla Marksizmi yönlendirmiştir. Bu dönemden itibaren Sovyetler Birliği uygulamaları sosyalizmin ana akımı olarak kabul edilmiştir. Sosyalizm, komünist partinin siyasal iktidarı, üretim araçlarında devlet mülkiyeti ve **merkezi planlama** olarak algılanmıştır. Başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere, Sovyetler Birliği'nden sonra kurulan sosyalist ülkeler aynı modeli izlemiştir. Çoğu ülkenin komünist partileri Sovyet modelini savunmuş, Sovyet modeli bu modele karşı çı-

kan sosyalistlerce "reel sosyalizm" olarak tanımlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin kuruluş aşamasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Üretim araçlarının kolektif mülkiyeti genel kabul görmüş ancak mülkiyetin devlete mi, sovyet adı verilen işçi konseylerine mi devredileceği tartışması sürmüştür. Diğer bir tartışma sanayileşme için gereken sosyalist sermaye birikiminin ne şekilde sağlanacağı ile ilgilidir. **Preobrajenski** sanayi ürünlerinin maliyetini azaltmak ve tarımsal üretimi artırmak için köylülerin sömürülmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur. **Buharin** sanayileşmemiş ülkelerde kurulması zorunlu olan işçi köylü ittifakının sosyalizmin tedrici olarak yerleşmesine yol açacağı düşüncesindedir. Troçki sürekli devrim tezini savunmuş ve tek ülkede sosyalizm kurmanın olanaksız olduğunu belirtmiştir. Troçki üretim araçlarının devletleştirilmesini onaylamakta ancak bunun devletin işçi sınıfı tarafından kontrol edilmesini sağlayacak bir mekanizma ile birlikte uygulanmasını gerekli görmektedir. **Marksist ekonomi** çalışmaları daha çok sosyalist olmayan ülkelerin iktisatçıları tarafından sürdürülmüştür.

Farklı bir uygulama Şili'de denenmiştir. Allende'nin 1970 yılında seçimleri kazanmasıyla başlayan demokratik sosyalizm deneyimi 1973 yılında ABD destekli bir askeri darbe ile sona erdirilmiştir. 1989 yılında Doğu Avrupa'da, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin yıkılmasından sonra eski tartışmalar gündemden düşmüş, 2000'li yılların başlarında Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere yeni arayışlar gündeme gelmiştir. [B. D.]

sovhoz → kolhoz

sömürgecilik Kapitalizm öncesinde fethedilen ülkelerle fatihler arasındaki ilişkiler bütününe verilen ad olup, kapitalizm döneminde kurulan ve **emperyalizm** olarak adlandırılan ilişkilerden ayırt etmek için kullanılır. Ancak emperyalizmin sömürgecilik üstüne kurulmuş olması ve kapitalizmin gelişiminde sömürgeciliğin oynadığı rolü ayırt etmek kolay olmadığı için ve sömürü ilişkisini vurgulamak amacıyla kullanımında her zaman fark gözetilmemektedir. Yayılmacılıkla sömürgecilik arasındaki farkın da, neden ve sonuçlarıyla yarattığı ilişkiler farklı olmasına rağmen, tarihi gelişimi ve dönüşümü içinde saptanması kolay değildir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'ı, Rusya'nın Orta Asya'yı, Çin'in komşularını feth etmesi ile İspanya'nın Amerika kıtasında gerçekleştirdiği fetihler arasındaki kategorik farkın bütün öğeleriyle, temelde fetheden ve fethedilenin ilişkileriyle irdelenmesi gerekir. Sömürgecilik ilişkisinde iki temel ayrım ve idari yöntem ortaya çıkar. Sömürgecilik sömürgenin siyasal ve idari yetkilerinin yok edilerek doğrudan yönetim veya bu yetkiler sömürgecinin iktidar yapısına dahil edilerek dolaylı yönetimle sürdü-

rülebilir veya sömürgecilik sömürge topraklarda koloniler kurmayı yani yerleşmeyi içerebilir. Sömürgeciliğin tanımındaki bu siyasi vurgu, sömürgecilik döneminde sömürünün zora dayalı yağma ve talana ve ticaret-değişim ilişkisine dayanmasına karşılık, emperyalizmde sömüren ülkenin kapitalizmin sanayi evresine geçmesi ile, sömürünün sömüren ülkenin doğrudan kapitalist üretimi, sermaye birikim süreci, kâr hadleri ve bu yapılanmanın doğurduğu ekonomik gereksinim ve ilişkiye dayanmasıdır. Bu bakış açısıyla **neo-emperyalizm** veya yeni sömürgeciliğin farkı da sömürülen ülkenin siyasal bağımsızlığını kazanmış olmasıdır.

Kapitalizm öncesinde temel üretim tarımla sınırlı, ticari sermaye ikincil ve dış ticaret **lüks** maddelerle sınırlıyken, geç Ortaçağ'a gelindiğinde Avrupa ticaret merkezi Akdeniz'den kuzeye doğru kaymış ve ithalat tahıl ve kereste gibi lüks tüketim dışına, ihtiyaca yönelmeye başlamıştır. Bu kitlesel ithalat, Batı Avrupa devletlerinin sınırlı **altın** ve gümüş kaynaklarıyla sürdürdüğü ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir. Akdeniz'de Arap ve sonra Osmanlı egemenliğinin kurulması, Rusya'nın doğuya yönelmiş otokratik bir rejim geliştirerek içine kapanması, Batı Avrupa ülkelerini zengin Doğu'ya ulaşmak için coğrafi keşiflere zorlamıştır. Büyük Coğrafi Keşifler olarak adlandırılan dönemde önce İspanya ve Portekiz, sonra İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika gibi Batı Avrupa ülkeleri, Amerika kıtalarını, Afrika, Hint altkıtası, Doğu ve Güneydoğu Asya ve Avustralya'yı önce keşfetmiş, ardından da sömürgeleştirmişlerdir.

16. yüzyılda İspanya ve Portekiz'in önderlik ettiği ilk sömürgecilik dönemi, yayılma savaşları ve değerli maden talanı niteliğindedir. Hollanda'nın önderlik ettiği ve öncelikle ölçek sorunları nedeniyle önderliğin İngiltere'ye geçtiği ikinci evrede **plantasyon** tarımı ve bu üretimi sürdürmek için **kölelik** başlamıştır.

18. yüzyılda İspanya sömürgeleri kendi içlerinde, kendi aralarında ve metropolle serbest ticarete geçmişlerdir ve bu gelişme, yerel ticaretin denetiminin yerel elitlerin eline geçmesini destekleyerek, sömürge ulusçuluğunun temelini oluşturur.

19. yüzyıl, İngiltere'de başlayan ve onu Fransa ve Almanya'nın izlediği sanayi devrimi, üretim patlaması dönemidir ve emperyalist çağ başlayarak, dünya yarış halinde feth ve yeniden fethedilir.

Sömürgeci istilanın sömürgeci ülkelerde ve kapitalizmin aldığı biçimde yarattığı etkileri tartışmak zordur. Kapitalizmin **eşitsiz gelişme** yasası nedeniyle bir coğrafyada başlattığı sermaye-emek ve fiyat-kâr ilişkisini dinamik ve dönüştürücü biçimde başka coğrafyalara yayması söz konusu ise de, yeni ilişki kurduğu coğrafyalardaki kültürel, toplumsal ve ekonomik durumun, bu ilişkinin öbür ucunu oluşturacak nitelikte olması gere-

kir. Bu nedenle bu ilişki bir yanıyla da kapitalizmin ürettiklerinin niteliğine ve yönlendirebildiği mali, idari, siyasi ve insani donanımlara bağlıdır. Adam **Smith** tanık olduğu üretim artışı nedeniyle iyimser olsa da, bu gelişim tıkanacağı bir noktanın geleceğini öngörmüştür. **Ricardo** ise bu tıkanıklık nedeniyle karamsardır. **Marx** ve **Engels**, siyasal sorunlar yanında, daha çok sömürgelerdeki üretimin dönüştürülmesi ve yerli üretim biçimlerinin niteliğiyle ilgilenmişlerdir (bkz. Asya Tipi Üretim Tarzı). Rosa **Luxemburg** emperyalizm çözümlemesinde kısa ifadesiyle kapitalizmin satma sorununa vurgu yaparken, Lenin bu tanımı kapitalizmin gelişme evreleri içinde **finans kapitalin** egemen olduğu yeni bir yapılanma/örgütlenmeye denk gelen yeni bir evre olarak tanımlayarak siyasallaştırmıştır (bkz. Kautsky, kapitalizmin dönüşüm krizi).

Sömürgeciliğin sömürgelerde yarattığı dönüşümün birinci başlığı, sömürge savaşları, köleleştirme ve yerli halkın bağışıklık sahibi olmadıkları Avrupa kökenli hastalıklar nedeniyle çok hızlı nüfus kaybına uğramalarıdır. Sömürgeciliğin kültürel etkisi ırkçılık ve kültürel egemenlik kurmak, siyasal etkisi yerli halkların nitelikleriyle bağdaşmayan siyasal sınırlar ve sonrasında devletler oluşması, ekonomik etkisi, yerli ekonomilerin metropol ekonominin ihtiyaçlarına göre düzenlenerek kendine yeterli geçim örüntülerinin parçalanması ve kısa ifadesiyle modern ve geleneksel diye ayrılan kültürel, siyasal ve ekonomik yapılar yaratmasıdır. Bu dönüşüm, sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Batı'ya referansla azgelişmiş olarak tanımlanmaları ve siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlığı ifade edemeyişi ve dolayısıyla demokrasinin gelişememesiyle sonuçlanmıştır (bkz. azgelişmişlik, bağımlılık). [K. E.]

sömürü Marksist ekonomiye göre sömürü, nüfusun bir kesiminin, kullanımı nüfusun başka kesiminde olan bir artığı üretmeye başladığı zaman ortaya çıkar. Bir üretim biçiminde sınıflar, **artı değer**in üretimi ve edinilmesi biçimlerine göre belirlenen üretim ilişkilerine göre konumlanırlar. Sınıf çatışmasına yol açan sömürünün biçimi, üretim biçiminin de nitelenmesi demektir. **Feodalizm**de sömürü zora dayanırken, **kapitalizm**de ekonomiktir de değişim süreci içinde gerçekleşir.

Kapitalizmde artı değerin üretilmesi, **mülkiyet** ilişkisine bağlıdır. Proletarya üretim araçlarına sahip olmayan ve yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan sınıftır. Kapitalistler emek gücünün karşılığı olarak ödedikleri ücretten daha fazla (artık) değer elde ederler. Klasik iktisatçılar sömürüyü emekle ücret arasında eşdeğer olmayan değişime bağlarlar. Marx emekle emek gücü arasında ayrım yapar ve ücreti emek gücünün karşılığı olarak tanımlarken artığın emeğin karşılığı olduğunu söyler. Kâr oranları sermayenin değişen ve değişmeyen

oranlarına göre değil bütününe göre ölçülür. Sermaye büyüdükçe kâr oranı düşebilir, fakat bu sömürü oranının, yani artı değerin gerekli emeğe göre oranının artmasını gizler (bkz. sermayenin organik bileşimi).

Analitik Marksistler sömürünün, üretimden kazanılan gelirle satın alabildikleri ürünlerde cisimleşmiş emek, üretimde harcadıkları emekten küçük olduğunda sömürü söz konusudur derler. Amaç, ücretli emeğin bu biçimiyle tanımlanmış sömürünün ön koşulu olmadığını göstermektir. Yani kapitalist sömürü ücretli emek ilişkisinden değil, üretim araçlarının mülkiyetinden doğmaktadır.

Sömürünün diğer yönü, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik ilişkidir. **Sömürgecilik**, **emperyalizm** ve **neo-emperyalizm** kuramlarıyla gelişmiş sanayi ülkelerinin azgelişmiş ülkeleri nasıl sömürdükleri ve gelişimlerini etkiledikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bkz. Neo-Marksist ekonomi. [K. E.]

spekülasyon Bir malın, gayrımenkulün ya da menkul değerin fiyatının gelecekte artacağının beklentisiyle, alındığından daha yüksek fiyatla satma amacıyla satın alınmasıdır. Spekülasyon yaparken, satın alma sırasında amaç malın kullanımı değil, yüksek fiyattan satma olanağı doğana kadar beklemektir.

Spekülasyon süresi spekülasyon yapılan malın niteliğine göre değişir. Menkul kıymetlerde alım satım aralığı çok kısa olurken, gayrımenkullerde daha uzun süreler söz konusu olabilir. Tarımsal ürünlerin spekülasyonu daha çok mevsimlik düzeydedir.

Spekülasyon, arbitrajdan farklı olarak, risk alınarak yürütülen bir işlemdir. Spekülatörler piyasayı inceler, değerlendirir, fiyatların yükseleceği zamanı tahmin eder ve fiyatların yükselmesinden önce malı satın alır. Piyasa hareketleri spekülatörün beklentileri doğrultusunda gerçekleşmezse, zarar eder.

Galbraith gibi bazı iktisatçılar servet eşitsizliğinin büyüdüğü toplumlarda spekülasyon hareketlerinin yoğunlaştığını savunurlar. İnsanların serveti büyüdüğünde, riskli yatırımlara girme gücü ve cesareti artar. Yüksek ancak riskli bir getiri beklentisiyle yatırım yapmak, yitirmekten çekinilmeyen bir servet gerektirmektedir. Kısa dönemde spekülatif hareketlerle büyük kazançlar sağlamak, toplumda spekülasyonu geniş kesimler için çekici hale getirmektedir. Bu durum spekülasyon amacıyla banka sisteminden kredi kullanılmasının yaygınlaşmasına kadar varabilmektedir. Nitekim **29 Krizi**'nde borsa spekülasyonlarının önemli rolü olmuştur.

Çağdaş ekonomilerde spekülasyonun en yoğun olarak yaşandığı ortam menkul kıymet ve döviz borsalarıdır. Özellikle vadeli işlem borsaları spekülasyon için geniş olanaklar taşımaktadır. Borsalarda spekülasyon hareketlerinin geniş bir biçimde uygulanmasına ve zaman zaman önemli dalgalanmalar ya-

ratmasına karşın, borsaları likit hale getirmek gibi bir yarar sağladığını savunanlar da vardır. Hatta, **küreselleşme** ortamında spekülasyonun uluslararası piyasayı dengeleyici bir işlem olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Buna karşılık uluslararası spekülatif hareketlerin küreselleşme ile birlikte büyük bir güç haline geldiği ve **sıcak para** olarak tanımlanan kısa vadeli sermaye hareketlerinin önemli krizlere neden olduğu bilinmektedir. Meksika, Brezilya, Güneydoğu Asya, Rusya ve Türkiye'deki krizlerde uluslararası spekülatörlerin yol açtığı sıcak para hareketleri önemli rol oynamıştır. Nitekim döviz spekülasyonunun önlenmesi için 'Tobin Vergisi' adı verilen yeni bir uluslararası vergi gündeme gelmiş ancak uygulanamamıştır. Tobin Vergisi uluslararası kısa dönemli sermaye hareketlerinin önlenmesi için, her döviz dönüşüm işlemi için küçük oranlı uluslararası tek tip bir vergi uygulanmasını öngörmektedir.

Bibl.: AKDİŞ, M. (2004), *Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılacak Araçlar: Tobin Vergisi*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi; ASLANOĞLU, M., *ABD'de Servet Yoğunlaşmasının 1929 Büyük Bunalımı Üzerindeki Etkileri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi. [B. D.]

spekülatif balon Bir aktiften beklenen gelirin iskonto edilmiş şimdiki değerinden daha yüksek bir fiyat kazanmasına yol açan bir fiyat sapmasıdır. Aşırı satın alma ile oluşan geçici bir piyasa durumudur. Spekülatörlerin fiyatının yükselmesini bekledikleri bir mala yönelmeleri sonucu talebin aşırı ölçüde artmasından kaynaklanır. Fiyatlarda görülen yükseliş eğilimi çok sayıda yatırımcının piyasaya girmesine yol açar. Fiyatlarda hızlı ve kısa süreli bir sıçrama yaşanır. Bu durum fiyatlar düşerken çok daha hızlı satışlara yol açar. [B. D.]

spot valör Mali piyasalarda gerçekleştirilen bir işleme bağlı ödemelerin işlemin yapıldığı günü takip eden iki iş günü sonrasında gerçekleştirilmesidir. Spot valörle yapılan bir işlem, örneğin Pazartesi günü gerçekleşmiş ise ödemeler Çarşamba günü yapılmaktadır. Diğer bir deyişle spot valör, paranın kullanıma hazır olacağı tarihi ifade eder. [Ü. U.]

Sraffa, Piero (1898-1983) Değer ve bölüşüm kuramlarındaki çalışmalarıyla Neoklasik görüşün tutarsızlığını kanıtlamış ve 1960 sonrası iktisat kuramında Post-Keynesyenler ve Marksistler üstünde yarattığı etkiyle Neo-Ricardocu ve Sraffacı denilen görüşlerin fikir babası olmuş İtalyan asıllı İngiliz iktisatçı.

Ünlü bir ticaret hukuku profesörünün oğluydu. Torino'da doğdu ve 1918'den itibaren Antonio Gramsci'nin (1891-1937) yakın çevresinde yer aldı, *Ordino Nuovo* dergisine katkıda bulundu. 1924'te, İtalyan Komünist Partisi'ndeki hizipleşmeler nedeniyle hareketten uzaklaştı.

Ancak sonuna kadar 1926'da tutuklanan ve hapishanede ölen Gramsci'nin dostu, destekçisi ve entelektüel yoldaşı olarak kaldı.

Sraffa 1920'de Torino Üniversitesi'nden mezun oldu, Perugia (1924) ve Cagliari (1926) üniversitelerinde çalıştı. 1921'de **Keynes** çevresiyle temasta bulunmak üzere Cambridge'e gitmişti, faşist baskıların artması üzerine Keynes'in çağrısına uyarak Cambridge'de kaldı ve bu okulun önemli kişiliklerinden biri haline geldi, 1927'den itibaren Trinity College üyesi oldu. 1920'lerde İngiltere Marksistlere pek de açık değilken, 'gizli Marksist' olarak tanımlanan Sraffa, Keynes'le birlikte **Hayek**'e karşı iş çevrimleri tartışmasına katıldı.

Sraffa, Keynes'in 1921'de yayınlanan olasılıklar kitabını incelediklerı Frank Ramsey ve *Philosophical Investigations* eserinde büyük katkısı olduğunu söyleyen yirminci yüzyılın en etkili filozoflarından Ludwig Wittgenstein ile 'kafeterya grubu'nu oluşturmuştu. Ancak utangaçlığı ders verme konusunda onu isteksizleştirince Keynes onun King's College kütüphanesine atanmasını sağladı ve Royal Society'nin David **Ricardo**'nun bütün eserlerini yayınlama projesini ona verdi. Sraffa'nın 1931'de başladığı bu görev, 1943'te Ricardo'nun bir sandık dolusu yazısının da bulunmasıyla yirmi yıl sürdü. 1953'te Maurice **Dobb**'un da katılımıyla yayın başladı. Sraffa'nın bu ciltlere yazdığı giriş yazıları, klasik ve neoklasik ekonominin çarpıcı yorumlarıydı.

Sraffa 1926'da "Rekabet Koşulları Altında Getiri Yasaları" adlı makalesinde, firmanın üretim miktarını artırdığında birim maliyetinin düşmesinin, içsel ekonomilerden veya sabit sermayenin daha çok ürüne dağıtılmasından doğduğunu ortaya koyar. Birim maliyetini azaltmak isteyen firmalar büyümek zorundadılar ve firmaların büyümesi rekabetin ortadan kalkması demektir. **Marshall**'ın homojen mal üretimi varsayımı ve firmaların arz eğrilerinin toplamının sanayinin arz eğrisine, tüketicilerin talep eğrileri toplamının malın toplam arz eğrisine ulaşması görüşü, Sraffa'nın Marshall'ın içsellikleri de eşit varsayması karşısında, tüketiciler için üreticinin kimliğinin önemli oluşunu, firmanın talep eğrisinin sonsuz esnek olamayacağını ortaya koymasıyla geçersizleşmiştir. Cambridge'deki arkadaşı ve birbirlerinden etkilendiklerini söyledikleri Joan **Robinson**'la birlikte, firma teorisine yönelik eleştirilerle tam rekabet varsayımının gerçek dışılığını kanıtlama yolunda önemli adınlar atılmıştır. Bu makaleden itibaren, neoklasik görüşün tam rekabet ve genel denge teorilerine yönelik çalışmalar başlamıştır.

Sraffa 1920'lerde başladığı çalışmasının sonuçlarını 1960'da *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a critique of economic theory* ('Malların Mallarla Üretimi: iktisat kuramını eleştiriye açış', çev. Ümit Şenesen, İstanbul: İTÜ Kütüphanesi, 1981) adlı eseriyle ortaya koymuş ve neoklasik

ekonominin mantık temellerini çürütmüştür.

Neoklasik ekonominin temel kuramına göre, üretim faktörlerinin yani emek ve sermayenin elde ettikleri gelir marjinal verimlerine eşittir. Böylece ücret emeğin marjinal verimine eşit olurken, kâr haddi de sermayenin marjinal verimine eşit olacaktır. Üretim faktörü fiyatındaki değişme de bu faktörün üretimde kullanılmasında değişikliğe yol açar, örneğin fiyatındaki düşüşün kullanımı arttırması beklenir.

Pierro Sraffa, sermayenin gelirinin hesaplanmasında kâr oranı hesabının mümkün olmadığını çünkü sermaye miktarının birbiriyle toplanamaz birçok öğeden oluştuğunu ileri sürer. Sermayenin fiyatı kârlılığıyla, kârlılık da verimlilikle belirlenir. Ama kâr oranı fiyat değildir. Neoklasik ekonomistler sermaye verimliliğini bulmak için sermaye toplamını bilmek zorundadırlar ama sermayenin fiyatı verimliliğe bağlı olduğundan farklı sermaye mallarının fiyatlarını toplamaları gerekir. Onlar farklı sermaye bileşenlerini toplamakta sakınca görümüyorlardı. Oysa sermayenin hesaplanması zaten kâr oranına dayandığından burada bir tanım sorunu vardı. Fiyatlardan bağımsız bir sermaye ölçütü oluşturmakta zorlanan neoklasikler, uzun vadede sermayenin emek gibi marjinal verimliliğine eşit olacağını savunmayı sürdürdüler.

Bu hesaplamada sermaye miktarı kâr oranına bağlıdır. Neoklasik kuramda emeğin verimliliği kullanımdaki sermaye miktarına bağlı olduğundan, sermayenin hesaplanabilmesi şarttır ki neoklasik iktisadın temel görüşleri olan piyasanın kendiliğinden işleyişi, kaynakların etkin tahsisi, tam istihdamın ve dengenin sağlanışı kanıtlanabilsin. Neoklasiklere göre kullanılan sermaye miktarında artış kâr oranını düşürür. Kârı azamileştiren firma faiz oranları düştüğü zaman daha fazla sermaye kullanır, ücret oranları arttığında daha az emek kullanmak ister. Ücret oranlarındaki artış faiz oranlarında azalmaya neden olur (olmalıdır). Ücret oranında bir artış olduğunda firmanın üretimde kullanılan emeğin yerine sermayeyi koyması ve sermaye oranını artırması yani daha sermaye yoğun üretimi tercih etmesi gerekir. Neoklasik kuramın tutarlı olması için, sermaye ölçüsünün, bir zaman içinde kullanılan emek miktarını ölçen bir endeks olmanın dışında, kullanılan tekniğe göre hangisinin daha sermaye yoğun olduğunu göstermesi ise olanaksızdır. Kuram, kârı azamileştirmek isteyen firmanın az sermaye yoğun teknikten çok sermaye yoğun tekniğe geçeceğini ifade eder ama hangi tekniğin daha sermaye yoğun olduğunun ölçütünü veremez. Bir tekniğin tercih edilmesi, ücret ve faize bağlıdır; kâr oranı da bunlara göre değişir, bu tekniklerin tercihi tek başına sermaye yoğunluğunu gösteremez.

Sraffa kâr oranında değişmenin sermaye miktarı hesabını da değiş-

tirdiğini göstermiştir. Farklı sermaye yoğunlukları ve farklı kâr oranı olan sektörlerde sermaye verimliliğinin hesaplanması da farklı olmak durumundadır. İki üretim tekniği de eşit sermaye emek oranlarına sahip olduğunda, teknik değiştirme olanaksız olacaktır. Neoklasikçiler fiyatların emek değerleriyle oranlı olması gerektiğini savundukları için, sermayenin organik bileşimi (fiziki sermayenin emeğe oranları) sanayiden sanayiye değiştiğinde, emek değer kuramının fiyatların emek değeriyle oransallıktan saptığını görmezlikten gelmeye çalıştılar, bunu savunabilmeleri için bütün sanayilerde eşit sermaye organik bileşimleri olduğu varsayımını ileri sürmeleri gerekiyordu. Neoklasikler buna karşı çıkarken, farklı sermaye yoğun teknikler varsayımıyla açmaza düşüyorlardı.

Teknik değiştirme, bir firmanın düşük ve yüksek olduğu kâr hadlerinde kullanılan bir üretim teknolojisi ile ara oranlarda kullanılan başka bir teknoloji varsayımında iki tekniği de ardışık olarak kullanacağını gösterdiğinden, tekniklerden birinin ötekine göre daha sermaye yoğun olduğunun gösterilmesini de olanaksızlaştırır. Bu durum, sermayenin marjinal verimi hesaplarının da, bir sermaye ölçütü bulmanın da mümkün olmadığını gösterir.

Sraffa ve Robinson ile İki Cambridge Sermaye Anlaşmazlığı olarak bilinen tartışmaya giren **Samuelson**, sonuçta eleştirinin ciddiyetini kabul eder: "Daha düşük bir faiz oranında benimsenmenin ve yüksek ücret oranı gerektirmenin ex post gereksiz duygusu dışında çoğu kez farklı süreçleri daha 'sermaye yoğun', daha 'makineleşmiş', daha 'dolambaçlı' olarak nitelendirmenin kesin yolları ortaya çıkar. Yeniden değiştirme olayında bu gereksiz sınıflandırmanın, piyasada geçerli olacak faiz oranlarına bağlı olarak, değişmeyen teknoloji çiftleri arasında tutarsız bir sıralamaya yol açtığı sergilenir. Eğer bütün bunlar bu nostaljilerde neoklasik yazarlığın eski zaman mesellerinden dolayı baş ağrısına neden oluyorsa, bilim adamlarının kolay bir yaşam için doğmadıklarını kendilerine hatırlamamız gerekir. Yaşamın gerçeklerine saygı duymalı ve değerini bilmeliyiz." G. C. Harcourt'un bu eleştiri karşısında tutumu şöyledir: "Esasen saldırı altında olan herhangi özel bir sonuçtan çok, neoklasik analizin genel metodolojisidir. (...) Bir bahisçi olarak paramı yatıracağım kişiyi bilirim; ancak daha sonra, Tanrı'ya inanan bir insan olarak, bu dünyada galip gelmek için asla avantaj beklemedim." C. E. Ferguson da çok nettir: "Neoklasik iktisat kuramına bel bağlamak bir inanç sorunudur. Kişisel olarak ben bu inanca sahibim" (Hunt 2005: 548).

Sraffa, sermayenin hesaplanması sorunuyla ilgili yaklaşımını sürdürerek, Neoklasik bölüşüm teorisine getirdiği eleştiri kadar fiyat ve artı değer teorilerini de etkileyen önemli görüşler geliştirmiştir.

Neoklasik marjinal verimlilik kuramının değer ve bölüşüm teo-

rilerini açıklarken kullandığı marjinal verim ve marjinal maliyet hesaplamalarının tutarsızlığı görülmüştür. Üretimi üretim faktörlerinden tüketim mallarına doğru tek yönlü bir süreç olarak anlamaktadır ve üretim maliyeti ile sermaye kavramı ürün fiyatlarından bağımsız varsayılır. Kendisini artık üretmeden yenileyen basit toplumda mübadele kıymetinde fiyatlar bir kez belirlendiğinde sabit olarak başlangıçtaki durumun tekrarlanmasını sağlayabilmelidir. Üretimle tüketim aynen yenilendiğine göre, mallardan biri değer standardı kabul edildiğinde sistem fiyat için tek çözüm verecektir. Ekonomi her yıl artık veriyorsa, bu yaratılan artık (veya kâr) fiyatların belirlenmesiyle aynı mekanizma içinde yaratılmaktadır.

Sraffa, ürünün denklemine giren üretim araçlarını, her birimin üretimine giren emek miktarını, emeğin harcandığı zamanı göz önüne alarak hesaplamayı önerir. Ürünün fiyatı ve kâr haddi standart ürün (klasik ekonomide değerin değişmez ölçüsü) ile ifade edince bir ürünün üretimine giren üretim araçları, bunların üretim araçları ve emek miktarıyla ikame edilir. Sonuncu üretim araçları bir dönem önce gerçekleştirildiği için her bir aşamada ürünler tekrar üretim araçlarına ve emeğe indirgenmeli ve kendi döneminin kâr haddiyle hesaplanmalıdır. Kâr haddi ne kadar yüksekse indirgeme süreci o kadar geri götürülmelidir.

Mali sermaye para ile ölçülüp toplanabilir, ancak fiziki sermaye mali sermaye ile toplanamaz. Sermayenin Marksist ekonomide birikmiş emek oluşundan kaynaklanan bir görüşle, Sraffa bütün fiziki sermayeyi onun üretimine katılan emek ve girdi maliyeti ile hesaplamaktadır. Buradaki girdi de daha önceki emek ve girdi fiyatlarıyla hesaplanmalıdır. Bu hesaplama emek katkısı görülmezlikten gelecek orana ulaşılana kadar geriye doğru sürdürülmelidir. Bundan sonra bütün emek ve girdi maliyetleri toplanarak fiziki sermaye miktarı bulunabilir.

Sraffa gerekli emek ile artık emek arasında ayrım olamayacağını ve artık emeğin artı değerin kaynağı olarak gösterilemeyeceğini savunarak Marx'tan ayrılır ve emek gücünün değerinin herhangi bir malın değeri gibi belirlenemeyeceğini savunarak, üretimde kullanılıp tüketilen maddi malların yerine konulmasının üstündeki bütün üretimin artık üretim olduğunu düşünür. Sraffa bu yaklaşımıyla Marx'ın kârın yapısına ilişkin açıklamalarıyla üretim fiyatları analizi arasında da köprü kurmuş olur.

1960 ve 1970'lerde Neoklasiklerle doğan tartışma ortamı yanında klasik değer kuramını da canlandıran bu görüşleriyle Sraffa, **Post-Keynesyen ekonomi** okulunun gelişimini, Luigi L. **Pasinetti** (1930), Pierangelo Garegnani (1930), John Eatwell (1945), Ian Steedman (1941), Krishna R. Bharadwaj (1935-1992) gibi Neo-Ricardocu okulun oluşumunu ve Sraffacı denilen yaklaşımla kuramlarını geliş-

tirmeye çalışan birçok ekonomisti etkilemiştir.

Sraffa'dan sonra, döneminde neoklasik okulun en etkin adlarından olan Samuelson çok sektörlü modellerle Leontieff ve Sraffa hesaplamasını kullanırken, özellikle makroekonomide ve büyüme teorisinde neoklasik model kullanılmaya devam edilmektedir. Mikroekonomide genel denge teorisi kullanılır ve bu ekonomistler teknik değiştirmenin mikroekonomi için de geçerli olduğunu görmezlikten gelirler. Neoklasiklerden çoğu da bu tartışmayı hiç duymamış gibi yapar. [K. E.]

stagflasyon Durgunluk içinde enflasyon demektir (stagnation ve inflation kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilmiştir). 1970'li yıllarda ABD ve İngiltere başta olmak üzere, bazı ülkelerde enflasyon yükseldiği halde ekonomik durgunluk ve yaygın işsizlik yaşanması, ilk kez karşılaşılan bir durumdu. O yıllara kadar, **Philips eğrisi**nde ifade edildiği gibi, enflasyonla işsizlik arasında ters orantılı ilişki olduğu düşünülürdü. Keynesyen görüşler doğrultusunda, çözülmesi gereken asıl sorun istihdam olarak görülürdü.

1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon Keynesyen görüşlerin terk edilip, **monetarizm**in öne çıkmasında etkili oldu. Monetaristler, Keynesyen görüşler doğrultusunda istihdamı artırmak için, para arzının genişletilmesi suretiyle faizlerin yapay olarak düşürülmesinin stagflasyona yol açtığını öne sürmüşlerdir. Bu durum verimsiz, yanlış yatırımların yapılmasına, kaynak israfına neden olmakta; faizler yeniden yükselince, yanlış yatırımların tasfiye olmasıyla, işsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu görüşlere karşılık, toplam arzı kısan çeşitli maliyet artışlarının ve üretim darboğazlarının stagflasyona yol açtığı da savunulmuştur.

Stagflasyon yerine enflasyonist resesyon terimi de kullanılmaktadır. [B. D.]

Stahanovizm Sovyetler Birliği'nde 1935'ten başlayarak üretimi arttırarak verimi en yüksek düzeye ulaştırmayı ve sosyalizmin inşasına katkıda bulunmayı hedefleyen çalışma anlayışına verilen addır.

Aleksey Grigoryeviç Stahanov (1906-1977) Donbass havzasında çalışan Rus madencidir; 1935 31 Ağustos'unda 345 dakikada 102 ton kömür çıkararak normal normun on dört katı üretim yapmıştır ve *Pravda* bu üretim miktarının dünya rekoru olduğunu duyurmuştur. Stahanov 19 Eylül'de ekiple 227 ton kömür üreterek kendi rekorunu kırar.

Stahanov'un rekoru kısa sürede bütün Sovyetler Birliği'nde örnek bir çaba olarak duyurulur ve işçiler normal kotaların üstüne çıkarak üretimi artırmak için yarışa girerler. Bu basireti gösteren işçilere artık Stahanovcu anlamında 'Stahanovit' denmektedir. 14-17 Kasım 1935'te Kremlin'de Bütün Stahanovitler Konferansı toplanır. Merkez Ko-

mite 1935 Aralığında Stahanovizmi emeği yeni anlamda örgütlemek, işi konusunda bilgilenmek, teknolojik ilerleme sağlamak, yeni işbölümü anlayışıyla yetenekli işçiye olanak sağlamak, üretimi artırmak ve ücret artışı kazanmak demektir diye tanımlar ve 1936 yılı Stahanovizm yılı olur. 1 Şubat 1936'da Nikita İzotov 607 ton kömür üretimiyle rekoru kırar. Bir çok sektörde normal üretim miktarını kat kat artıran kahramanlar çıkmaya başlar.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan (1928-1933) sonra İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sermaye yatırımında daha ılımlı ve finansta daha istikrarlı hedefler benimsemiştir. Plan hedeflerini gerçekleştirmek için üretim kapasitesinin sonuna kadar kullanılması gerekmektedir. Stalin üretimde artış beklentisini Sovyet işçisinden mucize beklediği sözleriyle açıklamıştır. Böylece yeni Sovyet insanını yaratma yolunda yeni çalışma anlayışını geliştiren ve 'sosyalist rekabet' anlayışıyla üretimi artıranları ifade eden Sosyalist emek kahramanlığı tanımlanır. 27 Aralık 1938'te Yüksek Sovyet Presidyumu kararıyla emek kahramanlarına SSCB'nin en büyük ödülü olan Lenin Ödülü'nün verilmesi ve 22 Mayıs 1940'ta üretim anlayışında özel bir kazanım elde edene Sovyetler Birliği Kahramanı gibi orak çekiçli özel madalya verilmesi kabul edilir; emek kahramanları afişlerde tanıtılır, pulları basılır, memleketlerine tunç heykelleri dikilir, konuyu işleyen filmler çekilir, romanlar yazılır.

İşçileri üretimi artırmaya yönelten kampanyaya adını veren Stahanov 1936'da Komünist Partisi üyesi yapılmış, iki Lenin Ödülü, Kızıl Bayrak Ödülü, sayısız madalya kazanmış, Ağustos'un son günü onun başarısıyla madenci günü olarak kutlanmaya başlanmıştır. İş kotasını aşan Stahanovcu, kazandığı toplumsal itibar yanında daha yüksek ücret, ayni ödüller almaktadır. Formenler için kurslar açılır; işletmelerde 5, 10, 30 günlük yarışmalar düzenlenir, fabrika yönetimleri yarışma ekipleri kurar. İkinci Dünya Savaşı sırasında tek vardiyada iki kat üretimi hedefleyen ikiyüzcüler hareketi ve bin kat artışı hedefleyen binciler hareketi başlatılır. Üretim kotalarını aşma yarışı sonucu kotalar resmen artırılmış, aslında böylece gerçek ücretler düşürülmüş ve **Taylorizm** anlayışıyla parça başı ücret sistemi geçerlilik kazanmıştır. Resmi açıklamalarla Birinci Beş Yıllık Plan'da emek verimliliği % 41 iken, İkinci'de % 82'ye çıkmıştır.

1971 1 Eylül'üne gelindiğinde SSCB'de, 4.497'si kadın 16.245 kişi emek kahramanı ödülü, 25'i kadın 105 kişi özel orak çekiç ödülü almıştır. Ancak 1970'lerden itibaren üretimde kişisel başarılar yerine üretimi kitlesel olarak artırmaya önem verilmektedir ve parça başı ücret anlayışı terk edilmiştir.

Stahanovizm İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'nın diğer sosyalist ülkelerinde de benimsenmiştir. Çin'de de 1958-1961 yılları arasında Dazhai (Tachai) böl-

gesindeki verimsiz toprakları köylüleri ekipler halinde örgütleyerek kol emeğiyle cennete çeviren Çen Yonggui emek kahramanı ilan edilmiş ve 1973-1980 yılları arasında politbüro üyesi yapılmıştır. Çin'deki Stahanovizm deneyimi daha uzun süreli olmuştur ve köylü emeğini yeni yatırımlarda kol gücüyle çalışmaya teşvik etmiştir.

1988 yılından itibaren Sovyet basınında Stahanov'un rekorunun propaganda amaçlı olduğunu ve yardım gördüğünü açıklayan yazılar yayınlanmıştır. Şurası gerçektir ki işçiler sosyalist toplumu inşa amacıyla kampanyaya uygun biçimde üretimi artırmak için harekete geçmiştir. [K. E.]

standardizasyon Üretim, ticaret veya hizmet alanlarında faaliyetlerin tekdüze kurallara göre düzenlenmesi, standart hale getirilmesidir. Burada amaç, kalite eşitliğini sağlamak; üretimi yeknesak hale sokmak ve prodüktiviteyi (üretkenliği) yükseltmektir.

Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO); belirli bir faaliyetle ilgili olarak ekonomik fayda sağlamak üzere, bütün ilgili tarafların yardım ve işbirliği ile belirli kurallar koyma ve bu kuralları uygulama işlemini standardizasyon olarak tanımlamıştır. [B. B.]

statik analiz İktisadi kuvvetlerin etkisinden doğan sonuçları ve bu etkinin belirli bir anda meydana getirdiği denge ve dengesizlik durumlarını inceleyen analizdir. Belirli bir anda piyasada bir denge durumunun kurulabilmesi için gerekli şartları araştıran statik analizde, dinamik analizin aksine zaman boyutu çözümlemenin dışında tutulur ve ekonomideki genel gidişatın değerlendirilmesinden çok bir önceki yılın aynı ayı veya dönemi karşılaştırılır. [B. B.]

stok Bir imalatçının veya tüccarın depo, ambar veya mağazasında bulunan mal ve malzeme miktarıdır. Stoklar; hammaddeler, yarı mamuller ve nihai malları kapsar ve söz konusu varlıkların miktarı veya parasal değeri ile ölçülür.

Sermayenin bağlanıp kalmaması için stokları en kısa zamanda piyasaya sürmek, buna karşılık da işletmenin belli bir tempoda çalışabilmesi için stok bulundurmak şarttır. Bir işletmenin etkin ve verimli bir faaliyet göstermesi stok politikası ile yakından ilgili olup üretim, satış ve finansal koşulların göz önüne alınarak, işletmenin yapısına göre en ekonomik stok miktarının belirlemesi ve bu miktarın aynı seviyede tutulması temel amaçtır. [B. B.]

stok değişken Akım değişkenle birlikte ekonominin iki temel değişkeninden birini oluşturur. Bir zaman boyutuna bağlı olmayan değişkendir. Sermaye stoku, borç stoku, doğal kaynaklar stok değişkenlerdir ve bir zaman boyutu ile birlikte ifade edilmezler. [B. D.]

Strumilin, Stanislav Gustavoviç (1877-1974) Sovyet ekonomisi, plan-

lama ve emek sorunlarıyla ilgili konularda etkili olmuş Sovyet ekonomist.

1899'da Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. Parti'nin dört ve beşinci kongerelerinde delegeydi. 1905 devriminde yer aldı, tutuklandı ve sürüldü, üç kez hapishaneden kaçmayı başardı.

Menşevik olan Strumilin istatistikçiydi, Bolşevik Devrimi'nden sonra ekonomik planlamada görev aldı. 1921'de Merkezi Planlama Bürosu'nda çalıştı ve Ulusal Ekonomi Muhasebesi Merkezi Yönetimi'nden sorumlu oldu. Bu dönemde uygulanan Savaş Ekonomisi anlayışının önderlerindendi.

Strumilin planlamanın, başlangıç olanaklarıyla değil, arzulanan siyasal ve toplumsal kalkınma düzeyini tutturmak üzere ulaşılmak istenen hedeflerden başlanarak yapılmasını savunuyordu. Bu hedeflere göre plancı erişilmesi gereken çıktıyı hesaplamalı ve onlara ulaşmanın yollarını düşünmeliydi. Sosyalist planlamada piyasa işleyişinin sonucu oluşan fiyatların değil ürünlerin doğal hallerinin ve emek birimin kullanılmasının savunulduğu ve rublenin uğradığı değer kaybına karşı Sovyet ekonomisinin "paranın yok oluşuna doğru" adım attığı savunusunun ileri sürüldüğü 1920' lerde Strumilin, emek biriminin yetenek, eğitim gibi farklılaşmalarının, ekonomik çıktıların toplumsal faydalarının hesaplanabildiği modeller geliştirmeye çalışıyordu.

1960'lardan sonra, Batı'da ve azgelişmiş ülkelerde yaygınlaşmasıyla uluslararası ilgi odağı olan Sovyet planlaması, fiyat-değer ilişkileri sorununda, **Kantoroviç**'in **doğrusal programlama** yöntemiyle değişken çokluğu sorununa kısmi bir çözüm bulurken, birçok Sovyet ekonomistle birlikte **Lange**'nin ve Strumilin'in sosyalist dengede her üretim sürecinde yaratılan kullanım değerinin harcanan toplumsal emeğin oranına tekabül etmesi düşüncesiyle fiyatların çeşitli kullanım tekniklerinden de yararlanacaktı.

Strumilin 1931'den 1957'ye kadar Üretici Güçler Araştırmaları Konseyi üyesi ve 1943'ten 1951'e kadar **gosplan** örgütlenmesinde Bilimsel ve Teknik Uzmanlar Konseyi üyesiydi. Bu görevleri sırasında planlama, istatistik, iktisat tarihi ve Sovyetlerde toplumsal gelir aralıkları konularında birçok kitap ve makale yazdı. Son dönemlerinde emek konularıyla ilgilenerek, eğitimin ücret farklılaşmalarındaki etkisini inceledi ve verimlilikle ilgili 'Strumilin endeksi'ni geliştirdi. Bkz. planlama, Gorbaçev. [K. E.]

sübvansiyon Devletin birbirinden çok farklı amaçlarla, bireylere ya da firmalara, bir üretim faaliyeti karşılığı olmaksızın yaptığı ödemelerdir. Sübvansiyonlar; gelir düzeyi gibi belirli kriterlere göre, tarımsal ürünler gibi belirli üretim faaliyetlerine göre, ihracat gibi belirli işlemlere göre, sağlık gibi belirli tüketim biçimlerine göre uygulanabilir. Devletin fiyat politikası sonucu oluşan kamu kuruluş zararlarının karşı-

lanması, toplumsal fayda gözetilerek belirli mal ve hizmetlerin üretimini artırmak için yapılan harcamalar da sübvansiyon kapsamındadır. Öğrenciler, işsizler, yoksullar, çiftçiler, yeni yatırım yapan şirketler, yabancı şirketlerle rekabet eden yerli şirketler, azgelişmiş yörelere yatırım yapan kuruluşlar gibi çeşitli kesim ve kuruluşlar devletin sağladığı sübvansiyonlardan yararlanırlar.

Sübvansiyon şu amaçlardan birini yerine getirmeyi amaçlar;

a) Tüm vergi mükelleflerinden, belirli bir malı üreten ya da tüketenlere gelir transfer etmek.

b) Arz veya talep esnekliğinden yararlanarak, alıcı ya da satıcının davranışlarını etkilemek.

c) Bazı malların fiyatlarını düşük düzeyli veya istikrarlı tutmak.

Sübvansiyonlar malların, hizmetlerin veya faktörlerin fiyatını değiştirerek, piyasa dengesinin dışında bir denge oluşturmaya yönelik olarak uygulanır. Devlet sosyal ve ekonomik politikaları gereği bazı malların ya da maliyet unsurlarının fiyatlarının piyasada belirlenen düzeyin altında olmasını amaçlayabilir. Bu niteliğiyle piyasanın işleyişine müdahale eden bir karakteri vardır. Sübvansiyonlar genellikle kaynakların bir mal ya da sektörden diğerine yönelmesine yol açmaktadır. Sübvansiyon uygulanan bir mal veya hizmetin fiyatının düşmesi ve üretiminin artması hedeflenir. Bir mala sübvansiyon uygulandığında, arz eğrisi sağa kayar, yeni denge noktasında daha düşük fiyatla daha çok üretim yapılması sağlanır.

Sübvansiyon, bir malın tüketici tarafından normal koşullar altında ödemesi gereken fiyattan daha düşük, üreticiler tarafından da daha yüksek fiyattan alınıp satılmasını sağlar. Gelir dağılımını yeniden düzenlemek ve piyasanın işleyişindeki aksaklıkları gidermek amacıyla da uygulanır. Eğitim, sağlık, kent içi ulaşım gibi alanlar sosyal amaçlarla hemen tüm ülkelerde sübvansiyon konusu olmuşlardır. Sübvansiyonlar çevre kirliliğini giderme ya da azaltma amacıyla da kullanılmaktadır. Bazı ülkelerde daha az çevre kirliliği yaratan üretim yöntemleri sübvansiyonlardan yararlandırılarak teşvik edilirler.

Korumacılığın uygulandığı ekonomilerde yerli üretim, kamunun ürettiği hammadde ya da ara malların özel firmalara maliyetinin altında fiyatlarla satılmasıyla sübvanse edilmektedir. Yatırımları teşviki için düşük faizli kredi sağlamak veya vergi muafiyeti tanımak da yaygın bir sübvansiyon çeşididir.

Tüm dünyada tarım sektörü sübvansiyonların yaygın olarak kullanıldığı bir alandır. Tarım sektörünün varlığını sürdürmesi çoğunlukla sübvansiyon gerektirmektedir. Bu alanda taban fiyatlar, tarımsal destekleme alımları, sübvanse edilmiş fiyatlarla girdi temini, kredi gibi sübvansiyon araçları kullanılmaktadır. Tarımsal kredi sübvansiyonu devletin tarımsal üretim artışı sağlamak ve maliyeti düşürmek amacıyla piyasa faiz haddinin altında faizle tarımsal işletmelere kredi

açmasıdır. Burada kredi değil, düşük faiz haddi sübvansiyondur.

Ancak **Dünya Ticaret Örgütü** üyeleri 2004 yılında imzaladıkları bir çerçeve anlaşma ile tarım sektöründe de üretim ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Batı ülkelerinde tarım sürekli sübvanse edilerek gerek mülkiyet yapısı, gerekse teknolojisiyle yüksek verimlilik düzeyine ulaşmıştır. Azgelişmiş ülkelerde tarımsal sübvansiyonların kaldırılması önerisi günümüzün yaygın tartışma konularındandır.

Dünya Ticaret Örgütü'ne göre sübvansiyondan söz edilebilmesi için; finansal bir avantaj sağlanması, bir kamu kuruluşu tarafından yapılması ve ticari bir çıkarın söz konusu olması gerekmektedir.

Uruguay Turu'nda sübvansiyonlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

1. Doğrudan fon transferleri (hibe, ödünç verme, öz sermayeye iştirak vb.) ya da doğrudan fon transferi olasılığı taşıyan uygulamalar (kredi teminatı vb.).

2. Vazgeçilen ya da tahsil edilmeyen bütçe gelirleri (vergi erteleme, mali teşvikler vb.).

3. Genel amaçlı altyapılar dışında devletçe sağlanan mal ve hizmetler ya da satın almalar.

4. Sayılan işlevlerin görevlendirilen bir özel kuruluş eliyle, devletçe yapılan uygulamalardan farksız bir biçimde yürütülmesi. [B. D.]

sürdürülebilir kalkınma Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987 yılında Brundtland Raporu'nda (*Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu*) kullanılmış ve "gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yetenek ve olanaklarını kısıtlamaksızın, bugünkü ihtiyaçların karşılanması" olarak tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde bir dizi politikanın tüm ülkelerce uygulanması önerilmektedir. Bu politikalar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Teşvik ve sübvansiyonlar yoluyla piyasa fiyatlarının bozulmasına neden olmamak ve gerçekçi fiyat oluşumunu desteklemek.
- Sosyal maliyetleri yansıtacak şekilde vergilerle fiyatları yükseltmek.
- Kirletme izinlerinin ya da kullanma haklarının bulunduğu yeni piyasalar yaratmak.
- Çevre korumaya yönelik yatırımları vergi indirimleriyle özendirmek.
- Doğal kaynak kullanım miktarlarını kontrol altına alacak kotalar uygulamak.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında, piyasaya dayalı yöntemlerin müdahaleci yöntemlere göre daha etkili olacağı varsayılmaktadır. Çevre sorunlarının çözümünün piyasa mekanizması içinde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde, çevre koruma dikkate alınmadığı ve sübvansiyon uygulandığı için, üretimin temel girdilerinden olan doğal kaynakların çoğu için düşük fiyatlandırmanın söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. Çevreyi korumak için süb-

vansiyonların kaldırılması ve çevre vergileri konarak fiyatların yükseltilmesi önerilmektedir.

Bununla birlikte, yoksulluk çevrenin bozulmasının temel nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Yoksulluk nedeniyle doğal kaynakların tahribinin önlenemediği belirtilmektedir. Yoksulluğun, tüm ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasına olanak vermeyeceği, bu nedenle azgelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin hızlanmasının, gelişmiş ülkelerin de buna yardımcı olmasının gerektiği savunulmaktadır. Kirlilik yaratmayan ürün ve teknolojiler tercih edilmelidir. Hem doğal kaynaklar hem de atıklar fiyatlandırılmalıdır. Özellikle azgelişmiş ülkelerde sanayinin çarpık yapısı nedeniyle kaynakların planlı kullanımı sağlanmalıdır. Nüfus artışı yavaşlatılmalı ve nüfus istikrarlı bir hale getirilmelidir. Karar mekanizmalarına yurttaşların etkin katılımını sağlayacak siyasal sistemler oluşturulmalıdır. GSMH'ya çevre değerlerinin dahil edilmesini sağlayacak 'yeşil milli gelir muhasebesi' uygulanmalıdır. Ülkeler arasındaki kaynak kullanım eşitsizliğinin ortadan kaldırılması için uluslararası dayanışma önem taşımaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma ekonomik, ekolojik, sosyal sürdürülebilirliği gerektirmektedir. Ekonomik sürdürülebilirlik farklı sermaye türlerinin üretimde kullanılabilmesinin sağlanmasıdır. Bunlar üretilmiş sermaye, doğal sermaye ve beşeri sermayedir. Bu sermaye türleri arasında ikame edilebilirlik çok az mümkün olduğundan, her birinin korunması gerekmektedir. Ekosistemler ve doğal kaynaklar sınırsız olmadığından, korunmaları yaşamsal önemdedir. Bunları korumak için piyasa mekanizması yeterli olamamaktadır. Sosyal eşitlik, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması ve katılımcı demokrasi sürdürülebilir kalkınma için zorunludur. Sosyal eşitlik hem kuşaklar arasında, hem de kuşakların kendi içinde sağlanmalıdır.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı teorik temellerinin net ve tutarlı olmamasıyla eleştirilmektedir. Bu eleştirilere göre, sürdürülebilirlik kavramı ekolojik değil, ekonomik anlamda algılanmaktadır. Oysa tam tersine, ekonomiyi ekolojik çerçeve içinde düşünmek gerekmektedir. İnsanı değil doğayı merkez alan Derin Ekoloji yaklaşımı, sorunun kaynağını kapitalizmin tüketme baskısında görmektedir.

Bibl.: BROWN, L. R. (1991), *Dünyanın Durumu*, Worldwatch Enstitüsü Raporu, İstanbul; DAVİS, T., *What is Sustainable Development?*, www.menominee.edu; HARRİS, J. M., *Sustainability and Sustainable Development*, International Society for Ecological Economics, 2003, www.ecoeco.org; YÜCEL, F. (2004), "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşıtlığı ve Birlikteliği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11; KÖKTÜRK, G., "Ekonomi-Çevre-Yönetim İlişkisi Bağlamında Bir 21. Yüzyıl Fenomeni: Sürdü-

rülebilir Kalkınma", *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, www.isguc.org; TUĞCU, C. T., *Çevre Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım: Sürdürülebilirlik Kavramının Üretim Fonksiyonuna Dahil Edilebilirliği*, www.ceterisparibus.net [B. D.]

sürekli gelir hipotezi Gelir ile tüketim arasındaki ilişkileri açıklayan Milton **Friedman** tarafından geliştirilen hipotezdir. Tüketimi hem hanehalkı hem ekonominin bütünü için sürekli gelirin yani refahın bir bölümü olarak kabul eder ve Keynesgil tüketimi mevcut gelirle ilişkilendiren görüşe karşı çıkarak, insanların tüketimlerinde geçici dalgalanmalardan etkilenmediğini, tüketim yapılarının ve paraya karşı tutumlarının ömür boyu beklentileriyle ilişkili olduğunu iddia eder.

Marjinal tüketim eğilimi (bkz. tüketim fonksiyonu) gelirdeki değişime bağlı olarak tüketimin değişim oranını ortaya koyarken, ortalama tüketim eğilimi tüketimin gelire oranıdır. İlk Keynesenler tüketimi kullanılabilir gelirin fonksiyonu olarak görmüşlerdir. Gelir arttıkça tüketim eğiliminin azalması, bu görüşün tezlerindendir. Bu durumda durgunluk tezleri yatırımın gelirle tüketim arasındaki açığı kapatması olasılığı kalmadığını ortaya koyar; büyümeyi teşvik eden hükümet harcamaları olmadığı sürece durgunluk derinleşecektir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de elde edilen veriler tüketimin gelirin artışı oranında arttığını ortaya koymuştur. Friedman, I. **Fisher** ve J. **Hicks**'in mikroekonomik analizlerini kullanarak, uzun dönemli tüketim fonksiyonunun sürekli gelire bağlı ortalama ve marjinal tüketim eğilimlerinin sabit olduğunu, kısa süreli tüketim fonksiyonunun ise sürekli ve geçici gelirlerin tümüne bağlı olduğunu gösterdiğini ileri sürmüştür. Tüketim eğilimi, kısa ve uzun dönemlerde, gelirin artması beklentisine göre değişkenlik göstermektedir ve kısa dönem tüketim eğilimi (bekleyiş nedeniyle) uzun dönem eğiliminden düşüktür.

Gerçekleşen gelirin sürekli gelir çevresinde dalgalanması, dayanıklı ve yarı dayanıklı tüketim malı harcamalarını etkilemektedir. Ampirik verilerle gösterilemeyen gelire göre tüketim değişkenliği **akılcı beklentiler kuramıyla** aydınlatılmaya çalışılmıştır. [K. E.]

swap Faiz oranları ile döviz kurlarındaki değişmeler sonunda ortaya çıkan riskleri en aza indirmek amacıyla geliştirilmiş **takas** sözleşmeleridir. Swap işlemi, değişik türdeki kuruluşların farklı mali piyasalardaki çeşitli kredi değerliliğine ve koşullarına bağlı olarak karşılaştıkları sorunların tarafların yararına olacak şekilde gerçekleşmesidir. Swap anlaşmalarının, tarafların istekleri doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğinden bankalar arası piyasalarda işlem görürler. Swap işleminin uygulamasında genellikle taraflar birbirini tanımazlar, bu nedenle taraflar açısından bankalar muhatap alınırlar. Bankanın bura-

daki önemli fonksiyonu tarafların istekleri doğrultusunda birbirine uyum sağlayan iki tarafı birleştirebilmesidir. Banka, böyle bir birleştirme sonucunda taraflardan birinden tahsil ettiği tutar ile diğer tarafa ödediği tutar arasındaki pozitif farkı bankanın gelir hanesine yazarken, negatif farkı gider hanesine yazar. Swap işlemi, belirlenen vadeye göre şartlara uymayı karşılıklı olarak kabul eden, en az iki tarafın varlığını gerektirmektedir. Swap işlemlerinin koşulları, tarafların ticari ihtiyaçları, döviz kontrolleri ve çeşitli hukuksal düzenlemelere göre değişebilmektedir.

Swap anlaşmaları borçlanma ya da yatırım yöntemi olmayıp, var olan borçlar ve yatırımların nakit akış karakterlerini değiştiren bir finanssal araçtır. [Ü. U.]

Sweezy, Paul Marlor (1910-2004) Yirminci yüzyılın en ünlü Marksist iktisatçılarından olan, tekelci kapitalizm, emperyalizm, azgelişmişlik hakkında geliştirdiği teorik yaklaşımlarla bütün dünya Marksistlerini ve siyasal hareketlerini etkileyen Sweezy hakkında ölümü nedeniyle yazdığı yazıya Korkut Boratav "Türkiye'de tanınan bir iktisatçı ve düşünürdü. On yıl önce İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin yıllık toplantısının onur konuğu olarak İstanbul'da konuştuğunda dakikalarca alkışlandığını hatırlıyorum" diye giriş yapar.

Paul Sweezy, varlıklı bir New York bankacısının oğluydu. Harvard Üniversitesi iktisat bölümünden 1931'de mezun oldu. Üniversitenin yıldızlarından biri olmuştu, fakat **Büyük Bunalım** ve faşizmin yükselişinden doğan sorunlarla ilgilendikçe radikalleşti. **Keynes** iktisadına yöneldi ve talebi arıtmak, büyümeyi sağlamak ve işsizliği düşürmek için hükümet harcamalarının artırılması gerektiğini savundu.

1932-1933'de London School of Economics'e ziyaretçi öğrenci olarak gittiğinde Marksizm'le tanıştı. Leon Troçki'nin yeni yayınlanmış olan *Rus Devrimi Tarihi* kitabının etkisi altında kaldı. Ancak Troçkist olmadı; ABD'ye dönüşünde Stalinci tutum içindeki ABD Komünist Partisi'ne destek verdi. Partiyi çok ortodoks ve katı bulduğu için üye olmadı, ama sosyalizm düşüncesini ve aktüel siyasetini destekledi. Merkezi planlama ve Keynes etkisi altındaki görüşleriyle **New Deal Politikası**'nın çeşitli kurumlarında danışman olarak çalıştı.

1938'de ödül alan çalışması *Monopoly and Competition in the English Coal Trade, 1550-1850* ('İngiliz Kömür Ticaretinde Tekel ve Rekabet, 1550-1850') kitabını yayınlamıştı. 1939'da oligopolcu firmaların kendi fiyatlarını nasıl oluşturduklarını açıklayan **dirsekli talep eğrisi** kuramını ortaya koydu. Bu kavramsallaştırmada dirsek, oligopolların fiyatı olağan düzeyin üstüne çıkarma kapasitesini anlatır. Bu açıklama, bütün ders kitaplarına girmiş olan, mikroekonomi ve sanayi örgütlenmesi alanında önemli bir katkıydı. Halen tam rekabet varsayımıyla yürütülmekte olan neokla-

sik ekonomiye getirilen bu önemli katkının devamı, Keynes'in *Genel Teori* (1936) kitabının çıkmasıyla iktisadın yeni bir yönelime girmesi sonucu neoklasik ekonomiyle Keynesyen ekonomi arasındaki polemikler içinde, yıllar sonra gelecekti.

1930'lu yılların ikinci yarısında iktisat bilimine egemen olan, sosyalizm ve Keynesçilik düşmanı tutucu neoklasik gelenekle, sosyalizme karşı kapitalist ekonominin işletilmesi yollarını devlet müdahalesinde arayan Keynes ekonomisinin tartışmalarıydı. Maurice **Dobb** ve Sweezy bu ortamda sosyalizmin iktisadi teori açısından değerini ortaya koyan öncüler olarak ortaya çıktılar.

Sweezy o dönemde ABD'de Marx'ı en iyi bilenlerden biri olan Joseph **Schumpeter**'in asistanı, sonra da öğretim üyesi olarak 1942'ye kadar Harvard'da çalıştı. 1942'de *The Theory of Capitalist Development* ('Kapitalist Gelişme Kuramı', Türkçesi: *Kapitalizm Nereye Gidiyor?*) adlı açıkça Marksist ekonomiye giriş yapan kitabını yayınladı. Sweezy'nin bu kitabı basitçe Marksist ekonomisinin yeniden gündeme getirilmesi değildi, Marksist değer teorisini, 1896'da **Böhm-Bawerk**'in eleştirisi ve **Hilferding**'in ona cevabıyla birlikte yeniden ele alıyordu. Marx kapitalizmde kârın emeğe yarattığı çıktının değerinden az ödeme yapılarak elde edildiğini savunur. Fakat firmalar arasındaki rekabet gereği sermaye yoğunluğunun yani yatırım oranının artırılmak zorunlu olduğu için kâr oranı düşmeye başlar. Kâr oranlarını artırmak için sömürü oranını artırmak gibi yollar varsa da, uzun dönemde sistem bu içsel çelişkisi nedeniyle krize girecektir. Marx'a getirilen eleştiriler, **sermayenin organik bileşiminin** yani sermaye yoğunluğunun farklılık gösterdiği sektörlerin birlikte mevcut olduğu bir ekonomide, sektörel üretim fiyatlarının, artı değerin temelini oluşturan değerlerden sapmasıyla bir arada nasıl değerlendirileceği sorusuna dayanmaktadır. Sweezy değerlerin fiyatlara dönüşümü başlığı altında, emek değer kuramının dönüşüm sorununun matematiksel çözümünden bağımsız olarak geçerli olduğunu ileri sürmekteydi. Ancak Marx'a karşı çıkarak, verimlilik artışlarının emek maliyetini düşüreceğini, kârı artıracağını ve sermaye yatırımını kolaylaştıracağını savunur. Bu eleştiri, kapitalizmde eksik tüketim tezini de içermektedir ve Sweezy, Keynes etkisiyle iktisadın gündemine girmiş olan bu soruna Marksist yaklaşımı ortaya koymaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nda istihbaratçı olarak daha sonra CIA'ya dönüşecek olan, o dönemde Nazizme ve Faşizme karşı çalışan Stratejik Hizmetler Dairesi'nde görev aldı. 1945'te terhis olduğunda Harvard kendisine radikal görüşleri nedeniyle kadro vermeyince Sweezy akademik mesleği, sonraki yıllarda zaman zaman konuk öğretim üyesi olarak verdiği konferanslar, dersler dışında, terketti. 1949'da Leo Huberman'la birlikte *Monthly Review* adlı bağımsız bir sosyalist dergi çıkarmaya başladı. Sola karşı Mc-

Carthy'ci baskı ve kampanyaların yürütüldüğü bu dönemde, Sweezy de 1954'te New Hampshire Üniversitesi'ndeki "yıkıcı faaliyetler"i nedeniyle soruşturmaya uğradı. Soruşturma komisyonuna ders notlarını vermeyi reddettiği için hapisle cezalandırıldı; ancak bu ceza daha sonra 1957'de Yüksek Mahkeme tarafından bozuldu.

1950'lerde Maurice Dobb'la Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş sorunları hakkında tartışmaya girdi (bkz. ilkel sermaye birikimi). Dobb feodalizmin içsel etkenlerle çözüldüğünü savunurken, Sweezy başat etkenin ticaretin gelişmesi, denizler aşırı yayılma ve kolonyalizm olduğunu düşünüyordu. Sweezy yaklaşımında daha çok uluslararası ekonomik sistemi göz önüne almaya çalışıyordu. Sweezy daha sonra **üçüncü dünya** ulusal kurtuluş hareketlerinin kapitalist Batı'ya karşı mücadele olarak desteklenmesi gereğini de bu görüşüne dayandıracaktı. Ama bu hareketlerin sınıfsal temeli Sweezy'yi yanıltacaktı (bkz. ulusal burjuvazi).

1960'ların ortalarında Sweezy kapitalist dünya işçilerinin sınıf mücadelesinin sonucu sosyalizmim kurulabileceğini reddetti ve sosyalizmin ancak üçüncü dünya kurtuluş mücadeleleri sayesinde kurulabileceğini savundu. Paul **Baran**'la birlikte yazdıkları *Monopoly Capital* de ('Tekelci Sermaye', 1966; Türkçesi: *Tekelci Kapitalizm*) dev tekellerin kendi fiyatlarını koyabildiklerini ve verimliliği ve kâr oranlarını arttırabildiklerini iddia ettiler. Kitap Marksist artı değer kavramını çağdaş kapitalizmin ampirik ve istatistiksel olarak saptanabilen bir öğesi olarak ele almasıyla, çağdaş iktisatçılara karşı Marksist bir duruştu. Kitapta Sweezy'nin 1942'deki düşünce yöntemi geliştirilerek, Keynesgil eksik tüketim yaklaşımı Marksist teoriyle bağdaştırılıyordu. Bu çizgi Rosa **Luxemburg**'un kapitalizmin krizini eksik tüketimci kuramlara dayandırmasıyla çakışmaktaydı.

Modern kapitalizmde kâr oranları düşmüyor, artı değer artıyordu ve mücadele bu artı değeri elde etme üstündeydi. Kapitalist kriz de üretim alanında değil, dolaşım alanında ortaya çıkıyordu. Bu alan artı değerin elde edilmesi mücadelesinin sertleşmesi sonucu, akıldışı tüketim ve **askeri harcamalar**la reklamcılık yatırımlarının arttırılmasını gerektiriyor, bu durum krizi derinleştiriyordu. Bu görüş de Keynesgil bunalımdan çıkışın yolu olarak harcama yönteminin izlerini taşımaktaydı. Bu eleştirileri nedeniyle özellikle Sovyet iktisatçılar Sweezy ve Baran'ın katkılarını Marksist okulun içinde kabul etmemişlerdi.

Baran ve Sweezy modern kapitalizmin yapısı gereği Batı ülkelerinin işçi sınıflarının artık devrimci olmadığını savunuyorlardı. Sanayi işçilerinin topluma oranı düşüyordu ve toplumda aldıkları konum onları tüketimle ve tüketici ideolojiyle bütünleştirmişti.

1950'lerde *Monthly Review* Stalinist Rusya'nın destekçisiydi. 1960' larda SSCB eleştirilmeye, yeni bir sınıf yaratılmış olduğu söylenmeye başlandı. Uluslararası komünist ha-

reket içinde 1960'lı yıllarda başlayan Çin-Sovyet çatışmasının devamı olarak, Çin tezlerine yakınlık duyarak, Sweezy ve dergi, sosyalizmin kapitalizme dönüşmesinin mümkün olduğu tezini savundu, Sovyet-tipi ekonomilerde kâr yönelimine öncelik verilmesinin piyasa ilişkilerini geliştirerek sosyalizmin temel ilişkilerini çözücü özellikler içerdiğini ileri sürüyorlardı (bkz. perestroyka). 1960'larda özellikle sol radikal öğrenci akımlarının gelişmesinde etkili olan bu görüşleri, ABD'de kâr oranlarının düşüş içinde oluşu, tekeller arası rekabet savaşını yeterince değerlendirmeyişi, kapitalizmin savaş sonrası yaşadığı büyüme döneminin sonuna gelinerek kriz döneminin başlamasıyla doğrulanmıyordu. Ancak, derginin genel yaklaşımının Batı'da gelişmesini öngörmediği sola yönelim içinde, dergi önemli bir ideolojik işlev yüklendi.

Sweezy ve dergi, SSCB eleştirisinden çok, gözlerini Mao'nun Çin'ine, Castro'nun Küba'sına ve üçüncü dünya ülkelerinde gelişen devrimci hareketlere çevirdiler. Bu yaklaşım, daha sonra Marksizm ve dergi çevresinden etkilenen **neo-emperyalizm** teorilerine ve Andre Gunder Frank gibi düşünürlerin **dünya sistemi** görüşlerine açılım sağladı.

Monthly Review 1960'lardan başlayarak ABD üniversitelerinde, Avrupa'da ve giderek üçüncü dünya ülkelerinde büyük etki yarattı. Marksizmin değişmez bir doktrin olarak anlaşılmaktan çıkıp güncel sorunlarla ilişkilendirilebilen canlı bir bilimsel gelenek haline gelmesinde büyük rol oynadı. Sweezy ve *Monthly Review* yetmiş yıl süreyle dünya solu ve sol hareketleriyle sosyalist dönüşümün tartışma platformu olarak işlevini sürdürdü.

Bibl: SWEEZY, Paul M. ve HUBERMAN Leo (1969), *Sosyalist Küba*, çev. Ömer Ural, Ankara; SWEEZY, Paul, (1970), *Kapitalizm Nereye Gidiyor? Kapitalist Ekonominin Marxist Eleştirisi*, çev. Aslan Başar Kafaoğlu, İstanbul: Ağaoğlu Y.; SWEEZY, Paul M. ve BARAN, Paul A. (1970) *Tekelci Kapitalizm*, çev. Filiz Onaran, Ankara: Doğan Y.; SWEEZY, Paul M. ve MAGDOFF, Harry (1974), *1970'lerde Emperyalizm*, çev. A. Rıza Poyraz, Ankara: Aşama Y.; SWEEZY, Paul M. vb. (1974), *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci*, çev. Çetin Yetkin, İstanbul: May Y.; SWEEZY, Paul M. ve BETTELHEIM, Charles (1974), *Sosyalizme Geçiş Süreci Üzerine*, çev. Aytunç Altındal, İstanbul: May Y.; SWEEZY, Paul M., HUBERMAN, Leo ve HYMER, Stephen (1975), *Sosyalizme Giriş*, çev. Mehmet Türdeş, İstanbul: May Y.; SWEEZY, Paul M. (1975), *Yüzyıl Sonra Komünist Manifesto*, çev. Olcay Göçmen, İstanbul: Yücel Y.; SWEEZY, Paul M., MAGDOFF, Harry ve BARAN, Paul A. (1975), *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, Ankara: Bilgi Y.; SWEEZY, Paul M. ve MAGDOFF, Harry (1997), *Emperyalizm Çağı, ABD'nin dış politikasının ekonomik temelleri. Emperyalizm çağı üzerine yazılar*, çev. Doğan Şafak, İstanbul: Sosyalist Y. Bkz. tekelci kapitalizm. [K. E.]

Şş

şebeke dışsallığı Telefon sistemi veya internet ağı gibi bir şebeke üzerinden diğer insanlara ulaşma halinde doğan dışsal faydadır. Böyle bir şebekeye bağlı olan nüfus oransal olarak arttıkça, sistemde yer alan her kişinin bu şebekeden elde edeceği dışsal fayda da o ölçüde artacaktır. Bkz. dışsal ekonomiler. [B. B.]

şeffaflık Ekonomik işleyişin, bilgi paylaşıldıkça daha sağlıklı olacağını savunan görüştür. Birçok krizin, mali durum hakkında bilgilenilmesi durumunda çıkmamış olabileceği ekonomistler, siyasetçiler ve borsacılar tarafından kabul edilmektedir. Krizlerin unsurlarından biri olan çürüme ve yozlaşmada da bilgilerin açıklık derecesi önemli bir rol oynar. Şeffaflık savunucuları, regülasyonun sağlıklı işlemesinde de şeffaflığın önemine dikkat çekerler.

Piyasada şeffaflık üretim ve hizmetlerin neler olduğu, fiyatları ve nerede kaça bulunduğu hakkında bilgilenme anlamında kullanılmaktadır. Şeffaf bankacılık, bankaların uluslararası tanımlara uygun bilanço ve kâr-zarar hesabı gibi finans tablolarının bağımsız denetim kuruluşlarınca denetlenmesi ve sonucun kamuoyuna ilan edilmesidir. Şirketler de ekonomik ve mali durumarını gizlemeyerek ilan etme yolunu seçer, ilgililere ve kamuoyuna güven verirler.

Kamuoyu denetimine açık, rüşvet ve yolsuzluktan arınmış temiz toplumu anlatan şeffaf toplum kavramı, basın özgürlüğünü, hükümetin faaliyetlerinin kamu oyu bilgisine açık oluşunu ve baskı gruplarının katılımcılığıyla çoğulculuğu anlatır.

Serbest piyasa ile bilgilenme arasında kurulan ilişki nedeniyle şeffaflık önem kazanır. Serbest piyasanın etkinliği kavramı bilgilenme ile mümkündür. Piyasa başarısızlıkları, beklentiler kuramı, olasılık ve fayda olanakları hesapları, uyarlanma, yetersiz bilgi ve ahlaki zafiyet gibi son dönem çalışmaların başlıkları (bkz.) bir yanıyla çağdaş sanayi toplumlarında piyasanın işleyişi ve etkinliği bir yandan serbestlik, rekabet, denge, enflasyon gibi klasik kavramların tartışılmasını içerir. Arz zincirinde aracıların ortadan kalktığı, hizmetin doğrudan üreticiden tüketiciye ulaştığı entegrasyon sürecinde neoliberallerin liberasyon ve serbest piyasa anlayışları nedeniyle geliştirdikleri şeffaflık talepleriyle, ortodoks iktisada karşı çıkan ekonomistlerin bu işleyişin tıkanma noktaları nedeniyle geliştirdikleri şeffaflık talepleri farklı çıkış noktalarından kaynaklanıp hükümetler, şirketler ve kamuoyunu etkilemektedir. Reklamcılığın yararlı işlevi ve örneğin inter-

netle alışverişin masraflarda tasarruf ve ucuzluk sağlaması kadar şeffaflığı da artırdığı görüşü, azgelişmiş ülkelerle yatırım, kredi, borç ilişkilerinin yoğunlaşması sonucu bu ülkelerdeki çürümeye karşı temiz toplum ve şeffaflık çağrıları, standartlaşma, toplam kalite kontrolü ve esnek üretim süreçleriyle bütünleşmektedir.

Hükümetlerden Birleşmiş Milletler'e, Avrupa Birliği'ne, IMF'ye kadar artık şeffaflık ekonomi tartışmalarında yer almaktadır ve başta kara para aklanmasının ve rüşvetin önlenmesi olmak üzere uluslararası sözleşmeler artmakta, örgütlenmeler geliştirilmektedir. 1993'te kurulan Uluslararası Şeffaflık Hareketi (Transparency International) 85 ülkeden üyesiyle uluslararası sivil toplum örgütü niteliği kazanmıştır ve 1995'ten beri 150 ülke için yozlaşma algısı endeksi, 2002'den beri rüşvet ödeyiciler endeksi hazırlayıp yayınlamaktadır. Hareketi Türkiye'de 1996'da kurulan Toplumsal Saydamlık Hareketi Derneği (TSHD) temsil etmektedir. [K. E.]

şehir ekonomisi Geleneksel ekonomik yaklaşım ve çözümlemelerin şehir yaşantısı, ekonomisi ve planlamasıyla ilgili sorunları çözmekte yetersiz olduğu teziyle geliştirilen ekonomi dalı.

Geleneksel ekonomi, şehre yaklaşımında özellikle piyasa oluşturmayan hizmet ve malların, kamu yatırımları ve altyapının ekonomisini anlamlandırmakta, dışsallıkları ve ölçek ekonomisini değerlendirmekte, dışsallıkların optimalinin piyasada bulunmasının yarattığı zorluklarla başetmekte, klasik modelleriyle çalışmakta ve denge bulmakta, şehirlerin yoğunluk ve mekan olarak büyümesi karşısında zaman ve mekan boyutunu modellerine katmakta zorlanmıştır.

20. yüzyılın başında özellikle 1920-30'larda başta Şikago olmak üzere ABD şehirlerinde yaşanan toplumsal çalkantıların da etkisiyle, ekolojik koşullar, yoğunluk, süreklilik, kozmopolitlik ve bunların yarattığı kişisellikten uzak ve tabakalaşmış yapı ve yapının işleyişinde daha çok formel kurumların etkin olduğu görüşü ile şehrin kendine özgü bir toplumsal oluşum olduğu görüşünden yola çıkılarak benimsenen kavramsallaştırmayla, şehir, Şikago sosyoloji okulunun da öncü rolüyle, toplumsal disiplinlerin kendi adına konusu haline gelmiştir. Şehir nüfusunun toplumun çoğunluğunu oluşturması, şehrin ekonomik yaşamın bütünündeki ağırlığının artması, toplumsal düzenleme ihtiyacının hissedilmesiyle imar hukuku ve şehirciliğin doğması, plancılığın gelişmesi ekonomistlerin de şehir ekonomisini ayrı bir dal olarak geliştirmeye yöneltmiştir. Şehir, yoğun nüfus, ticaret ve servetle bürokratik gücün biriktiği merkez olarak tanımlanır ve tarımsal artalanıyla artı değerin üretilip toplandığı, çevresiyle eşitsiz ilişki içindeki yerleşim yerini anlatır. Şehir ekonomisi, bu birikimin nedenlerini araştırır, büyüklük ve örüntüyü inceler, kamu siyasetinin seçim ve ta-

sarımına yardımcı olur, olumsuz koşullara karşı önlemler önerir.

Ekonominin temel aktörleri olan üretici ve tüketicilerin mekanda dağılımı eşitsizdir, bu nedenle şehrin 'biçim'i ana çalışma konusudur. Şehir ekonomisi yerleşim örüntüsü ve şehir mekanı olarak kıt kaynak olan ve **Ricardo**'dan beri yarattığı **rant**la birlikte ele alınan **toprak** kullanımını inceler ve hane, özel sektör ve kamu sektörü olarak yerleşimlerini ve tükettikleri toprak miktarını çıkarlarına göre nasıl değerlendirdiklerini, yeğlenen yerleşim biçimini inceler. Şehir ekonomistleri rant kuramının şehirde tarımdan farklılığını ortaya koymaya çalışarak, örneğin perakende ticaretin ulaşılabilirliğiyle tekel işlevi kazanmasını şehirdeki rantın bir biçimi olarak açıklarlar.

İlk yerleşim kuramları toprak ve ulaşım maliyetleri (bkz. ulaştırma sektörü) üstüne oluşturulmuştur. Şehir tek merkezli olarak görülürdü, merkezden uzaklığa göre toprak maliyeti hesaplanırdı. Uzaklığa göre toprak maliyeti ile ulaşım maliyeti ters orantılı sayılırdı. Öncülerden biri olan Alman tarım uzmanı Johann Heinrich von Thünen (1783-1850), hareketli ve hareketsiz üretim faktörleri ayrımıyla Thünen ilkesini ortaya koymuş ve mal taşıma maliyetleri ile üretim yeri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Merkezden uzaklaştıkça gayrimenkul maliyetleri düşmektedir, merkezde mekan kullanımı yüksek maliyetlidir ve merkeze mekandan tasarruf edebilen üretim dalları yerleşebilir, merkezden uzak mekanlarda fazla toprak gerektiren emek yoğun dallar gelişir. Hizmet ve malların gelir getiriciliğine göre yer seçimi yapılır, nakliye masrafları buna göre hesaba katılır (bkz. yerleşim kuramı).

1960'ların toplumsal olayları, ırk ayrımcılığı, getto oluşumu gibi konuları gündeme getirdi. Kamu hizmetleri ve siyasal eğilimlerle toplumsal ekonomik koşullara göre seçimlerin oluşumunun toprak kullanımını ve rantı nasıl belirlediğinin araştırılması gerekti. Ulaşım teknolojisindeki değişimle birlikte çok merkezli şehirlerin ortaya çıkışı, şehir biçimini şehir ekonomisinin en önemli konularından biri haline getirdi. Konut ve işyeri dağılımı, iş yerlerinin tipleri, mülkiyet, kiracılık ve kredi sistemlerinin etkileri, ulaşım ve taşıma masraflarıyla birlikte verimlilik, arz, müşteri ve rekabet ilişkileri, uzmanlaşma ve hizmet sektörünün gelişimiyle birlikte, bilgisayarla veri sağlanması ve işlenmesinin kolaylaşmasıyla çözümlenerek, şehir biçiminin açıklanmasına, şehir örüntüsünün birimler açısından ekonomik anlamının yorumlanmasına ve geleceğe yönelik planlama ve tahminlerin geliştirilmesine çalışıldı.

Şehir ekonomisinin zaman ve mekan boyutunu içeren büyüme, genel ekonomideki gibi refah ve çıktı artışını ifade etmez. Şehirlerin büyümesiyle ilgili birçok kuram geliştirilmiş olmakla birlikte, arz veya talep yanlı kuramlar bütünü ve süreci açıklamakta yetersiz kalmakta-

dırlar. Şehrin büyümesini kırsal artalanındaki büyümeyle, şehirli hizmet ve mal tekeliyle ilgili gören kuramlar, sağlıklı zaman verileri elde edilemediğinden sınanamamaktadır. Şehirlerin ölçek getirileriyle çekiciliği, emek pazarı, serbest meslek sahipleri, kültürel donanımlarıyla başlangıç avantajı sağlaması, şehirler arası rekabetle belirlenmekte ve topoğrafya, fiziki donanımın sınırı, emek pazarının sınırı, doğrudan planlamacıların getirdikleri sınırlamalarla engellerle karşılaşmaktadır.

Büyüme yukarı ve dışarı doğru yoğunlaşma anlamına gelmekte, topoğrafya, altyapı ve taşıma gibi özelliklerle şehir biçiminin etkileşim içinde olduğunu göstermektedir ve bu konularda oluşturulan politikalar, vergilendirme, fiyatlandırma ve subvansiyonlarla şehrin siyasal, toplumsal yapılanmasıyla, çokmerkezli, dilimli, uydu-kent gibi biçimlerin oluşması sonucunu vermektedir.

Şehir sosyolojisinin ortaya koyduğu merkezlerin çökmesi, yeni sanayi merkezlerinin ve varoşların oluşum süreçleri, trafik ve çevre sorunlarıyla, planlı veya plansız şehir gelişimi, altyapı ve kamu hizmetleri, toprak maliyeti ve şehrin büyümesi arasındaki ilişki şehir ekonomisinin başlıca sorunlarından olmuştur. Özellikle merkezlerin çökme nedenleri ve siyasal, toplumsal, ekonomik nedenlerle yenileme çabaları, ekonomistlerle şehircilerin ve yönetici-siyasilerin birlikte çalıştıkları alanlardan birini oluşturur. Şehir ekonomisinde finans sorunları toplumsal, siyasal yapılanma ve tercihler kadar, konut, sağlık, eğitim gibi alanlarda genel hükümet politikalarının da etkisi altındadır. Altyapı yatırımlarındaki birim başı maliyeti düşüren (şehir fazla büyüdüğünde gerçekleşmeyen) ölçek getirileri ile kamu harcamalarının planlanması mahalle boyutuna kadar toplumsal ve siyasal yapılanma ile etkileşim içindedir. Modern teknolojinin yarattığı rekreasyon alanları gibi geliştirici ve hava ve su kirliliğine karşı olduğu gibi koruyucu çevre maliyetleri ve zarar veren ve faydalananların ölçülmesindeki zorluklar da şehrin biçimi ve büyümesi gibi ekonomik yapılanması ve yönetilmesi ile iç içedir.

Şehirleşme ile kapitalistleşme arasındaki ilişki, şehir-kır ilişkisinin yanında, şehrin küçük ölçekli, ürünlerini şehirdeki diğer işletmelere satan tamamlayıcı endüstriler, doğrudan şehrin varlığı nedeniyle gelişen şehir kökenli endüstriler ve coğrafya kökenli endüstrileriyle, kapalı ekonomiden çıkışın, parasallaşma ve pazar-piyasanın oluşumunun mekanı oluşuyla refah ve kalkınmanın da motorudur (bkz. fuar, sanayi devrimi). Şehirlerin büyümesinin yarattığı ekonomiye karşılık belirli bir noktadan sonra büyümenin yarattığı çok başlı sorunlar, optimal şehir büyüklüğünün aranması çabasını doğurmuştur. Hizmetlerin maliyeti kadar yaratılan gelirin veya marjinal gelir ve maliyetlerin hesaplanarak şehirlerin uygun büyüklüklerinin saptanması ça-

bası yanı sıra, şehirlerin büyüklüğü ile büyüklük sıraları arasında bağlantı olduğu ve yerleşim kademelenmesinin nüfus kadar coğrafi kademelenmeyle de uyum içinde olduğunun saptanması, bir ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik dengesi açısından da anlamlı bulunmaktadır (bkz. milli pazar). Sıra büyüklük kuralı olarak adlandırılan bu gözlemle, azgelişmiş ülkelerdeki tek büyük kent (*primate city*) olgusundan metropollerini kurtarma düşüncesinin geliştiği (kökleri **ütopyacılık** ve Ebenezer Howard'ın bahçe-kentlerine giden) İngiltere' de nüfusları yüz bini geçmeyen kırk kadar şehir planlanıp kurulmuştur. İngiltere'yle birlikte Fransa, ABD ve SSCB planlı şehir kurmanın dünyada en yaygın uygulayıcıları olmuşlardır.

Bilgisayar ve ulaşım, iletişim teknolojilerindeki yeniliklerle birlikte **sermayenin dolaşımına** katılan **know-how** ihracı, mekan seçimine yeni nitelikler kazandırmıştır. Şehir ölçeğinin sağladığı etkinlik ve verimlikle birlikte hükümetlerin uygulamalarından vergilendirme, alt yapı ve emek gücü gibi kârlılık vaadeden özelliklere göre yatırımın mekan arayışı **küreselleşme** sürecinin belirleyicilerindendir.

Herbert Giersch'in yaptığı ayrımla, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya şehirleri dünya fiyatları ve ürün standartları açılarından hareketli ve hareketsiz girdilerin en fazla gelir getirdiği mekanları barındırmaktadır. Tayvan, Kore, Meksika gibi ikincil merkezlerde (bkz. Asya kaplanları) hareketsiz üretim faktörleri daha düşük gelir sağlarlar. Çevre ülkelerde ise bu gelir daha da düşüktür. Bazı ülkeler yasal ve yasadışı emek hareketliliğine sahipse de çoğu ülkede emek hareketsiz üretim faktörüdür (bkz. emek göçü) ve çevre ülkelerde öncelikle nakliye dezavantajı aşılmak zorundaysa da, hukuki, toplumsal-kültürel koşullarla birlikte şehirlerin oluşturduğu dışsallıklar ve ölçek ekonomileri önem taşır. Bu niteliklerin coğrafi uzaklıktan bağımsızlığını göstermek için 'ekonomik mesafe' denir. Uzmanlaşma, koruma, imtiyazlarla **inovasyon** maliyetini düşürmeye çalışan hükümet politikaları, gelişmiş ülkelerde küreselleşmiş metropoller ve azgelişmiş ülkelerde tek büyük kent ve **serbest bölge** yaratma çalışmalarıyla sürdürülmektedir.

Şehir ekonomisi küresel şehirden azgelişmiş ülkelerdeki aşırı şehirleşme sorunlarına kadar şehir plancılığı ile **kalkınma planları** ve **bölgesel planlama** ihtiyacıyla, konut politikası, arsa üretimi ve çevre sorunları (bkz. ekolojik ekonomi) ile iç içe geçen, şehirci, toplumsal bilimci, hukukçularla ekonomistin birlikte çalışmasını gerektiren modern yaklaşımlarla ekonominin uygulamacı ve toplumsallaşmış dinamik bir dalını oluşturmaktadır. [K. E.]

Şikago Okulu Şikago Üniversitesi'ndeki ekonomistlerin 1950'lerde belirginleşen felsefe, politik tercih, ekonomik sistemler hakkındaki gö-

rüşleri ve yöntemlerini anlatmak için kullanılır. Daha çok 1946'da bölüme giren Milton **Friedman** adı çevresinde oluşmuştur.

Şikago Üniversitesi 1892'de petrol zengini John D. Rockefeller tarafından kuruldu. Ekonomi bölümü J. Laurence Laughlin (1850-1933) tarafından oluşturuldu ve Amerika'nın radikal kurumcuları (bkz. kurumsal ekonomi) Thorstein **Veblen**, Wesley **Mitchell** ve John Maurice Clark (1884-1963) okula ilk dönemde damgalarını vurdular. Ancak 'Şikago Okulu'nun doğmasında 1920'lerde okulda çalışan Frank H. Knight (1885-1972) ile Jacob Viner'in (1892-1970) etkisi büyük oldu. Bu iki hocanın, kurumsalcılığın ampirisizmi ekonomi dünyasına egemen olduğu dönemde **Jevons**, **Avusturya Okulu** ve **Marshall** geleneğine yakın görüşleri yanında, Oskar **Lange**, Henry C. Schultz (1893-1938) ve Paul H. Douglas (1892-1976) gibi **Lozan Okulu**'na yakın matematikçilerin de etkisi büyüktü. 1920'lerde Şikago'da hakim olan anlayış, 1950' lerden başlayarak bugün Şikago adıyla tanınan görüşlerin karşısındaydı. Ortak yönleri ise **Keynesyen ekonomi**ye karşı oluşlarıydı. 1950'lerden sonra Friedman'ın polemikçiliğiyle de ün kazanan Şikago Okulu Marshall görüşlerine sahip çıktı ve yeni liberalizmin bayraktarı oldu.

Şikago Okulu'nun öne çıkan yönü, eşitlikten çok özgürlük üstünde durmasıdır. Bu tutum daha 1928'de bölümde çalışmaya başlayan ve 1960'lara kadar etkinliğini sürdüren Frank H. Knight'ın bireysel özgürlüğe verdiği önemle başlar. Bireysel özgürlükle rekabetçi pazar koşullarını özdeşleştirerek her türlü devlet müdahalesine karşı çıkışları ve para politikasına verdikleri önem en temel politik tutumlarıdır.

Şikago Okulu'na dahil olanlar için ekonomiyi anlamak ekonomik etkinliğin rekabetçi pazarda nasıl işlediğini anlamaktan geçer. Bütün okullarda tekel ve oligopol üstünde durulurken Şikago Okulu ekonomik faaliyetlerin ancak mükemmel rekabet durumuna göre yapılacak çözümlemelerle açıklanabileceğini savunmuştur. Tekele karşı görüşleri diğer okullardan farklılaşır, örneğin sendikaların ücretler üstünde tekelci etki yarattığı görüşüne, geleneksel refah dönemlerinde bile emek bolluğu olduğu görüşüne karşı çıkarak, ücret ve fiyatların sanıldığından çok daha esnek olduğunu savunmuşlardır.

Genel kuramları ampirik araştırmalarla sınayarak geliştirdikleri **Bekleyiş Etkisi** kuramı, Keynesyen ve geleneksel makroekonominin görüşlerinde önemli değişiklikler yaratmıştır. Keynes'in bütçe açıklarının talebi artırıcı etkisini savunmasına karşılık, Şikago Okulu bütçe açıklarının para arzını artırmaya yaradığını savunur ve bu çözüm önerileri 'fiskal enflasyon' olarak adlandırılmıştır.

Neoklasik ekonomi yaklaşımını yeni kavramlarla genişleterek yeni sorunlara cevap verebilir hale ge-

tirme yaklaşımıyla, 1950'lerde Şikago'da bulunan Friedrich A. von **Hayek**'in disiplinlerarası yaklaşımının da etkisiyle, Gary Becker ve T. W. Schultz'un beşeri sermaye, Ronald H. **Coase**'nin mülkiyet haklarının ticareti teoremleri gibi, kurumsalcılık, iktisat tarihi, hukuk ekonomisi neoklasik anlayışla yeniden üretildi. 1960'larda **Monetarizm**, 1970'lerde yeni klasik iş çevrimi görüşü, daha sonraları yeni kurumsalcılık, yeni ekonomi tarihi görüşü ve hukuk ekonomisi yaklaşımı Şikago Okulu görüşlerinden yola çıkan okullar oldu.

Şikago'da öğrenim gören ve profesör olan Robert E. **Lucas**'ın, doğrudan Milton Friedman'ın para fiyat ilişkisinin enflayonla ilişkileri konusuna getirdiği ilişkiyle gelişen Yeni Klasik Okul'un da, Friedman'ın adının monetarizm ve Şikago Okulu'yla özdeşleştirilmesine karşılık, 3. Şikago Okulu olarak adlandırılması doğru olacaktır.

Ancak Şikago Okulu, çok az veriden çok fazla çıkarım yapabilme yaklaşımı nedeniyle, rekabetçi fiyat kuramıyla yapılan çözümlemelerin bireysel tercihlere göre oluşu ve davranışları maksimize etme varsayımının gerçekçi olmayışıyla eleştirilmiştir. Son yıllarda gerek görüşlerinin yaygınlaşması gerek benzer matematik yaklaşımların başka okullarda da yapılmasıyla okulun özgünlüğü önemsizleşmiştir. Neoklasik fiyat teorisine, serbest piyasa liberalliğine bağlılıkları ve matematik formalizmleri ve denge çözümlemeleriyle, siyaset bilimi, tarih ve sosyoloji konularında matematik uygulamalar geliştirmeleri eleştirilen yönlerindendir. Şikago Okulu serbest pazar inancıyla, devlet müdahalesine karşıtlığıyla yeni **Manchester Okulu** denilecek kadar liberal görüşleri savunmuştur.

Milton Friedman, T. W. Schultz, G. J. Stigler, R. H. Coase, G. S. Becker, M. H. Miller, R. W. Fogel ve R. E. Lucas **Nobel Ekonomi Ödülü** aldıklarında Şikago Üniversitesi'nde görevliydiler. Nobel alan Şikagolulara orada öğrenim görmüş olan Hebert Simon, James **Buchanan**, Harry Markowitz ile Myron Scholes de eklenebilir. [K. E.]

şirket Ekonomik faaliyetlerin emek ve sermayelerin bir araya getirilerek yürütülmesi yani ortaklıklar kurulması, ortaklıkların aldığı biçimler ve ölçekleri, ekonomi tarihiyle iç içe bir süreçtir. **Ticaret Hukuku**'nda düzenlendiği biçimiyle şirketlerin, tüzel kişiliği olmayan, iki ya da daha fazla kişinin bütün kararları oy birliğiyle aldıkları ve her ortağın şirketi denetleyebildiği 'adi şirket' ile, tüzel kişiliğe sahip ve ortakların farklı hak ve sorumlulukları bulunan 'ticari şirket' biçiminde ayrımının doğması, bu tarihi sürecin dönüm noktalarından birini oluşturur. Ticari şirketler, bu süreç içinde ekonomik faaliyetin biçimi ve ölçeğine göre kolektif, komandit, limited ve anonim şirket (bkz.) türleri olarak gelişmiştir. **Korporasyon** örgütlenmelerinden **holding, çok uluslu şirket** ve **ulus-**

ötesi şirketlere uzanan gelişim, hisse senedi ihraç ederek tasarruf sahiplerinden fon sağlayan 'sermaye şirketi' oluşumunun da gösterdiği gibi, şirketleşmenin, sermaye birikiminden, ekonomik faaliyetlerin üretimden pazarlamaya kadar aynı birim içinde örgütlenmesine (bkz. entegrasyon) ve dünya piyasasında faaliyette bulunmaya kadar ekonomik işleyişin aldığı biçimle doğrudan paralellik içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum sermaye birikimi biçimleriyle kapitalizmin evreleri arasında yapılmaya çalışılan çözümlemenin iş ortaklıkları tarihi açısından da sürdürülebileceğini göstermektedir. Öte yandan hukuk alanında, özellikle çok uluslu ve ulusötesi şirketler için görüldüğü üzere, bu yeni gelişimi takip etmekte (yerine göre siyaseten de) geri kalınabildiği gibi, ekonomik üretim birimini firma olarak gören yerleşik mikroekonomi de bu gelişimin gerisinde kalmıştır.

Şirketleşme, parasallaşmayla birlikte, pazarlamanın zaman ve mekan sorunlarını aşması yolundaki ihtiyaçlarla gelişir. Parasallaşmayla şirketleşme arasındaki ilişki ticaretle üretim arasındaki ilişkiyle beslenir. Kapitalizm tarihinde feodalizmin çözülüşü ve kapitalizmin gelişim evresi olarak, servetin sermayeye dönüşümünde Ticaret Devrimi'nin rolü tartışılırken, paranın Lidya'da bulunuşundan 18. yüzyıla kadar geçen uzun süre veya kadim çağlarda da ücretli emeğin varoluşuna karşılık proletaryanın Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkışı gibi, kategorik olarak egemen üretim biçimi ve ilişkilerinin saptanması gerekir. Bu anlamda, iş ortaklıkları biçimlerinin gelişiminde 7. yüzyıldan itibaren Müslümanların uygulamalarının, Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz ticaretine egemen olmalarının ve İslam hukukunda şirket türlerinin tanımlarıyla belirginleşmelerinin etkili olduğu görülmektedir.

Fıkıhta iş ortaklıkları mudarebe, müşareke, mufavaza ve vücuh biçimleriyle bulunur. Mudarebe, yatırımcının para ya da malını onu işletecek kimseye verdiği ve elde ettiği kârdan anlaşılan oran üstünden pay aldığı ortaklık türü. Kâr paylaşılır, zarar yalnızca yatırımcıya aittir, aracı zarar durumunda boşa emek harcamış olur. Müşareke (inan) türü ortaklıkta aracı da sermaye veya malıyla ortaklığa katılır. Daha büyük kâr elde etmeyi amaçlayan aracı, daha büyük risk yüklenir. Bu ortaklık türlerinin çok sayıda yatırımcı ve çok sayıda aracı bir araya gelerek kurulabilmesi de mümkündür. Mufavaza türü ortaklıkta ortaklar tamamiyle eşittir, karşılıklı aracılık ve kefillik yaparlar ve ortaklık sermayesinin tamamıyla serbestçe girişimde bulunurlar. Vücuh, sermayesi olmayıp itibarı bulunan iki ortağın finansman sağlamasına yönelik kredi ortaklığıdır. Yükümlülük yatırıma göre belirlenir ve kâr ve zarar anlaşmaya göre paylaşılırken, vücuh türü ortaklıkta kâr yatırım payına göre belirlenir.

Avrupa'da görülen commenda türü ortaklığın kökenlerinin İslami

mudarebe türü olduğu tartışmaları sürmektedir. Commenda türü iş ortaklığı İtalya ve İspanya'dan bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa'da gelişen diğer ortaklık türlerinden, societa'ın müşareke, compagna'nın da müfavaza benzeri olduğu görülmektedir. Servet sahiplerinin yatırımcıya dönüşebilmesi, maceracı bir kimlik taşıyan tüccarın girişimci kimliğini kazanabilmesi, şirket hukukunun risk ve gelir paylaşımını ve üçüncü kişilere karşı sorumluluğu düzenleyen hükümlerinin standartlaşmasıyla kolaylaşmıştır. Şirketleşme, bir dönüm noktası yaratan yerleşik tacir türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ticaret hukukuyla birlikte defter tutma, şube açma ve girişimcinin kâr, pay sahiplerinin faiz aldığı ortaklık zihniyeti etkileşim içinde gelişerek yaygınlaşmıştır. Venedik ve Cenova'dan yayılan carati ortaklığı, bir geminin birkaç yatırımcı arasında bölüştürülmesiyle kurulur, kaptan yalnız geminin idaresini yüklenebilir veya ortaklardan biri olur; bir geminin tek seferi için anlaşma yapılabileceği gibi, bütün filoyla da yapılan anlaşmalar da vardır. Risk paylaşımı ve portföy oluşturma, küçük tasarrufları büyük projeler için harekete geçirme özelliği yanında, carati payının devredilebilir oluşu yüz yüze ilişkiden tüzel kişiliğe geçişin son aşamasını oluşturur, artık pay sahipleri bilinmeyen, anonim kişilerden oluşmaktadır ve pasif ortakların varlığı ile anonim şirket kuruluşuna doğru bir adım daha atılmıştır. İslam hukukunda bulunmayan anonim ortaklıklar, kapitalizmin gelişim tarihiyle uyumlu biçimde Hollanda ve İngiltere ortaya çıkmıştır. Anonim şirketlerin piyasada egemenlik kurmaları ise 1960'lara kadar uzanan ve ABD'den başlayan bir süreçtir. İngiltere'de sınırlı sorumluluk tanımıyla anonim şirketin kanuna girişi 1856'da, Fransa'da ise 1673'dedir. Fransa'da **loncalara** karşı tekel oluşturdukları görüşüyle Colbert'le başlayan kapitalizm-serbest piyasa adına müdahalenin tarihi 1681 yılına kadar gider. Fransa'da loncalar 1791'de, İngiltere'de 1835'te kaldırılmıştır (bkz. Kolbertizm, Merkantilizim).

Gemicilikle başlayan anonimleşme madencilik ve dokumacılıktan başlayarak diğer sektörlere yayılırken, sermaye yaratma ve risk paylaşımındaki gelişmeler **temettü** doğururken, sigortacılık, bankacılık ve banknotun yaratılmasını da teşvik etti. İş ortaklığı türü olarak son gelişme, 1930'lardan itibaren ABD'de doğarak gelişen, yeterli sermayesi ve kredi alma nitelikleri bulunmayan girişimcilere başlangıç sermayesi veren ve sağladığı finansman oranında **hisse senedi** alan risk sermayesi sektörüdür. Bu gelişme ile iş ortaklıkların örgütlenmesi reel sektör-mali sektör ayrımı tartışmalarını doğuran, yani sermaye seyyaliyetini artıran **finans kapitalin** iş dünyasından siyasete uzanan gücü gündeme geldi.

1600 yılında, baharat yolunda İspanya ve Portekiz'e karşı mücadele etmek üzere imtiyazlı bir tekel

niteliğiyle Kraliçe Elizabeth'in özel yasasıyla kurulan Doğu Hindistan Kumpanyası, on beş yıl içinde Hindistan, Endonezya ve Japonya'da şubeler açmıştı. Kendi askeri birliklerini oluşturan, Hindistan'da fetih ettiği bölgeleri yöneten, Çin'de birinci afyon savaşını yürüten şirket, İngiltere hükümetinin Hindistan'da iktidarı adım adım paylaşması ve sonunda el koyması ve şirketin tekel konumunu yitirmesiyle 1873'te resmen sona ermiştir. Britanya Güney Afrikası'nın yaratıcısı (sonranın Rodezyası ve bugünün Zimbabve'sinin oluşumuna yol açan) Kap Kolonisi başbakanı ve elmas madenciliği şirketi sahibi Cecil Rhodes (1853-1902), **sömürgecilik** dönemi girişim ve şirketciliğinin iktidarını gösteren örnek olarak tarihe geçmiştir. Devlet-şirket ilişkisini de gösteren bu örnekler, çok uluslu şirketlerin çözümlemenin temeline oturduğu **tekelci kapitalizm** teziyle, **plantasyonlar** ve muz cumhuriyeti kavramıyla, ekonominin siyasete ulandığı yeri de gösterir. ABD'de Sherman Yasası'yla 1890'da başlayan ve yirminci yüzyılın son yarısından itibaren dünyaya yayılma eğilimi gösteren **anti-tekel siyaseti** ve hukuku, liberalizmin tekelleşmeyi rekabetin ve serbest piyasanın, gelişim ve özgürlüğün engeli olarak gören yaklaşımıyla uyum içindeyken, serbest ticaret politikasını hizmet ve tarım sektörlerini de kapsayacak biçimde yaygınlaştırma çabasındaki gelişmiş ülkelerin uluslararası siyaseti, **kuzey-güney ayrışmasının** gerilimi ile **sermaye dolaşımıyla işgücü dolaşımındaki** farklılaşmayla yeni nitelikler kazanan sermaye-emek gerilimini iç içe sokmaktadır. **Esnek üretim** yoluyla üretiminin her aşamasını dünya çapında kendisi için en uygun mekana yaygınlaştırabilen (bkz. Post-Fordizm) ulus-ötesi şirketlerle ulus-devlet arasındaki ekonomik, siyasal ve hukuki ilişki de, yerleşik mikroekonomiyi firma kuramı, makroekonomiyi milli gelir hesaplarından başlayarak terimlerini gözden geçirmeye zorlamaktadır (bkz. küreselleşme).

Osmanlı toplumunda ilk anonim şirket, dönemin önde gelen devlet adamlarının katılımıyla 1851'de İstanbul'da, Boğaz 'köy'lerine yolcu ve yük taşıma amacıyla kurulan 2.000 hisseli Şirket-i Hayriye'dir (1945'te devletleştirilmiştir).

Bibl.: ÇİZAKÇA, Murat (1999), *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Y.

Tt

taban fiyat Devletin veya kamu otoritesi adına yetkili bir kuruluşun, bir malın piyasa fiyatının belirli bir düzeyin altına düşmesini önlemek ve bu yolla üreticiyi desteklemek amacıyla belirlediği en düşük fiyat. Türkiye'de taban fiyat politikası tarımsal destekleme alımları ile uygulanmaktadır. Devlet, Tarım Satış Kooperatifi Birlikleri ve bazı kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla bazı tarımsal ürünleri, belirli bir taban fiyat saptayarak satın alır. Taban fiyat uygulamasının amacı, çok sayıda satıcı (üretici) ve az sayıda alıcı (tüccar) ile oluşan tarımsal ürün piyasalarında, fiyatta aşırı düşüşler yaşanarak üreticilerin zarara uğramasının önlenmesidir. [B. D.]

tağşiş Arapça karıştırmak, aldatmak, fenalık anlamlarına gelen sözcük, Osmanlı para politikasında, **sikke**nin altın veya gümüş oranlarında değişiklik yaparak değerini düşürme, parayı devalüe etme anlamına gelir.

Osmanlı tarihinde üç dönemde yoğun biçimde tağşişe başvurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in saltanatı döneminde (1451-1481) tağşişe merkezileşme ve müdahalecilik siyasetinin bir aracı olarak başvurulmuş ve merkezi yönetim tağşişi genişleyen Osmanlı toprakları ve ekonomisi içinde farklı para alanlarına müdahale ve devlete gelir sağlama, ek vergilendirme ve tedavüldeki para miktarını artırma amacıyla kullanmıştır. Örneğin 1461 yılında yapılan tağşişle akçenin gümüş içeriği 100 dirheme 280 akçeden 335 akçeye indirilmiş, yüzde 16,5 oranında tağşiş yapılmış, devletin bir yıllık nakit gelirinin yüzde yedisine eşit gelir sağlanmıştır. Ancak dönemine göre çok büyük olan bu oran hesaplaması içinde devletin akçe cinsinden topladığı gelirlerde uğradığı kayıp yoktur.

1580-1640 yılları arasında yapılan tağşişler Osmanlı ekonomisindeki durgunluk ve bunalımın sonucudur. Genişleyen para ekonomisine karşılık uzun savaş masrafları ve değerli maden rezervlerindeki sınırlılık bütçe harcamalarının enflasyondan daha hızlı arttığı bir ortam doğururken, Osmanlı ülkesine Avrupa'dan büyük gümüş sikke girişi ve Osmanlı ülkesinden doğuya gümüş ve altın kaçışı engellenememiştir. Para dalgalanmalarına karşı başvurulan tağşiş yöntemi ise sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Örneğin 1585'te yapılan tağşişle akçenin gümüş içerriği yüzde 44 azaltılmış, para istikrarsızlığı yüzyıl boyunca sürmüştür. Sonuçta akçe piyasalardan silinmiş, Avrupa sikkeleri piyasaya dolmuştur.

II. Mahmut zamanında (h. 1808-1839) savaşlar, reformlar ve en önemlisi askeri reform gereği ek gelir bulma ihtiyacı en büyük tağ-

şiş-devalüasyonun yapılmasına yol açmıştır.

Osmanlı yöneticilerinin tağşişe başvurmasının temel nedeni mali darlıklardır. Tağşiş devlet için gelir yaratırken şehirli nüfusun çoğunluğu, memurlar, **lonca** üyesi esnaf ve küçük tüccarlar için istenmeyen fiyat artışlarına ve toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren lonca düzeni ile iç içe giren yeniçerilerin direnişi tağşiş karşısında en büyük engeli oluşturmuştur.

1844 yılında son kez tağşişe baş vurulmuş ve bu yıl basılıp değeri belirlenen altın ve gümüş paraların standardı 1922 yılına kadar değişmeden sürdürülmüştür.

Mal-para sisteminde para basımından **seniyoraj** geliri elde etme olanakları büyük oranda paraların değerli maden içeriğinin azaltılması ile sınırlıdır. Tağşiş **Gresham Kanunu**'nun işlemesi sonucunda hem ülke içi ticareti **takas**a döndürücü etki yapmış, hem de uluslararası ticaret hacmini daraltmıştır. Esnek bir para sistemi olmayan mal-para sisteminin bu darlıklarının aşılması itibari paranın (bkz. banknot, kaime) ortaya çıkmasıyla olmuştur.
[K. E.]

tahkim Kanunun yasaklamadığı konularda taraflar arasında doğmuş veya doğması muhtemel anlaşmazlığın, bir akit veya kanun hükmü uyarınca, devlet yargısına başvurulmadan, taraflarca veya yasayla doğrudan seçilmiş olan ya da yasanın yetki tanıdığı kişi veya kurumlarca tayin edilmiş bulunan kişiler aracılığıyla çözülmesidir.

Tahkim çok eski çağlardan beri, adalet kurumu devlet tekeline geçmeden önce, insanlar arasında çıkan uyuşmazlıkları taraflar dışındaki üçüncü şahıslar aracılığıyla çözme yöntemi olarak sürdürülmektedir. Genel yargı kurumunun oluşturulmasından sonra da pratiklik, hızlılık, ucuzluk, hakem seçimi gibi nedenlerle tahkim kurumuna sıklıkla başvurulmaktadır. Batı ülkelerinde özel hukuk uyuşmazlıklarının yüzde 70'i tahkim yoluyla çözülmektedir.

Tahkim, türleri bakımından çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir.

a) Ülke açısından;

İç tahkim: Ulusal mevzuata göre uygulanan tahkimdir.

Uluslararası tahkim: Uluslararası mevzuata göre uygulanan tahkimdir.

b) İrade açısından;

Mecburi tahkim: Hakeme başvurma zorunluluğunun yasadan doğduğu ve hakemleri görevlendirme yetkilerini yasanın belirlediği tahkimdir.

İhtiyari tahkim: Tarafları serbest iradeleriyle anlaşarak, uyuşmazlığı kendi tayin ettikleri hakemlere götürdükleri tahkimdir.

c) Düzenleme açısından;

Geçici *(ad hoc)* tahkim: Somut bir olay üzerine yapılan tahkimdir.

Kurumsal tahkim: Uyuşmazlığın tahkimi organize eden bir kurumun koşullarına tabi kılındığı tahkimdir.

Türkiye'de Hukuk Usulü Mu-

hakemleri Kanunu'nun çıkarıldığı 1927 yılından bu yana iç tahkim uygulanmaktadır. Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Odalar Birliği Kanunu, Mecburi Tahkim Kanunu, Avukatlık Kanunu, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun gibi yasalarla çeşitli uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözülmesine olanak tanınmıştır.

Türkiye'deki uygulamada, taraflar tahkim sözleşmesi yaparak tahkim yoluna gidebilir. Hakemler üç kişi olacak, taraflar iki hakemi seçecek, üçüncü hakem dosyayı görmeye yetkili hakim tarafından belirlenecektir. Hakemlerin oy çokluğuyla verdiği kararalar geçerlidir. Tahkim kararına karşı temyiz ve iadeimuhakeme yolu açıktır.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası tahkim önem kazanmıştır. Çeşitli ülkelerde yatırım yapan çok uluslu şirketlerin ulusal yargı ve ulusal tahkimlere güven duymaması nedeniyle, yabancı sermaye çekmek isteyen birçok ülke uluslararası tahkimi kabul etmiştir. Dünyada Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Ticaret Odası, Avrupa Birliği, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü gibi örgütlerin uluslararası tahkim kurumları vardır.

Türkiye uluslararası tahkimle ilgili 1958 New York ve 1961 Cenevre sözleşelerini imzalamış ancak 1991 yılında yürürlüğe koymuştur. 1975 yılında imzalanan Helsinki Nihai Senedi'nde de uluslararası ticari uyuşmazlıklarda tahkime gidilmesi öngörülmektedir. Ancak kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklarda uluslararası tahkime gidilebilmesi için Anayasa değişikliği yapılması gerekmiştir.

Bibl.: ÇAKAR, F. Y., *Tahkim*, Başak Ekonomi Dergisi, www.basakekonomi.com.tr [B. D.]

tahmin Ekonomiye yüklenen önemli bir işlev geleceği tahmin etmektir. **Ekonomik modellerin** geçmişi ve bugünü açıklamakla yetinmemesi, geleceği de öngörmesi beklenir. Firmalar, kamu kuruluşları, devletler, uluslararası kuruluşlar ekonomi ile ilgili kararlarını bu tahminler doğrultusunda alırlar. Tahminlerin hedefler ve önceliklerin gerçeklikle tutarlı olup olmadığının anlaşılmasına yaradığı düşünülür.

Ekonomik ve sosyal tahminler öncelikle bir modele dayanmak zorundadır. Bir model çerçevesinde, gelecekteki büyüklüğü ya da eğilimi tahmin edilecek olan değişkenin, açıklayıcı değişkenleri saptanır. Bu değişkenler arasındaki ilişki bir ya da bir dizi fonksiyonla açıklanır. Değişkenlere ilişkin veriler toplanır ve belirli bir dönemde değişkenler arası ilişkinin nasıl olacağı tahmin edilir. Gerçekte ekonomi sonsuz sayıda değişkenin birbirini etkilediği karmaşık bir sistemdir. Tüm değişkenlerin modele dahil edilmesi ve geleceğin tahmininde kullanılması mümkün değildir. Bu nedenle en belirleyici olduğu düşünülen az sayıda değişken kullanılır. Diğerlerinin ele alınan dönemde değişmeyeceği (*ceteris paribus*)

varsayılır. Modele dahil edilen değişkenlerin hareketlerine ilişkin olarak bir dizi varsayım yapılır.

Tahmin yöntemleri ile ilgili iki temel yaklaşım vardır. Bunlardan biri, geçmiş dönem verilerinin geleceğe uyarlanmasıdır. Diğeri, gelecekteki değerleri etkileyeceği düşünülen faktörlerin analizidir. Tarihsel veriler kullanılsın ya da kullanılmasın, önemli olan değişkenlerin seçimi ve sayısallaştırılmasıdır. Bazı değişkenler bütün önemine karşın sayısallaştırılamayabilir. Bununla birlikte, ekonomik analizlerdeki genel eğilime paralel olarak, tahminlerde giderek daha karmaşık ekonometrik modeller kullanılmaktadır. Zaman serisi analizine dayalı veya ortalamaların kullanıldığı yöntemler naif tahmin yöntemleri olarak adlandırılmaktadır.

Bütün gelişmelere karşın, iktisatçıların genel olarak tahminlerinde başarılı oldukları pek söylenemez. Tahminlerin gerçekleşmeme nedenlerine ilişkin analizlerin sayısı tahmin sayısına yakındır. İktisatçıların tahminlerine ilişkin çok sayıda şaka türemiştir. Bazı iktisatçılar tahminlerin 'alçakgönüllü' olması gereğini belirtmektedir. Sayısal analizlerin yanısıra 'sezgi'nin de tahmin yapmakta önemli olduğunu belirten iktisatçılar vardır. Bazı iktisatçılar kesin tahminler yerine olasılık tahminleri yapmayı tercih etmektedir.

Bibl.: TUGAÇ, A. (1972), *Planlı kalkınmada Sosyal göstergeler ve Öngörme*, Ankara: DPT.
[B. D.]

Tahtakale Serbest **döviz** piyasasına verilen addır. Türkiye'de resmi makamlar dışında döviz alım satımı yasak olduğu dönemde doğan **döviz karaborsası**, İstanbul'da Kapalıçarşı'da Ağa Sokak'ta faaliyet gösterdiği için adını sokağın bulunduğu, Bizans döneminden beri ticaret merkezi olan bu semtten almış, Tahtakale piyasası, yıllarca karaborsa döviz ve altın fiyatlarının belirlendiği yer olmuştur. Çoğunluğu kuyumcu kişiler, Londra ve Zürih gibi borsalardaki bağlantılarından öğrendikleri fiyat değişimlerini kuryeleri aracılığıyla birbirlerine iletirler ve bir saat içinde bilgi bütün ilgililere iletilir. Sokakta ayaküstü kurulan borsada kuryeler özel argoları ile döviz alışverişi yapar, gerekli parayı taşır, dövize acil ihtiyacı olanlara ulaştırırlar. Yurt dışına servet kaçırma işlemlerinde de yurt dışı bağlantıların kurulduğu Tahtakale'de bütün işlemler sözlüdür.

Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nda 1983'te yapılan değişiklik ve 1989'da özel kişilerin döviz işlemi yapmasının serbest bırakılması sonucu, Tahtakale yasal döviz piyasası haline gelmiştir. 1989'da yayınlanan kararname ile döviz alım satımı yapabilen 'yetkili müessese' olarak tanımlanan kuruluşlara halk dilinde 'döviz büfesi' denmektedir. Döviz büfeleri bankacılık sisteminin tam gelişmediği, bireylerin nakit para tuttuğu azgelişmiş ülkelerde görülür. [K. E.]

tahvil Borç para sağlamak üzere çıkartılan borç senetleridir. Orta ve

uzun vadeli kredi sorunlarını çözmek amacıyla nominal değerleri eşit ve ibareleri aynı olan tahvili, Türkiye'de **anonim şirketler** Ticaret Kanunu'a göre, kamu kurumları özel kanunlara göre çıkartırlar (bkz. devlet tahvili).

Anonim şirketlerin sermaye artımı sağlamak için ihraç ettikleri tahviller, borç senedi niteliğinde olduğundan işletme üzerinde mülkiyet hakkı doğurmazlar, belirlenmiş vadeleri içinde hamiline faiz geliri kazandırırlar. Tahvil nama veya hamiline yazılı olarak çıkarılabilir. Anonim şirketler primli, ikramiyeli, kâra iştirak hakkı veren, teminatlı, hisse senedi ile değiştirilebilir ve faiz oranı ayarlanabilir tahviller çıkartabilirler. Anonim şirketin çıkaracağı tahviller, ana sermayenin, ödenen ve onaylanmış son bilançoya göre belirlenmiş tutarını aşamaz. Tahvillerin üzerinde ana sermaye ve faizlerin ödeme koşulları ve varsa itfa planı gösterilir. Tahvillerin ödenmesi çoğunlukla vade sonunda bir defada yapılmaz, geri ödeme tahvillerin arka yüzünde gösterilen ödeme planına göre yapılır. Genel olarak geri ödeme beş yıla dağılan taksitler halinde yapılır ve noter huzurunda çekilen kuralarla her yıl ödenecek beşte bir paylar belli olur, kurada numarası çıkan tahvillerin ödemesi yapılır. İtfa planlı tahvillerde bu plana göre yapılan çekilişlerde numarasına kura isabet eden tahviller vadesinden önce ödenebilir, kura çıkmayarak vadesine kadar dolaşımda kalan tahvillere sürenin uzunluğuna göre prim ödemesi yapılabilir. Şirket, nama yazılı tahviller için tahvil defteri tutar. Tahvil sahipleri, şirket yönetim veya denetleme kuruluyla, özel teminatların kaldırılması, itfa şartlarının değiştirilmesi, sürenin uzatılması, tahvil ve hisse senedi ilişkilerinin düzenlenmesi gibi konularda karar oluşturmak için müzakere eden tahvil sahipleri genel kurulunu oluştururlar.

Güvenilir şirketlerin çıkarttıkları tahviller üzerlerinde yazılı olan fiyattan, itibari, nominal değerden satılır. Satışı güç olan tahvillerin satışını özendirmek için satış fiyatı itibari değerinin altına indirilerek faiz oranları yükseltilir. Bu indirim oranları yasalarla belirlenmiştir. Çıkartılan tahvilleri erken satın alanlara satın alma tarihi ile satışların bitiş tarihi arasındaki süreye göre faiz indirimi uygulaması da özendirme yöntemlerindendir.

Tahvillerin ilk çıkartıldıklarındaki en düşük satış fiyatına ihraç değeri denir. Tahvillere faiz ve ana para ödemeleri açısından taşıdıkları riske göre, değerlendirme şirketleri tarafından not verilir. Tahvil güvenilirlik değerlendirmesinde uzmanlaşmış uluslararası mali danışmanlık şirketleri vardır. Değerlendirme notu tahvilin sağlayacağı kredi açısından önem taşır. Güvenilirliği en yüksek olan tahviller en düşük faizi öderler. Risk yükseldikçe ödenen faiz yükselir. Tahvilin satış fiyatı ile sağladığı gerçek faiz geliri ters orantılıdır. Tahvil üzerinde yazılı fiyatın altında veya üstünde alım satıma konu olur ve menkul kıymetler borsasında işlem görür.

Tahvilin nominal getirisi, üzerinde yazılı kupon faiz oranıdır. Bu oran tahvilin ihraç niteliği açısından önemliyken, paranın zaman değerini içermediğinden yatırım kararı açısından önemsizdir. Tahvilin cari getirisi, periyodik ödenen faiz tutarının tahvilin cari fiyatına oranıyla bulunur. Tahviller primli satıldığından, yani piyasa fiyatı nominal değerinden yüksek olduğundan, cari getirisi nominal getirisinin altında çıkar. İskontolu satılan, yani piyasa fiyatı nominal değerin altında olan tahvillerde de cari getiri nominal gelirin üzerinde olacaktır.

Tahvilin vadeye kadar getirisi, yatırımcının satın aldığı tahvil için ödenme sözü verilen faizlerin bileşkesi olarak geri dönüş oranını gösterir. Yani vadeye kadar getiri, tahvilin sağlayacağı nakit akımlarının bugünkü değerini tahvilin satın alma fiyatına eşitleyen iskonto oranıdır. Tahvil fiyatlarıyla vadeye kadar getiri ilişkisini Burton G. Malkiel tahvil fiyat teoremleriyle ortaya koymuştur. Buna göre, tahvil fiyatları, tahvil gelirleriyle ters yönde gelişir; tahvilin faiz oranıyla vadeye kadar getirisi arasında fark oluştuğunda, vade uzadıkça fiyat değişimi artar; vade uzadıkça fiyat değişim yüzdesi azalan oran gösterir; vadeye bağlı getirideki düşme, getirideki aynı miktar yükselmenin yol açacağı sermaye kaybından daya yüksek sermaye kazancı sağlar; faiz oranı yükseldikçe getiride miktar değişiminin neden olacağı fiyat değişme yüzdesi küçülür. Bkz. borsa. [K. E.]

takas Para kullanımı olmayan, mal ve hizmetlerin başka mal ve hizmetle değiştirildiği alışveriş sistemidir. Takasın zorluğu karşılıklı olarak ürün fazlası ve ihtiyaçları çakışan kişilerin bulunabilmesidir. Bu sorunu aşmak için kapitalizm öncesi toplumlarda alış veriş gelenek, otorite ve cemaat ruhu ile düzenlenmiş ve karşılıklı armağanlaşmayla ritüelleşmiş alışveriş düzenleri oluşturulmuştur. Ancak armağanlaşmada, takastan farklı olarak, otorite ve borçlu bırakma-kalma duygusu ve karşılıklılık vardır ve daha çok topluluklar arası alışveriş sistemidir. Takasta alış verişi yapılan mal veya hizmetin değer ölçüsü olarak kullanılabilecek bir başka malın varlığı söz konusu değildir.

Takas ekonomisi, **geçimlik üretimden meta** üretimine ve **piyasa ekonomisine** geçiş öncesinin, **paranın** icadı ile parasallaşma arasında geçen yüzyılların uzunluğu düşünüldüğünde, uzun evresidir (bkz. senyoraj). Klasik iktisattan marjinalizme geçişte, fiyatın oluşumu, arz ve talep kuramı ve denge düşüncesinin kavramsallaştırılması birçok tartışmalara yol açmıştır. Örneğin Léon **Walras**'ın arz ve talep kuramıyla fiyatların oluşumuna ve dengeye ilişkin açıklaması, ekonomi birimlerinin birbiriyle değil, 'pazar'la ilişki kurmaları ve arz ve talebin karşılıklı değil 'pazar'da gerçekleştiği mantığını içerdiği için eleştirilmiş ve açıklamasının ekonomik dengeyi değil, yalnız dengenin olası bir biçimini içerdiği ileri sürülmüştür. Neoklasik ekonominin kuru-

culanından A. **Marshall** ile oyun kuramının öncülerinden F. Y. **Edgeworth** ve takas kuramını savunan W. S. **Jevons** arasındaki, karşılıklılık ve çok taraflılık, sözleşme ve ekonomik aktörlerin çokluğu ile piyasa belirsizlikleri, rekabet ve denge konularındaki yaklaşım farklılıkları, iktisattaki çözümlemelerle piyasadaki gerçek işleyişi sorgulama çabalarından kaynaklanır ve sonuçta alışveriş ve 'takas'ın işleyişi, faydacılık, maksimazasyon ve tam bilgi koşullarının kabulüyle çözüme bağlanmış, böylece klasik iktisadın emek ve değer yaklaşımından marjinal fayda kavramına (**ekonomi politik**ten de ekonomi bilimine) gelinmiştir (bkz. farksızlık eğrisi).

Dış ticarette ülkeler, dış ödemeler dengesi ve döviz dar boğazlarını aşmak, dövizle müşteri bulamadıkları ürünlerini ihraç edebilmek amacıyla takas yöntemini seçebilirler. Takas anlaşması yapan ülkelerin para birimleri arasında değişim oranı belirlenir ve bu oran, ithal ve ihraç edilen malların değerini ölçmeye yarayan bir hesaplama birimi işlevi görür. Dönem sonunda alınıp satılan malların denkleştirilmesine çalışılır. Takasın daha geliştirilmiş biçimi olan kliring yönteminde, iki ülke ihracat ve ithalatçıları arasında gene bağ kurulmamakla birlikte, hesap durumunu izlemekle görevli merkez bankaları veya kliring ofisleri işlemleri yürütür, bu hesapta oluşan milli birim üstünden fonla dış ticaret hesapları denkleştirilir. Dünya savaşları döneminde uluslararası ticaret gerilediği ve dövizle ticaret sorun oluşturduğunda, takasla ticaret için iki taraflı anlaşmalar yapılmış, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleri de döviz kullanımı yerine takasla ticareti tercih etmişlerdi.

Borçlar hukukunda takas, alacakların karşılıklı olması durumunda (mütekabiliyet) borçları fiilen ödemek yerine takas yoluyla sona erdirilmesi hükme bağlanmıştır. Takas olabilmesi için alacakların aynı nitelikte (mümaselet) ve acil olması (muacceliyet) de gereklidir.

Finans dünyasında takas, para dışı kıymetlerle örneğin tahvillerle yapılan alışverişe denilir. Hiperenflasyon ve emisyon darlığı durumlarında veya iş savaş, siyasal darbe ve büyük doğal felaketlerde ve zorunlu göç-kaçışlarda yerli para kullanımı yerine altın, dolar gibi daha güvenilir birimlere veya takasa başvurulduğu görülmektedir. [K. E.]

Takasbank Türkiye'de menkul kıymetlerin takası, saklaması ve uluslararası standartlarda numaralandırılması ile görevlendirilmiş bir sektör bankasıdır.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) faaliyete geçtiği tarihlerde üyelerin kendi aralarında gerçekleştirilen menkul kıymet alım/satım işlemlerinin takası, 1988 yılından itibaren İMKB bünyesinde kurulan bir müdürlük tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Ocak 1992'da ise Borsada gerçekleşen işlemlere ilişkin menkul kıymetlerin takası ve saklama yetkisi, İMKB ve üyelerinin ortaklığı ile kurulan

İMKB Takas ve Saklama A.Ş.'ye verilmiş ve şirket bu tarihte faaliyete geçmiştir. 1996 Ocak ayından itibaren de şirket, Takasbank İMKB Takas ve Saklama Bankası A.Ş. adıyla bir sektör bankasına dönüşmüştür.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından Türkiye'nin "Merkezi Saklama Kuruluşu" olarak kabul edilen ve İMKB'de gerçekleşen tüm menkul kıymet alım/satım işlemlerinin takasının gerçekleştirildiği Takasbank'ın bir diğer fonksiyonu, "Ulusal Numaralandırma Kuruluşu" olarak, Türkiye'de ihraç edilen menkul kıymetlere uluslararası standartlarda tanımlama numarası olan ISIN (International Securities Identification Number) tahsisi yapmaktır. Merkezi saklama kuruluşu faaliyetleri açısından, Takasbank'ın işlev ve faaliyetleri Sermaye Piyasası Kanunu ve SPK'nın düzenlemelerine tabidir.

Takasbank, İMKB ve 24'ü banka, 78'i aracı kuruluş olmak üzere İMKB'nin 102 üyesinin ortak olduğu, mevduat kabul etmeyen bir sektör bankasıdır. Takasbank'ın ana sözleşmesine göre, İMKB dışında hiçbir ortağın sermayedeki payı %5'i geçemez. 11 kişiden oluşan yönetim kurulunun başkanı İMKB Başkanıdır. [B. B.]

talebin gelir esnekliği Parasal gelirde meydana gelen yüzde bir oranındaki bir değişikliğin talep miktarında yarattığı yüzde değişmedir. Gelir arttığı zaman talep de artıyorsa gelir esnekliği pozitif bir sayı olarak elde edilecektir. Bu tür mallar normal mal olarak adlandırılır ve malların çoğunluğu bu tanımlamaya uyar. Ancak bazı malar vardır ki, gelir arttığı zaman bunların talebinde azalma olur. Bu durumda söz konusu malların gelir esnekliği negatiftir. Negatif gelir esnekliği olan mallar **düşük mal** olarak da tanımlanır. [B. B.]

talep Belirli bir malın belirli bir anda ve belirli bir piyasada muhtemel fiyatları karşısında alıcıların o maldan satın almayı düşündükleri miktardır.

Talep eğrisi, talep edilen mal miktarı ile buna karşılık gelen fiyatları ilişkilendiren eğridir. Alıcıların bir malı belirli fiyatlardan hangi miktarda satın alacağını gösterir. Genellikle fiyat düştükçe o mala olan talep artar, fiyat yükseldikçe düşer. Bu nedenle talep eğrisi sol yukarıdan sağ aşağıya doğrudur. Denge fiyatında arz eğrisi ile kesişir. Gelir artışı, aynı fiyattan daha çok mal satın almaya olanak verdiğinden, talep eğrisini sağa; gelir düşüşü, tersine bir etkiyle sola kaydırır.

Talep fonksiyonu; malın fiyatı, alıcıların sayıları, tercihler, ilgili malların fiyatları, gelir, vergi ve sübvansiyon gibi devlet politikaları, geleceğe ilişkin beklentiler gibi değişkenlerden etkilenir.

Talep edilen miktarın fiyat ile ters orantılı olarak değişmesine talep kanunu denir.

Alıcıların bir malın belirli bir miktarı için ödeyebilecekleri mak-

simum fiyata talep fiyatı denir.

Bir malın tekrar piyasaya arz edilmemek üzere satın alınmasına tüketim talebi denir.

Mal ve hizmet piyasası için geçerli olan tanımlar faktör piyasası için de geçerlidir. [B. D.]

talep enflasyonu → **enflasyon**

talep esnekliği Talebin fiyat esnekliği olarak da bilinir. Bir malın fiyatındaki oynamalar karşısında tüketicilerin malın talebi ile ilgili duyarlık derecelerini ifade eden bir kavramdır. Matematiksel olarak, Talep esnekliği = (Talepteki değişim yüzdesi)/(Fiyattaki değişim yüzdesi).

Talep esnekliğinin 1'e eşit veya daha büyük olduğu hallerde talebin esnek olduğu, 1'den küçük olduğu hallerde ise talebin esnek olmadığı varsayılır. Teorik olarak talep esnekliğinin bazı çok özel şartlarda sıfıra veya sonsuz değerlere eşit olacağı da kabul edilmektedir. [B. B.]

tam anında teslim Üretimin örgütlenmesinde son gelişmelerden biri olarak, şirketlerin kendi üretiminde veya küçük şirketleri taşaron olarak kullanarak stok üretim yerine sipariş üzerine talep miktarı kadar üretim yapmasıdır. Tam anında teslim uygulaması ham madde, ara mal ve ürün stoku masraflarından şirketi koruduğu gibi, gelişmiş ülkelerde gittikçe yaygınlaşan **esnek üretim** ve **esnek istihdam** uygulamalarına olanak sağlamaktadır. Bu yöntemle **ürün farklılaştırması**, model değiştirme gibi olanaklar yanında şirketler arası işbirliği ve bilgi alışverişi ortamı doğmaktadır. Teknoloji kullanımı ve örgütlenme sorunları şirket lehine esnerken, şirketlerin çalışma zamanı ve yoğunluğu da esnediğinden işçi çalıştırma biçimi de esnemekte ve bir yandan parça başı iş, yarı zamanlı iş, evde çalışma yöntemleri gelişirken, bir yandan da üretim sürecine katılım ve kalite kontrolü gündeme gelerek klasik işçi işveren ilişkisinden ve kafa ve kol emeği ayrımından uzaklaşılmaktadır (bkz. toplam kalite yönetimi).

Esnek üretim küçük şirketlerin, **kitlesel üretime** ve onun gerektirdiği teknoloji ve örgütlenme donanımına karşı, müşterinin sınıf, cinsiyet, kültür, alt-kültür özelliklerine göre üretim yaparak piyasa şanslarını artırma çabasından doğmuş, ancak büyük şirketlerin de taşaronlaştırma ve oluşturdukları üretim ağı ile bu yöntemi kullandıkları görülmüştür. Küçük şirketlerin işbirliği kurarak geliştirdikleri bu sistem İtalya'nın güneyinde başlamışken, büyük şirketlerin uygulaması da Japonya'da başlamıştır. Japonya'da stok masraflarının özellikle fazla oluşu ve hızlı teknolojik ilerleme, üretimde değişiklik yapmadan önce üretim aşamalarını oluşturan parçaların maliyetini çıkarmak üzere üretilmesi gereken miktarı düşürme gereğini zorlamış, gerekli parça sayısını bu amaca göre tasarlayarak gerekli görülen aşamalarda **robot** kullanımını öngören

sistem Toyoto'da başlamış ve Toyoto üretim sistemi denilen sistemle standartlaşma artırılarak elde tutulması gereken parça sayısının asgariye indirilmesi ve siparişe göre üretim hedeflenmiştir. İstenilen değişikliklere göre her parçanın tam uyumu büyük önem taşıdığından sistem kalite kontrolünün önemini de artırmaktadır.

Teknolojik gelişme ile talepteki çeşitlilik ve dalgalanmaya uyum gösterme niteliğini artıran tam anında teslim yöntemi böylece, dünya pazarı için üretim yapan şirketler ağının, bu pazara özel talepleri ve yerel ürünleri sokma olanağını yaratırken, **küreselleşme**nin özellikleri içinde yer alan yerelin dünya sahnesi-pazarına çıkma süreciyle uyumlu bir gelişme sergilemektedir. Bu gelişme işçi-işveren ilişkileri yönüyle de **Post-Fordizm**le uyumludur ve bir yandan işçinin işiyle bağını kuvvetlendirirken bir yandan da onu işveren karşısında yalnız bırakmaktadır. Yaygınlaşan tam anında teslim sisteminin, stok yokluğu nedeniyle, kaza ve doğal felaket gibi durumlarda kıtlığa yol açtığı, sektöre göre talep karşılanana kadar fiyat artışlarına sebebiyet verdiği de görülmüştür. [K. E.]

tam istihdam Friksiyonel işsizlik dışında ülkenin tüm işgücünün istihdam edilmesi anlamına gelir. Tam istihdamı sağlamak ekonominin temel amaçlarındandır. Ülke kaynaklarının tam kapasite ile üretime ve büyümeye yönlendirildiğini gösterir. Aynı zamanda gelir dağılımını dengeleme, yoksulluğu giderme gibi sosyal politikaların ön şartı olarak görülür.

Buna karşılık, tam istihdamın sağlandığı dönemlere tarihte istisna olarak rastlanılmaktadır. Bazı ülkeler tam istihdam düzeyinin bile talebi karşılamakta yeterli olmadığı, bu nedenle yurt dışından işçi ithal edildiği dönemleri yaşasa bile, hemen her ülke sanayi devriminden bu yana tam istihdamı sağlamakta zorlanmıştır. Azgelişmiş ülkeler yapısal işsizlik sorunları nedeniyle tam istihdamı hiç yaşamamıştır.

Bununla birlikte, klasik ve neoklasik iktisatçılar piyasa koşullarında işsizliğin söz konusu olmadığını, tam istihdamın piyasa dengeleriyle kendiliğinden sağlanacağını belirtmektedirler. Bu yaklaşıma göre, tam istihdam, emek arzı ve talebi tarafından belirlenen gerçek ücret düzeyinde sağlanmaktadır. Girişimciler kârlarını maksimize ederken, emeğin marjinal verimliliği ile üretilen malın fiyatının çarpımı, yani emeğin marjinal hasılatı piyasa ücret düzeyine eşit olana kadar emek talebinde bulunurlar. Sonuç olarak gerçek ücretler azaldıkça emek talebi artar, gerçek ücretler yükseldikçe emek talebi azalır. Emek arzı da kayıtsızlık eğrileri ile açıklanır. İşçiler gerçek ücret düzeyine göre çalışmak ile boş zaman geçirmek arasında bir tercih yaparlar. Ücretler yükseldikçe boş zamandan vazgeçip, çalışmaya yönelirler. Emek arzı gerçek ücretlerin artan bir fonksiyonu olur. Bunların kesiştiği nokta gerçek ücret düzeyi oldu-

gundan, işsizlik söz konusu değildir, tam istihdam sağlanmıştır.

Bu görüşün çeşitlemeleri günümüzde de sürdürülmektedir. Tam istihdamın sağlanamaması piyasa koşullarının oluşmaması, sendikaların piyasanın işleyişini bozması gibi nedenlere bağlanmaktadır.

Keynes'e göre işsizlik durumunda piyasa koşulları parasal ücretleri düşürür. Ancak parasal ücretlerle birlikte efektif talep ve fiyatlar genel düzeyi de düşeceğinden, gerçek ücretler ve istihdamda bir değişiklik olmaz. Parasal ücretler düşürüldüğünde, marjinal tüketim eğilimi birden küçük olduğuna göre, tüketim artışı gelir artışından daha az olacaktır. Tüketimin artmaması nedeniyle tam istihdama ulaşılamayacaktır. Ayrıca, ücretler aşağı doğru esnek değildir. Esnek olması ekonomiyi sürekli deflasyon durumuna sokabilirdi. Tam istihdama ulaşılması tüketim dışındaki diğer kalemlerin (yatırım, devlet ve dış alem) gelir ve tüketim arasındaki farkı gidermeye yetecek düzeyde olmasına bağlıdır. Oysa piyasada bu eşitliği sağlayacak bir mekanizma yoktur. (Klasikler faiz oranının yatırım-tasarruf eşitliğini sağlayacağını savunurken, Keynes tasarrufları gelir düzeyine, yatırımları da sermayenin marjinal etkinliğine bağlamaktadır. Bu nedenle otomatik olarak denge sağlayacak bir mekanizma olmadığını düşünmektedir.) Bu durumda piyasa tam istihdam durumuna ulaşamadan dengeye gelebilmektedir.
[B. D.]

tam rekabet piyasaları Girişte herhangi bir **batık maliyete** maruz kalmaksızın girilebilen veya çıkışta herhangi bir zarara uğramaksızın çıkılabilen piyasalardır. Bu tür piyasalarda potansiyel veya mevcut rekabet, o piyasada fiilen yer alan üreticilerin fiyatlandırma politikaları üzerinde bir kısıt oluşturur. Bir piyasaya girerken bir miktar batık maliyete maruz kalmak kaçınılmaz gibi olduğundan tam rekabet piyasalarına örnek bulmak oldukça güçtür. Ayrıca üreticilerin çoğu da, piyasadan çıkışta söz konusu olabilecek zararları dikkate alarak, bir işe başladıktan sonra bir süre bu işi sürdürmek isterler.

Liberalizmin özgürlük, etkinlik ve denge kabüllerinin dayandığı tam rekabet, piyasaya **giriş engelinin** bulunmadığı, bütün birimlerin karar alırken gerekli bilgilere eksiksiz erişebildiği, mal (veya hizmetin) homojen olduğu, aynı anda karşılaşılması zor ön kabullere dayanır. Bu modelde talebin fiyat esnekliği sonsuzdur ve denge fiyatı firmaların marjinal maliyetine eşittir. Gerçekliğin tam rekabetçi durumdan uzak oluşu nedeniyle, kamu yararı adına **regülasyon** ve **anti-tekel** uygulamaları benimsenmiştir. [B. B.]

tamamlayıcı mal Birinin tüketilmesi için diğerinin de tüketilmesine ihtiyaç duyulan mallardır. Tamamlayıcı mallardan birine olan talep değişince, diğerine olan talep de aynı yönde değişir. Birinin fiyatı artınca ikisinin birden talebi düşer.

Bu bakımdan, ikame mallarının tam tersi yönde birbirilerini etkilerler. Tamamlayıcı mallara olan talebin çapraz fiyat esnekliği negatiftir.

Tamamlayıcı mallar yalnız tüketimde değil, üretimde de geçerli olabilir. Et ve deri örneğinde olduğu gibi, aynı kaynaktan üretilen iki mal tamamlayıcı mal niteliğindedir. Aynı kaynaktan üretilen mallardan birinin fiyatı yükseldiğinde üretimi artarken, zorunlu olarak diğerinin de üretimi artar. [B. D.]

tarım Bitki ve hayvan yetiştirilmesi ile avlanma yoluyla yapılan üretimi kapsayan tarım, ekonomide beslenme, toplumun en geniş kesimlerinin yaşam ve üretim biçimini oluşturan **köylülük** ve bu yapısıyla kapitalist üretim biçiminin gelişimini etkileyen ekonomik, toplumsal ve siyasal sorun olarak değerlendirilmiş, 19. yüzyılda köylülüğün çözülmesi ve kapitalizmin gelişimi çerçevesinde 'tarım sorunu' adıyla **feodalizm**den **kapitalizm**e geçiş sürecini (bkz. ilkel sermaye birikimi, çit çevirme hareketi) anlamak kadar Marksistler açısından kapitalizmden sosyalizme geçiş (bkz. Engels, Kautsky, Lenin) sorunları çerçevesinde de tartışılmıştır. Köylülüğün direngenliği **sosyalizm** kapsamında sınıf ilişkileri, artı değer ve **planlama** sorunları açısından ele alındığı gibi (bkz. Probreajanski, kolhoz), **azgelişmişlik** kapsamında da **kalkınma** ve planlama sorunlarıyla iç içedir.

Klasik ekonominin gelişiminde tarım sorunu, ekonomi tarihinde ilk kez bir okul olarak ortaya çıkan ve gerçek değer üreten tek sektör olarak tarımı kabul eden **Fizyokratlara** karşı çıkışla yer alır. **Rant** kavramı da ilk kez, burjuvazinin aristokrasiye karşı mücadelesinde, **Ricardo** tarafından geliştirilmiştir. Ekonomik ilişkileri herkesin alıcı ve satıcı olarak görüldüğü karşılıklı ilişki temelinde çözümleyen klasik ekonomi, bu yaklaşımıyla tarıma ayrıca bir yer ayırmamış ve köylülüğü kapitalizm karşısında çözülecek bir ilişki biçimi olarak konu edinmemiştir. Ancak **liberalizm**in temeline oturan devlet müdahalesine karşı çıkış, uluslararası ticarette serbestlik veya **korumacılık**tan yana oluş arasındaki ayrım gerçekte (sistem adına veya ulusal iddialarla) sınıfsal çıkarlar arasındaki ayrımın ifadesi olduğu için ve bu çıkarlar döneme bağlı olarak değiştiği için, bu çıkar mücadelelerinin ve gerçekliğin tarihini yansıtmayan yani gerçeklikte karşılığı bulunmayan bir soyutlamanın tarihine dönüşmüştür. İngiltere'de yaşanan Tahıl Yasaları'nın kaldırılması adına verilen liberalizm mücadelesi ile İngiltere sömürgesi ABD'nin gelişen tarım ekonomisine karşı verilen müdahaleci mücadele arasındaki uyumsuzluk, döneminde ekonomi biliminin evrenselliği anlamında Fransa ve Almanya'da tepki çekerek farklı ekonomi okullarının gelişimine yol açarken (bkz. Merkantilizm, Alman Tarih Okulu), İngiltere'de de 'liberalizm'den farklı bir **Manchester Okulu** tanımının yapılmasını gerektirmiştir.

Kapitalizmin gelişiminde tekstil sanayi önemli bir yer tuttuğu gibi (bkz. Sanayi Devrimi), tarım, kapitalizmin gelişimiyle gerek piyasa ilişkilerinin egemenliği (bkz. doğal ekonomi), gerek sanayide kullanılan yeni tarım ürünlerinin ortaya çıkışı ve kazandığı önem, gerekse tarım teknoloji ve yöntemlerinin sanayi tarafından üretiliyor olmasıyla büyük dönüşüm geçirmiştir.

Tarımsal üretimin artırılması, sanayinin gelişmesi ve şehirlerin büyüyerek şehirli nüfusun giderek artan oranda toplumun daha büyük kesimlerini oluşturması nedeniyle beslenme ve hammaddelerinin üretimi anlamında sanayi için daha fazla önem kazanmıştır. Gelişmiş sanayi ülkeleri için bu, bir yanıyla **sömürgecilik** ve **plantasyon** anlamına gelirken, bir yanıyla da kıt kaynak olarak toprak verimliliğinin artırılması demekti. 19. yüzyıl boyunca agronamlar, işletmeciler ve iktisatçılar toprağın kıtlığı, verimliliği ve sağladığı rant üstüne çalıştılar; aynı sermaye yatırımının verimlilik farklarından doğan gelir farkları ile farklı sermaye yatırımının gelir farkı olarak diferansiyel rant türlerini ve sermayenin kıt kaynak olarak yeni topraklara yatırımıyla doğan, değer ve fiyat oluşumunda ekonomi sektörlerinin mücadele alanı olan mutlak rantı, Marx tanımladı (bkz. toprak). Birim toprak ve tarım işçisi başına ürünü ifade eden tarımsal verimlilik, iş gücü yerine makinenin ikamesiyle artırılırken, tarımda üretim teknolojileriyle birlikte toprak mülkiyetinin de el değiştirmesini, tarımsal girdilerin sanayiye bağlanmasıyla pazarlama ve kredi ilişkileriyle büyük kapitalist işletmelerin çoğalmasını ve ücretli tarım işçisi varlığının artmasını getirdi.

Gübre ihtiyacı nedeniyle dış pazarlara bağlı olan gelişmiş ülkelerin tarımı, 1842'de eriyebilir fosfatın ve peşinden ilk suni gübrenin elde edilmesiyle yeni bir evreye girdi. Suni gübre kullanımı ve makineleşme yavaş gelişen bir süreç olmakla birlikte, etkileri büyük oldu. Suni gübre kullanımının istenmeyen ot ve zararlı hayvanları, haşereyi artırması, zararlılara karşı mücadelede kimyasal ilaçlamanın icat, üretim ve gittikçe daha fazla kullanımını doğurdu. Artık tarımsal verimlilik tarımda sanayileşme farkı anlamına geliyordu ve geleneksel tarımdan, aile işletmelerinden ciddi bir kopuş başlamıştı. Gelişmiş ülkelerde çiftliklerin sayısı azalırken ölçeği büyümekte, tarımsal üretim de artmaktaydı.

Tarımsal üretimin beslenme sorunu ve şehir-kırsal kesim dengesi açılarından taşıdığı ekonomik, toplumsal ve dolayısıyla siyasal önem, tarımın birçok yönüyle devlet politikaları içinde tuttuğu yeri de etkiledi. Gümrük politikalarından vergi ve kredi politikalarına, **sübvansiyon**lara ve çeşitli **teşvik**lere kadar hükümetler, ülke içinde ve uluslararası pazarlarda kendi ekonomi ve tarım üretimlerinin yapısına göre politikalar ürettiler.

ABD'nin tarım politikası dünya çapında yarattığı etkiler açısından

önemlidir. ABD 1920'lerden itibaren çiftçisine kredi vermeye, piyasa fiyatı düşük olursa ürünü almaya, fiyat yüksek olursa çiftçinin krediyi geri ödemesini istemeye başlamıştı. İkinci bir destekleme yolu olarak, hükümet piyasadan alım yaparak fiyatları yükseltmekte ve piyasadan aldığı ürünü ihtiyaç içindeki ailelere, okullara, Kızılhaç'a dağıtmaktaydı. Bu tarım politikası, ABD'nin dünya siyaseti yürüttüğü İkinci Dünya Savaşı'nın Soğuk Savaş koşullarında yurt dışını da kapsamaya başladı. Hükümet satın aldığı ürünü, uluslararası siyasetine uygun biçimde azgelişme ülkelere dağıtmaya başladı. 1950'lerde yabancı ülkelerde gıda yardımı programı yılda 1,2 milyar dolarlık bir ölçeğe ulaşmıştı (1990'larda 20 milyar dolar).

ABD ekonomi ve siyasetinin uluslararası boyutu (bkz. Marshall Planı ve yardımı, Uluslararası Gelişme Ajansı), bir yönüyle **OECD**, **GATT** ve **Dünya Ticaret Örgütü**'nü bir yönüyle de **Yeşil Devrim**'i doğuran süreçlerin itici gücü oldu. 1960'lardan itibaren azgelişmiş ülkelerin beslenme sorununa çözüm olarak önerilen ve Yeşil Devrim adı verilen tarımsal üretim ve verimliliği artırma programı, alt yapı yatırımları, makineleşme, suni gübre ve ilaçlamayla desteklenen melez tohum uygulamasını içeriyordu. Yarattığı tartışmalara karşılık (bkz. Yapısalcılık) 1960'lar ve 1970'ler üçüncü dünya ülkeleri için tarım kesiminin makineleştiği, girdi olarak kimya ve diğer sanayi dallarına bağlandığı ve uluslararası piyasaya açıldığı, üretimi artırma ve verimlilik adına, dönemin uluslararası havasına ve her ülkenin kendi koşullarına uygun olarak **toprak reformu**nun yapıldığı bir dönem oldu.

Tarımın özellikle bazı sektörlerinde (örneğin tavukçuluk gibi) sanayiyle bütünüyle entegrasyonu ile üretimden pazarlamaya kadar bütün ekonomik süreçleri ve üretimin en uygun koşullarının sağlandığı bütün ülkeleri kapsayan yatay ve dikey entegrasyonu içeren, özellikle patent hakları konusunda hızlı bir genişleme sağlayan genetik mühendisliği çalışmaları sonucu yapay tohum üretimi dahil teknolojik yeniliklerle **tarım devrimi** olarak adlandırılan gelişmeler sonucu, gelişmiş ülkelerde tarım *agribusiness* adı verilen yeni bir üretim-dağıtım örgütlenmesi sürecine girdi. Özellikle sermayenin dolaşım özelliğinin gelişmesi (bkz. sermaye dolaşımı) ve dünya pazarına yönelen dev şirketlerin ortaya çıkmasıyla, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki temelde ABD ile **Avrupa Birliği** arasındaki pazarlıklarda çekişme konusu olan tarımda da uzlaşmaya varıldı ve **Uruguay Turu**'nda temel ilke olarak tarımdaki sübvansiyon ve korumacı önlemlerin daraltılması kabul edildiği gibi, çok taraflı anlaşmalar süreci yerine dahil olunacak kurumsal bir örgütlenme olarak dünya ticaretini örgütleyen Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması kararlaştırıldı.

Türkiye açısından da, gerek Dünya Ticaret Örgütü antlaşmaları

gerek Avrupa Birliği'ne üyelik süreci açısından, tarım sektörüne yönelik politikalar tartışılmaktadır. **Destekleme alımları**na son verilerek doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi ve prim sisteminin uygulanmak istenmesi, Şikago Borsası fiyatlarının 'dünya fiyatı' olarak kabul edilmesi, **kooperatif birlikleri**nin yapısının değiştirilerek özerkleştirilmesi, tarımda alt yapı üretecek devlet örgütlenmelerinin kaldırılması ve daraltılması, liberalizasyonun devamı yönündeki kararlardır. Halen tarım topraklarında mülkiyet hukuku düzenlemeleriyle parçalanmanın önlenmesi, orman arazilerinin belirlenmesi ve belki satışı, devlet topraklarının durumu ve hepsinin temelinde yer alan tapu ve kadastro sorunlarıyla **ağalık** ve aşiret ilişkileriyle uğraşan Türkiye'yi tarımdaki yeni yapılanma ile uluslararası ilişkilerin etkileşimi beklemektedir.

Gelişmiş sanayi ülkeleri tarımsal üretimleriyle kendilerine yeterli hale gelirken, bütün dünyaya yaydıkları yeni teknolojilerin yarattığı özellikle su kaynakları ve yabanıl hayatı tehdit eden çevre kirliliğinin ciddiyeti de ayrı bir tartışma konusudur (bkz. ekolojik ekonomi).

Sermaye ve teknoloji açığı bulunan, ekonomisi ve siyasal örgütlenmesi ile dış etkenlere karşı mücadele etmesi söz konusu olamayan, halen bir bölümü kıtlık ve açlıkla karşı karşıya olan, büyük bölümü iklim koşullarına bağımlı biçimde üretimini sürdüren azgelişmiş ülke ekonomilerinin, sermayenin dünya ticaretinin liberalleştirilmesi antlaşmaları çerçevesindeki durumu da halen büyük tartışma konusudur (bkz. küreselleşme).
[K. E.]

tarım devrimi Özellikle teknolojik uygulamalarla **tarım** verimliliğini artıran üretim yöntemlerinin uygulanmasına verilen addır. İngiltere'de **çit çevirme hareketi** adı verilen ve kapitalist işletmeciliğin egemenliğini sağlayan uzun süreç, sonuçta dünyada köylülüğün ilk ve en fazla tasfiyesiye uğradığı sosyo-ekonomik yapının oluşmasına yol açmış ve uzun süre tarımda feodal ilişkilerin çözülmesi ve kapitalistleşmenin modeli olarak kabul edilmiştir. Köylülüğün kapitalizmle çeşitli eklemlenme biçimleri yaratması ve daha direngen olduğunun gözlemlenip kavramsallaştırılması **Kautsky** ile başlamıştır (bkz. köylülük). Tarım Devrimi adı ise, sanayi devriminden esinlenerek, ABD'li uzmanların bilimsel katkısı ve ABD hükümetinin para desteğiyle 1960'lardan itibaren azgelişmiş ülkelerde tarım verimliliğini artırmak için kullanılan programlar için kullanılmış ve daha çok, Soğuk Savaş döneminin ideolojik kamplaşması içinde **Yeşil Devrim** olarak bilinmiştir. Yeni tohum türleri, sulama, makineleşme ve suni gübre ile zararlılara karşı mücadele ilaçlarının kullanılması ile belirlenen Yeşil Devrim programları dünyanın birçok yerinde uygulanmış, beslenme

sıkıntısı içinde olan azgelişmiş ülkelerde önemli tarımsal ürün artışı sağlanmış, ancak zaman içinde toprak verimliliğinde düşüş olduğu, toprağın ve ekolojik dengenin zarar gördüğü, teknolojik girdiler nedeniyle ülke ekonomisinde yarattığı dışa bağımlılığın programların sürdürülmesinde zorluklar doğurduğu, bu ülkelerdeki diğer toplumsal, siyasal, ekonomik sorunlarla birlikte, gelir dağılımında daha da fazla dengesizlik yarattığı ve sorunların çözümünde yetersiz kalırken, yeni sorunlar da yarattığı gözlenmiştir.

Genetik mühendisliğinin ortaya çıkışıyla biyoteknoloji firmalarının dünya çapında faaliyete geçişi ve tarım sektöründe dikey ve yatay entegrasyon yolunda önemli adımlar atmaları, bütün dünya tarımında yeni bir evrenin başlamasına yol açmıştır. Teknolojik olarak yeni üretilmiş ve terminatör gen denilen bir daha tohum üretmeyenler de dahil patente bağlı tohumların kullanımına bağlı olan makineleşmiş ve sanayi üretimiyle bütünleşmiş, *agribusiness* adı verilen üretim yöntemi, İkinci Yeşil Devrim veya ikinci tarım devrimi olarak adlandırılmaktadır. Tohumdan nakliye ve pazarlamaya kadar tarım üretiminin uluslararası şirketlerin denetimine girmeye başlamasıyla, özellikle Avrupa'nın kendisine yeterli tarım üretimini sağlar duruma gelmesiyle **Avrupa Birliği** ile ABD' nin tarımın da liberalleşmesi ve **Dünya Ticaret Örgütü** çerçevesinde düzenlenmesinde anlaşmaları, yeni bir evrenin başlangıcının tescili anlamına gelmektedir. Bkz. Uruguay Turu, ekolojik ekonomi. [K. E.]

tarımda prim sistemi Tarımsal destekleme politikaları çerçevesinde üreticilere doğrudan yansıtılan desteklerdendir. 'Fark ödeme sistemi' olarak da tanımlanır. Bu sistemde tarımsal ürün fiyatlarının piyasa tarafından belirlenmesi, dolayısıyla dünya fiyatları ile uyumlu olması öngörülür. Dünya fiyatı ile çiftçinin eline geçmesi istenen hedef fiyat arasındaki fark kadar prim devlet tarafından çiftçiye ödenir. Temel amaç arz açığı olan ürünlerin üreticilerini desteklemektir. Üreticinin üretime devam etmesini sağlayacak fiyata ulaşacak kadar prim dünya fiyatına eklenir. Prim sistemi devletin tarımsal **destekleme alımları** yapmasına alternatif olarak görülmektedir. Bu sistem üretimi teşvik etmesinin yanı sıra destekleme alımlarına kıyasla bütçeye daha az yük getirmesi nedeniyle son yıllarda daha çok uygulanmaktadır.

Prim sistemi; üretimin yönlendirilmesi, üreticinin gelir düzeyinin korunması, sanayici ve ihracatçıya dünya fiyatlarından hammadde temini, spekülatif hareketlerin önlenmesi, tarımda kayıt dışılığın ortadan kaldırılması gibi avantajlar içermektedir. Ancak sistemin uygulanabilmesi için ürün borsalarının oluşması ve fiyatların burada belirlenmesi, tarımda ayrıntılı bir kayıt sistemi, girdi piyasalarının rekabetçi bir yapıda olması gibi ön şartlar gereklidir. Prim bir ürünün

belirli kalitede olanlarına verilerek kalitenin artırılması yönünde etki yapabilmektedir.

Prim sistemi AB ülkelerinde bir fon desteği ile yaygın olarak uygulanmaktadır. Türkiye'de özellikle sanayinin hammadde ihtiyacını karşılamak için, ithal edilmekte olan ürünlerde uygulanmaktadır. İlk kez 1993 yılında kütlü pamuk, daha sonraki yıllarda yağlı tohumlu bitkiler ve bitkisel yağlar üretimi için prim ödenmiştir. Irk ıslahı ve verimliliği yükseltmek amacıyla hayvancılık ve süt üreticiliğinde de prim uygulanmaktadır. [B. D.]

tarife Uluslararası ticaret mallarına uygulanan gümrük vergilerini belirleyen ve ithalata konu olacak malları ayrıntılı olarak sınıflandıran listedir. Ancak dış ticaret terminolojisinde ithalattan alınan vergiler genellikle tarife olarak da adlandırılmaktadır. Uluslararası ticaret uygulamalarında gelir amaçlı, koruma amaçlı, engelleme (yasaklama) amaçlı tarifeler tespit edilebilmektedir. Tarifeler, bir vergi türü olarak **ad valorem** ve spesifik olarak da belirlenebilmektedir. [B. B.]

tasarruf Gelirin elde edildiği dönemde tüketilmeyen bölümüdür. Gelir (Y), tüketim (C) olarak tanımlandığında, tasarruf (S) S=Y-C denklemiyle hesaplanır.

Çeşitli nedenlerle tasarruf yapılabilir. Yaşam döngüsü tasarrufu; yaşlılık döneminde rahat etmek için çalışma yaşamında tüketimden kısmak anlamına gelir. İhtiyat tasarrufu; hastalık, kaza, işsizlik durumlarına karşı çalışırken yapılan tasarruftur. Hedef tasarruf; mal mülk edinme, eğitim gibi harcamalar için yapılan ve belli bir dönemle sınırlı kalan tasarruftur. Miras tasarrufu; mirasçılara servet bırakmak için yapılan tasarruftur.

Gelirin tüketilmeyen bölümünün tasarruf kabul edilebilmesi için bir kısmının elde para olarak tutulması şart değildir. İktisadi anlamda tasarruf, gelirin herhangi bir yatırımda kullanmak amacıyla elde tutulmasıdır. Banka mevduatının yanısıra, hisse senetleri ve değerli kağıtlar da tasarruf olarak kabul edilir.

Tasarruflar kamu harcamalarını finanse etmekte de kullanılır. Bu duruma **zorunlu tasarruf** adı verilir. [B. D.]

tasarruf bonosu 1940 yılından başlayarak çıkartılan devlet iç borçlanma tahvillerine "tasarruf bonosu" ismi verilmiştir. Milli Birlik Hükümeti tarafından çıkartılan, 5 Ocak 1961 tarihli ve 223 sayılı "Yatırım Finansman Fonu ve Tasarruf Bonoları Hakkında Kanun"la tasarruf bonolarını (cebri istikraz) zorla borçlanmaya dönüştürmüştür. Söz konusu yasayla, Gelir Vergisi (tüm ücretlileri kapsıyor), Kurumlar Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi ve Gayrımenkul Alım-Satım Vergisi mükelleflerine vergi matrahlarının yüzde 3'ü kadar Tasarruf Bonosu alma yükümlülüğü getirilmiştir. Bonolar kural olarak nama yazılıdır, 5 yıl sonunda hami-

line yazılı hale geldiği kabul edilir. Tasarruf Bonoları uygulaması da 1972 yılında kaldırılmıştır. 12 yıl süren tasarruf bonosu uygulamasında devlet yasanın ilk çıkışında öngörülen 'Yatırım Finansman Fonunu' hiç bir zaman kurmamıştır. Dolayısı ile toplanan paralar yatırıma gitmemiş bütçe açıklarını kapatmaya yaramıştır.

Zorunlu tasarruf aracı olan tasarruf bonoları, memur işçi gibi zaten zor geçinen kesimlere zorla verilmesi nedeniyle büyük ıskontolarla (beşte bir değere gibi) bankerlere satıldı. 30 Nisan 1969 tarihli Tasarruf Bonolarını Değiştirme ve Tevsik İşlemleri Tüzüğü ile ellerindeki bonoları Hazine'den aldıklarını belirleyemeyenlere (büyük çapta da bankerler), yüzde 40 kesinti yapılacağı hükmünü getirmiştir. Bu da bankerlerin büyük bir kısmını iflassa sürüklemiştir.

8 Haziran 1972 tarihinde Tasarruf Bonosu uygulaması kaldırılıp yerine gene yüzde 3 oranda Mali Denge Vergisi getirilmiştir. 1972 yılında ana para borcu 7.3 milyar TL ve faiz borcu 3 milyar TL ulaşmıştır. O günün kurları ile dolar 1,5 YTL olarak alınırsa, dolar olarak ana para artı faiz toplam 687 milyon dolara ulaşmıştır. O dönemlerde Türkiye'nin toplam yıllık ihracatının 885 milyon dolar olduğu düşünülürse tasarruf bonolarının ekonomideki ağırlığı konusunda bir fikir verebilir. [Ü. U.]

tasarruf eğilimi Gelirle tasarruf arasındaki ilişkiyi gösteren tasarruf eğilimi, bir ülkede belirli bir dönemde gelir düzeyindeki bir birimlik artışın tasarruflarda yarattığı artışı, yani gelirin tüketime harcanmayan kısmını gösterir.

Ülke ekonomilerinin istikrarlı bir büyüme oranına ulaşmak için ihtiyaç duydukları yatırımların en önemli kaynağı tasarruflardır. Tasarrufları belirleyen unsur ise gelir seviyesidir. Gelir düzeyi arttıkça tasarruf eğilimi de artar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen milli gelir seviyesinin düşüklüğü ve bu gelirle nüfusun büyük çoğunluğunun temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaması sonucu, bu ülkelerin tasarruf eğilimleri de düşüktür.

Diğer taraftan, tasarruf eğiliminin artması uzun vadede toplam tasarrufların azalmasına yol açmaktadır. Tasarruf paradoksu olarak adlandırılan bu durumda; halkın daha yüksek oranda tasarruf etmesi ile tüketim harcamaları azalmakta, bununla birlikte yatırım harcamalarında da daralma söz konusu olmakta, ekonomik büyüme yavaşlamakta ve sonuç olarak tasarruflar azalmaktadır. [B. B.]

tasarruf fonksiyonu Hanehalkı tasarrufu ile hanehalkı harcanabilir geliri arasındaki pozitif ilişkiyi gösterir. Tasarruf eğrisinin eğimi marjinal tasarruf eğilimine göre belirlenir. Marjinal tasarruf eğilimi gelirdeki bir birim artışın ne kadarının tasarruf edileceğini göstermektedir. Tasarruf fonksiyonu ve marjinal tasarruf eğilimi çarpan ve hız-

landıran kavramlarında anahtar rol oynamaktadır. [B. D.]

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) Mevduatın korunmasına ilişkin günümüze kadar oluşturulan kurumların en gelişmişi olan mevduat sigortası sistemi, mevduat sahibi, mevduatı kabul eden banka ve mevduatı sigorta altına alan kurum arasında işlemektedir. Türkiye'de bu sistem Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından yürütülmektedir.

TMSF, tüzel kişiliği haiz bir kurum olarak 1983 yılında kurulmuş, idare ve temsili önce T.C.Merkez Bankası'na, 2000 yılında **Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu**'na verilmiştir. 2003 yıl sonundaki mevzuat değişikliği ile TMSF için ayrı bir karar organı olarak Fon Kurulu oluşturulmuş ve TMSF özerk kurumlar arasına katılmıştır.

Türkiye'de tasarruf mevduatının korunmasına ilişkin ilk düzenleme 30 Mayıs 1933 tarihli 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu'dur; 1960'ta yürürlüğe giren 153 sayılı Kanun ile Bankalar Tasfiye Fonu oluşturulmuş, 22 Temmuz 1983 tarihinde Bankalar Hakkında 70 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile tüzel kişiliği haiz bir kurum olarak Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kurulmuştur. Bu kararnamenin Fon ile ilgili düzenlemeleri 25 Nisan 1985 tarih ve 3182 sayılı Bankalar Kanunu ile yasalaşmıştır. 16 Haziran 1994 tarih ve 538 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Fon'a tasarruf mevduatını sigorta etmek yanında, bankaların mali bünyelerini güçlendirme ve gereğinde yeniden yapılandırma görevi de verilmiştir. 18 Haziran 1999 tarih ve 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile Fon'un, **Bankacılık Düzenleme ve Denetleme** Kurumu tarafından idare ve temsil olunması kararlaştırılmıştır. 12 Aralık 2003 tarihinde çıkarılan bir kanun ile TMSF için ayrı bir karar organı olarak Fon Kurulu oluşturulmuş ve TMSF özerk kurumlar arasına katılmıştır.

Kuruluşta sadece sigorta kurumu şeklinde faaliyet gösteren TMSF, zamanla bankaların yapılandırılmasında da aktif rol üstlenmiştir. Özellikle son yıllarda bankacılık sektöründe yaşanan krizlerin faturası TMSF üzerinde kalmış, batan bankalardan gelen aktiflerin temizlenmesi ve alacakların tahsili konusu, asli fonksiyonu olan mevduatın sigortalanmasının önüne geçmiştir.

19.10.2005 tarih ve 5411 sayılı Kanun ile TMSF'nin görev ve yetkileri genişletilerek yeniden tanımlanmıştır. Halen merkezi İstanbul'da bulunan TMSF, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla, mevduatın ve katılım fonlarının sigorta edilmesi, Fon bankalarının yönetilmesi, mali bünyelerinin güçlendirilmesi, yeniden yapılandırılması, devri, birleştirilmesi, satışı, tasfiyesi, Fon alacaklarının takip ve tahsili işlemlerinin yürütülmesi ve sonuçlandırılması, Fon varlık ve kaynaklarının idare

edilmesi ve Kanunla verilen diğer görevlerin ifası için kamu tüzel kişiliğini haiz, idarî ve mali özerkliğe sahip bir kuruluş olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. [B. B.]

tasarruf oranı Toplam tasarrufların toplam gelire oranıdır. Gelir arttıkça tasarruf oranı da marjinal tasarruf eğilimine bağlı olarak yükselir. Tasarruf arzı faiz oranına bağlıdır. Faiz oranı arttıkça tasarruflar da artar. Buna karşılık faiz oranlarının yükselmesi yatırım fonu talebinde azalmaya yol açar. Bu durumun tersine, yatırım fonu talebindeki artış da faiz oranının yükseltir. Faiz oranının yükselmesi sermayenin maliyetinin arttığı anlamına gelmektedir. Tasarruf oranı yatırım talebinden, faiz oranından, gelir ve servetteki değişimden ve hükümetin vergi politikasından etkilenmektedir. [B. D.]

tasarruf-yatırım modeli Tasarruflarla yatırımlar arasındaki dengeyi açıklayan Keynesyen model. Hanehalklarının tasarrufu (S) ve firmaların yatırımları (I) arasındaki ilişkiyi araştırır. Faiz oranı yükseldikçe tasarruf eğilimi artar, hanehalkları daha çok tasarruf etmeye başlar. Buna karşılık faiz oranlarının yükselmesi sermayenin fiyatını yükseltiğinden yatırım maliyeti artar. Bu nedenle yatırımcılar faiz oranları düştükçe daha çok yatırım yapma eğilimindedirler. I ve S eğrilerinin kesiştiği noktada faiz oranı ve denge oluşur.
[B. D.]

Taylor, John B. (1946) 1973'te Stanford Üniversitesi'nde profesör oldu. Akademik görevleri yanında ABD Başkanlığı Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nde ekonomist ve üye olarak çalıştı (1976-1991) ve 2001'de Uluslararası İşler Hazine Müsteşarı oldu. 1985-89 yılları arasında *American Economic Review*, 1978-83 yılları arasında *Journal of Monetary Economics*, 1981-84'de *Econometrica* dergilerinde editörlük yaptı.

Ücret oluşturmada **akılcı beklentiler kuramı**, ekonomi politikalarında para politikası (bkz. monetarizm) kuralları ve uluslararası politikalarda eşgüdüm konularında çalıştı. 1992 yılında merkez bankalarına enflasyonu düşürmek ve çıktı ve istihdamda büyük dalgalanmalardan kaçınmak için kendi adıyla anılan Taylor Kuralı'nı önerdi.

Modern makroekonomi, politika uygulamalarında belirli kurallara bağlılık veya duruma göre karar verilmesi yönündeki iki uç görüşten, belirli politika kurallarının ekonomik işleyiş açısından avantajlı olduğunu savunur. Bu yaklaşımda politika kurallarının, duruma uygun politikalara göre üstünlüğü **oyun kuramı**ndaki "işbirlikçi" ve "işbirlikçi olmayan" çözümlere benzetilmektedir. Taylor politika kuralları ile ilgili olarak üçlü sınıflama yapar: 1) Politika kurallarının tasarımı, 2) Yeni bir politika kuralına geciş ve 3) Kuralların günlük temelde uygulanması. Bu sınıflamada 'duruma uygun' politikalar ise, bir politika kuralından diğerine geciş

süreci veya uygulanan politikanın bir bölümü olarak tanımlanmaktadır.

Para politikasının uzun dönemde üretim, reel faiz gibi reel değişkenler üzerinde etkisi olmadığı savunulmaktadır, ancak, nominal fiyatların aşağı yönde esnek olmamasından dolayı, merkez bankaları, üretim düzeyinin veya enflasyon oranının uzun dönem dengesinden sapması durumunda, merkez bankası kısa dönemli nominal faiz oranlarını ve dolayısıyla kısa dönemli reel faiz oranlarını değiştirerek enflasyon oranı veya üretim düzeyini etkileyebilmektedir. Yani enflasyon oranı hedeflenen değerinin veya üretim düzeyi potansiyel üretim düzeyinin üzerindeyse, merkez bankası kısa dönemli reel faizleri artırarak toplam talebi kısabilir. Bu yolla enflasyon oranı veya reel üretim hedeflenen düzeylere çekilebilir. Bu mekanizmanın işleyebilmesi reel faiz oranı ile ekonomik faaliyetler arasında ilişki olmasını gerektirmektedir. Taylor nominal faiz oranını, gerçekleşen enflasyonun hedeflenenden sapması ve üretim açığının bir fonksiyonu, faiz oranı reaksiyon fonksiyonu, olarak tanımlamıştır. Bu ilişkide beklenen enflasyonun hedeflenenden sapması ve üretim açığının katsayılarının pozitif olması beklenmektedir.

Taylor'un ABD için geliştirdiği araştırmaya göre, bu kurala uygun olarak federal fon oranı (merkez bankasının bankalardan alacağı faiz oranı) enflasyon yüzde iki hedefini veya gerçek GSMH beklenen GSMH'yi aştığında yükselmelidir. Eğer enflasyon yüzde iki ve gerçek GSMH beklenene uygunsa federal fon oranı yüzde dört olacaktır. Yani enflasyon veya gerçek GSMH hedef değerleri aşarsa kısa dönem nominal faiz hadleri yükseltilecektir. Gerçekte de federal fonların son 15-20 yıldır bu tutumda olduğu gözlenmiştir. Çeşitli sanayileşmiş ülkeler (İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya) için yapılan araştırmalar da Taylor Kuralı'nın geçerli olduğu sonucunu vermiştir. Bu bulgularla, fiyat istikrarını sağlamak ve istikrarlı üretim açısından parasal hedeflerden ziyade enflasyonun hedeflendiği ve para politikası aracı olarak kısa dönemli faiz oranlarının kullanıldığı bir politikanın bu ülkeler için daha etkili olabileceği ileri sürülmüştür. Gelişmiş ülkelerde, enflasyon oranı oldukça düşük bir düzeyde istikrara kavuştuğu için, uzun dönem denge enflasyon oranı hedeflenen enflasyon oranı ile önemli ölçüde farklılık göstermemekte ve bu ülke ekonomilerinde belirsizlik yaratmamaktadır.

Yüksek ve kronik enflasyona sahip ülkelerde, kamu kesimi borçlanma ihtiyacı içinde olduğundan, reel faizler yüksek düzeyde seyretmektedir ve kamu kesimi faiz ödemelerinin kamu kesimden özel kesime sağladığı kaynak aktarımıyla yaratılan gelir etkisinin ve gene yüksek reel fazilerin yarattığı dış kaynak girişinin iç talebi canlandıracağı iddia edilmektedir. Dolayısıyla para politikası aracı olarak kı-

sa dönemli faiz oranının, böyle ülkelerde enflasyonun düşürülmesinde ve fiyat istikrarının sağlanmasında tek başına etkili olması beklenmemekte, yani Taylor Kuralı'nın düşük enflasyon oranı ve istikrarlı büyümeye sahip gelişmiş ülkeler için geçerli olabileceği düşünülmektedir. [K. E.]

Taylorizm İş verimini artırmak amacıyla sanayi işlerinin örgütlenmesi yöntemine verilen addır. Sanayi işletmelerinde iş kaybını önlemek için işin parçalara ayrılarak ayrı ayrı işçilere verilmesine dayanan yöntem, bulucusu Frederick Winslow Taylor (1856-1915) tarafından 'Bilimsel Yönetim' olarak adlandırılmış, ancak onun adıyla tarihe geçmiştir.

ABD'li Quaker bir ailenin, ipotek davalarından çalışmasına gerek kalmayacak kadar para kazanmış avukat bir babayla, feminist ve Güney'den kaçan zenci kölelere yardımcı bir annenin oğlu olan F. W. Taylor, gözlerinden rahatsız olduğu için sınavı kazanmasına rağmen Harvard'da öğrenime başlayamamış, çelik, makine üreten şirketlerde işçilikten başlayarak ustabaşılık, katiplik, bakım şefliği, makine tasarımcılığı gibi işlerde çalışmıştı. ABD'de çelik, tekstil, cam gibi alanlarda sermaye birikimi artmış, işletmeler büyümüş ve yerellikten çıkmış fakat artan işçi sayılarına karşılık işçilerin çalışma koşullarında değişiklik olmamıştı. Taylor gece derslerini bitirerek 1883'te makine mühendisi oldu; kırktan fazla icadı olan bir mucit olmasına karşılık 1881'den itibaren üstünde çalıştığı iş için gerekli zamanın araştırılması çalışmalarında yoğunlaştı. 1901'de kendi yöntemini uygulamaya koymak üzere bir çelik fabrikasında görevlendirildi fakat kısa sürede işten uzaklaştırıldı. Bundan sonra para için değil sadece yöntemini uygulamak üzere çalışan Taylor'a sağladığı verimlilik artışlarıyla 1906'da onursal bilim doktoru unvanı verilerek Amerikan Makine Mühendisleri Derneği başkanı seçildi; bu derneğin dergisinde yönetimiyle ve kendi başlattığı 'işletme (danışman) mühendisi' mesleğiyle ilgili makalelerini yayınladı, icatları ve teknolojik uygulamaları ile ilgili kitaplar yazdı. Yöntemiyle ilgili kitabını 1911 yılında *The Principles of Scientific Management* ('Bilimsel Yönetimin İlkeleri') adıyla yayınladı.

Taylor iş yerlerinde yaptığı gözlemlerle rutin işlerde işlerin mümkün olan en yavaş biçimde gerçekleştirildiğini görmüştü. Ceza ve ödül sisteminin bulunmadığı iş yaşamında herkes aynı ücreti aldığından, en yavaş olanın temposuna uyma eğilimi egemendi. İşin yapılmasında mümkün olan en iyi yöntemin bulunması amacıyla yola çıkan Taylor, yapılacak işleri küçük bölümlere ayırarak her işin yapıldığı zamanı ölçmüş, bu iş için gerekli gerçek zamanı saptamaya çalışmıştır. Taylor'un sistemine göre işlerin küçük bölümlere ayrılarak işçilere teslim edilmesi ve belirlenen zamandan kısa sürede yapılan işler için ücret artışı, geç yapılan işler için kesinti

cezası verilmesi verimliliği artıracaktır. Parçalara ayrılan işlerin yönetimi ve denetimi kolaylaşacağı gibi işçi eğitimi ve maliyetlerin düşmesi de mümkün olacaktır. Bilimsel yönetimle işçi seçimi ve eğitimi bilimsel kriterlere bağlanmış olacağı gibi işçilerle yönetim arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi de mümkün olacaktır. Taylor bu sistemin işçilerin lehine odluğunu savunmuş ve işçi lehine olmayan bir yönetimin uygulanamayacağını da ifade etmiştir. Ancak onun her işin herkese uymadığı gibi bugün ayrımcılık sayılan ve dinlenme saatleri uygulanması gibi zamanında uyulmayan önerileri de olmuştu.

İşin parçalara ayrılması ve en uygun zamana bağlanması kadar kişisel özelliklerin gözönüne alınmasını bilimsel kriterlere bağlamak da zor olduğu gibi, işveren karşısında işçi ve yöneticilerin çıkarlarının çakışması da Taylorizm'e karşı eleştiri olarak getirilmiştir. Saf Taylorizm işçileri makine olarak görür; verimliliği artırmış olmakla birlikte, (işçilerin kronometre ile izlenerek verimliliklerinin ölçülmesi) sosyal ve psikolojik sorunlar doğurmuş ve **Büyük Bunalım**'ın sendikacılığı ve işçi haklarını genişleten ortamında insani ilişkileri geliştirme görüşü karşısında itibar kaybetmiştir. Verimliliği artırırken işçi çıkarmak konusunda acımasızlıkla eleştirilen Taylor, işe değil işçiye ödeme yapılması gerektiğini savunurken, işçilere doğru ücret ödendiğinde sendikalara da gerek kalmayacağını söylüyordu. Verimliliği ve çok üretene çok ödeme yapılmasını şiar edinen ve iş yerinin yönetimi ve örgütlenmesini kavramsallaştırmakta öncülük etmiş olan Taylorizm, bugün de el işi yapılan işletmelerde ve fast food restoranlarında uygulanmaktayken, gerçek uygulama imkanını **kitlesel üretim**in başlaması ve üretim bandının sanayide yaygınlaşması ile bulmuştur, dolayısıyla uygulanması **Fordizm**'le birlikte olmuştur. Bkz. fabrika, firma, işbölümü, Post-Fordizm. [K. E.]

tedavül Dolaşım. Nakdi paranın piyasada dolaşımı anlamında kullanılır. Paranın tedavülde olması geçerli olması, piyasaya sürülmüş olması demektir. Paranın tedavülden kalkması, o paranın değişim aracı olarak geçerliliğinin kalmaması demektir. Tedavüle çıkarmak; parayı piyasaya çıkarmak, dolaşıma sunmak anlamına gelir.

Tedavül kavramı paranın yanısıra, borsada işlem gören menkul kıymetlerin dolaşımı için de kullanılır. [B. D.]

tedavül hızı Belirli bir dönemde paranın kaç kere el değiştirdiğini gösteren bir kavramdır. Paranın tedavül hızının artması, daha çok el değiştirdiğini, harcamaların arttığını, dolayısıyla piyasada mal ve hizmet talebinin yükseldiğini gösterir.

Enflasyonist ortamlarda, fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak yükseleceği beklentisi yaygınlaştığından, para talebi düşer, mal talebi yükselir. Bu nedenle paranın

tedavül hızı artar. Buna karşılık faiz oranlarının yükseleceği beklentisi tasarruf eğilimini güçlendirdiğinden, mal ve hizmetlere olan talep düşer. Sonuçta paranın tedavül hızı yavaşlar. Paranın tedavül hızının para arzındaki değişmelerle birlikte fiyatlar genel düzeyindeki değişiklikler üzerindeki etkisi 'miktar teorisi'nde incelenmiştir. [B. D.]

tefecilik Yasayla tayin edilen üstünde borç karşılığı **faiz** alma işi. *Tefe*, içinde yirmi altın yaprak (varak) bulunan pakete verilen addır; yerli altının on yaprağına da *deste* denilir. On desteye tefe diyenler olduğu gibi, Avrupa altının da adlandırma yirmi yaprak için deste, iki yüz yaprak için tefedir.

Şeri incelikleri olmakla birlikte katlamalı faiz veya *riba* İslamiyet'te haram olduğu gibi diğer dinlerde de yasaktır. Din kurallarıyla birlikte yasalar da tefeciliği suç sayar. Bu yasak hükümlerini çiğneyerek, piyasanın veya yasal sınırın üstünde faiz isteyerek borç verme işlemine tefecilik denilmiştir. Faizi düzenleyen mevzuatın ve **kredi** kurumlarının oluşmasından sonra da, kredi kurumlarının aradığı kriterleri yerine getiremeyenler, güvenilir bulunmayan ve teminat gösteremeyenler nakit ihtiyaçlarını tefecilerden karşılamayı sürdürmüşlerdir. Tefeciliğin yasa dışı olmasına rağmen sürmesi, fon arzının fon talebinin altında kalması veya yasal faiz oranlarının gerçek değerlerinden daha düşük belirlenmiş olmasının sonucudur. Özellikle azgelişmiş ülkelerde bütünleşmemiş piyasaların varlığı ve kırsal kesime kredi kurumlarının ve naktin yeterince girmemiş olması, tarım işçilerini, kiracıları, ortakçıları borçlandırma yoluyla sürdürülen tefeciliği yaratır (bkz. ağalık, hacienda).

Osmanlı ekonomisi ve hukukunda, daha öncesi İslam devletleri ve Selçuklu geleneği geliştirilerek, *hadd-i şeri* denilen yüzde 8-10 faiz yasak kapsamı dışında tutulmuş, bu oranın üstüne çıkan faizler suç sayılmıştır. Fiyat Devrimi (bkz. altın, sikke) ve iltizam, mukataa ve malikane sistemlerine geçiş parasallaşmayla birlikte yoksullaşmayı ve faiz hadlerini artırmış, borçlarını ödeyemeyenlerin ev ve tarlalarını satmak zorunda kalması toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde *murabahacılık* adı verilen tefeciliğin fazlasıyla artması, sonuçta 1887'de faizi yüzde 9'la sınırlayan Murabaha Nizamnamesi'nin yayınlanmasını gerektirmiştir. Yasa dışı murabahacılık sürerken, *murabaha tarikiyle bey* adı verilen yöntemle, murabahacılar verdikleri borca faiz uygulamamış görünürken, bir malı değerinin çok üstünde fiyatla borçluya satarak faizi bu işlemle, hile-i şeriye ile kazanmışlardır.

Roma hukukunda borçların ödenmemesi durumunda uğranılan kâr kaybını da içeren tazminat hakkının doğması, faizi yasaklayan Hıristiyanlık hükümlerine karşı Ortaçağ hukukçularının faizi tazminatla ikam etme yolunu açmıştır. Faiz ancak ticari işemler için uygun gö-

rülmüştür. İngiltere'de borç para için geçerli oran üstünden faiz alma hakkı 1833 tarihli yasayla tanınmıştır.

Türkiye'de tefecilik 1933 tarihli Ödünç Para Verme Kanunu ile yasaklanarak, faiz karşılığı borç para verme işi, yasal biçime ve yasal faiz sınırlarına bağlanmış, bu sınırlarda muvazaa da cezayı gerektiren suç sayılmıştır. Kanunu değiştiren 30 Eylül 1983 tarihli 90 sayılı kanun hükmünde kararname ile faiz karşılığı borç para verme işi Maliye Bakanlığı'ndan alınacak izin belgesine bağlanmış, 21 Temmuz 1994 tarihli 545 sayılı kanun hükmünde kararname ile de Sermaye Piyasası Kanunu hükümleri dışında kalan "ikrazatçılar, finansman şirketleri ve faktöring şirketleri"nin faaliyetleri ve denetlenmeleri düzenlenmiştir (bkz. Sermaye Piyasası Kurulu). Bu kararnameye göre ikrazatçı, "devamlı ve mutad meslek halinde, faiz veya her ne ad altında olursa olsun bir ivaz karşılığı veya ipotek almak suretiyle, ödünç para verme işleriyle uğraşan veya ödünç para verme işlerine aracılık eden ve kendilerine faaliyet izni verilen gerçek kişiler"dir ve "bu Kanun Hükmünde Kararname uyarınca ikrazatçılık yapmak üzere izin alınmadan, faiz veya her ne ad altında olursa olsun, bir ivaz karşılığı veya ipotek almak suretiyle, ödünç para verme işlemlerinin yapılması veya bu işlerin meslk ittihaz edilmesi ve Kanun Hükmünde Kararname uyarınca alınan ikrazatçılık izni iptal edildiği halde, ödünç para verme işlerine devam edilmesi, tefecilik sayılır". İkrazatçıların ödüç para vermelerine dair sözleşmeler yazılı olarak yapılmadığı taktirde geçersiz sayılmaktadır. [K. E.]

tekelci kapitalizm Kapitalizmin yeni bir evresi olarak, tekelleşen çok uluslu anonim şirketlerin büyüyen artıklar ürettiği ve kapitalizmin sorununun azalan kâr oranları değil, büyüyen artık olduğu, tekellerin kendi ülkelerinde geniş toplum kesimleriyle çıkar birliği oluştururken, sistemin yürümesi adına işsizlik, durgunluk, atıl kapasite, aşırı üretim sorunları yaratan bu artığı, azgelişmiş ülke siyaset ve ekonomilerinin denetlenmesi ve bu ülkelerin sömürülmesine, bu amaçla da silahlanma, reklamcılık gibi siyasal, ideolojik, gerçekte ekonomik anlamda savurgan amaçlara yatırıldığı bir sistem tanımıdır. Tekelci kapitalizm döneminde, gelişmiş ülke emekçileri emperyalist sömürüden pay aldıkları için, sosyalist devrimi artık azgelişmiş ülke kurtuluş mücadelelerinden beklemek gerekecektir.

1960'larda **Baran** ve **Sweezy**'nin geliştirdikleri ve *Monthly Review* dergisinde birçok yazarca olgunlaştırılan tekelci kapitalizm tanımlaması, Marx'ın tanımladığı çelişkilerin değiştiği iddiasını içerdiği için revizyonist bulunmuş ve ortodoks Marksistlerce eleştirilmişken, Kuzey ve Güney Amerika'da birçok kuramcı ve eylemci siyasetin desteğini kazanmış, hatta yön gösterici olmuştur. **Azalan kârlar yasası**

yerine rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçildiği teziyle artan artık yasasının ikame edilmesi, **artı değer** kavramının da farklı yorumunu içerir. Ekonomik artığın değer yerine piyasa ederleri üzerinden hesaplanması, emek süreci değil değişim süreci içinde ve pazar egemenliğiyle açıklanması, ortodoks yaklaşımın dışındadır.

Tekelci kapitalizmi işletmeciliğin ulaştığı bilimsellik, örgütlülük ve hacim ölçütleri içinde değerlendiren yaklaşımlar, bu gelişmeleri üretimin örgütlenmesi, iş gücünün niteliği, sınıf bilincine etkileri açısından incelemişlerdir.

Tekelci kapitalizm yaklaşımı, 1960'lardan boyunca **Üçüncü Dünya**, emperyalizm ve **kriz** kuramlarını etkilemiştir. [K. E.]

tekelci rekabet Piyasadaki satıcı sayısının çok olmakla birlikte **ürün farklılaştırması** nedeniyle her bir firmanın negatif eğimli bir talep eğrisi ile karşı karşıya olduğu piyasa biçimi. Talep eğrilerinin bu niteliği firmalara belirli bir **pazar gücü** vermekle birlikte alıcıların başka bir farklılaştırılmış ürünü tercih etme olanakları bulunduğu için talep tekele göre daha esnektir. Denge fiyatı marjinal maliyetin üzerinde gerçekleşse de bu durumun alıcıların isteklerine göre farklılaştırılmış ürünlerin üretilmesinin maliyeti olarak değerlendirilebilir. Pazara giriş- çıkış görece kolaydır. [A. I.]

teknik analiz Fiyat, hacim gibi göstergelerden hareketle, geçmiş dönem piyasa hareketlerinin analiz edilerek bu yolla geleceğe yönelik olarak fiyat tahminleri yapılmasıdır. Bu amaçla, çeşitli grafik oluşumlarından ve istatistik metodlarından faydalanılır. Grafikler üzerinde geçmiş fiyat hareketleri nedeniyle ortaya çıkan oluşumların gelecek için gösterge oluşturduğu, dolayısıyla bu tür oluşumların alım-satım için gösterge olarak kullanılabileceği varsayımına dayanır. Bu tür analizler, örneğin, geçmişte gerçekleşen en düşük fiyatların, diğer bir deyişle fiyatların döndüğü, yükselmeye başladığı noktaların "destek noktası" olduğu, dolayısıyla alım için bu noktaların beklenmesi (kriter olması) gerektiğini, yine geçmişte gerçekleşen en yüksek fiyatların "direnç" noktası olduğunu ve satım için dikkate alınması gerektiğini öngörür. [Ü. U.]

teknokrasi Yönetimde uzmanların etkin olmasıdır. Toplumsal yapının karmaşıklaşmasına paralel olarak, gerek devlet gerekse işyeri yönetimlerinde uzmanlaşmaya, mesleki bilgiye gereksinim artmıştır. Bu durum her kademedeki yönetici niteliklerinde değişikliğe yol açmış, meslek ve bilgi sahibi olmayı ön koşul haline getirmiştir.

Teknokrasi, teknik ve bürokrasi sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir terimdir. Hem teknisyenliği hem bürokrasiyi içerir. Üretim süreçlerinin gelişmesi mühendis yönetici tipini yaygınlaştırdığı için, teknokrasi kavramının doğrudan mühendisleri, teknikerle-

ri işaret ettiği de düşünülür ve bu anlamda kullanılır. Ancak kavram, daha geniş anlamda bir uzmanlaşmayı ifade etmektedir. **Bürokrasi** kavramının zaman içinde kazandığı olumsuz imgeden kurtulmak için, teknokrasi teriminin giderek daha yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.

Gerek işyeri gerekse devlet yönetimlerinde teknokrasinin etkinliğinin arttığına, zamanla tamamen teknokratların yönetimine geçeceğine ve geçmesi gerektiğine ilişkin tezler çeşitli düşünürlerce ileri sürülmüştür. Özellikle büyük şirketlerde işverenin işlevlerinin büyük ölçüde teknokratlara devredildiği bir gerçektir. Kamu yönetiminde de teknokratların siyasetçilere göre bilgi ve deneyim üstünlükleriyle önemli ölçüde güç sahibi oldukları görülmektedir. Ancak teknokrasi yönetimini savunan tezler, tekniğin tarafsız ve nesnel bir olgu olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Oysa toplumsal yaşamda politik içeriği olmayan, tarafsız ve nesnel bir yaklaşım söz konusu değildir. Deneyimler teknokrat yönetimlerin de bu kurala uyduğunu göstermektedir. [B. D.]

teknoloji Teknoloji terimi Yunanca hüner anlamına gelen 'tekne' ve bilgi anlamındaki 'logia' sözcüklerinden türetilmiştir. Bilimsel bilginin üretime uygulanması anlamında kullanılmaktadır. Ancak teknolojik gelişme yalnızca üretim yöntemlerini ve ürünleri değiştirmekle kalmaz, yaşamın her alanında değişikliklere yol açar.

Klasik ve neoklasik teoride firmaların bir dizi üretim teknolojisinden istediğini seçebileceği ve uygulayabileceği varsayılır. Firmalar faktör fiyatlarına göre en uygun buldukları girdi bileşimini belirlerler. Bu durumda teknolojik gelişme de, aynı malın aynı ölçekte daha az emek ve sermaye girdisi kullanılarak üretimi olarak görülmektedir. Teknoloji üretimi ekonomi dışı ve kamusal niteliktedir. Firmalar arasında olduğu gibi, ülkeler arasında da teknoloji transferi sorunsuz olarak yapılabilmektedir.

Marx'a göre teknolojik gelişme toplumsal ilişkilerin oluşum tarzını ve sınıf çelişkilerini içinde taşır. Kapitalistler kâr haddini yükseltmek için emeğin verimliliğini sürekli artırmaya çalışır. Ayrıca emeğin sermayenin karşısında bir güç olmasını önlemek, işçi hareketlerinin gücünü kırmak için emekten tasarruf sağlayan teknolojik yenilikleri uygulamak ister. Bu nedenle teknolojik gelişmeler makinaların giderek emeğin yerini almasına yöneliktir. Teknolojik gelişme yoluyla sermayenin **organik bileşimi** yükseltilir. Bunun sonucunda uzun dönemli işsizlik yaygınlaşır, **yedek sanayi ordusu** büyür.

Teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki önemine ilk değinen iktisatçı **Schumpeter**'dir. Schumpeter'e göre teknolojik yenilik yani **inovasyon** ekonomik gelişmenin ve ekonomideki dalgalanmaların ana unsurudur. Teknolojik yenilik sürekliliği olmayan, mev-

cut teknolojiden bir kopuş ifade eden nitel ve radikal bir dönüşümdür. Yeni bir ürünün, üretim yönteminin sunulması, yeni bir pazarın açılması, yeni bir hammadde kaynağının bulunması ya da yeni bir piyasa örgütlenmesini içerir. Teknolojik yeniliğin ortaya çıkmasında girişimci çok önemli bir yere sahiptir. Yenilik getiren girişimci monopolistik bir kâr sağlar. Yenilikten sağlanan kâr, diğer firmaların da yeni teknolojiyi kullanmaya başlamasıyla normal düzeye iner. Yeni bir teknolojik gelişme kâr oranlarını yeniden değiştirir. Bu durum ekonomideki dalgalanmaların temel nedenidir.

Schumpeter teknolojik gelişmeyi kesikli bir süreç olarak tanımlamıştır. Oysa daha sonra teknolojik gelişmelerin artımsal olduğu, küçük buluşların büyük verimlilik artışları sağlayabildiği ortaya konmuştur. Neoklasiklerde dışsal olarak görülen teknolojik gelişmenin içsel bir süreç olduğu Schumpeter tarafından saptanmıştır. **Evrimci ekonomi** teorisi teknolojik gelişme sürecinin belirsizlik içerdiğini bu saptamalara eklemiştir. Buna göre **ar-ge** çalışmalarının sonuçları belirsizdir. Firmalar ar-ge yatırımları konusunda birbirinden farklı kararlar verirler.

Kalkınma ekonomisinde teknolojik gelişme hem temel bir gereklilik hem de bir bağımlılık unsuru olarak nitelenir. Teknoloji üretimi büyük sermaye, kurumsal yapı ve nitelikli insangücü gerektirdiğinden, genellikle çokuluslu şirketler tarafından yürütülmektedir. Azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerde üretilen teknolojileri transfer etmesinin yeni bir bağımlılık türü oluşturduğu savunulmaktadır. Teknoloji politikaları, teknolojik değişim sürecini etkilemek amacıyla devletin ekonomiye müdahalesini içeren politikalar bütünüdür. Bu bağlamda teknoloji üretimini ve teknoloji transferini içerir. Azgelişmiş ülkelerin teknoloji üretememesi ve gelişmiş ülkelerden en yeni teknolojileri transfer edememeleri nedeniyle geri teknoloji kullanmak zorunda kaldığı ve rekabet gücü kazanamadığı belirtilmektedir. Buna karşılık, ileri teknolojilerin bu ülkelerde işsizlik sorununu derinleştirdiği, emek-yoğun teknolojilerin sermaye-yoğun teknolojilere kıyasla, azgelişmiş ülkelerin faktör yapısına daha uygun olduğu yolunda tezler de vardır. 'Uygun teknoloji' olarak tanımlanan bu yaklaşım, azgelişmişliği sürekli kılmak anlamına geldiği gerekçesiyle, genel kabul görmemiştir.

Günümüzün bilgi toplumunda teknolojinin yayılmasının hızlandığı ve kolaylaştığı ileri sürülmektedir. Ancak teknolojinin gelişmesi de hızlanmakta ve teknoloji üreten ülkeler her zaman diğerlerinden önde olmaktadır. Son dönemlerde ekolojik dengeyi bozması nedeniyle teknolojik gelişmelere tepkiler yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, doğal çevreye daha az zarar veren teknolojilerin geliştirilmesi çalışmaları da sürdürülmektedir.

Bibl.: ANSAL, H. (2004), *Gel-*

miş ve Gelecekte Ekonomik Gelişmede Teknolojinin Rolü, Teknoloji, Ankara: TMMOB; BAL, H. ve M ILDIRAR, M. ÖZMEN, *Bilim ve Teknoloji Politikaları, Rekabet Gücü ve KOBİ'ler: Doğu Akdeniz Bölgesinde Faaliyet Gösteren KOBİ'ler Kapsamında Bir Araştırma*, Çukurova Üniversitesi İİBF, www.econturk.org [B. D.]

teknolojik dönüşüm krizi Kapitalizmin, artan üretimin tüketilebilmesi için efektif talebin sürekli artması, oysa **artı değer**in gerçekleştirilebilmesi için kapitalist pazardaki emekçilerin üretimin tamamını tüketmesinin mümkün olamadığı, bu nedenle kapitalist üretimin talep yetersizliği sorunu yaşadığı ve kapitalist üretimin yeni pazarlar bulmak, üretimlerini buralarda satmak ve genişletilmiş yeniden üretim sürecinin gereksindiği **sermaye** birikimini sağlamak zorunda olduğu görüşü, bu kavramlarla değilse de, gerçekte Adam **Smith**'den beri vardır. Sermaye birikiminin işbölümü ile örgütsel ve teknolojik gelişmeyi sağlayacağını öngören Smith, kapitalizmin bu gelişiminin sermaye-ücret dengesi içinde sonuna gelerek büyüme momentinin – iki yüzyıl içinde – duracağını öngörmektedir.

Smith'in yeni kavranmaya başlayan kapitalist ilişkiler ve büyüme karşısındaki iyimserliğine karşılık, **Marksizm**in **azalan kârlar yasası, sermayenin organik bileşimi** ve **eşitsiz gelişme** kavramları, **kapitalizmin bunalımı** ve **emperyalizm** çözümlemelerinin temelini oluşturur. Artı değer kavramını benimsemeyen Marksizm dışı iktisatta da kapitalizmin bunalımı, sonunda **denge**nin sağlanacağı savına karşılık, çeşitli zaman devreleri ve açıklamalarıyla yer almıştır.

Keynes ekonomisine karşı çıkarken Marx'a cevap veren **Schumpeter** de, çözümlemelerinin temeline **girişimcilik**i yerleştirmekle birlikte, kapitalizmin teknolojik yenilikleri engelleyici yapısı nedeniyle çökeceğini ilan etmişti (bkz. inovasyon). Schumpeter, **Ricardo**'nun **rant** açıklamasına benzer biçimde, girişimcinin sağladığı yeniliğin maliyetleri ucuzlatarak rekabet yaratacağını, ilk yeniliği izleyen bütün endüstrinin kredi ve yatırım dalgasına girerek üretimde patlama yaratacığını, bunun sonucunda kârların ve yatırımın azalacağını ve döngünün tamamlanacağını ileri sürmekteydi.

Kapitalizmin döngüleri ve sermayenin azalan kârına karşılık daima yeni pazarlarda yeni kârlar araması, kapitalizmin parasallaştırıcı, metalaştırıcı özelliğiyle sürekli yayılan ve sonunda dünyayı fetheden tarihiyle doğrulanmaktadır. Ancak kapitalizm, kapitalizm öncesi coğrafyalara girerek oradaki sosyo-ekonomik yapılanmaları dönüştürür ve eklemlenmeler yaratırken, kendi coğrafyasında da sermaye birikimini ve organik bileşimini değiştirici dönüşümleri yaratmak durumundadır. Marx, sermayenin kendi alanı dışındaki emek süreçlerini özümleme ve sistemine katma sü-

recini sermayenin biçimsel boyunduruğu, sermayenin kendi sistemi içindeki ilişkilerin yoğunlaşmasını ise sermayenin gerçek boyunduruğu olarak tanımlar. Sermaye birikim biçimi temeline oturan bu dönüşümler, kapitalizmin evrelerine tekabül eder. Lenin'in kapitalizmin nihai aşaması olarak tanımladığı emperyalizmden sonra, **ikinci sanayi devrimi** ve **üçüncü sanayi devrimi** ile **neo-emperyalizm** tanımları geliştirilmiştir.

Tekelci kapitalizmin, kurduğu yatay ve dikey entegrtasyon sistemiyle, rekabetçi aşamanın yeni teknoloji içeren yeni yatırımları teşvik edici yönü yerine, eski teknolojinin eskimesini izlemesi, eldeki eski teknoloji kullanan sermayenin amortismanını beklemesi, yeni teknikleri erteleyici yapıda olduğu, dolayısıyla genişleme ufku daralırken genişleme yeteneğinin arttığı ve kârlı olmayan sermayenin ihraç edilmesiyle tekel niteliğini sürdürme ihtiyacı arasındaki çelişki, kapitalizmin yeni bir evresi olarak tanımlanmıştır. Sermayenin, kapitalist sistemin kendi içindeki ve dünya piyasasındaki tıkanmaları bugüne kadar aşarken, kapitalizmin kendisini yeniden üretebilmesi için ihtiyaç duyduğu yeni sermaye-emek bileşimini ve bunu sağlayacak teknolojik dönüşümleri gerçekleştirebildiği ama bu ihtiyacın her yeni teknolojik dalganın yarattığı sermaye-emek ilişkisindeki çevrim tamamlanıp kâr hadleri düştükçe yeniden ortaya çıkacağı, bu akıl yürütmenin doğal sonucudur. Dolayısıyla kapitalizmin bu dönüşümü sağlayabilip sağlayamaması, teknolojik dönüşüm krizi olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü sanayi devrimi sonrası sermayenin, bütün dünyada merkezdeki niteliğiyle kapitalist ilişki olmayan coğrafya bırakmadığı, bu anlamda emperyalizmin bittiği yorumlarının, kapitalizmin yeni bir evresinin değil, Marx'ın sözünü ettiği kapitalist sistemin sonunu, kendisinin değişeceği evreye geldiği yorumları ile sermayenin (ve mal ve hizmet dolaşımının) uluslararasılaşması anlamında **küreselleşmesi** tanımlarının ne kadar çakıştığı ise yoruma bağlıdır. [K. E.]

teknolojik işsizlik → **işsizlik**

telif hakkı Fikri mülkiyetin bir alt kategorisi olan telif hakları, yaratıcısının özelliklerini barındıran, herhangi bir şekilde ifade edilen ve orijinal olan; şiir, roman, öykü vb. edebi eserler, bilimsel eserler, sinema eserleri, bilgisayar yazılımları, tiyatro, dans, koreografi, pandomim, mimari çizimler, sözlü ve sözsüz müzik eserleri, müzik eserlerinin icra edilmesi, fotoğraf, resim, heykel vb eserler, güzel sanatların her dalının eserleri, bir eserden yararlanılarak yaratılan eserlerin korunmasını öngörür.

Eserin telif haklarının sağladığı korumadan yararlanabilmesi için eserin mutlaka orijinal olması gerekmekte olup, başka hiçbir kriter aranmamaktadır. Korumayı hak etmesi için eserin iyi, kötü, güzel gibi kavramlarla değerlendirilmesi ya-

pılmamaktadır. Telif hakları kapsamında sağlanan koruma eserdeki fikre değil, fikrin ifade edilişine yöneliktir. Bir örnek ile açıklamak gerekirse, yeni bir motorun nasıl yapıldığı anlatılan bir kitabın yayınlanması ile yeni motor değil yalnız kitap korunmaktadır. Üçüncü kişiler herhangi bir sorun olmadan kitapta anlatılan motoru üretebilirken, kitabın çoğaltılması telif hakları korumasından yararlanmaktadır. Aynı şekilde, bir yazarın kitabının konusunu anlatması, o konunun korunacağı anlamını taşımamaktadır. Ancak, o konu yazar tarafından kitap haline getirildiğinde yani somut hale dönüştüğünde telif hakları korumasından yararlanabilmektedir.

Telif hakları kapsamında sağlanan koruma, eser sahibine eserini dilediği gibi kullanma hakkını vermektedir. Başka bir deyişle, eseri herhangi bir biçimde çoğaltma hakları eser sahibinindir. Çoğaltma haklarının eser sahibine ait olması ile eserin sağlayacağı geliri de eser sahibinin elde etmesi amaçlanmıştır. Telif haklarının sağladığı korumadan yararlanan kişilerin eserlerinin izinsiz çoğaltılmasını, icra edilmesini önleme hakları bulunmaktadır. İzinsiz bu işlemleri yapan kişiler aleyhine hukuk ve ceza davaları açma hakları olup, izinsiz çoğaltmadan dolayı zarara uğramış iseler zararlarının tazminini isteme hakları bulunmaktadır. Ancak eser sahibi, eserinin çoğaltma haklarını başka birine lisans yoluyla devredebilir.

Diğer fikri haklarda olduğunun tersine, telif hakları koruması elde etmek için herhangi bir tescil zorunluluğu bulunmamaktadır. Koruma, eserin alenileşmesi, yani kamu tarafından bilinir hale gelmesi ile kendiliğinden başlar. Koruma ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genel olarak eserin yaratıcısının yaşamı artı 70 yıl olarak sağlanmaktadır.

Bilişim teknolojisinin üretim sürecine girmesi ve yazılımın donanımdan daha büyük önem kazanması sonucunda, iktisadi yaşamda telif hakları da patent gibi belirleyici bir nitelik kazanmaktadır.
[M. A. B.]

temel mallar 1) Madenler, fosil yakıtlar, tarımsal ürünler gibi işlenmemiş, hammadde niteliği taşıyan mallar.

2) Çimento, çelik gibi, ülke ekonomisinde ağırlık taşıyan, diğer mal ve hizmetlerin üretilebilmesi için önceliği olan ve bu nedenle ekonominin gelişmesinde belirleyici rol oynayan mallar.

Kuramını malların mallarla üretimi formülüne dayandıran **Sraffa**'ın modelinde, üretimdeki dolaylı veya dolaysız olarak kullanılan bütün mallar temel mallardır ve bu ayrım bir üretim sisteminde kesimler arasında teknolojik bağıntı olabilmesi için en az bir temel mal bulunması gerektiğini ortaya koyar. İşgücü tükettiği mal cinsinden ifade edildiğinde, işçinin tükettiği 'ücret malı' bütün mallar temel mallardır, çünkü işgücü temel olan ve

olmayan bütün malların üretiminde kullanılır. Artı değerin malların yeniden üretilmesi için kullanılması gerekmediğinden, sisteme geri dönüp girdi olarak kullanılmayan ürünler, sadece kapitalistlerin kullandığı, temel olmayan, lüks mallardır. [B. D.]

temettü/ kâr payı Ortaklıkların dönem içinde elde ettikleri kârdan mevcut ortakların pay alma hakkıdır. Söz konusu hak, hisse senedine bağlı "kâr payı kuponları" karşılığında ve ayrıca hisse senedi ibrazına gerek kalmaksızın kullandırılır. Borsada işlem gören şirketler kâr payı dağıtmaları halinde nakit ve/veya hisse senedi şeklinde dağıtılabilir. [Ü. U.]

ters repo Bir menkul değerin başlangıç valöründen alınıp bitiş valöründen geri satılmasıdır. Bir tarafın **repo** işlemi öteki tarafın ters repo işlemidir. Ters repo yapan kişi belirli bir vadede geri satma taahhüdü ile menkul değeri satın almakta, yani repo yapan kişiye borç para vermektedir.[B. D.]

ters seçim Bilgi eşitsizliği (asimetrik bilgi) nedeniyle piyasa işlemlerindeki davranışların amaçlanandan farklı sonuçlar verebileceğini kavramsallaştıran araştırmalara verilen addır. Bilgi edinmenin maliyeti bulunduğu ve eşitsiz dağıldığını değerlendiren yeni kuramlar, bu eşitsizlik nedeniyle mallar arasındaki kalite farklarının fiyat farklarıyla yansıtılmadığını, birçok piyasada bilgi edinme maliyetinin yüksek ve hatta tam bilgi edinmenin olanaksız olduğunu, dolayısıyla alıcı ile satıcı arasındaki bu bilgilenme farklılığının kaynak tahsisinde etkinliğin gerçekleşmesini engelleyeceğini ve **piyasa başarısızlıklarına** yol açacağını ortaya koymuşlardır.

Kalite belirsizliğinin kaynak tahsisine olumsuz yansımasının klasikleşmiş örneği, ilk kez asimterki bilgi üstüne çalışan George A. Akerlof'un "limonlar piyasası" makalesinde incelediği ikinci el otomobil piyasasıdır. Limon, ABD argosunda hor kullanılmış, sorun çıkaracak otomobildir. İkinci el piyasasında otomobillerin kalitesi konusunda müşteriler bilgisiz olduklarından, bütün otomobiller orta kalite olarak değerlendirilerek fiyat bulacaktır. Bu durumda otomobilinin kalitesini bilen satıcılarla, bütün otomobillerden kuşkulanan bilgisiz alıcıların varlığı, kaliteli otomobillerin elde kalması, kötü kaliteli (limon) otomobillerin daha çok satılması sonucunu verecektir.

2001'de **Nobel Ekonomi Ödülü** alan, Bill Clinton'ın danışmanlarından Akerlof'un **Gresham Kanunu**'nu anımsatan asimetrik bilgi çözümlemesi, ters seçim çözümlemelerinin de kapısını açmıştır.

Ters seçim, terimin ilk defa kullanıldığı sigortacılık sektöründen verilen örneklere göre, sigorta firmalarının zarar etmemek için risk arttıkça poliçe fiyatlarını artır-

malarının, yalnızca daha riskli gruplara poliçe satabilmeleri sonucunu verdiğini, risk taşımayan kesimlerin sigorta ihtiyacı duymayacağını ve ters seçim yapan şirketin zarar edeceğini ortaya koyar. Örneğin sağlık sigortası primlerinin yüksek tutulması durumunda yalnızca bu yüksek pirimi ödemeye rıza gösterecek kadar sağlığı bozuk olanlar sigorta yaptıracak ve risk arttıkça poliçe fiyatının da artırılması pahalı satılan poliçeyle birlikte riskin de artması sonucunu verecek veya hırsızlığa karşı sigortada yalnızca riskli semtler bu sigortaya ihtiyaç duyacak, riskin az olduğu semtlerde pahalı poliçe bedelleri ödenmek istenmeyecektir, yani piyasa mekanizması piyasa başarısızlığına yol açmakta ve kaynak tahsisinde etkinlik sağlamamaktadır. [K. E.]

teşvik Bir ekonomideki yatırımların, önceden belirlenen stratejiler doğrultusunda öncelik verilen sektörlere, bölgelere, üretim kapasitelerine yönlendirilmesi için kullanılan kaynak transferi yöntemidir. Teşvikler sermaye maliyetinin azaltarak yatırımların artırılmasını ve istenen alanlara yöneltilmesini sağlar. Teşvik mekanizması piyasaya doğrudan müdahale anlamına geldiği için eleştirilmekle birlikte, gelişmiş ya da azgelişmiş hemen tüm ülkelerde uygulanmaktadır.

Yatırım ve üretimin teşviki zaman zaman bazı ülkelerde uygulanmakla birlikte, kapsamlı bir iktisadi yaklaşım haline gelmesi 19. yüzyılda yeni sanayileşmekte olan Almanya'da **'bebek endüstri'** yaklaşımı ile olmuştur. Daha sonra birçok ülke sanayi başta olmak üzere kendi sektörlerini teşvik etmiştir. Kalkınma planlarının yapıldığı ülkelerde özel sektör yatırımları teşvik politikası yoluyla yönlendirilmektedir.

OECD'ye göre yatırım teşvikleri; bir yatırımın maliyetini veya potansiyel kârını etkileyerek veya yatırımla ilgili riskleri değiştirerek, yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkilemek için hazırlanan devlet önlemleridir.

Teşvik araçlarının çeşitleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Ayni teşvikler: Arsa, arazi tahsisi ve bina temini

2. Nakdi teşvikler: Hibeler, primler veya düşük faizli, uygun koşullu krediler

3. Vergi teşvikleri: Düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi, vergi muafiyetleri, zarar mahsubu, hızlandırılmış amortisman, yatırım indirimi, sosyal güvenlik katkısı, bazı harcamaların vergiden düşülmesi, KDV istisnası, düşük KDV oranı, makine-teçhizat, hammadde, yedek parça gibi sermaye mallarına gümrük muafiyeti, gümrük vergisi iadesi

4. Garanti ve kefaletler: Kredi garantileri, yüksek risk taşıyan projelere kamu kaynaklı risk sermayesi katılımı, ekonomik ve ticari riskleri kapsayan ayrıcalıklı kamu sigortası

5. Diğer teşvikler: altyapı hazırlanması, ucuz enerji desteği, yatırım öncesi hizmetler (finansman

kaynakları, yatırım projesi hazırlama ve yönetme, pazar araştırması, hammadde ve altyapı durumu, üretim süreci ve pazarlama teknikleri, eğitim, know-how veya kalite kontrol geliştirme teknikleri ile ilgili yardımlar), ayrıcalıklı kamusal anlaşmalar

Teşviklerin yatırım kararlarını etkilediği görüşü, düşük maliyetle elde edilmesi durumunda sermayenin daha yoğun kullanılacağı varsayımına dayanır. Bu düşünce neoklasik yatırım teorisinin esasını oluşturmaktadır. Buna karşılık, teşviklerin yatırım kararları üzerinde olumlu etkisinin olup olmadığına ilişkin birbiriyle çelişkili çok sayıda ampirik araştırma vardır.

Türkiye'de teşvik politikaları 1913 yılından beri uygulanmaktadır. Teşvikler halen kalkınma planları ve yıllık programlar doğrultusunda hazırlanan mevzuat ile yürütülmektedir. Teşvik politikası uzun bir dönem, çok sık değişen yöntemlerle yatırımlara ve ihracata uygulanmıştır. Bu politikalar kimi dönemlerde yolsuzluk iddialarına ve yargılamalara yol açacak uygulamalara ulaşmıştır. Ancak **Dünya Ticaret Örgütü** ve **Avrupa Birliği** ile yapılan anlaşmalar gereği, teşvik politikalarına kısıtlama getirilmiştir. Bu bağlamda, ihracat teşvikleri ve sektörel teşvik uygulamalarına son verilmiştir. Anlaşmalar uyarınca genel teşviklerin yanısıra, bölgesel kalkınmaya yönelik faaliyetlerin ve küçük ve orta boy işletmelerin, araştırma-geliştirme ve çevre korumaya yönelik faaliyetlerin teşviki sürdürülmektedir. Ayrıca, eğitim, sağlık ve altyapı gibi sosyal amaçlı yatırımlar da teşvik edilmektedir. Bkz. sanayi teşvik kanunları.

Bibl.: KURAL, K. ve F. KARAKEÇİLİ, A. SAKIZLIOĞLU (1885), *GATT Normları ve Uluslararası Bütünleşmeler Açısından Devlet Yardımları*, Ankara: DPT; SERDENGEÇTİ, T. (2000), *Türkiye'de Yatırım Teşvik Uygulamaları*, Ankara: Hazine Müsteşarlığı; DURAN, M. (2003), *Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları*, Ankara: Hazine Müsteşarlığı. [B. D.]

Thatcherizm İngilere Başbakanı Margaret Thatcher'in (1925) 1979-1990 döneminde uyguladığı ekonomi politikasına verilen addır.

Avrupa'nın ilk kadın başbakanı, İngiltere'nin art arda üç kez seçilen ilk ve 1902'den beri en uzun süreyle görevde kalan başbakanı, Muhafazakar Parti lideri Thatcher zamanında yedi yıl boyunca, İngiltere merkez bankası Friedmancı (bkz. Friedman) para poltikasını (bkz. monetarizm) uygulamaya çalışu ve felakete uğradı. Thatcher hükümeti ekonomik başarısının enflasyonu düşürürken istihdam ve büyümeyi artırmakla mümkün olduğuna inanmış ve para arzını azaltır ve kamu sektörünü küçültürken sendikalara karşı ücret dalgalanmalarını engellemek için mücadele ederek özelleştirmelerle girişimi canladırmak istemişti. Devletin ve sendikaların piyasaya asgari müdahalesinin sağlanmasıyla serbest pazar koşulları-

nın ekonomik hedeflere ulaşılmasını savunan liberal görüş temel ekonomik felsefesiydi. Denk bütçe ve kişisel vergilerin düşürülmesiyle birlikte uygulanan bu program ekonomiyi istikrara kavuşturacak ve enflasyonu düşerecek yerde, büyük resesyon ve istikrarsızlık getirdi. Enflasyon düştü fakat işsizlik % 5.4'ten 11.8'e (1,1 milyondan 3 milyona) çıktı. 1979'la 1984 arasında imalat % 10, imalat yatırımı % 30 düştü. İşletme kayıpları ve iflaslar arttı. Falkland Adaları'na askeri müdahalesi, kendi partisine karşı kararlı tutumu ve kabinesinde tam egemenlik sağlayan yöneticiliğiyle 'Demir Lady' adı takılan Thatcher, sendika haklarında yasal kısıtlamalar getirdiği gibi eğitim, sağlık, konut alanlarında da özelleştirmeye giderek sosyal politika alanında da 'devrim'ini sürdürdü. Özellikle yüksek işsizliğin kalıcılaşması ve iflasların artmasıyla girilen çıkmaz, 1986'da Merkez Bankası'nın monetarist politikayı terk etmesini gerektirdi.

İngiltere deneyimi, ABD'de Reagan tarafından uygulanan monetairst programın daha erken terk edilmesinde etkili oldu (bkz. Reaganomiks). İlk kez Şili'de uygulanan ve başarısızlığı teslim edilen monetarist politika, **arz yanlı iktisat** anlayışı ve **yapısal uyum programlarıyla IMF** ve **Dünya Bankası** tarafından azgelişmiş ülkelere önerilmekte devam ediliyor ve Yeni Sağ veya Yeni Dünya Düzeni'nin ekonomik felsefe-siyasetini, Türkiye'de de **24 Ocak Kararları**'nın ve **12 Eylül** darbesinden sonra tek başına iktidar olan Turgut Özal siyasetinin de temelini oluşturuyor. [K. E.]

Tımar düzeni Osmanlı fetihleri sırasında arazi-yi emiriyye kabul edilen yerlerden kılıç hakkı olarak sipahilere verilen beytü'l-mal hissesi. İslamî uygulamaya dayandırılan ve Büyük Selçuklu veziriazamı Nizamülmülk tarafından başlatılan iktanın Osmanlı düzeninde aldığı biçimdir. Tımar sipahinin özel kullanımı ile köylüye ayrılan topraklardan oluşur ve sipahi orduya asker yetiştirme yükümlülüğü altında köylüden **aşar** ve çift resmi gibi vergileri toplar, **cizye** ve öteki olağanüstü vergileri ise devlet adına toplardı.

Köylü kural olarak toprağa bağlıdır. Köylünün sipahiye karşı vergi ve (Kanuni sipahiye ev yapma yükümlülüğünü kaldırmış olmakla birlikte) ambar yapma, odun taşıma gibi **angarya** yükümlülükleri ve topraktan ayrılmanın bedeli olan çift bozan ve evlilik vergisi olan resm-i arus vergileri, reaya sipahi-devlet ilişkisinin **serflik** ilişkisi olduğu tartışmalarını doğurmuş, reaya oğlunun reaya, sipahi oğlunun sipahi olması gerektiğini berlirten statü konumu ile tımar düzeninin **feodalizmle** özdeşliğini, sipahilerin devletin atadığı görevliler konumunda olması ve merkezi iktidarın taşıdığı önem nedeniyle de **Asya Tipi Üretim Tarzı** olduğunu ileri sürenler olmuştur.

Klasik tımar düzeni esas olarak

Anadolu ve Balkanlar'da ve 16. yüzyıla kadar uygulanmış, eski Anadolu beyliklerinden feth edilen topraklarda *malikane-divani*, Balkanlar' da Hıristiyan beyliklerinden fethedilen bölgelerde *baştina* gibi karma düzenlemeler yapılmıştır.

Tımar dağıtımının yapılabilmesi, toprak verimliliğine göre büyüklüklerin ve vergilerin saptanması için yapılan toprak tahrirleri ve düzenlenen tahrir defterleri, bugün Osmanlı kırsal yapı ve düzenini anlamanın birincil kaynaklarını oluşturan en önemli belgelerdir. Tımar dağıtımının merkezden veya taşrada beylerbeylerleri tarafından yapılması ve merkezden alınan yetki belgesiyle beratlı veya beratsız olması, bir yandan da doğrudan hanedana ve yakınlarına ait **miri arazi** kavramı içinde has ve özel mülkiyete bir adım olarak düşünülen **vakıf** topraklarının genişletilmesi ekonomik-siyasal mücadelelere yol açmıştır.

Savaşlarda süvarinin öneminin azalıp ateşli silahların öneminin artması, sipahi askerine duyulan ihtiyacın önemsizleşmesi ve merkezi yönetimin nakit ihtiyacının artması sonucu tımar düzeninin yerini asker yetiştirmenin değil devlete ihale ile toplanma hakkı alınan vergi geliri karşılığı bedel ödemenin birincil olduğu **iltizam** sistemi almış ve daha sonra ihale sürelerinin ömür boyu olduğu **malikane** sistemi geliştirilmiştir. Tımar kalıntıları 1831'de II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır.

Tımar sisteminde yaşanan dönüşüm, Celali döneminden sonra Anadolu'daki güvenlik sorunu ile de eklemlenen ayanlaşma ile Osmanlı merkez denetiminden sıyrılmayı ve taşrada bölgesel özelliklere göre kapitalistleşme veya **ağalık** kurumunun gelişimi sonucunu vermiştir. İltizam sisteminin işleyişiyle birlikte düşünüldüğünde, tarım gelirine dayalı fakat şehirde yaşayan, yeni bir sınıfın doğduğu ve II. Mahmut'un mücadele etmesine karşılık yerel egemenlik odakları oluşturan bu toplumsal tabakanın, 19. yüzyılda yeni, burjuva özellikler gösteren şehirli bir sınıfın gelişim tabanını oluşturduğu Osmanlı yazarlarınca da, Cumhuriyet dönemi araştırmacıları tarafından da ifade edilmiştir. [K. E.]

ticaret Tarım ve sanayi gibi üretici olmayıp, kâr amacıyla yapılan değişim, alım-satım faaliyetidir. Ticaret malların zaman ve yer faydasını artırır. Malların üreticiden tüketiciye ulaşmasına aracılık anlamıyla, taşıma, ulaşım, depolama ve finansman hizmetlerini de kapsar (bkz. ulaştırma sektörü).

Piyasa öncesi ekonomiler üstüne çalışanlar, paranın kullanılmadığı **takas** sistemini de piyasa ekonomisi kabul ederler ve piyasa öncesinde karşılıklılık ilkesinin geçerli olduğunu ifade ederler. **Geçimlik ekonomi**den farklı olarak, **doğal ekonomi** artı ürünün üretildiği ancak değişime konu olmadan el konduğu sistemi tanımlar. Artı ürün üretimi alışverişin ve parasallaşmanın, ticaretin başlangıcı olmakla

birlikte, parasallaşma çok uzun bir süreçte gerçekleşmiş ve ticaretin tarihi çok eski olsa da, ekonomik faaliyetlerin tarım ve zanaat üretimiyle sınırlı kaldığı geniş toplumsal kesimler dışında ancak egzotik, **lüks** mallara ilgi duyabilen belirli, dar tabakaya hitap etmiştir. Tarihöncesinin *itibar nesneleri*nden Çin ipeği ve porseleninin moda olduğu Avrupa salonlarına kadar geçen binlerce yılda kategorik olarak bir farklılık yoktur. Eski Mısır ve Asur, Atina polisi ile Pers ve Roma imparatorluklarında ticaretin tuttuğu yer ise, siyasal iktidarla ticaret ilişkisini sorgulamak açısından önemlidir. Çünkü, **feodalizm**in doğuşu ve **kapitalizm**in gelişimiyle, Ortaçağ'ın tarıma ve içe dönük merkezden uzak üretimi ile Doğu Akdeniz'in ticarete açık veya kapalılığı, İslam-Arap egemenliğinin ve Moğol İmparatorluğu'nun oluşturduğu siyasal birliğin ticareti teşvik etmesi arasındaki ilginin neden olduğu tartışmalar da, öz olarak devlet/siyaset-ekonomi ilişkisini konu ederler (bkz. Karl Polanyi, dünya sistemi). Tüccarların toplumda en itibarsız maceraperestler, mülksüz, para peşinde gezgin serseriler olarak ayıplandığı anlayıştan, ticaretin öncelikle taşımaya, satın alınan yerle satılan yer arasındaki fiyat farkına yani ucuz alıp pahalı satmaya dayandığı ilişkiye ve aynı pazarda daha düşük maliyetle ve rekabet ederek satış yapmaya geçiş, modern ulus-devletin ve kapitalizmin de tarihini oluşturur. Farklı üretim bölgelerinin alışveriş sonucu aynı ölçü ve para birimlerini kullanmaya başlaması, öznesini üretici ve tüccarlar kadar devletin de oluşturduğu bir tarihtir ve **milli pazar**la milliyetçiliğin ve **burjuvazi**nin tarihi de aynı tarihtir (bkz. iç pazar, fuar). Büyük coğrafi keşiflerin yaşandığı 16.-18. yüzyıllarda Ticaret Devrimi yaşanmış ve ticari kapitalizm doğmuştur; kredi, bankacılık ve **şirket**leşmenin doğuşu ile **senyoraj**, **altın** ve **gümrük** gelirleri arasındaki ilişki, **korumacılık**, **sömürgecilik** siyasetleri ve iktisadi düşünce okulu olarak **Merkantilizm**in doğuşu demektir.

Sanayi Devrimi ve sanayi kapitalizminin gelişimi, üretim kadar ticaretin de örgütlenişini ve ticareti yapılan ürünlerin nitelik ve niceliğini değiştirmiştir. Hızla dünya imparatorluğu haline gelen Britanya, üretiminin, 1830'larda beşte birini, 1870'de beşte ikisini ihraç etmektedir. Sermaye birikim tarzı ve satma sorununu bir arada ifade eden eşitsiz ve bileşik gelişim yasası (bkz. sermaye oluşumu, eşitsiz gelişim) ticari ürünleri lüks mallardan gündelik tüketim mallarına doğru dönüştürürken, emperyalist ilişki, gelişmiş ülkelerden mamul madde alan ve onlara ham madde satan bir bağımlılık ilişkisi yaratmış, gelişmiş ülkelerde de, bağımlılığın yarattığı azgelişmiş ülkelerde de, varlığını uzun zamanlar devam ettiren üretim dalları da kapitalistleşerek piyasaya açılmış, hane halkının kendi ihtiyacına dönük üretimi ortadan kalkarak bütün ihtiyaçların piyasadan karşılandığı parasallaşma

süreci İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş sanayi ülkelerinde tamamlanmış ve bütün dünyayı sarmıştır (bkz. bağımlılık, azgelişmişlik, emperyalizm).

Devletler için ticaret istikrar ve güvenlik konusudur. Bir ülkenin ticaret rejimi, emek piyasasından başlayarak, vergi sistemi, kredi ve döviz sistemi, rekabet anlayışı, tekel ve anti-tekel uygulamalarıyla, birçok sınırlama ve kayıtlara bağlıdır. Tarihi yani toplumsal-ekonomik gelişime bağlı olarak, birçok sektörde kısıtlama, yasak ve tekel uygulamaları devam etmektedir. Örneğin içki, tütün, uyuşturucu, tıbbi üretim, silah, posta ve iletişim, bankacılık, havacılık alanlarının devletin yetki sınırlarına girmesi, birçok ülke için olağan kabüller içindedir (ticareti yasaklanan mallar **karaborsa** ve **mafya**yı doğurmaktadır).

Ticaretin artması **büyüme** anlamına gelirken, dünya ticaret hacmi üretimden hızlı büyümüştür. Ancak ülkelerin dünya ticaretindeki payları çok değişkendir ve bu paylar, **kuzey-güney ayrışmasını** derinleştirecek biçimde bloklaşmayı sürdüren bir yapıda dağılmaktadır. Ticaret yatırım anlamına gelmekte, döviz bölgeleri varlığını sürdürmekte ve **petrol** gibi stratejik ürünler kriz ve savaş nedeni olmaya devam etmektedir. Toptan ve perakende ticaret uluslararası zincirlerle entegrasyon sürecine dahil olurken ve dünya pazarı için üretim sahasını genişletirken, açık pazar, serbest bölge, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği (bkz.) örgütlenmeleriyle, kota, boykot, damping (bkz.) uygulamaları bir arada yaşanmaktadır. **Küreselleşme** tartışmalarının bir boyutunu da, uluslararası örgütlenmelerin etkinliği ile ulus-devletlerin hukuk ve etkilerinin aşınması oluşturmaktadır.

Uluslararası örgütlenmeler, o örgütlenmeyi oluşturan güçlü devletlerin siyaseti çevresinde işlev görürler. Uluslararası ekonomik ilişkilere ilişkin tezler de, üreticilerine bağlı olarak çeşitlenmektedir. Bu tezler, güvenliği temel alan merkantilizm/**neo-merkantilizm** (bkz bebek endüstri), etkinlik, refah ve gücü temel alan Neoklasik, liberal tez ve adaleti temel alan **Yapısalcılık**, **Marksizm**, **Neo-Marksist Ekonomi** okulları olarak üç başlık altında toplanabilir.

Ekonomik yaşamı hem alıcı hem satıcı olan birimler ilişkisi olarak açıklayan egemen iktisat görüşünün, kapitalizm tarihinde Tahıl Yasaları'nın kaldırıldığı 1846'dan emperyalizm çağının başlangıcı olan 1870'ler arası dönem dışında serbest ticaret rejiminin geçerli olduğu bir dönem söz konusu değilken, çözümlemelerine devletin etkisini ve aksak piyasa biçimlerini katması, daha önce bu konuda geliştirilmiş birçok tez olmasına rağmen, 1930' larda biçimlenmeye başlamıştır. Düşük ücretli ülkelerle yapılan ticaret sonucu gelişmiş ülke ekonomilerinin zarar gördüğü tezi, faktör fiyatlarının eşitlenmesi, ölçeğe göre getiri, teknoloji ve beşeri sermayenin önemi, aksak piyasalar ve özel-

likle stratejik sektörlerde devletin rolü, kurumsal yapılanma ve eşitsiz dağılım, coğrafya kavramlarını çözümlemelerine dahil eden tezlerle geliştirilmiştir (bkz. karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, Samuelson, Heckscher-Ohlin Modeli, Leontief paradoksu, Sraffa). Ekonomi okullarının büyümeyle, sermaye, emek gibi üretim faktörlerinin, teknoloji, toplumsal yapı ve iktidarların ve piyasa yapılarının ilişkisine ait çözümlemeleri, onlara gelişmiş ve azgelişmiş ekonomiler ve dünyadaki egemen bloklar (ABD, Japonya ve AB) arasındaki ticari ilişkileri anlamlandırılmasında da kullandıkları kavramları vermektedir.

Klasik liberalizmden **liberasyon**a varan süreç, **kitlesel üretim**in vardığı ölçekle, **serbest dolaşım**a, mal dolaşımından sonra sermaye ve nihayet hizmet dolaşımının (bkz.) katılmasının doğurduğu ekonomik ilişkilerin ekonomi politikasıyla sürdürülmesi anlamına gelmektedir (bkz. teknolojik dönüşüm krizi). **Dış yatırım**lar ve uluslararası ticaret, uluslararası ticaret rejiminin, uluslararası rezerv ve ödeme aracı olarak **doların** ve alt para sistemlerinin doğduğu uluslararası bir örgütlenmeyi gerektirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra böyle bir rejimin işlerliği adına kurulan **Bretton Woods Sistemi**'nin çöküşü ve **Dünya Ticaret Örgütü**'nün kuruluşu, uluslararası ekonomik ilişkilerin sistemleştirilmesi ile serbestleştirilmesi arasındaki denge ve mücadelenin tarihidir (bkz. GATT). Bu nedenle ticaret söz konusu olduğunda, ülke içi bölgesel özellikler ancak kalkınma planlarında incelenirken (bkz. bölgesel planlama, bölgesel kalkınma), iktisat da **dış ticaret hadleri** ve **uluslararası ticaret dengesi** ile ilgilenmektedir (bkz. uluslararası iktisat). Ticaret borsalarının döviz ve menkul değer piyasalarıyla (bkz) kaynaşması ve bütün dünyada tek bir ağ sistemine dönüşmesi, **sıcak paranın** ve spekülasyonun azgelişmiş ülkelerden başlayarak bütün dünya ekonomileri için mali şoklar ve krizler anlamına gelebilmesi, üretim ve ticaretin değişen hacmi ve mekanıyla birlikte, ar-ge çalışmalarının, patent ve telif haklarının (bkz.) ekonomide tuttuğu yerin kazandığı önem, çalışan insanların kendilerini halen sadece alıcı olarak algılamasındaki gündelik yanılgı kadar, milli gelir hesabından patron tanımına kadar gelenekselleşmiş ekonomik tanımların da gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Üretimin uluslararasılaşmasına karşın, dış ticarette arz talep kurallarından önce siyasetin rol oynaması ve teknoloji-finans ve otorite-pazar ilişkileri bu açıdan önemini korurken bu ilişkilerin birbiriyle çatışma halinde olması, ekonominin ve siyasetin birincil uluslararası konusudur (bkz. ihracat, ithalat, küresel sermaye). [K. E.]

ticaret hadleri İç ve dış ticarette farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte en yaygın kullanım şekliyle bir ülke tarafından ihraç edilen malların fiyatının ithal edilen malların fi-

yatına oranını anlatan ticaret hadleri, dış ticaret nedeniyle ortaya çıkan kazanç ve kayıpları göstermektedir.

Ülkelerin gelişme sorunlarının ve dış ticaret yapısının incelenmesinde en önemli gösterge olan dış ticaret hadlerinde, endeksi yükselen ülkeler dış ticaretten kârlı çıkarken endeksi düşen ülkelerde kayıp söz konusudur. Bu durum, ticaret haddi kötüleşen bir ülkenin, bir önceki dönemle karşılaştırıldığında, aynı miktarda ithalat yapabilmesi için daha fazla ihracat yapması gerektiğini gösterir.

Ticaret hadleri iç piyasa ile ilgili kullanılıyorsa, ülkenin tarım ve sanayi kesimlerindeki fiyat endeks oranlarını kapsar ve özellikle tarımla uğraşanların satın alma gücü ile ekonomik durumundaki değişmeleri izlemek amacıyla kullanılır. [B. B.]

ticaret hukuku Üretimle tüketim arasında aracılık etme faaliyeti olarak gelişen, **ticaret**le ilgili işlemlerde uygulanmak üzere yürürlükteki mevzuatı anlatan ticaret hukuku, zamanla üretim ve tüketimle ilgili konuları da kapsar hale gelmiştir. Tarihi süreçlere bağlı olarak medeni hukuk ve borçlar hukukunun alt dalı olarak gelişim gösteren ticaret hukuku düzenlemeleri, temel olarak tüzel kişilik ve sorumluluk tanımları çevresinde gelişir. Ekonomik faaliyetlerin örgütlenme biçimi ve kurulan ortaklıklardaki faaliyetlerde ortakların taşıdıkları sorumluluk derecesi tüzel kişiliklerin ayırt edici niteliklerini belirler (bkz. firma, şirket).

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde 1836'da Hariciye Nezareti, 1838'de Maliye Nezareti, 1839'da da Ticaret Nezareti kurulmuş, 1847'den itibaren altı Müslüman, altı Avrupalı üyeden oluşan karma ticaret mahkemeleri açılmaya başlanmıştır. Avrupalı anlamda ilk kabul edilen kanunlardan biri de, 1807 tarihli Fransa Ticaret Kanunu'ndan çevrilerek 1849'da kabul edilen Kanuname-i Ticaret olmuştur. Eksikliklerin tamamlanması ve yanlış çevriden kaynaklanan hataların düzeltilmesi için 1916'da kurulan komisyonun çalışmaları, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1926'da oluşturulan kurulla devam ettirilmiş ve 1926'da yeni Ticaret Kanunu kabul edilmiştir. Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu ile çelişkili hükümler taşıyan bu kanun, 1 Ocak 1957 gününe kadar yürürlükte kalmış, o tarihten itibaren 29 Haziran 1956 tarihli ve 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Ticaret Kanunu, ticari hüküm ve davalar, ticari işletme ve tacir tanımı, ticaret sicili ve ticari defterler, ticaret şirketleri, **kıymetli evrak**, deniz ticareti ve sigorta hukuku konularını kapsamaktadır. [K. E.]

ticaret odası Bir şehir veya bölgede ticaretle uğraşan özel ve tüzel kişilerin, mesleki çıkarlarının korunması, geliştirilmesi, meslek ahlakı ve dayanışmanın geçerli kılınması, öneri ve dileklerin hükümet

kuruluşlarına iletilmesi ve bu kuruluşların istediği inceleme ve araştırmaların hazırlanması amacı ve işlevleriyle kurulan mesleki temsil örgütüdür.

Sanayinin gelişmesi ile sanayiciler de ticaret odalarına dahil olmuş, örgütlenme ticaret ve sanayi odası biçiminde geliştirilmiş, zaman içinde sanayinin daha da gelişmesi ile sanayiciler kendi odalarını kurarak ticaret odalarından ayrılmıştır.

Dünyada ticaret odası ilk kez 1599'da Marsilya'da kurulmuş, 1774'te Paris'te bulunan Kraliyet Ticaret Konseyi'ne temsilci atamak üzere ticaret odaları kurulması için ferman çıkarılmıştır. İngiltere'de ilk ticaret odası 1768'de Jersey'de, ABD'de gene 1768'de New York'ta kurulmuştur. Ticaret odaları üst birliklerini kurmuşlar, 19. yüzyıldan itibaren yabancı ülkelerde de örgütlenmişlerdir. Uluslararası Ticaret Odası 1920'de kurulmuştur. 110 ülkenin ticaret ve sanayi odası birliklerinin üst kuruluşu olarak faaliyetini sürdüren kuruluşun merkezi Paris'tedir.

Türkiye'de ticaret ve sanayi odalarının kurulması tartışmaları 1870'lerde başlamıştır. 1875'te Ticaret ve Ziraat Meclisi'ne ziraat, ticaret ve sanayi cemiyetleri kurma görevi verilmişti. İstanbul'da 1870'de kurulan Avusturya-Macaristan Ticaret ve Sanayi Odası 1874'te konsolosluktan bağımsız hale getirilmiş, daha sonra Beyrut, Şam ve Selanik'te de şubeler açılmıştı. Osmanlı hükümeti de öncelikle bu örnekten etkilenmişti.

Türkiye'de ilk ticaret ve sanayi odasının kuruluşu, uluslararası pazara yönelik üretimle gelişen Çukurova bölgesinin iskelesi durumunda olan Mersin'de 1879'dadır. 1880'de İstanbul'da Dersaadet Sanayi Odası kuruldu. Odaya, Nizamname ile, sanayinin gelişmesi için önerileri nezarete iletmek, fabrika kurulmasını teşvik etmek, **sergi**ler açarak ödüller vermek, sanayi gazetesi çıkarmak ve fabrika ve tezgahların kayıtlarını tutmak görevleri verilmişti. İstanbul'da ticaret odasının kuruluşu 1882'de Dersaadet Ticaret Odası adıyladır. Bundan sonra Adana'da 1884'te, İzmir'de 1885'te, Antalya ve Mersin'de 1886'da kurulanlarla odalar yaygınlaşmış, 1908'e gelindiğinde ticaret odası sayısı 160'a varmıştır. 1910'da çıkarılan Nizamname ile sanayi ve ticaret odaları birleştirilerek Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası oluşturulmuştur.

İstanbul'da Birinci Dünya Savaşı'na kadar kurulan yabancı ticaret odası sayısı 10'a çıkmıştır. Fransa 1884'te, İngiltere, ticaret ve deniz ticareti kulüpleri dışında 1888'de, Yunanistan 1891'de, ABD (Memalik-i Şarkiye Ticaret Odası) 1911'de ve Rusya 1913'te ticaret odası kurmuşlardır. Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla önemli bir baskı grubu olarak ortaya çıkmış, Gayrimüslim ve Levantenlerin egemenliğine karşı Müslüman-Türk girişimcilerin mücadelesi İttihad ve Terakki hükümetinin **Milli İktisat**

Politikası'yla desteklenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1925 yılında çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, işadamlarının örgütlenmesi yolunda önemli bir teşvik unsuru olmuştur. 1943 yılında çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu, odaların Ticaret Vekilliği tarafından kurulması, yönetim kurulu başkanının Vekalet tarafından kurul üyeleri arasından seçilmesi, oda genel katibinin Vekalet tarafından atanması ve Vekaletin fesh yetkisiyle, devlet kurumu niteliği vererek odaları vesayet altına almıştır. 1950'den sonra değişen genel siyasal ve iktisadi ortamla, çıkartılan Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Bunların Birliği Hakkında Kanun, ticaret odalarını tüzel kişiliği haiz mesleki teşekkül mahiyetinde kamu kurumu olarak tanımlamıştır. Ticaret ve sanayi odalarıyla ticaret borsalarının üst kuruluşu **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği** (TOBB) bu kanunla oluşturulmuştur. Kanun çıkınca, ticaret ve sanayi odaları ayrı tüzel kişilikler olarak örgütlenmiştir. Kanunda 1954, 1958, 1986 ve 1988'de değişiklikler yapılmıştır. Belirli bir merkezde oda kurulabilmesi için ticaret siciline kayıtlı tacirlerin yüzde 51'inin yazılı isteği ve istekli sayısının ticaret ve sanayi odaları için 100, bağımsız sanayi odası ve deniz ticaret odası için 30 olması gerekmektedir.

Ticaret ve sanayi odaları ve Birlik, 1950'den itibaren meslek kuruluşu niteliğini kazanmış, Türkiye'de **işveren sendikacılığı** başlayana ve **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)** örgütlenene kadar, işveren kesiminin tek örgütü ve temsilcisi olarak çalışmışlardır. [K. E.]

ticari sınırlama (kota) Dış ticaret politikasının araçlarından biri olan ve dünyada ilk defa 1930'larda uygulanmaya başlayan kota, bir ülkenin dış ticarette özellikle ithal mallarına koyduğu miktar sınırlaması, ithaline izin verilecek mal hacminin hükümetler tarafından fiziki miktar veya değer olarak sınıflandırılarak kısıtlanmasıdır. Ülkelerin dış ticaretinde oluşan açığı gidermek amacıyla ithalata kontrol sistemi olarak getirilen kota, tarife dışı kısıtlamalar arasında önemli bir yere sahip bulunmaktadır. [B. B.]

Tinbergen, Jan (1903-1994) Ekonomik dalgalanmalar, azgelişmişlik ve kalkınma üstüne çalışmalarıyla tanınan ve makroekonomik modeller geliştirerek ekonometrinin kurucuları arasına giren Hollandalı iktisatçı.

1929'da fizik doktorasını tamamladı, 1936-38 yıllarında Milletler Cemiyeti'nde çalışması dışında, 1929-45 yılları arasında Hollanda Merkezi İstatistik Bürosu'nda çalıştı. 1944-55'te Merkezi Planlama Bürosu yöneticisi oldu. 1956-57'de konuk profesör olarak Harvard'a geldi. 1957 yılından itibaren Hollanda'da ekonomi profesörlüğü yanında, gelişmekte olan ülkelerde ve

Dünya Bankası'nda danışmanlık yaptı. 1969'da ilk **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü ekonometrinin gelişimine yaptığı katkıdan dolayı aldı. Tanınmış eserleri: *Statistical Testing of Business Cycle Theories* ('Konjonktür Dalgaları Kuramlarının İstatistikle Sınanması', 1939), *Business Cycles in the United Kingdom, 1870-1914* ('Birleşik Krallık'ta Konjonktür Dalgaları 1870-1914', 1951), *Business Cycles in the United States, 1919-1932* ('Birleşik Devletler'de Konjonktür Dalgaları, 1919-1932', 1939), *Shaping the World Economy* ('Dünya Ekonomisini Biçimlendirmek', 1963) ve *Development Planning* ('Kalkınma Planlaması', 1967).

Geleceğin belirsizliğinin kabul edilmesiyle statik tam rekabet modelinin reddedilişini, bu yılki fiyat bilinemediği için cari arzın geçen yılki fiyatın fonksiyonu, cari talebinse bu yılki fiyatın fonksiyonu oluşuyla açıklayarak devresel üretim ve fiyat dalgalanmaları modeli kuran Tinbergen, M. Ezeckiel'in geliştirdiği **örümcek ağı kuramı**nın da öncülerindendir. Tinbergen bu görşünü dayanıklı kapital eşyası yapımındaki dalgalanmalara uygulamış, konjonktür dalgaları araştırmalarından ekonomi tarihinde ilk kez makroekonomik modellemede **ekonometri**ye geçmiştir.

Bireysel fayda ile toplumsal faydayı ayırt eden **Pigou** görüşüyle üretim kaynaklarındaki yapısal dengesizliklerin ekonomide genel planlama yapılmasını gerektirdiğini savunan Tinbergen, azgelişmişlik ve kalkınma konuları üstünde çalışırken, azgelişmiş ülkede emeğin **gölge fiyatı** piyasa fiyatının altında olduğundan özel sektör daha fazla emek kullanmak üzere teşvik edilmeli, sübvansiyonlarla desteklenmeli, sermaye ve döviz için gölge fiyatı piyasa fiyatının üstünden bulunduğundan vergilendirilmelidir sonucuna varmıştır. **Kalkınma planlarında** talep öngörüsü için uygulanan ekonometrik yöntem, girdi-çıktı tablolarını hesaplama tekniği aynı olduğundan, gelişmiş, azgelişmiş ve sosyalist ülkelerde sistematik bir fark olmadığını belirtir. Tinbergen kalkınma iktisadı çalışmalarında nicel tahlil tekniklerini kullanırken de çeşitli ekonomik hedefleri olan bir hükümetin aynı sayıda ekonomik politika aracı olması gerektiğini savunmuştur. [K. E.]

Tobin, James (1918–2002) Keynes ekonomisini benimseyip geliştiren ve makroekonomi ve siyaset araştırmalarıyla özellikle sermaye piyasaları çalışmalarına katkıda bulunan, Tobin vergisi çağrısıyla dünya kamu oyunda yankı bulan ABD'li iktisatçı.

Harvard Üniversitesi'nden mezun ve orada profesör oldu; 1950'den itibaren Yale Üniversitesi'nde ekonomi öğretti. 1961-62'de John F. Kennedy'nin ekonomi danışmanlığını yaptı. 1955-61 ve 1964-65'te Cowles Vakfı'nı yönetti. 1981'de **Nobel Ekonomi Ödülü** aldı.

Tobin, çıktının istikrarı ve resesyondan kaçınabilmek için devlet müdahalesini savunarak **Keynes** ekonomisini benimsedi ve geliştir-

meye çalıştı. Makroekonomi, sermaye birikimi, bankacılık, kamu finansmanı, refah ekonomisi, eşitsizlik konularında çalıştı, yatırım, para ve maliye politikaları ve finans piyasaları konularında katkılarda bulundu. **Friedman**'ın **monetarizmine** karşı çıkarak ABD'de Yale makroekonomisi olarak bilinen tutumun önderi oldu.

Tobin'in akademi dünyası dışında da tanınması yol açan Tobin vergisi, döviz işlemlerinden vergi alınması çağrısıdır. 1972'de Nixon' un doları devalüe ederek Bretton Woods Sistemi'nden ayrılmasından sonra yaptığı bu öneriyle, verimsiz olduğunu savunduğu döviz spekülasyonlarına karşı ve uluslararası istikrar adına tedbir olarak savunduğu bu verginin üçüncü dünya ülkeleri yararına bir fon oluşturmakta ve Birleşmiş Milletler için kullanılabileceğini de belirtmiştir. Tobin'in çağrısı 1997'de *Le Monde Diplomatique*'de yeniden gündeme getirilerek küreselleşme karşıtlarının savunduğu konulardan biri olmuş, Belçika, Kanada parlamentolarında görüşüldüğü gibi Brezilya ve Venezüela devlet başkanları tarafından da uygulanması istenmiştir. Tobin, küreselleşme karşıtı eylemcilerden kendisini ayırmakla birlikte, çağrısını yinelemiştir.

Tobin, faiz haddi ve para arzıyla para politikasının çıktı ve işsizlik üstündeki etkilerinin tam olarak bilinemeyeceğini savunur. Para politikası, yatırımı etkilemekle birlikte, yatırımı etkileyen faiz haddi dışında etkenler de vardır. Tobin, sermaye yatırımının artış veya azalış eğilimini bir varlığın pazar değeri ile ikame maliyeti arasındaki oranıyla ölçer ve 'Tobin q'su' kavramına göre, q 1'den azsa (değer ikame maliyetinden düşükse), aynı varlıklara yeni yatırım yapmak anlamlı olmayacaktır; 1'den büyük olması durumunda yeni yatırım söz konusu olacaktır.

Tobin, **portfolyö yönetimi**nde risk yanında tüketim, üretim, yatırım ve işsizliğin etkilerini gösteren, yatırımcıların yüksek risklerini daha güvenli yatırımlarla dengeledikleri ni ileri süren görüşüyle etkili olmuş ve finans kuramında yeni araştırmaların kapısını açmıştır.

Tobin, Tobit yöntemi adını verdiği (Tobit, İkinci Dünya Savaşı'nda donanmada birlikte askerlik yaptıkları Herman Wouk'un *The Cain Mutiny* romanında Tobin'den esinlendiği karakterin adıdır) yöntemle, ekonometride bağımlı değişkenlerin ilişkisini göstermiştir.

George McGovern'a başkan adaylığı sırasında danışmanlık yapmış olan Tobin, Reagan ekonomisine de faiz hadlerini fırlatacağı ve enflasyonla işsizliğe çare olamayacağı görüşüyle karşı çıkmıştır (bkz. Reaganomiks). Ekonomiyi ekonomi politikten ayrımayan Tobin'in, ABD'de özellikle finans kuramı ve portfolyö yönetimi kuramlarında ekonomik görüşleri revaç bulurken, siyaseten liberal aktivist diye nitelenerek kabul görmemiştir.

Eserleri: *National Economic Policy* ('Ulusal Ekonomi Politikası', 1966; *The New Economics One Decade Older.*

('On Yıl Sonra Yeni Ekonomi', 1974); *Two Revolutions in Economic Theory. The First Economic Reports of Presidents Kennedy and Reagan.* (Murray Weidenbaum ile birlikte ed., 'Ekonomi Kuramında İki Devrim, Başkan Kennedy ile Reagan'ın İlk Ekonomi Raporları', 1988). [K. E.]

toplam kalite yönetimi "Spesifikasyonlara uyma, kullanım için uygunluk veya müşteri istek, ihtiyaç ve beklentilerinin rekabet edebilir bir fiyatla yerine getirilmesi" olarak tanımlanan kalite kavramı, bu biçimiyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Japonya'da kullanılmaya başlandı. Toplam Kalite Yönetimi, bu kavram çerçevesinde öncelikle özel işletmelerdeki yeni yönetim ve çalışma biçimlerini belirleyen uygulama olarak giderek yaygınlaşmaya başladı. Savaş sonrası genişleme döneminde pazara sunulan her ürünün satılmaya başlanması Avrupa ve Japonya'da daha kaliteli ürünler üretilmesi için çalışmaların başlamasına neden oldu. Bu çalışmalar sonunda Japonya, ABD ve Avrupa mallarına karşı üstünlük sağlamaya başladı. 1980'li yılların başında ise "kalite" kavramı, işletmelerin sadece üretim fonksiyonlarına değil, tüm fonksiyonlarına girmeye başladı.

Yine bu yıllarda yaygınlaşmaya başlayan yeni çalışma ve yönetim modeli olan Toplam Kalite Yönetimi bir işletmede tüm çalışanların kalite araştırmasına katılmasını hedefleyen bir iş organizasyonudur. Bu yeni üretim örgütlemesi modeli başlıca üç ayak üzerine kuruludur. Birincisi, yapılan işe ilişkin çalışanlarda bir düşünce biçimi geliştirmek; ikincisi, çalışanların motivasyonunu yükseltmek ve üçüncüsü, pazarlama şansını artırıcı bir şirket kültürü oluşturmaktır.

Toplam Kalite Yönetimi'ni geliştiren üç önemli araştırmacı Edward Deming, J. M. Juran ve Philip Crasby'dir. Bu araştırmacılara göre klasik işletme modelinde karar yetkisi yalnızca yöneticide toplanır ve kararlar yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir biçimde uygulanır. Toplam Kalite Yönetimi'nde ise hiyerarşik işletme modeli yatay olduğu iddia edilen (gibi görülen) bir yetki-sorumluluk modeline çevirir; ama yetkileri yatay olarak dağıtılmış olmaktan daha çok bu görünüm altında gizli bir biçimde yöneticilerin elindedir ve bu uygulama çalışanların sorumluluğunu daha da arttırır.

Esnek üretim biçimine uygun bir yönetim modeli olan Toplam Kalite Yönetimi'nin başlıca farkları arasında, "optimum stok" yerine "sıfır stok" ve "kabul edilebilir hata düzeyini hedefleyen üretim" yerine "sıfır hata" öngörmesidir. Klasik işletme modelinde kalite, kalite kontrol fonksiyonun sorumluluğundayken Toplam Kalite Yönetimi'nde tüm çalışanlar sorumluluğu paylaşır. Çalışanlar açısından ise en önemli fark, insan kaynaklarından en yüksek düzeyde yararlanmayı hedeflemesidir.

Toplam Kalite Yönetimi'nde üç temel teknik kullanılır. Bunlardan ilki, iyileştirme olarak da tanımla-

nabilecek "Kazein"dir. Ancak kaizen sadece ürünün iyileştirilmesini değil çalışanların tamamının iş, ev ve sosyal yaşamlarındaki sürekli iyileştirici faaliyetleri de tanımlar ki, bu, işletmenin çalışanların çalışma saatleri dışındaki özel ve toplumsal yaşamlarına müdahalesi, başka bir deyişle çalışanların bütün yaşamlarını işe göre düzenlemesi anlamına gelir. İkinci yöntem Kalite Çemberleri'dir. Kalite Çemberleri işçilerin gruplar halinde sorumluluk alması ve teknoloji ve organizasyon sorunlarının giderilmesinde işlev üstlenmesine dayanmaktadır. Üçüncü yöntem ise, gerekli zamanda, gerekli miktarda, gerekli ürünleri "sıfır stok" ve "sıfır israf"la üretmeyi hedefleyen Zamanında Üretim'dir (bkz. tam anında teslim).

Dünya'da 1980'lerin başından itibaren yaygınlaşmaya başlayan Toplam Kalite Yönetimi Türkiye'ye 1990'lı yıllarda girmiştir ve 1990'ların sonlarında kamu kurumlarında da uygulamalar başlamıştır. Avrupa Kalite Kuruluşu ve Avrupa Komisyonu'nun desteği ile 1991 yılından "Avrupa Kalite Ödülü" verilmeye başlanmıştır ve 1993 yılından bu yana TÜSİAD ve Kal-Der tarafından "Ulusal Kalite Ödülü" verilmektedir.

Çalışanın işletme için sarf ettiği kol ve zihin emeğini sekiz saatlik iş gününden yaşamın tüm alan ve zamanlarına yaymayı hedefleyen bir model olan Toplam Kalite Yönetimi, kapitalizmim tüm dünyada yaygınlaşan yeni yönetim biçimi haline gelmiştir. [S. Ü.]

toplu iş sözleşmesi Hizmet akdinin yapılması, içeriği ve sona ermesi ile ilgili konuları düzenlemek üzere, **toplu pazarlık** sonrası işçi sendikası ile işveren ya da işveren sendikası arasında yapılan sözleşmedir. Toplu sözleşme de denir. İşçiler açısından önemi, bireysel düzeyde ve bireysel iş ilişkileri çerçevesinde elde edemediklerini kolektif düzeyde, sendikalar aracılığı ile elde edebilmelerindedir.

Toplu iş sözleşmeleri ilk olarak 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa ve ABD'de yapılmıştır. Bunlar genellikle işçilerin kendiliğinden hareketleri içinde doğan sert mücadeleler sonucu gerçekleştirilmiştir. İşçilerin örgütlenmesi daha sonra gelmiş, yasal dayanaklar sağlanması 20. yüzyıla kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın çoğu ülkesinde yaygınlaşmıştır. Günümüzde işçi sınıfının homojenliğini yitirmesi, esnek istihdam yöntemlerinin gelişmesi ve yaygın işsizlik nedeniyle gerileme süreci içindedir. Son yıllarda Batı ülkelerinde ücrete ilişkin konuların nispi önemini kaybettiği, buna karşılık iş güvencesi ve yönetime katılma konularının ağırlığını artırdığı görülmektedir.

Türkiye'de toplu iş sözleşmeleri ile ilgili ilk yasa, 2. Meşrutiyet döneminde işçi hareketlerini engellemek için çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu'dur. 1963 yılında çıkarılan Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile özgür toplu sözleşmeler yasal dayanak kazanmıştır. Toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi 12 Eylül döneminde çıkarılan ya-

salarla yeniden kısıtlanmıştır.

Bir toplu iş sözleşmesi, aynı iş kolunda bir ya da birden çok işyerini kapsayabilir. Türkiye'de üç tip toplu sözleşme belirlenmiştir. Bir işverenin bir işyerinde bağıtlanan toplu iş sözleşmesi 'işyeri toplu iş sözleşmesi'dir. Bir işverene ait birden çok işyerinde bağıtlanan toplu sözleşme 'işletme toplu iş sözleşmesi'dir. Birden çok işverenin aynı iş kolundaki işyerlerini kapsayan sözleşme de 'grup toplu iş sözleşmesi'dir.

Sendikacılığın güçlü olduğu bazı ülkelerde tüm iş kolunu kapsayan ya da ulusal düzeyde toplu iş sözleşmeleri bağıtlanabilmektedir. Bazen ulusal düzeyde bağıtlanan sözleşme çerçevesinde, işyeri düzeyinde toplu pazarlık yürütülmektedir. Ulusal düzeyde bağıtlanan toplu iş sözleşmelerine devlet de dolaylı olarak katılmaktadır.

Küreselleşme döneminde çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ve yatırımların ülkeler arasında kaydırılması olanaklarının gelişmesi nedeniyle, uluslararası düzeyde toplu iş sözleşmesi yapma gereği doğmuş bulunmaktadır. Sendikaların bu durumu kavraması ve uluslararası örgütlenme çalışmalarını başlatmasına karşın, henüz bu konuda bir uygulama gerçekleştirilememiştir. [B. D.]

toplu pazarlık Toplu iş sözleşmesi yapmak amacıyla, genellikle işçi sendikasının çağrısı üzerine, işçi ve işveren taraflarının bir araya gelerek görüşmeleridir. Toplu görüşme de denir.

Toplu pazarlık yöntemine ilişkin yasal düzenleme yoktur. Taraflar işleriyle ilgili her konuyu toplu pazarlık konusu yapabilirler. Nitekim ilk toplu pazarlıklar yalnızca ücret konusunu içerirken, zamanla çalışma koşulları, çalışma süreleri, iş sağlığı, yönetime katılma gibi konuları da kapsamaya başlamıştır.

Yine de toplu pazarlığın en önemli konusunu hâlâ ücret oluşturmaktadır. Ücret pazarlığında en önemli faktör ülkedeki işsizlik düzeyidir. İşgücü piyasasında emek talebinin emek arzından fazla olması durumunda, gerek tek tek işçilerin gerekse sendikaların yüksek ücret elde ederek çalışma olanakları artacaktır. Ancak emek arzının emek talebini aştığı durumlarda, sendikalar yüksek ücret talep etmekte zorlanacaktır. Bu nedenle, durgunluk dönemlerinde toplu pazarlık esas olarak mevcut kazanımları korumaya yönelikken, büyüme dönemlerinde milli gelirden giderek artan bir pay elde etme yönelik olarak sürdürülür. Doğal olarak yalnızca makroekonomik değişkenler değil, işletmelerin kârlılığı ve ödeme gücü de toplu pazarlıkta belirleyici bir unsurdur.

Toplu pazarlığın amacı **toplu iş sözleşmesi** imzalamaktır. Pazarlıkta anlaşma sağlanamazsa arabulucu, tahkim gibi yöntemlere başvurulur. Anlaşmazlık grev, lokavt gibi sert mücadele yöntemlerinin gündeme gelmesine yol açabilir.

Liberal iktisatçılar toplu pazar-

lık sistemini, ücretlerin aşağı doğru esnekliğini ortadan kaldırdığını ve ücretlerin piyasa koşullarına göre belirlenmesini engellediğini öne sürerek, piyasa dengelerini bozucu bir uygulama olarak nitelerler.[B. D.]

toplumsal anlaşma İşçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin bir araya gelerek uzlaşma sağladıkları konuları içeren yazılı metinlerdir. Gelirler politikasının gönüllülük esasına göre uygulanmasının temel aracıdır. İlk toplumsal anlaşma örnekleri 19. yüzyılda İskandinav ülkelerinde görülmüş ve giderek diğer ülkelere yayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinde sosyal diyalog amacıyla kurumsallaşmaya gidilmiş, ikili ya da üçlü konseyler kurulmuştur.

Türkiye'deki tek toplumsal anlaşma örneği 1978 yılında yaşanmıştır. Anlaşma dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ile dönemin **Türk-İş** Genel Başkanı Halil Tunç arasında yapılmıştır. Anlaşma yalnızca kamu kesimini kapsamaktadır. Ücret politikası, işçi-işveren ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar, toplu pazarlık, iş hukuku, yönetime katılma gibi konuları kapsayan ayrıntılı hükümler içermektedir. Toplumsal Anlaşma yalnızca ondört ay yürürlükte kalmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bibl.: IŞIĞIÇOK, Ö., "Sosyal Diyalog, Temel Nitelikleri ve Türkiye'de Sosyal Diyaloga İlişkin Genel Bir Değerlendirme", *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, www.isguc.org [B. D.]

toplumsal işbölümü Toplumun birbirinden farklı işler yapan bireylerden oluşması ve bu bireylerin birbiriyle ilişkileri üzerine antik çağlardan beri çeşitli düşünürler tarafından görüşler geliştirilmiştir. Toplumsal işbölümüne ilişkin en geniş kabul gören açıklamalar Durkheim ve Marx'a aittir.

Durkheim'a göre toplumsal işbölümü toplumların varlığını sürdürmek için sahip olduğu toplumsal bilince bağlıdır. Bu bilinç toplumda kendiliğinden vardır. Toplumlar geliştikçe ve nüfusları arttıkça ilişkilerin karmaşıklaşması uzmanlaşmayı geliştirir. Uzmanlaşmanın gelişmesi toplumsal işbölümünü oluşturur. Gelişme toplumsal işbölümünün niteliğini de değiştirir. Gelişmemiş toplumlarda bireylerin birbirine benzerliğine bağlı olan 'mekanik dayanışma' geçerlidir. Gelişme ile birlikte toplumsal işbölümüne bağlı olan 'organik dayanışma' güçlenir. Toplumlar işbölümüne bağlı olarak, bir bütün halinde faaliyet gösterirler.

Marx'a göre toplumsal işbölümünü işyerindeki işbölümüne benzetmek yanlıştır. İşyerindeki işbölümü işyerinin mülkiyetinin bir kişiye ait olmasından kaynaklanan, bir otorite tarafından düzenlenmiş bir işbölümüdür. Oysa toplumsal işbölümü farklı mülklere ve rekabete dayalı, içinde çelişkiler barındıran bir işbölümüdür. İlkel toplumlarda cinsiyete, yaş farkına dayalı, fizyolojik bir temeli olan işbölümü söz konusudur. Toplum geliştikçe bitkisel üretim ve hay-

vancılıkla uğraşanlar ayrışmaya başlar. Tarım dışı ihtiyaçları sağlayan zanaatkarlar oluşur. Daha sonra kır-kent ayrımı, kafa emeği-kol emeği gibi işbölümü biçimleri gündeme gelir. Toplumsal işbölümü birbirinden farklı ve bağımsız üretim alanları arasındaki değişimden doğmaktadır. Üretim tarzı geliştikçe toplumsal işbölümü de gelişir. Ancak bireyleri, fiziksel ve ruhsal yeteneklerini tek yanlı olarak geliştirmeye mahkum eder. [B. D.]

toplumsal refah Gelir dağılımındaki adaletsizliklerden kaynaklanan sorunları gidermek ya da azaltmak üzere; orta ve düşük gelirli kesimler ile dezavantajlı grupların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik piyasa dışı uygulamalardır. Ortalama gelirin düşüklüğü ve gelir dağılımının adaletsizliği toplumsal refah programlarına ihtiyacı artırmaktadır. Buna karşın bu politikaların en yaygın olarak gelir düzeyi yüksek refah toplumlarında uygulandığı görülmektedir. Bu durum kişi başına gelirin yüksekliğine karşın, gelir dağılımı sorunlarının piyasa dışı müdahalelerle çözülmesinin gerekliliğini göstermektedir.

Toplumsal refah politikaları; gelir dağılımı, istihdam olanakları, yoksullukla mücadele, eğitim ve sağlık hizmetleri, uygun barınma ve konut olanakları, sosyal güvenlik, sosyal koruma programları, işsizlik sigortası, kültürel hizmetler, yaşlılar, özürlüler, çocuklar, kimsesizler gibi özel ilgi gruplarının korunması, doğal afetlere uğrayanlara ve göçmenlere sağlanan destekler gibi konuları kapsamaktadır. Bu hizmetler bireyin ve ailenin ekonomik konumundan bağımsız, temel hak ve ihtiyaçlar olarak görülmektedir.

Bibl.. MARUFLU, S. (1975), *Sosyal Refah, Sosyal Güvenlik ve Planlı Dönemde Politikalar*, Ankara: DPT; MARUFLU, S. ve E. ORHON (1974), *Sosyal Güvenlik ve Refah Dağılımı Sektör Raporu*, Ankara: DPT. [B. D.]

toplumsal sermaye 1) Marx'a göre üretim ve yeniden üretim sürecinde sermaye sürekli olarak dönüşüm geçirir. Yatırım sermayesi üretim sürecinde değişen sermaye ve değişmeyen sermayeye, üretim süreci sonunda ürüne dönüşür. Ürünün bir bölümü yeniden yatırım sermayesine dönüşür. Bu süreçte bireysel sermayeler sürekli birbirini besleyerek toplumsal sermayeyi oluşturur. Sermaye çeşitleri ve bunların dönüşümü üç şekilde ele alınabilir.

Meta Sermayesi: Para-mal-para şeklinde bir zincir oluşturur. Ticari sermaye mal satın alır, bu malı satar ve kazandığı parayla daha çok mal alır.

Para Sermayesi: Mali sermaye bir mala para yatırır. Bu sermaye kullanılarak üretim yapılır ve ürün elde edilir. Ürünlerin satışından, ilk yatırılandan daha fazla para kazanılır.

Üretken Sermaye: Üretim araçları ve emek üretim sürecine sokularak meta üretilir ve artı değer elde

edilir. Artı değer yeniden yatırıma dönüştürülüp yeni üretim aracı ve emek yaratılır.

Sermaye bu üç süreçte devamlı olarak dönüşür ve el değiştirir. Bu süreçler yeniden üretimi ve emeğin yeniden üretimini sağlar. Kapitalist sistem bu süreçlerin birlikte işlemesi ve birbirini beslemesiyle devam eder. Bütün bunların toplamı toplumsal sermayeyi oluşturur.

2) 1990 yılında sosyolog James Coleman'ın kullandığı ve geniş kabul gören bir kavramdır. İnsanların kendiliğinden inisiyatif alarak toplumsal amaçlara yönelik olarak örgütlenme ve faaliyet gösterme gücünü ifade eder. Bu güç insanlardaki güven duygusuna ve dayanışma isteğine bağlıdır. Bunların güçlü olduğu bir toplumda, insanlar sivil toplum örgütleri oluşturarak dayanışma sağlayabilir, şirketler kurup üretime geçebilir ve birçok toplumsal sorunun çözümünde inisiyatif alabilirler. Bu oluşumların varlığı ülkeye ekonomik gücünün üzerinde olanaklar sağladığından, toplumsal sermaye olarak adlandırılır.

Bireyselleşen ve yalnızlaşan insanların oluşturduğu bir toplumda, toplumsal sermayenin gelişmesi zordur. Bu nedenle güven ve dayanışma duygularını güçlendirmek için, geleneksel değerlere dönüş, dini örgütlenmeler yararlı olabilir. Nitekim toplumsal sermaye oluşumları kendini en çok hemşerilik ilişkileri, aşiret bağları, dini gruplar şeklinde göstermektedir.

Toplumsal sermaye yaklaşımı **Dünya Bankası** gibi örgütler, Fukuyama gibi düşünürler tarafından desteklenmektedir. Bu yolla yoksulluğun azaltılmasının sağlanabileceği düşünülmektedir. [B. D.]

toplumsal ücret Kamunun eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal konut gibi bazı temel ihtiyaçları bedelsiz ya da çok düşük bedellerle sunarak düşük gelirli kesimlerin yaşam standartlarını yükseltmesidir. Kamunun bu hizmetleri sunması bireysel ücretleri dolaylı olarak yükselten bir ek gelir sağladığı için toplumsal ücret olarak adlandırılır.

Toplumsal ücret sosyalist ülkelerde yaygın olarak uygulanmıştır. Bu ülkelerde uygulamanın boyutları genişletilerek kent içi ulaşım, aydınlanma, ısınma gibi hizmetler de bedelsiz olarak sunulmuş, toplumsal ücret anlayışı yaygınlaştırılmıştır. Gelişmiş ülkelerde de refah politikaları uyarınca toplumsal ücretler sürekli olarak yükseltilmiştir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren, neoliberal politikaların uygulanmasıyla kamu hizmetlerinin daraltılması, sübvansiyonların kaldırılması gündeme gelmiştir. Toplumsal ücret uygulaması bazı ülkelerde daraltılmış, bazılarında da genişlemesi durdurulmuştur.

Toplumsal ücret uygulaması, ihtiyaçların bir bölümü bireysel ücret harcanmadan karşılandığından, işyerindeki ücret mücadelesini yumuşatmaktadır. İşçilerin ihtiyaçlarının bir bölümünün toplumsal ücretle karşılanması, firmaların emek maliyetini düşürmektedir. Ancak bu

politika kamu harcamalarının, dolayısıyla vergilerin yükselmesine neden olmaktadır. [B. D.]

Toplumsal Ücret Hakkı Michael Hardt ve Antonio **Negri** tarafından, emperyal kontrol döneminde [imparatorluk] ortaya çıkan emeğin yeni biçimi için oluştuğunu söylediklerini "herkes için bir toplumsal ücret ve garantili bir gelir" talebi.

Bu iki yazarın çözümlemesine göre, "çokluk" yeni bir proleteryadır; ama yeni bir endüstriyel işçi sınıfı değildir. Endüstriyel işçi sınıfı döneminde yalnızca ücretli işçilerin emeği üretken görülüyor; ama emeğin diğer kesimleri üretken görülmüyordu. Ancak İmparatorluğun biyo-politik bağlamında, sermayenin üretimi her zamankinden daha fazla bizatihi toplumsal hayatın üretimi ve yeniden üretimiyle birleşir. Emek, ister maddi ya da maddi olmayan emek isterse kafa ya da kol emeği olsun, toplumsal hayatı üretir ve bu süreçte sermaye tarafından sömürülür.

Toplumsal Ücret, aile ücreti değildir. Aile ücreti ailenim kontrolünü tamamen erkeğin ellerine teslim eder ve bu nedenle emeğin cinsel bölünmesinin temel silahı haline gelir. Toplumsal ücret aileyi aşarak bütün çokluğa, hatta çalışmayanlara uzanır. Toplumsal bir ücret talebi bütün nüfusu kapsayacak şekilde, sermayenin üretimi için zorunlu olan bütün faaliyetlere eşit bir karşılık verilmesi talebidir.

Bibl.: HARDT, M. ve A. Negri (2003), *İmparatorluk*, çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. [S. Ü.]

toprak Üretim faktörü olarak toprak, ekonomide geniş anlamıyla bütün **doğal kaynakları** ifade eder (ve toprak yerine bu ifadenin kullanılması daha doğrudur). Tarımsal toprak söz konusu olduğunda, ekonomi toprak arzının kıtlığı nedeniyle elde edilen toprak **rantını** konu eder. **Fizyokratlar** sadece toprağı net ürün veren kaynak olarak görmüşlerdir (bkz. tarım). **Ricardo** ise toprakların verimlilik farkından doğan geliri rantın kaynağı olarak açıklamış, rant kavramı, kapitalistlerin toprak sahibi sınıfa karşı mücadelelerinde 'haksız kazanç'la eşdeğer tutulmuş, kavramın içeriği daha sonra genişlemiş, Ricardo'nun verimli toprakla verimsiz toprağın rantı arasındaki farkı ifade eden 'diferansiyel rant' kavramından sonra **rant-benzeri** kavramı üretilmiştir.

Marx diferansiyel rantla mutlak rantı birbirinden ayırır. Toprakta aynı sermaye yatırımının verimlilik farklarından doğan gelir farkları diferansiyel rantın bir türünü, farklı sermaye yatırımının getirdiği gelir ise diferansiyel rantın ikinci türünü oluşturur. Diferansiyel rant tarım sektörleri içinde sermayenin birbiriyle mücadelesine konu olur. Mutlak rant sermayenin kıt kaynak olarak yeni topraklara yatırımıyla doğar; değer ve fiyat oluşumunda ekonomi sektörlerinin mücadele alanıdır. Mutlak rant en çok tarımsal ürünlerin değeri ile üretim fiyatı

arasındaki fark (artı değer) kadar olabilir. Marx'a mutlak rantın sınırının olmayacağı, sermaye ile toprak arasındaki tarihi ilişkinin rantı belirleyeceği eleştirisi getirilmiştir.

Şehir ekonomisinin gelişimiyle şehir topraklarının kıt kaynak oluşu dikkatleri tekrar rant kavramına çekmiştir. Şehir toprağı için üretim fiyatının üstünde rant değerinin üst sınırı olmadığı görüşüyle bu ranta tekel rantı denilmiştir.

Toprağın değeri Sovyet ekonomistleri ve şehircilerince tartışılmış, bir görüş toprağın ayrı bir değeri bulunmadığını ileri sürerek fiyat ve para politikasına etkisinin olmayacağını savunmuştur; yani rant bedelinin kabul edilmesi sömürü demektir. Üretkenliğin artmasının istenen bir hedef olduğunu savunun diğer bir grup ise verimlilikten kaynaklanan farkların göz önüne alınmamasının işgücündeki üretkenlik farkının göz ardı edilmesini doğuracağını ileri sürmüştür. Verimlilik farklarının giderilmesi için yüksek verimliliğe sahip bölgelerin satış fiyatlarının daha düşük belirlenmesi, ulaştırma maliyetlerine göre fiyat farklılığına gidilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Sovyet plancılığında fiyatlandırma sorunu veya genel anlamıyla şehir ekonomisi ve plancılığında **yerleşim kuramı** çerçevesinde geliştirilen kuramsal ilke ve çözüm tekniklerinin yetersizliğine karşılık, toptan ve perakende ticaretin yerleşiminde ulaşım ve depolama maliyeti hesaplarının göz önüne alınması uygulamaları yaygındır. Şehir plancılığı, sermaye yatırımı, şehir yoğunluğu, ulaşım teknolojilerinden başlayarak optimal şehir büyüklüğü kavramıyla bölgesel ve yurt çapında kademelenme ve planlamaya ve şehir etkinliklerine ayrılacak toprak büyüklüklerine kadar pratik ve normatif birçok tartışma ve uygulama içinde olmuştur.

Şehir topraklarının tarımsal topraktan dönüştürülmesi, alt yapıya kavuşturulması yani arazinin arsaya dönüştürülmesi anlamında 'üretilmesi' süreci, konut sorunuyla da birleştiğinde, arsa **spekülasyonu** olarak özellikle azgelişmiş ülkelerin önde gelen toplumsal ve ekonomik gerçekte siyasal örgütlenme sorunlarından biridir. [K. E.]

toprak reformu Azgelişmiş ülkelerin çoğunda kapitalizm öncesi ilişkiler tasfiyesi ile tarım üretiminin arttırılması ve genel olarak **köylülük**ün ekonomiyle bütünleştirilmesi önde gelen yapısal sorunlardandır. Topraksız ve feodal ilişkiler içindeki köylü nüfusun geçim sorunu ile ülkenin tarımsal üretiminin kendisine yetmesi sorunu birleşerek daha da önem kazanırken, tarım ilişkilerine ve özellikle **toprak** mülkiyetine müdahale, iktidarların sınıfsal yapısı ve mücadele gücünden ayırt edilemez niteliktedir. Birçok ülkede tarımın makineleşmesi yeni toplumsal tabakalanmalar ve tarımın ve toprakların yapısında yeni sorunlar doğururken (bkz. yeşil devrim), dünya çapında açlık tehdidinin hafiflemediği ve ekonomileri tarıma dayanan ülkelerin

daha da yoksullaştığı bir gerçektir.

Özellikle 1929 ve 1936 yıllarındaki demeçleriyle Atatürk topraksız köylüye toprak dağıtılması ve toprakların bölünmesinin engellenmesi isteğini dile getirmiş, ancak bu dönemde nüfusun az oluşu ve ekilebilir boş toprakların bolluğuyla, CHP içindeki toprak ağası kesimin etkinliği nedeniyle her hangi girişimde bulunulmamıştır. 11 Haziran 1945 gün 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, üst üste üç yıl değerlendirilmeyen arazinin 14. madde hükmüyle kamulaştırılması, dağıtılan arazi terk edilir veya ortakçılıkla işlenir veya kiraya verilirse geri alınması, dağıtılan arazinin mirasçılar tarafından iştirak halinde işlenip borçlanma tarihinden 25 yıl geçmeden taksim ve şuyuun giderilmesi istenememesi, geniş topraklı bölgelerde 5000 dönüm, dar topraklı bölgelerde 2000 dönümlük kamulaştırma sınırı konularak büyük mülkleri kamulaştırma yolunun açılmasıyla bu iki hedefin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Gerekli tüzük Mayıs 1947'de kabul edilmiş, ancak CHP'nin uluslararası gelişmeler sonucu Sovyetler Birliği'nden çekinmesi nedeniyle de Batı kampında yer alma gayretleri ve iç politikadaki mücadeleler sonucu genel siyaset değişikliğinin de bir parçası olarak 1948'de Meclis'te topraklandırma kanununa en fazla muhalefet edenlerden Adanalı büyük toprak sahibi Cavit Oral kanunu yürütmekle görevli tarım bakanlığına getirilmiştir. Kuruluşunda topraklandırma kanunun da etkili olduğu DP iktidara geldikten sonra 1950 Ocak ve Mart' ında çıkartılan 5520 ve 5602 sayılı kanunlarla büyük mülkleri kamulaştırma olasılığı bırakmayan düzenlemeler getirmiştir. 1923-1950 yılları arasında çoğunluğu göçmenlere olmak üzere 430.000 aileye 1,5 milyon hektar toprak dağıtılmış, bunun 240.000 hektarı topraksız ve az topraklı köylüye bedava veya çok düşük fiyatla kredili olarak verilmiştir. Bu miktarın 142.000 hektarı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hükmüyle dağıtılan topraktır. Dağıtılan toprakların % 96,6'sı hazineye, % 2,6'sı vakıflara aittir ve % 0,5'i özel mülktür.

1950'den itibaren tarımda makineleşme ve nüfus artışı hızlanmış ve kırsal nüfus arttıkça köy yoğunluğu ve topraksız köylü sayısı artmıştır. 1960'larda toprak reformu gene siyasal gündemdedir. 1961 Anayasası 37. maddesiyle toprağın verimli işletilmesi ve topraksız köylüye toprak sağlanması görevini tanımlamıştır. 1960-1070 arasında sekiz kanun tasarısı hazırlanmış, bu arada 1964'te çıkarılan Tapulama Kanunu ile zilyedlere tapu verilmesi kanunlaştırılarak, Osmanlı döneminden beri hazine arazisini kullanan büyük toprak sahiplerine bu toprakları mülk edinme fırsatı verilmiştir. 1973 yılında yapılan araştırmaya göre, 500 ve daha fazla dönüm toprak sahipleri toplam toprakların 1963'te % 10-7'sine sahipken, 1973'te bu oran % 15,4'e çıkmış, oysa 1-50 dönüm

arası toprak sahiplerinin elinde tuttuğu toprak miktarı toplam ekilebilir toprakların % 29'u iken % 26,3'e düşmüştür. Çiftçi nüfusunun % 58'i 5 dönümden az toprağa sahiptir ve toprakları ekilebilir toprağın % 25'ini oluşturmaktadır. Topraksız köylü nüfus 750 bine çıkmıştır.

12 Mart döneminde Nihat Erim hükümeti reform söylemi ile 26 Temmuz 1972 gün 1617 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu çıkarmış, sonra da 25 Haziran 1973 gün 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır. Kanunlardaki 'toprak' ve 'tarım' reformu adlandırmaları, 1970'lerdeki tartışmaları yansıtmaktadır; toprak reformu isteyenler az ve topraksız köylüye toprak dağıtılmasını bütün olarak **ağalık** sistemine karşı bir mücadele olarak düşünmekte ve demokratikleşme talebiyle bütünleştirilmesini isterken, tarım reformu isteyenler toprağın verimli işlenmesini yeterli görerek büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına dokunulmaması isteğini saklamaktadırlar.

1 Kasım 1973'te Bakanlar Kurulu uygulama bölgesi olarak Urfa'yı seçmiş, ancak üç yılda bitirilmesi karalaştırılan kamulaştırma bitirilmemiş ve 24 köyde 2840 nüfuslu 636 aileye 96.792 dekar toprak dağıtılmıştır.

1757 sayılı kanun Anayasa Mahkemesi tarafından biçim yönünden 19 Ekim 1977'de iptal edilmiştir. Böylece 1617 sayılı kanuna göre kurulan Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı'nın bağlı olması gereken kanun ve görev ve yetkileri konusunda hukuki tartışma çıkmıştır. Yasanın yürürlükten kalkması öngörülen 10 Mayıs 1978 gününe kadar yeni bir düzenleme yapılmadığı için Toprak ve Tarım Reformu uygulamaları yürütülememiştir.

1984 yılında yürürlüğe konulan 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu, topraklandırmayı değil tarımsal gelişmeyi öngören bir kanundur. 1757 sayılı Kanunu'na göre Toprak ve Tarım Müsteşarlığı bünyesinde kurulmuş olan Toprak ve Tarım Reformu Fonu, Kanunun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine 3083 sayılı Kanun uyarınca Tarım Reformu Fonu'na dönüştürülmüştür.

Tarım Reformu Uygulama alanı ilan edilen GAP Projesine dahil tarımsal toprakların korunması ve bu topraklarda yoğunlaşmaya başlayan yasadışı ve usulsüz yapılaşmaların önlenmesiyle, Toplulaştırma Projesi kapsamında sulamaya açılması planlanan alanlarda toplulaştırma ve tarla içi hizmet çalışmalarının yürütülmesi gerekmektedir.

8 Haziran 1984 gün 224 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Tarım Reformu Genel Müdürlüğü kurulmuş ve 5 Mart 1985 gün 3155 sayılı Tarım Reformu Genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun çıkartılmıştır. Bu kanunda tarımda verimliliğin arttırılması ve toprakların parçalanmasının engellenmesi dışında, toprak-

sız köylüye toprak verilmesi konusunda sadece hazine arazisi dile getirilmiştir.

3 Mart 2001 tarih ve 4629 sayılı Kanunla Fon tasfiyesi edilmiştir. [K. E.]

toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) Ülke ekonomisinde üretim faaliyetleri sonucu elde edilen mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimleri ölçmekte kullanılan bir endekstir. Üretici fiyat endeksi de denir. Devlet İstatistik Enstitüsü belirli bir baz yılı esas alarak, belirlediği bir sepete dahil edilmiş bulunan mal ve hizmetler için üreticilerden bilgi toplamak suretiyle TEFE'yi hesaplar. TEFE'de her bir iktisadi faaliyetin kapsanması ve endeksin ülkenin üretim yapısının yansıtılması gerekmektedir.

TEFE'nin asıl veri kaynağı üretim yönüyle **GSMH** hesaplarıdır. Ayrıca diğer üretim istatistikleri de kullanılmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen bilgilerle sepete dahil edilecek maddeler ve ağırlıkları saptanmakta ve fiyat değişmeleri her ay tüm ülkede izlenmektedir. 2005 yılından itibaren, sepete dahil edilen mallar ve ağırlıkları değiştirilmiş, örneklem hacmi genişletilmiş ve endeksin adı 'üretici fiyat endeksi' (ÜFE) olarak değiştirilmiştir.

transfer harcamaları Cari harcamalar ve yatırım harcamaları ile birlikte devlet bütçesinin üç harcama kaleminden biridir. Devletin hiçbir üretim faktörü kullanmadan, yalnızca milli gelirin bir kısmının ekonomi içinde yer değiştirmesine neden olan, dolaysıyla vergi olarak sağladığı kaynakları kişilere ve kurumlara dağıttığı bir harcama türüdür. Reel veya üretim faktörü gerektiren kamu harcamalarının karşıtını teşkil eden transfer harcamalarına karşılıksız harcamalar adı da verilmektedir.

Transfer harcamaları aşağıdaki harcama kalemlerini kapsamaktadır:

- Kamulaştırma ve bina satın alımları
- Kurumlara katılma payları ve sermaye teşkilleri
- İktisadi transferler ve yardımlar
- Mali transferler
- Sosyal transferler
- Borç ödemeleri
- Fon ödemeleri

Transfer harcamaları yatırım ve ihracata sağlanan teşvik ve primler yoluyla üst gelir gruplarına yönelik olabildiği gibi, tarım sektöründe destekleme alımları, düşük gelirli ailelere verilen yardımlar, emeklilik ve işsizlik sigortalarına katkılar gibi harcamalar yoluyla alt gelir gruplarını da kapsamaktadır. Bu yönüyle gelir dağılımı üzerinde etkili olan harcamalardır. Bu etki bütçeyi oluşturan siyasi iradenin tavrına göre belirlenmektedir.

Ancak Türkiye dahil birçok ülkede transfer harcamalarının büyük bölümünü borç ödemeleri oluşturmaktadır.

Bibl.: UYSAL,Y. (1999), "Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabile-

cek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi-Türkiye Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, İzmir. [B. D.]

trend Ekonomide çok yaygın olarak kullanılan bir istatistiksel analiz yöntemidir. Özellikle zaman serisi tabloları kullanılarak değişkenlerin ne yönde değişme eğilimi gösterdiği incelenir. Ele alınan dönemde, küçük sapmalar giderilerek, değişimin asıl yönü belirlenir. Bu yönüyle trend analizi ekonominin çeşitli değişkenlerindeki gelişmeleri izleyerek, geleceğe dönük tahmin yapma olanağı sağlar. Trendin saptandığı dönem amaca göre kısa ya da uzun dönemli olabilir. [B. D.]

Triffin Planı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bretton-Woods Sistemi'nin tıkanıklığını göstererek uluslararası ödemeler sisteminin işlerliğini sürdürmek amacıyla Robert Triffin tarafından geliştirilen reform önerisi.

Monopolcu rekabet ve genel denge kuramı üstüne çalışmalarıyla tanınan Belçika doğumlu Triffin (1911-1993), 1939-42 yılları arasında Harvard'da hocalık yapmış, 1942-46'da ABD Federal Rezerv Sistemi'ne bağlı Latin Amerika Bölümü'nde, 1946-49'de IMF'de çalışmış, 1952'de BM'de, 1953-54'te OEEC ve 1957-58'de EEC'de ekonomi danışmanlığı yapmıştı. 1951-1977 yıllarında Yale Üniversitesi'nde hocalık yaptıktan sonra Belçika'da Louvain Üniversitesi'nde çalışmıştı.

Triffin 1960'da yayınladığı *Gold and the Dollar Crisis* ('Altın-Dolar Krizi') kitabıyla altın değişim standardının kriz karşısındaki dayanıksızlığına çözüm olmak üzere **Uluslararası Para Fonu**'nun rolünün değiştirilmesini savundu (bkz. altın standardı). **Bretton-Woods Sistemi**'nin kurduğu IMF ve **Dünya Bankası** kurumlarının 1960'ların sonundan itibaren kendini daha kuvvetli hissettirmeye başlayan **dolar** krizine çözüm sağlayamayacağını öngören Triffin, adıyla anılan Triffin Açmazı'nı ortaya koymuştu: ABD dış ödemeler açığını kapatma yoluna giderse, uluslararası piyasa önemli bir likidite kaynağından yoksun kalacak, dünya ekonomisi daralma yaşayacak ve istikrarsızlık olacaktır; ABD dış açığını sürdürürse, dolara duyulan güven azalacak, dolar dünya piyasasında rezerv birimi olma özelliğini yitirerek sabit değişim sistemi çökecek ve istikrarsızlık doğacaktır. Açmazın çözümü altın standardına veya herhangi rezerv birimi paraya dayanmayan merkezi bir bankacılık sistemiyle uluslararası likiditeyi artırmaktır.

Triffin Planı'na göre bir dünya bankası veya ilk kez **Keynes** tarafından 1944'te önerilen ve Triffin tarafından geliştirilen genişletilmiş uluslararası para fonu (XIMF) kurulmalıydı. Dünya bankası, bir ülkedeki merkez bankası gibi işlev görecek, ülkelerin merkez bankaları da onun karşısında ülkedeki ticari bankalar gibi olacaktı. Bütün rezervler bu dünya bankasında ko-

runacak, uluslararası likidite bu bankanın merkez bankalarına yaptığı borçlanmalarla ve hükümetlerin kıymetli evraklarına yaptığı yatırımlarla sağlanacaktı. Azgelişmiş ülkelere kredi verilerek kalkınmalarına katkıda bulunulacağı gibi uluslararası likidite de artırılmış ve arzı dünya ekonomisinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olacaktı.

Triffin Planı'nı, dolar krizini öngörerek savunduğu merkeziyetçiliğe karşılık, devletlerin iktisat politikalarında bağımsızlık ve egemenlik anlayışlarını göz ardı ettiği gibi, dış ticarette bazı ülkelerin sürekli açık, bazılarının da fazla verdiği dünya uluslararası ekonomik sisteminin işleyişiyle ilgilenmemiş olmasıyla da önemli bir eksiklik içeriyordu. Bkz. Basel Komitesi ve anlaşmaları, Plaza ve Louvre anlaşmaları. [K. E.]

Tunç Yasası Ücretlerin işçinin yaşamını sürdürebileceği asgari düzeye inme eğilimi içinde olduğu savunan görüş.

Ücretlerin asgari geçim düzeyinin üstünde seyretmesi durumunda işçilerin gelir düzeylerinin iyileşmesi işçi evliliklerini ve çocuk sayılarını arttıracak, bu durum emek arzını arttıracağı için doğacak rekabet nedeniyle ücretler düşecektir. Ücretlerin asgari geçim düzeyinin altına inmesi durumunda da emek arzı yani işçi sayısı azalacağından ücretleri yükseltmek gerekir. Arz talep yasasının doğal işleyişi sonucu piyasanın kendiliğinden denge sağlayacağı kabulüne dayanan bu görüş **Ricardo** tarafından ifade edilmiş ve John Baptiste **Say** tarafından **Mahreçler Kanunu** adıyla geliştirilmiştir. Bu açıklamaya Tunç Yasası adını veren ve bu adla bilinmesine yol açan ise Alman sosyalist akımın öncülerinden Ferdinand Lassalle'dır (1825-1864).

Genç Hegelci olan Lassalle, Marx'ın arkadaşı ve onu yazı ve yayınlarında yüreklendiren biriydi. Marx'la birlikte *Neue Rheinische Zeitung*'da çalıştı ama onun 'bilimsel sosyalizm' görüşünü benimsemedi; işçi kooperatifleri kurarak artık-değerin işçilerde kalmasının sağlanacağını savunmuştu. Marx ve Engels'in yakınlık hissetmedikleri Lassalle, 1863'te Almanya'nın ilk sosyalist partisi olan Alman İşçileri Genel Birliği'ni (*Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein*) kurdu. Tunç Yasası adlandırmasını da ilk kez 1863 yılında Leipzig İşçi Kongresi'ne yazdığı ücretler hakkındaki mektubunda kullanmıştı.

Lasalle Alman burjuvazisinin mücadele gücünden yoksun olduğunu düşünüyordu ve Prusya başbakanı Otto von Bismarck'la görüşmelere oturdu; genel ve eşit oy hakkıyla işçi kooperatiflerinin kurulması talebinde bulundu. Bir süre sonra bir aşk hikayesi nedeniyle girdiği düelloda öldü.

Lasalle'in kurduğu parti onun ölümünden sonra da yaşadı ve 1875'te önderliğini Wilhelm Liebknecht'le August Bebel'in yaptığı Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'yle birleşme kararı alındı. Yeni partinin birleşik Gotha Prog-

ramı ve bu programda yer alan Tunç Yasası, Marx tarafından eleştirildi. Marx, programda yer alan, partinin ücretlerin tunç yasası ile birlikte ücret sistemini ortadan kaldırma biçiminde belirlenen hedefini, böyle bir yasa var olsaydı değiştirilemezdi diye eleştirerek, yasanın temelinde yer alan görüşün burjuva iktisatçıların görüşü olduğunu söyler ve **emek değer** ve **artı değer teorisi**ni özetler. Ancak program 1895 yılına kadar değiştirilmemiştir.

Bibl.: MARX, K. ve ENGELS, F. (1976), *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Y. Bkz. doğal ücret kuramı, ücret. [K. E.]

tüketici artığı Bir mala piyasadaki denge fiyatından daha yüksek bir fiyatı ödemeyi kabul eden tüketicinin, o malı denge fiyatından satın alması nedeniyle sağladığı avantajdır. Tüketici rantı da denir. [B. D.]

tüketici fiyat endeksi (TÜFE) Belirli bir dönemde, ülke genelini temsil eden bir kitle tarafından satın alınan mal ve hizmetleri kapsayan bir sepetin fiyat değişikliklerini zaman içinde izleyen endekstir. Avrupa ve ABD'de enflasyon oranı yalnızca TÜFE'ye göre hesaplanır.

TÜFE'yi hesaplarken bir mal ve hizmet sepeti oluşturulur ve toplam tüketimdeki payına göre her bir mal ve hizmet ağırlıklandırılır. Sepete giren mal ve hizmetlerin çeşidi ve ağırlığı tüketim kalıplarına göre her ülkede farklılıklar taşır. Ayrıca her ülkede zaman içinde tüketim kalıplarının değişmesi nedeniyle, belirli aralıklarla sepetin yapısı da değiştirilir.

Türkiye'de TÜFE Devlet İstatistik Enstitüsü'nce hesaplanmaktadır. DİE bu amaçla 1994 yılında tüm Türkiye'yi temsil edecek nitelikte belirli bir örnekleme tekniğiyle belirlenen ve her ay değişen 2188, yıl boyunca toplam 26.256 örnek hanede Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi uygulamış ve her haneyi haftada iki kez ziyaret ederek, tüketim harcamalarını saptamıştır. Bu çalışmalarda tüm bölgelerin kır ve kent kesimlerinde 410 madde (747 madde alt çeşidi) fiyatları belirlenmiş ve ağırlıklandırılmıştır. Mal ve hizmet sepetinin izlenmesi ve yenilenmesi amacıyla Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi periyodik hale getirilmiştir. 2005 yılında mal sayısı ve örneklem hacmi artırılmıştır.

TÜFE ülke genelini temsil eden bir mal ve hizmet sepetine dayalı olarak hesaplandığından, her gelir grubunun enflasyondan ne kadar etkilendiğini tam olarak göstermez. [B. D.]

tüketici hakları Piyasa ekonomilerinde tüketici egemenliği olduğunun varsayılmasına karşın, tüketicilerin üretici firmaların haksız uygulamalarına karşı korunması için birçok ülkede yasa çıkarılması gerekmiştir. Tüketici hakları hareketi ilk olarak 1960'lı yıllarda ABD'de

avukat ve politikacı Ralph Nader'in öncülüğünde başlamıştır. 1985 yılında Birleşmiş Milletler "Tüketici Hakları Deklarasyonu"nu ilan ederek sekiz temel tüketici hakkını saptamıştır. Deklarasyonda tüketici hakları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

1) Tüketicinin temel ihtiyaçlarının karşılanması hakkı. Beslenme, barınma, ısınma, aydınlanma, içme ve kullanma suyu bulma, haberleşme hakları temel haklar olarak tanımlanmıştır.

2) Sağlık ve güvenliğin korunması hakkı. Tüketim malları ve hizmetlerin tüketici sağlığına zarar vermemesi esastır.

3) Bilgi edinme hakkı. Yanlış ve eksik reklam, etiket ve ambalajlara karşı, malı satın alırken doğru karar vermeyi sağlayacak bilgilerin verilmesi gerekmektedir.

4) Mal ve hizmetlerin serbestçe seçilmesi hakkı. Tüketicilere değişik çeşit ve kalitede mal ve hizmetlerin sunulması, satış sonrası hizmetlerin yeterli düzeyde olması, satıcıların suistimaline yol açan sözleşmeler yapılmaması gerekmektedir.

5) Temsil edilme hakkı. Tüketicilerle ilgili karar alınması süreçlerine tüketicilerin katılımı ve firmaların ürün geliştirme aşamalarında tüketicilerin görüşünün alınması gereklidir.

6) Tazmin edilme hakkı. Ayıplı mal ve hizmetin geri verilmesi ve zararın tazmini hakkıdır.

7) Eğitim hakkı. Tüketicilerin haklarının bilincine varması için eğitilmesi hakkıdır.

8) Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı. Sağlık koşullarına uygun bir çevrede yaşama, çevresel tehlikelerden korunma ve gelecek kuşaklar için çevreyi koruma hakkıdır.

Bibl.: EROĞLU, Ş., *Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*, www.toprakisveren.org.tr [B. D.]

tüketici kredisi Gerçek kişilerin ticari amaç dışında mal ve hizmet alımlarının finansmanına yönelik olarak, genellikle bir defada kullandırılan ve başlangıçta belirlenen faiz oranlarına göre geri ödenen kredidir. Tüketiciye gelecekte elde edeceği geliri önceden kullanma ve peşin para ile alışverişin avantajlarından yararlanma olanağı sağlar.

Ekonominin talep yetersizliği ile karşılaşma riskine karşı piyasayı canlı tutmakta etkili bir araçtır. Kredi kartı sisteminin uygulanmaya konması ile birlikte, tüketici kredileri hızla yaygınlaşmış ve Batı ülkelerinde toplam kredi hacminin yüzde 30-40'ı dolaylarına çıkmıştır. [B. D.]

tüketici rantı → tüketici artığı

tüketici seçimi Tüketicinin tüketeceği mal ve hizmetleri seçme hakkı ve almaya parası olduğu ekonomik sistemde söz konusudur. Ekonomik ve siyasal bunalım dönemlerinde bu hak engellenir İkinci Dünya Savaşı'nda kıtlıklar nedeniyle yaşandığı gibi. Tüketicinin seçme hakkı kaldırıldığında ya kupon (bkz. karne) veya doğrudan ayni

dağıtımla (bkz. ayni ödeme) tüketim belirlenir.

Ekonomiyi piyasa için üretimin arz-talep denklemi içinde anlayan kapitalist yaşam, piyasaya çıkmayan üretimi ve dolayısıyla parayla satın alınmayan mal ve hizmetleri tüketim içinde görme olanağına da sahip değildir (bkz. kapalı ekonomi), piyasa içinde tüketici, tüketim tercihleriyle neyin üretileceğini belirlemiş sayılır. Oysa her arz kendi talebini yaratır yaklaşımıyla, yerli veya ithal her yeni ürün, piyasanın yeni bir öğe kazanması demektir ve yeni ürün yeni tüketici, yeni tüketici yeni işçi yaratır. Pazarın büyümesi ve korunması için örgütlenen egemen ideoloji, tüketiciyi tüketim seçimi ve alım gücüyle pazara müşteri olarak katılan birey olarak görürken, bu yaklaşımın bir anlamı da pazar dışında kalanlardan potansiyel müşteri olabilecekler dışındakilerin (hedef kitle) birey sayılmamasıdır. Tüketici egemenliği kavramıyla, tüketicinin satın alma kararı yani parasıyla neyin üretileceğini belirlediği yani parasıyla üretimi belirleyen oyu verdiği anlatılmak istenir. Bu benzetmenin, genel oy hakkının kazanılması için verilen mücadele tarihi, parlamenter demokraside seçme ve seçilme hakkının, başta mülk sahibi olmak gibi ölçülere bağlı olduğu hatırlanırsa, gerçekte para sahibi olma ile oy sahibi olma arasındaki dengeyi anlattığı anlaşılır. Çağcıl kapitalizm, bir yandan **toplumsal refah** kavramını üretip tüketmeye başlamış, tüketici hakları kavramı çerçevesinde hukuki ve toplumsal kurumlar oluşturmuşken (bkz. tüketicinin korunması), bir yandan da **informel sektörü** veya **mafyayı** üretmiştir. Bkz. tüketici talebi, tüketim kuramı. [K. E.]

tüketici talebi Fiyatla tüketim miktarı arasındaki ters ilişkinin nicelik olarak ifade edilmesi amacıyla üretilmiş kavramdır.

Tüketim arttıkça, tüketilen son birimin tüketiciyi ilk birim kadar tatmin etmeyeceği (**azalan marjinal fayda**), tatminin azalmasıyla talebin düşeceği verisiyle, talebi sürdürmek için fiyatın düşürülmesi gerektiği, fiyat değişimlerinin de talebi etkileyeceği temel varsayımdır. Dolayısıyla tüketici talebi, ekonomide fiyat, marjinal fayda ve gelir fonksiyonu olarak **talep** kavramı içinde anlaşılır. [K. E.]

tüketici tatmini Tüketicinin tatmin veya sağladığı faydanın maksimizasyonuyla ilgili ekonomik terim; tüketicinin satın aldığı her birimden sağladığı maksimum marjinal faydayı, bir başka birimden sağladığı maksimum marjinal faydaya göre ölçerek seçim yapacağı varsayımı ifade eder ve bu tatmini tüketicinin refahı olarak adlandırılır. Bkz. tüketici seçimi, tüketim kuramı. [K. E.]

tüketicinin korunması Modern sanayi toplumlarının rekabet koşulları ve etik standartları karşısında, ekonomistlerin tüketimle ilgili geliştirdikleri tüketim, talep gibi te-

rimler yanında, toplumsal yaşamın getirdiği bir olgu olarak, tüketicinin korunması gerektiği de teslim edilmiştir. Koruma konularının hukuki ifadesini de bulduğu alanlar olarak, tekelleşmenin engellenmesi, tekel kârı ve ürünlerin niteliğinin sorgulanması birincil madde olarak kabul görmüştür (bkz. rekabet kurumu). Reklam etiğinin oluşturulması, yanıltıcı bilgilendirme, etiket ve paketlemenin önlenmesi, zararlı (gıda, kozmetik, otomobil sektörlerinde sağlık ve güvenlik sorunlarının olmaması gibi) üretimin engellenmesi, çevre kirliliğine yol açılmaması gibi hedefler tüketicinin korunması kavramına girer. Bu amaçla hükümet ve belediyelerin yasal yetki ve görevleri olduğu gibi, kendi örgütlenmeleri aracılığıyla tüccar ve sanayiciler de belirli standart ve denetimler oluşturmaya çalışmaktadır. ABD'de toplumsal yaygınlık gösteren tazminat davası açma hakkından başlayarak hukukla birlikte kamu oyu oluşumu kurumsallaşmış üretici karşısında birey olarak görülen tüketicinin korunmasında en önemli etkenlerdendir. Satılan malın geri alınması uygulaması, piyasa işleyişinin vardığı noktayı ve üreticilerin kurumsallaşma derecesini ortaya koymaktadır. **Tüketici hakları** ve tüketicinin korunması olarak özetlenen bu yeni oluşum, bazı ekonomistlerce **tüketici tatmini**nin örgütlenmesi ve siyasal güç kazanması olarak değerlendirilirken, bazılarınca da ekonomiye devlet müdahalesine çağrı olarak görülmektedir. Tüketicinin korunması, fiyat mekanizmasının motivasyon ve doğruyu bulma sistemi olarak işlediğini savunan piyasa ekonomisi taraftarlarınca bu mekanizmaya yapılmış bir müdahaledir. [K. E.]

tüketim (eski dilde *istihlak*, öz Türkçecilik döneminde bir ara *yoğaltım* denmişti.) Hane halkının üretilmiş mal ve hizmetleri satın almasını ifade eden tüketim, ekonomide **harcama**ları ifade eder ve kullanılmış bir malın alınması veya hisse senedi ve tahvil alımı bu anlamıyla tüketim değildir. Tüketim yalnızca üretimde kullanma amacıyla yapılmayan harcamaları içerir; hane halkının üretimi ve tüketimi ekonomide hane halkı firma gibi değerlendirildiğinden, amaca göre nitelenir.

Ekonomistler ve gelir kuramları, tüketim kararlarının oluşumuyla ancak hane halkının refah seviyesi ve sağladığı faydayı azamileştirme düzeyini sağlama gayreti içinde olduğu yaklaşımıyla tüketim ve tasarruf eğilimleriyle ilgilenirler. Gelirin tüketime harcanan bölümünün ekonomiye etkisi tahminlenmeye çalışılırken hane halkının refah düzeyi, gelecek beklentisi, krediye ulaşma gücü konularında ampirik çalışmalar yürütülür, ancak bireysel ve toplumsal karar alma süreçleri kısaca kültürel yapılanma dikkate alınmaz. Tüketim ile tasarruf kararlarına yol açan etkenler, kâr ve yatırım dürtülerinden farklı olduğu için, hane halkının tutumu sermayedarın yatırım ve hükümetlerin

genel politik amaçlarından farklı bir süreçtir. Ama ne kadar üretileceği, kaç kişi istihdam edileceği ve dolayısıyla enflasyon olup olmayacağı tüketim kararlarına bağlıdır. Ekonomi bu yaklaşımıyla hane halkı tüketimini para ifadesiyle talep olarak görür. Bkz. tüketim eğilimi, tüketim toplumu, tüketici seçimi, tüketicinin korunması. [K. E.]

tüketim eğilimi Gelirle tüketim arasındaki ilişkiyi anlamlandırmaya yarayan kavram. Tüketim eğilimi bir yanıyla üretimin bir yanıyla da tasarruf eğiliminin bileşenidir. Artan gelirin tüketime ayrılan bölümü ekonomide ek tüketim adını alır. Tüketim eğilimi ile **tasarruf eğilimi** gelirin iki bileşeni olduğu için, borçlanarak yapılan tüketim de (bkz. tüketici kredisi) olumsuz tasarruf adını alır. Gelir arttıkça tüketimle birlikte tasarrufun da arttığı varsayılır. Farklı gelir gruplarının aynı zaman dilimi içindeki gelir ve tüketim oranları tüketimin salt gelire bağlı olduğu görüşünden hareketle marjinal tüketim eğiliminin 1'den az olduğu esasına göre yıllara bağlı **tüketim fonksiyonu** serileri çıkarılmaktadır. Gelişmiş sanayi ülkelerinde tüketici eğilimi, genel ve kişisel ekonomik trendleri belirlemek üzere tüketici beklenti anketleri yapılmaktadır. Toplumsal sınıf ve tabakalanmalara göre örnek oluşturduğu kabul edilen kişilerle yürütülen anketler, özellikle dayanıklı tüketim malları üretiminde kullanılmaktadır. Bkz. tüketim kuramı. [K. E.]

tüketim fonksiyonu Tüketim fonksiyonu tüketim ile gelir arasındaki ilişkiyi açıklayıcı Keynesyen bir modeldir. Keynes'e göre tüketim gelire göre belirlenir ve gelirin çok sık değişkenlik göstermeyen bir fonksiyonudur. Daha sonra Modigliani ve **Friedman** gibi bazı iktisatçılar tüketimin gelire değil servete göre belirlendiğini açıklayan tüketim fonksiyonları geliştirmişlerse de, Keynesyen gelir-tüketim ilişkisi genel olarak geçerli kabul edilmektedir.

Gelirle (Y) ilişkisi bakımından tüketim (C) ikiye ayrılır.

Bunlardan birincisi 'otonom tüketim'dir (Co). Otonom tüketim gelirden bağımsız olan tüketimdir. Bireyler hiç gelirleri olmasa dahi, varlıklarını sürdürmek için belli bir düzeyde tüketim yapmak zorundadır. Bu tüketim, hiç gelir sağlanamıyorsa, negatif tasarrufla sağlanmak zorundadır.

İkincisi 'uyarılmış tüketim'dir. Uyarılmış tüketim gelire bağlıdır. Gelir düzeyinden etkilenerek değişir. Keynes'e göre, gerçek tüketim harcamaları gerçek harcanabilir gelirin kısa dönemde değişme göstermeyen bir fonksiyonudur. Gelir ya tüketim harcamalarında kullanılır ya da tasarruf edilir. Tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Dolayısıyla tüketim fonksiyonu tasarrufu da belirlemektedir. Gelirin ne kadarının tüketileceği ortalama tüketim eğilimine göre belirlenir. Ortalama tüketim eğilimi toplam gelirin tüketime giden kısmını göstermektedir (C/Y). Gelirin tasarruf

(S) edilen kısmı da ortalama tasarruf eğilimini (S/Y) göstermektedir. Ortalama tüketim eğilimi ve ortalama tasarruf eğiliminin toplamı, tanım gereği, 1'e eşittir.

Ancak, tüketim gelire göre belirlenmekle birlikte, gelir düzeyine göre değişkenlikler gösteren bir fonksiyondur. Bu değişiklikler marjinal tüketim eğilimindeki değişime göre belirlenir. Marjinal tüketim eğilimi (c) gelirdeki bir birimlik değişimin tüketimde ne kadar değişime yol açtığını gösteren bir katsayıdır (c=dC/dY). Gelirdeki bir birim değişimin tasarrufta ne kadar değişime yol açtığını gösteren katsayı da marjinal tasarruf eğilimidir (s=dS/dY). Marjinal tüketim eğilimi ve marjinal tasarruf eğiliminin toplamı da 1'e eşittir.

Marjinal tüketim eğiliminin bazı özellikleri tüketim fonksiyonunun oluşumu açısından önemlidir. Marjinal tüketim eğilimi pozitif ve 1'den küçük bir değerdir. Marjinal tüketim eğilimi ortalama tüketim eğiliminden küçüktür. Marjinal tüketim eğilimi gelir arttıkça küçülür. Bu durum tüketim fonksiyonunun düz bir çizgi değil, gelir arttıkça eğimi azalan bir eğri olmasına neden olmaktadır. Bireylerin geliri arttıkça tüketimleri de artmakla birlikte, gelirden tüketime ayırdıkları pay azalır. Bu nedenle üst gelir gruplarının tasarruf eğilimi, düşük gelir gruplarına göre daha yüksektir.

Tüketim fonksiyonu ve marjinal tüketim eğilimi çarpan ve çoğaltan kavramlarının geliştirilmesinde belirleyici önem taşımaktadır. Bkz. sürekli gelir hipotezi. [B. D.]

tüketim kooperatifleri Mensuplarını tüketici olarak pahalılıktan korumayı amaçlayan ve genellikle düşük kâr oranıyla toptancı fiyatına yakın fiyatla satış yapan, kamu kurumları başta olmak üzere kurumsallaşmış birimlerde oluşturulmuş kooperatiflerdir. Gerçek anlamıyla tüketim kooperatifi, ortaklarının sermaye koyarak yönetimi üstlendikleri, sermayedarı bulunmayan ticari girişimlerdir. Bkz. kooperatifçilik. [K. E.]

tüketim malları Ekonomide her üreticinin bir başkasının müşterisi – tüketicisi olması sisteminin dışında kalan, üretimde kullanma amacı değil kişisel kullanma amacıyla, ekonomik birimler değil kişiler tarafından alınan **mallardır**. Malların kullanım süresi (dayanıklı/dayanıksız), üretim süreci içindeki yeri (nihai, ara mal, temel mallar) veya zorunluluk ve **lüks** sayılması gibi ölçütlere göre tasnifi her zaman yaşamla tam uyum içinde olmayabilir ve iç içe geçebilir. Lüks kavramı zamanla değiştiği gibi, bir malın satın alındıktan sonra işlenip işlenmeyeceği de zaman, mekan, teknoloji ve alıcısına göre değişebilir. Tüketim mallarının ayırt edilebilmesi dolayısıyla teknoloji/sanayiinin gelişmişliği ve genel yaşam standardı ile ilgili zamana bağlı bir kabuldür. Bkz. tüketim vergisi.[K. E.]

tüketim teorisi Gelir bölüşümü ve tasarruf, istihdam, üretim ve

boş zaman faaliyetleriyle ilgili değerlendirmelerin önem kazanmasıyla, tüketicinin belirli gelir gruplarında tüketim tercihi davranışlarını belirleyebilmek de önem kazanmış ve bu konulardaki görüşler tüketim teorisi oluşturacak biçimde tutarlı bir bütüne kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Tüketim teorisi standart olarak Alfred **Marshall talep** analizlerine ve Hicks-Slutsky **farksızlık eğrisi** analizlerine dayanır. Fiyatla birlikte gelir değişimleri de talebi belirleyen etkenler olarak sayılmakta, fiyat düşüşü veya gelir artışının belirli bir malın tüketimini artıracağı varsayılmaktadır. Talep ve tüketimi etkileyen diğer etkenleri değişmez kabul eden bu varsayım, fiyattaki düşüşle talep eğrisinin sağa kayacağını, dolayısıyla talep eğrisinin aslında gerçek geliri sabit görmediğini savunur. **Marijnal fayda** kuramı ile **tüketici artığı** kuramına dayanan bu tüketim teorisi, toplumsal refahın analizinde de önemli bir kavram yaratmaktadır.

Farksızlık eğrileriyle talep esnekliğini Marshall talep eğrilerine göre izlemek daha kolaylaşmıştır. Fakat iki yaklaşım da tüketicinin gelirini verili mal ve hizmetlere nasıl bölüştüreceği sorunuyla ilgilidir. Bu analizlerle tüketicinin gerçekleşen tüketimi ile gelecekteki tüketimi (tüketim ve tasarrufu) hakkında fikir yürütmek mümkün olsa da, Marshall ve Hicks-Slutsky geleneklerinin sorunsalı modern makroekonomi gelire göre tasarruf ve tüketim eğilimiyle ilgilenirken, bu değildir. Mevcut ve gelecek tüketim seçimleri arasındaki zaman tercihleriyle Irving **Fisher** ilgilenmiştir ancak ABD'de tüketicilerin özellikle dayanıklı tüketim malları edinme hızındaki gözlemlenen artışın ortaya koyduğu gibi, tüketici davranışındaki döngüsellik bu kuramların dışında kalmaktadır. Yıllık gelirler yerine daha uzun vadeli gelir üzerinden **sabit gelir hipotezini** geliştiren Milton **Friedman** da tüketici davranışını değil, tüketimi analiz etmektedir.

Tüketimin zamana bağlı biçimlenişi üzerine araştırmalar yürüten ekonomistler, tüketim ve tasarrufun genel refah ve refah beklentisiyle ilişkisini ortaya koymuşlardır. Özellikle tüketim, tasarruf ve gelir kalemleri içine değerli kağıtlar da sokulduğunda tüketim davranışını belirleyen ve aslında Keynes'in de zamanında dile getirmiş olduğu iyimserlik ve kötümserlik gibi psikolojik terimler de ekonomik analizlerde göz önüne alınmak zorunda kalınmaktadır.

Tüketim teorisini geliştiren yeni yaklaşımlar, verili bir gelirin belirli mallar arasında veya tüketim ve tasarruf olarak bölünmesiyle değil, gelirin piyasaya katılma biçimi oluşu üstüne temellenmektedirler. Tüketicilerin zamanlarını kullanımları ve ekonomik faaliyetlerini biçimlendirmesi üstünde duran bu görüşler daha çok emek pazarında ve hizmet sektöründe yer alan aile işletmelerinden ve gençlere özgü işlerden yola çıkmaktadırlar. Bu yaklaşımın faaliyet seçenekleri oluştu-

ran kişisel bağlantı ve ilişkilerle ve tanımlanan pazar ve fiyat ilişkileri dışında oluşu eleştiri alırken, ekonomik düşünceye getirdiği yeni öğelerin, kürselleşme çağının yarattığı parça başı ve kişiye iş olarak özetlenebilecek genel istihdam uygulaması ve eğilimiyle, hisse senedine dayalı kaydilik özelliklerinin yansıması oluşu da dikkat çekmektedir. [K. E.]

tüketim toplumu Gelişmiş sanayi ülkelerinin **refah ekonomisi** düzeyine gelmeleriyle **kitlesel üretimin** yükselttiği **yaşam standardını** ve tüketimin maddi gereksinimi aşmasını ifade eden kavramdır. Kitlesel üretimin **ürün farklılıştırma** gereksinimi, moda ve **reklam** dünyasının yarattığı yeni ürünün iyi ürün olduğu anlayışıyla, tutumlu toplumun 'evladiyelik' malı yerine, kullanılıp atılacak, modası geçecek ve yeni versiyonu çıkacak ürün ve markalara tutkunlukla tüketim hırsına denk gelir. **İsraf ekonomisi** kavramıyla tekelci kapitalizmin kültürel görünümü olarak sunulan tüketim toplumu, **tüketim mallarının** ekonomide tuttuğu yerle bağlantılı olarak kaynakların doğru kullanımı, ekonomik etkinlik ve toplumsal eşitlik adına eleştirilirken, piyasa ve demokrasinin işleyişini **tüketici seçimi** kavramıyla bağlantılandıranlar etkinliğin güvencesini de tüketim özgürlüğünde bulurlar.

Tüketimin, toplumsal ilişki, kimlik ve anlamları belirleyen yönüyle bireyin tercih ve bireyselleşmesini (bkz. bireycilik) yansıtması, bütün tüketimini piyasadan sağlayan şehirli tüketici toplumun popüler kültür kavramı içinde incelenmesini gerektirmiştir. Geleneksel toplumlarda ise **modernizmle** ithal ürünlerin tüketimi arasındaki ilişki, popüler kültürün kültür emperyalizmiyle birlikte ele alınmasını gerektirir. Teknolojik yeniliklerin yarattığı değişime ve **yabancılaşmaya** karşın, toplumsal ideolojiye karşı günlük yaşam alışkanlıkları ve tarzları (taktikleri) ile seçicilik ve yorumlama insiyatifleri dinamik süreçlerdir ve nihai olarak üretici güçlerin gelişimiyle belirlenir.
[K. E.]

tüketim vergisi Tüketim mallarından alınan **dolaylı vergilerdendir.** Tüketimden alınan vergiler üretim süreçlerinin çeşitliliği ve karmaşıklığı dolayısıyla satış vergisi, alış vergisi, muamele vergisi, istihsal vergisi, toptan ticaret vergisi, perakende satış vergisi, işletme vergisi, tüketim vergisi, katma değer vergisi gibi çok farklı isimler altında uygulanmaktadır. Tüketim vergileri vergi kanunlarında tek tek sayılıp sayılmamalarına göre özel tüketim vergileri veya genel tüketim vergileri şeklinde sınıflandırıldığı gibi üretim safhalarına bağlı olarak toplu veya yaygın vergiler şeklinde bir ayrıma da tabi tutulabilir.

Genellikle içki, sigara, şeker, çay, kahve, elektrik, havagazı ve doğalgaz, taşıt, sinema gibi harcamalardan kamu kurumları veya belediyelerce alınır. Tüketilen hizmet

ve mallardan alınan tüketim vergisi, meşruiyetini verilen hizmetin karşılığı olmaktan ve gelir dağılımı dengesizliklerinin doğurduğu lüksün vergilendirilmesiyle toplumsal adalet duygusunun tatmin edilmesinden alabilir. Ancak bu adlandırmalar altında vergilendirilen mallara ve vergilendirme oranlarına göre vergi, bütün dolaylı vergi türlerinde olduğu gibi, hizmet-bedel karşılıklığını aşabileceği gibi eşitsizliğin aracı da olabilir ve devletin haraç toplaması anlamını da kazanabilir. [B. B.; K. E.]

Tüm İktisatçılar Birliği (TİB) Temmuz 1974'te çok büyük kısmı mezun ya da öğrenci ODTÜ'lü yurtseverler tarafından kurulan demokratik bir örgüttür. Dernek'in amacı, "Kuruluş Bildirgesi"nde; "iktisat biliminin toplumumuzun sosyo-ekonomik sorunlarına çözüm getirilmesine yardımcı olacak bir biçimde kullanılmasını ve bundan elde edilecek sonuçların halkımıza iletilmesi gerektiği kanısındayız" olarak belirlenmiş ve bu çerçevede çalışmalar, "iktisat biliminin emekçi sınıflar yararına kullanılması ve iktisat biliminin emekçi sınıfların ekonomik-demokratik mücadelesinde etkin bir araç haline getirilmesi" yönünde sürdürülmüştür. Dernek'e, sadece iktisatçılar değil, belirlenen amacı kabul edenler üye olabiliyordu.

Dernek'in kurucu başkanı Aydın Köymen'dir (1974-1976). Bu görevi daha sonra Gürel Tüzün (1976), Mehmet Tanju Akad (1976-1978) ve A. Cumhur Aytulun (1978-1980) üstlenmiştir.

"İktisat bilimini bir avuç burjuva bilim adamının kullanımından çıkarıp kitlelere mal etmek, kitlelerin çıkarları doğrultusunda yorumlama"yı amaçlayan TİB, bu amacını gerçekleştirmek için çeşitli faaliyetlerinde bulundu. Bu faaliyetlerin ilk sırasında yayınlar yer aldı. Dernek'in yayın faaliyetleri öncelikle *TİB Aylık Bülteni* çerçevesinde gerçekleştirildi. İlk beş sayısı "teksir" ile basılan *TİB Aylık Bülteni* daha sonra ayda 2.500-5.000 arasında değişen bir tiraja ulaştı. *Bülten*'de ağırlıklı olarak güncel ekonomik konulara eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşıldı ve imzasız olarak yayınlanan araştırmalar Anadolu'nun birçok yöresinde "eğitim çalışmaları"nda kaynak olarak kullanıldı, bir çok makale yerel basında yeniden yayınlandı. TİB tarafından yayınlanan kitaplar bir diğer yayın faaliyetini oluşturdu. Bu yayınlar; 1- Aydın Köymen; *Ortak Pazar Boyunduruğu* (1974), 2- Mustafa Danışman; *Kapitalist Para Sisteminin Çöküşü* (1974), 3- Yıldırım Koç; *Emperyalizm ve Türkiye'de Madencilik Alanında Yabancı Sermaye* (1974), 4- Mehmet Tanju Akad; *Emperyalizmin Petrol Politikası ve Türkiye* (1974), 5- TİB-DİSK-Çağdaş Metal-İş-TBB-İş; *Türkiye'de İşçi Ücretleri ve Enflasyon* (1974), 6- Yıldırım Koç; *Çokuluslu Tekeller ve Uluslararası Tekelci Sermaye* (1974), 7- Aydın Köymen; *Çokuluslu Tekeller ve İlaç Sömürüsü* (1974), 8- *Tekelci Sermaye İle İçiçe* (1975), 9- *Günümüzde Em-*

peryalist Sömürü Mekanizması (1975), 10- *Kapitalizmde Kârın Kaynağı Üzerine* (1975), 11- TİB-Ankara Tabib Odası-TMMOB; *İlaç Dosyası* (1975), 12-*Yurtdışındaki İşçiler ve Sorunları* (1975), 13- *Türkiye'de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu* (1975), 14- *Sınıflı Toplum, Devlet ve Vergiler* (1976), 15- Bülent Varlık; *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması* (1976), 16- *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi* (1976), 17- *1976'da Türkiye Ekonomisi* (1977), 18- Bülent Varlık; *Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi* (1977), 19- A. Cumhur Aytulun; *Türkiye Ekonomisine Yön Veren Holdingler* (1977), 20- Mustafa Sönmez; *Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye* (1978), 21-Doğu Ergil; *Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım* (1978), 22- *Seçme Yazılar-1* (1978), 23- *CHP Hükümeti Üzerine/Seçme Yazılar-2* (1979)' dir. Birçok kitabın yeni basımları yapılmıştır.

Kolay anlaşılabilecek bir dille, resimli olarak hazırlanan 12 kitaplık "İşçi Dizisi" ile Anadolu'nun dört bir yanında çok geniş kitlelere ulaşıldı. Dizinin tirajı yüzbine kadar ulaştı. Bu diziden yayınlanan kitaplar *Pahalılık, Türkiye'de Sınıflar, Türkiye'de İşçi Hakları, Grev, İşsizlik, Tekelci Sermaye İle İçiçe, Anadolu Halk Ayaklanmaları, Gelir Dağılımı, Emperyalizm, Ekonomik Demokratik Mücadele, Toplu Sözleşmeler, Enerji Sorunu ve Devlet* adlarını taşımaktadır. Dernek, yayın faaliyetlerinin dışında, birçok panele, bilimsel toplantıya, kongreye, kalkınma planlarına hazırlayan özel ihtisas komisyonlarına temsilcilerini gönderdi, miting ve yürüyüşlürde yer aldı.

Ankara Valiliği tarafından birkaç kez arama yapılan ve kapatılan TİB, son olarak 12 Eylül darbesi ile bütün benzerleri gibi nihai olarak kapatıldı ve bir daha açılamadı. [Y. G.]

Tüneldeki Yılan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasından sonra üye ülkelerin ekonomik ve parasal birliğini geliştirmek amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda 1970 yılında hazırlanan Werner Raporu ile Ekonomik ve Parasal Birlik hedefinin 10 yıl içinde tamamlanması kararlaştırılmıştır. Ancak 1971 yılında **Bretton Woods sisteminin** çöküşü ve ABD dolarının dalgalanmaya bırakılması projenin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır. Bunun üzerine üye devletler 'tüneldeki yılan' kavramını yaratarak, yeni bir parasal düzen oluşturmayı denemiştir. Tüneldeki yılan mekanizması, ulusal paraların ABD doları karşısında dar bir marj içinde dalgalanmasını öngörmektedir. Bu marj yüzde 1,5 ile başlamış, yüzde 4,5'e kadar yükselmiştir. Ancak petrol krizi ile birlikte sistemi uygulamak güçleşmiştir. 1979 yılında Avrupa Para Sistemi kurulmuştur. [B. D.]

türev talep Üretim faktörleri talebi üretilen mal ve hizmetlere talep olduğundan ötürü vardır. Ürün talep edilmedikçe, o ürünü üretmek için gereken faktörler de talep edilmez. Ürün talebinin artması, üretimde

kullanılan üretim faktörlerinin de talebinin artmasına yol açar. Bu nedenle faktör talebi türev taleptir. [B. D.]

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) Sanayi kökenli büyük sermaye derneği.

1970'li yıllara girildiğinde Türkiye'de **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu** (TİSK) ile **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği** (TOBB) dışında işveren örgütü yokken, toplumun artan siyasallaşması karşısında daha etkin olmak isteyen ve mevcut örgütlenmelerde ekonomik güçleri oranında temsil edilmediğini düşünen sanayi kökenli büyük sermayedarlar, kendi örgütlerini kurma düşüncesini geliştirmişler, **12 Mart** 1971 darbesinin hızlandırdığı kuruluş sürecinde, 12 sanayici 2 Nisan 1971' de kurucular protokolunu imzalamış, dernek 20 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu kararıyla resmen kurulmuştur. Kurucular protokolu "Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği'nin devamlılığını sağlamak ve görevlerine yürütmek üzere lüzumlu olan mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dahilinde, müştereken yapacağımızı taahhüt ederiz" ifadelerini içermektedir.

1970'li yıllara kadar egemen olan vatan millet için çalışma söyleminin yerini gittikçe sınıfsal kavramlara bıraktığı süreçte, 12 Mart döneminde Naim Talu gibi bir başbakan da çıkarmış olan TÜSİAD, legal 'dernek'ler için alışılmamış ölçüde, hükümetleri de hedef alan çıkışlarıyla doğrudan siyaset yapmaktan çekinmemiştir. 1979 Mayıs ve Haziran aylarında Bülent Ecevit hükümeti aleyhine ilanlarla basın kampanyası yürütmesi, dönemi için radikal bir tutumdur. Ecevit hükümetinin düşmesinden sonra kurulan Demirel azınlık hükümetinde Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) başkanı ve TÜSİAD üyesi olan Turgut Özal'ın bakan olması ve **12 Eylül** 1980'den sonra kurulan darbe hükümetinde de başbakan yardımcılığını sürdürmesi, TÜSİAD'ın iktidardaki büyük sermayenin etkin örgütü olarak simgeleştirilmesinde etkili olmuştur.

TÜSİAD Haziran 1981'de kamuya yararlı dernek statüsünü kazanmıştır. 70'lerde 200'e yaklaşan üye sayısını 400'e çıkarmış olan ve **24 Ocak Kararları**'nın oluşturulmasına katılan TÜSİAD, 1985'den sonra serbest piyasaya geçiş yöntem ve uygulamaları konusunda yoğun tartışmalar yaşamıştır. 3 Mart 1988'de **Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonları Birliği** UNICE üye olan TÜSİAD, 19 Eylül 1997'deki Yüksek İstişare Konseyi toplantısında kendisini "1995 satış hasılatı olarak tam 60 milyar

dolar. İhracat payı, Türkiye ihracatının yüzde 40'ı, yani 9 milyar dolar. Tamı tamına, 350,000 aile bu 400 kişinin kuruluşlarından iş imkanı sağlıyor ve hepsinden önemlisi, bu genç dernek, Türk ekonomisinin bugün geldiği noktaya damgasını vurdu. Altına da imzasını attı. İşte özetle TÜSİAD bu. Bu kadar etkili bir noktaya gelinebilmesi ise, başlı başına bir olay" biçiminde, internet sitesinde ise misyonunu "TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler" biçiminde tanımlamaktadır.

1990'lardan itibaren gündemdeki en can alıcı konularda hazırlattığı raporlarla kamuoyuna sesini duyuran TÜSİAD'ın 2000'lerde üye sayısı 460'lardadır. TÜSİAD yönetim organları dernek genel kurulunda asil üyeler arasından seçilen 10 üyeden oluşan Yönetim Kurulu ile seçilmiş ve tabii üyelerden oluşan Yüksek İstişare Konseyi'dir. Üye sayısı 100 olarak belirlenen Konsey, genel kurul tarafından bir yıllığına seçilen üyelerle, Yönetim Kurulu, Konsey'in eski başkanları, Yönetim Kurulu'nun eski başkanlarından oluşan tabii üyelerden kuruludur.

TÜSİAD'ın siyasal çıkışları yanında yayınladığı ekonomi konulu raporlar ve *Görüş* adlı dergisi de ilgi çekmektedir. [K. E.]

Türkiye Bankalar Birliği 1958 yılında Bankalar Kanunu'nun 57. maddesi hükümlerine göre kurulmuştur. Türkiye'de faaliyette bulunan tüm bankaları temsil eden tüzel bir kişiliğe sahiptir. Birliğin amacı bankacılık mesleğinin gelişmesini, bankaların dayanışma, birlik ve bankacılık mesleğinin gerektirdiği vakar ve disiplin içinde ekonominin ihtiyaçlarına uygun olarak çalışmasını sağlamak ve haksız rekabeti önlemek üzere gerekli kararları almak ve uygulamaktır.

Türkiye'de çalışan bütün bankalar Birliğe üye olmak, statü hükümlerine uymak ve Birliğin yetkili organlarının alacağı kararları uygulamak zorundadır. Bütün bankalar yöneticilerinden biri tarafından Birlik Genel Kurulu'nda temsil olunur. [B. D.]

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Asli görevi tarıma bankacılık desteği sağlamak olmakla birlikte, her türlü bankacılık ve borsa iş-

lemlerini yürüten, sorumluluğu sermayesiyle sınırlı, özerk, tüzel kişilik sahibi ve yaygın örgütlenmesiyle yıllarca en önemli kurumlardan biri olan iktisadi devlet teşekkülüdür.

Ziraat Bankası'nın kökleri, Midhat Paşa'nın valiyken Rusçuk kasabasının bir köyünde kurduğu bir tür tarım kredi kooperatifi örgütlenmesi olan Memelket Sandığı ile başlar. 1867'de resmi nitelik verilerek yaygınlaştırılan memleket sandıkları 1883'te **aşar** vergisine yapılan yüzde on zam yani "menafi hissesi" ile gelire kavuşturulmuş ve Menafi Sandıkları'na dönüştürülmüş, 1888'de ise merkezi İstanbul'da olmak üzere Ziraat Bankası adıyla yeniden yapılandırılmıştı. Resim ve harçlardan bağımsız tutulan ve alacaklarının hızlı tahsili için ayrıcalıklarla donatılan banka, Cumhuriyet'e aktarılan en önemli mali kurumlardan oldu.

İflasın eşiğine gelmiş olan Ziraat Bankası 1924'te devlet kurumu olmaktan çıkarılarak ve faaliyet sahası tarım dışını da kapsar biçimde genişletilerek anonim şirkete dönüştürüldü, 1925'te sağlanan fonlarla desteklendi. 1926'da genel kurullarına arazi vergisi 100 lirayı bulan çiftçilerin de katılmasını düzenleyen yeni nizamname çıkartıldı ve o döneme göre yaygın şube ağıyla milli bankacılık sisteminin bel kemiği durumuna geldi.

1930'lardan itibaren siyasal iktidar Ziraat Bankası'nı tarım politikasının aracı olarak daha fazla devreye sokmaya başladı. 1932'de Ziraat Bankası buğday fiyatının belirli düzeyin altına düşmemesi için piyasadan buğday almakla görevlendirildi. 1934'te un ve unlu mamüllere getirilen vergi ile bankanın bu alımları yürütmesi sağlandı. Tacirlerin ucuza aldıkları buğdayı destekleme alımı yapan bankaya satarak haksız kazanç elde ettikleri şikayetlerine karşılık bankanın destekleme alım istasyonlarının sayısı artırıldı. Dönemin şikayet konularından biri de, banka açtığı tarım kredilerinin büyük bölümünün aslında ticaretle uğraşan büyük çiftçilere verildiği ve bu kişilerin de bu kaynağı küçük üreticilere tefeci faizi ile kredi açmakta kullanmalarıydı.

1937'de Ziraat Bankası, **toprak reformu** yapma isteği doğrultusunda yeniden düzenlendi ve çıkartılan kanunla tekrar devlet bankası yapıldı. Kredilerin küçük üreticilere yönlendirilmesi benimsenerek, bankanın tarım satış ve kredi kooperatiflerinin üst bankası olarak çalışması hedeflendi. Ancak 1929'da patlak veren **Büyük Bunalım** bankayı ve kooperatifleri olumsuz etkiledi. Ardından başlayan İkinci Dünya Savaşı boyunca da banka, askeri harcamalara karşılık olmak üzere hükümete borç vermek durumunda kaldı.

Ziraat Bankası'nın verdiği kredilerde kooperatifler gittikçe daha fazla yer tutarken, 1980'lerden sonra bankanın kredi hacmi içinde tarım kredilerinin oranı, bütün Türkiye'de olduğu gibi gittikçe geriledi. 1980'lere gelindiğinde Ziraat Bankası, Türkiye'nin en büyük, en faz-

la şube ve personel sayısına sahip önde gelen kurumlarından biriydi ve kârın aktife oranı bakımından dünyanın en büyük 500 bankası arasında sekizinciydi. 1983'te iflas durumundaki üç özel bankayı (Hisarbank, İstanbul Bankası, Odibank) devralmak zorunda kalınca, Türkiye sıralamasında da en altlara düştü. 80 ve 90'lı yılların konjonktüründe, Ziraat Bankası tarımda popülist uygulamaların ve batık banka ve şirket kurtarma işlemlerinin aracı olarak kullanıldı. [K. E.]

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 13 Şubat 1967 tarihinde, dönemin tek işçi sendikaları konfederasyonu olan Türk-İş'ten ayrılan 5 sendikanın İstanbul'da kurduğu işçi sendikaları konfederasyonu.

DİSK, 1961 Anayasası'nın getirdiği görece demokratik ortamda, ülkenin ilk legal sosyalist hareketleri oluşurken, çoğunlu sol görüşlü ve TİP üyesi olan sendikacıların kurduğu bir örgüttür. İlk tüzüğünde amaç olarak "işçi sınıfının ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan kalkınması ve yüceltilmesi için, öncelikle Türkiye'nin her bakımdan tam bağımsız olmasını ve hızlı bir kalkınma yoluna girmesini zorunlu görür. Bundan ötürü de Türk işçi hareketinin, anayasada öngörülen köklü dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayacak bir devrimci öze kavuşmasını şart sayar" ifadesi yer almaktaydı.

1968 yılından itibaren, Türkiye'de sosyalist hareketlerin güçlenmesine paralel olarak hızla gelişti. Aktif, militan ve politik sendikacılık anlayışı umulmadık bir yaygınlık kazandı. 1970 yılında DİSK'in gelişmesini önlemek amacıyla bir yasa tasarısı hazırlanması üzerine, çok sayıda işyerini kapsayan bir işçi yürüyüşü düzenlendi. İşçilerle asker ve polis arasında çatışmalar çıktı. 16 Haziran akşamı sıkıyönetim ilan edildi, DİSK yöneticileri ve işçiler tutuklandı (bkz. 15-16 Haziran Olayları). 12 Mart dönemi de DİSK yönetici ve üyeleri için tutuklanma ve yargılanma dönemi oldu.

1970'li yıllar DİSK'in daha da güçlendiği ve çeşitli sol grupların, içinde yer alarak yönetimi ele geçirme mücadelesi verdiği bir dönemdi. Bu dönemde Türkiye'nin her yanında grevler, direnişler, gösteriler, yürüyüşler yaygındı. İşçi hareketlerinin güçlenmesi işçi ücretlerinde reel artışlar yaşanmasını sağlamıştı. DİSK devrimci hareketlerin başını çekmese de, her zaman birlikte hareket etmeye çalışılan ana gövdesi oldu.

1976'da MC Hükümetinin DGM'leri kurma kararı üzerine ülke çapında direnişler düzenleyerek engel oldu. 1 Mayıs 1977'de ülke tarihinin en büyük mitingini düzenledi. İstanbul Taksim'deki mitinge katılanların üzerine ateş açılması sonucu 37 kişi öldü. 22 Temmuz 1980'de DİSK eski başkanı Kemal Türkler öldürüldü.

12 Eylül darbesinden sonra DİSK ve bağlı sendikalar kapatılarak tüm yöneticileri tutuklandı.

DİSK kapatıldığında 28 sendikaya bağlı 600.000'den fazla üyesi vardı. Darbe sırasında onbinlerce DİSK üyesi işçi grevdeydi.

1991 yılında kapatma kararı kaldırıldı ve yöneticiler beraat etti. DİSK yeniden faaliyete geçti. Ancak güçlü ve etkili bir konfederasyon olamadı. [B. D.]

Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK) Esnaf odaları birliği ve federasyonlarının, 7 Haziran 2005 tarihli 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu'na göre bu günkü yapısı oluşmuştur.

Türkiye'de esnaf odaları rejimi 1943'te çıkarılan 4355 sayılı kanunla getirilmiş, bu korporatist yaklaşım 1949 yılında çıkarılan 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu'yla değiştirilmiştir. 1964 yılında çıkartılan 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu, belediye sınırları içinde bir iş dalında tek derneğin kurulabilmesine olanak tanımakta ve bu derneğe kayıtlı olma zorunluluğu getirmektedir. 1991 tarihli 3741 sayılı kanunla oda, federasyon ve konfederasyon yapısı tanımlanmıştır (bkz. esnaf). Halen her ilde faaliyetlerini sürdüren birer (İstanbul'da 2) olmak üzere toplam 82 Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği ve Türkiye genelinde faaliyet gösteren ve Ankara'da kurulmuş olan 13 Esnaf ve Sanatkârlar Federasyonu mevcuttur.

Konfederasyon, Almanya'dan örnek alınan hukuki yapıya göre biçimlendirilmiştir ve köklerini **Ahilik**le bağlantılandırma çabası her yıl bir gelenek oluşturacak biçimde kuvvetlenmektedir. 1988 tarihli Kültür Bakanlığı Ahilik Kültürü Haftası Kutlama Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde her yıl Ahilik Haftası Kutlamaları gerçekleştirilmekte ve Esnaf Bayramı kutlanmakta, Yönetmelik hükümlerine uygun olarak tespit edilen kutlama yapılacak il sayısı her yıl artmaktadır. 2005 yılında kutlama yapılan il sayısı 22'ye çıkmıştır.

TESK, Türkiye'nin en yaygın örgütlenmelerinden birini oluşturmaktadır ve 1990'ların ikinci yarısından itibaren diğer meslek örgütleriyle birlikte daha fazla bir baskı grubu olarak hareket etmeye başlamış, eylemlerde ve oluşturulan siyasal platformlarda yer almıştır.

TESK bünyesinde mesleki eğitim, çocuk ve kadın emeği alanlarında KOSGEB, Avrupa Birliği, UNICEF gibi ulusal ve uluslararası kurumlarla işbirliği halinde projeler yürütülmektedir. TESK ayrıca, bir malın bilgisayar bağlantılı optik okuyucu cihazlar ile yorumlanabilmesi ve o malın kimliklendirilmesini öngören bir sistem olarak EAN (Avrupa Mal Numaralandırma Birliği) Barkod sisteminin TESK bünyesinde uygulanması için **TOBB** ile protokol imzalamıştır. [K. E.]

Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) 22 Ekim 1976 tarihinde Ankara'da kurulan ve halen Türkiye'nin önde gelen üç konfederasyonundan biri olan sen-

dikal örgüttür.

Hak-İş, Milli Selamet Partisi Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde koalisyon ortağı ve MSP'li Ahmet Tevfik Paksu Çalışma Bakanı iken, bakanın, "Gelecekte Türkiye'nin bütün müesseseleri Milli Selamet zihniyetindeki işçi isteyeceklerdir. Eğer işveren fabrika ve işyerlerinde randıman istiyorsa, işçisinde bu niteliği arayacaktır. Ayrıca Milli Selamet zihniyetine sahip işçi bugün rızkını başka bir konfederasyondan aramak zorunda kalmayacaktır" sözlerinden sonra kuruldu. Milli değerlere saygılı ve işçi-işveren kardeşliğini esas alan bir anlayış sahibi ve kapitalizme ve sosyalizme karşı olduğunu açıklayan Hak-İş, o dönemde İslamcı hareketin oluşturmaya başladığı diğer örgütlenmeler gibi İslamcı işçi örgütlenmesi olmak ve uygulamasını oluşturmak iddiasıyla kuruldu.

Yedi sendikanın katılımıyla ve yirmi bin işçiyi temsil etme iddiasıyla kurulan Hak-İş, İslamcı iktisat anlayışı, ferdi sözleşmeden toplu sözleşmeye geçiş, iş akdinde zorlamanın reddi ve grevin bu açıdan anlamı, kadın işçilerin çalışma koşulları ve devletin rolü konusundaki teorik tartışma ve sınırlamalar içinde 12 Eylül öncesinde 350 bin işçiyi temsil ettiği iddiasıyla "hepsi de Yahudi güdümlü" kızıl, pembe, sarı ve mavi sendikacılığın sonunu getireceğini söylüyor, Hak Nizam'la suni emek-sermaye çatışmasının son bulacağını savunarak Yahudi 1 Mayıs gününün bayram ve tatil olmamasını istiyordu. Hükümet sendika ilişkilerine bir örnek oluşturan ve Konya Yol-İş Sendikası grevine yol açan müdahalenin göz önünde tutularak okunması gereken Hak-İş genel sekreterlerinden Necati Çelik'in daha sonra yaptığı değerlendirmesinde Hak-İş'in 12 Eylül öncesinde gönül bağı olan insanların iteklemesiyle yaşadığı, 1978'deki hükümet değişiklikleriyle fiilen neredeyse ortadan kalkmış olduğu söylenmişti. 12 Eylül'de Milli Güvenlik Konseyi'nin 8 nolu kararıyla konfederasyon ve sendikaların faaliyeti durdurulmuş, Hak-İş'e Şubat 1981'de yeniden faaliyete geçme izni verilmişti.

1984 yılına kadar sendikal faaliyetlerin yasaklı olduğu dönemde Hak-İş'e bağlı sendikalar üye kayıt faaliyetlerini sürdürdüler. 1986 yılından sonra bağlı sendikalar grev yapmaya başladığı gibi Hak-İş de söylemini değiştirmeye, başka sendikalar ve toplumsal örgütlenmelerle ilişkiler geliştirmeye ve 1991' den itibaren 1 Mayıs'ı "işçinin birlik ve dayanışma günü" olarak kutlamaya başladı.

1985'te başlayan **MİSK**'le birleş(tiril)me önerilerini reddeden Hak-İş 1987'den itibaren **Türk-İş**'le görüşmelere başladı ve 1993' ten itibaren **DİSK**'in de dahil olduğu Demokrasi Platformu içinde yer aldı. Bu işbirliği 1995 yılında Hak-İş'in özelleştirilen Et ve Balık Kurumu'nu satın alma girişimine kadar devam etti.

Halen dokuz sendikanın üye olduğu Hak-İş, Türkiye siyasal ve sendikal ortamındaki ve tabanın-

daki değişim sonucu bugün ICFTU (**Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu**) ve ETUC (**Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu**) üyesidir ve sendikal hareketin genel gerileme sorunlarını yaşamaktadır. [K. E.]

Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) İhracat destekleme kurumlarından ve ihracat kredi sigortası uygulaması yapan kamu kurumudur.

24 Ocak 1980 tarihinde alınan istikrar kararları (bkz.) ile liberal bir iktisat politikası izlenmeye başlanmış ve bu doğrultuda dışa açık kalkınma modeli benimsenmiştir. 1980 başından itibaren uygulanan politikalar sonucu olarak, Türkiye'nin ihracatı büyük bir gelişme kaydetmiştir. Genelde dış ticaret, özelde ihracat işlemlerinin kolaylaştırılması, teşvik tedbirlerinin genişletilmesi, sisteme yeni enstrümanların katılması ile işlemlere sürat kazandırılması sonucu; 1979 yılına 2,3 milyar dolar olan ihracat 1987 yılında 10,2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmelerin ışığında çıkarılan 3332 sayılı Kanun ile Bakanlar Kurulu'na Devlet Yatırım Bankası'nı Türkiye İhracat Kredi Bankası'na dönüştürme yetkisi verilmiştir. Bakanlar Kurul da 21 Ağustos 1987 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan 87/11914 sayılı Karar ile ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması, ihracatçıların uluslararası ticarette paylarının arttırılması, girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması, ihracatçılar ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahhitler ve yatırımcılara uluslararası piyasalarda rekabet gücü ve güvence sağlanması, yurt dışında yapılacak yatırımlar ile ihracat maksadına yönelik yatırım malları üretim ve satışının desteklenmesi amacıyla Türkiye İhracat Kredi Bankası'nın kurulmasını kararlaştırmıştır.

Türk Eximbank; ihracat kredisi, ihracat kredi sigortası ve ülke kredileri alanındaki çeşitli programlar ile ihracatçıları ve yurt dışında yatırım yapan girişimcileri desteklemektedir. [Y. G.]

Türkiye İş Bankası Türkiye'nin ve Türkiye iktisat tarihinin en önemli kurumlarından olan İş Bankası'nın kuruluşu **İzmir İktisat Kongresi** kararlarına gider. Banka 26 Ağustos 1924'te milletvekilleri, büyük bürokratlar ve İzmir ve Anadolu'nun zengin tacirleri tarafından Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kuruldu, 1 milyon TL'lik itibari sermayesinin bütünü Atatürk tarafından karşılandı. Hindistan Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı'na destek olmak üzere gönderdikleri bağışın yarısından oluşan 250 bin liralık bu sermaye, yıl içinde beş ilde satılan hisse senetleriyle 410 bin liraya ulaştı.

İttihatçıların yabancı sermayeli bankalara karşı **Milli İktisat Politikası** doğrultusunda kurduğu İtibar-i Milli Bankası'nın 1927'de tüm aktif ve pasifleriyle İş Bankası'na katılması, bankanın ekonomik gü-

cünü artırdığı gibi, bu olgu yeni siyasal iktidar odağını da simgeliyordu. İş Bankası'nın bu konumu, siyasi iktidarla iş dünyası arasındaki dolaysız ilişki ve işbirliği anlayışının ifadesine verilen adla **aferizm** olarak tarihe geçti.

İş Bankası **sanayi teşvik kanunları**ndan devletçilik uygulamalarından da imtiyazlı bir kuruluş gibi yararlandı. 1929'da reaşurans tekelini elde etti ve Milli Reaşurans şirketini kurdu. 1934'te cam üretim tekelini elde etti, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş. kuruldu. Sümerbank'la birlikte Malatya Pamuklu Sanayi Müessesesi'ni kurdu. Kibrit tekeli, madencilik, kilimcilik, gül yağı tesisleri bankanın girişimlerini oluşturdu.

Hemen her sektörde teşebbüsler kurmak ve iştirakte bulunmak amacındaki bankanın merkez bankası olma girişimleri İsmet İnönü tarafından engellendi. Gene de banka kısa sürede çoğunluğu resmi olmak üzere büyük mevduat topladı. Tasarrufların bankaya yatırılması alışkanlığını yaratmak için çalışan banka, ilk kez tasarruf kumbarası uygulamasını başlattı. 1950'den önce İş Bankası dışında hiçbir özel bankanın bir sanayi şirketinde iştiraki yoktu; Atatürk'ün bankayı devlet kurumu gibi görmesi ve sanayi programlarının uygulanmasında kullanması, İş Bankası'nı büyük bir sermaye gücü haline getirmişti.

1945'ten sonra yabancı sermayeye açılmada öncülük yapan banka, 1948'de Vehbi Koç'la birlikte General Elektrik, Unilever'le birlikte Unilever-İş girişimlerini başlattı. 1950'de **Dünya Bankası** ile birlikte Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kuruluşuna katıldı. Marshall yardımından (bkz.) sağlanan kaynaklarla tekstil, şeker, çimento yatırımlarına girdi.

Türkiye'de yıllarca en büyük gerçek anonim şirket olan banka sermayesinde, özel sektörden sonra ikinci büyük payı oluşturan Atatürk hisseleri kâr payları, Atatürk'ün vasiyetinde göre CHP vesayetinde Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'na verilecekti. 1980 sonrasında CHP kapatılarak dernekler kamu kurumuna dönüştürülünce, bu hisseler Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne bırakıldı. İş Bankası, Ziraat Bankası'yla birlikte bankacılığın gelişme ve uygulamasında etkin ve kendine özgü bir kurum olarak tarihteki yerini aldı.

Bibl.: Kocabaşoğlu Uygur vd. (2001), *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. [K. E.]

Türkiye İş Kurumu İstihdamın korunmasına, geliştirilmesine, yaygınlaştırılmasına ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak ve işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmek üzere 25 Haziran 2003 tarihli 4904 sayılı kanunla kurulmuş kamu kurumudur.

İşsizliğin büyük boyutlara çıktığı Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda iş arayan işçilerle işçi arayan işverenler arasında kamu hizmeti olarak bağlantı kuracak ku-

rumlar yaygınlaşmaya başlamış, **Uluslararası Çalışma Örgütü** (ILO) 29 Ekim 1910 tarihinde merkezi bir kurum denetiminde resmi ve parasız iş bulma sistemlerinin kurulmasını teşvik eden İşsizlik Hakkında 2 No'lu Sözleşme'yi kabul etmiştir. **Büyük Bunalım** sonrası işsizliğin had safhaya varması ile, ILO 1933'te, parayla iş bulma hizmeti veren büroların belirli bir düzen ve üç yıl içinde kapatılmasını öngören Ücretli İş Bulma Büroları Hakkındaki 34 Sayılı Sözleşme'yi düzenlemiştir.

Türkiye 25 Ocak 1945 tarihli 4837 sayılı kanunla iş ve işçi bulma hizmetlerini kamu hizmeti olarak düzenlemiş ve kanunun 85. maddesi ile özel büro açıklamasını yasaklayarak ülke çapında örgütlenen İş ve İşçi Bulma Kurumu'nu (İ.İ.B.K.) oluşturmuştur. ILO'nun 34 Sayılı Sözleşmesi'ni 16 Şubat 1946 tarihli yasayla onaylayan Türkiye'de İ.İ.B.K. özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa ve diğer gelişmiş ülkelere işgücü gönderilmesinde de görev almıştır (bkz. emek göçü). Özellikle kadınlar, özürlüler, eski mahkumlar ve göçmenler gibi grupların meslek edinmeleri ve işe yerleştirilmelerinde etkin olan Kurum, 1980'li yılların sonlarından itibaren etkinliğini iyice yitirmiştir.

Türkiye 1946'da İ.İ.B.K.'nun kurulmasıyla tekelci bir uygulamayı benimsemiş görünmmesine karşılık 1973 tarihli İşverenlerin İşçi İsteklerini İş ve İşçi Bulma Kurumu'na Bildirmeleri Hakkında Tüzük'e göre kamu kesimi işverenlerinin işçi ihtiyaçlarını Kurum aracılığıyla karşılamalarının istisnaları tanınmış ve özel sektör işverenlerinin de işçi ihtiyaçlarını Kurum aracılığıyla olduğu kadar kendilerinin de doğrudan karşılayabilecekleri öngörülmüştür. Yani yasak, işçi aramak ve bulmakta değil, bu konuda aracılık yapılması ve kazanç temin edilmesindedir.

ILO 1948 yılında kabul edilen İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Hakkında 88 Sayılı Sözleşme ile her üye devletin parasız hizmet verecek kamu kurumu oluşturmasına ilişkin esasları düzenlerken, 1949 yılında 96 Sayılı Sözleşme ile yapılan yeni düzenleme ile özel paralı iş bulma büroları ile ilgili düzenlemeyi tercih hakkına bağlamıştır. 1964 yılında kabul edilen İstihdam Politikaları İle İlgili 122 sayılı Sözleşme'de işsizlik ve eksik istihdam sorununun çözümü için aktif politika izlenmesi öngörülmekteyken, 1997 yılında kabul edilen 181 Sayılı Özel İstihdam Büroları Sözleşmesi ile kamu yanında kâr amaçlı özel istihdam bürolarının açılmasını da kabul ederek bu konuda düzenlemeye gitmiştir.

Türkiye de ILO sözleşmelerini onaylamış, 2003 yılında İ.İ.B.K.'yi Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) olarak yeniden düzenleyen kanunla, özel bürolara çalışma iznini tanımıştır. Kanunda, ulusal istihdam politikasının oluşturulmasına katkıda bulunmak; istihdamı koruyucu, geliştirici ve işsizliği azaltıcı tedbirlerin geliştirilmesine yardımcı olmak ve uygulamak; iş ve meslek

analizleri yapmak, yaptırmak, iş ve meslek danışmanlığı hizmetleri vermek, verdirmek, işgücünün istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik işgücü yetiştirme, mesleki eğitim ve işgücü uyum programları geliştirmek ve uygulamak, istihdamdaki işgücüne eğitim seminerleri düzenlemek; işçi isteme ve iş aramanın düzene bağlanması için çalışma yapmak, işgücünün uygun işlere yerleştirilmesine ve çeşitli işler için uygun işgücü bulunmasına ve yurtdışı hizmet akitlerinin yapılmasına aracılık etmek, şirketlerin yurt dışına işçi göndermesine ilişkin işlemleri yapmak, istihdamında güçlük çekilen işgücü ile işyerlerinin yasal olarak çalıştırmak zorunda oldukları işgücünün istihdamlarına katkıda bulunmak, özel istihdam bürolarına ilişkin Kurum'a verilen görevleri yerine getirmek Kurum'un temel görevleri arasında yer almaktadır.

Kurum'un iş ve işçi bulma işlevi yanında işgücü piyasasının düzenlemesi ve **işsizlik sigortası** işlemlerini yürütmesi ve işe yerleştirme hizmetlerini özel sektörle paylaşarak bu sektörü düzenleyip denetlemesi de gerekmektedir. Kurum'ca "iş piyasasının ihtiyaçları dikkate alınarak belirlenecek sayıda ve aranan koşullar çerçevesinde seçilmek" ve üç yıllık izin verilerek 3'er yıllık sürelerle uzatılmak kaydıyla çalışacak özel istihdam bürolarının çalışmaları 19 Şubat 2004 tarihli Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği ve 2 Ağustos 2004 tarihli Özel İstihdam Büroları Hakkında Tebliğ ile düzenlenmiştir. ILO sözleşmesine göre 5 kategoride 16 farklı tip özel istihdam büroları bulunmaktadır ve bunlar işgücü için aracılık yanında geçici işçi ve yönetici arayanlara da aracılık etmekte, danışmanlık, rehberlik, meslek kursları düzenlemekte ve personel seçme çalışmaları da yapmaktadırlar. Bu büroların iş arayanlardan ücret almaması, müşteri konumunda bulunan işverenden alacakları ücret ya da komisyon karşılığında faaliyetlerini sürdürmeleri sistemin temel kuralıdır. İşverenler arasında iletişim ve danışmanın güçlenmesine de katkıda bulunan özel bürolardan Türkiye'de 120 civarında danışmanlık ve insan kaynakları hizmetleri adı altında çalışan ve özellikle yüksek nitelikli işgücüne istihdam olanakları sunan, organizasyon, halkla ilişkiler, reklamcılık ve pazar araştırması gibi faaliyetleri birlikte yürüten kuruluş bulunmaktadır. [K. E.]

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) Türkiye'nin 1952'de Ankara'da resmen kurulan ilk üst düzey ve halen en büyük sendika örgütüdür.

1946-1957 yılları arasında sendikal hareket DP'ye destek vermiş olmakla birlikte, DP Türk-İş'in kuruluşunu engelleyici bir tavır içinde olmuş, 1957 yılından sonra ise sendikacıların CHP eğilimli olduğu görüşüyle baskılarını çoğaltmıştır. Birçok birlik gibi kapatılma tehdidi altındaki Türk-İş DP yanlısı Nuri Başer'i 1957'de 4. genel kurulunda

genel başkan seçmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Başer istifa etmek durumunda kaldı ve yerine Seyfi Demirsoy başkan seçildi, genel sekreterliğe Halil Tunç seçildi ve 1961 anayasası hazırlık çalışmalarında yer aldı.

Türk-İş kuruluş çalışmalarından başlayarak 1992 yılına kadar Amerikan sendikaları ve sendikacılığı ile ilişki içinde olmuştur. Truman doktrini çerçevesinde (bkz. Marshall Planı ve Yardımı) **Uluslararası Gelişme Ajansı** (AID) tarafından önce Çalışma Bakanlığı aracılığıyla yürütülen yardım 1962 yılından itibaren doğrudan Türk-İş'le kurulan ilişkiye dönüşmüş, Amerikan sendikası AFL-CIO adına CIA ajanı olduğu anlaşılan ve tartışmalara yol açan Irwing Brown kuruluş ve eğitim çalışmalarında etkin rol almış, yüzlerce sendikacı da eğitim amacıyla ABD'ye gönderilmiştir (bkz. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU)).

1965 seçimleri öncesi Türk-İş işçi hareketleri aleyhtarı olduğunu saptadığı 9 milletvekilinin yeniden seçilmemesi için kampanya başlattı. Bu kararı hükümetin sert tepkisimi çekti. Türk-İş kitapçığına el kondu, genel merkez arandı, konvoyları durduruldu ve tutuklamalar oldu, davalar açıldı. Bu 9 milletvekilinden 3'ü yeniden seçildi.

1963 yılında Çalışma Yasası çıkarıldıktan sonra başlayan grev ve eylemlerin yarattığı görüş ayrılıkları 1966 Kristal-İş Paşabahçe greviyle netleşti ve grevi destekleyen sendikalar Türk-İş'ten ayrılarak 1967'de **DİSK**'i kurdu. 1971 yönetim kurulu toplantısında açıklanan dörtler raporu konfederasyon içinde sosyal demokrat muhalefetin gücünü ortaya koyuyordu. Ancak Seyfi Demirsoy'un ölümünden sonra başkan olan Halil Tunç'la partiler üstü politika çizgisi değişmedi. Türk-İş 12 Mart'a karşı çıkmadı ve 1976'da Genel-İş ve 1978'de Oleyis Türk-İş'ten ayrılarak DİSK'e katıldılar.

1978'de Türkiye'nin ilk ve son **toplumsal anlaşması** Türk-İş'le Ecevit hükümeti arasında imzalandı ve on dört ay yürürlükte kaldı.

İbrahim Denizcier 1979'da 11. genel kurulda başkan seçildi. 12 Eylül darbesi Türk-İş tarafından desteklendi ve genel sekreter Sadık Şide çalışma bakanı oldu. ICFTU bu nedenle 1981'de Türk-İş'in üyeliğini askıya aldı ve 1983'de Sadık Şide'nin genel sekreterlik görevi askıya alınınca Türk-İş'i yeniden üyeliğe kabul etti.

Danışma Meclisi'ne Türk-İş'ten üç sendika lideri seçilmiş, 1982'de 12. genel kurulda başkanlığa Şevket Yılmaz seçilmişti. 1983 seçiminde, Milli Güvenlik Kurulu'ndan veto edilmeyerek, aralarında Türk-İş genel başkan yardımcısı, yönetim kurulu üyesi de bulunan dört sendikacı Milliyetçi Demokrasi Partisi, bir sendikacı ANAP, sekiz sendikacı Halkçı Parti'den milletvekili adayı oldu.

1986'dan itibaren Türk-İş kaybettiği itibarını kazanma çabasında oldu ve giderek iktidar partisi ANAP'a açıkça cephe aldı. 1987

yılında eski siyasilerin af edilmesi, 1988'de anayasa değişikliği için yapılan halk oylamalarında muhalif oldu ve sonuçta iki oylamada da kaybeden ANAP oldu.

30 Kasım 1990 tarihinden beri grevde olan Genel Maden-İş üyesi işçilerin, Genel Maden-İş'in öncülüğünde başlattıkları ve beş gün süren Zonguldak-Ankara yürüyüşünde madenciler, aileleri ve destekçilerden oluşan 50 bini aşkın kişi, 4-8 Ocak 1991 günleri Zonguldak'tan Mengen'e kadar yürüdü ve Türkiye'nin en önemli işçi eylemlerinden biri Ankara girişinde yapılan anlaşmayla bitirildi.

1992'de yapılan 16. genel kurulda Amerikan sendikası AAFLI ile ilişkilerin kesilmesi kararı alındı. Türkiye'nin en büyük konfederasyonu olan Türk-İş, hükümet-işveren-işçi temsilcilerinden oluşan kurumlarda işçi kesiminin temsilcisi olarak yer aldı. **İMF** programlarına ve **özelleştirme**lere karşı çıktı fakat başarılı olamadı. Türkiye'nin ekonomik ve siyasal tıkanıklığı ile uluslararası ekonomik ve siyasal gelişmelerin birbirine eklemlendiği atmosferi belirleyen **küreselleşme** ortamında, egemen neoliberal iktisat egemenliği ile toplumsal örgütlenme ve ideolojilerin temsil yeteneklerinin sınırlanması arasındaki çelişkili ilişki sendika hareketlerini de etkiledi. [K. E.]

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Türkiye'de modern anlamda işçi-işveren ilişkilerinin temeli 1961 tarihli Anayasa ile atılmıştır. 1961 Anayasası işçi ve işverenlere sadece **sendika** kurma hakkını vermekle kalmamış, aynı zamanda **toplu iş sözleşmesi** ile **grev** ve **lokavt** haklarını da tanımıştır. Anayasa güvencesiyle Türkiye'de de **işveren sendikacılığı** gerçek anlamıyla başlamıştır.

1961 yılı içinde İstanbul Kimyevi ve Tıbbi Müstahzaratı İşverenleri Sendikası kuruldu, 1962 Haziran'ında ilk genel kurul yapıldı. 15 Ekim 1961'de, Anayasa'nın kabulünden üç ay sonra, İstanbul Sanayi Odası (bkz. sanayi odası) desteğiyle altı işveren sendikası (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası, İstanbul Tahta Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Gıda Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Matbaacılık Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Cam Sanayii İşverenleri Sendikası) İstanbul İşveren Sendikaları Birliği'ni kurdu ve Birlik 11 Aralık 1961'de ilk genel kurulunu yaptı.

Birliğin kurulmasına rağmen, 22-29 Ocak 1962'de toplanan Çalışma Meclisi'nde işverenleri Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği temsil etmişti. Örgütlenme ve yeterliliğini isbat süreci geçiren İstanbul İşveren Sendikaları Birliği, **OECD** tarafından gönderilen İsveç İşverenler Konfederasyonu eski genel sekreter yardımcısı Lennart Cronquist'tan yardım aldı. Cronquist Birliğe, yerel örgütlenmelerin işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmelerinde işveren örgütlenmesini zayıflatacağı tavsiye-

sine bulundu ve yurt düzeyinde örgütlenmeyi önerdi. 20 Aralık 1962'deki ikinci genel kurulda İstanbul örgütü ana sözleşmede yapılan değişiklikle hukuken Türkiye düzeyinde kuruluş haline geldi ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu adını alarak işveren konfederasyonu kurulmuş oldu.

1963 yılında çıkartılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları ile endüstriyel ilişkiler sisteminin gerekli temel koşulları hazırlanmıştı. 1963'te Eskişehir'de Türkiye Maden Ocakları ve Toprak Sanayii İşverenleri Sendikası ve Türkiye Matbaacılık Sanayii İşverenleri Sendikası temsilcilikleri kuruldu. Bu örgütleri Bursa, Kütahya, Adana, İskenderun'daki örgütlenmeler izledi. TİSK Türkiye düzeyinde örgütlenmesini oluşturduğu beş bölge merkezinden yürütme kararı aldı. 3 Haziran 1963'te Uluslararası İşverenler Örgütü'ne (IOE) üyelik başvurusunda bulundu ve üyeliğe kabul edildi.

Konfederasyonun kuruluşundan 1965 yılı ortalarına kadar İstanbul'da bulunan Merkezi, 5 Ağustos 1965'de toplanan Olağanüstü Genel Kurul'da yapılan Anatüzük değişikliğiyle Ankara'ya taşındı.

TİSK 1970 yılında, **15-16 Haziran Olaylarına** yol açan 1317 Sayılı Sendikalar Kanunu'nu destekledi. Sendika enflasyonunun çalışma düzenini bozduğu, sendika çekişmelerinin kanun dışı grevlere yol açtığı ve kanun boşluklarının çekişmeyi körüklediği savıyla hazırlanan yeni kanun, Anayasa Mahkemesi'nin sendikal örgütlenmeye getirdiği sınırlamaları iptal etmesiyle, hükümet ve TİSK'in desteklediği biçimden uzaklaşmış oldu.

12 Mart 1971'den sonra TİSK, siyasal olaylarla ilgili olarak doğrudan görüş belirten bir tutum geliştirdi, çalışma ve sosyal politika konuları dışında daha kapsamlı sorunlarla ilgilenmeye başladı. Bu süreçte **Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği** (TÜSİAD) kuruldu.

1970'li yılların başından itibaren toplu sözleşmelerle sağlanan ücret düzeyi ve sosyal haklardan şikayetçi olan işveren kuruluşları, 1976 Temmuz'unda TESK tarafından tespit edilen ilkelere göre kazanılan hakların sınırlanması gerektiğini savunmaya başladılar. Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası MESS bu ilkeleri yürürlüğe koymak üzere, tek tek işyerleri yerine sözleşme tarihleri yakın işyerlerini gruplandırarak sendikalarla toplu pazarlık yürütme kararı aldı. Metal işkolunun en büyük sendikalarından olan DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası'nın karşı çıkmasıyla 1976'da başlayan tartışma 1977 baharına kadar yayılarak büyüdü. MESS'in sözlemelerin gruplar halinde yapılması, sosyal hakların dondurulması, kıdem tazminatları, izin giderleri ve izin günlerinin yasanın koyduğu sınırlar içinde kalması ve ücret artış hızının sınırlandırılması konularında direnmesiyle, Maden-İş 25 işyerinde grev kararı aldı. Hükümetin grev erteleme kararlarına kar-

şılık grev ve bunun karşılığında lokavt kararları yaygınlaştı. MESS'in greve gitmemiş 12 işyerinde lokavt kararı almasıyla gerginlik tırmandı. Sekiz ay süren, 43 iş yerinde on beş binden fazla işçiyi kapsayan grevlerden sonra, bazı işçi sendikaları Maden-İş'e ve bazı işverenler MESS'e rağmen anlaşma girişimlerinde bulundular. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin düşmesinden sonra 3 Şubat 1978'de Maden-İş'le MESS arasında anlaşma imzalandı. Ücretlerde ve sosyal haklarda artış getiren anlaşma, kıdem tazminatı konusunda ilerleme öngörmüyordu. 63 işyeri için ayrı anlaşma imzalanmış olmasına rağmen, hepsinin bitiş tarihi aynıydı ve fiilen grup sözleşmesi kabul edilmiş oluyordu. Önplanda MESS'in görünmesine karşılık, TİSK'in tespit ettiği ilkeleri yürürlüğe sokma çabasıyla ortaya çıkan anlaşmazlık, 12 Eylül 1980'e kadar ki işçi-işveren ilişkileri tarihinin en önemli mücadele konularından biriydi.

12 Eylül sürecinde, tarihi 1930'larda gitmekle ve 1964'ten beri kararname, genelge ve yönetmeliklere bağlanmış olan fişleme uygulaması, 25 Temmuz 1981 tarihli 2495 Sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun'un da çıkmasıyla, fişlenen insan sayısının 1987'de 1.683.000'e ulaşdığı bir ortam yaratmıştı. 1988'de değişen ortam ve demokrasiye geçiş sürecinde kamuoyunda konu tartışılmaya başlandığı zaman, TİSK Genel Başkanı Halit Narin, güvenlik soruşturmasının bütün işyerlerinde zorunlu tutulmasını savunmuştu.

TİSK, Yüksek Hakem Kurulu, Asgari Ücret Tesbit Komisyonu, Prim İtiraz Komisyonları'nda temsil edilir ve Sosyal Sigortalar Kurumu, Milli Prodüktivite Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Çalışma Meclisi'ne katılır. Türkiye'nin 1946 yılından beri çalışmalarına katıldığı **Uluslararası Çalışma Örgütü**'nde (ILO) 1965 yılından itibaren işveren temsilcisini TİSK seçmektedir. Milletlerarası İşverenler Teşkilatı (IOE) üyesidir, 1967 yılına kadar Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği ile birlikte işverenleri temsil etmiştir. OECD Türk Milli Karma Heyeti'nde Dışişleri Bakanlığı ile birlikte İşgücü ve Sosyal İşler Komitesi'nde 1964'ten beri yer almaktadır. **Uluslararası Gelişme Ajansı** (AID) ile kuruluştan itibaren temas halinde olan TİSK, bu örgütten mali ve ayni yardım yapamayacağı cevabıyla, uzman ve burs desteği sağlamıştır.

1982 Anayasa'sından sonra işçi ve işveren sendika ve konfederasyonları, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu hükümlerine tabi olmuşlardır.

Daha sonra çeşitli tarihlerde katılan sendikalarla, Konfederasyon üyelerinin sayısı 17'ye ulaşmıştır. Konfederasyonun bütçesi üye sendikalarca ödenen aidatla karşılanmaktadır. İşkoluna göre örgütlenen işveren sendikaları şunlardır:

AĞAÇ: T. Ağaç Sanayii İşverenleri Sendikası

KAMU: T. Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS)

DENİZ TAŞIMACILIĞI: T. Armatörleri İşverenleri Sendikası

CAM: T. Cam, Çimento ve Toprak Sanayii İşverenleri Sendikası

ÇİMENTO: Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası

DERİ: T. Deri Sanayii İşverenleri Sendikası

GIDA: T. Gıda Sanayii İşverenleri Sendikası

İLAÇ: T. İlaç ve Kimya Endüstrisi İşverenleri Sendikası

İNŞAAT: T. İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası (İNTES)

KAMU: Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası (KAMU-İŞ)

KİMYA: T. Kimya, Petrol, Lastik ve Plastik Sanayii İşverenleri Sendikası (KİPLAS)

METAL: T. Metal Sanayicileri Sendikası (MESS)

KAMU: Mahalli İdareler Kamu İşveren Sendikası (MİKSEN)

PETROL ÜRÜNLERİ: Petrol Ürünleri İşverenler Sendikası (PÜİS)

KAĞIT: T. Selüloz, Kağıt ve Kağıt Mamulleri Sanayii İşverenleri Sendikası

ŞEKER: T. Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası

TEKSTİL: T. Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası

TOPRAK: T.Toprak, Seramik, Çimento ve Cam Sanayii İşverenleri Sendikası

TURİZM: Turizm Endüstrisi İşverenleri Sendikası

EĞİTİM: Tüm Özel Eğitim Kurumları İşverenleri Sendikası (TEKİS)

SAĞLIK: T.Sağlık Endüstrisi İşverenleri Sendikası (SEİS)

Bibl.: ESİN, Pars (1974), *Türkiye'de İşveren Sendikacılığı*, Ankara: AÜ SBF Y. [K. E.]

Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) Sendikacılığın Milliyetçi Hareket Partisi'nın programı doğrultusunda yapılarak işçi sorunlarına çözüm bulunacağını savunan, bunun için sınıf olgusunu reddederek tek ve mecburi sendikacılığı öngören, 1970'de kurulup 1980 yılında kapatılan ve 1984 yılında yeniden faaliyete geçen sendika konfederasyonu.

MİSK, **15-16 Haziran Olayları**'nın ertesinde, 23 Haziran 1970'te MİLLİ-İŞ MİSK adıyla dört sendikayı temsilen kuruldu. Oluşturulan geçici icra komitesi başkanlığına Plastik-İş Genel Başkanı Veli Özel seçildi. Konfederasyon'un 20-21 Aralık 1975 günlerinde yapılan 2. Genel Kurulu'na on sendika katıldı, aidat ödemedikleri ve hizipçilik yaparak huzursuzluk çıkardıkları gerekçesiyle üç sendika Konfederasyon'dan ihraç edildi. 3. Genel Kurul 22-24 Aralık 1978'de yapıldı, MİSK merkezi Ankara'ya taşındı. MİSK 320 bin işçiyi temsil ettiğini iddia ederken, Çalışma Bakanlığı 16 sendikada 283.908 üyesinin, kayyımlar ise 1980'de 21.856 üyesinin bulunduğunu bildirmişlerdi.

MC döneminde TRT haberlerinde **Türk-İş** ve **DİSK** kadar etkili bir konfederasyonmuş gibi yer

alan MİSK, 1979 yılında silahlı çatışmalar içinde yer aldı ve bombalı saldırılara hedef oldu. Genel Başkan ve yöneticileri hakkında silahlı çete kurmaktan tutuklanma kararı alındı ve dava açıldı. 12 Eylül darbesinden sonra faaliyeti durdurularak kapatıldı ve taşınır taşınmaz mallarına el kondu.

11 Mayıs 1984'te yeniden açılma izni alan MİSK 4. Genel Kurulu'nu 4-5 Kasım 1984'te yaptı. Genel sekreter ve genel başkan vekili Mete Beşen açılış konuşmasında 1947 yılında Sendikalar Kanunu çıkartılmasını eleştirerek, "Türkiye'de sınıflar teşekkül etmi mi ki, sınıflar sendikalaşmış? Türk çalışma hayatında talihsizlik böyle başlamış. Türk toplum yapısı ihtiyaç duymadığı halde, siyasal bir yatırım gereği olarak sendikalizm ortaya atılmış" diyerek, "Haydi oldu, diyelim sendikalar kuruldu. Sendikaları yönetenler temsil ettikleri işçileri ideologlara, siyasilere ve işverenlere peşkeş çekmeselerdi, onları milli kültür ve milli ahlakları içinde yetiştirmeye, ekonomik ve sosyal itibarlarını korumaya gayret gösterselerdi, çalışma hayatı 1970'li ve 1980'li yılların çıkmazına girmezdi" biçiminde sendikalizm ve Türk sendika tarihi hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştu. Çalışma Bakanlığı rakamlarına göre MİSK'in sekiz sendikada 4.750 üyesi vardı. 1985'te Ankara İş Mahkemesin'ce sendikaların üye bildirimlerini kabul edildiği "Ek-6" uygulamasıyla, Danıştay'ın aksi görüşüne rağmen, toplu iş sözleşmesi için gerekli önkoşul olan barajı aştı. 21 Mayıs 1985'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi MİSK davasının MHP davası ile birleştirilmesi kararını aldı. Askeri Yargıtay davanın Sendikalar Kanunu ile ilgili olduğu kararına vardı. Askeri Mahkeme bu karara uyarak görevsizlik kararı verdi ve Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderilen dosya zaman aşamı süresi dolduğundan kapandı. 19-20 Aralık 1987'de 5. Genel Kurulu'nu yapan MİSK adını Yurt-İş olarak değiştirdi. Ancak sendika sayısı dörde düşmüş olduğundan konfederasyon niteliği kaybetti ve 1988' de münfesih sayıldı. [K. E.]

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 15 Mart 1950 tarihli 5590 sayılı yasayla, odalar ve borsalar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak, ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, üyelerinin mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, üyelerin birbirleriyle ve halkla olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hakim kılmak üzere meslek disiplinini ve ahlakı korumak göreviyle kurulmuş, kamu kurumu niteliğine sahip, tüzel kişiliği olan mesleki teşekküldür. Tam adı Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticareti Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'dir ve söz konusu yasaya dayanarak 7 Şubat 1952'de kurulmuştur. Ticaret odalarının tarihi 1870'lere kadar uzanmaktaysa da, devlet vesayetinden bağımsız gerçek mesleki örgüt olarak kabul edilmeleri ve üst bir-

liklerini oluşturmaları 1950 kanunuyla olmuştur (bkz. ticaret odası).

TOBB'un organları olan Genel Kurul, Odalar ve Borsalar Konseyi, Yönetim Kurulu, Yüksek Disiplin Kurulu demokratik süreçle seçilirler. Yerel oda ve borsaların meclis üyeleri tarafından 4 yıllığına seçilen 1000-1300 üyeden oluşan Genel Kurul, oda ve borsaları temsilen 5 konsey oluşturur. Başkan ve 14 Yönetim Kurulu üyesi Genel Kurul üyeleri tarafından seçilir. Yönetim Kurulu da, oda ve borsaları temsilen 5 başkan yardımcısını 4 yıllığına seçer.

1 Haziran 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5174 sayılı Kanun'la yeniden örgütlenen TOBB'un yerel düzeyde, ticaret, sanayi, ticaret ve sanayi, deniz ticaret odaları ve borsalar şeklinde oluşmuş 364 üyesi bulunmaktadır. Üyesi olan oda ve borsalara, çeşitli büyüklüklerde ve bütün sektörlerden 1 milyon 200 binin üzerinde firma kayıtlı bulunmaktadır.

TOBB, tüccar ve sanayicilerin en yaygın örgütüdür. Bu gücüyle bir baskı grubu, iletişim ve araştırma kurumudur. TIR Karnesinin dağıtımını gerçekleştirir ve muhtelif ülkelere ait geçiş belgesi taleplerini karşılar, ATA Karnesi düzenler, Bilgi Standardı tanımlama ve uygulama sistemi olan EAN-UCC barkod sistemini tek elden yürütür, Menşe Şehadetnamesi ile Dolaşım Belgesini basar ve odalara gönderir, Kapasite Raporu'nu inceler ve onaylar. Oluşturulan Sanayi Veri Tabanı ile imalatçı firma listelerini ilgililere sağlar, Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'ni yayınlar, odalar ve borsalar arasında çıkabilecek mesleki anlaşmazlıkları çözer, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Tahkimi çalışmalarını yürütür. Yurt dışında muadili kurumlarla ilişkileri kurar ve yürütür ve temsil görevini yerini getirir.

TOBB, Milli Prodüktivite Merkezi, Türk Standartları Enstitüsü, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme İdaresi, Basın İlan Kurumu, Ordu Yardımlaşma Kurumu, İşletme İktisadı Enstitüsü, Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü, Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (**BAĞKUR**), Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, Kamu İhale Kurumu, **Sermaye Piyasası Kurulu**, Tüketiciler Konseyi, **Rekabet Kurumu**, Türk Akreditasyon Kurumu, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Türk Patent Enstitüsü, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Telekominikasyon Kurumu, Türkiye İş Kurumu, Reklam Kurulu, Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü ve Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu'nun resmi iştirakçisidir.

TOBB, İktisadi Kalkınma Vakfı, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Türk Tanıtma Vakfı, Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Destekleme Vakfı, Milli Eğitim Vakfı, Türk Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmalar Vakfı, Türkiye Sakatları Koruma Vakfı gibi birçok araştırma ve dayanışma vakfının sosyal

iştirakçisidir.

TOBB'un Umumi Mağazalar Türk A. Ş., Askeri Pil Sanayi ve Ticaret A. Ş., T. C. Merkez Bankası, İstanbul Dünya Ticaret Merkezi, EGS Holding, Vadeli İşlemler Eğitim Danışmanlık A. Ş., Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A. Ş., TOBTİM Uluslararsı Ticaret Merkezleri A. Ş., Umat Gümrük ve Turizm İşletmeleri T. A. Ş., TOBB-NET Bilişim Ltd. Şti., KOBİ Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A. Ş., Kredi Garanti Fonu İşletme ve Araştırma A. Ş., Mersin, Antalya serbest bölge işleticilikleri, İzmir Fuarcılık Hizmetleri Kültür ve Sanat Etkinlikleri A. Ş. gibi birçok ticari iştirakleri vardır. [K. E.]

Uu

ulaştırma sektörü Hizmetler sektörünün alt sektörlerindendir. Ulaştırma sektöründe bir girişim tarafından diğer girişimler hesabına yapılan tüm taşımacılık ve haberleşme hizmetleri kapsanmaktadır. Üretildiği yerde tüketilmeyip, olduğu gibi ya da işlenerek mamul hale getirilmek için başka yere taşınan malların ulaştırması ve her çeşit insan taşıma faaliyeti bu sektöre aittir. Ulaştırma sektörü kara, deniz, hava, demir yolu ve boru hattı ulaşımlarını içermektedir. Haberleşme hizmetleri de ulaştırma sektörü kapsamında değerlendirilir. Ancak haberleşmenin taşımacılıktan nitelik olarak farklılığı nedeniyle zaman zaman ayrı bir sektör olarak sınıflandırıldığı, bazen de 'ulaştırma-haberleşme sektörü' olarak tanım yapıldığı görülmektedir.

Ulaştırma sektörünün ekonomik açıdan temel işlevi pazarı oluşturması ve büyütmesidir. Yerel pazarlardan ulusal pazarlara geçişin ön şartı ulaştırma sektörünün gelişmesidir. Türkiye dahil tüm ülkelerde ulusal pazar ulaştırma sektörünün gelişmesine paralel olarak oluşmuştur. Bu nedenle ulaşımın planlaması ülkenin genel gelişimi, bölgesel ve yerel dengelerin sağlanması için önem taşımaktadır. Ulaştırma sektörü diğer bütün sektörleri yatay olarak kesen bir sektördür. Bu niteliğiyle diğer sektörlerdeki gelişmeleri hızlandırıcı etkisi vardır.

Pazar coğrafi olarak genişledikçe malın satış fiyatı içinde ulaştırma maliyetinin payı artmaktadır. Bu nedenle, ulaştırma sektöründeki teknolojik gelişmeler, ulaşım maliyetini düşürdüğü ve ulaşım hızını artırdığı için, pazarın büyümesini sağlamaktadır. Ulaşım teknolojisindeki gelişmeler küreselleşme sürecinin önünü açan önemli faktörlerdendir. **Küreselleşme** ulaştırma sektörünün önemini artırmış, teknoloji ve organizasyona yönelik değişiklikleri hızlandırmıştır. Dünyada küresel ticaretin gelişmesine paralel olarak, küresel ulaştırma koridorları oluşturmaya çalışılmaktadır. Hava, deniz ve demir yollarında ulusal tekeller kaldırılarak rekabete açılmakta, bu yolla ulaştırma maliyetlerinin düşürülmesi hedeflenmektedir.

Ancak ulaştırma sektörü yol yatırımları ile doğal çevreyi tahrip etmesi, fosil yakıt kullanımı ile hava kirliliği yaratması, küresel ısınmayı artırması, gürültü kirliliği oluşturması, deniz kirliliğine yol açan kazaların artması gibi nedenlerle en çok çevre sorunu yaratan sektörler arasındadır. Bu nedenle 'sürdürülebilir ulaştırma politikaları'nın oluşturulması için yoğun çalışmalara konu olmaktadır.

Bibl.: TÜBİTAK (2003), *Ulaştırma ve Turizm Paneli Raporu*, Ankara: TUBİTAK. [B. D.]

ulusal burjuvazi Azgelişmiş ülkelerin demokrasi ve kalkınma sorunlarının iç içe geçmesi nedeniyle ortaya çkan, toplumsal dönüşüm veya devrim programlarında burjuvazinin varlığı, niteliği ve rolü tartışmaları içinde ortaya çıkmış bir kavramdır.

Azgelişmiş ülkelerin eski sömürgecilik, emperyalizm veya neo-emperyalizm etkisiyle ekonomisi ve toplumsal yapısının modern ve geleneksel sektör olarak ikili bir yapılanma içinde olduğu, modern sektörün kapitalist bir sınıfla proletaryayı yaratırken, geleneksel sektörün ekonomide, siyaset ve idarede egemen olan modern sektörle eklemlenme içinde olduğu kabul edilmektedir. Bu toplumsal-ekonomik yapı içinde toplumu dönüştürecek sınıfsal çelişkinin de ikili bir yapı gösterdiği ortaya çıkar. Ancak, geleneksel sektördeki sömürücü sınıflarla kapitalist sektörün modern sömürücüleri arasındaki çelişkiler, klasik Marksist toplumsal evrim şemasına göre burjuvazinin önderlik ettiği burjuva demokratik devrimi beklentisini yerine getirmemektedir, çünkü iki sektör arasındaki eklemlenmeyi ve sınıfsal ittifakı belirleyen gelişmiş ülkelere ekonomik bağımlılık söz konusudur. Bu ittifakın zayıf noktasının ise, komprador burjuvazi ile ulusal/yerli burjuvazi arasındaki farklılaşmadan kaynaklanacağı söylenmiştir. Komprador burjuvazi ekonomik ve siyasal çıkarını uluslararası sermaye ile sağladığı ittifaka bağlamışken, ulusal burjuvazi bağımsızlıkçı, kalkınmacı, demokrat güçler ittifakına katılacak biçimde uluslararası sermaye ile kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarının ayrıştığını düşünür. Bağımlılığın yerli üretime getirdiği sömürü düzeni ve oranlarının bağımsızlıkla geri kazanılmasının bu ittifakın temelini oluşturması söz konusudur.

Genellikle küçük burjuvazi ve köylülük tarafından oluşturulması düşünülen anti-emperyalist cephe içinde yer alacak ulusal burjuvazinin uluslararası sermayeden çıkarlarını ayrıştıran ekonomik temel yatırımcılığıdır. Komprador burjuvazi genellikle ticaret, bankacılık gibi sektörlerde faaliyet gösterirken, ulusal burjuvazi ücret, fiyat ve kârla, yani yerel üretim, tüketim ve bölüşüm düzeninin işleyişiyle, dolayısıyla yerli sınıfsal yapılanma ile doğrudan ilişki kurmasını ve onun kaderiyle ilgilenmesini gerektirecek biçimde sermayesini üretime yatırmıştır. Emperyalist ülkelerle bu yatırımı adına girdiği rekabet nedeniyle de kaderini yerel/bağımsız siyaset oluşturacak güçlerle ittifak oluşturmakta görür. Kültürel, toplumsal, tarihi nedenlerle birlikte bu ittifak nedenleri güçlenir.

Ulusal burjuvazi tanımının, üretim sektörlerinde ticaret, finans, sanayi gibi ayrımların suni olması, azgelişmiş ülkede yapılan üretici yatırımların da uluslararası sermaye ile mali, teknolojik vb bağlantı içinde olması nedeniyle öznel bir kategori olmaktan öteye gitmediği eleştirileri tarihi gelişimlerle doğrulanmıştır. Modern sektör gele-

neksel sektördeki ekonomik, siyasi ve idari seçkinler ve yönetici sınıf ve tabakalardan ne köken, ne kültür, ne de sermaye olarak bağımsız gelişmiş bir sektör olmadığı gibi, iktidarı paylaşması söz konusu olduğunda yeni proletarya, küçük burjuvazi veya gerçekte çoğunlukla geleneksel sektörün yönlendirmesi dışına çıkamayan köylülük yerine, içinden çıktığı geleneksel yönetici sınıfları tercih edecek, toplumsal ve siyasal örgütlenme ve bölüşümde istikrarı bozucu maceralara girmekten kaçınacaktır.

Azgelişmiş ülke bağımsızlık savaşlarında, azgelişmişliğin tanımı gereği zayıf sermaye birikimi dolayısıyla burjuva sınıfı ve kültürel öncülüğü yerine küçük burjuvazinin ideolojik önderliği ile kültürel, toplumsal nedenlerle ve konjonktürel olarak burjuvazi olarak nitelendirilebilecek katmanların katkısı ve ittifakı olduğu görülmüştür. Bağımsızlık savaşının verildiği siyasal bir örgütlenme olarak ortaya çıkma süreciyle, siyasal bağımsızlık kazanıldıktan sonra ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve kalkınma ve demokrasi sorunlarının çözülmesi için verilen mücadelede sınıf ve katmanların rolü farklılaşmaktadır. Genellikle bir ülkenin sömürge dönemi öncesi sahip olduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılanması ile sömürgecilik sürecini ve ona karşı mücadele ve ondan kurtuluş sürecini nasıl yaşadığı arasında bağlantı vardır. Bu bağlantı, gelişmiş sanayi ülkelerinin dünya ekonomi ve siyasetini belirleme gücünün öğelerini oluşturan kendi iç ve aralarındaki çelişkilerle, yani sermaye ve üretimin örgütlenme yapısıyla, kısaca uluslararası konjonktürle de belirlenir. Dolayısıyla ulusal burjuvazi kavramının siyasal/tarihi bir kategori olmaktan çıkarılıp ekonomik bir kategori oluşturması söz konusu değildir; her ülke devriminin bütün yapısal determinizm tartışmalarına karşın tikel bir tarihi olgu oluşu gibi, ulusal burjuvazinin varlığı ve eylemliliği de tikel, tarihsel bir değerlendirmeye, konumlanışa bağlıdır.
[K. E.]

ulusal gelir → milli gelir

ulusal kaynaklar Yer yer bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynakları; yer yer de insangücü, altyapı, sanayi, sermaye gibi ülkenin tüm ekonomik varlıklarını kapsayacak şekilde genişletilerek kullanılan bir terimdir.

Bugünün gelişmiş ülkelerinin **sömürgecilik** döneminde azgelişmiş ülkelerin ulusal kaynaklarını ele geçirerek zenginleşmesi nedeniyle, ulusal kaynakların korunması konusunda hassasiyet gösterilmesi beklenir. Gerçekten de bir ülkenin kalkınması için –geniş anlamda– ulusal kaynaklarını artırması zorunludur. Ancak bugüne kadar da hiçbir ülkenin salt ulusal kaynaklarına dayanarak kalkındığı görülmemiştir.

Ulusal kaynaklara iki konuda vurgu yapılır. Bunlardan biri, dışa kapalı, korumacı politikalar doğ-

rultusunda, yabancı ülke ve firmaların ulusal kaynakları kullanmasına karşı çıkma şeklindedir. Diğeri de, yabancı ülke kaynaklarını kullanmanın bağımlılığa yol açacağı endişesiyle, ulusal kaynaklara dayalı enerji, sanayi vb. politikalar uygulanmasını tercih etme tavrıdır. Küreselleşme sürecinde ulusal kaynaklara dayalı kalkınma ya da ulusal kaynakları koruma eğilimleri giderek anlamını yitirmektedir.
[B. D.]

ulusal planlama Ulusal ekonominin tamamını kapsayan, makroekonomik düzeyde planlama sürecidir. Dünyada ilk kez Sovyetler Birliği'nde 1920'li yıllarda Sovyet planlama örgütü **Gosplan** tarafından uygulanmıştır. Uygulama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra diğer sosyalist ülkelere de yayılmıştır. 1950'li-60'lı yıllardan itibaren hemen tüm ülkelerde ulusal planlar yapılmış, özellikle azgelişmiş ülkelerde **kalkınma planları** adıyla yaygın biçimde uygulanmıştır.

Ulusal planlar genellikle uygulamacı kamu kuruluşlarından bağımsız ve siyasi otoriteye bağımlı bir planlama örgütü tarafından hazırlanır. Ancak bazı ülkelerde ekonomi ile ilgili bir bakanlığa bağlı bir birim tarafından hazırlandığı gibi, bir danışman grubunca yapılan planlar da vardır.

Ulusal planlar Sovyetler Birliği modelinden esinlenerek, genellikle beş yıl için hazırlanır. Ancak bazı ülkeler daha kısa ya da daha uzun süreli ulusal plan hazırlamaktadır. Kimi zaman da daha uzun süreli bir 'perspektif plan' kapsamında ulusal planlar hazırlanır. Türkiye'nin 1. Planı 15 yıllık, 3. Planı 22 yıllık, 8. Planı 23 yıllık perspektif planlar çerçevesinde hazırlanmıştır.

Ulusal planlar belirli bir planlama modeli çerçevesinde tüm makroekonomik değişkenleri dikkate alarak hazırlanan planlardır. Ekonomideki tüm sektörler planda yer alır. Makroekonomik hedefler ve politikaların yanısıra sektörel hedefler ve politikalar da belirlenir. Sektörel yatırım büyüklükleri ve önemli yatırımlar saptanır. Ulusal planlar genellikle iktisadi planlama ve sosyal planlama bölümlerinden oluşur. İktisadi ve sosyal sektörlere ilişkin tahminler ve hedefler belirlenerek, plan dönemi sonunda ulaşılması hedeflenen yapı tanımlanır. Bu hedeflere ulaşmak için gerekli politikalar ve yatırım büyüklükleri saptanır. Planlar genellikle beş yıl gibi bir dönem için yapıldığından, plan dönemi boyunca yapılacak yatırımların ve uygulanacak politikaların belirlenmesi için yıllık programlar hazırlanır.

Ulusal planların hepsi ulusal ekonominin tamamını kapsamakla birlikte, yöntem ve içerik bakımından iki ana grup olarak sınıflandırılır. Bunlardan biri **merkezi planlama** ya da emredici planlama olarak tanımlanan ve sosyalist ülkelerde uygulanan planlama sistemidir. Bu ülkelerde üretim araçları devletleştirildiğinden, plan tüm ekonomik birimler için emredicidir. Buna karşın piyasanın ortadan kal-

dırılmadığı ekonomilerde esnek planlama ya da yol gösterici planlama adı verilen sistem uygulanır. Bu grupta plan kamu kuruluşları için emredici, özel sektör için yol gösterici bir işlev taşımaktadır. Kamu kuruluşları kendilerine verilen kaynaklar oranında, planın verdiği görevleri uygulamakla yükümlüdür. Özel sektörün planın öngördüğü hedeflere uygun davranması için teşvik sistemi uygulanır. Özel yatırımlar teşvikler yoluyla planda öncelik taşıyan sektörlere yönlendirilir.

Ulusal planlama Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan bir yöntem olduğundan, çoğu zaman sosyalizmle özdeşleştirilmiştir. Üstelik hem sosyalistler hem de kapitalistler bu görüşü paylaşmıştır. Oysa uygulamada her iki sistemle de uyum sağladığı ve kullanıldığı görülmüştür. Ulusal planlama yalnızca bir yöntem, bir karar verme aracıdır. Ekonomik gelişmelere ve siyasal sistemlere göre farklı biçimler alabilmektedir. Son dönemlerde, küreselleşme sürecinde ulusal planlamanın alması gereken yeni biçimler tartışılmaktadır.

Bibl.: SEZEN. S. (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara: TODAİE; KANSU, G. (2004), *Planlı Yıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; KARAOSMANOĞLU, A. (2000), *21. Asırda Planlama*, Ankara: DPT; SOYAK, A. (2003), "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2).

[B. D.]

ulusallaştırma → devletleştirme

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 1919 Versailles Barış Antlaşması'nın 13. bölümü uyarınca kurulmuş bir uluslararası örgüttür. Çalışanların yaşam ve çalışma koşulları için adil ölçütler getirerek toplumsal barışın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla (1946) BM içinde bir uzmanlık kuruluşu olarak yerini almıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kuruluşunu, görevlerini ve çalışmalarını düzenleyen 140 maddelik bir anayasası vardır. Bu metne 1944 yılında kabul edilen Filadelfiya Bildirgesi de eklenmiştir. Toplumsal adalet, toplumsal adaletsizliğin dünya barışı karşısında yarattığı tehlike, uluslararası alanda çalışma koşullarının arasındaki farklılıkların giderilmesi, ILO'nun çalışma programını oluşturmaktadır. Örgüt bu amaçlara yönelik olarak bir dizi uluslararası sözleşme hazırlamış ve ülkelerin onayına sunmuştur. Türkiye Ocak 2004 itibariyle 56 sözleşmeyi onaylamış durumdadır.

İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş dönemlerini örgütsel bütünlüğünü geliştirerek atlatan ILO, Cenevre'deki 110 ülkeden 1900 görevlisi ve dünyaya yayılmış 600 uzmanıyla, gene Cenevre'de bulunan Uluslararası Çalışma Enstitüsü aracılığıyla uluslararası araştırma, belgeleme ve işbirliği faaliyetini yürütmekte, hazırladığı sözleşme ve tavsiye kararlarıyla uluslararası norm-

ların oluşturulması ve tartışılması için platform oluşturma işlevini sürdürmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerin ülkeler tarafından ne ölçüde yerine getirildiğini denetlemek üzere genel denetim ve yıllık raporları inceleme yolunu izlemektedir. Hukuksal ve teknik denetimlerinin sonucunda işçi, işveren ve devlet tarafları dinlenir. Uzlaşmaya varılan sonuçları özetleyen komisyon raporu Genel Konferansa sunulur. Hükümetlerin, kendisine iletilen tavsiyeleri kabul etmemesi durumunda uyuşmazlık Uluslararası Adalet Divanı'na iletilir.
[E. D.]

Uluslararası Gelişme Ajansı (*Agency for International Development* - AID) ABD dış politikasının hedefi olarak açıklanan "hür ve demokratik ülkelerde serbest pazarı ve demokrasiyi geliştirme"ye katkıda bulunmak üzere uluslararası faaliyet gösteren, ABD dış işleri bakanlığının yarı bağımsız örgütüdür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Truman Doktrini ve **Marshall Planı** çerçevesinde Avrupa'ya yönelik olarak başlayan ABD ekonomik yardımı, 1948'de kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (*Organisation for European Economic Co-operation*, OEEC) eliyle yürütülmüş, 1951 yılında çıkarılan yasayla bu yardım Karşılıklı Güvenlik Ajansı (*Mutual Security Agency*) eliyle bütün dünyayı kapsayacak askeri, ekonomik ve teknik yardım biçimine dönüştürülmüştü. 1953 yılında Yabancı İşlem İdaresi (*Foreign Operation Administration*) kurularak askeri olmayan yardımların tek örgüt çatısı altında toplanması amaçlandı. 1955 yılında ekonomik, askeri, teknik yarımlar dış işlerine bağlı yarı özerk bir örgüt olan Uluslar arası İşbirliği İdaresi (International Co-operation Administration) yetkisine verildi. 1958 yılında yardım edilen ülkelerin ekonomik kaynaklarını geliştirme ve üretim kapasitelerini artırma amacıyla belirlenen projelere kredi vermek üzere Gelişime Kredisi Fonu (Development Loan Fond) kuruldu.

1961 yılında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı OEEC, **Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı**'na (OECD) dönüştürülürken, başkan John F. Kennedy yönetimince çıkarılan Dış Yardım Kanunu çerçevesinde yürütülecek politika ve yardımlar Uluslararası Gelişme Ajansı (*Agency for International Development*, AID) çatısı altında toplandı.

Dış işleri bakanlığının yönlendirmesinde çalışan özerk federal bir örgüt olan AID, ekonomik büyüme, tarım ve ticaret, sağlık, demokrasi, insani yardım ve çatışmalar olarak belirlenen konularda destek olmak amacıyla, Sahra-altı Afrika, Asya ve Ortadoğu, Latin Amerika ve Karayipler, Avrupa ve Avrasya olmak üzere dört bölgede örgütlendi. Dünyada saha görevlileri bulunan örgüt, yerli ve uluslararası örgütlerle, ABD'li üniversiteler ve iş çevreleriyle ve yerli hükümetlerle işbirliği halinde çalış-

makta ve 3.500 ABD şirketi ve 300 kadar merkezi ABD'de olan gönüllü örgütle birlikte faaliyet göstermektedir.

Marshall Planı'nın geçici ve özel olarak Avrupa için düşünülmüşken, o deneyimle geliştirilen ABD uluslararası yardım örgütleri, ABD-SSCB bloklaşması, dünyada bağımsız ülke sayılarının artması, Soğuk Savaş ve 'hür dünya' söyleminin gelişmesiyle biçimlendirilmiştir. 1960 yılında 'çirkin Amerikalı' imgesinin yaygınlaşmasıyla ABD dış yardımı Kongre'nin de en önemli konularından olmuş ve seçim kampanyalarının da hararetli konusunu oluşturarak, dış yardımın etkinliği tartışmaya açılmıştır. Ve son olarak AID örgütü ile ABD'nin bu alanda görev yapan örgüt ve programları aynı çatı altında toplanmış ve uzun vadeli ve örgütsel etkinlik olanağı arttırılmıştır.

AID'in ilk çalışmalarından biri, Bogota Yasası'yla Uruguay sözleşmesini hazırlamak ve 1960'lar boyunca Latin Amerika ile kurulacak ilişkileri belirleyen çerçeveyi çizmek olmuştur. Kennedy 1961'de Kolombiya ve Venezüela gezileriyle işbirliğini pekiştirmiştir. Latin Amerika'da Küba'nın etkisine karşı düzenlenen bu program, Asya'da Çin'in etkisine karşı Vietnam'ın demokratik ve ekonomik kalkınması için program oluşturulmasıyla yürütülmüştür. Küba'ya Domuzlar Körfezi çıkarmasının yenilgiye uğraması ve Vietnam'da savaşın ABD aleyhine gelişmesi sonucu, 1972 ve 1973'te ABD Senatosu yardım bütçelerini reddetmiştir. Yardım programlarının reddedilmesinde Vietnam Savaşı'nın yarattığı muhalif ortamın, yardım programlarının çok fazla kısa vadeli askeri programlara dönüştürülmek durumunda kalınmasının getirdiği tepkinin ve yardımların ABD dış politikası açısından etkin sonuç sağlayamadığı eleştirisinin etkisi olmuştur.

Geliştirilen yardım anlayışına göre, iki taraflı gelişme yardımı, gelişme sorunlarının aşılmasında ABD teknik deneyimlerinden ve ürünlerinden yararlanma üstünde durmalıydı. Böylece 'güvenlik' programlarıyla 'gelişme' programlarının çakışmasına önem verilmiştir. ABD bir yönüyle kendi **New Deal Politikası** deneyimini azgelişmiş ülkelere aktarmakta ve W. W. **Rostow**'un **ekonomik kalkınmanın evreleri kuramına** göre ülkelere göre programlar hazırlamaya çalışmaktadır. Dünya piyasasının genişletilmesi ve disipline edilmesi sürecinde 1970'lerin sonlarına kadar etkin olan **üçüncü dünya** ülkelerini iki blok arasında sıkıştırma işleyişinin önemli araçlarından olan ABD yardım programları ve örgütlenişi, ABD'nin Vietnam'da miras aldığı eski tarz savaşın getirdiği sınırlamaların devrinin kapanmasından sonra, 1980'lerden sonra ekonomik olarak yeni teknoloji ve sermaye birikimiyle, siyasal olarak SSCB'nin çöküşüyle ve örgütsel olarak **G-7** ve **Dünya Ekonomik Forumu, GATT** ve **Dünya Ticaret Örgütü**'nün işlev-

sellesmesiyle yeni bir evreye girmiştir. [K. E.]

Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (International Confederation of Free Trade Unions, ICFTU) 148 ülkede 225 bağlı örgüt ve 157 milyon üye sahibi olan, dünyanın en fazla işçi federasyonunu bünyesinde toplayan konfederasyonlarındadır.

ICFTU, 7 Aralık 1949'da **Dünya Sendikalar Federasyonu**'nun (WFTU) merkez kurumlarının komünist yönetimine geçmesi üzerine, bu federasyonunun demokratik yapısını kaybettiği iddiasıyla ayrı bir uluslararası işçi konfederasyonu olarak örgütlenen, ABD Amerika İşçi Federasyonu (American Federation of Labor, AFL), Endüstri Örgütleri Kongresi (Congress of Industrial Organizations, CIO), İngiltere Sendikalar Kongresi (Trade Unions Congress, TUC), Fransız Demokratik Çalışma Konfederasyonu (Confédération Française Démocratique du Travail, CFDT), İtalyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Confederazione Italiana Sindacati Lavoratori, CISL) ve İspanyol Genel İşçiler Birliği (Union General de Trabajadores, UGT) ile 48 milyon işçiyi temsil eden toplam 53 ülkenin federasyonlarının Londra'da gerçekleştirdikleri konferans sonucu birleşmeleriyle oluştu.

TUC 1868'de Manchester ve Salford sendikalarının çağrısıyla toplanan kongreden sonra federasyon yapısını kazanmıştı. AFL sigara üreticilerinin önderliğinde 1881'de kurulmuştu, daha sonra marangoz, matbaacı ve demir çelik işçileri, sendikaların ustalığa önem vermemesi nedeniyle ayrıldılar ve 1936'da CIO'yu kurdular. 1949'da ICFTU kurulduktan sonra AFL ile CIO 1955'de birleştiler ve dünyanın en büyük federasyonlarından birini oluşturdular.

Merkezi Brüksel'de olan ve 1950'lerde önce Asya sonra Afrika'dan yeni üyelerin katılımıyla etkinliğini artıran ICFTU, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin yıkılmasından sonra bu ülke federasyonlarının da katılımıyla en büyük uluslararası konfederasyon oldu.

ICFTU'nun Asya ve Pasifik'te APRO, Afrika'da AFRO, Amerika kıtalarında ORIT olmak üzere üç bölgesel örgütü vardır. ICFTU bütün Avrupa üyelerini kapsayan **Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu** (ETUC) ve Küresel Federasyonlar Birliği ile de sıkı ilişki içindedir. **Uluslararası Çalışma Örgütü** ILO'nun sözleşmeleriyle belirlenen işçi haklarını kabul ettirmek için çalışır. Sözleşmesine göre ırk, din, cinsiyet ve köken ayrımı yapmaksızın totalitarizme ve her türlü saldırganlığa karşı insan hakları ve fırsat eşitliği için mücadele etmeyi kabul eden ICFTU, dar kadrosu ve küçük bütçesiyle erişilmesi olanaksız hedeflere yönelmiş olmakla eleştirilmiştir. ICFTU sözleşmesinde örneğin işçilerin ve sendikacıların eğitimi veya doğal ve endüstriyel felaketlerine uğrayanlara yardımcı olmak da yer alır.

ICFTU günlük bültenler yayınladığı gibi her yıl Haziran ayında yayınladığı *Annual Survey of Violations of Trade Union Rights* raporu, işçi haklarıyla ilgili en önemli yayınlardandır ve raporla birlikte bütün dünyadaki işçi hakları ve sendika üyesi olduğu için öldürülen işçiler dahil sendikacılık gelişmeleriyle ilgili kapsamlı dünya basını ilavesi hazırlanır.

Türkiye'de 1952 yılında kurulan ilk üst düzey sendikal örgüt olan **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu** (Türk-İş) ilk genel kurulunda ICFTU'ya katılma kararı almış, gerek ICFTU ile ilişkileri, gerek ABD **Uluslararası Gelişme Ajansı**'ndan (AID) sağladığı para yardımı tartışmalara yol açmıştı. Türk-İş 1961 yılında ICFTU üyesi olmuştur. Türk-İş'in ICFTU üyeliği 12 Eylül harekatını desteklemesi ve kurulan Bülend Ulusu hükümetinde konfederasyon genel sekreteri Sadık Şide'nin sosyal güvenlik bakanı olarak yer alması nedeniyle askıya alınmıştı. [K. E.]

uluslararası iktisat Bağımsız devletler arasındaki ekonomik ilişkileri inceleyen iktisat dalıdır. Bir ülke ile **dış alem** arasındaki mal ve hizmet akımı, yani **ithalat** ve **ihracatını** oluşturan dış **ticaret** uluslararası iktisadın ana konusu olduğu gibi, uluslararası emek, sermaye, teknoloji akımları, yani üretim faktörleri de inceleme sahasına girer. Uluslararası iktisat, kuramsal olarak dış ticaretin oluşumu, nedenleri ve yapılanmasını inceleyen uluslararası ticaret teorisi; gümrük, tarife dışı araçlar ve ticaret anlaşmalarını kapsayan devlet politikalarını inceleyen uluslararası ticaret politikası; döviz piyasası, dış ödemeler bilançosu, dış ticaret ve milli gelir, kur ayarlamalarını kapsayan uluslararası para teorisi veya finans; uluslararası ekonomik örgütlenmeler ve uluslararası ekonominin ve dış ilişkilerin kalkınmaya etkisi ve dünya para sistemini inceleyen dünya ticareti konularından oluşur (bkz. dış borç, dış denge).

Uluslararası ilişkilerde doğrudan ekonomik olmayıp ekonomik sonuç doğuran ilişkilerin saptanıp ayırt edilmesi zor olduğu gibi, uluslararası iktisat uluslararası örgütlenmelerin nicelik ve niteliği değiştikçe de siyaset ve hukuk konularını daha çok içermektedir. Artık bir ülke ekonomisini onlarsız incelemenin olanaksız olduğu dünya ekonomik sistemi, uluslararası örgütler, uluslararası anlaşmalar, bölgesel oluşumlar ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ile yabancı yatırımlar, kredi kurumları, kalkınma sorunları uluslararası iktisadın gittikçe genişleyen kapsamı içindedir. **Küreselleşme**nin yarattığı tartışmalar sonucu, uluslararası kural ve normların oluşumu, hükümetler arası ve ötesi ilişkiler, iktidar ve piyasa ilişkileri ve dünya ekonomik sistemi tartışmaları uluslararası ekonomik düzen veya uluslararası ekonomi politika başlıkları halinde gelişme göstermektedir.
[K. E.]

uluslararası işçi sendikaları → Dünya Sendikalar Federasyonu; Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu; Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu

Uluslararası İşverenler Örgütü (*International Organisation of Employers* (IOE)) 1919 yılında Brüksel'de Uluslararası Sanayi İşverenleri Örgütü olarak kurulan ve 1948'den itibaren sanayi dışında kalan diğer bütün işveren örgütlerini de kapsamına alan ve 1964'te merkezini Cenevre'ye taşıyan, işveren örgütlerinin dünya çapındaki temsilcisidir. Bugün 137 ülkeden 142 ulusal işveren örgütünü bünyesinde toplamıştır.

IOE, özellikle **Uluslararası Çalışma Örgütü**'nü (ILO) oluşturan üç kesimden birinin, işçi ve devlet temsilcileri yanında işveren temsilcisi olmakla önem taşımaktadır. Uluslararası işçi ve sosyal güvenlik konularında işverenleri temsil eder, bütün birimlerinde görev alır ve dünya çapında bilgi ve iletişim ağı oluşturur. Bu özellikleriyle Birleşmiş Milletler örgütünün bütün birimlerinde ve Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi diğer uluslararası örgütlenmelerde dünya işverenlerinin temsilcisi olarak meşruiyet ve itibar kazanmıştır. IOE özellikle azgelişmiş ülkelerde ve eski Doğu Blokunda işveren örgütlenmesinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. [K. E.]

Uluslararası işveren örgütleri → Uluslararası İşverenler Örgütü; Avrupa Sanayici ve İşveren Konfederasyonları Birliği

uluslararası likidite Ülkelerin ödemeler dengesi açıklarını finanse etmekte kullanabilecekleri araçları gösteren, dış ödemelerde kullanılabilir satın alma gücünü ifade eden bir kavramdır. Günümüzde uluslararası likidite niteliğinde dış ödeme araçları; altın ve döviz rezervleri, IMF kredileri ve özel çekme haklarından (SDR) oluşmaktadır. Dünya ekonomisinin istikrarlı bir yapıda büyümesi, yeterli bir uluslararası likiditenin varlığına bağlıdır. Uluslararası likiditenin yetersiz olması deflasyona, gerektirdiğinden daha fazla olması enflasyona yol açmaktadır. [B. B.]

Uluslararası Ödemeler Bankası (*The Bank for International Settlements*, BIS) Merkez bankalarının uluslararası örgütlenmesi ve bankası niteliğindedir. Merkez bankaları arasında işbirliği sağlamak, uluslararası mali işlemler için finansman yaratmak, teminat vermek görevlerini yürütür, bu amaçla altın ve döviz mevduat kabul eder, kredi verir ve kısa vadeli yatırımlar yapar. Elli beş üyesi olan bankaya Türkiye 1964'te üye olmuştur. ABD, Kanada ve Japonya çalışmalara gözlemci olarak katılırlar. Merkez bankaları temsilcilerinden oluşan güvernörler konseyi ve aralarından seçilen üyelerden oluşan yürütme kurulu iki temel organıdır.

1930'da, İsviçre'de Basel şehrinde, Almanya'nın Birinci Dünya

Savaşı sonrasında Versailles Anlaşması çerçevesinde düzenlenen savaş borçlarına ait hesapların ve ödemelerin tanzim edilmesi göreviyle kurulmuştur. Tazminat sorunu bittikten sonra banka yeni işlevler yüklenmiş, merkez bankaları işbirliği örgütü olarak gelişirken, bu işlevlerini genişletmiştir.

1950-1958'de Avrupa Ödemeler Birliği'nin, 1954'te Avrupa Kömür Çelik Birliği'nin, 1948-1958 yıllarında OECD'nin bankacılık faaliyetlerini yüklenen banka, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa paralarının konvertibilitesinin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. 1960'larda ABD'nin artan dış ödeme açığı nedeniyle **swap** anlaşmalarını yaygınlaştırması sonucu, 1961 Basel Anlaşması uyarınca banka, ABD ile alacaklılar arasında swap işlemlerinde aracılık rolü üstlenmiştir. 1970'lerde **Bretton Woods Sistemi**'nin çöküşü sonrasında petrol krizi, uluslararası sermaye akışı ve borç krizleriyle ilgilenmiştir (Bkz. Plaza ve Louvre anlaşmaları). Bu dönemde gelişen avrodolar piyasasına müdahale etme görevini de yüklenerek, Avrupa Parasal İşbirliği Fonu ve ECU kliring sisteminin ajanı olarak çalışmaya başlamıştır. Avrupa kur oranlarının belirlenmesinde verdiği hizmetle Avrupa Para Sistemi'nin işlemesinde 1979-1994 yılları arasında işlev görmüştür.

Banka, finans krizlerinde acil önlemleriyle uluslararası para sisteminin işlerliğini sürdürmesine katkıda bulunmuştur. 1931-33 krizinde Avusturya ve Almanya merkez bankalarına, 1964'te İtalyan lirasına, 1968'de Fransız frangına, 1966 ve 1968'te İngiliz sterlinine destek sağlamıştır. **IMF** kaynaklı programlara destek vererek, 1982'de Meksika, 1998'de Brezilya için finansman sağlamıştır.

Banka, daimileşen **Basel Komitesi**'nin sekreterya görevini üstlenmiştir. 1988 Basel Sermaye Anlaşması'yla yüklendiği uluslararası sermaye finans akışında istikrarı koruma işlevini 1997 Asya krizinde (bkz. Asya kaplanları) oynadığı rolle pekiştirerek 2001, 2004 ve 2006 yıllarında Basel Anlaşması'nın yeniden düzenlenmesiyle, banka önemini daha da artmıştır. Dünya ekonomisinde paranın ve menkul değerlerin dolaşımdaki hacminin ve öneminin artmasına paralel olarak bankacılık sektöründe uluslararası norm ve denetleme ölçütlerinin oluşturulması ve kriz yönetimi kadar finans dünyasının yönlendirilmesinde etkin bir örgüt haline gelen banka, özellikle Basel Komitesi'yle özdeşlemesinin de etkisiyle, uluslararası yeni ekonomik düzenin simgelerinden biri durumuna gelmiştir. [K. E.]

uluslararası ödemeler dengesi Belirli bir zaman aralığında (genelde bir yıl) bir ülkede yaşayanlar ile diğer ülkelerde yaşayanlar arasında gerçekleşen her türlü ekonomik işlemin sistemli bir bilançosudur. Ödemeler dengesi bilançosunun başlıca kalemlerini; cari işlemler (ithalat ve ihracatın oluştur-

duğu dış ticaret; dış turizm, yabancı sermaye gelir ve giderleri, uluslararası mali hizmetler, uluslararası ulaşım hizmetleri, işçi gelirleri ve özel hizmetlerin oluşturduğu görünmeyen işlemler; tek yanlı transfer hesabı), sermaye hareketleri (kısa ve uzun vadeli sermaye ithal ve ihraçları), resmi rezerv hesabı (döviz ve altın hareketleri, IMF rezerv pozisyonu), net hata ve noksan oluşturur. Ülkelerin ekonomi politikalarının belirlenmesinde temel araçlardan biri olan ödemeler dengesi sayesinde, bir ülkenin toplam dış borç ve varlıklarındaki değişmeler gözlenerek, diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkileri gerçekçi bir şekilde görülebilir. Ancak bunun için uluslararası ödemeler dengesinde üç temel konu olarak ortaya çıkan; uluslararası standartta olma, bütün işlemleri kapsama ve şeffaf olma kriterlerinin doğru bir şekilde uygulanması şarttır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlayan **Bretton Woods Anlaşması** döneminde ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkeler gerekli finansmanı IMF'den ya da diğer devletlerden resmi krediler şeklinde sağlarken, 1973'de Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte bu açıkların finansmanı hızla gelişen uluslararası özel sermaye piyasalarından karşılanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte günümüzde Türkiye dahil IMF'ye başvuran ülkelerin hemen hepsi ciddi ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkelerdir. Diğer taraftan, IMF programlarının ödemeler dengesi üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmaların bir kısmı bu programların ödemeler dengesi üzerinde etkili olmadığı hatta olumsuz etkilerinin bulunduğunu gösterirken, bir kısmı da IMF programlarının ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. [B. B.]

Uluslararası Para Fonu → IMF

Uluslararası Sermaye Piyasası Kurulları Örgütü (*The International Organization of Securities Commissions*, IOSCO) Sermaye piyasalarının adil, etkin ve mantıklı bir düzene kavuşturulması, iç pazarların gelişimi için bilgi alışverişi sağlanması, uluslararası standartların oluşturulması için işbirliği sağlanması ve standartların uygulanması, suç oluşturan işlemlerin engellenmesi için piyasaların birliğini ve tedbirlerin etkinliğini sağlamak amacıyla kurulmuş, sermaye piyasası kurullarının uluslararası örgütüdür.

1986'da kurulan IOSCO'nun üyeleri 108 ülkeden toplam 174 sermaye piyasası kurulu ve borsadan oluşmaktadır. Başkanlık komitesi, yürütücü komite, teknik komite, gelişmekte olan piyasalar komitesi, gelişmekte olan piyasalar danışma komitesi ve bölgesel komiteler halinde örgütlenmiştir.

Menkul kıymet düzenlemelerinde önem kazanan kurumsal yönetim, uluslararası muhasebe ve bağımsız denetim standartlarına uyum, teknolojik ilerlemelerin etkileri, finansal suçlarla mücadelede

uluslararası işbirliğinin önemi ve IOSCO tarafından belirlenmiş olan menkul kıymetler sektöründeki düzenlemelere ilişkin ilkelerin uygulanması gibi konular, örgütün önemini artırmakta, gelişmekte olan piyasalarda bankacılık sektörünün ağırlığının devam etmekte oluşu, sermaye piyasalarının gelişmesinde vergi teşviklerinin yanında özellikle yatırımcı eğitimin önem taşıması, çalışma alanlarını yaygınlaştırmaktadır.

Avrupa Sermaye Piyasaları Kurulları Komitesi (CESR- *Committee of European Securities Regulators*) ve AB adayı ülkelerin sermaye piyasalarının gözetim ve denetlenmesi amacıyla kurulan, Türkiye **Sermaye Piyasası Kurulu**'nun da 2002' de üye olduğu Danışma Kurulu IOSCO bünyesinde çalışmaktadır. Komitenin, Komisyonla ve Avrupa Menkul Kıymetler Komitesi ile yakın işbirliği içerisinde faaliyet göstermesi, görüşlerini Komisyona iletmeden şeffaf ve açık bir ortamda önce piyasa katılımcılarının, yatırımcıların ve nihai kullanıcıların görüşlerini alması esastır. Komite, menkul kıymetler alanındaki AB düzenlemelerinin zamanında ve istikrarlı bir biçimde uygulanmasını sağlamaya çalışmaktan da sorumludur. Komite üyeleri, üye ülkelerin menkul kıymetler alanında düzenleyici kamu kurumlarının üst düzey yöneticilerinden oluşmakta, Komite başkanı üyeler arasından seçilmektedir.

IOSCO, **Basel Komitesi**'nin bankacılık alanındaki çalışmalarıyla uyum içinde, uluslararası finans ve sermaye piyasası sorunlarının tartışıldığı bir platform olma niteliğiyle, uluslararası ekonomik sistemin yönetişiminde gittikçe daha etkin hale gelen bir örgütlenmedir. Bkz. küreselleşme. [K. E.]

uluslararası tahkim Tahkim, uyuşmazlığın taraflarca seçilen kişi veya kurumlar tarafından nihai olarak çözümlenmesidir. Uluslararası tahkim ise, yabancı sermaye yatırımlarından doğan hukuki uyuşmazlıkların, ülke yargı organlarında değil, iki tarafça belirlenen bir hakem kurulunda çözümlenmesi anlamındadır. Devletler ya da ticari sözleşmenin tarafları, aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkların ne suretle çözümlenebileceğini aralarında yaptıkları anlaşmalarla saptayabilirler. Taraflar, anlaşmazlığı çözmek için bilgi ve deneyimine güvendikleri bir kişiyi hakem olarak belirlerler ve hakemin kararı kesindir.

Tahkim uluslararası ticari uyuşmazlıkların çözümünde kullanılan yöntemlerin en yaygın olanıdır. Tahkimin en uygun uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak benimsenmiş olmasının başlıca nedenleri; tahkimin bağımsız ve tarafsız yargı yeri olarak algılanması, yargı yoluna göre daha ucuz ve süratli bir çözüm yöntemi olması, hakemler ve tahkim mahkemelerinin milli mahkemelere göre uluslararası ticari uyuşmazlıklar konusunda özel bilgi ve deneyime sahip kişi ve kurumlar olması, tahkimde tarafların ha-

kemlerin uyuşmazlık konusu ilişkinin dahil olduğu sektörlerde geçerli olan kuralları ticari teamülleri ve özellikle tarafların anlaşmalarını iç hukukun emredici ve kamu düzeni kuralları dışına çıkarak uygulamasını isteyebilmeleri, yargılamanın gizliliği nedeniyle ticari sırların saklanabilmesi, hakemlerin aynı zamanda uzlaştırıcı olmaları ve taraflar arasındaki ilişkileri zedelemeyen barışçı çözüm yöntemi niteliği taşımasıdır. [B. B.]

ulusötesi şirket Birden fazla ulusal nüfuz sahasında şube ve bağlı şirketlere sahip olan, ulusal bağlılığı kalmayan şirket. **Çokuluslu şirketlerin**, dünyada en güvenli ve kazancın en yüksek olduğu yere yatırım yaparak, ulusal politikalar dışında kaynak sağlayarak üretim ve pazarlama yapar konuma geldikleri ve böylece ulusal niteliklerinin kalmadığı, kontrol edilemez hatta kısıtlanamaz güce kavuştukları iddia edilmektedir. Bu iddia, **doğrudan yabancı yatırımın** çoğalması, kısa dönemli para akışlarının yönetilmesinin kolaylaşmasıyla (bkz. sermaye dolaşımı) ulusötesi şirketlerin, dünyayı tek ve açık rekabetçi pazara dönüştürdüğü, ekonomik faaliyetlerin saf ticari kaygılarca yönlendirildiği yanılgısını beslemekte, **küreselleşme** tartışmalarına ulusal devlet akılcılığının gereksizleşmesi ve uluslararası politikanın ekonomikleşmesi boyutunu katmaktadır. Ulusötesi şirketler, bölgesel pazarlara yönelik üretim yaparak ve uyarlanma yeteneği göstererek, uluslararası standartlaşmanın ve kültürün de yaratıcısı ve Kuzey Amerika, Avrupa ile Japonya'nın birbirlerine bağlı ekonomilerinin baş aktörü olarak görülmektedir. Şirketler arası entegrasyon, yatırım akış modeli ve tüketici modeli oluşturmakta, pazarı büyütür ve pazarlama işbirlikleri kurarken, verimliliği en önemli rekabet özelliği haline getirmektedirler. Bu savla, azgelişmiş ülkeler açısından düşük ücretin yabancı yatırımlar için çekiciliği sürerken, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde bile sosyal politikaların ve **refah devletinin** verimlilik adına tartışılmaya başlanması ve bu alanlarda yaşanan gerilemeler, küresel ekonomiye uyum sorunu olarak ortaya konmaktadır.

Çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisinde tuttuğu yer gittikçe artış gösterirken ve bu şirketlerin yüksek dış satım yüzdeleri nedeniyle dış pazarlara karşı duyarlılığı gerçekten artarken, bu şirketlerin üretim varlıklarının büyük kısmının kendi ülkesinde bulunduğu ve yönetim kurumlarında asıl ülke yurttaşlarının çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Çokuluslu şirketler, ar-ge gibi katma değeri yüksek alanlarda asıl ülke tercihini devam ettirmektedirler. Bu durum, uluslararası ticaretin, sermaye akışı ve doğrudan yatırımların oluşturduğu modelle de doğrulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticaret ve yatırımları uluslararası hacmin halen büyük oranını oluşturduğu gibi artma eğilimi de devam etmektedir. Gelişmiş ülkelerin

ticaret ve yatırımlarının mekana dağılımında ülke ve şirketlerin eski sömürgelerden oluşan ekonomik bölgeleri de istikrarını korumaktadır. Çokuluslu şirketlerin, dünya çapında artan işlem hacimlerine karşın, toplumsal, hukuki ve siyasal nedenlerle ana ülkeleriyle olan bağlarını koparmamış oldukları anlaşılmaktadır. Bu ilişki, altyapı donanımından uluslararası yönetici elitin ne kadar oluştuğu sorusuna kadar bir dizi dışsallık açısından da sorgulanarak açıklanabilir.

Çokuluslu şirketlerin ulusötesi şirketleşme eğiliminin düşük olduğunu ortaya koyan bu özelliklere karşın, ulusötesi şirket tanımı altında uluslararası standartlar ve normlar geliştirmek üzere Birleşmiş Milletler çatısı altında da örgütlenilmiştir. 1973'te başlatılan çalışmalarla 1974'te Birleşmiş Milletler, Ulusötesi Korporasyonlar Programı'nı başlattı. 1974'ten 1992'ye kadar Program BM Ulusötesi Korporasyonlar Merkezi (*United Nations Centre on Transnational Corporations*, UNCTC) tarafından yürütüldü. Merkez New York'taydı ve ulusötesi şirketlerle doğrudan yabancı yatırım konularının odak noktasıydı. 1992-93'te kısa süre BM Ekonomik ve Toplumsal Kalkınma Dairesi bu görevi devraldıktan sonra, Program Cenevre'deki **Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı**'na (UNCTAD) aktarıldı ve halen UNCTAD'ın Yatırım, Teknoloji ve Girişim Geliştirme Bölümü tarafından yürütülüyor. Ulusötesi şirketlerin ekonomik rollerini araştırmak, olumsuz etkilerini gidererek olumlu etkilerini çoğaltacak uluslararası düzenlemeler yapmak, özellikle azgelişmiş ülkelerin görüşme ve pazarlık güçlerini artırmak amacıyla kurulan örgütlenme, uluslararası muhasebe standartları, özellikle ödemeler konusunda normlar geliştirmek görevlerini yüklenirken, özellikle Cenevre'ye taşındıktan sonra şirket ve yatırım verilerini toplayan, hukuk ve uygulama kurallarını, politika ve etkilerini araştıran ve azgelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırım konusunda danışmanlık işlevini yürüten bir örgütlenme haline geldi. GATT çerçevesinde yürütülen uluslararası normlar oluşturma çabasından da etkilenerek, doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve yararlanmak üstüne görüşler geliştirildi (Beş yılda bir yayınlanan *Multinational Corporations in World Development*, yılda iki kez yayınlanan *The CTC Reporter* ile *Transnational Corporations ve World Investment Reports* konusunda en önemli kaynakları oluşturmaktadır).

Ulusötesi şirket konusu, bir yanıyla Keynesgil ekonominin reddiyle ve ulus-devlet ölçeğindeki para ve maliye politikalarının yetersizliği iddiasıyla neoliberal görüşün evrenselliği ve egemenliği iddiasıyla ekonomik doktrinler tartışmasının, bir yanıyla da **Dünya Ticaret Örgütü** ve Davos toplantılarıyla (bkz. Dünya Ekonomik Forumu) ve o süreçte hazırlanan **çok taraflı yatırım anlaşması**yla yeni dünya ekonomik düzenini biçimlendirme, bu

amaçlı liberasyon ve yapısal uyum programlarıyla ekonomik çıkar mücadelesinin ortasında yer almaktadır. Ulusötesi şirketlerin ne kadar ulusötesi, ne kadar çokuluslu veya ulusal tabanlı olduğu tartışması, bu ekonomik, siyasal çıkar ve ideoloji tartışmasından ayrılamazken, gene devletle ekonomi (şirket ve sınıf) yani iktisatla siyaset ilişkisi ve çokuluslu veya ulusötesi şirketlerin ortodoks ekonominin bilim olarak hangi soyutlama düzeyi içinde yer aldığı sorusu, iktisat bilimi adına bir soyutlama düzeyini sürdürme çabası içinde göz ardı edilmektedir. Dünya piyasasının bugünkü gerçekleşmesine eşlik eden yeni sermaye birikimi ve metalaşma aşamasının kültürü olarak küreselleşme (veya **postmodernizm**) ve bu küreselleşme (postmodernizm) kültürünün taşıyıcısı olarak dünya piyasasının aktörleri olan şirketler, elbette eski sınırların yıkılmasının da ajanları olacaklardır. Bkz. firma, şirket, Negri. [K. E.]

UNCTAD → Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

UNDP → Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNIDO → Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı

Uruguay Turu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra öncelikle Avrupa ile ABD arasında ticaretin canlandırılması ve korumacı politikaların iki savaş arasındaki dönem gibi uygulamaya sokularak ekonomik bunalım yaşanmaması ve **Bretton Woods** sisteminin yaşatılması için başlayan **Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması** (GATT) konferansları sürecinde gerçekleşen görüşmelerin 1986 Eylül'ünde Uruguay'da başlayan ve Fas'ın başkenti Marakeş'te 15 Nisan 1994'te 125 ülkenin anlaşmayı imzalamasıyla tamamlanan sekizincisidir.

Uruguay turunun önemi, GATT sisteminin bütün dünyayı kapsamasının ve gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi görüşünün temel ekonomik yönelim olarak kabul edilmesinin önemli ve dönüştürücü bir durağı olmasıdır. Dört yıl sürmesi planlanan Uruguay turu, özellikle tarım ve tekstil sektörülerinde korumacılığın kaldırılması, hizmet sektörünün liberalleşmesi ve fikri mülkiyet haklarının korunması konularında ABD ile AB arasında süren tartışmalarla yaklaşık sekiz yıl sürmüştür.

Uruguay Turu, 1974'ten itibaren uluslararası konferanslarla ve BM çerçevesi içinde uzmanlık kurumlarıyla yürütülen, azgelişmiş ülkelerin **yeni uluslararası ekonomik düzen** talebinin, gelişmiş ülkeler tarafından **Dünya Ekonomik Forumu** çerçevesinde konferanslarla yürütülen politikası karşısında, sosyalist blokun dağılması ve tek bloklu dünyanın oluşumuyla değişen anlamının bugünkü mevcut 'yeni ekonomik düzen' biçiminde tescili anlamına gelmektedir.

Uruguay Turu'nda gelişmiş ül-

keler gümrük tarifelerinde beş yıl içinde ortalama % 38 indirim yapmayı kabul ettiler fakat tekstil, kumaş, nakliye ekipmanında indirim daha az olacaktır. Gelişen ülkeler gümrük tarifelerinin yasal olarak yükseltilemeyeceği fakat indirilebileceği 'bağlı' gümrük oranını % 21'den 65'e çıkardılar. Gelişen ülkeler için kalkınma ve çevre sorunları açısından önemli olan tarife eskelasyonu konusu ise ele alınmadı. Gümrüklerdeki bu uygulama temel malların ihracatını teşvik edici ve lüks mallarınkini sınırlayıcı nitelikte olduğundan, gelişmiş ülkeler daha avantajlı konuma gelmiştir. Örneğin deriden mamul ürün gümrüğü, işlenmiş deriden fazladır, işlenmiş deri gümrüğü de ham deriden fazladır.

Tarımda koruyucu önlem ve sünvansiyonların gelişmiş ülkelerde % 20, gelişen ülkelerde % 13 oranında indirilmesi kabul edilmiştir. Hizmet sektöründe ulusal önlemler kaldırılarak yabancı hizmet üreticileri yerlilerle bir tutulacaktır. Bütün ülkeler en fazla korumaya mazhar işleminden yararlanacak, yasal eşitlik olacaktır. Yabancı yatırımlara ayrımcılığın kaldırılması, resmi ihalelerde yerlilerin korunmasının bırakılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede imalat sanayiinde yabancı işletmelere getirilen kurallar kaldırılacak, örneğin üretimde yerli malzeme kullanma veya ihracat zorunluluğu getirme gibi uygulamalar istenemeyecektir.

Gümrük politikaları azgelişmiş ülkeler için yatırım ve rekabet politikalarının belirlenmesinde en önemli araç olduğu için, azgelişmiş ülkelerin uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi konusunda gelişmiş ülkelerin taleplerine uyan biçimde uluslararası bütüncül bir programa dahil edilmeleri, onların siyasal ve ekonomik iradelerinin, gelişmiş ülkeler lehine işleyen piyasa kuralları dışına çıkamamaları anlamına gelmektedir. Tartışmaların geldiği bu aşamada Uruguay Turu'nda, uluslararası ticaret politikalarını belirlemek için GATT süreci dönüşüme uğratılarak, çok taraflı anlaşmalar süreci yerine, dahil olunacak kurumsal bir örgütlenme olarak dünya ticaretini örgütleyen **Dünya Ticaret Örgütü**'nün kurulması kararlaştırılmıştır. Uruguay'da oluşturulan Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması da ulusal ekonomi ve kalkınma programlarının uluslararası ekonomi ve ticaretin ihtiyaçlarından sapmalara hukuki müdahalelere zemin hazırlayan bir oluşum olarak Dünya Ticaret Örgütü'nün hizmetine verilmiştir. Bkz. küreselleşme. [K. E.]

uyarılmış tüketim → tüketim fonksiyonu

uzmanlaşma Bir üretim alanında bilgi ve görgünün varlığını ifade eden uzmanlaşma **işbölümü**nün de temelidir. Kapitalizmin gelişiminde yeniliklerin itici gücüne önem veren **Schumpeter** gibi (bkz. inovasyon) uzmanlaşmanın üretim sürecinde yarattığı verimlilik yanında, yeni ürün ve üretim teknik ve ör-

gütlenmelerinin de itici gücü olduğu vurgulanabilir. Bu anlamıyla Neolitik Tarım Devrimi ile **Sanayi Devrimi**'nin, insanlık tarihinin işbölümü ve uzmanlaşmayı teşvik eden iki tarihi dönüm noktasını oluşturduğu söylenebilir.

Adam **Smith** uzmanlaşmanın üretimin örgütlenmesindeki önemine değinmiş olduğu gibi, toplumların bir malın üretimindeki uzmanlaşmasının da yarattığı işbölümüyle verimliliği artırdığı ve farklı ülkelerin farklı uzmanlık ürünlerini değişimiyle uluslararası serbest ticaretin herkesin yararına olacağını söyleyen ilk kişilerdendir. **Ricardo** tarafından **karşılaştırmalı üstünlükler teorisi** olarak geliştirilen bu görüş birçok eleştiriye uğramış olduğu gibi (bkz. eşitsiz gelişme), modern işyerindeki, muhakkak uzmanlaşma/ustalık anlamına gelmeyen işbölümü temelinde gelişen **toplumsal işbölümü**nün bir toplum içinde ve toplumlar arasında farklı fiziksel ve ruhsal yetenekleri olan sınıf ve katmanların oluşumunu pekiştirmesiyle de insanlık dışı bulunmuştur. (Her topluluğun kendi kültürel uzmanlıklarıyla üretime katılmasının en doğal ve demokratik yol olduğunu iddia eden ve toplumsal sınıflarla meslekler arasındaki işbölümünü çakıştırarak ırkçı sömürü düzeninin toplumsal tabanına istikrar kazandırmayı amaçlayan Güney Afrika Cumhuriyeti'nin beyaz iktidar dönemindeki *apartheid* politikası, uzmanlaşmanın kullanılma biçimlerine acılı bir örnektir). [K. E.]

uzun dalga Rus iktisatçı Nikolay **Kondratieff** (1892-1938) *Büyük Ekonomik Çevrimler* (1925) adlı eserinde kapitalizmin 50-60 yıllık uzun dalgalarından söz eden ilk iktisatçılardan biridir. Kondratieff'ten önce J. van Gelderen (1891-1940) ve Samuel de Wolff adlı iki Hollandalı iktisatçı 1913 yılında uzun dalgaların varlığına işaret etmişti ama İngilizce dünyaya seslenmeyen çalışmaları yakın zamana kadar fark edilmeden kalmıştı.

İktisatta **Kondratieff Devreleri** (ya da K-dalgaları) olarak bilinen uzun dalgalar, modern kapitalist dünya ekonomisinde gözlemlenen düzenli "S" şeklindeki çevrimlerdir. Uzunluğu elli ya da altmış yıl süren dalgalar, birbiri ardına gelen yüksek kısmî büyüme ve daha yavaş büyüme dönemlerinden oluşur. Bu iş çevrimleri tekil ulusal ekonomilerden çok uluslararası üretim verilerinde kendini gösterir ve fiyatlardan çok üretim çıktılarıyla ilgilidir. Günümüzde genel olarak uzun dalgaları dört döneme ayırmak yaygın bir uygulamadır. İlk iki dönemden sonra bir dönüm noktası (çöküş) yer alır.

İktisat literatüründe kapitalist ekonomilerin neden uzun dalgalara sahip olduğu konusunda dört farklı ekol ortaya çıkmıştır, bunlar sırasıyla: teknolojik yenilik, sermaye yatırımları, savaş ve kapitalist kriz ekolleridir. Bkz. iş çevrimleri, kriz, kapitalizmin bunalımı. [S. E. T.]

uzun dönem Mikroekonomik düzeyde, sermaye dahil tüm üretim

faktörlerinin değişebildiği dönem anlamına gelmektedir. Firmalar yatırım kararlarını uzun dönem analizlerine göre verirler.

Makroekonomik düzeyde, ücretler ve fiyatlar dahil tüm parametrelerin değişken olduğu dönem kastedilir. Ancak, teknoloji gibi bazı değişkenler uzun dönem analizlerinde de genellikle sabit kabul edilir.

Uzun dönem tanımı amaca göre değişmekle birlikte, makroekonomik analizlerde genellikle 5 yıl ve fazlası kastedilmektedir. Bu belirsizlik zaman zaman kısa ve uzun dönem arasında 'orta dönem' kavramının kullanılmasına yol açmaktadır.

Üretimde kullanılan tüm girdilerin, teknolojilerin ve toplumsal kurumlaşmaların değişebileceği dönemler 'çok uzun dönem' olarak adlandırılır. [B. D.]

Üü

ücret Üretim faktörlerinden emeğin geliridir. İşçi için gelir, firma için maliyet unsurudur. Toplumsal açıdan gelir dağılımını etkileyen önemli bir faktördür. Ücret düzeyinin belirlenmesini açıklayan çeşitli görüşler vardır.

Klasik iktisatçılar ücret düzeyinin emek arz ve talebine göre belirlendiğini düşünürler. Doğal denge ücretlerin asgari geçimini sağlayacak düzeyde olmasını gerektirir. Ücretler bu düzeyin üzerine çıkarsa, işçilerin geliri doğal ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyden fazla olacağından, nüfus artar. Nüfusa bağlı olarak işgücü arzı artınca ücretler düşer. Nüfusun azalması, tekrar doğal dengeyi sağlayacak ücret düzeyine ulaşana kadar sürer.

Klasiklerden John Stuart **Mill** 'ücret fonu teorisi'ni geliştirmiştir. Buna göre, firmalar üretime girerken belli bir ücret fonu ayırırlar. Emek arzı artarsa mevcut fon, çok sayıda işçiye bölüneceğinden, ücretler düşer. Emek arzı azalırsa, bir işçiye düşen ücret artar. Ücret fonunun neye göre belirlendiği açık değildir.

Marx ücretleri **artı değer** teorisine göre açıklar. İşveren emeğin kullanım değerini elde eder ve işçiye emeğinin değişim değerini öder. Aradaki farka artı değer olarak el koyar. Ancak Marx'a göre emeğin değişim değeri yani ücret asgari geçim düzeyine göre belirlenmez. Her toplumda tarihsel, toplumsal, kültürel koşullara göre kabul edilebilecek bir asgari düzey vardır. Ücret bu düzeyin altına inemez.

Neoklasik iktisatçılar ücreti **marjinal verimlilik** teorisine göre açıklarlar. Emeğin marjinal verimliliği, istihdam edilen son işçinin üretime katkısı yani son işçinin ürettiği ürünün değeri kadardır. Ücret düzeyi son işçinin ürettiği ürünün değerine eşit olarak saptanır. Azalan verimler yasası gereği, istihdam arttıkça marjinal verim düşeceğinden, ücretler de düşecektir. Bu görüş **Sraffa** tarafından, istihdam düzeyi değişmeden üretimin sürdürüldüğü bir firmada marjinal verimin ölçülemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Neoklasikler uzun dönemde, emeğin eğitim ve yetişme harcamalarından oluşan emeğin üretim maliyetinin, emek türlerine göre ücret farklılıklarını açıkladığını belirtmişlerdir.

Keynes'e göre genel ücret düzeyi toplam işgücü arzı ve talebine göre belirlenir. Toplam işgücü talebi yani istihdam düzeyi tüketim ve yatırım harcamalarına, işgücü arzı nüfusa bağlıdır. Sendikal mücadelelerle ücretlerin yükseltilmesinin bir anlamı yoktur çünkü emek maliyeti yükselince fiyatlar artar ve gerçek ücretler değişmez. Buna karşılık, ücretlerin düşürülmesi de istihdam hacmini artırmaz. Çünkü ücretler düşünce toplam talep aza-

lacağı için, fiyatlar düşecek, gerçek ücretler yine değişmeyecektir.

Ücretlerin işçi ve işverenin pazarlık gücüne göre belirlendiği görüşü, günümüzde yaygın bir görüştür. İşçilerin pazarlık gücünü artırmak için sendikalarda örgütlenmeleri bu görüş yansıtmaktadır. Ancak sendikaların pazarlık gücü de, emek piyasasındaki dengeye, diğer bir deyişle işsizlik düzeyine göre değişmektedir. İşsizlik çok arttığında sendikalar pazarlık gücünün yanısıra bir bölüm üyelerini de kaybedebilmektedir. Son dönemlerde esnek istihdam uygulamalarına paralel olarak bireysel sözleşmelerle belirlenen ücret, parça başı ücret, götürü ücret gibi yöntemler yeniden öne çıkmaktadır. [B. D.]

ücret fonu → emek talebi

ücret-kâr oranı Marx ücret-kâr oranlarının doğal dengesi olduğuna ve değişmeyeceğine ilişkin klasik görüşlere karşı, tam rekabet koşullarında ücret artışlarının fiyat artışlarına yol açmayacağını, ücret-kâr oranlarını ücretler lehine değiştirerek, kârları düşüreceğini savunmuştur. Marx'a göre her sektörde **sermayenin organik bileşimi** farklıdır. Ücret artışları toplam üretim maliyeti içinde emeğin payının büyük olduğu sektörlerde ve işletmelerde, maliyeti diğerlerine göre daha çok yükseltir. Bu firmaların kârlarında azalma olur. Girişimciler kâr haddinin yüksek olduğu sektörlere yönelirler. Bu sektörlerde arz artar, fiyatlar düşer. Bu durum, kâr haddinin yüksek olduğu sektörlerde de kârların düşmesine yol açar. Sonuçta tüm sektörlerde ücretler artmış, kârlar düşmüş ve fiyatlar değişmemiştir.

Talep açısından da benzer bir durum söz konusudur. Ücretler artınca, işçilerin tükettiği temel ihtiyaç mallarına talep artar. Bu malların fiyatı yükselir. Ancak lüks mallar üreten sektörlerde maliyet arttığı halde talep artmadığından, fiyatlar sabit kalmıştır. Dolayısıyla kârlar düşmüştür. Bu sektörlerdeki girişimciler, temel ihtiyaç malları üretimine yönelirler. Bu yöneliş bu sektörlerde de arzı artırdığı için fiyatlar düşer. Yine kârlar düşmüş, ücretler artmış ve fiyatlar değişmemiştir.

Marx **tam rekabet piyasası**nda ücret-kâr oranının sabit olmadığını, ücretlerin artışının kârları düşüreceğini göstermiştir. Marksist iktisatçılar **Sweezy** ve **Baran** da, tam rekabetin geçerli olmadığı tekelci kapitalizm koşullarında, firmaların yükselen işçi maliyetlerini fiyatlara yansıtabildiklerini ve kâr oranlarını koruyabildiklerini belirtmişlerdir.

Bibl.: MARX, K. (1975), *Ücret, Fiyat ve Kar*, İstanbul: Sosyal Yayınlar; IŞIKLI, A. (1975), *Ücret*, Ankara: Doğan Yayınları. [B.D.]

Üçüncü Dünya İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile SSCB'nin önderliğini yaptıkları kapitalist ve sosyalist blokların dışında kalan bütün azgelişmiş ülkeleri anlatan terimdir. Siyasal olarak 1955 Bandung Konferansı'na katılan 29 As-

ya ve Afrika ülkesinin girişimiyle başlayan Bağlantısızlar Hareketi ve oluşturdukları diğer örgütlenmelerle gelişen bir akımı nitelerken, politik, sosyolojik ve ekonomik olarak **azgelişmişlik** tanımıyla nitelenen ortak özellikleri bir arada vurgulamak için kullanılır. Üçüncü Dünya nitelemesi, azgelişmişlik karşısında kapitalist ve sosyalist blokların ve öncelikle ABD ile SSCB çekişmesinin ve dünyayı kamplaşmaya zorlayan iki önderin kendi kamplarındaki ülkelere karşı mesafelerinin aynı oluşunu vurgulayan ekonomik yönüyle de önemlidir. Bkz. üçüncü yol, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen, Kuzey-Güney ayrışması. [K. E.]

Üçüncü Sanayi Devrimi İkinci Dünya Savaşı sonrasında teknoloji-sanayi alanında yaşanan değişiklikler sonucu yeni ekonomik, toplumsal, kültürel bir evreye girildiği gerekçesiyle, **Sanayi Devrimi** ve **İkinci Sanayi Devrimi**'nden sonra üçüncü bir evrenin başladığını savunanlar artmıştır.

Sanayi devrimi kavramını **üretim biçimi** kavramıyla denkleştirmek isteyen Marksistlerin bir bölümü, yeni evreyi yalnızca sermaye birikiminin bugün için aldığı biçim olarak tanımlarken, bazı Marksist veya Marksgil okullar ve toplumsal, kurumsal, tarihsel yaklaşım içindekiler, yeni teknolojinin yeni çalışma koşulları ve ona özgü yaşama, düşünme ve hissetme tarzlarına tekabül ettiği görüşüyle 'sanayi devrimleri' arasında daha derin kopuşlar olduğunu savunmakta ve bu karakteristikleri betimlemeye çalışmaktadırlar. Üçüncü Sanayi Devrimi'nin başlamış olduğunu savunanlar arasında da birçok görüş ayrılıkları vardır. Sanayi devrimlerini üretimin temel belirleyicisi olarak gördükleri enerji kaynaklarıyla açıklayan görüşlere göre birinci Sanayi Devrimi'ni buhar gücü, ikincisini elektrik ve akaryakıt, üçüncüsünü nükleer enerji ve elektronik belirlemektedir. 1940'lardan bu yana nükleer enerji kullanımı artmış olmakla birlikte üretim içindeki hacmi küçüktür. Sentetik ürünler ve hafif metallerin kullanımı, bilgisayar teknolojisi, telekominikasyon, mikroelektronik ve robot kullanımı Üçüncü Sanayi Devrimi'ni oluşturan belirleyici teknolojik yenilikler olarak sayılmaktadır. Bu devrimi tarımın sanayileşmesi ve hizmet sektörünün enformatikleşmesi, dolayısıyla dolaşım çemberi içinde girmeleri olarak açıklayanlar da vardır (bkz. neo-emperyalizm).

Post-endüstri toplumu, Post-Fordizm, bilgi toplumu, postmodernizm görüşleri bütün süreklilik ve kopuş tartışmalarına rağmen bugün içinde yaşanan dünyanın eski dönemden ayırt edici yönlerini teknoloji, üretim örgütlenmesi gibi ekonomik boyutları yanında, felsefi, kültürel, siyasal ve toplumsal yönleriyle de değerlendirme çabası içindedirler. Bkz. küreselleşme. [K. E.]

üçüncü yol İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dün-

yada kapitalist ve sosyalist blokların rekabet ortamında, bağımsızlığını kazanan ülkelerin sayısının artışı ve siyasal, ekonomik sorunlarına çözüm bulma arayışları döneminde, kapitalist veya sosyalist olmayan azgelişmiş ülkelerin kendi yapılarına uygun üçüncü bir ekonomik anlayış ve kalkınma yolu olduğunu iddia eden anlayış.

1960'larda kapitalist blok bir yandan liberalizm ve serbest piyasa ekonomisinin propagandasını yaparken bir yandan da Keynesyen ekonomi anlayışının egemenliği kendisini gittikçe daha fazla hissettiriyor, bu ülkelerde sosyal refah devleti anlayışı gelişiyordu. Dünyanın çeşitli yerlerinde kapitalist bloğun emperyalist çıkarları için doğrudan askeri müdahalelere girişmesi, kendi politikalarına, emperyalizme veya kendilerine olan ekonomik bağımlılığa karşı her türlü anlayış ve mücadelenin komünist, anti-demokrat ve o zamanın söylemiyle 'hür' dünya karşıtı olduğunun ileri sürülmesi de, bu bloğun inandırıcılığını sarsıyordu. İran, Cezayir, Mısır, Küba, Vietnam'da yaşananlar siyasal olarak Bağlantısızlar Hareketi'nin doğmasına yol açmıştı. Yeni bağımsız olan ülkeler mevcut uluslararası ekonomik ilişkilerin adaletsizliğini dile getirerek uluslararası platformlarda özellikle Birleşmiş Milletler örgütü şemsiyesi altında ve **UNCTAD** konferanslarıyla **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen**'i tartışmaya ve talep etmeye başlamışlardı.

Bu siyasal ortamda, **Keynesyen ekonomi**nin devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunan ekonomi anlayışı yanında, gerek sosyalist gerek kapitalist ülkelerde ekonomik planlama, ekonomik denge kuramları, kalkınma ekonomisi kuram ve kavramları geliştirilmeye ve uygulanmaya başlamıştı. Klasik ekonomi anlayışının uğradığı itibarsızlıktan sonra, büyük toplumsal sorunlarla karşı karşıya olan azgelişmiş ülkelerin, kapitalist yoldan kalkınabilirliği, sermayenin gizli eliyle kıtlık, açlık, istihdam, bozuk gelir dağılımı sorunlarını, artık devlet olmanın gereği sayılan temel sağlık ve eğitim ihtiyaçlarıyla, milli geliri artıracak alt yapı yatırımlarını çözmesini beklemeleri inandırıcı olmaktan çıkmıştı. Bu ülkelerde ciddi bir sermaye birikimi sorunuyla gelişmiş bir burjuva sınıfının yokluğu yanında, sosyalist bir yönelime sahip çıkacak proletarya da mevcut değildi. Bağımsızlık savaşlarının yürütücüsü ve entelektüel öncülüğüyle devlet kadrolarını elinde tutan küçük burjuvazi, demokrasi ve kalkınma sorunlarını kendine özgü, kapitalist veya sosyalist olmayan üçüncü bir yoldan çözmesi gerektiği sorunsalıyla karşı karşıyaydı.

Bu sorunların çözümünde, geniş kitlelerin devletten beklediği temel yatırımları devlet eliyle yapmak, devlet ekonomi politikasını bilimsel olarak planlamaya çalışmak, bir yandan da şehirlerde yeni gelişmeye başlayan imalat, ticaret, bankacılık, madencilik gibi, belki yabancı sermaye veya onun işbirliği

ile yürütülen ve ülkenin modern sektörünü oluşturan piyasa oluşumu ve sermaye birikimi talebine sahip modern sektörün parçası, sözcüsü ve ülküdaşı olmak veya ülkenin jeo-politik konumu, sektörlerin ve toplumsal sınıf ve tabakaların yapılanmasına göre ürkütmemek, küstürmemek veya kışkırtmamak amacıyla, devlet eliyle yürütülen iktisadi faaliyetler ve planlamayla piyasanın serbestliği ve gelişimini bir arada tutmaya çalışmak, üçüncü yol olarak görülmüştür. **Üçüncü Dünya** üçüncü yolu izlemek durumundadır.

Batı dünyasında da kendini daha fazla hissettiren piyasa ekonomisine yönelik eleştirilerle bu ekonomi politika anlayışının **karma ekonomi** veya üçüncü yol olarak adlandırılışının, liberal veya neoliberal ekonomi anlayışının devletin her türlü müdahalesini serbest piyasa ekonomisinin izlemesi gereken yoldan sapma olarak görmelerine karşın, kapitalist zihniyet veya kapitalist ekonomi dünyası dışında bir yolu gerçekten ifade edebilmesi, ancak öznel siyasal bir yaklaşım sorunudur (bkz. ulusal burjuvazi).

Azgelişmiş ülkeler üçüncü yolla ekonomik ve toplumsal sorunlarını, etnik çatışmaları ve kıtlık felaketlerini aşamaz ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı hızla artarken, dünyada egemen ekonomi anlayışı değişmiş, kendisini kabul ettiren neoliberal okul, askeri darbeler (bkz. askeri harcamalar), iç savaşlar, çürümüşlük içine düşen üçüncü dünya ülkelerine, karma ekonominin verimsiz, piyasayı bozucu bir sistem olduğunu öğretmiş ve **IMF** ve **Dünya Bankası** aracılığıyla da yeniden yapılanma programlarına bağlı olarak kamu işletmelerinin özelleştirilmesi (bkz. özelleştirme), piyasaları düzenleyen kuralların gevşetilmesi ya da kaldırılmasını kabul ettirmişlerdir. Bkz. neoemperyalizm, küreselleşme, Dünya Ticaret Örgütü. [K. E.]

üçüncül sektör Hizmetler sektörü anlamında kullanılan bir terimdir. [B. D.]

üretici artığı Bir malı piyasadaki denge fiyatından daha düşük fiyatla satmaya hazır olan üreticinin, malı denge fiyatından satmak suretiyle sağladığı avantajdır. Üretici rantı da denir. [B. D.]

üretici fiyat endeksi → toptan eşya fiyat endeksi

üretici rantı → üretici artığı

üretim (istihsal) Fayda ve değer yaratmak üzere, insan ihtiyaçlarını gidermekte kullanılan mal ve hizmetlerin elde edilmesi ve meydana getirilmesi sürecidir. Mal veya hizmet üretimi, doğal kaynaklar, emek, sermaye ve girişimden oluşan üretim faktörleri kullanılarak genelde işletmelerde yapılır. Tarım, orman ve sanayi işletmeleri mal üreten işletmelere; bankalar, sigorta şirketleri, hastaneler, ticaret ve ulaştırma ile uğraşan işletmeler hizmet üreten isletmelere örnek olarak verile-

bilir. Günümüzde medeni ihtiyaçlar artıkça üretim faaliyetleri de o ölçüde artmaktadır.

Üretim belli başlı dört şekilde görülür: 1) Üretim maddi fayda yaratır. Burada amaç, maddenin şeklini, niteliğini, ağırlığını, rengini, kokusunu vs. değiştirmektir. Böylece, maddenin özelliği değiştirilerek yeni bir madde faydası sağlanmış olur. 2) Üretim mekân faydası yaratır. Amaç malların bir yerden başka bir yere aktarılması bu şekilde yeni faydalar yaratılmasıdır. Aynı şekilde, malı ucuz yerden alıp pahalı yere götürüp satmakla da malın faydası artırılır. 3) Üretim zaman faydası yaratır. Malların bol olduğu dönemlerde mallar stok edilir, talebin çoğaldığı veya arzın azaldığı dönemlerde piyasaya sürülür. Böylece stok edilen malların faydaları artırılmış olur. 4) Üretim hizmet faydası yaratır. Bu fayda çeşitli hizmetlerin sağladığı fayda olup doktorların yaptığı iş buna örnek gösterilebilir. [B. B.]

üretim araçları Üretim aletleri bir bütünlük ve uyum içinde üretim araçlarını oluşturur. Toprak, ormanlar, sular, maden kaynakları, hammaddeler, işletme binaları, ulaşım ve haberleşme araçları üretim araçlarındandır. İnsan, üretim aletlerini, üretim faaliyeti sürecinde yaratır. Gelişmeler bilimi, bilim yeniden gelişmeyi sağlar ve üretimle gelişim kesintisiz olarak devam eder.

Üretim araçları üzerindeki **mülkiyet**, toplumun sosyoekonomik yapısını belirlemektedir. İlkel toplumlarda üretim araçları topluluğun mülkiyetindeyken, ilk kez köleci toplumda özel mülkiyete geçmiştir. Kapitalizmde üretim araçlarında özel mülkiyet söz konusu iken, sosyalizmde üretim araçlarında toplumsal mülkiyet vardır. [B. B.]

üretim biçimi (üretim tarzı) Marksizm'in tarihsel maddecilik kuramı çerçevesinde, toplumun, son çözümlemede belirleyici olduğu kabul edilen temel ekonomik yapısını anlatan analitik ve genelleyici bir kavramdır. Üretim biçimi, üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin diyalektik birliğidir. İnsan, madde ve üretim gücüne dönüşmüş bilimle birlikte bir bütün olarak üretim güçlerini oluşturur. Bu oluşum, üretim ilişkilerinin niteliğini ve gelişimini sağlar. Üretim ilişkileri, üretim güçlerinin gelişim olanaklarını, kullanılışlarını ve toplumsal sonuçlarını belirler. Diyalektik nitelikteki bu karşılıklı ilişkiler içinde, üretim güçleri belirleyici rol oynar.

Marksist tarih kuramı, herhangi bir toplumun çeşitli kurumlarının genel maddi belirlenimini ortaya koymaya, zaman ve mekân içinde farklılık gösteren insan toplumlarını sınıflandırmaya ve varsa ağır basan ortak özelliklerini üretim biçimi kavramıyla açıklamaya yönelir. Böylece tarih içinde gözlenen üretim tarzlarının birbirlerini izleyişine ilişkin şemalar ya da dönemler oluşturulabilir. Bu çerçevede yaygın kabul gören anlayışa göre, ilkel toplumlarda sadece insanın oluş-

turduğu üretici güçler ve doğal işbölümü ve ürünlerin paylaşımından oluşan üretim ilişkisi ile üretim biçimi söz konusuyken, değişen ve gelişen üretim güçleri ve ilişkileri sırasıyla köleci toplum düzeninde üretim biçimini, feodal yapıda üretim biçimini ve kapitalist sistemde üretim biçimini yaratmıştır.

Günümüzde üretim biçimi dar anlamda Marksizm'in dışında iktisat, sosyoloji, tarih ve antropoloji araştırmalarında da yararlı bir çözümleme aracı olarak kullanılmaktadır. [B. B.]

üretim faktörleri Üretim sürecinde kullanılan her türlü girdiye verilen addır. Üretim faktörlerini; doğal kaynaklar, emek, sermaye ve girişim olarak dört grupta toplamak mümkündür.

1) Doğal kaynaklar: Toprak, su, hammadde gibi insan eliyle yaratılmamış kaynaklardır. **Toprak**, bir yandan hammadde olma, bir yandan da arazi anlamında gayrimenkul olma özelliği ile ortaya çıkar.

2) **Emek**: Üretim faktörü olarak emek, ulusal bir ekonomide istihdam edilen iş gücünü temsil eder ve her türlü insan çabasını gösterir.

3) **Sermaye**: İnsan emeğine yardımcı olan, verimliliği artıran, ekonomide mal ve hizmetlerin üretilmesi, üretildikten sonra tüketim merkezlerine taşınması ve tüketilmesi için kullanılan alet-makine gibi unsurlardır. Binalar, yollar, köprüler, barajlar, fabrikalar, demirbaş gibi yer üstünde ve altında bulunan tüm fiziki unsurlar sermaye üretim faktörü kapsamına girer ve bütün bu değerlerin toplamı milli serveti temsil eder.

4) Girişim (Teşebbüs): Girişim, diğer üç üretim faktörünü piyasalarından temin eden ve mal ve hizmet üretimini organize eden faktördür. Üretimi organize eden kişiye girişimci adı verilir.

Üretim faktörleri gayri safi milli hâsılanın yaratılmasına sağladıkları katkı nedeniyle milli gelirden pay almaya hak kazanırlar. Milli gelirden doğal kaynaklar üretim faktörünün aldığı pay rant, emek üretim faktörünün aldığı pay ücret, sermaye üretim faktörünün aldığı pay faiz, girişim üretim faktörünün aldığı pay ise kâr geliri olarak adlandırılır. [B. B.]

üretim fonksiyonu Üretim fonksiyonu üretimde kullanılan girdiler ile ürün miktarı (Q) arasındaki ilişkiyi açıklayan bir modeldir. Genel olarak, en önemlileri olduğu varsayılan iki üretim faktörü, emek (L) ve sermaye (K) kullanılarak gösterilir ($Q=f(L;K)$). Kullanılan üretim faktörü miktarı değiştikçe, üretimin ne şekilde değişeceğini gösterir.

Üretim fonksiyonunun en basit hali, üretim faktörleri bileşiminin sabit olduğu varsayımı ile belirlenen ilişkidir. Bu fonksiyonda belirli bir miktarda emek belirli bir miktarda sermaye ile bir araya getirilerek üretim yapılır. Kullanılan **teknoloji** sabit bir bileşim oranı gerektirdiğinden, faktörlerden yalnızca birini artırmak üretimin artma-

sını sağlamayacaktır. Ölçeğe göre sabit verim geçerlidir. Faktörler belli bir oranda artırıldıkça üretim artar. Bu durumda üretim fonksiyonu düz bir çizgiden oluşur.

Oysa üretimde farklı teknolojilerin kullanılabildiği durumlarda, emek ve sermayenin farklı oranlarda artırılmasıyla farklı üretim düzeylerine ulaşılabilir. Bu bakımdan, aynı ürün düzeyini elde etmek için emek ve sermayenin farklı oranlarda kullanılabilmesi mümkündür. Farklı üretim faktörü bileşimleriyle aynı ürün düzeyinin sağlanması 'eş ürün eğrileri' ile gösterilir. Bir eş ürün eğrisi üzerindeki tüm noktalar farklı miktarda emek ve sermaye kullanılarak aynı miktarda ürünün elde edildiğini göstermektedir.

Üretim faktörlerinin bileşiminin değişmesi **azalan marjinal verimler yasasını** gündeme getirmektedir. Bir üretim faktörünün düzeyi sabit kalırken, diğerinin artırılması halinde toplam ürün artmakla birlikte, belli bir noktadan sonra marjinal ürün azalmaya başlamaktadır. Marjinal ürünün düşmesi belli bir düzeyden sonra ortalama ürünün de azalmasına ve marjinal ürün sıfır noktasına geldiğinde, toplam ürünün de düşmesine kadar varmaktadır.

Üretim fonksiyonu zaman içinde çeşitli iktisatçılar tarafından geliştirilerek, farklı değişkenler modele dahil edilmiştir. Özellikle teknolojik gelişmenin hızlanması ve bilginin bir üretim faktörü olarak kabul edilmesi üretim fonksiyonunu karmaşıklaştırmıştır. Günümüzde üretim fonksiyonu genellikle; (Q=Tf(L,K,H,N) biçiminde ifade edilmektedir. Burada (T) üretim teknolojisini, (H) **beşeri sermayeyi** ve (N) **doğal kaynakları** ifade etmektedir. [B. D.]

üretim güçleri İnsanın doğa ile ilişkilerinde herhangi bir işlev yüklenen bütün unsurları kapsar. Buna öncelikle çalışan insanın, yani üreticinin bedeni (maddi gücü ve becerileri), kafası (bilgi ve deneyimi) ve gönül gücü (morali, çalışma şevki) girer. Bundan başka teknik bilgi, üretimin maddi örgütlenme biçimleri, doğal kaynaklar, üretilmiş üretim araçları ile iletişim, ulaşım ve taşıma araçları girer. Dolayısıyla üretim süreci içinde insan, madde ve üretim gücüne dönüşmüş bilimin diyalektik birlikteliği üretim gücünü tanımlar. İnsanlar yetenekleriyle, deneyimleriyle, çalışma becerileriyle ve genel bilgileriyle üretim sürecinin vazgeçilmez unsurudur. Üretim araçları, teknoloji ve organizasyon da üretim gücü içindedir.

Üretimin en hareketli unsuru olan üretim güçleri, aynı zamanda üretimdeki gelişmenin de belirleyici unsurudur. Üretim güçleri, üretim sürecinde ve üretimin içinde gelişir. Üretim aletlerindeki gelişme ve ilerlemelerle birlikte üretim güçlerinin asıl unsuru olan insan da değişmiş ve gelişmiştir. İnsanların üretim deneyimleri, çalışma alışkanlıkları, üretim aletlerini kullanma yetenekleri değişmiş ve gelişmiştir. [B. B.]

üretim kararları Teorik olarak üretim aşamasında girdilerin bir birim artışı ile elde edilen çıktı miktarı arasındaki ilişkiye bakılarak verilen kararlardır. Keynes, işçi istihdamının firmaların üretim kararlarına, firmaların üretim kararlarının ise satışlara bağlı olduğunu ifade etmiştir. Kapitalist sistemde üretim kararları birbirlerinden bağımsız bireyler tarafından verildiğinden, bu kararlarda sermayenin kârlılık hesapları öne çıkmıştır. Günümüzde üretim kararları insanların gereksinimlerine göre değil, piyasa kuralları çerçevesinde fiziksel ve beşeri sermayenin marjinal verimlilikleri göz önünde bulundurularak, sermayenin kâr güdüsü esas alınarak verilmektedir. Bu durum, özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde üretim sisteminin dışında kalan kesimin satın alma gücünü yok etmekte ve dünya genelinde giderek çarpıklaşan bir ekonomik yapıyı gündeme getirmektedir. [B. B.]

üretim (istihsal) vergisi Üretim aşamalarındaki imalat ve teslimattan (dağıtım) alınan bir vergidir. Üretim ve dağıtım aşamalarının tüketime yakın alt safhalarında yapılan vergileme verimlilik açısından sıkıntılar yarattığından ilk madde üreticisi ve imalatçıların bulunduğu üst üretim safhalarının vergilendirilmesi yoluna gidilmektedir. Türkiye'de uygulanan istihsal vergisi, üretimin üst safhalarını vergilendiren ve çeşitli özel tüketim vergilerinin bir araya getirildiği bir sistem olarak uygulanmış ve yerini daha sonra **katma değer vergisine** bırakmıştır. [B. B.]

ürün farklılaştırması Bir firmanın, ürettiği malın bazı niteliklerinde ya da görünümünde değişiklikler yaratarak, rakip firmaların mallarından farklı algılanmasını sağlamasıdır. Tam rekabet piyasasında malların homojen olduğu varsayılır. Homojen malların üreticileri arasındaki rekabet fiyatları düşürücü yönde etki yapar. Mal farklılaştırması bu etkiyi ortadan kaldırarak, rekabetten kaçınma yöntemidir. Mal farklılaştırmasının olduğu piyasa bir eksik rekabet piyasasıdır. Bu durum günümüzde piyasaların çoğunluğu için geçerlidir. Ürün farklılaştırması ile firmalar fiyat dışı unsurlarla rekabeti devam ettirmeye çalışırlar. Ürün farklılaştırması pazara giriş engelleri yaratılmasına yol açabilir. [B. D.]

üstyapı Marx'ın toplumsal yaşamda, üretim güçleri ve üretim ilişkileri tarafından olşuturulan üretim tarzı dışında kalan; toplumsal, siyasi, hukuki, dini, artistik, felsefi, entelektüel ilişki ve yapılanmalara topluca getirdiği tanımdır. Marx'a göre toplumun iktisadi yapısı, toplumun üzerinde şekillendiği **altyapı**dır. Üstyapının oluşumu ve dönüşümü altyapı tarafından belirlenir. Üstyapı ve altyapı karşılıklı etkileşim içindedirler ancak sonuçta, alyapıda yaşanan süreçler üstyapının değişimini belirler.

Marksizmin bu temel yaklaşımı

daha sonra bazı Marksist düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Gramsci sivil toplum-politik toplum ayrımını getirerek, ekonomik ilişkileri de içeren sivil toplumun, siyasal yapıyı belirleyen politik toplumu etkilediğini ve değiştirdiğini öne sürmüştür. Althusser ideolojik üstyapının yalnızca ekonomik altyapının bir yansıması olarak değerlendirilemeyeceğini, son aşamada altyapı belirleyici olsa bile, devletin ideolojik aygıtlarının ekonomik altyapıyı etkilediğini savunmuştur.

Marksizme karşı olan düşünürler genellikle ekonominin belirleyiciliği görüşünü eleştirmiş ve toplumsal yapının ekonomiye indirgenemeyecek kadar karmaşık olduğunu belirtmişlerdir. Ancak günümüzde de, özellikle Ortodoks iktisat yanlıları, ekonominin temel yasaları olduğunu, ekonomiye müdahalenin sakıncalı ve beyhude bir çaba olarak görülmesi gerektiğini ve diğer toplumsal ilişkilerin ekonominin belirlediği çerçevede çizilmesinin zorunluluğunu vurgulamaktadırlar.

Bibl.: MARX, K. (1974), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınları. [B. D.]

Ütopyacılık "Utopia" Thomas More'un ilk kez 1516'da yayınlanan, yoksulluk, tiranlık ve savaştan arındırılmış bir adada, yönetimle uyum içinde yaşayan bir toplumu betimlediği eserinin kısa adıdır (tam adı *De Optimo Reipublicae Statu deque Nova Insula Utopia*'dır). "Utopia" terimi Eski Yunanca iki sözcüğün - "yok/olmayan" (ou) ve "yer/ülke" (topos)- birleştirilmesiyle türetilmiş bir terimdir, bu nedenle "yokülke" "var olmayan yer" anlamına gelir. Yine iki Eski Yunanca sözcükten türetildiği de ileri sürülebilir "iyi" (eu) ve "yer/ülke" (topos). "Utopia" sözcüğü bu nedenle türetilmiş iki Eski Yunanca sözcüğü akla getirir: *outopia* (yokülke) ve *eutopia* (iyi yer). Bu özgün bağlamında sözcük, ona eşlik eden modern yan anlamlarından hiçbirini içermez.

Ütopyanın en yaygın ve olumlu anlamı daha iyi ve belki de mükemmel olarak nitelendirilebilecek bir toplumu yaratmak için ortaya konan insanî etkinliklere gönderme yapar. Yaşadığımız dünyayı topyekûn değiştirmeyi amaçlayan fikirler genelde ütopyacı olarak nitelendirilir. Olumsuz anlamda "ütopyacı" nitelemesi fazla iyimser, gerçekçi olmayan, gerçekleştirilmesi imkansız fikirler için kullanılır; Marksistlerin "ütopyacı sosyalizm" tamlaması buna bir örnektir. "Ütopyacı" kavramı bu tür bir toplumu yaratma girişiminde bulunan gerçek topluluklar içinde kullanılır.

Ütopyalar siyasal düşünüş alanında iki önemli işlevi yerine getirir: Var olan toplumun reformist olmaktan çok radikal bir eleştirisi ve yeni idealler sunmak ve bunların farklı bir toplumda nasıl gerçekleştirilebileceğin sergilemek.

Ütopyaların sayısı binleri bulduğundan onların içeriği üzerine genellemelerde bulunmak zordur ancak bazı yinelenen temalardan ve yapılardan söz etmek mümkündür.

Eşitlikçi ütopyalarda yazar, toplumsal kötülüğün başlıca nedeni olarak gördüğü özel mülkiyeti ortadan kaldırır ve onun yerine kolektivist ya da kamulaştırılmış mülkiyeti kurumsallaştırır. Ama bu durum tüm ütopyaların eşitlikçi bir toplum tasarladığı anlamına gelmemelidir: Liberal ütopyalar da mevcuttur. Bir diğer tema ütopyacı ideallerin despotça uygulanmasıdır: Utopia'nın büyük yöneticisi Utopos ideal yasaları 300 yıl önce yürürlüğe koymuştur. Bir diğer tema aydınlanmış filozofların ya da bilim adamlarının oluşturduğu seçkinlerin iktidarıdır, ki bu ütopyaların en önemli açmazlarından biridir çünkü Terentius'un ünlü "peki ama gözetleyenleri kim gözetleyecek?" sorusunu gündeme getirir. Buradan yola çıkarak Aldoux Huxley, Zamyatin ve George Orwell gibi yazarlar birçok anti-ütopya kaleme almıştır.

Marx ütopyacı sosyalistlerin (Robert **Owen**, Charles Fourier, Henri de **Saint-Simon** vd.) somut gerçeklikten ve tarihin diyalektiğinden bihaber olan ve dünyaya entelektüel inşalarını dayatan Aydınlanma geleneğinin yerini alan rasyonalist düşünürler olduklarını ileri sürer. Onlarda sınıf mücadelesi kavrayışı yoktur ve tüm sınıfları uzlaştırmayı düşünürler. Tarih kuramından yoksundurlar ve işçi sınıfının kapitalizme karşı planlı mücadelesini yoldan çıkarırlar ve hatta Owen gibileri onları burjuvalaştırır.

Klasik ütopyalar iki dünya savaşının yarattığı yıkım ve Sovyetler Birliği'nin sosyalist umutları çökertmesiyle birlikte büyük ölçüde çekiciliğini yitirdi. Bununla birlikte "toplumun imgesel yeniden inşası" olarak ütopyalar yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışıyla birlikte farklı bir tarzda yeniden doğdu. Marge Piercy'nin *Zamanın Kıyısında Kadın*'ı (1976) feminist ütopyalara, Ernest Callenbach'ın *Ecotopia*'sı (1998) ekolojik ütopyalara birer örnektir. Ursula K. Le Guin'in *Mülksüzler*'inin (1974) ise anarko-komünist ideallerden yolla çıktığı ileri sürülebilir.

Bibl.: LEVITAS, Ruth, "The Imaginary Reconstitution of Society or Why Sociologists and Others Should Take Utopia More Seriously", http://www.bris.ac. uk/sociology/staff/pubs/levitasinaugural, Temmuz 2006. [S. E. T.]

Vv

vadeli işlem sözleşmesi Vadeli işlem (futures) sözleşmesi, sözleşmenin taraflarına bugünden, belirlenen ileri bir tarihte, üzerinde anlaşılan fiyattan, standartlaştırılmış miktar ve kalitedeki bir malı, dövizi veya kıymeti alma veya satma yükümlülüğü getiren sözleşmedir.

Vadeli işlem sözleşmesinin yapıldığı tarihten itibaren vade sonuna veya pozisyonun kapatıldığı tarihe kadar her gün taraflar arasında tesis edilen teminat marjı oranları çerçevesinde nakit transferi gerçekleşir.

Vade sonunda standartlaştırılmış şartlar çerçevesinde taraflar ya nakit uzlaşma veya fiziki teslimat yoluyla yükümlülüklerini yerine getirirler. Vadeli işlem sözleşmesinde taraflar birbirine karşı değil, piyasanın takas işlemlerini gerçekleştiren Takas Merkezi'ne karşı sorumludur. Futures piyasaların **forward** piyasalardan farkı, organize piyasalarda standartlaştırılmış (bir kontratın miktarı, kontratların piyasaya çıkış tarihleri, marjin adı altında bir teminat sistemine sahip olunması gibi) kontratlar üzerinden işlem görmesidir. Bu nedenle, tarafların karşı tarafın kredi riskiyle uğraşmaları gerekmemektedir. Spekülatif amaçlı yapıldığında, teorik olarak sonsuz kâr ve zarar ihtimali vardır. [Ü. U.]

vadeli işlemler piyasaları (türev piyasalar) Vadeli İşlemler Spot (iki iş günü) işlem tarihini aşan ileri bir tarihte teslimi söz konusu olacak bir kıymetin (döviz, faiz, mal) vadesi, miktarı ve fiyatının bugünden belirlenerek sözleşmeye bağlandığı işlemlerdir. Türev piyasaların tanımı **forward**, **swap**, **futures** ve **opsiyon** işlemlerinin tamamını içermektedir. Türev piyasaların temelini oluşturan futures ve opsiyon işlemleri çoğunlukla organize borsalarda yapılmakta, bunun doğal bir sonucu olarak da, vade, sözleşme büyüklüğü, alınacak teminatlar, fiyat adımları gibi işlem kriterleri ilgili borsalar tarafından belirlenmektedir. Organize borsalarda işlem gören vadeli işlem sözleşmelerinin (futures ve opsiyon sözleşmeleri) standartlaştırılmasının en önemli nedeni piyasanın likit olmasını sağlamaktır. [Ü. U.]

vakıf Bir geliri kamu yararına ebedi olarak tahsis etmek için kurulan kurum. Osmanlı sisteminde kamu hizmetleri hayır işleri sayıldığı için vakıflara terk edilmiş, başta imarethane, misafirhane ve darüşşifalarla medreseler olmak üzere vakıflar şehir yaşamında büyük yer tutmuşlardır. Sosyal hayat kadar vakıfların, vakfedilen ticarethaneler nedeniyle şehirlerin ekonomik hayatında da önemli yeri olmuştur.

Toprak gelirlerinin vakfedilmesi padişahların **miri araziyi** temlik etmesi yoluyla olur ve vakfiyeler

kadılar tarafından sicile kaydedilerek hükmi şahsiyet kazanır. 16. yüzyılda merkezi hazine, tımar ve vakıf gelirleri eşittir. **Tımar** düzeni içinde **iltizam** ve **malikane** sistemleri uygulamaya kondukça tarımda parasallaşma ve özel mülkiyet yönünde gelişme olmuş ve bu geliri miras bırakmanın en güvenli (ve **müsadere**den korumanın) yolu olarak, mütevelli olarak mirasçıların atandığı vakıflar kurulmuş, bu gelişme vakıf sayısını ve vakıf sahipleri içinde askeri sınıfın oranını artırmıştır. 18. yüzyılda vakıf kurucularının büyük çoğunluğu askeri zümreden gelen kişilerdir. Osmanlı devletinin sonu geldiğinde tarım arazilerinin yaklaşık üçte birinin vakıf olduğu tahmin edilmektedir ve bunların esas tapuları da vakfiye senetleridir.

Vakıflar mülkiyet bakımından sahih olan ve olmayan biçiminde ikiye ayrılırlar. Sahih vakıflar her çeşit maddi varlıklarının mülkiyeti vakfın hükmi şahsiyetine ait olan vakıflardır. 1858 tarihli Arazi Kanunu'na göre arazinin rakabesi (kuru mülkiyeti) ve bütün tasarruf hakkı vakfın tüzel kişiliğine aittir. Bu tür vakıflara Arazi Kanunu hükümleri uygulanmaz. Sahih olmayan vakıflar padişah veya onun izniyle devlet arazisi üzerinde meydana getirilen vakıflardır. Miri araziden olan bir yerin aşar veya rüsumu gibi yararlanma hakkı vakfedilirse, arazinin rakabesi devlete aittir. Vakıf denmesinin nedeni devamlı bir tahsis olmasından ileri gelmektedir. Sahih olmayan vakıflarda, yalnız aşar ve rüsumatı (resimleri, vergileri) padişah tarafından bir hizmete vakıf ve tahsis olan arazi, yalnız hukuk-u tasarrufiyesi ve hem hukuk-u tasarrufiyesi hem aşar ve rüsumatı vakıf ve tahsis edilmiş olan arazi kategorileri bulunur. Bu üç kısımdan yalnız birinci kısımda Arazi Kanunu hükümleri uygulanır. Diğer iki kısımda hukuk-u tasarrufiye vakfa ait olduğundan sahih vakıf hükmünde kabul edilir.

Vakıflar mahiyet bakımından hayri ve zürri vakıf olarak ayrılırlar. Hayri vakıflar geliri tamamen veya kısmen muhtelif hayır şart ve hizmetlerine tahsis edilmiş bulunan vakıflardır. Okul, cami gibi doğrudan toplumun yararlandığı kurumlar veya gelirinden faydalanılan akar biçiminde olabilirler. Zürri vakıflarda ise bir hayır şartı olmayıp, gelirinin tamamı vakfedenin evlatlarına tahsis edilmiştir.

Vakıflar kullanım yönüyle, belli bir değer veya süreyle kiraya verilen icare-i vahideli vakıflar veya tespit edilen belli bir icar bedelinin daimi olarak verilmesi halinde meccanen müstecirden hiç alınmayan ve müstecirinin ölümünde icarelik hakkı mirasçılarına intikal eden icare-i vahide-i kademeli vakıflar biçiminde olabilir. Cumhuriyet devrinde bu uygulama kalkmıştır.

Vakıfların vakfiyelerindeki amacına uygun kullanımı, gelirlerini yitirmeleri, mütevelli heyetinden hayatta kimsenin ve mirasçının kalmaması gibi birçok ekonomik ve hukuki sorun kapsamlı bir vakıf

hukukunun gelişmesine yol açmıştır. Padişah ve hareme ait vakıfların yönetimi nazır adı verilen kişilere bağlıyken, 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca yeniçeri ağası ve sekbanbaşına bağlı vakıfların işlerini yürütmek de bu görevlilere verilmiş ve 1827'de Evkaf Nezareti kurulmuştur. Zaman içinde vakıfların sicil, teftiş ve yönetim işleri bu nezarette toplanmış, taşra örgütü kurulmuştur.

Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara'da Meclis toplandığında, 2 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun çıkartılarak 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti'ne şeyhülislamlık göreviyle evkaf nezaretinin görevlerini yürütecek Şeriye ve Evkaf Vekaleti de dahil edilmiştir. 3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldığında ve laiklik yolunda medreseler kapatılarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildiğinde bu bakanlık da kaldırılmış, Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

5 Haziran 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile Medeni Kanun'dan önce Mecelle ve evkaf hükümlerine göre şeri mahkeme kararına dayalı ve vakfiyelerle veya sözlü olarak kurulmuş mazbut vakıfların, özel hukuka tabi tüzel kişiliği korunarak, temsili ve yönetimi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Mazbut vakıflar, vakfı idare edenin soyu tükenip, 10 yıl idarecisiz kalması, kanunen veya fiilen hayır hizmeti yapacak durumu kalmaması üzerine idaresi doğrudan Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanan vakıflardır. Mazbut vakıflarda evlada intifa hakkı tahsisi kanunla kabul edilmiştir, söz konusu vakıflarda miras hukuku değil, vakıflar mevzuatı ve vakfiye şartları geçerlidir. Evlada gelirden pay verileceği şartının vakfiyede mevcut olması gerekmektedir.

Kanun tanımına göre mülhak vakıflar, soydan gelenlere şart edilmiş, mütevellilerince idare ve temsil edilen tüzel kişiliğe haiz vakıflardır, vakıf senedinde yazılı şartlara göre vakfın evladından olan mütevellilerce idare edilir ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce denetlenirler.

Kanunla, gayrimüslim cemaatlerin padişahlardan aldıkları fermanlara dayanan vakıfları, Cemaat ve Esnafa Mahsus Vakıflar kategorisi içinde mülhak vakıflar statüsüne tabi tutulmuştur. Cemaat vakıflarının vakfiyeleri olmadığından bunların vermiş olduğu 1936 tarihli beyannameler vakfiye yerine geçmektedir ve bugün toplam 161 adet cemaat ve 1 adet esnafa mahsus vakıf faaliyet göstermektedir.

Türk Medeni Kanunu'na göre bir mamelekin bütünü veya gerçekleşmemiş veya gerçekleşeceği anlaşılan her türlü geliri veya ekonomik değeri olan haklar vakfedilebilir. Mahkemeler tarafından kurulup, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kuruluş senedine uygunluk yönünden denetlenirler.

Medeni Kanun'la yeni vakıflar kurulması düzenlenmişken, dönemin anlayışı ve başta ekonomisi olmak üzere koşulları vakıf zihni-

yetine uygun değildi. 20 Nisan 1936'da çıkartılan 2950 sayılı Vakıf Malların Taksitle Satılması ve Kiraya Verilmesi ve Satış Paralarının Kullanılması ve Emaneten İdare Edilen Mülhak Vakıflardan İdare ve Tahsil Masrafı Alınması Hakkında Kanun'la Osmanlı döneminden kalan vakıfların bir tür tasfiye süreci başlatıldı. Süreç 1 Temmuz 1953'te çıkartılan 6092 sayılı Vakıf Zeytinlik, İncirlik, Fındıklık, Narenciye ve Meyvalıkların Satış Şekli Hakkında Kanun'la devam ettirildi.

1954 yılında Osmanlı döneminde kurulan vakıflardan elde edilen sermayeyle Vakıflar Bankası kurulduktan sonra, önce eski vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetinde canlandırılması, daha sonra yeni vakıfları teşvik eden süreç başladı. 27 Haziran 1956'da kabul edilen 6760 sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilat Kanunu ile vakıflara karşı tavır değiştirildi ve 1957'de çıkartılan 7044 sayılı Aslında Vakıf Olan Tarihi ve Mimari Kıymeti Haiz Eski Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne Devrine Dair Kanun'la eski vakıfların mülkiyeti tekrar Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde toplanmaya başlandı. 7044 sayılı Kanun'un uygulanma şeklini gösteren tüzük 1963'te çıkartıldı. 1967 yılında kabul edilen 903 sayılı yeni Vakıflar Kanun'u ile modern para vakıflarının temeli atıldı ve bütün vakıfların sermayelerini Vakıflar Bankası'na yatırması sağlandı. Kurulan yeni vakıflar ile sermayesinin % 75'i vakıf, Nükud-ı Mevkufe (vakfedilmiş paralar) olan vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Bankası ile çalışması zorunlu tutuldu. Gene 1967'de Medeni Kanun'da yapılan değişiklikle vakıflara vergi muafiyeti sağlandı. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne 21 Mayıs 1970 tarihli 1262 sayılı Kanunla sınai, ticari ve zirai yatırımlara girme yetkisi verildi. 8 Haziran 1984 tarihinde kabul edilen 227 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile vakıfların idaresinde köklü değişiklikler yapıldı ve "vakıf paralarının nemalandırılabileceği ve vakıf gayri menkullerinin değiştirilerek daha fazla gelir getirici yatırımlara tahsis edilebileceği" kararı alındı.

1967 yılına kadar 227 yeni vakıf kurulmuştu. Vergi muafiyetinin getirildiği 1967 yılından 1984 yılına kadarki 17 yılda 570 yeni vakıf, 1984 yılında çıkartılan Kararname sonrasından 30 Haziran 1998 tarihine kadar geçen 14 yılda ise 3.806 yeni vakıf kurulmuştur. Bu dönemde başbakanlık ve bakanlıklar bünyesinde 126, üniversiteler tarafından 126, mahalli idareler tarafından 28, Sağlık Bakanlığı çevresinde 40, Milli Eğitim Bakanlığı çevresinde 76 olmak üzere toplam 396 vakıf "kamu olanaklarını kamu yararına kullanmak" üzere kurulmuştur. Birçok kamu kuruluşu, kamu kuruluşları ve büyük holdingler tarafından kurulan vakıflardan hizmet satın almaktadır. Bu dönemde yaygınlaşan vakıfların, kamunun gereksinim duyduğu personeli asgari ücretle istihdam ederek taşeron gö-

revi üstlenmesi, eğitimli ancak daha pahalıya istihdam edilen kadrolar yerine eğitimsiz daha ucuz kadroları iş güvencesi olmadan ve örgütlenme hakkı tanınmadan çalıştırması, devletin öncülüğünde kurulan bazı vakıfların iktidarın siyasi propaganda aracı durumuna getirilmesi eleştirileri yoğunlaşmış, İslami sermaye ve devlet denetiminden uzak Kuran kursları tartışmalarıyla vakıflar da siyasal gündeme girmiş ve 1998'de vakıflarla ilgili yeni düzenlemeler yapılarak, Vakıflar İdaresi Muhasebe Müdürlüğü Maliye Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü alımsatım, takas, kiralama, kamulaştırma, istimlaksız el koyma, beyanname verme, imar hareketlerinin takibi, tapulama, Kadastro Müdürlükleri ile Orman Tahdit Komisyonlarının çalışmaları, tescil, intikal, tasfiye, şufa hakkı, izale-i şuyu gibi emlak işlemleri, kiraların ve ecr-i misillerin tahsili, icra takipleri ve kamu alacaklarının tahsili, men-i müdahale uygulamaları, vakıf emlakin işgalden arındırılması, sit alanları, vakıf tarımsal ve sanayi işletmeleri, öğrenci yurtları, azınlık vakıflarının işlemleri, icare, icareteyn, taviz, mukataa, mahlûliyet ve metrûkiyet konuları, evladiyet, avarız sandıkları, teamül vakıfları, emaneten ve niyabeten yönetim, yeni vakıflara rehberlik ve teftiş hizmetleri, kayyumluk mevzuatı, müzecilik, kütüphanecilik, arşivcilik, bankacılık, devlet ve vakıf muhasebesi işlemlerini yürütmekle görevlidir. Bezm-i Alem Vakıf Gureba Hastanesi'nin ve 28 Aralık 1989 günlü 20386 5-17 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanan yönetmeliğe uygun olarak 51.705 kişi kapasiteli 94 imaretin işletilmesi de görevleri arasındadır. Muhtaç Aylığı ve Vakıf İmaret Yönetmeliği hükümlerine göre, her yıl Maliye Bakanlığı'nın görüşüne göre belirlenen sayıda özürlü ve yetime, 2005 yılı için 3.000 kişiye aylık 194.40 YTL olmak üzere, muhtaç aylığı ödemektedir.

Anadolu'daki tescilli 9.289 adet abidevi eski vakıf eseri ile 55.321 vakıf emlakı bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolü altındadır. Vakıf eserlerin yönetimi, korunma ve restorasyonu Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Bu eserler bedesten, çarşı, cami, çeşme, hamam, han ve kervansaray, kilise, köprü, külliye, manastır, medrese, mevlevihane, tekke ve dergah, türbeden oluşur. 161 Cemaat ve bir Esnaf Vakfı yanında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı döneminden kalan 311 mülhak (kendi yöneticileri tarafından idare edilen) ve 21.000 civarında mazbut (Genel Müdürlük tarafından idare edilen) vakıf bulunmaktadır.
[K. E.]

valör Üzerinde anlaşma sağlanan bir işlemin, fiilen yerine getirileceği örneğin, karşılıklı olarak hesaplara alacak ve borç kaydedileceği tarihtir. Benzer şekilde bir fonun, örneğin mevduatın sahibi tarafından fiilen kullanılabileceği tarihi ifade eder. Başka bir ifade ile menkul

kıymet ve nakdin el değiştirdiği tarihtir. [Ü. U.]

vardiya Nöbetleşe çalışma, günün belli saatleri arasındaki çalışma sürelerini ifade eder ve İtalyanca nöbet anlamında *guardia*'dan gelir, ilk anlam olarak gemilerde tutulan nöbeti anlatmaktadır. Demir çelik gibi bazı faaliyet alanlarında işin süreklilik göstermesi, bazan talep baskısı nedeniyle, çalışmaya ara verilmeden üretimin bütün gün ve gece sürdürülmesi gerekir ve işçiler sekizer saatlik üç vardiya (posta) halinde çalışırlar. Çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve **iş günü** kavramının oluşup sekiz saatlik **mesai**nin standartlaşması, üretimin makineleşip daha yetenekli işçilere gereksinim duyulması ve sendikalaşmanın başlamasıyla ilişkilidir. Kitlesel üretimin artması ve fabrika düzeninin kurulmasıyla, iş saatleri ve vardiya düzeni ücretlerle birlikte sosyal haklar kapsamında işverenle sendikalar arasındaki pazarlık konularından olmuştur. Vardiya düzeni tam kapasite çalışmayı ifade ederken, atıl kapasite durumunda işsizlik tehlikesi başgösterir. Teknolojik gelişmelerle istihdam koşullarında esnekliğin başlaması ve **part-time** işlerin artması ise, part-time işçilerin sendikalılık kapsamı içinde görülmeyişi nedeniyle, sermaye-emek ilişkilerinde emek adına safların zayıflaması anlamına gelmektedir. [K. E.]

Varlık Vergisi İkinci Dünya Savaşı sırasında tarh, tahakkuk ve tahsil ediliş yöntemleri ve özellikle belirli bir soy grubundan alınmasıyla hukuken tartışmalı kazanç vergisidir. Savaşın yarattığı ekonomik sıkıntıların aşılması için düzenlenen 18 Ocak 1940 tarihli **Milli Korunma Kanunu**'yla elde edilen gelirin yetersiz kalması, gelirle gider arasındaki farkla birlikte tedavüldeki paranın artmış olması, fiyat artışlarının devamı engellenemeyince piyasadaki para miktarının kısıtlanması amacına yönelik olarak çıkartıldı. Servet ve kazançlara yönelik Kanun, savaş vurgunlarının halkta yarattığı olumsuz psikolojiyi de etkilemek amacını taşıyordu. Başbakan Saraçoğlu Varlık Vergisi'ni kamuoyuna "savaş sırasında olağanüstü kazançlar sağlayan muhtekirler var. Halkta onlara yönelik büyük bir kızgınlık var. Bu vergilendirme, halkın o kızgınlığını da giderecek" diyerek tanıtmıştı. Vergiyi büyük tüccarlar, emlak sahipleri ve büyük çiftçiler ödeyecek ve savaş ortamında elde ettikleri aşırı kazanç vergilendirilerek, yaptıkları ihtikar halk diliyle vurgunculuk fazladan vergilendirilerek cezalandırılmış olacaktı.

Ancak savaş koşulları enflasyonundan vergilendirilmemiş büyük kazançlar elde edenlere yönelik olması gereken vergi, resmen açıklanmasa da, gayrimüslim iş adamlarının ticaret ve sanayideki güçlerini kırmak ve özellikle dış ticaret sektöründe Müslüman ve Türk kökenlilere yer sağlamaya yönelik biçimde uygulanarak, vergi tarhı ve tarh işlemlerindeki keyfi uygulama,

Rum, Ermeni ve Yahudilere karşı bir ekonomik harekata dönüştürüldü. Dönemin basınının da yürüttüğü kampanya sonucu yaratılan 'muhtekir Yahudi' tiplemesiyle anti-semitik ve diğer gayrimüslimlere karşı bir nitelik kazandı.

12 Kasım 1942 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu esas itibarıyla kazanç vergisi mükelleflerini, büyük çiftçileri, 2.500 lira gelir sağlayan veya 5.000 lira değerinde emlakı bulunanları kapsamaktadır. Şirket ortaklarına da şirketin yanı sıra vergi yükü getirilebilir. Verginin en büyük özelliği tamamıyla takdire bağlı olmasıdır. Kanun ile mahallin en büyük mülki amiri, mal memuru, ticaret erbabı ve belediyeden seçilecek üyelerden oluşan bir komisyon kurulması ve bu komisyonun tam yetkili olması hükme bağlanmıştır. Vergiye itiraz hakkı bulunmamaktadır. Tespiti ve ilanı için on beş gün, tahsili için on beş gün tanındı, tahsilat süresini izleyen ilk haftada % 1, ikinci haftada % 2 cezalı tahsilat yapılacak, vergisini ödemeyenlerden Tahsil-i Emval Kanunu ile tahsilat yapılarak mal varlığına el konulacak, ayrıca bu mükellefler toplama kamplarında zorunlu çalışma uygulamasına tabi tutulacaktır.

Türkiye genelinde vergi tarh edilirken mükelleflerin Müslim, Gayrimüslim ve Dönme olmaları dikkate alındı. Mükellefler inançlarına göre (M), (G) ve (D) ile gösterilen listelerle açıklandı. Ayrıca "ecnebiler" için (E) listesi yayınlandı. Ve özellikle (G) listelerinde yer alanların vergi miktarı diğer listelerden daha yüksek oldu.

Verginin açıklandıktan sonra 15 gün içinde ödenmesinin zorunlu olması, buna faiz eklenerek sürenin ancak bir aya kadar çıkabilmesi bir çok mükellefi zor durumda bıraktı. Bir çok mükellef elindeki mal varlığını gerçek değerinin çok altında satarak vergi borcunu ödedi. Belirlenen süre içinde vergisini ödeyemeyen 162 mükellef hakkında Tahsil-i Emval Kanunu uygulandı ve el konulan malları kamu tarafından yine düşük fiyatlarla satıldı.

Ankara'da Nevzat Tandoğan başkanlığında defterdar, belediye, ziraat ve ticaret odasından ikişer üyeden oluşan iki komisyon kuruldu ve merkezde 16.109.800 lira, ilçelerde 522.000 lira olmak üzere Ankara vilayetinden toplam 16.658. 800 lira vergi tarh edildi.

Adana'daki mükelleflerin sayısal olarak % 4,5'ini teşkil eden Yahudi tüccar ve işadamlarından toplam vergilerin % 25'inin alınması öngörüldü. Altmış kadar mükellef, Adana'dan toplanacak toplam verginin yaklaşık olarak % 70'ini ödemekle yükümlü tutulmuştu. Adana' da Komisyon'un hazırladığı ilk liste 1942 yılı Aralık ortasında ilan edildi. Buna göre Adana'da 1.057 mükellefe 8 milyon liradan fazla vergi tarh edildi. Mükelleflerin 508'i tüccar, 512'si çiftçi ve 37'si gayrimenkul sahibi idi. Buna karşılık Adana'dan hiç bir mükellef Aşkale'de kurulan çalışma kamplarına gönderilmedi. Adana'da ikinci bir liste

Mart 1943 tarihinde yayınlandı ve 110 bin lira tutarında yeni vergi istendi. Bu listede yer alanlar vergi borçlarını genellikle ödediler. İlk listede yer alanlardan da salınan verginin % 90'ını aşan kısmı "bir şekilde" tahsil edildi.

İş Bankası tarafından Adana, Ankara, Mersin ve Tarsus'ta varlık vergilerini ödeyebilmeleri için 25 kişiye (İbrahim Behlil ve ortaklarına, Halil Ali Bezmen, Sadi Eliyeşil, Nuri Has, Mehmet ve Hasan Karamehmet, Vehbi Koç ve Koç Ticaret'e ve H. Ömer Sabancı'ya) kredi açıldı.

Varlık Vergisi Kanunu ile ülke genelinde 114.368 mükelleften 465 milyon lira tutarında vergi alınması öngörülmüştü. 1400 kişinin Aşkale'ye sürüldüğü uygulama sonucu 315 milyon lira vergi toplandı; bu tahsilat 1943 yılı devlet harcamalarının % 38'ini, milli gelirin % 3,5'ini oluşturuyordu. Vergi ülkede mülkiyet yapısının değişmesine yol açtı. Vergiden sonra özellikle bir çok Yahudi asıllı tüccar ve sanayici işlerini kaybetti, işyerleri ve gayri menkulleri el değiştirdi. Varlığın bir bölümü vergi olarak devletin eline geçerken, bir bölümü değerinin altına fiyatlarla Müslüman alıcıya satıldı. Vergi vurgunculuğu önlemezken, bir yandan sanayi ve ticarette gayrimüslim varlığını etkilese de tamamiyle tasfiye etmemiş olduğu gibi, bir yandan da Müslüman iş çevrelerini, bu kararı uygulayan bürokrat kadroya karşı güvensizliğe itti.

4530 sayılı Varlık Vergisi Bakayasını Terkin Kanunu 17 Mart 1944'de kabul edilerek Varlık Vergisi uygulamasına son verildi ve o güne kadar ödenmeyen ve/veya tahsil edilemeyen vergiler silindi.

Varlık Vergisi'nin gayrimüslimlere yönelik olarak uygulanmasına karşın, Türk-Müslüman sermaye çevresi için de ürkütücü bir örnek oluşturduğu ve savaş sonrası tek parti rejiminden çıkış ve CHP dışı alternatif arayışlarını etkilediği kabul edilmektedir.

Bibl.: ÖKTE, Faik [1951], *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi yay.; AKAR, Rıdvan (1992), *Varlık Vergisi-Tek Parti Rejiminin Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, İstanbul, Belge yay.; BALİ, Rıfat N. (2005), *The 'Varlık Vergisi' Affair*, İstanbul: The Isis Press; GÜÇLÜ, Muhammet (1992), "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması", *Tarih İncelemeleri*, No: 8, s. 157-182; GÜÇLÜ, Muhammet (1996), "Varlık Vergisi ve Ankara Uygulaması", *Tarih İncelemeleri*, No: 11, s. 177-186; GÜÇLÜ, Muhammet (1997), "Varlık Vergisi ve Seyhan (Adana) Uygulaması", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XXI, No: 203, Ekim/Kasım, s: 29-33. [K. E.]

varoş Macarca şehrin kale dışında kalan kısmı, kenar mahalle anlamına gelen ve Osmanlılar döneminde Türkçe'ye giren sözcük, 1990'lardan itibaren büyük kentlerin eteklerinde kurulan ve gecekondu mahallelerinden farklılaşan yeni yerleşim yapılarını tanımlamak için kullanılır olmuştur.

Gecekondu yerleşimi köyden kente kentlileşmek için gelmekle birlikte, ev ve mahallenin kullanıcıları tarafından aynı bölgeden gelen insanlar tarafından kurulduğu ve köye dönük akrabalık, hemşehrilik ilişkilerinin böylelikle canlı tutulduğu toplumsal yapıyı anlatır. Gecekondu mahallelerinin niteliği ve koşulları birçok yönüyle bilimsel çalışmalara konu olurken, gecekondunun mimari olarak da, sosyolojik ve kültürel olarak da halkın ürettiği kendi ekonomik çözümü olduğu tezi de ileri sürülmüştür. Gecekondu gibi bilimsel çalışmalara konu olmayan varoş ise, konutların kullanıcıları tarafından üretilmeyip, çoğunlukla kaçak arsalarda imar dışı ve tapusuz olarak yasa dışı mafyoz örgütlenmelerden satın alınmasıyla, dolayısıyla kozmopolit, hemşehri bağlantılarından ve himaye-intisap sistemiyle belediyeler ve kentlilerle ekonomik ve siyasal pazarlık ve ilişkiye girilebilen gecekondu ağası-temsil sisteminin de dışında kalan, daha çok **informel sektör**de çalışanların iskan ettiği yerleşimlerdir. Bu yapısıyla varoş yerleşimleri, ideolojik olarak da gecekondulardan daha fazla formel siyasal örgütlenmelerin dışına yönelme eğiliminde olmuşlardır. Varoşların kurulmasında gecekondu gibi köylerin iticiliğinden çok 1990'ların siyasal zorunluluklarıyla köyden göçürülmelerin egemen olduğu yerlerde, bu yapılanma kendisini daha fazla göstermektedir.

Gecekonduların en azından büyük şehirlerde kapladığı alan, nüfus ve bu nüfusun niteliği üstüne araştırmalar varken, varoşların bu nitelikleriyle informel sektörün işleyişi, **emek arzı**na etkisi gibi konularla ekonomik yaşamda tuttukları yerin de bilinmezlikten çıkartılması çok daha zordur. [K. E.]

vasıfsız işçi Eğitimsiz, niteliksiz, düşük verimli işçi. Sanayileşmenin ilk aşamalarında, genellikle tarımdan kopup kente göçen köylüler, vasıfsız işçi olarak emek piyasasına girerler. Sanayileşmenin yeterli istihdam yaratamadığı ülkeler ve dönemlerde vasıfsız işçilerin çoğu **informel sektör**de geçimini sağlar. Bir bölümü de inşaat, taşımacılık, madencilik, hizmetler gibi bazı sektörlerin nitelik gerektirmeyen alanlarında en zahmetli ve en düşük gelirli işlerinde çalışırlar.

Sanayide, Fordist üretim yöntemleri (bkz. Fordizm) işi basit parçalara ayırarak, en niteliksiz işçilerin tekrara dayalı emeği ile sürdürmesine olanak verdiğinden, vasıfsız işçiler için önemli bir istihdam alanı yaratmıştır. Ancak üretim teknolojisinin değişmesi ile vasıfsız işçiler sanayiden çekilmektedir. Üretimde eğitimin ve niteliğin öneminin artması sonucu, vasıfsız işçilerin **yedek sanayi ordusu**na katılma olanağı bile kalmamış, bütün üretim süreçlerinden dışlanma durumu ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bkz. amele, mavi yakalılar. [B. D.]

Veblen, Thorstein (1857-1929) Kapitalizmi ve ekonomistlerin eko-

nomiye yaklaşımlarını eleştiren ABD'li ekonomist. Veblen, *Aylak Sınıfın Kuramı* adlı kitabıyla bütün ABD'de tanınmış ve çalkantılar yaratmış ancak üniversitede, toplumsal ve siyasal hayatta 'başarılı' olamamış ve tuhaf bulunmuştur; bugünse etkisi, eleştirelliğiyle daha çok öğrencileri tarafından geliştirilmiş olan ekonominin toplumsal boyutlarını araştıran kurumlarla, tüketici gösterişi kavramının özellikle ABD'de taşıdığı eleştirel anlam ve anti tekelci anlayışla anılmaktadır.

Norveçli bir göçmen çiftçi ailenin altıncı çocuğuydu. İleri yaşta İngilizce öğrendi. Johns Hopkins ve Yale üniversitelerinde felsefe öğrenimi gördü. Uzun süre devamlı bir iş bulamadı, 1891'de Cornell Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenime başladı. Yeni kurulmakta olan Şikago Üniversitesi'nin iktisat bölümüne oraya atanan hocası tarafından araştırma görevlisi olarak alındı. 1896'da öğretim görevlisi oldu. Burada on yıl *Journal of Economy Politics* dergisinin editörlüğünü yaptı. 1906'da ayrılarak Stanford ve Missouri üniversitelerinde, New York New School for Social Research'ta çalıştı.

Büyük ilgi gören *The Theory of the Leisure Class* ('Aylak Sınıfın Kuramı') kitabı 1899'da yayınlandı. Veblen bu kitabında, zevki azamileştiren akılcı bireylerin bulunduğu durağan ve evrensel bir ekonomi anlayışı ortaya koyarak ekonomide denge kavramını odak noktası edinen iktisatçıları hedef alarak, iktisadi yaşamın ve kurumların değişkenliğini iğneli bir dille anlatıyor, ABD'de vahşi kapitalizm ile altın çağ çakışmasının yarattığı zenginliği eleştirirken, toplumsal olarak itibar görenin emek değil ne yolla olursa olsun zenginlik olduğunu ve zenginlerin gösterişçi tüketimleriyle gerçekte insanlığın barbarlık dönemi zihniyetlerinin devam ettiğini ortaya koyduklarını, bu tüketimin bu zenginliği meşrulaştırmaya yaradığını, işçilerin de zenginlere karşı tavrının sistemi değiştirmek değil onların yerine geçerek onlar gibi olmak isteğinden kaynaklandığını dile getiriyordu.

1904 yılında yayınladığı *The Theory of Business Enterprise* ('Ticari İşletmenin Kuramı') kitabında, teknolojinin insanı kendisine uydurduğu mekanik ritminde iş adamını fiyat, kredi, kaydi sermaye ile kârını azamileştirmek için üretimin kaosundan yararlanan asalak olarak tanımlayarak, kâr güdüsü ile üretimi artıracak donanıma sahip mühendisler ve bilimadamlarının çatışma içinde olduğunu savunmaktaydı. *The Instinct of Workmanship and the State of Industrial Arts* ('Ustalık İçgüdüsü ve Sanayiin Durumu', 1914) kitabında da iş yapma ve yaratma hazzı ile, iş ve ticaret dünyasıyla yararlı emeğin çatışmasını dile getirerek ekonomik yaşamın gerçekliği ve ekonomi biliminin soruları arasındaki ayrımı ortaya koymaya devam ettiyse de, kitapları entelektüel dünya dışında ilgi görmedi ve ilgi odağı olan bir dahi konumunda iken tuhaf ve ayrıksı biri olarak tanınmaya başladı.

Devletin ekonomideki etkisi ve Almanya'nın ekonomik uygulamaları ve gücünün sürekliliğini tartıştığı *Imperial Germany and the Industrial Revolution* ('İmparatorluk Almanya'sı ve Sanayi Devrimi', 1915) kitabından sonra Avrupa, dünya savaşı ve barış koşullarıyla ilgili çalışmalarını sürdürdü. 1918'de *The Higher Learning in America* ('Amerika'da Yüksek Öğrenim) kitabıyla akademik örgütlenme ve üretimle üniversitede iş çevrelerinin egemenliğini acımasız bir ifadeyle dile getirdi. 1929'da **Büyük Bunalım**'dan birkaç ay önce, bilinmezlik içinde öldü. 1930'larda ABD'de kurulmaya çalışılan, kendisini Veblen yanlısı olarak tanıtan, teknokrasi egemenliğini savunan siyasal hareket kısa sürdü, ancak Veblen'in gerçek mirası, ABD'nin ekonomi tarihiyle ilgili dönemine yaptığı tanıklık ve ekonomik yaşamın mevcut ekonomi bilimiyle ne kadar anlaşılabildiğine ilişkin sorusu oldu. **Homo economicus** yaklaşımını reddeden Veblen, yöntem eleştirisinden kapitalizm eleştirisine geçmesine karşılık, Marx'ı da eleştirmiş, kapitalist sistemin yıkılacağı görüşüne katılmamış, benimsediği evrimci görüşle **kurumsal ekonomi** okuluna katkıda bulunmuştur. [K. E.]

Veblen malları Gösteriş tüketiminden kaynaklandığı için fiyatı arttıkça talebi de artan mallar. Talep eğrisi sol aşağıdan sağ yukarıya doğru yükselir. Pahalı olduğu için daha çok talep edilir. Statü sembolü olarak değerlendirilen mallardır. Fiyatı düşerse statü sembolü niteliğini kaybedeceğinden daha az talep edilir. [B. D.]

veraset ve intikal vergisi Bir servet vergisi olan veraset ve intikal vergisinde esas itibariyle ivazsız (bedelsiz veya karşılıksız) bir şekilde elde edilen servet unsurları vergilendirilmektedir. Bir kişi, miras, vasiyet veya miras mukavelesi gibi veraset yolu ile bir kısım servet unsurlarına sahip olursa veraset vergisi; bağış veya diğer bazı yollarla bir servete sahip olursa intikal vergisi ödemek zorundadır. Veraset ve intikal vergisinin bir arada uygulanmasının sebebi, vergi kaçırma imkânını ortadan kaldırmaktır. Sosyal açıdan üzerinde çok durulan veraset ve intikal vergilerinin devlete gelir sağlama yönünden önemli bir rolü yoktur. [B. B.]

vergi Kamu hizmetlerinin gerektirdiği harcamalar ve kamu borçları nedeniyle ortaya çıkan yükleri karşılamak amacıyla, devletin yaptırım gücüne dayanarak, karşılıksız olarak, gerçek ve tüzel kişilerden siyasi ve hukuki cebir ile aldığı ekonomik değerlerdir. Verginin iki temel niteliği, karşılıksız ve zorunlu oluşudur. Devlet, temel amacı dışında, gelir dağılımının kontrolü, piyasada fiyat istikrarının sağlanması gibi kamu faaliyetlerine paralel diğer bazı fonksiyonları da kısmen vergilere yükleyebilir. Devletlerin vergi sistemini adalet, eşitlik, genellik, istikrar, tarafsızlık, etkinlik

ve basitlik ilkeleri göz önünde bulundurularak oluşturması son derece önemlidir.

İktisadi, mali ve sosyal görevler üstlenmiş olan devletlerin tarih boyunca en önemli ve sağlam gelir kaynaklarından olan vergileri çok farklı şekillerde sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte, uygulamada en çok görülen sınıflandırmalar şu şekildedir:

1) Vasıtalı- Vasıtasız Vergiler: Vasıtalı vergi, kişilerin devletten bir hizmet almaları veya bir malı satın almaları sonucunda meydana gelir (KDV. BSMV, Damga Vergisi, Gümrük Vergisi gibi). Vasıtasız vergi ise ticaretle uğraşanların kazandıklarından veya bir iş yerinde ücretli olarak çalışan memur ve işçilerin ücret ve maaşlarından kesilen vergidir (Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Emlak Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi gibi).

2) Spesifik-Ad valorem Vergiler: Vergi borcunun hesaplanma biçimine dayanan bu sınıflama çerçevesinde ağırlık, hacim, uzunluk vs. gibi ölçüler üzerinden hesaplanan vergiler spesifik, matrah değeri üzerinden hesaplanan vergiler ise advalorem vergilerdir. Maktu resim ve harçlar spesifik vergilere, gelir, kurumlar ve KDV ad valorem vergilere örnek olarak verilebilir.

3) Kişisel-Nesnel Vergiler: Mükellefin kişisel durumunu dikkate alan vergiler kişisel, dikkate almayan vergiler ise nesnel vergilerdir. Gelir ve veraset vergileri kişisel vergilere, mal ve hizmetlerden alınan vergiler ise nesnel vergilere örnek olarak verilebilir.

4) Gelir-Servet-Harcamalar üzerinden alınan vergiler: Günümüzde en çok kullanılan sınıflandırmalardan biri olan vergi matrahının niteliğine göre yapılan bu sınıflandırmaya göre; verginin matrahını gelirin oluşturması halinde gelir üzerinden alınan vergiler, verginin matrahını servetin oluşturması halinde servet üzerinden alınan vergiler, verginin matrahını harcamaların oluşturması halinde ise harcamalar üzerinden alınan vergiler söz konusudur. Gelir üzerinden alınan vergilere gelir ve kurumlar vergisi; servet üzerinden alınan vergilere emlak, motorlu taşıtlar, veraset ve intikal vergisi; harcamalar üzerinden alınan vergilere de KDV gibi mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler örnek olarak gösterilebilir. [B. B.]

vergi oranı Vergiler, genellikle yüzde olarak belirlenen bir oran, üzerinden vergi alınacak matraha uygulanarak hesaplanır. Bu orana vergi oranı denilmektedir. Vergi oranı değer esasına dayanan (**ad valorem**) vergiler için söz konusudur. Vergi oranının uygulandığı matrah; gelir, varlıklar, harcamalar, dış ticaret işlemleri gibi iktisadi değerlerden doğar. Vergi matrahının yukarıda belirtilen şekilde bir değer olarak ifade edilmediği durumlarda, yani matrahın belli bir ürünün değeri değil de miktarı olduğu durumlarda vergi oranından söz edilemez. Vergi oranları için önemli

bir sınıflandırma da marjinal veya ortalama vergi oranı şekilde yapılmaktadır. [B. B.]

vergi yükü İlk kez Fransa'da Fizyokratlar tarafından ortaya atılan bu kavram, belli bir verginin ekonomik refahın dağılımı üzerindeki etkisini açıklamakta kullanıldığı gibi, aynı zamanda verginin nihai yüklenicisini belirlemek amacıyla da kullanılır. Örneğin, Devlet benzinin vergisini arttırdığında, eğer o piyasada rekabet çok yoğunsa vergi yükü petrol şirketleri üzerinde kalabilir. Aksi halde vergi yükü otomobil kullanıcılarına aktarılır. Makro düzeyde vergi yükü kavramı, siyasal iktisat ve sosyoloji bilimleri tarafından toplumsal sınıflar arasında vergi yükünün dağılımını belirlemek amacıyla değişik gelir katmanlarından elde edilen gelirin analizinde de kullanılır. [B. B.]

verim eğrisi Bir yatırım aracının belirli bir andaki çeşitli vadeleri ile bu vadelerdeki getirileri arasındaki ilişkinin grafik ifadesidir. Verim eğrisinde, getiriyi etkileyen risk, likidite, maliyet gibi bütün diğer etkenler sabit kabul edilir. Böylece verim eğrileri, hisse senedi ve tahvillerin getirilerinin vadeye kadar kıymet ve faizlerinin hesaplanmasında kullanılır. Dikey eksende verim, yatay eksende vadeler yer alır. Pozitif (normal) eğimli verim eğrisi, negatif eğimli verim eğrisi, düz verim eğrisi ve orta vadelerde yüksek verimi ifade eden çan verim eğrileri olarak biçimleri vardır. Eğrinin zaman içindeki hareketleri, pozitif eğimli bir eğri söz konusu olduğunda eğrinin orijine uzak kısmının yükselmesi, yakın kısmının düşmesiyle eğimin artmasını ifade eden dikleşme; pozitif eğimli verim eğrilerinde orijine uzak kısmın düşmesi, yakın kısmın yükselmesiyle eğimin azalmasını ifade eden düzleşme ve eğrinin şeklinin değişmeden yukarı aşağı hareket etmesi paralel kayma olarak adlandırılır. Eğrinin eğiminin düz olması, kısa, orta ve uzun dönemlerde getirinin değişmediğini, fon arz ve talebinin dengede olduğunu gösterir. Eğrinin eğiminin artması, dikleşme, uzun vadede faizlerin (ve enflasyonun) yükseleceği beklentisini yansıtır. Eğimin azalması yani pozitif eğimli bir verim eğrisinin düzleşmesi, yatırımcıların faizlerin düşeceği beklentisi ile mevcut faiz oranlarından daha uzun süre faydalanmak amacıyla uzun vadeye yönelmelerini, dolayısıyla artan talep ile bu vadede verimin düşmesini, fon talep edenlerin de daha düşük faiz oranlarından borçlanma imkanı doğacağı beklentisi ile kısa vadeyi tercih etmelerini, dolayısıyla arz fazlası nedeniyle verimin artmasını ifade eder.

Faiz oranlarının gösterdiği bu değişimler, likidite tercihleri, piyasa farklılaşması ve bekleyiş etkisi ile açıklanır. Kısa ve uzun dönemli kıymetli evrak arz ve talebinin farklılaşabilmesi sermaye fonu, likidite arayışı ve esneklikle ilgilidir. Kıymetli evrakın tam ikamesi söz konusu değilse de hükümetler ve

şirketler portföylerini yeni borçlanmalar karşısında benzer çeşitlilikte düzenlerler. Bekleyiş etkisi hipotezi yatırımcıların kısa dönem beklentilerinin kısa ve uzun dönem getirilerinin ilişkisini belirlediğini savunur. Ancak bu yaklaşım kısa ve uzun dönem arasında tam bir geçişkenlik varsayımı ile pazar farklılaşmasını göz ardı etmektedir. Örneğin bankalar kısa dönemli yatırım araçlarını tercih ederken, sigorta şirketleri uzun dönemi tercih etmektedirler. Yatırımcının kısa dönemli tahminlerine bu kadar bağlı kalarak hareket edeceği varsayımı da eleştirilmiştir. [K. E.]

verimlilik Emek, sermaye, toprak veya teknik bilgi gibi üretimde kullanılan bir birim girdi başına üretilen mal ve hizmet miktarını ifade eder. En genel anlatımıyla, üretim sürecine sokulan ve girdi adı verilen çeşitli faktörlerle, bu sürecin sonunda elde edilen ürünler-çıktılar arasındaki ilişkiyi anlatan verimlilik, savurganlıktan uzak, kaynakları en iyi biçimde değerlendirerek üretmek demektir. Bu nedenle teknik anlamda verimlilik, "üretilen mal ve hizmet miktarı ile bu mal ve hizmet miktarının üretilmesinde kullanılan girdiler arasındaki oran" olarak tanımlanır ve genellikle bu ölçü, çıktı/girdi olarak formüle edilir.

Günümüzde verimlilik, girdi-çıktı ilişkisi olarak belirlenen klasik tanımın da ötesinde, çalışma ve yaşama çevresinin kalitesinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi olarak algılanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde sürdürülebilir ekonomik büyüme ile fiyat istikrarını korumak açısından temel bir unsur olan verimlilik, gelişmekte olan ülkeler için, ülkede yapısal değişimi de içeren kalkınma ve gelişme sorunlarının çözüme kavuşturulmasında etkin bir araçtır. Ulusal ekonomi bakımından kıt olan kaynakların en rasyonel biçimde kullanılabilmesinin en etkin yolu verimliliktir. Verimlilik artışı, sadece üretimdeki artışın değil, üretim faktörlerinin de etkin bir şekilde kullanıldığının göstergesidir. Ekonomik istikrar, piyasa dengesi, yatırım ve ücretler verimliliği önemli oranda etkilemektedir. [B. B.]

volatilite/ oynaklık Bir menkul kıymetin fiyatının veya piyasanın genelinin kısa bir zaman aralığı fiyatındaki değişkenliğin ifadesidir. Çoğunlukla standart sapma ile ölçülür. Yüksek bir volatilite artan bir belirsizliğin göstergesidir. [Ü. U.]

Ww

Wall Street New York'ta Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen finans kurumlarının toplandığı sokağın adıdır. Sokak adını 1652'de İngiliz işgalinden korkan küçük Hollanda yerleşimi New Amsterdam'ın valisinin inşa ettirdiği toprak duvardan alır. Duvarın son parçası 1699'da yıkılmıştır. Amerikan Devrimi sırasında kısa bir süre federal hükümet binaları da bu sokakta bulunuyordu ve George Washington 1789'da burada başkan seçildiği gibi, ilk ABD Kongresi de burada toplanmıştır. Sokak gerçekte dar ve küçüktür ve sokak dışına taşan kurumlar da Wall Street içinde sayılır.

ABD'de İç Savaş'tan (1861-65) önce de finans merkezi olarak kendisini kabul ettirmiş ve ülkenin öne gelen bankaları, sigorta şirketleri, demiryolu, demir, çelik ve bakır şirketleri ve diğer sanayi kuruluşları merkezlerini bu bölgeye taşımışlardır. New York Borsası, Amerikan Borsası, Federeal Rezerv Bankası, uluslar arası pamuk, şeker, kahve, kakao, nemkul değerler borsaları ve bankerler de buraya yerleşmiştir.

ABD tarihinde 19. yüzyıl sonlarından itibaren çiftçi ve emekçileri sömüren gözü doymaz hırsa sahip, hırsız sanayi krallarının simgesi olmuştur. **1929 krizi**nde de ekonomiyi alt üst eden spekülatif borsa kazançlarının kalesi olarak görülmüştü. ABD'nin dünya ekonomisindeki etkisi arttıkça bütün dünya için büyük finans ve yatırım güçlerinin merkezini simgeler olmuştur.

Dow Jones endeksini başlatan mali haberler ajansı Dow Jones ve Ortakları Şirketi'nden Charles Henry Dow (1851-1902) tarafından iş ve finans haberlerini vermek üzere 1889'da kurulan, ABD iş yaşamının ve dünyanın en saygın gazetelerinden biri olan *Wall Street Journal* da adını bu sokaktan almaktadır. [K. E.]

Wallerstein, Immanuel (1930) Kapitalist dünya sistemi kavramını geliştirerek kapitalizmin gelişimi ve evreleri, yarattığı hiyerarşik sistem ve bu sistemin çözümlenmesi ile eşitlik ve demokrasi için uygun siyasal stratejiler geliştirilmesi amacıyla bilimsel ve siyasal eleştiri ve öneriler geliştiren ABD'li bilim adamı ve düşünür.

New York'da doğdu, Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve burada Sosyoloji Bölümü'nde öğretim görevlisi oldu. 1955-1970 yılları arasında öncelikle sömürge dönemi sonrası Afrika'sında uzmanlaştı. 68 Hareketi içinde yer aldı. 1971'de Montreal'de McGill Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü oldu. 1976'dan 1999'da emekli olana kadar Binghamton (SUNY) Üniversitesi'nde çalıştı. Fernand Brau-

del Ekonomi, Tarihi Sistemler ve Uygarlık Araştırmaları Merkezi'nde ve Paris Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'te yönetici, 1994-1998 yılları arasında Uluslararası Sosyoloji Birliği başkanı oldu.

1961'de *Africa: The Politics of Independence* kitabıyla başlayan sömürgecilik sonrası **azgelişmişlik**, **kuzey-güney ayrışması** ve Soğuk Savaş çalışmaları ile Wallerstein, 1960'ların **bağımlılık** kuramını geliştirerek yeniden yorumladı. Afrika, Marx ve Braudel'in etkisiyle vardığı sentezle, **Üçüncü Dünya** kavramını reddederek, sermaye birikiminin örgütleniş tarzıyla belirlenen, emek sermaye çelişkisi üstüne yükselen ve devletlerden ibaret olmayan tek dünyanın varlığını savundu ve buna **dünya sistemi** adını verdi.

Dünya sistemi, sermaye birikimi, siyasal örgütlenme ve kültür açısından homojen bir dünyayı yani modernleşme ve sanayileşme/ kapitalistleşme çizgisi içinde bir dünyayı değil, merkez, çevre ve yarı-çevre etkileşimi ve istikrarlı işbölümüylü hiyerarşik bir sistemi anlatıyordu (bkz. modernizm, merkez-çevre analizi). Sermaye, teknoloji veya emek yoğun üretimler üstüne kurulu eşitsiz değişimin belirlediği bu dünyada, parasallaşma ve emek dahil yayılan metalaşmayla evrensel tarihsel sistem olarak gelişen kapitalizmin ve modernliğin merkezi aktörü toplumsal sınıflar ve uluslar, ekonomik etkenlerle belirlenen ideolojik etkenlere uygun ideolojik ortamlar yaratmışlardı. Ekonomik değişim ağlarının gelişmeye ve siyasete etkisi ile, 16. yüzyılda Batı Avrupa'da feodalizmin çözülüşü ile başlayan kapitalizm, emperyalizm yoluyla bütün dünyayı kapitalizmle ilişki içine sokmuştu. Modern dünya sistemi kapitalist dünya ekonomisinde 17. yüzyıl ortasında Birleşik Eyaletler'in (Hollanda), 19. yüzyıl ortasında İngiltere'nin ve 20. yüzyıl ortasında ABD'nin önderliğinde üç hegemonya dönemi olarak tanımlanıyordu.

Wallerstein 1974, 1980 ve 1989'da üç cilt halinde yayınladığı *The Modern World-System* adlı çalışmasıyla dünya sistemi görüşünü ampirik tarih bilgisiyle de desteklemeye çalıştı ve 1970'lerden itibaren makro düzeyde dünya kapitalist ekonomisinin tarihçisi ve kuramcısı olarak dünya sistemi kavramı çevresinde gelişen bir çok araştırma ve tartışmanın odağında yer aldı. Dünya tarihinin Batı Avrupa kapitalizmi görüş açısıyla yazılması ve yorumlanmasına karşı çıkarak, toplumsal bilimlerin yöntem ve içeriğinin gözden geçirilmesi ve yeniden yazılmasını savundu.

Kapitalizmin bunalımı ve **asırlık eğilim**lerin doğru değerlendirilmesi yolunda yürüttüğü çalışmalarla **küreselleşme** kavramının içeriğinin belirlenmesi ve **neoliberalizm**in siyasal programının açığa çıkartılması yolunda küreselleşme karşıtı hareketin önderlerinden oldu.

Neoliberallerin ve tarihçilerin eleştirisine uğrayan, dünya sistemi kavramı içinden ve dışından, dünya

sisteminin tarihsel evreleri, başlangıcı ve ne kadar mevcut dünya tarihi algısından kopuş sağladığı eleştirileriyle, yalnız devletler arası değişimi dikkate aldığı ve kültürel boyuta yeterince ağırlık tanımadığı söylenen Wallerstein, Marx'ın yazılarını anlamlı olabileceği tek biçimde, bildiği kadarını bilen bir kavga yoldaşının yazıları olarak kullanmayı önerirken, kapitalizmin 500 yıllık mevcudiyetinden sonra, kendi başarısı sonucu ilk kez sistemik bir kriz içine girdiğini, bu geçiş sisteminin bütün belirsizliğine rağmen, kökten bir değişim perspektifinin mevcut olduğunu savunmakta ve "sistem karşıtı hareket" lerin belirlenmesi için uğraş vermektedir.

Bibl: 1974, *The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press; 1979, *The Capitalist World Economy, Studies in World Economy*, New York: Cambridge University Press; 1980, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750.* New York: Academic Press; 1989, *The Modern World-System, vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's.* San Diego: Academic Press. Türkçe'de önemli eserleri: 1993, *Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, çev. Mustafa Özel, İstanbul: İz Y.; 1998, *Liberalizmden Sonra*, çev. Erol Öz, İstanbul: Metis Y.; 2002, *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Y.; 2004, *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir dünyada ABD*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Y.; 2005, *Modern Küresel-Sistem*, çev. Kürşad Atalar, İstanbul: Pınar Y. [K. E.]

Walras kuramı Ekonomide genel **denge** bulunduğunu ve serbest rekabet koşulları içinde kârın daima normal haddi içinde sıfıra eşit olduğunu savunan kuram.

Fransız **marjinal fayda** kuramının üç babasından biri, **Lozan Okulu**'nun kurucusu ve genel denge kuramının sahibi iktisatçı Marie-Ésprit Leon Walras (1834-1910), fiyat kuramında maliyetin kaynağı olarak fayda ve nadirliği gören ekonomist Auguste Walras'ın (1801-1866) oğludur. Leon Walras matematik sınavını veremediği için Paris Politeknik Okulu'na giremedi. Madencilik okulunu da terk ederek edebiyata yöneldi. Gazetecilik, demiryolu katipliğinden sonra yazdığı romanların başarısız olduğunu kabul ederek, 1858'ten itibaren babasının da teşviğiyle yalnız iktisatla ilgilendi ve babası onu ekonomide matematiğe önem vermeye yöneltti. 1865'te üretim kooperatifçiliğine ilgi duyarak bu alanda çalışacak bir bankanın kurucularından oldu, bu görüşün savunmasını yüklenen bir dergi de çıkardılar. 1868'de banka da dergi de kapandı. İsviçre kantonlarından birinin mali sorunları hakkında açtığı ekonomik çözümleme raporu dördüncü olunca oraya davet edildi ve 1872'de Lozan

Üniversitesi'ne siyasal iktisat profesörü olarak atandı. *Éléments d'Économie politique pure* ('Saf Siyasal İktisadın Öğeleri', 1874-77) adlı kitabıyla iktisat tarihine geçmesini sağlayan temel ekonomik görüşlerini ortaya koydu. Ancak Walras'ın Lozan'daki hocalığı dünyada tanınmasına yetmedi, öğrencileri de ekonomist olmaktan çok hukukçu olmayı arzuladıklarından, o dönemde ekonomide genel denge üstüne çalışarak görüşlerini geliştiren olmadı. 1892'de emekli oldu.

Walras, **Jevons** gibi hedonizm felsefesini savunup, **Menger** gibi matematikçi yaklaşımı benimseyerek, marjinal fayda görüşünün üç öncüsü arasında orta yere durur. Bireyci ve faydacı yaklaşımında öznelliğin geçerliliğini savunarak, zevk ve faydanın, dinin inananlara sunduklarına benzediğini söyleyen Walras, fiyat ve miktarın her ürün için ayrı ayrı belirlendiğini göstermeye çalışmıştır. Sermaye üretim mallarını satın alıp tüketim malı olarak sattığından, piyasada her satıcı başkasının alıcısı olduğundan, iki piyasada harcanan para eşittir ve **Say**'ın **mahreçler kanunu** gereği her arz kendi talebini yaratırken, malların ikamesi ve birbirlerini tamamlayıcı niteliği gereği, arz ve talebin tamamında değişiklik etkisi söz konusudur. Walras ekonomik faaliyetin öznesi olarak bireyi temel alırken, değişik nitelikteki bütün piyasaları ve ekonominin tamamını bir arada görebilmek için arz talep değişikliklerini değerlendirebilmek amacıyla marjinal değeri matematik formüllerle açıklayan bir çok kuram geliştirdi.

Fiyat ve miktar ilişkisinde birçok faktörün değişmediği varsayımıyla yaptığı hesaplamalarla tam rekabet piyasasında kârın bulunmadığı ve daima denge olduğunu savundu. Walras serbest rekabetin toplumda maksimum fayda sağladığını matematik olarak gösterdiğini iddia ederken, sisteminde denklem ve bilinmeyen sayısının eşit olmasının matematiksel olarak sonsuz çözüm veya hiç bir çözüm olmamasına yol açtığını atlıyordu. Walras, serbest rekabete dayanarak yaptığı çözümle maksimum fayda arasındaki ilişkiyi de dikkate alarak, mülkiyet dağılımından bağımsız olarak maksimum faydayı düşünemeyeceğini de ifade etmişti. Liberalizm ve tam rekabet görüşünü paylaştığı **Klasik Ekonomi**'den marjinal fayda görüşüyle koparak **Neoklasik Ekonomi**'nin gelişiminde pay sahibi olan Walras, pratik çözümlemelerinde toprağın kamulaştırılmasını ve altın standardına dönülmesini savunarak, bir yanıyla klasik ekonomi görüşünün işlerliğini sürdürmeyi amaçlarken bir yanıyla da çelişkilerinin derinliğini ortaya koymaktadır.

Zihni melekelerinde zayıflama başlayan Walras, 1896'da *Sosyal Ekonomi Çalışmaları*, 1898'de *Uygulamalı Ekonomi Çalışmaları* adlı eserlerini yazdı ve 1874 yılında yayınladığı ve ekonomiye temel katkısı olarak kabul edilen *Saf Siyasal İktisadın Öğeleri* kitabının alt başlığı "Toplumsal Refah Çalışmaları" olduğu gibi,

bunların da alt başlıkları sırasıyla "Toplumsal Refahın Bölüşümü" ve "Toplumsal Refahın Üretimi"ydi, yani Walras üç kitabında ekonomi görüşünün bütünlüklü olarak ortaya koymaya çalışmıştı. Fakat ABD'den Rusya'ya kadar ekonomistlere yazdığı mektuplata cevap alamadı ve daha sonra Lozan Okulu içinde birlikte değerlendirileceği ve öğrenim programına egemen olan **Pareto**'dan başka öğrenci bulamadı. Sonraki kitapları 'hafif' veya 'sosyalist siyaset' kapsamında eserler olarak değerlendirilerek göz ardı edildi. Dolayısıyla Modern Walras yorumunun onun düşüncesini yansıtmadığını söyleyenler vardır. Walras'ın son yılları yalnızlık ve yaşlılık hastalığı ile geçmiştir.

Gençliğinde **Saint Simoncu** olan Walras, 1950'lere kadar Keynesyen ekonomiye karşı duran marjinalist liberallere de Walrasyen diye adını vermiştir. Öğrencisi Pareto maksimum refahı gelir bölüşümünden bağımsız düşünmek gerektiğini ileri sürerken (bkz. Pareto optimumu), **Lange**, **Wieser**, **Pigou**, **Hicks**, **Leontief** onun öncülleri ve matematik yaklaşımıyla neoklasik ekonomiyi geliştirmişlerdir. [K. E.]

Wicksell kuramı Faizin para arzıyla talebi arasındaki orandan doğduğunu ileri süren kuram.

İsveçli John Gustav Knut Wicksell (1851-1926) İsveç'te fahişelik, sarhoşluk, fakirlik ve aşırı nüfus artışı konularında verdiği derslerle ün kazanmıştı. **Malthuscu** yaklaşımıyla doğum kontrolünü savunuyor ve radikal reformcu olarak görünüyordu. Marksist olmadığı için Genç Sosyalistler'ce benimsenmese de ömrü boyunca radikal tavrını sürdürdü. Doktorası o zaman istendiği gibi ekonomi ve hukuk dallarında değil matematik dalında olduğu için üniversitede ders vermesine izin verilmedi; 1900'de üniversiteye kabul edilse de başvuru forumunda bulunan "majestenin sadık hizmetkarı" cümlesini imzalamayı reddettiği için profesör yapılmadı ve Hıristiyanlığın bakire doğum tezine karşıt dersi nedeniyle iki ay hapse atıldı. 1903-1917 yılları arasında Lund Üniversitesi'nde profesörlük yaptı.

Zamanının para kuramına göre para arzı ile fiyatlar arasında doğrudan ve doğrusal ilişki vardı. Wicksell dolaylı etki üzerinde durdu. 1898'de yayınladığı *Faiz ve Fiyatlar* kitabıyla doğal faiz ve piyasa faizi kavramlarını oluşturarak, piyasa faiz oranının banka politikasıyla gerçekleştiğini ileri sürdü. Bankalar sadece bankalarca ödünç verilebilecek para arz ve talebini göz önünde tutarlar, düşük banka faizleri bile doğal faiz oranından yüksektir. Bankalar faiz oranını gerçek faiz oranının altına düşürdüğünde kredi talebi artar ve tasarruf arzı düşer, yatırımda artış harcamaları artırır böylece fiyatları yukarı çeker. Enflasyonun birikimli etkisi ancak banka rezervleri yasal veya istenilen düzeye düştüğünde durur. Bunalımlar da para sorununa bağlıdır, hükümet ve merkez bankasının fa-

izleri etkileyen para politikası istikrarın sağlanmasında can alıcı öneme sahiptir.

Wicksell **marjinal verimlilik** kavramını geliştirmiştir. Kaynakların etkin kullanımı zorunlu olarak adil olamaz, çünkü bu kullanımın mevcut gelir dağılımına bağlıdır ve bu dağılımın adil olmasını kimse garanti edemez. Bu nedenle de Wisksell verginin hükümet programlarından yararlananlardan alınmasını savunmuş ve vergi ile karşılığında sağlanan çıkar arasında bağlantı aramayan genel yaklaşıma karşı çıkmıştır.

Wicksell bu görüşleriyle bir yandan ekonomide olağan durumun tam istihdam olduğunu savunurken, tasarrufla yatırımın ilişkisini ortaya koyar ve ex-post ex-ante tasarruf kavramını geliştirir. Böylece Wicksell Kopenhag Okulu'nun babası olmuş ve klasik ekonomi dışına çıkan görüşleriyle **Keynes**'ten önce makroekonomiye yeni bir yaklaşım getirmiştir. Ancak bu kavramların ekonominin dengeye ulaşmasıyla ilişkisini ortaya koyan da Keynes olmuştur. [K. E.]

Wieser kuramı Bir ihtiyacı karşılamak için başka bir ihtiyaçtan vazgeçilmesi gerektiğini ifade eden, dolayısıyla bir malın fiyatının başka bir malın fiyatına atfen oluştuğunu savunan, **alternatif maliyet** veya fırsat maliyeti kavramının öncüsü olarak Friedrich von Wieser tarafından 'atıf kuramı' adı altında geliştirilen kuram.

Friedrich von Wieser (1851-1926) Avusturyalı Carl **Menger**'in öğrencisi ve sınıf arkadaşı, kayınbiraderi Eugen Böhm-Bawerk'le birlikte Avusturya Okulu'nun önde gelen kuramcılarındandır. Viyana Üniversitesi'nde öğrenim gördü, yüksek memuriyetlerde bulundu, 1884'te Prag Üniversitesi'nde görev aldı, 1903'te Viyana Üniversitesi'nde hocası Carl Menger'in yerine atandı. *Der naturliche Wert* ('Doğal Değer', 1889) ve *Grundrise der Sozialökonomik* ('Toplumsal İktisadın Temeli', 1914) kitaplarını yayınladı, 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun son hükümetinde ticaret bakanı oldu.

Avusturya Okulu'nun genel yaklaşımıyla nesnel değişim değeri olmayacağını, bireyin öznel değerlendirmesi bulunduğunu savunuyordu. **Klasik Ekonomi**'nin ve 1896'da yayınladığı 'Karl Marx ve Sisteminin Sonu' kitabıyla da Marx'ın emek değeri kuramını reddetti; **marjinal faydacı** görüş içinde gene de doğal değer kavramının varlığını benimseyerek, marjinal faydayla belirlendiğini, değişim değerinin marijnal fayda ve satın alma gücüyle oluştuğunu, ancak yaptığı zorunlu ve lüks mal ayrımıyla da faydanın doğal değer veya değişim değeriyle ölçülebileceğini savundu.

Wieser'e göre üretim ihtiyaçlar kadar zenginlikle de belirlenir, dolayısıyla fayda sağlayan değil yüksek fiyat ödenen mallar üretilir; toplumdaki gelir farkları üretimin ihtiyaca yönelmesinde sapmalar yaratır ve toplumsal sorunlara yol açar. Wieser'e göre doğal değer,

komünist devlette ortaya çıkacak değerdir çünkü değişim değeriyle doğal değer aynıdır; devletin değişim değeri ile doğal değer farkı büyüdüğünde müdahalesinden yana tavır alır ancak bu konuda aklında halkın genel faydasına sunulan kamusal hizmetlerin üretilmesi vardır. Ürün miktarıyla ters orantılı olduğunu kabul ettiği marjinal fayda ilişkisinde, değerle fayda karşı karşıya geldi mi faydanın değerden üstün olmasını savunan bir eğilim içindedir ancak serbest rekabetten pratikte ve kuramda ödün vermek istemez. Geliştirmeye çalıştığı evrimci ekonomide bu nedenle önderlik kavramına önem vermiştir.

Klasik değer kuramını bireyci marijnal fayda kuramına dönüştürmekte başarı gösteren Wieser, değere ilişkin öznelci yaklaşımıyla ve mallara ilişkin toplumsal yaklaşımın farklılığını ortaya koymaya çalışmasıyla, öznel ve bireysel fırsat maliyetinin vazgeçilen faydaya eşit olduğunu ifade eden, malların ve davranışların ilişkisine yönelik olarak geliştirdiği atıf kuramı veya fırsat maliyeti kavramıyla, ekonomide yeni açılımların anahtarını ortaya koymuştur. **Marshall** ve İngiliz kuramcıların katkılarıyla uzlaşma noktasını oluşturan **genel denge kuramı** bugün fiyat ve üretim yapısıyla ilgilenen genel ekonomi kuramının önemli bölümüdür. [K. E.]

Yy

yabancı sermaye Kişi ve kuruluşların ellerindeki kaynakların başka bir ülkeye taşınarak yatırıma yönlendirilmesidir. Yeterli sermaye birikimini sağlayamamış ülkeler kalkınmalarını sağlamak için sermayeye ihtiyaç duyarken, sermaye sahipleri de gelir elde edeceklerini düşündükleri ülkelere bu birikimlerini aktarmak isterler.

Yabancı sermaye yatırımı; doğrudan bir kuruluş ve kişi tarafından bir başka ülkede yatırım şeklinde (dolaysız özel sermaye yatırımı) yapılabileceği gibi, taşındığı ülkede kurulu bulunan bir şirketin yatırımına, faiz veya kâr payı sağlamak amacıyla uluslararası sermaye piyasalarından menkul kıymetler alınması şeklinde iştirak edilerek de (portföy yatırımı- dolaylı yabancı sermaye yatırımı) yapılabilir. Bu iki yatırım arasındaki en önemli fark, yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi konusunda kendisini gösterir. Ayrıca, portföy yatırımları genelde kısa vadeli yatırımlardır.

Uluslararası yatırımlar 19. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamış olmakla birlikte, 1960'lara kadar 'yabancı sermaye teorisi' oluşturulmamıştır. Bu yüzyılda uluslararası yatırımların % 90'ı portföy yatırımı olarak gerçekleşmiştir. Uluslararası iktisadi faaliyetler Ricardocu **karşılaştırmalı üstünlükler kuramı** ile **Heckscher-Ohlin modeli** çerçevesinde ele alınmıştır. Marksistler yabancı sermaye hareketlerini kapitalizmin bir aşaması olarak **emperyalizm** çözümlemelerine temel almışlardır. 1970'lerden sonra Stephen Hymer, Peter Buckley, Mark Casson, Birgitta Swedenborg, Jean François Hennart, ekonometrik modelleri kullanan, eksik rekabet, işlem maliyetleri, risk yönetimi kavramlarına dayalı teoriler geliştirmişlerdir.

18 Ocak 1954 tarihli 6224 sayılı ve oldukça liberal bir düzenleme getiren Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, uluslararası gelişmeler doğrultusunda değiştirilerek 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nda, doğrudan yabancı yatırım;

– T.C. Merkez Bankasınca alım satımı yapılan konvertibl döviz ve efektif cinsinden nakdi sermayeyi,

– Yabancı sermayeli kuruluşlarda, yabancı gerçek ve tüzel kişilerin hissesine tekabül eden net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri ile lisans, know-how, teknik yardım, yönetim ve franchise anlaşmaları karşılığında ödenecek meblağların, dış kredi anapara ve faiz ödemelerinin transferi veya transfer edilebilir değerleri,

– Makine, teçhizat, alet ve bu mahiyetteki mallar, makine aksamı

ve malzeme ile Hazine Müsteşarlığı'nın kabul ettiği sair lüzumlu malları,

– Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların, kambiyo mevzuatı çerçevesinde doğan her türlü mevcut ve alacaklarından, Hazine Müsteşarlığı'nın sermaye payı olarak kabul edeceği meblağları,

– Patent ve ticari marka gibi fikri haklardan Hazine Müsteşarlığı'nca kabul edilenleri ifade eder, şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. doğrudan yabancı yatırım. [B. B.]

yabancılaşma Bireyin kendi dışında bir varlıkla bütünleşerek, özne olma niteliğini kaybettiğini ifade eden bir kavramdır. Antik çağlarda mistik bir içeriğe sahip olan kavram, modern çağlarda yeni yorumlar kazanmış ve **Marx** tarafından iktisadi yaşamla ilişkilendirilmiştir.

Modern çağlarda yabancılaşma kavramını ilk kullanan düşünür Hegel olmuştur. Hegel'in mistik ve olumlu anlamda kullandığı kavram Feuerbach tarafından olumsuzlanmıştır. Feuerbach Tanrı fikrinin insanın kendi güçlerini kendi dışındaki bir varlığa aktarmasından doğduğunu, Tanrının gücü ve varlığı oranında insanın yoksullaştığını savunmuştur.

Marx Feuerbach'ın yorumundan hareketle yabancılaşma kavramına iktisadi bir içerik kazandırmıştır. Marx'a göre emeğin üretim gücü ve alanı genişledikçe ve ürettiği mallar arttıkça, emekçi daha güçsüz duruma gelmektedir. Bu durum emekçinin kendi emeğinin ürününe bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. İşçi kendini işine verdiği oranda, kendi yarattığı nesneler dünyası güç kazanmakta, buna karşılık işçinin iç dünyası yoksullaşmakta ve işçi daha az kendisi olmaya başlamaktadır. İşçinin hayatı artık kendisine değil, nesnesine ait olmaktadır. İşçinin çalışması arttıkça özvarlığı azalmakta, emekçi çalışarak kendine düşman bir varlık yaratmaktadır.

Manifaktür üretimde işçi aletleri kullanmakta, fabrika üretiminde ise makineler insanı kullanmaktadır. İnsan üretim araçları üzerindeki kontrolünü kaybetmiş, tam tersine makinelerin hareketlerini izlemek zorunda bırakılmaktadır. İşçi çalışma yaşamı boyunca tek ve önemsiz bir iş yapmak zorunda bırakıldığı için kendini geliştirememekte ve makinenin bir parçasına dönüşmektedir. Bu durum üretim araçlarının özel mülkiyetinden kaynaklanmaktadır. Üretim araçlarına sahip olamayan emekçi üretim sürecini kontrol edememekte, sürecin nesneleşen bir parçası olmaktadır.

Marx bu durumu işçinin emeğine yabancılaşması olarak tanımlar. Ancak yabancılaşma yalnızca bu düzeyde kalmaz, insanın kendisine, diğer insanlara ve doğaya yabancılaşmasına uzanır. Kendi emeğinin ürünlerinden, kendi yaşantısından ve insan türüne özgü faaliyetlerden yabancılaşmanın kaçınılmaz sonucu olarak insan, öteki insanlara da yabancılaşır. İnsanın işiyle, emeğinin ürünleriyle ve ken-

disiyle ilişkilerinde geçerli olan bu durum, insanın öteki insanlar, onların emeği ve emek ürünleriyle olan ilişkileri için de geçerlidir.

Yabancılaşma ilk olarak **işbölümü** ile yani ilkel toplumu izleyen uygarlıkla birlikte ortaya çıkmıştır. İşbölümü ile birlikte, insanın en yaşamsal faaliyeti olan çalışma, yaratıcı niteliğini kaybederek bir geçim aracı durumuna düşmüştür. Bu nedenle yabancılaşma toplumun tamamı için geçerlidir. Ancak sanayi toplumlarında üretim sürecinin içinde de işbölümü ayrıntılı biçimde yaygınlaştığından, en çok işçi sınıfı için söz konusudur. Böyle bir toplumda herkes herkesi yeni bir fedakarlıkta bulunmaya zorlamak, yeni bir bağımlılığa sokmak, yeni bir haza alıştırmak ve böylece ekonomik olarak yıkmak için yeni ihtiyaçlar yaratmaya çalışır. İnsan ihtiyaçlarına da yabancılaşmıştır. Sahip olunacak ve satın alınacak eşyaların çoğalmasıyla, insanı köleleştiren yabancı nesneler dünyası da genişlemekte ve güçlenmektedir. Kendi yabancılaşmış ihtiyaçlarının kölesi durumuna düşen insan, akılca ve bedence insanlıktan çıkmış bir varlık, bir mal veya eşya haline gelir. Ancak sahip olma ya da tüketme yoluyla dış dünyadaki yerini bulabilir. Küçüldükçe kendi yaşamını anlama ve anlatma gücü azalır.

Bazı düşünürler yabancılaşma kavramı ve onun giderilmesi sorununun Marx'ın sosyalizm görüşünün gerçek amacı olduğunu belirtmektedir. Yabancılaşma kavramı Marx'tan sonra Simmel, Marcuse, Fromm gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Simmel işbölümü, aşırı uzmanlaşma, kol emeğiyle kafa emeğinin ayrışmasını öne çıkarmıştır. Marcuse, pazara yönelik üretimin kutsallaştırıldığı sanayi toplumunda insanın tek boyutlu hale gelişini vurgulamıştır. Fromm yabancılaşma kavramı ile Freudien ruhsal hastalıklar arasında ilişki kurmayı denemiştir.

Bibl.: FROMM, E. (1973), *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, Ankara: Özgür İnsan Yayınları; LEFEBVRE, H. (1976), *Marx'ın Sosyolojisi*, İstanbul: Öncü Kitabevi. [B. D.]

yap-işlet-devret modeli Bir ülkenin temel alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde, dış finansman sağlamayı ve özel sektöre açılmayı amaçlayan bir proje finansman modelidir.

Yap-işlet-devret modelinde, büyük enerji, alt yapı ve bayındırlık işleri gibi yatırımların bir bölümünün yerli veya yabancı özel sektör ortaklığı ile gerçekleştirilen ortak girişim şirketleri tarafından yapılması, kısa olmayan belirli bir süre işletilmesi ve sonra da işler bir şekilde ilgili idareye devredilmesi öngörülmektedir. Model, bir finansman, ileri teknoloji veya yüksek finansman ihtiyacı sebebiyle yatırım programlarına alınmamış önemli alt yapı projelerinin ilgili kamu kuruluşu ve yabancı sermaye katılımı ile gerçekleştirilmesine yönelik bir modeldir. Genel olarak kamu kurumlarınca üretilen bir malın ya da

hizmetin ilgili kamu kuruluşunca verilecek satın alma garantisi kapsamında, özel sektörce üretilmesi ve kamu kuruluşuna veya doğrudan tüketiciye satılması amacına yöneliktir. Modelde kurulan bir ortak girişim şirketinin finansmanını da kendi sağlayarak tüm yatırımı yapması, işletme ve bakım giderlerini üstlenmesi, varsa aldığı kredileri geri ödemesi, belirli bir program çerçevesinde sermayesini geri alması ve önceden anlaşılmış olan işletme süresi sonunda yatırımı bedelsiz olarak ilgili kamu kuruluşuna devretmesi esastır. Ülkemizde hidroelektrik santralleri, hava limanları, otoyollar, metrolar yap-işlet-devret modeliyle gerçekleştirilen yatırımlardandır.[B.B.]

yapısal işsizlik → işsizlik

yapısal uyum programları Ekonomik büyümeyi engelleyen yapısal sorunları çözmeyi ve ekonominin mevcut yapısını daha güçlü yeni bir yapıya dönüştürmeyi amaçlayan yapısal uyum programları, **IMF** ve **Dünya Bankası** destek ve denetimiyle uygulanan, yapısal reformların ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirildiği programlardır. Acil önlem paketi olarak uygulanan istikrar paketlerine göre daha uzun vadeli olan bu programlar, uygulandıkları ülkelerin ekonomik, toplumsal, kültürel, politik, coğrafi ve tarihi yapılarına göre farklılık arzetmekle birlikte ana hatları itibariyle şu politikaları içermektedir:

- Bütçe açığını kapatmak ve kaynakların etkin kullanımını sağlamak üzere, sıkı maliye ve para politikasından oluşan ortodoks önlemler,
- Kamu harcamalarının azaltılmasını sağlamak üzere, fiyat ve ücret kontrollerine dayanan heterodoks politikalar,
- Devalüasyonu da içeren bir kur politikası uygulanması, döviz kurunun temel nominal çıpa olarak seçilmesi,
- Ekonomik dönüşümün gerektirdiği ticaretin, finans piyasalarının ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, özelleştirme dahil kamu kesiminin yeniden yapılandırılmasından oluşan yapısal reformların uygulanması,
- İhracatın artırılarak, yabancı sermayenin girişi kolaylaştırılarak dışarıya aktarılan kaynakların (borç ödemelerinin) azaltılması.

Yapısal uyum programlarının uygulandıkları ülkelerde program uygulamaya başlanınca hemen sonuç alınamadığı, kesintiler ve başarısızlıklar olduğu, dolayısıyla bu tür programların birden çok kez uygulamaya konulduğu, uzun, sancılı ve maliyetli bir süreçten sonra bazı ülkelerde başarılı olduğu halde bazı ülkelerde gerekli yapısal değişimlerin gerçekleştirilmesinde istenen başarıya ulaşılamadığını göstermektedir.

Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla başlattığı istikrar programı için, birçok defa yapısal uyum programı uygulamasına imza koymuş, ancak 1994, 2000 ve 2001

yıllarında yüksek kamu borçlanması, faiz riski, kur riski vb. nedenlerle yaşanan krizler sonucu bu programlar ya kesintiye uğramış ya da başarısız olduğundan değişiklik yapılıp yeni program uygulamalarına geçilmiştir. Mali sektörde gerçekleştirilen köklü reformlar sonucu, mali durumu bozuk bankaların sistem dışına çıkarılması ve sektörün yeniden yapılandırılmasıyla 2001 yılında uygulanmaya başlayan son yapısal uyum programı, enflasyonun düşürülerek ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli mesafeler kat edilmesine yardımcı olan bir program görünümünde uygulanmaya devam etmektedir.

Yapısal uyum programları, Dünya Bankası ve IMF'nin, kendilerine başvuran ülkelerin özel koşullarına göre değil, bu ülkeleri uluslararası işbölümüne entegre edecek yönlendirmeye ve neoliberal ekonomi görüşü doğrultusunda biçimlendirmeye hizmet ettiği için ve temelde bu programları uygulamış ülke ekonomilerinde sağlanan 'başarı' ölçütünün geçerliliği açılarından eleştirilmektedir.

Yapısal uyarlanma, sektörel uyarlanma ve proje kredileri biçiminde geliştirilen uygulamalar, temelde devlet müdahalesine karşı, serbest piyasa ilkesine inanmış olan Dünya Bankası'nın, programların uygulandığı ülkede kamusal biçim ve örgütlenişini, kamuyu daraltarak, kamu-özel ortaklığını yaratarak, kamunun piyasa mantığıyla işlemesini sağlamaya çalışarak, **düzenleyici kurumlar** oluşturarak ve yerelleşmeyi teşvik ederek dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bkz. küreselleşme. [B. B.]

Yapısalcılık Serbest piyasanın düzenleyiciliğinin yetersiz ve egemen olan Neoklasik ekonomi görüşünün geçersizliğini savunarak, **kalkınma** ekonomisinde azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarının dikkate alınması gerektiği görüşüyle temelde devlet müdahalesini gerekli gören, 1950'lerden itibaren geliştirilen görüştür.

1950'lerde kalkınma doğrusal bir olgu olarak ele alınıyor ve özellikle gelişmiş ekonomilerle azgelişmiş ekonomilerin ilişkileri dikkate alınmayarak ekonomi kalkış noktasına geldiğinde Batı gibi kalkınmanın olanaklı olduğuna inanılıyordu. Kalkınma sorunlarının Batı'da üretilen görüşlere bağlılığı ve Avrupa merkezli tezlerin evrensel doğrular olduğu sanısı bu 'dikkatsiz'liğin nedeniydi.

Latin Amerikalı sosyal bilimci ve iktisatçılar kalkınma sorununun gelişmişlik-azgelişmişlik ilişkisinin etkisi irdelenmeden anlaşılamayacağını görerek **bağımlılık** tezleri geliştirdiler. 1948-1979 yılları arasında ABD'nin Orta Amerika ülkelerine 14 kez 'müdahale'de bulunması da bu ülke aydınlarına kalkınmanın bağımsız bir gelişme doğrultusu olmadığını göstermekteydi. BM Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'nun (ECLA) Şili'de yürüttüğü özel **azgelişmişlik** araştırmaları ve ECLA direktörü olup daha sonra **UNCTAD** genel sek-

reteri olan Raul Prebisch'in öncülüğündeki araştırmalar bağımlılık ve **merkez-çevre analizi**nin geliştirilmesinde ve ekonomi politikalarının bu görüşle oluşturulmasında etkili oldu.

Bağımsızlıklarını elde ettiklerinde, **üçüncü dünya** ülkelerinin karşısında, Neoklasik görüşe bağlı olarak üç temel yaklaşım vardı: Bu ülkeler sermaye azlığı nedeniyle yabancı yatırıma bağlıydılar; karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmaları gerekiyordu ve birincil ürün ihracatına dayanmalıydılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa süre sonra Raul Presbisch ile Hans Singer'in ayrı ayrı çalışmalarıyla ortaya koydukları Prebisch-Singer tezi olarak tanınan görüşle bu geleneksel yaklaşıma karşı çıkıldı. Bu teze göre, daha fazla sanayi ürünü ithal edebilmek için, azgelişmiş ülkelerin zaman içinde daha fazla birincil ürün ihraç edebilmeleri gerekiyordu; fiyatlar sanayi ülkelerinde daha hızlı artıyordu, azgelişmiş ülkelerin ticaret hadleri düşüyordu. Ayrıca, gelir arttıkça sanayi ürünlerine ayrılan pay da artıyordu. Tarım ürünlerinin sentetik ikameleri de üretilmeye başlanmıştı.

Bu durum, dünya ekonomisinin merkez ve çevre olmak üzere farklı yapılarda iki kutuptan oluşması ve çevre ülkelerde, ihracatçı ve verimli emek kullanılan sektör ile verimliliği düşük geçimlik ekonomi sektörünün yanyana bulunmasıyla yani yapısal bir olguyla ilişkiliydi. Birincil bazı ürünler içeren ihracat sektörünün geçimlik ekonomiyle bağları sınırlıydı. Emeğin uluslararası bölüşümü merkez ve çevrenin bu farklı yapıları üstüne kurulmuştu. Sanayi ve tarım ürünlerinin gelir esnekliği farklı olduğundan ve ticaret hadleri birincil ürünlerin aleyhine olduğundan, o zamana kadar savnulduğu gibi birincil ürün ihracatı ile kalkınma olanağı yoktu. Sanayi ürünü üretiminin artırılması ve ham madde ihracatına bağlanılmaması gerekiyordu. Yani azgelişmişliği üreten ve yeniden üreten bu ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkinin kendisiydi.

1950'lerde **Keynes** ekonomisinin de revaçta oluşu sonucu azgelişmiş ülkelerde de ekonomiye devlet müdahalesi anlayışı otuz yıl kadar egemen oldu. Özellikle Gunnar Myrdal, Raul Prebisch, Hans Singer gibi ekonomistlerin de etkisiyle devlet müdahalesini savunan Yapısalcı anlayış Latin Amerika ve özellikle Arjantin'de geliştirildi ve **ithal ikamesi** önerisiyle iç pazarın geliştirilmesi, korumacılık ve devletçilik kalkınma yolu olarak benimsendi. Yapısalcılık, ekonomiye devletin müdahalesini tam istihdam ve gelir dağılımı dengesizliğinin aşılması programlarıyla sınırlı Keynesçiliği de aşarak sanayileşme görevi yüklüyordu.

İthal ikameci kalkınma anlayışı Türkiye de dahil birçok ülkede uygulandı, Latin Amerika'da özellikle Arjantin'de Juan Peron döneminde (1946-1955 ve 1973-1974) yapısalcı anlayış egemen oldu ve kuramsal olarak geliştirildi. Yapısal progra-

mın kalkınmacı yaklaşımı, devleti ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmenin merkezine yerleştirerek ona stratejik misyon yüklemekteydi; buna karşılık pazar ekonomisini temel alarak merkezi planlamaya karşı çıkışı, yatırım ve sermaye birikimine öncelik veriyordu. Marksistlerle birlikte neoklasik ve monetaristler de Yapısalcılara yoğun eleştiriler yöneltiler.

Latin Amerika'da 1930'lardan 1980'lere kadar ithal ikameci ekonomi politikalarının uygulanmış olduğu genel kabul gören bir tez olmakla birlikte, bu görüş, Latin Amerika ülke ekonomilerinin yaşadığı genel süreçle Yapısalcı ekonomistlerin yaklaşımının çakışmasındaki gerçek dinamikleri ortaya koymayarak süreci tam olarak açıklayamamaktadır. **29 Krizi**'nin ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamda yabancı sermaye darlığı çekilen ülkelerde sanayici ve örgütlü sanayi işçileri kesimlerinin çıkarları **iç pazarın** genişlemesinde birleşmiş ve hükümetler ve bürokratlar da aynı çıkar blokuna katılmış, korumacılık çevresinde politikalar geliştirilmiştir. Ne tarım kesimine daha radikal müdahaleler ne de ithal ikamesinin tıkandığı noktadan itibaren sanayicilerle işçi ve genişleyen pazara yeni katılan toplumsal kesimlerin siyasal mücadelelerine engel olmak mümkün olmuştur.

Sınıfsal ve siyasal dengeler değiştikçe ve ithal ikamesi politikaları tıkandıkça, ülkeler bu politikadan vazgeçer ve Neolibeal ekonomi programlarına geçmeye başlarken, bu ülkelerde ortak ve büyüyen sorun olan enflasyon Yapısalcıların özellikle eğildikleri bir konu olmuş ve enflasyonun azgelişmiş ülkelerdeki (Latin Amerika'daki) özellikleri üstüne araştırmaları konuya önemli katkılar sağlamıştır. Yapısalcılar sadece para arzındaki artışlarla enflasyon olgusunun açıklanamayacağını ve çözümün de sadece ekonomideki gelişmelerle paralel bir para arzı büyümesi olmadığını savundular. Enflasyonun nedenleri ekonominin temelindeki yapısal bozukluk ve darboğazlardı ve bu yapısal bozukluk ve darboğazlar giderilmedikçe, enflasyon sorunu da çözümlemezdi.

Azgelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğunun tarımdan geçinmesine karşılık tarım üretimi nüfus artışının doğurduğu talebi karşılayamamaktadır. Tarım ekonomisinin geri kalmış kurumsal yapısı, teknolojik gerilik ve pazarlama olanaklarının sınırlılığı tarımsal üretimin arttırılmasını engellemekte, tarımsal talebin arzdan büyük olması enflasyonist etki yaratmaktadır (bkz. yeşil devrim).

Azgelişmiş ülkelerin ihracat olanaklarının sınırlı olmasına karşılık hammadde ve ara malların ithal edilmesi mecburiyeti dış ticaret dengesinde sürekli açık yaratmaktadır. Sürekli büyüyen ithalat açığı ithalat kapasitesini sınırlandırmakta, ithalata karşı önlemler, sınırlama veya kontenjan uygulanması ithal malların yurtiçi fiyatlarını artırarak, enflasyonist baskı yaratmaktadır.

Azgelişmiş ülkelerde sermaye

piyasasının, kredi ve banka sisteminin yetersizliği, bazı sektörlerin tekelci yapısı, tüketicilerin örgütsüzlüğü ve bürokrasinin etkinliği gibi kurumsal etkenler de darboğazlar yaratmaktadır.

Yapısalcılar ithal ikameci programı ihracatın çeşitlendirilmesi ve artırılması, döviz kuru uygulamasının bu programı teşvik edici biçimde yürütülürken ithalatın ekonomik büyümeye katkıda bulunacak biçimde gerçekleştirilmesinin azgelişmiş ülkelerin enflasyondan kurtulabilmeleri ve dış ticaretteki bozuklukları gidermeye katkıda bulunacağını savunmuşlardır.

Azgelişmişlik ve bütünleşmemiş ekonomi çerçevesi içinde devletin ekonomiye müdahalesinin faiz, tasarruf ve yatırım, istihdam gibi konulardaki etkileri birçok araştırmayla incelenmiştir. Azgelişmiş ülkelerde tefeci piyasaların bankalardan etkin çalıştığının tesbiti ve fonların formel ve enformel sektörlerde serbestçe dolaşması, tasarrufçu ve yatırımcının iki piyasada da işlem yapması ve resmi bankacılık işlemlerinin para talebi, faiz, tasarruf ve yatırıma etkisi ve etkinlik varsayımının sorgulanması bu araştırmalardandır. Enformel piyasanın rekabetçi niteliği ve özellikle kırsal kesimde etkisi de araştırmalara dahil edilmiştir.

1970'lerden itibaren başlayan **liberalizasyon** süreci de azgelişmişlik çerçevresindeki önemli çalışma alanlarındandır ve bu konuda uzun dönemde zengin bir yazın doğmuştur. Ronald I. McKinnon ile Edward S. Shaw'un mali liberalizasyon ve uygulamaları konusunda 1973'ten itibaren geliştirdikleri McKinnon-Shaw modeli, azgelişmiş sermaye piyasalarındaki gelişmelerin gelişmiş ülkelerin uzun dönemli ekonomik büyümeleriyle ilişkilerini ortaya koyar. Model, mali sektörün, tasarruf araçlarının gelişmemişliği, tasarrufları biriktiren mali aracıların bunları rekabetçi biçimde etkin kullanamaması, mali politikaların baskıcı ve belirsizliği nedeniyle yatırımın cesaretinin kırılması nedenleriyle kalkınmayı olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla mali liberalizasyonla mali sektörde reform yapılmalı ve kalkınmanın önündeki engeller kaldırılmalıydı. Bu reformlarla gerçekçi faizler tasarruf oranını artıracak, yatırım oranı artacak ve ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktı.

McKinnon-Shaw önerisi, tasarrufun yatırımları belirlediği ve kaynakların daima etkin kullanımını sağladığı yönündeki klasik anlayışa uygun, Keynes'in yatırımın tasarrufları belirlediği ve banka sisteminin stoklarını artırmadan ek kredi yaratabileceği görüşüne tersdir. Taylor ve Van Wijnbergen'in Yapısalcı modelleri de mali liberalizasyonun, gerçek faiz oranlarını etkileyen kanallar göz ardı edildiğinde maliyetleri, yatırımı ve talep düzeyini olumsuz etkilediğini ortaya koyar. Nominal faiz oranlarında yükseliş firmaların maliyetlerini artırır ve fiyatları yükselterek gerçek ücretlerde dolayısıyla toplam talep ve

kapasite kullanımında da düşüşe neden olur. Yüksek faiz sermaye birikimini olumsuz etkileyecektir. Ampirik araştırmalar da liberalizasyona gidilen kredi piyasalarının tasarruflarda doğrudan bir artış yaratmadığını ortaya koymuştur. Azgelişmiş ülkelerde kredi piyasaları ve borsanın tek başına geliştirilmesinin yetersizliği birçok araştırmada ortaya konmuş, enformel sektör, asimetrik bilgi, ahlaki zaafiyet ile kamu yatırım ve tasarruflarının rolü ve beklentilerin etkisi üstünde durulmuştur.

Latin Amerika ülkelerinin ekonomileri Neoliberal uygulamalara açılırken, Yapısalcılar da **Neo-Marksist ekonomi**den **Monetarizm** ve **Yeni Keynesyen Okul**, **Yeni Klasik Okul** gibi iktisattaki yeni gelişmelerden etkilenmişlerdir. [K. E.]

yarıcılık → ortakçılık

yastık altı Bireylerin para, altın, döviz cinsinden tasarruflarını para ve sermaye piyasaları dışında tutmalarını ifade eden terim. Paralarını yastık altında tutanların büyük bölümünün faiz geliri elde etmenin dinsel açıdan sakıncalı olduğuna inandıkları varsayımı, faizsiz finans kurumlarının hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yastık altı tasarrufların düzeyi ile ilgili birbirinden çok farklı tahminler yapılmakta, yıllardır bu tasarruflara bir umut olarak bakmaktan vazgeçilmemektedir.
[B. D.]

yaşam standardı İnsanların yaşam için gereksinim duydukları her türlü ihtiyaçlarını karşılama düzeyi, yaşama düzeyidir. Yaşam standardı, gelir, kişi başına tüketim, kültürel faaliyetler vb. gibi çeşitli göstergelerle ifade edilir. Emeğiyle geçinenlerin yaşam standardının iyileştirilmesi, ücretlerin harcanan emeğin niteliğine ve niceliğine göre artmasına, emekçinin gereksinim duyduğu malların fiyatlarının azaltılmasına bağlıdır. [B. B.]

yatay birleşme Aynı ya da benzer malları üreten veya hizmet veren iki ayrı firmanın birleşmesidir. Aynı malın farklı aşamalarında faaliyet gösteren firmaların birleşmesi olan **dikey birleşme**nin karşıtıdır. Birleşme anlaşarak yapılabildiği gibi, ele geçirmek suretiyle de olabilir. Yatay birleşmede amaç, firmayı büyüterek ölçek ekonomilerinden yararlanmaktır. Sektördeki firma sayısı azaldığından yoğunlaşmayı artırır, rekabeti bozucu etki yapar.
[B. D.]

yatırım Geniş anlamda, tasarruf edilen değerlere üretimde kullanılmak üzere yön verilmesi demektir. Bu tanım hem mali yatırımları, hem de gerçek yatırımları kapsar. Mali yatırım hisse senedi, tahvil gibi menkul değerlerin veya gayrimenkullerin alımını ifade etmektedir. Ancak makroekonomik açıdan önemli olan değerlerin kişiler arasında el değiştirmesi değil, gerçek yatırımlardır. Gerçek yatırımlar bir ekonomide belli bir dönemde üre-

tim araçlarına yapılan ilavelerdir.

Bu tanıma göre yatırımları ikiye ayırmak mümkündür.

a) Sabit Sermaye Yatırımları: Bir ekonomide mal ve hizmet üretimini çoğaltmak ve gelecek dönemlerde tüketim olanaklarını artırmak amacıyla, üretim faktörlerinin belli bir dönem içinde reel sermayenin artırılması, düzenlenmesi ve muhafazası için kullanılmasıdır. Sabit sermaye yatırımlarının içinde yenileme ve idame yatırımları, tamamlama yatırımları ve yeni yatırımlar bulunmaktadır.

Sabit sermaye yatırımlarını ayrıca, inşaat yatırımları ve makine ve teçhizat yatırımları olarak iki grupta ele almak mümkündür. Makine ve teçhizat yatırımları; ana fabrika makine ve teçhizatı, yardımcı işletmeler makine ve teçhizatı, taşma ve montaj giderleri, patent, know-how, işletmeye alma giderleri, taşıtlar, ithalat ve gümrükleme giderlerinden oluşur. İnşaat yatırımları; bina ve bina dışı inşaat ile arazi geliştirme çalışmalarından oluşur. Etüd ve proje giderleri ile demirbaşlar da yatırım toplamına dahil edilir.

b) Stok Yatırımları: Devamlı, düzenli ve rasyonel bir üretim ve dağıtım için optimal düzeyde hammadde, yarı ve tam mamul stoklarının bulunması zorunludur. Bu amaca hizmet ettiği sürece stoklar geniş anlamda yatırımın parçasıdır. Ancak girişimcinin iradi kararı dışında oluşan stoklar yatırım sayılmayabilir.

Yatırımların diğer bir tasnifi de brüt ve net yatırımlar şeklindedir. Sabit sermaye yatırımlarının ekonomik ömürleri boyunca, aşınma masraflarına karşılık olmak üzere, maliyetleri üzerinden periyodik olarak bir fon ayrılır. **Amortisman** adı verilen bu fonun brüt yatırımlardan düşülmesiyle net yatırımlar bulunur.

Yatırım kararlarını etkileyen faktörlere göre de uyarılmış yatırım ve otonom yatırım ayrımı yapılır. Uyarılmış yatırım gelir düzeyindeki ve ona bağlı olarak talepteki artışı karşılamak amacıyla, üretim kapasitesini artırmak üzere yapılan yatırımdır. Otonom yatırım ise gelir düzeyindeki değişimden bağımsız olarak, gerek kamu gerekse özel girişimciler eliyle yapılan yatırımdır. [B. D.]

yatırım eğilimi Girişimcilerin yatırım yapmaya karar verirken dikkate aldığı koşul ve değişkenlerin açıklanmasını ifade eden bir terimdir.

Klasik iktisat kuramına göre, sermayedar-girişimci ayırımı bulunmadığından, toplumda tasarruf ve yatırım yapanlar aynı kişiler olup, yatırımlar doğrudan kâr haddine bağlı bulunmaktadır. Klasiklere göre yatırımın ve sermaye birikiminin kaynağı tasarruftur. Toprak sahipleri tasarruf yapmayan aylak bir kesim, işçiler de ancak geçimlik tüketimlerini sağlayacak kadar gelir elde eden bir kesim olduğundan, yalnızca kapitalist-girişimciler tasarruf ve yatırım yaparlar. Bu durumda tasarruf ve yatırım

eşit olup, kâr haddinin fonksiyonudur.

Klasiklerden farklı olarak Marx, yatırım eğiliminin kâr veya faiz haddinden bağımsız olduğunu savunur. Yatırım eğilimi kapitalistin psikolojisi ve toplumun yapısı ile ilgilidir.

Neoklasik görüşe göre, yatırım düzeyi miktar teorisi ile tutarlı bir biçimde oluşmaktadır. Basit miktar teorisine göre para arzının tümü harcamaya yönelmektedir. Bu durumda gelirin tüketilmeyen bölümünün, yani tasarrufların da yatırımlarda kullanılması gerekir. Tasarruf sahipleri gelirlerinden tasarrufa ayırdıkları bölümlerle tahvil satın alarak, belirli bir faiz karşılığı girişimcilere yatırım fonu sağlarlar. Bu durumda fazi haddi tasarruf-yatırım dengesini sağlamaktadır. Ancak bu basit dengenin yatırım kararlarını açıklamaya yetmediği görüşüyle, daha sonraki neoklasik iktisatçılar ücret, fiyat, sermaye hizmetlerinin fiyatı, temettü, gelir gibi değişkenleri yatırım modeline dahil etmişlerdir..

Keynes'e göre girişimcilerin yeni yatırım yapmalarında etkili olan üç unsur vardır:

1) Yeni sermaye mallarının ikame maliyeti

2) Yatırımın iktisadi ömrü boyunca elde edilen hasılatı

3) Piyasa faiz haddi

Yeni sermaye mallarının ikame maliyeti veya arz fiyatı girişimcileri üretime sevk edecek olan fiyattır. Ancak yatırımın boyutunu belirlemez. Girişimcinin yapacağı yatırımın hacmi, yatırımın marjinal etkinliğine göre belirlenir. Yatırımın marjinal etkinliği, marjinal yatırımdan yatırımın iktisadi ömrü boyunca elde edilen hasılatı, mürekkep faiz oranına göre bu yatırımın maliyetine eşit kılan iskonto oranıdır. Yatırımlar arttıkça yatırımın marjinal etkinliği azalır. Kârını azamileştirmeye çalışan girişimci yatırımın marjinal etkinliği faiz haddine eşit oluncaya kadar yatırım yapabilir. Bu noktada kâr azami haddine ulaşır ve yatırım dengesi sağlanır. Bu durumda faiz haddinin düşürülmesi yatırım düzeyini artıracaktır. Faiz oranının düşmesi tasarrufları azaltmayacaktır, çünkü Keynes tasarrufu faizin değil gelirin fonksiyonu olarak görmektedir. Keynes'ci iktisatçılar daha sonra kapasite açığı, dönem başı sermaye stoku, teknolojik gelişme gibi değişkenleri modele dahil etmişlerdir.

Davranışçı yaklaşımcılara göre firmanın kâr maksimizasyonu dışında amaçları olabilir. Girişimci davranışlarını etkileyen çeşitli sosyal, politik ve psikolojik faktörler vardır. Bunlar arasında riskten kaçınma arzusu, firma yönetiminin bürokratikleşmesi, prestij, yanlış bilgilenme, politik belirsizlikler, dışsal ekonomilerden yararlanma isteği gibi nedenler olabilir. Salt ekonomik değişkenler yatırım eğilimini belirlemekte yetersiz kalabilir.

Bibl.: DANIŞOĞLU, B. (1986), *Türkiye'de Yatırım Eğilimini Belirleyen Faktörlerin Analizi*, Ankara: DPT. [B. D.]

yatırım fonu Yetkili kuruluşlarca, katılma belgesi karşılığında tasarruf sahiplerinden toplanan kaynakların, riski azaltacak şekilde çeşitli sermaye piyasası araçlarına dağıtılarak yönetilmesini sağlayan mal varlığıdır. Yatırım fonları, borsalarda işlem gören yerli ve yabancı şirketlerin hisse senetleri ile özel ve kamu kesimi borçlanma senetleri, altın ve diğer kıymetli madenler ve bunlara dayalı olarak ihraç edilmiş sermaye piyasası araçlarına yatırım yapabilirler.

Yatırım fonları, A ve B Tipi olmak üzere iki ana gruba ayrılırlar. Portföy değerinin aylık ağırlıklı ortalama bazda en az % 25'ini, devamlı olarak Türk şirketlerinin hisse senetlerine yatırmış olan fonlar A Tipi olarak adlandırılır. B Tipi fonlarda bu şartlar aranmaz.
[Ü. U.]

yatırım fonksiyonu Neoklasiklere göre yatırım faiz haddinin bir fonksiyonudur. Faiz haddi düşünce yatırım miktarı artar. Yatırımcılar tasarruf sahiplerine ödeyecekleri faizi yatırımın getireceği gelirden ödeyeceklerdir. Azalan marjinal verimler kanunu gereği yatırımlar arttıkça verimlilik düşeceği için, yatırımcılar yeni yatırımlar yapmak için daha düşük faiz oranlarından borç alabileceklerdir. Bu durum faiz haddi düştükçe yatırım miktarının artmasına, faize göre yatırım eğrisinin negatif eğimli olmasına yol açmaktadır. Yatırımcılar sermayenin marjinal fiziki verimliliği faiz haddine eşit olana kadar yatırım yapabilmekte, bu noktada kârlarını azami sınıra getirebilmektedirler.

Tasarruf da faiz haddinin fonksiyonudur ve faiz haddi yükseldikçe tasarrufla artar. Tüketici gelirinin tümünü tüketmek eğilimindedir. Bugünkü tüketiminden fedakarlık etmesi karşılığında faiz geliri elde eder. Faiz haddi yükseldiği sürece fedakarlığı ve tasarrufu artacaktır. Bu nedenle tasarruf eğrisi pozitif eğimlidir. Ters eğimli tasarruf ve yatırım eğrileri piyasa faiz haddinde kesişirler. Bu noktada tasarruf-yatırım dengesi sağlanmış olur.

Keynes'e göre, yatırımın marjinal etkinliği adını verdiği iskonto oranı faiz haddine eşit olana kadar yatırım yapılmaktadır. Yatırım miktarı ile bu oran arasında negatif ilişki vardır, dolayısıyla yatırım talebi de negatif eğimli bir eğridir. Gelir düzeyindeki yükselişler bu eğrinin sağa kaymasına, yani faiz oranı değişmediği halde daha çok yatırım yapılmasına yol açar. Gelir düzeyi yükseldikçe, toplam gelir içinde kârların payının yükselmesi olasılığı kuvvetlidir. Bu da yatırım eğilimini güçlendirmektedir. Bu durumda yatırım gelirin ve faiz haddinin fonksiyonudur. Toplam yatırım, otonom yatırım ile gelirin uyardığı yatırımın toplamından oluşmaktadır.

Keynes çarpan kavramını da yatırım artışlarının gelire etkisini göstermek için kullanmıştır. Yatırımlardaki artış marjinal tüketim eğiliminin sıfırdan büyük olması nedeniyle ekonomide genişleme yara-

tır. Yatırım artışı, yatırım malları sanayiindeki geliri ve bu geliri elde edenlerin tüketimini artıracaktır. Artan tüketim harcamaları üretim malları talebini ve bu malları üretenlerin gelirini artırır. Bu da yatırımlarda tekrar artışa yol açar.

Ancak bu yaklaşım emek ve sermayenin atıl bulunduğu konjonktürel eksik istihdam durumları için geçerlidir. Tam istihdam durumunda yatırımları artırma girişimi enflasyonist eğilimlere yol açar. [B. D.]

yatırım malı → mal

yatırımda risk primi Aktifteki belirli bir riskli varlıkla daha az riskli varlığın beklenen getirileri arasındaki farkı ifade eden yatırımda risk primi, genelde aktif fiyatlandırma modellerinde kullanılan bir kavramdır. Finansal piyasalarda yatırımcılar daha riskli menkul değerlere yöneldiklerinde, daha az riskli menkul değerlere göre daha yüksek bir getiri oranı beklerler. Örneğin hisse senetleri gibi riskli yatırım araçlarına yatırım yapanlar, riskten kaçıp Hazine bonosuna yatırım yapan yatırımcılara oranla aldıkları bu riskin karşılanması için daha yüksek bir risk primi beklentisi içindedirler. Dolayısıyla riskli yatırım araçlarının getirisi, risksiz yatırım araçlarının getirisinden, risk primi kadar yüksektir. [B. B.]

yatırımın marjinal etkinliği → sermayenin marjinal etkinliği

yedek sanayi ordusu Marx'ın teknolojik gelişme ve sermaye birikimi sonucu işsiz kalan kitle için kullandığı terim. Marx'a göre kapitalizm geliştikçe sermaye stoku büyür. Ancak bu büyüme, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre daha hızlı büyümesi şeklinde gerçekleşir. Kapitalistler üretim teknolojisini işgücünden tasarruf edecek şekilde değiştirir ve daha çok makina-teçhizat, daha az emek kullanırlar. Bu yolla, emeğin verimliliği sürekli olarak artar ve aynı üretim daha az emek ile yapılır. Teknolojik gelişme nedeniyle işçilerin bir bölümü işsiz kalır. Bunlara sermaye birikimi sonucu tasfiye olan küçük firmalar ve orta sınıflardan gelen işsizler eklenir. Bu kesimler yedek sanayi ordusunu oluştururlar.

Yedek sanayi ordusu, faal işgücünün ücret pazarlığı sırasında zayıflamasına ve düşük ücrete razı olmasına yol açar. Yedek sanayi ordusunun büyümesi veya küçülmesine göre ücret düzeyi değişir. İşgücünün ücret taleplerinin dizginlenmesi için her zaman yedek sanayi ordusunun bulunmasına gerek duyulur. Bunun için işgücünün kentler, bölgeler hatta ülkeler arası transferi söz konusu olabilir. Bkz. emek göçü. [B. D.]

Yeni Keynesyen Okul 1930' lardan 1970'li yılların başına kadar iktisat teorisine hakim olan Keynesyen iktisat, 1970'li yılların başında makro bazlı bir teori olarak mikro temelleri analiz dışında bıraktığın-

dan hem teorik hem de ampirik açıdan eleştirilere uğramış, bunun sonucunda iktisatçılar yeni oluşumlar içine girmiştir. Bir grup iktisatçı rasyonel beklentilere dayalı yeni klasik modelleri kullanarak mikroekonomiye makro bir çerçeve oluşturmaya çabalarken, diğer bir grup iktisatçı da Keynesyen makro teoriye tutarlı mikro temeller oluşturma arayışına yönelmiştir.

Yeni Keynesyenlik, Robert **Lucas** ve **Yeni Klasik Okul**'un Neo-Keynesyenlere (bkz. Neo-Keynesyen ekonomi) **akılcı beklentiler** konusunda getirdiği tutarsızlık eleştirisine cevap oluşturmaktan yola çıkmıştır. Yeni Klasiklerin tam istihdam durumunda akılcı beklentilere dayalı piyasayı temizleyen bir denge varsaymışlardır. Yeni Keynesyenler ise fiyat yapışkanlığı nedeniyle piyasanın temizlenmediğini ileri sürerler. Dolayısıyla kısa dönemde tek bir denge durumu söz konusu değildir ve akılcı beklentilere dayalı eleştiri de geçersizdir.

Yeni Keynesyenler, Yeni Klasik Okulun biçimlerini benimseyerek mikroekonomik temellere dayanan bir makroekonomi inşa etmeye çalışmışlardır. Yeni Keynesyen Okul mensubu iktisatçılar; piyasaların her zaman temizlenmediğini, para politikasının kısa dönemde reel değişkenler üzerinde etkili olduğunu, fiyat ve ücret uyarlamasının akılcı beklentiler altında bile gecikmeli olabileceğini, piyasalarda eksik rekabet koşullarının üretim ve istihdam düzeyinin optimal düzeyin altında kalmasına neden olacağını, para talebinin istikrarsız olduğunu, firmalar arasındaki eşgüdüm eksikliklerinin fiyatlarda nominal katılıklara yol açacağını, ekonominin performansının genelde optimal durumun altında kaldığını ileri sürmektedirler.

İletişim ekonomisinin kuramcısı, teknik değişim ve verimliliğin uzun dönemde ekonomiye etkileri ve kamu ekonomisi uzmanı, Clinton'un danışmanlarından ve Dünya Bankası'nın baş ekonomisti iken Banka'yı ve IMF'yi eleştirmesiyle tanınan [*Globalization and Its Discontents* (2002; *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, çev D. Vural, A. Taşçıoğlu, 2003, Plan B Yayınevi)], 2001 **Nobel Ekonomi Ödülü** sahibi Joseph E. Stiglitz, Robert J. Gordon, Robert J. Schiller, Benjamin M. Friedman, Arthur M. Okun (1928-1980), Stanley Fischer, Olivier Blanchard, Lawrence H. Summers önde gelen Yeni Keynesyenlerdir. [B. B.]

Yeni Klasik Okul 1970'li yıllarda ortaya çıkan enflasyon, işsizlik, stagflasyon gibi ekonomik sorunlar karşısında izlenen Keynesyen politikaların başarısızlığına eleştiri olarak ortaya çıkan ve klasik iktisadın temel ilkelerini benimseyen Yeni Klasik Okul, piyasaların sürekli olarak dengede olduğu varsayımını ileri sürerek devletin hiçbir şekilde ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak klasik kuramın tam istihdam görüşüne de katılmazlar, bunun yerine Keynes'e alternatif yeni denge kavramı

geliştirmişlerdir. Yeni Klasik Okul mensubu iktisatçılar, piyasaların sürekli olarak temizlendiğini, üretim ve fiyat dalgalanmasının sebebinin para arzındaki dalgalanmalar olduğunu (**akılcı beklentiler kuramı**), dolayısıyla akılcı beklentilere sahip iktisadi birimlerin para politikası değişikliklerini fiyatlara gecikmesiz yansıtabildiğini savunmaktadırlar.

Yeni Klasik Okul, Klasik Ekonomi anlayışından eksik bilgi, iletişim gecikmeleri, olasılıklı bölüşüm ve denge durumu yerine denge süreci kavramlarını benimsemesiyle ayrılır; monetarist sabit para politikasına destek vermekle birlikte, bunun tek çare olduğu görüşüne katılmazlar.

ABD'de Thomas J. Sargent, Robert J. Barro, Edward C. Prescott, Neil Wallace ve İngiltere'de Patrick Minford önde gelen Yeni Klasik Okul kuramcılarıdır. [B. B.]

Yeni Kurumsal Ekonomi → Kurumsal Ekonomi

Yeni Merkantilizm 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın ekonomik güçleriyle bağlantılı olarak geliştirdikleri evrensel liberallik ve serbestlik anlayış ve uygulamasına karşı, kendi ekonomik güçlerinin bu rekabetten korunması gerektiğini düşünen Almanya ve ABD'de geliştirilen düşünsel ve siyasal yeni korumacılık anlayışı. Başta İngiltere olmak üzere merkantilist (bkz. Merkantilizm) uygulamalara son verilmesinden sonra ortaya çıkmış olduğu için Yeni/Neo Merkantilizm diye adlandırılmıştır.

Siyasal birliğini kuramamış olan Almanya'da devlet ve ulus kavramları çevresinde geliştirilen felsefi temeller üstüne yükselen devletin ekonomiye müdahalesi ve korumacılık düşüncesi, Napolyon'a karşı Alman ulusçuluğunun manifestosunu yayınlamakla ünlenen, kuram ve uygulamayı yüce bir ilkeyle bir araya getirecek felsefi sistemler sistemi oluşturmak isteyen Johann Gottlieb Fichte'in (1762-1814) görüşlerinden etkilenmiştir. Fichte Der Geschlossene Handelsstaat ('Kapalı Ticaret Devleti', 1800) adlı eserinde paranın gücünü devletten aldığı tezi ve ekonomide **otarşi** görüşünü savunmasıyla ekonomi-devlet ilişkisinde Alman Yeni Merkantilizminin temel kavramlarını ortaya koymuştur. İlahi ve mistik görüşlerle yoğrulan Adam Müller (1779-1829) ile papalığa karşı çıkmakla birlikte evrensel kilisenin yönettiği ideal devlet idealini yaşatan ekümenist Franz Xaver von Baader (1765-1841) öncülüğünde oluşan Romantik Yeni Merkantilizm, devleti insanların ahlaki gelişmişliğinin organik ifadesi olarak gören ve ekonominin devlet içinde biçimlenmesi gerçekliği karşısında, insanın varlığı gibi ekonominin varlığının da devlete bağlı olduğunu savunan Friedrich List'in (1789-1846) öncülüğünde oluşan Ulusçu Yeni Merkantilizm okulları, gelişmiş sanayi ülkeleri ve düşünürlerinin serbest ticareti kârlı görürken gelişmekte olan ülkelerin sanayi korumacılığı esas alması ge-

rektiği basit çıkarımı ve siyasetini savunurlar. **Fizyokratlar**dan ve Adam **Smith**'ten de etkilenen görüşleriyle, Alman birliği uğruna savaşan ve sürgün edilerek ABD'ye giden List'in yaşamının da gösterdiği gibi Alman kültür, siyaset ve ekonomi dünyasında belirlenen Yeni Merkantilizm'in ekonomik birim olarak devleti temel alan bu görüşleri, liberal uluslararası uzmanlaşma ve işbölümü kuramlarına yanlışlayarak karşı çıkarken, bireyin bireysel çıkarlarını düşünerek almak istemeyeceği kararları kamu yararı adına devletin alması gerektiğini savunarak bireyciliğe de karşı çıkar ve ekonomide devlet müdahalesini isterler. Klasik okulun İngiltere'nin ekonomik gücüne göre biçimlendirilmiş yanlış bir kuram olduğunu öne süren Alman düşünürlere karşı İngiliz düşünürler, Almanya'ya bu görüşleriyle dünya egemenliğine soyunduğu suçlamasında bulunmuşlardır.

ABD'de İngiltere'ye karşı ekonomik bakımdan kendisini savunma ihtiyacı içinde gelişen Yeni Merkantilizm, ABD ekonomisi güçlendikten sonra da bu gücünü korumak için korumacılığı terk etmemesi gerektiği yolunda geliştirilmiştir. Henry Charles Carey (1793-1879) *Essays on the Rate of Wages* ('Ücretlerin Seviyesi Üzerine Denemeler', 1835) adlı eserinde serbest dolaşımı savunurken, 1837-1842 ekonomik bunalımından sonra himayeciliği desteklemiş ve *The Past the Present and the Future* ('Geçmiş, Bugün ve Gelecek Zaman, 1848), *Harmony of Nature* ('Doğanın Uyumu', 1851), *Principles of Social Science* ('Sosyal Bilimin İlkeleri', 1858-60) adlı eserleriyle ABD'de ekonomi biliminin ve siyasetinin oluşumunda büyük etkide bulunmuştur. W. F. Stolper, **Avusturya Okulu**'na bağlı Simon Nelson Patten (1852-1922) ABD'nin dünya egemenliğinin sağlanması için birçok ülkede otarşi olması gerektiğini savunmuştur. *The Economic Bases of Protection* ('Himayenin Ekonomik Temelleri', 1890) adlı eserinde geliştirdiği güçlülerin korunması kuramıyla, dış ticaret serbestliğinin ücretleri eşitlediği, zengin ülkelerin işçilerinin fakir ülkelerin işçilerine karşı korunması gerektiğini savunmuş ve ABD'de ücretlerin yüksek tutularak, serbest ticaretin ABD ekonomisine zarar vermesinin önlenmesini, yabancı sanayi mallarının ABD'ye girmesinin engellenmesini istemiştir.

Optimuma yol açan davranışların evrensel doğasını ortaya koymaya çalışan Paul Anthony **Samuelson** uluslararası ticaret kuramıyla genel denge kuramını ve kamu mallarının analiziyle sermaye kuramını birleştirmeye yönelik çalışmalarında ABD'de gelişen bu ekonomi izleğinin kavramsal çerçevesi içindedir. **Keynes** de işsizliğin önlenmesi amacıyla yerli ürünlerin korunmasını önerisiyle korumacı devlet müdahalesini savunmuştur.

Güçlü ekonomilerin serbestliği savunmasına karşı zayıf ekonomilerin müdahale ve korumacılığı sa-

vunması tarih boyunca doğrulanan bir gerçeklikken, korumacı ekonomi görüşlerinin Merkantilizm nitelemesiyle 16, 17-18. yüzyıl siyasetleriyle özdeşleştirilmesinde ideolojik kasıt vardır. Özellikle uluslararası ticaret kuramına ilişkin görüşler ve **karşılaştırmalı üstünlükler kuramı**nda karşı çalışmalar, bütünlüklü bir devletçi-korumacı ekonomi görüşü ortaya koymasalar da, **serbest dolaşım** kuramını açıklama işlevini yerine getirmişlerdir. [K. E.]

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED) 70'li yıllarda mevcut uluslararası ekonomik düzenin azgelişmiş ülkelerin aleyhlerine işlediğini ve değişmesi gerektiğini ifade eden anlayış ve hareket.

1960'larda siyasal bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin sayısının artmasından sonra, bu ülkeler **azgelişmişlik**ten mevcut uluslararası ekonomik düzenin kalkınmalarına engel oluşturduğu, kendilerini daha da fakirleştirdiği, ekonomik **bağımlılık**larının daha da arttığı ve mevcut düzende uluslararası ekonomik ve siyasal örgütlerde gelişmiş ülkelerin etkin olduğu görüşüyle, sorunlarına çözüm olacak yeni uluslararası ekonomik düzen kurulmasını savunmaya başladılar. Dünya siyasal atmosferini etkileyen Bağlantısızlar Hareketi'nin ve 77' ler Grubu'nun da oluşmasıyla, Soğuk Savaş ortamının iki kutuplu dünyasında **Üçüncü Dünya** ve **üçüncü yol** tartışmaları başladı. Sosyalizmin ve SSCB etkisinin azgelişmiş ülkeleri etki alanına almasından çekinen gelişmiş sanayi ülkeleri, kendilerini bu tartışmalarda muhatap olarak kabul etmek zorunda kaldılar ve **Kuzey Güney ayrışması** olarak da nitelenen bu durum tesbitiyle Kuzey-Güney Diyaloğu denilen süreç başladı.

Birleşmiş Milletler örgütü içinde sayıları ve yönelimleriyle etkilerini artırmış olan azgelişmiş ülkeler 1964 yılında Cenevre'de bu örgüt çerçevesinde kendi kalkınma ve ticaret sorunlarının gündeme getirilmesini sağladılar. Böylece ilk **Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı** (UNCTAD) toplandı. Konferanslar süreci Birleşmiş Milletler örgütünü mevcut ekonomik düzenin değiştirilmesi talep ve tartışmalarının platformu haline getirdi ve sosyalist blokla İskandinav ülkelerinin de verdiği destekle, başta ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerin karşı çıkmalarına rağmen, 1974 yılında BM Genel Kurulu'nun 6. özel toplantısında Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'in kurulması kararı alındı, bunu gerçekleştirmek için Deklerasyon ve Eylem Planı kabul edildi.

1966 yılında toplanan **Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı** UNIDO'nun 1975 yılında Lima Deklerasyonu ve Eylem Planı'nı kabul etmesi ve UNCTAD gibi BM uzmanlık kuruluşu olarak örgütlenmesiyle de desteklenen süreçte, YUED kararının alınmasından sonra yapılan görüşmelere karşılık, sanayi ülkelerinin blok olarak hareket etme yeteneği karşısında,

aralarında derin anlaşmazlıklar olan, siyasi ve ekonomik istikrarları bulunmayan ve zaman zaman da birbirleriyle savaşan azgelişmiş ülkeler, 1973 Dünya Petrol Buhranı'nın da (bkz. OPEC) yarattığı yeni tartışma ortamında YUED gündemini devam ettiremediler.

ABD'nin Vietnam'da itibar kaybettiği günlerden, Somali ve Bosna'ya müdahale ettiği günlere gelindiğinde, gelişmiş ülkelerden teknoloji transferi, daha fazla kaynak aktarımı ve yardım, bu ülkelere daha fazla ihracat yapabilme imkanı talep edilir veya çok uluslu şirketlerin denetimi ve uluslararası para sisteminin değiştirilmesi gibi daha radikal sayılabilecek görüşler ileri sürülürken, Birleşmiş Milletler kararlarının bağlayıcılığı veya uluslararası hukuk oluşturma ve pratik uygulanabilirlik niteliğine gerçek dışı bir umut bağlanmış olduğu da ortaya çıkıyordu. 1989 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi, yeni ekonomik düzen talebinin de işlevsel olarak sona erdiğini gösteriyordu. Azgelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarında **Dünya Bankası** ile **IMF**'nin artan etkinliği ve uluslararası ekonomik düzenlemelerde **GATT** konferansları çerçevesinde verilen ekonomik ve ideolojik mücadelede yaşanan gelişmelerle, 1990'lı yıllardan itibaren Yeni Ekonomik Düzen adlandırması, sosyalist blokun yıkılmasından sonra oluşan tek kutuplu dünyayı ifade eder oldu. Bkz. dünya sistemi, Dünya Ekonomik Forumu, küreselleşme.
[K. E.]

yeniden üretim Marx'ın sermaye birikimini açıklarken kullandığı temel kavramdır. Marx'a göre; bir toplumda üretim sürecinin şekli ne olursa olsun, bu sürecin devamlı olması, devresel olarak aynı aşamalardan geçerek sürmesi gerekir. Üretim devamlı yinelemelerle akıp giden bir süreç olduğundan, her üretim süreci aynı zamanda bir yeniden üretim sürecidir. Ürettiği ürünlerin bir kısmını üretim faktörlerine devamlı bir şekilde dönüştürmedikçe, hiçbir topium üretime devam edemez. Başka bir deyişle yeniden üretim yapamaz. Kapitalistin servetini yeniden üretmesinin ve onu bir düzeyde tutmasının tek yolu, yıllık ürününün bir bölümünün üretim faktörlerine dönüştürülerek üretim sürecine yeniden sokulmasıdır. Bu şekilde, yıllık üretimin belirli bir kısmı üretim alanına ait olmaktadır.

Kapitalist üretim sürecinde, ilk aşamada kapitalistin elindeki para sermayeye dönüştürülür. Bu sermaye yatırım mallarını kapsayan 'değişmeyen sermaye' ve emeği kapsayan 'değişen sermaye'den oluşmaktadır. Üretim süreci sonunda üretilen mallar satılarak yeniden paraya dönüştürülür. Üretim sürecinin sonunda elde edilen para, sürecin başında sermaye olarak yatırılan paradan daha çoktur. Bu fark emeğin sömürülmesi sonucunda elde edilen artı değer kadardır.

Kapitalist, ürünlerinin satışından elde ettiği paranın üretim sürecinin başındaki sermayesine eşit miktarını yeniden üretimde kulla-

nıp, artı değerin tamamını kendi tüketiminde kullanabilir. Buna basit yeniden üretim denir. Basit yeniden üretim sürecinde aynı üretimi her yıl tekrarlamak mümkündür.

Ancak artı değer genellikle kapitalistin ve ailesinin tüketimi için yeterli miktardan çok daha fazladır. Bu durumda artı değerin bir bölümü tüketilirken, bir bölümü de yeniden üretim sürecine dahil edilir. Bu durumda daha büyük sermaye ile daha çok üretim yapılmakta ve daha çok artı değer elde edilmektedir. Yeniden üretimin her aşamasında sermaye daha da büyür, sermaye birikimi yoğunlaşır. Bu sürece genişletilmiş yeniden üretim denir.

Bibl.: MARX, K., *Kapital*, Sol Yayınları, Ankara, 1978. [B. D.]

yerleşim kuramı Şirket ve hane halkının ekonomik faaliyetlerinin mekana yerleşim örüntülerini sistematik biçimde inceleyerek anlamlandırmaya çalışan, **şehir ekonomisi**nin önemli araştırma alanlarından biri olarak geliştirilmiş öneriler dizisidir.

Toprağın değer yaratan bir kaynak olarak ele alınıp alınmayacağı sorunu, klasiklerle kopuş noktası oluşturur (bkz. toprak, rant). **Ricardo** farklı verimlilik, Thünen ulaşım harcamaları, **Mill** mülkiyet türleri üstünde dururken, şehir topraklarını ilk kez **Marshall** incelemiş ve dışsallıklar üstünde durmuştu. Walter Isard (1919) ulaştırma ve nüfus yığılması maliyetleriyle marjinal girdi ve çıktı öğelerinin bütünleşmesini, William Alonso (1933-1999) her etkinliğin şehir büyüklüğünü, biçimini ve topraklarının rant değerini belirlemek için kullanılabilecek rant işlevine sahip olduğunu göstermeye çalıştılar. Rant kuramı ile yerleşim kuramının karşılıklı ilişkileri üstüne modeller geliştirildi. Örneğin Benjamin H. Stevens'a (1929-1997) göre depolama işinde ulaştırma maliyetini en aza indirmenin karşısında rant bulunmaktadır ve her depolama birimi, ulaştırma maliyetinden ya da artı değerden tasarruf edebilir ve şehir etkinlikleri depolama etkinliği ile rekabet halinde olduklarında şehrin marjinal verimliliği depolama dışındaki diğer etkinliklerden daha büyük olabilir.

Yerleşimde asgari maliyet kuramı bütün satıcıların pazar merkezinde konuşlandığı, fiyatların sabit olduğu ve her ürün için talebin arzdan bağımsız olduğu tam rekabet piyasası varsayar. Bu koşullarda satıcının pazara en ucuz ulaşım maliyeti olanağını arayışı alternatif maliyet analizlerini doğurmuş ve pazar büyüklüğü, mekana göre talebin değişkenliği, zaman içinde değişkenlikle emek, ham madde pazarlarındaki değişkenlikler denklemlere katılmıştır.

Üretim maliyetinin her yerde aynı olduğu varsayımıyla en büyük pazar ulaşımının sağlanması sorunu, talep eğrisi ile rakiplerin yer seçimine bağlı olarak yer seçimi arasındaki ilişkinin irdelenmesi, azami kâra yönelik mekana bağlı tekel-

leşme yani en büyük satışa ulaşılacak yeri arayarak en düşük maliyet getirecek yerleşimi bulmaya çalışmak olarak değerlendirilirken, sektörlere göre ve firma ölçeğine göre farklı maliyetlerin söz konusu oluşu dikkate alınmaya başlanmıştır. Büyük ve küçük firmaların farklı davranış biçimleri ve farklı sanayi yoğunlaşması örüntüleri küçük işletmelerin daha esnek yerleşim seçeneklerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Farklı fiyat sistemlerinin etkisiyle birlikte ölçek ve zamana bağlı değişkenlerin dikkate alınmasıyla yerleşim kuramı, oyun kuramını, davranış belirsizliklerini, rekabet kuramını değerlendirmelerine katan bir gelişim izlemiş, risk ve kârla birlikte finans sorunlarını ve yabancı yatırımın etkisini de incelemeye başlamıştır. Yerleşim kuramı gösterdiği bu gelişimle ekonomistlerin, işletmecilerin, şehircilerin ortak araştırma alanı haline gelmiş, bu disiplinler arası yaklaşımla, özellikle şehir ölçeğinden çıkarak ekonomik faaliyetlerin ve üretim faktörlerinin mekana dağılımını konu edinerek, 'bölgesel ekonomi' adı altında örgütlenmiştir. [K. E.]

Yeşil Devrim Tarım üretiminde büyük artış sağlayan ve tarım teknolojisini geliştiren reformlara verilen ad. 1960'lardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde tarımda üretimi artırmayı ve açlık sınırından kurtulup kendine yeterliliği ve kalkınmayı amaçlayan uygulamalar, öncelikle yeni tohum türlerinin ve sulama, gübreleme ve ilaçlama olanaklarının sağlanmasına dayanan, endüstriyel tarıma geçişi ve Norman Borlaug'un tarım programını anlatır.

Meksika hükümetinin açlık tehlikesi karşısında 1944'te ABD hükümetine başvurmasından sonra Rockefeller Vakfı ile Meksika hükümeti arasında yapılan anlaşmayla Birleşik Buğday Araştırma Ve Üretme Programı geliştirilmiş, programın başına ABD'li bitki pataloğu ve genetikçi Norman Ernest Borlaug (1914) getirilmişti. Borlaug'un Meksika'da kurduğu Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi'nde (*Centro Internacional de Mejoramiento de Maíz y Trigo*, CIMMYT) yürütülen çaprazlama tekniği ile ürettiği melez ve geleneksel tohumlara göre çok verimli tohum türlerinin ekimini sağlamasıyla uygulanan tarım programı, Meksika'nın 1956 yılında kendisine yeterli üretim hacmine ulaşması ve 1964'te tarım ürünleri ihraç etmeye başlamasıyla büyük dikkat çekti.

1963 Mart'ında Rockefeller Vakfı ve Meksika hükümeti Borlaug'u Hindistan'a gönderdiler. Köylü ve bürokratların direnişi 1965'te yaşanan büyük kıtlıkla kırıldı. 1966'da Hindistan 18,000 ton, 1967'de Pakistan 42,000 ton ve Türkiye 21,000 ton tohum ithal etti. Pakistan'ın ithal tohumu 6,100 km^2 alana ekildi ve ertesi yıl ülkenin bütün buğday sahasına ekilebilecek tohum elde edildi.

Hindistan ve Pakistan'a da taşınan Borlaug programı bu ülkelerde de tarımsal üretimde elde et-

tiği artışla dünya çapında ilgi odağı oldu. ABD Uluslararası Kalkınma İdaresi (Agency for International Development) direktörü William Gaud, Mart 1968'de yeni tarım programını 'yeşil devrim' olarak nitelendirdi ve 1970'de Norman Borlaug'a "1 milyar insanı ölümden kurtar"an programı nedeniyle Nobel Barış Ödülü verildi.

Borlaug'un baş kahramanı olduğu yeşil devrim, geleneksel tohumlar yerine yeni, verimli tohumlar ve yeni tarım teknikleri kullanmaya dayanır. Yapay olarak üretilmiş verimli tohumların ekildiği alanlarda, geleneksel gübreler yerine başta nitrojen, amonyum ve fosfata dayalı yeni kimyasal gübrelerin kullanılması, kimyevi ilaçlarla koruma yapılması, sulamanın sağlanması ve tarımda makineleşmeye geçiş bir bütün oluşturur.

Yeşil Devrim iki temel yaklaşım içinde değerlendirilebilir. Birincisi uygulanan verimlilik artışına dayalı programın ekonomik kalkınmayı, gelir artışını ne kadar sağladığı ve açlığı ne kadar önleyebildiğidir. 1990'larda Asya pirincinin % 75'i yeni tohumla üretilir olmuştur, Afrika, Latin Amerika, Asya buğdayının % 70'i yeni tohumdur ve Üçüncü Dünya tarımsal üretiminin % 40 artık yeni tohumlar kullanarak yapılmaktadır. Üretimin arttığı doğrudur fakat açlık yenilmemiştir. Yirmi yılda dünya gıda üretimi kişi başına % 11 artarken, açlık sınırında yaşayan insan sayısı 942 milyondan 786 milyona yani % 16 düşmüştür. Tek başına üretim artışının, siyasal ve ekonomik güç dağılımı sürdükçe açlığı engellemediği görülmektedir. Topraksızlık, pazarlama imkansızlıkları ve gelir düzeylerindeki bozukluk sürmekte, toplumsal yapıların değişmediği yerlerde yüksek doğum oranları devam etmektedir.

Yeni tarım teknikleri pahalı girdilere dayanmaktadır. Büyük toprağı olanlar kredi alırken, küçük toprak sahipleri tefeciden aldıkları faizle üretim yaparlar. Yeni tohum ve teknikler (makine ve kimyasallar) dışarıya ve petrole bağımlılık yaratmaktadır. Yeni tohumların, gübre ve ilaçların daima daha fazla gübre ve ilaç isteyen bir sarmal yarattığı görülmüştür ve ürün fiyatıyla endüstriyel tarım girdisinin fiyat yükselişi arasında üretici sıkışmıştır.

Yeni tarım tekniklerinin toprak ve sermayesi büyük olanların lehine bir süreç yarattığı saptanmaktadır. Gerçekte tarımda son teknoloji ve girdilerin kullanılması 1950'lerde ABD'de başlayan bir süreçtir. Bu sürecin sonunda endüstriyel tarıma ya hiç kalkışmayanlar veya daima toprağını büyütebilen süper çiftliklerin yaşama şansı bulabildiği, küçük çiftliklerin iflas ettiği görülmüştür. ABD'de de büyük çiftliklerin gelirden aldığı pay oranları sürekli artmaktadır ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri çiftlik sayısı üçte iki düşerken, çiftlik ortalama büyüklüğü iki katına çıkmıştır.

Toprağın diğer mallar gibi alınıp satıldığı yerlerde büyük çiftçi-

ler, küçük üreticiliğin yaygın olduğu yerlerde girdi satıcıları ve pazarlamacılar kazançlı çıkmaktadır. Üretimin artırılabildiği ürünlerde öncelikle pazarlama sistemleri ve fiyat istikrarı açılarından büyük sorunlarla karşılaşılmıştır. Hükümet depolarında ürünler çürürken, tarımda modernleşmenin getirdiği ve bölüşümde yaşanan eşitsizliklerin büyük toplumsal sorunlar doğurduğu gözlemlenmektedir.

Tek başına verimlilik artışının gelir artışına ve bölüşüme olumlu etkisi olmadığı gibi, programa getirilen ikinci temel eleştiriye göre, yeni sistemin kendisi tarımsal üretim ve toprak yapısında sorunlar yaratmaktadır. Toprak verimliliği kullanılan teknolojiler sonucu zaman içinde azalmakta, üretim gittikçe daha pahalı hale gelmektedir. Hükümetler geleneksel tarıma karşı yeni tohumları ve girdileri özendirirken, doğrudan yeni tohum ve girdi kullanımından kaynaklanan sorunlar açığa çıkmaktadır. Büyük artışlardan sonra verimlilik düşmeye başlamakta, toprak giderek kullanılmaz hale gelmektedir.

Büyük ölçekli tarım lehine işleyen süreçte küçük üreticilerin iflas ettiği ve şehre göçe zorlandığı toplumsal etkiler yanında, yarattığı petrol, kimyasal ve tohum bağımlılığıyla uluslararası fiyatlarla üretimi yürütmek zorunda kalmaya başlayan azgelişmiş ülkeler, toprak bozulması, çevre kirliliği, biyolojik çeşitliliğin yok edilmesi, besin çeşitliliğin azalması ve yeni tohumların besin değerinin daha az olması gibi etkileri daha uzun süreli ve doğrudan egemen sınıflar üstünde görülmeyen sonuçları da dikkate almak zorunda kalmaktadırlar.

1980'lerin başlarında Borlaug programı Afrika'ya sokulmak istendiğinde çevreci gruplar programların yürütücüsü Rockefeller ve Ford vakıflarıyla Dünya Bankası'nı bu projeleri durdurmaya çağırdılar. Batı Avrupa ülkeleri inorganik gübrelerin Afrika'ya sokulmaması konusunda ikna edildi. 1984'te Etiyopya'da yaşanan büyük kıtlık sonucu Japonya Gemiyapımcılığı Sanayii Vakfı'nın da girişimleriyle Sasakawa Afrika Birliği (SAA) kuruldu ve Borlaug tekniklerinin Afrika'ya girişi sağlandı. 1986'da Borlaug SAA başkanı oldu ve ABD başkanı Jimmy Carter'la sağlanan anlaşmayla Afrika için gıda, nüfus ve tarım politikaları başlatıldı. 1994'te Etiyopya'da yürütülen programla tarım üretiminde % 32 artış sağlandı.

Borlaug çevrecilerin eleştirilerine karşı onların açlığın anlamını bilmeyen, masa başından konuşan kişiler olduğunu söylerken, tarım alanlarında verimlilik artışının tarım alanlarını sınırlı tutarak çevreyi korumaya da olanak sağlayacağını iddia etmektedir. Ekim alanlarının genişletilebileceği son alanlar olarak Afrika ve eski Sovyet toprakları kalmıştır, tek çare verimliliği artırmaktır. Doğum oranları düşmediği sürece insanlığı bekleyen çevre ve açlık felaketleri önlenemez. (bkz. sıfır nüfus artışı.) Borlaug bu düşünceyle 1986 yılından beri bu ala-

na katkıda bulunan kişilere Dünya Gıda Ödülü vermeye başlamıştır.

1950'lerin sonlarından itibaren tarım makinaları ve kimya sektörlerinde yaşanan gelişmelerle üretilen yeni ürünlerin, yeni tohumlar öncülüğünde bir program dahilinde azgelişmiş ülkelere sokulması, ABD'nin Soğuk Savaş ortamında SSCB'ye ve itibarı artan sol ve bağımsızlıkçı yönelimlere karşı oluşturduğu 'hür dünya' çemberine yönelik demokrasi ve kalkınma vaatlerine de denk düşmektedir. ABD Truman Doktrini ve **Marshall Planı** çerçevesinde edindiği deneyimi bütün dünyaya yayarak, kendi nüfuz alanını genişletmek ve pekiştirmek için askeri, ekonomik, idari yardım paketleri hazırlamış, bir çok azgelişmiş ülkeye, siyasal olarak 'hür dünya' ve ekonomik olarak serbest piyasa düzeni içinde sorunlarını çözebilmeleri için danışmanlık yapmaya başlamış, ikili ve bölgesel anlaşmalarla siyasi ve ekonomik etkisini yapısallaştırmaya çalışmaktaydı (örneğin bkz. RCD). **Üçüncü Dünya** ve **üçüncü yol** söylemlerinin yaygınlaştığı ortamda 'yeşil devrim'in ideolojik ve ekonomik yönü, uygulandığı ülkenin siyasi, sınıfsal, ekonomik yapısına göre değişkenlik gösterse de, ABD açısından bu ülkeler birbirlerine örnek olarak gösterilmekte, örneğin Meksika, Pakistan, Hindistan, Afganistan, Türkiye, İran ve Güney Kore, ABD'nin sağladığı bilimsel, teknik ve mali yardımlarla tarımlarında sağladıkları büyük hamlelerle kalkınma yolunda büyük ilerlemeler kaydetmiş olarak sunuluyordu. Devrim bekleyenler için 'yeşil devrim' olanakları hazırdı.

Tarımsal yapıya müdahale ve teknolojik bağımlılık olarak da yorumlanabilecek olan yeşil devrim, özellikle modernizmini vurgulamak isteyen İran'ın şah rejiminde, petrol fiyatlarındaki yükselişle de beslenen israf ve rüşvetçi uygulamalarla, ekonominin diğer alanlarındaki uygulamalar yanında, 1959 yılında başlatılan toprak reformuyla, geniş halk kesimlerini olumsuz etkileyerek, geleneksel toplumla modern toplum ayrımını, halk ve devlet ayrımını kutuplaştırdığı ve gelir eşitsizliğini daha da artırdığı için İran Devrimi'ne yol açtığı görülmüştür.

Genetik mühendisliğinin genişlemesi ve biyoteknoloji firmalarının ortaya çıkışıyla, Dünya Bankası ve öteki uluslararası örgütlerce desteklenen mucizevi tohumların 'İkinci Yeşil Devrim'le tarımsal üretimi artırma vaadinin, azgelişmiş ülkelerin toplumsal, ekonomik ve ekolojik yapılarında yaratılmış olan dönüşümün boyutlarının, alternatif ve ekolojik tarım teknikleri ile Çin ve Küba örneklerinin yeterince tartışılamadığı Üçüncü Dünya'da tek başına ne anlama gelebileceği ancak kestirilebilir. Bkz. tarım devrimi, ekolojik ekonomi. [K. E.]

yeşil milli gelir muhasebesi → **çevre maliyetleri**

yıllık programlar Beş yıllık plan dönemi boyunca her yıl hazırlanan

ve planın yıllık dilimlerini gösteren çalışmadır. Plan hedefleri ve ilkeleri ile tutarlı olarak hazırlanır. Plan ile aynı formata sahiptir. Bir önceki yıla ait gerçekleşmeleri ve içinde bulunulan yıla ait tahminleri içerir. Plan ilkeleri doğrultusunda yıllık politika ve tedbir önerileri de yıllık programlarda yer alır. Bkz. plan, planlama. [B. D.]

21 Şubat Krizi Bülent Ecevit'in koalisyon hükümeti zamanında 2001 yılında yaşanan ve Kara Çarşamba olarak adlandırılan (bkz. kara günler) ekonomik kriz.

Kasım 2000 Krizi'nin IMF'nin de, desteğiyle atlatıldığı düşünülüyordu. Ancak dış dünyadan krediler kesilmişti ve dövize bağlı likidete darlığından etkilenen 11 banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmişti. Ocak ayında faizlerin inmesine rağmen sermaye kaçışı devam etti ve dolar değer kazanmayı sürdürdü, bir süre sonra bunun üretim üstündeki etkisi de görülmeye başlandı, üretim daraldı, işsizlik arttı. Kısa vadeli kredilerin Merkez Bankası'nın uluslararası rezervlerine oranı % 81'e çıktığında, yerli yabancı yatırımcıların TL'den kaçışı sürüyordu ve Merkez Bankası program dışı biçimde piyasaya likidite sağlayarak döviz satışı yapıyordu.

Krizin göstergeleri vardı ve bu konudaki literatüre karşılık, kriz ancak 'patladığı'nda kriz olduğu için, politika krizi görmezden gelmek zorundaydı. Milli Güvenlik Kurulu'nda Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan gerginlik ve hükümetin toplantıyı terk etmesiyle kriz patladı. Spekülatif saldırı yerli yabancı herkesi ve özellikle bankaları kapsadı.

Borsa düşüş trendine girerken, döviz talebi hızlandı, faizler yükselişe geçti. Borsa % 18.11 değer yitirerek tarihi bir rekor kırdı. Türkiye'den 7.6 milyar döviz çıkışı gerçekleşti. Repo piyasasında maksimum faizler % 7.500'e fırladı. Bono bileşik faizleri % 200'ü geçti.

Yaklaşık 13 saat süren zirvede, 9 Aralık 1999'da ilan edilen "kur çıpası" yerine, "dalgalı kur" sistemine geçilmesi benimsendi. Hükümet 14 aydan beri izlenen sıkı para politikasından vazgeçmiş oldu. Ekonomik çevreler "dalgalı kur" kararını "örtülü develüasyon" olarak nitelendirdiler. ABD doları, serbest piyasada 950 bin liraya kadar yükseldi. Merkez Bankası, ABD dolarının satış fiyatını 963.943 lira olarak açıkladı. 22 Şubat'ta dalgalı kura geçişin ilk günü dolar 1 milyon lirayı aştı ve % 40 artış gösterdi.

Ekonomi % 8.5-9 daraldı, milli gelir 51 milyar dolar azaldı, kişi başına gelir 725 dolar geriledi, 19 banka, 125 bin işyeri kapandı, 1.5 milyon kişi işsiz kaldı, % 30'lara düşen enflasyon % 70'i aştı, Hazine'nin faiz ödemeleri % 101 arttı, iç borç stoku 2000 yılının dört katına ulaştı.

27 Şubat'ta Türkiye'ye davet edilen Dünya Bankası Başkan Yardımcılarından Kemal Derviş 2 Mart'

ta ekonomiden sorumlu devlet bakanlığına getirildi, 14 Mart'ta "Ulusal Programın Genel Stratejisi"ni, 14 Nisan'da Yeni Ekonomik Program'ı açıklandı (bkz. 14 Nisan Kararları). Kemal Derviş'in IMF ile anlaşma yolunda 15 öncelikli yasanın 15 günde Meclis'ten geçmesi gerektiği yolundaki açıklaması, ekonomik krizlerin, siyasal, hukuki, toplumsal boyutlarını da ortaya koymaktadır. [K. E.]

29 Krizi → Büyük Bunalım

24 Ocak Kararları 1973–74 petrol şokları ve Batı'da yaşanan enflasyon, dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına yol açmış, uygulanan kur politikalarıyla TL aşırı değerlenmiş, ithalat baskı altına alınmış, döviz kontrolleri artırılmıştır. 1980 yılına kadar dışa kapalı bir ekonomik model uygulanmasına karşın dış konjonktürün yarattığı krizlerden ya da durgunluktan uzak kalınamamış, üretim düşmüş, işsizlik artmıştır. Bunun sonucunda, 24 Ocak 1980 tarihinde "24 Ocak Kararları" olarak ekonomi literatürüne geçen ve yapısal dönüşümleri içeren bir program uygulamaya konulmuştur. Temel amacı ülke ekonomisinin serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işlemesini, dışa açılmasını sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi gerçekleştirmek olan bu programın ana hatları şunlardır:

– Devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmıştır.

– %32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiştir.

– KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır.

– Dövize Çevrilebilir Mevduat uygulamasına son verilmiştir.

– Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu liberalleştirilmiş, döviz alım satımı serbest bırakılmış, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmıştır.

– Faiz oranları serbestleştirilmiş, reel faiz politikası izlenmiş ve fiyat kontrol ve sınırlamaları kaldırılarak piyasa kurallarının geçerliliği hedeflenmiştir.

– Dış ticaret serbestleştirilmiş, ithalat kademeli olarak libere edilmiş, ihracat ise vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlere göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir.

– Yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kâr transferlerine kolaylık sağlanmıştır.

– Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir.

Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak Kararları ile Türkiye, dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir. İhracat ve ithalat artmış, ihracat içinde sanayi mallarının payı yükselmiş, yabancı sermaye, işçi dövizleri, turizm gelirleri artmış, reel faiz politikası çerçevesinde mevduatlar yükselmiş, borsa gelişmiştir. Bununla birlikte bu prog-

ramın amacına ne kadar ulaştığı ve sağladığı faydalar tartışmaya açıktır. Zira 24 Ocak Kararları'yla gerçekten Türkiye ekonomisinde önemli ve köklü değişiklikler başlatılmış, finansal yapı liberalleşmiş, Türkiye çok hızlı bir şekilde dışa açılmıştır. Ancak dış dünyayla entegrasyon uzun ve sıkıntılı bir süreç olmuş, bu dönem siyaseten ve ekonomik açıdan büyük bir yozlaşma ve kayırmayı beraberinde getirmiş ve yapısal dönüşümlerini tam olarak gerçekleştirememiş olan Türk ekonomisi daha sonraki kriz ve bunalımlarda hep bu hızlı dönüşümün sancılarını yaşamıştır. [B. B.]

yoğunlaşma Bir endüstri dalında az sayıda firmanın toplam ekonomik faaliyetin önemli bölümünü elinde tutmasıdır. Toplam sermayenin, satışların, istihdamın, kârların kaç firma elinde toplandığı hesaplanarak yoğunlaşma derecesi bulunur (bkz. yoğunlaşma oranı). Yoğunlaşma derecesinin çokluğu o dalda büyük pay alan firma sayısının azlığını gösterir. Bir sektörde firma büyüklüklerinin dağılımı piyasanın yapısı hakkında da bilgi verir. Yoğunlaşma derecesinin sıfır olması piyasada tam rekabet koşullarında çok sayıda küçük firmanın var olduğu anlamındadır. Monopol piyasasında yoğunlaşma tamdır. Oligopol durumunda piyasada bulunan az sayıda firma kârlarını daha da artırmak için anlaşmalara ve birleşmelere gidebilirler. Fiyatlar marjinal maliyetlerin üstüne çıkar ve **aşırı kâr** elde edilir.

Yoğunlaşma fiyatları yükseltir, ancak bu etki sektörün yapısına göre büyük farklılıklar gösterir. Yoğunlaşma ile kâr oranları arasındaki ilişki de aynı biçimde sektöre göre değişkendir. Yoğunlaşma ölçek ve verimlilikle ilgili olabildiği gibi, tüketici tercihleriyle de ilgili olabilir.

Anti-tekel siyaseti rekabetçi piyasa ile serbest ticaret varsayımları üstüne kurulmuştur ve anlaşma ve birleşmelerin tröstleşmeye yol açması ile sağlanan sanayi yoğunluğu arasında doğrudan ilişki vardır. Bu siyasete karşı çıkanlar da, bir yandan serbest ticareti savunurken, bir yandan da yoğunlaşma hesaplarında ulusal ve uluslararası piyasaların birlikte değerlendirmeleri gerektiği biçiminde eleştiriler getirmekte, yoğunlaşma yaşanan bazı sektörlerde ülke içi oranlarla dünya piyasasındaki oranlar arasındaki farklılaşmanın dikkate alınmadan anti-tröst siyaseti uygulamanın, ülke içi devler karşısında dünya devlerinin lehine işleyebileceğini iddia etmektedirler (bkz. çok uluslu şirketler). [K. E.]

yoğunlaşma oranı Bir pazarda yer alan belli bir firmanın veya firmalar grubunun bu pazarda sahip oldukları pazar payını ölçmeye yarayan bir kavramdır. Belli sayıdaki firmanın toplam satış hasılatlarının o pazardaki toplam satış hasılatlarına oranı olarak tanımlanır. Örneğin dört firmalı yoğunlaşma oranı (C4), belli bir piyasada satış hacmi açısından en büyük dört firmanın

satış hasılatları toplamının o piyasadaki toplam satışlara oranını gösterir. Bu kavram rekabet ekonomisi ve rekabet hukuku açısından anahtar nitelik taşır. Bkz. yoğunlaşma. [B. B.]

yoksullaşma Yoksulluk azgelişmiş ülkelerde yoğunlaşmakla birlikte, gelişmiş ülkelerde de yaşanan bir sorundur. En önemli nedenleri ekonominin yeterince büyüyememesi ve gelir dağılımının adaletsizliğidir. Azgelişmiş ülkelerde kişi başına milli gelirin düşüklüğü, gelişmiş ülkelerde de gelir dağılımının bozukluğu yoksulluğun temel belirleyicileridir.

Azgelişmiş ülkelerde kırsal yoksulluk yaygındır. Bu ülkelerde toprak mülkiyetindeki dengesizlik, topraksız ve küçük topraklı çiftçilerin yoksullaşmasına ve kırdan koparak kentlerde **enformel sektör**ü genişletmesine yol açmaktadır. Bu kesim eğitimsiz olduğundan ve ülkenin sanayi sektörü yeterince istihdam yaratacak kapasiteye erişemediğinden, açık işsiz olmak veya enformel sektörde geçinme olanakları aramaktan başka alternatifi yoktur. Bu alternatiflerin her ikisi de yoksulluk kaynağıdır.

Kayıt dışı ekonomi en düşük maliyetli üretimi hedeflediğinden, personelini en düşük ücret ve sosyal haklarla çalıştırmakta, sonuç olarak ülke ekonomisi içinde büyük bir niteliksiz veya düşük nitelikli emek pazarı yaratmaktadır. Kayıt dışı ekonomi sanayi ve hizmetler sektörlerinde düşük gelirli yaşamı yaratırken, tarımda var olan düşük gelirli yaşamı pekiştirmektedir.

Eğitim ve sağlık gibi sosyal harcamaların GSMH ve bütçe içindeki paylarının düşük olduğu ülkelerde yoksulluk oranı yüksektir. Eğitim ve sağlık harcamalarının azalması emeğin verimliliğini düşürüp işgücü piyasalarında istihdamını engellediğinden, tüm hanehalkını yoksulluğa sürüklemekte, yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılarak süreklilik kazanmasına yol açmaktadır.

Hemen tüm ülkelerde yoksulluğun belirli bölgelerde ve yerleşim birimlerinde yoğunlaştığı, gelirin ve kalkınmanın bölgeler arası dağılımında dengesizlikler olduğu görülmektedir. Bu yoğunlaşma yoksulların zaman içinde toplumun genelinden farklı yaşam ve davranış biçimleri geliştirmelerine yol açmaktadır. Bu yaşam tarzı 'yoksulluk kültürü' adı verilen, kendini besleyerek süreklilik kazanan ve yoksulluktan kurtulmanın önünde engel haline gelen bir durum oluşturmaktadır. Yoksulluk süresi uzadıkça yoksulluktan çıkma olasılığı da azalmaktadır. Bu kültürün yeni kuşaklara geçmesi, eğitim ve gelir düşüklüğünü sürekli kılarak bir kısır döngü oluşturmaktadır.

Yoksulluğun nedenlerinden biri de hızlı nüfus artışıdır. Ancak yoksul ülkelerin en yoksul kesimlerinde, bebek ölüm oranlarının yüksek olmasının da doğum oranlarının yüksek olmasına yol açtığı saptanmıştır. Bu nedenle, nüfus ar-

tışı ile yoksulluk arasındaki ilişkinin çok yönlü olduğu, karşılıklı birbirini beslediği yolunda tezler vardır.

Yeni teknolojiler nitelikli emeğe gereksinimi artırmakta, eğitime önem kazandırmaktadır. Bu durumda eğitimi yetersiz geniş halk kitleleri tamamen yararsız hale dönüşmektedir. Bu kesimlerin **yedek sanayi ordusu** olma şansları dahi kalmamakta, üretim süreçlerinden dışlanmaktadır. İstihdam edilenleri de genellikle iş güvencesi olmayan, düşük ücretli, yarı zamanlı veya geçici işçi durumunda çalışmaktadır.

Uluslararası finans kuruluşlarının azgelişmiş ülkelerde uygulanmasını önerdiği yapısal uyum programları da bir yoksullaşma nedenine dönüşmüştür. Bu ülkelerde kamu harcamalarının kısılması, doğrudan düşük gelirli kesime yönelik sosyal harcamaların azaltılmasına yol açmıştır. Kamu hizmetlerinde sübvansiyonların kaldırılması, hem başta tarım olmak üzere küçük üreticilerin kredi faiz yükünü artırmış, hem de genel olarak yoksulların kamu hizmetlerinden yararlanmaktan vazgeçmelerine neden olmuştur.

Bibl.: ŞENSES, F., *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001; DANSUK, E., *Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi*, DPT, Ankara, 1997; DUMANLI, R., *Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları*, DPT, Ankara, 1996; WORLD BANK, *World Development Report 2000-2001 Attacking Poverty*, Oxford University Press, New York, 2000. [B. D.]

yoksulluk Yoksullukla ilgili olarak çeşitli tanımlamalar kullanılmaktadır. Bu tanımların her biri sorunun farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Mutlak Yoksulluk: İnsanın biyolojik olarak yaşamını sürdürebilmesi için gerekli kaloriyi ve gerekli diğer besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştiremeyen kişiler mutlak yoksul sayılmaktadır. Bununla beraber, asgari beslenme ötesinde bazı temel insani gereksinme ölçülerini de dikkate alan mutlak yoksul tanımlamaları da vardır.

Göreli Yoksulluk: Bir toplumda kabul edilen en aşağı tüketim düzeyinin altına kalanlar göreli yoksul kabul edilmektedir. Bazı çalışmalarda mutlak yoksulluk sınırı yüzde 50, bazılarında yüzde 100 artırılarak göreli yoksulluk sınırı hesaplanmaktadır. Göreli yoksulluğun bir hesaplama yolu da, **gelir dağılımı** yüzdelerinin esas alınmasına dayanır. En düşük gelire sahip yüzde 20 veya yüzde 40 nüfus dilimi içinde yer alanlar yoksul kabul edilir. Uluslararası literatürde en alttaki yüzde 40'lık dilim genellikle yoksul kabul edilmektedir. Bir başka yöntem kişi başına ortalama gelirin belli bir oranını yoksulluk sınırı olarak belirlemektir. Ortalama gelirin 1/3'ü veya 1/2'sinin altında gelir elde edenler yoksul sayılır. Göreli yoksulluk gelir dağılımı dengesizliği hakkında fikir vermekte, ancak yoksulların yaşam standardı hakkında bilgi vermemektedir.

Gelir Yoksulluğu: Bireylerin

veya hanehalklarının belirli zaman dilimlerinde elde ettikleri gelir düzeyine göre belirlenen bir yoksulluk tanımıdır. Gelir yoksulluğunun ölçümü ile ilgili farklı yöntemler vardır. **Dünya Bankası** 20 yılı aşkın bir süredir, satınalma gücü paritelerine dayalı gelir yoksulluğu tahminleri yayımlamaktadır. Buna göre, 1993 yılı satınalma gücü pariteleri esas alınarak, yoksulluk günde 1 dolar 8 sent'in altında elde edilen gelir düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Bu saptamadan hareketle, günde 1 doların altında gelir elde eden nüfus ve günde 2 doların altında gelir elde eden nüfus olmak üzere iki çeşit yoksul kategorisi belirlenmiştir. Bu tanımlama her ülke için aynı derecede anlamlı olmamakla birlikte, uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP) parasal kriterlerin yetersizliğinden hareketle 'İnsani Yoksulluk' adı verilen yeni bir kavram geliştirmiştir. Bu tanım çerçevesinde, üç kriterden hareketle yoksulluk saptanmaktadır;

Yaşam Süresi: Uzun bir yaşamdan yoksun olma yoksulluğun ilk göstergesi kabul edilmekte ve 40 yaşın altındaki yaşam süresi esas alınmaktadır.

Eğitim: Yetişkinler arası okuma yazma bilmeme oranı kullanılmaktadır.

Ekonomik ve Sosyal İmkanlar: Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan nüfus oranı, sağlık olanaklarından yoksun kalan nüfus oranı ve beş yaşın altında olan ve yeterli beslenemeyen nüfus oranı kullanılmaktadır.

Yine UNDP tarafından geliştirilen 'Sosyal Olanaklar Yoksulluğu' ise şu üç ölçütten hareketle ölçülmektedir.

Sağlıklı Büyüme Kriteri: Beş yaşın altında olan ve uluslararası standartlarda bir ağırlığın altındaki çocukların toplam çocuk nüfusu içindeki oranıdır.

Sağlıklı Doğum Olanağı: Eğitimli sağlık personeli olmaksızın gerçekleştirilen doğumların toplam doğumlara oranıdır.

Okuma Yazma Olanağı: Onbeş yaşın üzerinde olup okuma yazma bilmeyen kadınların toplam nüfusa oranıdır.

Yoksulluk ile eşitsizlik birbiri ile ilişkili olmakla birlikte, farklı kavramlardır. Yoksulluk toplumun belirli bir kesiminin maddi yaşam olanakları ya da standartları ile ilgili iken, eşitsizlik toplumda yer alan çeşitli yaşam standartları arasındaki farklarla ilgilidir. Bir ülkede gelir dağılımı dengeli olduğu halde yoksulluk yaygın olabilir ya da dengesiz gelir dağılımına rağmen yoksulluk az olabilir.

Bugün dünya nüfusunun beşte birinden fazlasını oluşturan yaklaşık 1,2 milyar insan, mutlak yoksulluk sınırının altında, günde 1 dolardan az gelir ile yaşamaktadır. Yoksulluk oranı Doğu Asya, Pasifik, Güney Amerika gibi bölgelerde yüzde 15, Güney Asya'da yüzde 40, Sahra Altı Afrika'da yüzde 45 oranlarına ulaşmaktadır. Yoksulluk sınırı günde 2 dolardan daha düşük

gelire sahip olmak şeklinde tanımlandığında, birçok azgelişmiş ülkede yoksulluk oranı yüzde 60-90 arasında değişmektedir.

Yoksulluk esas olarak bir **azgelişmişlik** sorunu olmakla birlikte, başta ABD olmak üzere, gelişmiş ülkelerde de yoksulluğun giderilemediği görülmektedir. Hatta yer yer bu ülkelerde de yoksulluğa uzun dönemli bir olgu olarak rastlanmaktadır.

Bibl.: ŞENSES, F. (2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları; DANSUK, E. (1997), *Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi*, Ankara: DPT; DUMANLI, R. (1996), *Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları*, Ankara: DPT; WORLD BANK (2000), *World Development Report 2000-2001 Attacking Poverty*, New York: Oxford University Press. [B. D.]

yükselen piyasalar Uluslararası fon hareketlerinin belirleyici olduğu **küreselleşme** döneminde, kendi borsasını oluşturan ve finansal piyasaları büyüyen gelişmekte olan ülkeleri tanımlayan yeni bir sınıflandırmadır. Düşük gelirli olmakla birlikte görece hızlı büyüyen, kapitalist ilişkilerin yaygınlaştığı, geleneksel iktisadi ilişkilerin kırıldığı, borsaların güçlendiği ülkeler için kullanılır. Gelişmekte olan ülkelerdeki iş ve piyasa faaliyetlerini ifade eden, iş dünyası ile ilgili bir kavramdır. Bu nedenle, ülkeleri kalkınma düzeyine göre tanımlayan 'gelişmekte olan ülke' kavramının yerine, ülke ve kalkınma terimlerini dışlayarak piyasa terimini getirmektedir. Bu piyasalar uluslararası yatırımcılar için hem potansiyeli hem de riski yüksek olan ülkelerdir. Küçük ülkeler genellikle yükselen piyasalar arasında sayılmaz. Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, Arjantin, Meksika, Endonezya, Malezya, Türkiye, Mısır, Güney Afrika, Doğu Avrupa ülkeleri yükselen piyasalar olarak görülür. [B. D.]

Zz

zaman işgücü miktarları Mal veya hizmetlerin üretilmesi aşamasında, firmaların insan kaynakları planlamasının önemli bir boyutunu oluşturan işgücü planlaması; doğru sayıda kişinin doğru zamanda, doğru işlerde, doğru beceri, tecrübe ve yeteneklerle işe alınmasına yöneliktir. Geniş anlamda üretim planlaması olarak da adlandırılan işgücü planlaması birtakım analizleri gerektirir. Bunlardan biri de zaman işgücü miktarlarının belirlenmesidir. Burada, üretim öncesinde, gelecekteki bir zaman sürecinde yapılması gereken iş nitelik ve nicelik olarak önceden belirlenmekte, daha sonra belirlenen bu değerlerden gidilerek söz konusu işi yapacak belli özellikteki işgücü sayısal olarak tespit edilmektedir. [B. B.]

zaman serisi analizi Zamanın periyodik noktalarında, bir cevap değişkeni gözlemlenmesi yoluyla verilerin toplanması zaman serisi olarak adlandırılır. Günümüzde var olan rekabetle başa çıkabilmek ve gelişmeyi sürdürebilmek için kişilerin yatırıma, üretime, pazarlamaya ve satışlara ilişkin planlar yapmaları gereklidir. Aynı şekilde ülkeler de yaşantısını sürdürmek ve geliştirmek için, dünyadaki gelişmelere paralel olarak, gelecekteki gelir ve giderleri için plan yaparlar. İşte bu planlarda, gerekli tahminlerin yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan verilerin elde edilmesinin en uygun ve kolay yolu zaman serisi analizidir. Zaman serilerinde istatistik yöntemlerin uygulanıp doğru sonuçlar elde edilmesi için, seride trendin olmaması ve durağan olması gerekmektedir. Zaman serileri; yıllara göre milli gelirin, istihdamın veya ihracatın kaydettiği gelişmeyi içeren iktisadi zaman serileri olabileceği gibi, bir mağazanın aylık satışlarını, mevsimlere göre sıcaklık değerlerini veya bir canlının kalp atışlarını ifade eden; işletme, tıp veya meteoroloji konuları ile ilgili seriler de olabilir. İşletme ve iktisat alanlarında zaman serilerinin büyük önem taşımalarının sebebi, önceki dönemlere ait gözlemlerin incelenmesi ve ileriye dönük tahmin yapabilmenin mümkün olmasıdır. Zaman serisi analizinde geleneksel metotlar; ağırlıklı olarak durağanlık ve doğrusallık varsayımlarına dayanır. [B. B.]

zanaatkârlık Neolitik tarım devriminden beri artık-değerin yaratılmasıyla işbölümünün ve uzmanlaşmanın gelişmesi, kendine özgü **teknoloji**yle mamül madde üretim yöntem ve faaliyetlerini anlatan ustalığı ve zanaatları doğurmuştur. Çeşitlenen zanaat dallarıyla ilgili buluşlar birbirini destekleyerek üretimi, artık-değeri ve işbölümünü arttırmıştır. Tarihöncesine giden zanaat dallarında örgütlenme, para

kullanımı, ticaretin gelişimi, demokrafik büyüme ve şehirlerin gelişimi gibi bir dizi sarmal gelişme yaratmıştır. Örneğin tekerleğin icadı ile atın evcilleştirilmesi at arabalarının icadını, savaş ve nakliyede kullanımını doğurmuş, parmaklıklı tekerin ve boyundan geçen kolanın icadı bu arabaların taşıma kapasitesini artırmıştır. Ancak bütün bu gelişmelerin, para kurumlarını ve ücretli emeği doğurduğu örnekler de dahil olmak üzere, tarımsal üretim biçimi egemenliği içinde yaşanmış olması, zanaatkârlığın kapitalizm ve sanayi öncesine ait bir üretim yöntemi olarak ayırt edilmesini gerekli ve haklı çıkartır.

Zanaat üretimi işin bölümlere ayrılmadığı, işin tamamının aynı iş biriminde yapıldığı, ustalık, **çıraklık** ve kalfalık biçiminde nitelikli emek kullanımıyla örgütlendiği küçük ölçekli ve sipariş üstüne üretimi anlatır. Üretim hacmi ve erimi sınırlı olduğu gibi, üretim kol gücüne, en çok çark ve makaraların kullanıldığı avadanlığa bağlıdır. Üretimde insan gücünün yerini makineler ve onları hareket ettirmek üzere buhar enerjisi aldıktan sonradır ki, üretimin örgütlenmesi de hacmi de değişecek, daha önce görülmedik bir hızla artacaktır. Üretimin makineleşmesi sermaye yatırımını ve hacminin büyümesi ücretli işçi ve fabrikanın varlığını gerektirirken, ortaçağ ticaret sermayesiyle sembiyoz hayat süren ve şehir devletlerinde iktidar mücadelesine de girebilen, feodal kültür dünyası içinde yarı dinsel kardeşlik örgütleri biçiminde **loncalar** halinde örgütlenmiş olan zanaatkârlar, seri üretim malların ucuzluğu karşısında ekonomik olarak yenilgiye uğrayacaklardır (bkz. luddizm, feodalizm).

Kapitalizmin yayılışındaki **eşitsiz gelişme** yasası gereği, tarım çağlarının kendine özgü teknolojisinden kopmamış kasabalarda ve kentlerde öncelikle giyim, ulaşım gereçleri ve avadanlık üretimini sürdüren zanaatkârlık, dünyanın çok yerinde kapitalist üretim ilişkileri ve kitlesel üretimin ürünleriyle yan yana yaşam mücadelesini sürdürmeye devam etmektedir. Bkz. artizan, azgelişmişlik. [K. E.]

zorunlu emek 1) **Angarya**. 2) Marksist **emek-değer teorisi**ne göre işçinin çalışma süresi iki bölümden oluşur; zorunlu emek veya gerekli emek ve artı emek. Zorunlu emek işçinin kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılaması, varlığını sürdürmesi yani işgücünün yeniden üretimi için gereken çalışma süresidir. Artı emek ise kapitalistin işçinin yarattığı **artı değer**e el koyduğu süredir. Bkz. çalışma süresi. [B. D.]

zorunlu tasarruf Kişilerin iradesi dışında, mal talebinin mal arzını aşması sonucu harcamaların azalmasıyla ortaya çıkan tasarruftur. Şirketlerin uygulaması veya kamu politikası olarak ortaya çıkabilir.

Şirketler bilanço dönemi sonunda kârın tamamını dağıtmayarak pay sahiplerinin tüketime gidecek

fonlarını tasarruf etmelerini sağlayabilirler. Devletin fiyatları ve vergileri yüksek tutarak, tüketimin azalması ile sağladığı tasarruf da zorunlu tasarruf olarak adlandırılmaktadır. Vergi hükümetlerin halka zorla tasarruf yaptırmalarının bir yolu olabilir. Kamu harcamalarını finanse etmek için kullanılan vergiler, halkın tasarrufundan yaptığı kısıntıyla karşılanıyor demektir. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, şirketlerin ihtiyaç akçeleri, dağıtılmayan kârları ve akitflerin yeniden değerlendirilmesinden doğan kıymet fazlalıklarını tahvile yatırılmadan kullanma yoluna giderek zorunlu tasarruf yoluna baş vurmuşlardır.

Hükümetlerin para basarak yatırımları finanse etmeleri de, yarattığı fiyat artışı yani enflasyon nedeniyle, gerçekte sabit gelirlilerin satın alma gücünde yol açtığı kısıntıyla tüketimden vazgeçirme ve zorunlu tasarruf anlamına gelir.

Özellikle savaş yıllarında **kar**neye bağlanan tüketim malları nedeniyle çoğalan tasarruf oranı, zorunlu tasarruftur.

Aynı şekilde, çalışanlardan tasarrufu teşvik hesabına kesilen paralar da zorunlu tasarruftur. Türkiye'de 5 Eylül 1961 tarihli 223 sayılı yasayla Yatırım Finansman Fonu kurulması öngörülmüş, zorunlu tasarruf bonosu uygulamasıyla memurlardan kesinti yapılmıştır. Ancak bu fon oluşturulmayarak sağlanan gelir bütçeye aktarılmış ve 12 Mart döneminde kurulması hedeflenen tasarruf kurumlarından Oyak yaşayarak Meyak başarısız olmuş, 12 Eylül döneminde 1988'de çıkartılan Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun'la yapılan zorunlu kesintiler de 2003 yılında çıkartılan kanunla tasfiye edilerek **nema**landırılmıştır. [B. B.]

İKTİSAT OKULLARI

Merkantilistler

Antoine de Montchrétien (1576-1621)
Jean-Baptiste Colbert (1619-1683)
Antonio Sera (?)
Philip W. Von Hornick (1638-1712)
Johann Joachim Becher (1635-1682)
Thomas Mun (1571-1641)
Sir James Steuart (1712-1780)

Fizyokratlar

François Quesnay (1694-1774)
Victor de Riqueti (Marquis de Mirabeau) (1715-1789)
Paul Pierre le Mercier de la Rivière (1720-1794)
Guillaime François Le Trosne (1728-1780)
Abbé Nicholas Baudeau (1730-1792)
Pierre Samuel DuPont de Nemours (1739-1817)
Claude-Camille-François Comte d'Albon (1753-1789)

Klasik Ekonomi

İlk Klasikler (Smithgiller)
Adam Smith (1723-1790)
Dr. James Anderson (1739-1808)
Jeremy Bentham (1748-1832)
James K. Maitland, Earl Laurdale (1759-1838)
Jane Haldimand Mercet (1769-1858)
Thomas Robert Malthus (1766-1834)
Thomas Tooke (1774-1858)
Robert Torrens (1780-1864)
Sir Edward F. West (1782-1828)

Klasik Okul (Ricardocular)
David Ricardo (1772-1823)
James Mill (1773-1836)
John Ramsay McCulloch (1789-1864)
Thomas de Quincey (1785-1859)
Harriet Martineau (1802-1876)
Nassau William Senior (1790-1864)
John Stuart Mill (1806-1873)
Manchester Okulu

Kıtanın Klasikleri
Jean-Baptiste Say (1767-1832)

Karl Heinrich Rau (1792-1870)
Friedrich B. W. Hermann (1795-1868)
Francesco Ferrara ve İtalyan Fiskalist Okul

Sonraki Ricardocular
John Elliot Cairnes (1824-1875)
Henry Fawcett (1833-1884)
Millicent Garrett Fawcett (1847-1929)
Henry Sidgwick (1838-1900)
John Shield Nicholson (1850-1927)
Charles Francis Bastable (1855-1945)

Aydınlanma Liberalleri
Pierre le Pesant, Sieur de Boisguilbert (1646-1714)
Richard Cantillon (1680?-1734)
John Law, (1671-1729)
Etienne Bonnot, Abbé de Condillac (1714-1780)
Denis Diderot (1713-1784)
François Quesnay ve Fizyokratlar
Anne-Robert Jacques Turgot (1727-1781)
Abbé Andre Morellet (1727-1819)
Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet (1743-1794)

Cumhuriyet Liberalleri
Comte Antoine-Louis-Claude Destutt de Tracy (1754-1836)
Comte Germain Garnier (1754-1821)
Jean-Baptiste Say (1767-1832)

Restorasyon Liberalleri
Charles Dunoyer (1786-1862)
François-Charles-Louis Comte (1782-1837)
Horace Émile Say (1794-1860)
Pelegrino Rossi (1787-1848)
Jérôme-Adolphe Blanqui (1798-1854)

İkinci İmparatorluk Liberalleri
Claude Frédéric Bastiat (1801-1850)
Michel Chevalier (1806-1879)
Jean-Gustave Courcelle-Seneuil (1813-1892)
Gustave de Molinari (1819-1912)
Joseph Clement Garnier (1813-1881)
Maurice Block (1816-1901)
Léon B. Say (1826-1896)
Pierre Émile Levasseur (1828-1911)
Yves Guyot (1843-1928)
Paul Leroy-Beaulieu (1843-1916)

Amerikan Liberalizmi
Henry C. Carey (1793-1879)
Francis Amasa Walker (1840-1897)
Amerikan popülistleri

Ütopyacılar ve Sosyalistler

Saint-Simonizm
Claude Henri de Rouvroy, Comte de Saint-Simon (1760-1825)
Auguste Comte (1798-1857)
Michel Chevalier (1806-79)
Thomas Carlyle (1795-1881)
John Stuart Mill (1806-1873)
Léon Walras (1834-1910)
Charles Gide (1847-1932)

Ütopyacı Sosyalizm
Sir Thomas More (1478-1535)
John Locke (1632-1704)
Robert Owen (1771-1858)
Étienne Cabet (1788-1856)
François-Marie-Charles Fourier (1772-1837)

Rousseau Sosyalizmi
Jean-Jacques Rousseau (1712-1788)
Morelly (?)
Gabriel Bonnot (Abbé de Mably) (1709-1785)
William Godwin (1756-1836)
Jean-Claude-Leonard Simonde de Sismondi (1773-1842)

Ricardocu Sosyalistler
Charles Hall (1745-1825)
Thomas Hodgskin (1787-1869)
John Gray (1799-1850)
John Francis Bray (1809-1895)

Hıristiyan Sosyalizmi
Abbé Félicité Robert de Lamennais (1782-1854)
Pierre Guillaume Frédéric Le Play (1806-1862)

Genç Hegelciler ve Devlet Sosyalizmi
Georg W. F. Hegel (1770-1831)
Ludwig Andreas Feuerbach (1804 – 1872)
Johann Karl Rodbertus (1805-1875)
Ferdinand Lassalle (1825-1864)
Adolf H. G. Wagner (1835-1917)
Gustav von Schmoller ve Alman Tarih Okulu

Sidney Webb ve Fabianlar
Eduard Bernstein (1850-1932) ve Revizyonist Marksisler

Marksist Sosyalizm
Karl Marx (1818-1883)
Friedrich Engels (1820-1895)
Karl Kautsky (1854-1938)
Rudolf Hilferding (1877-1941)
Rosa Luxemburg (1871-1919)
V. I. Lenin (1870-1924)
Nikolay İvanoviç Buharin (1888-1938)

Amerikan Popülist ve Sosyalistleri
Daniel Raymond (1786-1849)
Henry C. Carey (1793-1879)
Henry George (1839-1897)
Richard T. Ely (1854-1943)

Anarko-Sosyalizm
Pierre Joseph Proudhon (1809-1865)
Jean-Joseph Louis Blanc (1813-1882)
Mihail Aleksandroviç Bakunin (1814-1876)

Fabianlar
Sidney James Webb (1859-1947)
Beatrice Potter Webb (1858-1943)
George Bernard Shaw (1856-1950)
Graham Wallas (1858-1932)
Ramsay MacDonald (1866-1937)
G. D. H. Cole (1890-1959)
H. G. Wells (1866-1946)
William H. Beveridge (1879-1963)
Richard H. Tawney (1880-1962)
Harold J. Laski (1893-1950)

Marjinalistler

18. Yüzyıl Aydınlanma Öncü-Marjinalistleri
John Law (1671-1729)
Richard Cantillon (1680-1734)
Daniel Bernoulli (1700-1782)
Etienne Bonnot, Abbé de Condillac (1714-1780
Ferdinando Galiani (1728-1787)
Cesare Beccaria (1738-1794), Pietro Verri (1728-1797) ve İtalyan Faydacılar
Anne-Robert Jacques Turgot (1727-1781)

19. Yüzyıl Fransa Öncü-Marjinalistleri
Achylle-Nicolas Isnard (1749-1803)

Nicolas-François Canard (1750-1833)
Antoine-Louis-Claude Destutt de Tracy (1754-1836)
Jean-Baptiste Say ve Fransız Liberal Okulu
Antoine Augustin Cournot (1801-1877)
Arsène Jules Étienne Dupuit (1804-1866)
Antoine-Auguste Walras (1801-1866)

19. Yüzyıl Almanya Öncü-Marjinalistleri
Johann Heinrich von Thünen (1780-1850)
Karl Heinrich Rau (1792-1870)
Friedrich B. W. Hermann (1795-1868)
Hermann Heinrich Gossen (1810-1858)
Hans Karl Emil von Mangoldt (1824-1868)

Avusturya Okulu

Kurucu
Carl Menger (1840-1921)

Birinci Kuşak
Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914)
Friedrich von Wieser (1851-1926)
Eugen von Philippovich von Philippsberg (1858-1917)
İkinci Kuşak
Ludwig von Mises (1881-1973)
Joseph Schumpeter (1883-1950)
Karl Schlesinger (1889-1938)
Hans Mayer (1879-1955)
Richard von Strigl (1891-1942)
Leo Illy (Leo Shönfeld) (1888-1952)

Üçüncü Kuşak
Friedrich August von Hayek (1889-19929
Oskar Morgenstern (1902-1977)
Gottfried von Haberler (1900-)
Fritz Machlup (1902-19839
Paul N. Rosenstein-Rodan (1902-1985)
Ludwig M. Lachmann (1906-1990)
Friedrich A. Lutz (1901-1975)
Vera C. Smith (Lutz) (1912-1976)
Felix Kaufmann (1895-1949)
Alfred Schütz (1899-1959)

Avusturya Okulu'nda İlk Yabancılar
Philip H. Wicksteed (1844-1927)
Knut Wicksell (1851-1926)
Irving Fisher (1867-1947)

William T. Smart (1853-1915)
Frank A. Fetter (1863-1949)
Michel Auguste Adolphe Landry (1874-1956)
Herbert J. Davenport (1861-1931)
Frank H. Knight (1885-1972)
Lionel C. Robbins (1898-1984) ve London School of Economics
John R. Hicks (1904-1989)
George L. S. Shackle (1903-1992)
Dördüncü (Amerikalı) Kuşak
James M. Buchanan (1919-)
Israel M. Kirzner (1930-)
Murray N. Rothbard (1926-1995)

Alman Tarih Okulu

Öncüler
Kameralizm (Veit Ludwig von Seckendorff (1626-1692), Johann Joachim Becher (1635-1682), vb.)
Yeni Kameralizm (Johann Heinrich Gottlob von Justi (1720-1771), Joachim Georg Darjes (1714-1791), vb.)
Georg W. F. Hegel (1770-1831)
Friedrich Carl Savigny (1779-1861)
Adam Müller (1779-1829)
Daniel Raymond (1786-1849)
Friedrich List (1789-1846)

İlk Alman Tarih Okulu
Wilhelm G. F. Roscher (1817-1894)
Bruno Hildebrand (1812-1878)
Karl Knies (1821-1898)

Genç Alman Tarih Okulu
Gustav von Schmoller (1838-1917)
Georg Friedrich Knapp (1842-1926)
Ludwig Joseph (Lujo) Brentano (1844-1931)
Ernst Engel (1821-1896)
Karl Bücher (1847-1930)
Adolph H.G. Wagner (1835-1917)

Son Kuşak Alman Tarih Okulu
Werner Sombart (1863-1941)
Arthur Spiethoff (1873-1957)
Max Weber (1864-1920)
Alfred Weber (1868-1958)
Karl Polanyi (1886-1964)
Adolph Löwe ve Kiel Okulu

Kiel Okulu
Adolph Lowe (1893-1995)
Gerhard Colm (1897-1968)
Hans Neisser (1895-1975)
Jacob Marschak (1898-1977)
Alfred Kähler (1900-)
Fritz Adolph Burchardt (1902-1958)
Walter Hoffmann (1903-)
Wassily Leontief (1906-1999)
Ragnar Nurkse (1907-1959)

Walras, Lozan Okulu

Kurucu
Léon Walras (1834-1910)
Lozan Okulu: Fransız-İtalyan çekirdek
Vilfredo Pareto (1848-1923)
Enrico Barone (1859-1924)
Maffeo Pantaleoni (1857-1924)
Giovanni B. Antonelli (1858-1944)
Pasquale Boninsegni (1869-1939)
Albert Aupetit (1876-1943)
Étienne Antonelli (1879-1971)
Luigi Amoroşo (1886-1965)
Umberto Ricci (1879-1946)

Lozan Okulu: Yabancılar
Carl Friedrich Wilhelm Launhardt (1832-1918)
Ladislaus von Borkiewicz (1868-1931)
Henry Ludwell Moore (1869-1958)
Irving Fisher (1867-1947)
William E. Johnson (1859-1951)
Edwin Bidwell Wilson (1879-1964)
Eugene Slutsky (1880-1948)
Karl Schlesinger (1889-1938)
Gustav Cassel (1866-1945)
Rudolf Auspitz (1837-1906)
Richard Lieben (1842-1919)
Knut Wicksell (1851-1926)
Francis Ysidro Edgeworth (1845- 1926)
Philip H. Wicksteed (1844-1927) ve Jevonscular

Lozan Okulu, devam ettirenler
Harold Hotelling, Ragnar K. Frisch, Paul A. Samuelson ve Pareto Okulu
François Divisia, René Roy, Maurice Allais ve Fransız Marjinalistleri
Oskar Lange, Henry Schultz, Paul H. Douglas ve Şikago Okulu
John Hicks, Roy G. D. Allen, Abba P. Lerner ve London School of Economics

Karl Menger, Abraham Wald, John von Neumann ve Viyana Topluluğu
Tjalling Koopmans ve Cowles Komisyonu
Kenneth J. Arrow, Gerard Debreu ve Neo-Walrasçı Genel Denge Okulu

İsveç Wicksell Okulu

Öncüler
Knut Wicksell (1851-1926)
Gustav Cassel (1866-1945)
David Davidson (1854-1942)
Eli F. Heckscher (1879-1952)

Stockholm Okulu
Gustav Akerman (1888-1959)
Erik R. Lindahl (1891-1960)
Gunnar Myrdal (1898-1987)
Bertil G. Ohlin (1899-1979)
Erik F. Lundberg (1907-1987)
Dag Hammarskjold (1905-1961)
Alf H. Johansson (1901-)
Ingvar S. Svennilson (1909-)
Bent Hansen (1920-2002)

Öteki İskandinavyalılar
Johan Henryk Akerman (1896-1982)
Gösta A. Bagge (1882-1951)
Laurits Vilhelm Birck (1871-1933)
Frederik Zeuthen (1888-1959)
Ragnar A. K. Frisch (1895-1973)
Herman Wold (1908-)
Trygve Haavelmo (1911-)
Leif Johansen (1908-)
Assar Lindbeck (1930-)

A. Marshall, Cambridge Neoklasikleri

Kurucu
Alfred Marshall (1842-1924)

Marshall'ın İlk Öğrencileri
Mary Paley (Marshall) (1850-1944)
John Neville Keynes (1852-1949)
Francis Ysidro Edgeworth (1845- 1926)
Edwin Cannan (1861-1935)
Herbert S. Foxwell (1849-1936)

Cambridge Neoklasikleri

Arthur Cecil Pigou (1877-1959)
Sir Dennis H. Robertson (1890- 1963)
John Maynard Keynes (1883-1946)
Ralph G. Hawtrey (1879-1971)
Frederick Lavington (1881-1927)
Sir John H. Clapham (1873-1946)
Hubert D. Henderson (1890-1952)
Gerald F. Shove (1887-1947)
Edwin Austin Gossage Robinson (1897-1994)
Joan Robinson (1903-1983)

Öteki Marshallcılar
Maffeo Pantaleoni (1857-1924)
Frank W. Taussig (1859-1940)
Allyn A. Young (1876-1929)
Jacob Viner (1892-1970)
Milton Friedman, George J. Stigler ve İkinci Şikago Okulu
Edith Penrose (1914-1996)
Brian J. Loasby (1930-)

Savaş Sonrası Cambridge Neoklasikleri
A. C. Pigou, D. H. Robertson ve eski Cambridge Marshallcıları
W. Brian Reddaway (1913-2002)
David G. Champernowne (1912-2000)
Wilfred E. J. Salter (1929-1963)
Frank H. Hahn (1925-)
Partha S. Dasgupta (1942-)
Amartya K. Sen (1933-)
James A. Mirrlees (1936-)

Keynes Ekonomisi

Kurucu
John Maynard Keynes (1883-1946)

Keynes Halkası
Joan Robinson, (1903-1983)
Richard F. Kahn (1905-1989)
E. Austin G. Robinson (1897-1994)
Piero Sraffa (1898-1983)
James E. Meade (1907-1995)

İlk Kuşak
Roy F. Harrod (1900-1978)
Michal Kalecki (1899-1970)
Nicholas Kaldor (1908-1986)
Abba P. Lerner (1903-1982)

John R. Hicks (1904-1989)
Maurice H. Dobb (1900-1976)
Lorie Tarshis (1911-1993)
Evsey D. Domar (1914-1997)
Sir Richard Stone (1913-1991)
George L. S. Shackle (1903-1992)

İkinci Kuşak (ayrıca bkz. Yeni Ricardocular ve Post-Keynesyenler)
Richard M. Goodwin (1913-1997)
Paolo Sylos-Labini (1920-2005)
Luigi L. Pasinetti (1930-)
Pierangelo Garegnani (1930-)
Geoffrey C. Harcourt (1931-)
John Eatwell (1945-)
Krishna R. Bharadwaj (1935-1992)
Athanasios Asimakopulos (1930-1990)
Amit Bhaduri (1938-)
Ajit Singh (1940-)
Jan A. Kregel (1944-)
Wynne F. Godley (1926-)

Neo-Keynesyenler
John R. Hicks (1904-1989)
Abba P. Lerner (1905-1982)
Franco Modigliani (1918-2003)
Alvin H. Hansen (1887-1975)
Paul A. Samuelson (1915-)
James Tobin (1918-2002)
James S. Duesenberry (1918-)
Robert Eisner (1922-1999)
William J. Baumol (1922-)
Edward S. Shaw (1908-1994)

Keynesyen Politikayı Geliştirenler
Walter W. Heller (1915-1987) ve Mandarinler
Jan Tinbergen (1903-1994)
James E. Meade (1907-1995)
Lawrence R. Klein (1920-)
Robert G. Mundell (1932-)
Richard A. Musgarve (1910-)
William J. Fellner (1905-1983)
Roy George Duglas Allen (1906-1983)
Henri Theil (1924-2000)
Alban W. Phillips (1914-1975)
Richard Lipsey (1928-1980)
Arthur M. Okun (1928-1980)
Carl F. Christ (1923-)

Robert Merton Solow (1924-)
Alan S. Blinder (1945-)

Keynesyen Kuram ve Politikanın Geliştirici ve Eleştirel Yandaşları
Lloyd A. Metzler (1913-1980)
Wassily Leontief (1906-1999)
Tibor de Scitovsky (1910-)
Don Patinkin (1922-1995)
Frank H. Hahn (1925-)
Trygve Haavelmo (1911-)
Dale W. Jorgensen (1933-)
Harry G. Johnson (1923-1979)
Robert J. Barro (1944-)
Roy Harrod, Michal Kalecki, Nicholas Kaldor ve Cambridge Keynesyenleri
Milton Friedman, Edmund Phelps ve Monetarist Okul.
Rober Clower, Axel Leijonhufvud ve Walras-Keynescileri
Sidney Weintraub, Hyman Minsky ve Amerikan Post-Keynesyenleri

Yeni Keynesyen Okul
Joseph E. Stiglitz (1943-)
Robert J. Gordon (1940-)
Arthur M. Okun (1928-1980)
Stanley Fischer (1943-)
Alan S. Blinder (1945-)
George Akerlof (1940-)

Post-Keynesyenler

Cambridge Keynesyenleri
Joan Robinson (1903-1983)
Roy F. Harrod (1900-1978)
Nicholas Kaldor (1908-1986)
Michal Kalecki (1899-1970)
George L. S. Shackle (1903-1992)
Amerikan Post-Keynesyenleri
Evsey Domar (1914-1997)
Abba Lerner (1903-1982)
Sidney Weintraub (1914-1983)
Paul Davidson (1930-)
Alfred S. Eichner (1937-1988)
Hyman P. Minsky (1919-1996)
Alain Barrére (1910-1995)
Josef Steindl (1912-1993)
Athanasios Asimakopulos (1930-1990)
Edward J. Nell (1935-)
Jan A. Kregel (1944-)

Walrasyen-Keynesyen Sentezin Öncüleri
Robert Clower (1926-)
Axel Leijonhudvud (1933-)
Don Patinkin (1922-1995)
Frank H. Hahn (1925-)
Robert M. Barro (1944-)
Herschel I. Grossman (1939-)

Neo-Walras Genel Denge Okulu

İlk Genel Denge Kuramı
Leon Walras, Vilfredo Pareto ve Lozan Okulu
John Hicks, Maurice Allais, Paul Samuelson ve Pareto Okulu
Abraham Wald, John von Neumann ve Viyana Topluluğu

Cowles Komisyonu
Jacob Marschak (1898-1977)
Tjalling C. Koopmans (1910-1985)
Kenneth J. Arrow (1921-)
Gerard Debreu (1921-2004)
Lionel W. McKenzie (1919-)
Robert Dorfman (1916-2002)

Hicksyen Temalar
Don Patinkin (1922-)
Edmond Malinvaud (1923-)
Leonid Hurwicz (1917-)
Roy Radner (1927-)
John S. Chipman (1926-)
Lloyd A. Metzler (1918-1981)
Hirofumi Uzawa (1928-)
Frank H. Hahn (1925-)
Takashi Negishi (1933-)
Michio Morishima (1923-2004)
Peter K. Newman (1928-)
Daniel L. McFadden (1937-)
Martin J. Beckmann (1924-)
Menachem E. Yaari (1935-)
Franklin M. Fisher (1934-)
Mordecai Kurz (1934-)
J. Trout Rader (1938-1991)
Douglas Gale (1950-)

Walras Eleştiricileri
Jean-Pascal Benassy (1948-)
Jacques H. Dréze (1929-)

Jean-Michel Grandmont (1939-)

Modern Neo-Walrascılar
Steven Smale (1930-)
Egbert Dierker
Brigit Grodal
W. Erwin Diewert (1941-)
Yves Balasko
Timothy J. Kehoe
Walter P. Heller
Wayne Shafer
Alan P. Kirman
David A. Starrett
Ross M. Starr
Joseph A. Ostroy
William R. Zame
M. Ali Khan
Robert M. Anderson
Nicholas C. Yannelis
Graciela Chichilnisky
Charalambous D. Aliprantis
Aldo Rustichini
John Geanakoplos
Heraklis M. Polemarchakis
David M. Kreps (1950-)
Darrell J. Duffie
Martine Quinzii
Jan Werner
Peter J. Hammond

Walrascı olmayan Dengeciler
Edmond Malinvaud (1923-)
Jean-Pascal Benassy (1948-)
Jacques H. Dréze (1929-)
Jean-Michel Grandmont (1939-)
Guy Laroque (1946-)
Yves Younes (1937-1996)

Eleştirel Para Teoricileri
Sho-Chieh Tsiang (1918-1993)
Peter Diamond (1940-)
John C. Bryant
Peter W. Howitt (1946-)

Dengesiz Büyüme Modelleri
Frank H. Hahn (1925-)
Hirofumi Uzawa (1928-)

John R. Hicks (1904-1989)
Jerome L. Stein (1928-)
Hugh Rose (1920-)

Yeni Ricardocular (Sraffacılar)

Öncüler
Vladimir K. Dmitriev (1868-1913)
Adolph Löwe ve Kiel Okulu
John von Neumann (1903-1957)
Wassily Leontief (1906-1999)
Michal Kalecki (1899-1970)
Joan Robinson ve Cambridge Keynesyenleri
Maurice H. Dobb (Ronald L. Meek ve Marksist Okul)

Modern Neo-Ricardocu Okul
Piero Sraffa (1898-1983)
Luigi L. Pasinetti (1930-)
Pierangelo Garegnani (1930-)
John Eatwell (1945-)
Ian Steedman (1941-)
Krishna R. Bharadwaj (1935-1992)
Geoffrey Harcourt (1931-)
Edward J. Nell (1935-)
Domenico M. Nuti (1937-)
Heinz D. Kurz
Neri Salvadori
Bertram Schefold (1943-)
Alessandro Roncaglia
Giovanni Caravale
Carlo Panico

Paretocular

İlk Lozan Okulu
Vilfredo Pareto (1848-1923)
Enrico Barone (1859-1924)
Giovanni B. Antonelli (1858-1944)
Eugene Slutsky (1880-1948)
William Ernest Johnson (1859-1931)

Önde Gelen Paretocular
Harold Hotelling (1895-1973)
Oskar Lange (1904-1965)
Maurice Allais (1911-)
Paul A. Samuelson (1915-)
Sir John Hicks (1904-1989)

Abba P. Lerner (1903-1982)
Ragnar K. Frisch (1895-1973)
Herman Wold (1908-1992)

London School of Economics'dekiler
Arthur L. Bowley (1869-1957)
Sir John Hicks (1904-1989)
Sir Roy G. D. Allen (1906-1983)
Nicholas Kaldor (1908-1986)
Tibor de Scitovsky (1910-2002)
Hla Myint (1920-)

Harvard'dakiler
Paul A. Samuelson (1915-)
Abram Bergson (1914-2003)
Wassily Leontief (1906-1999)
Nicholas Georgescu-Roegen (1906-1994)
Gottfried von Haberler (1901-1995)
Edwin Bidwell Wilson (1879-1964)

Fransa'dakiler
François Divisia (1889-1964)
René Roy
Marcel P. Boiteux (1922-)
Pierre Massé (1898-1987)

Şikago'dakiler
Oskar Lange (1904-1965)
Henry C. Schultz (1893-1938)
Jacob Viner (1892-1970)
Theodore O. Yntema
Jacob L. Mosak (1913-)

Sonrakiler ve Eleştiriciler
Jan de Van Graaff
Ian M. D. Little (1918-)
William M. Gorman (1923-2003)
James E. Meade (1907-1995)
Kenneth E. Boulding (1910-1993)
Francis M. Bator (1925-)
Ezra J. Mishan (1917-)
Ivor F. Pearce (1916-)
William J. Baumol (1922-)
W. Arthur Lewis (1915-1990)
Arnold C. Harberger (1924-)
Kelvin J. Lancester (1924-1999)
Richard G. Lipsey (1928-)

George C. Archibald (1926-)
Hendrick Houthakker (1924-)
Hirofumi Uzawa (1928-)
Harry G. Johnson (1923-1979)
John S. Chipman (1926-)
Jerome Rothenberg (1924-)
Melvin W. Reder (1919-)

Neo-Marksizm

Planlama Kuramcıları
Enrico Barone (1859-1924)
Oskar Lange (1904-1965)
Abba P. Lerner (1903-1982)
Wassily Leontief (1906-1999)
Kiel Okulu
Michal Kalecki (1899-1970)
Pierre Massé ve Fransız Savaş Sonrası Marjinalistler
Jan Tinbergen (1903-1994)
Leonid Hurwicz (1917-)
Andras Bródy (1924-)
Janos Kornai (1928-)
Branko Horvat (1928-2003)
Evsey Domar (1914-1997)
Alexander Erlich (1912-1985)
Edmond Malinvaud (1923-)
Geoffrey M. Heal (1944-)

Sovyet Ekonomisi Araştırıcıları
E. Austin G. Robinson (1897-1994)
Abram Bergson (1914-2003)
Charles Bettelheim (1913-2006)
Alexander N. Nove (1915-1994)

Öncüler
Adolph Lowe ve Kiel Okulu
Oskar Lange (1904-1965)
Viktor Novozhilov, Leonid Kantorovich ve Sovyet Plancıları
Karl Polanyi (1886-1964)
Joan Robinson (1903-1983)
Michal Kalecki (1899-1970)
Henry Douglas Dickinson (1899-1968)

Modern Marksist Economi
Maurice H. Dobb (1900-1976)
Paul M. Sweezy (1910-2004)
Paul A. Baran (1910-1964)

Ronald L. Meek (1917-1978)
Francis Seton (1920-)
Piero Sraffa ve Yeni Ricardocu Okul
Andras Bródy (1924-)
Charles Bettelheim (1913-2006)
Donald J. Harris
Anwar Shaikh (1945-)
Duncan K. Foley (1942-)
Domenico M. Nuti (1937-)
Suzanne de Brunhoff (1929-)
Henri Denis
Gérard Dumenil
Gilles Dostaler
Thomas Bottomore (1920-1992)
Alfredo Medio

Neo-Marksizm/Radikal Ekonomi
Ernest Mandel (1923-1995)
Josef Steindl (1912-1993)
Harry Magdoff (1913-2006)
Samir Amin (1931-)
Andre Gunder Frank (1929-)
Immanuel Wallerstein (1930-)
Arghiri Emmanuel (1911-)
Giovanni Arrighi
Henry Braverman
Samuel Bowles (1939-)
Herbert Gintis
David M. Gordon (1944-1996)
Martin Bronfenbrenner (1914-1997)
Thomas Weisskopf
David Levine
Michael Piore
David Laibman (1942-)
Raúl Prebisch (1901-1985)
Celso Furtado (1920-)

Analitik Marksizm
Leif Johansen (1930-)
John Roemer (1945-)
John Elster (1940-)
Steven Marglin
Japonya Marksizmi
Shigeto Tsuru (1912-2006)
Kozo Uno (1897-1977)
Nubuo Okishio
Shinzaburo Koshimura

Makoto Itoh (1936-)

Fransız Regülasyon Okulu
Michel Aglietta (1938-)
Robert Boyer (1943-)
Alain Lipietz (1947-)

Kurumsal Ekonomi

İlk Amerikalı Kurumsalcılar
Francis Amasa Walker (1840-1897)
Simon Nelson Patten (1852-1922)
Henry Carter Adams (1851-1921)
Richard T. Ely (1854-1943)
Edwin R. A. Seligman (1861-1939)
William Trufant Foster (1879-1950)
Waddill Catchings (1879-1969)
Adolf A. Berle (1895-1971)

Amerikan Kurumsal Okulu
Thorstein Veblen (1857-1929)
John R. Commons (1862-1945)
John Maurice Clark (1884-1963)
Clarence E. Ayres (1890-1972)
Gardiner C. Means (1896-1988)
Arthur R. Burns (1895-1981)
Allan Gruchy
Allyn A. Young (1876-1929)

İş Çevrimi Kurumsalcıları
Wesley Clair Mitchell (1874-1948)
Col. Leonard P. Ayres (1891-1972)
Arthur F. Burns (1904-1987)
Frederick C. Mills
Solomon Fabricant (1906-1989)
Simon Kuznetz (1901-1985)
Adolph Lowe ve Kiel Okulu
Modern Kurumsalcılar
Robert Heilbroner (1919-2005)
John Kenneth Galbraith (1908-2006)
Malcolm B. Rutherford
Robert Frank
John Adams
Warren J. Samuels
Mark R. Tool
Rick Tilman
Geoffrey Hodgson (1946-)

Anne Mayhew

Yeni Kurumsal Ekonomi
Ronald H. Coase (1910-)
Armen A. Alchian (1914-)
Harold Demsetz (1930-)
Herbert A. Simon (1916-2001)
Michael C. Jensen (1939-)
Eugene F. Fama (1939-)
Oliver E. Williamson (1932-)
Richard M. Cyert (1921-)
Richard R. Nelson (1930-)
Sidney G. Winter (1935-)

Yeni Sosyal Ekonomi
Theodore W. Schultz (1902-1998)
Jacob Mnicer (1922-)
Gary S. Becker (1930-)

Yeni Ekonomi Tarihi
Robert W. Fogel (1926-)
Douglass C. North (1920-)
Robert M. Townsend (1948-)
Donald/Deirdre N. McCloskey, (1942-)

Hukuk ve Ekonomi Hareketi
Richard Posner (1939-)
William M. Landes (1939-)

20. Yüzyıl Liberalizmi

John Jewkes (1902-1988)
Michael Polanyi (1891-1976)
Luigi Einaudi (1874-1961)
Wilhelm Röpke (1899-1966)
Walter Eucken (1891-1950)
Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek ve Avusturya Okulu
James M. Buchanan ve Kamu Tercihi Okulu
Milton Friedman ve Şikago Monetarist Okulu
Peter Thomas Bauer ve Neo-Liberal Kalkınma Okulu

Kamu Tercihi Okulu
James M. Buchanan (1919-)
Gordon Tullock (1922-)
Anthony Downs (1930-)
William A. Niskanen (1933-)

Şikago Okulu
İlk Şikago 1892 - 1920
James Laurence Laughlin (1850-1933)
Thorstein Veblen (1857-1929)
John Maurice Clark (1884-1963)
Wesley C. Mitchell (1874-1948)
Simeon L. Leland
John U. Nef (1899-1988)

Birinci Şikago 1920-1945
Frank H. Knight (1885-1972)
Jacob Viner (1892-1970)
Henry C. Schultz (1893-1938)
Paul H. Douglas (1892-1976)
Oskar Lange (1904-1965)
Henry C. Simons (1899-1946)
Lloyd W. Mints (1888-)
Aaron Director (1901-2004)

Savaş Sonrası Şikago 1945-1960
Theodore O. Yntema
Jacob L. Mosak
Jacob Marschak, Tjalling Koopmans ve Cowles Komisyonu
Lloyd A. Metzler (1913-1980)
Don Patinkin (1922-1995)
Bert F. Hoselitz (1913-1995)
H. Gregg Lewis (1914-1992)
Theodore W. Schultz (1902-1998)
D. Gale Johnson (1916-2003)
William H. Nicholls

İkinci Şikago 1960-1970
Milton Friedman (1912-2006)
George J. Stigler (1911-1991)
Ronald H. Coase (1910-)
Lester G. Telser (1931-)
Arnold C. Harberger (1924-)
Harry G. Johnson (1923-1979)
Gary S. Becker (1930-)
Sherwin Rosen (1938-)

Üçüncü Şikago 1970-Bugün
Milton Friedman ve Şikago Monetarizmi
James M. Buchanan ve Kamu Tercihi Okulu
Robert E. Lucas ve Yeni Klasik Makroekonomi
Ronald H. Coase ve Yeni Kurumsal Ekonomi
Robert Fogel ve Yeni Ekonomi Tarihi

Gary S. Becker ve Yeni Sosyal Ekonomi
Richard Posner ve Hukuk ve Ekonomi Hareketi
Şikago İş ve Finans
Harry M. Markowitz (1923-)
W. Allen Wallis (1912-1998)
James H. Lorie (1922)-2005
Merton H. Miller (1923-2000)
Eugene F. Fama (1939-)

Olasılık Kuramı

İlk Temeller
Blaise Pascal (1623-1662)
Jacob Bernoulli, 1654-1705)
Daniel Bernoulli (1700-1782)
Rev. Thomas Bayes (1702-1761)
Pierre Simon de Laplace (1749-1827)

Belirsizlik ve Bilgi Alanında Öncüler
Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926)
Irving Fisher (1867-1947)
Frank H. Knight (1885-1972)
John Maynard Keynes (1883-1946)
Sir John R. Hicks (1904-1989)
Albert G. Hart (1909-1997)
Gerhard Tintner (1907-1983)
Friedrich August von Hayek (1889-1992)
George J. Stigler (1911-1991)

Beklenen Fayda Hipotezi
John von Neumann (1903-1957)
Oskar Morgenstern (1902-1977)
Jacob Marschak (1898-1977)
Harry M. Markowitz (1927-)
William J. Baumol (1922-)
Israel Nathan Herstein (1923-1988)
John W. Pratt
Peter A. Diamond (1940-)
Menachem E. Yaari (1935-)
Joseph E. Stiglitz (1942-)
Michael D. Rothschild (1942-)
Stephen A. Ross (1944-)

Beklenen Öznel Fayda Kuramı
Frank P. Ramsey (1903-1930)
Bruno de Finetti (1906-1985)
Leonard J. Savage (1917-1971)

Robert J. Aumann (1930-)
Jacques H. Dréze (1929-)

Kamu Tercihi Kuramı
Kenneth J. Arrow (1921-)
Gerard Debreu (1921-2004)
Jack Hirshleifer (1925-)
Edmond Malinvaud (1923-)
Roy Radner (1927-)
Mordecai Kurz (1934-)
Graciela Chichilnisky
Geoffrey Heal (1944-)

Beklenmeyen Fayda Kuramı
Maurice Allais (1911-)
George L.S. Shackle (1903-1992)
Daniel Ellsberg (1931-)
Peter C. Fishburn (1936-)
David Schmeidler
Mark J. Machina
Edi Karni
Soo-Hong Chew
K. R. MacCrimmon
John Quiggin
Graham Loomes
Robert Sugden
Daniel Kahnemann, David Tversky ve Deneysel Ekonomi
Paul Davidson ve Amerikan Post-Keynesyen Okulu

Bilgi Kuramı
Claude E. Shannon (1916-2001)
Abraham Wald (1902-1950)
Jacob Marschak (1898-1977)
Leonid Hurwicz (1917-)
Roy Radner (1927-)
Jack Hirshleifer (1925-)
William Vickrey (1914-1996)
James A. Mirrlees (1936-)
Robert E. Lucas, Jr. (1937-)
Sanford J. Grossman
Oliver D. Hart (1948-)
George Akerlof (1940-)
A. Michael Spence (1943-)
Joseph E. Stiglitz (1942-)
John G. Riley
Beth Allen
T. Groves

Peter J. Hammond
Bent Holmstrom
Michael C. Jensen (1939-)
David M. Kreps (1950-)
Charles Wilson
Margaret Bray
Robert M. Townsend (1948-)
Jean-Jacques Laffont (1947-)
Paul R. Milgrom (1948-)
Nancy L. Stokey

Oyun Kuramı

İlkler
Pierre-Remond de Montmort (1678-1719)
James Earl Waldegrave (1684-1741)
Daniel Bernoulli (1700-1782)
A. Augustin Cournot (1801-1877)
Ernest Zermelo (1871-1953)
Joseph L. F. Bertrand (1822-1900)
Emile Borel (1871-1956)
Sir Arthur L. Bowley (1869-1957)
Frederik Zeuthen (1888-1959)
Heinrich F. Stackelberg (1905-1946)

Öncüler
John von Neumann (1903-1957)
Oskar Morgenstern (1902-1977)
John Nash (1928-)
George J. Dantzig
Howard W. Kuhn
R. Duncan Luce (1925-)
Howard Raiffa
Julia Bowman Robinson (1919-1985)
Lloyd S. Shapley (1923-)
Martin Shubik (1926-)
Robert J. Aumann (1930-)
Herbert E. Scarf (1930-)
John C. Harsanyi (1920-2000)
Reinhard Selten (1930-)
William Vickrey (1914-1996)
James A. Mirrlees (1936-)

Modern Oyun Kuramı
Michael Maschler
David Schmeidler
Bezalel Peleg

James W. Friedman (1936-)
John Roberts (1945-)
Jean-François Mertens
Elon Kohlberg
Robert B. Wilson (1937-)
David M. Kreps (1950-)
Paul R. Milgrom (1948-)
Roger B. Myerson
Drew Fudenberg
Eric S. Maskin
Ariel Rubinstein (1951-)
Alvin E. Roth
Jean Tirole
Jean-Jacques Laffont (1947-)
David K. Levine
Martin J. Osborne

Evrimci Oyunlar
Thomas C. Schelling (1921-)
Robert M. Axelrod
Jorgen W. Weibull
H. Peyton Young
Larry Samuelson
George Mailath

Edgeworth Okulu

Kurucu
Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926)

Edgeworth temalarında ilk çalışmalar
William Ernest Johnson (1859-1931)
Arthur L. Bowley (1869-1957)
Frederik Zeuthen (1888-1959)
Harold Hotelling, John Hicks, Abba Lerner ve Paretoculuk
John von Neumann, Oskar Morgenstern ve Oyun Kuramı

Edgeworth Okulu
Martin Shubik (1926-)
Lloyd S. Shapley (1923-)
Herbert E. Scarf (1930-)
Gerard Debreu (1921-2004)
Robert J. Aumann (1930-)
Karl Vind (1933-)
Werner Hildenbrand (1936-)
Truman F. Bewley (1941-)
Donald J. Brown (1937-)
Abraham Robinson (1918-1974)

Andreu Mas-Colell (1944-)

Yeni Klasik Okul

makroekonomi
John F. Muth (1930-2005)
Robert E. Lucas, Jr. (1937-)
Thomas J. Sargent (1943-)
Robert J. Barro (1944-)
Neil Wallace (1939-)
Edward C. Prescott (1940-)
Robert M. Townsend (1948-)
Robert E. Hall (1943-)
Paul M. Romer (1955-)
Robert G. King (1951-)
Charles I. Plosser (1948-)

Monetaristler

İlk Monetaristler
Jean Bodin (1530-1596)
John Locke (1632-1704)
Henry Thorton (1760-1815) ve İngiliz Bulyonistler
Simon Newcomb (1835-1909)
Irving Fisher (1867-1947)
James Laurence Laughlin (1850-1933)
Henry C. Simons (1899-1946)
James W. Angell (1898-1986)
Jacques Leon Rueff (1896-1978)
Lauchlin B. Currie (1902-1993)
Clark Warburton (1896-1979)

Şikago Okulu Monetaristleri
Milton Friedman (1912-2006)
Anna J. Schwartz (1915-)
Philip Cagan (1927-)
Edmund S. Phelps (1933-)
Karl Brunner (1916-1989)
Allan H. Meltzer (1928-)
David E. W. Laidler (1938-)
Harry G. Johnson (1923-1979)
Robert E. Lucas ve Yeni Klasik Makroekonomi

İKTİSAT DERGİLERİ

A) YABANCI ÜLKELER

Journal des Savant - Fransa, 1665-1929 (ekonomi makalelerine de yer verir).

Philosophical Transactions of the Royal Society - Britanya, 1665-1886 ve 1887-1929 (ekonomi makalelerine de yer verir).

Scots Magazine - Britanya, 1739-1826 (ekonomi makalelerine de yer verir) İskoçya Aydınlanması'nın temel yazarları, daha sonra *Edinburgh Magazine*, 1924'te tekrar yayınlandı.

Encyclopèdie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des métiers et des arts - Fransa, 1751-1765) (ekonomi makalelerine de yer verir) Fransa Aydınlanması'nın ünlü eseri. Denis Diderot ve d'Alembert editörlüğünde yayınlandı.

Journal oeconomique - Fransa, 1751-1772. Yeni Colbertci dergi.

Novelliste Oeconomique et Littéraire - Fransa, 1754-1761.

Edinburgh Review - Britanya, 1755-1756 (ekonomi makalelerine de yer verir) İskoç Aydınlanması'nın Presbiteryen ve Torylerin çabasıyla kapatılan kısa ömürlü yayını.

Journal du Commerce - Belçika, 1759-1762.

Gazette du Commerce - Fransa, 1763-1783) (siyasal ve haber ağırlıklı) Daha çok iş dünyası haberleri veren, daha ağır makaleleri ek olarak yayınlayan dergi.

Journal d'agriculture, du commerce et des finances - Fransa, 1765-1783. Yeni Colbertci, daha sonra **Fizyokrat** ve en sonunda onlardan uzaklaşan, ağır makaleleri *Gazette du Commerce* başlığıyla yayınlayan dergi.

Ephémérides du Citoyen - Fransa, 1765-1772. Fizyokrat yayın, kapatıldı.

Nouvelles Ephémérides Economiques - Fransa, 1774-1766, 1788?. Fizyokrat.

Ephemeriden der Menschheit - Almanya, 1776-1782. Alman Fizyokratların girişimi.

La Décade philosophique - Fransa, 1794-? Jean-Baptiste **Say** editörlüğünde Fransa ekonomik liberalistlerin ilk önemli ideolojik yayını.

Journal des débats - Fransa, 1789-1842 (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Liberal eğilimli siyasal yönelimli dergi.

Journal d'économie publique, de morale et de politique - Fransa, 1796-? (siyasal ve haber ağırlıklı) Ekonomik konulara eğilse de daha fazla haber ağırlıklı.

Annales de statistique, ou Journal d'économie politique, industrielle et commerciale, de géographie, d'histoire naturelle, d'agriculture, de physique, d'hygiène et de littérature -Fransa, 1801-? (ekonomi makalelerine de yer verir) Sonraki adı *Archives statistiques de la France.*

Edinburgh Review - Britanya, 1809-1929 (ekonomi makalelerine de yer verir) İskoç Aydınlanması'ndan esinlenen Whig yayını. 1810'ların Bulyonist tartışmalarına yer veren, **Ricardo**'nun görüşlerini savunan etkili bir yayındır. İlk yıllarda editörü James R. McClloch.

Quarterly Review – Britanya, 1809-1929 (ekonomi makalelerine de yer verir) Tory yayını. John Murray tarafından kuruldu, ekonomi editörü şair Robert Southey.

Blackwood's Edinburgh Magazine - Britanya, 1817-1980 (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) İskoçya'ya dönük Tory yönelimli ve Quarterly Review'dan tutucu aylık yayın.

Revue Encyclopédique - Fransa, 1819-1835 (ekonomi makalelerine de yer verir) Fransız liberallerinin temel yayın organı, sonra **Saint-Simoncu.**

Westminster Review - Britanya, 1828-1914 (ekonomi makalelerine de yer verir) James Mill ve Jeremy Bentham tarafından kurulan "faydacı" ve siyasal yayın organı.

The Spectator - Britanya, 1828- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Whig yanlısı, haftalık.

Fraser's Magazine for Town and Country - Britanya, 1830- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Haftalık Tory yayını. 1849'da Thomas Carlyle ile John Stuart **Mill**'in kölelik sorunu ve ekonomideki rolü tartışmalarının sahnesi.

Proceedings of the British Association for the Advancement of Science - Britanya, 1833- Ekononistlerin F skesiyonuna 1833'da katıldıkları, 1860 ve 1870'lerde çıkarılmaları istenen ama bu isteklerinin gerçekleşmediği 1830'da kurulan British Association for the Advancement of Science (BAAS) örgütlenmesinin yayın organı.

Journal of the (Royal) Statistical Society of London - Britanya, 1838- (ekonomi makalelerine de yer verir) BAAS'nin F seksiyonu tarafından kurulan The Statistical Society of London İngilizce'nin ilk bilimsel dergisini yayınlamıştır. Uzun süre ekonomistlerin ciddi yayın aracı oldu.

Bulletin of Manchester Statistical Society - Britanya, 1833- (ekonomi makalelerine de yer verir) *JRSS* ayarında ve ekonomistler için aynı işlevi gören dergi. **Jevons**'un makaleleri burada yayınlandı.

Journal des économistes - Fransa, 1841-1940 (siyasal ve haber ağırlıklı) Fransız liberal düşüncesinin yayın organı. Société d'économie politique başkanı ve yayınevi sahibi Gilbert-Urbain Guillaumin tarafından kuruldu. Guillaumin yayınevinin yayınlarıyla birlikte 1852'de *Dictionnaire d'économie politique* de taraflarından yayınlandı.

New York Daily Tribune - ABD, 1841-1924. 1851'den 1862'ye kadar Karl **Marx**'ın yazdığı solcu günlük gazete

Punch Magazine - Britanya, 1841- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Victoria çağında etkili olan, varlığını halen sürdüren ve siyasal karikatürlere ilk kez yer veren ünlü dergi.

Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe - Almanya, 1842-1843. Prusya karşıtı, editörlüğünü Karl Marx'ın yaptığı günlük solcu gazete.

The Economist - Britanya, 1843- (siyasal ve haber ağırlıklı) **Manchester Okulu** liberalleri tarafından Tahıl Yasaları'na karşı çıkmak için kurulan haftalık dergi. Bugün de dünyanın sayılı haftalık ekonomi dergileri arasındadır.

New Englander and Yale Review - ABD, 1843- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) İlk yıllarında J. B. **Clark** dahil ekonomistlerin de yazdığı edebi dergi.

Libre-Échange - Fransa, 1846-? (siyasal ve haber ağırlıklı) Frédéric **Bastiat** tarafından kurulan haftalık liberal gazete.

Neue Rheinische Zeitung: Organ für demokratie - Almanya, 1848-1849. Marx'ın *Rheinische Zeitung* gazetesini diriltmek amacıyla çıkardığı ve gene kapatılan gazete.

Zeitschrift für die gesamte staatswissenschaft - Almanya, 1844-. Tübingen Üniversitesi tarafından yayınlanan ilk akademik ekonomi dergisi. Bugün *Journal of Institutional and Theoretical Economics* (*JITE*) adıyla biliniyor.

Bulletin de la Société d'économie politique - Fransa, 1846-. Bir meslek örgütü tarafından yayınlanan ilk ekonomi dergisi.

De Economist - Hollanda, 1852-. Hollanda Kraliyet Ekonomi Birliği yayını.

The Atlantic Monthly - ABD, 1857- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Ekonomi politikalarına yer veren popüler fikir dergisi.

Macmillan's Magazine - Britanya, 1859-?

Jahrbücher für nationalökonomie und statistik - Almanya, 1863-.

Fortnightly Review - Britanya, 1865-1954 (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) 1955'te *Contemporary Review*'a katıldı.

Contemporary Review - Britanya, 1866- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir).

Jahrbuch für Verwaltung und Rechtspflege des Deutschen Reichs - Almanya, 1871-. Gustav **Schmoller** tarafından *Verein für sozialpolitik* görüşünü yaymak amacıyla kurulan fakat akademik bir dergiye dönüşen, Alman siyasal çevrelerinin etkili dergisiydi (bkz. Alman Tarih Okulu). Sonraki adı *Schmollers Jahrbuch* ve bugünkü adı *Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften.*

L'Économiste français – Fransa, 1873 -1937 (siyasal ve haber ağırlıklı) *Revue économique et financière* (1937-1940) ile birleşti.

Giornale degli Economisti - İtalya, 1875-. Milano'daki Bocconi Üniversitesi tarafından yayınlanan ve **Lozan Okulu**'nun görüşleriyle uzun süre "matematik" makalelerini kabul eden tek ekonomi dergisi.

Mind - Britanya, 1876- (ekonomi makalelerine de yer verir) Cambridge'in **Marshall** görüşündeki ekonomistlerinin felsefi yazılarına yer veren felsefe dergisi.

Proceedings of the National Academy of Sciences - ABD, 1877- (ekonomi makalelerine de yer verir) Genel olarak bilimsel buluşların haber ve özetlerinin yer aldığı itibarlı dergi.

La réforme sociale - Fransa, 1881-1930. Société d'économie sociale'in yayın organı. Sonraki adı *Revue d'économie sociale et rurale.*

Die Neue Zeit: Revue des geistigen und öffentlichen Lebens - Almanya, 1883-1923. Stuttgart'ta Karl **Kautsky** tarafından yayınlanan Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi yayın organı. Marksist ekonominin ilk dönem temel yayın organı, sonraki revizyonizm tartışmalarının sahnesi.

Annuaire de l'économie politique et de la statistique - Fransa, 1884-1899.

The Commonweal - Britanya, 1885-1895 (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Aylık, radikal sosyalist.

Quarterly Journal of Economics - ABD, 1886-. Harvard Üniversitesi yayını. Marshall ekonomisi çizgisinde ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar en itibarlı ABD ekonomi dergisi.

Political Science Quarterly - ABD, 1886- (ekonomi makalelerine de yer verir) 1880'de Columbia'da kurulan Siyasal Bilgiler Akademisi'nin popüler ve siyasal yayın organı.

Revue d'économie politique - Fransa, 1887-. Liberal *Journal des économistes*'e karşı Léon **Walras**'ın teşvikiyle Charles Gide tarafından kurulan, sendikalist sosyalistlerin ve Lozan Okulu'nun görüşlerine yer veren, Gide 1932'de emekli olana kadar Fransa'nın en itibarlı ekonomi dergisi.

Statsokonomisk tidsskrift - Norway, 1887-.

Journal of American Statistical Association - ABD,1888-. ABD ekonomistlerinin örgütünün yayın organı. En çok matematik ağırlıklı yaklaşımın sesi olmuştur.

Economic Journal - Britanya, 1891-. 1890'da kurulan Kraliyet Ekonomi Derneği'nin yayın organı. Uzun süre Britanya'nın en itibarlı ve ciddi ekonomi dergisi oldu. 1891'den 1911'e kadar editörlüğünü Francis Ysidro **Edgeworth**, sonra John Maynard **Keynes** yaptı (Edgeworth, Keynes'e yardımcı editör olarak bir süre sonra göreve döndü). Alfred Marshall'ın dergiyi matematik ve tarihten uzak tutan Neoklasik yaklaşımı, Edgeworth ve **Pigou**'nun kitap eleştirileri dışında dergiyi zayıflattı. Keynes'le canlanan dergi, **Sraffa**, **Hayek**, Stokholm okulu tartışmalarına sahne oldu.

Economic Review - Britanya, 1891-1914. Oxford'un Hıristiyan Sosyal Birlik'çileri tarafından *Economic Journal*'a rakip olarak yayınlanan dergi.

Annals of the American Academy of Political and Social Sciences - ABD, 1890- (ekonomi makalelerine de yer verir).

The Clarion - Britanya, 1891-1931 (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Haftalık sosyalist dergi.

Journal of Political Economy - ABD, 1892-. Şikago Üniversitesi fakültesinin yayın organı. 1920'lerde Frank H. Knight'ın militan neoklasik görüşünün sesiydi. Savaştan sonra **Şikago Okulu**'nun ve **Monetarizm**'in sesi oldu. Makro ekonomide **Yeni Klasik Okul**'un ve mikro ekonomide Şikago Okulu'nun yayın organı niteliğinde.

Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik - Avusturya, 1892-.

Statsvetenskaplig tidskrift för politik-statistik-ekonomik - İsveç, 1897-?

Ekonomisk Tidskrift - İsveç,1899-. Stokholm okulunun sesi. Adı *Swedish* sonra *Scandanavian Journal of Economics* oldu.

Biometrika - Britanya, 1901- (ekonomi makalelerine de yer verir).

Revue économique internationale - Belçika, 1904-1940. Fransa-Belçika sanayi ve finansman kuruluşlarının desteğiyle kurulan ve Fransız tarih okulunun görüşleriyle korporatist yaklaşıma yer veren eklektik dergi.

Proceedings of the American Political Science Association - ABD, 1904-. 1913'ten sonra *American Political Science Review*, 1913- (ekonomi makalelerine de yer verir) İlk dönemde özellikle **Kurumsal İktisat** yazarlarından katkı alıyordu.

The Nation - Britanya, 1907-1931 (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Önce liberal sonra işçi dergisi. 1822'de kurulmuş olan edebi dergi Athenaeum ile 1921'de birleşti. Keynes'in başkanlığında bir grup 1923'te *Nation and Athenaeum*'u satın aldı. Keynes dergiyi hükümet politikalarını eleştirmek için kullandı. 1931'de *New Statesman* ile birleşti.

Revue d'histoire économique et sociale - Fransa, 1908-. Auguste Deschamps ile Auguste Dubois tarafından kurulan ekonomi tarihi dergisi. Adı *Histoire, économie et société* oldu.

Bulletin of the American Economic Association (ABD), 1908-1910. 1885'te kurulan Amerikan Ekonomik Derneği'nin yayın organı. *American Economic Review*'a dönüştü.

American Economic Review - ABD, 1911-. 1885'te kurulan Amerikan Ekonomik Derneği'nin temel yayın organı. Tarihi boyunca kalitesi değişkenlik göstermiştir. Başlangıçta Kurumsal İktisat'ın düşüncelerine yer veriyordu. 1945'ten sonra Neoklasik yaklaşımı benimsedi. Amerikan ekonomik dergilerinin en itibarlısı ve ortodoks ekonominin sözcüsüdür.

Archiv fur Sozialwissenschaft und Sozialpolitik - Almanya, 1911-1923.

The New Statesman - Britanya, 1912- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) **Fabianlar** tarafından kurulan haftalık dergi. 1931'de Keynes'in dergisi, haftalık *The Nation and Athenaeum* dergisi de ona katıldı.

Weltwirtschaftliches Archiv - Almanya), 1913-. Bir araştırma enstitüsü tarafından yayınlanan il dergi. Kiel Okulu'nun Dünya Ekonomisi Enstitüsü tarafından yayınlandı. Konjonktür dalgalanmaları tartışmasının Nazi iktidarına kadar en önemli sesiydi.

Chinese Social and Political Science Review – Çin, 1916-1937.

Forbes- 1917'de ABD'de kurulan yayın şirketinin ve bütün dünyaya yayılmış dergilerinin adı. Yayınladığı sıralama listeleri içinde dünya zenginleri listesi en ünlüsüdür.

Review of Economics and Statistics - ABD, 1919-. Harvard'ın ikinci dergisi. Konjonktür dalgalanmaları tartışmalarında önemli işlevi oldu.

Economica - Britanya, 1921-. London School of Economics'in dergisi. Cambridge'in ekonomideki egemenliğine karşı çıkartılmıştı.

International Labour Review - Uluslararası, 1921-.Milletler Cemiyeti ve daha sonra Birleşmiş Milletler içind eyer alan **Uluslararası Çalışma Örgütü**'nün yayın organı.

Zeitschrift für Volkswirtschaft und Socialpolitik - Avusturya, 1921-1927. 1929'da, *Zeitschrift für Nationalökonomie* olarak yeniden yayınlandı..

Journal of Business - ABD, 1922-. Şikago İşletme Okulu tarafından yayınlanan, Şikago Okulu'nun görüşlerini yansıtan dergi.

Annali di economia - İtalya, 1924-.

Kyoto University Economic Review - Japonya, 1926-?

Economic History Review - Britanya, 1927-. London School of Economics yayını, Britanya İktisat Tarihi Derneği'nin yayın organı.

Recherches économiques de Louvain - Belçika, 1929-. Université Catholique de Louvain yayın organı.

Zeitschrift für Nationalökonomie - Avusturya, 1929-. *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Socialpolitik* dergisinin devamı. Matematik eğilimili teorik yazıları kabul eden ilk dergi. 1970'den beri İngilizce *Journal of Economics* başlığını da taşıyor.

Annales d'histoire économique et sociale - Fransa, 1929-.

The Manchester School of Economic and Social Studies - Britanya, 1929-. Manchester Üniversitesi yayını.

Lloyds Bank Review - Britanya, 1930-.

Econometrica - Uluslararası, 1933-.İlk matematik yönelimli ve uluslararası (çeşitli dillerde yazı kabul eden) dergi. 1930'da kurulan Ekonometri Derneği tarafından yayınlandı. Alfred Cowles'un mali desteğiyle Irving **Fisher** ve Ragnar Frisch tarafından, uzun yıllar Frisch'in editörlüğüyle yayın yaptı. **Ekonometri** ve **Pareto** ekonomisinin güçlenmesiyle itibar kazandı; Yeni Walrascı **denge** kuramının yayın organı oldu. Bugün de itibarı devam etmekte ise de matematik ağırlığı nedeniyle okuyucu kitlesi geniş değildir.

Review of Economic Studies - Britanya, 1933-. Resmi olarak London School of Economics'le ilişkisi yoksa da, Lionel Robbins'in desteğiyle bu okulun öğrencilerinden Paul **Sweezy**, Abba **Lerner**, Ursula (Webb) Hicks tarafından kuruldu. Matematik ağırlıklı olmasına karşılık, gençlere yer vermesiyle tanındı.

South African Journal of Economics – Güney Afrika, 1933-.

Southern Economic Journal - ABD, 1933-. Güneyli Ekonomi Derneği'nin yayın organı.

Canadian Journal of Economics and Political Science - Kanada, 1934-.

Social Research - ABD, 1934- (ekonomi makalelerine de yer verir) New School tarafından yayınlanan disiplinlerarası sosyal bilimler dergisi.

Oxford Economic Papers - Britanya, 1938-.

Journal of Economic History - ABD, 1941-.

American Journal of Economics and Sociology - ABD, 1941-. Henry **George**'un izleyicileri tarafından yayınlanan disiplinlerarası dergi.

Revue économique et sociale - İsviçre, 1943-. Modern Lozan Okulu'nun disiplinlerarası yayın organı.

Review of Social Economy - ABD, 1944-. 1941'de kurulan Sosyal Ekonomi Derneği'nin yayın organı.

Revista de economía política - İpanya, 1945-. Madrid'te Centro de Estudios Constitutionales yayın organı. 1983'tn sonra adı *Revista de historia económica* oldu.

Journal of Finance - ABD, 1946-. Amerikan Finans Derneği'nin yayın organı. 1970'lerden itibaren finans teorisindeki gelişmelerle kalitesi ve ünü arttı.

Far East Economic Review – 1946. Hong Kong'da yayına başlayan, Dow Jones grubunun etkin Asya dergisi.

Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review - İtalya, 1947-.

International Organization - ABD, 1947-. (ekonomi makalelerine de yer verir) Uluslar arası ilişkiler dergisi.

Ricerche economiche - İtalya, 1947-. Venedik Üniversitesi.

Economia internazionale - İtalya, 1948-. Cenova Ticaret Odası'nın yayın organı.

Économie appliquée - Fransa, 1948-. François Perroux tarafından 1944'te kurulan Institut de Sciences Economiques Appliqueées yayın organı.

Monthly Review - ABD, 1948-. Paul Sweezy ve Leo Huberman tarafından kurulan, Amerikan tekelci kapitalizm görüşünün ve **Neo-Marksist ekonomi**nin yayın organı.

Kyklos - İsviçre, 1948. Edgar Salin tarafından kurulan disiplinlerarası dergi.

Metroeconomica - Uluslararası, 1949-. Bütün görüşlere yer veren Anglo-Amerikan görüşte dergi.

Economic Studies Quarterly - Japonya, 1949-

Revue économique - Fransa, 1950-. Albert Aftalion tarafından kurulan ampirik yaklaşıma önem veren dergi.

Osaka Economic Papers - Japonya, 1952-

Challenge: The Magazine of economic affairs - US, 1952- (siyasal ve haber ağırlıklı) Popüler, siyaset ağırlıklı, kamu oyuna ekonomi bilgisi ulaştıran tarafsız dergi.

Journal of Industrial Economics - Uluslararası, 1952-

Economic Development and Cultural Change - ABD, 1952-. Şikago Okulu'nun **kalkınma** kuramının sözcüsü.

Scottish Journal of Political Economy - Britanya, 1953-

SIAM Journal on Applied Mathematics - ABD, 1953- (ekonomi makalelerine de yer verir) Endüsriyel ve Uygulamalı Matematik Derneği yayın organı.

IMF Staff Papers - Uluslararası, 1954. **Uluslararası Para Fonu** (IMF) kadrosu tarafından yayınlanan dergi.

American Economist - ABD, 1957- (siyasal ve haber ağırlıklı) 1915'te John Commons tarafından kurulan ekonomiyle ilgilenen öğrenci derneği Omicron Delta Epsilon'un yayın organı.

Journal of Law and Economics - ABD, 1958-. Şikago Okulu'nun hukuk ve ekonomi yaklaşımını ortaya koyan Şikago Hukuk Fakültesi dergisi.

Cahiers économiques de Bruxelles – Belçika, 1958-

Problems of Economics – Sovyetler Birliği, 1958-. Sovyet ekonomistlerin makalelerinin İngilizcesini yayınlayan dergi. 1992'den sonra adı *Problems of Economic Transition* oldu.

New Left Review - Britanya, 1960- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) *Universities & Left Review* ile *New Reasoner* dergilerinin birleşmesiyle kurulan solcu dergi.

International Economic Review - Uluslararası, 1960-. Published by the Uluslararası Ekonomi Derneği'nin yayın organı.

Western Economic Journal - ABD, 1962. 1922'de kurulan Batılı Ekonomistler Derneği'nin yayın organı. 1973'ten sonra adı *Economic Inquiry* oldu.

Australian Economic Papers - Avustralya, 1962-

Observer – 1962, OECD yayın organı.

Journal of Development Studies - Britanya, 1964.

Matekon – Sovyetler Birliği, 1964-. SSCB ve Doğu Avrupa Ekonomi ve İstatistikte Matematik Çalışmalar, Rusça ve Doğu Avrupa dillerindeki makalelerin İngilizcelerini yayınlar.

Journal of Economic Issues - ABD, 1967-. Kendisini **heteredoks** olarak tanımlayan ilk dergi. Bugün Amerika Kurumsal İktisat anlayışının yayın organı.

Economies et sociétés - Fransa, 1967-. 1944'te kurulan Institut de Sciences Economiques Appliqueées'in yayın organı.

Kredit und Kapital - Almanya, 1968-. Öncelikle bankacılık kuramı ve siyasetine yer veren dergi.

Journal of Economic Theory - Uluslararası, 1969-. Ticari bir yayınevi tarafından yayınlanan ilk ekonomi dergisi.

Journal of Economic Literature - ABD, 1969-. American Ekonomi Birliği'nin iktisat bibliyografyası ve Amerika'da tartışılan ekonomi konuları hakkında yayınlara yer veren dergisi.

Review of Radical Political Economy - ABD, 1969-. Radikal Siyasal Ekonomi Birliği'nin Neo-Marksist dergisi.

European Economic Review - Avrupa, 1969-. 1986'da kurulan Avrupa Ekonomi Derneği'nin özellikle Anglo-Amerikan yaklaşımlar dışında görüşlere yer veren dergisi.

History of Political Economy - Uluslararası, 1969- Duke Üniversitesi.

Journal of Money, Credit and Banking - ABD, 1969-.

Journal of Economic Education – 1969. Ulusal Ekonomi Eğitimi Kurulu'nun Amerikan Ekonomi Birliği'nin danışmanlığında, Heldref Yayınevi'nin işbirliği ile yayınlanır.

Brookings Papers on Economic Activity - ABD, 1970-. Solcu Brookings Enstitüsü tarafından yayınlanan makroekonomi dergisi.

Bell Journal of Economics - ABD, 1970-. 1984'te adı *RAND Journal of Economics* oldu. Özel araştırma enstitüsü Bell Labs yayını.

Journal of International Economics - Uluslararası, 1971-.

International Journal of Game Theory - Uluslararası, 1971.

Journal of Public Economics - Uluslararası, 1972-.

Journal of Monetary Economics - Uluslararası, 1972-.

Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy - ABD, 1973-. Karl Brunner tarafından yayınına *Journal of Monetary Economics* serisi içinde başlanılan, Monetarist makroekonomi dergisi.

Journal of Econometrics - Uluslararası, 1973-.

Atlantic Economic Journal -Uluslararası, 1973-. Uluslararası Atlantic Ekonomi Derneği yayın organı.

Eastern Economic Journal - ABD, 1974-. Doğulu Ekonomi Derneği'nin yayın organı.

Journal of Mathematical Economics - Uluslararası, 1974-.

Journal of Development Economics - Uluslararası, 1974-.

Cahiers d'économic politique - Fransa, 1974-. Tarihsel yaklaşıma sahip heterodoks yönelimli dergi.

Cambridge Journal of Economics - Britanya, 1977-. Cambridge Keynezcilerinin ve Yeni Ricardo okulunun yayın organı.

Journal of Libertarian Studies – 1977, Alabama'daki Ludwig von Misses Enstitüsü, aylık *The Free Market*, *The Austrian Economics Newsletter*, *The Mises Review*, *Review of Austrian Economics* ve onun yerine yayınlanan *The Quarterly Journal of Austrian Economics* dergilerini yayınlayan enstitünün yayınlarından.

Economics Letters - Uluslararası, 1978-. İlginç ve alışılmadık sonuçlara ulaşan kısa yazılara yer veren dergi.

Journal of Post Keynesian Economics - ABD, 1978-. Amerikan Post Keynezyen okul doğrultusunda heterodoks dergi.

Journal of Economic Dynamics and Control - Uluslararası, 1979. Dinamik optimizasyon ve genel bilgisayar yöntemlerine yer veren dergi.

Journal of Economic Behavior and Organization - Uluslararası, 1980.

Mathematical Social Sciences - Uluslararası, 1981-. Disiplinlerarası ve matematik ağırlıklı dergi.

Research in the History of Economic Thought and Methodology – 1983, yıllık, Hollanda.

Journal of Economic Perspectives - ABD, 1987-. American Ekonomi Derneği'nin popüler, öğretmen ve öğrenciler için özellikle yararlı dergisi.

Review of Austrian Economics - Uluslararası, 1987. Modern Avusturya Okulu'nun sesi. Bkz. *Journal of Libertarian Studies.*

Economic Systems Research - Uluslararası, 1988-. Uluslararası Girdi-Çıktı Derneği'nin yayın organı.

Games and Economic Behavior - Uluslararası, 1989-.

Review of Political Economy - ABD, 1989-. Yeni Ricardocu ve Post Keynezyen eğilimli ortodoks ekonomi dışı dergi.

Structural Change and Economic Dynamics - Uluslararası, 1990-. Çok sektörlü büyüme modellerine yer veren, Yeni Ricardocu yazılara açık, Avrupa geleneğini izleyen dergi.

Journal of Evolutionary Economics - Uluslararası, 1990-. Joseph **Schumpeter'i** izleyen, Kurumsal Ekonomi çıkışlı dergi.

The American Prospect - ABD, 1990- (siyasal ve haber ağırlıklı, ekonomi makalelerine de yer verir) Liberal-sol eğilimli ekonomi ve siyaset konularında görüşlere yer veren dergi.

Journal of the History of Economic Thought – 1990-. North American History of Economics Society, 1979'da yayınlamaya başladığı *the History of Economics Society Bulletin*'in yeniden adlandırılan biçimi.

Marshall Studies Bulletin – 1991-. Donald Walker tarafından 1994'te Walras Derneği kuruldu.

History of Economic Review – 1991-. Avustralya İktisadi Düşünceler Tarihi Dergisi. Australia.

History of Economic Ideas – 1993-. 1983'te kurulan *Quaderni di Storia dell'Economia Politica*'nın uluslararası dergisi.

The Journal of Economic Methodology – 1994-. Uluslararası ekonomik yöntem ağının (the International Network for Economic Method) 1989'da oluşturduğu *Methodus Bulletin* yerine yayınlamaya başladığı dergi.

Journal of Islamic Banking and Finance – 1999-. 3 ayda bir, Karaşi.

B) TÜRKİYE

Mecmua-i ulûm - 1879-1880, 15 günlük, 7 sayı, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, İstanbul.

Ziraat Gazetesi - 1 Temmuz 1297 (13 Temmuz 1881)-3 Teşrinievvel 1301 (15 Ekim 1885), 15 günlük, 48 sayı, Salim, İstanbul.

Orman ve Maadin Mecmuası – Temmuz 1300 (1884)-1308 (1893), aylık, Salih Münir, Serkiz Orpliyan, İstanbul.

Vergi ve Arazi Mecmuası – 31 Mart 1301 (12 Nisan 1885) – Kanun-i evvel 1302 (1886), aylık, İstanbul.

Ziraat ve Sınaat Tercüme-i Fünun Odaları Mecmuası - 1302 (1885), 15 günlük, 7 sayı, İstanbul.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası - 5 Kanun-i sani 1302 (17 Ocak 1887)-1928, aylık, Türkçe Fransızca, Ahmet Hamdi.

Revue Commerciale du Levant – 1890-1914, 315 sayı, İstanbul Fransız Ticaret Odası.

Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası – 1 Kanun-i evvel 1309 (13 Aralık 1893)-Şubat 1329 (Mart 1914), aylık, Abdüllatif, İstanbul.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi - 23 Nisan 1323 (6 Mayıs 1907), haftalık, Salih Zeki Ekinci, İzmir, üçüncü yılda *Ziraat ve Ticaret Gazetesi* adıyla İstanbul'a taşınmış, eski adıyla İzmir'de çıkmaya devam etmiş ve Cumhuriyet döneminde 1928'e kadar tekrar İstanbul'da yayınlanmıştır.

Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası – 31 Mayıs 1324 (13 Haziran 1908) - 1 Teşrin-i evvel 1327 (14 Ekim 1911), aylık, Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Nezareti, 17. sayıdan itibaren *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası* olarak yayınlanmıştır, İstanbul.

Ulûm-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası - 15 Kanun-i evvel 1324 (28 Aralık 1908)-Mart 1327 (Mart 1911), aylık, 24 sayı, Mehmet Cavit, Ahmet Şuayib, Rıza Tevfik. Bkz. KORALTÜRK, Murat (1996), "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişiminde Önemli Bir Yayın: Ulûm-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası ve Dizini", *Müteferrika*, Sayı: 8-9, s. 180-190.

İhsaiyyat-ı Maliye Mecmuası – 1325 (1909)-1332 (1916), yıllık/aylık, Maliye Nezareti İstatistik Şubesi, Türkçe, Fransızca, İstanbul.

Anadolu Çantası - 1909, haftalık İstanbul, Markar Markaryan.

Çiftçi - 30 Mart 1325 (1909) – 1928, aylık, 54 sayı, İstanbul Osmanlı Ziraat Cemiyeti yayını, Ahmet Muhtar, Mehmet Emin.

Tüccar Gazetesi – 2 Teşrin-i sani 1325 (1909), haftalık, Celaleddin, İstanbul.

İkramiyeli Gazete - 1909, haftalık, 23 sayı, İstanbul, Yusuf Sıddık, M. Razi.

Ziraat - 1909, aylık, Sadık, A. Ferid, Selanik.

Say ü Amel – 9 Kanun-i evvel 1326 (22 Aralık 1910) – 25 Mart 1327 (7 Nisan 1911), 15 günlük, 8 sayı, Osman Kahraman, İstanbul.

Müdafaa-i Maliye ve İktisadiyye – 1329 (1913), haftalık, Türkçe, Fransızca, Hami, İstanbul.

Sanayi – 1330 (1914) -1334 (1918), 15 günlük, 55 sayı, İbrahim Pertev, İstanbul.

İktisadiyat Mecmuası - 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916)-8 Teşrinisani 1333 (8 Kasım 1917), haftalık, 69 sayı, Türkçe, Fransızca, Celal Sahir Erozan, İstanbul.

Çiftçiler Derneği Mecmuası - 11 Eylül 1332 (24 Eylül 1916)-1335 (1919), aylık, Yunus Nadi, İstanbul.

Ticaret Mekteb-i Alisi Mecmuası – 1333 (1917), 2 aylık, Ticaret Mekteb-i Alisi, İstanbul.

Ticaret-i Umumiyye Mecmuası – 1333 (1917), haftalık, Ahmet Hamdi, İstanbul.

Ticaret ve Sanayi Gazetesi – 1336 (1920)-1337 (1921), 15 günlük, Ticaret Mekteb-i Alisi Mezunin Cemiyeti, İstanbul.

Türkiye İktisat Mecmuası - Haziran 1337 (1921)-1926, aylık, 132 sayı, Milli Türk Ticaret Birliği, Ahmet Hamdi Başer, İsmail Hakkı, Türkçe, Fransızca.

İktisad Vekâleti Mecmuası - 1923-1931, aylık, 14 sayı, Ankara İktisad Vekâleti yayını,

Ticaret Vekâleti Mecmuası – 1340 (1924) – 1928, aylık, Ticaret Vekaleti İstatistik ve Neşriyat Müdiriyeti, Ankara.

İstanbul Piyasa Gazetesi - 1924-1925, haftada 2 defa, 54 sayı, İstanbul, Türkçe Fransızca, Dr. Sabit.

Milli Ticaret - 1925-1926, haftalık, Ertuğrul Mümtaz, Rifat.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası - Kanun-i sani 1926, aylık, Türkçe Fransızca.

Köy - 1926-1928, aylık, 32 sayı, Ankara, Dr Ali Vahit.

Çiftçi - 1927, haftalık, 26 sayı, İzmir, Raşid Halil.

Asri Çiftçi - 15 Ağustos 1927- 1928, 15 günlük, 10 sayı, Bursa Vilayeti Ziraat Mektebi yayını.

Türk Ticaret-i Hariciye Gazetesi - 1928 Ocak-Mayıs, 5 sayı, Türkçe, Almanca, Fransızca. Bkz. DEMİREL, Alp (2006), "Türk Ticaret-i Hariciye Gazetesi ve Dizini", *Müteferrika*, Sayı: 29, s. 211-218.

İktisatçı - 1929, 15 günlük, 7 sayı, Âli İktisat Mektebi Mezunları Cemiyeti, Emin Arif, İstanbul.

Ziraat – 1929-1937, aylık, Ankara, Hikmet.

Ekonomi ve Finans - 1930-31, 9 sayı, İstanbul, Saim Nuri.

İktisat ve Tasarruf - Kanun-i evvel 1931-Kanun-i evvel 1941, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Vedat Nedim Tör, Ankara.

Mülkiye Mektebi Mecmuası – 1931, İstanbul sonra Ankara,

Kadro - 1932-1935, aylık, 36 sayı, Ankara, Kadro hareketi.

İktisat ve Ticaret Mecmuası - 1 Mayıs 1934-Temmuz/Ağustos 1935, aylık, 16 sayı, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, A. Galip Arıoğlu, A. Nedim..

İş ve Düşünce – 1934-1957, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul.

İktisat Fakültesi Mecmuası - Ekim 1939, üç aylık.

İktisadi Yürüyüş - 1939-1970, ayda iki sayı, 512 sayı, İstanbul, Selim Cavid Yazman, Aslan Tufan Yazman.

Ekonomi - 1943-1944, aylık, 5 sayı, İsmail Özerk, Galip Sunay, İzmir.

İşletme Ekonomisi ve Organizasyonu Mecmuası – 1943-1948, 44 sayı, İstanbul.

Çiftçi - 1945-1956, aylık, 132 sayı, Ankara, Celal Tarıman.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi – 1943

Cemiyet ve Ticaret Dergisi – 1947, 2 sayı, İstanbul..

Türkiye İktisat Mecmuası - Ocak 1948-Temmuz 1956, aylık, 93 sayı, İstanbul Tüccar Derneği, Mazhar Sensus, Ahmet Hamdi Başer.

Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası – 1948, İstanbul.

Üretim - Nisan-Aralık 1949, 9 sayı, Konya, sonra Ankara.

İktisadi Uyanış - 1949-1957, aylık, 107 sayı, İstanbul, Selim Cavid Yazman.

İktisadi Yükseliş - 1949, aylık, İstanbul, Şemseddin Cura, Aslan Tufan Yazman.

İktisat Dünyası – 1949, 8 sayı, İstanbul.

Economiste d'Orient – 1952-1959, İstanbul.

Türkiye İktisat Gazetesi - 5 Ocak 1953-23 Ağustos 1954, haftalık, 84 sayı, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Faruk A. Sünter, Ankara.

Forum - 1 Nisan 1954-1 Mart 1963/1970, 15 günlük, 214-379 sayı, Ankara, Osman Okyar, Bahri Savcı, Aydın Yalçın, Hasan Hüseyin Korkmazgil. DP'nin üniversite çevresi dışına ittiği öğretim üyelerinin dergisi.

Maliye Enstitüsü Dergisi - 1956, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Turkish Economic Review - 1960, Ankara

İktisad - 1964-1987, aylık, 277 sayı, İstanbul İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti.

Türkiye İktisat Postası - Temmuz 1966- Ankara 1968, İstanbul 1969, Mübeccel Üzrek.

Mülkiye Dergisi - 1966, Mülkiyeliler Birliği.

Karma Ekonomi – 1966, İstanbul.

Amme İdaresi Dergisi – 1968, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.

ODTÜ Gelişme Dergisi – 1970, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi.

Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi – 1972, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, sonra Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1973.

Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi – 1971.

Journal of Economic Cooperation among Islamic Countries - 1979 İslam ülkeleri İstatistik, ekonomik ve toplumsal araştırma ve eğitim merkezi yayını, Ankara.

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1980

Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi – 1980, 3 aylık, Ankara.

Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1981

Dünya - 1981- haftada 6 gün, Nezih Demirkent, İstanbul.

Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1982

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1983

Hazine ve Dış Ticaret Dergisi – 1984, Ankara, yeni adı *DTM Dış Ticaret Dergisi.*

Türkiye Ekonomisi ve Ekonomi İlmi - 1985

İktisat İşletme ve Finans Dergisi – 1986, Bilkanat Basım San. Ltd.

Ekonomide Ankara – 1986-1994, ATO.

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1987

Kamu İş Hukuku ve İktisat Dergisi - 1987, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası

Ekonomik Panorama – haftalık ekonomi haber dergisi, 1988-1993, *Ekonomik Trend* adıyla yayınına devam etmiştir.

Ekonomik Araştırmalar Dergisi – 1990, Ankara.

Ankara Sanayi Odası Dergisi – 1990-1992, 1993'ten sonra *ASOMEDYA* adıyla yayını devam etmiştir.

TÜSİAD Görüş Dergisi – 2 aylık, 1992.

Ekonomik Çözüm – 21 Mart 1994, haftalık.

Yönetim ve Ekonomi Dergisi - 1995, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Human Resources Dergisi – 1996, aylık.

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1996

Hazine Dergisi – 1996, Hazine Müsteşarlığı.

Ekonomi Muhabirleri Derneği – Haziran 1996.

Ekonomide Durum – 1996, Türk-İş Araştırma Merkezi.

Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1998

Active Finans Dergisi- 1998, 3 ayda bir, İstanbul.

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1999

Journal of Economic and Social Research – 1999, Fatih Üniversitesi.

Ekonomi ve Yönetim Bilimler Dergisi - 1999, Bahçeşehir Üniversitesi

Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 1999

Rekabet Dergisi - 2000, Rekabet Kurumu.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - 2001

Maltepe Üniversitesi Ekonomik Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi - 2001

Ege Akademik Bakış Dergisi – 2001, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Kal-Der Forum Dergisi – 2001

KAYNAKÇA

A) SÖZLÜK ve ANSİKLOPEDİLER

ARDA, Erhan (2002), *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul: :Alfa Y.

DÜNYA Yayın Kurulu (2003), *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, 8. baskı, İstanbul: Dünya Y.

EKDEMİR, Hasan Şadi (1992), *Ulusal/Uluslararası Çalışma-Sosyal Güvenlik-Hukuk-Ekonomi Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: SSK Yayını.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1986), *Ekonomi Sözlüğü*, 6. b., İstanbul: Remzi Kitapevi.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993), *Ticaret Sözlüğü*, 2. b., İstanbul: Remzi Kitapevi.

KOCAİMAMOĞLU, Suavi (1980), *Bankacılık Ansiklopedisi*, Ankara: T.İş Bankası Kültür Yayınları.

SEYİDOĞLU, Halil (2002), *Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük*, 3. b., İstanbul: Güzem Can Y.

SOYSAL, Cahit - Osman UYSAL - Murat ATABİNİCİ (1999) *Gümrük ve Dış Ticaret Sözlüğü*, İstanbul.

TARİH VAKFI (1998), *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

ÜLGER, İrfan Kaya (2003), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, İstanbul: TURKAB.

ULUCAN, D. (t.y.), *Sabah Büyük Ekonomi Sözlüğü*,

YALVAÇ, Faruk (1996), *Bankacılık Terimleri Sözlüğü*, 3. b., Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları.

YENİ, Coşkun (2005), *Bankacılık ve Finans Sözlüğü*, İstanbul: AlfaY.

B) KİTAPLAR

AKYÜZ, Yılmaz (1977), *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*, Ankara: AÜ SBF Yayınları.

AREN, Sadun (1963), *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 2. b., Ankara: Ajans Türk Matbaası.

BORATAV, Korkut (1974), *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

BORATAV, Korkut (2004), *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ENGELS, Friedrich (1975), *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Ankara: Sol Yayınları.

GALBRAITH, John Kenneth (2004), *İktisat Tarihi Geleceğin Aynası Olarak Bugün*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Y.

GILPIN, Robert (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press.

GÜLER, Birgül Ayman (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarlama Politikaları 1980-1995*, 2. baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

HAUSMAN, Daniel M. (1996), *The Inexact and Separate Science of Economics*, New York: Cambridge University Press.

HEILBRONER, Robert L. (2003), *İktisat Düşünürleri, Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri*, çev. Ali Tartanoğlu, Ankara: Dost Y.

HUNT, E. K. (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Y.

KAZGAN, Gülten (1974), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 2. b., Ankara: Bilgi Y.

KAZGAN, Gülten (2000), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet, Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KAZGAN, Gülten (2005), *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), 'Ekonomi Politik' Açısından Bir İrdeleme*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KUMAR, Krishan (1995), *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Y.

MARX, Karl (1974), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (1975), *Kapital*, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (1975), *Ücret, Fiyat ve Kâr*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

MARX, Karl - ENGELS, Friedrich (1998), *Komünist Manifesto*, Ankara: Ç Yayınevi.

LEFEEBVRE, Henri (1976), *Marx'ın Sosyolojisi*, İstanbul: Öncü Kitabevi.

ROLL, Eric (1973), *A History of Economic Thought*, 4. ed., Londra: Faber & Faber.

SAYAR, Ahmed Güner (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul: Der Yayınları.

SCHUMPETER, Joseph A. (1963), *History of Economic Aanalysis*, New York: Oxford University Press.

SELİK, Mehmet (1974), *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, 2. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi.

SÖNMEZ, Sinan (2005), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

TEZEL, Yahya S. (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, 5. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y.

YELDAN, Erinç (2003), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, 9. b., İstanbul: İletişim Y.

C) İNTERNET SİTELERİ:

1) www.amosweb.com/gls
2) www.bagimsizsosyalbilimciler.org
3) www.bddk.org.tr
4) www.bilgilik.com
5) www.bilgiyonetimi.com
6) www.bized.ac.uk/glossary/econglos.htm
7) www.ceterisparibus.net
8) www.dpt.gov.tr
9) www.dtm.gov.tr
10) www.econlib.org
11) www.economist.com
12) www.economyprofessor.com
13) www.econturk.org
14) www.ecoyatirim.com.tr

15) www.eksisozluk.com
16) www.euroecolecon.org
17) www.felsefe.gen.tr
18) www.finansnews.com
19) www.finhat.com
20) www.forumsocialmundial.org.br
21) www.geocities.com
22) www.hazine.gov.tr
23) www.hisse.net
24) www.igeme.gov.tr
25) www.ikv.org.tr
26) www.imkb.gov.tr
27) www.iqtisad.net
28) www.iscikonseyi.org
29) www.kalem.gen.tr
30) www.kutuphane.biz
31) www.malihaber.com
32) www.maliye.gov.tr
33) www.rekabet.gov.tr
34) www.spk.gov.tr
35) www.takasbank.com.tr
36) www.tbb.org.tr
37) www.tcmb.gov.tr
38) www.tspakb.org.tr
39) www.unc.edu/depts/econ/byrns_web/Economicae
40) www.vergiportali.com
41) www.weforum.org
42) www.wikipedia.org
43) www.ymm.net

Türkçe-İngilizce Sözlük

A

açık ekonomi open economy
açık pazar open market
açık piyasa işlemleri open market operations
açık işsizlik open unemployment
ad valorem vergi ad valorem tax
Aferizm Aferism
ağ etkisi network effect
ağalık landlordism
ahlaki tehlike moral hazard
aile bütçesi family budget
aile ekonomisi home economics
akılcı beklentiler kuramı rational expectations theory
akım değişken flow variable
aksak rekabet imperfect competition
alıcı tekeli monopsony
Alman Tarih Okulu German Historical School
alternatif maliyet alternative cost
alternatif piyasalar alternative markets
altın gold
altın standardı gold standard
altyapı infrastructure
altyapı yatırımları infrastructural investments
ambargo embargo
amele hand worker
amortisman amortisation, depreciation, capital comsumption allowance
Anadolu kaplanları Anatolian tigers
Anarko-Kapitalist Ekonomi Anarcho-Capitalist Economics
Anarko Sendikalizm Anarcho-Syndicalism
Anarşizm Anarchism
angarya forced labour, angaria
anlaşma collusin
anonim şirket joint stock company, corporation
anti-tekel siyaseti anti-trust policy
ara mal intermediate good
aracılık commission business, borkerage
arbitraj arbitrage
AR-GE research-development R&D
aristokrasi aristocracy
artan risk ilkesi law of increasing risk
artı değer surplus value
artizan artisan
arz supply
arz enflasyonu supply inflation
arz esnekliği supply elasticity
arz-talep dengesi supply and demand equilibrium
arz yanlısı iktisat supply side economics
ASEAN Güney-Doğu Asya Milletleri Birliği Association of South-east Asian Nations
asgari devlet minimal state, night watchman state, gendarme state
asgari fiyat belirleme resale price maintanence
asgari ücret minimum wage, subsistance wage
asırlık eğilim secular trend
askeri harcamalar military expenditure
Asya kaplanları Asian tigers
Asya Tipi Üretim Tarzı Asian Mode of Production
aşar tithe
aşırı kapitalizm excess capitalism
aşırı kâr excessive profit
aşırı üretim over production
Averch-Johnson etkisi Averch-Johnson Effect
avro euro
avro bonoları eurobonds
avrodolar eurodollars
Avrupa Birliği European Union
Avrupa Ekonomik Topluluğu AET European Economic Community (EEC)
Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Organisation for European Economic Co-operation (OEEC)
Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu European Trade Union Con-

federadtion (ETUC)
Avrupa Sanayici ve İşveren Konfederasyonları Birliği Confederation of European Business (UNICE)
Avrupa Serbest Ticaret Birliği European Free Trade Association (EFTA)
Avrupa Topluluğu European Community
Avrupa Toplulukları European Communities
Avusturya Okulu Austrian School
ayı piyasası bear market
ayni ödeme payment in kind
ayrımcılık ekonomisi discrimation economics
azalan kârlar yasası law of diminishing returns
azalan marjinal fayda diminishing marginal utility
azalan marjinal ikame oranı diminishing marginal rate of substitution
azalan marjinal verimler yasası law of diminishnig marginal productivity
azalan verim yasası law of diminishing returns
azami fiyat administred price
azgelişmişlik underdevelopment

B

bağımlılık dependancy
Bağ-Kur Social Security Institution for the Self-Employed and Independent Workers
Baker Planı Baker Plan
banka bank
banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV) banking and insurance transactions tax
bankalararası para piyasası interbank money market
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Banking Regulation and Supervision Agency
banker banker
banknot banknote
Basel anlaşması Basle agreement
Basel Komitesi Basle Committee
başabaş analizi break-even analysis
batık maliyetler sunk costs
bavul ticareti shuttle trade
Bayesgil yöntem Bayesian method
bebek endüstri infant industry
bekleyiş etkisi expectation
Bertrand Duopol Modeli Bertrand Duopoly Model
beşeri sermaye human capital
beyaz yakalılar white collars
beyin göçü brain migration
bıçak sırtı denge problemi knife edge equilibrium problem
bırakınız yapsınlar laissez faire
bilanço balance sheet
bilgi toplumu information society
bilgisayar destekli imalat computer aided manufacturing
bilgisayar destekli tasarım computer aided design
bireycilik individualism
birikim accumulation
birikmiş emek accumulated labour
birim maliyet unit cost
birincil sektör primary sector
birleşme merger
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı United Nations Development Programme (UNDP)
Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)
Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)
Birleşmiş Milletler Ulusötesi Korporasyonlar Merkezi United Nations Centre on Transnational Corporations (UNCTC)
boğa piyasası bull market
bono promissory note, bill
borç debt
borç yönetimi debt management
borsa stock exchange, stock market
boş zaman leisure
boykotaj boycott

bölgesel kalkınma regional development
Bölgesel Kalkınma Ajansı Regional Development Agency
bölgesel planlama regional planning
bölüşüm distribution
Bretton Woods Sistemi Bretton Woods System
broker broker
brüt yurtiçi yatırım gross domestic investment
burjuvazi bourgeoisie
bürokrasi bureaucracy
bütçe budget
bütçe açığı budget deficit
bütçe dengesi budget balance
Büyük Bunalım Great Depression
büyüme growth

C

Cambridge Okulu Cambridge School
canlı emek living labour
cansız emek dead labour
cari açık current account deficit
cari fiyatlar current price
cari işlemler hesabı current account
CIF CIF
cizye poll tax
Coase teoremi Coase theorem
Cobb-Douglas üretim fonksiyonu Cobb-Douglas production function
Cobb-Web Teoremi Cobb-Web theorem
Comecon Council for Mutual Economic Aid
Cournot Duopol Modeli Cournot Duopoly Model

Ç

çalışma hakkı right to work
çalışma mükellefiyeti compulsory work
çalışma süresi hours of work
çapraz esneklik cross elasticity
çapraz kur cross exchange rates
çapraz sübvansiyon cross subsidization
çarpan etkisi multiplier effect
Çartizm Chartism
çek check, cheque
çekirdek enflasyon core inflation
çevre maliyetleri environmental costs
çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) enviromental impact assesment
çıktı output
çıraklık apprenticeship
Çit Çevirme Hareketi Enclosure of Common Fields
çocuk emeği child labour
çoğaltan etkisi multiplier effect
Çok Taraflı Yatırım Anlaşması Multilateral Agreement on Investment (MAI)
Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı Multinational Investment Guarantee Agency (MIGA)
çokuluslu şirketler multinational corporations

D

dağılmış gecikme distributed lag
dağıtım distribution
dalgalanma fluctuations
dalgalı kur free floating exchange rate
damga vergisi stamp duty
damping dumping
dara kaybı deadweight loss
darphane mint
Davos toplantıları Davos meetings
Davranışsal Ekonomi Behavioral Economics
dayanıklı mal durable good
dayanıksız mal nondurable good
dealer dealer
deflasyon deflation
deflasyonist açık deflationary gap
deflatör deflator
değer value
değerli kağıt securities
değişim exchange
değişim değeri exchange value
değişken faizli ihraçlar floating rate notes
değişken maliyet variable cost

demografi demographics
Demsetz Rekabet Teorisi Demsetz Competition Theory
denge equilibrium
denge fiyatı equilibrium price
dengesizlik okulu disequilibrium school
denk bütçe balanced budget
depresyon depression
deregülasyon deregulation
desteleme bundling
destekleme alımları agricultural support programs
devalüasyon devaluation
devlet government
devlet kapitalizmi state capitalism
Devlet Planlama Teşkilatı State Planning Organization
devlet tahvili government bonds, state bonds
devletçilik etatism
devletleştirme nationalization
dış alem international trade
dış borç foreign debt
dış denge external balance
dış ticaret dengesi foreign trade equilibrium
dış ticaret hadleri terms of foreign trade
dış yardım foreign aid
dış yatırım foreign investment
dışsal ekonomiler external economies, externalities
dikey birleşme vertical merger
dinamik analiz dynamic analysis
dinamik makroekonomik modeller dynamic macroeconomic models
dirsekli talep eğrisi kinked demand curve
doğal büyüme natural rate of growth
doğal ekonomi natural economy
doğal işsizlik oranı natural rate of unemployment
doğal kaynaklar natural resources
doğal tekel natural monopoly
doğal ücret kuramı natural wage theorem
doğrudan gelir desteği direct income support
doğrudan vergi direct tax
doğrudan yabancı yatırım direct foreign investment
doğrusal programlama linear programming
Doğu Asya Mucizesi East Asian Miracle
dolar dollar
dolaylı vergi indirect tax
Dow Jones endeksi Dow Jones index
doygunluk yasası law of saturation
dönemsel faiz periodic interest
Dördüncü Dünya Fourth World
döviz foreign exchange
döviz kuru foreign exchange rate
döviz kuru rejimleri exchange rate systems
döviz transferleri transfer of foreign exchange
döviz yönetimi exchange management
dövize çevrilebilir mevduat hesapları convertible Turkish lira deposits
düopol duopoly
düopson duopsony
durgunluk recession
Dünya Bankası World Bank
Dünya Ekonomik Forumu World Economic Forum
Dünya Sendikalar Federasyonu World Federation of Trade Unions (WFTU)
Dünya Sistemi World Systems Theory
Dünya Sosyal Forumu World Social Forum
Dünya Ticaret Örgütü World Trade Organization (WTO)
düşük mallar inferior goods
Düyun-u Umumiye Ottoman Public Debts Administration
düzenleyici kurumlar regulatory agencies

E

efektif effective

egzojen değişken exogenous variable
Ekolojik Ekonomi Ecological Economics
ekonometri econometrics
ekonomi economics
ekonomi politik political economy
ekonomi kuramı economic theory
ekonomik istikrar economic stability
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT) Economic Cooperation Organization (ECO)
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)
Ekonomik Kalkınmanın Evreleri Kuramı Stages Theory of Economic Development
ekonomik model economic model
ekonomik sistemler economic systems
Ekonomik Tablo Tableau Economique
Ekonomik ve Sosyal Konsey United Nations Economic and Social Council (ECOSOC)
eksik istihdam underemployment
eksik rekabet imperfect competition
el koyma foreclosure
elektronik fon transferi (EFT) electronic fund transfer
elektronik menkul kıymet transferi (EMKT) electronic securities transfer
emek labour
emek arzı labour supply
emek değer teorisi labour theory of value
emek göçü immigration of labour
emek talebi labour demand
emek yoğun labour intensive
Emekli Sandığı Pension Fund for Civil Servants
emeklilik retirement
emisyon currency issued
emisyon izni emission limit
emisyon ticareti emissions trading
emisyon vergileri emission tax
emlak vergisi estate duty
emperyalizm imperialism
endeks index
endeksleme indexation
endojen değişken endogenous variable
endüstriyalizm industrialism
enerji energy
enflasyon inflation
enflasyon endeksi inflation index
enflasyon hedeflemesi inflation targeting
enflasyon vergisi inflationary tax
enflasyonist resesyon inflationary recession
enformel sektör informal sector
Engel eğrisi Engel curve
Engel Kanunu Engel's Law
engelleyici fiyatlandırma predatory pricing
entegrasyon integration
envanter kuramı inventory theory
esham share of stock
esnaf craftsman
esnek istihdam flexible employment
esnek üretim flexible production
esneklik elasticity
esneklik katsayısı elasticity coefficient
eş maliyet doğrusu iso-cost curve
eş marjinallik ilkesi law of equal marginal utility
eş ürün eğrileri iso-quant curves
Eşel-Mobil sistemi escalator clause
eşitsiz değişim unequal exchange
eşitsiz gelişme uneven devolopment
e-ticaret e-trading
etkin piyasa efficient market
etkinlik efficiency
Evrimci Ekonomi Evolutionary Economics

F

Fabianizm Fabianism
fabrika factory
faiz interest
faiz dışı bütçe dengesi primary balance

faiz dışı fazla budget surplus excluding interest
faiz hadleri interest rates
faizsiz bankacılık Islamic finance institutions
fakirlik poverty
Faktör Fiyatlarıyla Safi Milli Hasıla Net National Product in Factor Prices
faktör maliyeti factor cost
faktöring factoring
farksızlık eğrileri indifference curves
Faşizm Fascism
fayda utulity
fayda-değer kuramı utulity value theory
fayda-maliyet analizi utility-cost analysis
Federal Fon Oranları Federal Funds Rate
Feodalizm Feudalism
Feminist Ekonomi Feminist Economics
fırsat maliyeti opportunity cost
fief fief
fikri mülkiyet intellectual property
finans finance
finans kapital finance capital
finansal kiralama leasing
firma firm
Fisher etkisi Fisher effect
fiyat price
fiyat endeksi price index
fiyat esnekliği price flexibility
fiyat farklılaştırması price discrimination
fiyat istikrarı price stability
fiyat-kazanç oranı price earnings ratio
fiyat makası price squeeze
fiyat önderliği price leadership
fiyat teorisi price theory
Fizyokratlar Physiocrats
fob free on board (fob)
fon akışı flow of funds
Fordizm Fordism
forfaiting forfaiting
forward forward
franchise bidding franchise bidding
franchising franchising
friksiyonel işsizlik frictional unemployment
fuar fair

G

G-7 Group of Seven
G-20 Group of Twenty
Galata bankerleri Galata bankers
Galata borsası Galata stock market
gayrimenkul real estate
gayrimenkul yatırımı real estate investment
gayrimenkul vergisi landed property tax
Gayrı Safi Milli Hasıla Gross National Product
GSMH zımni fiyat deflatörü GNP implicit price deflator
Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla Gross Domestic Product
geçim endeksi cost of living index
geçimlik ekonomi subsistence economy
geçimlik üretim subsistence production
geçimlik ürün subsistence product
gelir income
gelir dağılımı income distribution
gelir etkisi income effect
gelir vergisi income tax
gelirler politikası incomes policy
gelişmekte olan ülke developing country
genel bütçe general budget
genel denge general equilibrium
genel grev general strike
gerçek değer real value
gerçek faiz real interest
gerçek fiyat real price
gerçek gelir real income
gerçek servet etkisi real balance effect
gerçek ücret real wage
Giffen malları Giffen goods
Giffen Paradoksu Giffen Paradox

Gini Katsayısı Gini Coefficient
girdi input
girdi-çıktı analizi input-output analysis
giriş engeli barrier to entry
girişim sermayesi venture capital
girişimcilik enterprise
gizli işsizlik disguised unemployment
globalizm globalization
gosplan gosplan
gölge fiyatlar shadow prices
görünmeyen el invisible hand
görünmeyen kalemler invisible transactions
götürü vergi lump sum taxation
Gresham Kanunu Gresham's Law
grev strike
gümrük custom
Gümrük Birliği Customs Union
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)
gümrük tarifesi tariff
Güney Amerika Ortak Pazarı Mercado Comun del Sur (Mercosur)

H

hacienda hacienda
haksız rekabet unfair competition
halka açık anonim şirket publicly held company
halka arz public offering
hanehalkı household
hammadde raw material
haraç tribute
Harberger-Laursen-Metzler Etkisi Harberger-Laursen-Metzler effect
harcama expenditure
harcanabilir gelir disposable personal income
Harrod-Domar Büyüme Modeli Harrod-Domar Growth Model
hayali ihracat fictitious exports
hayat pahalılığı cost of living
hayvani hevesler animal spirits
hazine bonosu treasury bond
Heckscher-Ohlin Modeli Heckscher-Ohlin Model
hedge hedging
Herfindahl-Hirshman endeksi Herfindahl-Hirshman index-HHI
hesaben saklama book entry
Heteredoks Ekonomi Heteredox Economics
hızlandıran ilkesi accelerator principle
hilekârlık cheating
himayecilik protectionism
hiper enflasyon hyper inflation
hisse senedi shares, stock
hizmetler sektörü services sector
hür teşebbüs free enterprise

İ

IS-LM Modeli IS-LM Model
iç borç national debt
iç pazar internal market
iç ticaret hadleri internal terms of trade
içsel ekonomiler internal economies
ihale auction
ihracat export
ihracat destek kurumları export promotion agencies
ihracat kredi sigortası export credits insurance
ihracata yönelik sanayileşme export oriented industrialization
ihtiyaç need
ikame etkisi substitution effect
ikame malı substitute goods
iki yanlı monopol bilateral monopoly
İkinci Sanayi Devrimi Second Industrial Revolution
ikincil piyasa secondary market
ikincil sektör secondary sector
iktisaden faal nüfus economically active population
iktisadi planlama economic planning
iktisat tarihi history of economics
ilkel sermaye birikimi primitive accumulation of capital
iltizam tax farming
imalat sanayi manufacturing industry
imtiyaz privilege, concession

inovasyon innovation
insangücü manpower
İnsani Gelişme Endeksi Human Development Index
İslam ekonomisi Islam economics
İslam Kalkınma Bankası İslamic Development Bank
İslami sermaye Islamic capital
israf ekonomisi waste economy
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) İstanbul Stock Exchange
istatistik statistics
istihdam employment
istihdam esnekliği employment elasticity
iş çevrimleri business cycle, economic cycle
iş hukuku labour legislation
iş uyuşmazlığı labour dispute
işbölümü division of labour
işçi worker
işgücü labour force
işgücü dolaşımı circulation of labour
işgücüne katılma oranı labour force participation rate
işgücünün yeniden üretimi re-production of labour
işgünü workday
işlem maliyetleri transaction costs
işletme iktisadı managerial economics
işsizlik unemployment
işsizlik oranı unemployment rate
işsizlik sigortası unempolyment insurance
işveren employer
ithalat import
ithal ikamesi import subsitution
ithalat eğilimi propensity to import

J

J eğrisi J curve
Jugglar devreleri Jugglar cycle

K

kademeli fiyatlandırma non linear pricing
kafa emeği mental labour
kalite quality
kalkınma development
Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı Regional Cooperation for Development (RCD)
kalkınma planları development plans
kalkınmanın evreleri kuramı stages theory of development
kambiyo foreign exchange
Kameralizm Cameralism
kamu borcu public debt
kamu finansmanı public finance
Kamu İktisadi Teşebbüsleri state enterprises
Kamu Ortaklığı Fonu Public Participation Fund
kamu sektörü public sector
kamu tercihi kuramı public cohice theory
kamulaştırma expropriation
kaos kuramı chaos theory
kapalı ekonomi closed economy
kapasite capacity
kapital capital
kapitalizm capitalism
kapitalizmin bunalımı crisis of capitalism
kapitalizmin dönüşüm krizi transformation crisis of capitalizm
kapitülasyon capitulation
kapsam ekonomileri economies of scope
kâr profit
kâr hadleri profit margins
kâr maksimizasyonu profit maximization
kâr oranı rate of profit
kâr ölçümü measurement of profit
kara günler black days
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (EİB) Blacksea Economic Cooperation
kara liste black list
kara para illicit money
karaborsa black market
kararlı denge stable equilibrium
kararsız denge unstable equilibrium

kardinal faydacılar cardinal utilists
karma ekonomi mixed economy
karne ration book
karşı koyucu güç kuramı countervailing power
karşılaştırmalı ekonomik sistemler comparative economic systems
karşılaştırmalı üstünlükler kuramı comparative advantage theory
kartel cartel
katma bütçe added budget
katma değer value added
katma değer vergisi KDV value added tax
kayıt dışı ekonomi unrecorded economy
kayıtsızlık eğrileri indifference curves
kaynak aktarımı transfer payments
kaynak kullanımı destekleme fonu resource uitilization support fund
kesin hesap net account
Keynesyen Ekonomi Keynesian economics
kısa dönem short term
kıtlık scarcity
kıtlık rantı scarcity rent
kıyı(ötesi) bankacılığı offshore banking
kıymet value
kıymetli evrak commercial papers
kibutz kibbutz
Kiel Okulu Kiel School
King Kanunu King's Law
kişi başına milli gelir GNP per capita
kişisel gelir personal income
kişisel harcanabilir gelir personal disposable income
Kitchen devreleri Kitchen Cycle
kitlesel üretim mass production
Klasik Ekonomi Classical Economics
kliring clearing
know-how know-how
KOBİ küçükve orta boy işletme small and medium size enterprise
Kolbertizm Colbertism
kollektif şirket unlimited company
kolektivizm collectivism
kol emeği manual labour
kolhoz kolkhoz
komandit şirket limited partnership
komisyon commission
komisyonculuk brokerage
komprador comprador
komünizm communism
Kondratieff devreleri Kondratieff cycle
konjonktür conjuncture
konjonktürel işsizlik conjunctural unemployment
konsolidasyon consolidation
konsolide bütçe consolidated budget
konvertibilite convertibility
kooperatif birlikleri cooperative associations
kooperatifçilik cooperativism
korporasyon corporation
korporatizm corporatism, corporativism
korumacılık protectionism
kota quota
kotasyon quatation
köleci üretim biçimi slave mode of production
kölelik slavery
köylülük peasantry
kredi credit
kredi kartı credit card
kriz crisis, depression
kullanım değeri use value
kullanım maliyeti user cost
kurumlar vergisi corporation tax
Kurumsal Ekonomi Institutional Economics
kutu diyagramı box diagram
Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması North American Free Trade Agreement (NAFTA)
Kuzey Güney Ayrışması North-South Gap
Kuznets devreleri Kuznetts cycle
küçük burjuvazi petty bourgeoisie
küçük işletme small business

küçük sanayi small scale industry
küresel sermaye global capital
küreselleşme globalization

L

Laffer eğrisi Laffer curve
leasing leasing
Leontief paradoksu Leontief paradox
liberalizm liberalism
liberasyon, liberalizasyon liberation, liberalization
likidite liquidity
likidite tercihi liquidity preference
likidite tuzağı liquidity trap
limited şirket company with limited liability
limonlar piyasası lemons market
lineer programlama linear programming
lokavt lock out
lonca guilds
Lorenz Eğrisi Lorenz Curve
Louvre Anlaşması Louvre Accord
Lozan Okulu Lausanne School
Luddizm (makine kırıcılar) Ludism
lumpen proletarya lumpen proletariat
lüks luxury

M

mafya mafia
Mahreçler Kanunu Say's Law
makroekonomi macroeconomics
mal good
mal değişimi exchange, clearing, barter
mal farklılaştırması diversified quality
mali (finansal) araçlar financial instruments
mali kurumlar financial institutions
mali sektör financial sector
mali sermaye financial capital
mali yatırım financial investment
maliye finance
Maliye Bakanlığı Ministry of Finance
maliye politikası fiscal policy
maliyet cost
Malthusçuluk Malthusianism
mamul madde manufactured good
Manchester Okulu Manchester School
manifaktür manifacture
Maoizm Maoism
marjinal faktör maliyeti marginal factor cost
marjinal fayda marginal utility
marjinal gelir marginal revenue
marjinal ikame oranı marginal rate of substitution
marjinal ithalat eğilimi marginal propensity to import
marjinal maliyet marginal cost
marjinal sektör marginal sector
marjinal tasarruf eğilimi marginal propensity to save
marjinal teknik ikame oranı marginal rate of technical substitution
marjinal tüketim eğilimi marginal propensity to consume
marjinal vergi oranı marginal tax rate
marjinal verimlilik marginal productivity
marjinal yatırım eğilimi marginal propensity to invest
marjinallik ilkesi marginalism principle
Marksizm Marxism
Marksist Ekonomi Marxist Economics
Marshall-Lerner şartı Marshall-Lerner condition
Marshall planı ve yardımı Marshall Plan and aid
matematik mathematics
mavi yakalılar blue collars
memur civil servant
menkul değerler/ kıymetler securities
menü maliyetleri menu costs
Merkantilizm Mercantilism
Merkez Bankası Central Bank
merkez-çevre analizi core-periphery analysis
merkezi planlama central planning

merkezi yönetim bütçesi central government budget
mesai working hours
meslek odaları chambers of professions
meta commodity
meta fetişizmi commodity fetishism
mevduat deposit
mevsimlik işçi seasonal worker
mevsimlik işsizlik seasonal unemployment
mikroekonomi microeconomics
milli gelir national income
milli pazar national market
miri arazi state owned agricultural land
Modernizm Modernism
monetarizm monetarism
monopoli monopoly
monopsoni monopsony
montaj sanayi assembling industry
moratoryum moratorium
mortgage mortgage
motorlu taşıtlar vergisi motor vehicles tax
murabaha usury
müdahalecilik intervention
mülkiyet property
müsadere confiscation, seizure
müteahitlik contractorship
müterakki vergi progressive tax

N

narh administered prices
negatif gelir vergisi negative income tax
nema interest on money
neo-emperyalizm neo-emperialism
Neo-Keynesyen Ekonomi Neo-Keynesian economy
Neoklasik Ekonomi Neoclassical economics
Neoliberalizm Neoliberalism
Neo-Marksist Ekonomi Neo-Marxist Economics
NEP New Economic Policy
New Deal Politikası New Deal policy
net hata ve noksan net errors and omissions
net ihracat net export
Nobel Ekonomi Ödülleri Nobel Prize in Economic Sciences
nominal değer nominal value
normatif ekonomi normative economics

O

olanaksızlık teorisi impossibility theorem
olası adım hipotezi random walk hypothesis
oligopol oligopoly
oligopson oligopsony
optimum optimum
optimizasyon optimization
ordinal fayda ordinal utility
orta sınıf middle class
orta vadeli mali plan medium term financial plan
orta vadeli program medium term program
ortak girişim joint venture
Ortak Pazar Common Market
ortakçılık share-cropping
Ortalama birim maliyet average unit cost
ortalama değişken maliyet average variable cost
ortalama emek verimliliği average labour productivity
ortalama faktör maliyeti average factor cost
ortalama fiyat average price
ortalama gelir average revenue
ortalama maliyet average cost
ortalama ömür average life
ortalama sabit maliyet average fixed cost
ortalama tasarruf eğilimi average propensity to save
ortalama toplam maliyet average total cost
ortalama tüketim eğilimi average

propensity to consume
ortalama vergi oranı average tax rate
ortalama verim average product
ortodoks ekonomi orthodokx economics
Osmanlı Bankası Imperial Ottoman Bank
otarşi autarky
otomasyon automation
otomatik istikrar unsurları automatic stabilizator
otonom tüketim autonomus consumption
oyun kuramı game theory

Ö

ödemeler bilançosu balance of payments
ödemeler dengesi balance of payments equilibrium
ölçeğe göre getiri returns to scale
ölçek ekonomileri economies of scale
örnekleme sampling
örümcek ağı kuramı cobweb theorem
Özel Çekme Hakkı Special Drawing Rights
özel sektör private sector
özel tüketim vergisi (ÖTV) specific excise tax
özelleştirme privatization

P

pahalılık expensiveness
panayır fair
para money
para arzı money suplly
para değişim hızı velocity circulation of money
para piyasası money market
para politikası monetary policy
para talebi money demand
paranın miktar kuramı quantity theory of money
Pareto Optimumu Pareto Optimality
parite parity
part-time part-time
pastayı kapmak, kaymağı toplamak cream skimming
patent patent
pazar market
pazar gücü market power
pazar payı market share
pazarlama marketing
Perestroyka Perestroika
petrodolar petrodollar
petrol petroluem, oil
Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)
Philips Eğrisi Philips Curve
Pigou etkisi Pigou effect
piyasa market
piyasa başarısızlıkları market failure
piyasa ekonomisi market economy
piyasa sosyalizmi market socialism
plan plan
planlama planning
planlı ekonomi planned economy
plantasyon plantation
Plaza Anlaşması Plaza Accord
portfolyö yönetimi kuramları portfolio management theories
post-endüstriyel toplum post-industrial society
Post-Fordizm Post-Fordism
Postmodernizm Postmodernism
Post-Keynesyen Ekonomi Post-Keynesian economics
Post-Otistik İktisat Hareketi Post-Autistic Economics
potansiyel GSMH potential GNP
proletarya proletariat
Protestan ahlakı Protestant ethic

R

radikal ekonomi radical economics
Ramsey fiyatlandırma Ramsey Pricing
rant rent
rant-benzeri quasi-rent
rantiye sınıf rentier

Reaganomiks Reaganomics
reel ekonomi real economy
reel faiz real interest
reel konjonktür modeli real conjuncture model
reel sektör real sector
reeskont rediscount
re-export re-export
refah welfare
refah devleti welfare state
refah ekonomisi welfare economics
refah toplumu welfare society
regresyon analizi regression analysis
regülasyon regulation
Reji Ottoman Tobacco Regie
rekabet competition
Rekabet Kurumu Competition Authority
reklam advertisement
repo repurchase agrement
revalüasyon revaluation
rezerv reserve
risk risk
risk primi risk-based premium
risk sermayesi risk capital
robot robot
rüçhan hakkı preemptive right
rüçhan hakkı pazarı preemptive rights market

S

sabit fiyatlar constant prices
sabit kâr oranlı fiyatlandırma mark-up pricing
sabit kur fixed exchange rate
sabit maliyet fixed cost
sabit sermaye yatırımı fixed capital investment
Safi Milli Hasıla Net National Product
samuray tahvilleri samurai bonds
sanal ekonomi imaginary economics
sanayi industry
sanayi devleti industrial state
Sanayi Devrimi Industrial Revolution
sanayi odası chamber of industry
sanayi planları industrialization plans
sanayi sitesi industrial estate
sanayi teşvik kanunları legislation of encouragement of industry
sanayi toplumu industrial society
sanayi üretim endeksi index of industrial production
sanayileşme industrialization
sanayileşmekte olan ülkeler industrializating nations
sarı köpek sözleşmesi yellow dog contract
sarı sendikacılık yellow trade unionism
satıcı tekeli monopoly
satınalma gücü purchasing power
satınalma gücü paritesi purchasing power parity
savaş ekonomisi war economy
Say Kanunu Say's Law
sektörel uyarlanma kredileri sectoral adjusatment loans
selektif kredi politikası selective credit policy
sendikalizm syndicalism
senet bond
senyoraj seignorage
serbest bölge free zone
serbest dolaşım free circulation
serbest pazar free market
serbest rekabet free competition
serbest ticaret bölgesi free trade area
serbest üretim bölgesi free production zone
serf serf
sergi exhibition
sermaye capital
sermaye dolaşımı circulation of capital
sermaye emek oranı capital-labour ratio
sermaye-hasıla katsayısı capital-revenue coefficient
sermaye malı capital good
sermaye oluşumu capital formation
sermaye piyasası stock market
Sermaye Piyasası Kurulu Stock Exchange Commission

sermaye yoğun endüstri capital-intensive industry
sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişim yasası law of uneven and combined development of capital
sermayenin marjinal etkinliği marginal productivity of capital
sermayenin organik bileşimi organic composition of capital
servet wealth
servet vergileri property taxes
sıcak para hot money
sıfır büyüme zero growth
sıfır nüfus artışı zero population growth
sınıf class
sınır ticareti border trade
sikke coin
simsarlık being a commission agent, brokerage
simülasyon similation
sosyal fazla social surplus
sosyal güvenlik social security
sosyal koruma social protection
sosyal planlama social planning
Sosyal Sigortalar Kurumu Social Security Institution
Sosyal Yardım ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Fund to Encourage Social Aid and Solidarity
sosyalizm socialism
sovhoz sovhoz
sömürgecilik colonialism
sömürü exploitation
spekülasyon speculation
spekülatif balon speculative bubble
stagfilasyon stagflation
Stahanovizm Stakhanovite
standartizasyon standardisation
statik analiz static analysis
stok stock
stok değişken stock variable
sübvansiyon subsidy
sürdürülebilir kalkınma sustainable development
sürekli gelir hipotezi permanent income hypothesis
swap swap

Ş

şebeke dışsallığı network externality
şeffaflık transparency
şehir ekonomisi urban economics
Şikago Okulu Chicago School
şirket company

T

taban fiyat support price
tahkim arbitration
tahmin forecasting
tahvil bond, bill of exchange
takas barter
Takasbank Central Securities Depository of Turkey
talebin gelir esnekliği income elasticity of demand
talep demand
talep enflasyonu demand inflation
talep esnekliği elasticity of demand
tam anında teslim just in time
tam istihdam full employment
tam rekabet perfect competition
tamamlayıcı mal complementary good
tarım agriculture
tarım devrimi agricultural revolution
tarımda prim sistemi agricultural premium system
tarife tariff
tasarruf savings
tasarruf bonosu saving bond
tasarruf eğilimi propensity to save
tasarruf fonksiyonu saving function
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) Savings Deposit Insurance Fund
tasarruf oranı savings ratio
tasarruf-yatırım modeli saving-ivestment model
Taylorizm Taylorism
tedavül circulation
tedavül hızı velocity of circulation
tefecilik usury
tekelci kapitalizm monopoly capitalism

tekelci rekabet monopolistic competition
teknik analiz thecnical analysis
teknokrasi technocracy
teknoloji technology
teknolojik dönüşüm krizi technical transformation crisis
teknolojik işsizlik technological unemployment
telif hakkı copyright
temel mallar basic goods
temettü divident
ters repo reverse repurchase aggreement
ters seçim adverse selection
teşvik incentive
Thatcherizm Thatcherism
ticaret trade, commerce
ticaret hadleri terms of trade
ticaret hukuku commercial law
ticaret odası chamber of commerce
ticari sınırlama trade restriction
toplam fazla total surplus
toplam kalite yönetimi total quality management
toplu iş sözleşmesi collective agreement
toplu pazarlık collective bargaining
toplumsal anlaşma social contract
toplumsal işbölümü social division
toplumsal refah social welfare
toplumsal sermaye social capital
toplumsal ücret social wage
toplumsal ücret hakkı right to social wage
toprak land
toprak reformu land reform
toptan eşya fiyat endeksi wholesale price index
transfer harcamaları transfer expenditures
trend trend
Triffin Planı Triffin Plan
Tunç Yasası iron law of wages
tüketici artığı consumer surplus
tüketici fazlası consumer surplus
tüketici fiyatı endeksi consumer price index
tüketici hakları consumer rights
tüketici kredisi consumer credit
tüketici rantı consumer rent
tüketici seçimi consumer choice
tüketici talebi consumer demand
tüketici tatmini consumer satisfaction
tüketicinin korunması consumer protection
tüketim consumption
tüketim eğilimi consumer choice preferences
tüketim fonksiyonu consumption function
tüketim kooperatifleri consumer cooperatives
tüketim malı comsumption good
tüketim teorisi consumer theory
tüketim toplumu consumer society
tüketim vergisi consumption tax
Tüneldeki Yılan Snake in the Tunnel
türev talep derived demand
Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) Turkish Industrialists' and Businessmen's Association
Türkiye Bankalar Birliği Banks Association of Turkey
Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Turkish Revolutionist Workers Union Confederation
Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK) Confederation of Turkish Tradesmen and Craftsmen
Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) Confederation of Turkish Real Trade Unions
Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) Export Credit Bank of Turkey
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) Confederation of Turkish Trade-Unions
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Confederation of

Turkish Employers' Unions
Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) Confederation of Nationalist Trade Unions
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Turkish Union of Chambers and Stock Exchanges

U

ulaştırma sektörü transportation sector
ulusal burjuvazi national bourgeoisie
ulusal gelir national income
ulusal kaynaklar national resources
ulusal planlama national planning
ulusallaştırma nationalization
Uluslararası Çalışma Örgütü International Labour Organization (ILO)
Uluslararası Gelişme Ajansı Agency for International Development (AID)
Uluslararası Hür işçi Sendikaları Konfederasyonu International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU)
uluslararası iktisat international economics
uluslararası işçi sendikaları global trade unions
Uluslararası İşverenler Örgütü International Organisation of Employers (IOE)
uluslararası işveren örgütleri global employer associations
uluslararası likidite international liquidity
Uluslararası Ödemeler Bankası The Bank for International Settlements (BIS)
uluslararası ödemeler dengesi balance of international payments
Uluslararası Para Fonu International Monetary Fund (IMF)
Uluslararası Sermaye Piyasası Kurulları Örgütü The International Organization of Securities Commissions (IOSCO)
uluslararası tahkim international arbitration
ulusötesi şirket transnational corporation
Uruguay turu Uruguay round
uyarılmış tüketim induced consumption
uzmanlaşma specialization
uzun dalga longwave, Kondratieff waves, K-waves, grand supercycles, surges
uzun dönem long term

Ü

ücret wage
ücret fonu wage fund
ücret-kâr oranı wage-profit ratio
Üçüncü Dünya Third World
üçüncü sanayi devrimi third endustrial revolution
üçüncü yol third way
üçüncül sektör tertiary sector
üretici artığı producer surplus
üretici fazlası producer surplus
üretici fiyat endeksi producers price index
üretici rantı producer rent
üretim production
üretim araçları means of production
üretim biçimi mode of production
üretim faktörleri factors of production
üretim fonksiyonu production function
üretim güçleri forces of production
üretim kararları decisions of production
üretim istihsal vergisi production tax
ürün farklılaştırması product differentiation
üstyapı superstructure
Ütopyacılık Utopianism

V

vadeli işlem sözleşmesi futures
vadeli işlemler piyasaları futures marker
vakıf pious foundation

valör value date
vardiya shift
Varlık Vergisi Wealth Tax
varoş outer fringes of a city
vasıfsız işçi unskilled labour
Veblen malları Veblen goods
veraset ve intikal vergisi death duties
vergi taxation
vergi oranı tax rate
vergi yükü tax burden
verim eğrisi yield curve
verimlilik productivity
volatilite volatility

W

Wall Street Wall Street
Walras kuramı Walras's theory
Wicksell kuramı Wicksell's theory
Wieser kuramı Wieser's theory

Y

yabancı sermaye foreign capital
yabancılaşma alienation
yap-işlet-devret modeli build-operate-transfer model
yapısal işsizlik structural unemployment
yapısal uyarlanma kredileri structural adjustment loans
yapısal uyum programları structural adjustment programmes
Yapısalcılık Structuralism
yarıcılık share-cropping
yaşam standardı standard of living
yatay birleşme horizontal merger
yatırım investment
yatırım eğilimi investment propensity
yatırım fonksiyonu investment function
yatırım fonu investment fund
yatırım malı investment good
yatırımda risk primi risk premium on investment
yatırımın marjinal etkinliği marginal efficiency of investment
yedek sanayi ordusu industrial reserve army
Yeni Keynesyen Okul New Keynesian School
Yeni Klasik Okul New Classical School
Yeni Kurumsal Ekonomi New Institutional Economics
Yeni Merkantilizm Neo-Mercantilism
Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen New International Economic Order
yeniden üretim re-production
yerleşim kuramı location theory
Yeşil Devrim Green Revolution
yeşil milli gelir muhasebesi green national income accounts
yıllık programlar annual programs
29 Krizi 29 Crisis
yoğunlaşma concentration
yoğunlaşma oranı concentration ratio
yoksullaşma impoverishment
yoksulluk poverty
yükselen piyasalar emerging markets

Z

zaman-işgücü miktarları quantities of time and labour
zaman serisi analizi time series analysis
zanaatkârlık craftmanship
zorunlu emek forced labour
zorunlu tasarruf forced saving

İngilizce-Türkçe Sözlük

A

accelerator principle hızlandıran ilkesi
accumulated labour birikmiş emek
accumulation birikim
ad valorem tax ad valorem vergi
added budget katma bütçe
administered prices narh
adverse selection ters seçim
advertisement reklam
Aferism Aferizm
Agency for International Development (AID) Uluslararası Gelişme Ajansı
agricultural premium system tarımda prim sistemi
agricultural revolution tarım devrimi
agricultural support programs destekleme alımları
agriculture tarım
alienation yabancılaşma
alternative cost alternatif maliyet
alternative markets alternatif piyasalar
amortisation amortisman
Anarchism Anarşizm
Anarcho-Capitalist Economics Anarko-Kapitalist Ekonomi
Anarcho-Syndicalism Anarko Sendikalizm
Anatolian tigers Anadolu kaplanları
angaria angarya
animal spirits hayvani hevesler
annual programs yıllık programlar
anti-trust policy anti-tekel siyaseti
apprenticeship çıraklık
arbitrage arbitraj
arbitration tahkim
aristocracy aristokrasi
artisan artizan
Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) Güney-Doğu Asya Milletleri Birliği
Asian Mode of Production Asya Tipi Üretim Tarzı
Asian tigers Asya kaplanları
assembling industry montaj sanayi
auction ihale
Austrian School Avusturya Okulu
autarky otarşi
automatic stabilizator otomatik istikrar unsurları
automation otomasyon
autonomus consumption otonom tüketim
average cost ortalama maliyet
average factor cost ortalama faktör maliyeti
average fixed cost ortalama sabit maliyet
average labour productivity ortalama emek verimliliği
average life ortalama ömür
average price ortalama fiyat
average product ortalama verim
average propensity to consume ortalama tüketim eğilimi
average propensity to save ortalama tasarruf eğilimi
average revenue ortalama gelir
average tax rate ortalama vergi oranı
average total cost ortalama toplam maliyet
average unit cost ortalama birim maliyet
average variable cost ortalama değişken maliyet
Averch-Johnson Effect Averch-Johnson etkisi

B

Baker Plan Baker Planı
balance of international payments uluslararası ödemeler dengesi
balance of payments equilibrium ödemeler dengesi
balance of payments ödemeler bilançosu
balance sheet bilanço
balanced budget denk bütçe
bank banka
banker banker
banking and insurance transactions

tax banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV)
Banking Regulation and Supervision Agency Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
banknote banknot
Banks Association of Turkey Türkiye Bankalar Birliği
barrier to entry giriş engeli
barter takas
basic goods temel mallar
Basle agreement Basel anlaşması
Basle Committee Basel Komitesi
Bayesian method Bayesgil yöntem
bear market ayı piyasası
Behavioral Economics Davranışsal Ekonomi
Bertrand Duopoly Model Bertrand Duopol Modeli
bilateral monopoly iki yanlı monopol
black days kara günler
black list kara liste
black market karaborsa0
Blacksea Economic Cooperation (EIB) Karadeniz Ekonomik İşbirliği
blue collars mavi yakalılar
bond senet
bond, bill of exchange tahvil
book entry hesaben saklama
border trade sınır ticareti
bourgeoisie burjuvazi
box diagram kutu diyagramı
boycott boykotaj
brain migration beyin göçü
break-even analysis başabaş analizi
Bretton Woods System Bretton Woods Sistemi
broker broker
brokerage komisyonculuk
budget bütçe
budget balance bütçe dengesi
budget deficit bütçe açığı
budget surplus excluding interest faiz dışı fazla
build-operate-transfer model yap-işlet-devret modeli
bull market boğa piyasası
bundling desteleme
bureaucracy bürokrasi
business cycle, economic cycle iş çevrimleri

C

Cambridge School Cambridge Okulu
Cameralism Kameralizm
capacity kapasite
capital formation sermaye oluşumu
capital good sermaye malı
capital kapital
capital sermaye
capital comsumption allowance amortisman
capital-intensive industry sermaye yoğun endüstri
capitalism kapitalizm
capital-labour ratio sermaye emek oranı
capital-revenue coefficient sermaye-hasıla katsayısı
capitulation kapitülasyon
cardinal utilists kardinal faydacılar
cartel kartel
Central Bank Merkez Bankası
central government budget merkezi yönetim bütçesi
central planning merkezi planlama
chamber of commerce ticaret odası
chamber of industry sanayi odası
chambers of professions meslek odaları
chaos theory kaos kuramı
Chartism Çartizm
cheating hilekârlık
check, cheque çek
Chicago School Şikago Okulu
child labour çocuk emeği
CIF (cost, insurance, freight) CIF
circulation of capital sermaye dolaşımı
circulation of labour işgücü dolaşımı
circulation tedavül
civil servant memur
class sınıf
Classical Economics Klasik Ekonomi

clearing kliring
closed economy kapalı ekonomi
Coase theorem Coase teoremi
Cobb-Douglas production function Cobb-Douglas üretim fonksiyonu
Cobb-Web theorem Cobb-Web Teoremi
cobweb theorem örümcek ağı kuramı
coin sikke
Colbertism Kolbertizm
collective agreement toplu iş sözleşmesi
collective bargaining toplu pazarlık
collectivism kolektivizm
collusin anlaşma
colonialism sömürgecilik
commercial law ticaret hukuku
commercial papers kıymetli evrak
commission business aracılık
commission komisyon
commodity fetishism meta fetişizmi
commodity meta
Common Market Ortak Pazar
communism komünizm
company şirket
company with limited liability limited şirket
comparative advantage theory karşılaştırmalı üstünlükler kuramı
comparative economic systems karşılaştırmalı ekonomik sistemler
competition rekabet
Competition Authority Rekabet Kurumu
complementary good tamamlayıcı mal
comprador komprador
compulsory work çalışma mükellefiyeti
computer aided design bilgisayar destekli tasarım
computer aided manufacturing bilgisayar destekli imalat
comsumption good tüketim malı
concentration yoğunlaşma
concentration ratio yoğunlaşma oranı
Confederation of European Business (UNICE) Avrupa Sanayici ve İşveren Konfederasyonları Birliği
Confederation of Nationalist Trade Unions Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK)
Confederation of Turkish Employers' Unions Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)
Confederation of Turkish Real Trade Unions Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş)
Confederation of Turkish Tradesmen and Craftsmen Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK)
Confederation of Turkish Trade-Unions Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)
confiscation, seizure müsadere
conjunctural unemployment konjonktürel işsizlik
conjuncture konjonktür
consolidated budget konsolide bütçe
consolidation konsolidasyon
constant prices sabit fiyatlar
consumer choice preferences tüketim eğilimi
consumer choice tüketici seçimi
consumer cooperatives tüketim kooperatifleri
consumer credit tüketici kredisi
consumer demand tüketici talebi
consumer price index tüketici fiyatı endeksi
consumer protection tüketicinin korunması
consumer rent tüketici rantı
consumer rights tüketici hakları
consumer satisfaction tüketici tatmini
consumer society tüketim toplumu
consumer surplus tüketici artığı, tüketici fazlası
consumer theory tüketim teorisi
consumption function tüketim fonksiyonu
consumption tax tüketim vergisi
consumption tüketim

contractorship müteahitlik
convertibility konvertibilite
convertible Turkish lira deposits dövize çevrilebilir mevduat hesapları
cooperative associations kooperatif birlikleri
cooperativism kooperatifçilik
copyright telif hakkı
core inflation çekirdek enflasyon
core-periphery analysis merkez-çevre analizi
corporation korporasyon
corporation tax kurumlar vergisi
corporatism, corporativism korporatizm
cost maliyet
cost of living hayat pahalılığı
cost of living index geçim endeksi
Council for Mutual Economic Aid Comecon Comecon
countervailing power karşı koyucu güç kuramı
Cournot Duopoly Model Cournot Duopol Modeli
craftmanship zanaatkârlık
craftsman esnaf
cream skimming pastayı kapmak, kaymağı toplamak
credit card kredi kartı
credit kredi
crisis of capitalism kapitalizmin bunalımı
crisis, depression kriz
cross elasticity çapraz esneklik
cross exchange rates çapraz kur
cross subsidization çapraz sübvansiyon
currency issued emisyon
current account cari işlemler hesabı
current account deficit cari açık
current price cari fiyatlar
custom gümrük
Customs Union Gümrük Birliği

D

Davos meetings Davos toplantıları
dead labour cansız emek
deadweight loss dara kaybı
dealer dealer
death duties veraset ve intikal vergisi
debt borç
debt management borç yönetimi
decisions of production üretim kararları
deflation deflasyon
deflationary gap deflasyonist açık
deflator deflatör
demand inflation talep enflasyonu
demand talep
demographics demografi
Demsetz Competition Theory Demsetz Rekabet Teorisi
dependancy bağımlılık
deposit mevduat
depreciation amortisman
depression depresyon
deregulation deregülasyon
derived demand türev talep
devaluation devalüasyon
developing country gelişmekte olan ülke
development kalkınma
development plans kalkınma planları
diminishing marginal rate of substitution azalan marjinal ikame oranı
diminishing marginal utility azalan marjinal fayda
direct foreign investment doğrudan yabancı yatırım
direct income support doğrudan gelir desteği
direct tax doğrudan vergi
discrimation economics ayrımcılık ekonomisi
disequilibrium school dengesizlik okulu
disguised unemployment gizli işsizlik
disposable personal income harcanabilir gelir
distributed lag dağılmış gecikme
distribution dağıtım, bölüşüm
diversified quality mal farklılaştırması

divident temettü
division of labour işbölümü
dollar dolar
Dow Jones index Dow Jones endeksi
dumping damping
duopoly düopol
duopsony düopson
durable good dayanıklı mal
dynamic analysis dinamik analiz
dynamic macroeconomic models dinamik makroekonomik modeller

E

East Asian Miracle Doğu Asya Mucizesi
Ecological Economics Ekolojik Ekonomi
econometrics ekonometri
Economic Cooperation Organization (ECO) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT)
economic model ekonomik model
economic planning iktisadi planlama
economic stability ekonomik istikrar
economic systems ekonomik sistemler
economic theory ekonomi kuramı
economically active population iktisaden faal nüfus
economics ekonomi
economies of scale ölçek ekonomileri
economies of scope kapsam ekonomileri
effective efektif
efficiency etkinlik
efficient market etkin piyasa
elasticity coefficient esneklik katsayısı
elasticity esneklik
elasticity of demand talep esnekliği
electronic fund transfer elektronik fon transferi (EFT)
electronic securities transfer elektronik menkul kıymet transferi (EMKT)
embargo ambargo
emerging markets yükselen piyasalar
emission limit emisyon izni
emission tax emisyon vergileri
emissions trading emisyon ticareti
employer işveren
employment elasticity istihdam esnekliği
employment istihdam
Enclosure of Common Fields Çit Çevirme Hareketi
endogenous variable endojen değişken
energy enerji
Engel curve Engel eğrisi
Engel's Law Engel Kanunu
enterprise girişimcilik
enviromental impact assesment çevresel etki değerlendirmesi (ÇED)
environmental costs çevre maliyetleri
equilibrium denge
equilibrium price denge fiyatı
escalator clause Eşel-Mobil sistemi
estate duty emlak vergisi
etatism devletçilik
e-trading e-ticaret
euro avro
eurobonds avro bonoları
eurodollars avrodolar
European Communities Avrupa Toplulukları
European Community Avrupa Topluluğu
European Economic Community (EEC) Avrupa Ekonomik Topluluğu AET
European Free Trade Association (EFTA) Avrupa Serbest Ticaret Birliği
European Trade Union Confederadtion (ETUC) Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu
European Union Avrupa Birliği
Evolutionary Economics Evrimci Ekonomi
excess capitalism aşırı kapitalizm
excessive profit aşırı kâr
exchange değişim
exchange management döviz yönetimi

exchange rate systems döviz kuru rejimleri
exchange value değişim değeri
exhibition sergi
exogenous variable egzojen değişken
expectation bekleyiş etkisi
expenditure harcama
expensiveness pahalılık
exploitation sömürü
Export Credit Bank of Turkey Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank)
export credits insurance ihracat kredi sigortası
export ihracat
export oriented industrialization ihracata yönelik sanayileşme
export promotion agencies ihracat destek kurumları
expropriation kamulaştırma
external balance dış denge
external economies, externalities dışsal ekonomiler

F

Fabianism Fabianizm
factor cost faktör maliyeti
factoring faktöring
factors of production üretim faktörleri
factory fabrika
fair fuar, panayır
family budget aile bütçesi
Fascism Faşizm
Federal Funds Rate Federal Fon Oranları
Feminist Economics Feminist Ekonomi
Feudalism Feodalizm
fictitious exports hayali ihracat
fief fief
finance capital finans kapital
finance finans
finance maliye
financial capital mali sermaye
financial institutions mali kurumlar
financial instruments mali (finansal) araçlar
financial investment mali yatırım
financial sector mali sektör
firm firma
fiscal policy maliye politikası
Fisher effect Fisher etkisi
fixed capital investment sabit sermaye yatırımı
fixed cost sabit maliyet
fixed exchange rate sabit kur
flexible employment esnek istihdam
flexible production esnek üretim
floating rate notes değişken faizli ihraçlar
flow of funds fon akışı
flow variable akım değişken
fluctuations dalgalanma
forced labour zorunlu emek
forced saving zorunlu tasarruf
forces of production üretim güçleri
Fordism Fordizm
forecasting tahmin
foreclosure el koyma
foreign aid dış yardım
foreign capital yabancı sermaye
foreign debt dış borç
foreign exchange döviz
foreign exchange rate döviz kuru
foreign investment dış yatırım
foreign trade equilibrium dış ticaret dengesi
forfaiting forfaiting
forward forward
Fourth World Dördüncü Dünya
franchise bidding franchise bidding
franchising franchising
free circulation serbest dolaşım
free competition serbest rekabet
free enterprise hür teşebbüs
free floating exchange rate dalgalı kur
free market serbest pazar
free on board (fob) fob
free production zone serbest üretim bölgesi
free trade area serbest ticaret bölgesi
free zone serbest bölge

frictional unemployment friksiyonel işsizlik
full employment tam istihdam
Fund to Encourage Social Aid and Solidarity Sosyal Yardım ve Dayanışmayı Teşvik Fonu
futures marker vadeli işlemler piyasaları
futures vadeli işlem sözleşmesi

G

Galata bankers Galata bankerleri
Galata stock market Galata borsası
game theory oyun kuramı
General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
general budget genel bütçe
general equilibrium genel denge
general strike genel grev
German Historical School Alman Tarih Okulu
Giffen goods Giffen malları
Giffen Paradox Giffen Paradoksu
Gini Coefficient Gini Katsayısı
global capital küresel sermaye
global employer associations uluslararası işveren örgütleri
global trade unions uluslararası işçi sendikaları
Globalization globalizm
globalization küreselleşme
GNP implicit price deflator GSMH zımni fiyat deflatörü
GNP per capita kişi başına milli gelir
gold altın
gold standard altın standardı
good mal
gosplan gosplan
government bonds devlet tahvili
government devlet
grand supercycles uzun dalga
Great Depression Büyük Bunalım
green national income accounts yeşil milli gelir muhasebesi
Green Revolution Yeşil Devrim
Gresham's Law Gresham Kanunu
gross domestic investment brüt yurtiçi yatırım
Gross Domestic Product Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla
Gross National Product Gayrı Safi Milli Hasıla
Group of Seven G-7
Group of Twenty G-20
growth büyüme
guilds lonca

H

hacienda hacienda
hand worker amele
Harberger-Laursen-Metzler effect Harberger-Laursen-Metzler Etkisi
Harrod-Domar Growth Model Harrod-Domar Büyüme Modeli
Heckscher-Ohlin Model Heckscher-Ohlin Modeli
hedging hedge
Herfindahl-Hirshman index-HHI Herfindahl-Hirshman endeksi
Heteredox Economics Heteredoks Ekonomi
history of economics iktisat tarihi
home economics aile ekonomisi
horizontal merger yatay birleşme
hot money sıcak para
hours of work çalışma süresi
Household hanehalkı
human capital beşeri sermaye
Human Development Index İnsani Gelişme Endeksi
hyper inflation hiper enflasyon

I

Imperial Otoman Bank Osmanlı Bankası
Industrial Revolution Sanayi Devrimi
Institutional Economics Kurumsal Ekonomi
International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU) Uluslararası Hür işçi Sendikaları Konfederasyonu
International Labour Organization

(ILO) Uluslararası Çalışma Örgütü
International Monetary Fund (IMF) Uluslararası Para Fonu
International Organisation of Employers (IOE) Uluslararası İşverenler Örgütü
Islam economics İslam ekonomisi
Islamic capital İslami sermaye
Islamic finance institutions faizsiz bankacılık
IS-LM Model IS-LM Modeli
illicit Money kara para
imaginary economics sanal ekonomi
immigration of labour emek göçü
imperfect competition aksak rekabet, eksik rekabet
imperialism emperyalizm
import ithalat
import subsitution ithal ikamesi
impossibility theorem olanaksızlık teorisi
İmpoverishment yoksullaşma
incentive teşvik
income effect gelir etkisi
income elasticity of demand talebin gelir esnekliği
income gelir
income distribution gelir dağılımı
income tax gelir vergisi
incomes policy gelirler politikası
index endeks
index of industrial production sanayi üretim endeksi
İndexation endeksleme
indifference curves farksızlık eğrileri, kayıtsızlık eğrileri
indirect tax dolaylı vergi
individualism bireycilik
induced consumption uyarılmış tüketim
industrial estate sanayi sitesi
industrial reserve army yedek sanayi ordusu
industrial society sanayi toplumu
industrial state sanayi devleti
industrialism endüstriyalizm
industrializating nations sanayileşmekte olan ülkeler
industrialization plans sanayi planları
industrialization sanayileşme
industry sanayi
infant industry bebek endüstri
inferior goods düşük mallar
inflation enflasyon
inflation index enflasyon endeksi
inflation targeting enflasyon hedeflemesi
inflationary recession enflasyonist resesyon
inflationary tax enflasyon vergisi
informal sector enformel sektör
information society bilgi toplumu
infrastructural investments altyapı yatırımları
infrastructure altyapı
innovation inovasyon
input girdi
input-output analysis girdi-çıktı analizi
integration entegrasyon
intellectual property fikri mülkiyet
interbank money market bankalararası para piyasası
interest faiz
interest rates faiz hadleri
intermediate good ara mal
internal economies içsel ekonomiler
internal market iç pazar
internal terms of trade iç ticaret hadleri
international arbitration uluslararası tahkim
international economics uluslararası iktisat
international liquidity uluslararası likidite
intervention müdahalecilik
inventory theory envanter kuramı
investment function yatırım fonksiyonu
investment fund yatırım fonu
investment good yatırım malı
investment propensity yatırım eğilimi

investment yatırım
invisible hand görünmeyen el
invisible transactions görünmeyen kalemler
iron law of wages Tunç Yasası
Islamic Development Bank İslam Kalkınma Bankası
iso-cost curve eş maliyet doğrusu
iso-quant curves eş ürün eğrileri
Istanbul Stock Exchange İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)

J

J curve J eğrisi
joint stock company anonim şirket
joint venture ortak girişim
Jugglar cycle Jugglar devreleri
just in time tam anında teslim

K

K-waves uzun dalga
Keynesian economics Keynesyen Ekonomi
kibbutz kibutz
Kiel School Kiel Okulu
King's Law King Kanunu
kinked demand curve dirsekli talep eğrisi
Kitchen Cycle Kitchen devreleri
knife edge equilibrium problem bıçak sırtı denge problemi
know-how know-how
Kolkhoz kolhoz
Kondratieff cycle Kondratieff devreleri
Kuznetts cycle Kuznets devreleri

L

labour demand emek talebi
labour dispute iş uyuşmazlığı
labour emek
labour force işgücü
labour force participation rate işgücüne katılma oranı
labour intensive emek yoğun
labour legislation iş hukuku
labour supply emek arzı
labour theory of value emek değer teorisi
Laffer curve Laffer eğrisi
laissez faire bırakınız yapsınlar
land toprak
land reform toprak reformu
landed property tax gayrimenkul vergisi
landlordism ağalık
Lausanne School Lozan Okulu
law of diminishing returns azalan kârlar yasası
law of diminishnig marginal productivity azalan marjinal verimler yasası
law of equal marginal utility eş marjinallik ilkesi
law of increasing risk artan risk ilkesi
law of saturation doygunluk yasası
law of uneven and combined development of capital sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişim yasası
leasing finansal kiralama
legislation of encouragement of industry sanayi teşvik kanunları
leisure boş zaman
lemons market limonlar piyasası
Leontief paradox Leontief paradoksu
liberalism liberalizm
liberation, liberalization liberasyon, liberalizasyon
limited partnership komandit şirket
linear programming doğrusal programlama
liquidity likidite
liquidity preference likidite tercihi
liquidity trap likidite tuzağı
living labour canlı emek
location theory yerleşim kuramı
lock out lokavt
long term uzun dönem
longwave uzun dalga
Lorenz Curve Lorenz Eğrisi
Louvre Accord Louvre Anlaşması
Ludism Luddizm
lump sum taxation götürü vergi

lumpen proletariat lumpen proletarya
luxury lüks

M

macroeconomics makroekonomi
mafia mafya
Malthusianism Malthusçuluk
managerial economics işletme iktisadı
Manchester School Manchester Okulu
manifacture manifaktür
manpower insangücü
manual labour kol emeği
manufactured good mamul madde
manufacturing industry imalat sanayi
Maoism Maoizm
marginal cost marjinal maliyet
marginal efficiency of investment yatırımın marjinal etkinliği
marginal factor cost marjinal faktör maliyeti
marginal productivity marjinal verimlilik
marginal productivity of capital sermayenin marjinal etkinliği
marginal propensity to consume marjinal tüketim eğilimi
marginal propensity to import marjinal ithalat eğilimi
marginal propensity to invest marjinal yatırım eğilimi
marginal propensity to save marjinal tasarruf eğilimi
marginal rate of substitution marjinal ikame oranı
marginal rate of technical substitution marjinal teknik ikame oranı
marginal revenue marjinal gelir
marginal sector marjinal sektör
marginal tax rate marjinal vergi oranı
marginal utility marjinal fayda
marginalism principle marjinallik ilkesi
market pazar, piyasa
market economy piyasa ekonomisi
market failure piyasa başarısızlıkları
market power pazar gücü
market share pazar payı
market socialism piyasa sosyalizmi
marketing pazarlama
mark-up pricing sabit kâr oranlı fiyatlandırma
Marshall Plan and aid Marshall planı ve yardımı
Marshall-Lerner condition Marshall-Lerner şartı
Marxism Marksizm
Marxist Economics Marksist Ekonomi
mass production kitlesel üretim
mathematics matematik
means of production üretim araçları
measurement of profit kâr ölçümü
medium term financial plan orta vadeli mali plan
medium term program orta vadeli program
mental labour kafa emeği
menu costs menü maliyetleri
Mercantilism Merkantilizm
Mercosur Mercado Comun del Sur Güney Amerika Ortak Pazarı
merger birleşme
Microeconomics mikroekonomi
middle class orta sınıf
military expenditure askeri harcamalar
minimal state asgari devlet
minimum wage, subsistance wage asgari ücret
Ministry of Finance Maliye Bakanlığı
mint darphane
mixed economy karma ekonomi
mode of production üretim biçimi
Modernism Modernizm
monetarism monetarizm
monetary policy para politikası
money demand para talebi
money market para piyasası
money para
money suplly para arzı
monopolistic competition tekelci re-

kabet
monopoly capitalism tekelci kapitalizm
monopoly monopoli
Monopoly satıcı tekeli
monopsony alıcı tekeli
monopsony monopsoni
moral hazard ahlaki tehlike
moratorium moratoryum
mortgage mortgage
motor vehicles tax motorlu taşıtlar vergisi
Multilateral Agreement on Investment (MAI) Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
multinational corporations çokuluslu şirketler
Multinational Investment Guarantee Agency (MIGA) Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
multiplier effect çarpan etkisi, çoğaltan etkisi

N

national bourgeoisie ulusal burjuvazi
national debt iç borç
national income milli gelir, ulusal gelir
national market milli pazar
national planning ulusal planlama
national resources ulusal kaynaklar
nationalization devletleştirme, ulusallaştırma
natural economy doğal ekonomi
natural monopoly doğal tekel
natural rate of growth doğal büyüme
natural rate of unemployment doğal işsizlik oranı
natural resources doğal kaynaklar
natural wage theorem doğal ücret kuramı
need ihtiyaç
negative income tax negatif gelir vergisi
Neoclassical economics Neoklasik Ekonomi
neo-emperialism neo-emperyalizm
Neo-Keynesian economy Neo-Keynesyen Ekonomi
Neoliberalism Neoliberalizm
Neo-Marxist Economics Neo-Marksist Ekonomi
Neo-Mercantilism Yeni Merkantilizm
net account kesin hesap
net errors and omissions net hata ve noksan
net export net ihracat
Net National Product in Factor Prices Faktör Fiyatlarıyla Safi Milli Hasıla
Net National Product Safi Milli Hasıla
network effect ağ etkisi
network externality şebeke dışsallığı
New Classical School Yeni Klasik Okul
New Deal policy New Deal Politikası
New Economic Policy NEP
New Institutional Economics Yeni Kurumsal Ekonomi
New International Economic Order Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen
New Keynesian School Yeni Keynesyen Okul
Nobel Prize in Economic Sciences Nobel Ekonomi Ödülleri
nominal value nominal değer
non linear pricing kademeli fiyatlandırma
nondurable good dayanıksız mal
normative economics normatif ekonomi
North American Free Trade Agreement (NAFTA) Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
North-South Gap Kuzey Güney Ayrışması

O

offshore banking kıyı(ötesi) bankacılığı
oligopoly oligopol
oligopsony oligopson

open economy açık ekonomi
open market açık pazar
open market operations açık piyasa işlemleri
open unemployment açık işsizlik
opportunity cost fırsat maliyeti
optimization optimizasyon
optimum optimum
ordinal utility ordinal fayda
organic composition of capital sermayenin organik bileşimi
Organisation for European Economic Co-operation (OEEC) Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı
Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
orthodokx economics ortodoks ekonomi
Ottoman Public Debts Administration Düyun-u Umumiye
Ottoman Tobacco Regie Reji
output çıktı
outskirt varoş
over production aşırı üretim

P

Pareto Optimality Pareto Optimumu
parity parite
part-time part-time
patent patent
payment in kind ayni ödeme
peasantry köylülük
Pension Fund for Civil Servants Emekli Sandığı
Perestroika Perestroyka
perfect competition tam rekabet
periodic interest dönemsel faiz
permanent income hypothesis sürekli gelir hipotezi
personal disposable income kişisel harcanabilir gelir
personal income kişisel gelir
petrodollar petrodolar
petroluem oil, petrol
petty bourgeoisie küçük burjuvazi
Philips Curve Philips Eğrisi
Physiocrats Fizyokratlar
Pigou effect Pigou etkisi
pious foundation vakıf
plan plan
planned economy planlı ekonomi
planning planlama
plantation plantasyon
Plaza Accord Plaza Anlaşması
political economy ekonomi politik
poll tax cizye
portfolio management theories portfolyö yönetimi kuramları
Post-Autistic Economics Post-Otistik İktisat Hareketi
Post-Fordism Post-Fordizm
post-industrial society post-endüstriyel toplum
Post-Keynesian economics Post-Keynesyen Ekonomi
Postmodernism Postmodernizm
potential GNP potansiyel GSMH
poverty fakirlik
poverty yoksulluk
predatory pricing engelleyici fiyatlandırma
preemptive right rüçhan hakkı
preemptive rights market rüçhan hakkı pazarı
price discrimination fiyat farklılaştırması
price earnings ratio fiyat-kazanç oranı
price fiyat
price flexibility fiyat esnekliği
price index fiyat endeksi
price leadership fiyat önderliği
price squeeze fiyat makası
price stability fiyat istikrarı
price theory fiyat teorisi
primary balance faiz dışı bütçe dengesi
primary sector birincil sektör
primitive accumulation of capital il-

kel sermaye birikimi
private sector özel sektör
privatization özelleştirme
privilege, concession imtiyaz
producer rent üretici rantı
producer surplus üretici artığı, üretici fazlası
producers price index üretici fiyat endeksi
product differentiation ürün farklılaştırması
production function üretim fonksiyonu
production tax üretim, istihsal vergisi
production üretim
productivity verimlilik
profit kâr
profit margins kâr hadleri
profit maximization kâr maksimizasyonu
progressive tax müterakki vergi
proletariat proletarya
promissory note bono
propensity to import ithalat eğilimi
propensity to save tasarruf eğilimi
property mülkiyet
property taxes servet vergileri
protectionism himayecilik, korumacılık
Protestant ethic Protestan ahlakı
public cohice theory kamu tercihi kuramı
public debt kamu borcu
public finance kamu finansmanı
public offering halka arz
Public Participation Fund Kamu Ortaklığı Fonu
public sector kamu sektörü
publicly held company halka açık anonim şirket
purchasing power parity satınalma gücü paritesi
purchasing power satınalma gücü

Q

quality kalite
quantities of time and labour zaman-işgücü miktarları
quantity theory of money paranın miktar kuramı
quasi-rent rant-benzeri
quatation kotasyon
quota kota

R

radical economics radikal ekonomi
Ramsey Pricing Ramsey fiyatlandırma
random walk hypothesis olası adım hipotezi
rate of profit kâr oranı
ration book karne
rational expectations theory akılcı beklentiler kuramı
raw material hammadde
Reaganomics Reaganomiks
real balance effect gerçek servet etkisi
real conjuncture model reel konjonktür modeli
real economy reel ekonomi
real estate gayrimenkul
real estate investment gayrimenkul yatırımı
real income gerçek gelir
real interest gerçek faiz
real price gerçek fiyat
real sector reel sektör
real value gerçek değer
real wage gerçek ücret
recession durgunluk
rediscount reeskont
re-export re-export
Regional Cooperation for Development (RCD) Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
Regional Development Agency Bölgesel Kalkınma Ajansı
regional development bölgesel kalkınma
regional planning bölgesel planlama
regression analysis regresyon analizi
regulation regülasyon
regulatory agencies düzenleyici ku-

rumlar
rent rant
rentier rantiye sınıf
re-production yeniden üretim
re-production of labour işgücünün yeniden üretimi
repurchase agrement repo
resale price maintanence asgari fiyat belirleme
research-development R&D AR-GE
reserve rezerv
resource uitilization support fund kaynak kullanımı destekleme fonu
retirement emeklilik
returns to scale ölçeğe göre getiri
revaluation revalüasyon
reverse repurchase aggreement ters repo
right to social wage toplumsal ücret hakkı
right to work çalışma hakkı
risk capital risk sermayesi
risk premium on investment yatırımda risk primi
risk risk
risk-based premium risk primi
robot robot

S

sampling örnekleme
samurai bonds samuray tahvilleri
saving bond tasarruf bonosu
saving function tasarruf fonksiyonu
saving-ivestment model tasarruf-yatırım modeli
Savings Deposit Insurance Fund Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)
savings ratio tasarruf oranı
savings tasarruf
Say's Law Say Kanunu, Mahreçler Kanunu
scarcity kıtlık
scarcity rent kıtlık rantı
seasonal unemployment mevsimlik işsizlik
seasonal worker mevsimlik işçi
Second Industrial Revolution İkinci Sanayi Devrimi
secondary market ikincil piyasa
secondary sector ikincil sektör
sectoral adjusatment loans sektörel uyarlanma kredileri
secular trend asırlık eğilim
securities değerli kağıt
securities menkul değerler/ kıymetler
seignorage senyoraj
selective credit policy selektif kredi politikası
serf serf
services sector hizmetler sektörü
shadow prices gölge fiyatlar
share of stock esham
share-cropping ortakçılık, yarıcılık
shares, stock hisse senedi
shift vardiya
short term kısa dönem
shuttle trade bavul ticareti
similation simülasyon
slave mode of production köleci üretim biçimi
slavery kölelik
small and medium size enterprise KOBİ küçükve orta boy işletme
small business küçük işletme
small scale industry küçük sanayi
Snake in the Tunnel Tüneldeki Yılan
social capital toplumsal sermaye
social contract toplumsal anlaşma
social division toplumsal işbölümü
social planning sosyal planlama
social protection sosyal koruma
Social Security Institution Sosyal Sigortalar Kurumu
Social Security Institution for the Self-Employed and Independent Workers Bağ-Kur
social security sosyal güvenlik
social surplus sosyal fazla
social wage toplumsal ücret
social welfare toplumsal refah
socialism sosyalizm
sovhoz sovhoz
Special Drawing Rights Özel Çekme

Hakkı
specialization uzmanlaşma
specific excise tax özel tüketim vergisi (ÖTV)
speculation spekülasyon
speculative bubble spekülatif balon
stable equilibrium kararlı denge
stages theory of development kalkınmanın evreleri kuramı
stagflation stagfilasyon
Stakhanovite Stahanovizm
stamp duty damga vergisi
standard of living yaşam standardı
standardisation standartizasyon
state bonds devlet tahvili
state capitalism devlet kapitalizmi
state enterprises Kamu İktisadi Teşebbüsleri
State Planning Organization Devlet Planlama Teşkilatı
static analysis statik analiz
statistics istatistik
stock exchange borsa
Stock Exchange Commission Sermaye Piyasası Kurulu
stock market borsa, sermaye piyasası
stock stok
stock variable stok değişken
strike grev
structural adjustment loans yapısal uyarlanma kredileri
structural adjustment programmes yapısal uyum programları
structural unemployment yapısal işsizlik
Structuralism Yapısalcılık
subsidy sübvansiyon
subsistence economy geçimlik ekonomi
subsistence product geçimlik ürün
subsistence production geçimlik üretim
substitute goods ikame malı
substitution effect ikame etkisi
sunk costs batık maliyetler
superstructure üstyapı
supply and demand equilibrium arz-talep dengesi
supply arz
supply elasticity arz esnekliği
supply inflation arz enflasyonu
supply side economics arz yanlısı iktisat
support price taban fiyat
surplus value artı değer
sustainable development sürdürülebilir kalkınma
swap swap
syndicalism sendikalizm

T

Tableau Economique Ekonomik Tablo
Takasbank Central Securities Depository of Turkey Takasbank
tariff gümrük tarifesi
tax burden vergi yükü
tax farming iltizam
tax rate vergi oranı
taxation vergi
Taylorism Taylorizm
technical transformation crisis teknolojik dönüşüm krizi
technocracy teknokrasi
technological unemployment teknolojik işsizlik
technology teknoloji
terms of foreign trade dış ticaret hadleri
terms of trade ticaret hadleri
tertiary sector üçüncül sektör
Thatcherism Thatcherizm
The Bank for International Settlements (BIS) Uluslararası Ödemeler Bankası
The International Organization of Securities Commissions (IOSCO) Uluslararası Sermaye Piyasası Kurulları Örgütü
thecnical analysis teknik analiz
third endustrial revolution üçüncü sanayi devrimi
third way üçüncü yol
Third World Üçüncü Dünya

time series analysis zaman serisi analizi
tithe aşar
total quality management toplam kalite yönetimi
total surplus toplam fazla
trade restriction ticari sınırlama
trade ticaret
transaction costs işlem maliyetleri
transfer expenditures transfer harcamaları
transfer of foreign exchange döviz transferleri
transfer payments kaynak aktarımı
transformation crisis of capitalizm kapitalizmin dönüşüm krizi
transnational corporation ulusötesi şirket
transparency şeffaflık
transportation sector ulaştırma sektörü
treasury bond hazine bonosu
trend trend
tribute haraç
Triffin Plan Triffin Planı
Turkish Industrialists' and Businessmen's Association Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD)
Turkish Revolutionist Workers Union Confederation Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)
Turkish Union of Chambers and Stock Exchanges Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)
29 Crisis 29 Krizi

U

underemployment eksik istihdam
unemployment işsizlik
unemployment rate işsizlik oranı
unempolyment insurance işsizlik sigortası
unequal exchange eşitsiz değişim
uneven devolopment eşitsiz gelişme
unfair competition haksız rekabet
unit cost birim maliyet
United Nations Centre on Transnational Corporations (UNCTC) Birleşmiş Milletler Ulusötesi Korporasyonlar Merkezi
United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
United Nations Development Programme (UNDP) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
United Nations Economic and Social Council (ECOSOC) Ekonomik ve Sosyal Konsey
United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı
unlimited company kollektif şirket
unrecorded economy kayıt dışı ekonomi
unskilled labour vasıfsız işçi
unstable equilibrium kararsız denge
urban economics şehir ekonomisi
Uruguay round Uruguay turu
use value kullanım değeri
user cost kullanım maliyeti
usury murabaha, tefecilik
utility-cost analysis fayda-maliyet analizi
Utopianism Ütopyacılık
utulity fayda
utulity value theory fayda-değer kuramı

V

value added katma değer
value added tax katma değer vergisi KDV
value date valör
value değer, kıymet
variable cost değişken maliyet
Veblen goods Veblen malları
velocity circulation of money para değişim hızı

velocity of circulation tedavül hızı
venture capital girişim sermayesi
vertical merger dikey birleşme
volatility volatilite

W

wage fund ücret fonu
Wage ücret
wage-profit ratio ücret-kâr oranı
Wall Street Wall Street
Walras's theory Walras kuramı
war economy savaş ekonomisi
waste economy israf ekonomisi
wealth servet
Wealth Tax Varlık Vergisi
welfare economics refah ekonomisi
welfare refah
welfare society refah toplumu
welfare state refah devleti
white collars beyaz yakalılar
wholesale price index toptan eşya fiyat endeksi
Wicksell's theory Wicksell kuramı
Wieser's theory Wieser kuramı
workday işgünü
worker işçi
working hours mesai
World Bank Dünya Bankası
World Economic Forum Dünya Ekonomik Forumu
World Federation of Trade Unions (WFTU) Dünya Sendikalar Federasyonu
World Social Forum Dünya Sosyal Forumu
World Systems Theory Dünya Sistemi
World Trade Organization (WTO) Dünya Ticaret Örgütü

Y

yellow dog contract sarı köpek sözleşmesi
yellow trade unionism sarı sendikacılık
yield curve verim eğrisi

Z

zero growth sıfır büyüme
zero population growth sıfır nüfus artışı

DİZİN

(Not: Sözcüklerin madde başı olduğu sayfa rakamları koyu olarak belirtilmiştir.)

açık ekonomi **1**
açık işsizlik (işsizlik) **1**
açık pazar **1**
açık piyasa işlemleri **1**, 180, 278, 737
ad valorem vergi **1**, 854, 964,
Aferizm **2**, 912
ağ etkisi **3**
ağalık **3**, 28, 378, 781, 852, 873, 891
ahilik **5**, 253, 527, 909
ahlaki tehlike **7**
ahlaki zafiyet (ahlaki tehlike) 522
Ahmet Midhat Efendi **7**, 376, 646
AID - *Ageng for International Development* → Uluslararası Gelişme Ajansı
aile bütçesi **9**
aile ekonomisi **9**
akılcı beklentiler kuramı **9**, 83, 84, 159, 284, 529, 632, 647, 823, 857, 987, 988
akım değişken **11**, 150
aksak rekabet **11**
alıcı tekeli **12**
Alman Tarih Okulu **12**, 128, 231, 265, 372, 419, 454, 498, 571, 598, 633, 708, 764
altyapı **19**, 950
altyapı yatırımları **19**
alternatif maliyet **13**, 972
alternatif piyasalar **14**
altın **14**, 17, 75, 113, 163, 401, 440, 518, 579, 772, 793, 808, 874
altın standardı 15, **17**, 114, 123, 202, 433, 454, 795
ambargo **19**
amele **20**
Amin, Samir **20**, 212, 561
amortisman **21**, 983
Anadolu Kaplanları **22**
Anarko Sendikalizm **24**, 27, 644, 769
Anarko-kapitalist Ekonomi **23**, 520, 644
Anarşizm **24**, 40, 69, 644
angarya 3, **27**, 61, 143, 489, 658, 872, 1005
anlaşma **28**
Annales Okulu 211, 373
anonim şirket **29**, 282, 351, 473, 805, 842
anti-tekel siyaseti **31**, 333, 351, 837, 848, 999
ara mal → mal
aracılık → komisyonculuk
arbitraj **32**, 201, 205
AR-GE **33**, 92, 95, 468, 689, 865
aristokrasi **33**, 98, 278, 517, 720
artan risk ilkesi **34**
artı değer **35**, 63, 104, 111, 121,144, 233, 235, 239, 292, 391, 392, 622, 637, 665, 721, 738, 786, 809, 863, 866, 895, 942, 1005
artizan **36**
arz **37**
arz enflasyonu → enflasyon
arz esnekliği **37**
arz yanlısı iktisat **38**, 356, 508, 521, 606, 628, 633, 712, 728, 792, 872
arz-talep dengesi **37**
ASEAN *(Association of Southeast Asian Nations)* **39**
asgari devlet **39**
asgari fiyat belirleme **40**
asgari ücret **40**, 230, 260, 297, 618
asırlık eğilim **40**, 968
askeri harcamalar **41**, 692, 826
Asya Kaplanları 22, **43**, 200, 445, 760
Asya Tipi Üretim Tarzı 21, **47**, 373, 561, 872
aşar **48**, 335, 378, 400, 597, 872, 907
aşırı kapitalizm **49**
aşırı kâr **50**, 736, 999
aşırı üretim **51**
Averch-Johnson etkisi **51**
Avro **51**, 198, 203, 676, 693
avro bonolar **54**
avrodolar **54**, 197, 203
Avrupa Birliği 51, **55**, 57, 58, 59, 142, 203, 226, 328, 391, 552, 657, 759, 851, 871

Avrupa Ekonomik Topluluğu **55**, 58, 140, 141, 329, 657
Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OECC)
Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ETUC) **57**, 58, 911, 930
Avrupa Sanayici ve İşveren Konfederasyonları Birliği (UNICE) 57, **58**, 905
Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) **58**, 780
Avrupa Topluluğu → Avrupa Ekonomik Topluluğu
Avrupa Toplulukları → Avrupa Ekonomik Topluluğu
Avusturya Okulu 13, **59**, 80, 106, 128, 137, 288, 296, 352, 454, 498, 511, 529, 564, 571, 574, 598, 603, 631, 765, 833, 989
ayı piyasası **61**
ayni ödeme 3, **61**, 658, 780
ayrımcılık ekonomisi **62**
azalan kârlar yasası 41, **63**, 552, 635, 862, 866
azalan marjinal fayda **63**, 259, 558, 565, 770, 897
azalan marjinal ikame oranı → kayıtsızlık eğrileri
azalan marjinal verimler yasası **64**, 658, 949
azami fiyat **64**
azgelişmişlik 4, 21, **64**, 200, 211, 263, 358, 501, 550, 561, 581, 602, 760, 849, 944, 968, 978, 990, 1003

bağımlılık **67**, 211, 373, 553, 561, 581, 622, 636, 968, 978, 990,
Bağ-Kur **68**, 255, 921
Baker Planı **69**
Bakunin, Mihail 24, 25, **69**
Baltalimanı Anlaşması **70**, 212, 254, 528
banka **70**, 282, 541, 579, 585
banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV) **72**
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) **72**, 216, 856
Bankalararası Para Piyasası **73**
banker **73**
Banker Skandalı **73**
banknot 15, **75**, 579
Banknot Matbaası **75**
Baran, Paul **76**, 126, 561, 622, 635, 826, 862, 943
Basel Komitesi ve anlaşmaları **78**, 933, 935
Bastiat, Frédéric **79**, 137, 466
başabaş analizi **80**
batık maliyetler **80**, 848
bavul ticareti **80**
Bayesgil işlemler ve uygulamaları **81**
bebek endüstri **83**, 184, 485, 615, 870
bekleyiş etkisi **83**, 286, 342, 736, 789, 833
Bentham, Jeremy **85**, 586
Bernstein, Eduard **88**, 449, 503, 532, 561, 721, 805
Bertrand Duopol Modeli **89**
5 Nisan Kararları **90**,
beşeri sermaye **91**, 92, 597, 949
beyaz yakalılar 20, **92**, 406, 573
beyin göçü **92**
bıçak sırtı denge problemi → Harrod-Domar büyüme modeli
bırakınız yapsınlar **93**, 292, 296, 341, 466, 518, 632
bilanço **93**
bilgi toplumu **94**, 710, 711, 944
bilgisayar destekli imalat → CAM
bilgisayar destekli tasarım → CAD
1958 Krizi **96**
1970 Krizi **97**
1978 Krizi **97**
1 Mayıs 144, 392, 400
bireycilik **98**
birikim → tasarruf
birikmiş emek → cansız emek
birim maliyet → ortalama maliyet
birincil sektör **98**
birleşme **98**, 188
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) **99**, 100, 229, 380
Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma

Teşkilatı (UNIDO) **99**, 101, 324, 501, 505, 990, 1002
Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) **101**, 229, 417, 501, 937, 990
Birleşmiş Milletler Ulusötesi Korporasyonlar Merkezi (UNCTC) → ulusötesi şirket
boğa piyasası **102**
bono **102**, 103
borç **102**
borç yönetimi **102**,
borsa **103**, 461, 689
boş zaman **104**, 144
boykotaj **105**
Böhm-Bawerk, Eugen von 59, **106**, 137, 219, 349, 598, 629, 825
bölgesel kalkınma **107**, 110
Bölgesel Kalkınma Ajansı **108**
bölgesel planlama 108, **110**, 832
bölüşüm **111**, 523, 730
Braudel, Paul Achille Fernand **112**, 373
Bretton Woods Sistemi 16, 18, 101, **113**, 125, 197, 202, 226, 305, 355, 455, 506, 509, 675, 684, 706, 709, 876, 893, 904, 933, 934, 938
broker **115**
brüt yurtiçi yatırım **115**
Buchanan, James M. Jr. **116**, 309, 425, 631, 834
Buharin, Nikolay İvanoviç **119**, 561, 807
burjuvazi **120**, 270, 503, 874
bürokrasi **121**, 426, 573, 864
bütçe **122**
bütçe açığı **122**
bütçe dengesi **122**
Büyük Bunalım 16, 108, 114, **122**, 160, 174, 216, 274, 286, 297, 299, 301, 308, 361, 365, 433, 436, 455, 458, 496, 529, 592, 600, 640, 741, 757, 764, 773, 824, 860, 907, 913, 963
Büyüme 49, 91, **125**, 264, 336, 411, 875

CAD **128**
CAM **128**
Cambridge Okulu **128**, 407, 465, 682, 712, 741
canlı emek **130**
cansız emek **130**
cari açık **131**
cari fiyatlar **131**
cari işlemler hesabı **131**
Cavit Bey (Mehmet) **132**, 367, 376, 646
ceteris paribus varsayımı **134**, 669
Chester Projesi **134**
CIF **136**
cizye **136**, 872
Clark, J. B. **136**, 629
Coase Teoremi **138**, 188, 285, 393, 610, 696, 834
Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu **139**
Cobb-Web Teoremi → örümcek ağı
Colbert → Kolbertizm
Colbert, Jean-Baptiste→ Kolbertizm
Comecon **140**, 581, 654, 664, 691
Cournot Duopol Modeli **141**

çalışma hakkı 63, **142**
çalışma mükellefiyeti **143**
çalışma süresi 104, **144**
çapraz esneklik **144**, 363
çapraz kur **145**
çapraz sübvansiyon **145**, 726
çarpan etkisi **145**, 560,
Çartizm **146**
çek **148**
çekirdek enflasyon **149**
çevre maliyetleri 49, **149**
çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) **151**
çıktı **151**
çıraklık **151**, 156, 1005
Çin 553
Çit Çevirme Hareketi **153**, 374, 753, 852
çocuk emeği 63, 152, **153**, 505, 753
çoğaltan etkisi → çarpan etkisi
Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) **156**, 937
Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA) 156, **157**
çokuluslu şirketler 67, **157**, 195, 285, 351, 605, 678, 834, 936

dağılmış gecikme **159**
dağıtım **159**
dalgalanma **159**, 387, 402, 476
dalgalı kur **160**
damga vergisi **160**
damping **161**, 333, 485
dara kaybı **161**
darphane **162**, 772, 793
Davos toplantıları → Dünya Ekonomik Forumu
Davranışsal Ekonomi **163**, 352
dayanıklı mal → mal
dayanıksız mal → mal
dealer **164**
deflasyon **164**
deflasyonist açık **165**
deflatör **165**
değer 24, 130, **165**, 166, 232, 234
değerli kağıt 75, **166**
değişim **166**
değişim değeri → değer
değişken faizli ihraçlar **167**
değişken maliyet → maliyet
demografi **167**, 413
Demsetz Rekabet Teorisi **169**
Denge 159, **169**, 218, 342, 445, 518, 788, 969
denge fiyatı **170**
dengesiz kalkınma 173
dengesizlik okulu **170**, 459, 516
denk bütçe **173**
depresyon **173**, 206, 548
deregülasyon 737
destekleme alımları **174**, 479, 852, 853
desteleme **174**
devalüasyon **175**, 202, 516
devlet **175**, 285, 471, 573, 596
devlet kapitalizmi **176**
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) **177**, 408, 417, 656, 758
devlet tahvili **179**
devletçilik **180**, 485, 592, 757
devletleştirme 181, **182**, 427
dış alem **183**, 582, 640, 664, 931
dış borç 31, 69, **184**, 203, 208, 215, 356, 634
dış denge **185**, 203
dış ticaret dengesi **185**
dış ticaret hadleri **185**, 876
Dış Ticaret Müsteşarlığı **185**
dış yardım **186**
dış yatırım 31, **186**, **876**
dışarı iş verme **186**, 527
dışsal ekonomiler **187**, 284
dikey birleşme **188**, 982
dinamik analiz **188**, 385
dinamik makroekonomik modeller **188**
dirsekli talep eğrisi 77, **189**, 824
Dobb, Maurice 130, **189**, 375, 409, 561, 622, 635, 812, 825
doğal büyüme **190**
doğal ekonomi **191**, 313, 431, 873
doğal işsizlik oranı **191**, 298
doğal kaynaklar 19, 49, 183, **192**, 334, 888, 949
doğal tekel **193**, 321
doğal ücret (kuramı) **194**, 233, 391, 548, 738
doğrudan gelir desteği **194**
doğrudan vergi **194**
doğrudan yabancı yatırım **195**, 605, 936
doğrusal programlama **196**, 385, 427, 512, 635, 691, 819
Doğu Asya Mucizesi → Asya Kaplanları
Doğu Hindistan Kumpanyası (İngiltere)
dolar 16, 18, 54, 114, **196**, 355, 506, 654, 693, 706, 876, 893
dolaylı vergi **198**, 902
Dow Jones Endeksi **199**, 243, 436, 967
doygunluk yasası **199**
dönemsel faiz **199**
dördüncü dünya **200**, 624, 722
döviz 103, 184, **201**, 205, 220, 360, 416, 486, 579, 746, 841
döviz kuru 201, **204**
döviz kuru rejimleri 201, **204**
döviz transferleri **204**
döviz yönetimi **205**
dövize çevrilebilir mevduat hesapları **206**
duopol **206**, 648
duopson **206**

durgunluk 160, **206,** 386
Dünya Bankası 68, 69, 101, 114, 156, 186, 204, **207,** 214, 216, 226, 229, 286, 305, 355, 512, 521, 630, 633, 677, 872, 887, 893, 912, 946, 977, 991, 1002
Dünya Ekonomik Forumu 101, **208,** 306, 929, 938
Dünya Sendikalar Federasyonu **209,** 930
dünya sistemi 21, 113, **210,** 236, 373, 375, 477, 581, 624, 636, 827, 968
Dünya Sosyal Forumu **213**
Dünya Ticaret Örgütü 57, 101, 102, 115, 156, 203, 209, **213,** 226, 297, 328, 330, 486, 506, 759, 776, 821, 851, 853, 871, 876, 937, 939
düşük mallar **214,** 319, 845
Düyun-u Umumiye 133, **215,** 607, 608, 662, 685, 734, 795
düzenleyici kurumlar 73, 109, **216,** 356, 651, 978

Edgeworth, Francis Ysidro 87, **218,** 571, 669, 844
Efektif 171, **219**
egzojen değişken 10, **220**
ekolojik ekonomi 49, 193, **220**
ekonometri 159, **221,** 300, 385, 502, 644, 880
ekonomi **222,** 375, 519, 571
ekonomi kuramı **222**
ekonomi politik **223,** 519, 571, 788, 844
ekonomik istikrar **233**
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT/ECO) **224,** 417
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) **225,** 569, 928
ekonomik model **226,** 385, 840
ekonomik sistemler **227**
ekonomik tablo 196, **228,** 320
Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC BM) 209, **228**
eksik istihdam **230**
eksik rekabet **230**
el koyma **230**
elektronik fon transferi (EFT) **230**
elektronik menkul kıymet transferi (EMKT) **230**
Ely, Richard 13, **231,** 497, 633
Emek **232,** 720, 948
emek arzı **233,** 961
emek-değer kuramı 111, 166, 233, **234,** 276, 392, 512, 629, 637, 701, 738, 895, 1005
emek göçü 142, 168, 205, **235**
emek talebi **238**
emek yoğun **239**
Emekli Sandığı **239**
emeklilik **239**
emisyon **240**
emisyon izni **240**
emisyon ticareti **240**
emisyon vergileri **241**
emlak vergisi **241**
emperyalizm 21, 121, 160, 211, **241,** 263, 283, 349, 364, 450, 474, 507, 534, 561, 622, 721, 760, 792, 806, 807, 810, 866, 974
endeks **243,** 385
endeksleme **243**
endojen değişken 10, 220, **244**
endüstriyalizm **244**
enerji 192, **245,** 693
enflasyon 38, 149, **246,** 289, 310, 340, 350, 415, 516, 545, 679, 772
enflasyon endeksi **247**
enflasyon hedeflemesi **247**
enflasyon vergisi **248**
enflasyonist resesyon → stagflasyon
enformel sektör 156, 169, **248,** 451, 532, 897, 961, 1000
engel eğrisi **249**
engel kanunu **249**
engelleyici fiyatlandırma **249**
Engels, Friedrich 88, 168, **250,** 449, 475, 561, 569, 609, 721, 753, 805, 809
entegrasyon **251,** 285
envanter kuramı **252**
esham **252,** 543, 795
eski senet-yeni senet **253**
esnaf 6, **253**
esnek istihdam 142, 144, **256,** 258, 508, 665, 721, 846,

esnek üretim 142, 144, **257**, 505, 508, 605, 665, 721, 846, 882
esneklik 144, **258**
esneklik katsayısı → esneklik
eş maliyet doğrusu **258**
eş marjinallik ilkesi **259**
eş ürün eğrileri 219, **259**
Eşel-Mobil sistemi **259**
eşitsiz değişim **261**, 623
eşitsiz gelişme 21, 41, 211, 261, **262**, 375, 398, 596, 808, 1005
e-ticaret **263**
etkin piyasa **264**
etkinlik **264**
euro → avro
evrimci ekonomi **265**, 341, 346, 477, 768, 865

Fabianizm **267**
fabrika **269**, 753
faiz 104, **270**, 271, 381, 723, 861
faiz dışı bütçe dengesi **270**
faiz dışı fazla **270**
faiz hadleri **271**
faizsiz bankacılık **271**
fakirlik → yoksulluk
faktör fiyatlarıyla safi milli hasıla → milli gelir
faktör maliyeti **272**
faktöring **272**
farksızlık eğrileri → kayıtsızlık eğrileri
Faşizm **273**, 532
fayda 88, **276**, 546, 587
fayda-değer kuramı **276**
fayda maliyet analizi **277**
fazla **278**
Federal Fon Oranları **278**
feminist ekonomi **279**, 346
feodalizm 21, 27, 33, 61, 189, **278**, 374, 431, 488, 658, 753, 809, 849, 872, 874
fırsat maliyeti 546
fief 279, **280**
fikri mülkiyet **281**
finans **282**
finans kapital **282**, 450, 809, 836
finansal kiralama **283**
firma 282, **283**, 393, 835
Fischer, Stanley **286**
Fisher Etkisi **286**
Fisher, Irving 61, 159, 189, 220, **286**, 498, 604, 682, 823, 901
fiyat 284, **287**
fiyat endeksi **288**
fiyat esnekliği 128, **289**
fiyat farklılaştırması **289**
fiyat istikrarı **289**
fiyat-kazanç oranı **289**
fiyat makası **290**
fiyat önderliği **290**
fiyat teorisi **290**
Fizyokratlar 191, **290**, 318, 420, 465, 470, 519, 578, 726, 754, 798, 849, 888, 989
Fob **292**
fon akışı **293**
Fordizm 258, 270, **293**, 860
forfaiting **294**
forward 205, **294**, 953
franchise bidding → Demsetz Rekabet Teorisi
franchising 285, **294**
Friedman, Milton 19,24, 84, 189, 191, **295**, 341, 353, 433, 502, 516, 529, 572, 603, 618, 631, 680, 682, 697, 728, 833, 881, 899, 901
friksiyonel işsizlik → işsizlik
Frisch, Ragnar Anton Kittil 221, **300**
Fuar **302**, 689

G-7 79, 198, **304**, 509, 929
G-20 **305**
Galata Bankerleri 72, 215, **306**, 307, 607, 734, 795
Galata Borsası **307**
Galbraith, John Kenneth **308**, 455, 500, 810
GATT → Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
gayrimenkul **310**
gayrimenkul vergisi **312**
geçim endeksi **313**, 385
geçimlik ekonomi 191, **313**, 596
geçimlik üretim **313**, 314, 323, 843
geçimlik ürün **314**

gelir **314**, 787
gelir dağılımı 111, **314**, 1001
gelir etkisi **315**
gelir vergisi **315**
gelirler politikası **316**
gelişmekte olan ülke → azgelişmişlik
genel bütçe **317**, 449
genel denge **317**, 684, 973
genel grev 24, 147, **317**, 326, 769
George, Henry **317**
gerçek değer **319**
gerçek faiz **319**
gerçek fiyat → fiyat
gerçek gelir **319**
gerçek servet etkisi → Pigou Etkisi
gerçek ücret **319**
Giffen malları → Giffen Paradoksu
Giffen Paradoksu **319**
Gini Katsayısı 315, **320**, 385, 502, 558
girdi **320**
girdi-çıktı analizi 292, **320**, 512, 629
giriş engeli **321**, 848
girişim sermayesi → risk sermayesi
girişimcilik 284, **321**, 353, 767, 866
gizli işsizlik 230, **323**, 743
globalizm → küreselleşme
Gosplan **323**, 581, 819, 926
gölge fiyatlar **324**, 880
görünmeyen el 126, **325**, 699
görünmeyen kalemler **325**
götürü vergi **325**
Gresham Kanunu **325**, 839, 869
grev **326**, 388, 769, 916
GSMH **312**, 449, 540, 719, 892
GSMH zımni fiyat deflatörü → deflatör
GSYİH 449
gümrük **327**, 486, 874
Gümrük Birliği 56, **328**, 779
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 101, 102, 114, 156, 213, **328**, 759, 776, 851, 929, 937, 938, 991
gümrük tarifesi → gümrük

hacienda **331**
haksız rekabet **332**, 736
halka açık anonim şirket **333**, 334
halka arz **333**
hammadde **334**
hane/hanehalkı 236, 280, 284, 313, **335**, 491
haraç 3, 48, 136, **335**, 597
Harberger-Laursen-Metzler Etkisi **335**
harcama **335**, 898
harcanabilir gelir → milli gelir
Harrod-Domar Büyüme Modeli 126, **336**, 713
hayali ihracat **339**
hayat pahalılığı **339**
Hayek, Friedrich August 60, 118, 227, 309, 322, **340**, 511, 600, 603, 615, 631, 700, 812, 834
hayvani hevesler **342**
hazine bonosu 252, **342**, 406
Hazine Müsteşarlığı 162, **343**
Heckscher-Ohlin Modeli **344**, 750, 974
hedge **345**
Herfindahl-Hirshman endeksi **345**
hesaben saklama **346**
Heteredoks ekonomi 266, **346**, 662
hızlandıran ilkesi **346**, 464
Hicks, Sir John R. 161, 220, 336, **346**, 428, 513, 514, 525, 625, 823, 971
hilekârlık **349**
Hilferding, Rudolf 30, 241, **349**, 450, 767, 825
himayecilik → korumacılık
hiper enflasyon **350**
hisse senedi 30, **350**, 483, 677, 836
hizmetler sektörü **350**
holdingleşme 285, **351**, 834
homo economicus 98, 164, **352**, 518, 644, 718, 720, 791, 963
hür teşebbüs **353**

ILO → Uluslararası çalışma örgütü
IMF 68, 69, 96, 101, 114, 156, 186, 197, 204, 208, 286, 300, 305, **355**, 447, 521, 634, 675, 677, 755, 872, 916, 946, 977, 991
IS-LM Modeli 129, 170, 297, 336, **356**, 525, 625, 697, 712

iç borç **357**
iç pazar **358**, 596, 980
iç ticaret hadleri **359**
içsel ekonomiler **359**, 673
ihale **360**, 612
ihracat **360**, 931
ihracat destek kurumları **360**
ihracat kredi sigortası **361**
ihracata yönelik sanayileşme 23, 179, 360, **362**, 521, 759, 776
ihtiyaç **363**
ikame etkisi **363**
ikame malı 145, **363**
İki Cambridge Sermaye Tartışması → Sraffa
iki yanlı monopol 12, **363**
İkinci Sanayi Devrimi 20, 94, 294, **364**, 867, 944
ikincil piyasa **365**
ikincil sektör **365**
iktisaden faal nüfus → işgücü
iktisadi planlama **365**
İktisat Bakanlığı **366**
iktisat dergileri 373
iktisat eğitimi **367**
iktisat tarihi **372**
ilkel sermaye birikimi 153, 154, **374**, 719
ilm-i tedbir **375**
iltizam 48, 61, 136, 163, 307, 335, **378**, 542, 608, 611, 794, 873, 954
imalat sanayii **379**
imtiyaz **379**
inovasyon 266, 309, **380**, 477, 832, 864
insangücü **380**
insani gelişme endeksi 243, **380**
İslam ekonomisi 271, **381**
İslam Kalkınma Bankası 271, **382**
İslami sermaye **383**
israf ekonomisi 78, **383**, 464, 736, 902
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 104, **384**
istatistik **384**
istihdam 142, **385**, 390, 413
istihdam esnekliği **386**
iş çevrimleri 106, 206, **386**, 433, 495
iş hukuku **387**
İş Kanunu 526
iş uyuşmazlığı **388**
İş ve İşçi Bulma Kurumu → Türkiye İş Kurumu
işbölümü 269, **388**, 609, 939, 976
işçi (hareketleri) 20, 389, 392, 720
işgücü **390**
işgücü dolaşımı 53, 168, 237, **391**
işgücüne katılma oranı → işgücü
işgücünün yeniden üretimi **391**
işgünü 144, **392**, 958
işlem maliyetleri 284, **393**
işletme iktisadı 285, **394**
işsizlik **394**
işsizlik oranı → işsizlik
işsizlik sigortası **395**, 722, 914
işveren **396**
işveren sendikacılığı **396**, 879, 916
ithal ikamesi 22, 97, 179, 358, 362, **397**, 399, 418, 422, 431, 486, 521, 651, 652, 664, 755, 759, 776, 979
ithalat **398**, 991
ithalat eğilimi **399**
İzmir İktisat Kongresi 20, 48, **399**, 580, 911

J eğrisi **401**
Jevons, William Stanley 199, 218, 268, **401**, 467, 558, 560, 564, 571, 574, 833, 844, 970
joint venture → ortak girişim
Jugglar devreleri **403**, 463

kademeli fiyatlandırma **405**
Kadro Hareketi **405**
kafa emeği 20, 92, 390, **405**, 468, 573, 721
kaime 253, 307, **406**, 795
Kaldor, Nicholas 130, 177, 340, 347, **407**, 514, 686, 712, 742
Kalecki, Michal 50, 130, **409**, 635, 697, 712, 742, 746
kalite **410**
kalkınma 181, 339, **411**, 421, 553, 581, 622, 633, 636, 759, 760, 849, 865, 978
Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD) 224, **416**

kalkınma planları 411, **417**, 705, 758, 832, 880, 926
kalkınmanın evreleri kuramı **418**
kambiyo 103, 201, **420**
Kameralizm **420**, 578, 765
kamu borcu **421**
kamu finansmanı **421**
kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) **421**, 423, 448
kamu ortaklığı fonu **423**
kamu sektörü **423**
kamu tercihi kuramı 116, **424**, 501, 632, 697
kamulaştırma **427**
Kantoroviç, Leonid Vitalievich 196, 385, **427**, 561, 635, 819
Kaos Kuramı **428**
kapalı ekonomi 191, 313, 323, **430**, 596, 664
kapasite 264, **431**
kapital **431**
kapitalizm 21, 227, 374, **431**, 601. 721, 751, 752, 809, 849, 874
kapitalizmin bunalımı **432**, 721, 866, 968
kapitalizmin dönüşüm krizi → teknolojik dönüşüm krizi
kapitülasyon 70, 307, **433**, 591
kapsam ekonomileri **434**
kâr **434**
kâr hadleri **435**, 622
kâr maksimizasyonu 283, 394, **435**, 752
kâr oranları **435**
kâr ölçümü **435**
kara günler **436**
kara liste **437**
kara para 203, **438**, 451
karaborsa 201, 431, **440**, 445, 841, 875
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) **441**
kararlı denge **443**
kararsız denge **443**
kardinal faydacılar **443**
karma ekonomi **444**, 651, 758, 946
karne 440, **444**, 595, 1006
karşı koyucu güç kuramı 77, **445**
karşılaştırmalı ekonomik sistemler → ekonomik sistemler
karşılaştırmalı üstünlükler kuramı 184, 344, 362, 397, 412, **446**, 750, 940, 974, 990
kartel 31, **446**
Kasım 2000 Krizi **446**, 997
katma bütçe **448**
katma değer 312, 362, **448**
katma değer vergisi (KDV) 198, **449**, 950
Kautsky, Karl 89, 153, 349, **449**, 491, 532, 561, 700, 767, 805, 852
kayıt dışı ekonomi 142, 416, 439,**451**, 532, 1001
kayıtsızlık eğrileri 161, 218, 347, **452**
kaynak aktarımı **453**
kaynak kullanımı destekleme fonu **453**
kesin hesap **453**
Keynes, John Maynard 50, 78, 83, 114, 116, 124, 128, 170, 184, 219, 224, 238, 265, 274, 340, 407, **453**, 465, 499, 520, 524, 539, 548, 566, 571, 614, 623, 631, 642, 680,681, 682, 695, 712, 731, 731, 739, 741, 749, 764, 788, 812, 833, 880, 893, 942, 972, 979, 989
Keynesyen Ekonomi 129, 146, 174, 407, 455, **456**, 502, 529, 603, 624, 629, 661, 945
kısa dönem **459**
kıtlık **459**
kıtlık rantı → rant
kıyı(ötesi) bankacılığı **460**, 774
kıymet → değer
kıymetli evrak **460**, 877
kibutz **461**
Kiel Okulu 13, **462**, 512, 767
King kanunu **463**
kişi başına milli gelir **463**
kişisel gelir → milli gelir
kişisel harcanabilir gelir → gelir
Kitchen devreleri 403, **463**
kitlesel üretim 128, 294, 383, **464**, 505, 536, 711, 721, 744, 846, 860, 876, 902
Klasik Ekonomi (İktisat) 12, 51, 93, 128, 167, 170, 194, 356, 402, **465**, 519, 547, 561, 564, 571, 574, 586, 629, 737, 763, 770, 796, 797, 849, 970, 972

Kliring **467**
know-how **468**, 832
KOBİ **468**, 741
kol emeği 20, 92, 390, 405, **468**, 573, 721
Kolbertizm 291, **469**, 591
kolhoz **471**
kollektif şirket **470**, 473
Kollektivizm **471**
komandit şirket **473**
komisyon **474**
komisyonculuk **474**
komprador **474**
komünizm **475**, 805
Kondratieff devreleri 433, 463, **476**, 503, 636, 940
Konjonktür 51, 159, **477**
konjonktürel işsizlik → işsizlik
konsolidasyon **478**
konsolide bütçe **478**
konvertibilite 201, **478**
kooperatif birlikleri **479**, 852
kooperatifçilik **482**
korporasyon **483**, 834
korporatizm 275, **484**
korumacılık **485**, 579, 597, 765, 849, 874
kota → ticari sınırlama
kotasyon **487**
kölelik, köleci üretim biçimi 389, **487**, 518, 808
köy kalkınma kooperatifleri 479, **489**
köylülük 98, 153, **490**, 504, 658, 805, 849, 889
kredi 40, 159, 433, **495**, 548, 863
kredi kartı **494**
kriz 40, 159, 433, **495**, 548, 863
kullanım değeri → değer
kullanım maliyeti **497**
kurumlar vergisi **497**
Kurumsal Ekonomi 59, 138, 231, 265, 285, 300, 308, 346, 393, 445, 463, 477, **497**, 502, 600, 614, 766, 768, 963
kutu diyagramı → Edgeworth, Francis Ysidor
Kuzey-Güney Ayrışması 99, 101, 214, 356, **501**, 508, 602, 837, 875, 968, 990
Kuznets, Simon 500, **501**, 601
Kuznets devreleri 403, **502**
küçük burjuvazi **503**, 505, 565
küçük işletme **504**, 505
küçük sanayi **504**
küresel sermaye **506**
küreselleşme 31, 41, 78, 115, 121, 128, 158, 184, 198, 200, 204, 208, 212, 213, 224, 280, 283, 305, 328, 330, 351, 356, 390, 391, 393, 474, **507**, 603, 609, 624, 631, 638, 678, 707, 710, 711, 717, 722, 752, 761, 777, 783, 793, 847, 875, 923, 1003

Laffer eğrisi **510**
laissez faire laissez passer → bırakınız yapsınlar
Lange, Oscar 227, 301, 341, 410, **510**, 515, 561, 625, 635, 700, 819, 833, 971
leasing → Finansal Kiralama
Leontief, Wassily 462, **512**, 750, 971
Leontief paradoksu 345, **513**
Lerner, Abba 210, 340, **514**, 566, 635, 700, 712
liberalizm 39, 98, 191, 352, 512, **517**, 550, 578, 596, 601, 609, 643, 754, 849
liberasyon, liberalizasyon 506, **520**, 603, 654, 876, 981
LIBID (London Interbank Bid Rate) **523**
LIBOR (London Interbank Offered Rate) **523**
likidite **523**
likidite tercihi 300, 515, **524**, 680
likidite tuzağı 347, **524**, 713
limited şirket **525**
limonlar piyasası → ters seçim
lineer programlama → doğrusal programlama
lokavt 327, 388, **525**
lonca 6, 151, 187, 253, **526**, 617, 689, 690, 836, 839
Lorenz Eğrisi 315, 320, **518**
Louvre Anlaşması203, 506, 706
Lozan Okulu 347, **528**, 768, 833, 969
Lucas, Robert Emerson Jr. 10, 119, 173, **529**, 716, 987

Luddizm (makine kırıcılar) 254, **530**
lumpen proletarya 20, **531**, 722
Luxemburg, Rosa 89, 241, 450, **532**, 561, 806, 809, 826
Lüks **535**, 808, 874, 900

mafya 255, **539**, 897
mahreçler kanunu 51, 519, **538**, 548, 894, 970
makroekonomi 454, 456, **538**
mal **540**
mal değişimi → takas
mal farklılaştırması → ürün farklılaştırması
mali (finansal) araçlar **540**
mali kurumlar **541**
mali sektör **541**, 570
mali sermaye → finans kapital
mali yatırım **542**
malikane 252, 379, **542**, 608, 611, 795, 873, 954
maliye **543**
Maliye Bakanlığı **543**
maliye politikası **544**
maliyet **546**
Malthus, Thomas Robert 51, 167,234, 467, **547**, 549, 587, 738, 763, 764, 771, 790, 797, 971
Malthusçuluk **549**
mamul madde **550**
Manchester Okulu 519, **550**, 834, 849
Mandel, Ernest **551**,561, 701
Manifaktür 269, **553**
Mao, Maoculuk, Maoizm **553**
marjinal faktör maliyeti **558**
marjinal fayda 166, 288, 401, 529, **558**, 564, 574, 684, 788, 901, 969, 972
marjinal gelir **558**
marjinal ikame oranı → kayıtsızlık eğrileri
marjinal ithalât eğilimi **558**
marjinal maliyet **559**
marjinal sektör → enformel sektör
marjinal tasarruf eğilimi **559**
marjinal teknik ikame oranı **559**
marjinal tüketim eğilimi → tüketim fonksiyonu
marjinal vergi oranı **559**
marjinal verimlilik 136, 234, 347, **560**, 630, 659, 942, 972
marjinal yatırım eğilimi **560**
marjinallik ilkesi **560**
Marksist ekonomi 227, 346, **560**, 787, 788, 806
Marksizm 121, 250, 285, 470, 560, **561**, 644, 720, 754, 805, 866, 875
Marshall Planı ve Yardımı 114, 210, **567**, 755, 758, 928, 996
Marshall, Alfred 64, 128, 161, 166, 170, 233, 234, 238, 260, 297, 347, 373, 454, 465, 516, 529, **564**, 566, 571, 574, 604, 626, 673, 682, 695, 712, 741, 771, 788, 812, 902, 973,
Marshall-Lerner şartı 516, **566**
Marx, Karl 26, 69, 88, 166, 167, 223, 232, 234, 238, 244, 250, 265, 339, 372, 391, 413, 419, 457, 462, 471, 475, 496, 512, 560, 561, **569**, 585,609, 634, 708, 712, 721, 730, 741, 764, 805, 809, 888, 942
matematik 385, **570**
mavi yakalılar 20, 270, **573**
memur **573**
Menger, Carl 13, 59, 106, 228, 296, 301, 454, 465, 571, **574**, 598, 629, 765, 768, 970, 972
menkul değerler/ kıymetler 30, 461, **575**
menü maliyetleri **575**, 627
Mercosur **576**
Merkantilizm 8, 372, 420, 519, **576**, 596, 754, 798, 874
Merkez Bankası 75, 202, **579**, 585, 593, 663, 772
merkez-çevre analizi 21, 200, **580**, 622, 760, 979
merkezi planlama **581**, 705, 806, 926
merkezi yönetim bütçesi **582**, 656
mesai 104, 144, **583**, 958
meslek odaları **583**
meta **584**, 843
meta fetişizmi **585**
mevduat **585**
mevsimlik işçi **586**

mevsimlik işsizlik → işsizlik
MIGA → Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
Mikroekonomi **586**
Mill, Stuart 87, 238, 318, 321, 341, 465, 519, 566, **586**, 748, 771, 778, 942, 992
milli gelir 111, 149, 411, **589**
Milli İktisat Politikası 1, 9, 134, 254, **590**, 646, 685, 756, 878, 911
Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti **592**
Milli Korunma Kanunu 143, 455, **594**, 617, 958
milli pazar 359, 504, **596**, 874
miri arazi **597**, 873, 953
Mises, Ludwig Heinrich Edler von 60, 227, 296, 340, 511, **598**, 631, 700
Mitchell, Wesley C. 309, 498, 501, **600**, 833
Modernizm 464, **601**, 716, 902
Monetarizm 286, 295, 409, 433, **603**, 632, 636, 697, 713, 816, 834, 881, 982
monopoli → satıcı tekeli
monopsoni → alıcı tekeli
montaj sanayi 158, **604**, 760
moratoryum **606**
mortgage **606**
motorlu taşıtlar vergisi **607**
Muharrem Kararnamesi 215, 307, **607**, 795
Mukataa 252, 307, 543, **607**, 772, 793
murabaha → tefecilik
müdahalecilik **608**
mülkiyet 285, 518, **609**, 803, 809, 947
müsadere 182, **610**, 954
müteahitlik **611**
müterakki vergi **613**
Myrdal, Gunnar 188, 489, **614**

NAFTA **615**
Narh 254, 440, 445, **615**
NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotations) **617**
negatif gelir vergisi 500, **618**
Negri, Antonio **619**, 888
nema **622**, 1006
Neo-emperyalizm 242, 553, **622**, 636, 761, 808, 827, 867
Neo-Keynesyen Ekonomi 129, 170, 456, 459, 516, **624**, 695, 712, 742, 749
Neoklasik Ekonomi 166, 297, 300, 347, 409, 625, **629**, 661, 695, 712
neoliberalizm 182, 208, 299, 427, 520, 521, 602, 604, **630**, 729, 968
Neo-Marksist Ekonomi 76, 130, 510, 622, **634**, 875, 982
NEP 120, 177, 471, **638**
net hata ve noksan **640**
net ihracat **640**
New Deal Politikası 116, 123, 207, 275, 458, 496, 600, **640**, 824, 929
Nobel Ekonomi Ödülleri 139, 164, 266, 299, 301, 342, 348, 425, 428, 502, 513, 530, 572, 615, **642**, 646, 672, 743, 751, 834, 869, 880, 987
nominal değer **643**
normatif ekonomi 296, 632, **643**
nüfus → demografi

OECD → Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OEEC → Marshall Planı
Ohannes Paşa (Sakızlı) 8, 376, **645**
olanaksızlık teorisi 426, **646**, 669
olası adım hipotezi **647**
oligopol 290, **648**
oligopson 12, **648**
15-16 Haziran Olayları 354, **648**, 652, 917, 919
14 Nisan Kararları **649**
12 Eylül 98, 613, **651**, 653, 872, 905,
12 Mart 97, 651, **652**, 917
OPEC 54, 97, 101, 193, 245, **653**, 693
Optimizasyon **654**, 669, 769
Optimum **655**
ordinal fayda **655**
orta sınıf 503, **655**, 805
orta vadeli mali plan 583, **656**
orta vadeli program 583, **656**
ortak girişim **656**
Ortak Pazar **657**
Ortakçılık 3, **657**
ortalama birim maliyet **658**
ortalama değişken maliyet **659**, 660

ortalama emek verimliliği **659**, 661
ortalama faktör maliyeti **659**
ortalama fiyat **659**
ortalama gelir **659**
ortalama maliyet **659**
ortalama ömür **660**
ortalama sabit maliyet 660, **661**
ortalama tasarruf eğilimi **661**
ortalama toplam maliyet **661**
ortalama tüketim eğilimi → tüketim fonksiyon
ortalama vergi oranı **661**
ortalama verim **661**
ortodoks ekonomi **661**
Osmanlı Bankası 75, 215, 376, 407, 580, **662**, 734
otarşi 275, 358, 431, 597, **664**, 760, 988
otomasyon **664**
otomatik istikrar unsurları **665**
otonom tüketim → tüketim fonksiyonu
Owen, Robert 146, 250, **666**, 952
oyun kuramı 83, 218, 309, 385, 394, 647, **669**, 740, 857

ödemeler bilançosu → ödemeler dengesi
ödemeler dengesi **673**
ölçeğe göre getiri → ölçek ekonomileri
ölçek ekonomileri 95, **673**, 761
örnekleme 385, **674**
örümcek ağı kuramı 84, **675**, 880
özel çekme hakkı 355, **675**
özel mülkiyet 432
özel sektör **676**
özel tüketim vergisi (ÖTV) **676**
özelleştirme 182, 522, **677**, 916

pahalılık **679**
panayır → fuar
para 14, 148, 162, 166, 457, 584, **679**, 843
para arzı **679**, 680, 682
para değişim hızı **680**
para piyasası **680**
para politikası 278, **680**, 730
para talebi 680, **681**
paranın miktar kuramı 286, 296, 456, 577, 604, **682**
Pareto Optimumu 117, 129, 161, 264, 296, 347, 426, 632, 644, 671, **683**, 684, 701, 731, 733
Pareto, Vilfredo 112, 170, 220, 227, 264, 347, 528, 629, **683**, 701, 800, 971
Parite **684**
part-time **684**, 958
Parvus Efendi 533, **685**
Pasinetti, Luigi L. 130, **685**, 815
pastayı kapmak, kaymağı toplamak **687**
patent 281, 468, **688**
pazar 166, 683
pazar belirsizlikleri 342
pazar gücü 648, **689**
pazar payı **689**
pazarlama **689**
perestroyka 557, **690**, 701
petrodolar 197, 383, 655, **693**
petrol 54, **693**, 875
Philips Eğrisi 84, 129, 191, 297, 386, 516, 628, **694**, 749, 816
Pigou etkisi 10, 626, 695, **696**, 713, 788
Pigou, Arthur Cecil 128, 139, 188, 260, 454, 565, 604, 682, **695**, 880, 971
piyasa 93, 98, 103, 352, 389, 689, **697**
piyasa bağımlılığı 187
piyasa başarısızlıkları 116, **698**, 869
piyasa ekonomisi **698**, 843
piyasa sosyalizmi 557, 638, **700**
plan **703**
planlama 177, 444, 510, 513, 560, **704**, 754, 849
planlı ekonomi **705**
plantasyon 212, 314, 331, 489, **706**, 754, 808, 837
Plaza Anlaşması 203, 506, **706**
Polany, Karl **707**
portfolyö yönetimi kuramları **709**, 881
post-endüstriyel toplum 94, **709**, 711, 752, 944
Post-Fordizm **710**, 847, 944
Post-Keynesyen Ekonomi 129, 346, 348, 409, 456, 459, 516, 628, 711, 741, 815

postmodernizm 464, 602, 624, 634, 638, 710, 711, **716**, 722, 752, 938, 944
Post-otistik iktisat hareketi **718**
potansiyel GSMH **718**
Probreajanski, Yevgeni Alekseyeviç 120, 472, 561, **719**, 807
proletarya 270, 390, 503, 532, **720**, 805
Protestan ahlakı **722**
Proudhon, Pierre-Joseph 24, 25, 570, **724**, 805

radikal ekonomi → Neo-Marksist ekonomi
Ramsey fiyatlandırma **726**
rant 548, **726**, 771, 830, 849, 866, 888
rant-benzeri 234, **727**, 888
rantiye sınıf 30, 203, **727**
RCD → Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
Reaganomiks 654, **728**
re-eksport **730**
reel ekonomi **729**
reel faiz → gerçek faiz
reel konjonktür modeli **729**
reel sektör **730**
reeskont **730**
refah 590, 608, 618, 683, **730**
refah devleti 57, 63, 142, 631, 642, **731**, 788, 806, 936
refah ekonomisi 49, 105, 505, **732**, 902
refah toplumu → refah devleti
regresyon analizi 41, 297, 548, **733**
regülasyon 174, **734**, 737
Reji 215, 440, 685, **734**
rekabet **735**
Rekabet Kurumu 216, **735**, 921
reklam 78, 383, 690, **736**, 902
repo **737**, 869
revalüasyon 202, 737
rezerv **737**
Ricardo, David 16, 88, 130, 166, 194, 207, 223, 232, 233, 234, 318, 372, 391, 432, 446, 454, 457, 460, 465, 513, 548, 551, 565, 586, 712, 726, **737**, 741, 763, 766, 771, 797, 808, 812, 830, 849, 866,888, 894, 992
risk **739**
risk primi **740**
risk sermayesi **740**
Robinson J. V. 129, 189, 336, 348, 409, **741**, 750, 812
Robot **743**, 846
Rostow, Walt Wtihman
rüçhan hakkı 334, **745**
rüçhan hakkı pazarı **745**

sabit fiyatlar **746**
sabit kâr oranlı fiyatlandırma **746**
sabit kur 202, 506, **746**
sabit maliyet → maliyet
sabit sermaye yatırımı → yatırım
Safi Milli Hasıla → Milli Gelir
Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, Comte de 244, 341, 519, **749**, 952, 971
Samuelson, Paul A. 119, 129, 336, 428, 459, 515, 625, 686, 712, **749**, 814, 989
samuray tahvilleri **751**
sanal ekonomi **751**
sanayi **751**
sanayi devleti ve toplumu **752**
Sanayi Devrimi 36, 154, 192, 212, 245, 254, 269, 279, 364, 388, 389, 466, 531, 588, 708, 710, 720, 737, **752**, 759, 799, 801, 874, 940, 944
sanayi odası → ticaret odası
sanayi planları **754**
sanayi sitesi **754**
sanayi teşvik kanunları **756**, 912
sanayi üretim endeksi **759**
sanayi yoğunluğu 385, 736
sanayileşme 411, 431, 469, 485, 752, **759**
sanayileşmekte olan ülkeler **760**
sarı köpek sözleşmesi **761**
sarı sendikacılık **761**
satıcı tekeli **761**
satınalma gücü **762**
satınalma gücü paritesi **762**
savaş ekonomisi 114, 445, 617, **762**
Say Kanunu → Mahreçler Kanunu
Say, Jean Baptiste 51, 137, 170, 466, 645, **763**, 770, 894, 970
Schmoller, Gustav von 12, 273, **764**

Schumpeter, Joseph Alois 60, 78, 117, 124, 127, 160, 266, 301, 322, 349, 374, 463, 477, 496, 541, 635, **766**, 825, 864, 866, 939
selektif kredi politikası **768**
Sendikalizm 397, **769**, 916
senet → kıymetli evrak
Senior, Nassau William 137, 194, 232, 587, **770**
Senyoraj 14, 163, 248, **771**, 793, 839, 874
serbest bölge **773**
serbest dolaşım 237, 579, 657, **778**, 876, 990
serbest Pazar **778**
serbest rekabet **779**
serbest ticaret bölgesi 39, **779**
serf 3, 27, 98, 121, 278, 281, 389, 491, **780**, 872
sergi 302, 689, **781**, 878
sermaye 41, 411, 461, **782**, 785, 789, 835, 866, 948
sermaye dolaşımı 31, 461, 484, 506, 721, 773, **783**, 837
sermaye emek oranı **783**
sermaye hasıla katsayısı **783**
sermaye malı → mal
sermaye oluşumu **784**
sermaye piyasası 240, 461, **784**
Sermaye Piyasası Kurulu 104, 216, 575, **784**, 921, 935
sermaye yoğun endüstri **785**
sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişim yasası → eşitsiz gelişme
sermayenin marjinal etkinliği **786**
sermayenin organik bileşimi 63, 144, 238, 721, **786**, 825
servet **787**, 835, 864, 866, 943,
servet vergileri **783**
sıcak para 31, 203, **789**, 811, 876
sıfır büyüme **790**
sıfır nüfus artışı 169, **790**
sınıf 484, 503, **791**
sikke 14, **793**, 833
simsarlık → komisyonculuk
simülasyon **795**
Sismondi, Jean Charles Léonard de 51, 159, 433, 465, 764, 769
Smith, Adam 87, 93, 165, 191, 194, 223, 232, 233, 244, 288, 291, 318, 388, 432, 454, 465, 498, 535, 547, 551, 553, 576, 587, 699, 735, 736, 763, 771, 785, 787, 796, **797**, 809, 866, 940, 989
Sorel, Georges Eugène 24, 317, **799**
sosyal güvenlik 63, 142, 144, 239, 395, 423, **800**
sosyal koruma **801**
sosyal planlamaz **802**
Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) **803**
Sosyal Yardım ve Dayanışmayı Teşvik Fonu **803**
Sosyalizm 227, 475, **803**
sovhoz → kolhoz
sömürgecilik 121, 262, 577, 706, 754, **807**, 810, 850, 874, 925
sömürü 144, 471
spekülasyon 30, 205, 311, **810**, 889
spekülatif balon **811**
spot valör **811**
Sraffa, Piero 36, 129, 131, 190, 409, 635, 686, 712, 742, 750, **811**, 868, 942
Stagflasyon 386, **816**
Stahanovizm554, **816**
Standartizasyon **818**
statik analiz **818**
stok 787, **818**
stok değişken **818**
Strumilin, Stanislav Gustavoviç **818**
Subvansiyon 333, **819**, 850,
sürdürülebilir kalkınma 221, 523, 602, 651, 790, **821**
sürekli gelir hipotezi 297, 502, 789, **823**
swap 205, **823**, 933, 953
Sweezy, Paul M. 21, 76, 189, 375, 514, 635, **824**, 862, 943

şebeke dışsallığı **828**
şeffaflık **828**
şehir ekonomisi 193, **829**, 889, 992
Şikago Okulu 31, 265, 295, 500, 603, 631, **832**
şirket 30, 656, **834**

taban fiyat **838**

tağşiş 14, 617, 793, **838**
tahkim 14, 617, 793, **838**
tahmin 83, **840**
Tahtakale 440, **841**
tahvil 30, 103, 179, 406, 579, **841**
takas 61, 584, 823, 834, **843**
takasbank **844**
talebin gelir esnekliği **845**
talep **845**, 897, 901
talep enflasyonu → enflasyon
talep esnekliği **846**
tam anında teslim 258, 464, **846**
tam istihdam 167, 223, 239, 264, 456, 496, 530, 625, 719, **847**
tam rekabet piyasaları 90, 699, 761, **848**, 943
tamamlayıcı mal 145, **848**
tarım 489, 522, **849**
tarım devrimi 851, **852**
tarımda prim sistemi **853**
tarife **854**
tasarruf **854**
tasarruf bonosu **854**
tasarruf eğilimi **855**, 899
tasarruf fonksiyonu **855**
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) **857**
tasarruf oranı **857**
tasarruf yatırım modeli **857**
Taylor, John B. **857**
Taylorizm 270, 294, 817, **859**
tedavül **860**
tedavül hızı 148, **860**
tefecilik 4, 451, **861**
tekel 31, 161, 283
tekelci kapitalizm 77, 862
tekelci rekabet **863**
teknik analiz **863**
teknokrasi **863**
teknoloji 92, 126, 192, 245, 468, 531, 664, 738, 751, **864**, 948
teknolojik dönüşüm krizi 41, 464, **866**
teknolojik işsizlik → işsizlik
telif hakkı **867**
temel mallar **868**
temettü / kâr payı 30, 836, **869**
ters repo **869**
ters seçim 522, **869**
teşvik 756, 850, **870**
Thatcherizm **871**
tımar düzeni 4, 27, 34, 48, 61, 307, 378, 543, 597, 607, 611, 780, **872**, 954
ticaret 689, 690, **873**, 877, 931
ticaret hadleri **876**
ticaret hukuku 834, **877**
ticaret odası **877**
ticari sınırlama (kota) **879**
Tinbergen, Jan 177, 301, 675, **879**
Tobin, James **880**
toplam kalite yönetimi 105, 411, **882**
toplu iş sözleşmesi 388, **883**, 884, 916
toplu pazarlık 883, **884**
toplumsal anlaşma 261, **885**, 915
toplumsal işbölümü **885**, 940
toplumsal refah 731, 788, **886**
toplumsal sermaye **886**
toplumsal ücret 142, 285, 722, **887**
toplumsal ücret hakkı **888**
toprak 3, 193, 830, **888**, 889, 948
toprak reformu 5, 178, 183, 851, **889**, 907
toptan eşya fiyat endeksi 288, **892**
transfer harcamaları **892**
trend **893**
Triffin Planı **893**
Tunç Yasası 194, 738, 805, **894**
tüketici artığı 128, 347, **895**, 901
tüketici fiyatı endeksi 283, **895**
tüketici hakları **895**, 898
tüketici kredisi **896**
tüketici rantı → tüketici artığı
tüketici seçimi 445, **896**, 902
tüketici talebi **897**
tüketici tatmini **897**, 898
tüketicinin korunması **897**
tüketim 294, **898**
tüketim eğilimi **899**
tüketim ekonomisi 535
tüketim fonksiyonu **899**
tüketim kooperatifleri 482, **900**
tüketim malları **900**, 902
tüketim teorisi **900**
tüketim toplumu105, 383, 464, 736, **900**

tüketim vergisi **902**
Tüm İktisatçılar Birliği **903**
tüneldeki yılan 198, 203, **904**
türev talep **904**
Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSIAD) 58, **905**, 917
Türkiye Bankalar Birliği **906**
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 48, 72, 76, 174, 593, **906**
Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) **908**, 919
Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK) 256, **909**
Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) **909**
Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) 361, **911**
Türkiye İş Bankası 2, 72, 76, 400, 580, 593, **911**
Türkiye İş Kurumu **912**
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) 353, 648, 885, 910, **914**, 919
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) 397, 879, 905, 916
Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) **919**
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 905, **920**

ulaştırma sektörü **923**
ulusal burjuvazi 121, 254, 359, 474, 597, **924**
ulusal gelir → milli gelir
ulusal kaynaklar **925**
ulusal planlama **926**
ulusallaştırma → devletleştirme
Uluslararası çalışma Örgütü (ILO) 40, 142, 144, 209, 226, 229, 387, 913, 918, **927**, 932
Uluslararası Gelişme Ajansı (AID) 569, 915, 918, **928**
Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu 210, 353, 648, 911, **930**
uluslararası iktisat **931**
Uluslararası işçi sendikaları → Dünya Sendikalar Federasyonu
Uluslararası İşverenler Örgütü **932**
uluslararası likidite **932**
Uluslararası Ödemeler Bankası 78, **932**
uluslararası ödemeler dengesi 876, **933**
Uluslararası Para Fonu → IMF
Uluslararası Sermaye Piyasası Kurulları Örgütü (IOSCO) **934**
uluslararası tahkim **935**
ulusötesi şirket 195, 507, **936**
UNCTAD → Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP → Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIDO → Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı
Uruguay turu 156, 329, 486, 821, 851, **938**
uyarılmış tüketim → tüketim fonksiyonu
uzmanlaşma **939**
uzun dalga 552, **940**
uzun dönem **940**

ücret **942**
ücret fonu → emek talebi
ücret-kâr oranı **943**
Üçüncü Dünya 43, 200, 501, 553, 581,602, 624, 636, 712, 722, 826, 863, **943**, 946, 968, 979, 990, 996
Üçüncü Sanayi Devrimi 200, 365, 623, 721, **944**
üçüncü yol 501, 581, **944**, 990, 996
üçüncül sektör **946**
üretici artığı **946**
üretici fiyat endeksi → toptan eşya fiyat endeksi
üretici rantı → üretici artığı
üretim **946**
üretim araçları **947**
üretim biçimi 41, 279, 488, 751, 944, **947**
üretim faktörleri 130, 783, **948**
üretim fonksiyonu 783, **948**
üretim güçleri **949**

üretim istihsal vergisi **950**
üretim kararları **950**
ürün farklılaştırması 78, 736, 846, 863, **950**
üstyapı 19, **950**
Ütopyacılık 644, 832, **951**

vadeli işlem sözleşmesi **953**
vadeli işlemler piyasaları **953**
vakıf 611, 873, **953**
valör **957**
vardiya 104, **958**
Varlık Vergisi 789, **958**
varoş 169, 249, 831, **960**
vasıfsız işçi 20, **961**
Veblen, Thorstein 138, 265, 309, 352, 833, **961**
Veblen malları **963**
veraset ve intikal vergisi **963**
vergi 544, **963**
vergi oranı **964**
vergi yükü **965**
verim eğrisi **965**
verimlilik 665, **966**
volatilite **966**

Wall Street 500, **967**
Wallerstein, Immanuel 21, 41, 113, 211, 477, 636, **967**
Walras (kuramı) 170, 171, 220, 3000, 357, 407, 467, 511, 512, 528, 529, 560, 564, 571, 574, 604, 625, 629, 637, 683, 712, 748, 843, **969**
Wicksell (kuramı) 61, 116, 220, 340, 560, 604, 614, 632, **971**
Wieser (kuramı) 59, 106, 340, 574, **972**

yabancı sermaye 195, 196, 418, **974**
yabancılaşma 294, 902, **975**
yapısal işsizlik → işsizlik
yapısal uyum programları 69, 208, 216, 226, 300, 634, 651, 654, 872, 977
Yapısalcılık 211, 299, 581, 604, 622, 636, **978**
yap-işlet-devret modeli **976**
yarıcılık → ortakçılık
yastık altı **982**
yaşam standardı 535, 902, **982**
yatay birleşme 188, **982**
yatırım **982**
yatırım eğilimi **983**
yatırım fonksiyonu **985**
yatırım fonu **985**
yatırım malı → mal
yatırımda risk primi **986**
yatırımın marjinal etkinliği → sermayenin marjinal etkinliği
yedek sanayi ordusu 20, 126, 167, 394, 722, 961, **986**, 1001
Yeni Keynesyen Okul 459, 530, 716, 982, **986**
Yeni Klasik Okul 10, 982, **987**
Yeni Kurumsal Ekonomi → Kurumsal Ekonomi
Yeni Merkantilizm 421, 578, 875, **988**
Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen 99, 101, 306, 581, 938, 945, **990**
yeniden üretim 144, 491, **991**
yerleşim kuramı 671, 889, **992**
Yeşil Devrim 851, 852, **993**
yeşil milli gelir muhasebesi → çevre maliyetleri
yıllık programlar **996**
21 Şubat (2001) Krizi 437, 649, **997**
29 Krizi (Büyük Bunalım) 164, 174, 176, 181, 398, 423, 444, 539, 590, 677, 810, 980
24 Ocak Kararları 97, 179, 651, 758, 872, 905, **998**
yoğunlaşma **999**
yoğunlaşma oranı **999**
yoksullaşma **1000**
yoksulluk 385, 535, **1001**
yükselen piyasalar **1003**

zaman serisi analizi 41, 159, **1004**
zaman-işgücü miktarları **1004**
zanaatkârlık 6, 151, 187, **1004**
zorunlu emek 144, **1005**
zorunlu tasarruf 340, 445, 854, 855, **1005**

Kudret Emiroğlu • Bülent Danışoğlu • Binnur Berberoğlu

EKONOMİ SÖZLÜĞÜ

Yeni bir ekonomi sözlüğünün yazılmasının nedeni, ekonomiyi bilimsel bir disiplin olarak tarihi derinliği içine yerleştirirken, bugüne kadar gelen terim, kuram ve okul genişliğini de içererek aradaki paralelliğin ve bütünselliğin gösterilebilmesi arzusudur.

Böylece madde seçimimiz, Sanayi Devrimi'nden çocuk emeğine, Makine Kırıcılardan Ütopyacılara ve Uruguay Turu'ndan Dünya ünya Sosyal Forumu'na kada oremi, Ters Seçim, Reel Koı istik İktisat Hareketi'ne kada

ISBN 975-7298-73-1